KÂVYAMÂLÂ 82.

THE

SUBHÂSHITA-RATNA-SANDOHA

OF

AMITAGATI.

Second Edition.

EDITED BY

PANDIT BHAVADATTA S'ÂSTRÎ

Son of

MAHÂMAHOPADHYAYA PANDIT S'IVADATTA

Head Pandit and Superintendent, Sanskrit Department, Oriental College, Lahore,

AND

WASUDEVA LAXMANA SHÂSTRÎ PAṆASHÎKAR.

PUBLISHED BY

TUKÂRÂM JÂVAJÎ,

Proprietor Nirnaya-sâgar Press.

BOMBAY

Printed by R. R. Ghânekar at the "Nirnaya-sâgar" Press, for the Publisher.

1909

काव्यमाला ८२.

श्रीमदमितगतिविरचितः

सुभाषितरत्नसंदोहः

महामहोपाध्यायपण्डितशिवदत्तसूनुकमलधरदाधिमथेन
मुम्बापुरवासिना पणशीकरोपाह्वलक्ष्मणशर्मतनुजनुषा
वासुदेवशर्मणा च संशोधितः ।

(द्वितीयावृत्तिः)

स च

मुम्बय्यां

तुकाराम जावजी इत्येतेषां कृते तेषामेव निर्णयसागराख्यमुद्रणालये
च रामचंद्र भाटेकर इत्यनेन मुद्रयित्वा प्रकाशितः ।

शाकः १८३१ खिस्ताब्दः १९०९

मूल्यं १२ आणकाः ।

अमितगतिः ।

सुभाषितरत्नसन्दोहस्य सूक्ती श्रीमद्दिगम्बरजैनधर्मगति श्रीमानमितगति-
रिं ग्रन्था स्वतं परामन्तके मण्डयामासेति श्रीमोभाभ्यां ग्रन्थप्रशस्तिपद्याभ्यां प्रतीयते—

अभूत्पमहिमालयो विपुलसत्त्ववान्राशि-
रस्थिरगम्भीरतो गुणमणिः पयोराशिरिव ।
समस्तजनता सतां शिवमनश्वरी देहिनां
सदा मदनबन्धुरो विबुधसेवितो वल्लभः ॥
तस्य ज्ञातसमस्तशास्त्रसमयः शिष्यः सतामग्रणी
श्रीमान्माथुरसंघसाधुतिलकः श्रीनेमिषेणोऽभवत् ।
शिष्यस्तस्य महात्मनः शमयुतो निर्धूतमोहद्विषः
श्रीमान्माधवसेनसूरिरभवत्क्षोणीतले पूजितः ॥
धर्मपाराशिनिपातनेऽपि सहस्र सोमोऽप्यशेषाकरो
जैनोऽप्युग्रतरप्रभावतमसो भीतोऽपि दंष्ट्रधरः ।
निर्धनोऽपि समिद्धबुद्धिविभवोऽप्युद्योऽपि यः संयत
सद्भारोपितमानसो व्रततपोऽभ्यासप्रियोऽप्यप्रियः ॥
दलितमदनशत्रोर्भव्यनिर्व्याजबन्धोः शमदमयममूर्तेश्चन्द्रशुभ्रोरुकीर्तेः ।
अमितगतिरभूद्यस्तस्य शिष्यो विपश्चिद्विरचितमिदमर्घ्यं तेन शास्त्रं पवित्रम् ॥
समारूढे पूतत्रिदशवसतिं विक्रमनृपे
सहस्रे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके (१०५०) ।
समाप्तं पञ्चम्यामवति धरणीं मुञ्जनृपतौ
सिते पक्षे पौषे बुधहितमिदं शास्त्रमनघम् ॥

१ श्रावकाचार-धर्मपरीक्षापञ्चसंग्रहादयोऽप्यमितगतिमुनिविरचितग्रन्था-

---

२. अभूत्सद्धो यत्र न केवलेन धर्मसेनोऽजनि देवसेनः ।
मुनीश्वरो निर्जितकामसेनः पापारिविध्वंसनधर्मसेनः ॥
दोषान्धकारपरिमर्दनचण्डरश्मिर्भूतलेऽमितगतिर्मुनिवर्यसेव्यः ।
शिष्यस्ततोऽजनि निःकल्मषकायो मार्गप्रभावनपरो गुणपण्यनीयः ॥
सिद्धान्तसूत्रार्थविचित्रशिष्यः श्रीनेमिषेणोऽजनि तस्य शिष्यः ।
श्रीमाथुराम्नायमहाध्वजाग्रः सदा विशुद्धप्रलततरवश्रः ॥
माधवसेनोऽजनि महनीयः संयतनाथो जगति यतीशः ।
श्रीजिनराजेरिव मणिराशी रत्नत्रयोऽप्यजनिष्ट मुनिः ॥
तस्यादभासत जनानिव साधुवादः शिष्यान्वितोऽमितगतिर्जयति प्रवीणः ॥
इति श्रीअमितगतिविरचितः श्रावकाचारः समाप्तः ।
संवत्सराणां विगते सहस्रे ससप्ततौ (१०७०) विक्रमपार्थिवस्य ।
इदं निषिध्यान्यमतं समाप्तं जिनेन्द्रधर्मामितयुक्तिशास्त्रम् ॥
इत्यमितगतिविरचिता धर्मपरीक्षा समाप्ता ।

पितरस्तसप्तोड्यमासिपपर्वाणीमणतो माळवमध्यश्रमी
आश्वमकाशीनोऽस्मै कविपदनामधाम्यामेनै मन्ये वाक्ये १ ५ =A. D 974
प्रमेय.

मुञ्जराजापरनामवाक्पतिराजपरम च—

'याः स्फूर्जत्फणभृत्फणामणिमयूखप्रभा' प्रोल्लस-
न्नूपाम्बुरुहाङ्घ्रिकोटिनिपतिता या सिद्धिकेनोपमा' ।
नाथश्रीहरिपादयोर्नखलिखिता' कस्तूरिकाभिभ्रमा
स्ता' श्रीकण्ठकठोरकण्ठरुचय' भवाभि पुष्णन्तु व' ॥
यत्स्मीलवचनेन्दुना न मुदितं यन्नार्द्रितं वारिभि-
र्यारा यत्र मिलेन शमितरसोपयन यान्ति यतम् ।
यस्केशाद्भिनवासहकमधुरस्वादैर्न नाम्नाश्रितं
तद्वामाभिनवादरे मुरारिपार्श्वस्थ पातु व ॥

परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीकृष्णराजदेवपादानुध्यात
महाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीवैरिसिंहदेवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहाराजाधि ।ज
रश्रीसीयकदेवपादानु
महाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीमद्वाक्पतिराजदेवपृथ्वीवल्लभश्रीवल्लभनरेन्द्रदेव' कुशली वि

१ मुञ्जराजदेवस्य 'अमोघवर्षदेव-वाक्पतिराजदेव-उत्पलराज' नामान्तराणि See Indian Antiquary Vol. VI P 51-54 N
sāhasānka-charita and Tilaka-manjarī

२ श्रीकृष्णराजदेवस्य 'उपेन्द्रराज' इत्यपि नामान्तरम्. See Epigrap
Indica, Vol I P 222-238 and Navasāhasānka-charita

३ श्रीवैरिसिंहदेवस्य 'वज्रट' इत्यपि नामान्तरम्, See Epigraphia
dica Vol I., P 222-238.

४ श्रीसीयकदेवस्य 'श्रीहर्ष-हर्ष-सिंहभट' इत्यपि नामान्तरम्, See E
graphia Indica, Vol. I. P 222-238 Navasāhasānka-c
and *Prabandha-chintāmaṇi.*

५ विवेकात्यक्तराज्येन राज्ञेयं रत्नमालिका ।
रचितामोघवर्षेण सुधियां सदलंकृति' ॥"

इति प्रश्नोत्तररत्नमालाकर्ताप्यमोघवर्षो कश्चिदन्यो वेति संदेह:

६ 'वाक्पतिराज' इति मुञ्जस्य नामान्तरं प्रसिद्धम्—

'श्रीमान् सोम इति प्रतापवसति' ख्यातेन मुञ्जात्मना
यः स्वे वाक्पतिराजभूमिपतिना राज्येऽभिषिक्त: स्वयम् ।'

इति तिलकमञ्जर्यां धनपालेन मुञ्जस्यापरनाम्ना श्रीवाक्पतिराजस्य

(क्रमसंवद्धमहासामन्तश्रीमहाराजमुञ्जसेठपपुरभामे समुपगतान्समस्तराजपु
न्यान्ब्राह्मणोत्तरान् प्रतिवासिपट्टकिलजनपदादींश्च बोधयति—अस्तु वः संविदितम्—यथा
मोऽस्माभिः पदस्थितदक्षिण (१ ३६) संवत्सरेऽस्मिन्कार्तिकशुद्धपौर्णमास्यां

निर्मितम्, अपि च दशरूपकावलोके चतुर्थपरिच्छेदे धनिकपण्डितेन प्रणय-
वितो यथा देवी— इत्यादि श्लोकः श्रीवाक्पतिराजदेवनाम्ना समुद्धृतः. तत्रैव पुन
श्लोकः श्रीमुञ्जनाम्ना समुद्धृतः. एवमेव पिङ्गलसूत्रवृत्तौ भट्टहलायुधेन

'स्वस्तश्रद्धुलीनः प्रलीनधामान्तपक्षुतपरणः ।
सकलमुख्तैश्यमुखः श्रीमान्मुञ्जश्चिरं जयति ॥
जयति ध्रुवमेकवीरः सीरामुपनृत्यितरिपुस्त्रकमिमन ।
अनवरतमितमितरणनिर्जितकल्पादिपो मुञ्जः ॥
'स जयति वाक्पतिराजः सकलार्थिमनोरथैककल्पतरुः ।
प्रमथितस्तापार्थिमतस्मीदृश्वरणपुर्णस्थितः ॥'

इत्यम प्रथमादि' (पि सू ४।११) अन्त्ये पश्चम' (पि सू ४।१२) इत्ये-
तत्सूत्रोदाहरणभूतश्लोकानामाद्यार्धद्वये 'मुञ्ज' इति तृतीयार्धे 'वाक्पतिराज' इति
नामोपलभ्यते. अथ नैवतस्यपत्तस्य संवत्सरे (१ ३६) 'सुभाषितरत्नसंदोहाख्य-
ग्रन्थस्ये जैनेनामितगतिविदुषा

समारूढे पूतत्रिदशवसतिं विक्रमनृपे
सहस्रे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके (१ ५) ।
समाप्तं पञ्चम्यामवति धरणिं मुञ्जनृपती
सिते पक्षे पौषे बुधहितमिदं शास्त्रमनघम् ॥

इत्युक्ते मुञ्जमहीपतिराज्यसमये च तस्मिन्नेवान्तरमिति तदनुवर्ति 'वाक्पति-
राज' इति मुञ्जस्यैव नामान्तरमिति प्रतीयते. मुञ्जराजापरनामवाक्पतिराजसमये
रचितचम्प्वेव राजनाम्नश्रीमिश्रकात्तनपनात, Indian Antiquary Vol
VI., P 51-53 वाक्पतिराजपानपनात

अस्ति श्रियाभ्युदयिनीति मता पुरी विदायसमराणवीव ।
यस्य यस्यां परमेन्द्रयशो महीपतिर्वाक्पतिराजदेवः ॥ (१।१७)

त्समस्तपरिमलकविप्रणीतनवसाहसाङ्कचरितकाव्यश्लोकाच्च प्रतीयते. धारा-
ण्यां तु मोजदेवेनैव राजधानीयं नीता.

श्रीवाक्पतिराजश्रीमत्पमुख्यादिसेवितः ।
जितो यशो यशोधर्मा पद्मगुप्तविपश्चिताम् ॥ (१।१५)

इति राजतरङ्गिण्यां वर्णितो गौडवधाख्यमहाकाव्यकर्ता श्रीयशोवर्मनृपाश्रितः
तस्य कान्यकुब्जाधीशस्य यशोवर्मणः समकालिको वाक्पतिराजकविः विक्रमसंवत्सरस्य
सप्तमशतकस्य मध्ये इत्यादि एवमेतत्तुल्यनामानो भूयांसो राजान उपलभ्यन्ते.

सोमग्रहणपर्वणि श्रीमद्भगवत्पुराणाधिदैवस्य [illegible]
अपर्णयोपरिलिखितग्रामः ससीमातृणगोचरयूतिपर्यन्तः सहिरण्यभागभोगः
सर्वादानसमेतः श्रीमदुज्जयिन्यां महाविद्याश्रीमद्वेदपारिव्रेदी [illegible]
मेषप्रेक्षणानिमित्तं च तथा पाण्डुराजानकमहामन्त्रिसमारधार्थं च [illegible]
रमनाय पुण्ययशोभिवृद्धये उदकपूर्वमाचन्द्रार्कार्णवक्षितिसमकालं परया
भक्त्योदकपूर्वं प्रतिपादित इति मत्वा [illegible]
करहिरण्यादिकं सर्वमाज्ञाश्रवणविधेयैर्भूत्वा सर्वमस्मै समुपनेतव्यम्।
सामान्यं चैतत् पुण्यफलं बुद्ध्वाऽस्मद्वंशजैरन्यैरपि भाविभोक्तृभिरस्मत्प्रदत्त
धर्मदायोऽयमनुमन्तव्यः पालनीयश्च। उक्तं च—

बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम्॥
यानीह दत्तानि पुरा नरेन्द्रैर्दानानि धर्मार्थयशस्कराणि।
निर्माल्यवान्तप्रतिमानि तानि को नाम साधुः पुनराददीत॥
अस्मत्कुलक्रममुदारमुदाहरद्भिरन्यैश्च दानमिदमभ्यनुमोदनीयम्।
लक्ष्म्यास्तडित्सलिलबुद्बुदचञ्चलाया दानं फलं परयशःप्रतिपालनं च॥
सर्वानेतान् भाविनः पार्थिवेन्द्रान् भूयो भूयो याचते रामचन्द्रः।
सामान्योऽयं धर्मसेतुर्नृपाणां काले काले पालनीयो भवद्भिः॥
इति कमलदलाम्बुबिन्दुलोलां श्रियमनुचिन्त्य मनुष्यजीवितं च।
सकलमिदमुदाहृतं च बुद्ध्वा नहि पुरुषैः परकीर्तयो विलोप्याः॥

इति। संवत् १ ३६-A. D 980 चैत्रवदि ११ गुणपुराधिवासिते श्रीमन्महाराज
स्कन्धावारे स्वयमाज्ञादापकश्चात्र श्रीरुद्रादित्यः। स्वहस्तोऽयं
श्रीवाक्पतिराजदेवस्य। (Indian Antiquary Vol XIV P 160) इत्येतद्दर्शनेन
लेखान्तरदर्शनेन च विक्रमसंवत्सरस्य दशमशतके पूर्वार्धे वाक्पतिराजा भूपा
अवन्तिकामधिवसन्नासीदिति अवगम्यते [illegible]
पूर्वार्धपर्यन्तमिति अनेनाभिलषितप्रतिपादिता कियन्तो [illegible]

इत्यादौ श्रीमन्मालवमण्डलमुज्जयिनीराजधानीमलङ्कुर्वाणः
महाराजाधिराजश्रीमुञ्जराजस्य पितृव्यः पितामहो वा
इत्यपि निर्णेतुमशक्यो वर्तते। तत्र च मिलन्तो शिलालेख [illegible]
महाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीसीयकदेवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहाराजाधि
राजश्रीवाक्पतिराजदेवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीसिन्धु

१ श्रीसिन्धुराजस्य 'सिन्धुल-सिन्धल-कुमारनारायण'
इति च नामान्तराणि Vide Navasāhasānka-charita and Prabandha-chintāmaṇi. सिन्धुराजपर्यन्तमप्युज्जयिन्येव राजधान्यासीत्—

...देवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीभोजराजदेवः कुशली-
: Indian Antiquary Vol. VI. P 53-54 एवं श्रीमद्धारान-
गरीतश्रीमद्भोजराजप्रदत्ते विक्रम १०७८=A. D 1022 संवत्सरीयदानपत्रान्तर्ग-
तम्, 'परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीवाक्पतिराजदेवपादानुध्यात-पर
मभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीसिन्धुराजदेवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहारा-
जाधिराजपरमेश्वरश्रीभोजदेव-' इति Epigraphia Indica, Vol. III
48-50स्थं श्रीमद्धारानगराधीशश्रीमज्जयसिंहमहाराजप्रदत्ते विक्रम १११२=
A. D 1056 संवत्सरीयदानपत्रान्तर्गतलेखं च प्रमाणीकृत्य 'मुञ्जः पितामहो भो
जस्य' इति मन्यन्तेतराम्, परं त्वहमस्मिन्विषये तत्प्रमाणीभूतप्रमाणामाधान्यानाकलय्य मानके
वेदाद्यभिनिरपेक्ष्येतु सर्वमतं च दर्शयितुमाकाङ्क्षेतराम्,

अत्र च केचिदितिहासविदः—

मार्गात्तस्य बभूव क्षितिपतेरुपेन्द्रः श्रीसिंह
ख्यातिस्फोटितखड्गखण्डितबलवाहानन्दिनी मन्दिरीम् ।
निर्जीता कुपितेन येन हरिणा धर्मार्थसंहर्षिणो
गौडः श्रीपरमार इत्युपमया सदाभिमानोऽभवत् ॥
राज्यमर्दननिवासकल्पसुरसार्थकेतुभुजकीर्तिपार्थिवः ।
सर्वदेऽप्यनवद्यमाहात्म्यसंततिप्रतिष्ठाप्रतिविश्रुतश्रय ॥
यदाजयमपाधितोऽमलोऽनुजः स मालवः ।
महेन्द्रचन्द्रोरिव श्रयमानवान्वयः ॥
यशोऽस्मिन्वैरिसिंहः क्षितिपतिरमलभूरिमूर्तिप्रभाव-
प्रागल्भ्यौदार्यधैर्यप्रथनपरिचयप्राप्तसौराज्यसिद्धिः ।
यमरसापाकमात्मवत्संस्थिताकृष्टवस्तुश्रेणीरक्षोऽपि
तुल्यस्याभिन्नयबलस्तुतिमभिमतसादृपीठोपकण्ठः ॥

अस्ति क्षितावुज्जयिनीति नाम्ना पुरी विहायस्यमरावतीव ।
बबन्ध यस्यां पदमिन्द्रकल्पो महीपतिर्वाक्पतिराजदेवः ॥ (१। ७)
साहित्योत्सुकस्यैवं नवसाहसाङ्कचरिते तत्वारिपण्डितैरुज्जयिनी वर्णिता
इत्थम्—

'राज्यमिति तस्यां स कुलप्रतिष्ठानिकामिभाग्यबलवता ।
भावान्तरात्मवद्रायामिव भूपतीनामपास्तधीरस्यो धुरि सिन्धुराजः ॥ (११। ८)
'पौरन्दरायोऽग्रमान्य यस्य समग्रतत्पश्यत्प्रसूता ।
गतादिवं भ्रातृस्नेहेन निदधय परमारवंश्यैः ॥ (११।७०)

इत्युज्जयिन्यामेव सिन्धुराजोऽपि वर्णितः, नवसाहसाङ्कचरितं च परिमल
पद्मगुप्तेन सिन्धुराजसमये A. D 1005 मिते वर्षे निर्मितम्

ग्रामे सपरिच्छिन्नग्रामः सीमातृणगोचरयूतिपर्यन्तः सहिरण्यभागभोगः सोपरिकरः सर्वादायसमेतः श्रीमदुज्जयिन्यां नद्याश्रीमल्लकपर्दिने ... मातापित्रोरात्मनश्च पुण्ययशोभिवृद्धये अदृष्टफलमङ्गीकृत्य चन्द्रार्कार्णवक्षितिसमकालं परया भक्त्या शासनेनोदकपूर्वं प्रतिपादित इति मत्वा तन्निवासिजनपदैर्यथादीयमानभागभोगकरहिरण्यादिकं सर्वमाज्ञाश्रवणविधेयैर्भूत्वा सर्वमस्मै समुपनेतव्यम् । सामान्यं चैतत्पुण्यफलं बुद्ध्वाऽस्मद्वंशजैरन्यैरपि भाविभोक्तृभिः ... पालनीयम् । उक्तं च—

बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः ।
यस्य यस्य यदा भूमिस्तस्य तस्य तदा फलम् ॥
यानीह दत्तानि पुरा नरेन्द्रैर्दानानि धर्मार्थयशस्कराणि ।
निर्माल्यवान्तिप्रतिमानि तानि को नाम साधुः पुनराददीत ॥
अस्मत्कुलक्रममुदारमुदाहरद्भिरन्यैश्च दानमिदमभ्यनुमोदनीयम् ।
लक्ष्म्यास्तडित्सलिलबुद्बुदचञ्चलाया दानं फलं परयशःपरिपालनं च ॥
सर्वानेतान्भाविनः पार्थिवेन्द्रान्भूयो भूयो याचते रामचन्द्रः ।
सामान्योऽयं धर्मसेतुर्नृपाणां काले काले पालनीयो भवद्भिः ॥
इति कमलदलाम्बुबिन्दुलोलां श्रियमनुचिन्त्य मनुष्यजीवितं च ।
सकलमिदमुदाहृतं च बुद्ध्वा न हि पुरुषैः परकीर्तयो विलोप्याः ॥

इति । संवत् १ ३६–A. D 980 चैत्रवदि ११ गुणपुरावासिते स्कन्धावारे ... श्रीवाक्पतिराजस्य । ... (Indian Antiquary Vol. XIV P 160) ... धारापुरीपरिसरवर्तिदेशे ... अमितगतिसूरिविरचितग्रन्थे ... अनेनामितगतिसूरिणा ...

इदानीं श्रीमन्मालवमण्डलमण्डनमुञ्जराजस्य ... पितृव्यः पितामहो वा ... तत्र च ... परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीसीयकदेवपादानुध्यात-परमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीसिन्धु

१ श्रीसिन्धुराजस्य 'सिन्धुल–सिन्धल–कुमारनारायण' इति च नामान्तराणि Vide Navasahasanka-charita and Prabandha-chintAmani. सिन्धुराजपर्यन्तमुञ्जपित्र्येण राजवंशावली—

दैत्यास्ततो मिमामधिकराधाभिष्य कण्ठे हस-
श्रीरान्धंबरामिणो दधिरे संभूय सिखाश्रया ॥
तस्मासीदव पार्थिव प्रभुपवाः श्रीसिन्धुराजोऽमुष
स्पूर्षद्वासपापकस्कुम्महसीन्दर्वयोमानस ।
यः संग्रामगुणान्तवास्मितप्रगाढ़्र्भावितप्रोज्ञस
त्वामोऽभसितम कामपञ्चेनामभवत्सूपत ॥
प्रवहि पवित्रि वलामितपातेन कच्छे तरसद्गुणभीगोभूतमूर्ध्नुराजि ।
विद्याधरत्विभारअयमद्गुणपरम्पापुमिव इव समस्तान्तमधामिभूतः ॥
गाम्भीर्यं प्रभवार्णवस्य च धर्य चण्डान्तवातस्य च
स्थैमानं कमठेषिहुव गुरुतां प्राप्तंत्र्मानतस्य च ।
तेव भवनुतायनस्य च महीयस्त्वं पुण्यभ्य च
स्वीकृत्यैव विनिर्मितं नमधिपु प्रजापि पूर्णीमुख ॥
तस्त्वद्वंर्यकमूल्यस्यमभूत्पाकभूतामशि-
प्रतापाम्भरत्तुम्भितामित्रस श्रीमोजदेवो नृप ।
यस्यापापि समायवन्ति परणी प्रजमवप्यापालिन
स्पपारम्भाविगमभिराधनदधेपैरपोटितिव ॥[1]

इति Epigraphia Indica Vol. III. P 182–88 त्य Dr. F Kielhorn Ph. D., C I.E. महाशयप्रकाशितमिदम् ११६१=A. D 1105

इह
है

तीत्मैनपरमारवंशावतंसभीनरवर्मदेवधरिकमन्दिरप्रशस्तिरेव प्रकाश्यमपद:

'अस्तुर्वापि प्रतीच्यां हिमगिरितनय सिद्धाम्भसाविदे
स्वानं च वामभासामभिमतफलदो वार्धिते सोऽर्बुदाख्य ।
विश्वामित्रो वसिष्ठादहरत बलतो यत्र गां तत्प्रभावा-
ज्जज्ञे वीरोऽग्निकुण्डाद्रिपुबलनिधनं यश्चकारैक एव ॥
मारयित्वा परां धेनुमानिन्ये स ततो मुनिः ।
उवाच परमारात्मा पार्थिवेन्द्रो भविष्यसि ॥
तदन्वये ऽखिलयज्ञसंघतुष्टामरोदाहृतकीर्तिराशीत् ।
उपेन्द्रराजो द्विजवर्गरत्नं शौर्यार्जितोत्तुङ्गनृपत्वमानः ॥
तस्मुराजोमरिराजकुम्भिकण्ठीरवो वीरवता वरिष्ठः ।
श्रीवैरिसिंहश्चतुर्वर्णनाम्ना जयन्तम्भसप्रशस्तिः ॥
तस्माद्बभूव वसुधाधिपमौलिमालारत्नप्रभारचितपादपीठः ।
श्रीसीयकः करकपाणकरार्जितप्रभुत्वो मिजयिनां धुरि भूमिपालः ॥

---

१ 'मद्यस्थितिरियमिदानीं पाषाणाङ्कितिका मालापुरस्थिताश्च वर्तते' इति Dr F Kielhorn Ph. D., C I E. महाशयाः

महाक्रतुविधयज्ञयागमये यस्येमनीसत्प्रभ
 मामूलप्रपारम्. घञ्जुमिरे गगनचपला दिश: ।
सर्पस्मत दशीन्द्रचक्रवरप्राग्भारदोर्भिस्थिरा
 रम्भोद्भूतनिरुग्मवृत्तमणिप्रभाभासुरस्था इव ॥
पातालं कउपामुत्थानलमिरालुप्तीतले च स्फुर
 द्वीतवर्षसमेतपाद्विपानि च महाग्रगाम्भ्यघ्नम् ।
यत्सत्पवनपद्मालयसमभ्याजाय दिग्मण्डले
 यस्यापि प्रभुपनसमिन गौमूल प्रतापानल: ॥
तत्कीर्तिषु च सिद्धिपरिपाटिषु च काम्यगोष्ठेषु च
 सातयं च रिपुमलं च सुरभिमार्गाधिराजं च य: ।
ऐश्वर्येण च विक्रमेण च परमाहवमलेन च
 स्पष्टुरय परामर्श समतिक्रामेच पृथ्वीमपात् ॥
तस्माद्वैरिपुपरोपचरपूर्वमपु-योऽत्र
 द्राग्गम्भरकम्पनाम्तप्रेमरसा धीरोदात्तोऽभवत् ।
मानिमानितमृतप्रसिद्धिरतं प्रतापप्रताप्तक-
 यशसापि विक्रमेश्वर नियत्नो भूमा प्रतापानल: ॥
अनुगमनमुरस्थ: स्पष्टमुख्योपमा वै यदसिदलितकुम्भात्स्थितकुम्भासवलेन: ।
सततमपि पतन्ततोऽस्य गगन पृथ्वी पृथुतरसमत्वप्रभावमार्गो भवन्ते ॥
यस्यायमसदक्षमभूतमिदं तस्य समायास्मदे
 ये नीतवदपिपयते च तदपि प्रस्तवत श्रीपुष्पत् ।
स्पृहयापि यशुपरामशदर्शी कस्यापि यस्तो च य:
 पुण्यं धर्ममवेक्ष्य श्रुमनसामायात दैत्यस्वाम् ॥
तस्माद्वैरिकसिंहगौरवपुष्पिचप्रारम्भपुरान्तर
 प्रश्नद्विपपिनाकधामिरथमी श्रीमुखराजो नृप ।
प्राय: श्ररदवात्पिपाकविपया यस्य प्रतापानले
 सेनाक्षेपमहाम्यहीयमकवाभाशाम्यहीयमकम् ॥
यस्मिन्सर्पेति कोपस्यापि करिदे: सैन्यै: प्रभुमूर्तिमत्
 वाहम्पृष्ठभिघातिपुष्पिपरकणाहतरिम्मणकै: ।
अस्तीतमकरीन्द्रदेवनपदमेघविमानोद्भव-
 प्रेमस्पृहमनापमिमरचतरुमाप्यमाणोत्सवै: ॥
यदीदिवसनिरतमवलम्बया यस्यान्यथा दुर्लभं
 देवत्वं चापकल्पसुधूत्तमणो दृष्टा सर्वेश्रितम् ।

---

१ दैत्यानाम् श्रीमतो च २. विभूताम्, विमयेन कुण्ठतायं.

तस्मोदमवंशा. समतसुभटमामामपामी सुतः
सिंहो दुर्भरराजसिन्धुरतटे. श्रीसिन्धुराजोऽभवत् ।
एतस्मिन्सचतुर्दिशाम्बिबरूमावणिप्रमर्दस्स ॥
श्रीमद्वाक्पतिराजदेवनृपतिर्वीराग्रणीरभव ॥
आशीर्भोमिवः सरोजकम्पसमातिमिर्णोम्भै-
र्यसामासत मोक्षभवसुत श्रीभोज इत्यात्मज ।
श्रीसा योगव इति प्रतापवसति श्मापेन मुञ्जाख्यया
य से वाक्पतिराजभूमिपतिना राज्येऽभिषिक्तः स्वयम् ॥

मालवमण्डलश्रीश्रीमुञ्जराजतत्प्रभोजराजमहाराजसमकालीन धन
ञ्जयतिरचितविक्रमशर्मरीप्रभावामयपर्यामेघनाद

'पुरा दक्षिणखण्डे श्रीपरमारवंश्यः सिंह[दन्त]भटनामा नृपती राजपाटि
तो परिभ्रमन्शरस्तम्बमध्ये जातमात्रं रूपपात्रमभिमात्रं कमपि बालकमालोक्य पुत्र
वत्सलतया देव्यै समर्पयामास । तस्य धाम्नयं मुञ्ज इति नाम विदधे । तदनु
न्यतरु, सिन्धुलः, सिन्धुराजो वेति नाम्ना सुतः समजनि । निःशेषगुणपुरुषम्
मुञ्जस्य राज्याभिषेकविधिर्युत्सुकस्य श्रीमबधुर्वसमन्नमत्वाततया निशायां देव्या-
न्तरितो निभृत प्रणयपूर्वं नृपतिमाचचार । राजा तं प्रवेश्य विवक्तमनक्षेण तत्र
तपस्व्यारित एव तस्मै निवेद्य 'तव भक्त्या परितोषितः सन् पुत्रं विहाय तुभ्यं
यं प्रदास्यामि' इति वदन् 'परमनेन सिन्धलनाम्ना बान्धवेन समं प्रीत्या वर्ति
व्यम्' इत्यनुशासितं दत्त्वा राज्याभिषेकं चकार । तदनु—

श्रीमभूदसृतो सिंहभटेन मेदिनीमुजा ।
श्रीमती सम्राट् मुञ्जकुमार परिपालितः ॥

तत्प्रमरतान्तप्रसरदाहिना तव कारभितापि निरुपे । तदनु परान्नाक्रान्तमूलकः
महासम्भचक्रवर्तिरुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन विनिश्चितराज्यचिरं मुञ्जमनुमन्य तस्मा-
दि पोपिततुरवधिरिच्याभिषकरममपितस्य द्वारचनामभी गिचि प्रयाति प्रतापाति
। तदा समं निभेचे नाथे इमं श्लोकं प्रणीय—

'मुञ्ज पाम्मा वोरसी पेमिल्ली पि न याम्मारि ।
मसाचि पण पचौर चिचिल्ली होसेऽमारि ॥

तं सिन्धलनामानं भ्रातरमुत्कटत्वासामप्रचारिणं सर्वेषपरिभोगस्य मुखिरं राज्यं
चकार । स सिन्धलो गुर्जरदेशो समागम्य काशहृदनपरसंनिधौ नित्यं पल्लीं निवेश्य

1. 'श्रीहर्षदेव' इत्यपि पाठान्तरम्.
2. 'मुञ्ज स्वकम्पिता इमरधि मेयसी न जास्स ।
आपादीयो पत्रो पर्चति पिपिलिका मविष्यत्वपुत्र ॥' इति च्छाया.

तस्मादपस्तिधरणीनसमारविन्दमालासभूकरकृपाणमरीचिदीप्तः ।
श्रीवाक्पतिः सकलसुरासुरलीलागुरुर्या यज्ञाश्च मुरतस्मिन्मनि निवसन्ति यस्य ॥
जातस्तस्माद्वैरिसिंहोऽन्यनामा लोके ब्रूते वज्रटस्वामिनं यम् ।
शत्रोर्वर्गं धारयासेर्निहत्य श्रीमद्धारा सूचिता येन राज्ञा ॥

तस्मादभूदरिनरेश्वरसंघसेवागर्जद्गजेन्द्ररवसुन्दरतूर्यनादः ।
श्रीहर्षदेव इति खोट्टिगदेवलक्ष्मीं जग्राह यो युधि नगादसमप्रतापः ॥
पुत्रस्तस्य विभूषिताखिलधरामोघ्ये गुणस्सपदं
दीप्तानन्तसमस्तवस्तुविभवापिव्यास्यदितोदय ।
तस्मोदकल्पितकर्णकर्णपत्रस्तवः
श्रीमद्वाक्पतिराजदेव इति च सद्भिः सदा कीर्त्यते ॥
कर्णाटलाटकेरलचोलशिरोरत्नरागिपदकमलः ।
यश्च प्रणयिगणार्थितदाता कल्पद्रुमप्रख्यः ॥
युवराजं विजित्याजौ हत्वा तद्वाहिनीपतीन् ।
खड्ग ऊर्ध्वीकृतो येन त्रिपुर्यां विजिगीषुणा ॥
तस्यानुजो निर्जितहूणराजः श्रीसिन्धुराजो विजयार्जितश्रीः ।
श्रीभोजराजोऽजनि येन रत्नं नरोत्तमाख्यमहर्षिरीयम् ॥

इति Epigraphia Indica Vol. I. P 226-228 स्थ Dr G Bühl
Ph. D. L. L. D., C. I. E. महाशयप्रकाशितमालवमण्डलाधिपतिमही
शिप्रशस्तिसंग्रहान्तर्गतपद्यत

अस्त्यावर्तनिवासमर्बुद इति ख्यातो गिरिः कौबेरः
कन्यामुत्थितरश्मिवर्धिधियरमाशोभितः ख्यातवान् ।
नैनाचेन महार्णवे हरतनौ सक्ता प्रवेशे कृते
देवेनैतेन हिमवतः शिखरिणां पुत्रीति कल्पोऽस्मवत् ॥
वासिष्ठैः स्म कृतस्मयो वरशतैरस्त्यग्निकुण्डोद्भवो
भूपालः परमार इत्यभिधया ख्यातो महीमण्डले ।
अद्याप्युद्गतहर्षगद्गदगिरो गायन्ति यस्यार्बुदे
विश्वामित्रजयोज्झितस्य भुजयोर्विस्फूर्जितं गुर्जराः ॥

तस्मिन्नवपृथुकर्णकपोलपन्नगालीगितामलपटः परमारवंशे ।
श्रीवैरिसिंह इति दुर्धरवैरिवस्त्यामवमिलधनुर्धरकृतमितिः ॥
तस्मात्प्रभवति विभाव्यपरस्य श्रीहर्ष इत्यस्य
निःस्वासचतुरम्बुराशिरसनाधारा प्रभावा क्षितिः ।
भूपः पार्थिवसीमपीवरिमा श्रीसीयकः सावकः
पद्मेनैव भवत्पीवरभुजा येना न कस्य हरिः ॥

ाप तैलिपेन तत्सैन्यं छलबलाभ्यां हतमिमत्तं कृत्वा मुञ्जस्य निबध्य श्रीमुञ्ज
े बबाहे। कारागृहे निहित काष्ठपञ्जरमधिवसो मृणालवत्या तत्प्रियन्या पैरिचार्य
ाया सह बातसम्प्रदेश भ। पाषर्सीर्मितप्रवानौ मुञ्जापरानपूर्वं तत्र कारितसंकेत'
विर्दर्पेणे सा प्रतिबिम्बं परमरमणीयत्वा दृष्टः समालोक्या मृणालवत्या वयस
ाने जराजर्जरं मुकुरे निरीक्ष्य मूल' श्रीमुञ्जस्य वदनसामीप्यात्प्रतिबिम्बमवया
िपण्णामालोक्यमवादीत्—

'मुंज भणइ मुणालवइ जुव्वण गयुं न झूरि ।
जइ सक्कर सयखण्ड थिय तो इस मीठी चूरि ॥'

इति तां संमान्य सत्स्नेहं प्रति निषामुलज्जितमावहो भवार्त इतोऽन्त प्रापितुमपरपो
। मूम' प्रेक्ष्यमानोऽपि तां मिन्धानमनुसरन् वचनमाशिक्यपरवशती मोचितोऽपि
सावानदर्शोधातस्या निर्बन्धमधुरया गिरा समसर्थ पुनः प्राह— भवमनया मुग्धया
ाने मन्त्वासीति चक्रवर्ती तत्र समुपैति यत्र महासेनापदेऽभिनिविष्य प्रजापकर्ष
ामि' इत्यभिहिते यावदाभरणपत्त्राविकमुपनयामि तावत्क्षणं प्रतीक्षस्व' इत्यभिद
ातौ धनसायनी 'तत्र गतो मां परिहरिष्यसि' इति निश्चयन्ती समाप्तुर्नृपवेशं
ार्थं निवेद्य निवेदतो तिरस्कारात् बन्धनपदं कारयित्वा प्रतिपदं भिक्षाटनं कारया-
ा । स प्रतिपदं परिभ्रमन्निर्वेदमेनुरतयैमानि वाक्यानि पपाठ । तथाहि—

---

1 He says that Muñja had conquered the Chalukya ailapa II sixteen times before he undertook his last pedition, in which he lost his throne and his life and at he hence despised him." (Vide Epigraphia Indica, ol. I. P 227)

२ 'तस्यैतैलिपदेवस्य पित्रा देयकपुत्रकः ।
पत्नीत्वार्थे कृता साधी सुन्दरीत्यभिधा पुरा ॥ ६९ ॥
पुत्री मृणालवत्याख्या सुते स्म सुन्दरी पराम् ।
दर्शयामास माता न तां कन्यातिप्रधानतः ॥ ७० ॥
वर्धमाना क्रमात्साथ यौवनं प्रापिनी पुरा ।
दत्ता तैलिपदेवेन श्रीपुरे चक्रभूपते ॥ ७१ ॥
चन्द्रो यथाममप्यूहोपेन नक्षमन्दिरम् ।
सापि तैलिपदेवस्य भ्रातुर्गेहमुपागमत् ॥ ७२ ॥
तथा तैलिपदेवस्य स्वसा मृणालवत्यस्य ।
मञ्जपतादि मुञ्जस्य चोके भ्रातुर्निवेशतः ॥ ७३ ॥' इत्यैतिहासिकपरागत्
'मुञ्जो भणति मृणालवति यौवनं गतं न खिद्यस्व ।
यदि शर्करा शतखण्डा स्थिता तदपि सा मिष्टा चूर्णिता ॥' इति च्छाया.

दीपोत्सवे राज्ञा भूयसी वन्दुं प्रयातः । भारतभूमेः संनिधौ सुन्दरे भास्करमासोन मयाः पतिन पीरधनमजानन् आतुनाथो भिपाय भावप्रतिकिरि धरं सभी, १० तेन सपेन संकेतितः । ततस्तं करसयाभिवार्य सुन्दरं तं हरेण निरार्य तापस प्रयोऽप्यहासपूर्वमुक्तिपन् सिंप्पलेन प्रोचे— तव संकेतकाले सुन्दरे ४५ भेयान् । किं नावपुण्य मया प्रदत्तः प्रहारः' इति । तत्कालमास्त वाणिवाम्पैषी सीमपाद्येन परिपृष्टे वरं वृणु इत्यभिहिता मम नाम्ना स्थिती मा भवतु' इति भूयोऽपि वरं वृणु' इति पृष्टा मद्भुवमीः सर्वापि लक्ष्मी स्वाधीना' इति । तस्य च प्रेम इत्याह—'त्वया मालवमण्डले यस्तव्यम्' इति । तत्र संनिहितमिमासः तथापि तत्र त्वया मन्तव्यमेव । तत्र तवान्वये राज्यं भविष्यति । तत्रैवविधस्य तस्य श्रीमुञ्जराजपदे पदं कदापि जनपदमपात्य पुत्रस्नेहवता । तेन निपतितवेगः काष्ठभारनियमितो भोज पुत्रमजीजनत् ।

यातः पञ्चविंशपराधुमानपि श्रुतसमितिव्यसनपारंगमः समस्तकलाकलापसहितो जन्मनि जातकमिदं केनापि निमित्तिकेन बालके समर्पितम्—

पञ्चाशत्पञ्च वर्षाणि मासाः सप्त दिनत्रयम् ।
भोक्तव्यं भोजराजेन सगौडं दक्षिणापथम् ॥

इति श्लोकार्थमवगम्य 'मयि सत्यपि मत्सूनोः राज्यं न भविष्यति' [illegible] मनाक् तं समर्पयामास ।

अथ तेनैव निशीथे मातुर्वत्सराजस्य मूर्तिमपहाय पितामहस्य सकर्णस्य 'इत्थं इत्यभिहिते—

'मान्धाता स महीपतिः कृतयुगालंकारभूतो गतः
सेतुर्येन महोदधौ विरचितः क्वासौ दशास्यान्तकः ।
अन्ये चापि युधिष्ठिरप्रभृतयो याता दिवं भूपते
नैकेनापि समं गता वसुमती मुञ्ज त्वया यास्यति ॥

इदं काव्यं पत्रके आलिख्य तत्करेण नृपतये समर्पयामास ।
गुरुमया अशुचि ध्रुवम्, पूर्वमप्यकार्यं तं निश्चित्य ।

अथ तेन दत्तमानधानीय पुनरानयनीयत्वपूर्वं संमान्य तिलिङ्गदेशीयराजा किपदेवनाम्ना सैन्यप्रेषणेनामन्त्यो रोषवशेन रुद्रादित्यनाम्ना महामात्येन निषिद्धोऽपि तं प्रतिज्ञाप्रगोदावरीं पतितमपोहत्य 'तापसस्य प्रमाणं न कर्तव्यम्' वचनतापूर्वं वारितोऽपि 'तं पुरा चेतसाभिमितम्' इत्युक्त्वा सरितमुत्तीर्य स्कन्धावारं निवेशयामास । रुद्रादित्यो नृपवैरस्मात्तमवगम्य भाविनीमनिष्टतया चितां विधाय वह्नौ निविश्य प्रविवेश ।

मुहुर्वैरस्य कुसुमस्तवैर्भोगजन्यः
अमीता सम्यानां मुखमिदमुपाश्रयत्वं ।
अमर्त्यैर्गायद्भ्यो निहितनपुषस्तस्य नृपते-
श्चिरात्संसारोऽभूदत्र नियमा कर्ममतया ॥

कापटात्रे इदमपि किं दक्षिणात्यमुद्भवात् सिन्धुः न भवतीति किमत्र चित्रम् ।
किं तथं न वसति पर्यग्रमकुम्भके रेखा भवन्ति मरिताश पुनश्च रेखा ॥

अलङ्कारः शृङ्गारवनकण्ठे परिजनो
विधौर्गाढो वृत्री वधू न तृप पद्मे वहुमता ।
अवासीदं स्वाप्नेऽपि भवति सर्वोत्तमपुरे-
दिवो धत्ते मूर्ति सिन्धुपति वर्षे के पुनरमी ॥
दीयार पात कह पत पतकत एवमिह राद ।
मनपरकन सो अमितग मुख न करि विचार ॥

इत्यं मुनिरेव मिश्रो नामनिता कण्ठमूलो कृपालेख्यमनिषी भीत । ॥ तिरस्कम्— इदं पितं स्मर ।'

'स्वसीमायास्तु योगिनेः श्रीभोजविद्यातनि ।
यथे मुखे गवमुखे निरालम्बा सरस्वती ॥'

इत्यादि स्वास्मयानि यथाप्रकमवक्रमाणि । तथा मुर्खं निरक्त वर्णिरे गराधर्मे एकिस्प्रोद्धं कृत्वा निज पविकजित भारतविषमर्थं मुपोप ।

अथ मालवमण्डले धाराम्नापेभिः सचिवैर्भग्नपुरं भोजनामानं राजेऽभ्य भ्यम ।

'विक्रमाद्धयरामरमुनिमोभेनु(१ ७८)सम्मिते ।
वर्षे मुखमये भोजभूप पदे निवेशित ॥'

इति विक्रम १३६१=A. D 1305 वत्सरे मेरुतुङ्गाचार्येण विरचिते प्रबन्धचिन्तामणी श्रीमुञ्जराजप्रबन्धस्य सुप्रसिद्धधारानगरीपतिश्रीमन्नोजराजस्य श्रीराज्यपरम्परागतश्रीमुञ्जनिमीत्थवापतिराज्यपरम्परागतश्रीमुञ्जराजस्य पितृव्य एवासीत् पितामह इति सूतं निश्चीयतेतराम्

अतो निरिक्षेत्रगणभवनगतश्रीमद्धारानगराधिपभोजराजपूर्वपुरुषवंशावली (Geneology) प्रकाशते—

---

१ 'यावदः परिपत्र तदा मुखं कृपानिर्देशपिहता राजा ।
भास्वद्वपे धारावे मुख मा कुरु विषादम् ॥' इति प्रबन्ध.

२ A. D 1022

ईसणिराइमिसद्धो मम्मणहसतीय वीहिया ।
हिअम्मि वे मर पङ्क पीसे वे बीसराइ मिया ॥
बेल्ली हरी कि न सुउ कि म हूमउ छाएउण ।
हिअउ रोवीमण्पीसउ जिम मउ जिम सुउ ॥'

तथा च—

वैयमपरइमपउरमपवपायपउग निमिव ।
धम्मद्विय वरि मम्मण अम्मुई ता सइराय्य ॥

अथाकिमपवरे कस्मापि परपवंशदे मिवानिमित्तं बीत । पउकम्पमी तस्यो
पयमिता मरोस्मुरकम्पया मिक्षारतनमिषेण मिरपती मुग्धः प्राह—

'भोमि मुग्धि म पत्तु वरि पिञ्चिउ वि पङ्गुणाई ।
चउरसइ छई छुत्तरं मुग्धइ मगइ मयाई ॥
मा मइव कुत्सेधं मयई पण्डिओऽमया ।
पामराघणमुआया वीमि: के के न यस्थिया ॥
रे रे नम्पड मा रोधोमिसइ प्रामिओऽमया ।
कच्छाक्षेपमात्रेण कपाडी न का कथा ॥
पो मवि नच्चइ सम्मभर सा मवि पढ़िमी होइ ।
मुद्ध मण्ड मृणालवपइ मिपम न वेइइ घोर ॥
मयउ्रो मुग्धो मयपतिरवस्थितिविपतिः ।
परपसमापाकः समनामि पुरा पा इतिपति ।
स कर्णाटेकेन वसापित[मि]श्रुवेन भिन्नुव
इमाः कृमयेपस्तवाद मिपमा कर्मागतम: ॥

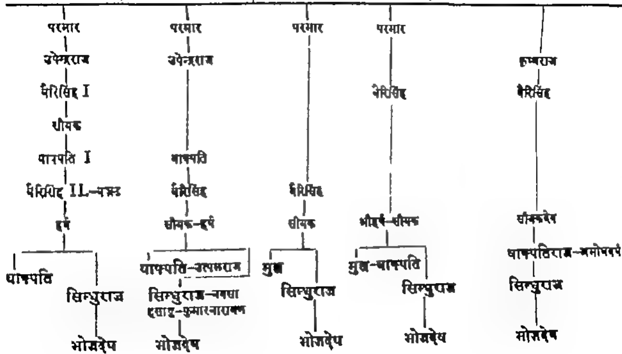
'कर्षेमिवजपमि मम्मणपसाँमा शशिन्मानाम् ।
हृदये वे वरा हर्ष विषमन्ते मे निवसन्ति विमान् ॥ इति
'उमभिपा तुषिपा कि न... ...कि न मयेवं भवमुखा ।
क्षिपति दपरामखो यथा मर्कमयपा मुग्धः ॥ इति प्मानया
पवमरपणतातुरमपतयको निर्वासः ।

कर्मेविता कृणीमवर्ण पवमामुद्रामित्य ॥ इति व्यन्तया
'अहे मुग्धे मा मर्व कुरु प्रेक्षापि कमुथ्विरपामिव ।
कतुर्दशशतानि पद्धततानि मुग्धस्य पयाया गतानि ॥'
'मा मति' पथालपचवे सा मति' अममा मविव ।
मुग्धो भणति मृणालपाति निर्म न वहति कोऽपि ॥ इति

किं च 'श्रीमद्भोजराजपितामहो मुञ्जराजमहाराजः' इत्यस्य प्रमाणीभूते Indian Antiquary Vol. VI P 53-54 लिखिते विक्रम १०७८=A. D 1022 वर्षीये श्रीमद्भोजदेवनरेन्द्रदानपत्रे Epigraphia Indica Vol. III., P 48-50 लिखिते विक्रम ११११=A. D 1056 वर्षीये श्रीमज्जयसिंहदेवदानपत्रे च 'श्रीवाक्पतिराजदेवपादानुध्यातपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वर-श्रीसिन्धुराजदेवपादानुध्यातपरमभट्टारकमहाराजाधिराजपरमेश्वरश्रीभोजदेव'-इति ईदृशं उपलभ्यते तत्र तु श्रीमद्भोजदेवनरेन्द्रेण निजवंशपितृ श्रीमत्पालप-वंशान्तर्गतश्रीमदुज्जयिनीराजस्य श्रीमत्सिन्धुराजस्य नामन्यासविरहमन्नामसंख्या-पचितेनात्र निवेशितो भवेत्, तत्र च वैतिहासिकपतितैर्लिपिराजरायसहितभौतिक-स्पर्शसाध्यस्य निरक्षरनिधितनोधिपत्यगुणस्य मुञ्जमुञ्जराजमहाराजस्य धारा-निवासिनेहस्वैतातदसितावप्रदत्तजातस्य मातृपक्षितिनिधिसेन श्रीमत्सिन्धुराजदे-वास्मपञ्चमनकृते भवेत् इति कल्पना कल्पितैर्माध्यते श्रीमदुज्जयिनीराजधा-न्यधिपराजापराभिधानश्रीमुञ्जराजमहाराजात् सिन्धुराजस्योत्तरवर्तित्वात्, Epigraphia Indica Vol. II., P 182-88 स्थ Dr F Kielhorn Ph. D., C. I. E. महाशयप्रकाशितविक्रम ११६१=A. D 1105 वर्षीय-श्रीपरमारवंशावतंसश्रीनरवर्मदेवचरितमन्दिरप्रशस्तिलेखान्तर्गते Epigraphia Indica Vol. I., P 226-28 स्थ Dr G Bühler Ph. D., L. L. D C. I. E. महाशयप्रकाशितमालवमण्डलाधिपतिमहीपतिप्रशस्तिलेखान्तर्गते श्रीम-त्सिन्धुराजसमकालिकश्रीमत्परिमलकविविरचितनवसाहसाङ्कचरित-श्रीमद्धन-पालकविविरचिततिलकमञ्जरीमहाकाव्यान्तर्गते प्रबन्धचिन्तामणिस्थमुञ्जराज-प्रबन्धान्तर्गते च श्रीमद्वाक्पतिराजापरनाममुञ्जराजात्पश्चात् सिन्धुराजस्थितिर्नि-र्धारितत्वाच्च

अथ च विविधेतिहासादिषु मुञ्जो वाक्पतिराजसमनामाभो इत्याद्योऽप्यन्यो इति त्वस्मिन् ग्रन्थसमवायानन्तरं विक्रम पण्डितमण्डलीमण्डितैः पण्डितैः समुत्प्रेक्षितमुञ्जा-पितापरश्रीभूमिपालश्रीमदवन्तिविजयप्रतापशीलमुञ्जराजापरनामवाक्पतिराज-महाराजस्य श्रीमत्कृष्णराजसूनोः वाक्पतिराजस्य राजतरङ्गिण्यां (४।१४५) वर्णितस्य च कश्मीरमण्डलाधीशश्रीमल्ललितादित्यराजपराजितकान्यकुब्जमण्डलाधीश्वरयशो-वर्मदेवमहाराजस्य राजसभालङ्कारभूतमहाकविश्रीमद्वाक्पतिराजस्य धाम्नवाक्श्रीमद्वाक्पतिराजदेवस्य श्रीमत्कृष्णराजसूनोः परमसोमवंशप्रभ-विरचितगौडवहोपरनामयशोवर्ममहाराजचरिते वर्णितस्य च नामसाम्यात् भ्रान्तिः प्रसारिता । अतस्तेषां भ्रमनिरासपुरःसरं किञ्चित् प्रदर्शयामि—

1. Vide Archaeological Survey P 124-129 Epigraphia Indica Vol. I., P 140-147 and Vol. II., P 119-125

परमार
उपेन्द्रराज
वैरिसिंह I
सीयक
वाक्पति I
हर्ष
वाक्पति
सिन्धुराज
भोजदेव
उपेन्द्रराज
वाक्पति
वैरिसिंह
सीयक—हर्ष
परमार
वैरिसिंह
सीयक
मुंज
सिन्धुराज
भोजदेव
परमार
वैरिसिंह
मुंज—वाक्पति
सिन्धुराज
भोजदेव
कृष्णराज
वैरिसिंह
सीयकदेव
सिन्धुराज
भोजदेव

सुभाषितरत्नसंदोहस्थविषयानुक्रमणिका ।

काव्यमाला ।

अमितगतिविरचितः

सुभाषितरत्नसंदोहः ।

जनयति मुदमन्तर्भव्यपाथोरुहाणां
हरति तिमिरराशिं या प्रभा भानवीव ।
कृतनिखिलपदार्थद्योतना भारतीद्धा
वितरतु धुतदोषा सार्हती भारती वः ॥ १ ॥

न तदरिरिभराजः केसरी केतुरुग्रो
नरपतिरतिरुष्टः कालकूटोऽतिरौद्रः ।
अतिकुपितकृतान्तः पावकः पन्नगेन्द्रो
यदिह विषमचक्षुर्दुःखमुग्रं करोति ॥ २ ॥

न नरविबुधनाथा येषु तृप्यन्ति तेषु
कथमपरनराणामिन्द्रियार्थेषु तृप्तिः ।
वहति सरिति यस्यां दन्तिनाथोऽपि मग्नो
भवति हि शशकानां केन तत्र व्यवस्था ॥ ३ ॥

वदति विषयदोषा ये तु दुःखं सुराणां
कथमितरमनुष्यास्तेषु सौख्यं लभन्ते ।
मदमलिनकपोलः क्लिश्यते येन हस्ती
कथमपतितमृगो स स्पर्शतीर्मोरिरत्र ॥ ४ ॥

यदि भवति समुद्रः सिन्धुतोयेन तृप्तो
यदि कथमपि वह्निः काष्ठसंपाततश्च ।

---

१ भव्या एव पाथोरुहाणि कमलानि तेषाम्. २ कृतं निखिलपदार्थानां द्योतनं या सा. ३ रविप्रभा. ४ वाणी. ५ वितरेतु. ६ सामान्यपुरुषाः. ७ अपि तु न लभन्ते. ८ सिंहेन. ९ चरणपतितमृगः. १० किं काष्ठसंपाते अपि तु न [illegible]. ११ तृप्तः. १२ काष्ठौघैः.

विषमविषसमानान्भाषिता कामभोगां-
स्त्यजति यदि मनुष्यो दीर्घसंसारहेतून् ।
भजति क्षणमनन्तं दुःखमत्यन्तघोरं
त्रिविधमुपहतात्मा श्वभ्रभूम्यादिभूतम् ॥ १२ ॥

विगलितरसमस्थि खादयन्दारितास्य
सकलवदनरक्तं मन्यते श्वा सुखित्वम् ।
स्वतनुजनितखेदाज्जायमानं जनानां
तदुपममिह सौख्यं कामिनां कामिनीभ्य ॥ १३ ॥

किमिह परमसौख्यं निःस्पृहत्वं यदेत-
त्किमथ परमदुःखं सस्पृहत्वं यदेतत् ।
इति मनसि विधाय त्यक्तसङ्गाः सदा ये
विदधति जिनधर्मं ते नरा पुण्यवन्त ॥ १४ ॥

उपधिवसतिपिण्डान्गृह्णते नो विरुद्धा-
ननुदिनमनोभिः सर्वथा ये मुनीन्द्राः ।
व्रतसमितिसमेता ध्वस्तमोहप्रपञ्चा
ददतु मम विमुक्तिं ते हतक्रोधयोधा ॥ १५ ॥

जनयति परमार्तिं जीवन नाशहेतुं
ददति विषयवाञ्छा बन्धनं बन्धुवर्गाः ।
इति रिपुषु विमूढस्तन्यते सौम्यबुद्धिं
जगति धिगिति कष्टं मोहनीयं जनानाम् ॥ १६ ॥

मदमदनकषायारातयो नोपशान्ता
न च विषयविमुक्तिर्जन्मदुःखाच्च भीतिः ।
न तनुसुखविरागो विद्यते यस्य जन्तो-
र्भवति जगति दीक्षा तस्य भुक्त्यै न मुक्त्यै ॥ १७ ॥

श्रुतमतिबलवीर्यप्रेमरूपायुरङ्ग-
स्वजनतनयकान्ताभ्रातृपित्रादि सर्वम् ।

---

१ ममदेयमपीत्युपकरणमात्मान.

अयमपि विषयेषु प्राणिवर्गस्तृषा स्या-
दिति मनसि विचिन्त्यो मा स्म भूत्तेषु सक्तम् ॥ ५ ॥
असुरसुरनराणां यो न भोगेषु तृप्तः
कथमपि मनुजानां तस्य भोगेषु तृप्तिः ।
जलनिधिजलपाने यो न जातो वितृष्ण-
स्तृणशिखरगताम्भःपानतः किं स तृप्येत् ॥ ६ ॥
सततविविधजीवध्वंसनाद्यैरुपायैः
स्वमनस्तनुभिरित्थं कुर्वते पापमुग्रम् ।
व्यथिततनुमनस्का जन्तवोऽमी सहन्ते
नरकगतिमुपेता दुःखमेकाकिनस्ते ॥ ७ ॥
यदि भवति विविधं संचितं द्रव्यमर्थ्यं
परिजनसुतदारा भुञ्जते तन्मिलित्वा ।
न पुनरिह समर्था ध्वंसितुं दुःखमेव
तदपि बत बिभर्ते पापभारी तदर्थम् ॥ ८ ॥
स्वजनपरिजनभार्यामातृमित्रादिमध्ये
भवति भवभृतां यो नैष एकोऽपि कश्चित् ।
तदपि गतविमर्शाः कुर्वते तेषु रागं
न तु विषयति धर्मे यः समं याति यात्रा ॥ ९ ॥
यदिह भवति सौख्यं वीतकामस्पृहाणां
न तदमरविभूनां नापि चक्रेश्वराणाम् ।
इति मनसि नितान्तं प्रीतिमाधाय धर्मे
भजत जहित चैतान्कामशत्रून्दुरन्तान् ॥ १० ॥
यदि कथमपि भव्यो भोगलेशेन मूर्खः
पुनरपि तदवाप्तिर्दुःसतो देहिनां स्यात् ।
इति हतविषयाशा धर्मकृत्ये यतध्वं
यदि भवमतिमुक्ते मुक्तिसौख्येऽस्ति वाञ्छा ॥ ११ ॥

१ अ कथम. २ जीवित एव. ३ भवा. ४ स्वपरमरणमरणीये

धर्मं निहत्य भवकाननदाववह्निं
य ¹कोपमेत्र विदधाति नरस्य रोष ॥ २४ ॥

य कारणेन विसनोति रुष मनुष्य
कोप प्रयाति शमन सर्वभावतोऽस्य ।
यस्तत्र कुप्यति विनापि निमित्तमज्ञो
नो तस्य कोऽपि शमन विदधातुमीश ॥ २५ ॥

धैर्यं धुनाति विधुनोति मतिं क्षणेन
रागं करोति शिथिलीकुरुते शरीरम् ।
धर्मं हिनस्ति वचनं विदधात्यवाच्यं
कोपो ग्रहो रतिपतिर्मैविरामवश्य ॥ २६ ॥

रोगं दृशोर्वपुषि कम्पमनेकरूपं
चित्तं विवेकरहितानि च चिन्तितानि ।
पुंसाममार्गगमनं समदु.खजात
कोप करोति सहसा मविरामवश्य ॥ २७ ॥

मैत्रीयशोऽक्षतपोनियमानुकम्पा-
सौभाग्यभाग्यपठनेन्द्रियनिर्जयाद्याः ।
नश्यन्ति कोपपरवैरिहता समस्ता
सौम्यमिवापर्रसवल्लाणतो नरस्य ॥ २८ ॥

मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं
ध्यानं करोतु विदधातु बहिर्निवासम् ।
ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्ष्यरतोऽस्तु नित्यं
रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ २९ ॥

आत्मानमन्यमपि हन्ति जहाति धर्मं
पापं समाचरति सुकृतमपाकरोति ।

हस्मिम्. २. धत्ते. ३ कारणाभावतः ४ दृढतमं रागम्. ५. रपवाम्.
ररवत.

स्थितठगतखलं यो न गिरौ वीक्षतेऽग्निं
तदपि बत विमूढो नात्मकृत्यं करोति ॥ १८ ॥

त्यजत युवतिसौख्यं क्षान्तिसौख्यं भजध्वं
विरमत भवमार्गान्मुक्तिमार्गे रमध्वम् ।
जहित विषयसङ्गं ज्ञानसङ्गं कुरुध्वं
अमितगतिनिवासं येन नित्यं लभध्वम् ॥ १९ ॥

श्रुतिसदृशविवेकं ज्ञानसंसर्गदीपा-
स्तिमिरदलनदक्षा सर्वदात्यन्तदीप्ता ।
प्रकटितनयमार्गा यस्य पुंसोऽत्र सन्ति
स्खलति यदि स मार्गे तत्र दैवापराधः ॥ २० ॥

जिनपतिपदभक्तिर्भावना जैनतत्त्वे
विषयसुखविरक्तिर्मित्रता सत्त्ववर्गे ।
श्रुतिशमयमशक्तिर्मूकतान्यस्य दोषे
मम भवतु च बोधिर्यावदाप्नोमि मुक्तिम् ॥ २१ ॥

इति सांसारिकविषयनिराकरणम् ।

कोपोऽस्ति यस्य मनुजस्य निमित्तमुक्तो
नो तस्य कोऽपि कुरुते गुणिनोऽपि भक्तिम् ।
आशीविषं भजति को ननु दन्दशूकं
नानोग्ररोगशमिना मणिनापि युक्तम् ॥ २२ ॥

पुण्यं चितं व्रततपोनियमोपवासैः
क्रोधः क्षणेन दहतीन्धनवत्सुसाध्यः ।
मत्वेति तस्य वशमेति न यो महात्मा
तस्याभिवृद्धिमुपयाति नरस्य पुण्यम् ॥ २३ ॥

दोषं न तं नृपतयो रिपवोऽपि रुष्टाः
कुर्वन्ति केसरिकरीन्द्रमहोरगा वा ।

---

१ स्वार्थे यावज्ज-. २ तामिम.

धर्मं निहत्य भवकाननदाववह्नि-
य 'दोषमेव विदधाति नरस्य रोषः ॥ २४ ॥

य कारणेन वितनोति रुषं मनुष्य
कोपं प्रयाति शमनं तदभावतोऽस्य ।
यस्तत्र कुप्यति विनापि निमित्तमज्ञो
नो तस्य कोऽपि शमनं विदधातुमीशः ॥ २५ ॥

धैर्यं धुनाति विधुनोति मतिं क्षणेन
रागं करोति शिथिलीकुरुते शरीरम् ।
धर्मं हिनस्ति वचनं विदधात्यवाच्यं
कोपो ग्रहो रतिपतिर्मदिरामदश्च ॥ २६ ॥

रोगं दखोर्वपुषि कम्पमनेकरूपं
चित्तं विवेकरहितानि च चिन्तितानि ।
पुंसाममार्गगमनं समदुःखजातं
कोपः करोति सहसा मदिरामदश्च ॥ २७ ॥

मैत्रीयशोव्रततपोनियमानुकम्पा-
सौभाग्यभाग्यपठनेन्द्रियनिर्जयाद्याः ।
नश्यन्ति कोपपरवैरिहताः समस्ता-
स्तीव्राग्नितप्तरसवत्क्षणतो नरस्य ॥ २८ ॥

मासोपवासनिरतोऽस्तु तनोतु सत्यं
ध्यानं करोतु विदधातु बहिर्निवासम् ।
ब्रह्मव्रतं धरतु भैक्ष्यरतोऽस्तु नित्यं
रोषं करोति यदि सर्वमनर्थकं तत् ॥ २९ ॥

भास्वानमन्यमथ हन्ति जहाति धर्मं
पापं समाचरति पुण्यमपाकरोति ।

॥ हरिहः १ संसारे २ कारणप्रभवः ४ [illegible] ५ [illegible]
६ पारवत.

पूज्यं न पूजयति वक्ति विनिन्द्यवाक्यं
किं किं करोति न नरः खलु कोपयुक्तः ॥ १० ॥

दोषेषु सत्सु यदि कोऽपि ददाति शापं
सत्यं ब्रवीत्ययमिति मतिचिन्त्य सह्यम् ।
दोषेष्वसत्सु यदि कोऽपि ददाति शापं
मिथ्या ब्रवीत्ययमिति मतिचिन्त्य सह्यम् ॥ ११ ॥

कोपेन कोऽपि यदि ताडयतेऽथ हन्ति
पूर्वं मयास्य कृतमेतदनर्थबुद्ध्या ।
दोषो ममैव पुनरस्य न कोऽपि दोषो
ध्यात्वेति तत्र मनसा सहनीयमस्य ॥ १२ ॥

व्याध्यादिदोषपरिपूर्णमिदं शरीरं
पूतीवमङ्गमपनीय वितर्य्य धर्मम् ।
शुद्धं ददाति गतपापमनल्पसौख्यं
कामो ममायमिति घातकृतो विपथम् ॥ १३ ॥

धर्मे स्थितस्य यदि कोऽपि करोति कष्टं
पापं चिनोति गतबुद्धिरयं वराकः ।
एवं विचिन्त्य परिकल्पसहस्रं स्वसुम्य
ज्ञानान्वितेन भवति क्षमितव्यमत्र ॥ १४ ॥

खड्गेऽप्यनेन न हतोऽस्मि नरेण रोषा
नो मारितोऽस्मि मरणेऽपि न धर्मनाशः ।
कोपस्तु धर्ममपहन्ति चिनोति पापं
संचिन्त्य चारुमतिनेति तितिक्षणीयम् ॥ १५ ॥

दुःखार्जितं सकलार्थं चैकमीकृतं च
धान्यं यथा दहति वह्निकणः प्रविष्टः ।
मासार्धपक्षतपमासिकमोपवासै-
रोषोऽर्जितं सपदि तं पुरुपुण्यराशिम् ॥ १६ ॥

१.—२ दुर्वचनम्. ३ रजोऽकृतम्

क्रोपेन यः परमभीप्सति हन्तुमज्ञो
मार्गं स एव लभते स्वरमो ध्रुवन्तम् ।
मेव स्विन्निदुरितान्यशमो न किंचि
च्छक्नोति कर्तुमिति कोपनता न साध्यम् ॥ ३७ ॥

कोपः करोति पितृमातृसुहृज्जनाना-
मप्यप्रियत्वमुपकारिजनापकारम् ।
देहक्षयं प्रकृतकार्यविनाशनं च
मत्वेति कोपवशिनो न भवन्ति भव्याः ॥ ३८ ॥

दीक्षाभिषेकजपहोमतपोपवासा
ध्यानव्रताध्ययनसंयमदानपूजाः ।
नेदृक्फलं जगति देहवतां वदन्ते
यादृक्षमो निखिलकालहितो ददाति ॥ ३९ ॥

भ्रूभङ्गभङ्गुरमुखो विकरालरूपो
रक्तेक्षणो दशनपीडितदन्तवासाः ।
त्रासं गतोऽतिमनुजो जननिन्दनीय
क्रोधेन कम्पिततनुर्भुवि राक्षसो वा ॥ ४० ॥

कोऽपीह नेहमिति सख्यमपाकृतानो
दंदह्यते निजकरे परघातमिच्छुः ।
यद्वत्तथा प्रकुपितः परमाविधित्सु
दुःखं स्वयं भवति वैरिजने विकल्पः ॥ ४१ ॥

वैरं विवर्धयति सख्यमपाकरोति
रूपं विरूपयति निन्द्यमतिं तनोति ।
दौर्भाग्यमानयति शातयते च कीर्तिं
रोषोऽत्र रोषसदृशो न हि शत्रुरस्ति ॥ ४२ ॥

[illegible] ५२५

न्यायपरो महाधिपः

पूज्यं न पूजयति पश्यति निन्द्यवाक्यं
किं किं करोति न नरः खलु कोपयुक्तः ॥ १० ॥
दोषेषु सत्सु यदि कोऽपि ददाति दोषं
सत्यं ब्रवीत्ययमिति प्रविचिन्त्य सह्यम् ।
दोषेष्वसत्सु यदि कोऽपि ददाति दोषं
मिथ्या ब्रवीत्ययमिति प्रविचिन्त्य सह्यम् ॥ ११ ॥
कोपेन कोऽपि यदि ताडयतेऽथ हन्ति
पूर्वं मयास्य कृतमेतदनर्थबुद्ध्या ।
दोषो ममैव पुनरस्य न कोऽपि दोषो
ध्यात्वेति तत्र मनसा सहनीयमस्य ॥ १२ ॥
व्याध्यादिदोषपरिपूर्णमिदं शरीरं
पूतीदमङ्गमपनीय विचार्य धर्मम् ।
शुद्धं ददाति गतपापमनस्यतोऽन्यं
कामो ममायमिति भावयतो विपक्षम् ॥ १३ ॥
धर्मे स्थितस्य यदि कोऽपि करोति कष्टं
पापं चिनोति गतबुद्धिरयं वराकः ।
एवं विचिन्त्य परिकल्पितदुःखमुक्त्यै
ज्ञानान्वितेन भवति क्षमितव्यमत्र ॥ १४ ॥
वध्योऽप्यनेन न हतोऽस्मि नरेण रोषा-
न्नो मारितोऽस्मि मरणेऽपि न धर्मनाशः ।
कोपस्तु धर्ममपहन्ति चिनोति पापं
संचिन्त्य चारुमतिनेति तितिक्षणीयम् ॥ १५ ॥
दुःखार्जितं खलगतं वलभीकृतं च
धान्यं यथा दहति वह्निकणः प्रविष्टः ।
नानाविधव्रततपोनियमोपवासै-
रोषोऽर्जितं भवभृतां पुरुपुण्यराशिम् ॥ १६ ॥

१—२ दुर्वचनम्. ३ राशीकृतम्.

रूपेश्वरत्वकुलजातितपोबलाज्ञा
ज्ञानाष्टके सहमदाकुलबुद्धिरज्ञः ।
यो मन्यतेऽहमिति नास्ति परोऽधिकोऽपि
मानात्स नीचकुलमेति भवाननेकान् ॥ १३ ॥
नीतिं निरस्यति विनीतिमुपाकरोति
कीर्तिं शशाङ्कधवलां मलिनीकरोति ।
मान्यान्न मानयति मानवशेन हीनः
प्राप्नोति मानमपहन्ति महानुभाव ॥ १४ ॥
हीनाधिकेषु विदधात्यविवेकभावं
धर्मं विनाशयति संचिनुते च पापम् ।
दौर्भाग्यमानयति कार्यमपाकरोति
किं किं न दोषमथवा कुरुतेऽभिमानः ॥ १५ ॥
माने कृते यदि भवेदिह कोऽपि लाभो
मर्यादहानिरथ काचन मार्दवे स्यात् ।
ब्रूयाच्च कोऽपि यदि मानकृतं विशिष्टं
मानो भवेद्भवभृतां सफलस्तदानीम् ॥ १६ ॥
मानी विनीतिमपहन्त्यविनीतिरश्री
सर्वे निहन्ति गुणमस्तगुणानुरागाः ।
सर्वापदां जगति धाम विराममतः स्या
दित्याकलय्य सुधियो न भजन्ति मानम् ॥ १७ ॥
हीनोऽयमन्यजनमोपहताभिमाना-
ज्ज्ञातोऽहमुत्तमगुणस्तदहं महत्त्वात् ।
मन्ये विहीनमवलोकयतोऽपि पुंसो
मानो विनश्यति सदेति वितर्कभाजः ॥ १८ ॥
गर्वेण मातृपितृबान्धवमित्रवर्गाः
सर्वे भवन्ति विमुखा विहितेन पुंसः ।

१ अविनीतिं राजति. २. मानवशेन.

अन्योऽपि यस्य तनुते न मनोऽनुरागं
मत्वेति मानमपहस्तयते सुबुद्धिः ॥ ४९ ॥
आयासकोपभयदुःखमुपैति मर्त्यो
मानेन सर्वजननिन्दितवेषरूपः ।
विद्यादयाव्ययमादिगुणांश्च हन्ति
ज्ञात्वेति गर्ववशमेति न शुद्धबुद्धिः ॥ ५० ॥
स्तब्धो विनाशमुपयाति नतोऽतिवृद्धिं
मर्त्यो नदीतटगतो धरणीरुहो वा ।
गर्वस्य दोषमिति चेतसि संनिधाय
नाहंकरोति गुणदोषविचारदक्षः ॥ ५१ ॥
हीनानवेक्ष्य कुरुते हृदयेऽभिमानं
मूर्खः सतोऽधिकगुणानवलोक्य मर्त्यान् ।
प्राज्ञः परित्यजति गर्वमतीव लोके
सिद्धान्तशुद्धधिषणा मुनयो वदन्ति ॥ ५२ ॥
विद्यासहस्रकलितोऽपि समा सहस्रै-
र्येषां न दुःखमुपवर्णयितुं समर्थः ।
सर्वज्ञदेवमपहाय परो मनुष्य-
स्तां श्वभ्रभूमिमुपयाति नरोऽभिमानी ॥ ५३ ॥
यां छेदभेददमनाङ्कनदाहदोह-
वातातपाशनतृषोभभयादिदोषाम् ।
मायावशेन मनुजो जननिन्दनीयां
तिर्यग्गतिं भ्रमति तामतिदुःखपूर्णाम् ॥ ५४ ॥
यत्र प्रियाप्रियवियोगसमागमान्य-
मेप्यत्नपान्यपनपान्यपहीनताद्यैः ।
दुःखं भ्रमाति विविधं मनसाप्यसह्यं
तं मर्त्यधाममधितिष्ठति मायया‍ढ्यः ॥ ५५ ॥

---

१ इत्यर्थं मामप्यः.

रूपेश्वरत्वकुलजातितपोबलाज्ञा-
ज्ञानाष्टसु महमदाकुलबुद्धिरज्ञः ।
यो मन्यतेऽहमिति नास्ति परोऽधिकोऽपि
मानात्स नीचकुलमेति भवाननेकान् ॥ ४३ ॥

नीतिं निरस्यति विनीतिमुपाकरोति
कीर्तिं शशाङ्कधवलां मलिनीकरोति ।
मान्यान्न मानयति मानवशेन हीनः
प्राणीति मानमपहन्ति महानुभावाः ॥ ४४ ॥

हीनाधिकेषु विदधात्यविवेकभावं
धर्मं विनाशयति संचिनुते च पापम् ।
दौर्भाग्यमानयति कार्यमपाकरोति
किं किं न दोषमथवा कुरुतेऽभिमानः ॥ ४५ ॥

माने कृते यदि भवेदिह कोऽपि लाभो
धर्मार्थहानिरथ काचन मार्दवे स्यात् ।
भूयाच्च कोऽपि यदि मानकृत विशिष्ट
मानो भवेद्भवभृतां सफलस्तदानीम् ॥ ४६ ॥

मानी विनीतिमपहन्त्यविनीतिरङ्गी
सर्वं निहन्ति गुणमत्र गुणानुरागः ।
सर्वापदां जगति धाम विरागत स्या-
दित्याकलय्य सुधियो न भजन्ति मानम् ॥ ४७ ॥

हीनोऽप्यमन्यजनमोपहताभिमाना-
ज्जातोऽधमुत्तमगुणस्तवकारकत्वात् ।
अन्यं निहीनमवलोकयतोऽपि पुंसो
मानो विनश्यति सदेति वितर्कमाणः ॥ ४८ ॥

गर्वेण मातृपितृबान्धवमित्रवर्गाः
सर्वे भवन्ति विमुखा विहितेन पुंसः ।

१ अविनीतिं द्यायति. २. मानकृतेन

अन्योऽपि यस्य तनुते न जनोऽनुरागं
मत्वेति मानमपहस्तयते सुबुद्धिः ॥ ४९ ॥
आयासकोपभयदुःखमुपैति मर्त्यो
मानेन सर्वजननिन्दितवेषरूपः ।
विद्यादयादमयमादिगुणांश्च हन्ति
ज्ञात्वेति गर्वमवमेति न शुद्धबुद्धिः ॥ ५० ॥
स्तब्धो विनाशमुपयाति मतोऽतिवृद्धिं
मत्वा नदीतटगतो धरणीरुहो वा ।
गर्वस्य दोषमिति चेतसि संनिधाय
नाहंकरोति गुणदोषविचारदक्षः ॥ ५१ ॥
हीनानवेक्ष्य कुरुते हृदयेऽभिमानं
मूर्खः सतोऽधिकगुणानवलोक्य मर्त्यान् ।
मानं परित्यजति गर्वमतीव लोके
सिद्धान्तशुद्धधिषणा मुनयो भवन्ति ॥ ५२ ॥
विद्यासहस्रकलितोऽपि समाः सहस्रं
यस्यां न दुःखमुपवर्णयितुं समर्थः ।
सर्वज्ञदेवमपहाय परो मनुष्यः
तां श्वभ्रभूमिमुपयाति नरोऽभिमानी ॥ ५३ ॥
यां छेदभेददमनाङ्कनवाहनोग्र-
शीतातपाशनकरोधवधादिदोषाम् ।
मायावशेन मनुजो जननिन्दनीयां
तिर्यग्गतिं भजति तामतिदुःखपूर्णाम् ॥ ५४ ॥
यत्र प्रियाप्रियवियोगसमागमान्य-
प्रेष्यत्वदैन्यधनधान्यविहीनताद्यैः ।
दुःखं प्रयाति विविधं मनसाप्यसह्यं
तं मर्त्यवासमधितिष्ठति मायभावी ॥ ५५ ॥

---
१ दर्पात् बालम्-

यत्रावलोक्य दिवि दीनमना विभूति
मन्यामरेष्वपि कान्तिसुखादिकेषु ।
प्राप्याभियोगपदवीं कमतेऽतिदुःखं
सत्रेति यामनपरः पुरुषो निवासम् ॥ ५६ ॥

आमातृमर्तृपितृबान्धवमित्रपुत्र-
वस्त्रासनाभरणमण्डनसौख्यहीनः ।
दीनाननो मलिननिन्दितवेषरूपो
नारीषु यासु भवमेति नरो निकृत्या ॥ ५७ ॥

शीलक्षमतोयमतपःशमसंयुतोऽपि
नात्राश्नुते निकृतिलस्यपरो मनुष्यः ।
आत्यन्तिकीं भ्रमयवाधसुखस्वरूपां
यस्यान्वितो विविधधान्यधनेश्वरो वा ॥ ५८ ॥

क्लेशार्जितं सुखकरं रमणीयमर्च्यं
धान्यं कृषीवलजनस्य शिलीव सर्वम् ।
भस्मीकरोति बहुधापि जनस्य सत्यं
मायाशिखी मधुरदोषकरः क्षणेन ॥ ५९ ॥

विद्वेषवैरिकलहासुखघातभीति
निर्भर्त्सनाभिभवनाशुविनाशनादीन् ।
दोषानुपैति निखिलान्मनुजोऽतिमायी
दुर्बुद्धेति भारुमसयो न भवन्ति मायाम् ॥ ६० ॥

मैत्रीं यशः सुजनेषु निराकरोति
पुण्यं हिनस्ति परिवर्धयते च पापम् ।
सत्यं निरस्यति तनोति विनिन्द्यभावं
तां सेवते निकृतिमत्र जनो न भव्यः ॥ ६१ ॥

प्रच्छादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
लोके प्रकाशमुपयातितरां क्षणेन ।

---

१ मायया. २. दुरार्थं मायाप्यः. ३ माया ४ निवासम्.

मैत्री यथा जलगत विदधाति पुंसां
माया मनागपि न चेतसि संनिधेया ॥ ६२ ॥

इति मायाहंकारनिराकरणोपदेश ॥ ३ ॥

शीतो रविर्भवति शीतरुचि प्रतापी
स्तब्ध नभो जलनिधि सरिदम्बुतृप्त ।
स्थायी मरुद्विदहनो दहनोऽपि जातु
लोभानलस्तु न कदाचिदवाप्तक स्यात् ॥ ६३ ॥

लब्धान्नजलनवत्सततोऽभिवृद्धिं
लाभेन लोभदहन समुपैति जन्तो ।
विद्यागमव्रततप शमसंयमादी-
न्भस्मीकरोति यमिनां स पुन प्रवृद्ध ॥ ६४ ॥

विद्याशया भ्रमति भूमितले सतृष्णो
धातून्गिरेर्धमति धावति भूमिपाग्रे ।
देशान्तराणि विविधानि विगाहते च
पुण्यं विना न च नरो लभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

वर्धस्व जीव जय नन्द विभो चिरं त्व-
मित्यादिचाटुवचनानि विभाषमाण ।
दीनाननो मलिननिन्दितरूपधारी
लोभाकुलो वितनुते सधनस्य सेवाम् ॥ ६६ ॥

चक्षु श्रव मधुररोगशरीरबाधा-
स्तान्ताविघातगतिमन्दममन्यमान ।
संहृत्य पत्रनिचय च मषीविमर्द
तृष्णातुरो लिखति लेखकतामुपेत ॥ ६७ ॥

विश्वंभरां विविधजन्तुगणेन पूर्णां
सीरैर्विभिन्नति कृषाणगण गर्ते ।

१ गूढो यथा.

यत्रावलोक्य दिवि दीनमना विभूति-
　मन्यामरेष्वधिककान्तिसुखादिकेषु ।
प्राप्याभियोगपदवीं क्रमतेऽतिदुःखं
　तत्रैति बन्धनपरः पुरुषो निवासम् ॥ ५६ ॥
मातापितृप्रमुखबान्धवमित्रपुत्र-
　सद्मासनाभरणमण्डनसौख्यहीनः ।
दीनाननो मलिननिन्दितवेषरूपो
　नारीषु तासु भवमेति नरो निकृत्या ॥ ५७ ॥
स्त्रीत्वमवाप्य भवपञ्चसमर्थयुक्तोऽपि
　मायाभुवे निकृतिशस्त्रपरो मनुष्यः ।
आत्यन्तिकीं भियमवाप्य सुखस्वरूपां
　स्वस्यान्वितो विविधधान्यधनेश्वरो वा ॥ ५८ ॥
केष्वर्जितं सुखकरं रमणीयमर्थं
　कान्तं कृपीवल्जनस्य विलीय सर्वम् ।
मलीकरोति बहुधापि जनस्य सत्यं
　मायाविनी मधुरवोपकरः क्षणेन ॥ ५९ ॥
विद्वेषवैरिकलहासुखघातभीति-
　निर्भर्त्सनाभिभवनासुविनाशनादीन् ।
दोषाननुपैति निखिलान्मनुजोऽतिमायी
　क्रुद्धेति चारुमतयो न भजन्ति मायाम् ॥ ६० ॥
या मैत्रयं सुजनेषु निराकरोति
　पुण्यं हिनस्ति परिवर्धयते च पापम् ।
सत्यं निरस्यति तनोति विनिन्द्यभावं
　तां सेवते निकृतिमत्र जनो न सभ्यः ॥ ६१ ॥
प्रच्छादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
　लोके प्रकाशमुपयातितरां क्षणेन ।

१ मायया　२. इत्यर्थे बाधकाः.　३ मायाः.　४ विश्वासम्.

वैर्यो यथा जनगत विवधाति पुसां
माया मनागपि न चेतसि सनिवेश्या ॥ ६२ ॥

इति मायाप्रपञ्चनिराकरणोपदेशः ॥ ३ ॥

शीतो रविर्भवति शीतरुचिः प्रतापी
स्तब्धं नभो जलनिधिः सरिदम्बुतृप्तः ।
स्थायी मरुद्विदहनो दहनोऽपि जातु
लोभानलस्तु न कदाचिदवाहकः स्यात् ॥ ६३ ॥

लब्ध्वान्यनन्यजनयत्नशतोऽतिवृद्धिं
लाभेन लोभवहनः समुपैति जन्तोः ।
विद्यागमव्रततपःशमसंयमादी-
न्भस्मीकरोति यमिनां स पुनः महद्धः ॥ ६४ ॥

विद्याशया खनति भूमितलं सतृष्णो
मातृन्निरर्थमति धावति भूमिपाग्रे ।
देशान्तराणि विविधानि विगाहते च
पुण्यं विना न च नरो लभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

धर्मेश जीव जय नन्द विभो चिरं त्व-
मित्यादिचाटुवचनानि विभाषमाणः ।
दीनाननो मलिननिन्दितरूपधारी
लोभाकुलो वितनुते सधनस्य सेवाम् ॥ ६६ ॥

चक्षुः क्षय प्रचुररोगशरीरबाधा
स्तान्ताविघातगतिभङ्गममन्यमानः ।
सस्कृत्य पद्मनिचय च मयीर्विमय
तृष्णातुरा लिम्पति मेरुकटाग्रुपेतः ॥ ६७ ॥

विश्वम्भरां विविधजन्तुगणेन पूर्णां
स्त्रीगर्भिणीमिव कृपामपहाय मर्त्यः ।

तृष्णे यथा.

मन्त्रावलोक्य विधिं दीनमना विभूतिं
　　मन्यामरेष्वधिककान्तिसुखाधिकेषु ।
प्राप्याभियोगपदवीं लभतेऽतितुं स
　　सखेति यत्नपरः पुरुषो निवासम् ॥ ५६ ॥
जामातृभर्तृपितृबान्धवमित्रपुत्र
　　वस्त्रासनाभरणमण्डनसौख्यहीनः ।
दीनाननो मलिननिन्दितवेषरूपो
　　नारीषु तासु भवमेति नरो निंकृत्या ॥ ५७ ॥
शीलव्रतोपमतपःशमसंयुतोऽपि
　　नात्राश्रुते निकृतिवश्यपरो मनुष्यः ।
आत्यन्तिकीं प्रियमयामसुखस्वरूपां
　　सत्यान्वितो विविधधान्यधनेश्वरो वो ॥ ५८ ॥
क्लेशार्जितं सुखकरं रमणीयमर्घ्यं
　　धान्यं कृषीवलजनस्य शिखीव सर्वम् ।
भस्मीकरोति बहुधापि जनस्य सत्यं
　　मायाशिखी प्रचुरदोषकरः क्षणेन ॥ ५९ ॥
विद्वेषवैरिकलहासुखपातभीति
　　निर्भर्त्सनाभिभवमासुविनाशनादीन् ।
दोषाननुपैति निखिलान्मनुजोऽतिमायी
　　बुद्ध्वेति चारुमतयो न भजन्ति मायाम् ॥ ६० ॥
या मैत्र्यं गुणजनेषु निराकरोति
　　पुण्यं हिनस्ति परिवर्धयते च पापम् ।
सत्यं निरस्यति तनोति विनिन्द्यभावं
　　तां सेवते निकृतिमत्र जनो न भव्यः ॥ ६१ ॥
प्रच्छादितोऽपि कपटेन जनेन दोषो
　　लोके प्रकाशमुपयातितरां क्षणेन ।

१ मायया　२. दर्पार्ते मायाभ्य：　३ माया　४ विश्वासम्,

वैरी यथा जनगतं विपदाति पुंसां
मायामनागपि न चेतसि संनिधेया ॥ ६२ ॥

इति मायाहंकारनिराकरणोपदेशः ॥ १ ॥

शीतो रविर्भवति शीतरुचिः प्रतापी
स्तब्धं नभो जलनिधिः सरिदम्बुतृप्तः ।
स्थायी मरुद्विदहनो दहनोऽपि जातु
लोभानलस्तु न कदाचिददाहकः स्यात् ॥ ६३ ॥

लब्धेन्धनज्वलनवत्प्रसृतोऽभिवृद्धिं
लाभेन लोभदहनः समुपैति जन्तोः ।
विद्यागमव्रततपःशमसंयमादी-
न्भस्मीकरोति यमिनां स पुनः प्रवृद्धः ॥ ६४ ॥

विद्याश्रया खनति भूमितलं सतृष्णो
धातून्निरर्धमति धावति भूमिपाग्रे ।
देशान्तराणि विविधानि विगाहते च
पुण्यं विना न च नरो लभते स तृप्तिम् ॥ ६५ ॥

वर्धस्व जीव जय नन्द विभो चिरं त्व-
मित्यादिचाटुवचनानि विभाषमाणः ।
दीनाननो मलिननिन्दितवस्त्रधारी
लोभाकुलो वितनुते सधनस्य सेवाम् ॥ ६६ ॥

यस्तु क्षयं मधुररोगशरीरबाधा-
सान्त्याविपाकगतिमप्यवमन्यमानः ।
सम्भृत्य पत्रनिचयं च मषीर्विमर्द्य
तृष्णातुरो लिखति लेखकतामुपेतः ॥ ६७ ॥

विश्वंभरां विविधजन्तुगणेन पूर्णां
सीमन्तिनीमिव कृपामपहाय मर्त्यः ।

---

१ पूर्वे यथा.

नानाविधोपकरणेन इतेन दीनो
लोभार्दित क्षयति पापमलोकमान ॥ ६८ ॥
भोगोपभोगमुखतो विमुखो मनुष्यो
रात्रिंदिवं पठनचिन्तनसक्तचित्तः ।
शास्त्राण्यधीत्य विविधानि करोति लोभा-
दध्यापनं शिशुगणस्य विवेकशून्य ॥ ६९ ॥
वस्त्राणि सीव्यति तनोति विचित्रचित्रं
मृत्स्नागुडौदनचणादिविधिं करोति ।
नृत्यं विनोति रसकस्वमुपैति मर्त्य
किं किं न लोभवशवर्तितया विधत्ते ॥ ७० ॥
लोभस्य मुग्धधिषणस्य विडम्बनानि
कुर्वन्नरो विविधमानविधेयकृत्या ।
संसारसागरमपारमवीक्षमाणो
वाणिज्यमत्र विदधाति विवृद्धलोभ ॥ ७१ ॥
गच्छेति नृत्यति लुनाति मिनोति नौति
क्रीणन्ति हन्ति वपते चिनुते बिभेति ।
शुष्यति गायति विनोति बिभर्ति भिन्ते
लोभेन सीव्यति धनायति याचते च ॥ ७२ ॥
कुन्तासिचक्रिमरतोमरतप्तकादि
नानाविधायुधभयंकरमुग्रयोधम् ।
संग्राममध्यमधितिष्ठति लोभयुक्तः
स्वं जीवितं तृणसमं विगणय्य जीव ॥ ७३ ॥
अत्यन्तभीमगनजीवगणेन पूर्णे
दुर्गे वने भवभृतां मनसाप्यगम्ये ।
धीराकुलं विशति लोभवशेन मर्त्यो
नो धर्मकर्म विदधाति कदापिवश ॥ ७४ ॥

१ लोभे मूलाविधीकर्येन

जीवान्निहन्ति विविधं वितथं ब्रवीति
स्तेयं तनोति भजते वनितां परस्य ।
गृह्णाति दुःखजननं धनमुग्रदोषं
लोभग्रहस्य वशवर्तितया मनुष्यः ॥ ७५ ॥

उद्यन्महानिलवशोत्थविचित्रवीचि
विक्षिप्तनक्रमकरादिनितान्तभीतिम् ।
अम्भोधिमध्यमुपयाति विमुक्तवेलं
लोभाकुलो मरणदोषममन्यमानः ॥ ७६ ॥

निःशेषलोकवनदाहविधौ समर्थं
लोभानलं निखिलतापकरं ज्वलन्तम् ।
ज्ञानाम्बुवाहजनितेन विवेकिजीवाः
संतोषदिव्यसलिलेन शमं नयन्ते ॥ ७७ ॥

द्रव्याणि पुण्यरहितस्य न सन्ति लोभा-
त्सन्त्यस्य चेन्न तु भवन्त्यचलानि तानि ।
सन्ति स्थिराणि यदि तस्य न सौख्यदानि
ध्यात्वेति शुद्धधिषणो न तनोति लोभम् ॥ ७८ ॥

चक्रेशकेशवहलायुधभूतितोऽपि
गतोपभुक्तमनुजस्य न तृप्तिरस्ति ।
तृप्तिं विना न सुखमित्यवगम्य सम्य-
ग्लोभग्रहस्य वशिनो न भवन्ति धीराः ॥ ७९ ॥

स्तानि यानि नरकेष्वतिदुःखदानि
ता तिर्यक्षु यानि मनुजेष्वमरेषु यानि ।
र्वाणि तानि मनुजस्य भवन्ति लोभा-
सौ दित्याकलय्य विनिहन्ति तमत्र धन्याः ॥ ८० ॥

लोभं विधाय विधिना बहुधापि पुंसः

प्राप्याप्यवश्यमिति चेतसि संनिरूप्य
लोभं त्यजन्ति सुधियो भुवमोहनीयम् ॥ ८१ ॥
तिष्ठन्तु बान्धवधनधान्यपुरःसरार्थाः
सर्वार्जिताः प्रचुरलोभवशेन पुंसा ।
कायोऽपि नश्यति निजोऽयमिति प्रचिन्त्य
लोभारिमुग्रमुपहन्ति विरुद्धतत्त्वम् ॥ ८२ ॥

इति लोभनिराकरणोपदेशः ।

स्वेच्छाविहारसुखतो निवसन्गजानां
मध्ये वने किसलयानि मनोहराणि ।
आरोहणाङ्कुशविमोदनबन्धनादि
दन्ती त्वगिन्द्रियवशः समुपैति दुःखम् ॥ ८३ ॥
तिष्ठञ्जलेऽतिविमले विपुले यथेच्छं
सौख्येन भीतिरहितो रममाणचित्तः ।
गृद्धो रसेषु रसनेन्द्रियतोऽतिकष्टं
निष्कारणं मरणमेति वडीझषोऽत्र ॥ ८४ ॥
नानावनप्रसवसौरभवासिताङ्गो
घ्राणेन्द्रियेण मधुपो ममरासपिप्सुम् ।
गच्छत्यशुद्धमतिरत्र गतो विपत्तिं
गन्धेषु पद्मसदनं समवाप्य दीनः ॥ ८५ ॥
सत्त्वाप्तिपुण्यफलिकेयमितीव मत्वा

एकैकमक्षविषयं भजतामपीह
संपद्यते यदि कृतान्तगृहातिथित्वम् ।
पञ्चाक्षगोचररतस्य किमस्ति वाच्य-
मक्षार्थमित्यमलधीरपि यस्त्यजन्ति ॥ ८८ ॥

दन्तीन्द्रदन्तदलनैकविधौ समर्थाः
सन्त्यत्र रौद्रमृगराजवधे प्रवीणाः ।
आशीविषोरगवशीकरणेऽपि दक्षाः
पञ्चाक्षनिर्जयपरास्तु न सन्ति मर्त्याः ॥ ८९ ॥

संसारसागरनिरूपणदत्तचित्ताः
सन्तो वदन्ति मधुरां विषयोपसेवाम् ।
आदौ विपाकसमये कटुकां नितान्तं
किंपाकपाकफलभुक्तिमिवात्ममायाम् ॥ ९० ॥

तावन्नरो भवति तत्त्वविदस्तदोषो
मानी मनोरमगुणो मननीयवाक्यः ।
शूरः समस्तजनतामहितः कुलीनो
यावद्धृषीकविषयेषु न सक्तिमेति ॥ ९१ ॥

सर्वे हृषीकविषया यदमी त्यजन्ति
नाश्चर्यमेतदिह किंचिदनित्यतात ।
एतत्तु चित्रमनिशं यदमीषु मूढो
मुक्तोऽपि मुञ्चति मतिं न विवेकशून्यः ॥ ९२ ॥

आदित्यचन्द्रहरिशंकरवासवाद्याः
शक्ता न जेतुमतिदुःखकराणि यानि ।
तानीन्द्रियाणि बलवन्ति सुदुर्जयानि
ये निर्जयन्ति भुवने बलिनस्त एके ॥ ९३ ॥

सौख्यं यदत्र विजितेन्द्रियशत्रुदर्पः
प्राप्नोति पापरहितं विगतान्तरायम् ।

---

१ जीवन

द्रव्याण्यवश्यमिति चेतसि संनिरूप्य
लोभं त्यजन्ति सुधियो धुतमोहनीयाः ॥ ८१ ॥
तिष्ठन्तु पापधनधान्यपुरःसरार्थाः
संचयिताः प्रचुरलोभवशेन पुंसा ।
कायोऽपि नश्यति निजोऽयमिति प्रचिन्त्य
लोभारिमुग्रमुपहन्ति विशुद्धतत्त्वम् ॥ ८२ ॥

इति लोभनिराकरणोपदेश

स्वेच्छाविहारसुखतो निवसत्खगानां
मध्यवने किशलयानि मनोहराणि ।
आरोहणाङ्कुशविनोदनबन्धनादि
दन्ती त्वगिन्द्रियवशः समुपैति दुःखम् ॥ ८३ ॥
तिष्ठञ्जलेऽतिविमले विपुले यथेच्छं
सौख्येन भीतिरहितो रममाणचित्तः ।
गृद्धो रसेषु रसनेन्द्रियतोऽतिकष्टं
निष्कारणं मरणमेति झषीगणोऽत्र ॥ ८४ ॥
नानातरुप्रसवसौरभवासिताङ्गो
घ्राणेन्द्रियेण मधुपो भ्रमरार्थिचित्तम् ।
गच्छन्सरोजमचिरेण गतो निशायां
गन्धेषु पद्मसदने समवाप्य दीनः ॥ ८
सज्जातिपुष्पकलिकेयमितीव मत्वा
दीपार्चिषं हतमतिः शलभः पतित्वा ।
रूपावलोकनमना रमणीयरूपे
मुग्धोऽवलोकनवशेन यमालयमेति ॥
दूर्वाङ्कुराग्रसमग्रवनेषु कुरङ्गः
क्रीडन्वनेषु हरिणीभिरसौ विलासैः ।
अत्यन्तगेयरवदत्तमना वराकः
श्रोत्रेन्द्रियेण समवर्तिमुखं प्रयाति । ८७

लोकार्चितं गुरुजनं पितरं सवित्रीं
बन्धुं सनाभिमनघां सुहृदं सदारम् ।
भृत्यं प्रभुं तनयमन्यजनं च मर्त्यो
नो मन्यते विषयवैरिवशः कदाचित् ॥ १०१ ॥

येनेन्द्रियाणि विजितान्यतिदुर्धराणि
तस्य विभूतिरिह नास्ति कुतोऽपि लोके ।
श्लाघ्यं च जीवितमनर्थविमुक्तमुक्तं
पुंसो विविक्तमतिपूजिततत्त्वबोधे ॥ १०२ ॥

इतीन्द्रियनिग्रहोपदेशः ॥ ५ ॥

यद्गन्धमदन्यां परममधुरसां कोकिलालापवत्यां
पुष्पस्रक्तल्पलोलसाक्षी कुसुमसुरभि कृपतो जिघ्रन्तीम् ।
रम्यं सर्वेन्द्रियाणामभिमतममितं कुर्वती मानसेष्टं
सत्सौभाग्या रमन्ते स्वसुखसुखवशा कामिनी मर्त्यमुख्याः ॥ १०३ ॥

स्पर्शोत्सवं विलोकान्मृदुतनुगुणतर्पयन्ती शरीरं,
विश्वामोदेन वक्त्रात्प्रगतमरुता नासिकां, चारुवाचा ।
श्रोत्रानन्दं मनोज्ञं वचनमपि रसा तर्पयन्ती मुखाब्ज-
मद्यत्यक्त्वाधरौष्ठं वितरति युवति कामिनां नान्यथैवम् ॥ १०४ ॥

॥ कूर्माकारोन्नतप्रपदचरणतला रम्भजङ्घा वरोरुः
स्थूलश्रोणीनितम्बा मविपुलजघना दक्षिणावर्तनाभिः ।
न्यग्रोधक्षाममध्या कनकपुटकुचा धारिकापर्शकण्ठा[1]
पुष्पसमाहुग्रुम्मा सकलशरवदना पक्वबिम्बाधरोष्ठी ॥ १०५ ॥

अंशुम्मत्ताण्डुगण्डा, प्रचकितहरिणीलोचना, कीरनासा,
धर्मेष्वासानतभ्रू, सुरभिकचचया, स्वरूपमेव यद्या ।
मदोरात्रे भजन्ती भुवमदनमदे प्रेमतो वीक्ष्यमाणा
नेत्राम्यसाक्षि योषा ॥ किमु परतपो भक्तितो नो विपद्ये ॥ १०६ ॥

---

1 कम्बुकण्ठी.

सर्वं सदात्मकमनात्मधिया विलभ्य
किं सदुरन्तविषयानलतप्तचित्तः ॥ ९४ ॥
नानाविधव्यसनधूलिविभूतिवासं
तत्त्वं विविक्तमवगम्य जिनेशिनोक्तम् ।
यः सेवते विषयसौख्यमसौ विमुच्य
हस्तेऽमृतं पिबति रौद्रविषं निहीन ॥ ९५ ॥
दासत्वमेति वितनोति विहीनसेवां
धर्मं धुनाति विदधाति विनिन्द्यकर्म ।
रेफैर्विनोति कुरुतेऽत्ति विरूपमेयं
किं वा हृषीकवशवर्तनुते न मर्त्यः ॥ ९६ ॥
अब्धिर्न तृप्यति यथा सरितां सहस्रैः
नो वेन्धनैरिव शिखी बहुधोपनीतैः ।
जीवः समस्तविषयैरपि तद्वदेव
संचिन्त्य चारविषयस्त्यजतीन्द्रियार्थान् ॥ ९७ ॥
आपातमात्ररमणीयमतृप्तिहेतु
किंपाकपाकफलतुल्यमसौ विपाके ।
नो शाश्वतं मधुरलोपकरं विचित्य
पञ्चेन्द्रियार्थसुखमर्थधियस्त्यजन्ति ॥ ९८ ॥
विद्या दया धृतिरनुद्धतता तितिक्षा
सत्यं तपो नियमनं विनयो विवेकः ।
सर्वे भवन्ति विषयेषु रतस्य मोघा(?)
मत्वेति चारुमतिरेति न तद्वशित्वम् ॥ ९९ ॥
लोकार्चितोऽपि कुलजोऽपि बहुश्रुतोऽपि
धर्मस्थितोऽपि विरतोऽपि शमान्वितोऽपि ।
अक्षार्थपन्नगविषाकुलितो मनुष्य
स्तन्नास्ति कर्म कुरुते न यदत्र निन्द्यम् ॥ १०० ॥

१ पातम्

सर्वज्ञनाथ सुरनम्रपरणो चामलेऽवाप्तबोध-
उस्मार्यीर्वं श्रुताख्य जनहितकथक मोक्षमार्गावबोध ।
यस्माद्विनाशो भवदुरिततते सौख्यमस्माद्विबाध
पृथैव श्रीं पवित्रां शिवसुखकरणीं सज्जन स्वीकरोति ॥ ११३ ॥
: मन्त्री विपत्तौ भवति रतिविधौ यात्र वेश्या विदग्धा,
कार्याद्युर्या विगीता गुरुजनविनता, गेहिनी गेहकृत्ये, ।
ा पत्यौ सखी, या स्वजनपरिजने धर्मकर्मैकदक्षा,
ल्पक्रोधाल्पपुण्ये सकलगुणनिधि मन्यते श्री न मर्त्यैः ॥ ११४ ॥
कृत्ये न वेत्ति, त्यजति गुरुवचो, नीचवाक्यं करोति,
कार्यालस्य महाति, व्यसनमतिमहद्ग्राहते निन्दनीयम्, ।
ः शक्तो मनुष्यो निखिलगुणरिपोर्मानिनीयोऽपि लोके
सालर्जानां निधान वितरतु युवति किं सुख देहभाजाम् ॥ ११५ ॥
न्मायां करोति, स्थिरयति न मनो मन्यते नोपकार,
या वाक्यं वक्त्यसत्य, मलिनयति कुलं, कीर्तियष्टीं लुनाति, ।
रम्भैकहेतुर्विरतिसुखरतिर्व्यसनिनी निन्दनीया
तां धर्मारामसक्तो भवति न मनुजो मानिनीं मान्यबुद्धि ॥ ११६ ॥
विश्वास नराणां जनयति, शतधालीकमस्यमपथे
में मत्र्येति सव तु, व्यपहरति गुणानेकदोषेण सर्वान् ।
ा दोषं विचित्रं रचयति निकृतिं यात्मकृत्यैकनिष्ठां
तां दोषाणां धरित्रीं रमयति रमणीं मानवो नो वरिष्ठ ॥ ११७ ॥
ज्वालावलीभिरमिह भुवनक्षेपके हव्यवाहे
राद्रीचो मविटं चलनिधिपयसि ग्राहनक्रकुले वा ।
मे वारिरौद्रे विविधनरहतानेकयोधाप्रधाने
मो नारीसौख्यमध्ये भवशतजनितानन्तदुःखप्रवीणे ॥ ११८ ॥
दृद्धपातेन रूपं रजनिषु तिमिरे वीक्षितुं शक्यते वै
पारं गन्तुं भुजाभ्यां विविधजलचरक्षोभिना (णां) वारिधीनाम् ।

सत्यकव्यक्तबोधस्तदपि वकुलो मद्यगण्डूषसिक्तः
पिण्डीभूतश्च मुग्धाचरणतलहतः पुष्परोमाञ्चमर्च्यम् ।
सौन्दर्यं जानाति यस्मात्कुसुमधनुपतेर्विभ्रमावासदाया-
स्वां नारीं वर्णयन्तो वितपति तत्तोऽप्यूनमात्मानमज्ञाः ॥ १०७

गौरीं देहार्धमीशो हरिरपि कमलां नीतवानत्र वक्षो
वैसत्रात्सौख्यमिच्छुः सरसिजनिलयोऽप्यर्थवक्त्रो बभूव ।
गीर्वाणानामधीशो सहस्रभगतामाप्तवानत्र चौर्ये
सा देवानामपीष्टा मनसि युवजना वर्तते नूनं कस्य ॥ १०८ ॥

यत्कामार्तिं धुनीते सुखमुपचिनुते प्रीतिमाविष्करोति
तस्मान्महारवानमभवदवरतमसाम्यदोषस्य हेतुः ।
यस्याम्भुधारकर्दर्शनवति तनुभुवः कारणं कान्तकीर्तिः
सा सर्वाभीष्टदात्री भवतु न कथं मान्यते श्रीसुराणाम् ॥ १०९ ॥

कृष्णत्वं केशपाशे, वपुषि च कृशता, नीचता नाभिबिम्बे,
वक्रत्वं भ्रूलतायामलककुटिलता, मन्दिमा न प्रयाणे, ।
चापल्यं नेत्रयुग्मे, कुचकलशयुगे कर्कशत्वं दधाना,
चित्रं दोषानपि त्वं लससि गुणतया व्यक्तदोषाकरश्रीः ॥ ११०

बाहुद्वन्द्वेन माला, मैकचिकल्पतया पैदवी सर्वथानां,
हंसी गत्याऽप्यमुष्या मधुरवचनतो, नेत्रतो मार्गमार्याम् ।
सीतां शीलेन, कान्त्या शिशिरकरतनुं, क्षान्तितो भूतधात्रीं
सौभाग्यैर्या विजिग्ये गिरिपतिललनां, रूपतः कामपत्नीम् ॥ ११

वक्षोजौ कठिनौ, न वागिवरपमा, मन्दा गतिः, नो मतिः,
वक्रं भ्रूयुगलं, मनो न जठरं, क्षामं नितम्बो न च, ।
युग्मं लोचनयोश्चलं, न चरितं, कृष्णाः कचा, नो गुणा,
नीचं नाभिसरोवरं, न रमणं, यस्या नमोऽस्तात्तवे ॥ ११२ ॥

---

१ अशोकम्बकः. २. विमोतमाषणात्. ३ मता. ४ चतुर्मुख.. ५. इन्द्र.. ६ ७. मरल ८. श्रीसुरगम्, ९. पुरुष १० स्त्री. ११ भिदेभ्यस्तया. १२ श्री १३ चोदिमर, १४ हरिणीम् १५. लपनसमिम्. १६ श्री.

स्तानां या निधानं भवनमविनयस्यार्गला स्वर्गपुर्याः
　श्वभ्रावासस्य वर्त्म प्रकृतिरपयशः साहसानां निवासः ।
ारामस्य वह्नी गुणकमलहिमं मूलमेनोद्रुमस्य
　मायावल्ली धरित्री कथमिह वनिता सेव्यते सा विदग्धैः ॥ १२६ ॥
णीसयमपने कृमिभिरशिवमार्गेर्वृतेरुपमाना
　मलीदग्धोऽस्थिदीना विदधति वदने लोचनानां रमण्य ।
मन्यन्तेऽतिमोहादुपहतमनसः सद्विलासं मनुष्या
　इत्येतत्पथ्यमुच्चैरमितगतिमतिमोक्षमाराधनात् ॥ १२७ ॥

इति स्त्रीगुणदोषविचारः ॥ ६ ॥

रन्तमिथ्यात्वतमोदिवाकरा विलोकिताशेषपदार्थविस्तराः ।
न्ति मिथ्यात्वतमो जिनेश्वरा यथार्थतत्त्वाप्रतिपत्तिलक्षणम् ॥ १२८ ॥
मूढैकान्तविनीतसंशयप्रतीपताभाङ्निसर्गभेदतः ।
नेकं मिथ्यात्वमनेकधोदितं भवार्णवभ्रान्तिकरं शरीरिणाम् ॥ १२९ ॥
रिमहेणापि युतास्तपस्विनो वधेऽपि धर्मं बहुधा शरीरिणाम् ।
निकलोपममपि देवतां वनविमोहमिथ्यात्ववशेन मापते ॥ १३० ॥
ोमृनित्यसुखसितकर्तृतामिमुक्तिसद्धेतुकृतज्ञतास्य ।
　सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तवशेति युज्यते ॥ १३१ ॥
　घूर्णमानो भवति यथा स्थितिं यथानिलैर्वृक्षकुलोपरि स्थितः ।
मन्त्रधर्मानिलभूतचेतनो विनीतमिथ्यात्वपरस्तथा नरः ॥ १३२ ॥
मयतत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञनिवेदितानि वै ।
निश्चय कर्मवशेन सर्वथा मनसः संशीतिरुच्यते आयते ॥ १३३ ॥
योगुत शर्करया कटूयते यथैव पित्तज्वरभाविते जने ।
थैव तत्त्वं विपरीतमञ्जिमः प्रतीपमिथ्यात्वदृशो विभासते ॥ १३४ ॥
पूरितधर्मतत्त्वैर्यथाधर्मं न गैण्डकधर्मकृत समिच्छति ।
ोत्तरदयान्तवयःअपूरितो जिनेन्द्रसत्त्वं वितथं मपद्यते ॥ १३५ ॥

---

1. [illegible]

ज्ञातुं पारोऽमितानां वियति विचरतां ज्योतिषां मण्डलस्य
नो चित्तं कामिनीनामिति हतमतयो दूरतस्तास्त्यजन्ति ॥ ११९ ॥

क्वात्र श्रीः श्रोणिबिम्बे स्रवदुरुपुरीषास्थिसंभारवाच्ये,
लक्ष्मीः क्व कामिनीनां कुचकलशयुगे मांसपिण्डस्वरूपे ।
का कान्तिर्नेत्रयुग्मे मलकलुषजुषि, श्लेष्मरक्तादिपूर्णे
क्व शोभा वक्त्रगर्ते निगदत यदहो मोहिनस्तां स्तुवन्ति ॥ १२० ॥

वक्त्रं लालाप्रवाहं सकलमलभृता, सर्पकुम्भद्वयेन
मांसग्रन्थी स्तनौ च, प्रगलदुरुमलं स्यन्दनाङ्गेन योनिः ।
निर्गच्छद्दूषिकास्रं यदुपमितमहो पद्मपत्रेण नेत्रं
तच्चित्रं नात्र किंचिद्यदपगतमतिर्भाषते कामिलोकः ॥ १२१ ॥

यत्त्वङ्मांसास्थिमज्जाक्षतजरसवसाशुक्रपात्रमपूत
विष्ठान्त्रास्रग्जुगुप्सितमलनवस्रोतमत्र त्रिदोषे ।
वर्च्यः सद्मोपमाने कृमिकुलनिलयेऽत्यन्तबीभत्सरूपे
रम्यत्वं के वधूनां भवति गतमते भ्रमगर्ते कृमिस्वम् ॥ १२२ ॥

छायावत्पानवत्वाच्चिरस्थितिचपला स्नेहधारेव तीक्ष्णा
बुद्धिर्या लम्पटस्य प्रतिहतकरुणाव्याधिवन्नित्यदुःस्था ।
यस्य वा चपरीति कुनृपगतिरिवानयपरस्यप्रचारा
चित्रा वा स्वरूपार्थे भवचकितशुभे सेव्यते भो कथं सा ॥ १२३ ॥

संघातोऽपीन्द्रियार्थं बहुल सुमतयो मोहयित्वा मनुष्या-
न्नानाशास्त्रेषु यद्यानपि गुणकलितं वर्णयन्त्यसमरूपम् ।
शुक्रासृग्व्यापनार्कं तदकृमिसमकैर्मलरस्रोतगर्तैः
सर्वैरुच्चारपूर्णं कुथितजठरमाच्छादितं यत्नतस्त ॥ १२४ ॥

या सर्वोच्छिष्टपात्रा हितमनसुपणासन्नुपास्यर्मनीया
पूर्वोपमर्शोऽभ्यासा सततमनुमता निन्द्यकस्यप्रपाया ।
दानस्नेहा क्षुणीव प्रणयकृतरतिव्याजकर्मप्रवीणा
योषा सा साधुलोकैरपगतमदनैर्दूरतो वर्जनीया ॥ १२५ ॥

स्थानो या निधानं भवनमविनयस्मार्गला स्वर्गपुर्योः
भ्रमावासस्य वर्त्म प्रकृतिरयमया साहसानां निवासः ।
गारामस्य वह्नी गुणकमलहिमं मूलमेनोद्रुमस्य
मायावल्ली धरित्री कथमिह वनिता सेव्यते सा विदग्धैः ॥ १२६ ॥
यौवनमदपूर्णैः क्रमिभिरतिमयास्तुवैस्त्वमामा
मलीदावोऽप्रतिवीना विदधति चलनं लोचनानां रमण्यः ।
मन्वन्तेऽप्रतिमोहाद्‌दृढपदमनसः सद्विकासं मनुष्या
इत्येवद्यमुच्चैरमितगतियतिर्विमोक्षमाराधनात्‌ ॥ १२७ ॥

इति स्त्रीगुणदोषविचारः ॥ ६ ॥

न्तमिथ्यात्वतमोदिवाकरा त्रिलोकिताशेषपदार्थविस्तरा ।
पन्ति मिथ्यात्वतमो जिनेश्वरा यथार्थतत्त्वामतिपत्तिलक्षणम्‌ ॥ १२८ ॥
मूढवैकान्तविनीतसंशयमतीपसामाहनिसर्गमेवत ।
नैश्च मिथ्यात्वमनेकबोधितं भवार्णवभ्रान्तिकरं शरीरिणाम्‌ ॥ १२९ ॥
रिंमहेणापि युतास्तपस्विनो वनेऽपि धर्मं बहुधा शरीरिणाम्‌ ।
निन्द्योपामपि देवतां जनस्त्रिमोहमिथ्यात्वबलेन मापते ॥ १३० ॥
नैषोऽमृनित्यस्यसुखित्वकर्तृतामिमुक्तिवद्धेतुरुत्वयसाधय ।
। सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तवशेनेति बुध्यते ॥ १३१ ॥
पूयमानो भवति ध्वजः स्थितिं यथानिलैर्वंशकुलोपरि स्थितः ।
मसद्धर्मानिलभूतचेतनो विनीतमिथ्यात्वपरस्तथा नरः ॥ १३२ ॥
मसतत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञनिवेदितानि वै ।
वैनिश्चयः क्रमवशेन सर्वथा जनस्य संशीतिरुच्यैर्न जायते ॥ १३३ ॥
स्तोमुर्वं शर्करया कटूयसे यथैव पित्तज्वरभावितो जने ।
थैव तत्त्वं विपरीतमङ्गिना मतीपमिथ्यात्ववशो विभासते ॥ १३४ ॥
पूरितधर्मलवैर्यथाञ्जन न मेण्डसध्मर्मकृत समिच्छति ।
त्ववशःप्रपरितो जिनेन्द्रतत्त्वं वितथं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

शातु पारोऽभिधानां निपतति सिपरसां ज्योतिषां मण्डलस्य
नो चित्तं कामिनीनामिति कुसमसयो मूरसस्यास्त्यमन्ति ॥ ११९
क्वास्ति श्री भोगिबिम्बे समदुदरपुरासक्तिसम्भारमान्ये,
लक्ष्मी क्व कामिनीनां कुचकलशयुगे मांसपिण्डस्वरूपे ।
क्व कान्तिर्नेत्रयुग्मे मलकलुषजुषि, श्लेष्मरक्तादिपूर्णे
क्व शोभा वक्त्रगर्ते निगदस मवहो मोहिनस्ता स्तुवन्ति ॥ १२०
वक्त्र छायाचषक सकलशशिसमृता, स्वर्णकुम्भद्वयेन
मांसमन्थी स्तनौ च, मगणदुरमम्ब स्तन्यमाल्गेन योनि ।
निगम्भद्रूपिकायै यदुपमितमहो पद्मपत्रेण नेत्र
तदिदं नाम किंचिदपगतमतिमापत्ते कामिलोक ॥ १२१ ॥
यस्य मांसास्थिमज्जाक्षतजरसवसाशुक्रपाण्डुमर्द
विष्ठामूत्रास्थगशुभमशुचिमकलनवसोऽमय त्रिदोषे ।
वर्च समोपमाभे कृमिकुलनिलयेऽस्यन्तबीभत्सरूपे
रम्यमङ्गे वधूनां भवति गतमतिः श्वभ्रगर्भे कृमित्वम् ॥ १२२ ॥
छायापपानवधाभिरतभिपपका सारमारेव वीक्ष्या
शुचिर्वा लुब्धकस्य मतिहतकरुणाभ्याभिपामित्यवुरला ।
वक्रा वा धपरीति कुन्दपगतिरिवापचकस्यमचारा
चित्रा वा धकम्पापं भवपभिद्युपे सेव्यते की वर्च धा ॥ १२३ ॥
संभ्रातोऽपीन्द्रवारं वपुस युवतयो मोहयित्वा मनुष्या-
नानाख्यावेदु वधानपि गुणकलितं चर्मसन्त्यास्यरूपम् ।
गुह्यसम्पातमार्कं वत्तकृमिसमक्षे मकरसोमगर्वैः
सर्वैरुघारपूर्णं कुथितजठरमूर्च्छितमिदं मद्वन्म ॥ १२४ ॥
या सर्वोच्छिष्टवक्त्रा हिततमनगुणपाशमनुत्पादनीया
पूर्वापर्याप्रमाता सततमकलया निन्दकस्यमवृता ।
दासमेदा शुनीव भवणकुतरविश्वादुष्कर्मभीष्मा
योषा सा साधुलोकैरनगतमननैर्दूरतो वर्जनीया ॥ १२५ ॥

दुःखानां या निधानं भवनमविनयस्यार्गला स्वर्गपुर्याः
श्वभ्रावासस्य वर्त्म प्रकृतिरपयशः साहसानां निवासः ।
धर्मारामस्य वह्नी गुणकमलहिमं मूलमेनोद्रुमस्य
मायावल्ली धरित्री कथमिह वनिता सेव्यते सा विरक्तैः ॥ १२६ ॥

श्रोणीस्तनघनैः कृमिभिरतिभयार्क्तुवैस्तूयमाना
मलीमसोऽतिबीभत्सा विदधति कथमं लोचनानां रमण्यः ।
तन्मन्यन्तेऽतिमोहादुपहतमनसः सद्विलासा मनुष्या
इत्येवं पथ्यमुच्चैरमितगतियतिमोक्षमाराधनात ॥ १२७ ॥

इति स्त्रीगुणदोषविचारः ॥ ६ ॥

...न्तमिथ्यात्वतमोदिवाकरा विलोकिताशेषपदार्थविस्तरा ।
...धन्ति मिथ्यात्वतमो जिनेश्वरा यथार्थतत्त्वप्रतिपत्तिलक्षणम् ॥ १२८ ॥

...मूढवैकान्तविनीतसंशयप्रतीपताग्राहनिसर्गभेदतः ।
...जैनैस्तु मिथ्यात्वमनेकधोदितं भवार्णवभ्रान्तिकरं शरीरिणाम् ॥ १२९ ॥

...परिग्रहेणापि युतास्तपस्विनो वधेऽपि धर्मो बहुधा शरीरिणाम् ।
...अनेकदोषामपि देवतां जनस्त्रिमोहमिथ्यात्ववशेन भाषते ॥ १३० ॥

...वैनोपनित्यत्वसुखित्वकर्तृताविमुक्तितद्धेतुकतत्त्वभावस्य ।
...द सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्ततयेति युज्यते ॥ १३१ ॥

न धूयमानो भवति प्रभामः सितिं यथाभिलैर्वकुलोपरि स्थितः ।
समस्तधर्मानिलधूतचेतनो विनीतमिथ्यात्वपरस्तथा नरः ॥ १३२ ॥

समस्ततत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञनिवेदितानि वै ।
विनिश्चय कर्मवशेन सर्वथा मनस्य संशीतिरुपैर्न जायते ॥ १३३ ॥

पयोयुतं शर्करया कटूयते यथैव पित्तज्वरभाषिते जने ।
तथैव तत्त्वं विपरीतमञ्जसा प्रतीपमिथ्यात्ववशो विभासते ॥ १३४ ॥

...मपूरितधर्मस्वैर्यभाषने न भेषजमधर्मकृत समिच्छति ।
कुहेतुदृष्टान्तवचःप्रपूरितो जिनेन्द्रतत्त्वं वितथं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

शश्वत्पारोऽमितानां वियति विचरतां ज्योतिषां मण्डलस्य
　नो विद्म कामिनीनामिति कृतमतयो दूरतस्तास्त्यजन्ति ॥ ११९ ॥

कान्ता श्रीः ओष्ठबिम्बे स्रवदुदरपुरावस्थितस्वाद्वारसाख्ये,
　लक्ष्मीः का कामिनीनां कुचकलशयुगे मांसपिण्डस्वरूपे ।
का कान्तिर्नेत्रयुग्मे मलकलुषयुषि, श्लेष्मरक्तादिपूर्णे
　का शोभा वक्त्रगर्ते निगदत यदहो मोहिनस्ता स्तुवन्ति ॥ १२० ॥

वक्त्रं लालाप्रवाहं सकलमलविसृता, सर्पकुम्भद्वयेन
　मांसमय्यौ स्तनौ च, प्रगलदुरुमला स्यन्दनाङ्गेन योनिः ।
निर्गच्छद्विकारं यदुपमितमहो पद्मपत्रेण नेत्रं
　तत्त्वं नात्र किंचिद्व्यपगतमतिर्मोमते कामिलोकः ॥ १२१ ॥

मज्जामांसास्थिमज्जाक्षतजरसवसाशुक्रधातुप्रपूर्णं
　विष्ठामूत्रान्त्रगुल्मस्थितिमलनवस्रोतमत्र त्रिदोषे ।
यच्च सर्वोपमाने कृमिकुलनिलयेऽत्यन्तबीभत्सरूपे
　रज्यन्तेऽङ्गे वधूनां भवति गतमतिः श्वभ्रगर्भे कृमित्वम् ॥ १२२ ॥

छायावत्पालनयापिरसचिपला सक्तधारेव तीक्ष्णा
　बुद्धिर्वा कुम्भकर्णस्य मलिहतकरुणाभ्याधिचनिस्यदुरसा ।
वक्रा वा सर्परीतिः कुनृपगतिरिवानवद्यस्त्यप्रचारा
　चित्रा वा शक्रचापं भवपथिकयुते सेव्यते स्त्री कथं सा ॥ १२३ ॥

संस्थातोऽपीन्द्रजालं चतुरयुवतयो मोहयित्वा मनुष्या-
　नानाशास्त्रेषु दक्षानपि गुणकलितं दर्शयन्त्यात्मरूपम् ।
गुह्यस्थाने तनाथ तत्कुथितमले मकरस्रोतगर्तैः
　सर्वैरुचारपुञ्जं कुथितमठरमुच्छिद्रितं यत्नतः ॥ १२४ ॥

या सर्वोच्छिष्टपात्रं हितवचनपरिमासतुल्यास्पर्शभीया
　पूर्णागर्भाश्रयाणा सततमरुणिता भिन्नपात्रसमाता ।
दानसेवा हृतीव भवमहलरतिव्याद्यकर्मप्रपीता
　योषा सा साधुलोकैरपगतममनैर्दूरतो वर्जनीया ॥ १२५ ॥

दुःखानां या निधानं भवनमविनयस्याग्रिमा स्वर्गपुर्याः
　अभ्रावासस्य वर्त्म प्रकृतिरपयशः साहसानां निवासः ।
धर्मारामस्य वह्नी गुणकमलहिमं मूलमेनोद्रुमस्य
　मायावल्ली धरित्री कथमिह वनिता सेव्यते सा विदग्धैः ॥ १२६ ॥
श्रोणीसद्मप्रपन्नैः कृमिभिरतिशयात्खिद्यमाना
　यत्नीबालोऽतिदीना विदधति चपलं लोचनानां रमण्यः ।
तन्मन्यन्तेऽतिमोहादुपहतमनसः सद्विलासं मनुष्या
　इत्येतत्त्यज्यमुच्चैरमितगतिपतिमोक्षमाराधनाय ॥ १२७ ॥

इति स्त्रीगुणदोषविचारः ॥ ६ ॥

दुरन्तमिथ्यात्वतमोदिवाकरा विलोकिताशेषपदार्थविस्तराः ।
वदन्ति मिथ्यात्वतमो जिनेश्वरा यथार्थतत्त्वाप्रतिपत्तिलक्षणम् ॥ १२८ ॥
निमूढवैकान्तविनीतसंशयप्रतीपताभावनिसर्गभेदतः ।
जिनैश्च मिथ्यात्वमनेकधोदितं भवार्णवभ्रान्तिकरं शरीरिणाम् ॥ १२९ ॥
परिग्रहेणापि युताऽस्तपस्विनो वधेऽपि धर्मं बहुधा शरीरिणाम् ।
अनेकदोषामपि देवतां जनस्त्रिमोहमिथ्यात्ववशेन भाषते ॥ १३० ॥
विबोधनित्यत्वसुखित्वकर्तृताविमुक्तितद्धेतुकृतज्ञतादयः ।
न सर्वथा जीवगुणा भवन्त्यमी भवन्ति चैकान्तवशेति बुध्यते ॥ १३१ ॥
न पूज्यमानो भवति ध्वजः स्थितिं यथानिलैर्देवकुलोपरि स्थितः ।
समस्तधर्मानिलधूतचेतनो विनीतमिथ्यात्वपरस्तथा नरः ॥ १३२ ॥
समस्ततत्त्वानि न सन्ति सन्ति वा विरागसर्वज्ञनिवेदितानि वै ।
विनिश्चयं कर्मवशेन सर्वथा जनस्य संशीतिरुपैति जायते ॥ १३३ ॥
पयोयुतं शर्करया कटूयते यथैव पित्तज्वरभाविते जने ।
तथैव तत्त्वं विपरीतमंजसा प्रतीपमिथ्यात्ववशस्य भासते ॥ १३४ ॥
अपूरितधर्मस्थैर्यमाप्तनं न मेण्डलधर्मकृत समिच्छति ।
कुदेवदृष्टान्तवशःअपूरितो जिनेन्द्रतत्त्वं वितथं प्रपद्यते ॥ १३५ ॥

---

१. कुसुर..

यथान्धकारान्धपटावृतो जनो विचित्रचित्रं न विलोकितुं क्षमः ।
यथोक्ततत्त्वं जिननाथभाषितं निसर्गमिथ्यात्वतिरस्कृतस्तथा ॥ १३६ ॥
दयादमध्यानतपोव्रतादयो गुणाः समस्ता न भवन्ति सर्वथा ।
दुरन्तमिथ्यात्वरजोहतात्मनो रजोयुतालाबुगतं यथा पयः ॥ १३७ ॥
अवैति तत्त्वं सदसत्त्वलक्षणं विना विशेषं विपरीतलोचनः ।
यदृच्छया मत्तवदस्तचेतनो जनो जिनानां वचनात्पराङ्मुखः ॥ १३८ ॥
त्रिलोककालत्रयसम्भवासुखं सुदुःसहं यैर्विविधं विलोक्यते ।
चराचराणां भवगर्तवर्तिनां तदत्र मिथ्यात्ववशेन लभ्यते ॥ १३९ ॥
वरं विषं भुक्तमसुक्षयक्षमं वरं वनं श्वापदवन्निषेवितम् ।
वरं कृतं वह्निशिखाप्रवेशनं नरस्य मिथ्यात्वयुतं न जीवितम् ॥ १४० ॥
करोति दोषं न तमत्र केसरी न दन्दशूको न करी न भूमिपः ।
अतीव रुष्टो न च शत्रुरुद्धतो यमुग्रमिथ्यात्वरिपुः शरीरिणाम् ॥ १४१ ॥
दधातु धर्मं दशधा तु पावनं करोतु भिक्षाशनमस्तभूषणम् ।
तनोतु योगं धृतचित्तविस्तरं तथापि मिथ्यात्वयुतो न मुच्यते ॥ १४२ ॥
ददातु दानं बहुधा चतुर्विधं करोतु पूजामतिभक्तितोऽर्हताम् ।
दधातु शीलं तनुतामभोजनं तथापि मिथ्यात्ववशो न सिध्यति ॥ १४३ ॥
अवैतु शास्त्राणि नरो विशेषतः करोतु चित्राणि तपांसि भावतः ।
अतत्त्वसंसक्तमनास्तथापि नो विमुक्तसौख्यं गतबाधमश्नुते ॥ १४४ ॥
विचित्रवर्णाञ्चितचित्रमुत्तमं यथा गताक्षो न जनो विलोकते ।
प्रदर्श्यमानं न तथा प्रपद्यते कुदृष्टिजीवो जिननाथशासनम् ॥ १४५ ॥
अभव्यजीवो वचनं पठन्नपि जिनस्य मिथ्यात्वविषं न मुञ्चति ।
यथा विषं रौद्रविषोऽपि पन्नगः सशर्करं चारुपयः पिबन्नपि ॥ १४६ ॥
भवन्ति नैकैकगुणं त्रयस्त्रयो द्वयं द्वयं च त्रयमेककः परः ।
इमेऽत्र सप्तापि भवन्ति दुर्दृशो यथार्थतत्त्वमतिविपर्ययान्विताः ॥ १४७ ॥
अनन्तकोपादिचतुष्टयोदये त्रिभेदमिथ्यात्वमलोदये यथा ।
दुरन्तमिथ्यात्वविषं शरीरिणामनन्तसंसारकरं प्ररोहति ॥ १४८ ॥

---

१. दुष्करतरः   २. भवोभावापमयम्.   ३ अन्धाः.

अलब्धदुग्धादिरसो रसाधमं तदुद्भवो निम्बरसं कृमिर्यथा ।
अदृष्टजैनेन्द्रवचोरसायनस्तथा कुतत्त्वं मनुते रसायनम् ॥ १४९ ॥

ददाति दुःखं बहुधातिदुःसहं तनोति पापोपचयोन्मुखां मतिम् ।
यथार्थबुद्धिं विधुनोति पावनीं करोति मिथ्यात्वविषं न किं नृणाम् ॥१५०॥

अनेकधेति प्रगुणेन चेतसा विविच्य मिथ्यात्वमलं सदूषणम् ।
विमुच्य जैनेन्द्रमतं सुखावहं भवन्ति भव्या भवदुःखभीरव ॥ १५१ ॥

विमुक्तशङ्कादिसमस्तदूषणं विमुक्ततत्त्वप्रतिपत्तिमुज्ज्वलम् ।
वदन्ति सम्यक्त्वमनन्तदर्शना जिनेशिनो नाकिनुताङ्घ्रिपङ्कजाः ॥ १५२ ॥

परोपदेशेन सशास्त्रनिर्मलं नरो निसर्गेण तथा तदश्नुते ।
क्षयं शमं मिश्रमुपागते मले यथार्थतत्त्वैकरुचेर्निषेधके ॥ १५३ ॥

सुरेन्द्रनागेन्द्रनरेन्द्रसंपदः सुखेन सर्वा लभते भ्रमन्भवे ।
अशेषदुःखक्षयकारणं परं न दर्शनं पावनमश्नुते जनः ॥ १५४ ॥

जनस्य यस्यास्ति विनिर्मला रुचिर्जिनेन्द्रचन्द्रप्रतिपादिते मते ।
अनेकधर्मान्विततत्त्वसूचके किमस्ति नो तस्य समस्तविष्टपे ॥ १५५ ॥

विधाय यो जैनमतस्य रोचनं मुहूर्तमप्येकमथो विमुञ्चति ।
अनन्तकालं भवदुःखसंगतिं न सोऽपि जीवो लभते कथंचन ॥ १५६ ॥

यथार्थतत्त्वं कथितं जिनेश्वरैः सुखावहं सर्वशरीरिणां सदा ।
निधाय कर्णे विहितार्थनिश्चयो न भव्यजीवो वितनोति दुर्मतिम् ॥१५७॥

विरागसर्वज्ञपदाम्बुजद्वये यतौ निरस्ताखिलसङ्गसंगतौ ।
वृषे च हिंसारहिते महाफले करोति हर्षं जिनवाक्यभावितः ॥ १५८ ॥

महाङ्गभोगेष्वपि भङ्गुरात्मना भयस्थ नारीजनचित्तसंततिम् ।
यथार्थसंभ्रान्तिविधानहेतुषु विरागभावं विदधाति सद्रुचिः ॥ १५९ ॥

कलत्रपुत्रादिनिमित्ततः कथंचिद्विनिन्द्यरूपे विहितेऽपि कर्मणि ।
इदं कृतं कर्म विनिन्दितं सतां मयेति सम्यक्त्वकलितो विनिन्दति ॥१६०॥

गलन्ति दोषाः कथिताः कथंचन प्रसक्तमोहे पतितं यथा पयः ।
नयेषु तेषां व्रतिनां सदूषणं निवेदयत्यात्मविशोधतो जनः ॥ १६१ ॥

निमित्ततो मूर्तमनर्थकारणं न यस्य कोपादिचतुष्टयं स्थितिम् ।
करोति रेखा पयसीव मानसे स शान्तभावोऽस्ति विशुद्धदर्शनः ॥ १६२

विशुद्धभावेन विभूतदूषणां करोति भक्तिं गुरुपञ्चके स्तुते ।
श्रुतान्विते चैत्यगृहे जिनाकृतौ जिनेश्वरस्यैकरुचिः शरीरवान् ॥ १६३
चतुर्विधे धर्मिजने जिनाश्रिते निरस्तमिथ्यात्वमलेऽतिपावने ।
करोति वात्सल्यमनर्थनाशनं सुदर्शनो गौरिव वत्सके नवे ॥ १६४ ॥
दुरन्तरोगोपहतेषु संततं पुरार्जिते नो बधता शरीरिषु ।
करोति सर्वेषु विशुद्धदर्शनो दयां परामस्तसमस्तदूषणः ॥ १६५ ॥
विशुद्धमेवंगुणमस्ति दर्शनं जनस्य यस्येह विमुक्तिकारणम् ।
भवं विनाप्युत्तमसंपदं सतां स तीर्थकृत्त्वं लभतेऽतिपावनम् ॥ १६६
दमो दयाध्यानमहिंसनं तपो जितेन्द्रियत्वं विनयो नयस्तथा ।
ददाति नैतत्फलमङ्गधारिणां यदत्र सम्यक्त्वमनिन्दितं धृतम् ॥ १६७
वरं निवासो नरकेऽपि देहिनां विशुद्धसम्यक्त्वविभूषितात्मनाम् ।
दुरन्तमिथ्यात्वविषोपभोगिनां न देवलोके वसतिर्विराजते ॥ १६८ ॥
भवस्तनयप्रभुतो न याति षण्ण सर्वनारीषु न संस्थितोऽन्यतः ।
न जायते व्यन्तरदेववासिषु न भावनज्योतिषिकेषु सद्दृशिः ॥ १६९
न बान्धवा नो सुहृदो न वल्लभा न देवता नो धनधान्यसंपदः ।
तथा हिताः सन्ति शरीरिणां जने यथात्र सम्यक्त्वमदूषितं हितम् ॥१७
तनोति धर्मं, विधुनोति पातकं, ददाति सौख्यं, विधुनोति बाधकम् ।
चिनोति मुक्तिं, विनिहन्ति संसृतिं, जनस्य सम्यक्त्वमनिन्दितं धृतम् ॥ १
मनोहरं सौख्यकरं शरीरिणां तदस्ति लोके सकले न किंचन ।
यदत्र सम्यक्त्वधनस्य दुर्लभमिति प्रचिन्त्यात्र भवन्तु तत्पराः ॥ १७२
विहाय दैवीं गतिमर्चितां सतां व्रजन्ति नान्यत्र विशुद्धदर्शनाः ।
सतस्तुताम्भकल्पराविमानजा भवन्ति भव्या भवधीरवो (!)भुवि ॥ १७
समाप्तसिद्धाः कथिता जिनेश्वरा व्ययोद्भवश्रीभ्यपुता विमोहिताः ।
समस्तभावा विरता न वेत्ति यः करोति श्रद्धां स निहन्ति दर्शनम् ।

सुरासुराणामथ चक्रधारिणां निरीक्ष्य लक्ष्मीममलां मनोहराम् ।
अनेन शीलेन भवेन्ममेति यस्तनोति कांक्षां स धुनोति सद्रुचिम् ॥ १७५ ॥
तेन विम्बानवलोक्य समस्तान्मपीडितान्वा तपसा महीयसा ।
रम्भिकित्सां विदधाति यः परां निहन्ति सम्यक्त्वमसावमेवत ॥ १७६ ॥
विलोक्य रौद्रव्रतिनोऽन्यलिङ्गिनः प्रकुर्वतः कन्दफलाशनादिकम् ।
येऽपि कर्मक्षयकारकव्रता विचिन्त्यतेऽतिमतिर्विहन्यते रुचिः ॥ १७७ ॥
स्वदर्शनज्ञानचरित्रविग्रहा निरस्ततत्त्वार्थरुचीनसंयतान् ।
नैवमापो मनसापि मानवो लुनाति सम्यक्त्वतरुं महाफलम् ॥ १७८ ॥
जैनेन्द्रचन्द्रामलभक्तिभाविता निरस्तमिथ्यात्वमलेन देहिना ।
न धार्यते येन विशुद्धदर्शनमवाप्यते तेन विमुक्तिकामिनी ॥ १७९ ॥

इति सम्यक्त्वनिरूपणम् ॥ ७ ॥

अनेकपर्यायगुणैरुपेतं विलोक्यते येन समस्ततत्त्वम् ।
तदिन्द्रियानिन्द्रियभेदभिन्नं ज्ञानं जिनेन्द्रैर्गदितं हिताय ॥ १८० ॥
रत्नत्रयीं रक्षति येन जीवो विरज्यतेऽत्यन्तशरीरसौख्यात् ।
रुणद्धि पापं, कुरुते विशुद्धिं, ज्ञानं तदिष्टं सकलार्थविद्भिः ॥ १८१ ॥
क्रोधं धुनीते, विदधाति शान्तिं, तनोति मैत्रीं, विहिनस्ति मोहम्, ।
पुनाति चित्तं, मदनं लुनीते, येनेह बोधं तमुशन्ति सन्तः ॥ १८२ ॥
ज्ञानेन बोधं कुरुते, परेषां कीर्तिः शशाङ्कमरीचिगौरी ।
ततोऽनुरागः सकलेऽपि लोके ततः फलं तस्य मनोऽनुकूलम् ॥ १८३ ॥
ज्ञानाद्धितं वेत्ति ततः प्रवृत्ती रत्नत्रये संचितकर्ममोक्षः ।
ततस्ततः सौख्यमबाधमुच्चैस्तेनात्र यत्नं विदधाति दक्षः ॥ १८४ ॥
यदज्ञजीवो विधुनोति कर्म तपोभिरुग्रैर्भवकोटिलक्षैः ।
ज्ञानी तु चैकक्षणतो हिनस्ति यदत्र कर्मेति जिना वदन्ति ॥ १८५ ॥
चौरादिदायादतनूजभूपैरहार्यमर्घ्यं सकलेऽपि लोके ।
धनं परेषां नयनैरदृश्यं ज्ञानं नरा धन्यतमा वहन्ति ॥ १८६ ॥
जिनश्वरं पापसमृद्धिदक्षं विपाकदुःखं बुधनिन्दनीयम् ।
तदन्यथा भूतगणेन तुल्यं ज्ञानेन साम्यं न कदाचिदस्ति ॥ १८७ ॥

पूज्यं सदेशे भवतीह राज्यं ज्ञानं त्रिलोकेऽपि सदर्चनीयम्।
ज्ञानं विवेकाय, भवाय राज्यं ततो न ते तुल्यगुणे भवेताम्॥ १८८
तमो धुनीते, कुरुते प्रकाशं, शमं विधत्ते, विनिहन्ति कोपम्,।
तनोति धर्मं, विधुनोति पापं, ज्ञानं न किं किं कुरुते नराणाम्॥ १८९
यथा यथा ज्ञानबलेन जीवो जानाति तत्त्वं जिननाथदृष्टम्।
तथा तथा धर्ममतिप्रसक्ता प्रजायते पापविनाशशक्ता॥ १९०॥
आस्तां महाबोधबलेन साध्यो मोक्षो विबाधाममलौख्ययुक्तः।
धर्मार्थकामा अपि नो भवन्ति ज्ञानं विना तेन तदर्चनीयम्॥ १९१।
सर्वेऽपि लोके विषयो यथार्था ज्ञानादृते नैव भवन्ति साध्याः।
अनास्तमनीयं परिहर्तुकामास्तदर्थिनो ज्ञानमतः श्रयन्ति॥ १९२॥
ध्वस्तो विवेकुं न मनःकरीन्द्रो गन्तुं प्रवृत्तः प्रविहाय मार्गम्।
ज्ञानाङ्कुशेनात्र विना मनुष्यैर्विनाङ्कुशं मत्तमहाकरीव॥ १९३॥
ज्ञानं तृतीयं पुरुषस्य नेत्रं समस्ततत्त्वार्थविलोकदक्षम्।
तेजोऽनपेक्षं विगतान्तरायं प्रवृत्तिमत्सर्वजगत्त्रयेऽपि॥ १९४॥
निःशेषलोकव्यवहारदक्षो ज्ञानेन मर्त्यो महनीयकीर्तिः।
सेव्यः सतां संयमसेन हीनो विमुक्तिकान्तं मतिवन्धुचित्तः॥ १९५॥
धर्मार्थकामव्यवहारशून्यो विनष्टनिःशेषविचारबुद्धिः।
रात्रिंदिवं भक्ष्यरतकचित्तो ज्ञानेन हीनः पशुरेव शुद्धः॥ १९६॥
तपोदयादानशमक्षमाद्याः सर्वेऽपि पुंसां महिता गुणा ये।
भवन्ति सौख्याय न ते जनस्य ज्ञानं विना तेन तदेषु पूज्यम्॥ १९७।
ज्ञानं विना नास्त्यहिताभिवृत्तिस्ततः प्रवृत्तिर्न हिते जनानाम्।
ततो न पूर्वार्जितकर्मनाशस्ततो न सौख्यं लभतेऽप्यभीष्टम्॥ १९८॥
क्षेत्रे प्रकाशं नियतं करोति रविर्दिनेऽस्तं पुनरेव रात्रौ।
ज्ञानं त्रिलोके सकले प्रकाशं करोति नाच्छादनमस्ति किंचित्॥ १९९॥
भवार्णवोत्तारणपूतनावं निःशेषदुःखेन्धनदावबह्निम्।
यथाऽधर्मं न करोति येन ज्ञानं तदिष्टं न जिनेन्द्रचन्द्रैः॥ २००॥

गन्तुं समुल्लङ्घ्य भवाटवीं यो ज्ञानं विना मुक्तिपुरीं समिच्छेत् ।
ोऽन्धोऽन्धकारेषु विलङ्घ्य दुर्गं वनं पुरं प्राप्तुमना विधत्ते ॥ २०१ ॥
ज्ञानेन पुंसां सकलार्थसिद्धिर्ज्ञानादृते काचन नार्थसिद्धिः ।
ज्ञानस्य मत्वेति गुणान्कदाचिज्ज्ञानं न मुञ्चन्ति महानुभावाः ॥ २०२ ॥
र विषं भक्षितमुग्रदोषं वरं प्रविष्टं ज्वलनेऽतिरौद्रे ।
रं कृतान्ताय निवेदितं स्वं न जीवितं तत्त्वविवेकमुक्तम् ॥ २०३ ॥
शौचक्षमासत्यतपोदमाद्या गुणाः समस्ताः क्षणतः स्खलन्ति ।
ज्ञानेन हीनस्य नरस्य लोके वात्याहता वा तरवोऽपि मूलात् ॥ २०४ ॥
माता पिता बन्धुजनः कलत्रं पुत्रः सुहृद्भूमिपतिश्च तुष्टः ।
न तत्सुखं कर्तुमलं नराणां ज्ञानं यदेव स्थितमस्तदोषम् ॥ २०५ ॥
शक्यो वशीकर्तुमिभोऽतिमत्तः सिंहः फणीन्द्रः कुपितो नरेन्द्रः ।
ज्ञानेन हीनो न पुनः कथंचिदित्यस्य दूरे न भवन्ति सन्तः ॥ २०६ ॥
करोति संसारशरीरभोगविरागभावं विदधाति रागम् ।
शीलव्रतध्यानतपःकृपासु ज्ञानी विमोक्षाय कृतप्रयासः ॥ २०७ ॥
परोपदेशं स्वहितोपकारं ज्ञानेन देही वितनोति लोके ।
महत्यपि दोषं भजते गुणं च ज्ञानं यतस्तेन समर्चनीयम् ॥ २०८ ॥
एवं विलोक्यास्य गुणाननेकान्समस्तपापारिनिरासदक्षान् ।
विशुद्धबोधा न कदाचनापि ज्ञानस्य पूजां महतीं त्यजन्ति ॥ २०९ ॥

इति ज्ञाननिरूपणम् ॥ ८ ॥

सद्दर्शनज्ञानबलेन भूता पापक्रियाया विरतिस्त्रिधा या ।
जिनेश्वरैस्तद्गदितं चरित्रं समस्तकर्मक्षयहेतुभूतम् ॥ २१० ॥
सम सर्वं निजमुपागतानां यथाक्षिकर्म प्रकृतौ त्रिधास्त ।
द्विधा सरागेतरभेदतस्तत् प्रभाष्यते साधनसाध्यरूपम् ॥ २११ ॥
हिंसानृतस्तेयवनातिसङ्गनिवृत्तिरूपं व्रतमङ्गभाजाम् ।
पञ्चप्रकारं शुभवृत्तिहेतुर्जिनेश्वरैर्ज्ञातसमस्ततत्त्वैः ॥ २१२ ॥
जीवास्त्रसस्थावरभेदभिन्नास्तस्माच्चतुर्धात्र भवेयुरन्ये ।
पञ्चप्रकारं त्रिविधेन तेषां रक्षामहिंसाव्रतमस्ति पूतम् ॥ २१३ ॥

स्पर्शेन वर्णेन रसेन गन्धाद्यदन्यथा वारिगतं स्वभावम् ।
तदप्रासुकं साधुजनस्य योग्यं पातुं मुनीन्द्रा निगदन्ति जैनाः ॥ २१४ ॥
उष्णोदकं साधुजना पिबन्ति मनोवचःकायविशुद्धिलब्धम् ।
एकान्ततस्तत्पिबतां मुनीनां षड्जीवघातं कथयन्ति सन्तः ॥ २१५ ॥
हतं घटीयन्त्रचतुष्पदादि सूर्येन्दुवाताग्निकरैर्मुनीन्द्राः ।
अत्यन्तवातेन हतं महच्च यत्प्रासुकं तन्निगदन्ति वारि ॥ २१६ ॥
अवस्यवश्यायहिमाम्बुभूसरीघनाम्बुशुद्धोदकबिन्दुसीकरान् ।
विहाय ज्ञेयं व्यवहारकारणं मनीषिणां वारिविशुद्धिमिच्छताम् ॥ २१७ ॥

उष्णोदकं प्रतिग्राह्यं यत्कारि लोके-
ऽप्युष्णोदकं पिबति नान्यजनः कदाचित् ।
स्वेच्छक मुनिसमाय विधीयमानं
षड्जीवसंततिविराधनसाधनाय ॥ २१८ ॥

यथार्थवाक्यं रहितं कषायैरपीडनं प्राणिगणस्य पूतम् ।
गृहस्थभाषाविकलं यथार्थं सत्यं मतं स्याद्व्रतां यतीनाम् ॥ २१९ ॥
ग्रामादिनष्टादि धनं परेषामगृह्णतोऽल्पादिमुनेस्त्रिधापि ।
भवत्यदत्तग्रहवर्जनाख्यं व्रतं मुनीनां गदितं हि लोके ॥ २२० ॥
विलोक्य मातृस्वसृदेहजावत्स्त्रीणां त्रिकं रागवशेन यासाम् ।
विलोकनस्पर्शनसंकथाभ्यो निवृत्तिरुक्तं त्वमैथुनत्वम् ॥ २२१ ॥
सचेतनाचेतनभेदतोऽन्याः परिग्रहाः सन्ति विचित्ररूपाः ।
तेभ्यो निवृत्तिस्त्रिविधेन यत्र नैःसङ्ग्यमुक्तं तदपास्तसङ्गैः ॥ २२२ ॥
युगान्तरप्रेक्षणतः सकार्यो दिवा यथा जन्तुविवर्जितेन ।
यतो मुनेर्जीवविराधहान्या गतिर्वरेर्या समितिः समुक्ता ॥ २२३ ॥
आत्मप्रशंसापरदोषहासपैशून्यकार्कश्यविरुद्धवाक्यम् ।
विवर्ज्य भाषां वदतां मुनीनां वदन्ति भाषासमितिं जिनेन्द्राः ॥ २२४ ॥
अनुद्गमोत्पादनभस्मदोषा मनोवचःकायविकल्पक[illegible] ।
न्यक्कारभा या मुनिपस्य भुक्तिस्तामेषणाख्यां स[illegible]पन्नेः ॥ २२५ ॥

आदाननिक्षेपविधेर्विधाने द्रव्यस्य योग्यस्य मुनेर्यो यत्नः ।
आदाननिक्षेपणनामधेयां वदन्ति सन्तः समितिं पवित्राम् ॥ २२६ ॥
दूरे विशाले जनजन्तुमुक्ते गूढे विरुद्धे त्यजतो मलानि ।
पूतां प्रतिष्ठापननामधेयां वदन्ति साधोः समितिं जिनेन्द्राः ॥ २२७ ॥
समस्तजन्तुप्रतिपालनार्थाः कायप्रचारनिरोधदक्षाः ।
इमा मुनीनां निगदन्ति पञ्च पञ्चत्वमुक्ताः समितीर्जिनेन्द्राः ॥ २२८ ॥
प्रवृत्तयः स्वान्तवचस्तनूनां सूत्रानुसारेण निवृत्तयो वा ।
यास्ता जिनेशाः कथयन्ति तिस्रो गुप्तीर्विधूताखिलकर्मबन्धाः ॥ २२९ ॥
एवं चरित्रस्य चरित्रयुक्तैस्त्रयोदशाङ्गस्य निवेदितस्य ।
व्रतादिभेदेन भवन्ति भेदाः सामायिकाद्याः पुनरेव पञ्च ॥ २३० ॥
पञ्चाधिका विंशतिरस्तदोषैरुक्ताः कषायाः क्षयतः शमाद्वा ।
तेषां यथाख्यातचरित्रमुक्तं तन्निर्मलतायामितरच्चतुष्कम् ॥ २३१ ॥
सद्दर्शनज्ञानफलं चरित्रं ते तेन हीने भवतो वृथैव ।
सूर्योदितत्वेन विनेव नेत्रे नैतत्फलं येन वदन्ति सन्तः ॥ २३२ ॥
कषाययुक्तं कथितं चरित्रं कषायवृद्धावुपघातमेति ।
यदा कषायः शममेति पुंसस्तदा चरित्रं पुनरेति पूतम् ॥ २३३ ॥
कषायसङ्गः सह तेन वृत्तं समार्द्रचक्षुर्न चिरं न रेणुम् ।
कषायसङ्गो विधुनन्ति तेन चारित्रवन्तो मुनयः सदापि ॥ २३४ ॥
निक्षेपकल्याणविधौ समर्थं यस्यास्ति वृत्तं शशिकान्तिकान्तम् ।
मर्त्यस्य तस्य त्रितयेऽपि लोके न विद्यते काचन जातु भीतिः ॥ २३५ ॥
न चक्रनाथस्य न नाकिराजो न भोगभूपस्य न नागराजः ।
आत्मस्थितं शाश्वतमस्तदोषं यत्संयतस्यास्ति सुखं निबाधम् ॥ २३६ ॥
निवृत्तलोकव्यवहारवृत्तिः संतोषवानस्तसमस्तदोषः ।
यत्सौख्यमाप्नोति गतान्तरायं किं तस्य लेशोऽपि सरागचित्ते ॥ २३७ ॥
सर्वंकषं नश्वरमन्तदुःखं सरागचित्तस्य जनस्य सौख्यम् ।
तदन्यथा रागविवर्जितस्य तेनेह सन्तो न भजन्ति रागम् ॥ २३८ ॥

स्पर्शेन वर्णेन रसेन गन्धाद्यदन्यथा वारिगतं स्वभावम्।
तत्प्रासुकं साधुजनस्य योग्यं पातुं मुनीन्द्रा निगदन्ति जैनाः॥ २१४॥
उष्णोदकं साधुजना पिबन्ति मनोवचःकायविशुद्धिलब्धम्।
एकान्ततस्तत्पिबतां मुनीनां षड्जीवघातं कथयन्ति सन्तः॥ २१५॥
इदं घटीयन्त्रचतुष्पथादि सूर्येन्दुवाताग्निकरैर्मुनीन्द्राः।
अत्यन्तवातेन हतं महत्त्वं यस्प्रासुकं संनिगदन्ति वारि॥ २१६॥
भवत्यवश्यायहिमोष्णधूमरीघनाम्बुशुद्धोदकबिन्दुशीकरान्।
विहाय क्षेत्रं व्यवहारकारणं मनीषिणां वारिविशुद्धिमिच्छताम्॥ २१७
उष्णोदकं प्रतिग्रहं यदकारि लोके-
स्वप्रासुकं पिबति नान्यजनः कदाचित्।
तत्केवलं मुनिजनाय विधीयमानं
षड्जीवसंततिविराधनसाधनाय॥ २१८॥
यथार्थवाक्यं रहितं कषायैरपीडनं प्राणिगणस्य पूतम्।
गृहस्थभाषाविकलं यथार्थं सत्यं मतं साधुवतां यतीनाम्॥ २१९॥
मन्मादिनष्टादि धनं परेषामगृह्णतोऽल्पादिमुनेस्त्रिधापि।
भवत्यदत्तग्रहवर्जनाख्यं व्रतं मुनीनां गदितं हि लोके॥ २२०॥
विलोक्य मातृस्वसृतेव जायस्त्रीणां त्रिकं रागवशेन यासाम्।
विलोकनस्पर्शनसंकथाभ्यो निवृत्तिरुक्तं व्रतमैथुनस्य॥ २२१॥
सचेतनाचेतनभेदतोऽत्या परिग्रहाः सन्ति विचित्ररूपाः।
तेभ्यो निवृत्तिस्त्रिविधेन यत्र नैःसङ्ग्यमुक्तं तदपास्तसङ्गैः॥ २२२॥
युगान्तरप्रेक्षणतः सकार्यो दिवा यथा जन्तुविवर्जितेन।
यतो मुनेर्जीवविराधहान्या गतिर्नरैर्या समितिः प्रयुक्ता॥ २२३॥
आत्मप्रशंसापरदोषहासपैशुन्यकार्कश्यविरुद्धवाक्यम्।
विवर्ज्य भाषां वदतां मुनीनां वदन्ति भाषां समितिं जिनेन्द्राः॥ २२
अनुद्गमोत्पादनवल्मदोषा मनोवचःकायविकल्पना
सप्रासुका या मुनिपस्य भुक्तिस्तामेषणाख्यां समितिं वदन्ते॥ २२५

परिभ्रमद्भूर्ति भवे भवभृता घटीयन्त्रवत्
कृतास्थितिरियं सदा परिमिताप्यनन्ता कृता ॥ २४७ ॥
तदस्ति न वपुर्भृता यदिह नोपभुक्तं सुखं
न सा गतिरनेकधा गतवता न या गाहिता ।
न सा नरपतिश्रियः परिचिता न या सस्रुतौ
न सोऽस्ति विषयो न यः परिचितः सदा देहिनाम् ॥ २४८ ॥
इदं स्वजनदेहजातनयमातृमार्यामयं
विचित्रमिह केनचिद्रचितमिन्द्रजालं ननु ।
क कस्य कथमत्र को भवति तत्त्वतो देहिन
स्वकर्मवशवर्तिनस्त्रिभुवने निजो वा परः ॥ २४९ ॥
हृषीकविषयं सुखं किमिह यत्र भुक्तं भवे
किमिच्छति नरः परं सुखमपूर्वभूतं ननु ।
कुतूहलमपूर्वकं भवति नास्तिनोऽस्यास्ति चे
त्समैकसुखसमहे किमपि नो बिचत्ते मनः ॥ २५० ॥
क्षणेन क्षमवानतो भवति कोपवान्संसृतौ
विवेकविकलः शिशुर्विरहकातरो वा युवा ।
जरार्दिततनुस्तदा विगतसर्वचेष्टो जरी
दधाति नटवन्नरः प्रचुरवेषरूपं वपुः ॥ २५१ ॥
अनेकगतिचित्रितं विविधजातिभेदाकुलं
समेत्य तनुमङ्गुणः मधुरभिन्नवेषोज्ज्वलः ।
पुरार्जितविचित्रकर्मफलभुक्तिमिश्रां तनुं
मगृह्य नटवत्सदा भ्रमति जन्मरङ्गाङ्गणे ॥ २५२ ॥
अचिन्त्यमतिदुःसहं त्रिविधदुःखमेवोर्जितं
चतुर्विधगतिश्रितैः भवभृता न किं माप्यते ।
शरीरमसुखाकरं जगति गृह्णता मुश्चता
तनोति न तथाप्ययं विरतिमूर्जितां पापतः ॥ २५३ ॥

---
१ शरीरिणः. २ मनोभवफलायोषनम्.

विनिर्मलं पार्वणचन्द्रकान्तं यस्यास्ति चारित्रमसौ गुणज्ञः ।
मानी कुलीनो जगतोऽभिगम्यः कृतार्थजन्मा महनीयबुद्धिः ॥ २३९ ॥
गर्भे विलीनं वरमत्र मातुः प्रसूतिकालेऽपि वरं विनाशः ।
असंभवो वा वरमङ्गभाजो न जीवितं चारुचरित्रमुक्तम् ॥ २४० ॥
निरस्तभूषोऽपि यथा विभाति पवित्रचारित्रविभूषितात्मा ।
अनेकभूषाभिरलंकृतोऽपि विमुक्तवृत्तो न तथा मनुष्यः ॥ २४१ ॥
सद्दर्शनज्ञानतपोदमाद्याश्चारित्रभाजः सफलाः समस्ताः ।
व्यर्थाश्चरित्रेण विना भवन्ति ज्ञात्वेति सन्तश्चरिते यतन्ते ॥ २४२ ॥

इति चारित्रनिरूपणम् ॥ १५

अनेकमलसंभवे कृमिकुलैः सदा संकुले
विचित्रबहुवेदने बुधविनिन्दिते दुःसहे ।
भ्रमत्ययमनारतं व्यसनसंकटे देहवा-
न्दुरार्जितवशो भवे भवति भामिनीगर्भके ॥ २४३ ॥
शरीरमसुखावहं विविधदोषपर्योगृहं
सशुक्ररुधिरोद्भवं भवभृता भवे प्राप्यते ।
प्रगृह्य भवसंततेर्विषमतां निमित्तं चिरं
सरागमनसा सुखं मधुरमिच्छता तन्वते ॥ २४४ ॥
किमस्य सुखमाश्रितो भवति देहिनो गर्भके
किमत्र मलभक्षणप्रमुखदूषिते शैशवे ।
किमङ्गजसुखव्यसनपीडिते यौवने
किमत्र गुणमर्दनक्षमजराहते वार्धके ॥ २४५ ॥
किमत्र विरसे सुखं दयितकामिनीसेवने
किमन्यजनपीडने द्रविणसंचये भयदे ।
किमस्ति सु(अ)पि मधुरे तनयदर्शने वा भवे
यतोऽत्र गतयोनिना तनुमता रतिर्बध्यते ॥ २४६ ॥
गतिर्विगलिता वपुः परिणतं हृषीकं सितं
कुलं निगमितं भयोऽपि कम्पितं सुखं संमितम् ।

पुनर्जरसमाश्रितो भवति सर्वनष्टक्रियो
 विचित्रमतिजीवितं परिणतेर्न लभ्यायते ॥ २९० ॥

विनश्वरमिदं वपुर्युवतिमानसं चञ्चलं
 भुजङ्गकुटिलो विधिः पवनगत्वरं जीवितम् ।
अपायबहुलं धनं बत परिस्रुतं यौवनं
 तथापि न जना भवव्यसनसंततेर्बिभ्यति ॥ २९१ ॥

विपत्तिसहिता श्रियो सुखयुतं सुखं जन्मिनां
 वियोगविषदूषिता जगति सज्जनैः संगतिः ।
रजोरगविलं वपुर्मरणनिन्दितं जन्मिनां
 तदप्ययमनारतं हतमतिर्भवे रज्यति ॥ २९२ ॥

असातबहुलप्रलिप्तशराकलक्षितं जरान्सन्दिरं
 सुखं विषमवातसुप्रसनवचल चमनम् ।
समस्तमपि चञ्चलं भुवि विलोक्य लोकस्थितिं
 विमुञ्चत जनाः सदा विषयमूर्छनां सत्वरः ॥ २९३ ॥

मनोज्ञ कठिनस्तनीस्फुरत्स्फोचना कामिनी
 धरापरिवृढमिदं चपलचामरभ्राजितम् ।
रसादिविषयांस्तथा सुखकराश्च कः सेवते
 भवेयदि जनस्य नो तृणशिरोम्बुवज्जीवितम् ॥ २९४ ॥

हसन्ति धनिनो जना गतधना रुदन्त्यातुरा,
 पठन्ति कृतबुद्धयोऽकृतधियोऽनिशं शेरते, ।
तपन्ति मुनिपुंगवा, विषयिणो रमन्ते तथा,
 करोति नटमर्दनक्रममयं भवो जन्मिनाम् ॥ २९५ ॥

न किं तरललोचना समदकामिनीवल्लभा
 विभूतिरपि भङ्गुरा चपलचामरच्छत्रभृत् ।
मरुच्चलितदीपवज्जगदिदं विलोक्यास्थिरं
 परं तु सकलं जना कृतधियो वनान्ते गताः ॥ २९६ ॥

भजत्यतनुपीडितो विरहकातरः कामिनीं
करोति मदनोज्झितो विरतिमङ्गनासंगतः ।
तपस्यति मुनिः सुखी हसति विक्लवं क्लिश्यति
विचित्रमतिचेष्टितं भ्रमति संसृतौ जन्मवान् ॥ २५४ ॥

अनेकभवसंचिता इह हि कर्मणा निर्मिता
प्रियाप्रियवियोगसंगमविपत्तिसंपत्तयः ।
भवन्ति सकलास्त्विमा गतिषु सर्वदा देहिनां
जरामरणवीचिके जननसागरे मज्जताम् ॥ २५५ ॥

करोम्यहमिदं तथा कृतमिदं करिष्याम्यदः
पुमानिति सदा क्रियाकरणकारणव्याकुलः ।
विवेकरहिताशयो विगतसर्वधर्मक्रमो
न वेत्ति गतमायुषो जगति कालमत्याकुलः ॥ २५६ ॥

इमे मम धनाङ्गजस्वजनवल्लभागेहका
सुहृज्जनकलत्रसुखसूतयो मूर्छया ।
मुधेति हतचेतनो भववने चिरं खिद्यते
ततो भवति कस्य को जगति वस्तुतः सुस्थिरम् ॥ २५७ ॥

तनूजजननीपितृस्वसृसुताकलत्रादयो
भवन्ति नियता जनाः कृतपरम्परोत्पत्तयः ।
किमत्र बहुनात्मनो भवति देहतो जायते
विगत्य भवसंततिर्भवभृतां सदा दुःखदा ॥ २५८ ॥

विधाय नृपसेवनं धनमवाप्य विच्छेप्सितं
करोमि परिपोषणं निजकुटुम्बकस्याक्रमात् ।
मनोरथवशात्मनः समदमा निषेवे तथा
सदेति कृतचेतसा सहितदो भवे भ्राम्यते ॥ २५९ ॥

विवेकविकलः शिशुः प्रथमतोऽधिकं मोदते
ततो मदनपीडितो युवतिसंगमं वाञ्छति ।

मदनसदृशं यं पश्यन्ती विलोचनहारिणी
शिथिलितधनुः कामावस्थां गता मदनातुरा ।
तदपि जरसा जीर्णं मर्त्यं बलादिह मोक्ष्यते
जगति युवतिर्या भैषज्यं विमुक्तरतस्पृहा ॥ २७३ ॥
भवति विषयान्मोक्तुं भोक्तुं न च क्षमनेऽङ्गिनो
वपुषि जरसा जीर्णो देही विभूतबलः परम् ।
रसति तरसा स्वक्षीनि श्वा यथा त्रपयोज्झित-
कररसनया चिग्धीवानां विमेध्यसमीहनम् ॥ २७४ ॥
तिमिरपिहिते नेत्रे लालावलीमलिनं मुखं
विगलितगती पादौ देहो विसंस्थुलतां गतः ।
पलितकलितो मूर्धा कम्पत्यबोधि जराङ्गना-
मिव कृतपदां तृष्णा नारी तथापि न मुञ्चति ॥ २७५ ॥
गलति सकलं रूपं, लालां विमुञ्चति जल्पनं,
स्खलति गमनं, दन्ता नाशं श्रयन्ति शरीरिण, ।
विरमति मतिर्नो शुश्रूषां करोति च गेहिनी,
वपुषि जरसा ग्रस्ते वाक्यं तनोति न देहजः ॥ २७६ ॥
रचयति मतिं धर्मे, नीतिं तनोत्यतिनिर्मलां,
विषयविरतिं धत्ते, नेतः क्षमं नयते पराम् ।
व्यसननिहतिं धत्ते, सूते विनीतिमवाञ्छिता
मनसि निहिता मात्र पुंसां करोति जरा हितम् ॥ २७७ ॥
युवतिरपरा नो मोक्तव्या त्वया मम संनिधा
विति नियमितस्तृष्णां योषां न मुञ्चति किं स ताम् ।
निगदितुमिति श्रोत्रोपान्तं गतेव जराङ्गना
पलितमिषतो न स्त्रीमन्यां यतः सहतेऽङ्गना ॥ २७८ ॥
वचनरचना जाता व्यक्ता मुखं वलिभिः श्रितं
नयनयुगलं ध्वान्तामात्तं श्रितं पलितैः शिरः ।

इति प्रकुपितोरगप्रमुखभङ्गुरां सर्वदा
निशम्य निजचेतसि प्रबलदुःखदां संसृतिम् ।
विमुञ्चत परिग्रहग्रहममार्थमेव सज्जना
यदीच्छत सुखामृतं रसितुमस्तसर्वाशुभम् ॥ २६७ ॥

मनोभवशरार्दितः स्मरति कामिनीं यो नरो
विचिन्तयति सा परं मदनकातराक्षी परम् ।
परोऽपि परमामिनीमिति विभिन्नभावेप्सितां
विलोक्य जगतः स्थितिं बुधजनास्तपः कुर्वते ॥ २६८ ॥

इति [illegible]निरूपणम् ॥ ११ ॥

जनयति व्यथां व्यक्तं, बलं तनोति मलाविलं,
स्खलयति गतिं, हन्ति स्थाम, कृशीकुरुते तनुम् ।
दहति *शिखिकक्षा गर्वाङ्कुरा(?)यौवनकाननं,*
गमयति वपुर्मर्त्यानां वा, करोति जरा न किम् ॥ २६९ ॥

मदनमदनापातप्रध्वस्तप्रदीपशिखोपमै-
रन्यकमिभे कामोद्भूते सुखेऽर्विषसंनिभे ।
स्वपरिचितैर्दुःसमाप्ते सतामतिनिन्दितै-
रिति कृतमना क्वापि वृद्धः प्रकम्पयते करौ ॥ २७० ॥

नमयति तनुं, हन्त्यभीष्टं करोति शरीरिणां,
रचयति वचस्यव्यक्तोक्तिं, तनोति गतिक्षितिम् ।
जनयति जने शुचां, निन्द्यामनर्थपरम्परा
हरति सुरभिं गन्धं देहाज्जरा मदिरा यथा ॥ २७१ ॥

भवति मरणं प्रत्यासन्नं, विनश्यति यौवनं,
प्रभवति जरा सर्वाङ्गाणां विभागविनाशिनी ।
विरमत बुधा कामार्थेभ्यो द्रुतं कुरुतादरं
भवहितमिति वा कर्णोपान्ते सितं पलितं जगे ॥ २७२ ॥

---

१ सामर्थ्यमित्यर्थः.

विमदमृपिबच्छ्रीकण्ठं वा गताकृतविभ्रमं
शिशिरकरवक्त्रे वेपे विरूपविलोचनम् ।
रविमिव समोमुख वण्डाश्रित च यम यथा
वपमपि विना मर्त्यं निन्द्या करोतितरां जरा ॥ २८६ ॥
विगतदशनं श्मश्रुलाकतताकुलमुकं
स्खलति चरणाक्षेप (?)मुखापरिस्फुटजल्पनम् ।
रहितकरणव्यापारम्भं सवृत्तमपूर्षेन
पुनरपि नरं पापाचारं करोतितरां जरा ॥ २८७ ॥
अहह नयने मिथ्या दृश्यस्यवीक्षणवर्जिते
श्रवणयुगलं तुप्युत्रो वा शृणोति न भाषितम् ।
स्खलति चरणद्वन्द्वं मार्गे मदाकुलकोकव
द्वपुषि जरसा जीर्णे वर्णो व्यपैति कलत्रवत् ॥ २८८ ॥
मुदितमनसो दृष्ट्वा रूपं मदीयमकृत्रिमं
परवशमिव कामक्लिष्टैर्भवन्ति क्षितौ मुखैः ।
मवक्लिमुखभ्रूमूर्धान जरसा(?)जराजर्य
झटिति मनुजं चाण्डालं वा त्यजन्ति वनाङ्गना ॥ २८९ ॥
नयनयुगलं व्यक्तं रूपं विलोकितुमक्षमं
पलितकलितो मूर्धा कम्पी श्रुती श्रुतिवर्जिते ।
वपुषि जरसाक्लिष्टे नष्टे विचेष्टितमुत्तमं
मरणचकितो मा भी भवे तथापि तपोहितम् ॥ २९० ॥
धृतिगतिधृतिमज्ञात्मश्रीपुर सरमोचित
सितकचवलिव्याजान्मर्त्यं निरीक्ष्य वराङ्गनाम् ।
मदवती(?)र्ष्या तृष्णानारी पुनर्न विनिर्गता
स्वमति हि म वा सी मेधांसं ह्यागसमन्वकम् ॥ २९१ ॥
परिणतिमसिस्पर्शं दृष्ट्वा छलोर्गुणनाशिनीं
झटिति न नरा संसाराम्भे समुत्तरणोद्यता ।

विषटिसगवी पादौ हस्तौ सवेपथुसां गतौ
तदपि मनसस्तृष्णा कष्टं न्युपैति न देहिनाम् ॥ २७९ ॥
सुसकरसनुस्पर्शां गौरीं करमग्रहमलिनां
नयनदयितां वंशोद्भूतां शरीरकलमदाम् ।
धृतसरक्तां पृष्ठो यष्टिं न पर्वविभूषितां
त्यजति तरुणीं त्यक्त्वाप्यन्यां जराविनितासखीम् ॥ २८० ॥
त्यजसि न हते तृष्णायोषे जराङ्गनया नरं
रमितवपुषं चिन्ते क्लीव शठे त्रपयोज्झिते ।
इति निगदिता कर्णाभ्यर्णे गतैः पलितैरियं
तदपि न गता तृष्णा का वा नु मुञ्चति वल्लभाम् ॥ २८१
त्यजत विषयान्दु सोसचौ पट्टननिर्यं सका-
न्भजत विषयान्नारातेर्निरासकृतौ हितान् ।
शरमति यत कालः काम निहन्ति न जीवितं
वदितुमिति वा कर्णोपान्ते गत पलितं जना ॥ २८२ ॥
हरति विषयान्वप्त्वाकर्णे करोति गतिस्खलीं
स्खलयति पथि स्पष्ट नार्थं विलोकयितुं क्षमा ।
परिमलकृतः सर्वाङ्गेषु स्वनोत्तनिवारिता
कुनृपमतिवदेह नृणां जरा परिभुज्यते ॥ २८३ ॥
शिरसि निमुसं कृत्वा पादं मपास्यति हित्वा-
न्पिबति रुधिरं, मांसं सर्वं समत्ति शरीरिणाम् ।
सपुटविषमं चर्माङ्गानां दधाति शरीरिणां
विचरति जरा संहाराय क्रियाविव राक्षसी ॥ २८४ ॥
भुवनसदनमाणिग्रामभक्ष्यविधायिनी
निकुञ्चिततनुर्भीमाकारा जरा जरती रुषा ।
निहितममसं तृष्णामार्यां निरीक्ष्य नरं सुखं
पलितमिषतो जातेर्ष्या वा करोति कचग्रहम् ॥ २८५ ॥

नो चेद्देवनरेश्वरममृतयः पृथ्व्यां सदा स्युर्घना
विज्ञायेति करोति शुद्धधिषणो धर्मे मतिं शाश्वते ॥ २९८ ॥
चन्द्रादित्यपुरंदरक्षितिधरश्रीकण्ठसीरायुधो
ये कीर्तिद्युतिकान्तिधीधनबलप्रख्यातपुण्योदयाः ।
ते ते तेऽपि कृतान्तदन्तकलिता काले व्रजन्ति क्षयं
किं चान्येषु कथासु चारुमतयो धर्मे मतिं कुर्वताम् ॥ २९९ ॥
ये लोकेश्वरशिरोमणिद्युतिजलप्रक्षालिताङ्घ्रिद्वया
लोकालोकविलोकितेश्वरसाम्राज्यलक्ष्मीधराः ।
क्षीणायुषि भान्ति तीर्थपतयस्तेऽप्यस्तदेहास्पदं
तत्रान्यस्य कथं भवेद्भवभृतः क्षीणायुषो जीवितम् ॥ ३०० ॥
द्वात्रिंशन्मुकुटावतंसितशिरोभूपालसहस्रार्चिताः
षट्खण्डक्षितिमण्डना नृपतयः साम्राज्यलक्ष्मीधराः ।
नीता येन विनाशमत्र विधिना सोऽन्यानिमुक्षेत्कथं
कस्यान्तर्गतनो गिरीन्पश्यति स्थैर्यं तृणानां कुतः ॥ ३०१ ॥
यात्राविस्मयप्रणामस्तवना नो सन्ति सन्त्यत्र ते
देशा यत्र न मृत्युरन्तकजनो नो सोऽस्ति देशः क्वचित् ।
सम्यग्दर्शनबोधवृत्तजनितां मुक्त्वा विमुक्तिस्थितिं
संचिन्त्येति विचक्षणाः पुरु तपः कुर्वन्तु सामीप्यतः ॥३०२॥
येषां स्त्री स्तनचक्रवाकयुगले पीतांशु राजत्तटे
निर्जितकौस्तुभरश्मिसलिले भास्वाम्बुजभ्राजिते ।
श्रीवक्षः कमलाकरे गतभया क्रीडां चकारापरां-
श्चाईच्चक्रीहरयोऽपि ते गतिमिताः कृतापरेषां स्थितिः ॥३०३॥
मोक्षा यत्र विदूतिरन्तकविमुर्मोग्या समस्ताङ्गिनः
कालेन परिवेषकोऽप्रमसतुर्मासानिसन्त्यकमे ।
बते तस्य निशाउवस्तकलिते तत्र स्थितिः कीदृशी
जीवानामिति मृत्युभीतमनसो जैन तपः कुर्वते ॥ ३०४ ॥

मतिं गताः-

विनपश्चिमत्र भित्वा पूत विमुच्य परिग्रहं
विदधति हित्र कृत्य सम्यक्तपश्चरणादिकम् ॥ २९२ ॥
इति जरानिरूपणम् ॥ ११

संसारे भ्रमतां पुरार्जितवशाद्दुःखं सुखं चाप्नुवतां
चित्र जीवितमङ्गिनां सपरतः संपद्यमानाप्यलम् ।
यन्त्रान्तःपतित मनोहररस कालेन पक्वं फलं
स्वाससतत्र किमत्र तनुमतस्तीव्र क्षुधार्तस्य वा ॥ २९३

नित्य व्याधिसतताकुलस्य विधिना संक्षिप्यमाणायुषो
नाश्चर्यं भववर्तिनः भ्रमतो यज्जायते पञ्चता ।
किं मामाशुसमत्र भ्रमनतरोरत्याकुलत्यक्तिभिः
र्वंसोपसयनमतापनिहिता स्वर्फ फलं भक्ष्यति ॥ २९४ ॥

निर्धूतान्यबलोऽविचिन्त्यमहिमा मन्त्रादुर्गक्रियो
विश्वव्यापिगतिः कृपाविरहितो दुर्बोधमर्मः शठः ।
शत्रुत्वोत्कटमानपरिपवनव्याध्यादिनानायुधो
गर्मादावपि हन्ति जन्तुमखिलं दुर्वारवीर्योपमः ॥ २९५ ॥

प्राप्त मूर्तममार्यमार्यमथनं भ्रमादिषं तु स्थितं
सौख्योपेतमनामयमनिहितं धर्मार्जितं पापिनम् ।
व्यावृत्य व्यसनावराव्यसनिनं व्यासाकुलं वाग्मिनं
क्षिप्र कुम्ममयमखिलं लोकं निहन्त्यन्तकः ॥ २९६ ॥

देवाराधनमन्त्रतन्त्रहवनध्यानगृहेष्वाश्रय
स्थानत्यागपरागमेषगमनप्रख्या क्रियार्थाविधिः ।
भस्मप्रेण यमेश्वरेण तनुमानाक्रीडतो भवितुं
व्याप्तेनेव मुमुक्षितेन गहने नो शक्यते रक्षितुम् ॥ २९७ ॥

प्रारब्धो प्रसितुं यमेन तनुमान्दुर्वारवीर्येण य
स्तं मातुं भुवने न कोऽपि शक्नुते शक्रो परो वासुरः ।

१. सरोमम्. २ श्रीरोगम्.

तस्मात्तेषु वनेषु कात्र गणना हिंसात्मनो विद्यते
मत्तेभं हि हिनस्ति यः स हरिणं किं मुञ्चते केसरी ॥ १११ ॥

श्रीह्रीकीर्तिरतिद्युतिप्रियतमा भद्रा कलाभिः समं
यद्ग्रासीकुरुते नितान्तकठिनो मर्त्यं कृतान्तः शठः ।
तस्मात्किं सदुपार्जितेन महिना कार्यं विशुद्धात्मना
किंतु श्रेयसि जीविते सति चले कार्या मतिस्सत्वरं ॥११२॥

यो लोकैकशिरःशिखामणिसमं सर्वोपकारोद्यतं
राजच्छीलगुणाकरं नरवरं कृत्वा पुनर्निर्दयः ।
धाता हन्ति निरर्गलो हतमतिः किं तत्क्रियायां फलं
मन्ये निर्दयचेतसां न भवति श्रेयोमतिर्मूढके ॥ ११३ ॥

रम्या किं न विभूतयोऽतिचकिताः सचामरभासिताः
किं वा पीनकठोरतुङ्गस्तनयुगा लोलायतप्रेक्षणाः ।
किं वा सज्जनसंगतिर्न सुलभा चेतश्चमत्कारिणी
किं त्वत्रानिलधूतदीपकलिकाच्छायाचलं जीवितम् ॥ ११४ ॥

यद्येतास्तरलेक्षणा युवतयो न स्युर्गलद्यौवना
भूतिर्वा यदि भूभृतां भवति नो सौदामिनीसंनिभा ।
वातोद्धूततरङ्गचञ्चलमिदं नो चेद्भवेज्जीवितं
को नामेह तदैव सौख्यविमुखः कुर्याज्जिनानां तपः ॥११५॥

मांसासृङ्मलशुक्रमूत्रमयगात्राभ्यासे समाश्वासितो
नानापायपदुःपरास्तहितो जन्माटवीमाश्रितः ।
पापव्याकुलमानसो निपतितो दृष्ट्वा जराराक्षसीं
दुःखग्रामोद्भवसत्त्वपन्नगमुखे प्राणी क्व यास्यामीति ॥ ११६ ॥

मृत्युव्याघ्रभयंकराननगतं भीतं जराव्याधतः
जीवं व्याधितुरन्तदुःखतरुसंसारकान्तारगम् ।
न ह्यन्योऽपि शरीरिणं त्रिभुवने त्रातुं नितान्तातुरं
त्यक्त्वा जातिजराप्रतिहतिकरं जैनेन्द्रधर्मामृतम् ॥ ११७ ॥

तद्वृत्तं धरणी निशाकररवी केतुं मरुन्मार्गतो
　वातं सम्प्रति पयोनिधिजलं पातुं गिरिं चूर्णितुम् ।
शक्ता यत्र विशन्ति मृत्युवदने कान्यस्य तत्र स्थिति
　र्येस्मिन्याति गिरिर्विके सह वने काम व्यवसा यणो ॥२०५

सुग्रीवाङ्गदनीलमारुतसुतप्रष्टे कृतारावणो
　रामो येन विनाशितस्त्रिभुवनमस्थापकीर्तिध्वजः ।
मृत्योस्तस्य परेषु देहिषु कथा का निस्तरो विपत्ते
　कान्तारस्य न यस्तो क्षिपं हि सकलो निर्वापकः कोऽस्य ॥२०६

अत्यन्तं कुरुतां रसायनविधिं वाक्यं प्रियं जल्पतु
　मौर्वे पारमियर्तु गच्छतु नभो देवाद्रिमारोहतु ।
पातालं विशतु प्रसर्पतु दिशं देशान्तरं भ्राम्यतु
　न प्राणी तदपि प्रवृद्धमनसा संत्यज्यते मृत्युना ॥ २०७ ॥

कार्यं यावदिदं करोमि विधिवत्तावत्करिष्याम्यद
　स्संकल्प्या पुनरेतदेव कृतवानेतत्पराकारितम् ।
इत्यात्मीयकुटुम्बपोषणपरः प्राणी क्रियाव्याकुलो
　मृत्योरेति करग्रहं हतमतिः संत्यक्तधर्मक्रियः ॥ २०८ ॥

मान्धाता भरतः शिबिर्दशरथो लक्ष्मीधरो रावणः ।
　कर्णः केचिदिहार्जुनो नृपतयस्त्रीणाः परेऽप्युन्नताः ।
मृत्युं वेत्त्रमकं मम नृपतयः कर्तुं परो लभ्यते
　भग्नो यो न महातरुर्विपवरैस्तु किं छिन्नो मज्जति ॥ २०९ ॥

सर्वं शुष्यति शान्तमेति मिलिता पाथोनिधिं निम्नगा
　सर्वं म्लायति पुष्पमत्र मरुता क्षेम्येव सर्वं चलम् ।
सर्वं नश्यति कृत्रिमं च सकलो मह्यपवीयते
　सर्वस्तद्वदुपैति मृत्युवदनं देहीममत्वात्मतः ॥ २१० ॥

मरुमातद्युतिकान्तिकीर्तिविभवा मृगाङ्कलावस्पृशो
　देवा येन पुरंदरप्रभृतयो नीताः क्षयं मृत्युना ।

---
१ मधुरस्य　२ विदुरिव

वपुर्व्यसनभस्मसात्प्रसभमन्तको जीवितं
धनं नृपसुतादयस्त्वनुभवा जरा यौवनम् ।
वियोगदहनः सुखं समदकामिनीसंगजं
तथापि बत मोहिनो दुरितसंग्रहं कुर्वते ॥ १२४ ॥

अपायकलिता तनुर्व्रजति सापदः संपदो
विनश्वरमिदं सुखं विषमस्र प्रियसंगमा ।
भवन्ति चरसा रसात्तरललोचना योषित
स्तदप्ययमहो जनस्तपसि नो परे रज्यति ॥ १२५ ॥

भवे विरहितो भवन्भवभृतो न के बान्धवाः
सकर्मवशतो न केऽत्र स्वभवो(?) भविष्यन्ति वा ।
जन किमिति मोहितो नवकुटुम्बकस्यापदि
विमुक्तजिनशासनः लहितदः सदा भ्रम्यते ॥ १२६ ॥

स्तनोद्धतकुचात्र या चपललोचना कामिनी
शशाङ्कवदनाम्बुजा मदनपीडिता यौवने ।
मनो हरति रूपतः सकलकामिनां वेगतो
न सैव जरसार्दिता भवति वल्लभा कस्यचित् ॥ १२७ ॥

इमा यदि भवन्ति नो गलितयौवना भीरव
स्तदा कमललोचनास्तरुणमानिनीमानुषत् ।
विलासमदविभ्रमा भ्रमति लुण्टयित्री जरा
यतो भुवि कुपस्यतो भवति निरादरस्तन्मुखे ॥ २२८ ॥

इमा रूपस्थानस्तनजघनमध्यस्थवनिता
सुता लक्ष्मीकीर्तिद्युतिरतिमतिप्रीतिधृतयः ।
भवान्धनीनेत्रप्रकृतिचपलाः सर्वमविना-
महो कष्टं मर्त्यस्तदपि विषयान्सेवितुमनाः ॥ १२९ ॥

सहात्र स्त्री किंचित्सुखपरिचये प्रेम कुरुते
भवप्राप्तो भोगो भवति रतये किंचिदनपाः ।

एवं सर्वजगद्विलोक्य कलितं दुर्वारवीर्यात्मना
निस्त्रिंशेन समस्तसत्त्वसमितिप्रध्वंसिना मृत्युना ।
सद्रत्नत्रयसायमार्गणगणं गृह्णन्ति येऽस्मिन्भये
सन्तः शान्तधियो जिनेश्वरतपःसाम्राज्यलक्ष्मीश्रिताः ॥ ११८॥

इति मृत्युनिरूपणम् ॥ ११॥

कार्याणां गतयो भुजङ्गकुटिलाः स्त्रीणां मनश्चञ्चलं
नैश्वर्यं स्थिरमुत्तरङ्गचपलं नृणां वयो धावति ।
संकल्पाः समवाप्तनाशिविरसा मृत्युः परं निश्चितो
मत्त्वैवं मतिसत्तमाः शिवपदं धर्मे मतिं तन्वत ॥ ११९॥

जीविद्युच्चपलायुरिन्दुमितं नानाविधव्याधिभिः
सौख्यं दुःखकटाक्षितं तनुमतां सत्संगतिर्दुर्लभा ।
मृत्युर्व्यासितमानुषभूमिः किं भाषितैस्तत्त्वतः
संसारेऽस्ति न किंचिदस्तिसुखरूपसंभावना नामत ॥ १२०॥

अप्येता स्थिरयौवनाः शशिमुखीः पीनस्तनीर्भामिनीः
कुर्याद्यौवनकाव्यमानमथवा भावारतं जीवितम् ।
चिन्तासैर्ममशोषमन्त्रविरसं सौख्यं वियोगं ननु
को नामेह विमुच्य भावविषयं कुर्यात्तपो दुष्करम् ॥ १२१॥

कान्ताः किं न सुधाङ्गकान्तिधवलाः सौधालयाः कस्यचि-
त्स्वच्छन्दोद्यानवराविलोलनयनाः सेव्या न किं कामिनी ।
किं वा श्रोत्ररसायनं सुखकरं अस्य न गीतादिकं
विश्वं किं तु विलोक्य मारुतचलं सन्तस्तपः कुर्वते ॥ १२२॥

क्रूरेष्वासविमुक्तमार्गणचयास्थैर्ये यमे यौवनं
कामान्कुब्जभुजङ्गकायकुटिलान्विद्युच्चलं जीवितम् ।
अङ्गारामकलत्रसोदरसुहृन्मित्रोऽप्यस्थिरा
निष्कम्पाश्च मुमुक्षवो वरतपः कर्तुं वनान्तं गताः ॥ १२३॥

---

१ मम चकोरनाय. २ जातोपितचाणविष्णुचयात्पक्षिणपीत्यम.

वयं येभ्यो जाता मृतिमुपगतास्तेऽत्र सकलाः
   समं यैः संवृद्धा ननु विरलतां तेऽपि गमिताः ।
इदानीमस्माकं मरणपरिपाटीक्रमकृता
   न पश्यन्तोऽप्येवं विषयविरतिं यान्ति कृपणाः ॥ १३७ ॥
स यातो यात्येष स्फुटमयमहो यास्यति मृतिं
   परेषां यत्रैवं गणयति जनो नित्यमबुधः ।
महामोहव्याघ्रस्तनुधनकलत्रादिविभवो
   न मृत्युं स्वासन्नं व्यपगतमतिः पश्यति पुनः ॥ १३८ ॥
सुखं प्राप्तुं बुद्धिर्यदि गतमलं मुक्तिवसतौ
   स्थितं सेवध्वं भो जिनपतिमतं पूतरचितम् ।
ममत्वं मा तृष्णां कतिपयदिनस्थायिनि धने
   यतो नायं सन्तः कमपि मृतमन्वेति विभवः ॥ १३९ ॥
न संसारे किंचित्स्थिरमिह निजं चास्ति सकलं
   विमुच्यात्मीयं रत्नत्रयमनघं मुक्तिजनकम् ।
अहो मोहार्तानां तदपि विरतिर्नास्ति भवत-
   स्ततो मोक्षोपायाद्विमुखमनसां सौख्यकुशलम् ॥ १४० ॥
अनित्यं निस्त्राणं जननमरणव्याधिकलितं
   जगन्मिथ्यात्वार्तैरहमहमिकाभिश्रितमिदम् ।
विचिन्त्यैवं सन्तो विमलमनसो धर्ममतयः
   तपः कर्तुं युक्तास्तपसतये जैनमनघम् ॥ १४१ ॥
चरित्रोत्थं तृष्णाप्रशमनिपुणं सौख्यममितं
   तपो यद्वेशापो वहति शमनो वह्निसदृशम् ।
ततः सेव्योऽत्यन्तं भवति भविनां चेतसि बुधा
   निधायेदं पूते जिनपतिमते सन्तु निरताः ॥ १४२ ॥

इति सामान्यानित्यतानिरूपणम् ॥११॥

यत्पाति हन्ति जनयति रजस्तमःसत्त्वगुणयुतं विश्वम् ।
तद्धरिशंकरविधिभिर्नमयतु जगतां सदा कर्म ॥ १४३ ॥

प्रिय' किंचित्तुर्ये विदधति परां सौख्यजनिकां
न किंचित्सुखं हि कतिपयदिनैरेतदखिलम् ॥ ११० ॥
विजित्योर्वीं सर्वां सततमिह संसेव्य विषयान्
श्रियं प्राप्यानर्घ्यां तनयमवलोक्यापि परमम् ।
निहत्याराातीनां गम्य···मयम्त्वमरणं
विमुक्तप्राप्यो हि श्रुपितपदकं याति मरणम् ॥ १११ ॥
विमोपाया प्राप्तास्तृणजलचर जीवितमिदं
मनश्चित्रं स्त्रीणां भुजगकुटिलं कामजसुखम् ।
क्षणध्वंसी काय' प्रकृतिविरसे यौवनधने
इति ज्ञात्वा सन्तः स्थिरतरधिय' श्रेयसि रता' ॥ ११२ ॥
गलत्यायुर्वेगे भवति विरूपं रूपमखिलं
जरा प्रत्यासन्नीभवति क्रमते व्याधिनिचयम् ।
कुटुम्बस्नेहार्तं' मतिहतमतिर्मोहकलितो
मनो धन्मोपेक्षितस्य तदपि कुरुते नात्मसुमान् ॥ ११३ ॥
वृथा मत्तोऽकार्ये परमसुखसाम्राज्यपदं
विवेकभ्रंशेदपि मतिहतमत' सान्त्वयसतो ।
इदं लक्ष्मीभोगप्रभृति सकलं यस्य भवतो
न मोहप्रवे धन्मनसि विदुषां भाति सुखदम् ॥ ११४ ॥
भवन्त्येता लक्ष्म्याः कतिपयदिनान्येव सुखदा-
स्तरुण्यस्तारुण्ये विदधति मनःप्रीतिमतुलाम् ।
तडिल्लोला भोगा वपुरपि चलं व्याधिकलितं
बुधाः संचिन्त्येति प्रगुणमनसो ब्रह्मणि रता' ॥ ११५ ॥
न कान्ता कान्तान्ते विरहशिखिनो यौवनमदा
न कान्ता मृगसीरविदिव पदा यान्तविरसा ।
न कान्ते प्रवाल्ये भवति जरसा यौवनमदः
भजन्ते ते सन्तः स्थिरसुखमयीं मुक्तिवनिताम् ॥ ११६ ॥

जलधिगतोऽपि न कश्चित्कश्चित्तटगोऽपि रत्नमुपयाति ।
पुण्यविपाकन्मर्त्यो मत्वेति विमुच्यतां खेदः ॥ १५७ ॥
सुखमसुखं च विधत्ते जीवानां यत्र तत्र जातानाम् ।
कर्मैव पुरा चरितं कस्तच्छक्नोति वारयितुम् ॥ १५८ ॥
द्वीपे चात्र समुद्रे धरणीधरमस्तके दिशामन्ते ।
पातं कूपेऽपि विधी रत्नं योजयति जन्मवताम् ॥ १५९ ॥
विपदोऽपि पुण्यभाजां जायन्ते संपदोऽत्र जन्मवताम् ।
पापविपाकाद्विपदो जायन्ते संपदोऽपि सदा ॥ १६० ॥
चित्रयति मयूरान्हरितयति शुकान्बकान्सितीकुरुते ।
कर्मैव तत्करिष्यति सुखासुखं किं मन खेदैः ॥ १६१ ॥
अन्यस्तत्य मनुजश्चिन्तयति दिवानिशं विशुद्धधिया ।
सेवा विदधात्यन्यस्स्वामी च न शक्यते कर्तुम् ॥ १६२ ॥
द्वीपे जलनिधिमध्ये गहनवने वैरिणां समूहेऽपि ।
रक्षति मर्त्यं सुकृतं पूर्वकृतं भृत्यवत्सततम् ॥ १६३ ॥
नश्यतु यातु विदेशं प्रविशतु धरणीतलं समुत्पततु ।
विविधं विधत्तु गच्छतु नो जीवस्त्यज्यते विधिना ॥ १६४ ॥
शुभमशुभं च मनुष्यैर्यत्कर्म पुरार्जितं विपाकमितम् ।
तद्भोक्तव्यमवश्यं प्रतिषेद्धुं शक्यते केन ॥ १६५ ॥
धनधान्यकोशनिचया सर्वे जीवस्य सुखकृतः सन्ति ।
भाग्येनेति विदित्वा विदुषा न विधीयते खेदः ॥ १६६ ॥
दैवायत्तं सर्वं जीवस्य सुखासुखं त्रिलोकेऽपि ।
बुद्धेति शुद्धधिषणा कुर्वन्ति मनःक्षतिं नात्र ॥ १६७ ॥
दातुं हर्तुं किंचित्सुखासुखं नेह कोऽपि शक्नोति ।
त्यक्त्वा कर्म पुरा कृतमिति मत्वा नो शुभं कृत्यम् ॥ १६८ ॥
नरवरसुरवरविद्याधरेषु लोके न दृश्यते कोऽपि ।
शक्नोति यो निषेद्धुं भानोरिव कर्मणामुदयम् ॥ १६० ॥

भवितव्यता विधातुः काले नियति पुरा कृतं कर्म ।
वेधा विधिस्वभावो भाग्यं दैवस्य नामानि ॥ १४४ ॥

यत्सौख्यदुःखजनकं प्राणभृता संचितं पुरा कर्म ।
स्मरति पुनरिदानीं तदेव मुनिभिरास्यातम् ॥ १४५ ॥

दुःखं सुखं च कर्म्मेषयेन यतो यदा यथा यत्र ।
दैवनियोगात्प्राप्यं तथैव ततस्तदा तथा तत्र ॥ १४६ ॥

यत्कर्म पुरा विहितं यातं जीवस्य पाकमिह किंचित् ।
न तदन्यथा विधातुं कथमपि शक्रोऽपि शक्नोति ॥ १४७ ॥

धाता जनयति तावत्सकलममूर्तं नरं त्रिलोकस्य ।
यदि पुनरपि गतबुद्धिर्नाशयति किमस्य सत्कृत्यम् ॥ १४८ ॥

निहितं यस्य मयूखैर्न तमः संतिष्ठते दिगन्तेऽपि ।
उपयाति सोऽपि नाशं नापदि किं तं विधिं स्पृशति ॥ १४९

विपरीते सति धातरि साधनमफलं प्रयाप्यते पुंसाम् ।
दशशतकरोऽपि भानुर्निपतति गगनादनवलम्बः ॥ १५० ॥

यत्कुर्वन्नपि नित्यं कृत्यं पुरुषो न वाञ्छितं लभते ।
तत्रायतो विधातुर्मुनयो न भवन्ति देहभृतः ॥ १५१ ॥

बान्धवमध्येऽपि जनो दुःखानि समेति पापपाकेन ।
पुण्येन वैरिसदनं यातोऽपि न मुच्यते सौख्यैः ॥ १५२ ॥

पुरुषस्य भाग्यसमये पतितो वज्रोऽपि जायते कुसुमम् ।
कुसुममपि भाग्यविरहे वज्रादपि निष्ठुरं भवति ॥ १५३ ॥

किं सुखदुःखनिमित्तं मनुजोऽयं खिद्यते गतमनस्कः ।
परिणमति विधिविनिर्मितमसुभाजां किं वितर्केण ॥ १५४ ॥

दिशि विदिशि विशति शिखरिणि संयति गहने वनेऽपि यातस्य
भोजयति विधिरभीष्टं जनं भवतामभिमुखीभूतः ॥ १५५ ॥

यदि भीतिमता लक्ष्मीर्यदपथ्यनिषेविणां च कल्यत्वम् ।
अनुमीयते विधातुः स्वेच्छाकारित्वमेतेन ॥ १५६ ॥

गायति नृत्यति वल्गति धावति पुरतो नृपस्य वेगेन ।
किं किं न करोति पुमानुदरमहापवनवशीभूतः ॥ १८२ ॥
मीनाभिहन्त्यसत्यं जल्पति बहुधा परस्वमपहरति ।
यदकृत्यं तदपि जनो जठरानिलतापितस्तनुते ॥ १८३ ॥
धृतिगतिमतिरतिविलक्ष्मीलज्जा व्यसन्ति तनुधारिणां तावत् ।
यावज्जठरदवाग्निर्न ज्वलति शरीरकान्तारे ॥ १८४ ॥
संसारतरणदक्षो विषयविरक्तो जरार्दितोऽप्यसुमान् ।
गर्वोद्धीव पश्यति सधनमुखं जठरनृपगदितः ॥ १८५ ॥
कर्षति वपति लुनीते दीव्यति सीव्यति पुनाति वयते च ।
विदधाति किं न कृत्यं जठरानलशान्तये तनुमान् ॥ १८६ ॥
लज्जामपहन्ति नृणां मानं नाशयति दैन्यमुपचिनोति ।
वर्धयति दुःखमखिलं जठरशिखी दर्पितो देहे ॥ १८७ ॥
गुणकमलखण्डशशाङ्कस्तनुगर्वमहेन्द्रनाशने महामन्त्रः ।
सुखकुमुददीपदिनेशो जठरशिखी बाधते किं न ॥ १८८ ॥
शिथिलीभवति शरीरं दृष्टिर्भ्राम्यति विनाशमेति मतिः ।
मूर्च्छा भवति जनानामुदरभुजङ्गेन दष्टानाम् ॥ १८९ ॥
उत्तमकुलेऽपि जातः सेवां विदधाति नीचलोकस्य ।
वदति न वाचां नीचामुदरेश्वरपीडितो मर्त्यः ॥ १९० ॥
दासीभूय मनुष्यः परवेश्मसु नीचकर्म विदधाति ।
चाटूक्तानि च कुरुते जठरदरीपूरणाकुलितः ॥ १९१ ॥
क्रीणाति लसति याचति गणयति रचयति विचित्रशिल्पानि ।
जठरपिठरीं न शक्तः पूरयितुं तदपि ॥ १९२ ॥
प्रविशति वारिधिमध्यं संग्रामसुखं च गाहते विषमम् ।
समृति सकलधरित्रीमुदरमहापीडितः प्राणी ॥ १९३ ॥
कर्माणि यानि लोके दुःखनिमित्तानि लज्जनीयानि ।
सर्वाणि तानि कुरुते जठरनरेन्द्रस्य वशमितो जन्तुः ॥ १९४ ॥

दयितजनेन वियोगं संयोगं खलजनेन जीवानाम्।
सुखदुःखं च समस्तं विधिरिव निरङ्कुशः कुरुते ॥ २७० ॥
अशुभोदये जनानां नश्यति बुद्धिर्न भिद्यते रक्षा।
सुहृदोऽपि सन्ति रिपवो विषमविषं जायते ऽमृतम् ॥ २७१ ॥
नश्यति हस्तार्थं पुण्यविहीनस्य देहिनो लोके।
दूरादेत्य करस्थं भाग्ययुतो जायते रत्नम् ॥ २७२ ॥
कस्यापि कोऽपि कुरुते न सुखं दुःखं च दैवमपहाय।
विदधाति यथा गर्व सकोऽहमहितस्य हन्तेति ॥ २७३ ॥
गिरिपतिरात्मसानुमधिरोहतु यातु सुरेन्द्रमन्दिरं
विशतु समुद्रवारि परभीतकमेकधिया प्रसर्पतु।
गगनतलं प्रयातु विदधातु युगुत्समनेकधायुधै
स्तदपि न पूर्वकर्म सवतं भव मुञ्चति देहधारिणाम् ॥ २७४ ॥
इति दैवनिरूपणम् ॥ १४

ताम्यत्यस्यति सर्पति विशति भाषति विकासति बिभाति।
यावन्नरो न जठरं देहसुखं जायते रिक्तम् ॥ २७५ ॥
यस्तत्करिष्यति बालो निःक्षिप्तद्रव्यनिर्गमद्वारम्।
को नाम सकया कर्तुं जठरघटीपूरणं मर्त्यः ॥ २७६ ॥
सप्तभेदापि सप्तभः पूरयितुं निम्नगासहस्रैः।
नो शक्यते कदाचिज्जठरसमुद्रोऽप्रसलिलेन ॥ २७७ ॥
वैश्वानरो न तृप्यति नानाविधकाष्ठनिचयतो यद्वत्।
तद्वज्जठरहुताशो नो तृप्यति सर्वभाण्याशनैः ॥ २७८ ॥
यत्रां वस्तु समस्तं न्यस्तं नाशाय कल्पते सततम्।
दुष्पूरोदरपिठरीं कस्तां शक्नोति पूरयितुम् ॥ २७९ ॥
तावन्नरः कुलीनो मानी शूरः प्रयात्यलेऽस्वधर्मम्।
यावज्जठरपिशाचो विसनोति न पीडनं देहे ॥ २८० ॥
यदि भवति जठरपिठरी नो माननिनाशिका शरीरभृताम्।
का कस्य तदा दीनं जल्पति मानापहारेण ॥ २८१ ॥

लक्ष्मीं प्राप्याप्यनर्घ्यामखिलपरजनप्रीतिपुष्टिप्रदात्रीं
कान्तां कान्ताङ्गयष्टिं विकसितवदनां चिन्तयस्यार्तचित्तः ।
लब्धा पुत्रं पवित्रं प्रथितपृथुगुणं तस्य भार्यां च लब्धा
पुत्रं तस्यापि कान्तामिति विहितमतिः खिद्यसे जीवमूढ ॥ १०४ ॥
जन्मक्षेत्रे पवित्रे क्षणरुचिचपले दोषसर्पोरुरन्ध्रे
देहे व्याधादिसिन्धुप्रपतनमलसे पापपानीयकुम्भे ।
कुर्वाणो न बुद्धिं विविधमलभृते यासि रे जीव नाशं
संचिन्त्यैवं शरीरे कुरु हत ममतां धर्मकर्माणि नित्यम् ॥ १०५ ॥
यद्वद्विच करोषि स्मरशरनिहतः कामिनीसङ्गसौख्ये
तद्वत्त्वं चेज्जिनेन्द्रप्रणिगदितमते मुक्तिमार्गे विदध्याः ।
किं किं सौख्यं न यासि प्रगतनवजरामृत्युदुःखप्रपञ्चं
संचिन्त्यैवं विधिस्त्वं स्थिरपरमधिया तत्र चित्त स्थिरत्वम् ॥ १०६ ॥
सद्यः पाताळमेति प्रविशति जलधिं गाहते देवगर्भं
भुङ्क्ते भोगानराज्ञामपरयुवतिभिः संगमं याचते च ।
वाञ्छत्यैश्वर्यमार्यं रिपुसमितिं हते कीर्तिकान्तां ततश्च
धृत्वा त्वं जीव चित्तं स्थिरमतिचपलं सत्सु कृत्यं कुरुष्व ॥ १०७ ॥
नो शक्यं यन्निषेद्धुं त्रिभुवनभवनप्राङ्गणे वर्तमानं
सर्वे नश्यन्ति दोषा भवभयजनका रोधतो यस्य पुंसाम् ।
जीवाजीवादितत्त्वप्रकटननिपुणे जैनवाक्ये निबद्ध्य
तत्त्वे चेतो विदध्याः शमसुखपदं त्वं तदा त्वं प्रयासि ॥ १०८ ॥
मित्रत्वं याति शत्रुः कथमपि सुकृतं नापहर्तुं समर्थो
जन्मन्येकत्र दुःखं जनयति भविनां शक्यते पापघातम् ।
नैवं मोहोऽस्य वैरी मृतजननजरादुःखतो जीव शश्वत्
यस्मात्तं निहत्य प्रशमशितशरैर्मुक्तिमार्गे भज त्वम् ॥ १०९ ॥
रे जीव त्वं विशुद्धं शमयमनियमज्ञानचारित्रपात्रेण
नेमिन्दुर्गं न नीतः किमिह भववनेऽत्यन्तरौद्रे हतात्मन् ।

अर्थः कामो धर्मो मोक्षः सर्वे भवन्ति पुरुषस्य ।
तावद्यावत्पीडां जाठरवह्निर्न विदधाति ॥ ३९५ ॥
एवं सर्वजनानां दुःसहकरं जठरविषममतिशिखिनम् ।
संतोषजलैरमलैः शमयन्ति यतीश्वरा ये ते ॥ ३९६ ॥
व्याधिस्थितेऽपि जठरहुतभुजि कृतचारित्रमोषितैर्नाहारो ।
कुर्वन्ति जठरपूर्णं मुनिवृषभा ये नमस्तेभ्यः ॥ ३९७ ॥
तावत्कुरुते पापं जाठरवह्निर्न शाम्यते यावत् ।
धृतिवारिणा शमित्वा तं यस्य पापतो विरता ॥ ३९८ ॥
श्रीमदमितगतिसौख्यं परमं परिहरति मानमपहन्ति ।
विरमति वृषतरुमनुमानुजठरदरीपूरणासक्तः ॥ ३९९ ॥
शमसंतोषवारिपरिषेचनकेन यतिः क्षुद्दुःसहं
शमयति च कृतान्तसमप्रेषितमुत्थितमौदरानलम् ।
भवति सरागशोकमदमत्सरदुःसहवियोगवर्जितं
विगलितमृत्युजननमपविघ्नमनघमनन्तमास्पदम् ॥ ४०० ॥

इति जठरनिरूपणम् ॥ १५ ॥

सर्पत्सान्द्रमदप्रमत्ततमभस्तोममस्तं समस्तं
सावित्रीव मरीचिभिर्नयति वितनुते पुण्यमन्यद्विनस्ति ।
सूते संमोहमैत्रीधृतिमृगतिमतिश्रीविभावान्तिकीर्तिं
किं किं वा नो विधत्ते जिनपतिपदयोर्भक्तिकर्त्री च दृष्टिः ॥ ४०१ ॥
शुश्रूषामाश्रयस्व गुणजनपदवीं याहि कोपं विमुञ्च,
ज्ञानाभ्यासं कुरुष्व, त्यज विषयरिपुं, धर्ममित्रं भजस्व ।
निर्विघ्नत्वं जहीहि व्यसनविमुखतामेहि, नीतिं विधेहि,
श्रेयश्चेदस्ति पूर्वं परमसुखमयं कर्तुमिच्छास्तवोरम् ॥ ४०२ ॥
तारुण्योद्रेकरम्यां दृढकठिनकुचां पद्मपत्रायताक्षीं
स्थूलोपस्थां परस्त्रीं किमिति शशिमुखीं वीक्ष्य सेवां ममासि ।
स्वमनसा सर्वोन्मादस्थं कुरु सुकृतमतो कान्तमर्त्येमनानां
वाञ्छा चेते हतात्मन् हि तव्यमभुने याम्पिकस्यापविरास्ति ॥ ४०३ ॥

ये बुध्यन्तेऽत्र तत्त्वं न प्रकृतिचपलं तेऽपि शक्ता निरोद्धुं
मोधत्कल्पान्तवाताक्षुभितजलनिधिस्फीतवीचिस्पदो वा ।
प्रागेवान्ये मनुष्यास्तरलतरमनोवृत्तयो दृष्टनष्टा
स्त्वमेवैतभ्रंदृगेतदस्थिरपरमसुखं त्वं तदा किं न यासि ॥ ४१७ ॥

रे पापिष्ठातिदुष्टव्यसनगतमते निन्द्यकर्मप्रसक्त
न्यायान्यायानभिज्ञ प्रतिहतकरुण व्यक्तसन्मार्गबुद्धे ।
किं किं दुःखं न यातो विनयवचनगतो येन जीवो विपद्य
स्त्वं तेनैनोऽतिवत्स्य प्रसभमिह मनो जैनतत्त्वं निषेहि ॥ ४१८ ॥

कृत्यादीनात्मशत्रो कुमतगतमते त्यक्ततत्त्वप्रणीते
सिद्धानुष्ठाननिष्ठस्थिरमदनरसे मुक्तिमार्गप्रवृत्ते ।
संसारं दुःखमुग्रं सुखरहितगताविन्द्रियैः भाषितो यैः
स्तेषामद्यापि जीव प्रवसि गततृष्ण व्यस्तबुद्धे वशित्वम् ॥ ४१९ ॥

सर्पव्याघ्रेभवैरिज्वलनविषमप्राहसंपुत्रहाधा-
न्हित्वा दुष्टस्वरूपान्दवति तनुभृतां ये व्यथा सर्वतोऽपि ।
शान्कोपादीषिकृष्टाननितविषमरिपूभिर्जय त्वं प्रवीणा
न्रे रे जीव प्रवीनमप्रशमगतिमते दत्त्वमलसघात्रो ॥ ४२० ॥

मैत्री सत्त्वेषु मोदं गुणवति करुणां क्लेशिते बहुमानि
मध्यस्थत्वं प्रतीपे विनयवचसि रतिं निग्रहं क्रोधवापे ।
अक्षार्थेभ्यो निवृत्तिं मृतिजननभयाद्भीतिमत्यन्तदुःखा
द्रे जीव त्वं विपत्त्वा च्युतनिखिलमले मोक्षसौख्येऽभिलाषम् ४२१

कर्माधीनो विधत्ते भवति परवशो लज्जते नो जनानां
धर्माधर्मो न वेत्ति त्यजति गुरुकुलं सेवते नीचलोकम् ।
मृत्वा प्राज्ञः कुलीनः प्रथितपृथुगुणो माननीयो बुधोऽपि
प्रस्तो येनात्र देहीनुदमदनरिपुं जीव तं दुःखदक्षम् ॥ ४२२ ॥

रागोद्युक्तोऽपि देवोत्तरतदितरश्रमन्यस्तफोऽपि साधुः
जीवध्वंसोऽपि धर्मस्तनुभिमबसुखं स्तात्प्रणु मे सर्ववेत्ति ।

तृष्णां चेच्चेन तेभ्यो विरमसि विमतेऽद्यापि पापास्रवेभ्यः
संसारात्स्यन्तदुःखात्क्षणमपि न तदा मुग्ध मुक्तिं प्रयासि ॥ ११०॥

मत्स्यीनेत्रलोलाद्विरमति च सुखाभोपिलासानन्तदुःखा-
त्प्राग्दोषेक्षातितिक्षामतिधृतिकरुणामित्रतामीप्सितांश्च ।
पर्ताढ्यास्यरम्या महि सरलदृशो मोहयित्वा तरुण्यो
दुःखात्पातुं समर्था नरकगतिमितामङ्गिनो जीव जातु ॥ १११॥

दृष्ट्वा लक्ष्मीं परेषां किमिति हतमते खेदमन्तः करोषि
नैषा नैते न च त्वं कतिपयदिवसैर्गत्वरं येन सर्वम् ।
सत्त्वं धर्मं विधेहि स्थिरविभवविधया जीव मुक्त्वान्यवाञ्छां
येन प्रध्वस्तबाधां विततसुखमयीं मुक्तिलक्ष्मीमुपैषि ॥ ११२॥

भोगा नश्यन्ति कालात्स्वयमपि न गुणो जायते तत्र कोऽपि
तज्जीवैवान्विमुञ्च व्यसनभयकरानात्मना धर्मबुध्या ।
स्वातन्त्र्यायेन याता विदधति मनसस्तापमत्यन्तमुग्रं
त्वन्त्यक्तेते तु मुक्ता स्वयमसमसुखं शाश्वतं नित्यमर्घ्यम् ॥११३॥

धर्मे चित्तं निधेहि, श्रुतकथितविधिं जीव भक्त्या विधेहि,
सम्यक्त्वान्तं पुनीहि, व्यसनकुसुमितं कामवृक्षं लुनीहि ।
पापे बुद्धिं धुनीहि, मदमयमदमाभिन्धि पिण्ढि प्रमादं,
छिन्धि क्रोधं, विभिन्धि प्रचुरमदगिरिं चेदस्ति चेन्मुक्तिवाञ्छा ११४

बाधा व्याधा च कीर्णे विपुलभववने भ्राम्यता संचितानि
दग्ध्वा कर्मेन्धनानि ज्वलितशिखिशिखैरत्यन्तदुःखप्रदानि ।
प्राप्ते नित्यसौख्यं व्यपगतविपदं जीव मोक्षं समीक्ष्य
बाह्यान्तर्भेदभुक्ते तपसि जिनमते तत्र तोषं कुरुष्व ॥ ११५॥

एको मे शाश्वतात्मा सुखमसुखभुजो ज्ञानदृष्टिस्वभावो
नान्यत्किंचिन्निजं मे तनुधनकरणभ्रातृभार्यासुतादि ।
कर्मोद्भूतं समस्तं चपलमसुखदं तत्र मोहो मुधा मे
पर्यालोच्येति जीव स्वहितमवितथं मुक्तिमार्गं श्रय त्वम् ॥ ११६॥

नीचोचादिविवेकनाशकुशलो मायाकरो देहिना-
माशाभोगनिरासनो मलिनताच्छन्नात्मना वल्लभः।
सद्दृष्टिप्रसराबरोधनपटुर्मित्रप्रतापाहत
कृत्याकृत्यविदा प्रदोषसदृशो वर्ज्यः सदा दुर्जनः ॥ १३० ॥
ध्वान्तव्यसपरः कलङ्कितनुर्वृद्धिक्षयोत्पादकः
पद्मद्वेषी कुमुदप्रकाशनिपुणो दोषाकरो यो जडः।
कामोद्रेगरसः समस्तमविना लोके निशानाथव
त्कस्तं नाम जनो महासुखकरं जानाति नो दुर्जनम् ॥ १३१ ॥
तुष्टो यो विदधाति दुःसमपरं परस्यसुखेनान्वित
दृष्ट्वा तस्य विभूतिमस्तधिषणो हेतुं विना कुप्यति।
वाक्यं जल्पति किंचिदाकुलमना दुःखावहं यच्छृणां
तस्माद्दुर्जनतो विशुद्धमनसः कारुण्यायवा बिभ्यति ॥ १३२ ॥
यस्त्यक्त्वा गुणसंहतिं वितनुते गृह्णाति दोषान्परे
दोषानेव करोति जातु न गुणं प्रेषालयं दुष्टधीः।
युक्तायुक्तविचारणाविरहितो विध्वस्तधर्मक्रियो
लोकानन्दिगुणोऽपि कोऽपि न खलं शक्नोति संबोधितुम् १३३
दोषेषु स्वयमेव दुष्टधिषणो यो वर्तमानः सदा
तत्रान्यानपि मन्यते स्थितिवतस्त्रैलोक्यवर्त्यङ्गिनाम्।
कृत्यं निन्दितमातनोति वचनं यो दुःश्रवं जल्पति
चापारोपितमार्गणादिव खलात्सन्तस्ततो बिभ्यति ॥ १३४ ॥
योऽन्येषां मषणोद्यतः प्रतिदिनं बुद्धिक्रियेक्षणः सर्वत्र
दम्भाद्यः परमाणुयन्मुरजवन्मृत्युयेनान्वितः।
नानारूपसमन्वितः शरदभ्रको भुजङ्गेश्वव
त्कस्मासौ न करोति दोषनिलयश्चित्तव्यथां दुर्जनः ॥ १३५ ॥
गाढं श्लिष्यति दूरतोऽपि कुरुतेऽभ्युत्थानमार्द्रेक्षणो
दत्तेऽर्धासनमातनोति मधुरं वाक्यं प्रसन्नाननः।

संसारापातहेतुं मतिगतिविदुरत कार्मते येन जीव
स्वं मोह मर्दय त्वं यदि सुखममुकं वाञ्छसि त्यक्तबाधम् ॥ ४२३ ॥
तीव्रत्रासप्रदायिमभवमृतिजराश्वापदभ्रातपाते
दु सोमीजमपक्षे भवगहनवनेऽनेकयोऽन्यद्विरौद्रे ।
भ्राम्यन मापि नृत्य कथमपि शमस कर्मणो दुष्कृतस्स
नो चेद्धर्मं करोपि स्थिरपरमधिया वञ्चितस्त्व सदात्मन् ॥ ४२४ ॥
ज्ञान तेऽयमबोधो जिनवचनरुचिर्देशनं पूततोय
चारित्रं पापमुक्तं प्रशमिवसुखिदं मुक्तिहेतुं प्रयत्न ।
मुक्त्वा संसारहेतुस्त्रितयमपि परं निन्द्यबोधाचवध
रे रे जीवात्मवैरिन्नमितगतिसुखे वेत्सेच्छासि पूते ॥ ४२५ ॥

इति जीवसंबोधननिरूपणम् ॥ ॥

पापं वर्धयते, चिनोति कुमतिं, कीर्त्यङ्गनां नश्यति,
धर्मं ध्वंसयति, तनोति विपदं, संपत्तिमुन्मर्दति, ।
नीतिं हन्ति, विनीतिमत्र कुरुते, कोपं धुनीते सम,
किंवा दुर्जनसंगतिर्न कुरुते लोकद्वयध्वंसिनी ॥ ४२६ ॥
न व्याघ्रः क्षुधयातुरोऽपि कुपितो, नाशीविष पन्नगो,
नारातिर्बलसत्त्वबुद्धिकलितो मत्त करीन्द्रो न च ।
तं दूषयति न कर्तुमत्र नृपति कण्ठीरवो मोद्धुरो
दोषं दुर्जनसङ्गतिर्वितनुते यं देहिनां निन्दिता ॥ ४२७ ॥
व्यापत्व्यालभुजङ्गसंगमयकरकक्षं वरं सेवितं
कल्पान्तोद्धतभीमवीचिनिचितो वार्धिर्वरं गाहितः ।
विश्वप्लोषकरोद्धतोग्रज्वलितो वह्निर्वरं प्राशितं
त्रैलोक्योदरवर्तिशापमनकेनासाधुमध्ये स्थितम् ॥ ४२८ ॥
वाक्यं जल्पति कोमलं सुखकरं कार्यं करोत्यन्यथा
वक्रत्वं न जहाति जातु मनसा सर्पो यथा दुष्टधीः ।
नो भूतिं सहते परस्य न गुणं जानाति कोपाकुलो
यस्तं साधुविनिन्दितं सखलनं का सत्तमः सेवते ॥ ४२९ ॥

नीत्योभ्यादिविवेकनाशकुशलो बाधाकरो देहिना-
 मायामोहनिरासनो मलिनताच्छन्नाशमनां खलम ।
सद्दृष्टिप्रसरावरोधनपटुर्मित्रप्रतापापहृत
 कृत्याकृत्यविदा प्रदोषसदृशो वर्ज्य सदा दुर्जन ॥ ४३० ॥
ध्वान्तध्वंसपर कलङ्कितसनुर्वृद्धिक्षयोत्पादक
 पद्माशी कुमुदप्रकाशनिपुणो दोषाकरो यो जड ।
कामोद्दीपकरस समस्तसुखिनो लोके निशानाथव
 त्क्रुद्ध नाम जनो महासुखकर जानाति नो दुर्जनम् ॥ ४३१ ॥
दुष्टो यो विदधाति दु खमपर पश्यत्सुखेनान्वित
 दृष्ट्वा तस्य विभूतिमत्रपिपणो हेतु विना कुप्यति ।
वाक्य जल्पति किंचिदाकुलमना दु सावह यत्कृपा
 तस्माद्दुर्जनतो विशुद्धमतय कारुण्यापया बिभ्यति ॥ ४३२ ॥
यस्त्यक्त्वा गुणसहति वितनुते गृह्णाति दोषान्परे
 दोषानेव करोति जातु न गुण प्रेप्सावश दुष्टधी ।
युक्तायुक्तविचारणाविरहितो विध्वस्तधर्मक्रियो
 लोकानन्दिगुणोऽपि कोऽपि न खलु शक्नोति सबोधितुम् ४३३
दोषेषु स्वयमेव दुष्टधिषणो यो वर्तमान सदा
 तत्रान्यानपि मन्यते स्थितिवतस्त्रैलोक्यवर्त्यङ्गिनाम् ।
कृत्य निन्दितमातनोति वचन यो दु श्रव जल्पति
 पापारोपितमार्गणादिव समस्तसन्तस्ततो बिभ्यति ॥ ४३४ ॥
योऽन्येषां मपघोपम स्वच्छिद्रमच्छिद्रेक्षण सर्षप
 दमात्र परमाणुम सुरपवद्वृक्षद्रुमेनान्वित ।
नानारूपसमन्वित सुरवत्रूको मुखश्लेषम-
 स्वच्मासौ न करोति दोषनिखयञ्चित्तम्यतां दुर्जन ॥ ४३५ ॥
गाढ क्षिप्यति दूरतोऽपि कुरुतेऽभ्युत्थानमार्द्रेक्षणो
 दत्तेऽर्धासनमातनोति मधुर वाक्य प्रसन्नानन ।

चिन्तान्तर्गतसज्जनो विनयवान्निर्व्याजचित्तुष्टधी
या दुःखामृतमर्मणा विषमयो मन्ये कृतो दुर्जनः ॥ १३६ ॥
यद्वच्चन्दनसंभवोऽपि दहनो दाहात्मकः सर्वदा
सपमोऽपि समुद्रवारिणि यथा प्राणान्तको डुण्डुभिः ।
दिव्याहारसमुद्भवोऽपि भवति व्याधिर्यथा बाधक-
स्तद्वद्दुःखकरः खलस्त्वनुमतो जातः कुलेऽप्युत्तमे ॥ १३७ ॥
स्वर्गे जन्म यतो यत् पृथुगुणा जीवन्ति यत्राश्रिता
ये तत्रापि वने वने फलवति क्षेपं पुलिन्दा इव ।
निर्भिन्ना वितरन्ति घृतमतय सच्चत्वत पापिन
ते मुष्णन्ति कथं विचाररहिता जीवन्तमन्यं जनम् ॥ १३८
यस्यामुदितमार्गगोचरमतिश्चान्ता द्विजिह्वानन
कुद्धो रक्तविलोचनाऽसितवमो मुखस्यवाम्पामिषम् ।
रौद्रो दृष्टिविषो विभीषितमना रन्ध्रावलोकोद्यत
कस्य दुर्जनपन्नग कुटिलगो भद्रोऽपि कर्तुं भयम् ॥ १३९ ॥
यो निर्धूतविषः पिबन्नपि पयः सप्रथिते पन्नगो
निम्बाङ्कः स्फुटां पयोमधुघटैः सिक्तोऽपि नो मुञ्चति ।
नोशीरैरपि सर्वदा विकसितं पात्र्यं ददात्यूपरं
नैवं मुञ्चति वक्रतां खलजन संसेवितोऽप्युत्तमे ॥ १४० ॥
वैरं यः कुरुते निमित्तरहितो मिथ्यावचो भाषते
नीचोक्तं वचनं शृणोति सहते स्तौति समन्यं जनम् ।
नित्यं निन्दति गर्वितोऽभिभवति स्पर्धी जनोत्पूर्विता
मेव दुर्जनमस्तमुख्यमिषणं सन्तो वदन्त्यर्थिनाम् ॥ १४१ ॥
भानो शीतमतिम्मगोरहितता मृगस्यबोऽम्भेन्दुव
पीयूषे विषतोऽग्नुगाद्विपक्ष्वा शुक्लमहत्स्व ।
मेरोर्वारि सतोऽनिलं सुरसर्वं निम्बाङ्करेऽस्तुषि
को वास्त्यं महितं सदा ह्यमतेकल्पपदे दुर्जनात् ॥ १४२ ॥

सत्या (?) यो निरुज वदन्ति यमिनो दम्भं शुचेर्धूर्तता
   स्वाङ्गाकोर्यदृतां पटोर्मुखरतां तेजस्विनो गर्वताम् ।
शान्तस्याक्षमतामृषोरमतितां धर्मार्थिनो मूर्खता-
   मित्येव गुणिनां गुणाखिलभुवने नादूषिता दुर्जनै: ॥ ११३ ॥
मत्युत्थाति समेति नौति नमति प्रह्वयते सेवते
   भुङ्क्ते भोजयते धिनोति वचनैर्गृह्णाति दत्ते पुन: ।
अङ्गे श्लिष्यति संतनोति वदनं विस्फारितार्धेक्षणं
   चित्तारोपितवञ्चिमोऽनुकुरुते कृत्यं यदिष्टं खल: ॥ ११४ ॥
सर्वोद्वेगविचक्षणः प्रचुररन्ध्रमुखमध्याप्य विष
   माणापर्पपदोपदेशकुटिलस्वान्तो द्विजिह्वान्वित: ।
भीमभ्रान्तविलोचनोऽसमगति श्वभ्रस्यालयेव
   श्छिद्रान्वेषणतत्परो भुजगवद्वर्ज्यो बुधैर्दुर्जन ॥ ११५ ॥
धर्माधर्मविचारणाविरहिता: सन्मार्गविद्वेषिणो
   निन्दाचारविधौ समुद्यतधिय: स्वार्थैकनिष्ठापरा ।
दु:खोत्पादकवाक्यभाषणरता: सर्वाप्रशस्ताकरा
   दृष्ट्वा अपरिग्रहमतिसमा विद्वज्जनैर्दुर्जना ॥ ११६ ॥
मानं मार्दववत् कुर्वं प्रशमतो क्षेमं तु संतोषतो
   मायामार्जवतोऽशनीमथमतेर्जिह्वाजयान्मन्मथम् ।
ध्वान्तं भास्करतोऽनलं सलिलतो मत्तास्तमीरासनं
   नेतुं शान्तिमलं कुतोऽपि न खलु मर्त्यो निमित्ताद्भुवि ॥ ११७ ॥
वीक्ष्यात्मीयगुणैर्गुणालयजनैर्धर्पूयमानं जन
   राहुर्वा सितदीधितिं भुवनकैरानन्दयन्तं जगत् ।
नो नीच: सहते निमित्तरहितो न्यक्कारबद्धस्पृह
   किंचिन्मात्र तदगुत सज्जने येन दृकेव(?)स्थिति ॥ ११८ ॥
त्यक्त्वा मौक्तिकसंहति करटिनो गृह्णन्ति काका: पलं
   त्यक्त्वा चन्दनमाश्रयन्ति कुपितेभ्योऽस्थिसर्पं मक्षिका: ।

---

1 इत्यर्थे वा शब्द:.

चिन्तान्तर्गतपन्नगो विनयवान्मिथ्यावचिदुष्टधी-
र्यो दुःखामृतमर्मणा विषमयो मन्ये कृतो दुर्जनः ॥ ११६॥

यद्यन्दनसंभवोऽपि दहनो दाहात्मकः सर्वदा
संपन्नोऽपि समुद्रवारिणि यथा प्राणान्तको दुन्दुभिः।
दिव्याहारसमुद्भवोऽपि भवति व्याधिर्यथा बाधकः-
स्तद्वद्दुःसकरः खलस्तनुमतां जातः कुलेऽप्युत्तमे ॥ ११७॥

लब्ध्वा जन्म यतो यतः पृथुगुणा जीवन्ति यत्राश्रिता
ये तत्रापि वने वने फलवति क्षेप पुलिन्दा इव।
निर्विघ्ना वितरन्ति भूतमतयः शश्वत्खला पापिनः
स्ते मुञ्चन्ति कथं विचाररहिता जीवन्त्यमन्यं जनम् ॥ ११८॥

यत्साधुविततमप्यगोचरमतिश्चन्तो द्विजिह्वानन-
स्कृद्धो रक्तविलोचनाऽसितरतमो मुक्तत्वचाव्याविषम्।
रौद्रो दृष्टिविषो विभीषितजना रन्ध्रावलोकोदित-
स्तं दुर्जनपन्नगं कुटिलगं शक्नोति कर्तुं वशम् ॥ ११९॥

नो निर्धूतविषं पिबन्नपि पयः सर्पस्ते पन्नगो
निम्बाः कटुतां पयोमधुघटैः सिक्तोऽपि नो मुञ्चति।
गोक्षीरैरपि सर्वदा विकसितं धान्यं यथात्यूषरं
नैवं मुञ्चति वक्रतां खलजनः संसेवितोऽप्युत्तमैः ॥ १२०॥

वैरं यः कुरुते निमित्तरहितो मिथ्यावचो भाषते
नीचोक्तं वचनं शृणोति सहते कौति सामन्यं जनम्।
नित्यं निन्दति गर्वितोऽभिभवति स्पर्धी सतोऽप्यूर्जिता
मेवं दुर्जनमत्युग्रविषमं सन्तो वदन्त्यहिनाम् ॥ १२१॥

भानौ शीतमतिग्मगोरहितता शुक्लस्वभावोऽमेधुत
पीयूष विषतोऽमृताद्विषभयता शुक्लत्वमङ्गारतः।
वह्नेर्वारि ततोऽनिलः सुरसर्वं निम्बाद्वेवात्यपि
नो मार्दवं महितं सतां हृदयमतेरुत्पद्यते दुर्जनात् ॥ १२२॥

नश्यत्पङ्को भुवनभवतोऽमूततत्त्वप्रदर्शी
सम्यग्मार्गप्रकटनपरो ध्वस्तदोषाकरश्री ।
पुण्यस्तपो गलितितिमिरो दत्तमित्रप्रतापो
राजत्येवा दिवससदृशः सज्जनो भाति लोके ॥ ४५६ ॥
ये कारुण्यं विदधति जने सापकारेऽनपेक्षा
मान्याचारा जगति विरला मण्डनं ते धरित्र्याः ।
ये कुर्वन्ति ध्रुवमुपकृतिं सत्कृत्यप्रसिद्धौ
सत्याः सन्ति मतिगृहममी काश्यपीभारभूताः ॥ ४५७ ॥
सम्यग्धर्मेष्वध्यवसितपरः पापविध्वंसदक्षो
मित्रामित्रस्थिरसममना सौख्यदुःखैकवेत्ता ।
ज्ञानाभ्यासारमशमितमदक्रोधलोभप्रपञ्चः
सद्वृत्ताढ्यो मुनिरिव जनः सज्जनो राजतेऽत्र ॥ ४५८ ॥
यः मोपुन्नः परमगरिमास्तैर्यवान्वा नगेन्द्र
पद्मानन्दी विहितजडिमा भानुवद्भूतदोषः ।
शीतः सोमोऽमृतमयवपुश्चन्द्रवद्ध्वान्तघाती
पूज्याचारो जगति सुजनो भात्यसौ ख्यातकीर्तिः ॥ ४५९ ॥
तृष्णां चित्ते शमयति मदं ज्ञानमाविष्करोति
नीतिं सूते हरति विपदः संपदः संचिनोति ।
पुंसां लोकद्वितयशुभदा संगतिः सज्जनानां
किं वा कुर्यान्न फलममलं दुःखनिर्नाशदक्षा ॥ ४६० ॥
चित्ताह्लादिव्यसनविमुखः शोकतापापनोदि
प्रज्ञोत्पादि श्रवणसुभगं न्यायमार्गानुयायि ।
तथ्यं पथ्यं व्यपगतमलं सार्थकं मुक्तबाधं
यो निर्दोषं रचयति वचस्तं बुधाः सन्तमाहुः ॥ ४६१ ॥
कोपो विद्युत्स्फुरिततरलो ग्रावरेखेव मैत्री
मेरुस्थैर्यं चरितममलं सज्जनस्योपचारः ।

हित्वार्थं विविध मनोहररसं श्वानो मल भुञ्जते
  मद्बुद्धासि गुण विहाय सततं दोषं तथा दुर्जना ॥ ४४९ ॥

इति दुर्जननिरूपणम् ॥ ११ ॥

ये जल्पन्ति व्यसनविमुखां भारतीमस्तदोषां
  ये श्रीनीतिद्युतिमतिधृतिप्रीतिशान्तीर्दधन्ते ।
येभ्यः कीर्तिर्विगलितमला जायते सन्मनाम्नां
  ह्यभ्यसन्तः कलिमलहृतये ते नरेणात्र सेव्याः ॥ ४५० ॥
नैतच्छ्यामा चकितहरिणीलोचना कीरनासा
  मुग्धालापा कमलवदना पक्वबिम्बाधरोष्ठी ।
मध्ये क्षामा विपुलजघना कामिनी कान्तरूपा
  यन्निर्दोषं वितरति सुखं सङ्गतिः सज्जनानाम् ॥ ४५१ ॥
यो नाक्षिप्य प्रवदति कथां नाभ्यसूयां विधत्ते
  न स्तौति स्वं हसति न परं वक्ति नान्यस्य मर्म ।
हन्ति क्रोधं स्थिरयति शमं प्रीतितो न व्ययीनि
  सन्तः सन्तो व्यपगतमदं तं सदा वर्णयन्ति ॥ ४५२ ॥
धृत्वा धृत्वा ददति तरवः सप्रणामं फलानि
  प्राप्य प्राप्तं भुवनमृजवे वारि धाराः क्षिपन्ति ।
दत्त्वा दत्त्वा वितरति हरिर्वन्दिन सन्निधेभ्यो
  नो साधूनां भवति भवने कोऽप्यपूर्वोऽत्र पन्थाः ॥ ४५३ ॥
पार्वेचन्द्र किमिह कुरुते नाकिमार्गस्थितोऽपि
  वृद्धौ वृद्धिं भजति भवतः तस्य हानौ च हानिम् ।
अज्ञातो वा भवति महतः कोऽप्यपूर्वस्वभावो
  देहेनापि प्रभवति तनुतां येन यद्बन्धुदुःखम् ॥ ४५४ ॥
सत्यां वार्तां भवति कुरुते नात्मशंसान्यनिन्दे
  नो मात्सर्यं भजति तनुते नापकारं परेषाम् ।
नो सक्तोऽपि व्रजति विकृतिं नैति मन्युं कदाचि-
  ल्लोकाप्येतदिगदितमहो चेष्टितं सज्जनस्य ॥ ४५५ ॥

भस्मत्वेऽपि स्फुटमगुरुवच्चन्दनो नात्मगन्धं
 नेक्षुर्यन्त्रैरपि मधुरतां पीड्यमानो जहाति ।
यद्वत्स्वर्णं न चलति स्थितिं छिन्नघृष्टोपतप्तं
 तद्वत्साधुः कुजननिहतोऽप्यन्यथात्वं न याति ॥ ४६९ ॥
यद्वद्भानुर्वितरति करैर्बोधमम्भोरुहाणां
 प्रीत्यम्भोधिं सरिदभिपतिं लब्धवृद्धिं विधत्ते ।
चन्द्रो लोकानुदकविसरैस्तर्पयत्यस्तहेतु
 स्तद्वद्दोषं रचयति गुणैः सज्जन भाषमाणाम् ॥ ४७० ॥
देवा भीतक्रमसरसिजाः सौख्यदाः सर्वलोके
 पृथ्वीपालाः प्रभवति धन कामदाः सेव्यमानाः ।
कीर्तिः प्रीतिप्रशमपटुता पूज्यता तत्त्वबोधा
 संपद्यन्ते झटिति झटिति नश्चैव पुंसः स्थितस्य ॥ ४७१ ॥
यद्वाच प्रकृतिसुभगा सज्जनानां प्रसूता
 लोकक्रोधप्रशमितपरपुरुषापविध्वंसदक्षा ।
पुंसां सौख्यं वितरति तरां शीतला सर्वकालं
 तद्वच्छीतद्युतिरुचिर्लक्ष्मीर्बाह्यसन्निनोऽपि ॥ ४७२ ॥
आकृष्टोऽपि भवति न रुषं भाषते नापभाष्यं
 नो हृष्टोऽपि प्रवहति मदं शौर्यधैर्यादिधर्मैः ।
यो यातोऽपि व्यसनमनिशं कातरत्वं न याति
 सन्तः प्राहुस्तमिह सुजनं तत्त्वबुध्या विवेच्य ॥ ४७३ ॥

इति सज्जननिरूपणम् ॥ १८ ॥

सुखिपदाविनयमथना लब्धसा क्षान्तिसत्त्व-
 प्रगुणप्रापणव्यसितगुणज्ञानकामसुसाक्ष्म ।
दानासक्तिर्जनननृतिभिश्चास्तिकोमत्सरैर्यो
 यशास्मा यो भवति स नरो भाग्यमुख्यो जिनोक्त ॥ ४७४ ॥

बुद्धिर्धर्मग्रहणचतुरा वाक्यमक्षोपपातं
   किं पर्याप्तं न सुमनगुणैरेभिरेवात्र लोके ॥ १६२ ॥

यातु स्थैर्याच्चिचलति गिरिः शीततां याति वह्नि-
   र्मार्तण्डो नाथ स्थितिविरहितो मारुत स्तम्भमेति ।
शीतभानुर्भवति दिनपो जायते चामलाप
   कल्पान्तेऽपि व्रजति विकृतिं सज्जनो न स्वभावात् ॥ १६३ ॥

वृत्तत्यागं विदधति न ये नान्यदोषं वदन्ते
   नो याचन्ते सुहृदमधनं नाश्रयो नापि दीनम् ।
नो सेवन्ते विगतचरितं कुर्वते नाभिमूर्तं
   नो कुर्वन्ते कलहमलिनं सज्जनास्ते भवन्ति ॥ १६४ ॥

मातृस्वामिस्वजनजनकभ्रातृभार्याङ्गनाद्या
   दृष्टा प्रकाशस्विह न कल सज्जना सद्वदन्ते ।
काप्यपूर्वा वचनरचना येन सा व्यक्तदोषा
   यां शृण्वन्त शमितकलुषा निर्वृतिं यान्ति सत्त्वा ॥ १६५ ॥

नित्यच्छायाफलभरनता भीतिसंतापितार्ता
   स्तिस्रो मेघास्तु प्रकृतिकृतो व्रतसत्त्वावकाशा ।
श्रमयुक्ता विपुलकुसुमश्रीमाविनो सज्जनीया
   मीतिं यान्त्या चिरतरधियो वृक्षवत्सर्भवन्ति ॥ १६६ ॥

त्यक्त्वा स्वार्थं सकृपहृदया कुर्वते ये परार्थं
   ये निर्मीला विमितकलुषा सन्यते धर्मबुद्धिम् ।
ये निर्गर्वा विदधति हितं गृह्णते नापवादं
   ते पुंनागा जगति विरला पुण्यवन्तो भवन्ति ॥ १६७ ॥

हन्ति ध्वान्तं हरयति रज सत्त्वमाविष्करोति
   प्रज्ञां सूते वितरति सुखं न्यायवृत्तिं तनोति ।
धर्मे बुद्धिं रचयतितरां पापबुद्धिं धुनीते
   पुंसां नो वा किमिह कुरुते संगतिः सज्जनानाम् ॥ १६८ ॥

यस्माद्देही स्वगति लभते नो विना भोजनेन
तस्माद्दानं स्फुरिह ददता ता समस्ता प्रशस्ता ॥ ४८१ ॥
दर्पोद्रेकव्यसनमदनक्रोधयुद्धप्रतापा-
पापारम्भक्षितिविहतभियां जायते भक्षिमित्थम् ।
यत्संगृह्य भवति विषयान्दुःखितं यस्तयं स्या
यद्दुःखार्तं भवति न तच्छ्राप्यतेऽत्र प्रदेयम् ॥ ४८२ ॥
साधू रत्नत्रितयनिरतो जायते निर्जिताक्षो
धर्मं दत्ते व्यपगतमलं सर्वकल्याणमूलम् ।
रागद्वेषप्रसृति भवनं यद्गृहीत्वा विधत्ते
तद्दातव्यं भवति विदुषा देयमिष्टं तदेव ॥ ४८३ ॥
धर्मध्यानव्रतसमितिसुसंयतश्चारु पात्रं
स्यात्पात्रमात्र सहननतः श्रावको मध्यमं तु ।
सम्यग्दृष्टिर्व्रतविरहितः श्रावकः स्याज्जघन्य-
मेव त्रेधा जिनपतिमते पात्रमाहुः श्रुतज्ञा ॥ ४८४ ॥
यो जीवानां जनकसदृशः सत्यवाग्दत्तभोजी
सप्रेमस्त्रीनयनविशिखाभिन्नचित्तः स्थिरात्मा ।
द्वेधा ग्रन्थादुपरममनाः सर्वथा निर्जिताक्षो
दातुं पात्रं व्रतपतिममुं वर्यमाहुर्जिनेन्द्राः ॥ ४८५ ॥
यद्वत्तोयं निपतति घनात्स्वैकरूपं रसेन
प्राप्याधारं सगुणमगुणं याति नानाविधत्वम् ।
तद्वद्दानं सफलमफलं प्राप्यमभ्येति मत्वा
देयं दानं सममममृतां संयतानां यतीनाम् ॥ ४८६ ॥
यद्वत्क्षीरं गलति सकलं छिद्रयुक्ते घटेऽम्भ-
स्तिक्तालाबूनिहितमहितं जायते दुग्धमधम् ।
आमामत्रे रचयति भिदां तस्य नाशं च याति
तद्वद्दत्तं विगततपसे केवलं ध्वंसमेति ॥ ४८७ ॥

कालेऽलस्य क्षुधमवहितो दित्समानो विभूत्य
नो भोक्तव्यं प्रथममतिथेर्यः सदा तिष्ठतीति ।
तस्यामात्रावपि गतमल पुण्यराशिं भयन्तं
त दातारं जिनपतिमते गुरुमाहुर्जिनेन्द्राः ॥ ४७५ ॥

सर्वाभीष्टा बुधजननुता धर्मकामार्थमोक्षाः
सत्सौख्यानां वितरणपरा दुःखविध्वंसदक्षाः ।
लब्धुं शक्या जगति नयतो जीवितस्य विनेव
तद्दानेन प्रथमसुभृतां किं न दत्तं सतोऽत्र ॥ ४७६ ॥

हत्याकृत्ये कलयति मतः कामकोपौ लुनीते
धर्मे श्रद्धां रचयति परां पापबुद्धिं धुनीते ।
भक्षार्थेभ्यो विरमति रतो हन्ति चित्तं पुनीते
तद्दत्तस्य भवति विदुषा खादनस्य प्रतिभ्यः ॥ ४७७ ॥

भार्याभ्रातृस्वजनतनयान्यमिमिर्थं त्यजन्ति
भयासत्त्वमतसमितयो यद्विना यान्ति नाशम् ।
क्षुद् येन क्षपितवपुषो भुञ्जते न स्वभक्त
तद्दातव्यं भवति विदुषा संयतायान्नशुद्धम् ॥ ४७८ ॥

सम्यग्विद्याशमदमतपोध्यानमौनव्रताद्यं
श्रेयोहेतुर्गतरुजि तनौ जायते येन सर्वम् ।
तस्माद्भूत्वा व्यथितवपुषां शीघ्ररोगापहारै-
स्तद्भार्थं वितरत जना प्रासुकान्यौषधानि ॥ ४७९ ॥

शास्त्रदानान्महदपि फलं नो विधातुं समर्थं
कल्याणर्द्धिप्रदमपरागोमदिव्याश्विधानम् ।
त्यक्त्वा यथाजिनमतकथाभेषजाहारदानं
भूत्वाप्यस्मै विपुलफलदं तोषमुक्तं विशुद्धम् ॥ ४८० ॥

नीतिप्रीतिश्रुतिमतिधृतिख्यातिसत्किर्तिकीर्ति-
श्रीतिश्रान्तिस्थितिरतिपतिख्यातिसत्कीर्तिगीतिः ।

यस्माद्देही जगति लभते नो विना भोजनेन
तस्माद्दानं स्फुरिह ददता ता समस्ता प्रशस्ता ॥ १८१ ॥

दर्पोद्रेकव्यसनमथनक्रोधयुद्धप्रमादा-
पापारम्भक्षितिविहतधियां जायते यन्निमित्तम् ।
यत्संगृह्य भ्रमति विषयान्दुःखितं यत्क्षयं स्या
यद्धु सार्धं प्रभवति न तच्छ्राप्यतेऽत्र प्रदेयम् ॥ १८२ ॥

साधू रत्नत्रितयनिरतो जायते निर्जिताक्षो
धर्मं धत्ते व्यपगतमलं सर्वकल्याणमूलम् ।
रागद्वेषप्रभृति भवनं यद्गृहीत्वा विधत्ते
तद्दातव्यं भवति विदुषा देयमिष्टं तदेव ॥ १८३ ॥

धर्मध्यानव्रतसमितिभृत्संयतश्चारु पात्रं
व्यावृत्तारम्भात् सदनगतः श्रावको मध्यमं तु ।
सम्यग्दृष्टिर्व्रतविरहितः श्रावकः स्याज्जघन्य-
मेवं त्रेधा जिनपतिमते पात्रमाहुर्मुनीशाः ॥ १८४ ॥

यो जीवानां जनकसदृशः सत्यवाग्दत्तभोजी
सप्रेमस्त्रीनयनविशिखाभिन्नचित्तः स्थिरात्मा ।
द्वेधा ग्रन्थादुपरतमनाः सर्वथा निर्जिताक्षो
दातुः पात्रं व्रतपतिममुं वर्यमाहुर्जिनेन्द्राः ॥ १८५ ॥

यद्वत्तोयं निपतति घनाद्येकरूपं रसेन
प्राप्याधारं सगुणमगुणं याति नानाविधत्वम् ।
तद्वद्दानं सफलमफलं प्राप्यमप्येति मत्वा
देयं दानं समयममृतां संयतानां यतीनाम् ॥ १८६ ॥

यद्वत्क्षिप्तं गलति सकलं छिद्रयुक्ते घटेऽम्भ-
स्त्रिकालाग्निनिहितमहितं जायते दुग्धमन्नम् ।
आमामत्रे रचयति स्थितं तस्य नाशं च याति
तद्वद्दत्तं विगततपसे केवलं ध्वंसमेति ॥ १८७ ॥

सम्यक्शीलव्रतविरहिताः क्रोधलोभादिवन्तो
   नानारम्भग्रहिलमनसो ये भवभ्रान्तिभक्ताः ।
ते दातारं कथमसुमतो रक्षितुं सन्ति शक्ता
   नावा लोहं न हि जलनिधेस्तारयेल्लोहमय्या ॥ १८८ ॥
क्षेत्रद्रव्यप्रभृतिसमयान्वीक्ष्य बीजं यथोप्तं
   दत्ते सस्यं विपुलममलं चारुसंस्कारयोगात् ।
दत्तं पात्रे गुणवति तथा दानमुक्तं फलाय
   सम्यग्नीतो भवति हि जने सर्वकार्यप्रसिद्धिः ॥ १८९ ॥
नानादुःखव्यसननिपुणाभाषिणोऽनुद्विषेत्
   न्कर्मारातिप्रथनपरांस्तत्त्वतो वेत्स्यभोगान् ।
मुक्त्वाप्यन्यां विषयविषयां कर्मनिर्नाशनेच्छो
   दत्ते दानं सगुणमनसा सेवतस्यापि विद्वान् ॥ १९० ॥
यस्मै गत्वा विषयमपरं दीयते पुण्यवद्भिः
   पात्रे तस्मिन्नादरमुपगते संयमाधारभूते ।
नो यो भुङ्क्ते वितरति धने विद्यमानेऽप्यनल्पे
   तेनात्मात्र स्वयमपमितो वञ्चितो मानवेन ॥ १९१ ॥
श्रुत्वा दानं कथितमपरैर्दीयमानं परेण
   श्रद्धा यस्य भवति च परा तुष्टिपुष्टप्रबुद्धिः ।
दृष्ट्वा दानं जनयति शुभं मध्यमो दीयमानं
   दृष्ट्वा श्रुत्वा भवति मनुजो नानुरागी जघन्यः ॥ १९२ ॥
दीर्घायुष्कः शशिसितयशोभासविन्यस्तपापः
   सद्विद्याश्रीकुलबलधनप्रीतिकीर्तिप्रतापः ।
शूरो धीरः स्थिरतरमना निर्भयाचारुरूप
   स्त्यागी भोगी भवति भविनां पेशलप्रीतिदायी ॥ १९३ ॥
कर्मारण्यं दहति शिशिरज्वालवल्लाति दुःखा
   सम्यग्दृष्टिं नदति गुरुसत्त्वामिपकाद्विनार्तिं ।

तस्मात्तस्य प्रकटनपटुम्पदमाप्नोति पूतं
सर्वज्ञानं विगलितमलं ज्ञानदानेन मर्त्यः ॥ ४९४ ॥

दाता भोक्ता प्रभुजनयुतः सर्वसत्त्वानुकम्पी
सत्सौभाग्यो मधुरवचनः कामरूपाभिरामी ।
धर्मासक्त्या बुधजनमतो सेवनीयाग्निरुग्मो
मर्त्यः प्राज्ञो व्यपगतमदो जायतेऽन्नस्य दानात् ॥ ४९५ ॥

रोगैर्वातप्रभृतिजनितैर्बद्धिभिर्भीम्भुमम
सर्वाङ्गीणव्यथनपटुभिर्बाध्यते नो स जन्य ।
आजन्मान्तं परमसुखितो जायते चौषधानां
दाता यो निर्मलकुलवपुः स्थानकान्तिप्रताप ॥ ४९६ ॥

दत्त्वा दानं जिनमतरुचिः कर्मनिर्णाशनाय
भुक्त्वा भोगांस्त्रिदशवसतौ दिव्यनारीसनाथ ।
मर्त्यावासे वरकुलवपुर्जैनधर्मं विधाय
हत्वा कर्म स्थिरतररिपुं मुक्तिसौख्यं प्रयाति ॥ ४९७ ॥

इति दाननिरूपणम् ॥ १९ ॥

भवति मद्यवशेन मनोभ्रमो भवति कर्म मनोभ्रमतो यतः ।
भवति कर्मवशेन च दुर्गतिं त्यजत मद्यमतस्त्रिविधेन भो ॥ ४९८ ॥

हसति नृत्यति गायति वल्गति भ्रमति धावति मूर्छति शोचते ।
पतति रोदिति जल्पति गद्गदं धमति धाम्यति मद्यमदातुरः ॥ ४९९ ॥

स्वसुतामननीरपि मानवो व्रजति सेवितुमस्तगतिर्यतः ।
स्वगुणलोकविनिन्दितमद्यतः किमपरं खलु कष्टतरं ततः ॥ ५०० ॥

गलति वक्त्रमपत्रनमीक्ष्यते सकलमन्यतया श्लथते तनुः ।
स्खलति पादयुगं पथि गच्छतः किमु न मद्यवशाच्च्यवते मनः ॥५०१॥

असुमृतां वधमाचरति क्षणाद्वदति वाक्यमसत्यमसूनृतम् ।
परकलत्रधनान्यपि वाञ्छति न कुरुते किमु मद्यमदाकुलः ॥ ५०२ ॥

व्यसनमेति जने परिभूयते गदमुपैति न सत्कृतिमश्नुते ।
भवति नीचजनं भजति क्षमं किमिह कष्टमियर्ति न मद्यपः ॥५०३॥

प्रियतमामिव पश्यति मातरं प्रियतमां जननीमिव मन्यते ।
मधुरमद्यविमोहितमानसस्तदिह नास्ति न यत्कुरुते जनः ॥ ५०४ ॥
अहह कर्मकरीयति भूपतिं नरपतीयति कर्मकरं नरः ।
जलनिधीयति कूपमपांनिधिं गतजलीयति मद्यमदाकुलः ॥ ५०५ ॥
निपतितो वदने धरणीतलं वमति सर्वजनेन विनिन्द्यते ।
श्वशिशुभिर्वदने परिचुम्बितो बत सुरासुरतस्य न मूत्र्यते ॥ ५०६ ॥
भवति जन्तुगणो मदिरारसे तनुतनुर्विविधो रसकायिकः ।
पिबति मदिरारसलालसः भजति दुःखमसुखं ततो जनः ॥ ५०७ ॥
व्यसनमेति करोति धनक्षयं मदमुपैति न वेत्ति हिताहितम् ।
क्रममतीत्य तनोति विचेष्टितं भवति मद्यवशेन स कां क्रियाम् ॥ ५०८ ॥
रटति रुष्यति तुष्यति जल्पते पतति मुह्यति दीव्यति खिद्यते ।
नमति हन्ति जनं महिलां यथा यदपि किं च न जल्पति मद्यपः ॥ ५०९ ॥
व्रततपोयमसंयमनाशिनीं निखिलदोषकरीं मदिरां पिबन् ।
वदति धर्मवचो गतचेतनः किमु परं पुरुषस्य विडम्बनम् ॥ ५१० ॥
भवति पापमपाकुरुते वृषं त्यजति सद्गुणमन्यमुपार्जितं ।
भजति दुर्गतिमस्यति सद्गतिं किमथवा कुरुते न सुरारतः ॥ ५११ ॥
नरकसंगमनं कुलनाशनं भजति यः परिपीय सुधारसम् ।
स्व पिबाय सुखं परिपाच्य तं मधुरदुःखमयो सुखमत्र सः ॥ ५१२ ॥
पिबति यो मदिरामथ कोऽधमः भजति दुर्गतिदुःखमतो जनाः ।
इति विचिन्त्य महामतयस्सदा परिहरन्ति सदा मदिरारसम् ॥ ५१३ ॥
शमनयादिपरिजितपोऽर्जितं दहति वह्निरिवेन्धनमर्जितम् ।
मदिर मद्यमपाकृतधर्मैर्न परमवति ततो दुरितं महत् ॥ ५१४ ॥
स्खलति मौनमियर्ति विनिन्द्यतां भजति दोषमपाकुरुते गुणम् ।
भवति गात्रमपास्यति सद्गुणं हतमना मदिरारससेवितः ॥ ५१५ ॥
मधुरकोपकरीमिह वारुणीं पिबति यः परिगृह्य जनेन ताम् ।
मधुरं विषममसौ स्फुटं पिबति मूढमतिर्जननिन्दितम् ॥ ५१६ ॥

तदिह दूषणमखिलजनस्य नो विषमरश्मिसुतो भवणीयति ।
भवसुखं व्यसनभ्रमकारणं वितनुते मदिरा गुणिनिन्दिता ॥ ५१७ ॥
मतिधृतिद्युतिकीर्तिकृपाङ्गना परिहरन्ति रुषेव जनार्चितम् ।
नरमवेक्ष्य सुराङ्गनयाश्रितं न हि परां सहते वनिताङ्गनाम् ॥ ५१८ ॥
कलहमातनुते मदिरावशस्त्विह येन निरस्यति जीवितम् ।
वृषमपास्यति सञ्चिनुते मलं वनमपैति वने परिभूयते ॥ ५१९ ॥
स्वजनमन्यजनीयति मूढधी परजनं स्वजनीयति मद्यप ।
किमथवा बहुना कथितेन भो द्वितयलोकविनाशकरी सुरा ॥ ५२० ॥
भवति मद्यवशेन मनोभव सकलदोषकरोऽत्र शरीरिण ।
भवति तेन विकारमनेकधा गुणयुतेन सुरा परिवर्ज्यते ॥ ५२१ ॥
मधुरदोषकरी मदिरामिति द्वितयजन्मविनाशविचक्षणम् ।
निखिलतत्त्वविवेचकमानसा परिहरन्ति सदा गुणिनो जना ॥५२२॥

इति मद्यनिषेधनिरूपणम् ॥ २१ ॥

मांसाशनाज्जीववधानुमोदस्ततो भवेत्पापमनन्तमुग्रम् ।
ततो व्रजेद्दुर्गतिमुग्रदोषां मत्वेति मांसं परिवर्जनीयम् ॥ ५२३ ॥
तनूद्भवं मांसमवद्यमेध्यं कथं स्पृशेत् साधुजनमनिन्द्यम् ।
निर्विंशचित्तो विनिकृष्टगन्धं शुनीविशेषं लभते कथं न ॥ ५२४ ॥
मांसाशिनो नास्ति दयासुभाजां दयां विना नास्ति जनस्य पुण्यम् ।
पुण्यं विना याति दुरन्तदुःखं संसारकान्तारमलभ्यपारम् ॥ ५२५ ॥
पलाशिनो नास्ति जनस्य पापं यो भाषते मांसाशिजनमधुत्वम् ।
ततो वधासक्तमतोऽयमसाधिपापचारी नरकं प्रयाति ॥ ५२६ ॥
पट्टोटिशुद्धं पलमस्ततो नो दोषोऽस्ति ये नष्टधियो वदन्ति ।
नरादिमांसं प्रतिषिद्धमेते किं किं न योषाति विशुद्धिरत्र ॥ ५२७ ॥
लभाति यो मांसमसौ विधत्ते वधानुमोदं त्रसदेहभाजाम् ।
गृह्णाति रेपांसि ततस्तपस्वी तेभ्यो दुरन्तं भवमेति जन्तुः[1] ॥ ५२८ ॥

---

१ वारन.

आहारमोही कुरुते न मोदं नरो वधे स्थावरजङ्गमानाम् ।
तस्यापि तस्माद्दुरितानुषङ्गमित्याह यस्तं प्रतिवच्मि किंचित् ॥ ५१९ ॥
येऽश्नन्ति स्थावरजन्तुघातान्मांसाशिनो येऽत्र सजीवघातान् ।
दोषस्तयोः स्यात्परमाणुमेर्वोर्यथान्तरं बुद्धिमतेति वेद्यम् ॥ ५२० ॥
अन्नाशने स्यात्परमाणुमात्रं प्रलभ्यते दोषमिदं तपोभिः ।
मांसाशने पर्वतराजमात्रो नो शक्यते शोधयितुं महत्त्वात् ॥ ५२१ ॥
मांसं यथा देहभृतः शरीरं तथान्नमप्यङ्गिशरीरमात्रं ।
तत्त्वान्योर्दोषगुणौ समानावेतद्वचो युक्तिविमुक्तमत्र ॥ ५२२ ॥
मांसं शरीरं भवतीह जन्तोर्जन्तोः शरीरं न तु मांसमेव ।
यथा तमालो नियमेन वृक्षो वृक्षस्तमालो न तु सर्वथापि ॥ ५२३ ॥
रसोत्कटत्वेन करोति गृद्धिं मांसं यथान्नं न तथात्र यस्मात् ।
तस्मादिदं मांसं परिवर्ज्य साधुराहारमश्नातु विशोध्य पूतम् ॥ ५२४ ॥
करोति मांसं बलमिन्द्रियाणां ततोऽभिवृद्धिं मदनस्य तस्मात् ।
करोत्ययुक्तिं प्रविचिन्त्य बुध्या त्यजन्ति मांसं त्रिविधेन सन्तः ॥ ५२५ ॥
गृद्धिं विना भक्षयतो न दोषो मांसं नरस्यान्नवदस्त्यदोषम् ।
एवं वचः केचिदुदाहरन्ति बुधैर्विरुद्धं सदपीह लोके ॥ ५२६ ॥
आहारवर्गे सुलभे विचित्रे विमुक्तपापे भुवि विद्यमाने ।
आरम्भदुःखं विविधं प्रपोष्य येषामस्ति गृद्धिर्न किमस्ति मांसम् ॥ ५२७ ॥
वरं विषं भक्षितमुग्रदोषं यदेकवारं कुरुतेऽसुनाशम् ।
मांसं महादुःखमनेकवारं ददाति जग्धं मनसापि पुंसाम् ॥ ५२८ ॥
अश्नाति यः संस्कुरुते निहन्ति ददाति गृह्णात्यनुमन्यते च ।
एते षडप्यत्र विनिन्दनीया भ्रमन्ति संसारवने चिरन्तरम् ॥ ५२९ ॥
चिरायुरारोग्यसुरूपकान्तिप्रीतिप्रतापप्रियवादिताद्याः ।
गुणा विनिन्द्यस्य सदा नरस्य मांसाशिनः सन्ति परत्र नेमे ॥ ५३० ॥
विचारचारित्रतपोदयाक्षमाप्रमुखा गुणा ...
संसारनिस्तारनिमित्तभूता मांसाशिनः सन्ति गुणा न सर्वे ॥ ५३१ ॥

मृगान्वराकांस्तृणतोऽपि तूर्णान्निरागसोऽत्यन्तविभीतचित्ता ।
येऽश्नन्ति मांसानि निहत्य पापास्तेभ्यो निकृष्टा अपरे न सन्ति ५४२
मांसान्यशित्वा विविधानि मर्त्यो यो निर्दयात्मा नरकं प्रयाति ।
निकृत्य शस्त्रेण परैर्निकृष्टैः प्रखाद्यते मांसमसौ स्वकीयम् ॥ ५४३ ॥
निषेव्य सत्त्वेष्वपदोषभावं येऽश्नन्ति पापाः पिशितानि गृध्राः ।
तैः कारितोऽस्तीव वधः समस्तस्तेभ्यो वधको नास्ति न हिंसको हि॥५४४॥
शास्त्रेषु येष्वस्ति वधः प्रणीतो वधोपदेशान्यपि यत्र न तानि ।
प्रमाणमिच्छन्ति विशुद्धसत्त्वाः संसारकान्तारविनिन्दनीयाः ॥ ५४५ ॥
मद्यं करोत्येकमसार्यमत्र मांसं समुद्भूतमनिष्टगम्यम् ।
यथाश्रुते मेध्यसमं न दोषं तर्हि श्वचण्डालमुखा न दुष्टाः ॥ ५४६ ॥
धर्मद्रुमस्यास्तमलस्य मूलं निर्मूलमुन्मूलितमप्रमादात् ।
शिवादिकल्याणफलप्रदस्य मांसाशिना स्यान्न कथं नरेण ॥ ५४७ ॥
दुःखानि यान्यत्र कुयोनिया(जा)नि भवन्ति सर्वाणि नरस्य तानि ।
पलाशनेनेति विचिन्त्य सन्तस्त्यजन्ति मांसं त्रिविधेन नित्यम् ॥५४८॥

इति मांसनिषेधनिरूपणम् ॥ २१ ॥

मधुसक्तः कृपा नास्ति पुण्यं नास्ति कृपां विना ।
विना पुण्यं नरो दुःखी पर्यटेद्भवसागरे ॥ ५४९ ॥
एकैकोऽसंख्यजीवानां घाततो मधुनः कणः ।
निष्पद्यते यतस्तेन मध्वसक्तिं कथं बुधः ॥ ५५० ॥
ग्रामाणां सप्तके दग्धे यदेनस्सर्वथा नृणाम् ।
पापं तदेव निर्दिष्टं भक्षिते मधुनः कणे ॥ ५५१ ॥
एकैकस्य यदादाय पुष्पस्य मधु संचितम् ।
किञ्चिन्मधुकरीवर्गैस्तदप्यश्नन्ति निर्घृणाः ॥ ५५२ ॥
अनेकजीवघातोत्थं म्लेच्छोच्छिष्टं मलाविलम् ।
मलभक्षपात्रं निषिद्धं किं शौचं लिहतो मधु ॥ ५५३ ॥

---

१ सितपदः

वरं हालाहलं पीतं सद्यः प्राणहरं विषम् ।
न पुनर्भक्षितं सम्यक् सद्य मधु देहिनाम् ॥ ५५४ ॥
दुःखानि यानि संसारे विद्यन्तेऽनेकभेदतः ।
सर्वाणि तानि लभ्यन्ते जीवेन मधुभक्षिणाम् ॥ ५५५ ॥
शमो दमो दया धर्मः संयमः शौचमार्जवम् ।
पुंसस्तस्य न विद्यन्ते यो लेढि मधुलालसः ॥ ५५६ ॥
औषधायापि यो मर्त्यो मध्वश्नाति विचेतनः ।
कुयोनौ जायते सोऽपि किं पुनस्तत्र लोलुपः ॥ ५५७ ॥
ममत्वेनापि यत्पीतं भवभ्रमणकारणम् ।
तदश्नाति कथं विद्वान्भीतचित्तो भवान्मधु ॥ ५५८ ॥
एकमप्यत्र यो बिन्दुं भक्षयेन्मधुनो नरः ।
सोऽपि दुःखझषाकीर्णे पतते भवसागरे ॥ ५५९ ॥
ददाति लाति यो भुङ्क्ते निर्दिशत्यनुमन्यते ।
गृह्णाति माक्षिकं पापं पञ्चैते समभागिनः ॥ ५६० ॥
एकत्रापि हते जन्तौ पापं भवति दारुणम् ।
न सूक्ष्मानेकजन्तूनां घातिनो मधुपस्य किम् ॥ ५६१ ॥
योऽश्नाति मधु निस्त्रिंशस्तज्जीवास्तेन मारिताः ।
येनास्ति तादृकः कश्चिद्घातकः साधवा कथम् ॥ ५६२ ॥
एकत्र मधुनो बिन्दौ भक्षितेऽसंख्यदेहिनः ।
यो हि न स्यात्कृपा तस्य तस्मान्मधु न भक्षयेत् ॥ ५६३ ॥
अनेकदोषदुष्टस्य मधुनोऽपास्तबोधताम् ।
यो ब्रूते स्वादमासक्तः सोऽसत्यो बुद्धिरस्तधीः ॥ ५६४ ॥
यथास्थेऽपि हते धर्मे लभन्ते व्यसनं जनाः ।
निःशेषं मधुकर्मीयं भुञ्जन्तो न कथं व्यधुः ॥ ५६५ ॥
मधुप्रयोगतो बुद्धिर्मदमस्य ततो जन ।
संचिनोति महत्पापं यास्यतो नरकावनिम् ॥ ५६६ ॥

दीनैर्मधुकरैर्वर्गे संचितं मधु कृच्छ्रतः ।
यः स्वीकरोति निस्त्रिंशः सोऽन्यस्त्यजति किं नरः ॥ ५६७ ॥
यत्राप्यैवं महादोषान्यो धत्ते मधुलम्पटः ।
संसारकूपतस्तस्य नोत्तारो जातु जायते ॥ ५६८ ॥
संसारभीरुभिः सद्भिर्भिनाज्ञां परिपालितुम् ।
यावज्जीवं परित्याज्यं सर्वथा मधु मानवैः ॥ ५६९ ॥
विज्ञायेति महादोषं मधुनो बुधसत्तमाः ।
संसारासारतस्त्रस्ता विमुञ्चन्ति मधु त्रिधा ॥ ५७० ॥

इति मधुनिषधनिरूपणम् ॥ २२ ॥

याति मनस्तनुवाविवनानां सन्ति जगत्यितर्येऽप्यसुखानि ।
कामपिशाचवशीकृतचेतास्तानि नरो लभते सकलानि ॥ ५७१ ॥
ध्यायति धावति कम्पमियर्ति भ्राम्यति ताम्यति नश्यति नित्यम् ।
रोदिति सीदति जल्पति दीनं गायति नृत्यति मूर्छति कामी ॥५७२॥
रुष्यति तुष्यति हासमुपैति कर्षति दीव्यति सीव्यति वसनम् ।
किं न करोत्यवशो हतबुद्धिः कामवशो पुरुषो जननिन्द्यम् ॥ ५७३ ॥
वेत्ति न धर्ममधर्ममियर्ति ध्यायति शोचति याति कुचलम् ।
नीचजनं भजते मदतीर्थ्यो मन्मथराजविमर्दितचित्तः ॥ ५७४ ॥
नैति रतिं गृहपत्तनमध्ये ग्रामवनस्वजनान्यजनेषु ।
वर्षसमं क्षणमेकमवैति पुष्पधनुर्धरतामुपयातः ॥ ५७५ ॥
सर्वजनेन विनिन्दितमूर्तिः सर्वविचारबहिर्भवबुद्धिः ।
सर्वजनमभितां निजकीर्तिं मुञ्चति कन्तुवशो गतकान्तिः ॥ ५७६ ॥
भोजनशीतिविहाररतानां सज्जनसाधुवतां श्रमणानाम् ।
भाममभामिव पात्रमपात्रं पश्यति समस्तमुखो मदनार्तः ॥ ५७७ ॥
धास्त्रगुणो विदितासिलशास्त्रः कर्म करोति कुलीनविनिन्द्यम् ।
मातृपितृस्वजनान्यजनानां नैति वशं मदनस्य वशो ना ॥ ५७८ ॥
तावदशेषविचारसमर्थस्तावदखण्डितमूर्जति मानम् ।
तावदपास्तमलो मननीयो यावदनङ्गवशी न मनुष्यः ॥ ५७९ ॥

शोचति विश्वममीष्टति द्रष्टुमायस्यति ज्वरमृच्छति दाहम् ।
मुञ्चति भक्तिमुपैति विमोहं माद्यति वेपति याति मृतिं च ॥ ५८० ॥
एवमपास्तमतिः क्रमतोऽत्र पुष्पधनुर्वशवेगविधूतः ।
किं न जनो लभते जननिन्द्यो दुःखमसह्यमनन्तमवाच्यम् ॥ ५८१ ॥
चिन्तनकीर्तनभाषणकेलिस्पर्शनदर्शनविभ्रमहासैः ।
अष्टविधं निगदन्ति मुनीन्द्राः काममपाकृतकामविबाधाः ॥ ५८२ ॥
सर्वजने कुरुते जनमान्य सर्वपदार्थविचारणदक्षः ।
मन्मथबाणविभिन्नशरीरः किं न नरः कुरुते जननिन्द्यम् ॥ ५८३ ॥
अह्नि रविर्दहति शुचिरूढः पुष्पधनुर्दहति मनसोरम् ।
रात्रिदिनं पुनरन्तरमन्त्र सदाधिरस्ति रवेर्न तु कन्तो ॥ ५८४ ॥
स्थावरजङ्गमभेदविभिन्नं जीवगणं विनिहन्ति समस्तम् ।
निष्करुणो कृतपापकचेष्टः काममदः पुरुषोऽतिनिकृष्टः ॥ ५८५ ॥
निष्ठुरमश्रवणीयमनिष्टं वाक्यमसत्यमवद्यमहृद्यम् ।
जल्पति काममदान्धमपूज्यं मधमदाकुलजन्मजनार्थे ॥ ५८६ ॥
स्वार्थपरः परदुःखमविचिन्त्याप्यसमानपरस्य धनानि ।
संघविदु सविधानमिदित्वा पापमनङ्गवशो हरतेऽङ्गी ॥ ५८७ ॥
यो परिनिन्द्य भवाम्बुदु समन्यफलक्रममीप्सति कामी ।
साधुजनेन विनिन्द्यमगम्यं तस्य किमत्र परं परिहार्यम् ॥ ५८८ ॥
तापकरं पुरुषातकमूलं दुःखशतार्थमनर्थनिमित्तम् ।
काति बुधः पुरुष कुसुमेषोर्भेदमनेकविधं बुधनिन्द्यम् ॥ ५८९ ॥
एवमनेकविधं विदधाति यो जननार्णवपातनिमित्तम् ।
चेष्टितमङ्गजवाणविभिन्नो नेह सुखी न परत्र सुखी सः ॥ ५९० ॥
इष्टिपवित्रतपोगुणविद्याशीलदयादमशौचशमादीन् ।
कामशिखी दहति क्षणतो दुर्निहितेरिवेन्धनमर्जितमत्र ॥ ५९१ ॥
किं बहुना कथितेन नरस्य कामवशस्य न किंचिदकृत्यम् ।
एवमवेत्य सदा मतिमन्तः कामरिपुं शमयन्ति नमन्ति ॥ ५९२ ॥

नारिरिमं विदधाति नराणां रौद्रमना नृपतिर्न करीन्द्रः ।
दोषमहिर्न न तीव्रविषं वा यं वितनोति मनोभववैरी ॥ ५९३ ॥
पञ्चमवे रिपुपन्नगदुःखं सन्मथवेपु मनोमवदुःखम् ।
चाल्पयियेति विचिन्त्य महान्तः कामरिपुं क्षणतः क्षपयन्ति ॥ ५९४ ॥
संयमधर्मविबद्धशरीराः साधुभटा स्मरवैरिणमुग्रम् ।
शीलतपःसितशस्त्रनिपातैर्दर्शनबोधबलाद्विधुनन्ति ॥ ५९५ ॥

इति कामनिषेधनिरूपणम् ॥ २१ ॥

शौचक्षमसंयमविद्याशीलदयागुणसत्कृतिकश्चा ।
क्षिपन्ति पुरुषस्य समस्तास्ता बुधः कथमिहेच्छति वेश्या ॥ ५९६ ॥
तु सक्तमनसः क्षयमेति द्रव्यमापदुपयाति समृद्धिम् ।
भवा भवति नश्यति कीर्तिस्ता भवन्ति गणिका किमु मान्या ॥५९७॥
अपि तनुते पुरु पापं या निरस्यति गुणं कुरुतेऽन्यम् ।
स्यमन्यति ददाति च दुःखं तां विगस्तु गणिकां बहुदोषाम् ॥ ५९८ ॥
मन च जघनं च मदीयं नित्यलोकमलदिग्धमवाच्यम् ।
पयोषितमनर्थनिमित्तां तां नरस्य भजतः किमु शौचम् ॥ ५९९ ॥
त्याति हृदयेऽन्यमनुष्यं मान्यमाह्वयति दृष्टिविशेषैः ।
न्यमर्थिनमतो भजते तां को बुधः भवति पण्यपुरंध्रीम् ॥ ६०० ॥
द्रूपमतिधृतिद्युतिकीर्तिप्रीतिकान्तिशमतापदुराशा ।
पिव परिहरन्ति रुपेव पण्ययोषिति निषक्तमनस्कान् ॥ ६०१ ॥
करोति बहुचाटुशतानि द्रव्यदातरि जनेऽप्यकुलीने ।
र्थेन त्यजति काममपि स्त्रीं तां विशुद्धधिषणा न भजन्ति ॥ ६०२ ॥
तमोऽपि कुलजोऽपि मनुष्यः सर्वलोकमहितोऽपि बुधोऽपि ।
सतां भवति यां भजमानस्तां भजन्ति गणिकां किमु सन्तः ॥ ६०३ ॥
। विचित्रविटकोटिनिघृष्टा मद्यमांसनिरतातिनिकृष्टा ।
मिष्ठां वचसि चेतसि दुष्टां तां भजन्ति गणिकां न विशिष्टाः ॥६०४ ॥
र्वसमहत्पराविनिपृष्टा सत्यशौचशमधर्मवहिष्टा ।
र्वदोषनिलयातिनिकृष्टा तां भयन्ति गणिकां किमु शिष्टाः ॥ ६०५ ॥

या कुलीनमकुलीनममान्यमन्यमाश्रितगुणं गुणहीनम् ।
वेत्ति नो कपटसङ्कटचेष्टां तां भजन्ति गणिकां किमु शिष्टाः ॥ ६०६

तावदेव दयितः कुलजोऽपि यावदर्पयति भूरिधनानि ।
येषुवस्त्यजति निर्गतसारं तत्र हो किमु सुखं गणिकायाम् ॥ ६०७ ॥

तावदेव पुरुषो जनमान्यस्तावदाश्रयति चारुगुणश्री ।
तावदामनति मर्मवचांसि यावदेति न वशं गणिकायाः ॥ ६०८ ॥

मन्यते न धनसौख्यविनाशं नाभ्युपैति गुरुसज्जनवाक्यम् ।
नेक्षते भवसमुद्रमपारं दारिकार्पितमना गतबुद्धिः ॥ ६०९ ॥

वारिराशिसिकतापरिमाणं सर्पराजिभवनमध्यगमार्गः ।
ज्ञायते च निखिलं ग्रहचक्रं नो मनस्तु चपलं गणिकायाः ॥ ६१० ॥

या शुनीव बहुचाटुशतानि दानतो वितनुते मलभक्षा ।
पापकर्मजनिता कपटेष्टा यान्ति पण्यवनितां न शुभास्ताम् ॥ ६११ ॥

मद्यमांसमलदिग्धमशौचं नीचलोकमुखचुम्बनदुष्टम् ।
यो हि चुम्बति मुखं गणिकाया नास्ति तस्य सदृशोऽतिनिकृष्टः ॥ ६१२

या न विश्वसिति जातु नरस्य प्रत्ययं तु कुरुते निकृतज्ञा ।
नोपकारमपि वेत्ति कृतघ्नी दुःखदस्त्यजत तां खलु वेश्याम् ॥ ६१३ ॥

रागमीक्षयुते तनुकम्पं शुद्धिसत्त्वधनवीर्यविनाशम् ।
या करोति कृपाला विविधेन तां स्पृशन्ति गणिकां मदिरेव ॥ ६१४ ॥

योपतापनपराभिश्रितैव चित्तमोहनकरी मदिरेव ।
देहवारणपदस्थरिकेव तां भजन्ति कथमापणयोषाम् ॥ ६१५ ॥

सर्वसौख्यतपोधनचौरी सर्वदुःखनिपुणा जनमारी ।
मर्त्यमत्तकरिबन्धनवारी निर्मितात्र विधिना परनारी ॥ ६१६ ॥

शुभ्रवर्म सुरसपकपाटं यात्र मुक्तिसुखकाननवाटि ।
तत्र दोषचयतो गुणकामौ किं भजन्ति सुखमापणमार्गाम् ॥ ६१७ ॥

भक्तिमित्यमुपयाति मनुष्यो दासमस्मति कुलं विदधाति ।
धर्ममिन्द्रियमनेकमरूज्ञः सा न पण्यवनिता भजनीया ॥ ६१८ ॥

येन पश्यवनिता जगति स्यादुःखदाननिपुणा कथमेते ।
मर्मिनो जनन्दुःखमपारं प्राप्नुवन्ति गुरु सोढुमशक्यम् ॥ ६१९ ॥
दोषमेवमवगम्य मनुष्य शुद्धबोधजलधौतमनस्कः ।
स्त्यजत्यवति पण्यपुरंध्रीं जन्मसागरनिपातनदक्षाम् ॥ ६२० ॥

इति वेश्यासङ्गनिषधनिरूपणम् ॥ २४ ॥

ानि कानिचिदनर्थवीचिके जन्मसागरजले निमज्जताम् ।
न्ति तु समितस्थानि देहिनां तानि चाक्षरमयेन निश्चितम् ॥ ६२१ ॥
ावदत्र पुरुषा विवेकिनस्तावदेति हि जनेषु पूज्यताम् ।
ाद्दुरुत्तमगुणा भवन्ति च यावदक्षरमण न कुर्वते ॥ ६२२ ॥
स्मिद्धोपशममधर्मवर्जिता धर्मकर्मपवनतो बहिष्कृता ।
ुक्तदोषमतिना विचेतना क न दोषमुपचिन्वते जना ॥ ६२३ ॥
ृत्यमस्यति करोत्यसत्यतां दुर्मतिं नयति हन्ति सङ्गतिम् ।
र्ममपि वितनोति पातकं घूतमत्र कुरुतेऽथवा न किम् ॥ ६२४ ॥
ूक्ष्वोऽपि कुपितो विकम्पते विग्रहं भवति सत्वरो यत ।
मवते मरणमारणक्रिया तेन तच्छुभमतिर्न दीव्यति ॥ ६२५ ॥
ृर्धेवनरतस्य विद्यते देहिनो न करुणा विना तया ।
पापमेति परदुःखकारणं श्वभ्रवासमुपयाति तेन स ॥ ६२६ ॥
पैशुनं कटुकमश्रवासुखं वक्ति वाक्यमनृतं विनिन्दितम् ।
वचनाय कितवो विचेतनस्तेन तिर्यग्गतिमेति तेन स ॥ ६२७ ॥
अन्यदीयमविचिन्त्य पातकं निघृणो हरति जीवितोपमम् ।
द्रव्यमत्र कितवो विचेतनस्तेन गच्छति कदर्थतां चिरम् ॥ ६२८ ॥
शुभदुःसपदुष्कर्मकारिणीं कामिनीमपि परस्य दुःसहाम् ।
धूतदोषमलिनोऽभिलष्यति संसृताटवि तेन दुःखित ॥ ६२९ ॥
जीवनाशनमनेकधायुपञ्चन्ममवरमणोपतो नर ।
संकरोति बहुदुःखमम्भीस्त्यजयाति भवकाननं यत ॥ ६३० ॥
साधुबन्धुपितृमातृसज्जनान्मन्यते न तनुते मले कुले ।
धूतरोषितमना निरस्त्रपी शुभवासमुपयात्यसौ यत ॥ ६३१ ॥

द्यूतमाश्रितवतो गताशयो मातृमस्तमपि योऽपकर्षति ।
सीसद्युतिकुलनीतिदूषणं किं न कर्म कुरुते स मानवः ॥ ६३२ ॥
घ्राणकर्णकरपादकर्तनं यद्बलेन लभते शरीरवान् ।
तत्समस्तसुखधर्मनाशनं द्यूतमाश्रयति कः सचेतनः ॥ ६३३ ॥
धर्मकामधनसौख्यनाशिना वैरिणाशरमणेन देहिनाम् ।
सर्वदोषनिलयेन सर्वदा संपदा खलु सहाक्षमाहिषम् ॥ ६३४ ॥
यद्गृहादिविभवजन्मनाशनं शुद्धराटि कलहादि कुर्वते ।
तेन शुद्धधिषणा न तन्यते द्यूतमत्र मनसापि मानवाः ॥ ६३५ ॥
द्यूतनाशितसमस्तभूतिको बम्भ्रमीति सकलां भुवं नरः ।
जीर्णवस्त्रकृतदेहसंहतिर्मस्तकाहितमरः क्षुधातुरः ॥ ६३६ ॥
याचते नटति याति दीनतां लज्जते न कुरुते विडम्बनाम् ।
सेवते नमति याति दासतां द्यूतसेवनपरो नरोऽधमः ॥ ६३७ ॥
रुष्यतेऽन्यकितवैर्निषेध्यते बध्यते वचनमुच्यते कटु ।
मोघसेऽत्र परिभूयते नरो हन्यते च कितवो विभिद्यते ॥ ६३८ ॥
हन्ति ताडयति भाषते वचः कर्कशं रटति विग्रहं भ्यवान् ।
संतनोति विदधाति रोषणं द्यूततोऽत्र कुरुते न किं नरः ॥ ६३९ ॥
चिन्तितेन बहुधा किमत्र भो द्यूततो न परमस्ति दुःखदम् ।
चेतसेति परिचिन्त्य सज्जनाः कुर्वते न रतिमत्र सर्वथा ॥ ६४० ॥
श्रीकुलद्युतिगुणधर्मरक्षणं स्वर्गमोक्षसुखदानपेशलम् ।
कुर्वताक्षरमणं न तत्त्वतः सेव्यते सकलदोषकारणम् ॥ ६४१ ॥

इति द्यूतनिषेधनिरूपणम् ॥ २

वाञ्छत्यङ्गी समस्तं सुखमनवरतं कर्मविध्वंसतस्त-
च्चारित्रात्स्यात्प्रबोधात्प्रवति तदमलं सत्सुशास्त्रात्सतस्तत् ।
निर्दोषात्मा सदोषा जगति निगदिता द्वेषरागादतोऽत्र
ज्ञात्वा मुक्त्यै सदोषान्विकलितविपदे माश्रयन्त्वाशु सन्तः ॥ ६४२
जन्माकूपारमध्ये भृतिजननजरावर्तमत्यन्तभीमं
मानादुःखोग्रनक्रभ्रमणकलुषितं व्याधिसिन्धुप्रवाहम् ।

नीयन्ते यातिवर्गं पुरुदुरितभरं यैर्निरूप्यारसन्त-
स्ते रागद्वेषमोहा रिपव उरुबला येन धूताः स आप्तः ॥ ६४३ ॥
देहार्धे येन शम्भुर्गिरिपतितनयां नीतवान्यस्तधैर्यो
वक्षो लक्ष्मीं मुरद्विट् पयसिजनिलयोऽध्यर्धवक्त्रो बभूव ।
गीर्वाणानामधीशो दशशतभगतामस्तबुद्धिः प्रयातः
मध्यस्थो येन सोऽयं कुसुमशररिपुर्देवमाप्तं तमाहुः ॥ ६४४ ॥
पृथ्वीमुद्वर्तुमीशाः सलिलनिधिसलिलं पातुमद्रिं प्रवेष्टुं
ज्योतिश्चक्रं निरोद्धुं प्रचलितमनिलं येऽस्थिरं स्तम्भयन्तः ।
निर्जेतुं तेऽपि यानि प्रथितपृथुगुणाः शक्नुवन्ति स्म नेन्द्रा
योऽमूनीन्द्रियाणि त्रिजगति जितवानाप्तमाहुस्तमीशम् ॥६४५॥
वर्णोद्यत्सत्त्वयुक्ता सकलसलिलमानबोधयन्ती विबाधा
निर्वाम्भोऽभ्युप्तदोषा मनसि विदधती साम्यमानन्दधात्री ।
ध्रौव्योत्पादव्ययास्थं त्रिभुवनमखिलं भाष्यते यस्य वाणी
तं मोक्षाय प्रयान्तु स्थिरतरधिषणा देवमाप्तं मुनीन्द्राः ॥ ६४६ ॥
भावाभावस्वरूपं सकलमसकलं द्रव्यपर्यायतत्त्वं
भेदाभेदावलीढं त्रिभुवनभवनाभ्यन्तरे वर्तमानम् ।
लोकालोकावलोकी गतनिखिलमलं लोकते यस्य बोध-
स्तं देवं मुक्तिकामा भवभयभिदे भावयन्त्वाप्तमत्र ॥ ६४७ ॥
सावेमित्यं समस्तं परिणतिरहितं कर्तृकर्मस्वभावा-
त्संबन्धस्य दृश्येत ~ फलवतोर्नाप्यनित्ये समस्ते ।
पर्यायोऽप्येति येन प्रकटितमुभयं ध्वस्तदोषप्रपञ्चं
तस्यैवार्च्यं विमुक्त्यै भजतमनिराकृत्ता भक्तितो देवमाप्तम् ॥ ६४८ ॥
नो चेत्कर्ता न भोक्ता यदि भवति विभुर्नो वियोगेन दुःखी
स्यादेवैकः शरीरी प्रतितनु स तथान्यस्य दुःखेन दुःखी ।
साक्षिज्ञापेति जन्तुर्गतिनिखिलमलं योऽप्यपत्येऽक्षबोधं
तं पूज्याः पूजयन्तु प्रशमितविपदं देवमाप्तं विमुक्त्यै ॥ ६४९ ॥

१ भवा

द्यूतनाशितधनो गताशयो मातृवस्त्रमपि योऽपकर्षति ।
स्तेयवृत्तिकुलनीतिदूषणं किं न कर्म कुरुते स मानवः ॥ ६१२ ॥
घ्राणकर्णकरपादकर्तनं यद्वशेन लभते शरीरवान् ।
तत्समस्तसुखधर्मनाशनं द्यूतमाश्रयति कः सचेतनः ॥ ६१३ ॥
धर्मकामधनसौख्यनाशिना वैरिणाक्षरमयेन देहिनाम् ।
सर्वदोषनिलयेन सर्वदा संपदा खलु सहाश्रमाहितम् ॥ ६१४ ॥
यद्वशाहितयशन्मनाशनं युद्धराटि कलहादि कुर्वते ।
तेन शुद्धधिषणा न सन्यते द्यूतमत्र मनसापि मानवाः ॥ ६१५ ॥
द्यूतनाशितसमस्तभूतिको बम्भ्रमीति सकलां भुवं नरः ।
जीर्णवस्त्रकृतदेहसंहतिर्मस्तकाहितभरः क्षुधातुरः ॥ ६१६ ॥
याचते नटति याति दीनतां लज्जते न कुरुते विडम्बनाम् ।
सेवते नमति याति दासतां द्यूतसेवनपरो नरोऽधमः ॥ ६१७ ॥
रुध्यतेऽन्यकितवैर्निषेध्यते बध्यते वचनमुच्यते कटु ।
मोच्यतेऽत्र परिभूयते नरो हन्यते च कितवो विनिन्द्यते ॥ ६१८ ॥
हन्ति ताडयति भाषते वचः कर्कशं रटति विद्यते व्यथाम् ।
संतनोति विदधाति रोधनं द्यूततोऽत्र कुरुते न किं नरः ॥ ६१९ ॥
अस्थिरेण वपुषा किमत्र भो द्यूततो न परमस्ति दुःखदम् ।
चेतसेति परिचिन्त्य सज्जना कुर्वते न रतिमत्र सर्वदा ॥ ६२० ॥
शीलसत्यगुणधर्मरक्षणं स्वर्गमोक्षसुखदानपेशलम् ।
कुर्वतामरमणं न तत्त्वतः सेव्यते सकलदोषकारणम् ॥ ६२१ ॥

इति द्यूतनिषेधनिरूपणम् ॥ १

मान्मथस्पर्शी समस्तं सुखममवरतं कर्मविध्वंसतस्त
चारित्रात्सत्प्रयोगाद्भवति तदमलं सम्भुगागाधवत्त्व् ।
निर्दोषात्मा सदोषा जगति विगदिता द्वेषरागादयोऽत्र
ज्ञात्वा मुक्त्यै सदोषान्विकलितविषये नाशयन्त्वप्रमत्ताः ॥ ६४
यन्मात्सर्यपरमार्थं स्फुटिममनजरावर्तमत्यन्तभीमं
नामस्तु सोमनकभ्रमणफलवपितं व्याधिसिन्धुमपाकृतम् ।

नीयन्ते प्राणिवर्गा' पुरुदुरितमरं येर्निरूप्यारसन्त
　ते रागद्वेषमोहा रिपुवदसुलदा येन भूताः स भास' ॥ ६४३ ॥
वेहार्धे येन शम्भुर्गिरिपतितनयां नीतवान्व्यस्तधैर्यो
　वक्षो लक्ष्मीं मुरद्विद् पैयसिजनिलयोऽप्यार्यवक्त्रो बभूव ।
गीर्वाणानामधीशो दशशतभगतामस्तबुद्धि' प्रयात
　प्रध्वस्तो येन सोऽयं कुसुमशररिपुर्देवमाप्तं समाहु: ॥ ६४४ ॥
पृथ्वीमुद्धर्तुमीशा सलिलनिधिजलं पातुमद्रिं प्रवेष्टु
　ज्योतिश्चक्रं निरोद्धुं प्रचलितमनिलं येऽखिलं सस्वबन्तः ।
निर्जेतुं तेऽपि यानि प्रथितपृथुगुणा' शक्नुवन्ति स्म नेन्द्रा
　योऽत्रामूनीन्द्रियाणि त्रिजगति जितवानाप्तमाहुस्तमीशम् ॥६४५॥
धर्माधर्मसन्दर्भमुक्ता सकलसलिलजमान्तोषयन्ती विवाधा
　निर्वाणोऽप्युत्पन्नदोषा मनसि विदधती साम्यमानन्ददात्री ।
सौम्योत्पाद्व्ययस्थं त्रिभुवनमखिलं भाष्यते यस्य वाणी
　त मोक्षाय प्रयान्तु स्थिरतरधिषणा देवमाप्तं मुनीन्द्राः ॥ ६४६ ॥
भावाभावस्वरूपं सकलमसकलं द्रव्यपर्यायतत्त्वं
　भेदाभेदावलीढं त्रिभुवनभुवनाभ्यन्तरे वर्तमानम् ।
लोकालोकावलोकी गतमिलितमलं लोकते यस्य बोध-
　स्तं देवं मुक्तिकामा भवभवनभिदे भावयन्त्वाप्तमत्र ॥ ६४७ ॥
स्याद्वेतिनित्यं समस्तं परिणतिरहितं कर्तृकर्मस्फुरासा
　स्तं संज्ञकस्तत्र ह्रस्वेन ''फलवतोनाप्यमित्ये समस्ते ।
पर्यालोच्येति येन प्रकटितमुभय व्यस्तदोषप्रपञ्चं
　तत्सेवार्थं विमुक्त्यै जननमिगलिता भक्तितो देवमाप्तम् ॥ ६४८ ॥
नो चेतस्ता न मोक्षा यदि भवति विभुर्नो वियोगेन दु:खी
　स्यादेवेक शरीरी प्रतितनु स सदान्यस्य दुःखेन दु:खी ।
स्याद्विज्ञायेति जन्तुर्गतिमिलितमलं योऽप्यपरोऽद्वबोधं
　सं पूज्या पूजयन्तु प्रशमितविपदं देवमाप्तं विमुक्त्यै ॥ ६४० ॥

१ भद्रा.

या रागद्वेषमोहाञ्जनयति हरते पारुपारिभरत्न
भिन्ते मानोच्चशैलं मलिनयति कुलं कीर्तिवल्लीं लुनीते ।
तस्यां ये यान्ति नार्यामुपहतमनसा भक्तिमत्यन्तमूढा
देवाः कन्दर्पवश्या वदसि तनुमतां ते कथं मोक्षलक्ष्मीम् ॥ १५० ॥
पीनश्रोणीनितम्बस्तनजघनभराक्रान्तमन्दप्रयाणा-
स्वारम्भोद्रेकरम्या मदनशरहता कामिनीर्ये भजन्ते ।
स्थूलोपस्थस्थलीनां कुचकलशतटस्फालकेलीकलङ्कास्ते
देवाः सुप्तेऽजगत्यामिह वद विद कीदृशाः सन्त्यसन्त ॥ १५१ ॥
ये सगृह्णन्ति शत्रुरिपुरुधिरैः पिञ्जराण्यायुधेशा
चक्रेष्वासासिचक्रकचपरशुगदाशूलपाशादिकानि ।
रौद्रभ्रूभङ्गवक्त्राः सकलभयमुधो नीतिमुत्सारयन्ते
ते चेद्देवा भवन्ति प्रणिगदत बुधा लुब्धकाः के भवेयुः ॥ १५२ ॥
व्याघ्र्याभिर्व्यापकीर्णे विषमभुजगगणे क्रमकोपाविसर्पे
दुःखश्रेणीस्थाने भवगहनवने भ्राम्यते येन जीवः ।
ये तत्सीलप्रमादमिथमभिधा निन्दनीय भजन्ते
देवास्तेऽपि पूज्या निगदत सुधियो निन्दिताः के भवेयुः ॥ १५३ ॥
निद्राचिन्ताविषादश्रमभयजनमदस्वेदखेदप्रमाद
क्षुद्रागद्वेषतृष्णाश्वतिजननजराव्याधिशोकस्वरूपाः ।
यस्यैतेऽष्टादशापि त्रिभुवनभवनव्यापिनः सन्ति दोषा
स्ते देवं मासमाहुर्नयनिपुणधियो मुक्तिमार्गाभिधाने ॥ १५४ ॥
रक्तार्द्रभिन्नकृत्तिं नटति गणवृतो यः श्मशाने गृहीत्वा
निस्त्रिंशो मांसमत्ति त्रिभुवनभविनां तक्षिपेनाननेन ।
गौरीगङ्गासक्तो त्रिपुरवहनकृद्दैत्यविध्वंसदक्ष-
स्तं रुद्रं रौद्ररूपं कथमभयधियो नित्यमाप्तं भजन्ति ॥ १५५ ॥
स्मरस्या पद्मामभिज्ञां मदनशरहतो गोपनारी सिषेवे
निद्राविद्राणचित्तः कपटशतमयो दानवारातिपाती ।

रागद्वेषाभिभूतो युवतिसुरसमे सारथिर्योऽश्वमर्त्य
कुर्वाणं मेम नार्यां विटवदसिसमं नाशमाहुर्मुरारिम् ॥ ६५६ ॥
य कन्तुध्वस्तचित्तो विकलितचरणोऽप्यार्यवक्रत्वमाप
नानानाट्यमयोगत्रिदशपतिवधूतस्तीव्याकुलाक्ष ।
कुदग्निच्छेद्य संमूर्धितत्ववचनतः पद्मयं यस्य वक्त्र
स प्रमाणोति पीनः प्रणिगदत कथ कथ्यते तत्त्वबोधे ॥ ६५७ ॥
यो मान्योदेसि हत्या मतिविलिनमसुरैर्विग्रहे व्याधिविद्धो
यो दुर्वारैर्व दीनो भयचकितमना ग्रसते राहुणा च ।
मूढो विश्वस्तबोधं कुसुमशरहतः सेवते कामिनीं य
सन्तस्तं भानुमार्तं भवगहनवनच्छित्तये नामयन्ति ॥ ६५८ ॥
मूढ कन्दर्पतप्तो वनचरयुवतो भगवत् पदास्य
यत्प्रार्थासक्तचित्तत्रिदशपतिरमुद्रोतमेनाभिशप्त ।
बहिर्निक्षेपमक्षी विगतकृपमना छात्वी मयहेतोर्
नैकोऽप्येवेषु देवो विगलितकलिलो दृश्यते तत्र रूपम् ॥ ६५९ ॥
रागान्धा पीनयोनिस्तनजघनभराक्रान्तनारीप्रसक्ता-
स्त्कोपाद्रातिघाताः प्रहरणभरणद्वेषिणो भीतिमन्तः ।
आत्मीयानेकदोषाख्यबलितविराड्वेहतो दुःखितश्च
ये देवास्ते कथं व शमयमनियमान्यानुमीक्षा विमुक्त्यै ॥ ६६० ॥
भर्योक्तोऽप्येवमत्र स्थिरपरमभियतास्वतो देवभाव
संसज्जैसान्कुदेवांश्चिविषयसमूतो दीर्घससारहेतून् ।
विध्वस्ताशेषदोषं जिनपतिमखिलं प्राणिनामापदं त
ये वन्दन्तेऽनवर्य मदभमवनुत ते लभन्ते सुखानि ॥ ६६१ ॥
इदं मर्मेन्द्रमन्दरमुकुटतटीकोटिविश्लिष्टपुण्य-
स्त्राम्यत्पृक्तोपचारैर्जिनपतिनुतये व्याहरान्मैर्जिनस ।
यावद्वैव ममूर्त प्रसभभवमयार्जक्षिमधयाताचिते
नैराशोर्क्ष विमुक्त्यै पदमपदमथ व्यापदामाश्रमाश्रम् ॥ ६६२ ॥

नैषां दोषा मयोक्ता वचनपटुतया द्वेषतो रागतो वा
किं त्वेषोऽत्र प्रयासो मम सकलमिदं ज्ञातुमाप्तं विवेकम् ।
दक्षो दोषो न चात्र त्रिभुवनहितकृद्विद्यमाने परत्र
भानुर्नद्दिति भासितसिकमपि तमो नावभूतं हि तावत् ॥ ६६३ ॥

आप्तविवेचनम् ॥ २१ ॥

जिनेश्वरक्रमयुगभक्तिभाविता विलोकितत्रिभुवनतत्त्वविस्तराः ।
महाव्रतान् यदिह गुणांश्चरन्ति ये नमामि तान्भवरिपुभित्तये गुरून् ॥ ६६४ ॥
समुद्यतास्तपसि जिनेश्वरोदिते वितन्वते निखिलहितानि निःस्पृहाः ।
सदा न ये भवनमदैरपाकृता सुदुर्लभा जगति मुनीश्विनोऽत्र ते ॥ ६६५ ॥
तपांसि ये स्थिरसुखदानि तन्वते भवक्षये सपरपरिग्रहग्रहम् ।
विवर्जिताः सकलममत्वदूषणै नमामि तानमलपदाप्तये यतीन् ॥ ६६६ ॥
न यान्त्यवश्यमसुखमिति भावतो विरुन्धते तमिह गुणं शरीरिणाम् ।
विभिन्दतो भवभयभूरिभूभृतो मुनीश्वरा विदधति मे कृपालवः ॥ ६६७ ॥
शरीरिणं कुसुमगुणमार्गणार्दितो विमुक्तये विदधति निर्मलं जवात् ।
निमीलिता जनमदुरन्तदुःखतो नमामि ताञ्जनकसमान्गुरून्सदा ॥ ६६८ ॥
वदन्ति ये वचनमनिन्दितं बुधैरपीडकं सकलशरीरधारिणाम् ।
मनोहरं रहितकषायदूषणं भवन्तु ते मम गुरवो विमुक्तये ॥ ६६९ ॥
न सन्ति च स्थितपथितास्त्रिकं वने पुराकरक्षितिधरकाननादिषु ।
त्रिधा तृणमणिसमबुद्धयस्तमो नमामि तं जननविनाशिनं गुरुम् ॥ ६७० ॥
त्रिधा स्थिरं सुखमनसीशतासमा विलोक्यते कमनविलोकनादित ।
पराङ्मुखाः शमितकषायदुर्जयो नमामि तान्विषयविनाशिनो गुरून् ॥ ६७१ ॥
परिग्रहं द्विविधमपि त्रिधापि ये न गृह्णते न तनुमता विवर्जिता ।
विनिर्मलस्थिरशिवसौख्यकाङ्क्षिणो भवन्तु ते मम गुरवो भवच्छिदः ॥ ६७२ ॥
निजन्तुके दिनकररश्मिभासिते भ्रमन्ति ये पथि दिवसे युगेक्षणाः ।
स्वधर्मतः सकलशरीरधारिणां दयालवो वदति नमामि तेऽङ्गिनाम् ६७३
दिगम्बरा मधुरमपैशुनं वचः श्रुतोदितं अपरहितावहं मितम् ।
ब्रुवन्ति ये गृहिजनजल्पनोज्झितं यथार्थिनः शरणमितोऽस्मि तान्गुरून् ६७४

सतो मनोवचनशरीरनिर्मितं समाश्रया कटुकरसादिकेषु ये ।
न कुर्वते परमसुखैषिणोऽप्यन मुनीश्वरा मम गुरवो भवन्तु ते ॥ ६७५ ॥
वने पुरा विकृतिपुर सरस ते विमोक्षणग्रहणविधिं वितन्वते ।
कृपापरा जगति समस्तदेहिनां पुनन्ति ते जननजराविपर्ययान् ॥ ६७६ ॥
सविस्तरे परचितके विरोधके निरीक्ष्यते परजनता विमाकृते ।
लवन्ति ये तनुमलमस्थिवर्जिते यतीश्वरा मम गुरवो भवन्तु ते ॥ ६७७ ॥
मनःकरी विषयवनाभिलाषुको नियम्य यैः शमयमशृङ्खलैर्दृढम् ।
वशीकृतो मननसितांकुशैः सदा तपोधना मम गुरवो भवन्तु ते ॥६७८॥
न निष्ठुरं कटुमनवद्यवर्धनं वदन्ति ये वचनमनर्थमप्रियम् ।
समुद्यता जिनवचनेषु मौनिनो गुणैर्गुरून्नमपमत शान्गुरूंस्तथा ॥ ६७९ ॥
न कुर्वते कलिलविवर्धकक्रिया सदोद्यताः शमयमसंयमादिषु ।
रता न ये निखिलजनक्रियाविधौ भवन्तु ते मम हृदये कृतास्पदाः ६८०
शरीरिणामसुखशतस्य कारणं तपोवधाश्रमगुणशीलनाशनम् ।
भवन्ति ये धृतिमलतोक्षवैरिणं भवन्तु ते यतिवृषभा मुदे मम ॥ ६८१ ॥
इह चित्तं व्रतनियमैरनेकधा विनिर्मलस्थिरसुखहेतुमुत्तमम् ।
विलुम्पते झटिति कषायवैरिणो विनाशकाममलमिव स्तुवे गुरून् ॥६८२॥
विनिर्जिता हरिहरपद्मजादयो विभिन्दिता युवतिकटाक्षतोमरैः ।
मनोभुवा परमबलेन येन तं विभिन्दतो नमत गुरूञ्शमेषुभिः ॥ ६८३ ॥
न रागिणः क्वचन न रोषदूषिता न मोहिनो भवभयभेदनोद्यताः ।
गृहीतसन्मननभरिमखण्डयो भवन्तु मे मनसि मुदे तपोधनाः ॥ ६८४ ॥
सुखासुखस्वपरवियोगयोगिता प्रियाप्रियव्यपगतभीविषादिभिः ।
भवन्ति ये सममनसस्तपोधना भवन्तु ते मम गुरवो भवच्छिदः ॥६८५॥
जिनोदिते वचसि रता वितन्वते तपांसि ये कलिलकलङ्कमुक्तये ।
विवेचका स्वपरमतप्रसक्तितो हरन्तु ते मम दुरितं मुमुक्षवः ॥ ६८६ ॥
भवन्ति ये समकसमा मुनीश्वराश्चतुर्विधं गुणमभयप्रदायिनः ।
स्मरादिदन्तिमदाहकारको भवन्तु ते मम गुरवो भवान्तकाः ॥ ६८७ ॥

नैषा घोषा मयोक्ता भयमपहृतया द्वेषतो रागतो वा
किं त्वेषोऽत्र प्रयासो मम सकलमिदं ज्ञातुमार्तं विबोधम् ।
शक्तो बोद्धुं न यावत् त्रिभुवनहितकृल्लिष्यमाने परत्र
भानुर्नोदेति यावन्निखिलमपि तमो नापभूतं हि तावत् ॥ १६३ ॥
स्वासनिवेचनम् ॥ ११ ॥

जिनेश्वरक्रमयुगभक्तिभाविता विलोकितत्रिभुवनवस्तुविस्तराः ।
पटूनत्र परिह गुणांश्चरन्ति ये नमामि तान्भवरिपुभित्तये गुरून् ॥ १६४ ॥
समुद्यतास्तपसि जिनेश्वरोदिते वितन्वते निखिलहितानि निःस्पृहाः ।
सदा च ये मदनमदैरपाकृता मुमुक्षवो जगति मुनीश्विनोऽत्र ते ॥ १६५ ॥
वचांसि ये शिवसुखदानि तन्वते प्रकुर्वते स्वपरपरिग्रहग्रहम् ।
विवर्जिताः सकलममत्वदूषणे नमामि तानमलपदाप्तये यतीन् ॥ १६६ ॥
न बान्धवस्वजनसुतप्रियादयो वितन्वते समिह गुणं शरीरिणाम् ।
विभिन्दतो भवघनभूरिभूरुहं मुनीश्वरा विदधति ये कृपालवः ॥ १६७ ॥
शरीरिणः कुशलगुणमार्गणाविदो विबुद्धये विदधति निर्मलां दयाम् ।
तिमीरतो जननतुरन्ततु ततो नमामि साजनकसमान्गुरूंस्तदा ॥ १६८ ॥
वदन्ति ये वचनमनिन्दितं बुधैरपीडकं सकलशरीरधारिणाम् ।
मनोहरं रहितकषायदूषणं भवन्तु ते मम गुरवो विमुक्तये ॥ १६९ ॥
न जातु ये स्थितपतितादिकं धनं पुराकरस्थितिपरजनादिषु ।
त्रिधा तृणप्रसमवयन्त्युत्तमो नमामि तं जननविनाशिनं गुरुम् ॥ १७० ॥
त्रिधा स्त्रियं स्वसृजननीसुतासमा विलोक्यते जननविलोकनादितः ।
पराङ्मुखाः शमितकषायशत्रवो नमामि तान्विषयविनाशिनो गुरून् १७१ ॥
परिग्रहं द्विविधमपि त्रिधापि ये न गृह्णते च तनुमता विवर्जिताः ।
विनिर्मलस्थिरशिवसौख्यकाङ्क्षिणो भवन्तु ते मम गुरवो भवच्छिदः ॥ १७२ ॥
विमन्दुके निजकररश्मिभासिते प्रयान्ति ये पथि दिवसे युगेक्षणाः ।
सधर्मतः सकलशरीरधारिणां दयालवो ददति सुखानि तेऽङ्गिनाम् १७३
दिगम्बरा मधुरमपेशुनं वच बुधोचितं स्वपरहितावहं मितम् ।
कुर्वन्ति ये गृहिजनसज्जनोचितं भवापहं शरणमितोऽस्मि तान्गुरून् १७४

भजति स्वयमेव दुःखं प्रवरः सुवचःश्रवणेन च मध्यमना ।
निखिलाङ्गिविनाशकशोकहतो मरणं समुपैति जघन्यजनः ॥ ७२१ ॥
स्वयमेव विनश्यति शोककलिर्भजनन्मितिमत्नविदो गुणिनः ।
नयनोऽस्वमखेन च मध्यधियो मरणेन जघन्यमतेर्भविनः ॥ ७२२ ॥
विनिहन्ति शिरो वपुरार्तमना बहु रोदिति दीनवचाः कुरुते ।
कुरुते मरमार्गमनेकविधिं पुरुशोकसमाकुलधीररव ॥ ७२३ ॥
बहुरोदनताम्रतराक्षियुगः परिरूक्षशिरोरुहभीमतनुः ।
कुरुते चकन्दन वनस्य शुचा पुरुषो भयमत्र पिशाचसमः ॥ ७२४ ॥
परिधावति रोदिति पूत्कुरुते पतति स्खलति त्यजते वसनम् ।
भजते स्वपते क्लमते न सुखं गुरुशोकपिशाचवशो मनुजः ॥ ७२५ ॥
क जपः क तपः क सुखं क शमः क यमः क दमः क समाधिविधिः ।
क धनं क बलं क गृहं क गुणो बत शोकवशस्य नरस्य भवेत् ॥ ७२६ ॥
न धृतिर्न मतिर्न गतिर्न रतिर्न यतिर्न नतिर्न नुतिर्न रुचिः ।
पुरुषस्य गतस्य हि शोकवशं व्यपयाति सुखं सकलं सहसा ॥ ७२७ ॥
ददाति योऽन्यत्र भवे शरीरिणामनेकधा दुःखमसह्यमायतम् ।
इहैव कृत्वा बहु दुःखपद्धतिं स सेव्यते शोकरिपुः कथं बुधैः ॥ ७२८ ॥
पूर्वोपार्जितपापपाकवशतः शोकः समुत्पद्यते
धर्मात्सर्वसुखाकराज्जिनमतादन्यस्य यस्य तत् ।
विज्ञायेति समस्तदुःखसकलामूलो भवोर्वीरुहः
संसारस्थितिवेदिभिर्बुधजनैः शोकरिपुः त्यज्यते ॥ ७२९ ॥

इति शोकनिरूपणम् ॥ २१ ॥

संसारसागरमपारमतीत्य पूतं
मोक्षं यदि व्रजितुमिच्छत शुक्लध्यानम् ।
सज्ज्ञानवारिणि विधूतमले मनुष्याः
स्नानं कुरुध्वमपहाय जलाभिषेकम् ॥ ७३० ॥
तीर्थेषु शुध्यति जलैः शतशोऽपि धौतं
नान्तर्गतं विविधपापमलावलिप्तम् ।

यदि रक्षणमन्यजनस्य मयेथवि कोऽपि करोति बुध स्वधनम् ।
यदि किंचन सौख्यमथ स्वतनोर्यदि कश्चन तस्य गुणो भवति ॥ ७१८ ॥
यदि वाऽऽगमनं कुरुतेऽत्र मृतः सगुणः सु विशोचनमस्य सदा ।
विगुणं विमना बहु शोचति यो विगुणां स दशां लभते मनुजः ॥७१९॥
यदि पान्थगणस्य यथा भवतो भवति स्थितिरस्थितिरेव तरौ ।
जननाध्वनि जीवगणस्य तथा जननं मरणं च सदैव कुले ॥ ७२० ॥
बहुदेशसमागतपान्थगणः प्रथमेकमियैति नदीसरणे ।
बहुदेशसमागतजन्तुगणः कुलमेति पुनः सुकृतेन भवे ॥ ७२१ ॥
हरिणस्य यथा भ्रमतो गहने शरणं न हरेः पतितस्य मुखे ।
समवर्तिमुखे पतितस्य तथा शरणं बत कोऽपि न देहवतः ॥ ७२२ ॥
सगुणं विगुणं सधनं विधनं सरूपं विरूपं तरुणं च शिशुम् ।
वनमध्यगतामिसमोऽकरुणः समवर्तिनृपो न परित्यजति ॥ ७२३ ॥
भुवि यान्ति हयद्विपमर्त्यजना गगने शकुनिमहस्तीतकराः ।
जलजन्तुगणाश्च जले बलवान्समवर्तिविसर्जितिलिके भुवने ॥ ७२४ ॥
विषयः स समस्ति न यत्र रविर्न शशी न शिखी पवनो न तथा ।
न स कोऽपि न यत्र कृतान्तनृपः सकलाङ्गिविनाशकरः प्रबलः ॥७२५॥
इति तत्त्वविदः परिचिन्त्य बुधा सकलस्य जनस्य विनश्वरताम् ।
न मनागपि चेतसि संदधते शुचमङ्ग यथा सुखनाशकरम् ॥ ७२६ ॥
धनपुत्रकलत्रवियोगकरो धनपुत्रकलत्रवियोगमिह ।
लभते मनसेति विचिन्त्य बुधः परिमुञ्चतु शोकमनर्थकरम् ॥ ७२७ ॥
यदि पुण्यशरीरसुखे लभते यदि शोककृतो पुनरेति मृतः ।
यदि चास्य मृतौ सुमतिर्भविता पुरुषस्य शुचात्र सदा सफलम् ॥ ७२८ ॥
अनुशोचनमस्तविचारमना विगतस्य मृतस्य च यः कुरुते ।
स गते सलिले तनुते वरणं भुजगस्य गतस्य गतिः क्षिपति ॥ ७२९ ॥
सुरवर्त्म सुमुष्टिहतं कुरुते सिकतोत्करपीडनमातनुते ।
भ्रममात्मगतं न विचिन्त्य नरो भुवि शोचति यो मृतमस्तमतिः ॥ ७३० ॥

त्यजति स्वयमेव सुखं भवतः सुवचःश्रवणेन च भव्यमनाः ।
निखिलाग्निविनाशकशोकहतो मरणं समुपैति अधन्यजनः ॥ ७२१ ॥
स्वयमेव विनश्यति शोककरिर्जननस्थितिमङ्गविदो गुणिनः ।
नयनोत्थजलेन च भव्यधियो मरणेन अधन्यमतेर्भविन ॥ ७२२ ॥
विनिहन्ति शिरो बहुरार्तमना बहु रोदिति दीनवचाः कुशलः ।
कुरुते मरणार्थमनेकविधिं पुरुशोकसमाकुलधीररव ॥ ७२३ ॥
बहुरोदनताम्रतराक्षियुगः परिरूक्षशिरोरुहभीमतनुः ।
कुरुते सकलस्य जनस्य शुचा पुरुषो भयमत्र पिशाचसमः ॥ ७२४ ॥
परिधावति रोदिति पूत्कुरुते पतति स्खलति त्यजते वसनम् ।
श्रयते स्वपते क्रमते न सुखं गुरुशोकपिशाचवशो मनुजः ॥ ७२५ ॥
क जपः क तपः क सुखं क शमः क यमः क दमः क समाधिविधिः ।
क धनं क बलं क गृहं क गुणो बत शोकवशस्य नरस्य भवेत् ॥ ७२६ ॥
न धृतिर्न मतिर्न गतिर्न रतिर्न यतिर्न नतिर्न नुतिर्न रुचिः ।
पुरुषस्य गतस्य हि शोकवशं व्यपयाति सुखं सकलं सहसा ॥ ७२७ ॥
ददाति योऽन्यत्र भवे शरीरिणामनेकधा दुःखमसह्यमायतम् ।
इहैव कृत्वा बहु दुःखपद्धतिं स सेव्यते शोकरिपुः कथं बुधैः ॥ ७२८ ॥

पूर्वोपार्जितपापपाकवशतः शोकः समुत्पद्यते
धर्मात्सर्वसुखाकराज्जिनमतादस्मात्स्वयं तत्त्वतः ।
विज्ञायेति समस्तदुःखसकलामूलो भवोर्वीरुहः
संसारस्थितिभेदिभिर्बुधजनैः शोकद्विषा त्यज्यते ॥ ७२९ ॥

इति शोकनिरूपणम् ॥ २९ ॥

संसारसागरमपारमतीत्य पूतं
मोक्षं यदि व्रजितुमिच्छत मुक्तबाधम् ।
सज्ज्ञानवारिणि विधूतमले मनुष्याः
स्नानं कुरुध्वमपहाय जलाभिषेकम् ॥ ७४० ॥
तीर्थेषु शुध्यति जलैः शतशोऽपि धौतं
मान्तर्गतं विविधपापमलावलिप्तम् ।

चित्तं विचिन्त्य मनसेति विशुद्धबोधा
सम्यक्त्वपूतसलिले कुरुताभिषेकम् ॥ ७२१ ॥
तीर्थाभिषेककरणाभिरतस्य बाह्यो
नश्यत्यय सकलदेहमलो नरस्य ।
नान्तर्गतं कलिलमित्यवधार्य सोऽन्त-
श्चारित्रवारिणि निमज्जति शुद्धिहेतो ॥ ७२२ ॥
सज्ज्ञानदर्शनचरित्रजलं समोर्मि
कुज्ञानदर्शनचरित्रमलापमुक्तम् ।
यस्सर्वकर्ममलमुक्तिजिनवाक्यतीर्थं
स्नानं विमद्युमिह नास्ति जलेन शुद्धिः ॥ ७२३ ॥
तीर्थेषु चेत्स्वयमुपैति समस्तपापं
स्नानेन तिष्ठति कथं पुरुषस्य पुण्यम् ।
नैकस्य गन्धमलयोर्युतयो शरीरं
दृष्टा स्थितिः सलिलशुद्धिविधौ समाने ॥ ७२४ ॥
तीर्थाभिषेकवशतः सुगतिं जगत्यां
पुण्यैर्विनापि यदि यान्ति नरास्तदेते ।
नानाविधोदकसमुद्भवजन्तुवर्गा
मत्स्यादयोऽमरणात्(?) कथं व्रजन्ति ॥ ७२५ ॥
मज्जास्थिशोणितसमुत्थमनिष्टगन्धं
नानाविधकृमिकुलाकुलितं समन्तात् ।
व्याध्यादिदोषमलसद्म विनिन्दनीयं
तद्वारितः कथमिहर्च्छति शुद्धिमङ्गम् ॥ ७२६ ॥
गर्भेऽशुचौ कृमिकुलैर्निचितं शरीरं
यद्वर्धितं मलरसेन नवेह मासान् ।
वर्चोगृहे कृमिरिवातिमलावलिप्ते
शुद्धिः कथं भवति तस्य जलप्लुतस्य ॥ ७२७ ॥

निन्द्येन मार्गविपर्ययेण विनिःसृतस्य
न्यूनोन्नतेन कृमिजालविसृतस्य गर्भे ।
मासान्नवाशुचिगृहे वपुषः स्थितस्य
शुद्धिं कुतस्य न जले सकलोऽपि सर्वैः ॥ ७४८ ॥

यन्निर्मितं कुथितवत् कुथितेन पूर्णं
श्रोत्रे सदा कथितमेव विमुञ्चतेऽजस्रम् ।
मज्जास्थिमानमपि मुञ्चति रोमकूपे
प्रस्वेदवारि कथमस्य जलेन शुद्धिः ॥ ७४९ ॥

दुग्धेन शुध्यति मषीघटिका यथा नो
दुग्धं नु बाह्य मलिनत्वमिति स्वरूपम् ।
नाङ्गं विशुध्यति तथा सलिलेन धौतं
पानीयमेति नु मलीमसतां समस्तम् ॥ ७५० ॥

आकाशतः पतितमेत्य नदादिमध्यं
तत्रापि पावनसमुत्थमलावलिप्तम् ।
नानाविधव्रणनिगताशुचिपूर्णमर्णो
यत्नेन शुद्धिमुपयाति कथं शरीरम् ॥ ७५१ ॥

माल्याम्बराभरणभोजनमानिनीनां
सौख्यविस्तायिकमनीयगुणान्वितानाम् ।
हानिं गुणा झटिति यान्ति यमाश्रितानां
देहस्य तस्य सलिलेन कथं विशुद्धिः ॥ ७५२ ॥

नास्तिन्द्रमायाप्तमिवमत्र जलेन शौचं
केनापि दुष्टमतिना कथितं जनानाम् ।
मोहेद्धशुद्धिमपि कर्तुमलं जलं नो
सत्पापकर्म विनिहन्ति कथं हि सन्तः ॥ ७५३ ॥

मेरूपमानमधुपानमसेवितान्तं
येऽध्यासते विषयि कल्मषमनन्तपथम् ।
कायस्य जातु जगतो मलपूरितस्य
शुद्धिस्तथा भवति निन्द्यमलोद्भवस्य ॥ ७५४ ॥

किं भाषितेन बहुना न जलेन शुद्धि-
　　र्जन्मान्तरेण भवतीति विचिन्त्य सन्तः ।
त्रेधा विमुच्य जलशौचकृताभिमानं
　　कुर्वन्तु बोधसलिलेन शुचित्वमत्र ॥ ७५५ ॥
दुष्टाष्टकर्ममलशुद्धिविधौ समर्थे
　　निःशेषलोकभवतापविघातदक्षे ।
सज्ज्ञानदर्शनचरित्रजले विशाले
　　शौचं विधत्तमपविध्य जलाभिषेकम् ॥ ७५६ ॥
निःशेषपापमलबाधनदक्षमर्घ्यं
　　ज्ञानोदकं जिनपतीश्वरतत्प्रयातम् ।
चारित्रवीचिनिचयं मुदितामलस्थं
　　सिद्ध्यालसीलविहङ्गकरुणापरागम् ॥ ७५७ ॥
सम्यक्त्वशीलमनघं जिनवाक्यतीर्थं
　　यत्तत्र चारुधिषणाः कुरुताभिषेकम् ।
तीर्थाभिषेकवशतो मनसः कदापि
　　नान्तर्गतस्य हि मनागपि शुद्धिसिद्धिः ॥ ७५८ ॥
चित्तं विशुध्यति जलेन मलावलिप्तं
　　यो भाषतेऽनृतपरोऽस्ति जनो न तस्मात् ।
बाह्यं मलं तनुगतं व्यपहन्ति नीरं
　　गन्धं शुभेतरमपीति वदन्ति सन्तः ॥ ७५९ ॥
पार्थप्रिमसरविमग्नभराविभेदा
　　स्वशुद्धिं वदन्ति बहुधा भुवि किंतु पुंसाम् ।
सुध्यानशीलशमसंयमशुद्धितोऽन्यो
　　नो पापलेपमपहन्तुमलं विशुद्धिः ॥ ७६० ॥
रत्नत्रयामलजलेन करोति शुद्धिं
　　भुक्त्वा जिनेन्द्रमुखनिर्गतवाक्यतीर्थम् ।

योऽन्तर्गतं निखिलकर्ममलं दुरन्तं
प्रक्षाल्य मोक्षसुखमप्रतिमं स याति ॥ ७६१ ॥

इति श्रीवनिरूपणम् ॥ १ ॥

श्रीमज्जिनेश्वरं नत्वा सुरासुरनमस्कृतम् ।
श्रुतानुसारतो वक्ष्ये व्रतानि गृहमेधिनाम् ॥ ७६२ ॥
पञ्चधाणुव्रतं त्रेधा गुणव्रतमुदीरितम् ।
शिक्षाव्रतं चतुर्धा स्यादिति द्वादशधा स्मृतम् ॥ ७६३ ॥
शुद्धीन्द्रियाणि भेदेषु चतुर्षोत्र सकायकाः ।
विज्ञाय रक्षणं तेषामहिंसाणुव्रतं मतम् ॥ ७६४ ॥
मद्यमांसमधुक्षीरक्षोणीरुद्फलाशनम् ।
वर्जनीयं सदा सद्भिस्त्रसरक्षणतत्परैः ॥ ७६५ ॥
हिंसन्ते प्राणिनः सूक्ष्मा यत्रासुग्यमभिभक्षति ।
तद्रात्रिभोजनं सन्तो न कुर्वन्ति दयापराः ॥ ७६६ ॥
भेषजातिथिमन्त्रादिनिमित्तेनापि नाङ्गिनः ।
प्रथमाणुव्रतासक्तैर्हिंसनीयाः कदाचन ॥ ७६७ ॥
यतो निःशेषतो हन्ति स्थावरान्परिणामतः ।
त्रसान्पक्षयते ज्ञेयो विरताविरतस्ततः ॥ ७६८ ॥
क्रोधलोभमदद्वेषरागमोहादिकारणैः ।
असत्यस्य परित्यागः सत्याणुव्रतमुच्यते ॥ ७६९ ॥
प्रवर्तन्ते यतो दोषा हिंसारम्भभयादयः ।
सत्यमपि न वक्तव्यं तद्वचः सत्यशालिभिः ॥ ७७० ॥
हास्यकर्कशपैशून्यनिष्ठुरादिवचोमुचः ।
द्वितीयाणुव्रतं पूतं देहिनो भजते स्थितिम् ॥ ७७१ ॥
यद्वदन्ति शठा धर्मं यन्म्लेच्छेष्वपि निन्दितम् ।
वर्जनीयं त्रिधा वाक्यमसत्यं तद्वितोयते ॥ ७७२ ॥
ग्रामादौ पतितस्यास्यप्रभृतेः परवस्तुनः ।
आदानं न त्रिधा यस्य तृतीयं तदणुव्रतम् ॥ ७७३ ॥

इह दुःखं नृपादिभ्यः परत्र नरकादितः ।
प्राप्नोति स्तेयतस्तेन स्तेयं त्याज्यं सदा बुधैः ॥ ७७४ ॥
जीवन्ति प्राणिनो येन द्रव्यतः सह जन्तुभिः ।
जीवितस्य ततस्तेषां हरेत्तस्यापहारतः ॥ ७७५ ॥
येऽप्यहिंसादयो धर्मास्तेऽपि नश्यन्ति चौर्यतः ।
मत्वेति न त्रिधा प्राज्ञैः परद्रव्यं विचक्षणैः ॥ ७७६ ॥
सर्वो बहिश्चरा प्राणाः प्राणिनां येन सर्वथा ।
परद्रव्यं ततः सन्तः पश्यन्ति सदृशं मृदा ॥ ७७७ ॥
मातृस्वसृसुतातुल्या निरीक्ष्य परयोषितः ।
स्वकलत्रेण सन्तोषश्चतुर्थं तदणुव्रतम् ॥ ७७८ ॥
मार्गेला स्वर्गमार्गस्य सरणिः श्वभ्रसद्मनि ।
कृष्णाहिदृष्टिवद्घोरी दुःस्पर्शाग्निशिखेव या ॥ ७७९ ॥
दुःखानां विधिरन्यस्त्री सुखानां प्रत्यवायकः ।
व्याधिवत्सा समस्तानां दूरतः सा नरोत्तमैः ॥ ७८० ॥
स्वभर्तारं परित्यज्य या परं याति निस्त्रपा ।
विश्वासं भजते तस्याः कथमन्यः स्वयोषिति ॥ ७८१ ॥
किं सुखं लभते मर्त्यः सेवमानः परस्त्रियम् ।
केवलं कर्म बध्नाति श्वभ्रभूम्यादिकारणम् ॥ ७८२ ॥
सर्वसद्गुणसन्तानात्स्वस्य नरकाग्नये सदा ।
निक्षिपन्ति मलं नित्यं निन्दनीया जना सदा ॥ ७८३ ॥
मद्यमांसादिसक्तस्य या विधाय विडम्बनम् ।
नीचस्यापि मुखं न्यस्ते दीना द्रव्यस्य लोभतः ॥ ७८४ ॥
तां वेश्यां सेवमानस्य मन्मथाकुलचेतसः ।
तन्मुखं चुम्बतः पुंसः कथं तस्याप्यणुव्रतम् ॥ ७८५ ॥
ततोऽसौ पण्यरमणी चतुर्थव्रतधारिणा ।
यावज्जीवं परित्याज्या व्रतनिर्घृणमानसा ॥ ७८६ ॥
सधनधान्यपशुदासदासीदासादिवस्तुनः ।

या गृहीतिः प्रमाणेन पञ्चमं तदणुव्रतम् ॥ ७८७ ॥
दावानलसमो लोभो वर्धमानो दिवानिशम् ।
विधाप्य श्रावकैः सम्यक्संतोषो (?) शान्तकारिणा ॥ ७८८ ॥
संतोषाश्लिष्टचित्तस्य यत्सुखं शाश्वतं शुभम् ।
कुतस्तृष्णागृहीतस्य तस्य लेशोऽपि विद्यते ॥ ७८९ ॥
यावत्परिग्रहं शाति तावर्द्धिसोपजायते ।
विज्ञायेति विधातव्यः सङ्गः परिमितो बुधैः ॥ ७९० ॥
हिंसातो विरतिः सत्यमदत्तपरिवर्जनम् ।
स्वस्त्रीरतिः प्रमाणं च पञ्चधाणुव्रतं मतम् ॥ ७९१ ॥
यद्दिग्भागावधिं विधुः दशस्वपि निजेच्छया ।
नाक्रमति पुनः प्रोक्तं प्रथमं तद्गुणव्रतम् ॥ ७९२ ॥
धात्येव धावमानस्य निरवस्थस्य चेतसः ।
अवस्थानं कृतं तेन येन सा नियतिः कृता ॥ ७९३ ॥
त्रसस्थावरजीवानां रक्षातः परतस्ततः ।
महाव्रतत्वमित्येव श्रावकस्यापि तत्त्वतः ॥ ७९४ ॥
चेतो निवारितं येन धावमानमितस्ततः ।
किं न लब्धं सुखं तेन संतोषामृतलाभतः ॥ ७९५ ॥
यदि विधानतः कृत्वा देशावधिमहर्निशम् ।
नोल्लङ्घयते पुनः पुंसां द्वितीयं तद्गुणव्रतम् ॥ ७९६ ॥
महाव्रतत्वमत्रापि बाध्यं तत्त्वविधानतः ।
परतो लोभनिर्मुक्तो लाभे सत्यपि तत्त्वतः ॥ ७९७ ॥
शक्यते गदितुं केन तस्य तस्य महात्मनः ।
तृष्णवस्य त्यज्यते येन लभ्योऽप्यर्थो मनार्थिना ॥ ७९८ ॥
खला तृष्णालताखनेन वर्धिता धृतिवल्लरी ।
देशतो विरतिर्येन कृता नित्यमलङ्घिता ॥ ७९९ ॥
पञ्चधानर्थदण्डस्य परं पापोपकारिणः ।
क्रियते यः परित्यागस्तृतीयं तद्गुणव्रतम् ॥ ८०० ॥

दुष्टश्रुतिरपध्यानं पापकर्मोपदेशनम्।
प्रमादः शस्त्रदानं च पञ्चानर्था भवन्त्यमी ॥ ८०१ ॥
शारिकाशिखिमार्जारताम्रचूडशुकादयः।
अनर्थकारिणस्त्याज्या बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ८०२ ॥
लोहलीमदनलाक्षामधुमुख्याभिधादयः।
अनर्थकारिणस्त्याज्या बहुदोषा मनीषिभिः ॥ ८०३ ॥
दिग्देशानर्थदण्डेभ्यो विरतिर्या विधीयते।
जिनेश्वरसमाख्यातं त्रिविधं तद्गुणव्रतम् ॥ ८०४ ॥
नमस्कारादिकं श्रेयः शरणोत्तममङ्गलम्।
सद्ध्यानत्रितये सम्यदेकाग्रकृतचेतसा ॥ ८०५ ॥
सर्वारम्भं परित्यज्य कृत्वा द्रव्यादिशोधनम्।
आवश्यकं विधातव्यं मतशुद्धार्थमुद्यमैः ॥ ८०६ ॥
आसनस्थावस्थाव्रतावर्तमस्तकसनतिः।
त्रिविशुद्ध्या विधातव्या वन्दना साहितोच्यते ॥ ८०७ ॥
चत्वारि सन्ति पर्वाणि मासे तेषु विधीयते।
उपवासः सदा यस्तत्प्रोषधव्रतमीर्यते ॥ ८०८ ॥
त्यक्तभोगोपभोगेऽस्य सर्वारम्भविमोचिनः।
चतुर्विधाशनत्याग उपवासो मतो जिनैः ॥ ८०९ ॥
अनुपयनुपवासैकभुक्तयो भक्तितत्परैः।
क्रियन्ते कर्मनाशाय मासे पर्वचतुष्टये ॥ ८१० ॥
कर्मेन्धनं यदज्ञानात्संचितं जन्म कानने।
उपवासशिखी सर्वं तद्भस्मीकुरुते क्षणात् ॥ ८११ ॥
भोगोपभोगसंख्यानं क्रियते यद्धितात्मना।
भोगोपभोगसंख्यानं तच्छिक्षाव्रतमुच्यते ॥ ८१२ ॥
आहारपानताम्बूलगन्धमाल्यफलादयः।
भुज्यन्ते यत्सकृद्भोगस्ते सन्मतः साधुसत्तमैः ॥ ८१३ ॥
वाहनाशनपल्यङ्कस्त्रीकामारण्यादयः।

मुच्यन्तेऽनेकधा यस्मादुपभोगाय ते मताः ॥ ८१४ ॥
सन्तोषो भाषितस्तेन वैराग्यमपि दर्शितम् ।
भोगोपभोगसंख्यानमस्य येन स धार्यते ॥ ८१५ ॥
चतुर्विधो वराहारो दीयते संयतात्मनाम् ।
शिक्षाव्रतं तदाख्यातं चतुर्थं गृहमेधिनाम् ॥ ८१६ ॥
समयेव गृहं साधुर्याभाव(त्य)ति संयतः ।
अन्वर्थवेदिभिः प्रोक्तः सोऽतिथिर्मुनिपुंगवैः ॥ ८१७ ॥
भक्तिस्तुष्टिस्त्वविज्ञानविविक्तामत्त्वलुब्धता ।
एते गुणा हितोयुक्तैर्भ्रियन्तेऽतिथिपूजने ॥ ८१८ ॥
मतिग्रहोच्चदेशाङ्ग्रिक्षालनं पूजनं नतिः ।
त्रिशुद्धिरन्नशुद्धिश्च पुण्याय नवधा विधिः ॥ ८१९ ॥
सामायिकादिभेदेन शिक्षाव्रतमुदीरितम् ।
चतुर्भेदं गृहस्थेन रक्षणीयं हितैषिणा ॥ ८२० ॥
द्वादशाणुव्रतान्येवं कथितानि जिनेश्वरैः ।
गृहस्थैः पालनीयानि भवदुःख जिहासुभिः ॥ ८२१ ॥
सजीवं जीवितं ज्ञात्वा त्यक्त्वा सर्वां मनःक्षितिम् ।
भ्रूभाग्रच्छन्न निःक्षेपांस्त्यक्त्वा क्षेत्रादिमूर्छनाम् ॥ ८२२ ॥
बाह्यमभ्यन्तरं सङ्गं मुक्त्वा सर्वं विधानतः ।
विधायालोचनां शुद्धां हृदि न्यस्य नमस्कृतिम् ॥ ८२३ ॥
जिनेश्वरक्रमाम्भोजभूरिभक्तिभरानतैः ।
सल्लेखना विधातव्या मृत्युतो मरणार्थिभिः ॥ ८२४ ॥
दुर्लभं सर्वदुःखानां नाशकं बुधपूजितम् ।
सम्यक्त्वं रक्षणदार्यं संसारान्तं यियासुभिः ॥ ८२५ ॥
षड्द्रव्याणि पदार्थाश्च नव तत्त्वानि भेदतः ।
जायते श्रद्दधानस्य सम्यग्दृष्टिर्न संशयः ॥ ८२६ ॥
अतीतेऽनन्तशः काले जीवेन भ्रमता भवे ।
कानि दुःखानि नाप्तानि विना जैनेन्द्रशासनम् ॥ ८२७ ॥

निर्ग्रन्थं निर्मलं तथ्यं पूतं जैनेन्द्रशासनम् ।
मोक्षवर्त्मेति कर्तव्या मतिस्तेन विचक्षणे ॥ ८२८ ॥
ज्योतिर्भावनभौमेषु षट्स्वधः श्वभ्रभूमिषु ।
जायते स्त्रीषु सद्दृष्टिर्न मिथ्या भावशालिषु ॥ ८२९ ॥
एकमपि क्षणं लब्ध्वा सम्यक्त्वं यो विमुञ्चति ।
संसारार्णवमुत्तीर्य लभते सोऽपि निर्वृतिम् ॥ ८३० ॥
रोचते दर्शितं तत्त्वं जीवः सम्यक्त्वभावितः ।
संसारोद्वेगमापन्नः संवेगादिगुणान्वितः ॥ ८३१ ॥
यत्किंचिद्दृश्यते लोके प्रशस्तं सचराचरम् ।
तत्सर्वं लभते जीवः सम्यक्त्वामलरत्नय (?) ॥ ८३२ ॥
शङ्कादिदोषनिर्मुक्तं संवेगादिगुणान्वितम् ।
यो धत्ते दर्शनं सोऽत्र दर्शनी कथितो जिनैः ॥ ८३३ ॥
दुरन्तासारसंसारवनितासासससवे ।
यो भीतोऽणुमतं याति व्रतिनं तं विदुर्बुधाः ॥ ८३४ ॥
आर्तरौद्रपरित्यक्तस्त्रिकालं विदधाति यः ।
सामायिकं विशुद्धात्मा स सामायिकवान्मतः ॥ ८३५ ॥
मासे चत्वारि पर्वाणि तेषु यः कुरुते सदा ।
उपवासं निरारम्भः प्रोषधी स मतो जिनैः ॥ ८३६ ॥
न भक्षयति योऽपक्वं कन्दमूलफलादिकम् ।
संयमासक्तचेतस्कः सचित्तात्स पराङ्मुखः ॥ ८३७ ॥
मैथुनं भजते मर्त्यो न दिवा यः कदाचन ।
दिवामैथुननिर्मुक्तः स बुधैः परिकीर्तितः ॥ ८३८ ॥
संसारभयमापन्नो मैथुनं भजते न यः ।
सदा वैराग्यमारूढो ब्रह्मचारी स भण्यते ॥ ८३९ ॥
निरारम्भः स विज्ञेयो मुनीन्द्रैर्हतकल्मषैः ।
कृपालुः सर्वजीवानां नारम्भं विदधाति यः ॥ ८४० ॥

संसारद्रुममूलेन किमनेन ममेति यः ।
निःशेषं त्यजति ग्रन्थं निर्ग्रन्थं तं विदुर्जिनाः ॥ ८४१ ॥
सर्वदा पापकार्येषु कुरुतेऽनुमतिं न यः ।
तेनानुमननं मुक्तं भण्यते बुद्धिशालिना ॥ ८४२ ॥
स्वनिमित्तं त्रिधा येन कारितोऽनुमतः कृतः ।
नाहारो गृह्यते पुंसा त्यक्तोद्दिष्टः स भण्यते ॥ ८४३ ॥
एकादश गुणानेवं धत्ते यः क्रमतो नरः ।
मर्त्यामरश्रियं भुक्त्वा यात्यसौ मोक्षमव्ययम् ॥ ८४४ ॥
वधो रोधोऽन्नपानस्य गुरुभारातिरोपणम् ।
बन्धच्छेदौ मताः पञ्च प्रथमव्रतगोचराः ॥ ८४५ ॥
कूटलेखक्रिया मिथ्यादेशनं न्यासलोपनम् ।
पैशून्यं मन्त्रभेदश्च द्वितीयव्रतगा मलाः ॥ ८४६ ॥
स्तेनानीतसमादानं स्तेनानामनुयोजनम् ।
विरुद्धेतिक्रमो राज्ये कूटमानादिकल्पनम् ॥ ८४७ ॥
कृत्रिमव्यवहारश्च तृतीयव्रतसंभवाः ।
अतिचारा जिनैः पञ्च गदिता धुतकर्मभिः ॥ ८४८ ॥
अनङ्गसेवनं तीव्रमन्मथाभिनिवेशनम् ।
गमनं पुंश्चलीनार्योः स्वीकृतेतररूपयोः ॥ ८४९ ॥
अन्यदीयविवाहस्य विधानं जिनपुंगवैः ।
अतिचारा मताः पञ्च चतुर्थव्रतसंभवाः ॥ ८५० ॥
हिरण्यस्वर्णयोर्वास्तुक्षेत्रयोर्धनधान्ययोः ।
कुप्यस्य दासदास्योश्च प्रमाणातिक्रमा द्विधा ॥ ८५१ ॥
अतिचारा जिनैः प्रोक्ताः पञ्चामी पञ्चमे व्रते ।
वर्जनीयाः प्रयत्नेन व्रतरक्षाविचक्षणैः ॥ ८५२ ॥
क्षेत्रस्य वर्धनं तिर्यगूर्ध्वाधोव्यतिलङ्घनम् ।
स्मृत्यन्तरविधिः पञ्च मता दिग्विरतेर्मलाः ॥ ८५३ ॥

अनीतिपुद्गलक्षेपा प्रेक्ष्य लोकानुयोजनम् ।
शब्दरूपानुपातौ च स्युर्देशविरतेर्मलाः ॥ ८५४ ॥
असमीक्ष्यक्रियाभोगोपभोगानर्थकारिता ।
बहुसंबन्धभाषित्वं कौत्कुच्यं मदनार्द्रता ॥ ८५५ ॥
पञ्चैतेऽनर्थदण्डस्य विरतेः कथिता मलाः ।
समस्तवस्तुविस्तारवेदिभिर्जिनपुंगवैः ॥ ८५६ ॥
अस्थिरत्वास्मृती योगदुष्क्रियानादरा मलाः ।
सामायिकव्रतस्यैते मताः पञ्च जिनेश्वरैः ॥ ८५७ ॥
अदृष्टमार्जितोत्सर्गादानसंस्तरकक्रियाम् ।
अस्मृत्यनादरौ पञ्च प्रोषधस्य मला मताः ॥ ८५८ ॥
सचित्तमिश्रसंबन्धदुष्पक्वाभिषवाशिता ।
भोगोपभोगसंख्याया मलाः पञ्च निवेदिताः ॥ ८५९ ॥
सचित्ताच्छादनिक्षेपकालातिक्रममत्सराः ।
सहान्यव्यपदेशेन दाने पञ्च मला मताः ॥ ८६० ॥
पञ्चत्वजीविताशंसे मित्ररागसुखाग्रहः ।
निदानं चेति निर्दिष्टं संन्यासे मलपञ्चकम् ॥ ८६१ ॥
शङ्काकाङ्क्षाविचिकित्साविमतशंसासंस्तवा मलाः ।
पञ्चामी दर्शनस्योक्ता जिनेन्द्रैर्धुतकल्मषैः ॥ ८६२ ॥
इत्येवं सप्ततिः प्रोक्ता मलानाममलाशयैः ।
तस्य च्युतासतो धार्यं श्रावकैर्व्रतमुत्तमम् ॥ ८६३ ॥
यो दधाति नरो पूतं श्रावकव्रतमर्पितम् ।
मर्त्यामरश्रियं प्राप्य यात्यसौ मोक्षमव्ययम् ॥ ८६४ ॥
भूमेधाहुष्टिमुष्कारशिरःसंस्थापपाहतम् ।
कुर्वन्निर्मोक्षणं कार्यं श्रावकैर्मौनमुत्तमम् ॥ ८६५ ॥
धरचन्द्रसमां कीर्तिं मैत्रीं सर्वजनानुगाम् ।
कन्दर्पसमरूपत्वं धीरत्वं पुष्पपूज्यताम् ॥ ८६६

भाग्येयत्वमरोगित्वं सर्वसत्त्वानुकम्पिता ।
धनं धान्यं धरा धाम सौख्यं सर्वजनाधिकम् ॥ ८६७ ॥
गम्भीरां मधुरां वाणीं सर्वश्रोत्रमनोहराम् ।
निःशेषशास्त्रनिष्णातां बुद्धिं ध्वस्ततमोमलाम् ॥ ८६८ ॥
अष्टाप्रकारमृङ्गारचन्द्रोपकपुरःसरम् ।
विधत्त पूजनं देव भक्तितो जिनसद्मनि ॥ ८६९ ॥
चतुर्विधस्य संघस्य भक्त्यारोपितमानसैः ।
दानं चतुर्विधं देयं संसारोच्छेदमिच्छुभिः ॥ ८७० ॥
यावज्जीवं जनो मौनं विधत्ते चातिभक्तितः ।
नोद्योतनं परं कृत्वा निर्मोहात्कथितं जने ॥ ८७१ ॥
एवं त्रिधापि यो मौनं विधत्ते विधिवन्नरः ।
न दुर्लभं त्रिलोकेऽपि विद्यते तस्य किंचन ॥ ८७२ ॥
विचित्रशिखराकारं विचित्रध्वजमण्डितम् ।
विधातव्यं जिनेन्द्राणां मन्दिरं मन्दिरोपमम् ॥ ८७३ ॥
येनेह कारितं सौधं जिनभक्तिमता भुवि ।
स्वर्गापवर्गसौख्यानि तेन हस्ते कृतानि वै ॥ ८७४ ॥
यावत्तिष्ठति जैनेन्द्रमन्दिरं धरणीतले ।
धर्मस्थितिः कृता तावज्जैनसौधविधायिना ॥ ८७५ ॥
येनाङ्गुष्ठप्रमाणार्चा जैनेन्द्री क्रियतेऽङ्गिना ।
तस्याप्यनश्वरी लक्ष्मीर्न दूरे जातु जायते ॥ ८७६ ॥
यः करोति जिनेन्द्राणां पूजनं स्नपनं नरः ।
स पूजामाप्य निःशेषां लभते शाश्वतीं श्रियम् ॥ ८७७ ॥
सम्यक्त्वज्ञानभाजो जिनपतिकथितं ध्वस्तदोषप्रपञ्चं
संसारासारभीता दधति सुधियो ये व्रतं श्रावकीयम् ।
भुक्त्वा भोगानरोगान्वरयुवतियुताः स्वर्गमर्त्येश्वराणां
ते निःस्थानन्तसौख्यं शिवपदमपदं व्यापदं यान्ति मर्त्याः ॥ ८७८ ॥

इति श्रावकधर्मनिरूपणम् ॥ ११ ॥

प्रणम्य सर्वज्ञमनन्तमीश्वरं जिनेन्द्रचन्द्रं धुतकर्मबन्धनम् ।
विभाष्यते येन दुरन्तसंसृतिच्छिदुच्यते मोहतमोपहं तपः ॥ ८७९ ॥
विनिर्मलानन्तसुखैककारणं दुरन्तदुःखानलवारिदागमम् ।
द्विधा तपोऽभ्यन्तरबाह्यभेदतो वदन्ति षोढा पुनरेकशो जिनाः ॥ ८८० ॥
करोति साधुर्निरपेक्षमानसो विमुक्तये मन्मथशत्रुशान्तये ।
स्वाख्यमपास्यामलशर्म तपस्सता विधीयते येन मनःकपिर्वशम् ॥ ८८१ ॥
शमाय रागस्य वशाय चेतसो जयाय निद्रातमसो गरीयसः ।
सुखाप्तये संयमसाधनाय च तपो विधत्ते मितभोजनं मुनिः ॥ ८८२ ॥
विचित्रसंकल्पलतां विशालिनीं यतो यतिर्दुःखपरम्पराफलम् ।
लुनाति तृष्णाजननीं स मुक्तयेव वेश्मादिनिरोधनं तपः ॥ ८८३ ॥
विजित्य लोकं निखिलं सुरेश्वरा वशे न नेतुं प्रभवो भवन्ति ये ।
प्रयाति येनाक्षगणाः स वश्यतां रसोज्झनं तन्निगदन्ति साधवः ॥ ८८४ ॥
विचित्रभेदा तनुतापनक्रिया विधीयते या श्रुतिदर्शितक्रमात् ।
तपस्तनुक्लेशमयं प्रचक्ष्यते मनस्तनुक्लेशविनाशनक्षमम् ॥ ८८५ ॥
यदासनं स्त्रीपशुषण्ढवर्जितो मुनिर्निधत्ते पठनादिसिद्धये ।
विविक्तशय्यासनसंज्ञिकं तपस्तपोधनस्तद्विदधाति मुक्तये ॥ ८८६ ॥
मनोवचःकायवशानुपागतो विशोध्यते येन मलो मनीषिभिः ।
श्रुतानुरूपं मलशोधनं तपो विधीयते तद्व्रतशुद्धिहेतवे ॥ ८८७ ॥
प्रयाति रत्नत्रयमुख्यकं तपो यतो हिनस्त्यर्जितकर्म सर्वथा ।
यतः सुखं निस्समुपैति पावनं विधीयतेऽसौ विनयो यतीश्वरैः ॥ ८८८ ॥
तपोधनानां व्रतशीलशालिनामनेकरोगादिनिपीडितात्मनाम् ।
शरीरतो प्रासुकभेषजेन च विधीयते व्यावृतिरुज्ज्वलादरात् ॥ ८८९ ॥
नियम्यते येन मनोऽतिचञ्चलं विलीयते येन पुरार्जितं रजः ।
विहीयते येन भवाश्रवोऽखिलः स पीयते तज्जिनवाक्यमर्चितम् ॥ ८९० ॥
ददाति यत्सौख्यमनन्तमव्ययं तमोऽपि लोपं श्रुतभावबोधकम् ।
क्षणेन भस्मीकुरुते च पातकं विधीयते ध्यानमिदं तपोधनैः ॥ ८९१ ॥

यतो जनो भ्राम्यति जन्मकानने यतो न सौख्यं लभते कदाचन ।
यतो मतं नश्यति मुक्तिकारणं परिग्रहोऽसौ त्रिविधो विमुच्यते ॥८९२॥

इदं तपो द्वादशभेदमर्चितं प्रशस्तकल्याणपरम्पराकरम् ।
विधीयते यैर्मुनिभिस्तमोपहं न लभ्यते तैः किमु सौख्यमक्षयम् ॥८९३॥

तपोनुभावो न जिनस्य बुध्यते विशुद्धबोधैरमिताक्षगोचरैः ।
यदन्यनिःशेषगुणैरपाकृतं तपोधिकं येन जगत्यपि पूज्यते ॥ ८९४ ॥

विवेकिलोकैस्तपसो दिवानिशं विधीयमानस्य विलोकिता गुणाः ।
तपो विधत्ते सहितस्य मानवः समस्तलोकस्य स जायते प्रियः ॥८९५॥

तनोति धर्मं विधुनोति कल्मषं हिनस्ति दुःखं वितनोति संमदम् ।
चिनोति सत्त्वं विनिहन्ति तामसं तपोऽथवा किं न करोति देहिनाम्॥८९६

अवाप्य तत्त्वं भवकोटिदुर्लभं न कुर्वते ये जिनभाषितं तपः ।
महार्घरत्नाकरमेत्य सागरं भवन्ति तेऽङ्गारभरार्थसंग्रहाः ॥ ८९७ ॥

अपारसंसारसमुद्रतारकं न तन्वते ये विषयाकुलास्तपः ।
विहाय ते हस्तगतामृतं स्फुटं पिबन्ति मूढाः सुखलिप्सया विषम्॥८९८॥

जिनेन्द्रचन्द्रोदितमस्तदूषणं कषायमुक्तं विदधाति यस्तपः ।
न दुर्लभं तस्य समस्तविष्टपे प्रजायते वस्तु मनोज्ञमीप्सितम् ॥८९९॥

यतो दुरन्ताय गतो विमूढतां विलोक्य तां सद्विदुःखदायिनीम् ।
सुसाध्यमप्यप्रविधानतस्तपो यतो जनो दुःखकरोऽयमन्यते ॥ ९०० ॥

कृतः शमस्येन्द्रियजो न जायते कृतः शमश्चेत्कृतेऽनर्थं सुखम् ।
कृतः शमस्येन्द्रियते फलाय च न स शमः संयुतयेन मन्यते ॥९०१॥

शमं विना नास्ति महाफलोदयः शमं विना नास्ति सुखं कदाचन ।
यतस्ततः साधुजनैस्तपःशमो न मन्यतेऽनन्तसुखो महाफलः ॥९०२॥

महर्द्धिदं सागरयोधतो यथा शमं विधत्ते विपयेच्छया यथा ।
तपःशमं चेत्कुरुते तथा जनः किमश्नुतेऽनन्तसुखं न पावनम् ॥९०३॥

समस्तदुःखक्षयकारणं तपो विमुच्य योगी विषयाभिसेवते ।
विहाय सोऽनर्घ्यमणिं सुखावहं विचेतनः स्वीकुरुते बलोपलम् ॥९०४॥

अनिष्टयोगात्प्रियविप्रयोगतः परापमानाद्धनहीनजीवितात् ।
अनेकजन्मव्यसनप्रबन्धतो बिभेति यो यस्तपसो बिभेति सः ॥ १०५ ॥
न बान्धवा न स्वजना न वल्लभा न भृत्यवर्गाः सुहृदो न पार्थिवाः ।
शरीरिणस्तद्वितरन्ति सर्वथा तपो जिनोक्तं विदधाति यत्सुखम् ॥ १०६ ॥
भुक्त्वा भोगानरोगानमरयुवतिभिर्भासिते स्वर्गवासे
मर्त्यावासेऽप्यनर्घ्यान्सखिजनविनयश्रीयशोराशिशुभ्रीकृताशः ।
यास्यन्त्येऽनन्तसौख्यां त्रिभुवननुतां मुक्तिकान्तां यतोऽङ्गी
जैनेन्द्रं तत्तपोऽर्घ्यं धुतकलिकमलं भजत भजनोत्थ ॥ १०७ ॥
दुःखक्रोधीरुदाह्यं दहति भववनं यत्कृशानोपमार्थं
यत्पूतं धूतपापं वितरति परमं शाश्वतं मुक्तिसौख्यम् ।
जन्मारिं हन्तुकामा भवनमदविषस्त्यक्तनिःशेषसङ्गा-
स्तत्त्रैलोक्यं तपो ये विदधति यतयस्ते सतां नः पुनन्तु ॥ १०८ ॥
जीवाजीवादितत्त्वप्रकटनपटवो ध्वस्तकन्दर्पदर्पा
निर्धूतक्रोधयोधा भुवि मथितमदा दयाविपालनपरा ।
ये तप्यन्तेऽनपेक्षं जिनगदिततपो मुक्तये मुक्तसङ्गा-
स्ते मुक्तिं मुक्तबाधाममितगतिगुणा साधवो मे दिशन्तु ॥ १०९ ॥
ये नित्यं जन्ममृत्युव्यसनशिखिशिखासाकीर्णमालोक्य लोकं
संसारोद्वेगवेगप्रचलितमनसः पुत्रमित्रादिकेषु ।
मोहं मुक्त्वा नितान्तं धृतविपुलशमाः सर्ववासं निरस्य
यावाल्यारिप्रहत्यै धृतिविमलधियस्तांस्तुवे साधुमुख्यान् ॥ ११० ॥
यस्मिन्कुम्भद्रुमोरस्थलकमलवनान्यास्यतां यान्त्यशोषा-
मोषन्मार्तण्डचण्डस्फुरदुरुकिरणाकीर्णदिक्चक्रवाला ।
भूमिर्भूम्ना समन्तादुपचिततपसा सेवया ग्रीष्मकाले
सन्तिष्ठन्तेऽग्रमूर्ध्नि धृतविततधृतिध्वस्तजन्मा भजन्ते ॥ १११ ॥
यत्राश्रिप्रबलकम्पा मधुरकरनिकायपर्णधाराः क्षरन्ते
यस्मेन्द्रेष्वासविद्युद्विरतिककुभो मेघसंघा नदन्ति ।

मायामाकाशवेश्मास्तरलतमनसः संभयन्ते भयासु
यमानेहस्ससक्ताः सततगतिकृतारावभीमासमीता ॥ ९१२ ॥
यत्र प्रालेयराशिद्रुमनलिनवनोन्मूलनोद्यत्प्रमाण
सत्कार दन्तवीणारुणितकृतिचतुरः प्राणिनां वाति वातः ।
स्थितीपर्के सममं मगतधृतिचतुर्वर्गगा योगिवर्या-
स्ते ध्यानासक्तचित्ताः पुरशिखिशिरनिष्ठाः शीतलाः प्रेरयन्ति ॥९१३॥
यत्रवारिप्रकम्पविधिरचतुरः मोचनो(?)भीमवर्षी
पयापरैः प्रचारः प्रचुररुजिचयाम्भाशिचित्रयोगाः ।
धाराम्बुभैः प्रपद्ये रुधिरविरचनैरर्चनीयैरनर्घ्यै
नित्यर्घ्यं मार्गयंताम पश्चमचक्षमनुध्यानकाम्यार्पयन्तु ॥ ९१४ ॥
आशीर्विध्वस्तकन्तोर्विपुलशमभृतः श्रीमतः कान्तकीर्तेः
सूरेर्यातस्य पारं श्रुतसलिलनिधेर्देवसेनस्य शिष्यः ।
विज्ञाताशेषशास्त्रो व्रतसमितिभृतामग्रणीरस्तकोपः
श्रीमान्मान्यो मुनीनाममितगतियतिस्त्यक्तनिःशेषसङ्गः ॥ ९१५ ॥

इति सुभाषितरत्नसंदोहनिरूपणम् ॥ ३२ ॥

अलङ्घ्यमहिमालयो विपुलसत्त्ववानुन्नति-
र्गरस्थिरगभीरतो गुणमणिः पयोवारिधिः ।
समस्तजनता सतां श्रियमनश्वरीं देहिनां
सदाऽस्तजनकम्पुतो विबुधसेवितो यत्नवान् ॥ ९१६ ॥
तस्य ज्ञातसमस्तशास्त्रसमयः शिष्यः सतामग्रणीः
श्रीमान्माथुरसंघसाधुतिलकः श्रीनेमिषेणोऽभवत् ।
शिष्यस्तस्य महात्मनः शमयुतो निर्धूतमोहद्विषः
श्रीमन्माधवसेनसूरिरभवत्क्षोणीतले पूजितः ॥ ९१७ ॥
कोपारातिविघातकोऽपि सकृपः सोमोऽप्यदोषाकरो
जैनोऽप्युग्रतरस्तपो गतभयो भीतोऽपि संसारतः ।
निष्कामोऽपि समिद्धमुक्तिवनितासक्तोऽपि यः संयत-
स्त्यारोपितमानसो धृततपोऽप्यव्यर्थमियोऽप्यमियः ॥ ९१८ ॥

अनिष्टयोगात्प्रियविप्रयोगतः परापमानाद्धनहीनजीवितात् ।
अनेकजन्मव्यसनप्रबन्धतो बिभेति यो यस्तपसो बिभेति सः ॥ १०५ ॥
न मन्मथो न स्वजना न वल्लभा न भृत्यवर्गाः सुहृदो न मातरः ।
शरीरिणस्तद्वितरन्ति सर्वथा तपो जिनोक्तं वितनोति यत्सुखम् ॥ १०६ ॥
भुक्त्वा भोगानभोगानमरयुवतिभिर्भाविते स्वर्गवासे
मर्त्यावासेऽप्यनर्घ्यान्क्षितिविभवपयोराशिशुद्धीकृताशः ।
यास्यन्त्येऽनन्तसौख्यां त्रिभुवनमहितां मुक्तिकान्तां मनोज्ञां
जैनेन्द्रं तत्तपोऽत्र प्रवरविकमलं भव्य भव्यनोघ ॥ १०७ ॥
दुःखक्षोणीरुहाणां दहति भववनं वह्निलीलोपवर्गि
यत्तूर्णं पूतभावं वितरति परमं साम्प्रतं मुक्तिसौख्यम् ।
जन्मारिं हन्तुकामा मदनमदमिव त्यक्तनिःश्रेयसश्री-
स्तप्त्वैनेत्थं तपो ये विदधति यतयस्ते मनो मे पुनन्तु ॥ १०८ ॥
जीवाजीवादितत्त्वप्रकटनपटवो ध्वस्तकन्दर्पदर्पा
निर्धूतक्रोधयोधा भुवि महितमदा दुर्विपाकावमाना ।
ये तप्यन्तेऽनपेक्षं जिनगदिततपो मुक्तये मुक्तसङ्गा-
स्ते मुक्तिं मुक्तबाधाममितगतिगुणाः साधवो नो दिशन्तु ॥ १०९ ॥
ये नित्यं जन्ममृत्युव्यसनशिखिशिखाशालिनमालोक्य लोकं
संसारोद्वेगवेगप्रचलितमनसः पुत्रमित्रादिकेषु ।
मोहं मुक्त्वा नितान्तं धृतविपुलशमा सद्यवासं निरस्य
मायाब्धारिक्षयस्यै धृतिविमलधियस्तान्नुवे साधुमुख्यान् ॥ ११० ॥
अस्मिञ्जृम्भत्प्रतोऽत्यर्थजनकवसमानस्वभावे यान्त्यपोषा
मोषन्मार्तण्डचण्डस्फुरदुरुकिरणाकीर्णविभ्रमकमाजः ।
भूमिर्भुक्ता समन्तादुपचिततपमासंयता ग्रीष्मकाले
तस्मिन्नैकाग्रमग्ना धृतविततधृतिव्यक्तभावाः प्रसवन्ते ॥ १११ ॥
धाराविपुलकम्रा मधुरजरविभवर्णधाराः पतन्ते
अत्यन्तेष्वाससिन्धुविरतककुभो मेघसंघा भवन्ति ।

मासाशाकाशवेश्मास्तसकलमलमलाः संभवन्ते सपाद्धु
   यत्रानेहस्सरत्नाः सततगतिहतारामभीमास्तभीताः ॥ ९१२ ॥
यत्र मार्कण्डरश्मिप्रतपनविनोन्मुक्तनोपक्रमाणः
   सास्मर वन्सपीणाङ्घिकृतिचतुरः माणिनां याति वातः ।
विच्छीर्णाङ्गं समग्रं भगवप्रतिचतुर्वर्गभगा योगिवर्या-
   स्ते ध्यानासक्तचित्ताः पुरुशिशिरनिशाः शीतलाः प्रेरयन्ति ॥ ९१३ ॥
यावचारित्रचक्रमविचिचितचतुराः मोपको(?)श्रीमचर्चा
   पथाचारे प्रचारः मधुरकपिचयाभ्यासचित्रप्रियोगाः ।
यावद्भुवे प्रपञ्चे रुचिरविरचनैरर्चनीयैरचर्चा
   मितचर्चां मार्गयताम पदमचलमनूचानमभ्यर्पयन्तु ॥ ९१४ ॥
मासीदिग्वस्तकन्दर्पविपुलशमसुतः श्रीमत कान्तकीर्तिः
   सूरेर्यातस्य पारं श्रुतसलिलनिधेर्देवसेनस्य शिष्यः ।
विज्ञाताशेषशास्त्रो व्रतसमितिभृतामग्रणीरस्तकोपः
   श्रीमान्मान्यो मुनीनाममितगतियतिस्त्यक्तनिःशेषसङ्गः ॥ ९१५ ॥

इति द्वादशविधतपश्चरणनिरूपणम् ॥ ३२ ॥

अलङ्घ्यमहिमालयो विपुलसत्त्ववानसमपि-
   धैरस्थिरगभीरतो गुणमणिः पयोवारिधिः ।
समस्तजनता सतां श्रियमसम्पदी देहिनां
   सदाऽमृतजलच्युतो विबुधसेवितो दयवान् ॥ ९१६ ॥
तस्य ज्ञातसमस्तशास्त्रसमयः शिष्यः सतामग्रणीः
   श्रीमान्माथुरसंघसाधुतिलकः श्रीनेमिषेणोऽभवत् ।
शिष्यस्तस्य महात्मनः शमयुतो निर्धूतमोहद्विषः
   श्रीमान्माधवसेनसूरिरभवत्क्षोणीतले पूजितः ॥ ९१७ ॥
कोपारातिविघातकोऽपि सकृपः क्षोमोऽप्यदोषाकरो
   जैनोऽप्युन्नतरूपको गतभयो भीतोऽपि संसारतः ।
निष्कामोऽपि समिद्धमुक्तिवनितासक्तोऽपि यः संयतः
   सत्यारोपितमानसो धृतशमोऽप्यर्थ्यप्रियोऽप्यप्रियः ॥ ९१८ ॥

दलितमदनशत्रोर्भव्यनिर्व्याजबन्धोः
शमदमयममूर्तिश्चन्द्रशुभ्रोरुकीर्ति ।
अमितगतिरभूद्यस्तस्य शिष्यो विपश्चि-
द्विरचितमिदमर्थ्यं तेन शास्त्रं पवित्रम् ॥ ९१९ ॥

यः सुभाषितसंदोहं शास्त्रं पठति भक्तितः ।
केवलज्ञानमासाद्य यात्यसौ मोक्षमक्षयम् ॥ ९२० ॥

यावच्चन्द्रदिवाकरौ दिवि गतौ भिन्तस्तमः शार्वरं
यावन्मेरुधरात्रिणीपरिवृढौ नो मुञ्चतः स्वस्थितिम् ।
यावत्पाति धरातलमहत्तरतनुर्गङ्गा हिमाद्रेर्मुखं
तावच्छास्त्रमिदं करोतु विदुषां पृथ्वीतले संमदम् ॥ ९२१ ॥

समारूढे पूतत्रिदशवसतिं विक्रमनृपे
सहस्रे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके(१०५०) ।
समाप्ते पञ्चम्यामवति धरणीं मुञ्जनृपतौ
सिते पक्षे पौषे बुधहितमिदं शास्त्रमनघम् ॥ ९२२ ॥

इत्यमितगतिविरचितसुभाषितरत्नसंदोहः समाप्तः ।

अञ्चितभवनपद्मोर्माधवसेनगुरोः
समदमयममूर्तिश्चन्द्रशुभ्रोरुकीर्तिः ।
अमितगतिरभूत्तस्य शिष्यो विपश्चि-
द्विरचितमिदमर्थ्यं तेन शास्त्रं पवित्रम् ॥ ९१९ ॥

यः सुभाषितसंदोहं शास्त्रं पठति भक्तितः ।
केवलज्ञानमासाद्य यात्यसौ मोक्षमक्षयम् ॥ ९२० ॥

यावच्चन्द्रदिवाकरौ दिवि गतौ भिन्तस्तमः शार्वरं
यावन्मेरुरपाञ्जिमीपरिवृतो भो मुखद सासिदिम् ।
यावद्याति सरस्वमहुरसतुर्गंगा हिमाद्रेर्मुखं
तावच्छास्त्रमिदं करोतु विदुषां पृथ्वीतले संमदम् ॥ ९२१ ॥

समारूढे पूतत्रिदशवसतिं विक्रमनृपे
सहस्रे वर्षाणां प्रभवति हि पञ्चाशदधिके(१०५०) ।
समाप्ते पञ्चम्यामवति धरणीं मुञ्जनृपतौ
सिते पक्षे पौषे बुधहितमिदं शास्त्रमनघम् ॥ ९२२ ॥

इत्यमितगतिविरचितसुभाषितरत्नसंदोहः समाप्तः ।

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनावान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाण जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्व हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्त मत्स्यभवस्यायामप्रतर-संहरणसमयद्वय च पनकभवसम्बन्धि न सभवतीति त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेद बोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति द्रव्य भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्यावधिः प्रवर्तते। तदपि चालम्ब्यमान द्रव्य द्विविधम्-गुरुलघु, अगुरुलघु च। तत्र तैजसप्रत्यासन्न गुरुलघु,

---

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है। इस तरह उस के शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बतलाया गया है।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि " त्रिसमयाहारकत्व " यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है। इसलिये प्रथम समयमें मत्स्यभव के शरीर के आयाम के संहरण तथा द्वितीय समयमें प्रतर के संहरण करनेमें जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसंबंधी नहीं हैं, अतः त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नहीं बनता है।

यहाँ यह समझना चाहिये-पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्ती द्रव्य का अवलम्बन कर के अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है। वह अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है। उनमें तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીરનુ જે પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનુ બતાવ્યુ છે

તેમનુ એવુ કથન બરાબર નથી કારણ કે " त्रिसमयाहारकत्व " આ વિશેષણ પનક જીવનુ જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યભવના શરીરના આયામનુ સહરણ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનુ સહરણ કરવામા જે બે સમય લાગે છે તે પનકભવસબધી નથી તેથી त्रिसमयाहारकत्व રૂપ વિશેષણ પનક જીવનુ બનતુ નથી

અહી એમ સમજવુ જોઈએ-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ, અને ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ અવલબન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે તેઓમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

पनकजीव एव पृथिव्याद्यन्यजीवापेक्षया सूक्ष्मः सूक्ष्मतरः सूक्ष्मतमश्च भवतीत्यत पनकग्रहणम् ।५।

पनकजीव एव च सर्वजघन्यदेहो भवतीति जघन्यावगाहनाग्रहणम् ।६।

केचित्तु—'त्रिसमयाहारकस्य' इति–आयामसंहरणप्रतरकरणरूपः प्रथमः समयः १, प्रतरसंहरणसूचीकरणरूपो द्वितीयः समयः २, तृतीयस्तु सूचीसंहारेण पनकत्वेनोत्पत्तिसमयः ३, ततश्च त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयः, विग्रहगत्यभावादाहारकश्च एतेषु त्रिष्वपि समयेष्वाहारकस्तस्मादुत्पत्तिसमय एव त्रिस-

इस पनक संज्ञा से संबोधन करने का प्रयोजन यह है कि अन्य पृथिवी आदि जीवों की अपेक्षा पनक जीव ही सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम होता है।५।

इसकी जघन्य अवगाहना का ग्रहण इसलिये किया गया है कि पनक जीव ही सर्व जीवों की अपेक्षा जघन्य शरीर वाला होता है।६।

कोई २ आचार्य ऐसा कहते हैं कि पनक जीव की पर्यायमें उत्पन्न होने वाला वह महामत्स्य का जीव प्रथम समयमें अपने शरीर के आयाम का संहरण करता है और यह आयाम का संहरण ही प्रतर का करना है। द्वितीय समयमे प्रतर का संहरण और सूची का करना होता है। तृतीय समयमें सूची के संहार से और पनकरूप पर्याय से उत्पन्न होता है। इस तरह तीन समय लगते है। तथा विग्रहगति के अभाव से यह आहारक हो जाता है। इस प्रकार तीनो समयोमें यह आहारक होता है। इसलिये उत्पत्तिसमयमे ही तीन समय वाला वह आहारक

(५) આ પનકસંજ્ઞાથી સંબોધન કરવાનું પ્રયોજન એ છે કે બીજા પૃથિવી આદિ જીવોની અપેક્ષાએ પનક જીવજ સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ હોય છે

(૬) તેની જઘન્ય અવગાહના એ માટે ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે કે પનક જીવ જ સર્વજીવોની અપેક્ષાએ જઘન્ય શરીરવાળો હોય છે

કોઈ કોઈ આચાર્ય એવું કહે છે કે પનક જીવની પર્યાયમાં ઉત્પન્ન થનારા તે મહામત્સ્યનો જીવ પ્રથમ સમયમાં પોતાના શરીરના આયામનું સંહરણ કરે છે અને આ આયામનું સંહરણ જ પ્રતરનું કરવું છે બીજા સમયમાં પ્રતરનું સંહરણ અને સૂચીનું કરવું થાય છે ત્રીજા સમયમાં સૂચીનું સંહારણ કરીને પનકરૂપ પર્યાયથી ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે ત્રણ સમય લાગે છે તથા વિગ્રહગતિના અભાવથી તે આહારક થઈ જાય છે આ રીતે ત્રણે સમયોમાં તે આહારક હોય છે તેથી ઉત્પત્તિ સમયે જ ત્રણ સમયવાળો તે

मयाहारकः सूक्ष्मः पनकजीवो जघन्यावगाहनावान् भवति, अतस्तच्छरीरप्रमाण जघन्यमवधिक्षेत्र-मिति वदन्ति।

तदयुक्तम्—त्रिसमयाहारकत्व हि पनकजीवविशेषणतया प्रोक्त मत्स्यभवस्यायामप्रतर-सहरणसमयद्वय च पनकभवसम्बन्धि न सभवतीति त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनकजीवस्य नोपपद्यते ॥

अत्रेद बोध्यम्—एतावत्प्रमाणस्य जघन्यक्षेत्रस्य तैजसप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति द्रव्य भाषाप्रायोग्यवर्गणापान्तरालवर्ति च द्रव्यमालम्ब्यावधिः प्रवर्तते । तदपि चालम्ब्यमान द्रव्य द्विविधम्-गुरुलघु, अगुरुलघु च। तत्र तैजसप्रत्यासन्न गुरुलघु,

---

सूक्ष्म पनक जीव जघन्य अवगाहना वाला होता है। इस तरह उस के शरीर का जो प्रमाण होता है तत्प्रमाण जघन्यक्षेत्र अवधिज्ञान का बतलाया गया है।

ऐसा कहना उनका ठीक नहीं है कारण कि "त्रिसमयाहारकत्व" यह विशेषण पनक जीव का ही कहा है। इसलिये प्रथम समयमे मत्स्यभव के शरीर के आयाम के सहरण तथा द्वितीय समयमे प्रतर के सहरण करनेमे जो दो समय लगते हैं वे पनकभवसबधी नहीं हैं, अतः त्रिसमयाहारकत्वरूप विशेषण पनक जीव का नहीं बनता है।

यहाँ यह समझना चाहिये-पूर्वोक्तप्रमाणपरिमित जघन्य क्षेत्र के तैजसप्रायोग्यवर्गणा के मध्यवर्ती द्रव्य का और भाषाप्रायोग्यवर्गणाके मध्यवर्ती द्रव्य का अवलम्बन कर के अवधिज्ञान प्रवृत्त होता है। वह अवलम्ब्यमान द्रव्य गुरुलघु और अगुरुलघु के भेद से दो प्रकार का है। उनमें तैजसप्रत्यासन्न द्रव्य गुरुलघु है और भाषाप्रत्यासन्न द्रव्य अगुरु

સૂક્ષ્મ પનક જીવ જઘન્ય અવગાહનાવાળો હોય છે આ રીતે તેના શરીરનુ જે પ્રમાણ હોય છે તે પ્રમાણ જ જઘન્યક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનુ બતાવ્યુ છે

તેમનુ એવુ કથન બરાબર નથી કારણ કે "त्रिसमयाहारकत्व" આ વિશેષણ પનક જીવનુ જ કહેલ છે, તેથી પ્રથમ સમયમા મત્સ્યભવના શરીરના આયામનુ સહરણ, તથા બીજા સમયમા પ્રતરનુ સહરણ કરવામા જે બે સમય લાગે છે તે પનકભવસબધી નથી તેથી त्रिसमयाहारकत्व રૂપ વિશેષણ પનક જીવનુ બનતુ નથી

અહી એમ સમજવુ જોઈએ-પૂર્વોક્તપ્રમાણપરિમિત જઘન્ય ક્ષેત્રના તૈજસપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ, અને ભાષાપ્રાયોગ્યવર્ગણાના મધ્યવર્તી દ્રવ્યનુ અવલબન કરીને અવધિજ્ઞાન પ્રવૃત્ત થાય છે તે અવલમ્બ્યમાન દ્રવ્ય ગુરુલઘુ અને અગુરુલઘુના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે તેઓમા તૈજસપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય

भाषाप्रत्यासन्न चागुरुलघु। तद्गताश्च पर्यायान् चतुःसंख्यानेव वर्णगन्धरसस्पर्शलक्षणान् जघन्यावधिज्ञानी पश्यति, न शेषानिति।

अयमत्र सारांशः—अङ्गुलासंख्येयभागप्रमाण जघन्य क्षेत्रमवधिज्ञानस्य भवति। अर्थात्—अङ्गुलप्रमाणस्य क्षेत्रस्य असंख्येयानि खण्डानि कृतस्य एकस्मिन् असंख्येयभागे यावन्ति द्रव्याणि समवस्थितानि तानि जघन्यावधिज्ञानी पश्यति ॥ गा०१ ॥

एव जघन्यमवधिक्षेत्रमुक्त्वा, उत्कृष्टमवधिक्षेत्रमाह—

मूलम्—सव्व—बहु—अगणिजीवा, निरंतरं जत्तियं भरिज्जंसु ।
खित्त सव्वदिसागं, परमोही खित्तनिद्दिट्ठो ॥ २ ॥

छाया—सर्वबह्वग्निजीवा,—निरन्तर यावद् भृतवन्तः ।
क्षेत्र सर्वदिक्कं, परमावधिः क्षेत्रनिर्दिष्टः ॥ २ ॥

टीका—'सव्वबहुअगणिजीवा' इत्यादि । सर्वबह्वग्निजीवाः—इह सर्व-

लघु है। इनमे रहे हुए वर्ण रस गध स्पर्शरूप चार पर्यायों को ही जघन्य अवधिज्ञानी देखता है, शेष को नहीं। इसका साराश यह है—

अगुलका असख्यातवा भाग क्षेत्र अवधिज्ञान का जघन्य विषय है, इस का तात्पर्य यह है कि अगुलप्रमाण क्षेत्र के असखयात टुकडे करो, अत का जो असख्यातवा टुकडा बचे उसमें जितने रूपी द्रव्य अवस्थित हों उन्हे जघन्य अवधिज्ञानी जानता और देखता है।

इस प्रकार अवधिज्ञान का जघन्य क्षेत्र कह कर अब उत्कृष्ट क्षेत्र कहते हैं—'सव्व—बहु—अगणि जीवा' इत्यादि।

ગુરુલઘુ છે અને ભાષાપ્રત્યાસન્ન દ્રવ્ય અગુરુલઘુ છે તેમનામા રહેલ વર્ણ, ગ ધ, સ્પર્શરૂપ ચાર પર્યાયોને જ જઘન્યઅવધિજ્ઞાની જુએ છે, બીજાને કોઇ નહીં તેનો સારાશ આ છે—

અ ગુલનો અસખ્યાતમો ભાગ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો જઘન્ય વિષય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે અ ગુલના માપના ક્ષેત્રના અસખ્ય ટુકડા કરો છેવટનો જે અસખ્યાતમો ટુકડો બચે તેમા જેટલા રૂપી દ્રવ્યો રહેલ હોય તેમને જઘન્ય અવધિજ્ઞાની જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ જઘન્ય ક્ષેત્ર કહીને હવે ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર કહે છે—"सव्वबहुअगणिजीवा" ઇત્યાદિ

शब्देन विवक्षितकालवर्तिनो वह्निजीवा यावन्तः सन्ति, त एव सर्वे गृह्यन्ते। ततश्च ये भूत-भविष्यत्कालावस्थायि वह्निजीवाः, ये च शेषजीवास्तेषां ग्रहणं नास्ति, असंभवात्। सर्वेभ्यः=विवक्षितकालवर्तिभ्योऽग्निजीवेभ्य एव ये बहवस्ते सर्ववहवः, अग्नयश्च ते जीवाः, अग्निजीवाः, सर्वबहवश्च तेऽग्निजीवा सर्वबह्वग्निजीवाः, सर्वदिक्कं=सर्वदिग्भावावस्थितं क्षेत्रम्-आकाशं, निरन्तरं-अन्तररहितं, क्रियाविशेषणमेतत्, विशिष्टसूचीरचनया रचिताः सन्तः, यावत्=यत्परिमाणं भृतवन्तः= व्याप्तवन्तः, परमावधिः-परमश्चासाववधिः स तथा, क्षेत्रनिर्दिष्टः-क्षेत्रम्=अनन्तरोक्त प्रभूताग्निजीवप्रमितमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः=प्रतिपादितो गणधरादिभिरिति। ततश्चावधेः पर्यायेण एतावत् क्षेत्रमुत्कृष्टतो विषय इति भावः।

'भृतवन्तः' इति भूतकालनिर्देशश्च 'अजितस्वामिकाल एव प्रायः सर्वबहवोऽग्निजीवा भवन्ति स्म' इति सूचयितुम्-'सर्वबहु' इति विशेषणम्। 'अस्यामवसर्पिण्या'-मित्य-

इस गाथामें सर्वशब्द से विवक्षित कालवर्ती अग्निजीव जितने हैं वे ही सब ग्रहण किये गये है। भूत-भविष्यत-कालवर्ती अग्निजीव तथा और जो शेष जीव हैं वे ग्रहण नही किये गये है। इस तरह विवक्षितकालवर्ती अग्निजीवों से और भी जो अग्निजीव है वे सर्वबहु अग्नि जीव समस्त दिगवस्थित जितने आकाशरूपी क्षेत्र को निरन्तर रूपमें-अन्तर न रहे इस रूपमें-भरते है-उसे व्याप्त करते हैं उतना क्षेत्र उत्कृष्ट अवधिज्ञान का विषय है। ऐसा गणधरादिकों ने कहा है।

इस गाथामें "भृतवन्तः" ऐसा जो भूतकालिक निर्देश किया है वह इस बात की सूचना के लिए है कि अजित स्वामी के समयमें ही प्रायः सर्वबहुअग्निजीव थे। "सर्व बहु" यह विशेषण इस अवस-

આ ગાથામા 'સર્વ' શબ્દથી વિવક્ષિતકાળવર્તી અગ્નિજીવ જેટલા છે તે બધા ગ્રહણ કરેલ છે ભૂત-ભવિષ્યકાળવર્તી અગ્નિજીવ તથા બીજા જે બાકીના જીવો છે તે ગ્રહણ કરેલ નથી આ રીતે વિવક્ષિતકાળવર્તી અગ્નિજીવો સિવાયના બીજા પણ જે અગ્નિજીવો છે તે બધા-બહુઅગ્નિજીવ સમસ્ત દિગવસ્થિત જેટલા આકાશરૂપ ક્ષેત્રને નિરતર રૂપમા (અતર ન રહે તે રૂપમા) ભરે છે, તેને વ્યાપ્ત કરે છે, એટલુ ક્ષેત્ર ઉત્કૃષ્ટ અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે એવુ ગણધરાદિકોએ કહ્યુ છે

આ ગાથામા 'ભૃતવન્ત' એવો જે ભૂતકાળનો નિર્દેશ કરેલ છે તે આ વાતની સૂચનાને માટે છે કે અજિતસ્વામીના સમયમા જ પ્રાય સર્વબહુઅગ્નિજીવ હતા 'સર્વબહુ' આ વિશેષણ આ અવસર્પિણી કાળનું સૂચક છે તથા

र्थस्य ख्यापनार्थम्। 'सर्वदिक्कम्' इत्यनेन सर्वतः सूचीपरिभ्रमण ममितमेव सूचितम्।

अथवा—सर्वबह्वग्निजीवा निरन्तर यावत् सर्वदिक्क क्षेत्र भृतवन्तः, एतावति क्षेत्रे यान्यवस्थितानि द्रव्याणि, तत्परिच्छेदसामर्थ्ययुक्तः परमावधिः, क्षेत्रमङ्गीकृत्य निर्दिष्टः, इति। अथ साम्प्रदायिकोऽर्थ उच्यते—

अग्निजीवोत्पत्तेर्महावृष्ट्यादिना व्याघाताभावे समस्तभरतैरवतविदेहलक्षणासु पञ्चदशसु कर्मभूमिषु सर्वबहवो बादराग्निजीवा भवन्ति। अवसर्पिण्या द्वितीय-तीर्थंकरकाले ये भवन्ति स्म, त एव गृह्यन्ते। तत्र हि बादराग्निजीवाना सधुक्षण-

र्पिणी काल का सूचक है। तथा–"सर्वदिक्कम्" यह विशेषण सूचिपरि-भ्रमणपरिमित क्षेत्र का ही सूचक है।

अथवा—सर्वबहुअग्निजीव निरन्तर सब दिशाओंमें रहे हुए जितने क्षेत्र को व्याप्त करते हैं इतने क्षेत्रमें जितने द्रव्य अवस्थित होते उतने द्रव्यों को जानने की शक्ति वाला यह परमावधिज्ञान, क्षेत्रकी अपेक्षा से कहा गया है।

अब साम्प्रदायिक अर्थ क्या है सो बतलाया जाता है—

अग्नि जीवो की उत्पत्ति का महावृष्टि आदि के द्वारा भी व्याघात नही होता है इसलिये पाच भरत, पाच ऐरवत, एव पाच महाविदेह, ये जो पन्द्रह कर्मभूमिया है इनमे सर्वबहुबादरअग्निजीव होते है। अवसर्पिणी कालमे द्वितीय तीर्थंकर के समयमे जो अग्नि जीव होते है वे ही यहा ग्रहण किये गये है, कारण कि उस समय बादर अग्नि

'सर्वदिक्कम्' આ વિશેષણ સૂચીપરિભ્રમણપરિમિત ક્ષેત્રનુ જ સૂચક છે

અથવા—સર્વબહુઅગ્નિજીવ નિરતર બધી દિશાઓમા રહેલ જેટલા ક્ષેત્રને વ્યાપ્ત કરે છે એટલા ક્ષેત્રમા જેટલા દ્રવ્ય રહેલા હોય છે એટલા દ્રવ્યોને જાણુવાની શક્તિવાળુ આ પરમાવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ કહેલ છે

હવે સાપ્રદાયિક અર્થ શો છે તે બતાવે છે—

અગ્નિજીવોની ઉત્પત્તિનો મહાવૃષ્ટિ આદિ વડે પણુ વ્યાઘાત થતો નથી તેથી પાચ ભરત, પાચ ઐરવત, અને પાચ મહાવિદેહ, તે પદર જે કર્મભૂ-મિઓ છે તેઓમા સર્વબહુબાદરઅગ્નિજીવ હોય છે અવસર્પિણી કાળમા બીજા તીર્થંકરના સમયમા જે અગ્નિજીવ હોય છે તેમને જ અહી ગ્રહણ કરેલ છે, કારણ કે તે સમયે બાદર અગ્નિજીવોની સધુક્ષણુ અને જ્વાલન આદિ

ज्वालनाद्यारम्भपराः सर्वेभ्योऽप्यतीताऽनागतेभ्यः प्रचुरा गर्भजमनुष्याः स्वभावादेव भवन्ति स्म।

यदोत्कृष्टाश्च सूक्ष्माग्नि जीवाः स्वभावत एव कथमपि सम्भवन्ति, तदैव एतैर्बादराग्निजीवैः सह सर्वबह्वग्निजीवाना परिमाण भवति। इदमत्र हृदयम्—अनन्तानन्तास्ववसर्पिणीषु मध्ये स एव कश्चित तीर्थंकरकालो गृह्यते, यत्र सूक्ष्माग्नि जीवा उत्कृष्टपदिन प्राप्यन्ते। ततश्च तैर्बादरैः सूक्ष्मैश्चाग्निजीवैरुत्कृष्टपदिभिर्मिलितैः सर्वबह्वग्निजीवाना परिमाण भवति।

तच्च सभवमात्रमाश्रित्य बुद्ध्या षड्विधरचनयाऽग्निजीवान् व्यवस्थापयितु रचनाया षड् भेदाः घनद्वय-प्रतरद्वय-श्रेणिद्वय-रूपाः कल्प्यन्ते। तत्र षष्ठो भेदो

जीवों की सधुक्षण एव ज्वालन आदि आरभक्रियाद्वारा उत्पत्ति करनेमें तत्पर गर्भज मनुष्य अतीतअनागतकालोद्भूत गर्भज मनुष्यों की अपेक्षा प्रचुर मात्रामें स्वभाव से ही थे।

जब उत्कृष्ट सूक्ष्मअग्निजीव स्वभावतः किसी निमित्तद्वारा उत्पन्न होते है तब ही इन बादराग्नि जीवों के साथ सर्वबहुअग्निजीवों का परिमाण आता है। तात्पर्य यह है कि अनतानत अवसर्पिणियो के बीच वही कोई एक तीर्थकरकाल ग्रहण किया जाता है कि जिसमें सूक्ष्मग्निजीव उत्कृष्ट पद को प्राप्त होते है। इस तरह उत्कृष्टपदप्राप्त ये बादर और सूक्ष्मअग्नि जीवों को मिलाने पर सर्वबहुअग्निजीवो का परिमाण होता है।

सर्वबहुअग्निजीवों का परिमाण निकालने के लिये अपनी बुद्धि से छह प्रकार की रचना की कल्पना करो, वे छह प्रकार ये हैं-(१) दो

આરભક્રિયાવડે ઉત્પત્તિ કરવામા તત્પર ગર્ભજ મનુષ્ય અતીત અનાગત કાળના જન્મેલા ગર્ભજ મનુષ્યોની અપેક્ષાએ મોટી માત્રામા સ્વભાવથી જ હતા

જ્યારે ઉત્કૃષ્ટ સૂક્ષ્મ અગ્નિજીવ સ્વભાવત કોઈ નિમિત્ત વડે પેદા થાય છે ત્યારે જ એ બાદરાગ્નિજીવોની સાથે સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણ આવે છે ભાવાર્થ એ કે અનતાનત અવસર્પિણીઓની વચ્ચે કોઈ એક તીર્થ કરનો સમય ગ્રહણ કરાય છે કે જેમા સૂક્ષ્માગ્નિજીવ ઉત્કૃષ્ટ પદને મેળવે છે આ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પદ પ્રાપ્ત કરનાર તે બાદર અને સૂક્ષ્મ અગ્નિજીવોને મેળવતા સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણ થાય છે

સર્વબહુ અગ્નિજીવોનુ પરિમાણ કાઢવાને માટે પોતાની બુદ્ધિથી છ પ્રકારની રચનાની કલ્પના કરો તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) બે ઘન (૨) બે પ્રતર

बहुतरक्षेत्रपूरण करोति। अन्ये पञ्च अनादेशाः, षष्ठस्तु श्रुतादेश इति। तथाहि-सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विप्रकारकः स्थाप्यते। तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः। स्वावगाहे च देहासंख्येयाकाशप्रदेश लक्षणे एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः। घनरचनाया नवाग्नि-जीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते।

अत्र स्थापना—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

एतेषां नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापितानां-

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि है। इनमें छठवा श्रेणीरूप भेद ही बहुतर क्षेत्र को पूरण करता है। अन्य पाच भेद अनादेश-शास्त्रसमत नही है। छठवां ही श्रुतादेश-शास्त्रसमत है।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है-समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है-प्रथम प्रकारमें एक एक आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है। द्वितीय प्रकारमें जितने असख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असख्यात प्रदेशमें एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है। इस तरह इस घनरचनामें असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं।

स्थापना यन्त्र—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

(વર્ગ) (૩) બે શ્રેણિ તેઓમા છઠ્ઠી શ્રેણીરૂપ ભેદ જ બહુતર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે છે અન્ય પાચ ભેદ અનાદેશ-શાસ્ત્રસમત નથી છઠ્ઠો શ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસમત છે

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોનો જે ઘન બનાવવામા આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર-સમચોરસ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે (૧) પહેલા પ્રકારમા એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમા જેટલા અસખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસખ્યાત પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવનીસ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ ઘનરચનામા અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપનાયન્ત્ર—

૦	૦	૦
૦	૦	૦
૦	૦	

मधस्तात् उपरिष्टाच्च अन्येऽपि नव नव जीवा इत्थमेव स्थाप्यन्ते। एप कल्पनया सप्तविंशत्या प्रथमो घनो भवति। स्थापना चेयम्

० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०

सद्भावतस्तु सर्वैरग्नि जीवैरेकैकाकाशप्रदेशव्यवस्थापितै घनो भवति। द्वितीयोऽपि घन इत्थमेव द्रष्टव्यः, किन्तु इह देहासंख्येयाकाशप्रदेशेष्वेकैक जीवो व्यवस्थाप्यते२।

एव वृत्ताकारः प्रतरोऽपि द्विविधो भवति। तथा हि-एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीवस्थापनया प्रथम, देहासंख्ये-

इन नौ अग्नि जीवों के भी प्रत्येक अग्नि जीव के ऊपर नीचे और भी नौ नौ अग्नि जीव स्थापित किये जाते हैं। स्थापना—

० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०

इस तरह की स्थापना से सत्ताईस २७ जीवों का यह प्रथम घन बन जाता है। इससे यह तात्पर्य निकलता है कि एक एक आकाश के प्रदेशमे व्यवस्थापित हुए असख्यात अग्नि जीवों का एक घन बन जाता है। द्वितीय घन भी इस तरह से होता है। किन्तु इस घनमे देहरूप असख्येय आकाशप्रदेशमे एक एक जीव ही स्थापित किया जाता है। इसी प्रकार वृत्ताकार प्रतर भी दो तरह से होता है—एक २ आकाश के प्रदेशमें एक एक अग्निजीवकी स्थापना से प्रथम प्रतर, और आकाश के असख्यात प्रदेशरुप स्वावगा-

તે નવ અગ્નિજીવોના પણ પ્રત્યેક અગ્નિજીવની ઉપર નીચે બીજા પણ નવ નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપના—

० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०
० ० ०	० ० ०	० ० ०

આ પ્રકારની સ્થાપનાથી સત્યાવીસ (૨૭) જીવોનો આ પ્રથમ ઘન બની જાય છે તેથી એ તાત્પર્ય નિકળે છે કે એક એક આકાશના પ્રદેશમા વ્યવસ્થાપિત થયેલ અસખ્યાત અગ્નિજીવોનો એક ઘન બની જાય છે બીજો ઘન પણ એજ રીતે થાય છે પણ આ ઘનમા દેહરૂપ અસખ્યેય આકાશ પ્રદેશમા એક એક જીવ જ સ્થાપિત કરાય છે આજ રીતે વૃત્તાકાર પ્રતર પણ બે રીતે થાય છે એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે પ્રથમ પ્રતર અને આકાશના

वहुतरक्षेत्रपूरण करोति। अन्ये पञ्च अनादेशाः, षष्ठस्तु श्रुतादेश इति। तथाहि-सर्वैरप्यग्निजीवैः समचतुरस्रो घनो द्विप्रकारकः स्थाप्यते। तत्र एकैकाकाशप्रदेशे एकैकाग्निजीव स्थापनया प्रथमो घनः। स्वावगाहे च देहासंख्येयाकाशप्रदेश लक्षणे एकैकाग्निजीवस्थापनया द्वितीयो घनः। घनरचनायां नवाग्नि-जीवाः असत्कल्पनया स्थाप्यन्ते।

अत्र स्थापना—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

एतेषां नवानामग्निजीवानां प्रत्येकमेकैकाकाशप्रदेशे व्यवस्थापितानां-

---

घन, (२) दो प्रतर (वर्ग), (३) दो श्रेणि है। इनमें छठवा श्रेणीरूप भेद ही वहुतर क्षेत्र को पूरण करता है। अन्य पांच भेद अनादेशशास्त्रसमत नहीं है। छठवा ही श्रुतादेश-शास्त्रसमत है।

इस का खुलाशा इस प्रकार से है-समस्त अग्निजीवों का जो घन बनाया गया है वह समचतुरस्र-समचतुष्कोण है, और उस की दो प्रकार से स्थापना की गई है-प्रथम प्रकारमे एक एक आकाश के प्रदेशमे एक एक अग्निजीव स्थापित किया गया है। द्वितीय प्रकारमे जितने असंख्यातप्रदेशरूप आकाशक्षेत्र को एक अग्निजीवके शरीर ने रोक रखा है उस स्वावगाहित देहरूप आकाश के असंख्यात प्रदेशमे एक एक अग्निजीव की स्थापना की गई है। इस तरह इस घनरचनामे असत्कल्पना द्वारा नौ अग्निजीव स्थापित किये जाते हैं।

स्थापना यन्त्र—

०	०	०
०	०	०
०	०	०

(વર્ગ) (૩) બે શ્રેણિ તેઓમા છઠ્ઠી શ્રેણીરૂપ ભેદ જ બહુતર ક્ષેત્રને પૂર્ણ કરે છે અન્ય પાચ ભેદ અનાદેશ-શાસ્ત્રસમત નથી છઠ્ઠો શ્રુતાદેશ જ શાસ્ત્રસમત છે

તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—સમસ્ત અગ્નિજીવોનો જે ઘન બનાવવામા આવેલ છે તે સમચતુરસ્ર-સમચોરસ છે, અને તેની બે રીતે સ્થાપના કરેલ છે (૧) પહેલા પ્રકારમા એક એક આકાશના પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરેલ છે (૨) બીજા પ્રકારમા જેટલા અસખ્યાતપ્રદેશરૂપ આકાશ ક્ષેત્રને એક અગ્નિજીવશરીરે રોકી રાખેલ છે તે સ્વાવગાહિત દેહરૂપ આકાશના અસખ્યાત પ્રદેશમા એક એક અગ્નિજીવનીસ્થાપના કરેલ છે આ રીતે આ ઘનરચનામા અસત્કલ્પના વડે નવ અગ્નિજીવ સ્થાપિત કરાય છે

સ્થાપનાયંત્ર—

०	०	०
०	०	०
०	०	

प्रदेशावगाहोऽप्यस्तु, इति चेन्नैवम्, कल्पनाऽपि सति सभवेऽविरोधिन्येव कर्तव्या, किं विरोधेन ? तस्मात्-असख्येयाकाशप्रदेशलक्षणस्यावगाहे श्रेण्यामेकैकजीव स्थापनेन यः श्रेणिलक्षणः षष्ठः पक्षः स एव श्रुते आदिष्टत्वात् ग्राह्यः। शेषास्तु

से एक एक प्रदेशमे एक एक जीवका अवगाह मान लिया जावे तो आगम विरुद्धता कैसे आसकेगी ?

उत्तर—ऐसा नही कहना चाहिये, कारण कि कल्पना भी वही की जानी चाहिये कि जो वहां सभवित होती हो, और जिसमे कोई विरोध नही आता हो। पूर्वोक्त कल्पना तो अविरोधिनी नही है। उसमें आगम से दोष आता है, आगममे एक जीव का आधारक्षेत्र लोकाकाश के असख्यातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण लोकाकाशतक हो सकने का बतलाया गया है। यद्यपि लोकाकाश असख्यातप्रदेश परिमाण है तथापि असख्यात सख्या के भी असख्य प्रकार होने से लोकाकाश के ऐसे असख्यात भागों की कल्पना की जा सकती है, जो अगुलासख्येयभाग परिमाण हों। इतना छोटा एक भाग भी असख्यात प्रदेशात्मक ही होता है। उस एक भागमे कोई एक जीव रह सकता है, उतने दो भागमे भी रह सकता है। इसी तरह एक २ भाग बढते २ आखिरकार सर्वलोकमे भी एक जीव रह सकता है, अर्थात् जीवद्रव्य का छोटे से छोटा आधारक्षेत्र अगुलासख्येय भाग

એક જીવની અવગાહના માનવામા આવે તો આગમવિરૂદ્ધતા કેવી રીતે આવી શકશે ?

ઉત્તર—એવુ ન કહેવુ જોઈએ કારણ કે કલ્પના પણ એવી જ કરવી જોઈએ કે જે ત્યા સભવિત થતી હોય, અને જેમા કોઈ વિરોધ આવતો ન હોય પૂર્વોક્ત કલ્પના તો અવિરોધિની નથી તેમા આગમથી દોષ આવે છે આગ-મમા એક જીવનુ આધારક્ષેત્ર લોકાકાશના અસખ્યાતમા ભાગથી લઈને સપૂર્ણ લોકાકાશ સુધી હોઈ શકવાનુ બતાવ્યુ છે જો કે લોકાકાશ અસખ્યાત પ્રદેશપરિમાણ છે તો પણ અસખ્યાત સખ્યાના પણ અસખ્યાત પ્રકાર હોવાથી લોકાકાશના એવા અસખ્યાત ભાગોની કલ્પના કરી શકાય છે કે જે આગળના અસખ્યેયભાગપરિમાણ હોય આવડો નાનો એક ભાગ પણ અસખ્યાત પ્રદેશાત્મક જ હોય છે તે એક ભાગમા કોઈ એક જીવ રહી શકે છે, એટલા બે ભાગમા પણ રહી શકે છે, આ રીતે એક એક ભાગ વધતા વધતા છેવટે સર્વલોકમા પણ એક જીવ રહી શકે છે, એટલે કે જીવદ્રવ્યનુ નાનામા નાનુ

याकाशप्रदेशात्मके स्वावगाहे एकैकाग्नि जीवस्थापनया च द्वितीयः २। एवमायता सूच्याकारा श्रेणिरपि द्विभेदा। तत्र चत्वारो घनप्रतरपक्षाः, पञ्चमश्च-एकैकाकाशप्रदेशस्थापितैकैकजीवलक्षणः श्रेणिपक्षः, एते पञ्चापि न ग्राह्या, दोषद्वयानुषङ्गात्। तथाहि-पञ्चविधयाऽप्यनया स्थापनया स्थापिता अग्निजीवा अवधिज्ञानधरस्य पट्स्वपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्राम्यमाणाः स्तोकमेव क्षेत्रं स्पृशन्तीत्येको दोषः। एकैकाकाशप्रदेशे एकैकजीवस्थापनायामागमविरोधश्च द्वितीयो दोषः।

ननु असंख्येयाकाशप्रदेशान् विना आगमे जीवावगाहनिषेधादसत्कल्पनया

हित देहमें एक २ अग्नि जीव की स्थापना से द्वितीय प्रतर बनता है। इसी तरह सूची के आकार जैसी लंबी श्रेणि भी दो प्रकार की है। इनमें घन और प्रतर के दो२ भेदरूप चार पक्ष, तथा एक २ आकाशप्रदेशमें स्थापित एक एक जीवरूप पांचवा श्रेणिपक्ष, ये पांचो पक्ष ग्राह्य नहीं हुए हैं, कारण कि ये दो दोषों से दूषित हैं। इन दोनों दोषों का खुलाशा इस प्रकार है-जब पांच प्रकार की इस स्थापना से स्थापित किये गये ये अग्निजीव अवधिज्ञानी की छहों दिशाओंमें असत्कल्पना से इधर से उधर घुमाये जावेंगे तब ये स्तोक क्षेत्र का ही स्पर्श करेंगे एक तो यह दोष आता है १, दूसरा-एक २ आकाशप्रदेश के ऊपर एक २ जीव की स्थापना करना यह आगम से विरुद्ध पडता है २।

शंका—यद्यपि असंख्यात आकाश प्रदेशों के विना आगममें एक जीव के अवगाह का निषेध बतलाया गया है फिर भी असत्कल्पना

અસંખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત દેહમાં એક એક અગ્નિજીવની સ્થાપના વડે બીજો પ્રતર બને છે આજ પ્રમાણે સૂચીના આકાર જેવી લાંબી શ્રેણી પણ બે પ્રકારની છે તેમનામાં ઘન અને પ્રતરના બે બે ભેદરૂપ ચાર પક્ષ તથા એક એક આકાશ પ્રદેશમાં સ્થાપિત એક એક જીવરૂપ પાંચમો શ્રેણીપક્ષ, એ પાંચે પક્ષ ગ્રાહ્ય થયા નથી, કારણ કે તે બે દોષો વડે દૂષિત છે એ બન્ને દોષોનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે—જ્યારે પાંચ પ્રકારની આ સ્થાપનાથી સ્થાપિત કરેલ એ અગ્નિજીવ અવધિજ્ઞાનીની છએ દિશાઓમાં અસત્કલ્પનાથી અહીંથી તહીં ઘુમાવાશે ત્યારે એ સ્તોક ક્ષેત્રનો જ સ્પર્શ કરશે એક તો આ દોષ આવશે (૧) બીજુ-એક એક આકાશ પ્રદેશની ઉપર એક એક જીવની સ્થાપના કરવી તે આગમની વિરૂદ્ધનું ગણાશે (૨)

શંકા—જો કે અસંખ્યાત આકાશ પ્રદેશોના વિના આગમમાં એક જીવની અવગાહનાનો નિષેધ બતાવ્યો છે તે છતાં અસત્કલ્પનાથી એક એક

असंख्येयाकाशखण्डानि स्पृशति, अत एतावदुत्कृष्टक्षेत्रमवधेर्विषयः, इत्युक्तं भवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति ॥

ननु षड्भेदानां कल्पनं किमर्थं क्रियते, अयुक्तमेतत्, तथाहि—एकैकाकाशप्रदेशावगाहिना जीवानां घनो यावत एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, प्रतरोऽपि तेषां तावत एव आकाशप्रदेशान् आक्रामति, श्रेणिरपि तेषां तावत एव तान् स्पृशति। सङ्कृत्तप्रसारितनेत्रपट्टाक्रान्ताकाशप्रदेशवदित्येवमसंख्येयाकाशप्रदेशावगाढजीवघन-प्रतर-श्रेण्याक्रान्ताकाशप्रदेशानामपि स्वस्थाने संख्या तुल्यैव भावनीयेत्यतोऽवगाहभेदद्वयवान् घन एवास्तु, प्रतरो वा श्रेणिरेव वाऽस्तु, इति चेत्,

---

क्षेत्र अवधिज्ञान का विषयभूत निर्दिष्ट किया गया है। इत्यादि सब बातें सूत्रकार आगे स्वयं ही स्पष्ट करेंगे।

शंका—यह जो छह भेदों की कल्पना की गई है-वह अयुक्त है, क्यों कि एक एक आकाश के प्रदेशमें अवगाही जीवों का घन जितने आकाश के प्रदेशों को छूता है उतने ही प्रदेशों को उनका प्रतर भी छूता है और श्रेणि भी उनकी उतने ही प्रदेशों को छूती है। जिस प्रकार सङ्कुचित अवस्थामे रक्खा हुआ नेत्रपट्ट जब पसार दिया जाता है तो वह जैसे सङ्कुचित अवस्थामे जितने आकाशप्रदेशों को घेरे हुए था उतने ही प्रदेशों को वह पसार देने पर भी घेरता है। इस तरह असंख्येय आकाश प्रदेशोंमे अवगाही जीव का घन, प्रतर एवं श्रेणी ये सब अपने २ द्वारा आक्रान्त हुए आकाश प्रदेशो को उतना ही छूलते कि जितने आकाश प्रदेशों को एक दूसरेने छूआ है, कारण अपने २ स्थानमे आकाशप्रदेशों

અવધિજ્ઞાનનું વિષયભૂત નિર્દિષ્ટ કરવામાં આવ્યું છે ઇત્યાદિ બધી વાતો સૂત્રકાર આગળ જાતે જ સ્પષ્ટ કરશે

શંકા—આ જે છભેદોની કલ્પના કરેલ છે તે અયોગ્ય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશમાં અવગાહી જીવોનો ઘન જેટલા આકાશના પ્રદેશને સ્પર્શે છે એટલાજ પ્રદેશને તેનો પ્રતર પણ સ્પર્શે છે, અને તેમની શ્રેણિ પણ એટલા જ પ્રદેશને સ્પર્શે છે જે રીતે સંકુચિત અવસ્થામાં રાખેલ નેત્રપટ્ટ જ્યારે વિસ્તારવામાં આવે છે ત્યારે તે જેમ સંકુચિત અવસ્થામાં જેટલા આકાશ પ્રદેશોને ઘેરેલ હતો એટલા જ પ્રદેશને તે વિસ્તારવાથી પણ ઘેરે છે, એજ રીતે અસંખ્યેય આકાશ પ્રદેશોમાં અવગાહી જીવના ઘન પ્રતર અને શ્રેણી એ સૌ પોત પોતાના વડે આક્રાન્ત થયેલ આકાશ પ્રદેશોને એટલો જ સ્પર્શશે કે જેટલો આકાશ પ્રદેશોને એક બીજાએ સ્પર્શ્યો છે કારણ કે પોત પોતાના સ્થાનમાં આકાશ પ્રદેશોની સંખ્યા તુલ્ય જ છે

पश्चानादेशाः, सम्भवोपदर्शनमात्रेणोक्तत्वात् परिहार्याः। इयं हि यथोक्तश्रेणिः एकैकजीवस्या सख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद् बहुतर क्षेत्र स्पृशती त्येको गुणः, अवगाहविरोधाभावस्तु द्वितीयः। ततश्च-एषाऽग्निजीवश्रेणिरवधि-ज्ञानिन षट्स्वपि दिक्षु असत्कल्पनया भ्रामिता सती अलोके लोकप्रमाणानि

परिमाण का खड होता है जो समग्र लोकाकाश का एक असख्यातवां हिस्सा होता है।

अब एक एक प्रदेशमें असत्कल्पना से जीव का अवगाह-मानना आगमविरोध से विहीन कैसे हो सकता है। अतः असख्यात-प्रदेशरूप स्वावगाहित श्रेणीमें एक २ जीव की स्थापना से जो श्रेणिरूप छठवा पक्ष है वही आगममे आदिष्ट होने से ग्राह्य माना गया है। बाकी के पाच पक्ष आदिष्ट न होने की वजह से परिहार्य बतलाये गये हैं। यहा जो उनका कथन किया गया है वह केवल सभावनामात्र को दिखलाने के लिये ही किया गया है। यह यथोक्त श्रेणि एक एक जीव को असख्येय आकाशप्रदेशरूप आधारमे व्यवस्थापित होनेकी वजह से एक तो बहुत अधिक क्षेत्र का स्पर्श कर लेती है। दूसरे-इस मान्यतामे अवगाह का विरोध भी नही आता है। इस तरह यह अग्निजीवों की श्रेणि अवधि ज्ञानी की छहों दिशाओमे असत्कल्पना से घुमाने पर अलोकमें लोक प्रमाण असख्येय आकाशखडो को स्पर्श करती है, इसलिये इतना उत्कृष्ट

આધારક્ષેત્ર આગળના અસખ્યેયભાગપરિમાણનો ખડ હોય છે જે સમગ્ર લોકાકાશનો એક અસખ્યાતમો ભાગ હોય છે

હવે એક એક પ્રદેશમા અસત્કલ્પનાથી જીવની અવગાહના માનવી તે આગમવિરોધ વિનાનુ કેવી રીતે થઈ શકે છે, તેથી અસખ્યાત પ્રદેશરૂપ સ્વાવગાહિત શ્રેણીમા એક એક જીવની સ્થાપનાથી જે શ્રેણિરૂપ છઠો પક્ષ છે એ જ આગમમા આદિષ્ટ હોવાથી ગ્રાહ્ય (સ્વીકારવા યોગ્ય) મનાયો છે બાકીના પાચ પક્ષ આદિષ્ટ ન હોવાને કારણે પરિહાર્ય બતાવ્યા છે અહીં જે તેમનુ કથન કરેલ છે તે ફક્ત સભાવનામાત્રને જ દર્શાવવા માટે કરેલ છે આ યથોક્ત શ્રેણિ એક એક જીવને અસખ્યેય આકાશપ્રદેશરૂપ આધારમા વ્યવસ્થાપિત હોવાને કારણે એક તો ઘણા જ અધિક ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરી લે છે બીજુ આ માન્યતામા અવગાહનાનો વિરોધ પણ આવતો નથી આ રીતે આ અગ્નિજીવોની શ્રેણિ અવધિજ્ઞાનીની છએ દિશાઓમા અસત્કલ્પનાથી ઘૂમાવવાથી અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશ ખડોનો સ્પર્શ કરે છે તેથી આટલુ ઉત્કૃષ્ટ ક્ષેત્ર

स्पृशति, स एव इह ग्राह्यः। एवं च सति तेषा भेदः स्वीकरणीयः। तथाहि-एकैकप्रदेशावगाढजीवघनो भ्राम्यमाणो यावत् क्षेत्र स्पृशति, तस्मादसंख्येयप्रदेशावगाढजीवघनोऽसंख्येयगुण स्पृशति। ततोऽप्येकैकप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसंख्येयगुण स्पृशति। तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाढजीवप्रतरोऽसंख्येयगुण स्पृशति। तस्मादप्येकैकप्रदेशावगाढजीवश्रेणिरसंख्येयगुण स्पृशति। तस्मादप्यसंख्येयाकाशप्रदेशावगाढैकैकाग्निजीवश्रेणिरसंख्येयगुण क्षेत्र स्पृशति। तच्चालोकेलोकप्रमाणान्यसंख्येयाकाशखण्डानि स्पृशति। अत एव एतावत् उत्कृष्टक्षेत्रमवधेर्विषय इत्युक्तम्।

घूमता हुआ बहुतर क्षेत्र का स्पर्श करता है वही ग्राह्य माना है। इस प्रकार मानने पर यह बात स्वतः सिद्ध हो जाती है कि इन छह प्रकारोमे भेद है। जैसे-एक एक आकाश के प्रदेशमे अवगाढ-रहा हुआ जो एक जीव का घन है वह घूमता हुआ जितने क्षेत्र का स्पर्श करता है उसकी अपेक्षा असंख्यात आकाश प्रदेशोंमे अवगाढ हुआ जीव का घन असंख्यात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करने वाला होगा। उस की अपेक्षा भी एक एक प्रदेशमें अवगाढ जीव प्रतर असंख्यात गुण क्षेत्र का स्पर्श करेगा, उससे भी असंख्यातगुणित क्षेत्र का स्पर्श असंख्येयप्रदेशावगाढ जीवप्रतर करेगा, इस की अपेक्षा भी जो एकएकप्रदेशावगाढ जीव श्रेणि होगी वह असंख्यात गुणित क्षेत्र को स्पर्श करेगी, और इस की अपेक्षा भी जो असंख्यातआकाश प्रदेशावगाढ एकएकअग्नि जीवश्रेणि होगी वह असंख्यात गुणित क्षेत्र का स्पर्श करेगी। इस तरह एक एक प्रदेशावगाढ जीव घन से लेकर असंख्यात आकाशप्रदेशावगाढ एक-एक

(સ્વીકારવા યોગ્ય) માન્યુ છે આ રીતે માનવાથી એ વાત સ્વત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે તે ૬ પ્રકારોમા ભેદ છે જેમ-એક એક આકાશના પ્રદેશમા અવગાઢ (રહેલ) જે એક જીવનો ઘન છે તે ઘૂમતા ઘૂમતા જેટલા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે તેના કરતા અસખ્યાત આકાશ પ્રદેશોમા અવગાઢ (રહેલ) જીવનો ઘન અસખ્યાતગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરનાર હશે તેના કરતા પણ એક એક પ્રદેશમા અવગાઢ જીવનો પ્રતર અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે, તેના કરતા પણ અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ અસખ્યેય પ્રદેશાવગાઢ જીવ પ્રતર કરશે, તેના કરતા પણ જે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવશ્રેણિ હશે તે અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે, અને તેના કરતા પણ જે અસખ્યાતઆકાશપ્રદેશાવગાઢ એક એક અગ્નિજીવ શ્રેણિ હશે તે અસખ્યાત ગણા ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરશે આ રીતે એક-એક-પ્રદેશાવગાઢ જીવ ઘનથી લઈને અસખ્યાત આકાશપ્રદેશાવગાઢ

उच्यते—अस्याः षड्विधकल्पनाया भेदोऽवश्य मन्तव्यः । घनाद्याक्रान्ता ये आकाशप्रदेशास्तेषा सख्या समत्वविषमत्वेन चिन्त्ये, किंतु घनादीना मध्याद् यः कश्चिद् रचनाविशेषोऽवधिज्ञानिनः सर्वासु दिशु भ्राम्यमाणो बहुतर क्षेत्र

की सख्या तुल्य ही है। यद्यपि सवृत अवस्थामें रक्खा हुआ नेत्रपट्ट पसारने पर जगह अधिक घेरता है, इस तरह वह पहिले की अपेक्षा अधिक प्रदेशों को घेरने वाला मानना चाहिये, परन्तु सवृत अवस्थामें जितने स्थान को उसने घेर रक्खा है उतने स्थानमें भी असख्यात प्रदेश हैं और जितने स्थान को बादमें उसने पसारने पर घेरा है उतनेमें भी असख्यात ही प्रदेश हैं। इस अपेक्षा से यहा स्वस्थानमें प्रदेशों की सख्या तुल्य बतलाई गई है। इस अपेक्षा को लेकर ऐसा कहना है कि या तो अवगाह के दो भेदो वाला घन मानो, प्रतर मानो या श्रेणि मानो। इन छह भेदों की कल्पना करना व्यर्थ है। कारण इनमें कोई भेद नही बनता है।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नही है। कारण इस छह प्रकार की कल्पनामे भेद तो अवश्य मानना चाहिये। यहा यह विचार नही किया गया है कि घनादि द्वारा आक्रान्त जितने आकाश के प्रदेश हे वे सम हैं या विषम हैं। यहा तो यह प्रकट किया जा रहा है कि इन घन आदि कों मे से जो कोई रचनाविशेष अवधिज्ञानी की समस्त दिशाओंमे

જો કે સવૃત્ત અવસ્થામા રાખેલ નેત્રપટ્ટ વિસ્તારવાથી જગ્યા વધારે ઘેરે છે, આ રીતે તે પહેલા કરતા વધારે પ્રદેશોને ઘેરનાર માનવો જોઈએ, પણ સવૃત્ત અવસ્થામા જેટલા સ્થાનને તેણે ઘેરી રાખેલ છે એટલા સ્થાનમા પણ અસખ્યાત પ્રદેશ છે, અને જેટલા સ્થાનને ત્યાર પછી તેણે વિસ્તાર પામતા ઘેરેલ છે એટલામા પણ અસખ્યાત જ પ્રદેશ છે આ અપેક્ષાએ અહી સ્વસ્થાનમા પ્રદેશોની સખ્યા તુલ્ય બતાવેલ છે આ અપેક્ષાને લઈને એવુ કહેવુ જોઈએ કે કાતો અવગાહનાને બે ભેદોવાળો ઘન માનો, પ્રતર માનો કે શ્રેણિ માનો એ છ ભેદોની કલ્પના કરવી તે વ્યર્થ છે, કારણ કે તેઓમા કોઈ ભેદ બનતો નથી

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે બરાબર નથી કારણ કે તે છ પ્રકારની કલ્પનામા ભેદ તો જરૂર માનવો જોઇએ અહી આ વિચાર કરવામા આવ્યો નથી કે ઘનાદિ વડે આક્રાન્ત જેટલા આકાશના પદાર્થ છે તેઓ સમ છે કે વિષમ છે? અહી તો આ પ્રગટ કરાય છે કે એ ઘન આદિકોમાથી જે કોઇ રચનાવિશેષ અવધિ જ્ઞાનીની સમસ્ત દિશાઓમા ઘુમતા બહુતર ક્ષેત્રનો સ્પર્શ કરે છે એજ આદ્ય

मेवोच्यते । यद्येतावति क्षेत्रे द्रष्टव्य किमपि द्रव्यं भवेत्, तत् तदाऽवधिज्ञानी पश्येत्, न च तद् द्रष्टव्य तत्रालोके किमपि सभवति, यतोऽयमवधिस्तीर्थकरादिभिः 'रूपिद्रव्यमात्रविषयको भवती'-त्युक्तम्, तच्च रूपिद्रव्यमलोके नास्तीति ।

ननु यद्येवमवधिर्लोकप्रमाणो भूत्वा विशुद्धिवशेन लोकाद् बहिरप्यसौ वर्धते तत्र तद्वृद्धेः किं फलम्? लोकाद् बहिर्द्रष्टव्याभावादिति चेत्,

---

वह तो अमूर्त है, वह उसका विषय भी कैसे हो सकता है? परन्तु 'इतना क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है' ऐसा जो कहा जाता है इससे केवल उसका सामर्थ्य ही दिखलाया जाता है, और इसका तात्पर्य यह निकलता है कि यदि इतने क्षेत्रमें द्रष्टव्य ज्ञातव्य यदि कोई भी द्रव्य हो, तो अवधिज्ञानी उस को देख सकता है, परन्तु अलोकाकाशरूप क्षेत्रमें तो कोई ऐसा द्रव्य द्रष्टव्य है ही नहीं कि जिस को यह देख सके, यदि वहा ऐसा कोई द्रव्य होता तो उस को यह देख लेता। इसीलिये तीर्थंकरादिकोंने-'अवधिज्ञान का विषय रूपी द्रव्य है' ऐसा कहा है। आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य अलोकाकाशमें नहीं है।

शंका—इस तरह से अवधिज्ञान, लोकप्रमाण होकर यदि विशुद्धि के वश से लोक के बाहिर भी बढ़ जाता है तो फिर इसकी वहा पर वृद्धि से क्या फल निकल सकता है? वहां पर तो इसकी वृद्धि केवल निष्फल ही मानी जावेगी, कारण-वहा द्रष्टव्य तो कोई द्रव्य है ही नहीं कि जिस को देखकर यह अपनी वृद्धिमे सफलित हो सके?

છે, તે તેનો વિષય પણ કેવી રીતે હોઈ શકે? પણ "આટલુ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે" એવુ જે કહેવાય છે તેના વડે ફક્ત તેની શક્તિ જ બતાવવામા આવે છે, અને તેનુ તાત્પર્ય આ નિકળે છે કે જો આટલા ક્ષેત્રમા દ્રષ્ટવ્ય-જ્ઞાતવ્ય જો કોઈ પણ દ્રવ્ય હોય તો અવધિજ્ઞાની તેને જોઇ શકે છે પણ અલોકાકાશરૂપ ક્ષેત્રમા તો એવુ કોઈ દ્રવ્ય દ્રષ્ટવ્ય છે જ નહી કે જેને તે જોઇ શકે, જો ત્યા એવુ કોઈ દ્રવ્ય હોત તો તેને તે જોઈ લેત તેથી જ તીર્થંકરાદિકોએ એવુ કહ્યુ છે કે 'અવધિજ્ઞાનનો વિષય, રૂપી દ્રવ્ય છે" આકાશના સિવાય બીજુ કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી

શકા—આ રીતે અવધિજ્ઞાન, લોકપ્રમાણુ થઈને જો વિશુદ્ધિના વશવડે લોકની બહાર પણ વધી જાય છે તો પછી તેની ત્યા વૃદ્ધિથી કયુ પરિણામ આવી શકે છે? ત્યા તો તેની વૃદ્ધિ તદ્દન નિષ્ફળજ મનાશે, કારણ કે ત્યા દ્રષ્ટવ્ય તો કોઈ દ્રવ્ય છે જ નહી કે જેને જોઈને તે પોતાની વૃદ્ધિમા સફળ થઇ શકે?

ननु रूपिद्रव्याण्येवावधिः पश्यति, क्षेत्रं त्वमूर्तत्वात् कथं तद्विषयः?, इति चेत्, उच्यते–'एतावत् क्षेत्रमवधेर्विषयः' इति यदुच्यते, तदं तत् तस्य सामर्थ्यमात्र-

अग्नि जीवश्रेणितक क्रमशः आकाशप्रदेश असंख्यातगुणित होता जाता है, और यह अलोकमें लोकप्रमाण असंख्येय आकाशखंडों तक बढ जाता है। इस तरह छठवा भेदरूप जो श्रेणि है वह अलोकमें लोक-प्रमाण असंख्यात आकाशखंडों को स्पर्श करने वाली बन जाती है, और इतना ही अवधिज्ञान का उत्कृष्ट विषयक्षेत्र सिद्ध होता है।

शंका—अवधिज्ञान का विषय तो शास्त्रकारोंने रूप, गंध, रस, और स्पर्शवाला रूपी पदार्थ ही बतलाया है फिर आप उसका विषय अरूपी पदार्थ क्यों बतला रहे हैं? क्षेत्र तो अमूर्त है और वह अवधिज्ञान का जब विषयभूत होगा तब 'अवधिज्ञान अरूपी पदार्थ को जाननेवाला है' यह बात माननी पडेगी जो सिद्धान्त की मान्यता से प्रतिकूल पडती है। इस प्रतिकूलता के वारण करने के लिये यदि कहा जाय कि अरूपी पदार्थ अवधिज्ञान का विषय नहीं होता है तो फिर क्षेत्र अमूर्त होने से उसका विषय कैसे माना जा सकता है?।

उत्तर—यह शंका विना समझे की गई है, क्यों कि-सूत्रकार यह कहा करते हैं कि–'इतना आकाशरूप क्षेत्र अवधिज्ञान का विषय है'।

એક એક અગ્નિજીવશ્રેણિ સુધી ક્રમશ આકાશપ્રદેશ અસખ્યાત ગણો થતો જાય છે, અને આ અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશખડો સુધી વધી જાય છે આ રીતે છઠ્ઠા ભેદરૂપ જે શ્રેણિ છે તે અલોકમા લોકપ્રમાણ અસખ્યાત આકાશખડોને સ્પર્શ કરનારી બની જાય છે, અને એટલુ જ અવધિજ્ઞાનનુ ઉત્કૃષ્ટ વિષયક્ષેત્ર સિદ્ધ થાય છે

શકા—અવધિજ્ઞાનને વિષય તો શાસ્ત્રકારોએ વર્ણ, ગધ, રસ, અને સ્પર્શવાળો રૂપી પદાર્થ જ બતાવ્યો છે તો પછી આપ તેનો વિષય અરૂપી પદાર્થ શા માટે બતાવો છો ક્ષેત્ર તો અમૂર્ત છે અને તે જ્યારે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થશે ત્યારે 'અવધિજ્ઞાન અરૂપી પદાર્થને જાણનારૂ છે" આ વાત માનવી પડશે કે જે સિદ્ધાતની માન્યતાથી પ્રતિકૂળ છે આ પ્રતિકૂળતાનુ નિવારણ કરવા માટે જો એમ કહેવાય કે અરૂપી પદાર્થ અવધિજ્ઞાનનો વિષય હોતો નથી તો પછી ક્ષેત્ર અમૂર્ત હોવાથી તેનો વિષય કેવી રીતે માની શકાય?

ઉત્તર—આ શકા સમજ્યા વિના કરેલ છે, કારણ કે સૂત્રકાર એવુ કયા કહે છે કે "આટલુ આકાશરૂપ ક્ષેત્ર અવધિજ્ઞાનનો વિષય છે" તે તો અમર્ત

मूलम्—अंगुलमावलियाणं, भागमसंखेज्ज दोसु संखेज्जा॥
अंगुलमावलियंतो, आवलिया अंगुलपुहुत्त ॥ ३ ॥

छाया—अंगुलावलिकयोः, भागमसंख्येय द्वयोः संख्येयम्।
अंगुलमावलिकान्तः, आवलिकामंगुलपृथक्त्वम् ॥ ३ ॥

टीका—'अंगुलमावलियाण' इत्यादि। अंगुलमिह क्षेत्राधिकारात् प्रमाणांगुल गृह्यते। अवध्यधिकारादुत्सेधांगुलमिति च केचिदाहुः। असंख्येयसमयसंघातात्मकः कालविशेष आवलिका। अंगुल चावलिका च अंगुलावलिके, तयोरंगुलावलिकयोर्भागमसंख्येय पश्यति अवधिज्ञानी।

यहां तक अवधिज्ञान का जघन्य और उत्कृष्ट विषयभूत क्षेत्र बतलाया गया है। इन दोनो के बीच का जो क्षेत्र है वह सब मध्यमक्षेत्र है, इस मध्यम क्षेत्रविशेषमें जो कालका मान होता है, और जितने कालमें वह मध्यमक्षेत्र होता है इस बात को सूत्रकार चार गाथाओं द्वारा स्पष्ट करते हैं—

'अंगुलमावलियाण' इत्यादि।

क्षेत्र का अधिकार होने से यहां अंगुल-शब्द से प्रमाणांगुल ग्रहण किया है। कोई २ ऐसा भी कहते हैं कि अवधिज्ञान का अधिकार होने से अंगुल-शब्द से उत्सेधांगुल लिया गया है। असंख्यात समय का समुदायरूप कालविशेष है उसका नाम आवलिका है। अवधिज्ञानी अंगुल एव आवलिका के असंख्यातवें भाग को जानता है, देखता है।

અહીં સુધી અવધિજ્ઞાનનું જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ વિષયભૂત ક્ષેત્ર બતાવ્યું છે તે બન્નેની વચ્ચેનું જે ક્ષેત્ર છે તે બધું મધ્યમ ક્ષેત્ર છે આ મધ્યમ ક્ષેત્ર વિશેષમાં જે કાળનું માન હોય છે, અને જેટલા કાળમાં તે મધ્યમક્ષેત્ર થાય છે તે વાતને સૂત્રકાર ચાર ગાથાઓ વડે સ્પષ્ટ કરે છે—"अंगुलमाव लियाण" ઇત્યાદિ

ક્ષેત્રનો અધિકાર હોવાથી અહીં 'અંગુલ' શબ્દથી પ્રમાણાંગુલ ગ્રહણ કરેલ છે કોઇ કોઈ એવું પણ કહે છે કે અવધિજ્ઞાનનો અધિકાર હોવાથી અંગુલ-શબ્દથી ઉત્સેધાંગુલ લેવાયું છે અસંખ્યાત સમયના સમુદાયરૂપ જે કાળવિશેષ છે, તેનું નામ આવલિકા છે અવધિજ્ઞાની અંગુલ અને આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગને જાણે છે, દેખે છે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે—જ્યારે

उच्यते—विशुद्धिवशेन लोकाद् बहिर्वर्धमानोऽवधिर्लोकस्थमेवाधिकतरं पश्यति । सूक्ष्मं, सूक्ष्मतरं, सूक्ष्मतमं च यावत् सर्वतः सूक्ष्मं परमाणुमपि परमावधिः पश्यति । एतदेव तद्वृद्धेस्तात्त्विकं फलमिति । अलोके तु तस्य लोकप्रमाणासंख्येयाकाशखण्डेषु द्रव्यदर्शनसामर्थ्यमेवास्तीति ॥ गा० २ ॥

जघन्यमुत्कृष्टं चावधिक्षेत्रमुक्तम्, अथ एतस्मादन्यत् सर्वं मध्यमं क्षेत्रमिति परिशेषादवगम्यत एव । यस्मिन् मध्यमक्षेत्रविशेषे यत् कालमानं भवति, यावति च काले यद् मध्यमं क्षेत्रं भवति, तत्प्रदर्शनाय गाथाचतुष्टयमाह—

उत्तर—इस की वृद्धि का यह फल थोडे ही है कि यह अलोकाकाशमें भी यदि द्रव्य होवे तो उसे देखकर अपनी वृद्धि की सफलता सार्थक करे, और वहा पर जब द्रष्टव्य द्रव्य हैं नहीं तो उसके अभावमें यह अपनी वृद्धिमें असफलित माना जावे। वृद्धि का तात्पर्य तो केवल इतना ही है कि विशुद्धि के वश से लोक से भी बाहिर वर्द्धित हुआ यह अवधिज्ञान अपने विषयभूत लोकस्थ रूपी द्रव्य को ही अधिकतर रूपमें विशुद्ध देखता है। परमावधि जो अवधिज्ञान होता है वह सूक्ष्म, सूक्ष्मतर, सूक्ष्मतम द्रव्य को देखता हुआ सब से सूक्ष्म परमाणु को भी देखने वाला होता है। यही अवधिज्ञान की वर्द्धमानता का तात्त्विक फल है। अलोकाकाशमें तो लोकप्रमाण असख्येय आकाशखडोमें द्रव्यदर्शन की इसमे सामर्थ्य ही है। वहा कोई भी दूसरा द्रव्य है नही अतः वह उस अपेक्षा वहा अनभिव्यक्त है॥ गा. २ ॥

ઉત્તર—તેની વૃદ્ધિનું આ ફળ થોડુ જ છે કે તે અલોકાકાશમા પણ જો દ્રવ્ય હોય તો તેને જોઈને પોતાની વૃદ્ધિની સફળતા સાર્થક કરે, અને ત્યા જો દ્રષ્ટવ્ય દ્રવ્ય નથી તો તેના અભાવમા તે પોતાની વૃદ્ધિમા નિષ્ફળ મનાય! વૃદ્ધિનુ તાત્પર્ય તો ફક્ત એટલુ જ છે કે વિશુદ્ધિવશથી લોકથી પણ બહાર વધેલ તે અવધિજ્ઞાન પોતાના વિષયભૂત લોકસ્થ રૂપી દ્રવ્યને જ અધિકતરરૂપે વિશુદ્ધ જોવે છે જે પરમાવધિ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર, અને સૂક્ષ્મતમ દ્રવ્યને જોતા જોતા બધા કરતા સૂક્ષ્મ પરમાણુને પણ જોનાર હોય છે આજ અવધિજ્ઞાનની વૃદ્ધિનુ તાત્ત્વિક ફળ છે અલોકાકાશમા તો લોકપ્રમાણ અસખ્યેય આકાશખડોમા દ્રવ્યદર્શનની તેનામા શક્તિ છે જ ત્યા કોઈ પણ બીજુ દ્રવ્ય નથી તેથી તે અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવ્યક્ત છે ॥ ગા ૨ ॥

तथा—'अगुलमावलिअतो' इति । यदा क्षेत्रतोऽङ्गुलं पश्यति तदा कालत आवलिकान्तः=आवलिकाया अन्तरे, न तु बहिः, किंचिन्न्यूनामावलिकां पश्यतीत्यर्थः । तथा—'आवलिया अगुलपुहुत्त' इति, यदा कालत आवलिका पश्यति तदा क्षेत्रतोऽङ्गुलपृथक्त्वम्-अङ्गुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र पश्यति । पृथक्त्व च--शास्त्रपरिभाषया 'द्विप्रभृति नवपर्यन्ता संख्या' इति सर्वत्र द्रष्टव्यम् ॥गा.३॥

तथा क्षेत्र की अपेक्षा जिस समय वह एकअगुलप्रमाण क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून आवलिकाप्रमाण काल को भी देखता है। जिस समय काल की अपेक्षा एक आवलिका प्रमाण काल को देखता है उस समय वह क्षेत्र की अपेक्षा अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है। 'पृथक्त्व' यह दो से लेकर नौ पर्यन्त की सख्या का नाम शास्त्रीय परिभाषामे बतलाया गया है।

भावार्थ—इस गाथामे क्षेत्र और काल को विषय करने की बात सूत्रकार ने कही है। यद्यपि क्षेत्र और काल, ये दोनों अमूर्तिक हैं, इन्हें अवधिज्ञानी नही जान सकता है, कारण अवधिज्ञान का विषय मूर्तिक पदार्थ ही बतलाया गया है। इसलिये जहा ऐसा कहा गया है कि अवधिज्ञानी क्षेत्र और काल को इतने २ रूपमें जानता है वहा ऐसा ही जानना

તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે તે એકઅ ગુલપ્રમાણ ક્ષેત્રને દેખે છે તે સમયે તે કાળની અપેક્ષાએ કાઈક ઓછા આવલિકા પ્રમાણ કાળને પણ દેખે છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ એક આવલિકા પ્રમાણ કાળને દેખે છે તે સમયે તે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અ ગુલપૃથકત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે "પૃથક્ત્વ" આ બેથી લઈને નવ સુધીની સ ખ્યાનુ નામ શાસ્રીયપરિભાષામા બતાવ વામા આવ્યુ છે

ભાવાર્થ—આ ગાથામા ક્ષેત્ર અને કાળને વિષય કરવાની વાત સૂત્રકારે કહી છે જો કે ક્ષેત્ર અને કાળ એ બન્ને અમૂર્તિક છે, તેમને અવધિજ્ઞાની જાણી શકતો નથી, કારણ કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક પદાર્થ જ બતાવાયો છે. તેથી જ્યા એવુ કહેવાયુ છે કે અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્ર અને કાળને આટલા રૂપમા જાણે છે ત્યા એમ જ જાણવુ જોઈએ કે એટલા ક્ષેત્રગત અને કાળગત રૂપી

एतदुक्तं भवति—अवधिज्ञानी यदा क्षेत्रतोऽङ्गुलस्यासंख्येयभागमात्रं पश्यति तदा कालतः-आवलिकाया अप्यसंख्येयमेव भागमतीतमनागतं च पश्यतीति। क्षेत्रकालदर्शनं चोपचारेणोच्यते। यतः क्षेत्रतः क्षेत्रव्यवस्थितानि दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि पश्यति, कालतस्तु द्रव्यपर्यायान् विवक्षितकालान्तर्वर्तिनः पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ, तस्य रूपिद्रव्यालम्बनत्वात्। एवमग्रेऽपि सर्वत्र द्रष्टव्यम्। इह गाथात्रयेऽपि 'जानाति, पश्यति' इति क्रियापदमध्याहार्यम्।

तथा—'दोसु संखिज्जा' इति-द्वयोः=अङ्गुलावलिकयोः संख्येयं भागं पश्यति। यदाऽवधिज्ञानी-अङ्गुलस्य संख्येयभागमात्रं पश्यति तदा-आवलिकाया अपि संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः।

इस का तात्पर्य इस प्रकार से है-जब अवधिज्ञानी क्षेत्र की अपेक्षा अंगुल के असंख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है उस समय वह काल की अपेक्षा आवलिका के असंख्यातवें भागमात्र ही अतीत अनागत काल को भी देखता है। क्षेत्र और काल को अवधि देखता है, यह तो उपचार से कहा जाता है, कारण कि क्षेत्र की अपेक्षा क्षेत्रव्यवस्थित दर्शनयोग्य द्रव्यों को ही अवधिज्ञानी देखता है, और काल की अपेक्षा विवक्षित कालान्तर्वर्ती पुद्गलद्रव्य की पर्यायों को ही देखता है, क्षेत्र और काल को नहीं देखता है, क्यों कि ये अमूर्त्तिक हैं, और अवधिज्ञान का विषय मूर्त्तिक द्रव्य है। "जानाति पश्यति" इन क्रियापदों का अध्याहार आगेकी तीन गाथाओंमें और लगा लेना चाहिये। अवधिज्ञानी जीव जिस समय अंगुल के असंख्येयभागमात्र क्षेत्र को देखता है, उस समय वह आवलिका के संख्येयभाग मात्र काल को भी देखता है।

અવધિજ્ઞાની ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આંગળના અસંખ્યેય ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે તે વખતે તે કાળની અપેક્ષાએ આવલિકના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર જ અતીત (ભૂત) અનાગત (ભવિષ્ય) કાળને પણ દેખે છે ક્ષેત્ર અને કાળને અવધિ 'દેખે છે' એ તો ઉપચારથી કહેવાય છે, કારણ કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રવ્યવસ્થિત દર્શનયોગ્ય દ્રવ્યોને જ અવધિજ્ઞાની દેખે છે, અને કાળની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત કાલાન્તર્વર્તી પુદ્‌ગલ દ્રવ્યની પર્યાયોને જ જાણે છે, ક્ષેત્ર અને કાળને જાણતા નથી, કારણ કે તેઓ અમૂર્તિક છે અને અવધિજ્ઞાનનો વિષય મૂર્તિક દ્રવ્ય છે "जानाति, पश्यति" આ ક્રિયાપદોનું અધ્યાહાર આગળની ત્રણ ગાથાઓમા વધુમા લગાડી લેવું જોઈએ અવધિજ્ઞાની જીવ જે સમયે આગળના અસંખ્યાતમા ભાગમાત્ર ક્ષેત્રને દેખે છે, તે સમયે તે આવલિકાના સંખ્યેયભાગમાત્ર કાળને પણ દેખે છે

विषयोऽवधिः कालतो मुहूर्तान्तः=किञ्चिन्न्यून मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः । अवध्यवधिमतोरभेदोपचारादवधिः पश्यतीत्युच्यते । 'दिवसतो गाउयम्मि बोद्धव्वो' इति, यदा कालतः दिवसान्तः=किञ्चिन्न्यून दिवस पश्यति तदा-क्षेत्रतो गव्यूते-गव्यूतविषयोऽवधिर्बोद्धव्यः, क्रोशपरिमितक्षेत्र पश्यतीत्यर्थः । 'जोयणदिवसपुहुत्तं' योजन-दिवसपृथक्त्वम्' इति, क्षेत्रतः-योजनक्षेत्रविषयोऽवधिः, कालतो दिवसपृथक्त्व पश्यति । 'पक्खतो पन्नवीसाओ' 'पक्षान्तः पञ्चविंशतिम्' इति । यदा कालतः पक्षान्तः=किञ्चिन्न्यून पक्ष पश्यति तदा क्षेत्रतः पञ्चविंशतिं=पञ्चविंशतियोजनानि पश्यति ॥ गा. ४ ॥

मूलम्-भरहम्मि अद्धमासो, जबुद्दीवंमि साहिओ मासो ।
वासं च मणुयलोए, वासपुहुत्त च रुयगम्मि ॥५॥

छाया—भरतेऽर्धमासो, जम्बूद्वीपे साधिको मास' ।
वर्षं च मनुष्यलोके, वर्षपृथक्त्व च रुचके ॥ ५ ॥

काल की अपेक्षा किञ्चित् न्यून एक मुहूर्त को देखता है । सूत्रमें जो ऐसा कहा है कि अवधि देखता है वह अवधिज्ञानीमें अभेद के उपचार से ही कहा गया है । जिस समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञान कुछ कम एक दिवसरूप काल को जानता है उस समय क्षेत्र की अपेक्षा वह गव्यूतिपरिमित क्षेत्र को-एक कोश प्रमाण क्षेत्रस्थित द्रव्य को जानता है । क्षेत्र की अपेक्षा एक योजन क्षेत्रविषयक अवधि काल की अपेक्षा से दिवसपृथक्त्व को जानता है । तथा काल की अपेक्षा जिस समय अवधिज्ञान किञ्चिन्न्यून एक पक्षको जानता है उस समय वह क्षेत्रकी अपेक्षा पचीसयोजनपरिमित क्षेत्र को जानता है ॥गा ४॥

અપેક્ષાએ કાંઇક ન્યૂન એક મુહૂર્તને દેખે છે સૂત્રમા જે એવુ કહ્યુ છે કે 'અવધિ દેખે છે' તે અવધિજ્ઞાન અને અવધિજ્ઞાનીમા અભેદના ઉપચારથી જ કહેલ છે જે સમયે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન થોડા ઓછા એક દિવસરૂપ કાળને જાણે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે ગવ્યૂતિપરિમિત ક્ષેત્રને-એક કોશ પ્રમાણ ક્ષેત્રસ્થિત દ્રવ્યને-જાણે છે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ એકયોજનક્ષેત્રવિષયક અવધિ કાળની અપેક્ષાએ દિવસપૃથકત્વને જાણે છે તથા કાળની અપેક્ષાએ જે સમયે અવધિજ્ઞાન કાંઈક ઓછુ એક પક્ષને જાણે છે તે સમયે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પચીશયોજનપરિમિત ક્ષેત્રને જાણે છે ॥ગા ૪॥

मूलम्—हत्थम्मि मुहुत्ततो दिवसतो गाउयम्मि बोद्धव्वो ॥
जोयणदिवसपुहुत्तं, पक्खनो पन्नवीसाओ ॥ ४ ॥

छाया——हस्ते मुहूर्तान्तो, दिवसान्तो गव्यूते बोद्धव्यः ।
योजनदिवसपृथक्त्वं, पक्षान्तः पञ्चविंशतिम् ॥ ४ ॥

टीका—'हत्थम्मि मुहुत्ततो' इत्यादि । हस्ते=क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्र-

---

चाहिये कि उतने क्षेत्रगत और कालगत रूपी द्रव्य को ही वह जानता है। जिस समय यह अंगुल के असंख्यातवें भागमात्रगत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के असंख्यातवें भाग गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा, इससे अधिक कालगत द्रव्यपर्यायों को नहीं जान सकेगा। तथा-जिस समय यह अंगुल के संख्यातवें भाग गत द्रव्य को जानेगा, उस समय यह आवलिका के संख्यातवें भागगत ही द्रव्यपर्यायों को जानेगा। इसी तरह जब यह क्षेत्र की अपेक्षा अंगुलपरिमित क्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्य-को जानेगा उस समय यह काल की अपेक्षा किञ्चिन्न्यून आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायों को भी जानेगा। तथा जब यह काल की अपेक्षा आवलिकाप्रमाण काल का जाननेवाला होगा तो उस समय यह अंगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र का जानने वाला होगा ॥ गा ३ ॥

'हत्थम्मि मुहुत्ततो' इत्यादि ।

क्षेत्र की अपेक्षा-हस्तप्रमाण क्षेत्र को विषय करने वाला अवधिज्ञान

द्रव्यने ज ते जाणे छे जे समये ते अंगुलना असंख्यातमाभागमात्रगत द्रव्यने जाणशे ते समये ते आवलिकाना असंख्यातमाभागगत द्रव्यपर्यायोने पण जाणशे तेनाथी वधारे कालगत द्रव्यपर्यायोने नहीं जाणी शके तथा -जे समये ते अंगुलना असंख्यातमाभागगत द्रव्यने जाणशे ते समये ते आवलिकाना संख्यातमाभागगत ज द्रव्यपर्यायोने जाणशे एज रीते ज्यारे ते क्षेत्रनी अपेक्षाए अंगुलपरिमितक्षेत्रान्तर्गत वस्तु-द्रव्यने जाणशे ते समये ते काळनी अपेक्षाए थोडा ओछा आवलिकान्तर्गत द्रव्यपर्यायोने पण जाणशे तथा ज्यारे ते काळनी अपेक्षाए आवलिकाप्रमाण काळनो ज्ञाता थशे त्यारे ते समये ते अंगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्रनो पण ज्ञाता थशे ॥गा ३॥

"हत्थम्मि मुहुत्ततो" ईत्यादि

क्षेत्रनी अपेक्षाए हस्तप्रमाण क्षेत्रने विषय करनार अवधिज्ञान काळनी

टीका—'सखेज्जम्मि उ काले' इत्यादि । 'संख्येये' इति । सख्यायते, इति सख्येयः, स च सवत्सरमासादिरूपोऽपि भवति, अत इह 'तु' शब्दो विशेपणार्थः कृतः । कथभूतकाले ? सख्येये=वर्पसहस्रात् परोऽत्र सख्येय-शब्देन गृह्यते, तस्मिन् वर्पसहस्रात् परतोवर्तिनि काले-असख्येयकालात् प्राक्, कालत= संख्येयकालविपयकेऽवधौ जाते सति, क्षेत्रतः सख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्यावधेर्विपया भवन्ति । अपि-शब्दान्महानेकोऽपि तदेकदेशोऽप्यवधेर्विपयो भवति । अयमर्थः- असख्ययोजनप्रमाणस्वयभूरमणद्वीपसमुद्रात्मक महान्तमेक पश्यति, तथा स्वयंभूरमणद्वीपसमुद्रसमुत्पन्नतिरश्चोऽवधिस्तदेकदेश योजनप्रमाण पश्यतीति ।

तथा—'कालम्मि असखिज्जे' इत्यादि । कालतोऽसख्येये=पल्योपमादि-

'सखेज्जमि उ काले' इत्यादि ।

इस गाथा मे सख्येय-शब्द से एक हजार वर्प के बाद का और असख्यात वर्प से पहिले का काल ग्रहण किया गया है । जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्येय काल को विपय करनेवाला होगा वह अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा सख्यात द्वीप और समुद्रों को विपय करनेवाला होगा । इसी तरह जो अवधिज्ञान काल की अपेक्षा सख्यात काल को विषय करनेवाला होगा, वह अवधिज्ञान असख्यातयोजनप्रमाण अन्तिम स्वयभूरमण द्वीप और स्वयभूरमणसमुद्ररूप एक महान क्षेत्र को भी जाननेवाला होगा । तथा स्वयभूरमण द्वीप और समुद्र मे उत्पन्न हुए तिर्यञ्च का अवधिज्ञान उसके योजनप्रमाण एकदेश को विपय करनेवाला होता है ।

तथा काल की अपेक्षा जो अवधिज्ञान पल्योपम आदि असख्येय

"सखेज्जमि उ काले" ઈત્યાદિ

આ ગાથામા સખ્યેય શબ્દ વડે એક હજાર વર્ષ પછીનો અને અસખ્યાત વર્ષ પહેલાનો કાળ ગ્રહણ કરેલ છે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યેય કાળને વિષય કરનારૂ હશે એ જ રીતે જે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ સખ્યાત કાળને વિષય કરનારૂ હશે તે અવધિજ્ઞાન અસખ્યાત યોજન પ્રમાણ અન્તિમ સ્વયભૂરમણદ્વીપ અને સ્વયભૂરમણ સમુદ્રરૂપ એક મહાન ક્ષેત્રને પણ જાણનારૂ હશે, તથા સ્વયભૂરમણ દ્વીપ અને સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યંચનુ અવધિજ્ઞાન તેના યોજનપ્રમાણ એક દેશને વિષય કરનારૂ હોય છે

તથા કાળની અપેક્ષાએ જે અવધિજ્ઞાન પલ્યોપમ આદિ અસખ્યેય કાળને

टीका—'भरहम्मि अद्धमासो' इत्यादि। क्षेत्रत —भरते=भरतक्षेत्रविषयेऽवधौ जाते सति कालतोऽर्धमासस्तद्विषयत्वेन बोद्धव्यः। 'जबुद्दीवम्मि साहिओ मासो' इति, क्षेत्रतो—जम्बूद्वीपविषये तु अवधौ, कालतः साधिको मासः=किञ्चिदधिकमासविषयकोऽवधिर्भवति। 'वास च मणुयलोए' इति, क्षेत्रतो मनुष्यलोके=अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रपरिमाणमनुष्यलोकविषयेऽवधौ जाते सति कालतो वर्षं=संवत्सरपर्यन्तं पश्यतीत्यर्थः। तथा—'वासपुहुत्त च रुयगम्मि' इति, क्षेत्रतो रुचकाख्यबाह्यद्वीपविषयकेऽवधौ जाते सति कालतः वर्षपृथक्त्व पश्यतीत्यर्थः ॥ ५ ॥

मूलम्—संखेज्जम्मि उ काले, दीवसमुद्दा वि हुंति संखेज्जा।
कालम्मि असंखेज्जे, दीवसमुद्दा उ भइयव्वा ॥६॥

छाया—संख्येये तु काले, द्वीपसमुद्रा अपि भवन्ति संख्येयाः।
काले असंख्येये, द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः ॥ ६ ॥

'भरहम्मि अद्धमासो' इत्यादि।

क्षेत्र की अपेक्षा—भरतक्षेत्र को विषय करनेवाले अवधिज्ञान के उत्पन्न होने पर काल की अपेक्षा वह अवधिज्ञान अर्धमास को—पन्द्रह दिन को विषय करनेवाला होगा। जो अवधिज्ञान क्षेत्र की अपेक्षा जम्बूद्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह अवधिज्ञान काल की अपेक्षा कुछ अधिक एक मास को विषय करनेवाला होगा। इसी तरह जो अवधिज्ञान अढाई द्वीप को विषय करनेवाला उत्पन्न होगा वह काल की अपेक्षा एक वर्ष पर्यन्त के काल का ज्ञाता होगा। तथा क्षेत्र की अपेक्षा जो रुचक नाम के द्वीप को विषय करनेवाला अवधि होगा वह काल की अपेक्षा वर्षपृथक्त्व का जाननेवाला होगा॥ गा० ५॥

"भरहम्मि अद्धमासो" ईत्यादि

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ભરત ક્ષેત્રને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા કાળની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન અર્ધા માસને (૫દર દિનને) વિષય કરનારૂ હશે અવધિજ્ઞાન ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જમ્બૂદ્વીપને વિષય કરનારૂ ઉત્પન્ન થશે તે અવધિજ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ એક માસ કરતા કઈક વધુ કાળ વિષય કરનારૂ હશે એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન અઢીદ્વીપને વિષય કરનારૂ ઉત્પન્ન થશે તે કાળની અપેક્ષાએ એક વર્ષ સુધીના કાળનુ જ્ઞાતા હશે તથા ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જે રૂચક નામના દ્વીપને વિષય કરનારૂ અવધિ હશે તે કાળની અપેક્ષાએ વર્ષ પૃથક્ત્વનુ જાણનાર હશે ॥ગા ૫॥

क्षेत्रबहिर्वर्त्तिनः स्वयम्भूरमणसमुद्रोत्पन्नस्य तिरश्चोऽवधेस्तदेकदेशो विषयः । क्षेत्रपरिमाणं तु योजनापेक्षया सर्वत्रापि जम्बूद्वीपादारभ्य असंख्येयद्वीपसमुद्रपरिमाणमवसेयम् । अपि च-स्वयम्भूरमणभिन्ना ये मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्त्तिनो द्वीपसमुद्रास्तत्र समुत्पन्नस्य तिरश्चोऽप्यवधिस्तदेकदेशविषयको भवति ॥ गा० ६ ॥

तदेवं क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिरनियता, कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्भवत्येवेति कथितम्, तदानीं द्रव्यक्षेत्रकालभावानां मध्ये यस्य वृद्धौ यस्य वृद्धिर्भवति, यस्य च न भवति, तमर्थं बोधयितुमाह—

मूलम्—काले चउण्ह वुड्ढी, कालो भइयव्वु खेत्तवुड्ढीए ॥
वुड्ढीए दव्वपज्जव, भइयव्वा खेत्तकाला उ ॥ ७ ॥

छाया—काले चतुर्णां वृद्धिः, कालो भजनीयः क्षेत्रवृद्धौ ।
वृद्धौ द्रव्यपर्याययोः भाज्यौ क्षेत्रकालौ तु ॥ ७ ॥

करनेवाला होगा मनुष्यक्षेत्र से बहिर्वर्ती तिर्यञ्च के कि जो स्वयंभूरमण समुद्र में उत्पन्न हुआ है उसके अवधिज्ञान का विषय स्वयभूरण समुद्र का एक देश होगा। क्षेत्र का परिमाण तो योजन की अपेक्षा सर्वत्र जबूद्वीप से लेकर असख्यातद्वीपसमुद्रपर्यंत जानना चाहिये। और स्वयभूरमण समुद्र से भिन्न जितने भी मनुष्यक्षेत्रबहिर्वर्ती द्वीप और समुद्र हैं उनमें उत्पन्न हुए तिर्यञ्च का अवधिज्ञान उनके एक देश को विषय करनेवाला होता है ॥ गा० ६ ॥

इस तरह क्षेत्र की वृद्धि मे काल की वृद्धि अनियमित है, परन्तु काल की वृद्धि होनेसे क्षेत्रकी वृद्धि नियमित है—वह होती ही है, यह बात यहां प्रकट की गई है। जब यह बात है तो द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव, इन के बीच में जिसकी वृद्धि होने पर जिसकी वृद्धि होती है, और जिसकी

તથા મનુષ્ય ક્ષેત્રની બહારના તીર્યંચ કે જે સ્વયભૂરમણ સમુદ્રમા ઉત્પન્ન થયેલ છે, તેમના અવધિજ્ઞાનનો વિષય સ્વયભૂરમણ સમુદ્રનો એક દેશ હશે ક્ષેત્રનુ પરિમાણ તો યોજનની અપેક્ષાએ સર્વત્ર જબૂદ્વીપથી લઈને અસખ્યાત દ્વીપ સમુદ્ર સુધી જાણવુ જોઈએ અને સ્વયભૂરમણ સમુદ્રથી ભિન્ન જેટલા મનુષ્ય ક્ષેત્ર બહારના દ્વીપ અને સમુદ્ર છે તેઓમા ઉત્પન્ન થયેલ તિર્યંચનુ અવધિજ્ઞાન તેમના એક દેશને વિષય કરનાર હોય છે ॥ ગા ૬ ॥

આ રીતે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમા કાળની વૃદ્ધિ અનિયમિત છે પણ કાળની વૃદ્ધિ થતા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ નિયમિત છે—તે હોય છે જ આ વાત અહી પ્રગટ કરેલ છે જો આ વાત છે તો દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, તેમની વચ્ચે જેની વૃદ્ધિ

लक्षणेऽवधिविषये सति, तस्यैवासंख्येयकालपरिच्छेदकस्यावधेः क्षेत्रतः परिच्छेद्यतया द्वीपसमुद्रास्तु भाज्याः=विकल्पयितव्याः। कस्यचित्-असंख्येयाः १, कस्यचित् संख्येयाः२, कस्यचिद् एकदेशः ३ इत्यर्थः। अय भावः—

यदा इह मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिरुत्पद्यते, तदानीमसंख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयः।१। यदा तु बहिर्द्वीपे समुद्रे वा वर्तमानस्य कस्यचित् तिरश्चः असंख्येयकालविषयोऽवधिरुत्पद्यते, तर्हि तस्य संख्येया द्वीपसमुद्रास्तस्य विषयो भवति।२। तथा-यस्य मनुष्यस्य असंख्येयकालविषयोऽवधिर्जायते, तदानीं तस्य क्षेत्रत स्वयंभूरमणस्य द्वीपस्य समुद्रस्य वा एकदेशोऽवधेर्विषयः, तथा मनुष्य-

काल को विषय करनेवाला होगा उस अवधिज्ञान के क्षेत्र की अपेक्षा को लेकर द्वीप और समुद्र विषयतया भजनीय होंगे—किसी का वह असंख्यात द्वीप समुद्रों को, किसी का वह संख्यात द्वीप समुद्रों को और किसी का वह उनके एक देश को जाननेवाला होगा। इसका तात्पर्य इस प्रकार है—जिस समय यहां मनुष्य के असंख्यातकालविषयक अवधिज्ञान उत्पन्न होगा उस समय उस अवधिज्ञान के असंख्यात द्वीप और समुद्र विषयभूत होंगे, परन्तु जब बाहिर द्वीप समुद्र में वर्तमान किसी तिर्यञ्च के असंख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न होगा तो वह उसका अवधिज्ञान संख्यात द्वीप और समुद्रों को विषय करनेवाला होगा। तथा जिस मनुष्य के असंख्यात काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान उत्पन्न हुआ है उसका वह अवधिज्ञान उस समय क्षेत्र की अपेक्षा अन्तिम स्वयंभूरमण द्वीप के और समुद्र के एक देश को विषय

વિષય કરનારૂં હશે તે અવધિજ્ઞાનના ક્ષેત્રની અપેક્ષાને લઇને દ્વીપ અને સમુદ્ર વિષયતયા ભજનીય હશે-કોઈનું તે અસંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને, કોઈનું તે સંખ્યાત દ્વીપ સમુદ્રોને, અને કોઇનું તે તેમના એક દેશને જાણનારૂં હશે તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જે સમયે અહીં મનુષ્યને અસંખ્યાતકાળવિષયક અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે તે વખતે તે અવધિજ્ઞાનના અસંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્ર વિષયભૂત થશે, પણ બહાર દ્વીપ સમુદ્રમાં વર્તમાન કોઈ તિર્યંચને અસંખ્યાતકાળને વિષય કરનારૂં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે ત્યારે તેનું તે અવધિજ્ઞાન સંખ્યાત દ્વીપ અને સમુદ્રોને વિષય કરનારૂં હશે તથા જે માણસને અસંખ્યાત કાળને વિષય કરનારૂં અવધિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયું છે તેનું તે અવધિજ્ઞાન તે સમય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અન્તિમ સ્વયંભૂરમણ દ્વીપના અને સમુદ્રના એક દેશને વિષય કરનારૂં હશે

ननु यद्येव काले वर्धमाने शेषस्य क्षेत्रादित्रयस्य वृद्धिर्भवतीत्येवमेव वक्तुमुचित, कथ चतुर्णामपि वृद्धिरित्युक्तम्? इति चेत्, सत्यम्-किन्तु सामान्यवचनमेतत्। यथा 'देवदत्ते भुञ्जाने सर्वोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते' इत्यादि। अन्यथा हि—तत्रापि 'देवदत्त विहाय शेषोऽपि कुटुम्बो भुङ्क्ते' इति वक्तव्य स्यादित्यदोषः।

भी सिद्ध हो जाता है कि पर्यायें भी वर्धित हो जाती हैं, क्यो कि प्रत्येक द्रव्य मे पर्यायों की बहुलता रही हुई है।

शका—काल की वृद्धि होने पर तो इस तरह से द्रव्य, क्षेत्र और भाव की वृद्धि होना साबित होता है, काल की नहीं, फिर ऐसा सूत्रकार क्यों कह रहे हैं कि काल की वृद्धि होने पर द्रव्यादि चार की वृद्धि होती है। यहां तो ऐसा ही कहना चाहिये था कि काल की वृद्धि होने पर द्रव्यादि तीन की ही वृद्धि होती है?

उत्तर—शका तो ठीक है, परन्तु ऐसा जो सूत्रकारने कहा है वह सामान्यरूप से ही कहा है। जैसे-देवदत्त के खा लेने पर "सब कुटुब खा रहा है" ऐसा व्यवहार में कह दिया जाता है। नही तो ऐसा कहना चाहिये था, कि देवदत्त को छोडकर शेष कुटुम्ब खा रहा है। कुटुम्ब के अन्तर्गत तो देवदत्त भी आ जाता है परन्तु वह तो उस समय खा नही रहा है-वह तो खा चुका है फिर भी 'सब कुटुम्ब खा रहा है' ऐसा व्यवहार में कहा ही जाता है, इसी तरह काल के वर्धमान होने

તેનાથી આપો આપ તે પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે પર્યાયો પણ વર્ધિત થઈ જાય છે, કારણ કે દરેક દ્રવ્યમા પર્યાયોની પુષ્કળતા રહેલી હોય છે

શકા—કાળની વૃદ્ધિ થવાથી તો આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને ભાવની જ વૃદ્ધિ થવાનુ સાબિત થાય છે, કાળની નહી તો પછી સૂત્રકાર એવુ કેમ કહે છે કે કાળની વૃદ્ધિ થતા દ્રવ્યાદિ ચારની વૃદ્ધિ થાય છે? અહી તો એવુ જ કહેવુ જોઈએ કે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે

ઉત્તર—શકા તો બરાબર છે પણ સૂત્રકારે એવુ જે કહ્યુ છે તે સામાન્ય રૂપથી કહ્યુ છ જેમ-દેવદત્તે ખાઈ લીધાથી "આખુ કુટુબ ખાય છે" એવુ વહેવારમા કહેવાય છે નહી તો એવુ કહેવુ જોઈએ કે દેવદત્ત સિવાયનુ આખુ કુટુબ ખાય છે કુટુબની અદર તો દેવદત્ત પણ આવી જાય છે, તે તો એ સમયે ખાતો હોતો નથી તેણે તો, ખાઈ લીધુ છે, છતા પણ "આખુ કુટુબ ખાય છે" એવુ વ્યવહારમા કહેવાય છે એજ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્યાદિ

टीका—'काले चउण्हवुड्ढी' इत्यादि। काले=अवधिविषये वर्धमाने सति चतुर्णां वृद्धिः=द्रव्यक्षेत्रकालभावानां चतुर्णामपि नियमतो वृद्धिर्भवति। तत्र भावः पर्यायरूपः। कालात्-सूक्ष्म-सूक्ष्मतर-सूक्ष्मतमात् क्षेत्रद्रव्यपर्यायाणां वृद्धिर्भवति। तथाहि-कालस्य समयेऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रभूतप्रदेशा वर्धन्ते, तद्वृद्धौ चावश्यभाविनी द्रव्यवृद्धिः, प्रत्याकाशप्रदेशं देशद्रव्यप्राचुर्यात्, द्रव्यवृद्धौ च पर्यायवृद्धिर्भवति, प्रतिद्रव्यं पर्यायबाहुल्यादिति।

नहीं होती है इस अर्थ को समझाने के लिये अब सूत्रकार गाथा कहते हैं—

'काले चउण्ह वुड्ढी' इत्यादि।

काल की वृद्धि होने पर द्रव्य, क्षेत्र, काल, और भाव, इन चारों की भी नियमतः वृद्धि होती है। यहां 'भाव' यह शब्द पर्याय का बोधक है। 'काल की वृद्धि होने पर चारों की वृद्धि होती है' इस का तात्पर्य इस प्रकार से है-जब सूक्ष्म, सूक्ष्मतर और सूक्ष्मतम रूप से अवधिज्ञान का विषयभूत काल वर्द्धित होता है तब ऐसी स्थिति में उस काल से क्षेत्र की, द्रव्य की एवं द्रव्यपर्यायों की वृद्धि होती है। काल का जब एक भी समय वर्धमान हो जाता है-तब उस समय क्षेत्र के प्रभूत प्रदेश बढ जाते हैं, और प्रभूतप्रदेश बढने पर द्रव्य की भी वृद्धि हो जाती है, कारण आकाशरूप क्षेत्र के प्रत्येक प्रदेश पर द्रव्य की प्रचुरता रही हुई है। जब द्रव्य की प्रचुरतारूप वृद्धि हो जाती है तो इस से स्वतः यह

થતા જેની વૃદ્ધિ થાય છે અને જેની થતી નથી, એ અર્થને સમજાવવા માટે હવે સૂત્રકાર આ ગાથા કહે છે—

"काले चउण्ह वुड्ढी" ઇત્યાદિ

કાળની વૃદ્ધિ થવાથી દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવ, એ ચારેની પણ નિયમિત વૃદ્ધિ થાય છે, અહીં "ભાવ" આ શબ્દ પર્યાયનો બોધક છે "કાળની વૃદ્ધિ થવાથી ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે" તેનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જ્યારે સૂક્ષ્મ, સૂક્ષ્મતર અને સૂક્ષ્મતમ રૂપથી અવધિજ્ઞાનનો વિષયભૂત કાળ વર્દ્ધિત થાય છે ત્યારે એવી સ્થિતિમાં તે કાળથી ક્ષેત્રની, દ્રવ્યની, અને દ્રવ્યપર્યાયોની વૃદ્ધિ થાય છે કાળનો જ્યારે એક પણ સમય વર્ધિત થઈ જાય છે ત્યારે એ સમયે ક્ષેત્રનો પ્રભૂત પ્રદેશ વધી જાય છે, અને પ્રભૂત પ્રદેશ વધતા જ દ્રવ્યની પણ વૃદ્ધિ થઈ જાય છે, કારણ કે આકાશરૂપ ક્ષેત્રના પ્રત્યેક પ્રદેશ પર દ્રવ્યની પ્રચુરતા રહેલ હોય છે જ્યારે દ્રવ્યની પ્રચુરતારૂપ વૃદ્ધિ થઇ જાય છે ત્યારે

ध्येत । तस्मात् क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्भजनीयैव । द्रव्यपर्यायौ तु क्षेत्रवृद्धौ नियमाद् वर्धेते एवेति स्वयमेव बोध्यमिति ।

'वुड्ढीए दव्व-पज्जवे' इत्यादि। द्रव्यपर्याययोर्वृद्धौ सत्या क्षेत्रकालौ भक्तव्यौ= भजनीयौ कदाचिद् न वा वर्धेते कदाचिद् वर्धेते इत्यर्थः। द्रव्यपर्यायापेक्षया क्षेत्रकालयोः परिस्थूलत्वात् । यतो द्रव्य क्षेत्रादपि सूक्ष्मम् , एकस्मिन्नपि नभःप्रदेशेऽनन्तस्कन्धा-

---

समय काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी एक-आवलिकारूप काल को देखता है तब वह अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र को देखता है" सो वह विरुद्ध पडेगा, क्यों कि अगुलपृथक्त्वपरिमित क्षेत्र के विषय होने पर असख्येय अवसर्पिणी रूप में काल वर्द्धित है अतः आवलिकारूप काल को न देखकर असख्येय अवसर्पिणीरूप काल को ही देखना चाहिये, परन्तु ऐसा नही है, कारण यहा प्रभृतरूप मे क्षेत्र की वृद्धि नहीं हुई है, अत क्षेत्र की वृद्धि में काल की वृद्धि भजनीय ही माननी चाहिये । जब क्षेत्र की वृद्धि होती है तब द्रव्य और पर्याय, ये दोनों ही नियमतः वर्धित होते हैं, यह स्वय समझने जैसी बात है ।

जब द्रव्य और पर्याय में वृद्धि होती है उस समय क्षेत्र और काल में वृद्धि भजनीय होती है-ये कभी बढते भी हैं और कभी नहीं भी बढते हैं, क्यों कि द्रव्य और पर्याय की अपेक्षा क्षेत्र और काल स्थूल हैं । एक ही नभःप्रदेशरूप क्षेत्र में अनत स्कधों का अवगाह हो रहा है,

---

સમય કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન એક આવલિકારૂપ કાળને દેખે છે ત્યારે તે અગુલપૃથક્ત્વપરિમિત ક્ષેત્રને દેખે છે" તે વિરૂદ્ધ પડશે કારણ કે અગુલપૃથક્ત્વપરિમિતક્ષેત્રનો વિષય હોવાથી અસખ્ય અવસર્પિણીરૂપમા કાળ વર્દ્ધિત છે તેથી આવલિકારૂપ કાળને ન જોતા અસખ્યેયઅવસર્પિણીરૂપ કાળને જ જોવો જોઈએ, પણ એવુ નથી, કારણ કે અહી પ્રભૂતરૂપમા ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થઈ નથી, તેથી ક્ષેત્રની વૃદ્ધિમા કાળની વૃદ્ધિ ભજનીય જ માનવી જોઈએ જ્યારે ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાય, એ બન્ને જ નિયમથી જ વર્ધિત થાય છે, આ જાતે જ સમજવા જેવી વાત છે

જ્યારે દ્રવ્ય અને પર્યાયમા વૃદ્ધિ થાય છે તે સમયે ક્ષેત્ર અને કાળમા વૃદ્ધિ ભજનીય હોય છે—તે ક્યારેક વધે પણ છે ક્યારેક નથી પણ વધતા, કારણ કે દ્રવ્ય અને પર્યાયની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર અને કાળ સ્થૂળ છે એક જ નભપ્રદેશરૂપ ક્ષેત્રમા અનત સ્કધોનો અવગાહ થઈ રહ્યો છે તેથી એ

'कालो भइयव्वु खित्तवुड्ढीए' इति-क्षेत्रवृद्धौ=क्षेत्रस्य-अवधेर्विषयस्य वृद्धौ=आधिक्ये सति कालो भक्तव्यः=भजनीयः, वर्धते वा, न वा वर्धते इत्यर्थः। क्षेत्रं हि अत्यन्तं सूक्ष्मं, कालस्तु तदपेक्षया परिस्थूलः। प्रभूते क्षेत्रे वृद्धिंगते कालो वर्धते, न तु स्वल्पे क्षेत्रे इति भावः। अन्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ कालस्य नियमेन समयादिवृद्धिः स्यात्, तदाऽङ्गुलमात्रे श्रेणिरूपेऽपि वर्धिते क्षेत्रे कालस्य असंख्येयावसर्पिणीरूपस्य वृद्धिः स्यात्। तथा च वक्ष्यति-'अंगुलसेढीमित्ते, ओसप्पिणीओ असंखेज्जा' इति, ततश्च-'आवलिया अंगुलपुहुत्तं' इति तृतीयगाथोक्तं निरु-

पर द्रव्यादि चारों की वृद्धि होती है यह कथन भी व्यावहारिक है कारण कि तीनकी ही वृद्धि होती है, काल तो स्वयं वर्धमान है ही।

अवधिज्ञान के विषयभूत क्षेत्र की वृद्धि होने पर काल में वृद्धि भजनीय है-होती भी है और नहीं भी होती है। क्षेत्र अत्यन्त सूक्ष्म है और काल उसकी अपेक्षा स्थूल है। जब अवधिज्ञान का प्रभूत क्षेत्र बढ जाता है तब तो उसके काल में भी वर्धमानता आ जाती है, परन्तु जब क्षेत्र अल्प रहता है उस समय काल मे वृद्धि नहीं होती है। यदि ऐसा न माना जावे तो जब क्षेत्र मे प्रदेश आदि रूप से वृद्धि होगी तो उस समय मे काल की भी नियम से समयादिरूप से वृद्धि होगी ही, ऐसी स्थिति मे क्षेत्र के अंगुलमात्र-श्रेणिरूप मे भी बढने पर असंख्येय अवसर्पिणीरूप से काल मे वृद्धि होने लगेगी-"अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असंखिज्जा" ऐसा सिद्धान्त वचन है तब तृतीय गाथा मे जो ऐसा कहा है कि-"आवलिया अंगुलपुहुत्त" अर्थात्-जिस

ચારેની વૃદ્ધિ થાય છે આ કથન પણ વ્યાવહારિક છે, કારણ કે ત્રણની જ વૃદ્ધિ થાય છે, કાળ તો જાતે જ વૃદ્ધિ પામેલો જ છે અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત ક્ષેત્રની વૃદ્ધિ થવાથી કાળમા વૃદ્ધિ ભજનીય છે-થાય પણ છે અને નથી પણ થતી ક્ષેત્ર અત્યન્ત સૂક્ષ્મ છે, અને કાળ તેની અપેક્ષાએ સ્થૂળ છે જ્યારે અવધિજ્ઞાનનુ પ્રભૂત ક્ષેત્ર વધી જાય છે ત્યારે તો એના કાળમા પણ વૃદ્ધિ આવી જાય છે, પણ જ્યારે ક્ષેત્ર અલ્પ રહે છે તે સમયે કાળમા વૃદ્ધિ થતી નથી જો એવુ માનવામા ન આવે તો જ્યારે ક્ષેત્રમા પ્રદેશ આદિ રૂપે વૃદ્ધિ થશે ત્યારે તે સમયે કાળની પણ નિયમથી સમયાદિરૂપથી વૃદ્ધિ થશે જ, એવી સ્થિતિમા ક્ષેત્રના અંગુલમાત્ર-શ્રેણિરૂપમા વધવાથી અસખ્યેય અવસર્પિણીરૂપથી કાળમા વૃદ્ધિ થવા લાગશે-"अंगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणीओ असंखिज्जा" આવુ સિદ્ધાત વચન છે તો ત્રીજી ગાથામા જે એવુ કહ્યુ છે કે-"आवलिया अंगुलपुहुत्त" અર્થાત્-જે

ननु 'अंगुलमावलियाण भागमसखेज्ज' इत्यादिना परस्परसम्बन्धत्वेनावधि विषयतया प्रोक्तयोर्जघन्ययोर्मध्यमयोरुत्कृष्टयोश्च क्षेत्रकालयोरगुलावलिकाऽसख्येय-भागादिरूपयोः सम्बन्धिना परस्परत प्रदेशाना समयाना च सख्यामाश्रित्य किं तुल्यत्वम् ?, उत हीनाधिकत्वम् ?, उच्यते—हीनाधिकत्वम्, तथाहि—आवलिकाया असख्येयभागे जघन्यावधिविषये ये असख्याः समयास्तदपेक्षया अङ्गुलस्या-सख्येयभागे जघन्यावधिविषये एव ये असख्येया नभःप्रदेशास्ते असख्येयगुणाः, एव सर्वत्राप्यवधिविषयात् कालादसख्येयगुणत्वमवधिविषयस्य क्षेत्रस्यावगन्तव्यम्॥गा.७॥

से काल की वृद्धि मे द्रव्यादिकों मे नियमतः वृद्धि का, क्षेत्रवृद्धि होने पर कालवृद्धि में भजनीयता का, तथा द्रव्यपर्यायों में नियमतः वृद्धि का, द्रव्यपर्यायों की वृद्धि मे क्षेत्र और काल की भजनीयता का, द्रव्यवृद्धि में पर्यायों की नियमतः वृद्धि का और पर्यायवृद्धि में द्रव्यवृद्धि की भज-नीयता का स्पष्टीकरण किया गया है।

शका—" अगुलमावलियाण भागमसखेज्ज " इत्यादिगाथाद्वारा परस्पर सम्बन्ध होने से अवधिज्ञान के विषयभूत प्रकट किये क्षेत्र और काल कि–जो जघन्य मध्यम, एव उत्कृष्ट रूप मे वर्णित हुए हैं तथा जो अगुल एव आवलिका के असख्येय भाग आदि रूप से प्रकट किये गये है ऐसे क्षेत्रके प्रदेशों की, और कालके समयों की सख्या में आपस में तुल्यता है या हीनाधिकता है ?

उत्तर—हीनाधिकता है, वह इस प्रकार से है–जघन्य अवधिज्ञान का विषयभूत जो आवलिका का असख्यातवां भागरूप काल है उसमें

કોમા નિયમત વૃદ્ધિનુ, ક્ષેત્ર વૃદ્ધિ થતા કાળવૃદ્ધિમા ભજનીયતાનુ, તથા દ્રવ્ય પર્યાયોમા નિયમત વૃધ્ધિનુ, દ્રવ્ય–પર્યાયોની વૃધ્ધિમા ક્ષેત્ર અને કાળની ભજની યતાનુ, દ્રવ્યવૃધ્ધિમા પર્યાયોની નિયમત વૃધ્ધિનુ અને પર્યાયવૃધ્ધિમા દ્રવ્ય વૃધ્ધિની ભજનીયતાનુ સ્પષ્ટીકરણ કરાયુ છે

શકા—" અ ગુલમાવલિયાણ ભાગમસખેજ્જ " ઇત્યાદિગાથાદ્વારા પરસ્પર સબધ હોવાથી અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત પ્રગટ કરેલ ક્ષેત્ર અને કાળના કે–જે જઘન્ય મધ્યમ અને ઉત્કૃષ્ટ રૂપે વર્ણવેલા છે તથા જે અ ગુલ અને આવ-લિકાના અસખ્યેય ભાગ આદિ રૂપે પ્રગટ કરેલ છે એવા ક્ષેત્રના પ્રદેશોની અને કાળના સમયોની સખ્યામા અદરો–અદર તુલ્યતા છે કે હીનાધિકતા છે ?

ઉત્તર—હીનાધિકતા છે, તે આ પ્રમાણે છે–જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષય ભૂત જે આવલિકાનો અસખ્યાતમા ભાગરૂપ કાળ છે તેમા જેટલા અસખ્યાત

वगाहनात्। द्रव्यादपि सूक्ष्मः पर्यायः, एकस्मिन्नेव द्रव्येऽनन्तपर्यायसंभवात्। तस्माद् द्रव्यपर्यायवृद्धौ क्षेत्रकालौ भजनीयावेव भवतः। तथाहि–अवस्थितयोरपि क्षेत्रकालयोस्तथाविधशुभाध्यवसायतः क्षयोपशमवृद्धौ द्रव्य वर्धते एव, अधिक-द्रव्यदर्शनादिति भावः। द्रव्यवृद्धौ च पर्याया नियमतो वर्धन्ते। प्रतिद्रव्य संख्येयानामसंख्येयाना वा पर्यायाणामवधिना परिच्छेदसंभवात्। पर्यायवृद्धौ च द्रव्य-वृद्धिर्भाज्या=भवति न वा भवतीति भजनीया। एकस्मिन्नपि द्रव्ये पर्यायविषयावधि-वृद्धिसंभवेन तत्तत्पर्यायविशिष्टद्रव्यवृद्धिर्भवति। अवस्थितेऽपि हि द्रव्ये तथाविध-क्षयोपशमवृद्धौ पर्याया वर्धन्ते, पर्यायवृद्धौ न द्रव्यवृद्धिरिति भावः ॥

इससे यह निश्चित है कि क्षेत्र की अपेक्षा द्रव्य सूक्ष्म है, और द्रव्य की अपेक्षा क्षेत्र स्थूल है। इसी तरह द्रव्य की अपेक्षा पर्याय सूक्ष्म है, कारण एक ही द्रव्य में अनंत पर्यायों का होना संभवित है, इसी लिये द्रव्य और पर्याय की वृद्धि में क्षेत्र और काल की वृद्धि भजनीय बतलाई गई है। क्षेत्र और काल, ये अवस्थित हैं तो भी जब तथाविध शुभ अध्य-साय के वश से अवधिज्ञान में अवधिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशम की वृद्धि होती है तब वह अधिक द्रव्य को विषय करनेवाला होता है, इस तरह क्षेत्र और काल में अवस्थितता होने पर भी द्रव्य बढ ही जाता है। जब द्रव्य की वृद्धि होती है तब पर्यायें भी नियमत' बढ जाती हैं, क्यों कि प्रत्येक द्रव्य में सख्येय अथवा असख्येय पर्यायों का परिच्छेद होना अवधिज्ञान द्वारा होता है। पर्यायों की वृद्धि में द्रव्य की वृद्धि भजनीय है–वह होती भी है और नहीं भी होती है। इस तरह

ચોક્કસ છે કે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ છે અને દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્ર સ્થૂળ છે એજ પ્રમાણે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પર્યાય સૂક્ષ્મ છે, કારણ કે એક જ દ્રવ્યમા અનેક પર્યાયોનુ હોવુ સભવિત છે, તેથી દ્રવ્ય પર્યાયની વૃદ્ધિમા ક્ષેત્ર અને કાળની વૃદ્ધિ ભજનીય બતાવી છે ક્ષેત્ર અને કાળ, એ અવસ્થિત છે, તો પણ જ્યારે તે પ્રમાણેના શુભ અધ્યવસાયવશથી અવધિજ્ઞાનમા અવધિજ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે તે વધારે દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ થાય છે આ રીતે ક્ષેત્ર અને કાળમા અવસ્થિતતા હોવા છતા પણ દ્રવ્ય વધી જ જાય છે જ્યારે દ્રવ્યની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે પર્યાયો પણ નિયમથી જ વધી જાય છે, કારણ કે પ્રત્યેક દ્રવ્યમા સખ્યેય અથવા અસખ્યેય પર્યાયોનો પરિચ્છેદ થવાનુ અવધિજ્ઞાન દ્વારા થાય છે પર્યાયોની વૃદ્ધિમા દ્રવ્યની વૃદ્ધિ ભજનીય છે–તે થાય પણ છે અને નથી પણ થતી આ પ્રમાણે કાળની વૃદ્ધિમા

सूक्ष्मत्वेन ते पृथग् विभाव्यन्ते। 'तत्तो सुहुमयर हवइ खित्त' इति-तस्मादपि कालात् सूक्ष्मतर क्षेत्र भवति। कुतः ?-'अगुलसेढीमित्ते ओसप्पिणिओ असंखिज्जा' इति, यस्मादङ्गुलश्रेणिमात्रे प्रमाणाङ्गुलैकमात्रे श्रेणिरूपे नभःखण्डे क्षेत्रे प्रतिप्रदेश समयगणनया तत्प्रदेशपरिमाणमवसर्पिण्योऽसख्येयास्तीर्थकरैरुक्ताः। अयं भावः-प्रमाणागुलैकमात्रे एकैकप्रदेशश्रेणिरूपेनभःखण्डे यावन्तोऽसख्येयासु अवसर्पिणीषु समयास्तावत्प्रमाणाः प्रदेशा वर्तन्ते, तस्मात् कालादसंख्येयगुण क्षेत्र, क्षेत्रादपि चानन्तगुण द्रव्य, द्रव्यादपि चावधिविषयाः पर्यायाः सख्येयगुणा असख्येयगुणा वा। तस्माद्-अगुलश्रेणिमात्रक्षेत्रप्रदेशाग्रमसख्येयावसर्पिणीसमयराशिपरिमाणमिति सिद्धम्। "सेत" इत्यादि। तदेतद् वर्धमानकमवधिज्ञान वर्णितम् ॥गा ८॥ सू० १२।

के भेदन करने पर एक २ पत्र के छेदने में असख्यात समय लग जाते हैं, ऐसा आगम मे प्रतिपादित किया है। समय इतना अतिसूक्ष्म है कि जिससे वे असख्यात समय भिन्न २ रूप से विभाजित नही किये जा सकते है। इस काल से क्षेत्र सूक्ष्मतर होता है, क्यों कि एक प्रमाणाङ्गुलमात्र श्रेणिरूप आकाशखड क्षेत्र मे प्रत्येक प्रदेश के उपर समय की गणना से असख्यात अवसर्पिणियों मे जितने समय होते हैं उतने प्रमाण प्रदेश रहते है। इस लिये काल से असख्यात गुणा क्षेत्र होता है। क्षेत्र से भी असख्यात गुण द्रव्य होता है। तथा द्रव्य की अपेक्षा, अवधिज्ञान की विषयभूत पर्यायें सख्यातगुणी अथवा असख्यातगुणी होती है, अतः अगुल श्रेणि मात्र क्षेत्र मे प्रदेशों का प्रमाण असख्यात अवसर्पिणियों के समयों की राशिप्रमाण सिद्ध हो जाता है। इस तरह वर्धमान अवधिज्ञान का वर्णन हुआ ॥ गा० ८ ॥ सू० १२ ॥

ઉપર એક રાખેલા સો પાનને ભેદતા એક એક પાનના છેદનમા અસખ્યાત સમય લાગે છે, એવુ આગમમા પ્રતિપાદિત કરાયુ છે સમય એટલો બધો સૂક્ષ્મ છે કે જેથી તે અસખ્યાત સમય ભિન્ન-ભિન્ન-રૂપે વિભાજીત કરી શકાતા નથી આ કાળથી ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મતર હોય છે, કારણ કે એક પ્રમાણાગુલમાત્ર શ્રેણિરૂપ નભ ખડ ક્ષેત્રમા પ્રત્યેક પ્રદેશની ઉપર સમયની ગણત્રીથી અસખ્યાત અવસર્પિણીઓમા જેટલા સમય હોય છે એટલા પ્રમાણ પ્રદેશ રહે છે, તેથી કાળથી અસખ્યાત ગણુ ક્ષેત્ર હોય છે ક્ષેત્ર કરતા પણ અસખ્યાત ગણુ દ્રવ્ય હોય છે તથા દ્રવ્યના કરતા અવધિજ્ઞાનની વિષયભૂત પર્યાયો સખ્યાત ગણી અથવા અસખ્યાત ગણી હોય છે, તેથી અ ગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમા પ્રદેશોનુ પ્રમાણ અસખ્યાત અવસર્પિણીઓના રાશિપ્રમાણ સિદ્ધ થાય છે આ પ્રમાણે વર્ધમાન અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ ॥ ગા ૮॥ સૂ ૧૨ ॥

नन्वेव क्षेत्रस्य कालादसङ्ख्येयगुणता कथमवसीयते? तत्राह—

मूलम्—सुहुमो य होइ कालो, तत्तो सुहुमयरं हवइ खेत्त ।
अंगुलसेढीमेत्ते, ओसप्पिणिओ असंखेज्जा ॥ ८ ॥
से त्त वड्ढमाणयं ओहिनाण ॥ सू० १२ ॥

छाया—सूक्ष्मश्च भवति कालः, ततः सूक्ष्मतर भवति क्षेत्रम् ।
अङ्गुलश्रेणिमात्रे, अवसर्पिण्यः असङ्ख्येया॰ ॥ ८ ॥
तदेतद् वर्द्धमानकम् अवधिज्ञानम् ॥ सू० १२ ॥

टीका—" सुहुमो य ' इत्यादि ।

' सुहुमो य होइ कालो ' इति–यथा सूक्ष्मस्तावद् कालो भवति, यथा उत्पल-पत्रशतभेदे प्रतिपत्रभेदमसङ्ख्येयाः समया लगन्तीत्यागमे प्रतिपाद्यते । न चाति

जितने असख्यात समय हैं उनकी अपेक्षा जघन्य अवधिज्ञान के विषय-भूत हुए अगुल के असख्यातवें भागरूप क्षेत्र मे ही जो असख्यात प्रदेश हैं वे असख्यात गुणे हैं। इसी तरह से सर्वत्र अवधि के विषयभूत काल की अपेक्षा अवधि के विषयभूत क्षेत्र में असख्येय गुणे प्रदेश ज़ानने चाहिये ॥ गा० ७ ॥

इस तरह के वर्णन से काल की अपेक्षा क्षेत्र में असख्येयगुणता कैसे जानी जाती है? सो कहते हैं—'सुहुमो य होइ कालो' इत्यादि।

काल सूक्ष्म होता है, और इसकी अपेक्षा क्षेत्र सूक्ष्म होता है। अगुलश्रेणिमात्र क्षेत्र मे असख्यात अवसर्पिणीकाल स्थित है। इस गाथा का खुलाशा अर्थ इस प्रकार है–काल इतना सूक्ष्म होता है कि कमल के तरा ऊपर रखे हुए अर्थात् एक ऊपर–एक रखे हुए सौ पत्रों

સમય છે તેમની અપેક્ષાએ જઘન્ય અવધિજ્ઞાનના વિષયભૂત થયેલ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગ રૂપ ક્ષેત્રમા જ જે અસખ્યાત પ્રદેશ છે તેઓ અસખ્યાત ગણા છે આ પ્રમાણે સર્વત્ર અવધિના વિષયભૂત કાળની અપેક્ષાએ અવધિના વિષયભૂત ક્ષેત્રમા અસખ્યેય ગણા પ્રદેશ જાણવા જોઈએ

આ પ્રમાણેના વર્ણનથી કાળની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમા અસખ્યેયગુણતા કેવી રીતે જણાય છે? તો કહે છે–" सुहुमो य होइ कालो " ઈત્યાદિ કાળ સૂક્ષ્મ હોય છે અને તેના કરતા ક્ષેત્ર સૂક્ષ્મ હોય છે અગુલશ્રેણિમાત્ર ક્ષેત્રમા અસખ્યાત અવસર્પિણી કાળ સ્થિત છે આ ગાથાનો ખુલાસાવાર અર્થ આ પ્રમાણે છે–કાળ એટલો સૂક્ષ્મ હોય છે કે કમળના તરા ઉપર રાખેલા એટલે કે એક

वर्तमानस्य=अप्रशस्ताध्यवसायवत इत्यर्थः 'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वय। शुभाध्यवसायवशात् प्राप्त सदवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेर्हीयमान भवतीति भावः। तथा-वर्तमानचारित्रस्य=चारित्रसम्पन्नस्येत्यर्थः, इहापि-'सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते' इत्यन्वयः। देशविरतस्य सर्वविरतस्य च हीयमानमवधिज्ञानं भवतीति भावः।

तथा—'संक्लिश्यमानस्य' वध्यमानकर्मसंसर्गादुत्तरोत्तरं सक्लेशमासादयतः, अविरतसम्यग्दृष्टेरित्यर्थ, अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितं चित्तम्, अर्थात्-अनेकाशुभार्थचिन्तनपर चित्त संक्लिष्टमुच्यते। तथा—संक्लिश्यमानचारित्रस्य=अप्रशस्तलेश्योपरञ्जितस्य अनेकाऽशुभार्थचिन्तनपरस्य अविशुद्धचारित्रवतो देशविरतस्य, सर्वविरतस्य चेति शेषः, सर्वतः समन्तादवधिः परिहीयते=परिक्षीयते। तदेतद् हीयमानवधिज्ञान वर्णितम्। इति चतुर्थो भेदः ४। ॥ सू० १३ ॥

क्रमशः घटता रहता है। शुभ अध्यवसाय के वश से प्राप्त किया गया अवधिज्ञान अविरतसम्यग्दृष्टि के हीयमान होता जाता है। चारित्र-सपन्न अवधिज्ञानी का भी अवधिज्ञान हीयमान होता है। अर्थात् चाहे देशविरति श्रावक हो चाहे सर्वविरतिसपन्न अनगार हो उसका भी अवधिज्ञान हीयमान होता जाता है। संक्लिश्यमान जीव का-वध्यमान कर्म के ससर्ग से उत्तरोत्तर सक्लेश भाव को प्राप्त हुए जीव का तथा अप्रशस्तलेश्या से उपरजित हुए अनेक अशुभ अर्थ के चिन्तन करने में तत्पर बने हुए ऐसे अविशुद्धचारित्रसपन्न देशविरति गृहस्थ का एव सर्वविरतिसपन्न साधु का भी अवधिज्ञान सर्वतः समन्तात् हीयमान होता है। इस प्रकार हीयमान अवधिज्ञान का स्वरूप है। भावार्थ इसका केवल इतना ही है कि जिस प्रकार परिमित दाह्य वस्तुओ मे लगी हुई अग्नि नया दाह्य पदार्थ न मिलने से क्रमशः घटती जाती है, उसी

રહે છે શુભ અધ્યવસાયના વશથી પ્રાપ્ત કરાયેલુ અવધિજ્ઞાન અવિરત સમ્યગ્દ્દષ્ટિનુ હીયમાન થતુ જાય છે ચારિત્રસ પન્ન અવધિજ્ઞાનીનુ અવધિજ્ઞાન પણ હીયમાન હોય છે એટલે કે ચાહે દેશવિરતિ શ્રાવક હોય કે ચાહે સર્વવિરતિ સ પન્ન અણગાર હોય, તેનુ પણ અવધિજ્ઞાન હીયમાન થતુ જાય છે સ ક્લિશ્યમાન જીવનુ-બધ્યમાન કર્મના સ સર્ગથી ઉત્તરોત્તર સ ક્લેશ ભાવને પામેલ જીવનુ, તથા અપ્રશસ્તલેશ્યાથી ઉપરજિત થયેલ અનેક અશુભ અર્થનુ ચિન્તન કરવામા તત્પર બનેલ એવા અવિશુદ્ધ ચારિત્રસ પન્ન દેશવિરતિ ગૃહસ્થનુ અને સર્વવિરતિસ પન્ન સાધુનુ પણ અવધિજ્ઞાન સર્વત સમન્તાત્ હીયમાન હોય છે આ પ્રકારનુ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે તેનો ભાવાર્થ ફક્ત એટલો જ છે કે જે રીતે પરિમિત દાહ્યવસ્તુઓમા લાગેલી અગ્નિ નવો દાહ્ય પદાર્થ ન મળવાથી

अथ हीयमानवधिज्ञानं वर्णयति—

मूलम्—से किं त हीयमाणयं ओहिनाण ?। हीयमाणयं ओहिनाणं अप्पसत्थेहिं अज्झवसाणट्ठाणेहिं वट्टमाणस्स वट्टमाणचरित्तस्स सकिलिस्समाणस्स संकिलिस्समाणचरित्तस्स सव्वओ समता ओही परिहायइ, से त हीयमाणयं ओहिनाणं४ ॥सू० १३ ॥

छाया—अथ किं तद् हीयमानकमवधिज्ञान ? हीयमानकमवधिज्ञानम्—अप्रशस्तेष्वध्यवसायस्थानेषु वर्त्तमानस्य वर्त्तमानचारित्रस्य संक्लिश्यमानस्य संक्लिश्यमानचारित्रस्य सर्वतः समन्तादवधि॰ परिहीयते, तदेतद् हीयमानकमवधिज्ञानम् ॥सू० १३॥

टीका—'से किं त हीयमाणय ' इत्यादि । शिष्य॰ पृच्छति—हे भदन्त ! अथ किं तद् हीयमानकमवधिज्ञानम् ?,=पूर्वनिर्दिष्टस्य हीयमानावधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—'हीयमाणय ' इत्यादि । हे शिष्य ! हीयमान=पूर्वावस्थाऽपेक्षयाऽधोऽधोह्रासमुपगच्छदवधिज्ञान वर्ण्यते । अप्रशस्तेषु अध्यवसायस्थानेषु

अब सूत्रकार हीयमान अवधिज्ञान का वर्णन करते है—

'से किं त हीयमाणय ओहिनाण ' इत्यादि ।

शिष्य पूछता है–हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्ट हीयमान अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—हे शिष्य ! यह अवधिज्ञान जब उत्पन्न होता है तब अधिक विषयवाला होता है परन्तु परिणामशुद्धि कम हो जाने से क्रमशः अल्प२विषयक होता जाता है, यही बात टीकाकारने " पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत् " इस वाक्य द्वारा प्रकट की है । अप्रशस्त अध्यवसाय स्थानो मे वर्तमान जीव का अवधिज्ञान सर्वतः–चारों दिशाओं मे वर्तमान पदार्थों के जानने रूप क्रिया करने से

હવે હીયમાન અવધિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે—

"से किं त हीयमाणय ओहिनाण" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! પૂર્વ નિર્દિષ્ટ હીયમાન અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—હે શિષ્ય ! આ અવધિજ્ઞાન જ્યારે ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે વધારે વિષયવાળું હોય છે પણ પરિણામશુદ્ધિ ઓછી થઈ જવાથી ક્રમશ અલ્પ–અલ્પ વિષયક થતું જાય છે એ જ વાત ટીકાકારે "पूर्वावस्थापेक्षयाऽधोऽधो ह्रासमुपगच्छत्" આ વાક્ય દ્વારા પ્રગટ કરી છે

અપ્રશસ્ત અધ્યવસાય સ્થાનોમા વર્તમાન જીવનું અવધિજ્ઞાન સર્વત – ચારે દિશાઓમા વર્તમાન પદાર્થોને જાણવારૂપ ક્રિયા કરવાથી ક્રમશ ઘટતું

टीका—'से किं त पडिवाइ' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति-अथ किं तत् प्रतिपाति अवधिज्ञानम् ? = हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्टस्य प्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह—'पडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि । हे शिष्य ! प्रतिपाति=फूत्कारेण दीपकप्रकाश इव नश्वरम्, अवधिज्ञान वर्णयामि । यत्-अवधिज्ञानं जघन्येन=सर्वस्तोकतया, अगुलस्यासख्येयभागमात्र सख्येयभागमात्र वा वालाग्र वा, वालाग्रपृथक्त्व वा, लिक्षा वा=वालाग्राष्टकप्रमाणा, लिक्षापृथक्त्व वा, यूका वा=लिक्षाष्टकमाना, यूकापृथक्त्व वा, यव वा=यूकाष्टकमान वा, यवपृथक्त्वं वा, अगुल वा= यवाष्टकमान वा, अगुलपृथक्त्व वा, एवमगुलषट्कमानात् पादादारभ्य यावदु-

'से किं त पडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि ।

शिष्यकाप्रश्न-प्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है?, उत्तर-प्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है—

जो अवधिज्ञान जघन्य से अङ्गुल के असख्यातवें भाग को अथवा सख्यातवें भागको, वालाग्र को अथवा वालाग्रपृथक्त्व को, लिक्षा को अथवा लिक्षापृथक्त्व को, यूका को अथवा यूकापृथक्त्व को, यवमध्य को अथवा यवमध्यपृथक्त्वको, अङ्गुल को अथवा अङ्गुलपृथक्त्व को, पाद को अथवा पादपृथक्त्व को, वितस्ति को अथवा वितस्तिपृथक्त्व को रत्नि को अथवा रत्निपृथक्त्व को, कुक्षि को अथवा कुक्षिपृथक्त्व को, धनुष को अथवा धनुषपृथक्त्व को, गव्यूत को अथवा गव्यूतपृथक्त्व को, योजन को अथवा योजनपृथक्त्व को, योजनशत को अथवा योजनशतपृथक्त्व को, योजनसहस्र को अथवा योजनसहस्रपृथक्त्व को, योजनलक्ष को अथवा योजनलक्षपृथक्त्व को, योजनकोटि को अथवा

"से किं त पडिवाइ ओहिनाण" ઇત્યાદિ

શિષ્યનો પ્રશ્ન—"પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે?"

ઉત્તર—પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—જે અવધિજ્ઞાન જઘન્યથી અંગુલના અસખ્યાતમા ભાગને અથવા સખ્યાતમા ભાગને, બાલાગ્રને અને બાલાગ્રપૃથકત્વને, લિક્ષાને અથવા લિક્ષાપૃથકત્વને, યૂકાને અથવા યૂકા પૃથકત્વને, યવમધ્યને અથવા યવમધ્યપૃથકત્વને, અંગુલને અથવા અંગુલપૃથકત્વને, પાદને અથવા પાદપૃથકત્વને, કુક્ષિને અથવા કુક્ષિપૃથકત્વને, ધનુષને અથવા ધનુષપૃથકત્વને, ગવ્યૂતને અથવા ગવ્યૂતપૃથકત્વને, યોજનને અથવા યોજન પૃથકત્વને, યોજનશતને અથવા યોજનશતપૃથકત્વને, યોજન સહસ્રને અથવા યોજનસહસ્રપૃથકત્વને, યોજનલક્ષને, અથવા યોજનલક્ષપૃથકત્વને યોજનકોટીને અથવા યોજનકોટીપૃથકત્વને, યોજનસખ્યેયને અથવા યોજનસખ્યેયપૃથકત્વને,

मूलम्---से किं तं पडिवाइ ओहिनाणं ? । पडिवाइ ओहिनाणं जहण्णेणं अंगुलस्स असंखिज्जभागं वा संखिज्जभागं वा, वालग्गं वा वालग्गपुहत्तं वा, लिक्खं वा लिक्खपुहत्तं वा, जूयं वा जूयपुहत्तं वा, जवं वा जवपुहत्तं वा, अंगुलं वा अंगुलपुहत्तं वा, पायं वा पायपुहत्तं वा, विहत्थिं वा विहत्थिपुहत्तं वा, रयणिं वा रयणिपुहत्तं वा, कुच्छिं वा कुच्छिपुहत्तं वा, धणुं वा धणुपुहत्तं वा, गाउयं वा गाउयपुहत्तं वा, जोयणं वा जोयणपुहत्तं वा, जोयणसयं वा जोयणसयपुहत्तं वा, जोयणसहस्सं वा जोयणसहस्सपुहत्तं वा, जोयणलक्खं वा जोयणलक्खपुहत्तं वा, जोयणकोडिं वा जोयणकोडिपुहत्तं वा, जोयणकोडाकोडिं वा जोयणकोडाकोडिपुहत्तं वा, जोयणसंखिज्जं वा जोयणसंखिज्जपुहत्तं वा, जोयणअसंखेज्जं वा जोयणअसंखेज्जपुहत्तं वा, उक्कोसेणं लोगं वा पासित्ता णं पडिवइज्जा, से तं पडिवाइ ओहिनाणं॥सू०१४॥

छाया---अथ किं तत्प्रतिपाति-अवधिज्ञानं ? प्रतिपाति-अवधिज्ञानं जघन्येनाऽङ्गुलस्याऽसंख्येयभागं वा, संख्येयभागं वा, वालाग्रं वा, वालाग्रपृथक्त्वं वा, लिक्षां वा, लिक्षापृथक्त्वं वा, यूकां वा, यूकापृथक्त्वं वा, यवं वा, यवपृथक्त्वं वा, अङ्गुलं वाऽङ्गुलपृथक्त्वं वा, पादं वा, पादपृथक्त्वं वा, वितस्तिं वा वितस्तिपृथक्त्वं वा, रत्निं वा, रत्निपृथक्त्वं वा, कुक्षिं वा, कुक्षिपृथक्त्वं वा, धनुर्वा, धनुःपृथक्त्वं वा, गव्यूतं वा गव्यूतपृथक्त्वं वा, योजनं वा, योजनपृथक्त्वं वा, योजनशतं वा, योजनशतपृथक्त्वं वा, योजनसहस्रं वा, योजनसहस्रपृथक्त्वं वा, योजनलक्षं वा, योजनलक्षपृथक्त्वं वा, योजनकोटिं वा, योजनकोटिपृथक्त्वं वा, योजनकोटीकोटिं वा, योजनकोटीकोटिपृथक्त्वं वा, योजनसंख्येयं वा, योजनसंख्येयपृथक्त्वं वा, योजनाऽसंख्येयं वा, योजनाऽसंख्येयपृथक्त्वं वा, उत्कर्षेण लोकं वा दृष्ट्वा प्रतिपतेत्, तदेतत्प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ॥ सू० १४ ॥

प्रकार जो अवधिज्ञान परिणामों की विशुद्धि के अभाव से क्रमशः घटता जाता है वह हीयमान है ॥ सू० १३ ॥

ક્રમશ ઘટતી જાય છે એજ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન પરિણામોની વિશુદ્ધિના અભાવે ક્રમશ ઘટતુ જાય છે તે હીયમાન છે ॥ સૂ૦ ૧૩ ॥

मूलम्—से किं तं अपडिवाइ ओहिनाणं ? । अपडिवाइ ओहिनाणं जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ, तेण परं अपडिवाइ ओहिनाणं, से तं अपडिवाइ ओहिनाणं६ ॥ सू० १५ ॥

छाया—अथ किं तदप्रतिपात्यवधिज्ञानम् ? अप्रतिपात्यवधिज्ञान येन अलोकस्य एकमपि आकाशप्रदेश जानाति पश्यति, तेन परम् अप्रतिपाति अवधिज्ञानम्, तदेतत् प्रतिपात्यवधिज्ञानम् ६ ॥ सू० १९ ॥

टीका—'से किं तं अपडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति-अथ किं तद् अप्रतिपात्यवधिज्ञानम्=हे भदन्त ! पूर्वनिर्दिष्टस्य अप्रतिपात्यवधिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः ? । उत्तरमाह—'अपडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि । हे शिष्य ! अप्रतिपात्यवधिज्ञानं वर्ण्यते । येनावधिज्ञानेन, अलोकस्य=अलोकाकाशस्य सम्बन्धिनमेकमप्याकाशप्रदेशम्, अपि शब्दात् बहून् वा—आकाशप्रदेशान् जानाति, पश्यति,

---

'से किं त अपडिवाइ ओहिनाण' इत्यादि ।

शिष्य प्रश्न करता है-अप्रतिपाति अवधिज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप इस प्रकार है-जिस अवधिज्ञान की सहायता से अवधिज्ञानी आत्मा अलोकाकाशतक के एक भी आकाशप्रदेश को अथवा बहुत से आकाशप्रदेशों को जानता और देखता है वह अप्रतिपाती अवधिज्ञान है । यही बात-"जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ०" इत्यादि पक्तियों द्वारा बतलाई गई है । यद्यपि अलोकाकाश में अवधिज्ञान के द्वारा दृष्टव्य कोई वस्तु नहीं है फिर भी जो ऐसा कहा गया है कि-"अवधिज्ञानी अलोकाकाश के एक अथवा अनेक प्रदेशों को जानता देखता है" वह

"से किं त अपडिवाइ ओहिनाण" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે—"અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?"

ઉત્તર—અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે-જે અવધિજ્ઞાનની સહાયતાથી અવધિજ્ઞાની આત્મા અલોકાકાશ સુધીના એક પણ આકાશપ્રદેશને અથવા ઘણા આકાશપ્રદેશોને જાણે અને દેખે છે તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે એજ વાત "जेण अलोगस्स एगमवि आगासपएस जाणइ पासइ" ઈત્યાદિ પંક્તિઓ દ્વારા બતાવવામા આવી છે જો કે અલોકાકાશમા અવધિજ્ઞાન વડે દ્રષ્ટવ્ય કોઈ વસ્તુ નથી તો પણ જે એવુ કહ્યુ છે કે "અવધિજ્ઞાની અલોકાકાશના એક અથવા અનેક પ્રદેશોને જાણે દેખે છે" તે માત્ર તેની

त्कर्षेण=सर्वप्रचुरतया यावत् लोकं दृष्ट्वा=लोकमुपलभ्य प्रतिपतेत्=न भवेत्, प्रदीप इव नाशमुपगच्छेत्, तस्य तथाविधक्षयोपशमजन्यत्वात्, तदे तत् प्रतिपात्यवधिज्ञानम्। शेषं सुगमम्। नवरं यव इति यवमध्यम्, पाद इति पादमध्यतलप्रदेशः, कुक्षिर्द्विहस्तप्रमाणः, धनुश्चतुर्हस्तप्रमाण, पृथक्त्व=सर्वत्रापि द्विप्रभृति आनवभ्य इति सिद्धान्तपरिभाषया द्रष्टव्यम्। इति पञ्चमो भेद.५ ॥ सू०१४ ॥

योजनकोटिपृथक्त्व को, योजनकोटीकोटि को अथवा योजनकोटीकोटि पृथक्त्व को, योजनसंख्येय को, अथवा योजनसंख्येयपृथक्त्व को, योजन-असंख्येयको, अथवा योजन-असंख्येय पृथक्त्व को, उत्कृष्टरूप से समस्त-लोक को देखकर भी तथाविध-क्षयोपशमजन्य होने से प्रदीप की तरह नष्ट हो जाता है, वह प्रतिपाति अवधिज्ञान है।

यहाँ पर यह जानना चाहिये-आठ बालाग्रों की एक लिक्षा होती है, आठ लिक्षाओं की एक यूका, आठ यूकाओं का एक यवमध्य, आठ यवमध्यों का एक अङ्गुल, छ अङ्गुल का एक पाद (पादमध्यतल प्रदेश), दो पादों की एक वितस्ति-(बेत), दो वितस्तियों की एक रत्नि (हाथ), दो रत्नियों की एक कुक्षि, दो कुक्षियों का एक धनुष, दो हजार धनुषों का एक गव्युत (कोस) और चार गव्यूतों (कोसों) का एक योजन होता है। योजनसंख्या की उत्तरोत्तर वृद्धि होने से योजनशत, योजनसहस्र, योजनलक्ष, योजनकोटि, योजनकोटीकोटि, योजनसंख्येय और योजन-असंख्येय होता है। दो से लेकर नौ तक को पृथक्त्व कहते हैं यह ज्ञान का पांचवा भेद हुआ ५ ॥ सू० १४ ॥

યોજનઅસંખ્યેયને અથવા યોજનઅસંખ્યેયપૃથકત્વને, ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સમસ્ત લોકને દેખીને પણ તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમજન્ય હોવાથી પ્રદીપની જેમ નષ્ટ થઈ જાય છે તે પ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે

અહીં એ જાણવું જોઈએ કે આઠ બાલાગ્રોની એક લિક્ષા થાય છે, આઠ લિક્ષાઓની એક યૂકા, આઠ યૂકાઓનો એક યવમધ્ય, આઠ યવમધ્યોનો એક અંગુલ, છ અંગુલનો એક પાદ (પાદનો મધ્યતલ પ્રદેશ), બે પાદની એક વિતસ્તિ (વેંત) બે વિતસ્તિઓની એક રત્નિ (હાથ) બે રત્નિઓની એક કુક્ષિ, બે કુક્ષિઓનું એક ધનુષ, બે હજાર ધનુષોનું એક ગવ્યૂત (કોસ) અને ચાર ગવ્યૂતોનો એક યોજન થાય છે યોજનસંખ્યાની ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ થવાથી યોજનશત, યોજનસહસ્ર, યોજનલક્ષ, યોજનકોટી, યોજનકોટીકોટી, યોજનસંખ્યેય અને યોજનઅસંખ્યેય થાય છે બેથી લઇને નવ સુધીનાને પૃથકત્વ કહે છે આ જ્ઞાનનો પાંચમો ભેદ થયો ॥ સૂ. ૧૪ ॥

अथ भावः—यथा प्राभातिकः प्रकाशः सूर्योदयं विना नैव निवर्तते, यथा वा कुसुमं फलमनुत्पाद्य न निवर्तते तथा यदवधिज्ञानं केवलप्राप्तिं विना न निवर्तते इति। यथा वा नृपः प्रतिपक्षनायके निहते सति तदितरैः प्रतिपक्षैर्न पुनः परिभूयते शेषमपि शत्रुसंघं विनिर्जित्य राज्यश्रियं लभते, तथा तादृशः क्षयोपशमो लभ्यते, यतः—कर्मशत्रुनायकं मोहनीयाख्यं कर्मशत्रुं निहत्यावधिज्ञानी तदितरैः कर्मशत्रुभिर्न पुनः परिभूयते, किं तु शेषमपि कर्मशत्रुं विनिर्जित्यावधिज्ञानी केवलं प्राप्नोत्येवेति। तदेतदप्रतिपात्यवधिज्ञानं वर्णितम् इत्यवधेः षष्ठो भेदः ६ ॥सू० १५॥

इसका भाव यह है कि–जिस प्रकार प्राभातिक प्रकाश सूर्योदय हुए विना नहीं हटता है, अथवा जिस प्रकार फलवाले वृक्ष का फूल, विना फल उत्पन्न किये जीव से नहीं छूटता है वह अप्रतिपाति अवधिज्ञान है। अथवा–जिस प्रकार प्रतिपक्ष शत्रुसेना के नायक के निहत होने पर उसकी सेना के अन्य व्यक्तियों द्वारा विजयशील नरेश पराभव को प्राप्त नहीं होता है, तथा अवशिष्ट शत्रुदलको परास्त कर वह जैसे राज्यश्री का भोक्ता बनता है उसी तरह अवधिज्ञानी आत्मा में कोई ऐसे कर्मोंका–अवधिज्ञानावरणीय कर्मों का–क्षयोपशम होता है कि जिसके प्रभाव से वह कर्म शत्रुओं के नायकस्वरूप मोहनीय कर्म को नाश कर, और उसके अभाव में अन्य कर्मशत्रुओं से अजेय होकर पराभूत नहीं होता है, किन्तु अवशिष्ट शेषकर्मशत्रुओं को भी जीतकर अवश्य ही केवलज्ञान को प्राप्त करता है। यही अप्रतिपाति अवधिज्ञान का स्वरूप है ॥ सू० १५ ॥

તેનો ભાવાર્થ આ છે કે જેમ પ્રાભાતિક પ્રકાશ સૂર્યોદય થયા વિના હટતો નથી અથવા જેમ ફળવાળા વૃક્ષના ફૂલ વિના ફળ ઉત્પન્ન કરતા નથી એ જ પ્રમાણે જે અવધિજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કર્યા વિના જીવથી છૂટતુ નથી તે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન છે અથવા જેમ સામા પક્ષનો નાયક હણાતા તેની સેનાની અન્ય વ્યક્તિઓ દ્વારા વિજયશીલ રાજા પરાભવ પામતો નથી, તથા બાકીના શત્રુ દળને હરાવીને તે જેમ રાજ્યશ્રીનો ભોક્તા બને છે એજ પ્રમાણે અવધિજ્ઞાની આત્મામા કોઈ એવા કર્મોનો અવધિજ્ઞાનાવરણીય કર્મોનો ક્ષયોપશમ હોય છે કે જેના પ્રભાવથી તે કર્મશત્રુઓના નાયક રૂપી મોહનીય કર્મનો નાશ કરીને અને તેના અભાવમા અન્ય કર્મશત્રુએ વડે અવિજિત થઈ ને પરાભવ પામતો નથી, પણ બાકી રહેલ શેષકર્મશત્રુઓને પણ જીતીને અવશ્ય જ કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે આજ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ છે ॥સૂ. ૧૫॥

तथाविधक्षयोपशमजनितसामर्थ्यमद्भावादिति भावः। एतच्च सामर्थ्यमात्रं वर्ण्यते, अलोके हि अवधिज्ञानस्य द्रष्टव्यं वस्तु किमपि नास्ति, अवधिज्ञानस्य रूपिद्रव्यमात्रविषयकतयाऽऽकाशप्रदेशोऽपि नास्ति द्रष्टव्यः, अरूपित्वात्, अन्यस्य कस्यापि द्रव्यस्य तत्राभावाच्च। अवधिज्ञानमलोकाकाशस्यैकं प्रदेशं बहून् वा प्रदेशान् व्याप्तुं शक्नोतीति भावः। लोकालोकविभागस्त्वेवमवगन्तव्यः धर्मादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्भवति यत्र तत् क्षेत्रं लोकः। तद्विपरीतं हि क्षेत्रमलोकः। ततः परं =तदनन्तरं तदवधिज्ञानमप्रतिपाति भवति, केवलज्ञानमनुत्पाद्य न निवर्तते।

केवल इसकी शक्तिमात्र को बतलाने के लिये कह दिया गया है। अर्थात् इस अप्रतिपाति अवधिज्ञान में इतनी शक्ति है कि वह अलोकाकाशतक के भी एक अथवा अनेक प्रदेशों को जान सकता है, देख सकता है ऐसी शक्ति भी इस में तथाविध क्षयोपशम से जनित सामर्थ्य से ही होती है। अवधिज्ञान सिर्फ रूपी द्रव्य को ही विषय करता है, अरूपी द्रव्य को नहीं। आकाश के प्रदेश भी इस तरह अरूपी ही हैं, वे इसका विषय हो नहीं सकते हैं, तथा और अन्य द्रव्य अलोकाकाश में हैं नहीं। ऐसी स्थिति में सूत्र में जो 'अलोकाकाश के एक प्रदेश को अथवा बहुत प्रदेशों को वह जानता देखता है' ऐसा कहा है वह केवल इसके सामर्थ्य को प्रकट करने के लिये कहा गया जानना चाहिये। धर्मादिक द्रव्यों का जितने आकाश में निवास है वह लोकाकाश, तथा इससे बहिर्भूत आकाश का नाम अलोकाकाश है। अप्रतिपाती अवधिज्ञान केवलज्ञान को उत्पन्न किये विना नहीं छूटता है।

શક્તિમાત્રને જ બતાવવા માટે કહેલ છે એટલે કે આ અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાનમા એટલી શક્તિ છે કે તે અલોકાકાશ સુધીના પણ એક અથવા અનેક પ્રદેશોને જાણી શકે છે એવી શકિત પણ તેમા તેવા પ્રકારના ક્ષયોપશમથી પેદા થયેલ સામર્થ્યથી જ હોય છે અવધિજ્ઞાન ફક્ત રૂપી દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે અરૂપી દ્રવ્યને નહી આકાશના પદાર્થો પણ આ રીતે અરૂપી જ છે, તે એ તેનો વિષય થઇ શકતા નથી તથા બીજા કોઈ દ્રવ્ય અલોકાકાશમા નથી આવી સ્થિતિમા સૂત્રમા જે "અલોકાકાશના એક પ્રદેશ પ્રદેશને અથવા ઘણા પ્રદેશોને તે જાણે દેખે છે" એવુ કહેલ છે તે ફક્ત તેના સમાર્થ્યને પ્રગટ કરવાને માટે જ કહેલ છે એમ માનવુ જોઈએ ધર્માદિક દ્રવ્યોનો જેટલા આકાશમા નિવાસ છે તે લોકાકાશ તથા તેની બહાર આવેલ આકાશનુ નામ અલોકાકાશ છે અપ્રતિપાતિ અવધિજ્ઞાન કેવળજ્ઞાનને ઉત્પન્ન કર્યા વિના છૂટતુ નથી

टीका—'त समासओ' इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा-द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण बुध्यते । इह-ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन-सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि=बादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञान दर्शन च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शन भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथम जानातीत्युक्तम् ?,

---

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है-वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं-द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था में अनत रूपी द्रव्यो को-तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओं के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को-विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को-बादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को-जानता है और देखता है ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનુ કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરવામા આવે છે-તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરાયુ છે તે ચાર પ્રકાર આ છે-દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને-બાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

अवधिज्ञानस्य षडपि भेदा उक्ताः, सम्प्रति द्रव्याद्यपेक्षयाऽवधिज्ञानस्य भेदा उच्यन्ते—

मूलम्—तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं अणंताइं रूविदव्वाइं जाणइ पासइ। उक्कोसेणं सव्वाइं रूविदव्वाइं जाणइ पासइ। खित्तओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं अंगुलस्स असंखिज्जइभागं जाणइ पासइ। उक्कोसेणं असंखिज्जाइं अलोगे लोगप्पमाणमित्ताइं खंडाइं जाणइ पासइ। कालओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं आवलियाए असंखिज्जइभागं जाणइ पासइ। उक्कोसेणं असंखिज्जाओ उस्सप्पिणीओ, ओसप्पिणीओ अईयमणागयं च कालं जाणइ पासइ। भावओ णं ओहिनाणी जहन्नेणं अणंते भावे जाणइ पासइ। उक्कोसेण वि अणंते भावे जाणइ पासइ। सव्वभावाणमणंतभागं जाणइ पासइ ॥सू०१६॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः। तत्र द्रव्यतः अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति। उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि जानाति पश्यति। क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येनाङ्गुलस्याऽसंख्येयभागं जानाति पश्यति, उत्कर्षेणाऽसंख्येयानि अलोके लोकप्रमाणमात्राणि खण्डानि जानाति, पश्यति। कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असंख्येयभागं जानाति पश्यति। उत्कर्षेण असंख्येया उत्सर्पिणीरवसर्पिणीः—अतीतमनागतं च कालं जानाति, पश्यति। भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति, उत्कर्षेणापि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति। सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति ॥ सू० १६ ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान के छह भेदों का कथन कर अब द्रव्य आदि की अपेक्षा से उसके भेद बतलाते हैं—'तं समासओ चउव्विहं' इत्यादि।

આ રીતે અવધિજ્ઞાનના છ ભેદોનું કથન કરીને હવે દ્રવ્ય આદિની અપેક્ષાએ તેના ભેદ બતાવે છે—" तं समासओ चउव्विहं " ઇત્યાદિ—

टीका—'त समासओ' इत्यादि । तद् अवधिज्ञान, समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितम् । तद् यथा—द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु अवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तानि रूपिद्रव्याणि=तैजसभाषाप्रायोग्यवर्गणान्तरालवर्तीनि द्रव्याणि जानाति=विशेषाकारेण जानाति । पश्यति=सामान्याकारेण बुध्यते । इह—ज्ञान विशेषग्रहणात्मकम्, दर्शन—सामान्यग्रहणात्मकमिति भावः । उत्कर्षेण सर्वाणि रूपिद्रव्याणि=बादरसूक्ष्माणि जानाति पश्यति । ज्ञानं दर्शन च पूर्ववत् ।

ननु प्रथमं दर्शन भवति, ततो ज्ञानमिति क्रमः, तर्हि किमर्थं क्रम परित्यज्य प्रथम जानातीत्युक्तम् ?,

---

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भाव की अपेक्षा वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है । यही बात इस सूत्र द्वारा प्रकट की जा रही है—वह अवधिज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का प्ररूपित किया गया है । वे चार प्रकार उसके इस प्रकार हैं—द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा से । इनमे द्रव्य की अपेक्षा से अवधिज्ञानसपन्न आत्मा जघन्य अवस्था मे अनत रूपी द्रव्यो को—तैजस और भाषा के प्रायोग्य वर्गणाओ के अन्तरालवर्ती द्रव्यों को—विशेषरूप आकार से जानता है, और सामान्यरूप आकार से देखता है । वस्तु का विशेषरूप से जानना ज्ञान है और सामान्यरूप से उसका ग्रहण करना दर्शन है । तथा उत्कृष्ट रूप से वह अवधिज्ञानी आत्मा समस्तरूपी द्रव्यो को—बादर सूक्ष्म रूपी पदार्थों को—जानता है और देखता है ।

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપથી ચાર પ્રકારનુ કહેલ છે એ જ વાત આ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવે છે—તે અવધિજ્ઞાન સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનુ પ્રરૂપિત કરાયુ છે તે ચાર પ્રકાર આ છે-દ્રવ્યકી અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેઓમા દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનવાળો આત્મા જઘન્ય અવસ્થામા અનેક રૂપી દ્રવ્યોને, તૈજસભાષાની પ્રાયોગ્ય વર્ગણાઓના અન્તરાલવર્તી દ્રવ્યોને વિશેષ રૂપ આકારથી જાણે છે અને સામાન્ય રૂપ આકારથી દેખે છે વસ્તુને વિશેષ રૂપથી જાણવી તે જ્ઞાન છે અને સામાન્યરૂપથી તેને ગ્રહણ કરવી તે દર્શન છે તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે તે અવધિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને—બાદર સૂક્ષ્મ રૂપી પદાર્થોને જાણે છે અને દેખે છે

उच्यते—इह सर्वा लब्धयः साकारोपयोगवतः प्रजायन्ते, अवधिरपि लब्धि-विशेषतया प्रोच्यते, अतोऽसौ प्रथममुत्पद्यमानो ज्ञानरूप एव जायते, न तु दर्शन-रूप, तत्र हि क्रमेणोपयोगः प्रवर्तते, ज्ञानोपयोगानन्तरं दर्शनरूपोऽपि, तस्माद् प्रथमतो ज्ञानमुक्तं, पश्चाद्दर्शनम् ।

अथवा—इहाध्ययने सम्यग्ज्ञान प्ररूपयितुमुपक्रान्तम् । यतोऽनुयोगप्रार-म्भेऽवश्य मङ्गलाय ज्ञानपञ्चकरूपो भावनन्दिर्वक्तव्य इति तत्प्ररूपणार्थमिदमध्यय-

शका—ज्ञान के पहिले दर्शन होता है बाद में ज्ञान, फिर क्या कारण है जो ऐसे क्रम का उल्लघन करके सूत्रकारने सूत्र में पहिले "जानता है" ऐसा कहा और पश्चात् "देखता है" ऐसा कहा ?।

उत्तर—इस प्रकार के कहने का भाव सूत्रकार का यह है-जितनी भी लब्धिया होती हैं वे सब साकार उपयोग वाले जीव के होती हैं-निराकार उपयोग वाले जीव के नही, अतः अवधि भी एक लब्धि-विशेष है। इस कारण जब यह प्रथम उत्पन्न होती है तो ज्ञानरूप ही उत्पन्न होती है, दर्शनरूप नही। इस मे क्रमश उपयोगों की प्रवृत्ति होती है। ज्ञानोपयोग के बाद दर्शनरूप भी उपयोग होता है, इसलिये सूत्रकारने सूत्र मे पहिले ज्ञान कहा और इसके बाद मे दर्शन कहा है।

अथवा-इस अध्ययन मे सम्यग्ज्ञान की प्ररूपणा ही मुख्यतः करनी है, इसी लिये अनुयोग के प्रारभ मे मगलनिमित्त ज्ञानपचकरूप भावनदी वक्तव्य है, और इसी भावनदी की प्ररूपणा के लिये इस

શકા—જ્ઞાનની પહેલા દર્શન હોય છે પછી જ્ઞાન તો પછી શા માટે એવા ક્રમનુ ઉલ્લઘન કરીને સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલા "જાણે છે" એવુ કહ્યુ અને પછી "દેખે છે" એવુ કહ્યુ છે ?

ઉત્તર—આ પ્રમાણે સૂત્રકારના કથનનો ભાવ આ છે-જેટલી પણ લબ્ધિઓ હોય છે તે બધી સાકાર ઉપયોગવાળા જીવને હોય છે, નિરાકાર ઉપયોગવાળા જીવને નહી કારણ કે અવધિ પણ એક ખાસ લબ્ધિ છે તે કારણે તે જ્યારે પ્રથમ ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે જ્ઞાનરૂપે જ ઉત્પન્ન થાય છે દર્શન રૂપે નહી તેમા ક્રમશ ઉપયોગોની પ્રવૃત્તિ થાય છે જ્ઞાનોપયોગની પછી દર્શનરૂપ પણ ઉપયોગ હોય છે તેથી સૂત્રકારે સૂત્રમા પહેલુ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને પછી દર્શન કહ્યુ છે

અથવા—આ અધ્યયનમા સમ્યગ્જ્ઞાનની પ્રરૂપણા જ મુખ્યત્વે કરવાની છે તેની અનુયોગની શરૂઆતમા મ ગળ નિમિત્ત જ્ઞાન પચકરૂપ ભાવનદી વક્તવ્ય છે અને એજ ભાવનદીની પ્રરૂપણાને માટે આ અધ્યયનનો આરભ થયો છે

नमारब्धम्, तस्मात् सम्यग्ज्ञानमिह प्रधान, न तु मिथ्याज्ञानं, तस्य माङ्गल्यहेतुत्वाभावात् । दर्शन तु अवधिज्ञानविभङ्गसाधारणमिति तदप्रधानम्, प्रधानानुयायी च लौकिको लोकोत्तरश्च मार्गः । तथा च प्रधानत्वात् प्रथम ज्ञानमुक्त पश्चाद् दर्शनमिति।

क्षेत्रतोऽवधिज्ञानी जघन्येन=सर्वतः स्तोकतया, जघन्येनेति भावप्रधानो निर्देशः। अगुलस्यासख्येयभाग जानाति पश्यति । उत्कर्षेण=उत्कर्षतः, असख्येयानि=असख्यातसख्यकानि, अलोके=अलोकाकाशे लोकप्रमाणानि=चतुर्दशरज्ज्वात्मकानि खण्डानि जानाति, पश्यति, अलोके यदि असंख्यातानि लोकप्रमाणानि खडानि-

---

अध्ययन का प्रारभ हुआ है, अतः इस स्थिति में सम्यग्ज्ञान यहा प्रधान माना गया है, मिथ्याज्ञान नही, क्यों कि मिथ्याज्ञान में मगल के प्रति हेतुरूपता नही है । यह हेतुरूपता सम्यग्ज्ञान मे ही है, क्यों कि वह मिथ्यादर्शन के साथ नही रहता है । दर्शन मे ऐसी बात नहीं है-वह जिस प्रकार अवधिज्ञानरूप सम्यग्ज्ञान के साथ रहता है उसी प्रकार मिथ्याज्ञानरूपविभङ्गावधि के भी साथ रहता है, इसलिये दर्शन में प्रधानता नही है । जो प्रधान हुआ करता है उसका ही अनुयायी लौकिक और लोकोत्तर मार्ग होता है, इसलिये प्रधान होने से सूत्र में प्रथम ज्ञान कहा गया है और बाद में दर्शन ।

क्षेत्र की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूपसे अगुल के असख्यातवें भाग क्षेत्र को जानता है और देखता है । उत्कृष्टरूप से अलोकाकाश में यदि लोकप्रमाण असख्यात खड सभवित होजावें तो उन्हें भी अवधिज्ञानी जान सकता है और देख सकता है । लोक का प्रमाण चौदह

તેથી આ સ્થિતિમા સમ્યગ્ જ્ઞાન અહીં મુખ્ય માનેલ છે, મિથ્યાજ્ઞાન નહી કારણ કે મિથ્યાજ્ઞાનમા મ ગળની તરફ હેતુરૂપતા નથી આ હેતુરૂપતા સમ્યગ્ જ્ઞાનમા જ છે કારણ કે મિથ્યાદર્શનની સાથે રહેતુ નથી દર્શનમા એવી વાત નથી તે જે પ્રમાણે અવધિજ્ઞાન રૂપ સમ્યગ્જ્ઞાનની સાથે રહે છે તે જ પ્રમાણે મિથ્યા જ્ઞાનરૂપ-વિભ ગાવધિની સાથે પણ રહે છે તેથી દર્શન મુખ્ય નથી જે પ્રધાન (મુખ્ય) હોય છે તેનો જ અનુયાયી લૌકિ અને લોકોત્તર માર્ગ હોય છે આ રીતે પ્રધાન હોવાથી સૂત્રમા પ્રથમ જ્ઞાન કહ્યુ છે અને પછી દર્શન કહ્યુ છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્ય રૂપથી અ ગુલના અસખ્યાતમા ભાગના ક્ષેત્રને જાણે છે અને દેખે છે ઉત્કૃષ્ટરૂપથી અલોકાકાશમા જો અસખ્યાત ખડ સભવિત થઈ જાય તો તેમને પણ અવધિજ્ઞાની જાણી શકે છે અને દેખી શકે છે લોકોનુ પ્રમાણ ચૌદ રાજુ બતાવ્યુ છે કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની

सभवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षतोऽसख्येया उत्सर्पिणीः= असख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असख्येया अवसर्पिणी=असख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागत च काल जानाति पश्यति। च शब्दात् वर्तमानमपि काल जानाति पश्यतीति ।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति। इद च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

राजू बतलाया गया है। काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असख्यात अवसर्पिणी-प्रमाण अतीत एव अनागतकाल को जानता और देखता है। तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है। भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनतपर्यायों को जानता और देखता है। पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनत है, अतः इस अपेक्षा अनतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं। एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी सख्यात अथवा असख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है। उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनतपर्यायों को जानता और देखता है। जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહી એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभागं जानाति पश्यति । तदुच्यते-'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति॥

तदेनमवधिज्ञानं द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सम्प्रति संग्रहगाथामाह—

मूलम्—ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य बहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया—अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च बहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका—'ओही' इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च बहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनंतपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनंतगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनंतवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों की अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें संग्रह गाथा का कथन करते हैं—'ओही भवपच्चइओ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनों प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कंध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अंगुल के

યોને જાણે છે તેમાં જઘન્યના કરતાં ઉત્કૃષ્ટ અનંતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનંતમા ભાગને જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનું દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમાં સંગ્રહ ગાથાનું કથન કરે છે—

"ओही भव पच्चइओ" ઇત્યાદિ—

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનું હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા "च" શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનના બીજા પણ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કંધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનાર અવધિજ્ઞાન

सभवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभाग जानाति पश्यति। उत्कर्षतोऽसख्येया उत्सर्पिणीः= असख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असख्येया अवसर्पिणी=असख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागत च काल जानाति पश्यति। च शब्दात् वर्तमानमपि काल जानाति पश्यतीति ।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति। इद च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

राजू बतलाया गया है । काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असख्यात अवसर्पिणी-प्रमाण अतीत एव अनागतकाल को जानता और देखता है । तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है । भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनतपर्यायों को जानता और देखता है । पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनत हैं, अतः इस अपेक्षा अनतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं। एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी सख्यात अथवा असख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है । उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनतपर्यायों को जानता और देखता है । जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહી એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત પર્યા —

त्याशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभागं जानाति पश्यति । तदुच्यते-'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति॥

तदेनमवधिज्ञानं द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सम्प्रति संग्रहगाथामाह—

मूलम्-ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य बहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया-अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च बहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका-'ओही' इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च बहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायो के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदो का अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें संग्रह गाथा का कथन करते हैं—'ओही भवपच्चइओ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनो प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अगुल के

ચોને જાણે છે તેમા જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનતમા ભાગને જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સગ્રહ ગાથાનુ કથન કરે છે-

"ओही भव पच्चइओ" ઇત્યાદિ---

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા "ચ" શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનના બીજા પણ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન

सभवेयुस्तर्हि तान्यपि अवधिज्ञानी पश्येदित्यर्थः । कालतोऽवधिज्ञानी जघन्येन आवलिकाया असख्येयभाग जानाति पश्यति । उत्कर्षतोऽसख्येया उत्सर्पिणीः= असख्यातोत्सर्पिणीप्रमाणम्, असख्येया अवसर्पिणी=असख्यातावसर्पिणीप्रमाणम्, अतीतमनागत च काल जानाति पश्यति । च शब्दात् वर्तमानमपि काल जानाति पश्यतीति ।

भावतोऽवधिज्ञानी जघन्येन अनन्तान् भावान्=पर्यायान्, जानाति, पश्यति । इद च-पर्यायाधारद्रव्यानन्तत्वादुक्तम्, न तु प्रतिद्रव्यापेक्षया, एकद्रव्यमाश्रित्य हि सख्येयानसख्येयान् वा पर्यायानेव अवधिज्ञानी जानाति पश्यति । उत्कर्षेणाऽपि अनन्तान् भावान् जानाति, पश्यति । तत्र जघन्यापेक्षया उत्कृष्टमनन्तगुणम् भवती-

राजू बतलाया गया है । काल की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्य से आवलिका के असख्यातवें भाग को जानता और देखता है, और उत्कृष्ट की अपेक्षा से असख्यात उत्सर्पिणीप्रमाण और असख्यात अवसर्पिणीप्रमाण अतीत एव अनागतकाल को जानता और देखता है । तथा वर्तमानकाल को भी जानता देखता है । भाव की अपेक्षा अवधिज्ञानी जघन्यरूप से अनतपर्यायों को जानता और देखता है । पर्यायों के आधारभूत द्रव्य अनत हैं, अतः इस अपेक्षा अनतपर्यायों को जानने देखने की बात अवधिज्ञानी के भाव की अपेक्षा से कही गई है, एक द्रव्य की अपेक्षा नहीं । एक द्रव्य की अपेक्षा तो अवधिज्ञानी सख्यात अथवा असख्यात पर्यायों को ही जानता देखता है । उत्कर्ष से अवधिज्ञानी जीव अनतपर्यायो को जानता और देखता है । जघन्यरूप से भी अवधिज्ञानी अनतपर्यायों को जानता है और

જઘન્યથી આવલિકાના અસખ્યાતમા ભાગને જાણે છે અને દેખે છે અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ અસખ્યાત ઉત્સર્પિણી પ્રમાણ અને અસખ્યાત અવસર્પિણી પ્રમાણ ભૂત અને ભવિષ્યકાળને જાણે છે અને દેખે છે તથા વર્તમાનકાળને પણ જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાની જઘન્યરૂપથી અનેક પર્યાયોને જાણે છે અને દેખે છે પર્યાયોના આધારભૂત દ્રવ્ય અનત છે તેથી તે અપેક્ષાએ અનત પર્યાયોને જાણવા દેખવાની વાત અવધિજ્ઞાનીના ભાવની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ નહી એક દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તો અવધિજ્ઞાની સખ્યાત અથવા અસખ્યાત પર્યાયોને જ જાણે છે તથા દેખે છે ઉત્કર્ષથી અવધિજ્ઞાની જીવ અનત પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે જઘન્ય રૂપથી પણ અવધિજ્ઞાની અનત પર્યાયોને જાણે છે અને ઉત્કૃષ્ટથી પણ અનત પર્યા

त्यातिशयेनावधिज्ञानी जघन्येन सर्वरूपिद्रव्यापेक्षया पर्यायाणामनन्तभागं जानाति पश्यति । तदुच्यते-'सव्वभावाण' इत्यादि । सर्वभावानामनन्तभागं जानाति पश्यति॥

तदेवमवधिज्ञानं द्रव्यादिभेदतोऽप्यभिधाय सम्प्रति संग्रहगाथामाह—

मूलम्—ओही भवपच्चइओ, गुणपच्चइओ य वण्णिओ दुविहो ।
तस्स य बहू विकप्पा, दव्वे खित्ते य काले य ॥ १ ॥

छाया—अवधिर्भवप्रत्ययिको, गुणप्रत्ययिकश्च वर्णितो द्विविधः ।
तस्य च बहवो विकल्पाः, द्रव्ये क्षेत्रे च काले च ॥ १ ॥

टीका—'ओही' इत्यादि । भवप्रत्ययिकगुणप्रत्ययिकश्चेति द्विविधोऽवधिर्वर्णित । तस्य द्विविधस्य च बहवो विकल्पा भवन्ति। द्रव्ये इति-द्रव्यविषयाः, परमाणुस्कन्धादि-

---

उत्कृष्ट से भी अनन्तपर्यायों को जानता है । उसमें जघन्य की अपेक्षा उत्कृष्ट अनन्तगुणा होता है, अतः अवधिज्ञानी जघन्य से सर्व रूपी द्रव्यों की अपेक्षा पर्यायों के अनन्तवें भाग को जानता और देखता है ॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का द्रव्यादिक भेदों की अपेक्षा वर्णन करके सूत्रकार अब इस विषयमें संग्रह गाथा का कथन करते हैं—'ओही भवपच्चइओ' इत्यादि ।

भवप्रत्ययिक और गुणप्रत्ययिक के भेद से अवधिज्ञान दो प्रकार का होता है । इन दोनो प्रकार के अवधिज्ञान के अनेक भेद हैं । द्रव्य, क्षेत्र और काल, तथा "च" शब्द से भाव को विषय करने के कारण अवधिज्ञान के और भी चार भेद होते हैं । परमाणु तथा स्कंध आदि द्रव्य को विषय करनेवाला अवधिज्ञान द्रव्य-अवधिज्ञान है । अंगुल के

ચોને જાણે છે તેમા જઘન્યના કરતા ઉત્કૃષ્ટ અનતગણુ હોય છે, તેથી અવધિજ્ઞાની જઘન્યથી સર્વ રૂપી દ્રવ્યોની અપેક્ષાએ પર્યાયોના અનતમા ભાગને જાણે અને દેખે છે

આ રીતે અવધિજ્ઞાનનુ દ્રવ્યાદિક ભેદોની અપેક્ષાએ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર હવે આ વિષયમા સગ્રહ ગાથાનુ કથન કરે છે–

"ओही भव पच्चइओ" ઇત્યાદિ––

ભાવપ્રત્યયિક અને ગુણપ્રત્યયિકના ભેદથી અવધિજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે આ બન્ને પ્રકારના અવધિજ્ઞાનના અનેક ભેદ છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર અને કાળ તથા "च" શબ્દથી ભાવકો વિષય કરવાના કારણે અવધિજ્ઞાનના બીજા પણ ચાર ભેદ થાય છે પરમાણુ અને સ્કધ આદિ દ્રવ્યને વિષય કરનારૂ અવધિજ્ઞાન

द्रव्यभेदात्। क्षेत्रे इति-क्षेत्रविषयाः अगुलाऽसख्येयभागादिविशिष्टक्षेत्रभेदात्। काले इति कालविषयाः आवलिकाऽसख्येयभागाद्युपलक्षितकालभेदात्। च-शब्दात् भावविषयाश्च वर्णाद्यनेकप्रकारत्वाद् भावानामित्यर्थः॥ १॥

एवमवधिज्ञानमुक्त, सप्रति ये नियतावधिकाः, ये चानियतावधिका भवन्ति तान् आह—

मूलम्—नेरइय-देव-तित्थकरा य, ओहिस्सऽवाहिरा हुंति।
पासंति सव्वओ खलु, सेसा देसेण पासंति॥२॥
से त्तं ओहिनाणपच्चक्खं॥

छाया—नैरयिक-देव-तीर्थकराश्च, अवधेरबाह्या भवन्ति।
पश्यन्ति सर्वतः खलु, शेषा देशेन पश्यन्ति॥ २॥
तदेतदवधिज्ञानमत्यक्षम्॥

असख्यातवें भाग आदि विशिष्ट क्षेत्र के भेद से क्षेत्र को विषय करनेवाला अवधिज्ञान क्षेत्र-अवधिज्ञान है। आवलिका के असख्येयभाग आदि से उपलक्षित काल के भेद से काल को विषय करनेवाला अवधिज्ञान काल-अवधिज्ञान है। वर्ण आदि की अपेक्षा अनेक २ प्रकार के होने से भावो को-पर्यायों को-विषय करनेवाला अवधिज्ञान भाव-अवधिज्ञान है॥ १॥

इस प्रकार अवधिज्ञान का वर्णन करके अब सूत्रकार नियत अवधिवालों का और अनियत अवधिवालों का वर्णन करते हैं—'नेरइय-देव-तित्थकरा' इत्यादि।

द्रव्य अवधिज्ञान छे अंगुलना असंख्यातमा भाग आदि विशिष्ट क्षेत्रना भेदथी क्षेत्रने विषय करनारु अवधिज्ञान क्षेत्र अवधिज्ञान छे आवलिकाना असंख्येय भाग आदिथी उपलक्षित काळना भेदथी काळने विषय करनारु अवधिज्ञान काळ अवधिज्ञान छे

वर्ण आदिनी अपेक्षाओ अनेक अनेक प्रकारनु होवाथी भावोने-पर्यायोने विषय करनारु अवधिज्ञान भाव अवधिज्ञान छे॥ १॥

आ प्रमाणे अवधिज्ञाननुं वर्णन करीने हवे सूत्रकार नियत अवधिवाळानु अने अनियत अवधिवाळानु वर्णन करे छे—" नेर इय देव तित्थकरा " इत्यादि

टीका-'नेरइय-देव॰' इत्यादि। नैरयिक-देव-तीर्थंकराश्च=नैरयिकाश्च देवाश्च तीर्थंकराश्च, नैरयिकदेवतीर्थंकराः, च-शब्दोऽवधारणे, स च भिन्नक्रमस्तेन नैरयिक-देवतीर्थंकराः, अवधेः=अवधिज्ञानस्य, अबाह्या एव भवन्ति, कदापि बाह्या न भवन्ति, एषामवधिर्नियमेन भवतीत्यर्थः। तेन चावधिना सर्वत एव पश्यन्ति, न तु देशतः। 'तीर्थङ्कराः' इत्यत्र 'तीर्थाच्चैके' इति वचनात् 'ख' प्रत्यये तीर्थ-शब्दात् 'मम्' भवति।

ननु 'पश्यन्ति सर्वतः खलु' इत्येवास्तु 'अवधेरबाह्या भवन्ती'-त्येतत्कथन त्वनर्थकम्, नियतावधिकत्वरूपार्थस्य सुतरा लाभात्, तथाहि-' दोण्ह भवपच्चइय,

नारकी जीव, देव और तीर्थंकर ये नियमतः अवधिज्ञान से युक्त होते है। इस अवधिज्ञान के द्वारा वे सर्व पदार्थों को सर्वदेश से जानते हैं और देखते है, एक देश से नही। तात्पर्य इसका केवल यही है कि अवधिज्ञान का विषय कुछ पर्यायोंसहित रूपी द्रव्य है। तीर्थंकर देव और नारकी, ये लोक मे रहे हुए पदार्थों को सर्वदेश से जानते और देखते हैं। मनुष्य और तिर्यञ्च कुछ पर्यायोंसहित रूपी पदार्थ को एकदेश से जानते हैं। इनमें मनुष्य सर्वदेश से भी जानते हैं।

शका—गाथा मे जो "पासति सव्वओ खलु" ऐसा पद रखा है उससे ही "ओहिस्सऽबाहिरा हुंति" इस गाथाश का अर्थ गृहीत हो जाता है। अतः इसकी कोई सार्थकता नहीं है। कारण कि "अवधेः अबाह्याः भवन्ति" इससे जो नैरयिक देव, तथा तीर्थंकरों में नियता-वधिकत्वरूप अर्थ प्रकट किया जाता है उसका लाभ "पश्यन्ति सर्वतः खलु" इस कथन से सर्वथा हो जाता है। अन्यत्र भी ऐसा ही कहा है-

નારકી જીવ, દેવ અને તીર્થંકર એ નિયમત અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે આ અવધિજ્ઞાન વડે તેઓ સર્વ પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે, એક દેશથી નહી તેનુ તાત્પર્ય ફક્ત એજ છે કે અવધિજ્ઞાનનો વિષય કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી દ્રવ્ય છે તીર્થંકર, દેવ અને નારકી એ, લોકમા રહેલા પદાર્થોને સર્વદેશથી જાણે છે અને દેખે છે મનુષ્ય અને તીર્યંચ કેટલીક પર્યાયો સહિત રૂપી પદાર્થને એક દેશથી જાણે છે તેમનામા મનુષ્યો સર્વદેશથી પણ જાણે છે

શકા—ગાથામા જે "पश्यन्ति सर्वत खलु" એવુ પદ રાખ્યુ છે તેથી જ "अवधे अबाह्या भवन्ति" આ ગાથાશનો અર્થ ગ્રહણ થઈ જાય છે તેથી તેની કોઈ સાર્થકતા નથી કારણ કે "अवधे अबाह्या भवन्ति" તેનાથી જે નારકી, દેવ તથા તીર્થંકરોમા નિયતાવધિકત્વ રૂપ અર્થ પ્રગટ કરાયો છે તેનો લાભ

त जहा-देवाण नेरइयाण च' इति । देवाना नारकाणा चावधिर्भवप्रत्ययिको भवति, जन्मत एव तेषामवधिज्ञान सिद्धम् । तीर्थकराणामपि परभवसमुत्पन्नावधिज्ञानस्य प्राप्तिर्जन्मत' सुतरा सिद्धा ? ।

उच्यते—'पश्यन्ति सर्वतः खलु' इत्येतावन्मात्रोक्तौ नैरयिकदेवादीनां नियतावधित्वे सिद्धेऽपि तदवधिज्ञानस्य न सर्वकालावस्थायित्वसिद्धिस्तस्मात् 'नैरयिकदेव-तीर्थकराः सदाऽवधिज्ञानवन्तो भवन्ती'-ति ज्ञापनार्थम् 'अवधेरबाह्या भवन्ती'-त्युक्तमिति ।

देव तथा नारकियों के भवप्रत्ययिक अवधिज्ञान होता है । इस कथन से इस बात की पुष्टि होने में कोई बाधा नहीं आती है कि देव और नारकियों के अवधिज्ञान जन्म से ही होता है । तथा तीर्थंकरों के भी जो जन्मत' अवधिज्ञान होता है वह उन्हें परभव से ही प्राप्त हुआ रहता है अतः परभव में समुत्पन्न अवधिज्ञान की प्राप्ति जन्मतः उनमें सहज ही सिद्ध हो जाती है ।

उत्तर—यद्यपि "पश्यन्ति सर्वतः खलु" इतनामात्र कहनेपर नैरयिक तथा देवादिकों मे नियतावधिकता सिद्ध हो जाती है फिर भी 'उनमे अवधिज्ञान सर्वकालावस्थायी होता है' इसकी सिद्धि "पश्यन्ति सर्वत' खलु" इतने मात्र कहने से नही होती है इसलिये 'नैरयिक, देव तथा तीर्थंकर सदा अवधिज्ञान वाले होते हैं' इस बात को बतलाने के के लिये "अवधे अबाह्याः भवन्ति" ऐसा कहा है । अत. यह कहना सार्थक ही है, निरर्थक नही ।

"पश्यन्ति सर्वत खलु" આ ગાથાશથી બરાબર થઈ જાય છે બીજે પણ એવુ કહ્યુ છે–દેવ તથા નારકીઓને ભવપ્રત્યયિક અવધિજ્ઞાન થાય છે આ કથનથી આ વાતને સમથન મળવામા કોઈ મુસ્કેલી પડતી નથી કે દેવ અને નારકીઓને અવધિજ્ઞાન જન્મથી જ હોય છે તથા તીર્થકરોને પણ જે જન્મથી જ અવધિજ્ઞાન હોય છે તે તેમને પરભવથી જ મળેલુ હોય છે તેથી પરભવમા સમુત્પન્ન અવધિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જન્મથી જ તેઓમા સ્વાભાવિક રીતે જ સિદ્ધ થાય છે

ઉત્તર—જો કે "पश्यन्ति सर्वत खलु" માત્ર એટલુ જ કહેવાથી નારકી તથા દેવાદિકોમા નિયતાવધિકતા સિદ્ધ થઈ જાય છે તો પછી "તેઓમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી હોય છે" તેની સિદ્ધિ "पश्यन्ति सर्वत खलु" એટલુ માત્ર કહેવાથી થતી નથી તેથી નારકી, દેવ તથા તીર્થંકર સદા અવધિજ્ઞાનવાળા હોય છે એ વાતને બતાવવાને માટે "अवधे अबाह्या भवन्ति" એવુ કહ્યુ છે તેથી આ ગાથાશ સાર્થક જ છે નિરર્થક નથી

यद्येवं, तर्हि तीर्थंकराणामवधेः सर्वकालावस्थायित्वं विरुध्यते, इति चेन्न, छद्मस्थकालस्यैव विवक्षितत्वात् ।

यद्वा—तदेवमवधिज्ञानमुक्तम्, सम्प्रति ये बाह्यावधिकाः, ये चाबाह्यावधिका भवन्ति, तान् प्रदर्शयति–' नेरइय ' इत्यादि । नैरयिक देवतीर्थंकराः, अवधेः=अवधिज्ञानस्य, अबाह्याः भवन्ति, बाह्या न भवन्तीत्यर्थः । अवध्युपलब्ध क्षेत्रस्यान्तराले वर्तन्ते इति भावः । तथा–सर्वतः=सर्वासु दिक्षु विदिक्षु च, खलु–शब्दोऽवधारणार्थकः, सर्वास्वेव दिक्षु विदिक्षु पश्यन्ति ।

शंका—'तीर्थंकरों में अवधिज्ञान सर्वकाल रहता है ' यह कथन आप का विरुद्ध पडता है, क्यों कि केवलज्ञान होने पर उनसे अवधिज्ञान छूट जाता है ।

उत्तर—'तीर्थंकरों के अवधिज्ञान सर्वकाल अवस्थायी रहता है' यह कथन उनमें छद्मस्थकाल की अपेक्षा से ही जानना चाहिये, और इसी काल की यहां विवक्षा है ।

इस गाथाका अर्थ अवतरणासहित दूसरे प्रकारसे किया जाता है–

अथवा–इस तरह अवधिज्ञान कह दिया गया है, अब जो बाह्यावधिक होते हैं तथा जो बाह्यावधिक नहीं होते हैं उन्हें बतलाया जाता हैं–'नेरइयदेव०' इत्यादि ।

नैरयिक, देव, तथा तीर्थंकर ये अवधिज्ञान के अबाह्य होते हैं अर्थात् उससे बाहिर नहीं होते हैं, अर्थात्–अवधिज्ञान से उपलब्धक्षेत्र के अन्तरालवर्ती होते हैं, तथा सर्वतः समस्त ही दिशाओं में विदिशाओं में देखते हैं ।

શંકા—તીર્થંકરોમા અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ રહે છે આ કથન આપની વિરૂદ્ધ પડે છે, કારણ કે કેવળજ્ઞાન થતા તેઓમાથી અવધિજ્ઞાન છૂટી જાય છે

ઉત્તર—તીર્થંકરોનુ અવધિજ્ઞાન સર્વકાળ અવસ્થાયી રહે છે આ કથન તેઓમા છદ્મસ્થ કાળની અપેક્ષાએ જ જાણવુ જોઈએ અને એજ કાળની અહીં વિવક્ષા છે

આ ગાથાનો અર્થ અવતરણુ સહિત બીજી રીતે કરાય છે—અથવા આ રીતે અવધિજ્ઞાન કહી દેવાયુ છે—હવે જે બાહ્યાવધિક હોય છે તથા જે બાહ્યાવધિક નથી હોતા તેમને બતાવવામા આવે છે—" नेरइय-देव० " ઇત્યાદિ

નૈરયિક, દેવ તથા તીર્થંકર તેઓ અવધિજ્ઞાનથી અબાહ્ય હોય છે એટલે કે તેઓ તેનાથી બહાર હોતા નથી એટલે કે અવધિજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત ક્ષેત્રને અન્તરાલવર્તી હોય છે તથા સર્વત સમસ્ત જ દિશાઓમા અને વિદિશાઓમા દેખે છે

ननु—अवधेरबाह्या भवन्तीत्यत एव ' सर्वतः ' इत्यस्य सिद्धत्वात् ' सर्वतः ' इति पुनः कथन व्यर्थम् ?,

अत्रोच्यते—अवधेरभ्यन्तरत्वाभिधानेऽपि न सर्वे सर्वतः पश्यन्ति, कस्यचिद् दिगन्तरालादर्शनादवधिज्ञानस्य विचित्ररूपत्वादिति ' सर्वतः ' इति कथन न व्यर्थमिति । शेषाः=तिर्यञ्चो मनुष्याश्च, देशेन=एकदेशेन पश्यन्ति ॥२ ॥ तदेतदवधिज्ञानप्रत्यक्ष वर्णितम् ॥ सू० १६ ॥

मूलम्—से किं त मणपज्जवनाण ?, मणपज्जवनाणे णं भंते ! किं मणुस्साणं उप्पज्जइ, अमणुस्साण ?, गोयमा ! मणुस्साणं उप्पज्जइ नो अमणुस्साण ॥

छाया—अथ किं तन्मनःपर्यवज्ञान ? मनःपर्यवज्ञान खलु भदन्त ! किं मनुष्याणामुत्पद्यते, अमनुष्याणाम् ? । गौतम ! मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अमनुष्याणाम् ॥

शका—"अवधे अबाह्याः भवन्ति" इतने से ही "सर्वत." इसके अर्थ की सिद्धि हो जाती है, फिर "सर्वतः" यह कथन क्यों किया जाता है ?

उत्तर—ऐसा नही है, अवधिज्ञान के सद्भाव मे भी समस्त अवधिज्ञानी सर्व तरफ के पदार्थों को नही देखते हैं । कोई २ अवधिज्ञानी ऐसे भी होते हैं जो दिगन्तराल को भी नही देख सकते हैं । अवधिज्ञानकी यह विचित्रता है, इसलिये "सर्वतः" यह कथन व्यर्थ नही पडता है ॥ २ ॥ यह प्रत्यक्ष प्रमाणरूप अवधिज्ञान का वर्णन हुआ ॥ सू० १६ ॥

શંકા—' अवधे अबाह्या भवन्ति " એટલાથી જ "सर्वत" આના અર્થની સિદ્ધિ થઇ જાય છે તો પછી "सर्वत" આ કથન નિરર્થક થઇ જાય છે ?

ઉત્તર—એવુ નથી અવધિજ્ઞાનના સદ્ભાવમા પણ સમસ્ત અવધિજ્ઞાની સર્વ તરફના પદાર્થોને જોતા નથી કોઈ કોઇ અવધિજ્ઞાની એવા પણ હોય છે જેમને દિગન્તરાલનુ પણ દર્શન થતુ નથી અવધિજ્ઞાનની આ વિચિત્રતા છે તેથી "सर्वत" આ કથન વ્યર્થ જતુ નથી ॥૨॥ આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ રૂપ અવધિજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ૦ ૧૬ ॥

હવે સૂત્રકાર મન પર્યવજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે—" से किं त मण पज्जवनाण " ઇત્યાદિ

टीका—जम्बूस्वामी सुधर्मस्वामिन पृच्छति-'से किं त मणपज्जवनाण' इति। पूर्वनिर्दिष्ट यन्मनःपर्यवज्ञान तस्य किं स्वरूपमिति। एव जम्बूस्वामिना पृष्टः सुधर्मा स्वामी मनःपर्यवज्ञानविषये भगवद्गौतमयोः संवादप्रदर्शनपूर्वकमुत्तरमाह—'मणपज्जवनाणे' इत्यादि। गौतमः पृच्छति—हे भदन्त! मनःपर्यवज्ञान किं मनुष्याणामुत्पद्यते, उत अमनुष्याणाम्? भगवानाह—हे गौतम! मनुष्याणा मनः-पर्यवज्ञानमुत्पद्यते, न तु अमनुष्याणा, मनुष्यजातिभिन्नाना देवनारकतिरश्चा मनः पर्यवज्ञान नोत्पद्यते इत्यर्थः, तेषां विशिष्टचारित्रप्रतिपत्त्यभावादिति भावः। भगवता श्रीवर्धमानस्वामिना गौतम प्रति यथा मनःपर्यवज्ञान वर्णित तथा वर्णितेन जम्बू-शिष्यः सम्यग् विज्ञास्यतीत्याशयेन सुधर्मा स्वामी भगवद्गौतमयोः सवाद प्राह—

अब सूत्रकार मनःपर्यवज्ञान का वर्णन करते हैं-'से कि त मणपज्ज-वनाण इत्यादि।

जबूस्वामी श्री सुधर्मा स्वामी से पूछते हैं–हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट मनःपर्यवज्ञान का क्या स्वरूप है। उत्तरमें सुधर्मा स्वामी, भगवान् महावीर और गौतमस्वामी का मनःपर्यवज्ञान के विषय मे जो सवाद हुआ उसको कहते हैं–गौतमस्वामी पूछते हैं–'मणपज्जवनाणे ण' इत्यादि' हे भदन्त! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है कि अमनुष्यो को? प्रत्युत्तर मे भगवान् ने कहा–हे गौतम! मनःपर्यवज्ञान मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अमुनुष्यों को नही। मनुष्यजाति से भिन्न देव नारकी एव तिर्यञ्च गति के जीवों को मन'पर्यवज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, क्यों कि मनःपर्यवज्ञान की उत्पत्ति का कारण विशिष्ट चारित्र की पालना है। विशिष्ट चारित्र की पालना इन गति के जीवों के नही होती है। इस प्रकार का जो इस सूत्र में भगवान् श्री वर्धमानस्वामी और गौतम का सवाद मन'पर्यवज्ञान के विषय में श्री सुधर्मास्वामीने

જબૂ સ્વામી શ્રી સુધર્મા સ્વામીને પૂછે છે–હે ભદન્ત! પૂર્વ નિર્દિષ્ટ મન પર્યવજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે? ઉત્તરમા સુધર્માસ્વામી, ભગવાન મહાવીર, અને ગૌતમસ્વામીનો મન પર્યવજ્ઞાનના વિષયમા જે સવાદ થયો તે કહે છે ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે "મણપજ્જવનાણેણ ઈત્યાદિ હે ભદન્ત! મન પર્યવજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે અમનુષ્યોને?

જવાબમા ભગવાને કહ્યું–"હે ગૌતમ! મન પર્યવજ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે અમનુષ્યોને નહી મનુષ્ય જાતિથી ભિન્ન દેવ, નારકી અને તિર્યચ ગતિના જીવોને મન પર્યવજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી, કારણ કે મન પર્યવ જ્ઞાનની

ननु गौतमोऽपि चतुर्दशपूर्वधरः सर्वाक्षरसन्निपाती संभिन्नश्रोताः सकलप्रज्ञापनीयभावपरिज्ञानकुशलः प्रवचनस्य प्रणेता सर्वज्ञकल्प एव, तर्हि किमर्थं पृच्छति?, उच्यते—हितमर्थं स्वशिष्येभ्यः प्ररूप्य, शिष्यश्रद्धादृढीकरणार्थं तत्समक्षं भूयोऽपि भगवन्त पृच्छति । अथवा—इत्थमेव सूत्ररचनामर्यादा ततो न कश्चिद्दोष इति ॥

प्रकट किया है उसके प्रकट करने का उनका अभिप्राय यह है कि इस वर्णन से जम्बूस्वामी मनःपर्ययज्ञान के विषय में सम्यक्रूप से अवबुद्ध हो जावें ।

शंका—श्री वर्धमानस्वामी से गौतमस्वामीने मनःपर्ययज्ञान के विषय में क्यों पूछा? कारण कि वे स्वय भी चतुर्दशपूर्व के धारी थे, सर्वाक्षरसंनिपाती थे, संभिन्नश्रोतोलब्धि के धारक थे, समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थों के परिज्ञान में कुशल थे, प्रवचन के प्रणेता और सर्वज्ञकल्प थे।

उत्तर—यद्यपि गौतम स्वामी स्वय मनःपर्ययज्ञान के विषय में अच्छी जानकारी रखते थे फिर भी भगवान से जो इस विषय में पूछा उसका कारण यह है कि वे अपने शिष्यों को हितकारी शिक्षा देते रहने पर भी शिष्यों की श्रद्धा में दृढता लाने के लिये उनके सामने फिर पूछते हैं । अथवा–सूत्र रचने की मर्यादा इसी पद्धति से चलनी है इसलिये भी गौतमस्वामी का प्रभु से इस प्रकार पूछना कोई दोषावह नहीं है ॥

ઉત્પત્તિનુ કારણુ વિશિષ્ટ ચારિત્રનુ પાલન છે વિશિષ્ટ ચારિત્રનુ પાલન એ ગતિના જીવોથી થતુ નથી આ પ્રમાણેનો ભગવાન શ્રી વર્ધમાન સ્વામી અને ગૌતમનો મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમા સવાદ જે આ સૂત્રમા સુધર્માસ્વામીએ પ્રગટ કર્યો છે તેને પ્રગટ કરવાનો તેમનો હેતુ એ છે કે આ વર્ણનથી જબૂ સ્વામી મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમા સારી રીતે જાણકાર થાય

શકા—શ્રી વર્ધમાન સ્વામીને ગૌતમ સ્વામીએ મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમા શા માટે પૂછ્યુ ? કારણ કે તેઓ પોતે જ ચૌદ પૂર્વના ધારણ કરનારા હતા, સર્વાક્ષરસનિપાતી હતા, સભિન્નશ્રોતાલબ્ધિના ધારક હતા, સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોના પરિજ્ઞાનમા કુશળ હતા, પ્રવચનના પ્રણેતા અને સર્વજ્ઞકલ્પ હતા

ઉત્તર—જો કે ગૌતમ સ્વામી પોતે જ મન પર્યયજ્ઞાનના વિષયમા સારૂ જ્ઞાન ધરાવતા હતા તો પણ ભગવાનને આ વિષયમા જે પૂછ્યુ તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ પોતાના શિષ્યોને હિતકારી શિક્ષા દેતા છતા પણ શિષ્યોની શ્રદ્ધામા દૃઢતા લાવવાને માટે તેમની સામે ફરીથી પૂછે છે અથવા–સૂત્ર રચવાની મર્યાદા આજ પદ્ધતિથી ચાલે છે તેથી પણ ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એ પ્રમાણે પૂછ્યુ તે કોઈ રીતે દોષપાત્ર નથી

मूलम्—जइ मणुस्साण, उप्पज्जइ किं संमुच्छिममणुस्साणं? गब्भवक्कंतियमणुस्साणं? गोयमा! गब्भवक्कंतियमणुस्साणं उप्पज्जइ नो संमुच्छिममणुस्साण ॥

छाया—यदि मनुष्याणामुत्पद्यते किं सम्मूर्छिममनुष्याणा? गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्?, गौतम! गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, नो सम्मूर्छिममनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ मणुस्साण' इत्यादि। गौतमः पृच्छति—यदि मनुष्याणामेव मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यये, तर्हि तत् किं सम्मूर्छिममनुष्याणामुत्पद्यते, उत गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्?, भगवानाह—हे गौतम! सम्मूर्छिममनुष्याणा नोत्पद्यते, किंतु गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्—गर्भजमनुष्याणामेव मन पर्ययज्ञानमुत्पद्यत इत्यर्थः। संमूर्छनं—संमूर्छः, भावे घञ्, तेन निर्वृत्ताः सम्मूर्छिमाः, स्त्रीपुरुषयोः सयोगेन विना ये प्राणिन समुत्पद्यन्ते, ते सम्मूर्छिमाः, उच्चारादिसमुद्भवाः। सम्मूर्छिमविषयेऽधिक जिज्ञासुभिरावश्यकसूत्रस्य मत्कृताया मुनितोषिणीटीकाया विलोकनीयम्। ये तु

'जइ मणुस्साण उप्पज्जइ' इत्यादि।

फिर गौतम पूछते है—हे भदन्त! यदि मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के ही उत्पन्न होता है तो क्या सम्मूर्च्छिम मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा गर्भज मनुष्यों को? भगवान् कहते है—हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान गर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता हैं, सम्मूर्च्छिम मनुष्यों को नही। स्त्री और पुरुष के सयोग के विना जिनकी उत्पत्ति होती है वे सम्मूर्च्छिम कहलाते हैं। जैसे—उच्चार प्रस्रवण आदि मे जीवों की उत्पत्ति होती है। यह जन्म एकेन्द्रिय जीवों से लेकर असज्ञी पचेन्द्रियतक के जीवों

"जइ मणुस्साण उप्पज्जइ" ઈત્યાદિ

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—"હે ભદન્ત! જો મન પર્યયજ્ઞાન મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ સમૂર્ચ્છિમમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ગર્ભજ મનુષ્યોને?" ભગવાન કહે છે—"હે ગૌતમ! આ મન પર્યયજ્ઞાન ગર્ભજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે, સમૂર્ચ્છિમ મનુષ્યોને નહી" સ્ત્રી અને પુરુષના સયોગ વિના જેમની ઉત્પત્તિ થાય છે તે સમૂર્ચ્છિમ કહેવાય છે જેમકે ઉચ્ચાર પ્રસવણ આદિમા જીવોની ઉત્પત્તિ થાય છે આ જન્મ એકેન્દ્રિય જીવોથી લઈને અસજ્ઞી પચેન્દ્રિય સુધીના જીવોને હોય છે આ વિષયમા વિશેષ જાણવુ હોય તો આવશ્યક સૂત્રની અમારી બનાવેલી મુનિતોષિણી ટીકા જોવી

गर्भाशये समुत्पद्यन्ते ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, शब्दार्थस्त्वेवम्=गर्भे-गर्भाशये, व्युत्क्रान्तिः=उत्पत्तिर्येषा ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः, व्युत्क्रान्ति-शब्दोऽत्रोत्पत्तिवाची। यद्वा-गर्भाद्-गर्भावासाद् व्युत्क्रान्तिर्निष्क्रमणं येषा ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः । ते द्विधा-मनुष्याः १, पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः२ चेति। गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्यास्त्रिधा भवन्ति-कर्मभूमिजाः, अकर्मभूमिजाः, अन्तर्द्वीपजाश्चेति ॥

मूलम्—जइ गब्भवक्कंतियमणुस्साणं, उप्पज्जइ किं कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण ? अकम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण ?, अंतरदीवगगब्भवक्कंतियमणुस्साण ?, गोयमा! कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो अकम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं, नो अंतरदीवग-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ॥

के होता है। इस विषय में यदि विशेष जानना हो तो आवश्यकसूत्र की हमारी बनाई मुनितोषिणी टीका देखना चाहिये। जिन जीवों की उत्पत्ति गर्भाशय से होती है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं। गर्भ-गर्भाशय-में जिन जीवों की व्युत्क्रान्ति-उत्पत्ति होती है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं, यह गर्भव्युत्क्रान्तिक का शब्दार्थ है। अथवा गर्भ से जिनका व्युत्क्रान्ति-निष्क्रमण-निकलना-होता है वे गर्भव्युत्क्रान्तिक हैं। गर्भव्युत्क्रान्तिक जीव दो प्रकार के होते हैं-एक मनुष्य, दूसरे पचेन्द्रिय तिर्यंचयोनिक। गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्य भी कर्मभूमिज, अकर्मभूमिज, एवअन्तरद्वीपज, इस तरह तीन प्रकार के होते है। पन्द्रह कर्मभूमियों मे, जो उत्पन्न होते है वेकर्मभूमिज मनुष्य कहलाते है। तीस अकर्मभूमियो में जो उत्पन्न होते है वे अकर्मभूमिज मनुष्य कहलाते है, एव छप्पन अतरद्वीपों में जो उत्पन्न होते हैं वे अन्तरद्वीपज मनुष्य कहलाते हैं ॥

જોઈએ જે જીવોની ઉત્પત્તિ ગર્ભાશયમાથી થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભાશયમા જે જીવોની વ્યુત્ક્રાન્તિ (ઉત્પત્તિ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે, આ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિકનો શબ્દાર્થ છે અથવા ગર્ભમાથી જેમની વ્યુત્ક્રાન્તિ (નિષ્ક્રમણ, (નિકળવાનુ) થાય છે તેઓ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક છે ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક જીવ બે પ્રકારના હોય છે-એક મનુષ્ય, બીજા પચેન્દ્રિયતિર્યંચયોનિક ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યો પણ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ એટલે કે ભોગભૂમિજ, અને અન્તરદ્વીપજ, આ રીતે ત્રણ પ્રકારના હોય છે પદર કર્મભૂમિઓમા, ત્રીસ અકર્મભૂમિઓમા અને છપ્પન અતરદ્વીપોમા જે ઉત્પન્ન થાય છે, તેઓ કર્મભૂમિજ, અકર્મભૂમિજ અને અન્તરદ્વીપજ મનુષ્યો કહેવાય છે

छाया—यदि गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, किं कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा ?, अकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, अन्तर्द्वीपजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, गौतम ! कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, नोअकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् , नो अन्तर्द्वीपज—गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ॥

टीका—' जइ गब्भवक्कतियमणुस्साण ' इत्यादि । यदि गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते, तर्हि तत् किं कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, कृपिवाणिज्यतपःसंयमानुष्ठानादिकर्मप्रधाना भूमयः कर्मभूमयः, भरतपश्चकैरवतपञ्चकमहाविदेहपञ्चकलक्षणाः पञ्चदश कर्मभूमयः, तत्र समुत्पन्नाः कर्मभूमिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिकाः=गर्भजाः मनुष्यास्तेषा मनःपर्यवज्ञानमुत्पद्यते किम् , उत अकर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणा=कृष्यादिकर्मरहिताः कल्पपादपफलोपभोगप्रधाना भूमयो हैमवतपञ्चकै—रण्यवतपञ्चक—हरिवर्षपञ्चक—रम्यकवर्षपञ्चक—देवकुरुपञ्चको—त्तरकुरुपञ्चक रूपास्त्रिंशत् अकर्मभूमयस्तत्र समुत्पन्ना अकर्मभू-

---

' जइ गब्भवक्कतियमणुस्साण ' इत्यादि ।

यदि गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यो को मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न होता है तो वह क्या कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है, अथवा अकर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है या अन्तरद्वीपगर्भज मनुष्यो को उत्पन्न होता है । जिन भूमियों में कृषि, वाणिज्य, तपःसयम आदि का अनुष्ठान प्रधानरूप से किया जाता है वे कर्मभूमिया हैं । ये कर्मभूमिया पाच भरत पाच ऐरवत और पाच महाविदेह के भेद से पन्द्रह बतलाई गई हैं । इनमे जो गर्भ से उत्पन्न होते हैं वे कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्य है । जिन भूमियो मे पूर्वोक्त कृष्यादिकर्मानुष्ठान नहीं होता है किन्तु कल्पवृक्षो से ही जहा जीवों को भोग और उपभोग की सामग्री प्राप्त होती रहती है वे अकर्म भूमिया हैं, ये पाच हैमवत

" जइ गब्भवक्कतियमणुस्साण " ઇત્યાદિ

જો ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તો તે શુ કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, અથવા અકર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે, કે અન્તર્દ્વીપ ગર્ભજમનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? જે ભૂમિયોમા કૃષિ, વેપાર તપ સયમ આદિનુ અનુષ્ઠાન મુખ્યત્વે કરાય છે તે કર્મભૂમિયો છે તે કર્મભૂમિયો પાચ ભરત, પાચ ઐરાવત અને પાચ મહાવિદેહના ભેદથી ૧૫ દર બતાવેલ છે તેઓમા જે ગર્ભથી ઉત્પન્ન થાય છે તે કર્મભૂમિજ—ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્ય છે જે ભૂમિયોમા પૂર્વકથિત કૃષિ વગેરે કર્માનુષ્ઠાન હોતા નથી પણ કલ્પવૃક્ષો વડે જ જ્યા જીવોને ભોગ અને ઉપભોગની સામગ્રી મળતી રહે છે

मिजाः, ये गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा, उत किम् अन्तरद्वीपज गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?–अन्तरे–लवणसमुद्रस्य मध्ये द्वीपाः अन्तरद्वीपाः, ते च–हिमवत्पर्वतपादप्रतिष्ठिता एकोरुकाद्याः षट्पञ्चाशत्संख्यका भवन्ति, तत्र ये समुत्पन्ना गर्भव्युत्क्रान्तिका मनुष्यास्तेषां वा मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, किमिति प्रश्नः । भगवानाह–' गोयमा ! ' इत्यादि । हे गौतम ! कर्मभूमिज–गर्भव्युत्क्रान्तिक–मनुष्याणामेव मनः पर्ययज्ञानमुत्पद्यते, न तु अकर्मभूमिजाना गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणां नापि चान्तरद्वीपजाना गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामिति ।

क्षेत्र, पाच ऐरण्यवत क्षेत्र, पांच हरिवर्ष क्षेत्र, पाच रम्यक क्षेत्र, पाच देवकुरु, पाच उत्तरकुरु, इस प्रकार तीस हैं । जम्बूद्वीप में भरतक्षेत्र की सीमापर स्थित हिमवान् पर्वत के दोनों छोर–किनारे–पूर्वपश्चिम लवण समुद्र में फैले हुए हैं । इसी प्रकार ऐरवतक्षेत्र की सीमापर स्थित शिखरीपर्वत के दोनों छोर भी लवणसमुद्र में फैले हुए हैं । प्रत्येक छोर दो भाग में विभाजित होने के कारण कुल मिलाकर दोनों पर्वतों के आठ भाग लवणसमुद्र मे आये हुए हैं । ये भाग दाढके आकार के हैं । प्रत्येक भाग पर युगलियों की वस्तीवाले सात २ द्वीप होने से सब छप्पन हैं । ये लवणसमुद्र मे आये हुए होने के कारण अन्तरद्वीप कहलाते हैं । ये एकोरुकादि नाम से प्रसिद्ध हैं । उनमे अकर्मभूमि (भोगभूमि)की रचना है । इस प्रकार गौतम का प्रश्न सुनकर प्रभुने कहा–हे गौतम ! मनः-पर्ययज्ञान कर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के ही होता है । अकर्मभूमिज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों के नहीं और न अन्तरदीपज गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्यों को ॥

તે અકર્મભૂમિયો છે તેઓ પાચ હૈમવત ક્ષેત્ર, પાચ ઐરાણ્યવત ક્ષેત્ર, પાચ હરિવર્ષક્ષેત્ર, પાચ રમ્યકવર્ષ, પાચ દેવકુરુ, પાચ ઉત્તરકુરુક્ષેત્ર, આ પ્રમાણે ત્રીસ છે જબૂદ્વીપમા ભરતક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ હિમવાન પર્વતની બન્ને કોર (છેડા) પૂર્વપશ્ચિમ લવણસમુદ્રમા ફેલાયેલી છે આ રીતે ઐરવત ક્ષેત્રની સીમા પર રહેલ શિખરી પર્વતના બન્ને છેડા પણ લવણસમુદ્રમા ફેલાયેલા છે પ્રત્યેક છેડા બે ભાગમા વિભાજિત હોવાને કારણે કુલ મળીને બન્ને પર્વતોના આઠ ભાગો લવણસમુદ્રમા આવેલા છે તે ભાગો દાઢના આકારના છે પ્રત્યેક ભાગ પર યુગલિયોની વસ્તીવાળા સાત, સાત, દ્વીપ હોવાથી કુલ મળીને છપ્પન છે તેઓ લવણસમુદ્રમા આવેલા હોવાથી અન્તરદ્વીપ કહેવાય છે તેઓમા અકર્મભૂમિ (ભોગભૂમિ)ની રચના છે ગૌતમનો એવો પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ– “ હે ગૌતમ ! મન પર્યય જ્ઞાન કર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને જ થાય છે, અકર્મભૂમિજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને નહી અને અન્તરદ્વીપજ ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક મનુષ્યોને પણ નહી ”

मूलम्—जइ कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साण, उप्पज्जइ किं संखिज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण ?, असंखिज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ?, गोयमा ! संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो असंखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ॥

छाया—यदि कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते किं संख्येय-वर्षायुष्क-कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, असंख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, गौतम! संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो असंख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम्।

टीका—'जइ कम्मभूमिय०' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं—संख्येयवर्षायुष्काः=पूर्वकोटयादिजीविनः, असंख्येयवर्षायुष्काः=पल्योपमादिजीविन इति।

'जइ कम्मभूमिय०' इत्यादि ।

अब पुनः गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मन पर्यय-ज्ञान कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को होता है तो क्या संख्यात वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य हैं उनको होता है अथवा जो असंख्यात वर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्य हैं उनको होता है । एककोटि पूर्व आदि आयुवालों का नाम संख्यातवर्षायुष्क और गणना से परे पल्योपम आदि आयुवालो का नाम असंख्यातवर्षायुष्क है । गौतम के इस प्रश्न को सुनकर भगवान् ने कहा—हे गौतम ! मनःपर्ययज्ञान संख्यात-वर्ष की आयुवाले ऐसे कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है असंख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्यो को नही ॥

"जइ कम्मभूमिय०" ईत्यादि

હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે-"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે તો શું સખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે કે જે અસખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યો છે તેમને થાય છે?" એક કોટિ પૂર્વ આદિ આયુવાળાઓનુ નામ સખ્યાતવર્ષના આયુવાળા, અને ગણનાથી પર પલ્યોપમ આદિ આયુવાળાઓનુ નામ અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળા છે ગૌતમનો એ પ્રશ્ન સાભળીને ભગવાને કહ્યું "હે ગૌતમ ! મન પર્યયજ્ઞાન સખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા એવા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે અસખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને નહી "

मूलम्—जइ सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ कि पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतियमणुस्साणं ?, अपज्जत्तग-संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण, उप्पज्जइ, नो अपज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतियमणुस्साण॥

छाया--यदि सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणामुत्पद्यते, किं पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम् ?, अपर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, गौतम ! पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अपर्याप्तक-संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ सखेज्जवासाउय' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर-पर्याप्तकनामकर्मोदयान्निष्पन्नपर्याप्तिमन्तः पर्याप्ताः 'अर्शआदिभ्योऽच्' इति मत्वर्थीयोऽच् । त एव पर्याप्तकनामकर्मोदयादनिष्पन्नपर्याप्तियोगादपर्याप्तास्त एवापर्याप्तका इति ॥

'जइ सखेज्जवासाउय०' इत्यादि ।

प्रभु से कथित इस उत्तर को सुनकर गौतमने पुनः प्रभु से पूछा—हे भदत ! यदि मन.पर्ययज्ञान सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है तो क्या वह पर्याप्त सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को होता है अथवा अपर्याप्तक सख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को होता है ? । गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा—हे गौतम ! मन.पर्ययज्ञान, पर्याप्त सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज

" जइ सखेज्जवासाउय० " ઈત્યાદિ

પ્રભુએ કહેલ તે ઉત્તર સાભળીને ગૌતમે ફરીથી પ્રભુને પૂછયુ —" હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે તો તે શુ પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે અથવા અપર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને થાય છે ?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ—" હે ગૌતમ ! મન પર્યયજ્ઞાન પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજ મનુષ્યોને

मूलम्—जइ पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, कि सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण ?, मिच्छदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं?, सम्मामिच्छादिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कतिय मणुस्साण ?, गोयमा ! सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, नो मिच्छदिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय--कम्मभूमिय—गब्भवक्कतिय-मणुस्साण, नो सम्मामिच्छादिट्ठि—पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कतिय-मणुस्साण ॥

छाया—यदि पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणा ?, मिथ्यादृष्टि पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणा ?, सम्यग्मिथ्यादृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ?, गौतम ! सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, नो मिथ्यादृष्टिपर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिकमनुष्याणाम्, नो सम्यग्मिथ्यादृष्टि-(मिश्रदृष्टि)-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ॥

मनुष्यों को ही होता है। अपर्याप्त सख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को नहीं। पर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी छह पर्याप्तिया निष्पन्न हो चुकी हैं वे पर्याप्त मनुष्य हैं, अपर्याप्त नामकर्म के उदय से जिनकी पर्याप्तिया निष्पन्न नहीं हुई हैं वे अपर्याप्त मनुष्य हैं।

જ થાય છે, અપર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિ ગર્ભજ મનુષ્યોને નહીં " પર્તાપ્તક નામ-કર્મના ઉદયથી જેમની છ પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ ચૂકી છે તે પર્યાપ્તક મનુષ્યો છે અને અપર્યાપ્ત-નામકર્મના ઉદયથી જેમની પર્યાપ્તિયો પૂર્ણ થઈ નથી તે અપર્યાપ્તક મનુષ્યો છે

टीका—'जइ पज्जत्तग-संखेज्जवासाउय' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा। नवरं—सम्यगदृष्टयः—सम्यक्=अविपरीता दृष्टिर्येषां ते तथा, मिथ्या=विपरीता दृष्टिर्येषां ते तथा, सम्यगमिथ्यादृष्टयस्तु प्रतिपत्त्यभिमुखा अन्तर्मुहूर्तमात्रं भवन्ति, न तु परित्यागाभिमुखा इति ॥

'जइ पज्जत्तग०' इत्यादि ।

प्रभुद्वारा इस पूर्वोक्त उत्तर को सुनकर पुनः गौतमने पूछा-हे भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान, पर्याप्तक संख्यातवर्ष की आयुवाले कर्मभूमि गर्भज मनुष्यों को ही होता है तो क्या सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-संख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? अथवा पूर्वोक्त विशेषण विशिष्ट मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? या पूर्वोक्त विशेषण सहित सम्यगमिथ्यादृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? । गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा-हे गौतम ! वह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक संख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमि गर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है । पर्याप्तक, संख्यातवर्षायुष्क कर्मभूमिगर्भज मिथ्यादृष्टि मनुष्यों को, तथा पर्याप्तक आदि विशेषण विशिष्ट मिश्रदृष्टिसंपन्न मनुष्यों को उत्पन्न नहीं होता है । तत्त्वों में अविपरीत जिनकी दृष्टि-रुचि-होती है वे सम्यग्दृष्टि हैं, तथा तत्त्वों मे जिनकी रुचि विपरीत होती है वे मिथ्यादृष्टि हैं । अन्तर्मुहूर्ततक प्रतिपत्ति के अभिमुख जो होवें वे मिश्रदृष्टि हैं । अर्थात् जिसके उदय समय में यथार्थता की रुचि या अरुचि न होकर दोलायमानस्थिति रहे वह मिश्रदृष्टि है ॥

"जइ पज्जत्तग०" ईत्याहि

પ્રભુદ્વારા પૂર્વોક્ત ઉત્તરને સાભળીને ફરી ગૌતમે પૂછ્યુ -"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન, પર્યાપ્તક સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા કર્મભૂમિગર્ભજમનુષ્યોને જ થાય છે તો શુ સમ્યક્દૃષ્ટિ-પર્યાપ્તક-સખ્યાતવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિજ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પૂર્વોક્તવિશેષણ વિશિષ્ટમિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે પૂર્વોક્તવિશેષણસહિત સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે ?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાભળીને પ્રભુએ કહ્યુ-"તે મન પર્યયજ્ઞાન કર્મભૂમિગર્ભજ, પર્યાપ્તક સખ્યાતવર્ષાયુષ્ક (સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા) સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પર્યાપ્તક, સખ્યાવર્ષાયુષ્ક કર્મભૂમિગર્ભજ મિથ્યાદૃષ્ટિ મનુષ્યોને તથા પર્યાપ્તકઆદિવિશેષણ વિશિષ્ટ મિશ્રદૃષ્ટિસપન્ન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થતુ નથી" તત્ત્વોમા અવિપરીત જેમની દૃષ્ટિ-રૂચિ હોય છે તેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ છે, તથા તત્ત્વોમા જેમની રુચિ વિપરીત હોય છે તેઓ મિથ્યાદૃષ્ટિ છે અન્તર્મુહૂર્ત સુધી પ્રતિપત્તિને અભિમુખ જે હોય તેઓ મિશ્રદૃષ્ટિ છે એટલે કે જેના ઉદયસમયમા યથાર્થતાની રુચિ અથવા અરુચિ ન થતા દોલાયમાન સ્થિતિ રહે તે મિશ્રદૃષ્ટિ છે

मूलम्—जइ सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्म-भूमिय—गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं उप्पज्जइ, किं सजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग—सखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ?, असजय—सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउ य—कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साणं ?, सजयासजय-समदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण? गोयमा ! सजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमि-य-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, नो असजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-कम्मवक्कंतिय-मणुस्साण, नो सजयासजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग-संखेज्जवासाउय-कम्मभू-मिय-गब्भवक्कतिय-मणुस्साण ॥

छाया—यदि सम्यग्दृष्टिपर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिजगर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं सयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम्?, असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा ?, संयतासयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, गौतम ! सयत—सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामुत्पद्यते, नो असयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणा, नो सयतासयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—संख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ॥

टीका—' जइ सम्मदिट्ठि ' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवरं सयताः=सर्वविरतिमन्तः, असयताः=अविरतसम्यग्दृष्टयः, सयतासंयता =देशविरतिमन्तः श्रावका इति ॥

' जइ सम्मदिट्ठि० ' इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि यह मनःपर्ययज्ञान पर्याप्तक, सख्यातवर्ष की आयुवाले, कर्मभूमिगर्भज सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है तो क्या जो पूर्वोक्तविशेषणसहित सयत—सम्यग्दृष्टि

" जइ सम्म दिट्ठि० " ઇત્યાદિ

વળી ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે—" હે ભદન્ત ! આ મન પર્યય જ્ઞાન પર્યાપ્તક, સખ્યાત વર્ષના આયુવાળા, કર્મભૂમિગર્ભજ સમ્યક્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ પૂર્વોક્તવિશેષણુસહિત સયતસમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન

मनुष्यों को उत्पन्न होता है अथवा पूर्वोक्तविशेषणसहित असंयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ? या पूर्वोक्तविशेषणविशिष्ट संयतासंयत (पंचमगुणस्थानवर्ती श्रावक) सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को उत्पन्न होता है ?। गौतम के इस प्रश्न को सुनकर प्रभुने कहा-हे गौतम ! यह मनःपर्ययज्ञान जो सम्यग्दृष्टि संयत है पर्याप्तक है संख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमि में उत्पन्न हुए हैं, गर्भ से जिनका जन्म हुआ है उनके ही उत्पन्न होता है, जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य संयत नहीं हैं चाहे भले वे पर्याप्तक हों, संख्यातवर्ष की आयुवाले हों, कर्मभूमि में जन्मे हों, गर्भ से उत्पन्न हुए हों उनको मनःपर्ययज्ञान नहीं होता है, और जो सम्यग्दृष्टि मनुष्य संयतासंयत हैं, पंचमगुणस्थानवर्ती हैं, पर्याप्तक हैं, संख्यातवर्ष की आयुवाले हैं कर्मभूमिज हैं, गर्भजन्मवाले हैं तो भी उनके उत्पन्न नहीं होता है। संयत का तात्पर्य सर्वविरतिसंपन्न मुनिजनों से है। असंयतका तात्पर्य चतुर्थगुणस्थानवर्ती अविरत सम्यग्दृष्टि से और संयतासंयत से पंचमगुणस्थानवर्ती देशसंयमी श्रावक से है।

भावार्थ-यह मनःपर्ययज्ञान मुनिजनों के ही होता है। चतुर्थगुणस्थानवर्ती या पंचमगुणस्थानवर्ती जीवों के नहीं होता है ॥

થાય છે કે પૂર્વોક્તવિશેષણસહિત અસંયત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે? કે પૂર્વોક્તવિશેષણવિશિષ્ટ સંયતાસંયત (પંચમગુણસ્થાનવર્તી શ્રાવક) સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે?" ગૌતમનો આ પ્રશ્ન સાંભળીને ભગવાને કહ્યું-"હે ગૌતમ ! આ મનઃપર્યયજ્ઞાન જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ સંયત છે, પર્યાપ્તક છે, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં ઉત્પન્ન થયા છે, અને ગર્ભમાંથી જેનો જન્મ થયો છે તેમને જ ઉત્પન્ન થાય છે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્ય સંયત નથી ભલે તેઓ પર્યાપ્તક હોય, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા હોય, કર્મભૂમિમાં જન્મ્યા હોય, ગર્ભથી ઉત્પન્ન થયા હોય, છતાં તેમને મનઃપર્યયજ્ઞાન થતું નથી, તથા જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો સંયતાસંયત છે, (પંચમગુણસ્થાનવર્તી છે), પર્યાપ્તક છે, સંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમાં જન્મેલા છે ગર્ભથી જન્મેલા છે તો પણ તેમને ઉત્પન્ન થતું નથી સંયતનું તાત્પર્ય સર્વવિરતિવાળા મુનિજનો છે અસંયતનું તાત્પર્ય ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તી અવિરત સંયમદૃષ્ટિ, અને સંયતાસંયતથી પંચમગુણસ્થાનવર્તી દેશવિરતિ શ્રાવક છે તાત્પર્ય એ છે કે આ મનઃપર્યયજ્ઞાન મુનિજનોને જ થાય છે ચતુર્થગુણસ્થાનવર્તી કે પંચમગુણસ્થાનવર્તી જીવોને થતું નથી

मूलम्—जइ संजयसमद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय-कम्म-भूमिय—गब्भवक्कंतिय मणुस्साणं उप्पज्जइ, किं पमत्तसंजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय—कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय—मणुस्साणं ? अपमत्तसंजय—सम्मदिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय— कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! अपमत्तसजय—सम्मद्दिट्ठि—पज्जत्तग—संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय—गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं उपज्जइ, नो पमत्तसजय-सम्मद्दिट्ठि-पज्जत्तग-सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ॥

छाया—यदि सयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणामुत्पद्यते, किं प्रमत्तसंयतसम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज—गर्भव्युत्क्रान्तिक—मनुष्याणाम् ?, अप्रमत्तसयत—सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक—सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ? गौतम ! अप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि—पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक मनुष्याणामुत्पद्यते, नो प्रमत्त—संयत—सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक सख्येयवर्षायुष्क—कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणाम् ॥

टीका—'जइ सजय-सम्मदिट्ठि' इत्यादि । व्याख्या निगदसिद्धा । नवर—प्रमत्तसयताः—प्रमाद्यन्ति—मोहनीयादिकर्मप्रभावतः सञ्ज्वलन कषायनिद्राद्यन्यतमप्रमादयोगतः सयमयोगेषु सीदन्तीति प्रमत्ताः, 'कर्तरि क्तः,' प्रमत्ताश्च ते सयताः प्रमत्त-

'जइ सजयसम्मदिट्ठि०' इत्यादि ।

फिर गौतम पूछते हैं—हे भदन्त ! यदि मनःपर्ययज्ञान सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है जैसा कि ऊपर आपने कहा है कि जो मनुष्य पर्याप्तक हैं, सख्यातवर्ष की आयुवाला है, कर्मभूमि में जन्मा है और गर्भ से उत्पन्न हुआ है ऐसे सकलसयमी सम्यग्दृष्टि मनुष्य

"जइ स जयसम्मद्दिट्ठि ईत्याદि

વળી ગૌતમ પૂછે છે—"હે ભદન્ત ! જો મન પર્યયજ્ઞાન સયત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે જેમ કે આપે ઉપર કહ્યુ કે જે મનુષ્યો પર્યાપ્તક છે, સખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળા છે, કર્મભૂમિમા જન્મ્યા છે, અને ગર્ભમાથી ઉત્પન્ન થયા છે એવા સકળસયમી સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને મન પર્યયજ્ઞાન થાય

सयतास्ते च मायो गच्छवासिनः, तेषां क्वचिदनुपयोगसंभवात् । अप्रमत्तसयतास्तु प्रायो जिनकल्पिकाः परिहारविशुद्धिकाः, यथालन्दकल्पिकाः, प्रतिमामतिपन्नास्तेषां सततोपयोगात् । इह तु ये गच्छवासिनः प्रमादरहितास्तेऽप्यप्रमत्ता द्रष्टव्याः । गच्छ-निर्गता अपि प्रमादरहिता अप्रमत्ता बोध्याः ॥

के मनःपर्ययज्ञान होता है, तो क्या पूर्वोक्त विशेषणवाले प्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि को होता है? अथवा इन विशेषणोंवाले अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को होता है?

भावार्थ—गौतम का प्रश्न-यह मनःपर्ययज्ञान छठवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनो के होता है या सातवें गुणस्थानवर्ती मुनिजनों के होता है? भगवान् कहते हैं-हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान उन्हीं सम्यग्दृष्टि मनुष्यों के होता है जो पर्याप्तक आदि विशेषणोंवाले होते हुए अप्रमत्त बनकर सयम का पालन करते हैं, अर्थात्-सप्तमगुणस्थानवर्ती होते हैं। जो सम्यग्दृष्टि पर्याप्तक आदि विशेषणों से सुशोभित होते हुए भी प्रमाद-युक्त हो सयम का पालन करते हैं-षष्ठगुणस्थानवर्ती होते हैं-उनको मन.पर्ययज्ञान नहीं होता है। मोहनीय आदि कर्म के प्रभाव से जो मुनिजन सज्वलन कषाय एव निद्रा आदिरूप किसी एक प्रमाद मे पतित होकर सयममे शिथिलता करते हैं वे प्रमत्तसयत हैं। ऐसे साधुजन प्राय. गच्छवासी होते हैं। इनका सयमस्थान मे कहीं अनुपयोग भी हो सकता है। जो अप्रमत्तसयत होते हैं वे प्राय' जिनकल्पी होते हैं।

છે, તો શું પૂર્વોક્તવિશેષણવાળા પ્રમત્ત-સંયત-સમ્યગ્દૃષ્ટિને થાય છે? અથવા એ વિશેષણોથી યુકત અપ્રમત્ત-સંયત-સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે?"

ભાવાર્થ—ગૌતમનો પ્રશ્ન-આ મન પર્યય જ્ઞાન છઠ્ઠા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોને થાય છે કે સાતમા ગુણસ્થાનવર્તી મુનિજનોને થાય છે? ભગવાન કહે છે-"હે ગૌતમ! આ મન પર્યયજ્ઞાન એજ સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યોને થાય છે કે જેઓ પર્યાપ્તક આદિ વિશેષણોવાળા હોય છે, અ પ્રમત્ત બનીને સયમનુ પાલન કરે છે, એટલે કે સપ્તમગુણસ્થાનવર્તી હોય છે, જેઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ પર્યાપ્તક આદિ વિશેષણોથી સુશોભિત હોવા છતા પણ પ્રમાદવાળા થઈને સયમનુ પાલન કરે છે-છઠ્ઠાગુણસ્થાનવર્તી હોય છે-તેમને મન પર્યયજ્ઞાન થતુ નથી" મોહનીય આદિ કર્મના પ્રભાવથી જે મુનિજન સજ્વલન કષાય અને નિદ્રા આદિ રૂપ કોઈ એક પ્રમાદમા પડીને સયમમા શિથિલતા કરે છે તેઓ પ્રમત્તસયત છે એવા સાધુજન પ્રાય ગચ્છવાસી હોય છે તેમના સયમ સ્થાનમા ક્યાક અનુપયોગ પણ હોઈ શકે છે જેઓ અપ્રમત્ત-સયત હોય છે

मूलम्—जइ अप्पमत्त संजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग सखेज्जवासाउयकम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण उप्पज्जइ, किं इड्ढिपत्त-अप्पमत्त-संजय-सम्मदिट्ठि पज्जत्तग- संखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय गब्भवक्कंतिय-मणुस्साण?, अणिड्ढिपत्त-अप्पमत्त-सजय-सम्मदिट्ठि- पज्जत्तग - सखेज्जवासाउय-कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय-मणुस्साणं ?, गोयमा ! इड्ढिपत्त-अपमत्त-सजय-सम्मदिट्ठि-पज्जत्तग-संखेज्जवासाउय - कम्मभूमिय-गब्भवक्कंतिय -मणुस्साणं उप्पज्जइ, नो अणिड्ढिपत्त अप्पमत्त संजय-सम्मदिट्ठिपज्जत्तग-सखेज्जवासाउय--कम्मभूमिय- गब्भवकंतिय -मणुस्साणं मणपज्जवनाणं समुप्पज्जइ ॥ सू० १७ ॥

छाया—यदि अप्रमत्तसयत–सम्यग्दृष्टि–पर्याप्तक–सख्येयवर्षायुष्ककर्मभूमिज–गर्भव्युत्क्रान्तिक-मनुष्याणामुत्पद्यते, किं ऋद्धिप्राप्ताऽप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक–सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज–गर्भव्युत्क्रान्तिक–मनुष्याणाम् ?, अनृद्धिप्राप्ताप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि-पर्याप्तक-सख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज–गर्भव्युत्क्रान्तिक–मनुष्याणाम्?, गौतम ! ऋद्धिप्राप्ताऽप्रमत्त-सयत-सम्यग्दृष्टि- पर्याप्तक-संख्येयवर्षायुष्क-कर्मभूमिज–गर्भव्युत्क्रान्तिक–मनुष्याणामुत्पद्यते, नो अनृद्धिप्राप्ताऽप्रमत्तसयत–सम्यग्दृष्टि–पर्याप्तक–सख्येयवर्षायुष्क–कर्मभूमिज – गर्भव्युत्क्रान्तिक–मनुष्याणा मनःपर्ययज्ञान समुत्पद्यते ॥ सू० १७ ॥

परिहार विशुद्धि नामक चारित्र का पालन करते है । यथालदकल्पिक होते है । पतिमाप्रतिपन्न होते है । सयम मे इनका सतत उपयोग रहता है । वहा पर जो गच्छवासी साधुजन है वे यदि प्रमादरहित होकर सयम का पालन करते है तो वे भी अप्रमत्तसयत है । तथा गच्छ से निकले हुए भी प्रमादरहित साधुजन अप्रमत्त ही जानना चाहिये ।

તેઓ સામાન્ય રીતે જિનકલ્પી હોય છે, પરિહાર વિશુદ્ધિ નામના ચારિત્રનુ પાલન કરે છે યથાલદકલ્પિક હોય છે, પ્રતિમાપ્રતિપન્ન હોય છે, સયમમા તેમનો હમેશા ઉપયોગ રહે છે અહીં જે ગચ્છવાસી સાધુજન છે તેઓ જો પ્રમાદ રહિત થઈને સયમનુ પાલન કરે છે તો તેઓ પણ અપ્રમત્ત સયત છે તથા ગચ્છમાથી નીકળી ગયેલ પ્રમાદરહિત સાધુજનોને પણ અપ્રમત્ત જ જાણવા જોઈએ.

टीका—'जइ अप्पमत्तसजय०' इत्यादि। व्याख्या स्पष्टा, नवरम्-ऋद्धीः-आमर्शौषध्यादिलक्षणा प्राप्ता ऋद्धिप्राप्ताः, तद्विपरीताः अनृद्धिप्राप्ताः। विशिष्टमुत्तरोत्तरपूर्वार्थप्रतिपादकं श्रुतमवगाहमानाः श्रुतसामर्थ्यतस्तीव्रा तीव्रतरा शुभभावनामधिरोहन्तोऽप्रमत्तसंयता ऋद्धीः प्राप्नुवन्ति। आमर्शौषध्यादीनामन्यतमामृद्धिमवधिऋद्धिं वा प्राप्तस्य मनःपर्ययज्ञानमुत्पद्यते, नत्वनृद्धिप्राप्तस्येति भावः।

'जइ अप्पमत्तसजय०' इत्यादि।

गौतम मनःपर्ययज्ञान की प्राप्ति का यह पूर्वोक्त सब निमित्त सुनकर प्रभु से पुनः पूछते है कि-हे भदन्त! यदि यही बात है कि मनःपर्यय ज्ञान पर्याप्तक, सख्येय वर्षायुष्क, कर्मभूमिज-गर्भव्युत्क्रान्तिक अप्रमत्त-सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है तो क्या जो ऋद्धि प्राप्त-ऋद्धिवाले उक्तविशेषणविशिष्ट मनुष्यों को उत्पन्न होता है? अथवा अनृद्धिप्राप्त ऋद्धिरहित पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्यों को उत्पन्न होता है? भगवान् ने कहा-हे गौतम! यह मनःपर्ययज्ञान ऋद्धिप्राप्त पूर्वोक्त विशेषणवाले मनुष्यों को ही उत्पन्न होता है किन्तु अनृद्धिप्राप्त-ऋद्धि रहित को नहीं होता है।

भावार्थ—प्रभुने गौतम को इस सूत्र द्वारा यह समझाया है कि जो अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि मनुष्य ऋद्धिप्राप्त-आमर्श-औषधि आदि लब्धिसपन्न होते है उन्ही को यह मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न होता है। जिनके आमर्श-औषधि आदि लब्धिया प्राप्त नही हुई है उनके नही होता है।

"जइ अप्रमत्तसजय०" ઇત્યાદિ

ગૌતમ મન પર્યય જ્ઞાનની પ્રાપ્તિના પૂર્વકથિત સર્વ નિમિત્ત સાભળીને પ્રભુને ફરીથી પૂછે છે-"હે ભદન્ત! જો આજ વાત છે કે મન પર્યયજ્ઞાન પર્યાપ્તક, સખ્યેય વર્ષના આયુવાળા, કર્મભૂમિજ, ગર્ભવ્યુત્ક્રાન્તિક અપ્રમત-સયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યને જ ઉત્પન્ન થાય છે તો શુ જે ઋદ્ધિવાળા, ઉપર કહેલ વિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે કે ઋદ્ધિરહિત પૂર્વોકતવિશેષણવાળા મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે?" ભગવાને કહ્યુ-"હે ગૌતમ! આ મન પર્યય જ્ઞાન ઋદ્ધિવાળા પૂર્વોકતવિશેષણવાળા મનુષ્યોને જ ઉત્પન્ન થાય છે પણ ઋદ્ધિરહિત મનુષ્યોને પ્રાપ્ત થતુ નથી

ભાવાર્થ—પ્રભુએ ગૌતમને આ સૂત્ર દ્વારા એ સમજાવ્યુ કે જે અપ્રમત્ત સયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ મનુષ્યો ઋદ્ધિવાળા આમર્શ-ઔષધિ આદિ લબ્ધિવાળા હોય છે તેમને જ આ મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેમને આમર્શ-ઔષધિ આદિ લબ્ધિયો પ્રાપ્ત થઈ નથી તેમને થતુ નથી કેટલાક અપ્રમત-સયત-સમ્યગ્

ननु—अस्यैव सूत्रस्य प्रारभे 'मनःपर्ययज्ञान मनुष्याणामुत्पद्यते' इत्युक्ते सामर्थ्याद् 'अमनुष्याणा नोत्पद्यते' इत्यर्थो ज्ञातु शक्यते, ततः कथमुच्यते—'नो अमणुस्साण उप्पज्जइ' इत्यादि ?।

उच्यते—इह शिष्यास्त्रिविधा भवन्ति, उद्‌घटितज्ञाः, मध्यमज्ञाः, मपञ्चितज्ञाश्च। तत्र ये उद्‌घटितज्ञास्ते गुरुणा यथोक्तसामर्थ्यम् तदवबुध्यन्ते, तथैव मध्य

कितनेक अप्रमत्त सयत सम्यग्दृष्टि जीव विशिष्ट तथा उत्तरोत्तर अपूर्व २ अर्थ के प्रतिपादक आगमों के सम्यक् अभ्यास से उनके पूर्ण ज्ञाता बन जाते है। इससे उनके चित्त में तीव्र तीव्रतर शुभ भावनाए जाग्रत होती रहती है, अतः इन भावनाओं के बल पर वे आमर्श—औषधि आदि लब्धियाँ को प्राप्त कर लिया करते है। जिन अप्रमत्त सयतों के आमर्श—औषधि आदि लब्धियो में से कोइ एक लब्धि भी प्राप्त हो चुकी हैं, अथवा अवधिज्ञानलब्धि के वे धारक बन चुके हैं तो उनको मनःपर्ययज्ञान अवश्य होता है, परन्तु अप्रमत्त, सयम के धारक होने पर भी यदि वे ऋद्धिप्राप्त नहीं हैं तो ऐसी स्थिति में उनको मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न नही होता है।

शका—इसी सूत्र के प्रारभ मे मनःपर्ययज्ञान मनुष्यों के उत्पन्न होता है ऐसा कहने पर सामर्थ्य से ही यह बात स्पष्ट हो जाती है कि अमनुष्यों के मनःपर्ययज्ञान उत्पन्न नहीं होता है, तब फिर "अमनुष्याणां नोत्पद्यते" ऐसा क्यों कहा ?

દૃષ્ટિ જીવ વિશિષ્ટ તથા ઉત્તરોત્તર અપૂર્વ અપૂર્વ અર્થના પ્રતિપાદક આગમોના સમ્યગ્ અભ્યાસથી તેમના પૂર્ણ જાણકાર થઈ જાય છે, તેથી તેમના ચિત્તમા તીવ્ર અને તીવ્રતર શુભ ભાવનાઓ જાગૃત થતી રહે છે, તેથી એ ભાવનાઓના પ્રભાવથી તેઓ આમર્શ—ઔષધિ આદિ લબ્ધિઓને પ્રાપ્ત કર્યા કરે છે જે અપ્રમત્ત સ યતોને આમર્શ—ઔષધિ આદિ લબ્ધિઓમાથી કોઈ એક લબ્ધિ પણ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હોય, અથવા અવધિજ્ઞાનલબ્ધિના તેઓ ધારનારા બની ગયા હોય તો તેમને મન પર્યયજ્ઞાન જરૂર ઉત્પન્ન થાય છે, પણ અપ્રમત્ત સ યમના ધારણ કરનારા હોવા છતા પણ જો તેઓને ઋદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ન હોય તો એવી સ્થિતિમા તેમને મન પર્યયજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી

શકા—આજ સૂત્રની શરૂઆતમા 'મન પર્યય જ્ઞાન મનુષ્યોને ઉત્પન્ન થાય છે' એમ કહેવા માત્રથી જ એ વાત સ્પષ્ટ થઈ જાય છે કે અમનુષ્યોને મન પર્યય જ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી છતા પણ "अमनुष्याणां नोत्पद्यते" એવુ શા માટે કહ્યુ ?

मज्ञा अपि। ये तु शिष्या अव्युत्पन्नत्वाच्च यथोक्तसामर्थ्यागमकुशलास्ते प्रपञ्चितमेवार्थं ज्ञातुं समर्था भवन्ति, ततस्तेषामनुग्रहाय सामर्थ्यलभ्यमप्यर्थं बोधयितुं गुरवः यतन्ते। महापुरुषाः खलु परमदयालुत्वादविशेषेण सर्वेषामनुग्रहाय प्रवर्तन्ते, ततो न कश्चिद् दोषः ॥ सू० १७॥

उत्तर—इसका कारण इस प्रकार है-शिष्य तीन प्रकार के होते हैं १ उद्घटितज्ञ, २ मध्यमज्ञ, ३ प्रपञ्चितज्ञ। इनमें जो प्रथम और द्वितीय नंबर के शिष्य हुआ करते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थके सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जान लिया करते हैं। परन्तु जो तीसरे नंबर के शिष्य होते हैं वे गुरु के द्वारा कथित अर्थ के सामर्थ्य से लभ्य अर्थ को जानने में अकुशलमति हुआ करते हैं। क्यों कि इनकी बुद्धि इतनी व्युत्पन्न नहीं होती है, अतः इनके समक्ष जबतक विस्तारपूर्वक बात नहीं कही जावे तबतक वे नहीं समझ सकते हैं, अतः इनके ऊपर अनुग्रह की भावना से प्रेरित बने हुए गुरु महाराज सामर्थ्यलभ्य भी अर्थ को उन्हें समझाने के लिये प्रवृत्तिशील होते हैं, और इसीलिये वे उसको फिर शब्दों द्वारा प्रकट कर दिया करते हैं। महापुरुष परम दयालु होते हैं, अतः सब जीवों के अनुग्रह की भावना से वे विना पक्षपात के सामान्यरूप से 'सब को बोध हो' इसी एक अभिलाषा के वशवर्ती बनकर अर्थ का प्रतिपादन किया करते हैं और इसीके अनुरूप उनकी प्रवृत्ति हुआ करती है ॥ सू० १७॥

ઉત્તર—તેનુ કારણ આ પ્રમાણે છે-શિષ્ય ત્રણ જાતના હોય છે (૧) ઉદ્ઘટિતજ્ઞ, (૨) મધ્યમજ્ઞ, (૩) પ્રપચિતજ્ઞ તેઓમા પહેલા અને બીજા નબરના જે શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુ વડે કહેવાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને જાણી લે છે, પણ જે ત્રીજા નબરના શિષ્યો હોય છે તેઓ ગુરુના દ્વારા કહેવાયેલા અર્થના સામર્થ્યથી લભ્ય અર્થને જાણવામા અકુશળ મતિવાળા હોય છે, કારણ કે તેમની બુદ્ધિ એટલી બધી કુશળ હોતી નથી, તેથી તેમની સામે જ્યા સુધી વિસ્તારપૂર્વક વાત કહેવામા ન આવે ત્યા સુધી તેઓ સમજી શકતા નથી તેથી જ તેના ઉપર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પ્રેરાયેલા ગુરુ મહારાજ સામર્થ્ય લભ્ય અર્થ પણ તેમને સમજાવવાને માટે પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે, અને તેથી તેઓ તેને ફરીથી શબ્દો દ્વારા પ્રગટ કરે છે, મહાપુરુષ ઘણા દયાળુ હોય છે તેથી બધા જીવો પર કૃપા કરવાની ભાવનાથી પક્ષપાત વિના સામાન્યરૂપે બધાને બોધ થાય, એવી એક અભિલાષાને તાબે થઈને અર્થનુ પ્રતિપાદન કર્યા કરે છે અને તેને અનુરૂપ તેમની-પ્રવૃત્તિ થયા કરે છે ॥ સૂ. ૧૭॥

ऋद्धिप्राप्तानामप्रमत्तसयतानामुत्पद्यमान मनःपर्ययज्ञानं द्विधा भवति, तदाह—

मूलम्—त च दुविह उपज्जइ, तं जहा—उज्जुमई य, विउलमई य। त समासओ चउव्विहं पन्नत्त, त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ।

तत्थ दव्वओणं उज्जुमई अणते, अणंतपएसिए खंधे जाणइ पासइ। ते चेव विउलमई अब्भहियतरगं विउलतरगं विसुद्धतरग, वितिमिरतरग जाणइ पासइ।

खित्तओ ण उज्जुमई य जहन्नेण अंगुलस्स असखेज्जइभागं, उक्कोसेण अहे जाव इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए उवरिम-हेट्ठिल्ले खुड्डगपयरे, उड्ढ जाव जोइसस्स उवरिमतले, तिरियं जाव अतोमणुस्सखित्ते अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु, पन्नरससु कम्मभूमिसु, तीसाए अकम्मभूमिसु, छप्पन्नाए अतरदीवगेसु, सन्निपचिंदियाण पज्जत्तयाणं मणोगए भावे जाणइ पासइ। त चेव विउलमई अड्ढाइज्जेहिमगुलेहि अब्भहियतरगं विउलतरगं विसुद्धतरग वितिमिरतरग खेत्त जाणइ पासइ।

छाया—तच्च द्विविधमुत्पद्यते, तद्यथा—ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च। तत् समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद्यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो भावतः।

तत्र द्रव्यतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् अनन्तप्रदेशिकान् स्कन्धान् जानाति पश्यति। तान् चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरान् विपुलतरक विशुद्धतरक वितिमिरतरक जानाति पश्यति,

क्षेत्रतः खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाङ्गुलस्याऽसंख्येयभागम्। उत्कर्षेणाऽधो यावदस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनानधस्तनान् क्षुल्लकप्रतरान्, उर्ध्वं यावज्ज्योतिष्कस्योपरितनतलम्, तिर्यग्यावदन्तोमनुष्यक्षेत्रे-अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशदकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशदन्तरद्वीपेषु सञ्ज्ञिपञ्चेन्द्रियाणा पर्याप्तकाना मनोगतान् भावान् जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरर्धतृतीयैरङ्गुलैरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरक वितिमिरतरक क्षेत्र जानाति पश्यति।

कालओ णं उज्जुमई जहन्नेण पलिओवमस्स असंखिज्जयभाग, उक्कोसेणावि पलिओवमस्स असंखिज्जयभागं अईयम णागय वा काल जाणइ पासइ। त चेव विउलमई अब्भहियतरगं विउलतरग विसुद्धतरग वितिमिरतरग काल जाणइ पासइ।

भावओ णं उज्जुमई अणंते भावे जाणइ पासइ। सव्वभावाणं अणंतभाग जाणइ पासइ। त चेव विउलमई अब्भहियतरग विउलतरग विसुद्धतरग वितिमिरतरग भाव जाणइ पासइ॥

कालतः खलु ऋजुमतिर्जघन्येन पल्योपमस्यासख्येयभागम्, उत्कर्षेणापि पल्योपमस्यासख्येयभागमतीतमनागत वा काल जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरक वितिमिरतरक काल जानाति पश्यति।

भावतः खलु ऋजुमतिरनन्तान् भावान् जानाति पश्यति, सर्वभावानामनन्तभाग जानाति पश्यति। तच्चैव विपुलमतिरभ्यधिकतरक विपुलतरक विशुद्धतरकं वितिमिरतरक जानाति पश्यति॥

टीका—'त च दुविह उप्पज्जइ' इत्यादि। तन्मनःपर्ययज्ञान द्विविधमुत्पद्यते। तद् यथा—ऋजुमतिश्च विपुलमतिश्च। तत्र—मनन मतिः सवेदनमित्यर्थः, ऋज्वी= सामान्यग्राहिणी मति ऋजुमतिः, 'घटोऽनेन चिन्तितः' इत्यध्यवसायहेतुभूता

ऋद्धिप्राप्त अप्रमत्त सयतो के उत्पद्यमान मनःपर्ययज्ञान दो प्रकार का होता है सो सूत्रकार कहते है—'त च दुविह' इत्यादि।

वह मनःपर्ययज्ञान दो प्रकार से उत्पन्न होता है। ये दो प्रकार ये हैं-प्रथम ऋजुमति और दूसरा विपुलमति। मति—शब्द का अर्थ सवेदनज्ञान है। ऋजुमति—शब्द का अर्थ सामान्य है। इस प्रकार विषय को सामान्य रूप से ग्रहण करनेवाला ज्ञान ऋजुमति, और विषय को विशेषरूप से

ઋદ્ધિવાળા અપ્રમત્ત સયતોને ઉત્પન્ન થતુ મન પર્યયજ્ઞાન બે પ્રકારનુ હોય છે, તે સૂત્રકાર કહે છે—"त च दुविह" ઇત્યાદિ—

તે મન પર્યયજ્ઞાન બે રીતે ઉત્પન્ન થાય છે તે બે પ્રકાર આ છે—પહેલુ ઋજુમતિ અને બીજુ વિપુલમતિ મતિ—શબ્દનો અર્થ સવેદન—"જ્ઞાન" છે 'ઋજુ' શબ્દ[illegible] સામાન્ય છે આ રીતે વિષયને સામાન્યરૂપથી ગ્રહણુ કરનારૂ જ્ઞા[illegible] વિષયને વિશેષરૂપથી ગ્રહણુ કરનારૂ જ્ઞાન વિપુ

कतिपयपर्यायविशिष्टमनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः। विपुला=विशेषग्राहिणी मतिर्विपुलमतिः। 'घटोऽनेन चिन्तितः, स च सौवर्णः स्थूलो नूतनोऽपवरकस्थितः पयःपूर्णः' इत्यादिविशेषाध्यवसायहेतुभूता मनोद्रव्यप्रतिपत्तिरित्यर्थः। यद्वा-विपुलमतिः-विपुल=बहु विशेषसंख्योपेतं वस्तु मन्यते=गृह्णातीति विपुलमतिः। बाहुलकात् कर्तरि क्ति-प्रत्ययः। यदि वा-विपुला=पर्यायशतोपेता चिन्तितघटादिवस्तुविशेषग्राहिणी मति-र्विपुलमतिः। तद् द्विविधमपि मनःपर्ययज्ञान समासतः=सक्षेपेण, चतुर्विध प्रज्ञप्त=प्ररूपितम्। तद् यथा-द्रव्यतः=द्रव्यमाश्रित्य, क्षेत्रतः=क्षेत्रमाश्रित्य, कालतः=कालमाश्रित्य, भावतः=भावमाश्रित्य।

तत्र ऋजुमतिर्द्रव्यमाश्रित्यानन्तान् अनन्तप्रदेशिकान्=अनन्तपरमाणुकान्, स्कन्धान्=विशिष्टैकपरिणतान् परस्परसयुक्तपुद्गलसमूहान् अर्धतृतीयद्वीपसमुद्रान्तर्वर्तिपर्याप्तसंज्ञिपञ्चेन्द्रियैर्मनस्त्वेन परिणमितान् जानाति=मनःपर्ययज्ञानावरणीयक्षयोपशमसामर्थ्यवशात् साक्षात्करोति पश्यति=तन्मनोग्राह्य बाह्यमर्थमनुमानतो जानातीत्यर्थः।

ग्रहण करनेवाला ज्ञान विपुलमति है। जैसे-"इसने घटका चिन्तवन किया है" इस तरह की अध्यवसाय की हेतुभूत जो कतिपय पर्याय विशिष्ट मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह ऋजुमति-मनःपर्ययज्ञान है। तथा "इसने जो घटका चिन्तवन किया है, वह सोने के बने हुए घट का चिन्तवन किया है, तथा वह स्थूल है नवीन है, कोठे मे रक्खा हुआ है।" इस तरह जो विशेष ज्ञान की हेतुभूत मनोद्रव्य की प्रतिपत्ति है वह विपुलमति-मनःपर्यय ज्ञान है। अथवा-जो ज्ञान विपुल-बहुत विशेषसंख्यासपन्नवस्तु को ग्रहण करता है, अथवा-अनेक पर्याय से युक्त चिन्तित घटादिवस्तुविशेष को जानता है वह विपुलमति-मनःपर्ययज्ञान है यह दोनों प्रकार का मनःपर्यय ज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का बत-

લમતિ છે જેમકે-"તેણે ઘડાનો વિચાર કર્યો" આ પ્રકારની અધ્યવસાયની હેતુભૂત જે કેટલીક પર્યાયવિશિષ્ટ મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે ઋજુમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે તથા "તેણે જે ઘડાનો વિચાર કર્યો છે તે સોનાના બનેલા ઘડાનો વિચાર કર્યો છે, તથા તે સ્થૂળ છે, નવીન છે, અને કોટડીમા રાખેલો છે" આ રીતે જે વિશેષ જ્ઞાનની હેતુભૂત મનોદ્રવ્યની પ્રાપ્તિ છે તે વિપુલમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે અથવા-જે જ્ઞાન વિપુલ-બહુ-વિશેષ-સખ્યાસપન્ન-વસ્તુને ગ્રહણ કરે છે, અથવા અનેક પર્યાયવાળી ધારેલી ઘટાદિ વસ્તુવિશેષને જાણે છે તે વિપુલમતિ મન પર્યય જ્ઞાન છે એ બન્ને પ્રકારના મનઃપર્યય જ્ઞાનને સંક્ષિપ્તમા

मनस्त्वपरिणतस्कन्धैरालोचितं बाह्यं घटादिरूपमर्थं मनःपर्ययज्ञानी न प्रत्यक्षतया जानाति किन्तु मनोद्रव्यमेव। बाह्यं घटादिरूपं चिन्तितमर्थं त्वनुमानतोऽवगच्छति, तन्मनसस्तथाविधपरिणामान्यथानुपपत्त्या तदनुमानसम्भवात्। यतो मनःपर्ययज्ञानं मूर्तद्रव्यालम्बनमेव भवति, अनुमानेन तु अमूर्तमपि धर्मास्तिकायादिकं द्रव्यं जानाति। न च तन्मनःपर्ययज्ञानिना साक्षात्कर्तुं शक्यते, अतस्तच्चिन्तितमर्थं घटादिकरूपमनुमानादेव जानातीति बोध्यम्। ततस्तं बाह्यमर्थमाश्रित्य पश्यतीत्युच्यते।

लाया गया है, वह इस प्रकार–द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा लेकर। इनमें द्रव्य की अपेक्षा लेकर मनःपर्ययज्ञान अनंत और अनंत प्रदेशवाले स्कंधों को जानता और देखता है। पुद्गलपरमाणुओं की विशिष्ट एक अवस्थारूप हुई परिणति का नाम स्कंध है। अढाई द्वीपवर्ती मनवाले संज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त किसी भी वस्तु का चिन्तवन मन से करते हैं, चिन्तवन के समय चिन्तनीय वस्तु के भेद के अनुसार चिन्तनकार्यमें प्रवृत्त मन भिन्न २ आकृतियों को धारण करता है, ये आकृतियां ही मन की पर्यायें हैं। इन मानसिक आकृतियों को मनःपर्ययज्ञानी साक्षात् जानता है, और चिन्तनीय वस्तु को मन पर्ययज्ञानी अनुमान से जानता है। जैसे कोई मानस शास्त्र का अभ्यासी किसी का चहेरा देखकर या चेष्टा प्रत्यक्ष देखकर उस के आधार से व्यक्ति के मनोगत भावों को अनुमान से जान लेता है उसी प्रकार मनःपर्ययज्ञान से किसी के मन की आकृतियों को प्रत्यक्ष

ચાર પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે–દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ તેમનામાં દ્રવ્યની અપેક્ષાએ લઈને મન પર્યયજ્ઞાન અનંતાનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધોને જાણે અને દેખે છે પુદ્ગલપરમાણુઓની એક વિશિષ્ટ અવસ્થારૂપ પરિણતિનું નામ સ્કંધ છે અઢાઈ દ્વીપવર્તી મનવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત કોઈ પણ વસ્તુનું ચિન્તવન મનથી કરે છે, ચિન્તવનના સમયે ચિન્તનીય વસ્તુના ભેદ પ્રમાણે ચિન્તન કાર્યમાં પ્રવૃત્ત મન ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિયોને ધારણ કરતું રહે છે, એ આકૃતિયો જ મનની પર્યાયો છે એ માનસિક આકૃતિયોને મન પર્યયજ્ઞાની સાક્ષાત્ જાણે છે, અને ચિન્તનીય વસ્તુને મન પર્યયજ્ઞાની અનુમાનથી જાણે છે જેમ કોઈ માનસશાસ્ત્રનો અભ્યાસી કોઈનો ચહેરો જોઈને અથવા ચેષ્ટા પ્રત્યક્ષ જોઈને તેના આધારે વ્યકિતના મનોગત ભાવોને અનુમાનથી જાણી લે છે, એજ રીતે મન પર્યયજ્ઞાની મન પર્યયજ્ઞાનથી કોઈના મનની આકૃતિયોને પ્રત્યક્ષ જોઈને

देखकर बादमें अभ्यासवश ऐसा अनुमान कर लेना है कि इस व्यक्तिने अमुक वस्तु का चिन्तवन किया है। इस तरह मनरूप से परिणत स्कधों द्वारा आलोचित बाह्य घटादिकरूप अर्थ मनःपर्यय ज्ञानी प्रत्यक्षरूप से नही जानता है, उस को तो वह अनुमानद्वारा ही जानता है। प्रत्यक्ष-रूप से तो वह मनोद्रव्य को ही जानता है, क्यों कि वह ऐसा विचार करता है कि इसने अमुक वस्तु का चिन्तवन किया है, कारण कि इसका मन उस वस्तु के चिन्तन के समय अवश्य होने वाले अमुक प्रकार की परिणति–आकृति–से युक्त है, यदि ऐसा नही होता तो इस प्रकार की आकृति नही होती। इस तरह चिन्तनीय वस्तु का अन्यथानुपपत्ति द्वारा जानना ही अनुमान से जानना है। जैनदर्शनने अन्यथानुपपत्ति को अनु-मान से भिन्न नहीं माना है, उसका अन्तर्भाव अनुमानप्रमाणमें किया है इस तरह यद्यपि मनःपर्ययज्ञानी मूर्तद्रव्य को ही जानना है परन्तु अनुमानद्वारा वह धर्मास्तिकाय आदि अमूर्त्तद्रव्यों को भी जानता है। इन अमूर्तद्रव्यों का उस मनःपर्ययज्ञानधारीद्वारा साक्षात्कार नही किया जा सकता है। निष्कर्ष इसका यही है कि मनःपर्ययज्ञानी चिन्तवन किये गये घटादिरूप पदार्थको अनुमान से ही जानता है। यही बात प्रकट करनेके लिये सूत्रमे सूत्रकारने "पश्यति" इस क्रियाका प्रयोग किया है।

ત્યાર પછી અભ્યાસને કારણે એવુ અનુમાન કરી લે છે કે આ વ્યકિતએ અમુક વસ્તુનુ ચિન્તવન કર્યું છે આ રીતે મનરૂપથી પરિણત સ્કધો દ્વારા જોયેલ બાહ્ય ઘટાદિક રૂપ અર્થ મન પર્યયજ્ઞાની પ્રત્યક્ષરૂપે જાણતો નથી, તેને તો તે અનુમાનથી જ જાણે છે પ્રત્યક્ષ રૂપે તો તે મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે, કારણ કે તે એવો વિચાર કરે છે કે એણે અમુક વસ્તુનુ ચિન્તવન કર્યું છે કારણ કે તેનુ મન એ વસ્તુના ચિન્તવન સમયે જરૂર થનારી અમુક પ્રકારની પરિણતિ–આકૃતિવાળુ છે જો એમ ન હોત તો આ પ્રકારની આકૃતિ હોત નહી' આ રીતે ચિન્તનીય વસ્તુને અન્યથાનુપપત્તિદ્વારા જાણવુ એજ અનુમાનથી જાણ્યુ ગણાય છે જૈનદર્શને અન્યથાનુપપત્તિને અનુમાનથી ભિન્ન માનેલ નથી, તેનો અન્તર્ભાવ અનુમાન પ્રમાણમા કર્યો છે આ રીતે જો કે મન પર્યયજ્ઞાની મૂર્ત દ્રવ્યને જ જાણે છે, પણ અનુમાનદ્વારા તે ધર્માસ્તિકાય આદિ અમૂર્ત દ્રવ્યોને પણ જાણે છે એ અમૂર્ત દ્રવ્યોનો એ મન પર્યયજ્ઞાનીદ્વારા સાક્ષાત્કાર કરી શકાતો નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મન પર્યયજ્ઞાની ચિન્તવન કરાયેલા ઘટાદિરૂપ પદાર્થને અનુમાનથી જ જાણે છે આજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રમા સૂત્રકારે " पश्यति " આ ક્રિયાનો પ્રયોગ કર્યો છે

अथवा सामान्यत एकरूपेऽपि ज्ञाने क्षयोपशमस्य तत्तद्द्रव्याद्यपेक्षया वैचित्र्यसंभवादनेकविध उपयोगः संभवति। यथाऽत्रैव ऋजुमति-विपुलमतिरूपः। ततो विशिष्टतरमनोद्रव्याकारपरिच्छेदापेक्षया जानातीत्युच्यते। सामान्यमनोरूपद्रव्याकार परिच्छेदापेक्षया तु पश्यतीति।

सामान्यत एकरूपेऽपि क्षयोपशमलम्भेऽपान्तराले द्रव्याद्यपेक्षया क्षयोपशमस्य विषमसंभवाद् विविधोपयोगसंभवो भवतीति, तदेव विशिष्टतरमनोद्रव्याकारपरि-

अथवा—सामान्य से एकरूपज्ञानमें भी, उस द्रव्यादिक की अपेक्षा से क्षयोपशम की विचित्रता संभवित होने से अनेक प्रकारका उपयोग संभवित होता है। जैसे इसी मनःपर्ययज्ञानमें ऋजुमति एव विपुलमति-रूप उपयोग का संभव होता है, इसीलिये विशिष्टतर मनोद्रव्य के आकारों के जानने के कारण सूत्रकार ने सूत्रमें "जानाति" यह क्रिया रखी है। तात्पर्य कहने का यही है कि मनःपर्ययज्ञानी सामान्यरूप से मनोद्रव्य के आकारों का परिच्छेद जब करता है तब इस अपेक्षा वह "उन्हें देखता है" ऐसा कहा जाता है, और जब उन्हीं मनोद्रव्यों के आकारों का विशेषरूप से परिच्छेद करता है तब इस अपेक्षा वह "उन्हे जानता है" ऐसा कहा जाता है। इस तरह एक ही ज्ञानमें उसउस द्रव्यादिक की अपेक्षा क्षयोपशम की विचित्रता होने से उपयोग की विविधता का संभव है।

यद्यपि सामान्यरूप से उनर कर्मोंका क्षयोपशम अपने २ ज्ञानादिक रूप कार्यों की प्रकटतामें विविधरूप न होकर एकरूप होता है फिर भी

અથવા—સામાન્ય રીતે એકરૂપજ્ઞાનમા પણ દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા સંભવિત હોવાથી અનેક પ્રકારના ઉપયોગ સંભવિત હોય છે જેમ કે તેજ મનઃપર્યયજ્ઞાનમા ઋજુમતિ અને વિપુલમતિરૂપ ઉપયોગનો સંભવ હોય છે, તેથી વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યોના આકારોને જાણવાને કારણે સૂત્રકારે સૂત્રમા "जानाति" આ ક્રિયા રાખી છે એમ કહેવાનુ તાત્પર્ય એજ છે કે મનઃપર્યયજ્ઞાની સામાન્યરૂપથી મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદ જ્યારે કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષાએ "તે તેમને જુવે છે" એમ કહેવાય છે, અને જ્યારે એજ મનોદ્રવ્યોના આકારોનુ વિશેષરૂપથી પરિચ્છેદ કરે છે ત્યારે તે અપેક્ષા એ "તે તેમને જાણે છે" એવુ કહેવાય છે આ રીતે એક જ જ્ઞાનમા દ્રવ્યાદિકની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમની વિવિધતા હોવાથી ઉપયોગની વિવિધતાનો સંભવ છે

જો કે સામાન્યરૂપથી તે તે કર્મોનો ક્ષયોપશમ પોત-પોતાના જ્ઞાનાદિકરૂપ કાર્યોની પ્રગટતામા વિવિધરૂપ ન હોતા એકરૂપ હોય છે તો પણ વચ્ચે

च्छेदापेक्षया सामान्यरूपमनोद्रव्याकारपरिच्छेदो व्यवहारतो दर्शनरूप उक्त । परमार्थतस्तु सोऽपि ज्ञानमेव, यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति, प्रतिनियतविशेषग्रहणात्मकं च ज्ञान, न तु दर्शनम्, अत एव सूत्रेऽपि दर्शन चतुर्विधमेवोक्त, न पञ्चविधमपि, मनःपर्ययदर्शनस्य परमार्थतोऽसभवात् ।

अन्तरालमें द्रव्यादिकों की अपेक्षा क्षयोपशममे विचित्रता आ जाती है, इस लिये विविध उपयोग की भी सभावना हो जाती है। इस तरह विशिष्टतर मनोद्रव्य के आकारों के परिच्छेद की अपेक्षा सामान्यरूप मनोद्रव्यों के आकारों के परिच्छेद को व्यवहार की अपेक्षा से "देखते हैं" ऐसा कह दिया गया है। परमार्थ की अपेक्षा तो वह सामान्याकार का परिच्छेदरूप ऋजुमति ज्ञान भी ज्ञान ही है। तात्पर्य इसका केवल यही है कि जब ऋजुमति सामान्यग्राही है तब तो वह दर्शनरूप ही हुआ, उस को ज्ञान क्यों कहा ?–तो इस शका का यह समाधान है कि ठीक वह–ऋजुमति सामान्यग्राही है परन्तु इसका तात्पर्य यह नहीं है–केवल सामान्यग्राही ही है, इसका प्रयोजन केवल इतना ही है कि वह–ऋजुमति विशेषो को जानता अवश्य है परन्तु विपुलमति जितने विशेषों को जानता है उतने विशेषो को ऋजुमति नही जानता। यही बात टीकाकारने "यतः सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति" इस पक्ति द्वारा स्पष्ट की है । जहा प्रतिनियत का ग्रहण है वही ज्ञान है,

દ્રવ્યાદિકોની અપેક્ષાએ ક્ષયોપશમમા વિચિત્રતા આવી જાય છે, તેથી વિવિધ ઉપયોગની પણ સભાવના રહે છે આ રીતે વિશિષ્ટતર મનોદ્રવ્યના આકારોના પરિચ્છેદની અપેક્ષાએ સામાન્યરૂપ મનોદ્રવ્યોના આકારોના પરિચ્છેદને વ્યવહારની અપેક્ષાએ "જુવે છે" એમ કહેલ છે પરમાર્થની અપેક્ષાએ તો તે સામાન્યાકારનુ પરિચ્છેદરૂપ ઋજુમતિજ્ઞાન પણ જ્ઞાન જ છે તેનુ તાત્પર્ય ફક્ત એટલુ જ છે કે જ્યારે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તો પછી તે દર્શનરૂપ જ થયુ, તેને જ્ઞાન કેમ કહ્યુ ? તો આ શકાનુ સમાધાન એ છે કે તે ઋજુમતિ સામાન્યગ્રાહી છે તે બરાબર છે પણ તેનુ તાત્પર્ય એવુ નથી કે તે વિશેષગ્રાહી નથી, ફક્ત સામાન્યગ્રાહી જ છે એનો આશય ફક્ત એટલો જ છે કે તે ઋજુમતિ વિશેષોને અવશ્ય જાણે છે પણ વિપુલમતિ જેટલા વિશેષોને જાણે છે તેટલા વિશેષોને ઋજુમતિ જાણતુ નથી એજ વાત ટીકાકારે "यत सामान्यरूपमपि मनोद्रव्याकार प्रतिनियतमेव पश्यति" આ પકિત દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે જ્યા પ્રતિનિયતનુ ગ્રહણ છે એજ જ્ઞાન છે, દર્શન નથી તેથી સૂત્રમા પણ દર્શનો-

तथा तानेव मनस्त्वेन परिणमितान् स्कन्धान् विपुलमतिः अभ्यधिकतरकम्=अर्धतृतीयाङ्गुलप्रमाणभूमिक्षेत्रवर्तिनः स्कन्धानादायाऽधिकतरम्, सा चाधिकतरता देशतोऽपि भवति, ततः सर्वासु दिक्षु अधिकतरताप्रतिपादनार्थमाह-'विपुलतरकम्'=प्रभूततरकम्, तथा-विशुद्धतरकं= निर्मलतरकम्, ऋजुमत्यपेक्षयाऽतीव स्फुटतरप्रकाशमित्यर्थः। स्फुटप्रतिभासो विपर्ययरूपोऽपि भवति, यथा द्विचन्द्रप्रतिभासः, अतस्तद्वारणाय विशेषणान्तरमाह-'वितिमिरतरकम्' इति। विगत तिमिर-तिमिरसपाधो भ्रमो यस्मिन् तत् वितिमिरम्, प्रकृष्ट वितिमिर वितिमिरतरम्,

दर्शन नहीं है। इसी लिये सूत्रमें भी दर्शनोपयोग चार प्रकार का ही बतलाया गया है, पांच प्रकार का नहीं, कारण कि मनःपर्यय दर्शन का परमार्थतः सभव नहीं है।

विपुलमति-उन्ही मनरूप से परिणत किये हुए अढाई द्वीपक्षेत्रवर्ती स्कन्धों को कुछ अधिक अर्थात्-अढाई अगुलप्रमाण भूमिरूप क्षेत्रमें रहे हुए स्कन्धों को लेकर अधिक देखता है। इस का अभिप्राय यह है कि-विपुलमति उस क्षेत्र की अपेक्षा अढाई अगुल अधिक जानता है और देखता है। अधिकतरता देश की अपेक्षा भी हो सकती है, अतः देश की अपेक्षा से हुई इस अधिकतरता को दूर करने के लिये सूत्रकारने सूत्रमे विपुलतर पद रक्खा है। इसका तात्पर्य यह होता है कि विपुलमति मनःपर्ययज्ञानी चारों दिशाओं के रूपी पदार्थों को ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी की अपेक्षा विपुलतररूप से जानता और देखता है। उन पदार्थों का जानना और देखना ऋजुमति की अपेक्षा अतीवस्फुटतर होता है, यह बात विशुद्धतर शब्द से स्पष्ट होती है। स्फुट प्रतिभास

पयोग चार प्रકारनाજ બતાવ્યા છે, પાચ પ્રકારના નહી કારણ કે મન પર્યય દર્શનનો પરમાર્થત સભવ નથી

વિપુલમતિ-એજ મનરૂપથી પરિણત કરેલ અઢી દ્વીપ ક્ષેત્રવર્તી સ્કધોને કઈક વધારે એટલે કે અઢી આગળ માપના ભૂમિરૂપક્ષેત્રમા રહેલ સ્કધોને લઈને વધારે દેખે છે તેનો ભાવાર્થ એ છે કે વિપુલમતિ તે ક્ષેત્રના કરતા અઢી આગળ વધારે જાણે છે અને દેખે છે અધિકતરના દેશની અપેક્ષાએ પણ હોઇ શકે છે, તેથી દેશની અપેક્ષાએ થયેલ એ અધિકતરતાને દૂર કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા વિપુલતર પદ મુકયુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ચારે દિશાઓના રૂપી પદાર્થોને ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની કરતા વિપુલતરરૂપે જાણે અને દેખે છે તે પદાર્થોને જાણવા અને દેખવાનુ ઋજુમતિના કરતા અતિશય સ્ફુટતર હોય છે, એ વાત વિશુદ્ધતર શબ્દથી સ્પષ્ટ થાય

'द्व योः प्रकृष्टे तरप्' इति तरप्-प्रत्ययः। त एव वितिमिरतरकाः, स्वार्थे क प्रत्ययः। एव सर्वत्र व्युत्पत्तिर्द्रष्टव्या । तत् वितिमिरतरकम् = सर्वथाभ्रमरहितमित्यर्थः जानाति, पश्यति । अथवा–'अभ्यधिकतरकम्' विपुलतरकम्' इत्युभे पदे एकार्थके, तथा–'विशुद्धतरकम्' 'वितिमिरतरकम्' इत्यपि द्वे पदे एकार्थके । शिष्या हि नानादेशजा भवन्ति, यस्य देशे यत् प्रसिद्धं, तदेव तदनुग्रहार्थं प्रयुक्तमिति बोध्यम् ।

तथा–क्षेत्रत खलु ऋजुमतिश्च जघन्येनाऽङ्गुलस्यासंख्येयभागं जानाति पश्यति। उत्कर्षेणाधस्तलेऽस्या रत्नप्रभायाः पृथिव्या उपरितनान् अधस्तनान् क्षुल्लकप्रतरान् यावत् जानाति पश्यति च ।

विपर्ययरूप भी हो सकता है, जैसे एक चन्द्रमा मे द्विचन्द्रज्ञान होता है। ऐसे भ्रान्त स्फुटप्रतिभास का निराकरण करने के लिये सूत्रकारने सूत्रमे "वितिमिरतरक" ऐसा पद रक्खा है। अथवा अभ्यधिकतरक एव विपुलतरक ये दोनों शब्द एकार्थवाची भी हैं, इन दोनों का प्रयोग सूत्रकारने नानादेश के शिष्यों को समझाने की अपेक्षा यहां रक्खा है। जिन शिष्यों के देशमें जो शब्द प्रसिद्ध होगा उससे उन्हें दूसरे शब्द का अर्थबोध हो जावेगा।

क्षेत्र की अपेक्षा ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्यरूप से अगुल के असख्यातवें भागमे स्थित रूपी पदार्थों को जानता और देखता है। तथा उत्कृष्टरूप से इस पृथ्वी के नीचे रत्नप्रभापृथिवी के उपरितन एव अधस्तन क्षुल्लकप्रतरोंतक को जानता और देखता है।

છે સ્ફુટ પ્રતિભાસ વિપર્યયરૂપ પણ હોઈ શકે છે, જેમ એક ચન્દ્રમામા બે ચન્દ્રોનો ભાસ થાય છે એવા ભ્રાન્ત સ્ફુટ પ્રતિભાસનુ નિવારણ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "वितिमिरतरक" એવુ પદ રાખ્યુ છે અથવા अभ्यधिकतरक અને विपुलतरक એ બન્ને શબ્દો એકાર્થવાચી પણ છે એ બન્નેનો પ્રયોગ સૂત્રકારે વિવિધ દેશના શિષ્યોને સમજાવવાની અપેક્ષાએ અહી રાખ્યો છે જે શિષ્યોના દેશમા જે શબ્દ પ્રસિદ્ધ હશે તેનાથી તેના બીજા શબ્દનો અર્થ સમજાઈ જાશે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્યરૂપે અ ગુલના અસ ખ્યાતમા ભાગમા રહેલ રૂપી પદાર્થોને જાણે અને દેખે છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપે આ પૃથ્વીની નીચે રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને પણ જાણે અને દેખે છે

ननु कोऽय क्षुल्लकप्रतर इति ?, उच्यते—इह लोकाकाशप्रदेशा उपरितनाधस्तनप्रदेशरहिततया विवक्षिता मण्डलाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतर इत्युच्यते। तत्र तिर्यग्लोकस्य ऊर्ध्वाधोऽपेक्षया अष्टादशयोजनशतप्रमाणस्य मध्यभागे द्वौ सर्वलघुक्षुल्लकप्रतरौ, तयोर्मध्यभागे जम्बूद्वीपे रत्नप्रभाया बहुसमे भूमिभागे मेरुमध्येऽष्टप्रादेशिको रुचकः। तत्र गोस्तनाकाराश्चत्वार उपरितनाः प्रदेशाश्चत्वारश्चाधस्तनाः। एष एव च रुचकः सर्वासां दिशा विदिशा वा प्रवर्तकः। एतदेव च सकलतिर्यग्लोकमध्यम्। तौ च द्वौ सर्वलघू प्रतरावङ्गुलाऽसंख्येयभागबाहल्यौ पुनरलोकान्ताधिगतौ रज्जुप्रमाणौ।

शका—यह क्षुल्लकप्रतर क्या है ?

उत्तर—लोकाकाश के प्रदेश उपरितन और अधस्तन प्रदेशों से रहित बतलाये गये हैं। उनकी व्यवस्था मण्डलाकार से है। ये लोकाकाश के प्रदेश ही प्रतर हैं। उर्ध्व एव अधोलोक की अपेक्षा अठारसौ (१८००) योजन प्रमाणवाले तिर्यग्लोक के मध्यभाग में दो सर्वलघुक्षुल्लक प्रतर हैं। इनके मध्यभाग मे जबूद्वीप में रत्नप्रभापृथिवी के बहुसमभूमिभाग मे मेरु के बीच अष्टप्रादेशिक रुचक है। वहा गोस्तनाकार चार प्रदेश ऊपर और चार प्रदेश नीचे हैं। यही रुचक समस्त दिशाओं अथवा विदिशाओं का प्रवर्तक माना गया है, और यही समस्त तिर्यग्लोक का मध्यभाग है। वे दो सर्वलघुक्षुल्लकप्रतर अगुल के असख्यातवें भाग विस्तारवाले हैं। अलोकाकाशतक फैले हुए हैं और एक राजू इनका प्रमाण है।

શકા—આ ક્ષુલ્લક પ્રતર શુ છે ?

ઉત્તર—લોકાકાશના પ્રદેશ ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રદેશો વિનાના બતાવવામા આવ્યા છે તેમની વ્યવસ્થા મડળાકારે છે એ લોકાકાશના પ્રદેશ જ પ્રતરો છે ઉર્ધ્વ અને અધોલોકની અપેક્ષાએ અઢારસો (૧૮૦૦) યોજન પ્રમાણ વાળા તિર્યગ્લોકના મધ્ય ભાગમા બે સૌથી નાના ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેમના મધ્યભાગમા જબૂદ્વીપમા રત્નપ્રભા પૃથ્વીના બહુસમભૂમિ ભાગમા મેરુની વચ્ચે અષ્ટપ્રાદેશિક રુચક છે ત્યા ગાયના આચળના આકારના ચાર પ્રદેશ ઉપર અને ચાર પ્રદેશ નીચે છે એજ રૂચક સઘળી દિશાઓ અથવા વિદિશાઓનો પ્રવર્તક મનાયો છે, અને એજ સમસ્ત તિર્યગ્લોકનો મધ્યભાગ છે તે બે સૌથી નાના ક્ષુલ્લક પ્રતર અગુલના અસખ્યાતમા ભાગના વિસ્તારવાળા છે, અલોકાકાશ સુધી ફેલાયેલા છે અને તેમનુ પ્રમાણ એક રાજૂ છે

तत एतयोरुपरि अन्येऽन्ये प्रतराः तिर्यग् अगुलासख्येयभागवृद्ध्या वर्धमाना-स्तावद् द्रष्टव्याः, यावदूर्ध्वलोकमध्यम्। तत्र पञ्चरज्जुप्रमाणः प्रतरः। तत उपरि अन्येऽन्ये प्रतरास्तिर्यग् अगुलासख्येयभागहान्या हीयमानास्तावद् द्रष्टव्याः, याव-ल्लोकान्ते एकरज्जुप्रमाण प्रतरः। इहोर्ध्वलोकमध्यवर्तिन सर्वोत्कृष्ट पञ्चरज्जुप्रमाण प्रतरमनधीकृत्य अन्ये उपरितना अधस्तनाश्च क्रमेण हीयमाना हीयमानाः सर्वेऽपि प्रतराः क्षुल्लकप्रतरा इति व्यवह्रियन्ते, यावल्लोकान्ते तिर्यग्लोके च रज्जुप्रमाणः प्रतर इति।

तथा—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिसर्वलघुक्षुल्लकप्रतरस्य अधस्तिर्यगगुलासख्येयभाग-वृद्धया वर्धमानाः प्रतरास्तावद्वक्तव्याः, यावदधोलोकान्ते सर्वोत्कृष्टः सप्तरज्जु-प्रमाणः प्रतरः। त च सप्तरज्जुप्रमाण प्रतरमपेक्ष्यान्ये उपरितनाः सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः क्षुल्लकप्रतरा अभिधीयन्ते, यावत् तिर्यग्लोकमध्यवर्ती सर्वलघुः क्षुल्लकः प्रतरः। एषा क्षुल्लकप्रतरप्ररूपणा।

इसके बाद इन दोनों सर्वलघु क्षुल्लक प्रतरों के ऊपर और और प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तबतक बढते हुए चले जाते है कि जबतक उर्ध्वलोक का मध्यभाग नही आ जाता है। यहा प्रतर का प्रमाण पाच राजू का होता है। इस प्रतर के ऊपर भी और और प्रतर तिर्यक् अगुल के असख्यातवें भाग की हानि से घटते हुए चले जाते हैं और इस तरह ये तबतक घटते जाते हैं कि जबतक लोक के अन्तमे एक राजू प्रमाण वाला प्रतर नही आ जाता है। इस तरह उर्ध्वलोक के मध्यवर्ती सर्वोत्कृष्ट पाच राजू प्रमाण वाले प्रतर से लगाकर अन्य उपरितन और अधस्तन प्रतर क्रम २ से घटते घटते बतलाये गये हैं। ये सब क्षुल्लक प्रतर हे। ये क्षुल्लक प्रतर लोक के अन्तमें और तिर्यग्लोक में एक २ राजू प्रमाण वाले है।

ત્યાર બાદ તે બન્ને સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતરોની ઉપર જુદા જુદા પ્રતર તિર્યક્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી ઉર્ધ્વલોકનો મધ્ય ભાગ આવી જતો નથી અહી પ્રતરનુ પ્રમાણ પાચ રાજૂનુ થઈ જાય છે આ પ્રતરની ઉપર પણ જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યક્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની હાનિથી ઘટતા જાય છે જ્યા સુધી લોકના અતે એક રાજૂ પ્રમાણવાળુ પ્રતર આવતુ નથી આ રીતે ઉર્ધ્વલોકના મધ્યવર્તી સર્વોત્કૃષ્ટ પાચ રાજૂ પ્રમાણવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા ઉપરિતન અને અધસ્તન પ્રતર ક્રમે ક્રમે ઘટતા જતા બતાવ્યા છે એ બધા ક્ષુલ્લક પ્રતર છે એ ક્ષુલ્લક પ્રતર લોકના અતમા અને તિર્યગ્લોકમા એક એક રાજુ પ્રમાણવાળા છે

तत्र—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् क्षुल्लकप्रतरादारभ्य या वदधो नवयोजनशतानि तावदस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते। तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुल्लकप्रतरान् नवयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुल्लकप्रतरान् जानाति, पश्यति च।

तथा-तिर्यग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रत्तर तिर्यग् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तब तक बढते हुए चले गये हैं कि जबतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजु प्रमाणवाला प्रतर नही आ जाता है। इस सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर है वे सब क्षुल्लकप्रतर है। और इन सब क्षुल्लक प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्लोक के मध्यमे रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है। इस प्रकार यह क्षुल्लक प्रतर की प्ररूपणा है।

तिर्यग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राजू प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से लेकर नौ सौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी मे जितने प्रतर है वे उपरितन क्षुल्लक प्रतर है। इनके भी नीचे जहातक अधोलौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

તથા-તીર્યંગ્લોકના મધ્યવર્તી જે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેની નીચે જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યંગ્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃધ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી અધોલોકને અતે સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણુવાળા પ્રતર આવતા નથી આ સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજુ પ્રમાણુવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા જે ઉપરના ક્રમથી હીયમાન પ્રતર છે તે બધા ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે, અને તે સઘળા ક્ષુલ્લક પ્રતરો કરતા તિર્યંગ્લોકની મધ્યમા રહેલ જે પ્રતર છે તે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે આ પ્રમાણે આ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પ્રરૂપણા છે

તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ એક રાજૂ પ્રમાણુવાળા સર્વલઘુ પ્રતરથી લઈને નવસો યોજન નીચે સુધી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા જેટલા પ્રતર છે તે ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે તેમની પણ નીચે જ્યા સુધી અધોલૌકિક ગ્રામોમા સર્વાન્તિમ પ્રતર છે ત્યા સુધીના જેટલા પ્રતરો છે તે બધા અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે

उक्तञ्च—" इहाधोलौकिकग्रामान् तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि " ॥१॥

असौ=मनः पर्ययज्ञानी भावान्=पर्यायान् वेत्ति=जानाति । शेषं सुगमम् ।

' उड्ढं जाव ' इत्यादि । ऊर्ध्वं यावत् ज्योतिश्चक्रस्य उपरितनस्तलः तिर्यग् यावदन्तोमनुष्य क्षेत्रे=मनुष्यलोकान्त इत्यर्थः । अस्य व्याख्यामाह—

अर्धतृतीयेषु द्वीपसमुद्रेषु, पञ्चदशसु कर्मभूमिषु, त्रिंशति वा अकर्मभूमिषु, षट्पञ्चाशत्सख्येषु चान्तरद्वीपेषु सञ्ज्ञिना, ते चापान्तरालगतानपि तदायुष्कसंवेदनादभिधीयन्ते एव, न च तैरिहाधिकारः, अतो विशेषणमाह—' पंचिंदियाणं ' इत्यादि, पञ्चेन्द्रियाणामिति । पञ्चेन्द्रियाश्चोपपातक्षेत्रमागता इन्द्रियपर्याप्तिपरिसमाप्तौ मनःपर्याप्त्या अपर्याप्ता अपि भवन्ति । न च तैः प्रयोजनमिति विशेषणान्तरमाह—पर्याप्तानामिति ।

अधस्तन क्षुल्लक प्रतर है । मन पर्ययज्ञानी उपरितन क्षुल्लक प्रतरो को नौ सौ योजन तक, नीचे अधस्तन क्षुल्लक प्रतरो को एक हजार योजन तक जानता और देखता है । कहा भी है—

" इहाधोलौकिकग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिनः ।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि " ॥ १ ॥

इस प्रकार प्रकट करके कि ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी जघन्य से अङ्गुल के असख्यातवें भाग को, तथा उत्कृष्ट से नीचे इस रत्नप्रभा-पृथिवी के उपरितन और अधस्तन क्षुल्लक प्रतरों तक को जानता है और देखता है । अब सूत्रकार ऊर्ध्व मे ऋजुमति मनःपर्ययज्ञानी कहातक जानता और देखता है वह बतलाते है—' उड्ढ जाव ' इत्यादि ।

મન પર્યયજ્ઞાની ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને નવસો યોજન સુધી, નીચે અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને એક હજાર યોજન સુધી જાણે છે અને દેખે છે-કહ્યુ પણ છે-

" इहाधोलौकिकग्रामान्, तिर्यग्लोकविवर्तिन ।
मनोगतास्त्वसौ भावान्, वेत्ति तद्वर्त्तिनामपि " ॥१॥

આ પ્રમાણે " ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની જઘન્યથી અગુલના અસખ્યાતમા ભાગને તથા ઉત્કૃષ્ટથી નીચે આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીના ઉપરિતન અને અધ સ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરોને પણ જાણે છે અને દેખે છે તે પ્રગટ કરીને હવે સૂત્રકાર ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમા કયા સુધી જાણે છે અને દેખે છે તે બતાવે છે—" उड्ढ जाव " ઇત્યાદિ

तत्र—तिर्यग्लोकमध्यवर्तिनः सर्वलघुरज्जुप्रमाणात् क्षुल्लकप्रतरादारभ्य यावदधो नवयोजनशतानि तावदस्या रत्नप्रभाया पृथिव्या ये प्रतराः, ते उपरितन क्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते। तेषामपि चाधस्ताद् ये प्रतराः यावदधोलौकिकग्रामेषु सर्वान्तिमाः प्रतराः, तेऽधस्तनक्षुल्लकप्रतरा उच्यन्ते।

तत्र—मनःपर्ययज्ञानी उपरितनात् क्षुल्लकप्रतरान् नवयोजनशतानि यावत्, अधस्तात् सहस्रयोजनानि यावत् अधस्तनक्षुल्लकप्रतरान् जानाति, पश्यति च।

तथा–तिर्यग्लोक के मध्यवर्ती जो सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है उसके नीचे और २ प्रतर तिर्यग् अगुल के असख्यातवें भाग की वृद्धि से तब-तक बढते हुए चले गये है कि जबतक अधोलोक के अन्तमें सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाला प्रतर नहीं आ जाता है। इस सर्वोत्कृष्ट सातराजू प्रमाणवाले प्रतर से लेकर दूसरे जो ऊपर के क्रम से हीयमान प्रतर है वे सब क्षुल्लक प्रतर है। और इन सब क्षुल्लक प्रतरों की अपेक्षा तिर्यग्लोक के मध्यमें रहा हुआ जो प्रतर है वह सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर है। इस प्रकार यह क्षुल्लक प्रतर की प्ररूपणा है।

तिर्यग्लोक के मध्यमें रहे हुए एक राजू प्रमाणवाले सर्वलघु क्षुल्लक प्रतर से लेकर नौ सौ योजन नीचे तक इस रत्नप्रभापृथिवी मे जितने प्रतर है वे उपरितन क्षुल्लक प्रतर है। इनके भी नीचे जहातक अधोलौकिक ग्रामोंमे सर्वान्तिम प्रतर है तबतक के जितने प्रतर हैं वे सब

તથા–તીર્યગ્લોકના મધ્યવર્તી જે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે તેની નીચે જૂદા જૂદા પ્રતર તિર્યગ્ અગુલના અસખ્યાતમા ભાગની વૃદ્ધિથી ત્યા સુધી વધતા જાય છે કે જ્યા સુધી અધોલોકને અતે સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજૂ પ્રમાણુવાળા પ્રતર આવતા નથી આ સર્વોત્કૃષ્ટ સાતરાજુ પ્રમાણુવાળા પ્રતરથી માડીને બીજા જે ઉપરના ક્રમથી હીયમાન પ્રતર છે તે બધા ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે, અને તે સઘળા ક્ષુલ્લક પ્રતરો કરતા તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ જે પ્રતર છે તે સર્વલઘુ ક્ષુલ્લક પ્રતર છે આ પ્રમાણે આ ક્ષુલ્લક પ્રતરની પ્રરૂપણા છે

તિર્યગ્લોકની મધ્યમા રહેલ એક રાજૂ પ્રમાણુવાળા સર્વલઘુ પ્રતરથી લઈને નવસો યોજન નીચે સુધી આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીમા જેટલા પ્રતર છે તે ઉપરિતન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે તેમની પણ નીચે જ્યા સુધી અધોલૌકિક ગ્રામોમા સર્વાન્તિમ પ્રતર છે ત્યા સુધીના જેટલા પ્રતરો છે તે બધા અધસ્તન ક્ષુલ્લક પ્રતરો છે

अथवा—आयामविष्कम्भाभ्यामभ्यधिकतर, बाहल्यमाश्रित्य विपुलतरम्-अधिकतरम् । अतिशुद्धतर, वितिमिरतरम् , इति प्राग्व्याख्यातम् , जानाति, पश्यति 'तात्स्थ्यात् तद्व्यपदेशः' इति । तावत्क्षेत्रगतानि मनोद्रव्याणि जानाति पश्यतीत्यर्थः । 'कालत' खलु' इत्यादि सुगमम् ।

अथवा-आयाम और विष्कभ की अपेक्षा क्षेत्र में अधिकतरता एव बाहल्य की अपेक्षा विपुलतरता जाननी चाहिये । "क्षेत्र को जानता है" इसका तात्पर्य यह है कि-विपुलमति इतने प्रमाण क्षेत्रमें रहे हुए सज्ञी पचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोभावों को अधिकतर आदि रूप से जानता और देखता है ।

'कालओ ण' इत्यादि । काल की अपेक्षा ऋजुमति जघन्य से पल्योपम के असख्यातवें भागरूप, तथा उत्कर्ष से भी पल्योपम के असख्यातवें भागरूप अतीत अनागत काल को जानता और देखता है । विपुलमति उसी काल को अधिकनर, विपुलतर, विशुद्धतर एव वितिमिरतररूप से जानता और देखता है ।

'भावओ ण' इत्यादि ।

भाव से ऋजुमति अनन्त भावों को जानता औरदेखता है, तथा सब भावों के अनन्त भाग को जानता और देखता है । और विपुलमति उन्हीं अनन्त भावों को तथा सब भावो के अनन्त भाग को अधिकतर, विपुलतर, विशुद्धतर और वितिमिरतररूप से जानता और देखता है ॥

અથવા—આયામ અને વિષ્કભની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રમા અધિકતરતા અને પુષ્કળતાની અપેક્ષાએ વિપુલતરતા જાણવી જોઈએ "ક્ષેત્રને જાણે છે" તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વિપુલમતિ એટલા પ્રમાણમા ક્ષેત્રમા રહેલ સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક જીવોના મનોભાવોને અધિકતર આદિ રૂપે જાણે અને દેખે છે

"कालओ" ઇત્યાદિ કાળની અપેક્ષાએ ઋજુમતિ જઘન્યથી પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ, તથા ઉત્કર્ષથી પણ પલ્યોપમના અસખ્યાતમા ભાગરૂપ ભૂત અને ભવિષ્ય કાળને જાણે અને દેખે છે વિપુલમતિ એજ કાળને અધિકતર, વિપુલતર, વિશુદ્ધતર, અને વિતિમિરતર રૂપે જાણે અને દેખે છે

"भावओण" ઈત્યાદિ

ભાવથી ઋજુમતિ અનત ભાવોને જાણે અને દેખે છે તથા બધા ભાવોના અનતભાગને જાણે અને દેખે છે અને વિપુલમતિ એજ અનત ભાવોને તથા બધા ભાવોના અનન્તભાગને અધિકતર વિપુલતર, વિશુદ્ધતર અને વિતિમિરતર રૂપે જાણે અને દેખે છે

यद्वा—सज्ञिना पञ्चेन्द्रियाणा पर्याप्तकानामिति स्वरूपकथनम् । तेषा मनोगतान् भावान् ऋजुमतिर्जानाति पश्यति ।

विपुलमतिस्तु तदेव, इह तच्छब्देन मनोलब्धिसमन्वितजीवाधारक्षेत्रं परामृश्यते, इह क्षेत्राधिकारस्यैव प्राधान्यात् । अर्धतृतीयैरंगुलैः—अर्धं तृतीयं येषु तानि अर्धतृतीयानि अगुलानि, तानि च ज्ञानाधिकारादुच्छ्रयांगुलानि द्रष्टव्यानि । तैरर्धतृतीयैरगुलैरभ्यधिकतर जानाति पश्यतीत्यन्वयः । तच्चैकदेशमपि भवति, अत आह–विपुलतरमिति–विस्तीर्णतरमित्यर्थः ।

ऋजुमति मन.पर्ययज्ञानी उर्ध्वमें जहातक ज्योतिश्चक्र का उपरितन तल है वहा तक के–अर्थात् वहातक के सज्ञी पंचेन्द्रिय पर्याप्त जीवों के मनोभावों को जानता और देखता है । तथा तिर्यग्रूप से ढाई द्वीपतक के सज्ञेन्द्रिय पर्याप्त के प्राणियों के मनोभावों को जानता और देखता है । ढाईद्वीप में पन्द्रह कर्मभूमिया, तीस अकर्मभूमिया तथा छप्पन अन्तरद्वीप है । जम्बूद्वीप, धातकीखड तथा पुष्करार्ध, ये ढाईद्वीप हैं । इनमे ये पूर्वोक्त कर्मभूमि एव अकर्मभूमि तथा अन्तर द्वीप हैं । अतरद्वीप लवणसमुद्र मे आये हुए हैं । यही बात सूत्रकारने "अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु" इत्यादि सूत्रपदों द्वारा प्रकट की है । विपुलमति मनःपर्ययज्ञानी पर्याप्तक सज्ञी पचेन्द्रिय जीवों के आधारभूत क्षेत्र को–जिसको ऋजुमति देखता है उसी क्षेत्र को अढाई अगुल प्रमाण अधिक जानता और देखता है । एव विपुलतर विशुद्धतर और वितिमिरतर अत्यन्त स्पष्ट रूपमें जानता और देखता है । यहा अगुल से ज्ञान का प्रकरण होने के कारण उच्छ्र्याङ्गुल समझना चाहिये ।

ઋજુમતિ મન પર્યયજ્ઞાની ઉર્ધ્વમા જ્યા સુધી જ્યોતિશ્ચક્રનુ ઉપરિતનતલ છે ત્યા સુધીના–એટલે કે ત્યા સુધીના સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત જીવોના મનોભાવોને જાણે છે અને દેખે છે તથા તીર્યગ્રૂપથી અઢીદ્વીપ સુધીના સજ્ઞી પચેન્દ્રિય પર્યાપ્ત પ્રાણીઓના મનોભાવોને જાણે છે અને દેખે છે અઢીદ્વીપમા પદર કર્મભૂમિયો, ત્રીસ અકર્મભૂમિયો તથા છપ્પન અન્તરદ્વીપ છે જમ્બૂદ્વીપ, ઘાતકીખડ તથા પુષ્કરાર્ધ, એ અઢીદ્વીપ છે, તેમા એ પૂર્વોક્ત કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિ અને અન્તર્દ્વીપ છે અન્તર દ્વીપ લવણ સમુદ્રમા આવેલા છે એજ વાત સૂત્રકારે "अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु" ઈત્યાદિ સૂત્રપદોદ્વારા પ્રગટ કરી છે વિપુલમતિ મન પર્યયજ્ઞાની પર્યાપ્તક સજ્ઞી પચેન્દ્રિય જીવોના આધારભૂત ક્ષેત્રને–જેને ઋજુમતિ દેખે છે એજ ક્ષેત્રને અઢી અગુલ પ્રમાણમા વધારે જાણે અને દેખે છે અને વિપુલતર, વિશુદ્ધતર તથા વિતિમિરતર–અત્યત સ્પષ્ટ રૂપે જાણે અને દેખે છે અહી અગુલથી જ્ઞાનનુ પ્રકરણ હોવાથી ઉચ્છ્રયાગુલ સમજવુ જોઈ એ

द्रव्यविषयम्, मनःपर्ययज्ञानं तु द्रव्यतः संज्ञिमनोद्रव्यविषयकमिति भेदः २। अवधिज्ञानं क्षेत्रतः-लोकविषयं, कतिपयलोकप्रमाणक्षेत्रापेक्षया सामर्थ्यवशाद् अलोकविषयं च, अलोके यदि रूपिद्रव्यं स्यात् तदा तदपि द्रष्टुं शक्नोति, मनःपर्ययज्ञानं तु क्षेत्रतः तिर्यग्लोकापेक्षया मनुष्यक्षेत्रं विषयकम् ३। अवधिज्ञानं कालतोऽतीतानागताऽसंख्येयोत्सर्पिण्यवसर्पिणीविषयकम्, मनःपर्ययज्ञानं तु कालतोऽतीतानागतपल्योपमाऽसंख्येयभागविषयकम् ४। अवधिज्ञानं भावतोऽशेषेषु रूपिद्रव्येषु प्रतिद्रव्यमसंख्यातपर्यायविषयम्, मनःपर्ययज्ञानं तु भावतो-मनोद्रव्यगतानन्तपर्यायविषयम् ५। अवधिज्ञानं-भवप्रत्ययं गुणप्रत्ययं च

करता है तब कि मनःपर्ययज्ञान सिर्फ उसके अनतवें भाग को ही विषय करता है, अर्थात मात्र मनोद्रव्य को ही जानता है।२। क्षेत्र की अपेक्षा-अवधिज्ञान का विषय अंगुल के असंख्यातवे भाग से लेकर सम्पूर्ण लोक है। तथा कतिपय लोकप्रमाण क्षेत्र की अपेक्षा से सामर्थ्यवश अलोक को भी जान सकता है, यदि अलोक में रूपी द्रव्य हो तो वह उसको भी ग्रहण करने की शक्ति रखता है। मनःपर्ययज्ञान का विषय क्षेत्र तिर्यग्लोक की अपेक्षा ढाइद्वीप पर्यंत ही है।३। काल की अपेक्षा अवधिज्ञान अतीत अनागत असंख्यात उत्सर्पिणी अवसर्पिणी काल को जानता है। मनःपर्ययज्ञान काल की अपेक्षा अतीत अनागत पल्योपम के असंख्यातवे भाग को विषय करता है।४। भाव की अपेक्षा अवधिज्ञान समस्त रूपी द्रव्यों में से प्रत्येक रूपी द्रव्यों की असंख्यात पर्यायों को विषय करता है, तथा मनःपर्ययज्ञान मनोद्रव्य की अनतपर्यायों को विषय करता है।५। अवधिज्ञान भवप्रत्यय और गुणप्रत्यय दोनों रूप

ત્યારે મનઃપર્યયજ્ઞાન ફક્ત તેના અનંતમા ભાગને જ વિષય કરે છે, એટલે કે માત્ર મનોદ્રવ્યને જ જાણે છે (૩) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાનનો વિષય અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગથી લઈને સંપૂર્ણ લોક છે તથા કેટલાક લોકપ્રમાણ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ સામર્થ્યવશ અલોકને પણ જાણી શકે છે જો અલોકમા રૂપી દ્રવ્ય હોય તો તે તેને પણ ગ્રહણ કરવાની શક્તિ ધરાવે છે મનઃપર્યય જ્ઞાનનું વિષયક્ષેત્ર તિર્યગ્લોકની અપેક્ષાએ અઢી દ્વીપ સુધી જ છે (૪) કાળની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન ભૂત, ભવિષ્ય અસંખ્યાત ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી કાળને જાણે છે મનઃપર્યય જ્ઞાન કાળની અપેક્ષાએ ભૂત, ભવિષ્ય પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગને વિષય કરે છે (૫) ભાવની અપેક્ષાએ સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોમાંથી પ્રત્યેક રૂપી દ્રવ્યની અસંખ્યાત પર્યાયોને વિષય કરે છે, તથા મનઃપર્યયજ્ઞાન મનોદ્રવ્યની અનંત પર્યાયોને વિષય કરે છે (૬) અવધિજ્ઞાન ભવપ્રત્યય અને ગુણપ્રત્યય એ

अथोपसंहरन् गाथामाह—

मूलम्—मणपज्जवनाणं पुण, जणमणपरिचिंतिअत्थपागडणं ।
माणुसखित्तनिबद्धं, गुणपच्चइयं चरित्तवओ ॥ १ ॥
से त्त मणपज्जवनाणं ॥ सू० १८ ॥

छाया—मनः पर्ययज्ञानंपुन,–र्जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनम् ।
मानुषक्षेत्रनिबद्धं, गुणप्रत्ययिकं चारित्रवत. ॥ १ ॥
तदेतन्मनःपर्ययज्ञानम् ॥ सू० १८ ॥

टीका—' मणपज्जवनाणं ' इत्यादि । मनःपर्ययज्ञानं पुन'–इह पुनः–शब्दोऽवधिज्ञानाद् भेदं सूचयति । इदं मनःपर्ययज्ञानमवधिज्ञानतो रूपिद्रव्यविषयकत्व–क्षायोपशमिकत्व–प्रत्यक्षत्वादिभिः साम्येऽपि स्वाम्यादिभेदाद् भिन्नमिति भाव' । तद्यथा–अवधिज्ञानमविरतसम्यग्दृष्टेरपि भवति, मन पर्ययज्ञानं तु संयतस्याप्रमत्तस्य ऋद्धिप्राप्तस्यैव भवतीति भेदः १ । अवधिज्ञानं द्रव्यतोऽशेषरूपि

अब सूत्रकार उपसंहार करते हुए गाथा कहते हैं–'मणपज्जवनाणं' इत्यादि । गाथा मे जो "पुनः" शब्द आया है वह इस मनःपर्ययज्ञान की अवधिज्ञान से भिन्नता प्रदर्शित करता है । इसका तात्पर्य यह है कि–यद्यपि अवधिज्ञान और मन पर्ययज्ञान में रूपी द्रव्य को विषय करने की, क्षायोपशमिक होने की तथा प्रत्यक्षत्व आदि की अपेक्षा समानता है तो भी इन दोनों मे स्वामी आदि के भेद से भिन्नता है। वह इस प्रकार से–अवधिज्ञान का स्वामी अविरतसम्यग्दृष्टि भी होता है तब कि मनःपर्ययज्ञान का स्वामी अप्रमत्त संयत सम्यग्दृष्टि ही होता है। उसमें भी जिसको कोई न–कोई–ऋद्धि–लब्धि प्राप्त हो चुकी हो वही होता है ।१। द्रव्य की अपेक्षा–अवधिज्ञान समस्त रूपी द्रव्यों को विषय

હવે સૂત્રકાર ઉપસંહાર કરતા ગાથા કહે છે–"मणपज्जवनाणं" ઇત્યાદિ ગાથામા જે "पुन" શબ્દ આવ્યો છે તે આ મન પર્યય જ્ઞાનની અવધિજ્ઞાનથી ભિન્નતા દર્શાવે છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે–જો કે અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યય જ્ઞાનમા રૂપી દ્રવ્યને વિષય કરવાની, ક્ષાયોપશમિક હોવાની તથા પ્રત્યક્ષત્વ આદિની અપેક્ષાએ સમાનતા છે તો પણ એ બન્નેમા સ્વામી આદિના તફાવતને કારણે ભિન્નતા છે તે આ પ્રમાણે છે–(૧) અવધિજ્ઞાનનો સ્વામી અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, ત્યારે મન પર્યય જ્ઞાનનો સ્વામી અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ હોય છે તેમા પણ જેને કોઇને કોઈ ઋદ્ધિ–લબ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ ચૂકી હોય એજ હોય છે (૨) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અવધિજ્ઞાન સમસ્ત રૂપી દ્રવ્યોને વિષય કરે છે,

छाया—अथ किं तत् केवलज्ञानम्?, केवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा भवस्थकेवलज्ञानं च, सिद्धकेवलज्ञानं च॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं केवलनाणं' इति। अथ किं तत् केवलज्ञानम्? हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्टस्य केवलज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह 'केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं' इत्यादि। केवलज्ञानं, तत्र केवलं-१ परिपूर्णम् २ समग्रम्, ३ असाधारणम्, ४ निरपेक्षम्, ५ विशुद्धम्, ६ सर्वभावप्रज्ञापकम्, ७ संपूर्णलोकालोकविषयकम्, ८ अनन्तपर्यायं चेत्यर्थः, तथाविधं यद् ज्ञानं तत् केवलज्ञानम्। तत्र—

१–परिपूर्णम्—सकलद्रव्यभावपरिच्छेदकत्वात्।

२–समग्रम्—एकस्य जीवपदार्थस्य यथा सर्वथा परिच्छेदकं, तथाऽपरस्यापीत्याशयात्।

मनःपर्ययज्ञान के स्वरूप सुन चुकने बाद अब जब शिष्य केवलज्ञान के स्वरूप को पूछता है—हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट केवलज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर—केवलज्ञान दो प्रकार का प्ररूपित किया है, वे दो प्रकार ये हैं—एक भवस्थ-केवलज्ञान और दूसरा सिद्ध केवलज्ञान। केवल—अर्थात्—१ परिपूर्ण, २ समग्र, ३ असाधारण, ४ निरपेक्ष, ५ विशुद्ध, ६ सर्वभावप्रज्ञापक, ७ सम्पूर्णलोकालोकविषयक, ८ अनतपर्याय, ये सब केवल के अर्थ हैं। ऐसा जो ज्ञान है वह केवलज्ञान है।

१ परिपूर्ण—यह ज्ञान सकल द्रव्य और उनकी समस्त त्रिकालवर्ती पर्यायों को जानता है इसलिये इसको 'परिपूर्ण' कहा है।

મનઃપર્યયજ્ઞાનનું સ્વરૂપ સાંભળી લીધા પછી હવે શિષ્ય કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ પૂછે છે–હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ કેવળજ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર– કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનું પ્રરૂપિત કરેલ છે તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે– (૧) ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ–કેવળજ્ઞાન કેવળ એટલે કે–(૧) પરિપૂર્ણ, (૨) સમગ્ર, (૩) અસાધારણ, (૪) નિરપેક્ષ, (૫) વિશુદ્ધ, (૬) સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક, (૭) સંપૂર્ણલોકાલોકવિષયક, (૮) અનંતપર્યાય, આ બધા "કેવળ"ના અર્થો છે આવું જે જ્ઞાન હોય તે કેવળજ્ઞાન છે

(૧) પરિપૂર્ણ—આ જ્ઞાન સમસ્ત દ્રવ્ય અને તેમની સમસ્ત ત્રિકાળવર્તી પર્યાયોને જાણે છે તેથી તેને પરિપૂર્ણ કહેલ છે

भवति, मनःपर्ययज्ञानं तु गुणप्रत्ययमेवेति भेदः ६। तस्मादवधिज्ञानान्मनःपर्ययज्ञानं भिन्नम्। एतदेव संक्षेपेण सूत्रकारः प्राह–'जणमण०' इत्यादि। जनमनःपरिचिन्तितार्थप्रकटनं=जनानां मनांसि–जनमनांसि, तैः परिचिन्तितश्चासावर्थश्च जनमनःपरिचिन्तितार्थस्तं प्रकटयतिप्रकाशयतीति तथा भवति। तथा–मनुष्यक्षेत्रनिबद्धं भवति, न तु तद्बहिर्व्यवस्थितप्राणिमनोद्रव्यविषयकमित्यर्थः। तथा–चारित्रवतः=अर्थात्–अप्रमत्तसंयतस्य आमर्शौषध्यादिऋद्धिप्राप्तस्य च मनःपर्ययज्ञानं गुणप्रत्ययिकं भवति। तत्र गुणाः क्षान्त्यादयः, प्रत्ययः कारणं यस्य तद् गुणप्रत्ययं, तदेव गुणप्रत्ययिकम्। तदेतन्मनःपर्ययज्ञानं वर्णितम् ॥ सू० १८ ॥

मूलम्–से किं तं केवलनाणं?, केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा–भवत्थकेवलनाणं च, सिद्धकेवलनाणं च ॥

होता है। मनःपर्ययज्ञान केवल गुणप्रत्यय ही होता है।६। इन्हीं निमित्तों से अवधिज्ञान और मनःपर्ययज्ञान में भिन्नता है। इसी को सूत्रकार इस गाथा में संक्षेपरूप से कहते हैं–"जणमण०" इत्यादि। मनुष्यों के मनद्वारा चिन्तित अर्थ को प्रकाशित करनेवाला, तथा मनुष्य क्षेत्र में ही रहे हुए संज्ञी पचेन्द्रिय पर्याप्तक जीवों के मनोद्रव्यों को विषय करनेवाला–इसके बाहिर के प्राणियों के मनोद्रव्यों को विषय नहीं करनेवाला, ऐसा यह मनःपर्ययज्ञान आमर्शौषध्यादिलब्धिप्राप्त अप्रमत्तसंयमी सम्यग्दृष्टि जीव के होता है, और वह क्षान्त्यादिगुणकारण वाला है। इस तरह यहां तक यह मनःपर्ययज्ञान का कथन हुआ ॥ सू० १८ ॥

अब सूत्रकार केवलज्ञान का प्रकरण प्रारंभ करते हैं–'से किं तं केवलनाणं' इत्यादि।

અને રૂપ હોય છે, પણ મન પર્યયજ્ઞાન ફક્ત ગુણપ્રત્યય રૂપ જ હોય છે આ નિમિત્તોથી અવધિજ્ઞાન અને મન પર્યયજ્ઞાન વચ્ચે તફાવત છે તેને સૂત્રકાર આ ગાથામા સક્ષિપ્ત રૂપે કહે છે–"जणमण०" ઈત્યાદિ

મનુષ્યોના મનદ્વારા ચિંતિત અર્થને પ્રકાશિત કરનાર તથા મનુષ્યક્ષેત્રમા જ રહેલ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય પર્યાપ્તક જીવોના મનોદ્રવ્યોને વિષય કરનાર–તેની બહારના પ્રાણીઓના મનોદ્રવ્યોને વિષય નહીં કરનારૂં એવું આ મન પર્યયજ્ઞાન આમર્શૌષધ્યાદિલબ્ધિપ્રાપ્ત અપ્રમત્ત સંયત સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને થાય છે અને તે ક્ષાન્ત્યાદિગુણકારણવાળું હોય છે આ પ્રમાણે અહીં સુધી આ મન પર્યયજ્ઞાનનું વર્ણન થયું ॥ સૂ ૧૮ ॥

હવે સૂત્રકાર કેવળજ્ઞાનનું પ્રકરણ શરૂ કરે છે–" से किं तं केवलनाणं "ઈત્યાદિ

७-सम्पूर्णलोकालोकविषयकम्—धर्मादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्यत्र भवति तत् क्षेत्र लोकः, तद्विपरीतमनन्ताकाशास्तिकायरूपं क्षेत्रमलोकः। यत् किंचित् ज्ञेयं लोकेऽलोके वाऽस्ति, तस्य सर्वस्य दर्शकत्वात्।

८-अनन्तपर्यायम्—स्वापेक्षया ज्ञेयापेक्षया वाऽनन्तपर्यायत्वात्।

उत्तर—यह बात उपचार से उसमे सिद्ध होती है, अतः उसे प्ररूपक कहा है, क्यों कि समस्त जीवादिक भावों का सर्वरूप से यथार्थ दर्शी केवलज्ञान है, और शब्द, केवलज्ञान द्वारा देखे हुए पदार्थों की ही प्ररूपणा करता है, इसलिये उपचार से ऐसा मान लिया जाता है कि केवलज्ञान ही उनका प्ररूपक है।

७ सपूर्णलोकालोकविषयक—धर्मादिक द्रव्यों की जहा वृत्ति है उसका नाम लोक है। इससे विपरीत अलोक है। इसमें आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नहीं है। यह अनंत और अस्तिकायरूप है। लोक और अलोक मे जो कुछ ज्ञेय पदार्थ होता है उसका सर्वरूप से प्रकाशक होने से यह 'सम्पूर्णलोकालोकविषयक' कहा जाता है।

८ अनन्तपर्याय—मत्यादिकज्ञान जिस प्रकार सर्व द्रव्यों को उनकी कुछ पर्यायों को परोक्ष प्रत्यक्षरूप से जानते है इस प्रकार यह ज्ञान नही जानता है किन्तु यह तो समस्त द्रव्यों को और उनकी समस्त पर्यायों को युगपत् प्रत्यक्ष जानता है इसलिये यह अनन्तपर्याय कहा गया है।

ઉત્તર—આ વાત ઉપચારથી તેમા સિદ્ધ થાય છે, તેથી તેને પ્રરૂપક કહેલ છે, કારણ કે સમસ્ત જીવાદિક ભાવોનુ સર્વરૂપે યથાર્થદર્શી કેવળજ્ઞાન છે અને શબ્દ, કેવળજ્ઞાન દ્વારા જોયેલ પદાર્થોનીજ પ્રરૂપણા કરે છે તેથી ઔપચારિક રીતે એવુ માની લેવાય છે કે કેવળજ્ઞાન જ તેનુ પ્રરૂપક છે

(૭) सम्पूर्णलोकालोकविषयक—ધર્માદિક દ્રવ્યોની જ્યા વૃત્તિ છે એનુ નામ લોક છે તેનાથી ઉલટો અલોક છે તેમા આકાશના સિવાય બીજુ કોઈ દ્રવ્ય નથી તે અનત અને અસ્તિકાયરૂપ છે લોક અને અલોકમા જે કોઈ જ્ઞેય પદાર્થ હોય છે, તેનુ સર્વરૂપથી પ્રકાશક હોવાથી તે સપૂર્ણલોકાલોક વિષયક કહેવાય છે

(૮) अनतपर्याय—મત્યાદિક જ્ઞાન જેમ સર્વે દ્રવ્યોને અને તેમની કેટલીક પર્યાયોને પરોક્ષ-પ્રત્યક્ષરૂપથી જાણે છે, એજ પ્રમાણે આ જ્ઞાન જાણતુ નથી પણ આ (જ્ઞાન) તો સમસ્ત દ્રવ્યોને અને તેમની સમસ્ત પર્યાયોને યુગપત્ પ્રત્યક્ષ જાણે છે, તેથી આ જ્ઞાનને અનત પર્યાય કહેલ છે

३–असाधारणम्—मत्यादिज्ञानैरतुल्यत्वात् ।
४–निरपेक्षम्—इन्द्रियाद्यपेक्षाया अभावात् ।
५–विशुद्धम्—निरवशेषज्ञानदर्शनावरणाद्यकर्ममलक्षयात् ।
६–सर्वभावप्रज्ञापकम्—सर्वजीवादिभावप्ररूपकत्वात् ।

ननु केवलज्ञानं मूकं, तत् कथं प्ररूपकमुच्यते ? शब्दो हि प्ररूपणां कर्तुं शक्नोतीति चेत् ?, उच्यते–उपचारात् प्ररूपकत्वं केवलज्ञानस्य सिध्यति । यतः केवलज्ञानदृष्टसर्वभावान् शब्दः प्ररूपयति, तस्मात् केवलज्ञानमेव प्ररूपकमिति मन्यते ।

---

२ समग्र—यह जिस प्रकार एक–जीव पदार्थ को सर्वथा रूपसे जानता है उसी प्रकार यह दूसरे पदार्थों को भी सर्वथा रूप से जानता है। किसी भी पदार्थ के जानने में इसमें न्यूनाधिकता नहीं है। इसलिये यह 'समग्र' है।

३ असाधारण—मत्यादिक जो और ज्ञान हैं उनकी अपेक्षा यह विशिष्ट है, अद्वितीय है इसलिये यह 'असाधारण' है।

४ निरपेक्ष—इन्द्रियादिकों की सहायता से यह रहित है इसलिये 'निरपेक्ष' है।

५ विशुद्ध—समस्त ज्ञानावरण एवं दर्शनावरण कर्म के विगम (क्षय) से यह होता है अतः इसे 'विशुद्ध' कहा है।

६ सर्वभावज्ञापक—यह समस्त जीवादिक पदार्थों का प्ररूपक है इसलिये यह 'सर्वभावप्रज्ञापक' है।

शंका—केवलज्ञान को तो मूक बतलाया गया है, फिर यह जीवादिक पदार्थों का प्ररूपक कैसे हो सकता है ?

---

(२) समग्र—જેમ એક જીવ પદાર્થને સર્વથા રૂપથી જાણે છે એજ રીતે આ જ્ઞાન બીજા પદાર્થોને પણ સર્વથારૂપથી જાણે છે કોઈ પણ પદાર્થને જાણવામાં તેમાં ઓછા–વધુ પણું નથી, તેથી તે સમગ્ર છે

(૩) असाधारण—મત્યાદિક જે બીજા જ્ઞાન છે તેમના કરતાં આ જ્ઞાન વિશિષ્ટ છે, અદ્વિતીય છે, માટે તે અસાધારણ છે

(૪) निरपेक्ष—ઈન્દ્રિયાદિકોની સહાયતા વિનાનું હોવાથી તે નિરપેક્ષ છે

(૫) विशुद्ध—સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ અને દર્શનાવરણ કર્મના વિગમ (ક્ષય) થી તે ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને વિશુદ્ધ કહેલ છે

(૬) सर्वभावप्रज्ञापक—તે સમસ્ત જીવાદિક પદાર્થોનું પ્રરૂપક છે તેથી તે સર્વભાવપ્રજ્ઞાપક છે

શંકા—કેવળજ્ઞાનને તો મૂક દર્શાવ્યું છે તો તે જીવાદિક પદાર્થોનું પ્રરૂપક કેવી રીતે હોઈ શકે ?

मूलम्—से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं ?। सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—पढमसमयसजोगि-भवत्थ-केवलनाणं च, अपढमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च। अहवा—चरमसमयसजोगिभवत्थकेवलनाणं च अचरमसमय-सजोगिभवत्थकेवलनाणं च। से त्तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ॥

छाया——अथ किं तत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ?। सयोगिभवस्थकेवलज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, अप्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च। अथवा—चरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च, अचरमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञानं च। तदेतत् सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम् ॥

टीका——शिष्यः पृच्छति—'से किं तं सजोगिभवत्थकेवलनाणं ?' इति। उत्तरमाह—'सजोगिभवत्थकेवलनाणं' इत्यादि। सयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्—

'से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं' इत्यादि।

प्रश्न—सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर—मन, वचन, और कायकी क्रिया का नाम योग है। यह योग जिसके होता है वह सयोगी कहलाता है। सयोगी होकर जो भवस्थ होता है वह सयोगि-भवस्थ है। उसका जो केवलज्ञान होता है उसका नाम सयोगिभवस्थ-केवलज्ञान है। वह दो प्रकार का बतलाया गया है—एक प्रथमसमय-सयोगि-भवस्थ केवलज्ञान और दूसरा अप्रथमसमय-सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान। जिस सयोगी भवस्थ आत्मा को केवलज्ञान उत्पन्न होने में एक समय हुआ हो उसका केवलज्ञान प्रथमसमय सयोगि-भवस्थ-केवल-

---

"से किं तं सजोगि-भवत्थ-केवलनाणं" ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મન, વચન અને કાયાની ક્રિયાનું નામ યોગ છે, આ યોગ જેને થાય છે તે સયોગી કહેવાય છે સયોગી થઈને જે ભવસ્થ હોય છે તે સયોગિ-ભવસ્થ છે તેનું જે કેવળજ્ઞાન હોય છે તેને સયોગિ ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન કહે છે તે બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે—(૧) પ્રથમસમય-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન જે સયોગી ભવસ્થ આત્માને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં એક સમય લાગ્યો હોય તેનું કેવળજ્ઞાન

तत् केवलज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्-तद्यथा-भवस्थ केवलज्ञान, सिद्ध-केवलज्ञान च॥

मूलम्—से किं त भवत्थ-केवलनाणं ?। भवत्थ-केवलनाणं दुविहंपण्णत्त। तजहा—सजोगि—भवत्थ--केवलनाणं च, अजोगि-भवत्थ केवलनाणं च ॥

छाया—अथ किं तद् भवस्थ—केवलज्ञानम् ?। भवस्थ—केवलज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा-सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान च अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान च ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति-'से किं तं भवत्थ-केवलनाण' इति, पूर्वनिर्दिष्टस्य भवस्थकेवलज्ञानस्य किं स्वरूप ? मित्यर्थः। उत्तरमाह-'भवत्थ-केवलनाण दुविह पण्णत्त' इत्यादि। भवस्थ-केवलज्ञान-भवो=मनुष्यजन्म, तत्र तिष्ठतीति भवस्थः, तस्य केवलज्ञानमिति विग्रहः। तद् द्विविध प्रज्ञप्त=तीर्थकरैः कथितम्। तद् यथा-सयोगि-भवस्थकेवलज्ञानम्, अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञानमिति ॥

यह केवलज्ञान दो प्रकार का है-१ भवस्थ-केवलज्ञान और २ सिद्ध-केवलज्ञान ॥

'से किं त भवत्थकेवलनाण' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त! भवस्थ-केवलज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर-भवस्थ-केवलज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है, वह इस प्रकार-एक सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान दूसरा अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान। मनुष्य जन्म का नाम यहा भव है। इस भव मे रहनेवाले का जो केवलज्ञान है वह भवस्थ-केवलज्ञान है। वह भवस्थ-केवलज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है। सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान और दूसरा अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान।

આ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-(૧) ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) સિદ્ધ કેવળજ્ઞાન

"से किं त भवत्थकेवलनाण" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ બતાવેલ છે તે આ પ્રમાણે છે (૧) સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અહી મનુષ્યજન્મનુ નામ ભવ છે આ ભવમા રહેનારનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે તે ભવસ્થ કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે-સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને બીજુ અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન

अहवा—चरमसमय-अजोगिभवत्थकेवलनाण च, अचरमसमय-अजोगिभवत्थकेवलनाणं च। से तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं, से त्तं भवत्थकेवलनाण॥ सू० १९॥

छाया—अथ किं तद् अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्?। अयोगिभवस्थकेवलज्ञान द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा-प्रथमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च, अप्रथमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च। अथवा-चरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च, अचरमसमयाऽयोगिभवस्थकेवलज्ञान च। तदेतदयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्, तदेतद् भवस्थकेवलज्ञानम्॥ सू० १९॥

टीका-'से किं त अजोगिभवत्थकेवलनाण' इत्यादि। न योगी इत्ययोगी, शैलेश्यवस्थामुपगतः। स चासौ भवस्थश्च-अयोगिभवस्थः तस्य केवलज्ञानम्। अयोगिभवस्थकेवलज्ञानम्। शेष सुगमम्॥ १९॥

इस प्रकार सयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप बतलाया, अब अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान का स्वरूप कहते हैं-'से किं त अजोगिभवत्थ-केवलनाण' इत्यादि।

शैलेशी अवस्था को जो प्राप्त हो चुके हैं वे अयोगी हैं, अयोगी होकर भी जो भवस्थ हैं वे अयोगीभवस्थ हैं। इनका जो केवलज्ञान है वह अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान है। वह दो प्रकार का है, जैसे-प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ केवलज्ञान और अप्रथमसमय-अयोगिभवस्थ-केवलज्ञान। उनमें जिन भवस्थ आत्मा को शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में एक समय हुवा हो, उनका केवलज्ञान प्रथमसमय-अयोगि-भवस्थ-केवलज्ञान कहलाता है, और जिनको शैलेशी अवस्था प्राप्त करने में द्वितीयादि समय

આ પ્રમાણે સયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ, હવે અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ કહે છે-"से किं त अजोगि भवत्थ केवलनाण" ઇત્યાદિ

શૈલેશી અવસ્થાને જે પામી ગયા છે તે અયોગી છે અયોગી હોવા છતા પણ જે ભવસ્થ છે તેઓ અયોગિ ભવસ્થ છે તેમનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે તે બે પ્રકારનુ છે-(૧) પ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન અને (૨) અપ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે તેમા જે ભવસ્થ આત્માને શૈલેશી અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામા એક સમય લાગ્યો હોય, તેમનુ કેવળજ્ઞાન પ્રથમસમય-અયોગિ-ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે અને જેમને શૈલેશી

तत्र–योगाः–व्यापाराः। तैः सह वर्तन्ते ये, ते सयोगाः सव्यापारामनोवाक्कायाः, ते विद्यन्ते यस्य स सयोगी। स चासौ भवस्थश्च सयोगिभवस्थस्तस्य केवलज्ञान मितिविग्रहः। तद् द्विविधं प्रज्ञप्तम्, तद् यथा–प्रथमसमयसयोगिभवस्थकेवलज्ञान च। प्रथमः समयः सयोगित्वे यस्य स प्रथमसमयः, केवलज्ञानप्राप्तौ प्रथमः समयो यस्य स इत्यर्थः। स चासौ सयोगिभवस्थश्चेति प्रथमसमयसयोगिभवस्थः, तस्य केवलज्ञानमित्यर्थः। एवमप्रथमः=द्वितीयादिः समयो यस्य सोऽप्रथमसमयः, शेषं प्राग्वत्। अथवेत्यादि। चरमः=अन्त्यः समयो यस्य सयोग्यवस्थायाः, स तथा, शेषं प्राग्वत्। एवमचरमः=चरमादन्यः समयो यस्य सोऽचरमसमयः, पश्चानुपूर्व्या चरमादारभ्य सर्वे एव आकेवलप्राप्तेरचरमा इति। शेषं प्राग्वत्॥

मूलम्–से किं तं अजोगिभवत्थकेवलनाणं? । अजोगिभवत्थकेवलनाणं दुविहं पण्णत्तं । तं जहा–पढमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च, अपढमसमयअजोगिभवत्थकेवलनाणं च ।

ज्ञान है। तथा जिस केवलज्ञान के उत्पन्न होने में द्वितीयादि समय हो गये हो वह अप्रथमसमय–सयोगिभवस्थ–केवलज्ञान है। अथवा इस तरह से भी केवलज्ञान के दो भेद होते हैं–चरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान एवं अचरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान। सयोगी–अवस्था के अन्त्यसमय का जो केवलज्ञान है वह चरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान है। इससे विपरीत, अर्थात् पश्चानुपूर्वी की अपेक्षा सयोगी अवस्था के चरमसमय से लेकर जितने समय केवलज्ञान की प्राप्ति पर्यन्त हो गये है वे सब अचरमसमय हैं। उन समयों का केवलज्ञान अचरमसमय–सयोगि–भवस्थ–केवलज्ञान कहलाता है॥

પ્રથમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન છે તથા જે કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થવામાં બે વગેરે સમય લાગ્યા હોય તે અપ્રથમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ-કેવળજ્ઞાન છે અથવા કેવળજ્ઞાનના આ પ્રમાણે પણ બે ભેદ પડે છે–ચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન અને અચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન સયોગી અવસ્થાના અંત્ય સમયનું જે કેવળજ્ઞાન છે તે ચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન છે તેથી ઉલટું એટલે કે પશ્ચાનુપૂર્વીની અપેક્ષાએ સયોગી અવસ્થાના ચરમ સમયથી લઈને કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ સુધી જેટલા સમયો થઈ ગયા હોય તે બધા અચરમ સમયો છે તે સમયોનું કેવળજ્ઞાન અચરમસમય–સયોગિ–ભવસ્થ–કેવળજ્ઞાન કહેવાય છે

मूलम्—से किं तं अणतरसिद्धकेवलनाणं ?। अणंतरसिद्ध-केवलनाण पन्नरसविहं पण्णत्तं । त जहा—तित्थसिद्धा १, अतित्थसिद्धा २, तित्थयरसिद्धा ३, अतित्थयरसिद्धा ४, सयबुद्धसिद्धा ५, पत्तेयबुद्धसिद्धा ६, बुद्धबोहियासिद्धा ७, इत्थिलिंगसिद्धा ८, पुरिसलिंगसिद्धा ९, नपुंसकलिंगसिद्धा १०, सलिंगसिद्धा ११, अन्नलिंगसिद्धा १२, गिहिलिंगसिद्धा १३, एगासिद्धा १४, अणेगासिद्धा १५, से त अणतरसिद्धकेवलनाणं ॥ सू० २१ ॥

छाया—अथ किं तदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ?, अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान पञ्चदशविध प्रज्ञप्त । तद् यथा—तीर्थसिद्धाः १, अतीर्थसिद्धाः २, तीर्थंकरसिद्धाः ३, अतीर्थंकरसिद्धाः ४, स्वयबुद्धसिद्धाः ५, प्रत्येकबुद्धसिद्धाः ६, बुद्धबोधितसिद्धाः ७, स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८, पुरुपलिङ्गसिद्धाः ९, नपुसकलिङ्गसिद्धाः १०, स्वलिङ्गसिद्धाः ११, अन्यलिङ्गसिद्धाः १२, गृहिलिङ्गसिद्धाः १३, एकसिद्धाः १४, अनेकसिद्धाः १५, तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ॥ सू० २१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त अणतरसिद्धकेवलनाणं ?' इति। अथ किं तद् अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् ? । पूर्वनिर्दिष्टस्य अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह—'अणतरसिद्धकेवलनाण' इत्यादि । अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानम् न विद्यतेऽन्तर=व्यवधानम् अर्थात्—समयेन येपा तेऽनन्तराः ते च ते सिद्धाश्चानन्तर-सिद्धाः=सिद्धत्वप्राप्ताः प्रथमसमयेवर्तमानाः सिद्धाअनन्तरसिद्धा इत्यर्थः । तेपा केवलज्ञान पञ्चदशविध प्रज्ञप्तम्, अनन्तरसिद्धाः पञ्चदशविधा भवन्ति, अतस्तेपा

ज्ञान । सिद्ध का शैलेशी अवस्था के चरमसमय मे प्राप्त सिद्धत्व अवस्था का जो केवलज्ञान है वह सिद्ध–केवलज्ञान है । यह अनन्तर और परम्पर के भेद से दो प्रकार का है ॥ सू० २० ॥

'से किं त अणतरसिद्ध–केवलनाण' ? इत्यादि ।

प्रश्न–अनन्तरसिद्ध–केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर–अनतरसिद्ध केवलज्ञान पन्द्रह प्रकार का है । वे प्रकार ये है–१ तीर्थसिद्ध, २ अतीर्थ-

---

છે તે સિદ્ધ–કેવળજ્ઞાન છે તે અનન્તર અને પરમ્પરના ભેદથી બે પ્રકારનુ છે ॥ સૂ ૨૦ ॥

" से किं त अणतर–सिद्ध–केवलनाण ? " ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—અનન્તર–સિદ્ધ–કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—અનન્તર–સિદ્ધ યકેવળજ્ઞાન પદર પ્રકારનુ છે તે આ પ્રમાણે છે–(૧) તીર્થસિદ્ધ, (૨) અતીર્થ-

मूलम्—से कि तं सिद्धकेवलनाणं ?। सिद्धकेवलनाण दुविहं पण्णत्तं। त जहा—अणतरसिद्धकेवलनाणं च, परंपरासिद्ध-केवलनाणं च ॥ सू० २० ॥

छाया—अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानम् ?। सिद्धकेवलज्ञानं द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान च, परम्परसिद्धकेवलज्ञान च ॥ सू० २० ॥

टीका—शिष्य पृच्छति—' से किं त सिद्धकेवलनाण ' इति। अथ किं तत् सिद्धकेवलज्ञानमिति। उत्तरमाह—सिद्धकेवलज्ञान—सिद्धस्य=शैलेश्यवस्थाचरमसमय-प्राप्तसिद्धत्वस्य केवलज्ञान, द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं च, परंपरसिद्धकेवलज्ञान च ॥ सू० २० ॥

हो गये हैं उनके केवलज्ञान को अप्रथमसमय—अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान कहते हैं। अथवा चरम अचरम के भेद से यह फिर दो प्रकार का है—१ मोक्ष पहोंचने के अन्तिम समय का जो केवलज्ञान है चरमसमय-अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान है, और २ जो मोक्ष पहुचने के अन्तिम समय के पहले पश्चानुपूर्वी से शैलेशी अवस्था की प्राप्ति के समय तक का जो केवलज्ञान है वह अचरमसमय—अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान है इस प्रकार अयोगि—भवस्थ—केवलज्ञान की तथा भवस्थकेवलज्ञान की प्ररूपणा हुई ॥ सू० १९ ॥

'से किं त सिद्धकेवलनाण' इत्यादि।

प्रश्न—सिद्ध—केवलज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर—सिद्ध—केवलज्ञान दो प्रकार का है। १ अनन्तरसिद्ध—केवलज्ञान और २ परम्परसिद्ध—केवल

અવસ્થા પ્રાપ્ત કરવામા બે વગેરે સમયો લાગ્યા હોય તેમના કેવળજ્ઞાનને અપ્રથમ-સમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન કહે છે અથવા ચરમ—અચરમના ભેદથી વળી તે પ્રકારનુ છે—(૧) મોક્ષ પહોચવાના અ તિમ સમયનુ જે કેવળજ્ઞાન છે તે ચરમ સમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે, અને (૨) જે મોક્ષ પહોચવાના અ તિમ સમયના પહેલા પશ્ચાનુપૂર્વીથી શૈલેશી અવસ્થાની પ્રાપ્તિના સમય સુધીનુ જે કેવળ-છે તે અચરમસમય—અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે અયોગિ—ભવસ્થ—કેવળજ્ઞાનની તથા ભવસ્થ કેવળજ્ઞાની પ્રરૂપણા થઈ ॥ સૂ ૧૯ ॥

" से किं त सिद्धकेवलनाण " ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન બે પ્રકારનુ છે (૧) અન તર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન અને (૨) પરમ્પર—સિદ્ધ—કેવળજ્ઞાન સિદ્ધનુ શૈલેશી અવસ્થાના ચરમ સમયમા પ્રાપ્ત સિદ્ધત્વ અવસ્થાનુ જે કેવળજ્ઞાન

अतीर्थसिद्धाः=तीर्थस्याभावोऽतीर्थं, तीर्थस्याभावश्च-अनुत्पत्तिरूपः, अपान्तराले व्यवच्छेदो वा, तस्मिन् ये सिद्धास्तेऽतीर्थसिद्धाः। तत्र मरुदेव्यादयोऽतीर्थसिद्धा उच्यन्ते, तदा तीर्थानुत्पत्तेः। तथा तीर्थस्य व्यवच्छेदश्चन्द्रप्रभस्वामि-सुविधिस्वाम्यपान्तराले, तत्र ये जातिस्मरणादिना मोक्षमार्गं प्राप्य सिद्धास्तेतीर्थव्यवच्छेदसिद्धा अतीर्थसिद्धा उच्यन्ते २। तीर्थकरसिद्धाः-तीर्थकरा एव ३। अतीर्थकरसिद्धा अन्ये सामान्यकेवलिनः ४। स्वयबुद्धसिद्धाः-ये स्वयम्=आत्मनैव बुद्धास्तत्त्व ज्ञातवन्तः। परोपदेशं विना सम्यग्वरबोधिमाप्त्या मिथ्यात्वनिद्रापगमेन सम्यग्बोध प्राप्तास्ते स्वयंबुद्धाः, तथाविधाः सन्तो ये सिद्धास्ते स्वयबुद्ध-

---

कर होते है। यह प्रवचनरूप तीर्थ निराधार नही होता है। इसके आधार-या तो गणधर होते हैं या चतुर्विध सघ होता है। इसतीर्थ के प्रवृत्त होने पर, अर्थात् तीर्थंकर के शासनकाल के चालू रहने पर जो सिद्ध होते हैं-निर्वाणपद पाते हैं-वे तीर्थसिद्ध हैं। जैसे वृषभसेन गणधर आदि १।

तीर्थ का अभाव-अनुत्पत्ति अथवा अन्तरालकाल मे तीर्थ का व्यवच्छेद अतीर्थ है। इस अतीर्थ मे जो सिद्ध हुए हैं वे अतीर्थसिद्ध हैं, जैसे मरुदेवी आदि। इनके समय तीर्थ की उत्पत्ति नही थी। तथा तीर्थ का व्यवच्छेद चन्द्रप्रभस्वामी एवं सुविधि स्वामी के अन्तराल मे हुआ था। ऐसे समय मे जो जातिस्मरण आदि के द्वारा मोक्षमार्ग को प्राप्तकर सिद्ध हुए हैं वे तीर्थव्यवच्छेदसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहे गये है २। तीर्थंकरसिद्ध तीर्थंकर ही है ३। सामान्यकेवली अतीर्थंकरसिद्ध है ४। जो स्वयं ही तत्त्वो के ज्ञाता बने है, अर्थात् पर के उपदेश विना ही

કરો હોય છે આ પ્રવચનરૂપ તીર્થ નિરાધાર હોતુ નથી તેનો આધાર કાતો ગણુધરો હોય છે કે ચતુર્વિધ સઘ હોય છે આ તીર્થ પ્રવૃત્ત થતા, એટલે કે તીર્થ કરનો શાસનકાળ ચાલુ રહેતા જે સિદ્ધો થાય છે-નિર્વાણુપદ પામે છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ છે-જેવા કે વૃષભસેન ગણુધર વગેરે (૧) તીર્થનો અભાવ-અનુત્પત્તિ અથવા વચગાળાના કાળમા તીર્થનો વ્યવચ્છેદ અતીર્થ છે આ અતીર્થમા જે સિધ્ધ થયા તેઓ અતીર્થસિદ્ધ છે, જેવા કે મરૂદેવી વગેરે તેમના સમયમા તીર્થની ઉત્પત્તિ થઈ ન હતી તથા તીર્થનો વ્યવચ્છેદ ચદ્રપ્રભસ્વામી અને સુવિધિ સ્વામીના વચગાળાના સમયમા થયો હતો એવા સમયમા જેઓ જાતિસ્મરણુ વગેરે દ્વારા મોક્ષમાર્ગને પ્રાપ્ત કરીને સિદ્ધ થયા છે, તેમને તીર્થવ્યવચ્છેદસિદ્ધ અતીર્થસિદ્ધ કહેવાય છે (૨) તીર્થ કરસિદ્ધ તીર્થ કર જ છે (૩) સામાન્ય કેવળી અતીર્થ કરસિદ્ધ છે (૪) જેઓ જાતે જ તત્ત્વોના જાણકાર બન્યા છે, એટલે કે

केवलज्ञानं पञ्चदशविधं भवतीति भाव। के ते पञ्चदश भेदाः ? इत्याह–' तं जहा ' इत्यादि। तद् यथा—' तीर्थसिद्धाः 'इत्यादि। तत्र तीर्थसिद्धाः–यदाश्रित्य जीवा अनन्तसंसारसागरं तरन्ति तत् तीर्थम्, तच्च यथावस्थितसकलजीवाजीवादिपदार्थ-सार्थप्ररूपकं चतुस्त्रिंशदतिशयसमन्वितपरमगुरुतीर्थंकरप्रणीतं प्रवचनम्, एतच्च निराधारं न भवतीति गणधरा वा चतुर्विधसंघो वा तदाधारो वेदितव्यः। ततश्च तस्मिन् तीर्थे–तीर्थंकरशासने प्रवृत्ते सति ये सिद्धाः=निर्वृताः=निर्वाणं प्राप्तास्ते तीर्थसिद्धाः, यथा ऋषभसेनगणधरादयः १।

सिद्ध, ३ तीर्थंकरसिद्ध, ४ अतीर्थंकरसिद्ध, ५ स्वयंबुद्धसिद्ध, ६ प्रत्येकबुद्धसिद्ध, ७ बुद्धबोधितसिद्ध, ८ स्त्रीलिङ्गसिद्ध, ९ पुरुषलिङ्गसिद्ध, १० नपुंसकलिङ्गसिद्ध, ११ स्वलिङ्गसिद्ध, १२ अन्यलिङ्गसिद्ध, १३ गृहिलिङ्गसिद्ध, १४ एकसिद्ध, १५ अनेकसिद्ध, यह अनन्तरसिद्ध केवलज्ञान है।

भावार्थ–सिद्धत्व को प्राप्त हुआ सिद्ध आत्मा प्रथम समय में जब तक वर्तमान है वह अनन्तरसिद्ध है। सिद्धत्व पद प्राप्त आत्मा एक समय के भीतर २ ही सिद्ध बन जाता है एक समय का भी यहां अन्तर-व्यवधान नहीं पड़ता है। इस अनन्तरसिद्ध आत्मा का जो केवलज्ञान है वह अनन्तरसिद्ध–केवलज्ञान है। यह पन्द्रह प्रकार का बतलाया गया है। वे पन्द्रह भेद ये हैं–जिसका आश्रय कर जीव अनन्त संसार को पार कर देते है वह तीर्थ है। यह तीर्थ यथावस्थित सकल जीवादिक पदार्थों के यथार्थ स्वरूप का प्ररूपक जो प्रवचन है तत्स्वरूप माना गया। इस प्रवचन के प्रणेता ३४ चोंतीस अतिशयों से विराजमान परमगुरु तीर्थ-

---

સિદ્ધ, (૩) તીર્થંકરસિદ્ધ, (૪) અતીર્થંકર-સિદ્ધ, (૫) સ્વયંબુદ્ધસિદ્ધ, (૬) પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ, (૭) બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ, (૮) સ્રીલિંગસિદ્ધ, (૯) પુરુષલિંગસિદ્ધ, (૧૦) નપુંસકલિંગસિદ્ધ, (૧૧) સ્વલિંગસિદ્ધ, (૧૨) અન્યલિંગસિદ્ધ, (૧૩) ગૃહિલિંગસિદ્ધ, (૧૪) એકસિદ્ધ, (૧૫) અનેકસિદ્ધ આ અનન્તર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનું સ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—સિદ્ધત્વ પામેલ સિદ્ધ આત્મા પ્રથમ સમયમાં જ્યાં સુધી વર્તમાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ છે સિદ્ધત્વ પદ પામેલ આત્મા એક સમયની અંદર જ સિદ્ધ બની જાય છે એક સમયનું પણ ત્યાં અન્તર–વ્યવધાન પડતું નથી આ અનન્તર સિદ્ધ આત્માનું જે કેવળજ્ઞાન છે તે અનન્તરસિદ્ધ–કેવળજ્ઞાન છે એ પંદર પ્રકારનું બતાવ્યું છે તે પંદર ભેદ આ પ્રમાણે છે–જેનો આશ્રય લઈને જીવ અનંત સંસારને પાર કરી નાખે છે તે તીર્થ છે આ તીર્થ યથાવસ્થિત સઘળા જીવાદિક પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપનું પ્રરૂપક જે પ્રવચન છે તત્સ્વરૂપ માનેલ છે આ પ્રવચનના પ્રણેતા ૩૪ ચોત્રીસ અતિશયોથી વિરાજમાન પરમગુરુ તીર્થ-

करकण्डवादीनां प्रत्येकबुद्धानां बोधिर्बाह्यवृषभादिज्ञानसापेक्षा । प्रत्येकबुद्धाश्च बाह्यनिमित्तमपेक्ष्य बुद्धाः सन्तो नियमतः प्रत्येकमेव विहरन्ति, न तु गच्छवासिन इव संहताः । उपधिः स्वयंबुद्धानां द्वादशविध एव पात्रादिः । प्रत्येकबुद्धानां तु द्विधा–जघन्यतउत्कर्षतश्च, तत्र जघन्यतो द्विविधः, उत्कर्षतो नवविधः प्रावरणवर्जः ६ ।

तथा—स्वयंबुद्धानां पूर्वाधीतं श्रुतं भवति वा, न वा भवति । यदि भवति, ततो लिङ्गं देवता वा प्रयच्छति, गुरुसंनिधौ गत्वा वा प्रतिपद्यते । यदि चैकाकी विहर्तुं समर्थः, इच्छाऽपि तादृशी भवेत्, तदा एकाकी विहरति, अन्यथा गच्छावासेऽवतिष्ठते ।

होती है । करकण्डू आदि प्रत्येकबुद्धों के जीवनचरित्र मे इस बात का कथन मिलता है । प्रत्येकबुद्ध बाह्य निमित्त के प्रभाव से बुद्ध होकर नियमतः प्रत्येक–अकेले २ ही विहार करते हैं–गच्छवासी साधुओं की तरह समुदायरूप में नहीं । स्वयबुद्धों की उपधि पात्र आदि बारह प्रकार की है । प्रत्येकबुद्धों की दो प्रकार की उपधि होती है–प्रथम जघन्य की अपेक्षा और दूसरी उत्कृष्ट की अपेक्षा । जघन्य की अपेक्षा इनके दो प्रकार की उपधि होती है, तथा उत्कर्ष की अपेक्षा नौ प्रकार की । इसमे प्रावरण छूट जाता है ।

तथा स्वयबुद्धों में जो श्रुत होता है वह पूर्व में अधीत किया हुआ भी होता है अथवा नहीं भी होता है । पूर्वाधीतश्रुत इनमें जब होता है तब इनके लिये वेष की प्राप्ति या तो देवता से होती है या वे स्वय गुरु के निकट जाकर उनसे प्राप्त कर लिया करते हैं । इनमे यदि अकेले

આદિ પ્રત્યેકબુદ્ધોના જીવનચરિત્રમા આ વાતનો ઉલ્લેખ મળે છે પ્રત્યેકબુદ્ધ બાહ્યનિમિત્તના પ્રભાવથી બુદ્ધ થઈને નિયમત પ્રત્યેકએકલા જ વિહાર કરે છે–ગચ્છવાસી સાધુઓની જેમ સમુદાયમા નહી સ્વયબુદ્ધોની ઉપધિ પાત્ર આદિ બાર પ્રકારની છે પ્રત્યેક બુદ્ધોની ઉપધિ બે પ્રકારની હોય છે–પહેલી જઘન્યની અપેક્ષાએ અને બીજી ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ જઘન્યની અપેક્ષાએ તેમને બે પ્રકારની ઉપધિ હોય છે, તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ પ્રકારની તેમા પ્રાવરણ છૂટી જાય છે

તથા સ્વયબુદ્ધોમા જે શ્રુત હોય છે તે પૂર્વે અધીત કરેલ પણ હોય છે અથવા નથી પણ હોતુ તેમનામા જ્યારે પૂર્વાધીત શ્રુત થાય છે ત્યારે તેમને માટે વેષની પ્રાપ્તિ કાતો દેવ વડે થાય છે કે તે જાતે જ ગુરુની પાસે જઈને તેમની પાસેથી મેળવી લે છે તેમનામા એકલા વિહાર કરવાની જો શક્તિ હોય

सिद्धाः ५। प्रत्येकबुध्धसिद्धाः-ये तु एक किंचिदनित्यत्वादिभावनाकारण वृषभादिकं प्रतीत्य बुद्धाः-परमार्थं ज्ञातवन्तस्ते प्रत्येकबुद्धाः। ये प्रत्येकबुद्धाः सिद्धास्ते प्रत्येकबुध्धसिद्धाः ६।

ननु स्वयंबुद्ध-प्रत्येकबुद्धानां को भेदः?, उच्यते—बोध्युपाधिश्रुतलिङ्गकृतो भेदस्तत्रास्ति। तथाहि-स्वयबुद्धाना बाह्यनिमित्तं विनैव निजजातिस्मरणादिना बोधिरुपजायते, प्रत्येकबुद्धाना तु बाह्यनिमित्तापेक्षया बोधिः, श्रूयते च-

जिन्हें सम्यक् वरबोधि की प्राप्ति हुई है, और इसीके प्रभाव से जिन्होंने मिथ्यात्वरूप निद्रा का अभाव किया है, और इसी कारण जिन्हें सम्यक् बोध प्राप्त हो चुका है वे स्वयबुद्ध हैं। इस स्वयबुद्ध अवस्था में जो सिद्ध हुए हैं वे स्वयबुद्धसिद्ध हैं ५। जो किसी अनित्यत्वादि भावना के कारणभूत बाह्य किसी वस्तु-वृषभ आदि का निमित्त पाकर बुद्ध हो जाते हैं-परमार्थ के ज्ञाता बन जाते हैं वे प्रत्येकबुद्ध हैं। जो प्रत्येक बुद्ध होकर सिद्ध बन जाते हैं वे प्रत्येकबुद्धसिद्ध हैं ६।

शका—स्वयबुद्ध और प्रत्येकबुद्ध में क्या भेद है?

उत्तर—बोधि, उपधि, श्रुत एव लिङ्ग की अपेक्षा भेद रहता है। जो स्वयबुद्ध हुआ करते हैं उन्हें बाह्य निमित्त के विना ही बोधि प्राप्त हो जाती है। इसमें अन्तरग निमित्त जातिस्मरण आदि पडते हैं। प्रत्येक बुद्धों मे ऐसा नहीं होता है। उन्हें बोधि की प्राप्ति बाह्यनिमित्ताधीन

બીજાના ઉપદેશ વિના જ જેમને સમ્યગ્વરબોધિની પ્રાપ્તિ થઈ છે, અને તેનાજ પ્રભાવથી જેમણે મિથ્યાત્વરૂપ નિદ્રાનો નાશ કર્યો છે, અને એજ કારણે જેમને સમ્યક્ બોધ પ્રાપ્ત થઈ ગયો છે તેઓ સ્વયબુદ્ધ છે આ સ્વયબુદ્ધ અવસ્થામા જેઓ સિદ્ધ થયા છે તેઓ સ્વયબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૫) જે કોઇ અનિત્યત્વાદિ ભાવનાના કારણભૂત કોઇ વસ્તુ-વૃષભ આદિનુ નિમિત્ત મેળવીને બુદ્ધ થઇ જાય છે-પરમાર્થના જાણકાર બની જાય છે, તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ છે જેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ થઈને સિધ્ધથાય છે તેઓ પ્રત્યેકબુદ્ધ સિદ્ધ છે (૬)

શકા—સ્વયબુદ્ધ અને પ્રત્યેકબુદ્ધ વચ્ચે શો તફાવત છે?

ઉત્તર—બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિગની અપેક્ષાએ ભેદ રહે છે જેઓ સ્વયબુદ્ધ થાય છે તેમને બાહ્ય નિમિત્ત વિના જ બોધિ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે તેમા અતરગ નિમિત્ત જાતિસ્મરણ આદિ હોય છે "પ્રત્યેક બુદ્ધોમા" એવુ થતુ નથી-તેમને બોધિની પ્રાપ્તિ બાહ્ય નિમિત્તાધીન હોય છે કરકડુ

स्वलिङ्गसिद्धाः=स्वलिङ्गं-जिनशासनवेपः सदोरकमुखवस्त्रिकारजोहरणादिरूपस्तत्र -तस्मिन् वेपे ये सिद्धास्ते स्वलिङ्गसिद्धाः ११। अन्यलिङ्गसिद्धाः-परिव्राजकादिलिङ्गे सिद्धाः १२। गृहिलिङ्गसिद्धाः १३। एकसिद्धा-एकस्मिन् समये एके एव सिद्धाः। एवभूता ये सिद्धास्ते एकसिद्धाः १४। अनेकसिद्धाः एकस्मिन् समये अनेके सिध्यन्ति स्म, ते अनेकसिद्धाः १५। उत्कर्पतोऽष्टोत्तरशतसरयका सिद्धा भवन्ति। उक्तञ्च—

वत्तीसा अडयाला, सट्ठी वावत्तरी य बोद्धव्वा ।
चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सयं च ॥ १ ॥ १५ ॥

सिद्ध वे हैं कि जिनके पास जिनशासनकथित मुनिवेप होता है, जैसे-सदोरकमुखवस्त्रिका का होना, रजोहरण आदि का होना। इस वेप में रहकर जो सिद्धि प्राप्त करते हैं ११। परिव्राजक आदि के वेप में रहकर जो सिद्ध होते हैं वे अन्यलिंगसिद्ध कहलाते हैं १२। गृही के लिङ्ग में-गृहस्थ की पर्याय मे-रहकर ही सिद्ध जो होते हैं वे गृहिलिंगसिद्ध हैं १३। तथा एक समय मे जो एक ही जो सिद्ध होते हैं वे एकसिद्ध कहे गये हैं १४। एक समय मे अनेक सिद्ध होते हैं वे अनेक सिद्ध हैं १५। अनेकसिध्ध उत्कृष्ट की अपेक्षा एक समय में एक सौ आठ (१०८) होते हैं, कहा भी है—

"वत्तीसा अडयाला, सट्ठी वावत्तरी य बोद्धव्वा ।
चुलसीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सय च" ॥१॥

જેમની પાસે જિન શાસન કથિત મુનિવેષ હોય છે—જેમકે દોરા સાથેની મુહપત્તિ, રજોહરણ આદિનુ હોવુ-તેમને સ્વલિંગ સિધ્ધ કહે છે આ વેષમા રહીને જે સિધ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે તે સ્વલિંગ સિધ્ધ છે ॥૧૧॥ પરિવ્રાજક આદિના વેષમા રહીને જે સિદ્ધ થાય છે તે અન્યલિંગ સિદ્ધ કહેવાય છે ॥૧૨॥ ગૃહીના લિંગમા-ગૃહસ્થની પર્યાયમા-રહીને જ જે સિદ્ધ થાય છે તેઓ ગૃહીલિંગ સિદ્ધ છે ॥૧૩॥ તથા એક સમયમા જે એકજસિદ્ધ થાય છે તેઓ એકસિદ્ધ કહેવાય છે ॥૧૪॥ એક સમયમા અનેક સિદ્ધ થાય છે તેઓ અનેકસિદ્ધ છે ॥૧૫॥ અનેકસિદ્ધ ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ એક સમયમા એકસો આઠ (૧૦૮) થાય છે કહેલ પણ છે—

"वत्तीसा अडयाला, सट्ठी वावत्तरी य वोद्धव्वा।
चुल्सीई छन्नउई, दुरहिय अट्ठुत्तर सय च" ॥१॥

यदि पूर्वाधीत श्रुत न भवति, तर्हि नियमाद् गुरुसन्निधौ गत्वा लिङ्ग प्रति पद्यते, गच्छ चाऽवश्य न मुञ्चति।

प्रत्येकबुद्धाना तु पूर्वाधीत श्रुत नियमतो भवति, तच्च जघन्यतः एकादशाङ्गानि, उत्कर्षतः किंचिन्न्यूनानि दश पूर्वाणि। तेभ्यो देवता लिङ्ग प्रयच्छति। लिङ्गवर्जिता वा कदाचिद् भवन्ति ६।

बुद्धबोधितसिद्धाः-बुद्धा=आचार्यादयस्तैर्बोधिताः सन्तो ये सिद्धास्ते तथा ७। स्त्रीलिङ्गसिद्धाः ८। पुलिङ्गसिद्धाः ९। नपुसकलिङ्गसिद्धा' १०। तथा

होकर विहार करने की शक्ति होती है, और इच्छा भी यदि इसी प्रकार की इनकी हो तो ये अकेले ही विहार करते है, नहीं तो गच्छावास में रहते है। इनका श्रुत जब पूर्वाधीत नहीं होता है तो ये नियमत' गुरु के निकट जाकर साधुवेष अगीकार करते हैं, और गच्छ को नही छोड़ते हैं।

प्रत्येकबुद्धों का श्रुत नियम से पूर्वाधीत होता है। जघन्य से ये ग्यारह अग पर्यन्त पढे हुए होते हैं, तथा उत्कृष्टरूप से कुछ कम दश पूर्वतक। इनके लिये साधुवेष देवता प्रदान करते हैं। अथवा ये कभी २ साधुवेष से वर्जित भी रहते है। ६।

बुद्धबोधितसिद्ध वे हैं कि जिन्हें आचार्य आदि बोध देते हैं। और उनसे प्रतिबोधित होकर ही जो सिद्ध अवस्था प्राप्त करते हैं ७। स्त्रीलिङ्ग से, पुल्लिङ्ग से तथा नपुसकलिङ्ग से युक्त होकर जो सिद्ध होते हैं वे स्त्रीलिङ्ग पुल्लिङ्ग और नपुसकलिंग, सिद्ध ८-९-१० कहलाते है। स्वलिंग-

અને તેમની એવી ઈચ્છા પણ હોય તો તેઓ એકલા જ વિહાર કરે છે, નહી તો ગચ્છવાસમા રહે છે જો તેમનુ શ્રુત પૂર્વાધીત ન હોય તો તેઓ નિયમત ગુરુની પાસે જઈ ને સાધુ-વેષ સ્વીકારે છે અને ગચ્છને છોડતા નથી

પ્રત્યેકબુધ્ધોનુ શ્રુત નિયમથી જ પૂર્વાધીત હોય છે જઘન્યથી તેઓ અગિયાર અગ સુધી ભણેલ હોય છે અને ઉત્કૃષ્ટરૂપથી દશ પૂર્વથી કઈક ઓછુ ભણેલ હોય છે તેમને માટે દેવ સાધુવેષ આપે છે અથવા તેઓ ક્યારેક ક્યારેક સાધુવેષથી વર્જિત પણ રહે છે ॥૬॥

જેમને આચાર્ય વગેરે બોધ આપે છે, અને તેમના દ્વારા પ્રતિબોધિત થઈને જેઓ સિધ્ધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, તેઓ બુધ્ધબોધિત સિધ્ધ છે ॥૭॥

નારીજાતિ, નરજાતિ અને નાન્યેતર જાતિથી યુક્ત થઈને જે સિધ્ધ થાય છે તેઓ સ્ત્રીલિંગ, પુલિંગ અને નપુસકલિગ સિધ્ધ કહેવાય છે ॥૮-૯-૧૦॥

तथा—त्रिसप्तत्यादय उत्कर्षतश्चतुरशीतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तश्चतुरः समयान् यावत् प्राप्यन्ते । तत ऊर्ध्वमन्तरम् । तथा—पञ्चाशीत्यादय उत्कर्षतः षण्णवतिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तस्त्रीन् समयान् यावदवाप्यन्ते । परतोऽवश्यमन्तरम् ।

तथा—सप्तनवत्यादय उत्कर्षतो द्व्युत्तरशतपर्यन्ता निरन्तरं सिध्यन्तो द्वौ समयौ यावदवाप्यन्ते । परतो नियमादन्तरम् ।

तथा—त्र्युत्तरशतादय उत्कर्षतोऽष्टोत्तरशतपर्यान्ताः सिध्यन्तो नियमादेकमेव समयं यावदवाप्यन्ते, न तु द्वित्रादिसमयानिति १९ ।

उनचास ४९ से लेकर उत्कृष्ट साठ जीवों तक निरन्तर सिद्ध होते हैं । ये छह समय तक सिद्ध होते है । इसके बाद अन्तर अवश्य हो जाता है । तथा इकसठ ६१ से लेकर उत्कृष्ट बहत्तर ७२ जीव निरन्तर सिद्ध होते है, ये पाच समय तक सिद्ध होते है, बाद में नियम से अन्तर पड़ जाता है । तथा तेहत्तर ७३ से लगाकर उत्कृष्ट चोरासी ८४ जीव निरन्तर सिद्ध होते है, ये पांच समयों तक पाये जाते है । इसके बाद नियमतः अन्तर हो जाता है । पचासी ८५ से लेकर उत्कृष्ट छयानवे तक जीव निरन्तर सिद्ध होते है । ये तीन समय तक पाये जाते है । इसके बाद अन्तर हो जाता है । सन्तानवे ९७ से लेकर उत्कृष्ट एकसौ दो १०२ तक निरन्तर सिद्ध होते है, ये दो समयों तक पाये जाते है । इसके बाद अन्तर पडजाता है । एकसौ तीन १०३ से लेकर उत्कृष्ट एकसौ आठ १०८ तक सिद्ध होते है, ये एक ही समय तक पाये जाते हैं, दो तीन आदि समय तक नहीं । इस प्रकार इस गाथा का अर्थ है ।

પચાસ (૪૯) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ સાઠ જીવો સુધી નિરંતર સિદ્ધ હોય છે એ છ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, ત્યાર બાદ અંતર અવશ્ય પડી જાય છે તથા એકસઠ (૬૧)થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ બોતેર (૭૨) જીવ નિરંતર સિદ્ધ થાય છે તેઓ પાચ સમય સુધી સિદ્ધ થાય છે, પછી નિયમથી અંતર પડી જાય છે તથા તોતેર (૭૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ ચોર્યાંસી (૮૪) નિરંતર સિદ્ધ થાય છે એ પાચ સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ નિયમથી અંતર પડી જાય છે પચાશી (૮૫) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ છન્નુ (૯૬) સુધી જીવ નિરંતર સિદ્ધ થાય છે તે ત્રણ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અંતર પડી જાય છે સત્તાણુ થી (૯૭) લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો બે (૧૦૨) સુધી નિરન્તર સિદ્ધ થાય છે તે બે સમયો સુધી પ્રાપ્ત થાય છે ત્યાર બાદ અંતર પડી જાય છે એકસો ત્રણ (૧૦૩) થી લઈને ઉત્કૃષ્ટ એકસો આઠ (૧૦૮) સુધી સિદ્ધ થાય છે, એ એક જ સમય સુધી પ્રાપ્ત થાય છે, બે ત્રણ આદિ સમય સુધી નહી આ પ્રમાણે આ ગાથાનો અર્થ છે

छाया—द्वात्रिंशत् अष्टचत्वारिंशत्, षष्टिः द्वासप्ततिश्च बोद्धव्या।
चतुरशीतिः षण्णवतिः, द्व्यधिक (द्व्यधिकशत) अष्टोत्तर शत च ॥१॥

व्याख्या—प्रथमसमये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतो द्वात्रिंशत् सिध्यन्तः प्राप्यन्ते। द्वितीयसमये जघन्यत एको द्वौ वा, उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्। एव तृतीयसमयेऽपि। एव चतुर्थसमयेऽपि। एव यावदष्टमेऽपि समये जघन्यत एको द्वौ वा उत्कर्षतो द्वात्रिंशत्। तत परमवश्यमन्तरम्।

तथा—त्रयस्त्रिंशदादय उत्कर्षतोऽष्टचत्वारिंशत्पर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तः सप्त समयान् यावत् प्राप्यन्ते। तथाहि—प्रथमसमये जघन्यतस्त्रयस्त्रिंशच्चतुस्त्रिंशद् वा, उत्कर्षतोऽष्टचत्वारिंशत् सिध्यन्तः प्राप्यन्ते, इति रीत्या सप्तमसमयावधि भावना कार्या।

तथा—एकोनपञ्चाशदादय उत्कर्षतः षष्टिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्त षट्समयान् यावदवाप्यन्ते। परतोऽवश्यमन्तरम्। तथा—एकषष्ट्यादय उत्कर्षतो द्विसप्ततिपर्यन्ता निरन्तर सिध्यन्तः—पञ्चसमयान् यावदवाप्यन्ते। ततः परमन्तरम्।

प्रथम समय में जघन्य से एक या दो जीव, तथा उत्कृष्ट से बत्तीस जीव सिद्ध होते है। द्वितीय समय में भी जघन्य से एक या दो जीव, तथा उत्कृष्ट से बत्तीस जीव सिद्ध होते है। इसी तरह तृतीय, चतुर्थ, पचम, षष्ठ, सप्तम और अष्टम समय में भी जघन्य और उत्कृष्ट की अपेक्षा सिद्ध होनेवाले जीवों का प्रमाण जानना चाहिये। इसके बाद नियमत. अन्तर हो जाता है। तथा तेतीस से लेकर उत्कृष्ट अडतालीस पर्यन्त जीव निरन्तर सिद्ध होते रहते हैं, और ये सात समय तक सिद्ध होते है। जैसे—प्रथम समय में जघन्य से तेंतीस अथवा चोंतीस, उत्कर्ष से अडतालीस सिद्ध होते है, इस रीति से सात समय पर्यन्त भावना कर लेनी चाहिये। बादमें नियमतः अन्तर हो जाता है। तथा

પ્રથમ સમયમા જઘન્યથી એક કે બે જીવ, તથા ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે બીજા સમયમા પણ જઘન્યથી એક કે બે જીવ અને ઉત્કૃષ્ટથી બત્રીસ જીવ સિદ્ધ થાય છે એજ પ્રમાણે ત્રીજા, ચોથા, પાચમા, છઠ્ઠા, સાતમા, અને આઠમા સમયમા જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ સિદ્ધ થનાર જીવોનુ પ્રમાણ જાણવુ જોઈએ ત્યાર પછી નિયમથી જ અતર પડી જાય છે તથા તેત્રીસથી લઈને ઉત્કૃષ્ટ અડતાલીસ સુધી જીવ નિરતર સિદ્ધ થતા રહે છે, અને એ સાત સમય સુધી સિદ્ધ હોય છે જેમકે પ્રથમ સમયમા જઘન્યથી તેત્રીસ અથવા ચોત્રીસ, ઉત્કૃષ્ટથી અડતાલીસ સિદ્ધ હોય છે, આ રીતે સાત સમય સુધી સમજી લેવુ જોઈએ પછી નિયમથી અતર પડી જાય છે

तु न्यूनता पक्षस्य, विवादास्पदीभूतेति विशेषणं विना नियतस्त्रीलाभाभावात्। यदि तदुपादीयते, तदा तत्प्रतिरोधार्थं किंचिदुच्यते—स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणाऽवैकल्यात्, यथा पुमांसः, यत्र हि यस्य नास्ति सम्भवस्तत्र तत्कारणवैकल्य, यथा सिद्धशिलाया शाल्यङ्कुरस्य। इमास्तु मुक्तिकारणवैकल्यरहिताः, तस्मान्मुक्त्यर्हा इति।

हो सकती है, अतः इस बात को स्पष्ट करने के लिये यदि ऐसा कहा जाय कि हम उन्हें ही मुक्ति की प्राप्ति निषिद्ध करते हैं जिन्हें आप मुक्ति प्राप्ति के योग्य गिनते हो, तो इस पर भी हमारा यही कहना है कि जिन्हें तुम मुक्तिप्राप्ति के योग्य नहीं कहते हो उन्हें ही हम इस प्रकार से मुक्तिप्राप्ति के योग्य सिद्ध करते हैं–"स्त्रियो मुक्त्यर्हाः, मुक्तिकारणावैकल्यात्, यथा पुमांसः" जैसे पुरुषों मे मुक्ति के कारणों की अविकलता देखी जाती है उसी प्रकार से स्त्रियो मे भी मुक्ति के कारणों की अविकलता होने से वे भी मुक्तिप्राप्ति के योग्य हैं। जहा पर जिसकी सभवता नही होती है वही पर उसके कारणों की विकलता रहती है, जैसे सिद्धशिला मे शाल्यङ्कुर की सभवता नही है, अतः वहा पर उसके कारणों की भी विकलता है, परन्तु विवक्षित स्त्रिया ऐसी नही हैं, उनमे तो मुक्ति के सब कारणो का सद्भाव है, अतः वे मुक्ति के योग्य

ओपदथी जाणी शकाती नथी, तेथी आ वातने स्पष्ट करवाने माटे जो एम कहेवामा आवे के अमे तेमने ज मुक्तिनी प्राप्ति निषिद्ध करीए छीए जेने तमे मुक्तिप्राप्तिने योग्य गणो छो, तो ए बाबतमा पण अमारु एज कहेवु छे के जेमने तमे मुक्तिप्राप्तिने योग्य कहेता नथी तेमने ज अमे आ रीते मुक्ति प्राप्त करवाने लायक सिद्ध करीए छीए-"स्त्रियो मुक्त्यर्हा, मुक्तिकारणवैकल्यात् यथा पुमास" जेम पुरुषोमा मुक्तिना कारणोनी अविकलता जोवामा आवे छे तेम स्त्रीओमा पण मुक्तिना कारणोनी अविकलता होवाथी तेओ पण मुक्ति प्राप्त करवाने योग्य छे ज्या जेनी सभवता होती नथी त्याज तेना कारणोनी विकलता रहे छे, जेम सिद्धशिलामा शाल्य कुरनी सभवता होती नथी तेथी त्या आगळ तेना कारणोनी पण विकलता छे, पण विवक्षित स्त्रीओ एवी नथी, तेमनामा तो मुक्तिना बधा कारणोनो सद्भाव छे तेथी तेओ मुक्तिने योग्य छे जो आ विषे फरी पण एवु ज कहेवाय के

स्त्रीमोक्षसमर्थनम्–

इह स्त्रीलिङ्गसिद्धा इति यदुक्त, तत् केचिन्न मन्यन्ते। ते हि ते प्रलपन्ति–'स्त्रीणां न मोक्षः, पुरुषेभ्यो हीनत्वात्, नपुंसकादिवत्' इति।

अत्र ब्रूमः—सामान्येनात्र धर्मित्वेनोपात्ताः स्त्रियो विशेषास्पदीभूता वा?। आद्यपक्षे पक्षैकदेशसिद्धसाध्यता, असङ्ख्यातवर्षायुष्कदुःषमादिकालोत्पन्न तिरश्ची –देव्य–भव्यादिस्त्रीणा भूयसीनामस्माभिरपि मोक्षाभावस्याभिधानात्, द्वितीये

स्त्रीमोक्षसमर्थन–

यहा पर "स्त्रीलिङ्गसिद्धाः" यह जो कहा है इस बात को कई एक नहीं मानते है, वे इस प्रकार कहते हैं–'स्त्रियों को मुक्ति नहीं होती है, कारण कि वे पुरुष की अपेक्षा हीन है, जैसे नपुसक आदि'। इसपर यह पूछना है कि आप किन स्त्रियों में मोक्ष का अभाव सिद्ध करते हैं? क्या सामान्य स्त्रियों में, अथवा किन्ही विशेष स्त्रियों में?। यदि सामान्य स्त्रियों में मुक्तिप्राप्ति का अभाव आप सिद्ध करते हो तो यह बात हम भी मानते हैं कि असख्यात वर्षकी आयुवाली अकर्म-भूमिज स्त्रियों को, दुष्षमादिकालोत्पन्न तिर्यञ्चनियों को, एव देवियों को, तथा अभव्य स्त्रियों को मुक्ति प्राप्त नहीं होती है, अत' पक्षैकदेश में यह हेतु सिद्धसाध्यवाला होने से यदि कहो कि कोई विशिष्ट स्त्रिया मुक्ति प्राप्ति के योग्य नहीं हैं तो यह बात पक्षभूत स्त्रीपद से ज्ञात नहीं

स्त्रीमोक्षसमर्थन—

અહીં આગળ "स्त्रीलिङ्गसिद्धा" આમ જે કહેલ છે એ વાતને કેટલાક માનતા નથી, તેઓ આ પ્રમાણે કહે છે–"સ્ત્રીઓને મુક્તિ મળતી નથી, કારણ કે તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે જેમ નપુસક આદિ" આ બાબતમા એ પૂછ વાનુ છે કે આપ કઈ સ્ત્રીઓને મોક્ષ નથી મળતો એમ સિદ્ધ કરો છો? શુ સામાન્ય સ્ત્રીઓને કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓને? જો સામાન્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી એવુ આપ સિદ્ધ કરતા હો તો એ વાત અમે પણ માનીયે છીએ કે અસખ્યાત વર્ષના આયુવાળી અકર્મભૂમિજ સ્ત્રીઓને, દુષ્ષમાદિ કાલો ત્પન્ન તિર્યચનિયોને અને દેવીઓને તથા અભવ્ય સ્ત્રીઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી તેથી પક્ષૈકદેશમા આ હેતુ સિદ્ધસાધ્યવાળો હોવાથી જો આપ કહો કે કોઈ વિશિષ્ટ સ્ત્રીઓ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય નથી તો એ વાત પક્ષભૂત

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते। तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्न श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविध संयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः। किं च-स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ?।

अवद्य हैं? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नही रहता है? ४, या उनमें कोई स्त्री महर्द्धिक नहीं है? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता पाई जाती है? ६। यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमे पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमे भी अविकल देखे जाते है। स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के संयम को पालने वाली देखी जाती है। देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं। मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो सकता है?। तथा आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमे रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है?, क्या सामा-

---

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા અધિકતા હોય છે? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઇએ કે સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો એમ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહી કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સયમને પાળનારી જોવામા આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવુ બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહી ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો તો તેમનામા રત્નત્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શુ સામાન્ય [illegible]

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?।

उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३ ?,

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इद ब्रूहि—त्वदभीष्टत्व पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषों की अपेक्षा हीन बतलाते है वह किस कारण से बतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સમર્થ્યનો અભાવ છે? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવંદ્ય છે? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી? (૫)

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविधं संयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः । किं च-स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ?।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमें कोई स्त्री महर्द्धिक नहीं है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमे पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमें भी अविकल देखे जाते हैं । स्त्रियां भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के संयम को पालने वाली देखी जाती हैं। देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमे रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ?, क्या सामा-

---

કે તેઓમાંથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામાં અધિકતા હોય છે ? જો આ છ વિકલ્પોમાંથી આ વિકલ્પ માની લઈએ કે સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામાં પુરુષો કરતાં હીનતા છે, તો એમ કહેવું તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહીં કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામાં પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી છ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનારી જોવામાં આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવું બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામાં મુક્તિનો સંભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહીં ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો તો તેમનામાં રત્નત્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શું સામાન્યરૂપ રત્ન

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?
उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३ ?,
तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इद ब्रूहि—त्वदङ्गीकृत पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषो की अपेक्षा हीन बतलाते है वह किस कारण से बतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુક્તિના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવદ્ય છે? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી? (૪)

तत्र यदुच्यते स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति तदयुक्तम्-सम्यग्दर्शनादीनि पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्यविकलानि दृश्यन्ते । तथाहि-दृश्यन्ते स्त्रियोऽपि सकलमपि प्रवचनार्थं श्रद्दधानाः, जानते च षडावश्यककालिकोत्कालिकादिभेदभिन्नं श्रुतम्, परिपालयन्ति सप्तदशविधं संयमम्, धारयन्ति च देवासुराणामपि दुर्धरं ब्रह्मचर्यम्, तप्यन्ते च तपांसि मासक्षपणादीनि ततः कथमिव न तासां मोक्षसंभवः । किं च-स्त्रीषु रत्नत्रयाभाव इति यदुच्यते, तत् किं रत्नत्रयस्य अवशिष्टस्य तत्राऽभावो विवक्षितः, किं वा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तस्य रत्नत्रयस्य तत्राभावः ? ।

अवद्य हैं ? ३, या स्मरण आदि ज्ञान उनमें नहीं रहता है ? ४, या उनमे कोई स्त्री महर्द्धिक नही है ? ५, अथवा मायादिक की उनमें प्रकर्षता पाई जाती है ? ६ । यदि इन छह विकल्पों में से यह विकल्प माना जाय कि स्त्रियों में रत्नत्रय का अभाव है अतः उनमें पुरुषों की अपेक्षा हीनता है सो ऐसा कहना युक्तियुक्त नहीं माना जाता है, क्यों कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय पुरुषों की तरह उनमे भी अविकल देखे जाते हैं । स्त्रिया भी सकल प्रवचन के अर्थ की श्रद्धा करनेवाली, षडावश्यक कालिक उत्कालिक आदि के भेद से भिन्न श्रुत को जानने वाली, तथा सत्रह प्रकार के संयम को पालने वाली देखी जाती है। देव और असुरों द्वारा भी दुर्धर ऐसा ब्रह्मचर्य व्रत वे पालती हैं । मासक्षपण आदि विविध प्रकार की तपस्या वे करती है, इसलिये उनमें मुक्ति का संभव कैसे नहीं हो सकता है ? । तथा आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय का अभाव कहते हो सो इनमें रत्नत्रय का अभाव कैसे विवक्षित है ?, क्या सामा-

---

કે તેઓમાથી કોઈ સ્ત્રી મહર્દ્ધિક નથી ? (૬) અથવા માયાદિકની તેમનામા અધિકતા હોય છે ? જો આ છ વિકલ્પોમાથી આ વિકલ્પ માની લઇએ કે સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ છે તેથી તેમનામા પુરુષો કરતા હીનતા છે, તો એમ કહેવુ તે યુક્તિ યુક્ત માની શકાય નહી કારણ કે સમ્યક્દર્શનાદિક રત્નત્રય પુરુષોની જેમ તેમનામા પણ અવિકલ નજરે પડે છે સ્ત્રીઓ પણ સકળ પ્રવચનના અર્થની શ્રદ્ધા કરનારી ૭ આવશ્યક કાલિક-ઉત્કાલિક આદિના ભેદથી શ્રુતને જાણનારી, તથા સત્તર પ્રકારના સંયમને પાળનારી જોવામા આવે છે દેવ અને અસુરો વડે પણ દુર્ધર એવુ બ્રહ્મચર્યવ્રત તેઓ પાળે છે માસક્ષપણ આદિ વિવિધ પ્રકારની તપસ્યા તેઓ કરે છે, તો પછી તેમનામા મુક્તિનો સંભવ કેવી રીતે હોઈ શકે નહી ?, તથા આપ જો સ્ત્રીઓમા રત્નત્રયનો અભાવ કહેતા હો તો તેમનામા રત્નત્રયનો અભાવ કેવી રીતે વિવક્ષિત છે, શુ સામાન્યરૂપ રત્ન

ननु स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भावात् तत्राय हेतुर्नास्तीत्यसिद्धोऽयं हेतुरिति चेत्?।

उच्यते—उक्तहेतोरसिद्धत्वं वदसि, तत् किं स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन १, किमुत निर्वाणस्थानाद्यप्रसिद्धत्वेन २, किं वा मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन ३ ?,

तत्र यदि तावत् पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन स्त्रीषु मुक्तिकारणानामसद्भाव इति वदसि, तर्हि इदं ब्रूहि—त्वदङ्गीकृत पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व स्त्रीषु किं सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयाभावेन १, किं वा विशिष्टसामर्थ्याभावेन २, किं वा पुरुषानभिवन्द्यत्वेन ३, किं वा स्मरणाद्यकर्तृत्वेन ४, किं वा अमहर्द्धिकत्वेन ५, किमुत मायादिप्रकर्षवत्त्वेन ६, इति विकल्पाः ।

हैं। यदि इस पर फिर भी ऐसा ही कहा जावे कि स्त्रियों में मुक्ति के कारणों की असद्भावता है अतः उनमें इस हेतु के असद्भाव से हेतु में असिद्धता आती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि हमारा इस पर ऐसा पूछना है कि आप जो स्त्रियों में इस हेतु की असिद्धता प्रकट कर रहे हो सो किस कारण से? क्या वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं इसलिये, अथवा निर्वाणरूप स्थान की अप्रसिद्धि है इसलिये, या मुक्ति के साधक प्रमाण नहीं है इसलिये?। यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन है इसलिये उनमें मुक्ति के कारणों का सद्भाव नहीं है सो पुनः इसपर हम यह पूछते है कि आप जिन स्त्रियों को पुरुषों की अपेक्षा हीन वतलाते है वह किस कारण से वतलाते हैं?, क्या उनमें सम्यग्दर्शनादिकरूप जो रत्नत्रय है उसका अभाव रहता है? १, या उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है? २, अथवा वे पुरुषों द्वारा

સ્ત્રીઓમા મુક્તિના કારણોની અસદ્ભાવતા છે તેથી તેમનામા તે હેતુના અસદ્‌ભાવથી હેતુમા અસિદ્ધતા આવે છે તો એમ કહેવુ તે પણ સાચુ નથી, કારણ કે અમારે એ બાબતમા એવુ પૂછવાનુ છે કે આપ સ્ત્રીઓમા આ હેતુની જે અસિદ્ધતા પ્રગટ કરી રહ્યા છો તે કયા કારણે? શુ તેઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી, અથવા નિર્વાણરૂપ સ્થાનની અપ્રસિદ્ધિ છે તેથી, કે મુકિતના સાધક પ્રમાણ નથી તેથી? જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન છે તેથી તેમનામા મુક્તિના કારણોનો સદ્ભાવ નથી તો ફરી તે વિષે અમારો એ પ્રશ્ન છે કે આપ જે સ્ત્રીઓને પુરુષો કરતા હીન બતાવો છો તે શા કારણે બતાવો છો? (૧) શુ તેમનામા સમ્યગ્દર્શનાદિક રૂપ જે રત્નત્રય છે તેનો અભાવ રહેલ છે? કે (૨) શુ તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે? (૩) અથવા તેઓ પુરુષો દ્વારા અવંદ્ય છે? કે સ્મરણ આદિ જ્ઞાન તેમનામા રહેતુ નથી? (૫)

तत्र यदि परिभोगमात्रेण चैल चारित्राभावहेतुरिति मन्यसे तर्हि वद तावद्, अयं चैलपरिभोगः स्त्रीणा किं तत्परित्यागाशक्तत्वेन १, किं वा गुरूपदिष्टत्वेन २, चारित्राभावहेतुर्विवक्षितः ? ।

तत्र यदि स्त्रीणा चैलपरित्यागाशक्तत्वेन चैलपरिभोगश्चारित्राभावहेतुरिति स्वीकरोषि, नैतद् युक्तम् ,यतः–यद्यपि 'प्राणेभ्यो नापर प्रिय प्राणिनाम्' तथापि–प्राणा नपि त्यजन्त्यः काश्चित् स्त्रिय प्रदृश्यन्ते किं पुनश्चल परित्यक्तुमशक्तास्ता इतिसभावना

अ १ गुरूपदिष्टत्वेन चैलपरिभोगः स्त्रीणाम् , इत्यङ्गीकरोषि, तर्हि कथय तावत् –किं चैलस्य चारित्रोपकारित्वेन गुरुभिस्तासा चैलपरिभोगोपदेशः कृतः किं वा अन्यथा ? ।

हेतुता होती है ? अथवा परिग्रहरूप होने से होती है ?, यदि परिभोग मात्र से चैल (वस्त्र) चारित्राभाव का हेतु होता है, ऐसा माना जाय तो कहो यह चैल का परिभोग स्त्रियों के उसके परित्याग करने की अशक्ति होने से है ? अथवा गुरुपदिष्ट होने से है ?, यदि इसमे ऐसा कहा जाय कि स्त्रियों मे वस्त्र का त्याग करने की अशक्ति होने से चैलपरिभोग होता है, और यह चैलपरिभोग उनमे चारित्राभाव का हेतुहोता है, सो ऐसा कहना उचित नही है, कारण कि प्राणियों को सब से अधिक प्यारे प्राण होते है, उच स्त्रियां प्राणों को भी छोड देती देखी जाती है तो फिर उनके लिये वस्त्रों को छोडने की बात कौन कठिन है ?, इसलिये यह बात तो मानी नही जा सकती है कि वे वस्त्र के छोडने मे असमर्थ है । यदि यह कहा जाय कि गुरु से उपदिष्ट होकर वे वस्त्र का परिभोग करती है तो इसपर भी हम पूछते है कि

અથવા પરિગ્રહરૂપ હોવાથી હોય છે ? જો પરિભોગમાત્રથી ચૈલ ચારિત્રાભાવનો હેતુ હોય છે, એવુ માની લઈએ તો કહો શુ આ ચૈલનો પરિભોગ સ્ત્રીઓની તેનો પરિત્યાગ કરવાની અશકિત હોવાને લીધે છે ? અથવા ગુરુપદિષ્ટ હોવાથી છે ? જો તે વિષે એવુ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓમા વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાની અશકિત હોવાથી ચૈલ પરિભોગ થાય છે અને તે ચૈલપરિભોગ તેમનામા ચારિત્રા ભાવનો હેતુ હોય છે, તો એમ કહેવુ ઉચિત નથી, કારણ કે પ્રાણીઓને સોથી વધારે વહાલો પ્રાણ હોય છે, જો સ્ત્રીઓ પ્રાણનુ પણ બલિદાન દેતી નજરે પડે છે તો પછી તેમને માટે વસ્ત્રો છોડવાની વાત શી રીતે કઠિન કહી શકાય ? તેથી એ વાત તો માની શકાય તેમ નથી કે તેઓ વસ્ત્રનો ત્યાગ કરવાને અસમર્થ છે જો એમ કહેવામા આવે કે ગુરુવડે ઉપદિષ્ટ થઈને તેઓ વસ્ત્રનો પરિ

तत्र यदि अविशिष्टस्य रत्नत्रयस्य स्त्रीषु अभाव इत्युच्यते भवता, तर्हि कथय, अयं रत्नत्रयाभावश्चारित्राभावात् किम्? उत ज्ञानदर्शनयोर्द्वयोरभावात्?, किं वा सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणामभावात्?।

अथ–चारित्रासंभवेन रत्नत्रयाभाव इति पक्षस्य निराकरणम्–तत्र–यदि चारित्रस्यासंभवाद् रत्नत्रयाभावो विवक्षितस्तर्हि सोऽपि चारित्रासंभवः किं सचेलत्वेन? १, किं वा स्त्रीत्वस्यचारित्र विरोधित्वेन? २, किं वा मन्दसत्त्वतया? ३,

॥ चेलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम्—

तत्र यदि सचेलत्वेन चारित्रासंभव इत्युच्यते भवता, तर्हि तावत् कथय त्वदङ्गीकृतमिदं चेलस्यापि चारित्राभाव हेतुत्वं किं चेलस्य परिभोगमात्रेण भवति? १, किं वा चेलस्य परिग्रहरूपत्वेन? २,।

न्यरूप रत्नत्रय का अथवा प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रय का?। यदि प्रथम पक्ष स्वीकार किया जाय तो हम इस पर पुनः यह पूछते हैं कि सामान्यतया रत्नत्रय का अभाव चारित्र के अभाव से कहते हो? अथवा ज्ञानदर्शन, दोनों के अभाव से कहते हो? अथवा सम्यग्दर्शनादिक तीनों के अभाव से कहते हो?।

यदि कहो कि चारित्र के असंभव से रत्नत्रय का अभाव है, ऐसा हम कहते है सो इसपर पुनः यह विकल्प होता है कि उनमें चारित्र की असंभवता क्या सवस्त्र होने से आती है? या स्त्रीपने के चारित्र विरोधी होने से आती है? अथवा मन्दसामर्थ्य होने की वजह से आती है?। यदि कहा जाय कि वे वस्त्रसहित रहती है इसलिये उनमें चारित्र की असंभवता है सो क्या वस्त्र के परिभोगमात्र से चारित्राभाव के प्रति

त्रयनो के प्रकर्षपर्यन्तप्राप्त रत्नत्रयनो? जो पहेलो पक्ष स्वीकारवामा आवे तो अमे ते બાબતમા એ પ્રશ્ન પૂછીએ છીએ કે સામાન્યરીતે રત્નત્રયનો અભાવ ચરિત્રના અભાવથી કહો છો અથવા જ્ઞાનદર્શન એ બન્નેના અભાવથી કહો છો? અથવા સમ્યગ્દર્શનાદિક ત્રણેના અભાવથી કહો છો?

જો આપ એમ કહેતા હો કે ચારિત્રના અસંભવથી રત્નત્રયનો અભાવ છે એવુ અમે કહીએ છીએ તો તે બાબતમા વળી એ વિકલ્પ હોય છે કે તેમનામા ચારિત્રની અસંભવતા શુ સવસ્ત્ર હોવાથી આવે છે? કે સ્ત્રીપણુ ચારિત્રનુ વિરોધી હોવાથી આવે છે? અથવા મંદ સામર્થ્ય હોવાને કારણે આવે છે? જો એમ કહેવામા આવે કે તેઓ વસ્ત્રસહિત રહે છે તેથી તેમનામા ચારિત્રની અસંભવતા છે તો શુ વસ્ત્રના પરિભોગમાત્રથી ચારિત્રાભાવ તરફ હેતુ[illegible] છે?

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तत्रसमतः?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थितं भवति । किं-चारित्रं प्रति चैलमुदासीनं, बाधकं वा? इति । अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्रस्य साधकं, नास्ति वा तस्य बाधकमिति । किं वा-चारित्रस्य बाधकमेवेति । चारित्रं प्रति औदासीन्यं वा बाधकत्वं वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैलं स्त्रीणां चारित्रोपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मृत्पिंडादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है। उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है। यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्यों कि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्र के प्रति चैल उदासीन है? अथवा बाधक है? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है। यदि कहो कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र के प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये। अब जो कहा जाय कि चैल

વનુ કારણ હોતુ નથી, જેમ મૃત્પિંડાદિક ઘડાના અભાવનુ કારણુ હોતા નથી કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણુ ચારિત્રનુ ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનુ કારણુ હોતુ નથી જો "अन्यथा" આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામા આવે તો તે પણુ બરાબર નથી, કારણુ કે 'अन्यथा" પદથી બે પક્ષ રજુ થાય છે-શુ ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા બાધક છે?, જો ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ચારિત્રનુ સાધક પણુ થતુ નથી અને તેનુ બાધક પણુ હોતુ નથી તેથી એ પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહી

જો એમ કહો કે તે ચારિત્રનુ બાધક છે તો એમ કહેવુ તે પણુ બરાબર નથી, કારણુ કે જો તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણુ હોઇ શકતુ નથી અને બાધક પણ હોઇ શકતુ નથી તેથી પુરુષકૃત પરાભવથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, એમ માનવુ જોઇએ હવે જો એમ કહેવામા આવે કે ચૈલ પરિગ્રહરૂપ હોવાથી ચારિત્રના

यदि चारित्रोपकारित्वेन तदुपदेशस्तर्हि किं न पुरुषाणामपि तदुपदेशो गुरुभिः क्रियते । अथैता अबला इत्, यतो बलादपि पुरुषैः परिभुज्यन्ते इति चैलं विना तासां चारित्रभङ्गसंभवः, न तु पुरुषाणामिति न तेषां तदुपदेशः ।

एवं सति न चैलाच्चारित्राभावः, चैलस्य चारित्रोपकारित्वात् । तथाहि-यद् यस्योपकारि, न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि चोक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम्, तस्माच्चैलं न चारित्राभाव हेतुरिति ।

गुरुओंने उन्हें चारित्र में उपकारी जानकर वस्त्र के परिभोग का आदेश किया था और कोई रूप से जानकर वस्त्र के परिभोग करने का उपदेश दिया है ? । यदि यह कहा जाय कि गुरुओं ने वस्त्र पहिरने का उपदेश उन्हें इसलिये दिया है कि वह चारित्र का उपकारी है तो फिर उन्होंने वह उपदेश पुरुषों को क्यों नहीं दिया । यदि कहा जाय कि ये अबला हैं, यदि नग्न रहें तो पुरुष उनपर बलात्कार कर सकते हैं इसलिये चैल के विना चारित्रभंग होने की उनमें संभावना रहती है अतः गुरुओंने उन्हे चारित्र का उपकारी जानकर चैलपरिभोग की आज्ञा दी है । पुरुषों को नही दी । तो फिर इस प्रकार की मान्यता से यह बात तुम्हारे ही मुख से सिद्ध हो जाती है कि वस्त्र का उपभोग चारित्र का उपकारी है, इसके सद्भाव से चारित्र का अभाव सिद्ध नहीं होता है । "यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतुः, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम् तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतुः"

ભોગ કરે છે તો તે વિષે પણ અમે પૂછીએ છીએ કે ગુરુઓએ ચારિત્રમા ઉપકારી ગણીને તેમને વસ્ત્રના પરિભોગનો આદેશ આપ્યો કે કોઈ બીજા કારણે વસ્ત્રનો પરિભોગ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો છે ? જો એમ કહેવામા આવે કે ગુરુઓએ તેમને વસ્ત્ર પહેરવાનો ઉપદેશ એ કારણે આપ્યો છે કે તે ચારિત્ર માટે ઉપકારી છે, તો પછી તેમણે તે ઉપદેશ પુરૂષોને કેમ ન દીધો ? જો એમ કહેવામા આવે કે તેઓ અબળા છે, તેથી જો નગ્ન રહે તો પુરૂષો તેમના ઉપર બળાત્કાર કરી શકે છે તેથી ચૈલ વિના તેમના ચારિત્રભંગ થવાની સંભાવના રહે છે તેથી ગુરુઓએ તેમને ચારિત્રનો ઉપકારી ગણીને ચૈલપરિભોગની આજ્ઞા આપી છે પુરુષોને આપી નથી તો પછી આ પ્રકારની માન્યતાથી તમારે મુખે જ એ વાત સિદ્ધ થઈ જાય છે કે વસ્ત્રનો ઉપભોગ ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે, તેના સદ્ભાવથી ચારિત્રનો અભાવ સિદ્ધ થતો નથી "यद् यस्योपकारि न तत् तस्याभावहेतु, यथा घटस्य मृत्पिण्डादि, उपकारि च उक्तरीत्या चारित्रस्य चैलम्, तस्मान्न तत् चारित्राभावहेतु" જે જેનુ ઉપકારી હોય છે તે તેના અભા

अथ 'अन्यथा' इति पक्षस्तवसमतः?, नायमपि युक्तिसहः, यतः 'अन्यथा' इत्यनेन पक्षद्वयमिहोपस्थितं भवति । किं-चारित्रं प्रति चैलमुदासीनं, बाधकं वा? इति । अयमर्थः-उदासीनं नाम नास्ति चारित्रस्य साधकं, नास्ति वा तस्य बाधकमिति । किं वा-चारित्रस्य बाधकमेवेति । चारित्रं प्रति औदासीन्यं वा बाधकत्वं वा उभयमपि नात्र वर्तते । पुरुषकृताभिभवरक्षकतया चैलं स्त्रीणां चारित्रोपकारकमस्तीत्यनन्तरमेवोक्तत्वादिति ।

अतः जो जिसका उपकारी होता है वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है, जैसे मृत्पिंडादिक घटके अभाव का हेतु नहीं होता है । उक्त रीति से चैल भी चारित्र का उपकारी होता है अतः वह उसके अभाव का हेतु नहीं होता है । यदि "अन्यथा" यह पक्ष स्वीकार किया जाय तो यह भी ठीक नहीं है, क्यों कि "अन्यथा" इस पद से दो पक्ष उपस्थित होते हैं-क्या चारित्र के प्रति चैल उदासीन है? अथवा बाधक है? यदि उदासीन है तो उदासीन का तात्पर्य होता है कि वह न तो चारित्र का साधक होता है और न उसका बाधक ही होता है, अतः यह पक्ष मान्य नहीं है । यदि कहो कि वह चारित्र का बाधक है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि जब वह चारित्र के प्रति उपकारी है तो फिर न उदासीन ही हो सकता है, न बाधक ही हो सकता है अतः पुरुषकृत पराभव से रक्षा करनेवाला होने के कारण चैल चारित्र का उपकारी है, ऐसा ही मानना चाहिये । अब जो कहा जाय कि चैल

વનુ કારણ હોતુ નથી, જેમ મૃત્પિંડાદિક ઘડાના અભાવનુ કારણ હોતા નથી કહેલ રીત પ્રમાણે ચૈલ પણ ચારિત્રનુ ઉપકારી હોય છે તેથી તે તેના અભાવનુ કારણ હોતુ નથી જો "अन्यथा" આ પક્ષ સ્વીકાર કરવામા આવે તો તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે 'अन्यथा" પદથી બે પક્ષ રજુ થાય છે-શુ ચારિત્ર પ્રત્યે ચૈલ ઉદાસીન છે? અથવા બાધક છે?, જો ઉદાસીન હોય તો ઉદાસીનનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ચારિત્રનુ સાધક પણ થતુ નથી અને તેનુ બાધક પણ હોતુ નથી તેથી એ પક્ષ સ્વીકારી શકાય નહી

જો એમ કહો કે તે ચારિત્રનુ બાધક છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે જો તે ચારિત્રને માટે ઉપકારી છે તે પછી ઉદાસીન પણ હોઇ શકતુ નથી અને બાધક પણ હોઇ શકતુ નથી તેથી પુરુષકૃત પરાભવથી રક્ષા કરનાર હોવાને કારણે ચૈલ ચારિત્રને માટે ઉપકારી જ છે, એમ માનવુ જોઇએ હવે જો એમ કહેવામા આવે કે ચૈલ પરિગ્રહરૂપ હોવાથી ચારિત્રના

नापि चैलस्य परिग्रहरूपत्वेन चारित्राभावहेतुत्वं सभवति, यतो 'मुच्छा परिग्गहो वुत्तो' इत्यादिवचनेन 'मूर्छा परिग्रहः' इति दशवैकालिके षष्ठेऽध्ययने निर्णीतम्। मूर्छारहितो भरतश्चक्रवर्ती सान्तःपुरोऽप्यादर्शकगृहेऽवतिष्ठमानो निष्परिग्रहो गीयते। अन्यथा तस्य केवलोत्पत्तिर्न स्यात्। यदि च चैलस्य परिग्रहरूपत्वं स्यात्, तदा तथाविधरोगादिषु पुरुषाणामपि चैलसंभवे चारित्राभावेन मुक्त्यभावः स्यात्। उक्तञ्च—

'अर्शोभगन्दरादिषु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत'। इति।

किञ्च—यदि मूर्छाया अभावेऽपि वस्त्रससर्गमात्रं परिग्रहो भवेत् ततो जिनकल्पप्रतिपन्नस्य कस्यचित् साधोस्तुषारकणाकुलपक्ते प्रपतति शीते केनापि धर्मार्थिना

परिग्रहरूप होने से चारित्र के अभाव का हेतु है सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, क्यों कि परिग्रह का लक्षण मूर्च्छाभाव कहा गया है। यह दशवैकालिक के छठवें अध्ययन मे "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" इस वाक्य से भगवान् ने फरमाया है। आदर्शघर मे अन्त.पुरसहित भी बैठे हुए भरतचक्रवर्ती मूर्च्छाभावरहित होने के कारण ही परिग्रह-रहित माने गये हैं। यदि ऐसी बात नही होती तो उन्हें केवलज्ञान की उत्पत्ति नही हो सकती। यदि चैल को परिग्रहरूप माना जाय तो तथाविध रोगादिकों मे पुरुषों के भी चैल के सद्भाव मे चारित्राभाव होने की प्रसक्ति से मुक्ति के अभाव की प्रसक्ति माननी पडेगी। कहा भी है—

"अर्शोभगन्दरादिपु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्येत" इति।

और भी—मूर्च्छा के अभाव मे भी वस्त्र का मात्र ससर्ग यदि परिग्रह माना जाय तो ऐसी हालत मे किसी जिनकल्पी साधु के ऊपर तुषारपात

અભાવનુ કારણ છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે પરિગ્રહનુ લક્ષણ મૂર્ચ્છાભાવ કહેવાયુ છે આ દશવૈકાલિકના છઠ્ઠા અધ્યયનમા "मुच्छा परिग्गहो वुत्तो" આ વાકયથી ભગવાને ફરમાવ્યુ છે આદર્શઘરમા અત પુર સહિત બેઠેલ ભરત ચક્રવર્તી મૂર્ચ્છાભાવરહિત હોવાને કારણે જ પરિગ્રહરહિત મનાયા છે જો એમ ન હોત તો તેમને કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થઈ શકત નહી જો ચૈલને પરિગ્રહરૂપ માનવામા આવે તો તથાવિધ રોગાદિકોમા પુરુષોના ચૈલના સદ્ભાવમા ચારિત્રાભાવ હોવાના પ્રસગથી મુક્તિના અભાવનો પ્રસગ માનવો પડશે કહ્યુ પણ છે

"अशोभगन्दरादिपु गृहीतचीरो यतिर्न मुच्यते" ઈતિ

વળી મૂર્ચ્છાના અભાવમા પણ વસ્ત્રનો માત્ર સસર્ગ જો પરિગ્રહ મનાયતો એવી હાલતમા કોઈ જિનકલ્પી સાધુના ઉપર તુષારપાત પડતા કોઇ ધર્માત્માપુરુષ

शिरसि वस्त्रे प्रक्षिप्ते तस्य सपरिग्रहता भवेत् । न चैतदिष्ट, तस्मान्न वस्त्रससर्गमात्र परिग्रहः, किंतु मूर्च्छा । सा च स्त्रीणा वस्त्रादिषु न विद्यते, धर्मोपकरणमात्रतया तस्योपादानात् । न खलु ता वस्त्रमतरेणात्मान रक्षयितुमीशते, ततो दीर्घतरसयम परिपालनाय यतनया वस्त्र परिभुञ्जानास्ताः परिग्रहवत्यः कथ भवेयुः ? ।

किञ्च—चैलस्य परिग्रहरूपत्वे-"णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे -अभिन्ने परिग्गहित्तए" इत्येयरूपो निर्ग्रन्थ्या व्यपदेशश्चागमे न श्रूयेत । अतो न सचेलत्वेन चारित्रासभवः ।

पडने पर धर्मात्मापुरुषद्वारा डाला गया वस्त्र भी परिग्रहरूप माना जाना चाहिये, परन्तु वह ऐसा नही माना जाता है । इसलिये वस्त्र का केवल ससर्ग परिग्रहरूप नही माना जा सकता है, किन्तु मूर्च्छा ही परिग्रह है । जब परिग्रह का यह सुनिश्चित लक्षण मान्य हो जाता है तो यह बात माननी पडेगी कि वह मूर्च्छा वस्त्रादिको के विषय मे साध्वी स्त्रियों को नही होती है । केवल वे तो उसे धर्म का उपकरण जानकर ही धारण करती हैं । वस्त्रके विना वे अपना रक्षण भी नही कर सकती है, इसलिये दीर्घतरसयम पालने के लिये यतना से वस्त्र का परिभोग करती हुई वे परिग्रहवाली कैसे मानी जा सकती है ? । तथा-चेल के परिग्रहरूप मानने पर "णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गाहित्तए" इस प्रकार से जो निर्ग्रन्थियों का व्यपदेश आगम मे सुनने में वा देखने में आता है वह नहीं आना चाहिये और आया है, अतः इस शास्त्रीयव्यपदेश से ऐसा ही ज्ञात होता है कि सचैल होने से चारित्र

દ્વારા નાખેલુ વસ્ત્ર પણ પરિગ્રહરૂપ માનવુ જોઈએ પણ એમ મનાતુ નથી તેથી વસ્ત્રનો ફક્ત સસર્ગ જ પરિગ્રહરૂપ માની શકાતો નથી, પણ મૂર્છા જ પરિગ્રહ છે જ્યારે પરિગ્રહનુ આ ચોક્કસ લક્ષણ માન્ય થાય છે ત્યારે એ વાત સ્વીકારવી પડશે કે તે મૂર્છા વસ્ત્રાદિકોના વિષયમા સાધ્વી સ્ત્રીઓને થતી નથી તેઓ તો ફક્ત તેને ધર્મનુ ઉપકરણ માનીને જ ધારણ કરે છે વસ્ત્ર વિના તેઓ પોતાનુ રક્ષણ પણ કરી શકતી નથી, શીતકાળ આદિમા સ્વાધ્યાય પણ કરી શકતી નથી, તેથી દીર્ઘતર સયમ પાળવાને માટે યતનાપૂર્વક વસ્ત્રનો પરિભોગ કરતી એવી તેઓ પરિગ્રહવાળી કેવી રીતે માની શકાય ?

તથા-ચેલને પરિગ્રહરૂપ માનવાથી "णो कप्पइ णिग्गथीण पक्के तालपलवे अभिन्ने परिग्गहित्तए" આ પ્રકારનો નિર્ગ્રન્થિયોનો જે વ્યપદેશ આગમમા સાભળવાના અને જોવામા આવે છે તે ન આવવો જોઈએ, અને આવ્યો છે, તેથી આ શાસ્ત્રીય વ્યપદેશથી એવુ જ જાણવા મળે છે કે સચેલ હોવાથી

एवं च—" नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्, गृहस्थवत्" इत्यनुमानं निराकृतं धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चैलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्राभाव इत्यपि कथनं न युक्तम्। यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषेणैव प्रव्राजनं निषिध्येत् ' इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ ' इत्येवं वदेत्, न तु विशेषेण, यथोच्यते-—" गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ " इति।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जब वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि "स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है" वह खण्डित हो जाता है, क्यों कि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कि "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" अर्थात् "स्त्रीपना ही चारित्र का विरोधी है" सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें विना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं। शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ"-गर्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये। यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ" ऐसा कहते।

ચારિત્રનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમાં પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે "स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "ગૃહસ્થોની જેમ પરિગ્રહયુકત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી" એ યુક્તિનું ખંડન થઈ જાય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" એટલે કે સ્ત્રીપણું જ ચારિત્રનું વિરોધી છે" તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણાની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનું જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં શાસ્ત્રમાં તો ફક્ત એવું જ લખેલું મળે છે કે "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી જોઈએ જો સામાન્યત સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ"

स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति मत्वा स्त्रीषु चारित्रासभव इति वदसि चेत्? तदप्ययुक्तम्, इह सत्त्वं खलु व्रततपोधारणविषयकमेव वाच्यम्, अन्यविधस्य सत्त्वस्यानुपयोगित्वात्, तच्च दुर्धर्षशीलवतीषु स्त्रीषु अनल्प सभवति । तथाचोक्तम्-

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्याः ।
अपि देवमनुजमहिताः, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥ १ ॥

॥ इति स्त्रियो मन्दसत्त्वा भवन्तीति पक्षस्य निराकरणम् ॥३॥

इत्येव चारित्रा सभवेन रत्नत्रयाभाव इति तवपक्षो निराकृतो भवतीति ॥

परन्तु शास्त्रकारने ऐसा कहा नहीं, इससे स्पष्ट प्रतीत होता है कि स्त्रियों के लिये दीक्षा देनेका निषेध नहीं है। अतः स्त्रीत्व चारित्र का विरोधी नहीं है।

इसी प्रकार यदि ऐसा कहा जाय कि स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होती हैं अतः स्त्रियों मे चारित्र की असभवता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि यहा व्रत, तप धारण करने योग्य ही शक्ति का ग्रहण किया गया है, उसके सिवाय और शक्ति का नही, कारण कि अन्य शक्ति अनुपयोगी मानी गई है। जिसके द्वारा व्रत एव तपो को धारण एव उनका अनुष्ठान किया जाता है वह शक्ति दुर्धर्ष शील वाली स्त्रियों मे खूब होती है। जैसे कहा भी है—

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या, राजीमती चन्दना गणधराद्याः ।
अपि देवमनुजमहिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥१॥

એમ જ કહેત પણ શાસ્કારે તેમજ કહ્યુ નથી જેથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે સ્ત્રીઓને સામાન્યત દીક્ષાનો નિષેધ નથી એટલે કે સ્ત્રીત્વ એ ચારિત્રનુ વિરોધી નથી

એજ પ્રમાણે જો એમ કહેવામા આવે કે સ્ત્રીઓ મદ શક્તિવાળી હોય છે તેથી સ્ત્રીઓમા ચારિત્રની અસભવતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે અહી વ્રત, તપ કરવા લાયક શક્તિ એવો અર્થ ગ્રહણ કરાયેલ છે, તેના સિવાયની બીજી શક્તિનો નહી, કારણ કે બીજી શક્તિ અનુપયોગી મનાયેલ છે જેના દ્વારા વ્રત, અને તપ ધારણ કરાય છે અને તેમનુ અનુષ્ઠાન કરાય છે તે શક્તિ દુર્ધર્ષ શીલવાળી સ્ત્રીઓમા ખૂબ હોય છે, જેમકે કહ્યુ પણ છે—

"ब्राह्मी सुन्दर्यार्या राजीमती चन्दना गणधराद्या ।
अपि देव-मनुज-महिता, विख्याता शीलसत्त्वाभ्याम्" ॥१॥

एवं च—" नास्ति स्त्रीणां मोक्षः, परिग्रहवत्त्वात्, गृहस्थवत् " इत्यनुमानं निराकृतं धर्मोपकरणवस्त्रस्यापरिग्रहत्वेन प्रसाधितत्वादिति।

॥ इति चैलस्य चारित्राभावहेतुत्वनिराकरणम् ॥ १ ॥

स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीत्यङ्गीकृत्य स्त्रीषु चारित्रासमव इत्यपि कथनं न युक्तम्। यतो-यदि स्त्रीत्वस्य चारित्रविरोधः स्यात्, तदा तासामविशेषणेन प्रव्राजनं निषिध्येत् ' इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ ' इत्येव वदेत्, न तु विशेषेण, यथोच्यते-—" गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ " इति।

॥ इति स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधीति पक्षस्य निराकरणम् ॥ २ ॥

का अभाव नहीं होता है, अतः जब वस्त्र में परिग्रहरूपता नहीं आती है तब ऐसा बोलना कि "स्त्रीणां न मोक्षः परिग्रहवत्त्वात् गृहस्थवत्" "गृहस्थ की तरह परिग्रहयुक्त होने से स्त्रियों को मोक्ष नहीं होता है" वह खण्डित हो जाता है, क्यों कि वस्त्र धर्म का उपकरण है अतः वह परिग्रहरूप नहीं है।

इसी तरह ऐसा कि "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" अर्थात् "स्त्रीपना ही चारित्र का विरोधी है" सो ठीक नहीं है, कारण कि इस तरह यदि स्त्रीपने के साथ चारित्र का विरोध होता तो उन्हें विना किसी विशेषता के दीक्षा देना ही निषिद्ध होता, परन्तु ऐसा तो है नहीं। शास्त्र में तो केवल ऐसा ही लिखा मिलता है कि "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ"-गर्भिणी को बालवत्सा को अर्थात् छोटे बच्चे वाली को दीक्षा नहीं देनी चाहिये। यदि सामान्यतः स्त्रियों के लिये दीक्षा का निषेध करना होता तो "इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ" ऐसा कहते।

ચારિત્રનો અભાવ થતો નથી, તેથી જો વસ્ત્રમા પરિગ્રહરૂપતા આવતી નથી તો એવું બોલવું કે "स्त्रीणां न मोक्ष परिग्रह वत्वात् गृहस्थवत्" "ગૃહસ્થોની જેમ પરિગ્રહયુક્ત હોવાથી સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી" એ યુક્તિનુ ખંડન થઈ જાય છે, કારણ કે વસ્ત્ર ધર્મનું ઉપકરણ છે, તેથી તે પરિગ્રહરૂપ નથી

આ રીતે એમ કહેવું કે "स्त्रीत्वमेव चारित्रविरोधि" એટલે કે સ્ત્રીપણુ જ ચારિત્રનુ વિરોધી છે" તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીપણાની સાથે ચારિત્રનો વિરોધ હોત તો તેમને કોઈ પણ વિશેષતા વિના દીક્ષા આપવાનુ જ નિષિદ્ધ હોત, પણ એવું તો છે નહીં શાસ્ત્રમા તો ફક્ત એવુ જ લખેલુ મળે છે કે "गब्भिणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" સગર્ભાને તથા બાલવત્સાને એટલે કે નાના બાળકવાળીને દીક્ષા ન આપવી જોઈએ જો સામાન્યત સ્ત્રીઓને દીક્ષાનો નિષેધ કરવો હોત તો " इत्थीओ पव्वावेउ न कप्पइ"

तथाचोक्तम्—

"जानीते जिनवचन, श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशवलम्" इति।

नन्वस्तु नाम स्त्रीणामपि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रयम्, पर तु न तत् संभवमात्रेण मुक्तिपदप्रापक भवति, किं तु प्रकर्षप्राप्तम्, अन्यथा दीक्षानन्तरमेव सर्वेषामप्यविशेषेण मुक्तिपदप्राप्तिप्रसक्तिः, सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रयप्रकर्षश्च स्त्रीणा न सभवति, तथा च-प्रकर्षपर्यन्तस्य रत्नत्रयस्याभाव इति मत्वा स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तदयुक्तम्-स्त्रीषु हि रत्नत्रयासभवग्राहक प्रमाण नास्ति, देश-

---

अपकृष्ट-हीन हैं, सो यह कथन केवल एक प्रलापमात्र है। इस समय भी स्त्रिया सम्यग्दर्शनादिक त्रय का अभ्यास करती हुई देखने में आती हैं, जैसे कहा भी है—"जानीते जिनवचन श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशवलम्।"

प्रश्न—स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिकत्रिकके सद्भावमात्र से मुक्ति प्राप्ति सभवित नही होती है, अर्थात् सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक केवल सभवमात्र से उन्हें मुक्तिपद का प्रापक नही बनता है किन्तु प्रकर्ष प्राप्त ही सम्यग्दर्शनादिक का त्रिक मुक्तिपद की प्राप्ति का हेतु होता है। यदि ऐसा न माना जाय तो दीक्षा लेने के बाद ही सब को मुक्ति की प्राप्ति हो जानी चाहिये, परन्तु ऐसा होता नही है। इससे यही मानना पड़ता है कि सम्यग्दर्शनादित्रिक जब प्रकर्षावस्था को प्राप्त हो जाता है तभी मुक्ति की प्राप्ति जीव को होती है, यह इनका प्रकर्ष स्त्रियो मे नही है-पुरुषों में ही होता है, इससे सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट मानी गई हैं?।

છે આ સમયમા પણ સ્ત્રીઓ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભ્યાસ કરતી જોવામા આવે છે જેમ કે કહ્યુ પણ છે-जानीते जिनवचन श्रद्धत्ते चरति चार्यिकाऽशवलम्"

પ્રશ્ન—સ્ત્રીઓમા સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સદ્ભાવથી મુક્તિની પ્રાપ્તિ સભવિત હોતી નથી, એટલે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના સભવમાત્રથી જ તેમને મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થતી નથી પણ પ્રકર્ષપ્રાપ્ત જ સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય જ મુક્તિપદની પ્રાપ્તિનુ કારણ હોય છે જો એમ ન માનવામા આવે તો દીક્ષા લીધા પછી જ સર્વેને મુક્તિ પ્રાપ્ત થવી જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી તેથી એમ માનવુ પડે છે કે સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રય જ્યારે પ્રકર્ષાવસ્થાને પામે છે ત્યારે જ જીવને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે તેમનો આ પ્રકર્ષ સ્ત્રીઓમા હોતો નથી-પુરુષોમા જ હોય છે, તેથી સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા અપકૃષ્ટ-હીન મનાય છે

इत्थं च स्त्रीषु चारित्रस्य संभव इति निश्चिते सति ज्ञानदर्शनयोरपि संभवः सुतरां निश्चितो भवति, ज्ञानदर्शनपूर्वकत्वाच्चारित्रस्य। ज्ञानदर्शनाभ्यां विना चारित्रं न भवितुमर्हति। तथा चोक्तम्—

"पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" इति।

इत्येव 'स्त्रीषु ज्ञानदर्शनयोरभावः' इति पक्षोऽपि निराकृतो भवति। ततश्च सम्यग्दर्शनादीनां त्रयाणां सिद्धौ सत्यां 'रत्नत्रयाभावात् स्त्रियः पुरुषेभ्योपकृष्टा' इति प्रलापमात्रम्। दृश्यन्ते हि सम्प्रत्यपि ताः सम्यग्दर्शनादित्रितयमभ्यस्यन्ति।

अर्थात् इस श्लोक में कही हुई ब्राह्मी, सुन्दरी, राजीमती, चन्दनबाला आदि साध्वियां देव मनुष्यों से पूजित होकर शील और सत्त्व से विख्यात हैं। इस तरह "स्त्रिया मन्द शक्ति वाली होने से रत्नत्रय का अभाव स्त्रियों में है" ऐसा तुम्हारा पक्ष निराकृत हो गया है॥

इस तरह जब स्त्रियों में चारित्र की संभवता निश्चित हो जाती है तब ज्ञानदर्शन की भी संभवता सुतरां निश्चित हो जाती है। क्यों कि चारित्र, ज्ञान एवं दर्शनपूर्वक होता है, उनके विना चारित्र नहीं होता है। "पूर्वद्वयलाभः पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्धः" उत्तर के लाभ में चारित्र की प्राप्ति में-पूर्वद्वय का लाभ सिद्ध होता है, अर्थात् चारित्र के लाभ मे सम्यग्ज्ञान सम्यक्दर्शन का लाभ सिद्ध होता है, अतः स्त्रियों में ज्ञानदर्शन का अभाव है, ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, इसलिये ऐसा कहना कि सम्यग्दर्शनादिक रत्नत्रय का अभाव होने से स्त्रियां पुरुषों से

એટલે કે આ શ્લોકમાં કહેલ બ્રાહ્મી, સુન્દરી, રાજીમતિ, ચન્દનબાળા આદિ સાધ્વીઓ દેવ મનુષ્યો વડે પૂજાઈને શીલ અને સત્ત્વ વડે વિખ્યાત છે આ પ્રમાણે "સ્ત્રીઓ મંદ શકિતવાળી હોવાથી સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયનો અભાવ છે" એવા તમારા પક્ષનું ખંડન થઈ જાય છે

આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમાં ચારિત્રની સંભવતા નિશ્ચિત થઈ જાય છે તો જ્ઞાન દર્શનની પણ સંભવતા સારી રીતે નિશ્ચિત થઈ જાય છે કારણ કે ચારિત્ર જ્ઞાન અને દર્શન સહિત હોય છે તેમના વિના ચારિત્ર હોતું નથી "पूर्वद्वयलाभ पुनरुत्तरलाभे भवति सिद्ध" ઉત્તરના લાભમાં-ચારિત્રની પ્રાપ્તિમાં-પૂર્વદ્વયનો લાભ સિદ્ધ થાય છે, એટલે કે ચારિત્રના લાભ સાથે જ સમ્યક્દર્શનનો લાભ પ્રાપ્ત થાય છે તેથી "સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનદર્શનનો અભાવ છે" એવું કથન પણ બરાબર નથી તેથી એવું કહેવું કે "સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા અપકૃષ્ટ-હીન છે" એ કથન પણ ફક્ત એક

-रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीपु वर्तते इति समर्थितमेन । स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तु युक्तम्, तथाहि-रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तर मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थाया भवति, स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्वं रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञान कथ त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षनिरोधापत्तिस्तव मते प्रसज्येत । एव च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता ? या रत्नत्रय का विरोधी वहा स्त्रीपना है ?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती है तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों मे कहा है । रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है ।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नहीं है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे । ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था मे होता है, और यह चरम-समय भावी है । अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है ? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नहीं होता है । जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नहीं होता है । यदि

અથવા શુ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમનો પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી ? કે રત્નત્રયનુ વિરોધી ત્યા સ્ત્રીપણુ છે ? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનુ કારણ તેમને માટે બની જાય છે, એવુ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રીઓમા હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહી

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે, એ પણુ બરાબર નથી રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી ગુણુસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીગુણુસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થોને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો "સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે" એ કેવી રીતે જાણી શકાય છે ? કારણુ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષનો વિષય નથી જે દ્દશ્યમાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી જો

कालविप्रकृष्टेषु प्रत्यक्षस्याप्रवृत्तेः, तदप्रवृत्तौ च अनुमानस्याप्यसम्भवात् । नापि तासु रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवप्रतिपादकः कोऽप्यागमो विद्यते, प्रत्युत संभवप्रतिपादक एव स्थाने स्थानेऽस्ति, यथा-'इत्थीपुरिससिद्धा य' इति प्रस्तुतैव गाथा, ततो न तासां रत्नत्रयप्रकर्षासम्भवः । किंच-पृच्छय तावत्-स्त्रीषु उक्तरूपस्य रत्नत्रयस्याभावः किं कारणाभावेन, किं स्वभावत एव किं वा स्त्रीत्वस्य रत्नत्रयप्रकर्षविरोधित्वेन, तव सम्मतोऽस्तीति । तत्र न तावत् कारणाभावेन प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयाभावः, यतः

उत्तर—ऐसा भी कहना ठीक नहीं है क्यों कि ऐसा कोई प्रमाण नहीं है जो स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक त्रिक के प्रकर्ष की असंभवता सिद्ध कर सके। देशविप्रकृष्ट एव कालविप्रकृष्ट पदार्थों में प्रत्यक्षप्रमाण की अप्रवृत्ति होने से वह तो इस बात का समर्थक होता नहीं। इसी तरह प्रत्यक्ष की अप्रवृत्ति होनेके कारण अनुमान की भी वहां प्रवृत्ति नहीं होती है, अर्थात् अनुमान भी यह नहीं बतला सकता है कि स्त्रियों में सम्यग्दर्शनादिक के प्रकर्ष की असंभवता है। रहा आगम, सो वह भी तो यहीस्थान स्थान पर प्रकट करता है कि स्त्रियों में इनका प्रकर्ष हो सकता है "इत्थीपुरिससिद्धाय" यह गाथा ही इसके लिये प्रमाणभूत है। इसलिये रत्नत्रय के प्रकर्ष की असंभवता से जो स्त्रियों में पुरुषों की अपेक्षा हीनता बतलाई जाती है वह ठीक नहीं है।

और भी आप जो स्त्रियों मे रत्नत्रय के प्रकर्ष का अभाव प्रतिपादन करते हो सो क्यों करते हो? कहो, क्या उनमे उनके प्रकर्ष होने के कारणों का अभाव है? अथवा स्त्रियों का स्वभाव ही ऐसा है जो उनके

ઉત્તર—એમ કહેવું પણ બરાબર નથી એવું કોઈ પ્રમાણ નથી કે જે સ્ત્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શનાદિક રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા સિદ્ધ કરી શકે દેશવિપ્રકૃષ્ટ અને કાળવિપ્રકૃષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણની અપ્રવૃત્તિ હોવાથી તે તો આ વાતના સમર્થક થતા નથી એજ પ્રમાણે પ્રત્યક્ષની અપ્રવૃત્તિ હોવાને કારણે ત્યાં અનુમાનની પણ પ્રવૃત્તિ હોતી નથી, એટલે કે અનુમાન પણ એ બતાવી શકતું નથી કે સ્ત્રીઓમાં સમ્યગ્દર્શનાદિકના પ્રકર્ષની અસંભવતા છે બાકી રહ્યા આગમ, તો તે સ્થળે સ્થળે એજ પ્રગટ કરે છે કે સ્ત્રીઓમાં તેમનો પ્રકર્ષ હોઈ શકે છે "इत्थी पुरिस सिद्धाय" આ ગાથા જ તે માટે પ્રમાણભૂત છે તેથી રત્નત્રયના પ્રકર્ષની અસંભવતા વડે સ્ત્રીઓમાં પુરૂષો કરતા જે હીનતા દર્શાવાય છે તે બરાબર નથી
વળી—આપ સ્ત્રીઓમાં રત્નત્રયના પ્રકર્ષનો જે અભાવ સિદ્ધ કરો છો તે કેમ કરો છો? કહો કે શું તેમનામાં તેમનો પ્રકર્ષ હોવાના કારણોનો અભાવ છે?

–रत्नत्रयाभ्यास एव प्रकर्षपर्यन्तप्राप्तरत्नत्रयस्य प्राप्तिकारणमितिशास्त्रे प्ररूपितम्, रत्नत्रयाभ्यासः स्त्रीषु वर्तते इति समर्थितमेव । स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीत्यपि न वक्तु युक्तम्, तथाहि–रत्नत्रयप्रकर्षः स उच्यते, यतोऽनन्तर मुक्तिपदप्राप्तिः, स च रत्नत्रयप्रकर्षः खलु अयोगिनोऽवस्थाया भवति, स हि चरमसमयभावी । अयोगिनोऽवस्था च छद्मस्थानामप्रत्यक्षा, तर्हि स्त्रीत्व रत्नत्रयप्रकर्षस्य विरोधीति ज्ञान कथ त्वया प्राप्तम् । न हि अदृष्टेन सह विरोधो ज्ञातुं शक्यते । अदृष्टविरोधकल्पने तु पुरुषेष्वपि रत्नत्रयप्रकर्षविरोधापत्तिस्तव मते प्रसज्येत । एव च न रत्नत्रयाभावेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वम् ॥ १ ॥

प्रकर्ष को नहीं होने देता ? या रत्नत्रय का विरोधी वह स्त्रीपना है ?

प्रथम पक्ष तो इसलिये उचित नहीं माना जा सकता कि जब वे अभ्यास करती रहती है तो यही अभ्यास उनके प्रकर्ष की प्राप्ति का कारण उन्हें बन जाता है, ऐसा शास्त्रों मे कहा है । रत्नत्रय का अभ्यास स्त्रियों में वर्तता है इसमें तो विवाद ही नहीं है ।

स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है, यह भी ठीक नही है, रत्नत्रय का प्रकर्ष वही है कि जिसके अनन्तर मुक्तिपद की प्राप्ति हो जावे । ऐसा वह प्रकर्ष अयोगी अवस्था मे होता है, और यह चरम-समय भावी है । अयोगी की अवस्था छद्मस्थों के अप्रत्यक्ष होती है तब 'स्त्रीत्व रत्नत्रय के प्रकर्ष का विरोधी है' यह कैसे जाना जा सकता है ? क्यों कि वह परमप्रकर्ष प्रत्यक्ष का विषय नही होता है । जो दृष्ट नहीं है उसके साथ विरोधी की कल्पना करना ठीक नही होता है । यदि

અથવા શુ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જે તેમનો પ્રકર્ષ થવા દેતો નથી ? કે રત્નત્રયનુ વિરોધી ત્યા સ્ત્રીપણુ છે ? પહેલો પક્ષ તો એ કારણે જ ઉચિત માની ન શકાય કે જ્યારે તેઓ અભ્યાસ કરતી રહે છે તો એજ અભ્યાસ તેમના પ્રકર્ષની પ્રાપ્તિનુ કારણ તેમને માટે બની જાય છે, એવુ શાસ્ત્રોમા કહેલ છે રત્નત્રયનો અભ્યાસ સ્ત્રીઓમા હોય છે તે બાબતમા તો વિવાદ છે જ નહી

સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે, એ પણ બરાબર નથી રત્નત્રયનો પ્રકર્ષ એજ છે કે જેના પછી મુક્તિપદની પ્રાપ્તિ થઈ જાય એવો તે પ્રકર્ષ અયોગી ગુણસ્થાન અવસ્થામા હોય છે, અને તે ચરમસમયભાવી છે અયોગીગુણસ્થાન અવસ્થા છદ્મસ્થોને અપ્રત્યક્ષ હોય છે તો "સ્ત્રીત્વ રત્નત્રયના પ્રકર્ષનુ વિરોધી છે" એકેવી રીતે જાણી શકાય છે ? કારણ કે તે પરમ પ્રકર્ષ પ્રત્યક્ષનો વિષય નથી જે દૃશ્યમાન નથી તેની સાથે વિરોધીની કલ્પના કરવી તે બરાબર નથી જો

अथ विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्-शृणु, स्त्रीणां कथमिदं विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वं भवति ? किं तावत् अप्तममनरकपृथ्वीगमनत्वेन १, आहोस्विद् वादादिलब्धिरहितत्वेन २, किं वा अल्पश्रुतत्वेन ३, किं वा-अनुपस्थाप्यता-पाराञ्चिकता-शून्यत्वेन ४, इति ।

नन्वसप्तमनरकपृथिवीगमनत्वेन स्त्रीणा विशिष्टसामर्थ्याभावः, तथाहि-इह जगति सर्वोत्कृष्टपदप्राप्तिः सर्वोत्कृष्टेनाध्यवसायेन भवति नान्यथेति द्वयोरप्यावयो रागमप्रामाण्यबलात् सिद्ध सर्वोत्कृष्टदुःखस्थान, सर्वोत्कृष्टसुखस्थान च । तत्र

अदृष्ट प्रकर्ष के साथ विरोध मानते हो तो फिर पुरुषों के साथ भी इसका विरोध मान लेना चाहिये । इस तरह रत्नत्रय के अभाव से स्त्रियों में पुरुषो की अपेक्षा हीनता नहीं मानी जा सकती है ।

यदि कहो कि विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा अपकृष्ट हैं ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, सुनो-उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का असत्त्व है, यह किस कारण से आप कहते हैं ? क्या वे सप्तम नरक मे नहीं जाती हैं इसलिये ?, अथवा वादादि लब्धि से वे रहित हैं इसलिये ?, अथवा अल्पश्रुतज्ञान उन्हें होता है इसलिये ?, अथवा अनुपस्थाप्यता पाराञ्चित से शून्य होती है इसलिये ? ।

यदि कहो कि वे सप्तम पृथिवी मे नहीं जाती है इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, जगत में सर्वोत्कृष्ट-पद-प्राप्ति सर्वोत्कृष्ट अध्यवसाय से होती है, अन्य प्रकार से नही होती है । ऐसी मान्यता

અદૃશ્ય પ્રકર્ષની સાથે વિરોધ માનતા હો તો પછી પુરૂષોની સાથે પણ તેનો વિરોધ માની લેવો જોઈએ આ પ્રમાણે રત્નત્રયના અભાવે સ્ત્રીઓમા પુરુષો કરતા હીનતા માની શકાય નહી

જો એમ કહો કે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીઓ પણ પુરૂષો કરતા હીન છે તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી શા માટે ? સાભળો તેમનામા વિશિષ્ટ સામાર્થ્યનો અભાવ છે એમ આપ કયા કારણે કહો છો ? શુ તેઓ સાતમી નરકે નથી જતી માટે ?, અથવા વાદાદિલબ્ધિરહિત હોવાને કારણે ? અથવા તેમને અલ્પ શ્રુતજ્ઞાન થાય છે તે માટે ? અથવા અનુપસ્થ પ્યતા પારાગિત રહિત હોય છે તે કારણે ?

જો કહો કે તેઓ સપ્તમ પૃથ્વીમા જતી નથી તેથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે જગતમા સર્વોત્કૃષ્ટપદપ્રાપ્તિ સર્વોત્કૃષ્ટ અધ્યવસાયથી થાય છે બીજી રીતે થતી નથી એવી આપની તથા અમારી માન્યતા છે કારણ

सर्वोत्कृष्टदुःखस्थान सप्तमनरकपृथ्वी, अतः परं परमदुःखस्थानस्याभावात् । सर्वोत्कृष्ट सुखस्थान तु नि श्रेयसम् । तत्र स्त्रीणा सप्तमनरकपृथ्वीगमन श्रुते निषिद्धम्। निषेधस्य च कारणं तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः । ततः सप्तमनरकपृथिवीगमनवत्त्वाभावात् सम्मूर्छिमादिवत् स्त्रीणा सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः, इतिचेत् ,

तदयुक्तम्-यदि स्त्रीणा सप्तमनरकपृथिवीगमन प्रति सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावस्तदेतत् कथमवसीयते निःश्रेयस प्रत्यपि तासा सर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावः?, न हि यो भूमिकर्षणादिक कर्म कर्तुं न शक्नोति, स शास्त्राण्यप्यवगन्तु न शक्नोतीति प्रत्येतु शक्यं, प्रत्यक्षविरोधात् , नापि वा हस्ती सूचीमुत्थापयितु न शक्नोतीति वृक्षशाखामपि त्रोटयितु न शक्नोतीति मन्तव्य भवति प्रत्यक्षविरोधात्।

आपकी और हमारी है, क्यों कि इस विषय को बतलाने वाला आगम प्रमाण अपन दोनो को मान्य है । सर्वोत्कृष्ट दुःख का स्थान सप्तमनरक है क्यो कि इससे आगे और कोई दुख का स्थान नही है । तथा सर्वोत्कृष्ट सुख का स्थान मोक्ष है । शास्त्र बतलाता है कि स्त्रिया सप्तमनरक में नही जाती हैं, कारण कि सप्तमनरक मे जाने के योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का उनमे अभाव है। इसलिये सप्तमनरक मे जाने का अभाव होने से सम्मूर्च्छिम आदि की तरह स्त्रियों में सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव सिद्ध होता है ।

ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि यदि उनमे सप्तमनरक में जाने के योग्य सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्य परिणति का अभाव है तो यह कैसे आप जानते हे कि उनमे निःश्रेयस के प्रति सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप

છે એ વાત દર્શાવનાર આગમ પ્રમાણ આપણને બન્નેને માન્ય છે સર્વોત્કૃષ્ટ દુ ખનુ સ્થાન સાતમી નરક છે કારણ કે તેનાથી આગળ બીજુ કોઈ દુ ખનું સ્થાન નથી તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખનુ સ્થાન મોક્ષ છે શાસ્ત્રો બતાવે છે કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકે જતી નથી, કારણ કે સાતમી નરકે જવાને યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો તેમનામા અભાવ છે આ રીતે સાતમી નરકમા જવાનો અભાવ હોવાથી સમૂર્ચ્છિમ આદિની જેમ સ્ત્રીઓમા સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ સિદ્ધ થાય છે

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે જો તેમનામા સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય સર્વોત્કૃષ્ટ પરિણતિનો અભાવ છે તો આપ એમ કેવી રીતે જાણો છો કે તેમનામા નિ શ્રેયસ પ્રત્યે સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો પણ

अथ सम्मूर्च्छिमादिषु सर्वोत्कृष्टदुःखस्थाने सर्वोत्कृष्टसुखस्थाने चेत्युभयत्रापि तद्गमनयोग्यतथाविधसर्वोत्कृष्टमनोवीर्यपरिणत्यभावो दृष्टस्ततोऽत्रापि तादृशमनोवीर्यपरिणत्यभावो निश्चेतव्य इति चेत्, सम्मूर्च्छिमादिषु भवप्रत्ययत्वेन तादृशमनोवीर्यपरिणत्यभावः, न त्वत्र भवप्रतिबन्धो विद्यते, न खलु सप्तमपृथिवीगमनं निर्वाणगमनस्य कारणम्, नापि सप्तमपृथिवीगमनाविनाभावि निर्वाणगमनम्, चरमशरीरिणा सप्तमपृथिवीगमनमन्तरेणैव निर्वाणगमनदर्शनात् ।

परिणति का भी अभाव है। यह तो कोई बात नहीं है कि जो पुरुष भूमिकर्षणादिक कार्य करने में असमर्थ हों वे शास्त्रों के भी पढ़ने में अथवा जानने में समर्थ नहीं हों ? । क्यों कि इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है। जो हाथी एक सूची को नहीं उठा सकता है क्या वह वृक्ष की शाखाओं के तोडने में असमर्थ होता है ? नहीं होता है। यदि ऐसा माना जाय तो इसमें प्रत्यक्ष से विरोध आता है।

यदि कहा जाय कि सम्मूर्च्छिम आदिकोंमें सर्वोत्कृष्ट दुःख के स्थान में तथा सर्वोत्कृष्ट सुख के स्थान में जाने योग्य तथाविध सर्वोत्कृष्ट मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव देखा जाता है उसी तरह स्त्रियों में भी तादृशमनोवीर्यरूप परिणति का अभाव निश्चित होता है सो ऐसा कहना ठीक इसलिये नहीं बैठता है कि सम्मूर्च्छिम आदिकों मे जो तादृश मनोवीर्यरूप परिणति का अभाव है इसका कारण वहां भवप्रतिबंध है, यहां ऐसा कोई प्रतिबंध नहीं है। तथा सप्तम पृथिवी में गमन कोई निर्वाण-

અભાવ છે એવી તો કોઇ વાત નથી કે જે પુરુષો ભૂમિકર્ષણાદિક કાર્ય કરવાને અસમર્થ હોય તેઓ શાસ્ત્રો ભણવાના અથવા જાણવામા પણ અસમર્થ હોય? કારણ કે તેમા પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે જે હાથી એક સોયને ઉઠાવી ન શકતો હોય તે શુ વૃક્ષની શાખાઓને તોડવાને અસમર્થ હોય છે? હોતો નથી જો એમ માનવામા આવે તો એમા પ્રત્યક્ષથી વિરોધ આવે છે

જો એમ માની લઇએ કે સમૂર્ચ્છિમ આદિકોમા સર્વોત્કૃષ્ટ દુ ખના સ્થાનમા તથા સર્વોત્કૃષ્ટ સુખના સ્થાનમા જવાને યોગ્ય તથાવિધ સર્વોત્કૃષ્ટ મનોવીયરૂપ પરિણતિનો અભાવ જોવામા આવે છે એ જ પ્રમાણે સ્ત્રીઓમા પણ તાદૃશમનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ નિશ્ચિત થાય છે તો એમ કહેવુ તે એ કારણે બરાબર લાગતુ નથી કે સમૂર્ચ્છિમ આદિમા જે તાદૃશ મનોવીર્યરૂપ પરિણતિનો અભાવ છે તેનુ કારણ ત્યા પ્રતિબ ધ છે, અહી એવો કોઈ પ્રતિબ ધ નથી તથા સાતમી પૃથ્વીમા ગમન થવુ એ કોઈ નિર્વાણ ગમનના પ્રતિ કારણ તો છે

किञ्च—यदि असप्तमनरकपृथिवीगमनत्वेन स्त्रीषु विशिष्टसामर्थ्याभावः, अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति वदसि, तर्हि ब्रूहि स सप्तमनरकगमनाभावः किं यत्रैव जन्मनि स्त्रियो मुक्तिगामिन्यस्तत्रैव विवक्षितः?, किं वा सामान्येन ? ।

तत्राद्यपक्षाङ्गीकारे पुरुषाणामपि मुक्त्यभावप्रसङ्गः, तेषामपि हि यत्र जन्मनि मुक्तिगामिता, न तत्रैव सप्तमपृथिवीगमनमिति ।

अथ सामान्येन सप्तमनरकपृथिवीगमनाभाव इति विवक्षितः, अत्रायमाशयः– " छट्ठिं च इत्थियाओ, मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं " इत्यागमवचनात् पुरुषाणामेव सप्तमनरकपृथिवीगमनयोग्यकर्मोपार्जनसामर्थ्यं, न तु स्त्रीणाम् । एवं चाधोगतौ पुरुषतुल्यसामर्थ्याभावा दूर्ध्वगतावपि स्त्रीणां पुरुषतुल्यसामर्थ्याभाव इत्यनुमीयते ।

गमन के प्रति कारण तो है नहीं, और न निर्वाणगमन सप्तमपृथिवी गमन–अविनाभावी है, क्यों कि चरमशरीरी जो व्यक्ति हुआ करते हैं वे सप्तमपृथिवी गमन के बिना ही निर्वाण में जाते हुए देखे जाते हैं।

तथा यदि तुम्हारी यही बात मानली जावे कि स्त्रिया सप्तम नरक में नहीं जाती हैं इसलिये उनमें विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है और इसीलिये वे पुरुषों से हीन मानी गई हैं सो इस पर हमारा तुम से ऐसा पूछना है कि यह जो उनमे सप्तम नरक मे गमन का अभाव है सो वह क्या जिस भव में उन्हें मुक्ति प्राप्त होती है उसी भव की अपेक्षा से विवक्षित है ? या सामान्यरूप से विवक्षित है ?, यदि इसमें प्रथम पक्ष अगीकार किया जाय तो इस तरह पुरुषों को भी मुक्ति की प्राप्ति नहीं हो सकती है, क्यों कि जिस जन्म मे उन्हें मुक्ति जाना होता है उस जन्म में वे सप्तमनरक में नहीं जाते हैं ।

નહી, અને ન નિર્વાણગમન સપ્તમપૃથ્વીગમનઅવિનાભાવી છે, કારણ કે ચરમ શરીરી જે વ્યક્તિઓ હોય છે તેઓ સપ્તમપૃથ્વીગમન વિના જ મોક્ષે જતા જોવામા આવે છે

તથા તમારી આ વાત જો માની લઈએ કે સ્ત્રીઓ સાતમી નરકમા જતી નથી તેથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે અને તેથી જ તેઓને પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે તો એ બાબતમા અમારો આપને એ પ્રશ્ન છે કે આ જે તેમનામા સાતમી નરકે ગમનનો અભાવ છે તે શુ જે ભવમા તેમને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે એજ ભવની અપેક્ષાએ વિવક્ષિત છે? કે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત છે? જો તેમાનો પહેલો પક્ષ સ્વીકાર્ય ગણાય તો એ રીતે પુરુષોને પણ મુક્તિ મળી શકતી નથી, કારણ કે જે જન્મમા તેમને મોક્ષે જવાનુ થાય છે તે જન્મમા તેઓ સાતમી નરકમા જતા નથી

अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु ।

अधोगतौ येषामतुल्य सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति। तथा चोक्तम्—

सम्मुच्छिम-भुयग-खग,-चउप्पय-सप्पि-त्थि-जलचरेहिंतो ।
स नरेहिंतो सत्तसु, कमोवरज्जति नरएसु ॥ १ ॥

यदि कहो कि यह बात सामान्य से कही है कि स्त्रियों में सप्तम नरक में जाने का अभाव है, अर्थात् इसका आशय यह है कि-" छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं " छठवी नरक तक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एव मनुष्य सप्तम नरक तक जाते हैं, अतः सप्तम नरक में जाने के योग्य कर्मोंके उपार्जन करने की शक्ति पुरुषों में ही है स्त्रियों में नही है, इस प्रकार जब स्त्रियों में अधोगमन के लिये पुरुष-तुल्य सामर्थ्य का अभाव है तो ऊर्ध्वगमन में भी पुरुषतुल्य सामर्थ्य का अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमति होती है। इसीसे वे पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई हैं।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमे अधोगति मे जाने का सामर्थ्य नहीं है उनमें ऊर्ध्वगति में भी जाने का सामर्थ्य नहीं है। फिर कहा भी है—

" समुच्छिम१भुयग२, खग३-चउपय४सप्पि५त्थि६जलचरेहिंतो ।
सनरेहिंतो७ सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥ "

જો એમ કહો કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાનો અભાવ છે એટલે કે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે-" छठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं " છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોનુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમા પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઉર્ધ્વગતિમા જવાનુ પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યુ પણ છે-

" स मुच्छिम १-भुयग २-खग ३-चउप्पय ४-सप्पि ५-त्थि ६-जलचरेहिंतो ।
सनरेहिं तो, सत्तसु, कमोववज्ज ति नरएसु " ॥ १ ॥

छाया—सम्मूर्च्छिम—भुजग—खग—चतुष्पद—सर्प—स्त्री—जलचरेभ्यः।
सनरेभ्यः सप्तसु, क्रमश उपपद्यन्ते नरकेषु ॥ इति ॥

सम्मूर्च्छिम (१),–भुजग (२),–खग (३),–चतुष्पद (४),–सर्प (५),–स्त्री (६), –जलचर (७)–नराणामधोगतौ नास्ति तुल्यं सामर्थ्यम् , ऊर्ध्वगतौ तु तुल्यमेव सामर्थ्यम् । तदुक्तम्—

सन्नि–तिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जति परेसुवि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो ॥ २ ॥

छाया—सञ्ज्ञि–तिर्यग्भ्यः, सहस्रारान्तिकेषु देवेषु ।
उत्पद्यन्ते परेष्वपि, सर्वेष्वपि मनुष्येभ्यः ॥ २ ॥

तथा चोर्ध्वगतौ स्त्रीणा पुरुपतुल्यसामर्थ्यसद्भावान्न विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वम्। ततश्च पुरुपवत् स्त्रीणामप्यूर्ध्वगतियोग्यताऽस्त्येवेति ।

अर्थात् सम्मूर्च्छिम १, भुजग २, खग ३, चतुष्पद ४, सर्प ५, स्त्री ६, जलचर और मनुष्य ७। इनकी अधोगति प्राप्ति मे एक सी शक्ति नहीं है, फिर भी उर्ध्वगति प्राप्ति में एक सी शक्ति है। कहा भी है—

" सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसेहिंतो " ॥ २ ॥

अर्थात्–सञ्ज्ञितिर्यंच से निकल कर जीव सहस्रार नामके आठवे देवलोक तक जाता है। मनुष्यसे निकला हुआ जीव उससे आगे सब देवलोकों में जा सकता है। इसलिये ऊर्ध्वगतिमें स्त्रियों के पुरुषतुल्य सामर्थ्यका सद्भाव होनेसे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका असत्त्व नही है, अत' पुरुषकी तरह स्त्रियों मे ऊर्ध्वगमनकी योग्यता है ही।

એટલે કે (૧) સમૂર્ચ્છિમ, (૨) ભુજગ, (૩) ખગ, (૪) ચતુષ્પદ, (૫) સર્પ, (૬) સ્રી, (૭) જળચર અને મનુષ્ય, એમનામા અધોગતિ પ્રાપ્તિની એક સરખી શક્તિ નથી, તો પણ ઉર્ધ્વગતિની પ્રાપ્તિની એક સરખી શક્તિ છે કહ્યુ પણ છે–

" सन्नितिरिक्खेहिंतो, सहस्सारतिएसु देवेसु ।
उप्पज्जति परेसु वि, सव्वेसु वि माणुसे हिंतो ॥२॥

એટલે કે સજ્ઞિ તિર્યંચમાથી નીકળીને જીવ સહસ્રાર નામના આઠમા દેવલોક સુધી જાય છે મનુષ્યમાથી નીકળેલ જીવ તેનાથી આગળ બધા દેવલોકમા જઈ શકે છે, તેથી ઉર્ધ્વગતિમા સ્રીઓને પુરુષતુલ્ય સામર્થ્યનો સદ્ભાવ હોવાથી તેમનામા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નથી, તેથી પુરુષની જેમ સ્રીઓમા ઉર્ધ્વગમનની યોગ્યતા છે જ

अतस्ताः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत् ? शृणु ।

अधोगतौ येषामतुल्य सामर्थ्यं, तेषामूर्ध्वगतावपि सामर्थ्यमतुल्यमेव भवतीति नियमो नास्ति। तथा चोक्तम्—

समुच्छिम-भुयग-खग,-चउप्पय-सप्पि-त्थि-जलचरेहिंतो ।
स नरेहिंतो सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥

यदि कहो कि यह बात सामान्य से कही है कि स्त्रियों में सप्तम नरक में जाने का अभाव है, अर्थात इसका आशय यह है कि–"छट्ठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" छठवीं नरक तक स्त्रियां जाती हैं तथा मच्छ एव मनुष्य सप्तम नरक तक जाते हैं, अतः सप्तम नरक में जाने के योग्य कर्मोंके उपार्जन करने की शक्ति पुरुषों में ही है स्त्रियों में नहीं है, इस प्रकार जब स्त्रियों में अधोगमन के लिये पुरुष-तुल्य सामर्थ्य का अभाव है तो ऊर्ध्वगमन में भी पुरुषतुल्य सामर्थ्य का अभाव उनमें है, यह बात भी अनुमित होती है। इसीसे वे पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है।

ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है कि जिनमे अधोगति मे जाने का सामर्थ्य नहीं है उनमें ऊर्ध्वगति में भी जाने का सामर्थ्य नही है। फिर कहा भी है—

"समुच्छिम१भुयग२, खग३–चउपय४सप्पि५त्थि६जलचरेहिंतो ।
सनरेहिंतो७ सत्तसु, कमोववज्जति नरएसु ॥ १ ॥"

જો એમ કહો કે આ વાત સામાન્યરૂપે કહી છે કે સ્ત્રીઓમા સાતમી નરકે જવાનો અભાવ છે એટલે કે તેનો આશય આ પ્રમાણે છે–"छठिं च इत्थियाओ मच्छा मणुया य सत्तमिं पुढविं" છઠ્ઠી નરક સુધી સ્ત્રીઓ જાય છે, તથા મચ્છ અને માણસ સાતમી નરક સુધી જાય છે, તેથી સાતમી નરકમા જવાને યોગ્ય કર્મોનુ ઉપાર્જન કરવાની શક્તિ પુરુષોમા જ છે સ્ત્રીઓમા નથી આ પ્રમાણે જો સ્ત્રીઓમા અધોગમનને માટે પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ છે તો ઉર્ધ્વગમનમા પણ પુરુષ જેટલા સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા છે, એ વાતનુ પણ અનુમાન કરી શકાય છે, તેથી તેમને પુરુષો કરતા હીન ગણેલ છે

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે જેમનામા અધોગતિમા જવાનુ સામર્થ્ય ન હોય તેમનામા ઉર્ધ્વગતિમા જવાનુ પણ સામર્થ્ય ન હોય વળી કહ્યું પણ છે–

"स मुच्छिम १–भुयग २–खग ३–चउप्पय ४–सप्पि ५–त्थि ६–जलचरेहिंतो ।
सनरेहिं तो, सत्तसु, कमोववज्ज ति नरएसु" ॥ १ ॥

यत्र यत्राल्पश्रुतत्व, तत्र तत्र विशिष्टसामर्थ्याभाव इति नियमो नास्ति । समिति पञ्चकमात्रस्य गुप्तित्रयमात्रस्य च ज्ञानसद्भावेऽपि चारित्रप्रकर्षबलात् केवलोत्पत्तिर्भवत्येवेति प्रवचने प्रसिद्धम् । तथा चाल्पश्रुतत्वेऽपि विशिष्टसामर्थ्यं संभवतीति तदभावो नोपपद्यते ॥

सकता है कि जहा २ वादलब्धिमत्ता है वहीं २ विशिष्ट सामर्थ्य है, अतः जब ऐसा नियम नहीं बन सकता है तो फिर ऐसा कहना कि वादादिलब्धियोंसे रहित होनेके कारण स्त्रियोंमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, यह कैसे उचित माना जा सकता है ।

फिर भी वादादिलब्धिके अभावकी तरह यदि मोक्षका अभाव भी स्त्रियोंमें होता तो शास्त्रकार सिद्धान्तमें ऐसा ही कहते कि स्त्रियोंको मुक्तिकी प्राप्ति नहीं होती है । परन्तु ऐसा तो वे शास्त्रकार कहते नहीं हैं, अतः इससे यही जानना चाहिये कि स्त्रियोको निर्वाणकी प्राप्ति होती है ।

तथा-जहा २ अल्पश्रुत ज्ञान है वहा२ विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है, ऐसा भी कोई नियम नहीं है । समितिपञ्चक मात्र तथा गुप्तित्रय मात्रके ज्ञानके सद्भावमें भी चारित्रके प्रकर्षके बलसे केवलज्ञानकी उत्पत्ति हो जाती है, ऐसा प्रवचनमे सिद्ध है । इसलिये अल्पश्रुतज्ञान होने पर भी विशिष्ट सामर्थ्य स्त्रियोंमें संभवित हो सकता है, अतः उस विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव उनमे नहीं बनता है ।

વાદાદિલબ્ધિમત્તા છે ત્યા ત્યા વિશિષ્ટ સામર્થ્ય છે તેથી જો આવો નિયમ થઈ શકતો નથી તો પછી એવુ કહેવુ કે વાદાદિલબ્ધિયોથી રહિત હોવાને કારણે સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એ કેવી રીતે ઉચિત માની શકાય? વળી વાદાદિલબ્ધિના અભાવની જેમ જો સ્ત્રીઓમા મોક્ષનો અભાવ પણ હોત તો શાસ્ત્રકાર સિદ્ધાન્તમા એવુ જ કહેત કે 'સ્ત્રીઓને મોક્ષ મળતો નથી' પણ એવુ તો તે શાસ્ત્રકારો કહેતા નથી, તેથી એમ જ માનવુ જોઇએ કે સ્ત્રીઓને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે

તથા જ્યા જ્યા અલ્પશ્રુત જ્ઞાન છે ત્યા ત્યા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એવો પણ કોઇ નિયમ નથી પાચ સમિતિ માત્ર તથા ત્રણ ગુપ્તિ માત્રના જ્ઞાનના સદ્ભાવમા પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષના બળથી કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે, એવુ પ્રવચનમા સિદ્ધ થયેલ છે તેથી અલ્પશ્રુત જ્ઞાન હોવા છતા પણ સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્ય સભવિત હોઇ શકે છે, તેથી તે વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ તેમનામા હોઈ શકે નહી

अथ वादादिलब्धिरहितत्वेन विशिष्ट सामर्थ्याभावम् , स्त्रीणां हि वादलब्धौ विकुर्वणत्वादिलब्धौ पूर्वगतश्रुताधिगतौ न न सामर्थ्यमतिरस्तीत्य तस्तासा मोक्षगमनसामर्थ्यमपि न सम्भवति, इति चेन्न, वादादिलब्धिरहितस्यापि क्वचित् विशिष्टसामर्थ्यं दृश्यते, वादविकुर्वणत्वादिलब्धिविरहेऽपि विशिष्टपूर्वगतश्रुताभावेऽपि मनुष्यादीना निःश्रेयसपदप्राप्तिश्रवणात्। तथा–जिनकल्प–मनःपर्ययविरहेऽपि न सिद्धिविरहोऽस्ति। तथा च यत्र यत्र वादादिलब्धिमत्त्व तत्रैव विशिष्टसामर्थ्यमिति नियमो नास्ति, कथ तर्हि वादादिलब्धिरहितत्वेन विशिष्टसामर्थ्याभाव इति वक्तु प्रभवसीति। अपि च–वादादिलब्ध्यभाववद् यदि निःश्रेयसाभावोऽपि स्त्रीणामभविष्यत् ततस्तथैव शास्त्रे प्रत्यपादयिष्यत्, न च प्रतिपाद्यते, तस्मादुपपद्यते स्त्रीणा निर्वाणमिति।

यदि कहा जाय कि वादादिलब्धिरहित होनेसे उनमें विशिष्ट शक्ति का अभाव है। स्त्रियोंमें वादलब्धिका सामर्थ्य, वैक्रिय आदि लब्धिका सामर्थ्य, पूर्वगत श्रुताधिगमका सामर्थ्य नहीं होता है, इस लिये मोक्षगमन सामर्थ्य भी उनमें सभवित नहीं होता है। सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। कारण कि वादादिलब्धिरहितके भी विशिष्ट सामर्थ्य देखा जाता है। शास्त्रोंमें ऐसी कई कथाएँ आती हैं जो इस बातको बतलाती हैं कि वादलब्धि विकुर्वणत्व आदि लब्धिके अभावमें भी, विशिष्ट पूर्वगत श्रुतके अभावमें भी मनुष्य आदिकों को मोक्षपदकी प्राप्ति हुई है। तथा जिनकल्प एव मन पर्ययके अभावमें भी सिद्धिका अभाव नहीं होता है। इसलिये इस पूर्वोक्त कथनसे यह बात सिद्ध हो जाती है कि ऐसा नियम नहीं बन

જો એમ કહેવામા આવે કે વાદાદિલબ્ધિરહિત હોવાથી તેમનામા વિશિષ્ટ શકિતનો અભાવ છે, સ્ત્રીઓમા વાદલબ્ધિનુ સામર્થ્ય, વૈક્રિય આદિ લબ્ધિનુ સામર્થ્ય, અને પૂર્વગતશ્રુતાધિગમનુ સામર્થ્ય હોતુ નથી તેથી મોક્ષગમનનુ સામર્થ્ય તેમનામા સ ભવિત હોતુ નથી, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે વાદાદિલબ્ધિરહિતમા પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્ય જોવામા આવે છે શાસ્ત્રોમા એવી કેટલીએ કથાઓ આવે છે જે એ વાત દર્શાવે છે કે વાદલબ્ધિ, વિકુર્વણત્વ આદિ લબ્ધિના અભાવમા અને વિશિષ્ટ પૂર્વગતશ્રુતના અભાવમા પણ મનુષ્ય આદિને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થઈ છે તથા જિનકલ્પ અને મન પર્યવના અભાવમા પણ સિદ્ધિનો અભાવ હોતો નથી, તેથી આ પૂર્વોકત કથનથી એ વાત સાબીત થઈ જાય છે કે એવો નિયમ થઈ શ[illegible]

तथा च स्त्रीणा विशिष्टसामर्थ्याभावः गुरुतरप्रायश्चित्तानधिकारित्वादिति कथन न युक्तमिति ॥ २ ॥॥ इति स्त्रीणाविशिष्टसामर्थ्याभावनिराकरणम् ॥

अथ पुरुषानभिवन्द्यत्वेन स्त्रिय पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तदप्ययुक्तम्-यतः-तत् पुरुषानभिवन्द्यत्व किं सामान्येन किं वा गुणाधिकपुरुषापेक्षया विवक्षितम्?, यदि सामान्येन तदा सामान्यतः सर्वासु स्त्रीषु पुरुषानभिवन्द्यत्व नास्तीत्यतोऽसिद्धत्वदोषप्रसङ्गः। तीर्थंकरस्य जननी शक्रादयोऽपि प्रणमन्ति, अन्ये प्रणमन्तीति किं पुनर्वाच्यम्।

वह जिस प्रकार पुरुषों का उपकारक होता है उसी तरह स्त्रियों का भी उपकारक होता है, क्यों कि दोनो का वहा अधिकार है। रहा प्रायश्चित्त का विधान सो वह योग्यता की अपेक्षा रखता है। इसी अपेक्षा को लेकर उसका विधान हुआ है। अतः गुरुतर प्रायश्चित्त की अधिकारिणी नही होने से स्त्रियों मे विशिष्ट सामर्थ्य का अभाव है, यह कहना युक्ति युक्त नही है।

यदि कहो कि पुरुषो से ये अनभिवद्य है इसलिये ये उनसे अपकृष्ट हैं, सो ऐसा भी कथन उचित प्रतीत नही होता है। कारण कि यह अनभिवद्यता किस रूप से आप कहते हैं-क्या सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से या गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षासे यदि कहो कि यह अनभिवद्यता सामान्य पुरुषों की अपेक्षा से उनमें है सो ऐसा कहना उचित नही है, क्यों कि सामान्य पुरुष उन्हे वन्दन करते हैं। तीर्थंकर की माता को तो शक्रादिक भी नमस्कार करते हैं, फिर दूसरे व्यक्ति की तो बात ही क्या कहना।

જે રીતે પુરુષોને ઉપકારક થાય છે, એજ રીતે સ્ત્રીઓને પણ ઉપકારક થાય છે, કારણ કે બન્નેનો ત્યાં અધિકાર છે હવે રહ્યુ પ્રાયશ્ચિતનુ વિધાન તો તે યોગ્યતાની અપેક્ષા રાખે છે એ અપેક્ષાને લઈને જ તેનુ વિધાન થયુ છે તેથી ગુરુતર પ્રાયશ્ચિતની અધિકારિણી ન હોવાથી સ્ત્રીઓમા વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ છે, એમ કહેવુ તે યુક્તિયુક્ત નથી જો એમ કહો કે પુરૂષો વડે તેઓ અનભિવદ્ય છે તેથી તેઓ તેમના કરતા હીન છે, તો એવુ કથન પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ કયા રૂપે તેને અનભિવદ્યતા કહો છો? શુ સામાન્ય પુરૂષોની અપેક્ષાએ કે ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ? જો એમ કહેતા હો કે તે સામાન્ય પુરુષોની અપેક્ષાએ તે અનભિવદ્યતા તેમનામા છે તો એમ કહેવુ તે યોગ્ય નથી, કારણ કે સામાન્ય પુરુષો તેમને વદન કરે છે તીર્થંકરની માતાને તો શક્રાદિક પણ નમસ્કાર કરે છે, તો બીજી વ્યક્તિઓની

अनुपस्थाप्यता पाराञ्चिकता-शून्यत्वेन स्त्रीणां विशिष्टसामर्थ्यासत्त्वमितिचेत्-तदप्ययुक्तम्-यतस्तन्निषेधात् विशिष्टसामर्थ्याभावो न निश्चेतुं शक्यते। कथम्?, अधिकारिणा योग्यताऽपेक्षया शास्त्रे नानाप्रकारकप्रायश्चित्तोपदेश: श्रूयते। तत्र पुरुषा पेक्षयाऽपि योग्यतानुसारेण गुरुलघुप्रायश्चित्तोपदेश: कृत:। तत्र लघुप्रायश्चित्तवतां पुरुषाणामपि चारित्रप्रकर्षे केवलोत्पत्तिर्भवत्येव, गुरुप्रायश्चित्तवतामपि चारित्रप्रकर्षाभावे केवलोत्पत्तिर्न भवति। किञ्च-नानाविध तपसोविधानं शास्त्रे श्रूयते तच्च पुरुषाणामिव स्त्रीणामप्युपकारकं, तत्रोभयेषामधिकारात् प्रायश्चित्त विधान तु योग्यताऽपेक्षया कथितम्।

यदि कहो कि स्त्रियोंमें अनुपस्थाप्यता एव पाराञ्चित प्रायश्चितकी शून्यता है इससे उनमें विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव है सो यह भी कहना ठीक नहीं है, कारण कि इनके निषेध होनेसे भी विशिष्ट सामर्थ्यका अभाव-निश्चित नहीं हो सकता है, क्यों कि अधिकारियों को योग्यता की अपेक्षा से शास्त्रों में नाना प्रकार के प्रायश्चित्तों का उपदेश सुना जाता है। पुरुषों की अपेक्षा भी योग्यता के अनुसार गुरु एव लघु प्रायश्चित्तों का वहा उपदेश हुआ है। जिन्हें लघु प्रायश्चित्त देने की बात कही गई है ऐसे पुरुषों को भी चारित्र के प्रकर्ष में केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। तथा जिन्हे गुरु प्रायश्चित्त का अधिकारी बतलाया गया है उनके भी यदि चारित्र का प्रकर्ष नही है तो केवलज्ञान की उत्पत्ति नही होती है।

तथा-अनेक प्रकार के तपों का विधान शास्त्र मे सुना जाता है।

જો એમ કહો કે સ્ત્રીઓમા અનુપસ્થાપ્યતા અને પારાચિત પ્રાયશ્ચિત નો અભાવ છે તેથી તેમનામા સામર્થ્યનો અભાવ છે, તો એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી કારણ કે તેમનો નિષેધ હોવાથી પણ વિશિષ્ટ સામર્થ્યનો અભાવ નિશ્ચિત થઇ શકતો નથી, કારણ કે અધિકારીઓની યોગ્યતાની અપેક્ષાએ શાસ્ત્રોમા વિવિધ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિતોનો ઉપદેશ સાભળવામા આવે છે પુરુષોની અપેક્ષાએ પણ યોગ્યતા પ્રમાણે મોટા અને નાના પ્રાયશ્ચિત્તોનો તેમા ઉપદેશ અપાયો છે જેમને નાના પ્રાયશ્ચિત દેવાની વાત કહેલ છે એવા પુરૂષોને પણ ચારિત્રના પ્રકર્ષમા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે તથા જેમને મોટા પ્રાયશ્ચિત્તના અધિકારી બતાવ્યા છે તેમને પણ જો ચારિત્રનો પ્રકર્ષ હોતો નથી તો કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતુ નથી

તથા-શાસ્ત્રોમા અનેક પ્રકારના તપોનુ વિધાન સાભળવામા આવે છે તે

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्याः ऋद्धेः समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात् ।

आदि को कराते हैं, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नही जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है।

इसी तरह अहमर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका?। आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमे अभाव है नही, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमे नही है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थकरों को होती हैं वह गणधरों को नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી વાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઈ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો આધાર લઈને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થકરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया नदित्युच्यते-तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्तयनर्हा भवयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्-तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चन्द्ररुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष श्रवणात्।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षा अनाभवद्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वंदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्री होने से स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसंग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવંદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવે છે, તો એમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમાં પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવંદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વંદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહીં એમ માનવું પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામાં આવી છે, તો એ પણ કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામાં હીનતા માની લઈએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવું માનવું પડશે શિષ્યોને નહીં, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતાં પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्व न युज्यते, यद्येव स्यात् तर्हि कथय तावत, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्व मन्यसे, किं वा बाह्याम् ?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणा रत्नत्रयरूपाया आध्यात्मिक्याः ऋद्धेः समर्थितत्वात् । नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणा पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीना नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषा क्षत्रियादीना नास्तीत्येव तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमसङ्गात् ।

आदि को कराते है, शिष्य उन्हें नही कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नही जाती है कि गरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नही होती है । चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है ।

इसी तरह अल्पमर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नही जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं ? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका ? । आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमे अभाव है नही, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमे समर्थित की ही जा चुकी है । इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमे नही है अत वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थंकरों को होती हैं वह गणधरों को नही होती है, इसी तरह चक्रधरो की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી વાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરુદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો ? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઈ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો આધાર લઈને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થંકરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया नदित्युच्यते-तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्तयनर्हा भवेयुरिति । एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात् , इति ।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्-तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात् । न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष श्रवणात् ।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहां अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है । गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों को अपेक्षा अनाभवन्द्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा । इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वदते हे अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रियां पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई हे सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યાં અનભિવંદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવે છે, તો એમ કહેવું તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમા પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવંદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વંદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહી એમ માનવુ પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરૂષો કરતા હીન માનવામા આવી છે, તો એ પણ કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામા હીનતા માની લઈએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવુ માનવુ પડશે શિષ્યોને નહી, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતા પણ આચાર્ય જ તેમને સ્મારણા આદિ

अमहर्द्धिकत्वेनापि स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वं न युज्यते, यद्येवं स्यात् तर्हि कथय तावत्, आध्यात्मिकीमृद्धिमाश्रित्य तदमहर्द्धिकत्वं मन्यसे, किं वा बाह्याम्?, आद्यपक्षस्तत्र निराकृत एव स्त्रीणां रत्नत्रयरूपाया 'आध्यात्मिक्या' ऋद्धेः' समर्थितत्वात्। नापि बाह्यामृद्धिमाश्रित्यामहर्द्धिकत्वेन स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यमिति वाच्यम्, या महती तीर्थंकरादीनामृद्धिः सा गणधरादीनां नास्ति, चक्रधरादीनामपि या ऋद्धिः सा तदितरेषां क्षत्रियादीनां नास्तीत्येवं तेषामप्यमहर्द्धिकत्वेनापकृष्टत्वान्मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गात्।

आदि को कराते हैं, शिष्य उन्हें नहीं कराते हैं, परन्तु आगम में ऐसी बात तो सुनी नहीं जाती है कि गुरुओं को ही मुक्ति होती है, शिष्यों को नहीं होती है। चण्डरुद्र आदि आचार्य के शिष्यों को मुक्ति हुई सुनी गई है।

इसी तरह अल्पमर्द्धिक होनेसे भी स्त्रियां पुरुषोंसे हीन हैं, ऐसा कहना भी ठीक नहीं जचता कारण कि आप किस ऋद्धिका अभाव उनमें बतलाते हैं? आध्यात्मिक ऋद्धिका या बाह्य ऋद्धिका?। आध्यात्मिक ऋद्धिका तो उनमें अभाव है नहीं, क्यों कि रत्नत्रयरूप जो आध्यात्मिक ऋद्धि है वह उनमें समर्थित की ही जा चुकी है। इसी तरह बाह्य ऋद्धिको आश्रित करके जो यह कहा जाय कि बाह्य ऋद्धि उनमें नहीं है अतः वे अमहर्द्धिक होनेसे पुरुषोंकी अपेक्षा हीन हैं, और इसी लिये उनमें मुक्तिके कारण की विकलता है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि देखो जो बाह्यऋद्धि तीर्थंकरों को होती है वह गणधरों को नहीं होती है, इसी तरह चक्रधरों की जो ऋद्धि होती है वह

કરાવે છે, શિષ્યો તેમને કરાવતા નથી પણ આગમમા એવી બાત સાભળવામા આવતી નથી કે ગુરુઓને જ મોક્ષ મળે છે, શિષ્યોને મળતો નથી ચડરૂદ્ર આદિ આચાર્યના શિષ્યોને મોક્ષ મળ્યાનુ સાભળવામા આવ્યુ છે

એજ પ્રમાણે અમહર્દ્ધિક હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરૂષોથી હીન છે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત લાગતુ નથી, કારણ કે આપ તેમનામા કઈ ઋદ્ધિનો અભાવ બતાવો છો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો કે બાહ્ય-ઋદ્ધિનો? આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિનો તો તેમનામા અભાવ નથી, કારણુ કે રત્નત્રયરૂપ જે આધ્યાત્મિક ઋદ્ધિ છે તે તેમનામા હોવાનુ સિદ્ધ કરાઈ ગયુ છે એજ પ્રમાણે બાહ્યઋદ્ધિનો આધાર લઈને જો એમ કહેવામા આવે કે બાહ્યઋદ્ધિ તેમનામા નથી તેથી તેઓ અમહર્દ્ધિક હોવાથી પુરુષો કરતા હીન છે, અને તેથી જ તેમનામા મોક્ષના કારણની વિકલતા છે, તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે જે બાહ્યઋદ્ધિ તીર્થંકરોને હોય છે તે ગણધરોને હોતી નથી, એજ પ્રમાણે ચક્રવર્તિઓને જે ઋદ્ધિ

यदि गुणाधिकपुरुषापेक्षया तदित्युच्यते-तदा तीर्थंकरा अपि गणधरान् नाभिवन्दन्ते इति गणधरा अपि पुरुषानभिवन्द्यतया मुक्तयनर्हा भवेयुरिति। एवं गणधरा अपि स्वशिष्यान्नाभिवन्दन्ते, ततश्च तेषामपि न मोक्षः स्यात्, इति।

अथ स्मारणाद्यकर्तृत्वेन स्त्रियः पुरुषेभ्योऽपकृष्टा इति चेत्, तन्न युक्तम्-तथाहि-एवं सति गुरुशिष्ययोः सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रये समानेऽप्याचार्यस्यैव मुक्तिः स्यान्न तु शिष्यस्य, तस्य स्मारणाद्यकर्तृत्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वात्। न चागमे शिष्यस्य मोक्षश्रवणं नास्तीति वाच्यम्, चण्डरुद्राद्याचार्यशिष्याणामागमे मोक्ष श्रवणात्।

यदि कहो कि गुणों से जो अधिक होते हैं वे स्त्रियों को नमन नहीं करते हैं, उनकी अपेक्षा वहा अनभिवन्द्यता होने से वे उनकी अपेक्षा हीन मानी जाती हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है। गणधरों में भी गुणाधिक पुरुषों की अपेक्षा अनभिवन्द्यता आजाने से मुक्ति की प्राप्ति का अभाव मानना पडेगा। इसी तरह गणधर भी अपने शिष्यों को नहीं वदते हैं अतः उन शिष्यों को भी मोक्ष प्राप्ति नहीं होना मानना पडेगा।

यदि कहो कि स्मारणा आदि की अकर्त्ता होने से स्त्रिया पुरुषों की अपेक्षा हीन मानी गई है सो यह भी कोई युक्ति युक्त नहीं है, क्यों कि यदि इस तरह उनमें हीनता मानी जायगी तो गुरु को ही मुक्ति होगी, ऐसा मानने का प्रसग आवेगा, शिष्यों को नहीं, कारण कि उनके सम्यग्दर्शनादिरत्नत्रय समान होने पर भी आचार्य ही उन्हें स्मारणा

તો વાત જ શી કરવી ? જો એવી દલીલ કરો કે જેઓ અધિક ગુણોવાળા હોય છે તેઓ સ્ત્રીઓને નમન કરતા નથી, તેમની અપેક્ષાએ ત્યા અનભિવદ્યતા હોવાથી તેમને તે પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવે છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી કારણ કે એ રીતે તો તીર્થંકરો પણ ગણધરોને નમન કરતા નથી ગણધરોમા પણ ગુણાધિક પુરુષોની અપેક્ષાએ અનભિવદ્યતા આવી જવાથી મોક્ષ પામવાનો અભાવ માનવો પડે એજ પ્રમાણે ગણધરો પણ પોતાના શિષ્યોને વદન કરતા નથી તો તે શિષ્યોને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિ થઈ શકે નહી એમ માનવુ પડે વળી જો એવી દલીલ કરો કે સ્મારણા આદિની અકર્તા હોવાથી સ્ત્રીઓ પુરુષો કરતા હીન માનવામા આવી છે, તો એ પણ કોઈ રીતે ઉચિત નથી, કારણ કે જો એ રીતે એમનામા હીનતા માની લઈએ તો ગુરૂને જ મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, એવુ માનવુ પડશે શિષ્યોને નહી, કારણ કે તેમના સમ્યગ્દર્શનાદિરત્નત્રય સમાન હોવા છતા પણ આચાય જ તેમને સ્મારણા આદિ

ननु स्त्रीणां मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिर्नास्ति, अतः स्त्रीणां मुक्तिर्नभवतीति। यदि स्त्रीणां मुक्तिकारणावैकल्यमभविष्यत् तदा मुक्तिरप्युदपत्स्यत, तथा च-मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिरपि स्यात्, इति यदुक्तं, तत्र, यत्र यत्र मुक्तिस्थानादिप्रसिद्धिस्तत्रैव मुक्तिरितिचेत्तर्हि पुरुषाणामपि मुक्तिस्थानाद्यप्रसिद्धिः, 'इदं पुरुषाणामेव मोक्षस्थानम्', इति विशेष्य नोक्तं, किं तु 'भव्या मोक्षार्हा' इति प्रतिपादितम्, ततश्च त्वन्मते पुरुषाणामपि मोक्षो न स्यादिति।

दोनों ही समानरूप से मायादिक के प्रकर्षवाले देखे जाते हैं। आगम भी ऐसा ही कहता है कि चरमशरीरी नारदादिकों के भी मायादिक प्रकर्षता है। इसलिये पुरुषों से अपकृष्ट होने से स्त्रियो के मुक्ति के कारणों की विकलता नही सधती है, अर्थात् मुक्ति के कारणो का स्त्रियो में सद्भाव है।

यदि कहो कि स्त्रियों के मुक्तिस्थान आदि की प्रसिद्धि नही है इसलिये उसके अभाव से यही मालूम होता है कि उन्हें मोक्ष नहीं मिलता है। यदि स्त्रियों मे मुक्ति के कारणों की अविकलता होती तो उन्हें मुक्ति भी होती, और इस कारण से उनके मुक्ति के स्थानों की भी प्रसिद्धि होती, अत यह कुछ नही है, इससे साफ स्पष्ट मालूम होता है कि इन्हें मुक्ति प्राप्त नहीं होती है। सो ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि ऐसी कोई यह व्याप्ति तो है नहीं कि जिन२ के मुक्तिस्थानो की प्रसिद्धि है उन्हें ही मुक्ति प्राप्त हुई हो। ऐसा तो शास्त्रों मे विशेषरूप से कहा नहीं है कि यह पुरुषो का मोक्षस्थान है, किन्तु ऐसा ही

રૂપે માયાના પ્રકર્ષવાળા દેખાય છે આગમ પણ એવુ જ કહે છે કે ચરમશરીર નારદાદિકોમા પણ મયાદિકની પ્રકર્ષતા હોય છે તેથી પુરૂષો કરતા હીન હોવાથી સ્ત્રીઓના મોક્ષના કારણોના વિકલતા સિદ્ધ થતી નથી એટલે કે મોક્ષના કારણોનો સ્ત્રીઓમા સદ્ભાવ છે

વળી તમે એવી દલીલ કરો કે મુક્તિસ્થાન આદિની પ્રસિદ્ધિ નહી હોવાથી તેના અભાવે એજ જાણુવા મળે છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી જો સ્ત્રીઓમા મોક્ષના કારણોની અવિકલતા હોત તો તેમને મોક્ષ પણ હોઈ શકત, અને એ કારણથી તેમના મુક્તિના સ્થાનોની પણ પ્રસિદ્ધિ થાત, એવુ કઈ પણ ન હોવાથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે તેમને મોક્ષ મળતો નથી તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે એવી કોઈ આ વ્યાપ્તિ તો છે નહી કે જેમના જેમના મુક્તિસ્થાનોની પ્રસિદ્ધિ છે તેમને જ મોક્ષ મળ્યો હોય છે? એવુ તો શાસ્ત્રોમા વિશેષરૂપે કહેલ નથી કે આ પુરૂષોનુ મોક્ષ સ્થાન છે પણ એવુ જ

अथ गार्स्त्री पुरुषवर्गस्य महती समृद्धिस्तीर्थंकरत्वलक्षणा सा स्त्रीषु नास्तीत्यमहर्द्धिकमासां निरूप्यते, तदानीमप्यसिद्धता, स्त्रीणामपि परमपुण्यपात्रभूतानां कासाचित् तीर्थंकरत्वाविरोधात् तद्विरोधसाधकप्रमाणस्य कस्याप्यभावात् ।

यदपि मायादिप्रकर्षवत्त्वेन पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वमित्युच्यते, तदप्यसत्-स्त्रियः पुरुषा अपि तुल्यत्वेन मायादि प्रकर्षवन्त इति लोके दृश्यते, आगमेऽपि श्रूयते-चरमशरीरिणामपि नारदादीनां मायादिप्रकर्षवत्त्वम्, अतो न स्त्रीणां पुरुषेभ्योऽपकृष्टत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति ।

उनसे भिन्न अन्य क्षत्रियादिकों में नहीं होती है। इस लिये इनमें भी एक की अपेक्षा अमहर्द्धिकपना आनेसे अपकृष्टता आ जावेगी। इस तरह इनके भी मुक्तिकारणोंकी विकलता होनेका प्रसंग प्राप्त होगा।

यदि कहो कि पुरुषवर्ग की जो बडी भारी तीर्थंकरत्वरूप महाऋद्धि है वह उनमें नहीं है, इस अपेक्षा उनमें अमहर्द्धिकता पाई जाती है, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि कितनीक परम पुण्य की भाजन स्त्रियों को तो तीर्थंकरविभूति की भी प्राप्ति हुई है। इसकी प्राप्ति होने मे वहा कोई विरोध नहीं आता है, कारण उसके विरोध के साधक कोई भी प्रमाण नहीं है।

तथा जो ऐसा तुम कहते हो कि स्त्रियों मे मायादिक की प्रकर्षता है अतः इस प्रकर्षता वाली होने से वे पुरुषों की अपेक्षा हीन हैं, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि इस लोक मे स्त्री और पुरुष

હોય છે તે તેનાથી જુદા જ પ્રકારના બીજા ક્ષત્રિયાદિકોમા હોતી નથી, તેથી તેઓમા પણ એકના કરતા અમહર્દ્ધિકપણુ આવવાથી અપકૃષ્ટતા આવી જાય આ રીતે તેમને પણ મોક્ષપ્રાપ્તિના કારણોની વિકલતા હોવાનો પ્રસંગ મળશે

જો એવી દલીલ કરો કે પુરૂષવર્ગની જે ઘણી જ ભારે તીર્થંકરત્વરૂપ મહાઋદ્ધિ છે તે તેઓમા નથી, આ અપેક્ષાએ તેમનામા અમહર્દ્ધિકતા ગણાય છે તે એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે કેટલીક મહાપુણ્યશાળી સ્ત્રીઓને તો તીર્થંકરવિભૂતિની પણ પ્રાપ્તિ થઈ છે તેની પ્રાપ્તિ થવામા ત્યા કોઈ વિરોધ નડતો નથી, કારણ કે તેના વિરોધને સિદ્ધ કરનાર કોઈ પણ પ્રમાણ નથી

તથા તમે એવી જે દલીલ કરો છો કે સ્ત્રીઓમા માયાદિકની પ્રકર્ષતા છે તેથી એ પ્રકર્ષતાવાળી હોવાને કારણે તેઓ પુરૂષો કરતા હીન છે, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ લોકમા સ્ત્રી અને પુરૂષ બન્ને સમાન

आद्यपक्षस्तव समतश्चेत्, नासौ युक्त., स्त्रीष्वपि यथोक्तप्रतिलेखनादे सर्वथा दर्शनात्। यदि द्वितीयः पक्षस्तदा छद्मस्था पुरुषेष्वपिचारित्रादिपरिणामं प्रत्यक्षतया न पश्यन्तीति त्वन्मते पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यात्।

अथ सर्वसम्बन्धिन' प्रत्यक्षस्याभाव इति त्वत्समतश्चेत्, सोऽप्यसगत एव। तथाहि—असर्वज्ञजनेन सकलजनसम्बन्धि प्रत्यक्षात्मक ज्ञान क्वचिदपि भवितुमशक्यम्, तथा सति पुरुषस्यापि मोक्षो न स्यादिति।

अथानुमानस्याभावात् प्रमाणाभाव इत्युच्यते, तर्हि अनुमानाभावस्य पुरुषेष्वपि तुल्यत्वेन मुक्तिकारणवैकल्यप्रसङ्गः स्यात्।

यदि इसमे प्रथमपक्ष स्वीकार किया जाय तो यह युक्त नही है, क्यों कि स्त्रियो मे भी यथोक्त प्रतिलेखनादि सर्वथा देखे जाते है-वे भी प्रतिलेखनादिक करती हैं। यदि द्वितीय पक्ष माना जाय तो छद्मस्थ प्राणी पुरुषों में भी चारित्रादि परिणाम को प्रत्यक्षरूप से नही देख सकते है, अतः तुम्हारे मतमे पुरुषो को भी मुक्ति नहीं होनी चाहिये।

यदि कहो कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है सो एसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि असर्वज्ञ को ऐसा ज्ञान ही नही हो सकता है कि सर्वसबधी प्रत्यक्ष का अभाव है। ऐसा होने पर पुरुष को भी मोक्ष नही हो सकता है।

यदि कहो कि अनुमान का अभाव होने से प्रमाण का अभाव है सो अनुमान का अभाव पुरुषों में भी तुल्य है, इसलिये वहा भी मुक्ति कारणवैकल्य का प्रसग प्राप्त होगा।

જો તેમા પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીઓમા પણ યથોક્ત પ્રતિલેખનાદિ સર્વથા જોવામા આવે છે-તેઓ પણ પ્રતિલેખનાદિક કરે છે જો બીજો પક્ષ માનવામા આવે તો છદ્મસ્થપ્રાણી પુરુષોમા પણ ચારિત્રાદિ પરિણામને પ્રત્યક્ષરૂપે જોઈ શકતા નથી, તેથી તમારા મત પ્રમાણે પુરુષોને પણ મુક્તિ ન મળવી જોઈએ

જો એમ કહો કે સર્વસબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે અસર્વજ્ઞને એવુ જ્ઞાન જ હોઈ શકતુ નથી કે સર્વ-સબધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે એવુ હોય તો પુરુષોને પણ મોક્ષ મળી શકે નહી

જો એમ કહો કે અનુમાનનો અભાવ હોવાથી પ્રમાણનો અભાવ છે તો અનુમાનનો અભાવ પુરુષોમા પણ તુલ્ય છે તેથી ત્યા પણ મુક્તિકારણવૈકલ્યનો પ્રસગ ઉત્પન્ન થશે

अथ स्त्रीविषये मुक्तिसाधकप्रमाणाभावेन मुक्तिकारणावैकल्यरूपस्य हेतोरसिद्धत्वमिति चेत्, तर्हि तावत् ब्रूहि–मुक्तिसाधकप्रमाणाभाव इत्यत्र कस्य प्रमाणस्याभावस्त्वया विवक्षितः ?, किं प्रत्यक्षस्य, किं वाऽनुमानस्य, किं वा–आगमस्येति ?।

तत्र यदि प्रत्यक्षस्याभाव इति मन्यसे, तर्हि वद, किं स्वसम्बन्धिनः, किं वा सर्वसम्बन्धिनः ? यदि स्वसम्बन्धिनस्तदा किं बाह्य यथाविहितप्रतिलेखनादिरूपकारणावैकल्य तद्विषयस्य ?, किं वाऽऽन्तर चारित्रादिपरिणामरूप तद्विषयस्येति ?।

कहा है कि भव्य ही मोक्ष के योग्य होते हैं, अतः मुक्तिस्थान आदि की अप्रसिद्धि से जो स्त्रियों को मोक्ष न माना जावे तो तुम्हारे मत से पुरुषों को भी मोक्ष नहीं होना चाहिये।

अब यदि कहो कि स्त्री के विषय में मुक्तिसाधक प्रमाण का अभाव होने से मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूप हेतु की असिद्धि है, सो हम तुमसे यही पूछते हैं कि कहो कौन से प्रमाण का अभाव आप को विवक्षित है ? क्या प्रत्यक्ष का कि वा अनुमान का अथवा आगम का ?।

यदि कहो कि प्रत्यक्ष का अभाव है सो इस पर पुनः यह पूछा जाता है कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है अथवा सर्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है ?। यदि कहो कि स्वसंबंधी प्रत्यक्ष का अभाव है, तो इस पर भी यह प्रश्न होता है कि यथाविहित प्रतिलेखनादिरूप बाह्य कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्षका अभाव है ? अथवा अंतरचरित्र आदि परिणामरूप कारणकी अविकलताको देखनेवाले प्रत्यक्ष का अभाव है ?।

કહેલ છે કે ભવ્ય જ મોક્ષને માટે યોગ્ય હોય છે તેથી મુક્તિસ્થાન આદિની અપ્રસિદ્ધિથી જો સ્ત્રીઓને મોક્ષ માનવામા ન આવે તો તમારા મત પ્રમાણે તો પુરૂષોને પણ મોક્ષ મળવો ન જોઇએ

હવે જો તમે એમ કહેતા હો કે સ્ત્રીઓની બાબતમા મુક્તિસાધક પ્રમાણુનો અભાવ હોવાથી मुक्तिकारणाऽवैकल्यरूप હેતુની અસિદ્ધિ છે, તો અમારો આપને એ પ્રશ્ન છે કે કયા પ્રમાણોનો અભાવ આપને વિવક્ષિત છે ? શું પ્રત્યક્ષનો કે અનુમાનનો કે આગમનો ?

જો તમે પ્રત્યક્ષનો અભાવ કહેતા હો તો એ બાબતમા અમારે વળી એ પૂછવાનુ છે કે સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે અથવા સર્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, ? જો આપ એમ કહેતા હો કે સ્વસંબંધી પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે, તો એ વિષે પણ અમારો એ પ્રશ્ન છે કે યથવિહિત પ્રતિલેખનાદિરૂપ બાહ્ય કારણુની અવિકલતાને દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ? અથવા અંતર ચરિત્ર આદિ પરિણામરૂપ કારણુની અવિકલતા દેખનાર પ્રત્યક્ષનો અભાવ છે ?

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्व परिकल्पनीयम्, तद्धिलोकरूढितः, आगमपरिभाषातो वा भवेत्। तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्व न सभवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यः शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्या वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, यथा गवादिशब्दाना सास्नादिविशिष्टादय', स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति।

मे आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो-"इत्थीपुरिससिद्धाय" यह वाक्य स्वय आगम प्रमाण है। इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमे अर्थतः मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है।

यदि कहो कि यहा "स्त्री" शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह 'स्त्री शब्द अन्यार्थक है' यह बात आप क्या लोकरूढिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो? किससे कहते हो? सो कहो, यदि लोकरूढिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमे तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ मे जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक सबधद्वारा सकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, भिन्न अर्थको नहीं। "स्त्री" यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अत स्त्री रूप पदार्थ ही इस स्त्री-शब्दका वाच्य है। जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकबल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है। इस स्त्री

જુઓ-"इत्थीपुरिससिद्धा य" આ વાકય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્ત્રીઓમા અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

જો આપ એમ કહેતા હો કે અહીં "स्त्री" શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવુ કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે આ "સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે" એ વાત આપ શુ લોકરૂઢીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો? શાથી કહો છો તે બતાવો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે લોકોમા તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમા જે શબ્દ અન્વયવ્યતિરેક સબધદ્વારા સકેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, જુદો નહી "स्त्री" આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમા જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ "સ્ત્રી" શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ "गो" આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

अथ पुरुषेष्वेवानुमानप्रमाणमस्ति, तथाहि-यदुत्कर्षापकर्षाभ्यां यस्यापकर्षोत्कर्षौ, तस्यात्यन्तापकर्षे तदत्यन्तोत्कर्षवद् दृष्टम्, यथाऽभ्रपटलापगमे सूर्यप्रकाशः। तत्र रागाद्युत्कर्षापकर्षाभ्यामपकर्षोत्कर्षवच्च चारित्रादिकं भवति । रागादेरत्यन्तापकर्षः स्त्रीषु न भवतीत्यतस्तत्र नास्ति चारित्रोत्कर्ष इति चेत्, तन्न-पुरुषेष्वेव रागादेरत्यन्तापकर्षो भवति, न तु स्त्रीषु, इति नियमो नास्ति, प्रत्यक्षविरोधात्, दृश्यते हि स्त्रीष्वपि रागादेरत्यन्तापकर्षः ।

नाप्यागमप्रमाणस्याभाव इति वाच्यं, तस्येह 'इत्थीपुरिससिद्धाय' इत्यादिना प्रस्तुतस्यापि साक्षात् स्त्रीमोक्षाभिधायकत्वेनार्थतस्तत्कारणाऽऽवेशकस्य प्रसाधकत्वात् ।

यदि कहो कि पुरुषों में तो अनुमान प्रमाण है और वह इस प्रकार है-जिसके उत्कर्ष एव अपकर्ष में जिसका अपकर्ष और उत्कर्ष देखा जाता है वह उसके अत्यन्त अपकर्ष में अत्यन्त उत्कर्ष वाला होता है । जैसे-अभ्रपटल के अपगम होने पर सूर्य प्रकाश का उत्कर्ष होता देखा जाता है। इसी तरह रागादिकों के उत्कर्ष में चारित्रादिकों का अपकर्ष और उनके अपकर्ष में उनका उत्कर्ष होता है । अतः इस अनुमान से पुरुषों में ही रागादिकों के अपकर्षसे चारित्र आदि गुणोंका उत्कर्ष साबित होता है, स्त्रियोंमे नहीं, क्यों कि उनमें रागादिकोंका अत्यत अपकर्ष सभवित नहीं होताहै, सो ऐसा कहना भी ठीकनहीं, कारण कि ऐसा कोई नियम नहीं है जो पुरुषो मे ही रागादिकका अत्यन्त अपकर्ष हो, तथा स्त्रिोंमे न हो, क्यों कि ऐसा मानना प्रत्यक्षसे बाधित होता है । प्रत्यक्ष प्रमाण इस बातका समर्थक है कि रागादिकोंका अत्यन्त अपकर्ष स्त्रियोंमे भी होता है, इस

જો એમ કહો કે પુરુષોમા તો અનુમાન પ્રમાણુ છે અને તે આ પ્રકારે છે-જેના ઉત્કર્ષ અને અપકર્ષમા જેનો અપકર્ષ અને ઉત્કર્ષ જોવામા આવે છે તે તેના અત્યત અપકર્ષમા અત્યત ઉત્કર્ષવાળુ હોય છે જેમ-અભ્રપટલનો અપગમ થતા સૂર્યપ્રકાશનો ઉત્કર્ષ થતો નજરે પડે છે એજ પ્રમાણે રાગાદિકોના ઉત્કર્ષમા ચારિત્રાદિકોનો અપકર્ષ અને તેમના અપકર્ષમા તેમનો (ચારિત્રાદિનો) ઉત્કર્ષ થાય છે, તેથી આ અનુમાનથી પુરુષોમા જ રાગાદિકોના અપકર્ષથી ચારિત્ર આદિ ગુણોના ઉત્કર્ષ સાબિત થાય છે, સ્ત્રીઓમા નહી, કારણુ કે તેઓમા રાગાદિકોનો અત્યત અપકર્ષ સભવિત હોતો નથી, તો એમ કહેવુ તે પણુ ઉચિત નથી, કારણુ કે એવો કોઈ નિયમ નથી કે પુરુષોમા જ રાગાદિકનો અત્યત અપકર્ષ હોય, તથા સ્ત્રીઓમા ન હોય કારણુ કે એમ માનવુ તે પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ એ વાતનુ સમર્થક છે કે રાગાદિકોનો અત્યત અપકર્ષ સ્ત્રીઓમા પણુ હોય છે, એમા આગમના પ્રમાણુનો અભાવ પણુ નથી,

न चेह स्त्रीशब्दस्यान्यार्थकत्वं परिकल्पनीयम्, तद्धि लोकरूढितः, आगमपरिभाषातो वा भवेत्। तत्र लोकरूढितस्तावदन्यार्थकत्वं न संभवति, लोके हि यस्मिन्नर्थे यः शब्दोऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां वाचकत्वेन दृश्यते, स तस्यार्थः, यथा गवादिशब्दानां सास्नादिविशिष्टादयः, स्त्रीशब्दस्य लोकप्रसिद्धमर्थमन्तरेणान्यस्य न वाच्यत्वेन लोके शास्त्रे वा प्रतीतिरस्ति।

में आगम प्रमाणका भी अभाव नहीं है, देखो-"इत्थीपुरिससिद्धाय" यह वाक्य स्वयं आगम प्रमाण है। इससे साक्षात् स्त्रीके मोक्षकी सिद्धि होती है, क्यों कि यह वाक्य स्त्रियोंमे अर्थतः मोक्षके कारणोंकी अविकलताको सिद्ध करता है।

यदि कहो कि यहां "स्त्री" शब्द अन्यार्थक है सो ऐसा भी कथन ठीक नहीं है, कारण कि यह 'स्त्री शब्द अन्यार्थक है' यह बात आप क्या लोकरूढिसे या आगमकी परिभाषासे कहते हो? किससे कहते हो? सो कहो, यदि लोकरूढिसे कहते हो सो यह मान्यता आपकी ठीक नहीं है, कारण कि लोकमें तो यही माना जाता है कि जिस अर्थ मे जो शब्द अन्वय-व्यतिरेक संबंधद्वारा संकेतित होता है वह शब्द उसी अर्थ को कहता है, भिन्न अर्थको नहीं। "स्त्री" यह शब्द अन्वय-व्यतिरेक द्वारा स्त्रीरूप साध्य अर्थमें ही प्रयुक्त किया गया मिलता है, अतः स्त्रीरूप पदार्थ ही इस स्त्री-शब्दका वाच्य है। जैसे गो आदि शब्दोंका वाच्य सास्ना (गलकंबल) आदिसे विशिष्ट पदार्थ होता है। इस स्त्री

જુઓ-"इत्थीपुरिससिद्धा य" આ વાકય પોતે જ આગમપ્રમાણ છે, તેથી સાક્ષાત્ સ્ત્રીના મોક્ષની સિદ્ધિ થાય છે કારણ કે આ વાક્ય સ્ત્રીઓમાં અર્થત મોક્ષના કારણોની અવિકલતાને સિદ્ધ કરે છે

જો આપ એમ કહેતા હો કે અહીં "સ્ત્રી" શબ્દ અન્યાર્થક છે તો એવું કથન પણ બરાબર નથી કારણ કે આ "સ્ત્રી શબ્દ અન્યાર્થક છે" એ વાત આપ શું લોકરૂઢીથી કે આગમની પરિભાષાથી કહો છો? શાથી કહો છો તે બતાવો જો લોકરૂઢીથી કહેતા હો તો આપની એ માન્યતા બરાબર નથી, કારણ કે લોકોમાં તો એજ મનાય છે કે જે અર્થમાં જે શબ્દ અન્વયવ્યતિરેક સંબંધદ્વારા સંકેતિત હોય છે, તે શબ્દ એજ અર્થ દર્શાવે છે, જુદો નહી "સ્ત્રી" આ શબ્દ અન્વયવ્યતિરેકદ્વારા સ્ત્રીરૂપ સાધ્ય અર્થમાં જ વપરાયેલ મળે છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ પદાર્થ જ આ "સ્ત્રી" શબ્દનો વાચ્ય છે જેમ "ગો" આદિ શબ્દોનો વાચ્ય સાસ્ના (ગલકંબલ) આદિથી વિશિષ્ટ પદાર્થ છે આ

नाप्यागामपरिभाषातोऽन्यार्थत्व स्त्री-शब्दस्य संभवति, क्वचिदप्यागमे हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नास्तीति। यथा—व्याकरणे "वृद्धिरादैच्" ॥१, १, १।" इति वृद्धि-शब्दस्यादैचो। दृश्यते चागमेऽपि लोकरूढ एवार्थ स्त्रीशब्दः प्रयुक्तः। 'इत्थीओ जति छद्दिं' इत्यादौ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पना कर्तुं शक्येति वाच्यम्, बाधकं विना तदनुपपत्तेः। उक्तञ्च—परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः।
अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत' ॥ १ ॥

शब्दका लोक प्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है, यह बात न तो लोक में प्रसिद्ध है और न आगममें प्रसिद्ध है।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे 'स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है' ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है। जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ 'आत ऐच' (आ ऐ औ) होता है। इसी प्रकार आगममे भी लोकरूढ ही अर्थ में स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है। जैसे—"इत्थीओ जति छद्दिं' इत्यादिकी तरह।

यदि कहो कि हम यहा भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके विना नही बन सकती है। कहा भी है—

" परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत " ॥ १ ॥

"સ્ત્રી" શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ અર્થના સિવાય બીજો અર્થ છે, એ વાત લોકમા પ્રસિદ્ધ નથી, અને આગમમા પણ પ્રસિદ્ધ નથી

આ રીતે આગમની પરિભાષાથી "સ્ત્રી શબ્દ અન્ય અર્થ દર્શાવનાર છે" એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે કોઈ પણ આગમમા કયા ય પણ સ્ત્રી શબ્દનો બીજો અર્થ કહેલ નથી જે પ્રકારે વ્યાકરણમા વૃદ્ધિ શબ્દનો અર્થ आत् ऐच् (आ ऐ औ) થાય છે, એજ પ્રકારે આગમમા પણ લોકરૂઢ અર્થમા જ સ્ત્રી શબ્દ વપરાયો છે જેમકે-"इत्थीओ जति छद्दिं" ઈત્યાદિની જેમ

જો આપ એમ કહો કે અમે અહી પણ અન્ય અર્થની કલ્પના કરી લેશુ, તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી, કારણ કે આ વાત કોઇ પણ મુશ્કેલી વિના નિશ્ચિત થઈ શકે છે કહ્યુ પણ છે-

" परिभाषितो न शात्रे,-मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाण ततो न कुत " ॥१॥

ननु पुरुषाभिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीय' इति चेत्, शृणु, पुरुषाभिलापरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम्? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः? किं वा-स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात्?।

तात्पर्य यह कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमे वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता। रहा लोकरूढिपक्ष। उसमें भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता। क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो। जैसे-' गङ्गाया घोष ' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असभव है, इसी लिये वहा पर ' गङ्गा ' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है। इसी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नही है, इस लिये मुख्यार्थको छोड कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमे बाधा क्या? उन्हें मोक्ष क्यो नही मिलेगा? वस्तुत वे भी मोक्षके अधिकारवाली है।

यदि कहो कि पुरुषाभिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अत स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि ' स्त्री-शब्दका पुरु

તાત્પર્ય એ કે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમા 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ હોઈ શકે નહીં હવે રહ્યો લોકરૂઢ પક્ષ। તેમા પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ હોઈ શકે નહીં કારણ કે એવો અર્થ એજ સ્થળે થાય છે કે જ્યા મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય જેમકે-"ગગાયા ઘોષ" અહી ગ ગાનો મુખ્ય અર્થ પ્રવાહમા ઘોષની સ્થિતિ અસભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગ ગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' થાય છે એ પ્રકારે અહી સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમા કોઈ બાધા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહી તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા મુશ્કેલી શી? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

જો આપ એમ કહો કે પુરુષાભિલાપાત્મક ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દ આગમમા વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશુ તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષાભિલાષરૂપ

नाप्यागमपरिभाषातोऽन्यार्थत्व स्त्री-शब्दस्य समगति, क्वचिदप्यागम हि स्त्रीशब्दस्य परिभाषितोऽर्थो नास्तीति । यथा-व्याकरणे "वृद्धिरादैच्" ।१, १, १।" इति वृद्धि-शब्दस्यार्थो । दृश्यते चागमेऽपि लोकरूढ एवार्थे स्त्रीशब्द. प्रयुक्तः । 'इत्थीओ जंति छड्ढिं' इत्यादौ ।

न च तत्राप्यर्थान्तरकल्पना कर्तुं शक्येति वाच्यम्, बाधकं विना तदनुपपत्तेः।

उक्तश्च—परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगतः ।
अस्ति च न तत्र बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुत. ॥ १ ॥

शब्दका लोक प्रसिद्ध अर्थके सिवाय अन्य अर्थ है, यह बात न तो लोक में प्रसिद्ध है और न आगममें प्रसिद्ध है ।

इसी तरह आगमकी परिभाषासे 'स्त्री शब्द अन्य अर्थका वाचक है' ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि किसी भी आगममें कहीं पर भी स्त्री शब्दका अन्य अर्थ कथित नहीं हुआ है। जिस प्रकार व्याकरणमें वृद्धि शब्दका अर्थ 'आत ऐच्' (आ ऐ औ) होता है । इसी प्रकार आगममें भी लोकरूढ ही अर्थ मे स्त्री-शब्द प्रयुक्त हुआ है । जैसे— " इत्थीओ जंति छड्ढिं' इत्यादिकी तरह ।

यदि कहो कि हम यहा भी अन्य अर्थकी कल्पना कर लेंगे, सो ऐसा कहना भी उचित नहीं है, कारण कि यह बात बाधकके विना नहीं बन सकती है । कहा भी है—

" परिभाषितो न शास्त्रे, मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत. ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्री-निर्वाण ततो न कुतः " ॥ १ ॥

"स्त्री" शब्दनो लोकप्रसिद्ध अर्थना सिवाय बीजो अर्थ छे, ए वात लोकमा प्रसिद्ध नथी, अने आगममा पण प्रसिद्ध नथी

आ रीते आगमनी परिभाषाथी "स्त्री शब्द अन्य अर्थ दर्शावनार छे" एम कहेवु ते उचित नथी, कारण के कोई पण आगममा कया य पण स्त्री शब्दनो बीजो अर्थ कहेल नथी जे प्रकारे व्याकरणमा वृद्धि शब्दनो अर्थ आत् ऐच् (आ ऐ औ) थाय छे, एज प्रकारे आगममा पण लोकरूढ अर्थमा ज स्त्री शब्द वपरायो छे जेमके-"इत्थीओ जंति छड्ढि" ईत्यादिनी जेम

जो आप एम कहो के अमे अहीं पण अन्य अर्थनी कल्पना करी लेशु, तो एम कहेवु ते पण उचित नथी, कारण के आ वात कोइ पण मुश्केली विना निश्चित थई शके छे कह्यु पण छे–

" परिभाषितो न शास्त्रे,-मनुजी-शब्दोऽथ लौकिकोऽधिगत ।
अस्ति च तत्र न बाधा, स्त्रीनिर्वाण ततो न कुत " ॥१॥

ननु पुरुषाभिलापात्मनि वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्तो दृश्यते, इति शास्त्रेऽर्थान्तरदर्शनादन्योऽर्थस्तत्र कल्पनीयः इति चेत्, शृणु, पुरुषाभिलापरूपो वेदः स्त्री-शब्दस्यार्थ इति त्वया कथं निश्चितम् ? किं 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रादेव सोऽर्थो निश्चितः ? किं वा-स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् ? ।

तात्पर्य यह कि-मनुजी-शब्द अर्थात् स्त्री-शब्द पारिभाषिक नहीं है, अतः व्याकरणमे वृद्धि शब्दके समान स्त्री-शब्दका कोई आगम-परिभाषित अर्थ नहीं हो सकता । रहा लोकरूढिपक्ष ! उसमे भी स्त्री शब्दका लोकप्रसिद्ध 'स्त्री' अर्थसे भिन्न अर्थ नहीं हो सकता । क्यों कि ऐसा अर्थ उसी स्थलमें होता है जहा कि मुख्य अर्थ बाधित होता हो । जैसे-'गङ्गायां घोष' यहा पर गङ्गाके मुख्य अर्थ प्रवाहमें घोषकी स्थिति असंभव है, इसी लिये वहा पर 'गङ्गा' शब्दका अर्थ लक्षणासे तीर होता है । इसी प्रकार यहा पर स्त्री-शब्दके मुख्यार्थ में कोई बाधा नहीं है, इस लिये मुख्यार्थको छोड कर गौण अर्थ नहीं लिया जा सकता, तब स्त्रियोंको मोक्ष प्राप्तिमे बाधा क्या ? उन्हें मोक्ष क्यो नहीं मिलेगा ? वस्तुत. वे भी मोक्षके अधिकारवाली हैं ।

यदि कहो कि पुरुषाभिलापात्मक भाववेदमें स्त्री शब्द आगममे प्रयुक्त हुआ है अत स्त्री-शब्दका यह भाववेदरूप स्त्री-अर्थ हम मान लेंगे, सो ऐसा कहना भी ठीक नहीं है, कारण कि 'स्त्री-शब्दका पुरु

તાત્પર્ય એ કે મનુજી શબ્દ એટલે કે સ્ત્રી-શબ્દ પારિભાષિક નથી તેથી વ્યાકરણમા 'વૃદ્ધિ' શબ્દના જેવો 'સ્ત્રી' શબ્દનો કોઈ આગમપરિભાષિત અર્થ હોઈ શકે નહી હવે રહ્યો લોકરૂઢ પક્ષ ! તેમા પણ 'સ્ત્રી' શબ્દનો લોકપ્રસિદ્ધ "સ્ત્રી" અર્થથી ભિન્ન અર્થ હોઈ શકે નહી કારણ કે એવો અર્થ એજ સ્થળે થાય છે કે જ્યા મુખ્ય અર્થ બાધિત થતો હોય જેમકે-"ગગાયા ઘોષ" અહી ગગાનો મુખ્ય અથ પ્રવાહમા ઘોષની સ્થિતિ અસભવિત છે, તેથી તે સ્થાને "ગગા" શબ્દનો અર્થ લક્ષણાથી 'તીર' થાય છે એ પ્રકારે અહી સ્ત્રી શબ્દના મુખ્યાર્થમા કોઈ બાધા નથી, તેથી મુખ્યાર્થને જતો કરીને ગૌણ અર્થ લઈ શકાય નહી તો સ્ત્રીઓને મોક્ષ પ્રાપ્તિમા મુશ્કેલી શી ? તેમને શા માટે મોક્ષ ન મળે ? ખરી રીતે તો તેઓ પણ મોક્ષની અધિકારી છે

જો આપ એમ કહો કે પુરુષાભિલાપાત્મક ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દ આગમમા વપરાયો છે તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો આ ભાવવેદરૂપ સ્ત્રી-અર્થ અમે માની લઈશુ તો એમ કહેવુ તે પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે "સ્ત્રી-શબ્દનો પુરુષાભિલાષરૂપ

न तावत् 'स्त्रीवेदः' इति शब्दश्रवणमात्रात् सोऽर्थो निश्चेतुं शक्यते, यत्र स्त्री चासौ वेदश्च स्त्रीवेद इति समानाधिकरणसमासो भवेत् तदा स्त्रीशब्दस्यार्थान्तरे वृत्तिर्भवेत्। स च समानाधिकरणसमासः किं बाधकाभावेन कल्पनीयः? किं वा समासान्तराऽसंभवेन?।

न तावद् बाधकाभावेन समानाधिकरणसमासः कल्पनीय इति वक्तुं युक्तम्, तत्र हि स्त्रीशब्दस्य पुरुषाभिलाषात्मको भाव एवार्थो भवेत्, तत् किं स एव साक्षादर्थः?, किं वा तदुपलक्षितं शरीरम्?।

षाभिलापरूप भाववेद' यह अर्थ है, यह बात आप कैसे निश्चित करते हैं? क्या 'स्त्रीवेद' इस शब्दके श्रवणमात्रसे ही, अथवा स्त्रीत्वके पल्यशतपृथक्त्वपर्यन्त अवस्थाके अभिधानसे?।

यदि प्रथमपक्ष अंगीकार करो सो ठीक नहीं है, कारण कि "स्त्रीवेद" इस शब्दके श्रवणमात्रसे भाववेदरूप स्त्री-अर्थ निश्चित नहीं होता है। हां यदि "स्त्री चासौ वेदः-स्त्रीवेदः" ऐसा समानाधिकरण समास होता तो स्त्री-शब्दकी अन्य अर्थमें वृत्ति हो सकती। यहां ऐसा समानाधिकरण समास बाधकाभावसे कल्पनीय हुआ है या अन्य समासके यहां अभावसे हुआ है। यदि कहो कि बाधकके अभावसे समानाधिकरण समास कल्पनीय हुआ है सो इस समासमें स्त्री शब्दका अर्थ पुरुषाभिलाषरूप भाववेद ही होगा सो यही अर्थ क्या इसका साक्षात् अर्थ होगा या इससे उपलक्षित 'शरीर' उसका अर्थ होगा। यदि कहो कि पुरुषा

ભાવવેદ" એ અર્થ છે, એ વાત આપ કેવી રીતે નક્કી કરો છો? શું "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી જ અથવા સ્ત્રીત્વના પલ્યશતપૃથકૃત્વપર્યન્ત અવસ્થાનના અભિધાનથી?

જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારો તો તે ઉચિત નથી, કારણ કે "સ્ત્રીવેદ" આ શબ્દના શ્રવણમાત્રથી ભાવવેદરૂપ 'સ્ત્રી' અર્થ નક્કી થતો નથી હા, જો "સ્ત્રી ચાસૌ વેદ-સ્ત્રીવેદ" એવો સમાનાધિકરણ સમાસ હોત તો સ્ત્રી-શબ્દની બીજા અર્થમા વૃત્તિ હોઇ શકત અહીં એવો સમાનાધિકરણ સમાસ બાધકના અભાવથી કલ્પનીય થયો છે કે અન્ય સમાસના અહીં અભાવથી થયો છે? જો એમ કહો કે બાધકના અભાવથી સમાનાધિકરણ સમાસ કલ્પનીય થયો છે તો આ સમાસમા સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ પુરુષાભિલાષરૂપ ભાવ વેદ જ હશે, તો એજ અર્થ શું તેનો સાક્ષાત્ અર્થ થશે કે તેના વડે ઉપલક્ષિત શરીર તેનો અર્થ

यदि पुरुषाभिलापरूपो भाव एव साक्षादर्थ इति मन्यसे, तदा ब्रूहि-किं तदैव तद्भावस्तव समतः, किं भूतपूर्वगत्या वा ?, तत्र यदि तदैव स पुरुषाभिलापात्मको भावः, स्त्रीशब्दार्थस्तदा भवदभिमत पुरुष निर्वाणावस्थायामपि वेदसभवः स्यात् । न चेतदागमप्रसिद्धमिति तादृशार्थस्वीकारे आगमविरोधः ।

यदि भूतपूर्वगत्या पुरुषाभिलापरूपो भावः स्त्रीशब्दार्थः, इति समतस्तर्हि देवादीनामपि निर्वाणप्राप्तिसभवः स्यात् । तथा च-"सुरणारएसु चत्तारि होंति" सुरनारकेषु चत्वारि भवन्ति 'गुणस्थानानि' इत्याद्यागमविरोधः, तेष्वपि भूतपूर्वगत्या चतुर्दशगुणस्थानसभवात् ।

भिलापरूप भाव ही साक्षात् स्त्री शब्दका अर्थ होगा तो हम पूछते हैं कि क्या उसी समय यह भाव तुम्हें समत है या भूतपूर्वगतिसे यह भाव तुम्हें समत है । यदि कहो स्त्री-शब्दका अर्थ उसी समय-उस पर्यायमें ही पुरुषाभिलापरूप भाववेद है, ऐसा हमे समत है, सो ऐसी अवस्थामें आपके अभिमत पुरुषनिर्वाणमे भी वेदका सभव माना जायेगा । परन्तु निर्वाण अवस्थामे तो वेदकी सभवता होती ही नही है, यह बात आगममे प्रसिद्ध है, अतः स्त्री शब्दका अर्थ भाववेद स्त्री मानना यह ठीक नही है ।

यदि कहो कि भूतपूर्व गतिसे पुरुषाभिलापरूप भाव, स्त्री-शब्दका वाच्य है तो ऐसी स्थितिमें देवादिकोंके भी निर्वाणकी प्राप्ति होने का प्रसग आता है, जो "सुरणारएसु चत्तारि होंति" अर्थात् देव और

થશે ? જો એમ કહેતા હો કે પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ જ સાક્ષાત્ સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ થશે તો અમે પૂછીએ છીએ કે શું એજ સમયે આ ભાવ તમને કબૂલ છે કે ભૂતપૂર્વગતિથી આ ભાવ તમને કબૂલ છે ? જો આપ એમ કહેતા હો કે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ એજ સમયે-એ પર્યાયમા-જ પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ વેદ છે એવુ અમને મજૂર છે તો એવી અવસ્થામા આપના અભિમત પુરુષનિર્વાણમા પણ વેદનો સભવ મનાશે પણ નિર્વાણ-અવસ્થામા તો વેદની સભવિતતા હોતી જ નથી, એ વાત આગમમા પ્રસિદ્ધ છે, તેથી સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ ભાવવેદ સ્ત્રી માનવો ઉચિત નથી

જો એમ કહેતા હો કે ભૂતપૂર્વ ગતિથી પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવ, સ્ત્રી-શબ્દનો વાચ્ય છે તો એવી સ્થિતિમા દેવાદિકોને પણ નિર્વાણની પ્રાપ્તિ થવાનો પ્રસગ આવે છે, જેમ "सुरणारएसु चत्तारि होंति" એટલે કે દેવ અને નારકીમા ચાર

अथ तदुपलक्षित पुरुषशरीरं स्त्रीशब्दार्थ इति चेत्, तदा कथय, पुरुषाभिलाष रूपो भावः पुरुषशरीरोपलक्षणतया यदि विवक्षितस्तदासौ किं नियतवृत्तिः ? किं वा अनियतवृत्ति ? रिति।

यदि नियतवृत्तिस्तदाऽऽगमविरोधः ?, परिवर्तमानतयैव पुरुषशरीरे वेदोदयस्य तत्राभिधानात्, नियतवृत्तिताया अनुभवोऽपि न भवति।

अथानियतवृत्तिश्चेत्, तदेवं वद-कथमसौ तदुपलक्षणम्? अंशेनरूपमपि गृहादिषु काकाद्युपलक्षण दृश्यते इत्यत्रापि तथोच्यते,

नारकी में चार गुणस्थान होते हैं, इस आगमवाक्यका विरोधक होता है, कारण कि भूतपूर्वगतिकी अपेक्षासे तो देव नारकों में भी चतुर्दश गुणस्थानों की सभावना होगी।

यदि 'स्त्री-शब्दका अर्थ भाववेदसे उपलक्षित पुरुषका शरीर है' ऐसा कहो तो कहो-पुरुषाभिलापरूप भावपुरुष शरीरके उपलक्षणपनेसे यदि विवक्षित है तो यह क्या वहा नियत-वृत्तिवाला है कि अनियत वृत्तिवाला है ?।

यदि नियत-वृत्तिवाला माना जाय तो आगमसे विरोध आता है, क्यों कि परिवर्त्तनपनेसे ही पुरुषशरीरमें वेदका उदय आगममें कहा है। तथा नियतवृत्तिरूपसे तो अनुभव भी नहीं होता है।

यदि यह वहा "कौआवाला देवदत्त का घर है" इसके समान अनियत-वृत्तिवाला है, ऐसा कहते हो तो स्त्री-शरीरमें भी कभी२ पुरुष-वेदका उदय-सभवित होता है, अत: तुम्हारे मतमे भी स्त्रियोंको निर्वाण

ગુણસ્થાન હોય છે, એ આગમવાક્યનુ વિરોધક થાય છે, કારણ કે ભૂતપૂર્વ ગતિની અપેક્ષાએ તો દેવ-નારકોમા પણ ચૌદગુણસ્થાનોની સભાવના હશે

જો "સ્ત્રી શબ્દનો અર્થ ભાવવેદથી ઉપલક્ષિત પુરુષનુ શરીર છે" એમ કહો તો પુરુષાભિલાપરૂપ ભાવપુરુષ-શરીરના ઉપલક્ષણપણાથી જો વિવક્ષિત છે તો તે શુ ત્યા નિયતવૃત્તિવાળો છે કે અનિયતવૃત્તિવાળો છે?

જો નિયતવૃત્તિવાળો માનવામા આવે તો આગમથી વિરુદ્ધ ગણાય, કારણ કે પરિવર્તનપણાથી જ પુરુષશરીરમા વેદનો ઉદય આગમમા કહેલ છે તથા નિયતવૃત્તિરૂપથી તો અનુભવ પણ થતો નથી

જો આ ત્યા "કાગડાવાળુ દેવદત્તનુ ઘર છે" એના જેવો અનિયત-વૃત્તિવાળો છે, એમ કહેતા હો તો સ્ત્રી-શરીરમા ક્યારેક ક્યારેક પુરુષવેદનો ઉદય સભવિત હોય છે, તેથી તમારા મત પ્રમાણે પણ સ્ત્રીઓને નિર્વાણપ્રાપ્તિ

एवं सति स्त्रीशरीरेऽपि कदाचित् पुरुषवेदस्योदय संभवात् स्त्रीणामपि तन्मते-निर्वाणापत्तिः, यथा हि पुरुषाणां भावतः स्त्रीत्वम्, एवं स्त्रीणामपि भावतः पुरुषत्वसंभवोऽस्ति, भाव एव च मुख्यं मुक्तिकारणम्। तथा च-यद्यपकृष्टेनापि स्त्रीत्वेन पुरुषाणां निर्वाणम्, एवमुत्कृष्टेन भावपुरुषत्वेन स्त्रीणामपि कुतो निर्वाणं न स्यात् इति।

न च समासान्तरासंभवेन 'स्त्रीवेदः' इत्यत्र समानाधिकरणसमासकल्पनं, स्त्रियावेदः स्त्रीवेद इति षष्ठी समासस्यापि संभवात् न चास्य स्त्रीशरीर-पुरुषाभिलापात्मक वेदयोः सम्बन्धाभावेनायुक्तत्वमिति वाच्यम्, यतस्तयोः सम्बन्धाभावः किं भिन्नकर्मोदय रूपत्वेन किं वा पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रिया प्रवृत्तिदर्शनेन ?।

प्राप्ति होनेकी आपत्ति आती है। जैसे पुरुषोंके भावकी अपेक्षा स्त्रीत्व है इसी तरह स्त्रियोंके भी भावकी अपेक्षा पुरुत्व संभव है। तथा मुक्ति का कारण मुख्यतासे भाव ही बतलाया गया है, अतः जब अपकृष्टभाव स्त्रीपनेसे युक्त पुरुषोंको निर्वाण होता है तब स्त्रियोंको भी उत्कृष्ट भाव पुरुषत्वकी अपेक्षासे निर्वाण प्राप्त क्यों नहीं हो सकेगा? अवश्य हो सकेगा?

तथा समासान्तर के असंभव होने से "स्त्रीवेद" यहां 'समानाधिकरण समास हुआ है' ऐसा नहीं मानना चाहिये, क्यों कि "स्त्रियो वेदः" इस तरह यहां षष्ठीतत्पुरुष समास भी बन सकता है।

यदि कहो कि स्त्री-शरीर और पुरुषाभिलापात्मक वेद, इन दोनों का संबंध नहीं बन सकता है इसलिये यह समास अयुक्त है, सो इन

હોવાની આપત્તિ આવે છે જેમ પુરુષોને ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ભાવની અપેક્ષાએ સ્ત્રીત્વ હોય છે એજ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ ભાવની અપેક્ષાએ પુરૂષત્વ સંભવિત છે, તથા મોક્ષનું કારણ મુખ્યત્વે ભાવ જ દર્શાવવામાં આવેલ છે, તેથી જો અપકૃષ્ટભાવ સ્ત્રીત્વથી યુક્ત પુરૂષોને નિર્વાણ મળે છે તો સ્ત્રીઓને પણ ઉત્કૃષ્ટ ભાવ પુરૂષત્વની અપેક્ષાએ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કેમ ન થઇ શકે? અવશ્ય થઈ શકે

તથા સમાસાન્તરની અસંભવિતતા હોવાથી "સ્ત્રીવેદ" અહીં "સમાનાધિકરણ સમાસ થયો છે" એવું માનવું જોઈએ નહીં, કારણ કે "स्त्रीयो वेद" એ રીતે અહીં ષષ્ઠીતત્પુરૂષ સમાસ બની શકે છે

જો એમ કહો કે સ્ત્રી અને પુરુષાભિલાષાત્મકવેદ, એ બન્નેનો સંબંધ બની શકતો નથી તેથી આ સમાસ અયોગ્ય છે તો એ વિષે અમારો એ પ્રશ્ન

न तावद् भिन्न कर्मोदयरूपत्वेन, भिन्नकर्मोदयरूपाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्यादीना च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तयोः सम्बन्धाऽभाव इति वक्तु युक्तम् , इय हि पुरुषाप्राप्तौ स्ववेदोदयादपि सम्भवेत । उक्तञ्च—

"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वल्लाभे मत्तकामिन्या" इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलापरूपे वेदाख्यभावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तु युक्तम् , द्विसंख्यामारभ्य पृथक्त्वमि

पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्पर में सबंध का अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न२ कर्मोदयरूप हैं इसलिये? अथवा पुरुष की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देखी जाती है इसलिये?। यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यों कि भिन्न कर्मोदयरूप भी पंचेन्द्रिय जाति आदि का, तथा देवगति आदि का सदा सबंध देखा जाता है। द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्री की स्त्री में प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है। कहा भी है-

"सा स्वकवेदात तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुरुष की प्राप्ति न होने पर तिर्यंचनी में तिर्यंचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्री की स्त्री में होती है। "स्त्रीत्वका पल्यशतपृथक्त्व-तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुष की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम मे प्रयुक्त हुआ है" सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नहीं है। द्वि-संख्या से लेकर नव

છે કે તેમનામા પરસ્પરના સબધનો અભાવ શા માટે છે? શુ તેઓ ભિન્ન ભિન્ન કર્મોદયરૂપ છે તેથી? અથવા પુરુષની જેમ સ્ત્રીઓની પણ સ્ત્રીઓમા પ્રવૃત્તિ જોવામા આવે છે તેથી? જો પહેલો પક્ષ સ્વીકારવામા આવે તો તેથી ભિન્નતા સિદ્ધ થતી નથી, કારણ કે ભિન્નકર્મોદયરૂપ પણ પચેન્દ્રિય જાતિ આદિનો, તથા દેવગતિ આદિનો સબધ જોવામા આવે છે બીજો પક્ષ પણ ઉચિત નથી, કારણ કે સ્ત્રીની સ્ત્રીમા પ્રવૃત્તિ, પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા વેદોદયને કારણે જ થાય છે કહ્યુ પણ છે—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" એટલે કે આ પ્રવૃત્તિ સ્ત્રીવેદના ઉદયથી પુરુષની પ્રાપ્તિ ન થતા તિર્યંચનીમા તિર્યંચનીની જેમ કામોન્મત્ત સ્ત્રીની સ્ત્રીમા થાય છે "સ્ત્રીત્વનુ પલ્યશતપૃથક્ત્વ સુધિ અવસ્થાન કહેવાયુ છે, તેથી એ જાણવા મળે છે કે પુરુષની અભિલાષારૂપ ભાવવેદમા સ્ત્રી-શબ્દનો પ્રયોગ આગમમા પ્રયુક્ત થયો છે" તો એમ કહેવુ તે પણ ઉચિત નથી દ્વિ-સખ્યાથી લઈને નવ સખ્યા સુધી પૃથક્ત્વ કહેવાય

त्यनेन नवसंख्यापर्यन्त मुच्यते। नवशतपल्योपमपर्यन्त स्त्रीत्वजात्यवस्थान स्त्री शरीरे जन्म भवतीत्यर्थ.। स्त्रीशरीरप्राप्तौ पुरुपाभिलापात्मको वेदो न हेतुः, किंतु स्त्रीत्वप्राप्तिकारणभूतकर्मोदय एव कारणम्। पुरुपाभिलापरूपस्य वेदस्य स्त्रीत्वप्राप्तिहेतुत्वाभावात् स स्त्रीशब्दार्थो न भवितुमर्हति। तत्र पल्यशतपृथक्त्वावस्थाने स्त्रीत्वानुबन्ध एव हेतुत्वेन विवक्षित., न तु वेदाख्यो भाव। सभवति हि मृत्युकाले स्त्र्याकारविच्छेदेऽपि तत्कारणकर्मोदयविच्छेदो न भवति, तदविच्छेदाच्च पुंस्त्वाद्यव्यवधानेन पुनः स्त्रीग्रहणमिति।

किञ्च—'मणुयगईए चउदस गुणठाणाणि हौंति।'

सख्यातक पृथक्त्व कहलाता है। इसका तात्पर्य यह है कि नौ सौ पल्यतक स्त्रीत्व जाति मे-स्त्री के शरीर मे जन्म होता है। पुरुपाभिलापात्मक भाववेद स्त्रीशरीर की प्राप्ति मे हेतु नही है, किन्तु स्त्रीत्व की प्राप्ति मे कारणीभृत मायादिकर्म का उदय ही कारण है, पुरुपाभिलापरूप वेद स्त्री की प्राप्ति मे हेतु नही है इसलिये वह स्त्री-शब्द का अर्थ नही होता है। वहा पल्यशतपृथक्त्वतक स्त्रीशरीर मे जन्म लेने मे स्त्रीत्व का अनुबध ही हेतुरूप से विवक्षित हुआ है, किन्तु वेद नामका भाव नहीं, अर्थात् भाववेद नही। मृत्यु के समय स्त्री-आकार का विच्छेद होनेपर भी स्त्रीत्व की प्राप्तिमें कारणीभृत कर्मका विच्छेद नहीं होता है। कर्मके विच्छेद नहीं होने के कारण पुस्त्व आदि के अव्यवधान से पुन. स्त्री-शरीरका ही ग्रहण होता है। तथा-"मणुयगईए चउदसगुण ठाणाणि होंति" मनुष्य गति में चौदह गुणस्थान होते ह, तथा-"पचे

છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે ક નવ સો પલ્ય સુધી સ્ત્રીત્વ જાતિમા-સ્ત્રીના શરીરમા જન્મ થાય છે પુરુષાભિલાષાત્મક ભાવવેદ સ્ત્રી-શરીરની પ્રાપ્તિમા હેતુ નથી, પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમા માયાદિ કર્મનો ઉદય જ કારણરૂપ છે પુરુષાભિલાષરૂપ વેદ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિમા કારણ નથી, તેથી તે સ્ત્રી-શબ્દનો અર્થ થતો નથી ત્યા પલ્યગત પૃથક્ત્વ સુધી શરીરમા જન્મ લેવામા સ્ત્રીત્વનો અનુબધ જ હેતુરૂપે વિવક્ષિત થયો છે, પણ વેદ નામનો ભાવ નહી, એટલે કે ભાવવેદ નહીં મૃત્યુ સમયે સ્ત્રીના આકારનો વિચ્છેદ થવા છતા પણ સ્ત્રીત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણભૂત કર્મની વિચ્છેદ થતો નથી કર્મનો વિચ્છેદ નહી થવાને કારણે પુરુષત્વ આદિના અવ્યવધાનથી ફરીથી સ્ત્રી-શરીર જ ગ્રહણ થાય છે તથા-"मणुयगईएचउदस गुणठाणाणि होंति" મનુષ્યગતિમા ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે

न तावद् भिन्न कर्मोदयरूपत्वेन, भिन्नकर्मोदयरूपाणामपि पञ्चेन्द्रियजात्यादीना च सदा सम्बन्धदर्शनात् ।

नापि पुरुषवत् स्त्रिया अपि स्त्रियां प्रवृत्तिदर्शनेन तयोः सम्बन्धाऽभाव इति वक्तु युक्तम्, तस्य हि पुरुषाप्राप्तौ स्ववेदोदयादपि सम्भवत्वात् । उक्तञ्च—

"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या " इति ।

अथ स्त्रीत्वस्य पल्यशतपृथक्त्वावस्थानाभिधानात् पुरुषाभिलाषरूपे वेदाख्ये भावे स्त्रीशब्द आगमे प्रयुक्त इत्यपि न वक्तु युक्तम्, द्विसंख्यामारभ्य पृथक्त्वमि

पर हम यह पूछते हैं कि इनमें परस्पर में संबंध का अभाव क्यों है? क्या ये भिन्न२ कर्मोदयरूप हैं इसलिये? अथवा पुरुष की तरह स्त्रियों के भी स्त्रियों में प्रवृत्ति देखी जाती है इसलिये?। यदि प्रथम पक्ष अंगीकार किया जावे तो इससे भिन्नता सिद्ध नहीं होती है, क्यो कि भिन्न कर्मोदयरूप भी पंचेन्द्रिय जाति आदि का, तथा देवगति आदि का सदा संबंध देखा जाता है। द्वितीय पक्ष भी उचित नहीं, कारण कि स्त्रीकी स्त्रीमें प्रवृत्ति, पुरुष की प्राप्ति न होने पर वेदोदय के कारण ही होती है। कहा भी है-

"सा स्वकवेदात तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या " अर्थात् यह प्रवृत्ति स्त्रीवेद के उदय से पुरुष की प्राप्ति न होने पर तिर्यचनी मे तिर्यचनी की तरह कामोन्मत्त स्त्रीकी स्त्रीमे होती है। "स्त्रीत्वका पल्यशतपृथक्त्व तक अवस्थान कहा गया है, इससे यह पता चलता है कि पुरुष की अभिलाषारूप भाववेद में स्त्री-शब्द का प्रयोग आगम में प्रयुक्त हुआ है" सो ऐसा कहना भी युक्तियुक्त नही है। द्वि-संख्या से लेकर नव

छे के तेमनामा परस्परना संबंधनो अभाव शा माटे छे? शुं तेओ भिन्न भिन्न कर्मोदयरूप छे तेथी? अथवा पुरुषनी जेम स्त्रीओनी पण स्त्रीओमा प्रवृत्ति जोवामा आवे छे तेथी? जो पहेलो पक्ष स्वीकारवामा आवे तो तेथी भिन्नता सिद्ध थती नथी, कारण के भिन्नकर्मोदयरूप पण पंचेन्द्रिय जाति आदिनो, तथा देवगति आदिनो संबंध जोवामा आवे छे बीजो पक्ष पण उचित नथी, कारण के स्त्रीनी स्त्रीमा प्रवृत्ति, पुरुषनी प्राप्ति न थता वेदोदयने कारणे ज थाय छे कह्युं पण छे—"सा स्वकवेदात् तिर्यग्वदलाभे मत्तकामिन्या" एटले के आ प्रवृत्ति स्त्रीवेदना उदयथी पुरुषनी प्राप्ति न थता तिर्यचनीमा तिर्यचनीनी जेम कामोन्मत्त स्त्रीनी स्त्रीमा थाय छे "स्त्रीत्वनु पल्यशतपृथक्त्व सुधि अवस्थान कहेवायुं छे, तेथी ए जाणवा मळे छे के पुरुषनी अभिलाषारूप भाववेदमा स्त्री-शब्दनो प्रयोग आगममा प्रयुक्त थयो छे" तो एम कहेवु ते पण उचित नथी द्वि-संख्याथी लईने नव संख्या सुधी पृथक्त्व कहेवाय

नास्तीति वक्तु न युक्तम्, तेषा मनुष्यगतिविशेषरूपत्वात् । अथ पुरुषाणामपि विशेषरूपताऽस्तीति चेत्, तथा सति पुरुषेष्वपि कथमेतत् प्रवचन प्रमाणम्? यथा च पुरुषेषु प्रमाणं तथा स्त्रीष्वपि प्रमाण स्यादिति ।

अथ पुरुषेष्वेव तच्चरितार्थमिति स्त्रीषु तस्याप्रवृत्ति कल्पनीया स्यादिति चेन्न, एव सति विपर्ययकल्पनाऽपि किं न स्यात् ।

नन्वेव तत्प्रवचनस्य सामान्यविषयकत्वे अपर्याप्तकमनुष्यादीना देवनारकतिरश्चा च निर्वाणप्रसङ्ग, इति चेन्न, तेषामेतत् प्रवचनवाक्याविषयत्वात्, एतद्विषयत्व चापवादविषयत्वात् । उक्त हि—

कहा नहीं जा सकता है, कारण कि उनमे मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है ही । यदि कहो कि पुरुषों में मनुष्यगति आदिरूप विशेषता है, तो पुरुषों में भी यह प्रवचन कैसे प्रमाण होगा?, क्यो कि पुरुष भी विशेषरूप ही है । फिर भी यदि आप कहें कि यह प्रवचन पुरुषों मे प्रमाण है, तो समान न्यायसे इसको स्त्रियों में भी प्रमाण मानना ही चाहिये ।

यदि कहो कि पुरुषो मे ही इस प्रवचन की चरितार्थता है अतः यह वहा ही प्रमाण माना जायगा, स्त्रियों में नहीं, ऐसे कहने में प्रमाण नही है सिर्फ कहना मात्र है । जिस प्रकार तुम ऐसा कहते सो हम भी ऐसा कह सकते हैं कि यह प्रवचन पुरुषो में चरितार्थ नहीं है स्त्रियों में ही चरितार्थ है । अत इस प्रवचन को सामान्य विषयक मानना चाहिये ।

शका—यदि इस प्रवचन को सामान्यविषयक माना जावे तो

નહીં, કારણ કે તેમનામા મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે જ જો આપ એમ કહેતા હો કે પુરુષોમા મનુષ્યગતિ આદિરૂપ વિશેષતા છે, તો પુરુષોમા પણ આ પ્રવચન કેવી રીતે પ્રમાણ ગણાશે? કારણ કે પુરુષ પણ વિશેષરૂપ જ છે છતા પણ આપ જો એમ કહો કે આ પ્રવચન પુરુષોમા પ્રમાણ છે, તો સમાન ન્યાયથી તેને સ્ત્રીઓમા પણ પ્રમાણ માનવુ જોઇએ

જો એમ કહો કે પુરુષોમા જ આ વચનની ચરિતાર્થતા છે તેથી તે ત્યા જ પ્રમાણ માની શકાય, સ્ત્રીઓમા નહીં તો એવુ કહેવામા પ્રમાણ નથી પણ ફક્ત કથન જ છે જે રીતે તમે એમ કહો છો એ રીતે અમે પણ એમ કહી શકીએ કે આ પ્રવચન પુરુષોમા ચરિતાર્થ નથી, સ્ત્રીઓમા જ ચરિતાર્થ છે તેથી આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવુ જોઇએ

શકા—જો આ પ્રવચનને સામાન્યવિષયક માનવામા આવે તો અપર્યાપ્તક

तथा—' पंचिंदिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस। '
तथा—' चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति। '
तथा—' भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति। '

इत्यादि प्रवचन स्त्रीशब्दरहितमपि स्त्रीनिर्वाणप्रमाणमस्ति, स्त्रीणामपि पुवन्मनुष्यगत्यादिधर्मयोगात्।

अथ सामान्यविषयत्वादिद प्रवचन स्त्रीरूपे विषयविशेष प्रमाण न स्यादिति चेत्, शृणु।

यद्येतत् प्रवचन स्त्रीविषयक नास्तीति वदसि, तर्हि कथय तावत् पुरुषाणामपि किं मनुष्यगतिविशेषरूपत्व, पञ्चेन्द्रियविशेषरूपत्व वा त्रसविशेषरूपत्व वा नास्ति, अस्ति वेति ?

दिएसु गुणठाणाणि हुंति चउदस" पञ्चेन्द्रियोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" त्रसोंमें चौदह गुणस्थान होते हैं, तथा-" भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति " सभी स्थानोंमें भवसिद्धिक होते हैं। यह पूर्वोक्त समस्त सामान्य प्रवचन भी स्त्रीनिर्वाण का समर्थक है, क्यों कि स्त्रियो में भी पुरुष की तरह मनुष्यगति आदि धर्मका सबध रहता है।

यदि इस पर यों कहा जाय कि यह प्रवचन तो सामान्यरूप से वस्तु का प्रतिपादक है अत. स्त्रीरूप विशेष का नहीं। सुनो—

यदि 'यह प्रवचन स्त्रीरूप विशेषविषयक नहीं है' ऐसा माना जाय तो हम पूछते हैं कि पुरुषों मे मनुष्यगतिरूप विशेषता, पचेन्द्रियरूप विशेषता अथवा त्रसरूप विशेषता है या नहीं? 'नहीं है' ऐसा तो

તથા-"पंचिंदिएसु गुण ठाणाणि हुंति चउदस" પચેન્દ્રિયોમા ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે, તથા "चउदस तसेसु गुणठाणाणि हुंति" ત્રસોમા ચૌદ ગુણસ્થાન હોય છે, તથા-" भवसिद्धिया य सव्वट्ठाणेसु होंति " સઘળા સ્થાનોમા ભવસિદ્ધિક હોય છે આ પૂર્વોક્ત સમસ્ત સામાન્ય પ્રવચન પણ સ્ત્રીનિર્વાણનુ સમર્થક છે, કારણ કે સ્ત્રીઓમા પણ પુરુષની જેમ મનુષ્યગતિ આદિ ધર્મનો સબધ રહે છે

જો તે વિષે એમ કહેવામા આવે કે આ પ્રવચન તો સામાન્યરૂપે વસ્તુનુ પ્રતિપાદક છે, તેથી સ્ત્રીરૂપ વિશેષનુ નથી સાભળો—

જો "આ પ્રવચન સ્ત્રીરૂપ વિશેષ વિષયક નથી" એમ માનવામા આવે તો અમારો એ પ્રશ્ન છે કે પુરુષોમા મનુષ્યગતિરૂપ વિશેષતા, પચેન્દ્રિયરૂપ વિશેષતા અથવા ત્રસરૂપ વિશેષતા છે કે નથી? "નથી" એમ તો કહી શકાય

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाण प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवत्त्वात् पुरुषवत् । निर्वाणस्य हि कारणमविकल सम्यग्दर्शनादित्रय, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम्।

अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्ष प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत् । न चैतदसिद्ध साधनम्, "गुब्विणी बालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ" इति सिद्धान्तेन तासा तदधिकारित्वमतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञाननान्तरीयकत्वात् ।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहा मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमे विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है । इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है" यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है ।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है । कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है, कारण कि—"गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं बालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जब

આ પ્રમાણે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યા મોક્ષના કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણનુ કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય તેમનામા વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલા સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અમારૂ એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ગ્રહણ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે તેઓ પણ છે, તેથી તે વડે પણ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારૂ કથન સિદ્ધ થયા વિનાનુ નથી, કારણ કે "गुव्विणी बालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" આ સિદ્ધાન્ત વાકયથી ગર્ભિણી તથા બાલવત્સાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

"अपवाद परिहृत्य, उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति ।

अपवादश्च—"मिच्छादिट्ठी अपज्जत्तगे"।

तथा—"सुरनारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पंचेव" इत्यादिरागमः।

तथा चोक्तम्—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात् ।
पुनत् स्त्रीणा सिद्धौ, नापर्याप्तादिवद्बाधा" ॥ १ ॥ इति ।

अपर्याप्तक मनुष्यादिकों में तथा देवनारक एव तिर्यंचों में भी निर्वाणपद प्राप्त होने का प्रसग मानना पडेगा । सो इस प्रकार की शका करना भी ठीक नहीं है । कारण कि अपर्याप्त मनुष्य आदि इस प्रवचन के विषय नहीं हैं । वे तो अपवाद के विषय हैं । और अपवाद को छोडकर उत्सर्ग की प्रवृत्ति होती है, कहा भी है—"अपवाद् परिहृत्य, उत्सर्गश्च प्रवर्तते" इति। वह अपवाद "मिच्छादिट्ठीअपज्जत्तगे" तथा—"सुरनारएसु होंति चत्तारि तिरिएसु जाण पचेव" इस प्रकार है। इन मिथ्यादृष्टि, अपर्याप्तक, देव, नारक और तिर्यञ्चको छोड़कर उपरोक्त आगमवाक्य चरितार्थ होता है । अर्थात्–इनको छोड़कर सब–मनुष्य मात्र मुक्ति के अधिकारी है । कहा भी हैं—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात् ।
पुनत् स्त्रीणा सिद्धौ, नापर्याप्तादिवद्बाधा ॥ १ ॥" इति ।

મનુષ્યાદિકોમા તથા દેવ નારક અને તિર્યંચોમા પણ નિર્વાણપદ પ્રાપ્ત થવાનો પ્રસગ માનવો પડશે તો આ પ્રકારની શકા કરવી તે પણ યોગ્ય નથી કારણ કે અપર્યાપ્ત મનુષ્ય આદિ આ પ્રવચનનો વિષય નથી તે તો અપવાદના વિષયો છે અને અપવાદને જતો કરીને ઉત્સર્ગની પ્રવૃત્તિ થાય છે, કહ્યુ પણ છે— "अपवाद परिहृत्य उत्सर्गश्च प्रवर्तते" ઈતિ તે અપવાદ "मिच्छादिट्ठिअपज्जत्तगे" તથા "सुर नारएसु होति चत्तारि तिरिएसु जाण पचेव" આ પ્રકારે છે એ મિથ્યાદષ્ટિ, અપર્યાપ્તક, દેવ, નારક અને તિર્યંચને છોડીને ઉપરોક્ત આગમ–વાક્ય ચરિતાર્થ થાય છે એટલે કે એમને છોડીને બધા મનુષ્યો મુક્તિના અધિકારી છે કહેલ પણ છે—

"मनुजगतौ सन्ति गुणाश्चतुर्दशेत्याद्यपि प्रमाण स्यात् ।
पुनत् स्त्रीणा सिद्धौ नापर्याप्तादिवद्बाधा" ॥ १ ॥ इति

तथाचाय निष्कर्षः—

मनुष्यस्त्री काचिन्निर्वाणं प्राप्नोति, अविकलतत्कारणवत्त्वात् पुरुषवत्। निर्वाणस्य हि कारणमविकलं सम्यग्दर्शनादित्रयं, तच्च तासु विद्यते एवेति पूर्वमेव प्रोक्तम्।

अपि च—मनुष्यस्त्री काचिद् मुक्त्यविकलकारणविशिष्टा मोक्षं प्राप्नोति, प्रव्रज्याधिकारित्वात् पुरुषवत्। न चैतदसिद्धं साधनम्, "गुव्विणी वालवच्छा य पव्वावेउं न कप्पइ" इति सिद्धान्तेन तासां तदधिकारित्वप्रतिपादनाद् विशेषस्य शेषाभ्यनुज्ञाननान्तरीयकत्वात्।

इस तरह इसका निष्कर्ष यह है—कोई २ मनुष्यस्त्री निर्वाण को पाती है कारण कि पुरुष की तरह वहां मुक्ति के कारणों की अविकलता रहती है। निर्वाण का कारण अविकल सम्यग्दर्शनादित्रय है यह अविकल सम्यग्दर्शनादिकों का त्रिक उनमें विद्यमान रहता ही है, यह बात हमने पहिले सिद्ध करदी है। इसलिये कोई २ मनुष्यस्त्री मुक्ति के कारणों की अविकलता से युक्त होने के कारण मुक्ति को प्राप्त करती है" यह हमारा कथन सर्वथा निर्दोष है।

तथा जिस प्रकार प्रव्रज्या ग्रहण करने के अधिकारी पुरुष हैं उसी तरह वे भी हैं, अतः इससे भी यही बात पुष्ट होती है। कोई २ मनुष्यस्त्री प्रव्रज्या की अधिकारिणी है यह हमारा कथन असिद्ध नहीं है, कारण कि—"गुव्विणी वालवच्छा य पव्वावेउ न कप्पइ" इस सिद्धान्त वाक्यसे गर्भिणी एवं वालवत्सा को दीक्षा देने का निषेध है, अतः जब

આ પ્રમાણે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી નિર્વાણ પામે છે કારણ કે પુરુષની જેમ ત્યાં મોક્ષના કારણોની અવિકલતા રહે છે નિર્વાણનું કારણ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય છે આ અવિકલ સમ્યગ્દર્શનાદિ રત્નત્રય તેમનામાં વિદ્યમાન રહે છે, એ વાત અમે પહેલા સિદ્ધ કરી છે તેથી કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી મોક્ષના કારણોની અવિકલતાથી યુક્ત હોવાને કારણે મોક્ષ પ્રાપ્ત કરે છે, અમારૂ એ કથન તદ્દન નિર્દોષ છે

તથા જેમ પુરુષો પ્રવ્રજ્યા (દીક્ષા) ગ્રહણ કરવાના અધિકારી છે એજ પ્રમાણે તેઓ પણ છે, તેથી તે વડે પણ એજ વાતને પુષ્ટી મળે છે કોઈ કોઈ મનુષ્ય સ્ત્રી પ્રવ્રજ્યાની અધિકારિણી છે આ અમારૂ કથન સિદ્ધ થયા વિનાનું નથી, કારણ કે 'ગુવ્વિણી વાલવચ્છા ય પવ્વાવેઉ ન કપ્પઇ" આ સિદ્ધાન્ત વાકયથી ગર્ભિણી તથા બાલવત્સાને દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે, તેથી જો તેમને

किञ्च—स्त्रीणामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवति। स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानप्राप्तिः संभवस्तासाम्। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति।

तथा चोक्तम्—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा, ण यावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञान होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में समति का पोषक होना है।

तथा-स्त्रियों का भी तद्भव में ही ससार का क्षय हो जाता है, क्यों कि-वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं। इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है। कहा भी है—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया कहं न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો તેથી એ જાણવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા લેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમા સમતિનો પોષક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમા સસારનો ક્ષય થઇ જાય છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામા કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન થતા નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યુ પણ છે—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा णयावि दसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असखेज्जाउया, णो अइकूरमई, णो ण उवसतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो अशुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्म साहि गत्ति"

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या, न चापि दर्शननिरोधिनी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायु, नो अतिक्रूरमति, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो न अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता, कथ न उत्तमधर्मसाधिकेति ॥

व्याख्या—स्त्री खलु न अजीवः किं तु जीव एव, जीवस्य चोत्तमधर्मसाधकत्वेन सह विरोधो नास्ति तथैव लोके दर्शनादिति भावः।

ननु सर्वोऽपि जीव उत्तमधर्मसाधको न भवति, अभव्यजीवानामुत्तमधर्मसाधकत्वाभावादत आह–'ण यासु अभव्वा' इति, न चाऽसु अभव्येति। यद्यपि स्त्रीषु काचिदभव्या, तथापि सर्वैवाभव्या न भवति, ससारनिर्वेद–निर्वाधधर्मोद्वेपशुश्रूषादिदर्शनादिति भावः।

छाया—न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, न अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथ न उत्तमधर्मसाधिकेति।

तात्पर्य इसका इस प्रकार है—"नो खलु स्त्री अजीवः" स्त्री अजीव नही है किन्तु जीव ही है। अतः उसका उत्तमधर्मसाधन करने के साथ कोई विरोध नही है लोक में भी इसी तरह से देखा जाता है।

शका—जीव-मात्र को यदि उत्तमधर्म साधक माना जाय तो फिर अभव्यों को भी जीव होने से उत्तमधर्म का साधक मानना पडेगा। परन्तु उनमें तो उत्तमधर्मसाधकता मानी नही जाती है। इस प्रकार की आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि–"न चासु

छाया–न खलु स्त्री अजीवः, न चासु अभव्या, न चापि दर्शनविरोधिनी, नो अमानुषी, नो अनार्योत्पत्तिः, नो असख्येयायुष्का, नो अतिक्रूरमतिः, नो न उपशान्तमोहा, नो न शुद्धाचारा, नो अशुद्धशरीरा, नो व्यवसायवर्जिता, नो अपूर्वकरणविरोधिनी, नो नवगुणस्थानरहिता कथ न उत्तमधर्मसाधिकेति।

तेनु तात्पर्य आ प्रमाणे छे–"न खलु स्त्री अजीव" स्त्री अजीव नथी पणु जीव ज छे तेथी तेना उत्तमधर्मसाधन करवा साथे कोई विरोध नथी लोकमा पणु ए प्रमाणे ज जोवा मळे छे शका—जो जीव मात्रने उत्तमधर्म साधक मानवामा आवे तो पछी अभव्योने पणु जीव होवाथी उत्तमधर्म साधक मानवा पडे, पणु तेमनामा तो उत्तमधर्मसाधकता मनाती नथी आ प्रकारनी आशका निवारवा माटे सूत्रकार कहे छे के "न चासु अभव्या" अभव्य नथी

किञ्च—स्त्रीणामपि तद्भव एव संसारक्षयो भवति। स्त्रियो हि उत्तमधर्मसाधिकाः, ततश्च केवलज्ञानप्राप्तिः समस्त्यासाम्। सति च केवले नियमान्मोक्ष इति।

तथा चोक्तम्—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा, ण यावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारि उप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइक्रूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"।

इन्हें दीक्षा देने का निषेध है तो इससे यह ज्ञात होता है कि इसके अतिरिक्त स्त्रियों को दीक्षित होने का अधिकार है, विशेष का निषेध अवशिष्ट में सम्मति का पोषक होता है।

तथा-स्त्रियों का भी तद्भव में ही संसार का क्षय हो जाता है, क्यों कि-वे भी उत्तमधर्म को साधन करने वाली होती हैं। इसलिये इससे उनमें केवलज्ञान की उत्पत्ति होती है। केवलज्ञान के होने पर नियम से मुक्ति का लाभ होता ही है। कहा भी है—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा ण यावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा णो अणारिउप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइक्रूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो असुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया कहं न उत्तमधम्मसाहि गत्ति"

દીક્ષા દેવાનો નિષેધ છે તો તેથી એ જાણવા મળે છે કે તે સિવાયની સ્ત્રીઓની દીક્ષા લેવાનો અધિકાર છે, વિશિષ્ટનો નિષેધ અવિશિષ્ટમા સમતિનો પોષક હોય છે

તથા સ્ત્રીઓનો પણ તે ભવમા સસારનો ક્ષય થઈ જાય છે, કારણ કે તેઓ પણ ઉત્તમ ધર્મને સાધનારી હોય છે તેથી તે વડે તેમનામા કેવળજ્ઞાન પેદા થાય છે કેવળજ્ઞાન થતા નિયમ પ્રમાણે મુક્તિનો લાભ મળે જ છે કહ્યુ પણ છે—

"णो खलु इत्थी अजीवो, ण यासु अभव्वा णयावि दंसणविरोहिणी, णो अमाणुसा, णो अणारिउप्पत्ती, णो असंखेज्जाउया, णो अइक्रूरमई, णो ण उवसंतमोहा, णो ण सुद्धाचारा, णो अशुद्धबोंदी, णो ववसायवज्जिया, णो अपुव्वकरणविरोहिणी, णो णवगुणट्ठाणरहिया, कह न उत्तमधम्म साहि गत्ति"

नन्वार्यकुलोत्पन्नाऽप्यसङ्ख्येयायुष्का न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह–'णो असखेज्जाउया ' इति, ' नो असङ्ख्येयायुष्का ' इति, या तु असङ्ख्येयायुष्का युगलजन्मा न भवति, किं तु सङ्ख्येयायुष्का तथाविधा निर्वाणयोग्या भवत्येवेति भावः।

ननु सङ्ख्येयायुष्काऽपि क्रूरमतिर्नाधिकारिणी निर्वाणस्येति तन्निराकरणार्थमाह– ' णो अइकूरमई ' इति, ' नो अतिक्रूरमतिः ' इति । अतिक्रूरमतिर्न भवति, सप्तमनरकायुर्निबन्धनरौद्रध्यानाभावात् । न तु तद्वत् प्रकृष्टशुभध्यानाभावोऽपि न स्यात्तस्या इति चेत्, न, तेन तस्य प्रतिबन्धाभावात् ।

कुलों में उत्पन्न नहीं हुई हैं किन्तु आर्यकुलोद्भव हैं। इसी तरह "नो असङ्ख्येयायुष्का" ये आर्यकुलोत्पन्न होकर फिर असङ्ख्यात वर्ष की आयुवाली नहीं हैं, क्यों कि असङ्ख्यात वर्ष की आयुवाले भोग भूमिया जीव होते हैं, वे मोक्ष के अधिकारी नहीं होते हैं। ये सङ्ख्यात वर्ष की आयुवाली हैं, अतः निर्वाणयोग्य हैं। सङ्ख्यात वर्ष की आयुवाली भी कितनीक अतिक्रूर मतिवाली स्त्रियां निर्वाण की अधिकारिणी नहीं होती हैं अतः इस दोषको दूर करनेके लिये ऐसा कहा है कि ये अति क्रूर मतिवाली नहीं हैं, इसलिये ये सप्तमनरक की आयु के बंध के कारणभूत रौद्र ध्यान से रहित होती हैं। जिस तरह इनमें सप्तमनरक की आयु के बंध के कारणभूत रौद्रध्यान का अभाव है उसी तरह इनमें प्रकृष्ट शुभध्यान का भी अभाव मानना चाहिये सो यह बात नहीं है, कारण अशुभ रौद्रध्यान के साथ इसका कोई अविनाभाव–संबंधरूप

તેઓ અનાર્યકુળોમાં ઉત્પન્ન થયેલ નથી પણ આર્યકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલ છે એજ પ્રમાણે "नो असङ्ख्येयायुष्का" તે આર્યકુલોત્પન્ન થઇને અસંખ્યાત વર્ષના આયુષ્યવાળી નથી, કારણ કે અસંખ્યાત વર્ષના આયુવાળા ભોગભૂમિયા જીવ હોય છે તે મોક્ષના અધિકારી હોતા નથી તેઓ તો સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી છે, તેથી નિર્વાણને યોગ્ય છે સંખ્યાત વર્ષના આયુવાળી પણ કેટલીક અતિક્રૂરમતિવાળી સ્ત્રીઓ નિર્વાણની અધિકારિણી હોતી નથી તેથી એ દોષને દૂર કરવા માટે એવું કહેલ છે કે તેઓ "नो अतिक्रूरमति" અતિક્રૂરમતિવાળી નથી, તેથી તેઓ સાતમી નરકના આયુબંધને કારણભૂત રૌદ્રધ્યાનથી રહિત હોય છે જેમ તેમનામાં સાતમી નરકના આયુબંધના કારણરૂપ રૌદ્રધ્યાનનો અભાવ છે એજ પ્રમાણે તેમનામાં પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાનનો પણ અભાવ માનવો જોઇએ એવી આ વાત નથી, કારણ કે અશુભ રૌદ્રધ્યાનની સાથે તેનો કોઈ અવિનાભાવ સંબંધરૂપ પ્રતિબંધ નથી તે ધ્યાનના

भव्योऽपि कश्चित् दर्शनविरोधी सिद्धो न भवति, इत्यत आह–'ण यावि दंसण-विरोहिणी' इति, न चापि दर्शनविरोधिनी' इति। दर्शनमिह सम्यग्दर्शनं-तत्त्वार्थश्रद्धानरूपं परिगृह्यते, न खलु तद्विरोधिनी, आस्तिक्यादिदर्शनादिति भावः।

नन्वमानुष्यपि दर्शनाविरोधिनी, सा तु निर्वाणाय नो कल्पते, तस्मादाह-'णो अमाणुसा' इति। 'नो अमानुषी' इति, मनुष्यजातौ भवा मानुषी, तत्र विशिष्टकरचरणोरुग्रीवाद्यवयवसंनिवेशदर्शनादिति भावः।

ननु मानुष्यपि अनार्योत्पन्नाऽनिष्टा तदपनोदार्थमाह–"णो अणारिउप्पत्ती" इति 'नो अनार्योत्पत्तिः' अनार्येषु=अनार्यकुलेषु, उत्पत्तिर्यस्याः सा तथाविधा नास्तीति।

अभव्या" स्त्री अभव्य नहीं है। यद्यपि स्त्रियों में भी कितनीक स्त्रियां अभव्य होती है तथापि सर्व अभव्य ही हैं ऐसी बात नहीं है। ससार से निर्वेद, धर्म से अद्वेष तथा शुश्रूषा आदि गुण उनमें देखे जाते हैं, "न चापि दर्शनविरोधिनी" भव्य होते हुए ये सम्यग्दर्शन की विरोधिनी भी नहीं होती है। कितनेक प्राणी तो ऐसे होते हैं जो भव्य होनेपर भी सम्यग्दर्शन से विरोध रखते हैं, परन्तु ये ऐसी नहीं हैं, क्यों कि इनमें आस्तिक्य आदि गुण देखे जाते हैं। "न अम्मनुषी" मनुष्यजातिमें ये उत्पन्न होती हैं, क्यों कि इनमें मनुष्य जाति की रचना के अनुसार विशिष्ट–कर, चरण, उरु, एव ग्रीवा आदि अवयवों की रचना देखी जाती है। इस लिये ये "अमानुषी" नहीं हैं अर्थात् मनुष्य हैं। "न अनार्योत्पत्तिः" कितनीक मानुषी भी होती हैं परन्तु यदि वे अनार्या हैं तो निर्वाण के योग्य नही मानी जाती हैं अतः ये अनार्य-

---

જો કે સ્ત્રીઓમા પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ અભવ્ય હોય છે તો પણ સર્વે અભવ્યજ છે એવી વાત નથી સસારથી નિર્વેદ, ધર્મથી અદ્વેષ, તથા સેવા આદિ ગુણ તેમનામા નજરે પડે છે "न चापि दर्शनविरोधिनी" ભવ્ય હોઇને તેઓ સમ્યગ્દર્શનની વિરોધિની હોતી નથી કેટલાક પ્રાણીઓ એવા હોય છે કે તેઓ ભવ્ય હોવા છતા પણ સમ્યગ્દર્શનથી વિરોધ રાખે છે, પણ તેઓ એવી નથી કારણ કે તેમનામા આસ્તિકતા આદિ ગુણ જોવા મળે છે "न अमानुषी" મનુષ્યજાતિમા તેઓ ઉત્પન્ન થાય છે કારણ કે તેમનામા મનુષ્યજાતિની રચના પ્રમાણે વિશિષ્ટ–હાથ, પગ, છાતી, અને ગ્રીવા વગેરે અવયવોની રચના જોવામા આવે છે માટે તેઓ "अमानुषी" નથી "नो अनार्योत्पत्ति" કેટલીક માનુષી પણ હોય છે પણ જો તેઓ અનાર્યા હોય તો નિર્વાણને યોગ્ય મનાતી નથી. તેથી

शुद्धशरीराऽपि व्यवसायवर्जिता निन्दितैवेत्यत आह-"णो ववसायवज्जिया" इति, 'नो व्यवसायवर्जिता'। शास्त्रोक्तार्थे श्रद्धालुतया काचित् परलोकव्यवसायिनी भवति, परलोकार्थं तत्प्रवृत्तिदर्शनादिति भावः।

ननु काचिद् व्यवसायसहिताऽपि अपूर्वकरणविरोधिन्येव दृश्यते, इत्यत आह "णो अपुव्वकरणविरोहिणी" इति, 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' इति स्त्रीजातावप्यपूर्वकरणसंभवस्य प्रतिपादितत्वात्।

पर भी कितनीक स्त्रियां शरीर से अशुद्ध रहा करती हैं अतः वे निर्वाण प्राप्ति की अधिकारिणी नहीं होती हैं सो इस शंका के समाधान निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि यह एकान्त नियम नहीं है, कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती है कि जो शुद्ध आचारसंपन्न होने पर भी शरीर से अशुद्ध नहीं भी रहती हैं। जिनके वज्रर्षभनाराच संहनन नहीं होता है वे ही अशुद्ध शरीर होती हैं और मोक्ष प्राप्ति के योग्य नहीं होती है। समस्त स्त्रियां ऐसी ही होती है सो बात नहीं है, कितनीक शुद्ध शरीर वाली भी होती है। "नो व्यवसायवर्जिता" शुद्ध शरीर होने पर भी कितनीक नारियां व्यवसाय से वर्जित होती हैं अर्थात् निन्दित होती है सो यह भी नियम नहीं बन सकता, कारण कि शास्त्रोक्त अर्थ में श्रद्धालु होने के कारण कितनीक स्त्रियां परलोक सुधारने में व्यवसाय से विहीन नहीं भी होती हैं, इसीलिये उनकी प्रवृत्ति परलोक के निमित्त देखी जाती है। 'नो अपूर्वकरणविरोधिनी' व्यवसायसहित होने पर भी

સ્ત્રીઓ શરીરે અશુદ્ધ રહ્યા કરે છે તેથી તેઓ નિર્વાણ પ્રાપ્ત કરવાની અધિકારિણી હોતી નથી, તો આ શંકાનું સમાધાન કરવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ એકાન્ત નિયમ નથી કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે શુદ્ધાચારવાળી થઈને શરીરે અશુદ્ધ પણ રહેતી નથી જેમને વજ્રર્ષભ નારાચ સંહનન હોતું નથી તેઓ જ અશુદ્ધ શરીરવાળી હોય છે અને મોક્ષ પામવાને પાત્ર હોતી નથી સઘળી સ્ત્રીઓ એવી જ હોય છે એવી વાત નથી, કેટલીક શુદ્ધ શરીરવાળી પણ હોય છે

"नो व्यवसायवर्जिता" શુદ્ધ શરીર હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ વ્યવસાયથી વર્જિત હોય છે એટલે કે નિન્દિત હોય છે, તો એ પણ નિયમ બની શકતો નથી, કારણ કે શાસ્ત્રોક્ત અર્થમાં શ્રદ્ધાળુ હોવાને કારણે કેટલીક સ્ત્રીઓ પરલોક સુધારવામાં વ્યવસાયથી વિહીન હોતી નથી, તેથી તેમની પ્રવૃત્તિ પરલોકનું નિમિત્ત જોવામાં આવે છે "नो अपूर्वकरणविरोधिनी" વ્યવસાયયુક્ત હોવા છતાં પણ કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે જે

अक्रूरमतिरपि या रतिलालसा सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह-'णो ण उवसतमोहा' इति, 'नो न उपशान्तमोहा' इति। काचिदुपशान्तमोहाऽपि भवति, तथादर्शनादिति भावः।

उपशान्तमोहाऽपि या स्वल्पशुद्धाचारा गर्हिता, सा न भवति निर्वाणयोग्येत्यत आह-"णो ण सुद्धाचारा" इति, 'नो न शुद्धाचारा' इति। काचित् शुद्धाचाराऽपि भवति, अतिचारवर्जनेन शुद्धाचारदर्शनादिति भावः।

शुद्धाचाराऽपि काचिदशुद्धबोन्दित्वे निर्वाणाधिकारिणीत्यत आह-"णो असुद्धबोंदी" इति, 'नो अशुद्धशरीरा' इति। या वज्रर्षभनाराचसंहननरहिता सा अशुद्धशरीरा, सा न भवति मोक्षयोग्या सर्वा तथाविधा न भवतीत्यर्थः। काचित् शुद्धशरीराऽपि भवतीति भावः।

प्रतिबंध नहीं है। उस ध्यान के अभाव में भी प्रकृष्ट शुभ ध्यान हो सकता है। "नो न उपशान्तमोहा" कितनीक स्त्रियां अनिष्ठूर मतिवाली नहीं भी होती हैं परन्तु उनमें रति की लालसा रहती है अतः ऐसी स्त्रियां निर्वाणयोग्य नहीं मानी गई हैं सो इस बाधाकी निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि ये विवक्षित स्त्रियां अक्रूरमतिवाली होकर उपशांत मोहवाली हैं। इनकी रतिलालसारूप मोहपरिणति उपशान्त हो चुकी है। "नो न शुद्धाचारा" कितनीक स्त्रियां ऐसी भी होती हैं जो उपशांतमोहपरिणति विशिष्ट होने पर भी अशुद्ध आचारवाली होती है परन्तु जिन्हें मुक्ति प्राप्त करनी हैं वे शुद्ध आचार विशिष्ट नहीं होती हैं, यह बात नहीं है अपि तु शुद्धाचार विशिष्ट ही होती है, क्यों कि ये अपने आचार मे दोषो को नही लगने देती है, तथा लगने पर उनकी शुद्धि करती हैं। "नो अशुद्धशरीरा" शुद्धाचार विशिष्ट होने

અભાવમા પણ પ્રકૃષ્ટ શુભધ્યાન હોઈ શકે છે "नो न उपशान्त मोहा" કેટલીક સ્ત્રીઓ અક્રૂરમતિવાળી હોતી પણ તેઓમા રતિની લાલસા રહે છે, તેથી એવી સ્ત્રીઓ નિર્વાણને પાત્ર મનાયેલ નથી તો એ બાધાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે તે વિવક્ષિત સ્ત્રીઓ અક્રૂરમતિવાળી થઇને ઉપશાત મોહવાળી છે તેમની રતિલાલસારૂપ મોહપરિણતિ ઉપશાત થઈ ગયેલ છે "नो न शुद्धाचारा" કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે કે ઉપશાતમોહપરિણતિ યુક્ત હોવા છતા અશુદ્ધ આચારવાળી હોય છે, પણ જેને મોક્ષ પ્રાપ્ત કરવો છે તે શુદ્ધ અચારયુક્ત હોતી નથી એવી કોઈ વાત નથી, પણ શુદ્ધાચાર યુક્ત જ હોય છે, કારણ તેઓ પોતાના આચારમા દોષો લાગવા દેતી નથી અને લાગે તેની શુદ્ધિ કરે છે "नो अशुद्ध शरीरा" શુદ્ધ આચા-

यत एवंभूता सा, अतः 'कथं नोत्तमधर्मसाधिका' इति, उत्तमधर्मसाधिकैवेत्यर्थः । अयं भावः-तत्तत्कालापेक्षया पुरुषवद् एतावद्गुणसंयमसमन्वितैवोत्तमधर्मसाधिका, तथा चेयं केवलसाधिका भवति । सति च केवले नियमात् मोक्ष इति ॥

॥ इति स्त्रीमोक्षसमर्थनम् ॥

ननु सर्वं एवैते भेदास्तीर्थसिद्धेऽप्यतीर्थसिद्धेषु चैवान्तर्भूताः सन्ति । तथाहि-ये तीर्थंकरसिद्धास्ते तीर्थसिद्धा एव, ये तु तद्भिन्नास्ते सर्वेऽप्यतीर्थसिद्धा एवेति किमेतावद्भिर्भेदैरिति चेत्—

अत्रोच्यते=अन्तर्भावे सत्यपि तीर्थसिद्धा तीर्थसिद्धभेदद्वयादेव तदुत्तरोत्तरभेदानां ज्ञानं न स्यात्, तस्मादज्ञातभेदज्ञापनार्थं तत्तद्भेदस्य विशिष्य कथनमिति ॥

तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञानं वर्णितम् ॥

है-तत्तत्काल की अपेक्षा से पुरुष की तरह इतने गुण और संयम से समन्वित स्त्री भी उत्तमधर्म की साधिका होती है । जब यह उत्तमधर्म की साधिका होती है तो केवलज्ञान को प्राप्त करती है, और केवलज्ञान के होने पर नियम से मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है ।

॥ इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्ति का समर्थन किया गया है ॥

शंका—ये समस्त भेद तीर्थसिद्ध और अतीर्थसिद्ध, इन दोनों में ही अन्तर्भूत हो जाते है, क्यों कि जो तीर्थंकरसिद्ध हैं वे तीर्थसिद्ध ही हैं तथा इनसे भिन्न जो सिद्ध है वे सब अतीर्थसिद्ध हैं फिर इतने भेदों से क्या मतलब ? ।

એ છે કે-તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલા ગુણ અને સંયમથી સમન્વિત સ્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે જો તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્રી મુક્તિનુ સમર્થન કરાયુ છે ॥

શંકા—એ સઘળા ભેદનો તીર્થંસિદ્ધ અને અતીર્થંસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે જે તીર્થંકરો સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થંસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થંસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા ભેદોનો ઉદ્દેશ શો ?

नन्वपूर्वकरणरत्यपि नवगुणस्थानरहिता निर्वाणयोग्या न स्यादित्यत आह- "णो णवगुणट्ठाणरहिया" इति, 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति। षष्ठगुणस्थानमादाय चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वाः स्त्रियो न भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवतीत्यर्थः।

कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी होती हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती, कारण कि कितनीक स्त्रिया ऐसी भी तो होती है जो अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं भी होती हैं, क्यों कि स्त्री-जाति में भी अपूर्वकरण का सभव प्रतिपादित हुआ है, अतः ये अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं होती हैं। "नो नव-गुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण-गुणस्थानवाली होकर भी कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती हैं सो इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित नहीं है। कारण कि छठवें गुणस्थान से लेकर नौ गुणस्थानतक अर्थात् चौदह गुणस्थानतक-सातवा, आठवा, नौ वा, दसवा, ग्यारवा, बारहवा, तेरहवां एव चौदहवा, ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियों में होते हैं-इन नौ गुणस्थानों से वे रहित नहीं होती है। अर्थात् कितनीक स्त्रियां नव गुण-स्थान युक्त भी होती हैं। जब ये स्त्रिया इस तरह की होती हैं तो फिर ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं। साराश इसका यह

અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોય છે, તો આ વાત પણ એકાન્તત માન્ય થઈ શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમા પણ અપૂર્વકરણનો સભવ સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરોધિની હોતી નથી "नो नव गुणस्थानरहिता" આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતા પણ કેટલીક નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ વાત પણ એકાન્તત નિયમિત નથી કારણ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનથી લઈને નવગુણસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી-સાતમા, આઠમા, નવમા, દસમા, અગીયારમા, બારમા, તેરમા અને ચૌદમા, એ નવ ગુણસ્થાન પણ સ્ત્રીઓમા હોય છે એ નવગુણસ્થાનોથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુકત પણ હોય છે જો તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે? તેનો સારાશ

यत एवभूता सा, अतः 'कथ नोत्तमधर्मसाधिका' इति, उत्तमधर्मसाधिकै वेत्यर्थः। अयं भावः—तत्तत्कालापेक्षया पुरुषवद् एतावद्गुणसयमसमन्वितैवोत्तमधर्मसाधिका, तथा चेय केवलसाधिका भवति। सति च केवले नियमान् मोक्ष इति॥

॥ इति स्त्रीमोक्षसमर्थनम्॥

ननु सर्वे एवैते भेदास्तीर्थसिद्धेष्वतीर्थसिद्धेषु चैवान्तर्भूताः सन्ति। तथाहि—ये तीर्थकरसिद्धास्ते तीर्थसिद्धा एव, ये तु तद्भिन्नास्ते सर्वेऽप्यतीर्थसिद्धा एवेति किमेतावद्भिर्भेदैरिति चेत्—

अत्रोच्यते=अन्तर्भावे सत्यपि तीर्थसिद्धा तीर्थसिद्धभेदद्वयादेन तदुत्तरोत्तरभेदानां ज्ञान न स्यात्, तस्मादज्ञातभेदज्ञापनार्थं तत्तद्भेदस्य विशिष्य कथनमिति॥

तदेतदनन्तरसिद्धकेवलज्ञान वर्णितम्॥

है—तत्तत्काल की अपेक्षा से पुरुष की तरह इतने गुण और सयम से समन्वित स्त्री भी उत्तमधर्म की साधिका होती है। जब यह उत्तमधर्म की साधिका होती है तो केवलज्ञान को प्राप्त करती है, और केवलज्ञान के होने पर नियम से मोक्ष इसको प्राप्त हो जाता है।

॥ इस तरह यहां तक स्त्रीमुक्ति का समर्थन किया गया है॥

शका—ये समस्त भेद तीर्थसिद्ध और अतीर्थसिद्ध, इन दोनों में ही अन्तर्भूत हो जाते हैं, क्यों कि जो तीर्थंकरसिद्ध हैं वे तीर्थसिद्ध ही हैं तथा इनसे भिन्न जो सिद्ध हैं वे सब अतीर्थसिद्ध हैं फिर इतने भेदों से क्या मतलब?।

એ છે કે–તે તે કાળની અપેક્ષાએ પુરુષની જેમ આટલો ગુણ અને સયમથી સમન્વિત સ્ત્રી પણ ઉત્તમધર્મની સાધિકા હોય છે જો તે ઉત્તમ ધર્મની સાધિકા હોય છે તો કેવળજ્ઞાન પામે છે અને કેવળજ્ઞાન થતા તેને નિયમ પ્રમાણે મોક્ષ મળે છે

॥ આ પ્રમાણે અહીં સુધી સ્ત્રી મુક્તિનુ સમર્થન કરાયુ છે ॥

શકા—એ સઘળા ભેદનો તીર્થસિદ્ધ અને અતીર્થસિદ્ધ એ બન્નેમા સમાવેશ થઈ જાય છે, કારણ કે જે તીર્થંકરો સિદ્ધ છે તેઓ તીર્થસિદ્ધ જ છે તથા એમનાથી ભિન્ન જે સિદ્ધો છે તે સર્વે અતીર્થસિદ્ધ છે તો પછી આટલા બધા ભેદોનો ઉદ્દેશ શો?

नन्वपूर्वकरणवत्यपि नवगुणस्थानरहिता निर्वाणयोग्या न स्यादित्यत आह- "णो णवगुणट्ठाणरहिया" इति, 'नो नवगुणस्थानरहिता' इति । षष्ठगुणस्थानमादाय चतुर्दशगुणस्थानपर्यन्तानि नवसंख्यकानि गुणस्थानानि, तद्रहिताः सर्वाः स्त्रियो न भवन्ति, काचित् नवगुणस्थानयुक्तापि भवतीत्यर्थः ।

कितनीक स्त्रिया ऐसी भी होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी होती हैं सो यह बात भी एकान्ततः मान्य नहीं हो सकती, कारण कि कितनीक स्त्रिया ऐसी भी तो होती हैं जो अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं भी होती हैं, क्यों कि स्त्री-जाति में भी अपूर्वकरण का सभव प्रतिपादित हुआ है, अतः ये अपूर्वकरण की विरोधिनी नहीं होती हैं । "नो नव-गुणस्थानरहिता" इसी तरह अपूर्वकरण-गुणस्थानवाली होकर भी कितनीक नौ गुणस्थानवाली नहीं भी होती हैं सो इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार कहते हैं कि यह बात भी एकान्ततः नियमित नहीं है । कारण कि छठवें गुणस्थान से लेकर नौ गुणस्थानतक अर्थात् चौदह गुणस्थानतक-सातवा, आठवां, नौ वा, दसवा, ग्यारवां, बारहवा, तेरहवा एव चौदहवा, ये नौ गुणस्थान भी स्त्रियों मे होते हैं-इन नौ गुणस्थानों से वे रहित नहीं होती है । अर्थात् कितनीक स्त्रिया नव गुण-स्थान युक्त भी होती हैं । जब ये स्त्रिया इस तरह की होती हैं तो फिर ये उत्तम धर्मकी साधिका क्यों नहीं हो सकती हैं । साराश इसका यह

અપૂર્વકરણની વિરાધિની હોય છે, તો આ વાત પણ એકાન્તત માન્ય થઈ શકતી નથી કારણ કે કેટલીક સ્ત્રીઓ એવી પણ હોય છે જે અપૂર્વકરણની વિરાધિની હોતી નથી, કારણ કે સ્ત્રીજાતિમા પણ અપૂર્વકરણનો સભવ સાબિત થયેલ છે, તેથી તેઓ અપૂર્વકરણની વિરાધિની હોતી નથી "नो नव-गुणस्थानरहिता" આ રીતે અપૂર્વકરણ ગુણસ્થાનવાળી હોવા છતા પણ કેટલીક નવ ગુણસ્થાનવાળી નથી પણ હોતી, તો આ શકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર કહે છે કે આ વાત પણ એકાન્તત નિયમિત નથી કારણ કે છઠ્ઠા ગુણસ્થાનથી લઈને નવગુણસ્થાન સુધી એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાન સુધી--સાતમા, આઠમા, નવમા, દસમા, અગીયારમા, બારમા, તેરમા અને ચૌદમા, એ નવ ગુણસ્થાન પણ સ્ત્રીઓમા હોય છે એ નવગુણસ્થાનોથી તેઓ રહિત હોતી નથી એટલે કે કેટલીક સ્ત્રીઓ નવગુણસ્થાનયુકત પણ હોય છે જો તે સ્ત્રીઓ આ પ્રકારની હોય છે તો પછી તેઓ ઉત્તમધર્મની સાધક કેમ ન હોઈ શકે ? તેનો સારાશ

परंपरसिद्धकेवलज्ञानमिति-परपरे च ते सिद्धाश्च परपरसिद्धाः। सिद्धत्वप्राप्ति समयाद् द्व्यादिसमयवर्तिनः, तेषा केवलज्ञान परपरसिद्धकेवलज्ञानम् , तदनेकविध मज्ञप्तम्। तद् यथा-अप्रथमसमयसिद्धाः=प्रथमः समयो येषा ते प्रथमसमयाः, त एव सिद्धाः, प्रथमसमयसिद्धाः, न प्रथमसमयसिद्धाः अप्रथमसमयसिद्धाः। इत्येतत् सामान्यतोऽभिधाय विशेषतस्तदर्थमाह=' दुसमयसिद्धा ' इत्यादि। तथा-द्विसमयसिद्धाः, द्वौ समयौ येषा ते द्विसमयाः, ते सिद्धाः द्विसमयसिद्धाः, शेष सुगमम् ॥ सू०२१॥

प्रश्न—पूर्वकथित परपरसिद्ध केवलज्ञान का क्या स्वरूप है?

उत्तर—परपरसिद्ध केवलज्ञान अनेक प्रकार का कहा गया है। सिद्धत्वप्राप्ति के समय से दो आदि समयवर्ती सिद्ध परपरसिद्ध कहलाते है। इनका जो केवल ज्ञान है वह परपरसिद्ध केवलज्ञान है। प्रथम समय में जो सिद्ध नही हुए हैं वे अप्रथमसमयसिद्ध है। इस प्रकार सामान्यरूप से परपरसिद्ध केवलज्ञान का स्वरूप बतलाकर सूत्रकार उसे विशेषरूप से समझाने के अभिप्राय से "दुसमयसिद्धा" इत्यादि पदों द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिनके सिद्ध होने के दो समय हैं वे द्विसमयसिद्ध हैं, इसी तरह त्रिसमयसिद्ध, चतुःसमयसिद्ध से दशसमयसिद्ध-तक, एव सख्यातसमयसिद्ध असख्यातसमयसिद्ध और अनन्तसमयसिद्ध जानलेना चाहिये। यह परंपरसिद्ध केवलज्ञान का वर्णन हुआ। इसके वर्णन से सिद्धकेवलज्ञान का पूरा वर्णन हुआ॥ सू० २१॥

પ્રશ્ન—પૂર્વોકત પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ કહેલ છે સિદ્ધત્વપ્રાપ્તિના સમયથી બે આદિ સમયવર્તી સિદ્ધપર પરસિદ્ધ કહેવાય છે તેમનુ જે કેવળ જ્ઞાન છે તે પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાન છે, પ્રથમ સમયમા જે સિદ્ધ છે આ પ્રમાણે સામાન્યરૂપે પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ સ્વરૂપ બતાવીને સૂત્રકાર તેને વિશેષ રૂપે સમજાવવાના હેતુથી "दुसमयसिद्धा" ઈત્યાદિ પદો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે-જેમને સિદ્ધ થવાના બે સમય છે તેઓ દ્વિસમયસિદ્ધ છે એજ પ્રમાણે ત્રિસમયસિદ્ધ, ચતુ સમય સિદ્ધથી દસસમયસિદ્ધ સુધી, અને સ ખ્યાતસમય સિદ્ધ અસ ખ્યાતસમયસિદ્ધ અને અનન્તસમયસિદ્ધ સમજી લેવા જોઈએ

આ પર પરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ તેના વર્ણનથી સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનુ સ પૂર્ણ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૨૧॥

मूलम्—से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाणं ?। परंपरसिद्धकेवलनाणं अणेगविहं पण्णत्तं। तं जहा—अपढमसमयसिद्धा, दुसमयसिद्धा, तिसमयसिद्धा, चउसमयसिद्धा, जाव दससमयसिद्धा। संखिज्जसमयसिद्धा, असंखिज्जसमयसिद्धा, अणंतसमयसिद्धा। से तं परंपरसिद्धकेवलनाणं। से तं सिद्धकेवलनाणं।२१।

छाया—अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ?। परंपरसिद्धकेवलज्ञानमनेकविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अप्रथमसमयसिद्धाः, द्विसमयसिद्धाः, त्रिसमयसिद्धाः, चतुःसमयसिद्धाः, यावद्दशसमयसिद्धाः। संख्येयसमयसिद्धाः। असंख्येयसमयसिद्धाः। अनन्तसमयसिद्धाः। तदेतत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम्। तदेतत् सिद्धकेवलज्ञानम् ॥२१॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाणं' इति। अथ किं तत् परंपरसिद्धकेवलज्ञानम् ?, पूर्वनिर्दिष्टस्य परंपरसिद्धकेवलज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—'परंपरसिद्ध केवलनाणं अणेगविहं पण्णत्तं' इत्यादि।

उत्तर—यद्यपि इस तरह से इन सबका अन्तर्भाव हो जाता है फिर भी जो इनका पृथक् २ निर्देश किया है वह उत्तरोत्तर भेदों के समझाने के लिये ही किया है। तीर्थसिद्ध अतीर्थसिद्ध कहने मात्र से ही इन भेदों का ज्ञान नहीं हो सकता है, इसलिये अज्ञातभेदो के समझाने के लिये विशेपरूप से इन सब भेदो को पृथक् पृथक् उपादान करके समझाया गया है। यह अनन्तरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन हुआ ॥

अब परंपरसिद्धकेवलज्ञान का वर्णन किया जाता है–'से किं तं परंपरसिद्धकेवलनाण०'? इत्यादि।

ઉત્તર—જો કે આ રીતે એ બધાનો સમાવેશ થઈ જાય છે છતા પણ તેમનો જે અલગ અલગ નિર્દેશ કર્યો છે તે ઉત્તરોત્તર ભેદોને સમજાવવા માટે જ કર્યો છે તીર્થસિદ્ધ કે અતીર્થસિદ્ધ કહેવા માત્રથી તે ભેદોનુ જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી, તેથી અજ્ઞાત ભેદોને સમજાવવાને માટે વિશેષરૂપે એ બધા ભેદોને અલગ અલગ ઉપાદાન કરીને સમજાવ્યા છે આ અનન્તર સિદ્ધ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ

હવે પરંપરસિદ્ધકેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન કરાય છે–"से किं तं परंपरसिद्ध केवलनाणं" ઈત્યાદિ

ळज्ञानी सर्वं क्षेत्र-सपूर्णं लोकमलोक च साक्षाज्जानाति पश्यति । इह यद्यपि सर्व-द्रव्यग्रहणेन आकाशास्तिकायोऽपि गृह्यते, तथापि तस्य क्षेत्रत्वेन प्रसिद्धत्वाद् पृथक् कथनम् , एवमग्रेऽपि कालविषये बोध्यम्। कालतः केवलज्ञानी सर्वकालम्=अतीतानागतवर्तमानभेदभिन्नं जानाति पश्यति। भावतः केवलज्ञानी सर्वान् जीवादिगतान् भावान्=पर्यायान्-गतिकषायागुरुलघुप्रभृतीन् जानाति पश्यति।

'अह०' इत्यादि। अथ-मनःपर्यायज्ञानानन्तर केवलज्ञान तीर्थंकरैर्वर्णितम् , इति शेषः। तत् कीदृशम् ? इत्याह-'सव्वदव्व०' इत्यादि। सर्वद्रव्य-परि-

क्षेत्र की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त लोकाकाश और अलोकाकाशरूप क्षेत्र को साक्षात् जानता और देखता है। यद्यपि "द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यों को जानता और देखता है" ऐसा कहने से ही आकाशास्तिकाय आदि का जानना देखना सिद्ध हो जाता है फिर भी यहा जो क्षेत्र की अपेक्षा उसका जानना देखना कहा है वह क्षेत्ररूप से उसकी पृथक् प्रसिद्धि का होना है। अर्थात् 'लोकका क्षेत्र अलग है और अलोक का क्षेत्र अलग है, इस बात को समझाने के लिये ऐसा कहा है। इसी तरह काल-द्रव्य के विषयमें भी यही समझना चाहिये। काल की अपेक्षा केवलज्ञानी भूत, भविष्यत् और वर्तमान, इन तीनों कालो को जानता और देखता है। भाव की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त जीवादिक पदार्थगत गति, कषाय, अगुरुलघु आदि पर्यायों को जानता और देखता है। "अह सव्वदव्व०" इत्यादि गाथा का अर्थ—

इस गाथामें अथ-शब्द यह बात प्रदर्शित करने के लिये रखा गया है कि मनःपर्यय ज्ञान के बाद ही तीर्थंकरोंने इस केवलज्ञान का वर्णन

સમસ્ત લોકાકાશ અને અલોકાકાશ રૂપ ક્ષેત્રને સાક્ષાત્ જાણે છે અને દેખે છે જો કે "દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્ત દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે" એમ કહેવાથી જ આકાશાસ્તિકાય આદિનુ જાણવા દેખવાનુ સિદ્ધ થઈ જાય છે છતા પણ અહીં જે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેનુ જાણવા દેખવાનુ કહ્યું છે તે ક્ષેત્રરૂપે તેની અલગ પ્રસિદ્ધિનુ હોવુ છે એટલે કે "લોકનુ ક્ષેત્ર અલગ છે અને અલોકનુ ક્ષેત્ર અલગ છે" આ વાતને સમજાવવાને માટે એવુ કહ્યુ છે એજ પ્રમાણે કાલ અને દ્રવ્યના વિષયમા પણ એજ સમજવુ જોઈએ કાળની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળોને જાણે છે અને દેખે છે ભાવની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સમસ્તજીવાદિક પદાર્થગત ગતિ, કષાય, અગુરુ લઘુ આદિ પર્યાયોને જાણે અને દેખે છે, "અહ સવ્વદવ્વ" ઇત્યાદિ ગાથાનો અર્થ-આ ગાથામા 'અથ' શબ્દ એ વાત દર્શાવવાને માટે મૂકયો છે કે મન-

एव भवस्थकेवलज्ञान सिद्धकेवलज्ञान चेति भेदद्वयमभिधाय पुनः प्रकारान्तरेण केवलज्ञानस्य भेदमाह—

मूलम्—त समासओ चउव्विह पण्णत्तं । त जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ । तत्थ दव्वओणं केवलनाणी सव्वदव्वाइ जाणइ पासइ । खित्तओ णं केवलनाणी सव्वं खित्तं जाणइ पासइ। कालओ णं केवलनाणी सव्व कालं जाणइ पासइ । भावओ ण केवलनाणी सव्वे भावे जाणइ पासइ । गाहा—"अह सव्वदव्वपरिणाम भावविण्णत्तिकारणमणंतं ।
सासयमप्पडिवाइ, एगविह केवल नाण"॥१॥सू०२२॥

छाया—तत् समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यत , क्षेत्रतः, कालतो, भावतः । तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि जानाति पश्यति । क्षेत्रतः खलु केवलज्ञानी सर्वं क्षेत्र जानाति पश्यति । कालत. खलु केवलज्ञानी सर्वं काल जानाति पश्यति । भावतः खलु केवलज्ञानी सर्वान् भावान् जानाति पश्यति ।
गाथा—अथ सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणमनन्तम् ।
शाश्वतमप्रतिपाति, एकविध केवलज्ञानम् ॥ सू० २२ ॥

टीका—'त समासओ' इत्यादि। सामान्यतः केवलज्ञानं, समासतः=सक्षेपेण चतुर्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रत. कालतो भावतश्च । तत्र द्रव्यतः खलु केवलज्ञानी सर्वद्रव्याणि धर्मास्तिकायादीनि साक्षाज्जानाति पश्यति। क्षेत्रतः केव

इस प्रकार भवस्थसिद्ध केवलज्ञान और सिद्ध केवलज्ञान के भेद से केवलज्ञान के दो भेदों का निरूपण कर सूत्रकार अब प्रकारान्तर से केवलज्ञानके भेदोंका निरूपण करते हैं–'त समासओ चउव्विह०' इत्यादि।

यह केवलज्ञान सक्षेप से चार प्रकार का कहा गया है। जैसे–द्रव्य की अपेक्षा, क्षेत्र की अपेक्षा, काल की अपेक्षा और भाव की अपेक्षा। द्रव्य की अपेक्षा केवलज्ञानी समस्त द्रव्यो को जानता और देखता है।

આ રીતે ભવસ્થસિદ્ધકેવળજ્ઞાન અને સિદ્ધકેવળજ્ઞાનના ભેદથી કેવળ જ્ઞાનના બે ભેદોનુ નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પ્રકારાન્તરથી કેવળજ્ઞાનના ભેદોનુ નિરૂપણ કરે છે—"त समासओ चउव्विह०" ઇત્યાદિ

તે કેવળજ્ઞાનને સક્ષેપમા ચાર પ્રકારનુ કહ્યુ છે જેવા કે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, કાળની અપેક્ષાએ અને ભાવની અપેક્ષાએ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કેવળજ્ઞાની સર્વે દ્રવ્યોને જાણે છે અને દેખે છે ક્ષેત્રની અ[illegible] [illegible]વળજ્ઞાની

विधम्=एकप्रकारक, क्षायिकत्वात्, तदावरणक्षयस्यैकरूपत्वात्। यद्यपि केवलज्ञानस्य स्वाम्यपेक्षया भवस्थसिद्धभेदमाश्रित्य भेदोऽस्ति, तथापि-ज्ञानापेक्षया नास्ति भेदः, मतिज्ञानादीना चतुर्णा तु क्षायोपशमिकत्वात्, क्षयोपशमस्य च वैचित्र्यादनेकविधत्वमिति वोध्यम् ॥ सू० २२ ॥

ननु तीर्थंकरः केवलज्ञाने समुत्पन्ने सति तीर्थंकरनामकर्मोदयात् सर्वजीवानुग्रहार्थं देशना करोति, तत्र केषाचिदेवमाशङ्का भवेत्-भगवतोऽपि तीर्थंकृतस्तावत् द्रव्यश्रुतमक्षरध्वनिरूपं वर्तते, द्रव्यश्रुत च भावश्रुत पूर्वक, तस्माद् भगवानपि श्रुतज्ञानीति चेत्, तत्राह—

इस शाश्वतमे इतनी विशेषता प्रदर्शित करता है कि केवलज्ञान ऐसा शाश्वत नहीं है किन्तु अप्रतिपाति शाश्वत है, अर्थात् किसी भी कालमें इसका पतन नही होता है। निरन्तररूप से सर्वकालमे केवलज्ञान रहता है। केवलज्ञान क्षायिक है, ज्ञानावरण कर्म के क्षय से होता है, और ज्ञानावरण कर्मका क्षय एकरूप होता है, अतः वह भी एकरूप ही है। यद्यपि स्वामी की अपेक्षा भवस्थसिद्ध का आश्रय करके इसके भी भेद बतलाये गये हैं फिर भी ज्ञान की अपेक्षा इसमे कोई भेद नही है। मतिज्ञान आदि चार ज्ञान क्षायोपशमिक हैं, इसलिये उनमें क्षयोपशमकी विचित्रता रहती है, और इसी कारण उनमें अनेकविधता बतलाई गई है ॥ सू०२२ ॥

तीर्थंकर भगवान् केवलज्ञान उत्पन्न होने पर तीर्थंकरनामकर्म के उदय होने से समस्त जीवों के अनुग्रह के लिये-कल्याण के लिये देशना

એટલી વિશેષતા દર્શાવે છે કે કેવળજ્ઞાન એવુ શાશ્વત નથી પણ અપ્રતિપાતિ શાશ્વત છે, એટલે કે કોઈ પણ કાળે તેનુ પતન થતુ નથી નિરતર રૂપે સર્વકાળે કેવળજ્ઞાન રહે છે કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક છે, જ્ઞાનાવરણ કર્મના ક્ષયથી થાય છે, અને જ્ઞાનાવરણ કર્મનો ક્ષય એકરૂપ હોય છે, તેથી તે પણ એકરૂપ જ છે જો કે સ્વામીની અપેક્ષાએ ભવસિદ્ધનો આધાર લઈને તેના પણ ભેદ બતાવવામા આવેલ છે તો પણ જ્ઞાનથી તેમા કોઈ ભેદ નથી મતિજ્ઞાન આદિ ચાર જ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક છે, તેથી તેમનામા ક્ષયોપશમની વિચિત્રતા રહે છે, અને એજ કારણે તેમનામા અનેકવિધતા બતાવવામા આવેલ છે ॥ સૂ ૨૨ ॥

તીર્થંકર ભગવાન કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા તીર્થંકર નામકર્મનો ઉદય હોવાથી સમસ્ત જીવોના અનુગ્રહને માટે દેશના આપે છે, તે વિષે કોઈ એવી આશકા

णामभावविज्ञप्तिकारणम्=सर्वाणि च तानि द्रव्याणि सर्वद्रव्याणि जीवाजीवरूपाणि, तेषां परिणामाः-प्रयोगविस्रसारूपा उत्पादादयः पर्यायाः सर्वद्रव्यपरिणामाः, तथा भावः-सत्ता, स्वलक्षणं स्वं स्वमसाधारणं स्वरूपं, तस्य विज्ञप्तिः-विशेषेण ज्ञानम्, तस्याः कारणं=हेतुः, तथा ज्ञेयानामनन्तत्वादनन्तं, तथा=शाश्वत-नित्यम् , निरन्तरोपयोगयुक्तमित्यर्थः। तथा-अप्रतिपाति-न प्रतिपतनशीलं, सदाऽवस्थायीत्यर्थः।

ननु यत् खलु शाश्वतं, तदप्रतिपात्येव स्यात् किं पुनरनेन विशेषणेनेति, उच्यते-शाश्वतं हि नाम अनवरतं भवदुच्यते, तच्च स्वल्पकालेऽपि नैरन्तर्येण भवनाद् भवति, अप्रतिपातिविशेषणोपादानं तु सर्वकाले केवलज्ञानमवतिष्ठत, इति बोधनार्थमिति। नैरन्तर्येण सर्वस्मिन् काले केवलज्ञानं भवतीति भावः। तथा-एक

किया है। यह केवलज्ञान "सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणम्" अर्थात् समस्त जीव और अजीवरूप द्रव्योंमें जो उत्पादादिक परिणाम स्वनिमित्त एवं परनिमित्त से होते रहते हैं उनके अपने २ असाधारणरूप की विज्ञप्ति का कारण है। अनंत एवं शाश्वत है। अप्रतिपतनशील है-सदा अवस्थायी है। दूसरे ज्ञानों की तरह इसके भेद प्रभेद नहीं हैं।

शंका—जो शाश्वत होगा वह अप्रतिपाती ही होगा तो फिर गाथामें "अप्रतिपाति" यह विशेषण स्वतन्त्ररूप से क्यों रखा?

उत्तर—शाश्वत-शब्द का अर्थ निरन्तर होते रहना है। जो पदार्थ स्वल्पकालावस्थायी होता है वह भी उतने समय तक यदि निरन्तर होता रहता है तो वह भी शाश्वत कहा जाता है। "अप्रतिपाति" विशेषण

પર્યયજ્ઞાનના પછી જ તીર્થંકરોએ આ કેવળજ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે આ કેવળજ્ઞાન "सर्वद्रव्यपरिणामभावविज्ञप्तिकारणम्" એટલે કે સમસ્ત જીવ અને અજીવ રૂપ દ્રવ્યોમાં જે ઉત્પાદાદિક પરિણામ સ્વનિમિત્ત અને પરનિમિત્તથી થતાં રહે છે તેમના પોત-પોતાના અસાધારણ રૂપની વિજ્ઞપ્તિનું કારણ છે અનંત અને શાશ્વત છે અપ્રતિપતનશીલ છે-સદા અવસ્થાયી છે બીજા જ્ઞાનોની જેમ તેના ભેદ પ્રભેદ નથી

શંકા—જે શાશ્વત હોય તે અપ્રતિપાતી જ હોય તો પછી ગાથામાં "अप्रतिपाति" એ વિશેષણ સ્વતંત્ર રૂપે શા માટે રાખ્યું છે?

ઉત્તર—શાશ્વત શબ્દનો અર્થ "નિરંતર થતું રહેવું" એવો થાય છે જે પદાર્થ સ્વલ્પકાલાવસ્થાયી હોય છે તે પણ એટલા સમય સુધી જો નિરંતર થતો રહે છે તો તે પણ શાશ્વત કહેવાય છે "अप्रतिपाति" વિશેષણ આ શાશ્વતમાં

तीर्थंकरः केवलज्ञानेनैव तत्त्वं जानातीति भावः। तत्र—तेपामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भाषते नेतरान्। प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भाषते, तेपामनन्तत्वेन सर्वेषां भाषितुम शक्यत्वात्, आयुपस्तु परिमितत्वात्। किं तु कतिपयानेव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया योग्यानेवार्थान् भाषते, यो ग्रहीता यावतामर्थानां ग्रहणे योग्य इति बुद्ध्वा देशना करोतीति भावः। 'वइजोगसुय हवइ सेसं' इति। 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेषम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते।

क्षायोपशमिक ज्ञान है। इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति मे तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है। इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नही करते हैं, किन्तु इनमे जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते है, अप्रज्ञापनीय पदार्थों की नही। प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थों की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमें समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थों की प्ररूपणा नही हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनतभागमात्र की—जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थों के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थों की वे देशना करते हैं। वाग्योग का

કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઈ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા તે તે કર્મોનો દેશત વિનાશ થાય છે આ રીતે કેવળજ્ઞાનવડે સમસ્ત પદાર્થોને જાણીને પણ કેવળી સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ તેમનામા જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થો હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની નહી, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોમા પણ બધાની નહી, પણ કેટલાક પદાર્થોની જ પ્રરૂપણા કરે છે, કારણ કે તે અનત હોવાથી વચન દ્વારા કહી શકાતા નથી અને આયુપરિમિત આયુમા સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની પ્રરૂપણા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોમાથી કેટલાક અનતભાગ માત્રની, જે ગ્રહીતા (ગ્રહણ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ ગ્રહણને યોગ્ય હોય છે એટલે કે ગ્રહીતા જેટલા અર્થોને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા અર્થોની તેઓ દેશના કરે છે "वाग्योग" નુ તાત્પર્ય અહી કેવળજ્ઞાનથી પ્રાપ્ત અર્થોની

मूलम्—गाहा—केवलनाणेणऽत्थे, नाउं जे तत्थ पण्णवणजोग्गा।
ते भासइ तित्थयरो, वइजोगसुअ हवइ सेसं ॥१॥
से त केवलनाण, से त नोइंदियपच्चक्खं । से त पच्चक्खनाणं ॥ सू० २३ ॥

छाया—केवलज्ञानेनार्थान्, ज्ञात्वा ये तत्र प्रज्ञापनयोग्याः।
तान् भाषते तीर्थंकरो, वाग्योगश्रुतं भवति शेषम् ॥ १ ॥
तदेतत् केवलज्ञानं, तदेतन्नोइन्द्रियप्रत्यक्षं, तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानम् ॥ सू० २३ ॥

टीका—'केवलनाणेणऽत्थे०' इत्यादि। तीर्थंकरः अर्थान्=धर्मास्तिकायादीन्, मूर्तामूर्तान् भावान् केवलज्ञानेन ज्ञात्वा न तु श्रुतज्ञाने नेत्यर्थः, श्रुतज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वात्, केवलिनश्च ज्ञानावरणीयादेः सर्वथा क्षये सति देशतः क्षयाभावात्

देते हैं। इस पर कोई ऐसी आशंका कर सकता है कि भगवान् की वह देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्यश्रुत है, और द्रव्यश्रुत भावश्रुतपूर्वक होता है, इसलिये इस अक्षरध्वनिरूप देशना के सद्भाव से उनमें भी श्रुतज्ञानीपनेका प्रसंग प्राप्त होता है। इस पर सूत्रकार कहते हैं—'केवलनाणेणत्थे०' इत्यादि।

तीर्थंकर प्रभु धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थों को केवलज्ञान से जान करके उनमें जो प्ररूपणा करने योग्य होते हैं उन पदार्थों को कहते हैं। इस तरह केवली भगवान् का वह वाग्योग—अर्थाभिधायक शब्दसमूह—भावश्रुतस्वरूप नहीं है किन्तु द्रव्यश्रुत स्वरूप है।

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवलज्ञान के द्वारा ही समस्त रूपी और अरूपी पदार्थों को जानते हैं, श्रुतज्ञान के द्वारा नहीं, कारण कि श्रुतज्ञान

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સદ્‌ભાવથી તેમનામા પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે—"केवलनाणेणत्थे०" ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવળજ્ઞાનથી જાણીને તેઓમા જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાગ્યોગઅર્થાભિધાયક શબ્દસમૂહ—ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—તીર્થંકર પ્રભુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે,

तीर्थंकरः केवलज्ञाने नैव तत्त्व जानातीति भावः । तत्र-तेपामर्थानां मध्ये, ये प्रज्ञापनयोग्याः=प्ररूपणायोग्याः, तान् भापते नेतरान् । प्रज्ञापनीयेष्वपि न सर्वान् प्रज्ञापनीयान् भापते, तेपामनन्तत्वेन सर्वेषा भापितुम शक्यत्वात्, आयुपस्तु परिमितत्वात् । किं तु कतिपयानेव अनन्तभागमात्रान् ग्रहीतृशक्त्यपेक्षया योग्यानेवार्थान् भापते, यो ग्रहीता यावतामर्थांना ग्रहणे योग्य इति वुद्‌ध्वा देशना करोतीति भावः । 'वइजोगसुय हवइ सेसं' इति । 'वाग्योगः श्रुतं भवति शेपम्' इतिच्छाया, अत्र वाग्योगशब्देन भगवतो वाग्योगो गृह्यते ।

क्षायोपशमिक ज्ञान है । इस केवलज्ञान की प्राप्ति जीव को तभी होती है कि जब समस्त ज्ञानावरण आदि चार घाति कर्मों का नाश हो चुकता है क्षायोपशमिक ज्ञान की प्राप्ति में तत्तत्कर्मों का देशतः विनाश होता है । इस तरह केवलज्ञान से समस्त पदार्थों को जान कर भी केवली उन समस्त पदार्थों की प्ररूपणा नही करते हैं, किन्तु इनमें जो प्रज्ञापनीय पदार्थ होते हैं उन्हीं की प्ररूपणा करते है, अप्रज्ञापनीय पदार्थो की नहीं। प्रज्ञापनीय पदार्थों में भी सब की नहीं, किन्तु कितनेक ही पदार्थों की प्ररूपणा करते हैं, कारण वे अनन्त होने से वचन द्वारा कहे नहीं जा सकते, और आयु परिमित है, परिमित आयुमे समस्त प्रज्ञापनीय पदार्थो की प्ररूपणा नहीं हो सकती है, इसलिये प्रज्ञापनीयोंमें से कितनेक अनतभागमात्र की-जो ग्रहीता (ग्रहण करनेवाले) की शक्ति की अपेक्षा ग्रहण के योग्य होते हैं, अर्थात् ग्रहीता जितने अर्थो के ग्रहण करनेमें योग्य हो उतने अर्थों की वे देशना करते हैं। वाग्योग का

કેવળજ્ઞાન ક્ષાયિક જ્ઞાન છે આ કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ જીવને ત્યારે જ થાય છે કે જ્યારે સમસ્ત જ્ઞાનાવરણ આદિ ચાર ઘાતિ કર્મોનો નાશ થઇ જાય છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિમા તે તે કર્મોનો દેશત વિનાશ થાય છે આ રીતે કેવળજ્ઞાનવડે સમસ્ત પદાર્થોને જાણીને પણ કેવળી સમસ્ત પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ તેમનામા જે પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થો હોય છે તેમની જ પ્રરૂપણા કરે છે, અપ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની નહી, પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોમા પણ બધાની નહી, પણ કેટલાક પદાર્થોની જ પ્રરૂપણા કરે છે, કારણ કે તે અનત હોવાથી વચન દ્વારા કહી શકાતા નથી અને આયુપરિમિત આયુમા સમસ્ત પ્રજ્ઞાપનીય પદાર્થોની પ્રરૂપણા થઈ શકતી નથી, તેથી પ્રજ્ઞાપનીયોમાથી કેટલાક અનતભાગ માત્રની, જે ગ્રહીતા (ગ્રહણ કરનાર) ની શક્તિની અપેક્ષાએ ગ્રહણને યોગ્ય હોય છે એટલે કે ગ્રહીતા જેટલા અર્થોને ગ્રહણ કરવાને યોગ્ય હોય એટલા અર્થોની તેઓ દેશના કરે છે "वाग्योग" નુ તાત્પર્ય અહી કેવળજ્ઞાનથી આપ્ત અર્થોની

मूलम्—गाहा—केवलनाणेणऽत्थे, नाउं जे तत्थ पण्णवणजोग्गा।
ते भासइ तित्थयरो, वइजोगसुअ हवइ सेस ॥१॥
से तं केवलनाण, से त नोइंदियपच्चक्ख । से त पच्चक्खनाण ॥ सू० २३ ॥

छाया—केवलज्ञानेनार्थान्, ज्ञात्वा ये तत्र प्रज्ञापनयोग्याः।
तान् भाषते तीर्थंकरो, वाग्योगश्रुत भवति शेषम् ॥ १ ॥
तदेतत् केवलज्ञान, तदेतन्नोइन्द्रियप्रत्यक्ष, तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानम् ॥ सू० २३ ॥

टीका—'केवलनाणेणऽत्थे०' इत्यादि। तीर्थंकरः अर्थान्=धर्मास्तिकायादीन्, मूर्तामूर्तान् भावान् केवलज्ञानेन ज्ञात्वा न तु श्रुतज्ञाने नेत्यर्थः, तज्ज्ञानस्य क्षायोपशमिकत्वात्, केवलिनश्च ज्ञानावरणीयादेः सर्वथा क्षये सति देशत क्षयाभावात्

देते हैं। इस पर कोई ऐसी आशका कर सकता है कि भगवान् की वह देशना अक्षरध्वनिरूप द्रव्यश्रुत है, और द्रव्यश्रुत भावश्रुतपूर्वक होता है, इसलिये इस अक्षरध्वनिरूप देशना के सद्भाव से उनमें भी श्रुतज्ञानीपनेका प्रसग प्राप्त होता है। इस पर सूत्रकार कहते हैं-'केवलनाणेणत्थे०' इत्यादि ।

तीर्थंकर प्रभु धर्मास्तिकायादिक समस्त मूर्त अमूर्त पदार्थों को केवलज्ञान से जान करके उनमें जो प्ररूपणा करने योग्य होते हैं उन पदार्थों को कहते हैं। इस तरह केवली भगवान् का वह वाग्योग–अर्थाभिधायक शब्दसमूह–भावश्रुतस्वरूप नहीं है किन्तु द्रव्यश्रुत स्वरूप है।

भावार्थ—तीर्थंकर प्रभु केवलज्ञान के द्वारा ही समस्त रूपी और अरूपी पदार्थों को जानते हैं, श्रुतज्ञान के द्वारा नहीं, कारण कि श्रुतज्ञान

કરી શકે છે કે ભગવાનની તે દેશના અક્ષરધ્વનિરૂપ દ્રવ્ય શ્રુત છે અને દ્રવ્ય શ્રુત, ભાવશ્રુતપૂર્વક હોય છે, તેથી આ અક્ષરધ્વનિરૂપ દેશનાના સદ્ભાવથી તેમનામા પણ શ્રુતજ્ઞાનીપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થાય છે, તો તે વિષે સૂત્રકાર કહે છે–" केवलनाणेणत्थे० " ઇત્યાદિ

તીર્થંકર ભગવાન ધર્માસ્તિકાયાદિક સમસ્ત મૂર્ત અમૂર્ત પદાર્થોને કેવળજ્ઞાનથી જાણીને તેઓમા જે પ્રરૂપણા કરવા લાયક હોય છે તે પદાર્થોને કહે છે આ રીતે કેવળી ભગવાનનો તે વાગ્યોગઅર્થાભિધાયક શબ્દસમૂહ–ભાવશ્રુતસ્વરૂપ નથી પણ દ્રવ્યશ્રુતસ્વરૂપ છે

ભાવાર્થ—તીર્થંકર પ્રભુ કેવળજ્ઞાન દ્વારા જ સમસ્ત રૂપી અને અરૂપી પદાર્થોને જાણે છે, શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા નહીં, કારણ કે શ્રુતજ્ઞાન ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાન છે,

मूलम्--से किं तं परोक्खनाणं? । परोक्खनाणं दुविहं पण्णत्तं । तं जहा—आभिणिबोहियनाणपरोक्खं च, सुयनाणपरोक्खं च । जत्थ आभिणिबोहियनाणं, तत्थ सुयनाणं, जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिणिबोहियनाणं, दोऽवि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं, तहवि पुण इत्थ आयरिया नाणत्तं पण्णवयंति । अभिणिबुज्झइ त्ति आभिणिबोहियं, सुणेइ-त्ति सुयं, मइपुव्वं जेण सुयं न मई सुयपुव्विया ॥ सू० २४ ॥

छाया—अथ किं तत् परोक्षज्ञानम्? परोक्षज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षं च, श्रुतज्ञानपरोक्षं च । यत्र आभिनिबोधिकज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानं, यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानम्, द्वे अप्येते अन्योन्यमनुगते, तथापि पुनरत्राचार्या नानात्वं प्रज्ञापयन्ति-अभिनिबुध्यत इत्याभिनिबोधिकम् । शृणोति-इति श्रुतम् । मतिपूर्वं येन श्रुतं, न मतिः श्रुतपूर्विका ॥ सू० २४ ॥

'से किं तं परोक्खनाणं०' इत्यादि ।

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं परोक्खनाणं' इति । अथ किं तत् परोक्षज्ञानमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्य परोक्षज्ञानस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः । उत्तरमाह-'परोक्खनाणं दुविहं पण्णत्तं०' इत्यादि । परोक्षज्ञानं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तत्र परोक्ष-ज्ञानशब्दार्थ उच्यते—परेभ्योऽक्षस्य यज्जायते, तत् परोक्षम् । अपौद्गलिकत्वादरूपी जीवः, पौद्गलिकत्वात् तु रूपीणि द्रव्येन्द्रियमनांसि, ततश्च जीवापेक्षया पराणि=

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट परोक्षज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर-परोक्षज्ञान दो प्रकार का बतलाया गया है। वे दो प्रकार ये हैं-आभिनिबोधिक ज्ञान और श्रुतज्ञान । आत्मा से भिन्न द्रव्य इन्द्रिय और मन से जो जीव को ज्ञान होता है वह परोक्षज्ञान कहलाता है। जीव से इन्द्रियां और मन इसलिये पर-भिन्न मानी गई हैं कि जीव अरूपी हैं और द्रव्य-इन्द्रियां तथा मन, रूपी है। जीव अरूपी इसलिये

શિષ્ય પૂછે છે -હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ પરોક્ષ જ્ઞાનનું કેવું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર -પરોક્ષજ્ઞાન બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે, તે બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન આત્માથી ભિન્ન દ્રવ્યઇન્દ્રિય અને મનથી જીવને જે જ્ઞાન થાય છે તે પરોક્ષજ્ઞાન કહેવાય છે જીવથી ઇન્દ્રિયો અને મન તે કારણે ભિન્ન માનવામાં આવેલ છે કે જીવ અરૂપી છે, તથા દ્રવ્ય ઇન્દ્રિયો

अयमर्थः-भगवतः केवलज्ञानोपलब्धार्थाभिधायकः शब्दराशिः प्रोच्यमानस्तस्य भगवतो वाग्योग एव भवति, न तु श्रुतम्, वाग्योगस्य भाषापर्याप्त्यादिनामकर्मोदय हेतुकत्वात्, श्रुतस्य तु क्षायोपशमिकत्वादिति। स च वाग्योग। शेष श्रुत भवतीत्यन्वयः। शेषम्=अप्रधान श्रुत द्रव्यश्रुतमित्यर्थः। श्रोतृणा भावश्रुतकारणत्वात् तदङ्गत्वादप्रधानतया द्रव्यश्रुतमिति व्यपदिश्यते, इति भावः॥

तदेतत् केवलज्ञान वर्णितम्। तदेतत्-अवधिज्ञान-मनःपर्ययज्ञान-केवलज्ञान रूप नोइन्द्रियप्रत्यक्ष वर्णितम्। तदेतत् प्रत्यक्षज्ञानं-प्रत्यक्षात्मक ज्ञान वर्णितमित्यर्थः॥ सू० २३॥

अथ परोक्षज्ञान वर्ण्यते—'से किं त परोक्खनाण०' इत्यादि।

तात्पर्य यहा केवलज्ञान से उपलब्ध अर्थों की अभिधायिका-कथन करनेवाली-भगवान् के द्वारा उच्चारित हुई उस शब्दराशि से है। वह शब्दसमूह भगवान् का वाग्योग होता है, श्रुतज्ञान नहीं। इस वाग्योग का कारण भाषापर्याप्ति आदि नामकर्म का उदय है। यह वाग्योग भावश्रुतरूप इसलिये नही माना जाता है कि भावश्रुत क्षायोपशमिक होता है। द्रव्यश्रुत का इसमें व्यवहार इसलिये किया जाता है कि यह श्रोताओं के भावश्रुत का कारण होता है, अतः भावश्रुत का कारण होने से इसमें द्रव्यश्रुतता है। यह केवलज्ञान का वर्णन हुवा। इस तरह यहा तक अवधिज्ञान, मनःपर्ययज्ञान और केवलज्ञान रूप नोइन्द्रिय प्रत्यक्ष का वर्णन हुवा। ये तीनों ज्ञान ही प्रत्यक्षज्ञान हैं। इसलिये प्रत्यक्ष ज्ञान का वर्णन हो चुका है॥ सू०२३॥

अब परोक्षज्ञान का वर्णन किया जाता है—'से किं त परोक्ख नाण?' इत्यादि।

અભિધાયિકા-કથન કરનારી-ભગવાન દ્વારા ઉચ્ચારવામા આવેલ તે શબ્દરાશિ છે તે શબ્દરાશિ ભગવાનનો વાગ્યોગ હોય છે, શ્રુતજ્ઞાન નહી આ વાગ્યોગનુ કારણ ભાષાપર્યાપ્ત આદિ નામ-કર્મનો ઉદય છે આ વાગ્યોગ તે કારણે ભાવશ્રુતરૂપ નથી મનાતો કે ભાવશ્રુત ક્ષાયોપશમિક હોય છે દ્રવ્યશ્રુતનો તેમા વહેવાર તે કારણે કરાય છે કે તે શ્રોતાઓના ભાવશ્રુતનુ કારણ હોય છે, તેથી ભાવશ્રુતનુ કારણ હોવાથી તેમા દ્રવ્યશ્રુતતા છે આ કેવળજ્ઞાનનુ વર્ણન થયુ આ રીતે અહી સુધી અવધિજ્ઞાન, મન પર્યયજ્ઞાન, અને કેવળજ્ઞાન નોઇન્દ્રિય પ્રત્યક્ષનુ વર્ણન થયુ એ ત્રણેજ્ઞાન જ પ્રત્યક્ષજ્ઞાન છે- તેથી પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન પૂરૂ થયુ ॥ સૂ ૨૩ ॥

હવે પરોક્ષ જ્ઞાનનુ વર્ણન કરવામા આવે છે-"से किं त परोक्खनाण ?" ઈત્યાદિ

ननु 'यत्राभिनिबोधिकज्ञानं तत्र श्रुतज्ञानम्' इत्युक्ते सति 'यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानं'-मिति ज्ञातं भवत्येव किं पुनस्तदुपादानेनेति चेत्, अत्रोच्यते-नियमतो न ज्ञायते तस्मान्नियमावधारणार्थं 'यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानं'-मित्युच्यते। नियमावधारणमेव स्पष्टयति-'दोवि एयाइं०' इत्यादि। द्वे अप्येते आभिनिबोधिकश्रुते अन्योन्यमनुगते=परस्परं संबद्धे, अनयोर्नियमेन सहभावोऽस्तीति भावः।

ननु यद्यनयोः परस्परं नियमेन सहभावस्तर्हि अनयोरभेद एवास्तु, कथं भेदेन व्यवहारो भवतीत्यत आह-'तह वि०' इत्यादि। यद्यप्येते उभे ज्ञाने अन्योन्यानुगते

शंका—"जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं" "जहां आभिनिबोधिकज्ञान होता है वहां श्रुतज्ञान होता है, और जहां श्रुतज्ञान होता है वहां आभिनिबोधिकज्ञान होता है तो फिर सूत्रकार को इस बातको प्रकट करने के लिये सूत्रमें "जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिणिबोहियनाणं" फिर इन पदों के रखने की क्या आवश्यकता थी ?।

उत्तर—नियम से यह बात नहीं जानी जाती है इसलिये इस प्रकार के नियम के निर्णय के लिये "जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिनिबोहियनाणं" ऐसा कहा है। इसी नियम का निर्णय वे 'दोऽवि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं' इन पदों से करते हैं। इसमें बतलाया गया है कि ये दोनों ज्ञान परस्पर संबद्ध हैं, अर्थात् नियमतः इनका सहयोग है।

शंका—यदि इनका परस्पर में नियमतः सहभाव है तो फिर इनमें कोई भेद नहीं रहना चाहिये, और भेद से जो इनका व्यवहार होता है

શંકા—"जत्थ आभिणिबोहियनाणं तत्थ सुयनाणं" જ્યાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે ત્યાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે" આટલું કહેવાથી જ જ્યારે એ વાત જાણી શકાય છે કે જ્યાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે ત્યાં આભિનિબોધિકજ્ઞાન હોય છે તો પછી સૂત્રકારને આ વાત પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રમાં "जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिणिबोहियाणं" એ પદોને મૂકવાની જરૂર શી હતી ?

ઉત્તર—નિયમથી આ વાત જાણી શકાતી નથી તેથી આ પ્રમાણેના નિયમના નિર્ણય માટે "जत्थ सुयनाणं तत्थ आभिनिबोहियानाणं" એમ કહ્યું છે એજ નિયમનો નિર્ણય તેઓ "दोऽवि एयाइं अण्णमण्णमणुगयाइं" એ પદોથી કરે છે તેમાં બતાવ્યું છે કે એ બન્ને જ્ઞાન પરસ્પર સંબદ્ધ છે, એટલે કે નિયમતઃ તેમનો સહયોગ છે

શંકા—જો તેમનો પરસ્પરમાં નિયમતઃ સહભાવ છે તો પછી તેમનામાં કોઈ ભેદ રહેવા જોઇએ નહીં, અને ભેદથી જે તેમનો વ્યવહાર થાય છે તે નષ્ટ

अन्यानि द्रव्येन्द्रियमनांसि, तेभ्यः पौद्गलिकेभ्यः द्रव्येन्द्रियमनोभ्यः अक्षरस्य=जीवस्य यद् ज्ञानमुपजायते तत् परोक्षज्ञानम्। तत् द्विविधं प्रज्ञप्तं=तीर्थंकरैः प्ररूपितम्। तद् यथा—आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षं च, श्रुतज्ञानपरोक्षं च, इह चकारद्वय स्वागतानेकभेदसूचक परस्परसहयोग सूचकं च, अनयोरेव क्रमेण निर्देशे कारण 'नाणं पंचविहं पण्णत्तं' इति सूत्रस्य टीकायां मागेवोक्तम्। संप्रति स्वाम्यपेक्षया अभेदमतिबोधनार्थमाह—'जत्थ आभिणिबोहियनाणं०' इत्यादि। यद्वा-अनयोः परस्परसहयोग दर्शयति-'जत्थ०' इत्यादि। यत्र पुरुषे आभिनिबोधिकज्ञानं, तत्र श्रुतज्ञानमपि, तथा-यत्र श्रुतज्ञानं तत्राभिनिबोधिकज्ञानम्।

है कि वह अपौद्गलिक है, तथा द्रव्य-इन्द्रियां और मन पौद्गलिक हैं इसलिये वे रूपी हैं। इसलिये पर-जो द्रव्येन्द्रिय और मन, इनसे जीव को जो ज्ञान उत्पन्न होता है वह परोक्षज्ञान है। वह दो प्रकार का होता है १-आभिनियोधिकज्ञान और २-श्रुतज्ञान। सूत्रमें दो चकार यह सूचित करते हैं कि इन दोनों ज्ञानों के और भी भेद हैं, तथा इनका परस्परमें सहयोग है। इनदोनों का इस क्रम से निर्देश करने का कारण "नाणं पंचविहं पण्णत्तं" इस सूत्र की टीकामें पहिले प्रदर्शित कर दिया है। अब इन दोनोंमें स्वामीकी अपेक्षा सूत्रकार अभेद प्रदर्शित करने के अभिप्राय से कहते हैं कि जिस आत्मामें आभिनियोधिक ज्ञान होता है उस आत्मामें श्रुतज्ञान होता है, तथा जिस आत्मामें श्रुतज्ञान होता है उस आत्मामें आभिनियोधिकज्ञान होता है। इस कथन से इन दोनोंमें सहयोग है यह बात भी जानी जाती है।

અને મન, રૂપી છે જીવ એ કારણે અરૂપી છે કે તે અપૌદ્‌ગલિક છે, તથા દ્રવ્ય-ઈન્દ્રિયો અને મન પૌદ્‌ગલિક છે તે કારણે તે રૂપી છે તેથી જે દ્રવ્યઈન્દ્રિય અને મન વડે જીવને જે જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે પરોક્ષ જ્ઞાન છે તે બે પ્રકારનું હોય છે (૧) આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને (૨) શ્રુતજ્ઞાન સૂત્રમાં બે 'ચકાર' એ સૂચિત કરે છે કે આ બન્ને જ્ઞાનના બીજા પણ ભેદ છે, તથા તેમનો પરસ્પરમાં સહયોગ છે, એ બન્નેનો આ પ્રકારે નિર્દેશ કરવાનું કારણ "નાણં પંચવિહં પણ્ણત્તં" આ સૂત્રની ટીકામાં પહેલા પ્રદર્શિત કરાઈ ગયું છે હવે એ બન્નેમાં સ્વામીની અપેક્ષાએ અભેદ પ્રદર્શિત કરવાના ઉદ્દેશથી સૂત્રકાર કહે છે-જે આત્મામાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તથા જે આત્મામાં શ્રુતજ્ઞાન હોય છે તે આત્મામાં આભિનિબોધિક જ્ઞાન હોય છે આ કથનથી એ બન્નેમાં સહયોગ છે તે વાત પણ જાણવા મળે છે

ख्येयप्रदेशात्मको रूपरहितो धर्मास्तिकाय', तथा यः स्थितिपरिणामपरिणतयोर्जीव-पुद्गलयोरेवस्थित्युपष्टम्भहेतुः श्रान्तपथिकस्य छायेव, स खलु असख्येयप्रदेशात्म को रूपरहित एवाधर्मास्तिकायः, इति लक्षणभेदाद् भेदो भवति। एवमाभिनिवोधिक श्रुतयोरपि लक्षणभेदाद् भेदो विज्ञेयः। लक्षणभेदमेव दर्शयति–'अभिणिवुज्झइ०' इत्यादि। अभि=अभिमुखयोग्यदेशावस्थित नियतमर्थमिन्द्रियमनोद्वारेण बुध्यते= परिच्छिनत्ति, आत्मा येनपरिणाम विशेपेण स परिणामविशेपो ज्ञानापरपर्यायः–अभि-निवोधः, स एव=आभिनिवोधिकम्, तथा–शृणोति–वाच्यवाचकभावपुरःसर श्रवण विपयेण शब्देन सह सस्पृष्टमर्थ परिच्छिनत्ति आत्मा येन परिणामविशेपेण, स परिणामविशेपः श्रुतम्।

करने की शक्तिसपन्न जीव और पुद्गल को जो चलने में सहायक होता है वह धर्मास्तिकाय है। यह द्रव्य अरूपी एव असख्यातप्रदेशी माना गया है। स्थितिक्रिया करने में स्वय उपादानभूत जीव पुद्गल को स्थिर करने में जो पथिक को छाया की तरह सहायक होता है वह अधर्मास्तिकाय है। यह द्रव्य भी असख्यातप्रदेशी और अरूपी माना गया है। इस प्रकार धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय द्रव्य का लक्षण शास्त्रकारोंने माना है। इस लक्षण की भिन्नता से ही उन दोनों द्रव्यों मे भिन्नता मानी गई है। इसी प्रकार आभिनिवोधिक ज्ञान और श्रुतज्ञान न भी लक्षणभेद से भिन्नता मानी हुई है। अभिमुख एव योग्यदेशमे स्थित नियत अर्थ को इन्द्रिय और मन द्वारा आत्मा जिस परिणाम विशेप से जानता है वह परिणाम विशेप ही आभिनिवोधिक ज्ञान है।

પુદ્ગલને ચાલવામા જે સહાયક થાય છે તે ધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય અરૂપી અને અસખ્યાત પ્રદેશી મનાય છે સ્થિતિક્રિયા કરવામા સ્વય ઉપાદાન ભૂતજીવ અને પુદ્ગલને સ્થિત કરવામા જે મુસાફરને છાયાની જેમ સહાયક થાય છે તે અધર્માસ્તિકાય છે આ દ્રવ્ય પણ અસખ્યાત પ્રદેશી અને અરૂપી મનાય છે આ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયના લક્ષણો શાસ્ત્રકારોએ માન્યા છે આ લક્ષણની ભિન્નતાને કારણે જ તે બન્ને દ્રવ્યોમા ભિન્નતા માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે આભિનિબોધિક જ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા પણ લક્ષણભેદથી ભિન્નતા માન-વામા આવી છે અભિમુખ અને યોગ્ય દેશમા રહેલ નિયત અર્થને ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા આત્મા જે પરિણામવિશેષથી જાણે છે, તે પરિણામવિશેષ જ આભિનિબોધિક જ્ઞાન છે શ્રવણ ઈન્દ્રિયના વિષયભૂત થયેલ શબ્દની સાથે સસ્પૃષ્ટ

स्तः तथापि पुनरत्र=आभिनिबोधिकश्रुतयोः, आचार्याः-तीर्थंकरगणधराः, नानात्व भेद प्रज्ञापयन्ति=प्ररूपयन्ति । कथमिति चेत्, उच्यते-परस्परमनुगतयोरपि लक्षणभेदाद् भेदो दृश्यते। यथा-एकाकाशस्थयोर्धर्माधर्मास्तिकाययोः, तथाहि-धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ परस्पर लोलीभावेन एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे स्थितौ, तथापि यो गतिपरिणामपरिणतयोर्जीवपुद्गलयोर्गत्युपष्टम्भहेतुर्जलमिव मत्स्यस्य, स खलु अस-

यह लुप्त हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा नही होता है, भेदव्यवहार तो इनमे होता ही है सो यह भेदव्यवहार कैसे होता है?

समाधान—इसका समाधान-"तह वि पुण इत्थ" इत्यादि सूत्राश द्वारा सूत्रकार करते है, वे इसमे यह बतलाते है कि-यद्यपि ये दोनों ज्ञान अन्योन्यानुगत है-परस्पर सबद्ध है फिर आचार्य-तीर्थंकर गणधर इनमे भिन्नता की प्ररूपणा करते है। इस प्ररूपणा का कारण यह है कि परस्पर अनुगत होने पर भी इन दोनों में लक्षण की अपेक्षा भेद है, अत. लक्षणभेद से इनमें भेद आजाता है। जैसे एक आकाशरूप आधार मे स्थित धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय में-परस्पर अनुगत होने पर भी लक्षणभेद से भेद माना जाता है। ये दोनों द्रव्य एक आकाश-प्रदेश मे परस्पर लोलीभाव से स्थित माने गये है फिर भी इनमे लक्षण भेद से भिन्नता मानी जाती है। जिस प्रकार स्वय गमन करने की शक्ति-सपन्न मछली को चलने मे जल सहायक होता है उसी प्रकार स्वय गमन

થવો જોઇએ, પણ એમ થતુ નથી ભેદવ્યવહાર તો તેમનામા થાય છે જ તો તે ભેદવ્યવહાર કેવી રીતે થાય છે?

સમાધાન —તેનુ સમાધાન "तह वि पुण इत्थ" ઈત્યાદિ સૂત્રાશ દ્વારા સૂત્રકાર કરે છે તેઓ તેમા એમ બતાવે છે કે-જો કે એ બન્ને જ્ઞાન અન્યોન્યાનુગત છે-પરસ્પર સબદ્ધ છે તો પણ આચાર્ય-તીર્થંકર ગણધર તેમનામા ભિન્નતાની પ્રરૂપણા કરે છે આ પ્રરૂપણાનુ કારણ એ છે કે પરસ્પર અનુગત હોવા છતા પણ એ બન્નેમા લક્ષણની અપેક્ષાએ ભેદ છે, તેથી લક્ષણભેદથી તેમનામા ભેદ આવી જાય છે જેમ એક આકાશરૂપ આધારમા રહેલ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયમા પરસ્પર અનુગત હોવા છતા લક્ષણ-ભેદથી ભેદ મનાય છે તેમ તે બન્ને જ્ઞાન વિષે પણ ભેદ છે એ બન્ને દ્રવ્ય એક આકાશપ્રદેશમા પરસ્પર લોલીભાવથી રહેલ મનાય છે તો પણ તેમનામા લક્ષણભેદથી ભિન્નતા માનવામા આવે છે જે પ્રકારે જાતે ચાલવાની શક્તિવાળી માછલીને ચાલવામા જળ સહાયક થાય છે, એજ પ્રમાણે જાતે ગમન કરવાની શક્તિવાળા જીવ અને

अत्रोच्यते-इह हि तावदेकेन्द्रियाणामाहारादिसंज्ञा विद्यते, तथा सूत्रेऽनेकशोऽभिधानात्। संज्ञा चाभिलाप उच्यते। उक्तञ्च—

"आहारसंज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्वेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणामविशेष" इति, अभिलापश्च 'ममैवरूप वस्तु पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते, ततः समीचीन भवती'-त्येव शब्दार्थोल्लेखानुविद्धः स्वपुष्टिनिमित्तभूत-प्रतिनियतवस्तुप्राप्त्यध्यवसायः, स च श्रुतमेव, तस्य शब्दार्थपर्यालोचनात्मकत्व च-'ममैवरूपं वस्तु

इनमें श्रुतकी संभावना हो सकती? सो फिर इस प्रकार की मान्यतामें यह पूर्वकथित श्रुतका लक्षण नहीं बनता है।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि एकेन्द्रिय जीवों के आहार आदिचार संज्ञाएँ हैं, यह बात सूत्रमें अनेक बार बतलाई गई है। जो संज्ञा है वही अभिलाषा है। कहा भी है—

"आहारसंज्ञा आहाराभिलापः क्षुद्वेदनीयप्रभवः खलु आत्मपरिणामविशेषः"। आहारसंज्ञा का तात्पर्य है आहार की अभिलाषा, यह जीवों के क्षुधावेदनीय के उदय से होती है। यह आत्मा का एक परिणाम विशेष है। 'मेरे लिये इस प्रकार की वस्तु पुष्टिकारक है, वह वस्तु यदि मुझे मिल जाय तो अच्छा है' इस प्रकार अपनी पुष्टि को निमित्त कर के जो शब्द और उसके अर्थ के उल्लेख से अनुविद्ध प्रतिनियत वस्तु की प्राप्ति का अध्यवसाय होता है यही तो अभिलाषा है, और यह अभिलाषा ही श्रुत है। इस श्रुतमें शब्द और उसके अर्थ की पर्यालोच-

પછી તેમનામાં શ્રુતની સંભાવના કેવી રીતે હોઈ શકે? જો એમ કહો કે શાસ્ત્રમાં તો તેમના પણ શ્રુતનો સદ્ભાવ બતાવ્યો છે તેથી અમે એમ કહીએ છીએ તો પછી એ પ્રકારની માન્યતામાં આ પૂર્વકથિત શ્રુતનું લક્ષણ બનતું નથી

ઉત્તર—એમ કહેવું તે બરાબર નથી કારણ કે એકેન્દ્રિય જીવોને આહાર આદિ ચાર સંજ્ઞાઓ છે, એ વાત સૂત્રમાં અનેકવાર બતાવવામાં આવેલ છે જે સંજ્ઞા છે એજ અભિલાષા છે કહ્યું પણ છે-"आहारसंज्ञा आहाराभिलाप क्षुद्वेदनीयप्रभव खलु आत्मपरिणामविशेष" આહાર સંજ્ઞાનું તાત્પર્ય છે આહારની અભિલાષા, તે જીવોને ક્ષુધાવેદનીયના ઉદયથી થાય છે આ આત્માનું એક પરિણામવિશેષ છે, "મારે માટે આ પ્રકારની વસ્તુ પુષ્ટિકારક છે, તે વસ્તુ જો મને મળી જાય તો સારું" આ પ્રમાણે પોતાની પુષ્ટિને નિમિત્ત બનાવીને જે શબ્દ અને તેના અર્થના ઉલ્લેખથી અનુવિદ્ધ પ્રતિનિયત વસ્તુની પ્રાપ્તિનો જે

ननु यद्येवं श्रुतस्य लक्षणं स्यात् तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भाषालब्धिमान् वा, तस्यैव श्रुतमुत्पद्येत, न तु तदन्यस्यैकेन्द्रियस्य। तथाहि-यः श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भवति, स एव विवक्षितं शब्दं श्रुत्वा तेन शब्देन वाच्यार्थं ज्ञातुं शक्नोति, न तु तदन्यः, तादृशशक्त्यभावात्। योऽपि च भाषालब्धिमान् भवति, सोऽपि द्वीन्द्रियादिरपि प्रायः स्वचेतसि किमपि विकल्प्य (तदनुसारतः) तदभिधानानुमानतः शब्दमुच्चारयति, नान्यथा, ततस्तस्यापि श्रुतं सभाव्यते। यस्तु एकेन्द्रियः, स न श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान्, नापि भाषालब्धिमान्, ततः कथं तस्य श्रुतसंभवः ?। अथ प्रवचने तस्यापि श्रुतमित्युच्यते इति चेत्, तर्हि प्रागुक्तं श्रुतलक्षणं न संगच्छते ?।

श्रवण इन्द्रिय के विषयभूत हुए शब्द के साथ संस्पृष्ट अर्थ को आत्मा वाच्य वाचक संबंधपूर्वक जिस परिणामविशेष के द्वारा जानता है वह आत्मा का परिणामविशेष ही श्रुतज्ञान है।

शंका—श्रुत का जो आपने इस प्रकार लक्षण किया है वह लक्षण जो श्रोत्र-इन्द्रिय लब्धिवाला है अथवा भाषालब्धिवाला है उसीमें घटित होता है, एकेन्द्रियमें नहीं, कारण कि जो श्रोत्रेन्द्रियलब्धिवाला होता है, वही विवक्षित शब्द सुनकर उस शब्द से उसके वाच्य अर्थ को जान सकता है, दूसरा नहीं, क्यों कि उसमें ऐसी शक्ति का अभाव है ?। तथा जो भाषालब्धिसंपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव हैं वे भी प्रायः करके अपने चित्तमें कुछ भी विकल्प करके उसी के अनुसार शब्दों का उच्चारण करते हैं, इससे उनमें भी श्रुत की संभावना होती है। जो एकेन्द्रिय जीव हैं वे न तो श्रोत्रेन्द्रिय लब्धिवाले हैं और न भाषालब्धिवाले ही, तो फिर कैसे

અર્થને આત્મા વાચ્ય-વાચકસંબંધપૂર્વક જે પરિણામવિશેષદ્વારા જાણે છે તે આત્માનો પરિણામવિશેષ જ શ્રુતજ્ઞાન છે

શંકા—આપે શ્રુતનું જે આ પ્રમાણે લક્ષણ કહ્યું છે તે લક્ષણ જ શ્રોત્ર ઈન્દ્રિય લબ્ધિવાળો છે અથવા ભાષાલબ્ધિવાળો છે તેમાં જ ઘટાવી શકાય છે, એકેન્દ્રિયમાં નહીં, કારણ કે જે પ્રાણી શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળું હોય છે એજ વિવક્ષિત શબ્દ સાંભળીને તે શબ્દથી તેના વાચ્ય અર્થને જાણી શકે છે, બીજો નહીં, કારણ કે તેનામાં એવી શક્તિનો અભાવ છે ? તથા જે ભાષાલબ્ધિસંપન્ન દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ છે તેઓ પણ સામાન્ય રીતે પોતાના ચિત્તમાં કોઈ પણ વિકલ્પ કરીને તેના અનુસાર શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરે છે, તેથી તેમનામાં પણ શ્રુતની સંભાવના હોય છે જે એકેન્દ્રિય જીવો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળા પણ નથી અને ભાષાલબ્ધિવાળા પણ નથી, તો

किञ्च—एकेन्द्रियाणा श्रुतज्ञान नाप्यनिर्वचनीय, तथारूपक्षयोपशमजन्यत्वात्, अन्यथा–आहारादिसज्ञाऽनुपपत्तेः ।

यदप्युच्यते—यद्येव श्रुतस्य लक्षण स्यात्, तर्हि य एव श्रोत्रेन्द्रियलब्धिमान् भाषालब्धिमान् वा, तस्यैव श्रुतमुत्पद्यते, न तु तदन्यस्यैकेन्द्रियस्येति, तदप्यसमीक्षितार्थकथनम्, सम्यक्प्रवचनार्थाऽपरिज्ञानार्थाऽपरिज्ञानात्, तथाहि–बकुलादीना स्पर्शनेन्द्रियातिरिक्तद्रव्येन्द्रियलब्ध्यभावेऽपि तेषा किमपि सूक्ष्मं भावेन्द्रियपञ्चकविज्ञानमभ्युपगम्यते, तथा भाषाश्रोत्रेन्द्रियलब्धिविकलत्वेऽपि तेषा किमपि सूक्ष्मं श्रुत भवति, अन्यथाऽऽहारादिसंज्ञानुपपत्तेः ।

तथा—एकेन्द्रिय जीवो का श्रुतज्ञान अनिर्वचनीय भी नही है क्यों कि वह इसी प्रकार के क्षयोपशम से जन्य माना गया है । अन्यथा–यदि वहां श्रुतज्ञान का सद्भाव न माना जावे तो इनमे आहार आदि सज्ञाएँ उत्पन्न नही हो सकती।

जो ऐसा कहा है कि–'श्रुत का लक्षण ऐसा माना जावे तो जो श्रोत्रेन्द्रियलब्धिवाले एव भाषालब्धिवाले प्राणी हैं उन्ही के श्रुत की उत्पत्ति होगी, उनसे भिन्न एकेन्द्रिय जीव के नहीं' सो ऐसा कथन भी विना विचारे ही कहा गया है, क्यो कि इस कथन से यही मालूम होता है कि कहने वाले को प्रवचन के अर्थ का सम्यक् परिज्ञान नहीं है। बकुल आदि वृक्षों के स्पर्शन इन्द्रिय से अतिरिक्त अन्य द्रव्येन्द्रियलब्धि का यद्यपि अभाव है तो भी उनमे सूक्ष्म भावेन्द्रियपचकरूप विज्ञान माना गया है। इससे भाषा और श्रोत्रेन्द्रिय लब्धि की विकलता होने पर भी

તથા–એકેન્દ્રિય જીવોનુ શ્રુતજ્ઞાન અનિર્વચનીય પણ નથી, કારણ કે તે એ જ પ્રકારના ક્ષયોપશમથી ઉત્પન્ન થયેલ મનાયુ છે અન્યથા–જો ત્યા શ્રુતજ્ઞાનને સદ્ભાવ મનાય નહી તો તેમનામા આહારાદિ સજ્ઞાઓ ઉત્પન્ન થઈ શકે નહી

જો એમ કહેવામા આવે કે–"શ્રુતલક્ષણ એવુ માનવામા આવે તો જે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિવાળા અને ભાષાલબ્ધિવાળા પ્રાણી છે તેમને શ્રુતની ઉત્પત્તિ થશે, તેમનાથી ભિન્ન એકેન્દ્રિય જીવને નહી" તો એવુ કથન પણ વિચાર્યા વિના કરાયુ છે, કારણ કે આ કથનથી એમજ લાગે છે કે કહેનારને પ્રવચનના અર્થનુ સમ્યક્ પરિજ્ઞાન નથી બકુલ આદિ વૃક્ષોમા સ્પર્શન ઈન્દ્રિય સિવાયની બીજી દ્રવ્યેન્દ્રિયલબ્ધિનો જો કે અભાવ છે તો પણ તેમનામા સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિય પચકરૂપ વિજ્ઞાન માનવામા આવ્યુ છે તે કારણે ભાષા અને શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધિની

पुष्टिकारि, तद् यदीदमवाप्यते ' इत्येवमादीनां शब्दानामान्तरध्वनिरूपाणामपि विवक्षितार्थवाचकतया प्रवर्तमानत्वात्, श्रुतस्य चैव लक्षणात्। उक्तञ्च—

इंदियमणोनिमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारेण।
नियत्थो-त्ति समत्थं, तं भावसुयं मई सेसं ॥ १ ॥

छाया—इन्द्रियमनो निमित्तं, यद् विज्ञानं श्रुतानुसारेण।
निपतार्थ इति समस्तं, तद् भावश्रुतं मतिः शेषम् ॥ १ ॥

' सुयाणुसारेण ' इति। श्रुतानुसारेण=शब्दार्थपर्यालोचनानुसारेण, शब्दार्थ पर्यालोचनं च नाम वाच्यवाचकभावपूर्वकं शब्दसंस्पृष्टस्यार्थस्य प्रतिपत्तिः, केवलमेकेन्द्रियाणामव्यक्तमेव।

नात्मकता यही है कि उसके चित्तमें जो यह आन्तरध्वनि उठ रही है कि-" मुझे यह वस्तु पुष्टिकारक होगी, और वह यदि मुझे मिल जाय तो अच्छा हो " वह शब्दस्वरूप है, एवं इस ध्वनि का जो विवक्षित अभिलषित अर्थ है वह उसका वाच्य है। यही श्रुत का लक्षण है। कहा भी है—

" इंदियमणोनिमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारेण।
निय यत्थो त्ति समत्थं, तं भावसुयं मई सेसं " ॥१॥

श्रुत के अनुसार-शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार अर्थात् शब्द और अर्थ का वाच्य-वाचक संबंध है और ' इस शब्द का यह अर्थ है ' इस प्रकार वाच्य-वाचकभावपूर्वक शब्दसंस्पृष्ट अर्थ के ज्ञान के अनुसार जो कि केवल एकेन्द्रिय जीवोंमें अव्यक्त है इन्द्रिय और मन के द्वारा जो अपने अर्थ के कथन करनेमें समर्थ ज्ञान होता है वह भावश्रुत है। इससे शेष मतिज्ञान है ॥ १ ॥

પ્રયત્ન થાય છે એજ અભિલાષા છે, અને એ અભિલાષા જ શ્રુત છે આ શ્રુતમાં શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મકતા એજ છે કે તેના ચિત્તમાં જે આંતરધ્વનિ નીકળી રહ્યો છે કે " મને આ વસ્તુ પુષ્ટિકારક થશે અને તે જો મને મળી જાય તો સારુ " તે શબ્દસ્વરૂપ છે અને આ ધ્વનિનો જે વિવક્ષિત અભિલષિત અર્થ છે તે તેનો વાચ્ય છે એજ શ્રુતનું લક્ષણ છે કહ્યું પણ છે—

" इंदिय-मणो-निमित्तं, जं विन्नाणं सुयाणुसारे ण।
नियत्थो-त्ति समत्थं, तं भावसुयं मईसेसं ॥ १ ॥"

શ્રુતના પ્રમાણે-શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના પ્રમાણે એટલે કે શબ્દ અને અર્થનો વાચ્ય, વાચક સંબંધ છે " આ શબ્દનો આ અર્થ છે " આ પ્રકારે વાચ્ય-વાચક-ભાવપૂર્વક શબ્દસંસ્પૃષ્ટ અર્થના જ્ઞાન પ્રમાણે જે કેવળ એકેન્દ્રિય જીવોમાં અવ્યક્ત છે, ઇન્દ્રિય અને મન દ્વારા જે પોતાના અર્થનું કથન કરવાને સમર્થ જ્ઞાન હોય છે તે ભાવશ્રુત છે તે સિવાયનું મતિજ્ઞાન છે

कार्यं येन तत् पूर्व=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा। मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थः। 'न मतिः श्रुतपूर्विका' इति। मतिः श्रुतपूर्विका नास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः ॥ १ ॥

यच्च यदुत्कर्षापकर्षवशादुत्कर्षापकर्षभाक्, तत् तस्य कारणम्। यथा घटस्य मृत्पिण्डः। एव मत्युत्कर्षापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापकर्षौ, तस्मान्मतिज्ञान श्रुतज्ञानस्य कारणम्। किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका। तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् ऊहापोहादिना अधिकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत्। एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम्। ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम्।

शब्द निष्पन्न हुआ है। मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार "मतिपूर्वं श्रुतम्" इस पदका अर्थ होता है। श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है। तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है। मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नहीं होती है। जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे बडा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एवं अपकर्षता से कार्यरूप घटमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। इस कारण की अपेक्षा से

ઔણાદિક ક્ પ્રત્યય આવતા પૂર્વ શબ્દ બન્યો છે જેનુ કારણુ મતિજ્ઞાન છે, એવુ શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરૂ કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણુવાળુ માનેલુ છે તેનુ કારણુ એ છે કે મતિજ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણુભૂત માટીના પિંડની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ ઘડામા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

उक्तञ्च—जइ सुहुमं भावेंदिय,-नाणं दव्वेंदियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुयं पत्थिवाईणं॥ १ ॥
छाया—यथा सूक्ष्मं भावेन्द्रिय-ज्ञानं द्रव्येन्द्रियावरोधेऽपि।
तथा द्रव्यश्रुताभावे भावश्रुतं पार्थिवादीनाम्॥ १ ॥
तस्मात् पूर्वोक्तमेव श्रुतलक्षणं समीचीनं नान्यदिति।
तदेवं लक्षणभेदाद् भेदमभिधाय, सम्प्रति प्रकारान्तरेण भेदमाह—'मइपुव्वं०' इत्यादि। 'मतिपूर्वं येन श्रुतं, न मतिः श्रुतपूर्विका' इति। इह पूर्वशब्दार्थः कारणम्, 'पॄ पालनपूरणयो'-रित्यस्मादौणादिको वक्प्रत्ययः, पूर्यते=प्राप्यते

उनमें सूक्ष्म श्रुत ज्ञान का सद्भाव सिद्ध होता है। जो ऐसा न हो तो उनमें आहार आदि संज्ञाएँ नहीं बन सकती। कहा भी है—
" जइ सुहुम भावेंदिय,-नाण दव्वेंदियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुय पत्थिवाईण " ॥१॥
इसलिये पूर्वोक्त ही श्रुत का लक्षण समीचीन है, इससे अन्य, श्रुत का लक्षण समीचीन नहीं है।
इस प्रकार सूत्रकार लक्षण के भेद से मतिज्ञान और श्रुतज्ञानमें भेद का प्रतिपादन करके अब प्रकारान्तर से इन दोनोंमें भेद का प्रतिपादन करते हैं—" मइपुव्व जेण सुय, न मई सुयपुव्विया " (मतिपूर्व येन श्रुत, न मतिः श्रुतपूर्विका) यहा पूर्व शब्द का अर्थ कारणपरक है। " पॄ पालनपूरणयोः " पॄ धातु से औणादिक वक् प्रत्यय होने पर पूर्व

વિકલતા હોવા છતા પણ તેમનામા સૂક્ષ્મ શ્રુતજ્ઞાનનો સદ્‌ભાવ સિદ્ધ થાય છે જો એમ ન હોય તો તેમનામા આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ સભવેજ નહીં કહ્યુ પણ છે—
" जइ सुहुम भावेंदिय,-नाण दव्वें दियावरोहे वि।
तह दव्वसुयाभावे, भावसुय पत्थिवाईण " ॥ १ ॥
અર્થાત્—જેમ દ્રવ્યેન્દ્રિયના સ્વભાવમા સૂક્ષ્મ ભાવેન્દ્રિયજ્ઞાન હોય છે તેમજ પૃથ્વી આદિ જીવોમા પણ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા ભાવશ્રુત હોય છે (૧)
તેથી પૂર્વોક્ત જ શ્રુતનુ લક્ષણ સમીચીન છે, તેથી જુદુ શ્રુતનુ લક્ષણ સમીચીન નથી
આ પ્રમાણે લક્ષણના ભેદથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભેદને સિદ્ધ કરીને હવે સૂત્રકાર બીજા પ્રકારે એ બન્નેના ભેદનુ પ્રતિપાદન કરે છે—" मइपुव्व जेण सुय, न मई सुयपुव्विया " (मतिपूर्व येन श्रुत, न मति श्रुतपूर्विका) અહીં પૂર્વ શબ્દનો અર્થ કારણપરક છે " पॄ पालन-पूरणयो " 'पॄ' ધાતુથી

कार्यं येन तत् पूर्वं=कारण-मित्यर्थः, मतिःपूर्वं यस्य तद् मतिपूर्वम्, श्रुत-श्रुतज्ञान, तथाहि-श्रुतज्ञान मत्या पूर्यते=प्राप्यते पाल्यते वा। मतिज्ञानाभावे श्रुतज्ञान विनश्यतीत्यर्थः। 'न मतिः श्रुतपूर्विका' इति। मतिः श्रुतपूर्विका नास्तीत्यर्थः, तस्मान्मतिश्रुतयोर्महान् भेदः ॥ १ ॥

यच्च यदुत्कर्षापकर्षवशादुत्कर्षापकर्षभाक्, तत् तस्य कारणम्। यथा घटस्य मृत्पिण्डः। एव मत्युत्कर्षापकर्षवशाच्च श्रुतस्योत्कर्षापकर्षौ, तस्मान्मतिनान श्रुतज्ञानस्य कारणम्। किञ्च-मत्या श्रुतं पाल्यतेऽवस्थितिं प्राप्यते, इति श्रुतस्य कारण मतिः, यथा घटस्य मृत्तिका। तथाहि-श्रुतेष्वपि बहुषु शास्त्रेषु यद्विषयक स्मरणम् ऊहापोहादिना अधिकतर भवति, तत् शास्त्र स्फुटतर प्रतिभाति, न त्वन्यत्। एतच्च स्वानुभवसिद्ध सर्वेषा प्राणिनाम्। ततो यथा घटो मृत्तिकाया अभावे न भवति, मृत्तिकाया तिष्ठन्त्याभवतिष्ठते इति मृत्तिका घटस्य कारणम्, एव श्रुतस्यापि मतिः कारणम्।

शब्द निष्पन्न हुआ है। मतिज्ञान है कारण जिसका ऐसा श्रुतज्ञान होता है, इस प्रकार "मतिपूर्वं श्रुतम्" इस पदका अर्थ होता है। श्रुतज्ञान मतिज्ञान के द्वारा पूरा किया जाता है, अर्थात् प्राप्त किया जाता है, अथवा पाला जाता है। तात्पर्य यह है कि मतिज्ञान के अभावमें श्रुतज्ञान नष्ट हो जाता है। मतिज्ञान के अभावमे श्रुतज्ञान की उत्पत्ति नही होती है। जिस प्रकार यह नियम है उस प्रकार यह नियम नहीं है कि श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान होता है, इसलिये मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे बडा भारी अन्तर है ॥ १ ॥

श्रुतज्ञान को जो मतिज्ञानकारणवाला माना गया है उसका कारण यह है कि मतिज्ञान की उत्कर्षता से श्रुतज्ञानमे उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। जैसे कारणभूत मृत्पिण्ड की उत्कर्षता एव अपकर्षता से कार्य रूप घटमें उत्कर्षता एव अपकर्षता आती है। इस कारण की अपेक्षा से

ઔણાદિક વક્ પ્રત્યય આવતા પૂર્વ શબ્દ બન્યો છે જેનુ કારણ મતિજ્ઞાન છે, એવુ શ્રુતજ્ઞાન, મતિજ્ઞાન દ્વારા પૂરૂ કરાય છે એટલે કે પ્રાપ્ત કરાય છે, અથવા પાલન કરાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાન નાશ પામે છે મતિજ્ઞાનના અભાવે શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થતી નથી જે રીતે આ નિયમ છે તે રીતે એવો નિયમ નથી કે શ્રુતજ્ઞાનપૂર્વક મતિજ્ઞાન હોય છે તેથી મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન વચ્ચે ઘણો મોટો તફાવત છે ॥૧॥

શ્રુતજ્ઞાનને જે મતિજ્ઞાનકારણવાળુ માનેલુ છે તેનુ કારણ એ છે કે મતિજ્ઞાનની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે જેવી રીતે કારણભૂત માટીના પિંડની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી કાર્યરૂપ ઘડામા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે તેવી રીતે મતિજ્ઞાનની

ननु मतिश्रुतयोर्युगपदेव सम्यक्त्वप्राप्तौ समुत्पत्तिः, तदज्ञानयोर्विगमोऽपि युगपदेव भवति, कथं तर्हि मतिपूर्वं श्रुतम्? इति चेत्, उच्यते-श्रुतज्ञानस्य मतिपूर्वकत्व स्वीकारे मतिज्ञाने समुत्पन्ने तत्समकाल श्रुतज्ञानेऽनभ्युपगम्यमाने श्रुताज्ञान जीवस्य प्रसज्यते, श्रुतज्ञानानुत्पादेऽद्यापि तदनिवृत्तेः। न चैतदिष्टमिति।

श्रुतज्ञानमें मतिपूर्वकता बतलाई है। "मत्या पाल्यते" इस अपेक्षा श्रुतमें मतिपूर्वकता इस प्रकार है-जिस प्रकार घट मृत्तिका के अभावमें नहीं होता है, किन्तु मृत्तिका के सद्भावमें ही होता है, अतः मृत्तिका घट का कारण है। उसी तरह श्रुतज्ञान भी मति के होने पर ही होता है, उसके अभावमें नहीं। यह बात प्रत्येक प्राणीको स्वानुभव से सिद्ध है कि-अनेक शास्त्रों के सुनने पर भी जिस शास्त्र के विषय का स्मरण रहता है, अथवा जिसका अधिकतर ऊहापोह आदि होता रहता है वही शास्त्र स्फुटतर प्रतिभासित होता है, अन्य शास्त्र नहीं। इससे यह बात सिद्ध हो जाती है कि शास्त्र का-तद्गतविषय का-स्फुटतर प्रतिभासरूप श्रुतज्ञान स्मरणादिरूप मतिज्ञान के आधीन है, जैसे घट की स्थिति मृत्तिका के आधीन है, इससे श्रुतमें मतिपूर्वकता स्पष्ट है।

प्रश्न-जब जीव को सम्यक्त्व की प्राप्ति होती है तब मतिज्ञान और श्रुतज्ञान की उत्पत्ति एकसाथ होती है, क्यों कि सम्यक्त्वोत्पत्ति से

ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાથી શ્રુતજ્ઞાનમા ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતા આવે છે આ કારણની અપેક્ષાએ શ્રુતજ્ઞાનમા મતિપૂર્વકતા દર્શાવી છે "मत्या पाल्यते" એ અપેક્ષાએ શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા આ પ્રકારે છે-જેમ માટીને અભાવે ઘડો હોઇ શકતો નથી, પણ માટીના સદ્ભાવમા જ થાય છે, તેથી માટી ઘડાનુ કારણ છે એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાન પણ મતિજ્ઞાનના સદ્ભાવમા જ થાય છે, તેના અભાવમા નહી એ વાત પ્રત્યેક પ્રાણીને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ છે કે અનેક શાસ્ત્રોને સાભળવા છતા જે શાસ્ત્રના વિષયનુ સ્મરણ રહે છે, અથવા જેનો વધારે ઉહાપોહ આદિ થતો રહે છે, એજ શાસ્ત્ર અધિક સ્પષ્ટતાથી પ્રતિભાસિત થાય છે, અન્ય શાસ્ત્ર નહી, તેથી એ વાત સિદ્ધ થાય છે કે શાસ્ત્રના-તેમા રહેલ વિષયના સ્પષ્ટપ્રતિભાસરૂપ શ્રુતજ્ઞાન સ્મરણાદિરૂપ મતિજ્ઞાનને આધીન છે, જેમ ઘડાની સ્થિતિ માટીને આધીન છે તે પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની સ્થિતિ મતિને આધિન છે આ કારણે શ્રુતમા મતિપૂર્વતા સ્પષ્ટ છે

પ્રશ્ન—જ્યારે જીવને સમ્યકત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ એક સાથે થાય છે, કારણ કે સમ્યકત્વની ઉત્પત્તિના પહેલા

अत्रोच्यते-लब्धिं प्रति मतिश्रुते युगपद् भवतः, न तु तयोरुपयोगो युगपद् भवतीति मतिपूर्वं श्रुतम् । अय भावः-श्रुतोपयोगो मत्या जन्यते, यदि मत्या न चिन्त्यते तदा श्रुतोपयोगो न जायते ।

पहिले जो जीव के मतिअज्ञान एव श्रुतअज्ञान थे वे उसकी उत्पत्ति होने से एक ही साथ नष्ट हो जाते हैं। जब ऐसी स्थितिमें श्रुतमे मतिपूर्वकता कैसे आसकती है? दूसरी बात एक यह भी है कि जब श्रुतज्ञान को मतिपूर्वक माना जाय तो मतिज्ञान के उत्पन्न होने पर उसके समकाल में श्रुतज्ञान उत्पन्न नही हुआ तो उस अवस्था मे जीव को श्रुतअज्ञान का प्रसङ्ग आवेगा, क्यो कि जबतक श्रुतज्ञान उत्पन्न नही हुआ है तबतक श्रुत अज्ञान का विगम भी नही हुआ है तो उस हालत मे जीवको ज्ञान और अज्ञान की एक साथ उपस्थिति रहेगी, और ऐसा होना इष्ट नही है, क्यों कि अन्धकार और प्रकाश की तरह ज्ञान और अज्ञान एक साथ नही रह सकते ? ।

उत्तर—लब्धि की अपेक्षा मति और श्रुत ये दोनों एक साथ होते हैं, उपयोग की अपेक्षा नही, उपयोग की अपेक्षा तो ये दोनों भिन्न२ समय में होते है, इसलिये श्रुतज्ञान मतिपूर्वक माना जाता है । तात्पर्य यह है कि यदि मतिज्ञान के द्वारा विचार न किया जावे तो श्रुतोपयोग उत्पन्न नही हो सकता है, अतः श्रुतोपयोग का जनक मतिज्ञान है ।

જીવમા જે મતિઅજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન હતા તે તેની ઉત્પત્તિ થવાથી એક સાથે નાશ પામે છે તો એવી સ્થિતિમા શ્રુતમા મતિપૂર્વકતા કેવી રીતે આવી શકે છે? બીજી એક વાત એ પણ છે કે જો શ્રુતજ્ઞાનને મતિપૂર્વક માનવામા આવે તો જ્યારે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતા તેના સમકાળે શ્રુતજ્ઞાન ઉત્પન્ન ન થાય તો તે અવસ્થામા જીવને શ્રુતજ્ઞાનનો પ્રસ ગ આવશે, કારણ કે જ્યા સુધી શ્રુત-જ્ઞાન ઉત્પન્ન થયુ નથી ત્યા સુધી શ્રુતઅજ્ઞાનનો વિગમ પણ થયો નથી, તો એ સ્થિતિમા જીવને જ્ઞાન અને અજ્ઞાનની એક સાથ હાજરી રહેશે, પણ એમ થવુ તે ઈષ્ટ નથી, કારણ કે અ ધકાર અને પ્રકાશની જેમ જ્ઞાન અને અજ્ઞાન એક સાથે રહી શકતા નથી ?

ઉત્તર—લબ્ધિની અપેક્ષાએ મતિ અને શ્રુત એ બન્ને એક સાથે થાય છે, ઉપયોગની અપેક્ષાએ નહીં ઉપયોગની અપેક્ષાએ તો તે બન્ને ભિન્ન ભિન્ન સમયે થાય છે, તેથી શ્રુતજ્ઞાન મતિપૂર્વક મનાય છે તાત્પર્ય એ છે કે—જો મતિ જ્ઞાન દ્વારા વિચાર ન કરાય તો શ્રુતોપયોગ ઉત્પન્ન થઈ શકતો નથી, તેથી શ્રુતો-પયોગનુ જનક મતિજ્ઞાન છે

नन्वेव मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव । तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते, सा श्रुतपूर्वेति प्रसिद्धम् । अतो नास्ति विशेषः, यथा मतिपूर्वं श्रुतं, तथा मतिरपि श्रुतपूर्वे ?-ति चेत्,

अत्रोच्यते—मतिः खलु शब्दात्मकेन द्रव्यश्रुतेन जन्यते, [illegible] तु-' न मतिः श्रुतपूर्वा ' इत्यस्यायमर्थः-उपयोगरूपात् भावश्रुतात मतिर्न भवतीति । यद्वा-मति र्भावश्रुतकार्यतया निषिध्यते, न तु क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगात् च्युतस्य मत्यव-स्थानमिष्यते एवेति ।

शंका—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं बनता है ।

उत्तर—यहां मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है" ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाता है । भाव-श्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है। वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अब रही बात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, सो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि "न मतिः श्रुतपूर्वा" उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नही होता है । अथवा "भाव श्रुत का कार्य मति है" यह बात निषिद्ध की गई है । इन दोनों के क्रम

શંકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાંભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે, એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામાં ભેદનું પ્રદર્શન કરો છો તે સંભવે નહીં

ઉત્તર—અહીં "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" એમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયું છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ જ્યાં એમ કહેવામાં આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનું તાત્પર્ય એ છે કે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતથી મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું નથી અથવા "ભાવશ્રુતનું

इतश्चापि मतिश्रुतयोर्भेदः, भेदभेदात् । तथाहि—अवग्रहादिभेदादष्टाविंशतिविधं मतिज्ञानम्, अङ्गप्रविष्टाद्यनेकभेदभिन्न च श्रुतज्ञानम् । २ ।

इन्द्रियोपलब्धिविभागादपि मतिश्रुतयोर्भेदः । तथा चोक्तम्—

" सोइंदियोवलद्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।
मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु " ॥ १ ॥

छाया—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः, भवति श्रुत शेषक तु मतिज्ञानम् ।
मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्, अक्षरलाभश्च शेषेषु ॥ १ ॥

व्याख्या—श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुत भवति, सर्वं वाक्य सावधारणमिति न्यायाश्रयणात् । इह श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि या श्रुताऽनुसारिणी सैव श्रुतमुच्यते, या तु अवग्रहेहावायरूपा सा मतिः । यदि श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिः श्रुतमेवेत्युच्यते, तर्हि मतेरपि श्रुतत्वमापद्यते, तच्चानिष्टम्, अतः श्रोत्रेन्द्रियेणोपलब्धिरेव श्रुतमित्यवगन्तव्यम् ।

का निषेध नहीं किया गया है, क्यों कि श्रुतोपयोग से च्युत हुए जीव का क्रम से मति में अवस्थान माना ही जाता है ।

भेदों की भिन्नता की अपेक्षा को लेकर भी मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भिन्नता आती है, क्यों कि अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा आदिके भेद से मतिज्ञान अठाईस प्रकार का है, तथा अगप्रविष्ट और अगवाह्य आदिके भेद से श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का माना गया हैं ॥ २ ॥

इन्द्रियों के द्वारा जो उपलब्धि होती है सो उस उपलब्धि के विभाग से भी मति और श्रुत में भेद है । कहा भी है—

"सोइंदियोवलद्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।
मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु " ॥ १ ॥

નથી, કારણુ કે શ્રુતોપયોગથી ચ્યુત થયેલ જીવના ક્રમથી મતિમા અવસ્થાન મનાય છે જ

ભેદોની ભિન્નતાની અપેક્ષાએ ગણુતા પણુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભિન્નતા આવે છે કારણુ કે અવગ્રહ ઈહા, અવાય અને ધારણા આદિના ભેદથી મતિજ્ઞાન અઠ્ઠાવીસ પ્રકારનુ, તથા અગપ્રવિષ્ટ અને અગબાહ્ય આદિના ભેદથી શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ મનાય છે ॥ ૨ ॥

ઇન્દ્રિયો દ્વારા જે ઉપલબ્ધિ થાય છે તે ઉપલબ્ધિના વિભાગથી પણુ મતિ અને શ્રુતના ભેદ છે કહ્યુ પણ છે—

" सोइंदियोवलद्धी, होइ सुय सेसय तु मइनाण ।
मोत्तूण दव्वसुय, अक्खरलभो य सेसेसु " ॥१॥

नन्वेव मतिरपि श्रुतपूर्वा भवत्येव । तथाहि-शब्दं श्रुत्वा या मतिरुत्पद्यते, सा श्रुतपूर्वेति प्रसिद्धम् । अतो नास्ति विशेषः, यथा मतिपूर्वं श्रुतं, तथा मतिरपि श्रुतपूर्वे ?-ति चेत्,

अत्रोच्यते—मतिः खलु शब्दात्मकेन द्रव्यश्रुतेन जन्यते, इह तु-' न मतिः श्रुतपूर्वा ' इत्यस्यायमर्थः-उपयोगरूपात् भावश्रुतात् मतिर्न भवतीति । यद्वा-मति र्भावश्रुतकार्यतया निषिध्यते, न तु क्रमेण, क्रमेण तु श्रुतोपयोगाच्युतस्य मत्यन्स्थानमिष्यते एवेति ।

शंका—इस तरह तो मतिज्ञान भी श्रुतपूर्वक होता है, शब्द को सुन कर जो मतिज्ञान उत्पन्न होता है वह श्रुतपूर्वक मतिज्ञान है, यह बात प्रसिद्ध है, इसलिये जैसे मतिपूर्वक श्रुत होता है वैसे ही श्रुतज्ञानपूर्वक मतिज्ञान भी होता है फिर कार्य कारण आदि की अपेक्षा जो इनमें भेद का प्रदर्शन कर रहे हैं वह नहीं बनता है ।

उत्तर—यहां मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है" ऐसा जो कहा जाता है वह भावश्रुत की अपेक्षा लेकर कहा जाता है । भावश्रुतज्ञान उपयोगरूप माना गया है । वह उपयोगरूप भावश्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक ही होता है, अब रही बात श्रुत से मति के उत्पन्न होने की, सो शब्दात्मक द्रव्यश्रुत से वह उत्पन्न होती ही है, परन्तु जहां ऐसा कहा जाता है कि "न मति. श्रुतपूर्वा" उसका तात्पर्य यह है कि उपयोगरूप भावश्रुत से मतिज्ञान उत्पन्न नही होता है । अथवा "भावश्रुत का कार्य मति है" यह बात निषिद्ध की गई है । इन दोनों के क्रम

શંકા—આ રીતે તો મતિજ્ઞાન પણ શ્રુતપૂર્વક હોય છે, શબ્દને સાભળીને જે મતિજ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે તે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન છે એ વાત પ્રસિદ્ધ છે તેથી જેમ મતિપૂર્વક શ્રુત થાય છે એજ રીતે શ્રુતપૂર્વક મતિજ્ઞાન પણ થાય છે, તો પછી કાર્યકારણ આદિની અપેક્ષાએ તેમનામા ભેદનુ પ્રદર્શન કરો છો તે સ ભવે નહી

ઉત્તર—અહીં "મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે" એમ જે કહેવાય છે તે ભાવશ્રુતની અપેક્ષાએ કહેવાય છે ભાવશ્રુતજ્ઞાન ઉપયોગરૂપ મનાયુ છે તે ઉપયોગરૂપ ભાવશ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાનપૂર્વક જ હોય છે હવે શ્રુતથી મતિ ઉત્પન્ન થવાની વાત બાકી રહી, તો શબ્દાત્મક દ્રવ્યશ્રુતથી તે ઉત્પન્ન થાય છે જ પણ જ્યા એમ કહેવામા આવે છે કે "મતિ શ્રુતપૂર્વા" તેનુ તાત્પર્ય એ છે

तदेव चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धेः सामान्यतो मतिज्ञानरूपत्वं प्राप्तमित्यतस्तदपवादमाह—'मोत्तूण दव्वसुयं' इति । मुक्त्वा द्रव्यश्रुतमिति । अय भावः-द्रव्यश्रुत मुक्त्वा=विहाय, यः शेषेषु-चक्षुरादीन्द्रियेषु अक्षरलाभः-शब्दार्थपर्यालोचनात्मकः सोऽपि श्रुतम्, न तु केवलोऽक्षरलाभः, ईहादिरूपाया मतावपि केवलस्याक्षरलाभस्य संभवात् ।

ननु यदि शेषेन्द्रियेषु अक्षरलाभः श्रुत, तर्हि यदवधारण पूर्वमुक्त-'श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुत'-मिति तद्विरुध्यते, शेषेन्द्रियोपलब्धेरपि संमति श्रुतत्वेन प्रतिपन्नत्वादितिचेत्, उच्यते-इह शेषेन्द्रियाक्षरलाभः स एव गृह्यते यः-खलु शब्दार्थपर्यालोचनानुसारी चाक्षरलाभः श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिकल्प इति न कश्चिद्दोषः ॥३॥

आया हुआ 'तु' शब्द यह बतलाता है कि श्रोत्र इन्द्रिय से जन्य भी कोई२ उपलब्धि जो अवग्रह, ईहा एव अवायरूप होती है वह मतिज्ञान है । इस प्रकार चक्षुरादि इन्द्रियजन्य उपलब्धि मे सामान्यरूप से मतिज्ञानरूपता प्राप्त होने पर सूत्रकार इसमे भी संशोधन उपस्थित करते हुए कहते है कि-"मोत्तूण दव्वसुय"-"मुक्त्वा द्रव्यश्रुतम्" द्रव्यश्रुत को छोडकर शेष इन्द्रियो मे जो अक्षरलाभ होता है-शब्द और उसके अर्थकी पर्यालोचना होती है-वह भी श्रुतज्ञान है, मतिज्ञान नहीं है । मात्र अक्षर का लाभ श्रुतज्ञान नही है किन्तु शब्द और उसके अर्थकी पर्यालोचनात्मकतारूप जो अक्षरलाभ है वही श्रुत है, कारण केवल अक्षरलाभ तो ईहादिरूप मतिज्ञान मे भी संभवित होता है ।

शका—यदि शेष इन्द्रियो मे अक्षरलाभ श्रुत है तो पूर्व मे जो ऐसा अवधारण किया है कि-"श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" वह ठीक

શબ્દ એ બતાવે છે કે શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી જન્ય પણ કોઈ કોઈ ઉપલબ્ધિ જે અવગ્રહ, ઈહા, અને અવાયરૂપ હોય છે તે મતિજ્ઞાન છે આ પ્રમાણે ચક્ષુ વગેરે ઇન્દ્રિયજન્ય ઉપલબ્ધિમા સામાન્યરૂપે મતિજ્ઞાનરૂપતા પ્રાપ્ત હોવાથી સૂત્રકાર તેમા પણ સંશોધન રજુ કરતા કહે છે કે-"मोत्तूण दव्वसुय"-"मुक्त्वा, द्रव्यश्रुतम्" દ્રવ્યશ્રુતને છોડીને બાકીની ઈન્દ્રિયોમા જે અક્ષરલાભ થાય છે-શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થાય છે તે પણ શ્રુતજ્ઞાન છે મતિજ્ઞાન નથી માત્ર અક્ષરનો લાભ શ્રુતજ્ઞાન નથી પણ શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચનાત્મકતારૂપ જે અક્ષરલાભ છે એજ શ્રુત છે, કારણ કે કેવળ અક્ષરલાભતો ઈહાદિરૂપ મતિજ્ઞાનમા પણ સંભવિત હોય છે

શંકા—જો બાકીની ઇન્દ્રિયોમા અક્ષરલાભ શ્રુત છે તો પહેલા જે એવુ અવધારણ કર્યુ છે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" તે યોગ્ય લાગતુ નથી.

तथा-शेष यत् चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूप ज्ञान तन्मतिज्ञान भवतीत्यन्वयः। तु-शब्दोऽनुक्तसमुच्चयार्थः। ततश्च—श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरपि काचिद् अवग्रहेहावाय रूपा मतिज्ञानम्, इतोऽन्यत् खलु चक्षुरादीन्द्रियोपलब्धिरूप मतिज्ञानमन्येवेति भावः।

इस गाथा का तात्पर्य इस प्रकार है-जितने भी वाक्य होते हैं वे सब अवधारण सहित होते हैं, इस न्याय के अनुसार यहा जो उपलब्धि श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि, अवग्रह, ईहा और अवायरूप हो वह श्रुत नहीं है, वह तो मतिज्ञानरूप ही है, कारण कि अवग्रहादिरूप श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतानुसारणी नहीं होती है। यदि ऐसा कहा जावे कि "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिः श्रुतमेव" श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुत ही है तो इस प्रकार के कथन से मतिज्ञान में भी श्रुतज्ञानपने का प्रसग प्राप्त हो सकता है, अतः ऐसा न कहकर जो ऐसा कहा है कि "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्' श्रोत्र इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ ज्ञान ही श्रुत है, यही निर्दोष है। इस कथन से यह बात भी सिद्ध हो जाती है कि जब श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतानुसारिणी नहीं होती है तब तो वह मतिज्ञानरूप होती है, और जब वह श्रुतानुसारिणी होती है तब वह श्रुतज्ञानरूप होती है।

(शेषक तु मतिज्ञानम्) जो उपलब्धि चक्षु आदि इन्द्रियों से उत्पन्न होती है वह उपलब्धिरूपज्ञान मतिज्ञान है, श्रुतज्ञान नही है। गाथा में

આ ગાથાનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે-જેટલા વાક્યો હોય છે તે બધા અવધારણસહિત હોય છે આ ન્યાયાનુસાર અહી જે ઉપલબ્ધિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થઈ છે એજ ઉપલબ્ધિ શ્રુતજ્ઞાન માનવામા આવેલ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ પણ અહી એજ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ સમજવી કે જે શ્રુતાનુસારિણી હોય જે શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ અવગ્રહ, ઈહા, અને અવાયરૂપ હોય તે શ્રુત નથી, તે તો મતિજ્ઞાનરૂપ જ છે, કારણ કે અવગ્રહાદિરૂપ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી જો એમ કહેવામા આવે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि श्रुतमेव" શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુત જ છે તો આ પ્રકારના કથનથી મતિજ્ઞાનમા પણ શ્રુતજ્ઞાનપણાનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે તેથી એમ ન કહેતા એમ જે કહેલ છે કે "श्रोत्रेन्द्रियोपलब्धिरेव श्रुतम्" શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયથી ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનજ શ્રુત છે એજ નિર્દોષ છે આ કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે જ્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ શ્રુતાનુસારિણી હોતી નથી ત્યારે તો તે મતિજ્ઞાનરૂપ હોય છે, અને જ્યારે તે શ્રુતાનુસારિણી હોય છે ત્યારે તે શ્રુતજ્ઞાનરૂપ હોય છે

(शेषक तु मतिज्ञानम्) જે ઉપલબ્ધિ ચક્ષુ આદિ ઈન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે ઉપલબ્ધિરૂપ જ્ઞાન મતિજ્ઞાન છે, શ્રુતજ્ઞાન નથી ગાથામા અ ` "तु"

पुनरप्यथ मतिश्रुतयोर्भेदः-मूकवत् स्वप्रत्यायकं मतिज्ञानं, अमूकवत् स्वपरप्रत्यायकं श्रुतज्ञानम् ॥ ६ ॥

ज्ञान तो अनक्षरात्मक है, क्यों कि इसमें जो वस्तु का प्रतिभास होता है वह सामान्यरूप से ही होता है, इसलिये इस ज्ञान में किसी भी प्रकार का विकल्प उत्पन्न नहीं होता है । ईहा आदि ज्ञान अक्षरात्मक है, क्यों कि अवग्रह से गृहीत पदार्थका ही इसमें परामर्श आदि होता है। "श्रुतज्ञान साक्षर ही है" इसका तात्पर्य यह है कि जबतक शब्द का श्रवण नहीं होता है तबतक उस शब्द और उसके अर्थ के विषय मे पर्यालोचन नहीं हो सकता है। शब्द और अर्थ के पर्यालोचनस्वरूप ही तो श्रुतज्ञान माना गया है, इसलिये 'श्रुतज्ञान साक्षर ही है' ऐसा जानना चाहिये ॥ ५ ॥

स्वप्रत्यायक एव स्व-परप्रत्यायक की अपेक्षा भी मति एव श्रुत में भेद है। मतिज्ञान मूक की तरह स्वप्रत्यायक ही है। जिस प्रकार वचन का अभाव होने से मूक परप्रत्ययक नहीं होता है उसी प्रकार मतिज्ञान भी द्रव्य श्रुतरूप वचनात्मक नहीं होने से परप्रत्यायक नहीं होता है। अपने प्रत्यय के हेतुभूत वचनों के सद्भाव होने से श्रुत में स्व और पर-प्रत्यायकता बोलनेवाले की तरह सिद्ध ही होती हैं। इस तरह से भी मति और श्रुतज्ञान में भेद है ॥ ६ ॥

અનક્ષરાત્મક છે, કારણ કે તેમા જે વસ્તુનો પ્રતિભાસ થાય છે તે સામાન્યરૂપે થાય છે, તેથી તે જ્ઞાનમા કોઈ પણ પ્રકારનો વિકલ્પ ઉત્પન્ન થતો નથી ઈહા આદિ જ્ઞાન અક્ષરાત્મક છે, કારણ કે અવગ્રહથી ગ્રહણ થયેલ પદાર્થનો જ તેમા પરામર્શ આદિ થાય છે, "શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે" તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યા સુધી શબ્દ સભળાતો નથી ત્યા સુધી તે શબ્દ અને તેના અર્થના વિષયમા પર્યાલોચના થઈ શકતી નથી શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનસ્વરૂપ શ્રુતજ્ઞાન મનાયુ છે, તે કારણે "શ્રુતજ્ઞાન સાક્ષર જ છે" એમ સમજવુ જોઈએ ॥ ૫ ॥

સ્વપ્રત્યાયક અને સ્વ-પર-પ્રત્યાયકની અપેક્ષાએ પણ મતિ અને શ્રુતમા ભેદ છે મતિજ્ઞાન મૂક (મૂગા)ની જેમ સ્વપ્રત્યાયક જ છે જે પ્રમાણે વચનનો અભાવ હોવાથી મૂક પરપ્રત્યાયક હોતો નથી એજ પ્રમાણે મતિજ્ઞાન પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ વચનાત્મક નહી હોવાથી પરપ્રત્યાયક હોતુ નથી પોતાના પ્રત્યયના હેતુભૂત વચનોનો સદ્ભાવ હોવાથી શ્રુતમા સ્વ અને પર પ્રત્યાયકતા બોલનારની જેમ સિદ્ધ જ હોય છે આ રીતે પણ મતિ અને શ્રુતમા ભેદ છે ॥ ૬ ॥

अयमपि मतिश्रुतयोर्भेदः-मतिज्ञानं वल्कलसमं कारणत्वात्। श्रुतज्ञानं तु शुम्बसमं-(वल्कलनिष्पन्नरज्जुसमं) तत्कार्यत्वात्। ततश्च यथा-वल्कलशुम्बयोर्भेदस्तथा मतिश्रुतयोरपि॥ ४॥

पुनरप्यनयोरयं भेदः-मतिज्ञानम्-अनक्षरं साक्षरं च। श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव-अक्षरानुगतमेव। तथाहि-अवग्रहज्ञानमनक्षरं, तस्य सामान्यमात्रप्रतिभासकतया निर्विकल्पत्वात्। ईहादिज्ञानं तु साक्षरं, तस्य परमर्शादिरूपतयाऽस्य वर्णनिरूपितत्वात्। श्रुतज्ञानं तु साक्षरमेव, अक्षरमन्तरेण शब्दार्थपर्यालोचनस्यानुपपत्तेः॥५॥

नहीं बैठता है, कारण कि-आप तो शेषेन्द्रियोपलब्धि को भी श्रुतरूप से अब प्रतिपादित कर रहे हैं।

उत्तर—शेषेन्द्रियोपलब्धि को श्रुतज्ञानपने का प्रतिपादन नहीं किया गया है, किन्तु शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभ ही श्रुतज्ञान कहा है। यह शब्दार्थपर्यालोचनरूप अक्षरलाभश्रोत्रेन्द्रियोपलब्धि जैसा ही होता है, अतः इसमें कोई दोष नहीं है॥ ३॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में एक यह भी भेद है कि मतिज्ञान वल्कल के समान है और श्रुतज्ञान सुंब के समान है। जिस प्रकार वल्कल से सुंब (वल्कल की बनी दोरी) की उत्पत्ति होती है उसी प्रकार मतिज्ञान से श्रुतज्ञान की उत्पत्ति होती है, अतः कार्य और कारण की अपेक्षा इनमें भेद बन जाता है॥ ४॥

मतिज्ञान और श्रुतज्ञान में भेद होने का कारण एक यह भी है कि मतिज्ञान अक्षर और अनक्षर दोनों रूप होता है जब कि श्रुतज्ञान अक्षरात्मक ही होता है। मतिज्ञान के भेद जो अवग्रह आदि हैं इनमें अवग्रह

કારણ કે આપ તો શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ પણ શ્રુતરૂપે હવે પ્રતિપાદન કરી રહ્યા છો

ઉત્તર—શેષેન્દ્રિયોપલબ્ધિ થી શ્રુતજ્ઞાનપણાનુ પ્રતિપાદન કરવામા આવ્યુ નથી, પણ શબ્દાર્થપર્યાલોચનરૂપ અક્ષરલાભ શ્રોત્રેન્દ્રિયોપલબ્ધિ જેવો જ હોય છે, તેથી તેમા કોઇ દોષ નથી ॥ ૩ ॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા એક આ પણ ભેદ છે કે મતિજ્ઞાન વલ્કલના જેવુ છે અને શ્રુતજ્ઞાન સુબના જેવુ છે જે પ્રમાણે વલ્કલમાથી સુબ (વલ્કલની વણેલી દોરી)ની ઉત્પત્તિ થાય છે, એજ રીતે મતિજ્ઞાનથી શ્રુતજ્ઞાનની ઉત્પત્તિ થાય છે, તેથી કાર્ય અને કારણની અપેક્ષાએ તેમનામા ભેદ પડી જાય છે ॥ ૪ ॥

મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા ભેદ હોવાનુ એક કારણ એ પણ છે કે મતિજ્ઞાન અક્ષર અને અનક્ષર બન્નેરૂપ હોય છે, ત્યારે શ્રુતજ્ઞાન અક્ષરાત્મક જ હોય છે, મતિજ્ઞાનના અવગ્રહ આદિ જે ભેદ છે તેમનામા અવગ્રહજ્ઞાન તો

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनों रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनों प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति मे सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेषता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती हैं, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेष से परगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नही किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામા આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરીને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે, પણ જ્યારે મતિમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપેક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જો તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને ગ્રહણ કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને સાધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર પોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો લોપ કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમા નિશ્ચય નય રહે છે મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામા આવી છે કે તે એકાન્તનુ અવલબન કરીને વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણુ થતો નથી યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફળથી રહિત હોય છે

किञ्च—आवरणभेदाद् मतिश्रुतयोर्भेदः ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

यथा मतिश्रुतयोः कार्यकारणभावात् परस्परं भेदः, तथा—सम्यग्दर्शन—मिथ्यादर्शन—परिग्रहभेदात् स्वरूपतोऽपि तयोर्भेद इति प्रदर्शयितुमाह—

मूलम्—अविसेसिया मई मइनाण च, मइ अन्नाणं च। विसेसिया सम्मद्दिट्ठिस्स मई मइनाणं, मिच्छादिट्ठिस्स मई मइ-अन्नाण । अविसेसिय सुयं सुयनाण च सुय-अन्नाणं च। विसेसिय सुय सम्मद्दिट्ठिस्स सुय सुयनाणं, मिच्छदिट्ठिस्स सुय सुय अन्नाणं ॥ सू० २५ ॥

छाया—अविशेषिता मतिर्मतिज्ञानं च, मत्यज्ञान च । विशेषिता सम्यग्दृष्टेर्मतिर्मतिज्ञान, मिथ्यादृष्टेर्मतिर्मत्यज्ञानम् । अविशेषित श्रुतं—श्रुतज्ञान च, श्रुताज्ञान च। विशेषित श्रुत—सम्यग्दृष्टेः श्रुत श्रुतज्ञान, मिथ्यादृष्टेः श्रुत—श्रुताऽज्ञानम्॥सू०२५॥

टीका—'अविसेसिया' इत्यादि । अविशेषिता=स्वामिविशेषपरिग्रहरहिता सामान्यरूपेण विवक्षितेत्यर्थः, मतिज्ञानम्, मत्यज्ञान चेत्युभयमुच्यते । विशेषिता= स्वामिविशेषपरिगृहीता स्वामिना विशेष्यमाणा, विशेषरूपेण विवक्षिता मतिः स्वामिविशेषापेक्षया मतिः सम्यग्दृष्टेर्मतिज्ञानमुच्यते, सम्यग्दृष्टिमतेर्यथावस्थितार्थ-

---

मतिज्ञान का कारण मतिज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम, तथा श्रुत ज्ञान का कारण श्रुतज्ञानावरणीय कर्म का क्षयोपशम है। इस आवरण के भेद से भी इन दोनों मे भिन्नता आती है ॥ ७ ॥ सू० २४ ॥

जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान मे कार्यकारणभाव को लेकर भेद प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के परिग्रह (स्वीकृति) के भेद से इन दोनो में स्वरूपतः भी भेद है, इस बात को सूत्रकार दिखलाते हैं—"अविसेसिया मई" इत्यादि ।

मतिज्ञाननु कारण मतिज्ञानावरणीय कर्मनो क्षयोपशम, तथा श्रुतज्ञाननु कारण श्रुतज्ञानावरणीय कर्मनो क्षयोपशम छे आ आवरणना तफावतने लीधे पण ए बन्नेमा भिन्नता छे ॥ ७ ॥ सू २४ ॥

जे रीते मतिज्ञान अने श्रुतज्ञानमा कार्यकारणभावने लीधे भेद दर्शावायो छे, एज रीते सम्यग्दृष्टि अने मिथ्यादृष्टिना परिग्रह (स्वीकृति) ना भेदथी ए बन्नेमा स्वरूपत पण भेद छे, ए वातने सूत्रकार बतावे छे-

"अविसेसिया मई०" इत्यादि

ग्राहकत्वात्, निश्चयनयदर्शनेन स्वकार्यप्रसाधकत्वाच्च । मिथ्यादृष्टेस्तु मतिर्मत्यज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टिमतेरेकान्तावलम्बितया यथावस्थितार्थग्रहणाभावात् तत्त्वतो मतिफलरहितत्वाच्च ।

विशेष स्वामी के द्वारा ग्रहण करने की अपेक्षा से अविशेषित मति मतिज्ञान और मत्यज्ञान, इन दोनों रूप मानी जाती है । अर्थात् सम्यग्दृष्टि मिथ्यादृष्टि की विवक्षा न करके सामान्यरूप से विवक्षित मति दोनों प्रकार को बतलाती है, परन्तु जब मति मे सम्यग्दृष्टि और मिथ्यादृष्टि के द्वारा परिगृहीत होने की अपेक्षा विशेषता आती है तब वही मति यदि सम्यग्दृष्टि के द्वारा परिगृहीत है तो वह मतिज्ञान कही जाती है, और जब वह यदि मिथ्यादृष्टिरूप स्वामी-विशेष से परगृहीत हुई है तो वही मति मतिअज्ञानरूप मानी जाती है । सम्यग्दृष्टि की मति मतिज्ञान इसलिये मानी जाती है कि वह यथावस्थित अर्थ की ग्राहक होती है, तथा निश्चयनय को साध्य बनाकर उसीके अनुसार अपने कार्यों की साधिका होती है, इस दृष्टि द्वारा व्यवहारधर्म का लोप नही किया जाता है, परन्तु लक्ष्य कोटि में निश्चयनय रहता है । मिथ्यादृष्टि की मति मतिअज्ञानरूप इसलिये मानी जाती है कि वह एकान्त का अवलम्बन करके वस्तु का प्रतिपादन करती है, इसलिये उससे यथावस्थित अर्थ के ग्रहण के अभाव में वह मति तत्त्वविचारणारूप फल से रहित होती है ।

વિશેષ સ્વામી દ્વારા ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાએ અવિશેષિત મતિ મતિજ્ઞાન અને મત્યજ્ઞાન, એ બન્ને રૂપ માનવામા આવી છે એટલે કે સમ્યગ્દૃષ્ટિ મિથ્યાદૃષ્ટિની વિવક્ષા ન કરીને સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત મતિ બન્ને પ્રકારને દર્શાવે છે, પણ જ્યારે મતિમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ અને મિથ્યાદૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત થવાની અપેક્ષાએ વિશેષતા આવે છે ત્યારે એજ મતિ જો સમ્યગ્દૃષ્ટિ દ્વારા પરિગૃહીત હોય તો તે મતિજ્ઞાન કહેવાય છે, અને જો તે મિથ્યાદૃષ્ટિરૂપ સ્વામી વિશેષથી પરિગૃહીત હોય તો એજ મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ મનાય છે સમ્યગ્દૃષ્ટિની મતિ મતિજ્ઞાન તે કારણે મનાય છે કે તે યથાવસ્થિત અર્થને ગ્રહણ કરનારી હોય છે તથા નિશ્ચયનયને સાધ્ય બનાવીને તેના અનુસાર પોતાના કાર્યોની સાધિકા થાય છે આ દૃષ્ટિ દ્વારા વ્યવહાર ધર્મનો લોપ કરાતો નથી પણ લક્ષ્ય કોટિમા નિશ્ચય નય રહે છે મિથ્યાદૃષ્ટિની મતિ મતિઅજ્ઞાનરૂપ તે કારણે માનવામા આવી છે કે તે એકાન્તનુ અવલબન કરીને વસ્તુનુ પ્રતિપાદન કરે છે, તેથી તેના વડે યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણ થતો નથી યથાવસ્થિત અર્થ ગ્રહણના અભાવે તે મતિ તત્ત્વવિચારણારૂપ ફળથી રહિત હોય છે

यद्यविशेषितं-सामान्यरूपेण विवक्षितं तदा-श्रुतमित्यनेन-श्रुतज्ञानं श्रुताज्ञानं चेत्युभयमुच्यते। यदि तु श्रुतं विशेषितं-स्वामिविशेषरूपेण निरूपितं, तर्हि सम्यग्दृष्टेः श्रुतं-श्रुतज्ञानमुच्यते, मिथ्यादृष्टेस्तु श्रुतं श्रुताज्ञानमुच्यते।

ननु मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते कथमज्ञानरूपे उच्येते?, यतः-क्षयोपशमादिरूपे कारणे नास्ति भेदः, नापि च लौकिके घटादि ज्ञानरूपे कार्ये भेदो भवति। क्षयोपशमादेव मिथ्यादृष्टेरपि मतिश्रुते भवतः, इति चेत्,

इसी तरह श्रुत भी जब सामान्यरूप से विवक्षित होता है तब वह श्रुतज्ञान एवं श्रुतअज्ञान दोनों का बोधक होता है, परन्तु जब यह विशेषणविशिष्ट होता है तब यदि इसमें सम्यग्दृष्टिरूप विशेषण रहता है तो यह श्रुतज्ञान कहलाता है और जब इसमें 'मिथ्यादृष्टि' ऐसा विशेषण रहता है तब यही श्रुतअज्ञान कहलाता है।

शंका—मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप क्यों होते हैं? क्यों कि मिथ्यादृष्टि के भी ये दोनों अपने २ आवरण के क्षयोपशम से ही होते हैं, अतः इनकी उत्पत्ति का जो अपने २ आवरण का क्षयोपशम आदि कारण हैं उनमें मिथ्यादृष्टि और सम्यग्दृष्टि को लेकर भेद नहीं है। तथा सम्यग्दृष्टि जिस प्रकार मतिज्ञान और श्रुतज्ञान से घटपट आदि पदार्थों को जानता है उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि भी उन्हें वैसा ही जानता है, अतः इन दोनों के जाननेरूप कार्य में भी कोई भेद नहीं है?।

એજ પ્રમાણે શ્રુત પણ જ્યારે સામાન્યરૂપે વિવક્ષિત થાય છે ત્યારે તે શ્રુતજ્ઞાન અને શ્રુતઅજ્ઞાન એ બન્નેનું બોધક થાય છે, પણ જ્યારે તે વિશેષણ-વિશિષ્ટ હોય છે ત્યારે જો તેમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિરૂપ વિશેષણ રહે છે તો તે શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અને જ્યારે 'મિથ્યાદૃષ્ટિ' એવું વિશેષણ રહે છે ત્યારે એજ શ્રુતઅજ્ઞાન કહેવાય છે

શંકા—મિથ્યાદૃષ્ટિનું મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ કેમ હોય છે? કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિને પણ તે બન્ને પોત-પોતાના આવરણના ક્ષયોપશમથી જ થાય છે, તેથી તેમની ઉત્પત્તિનું પોત-પોતાના આવરણનો ક્ષયોપશમ આદિ જે કારણ છે તેમનામાં મિથ્યાદૃષ્ટિ અને સમ્યગ્દૃષ્ટિને લીધે ભેદ નથી તથા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જે પ્રમાણે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનથી ઘટ પટ આદિ પદાર્થોને જાણે છે એજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ તેમને એવા જ જાણે છે, તેથી એ બન્નેના જાણવારૂપી કાર્યમાં પણ ભેદ નથી?

तत्रोच्यते—मिथ्यादृष्टेः सदसद्विवेकरूपरिज्ञानाभावात् । तथाहि-मिथ्यादृष्टिः खलु सर्वमप्येकान्तवादपुरःसर प्रतिपद्यते, न तु सर्वज्ञभगवदुक्तस्याद्वादमाश्रित्य, ततश्च मिथ्यादृष्टिर्यदा 'घट एवाय'-मिति वदति तदा तस्मिन् घटे घटत्वपर्यायव्यतिरेकेण शेषान् सत्त्व-ज्ञेयत्व-प्रमेयत्वादीन् सतोऽपि धर्मानपलपति, अन्यथा-'घट एवाय'-मित्येकान्तेनाऽवधारणानुपपत्तेः । 'घटः सन्नेव' इति यदा ब्रूते, तदा पररूपेण नास्तित्वस्यानभ्युपगमादसद्भूत पररूपमपि तत्रास्तीति प्रतिपद्यते । ततश्च सन्तमसन्त मन्यते, असन्त च सन्त मन्यते, इति सदसद्विशेषपरिज्ञानाभावान्मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवतः ॥ १ ॥

उत्तर—मिथ्यादृष्टि को सत् और असत् का विवेकज्ञान नहीं है। समस्त वस्तुओं को वह एकान्तधर्मविशिष्ट ही जानता है, कारण कि एकान्तवाद का ही वह अवलम्बन करता है, भगवत्कथित स्याद्वाद का नहीं। जब वह "घट एवायम्" यह घट ही है, ऐसा कहता है तब उस घटमें वर्तमान सत्त्व, ज्ञेयत्व, प्रमेयत्व आदि धर्मोंका वह अपलाप करता है। यदि ऐसा वह नहीं करता है तो फिर "यह घट ही है" इस प्रकार का वह अवधारण क्यों करता है। तथा "घटः सन्नेव" घट सत् स्वरूप ही है, ऐसा जब वह कहता है तो उसके इस कथन से पररूप की अपेक्षा भी घटमे अस्तित्व धर्म है, इस बात को भी उसे कबूल करना पडेगा, क्यो कि पररूप की अपेक्षा उसमें नास्ति-शब्द का प्रयोग नहीं किया है। इस तरह वह मिथ्यादृष्टि सत को असत् और असत् को सत् मानता है, अतः सत् और असत् मे इसकी दृष्टि में कोई न होने से उस मिथ्यादृष्टि का मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानरूप माना जाता है।

ઉત્તર—મિથ્યાદષ્ટિને સત્ અને અસત્ નુ વિવેકજ્ઞાન હોતુ નથી સમસ્ત વસ્તુઓને તે એકાન્તધર્મવિશિષ્ટ જ જાણે છે, કારણ કે એકાન્તવાદનુ જ તે અવલબન કરે છે, ભગવાને ભાખેલ સ્યાદ્વાદનુ નહી જ્યારે તે "घट एवायम्" "આ ઘડો જ છે" એવુ કથન કરે છે ત્યારે તે ઘટમા રહેલ સત્ત્વ, જ્ઞેયત્વ, પ્રમેયત્વ આદિ ધર્મોનો તે અપલાપ કરે છે જો તે એવુ કરતો ન હોય તો પછી "આ ઘડો જ છે" આ પ્રકારનુ અવધારણ તે શા માટે કરે છે? તથા "घट सन्नेव" "ઘડો સત્સ્વરૂપ જ છે" એવુ જ્યારે તે કહે છે ત્યારે તેના આ કથનથી પરરૂપની અપેક્ષાએ પણ ઘડામા અસ્તિત્વ ધર્મ છે એ વાત પણ તેને કબૂલ કરવી પડશે, કારણ કે પરરૂપની અપેક્ષાએ તેમા નાસ્તિ શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો નથી આ રીતે તે મિથ્યાદષ્ટિ સત્ ને અસત્ અને અસત્ ને સત્ માને છે, તેથી તેની દષ્ટિએ સત્ અને અસત્મા કોઈ ભેદ ન હોવાથી તે મિથ્યાદષ્ટિનુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનરૂપ માનવામા આવ્યુ છે

किञ्च—इतश्च मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने, भवहेतुत्वात्, मिथ्यादर्शनवत्। तथाहि-मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते पशुवधमैथुनादीनां धर्मसाधकत्वेन परिच्छेदके, ततो दीर्घतरसंसारपथप्रवर्तकत्वादज्ञानमेतद्वयम् ॥ २ ॥

तथा—इतश्चापि मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञानरूपे भवतः ?, यदृच्छोपलम्भेः, उन्मत्तकविकल्पवत्। यथा हि उन्मत्तकविकल्पमिथ्यादृष्टियो वस्तु अनपेक्ष्यैव यथा कथचित् प्रवर्तन्ते। यद्यपि च ते क्वचित् यथावस्थितवस्तुसंवादिनस्तथापि सम्यग् यथावस्थितवस्तुतत्त्वपर्यालोचनविरहेण प्रवर्त्तमानत्वात्, परमार्थतोऽपरमार्थिकाः॥३॥

किं च-मिथ्यादृष्टि जीव के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान इसलिये भी अज्ञानस्वरूप होते हैं कि ये दोनों मिथ्यादर्शन की तरह भवभ्रमण के हेतु होते हैं। भव के हेतुभूत ये इसलिये माने जाते हैं कि पशुवध, मैथुन आदि जैसे कुकर्मों को "ये धर्म के साधनभूत हैं" ऐसा मानते हैं, इसलिये दीर्घतरससारमार्ग के प्रवर्त्तक होने के कारण ये दोनों मिथ्यादृष्टि के अज्ञानस्वरूप हैं।

जिस प्रकार उन्मत्त का ज्ञान स्वेच्छानुसार पदार्थों का ग्राहक होता है और इसी लिये वह अज्ञानरूप माना जाता है, उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि का ज्ञान भी अज्ञानरूप ही माना गया है, यद्यपि उन्मत्तजन जो वस्तु जैसी है उसे वैसी जानता है, सोने को सोना और लोहे को लोहा जानकर यथार्थज्ञान लाभ कर लेता है, पर उन्माद के कारण वह सत्य असत्य का अन्तर जानने में असमर्थ होता है, इससे उसका सच्चा झूठा सभी ज्ञान परमार्थतः विचारशून्य या अज्ञान ही कहलाता है,

તથા-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન તે કારણે પણ અજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે કે એ બન્ને મિથ્યાદર્શનની જેમ ભવભ્રમણના કારણરૂપ હોય છે ભવના કારણભૂત તેઓ એ કારણે મનાય છે કે પશુવધ, મૈથુન વગેરે જેવા કર્મોને "એ ધર્મના સાધનભૂત છે" એવુ માને છે, તેથી દીર્ઘતર સસાર માર્ગના પ્રવર્તક હોવાને કારણે એ બન્ને મિથ્યાદૃષ્ટિને માટે અજ્ઞાનસ્વરૂપ છે

જે રીતે ઉન્મત્તનુ જ્ઞાન સ્વેચ્છાનુસાર પદાર્થોનુ ગ્રાહક થાય છે અને તે કારણે તે અજ્ઞાનરૂપ મનાય છે, એજ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિનુ જ્ઞાન પણ અજ્ઞાનરૂપ મનાય છે જો કે ઉન્મત્ત માણસ જે વસ્તુ જેવી છે એવી તેને જાણે છે સોનાને સોનુ અને લોઢાને લોઢુ જાણીને યથાર્થજ્ઞાન લાભ કરી લે છે, પણ ઉન્માદને કારણે તે સત્ય અસત્યનો ભેદ જાણવાને અસમર્થ હોય છે, તેથી તેનુ સાચુ ખોટુ સમસ્ત જ્ઞાન પરમાર્થત વિચારશૂન્ય કે અજ્ઞાન જ કહેવાય છે

तथा—मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थितं वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते, ततो यद्यपि च तद्द्वय क्वचिद् 'रसोऽय' 'स्पर्शोय' इत्यादौ अवधारणाध्यवसायाभावे सवादि, तथापि न तद्द्वयं स्याद्वादपरिभावनातस्तथा प्रवृत्त किन्तु यथा कथंचित्। अतो मतिश्रुतरूपमेतद् द्वयम् अज्ञानम् ॥ ४ ॥

तथा-ज्ञानफलाभावात् मिथ्यादृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने भवतः। ज्ञानस्य हि फल हेयस्य हानिः, उपादेयस्य चोपादानम्। न च ससारात् पर किंचित् हेयमस्ति, न

उसी प्रकार मिथ्यादृष्टि आत्मा कितना ही अधिक ज्ञानवाला क्यों न हो पर आत्मा के विपय मे अधेरा होने के कारण उसका सारा लौकिक ज्ञान शास्त्रदृष्टि से अज्ञान ही है। यही बात "मिथ्यादृष्टीनां मतिश्रुते यथावस्थित वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" इत्यादि पक्तियो द्वारा स्पष्ट की गई है। इनमे बतलाया है कि मिथ्यादृष्टि जीव के मतिश्रुतज्ञान वस्तु के वास्तविक स्वरूप का विचार नहीं करके ही प्रवृत्त हुआ करते हैं। यद्यपि मिथ्यादृष्टि जीव का "यह रस है यह स्पर्श है" इस प्रकार का ज्ञान अवधारणरूप अध्यवसाय के विना प्रवृत्त होता है, और वह इस तरह अपने विपयभूत पदार्थ का सवादक भी हो जाता है तो भी इसके इस ज्ञान मे स्याद्वाद-सिद्धान्त की थोड़ी सी भी पुट नहीं होती है। वह तो यथाकथंचित् ही प्रवृत्त होता है।

तथा-ज्ञान के फल का अभाव होने से मिथ्यादृष्टि के मतिज्ञान और श्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते है। ज्ञान का फल हेय-छोडने योग्य-पदार्थ का परित्याग करना और उपादेय-ग्रहण करने योग्य-पदार्थ का

મિથ્યાદૃષ્ટિ આત્મા કેટલોય અધિકજ્ઞાની ભલે હોય પણ આત્માના વિષયમા અધારૂ હોવાને કારણે તેનુ સમસ્ત લૌકિક જ્ઞાન શાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અજ્ઞાન જ છે એજ વાત "मिथ्यादृष्टीना मतिश्रुते यथावस्थित वस्तु अविचार्यैव प्रवर्तेते" ઇત્યાદિ પક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરાઈ છે તેમા એ બતાવવામા આવ્યુ છે કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવના મતિશ્રુતજ્ઞાન વસ્તુના વાસ્તવિક સ્વરૂપનો વિચાર ન કરીને જ પ્રવૃત્ત થયા કરે છે જો કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવનુ "આ રસ છે, આ સ્પર્શ છે" આ પ્રકારનુ જ્ઞાન અવધારણરૂપ અધ્યવસાય વિના પ્રવૃત્ત થાય છે, અને તે આ રીતે પોતાના વિષયભૂત પદાર્થનુ સવાદક પણ થઈ જાય છે તો પણ તેના તે જ્ઞાનમા સ્યાદ્વાદ સિદ્ધાતનો સહેજ પણ પટ હોતો નથી તે તો યથા કથચિત્ પ્રવૃત્ત હોય છે

તથા-જ્ઞાનના ફળનો અભાવ હોવાથી મિથ્યાદૃષ્ટિના મતિજ્ઞાન અને શ્રુત જ્ઞાનઅજ્ઞાન સ્વરૂપ હોય છે જ્ઞાનનુ ફળ "હેય-ત્યાગવા લાયક પદાર્થનો પરિત્યાગ કરવો અને ઉપાદેય-ગ્રહણ કરવા લાયક પદાર્થને ગ્રહણ કરવો," એ

च मोक्षात् पर किञ्चिदुपादेय, ततो भवमोक्षावेकान्तेन हेयोपादेयौ । तयोर्हेयोपादेययोर्भवमोक्षयोर्हानोपादाने सर्वसङ्गविरतेर्भवतः, ततो विरतिरवश्य कर्तव्या । सैव च परमार्थतो ज्ञानस्य फलम् । सा च मिथ्यादृष्टेर्नास्तीति ज्ञानफलाभावात् मिथ्या दृष्टेर्मतिश्रुते अज्ञाने भवतः । उक्तश्च—

"सदसदविसेसणाओ, भवहेउजहिच्छिओवलभाओ ।
नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण" ॥ १ ॥

छाया — सदसदविशेषणात्, भवहेतुयदृच्छितो(मनःकल्पितो)पलम्भात् ।
ज्ञानफलाभावात्, मिथ्यादृष्टेरज्ञानम् ॥ १ ॥ ५ ॥ सू० २८ ॥

श्रुत मतिपूर्वक भवतीत्युक्तम् । सम्प्रति मतिज्ञानमेवाधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—

उपादान करना है । ससार के सिवाय और कोई पदार्थ हेय नहीं है, तथा मोक्ष के सिवाय और कोई उपादेय नहीं है । ससार हेय है और मोक्ष एकान्ततः उपादेय है, ये दोनों बातें सर्वपरिग्रह की विरतिवाले सम्यग्दृष्टि जीवके ही होती हैं, इसलिये विरति अवश्य अगीकार करने योग्य है । यही परमार्थतः ज्ञान का फल है । यह सर्वसगविरतिरूप ज्ञान का फल मिथ्यादृष्टि को प्राप्त नहीं है, इसलिये मिथ्यादृष्टि के ज्ञान के फल का अभाव होने से उसके मतिश्रुतज्ञान अज्ञानस्वरूप होते हैं । कहा भी है—

"सदसदविसेसणाओ, भवहेउज हिच्छिओव लभाओ ।
नाणफलाभावाओ, मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण" ॥ १ ॥ सू० २५ ॥

श्रुतज्ञान मतिज्ञानपूर्वक होता है यह बात यहातक कह दी । अब शिष्य मतिज्ञान के विषय मे पूछता है और सूत्रकार उसका उत्तर देते हैं—'से किं त आभिणिबोहियनाण' इत्यादि ।

છે સસારના સિવાય બીજો કોઈ પદાર્થ હેય નથી તથા મોક્ષના સિવાય બીજુ કોઈ ઉપાદેય નથી, સસાર હેય છે અને મોક્ષ એકાન્તત ઉપાદેય છે, એ બન્ને વાતો સર્વપરિગ્રહની વિરતિવાળા સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને જ હોય છે તે કારણે વિરતિ અવશ્ય અગીકાર કરવા યોગ્ય છે એજ પરમાર્થત જ્ઞાનનુ ફળ છે આ સર્વ-સગવિરતિરૂપ જ્ઞાનનુ ફળ મિથ્યાદૃષ્ટિને પ્રાપ્ત નથી, તેથી મિથ્યાદૃષ્ટિને જ્ઞાનના ફળનો અભાવ હોવાથી તેના મતિશ્રુતજ્ઞાન અજ્ઞાનસ્વરૂપ હોય છે કહ્યુ પણ છે—

"सदसद-विसेसणाओ, भवहेउज हिच्छिओवलभाओ ।
नाणफलाभावाओ मिच्छद्दिट्ठिस्स अन्नाण" ॥ १ ॥ सू २५ ॥

શ્રુતજ્ઞાન મતિજ્ઞાન પૂર્વક હોય છે એ વાત અહીં સુધી કહી હવે શિષ્ય મતિજ્ઞાન વિષે પૂછે છે અને સૂત્રકાર તેનો ઉત્તર આપે છે—" से किं त आभिणिबोहियनाण " ઇત્યાદિ

मूलम्--से किं त आभिणिवोहियनाणं ?। आभिणिवोहियनाणं दुविहं पण्णत्त। त जहा -सुयनिस्सिय च, असुयनिस्सियं च। से किं तं असुयनिस्सिय ?। असुयनिस्सिय चउव्विह पण्णत्तं। त जहा–

गाहा--उप्पत्तिया १, वेणइआ २, कम्मया ३, परिणामिया ४।
बुद्धी चउव्विहा वुत्ता, पचमा नोवलब्भई ॥ १ ॥

छाया—अथ किं तदाभिनिवोधिकज्ञानम्? आभिनिवोधिकज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–श्रुतनिश्रित च अश्रुतनिश्रितं च।

अथ किं तद् अश्रुतनिश्रितम्?। अश्रुत निश्रितं चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—

गाथा—औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४।
बुद्धिश्चतुर्विधा उक्ता, पञ्चमी नोपलभ्यते ॥ १ ॥

टीका—'से किं त' इत्यादि। अथ किं तदाभिनिवोधिकज्ञानम् ? पूर्वनिर्दिष्टस्याभिनिवोधिकज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः। उत्तरमाह–'आभिणिवोहिय नाण दुविह पण्णत्त' इत्यादि। आभिनिवोधिकज्ञान द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–श्रुतनिश्रित च, अश्रुतनिश्रित च। इह श्रुत शब्देन–सामायिकमारभ्य लोकबिन्दुसारपर्यन्त

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट आभिनिवोधिकज्ञान का क्या स्वरूप है ? उत्तर–आभिनिवोधिकज्ञान दो प्रकार का कहा गया है। वे दो प्रकार ये हैं–१ श्रुतनिश्रित और २ अश्रुतनिश्रित। श्रुतशब्द से सामायिक से लेकर लोकबिन्दुसारनामक चौदहवें पूर्वपर्यन्त द्रव्यश्रुत ग्रहण किया गया है। इस द्रव्यश्रुत के अभ्यास से जनित जो सस्कार, उस सस्कार से समन्वित जिसकी बुद्धि है ऐसे प्राणी को मति के उत्पत्ति के समय

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ આભિનિબોધિકજ્ઞાનનું શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—આભિનિબોધિકજ્ઞાન બે પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે એ બે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) શ્રુતનિશ્રિત અને (૨) અશ્રુતનિશ્રિત શ્રુતશબ્દ વડે સામાયિકથી લઈને લોકબિન્દુસાર નામના ચૌદમા પૂર્વ સુધીનુ દ્રવ્યશ્રુત ગ્રહણ કરેલ છે આ દ્રવ્યશ્રુતના અભ્યાસથી ઉત્પન્ન થયેલ જે સસ્કાર, એ સસ્કારથી સમન્વિત જેની બુદ્ધિ છે એવા પ્રાણીને મતિની ઉત્પત્તિ સમયે શાસ્ત્ર અને તેના અર્થની

द्रव्यश्रुत गृह्यते, तदनुसारेण श्रुताभ्यासजनितसंस्कारसमन्वितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्रितम्। यथा—अवग्रहादि। रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः। यत्तु सर्वथा शास्त्रसम्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावादेवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्रितम्। यथा—औत्पत्तिक्यादिकम्।

ननु औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव, तत् कोऽनयोर्विशेषः ?, इति चेद्, अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमेव, परं तु शास्त्रमनपेक्ष्यो पद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम्।

में शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मतिज्ञान होता है वह श्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि। रूप रस आदि भेदों से अनिर्देश्य-जिसका निर्देश न हो सके ऐसे पदार्थ का सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १। सर्वथा शास्त्र के संस्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २।

शंका—औत्पत्ति की आदि जो बुद्धिया हैं वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धिया अवग्रह आदिरूप ही हैं, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धिया उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप मे माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक्रूप से प्रतिपादन किया है।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય-જેનો નિર્દેશ ન થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપે જાણવાનું નામ અવગ્રહ છે સર્વથા શાસ્ત્રના સંસર્ગથી રહિત પ્રાણીને તથાવિધ ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણનાર જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમકે ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિ ૨

શંકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે બુદ્ધિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પછી અવગ્રહ આદિમા ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિઓમા શો ભેદ છે ?

ઉત્તર—જો કે એ બુદ્ધિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા કર્યા વિના જ એ બુદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે માની છે, અને એ કારણે જ સૂત્રકારે તેમનું અલગ રીતે પ્રતિપાદન કર્યું છે

तत्राश्रुतनिश्रितस्य स्वल्पविषयकतया पूर्वं तदेव प्रस्तौति–' से किं त 'इत्यादि। अश्रुतनिश्रितस्याभिनिबोधिकस्य किं स्वरूपमिति प्रश्नः। उत्तरमाह—' अस्सुय-निस्सिय-चउव्विह पण्णत्त ' इत्यादि। अश्रुतनिश्रित चतुर्विध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४। इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः प्रोक्ता। औत्पत्तिकी–उत्पत्तिरेव न तु शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिक प्रयोजन=कारण यस्याः सा औत्पत्तिकी।

ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारण क्षयोपशमस्तत् कथमुच्यते ' उत्पत्तिरेव प्रयोजन-मस्याः ' इति चेत्, उच्यते–क्षयोपशम' सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तेः कारण भवति। अथ च बुद्ध्यन्तराद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तर कर्तुमारब्ध, तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्त न किमपि विनयादिक विद्यते, केवलमेवमेव तथोत्पत्ति-रिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा। १।

अश्रुतनिश्रित के विषय का विवेचन अल्प है, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्रित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं ' से किं त अस्सुयनिस्सिय ' इत्यादि। प्रश्न–अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है ?। उत्तर–अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं–औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धिया हैं। जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नहीं होती है, किन्तु जीव को स्वत. ही उत्पन्न होती है–जिस को व्यवहार मे " हाजिरजवाब " कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है।

शका—समस्त बुद्धियों का कारण क्षयोपशम कहा गया है, तो फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि इस बुद्धि का कारण अपनी उत्पत्ति ही है।

અશ્રુતનિશ્રિતના વિષયનુ વિવેચન ટૂકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલા શ્રુતનિ-શ્રિતનુ વિવેચન ન કરતા અશ્રુતનિશ્રિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અ શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે-(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે–જેને વહેવારમા " હાજર જવાબ " કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ દર્શાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે ?

द्रव्यश्रुत गृहते, तदनुसारेण श्रुताभ्यासजनितसंस्कारसमन्वितमतेरुत्पादकाले शास्त्रार्थपर्यालोचनमपेक्ष्यैव यदुपजायते मतिज्ञानं तत् श्रुतनिश्रितम्। यथा-अवग्रहादि। रूपरसादिभेदैरनिर्देश्यस्य सामान्यमात्ररूपार्थस्य ग्रहणरूपोऽवग्रहः। यत्तु सर्वथा शास्त्रसंस्पर्शरहितस्य तथाविधक्षयोपशमसद्भावादवमेव यथावस्थितवस्तुसंस्पर्शि मतिज्ञानमुपजायते, तत् अश्रुतनिश्रितम्। यथा-औत्पत्तिक्यादिरूपम्।

ननु औत्पत्तिक्यादिकमप्यवग्रहादिरूपमेव, तत् कोऽनयोर्विशेषः?, इति चेद्, अत्रोच्यते—यद्यपि अवग्रहादिरूपमेव, परं तु शास्त्रमनपेक्ष्योत्पद्यते, इत्येतावता भेदेनौत्पत्त्यादिकं पृथगुपन्यस्तम्।

में शास्त्र और उसके अर्थ की पर्यालोचना की अपेक्षा करके जो मतिज्ञान होता है वह श्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे अवग्रह आदि। रूप रस आदि भेदों से अनिर्देश्य-जिसका निर्देश न हो सके ऐसे पदार्थ का सामान्यरूप से जानने का नाम अवग्रह है १। सर्वथा शास्त्र के संस्पर्श से रहित प्राणी को तथाविध क्षयोपशम के सद्भाव से यथावस्थित वस्तु को जानने वाला जो मतिज्ञान होता है वह अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है, जैसे औत्पत्तिकी आदि बुद्धि २।

शंका—औत्पत्तिकी आदि जो बुद्धियां हैं वे भी अवग्रह आदिरूप ही हैं तो फिर अवग्रह आदि में और औत्पत्तिकी आदि बुद्धियों में क्या भेद है।

उत्तर—यद्यपि ये बुद्धियां अवग्रह आदिरूप ही है, परन्तु फिर भी शास्त्र की अपेक्षा नहीं करके ही ये बुद्धियां उत्पन्न होती हैं, अतः इन्हें अवग्रह आदि से भिन्नरूप में माना है, और इसी अभिप्राय से सूत्रकारने इनका पृथक्‌रूप से प्रतिपादन किया है।

પર્યાલોચનાની અપેક્ષા કરીને જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમ કે અવગ્રહ આદિ ૧ રૂપ રસ આદિ ભેદોથી અનિર્દેશ્ય-જેનો નિર્દેશ ન થઈ શકે એવા પદાર્થને સામાન્યરૂપે જાણવાનું નામ અવગ્રહ છે સર્વથા શાસ્ત્રના સંસર્ગથી રહિત પ્રાણીને તથાવિધ ક્ષયોપશમના સદ્ભાવથી યથાવસ્થિત વસ્તુને જાણનાર જે મતિજ્ઞાન થાય છે તે શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે, જેમકે औत्पत्ति की આદિ બુદ્ધિ ૨

શંકા—ઔત્પત્તિકી આદિ જે બુદ્ધિઓ છે તે પણ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પછી અવગ્રહ આદિમાં ઔત્પત્તિકી આદિ બુદ્ધિઓમાં શો ભેદ છે?

ઉત્તર—જો કે એ બુદ્ધિઓ અવગ્રહ આદિ રૂપ જ છે, તો પણ શાસ્ત્રની અપેક્ષા કર્યા વિના જ એ બુદ્ધિઓ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી તેને અવગ્રહ આદિથી ભિન્નરૂપે માની છે, અને એ કારણે જ સૂત્રકારે તેમનું અલગ રીતે પ્રતિપાદન ક છે

तत्राश्रुतनिश्रितस्य स्वल्पविषयकतया पूर्वं तदेव प्रस्तौति-'से किं त' इत्यादि। अश्रुतनिश्रितस्याभिनिबोधिकस्य किं स्वरूपमिति प्रश्न'। उत्तरमाह—'अस्सुय-निस्सिय-चउव्विह पण्णत्त' इत्यादि। अश्रुतनिश्रित चतुर्विध मज्ञप्तम्। तद् यथा औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३, पारिणामिकी ४। इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः प्रोक्ता। औत्पत्तिकी-उत्पत्तिरेव न तु शास्त्राभ्यासकर्मपरिशीलनादिक प्रयोजन=कारण यस्याः सा औत्पत्तिकी।

ननु सर्वस्याः बुद्धेः कारण क्षयोपशमस्तत् कथमुच्यते 'उत्पत्तिरेव प्रयोजन-मस्याः' इति चेत्, उच्यते-क्षयोपशमः सर्वबुद्धिसाधारणस्ततो नासौ भेदेन प्रतिपत्तेः कारण भवति। अथ च बुद्ध्यन्तराद् भेदेन प्रतिपत्त्यर्थं व्यपदेशान्तर कर्तुमारब्ध, तत्र व्यपदेशान्तरनिमित्तं न किमपि विनयादिक विद्यते, केवलमेवमेव तथोत्पत्ति-रिति सैव साक्षान्निर्दिष्टा। १।

अश्रुतनिश्रित के विषय का विवेचन अल्प है, इसलिये सूत्रकार पहिले श्रुतनिश्रित मतिज्ञान का विवेचन न करके पहिले अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का ही विवेचन करते हैं 'से किं त अस्सुयनिस्सिय' इत्यादि। प्रश्न-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान का क्या स्वरूप है?। उत्तर-अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकार का है वे उसके चार प्रकार ये हैं-औत्पत्तिकी १, वैनयिकी २, कर्मजा ३ एव पारिणामिकी ४, ये चार बुद्धियां हैं। जो बुद्धि शास्त्राभ्यास आदि के करने से उत्पन्न नही होती है, किन्तु जीव को स्वत' ही उत्पन्न होती है-जिस को व्यवहार मे "हाजिरजवाब" कहते हैं इसका नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है।

शका—समस्त बुद्धियों का कारण क्षयोपशम कहा गया है, तो फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि इस बुद्धि का कारण अपनी उत्पत्ति ही है।

અશ્રુતનિશ્રિતના વિષયનુ વિવેચન ટૂકુ છે તેથી સૂત્રકાર પહેલા શ્રુતનિ-શ્રિતનુ વિવેચન ન કરતા અશ્રુતનિશ્રિતનુ જ વિવેચન કરે છે

પ્રશ્ન—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન ચાર પ્રકારનુ છે-(૧) ઔત્પત્તિકી, (૨) વૈનયિકી, (૩) કર્મજા અને (૪) પારિણામિકી, એ ચાર મતિ છે જે મતિ શાસ્ત્રાભ્યાસ આદિ કરવાથી ઉત્પન્ન થતી નથી પણ આપોઆપ ઉત્પન્ન થાય છે—જેને વહેવારમા "હાજર જવાબ" કહે છે એનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે

શકા—સમસ્ત મતિનુ કારણ ક્ષયોપશમ દર્શાવેલ છે, તો આ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે એ મતિ સ્વત ઉત્પન્ન થાય છે?

वैनयिकी–विनयो–गुरुशुश्रूषालक्षणः, स प्रयोजनं=कारणं यस्याः, सा तथा, यद्वा–विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा–कर्मजा–अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्पं तु विनयोत्पन्नम्, तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयिक्यामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिप्रत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहा औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथक्रूप प्रतिप्रत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारम्भ किया वहा पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नहीं है, केवल उस प्रकार की उसकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहा वही साक्षातरूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की शुश्रूषा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के विना स्वय प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमे कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । शिल्प,

ઉત્તર—એ તો બરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમા ભેદની પ્રતિ પત્તિ (સમજવા) નુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વે મતિ ઓની ઉત્પત્તિમા સર્વસધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રનિપત્તિનુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, અને જ્યા ઔત્પત્તિકી મતિનુ અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદે શાન્તર કરવાનો પ્રારભ કર્યો ત્યા વ્યપદેશાન્તરનુ નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, ફક્ત એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહીં એજ સાક્ષાતરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવી છે ॥૧॥

ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી તેનુ નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી જે મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમા વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમા કર્મથી જે મતિ ઉત્પન્ન થઇ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે, શિલ્

तथा—पारिणामिकी–परि=समन्तात् नमन परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्वात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी। सा च–अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति।४।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः–बुध्यते–ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थंकरगणधरैः कथिता। कथ चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्रितमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलिनाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः॥ गा. १ ॥

तत्र 'यथोद्देश निर्देशः' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुव्वमदिट्ठस्सुय-मवेइय-तक्खण-विसुद्धगहियत्था।
अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥२॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽविदित–तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था।
अव्याहतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३। सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्मधर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति मे कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण–मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था बीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४। इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थंकर गणधरोंने कही है। इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नही है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है वह सव इन चार बुद्धियों में ही अन्तर्भूत हो जाता है॥ गा० १॥

થયેલ મતિનો વૈનયિકીમા સમાવેશ થઇ જાય છે ૩ ઘણા લાબા કાળ સુધી પૂર્વાપર અર્થના વિચારથી જનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમા કારણભૂત હોય છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા વીતતી જાય છે તેમ તેમ પુષ્ટ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થકર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલુ અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે તે બધુ આ ચાર મતિઓમા જ સમાવેશ પામી જાય છે ॥ગા ૧॥

वैनयिकी-विनयो-गुरुशुश्रूषालक्षण', स प्रयोजनं=कारण यस्याः, सा तथा, यद्वा-विनयप्रधाना बुद्धिर्वैनयिकी । २ ।

तथा-कर्मजा-अनाचार्यकं कर्म, साचार्यकं शिल्पम् । तत्र कर्मणो जाता कर्मजा । शिल्प तु विनयोत्पन्नम् , तदुत्पन्ना बुद्धिर्वैनयिक्यामन्तर्भूता । ३ ।

उत्तर—यह तो ठीक है, परन्तु क्षयोपशम इन बुद्धियों में भेद की प्रतिपत्ति (समझने) का कारण नहीं हो सकता है, क्यों कि क्षयोपशम सर्व बुद्धियों की उत्पत्ति में सर्वसाधारण रूप से कारण होता ही है, इसलिये वह पृथग्रूप से प्रतिप्रत्ति का कारण नहीं हो सकता, और जहां औत्पत्तिकी बुद्धि का अन्य वैनयिकी आदि बुद्धियों से पृथक्रूप प्रतिप्रत्ति (समझने) के लिये व्यपदेशान्तर करना प्रारम्भ किया वहां पर व्यपदेशान्तर का निमित्त विनयादिक कोई नहीं है, केवल उस प्रकार की उसकी उत्पत्ति ही निमित्त है इसलिये यहा वही साक्षात्रूप से निर्दिष्ट की गई है । १ ।

गुरु की शुश्रूपा करना इसका नाम विनय है । इस विनयरूप कारण से जो बुद्धि होती है वह वैनयिकी बुद्धि है । अथवा जिसमें विनय-प्रधान हो वह भी वैनयिकी बुद्धि है २ । आचार्य के विना स्वय प्राप्त हुई कला को कर्म कहते हैं, और आचार्य से प्राप्त हुई कला को शिल्प कहते हैं । इनमे कर्म से जो बुद्धि उत्पन्न होती है वह कर्मजा बुद्धि है । शिल्प,

ઉત્તર—એ તો ખરાબર છે, પણ ક્ષયોપશમ એ મતિઓમા ભેદની પ્રતિપત્તિ (સમજવા) નુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, કારણ કે ક્ષયોપશમ સર્વ મતિ ઓની ઉત્પત્તિમા સર્વસધારણ રીતે કારણ હોય જ છે, તેથી તે અલગ રીતે પ્રતિપત્તિનુ કારણ હોઈ શકતુ નથી, અને જ્યા ઔત્પત્તિકી મતિનુ અન્ય વૈનયિકી આદિ મતિઓથી અલગ રીતે પ્રતિપત્તિ (સમજવા) ને માટે વ્યપદેશાન્તર કરવાનો પ્રારભ કર્યો ત્યા વ્યપદેશાન્તરનુ નિમિત્ત વિનયાદિક કોઈ નથી, ફક્ત એ પ્રકારની તેની ઉત્પત્તિ જ નિમિત્ત છે તેથી અહી એજ સાક્ષાતરૂપે નિર્દિષ્ટ કરવામા આવી છે ॥૧॥

ગુરુની શુશ્રૂષા કરવી તેનું નામ વિનય છે આ વિનયરૂપ કારણથી જે મતિ ઉત્પન્ન થાય છે તે વૈનયિક મતિ છે અથવા જેમા વિનય પ્રધાન હોય તે પણ વૈનયિકી મતિ છે ૨ આચાર્ય વિના સ્વય પ્રાપ્ત થયેલ કળાને કર્મ કહે છે, અને આચાર્યથી પ્રાપ્ત થયેલ કળાને શિલ્પ કહે છે એમા કર્મથી જે મતિ ઉત્પન્ન થઈ હોય તે કર્મજા મતિ છે શિલ્પ, વિનયથી પ્રાપ્ત થાય છે, શિલ્પથી ઉત્પન્ન

तथा—पारिणामिकी—परि=समन्तात् नमन परिणामः सुदीर्घकालपूर्वापरार्थ पर्यालोचनजन्यः स्वात्मनो धर्मविशेषः, स प्रयोजनमस्याः सा पारिणामिकी। सा च–अनुमानकारणमात्रदृष्टान्तैः साध्यसाधिका, वयोविपाके च पुष्टीभूता, अभ्युदयमोक्षफला चेति ।४।

इत्येव चतुर्विधा बुद्धिः–बुध्यते–ज्ञायतेऽनयेति बुद्धिः=मतिः, उक्ता=तीर्थंकरगणधरैः कथिता । कथं चतुर्विधैव कथिता ? यस्मात् पञ्चमी बुद्धिर्नोपलभ्यते, सर्वस्यापि अश्रुतनिश्रितमतिविशेषस्य औत्पत्तिक्यादिबुद्धिचतुष्टयमात्रेऽन्तर्भावतः पञ्चम्या बुद्धेरभावात् केवलिनाऽपि पञ्चमी बुद्धिर्न दृष्टेति भावः ॥ गा. १ ॥

तत्र ' यथोद्देश निर्देशः ' इति न्यायमाश्रित्य पूर्वमौत्पत्तिकीलक्षणमाह—

मूलम्--गाहा -पुव्वमदिट्ठस्सुय-मवेइय तक्खण-विसुद्धगहियत्था ।
अव्वाहयफलजोगा, बुद्धी उप्पत्तिया नाम ॥२॥

छाया—पूर्वादृष्टाऽश्रुताऽविदित–तत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था ।
अव्याहतफलयोगा, बुद्धिरौत्पत्तिकी नाम ॥ २ ॥

विनय से प्राप्त होता है, शिल्प से उत्पन्न हुई बुद्धि का वैनयिकी में अन्तर्भाव है ३ । सुदीर्घ कालतक पूर्वापर अर्थ के विचार से जन्य आत्मधर्मविशेष जिस बुद्धि की उत्पत्ति मे कारणभूत होता है वह पारिणामिकी बुद्धि अनुमान, कारण–मात्र एव दृष्टान्त से सा य को सिद्ध करनेवाली होती है, तथा जैसी २ अवस्था बीतती जाती है उसीके अनुसार पुष्ट होती हुई यह स्वर्ग और मोक्ष फल को देनेवाली होती है ४ । इस प्रकार की बुद्धिरूप मति तीर्थंकर गणधरोंने कही है । इनके सिवाय बुद्धि का और कोई पाचवा प्रकार नही है, कारण कि जितना भी अश्रुतनिश्रित मतिज्ञान है वह सब इन चार बुद्धियो मे ही अन्तर्भूत हो जाता है ॥ गा० १ ॥

થયેલ મતિનો વૈનયિકીમા સમાવેશ થઇ જાય છે ૩ ઘણા લાબા કાળ સુધી પૂર્વાપર અર્થના વિચારથી જનિત આત્મધર્મવિશેષ જે મતિની ઉત્પત્તિમા કારણભૂત હોય છે તે પારિણામિકી મતિ છે આ પારિણામિકી મતિ અનુમાન, કારણમાત્ર અને દૃષ્ટાન્તથી સાધ્યને સિદ્ધ કરનારી હોય છે, અને જેમ જેમ અવસ્થા વીતતી જાય છે તેમ તેમ પુષ્ટ થતી તે સ્વર્ગ અને મોક્ષ ફળને દેનારી છે ૪ આ પ્રકારે આ ચાર પ્રકારની મતિ તીર્થંકર, ગણધરોએ કહેલ છે કારણ કે જેટલુ અશ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાન છે તે બધુ આ ચાર મતિઓમા જ સમાવેશ પામી જાય છે ॥ગા ૧॥

टीका—'पुव्व' इत्यादि। पूर्वाऽदृष्टाश्रुताऽविदिततत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था पूर्वं=बुद्ध्युत्पत्तेः प्राक्, अदृष्टः=स्वयं चक्षुषा न दृष्टः, अश्रुतः=न चाप्यन्यतः श्रुतः, अविदितः=मनसाप्यविदितः—अपर्यालोचितः, तत्क्षणे=तस्मिन् क्षणे-बुद्ध्युत्पत्तिकाले, विशुद्धः=यथावस्थितः, गृहीतः=अवधारितोऽर्थः यया सा तथा। 'पुव्वमदिट्ठमस्सुयमवेइय' इत्यत्र मकारत्रयम् आर्षत्वात्। तथा—अव्याहतफलयोगा-अव्याहत=व्याघातरहितं च तत् फलं चाव्याहतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहतफलयोगा-अबाधितार्थविषयका बुद्धिः, औत्पत्तिकी नाम—नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूपं प्रतिबोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा-भरहसिल १, मिढ २, कुक्कुड ३, तिल ४, वालुय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसंडे ८। पायस ९, अइया १०, पत्ते ११, खाडहिला १२, पंचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ढ २, कुक्कुट ३, तिल ४, वालुका ५, हस्त्यगड ६-७, वनषण्डाः ८। पायसातिग ९-१०, पत्राणि ११, खाडहिला १२, पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका—'भरहसिल' इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है उसे सूत्रकार नीचे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुव्वमदिट्ठ०' इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का विषय अबाधित होता है। अर्थात्-यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

હવે ઔત્પત્તિકી મતિનુ શુ લક્ષણુ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા બતાવે છે—"पुव्वमदिट्ठ०" ઇત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલા કદી જોયો ન હોય, બીજા કોઇની પાસેથી સાભળ્યો પણુ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણુ કરી ન હોય, એવા પદાર્થનો એજ સમયે યથાવસ્થિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઇ જાય એ મતિનુ નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ મતિનો વિષય અબાધિત હોય છે એટલે કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિ સદેહ રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા ૨ ॥

औत्पत्तिक्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८। गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डग १३, मग्गित्थि १४–१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥ महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३। सिक्खा य २४, अत्थसत्थे २५, इच्छा य मह २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चाराः ७–८। गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिक्थ १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनिधानानि २३। शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इच्छा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—'भरहसिल' इत्यादि । अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तर द्रष्टव्यानि ॥ ४–५ ॥

वैनयिकालक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं–'भरहसिल १' इत्यादि ।

इन बारह उदाहरणो का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमे है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—'भरहसिल १, पणिय २' इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त मे है ॥४॥५॥

'अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—'भरनित्थरणसमत्था' इत्यादि ।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે–"भरहसिल १" ઇત્યાદિ એ બાર ઉદાહરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે–"भरहसिल१पणिय २" ઇત્યાદિ

એ સત્તાવીશ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥
હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—"भरनित्थरणसमत्था" ઇત્યાદિ

टीका—'पुव्व' इत्यादि। पूर्वाऽदृष्टाश्रुताऽविदिततत्क्षणविशुद्धगृहीतार्था पूर्वं=बुद्ध्युत्पत्तेः प्राक्, अदृष्टः=स्वयं चक्षुषा न दृष्टः, अश्रुतः=न चाप्यन्यत श्रुतः, अविदितः=मनसाप्यविदितः—अपर्यालोचितः, तत्क्षणे=तस्मिन् क्षणे-बुद्ध्युत्पत्तिकाले, विशुद्धः=यथावस्थितः, गृहीतः=अवधारितोऽर्थः यया सा तथा। 'पुव्वमदिट्ठमसुयमवेइय' इत्यत्र मकारत्रयम् आर्षत्वात्। तथा—अव्याहतफलयोगा—अव्याहत=व्याघातरहितं च तत् फलं चाव्याहतफलम्, तेन योगो यस्या सा अव्याहतफलयोगा—अबाधितार्थविषयका बुद्धिः, औत्पत्तिकी नाम—नाम्ना औत्पत्तिकीत्यर्थः॥२॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थमौत्पत्तिक्याः स्वरूपं प्रतिबोधयितुमुदाहरणान्याह—

मूलम्—गाहा—भरहसिल १, मिंढ २, कुक्कुड ३, तिल ४, वालुय ५, हत्थि ६, अगड ७, वणसंडे ८। पायस ९, अइया १०, पत्ते ११, खाडहिला १२, पंचपियरो १३, य ॥ ३ ॥

छाया—भरतशिला, १, मेण्ढ २, कुक्कुट ३, तिल ४, वालुका ५, हस्त्यगड ६–७, वनषण्डाः ८। पायसातिग ९–१०, पत्राणि ११, खाडहिला १२, पञ्चपितरश्च १३ ॥ ३ ॥

टीका—'भरहसिल' इत्यादि। अस्या अर्थः त्रयोदशस्थानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ३ ॥

अब औत्पत्तिकी बुद्धि का क्या लक्षण है इसे सूत्रकार नीचे की गाथा द्वारा बतलाते हैं—'पुव्वमदिट्ठ०' इत्यादि।

जो पदार्थ पहिले कभी देखा नहीं है, किसी दूसरे से सुना भी नहीं है, और न जिसकी मन से भी कल्पना की गई है, ऐसे पदार्थ का उसी समय यथावस्थितरूप से जिसके द्वारा निश्चय हो जावे उस बुद्धि का नाम औत्पत्तिकी बुद्धि है। तात्पर्य कहने का यही है कि इस बुद्धि का विषय अबाधित होता है। अर्थात्—यह बुद्धि सभी विषयों को निस्सन्देह रूप से स्पष्ट करती है ॥ २ ॥

હવે ઔત્પત્તિકી મતિનું શું લક્ષણ છે તે સૂત્રકાર નીચેની ગાથા દ્વારા બતાવે છે—"पुव्वमदिट्ठ०" ઇત્યાદિ

જે પદાર્થ પહેલા કદી જોયો ન હોય, બીજા કોઇની પાસેથી સાંભળ્યો પણ ન હોય, અને મનથી જેની કલ્પના પણ કરી ન હોય, એવા પદાર્થનો એજ સમયે યથાવસ્થિત રૂપે જેના દ્વારા નિશ્ચય થઇ જાય એ મતિનું નામ ઔત્પત્તિકી મતિ છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે આ મતિનો વિષય અબાધિત હોય છે એટલે કે બુદ્ધિ સમસ્ત વિષયોને નિસ્સંદેહ રૂપે સ્પષ્ટ કરે છે ॥ ગા ૨ ॥

औत्पत्तिक्या बुद्धेर्वाचनान्तरेण पुनरुदाहरणानि गाथाद्वयेनाह—

मूलम्—भरहसिल १, पणिय २, रुक्खे ३, खुड्डग ४, पड ५, सरड ६, काय ७, उच्चारे ८। गय ९, घयण १०, गोल ११, खंभे १२, खुड्डग १३, मग्गित्थि १४–१५, पइ १६, पुत्ते १७ ॥ ४ ॥ महुसित्थ १८, मुद्दिय १९, ऽके २०, नाणए २१, भिक्खु २२, चेडगनिहाणे २३। सिक्खा य २४, अत्थसत्थे २५, इच्छा य महं २६, सयसहस्से २६ ॥ ५ ॥

छाया—भरतशिला १, पणित २, वृक्षाः ३, क्षुल्लक ४, पट ५, सरट ६, काकोच्चारा. ७–८। गज ९, घयण (भाण्ड) १०, गोलक ११, स्तम्भाः १२, क्षुल्लक १३, मार्ग १४, स्त्री १५, पति १६, पुत्राः १७ ॥ ४ ॥ मधुसिक्थ १८, मुद्रिका १९, अङ्कः २०, ज्ञायक २१, भिक्षु २२, चेटकनिधानानि २३। शिक्षा २४, च अर्थशास्त्रम् २५, इच्छा च महती २६, शतसहस्रम् २७ ॥ ५ ॥

टीका—' भरहसिल ' इत्यादि । अस्य गाथाद्वयस्यार्थः सप्तविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः । तानि च कथानकानि टीकासमाप्त्यनन्तरं द्रष्टव्यानि ॥ ४–५ ॥

वैनयिकालक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—भरनित्थरण समत्था, तिवग्गसुत्तत्थगहियपेयाला।
उभओलोगफलवई, विणयसमुत्था हवइ बुद्धी ॥१॥

इसके उदाहरण निम्न प्रकार हैं-' भरहसिल १ ' इत्यादि ।

इन बारह उदाहरणों का स्पष्टरूप से खुलासा टीका के अन्तमें है ॥३॥

वाचनान्तर से भी औत्पत्तिकी बुद्धि के सत्ताईस उदाहरण इस प्रकार हैं—' भरहसिल १, पणिय २ ' इत्यादि ।

इन सत्ताईस उदाहरणों का भी खुलासा टीका के अन्त मे है ॥४॥५॥

' अब वैनयिकी बुद्धि का लक्षण कहते हैं—' भरनित्थरणसमत्था ' इत्यादि ।

તેના ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે-" भरहसिल १ " ઇત્યાદિ એ બાર ઉદાહરણોનો સ્પષ્ટ રીતે ખુલાસો ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૩ ॥

વાચનાન્તરથી પણ ઔત્પત્તિકી મતિના સત્તાવીસ ઉદાહરણ નીચે મુજબ છે-" भरहसिल१पणिय २ " ઈત્યાદિ

એ સત્તાવીશ ઉદાહરણોનો ખુલાસો પણ ટીકાને અંતે છે ॥ ગા ૪ ॥ ૫ ॥

હવે વૈનયિકી મતિનું લક્ષણ કહે છે—" भरनित्थरणसमत्था " ઇત્યાદિ

छाया—गाथा-भरनिस्तरणसमर्था, त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला (प्रमाणा)।
उभयलोकफलवती, विनयसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—'भरनित्थरणसमत्था' इत्यादि। भरनिस्तरणसमर्था=भर इव भर स्तस्य निस्तरणे समर्था, गुरुकार्यसंपादन कातराणां दुष्करं भवतीति गुरुकार्यमेव भारसादृश्याद्भारस्तस्य वहने दक्षेत्यर्थः। तथा-त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला=त्रयो वर्गास्त्रिवर्गाः, लोकरूढ्या धर्मार्थकामाः, तेषां सूत्रं-तदर्जनोपायप्रतिपादकं सूत्रम्, अर्थ-तदर्थश्च, तौ त्रिवर्गसूत्रार्थौ, तयोर्गृहीतं पेयालं-प्रमाणं सारो वा यया सा त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतपेयाला, नीतिशास्त्रनिपुणा-इत्यर्थः।

ननु वैनयिक्या मतेस्त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वे मत्यश्रुतनिश्रितत्वं नोपपद्यते, न हि श्रुताभ्यासमन्तरेण त्रिवर्गसूत्रार्थगृहीतसारत्वं संभवतीति चेत्,

---

कठिन कार्य का संपादन करना कातरों के लिये दुष्कर होता है अतः वह भारकी सदृशता से भार कहा गया है, उसके सम्पादन करने में दक्ष, तथा धर्म, अर्थ एवं काम के उपार्जन के उपाय बतलाने वाले सूत्र और उनके अर्थ का जिसके द्वारा सार ग्रहण किया जासके ऐसी, अर्थात् नीतिशास्त्र में निपुण, तथा इस लोक एवं परलोक में सुन्दर फल देनेवाली विनय से उत्पन्न वैनयिकी बुद्धि कहलाती है।

शंका—जब आप वैनयिकी बुद्धि को त्रिवर्ग के उपाय को बतलाने वाले सूत्र अर्थ का सार ग्रहण करने वाली कहते हैं तो फिर यह अश्रुतनिश्रित कैसे मानी जा सकती है, क्यों कि श्रुत के अभ्यास के विना त्रिवर्ग के स्वरूप का समझना संभवित नहीं हो सकता है।

કઠિન કાર્યોનું સંપાદન કરવું એ કાયરોને માટે દુષ્કર હોય છે તેથી તે બોજા સમાન હોવાથી ભાર કહેલ છે તેનું સંપાદન કરવામાં દક્ષ, તથા, ધર્મ, અર્થ અને કામના ઉપાર્જનનો ઉપાય દર્શાવનાર સૂત્રો અને તેમના અર્થનો જેના વડે સાર ગ્રહણ કરી શકાય એવી, એટલે કે નીતિશાસ્ત્રમાં નિપુણ, તથા આલોક અને પરલોકના સુંદર ફળ દેનારી વિનયથી ઉત્પન્ન થયેલી મતિને વૈનયિકી મતિ કહે છે

શંકા—જો આપ વૈનયિકી મતિને ત્રિવર્ગના ઉપાયને બતાવનારી સૂત્ર અર્થનો સાર ગ્રહણ કરનારી કહો છો તો પછી તે અશ્રુતનિશ્રિત કેવી રીતે માની શકાય, કારણ કે શ્રુતના અભ્યાસ વિના ત્રિવર્ગના સ્વરૂપને સમજવાનું સંભવિત હોઇ શકતું નથી?

उच्यते—इह प्रायोवृत्तिमाश्रित्याश्रुतनिश्रुतत्वमुक्तम्, अतः स्वल्पश्रुतनिश्रितत्वसद्भावेऽपि न कोऽपि दोषः।

तथा-उभयलोकफलवती=उभयलोके-इहलोके परलोके च, फलवती-फलदायिनी, विनयसमुत्था=विनयोद्भवा वैनयिकी बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

सम्प्रति शिष्यानुग्रहार्थं वैनयिकीमतेः स्वरूपमुदाहरणैः प्रदर्शयति—

मूलम्—गाहा—निमित्ते १, अत्थसत्थे २, य, लेहे ३, गणिए ४, य कूव ५, अस्से ६ य। गद्दभ ७, लक्खण ८, गंठी ९, अगए १०, रहिए ११ य गणिया १२ य ॥ २ ॥

छाया—निमित्तम् १, अर्थशास्त्रं २ च, लेखो ३, गणितं च ४, कूपाश्वौ च ५-६। गर्दभ ७, लक्षण ८, ग्रन्थ्यगदाः ९-१०, रथिकश्च ११, गणिका १२ च॥२॥

तथा—

गाहा—सीया साडी दीहं च तणं, अवसव्वयं च कुंचस्स १३।
निव्वोदए १४ य गोणे, घोडगपडणं च रुक्खाओ १५॥३॥

छाया—शीता शाटी दीर्घं च तृणम् अपसव्यकं च क्रौञ्चस्य १३।
नीव्रोदकं १४ च गौः, घोटक-पतनं (मरणं) च वृक्षात् १५ ॥३॥

टीका—'निमित्ते' इत्यादिगाथाद्वयार्थः कथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३ ॥

उत्तर—वैनयिकी बुद्धि मे जो अश्रुतनिश्रितता बतलाई गई है वह प्रायोवृत्ति को आश्रित करके बतलाई गई है, अर्थात् इसमें प्राय करके अश्रुतनिश्रितता है, इसलिये थोडे रूपमें यदि श्रुतनिश्रितता रहती भी है तो भी इसमें कोई दोष नही है ॥ १ ॥

ઉત્તર—વૈનયિકી મતિમા જે અશ્રુતનિશ્રિતતા બતાવવામા આવી છે તે પ્રાયોવૃત્તિને આધારે બતાવાઈ છે, એટલે કે તેમા પ્રાય અશ્રુતનિશ્રિતતા છે, તેથી જો તેમા થોડા પ્રમાણુમા શ્રુતનિશ્રિતતા પણ હોય તો તેમા કોઇ દોષ નથી ॥ ગા ૧ ॥

कर्मजाया बुद्धेर्लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा—उवओगदिट्ठसारा, कम्मपसंगपरिघोलणविसाला।
साहुक्कारफलवई, कम्मसमुत्था हवइ बुद्धी॥१॥

छाया—उपयोग दृष्टसारा, कर्मप्रसङ्गपरिघोलनविशाला।
साधुकार फलवती, कर्मसमुत्था भवति बुद्धिः ॥ १ ॥

टीका—'उवओगदिट्ठसारा' इत्यादि। उपयोगदृष्टसारा=उपयोगः विवक्षिते कर्मणि मनसोऽभिनिवेशः, तेन दृष्टः सारः=तस्यैव कर्मणः परमार्थो यया, सा उपयोगदृष्टसारा—अभिनिवेशोपलब्धकर्मपरमार्थेत्यर्थः। तथा—कर्मप्रसङ्गपरिघोलन विशाला—कर्मणि प्रसङ्गः—कर्मप्रसङ्गः, प्रसङ्गोऽभ्यासः, परिघोलनं=विचार, कर्म प्रसङ्गपरिघोलनाभ्यां विशाला=विस्तारमुपगता। तथा—साधुकृत=सुष्टुकृतमिति विद्वद्भिः कृता=प्रशंसा साधुकारः, तेन फलवती=साधुकारपुरस्सरं ज्ञानादिलाभरूपं फलं यस्याः सेत्यर्थः। कर्मसमुत्था=कर्मजा बुद्धिर्भवति ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः कर्मजायाः स्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—हेरण्णिए १, करिसए २, कोलियं ३, डोवे ४, य मुत्ति ५, घय ६, पवए ७। तुन्नाए ८, वड्ढई ९, य, पूइय १०, घड११, चित्तकारे १२ य ॥ २ ॥

छाया—हैरण्यकः १ कर्षकः २, डोवश्च (दर्वीकारश्च) ४ मौक्तिक-घृत-प्लवकाः ५ ६-७। तुन्नागो ८, वर्द्धकिश्च ९, आपूपिकः १०, घट-चित्रकारौ च ११-१२ ॥ २ ॥

टीका—'हेरण्णिए' इत्यादि। अस्या अप्यर्थः द्वादशकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकाऽन्ते द्रष्टव्यानि ॥ २ ॥

अब बारह उदाहरणों द्वारा सूत्रकार इसका स्वरूप प्रतिपादन करते हैं—'निमित्ते' इत्यादि। तथा—'सीया साडी' इत्यादि।

इन दोनों गाथाओंके सत्ताईस दृष्टान्तोंका स्पष्टीकरण टीका के अन्तमें है ॥ २-३ ॥

હવે બાર ઉદાહરણો દ્વારા સૂત્રકાર તેના સ્વરૂપનું પ્રતિપાદન કરે છે—"निमित्ते" ઈત્યાદિ सीया साडी" ઈત્યાદિ

આ બન્ને ગાથાઓના સત્તાવીશ દૃષ્ટાંતોનું સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે આપ્યું છે ॥ ગા. ૨ ॥ ૩ ॥

पारिणामिक्या लक्षणमाह—

मूलम्—गाहा--अणुमाणहेउदिट्ठंतसाहिया वयविवागपरिणामा ।
हियनिस्सेयस फलवई, बुद्धी परिणामिया नाम ॥१॥

छाया—अनुमानहेतुदृष्टान्त-साधिका, वयो विपाकपरिणामा ।
हितनिःश्रेयसफलवती, बुद्धिः पारिणामिकी नाम ॥ १ ॥

टीका—'अणुमाण०' इत्यादि । अनुमानहेतुदृष्टान्तसाधिका-अनुमान मिह स्वार्थम् । अनुमानप्रतिपादक वचो हेतुः-पञ्चावयववाक्यरूपः, परार्थानुमानमित्यर्थः ।

अब सूत्रकार कर्मजा बुद्धिका स्वरूप बतलाते हैं—'उवओगदिट्ठसारा' इत्यादि । जिस बुद्धिके द्वारा कर्तव्य कर्म-कार्य-का मनकी लगन पूर्वक अच्छी तरहसे सार ग्रहण कर लिया जाता है, तथा जो बुद्धि, कार्य के अभ्यास और उसके विचारसे विस्तारको प्राप्त हुई हो, एव जिस बुद्धिसे संसारमें प्रशंसा हो वह बुद्धि कर्मजा कहलाती है ॥१॥

कर्मजा बुद्धिके बारह उदाहरण कहते हैं—'हेरण्णिए' इत्यादि ।

इन बारह दृष्टान्तोंका खुलासा टीकाके अन्तमें है॥ २ ॥

अब पारिणामिकी बुद्धिका स्वरूप कहते हैं—'अनुमाणहेउ दिट्ठंत' इत्यादि । अनुमान, हेतु एव दृष्टान्तके द्वारा साध्य अर्थको सिद्ध करनेवाली, उमरके अनुसार पुष्ट होनेवाली, तथा अभ्युदय एव निःश्रेयसरूप फलवाली बुद्धि पारिणामिकी बुद्धि है ॥ १ ॥

હવે સૂત્રકાર કર્મજા મતિનું સ્વરૂપ બતાવે છે-"उवओगदिट्ठसारा" ઈત્યાદિ

જે મતિ દ્વારા કર્તવ્ય કર્મ-કાર્યનો મનની લીનતા પૂર્વક સારી રીતે સાર ગ્રહણ કરાય છે, તથા જે મતિ કાર્યના અભ્યાસ અને વિચારથી વિસ્તાર પામી હોય, અને જે મતિને લીધે સંસારમાં પ્રશંસા થાય તે મતિને કર્મજા મતિ કહે છે ॥ ગા ૧ ॥

કર્મજામતિના બાર ઉદાહરણો કહે છે-"हेरण्णए" ઈત્યાદિ

એ બાર દૃષ્ટાન્તોનું સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે આપ્યું છે ॥ ગા ૨ ॥

હવે ચોથી પારિણામિકી મતિનું સ્વરૂપ કહે છે-"अणुमाणहेउदिट्ठ०" ઈત્યાદિ અનુમાન, હેતુ અને દૃષ્ટાન્ત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, ઉમરના પ્રમાણે પુષ્ટ થનારી, તથા અભ્યુદય અને નિઃશ્રેયસરૂપ ફળવાળી મતિને પારિણામિકી મતિ કહે છે ॥ ગા ૧ ॥

इदमत्र बोध्यम्—अनुमान द्विविध-स्वार्थं परार्थं च । तत्र स्वयमेव निश्चितात् साधनात् साध्यज्ञानं स्वार्थानुमानम् । परोपदेशमनपेक्ष्य स्वयमेव निश्चितात् प्राक् तर्कानुभूतव्याप्तिस्मरणसहकृतात् धूमादेः साधनादुत्पन्नं पर्वतादौ धर्मिणि अग्न्यादेः साध्यस्य ज्ञानं स्वार्थानुमानमित्यर्थः । यथा-पर्वतोऽयं वह्निमान् धूमवत्त्वादिति । अयं हि स्वार्थानुमानस्य ज्ञानरूपस्यापि शब्देनोल्लेखः, यथा 'अयं घटः' इति शब्देन प्रत्यक्षस्योल्लेखो भवति ।

अनुमान स्वार्थानुमान और परार्थानुमानके भेदसे दो प्रकारका बतलाया गया है। यहां प्रकृतमें स्वार्थानुमान गृहीत हुआ है। स्वार्थानुमानके प्रतिपादक जो पचावयवरूप वचन है वह हेतु है। यह हेतु परार्थानुमान है। जहां परोपदेश की अपेक्षा विना ही मनुष्य को स्वयं निश्चित किये गये साधन से-जिस साधन का सहायक पूर्वकालीन तर्कानुभूत व्याप्ति का स्मरण होता है उससे-साध्य का ज्ञान होता है वह स्वार्थानुमान है। जैसे-रसोईघर आदि में वार २ धूम और वह्नि के देखने से अनुमाता पुरुष को यह दृढ धारणा बन जाती है कि जहां २ धूम होगा वहां २ अग्नि होगी, कारण कि जितना भी धूम होता है वह अग्नि के विना उत्पन्न नहीं होता। इस तरह धूम और वह्नि की तर्कसे व्याप्ति ग्रहण कर जब वह किसी पर्वतादिक धर्मी में धूमरूप साधन को देखता है तो उसे शीघ्र ही प्राक् तर्कानुभूत धूम और वह्नि की व्याप्ति का स्मरण हो आता है। इसके बल पर वह उस धूमरूप साधन से यह जान लेता

અનુમાન સ્વાર્થાનુમાન અને પરાર્થાનુમાનના ભેદથી બે પ્રકારનુ દર્શાવ્યુ છે અહીં પ્રકૃતિમા સ્વાર્થાનુમાન ગ્રહણ કરાયુ છે સ્વાર્થાનુમાનનુ પ્રતિપાદક જે પચાવયવરૂપ વચન છે તે હેતુ છે આ હેતુ પરાર્થાનુમાન છે જ્યા પરોપદેશની અપેક્ષા વિનાજ મનુષ્યને સ્વય નિશ્ચિત કરેલ સાધનથી જે સાધનનુ સહાયક પૂર્વકાલીન તર્કાનુભૂત વ્યાપ્તિનુ સ્મરણ થવુ છે તે વડે સાધ્યનુ જ્ઞાન થાય છે તે સ્વાર્થાનુમાન છે જેમ કે-રસોડા આદિમા વારવાર ધુમાડો તથા અગ્નિને જોવાથી અનુમાન કરનાર પુરુષને એ મજબૂત અનુમાન થાય છે કે જ્યા જ્યા ધુમાડો હોય ત્યા ત્યા અગ્નિ હોય જ, કારણ કે જેટલો ધુમાડો થાય છે તે અગ્નિ વિના ઉત્પન્ન થતો નથી આ રીતે ધુમાડો અને અગ્નિની તર્કથી વ્યાપ્તિ ગ્રહણ કરીને જ્યારે તે કોઇ પર્વતાદિક ધર્મીમા ધુમાડારૂપ સાધનને જોવે છે તો તેને તરતજ આગળ તર્કાનુભૂત ધુમાડા તથા અગ્નિની વ્યાપ્તિનુ સ્મરણ થઈ આવે છે તેના આધારે તે ધુમાડારૂપ સાધન વડે એ જાણી લે છે કે આ

परोपदेशमपेक्ष्य साध्यज्ञान, तत् परार्थानुमानम्। यथा-पर्वतो वह्निमान्, (प्रतिज्ञा १), धूमात्, (हेतुः २), यथा महानसम् (दृष्टान्तः ३), तथा चायम्, (उपनयः ४), तस्मात् तथा (निगमनम् ५), इत्यादि पञ्चावयववाक्यं यत्र प्रयुज्यते, तत् परार्थानुमानम्।

है कि इस पर्वत मे अग्नि है। यदि अग्नि नहीं होती तो यह अविच्छिन्न शाखावाला धूम जो दिख रहा है वह नहीं दिखता। स्वार्थानुमान यद्यपि ज्ञानरूप होता है परन्तु समझाने के लिये ही वहा वह "पर्वतोऽय वह्निमान् धूमवत्त्वात्" इस रूप से शब्दों द्वारा उल्लिखित किया गया है, जैसे प्रत्यक्ष का "अय घटः" इस शब्द द्वारा उल्लेख किया जाता है। जिस अनुमान में पर के उपदेश की अपेक्षा करके साधन से साध्य का ज्ञान होता है वह परार्थानुमान है। जैसे किसी से ऐसा जब कहा जाता है कि देखो भाई! इस पर्वत मे अग्नि है, क्यों कि धूम उठ रहा है, जैसे-रसोईघर मे धूम उठता रहता है तो वहा अग्नि रहती है, उसी प्रकार पर्वत मे भी ऐसा ही हो रहा है, इसलिये यहां भी अग्नि है। यह पञ्चावयव वाक्य है, क्यों कि पर्वत मे अग्नि का सद्भाव ख्यापित किया जा रहा है अतः वह पक्ष है, अग्नि साध्य है, पक्ष और हेतु का समुदायरूप कथन प्रतिज्ञा कहलाती है। इसलिये 'पर्वत अग्निवाला है' ऐसा कथन प्रतिज्ञा हुई १। 'धूमवत्त्वात' यह पचम्यन्त साधन हुआ २। महानस दृष्टान्त ३। पक्षमे हेतु का उपसहार

પર્વતમા અગ્નિ છે જો અગ્નિ ન હોત તો આ અવિચ્છિન્ન શાખાવાળો જે ધુમાડો દેખાય છે તે દેખાત નહી આ સ્વાર્થાનુમાન જો જ્ઞાનરૂપ હોય છે પણ સમજાવવાને માટે જ અહીં તેનો "पर्वतोऽय वह्निमान् धूमवत्त्वात्" આ રીતે શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરાયો છે જેવી રીતે પ્રત્યક્ષનો "अय घट" આ શબ્દ દ્વારા ઉલ્લેખ કરવામા આવે છે જે અનુમાનમા પરોપદેશની અપેક્ષા કરીને સાધનથી સાધ્યનુ જ્ઞાન થાય છે તે પરાર્થાનુમાન છે જેમકે જ્યારે કોઇ એવુ કહે કે જુઓ ભાઈ! આ પર્વતમા અગ્નિ છે, કારણ કે ધુમાડો નીકળી રહ્યો છે, જેમ-રસોડામાથી ધુમાડો નીકળતો હોય તો ત્યા અગ્નિ રહેલ હોય છે, એજ પ્રમાણે પર્વતમા પણ એવુ થઈ રહ્યુ છે તેથી ત્યા પણ અગ્નિ છે આ પચાવયવ વાક્ય છે, કારણ કે પર્વતમા અગ્નિના સદ્ભાવ સ્થાપિત કરાઇ રહ્યો છે તેથી તે પક્ષ છે ૧ અગ્નિ સાધ્ય છે ૨ પક્ષ અને હેતુના સમુદાયરૂપ કથનને પ્રતિજ્ઞા કહેવાય છે ૧ ધૂમવત્વાત એ પચમ્યન્ત સાધન થયુ ૨

अथवा-अनुमानं-ज्ञापकम्, हेतुः-कारकम्-उदाहरणम्, दृष्टान्तः-दृष्टोऽन्तो-निर्णयो वस्तुतत्त्वस्य यत्र स दृष्टान्तः-उदाहरणम्, तेषामितरेतरयोगद्वन्द्वः, अनुमानहेतुदृष्टान्तास्तैः साधिता, अनुमानहेतुदृष्टान्तैः साध्यमर्थं साधयति या सेत्यर्थः। तथा-वयोविपाकपरिणामा-वयः=कालकृता देहावस्था, तस्य विपाकेन=प्रकर्षेण, परिणामः=पुष्टता यस्याः सा तथा। अपि च हितनिःश्रेयसफलवती-हितम्-अभ्युदयः, तत्कारणं वा, निःश्रेयसम्-मोक्षः, तत्कारणं वा, हितनिःश्रेयसाभ्यां फलवती=सफला, अभ्युदयमोक्षसाधिका या बुद्धिः सा पारिणामिकी नाम-नाम्ना पारिणामिकीत्यर्थः ॥ १ ॥

शिष्यानुग्रहार्थमुदाहरणैः पारिणामिक्याः स्वरूपं दर्शयितुमाह—

मूलम्—अभए१, सिट्ठि२, कुमारे३, देवी४, उदिओदए हवइ राया५।
साहू य नंदिसेणे६, धणदत्ते७, सावग८, अमच्चे ९ ॥ २ ॥

उपनय ४ और साध्य का उपसंहार निगमन हुआ ५। इस तरह श्रोता को पंचावयवरूप वाक्य द्वारा जो ज्ञान कराया जाता है वह परार्थानुमान कहलाता है।

अथवा-जो ज्ञापक होता है वह अनुमान १, एवं जो कारक होता है वह हेतु २। वस्तुतत्त्व का निर्णय जिसमें देखा जाता है वह दृष्टान्त है ३। गाथा में "अनुमान-हेतु-दृष्टान्त" यहां इतरेतर द्वन्द्व समास हुआ है। कालकृत देहावस्था का नाम वय है। इस तरह अनुमान, हेतु, दृष्टान्त द्वारा साध्य अर्थको सिद्ध करने वाली, वय के विपाक के अनुरूप परिणमनवाली, एवं हित और कल्याणरूप फलवाली बुद्धि का नाम पारिणामिकी बुद्धि है ४।

મહાનસ દૃષ્ટાંત ૩ પક્ષમાં હેતુનો ઉપસંહાર ૪ અને સાધ્યનો ઉપસંહાર નિગમન થયો ૫ આ રીતે શ્રોતાને પંચાવયવરૂપ વાક્ય દ્વારા જે જ્ઞાન કરાવાય છે તે પરાર્થાનુમાન કહેવાય છે અથવા (૧) જે જ્ઞાપક હોય છે તે અનુમાન અને (૨) જે કારણ હોય છે તે હેતુ છે (૩) વસ્તુતત્ત્વનો નિર્ણય જેમાં જોવામાં આવે છે તે દૃષ્ટાંત ગાથામાં "अनुमान-हेतु-दृष्टान्त" અહીં ઇતરેતર દ્વન્દ્વ સમાસ થયો છે કાલકૃત દેહાવસ્થાનુ નામ વય છે આ રીતે અનુમાન, હેતુ, દૃષ્ટાંત દ્વારા સાધ્ય અર્થને સિદ્ધ કરનારી, વયના વિપાક પ્રમાણે પરિણમનવાળી, અને હિત અને કલ્યાણરૂપ ફળવાળી મતિનુ નામ પારિણામિકી મતિ છે ।।૪।।

खमए१०, अमच्चपुत्ते ११, चाणक्के१२, चेव थूलभद्दे १३ य।
नासिक्कसुंदरिनंदे १४, वइरे १५, परिणामिया बुद्धी ॥३॥
चलणाऽऽहण १६, आमडे १७, मणीय १८, सप्पे १९,
य खग्गि २० थूभिंदे २१।
परिणामियबुद्धीए, एवमाई उदाहरणा ॥ ४ ॥
से त्त असुयनिस्सियं ॥ सू० २६ ॥

छाया—अभयः १, श्रेष्ठिकुमारी २-३, देवी ४, उदितोदयो भवति राजा५।
साधुश्च नन्दिषेणः ६, धनदत्तः ७, श्रावकोऽमात्यः ८-९ ॥ २ ॥
क्षपकोऽमात्यपुत्रः-१०-११, चाणक्यश्चैव १२, स्थूलभद्रश्च १३।
नासिक्यसुन्दरीनन्दः १४, वज्रः १५ पारिणामिकी बुद्धिः ॥ ३ ॥
चलनाहत१६, आमडे-कृत्रिम आमलकः१७, मणिश्च १८, सर्पश्च१९, खड्गो२० स्तुपेन्द्रः २१। पारिणामिक्या बुद्ध्या एवमादीन्युदाहरणानि ॥ ४ ॥
तदेतदश्रुतनिश्रितम् ॥ सू० २६ ॥

टीका—'अभए' इत्यादि। आसां तिसृणां गाथानामर्थ एकविंशतिकथानकेभ्योऽवगन्तव्यः। तानि च कथानकानि टीकान्ते द्रष्टव्यानि ॥ २-३-४ ॥
तदेतदश्रुतनिश्रितं मतिज्ञानं वर्णितम् ॥
अथ श्रुतनिश्रितमतिज्ञानमाह—

मूलम्—से किं तं सुयनिस्सियं?। सुयनिस्सियं चउव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—उग्गहे१, ईहा२, अवाओ३, धारणा ४॥सू०२७॥

इसके दृष्टान्त इस प्रकार हैं—'अभए' इत्यादि गाथात्रयम्। इन तीन गाथाओं के इक्कीस उदाहरणों का खुलासा टीकाके अन्तमें है ॥४॥

इस प्रकार यहां तक अश्रुतनिश्रित मतिज्ञानका वर्णन किया गया है ॥ सू० २६ ॥

अब सूत्रकार श्रुतनिश्रित मतिज्ञानका वर्णन करते हैं–'से किं तं सुयनिस्सियं?' इत्यादि।

તેના દૃષ્ટાંતો આ પ્રમાણે છે–"अभए०" ઇત્યાદિ ત્રણ ગાથા એ ત્રણ ગાથાઓના એકવીસ ઉદાહરણોનું સ્પષ્ટીકરણ ટીકાને અંતે છે ॥૪॥ આ રીતે અહીં સુધી અશ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનું વર્ણન કર્યું છે ॥ સૂ ૨૬ ॥

હવે સૂત્રકાર શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનનું વર્ણન કરે છે–"से किं तं सुयनिस्सियं?" ઇત્યાદિ

छाया—अथ किं तत् श्रुतनिश्रितं ? । श्रुतनिश्रितं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-अवग्रहः १, ईहा २, अवायः ३, धारणा ४ ॥ सू० २६ ॥

टीका—' से किं तं ' इत्यादि । शिष्यः पृच्छति—अथ किं तत् श्रुतनिश्रितमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्य श्रुतनिश्रितस्य मतिज्ञानस्य किं स्वरूपमित्यर्थः । उत्तरमाह-'सुयनिस्सियं' इत्यादि । श्रुतनिश्रितं मतिज्ञानं चतुर्विधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अवग्रहः १, ईहा २, अवायः ३, धारणा ४ । तत्रावग्रहणमवग्रहः=सामान्यार्थपरिच्छेदः । यद् विज्ञानं सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य स्वरूपकल्पनारहितस्य नामजात्यादिकल्पनारहितस्य च वस्तुनः परिच्छेदकमेकसामायिकं, सोऽवग्रहः, अव्यक्तं ज्ञानमिति

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! श्रुतनिश्रित मतिज्ञानका क्या स्वरूप है ? उत्तर-श्रुतनिश्रित मतिज्ञान चार प्रकारका है, वे उसके चार प्रकार ये हैं-अवग्रह १, ईहा २, अवाय ३, और धारणा ४। वस्तुका सामान्य रूपसे ज्ञान होना इसका नाम अवग्रह है । अवग्रह ज्ञानसे ऐसी वस्तु गृहीत होती है कि जिसमें जब तक वह अवग्रहके विषय भूतवाली रहती है तब तक नाम जाति आदिकी कल्पना नहीं होती है । अवग्रह का काल एक समय मात्र है । तात्पर्य-नाम जाति आदिकी विशेष कल्पनासे रहित सामान्य मात्र का ज्ञान अवग्रह है । जैसे गाढ अंधकारमें कुछ छू जाने पर ' यह कुछ है ' ऐसा ज्ञान । इस ज्ञानमें यह नहीं मालूम होता कि किस चीजका स्पर्श है ?, इस लिये इस अव्यक्त ज्ञानका नाम अवग्रह है । यही बात " सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य " इत्यादि पंक्तियो द्वारा स्पष्ट की गई है । अवग्रह ज्ञानमें

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! શ્રુત નિશ્રિત મતિજ્ઞાનનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે ચાર પ્રકારનું છે-(૧) અવગ્રહ (૨) ઇહા (૩) અવાય અને (૪) ધારણા વસ્તુનું સામાન્યરૂપથી જ્ઞાન થવું તેનું નામ અવગ્રહ છે અવગ્રહ જ્ઞાનથી એવી વસ્તુ ગ્રહણ થાય છે કે જેમા જ્યા સુધી તે અવગ્રહના વિષયભૂત વાળી રહે છે ત્યા સુધી નામ જાતિ આદિની કલ્પના થતી નથી અવગ્રહનો કાળ માત્ર એક સમય જ છે તાત્પર્ય—નામ જાતિ આદિની વિશેષ કલ્પનાથી રહિત સામાન્ય માત્રનું જ્ઞાન અવગ્રહ છે જેમ કે ગાઢા અધારામા કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થઇ જતા " આ કંઇક છે " એવું જ્ઞાન આ જ્ઞાનમા એ ખબર પડતી નથી કે કઇ ચીજનો સ્પર્શ છે ? તેથી આ અવ્યક્ત જ્ઞાનનું નામ અવગ્રહ છે એજ વાત " सामान्यस्य शब्दरूपरसादिभिरनिर्देश्यस्य "

यावत्। ईहनम्-वस्तुनिर्णयार्थं चेष्टा ईहा। नामजात्यादि विशेपकल्पनारहित-सामान्यज्ञानोत्तर विशेपनिश्चयार्थं विचारणा। यथा-स्पर्शनेन्द्रियेण स्पर्शसामान्ये ज्ञाते सति, तदनु कीदृशोऽयं स्पर्शः? कस्यायं स्पर्शः? किमयं कमलनालस्पर्शः, उताहो भुजङ्गमस्पर्शः? इति गाढान्धकारे चक्षुष्मतोऽपि विचारणा प्रवर्तते।

ननु संशयस्य ईहायाश्च कः मतिविशेषः? किमयं स्थाणुः आहोश्वित् पुरुषः? तथा किमयं कमलनालस्पर्शः, उत भुजङ्गमस्पर्शः, इत्यनिश्चयात्मकस्य संशयरूपत्वादिति चेत्,

---

वस्तु, रूप रस आदिके द्वारा अनिर्देश्य होती है, कारण कि यह ज्ञान अव्यक्त होता है १।

वस्तुके निर्णयके लिये जो चेष्टा होती है उसका नाम ईहा है। अवग्रहके द्वारा नाम जाति आदि विशेष कल्पनासे रहित जो सामान्य मात्र ग्रहण किया गया है उसके उत्तरकालमे उसी सामान्यको विशेष-रूपसे निश्चित करनेके लिये जो विचारणा होती है वह ईहा ज्ञान है। जैसे स्पर्शन इन्द्रियके द्वारा सामान्य रूपसे स्पर्श गृहीत होने पर ऐसी जो विचारणा होती है 'यह स्पर्श कैसा है? किसका है? क्या कमल-नालका है? अथवा सर्पका है' इस प्रकारकी विचारणा गाढ अधकारमे जो सूझते भी मनुष्य होते है उन्हे भी हो जाया करती है।

शङ्का—सशयमे और ईहा ज्ञानमे क्या भेद है? 'यह स्थाणु है? या पुरुष है' इस प्रकारका जैसे सशय होता है उसी प्रकारका 'क्या यह कमलनालका स्पर्श है अथवा सर्पका स्पर्श है' ऐसा अनिश्चयात्मक

એ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે અવગ્રહ જ્ઞાનમા વસ્તુ, રૂપ, રસ આદિ દ્વારા અનિર્દેશ્ય હોય છે, કારણ કે આ જ્ઞાન અવ્યકત હોય છે (૧)

વસ્તુના નિર્ણયને માટે જે ચેષ્ટા થાય છે તેનુ નામ ઇહા છે અવગ્રહ દ્વારા નામ, જાતિ આદિ વિશેષ કલ્પનાથી રહિત જે સામાન્ય માત્ર ગ્રહણ કરાયેલ છે તેના ઉત્તર કાળમા એજ સામાન્યને વિશેષરૂપે નિશ્ચિત કરવાને માટે જે વિચારણા થાય છે તે ઇહાજ્ઞાન છે જેમ સ્પર્શન ઇન્દ્રિય દ્વારા સામાન્યરૂપથી સ્પર્શ-ગૃહીત થતા એવી જે વિચારણા થાય છે કે "આ સ્પર્શ કેવો છે? કોનો છે? શુ કમળનાળનો છે? અથવા સર્પનો છે?" આ પ્રકારની વિચારણા ગાઢ અધકારમા જે સૂજતા મનુષ્યો હોય છે તેમને પણ થયા કરે છે

શંકા—સશય તથા ઇહા જ્ઞાનમા શો ભેદ છે? "આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ છે" આ પ્રકારનો જેમ સશય થાય છે એજ પ્રમાણે "શુ આ કમળનાળનો

उच्यते—वस्त्वप्रतिपत्तिरूपत्वात्संशयोऽज्ञानात्मकः संशयः। ईहा तु मतिज्ञानभेदः। इदमत्र तत्त्वम्-अवग्रहादुत्तरकालमपायात् पूर्वं सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखोऽसद्भूतार्थविशेषपरित्यागाभिमुखश्च वस्तुधर्मविचारणात्मको मतिविशेष ईहा। यथा पूर्वं सामान्यतः शब्दे श्रुते सति, तत्र "प्रायोऽत्र शङ्खे मधुरत्वादयः शब्दादिशब्दधर्मा विद्यन्ते, न तु कर्कशनिष्ठुरत्वादयो धनुःशब्दधर्माः" इति विचारणात्मको मतिविशेषः। यथा वा-स्पर्शविषये ईहा—कश्चिदस्तंगते सवितरि वने स्थाणु

ईहा ज्ञान भी होता है तो फिर इस अनिश्चयात्मक ईहा ज्ञानमें संशय रूपता आनेसे ईहा ज्ञान संशयरूप ही हो गया।

उत्तर—ऐसा कहना ठीक नहीं है, कारण कि संशयज्ञानमें वस्तु की प्रतिपत्ति नहीं होती है इस लिये वह अज्ञानस्वरूप माना गया है, ईहा ऐसी नहीं है। कारण वह मतिज्ञानका भेद है। तात्पर्य इसका इस प्रकार है, अवग्रहज्ञान के बाद संशय होता है। उस संशयको दूर करने के लिये जो प्रयत्न होता है वह ईहा है। जब गाढ अंधकारमे किसी वस्तु का स्पर्श होता है तब ऐसा विचार होता है कि–'यह स्पर्श कमलनाल का है या सांपका है?' यह विचार ही संशय है। इस संशयको दूर करनेके लिये जो उत्तरकालमें ऐसा विचार आता है कि 'यह स्पर्श कमलनालका होना चाहिये, कारण कि यदि सांपका स्पर्श होता तो वह ऐसी स्थितिमे फुफकार' किये विना नही रहता। बस यही विचारणा ईहा

સ્પર્શ છે કે સર્પનો સ્પર્શ છે" એવુ અનિશ્ચયાત્મક ઇહાજ્ઞાન પણ હોય છે તો પછી આ અનિશ્ચયાત્મક ઈહાજ્ઞાનમા સ શયરૂપતા આવવાથી આ ઇહાજ્ઞાન સ શ યરૂપ થઈ ગયુ

ઉત્તર—એમ કહેવુ તે ઉચિત નથી, કારણ કે સ શયજ્ઞાનમા વસ્તુની સમજણ પડતી નથી તેથી તે અજ્ઞાનસ્વરૂપ મનાયુ છે, ઈહા એવી નથી કારણ કે તે મતિજ્ઞાનનો ભેદ છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-અવગ્રહજ્ઞાન પછી સ શય થાય છે એ સ શયને દૂર કરવાને માટે જે પ્રયત્ન થાય છે તે ઇહા છે જ્યારે ગાઢ અ ધકારમા કોઈ વસ્તુનો સ્પર્શ થાય છે ત્યારે એવો વિચાર થાય છે કે– "આ સ્પર્શ કમળનાળનો છે કે સાપનો છે" આ વિચાર જ સ શય છે આ સ શયને દૂર કરવાને ઉત્તરકાળમા જે એવો વિચાર આવે છે કે "આ સ્પર્શ કમળનાળનો હોવો જોઈએ, કારણ કે જો સાપનો સ્પર્શ હોત તો તે એ પરિ સ્થિતિમા ફુ ફાડો કર્યા વિના ન રહેત" બસ એજ વિચરણાને ઇહા કહે છે

दृष्टवान्, ततस्तस्य विमर्शः समुत्पन्नः-'किमयं स्थाणुः पुरुषो वा' इति । अयं विमर्शः संशयरूपत्वादज्ञानम् । ततोऽसौ तत्र स्थाणौ वल्ल्यारोहणं पक्षिणां निलयनं च दृष्ट्वा विचारयति-'स्थाणुरयं संभवति, वल्ल्युत्सर्पणकाकादि निलयनोपलम्भात् ।

हैं। इसी बातको टीकाकारने "अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम्" इत्यादि पंक्तियों द्वारा स्पष्ट किया है। इनके द्वारा वे बतला रहे हैं कि अवग्रह-ज्ञानसे उत्तरकालमें और अवायसे पहिले सद्भूत अर्थके उपादानके सन्मुख झुका हुआ और असद्भूत अर्थके परित्यागकी ओर रहा हुआ यह मतिज्ञानका विशेषरूप ईहा-ज्ञान होता है। जैसे-किसी व्यक्तिने पहिले सामान्यरूपसे शब्द सुना, सुनने पर ऐसा ख्याल होता है कि इस शब्दमें प्रायः मधुरता आदि शंखधर्म विद्यमान हैं, कर्कशता निष्ठुरता आदि धनुष-शब्दके धर्म विद्यमान नहीं हैं, इसलिये यह शंख का शब्द होना चाहिये। अथवा एक व्यक्तिको वनमें सूर्यके अस्त हो जाने पर जब स्थाणुके देखनेसे ऐसा ख्याल होता है कि 'क्या स्थाणु है या पुरुष है'। इस ख्यालके होने पर न स्थाणुका निश्चय होता है और न पुरुषका ही, बस यही संशय है, परन्तु जब उसके देखनेमें यह आता है कि यहां पर तो वल्लीका आरोहण एवं पक्षियोंके घोसले हैं तो फिर विचारने लगता है कि यह स्थाणु होना चाहिये, क्यों कि इस पर वल्लियों का

એજ વાતને ટીકાકારે "अवग्रहादुत्तरकालम् अवायात् पूर्वम्" ઇત્યાદિ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેમના દ્વારા તે બતાવે છે કે અવગ્રહ જ્ઞાનના ઉત્તરકાળમાં અને 'અવાય'ના પહેલા સદ્ભૂત અર્થના ઉપાદાનની તરફ ઝુકેલ, અને અસદ્ભૂત અર્થના પરિત્યાગની તરફ રહેલ આ મતિજ્ઞાનનું વિશેષરૂપ ઈહાજ્ઞાન હોય છે જેમ કે-કોઇ વ્યક્તિએ પહેલા સામાન્યરૂપે શબ્દ સાંભળ્યો, સાંભળતા એવું લાગે છે કે આ શબ્દમાં સામાન્યરીતે મધુરતા આદિ શંખધર્મ વિદ્યમાન છે, કર્કશતા નિષ્ઠુરતા આદિ ધનુષ-શબ્દના ધર્મ વિદ્યમાન નથી, તેથી તે શંખનો અવાજ હોવો જોઈએ અથવા એક વ્યક્તિને વનમાં સૂર્યાસ્ત થઈ જવાથી જ્યારે સ્થાણુને જોવાથી એવું લાગે છે કે "શું આ સ્થાણુ છે કે પુરુષ છે" આ વિચાર આવતા સ્થાણુનો પણ નિર્ણય થતો નથી અને પુરુષનો પણ નિર્ણય થતો નથી બસ એજ સંશય છે, પણ જ્યારે તેના જોવામાં એ આવે છે કે અહીંયા તો લતાઓ ચડેલી છે અને પક્ષીઓના માળા પણ છે ત્યારે તે વિચારવા લાગે છે કે આ સ્થાણુ હોવું જોઇએ કારણ કે તેના ઉપર લતાઓ

तथा संभवस्य पर्यालोचन करोति-अस्ताचलगान्तरिते सवितरि ईषत्तमसि प्रसरति महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरत्र गम्यते न नु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादेस्तद्‌व्यवस्थापकहेतोरभावात्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्या संभवात्। तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्‌भूतेन भाव्य न तु पुरुषेण । तदुक्तम् ।

> अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,
> न चाधुना संभवतीह मानवः ।
> प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
> भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम् । तत्=तस्मात् , एतेन=दृश्यमानेनामुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना-स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रुः शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह-खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहा जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोड़ा २ अधकार छा रहा है तो इस महारण्य मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की सभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं । कहा भी है—

> "अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानवः ।
> प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહીં, કારણ કે પુરુષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઈએ, પુરુષ નહીં કહ્યુ પણ છે—

> "अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना संभवतीह मानव ।
> प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥१॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादर्वाग्वर्तित्वाच्चेति संशयेहयोः प्रतिविशेषः।

यथा वा-'अयं मनुष्यः' इत्यवगृहीते मति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचनं भवति, यथा तत्र-'किमयं दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमौदीच्यः?' इति संशयस्य निराकरणार्थं भवति। अयं दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेषादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहां मनुष्य की संभावना नहीं है, अतः घोंसले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये ॥ १ ॥

इस श्लोक मे जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है-स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकता हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है। संशय मे और ईहा मे इस तरह भेद हो जाता है-संशय मे निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा मे है। ईहा मे सर्वथा निश्चय नहीं है। ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है। इसी तरह जब अवग्रहज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहां पर भी सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दक्षिण का है अथवा उत्तर का है। जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् संशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-'यह

એટલે કે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહી મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી યુક્ત સ્થાણુ જ હોવુ જોઇએ આ શ્લોકમા જે "स्मराराति समाननाम्ना" એ પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-स्मराराति=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળુ સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિર્ણય કરવાની તરફ ઢળતુ જે જ્ઞાન છે તેનુ નામ ईहा છે સંશયમા અને ઇહામા આ રીતે તફાવત પડે છે-સંશયમા નિર્ણયની તરફ ઝુકવાપણુ નથી ત્યારે ईहा મા છે ઈહામા તદ્દન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો अवायज्ञान મા જ છે તેથી ईहा ને अवायज्ञान ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે જ્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય "આ મનુષ્ય છે" એવો હોય છે ત્યારે તેમા પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે "આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે" જ્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવુ જ્ઞાન થાય છે કે-"એ દક્ષિણ દેશનો હોવો જોઇએ, કારણ કે દક્ષિણદેશમા

तथा सभयस्य पर्यागतन यगेति-अस्ताचगन्तरिते सवितरि ईषत्तमसि प्रसरति महारण्येऽस्मिन् स्थाणुरयमागमने न तु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादेस्तदन्वयव्यापकहेतोरभावात्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्या सम्भवात्। तस्मात् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्यं न तु पुरुषेण। तदुक्तम्।

अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो,
न चाधुना सम्भवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
भाव्यं स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम्। तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानवस्तुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना-स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रुः शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह-खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहां जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोड़ा २ अधकार छा रहा है तो इस महारण्य मे यह स्थाणु की ही सभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अत ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की सभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं। कहा भी है—

"अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना"॥१॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેર પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહી જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અધકાર છવાઇ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમા આ સ્થાણુની જ સભાવના છે, પુરુષની નહી, કારણ કે પુરુષનુ અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથુ ખજવાળવુ, હાથ ડોક આદિનુ હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમા આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવુ જોઇએ, પુરુષ નહી કહ્યુ પણ છે—

"अरण्यमेतत् सवितास्तमागतो, न चाधुना सभवतीह मानव ।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना"॥१॥

एतादृशं ज्ञानम् 'ईहा' इत्युच्यते, निश्चयाभिमुखत्वेन संशयादुत्तीर्णत्वात्, सर्वथा निश्चयेऽवायप्रसङ्गेन निश्चयादधोवर्तित्वाच्चेति संशयेहयोः प्रतिविशेषः।

यथा वा-'अयं मनुष्यः' इत्यवगृहीते सति, तत्र सद्भूतविशेषार्थपर्यालोचनं भवति, यथा तत्र-'किमयं दाक्षिणात्यः? किं वाऽयमौदीच्यः?' इति संशयस्य निराकरणार्थं भवति। अयं दाक्षिणात्यो भवितुमर्हति, तद्देशीयवेषादिसमन्वितत्वात्, इति २।

अर्थात्-यह निर्जन अरण्य है, सूर्य भी अस्त हो गया है, इसलिये इस समय यहां मनुष्य की संभावना नहीं है, अतः घोसले और लताओं से युक्त यह स्थाणु ही होना चाहिये॥ १॥

इस श्लोक मे जो 'स्मरारातिसमाननाम्ना' यह पद है, उसका अर्थ है-स्मराराति=महादेव के नाम सदृश नामवाला अर्थात् स्थाणु।

इस प्रकार जो वस्तु के निर्णय करने की ओर झुकता हुआ ज्ञान है उसी का नाम ईहा है। संशय मे और ईहा मे इस तरह भेद हो जाता है-संशय मे निर्णय की तरफ झुकाव नहीं है तब कि ईहा मे है। ईहा में सर्वथा निश्चय नहीं है। ऐसा निश्चय तो अवायज्ञान में है, इसीलिये ईहा को अवायज्ञान से पहिले माना है। इसी तरह जब अवग्रह-ज्ञान का विषय 'यह मनुष्य है' ऐसा होता है तब वहां पर भी सद्भूत विशेष अर्थ की पर्यालोचना होती है जैसे यह मनुष्य दक्षिण का है अथवा उत्तर का है। जब इस प्रकार का अवग्रह के पश्चात् संशयज्ञान होता है तब उसके निराकरण के लिये जो ऐसा ज्ञान होता है कि-'यह

એટલે કે-આ નિર્જન વન છે, સૂર્ય પણ અસ્ત પામ્યો છે, તેથી આ સમયે અહીં મનુષ્યની સંભાવના નથી, તેથી માળાઓ અને લતાઓથી યુક્ત સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ આ શ્લોકમાં જે "स्मरारातिसमाननाम्ना" એ પદ છે, તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-स्मरराति=મહાદેવના નામ સમાન નામવાળું સ્થાણુ આ રીતે વસ્તુના નિર્ણય કરવાની તરફ ઢળતું જે જ્ઞાન છે તેનું નામ ईहा છે સંશયમાં અને ઇહામાં આ રીતે તફાવત પડે છે-સંશયમાં નિર્ણયની તરફ ઝુકવાપણું નથી ત્યારે ईहा માં છે ઈહામાં તદ્દન નિશ્ચય નથી એવો નિશ્ચય તો अवायज्ञान માં જ છે તેથી ईहा ने अवायज्ञान ની આગળ માનેલ છે એજ રીતે જ્યારે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય "આ મનુષ્ય છે" એવો હોય છે ત્યારે તેમાં પણ સદ્ભૂત વિશેષ અર્થની પર્યાલોચના થાય છે, જેમકે "આ મનુષ્ય દક્ષિણનો છે કે ઉત્તરનો છે" જ્યારે આ પ્રકારના અવગ્રહ પછી સંશયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે તેના નિવારણને માટે જે એવું જ્ઞાન થાય છે કે-"એ દક્ષિણ દેશનો હોવો જોઈએ, કારણ કે દક્ષિણદેશમાં

तथा खगस्य पर्याप्तन प्रगोति-अस्माच्चान्तरिते सवितरि ईपत्तमसि समरति महारण्येऽस्मिन् स्थाणुसम्भाव्यते न तु पुरुषः, शिरःकण्डूयनग्रीवाचलनादिसद्भावव्यापकहेतोरभावाद्, ईदृशे च प्रदेशेऽस्यां वेलायां प्रायस्तस्या समवात्। तस्माद् स्थाणुनाऽत्र सद्भूतेन भाव्यं न तु पुरुषेण। तदुक्तम्।

अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो,
न चाधुना सम्भवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा,
भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना ॥ १ ॥

व्याख्या—पूर्वार्धं स्पष्टम्। तत्=तस्मात्, एतेन=दृश्यमानवस्तुना, प्रायः स्मरारातिसमाननाम्ना-स्मरस्य=कामस्य, अरातिः=शत्रुः शिवस्तस्य समान नाम्ना, समान नाम 'स्थाणु'-रिति तेन नाम्ना भाव्यम्। तत्र हेतु प्रदर्शयन् विशेषणमाह-खगादिभाजेति। पक्ष्यादिनिवासयुक्तेनेत्यर्थः ॥ १ ॥

चढ़ना और कौए आदि पक्षियों के घोसले स्पष्ट दीख रहे हैं। यहां जब सूर्य अस्त हो रहा है और थोडा २ अंधकार छा रहा है तो इस महारण्य में यह स्थाणु की ही संभावना है, पुरुष की नहीं, कारण कि पुरुष के सद्भावव्यापक जो शिरका खुजाना हाथ ग्रीवा आदि का चलाना आदि धर्म हैं वे नहीं हो रहे हैं, अतः ऐसे प्रदेश में इस समय प्रायः मनुष्य के सद्भावना की संभावना नही होती है, इसलिये यह स्थाणु ही होना चाहिये, पुरुष नहीं। कहा भी है—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सम्भवतीह मानवः।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

ચડેલી છે, અને કાગડા વગેરે પક્ષીઓના માળા સ્પષ્ટ દેખાય છે અહીં જ્યારે સૂર્ય અસ્ત પામી રહ્યો છે અને આછો આછો અંધકાર છવાઈ રહ્યો છે ત્યારે આ મહારણ્યમાં આ સ્થાણુની જ સંભાવના છે, પુરુષની નહીં, કારણ કે પુરુષનું અસ્તિત્વ દર્શાવનાર માથું ખજવાળવું, હાથ ડોક આદિનું હલનચલન આદિ ધર્મ છે તે જણાતા નથી, તેથી આવા પ્રદેશમાં આ સમયે સામાન્ય રીતે મનુષ્યના અસ્તિત્વની સંભાવના નથી, તેથી એ સ્થાણુ જ હોવું જોઈએ, પુરુષ નહીં કહ્યું પણ છે—

"अरण्यमेतत् सविताऽस्तमागतो, न चाधुना सम्भवतीह मानव।
प्रायस्तदेतेन खगादिभाजा, भाव्य स्मरारातिसमाननाम्ना" ॥ १ ॥

तथा—अवगृहीतार्थस्य निर्णयरूपोऽध्यवसायोऽवायः। अवाय', निर्णयः, निश्चयः, अवगमः, इति पर्यायाः। यथा—अयं शब्दः शङ्खस्यैव, इत्यादिनिश्चयात्मकोऽवबोधोऽवाय इत्युच्यते ३।

निर्णीतार्थविशेषस्य धारणं धारणा। सा च त्रिधा—अविच्युतिः १, वासना २, स्मृति ३ श्च। तत्र तदुपयोगादविच्यवनम्—अविच्युतिः। सा चान्तर्मुहूर्तप्रमाणा ॥१॥ ततस्तया आहितो यः संस्कारः सा वासना। सा च संख्येयमसंख्येयं वा काल

दक्षिण देश का होना चाहिये, कारण दक्षिण देश में जिस प्रकार की वेषभूषा होती है उस प्रकार की वेषभूषा से यह सुसज्जित है।' तथा अवग्रह से गृहीत अर्थ का निर्णयरूप जो अध्यवसाय है वह अवाय है। जैसे 'यह शब्द शङ्ख का ही है।' अथवा 'यह स्थाणु ही है' आदि। इस प्रकार निश्चयात्मक बोध का नाम अवाय है। निर्णय, निश्चय, अवगम, ये सब अवाय के ही पर्यायवाची शब्द हैं। अवाय-निश्चय-कुछ काल तक कायम रहता है फिर विषयान्तर में मन चला जाता है इससे वह निश्चय लुप्त हो जाता है, वह ऐसे संस्कार को डाल जाता है कि जिससे आगे कभी कोई योग्य निमित्त मिलने पर उस निश्चित विषय का स्मरण हो आता है। इस निश्चय की सतत धारा, तज्जन्यसंस्कार और संस्कारजन्य स्मरण, मति के ये सब व्यापार धारणा है। इसी बात का खुलासा करते हुए टीकाकार कहते हैं कि-निर्णीत अर्थविशेष का धारण ही धारणा है। इस धारणा के अविच्युति, वासना और स्मृति, इस तरह तीन भेद हैं। अवायद्वारा निश्चित अर्थ

જે જાતનો પહેરવેશ હોય છે તે પ્રકારનો પહેરવેશ તેણે ધારણ કરેલ છે" તથા અવગ્રહથી ગ્રહણ કરેલ અર્થના નિર્ણયરૂપ જે અધ્યવસાય (પ્રયત્ન) છે તે અવાય છે જેમ કે "આ શબ્દ શંખનો જ છે" અથવા "આ સ્થાણુ જ છે" આદિ આ રીતે નિશ્ચયાત્મક બોધનુ નામ અવાય છે નિર્ણય, અવગમ, એ બધા અવાય નાજ પર્યાયવાચી શબ્દો છે અવાય-નિશ્ચય કેટલોક સમય સુધી કાયમ રહે છે પછી મન વિષયાન્તરમા ચાલ્યુ જાય છે, તેથી તે નિશ્ચયનો લોપ થાય છે, પણ તે એવા સસ્કાર મૂકી જાય છે કે જેથી આગળ કોઇ યોગ્ય નિમિત્ત મળતા તે નિશ્ચિત વિષયનુ સ્મરણ થઈ આવે છે "આ નિશ્ચયની સતત ધારા, તેનાથી જનિત સસ્કાર અને સસ્કારજનિત સ્મરણુ" મતિના એ સઘળા વ્યાપાર ધારણા છે એજ વાતનુ સ્પષ્ટીકરણ કરતા ટીકાકાર કહે છે કે-નિર્ણીત અર્થવિશેષનુ ગ્રહણ જ ધારણા છે આ ધારણાના આ રીતે ત્રણ

यावद्भवति ॥ २ ॥ ततःकालान्तरे कुतश्चित् तादृशार्थदर्शनादिकारणात् संस्कारस्योद्बोधे यद् ज्ञानमुदयते, यथा 'तदेवेद यन्मया प्रागुपलब्धम्' इत्यादिरूप सा स्मृतिः ॥ ३ ॥ एताश्च-अविच्युति-वासना-स्मृतयो धारणालक्षणसामान्यान्वर्थयोगाद् धारणाशब्दवाच्याः । उक्तच—

"तयणतर तयत्था-ऽनिच्चवण जो य वासणा जोगो।
कालतरे य जं पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥१॥

छाया—तदनन्तरं तदर्थाविच्यवन यश्च वासनायोगः।
कालान्तरे च यत् पुनरनुस्मरण धारणा सा तु ॥ १ ॥

में अवाय के बाद जबतक उपयोग की धारा कायम रहती है, इसका नाम अविच्युति है । अविच्युति का काल अन्तर्मूहूर्त का है । इस अविच्युति से जो सस्कार आत्मा मे स्थापित कर दिया जाता है उसका नाम वासना है । वासना सख्यात असख्यात काल तक रहती है । इस वासना से यह बात होती है कि कालान्तर मे किसी तादृश अर्थ के देखनेरूप कारण से सस्कार की उद्भूति हो जाती है । उससे ऐसा ज्ञान होता है कि यह वस्तु वही है कि जिसको मैंने पहिले देखा था । इस तरह का ज्ञान ही स्मृति है । अविच्युनि, वासना और स्मृति, इन तीनों मे धारणा का सामान्य लक्षण रहता है, इसलिये ये तीनो भेद धारणास्वरूप माने गये हैं । कहा भी है—

"तयणतर तयत्थाऽविच्चवण जो य वासणा जोगो ।
कालतरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥ १ ॥

ભેદ છે-(૧) અવિચ્યુતિ (૨) વાસના અને (૩) સ્મૃતિ 'અવાય' દ્વારા નિશ્ચિત અર્થમા અવાયની પછી જ્યા સુધી ઉપયોગની ધારા કાયમ રહે છે, તેનુ નામ અવિચ્યુતિ છે અવિચ્યુતિનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે આ અવિચ્યુતિ વડે જે સસ્કાર આત્મામા સ્થાપિત કરાય છે તેનુ નામ વાસના છે સખ્યાત અસખ્યાત કાળ સુધી રહે છે આ વાસનાથી એ વાત બને છે કે કાળાન્તરે કોઈ તાદૃશ અર્થને દેખવારૂપ કારણે સસ્કારની ઉત્પત્તિ થઇ જાય છે તેનાથી એવુ જ્ઞાન થાય છે કે આ વસ્તુ એજ છે કે જેને મે પહેલા જોઈ હતી આ પ્રકારનુ જ્ઞાન જ સ્મૃતિ છે અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ,એ ત્રણેમા ધારણાનુ સામાન્ય લક્ષણ રહે છે, તેથી તે ત્રણે ભેદ ધારણાસ્વરૂપ માનવામા આવ્યા છે કહ્યુ પણ છે-

"तयणतर तयत्थाऽनिच्चवण जोय वासणा जोगो ।
काल तरे य ज पुण, अणुसरण धारणा सा उ" ॥१॥

व्याख्या—तस्मादवायादनन्तर-तदनन्तरं यत् तदर्थाविच्यवनम्-उपयोगमाश्रित्याभ्रंशः ॥१॥ तथा यश्च जीवेन सह वासनाया योगः-सम्बन्धः ॥२॥ तथा यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरे पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तथैव-इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मनसाऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेयं त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेया। अयं भावार्थः—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्यापि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति १। ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयोपशमेन जीवो युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवशात् पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्तु भेदो भवति २। कालान्तरे च वासनावशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्भेदः ३ इति। एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया। इह तु शब्दाऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थः ॥१॥सू०२६॥

॥ इति श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदाः ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो संबंध होता है २। पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है ३। इस तरह त्रिविधरूप से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है—अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ मे उसके बाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) 'અવાય' પછી અવાયગૃહીત અર્થમા ઉપયોગની અપેક્ષાને લઈને જે ઉપયોગની ધારાનુ અવિચ્યવન થાય છે તથા (૨) જીવની સાથે વાસનાનો જે સબધ થાય છે, (૩) પછી કાલાન્તરે ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ થતા અથવા ન થતા મન વડે તે અર્થની જે સ્મૃતિ થાય છે, આ રીતે ત્રિવિધરૂપે જે અર્થનુ અવધારણ થાય છે એજ ધારણા છે

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—અવાયદ્વારા નિશ્ચિત થયેલ પદાર્થમા તેના પછી જ્યા સુધી નિરતર તે પદાર્થનો જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે ઉપયોગનુ કાયમ રહેવુ તે અવિચ્યુતિ છે આ ધારણાનો પહેલો ભેદ છે ૧ આ અર્થો

॥ अथ अवग्रहभेदनिरूपणम् ॥

मूलम्—से किं तं उग्गहे ? । उग्गहे दुविहे पण्णत्ते, तं जहा-अत्थुग्गहे य, वंजणुग्गहे य ॥ सू० २७ ॥

छाया—अथ कः सोऽवग्रहः ? । अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा अर्थावग्रहश्च, व्यञ्जनावग्रहश्च ॥ सू० २७ ॥

टीका—'से किं तं उग्गहे०' इत्यादि ।

अथ कः सोऽवग्रहः-अवग्रहस्य किं स्वरूपमिति शिष्यप्रश्नः । उत्तरमाह-'उग्गहे दुविहे' इत्यादि । अवग्रहो द्विविधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा-अर्थावग्रहः,

---

प्रथम भेद है १ । इस अर्थोपयोग का जो आवरण करने वाला कर्म है उसका क्षयोपशम होना यह वासना है । वासना के बल पर ही कालान्तर मे जीव उस अर्थ के उपयोग से वासित बना रहता है, और उस पदार्थ की स्मृति किया करता है यह वासना धारणा का द्वितीय भेद है २ । कालान्तर मे जब उस दृष्ट पदार्थ के साथ इन्द्रियो का संबध होता है अथवा नही होता तब भी जीव मन मे जो उस पदार्थ का स्मरण करता है यह स्मृति धारणा का तृतीय भेद है ३ । इसका फलितार्थ केवल इतना ही है कि अवाय के बाद उस दृष्ट पदार्थ का आत्मा मे जो उपयोग बना रहता है वह अविच्युति १, और इस अविच्युति से उसके आवारक कर्मका क्षयोपशम होना यह वासना २, और वासना के बल पर उस पदार्थ का स्मरण होना यह स्मृति है ३ । इस प्रकार से धारणा के तीन भेद हैं । इस तरह ये श्रुतनिश्रित मतिज्ञान के भेद हैं ॥ सू० २६ ॥

પયોગનુ જે આવરણ કરનાર કર્મ છે તેનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના છે વાસનાના બળે જ કાળાન્તરે જીવ તે અર્થના ઉપયોગથી વાસિત બની રહે છે, અને એ પદાર્થની સ્મૃતિ કર્યા કરે છે આ વાસના ધારણાનો બીજો ભેદ છે ર કાલાન્તરે જ્યારે તે જોયેલ પદાર્થની સાથે ઇન્દ્રિયોનો સંબંધ થાય છે કે થતો નથી ત્યારે પણ જીવ મનમા એ પદાર્થનુ જે સ્મરણ કરે છે એ સ્મૃતિ ધારણાનો ત્રીજો ભેદ છે ૩ તેનુ તાત્પર્ય ફક્ત એટલુ જ છે કે-(૧) અવાયની પછી તે જોયેલ પદાર્થનો આત્મામા જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે અવિચ્યુતિ, અને (૨) તે અવિચ્યુતિથી તેનુ આવરણ કરનાર કર્મોનો ક્ષયોપશમ થવો તે વાસના, અને (૩) વાસનાને બળે તે પદાર્થનુ સ્મરણ થવુ તે સ્મૃતિ છે આ રીતે ધારણાના ત્રણ ભેદ છે આ રીતે એ શ્રુતનિશ્રિત મતિજ્ઞાનના ભેદ છે ॥સૂ.૨૬॥

व्याख्या—तस्मादवायादनन्तर-तदनन्तरं यत् तदर्थविषयकम्-उपयोगमाश्रित्याभ्रशः ॥१॥ तथा यश्च जीवेन सह वासनाया योगः-सम्बन्धः ॥२॥ तथा यच्च तस्यार्थस्य कालान्तरं पुनरिन्द्रियैरुपलब्धस्य, तथैव-इन्द्रियैरनुपलब्धस्य वा मनसाऽनुस्मरण-स्मृतिर्भवति ॥३॥ सेयं त्रिविधाऽप्यर्थस्यावधारणरूपा धारणा विज्ञेया। अयं भावार्थः—अवायेन निश्चितेऽर्थे तदनन्तरं यावदद्यापि तदर्थोपयोगः सातत्येन वर्तते, न तु तस्मान्निवर्तते तावत् तदर्थोपयोगादविच्युतिर्नाम, सा धारणायाः प्रथमभेदो भवति १। ततस्तस्यार्थोपयोगस्य यदावरणं कर्म तस्य क्षयोपशमेन जीवो युज्यते, येन कालान्तरे इन्द्रियव्यापारादिसामग्रीवशात् पुनरपि तदर्थोपयोगः स्मृतिरूपेण प्रादुर्भवति, सा चेयं तदावरणक्षयोपशमरूपा वासना नाम द्वितीयस्तद्भेदो भवति २। कालान्तरे च वासनावशात् तदर्थस्येन्द्रियैरुपलब्धस्य, अथवा तैरनुपलब्धस्यापि मनसि या स्मृतिराविर्भवति, सा तृतीयस्तद्भेदः ३ इति। एवं त्रिभेदा धारणा विज्ञेया। इह तु शब्दोऽवग्रहादिभ्यो विशेषद्योतनार्थः ॥१॥सू०२६॥

॥ इति श्रुतनिश्रितमतिज्ञानभेदाः ॥

इस गाथा का अर्थ इस प्रकार है—अवाय के बाद अवायगृहीत अर्थ में उपयोग की अपेक्षा को लेकर जो उपयोग की धारा का अविच्यवन होता है १। तथा जीव के साथ वासना का जो संबध होता है २। पश्चात् कालान्तर में इन्द्रियों द्वारा उपलब्ध होने पर अथवा नहीं होने पर मन से जो उस अर्थ की स्मृति होती है ३। इस तरह त्रिविधरूप से जो अर्थ का अवधारण होता है वही धारणा है।

भावार्थ इस का इस प्रकार है—अवाय के द्वारा निश्चित हुए पदार्थ मे उसके बाद जबतक निरन्तर उस पदार्थ का जो उपयोग बना रहता है सो इस उपयोग का बना रहना ही अविच्युति है। यह धारणा का

આ ગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે—(૧) 'અવાય' પછી અવાયગૃહીત અર્થમા ઉપયોગની અપેક્ષાને લઈને જે ઉપયોગની ધારાનુ અવિચ્યવન થાય છે તથા (૨) જીવની સાથે વાસનાનો જે સબંધ થાય છે, (૩) પછી કાલાન્તરે ઇન્દ્રિયો દ્વારા ઉપલબ્ધ થતા અથવા ન થતા મન વડે તે અર્થની જે સ્મૃતિ થાય છે, આ રીતે ત્રિવિધરૂપે જે અર્થનુ અવધારણ થાય છે એજ ધારણા છે

તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે—અવાયદ્વારા નિશ્ચિત થયેલ પદાર્થમા તેના પછી જ્યા સુધી નિરતર તે પદાર્થનો જે ઉપયોગ કાયમ રહે છે તે ઉપયોગનુ કાયમ રહેવુ તે અવિચ્યુતિ છે આ ધારણાનો પહેલો ભેદ છે ૧ આ અર્થો-

सम्बन्धेन अवग्रहण-सम्बध्यमानस्यशब्दादि रूपस्यार्थस्याव्यक्तरूप परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः, अथवा व्यज्यन्ते=ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि, शब्दादिरूपा अर्थाः, तेषामुपकरणेन्द्रियसम्प्राप्तानामवग्रहः=अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनावग्रहः । अथवा -अर्थो व्यज्यतेऽनेन, घटः प्रदीपेन इवेति व्यञ्जनम्-उपकरणेन्द्रिय, तेन स्वसम्बद्धस्यार्थस्य शब्दादेरवग्रहणम् अव्यक्तरूपः परिच्छेदो व्यञ्जनाऽवग्रहः । उपकरणे-

और पदार्थके सवधरूप व्यञ्जन द्वारा जो शब्दादिकरूप अर्थका सर्वप्रथम अति-अल्प मात्रामे अवग्रह-परिच्छेद होता है वह व्यञ्जनावग्रह है । तात्पर्य यह है कि-प्रारम्भमे ज्ञानकी मात्रा इतनी अल्प होती है कि उससे "यह कुछ है" ऐसा सामान्य बोध भी नहीं होने पाता है, इसी का नाम अव्यक्त परिच्छेद है, और यही व्यञ्जनाग्रह है । अथवा-"व्यज्यन्ते-ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि-शब्दादिरूपाः" अर्थात्-इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जनका अर्थ शब्दादिकरूप अर्थ है, क्यों कि वे ही अव्यक्तरूपसे व्यञ्जित किये जाते हैं । इस तरह इन व्यञ्जनोका उपकरणेन्द्रियों के विषयभूत होने पर जो अव्यक्तरूपसे ग्रहण होता है वह व्यञ्जनाग्रह है । अथवा-"अर्थो व्यज्यते=प्रकटी क्रियतेऽनेन घटः प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम" इस व्युत्पत्तिके अनुसार व्यञ्जन शब्द का अर्थ उपकरण-इन्द्रिय भी होता है, कारण कि उपकरण-इन्द्रियके द्वारा शब्दादिक विषयरूप अर्थ अव्यक्तरूपसे ग्रहण किये जाते हैं । यही व्यञ्जनावग्रह है । उपक-

ઈન્દ્રિય અને પદાર્થના સબધરૂપ વ્યજન દ્વારા જે શબ્દાદિક રૂપ અર્થનો સર્વપ્રથમ અતિઅલ્પમાત્રામા અવગ્રહ-પરિચ્છેદ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે તાત્પર્ય એ છે-પ્રારભમા જ્ઞાનની માત્રા એટલી ઓછી હોય છે કે તેના વડે "આ કઈક છે" એવો સામાન્ય બોધ પણ થવા પામતો નથી, એનુજ નામ અવ્યક્ત પરિચ્છેદ છે, અને એજ વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-"व्यज्यन्ते-ज्ञायन्ते इति व्यञ्जनानि-शब्दादि रूपा" એટલે કે આ વ્યુત્પત્તિપ્રમાણે વ્યજનનો અર્થ શબ્દાદિકરૂપ અર્થ છે, કારણ કે તેમનેજ અવ્યક્તરૂપે વ્યજિત કરાય છે આ રીતે એ વ્યજનોનુ ઉપકરણેન્દ્રિયોને વિષયભૂત થઈને જે અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે તે વ્યજનાવગ્રહ છે અથવા-"अर्थो व्यज्यते=प्रकटी क्रियतेऽनेन घट प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्" આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે વ્યજન શબ્દનો અર્થ ઉપકરણ ઇન્દ્રિય

व्यञ्जनावग्रहश्चेति। अर्थस्य=वस्तुनोऽवग्रहः-अवग्रहणं सामान्यज्ञानम्, अर्थावग्रहः, रूपादिसकलविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसामान्यमात्रार्थग्रहणमेकसामयिकमिति भावार्थः ॥१॥ तथा-अर्थो व्यज्यते=प्रस्फुटीक्रियते ऽनेन, घट प्रदीपेनेवेति व्यञ्जनम्। तच्चोपकरणेन्द्रियस्य श्रोत्रादेः शब्दादिपरिणतद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्धः, यतः सम्बन्धे सति सोऽर्थः शब्दादिरूपः श्रोत्रादीन्द्रियेण व्यञ्जयितुं =ज्ञापयितुं शक्यते, नान्यथा, ततश्च सम्बन्धो व्यञ्जनम्। व्यञ्जनेन=

अब सूत्रकार अवग्रह के भेदों का निरूपण करते हैं—'से किं तं उग्गहे' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-पूर्वनिर्दिष्ट अवग्रह का क्या स्वरूप हैं? उत्तर-अवग्रह दो प्रकार का बतलाया गया हैं। अर्थावग्रह और व्यञ्जनावग्रह। जिसमें वस्तु का सामान्यज्ञान होता है वह अर्थावग्रह है। इसमें रूपादिक सकल विशेषों से निरपेक्ष ऐसे अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का ग्रहण होता है। इसका काल एक समय है १। जिस प्रकार प्रदीप से घट पटादिक अर्थों की अभिव्यक्ति होती है उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थकी व्यञ्जना अभिव्यक्ति होती है वह व्यञ्जन हैं। यह व्यञ्जन उपकरणेन्द्रिय जो श्रोत्र आदिक हैं उनका और उनके विषयभूत शब्दादिकोंका परस्पर सम्बन्ध-स्वरूप माना गया है। अर्थात्-उपकरणेन्द्रियका विषयके साथ सम्बन्ध होना यह व्यञ्जन है। इन्द्रिय और पदार्थो का सम्बन्ध होने पर ही इन्द्रियोका शब्दादिरूप विषय, श्रोत्रादिक इन्द्रियोंद्वारा ज्ञापित किया जा सकता है, अन्यथा नहीं, अतः सम्बन्धका नाम व्यञ्जन है। इन्द्रिय

હવે સૂત્રકાર અવગ્રહના ભેદોનું નિરૂપણ કરે છે-" से किं तं उग्गहे " ઇત્યાદિ
શિષ્ય પૂછે છે-પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવગ્રહનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અવગ્રહ બે પ્રકારના દર્શાવ્યા છે-અર્થાવગ્રહ અને વ્યંજનાવગ્રહ જેમાં વસ્તુનું સામાન્ય જ્ઞાન થાય છે તે અર્થાવગ્રહ છે તેમાં રૂપાદિક સમસ્ત વિશેષોથી નિરપેક્ષ એવા અનિર્દેશ્ય સામાન્ય માત્ર અર્થનું ગ્રહણ થાય છે તેનો કાળ એક સમય છે ૧ જે પ્રકારે દીવા વડે ઘટ, પટ આદિ અર્થોની અભિવ્યક્તિ થાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થની વ્યંજના-અભિવ્યક્તિ થાય છે તે વ્યંજન છે, તે વ્યંજન શ્રોત્ર આદિ ઉપકરણેન્દ્રિયો અને તેમના વિષયભૂત શબ્દાદિનું પરસ્પર સંબંધસ્વરૂપ માનવામાં આવેલ છે એટલે કે ઉપકરણેન્દ્રિયનો વિષયની સાથે સંબંધ થવો તે વ્યંજન છે ઇન્દ્રિય અને પદાર્થોનો સંબંધ થતા જ ઇન્દ્રિયોનો શબ્દાદિ રૂપ વિષય, શ્રોત્રાદિક ઇન્દ્રિયો દ્વારા જાણી શકાય છે, બીજી રીતે નહીં, તેથી સંબંધનું નામ વ્યંજન છે

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है-अव्यक्त है, इस लिये उसका संवेदन नहीं होता है । संवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नही आ सकता है। यदि उसमे ज्ञानाकारूपता न होवे अर्थात प्रथम समयमें भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही स्वीकृत की जावे-तो फिर द्वितीय समयमें भी ज्ञानमात्रा नही होनी चाहिये। इस तरह अन्तिम समयमे भी ज्ञान नही होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नही सकेगा। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि-प्रथम समयमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है। ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि 'यह कुछ है' तब यही व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमे परिणत हो जाता है। यदि व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञान की मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्ततर या अव्यक्त रूपमें रहती है वह नही मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयो में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप मे परिणति होती है वह कैसे हो सकती

ઉત્તર—વ્યંજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનુ સંવેદન થતુ નથી સંવેદન ન થવાથી તેમા જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમા જ્ઞાનાકારૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણ ઈન્દ્રિયોનો સબંધ થતા વ્યંજનાવગ્રહ અનિર્વચનીય થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમા પણ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી જોઈએ આ રીતે અંતીમ સમયે પણ જ્ઞાન નહી હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈજ નહી શકે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સમયમા જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણ જેમ જેમ વિષય અને ઈન્દ્રિયોનો સબંધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માડે કે "આ કઈક છે" ત્યારે એજ વ્યંજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણમે છે જો વ્યંજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામા આવે તો પછી વ્યંજનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતા જે અવગ્રહરૂપે પરિણતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યંજનાવગ્રહીનો

न्द्रिय-शब्दाद्यर्थसम्बन्धे सति प्रथमसमयादारभ्य, अर्थावग्रहात् प्राक् या सुप्तमत्तमूर्च्छितादिपुरुषाणामिव शब्दादिद्रव्यसम्बन्धमात्रविषया काचिदव्यक्ता ज्ञानमात्रा सा व्यञ्जनावग्रहः। स चान्तर्मुहूर्तप्रमाणः।

ननु—व्यञ्जनावग्रहकाले किमपि संवेदनं न संवेद्यते, तत् कथमसौ ज्ञानरूपः स्यात्?, उच्यते—अव्यक्तत्वान्न संवेद्यते, ततो न कश्चिद्दोषः। तथाहि–यदि प्रथमसमयेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैरुपकरणेन्द्रियस्य सम्बन्धे काचिदपि ज्ञानमात्रा न भवेत्, ततो द्वितीयेऽपि समये न भवेत् विशेषाभावात्। यावच्चरमसमयेऽपि। अथ यदि चरमसमये ज्ञानमर्थावग्रहरूपं जायमानमुपलभ्यते, तदा प्रागपि क्वापि कियती ज्ञानमात्रा भवतीति मन्तव्यम्।

रण–इन्द्रियका शब्दादिकरूप अपने विषयके साथ सम्बन्ध होनेपर प्रथम समयसे ले कर अर्थावग्रहके पहिले २ जो उनका बहुत ही कम अल्प मात्रामें ज्ञान होता है, जैसे–सुप्त, मत्त एवं मूर्च्छित व्यक्तियोंको पदार्थ का सम्बन्ध होने पर अल्प मात्रामें अव्यक्त बोध होता है उसका नाम व्यञ्जनावग्रह है। इसका काल अन्तर्मुहूर्तका है।

शङ्का—व्युञ्जनावग्रहके समयमें जब "यह कुछ है" ऐसा सामान्य बोध भी नहीं होने पाता है तो फिर उसको ज्ञानरूप क्यों कहा? अर्थात् जब व्यञ्जनावग्रहके कालमें ज्ञानका थोडासा भी संवेदन–अनुभवन नहीं होता है तो फिर वह ज्ञानरूप कैसे माना जा सकता है कि जिससे यह मतिज्ञानका एक भेदरूप माना जा सके?।

દ્વારા શબ્દાદિક વિષયરૂપ અર્થ અવ્યક્તરૂપે ગ્રહણ થાય છે એજ વ્યજનાવગ્રહ છે ઉપકરણ ઈન્દ્રિયનો શબ્દાદિક રૂપ પોતાના વિષયની સાથે સબધ થતા પ્રથમ સમયથી લઈને અર્થાવગ્રહના પહેલા જે તેમનુ બહુજ થોડા પ્રમાણમા જ્ઞાન થાય છે, જેમકે સુપ્ત, મત્ત અને મૂર્ચ્છિત વ્યક્તિઓને પદાર્થનો સબધ થતા થોડા પ્રમાણમા અવ્યક્ત બોધ થાય છે તેનુ નામ વ્યજનાગ્રહ છે તેનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે

શકા—વ્યજનાવગ્રહના સમયે જ્યારે "આ કઈક છે" એવો સામાન્ય બોધ પણ થવા પામતો નથી તો પછી તેને જ્ઞાનરૂપ કેમ કહ્યુ? એટલે કે જો વ્યજનાવગ્રહના સમયે જ્ઞાનનુ થોડુ પણ સવેદન (અનુભવ) થતુ નથી તો પછી એ જ્ઞાનરૂપ કેવી રીતે માની શકાય કે જેથી તે મતિજ્ઞાનના એક ભેદરૂપ માની શકાય?

उत्तर—व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प है-अव्यक्त है, इस लिये उसका सवेदन नहीं होता है। सवेदन न होनेसे उसमें ज्ञानरूपता का अभाव नही आ सकता है। यदि उसमे ज्ञानांशरूपता न होवे अर्थात प्रथम समयमे भी शब्दादिरूपसे परिणत द्रव्योंके साथ उपकरण-इन्द्रिय का सम्बन्ध होने पर व्यञ्जनावग्रह अनिर्वचनीय थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही स्वीकृत की जावे-तो फिर द्वितीय समयमे भी ज्ञानमात्रा नही होनी चाहिये। इस तरह अन्तिम समयमे भी ज्ञान नही होगा, अतः अर्थावग्रह हो ही नही सकेगा। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि-प्रथम समयमे ज्ञानकी मात्रा अति अल्प होती है परन्तु ज्यों २ विषय और इन्द्रियोंका सम्बन्ध पुष्ट होता जाता है त्यों २ ज्ञानकी मात्रा भी पुष्ट होती चली जाती है। ज्ञानकी मात्राकी जब इतनी पुष्टि हो जाती है कि उससे यह मालूम होने लगे कि 'यह कुछ है' तब यही व्यञ्जनावग्रह अर्थावग्रहके रूपमे परिणत हो जाता है। यदि व्यञ्जनावग्रहमे ज्ञान की मात्रा जो कि उस समय अव्यक्ततम, अव्यक्ततर या अव्यक्त रूपमे रहती है वह नही मानी जावे तो फिर व्यञ्जनावग्रहकी आगे २ के समयो में पुष्टि होने पर जो अर्थावग्रहरूप मे परिणति होती है वह कैसे हो सकती

ઉત્તર—વ્યંજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા ઘણી થોડી છે અવ્યક્ત છે તેથી તેનુ સવેદન થતુ નથી સવેદન ન થવાથી તેમા જ્ઞાનરૂપતાનો અભાવ આવી શકતો નથી જો તેમા જ્ઞાનાશરૂપતા ન હોય એટલે કે પ્રથમ સમયે પણ શબ્દાદિ રૂપે પરિણુત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણુ ઇન્દ્રિયોનો સબધ થતા વ્યજનાવગ્રહ અનિવર્ચનીય થોડી પણુ જ્ઞાનમાત્રાનો સ્વીકાર કરવામા ન આવે તો પછી દ્વિતીય સમયમા પણુ જ્ઞાન માત્રા ન હોવી જોઈએ આ રીતે અતીમ સમયે પણુ જ્ઞાન નહી હોય, તેથી અર્થાવગ્રહ થઈજ નહી શકે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-પ્રથમ સમયમા જ્ઞાનમાત્રા અતિ અલ્પ હોય છે, પણુ જેમ જેમ વિષય અને ઇન્દ્રિયોનો સબધ પુષ્ટ થતો જાય છે તેમ તેમ જ્ઞાનની માત્રા પુષ્ટ થતી જાય છે જ્ઞાનની માત્રા જ્યારે એટલી પુષ્ટ થાય કે તેના વડે એમ ખબર પડવા માડે કે "આ કઈક છે" ત્યારે એજ વ્યજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના રૂપે પરિણુમે છે જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનની માત્રા કે જે તે સમયે અવ્યક્તતર કે અવ્યક્ત રૂપે રહે છે એમ ન માનવામા આવે તો પછી વ્યજનાવગ્રહની પછીના પુષ્ટિ થતા જે અવગ્રહરૂપે પરિણુતિ થાય છે તે કેવી રીતે થઈ શકે વ્યજનાવગ્રહીનો

अथ प्रथमसमयादिषु शब्दादिपरिणतद्रव्यसम्बन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा माभूत् शब्दादिद्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोकत्वेन ग्राह्यत्वात्, चरमसमये तु ज्ञानमात्रा स्यात् शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विषयत्वात्। इति चेत्, तदयुक्तम्-यदि हि प्रथमसमयादिषु शब्दादिद्रव्याणां स्तोकत्वात् सपृक्ता प्यव्यक्ता काचिदपि ज्ञानमात्रा न समुद्भसेत्, तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि

है?। परिपुष्ट व्यञ्जनावग्रह ही तो अर्थावग्रह होता है। अर्थावग्रहसे होनेवाला विषयका भान ज्ञाताके ध्यानमें आ जाता है, और व्यञ्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञाताके ध्यानमें नहीं आता है, यही तो इनमें भेद है। ज्ञानके अभावको ले कर इनमें भेद नहीं माना गया है। इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यञ्जनावग्रहमें थोडी सी ज्ञान की मात्रा है।

यहाँ शंकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों में शब्दादिरूप से परिणत पुद्गल द्रव्यों का संबध होने पर भी व्यञ्जनावग्रह में जो थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है। तात्पर्य शकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यजनावग्रह मे ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-'यदि व्यजनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह में ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અશ જ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી થનારઅર્થનો બોધ જાણનારના ધ્યાનમા આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમા ભેદ મનાા નથી તેથી એ સ્વીકારવુ જોઇએ કે વ્યાજનાવગ્રહમા કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જો શકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામા આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ રૂપે પરિણુત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સબધ થતા પણુ જે થોડા પ્રમાણુમા પણુ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનુ કારણુ એ છે કે તેઓ તે સમયોમા બહુ જ સ્તોકરૂપે-સૂક્ષ્મરૂપે-ગ્રાહ્ય થાય છે, પણુ અન્તિમ સમયે જે તેમનુ જ્ઞાન થાય છે તેનુ કારણુ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણુત દ્રવ્ય સમૂહનુ ભૂયસ્વરૂપે ગ્રહણુ થાય છે શકાકરનારના કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ સિદ્ધાત દ્વારા વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતાનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવુ જે કહ્યુ છે કે-"જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતા માનવામા ન આવે તો અર્થાવગ્ર

नही आ सकती है, अर्थात्-यदि प्रथम समय मे भी शब्दादिपरिणत द्रव्यो के साथ उपकरणेन्द्रिय का सबध होने पर थोडी भी ज्ञानमात्रा न होवे तो वह द्वितीय समय मे भी नही होगी, इस तरह चलते २ वह अन्तिम समयरूप अर्थावग्रह मे भी नही आ सकेगी सो इस पर यह कहना है कि चरम समय में जो ज्ञानरूपता का वेदन होता है उसका कारण यह है कि उस चरम समयमें शब्दादिरूप परिणत द्रव्यसमूहका भूयस्त्वरूपसे ग्रहण होता है। ऐसा ग्रहण द्वितीयादि समयो मे नही होता है वहा तो स्तोकरूपसे ही उनका ग्रहण होता है। इसलिये व्यञ्जनावग्रह मे ज्ञान मात्रा नही होती है।

इस पर सिद्धान्तीका ऐसा उत्तर है कि-यदि प्रथमादि समयो मे शब्दादि द्रव्य स्तोक होते ह इस ख्यालसे वहा थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नही होती है, अर्थात्-उन द्रव्योका जो ग्रहण होता है वह ज्ञाताके अनुभवमें नही आता है-वे बहुत ही सूक्ष्म होते है, इस लिये उस अवस्थामे उनका ज्ञान "ये कुछ है" इस रूपसे निर्देश्य नही होता है, कारण कि उस समयका इन्द्रिय और पदार्थका सम्बन्ध अपुष्ट रहता है, ऐसा कहकर उन समयों में थोडी भी ज्ञानमात्रा न मानी जावे

હમા જ્ઞાનરૂપતા આવી શકતી નથી એટલે કે જો પ્રથમ સમયમા પણ શબ્દાદિ પરિણુત દ્રવ્યોની સાથે ઉપકરણેન્દ્રિયનો સબધ થતા થોડી પણ જ્ઞાનામાત્રા ન હોય તો તે દ્વિતીય સમયમા પણ નહી હોય, આ રીતે આગળ વધતા વધતા તે અન્તિમ સમયરૂપ અર્થાવગ્રહમા પણ આવી નહી શકે" તો તે બાબતમા તેનુ આ પૂર્વોક્ત કથન છે-તે કહે છે કે ચરમ સમયમા જે જ્ઞાનરૂપતાનુ સવેદન થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે તે ચરમસમયમા શબ્દાદિરૂપ પરિણુત દ્રવ્ય સમૂહનુ થતુ નથી ત્યા તો સૂક્ષ્મરૂપે જ તેમનુ ગ્રહણ થાય છે?

તેનો સૂત્રકાર તરફથી એવો જવાબ મળે છે કે-જો પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ દ્રવ્ય સૂક્ષ્મ હોય છે તે માન્યતાથી ત્યા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા હોતી નથી, એટલે કે એ દ્રવ્યોનુ જે ગ્રહણ થાય છે તે જ્ઞાતાના અનુભવમા આવતુ નથી-તેઓ બહૂજ સૂક્ષ્મ હોય છે, તે કારણે તે પરિસ્થિતિમા તેમનુ જ્ઞાન "એ કઇક છે" એ રૂપે નિર્દેશ્ય થતુ નથી, કારણ કે તે સમયનો ઇન્દ્રિય અને પદાર્થનો સબધ અપુષ્ટ હોય છે, એમ કહીને તે સમયોમા થોડી પણ જ્ઞાનમાત્રા માનવામા ન આવે તો મોટા સમૂદાયનો સપર્ક થતા પણ જ્ઞાનમાત્રા કેવી રીતે

अथ प्रथमसमयादिषु शब्दादिविपरिणतद्रव्यसम्बन्धेऽपि काचिदपि ज्ञानमात्रा माभूत् शब्दादिद्रव्याणां तेषु समयेषु स्तोकत्वेन ग्राह्यत्वात्, चरमसमये तु ज्ञान मात्रा स्यात् शब्दादिरूपपरिणतद्रव्यसमूहस्य तदानीं भूयस्त्वेन विषयत्वात्। इति चेत्, तदयुक्तम्-यदि हि प्रथमसमयादिषु शब्दादिद्रव्याणां स्तोकत्वात् सपृक्ता व्यक्ता काचिदपि ज्ञानमात्रा न समुल्लसेत्, तर्हि प्रभूतसमुदायसम्पर्केऽपि

है?। परिपुष्ट व्यञ्जनावग्रह ही तो अर्थावग्रह होता है। अर्था वग्रहसे होनेवाला विषयका भान ज्ञाताके ध्यानमें आ जाता है, और व्यञ्जनावग्रहसे होनेवाला अर्थका बोध ज्ञाताके ध्यानमें नहीं आता है, यही तो इनमें भेद है। ज्ञानके अभावको लेकर इनमें भेद नहीं माना गया है। इस लिये यह स्वीकार करना चाहिये कि व्यञ्जनावग्रहमें थोडी सी ज्ञान की मात्रा है।

यहाँ शंकाकार कहता है यह कि प्रथमादि समयों मे शब्दादिरूप से परिणत पुद्गल द्रव्यों का सबंध होने पर भी व्यञ्जनावग्रह में जो थोडी सी भी ज्ञानमात्रा नहीं होती है? उसका कारण यह है कि वे उन समयों में बहुत ही स्तोकरूप से-सूक्ष्मरूप से-ग्राह्य होते हैं, परन्तु अन्तिम समय में जो उनका ज्ञान होता है उसका कारण यह है कि उस समय शब्दा दिरूप परिणत द्रव्यसमूह का भूयस्त्वरूप से ग्रहण होता है। तात्पर्य शंकाकार का यह है कि अभी सिद्धान्ती की ओर से जो व्यजनावग्रह मे ज्ञानरूपता प्रतिपादन करने के लिये ऐसा कहा गया है कि-'यदि व्यजनावग्रह में ज्ञानरूपता न मानी जावेगी तो अर्थावग्रह मे ज्ञानरूपता

એક પુષ્ટ અંશ જ અર્થાવગ્રહ થાય છે અર્થાવગ્રહથી થનારઅર્થનો બોધ જાણુ-નારના ધ્યાનમા આવતો નથી, એજ તેમની વચ્ચેનો ભેદ છે, જ્ઞાનના અભાવે કરીને તેમા ભેદ મનાયા નથી તેથી એ સ્વીકારવુ જોઈએ કે વ્યાજનાવગ્રહમા કેટલીક જ્ઞાનની માત્રા છે જ

જો શકા કરનારની તરફથી એમ કહેવામા આવે કે પ્રથમાદિ સમયોમા શબ્દાદિ રૂપે પરિણુત પુદ્ગલ દ્રવ્યોનો સબધ થતા પણ જે થોડા પ્રમાણમા પણ જ્ઞાનમાત્રા નથી હોવી તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ તે સમયોમા બહુ જ સ્તોકરૂપે--સૂક્ષ્મરૂપે--ગ્રાહ્ય થાય છે, પણ અન્તિમ સમયે જે તેમનુ જ્ઞાન થાય છે તેનુ કારણ એ છે કે તે સમયે શબ્દાદિ રૂપ પરિણુત દ્રવ્ય સમૂહનુ ભૂય સ્વરૂપે ગ્રહણુ થાય છે શકાકરનારના કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે હમણા જ સિદ્ધાત દ્વારા વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતાનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે એવુ જે કહ્યુ છે કે-"જો વ્યજનાવગ્રહમા જ્ઞાનરૂપતા માનવામા ન આવે તો અર્થાવગ્ર

तथाहि-सर्वैरपि जीवैरर्थावग्रहः स्पष्टरूपतया संवेद्यते । शीघ्रतरगमनादौ सकृत् स्वरूपोपलब्धे वस्तुनि "मया किंचिद् दृष्टं, परं न परिभावितं सम्य-" गिति व्यवहारदर्शनात् । अपि च अर्थावग्रहः सर्वेन्द्रियमनोभावी, व्यञ्जनावग्रहस्तु न तथा भवतीति प्राधान्यात् प्रथममर्थावग्रह उक्तः ॥ २७ ॥ सू० ॥

अथ व्यञ्जनावग्रहादनन्तरमर्थावग्रहो भवतीत्यत उत्पत्तिक्रममाश्रित्य प्रथमं व्य-ञ्जनावग्रहं वर्णयति—

मूलम्—से किं तं वंजणुग्गहे ? । वंजणुग्गहे चउव्विहे पण्णत्ते । तं जहा—सोइंदियवंजणुग्गहे, घाणिंदियवंजणुग्गहे, जिब्भिंदिय-वंजणुग्गहे, फासिंदिय वंजणुग्गहे, से तं वंजणुग्गहे ॥ सू० २८ ॥

छाया—अथ कः स व्यञ्जनावग्रहः ? व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा —श्रोत्रेन्द्रिय व्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनाऽवग्रहः, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रहः ॥ सू० २८ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं वंजणुग्गहे ?' इति । अथ कः स व्यञ्ज-नावग्रहः ?, इति । उत्तरमाह—'वंजणुग्गहे-चउव्विहे पण्णत्ते' इत्यादि व्यञ्जनावग्रह-श्चतुर्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, घ्राणेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, जिह्वेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स्पर्शेन्द्रियव्यञ्जनावग्रहः, स एष व्यञ्जनावग्रह इति ।

उत्तर—अर्थावग्रह अनुभवमें आता है, व्यञ्जनावग्रह नहीं, इसलिये सूत्रकारने ऐसा किया है । देखो जब हम शीघ्रातिशीघ्ररूपसे चलते फिरते हैं तो उस समय उपलब्ध वस्तुमें ऐसा भान होता है कि 'यह कुछ है' पर क्या है इसका स्पष्ट बोध नहीं होता । दूसरे - बात एक यह है कि अर्थावग्रह पांच इन्द्रियोंसे एवं मनसे होता है । व्यञ्जनाव-ग्रह चक्षु और मनसे नहीं होता है । इस लिये व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा अर्थावग्रहमें प्रधानता आती है, अत. प्रधान होनेसे सूत्रकारने अर्थावग्रह का पहिले उल्लेख किया है, और पीछे व्यञ्जनावग्रह का ॥ सू० २७ ॥

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ અનુભવમા આવે છે વ્યજનાવગ્રહ નહી, તેથી સૂત્રકારે એમ કર્યું છે જેમકે આપણે ઝડપીમા ઝડપી રીતે ચાલતા હોઈએ ત્યારે ઉપલબ્ધ વસ્તુમા એવુ ભાન થાય છે કે "આ કઈક છે" પણ શુ છે તેનુ સ્પષ્ટ ભાન થતુ નથી બીજી વાત એ છે કે અર્થાવગ્રહ પાચ ઇન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે વ્યજનાવગ્રહ આખ અને મનથી થતો નથી તે કારણે વ્યજનાવગ્રહ કરતા અર્થાવગ્રહમા પ્રધાનતા આવે છે તેથી મુખ્ય હોવાથી સૂત્રકારે અર્થાવગ્રહનો પહેલા ઉલ્લેખ કર્યો છે, અને પાછળ વ્યજનાવગ્રહનો ॥ સૂ ૨૭ ॥

न भवेत्, न हि खलु सिकताकणेषु प्रत्येकं तैलाभावे समुदायेऽपि तैलं समुदायादुपलभ्यते। अस्ति च चरमसमये प्रभूतशब्दादिद्रव्यसम्पृक्तौ ज्ञानम्, ततः प्राक्तनेष्वपि समयेषु स्तोकस्तोकतरेऽपि शब्दादिपरिणतद्रव्यैः सम्बन्धे काचिदव्यक्ता ज्ञानमात्रा मन्तव्या, अन्यथा चरमसमयेऽपि ज्ञानानुपपत्तेः। तथा च—'व्यञ्जनावग्रहो ज्ञानरूपः' इति सिद्धम्। तच्च ज्ञानमव्यक्तरूपेणेति बोध्यम्। सूत्रे चकारद्वयं स्वगतानेकभेदसूचकम्। ते च स्वगतानेकभेदाः स्वयमेव सूत्रकृताऽग्रे वक्ष्यन्ते।

ननु प्रथमं व्यञ्जनावग्रहो भवति, ततोऽर्थावग्रहः तर्हि कथमिहार्थावग्रहः पूर्वमुक्तः? इति चेत्, उच्यते—स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वादर्थावग्रहः पूर्वमुपन्यस्तः।

तो प्रभूत समुदायके सम्पर्क होने पर भी ज्ञानमात्रा कैसी मानी जा सकेगी?। जब स्तोकरूपमें उनके ग्रहणकरने पर उनमें ज्ञानमात्रा नहीं है तो वह भूयस्त्वरूपसे उनके ग्रहण होने पर भी कहांसे आयगी?। यह तो प्रत्यक्ष मालूम देता है कि बालुके एक २ कणमें तैल नहीं है, इसीलिये वह उसके समुदायमें भी नहीं है। चरम समयमें जब ज्ञान होना अनुभव मे आता है तो मानना चाहिये कि पहिलेके समयों में भी ज्ञान है, भले वह स्तोकतम आदि रूपमें हो, पर है अवश्य। इस लिये व्यञ्जनावग्रह अज्ञानरूप न होकर ज्ञानरूप है, ऐसा माननेमें कोई बाधा नहीं आती है। व्यञ्जनावग्रहमें किसरूपमें ज्ञानरूपता है यह बात वहां अव्यक्त ही है।

सूत्रमें दो चकार स्वगत अनेक भेदों की सूचना देते है। इन भेदोका कथन सूत्रकार आगे चल कर करेंगे।

शङ्का—जब व्यञ्जनावग्रह पहिले होता है बादमे अर्थावग्रह होता है तो सूत्रकारने पहिले अर्थावग्रह क्यों कहा?

मानी शकाशे? जे सूक्ष्मरूपे तेमने ग्रहण करता तेमनामा ज्ञानमात्रा न होय तो ते भूयस्त्वरूपे तेमनु ग्रहण करता कयाथी आवशे? आ तो प्रत्यक्ष अनुभवनी वात छे के रेतीना प्रत्येक कणमा तेल नथी तेथी ते तेमना समुदायमा पण नथी चरम समये जे ज्ञान थवानो अनुभव थाय छे तो ए स्वीकारवु जोईए के पहेलाना समयोमा पण ज्ञान हतु ज, भले ते सूक्ष्मतम आदिरूपे होय, पण छे अवश्य ते कारणे व्यजनावग्रह अज्ञानरूप नथी पण ज्ञानरूप छे, एम मानवामा कोई मुश्केली रहेती नथी व्यजनावग्रहमा कया रूपे ज्ञानरूपता छे ए वात त्या अव्यक्त ज छे सूत्रमा बे चकार स्वगत अनेक भेदोनु सूचन करे छे ए भेदोनु वर्णन सूत्रकार आगळ जता करशे

शंका—जो व्यजनावग्रह पहेला थाय छे अने त्यार बाद अर्थावग्रह थाय छे तो सूत्रकारे पहेला अर्थावग्रह केम कह्यो?

ननु कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते? उच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । तथाहि-यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्रक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्यार्थस्य परिच्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति सिद्धम्।

कारी है। अपने विषय के साथ संबंध किये विना ही ये दोनो इन्द्रिया उसका ज्ञान करा देती हैं। इस तरह व्यजनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, छह प्रकारका नही।

शका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी हैं-विषय के साथ संबंध किये विना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है।

उत्तर—'ये दोनों अप्राप्यकारी हैं' यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमे अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है। यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय मे अपने विषयद्वारा स्रक्, चंदन-अंगार आदि द्वारा-अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों मे यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नही देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं।

અને મનમા થતો નથી, કારણ કે એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ એ બન્ને ઈન્દ્રિયો તેનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે આ રીતે વ્યજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે, છ પ્રકારનો નહી

શકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે-વિષયની સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ પોતાના વિષયનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે, એ વાત કેવી રીતે જાણી શકાય?

ઉત્તર—એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે, એ વાત આ રીતે જાણી શકાય છે કે તેમનામા પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી. જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમા પોતાના વિષય દ્વારા સ્રક્, ચદન-અગાર આદિ દ્વારા-અનુગ્રહ અને ઉપઘાત જોવા મળે છે, એજ રીતે એ બન્ને ઈન્દ્રિયોમા આ વાત દેખાવી જોઈએ, પણ એવી વાત તેમનામા દેખાતી નથી તેથી એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવી છે

ननु पञ्चेन्द्रियाणि सन्ति षष्ठं मनश्चास्ति, कथं तर्हि व्यञ्जनावग्रहश्चतुर्विध एवोक्तः? इति चेदुच्यते-उपकरणेन्द्रियस्य शब्दादिद्रव्याणां च परस्परं सम्बन्धो व्यञ्जनमुच्यते, स च सम्बन्धश्चतुर्णामेव श्रोत्रेन्द्रियादीनां भवति, न तु चक्षुर्मनसो, तयोरप्राप्यकारित्वात्। चक्षुर्मनसी हि रूपादिसम्बन्धेन विनैव ज्ञानमुत्पादयति।

अब सूत्रकार उत्पत्तिक्रमकी अपेक्षासे व्यञ्जनावग्रहका वर्णन करते हैं—'से किं तं वंजणुग्गहे' इत्यादि।

शिष्य प्रश्न करता है कि-हे भदन्त! पूर्वनिर्दिष्ट व्यञ्जनावग्रह का क्या स्वरूप है? उत्तर-व्यंजनावग्रह चार प्रकार का बतलाया गया है। जैसे-श्रोत्रेन्द्रिय-व्यंजनावग्रह १, घ्राणेन्द्रिय-व्यंजनावग्रह २, जिह्वेन्द्रिय व्यंजनावग्रह ३ और स्पर्शेन्द्रिय-व्यंजनावग्रह ४। इस तरह यह चार प्रकार का अवग्रह व्यंजनावग्रह है।

शंका—इन्द्रियां तो पांच बतलाई गई हैं तथा छठा मन भी बतलाया गया है फिर व्यंजनावग्रह चार प्रकार ही होता है ऐसा क्यों कहा? इसे छह प्रकारका कहना चाहिये था।

उत्तर—उपकरणेन्द्रिय का और शब्दादिक पौद्गलिक द्रव्यों का जो परस्पर में संबंध होता है वह व्यंजन है, यह बात पीछे बतलाई जा चुकी है।

यह जो इन्द्रिय और पदार्थों का संबंध है वह इन चार इन्द्रियों से ही होता है, चक्षु और मन से नहीं होता है, कारण ये दोनों अप्राप्य

હવે સૂત્રકાર ઉત્પત્તિ ક્રમની અપેક્ષાએ વ્યંજનાવગ્રહનું વર્ણન કરે છે-"से किं तं वंजणुग्गहे" ઇત્યાદિ

પ્રશ્ન-હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ વ્યંજનાવગ્રહનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો બતાવ્યો છે (૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ, (૨) ઘ્રાણેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય વ્યંજનાવગ્રહ અને (૪) સ્પર્શેન્દ્રિય-વ્યંજનાવગ્રહ આ રીતે આ ચાર પ્રકારનો અવગ્રહ-વ્યંજનાવગ્રહ છે

શંકા—ઈન્દ્રિયો તો પાંચ દર્શાવી છે તથા છઠું મન પણ બતાવ્યું છે, તો પછી વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે એમ શા માટે કહ્યું? તે છ પ્રકારનો કહેવો જોઈતો હતો

ઉત્તર—ઉપકરણેન્દ્રિયનો અને શબ્દાદિક પૌદ્‌ગલિક દ્રવ્યોનો જે પરસ્પરમાં સંપર્ક થાય છે તે વ્યંજન છે આ વાત પાછળ બતાવી દીધી છે ઇન્દ્રિયો અને પદાર્થોનો આ જે સંપર્ક છે તે એ ચાર ઇન્દ્રિયો વડે જ થાય છે. ચક્ષુ

ननु कथमप्राप्यकारित्वं तयोरवसीयते? उच्यते–विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। तथाहि–यदि प्राप्तमर्थं चक्षुर्मनो वा गृह्णीयात् तदा यथा स्पर्शनेन्द्रियं स्रक्चन्दनादिकस्य अङ्गारादिकस्य च प्राप्तस्यार्थस्य परिच्छेदं कुर्वत् तत्कृतानुग्रहोपघातभाग् भवति, तथा चक्षुर्मनश्चापि स्यात् विशेषाभावात्, न तु तथा भवति, तस्मादेतद्द्वयमप्राप्यकारीति सिद्धम्।

कारी है। अपने विषय के साथ संबंध किये विना ही ये दोनों इन्द्रिया उसका ज्ञान करा देती हैं। इस तरह व्यंजनावग्रह चार प्रकार का ही होता है, छह प्रकारका नहीं।

शंका—चक्षु और मन अप्राप्यकारी हैं–विषय के साथ संबंध किये विना ही अपने विषय का ज्ञान करा देते हैं, यह बात कैसे जानी जाती है।

उत्तर—'ये दोनों अप्राप्यकारी हैं' यह बात इस तरह जानी जाती है कि इनमें अपने विषय से कृत उपघात और अनुग्रह नहीं होता है। यदि प्राप्त अर्थ को चक्षु और मन ग्रहण करे तो जिस प्रकार प्राप्त अर्थ को ग्रहण करनेवाली स्पर्शेन्द्रिय में अपने विषयद्वारा स्रक्, चंदन–अंगार आदि द्वारा–अनुग्रह और उपघात देखा जाता है उसी तरह इन दो इन्द्रियों मे यह बात देखी जानी चाहिये, परन्तु ऐसी बात इनमें नहीं देखी जाती है, इसलिये ये दो अप्राप्यकारी माने गये हैं।

અને મનમા થતો નથી, કારણ કે એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે પોતાના વિષય સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ એ બન્ને ઈન્દ્રિયો તેનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે આ રીતે વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો જ હોય છે, છ પ્રકારનો નહીં

શંકા—ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી છે-વિષયની સાથે સંપર્ક કર્યા વિના જ પોતાના વિષયનુ જ્ઞાન કરાવી દે છે, એ વાત કેવી રીતે જાણી શકાય?

ઉત્તર—એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી છે, એ વાત આ રીતે જાણી શકાય છે કે તેમનામા પોતાના વિષય વડે કરાયેલ ઉપઘાત અને અનુગ્રહ હોતા નથી. જો પ્રાપ્ત અર્થને ચક્ષુ અને મન ગ્રહણ કરે તો જે રીતે પ્રાપ્ત અર્થને ગ્રહણ કરનારી સ્પર્શેન્દ્રિયમા પોતાના વિષય દ્વારા સ્રક્, ચંદન–અંગાર આદિ દ્વારા–અનુગ્રહ અને ઉપઘાત જોવા મળે છે, એજ રીતે એ બન્ને ઈન્દ્રિયોમા આ વાત દેખાવી જોઈએ, પણ એવી વાત તેમનામા દેખાતી નથી તેથી એ બન્ને અપ્રાપ્યકારી માનવામા આવી છે

नचैव न दृश्यते, चक्षुषोऽपि हि विषयकृतानुग्रहोपघातौ भवतः। तथाहि-मेघरहिते नभसि प्रचण्डमार्तण्डमण्डलं पश्यतो भवति चक्षुषो विघातः, तथा चन्द्रमण्डल तरङ्गमालोपशोभित जल शाद्वल हरितकमण्डल च पश्यतश्चक्षुषोऽनुग्रहो भवतीति, तस्माच्चक्षुः प्राप्यकारिन्येव सिध्यतीतिचेत्,

अत्रोच्यते-विषयकृतानुग्रहोपघातौ चक्षुषः सर्वथा न भवत, इति वयं न ब्रूमः किं तु एतावदेव ब्रूमः-यदा विषय विषयतया चक्षुरवलम्बते, तदा

शंका—आप ऐसा कैसे कहते हैं कि चक्षु में विषयकृत उपघात और अनुग्रह नहीं देखा जाता है। विषयकृत उपघात और अनुग्रह चक्षु इन्द्रिय में देखा जाता है, अतः उसमें अन्य इन्द्रियों की तरह प्राप्यकारिता सिद्ध होती है। मेघरहित आकाश में जो व्यक्ति सूर्यमंडल का निरीक्षण करता है उसके चक्षु का विघात होता है, तथा चन्द्रमंडल का, तरङ्ग माला से उपशोभित जल का, हरितघास का एव हरे २ वृक्षों का जो निरीक्षण करता है उसकी आंखों में शीतलता आती है, यह चक्षु का विषयकृत उपघात एव अनुग्रह है।

उत्तर—इस कथनसे चक्षुमें प्राप्यकारिता सिद्ध नहीं होती है। इससे तो केवल यही बात जानी जाती है कि द्रव्यके संबंधसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह होना है। हम इस बातका निषेध थोडे ही करते हैं कि विषय–पदार्थ–कृत उपघात और अनुग्रह चक्षुमें नहीं होता है? किन्तु हम तो यह बतलाते है कि चक्षु जब पदार्थको विषय करता है

શંકા—આપ એમ કેવી રીતે કહો છો કે ચક્ષુમા વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ દેખાતા નથી વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુ ઇન્દ્રિયમા જોવા મળે છે, તેથી તેમા બીજી ઇન્દ્રિયોની જેમ પ્રાપ્યકારીતા સિદ્ધ થાય છે મેઘ રહિત આકાશમા જે વ્યક્તિ સૂર્યમંડળનુ નિરીક્ષણ કરે છે તેના ચક્ષુનો વિઘાત થાય છે, તથા ચન્દ્રમંડળનુ તરંગમાળાથી શોભતા જળનુ, લીલા ઘાસનુ અને લીલાછમ વૃક્ષોનુ જે નિરીક્ષણ કરે છે તેની આંખોમા શીતળતા આવે છે, આ ચક્ષુનો વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ છે

ઉત્તર—આ કથનથી ચક્ષુમા પ્રાપ્યકારિતા સાબીત થતી નથી તેનાથી તો ફક્ત એજ વાત જાણવા મળે છે કે દ્રવ્યના સંપર્કથી ચક્ષુનો ઉપઘાત અને અનુગ્રહ થાય છે અમે એ વાતનો નિષેધ થોડા કરીએ છીએ કે વિષય–પદાર્થકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહ ચક્ષુમા થતો નથી ? પણ અમે તો એ બતાવીએ છીએ કે ચક્ષુ જ્યારે પદાર્થને વિષય કરે છે ત્યારે તે વિષયભૂત પદાર્થને વિષય કરે છે

तत्कृतावनुग्रहोपघातौ तस्य न भवत इति, तस्मात् तदप्राप्यकारि। यदा तु विषयं विषयतया नावलम्बते किं तु यदा-चक्षुषि स्वोपघातकावयवाणुप्रवेशो भवति, तदोपघातः, अनुग्राहकावयवाणुप्रवेशे सति चानुग्रहो भवति। यथा-प्रचण्ड-मार्तण्डरश्मयः सर्वत्रापि प्रसरन्तो यदा चक्षुषि समाप्ता भवन्ति, तदा ते स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरुपघ्नन्ति, तथा चन्द्ररश्मयःचक्षुषि समाप्ताः सन्तः स्पर्शनेन्द्रियमिव चक्षुरनुगृह्णन्ति, तथा-चक्षुषि जलकणसस्पृष्टपवनसस्पर्शादनुग्रहो भवति, तथा-शाड्वलतरुच्छायासपर्कशीतीभूतसमीरसस्पर्शादनुग्रहो भवति। विषयतयाऽव-लम्बने तु न भवति चक्षुषि तत्परमाणुप्रवेशस्तस्माद् विषयतया जलाद्यवलोकने

तब उस विषयभूत पदार्थसे चक्षुका उपघात और अनुग्रह नहीं होता है, इसलिये वह अप्राप्यकारी है। चक्षु का पूर्वोक्तकथन से जो उपघात अनुग्रह बतलाये गये है वे उसमे अपने द्वारा उन्हें गृहीत करने से नहीं हुए हैं किन्तु जब अपने उपघातक अवयवाणु का प्रवेश उसमे हो जाता है उस समय उसके द्वारा उसका उपघात होता है, इसी तरह अनुग्रह होता है। जैसे प्रचण्ड मार्तण्ड की किरणें फैलते समय जब चक्षु के साथ सबध करती हैं उस समय वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह चक्षु का उपघात करती है। तथा चन्द्र की किरणें जब चक्षु के साथ सबध करती हैं तो वे स्पर्शनेन्द्रिय की तरह उसका अनुग्रह करती हैं। इसी तरह जलकण-सिक्त वायु के सम्पर्श से उसका अनुग्रह होता है। परन्तु जब चक्षु इन्हें विषयरूप से अवलम्बन करता है तब चक्षु के भीतर इनके परमाणु का प्रवेश नहीं होता है। इस तरह विषयरूप से जलादिक के अवलो-

त्यारे ते विषयभूत पदार्थथी चक्षुनो उपघात अने अनुग्रह थतो नथी, तेथी ते अप्राप्यकारी छे पूर्वोक्त कथनथी चक्षुनो जे उपघात अनुग्रह बताववामा आव्या छे ते तेनामा पोताना द्वारा तेमने गृहीत करवाथी थयेल नथी, पण ज्यारे पोताना उपघातक अवयव अणुनो प्रवेश तेमा थई जाय छे ते समये तेमना द्वारा तेनो उपघात थाय छे एज रीते अनुग्राहक अवयव अणुनो ज्यारे चक्षुमा प्रवेश थई जाय छे त्यारे तेमना द्वारा तेनो अनुग्रह थाय छे जेम प्रचड सूर्यना किरणो फेलाती वखते ज्यारे चक्षुनी साथे सपर्क करे छे त्यारे तेओ स्पर्शेन्द्रियनी जेम चक्षुनो उपघात करे छे तथा चन्द्रना किरणो ज्यारे चक्षुनी साथे सपर्क करे छे त्यारे तेओ स्पर्शेन्द्रियनी जेम तेनो अनुग्रह करे छे एज प्रमाणे जळकण युक्त वायुना सस्पर्शथी तेनो अनुग्रह थाय छे पण ज्यारे चक्षु विषयरूपे तेमनु अवलबन करे छे त्यारे चक्षुनी अदर तेमना परमाणुनो प्रवेश थतो नथी एज रीते विषयरूपे जलादिकनु

उपघाताभावादनुग्रहोपचारो मन्तव्यः। उपघाताभावेऽनुग्रहोपचारो लोके दृश्यते, यथाऽतिसूक्ष्माक्षरनिरीक्षणात् विनिवृत्य नीलहरितवसनादिनिरीक्षणे यथासुखं लोकः प्रवर्तते तस्मादुपघाताभावेऽनुग्रहोपचारो भवतीति मन्तव्यम्। प्राप्यकारित्वे तु तुल्ये संपर्के सूर्यं पश्यतः सूर्येण यथोपघातो भवति, तथा अग्निजलशूलादिभि

कन करने पर तत्कृत उपघात का अभाव होने से उसमें अनुग्रह का उपचार माना जाता है। उपघात के अभाव में अनुग्रह का उपचार लोक में देखा जाता है, जैसे अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने से मनुष्य जब निवृत्त होकर नील, हरित वस्त्र आदि को देखने में प्रवृत्त होता है तो उससे उसको आंखों में एक प्रकार का सुख का अनुभव होता है। यह सुखानुभव ही व्याघात का अभाव है, और इसीसे उसके द्वारा अनुग्रह का उपचार वहां होता है। तात्पर्य इसका यह है कि अतिसूक्ष्म अक्षरों के देखने में आंखों को जोर पड़ता है, वह जोर नील वस्त्रादिक के निरीक्षण करते समय नहीं होता है अतः लोग उससे दृष्टि का उपघात और नील वस्त्रादिक से उसका अनुग्रह मान लेते हैं, परन्तु जब इस पर विचार किया जाता है तो यह अनुग्रह उपघाताभाव होने से वहां उपचरित है, वास्तविक नहीं है। न तो विषयीकृत पदार्थ से चक्षु का उपघात होता है और न अनुग्रह ही होता है। यदि चक्षु को प्राप्यकारी माना जावे तो इस प्राप्यकारित्व की समानता में पदार्थ के साथ उसका संपर्क तुल्य रहता है। ऐसी स्थिति में जिस प्रकार सूर्य का निरीक्षण करते

અવલોકન કરતા તેના વડે કરાયેલ ઉપઘાતનો અભાવ હોવાથી તેમા અનુગ્રહનો ઉપચાર માનવામા આવે છે ઉપઘાતના અભાવમા અનુગ્રહનો ઉપચાર લોકમા જોવા મળે છે, જેમકે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરો જોયા પછી મનુષ્ય જ્યારે ભૂરા, લીલા વસ્ત્ર આદિને જોવાને પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તેથી તેને આંખોમા એક પ્રકારના સુખનો અનુભવ થાય છે આ સુખનો અનુભવ જ વ્યાઘાતનો અભાવ છે, અને તેથી તેના વડે અનુગ્રહનો ઉપચાર ત્યા હોય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે અતિસૂક્ષ્મ અક્ષરોને જોવામા આંખોને જોર પડે છે, તે જોર નીલ વસ્ત્રાદિકનુ નિરીક્ષણ કરતી વખતે પડતુ નથી તેથી લોકો તે વડે દૃષ્ટિનો ઉપઘાત અને નીલવસ્ત્રાદિકથી તેનો અનુગ્રહ માની લે છે, પણ જ્યારે એના પર વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે આ અનુગ્રહ ઉપઘાતાભાવ હોવાથી ત્યા ઉપચરિત છે, વાસ્તવિક નથી વિષયીકૃત પદાર્થથી ચક્ષુનો ઉપઘાત પણ થતો નથી અને અનુગ્રહ પણ થતો નથી જો ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા આવે તો આ પ્રાપ્યકારિત્વની સમાનતામા પદાર્થની સાથે તેનો સંપર્ક તુલ્ય રહે છે, એવી પરિસ્થિતિમા જે પ્રકારે

रीक्षणे दाह-क्लेद-पाटनादयः कस्मान्न भवन्तीति। तस्माद्विषयदेशे चक्षुषो गमनं न भवति, नापि च चक्षुषि स्वविषयप्रवेशो भवति, ततश्च विषयतयाऽवलम्बने चक्षुषस्तत्कृतोपघातानुग्रहौ न भवत इति स्थितम्।

अपि च-यदि चक्षुः प्राप्यकारि, तर्हि स्वदेशगतरजोमलाञ्जनशलाकादिकं किं न पश्यति?, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकार्येवास्तीति मन्तव्यम्।

समय उसका आपकी दृष्टि से उपघात होता है उसी प्रकार अग्नि, जल, शूल आदिके निरीक्षण करते समय इसका संपर्क रहेगा तो फिर उस समय इनके द्वारा चक्षुका दाह, क्लेदन, एवं पाटनादिक भी होना चाहिये, परन्तु ये बातें तो होती नहीं है, सो क्यों नहीं होती? इस परसे विचारना चाहिये कि चक्षुमें प्राप्यकारिता नहीं है। अर्थात् चक्षु इन्द्रिय न तो विषयके पास जा कर उसका प्रकाशन करती है और न विषय ही चक्षुमें आ कर प्रविष्ट होता है, इस लिये विषयभूत ज्ञेयसे चक्षुका उपघात अनुग्रह कुछ भी नहीं होता है। यह सिद्धान्त ही ठीक है। दूसरी बात एक यह भी है कि यदि चक्षु प्राप्यकारी माना जावे तो फिर उसको अपनेमें पडे हुए रजकण, मल एवं अंजनशलाका आदिका भी प्रकाशन करना चाहिये, परन्तु ऐसा नहीं होता है, अतः अप्राप्यकारी मन्तव्य ही निर्दोष है।

સૂર્યનું નિરીક્ષણ કરતી વખતે તેનો આપણી દૃષ્ટિએ ઉપઘાત થાય છે એજ પ્રકારે અગ્નિ, જળ શૂલ આદિનું નિરીક્ષણ કરતી વખતે તેનો સંપર્ક રહેશે તો પછી તે સમયે તેમના દ્વારા ચક્ષુને દાહ, ક્લેદન (પલળવું) અને પાટનાદિક પણ થવું જોઈએ પણ એ બાબતો બનતી નથી તેનું કારણ શું?

આ ઉપરથી વિચારવું જોઈએ ચક્ષુમાં પ્રાપ્યકારિતા નથી એટલે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય વસ્તુની પાસે જઈને તેનું પ્રકાશન કરતી નથી અને વસ્તુ જ ચક્ષુમાં આવીને પ્રવેશ પણ કરતી નથી, તેથી વિષયભૂત જ્ઞેયથી ચક્ષુનો ઉપઘાત અનુગ્રહ કંઈ પણ થતું નથી આ સિદ્ધાંતજ બરાબર છે બીજી એક વાત એ પણ છે કે જો ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામાં આવે તો પછી તેણે પોતાની અંદર પડેલા રજકણ, મેલ અને અંજનશલાકા આદિનું પણ પ્રકાશન કરવું જોઈએ, પણ એમ થતું નથી તેથી અપ્રાપ્યકારી મંતવ્ય જ નિર્દોષ છે.

ननु यदि चक्षुरप्राप्यकारीति मन्यसे, तर्हि मनोवद् विशेषेण सर्वानपि दूर व्यवहितादीनर्थान् कुतो न गृह्णाति ? । यदि हि प्राप्तमेव विषय चक्षु गृह्णाति, तर्हि युक्त, देवानामपिचक्षुरनावृतमेव अदूरदेशमेव अदूरस्थमेव वस्तु वा गृह्णाति, नावृत दूरदेश दूरस्थं वा, इति। तत्र चक्षुषो रश्मीनां गमनासम्भवेन सपर्कासम्भवात्, तस्माच्चक्षुः प्राप्यकार्येव मन्तव्यम् । तथा यदि हि—चक्षुरप्राप्यकारि भवेत् तदा तदावरणमुपरतावरणसमर्थं न स्यात्, ततश्चावरणसद्भावेऽनुपलम्भिरन्यथोपलब्धिरिति व्यवस्था न स्यात् । प्राप्यकारित्वे तु व्यवहिते तदावरण सद्भावाच्चक्षुःसपर्कासंभवः, अतिदूरेऽपि चक्षुषो रश्मीना गमनाभावान्न चक्षुःसपर्कसम्भव इति चक्षुः प्राप्यकार्येवेति मन्तव्यमिति चेत्,

शङ्का—यदि चक्षुको अप्राप्यकारी आप मानते हो तो वह मनकी तरह विना किसी विशेषताके दूर व्यवस्थित पदार्थों का प्रकाशन क्यों नही करता है ? । अर्थात् जब चक्षु अप्राप्त अर्थका प्रकाशक माना जाता है तो यह बात स्वाभाविक है कि उसके द्वारा समस्त दूरस्थित पदार्थोंका भी प्रकाशन होना चाहिये, मन जैसे दूरस्थित पदार्थोंका प्रकाशक माना गया है " जब चक्षु अर्थको प्राप्त हो कर उसका प्रकाश करता है तो ऐसी हालतमें उससे दूर व्यवस्थित अथवा आवृत पदार्थका प्रकाशन नही हो सकता, क्यों कि उनके साथ उसका सबध नही है । देवोंकी आखे भी अदूरदेशस्थ अनावृत पदार्थो का ही प्रकाशन करती हैं, दूर देशस्थ, आवृत पदार्थका नही, क्यों कि वहा तक उनकी किरणें जा नही सकती हैं, अतः चक्षुकिरणोके गमनके अभावमे उन पदार्थों के साथ असपर्क होनेकी वजहसे उन दूरदेशस्थ आवृत पदार्थों का उनके

શકા—જો આપ ચક્ષુને અપ્રાપ્યકારી માનતા હો તો તે મનની જેમ કોઈ વિશેષતા વિના દૂર રહેલ પદાર્થોનુ પ્રદર્શન કેમ કરતી નથી ? એટલે કે જો ચક્ષુને અપ્રાપ્ત અર્થની પ્રકાશક માનવામા આવે તો એ વાત સ્વાભાવિક છે, કે જેમ મન દૂર રહેલ પદાર્થોનુ પ્રકાશક મનાય છે, તેમ તેના વડે પણ સમસ્ત દૂર પદાર્થોનુ પ્રદર્શન થવુ જોઈએ જો ચક્ષુ અર્થને પામીને તેને બતાવે છે તો એવી સ્થિતિમા તેનાથી દૂર રહેલ અથવા ઢકાએલ પદાર્થનુ પ્રકાશન થઈ શકતુ નથી, કારણ કે તેની સાથે તેનો સપર્ક નથી દેવોની આખો પણ દૂર નહીં એવા પ્રદેશમા રહેલ અનાવૃત્ત પદાર્થોનુ જ પ્રકાશન કરે છે, દૂર દેશસ્થ આવૃત્ત પદાર્થોનુ નહીં, કારણ કે ત્યા સુધી તેમના કિરણો જઈ શકતા નથી, તેથી ચક્ષુ કિરણોના ગમનને અભાવે તે પદાર્થોની સાથે અસ ને કારણે

उच्यते—मनोवच्चक्षुरप्राप्यकार्येवास्ति । अप्राप्यकारित्वाङ्गीकारे दूरव्यव- दीनर्थान् कुतो न गृह्णातीति यद् दूषणमुपन्यस्तं तस्य नास्त्यत्र प्रसङ्गः, यतः मनोऽपि नाशेषान् विषयान् गृह्णाति, तस्यापि सूक्ष्मेष्वागमगम्यादिषु अर्थेषु दर्शनात् । तस्माद् यथा मनोऽप्राप्यकार्यपि स्वावर क्षयोपशमस तथा-चक्षुरपि स्वावरणक्षयोपशमसापेक्षत्वादप्राप्यकार्यपि नियतविषयम्, योग्यदेशावस्थितमात्रारूप विषयकम् । ततश्च न व्यवहितानामुपलब्धिप्रसङ्गः, दूरस्थितानामपि ।

द्वारा प्रकाशन नही हो सकता है, अतः चक्षुद्वारा गृहीत -
जब प्रकाशन होता है तो यह मानने मे कोई बाधा नही है कि
प्राप्यकारी है ।

उत्तर—चक्षु मनकी तरह अप्राप्यकारी ही है । अप्राप्यकारी
जो ये पूर्वोक्त बाते कही गई है कि वह मनकी तरह दूर, व्यवहित
र्थो का प्रकाशन क्यो नही करता है सो इन बातो के लिये यहा
का अवसर ही नही है, कारण कि मन भी तो आगमगम्य आदि सूक्ष्म
र्थोंका प्रकाशन नही करता है । इस लिये जैसे मन अप्राप्यकारी होने
भी अपने आवरणके क्षयोपशमके अनुसार नियत विषयवाला माना
है, अर्थात्-योग्य देशमे अवस्थित हुए पदार्थका ग्राहक माना गया
अनियत पदार्थका नही, इसी तरह चक्षु भी अप्राप्यकारी होता हु
अपने आवरण के क्षयोपशमानुसार नियत विषय का प्रकाशक होता

એ દૂર દેશસ્થ આવૃત પદાર્થોનુ તેમના દ્વારા પ્રકાશન થઈ શકતુ નથી, તે
ચક્ષુ દ્વારા ગૃહીત પદાર્થનુ જ જો પ્રકાશન થાય છે તો એ માનવામા કે
બાધા નથી કે ચક્ષુ પ્રાપ્યકારી છે

ઉત્તર—ચક્ષુ મનની જેમ અપ્રાપ્યકારી જ છે અપ્રાપ્યકારીના પક્ષ
એ પૂર્વોક્ત જે વાતો કહેવાઈ છે કે તે મનની જેમ દૂર રહેલ પદાર્થોનુ
કેમ કરતા નથી તો એ વાતોને માટે અહી પ્રાપ્ત થવાનો અવસર જ
કારણ કે મન પણ આગમગમ્ય આદિ સૂક્ષ્મ પદાર્થોનુ પ્રકાશન કરતુ ની
તેથી જેમ મન અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ પોતાના આવરણોના ક્ષયોપશમ
પ્રમાણે નિયતવિષયવાળુ મનાયુ છે-એટલે કે યોગ્ય દેશમા રહેલ પદાર્થનુ
ગ્રાહક મનાયુ છે, અનિયત પદાર્થનુ નહી એજ રીતે ચક્ષુ પણ અપ્રાપ્યકારી
હોવા છતા પોતાના આવરણના ક્ષયોપશમ પ્રમાણે નિયત વિષયના પ્રકાશક

अपि च-अप्राप्यकारित्वेऽपि योग्यदेशापेक्षा तथाविधस्वभावविशेषाद् दृश्यते, यथा-अयस्कान्तस्य ('चुम्बक' इति प्रसिद्धस्य)। लोहस्याप्राप्तस्य कर्षणे प्रवर्तमानोऽयस्कान्तो न खलु सर्वस्यापि जगद्वर्तिनो लोहस्याकर्षको भवति, किं तु प्रतिनियतस्यैव।

अनियत विषय का नहीं, अर्थात्-योग्य देशमें रहे हुए रूपका प्रकाशन करता है, अविषयभूत स्थान में रहे हुए रूपका नहीं। इस तरह यह बात समझने में देरी नहीं लगती है कि चक्षु व्यवहित पदार्थों का तथा दूरस्थित पदार्थों का प्रकाशन नहीं करता है, अतः इस प्रकार का प्रसंग जो शकाकार ने अप्राप्यकारित्व की मान्यता में दिया है वह उचित नहीं है।

तथा-तथाविधस्वभावविशेष से चक्षु में योग्य देश की अपेक्षा देखी जाती है। तात्पर्य इसका यह है कि चक्षु अप्राप्यकारी होने पर भी योग्य देशस्थित वस्तु का ही प्रकाशन करेगा, कारण उसका ऐसा ही स्वभाव है। अयोग्य देशस्थित वस्तु के प्रकाशन करने का उसका स्वभाव नहीं है। जिस प्रकार चुबक पत्थर का स्वभाव अप्राप्त लोहे को आकर्षण करने का है तो इसका तात्पर्य यह थोडे ही होता है कि वह ससारभर के लोहे का आकर्षण करे। वह तो योग्य देशस्थित लोहे का ही आकर्षण करेगा, कारण कि उसका ऐसा ही स्वभाव है। इसी तरह चक्षु का भी

હોય છે, અનિયત વિષયના નહી, એટલે કે યોગ્ય દેશમા રહેલ રૂપનુ પ્રકાશન કરે છે, વિષયભૂત સ્થાનમા રહેલ રૂપનુ નહી આ રીતે એ વાત સમજવામા વાર થતી નથી કે ચક્ષુ વ્યવહિત પદાર્થોનુ તથા દૂર રહેલ પદાર્થનુ પ્રકાશન કરતા નથી, તેથી આ પ્રકારનો પ્રસગ જે શકા કરનારે અપ્રાપ્યકારીની માન્યતા માટે આપેલ છે તે યોગ્ય નથી

તથા-તે પ્રકારના સ્વભાવ વિશેષથી ચક્ષુમા યોગ્ય દેશની અપેક્ષા દેખાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ પદાર્થનુ જ પ્રકાશન કરશે, કારણ કે તેનો એવો સ્વભાવ છે અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલ વસ્તુનુ પ્રકાશન કરવાનો તેનો સ્વભાવ જ નથી જેમ લોહ-ચુબકનો સ્વભાવ અપ્રાપ્ત લોઢાને આકર્ષવાનો છે તો તેનુ તાત્પર્ય એ થોડુ છે કે તે આખા સસારના લોઢાને આકર્ષે। તે તો યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ લોઢાનુ આકર્ષણ કરશે, કારણ કે તેનો એવો જ સ્વભાવ છે એજ પ્રમાણે ચક્ષુનો

अत्र केचित्-वदन्ति अयस्कान्तोऽपि प्राप्यकारी भवति अयस्कान्तच्छायाऽणुभिः सह समाकृष्यमाणवस्तुनः सम्बन्धात्, केवलं ते छायाणवः सूक्ष्मत्वान्नोपलभ्यन्ते इति तदसत्, तद्ग्राहकप्रमाणाभावात्, नहि तत्र छायाणुसम्भवग्राहकं प्रमाणमस्ति, प्रमाणरहितं न किमपि स्वीकर्तुं शक्नुमः ।

नन्वत्र छायाणुसम्भवे प्रमाणमनुमानमस्ति, इह हि-'यदाकर्षणं, तत् संसर्ग पूर्वकं, यथाऽयोगोलोकस्याकर्षणं संदंशेन वा अयस्कान्तेन वा भवति, तत्रायस्कान्ते साक्षात्संसर्गः क्वचिदपि न दृष्ट इति साक्षात्संसर्गः प्रत्यक्षबाधितः, ततश्च तत्र तच्छायाणुभिः संसर्गो मन्तव्य इति चेन्न, हेतोरनैकान्तिकत्वात् मन्त्रेण व्यभिचारात्, मन्त्रः स्मर्यमाणोऽपि विवक्षितं वस्तु आकर्षति, न च तत्र कोऽपि संसर्ग इति ।

ऐसा ही स्वभाव है कि वह अप्राप्यकारी होता हुआ भी योग्य देशस्थित पदार्थ का ही प्रकाशन करता है, देशभर के सब पदार्थों का नहीं ।

कोई २ ऐसा कहते है कि अयस्कान्त (चुम्बक पत्थर) अप्राप्यकारित्व की सिद्धि में दृष्टान्तभूत नहीं बन सकता है, कारण कि वह स्वयं प्राप्यकारी है । अयस्कांत जो लोहे का आकर्षण करता है वह अप्राप्त होकर उसका आकर्षण नही करता है किन्तु आकृष्यमाण वस्तु के साथ में उसके छायाणुओं का संबंध होता है, इसी से वह उसका आकर्षण करता है । वे छायाणु अत्यन्त सूक्ष्म होनेसे देखे नही जाते है । ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि छायाणुका ग्राहक कोई प्रमाण नहीं है । जिसका ग्राहक प्रमाण नही होता है वह केवल कहने मात्रसे स्वीकार करने योग्य नहीं होता है ।

પણ એવો સ્વભાવ છે કે તે અપ્રાપ્યકારી હોવા છતા પણ યોગ્ય પ્રદેશમા રહેલ પદાર્થનું જ પ્રકાશન કરે છે, સમસ્ત દેશના સમસ્ત પદાર્થોનું નહીં

કોઈ કોઈ એવું કહે છે કે અયસ્કાન્ત (ચુંબક પથ્થર) અપ્રાપ્યકારીત્વની સાબીતીમા દૃષ્ટાંતરૂપ બની શકતો નથી, કારણ કે તે પોતે જ પ્રાપ્યકારી છે ચુંબક પથ્થર જે લોઢાનું આકર્ષણ કરે છે તે અપ્રાપ્ત થઈને તેનું આકર્ષણ કરતો નથી પણ આકર્ષાતી વસ્તુની સાથે તેના છાયાણુઓનો સંબંધ હોય છે, તેથી તે તેનું આકર્ષણ કરે છે એ છાયાણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ હોવાથી દેખાતા નથી એવું કથન પણ યોગ્ય નથી, કારણ કે છાયાણુનો ગ્રાહક કોઈ પ્રમાણ નથી જેનો ગ્રાહક (ગ્રહણ કરનાર) પ્રમાણ ન હોય તે ફક્ત કહેવા માત્રથી સ્વીકાર કરવામા આવતું નથી

शङ्का—'छायाणु हैं' इस बातका संवादक अनुमान प्रमाण है और वह इस तरहसे है "जो २ आकर्षण होता है वह २ संसर्गपूर्वक होता है, जैसे अयोगोलकका आकर्षण सडासीसे होता है, अथवा अयस्कान्त से होता है। सडासी से जो अयोगोलकका आकर्षण होता है उसमें सडासी और अयोगोलकका संसर्ग साक्षात दिखता है, परन्तु अयस्कांतके द्वारा जब अयोगोलकका आकर्षण होता है उस समय अयस्कांतमें यह संसर्ग साक्षात नहीं दिखता है, क्यों कि अयस्कांतमें साक्षात् संसर्ग कहीं पर भी देखा नहीं गया है, इस लिये साक्षात्संसर्ग वहां प्रत्यक्षसे बाधित होता है, परन्तु जब ऐसी व्याप्ति है कि जो २ आकर्षण होता है वह २ संसर्गपूर्वक होता है तब यह मानना पडता है कि अयस्कांतके छायाणुओंके साथ लोहेका संसर्ग है।

उत्तर—इस प्रकारका कथन भी ठीक नहीं है, कारण यह व्याप्ति युक्तियुक्त नहीं है। निर्दोष व्याप्तिसे उत्पन्न अनुमान ही प्रमाणकोटि मे आता है। युक्तियुक्त नहीं होनेके कारण यह है कि-देखो मन्त्रादिकों के द्वारा भी तो आकर्षण होता है, परन्तु आकर्षणीय वस्तुके साथ उसका कोई संसर्ग नहीं होता है। इस तरह साध्याभावमें हेतुके रहने से आकर्षक हेतु व्यभिचरित हो जाता है। इसमें समझाने जैसी कोई

શંકા—"છાયાણુ છે" આ વાતનુ સંવાદક અનુમાન પ્રમાણુ છે અને તે આ પ્રમાણે છે-"જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સંસર્ગપૂર્વ થાય છે જેમકે અયોગોલક નુ આકર્ષણ સંડાસીથી થાય છે, અથવા ચુંબક પથ્થરથી થાય છે સંડાસીથી અયોગોલકનુ જે આકર્ષણ થાય છે, તેમા સંડાસી અને અયોગોલકનો સંસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે, પણ ચુંબક પથ્થરના દ્વારા જ્યારે અયોગોલકનુ આકર્ષણ થાય છે તે સમયે ચુંબક પથ્થરમા આ સંસર્ગ પ્રત્યક્ષ દેખાતો નથી, કારણ કે લોહકાન્તમા સાક્ષાત્ સંસર્ગ ક્યાંય પણ જોવામા આવ્યો નથી, તેથી ત્યા સાક્ષાત્ સંસર્ગ ત્યા પ્રત્યક્ષથી બાધિત થાય છે, પણ જ્યારે એવી વ્યાપ્તિ છે કે જે જે આકર્ષણ થાય છે તે તે સંસર્ગપૂર્વક થાય છે ત્યારે તો એ માનવુ પડે છે કે લોહકાન્તના છાયાણુઓની સાથે લોઢાનો સંસર્ગ છે

ઉત્તર—એ પ્રકારનુ કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે આ વ્યાપ્તિ યુક્તિયુક્ત નથી નિર્દોષ વ્યાપ્તિથી ઉત્પન્ન અનુમાન જે પ્રમાણ કોટિનુ છે યુક્તિયુક્ત ન હોવાનુ કારણ એ છે કે-મંત્રાદિ દ્વારા પણ આકર્ષણ થાય છે પણ આકર્ષણીય વસ્તુની સાથે તેનો કોઈ સંસર્ગ થતો નથી, આ રીતે સાધ્ય-ભાવમા હેતુના રહેવાથી આકર્ષણ હેતુ વ્યભિચરિત થઈ જાય છે તે

अपि च—यथा छायाणवः प्राप्तमेव लोहं समाकर्षन्ति, तथा काष्ठादिकमपि प्राप्तं कस्मान्न समाकर्षन्ति । यदि प्रतिनियतशक्तिमत्त्वात् काष्ठादिकं नाकर्षन्तीत्युच्यते, तर्हि मनसोऽपि शक्तिः प्रतिनियतैवेति मनो यथा सूक्ष्मेष्वर्थेषु क्वचिन्न ज्ञानमुत्पादयति, शक्तिप्रतिनियमात्, तथा चक्षुरपि व्यवहितदूरदेशस्थितान् विषयान्न गृह्णातीति मन्तव्यम्, किमनेन छायाणुपरिकल्पनेनेति ।

बात नहीं है कि-मन्त्रका जब मान्त्रिक स्मरण करता है तब उसके द्वारा विवक्षित वस्तुका आकर्षण होता है ।

फिर भी उत्तर यह है कि-जिस तरह छायाणु, प्राप्त हुए लोहका आपके मन्तव्यानुसार आकर्षण करते हैं तो इसी तरह वे प्राप्त काष्ठादिक का आकर्षण क्यों नहीं करते हैं ? यदि इसके समाधानमें ऐसा कहा जाय कि उनकी शक्ति प्रति नियत है, प्रति नियत शक्तिविशिष्ट होनेसे ही वे प्राप्त काष्ठादिकका आकर्षण नहीं करते हैं तो फिर यही बात मनमें भी मान लेनी चाहिये, अर्थात् मनकी शक्ति भी प्रतिनियत ही है इसी लिये वह सूक्ष्मादिक अर्थो में ज्ञानका उत्पादक नहीं होता है, अतः जिस प्रकार प्रतिनियत शक्तिवाला होनेसे मन कहीं सूक्ष्मादिक पदार्थो में ज्ञानका उत्पादक नही होता, उसी प्रकार चक्षु भी व्यवहित एवं दूर देशस्थित विषयोंका प्रकाशक नहीं होता है फिर अपनी बातको सिद्ध करनेके लिये अप्रसिद्ध छायाणुओंकी कल्पना करनेसे क्या लाभ ? ।

જાવવા જેવી કોઈ વાત નથી કે-જ્યારે માન્ત્રિક મંત્રનુ સ્મરણુ કરે છે ત્યારે ત્યારે તેના દ્વારા વિવક્ષિત વસ્તુનુ આકર્ષણુ થાય છે

વળી બીજો જવાબ એ છે કે જેમ છાયાણુ, પ્રાપ્ત થયેલ લોઢાનુ આપના મત પ્રમાણે આકર્ષણુ કરે છે તો એ જ પ્રમાણે તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણુ કેમ કરતા નથી? જો તેના સમાધાનરૂપે એમ કહેવામા આવે કે તેની શકિત પ્રતિનિયત છે પ્રતિનિયત શકિતવિશિષ્ટ હોવાથી તે પ્રાપ્ત કાષ્ઠાદિકનુ આકર્ષણુ કરતા નથી તો પછી એજ વાત મનની બાબતમા પણુ માનવી જોઈએ, એટલે કે મનની શકિત પણુ પ્રતિનિયત જ છે તેથી તે સૂક્ષ્માદિક અર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી, તેથી જેમ પ્રતિનિયત શકિતવાળુ હોવાને લીધે મન કોઈ સૂક્ષ્માદિક પદાર્થોમા જ્ઞાનનુ ઉત્પાદક થતુ નથી એજ પ્રમાણે ચક્ષુ પણુ વ્યવહિત અને દૂર સ્થાનમા રહેલ વસ્તુ નુ પ્રકાશક થતુ નથી, તો પોતાની વાત સિદ્ધ કરવાને માટે અપ્રસિદ્ધ છાયાણુઓની કલ્પના કરવાથી શો લાભ ?

यत्तु-व्यवहितार्थानुपलब्धिदर्शनाच्चक्षुः प्राप्यकारीति मन्यते तदयुक्तम्-काचा-भ्रकपटल-स्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धिदर्शनेन हेतोरनैकान्तिकत्वात्।

अथ नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नयनरश्मयश्च तैजसत्वान्न तेजोद्रव्यैः प्रतिस्खलिता भवन्तीति चक्षुषः प्राप्यकारित्वस्वीकारे नास्ति कश्चिद्दोष इति चेत्, तदपि न समीचीनम्, महाज्वालादौ स्खलनोपलब्धेः, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकारीति स्थितम् ॥

एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विज्ञेयम्। तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्।

'व्यवहित अर्थकी उपलब्धि नहीं होती' इससे जो तुम चक्षुमें प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच, एवं भोडल एवं स्फटिकमणियोंसे ढके हुए व्यवहित पदार्थों की भी उपलब्धि होती देखी जाती है।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणें निकल कर उस काच अभ्रकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मियां तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्खलना-रुकावट नहीं होती है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी स्खलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु अप्राप्यकारी है।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ संपर्क न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये।

"વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી" તમે ચક્ષુમા જે પ્રાપ્યકારિતા માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અબરખ અને સ્ફટિકમણીઓમા ઢંકાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જો એ બાબતમા એમ કહેવામા આવે કે—ચક્ષુના કિરણો નીકળીને તે કાચ, અભ્રકપટલ, આદિથી આચ્છાદિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે એ કિરણો તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂકાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો એવી માન્યતા પણ યુકિતયુકત નથી, કારણ કે અગ્નિ મહાજવાળા આદિમા તેની રૂકાવટ દેખાયછે તે કારણે એમ જ માનવુ જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે એજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાતનો મનની સાથે પણ સંપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી માનવુ જોઈએ

ननु मनसोऽपि हर्षादिष्वनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्षप्रकर्षवशान्मनसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः। तथा-शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरःक्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सम्भवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्, अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत् ?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्व वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात् । विषयकृतोऽनुग्रहस्तथोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वय पुद्गलमयत्वात् कर्तुं शक्नोति, यथा-इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टिं करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचित हर्षादिकारण सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचित च शोकादिचिन्ताकारण सत् शरीरस्य हानिं जनयति । तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति स्थितम् ।

शका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका सबध मनमें देखा जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमे पुष्टता आती है, और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है। इसी तरह जब शोक आदिका सबध होता है तो उस समय मनका विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है। अति चिन्ता करने से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है। इससे इसी बातकी पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थो का अनुग्रह और उपघात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है ? ।

उत्तर—मनमें प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते हैं, किन्तु मन पुद्गल-

---

શકા—વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહનો સબધ મનમા દેખાય છે જેમ કે જ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમા પુષ્ટતા થાય છે, અને આ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે એજ રીતે જ્યારે શોક આદિનો સબધ થાય છે ત્યારે મનમા વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમા દુર્બળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણસ હૃદયરોગી થતો જોવા મળે છે, તેથી એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થાય છે, તો પછી આ મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઇ શકે ?

ઉત્તર—એમ માનવામા પ્રાપ્યકારિતાનો નિષેધ એ કારણે કરીએ છીએ કે તેમા વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતા નથી, પણ મન પુદ્ગલમય હોવાથી

यत्तु–व्यवहितार्थानुपलब्धिदर्शनाच्चक्षुः प्राप्यकारीति मन्यते तदयुक्तम्–काचा–भ्रकपटल–स्फटिकैर्व्यवहितस्याप्युपलब्धिदर्शनेन हेतोरनैकान्तिकत्वात्।

अथ नयनरश्मयो निर्गत्य तमर्थं गृह्णन्ति, नयनरश्मयश्च तैजसत्वान्न तेजोऽन्यैः प्रतिस्खलिता भवन्तीति चक्षुषः प्राप्यकारित्वस्वीकारे नास्ति कश्चिद्दोष इति चेत्, तदपि न समीचीनम्, महाज्वालादौ स्खलनोपलब्धेः, तस्माच्चक्षुरप्राप्यकारीति स्थितम् ॥

एवं मनसोऽप्यप्राप्यकारित्वं विज्ञेयम्। तत्रापि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्।

'व्यवहित अर्थकी उपलब्धि नहीं होती' इससे जो तुम चक्षुमें प्राप्यकारिता मानते हो सो यह बात ठीक नहीं है, कारण कि काच, एव भोडल एव स्फटिकमणियोंसे ढके हुए व्यवहित पदार्थों की भी उपलब्धि होती देखी जाती है।

यदि इस पर यह कहा जावे कि चक्षुकी किरणें निकल कर उस काच अभ्रकपटल आदिसे व्यवहित पदार्थको ग्रहण करती हैं। ये रश्मिया तैजस हैं अतः तैजस द्रव्योंद्वारा इनकी प्रतिस्खलना–रुकावट नहीं होती है, इस लिये चक्षुको प्राप्यकारि माननेमें कोई दोष नहीं है, सो ऐसी धारणा भी युक्तियुक्त नहीं है, कारण कि महाज्वाला आदिमें इसकी स्खलना देखी जाती है। इस लिये यही मानना चाहिये की चक्षु अप्राप्यकारी है।

इसी तरह विषयकृत अनुग्रह और उपघातका मनके साथ सपर्क न होनेसे उसको भी अप्राप्यकारी जानना चाहिये।

"વ્યવહિત અર્થની પ્રાપ્તિ થતી નથી" તમે ચક્ષુમા જે પ્રાપ્યકારિતા માનો છો તે વાત બરાબર નથી, કારણ કે કાચ, અબરખ અને સ્ફટિકમણીઓમા ઢંકાયેલ વ્યવહિત પદાર્થોની ઉપલબ્ધિ થતી દેખાય છે

જો એ બાબતમા એમ કહેવામા આવે કે–ચક્ષુના કિરણો નીકળીને તે કાચ, અભ્રકપટલ, આદિથી આચ્છાદિત પદાર્થને ગ્રહણ કરે છે એ કિરણો તેજસ્વી છે તેથી તેજસ્વી દ્રવ્યો દ્વારા તેની રૂકાવટ થતી નથી, તેથી ચક્ષુને પ્રાપ્યકારી માનવામા કોઈ દોષ નથી, તો એવી માન્યતા પણ યુકિતયુકત નથી, કારણ કે અગ્નિ મહાજવાળા આદિમા તેની રૂકાવટ દેખાયછે તે કારણે એમ જ માનવુ જોઈએ કે ચક્ષુ અપ્રાપ્યકારી છે એજ રીતે વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાતનો મનની સાથે પણ સપર્ક ન હોવાથી તેને પણ અપ્રાપ્યકારી માનવુ જોઈએ

ननु मनसोऽपि हर्षादिभिरनुग्रहः शरीरोपचयदर्शनात्, तथाहि—हर्षप्रकर्षवशान्मनसः पुष्टता भवति, तद्वशाच्च शरीरस्योपचयः। तथा—शोकादिभिः शरीरदौर्बल्योरः-क्षतादिदर्शनात्, अतिशोककरणेन मनसो विघातः सभवति ततश्च शरीरदौर्बल्यम्, अतिचिन्ताकरणेन तु हृदयरोगो भवतीति चेत्?

उच्यते—मनसोऽप्राप्यकारित्व वर्तते, विषयकृतानुग्रहोपघाताभावात्। विषयकृतोऽनुग्रहस्तयोपघातश्च मनसो न भवति, शरीरस्यानुग्रहोपघातौ मनः स्वय पुद्गलमयत्वात् कर्तुं शक्नोति, यथा—इष्टरूप आहारः परिभुज्यमानः शरीरस्य पुष्टि करोति, अनिष्टरूपस्तु हानिं करोति, तथा मनोऽपीष्टपुद्गलोपचित हर्षादिकारण सत् पुष्टिं जनयति, अनिष्टपुद्गलोपचित च शोकादिचिन्ताकारण सत् शरीरस्य हानिं जनयति। तस्माद् मनोऽपि विषयकृतानुग्रहोपघाताभावाद् अप्राप्यकारीति स्थितम्।

शका—विषयकृत उपघात और अनुग्रहका सबध मनमे देखा जाता है, जैसे जब हर्षपरिणति होती है तो मनमे पुष्टता आती है, और इस पुष्टतारूप प्रसन्नता की वजहसे शरीरका उपचय होता है। इसी तरह जब शोक आदिका सबध होता है तो उस समय मनका विघात होता है, इससे शरीरमें दुर्बलता आती है। अति चिन्ता करने से मनुष्य हृदयरोगी होता हुआ देखा जाता है। इससे इसी बातकी पुष्टि होती है कि मनके ऊपर विषयकृत पदार्थों का अनुग्रह और उपघात होता है, फिर यह मन अप्राप्यकारी कैसे हो सकता है?।

उत्तर—मनमे प्राप्यकारिताका निषेध हम इस लिये करते हैं कि उसमें विषयकृत अनुग्रह और उपघात नहीं होते है, किन्तु मन पुद्गल-

---

શકા—વિષયકૃત ઉપઘાત અને અનુગ્રહનો સબધ મનમા દેખાય છે જેમ કે જ્યારે હર્ષપરિણતિ થાય છે ત્યારે મનમા પુષ્ટતા થાય છે, અને આ પુષ્ટતારૂપ પ્રસન્નતાને કારણે શરીરનો ઉપચય થાય છે એજ રીતે જ્યારે શોક આદિનો સબધ થાય છે ત્યારે મનમા વિઘાત થાય છે, તે કારણે શરીરમા દુર્બળતા આવે છે, અતિચિન્તા કરવાથી, માણસ હૃદયરોગી થતો જોવા મળે છે, તેથી એ વાતને પુષ્ટિ મળે છે કે મન ઉપર વિષયકૃત પદાર્થોનો અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થાય છે, તો પછી આ મન કેવી રીતે અપ્રાપ્યકારી હોઇ શકે?

ઉત્તર—એમ માનવામા પ્રાપ્યકારિતાનો નિષેધ એ કારણે કરીએ છીએ કે તેમા વિષયકૃત અનુગ્રહ અને ઉપઘાત થતા નથી, પણ મન પુદ્ગલમય હોવાથી

अपि च-श्रोत्रेन्द्रियं प्राप्तमेव शब्द गृह्णाति, तर्हि चाण्डालभाषितोऽपि शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण स एव गृह्यते, यः खलु श्रोत्रेन्द्रियसंस्पृष्टो भवति ततश्च श्रोत्रेन्द्रियस्य चाण्डालस्पर्शदोपप्रसङ्गः स्यादिति चेत् ?,

अत्रोच्यते—श्रोत्रेन्द्रियस्य यदप्राप्यकारित्वं मन्यसे, तदेतन्महामोहविलसितम्, यद्यपि प्राप्त एव शब्दः श्रोत्रेन्द्रियेण गृह्यते, तथापि शब्दे शक्तिवैचित्र्यसद्भावाद् दूरासन्नादिभेदप्रतीतिर्भवति, तथाहि-दूरादागतः शब्दः क्षीणशक्तिकतया क्षीणोऽस्पष्टरूपो वा उपलभ्यते। ततश्च लोको वदति-'दूरे शब्दः श्रूयते' इति, दूरादागतः शब्दः श्रूयते, इति तदर्थः।

करती है, प्राप्त हुआ पदार्थ समीप में ही होता है, फिर इस व्यवहार के होने का वहां विरोध क्यों नहीं आवेगा? परन्तु शब्द में दूर आसन्न आदि का भेद व्यवहार लोक में होता हुआ देखा ही जाता है। लोक कहते हैं-यह दूर का शब्द सुनने में आ रहा है, यह नजदीक का शब्द सुनने में आ रहा है।

फिर भी-श्रोत्रेन्द्रिय प्राप्त हुए ही शब्द को ग्रहण करती है ऐसा मानने पर एक यह और आपत्ति आती है कि शब्द जब चाडाल के मुख से निर्गत होकर हमारे कान को प्राप्त होगा तो श्रोत्रेन्द्रिय मे अस्पृश्यता आ जावेगी, क्यों कि उसने चाडाल के अस्पृश्य शब्द को ग्रहण किया है, अत. वह चाण्डाल के स्पर्श करने के दोप से मुक्त कैसे माना जा सकेगा।

उत्तर—श्रोत्रेन्द्रिय मे यह आप्राप्यकारिता की मान्यता महामोह का एक विलास है, क्यों कि यह जो कुछ कहा गया है वह विना विचारे

નજીકમા જ હોય છે, તો પછી આ વ્યવહાર હોવામા ત્યા વિરોધ કેમ નહી આવે? પણ શબ્દમા દૂર રહેલ આદિનો ભેદ વ્યવહાર લોકમા થતો જોવામા આવે છે જ લોકો કહે છે કે-આ દૂરનો શબ્દ સભળાઈ રહ્યો છે, આ નજીકનો શબ્દ સભળાઇ રહ્યો છે

વળી-શ્રોત્રેન્દ્રિય પ્રાપ્ત થયેલ શબ્દને ગ્રહણ કરે છે એવુ માનવામા આ એક બીજી મુશ્કેલી પણ નડે છે કે શબ્દ જો ચાડાળના મુખમાથી નીકળીને અમારા કાને પડશે તો શ્રોત્રેન્દ્રિયમા અસ્પૃશ્યતા આવી જશે, કારણ કે તેણે ચાડાળના અસ્પૃશ્ય શબ્દને ગ્રહણ કર્યા છે, તેથી તે ચાડાળના સ્પર્શ થવાના દોષથી મુક્ત કેવી રીતે માની શકાશે?

ઉત્તર—શ્રોત્રેન્દ્રિયમા આપ્રાપ્યકારિતાની માન્યતા મહામોહનો એક વિલાસ છે, કારણ કે આ જે કઈ કહેવાયુ છે તે વિચાર્યા વિનાજ કહેવાયુ છે પ્રાપ્ય

ननु स्यादेतत्, एवमेतदपि वक्तु शक्यते-'दूरे रूपमुपलभ्यते' इति । दूरादागत रूपमुपलभ्यते, इति तदर्थः। ततश्च चक्षुरपि प्राप्यकारि स्यात्, न च तदिष्यते। ततश्च शब्दे शक्तिवैचित्र्यकल्पन, श्रोत्रेन्द्रियस्य च प्राप्यकारित्वकल्पन न युक्तमिति चेन्न ।

ही कहा गया है । प्राप्यकारी होने पर भी श्रोत्रेन्द्रिय द्वारा गृहीत शब्द में जो दूर और समीप आदिका भेद व्यवहार होता है, वह शब्दशक्ति की विचित्रता से होता है । जब शब्द दूर देश से आता है तो उसकी शक्ति क्षीण हो जाती है, उस समय वह अस्पष्टरूप से या मन्दरूप से सुनने में आता है, इसलिये लोक कहते हैं कि यह शब्द दूर से आया हुआ सुनाई दे रहा है ।

प्रश्न यदि इस पर यह आक्षेप किया जाय कि जिस प्रकार "दूर से आया हुआ शब्द सुनाई दे रहा है" ऐसा बोध होने से श्रोत्रेन्द्रिय में प्राप्यकारिताका आप समर्थन करते हैं तो फिर "दूरेरूपमुपलभ्यते" दूरसे आये हुए रूपको चक्षु इन्द्रिय जानती है, इस प्रकारके बोधसे चक्षु इन्द्रिय को भी प्राप्यकारी मान लेना चाहिये, परन्तु इस तरहसे चक्षु इन्द्रिय प्राप्यकारी तो आपने मानी नहीं है, अतः शब्दमें विचित्रशक्ति की मान्यता, तथा श्रोत्रेन्द्रियमें प्राप्यकारिताकी कल्पना युक्तियुक्त नही कही जा सकती ?

કારી હોવા છતા પણ શ્રોત્રેન્દ્રિય દ્વારા ગ્રહણ થયેલ શબ્દમા દૂર અને સમીપ આદિનો જે ભેદવ્યવહાર થાય છે તે શબ્દશક્તિની વિચિત્રતાને લીધે થાય છે જ્યારે શબ્દ દૂરના સ્થાનેથી આવે છે ત્યારે તેની શકિત ક્ષીણ થઇ જાય છે, તે સમયે તે અસ્પષ્ટ રૂપે મન્દ રીતે સભળાય છે, તેથી લોકો કહે છે કે આ શબ્દ દૂરથી આવતો સભળાય છે

શકા—જો તે બાબતમા એવો આક્ષેપ મૂકવામા આવે કે જે પ્રકારે "દૂરથી આવતો શબ્દ સભળાય છે" એવો બોધ થવાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્યકારિતાનુ આપ સમર્થન કરો છો, તો પછી "दूरे रूपमुपलभ्यते" "દૂરથી આવતા રૂપને ચક્ષુ ઈન્દ્રિય જાણે છે" આ પ્રકારના બોધથી ચક્ષુ ઈન્દ્રિયને પણ પ્રાપ્યકારી માનવી જોઇએ પણ એ રીતે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયને તો આપે પ્રાપ્યકારી માની નથી, તેથી શબ્દમા વિચિત્ર શકિતની માન્યતા, તથા શ્રોત્રેન્દ્રિયમા પ્રાપ્યકારિતાની કલ્પના યુક્તિયુક્ત કહી શકાય નહી ?

तथा यामेव नावमारोहति स्म चाण्डालस्तामेवारोहति श्रोत्रियोऽपि। तथा स एव पवनश्चाण्डालमपि स्पृष्ट्वा श्रोत्रियमपि स्पृशति, न च तत्र लोके स्पर्शदोषव्यवस्था, तथा शब्दपुद्गलसंस्पर्शेऽपि लोके स्पर्शदोषव्यवस्था न भवतीति न कोऽपि दोष इति।

अपि च–यदा चाण्डालः केतकीपुष्पनिचयं पद्मादिपुष्पनिचयं वा शिरसि निधाय शरीरे कस्तूरीचन्दनाद्यनुलेपनं विधाय वीथ्यामागत्य तिष्ठति, तदा तद्गतकेतकी-पुष्पादिगन्धपुद्गलाः श्रोत्रियादिनासिकासु प्रविष्टा भवन्तीति तत्रापि चाण्डाल-स्पर्शदोषप्रसङ्गः स्यात्, तस्मात् नासिकेन्द्रियमप्यप्राप्यकारीति मन्तव्यं, न च तद् भवतोऽप्यागमे क्वचित् प्रतिपादितम्। अतश्चाण्डालस्पर्शदोषप्रसङ्गः स्यादिति कथनं बालिशजल्पितम्।

चाण्डाल स्पर्श करता हुआ चलता है उसी भूमि को पीछे से स्पर्श करता हुआ श्रोत्रिय–ब्राह्मण–भी चलता है। जिस नाव में बैठकर चांडाल नदी पार पहुचता है उसी नाव में श्रोत्रिय ब्राह्मण भी सवार होकर नदी पार करता है। जो वायुमडल चाडाल का स्पर्शकर बहता है वही पवन श्रोत्रियको भी स्पर्श करता है। इन बातों में लोकमें जैसे स्पर्श-दोषकी व्यवस्था नहीं मानी जाती है, इसी प्रकार शब्द पुद्गलके सस्पर्श होने पर भी लोकमें स्पर्शदोषकी व्यवस्था नहीं मानी गई है, अत यह व्यवस्था काल्पनिक होनेसे पारमार्थिक नहीं है।

फिर भी–जिस समय चाण्डाल केतकीके पुष्पों को अथवा कमलादि पुष्पोंको मस्तक पर धारण करके अथवा शरीरमे कस्तूरी आदिका उव-टन करके रस्तेमे आकर खडा होता है उस समय वहा रहे हुए श्रोत्रिय आदि व्यक्तियोंकी नासिका में वे केतकी एव कमलादि पुष्पोंके गध

કેવળ કાલ્પનિક છે જુઓ–જે ભૂમિનો સ્પર્શ કરતો ચાડાળ આગળને આગળ જાય છે એજ ભૂમિને પાછળથી સ્પર્શ કરતો શ્રોત્રિય–બ્રાહ્મણ ચાલે છે જે હોડીમા બેસીને ચાડાલ નદી ઓળગે છે એજ નાવમા બેસીને શ્રોત્રિય બ્રાહ્મણ પણ નદીને ઓળગે છે જે વાયુ ચાડાલનો સ્પર્શ કરતો વાય છે એજ વાયુ શ્રોત્રિયનો પણ સ્પર્શ કરે છે એ બાબતોમા જેમ લોકોમા સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામા આવતી નથી એજ પ્રકારે શબ્દપુદ્ગલનો સસ્પર્શ થવાથી લોકોમા સ્પર્શદોષની વ્યવસ્થા માનવામા આવી નથી, તેથી એ વ્યવસ્થા કાલ્પનિક હોવાથી પારમાર્થિક નથી

વળી–જે સમયે ચાડાલ કેતકીના પુષ્પોને અથવા કમલાદિ પુષ્પોને માથે ઉપાડીને અથવા શરીર પર કસ્તૂરી આદિનો લેપ કરીને રસ્તામા આવીને ઉભો રહે છે, તે સમયે ત્યા રહેલ શ્રોત્રિય આદિ વ્યક્તિઓની નાસિકામા કેતકી અને

केचित्तु श्रोत्रेन्द्रियस्याप्राप्यकारित्वं मन्यन्ते, शब्दस्य चाकाशगुणत्वम्, तदयुक्तम्-आकाशगुणत्वस्वीकारे शब्दस्यामूर्तत्वप्रसङ्गात् । यो हि यस्य गुणः, स तत्समानधर्मा भवति, यथा-ज्ञानमात्मनो गुणः, तत्रात्मा खल्वमूर्त्तस्ततस्तद्गुणो ज्ञानमप्यमूर्त्तमेव । तथा-शब्दोऽपि यद्याकाशगुणस्तर्हि आकाशस्यामूर्तत्वात् शब्दस्यापि तद्गुणत्वेनामूर्ततापत्तिः स्यात् । न चासौ युक्तिः समीचीना, तल्लक्षणायोगात् । मूर्तत्वविरहो हि अमूर्तताया लक्षणम् । न च शब्दाना मूर्तत्वविरहः, स्पर्शवत्त्वात् ।

परमाणु घुसते हैं तो फिर यहा भी चाण्डालके स्पर्श होनेके दोपका प्रसग प्राप्त होगा, इसलिये नासिका इन्द्रियको अप्राप्यकारी मानना चाहिये, परन्तु ऐसी व्यवस्था आपके भी आगममे प्रतिपादित नहीं हुई है, इस लिये यह चाण्डालके स्पर्श होनेका दोप युक्तियुक्त नहीं है ।

कितनेक व्यक्ति श्रोत्रेन्द्रियको अप्राप्यकारी इसलिये मानते है कि उसका विपय जो शब्द है, वह आकाशका गुण है, सो ऐसी मान्यता भी ठीक नहीं है, कारण कि-शब्दको यदि आकाशका गुण माना जावेगा तो उसमे मूर्तता न आकर अमूर्तता ही आवेगी, क्यो कि जो जिसका गुण होता है वह उसके ही समान धर्मवाला होता है, जैसे-आत्माका गुणज्ञान । आत्मा अमूर्त्त है तो उसका गुणज्ञान भी अमूर्त्त ही है । इसी तरह यदि आकाशका गुण शब्द है तो आकाशके अमूर्त होनेकी वजहसे उसका गुण शब्द भी अमूर्त ही होगा, परन्तु शब्दमें अमूर्तता है नहीं, क्यों कि अमूर्तताका लक्षण शब्दमें घटित नही होता है ।

કમલાદિ પુષ્પોના ગધપરમાણુ પ્રવેશે છે તો પછી ત્યા પણ ચાડાલનો સ્પર્શ થવાના દોષનો પ્રસગ પ્રાપ્ત થશે, તે માટે નાસિકા ઈન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી માનવી જોઈએ, પણ એવી વ્યવસ્થાનુ આપના આગમોમા પણ પ્રતિપાદન થયુ નથી તે કારણે ચાડાલનો સ્પર્શ થવાનો એ દોષ યુક્તિયુક્ત નથી

કેટલાક વ્યક્તિઓ શ્રોત્રેન્દ્રિયને અપ્રાપ્યકારી એ કારણે માને છે કે તેનો વિષય જે શબ્દ છે તે આકાશનો ગુણ માનવામા આવે તો તેમા મૂર્તતા ન આવતા અમૂર્તતા જ આવશે, કારણ કે જે જેનો ગુણ હોય તે તેના સમાન ધર્મવાળો હોય છે જેમકે- આત્માનો ગુણ જ્ઞાન આત્મા અમૂર્ત છે, તો તેનો ગુણ 'જ્ઞાન' પણ અમૂર્ત જ છે એજ પ્રમાણે જો આકાશનો ગુણ શબ્દ હોય તો આકાશ અમૂર્ત હોવાને કારણે તેનો ગુણ 'શબ્દ' પણ અમૂર્ત જ હોય, પણ શબ્દમા અમૂર્તતા નથી, કારણ કે અમૂર્તતાનુ લક્ષણ શબ્દમા ઘટાવી શકાતુ

तथाहि-स्पर्शवन्तः शब्दाः, तत्सम्पर्कात् उपघातदर्शनात् लोष्टवत्। न चायमसिद्धो हेतुः, यतः सद्योजातशिशुना कर्णान्तिकाऽऽनीतगाढास्फालितझल्लरीशब्दश्रवणतो बधिरता भवतीति दृश्यते। यत्र स्पर्शो नास्ति, तत्रोपघातोऽपि नास्ति, यथाऽऽकाशः। ततश्च विपक्षे उपघाताऽभावान्नानैकान्तिकोऽपि हेतुः।

अपि च-स्पर्शवन्तः शब्दाः, तैरभिघाते गिरिगह्वरादिषु शब्दोत्थानात्, लोष्टवत्। तीव्रप्रयत्नोच्चारितशब्दाभिघाते गिरिगह्वरादिषु प्रतिशब्दाः श्रूयन्ते प्रतिदिक्। ततश्च स्पर्शवत्त्वात् मूर्ता एव शब्दा इति स्थितम्, "रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्ति"-रिति वचनप्रामाण्यात्। अस्मादाकाशगुणत्वं शब्दानां नोपपन्नमिति।

मूर्तत्वका विरह अमूर्तताका लक्षण है, परन्तु शब्दमें मूर्तत्वका विरह-अभाव नही है, क्यों कि उसका स्पर्श होता है, अर्थात् शब्द स्पर्श गुणवाला है। यह स्पर्श गुणवाला इसलिये है कि उससे श्रोत्रेन्द्रियमें उपघात होता देखा जाता है। तुर्तके जन्मे हुए बालकके कानके पास लाकर जब झल्लरी बडे जोरसे बजानेमें आती है तो उसके शब्दके सपर्कसे उसके कानकी झिल्ली फट जाती है, और वह बहिरा हो जाता है। जिसमें स्पर्शगुण नहीं होता है उसमें उपघातके गुण भी नही होता है, जैसे आकाशमें। इसलिये विपक्ष आकाशमें उपघात करनेका अभाव होनेसे हमारा हेतु विपक्षमें नही रहता है। विपक्षमें वर्तमान हेतु स्व-साध्यका गमक नही होता है। यहा स्पर्शवत्त्वका विपक्ष आकाश है, उसमें यह हेतु नहीं रहता अतः वहा उपघात करना रूप साध्य भी नहीं रहता। यह तो अपने हेतुके साथ ही रहता है।

નથી અમૂર્તતાનો અભાવ અમૂર્તતાનુ લક્ષણ છે, પણ શબ્દમા મૂર્તતાનો અભાવ નથી, કારણ કે તેનો સ્પર્શ થાય છે એટલે કે શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે તે સ્પર્શ-ગુણવાળો તે કારણે છે કે તેનાથી શ્રોત્રેન્દ્રિયમા ઉપઘાત થતો દેખાય છે તરતના જન્મેલા બાળકના કાન પાસે લઈ જઈને જ્યારે ઝાલરને ઘણા જોરથી વગાડવામા આવે છે ત્યારે તેના શબ્દના સ્પર્શથી તેના કાનનો પડદો તૂટી જાય છે અને તે બહેરો થઈ જાય છે જેમા સ્પર્શગુણ ન હોય તેમા ઉપઘાતક ગુણ પણ હોતો નથી જેમકે આકાશમા તેથી વિપક્ષ આકાશમા ઉપઘાત કરવાનો અભાવ હોવાથી આપણો હેતુ વિપક્ષમા રહેતો નથી વિપક્ષમા વર્તમાન હેતુ સ્વસાધ્યનો ગમક થતો નથી અહી સ્પર્શત્વનો વિપક્ષ આકાશ છે, તેમા તે હેતુ રહેતો નથી, તેથી ત્યા ઉપઘાત કરવારૂપ સાધ્ય પણ રહેતુ નથી એ તો પોતાના હેતુની સાથે જ રહે છે

अपि च-आकाशं किमेकम्? अनेकं वा?, यद्येकं, तर्हि दूरतरादपि शब्दः श्रूयेत, आकाशस्यैकत्वेन शब्दस्य च तद्गुणतया दूरासन्नादिभेदाभावम् । यद्यनेकम्, तर्हि मुखदेश एव शब्दो विद्यते इति कथं भिन्नदेशवर्तिभिः श्रोतृभिः श्रूयते, मुखदेशाकाशगुणतया श्रोतृगतश्रोत्रेन्द्रियाकाशसम्बन्धाभावात् ।

फिर भी-शब्द, स्पर्शगुणवाला है, यह बात इस कारण भी सिद्ध होती है कि-जब गिरिगुफामें शब्दका उच्चारण किया जाता है, तो वहां से प्रतिध्वनि होती है । इस तरह स्पर्शवत्तासे शब्दमें मूर्तता सिद्ध होती है, और मूर्तताकी सिद्धिसे आकाशगुणत्वाभाव सिद्ध होता है। रूप रस आदि गुणोंका जहां सद्भाव होता है उसका नाम मूर्त है । मूर्त होने से आकाशगुणता शब्दमें नहीं आती है ।

और भी-आकाश एक है अथवा अनेक है ? यदि 'आकाश एक है' ऐसा माना जाय तो अत्यन्त दूरसे भी शब्द सुननेमें आना चाहिये, क्यों कि सर्वत्र आकाश एक ही है । शब्दमें दूर आसन्न आदि ऐसा व्यवहार तो हो नहीं सकता है। तात्पर्य इसका यह है कि जब आकाश एक है और शब्द उसका गुण है तो आकाशके सर्वत्र एक होनेसे जब के गुणरूप शब्दमें-'यह दूरका शब्द है यह नजदीकका शब्द है' ऐसा व्यवहार ही नहीं हो सकता है । यदि आकाश अनेक है ऐसा माना जावे तो भिन्न देशवर्ती प्रत्ययों द्वारा शब्दका श्रवण कैसे हो सकेगा ? कारण कि शब्द तो वक्ता के मुखरूपी आकाश में ही रहेगा । वह वक्ता

વળી-શબ્દ સ્પર્શગુણવાળો છે, આ વાત એ કારણે પણ સિદ્ધ થાય છે કે-જ્યારે પર્વતની ગુફામા શબ્દ બોલવામા આવે છે, ત્યારે ત્યાથી પડઘો પડે છે આ રીતે સ્પર્શવત્વથી શબ્દમા મૂર્તતા સિદ્ધથાય છે, અને મૂર્તતાની સિદ્ધિથી આકાશગુણત્વાભાવ સિદ્ધથાય છે રૂપ, રસ, આદિ ગુણોનો જ્યા સદ્ભાવ હોય છે તેનુ નામ મૂર્ત છે મૂર્ત હોવાને લીધે શબ્દમા આકાશગુણતા આવતી નથી

વળી-આકાશ એક છે અથવા અનેક છે ? જો આકાશ એક છે એમ માનવામા આવે તો અત્યત દૂરથી પણ શબ્દ સભળાવો જોઈએ, કારણ કે સર્વત્ર આકાશ એક જ છે તો શબ્દમા દૂરથી આવતો આદિ વ્યવહાર હોઈ શકે નહી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જો આકાશ એક છે અને શબ્દ તેનો ગુણ છે તો સર્વત્ર એક આકાશ હોવાથી તેના ગુણરૂપ શબ્દમા-"આ દૂરનો શબ્દ છે, આ નજીકનો શબ્દ છે" એવો વ્યવહાર જ થઈ શકે નહી જો આકાશ અનેક છે એમ માનવામા આવે તો ભિન્ન સ્થાનમા રહેલ પ્રાણીઓ દ્વારા શબ્દનુ શ્રવણ કેવી રીતે થઈ શકે ? કારણ કે શબ્દ તો વક્તાના મુખરૂપી આકાશમા જ રહેશે તે

अथ च श्रोत्रेन्द्रियविवरवर्त्याकाशसम्बन्धेन शब्दस्य श्रवण भवतीति स्वीकारे शब्दस्याकाशगुणत्वाभ्युपगमो न युज्यते ।

नन्वाकाशगुणत्वमन्तरेण शब्दस्यावस्थानमेव नोपपद्यते, स्थिति विना पदार्थस्य सद्भाव एव न स्यात् तस्माद्दस्य पदार्थेन स्थितिमता भवितव्यम्, तत्र रूपरस-स्पर्शगन्धाना पृथिव्यादिमहाभूतचतुष्टयमाश्रयः, शब्दस्य तु आकाशमिति चेत्,

---

के मुखरूपी आकाश का जब गुण है तो फिर वह भिन्नदेशवर्ती श्रोता के श्रोत्रेन्द्रियरूप आकाश के साथ सबध कैसे कर सकता है कि जिससे वह सुनाई पड सके।

यदि कहा जावे कि 'शब्द का सबध श्रोत्रेन्द्रिय के विवर में रहे हुए आकाश के साथ होता है इसलिये वह सुनने में आता है, तो फिर इस मान्यता में 'शब्द आकाश का गुण है' यह बात सिद्ध नहीं होती है।

यदि इस पर यह कहा जाय कि 'शब्द को आकाश का गुण न माना जावे तो उसकी स्थिति ही नहीं बनती है, स्थिति के विना पदार्थ का सद्भाव माना नहीं जाता है, अतः जब शब्द स्थितिवाला पदार्थ माना जाता है तो ऐसी हालत मे कहीं न कहीं इसकी स्थिति भी माननी चाहिये। पृथिव्यादिक भूतों मे तो इसकी स्थिति होती नहीं है, कारण कि वे तो रूप रसादिकों के ही आधारभूत हे। अब रहा आकाश सो यह आकाश ही शब्द का आश्रय सिद्ध होता है।

વક્તાના મુખરૂપી આકાશનો જે ગુણ છે, તો પછી તે ભિન્ન સ્થાનમા રહેલ શ્રોતાના શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ આકાશની સાથે સબધ કેવી રીતે કરી શકે છે, કે જેથી તે સભળાઈ શકે

જો એમ કહેવામા આવે કે "શબ્દનો સબધ કાનના પોલાણમા રહેલ આકાશ સાથે થાય છે તેથી તે સાભળવામા આવે છે," તો પછી એ માન્યતાથી "શબ્દ આકાશનો ગુણ છે" એ વાત સિદ્ધ થતી નથી

જો તે વિષે એમ કહેવામા આવે કે "શબ્દને આકાશનો ગુણ માનવામા ન આવે તો તેથી સ્થિતિ જ સભવતી નથી સ્થિતિ વિના પદાર્થનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) મનાતો નથી, તેથી જ્યારે શબ્દ સ્થિતિવાળો પદાર્થ મનાય છે ત્યારે એવી હાલતમા તેની કોઇને કોઇ સ્થિતિ પણ માનવી જોઈએ પૃથિવ્યાદિક પદાર્થોમા તો તેની સ્થિતિ હોતી નથી, કારણ કે એ તો રૂપરસાદિકોના જ આધાર ભૂત છે હવે રહ્યું આકાશ, તો એ આકાશ જ શબ્દનો આશ્રય સિદ્ધ થાય છે.

तदयुक्तम्, एव सति पृथिव्यादीनामप्याकाशगुणत्वप्रसङ्गात्, तेषामप्याकाशाश्रितत्वात्, न खल्वाकाशमन्तरेण पृथिव्यादीनामप्यन्यः कश्चिदाश्रय ।

न च पृथिव्यादीनामगुणत्वादाकाशगुणत्वमनुपपन्नमिति वाच्यम्, आकाशाश्रितत्वे सति पृथिव्यादीना भवन्मते बलादपि तद्गुणत्वप्रसङ्गात् ।

नन्वाश्रयणमात्र न तद्गुणत्वप्राप्तिकारण, किं तु समवायः, स चास्ति शब्दस्याकाशे, न तु पृथिव्यादीनामिति चेत्,

ऐसा कहना भी ठीक नही है, कारण कि इस तरह की मान्यता से पृथिव्यादिक भूतचतुष्टय मे भी आकाशाश्रित होने से गुणत्वापत्ति आती है। आकाश के सिवाय और कोई तो इन भूतों का आश्रय है नहीं। यदि कहा जाय कि 'पृथिव्यादिकभूत गुणरूप नही है कि जिसकी वजह से उनमे आकाशगुणता आसके सो ऐसा कथन भी ठीक नहीं है, कारण कि-जब आप ऐसा कहते हैं कि 'शब्द आकाश के आश्रित रहता है अतः वह उसका गुण है' तो फिर इस कथन के अनुसार पृथिव्यादिकभूतों मे तदाश्रयता होने से गुणत्वापत्ति का वारण कौन कैसे कर सकता है?। इस मान्यता मे तो गुणत्वापत्ति उनमे बलात् आ जाती है।

यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि-'सामान्यरूप से आश्रित होने में गुणत्वापत्ति नही आती है किन्तु समवायसबध से आश्रित रहने में गुणरूपता आती है, पृथिव्यादिकभूत आकाश मे समवायसबध से आश्रित

એમ કહેવુ તે પણ બરાબર નથી, કારણ કે એ પ્રકારની માન્યતાથી પૃથિવ્યાદિક ચાર પદાર્થોમા પણ આકાશાશ્રિત હોવાથી ગુણત્વાપત્તિ આવે છે આકાશ સિવાય બીજુ કોઈ એ ભૂતોનો (પદાર્થોનો) આશ્રય નથી જો એમ કહેવામા આવે કે "પૃથિવ્યાદિકભૂત ગુણરૂપ નથી કે જેને કારણે તેમનામા આકાશગુણતા આવી શકે" તો એવુ કથન પણ બરાબર નથી, કારણ કે જ્યારે આપ એમ કહો છો કે "શબ્દ આકાશને આશ્રિત રહે છે, તેથી તે ગુણ છે" તો પછી આ કથન પ્રમાણે પૃથિવ્યાદિક ભૂતોમા તે આશ્રયતા હોવાથી ગુણત્વાપત્તિનુ નિવારણ કોણ કેવી રીતે કરી શકે છે? આ માન્યતાથી તો તેમનામા ગુણત્વાપત્તિ બળાત્કારે આવી જાય છે

વળી જો એમ કહેવામા આવે કે "સામાન્યરૂપે આશ્રિત થવામા ગુણત્વાપત્તિ આવતી નથી પણ સમવાયસબધથી આશ્રિત રહેવામા ગુણરૂપતા આવે છે પૃથિવ્યાદિક ભૂત આકાશમા સમવાય સબધથી આશ્રિત રહેતા નથી, તેઓ તો

अत्रोच्यते—कोऽय भवदुक्तः समवायः ?, यद्येकत्रलोलीभावेनावस्थान, यथा घटादेस्तद्गतरूपादेश्च यः सम्बन्धः स समवाय इत्युच्यते, तर्हि शब्दस्याकाशगुणत्वं न संभवति, आकाशेन सहैकत्र लोलीभावेन तस्यानवस्थानात्, न हि घटादौ रूपादिवत् सदा नभसि शब्दसद्भावोऽस्ति।

अथाकाशे उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्व शब्दस्यास्तीत्युच्यते, तर्हि उल्कादेर-प्याकाश उपलभ्यमानत्वात् तद्गुणत्वप्रसङ्गः स्यात्।

यदि तु उल्कादेः परमार्थतः स्थान पृथिव्यादिकम्, आकाशे तदुपलब्धिस्तु पवनेन सचार्यमाणत्वादित्युच्यते, तर्हि तथैव शब्दस्यापि परमार्थतः स्थानमाकाश नास्ति, किं तु श्रोत्रादिकमिति ब्रूमः। यत्तु आकाशे तदवस्थानमुपलभ्यते, तत् पवनेन सचार्यमाणत्वादिति बोध्यम्, तथाहि यत्र यत्र पवनः सचरति, तत्र तत्र शब्दोऽपि गच्छति, पवनप्रतिकूलगमन शब्दस्य नास्ति। उक्तञ्च—

नहीं रहते हैं, वे तो वहा सयोगसबध से आश्रित रहते है' ऐसा कहना इस प्रश्न को स्थान देने के लिये बाध्य करता है कि यह समवाय क्या वस्तु है ? क्या एकत्र लोलीभाव से रहना यही समवाय है जैसा घटा-दिक और उसके रूपादिकों मे है ?। सो इस कथन से तो शब्द में आकाशगुणता नही आती है, कारण कि–शब्द और आकाश मे इस प्रकार का लोलीभावरूप समवायसबध नही है। जिस प्रकार घटादिक मे सदा रूपादिक का एकत्र लोलीभाव रहा करता है उस प्रकार से आकाश में शब्द का सदा लोलीभाव नही रहता है।

यदि कहा जावे कि 'आकाश में शब्द की उपलब्धि होती है अतः वह उसका गुण है' सो ऐसी बात तो उल्कादिक मे भी होती हैं अतः उनमें भी आकाशगुणता माननी पडेगी।

त्या सयोग सबधे આશ્રિત રહે છે" એમ કહેવુ તે આ પ્રશ્નને સ્થાન દેવા માટે ફરજ પાડે છે કે એ સમવાય શી વસ્તુ છે ? શુ એકત્ર લોલીભાવથી રહેવુ એજ સમવાય છે, જેવો ઘટાદિક અને તેના રૂપાદિકોમા છે ? તો આ કથનથી તો શબ્દમા આકાશગુણુતા આવતી નથી, કારણુ કે શબ્દ અને આકાશમા આ પ્રકારનો લોલીભાવરૂપ સમવાય સબધ નથી જે પ્રકારે ઘટાદિકમા હમેશા રૂપાદિકનો એક માત્ર લોલીભાવ રહ્યા કરે છે, તે પ્રકારે આકાશમા શબ્દનો હમેશા લોલીભાવ રહી શકતો નથી

જો એમ કહેવામા આવે કે "આકાશમા શબ્દની પ્રાપ્તિ થાય છે તેથી તે તેનો ગુણુ છે" તો એવી વાત તો ઉલ્કાદિકમા પણુ થાય છે તેથી તેમનામા પણુ આકાશ ગુણુતા માનવી પડે

यथा च पूर्यते तूल,-माकाशे मातरिश्वना ।
तथा शब्दोऽपि किं वायोः प्रतीप कोऽपि शब्दवित् ॥ १ ॥

तस्मान्नाकाशगुणः शब्दः, किंतु पुद्गलमय इति स्थितम् । व्यञ्जनावग्रहस्य दृष्टान्तो मल्लकः इति टीकान्ते द्रष्टव्यः ॥ सू० २८ ॥

॥ इति व्यञ्जनावग्रहप्रकरणम् ॥

यदि इस पर ऐसा कहा जावे कि 'उल्कादिकों का परमार्थतः स्थान तो पृथिवी आदिक ही है परन्तु वे जो आकाश मे उपलब्ध होते हैं उसका कारण पवन द्वारा उनका वहां संचरण करवाना है' तो फिर इसी तरह से यह भी मान लेना चाहिये कि परमार्थतः शब्द का स्थान आकाश नहीं है किन्तु श्रोत्रादिक ही हैं, परन्तु आकाश मे जो उसका अवस्थान मालूम पडता है वह पवन के द्वारा उसका वहा संचरण होना है । जहा जहा पवन का संचार होता है वहां वहा शब्द भी जाता है, शब्द का पवन के प्रतिकूल गमन नही होता है । कहा भी है—

"यथा च पूर्यते तूल,-माकाशे मातरिश्वना ।
तथा शब्दोऽपि किं वायो', प्रतीपकोऽपि शब्दवित्" ॥ १ ॥

अर्थ—जैसे पवन रूई को उडाकर आकाशमें भरदेता है, उसीतरह शब्द को भी आकाश मे भरदेता है । क्या पवन की प्रतिकूलता में कोई भी मनुष्य किसीके शब्द को समझ पाता है? अर्थात कोई भी नहीं समझ पाता है ।

જો તે વિષે એમ કહેવામા આવે કે "ઉલ્કાદિકોનુ પરમાર્થત સ્થાન તો પૃથ્વી આદિ જ છે, પણ આકાશમા તેઓ જે પ્રાપ્ત થાય છે તેનુ કારણ પવન દ્વારા તેમનુ ત્યા સંચરણ કરાવવાની ક્રિયા જ છે" તો પછી એ જ રીતે એ પણ માની લેવુ જોઈએ કે પરમાર્થત શબ્દનુ સ્થાન આકાશ નથી પણ શ્રોત્રાદિક જ છે પણ આકાશમા જે તેનુ અવસ્થાન માલમ પડે છે તે પવનના દ્વારા તેનુ ત્યા સંચરણ થવાની ક્રિયા છે, જ્યા જ્યા પવનનો સંચાર થાય છે ત્યા ત્યા શબ્દ પણ જાય છે શબ્દનુ ગમન પવનથી પ્રતિકૂળ હોતુ નથી કહ્યુ પણ છે—

"यथा च पूर्यते तूल, माकाशे मातरिश्वना
तथा शब्दोऽपि किंवायो, प्रतीप कोऽपि शब्दवित्" ॥१॥

અર્થ—જેમ પવન રૂપે ઉડાડીને આકાશમા ભરીદે છે, તેવી જ રીતે શબ્દને પણ આકાશમા ભરી દે છે શું? પવનની પ્રતિકૂલતામા કોઈ પણ માણસ કોઈના શબ્દને સમજી શકે છે? અર્થાત્ કોઈપણ સમજી શકતા નથી

अथार्थावग्रहः प्रोच्यते—

मूलम्—से किं तं अत्थुग्गहे ?। अत्थुग्गहे छव्विहे पण्णत्ते; तं जहा-सोइंदिय-अत्थुग्गहे १, चक्खिदिय अत्थुग्गहे २, घाणिंदिय अत्थुग्गहे ३, जिब्भिंदिय अत्थुग्गहे ४, फासिंदिय-अत्थुग्गहे ५, नोइंदिय-अत्थुग्गहे ॥ सू० २९ ॥

छाया—अथ कः सोऽर्थावग्रहः ?। अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः। तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः १, चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहः २, घ्राणेन्द्रियार्थावग्रहः ३, जिह्वेन्द्रियार्थावग्रहः ४, स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रहः ५, नोइन्द्रियार्थावग्रहः ६ ॥सू०२९॥

टीका—'से किं तं अत्थुग्गहे०' इत्यादि। कतिविधोऽसावर्थावग्रह इति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह—'अत्थुग्गहे छव्विहे पण्णत्ते०' इत्यादि। अर्थस्यावग्रहणम्—अर्थावग्रहः। सकलरूपादिविशेषनिरपेक्षाऽनिर्देश्यसामान्यमात्रार्थग्रहणरूपः। प्रथमपरिच्छेदनमर्थावग्रह इति निर्विकल्पकं ज्ञानं दर्शनरूपमित्युच्यते। अयं च नैश्चयिकः एकसामायिकः, यस्तु व्यावहारिकः 'शब्दोऽयम्' इत्याद्युल्लेखवान् स आन्तर्मौहूर्तिक इति। अर्थावग्रहश्च—मनःसहितेन्द्रियपञ्चकजन्यत्वात् षोढा

इसलिये शब्द आकाश का गुण नहीं है, किन्तु वह पुद्गल की एक पर्याय है, यह सिद्ध हो जाता है।

व्यञ्जनावग्रह का दृष्टान्त मल्लक—मृत्तिका का नवीन सकोरा—बतलाया गया है वह टीका के अन्त मे दिया गया है अतः वहां से समझ लेना चाहिये ॥ सू० २८ ॥

॥ इस प्रकार यह व्यञ्जनावग्रह हुआ ॥

अब सूत्रकार अर्थावग्रहको कहते हैं—'से किं तं अत्थुग्गहे०' इत्यादि। प्रश्न—हे भदंत ! पूर्वनिर्दिष्ट अर्थावग्रहका क्या स्वरूप है ?

તેથી શબ્દ આકાશનો ગુણ નથી, પણ તે પુદ્ગલની એક પર્યાય છે એ સિદ્ધ થઈ જાય છે

વ્યજનાવગ્રહનું દૃષ્ટાંત મલ્લક—માટીનું નવીન શકોરૂ—બતાવવામા આવેલ છે તે ટીકાને અંતે આપેલ છે તેથી ત્યાથી સમજી લેવુ ॥સૂ. ૨૮॥

॥ આ પ્રકારે આ વ્યજનાવગ્રહનુ વર્ણન થયુ ॥

હવે સૂત્રકાર અર્થાવગ્રહનુ વર્ણન કરે છે—" से किं त अत्थुग्गहे० " ઈત્યાદિ

પ્રશ્ન—હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ અર્થાવગ્રહનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

भवतीत्याह–'अत्थुग्गहे' इति । अर्थावग्रहः षड्विधः प्रज्ञप्तः । श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहः श्रोत्रेन्द्रियेण, एवं चक्षुरिन्द्रियार्थावग्रहादिषु विज्ञेयम् । इदमत्र बोध्यम्–चक्षुर्मनसोस्तु व्यञ्जनावग्रहो न भवति, ततस्तयोरर्थावग्रह एव भवति । तत्र षष्ठभेदमाह–'नो इंदिय-अत्थुग्गहे' इति । नो इन्द्रियार्थावग्रहः–नो इन्द्रियेण=भावमनसाऽर्थावग्रहो द्रव्येन्द्रिय-व्यापारनिरपेक्षो घटाद्यर्थस्वरूपपरिभावनाऽभिमुखः प्रथममेकसामयिको रूपाद्यर्थाकारादिविशेषचिन्तारहितोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रचिन्तात्मको बोधः – नो इन्द्रियार्थावग्रहः–नो इन्द्रियं हि मनः, तच्च द्विधा–द्रव्यरूपं भावरूपं च । तत्र मनःपर्याप्तिनामकर्मोदयाद् यन्मनःप्रायोग्यवर्गणादलिकानादाय मनस्त्वेन परिणमति तद् द्रव्यरूपं मनः । तथा द्रव्यमनोऽवष्टम्भेन जीवस्य यो मननपरिणामः स भावमनः । तत्रेह भावमनो गृह्यते । तद्ग्रहणे हि द्रव्यमनसोऽपि ग्रहणं भवत्येव, द्रव्यमनो विना भावमनसोऽसंभवात्, भावमनो विनाऽपि च द्रव्यमनो भवति ॥ सू० २९ ॥

उत्तर—अर्थावग्रह छह प्रकारका बतलाया गया है, वे इस प्रकार हैं–१ श्रोत्रेन्द्रिय अर्थावग्रह, २ चक्षुरिन्द्रिय अर्थावग्रह, ३ जिह्वेन्द्रिय अर्थावग्रह, ४ घ्राणेन्द्रिय अर्थावग्रह, ५ स्पर्शेन्द्रियार्थावग्रह और ६ नो इन्द्रिय अर्थावग्रह । अर्थ का अवग्रह होना इसका नाम अर्थावग्रह है । सकल रूपादिक विशेष से निरपेक्ष होने की वजह से अनिर्देश्य सामान्य मात्र अर्थ का जानना, जैसे 'यह कुछ है' इसका नाम अर्थावग्रह है । नैश्चयिक और व्यावहारिक रूप से अर्थावग्रह दो प्रकार का होता है । नैश्चयिक अर्थावग्रह का काल एक समयमात्र है । यह निर्विकल्पकज्ञान रूप होता है । निर्विकल्पकज्ञान, दर्शनरूप होता है । तथा जो व्यावहारिक अर्थावग्रह होता है, अर्थात्–'यह शब्द है' इत्यादि प्रकार के

ઉત્તર—અર્થાવગ્રહ છ પ્રકારના બતાવ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે–(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૨) ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૩) જિહ્વેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયાઅર્થાવગ્રહ (૬) નો ઇન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ અર્થનો અવગ્રહ થવો તેનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે સકળ રૂપાદિક વિશેષથી નિરપેક્ષ હોવાને કારણે અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્ર અર્થનુ જાણવું, જેમકે "આ કંઈક છે" તેનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિક રૂપે અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો કાળ એક સમયમાત્ર છે એ નિર્વિકલ્પક જ્ઞાનરૂપ હોય છે નિર્વિકલ્પકજ્ઞાન દર્શનરૂપ હોય છે તથા જે વ્યવહારિક અર્થાવગ્રહ થાય છે એટલે કે "આ શબ્દ છે" ઇત્યાદિ પ્રકારના ઉલ્લેખવાળો હોય છે, તેનો

उल्लेख वाला होता है उसका काल अन्तर्मुहूर्त का है। यह अर्थावग्रह मन और पाच इन्द्रियों से उत्पन्न होने के कारण छह प्रकार का बतलाया गया है। यह बात पहिले व्यजनावग्रह के प्रकरण में कही जा चुकी है कि चक्षु और मन अप्राप्यकारी होने के कारण इनसे व्यजनावग्रह नहीं होता है. अर्थात् इनसे अर्थावग्रह ही होता है। सूत्र मे "नो इन्द्रिय" शब्द से भावमन गृहीत हुआ है। मन दो प्रकार का बतलाया गया है। एक द्रव्य मन और दूसरा भावमन। भावमन के द्वारा जो अर्थ का ग्रहण होता है-जिसमें कि द्रव्येन्द्रिय के व्यापार की अपेक्षा नहीं होती है, तथा घटादिकरूप पदार्थ के स्वरूप की विचारणा के जो सन्मुख होता है, विशेष का जिसमें कोई विचार नहीं होता है किन्तु अनिर्देश्य सामान्य-मात्र का ही जिसमें बोध रहा करता है-उसका नाम नो इन्द्रियार्थावग्रह है। मनःपर्याप्ति नाम कर्म के उदय से युक्त जीव मन. प्रायोग्य वर्गणादलिकों को ग्रहण करके जो उन्हें मनरूप से परिणमाता है इसका नाम द्रव्यमन है। तथा द्रव्यमन की सहायता से जीव का जो मननरूप परिणाम होता है वह भावमन है। तात्पर्य इसका इस प्रकार है-मनोवर्गणाओं का मनरूप से परिणमन होना इसका नाम द्रव्यमन, तथा इस द्रव्यमन की सहायता से जीव के जो उन २ पदार्थों का विचार

કાળ અન્તર્મુહુર્તનો છે આ અર્થાવગ્રહ મન અને પાચ ઇન્દ્રિયોથી ઉત્પન્ન થવાને કારણે ૬ પ્રકારનો બતાવ્યો છે એ વાત પહેલા વ્યજનાવગ્રહના પ્રકરણમા કહેવાઇ ગઇ છે કે ચક્ષુ અને મન અપ્રાપ્યકારી હોવાથી તેમના વડે વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી, એટલે કે તેમનાથી અર્થાવગ્રહ જ થાય છે સૂત્રમા "नो इन्द्रिय" શબ્દથી ભાવ મન ગ્રહણ કરેલ છે મન બે પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે (૧) દ્રવ્ય મન, (૨) ભાવ મન

"ભાવમનનાદ્વારા જે અર્થનુ ગ્રહણ થાય છે, "જેમા દ્રવ્યેન્દ્રિયના વ્યાપારની અપેક્ષા રહેતી નથી, તથા ઘટાદિકરૂપ પદાર્થના સ્વરૂપની વિચારણાની જે સમીપ હોય છે, વિશેષનો જેમા કોઈ વિચાર થતો નથી, પણ અનિર્દેશ્ય સામાન્યમાત્રનો જ જેમા બોધ રહ્યા કરે છે" તેનુ નામ નો ઇન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ છે મન પર્યાપ્તિ નામકર્મના ઉદયથી યુકત જીવ મન પ્રાયોગ્ય વર્ગણાદલિકોને ગ્રહણ કરીને તેમને જે મનરૂપે પરિણમાવે છે, તેનુ નામ દ્રવ્યમન છે તથા દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવનુ જે મનનરૂપ પરિણામ આવે છે, તે ભાવમન છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે-મનોવર્ગણાઓનુ મનરૂપે પરિણમન થવુ તે દ્રવ્યમન, તથા તે દ્રવ્યમનની સહાયતાથી જીવને તે તે પદાર્થોનો

मूलम्—तस्स णं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा-ओगेण्हणया, उवधारणया, सवणया, अवलंबणया, मेहा । से तं उग्गहे ॥ सू० ३० ॥

छाया—तस्य खलु इमानि एकार्थिकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि, पञ्चनामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—अवग्रहणता, उपधारणता, श्रवणता, अवलम्बनता, मेधा । स एषोऽवग्रहः ॥सू० ३०॥

टीका—'तस्स णं०' इत्यादि । तस्य=अवग्रहस्य खलु इमानि=अनन्तरवक्ष्यमाणानि, नानाघोषाणि = नाना – अनेकविधाः घोषा = उदात्तादयो यत्र तानि । तथा नानाव्यञ्जनानि – नाना = अनेकविधानि, व्यञ्जनानि= व्यञ्जनवर्णाः ककारादयो यत्र तानि, पञ्च=पञ्चसंख्यकानि, नामधेयानि=नामानि एकार्थकानि=अवग्रहसामान्यापेक्षया अभिन्नार्थकानि । अवग्रहविशेषापेक्षया तु

हुआ करता है वह भावमन है। यहां भावमन का ग्रहण हुआ है। इसीसे द्रव्य मन का भी ग्रहण हो जाता है, कारण कि-द्रव्यमन के विना भावमन नहीं होता। भावमन के विना द्रव्यमन तो हो जाता है। इसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रह, चक्षु इन्द्रिय से जो अर्थ का अवग्रह होता है वह चक्षुइन्द्रिय अर्थावग्रह है, इत्यादि रूप से शेष इन्द्रियों में भी जान लेना चाहिये ॥ सू० २९ ॥

'तस्स णं०' इत्यादि ।

अवग्रह के नाना उदात्त आदि घोष तथा अनेक विध व्यजन-ककार आदि व्यजन-वर्ण वाले एकार्थक पांच नाम हैं। अर्थात् ये पांच

થયા કરે છે તે ભાવમન છે અહીં ભાવમન ગ્રહણ કરેલ છે તેથી દ્રવ્યમનનુ પણ ગ્રહણ થઈ જાય છે, કારણ કે દ્રવ્યમન વિના ભાવમન હોતું નથી ભાવમન વિના દ્રવ્યમન હોઈ શકે છે એજ પ્રમાણે શ્રોત્રેન્દ્રિયથી જે અર્થનો અવગ્રહ થાય છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયાર્થાવગ્રહ, ચક્ષુઇન્દ્રિયથી જે અર્થનો અવગ્રહ થાય છે તે ચક્ષુરિન્દ્રિય અર્થાવગ્રહ છે, ઇત્યાદિ રીતે બાકીની ઇન્દ્રિયોમા પણ સમજી લેવુ ॥ સૂ ૨૯ ॥

"तस्स णं०" ઇત્યાદિ—

અવગ્રહના અનેક ઉદાત્ત આદિ ઘોષ તથા અનેકવિધ વ્યજન-કકાર આદિ વ્યજન-વર્ણવાળા એકાર્થક પાચ નામ છે એટલે કે એ પાચ નામ અવ

कथंचिद् भिन्नार्थकानि । तथाहि-इह अवग्रहस्त्रिधा-व्यञ्जनावग्रहः, सामान्यार्थावग्रहः, विशेषसामान्यार्थावग्रहश्चेति । तत्र विशेषसामान्यार्थावग्रह औपचारिकः, स चानन्तरमेवाग्रे प्रदर्शयिष्यते । अवग्रहस्य पञ्चनामानि प्रदर्शयितुमाह—'त जहा' इत्यादि । तद्यथा-तानि यथा-'अवग्गहणता' इति । अवगृह्यतेऽनेनेत्यवग्रहणम्-व्यञ्जनावग्रह-प्रथमसमयप्रविष्ट-शब्दादि-पुद्गलाऽऽदानपरिणाम, इत्यर्थः । अवग्रहणमेव-अवग्रहणता । स्वार्थे तल् प्रत्यय आर्षत्वात् । एवमग्रेऽपि तल् प्रत्ययो बोध्यः ॥१॥

नाम अवग्रह सामान्य की अपेक्षा से समान अर्थ वाले हैं । तथा अवग्रह विशेष की अपेक्षा ये पाचों ही नाम कथचित् भिन्नार्थक भी हैं । अवग्रह तीन प्रकार का है-व्यञ्जनावग्रह, सामान्यार्थावग्रह तथा विशेष सामान्यार्थावग्रह । इनमें तीसरा भेद जो विशेष सामान्यार्थावग्रह है वह औपचारिक है । यह बात अभी आगे प्रदर्शित की जावेगी । अवग्रह के पांच नाम ये हैं-अवग्रहता १, उपधारणता २, श्रवणता ३, अवलम्बनता ४, मेधा ५ । व्यञ्जनावग्रह कि जिसकी स्थिति अन्तर्मुहूर्त्त की है उसके प्रथम समय मे प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलों के ग्रहण करने रूप परिणाम का नाम अवग्रहणता है १ । व्यञ्जनावग्रह के द्वितीय आदि समय से लेकर व्यञ्जनावग्रह की समाप्ति पर्यन्त प्रतिसमय अपूर्व २ प्रविष्ट शब्दादिक पुद्गलो के ग्रहण पूर्वक प्राक्तन प्रतिसमयगृहीत शब्दादिक पुद्गलो का जो धारणापरिणाम है वह उपधारणा है २ । तात्पर्य इसका यह है कि व्यजनावग्रह का अन्त अर्थावग्रह के होने का प्रथम समय पर्यन्त

અહ સામાન્યના અપેક્ષાએ સમાન અર્થવાળા છે તથા અવગ્રહવિશેષના અપેક્ષાએ પાચે નામ કઈક ભિન્નાર્થક પણ છે અવગ્રહ ત્રણ પ્રકારના છે-વ્યજનાવગ્રહ, સામાન્યાર્થાવગ્રહ, તથા વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ આમા ત્રીજો ભેદ-વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ ઓપચારિક છે આ વાત હવે આગળ બતાવવામા આવશે અવગ્રહના આ પાચ નામ છે-(૧) અવગ્રહણુતા, (૨) ઉપધારણુતા (૩) શ્રવણુતા (૪) અવલબનતા અને (૫) મેધા

(૧) જે વ્યજનાવગ્રહની સ્થિતિ અન્તર્મુહુર્તની છે, તેના પ્રથમસમયમા પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોને ગ્રહણુ કરવારૂપ પરિણામનુ નામ અવગ્રહણુતા છે

(૨) વ્યજનાવગ્રહના દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને વ્યજનાવગ્રહની સમાપ્તિ સુધી, પ્રતિ સમય અપૂર્વ અપૂર્વ પ્રવિષ્ટ શબ્દાદિક પુદ્ગલોના ગ્રહણુ પૂર્વક પ્રાક્તન પ્રતિસમયગૃહીત શબ્દાદિક પુદ્ગલોનુ જે ધારણુા પરિણામ છે, તે ઉપધારણુા છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે વ્યજનાવગ્રહનો અત અર્થાવગ્રહ

'उपधारणता' इति। धार्यतेऽनेनेति धारणम्। उप=सामीप्येन धारणम् उपधारणम्, व्यञ्जनावग्रह-द्वितीयादि-समयेष्ववसानपर्यन्तं प्रतिसमयमपूर्वापूर्व-प्रविष्टशब्दादिपुद्गलग्रहणपुरस्सरप्राक्तनप्रतिसमयगृहीतशब्दादिपुद्गलधारणपरिणाम इत्यर्थः। तदेवोपधारणता। अवग्रहणतोपधारणता चेति द्वयं व्यञ्जनावग्रहरूपम् ॥२॥

'श्रवणता' इति। श्रूयतेऽनेनेति श्रवणम्, एकसामायिकसामान्यार्थावग्रह-रूपो बोधपरिणाम इत्यर्थः। तदेव श्रवणता ॥ ३ ॥

'अवलम्बनता' इति। अवलम्ब्यत इत्यवलम्बनम्। विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्यर्थः। तदेव अवलम्बनता ॥ ४ ॥

माना गया है। यह पहिले बतलाया जा चुका है कि-अर्थावग्रह का पूर्ववर्तीज्ञानव्यापार व्यंजन से उत्पन्न होता है और उस व्यंजन की पुष्टि के साथ पुष्ट होता चला जाता है, अतः व्यंजनावग्रह का प्रथम क्षणवर्ती जितना भी ज्ञानव्यापार है वह अवग्रहणता १ और द्वितीय आदि समय से लेकर अन्त समय तक जो अपूर्व २ ज्ञानव्यापार है वह सब उपधारणता है २। यह उपधारणता यह करती है कि व्यंजनावग्रह के इन द्वितीयादि समयों से लेकर जो अन्तसमय तक अपूर्व २ ज्ञान-व्यापार पुष्ट होता जाता है उस सब को अपने मे जमा करती जाती है। तथा द्वितीयादि समय के ज्ञानव्यापार को आगे २ के समयों मे हुए ज्ञानव्यापार के साथ जोडती रहती है। इस तरह उन समयों के ज्ञान-व्यापार की अन्ततक एक धारा चित्त मे जमती चली जाती है। इसी का नाम उपधारणता है २। इस उपधारणता के अनन्तर समय में ही

પ્રથમ સમય સુધી માનવામા આવેલ છે એ પહેલા બતાવવામા આવી ગયુ છે કે-અર્થાવગ્રહનો પૂર્વવર્તી જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનથી ઉત્પન્ન થાય છે અને તે વ્યંજનની પુષ્ટિની સાથે જ પુષ્ટ થતો જાય છે, તેથી વ્યંજનાવગ્રહનો પ્રથમ ક્ષણ-વર્તી જેટલો જ્ઞાનવ્યાપાર છે તે અવગ્રહણતા અને દ્વિતીય આદિ સમયથી લઈને અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાનવ્યાપાર છે તે બધી ઉપધારણતા છે આ ઉપધારણતા એ કામ કરે છે કે વ્યંજનાવગ્રહના એ દ્વિતીયાદિ સમયોથી લઈને અન્ત સમય સુધી જે અપૂર્વ અપૂર્વ જ્ઞાન વ્યાપાર પુષ્ટ થતો જાય છે તે બધાને પોતાની અંદર જમા કરતી જાય છે તથા દ્વિતીયાદિ સમયના જ્ઞાન વ્યાપારને આગળ આગળના સમયોમા થયેલ જ્ઞાનવ્યાપારની સાથે જોડતી રહે છે આ રીતે તે સમયોના જ્ઞાનવ્યાપારની અંત સુધી એક ધારા ચિત્તમા જામતી જાય છે એનુ જ નામ ઉપધારણતા છે ૨ આ ઉપધારણતા બાદના સમયે જ

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते–इह 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि–शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः उक्तं तु यत् 'किमिदं'–मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहणता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूपज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शंका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'–यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप उस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'–इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કંઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલબન કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—"શબ્દોऽયમ્" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનુ અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનુ ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "શબ્દોऽયમ્" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનુ અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति–'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः '? इति, तदा 'शब्द' इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते । स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थालम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि 'शब्दः' इति ज्ञानमवलम्ब्य 'किमयं शब्दः शाङ्खः?, किं वा शार्ङ्गः' इतीहारूपं ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमित्युक्तम् ।

'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः?' इतीहानन्तरं यत्–शाङ्ख एव, शार्ङ्ग एव' इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च 'किमयं शाङ्खोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार 'यह शब्द है' इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है–'यह शब्द शङ्ख का है? या शृङ्ग का है?'। इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा 'यह शब्द है' यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह 'विशेषसामान्यार्थावग्रह' इस शब्द से उपचरित होता है, क्यों कि 'यह शब्द है'–इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके 'यह शब्द शख का है या शृग का है?' इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये 'विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है' यह कहा है । यह शख का शब्द है अथवा शृग का? इस प्रकार की ईहा के बाद जो 'यह–शख का ही शब्द है अथवा शृग का ही शब्द है' ऐसा जो

અવાયજ્ઞાન છે આ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતર રૂપાદિની વ્યાવૃત્તિ કરીને શબ્દનુ નિશ્ચાયક હોયછે, તેથી તે વિશેષાવગમસ્વરૂપ છે આ રીતે "આ શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન થયા પછી વળી ઉત્તરકાલિકધર્મનીજિજ્ઞાસા થાય છે–" આ શબ્દ શખનો છે કે શગાનો છે ?" આ જિજ્ઞાસા બાદ જે વિશેષજ્ઞાન થાય છે તેના કરતા "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલબન છે તેથી તે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે તે અવગ્રહ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલબનવાળો છે તેથી તે "વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ" એ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, કારણ કે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારના જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને "આ શબ્દ શખનો છે કે શૃગનો છે ?" આ પ્રકારનુ ઈહારૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી "વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલબન છે" એમકહ્યુ છે "આ શખનો શબ્દ છે કે શૃગનો ?" આ પ્રકારની ઈહા પછી જે "આ શખનો જ શબ્દ છે કે શૃગનો

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते-इह 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि-शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः ऊर्ध्वं तु यत् 'किमिदं'-मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहणता और उपधारणता ये दोनों प्रकारारूपज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शंका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'-यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नहीं है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप इस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का गहण होता है वह पारमार्थिक अर्थाग्रवह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'-इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકારારૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલંબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલંબન કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—"शब्दोऽयम्" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "शब्दोऽयम्" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

तदवायज्ञानम् । तत्रापि यदा उत्तरधर्मजिज्ञासा भवति-'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः'? इति, तदा 'शब्द' इति ज्ञानमुत्तरकालभाविविशेषज्ञानापेक्षया सामान्यमात्राऽऽलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। स च परमार्थतः सामान्यविशेषरूपार्थालम्बन इति विशेषसामान्यार्थावग्रह इत्युपचर्यते । इदमेव हि 'शब्दः' इति ज्ञानमवलम्ब्य 'किमयं शब्दः शाङ्खः?, किं वा शार्ङ्गः' इतीहारूपं ज्ञानमुत्पद्यते । ततश्च विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽऽलम्बनमित्युक्तम् ।

'किमयं शब्दः शाङ्खः ?, किं वा शार्ङ्गः?' इतीहानन्तरं यत्-शाङ्ख एव, शार्ङ्ग एव' इति ज्ञानमुत्पद्यते, तदवायज्ञानम् । तदपि च 'किमयं शाङ्खोऽपि शब्दो

वह अवायज्ञान है । यह अवायज्ञान शब्देतररूपादि की व्यावृत्ति करके शब्द का निश्चायक होता है, इसलिये यह विशेषावगम स्वरूप है । इस प्रकार 'यह शब्द है' इस अवायज्ञान के होने के बाद फिर उत्तरकालिक जिज्ञासा होती है-'यह शब्द शङ्ख का है? या शृङ्ग का है?'। इस जिज्ञासा के बाद जो विशेषज्ञान होता है उसकी अपेक्षा 'यह शब्द है' यह ज्ञान सामान्यमात्रावलम्बन है, इसलिये यह अवग्रह शब्द से उपचरित होता है । वह अवग्रह सामान्यविशेषरूप अर्थावलम्बन वाला है इसलिये वह 'विशेषसामान्यार्थावग्रह' इस शब्द से उपचरित होता है, क्यों कि 'यह शब्द है'-इस प्रकार के ज्ञान का अवलम्बन करके 'यह शब्द शख का है या शृग का है?' इस प्रकार की ईहा रूपज्ञान उत्पन्न होता है, इसीलिये 'विशेषसामान्यार्थावग्रह अवलम्बन है' यह कहा है । यह शख का शब्द है अथवा शृग का? इस प्रकार की ईहा के बाद जो 'यह-शख का ही शब्द है अथवा शृग का ही शब्द है' ऐसा जो

અવાયજ્ઞાન છે આ અવાયજ્ઞાન શબ્દેતર રૂપાદિની વ્યાવૃત્તિ કરીને શબ્દનુ નિશ્ચાયક હોયછે, તેથી તે વિશેષાવગમસ્વરૂપ છે આ રીતે "આ શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન થયા પછી વળી ઉત્તરકાલિકધર્મનીજિજ્ઞાસા થાય છે-" આ શબ્દ શખનો છે કે શગાનો છે?" આ જિજ્ઞાસા બાદ જે વિશેષજ્ઞાન થાય છે તેના કરતા "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાન સામાન્યમાત્રાવલબન છે તેથી તે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે તે અવગ્રહ સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવલબનવાળો છે તેથી તે "વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ" એ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, કારણ કે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારના જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને "આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રૃગનો છે?" આ પ્રકારનુ ઈહારૂપ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી "વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહ અવલબન છે" એમકહ્યુ છે "આ શખનો શબ્દ છે કે શ્રૃગનો?" આ પ્રકારની ઈહા પછી જે "આ શખનો જ શબ્દ છે કે શ્રૃગનો

ननु कथं विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमिति चेत्, उच्यते-इह 'शब्दोऽयम्' इत्यपि ज्ञानं विशेषावगमरूपत्वादवायज्ञानम्। तथाहि-शब्दोऽयं नाशब्दो रूपादिरिति शब्दस्वरूपावधारणं विशेषावगमः। अतो यत् पूर्वमनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणमेकसामायिकं स पारमार्थिकोऽर्थावग्रहः। ततः ऊर्ध्वं तु यत् 'किमिदं'-मिति विमर्शनं सा ईहा। तदनन्तरं शब्दस्वरूपावधारणं 'शब्दोऽयम्' इति भवति

"यह कुछ है" ऐसा अर्थावग्रह होता है। अवग्रहता और उपधारणता ये दोनों प्रकाशरूप ज्ञान व्यापार व्यंजनावग्रह स्वरूप होते हैं। एक सामयिक जो सामान्यरूप अर्थ का अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है वह श्रवणता है ३। तथा विशेष और सामान्यरूप अर्थ का जो अवग्रहरूप बोध परिणाम होता है, अर्थात् जो विशेष सामान्यार्थावग्रह होता है उसका नाम अवलम्बनता है ४।

शंका—विशेष सामान्यार्थावग्रह को आप अवलम्बन कैसे कहते हैं?

उत्तर—'शब्दोऽयम्'—यह शब्द है, इस प्रकार का ज्ञान विशेषावगमरूप होने से अवायज्ञान है, क्यों कि यह शब्द है, अशब्द रूपादि नही है, इस प्रकार शब्दस्वरूप के अवधारक होने से यह अवायज्ञान विशेषावगम है। अवायज्ञान विशेषावगमस्वरूप इस प्रकार होता है। सर्व प्रथम जो अनिर्देश्य एक समयपर्यन्त सामान्य मात्र का ग्रहण होता है वह पारमार्थिक अर्थावग्रह है। इस प्रकार अर्थावग्रह होने के बाद जो 'शब्दोऽयम्'-इस प्रकार शब्दस्वरूप का अवधारण होता है

"આ કંઈક છે" એવો અવગ્રહ થાય છે અવગ્રહણતા અને ઉપધારણતા એ બન્ને પ્રકાશરૂપ જ્ઞાનવ્યાપાર વ્યંજનાવગ્રહસ્વરૂપ હોય છે જે સામાન્યરૂપ અર્થના અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ એક સામયિક હોય છે તે શ્રવણતા છે ૩, તથા વિશેષ રૂપ અને સામાન્યરૂપ અર્થના જે અવગ્રહરૂપ બોધ પરિણામ હોય છે એટલે કે જે વિશેષસામાન્યાર્થાવગ્રહ થાય છે તેનું નામ અવલંબનતા છે ૪

શંકા—વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને આપ અવલંબન કેવી રીતે કહો છો?

ઉત્તર—"શબ્દોઽયમ્" આ શબ્દ છે આ પ્રકારનું જ્ઞાન વિશેષાવગમરૂપ હોવાથી અવાયજ્ઞાન છે, કારણ કે આ શબ્દ છે, અશબ્દ રૂપાદિ નથી, આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારક હોવાથી તે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમ છે અવાયજ્ઞાન વિશેષાવગમસ્વરૂપ આ પ્રકારે હોયછે સર્વપ્રથમ જેઅનિર્દેશ્ય એકસમય સુધી સામાન્ય માત્રનું ગ્રહણ થાય છે, તે પારમાર્થિકઅર્થાવગ્રહ છે, આ રીતે અર્થાવગ્રહ થયા પછી જે "શબ્દોઽયમ્" આ પ્રકારે શબ્દસ્વરૂપનું અવધારણ થાય છે, તે

इदमत्र तत्त्वं बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्येहादयः प्रवर्तन्ते-'किमयं शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादिज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बनमुच्यते। इति। ४।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः-नैश्चयिको व्यावहारिकश्च। तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरितपारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति। सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते। यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नही। उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमो मे होती है।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते है, जैसे क्या यह शब्द शख का है अथवा शृङ्ग का है ?। इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहै-

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमे किसी भी प्रकार का उपचार नही होता है। अतः यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણુ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણુના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે " શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રૃગનો છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણુ તેને સ્પષ્ટ કરે છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારને છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણુ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

मन्द्रः (गम्भीरः) किं वा तारः' इत्युत्तरविशेषजिज्ञासायां सामान्यावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। किं मन्द्रः किं वा तारः' इतीहानन्तर 'मन्द्र एवाय, तार एवाय वे'-ति ज्ञान यदुत्पद्यते, तदवायरूपम्। एवमुत्तरोत्तरविशेषजिज्ञासाया पूर्वं पूर्वमवायज्ञानमुत्तरोत्तरविशेषावगमापेक्षया सामान्यार्थावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। यदा तूत्तरधर्मजिज्ञासा न भवति, तदा तदन्त्य विशेषज्ञानमवायज्ञानमेव, न तत्रोपचारः, उपचारकारणाभावात्, तदनन्तरं हि विशेषाकाङ्क्षाया अपगमात्। अतस्तदनन्तरमविच्युतिरूपा धारणा प्रवर्तते। वासनारूपा स्मृतिरूपा तु धारणा सर्वत्रापि विशेषावगमेषु द्रष्टव्या।

होता है वह अवायज्ञान है। उसके बाद 'यह शाख का शब्द मन्द्र (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शख का शब्द है'-यह अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक ज्ञान होता है वह अवायज्ञान है। इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। जब उत्तर काल में जिज्ञासा नहीं होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवायज्ञान ही रहता है, क्यों कि वहा उपचार नहीं होता। उपचार तो तब होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेषज्ञान होने पर उपचार के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ શખનો શબ્દ મન્દ્ર (ગભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા "આ શખનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલબન હોવાને કારણે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મદ છે કે મોટો છે?" આ ઇહા પછી આ મદ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગળનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલબન હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, જ્યારે ઉત્તર ધર્મમા જિજ્ઞાસા થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણ કે ત્યા ઉપચાર થતો નથી ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે ઉપચારનુ કારણ રહે, અતિમ વિશેષજ્ઞાન થતા ઉપચારની કારણ વિશેષ આકાક્ષાનો અપગમ થઈ જાય

इदमत्र तत्त्वं बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासायां सत्यां शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-हादयः प्रवर्तन्ते-'किमयं शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादि-ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणां स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः -नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं। उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमों में होती है।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे क्या यह शब्द शंख का है अथवा शृङ्ग का है ?। इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पष्ट करतेहैं-

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमें किसी भी प्रकार का उपचार नहीं होता है। अतः यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે "શુ આ શબ્દ શખનો છે કે શ્રગનો છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણ તેને સ્પષ્ટ કરે છે

નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારનો છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

मन्द्रः (गम्भीरः) किं वा तारः' इत्युत्तरविशेषजिज्ञासाया सामान्यावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। किं मन्द्रः किं वा तारः' इतीहानन्तरं 'मन्द्र एवाय, तार एवाय वे'-ति ज्ञान यदुत्पद्यते, तदवायरूपम्। एवमुत्तरोत्तरविशेषजिज्ञासाया पूर्वं पूर्वमवायज्ञानमुत्तरोत्तरविशेषावगमापेक्षया सामान्यार्थावलम्बनमित्यवग्रह इत्युपचर्यते। यदा तूत्तरधर्मजिज्ञासा न भवति, तदा तदन्त्य विशेषज्ञानमवायज्ञानमेव, न तत्रोपचारः, उपचारकारणाभावात्, तदनन्तर हि विशेषाकाङ्क्षाया अपगमात्। अतस्तदनन्तरमविच्युतिरूपा धारणा प्रवर्तते। वासनारूपा स्मृतिरूपा तु धारणा सर्वेष्वपि विशेषावगमेषु द्रष्टव्या।

होता है वह अवायज्ञान है। उसके बाद 'यह शङ्ख का शब्द मन्द्र (गभीर) है अथवा तार है' इस प्रकार विशेष जिज्ञासा होने पर 'यह शख का शब्द है'-यह अवायज्ञान सामान्यावलम्बन होने के कारण अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। फिर 'मन्द्र है अथवा तार है?' इस ईहा के बाद यह मन्द्र ही है अथवा तार ही है' इस प्रकार का जो निश्चयात्मक ज्ञान होता है वह अवायज्ञान है। इस प्रकार उत्तरोत्तर विशेष जिज्ञासा होने पर पूर्व पूर्व का अवायज्ञान उत्तरोत्तर विशेषावगम की अपेक्षा सामान्यार्थावलम्बन होने से अवग्रह शब्द से उपचरित होता है। जब उत्तर काल में जिज्ञासा नही होती तब वह अन्तिम विशेषज्ञान अवायज्ञान ही रहता है, क्यों कि वहा उपचार नही होता। उपचार तो तब होता है जब उपचार का कारण रहे, अन्तिम विशेषज्ञान होने पर उपचार के कारण विशेषाकाङ्क्षा का अपगम हो जाता है, अत एव वहा

જ શબ્દ છે" એવુ જે જ્ઞાન થાય છે તે અવાયજ્ઞાન છે ત્યાર બાદ "આ શખનો શબ્દ મન્દ્ર (ગભીર) છે કે મોટો છે" આ રીતે વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા "આ શખનો શબ્દ છે" આ અવાયજ્ઞાન સામાન્યાવલબન હોવાને કારણે અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે વળી "મદ છે કે મોટો છે?" આ ઇહા પછી આ મદ જ છે કે મોટો છે" એવા પ્રકારનુ જે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે તે અવાય જ્ઞાન છે આ રીતે ઉત્તરોત્તર વિશેષ જિજ્ઞાસા થતા આગળ આગળનુ અવાય જ્ઞાન ઉત્તરોત્તર વિશેષાવગમની અપેક્ષાએ સામાન્યાર્થાવલબન હોવાથી અવગ્રહ શબ્દથી ઉપચરિત થાય છે, જ્યારે ઉત્તર ધર્મમા જિજ્ઞાસા થતી નથી ત્યારે તે અન્તિમ વિશેષજ્ઞાન અવાયજ્ઞાન જ રહે છે કારણુ કે ત્યા ઉપચાર થતો નથી ઉપચાર તો ત્યારે થાય છે કે જ્યારે ઉપચારનુ કારણુ રહે, અતિમ વિશેષજ્ઞાન થતા ઉપચારની કારણુ વિશેષ આકાક્ષાનો અપગમ થઈ જાય

इदमत्र तत्त्व बोध्यम्-उत्तरोत्तरधर्मजिज्ञासाया सत्या शब्दादिज्ञानमेवावलम्ब्ये-हादयः प्रवर्तन्ते-'किमय शब्दः शाङ्खः किं वा शार्ङ्गः ?' इत्यादि। अतः शब्दादि-ज्ञानान्तरमेव ईहादेः प्रवृत्तिर्भवतीत्यतो विशेषसामान्यार्थावग्रहोऽवलम्बन-मुच्यते । इति । ४ ।

इह शिष्याणा स्पष्टप्रतिपत्त्यर्थमुक्तमेवार्थं पुनर्विशदीकुर्मः-अर्थावग्रहो द्विविधः -नैश्चयिको व्यावहारिकश्च । तत्र प्रथमोऽर्थावग्रह एकसमयमात्रमानो निरुपचरित पारमार्थिकः सामान्यवस्तुमात्रग्राहको भवति । सामयिकानि हि ज्ञानादिवस्तूनि परमयोगिन एव निश्चयवेदिनोऽवगच्छन्तीति नैश्चयिकोऽर्थावग्रह उच्यते । यस्तु

उपचार का कारण रहता ही नहीं। उपचार के कारण के अभावमें अन्तिम विशेषावगम अवायज्ञान स्वरूप ही रहता है। अन्तिम विशेषावगम के बाद अविच्युतिरूप धारणा प्रवृत्त होती है। वासनारूप स्मृतिरूप धारणा तो सभी विशेषावगमों में होती है।

इस पूर्वोक्त सन्दर्भका अभिप्राय है कि-उत्तरोत्तर धर्म की जिज्ञासा होने पर शब्दादि ज्ञान का अवलम्बन करके ईहादि प्रवृत्त होते हैं, जैसे क्या यह शब्द शख का है अथवा शृङ्ग का है ? । इसलिये शब्दादि ज्ञान के बाद ही ईहादि की प्रवृत्ति होती है, अतएव-विशेषसामान्यार्थावग्रह को अवलम्बन कहा है।

शिष्यों को स्पष्टरूपसे समझाने के लिये फिर भी इसको स्पट करतेहैं-

नैश्चयिक और व्यावहारिक के भेद से अर्थावग्रह दो प्रकार का है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय का होता है। इसमे किसी भी प्रकार का उपचार नही होता है। अतः यह परमार्थिक है। इसका विषय केवल

છે, તેથી જ ત્યા ઉપચારનુ કારણુ રહેતુ જ નથી ઉપચારના કારણુના અભાવે અન્તિમ વિશેષાવગમ અવાય જ્ઞાન સ્વરૂપ જ રહે છે અન્તિમ વિશેષાવગમની પછી અવિચ્યુતિરૂપ ધારણુા પ્રવૃત્ત થાય છે, વાસનારૂપ અને સ્મૃતિરૂપ ધારણા તો સઘળા વિશેષાવગમોમા હોય છે

પૂર્વોક્ત કથનનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ઉત્તરોત્તર ધર્મની જિજ્ઞાસા થતા શબ્દાદિ જ્ઞાનનુ અવલબન લઈને ઈહાદિ પ્રવૃત્ત થાય છે, જેમ કે "શુ આ શબ્દ શખને છે કે શ્રૃગને છે ?" તે કારણે શબ્દાદિ જ્ઞાનની પછી જ ઈહાદિની પ્રવૃત્તિ થાય છે, તેથી વિશેષ સામાન્યાર્થાવગ્રહને અવલબન કહેલ છે

શિષ્યોને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવવાને માટે ફરીથી પણુ તેને સ્પષ્ટ કરે છે નૈશ્ચયિક અને વ્યાવહારિકના ભેદથી અર્થાવગ્રહ બે પ્રકારના છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમયનો હોય છે, તેમા કોઈ પણુ પ્રકારનો ઉપચાર હોતો નથી, તેથી

छद्मस्थव्यवहारिभिरपि व्यवह्रियते, स व्यावहारिक उपचरितोऽर्थावग्रह उच्यते। नैश्चयिकार्थावग्रहादनन्तरमीहितस्य वस्तुविशेषस्य योऽवायः स पुनर्भाविनीमीहाम् अवाय चापेक्ष्य उपचरितोऽर्थावग्रहः। भाविविशेषापेक्षया सामान्यमवायोऽपि सन् गृह्णाति। यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः, यथा प्रथमो नैश्चयिकार्थावग्रह।

इदमत्र तात्पर्यम्। प्रथम नैश्चयिकेऽर्थावग्रहे रूपादिभ्योऽव्यावृत्तमव्यक्त शब्द-सामान्य वस्तु गृहीत भवति। ततस्तस्मिन्नीहिते सति 'शब्द एवायम्' इत्यादि-

सामान्य है समयमात्रभवी ज्ञानादिकों को निश्चयवेदी परमयोगी जन ही जानते हैं, इसीलिये इसका नाम नैश्चयिक अर्थावग्रह है। तात्पर्य नैश्चयिक अर्थावग्रह को छद्मस्थजन नहीं जानते हैं। छद्मस्थजनों को जो व्यवहारमें आता है वह व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं और यह पारमार्थिक नहीं है उपचरित है, क्यों कि नैश्चयिक अर्थावग्रह के अनन्तर जो ईहित वस्तु विशेष का अवायज्ञान होता है वह पुनर्भाविनी ईहा और अवा-यकी अपेक्षा करके उपचरित अर्थावग्रहरूप से माना जाता है। उस अवायज्ञान का विषय भाविविशेष की अपेक्षा सामान्य हो जाता है, और इस तरह वह अवायज्ञान उस सामान्य को विषय रखता है, इसी लिये सामान्य को विषय करनेवाला होने से अवायज्ञान अर्थावग्रह उप चार से मान लिया जाता है, क्यों कि जो सामान्य को विषय करता है वह प्रथम नैश्चयिक अर्थावग्रह की तरह अर्थावग्रह है।

निष्कर्ष इसका यह है कि-प्रथम नैश्चयिक अर्थावग्रहमे रूपादिको द्वारा अनिर्देश्य अव्यक्त ऐसी शब्दसामान्यरूप वस्तु गृहीत होती, है

ते પરમાર્થિક છે તેનો વિષય ફક્ત સામાન્ય છે સમયમાત્રભાવી જ્ઞાનાદિકોને નિશ્ચયવેદી પરમયોગી જન જ જાણે છે, તેથી તેનુ નામ નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહ છે તાત્પર્ય- નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહને છદ્મસ્થ જન જાણતા નથી છદ્મસ્થજનોના વ્યવહારમા જે આવે છે તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે અને તે પારમાર્થિક નથી, ઉપચરિત છે, કારણ કે નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહની પછી જે ઈહિત વસ્તુ વિશેષનુ અવાયજ્ઞાન થાય છે, તે પુનર્ભાવિની ઈહા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને ઉપચરિતઅર્થાવગ્રહરૂપે મનાય છે તે અવાયજ્ઞાનનો વિષય ભાવવિશેષની અપે ક્ષાએ સામાન્યથઈ જાય છે, અને આ રીતે તે અવાયજ્ઞાન તે સામાન્યને વિષય કરે છે, તેથી સામાન્યને વિષયકરનાર હોવાથી અવાયજ્ઞાનઅર્થાવગ્રહ ઉપચા રથી માની લેવાય છે, કારણ કે જે સામાન્યને વિષય કરે છે, તે પ્રથમ નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહની જેમ અર્થાવગ્રહ છે

તેનો સાર એ છે કે-પ્રથમ નૈશ્ચયિકઅર્થાવગ્રહમા રૂપાદિકોદ્વારા અનિ

निश्चयरूपोऽवायो भवति । अर्थावग्रहेण प्रमाता शब्दमात्र रूपरसादिव्यावृत्त्याऽनवधारितत्वात् शब्दतया अनिश्चित गृह्णातीति। एतावताऽशेन शब्दोऽवग्रहज्ञानविषयो भवति, न तु शब्दबुद्ध्या 'शब्दोऽयम्' इत्यध्यवसायेन शब्दस्य ग्रहण भवति, शब्दनिश्चयस्य आन्तर्मौहूर्तिकत्वात्, अर्थावग्रहस्य तु एकसामयिकत्वात्तदसभवात्।

अर्थात् नैश्चयिक अर्थावग्रह का विषय केवल अनिर्देश्य सामान्य है।

जब इस सामान्य को विशेषरूपमे जानने की अभिलाषा ज्ञाता के चित्त मे जगती है तब वह यह निश्चय करता है कि "यह शब्द ही हैं" इसी का नाम अवाय है। अर्थावग्रह के द्वारा प्रमाता अनुभव करनेवाला शब्द सामान्य रूप वस्तुको जानता है, इसका तात्पर्य यह है कि वह शब्द सामान्य रूप वस्तु, रूप रसादिकों की व्यावृत्ति से उस समय अनवधारित होती है इसी लिये वह शब्द रूपसे निश्चित नही होती है, किन्तु "यह कुछ है" ऐसा ही ज्ञान वहा उसको होता है, अत. इनके ही अश को लेकर वह शब्द अवग्रह ज्ञान का विषय माना जाता है। उस समय 'यह शब्द है' इस प्रकार के अध्यवसाय से युक्त होकर प्रमाता के द्वारा वह शब्द गृहीत नही होता है, कारण कि "यह शब्द है" इस प्रकार का निश्चय तो प्रमाता को अन्तर्मुहूर्त कालमें होता है । इतना काल अर्थावग्रह का माना नही गया हे । अर्थावग्रह का काल तो केवल एक समय का है।

દેશ્ય, અવ્યક્ત એવી શબ્દસામાન્યરૂપ વસ્તુ ગ્રહણ થાય છે, એટલે કે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો વિષય કેવળ અનિર્દેશ્યસામાન્ય છે

જ્યારે આ સામાન્યને વિશેષરૂપે જાણવાની અભિલાષા જ્ઞાતાના ચિત્તમા જાગે છે ત્યારે તે એ નિશ્ચય કરે છે કે "આ શબ્દ જ છે" એનુ જ નામ અવાય છે અર્થાવગ્રહદ્વારા પ્રમાતા શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુને જાણે છે, તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે શબ્દસામાન્યરૂપવસ્તુ, રૂપ, રસાદિકોની વ્યાવૃત્તિથી તે સમયે અનવધારિત હોય છે, તેથી જ તે શબ્દરૂપે નિશ્ચિત હોતી નથી પણ "આ કઈક છે" એવુ જ જ્ઞાન ત્યા તેને થાય છે, તેથી એટલા જ અશને લઈને તે શબ્દ અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય મનાય છે તે સમયે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારના અધ્યવસાયથી યુક્ત થઈને પ્રમાતા દ્વારા તે શબ્દ ગૃહીત થતો નથી, કારણ કે "આ શબ્દ છે" એ પ્રકારનો નિશ્ચય તો પ્રમાતાને અન્તર્મુહૂર્તમા થાય છે એટલો કાળ અર્થાવગ્રહનો માનવામા આવ્યો નથી અર્થાવગ્રહનો કાળ તો ફક્ત એક સમયનો છે

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारेण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावग्रहत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वात्, तदुत्तरकाले तु प्रायो माधुर्यादयः शङ्ख-शब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा भविष्यति। ततश्च 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेषावगमोऽवायोऽस्तु? इति चेत्, शृणु—

यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावग्रहो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमवाय इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अवग्रहाभावप्रसङ्गः स्यात्, अवग्रहस्थानेऽवायस्यैवाङ्गीकारात्।

शंका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द-रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्यों कि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य कहते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड जाता है। अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी—जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म खर कर्कशता आदि इसमें घटित नहीं होते है, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शंख शब्द के धर्म यहा घटित हो रहे हैं। इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शख का ही शब्द है" अवायज्ञान मान लिया जायगा।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्यों कि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है। ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अवायरूप से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा—ऐसी कल्पना मे तो अवग्रह का अभाव

શંકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારથી પ્રથમસમયમા "આ શબ્દ છે, અશબ્દ-રૂપાદિક નથી," એવુ જ્ઞાન અર્થાવગ્રહ રૂપે માની લેવુ જોઇએ કારણ કે અર્થાવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છો અને "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમા ઈહા પણ ઉત્તરકાલમા ઉત્પન્ન થઇ જશે, જ્યારે એવો અનુભવ થશેકે શ્રુ ગ શબ્દના ધર્મ તીખા અને કઠોર આદિ તેમા ઘટાવીશકાતા નથી, પણ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શ ખ શબ્દ ન ધર્મો તેમા ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષને "આ શ ખનો જ અવાજ છે" એવો નિર્ણય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે

ઉત્તર—એવી માન્યતા પણ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે "શબ્દોઽયમ્" આ શબ્દ છે એવી શબ્દબુદ્ધિ પણ જો અર્થાવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિર્ણય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શુ હશે?—

ननु 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य कथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात् ।

ननु 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेपार्थग्राहक, शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथ निशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि-'शब्दोऽय नाशब्दः' इति विशेषप्रतिभास एव। यस्मात् न रूपादिरयं, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'-मिति निश्चीयते। यदि तु रूपादि-

---

ही प्रसक्त होगा, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है। यदि कहो कि-,'यह शब्द है" ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा? इसका उत्तर इस प्रकार है-यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है। विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है।

प्रश्न—यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शख का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नही, अर्थात्-यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेष का नहीं। अतः "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसग कैसे प्रतिपादित किया है।

એવી કલ્પનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે અવગ્રહનુ સ્થાન અવાયલઈલેછે

જો આપ એમકહો કે "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા અવેલ છે

પ્રશ્ન—જો ફરીથી પણ એમ કહેવામા આવેકે "શખનો જ આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનુ ઉત્તર કાલભાવીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનુ ગ્રાહક હોવાથી વિશેષ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકાશે, "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન નહી, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનુ ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામા આવશે, કારણ કે તેમા શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહી તેથી "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કર્યો છે?

ननु प्रथमसमय एव रूपादिपरिहारेण 'शब्दोऽयम्' इति ज्ञानमर्थावग्रहत्वेन मन्यताम्, शब्दमात्रत्वेन सामान्यत्वात्, तदुत्तरकाले तु प्रायो माधुर्यादयः शङ्ख-शब्दधर्मा अत्र घटन्ते, न तु शार्ङ्गधर्माः खरकर्कशत्वादय इति विमर्शबुद्धिरीहा भवि-ष्यति। ततश्च 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेषावगमोऽवायोऽस्तु? इति चेत्, शृणु-

यदि शब्दबुद्धिमात्रं 'शब्दोऽयम्' इति निश्चयज्ञानमपि भवताऽर्थावग्रहो मन्यते, शब्दविशेषज्ञानमवाय इति भेदोऽङ्गीक्रियते, तर्हि अवग्रहाभावप्रसङ्गः स्यात्, अवग्रहस्थानेऽवायस्यैवाङ्गीकारात्।

शंका—रूपरसादिक के परिहार से प्रथम समय में ही 'यह शब्द है, अशब्द-रूपादिक नहीं है,' ऐसा ज्ञान अर्थावग्रहरूप से मान लेना चाहिये, क्यों कि अर्थावग्रह का विषय आप सामान्य कहते हैं और "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान मात्र की अपेक्षा सामान्य पड़ जाता है। अब इसमें ईहा भी उत्तर काल में उत्पन्न हो जावेगी—जब ऐसा विमर्श होगा कि शार्ङ्ग शब्द के धर्म खर कर्कशता आदि इसमें घटित नहीं होते हैं, किन्तु प्रायः माधुर्य आदि शङ्ख शब्द के धर्म यहां घटित हो रहे हैं। इसके बाद ऐसा शब्द विशेष का निर्णय होने पर कि "यह शङ्ख का ही शब्द है" अवायज्ञान मान लिया जायगा।

उत्तर—ऐसा मन्तव्य भी ठीक नहीं माना जा सकता है क्यों कि "शब्दोऽयम्" यह शब्द है। ऐसी शब्दबुद्धि भी यदि अर्थावग्रहरूप से मानी जावेगी, और शब्द विशेष का निर्णय अवायरूप से माना जावेगा तो फिर अवग्रह ज्ञान क्या होगा—ऐसी कल्पना मे तो अवग्रह का अभाव

શંકા—રૂપરસાદિકનાપરિહારથી પ્રથમસમયમા "આ શબ્દ છે, અશબ્દ-રૂપાદિક નથી," એવુ જ્ઞાન અર્થાવગ્રહ રૂપે માની લેવુ જોઇએ કારણ કે અર્થાવગ્રહનો વિષય આપ સામાન્ય કહો છો અને "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન શબ્દમાત્રની અપેક્ષાએ સામાન્ય જ લાગે છે હવે તેમા ઈહા પણ ઉત્તરકાલમા ઉત્પન્ન થઇ જશે, જ્યારે એવો અનુભવ થશેકે શ્રુંગ શબ્દના ધર્મ તીખા અને કઠોર આદિ તેમા ઘટાવીશકાતા નથી, પણ સામાન્ય રીતે માધુર્ય આદિ શંખ શબ્દ ના ધર્મો તેમા ઘટાવીશકાય છે ત્યાર બાદ શબ્દ વિશેષનો "આ શંખનો જ અવાજ છે" એવો નિર્ણય થતા તેને અવાયજ્ઞાન માનીલેવાશે

ઉત્તર—એવી માન્યતા પણ સાચીમાનીશકાયતેમનથી કારણ કે "શબ્દો ऽयम्" આ શબ્દ છે એવી શબ્દબુદ્ધિ પણ જો અર્થાવગ્રહરૂપે મનાય, અને શબ્દવિશેષનો નિર્ણય અવાયરૂપેમનાય તો પછી અવગ્રહજ્ઞાન શું હશે?-

ननु 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य कथमवायत्वमिति चेद्, उच्यते-तस्यापि विशेषग्राहकत्वात्, विशेषज्ञानस्य चावायत्वात्।

ननु 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इति तदुत्तरकालभावि ज्ञानं विशेषार्थग्राहक, शब्दज्ञाने तु शब्दसामान्यस्यैव प्रतिभासनात् कथ विशेषप्रतिभासः, येनावायप्रसङ्गः स्यादिति चेत्, उच्यते—शब्दोऽयमित्यपि ज्ञान विशेषग्राहकमेव, तथाहि-'शब्दोऽय नाशब्द' ' इति विशेषप्रतिभास एव। यस्मात् न रूपादिरय, तेभ्यो व्यावृत्तत्वेन गृहीतत्वात्, अतो 'नाशब्दोऽय'-मिति निश्चीयते। यदि तु रूपादि-

ही प्रसक्त होगा, कारण कि अवग्रह का स्थान अवाय ले लेता है। यदि कहो कि-,'यह शब्द है" ऐसा सामान्य ज्ञान अवाय कैसे माना जावेगा? इसका उत्तर इस प्रकार है-यह ज्ञान सामान्य नहीं है किन्तु विशेष है। विशेषग्राहक ज्ञान अवाय माना गया है।

प्रश्न—यदि फिर भी ऐसा कहा जाय कि "शख का ही यह शब्द है" इस प्रकार का उत्तर कालभावीज्ञान ही शब्दविशेष का ग्राहक होने से विशेषग्राहक ज्ञान माना जावेगा, "यह शब्द है" ऐसा ज्ञान नही, अर्थात्-यह तो शब्द सामान्य का ग्राहक होने से सामान्य ज्ञान ही माना जावेगा, क्यों कि इसमें शब्द सामान्य का ही प्रतिभास होता है, विशेष का नहीं। अत' "यह शब्द है" ऐसा सामान्य प्रतिभासवाले ज्ञान को अवाय प्राप्त होने का प्रसग कैसे प्रतिपादित किया है।

એવી કલ્પનામા તો અવગ્રહનો અભાવ જ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે અવગ્રહનુ સ્થાન અવાયલઈલેછે

જો આપ એમકહો કે "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્યજ્ઞાનને અવાય કેમ મનાય? તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે-આ જ્ઞાન સામાન્ય નથી પણ વિશેષ છે વિશેષ ગ્રાહક જ્ઞાનને અવાય માનવામા અવેલ છે

પ્રશ્ન—જો ફરીથી પણ એમ કહેવામા આવેકે "શખનો જ આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનુ ઉત્તર કાલભાવીજ્ઞાન જ શબ્દવિશેષનુ ગ્રાહક હોવાથી વિશેષ ગ્રાહકજ્ઞાન માનીશકાશે, "આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન નહીં, એટલે કે એ તો શબ્દ સામાન્યનુ ગ્રાહક હોવાથી સામાન્યજ્ઞાન જ માનવામા આવશે, કારણ કે તેમા શબ્દ સામાન્યનો જ પ્રતિભાસ થાય છે, વિશેષનો નહીં તેથી "આ શબ્દ છે" એવા સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનને અવાય પ્રાપ્ત હોવાનો પ્રસગ કેવી રીતે પ્રતિપાદિત કર્યો છે?

भ्योऽपि व्यावृत्तिर्गृहीता न स्यात्, तदा 'शब्दोऽय'-मिति निश्चयोऽपि न स्यात्। तस्मात् 'शब्दोऽय नाशब्दः' इति विशेषणानमेव। तथा च 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानस्य विशेषग्राहकत्वान्निश्चयरूपत्वाचावाय एव, न तु अवग्रह इति।

उत्तर--"यह शब्द है" ऐसा ज्ञान भी विशेषग्राहक ही माना जावेगा, कारण कि-"यह शब्द है-अशब्द नहीं है-अर्थात यह रूपादिक नहीं है" ऐसा ज्ञान, विशेष का प्रतिभास स्वरूप होने से विशेषप्रतिभासात्मक ही है, कारण कि-इस ज्ञानमें शब्द को रूपादिक से व्यावृत्ति-रूपमे-पृथक्रूप-ग्रहण किया गया है, नहीं तो "यह शब्द नहीं है" इस प्रकार का निश्चय शब्दमें कैसे किया जा सकता है। रूपादिकोंसे भिन्नता जब तक शब्दमे नहीं जानी जावेगी जब तक यह कैसे बोध हो सकेगा कि-"यह अशब्द नहीं है-शब्द है" इस प्रकार की भिन्नताका उसमें बोध होने से शब्द का बोध होता है, तब यह ज्ञान सामान्यप्रतिभास वाला न होकर विशेष प्रति भास वाला ही माना गया है। सामान्यप्रतिभास वाले ज्ञानमें पर की व्यावृत्ति पूर्वक अपने विषयका निश्चय नहीं होता है, वहा तो सामान्यरूप से ही बोध रहा करता है, अतः अशब्द व्यावृत्ति पूर्वक हुआ यह शब्द का निश्चय अवायज्ञान है ऐसा मान लेना चाहिये-अवग्रहरूप नही मानना चाहिये।

ઉત્તર—"આ શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન પણ વિશેષ ગ્રાહક માની શકાય કારણ કે "આ શબ્દ છે-અશબ્દ નથી એટલે કે રૂપાદિક નથી" એવુ જ્ઞાન વિશેષના પ્રતિભાસ સ્વરૂપ હોવાથી વિશેષ પ્રતિભાસાત્મક જ છે, કારણ કે-આ જ્ઞાનમા-શબ્દને રૂપાદિકથી વ્યાવૃતિરૂપેપૃથક્રૂપે-ગ્રહણ કરાયેલ છે, નહીં તો "આ અશબ્દ નથી" એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવી રીતે કરી શકાય છે રૂપાદિકોથી જ્યા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહીં જાણવામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે "આ અશબ્દ નથી" એ પ્રકારનો નિશ્ચય શબ્દમા કેવીરીતેકરીશકાયછે રૂપાદિકોથી જ્યા સુધી શબ્દમા ભિન્નતા નહીં જાણુ વામા આવે ત્યા સુધી એવો બોધ કેવી રીતે થશે કે "આ અશબ્દ નથી, શબ્દ છે આ પ્રકારની ભિન્નતાનો તેમા બોધ થવાથી શબ્દનો બોધ થાય છે, ત્યારે જ આ જ્ઞાન સામાન્ય પ્રતિભાસવાળુ ન ગણુતા વિશેષ પ્રતિભાસવાળુ જ ગણાયુ છે સામાન્ય પ્રતિભાસવાળા જ્ઞાનમા પરની વ્યાવૃત્તિ પૂર્વક પોતાના વિષયનો નિશ્ચયથતોનથી, ત્યા તો સામાન્યરૂપે જ બોધરહ્યાકરેછે તેથી અશબ્દ વ્યાવૃત્તિપૂર્વક થયેલ આ શબ્દનો નિશ્ચય અવાયજ્ઞાનરૂપ છે, એવુ માની લેવુ જોઈએ-અવગ્રહરૂપ ન માનવ જોઈએ

ननु स्तोकविशेषग्राहकं ज्ञानमवग्रहोऽस्तु, बृहद्विशेषग्राहकं ज्ञानं तु अवायः इति, एवं सति शब्दमात्ररूपस्य विशेषस्य ग्राहकतया 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानमवग्रहः, 'शाङ्खोऽयशब्दः' इत्यादिविशेषणविशिष्टं यद् ज्ञानं तदवायः, बृहद्विशेषावबोधकत्वात्? इति चेत्,

उच्यते-'यत् यत् स्तोकं तत्तन्नावाय.' इति स्वीकारे भवन्मतेऽवायाभावप्रसङ्गः, उत्तरोत्तरार्थविशेषग्रहणापेक्षया पूर्वपूर्वार्थविशेषावबोधस्य स्तोकत्वात्।

प्रश्न—थोडे से विशेषको ग्रहण करनेवाला जो ज्ञान होगा वह अवग्रह मानलिया जावेगा, तथा अधिक विशेषको ग्रहण करने वाला जो ज्ञान होगा वह अवाय मान लिया जावेगा। इस तरह अवग्रह और अवाय का स्वरूप निर्धारण करलेने पर अब इस बात के समझनेमें देर नहीं लगेगी कि-"शब्दोऽयम्" यह ज्ञान अवग्रह और 'यह शंख का शब्द है' ऐसा ज्ञान अवाय होगा, कारण कि अवग्रहमें जो शब्द विषय हुआ है वह स्तोक विशेष को लेकर हुआ है। शब्द मात्र ही वहा अवग्रह का विषय है। जब 'यह शंख का शब्द है' ऐसा विशेषणविशिष्ट शब्द विषय होगा तो अधिक विशेष को विषय करनेवाला होने से यह ज्ञान अवाय मान लिया जावेगा।

उत्तर—'जो जो थोडे विशेष को ग्रहण करनें वाला होगा वह अवाय नही होगा' इस प्रकार के मन्तव्यमे अवाय का अभावप्रसक्त-होगा, कारण कि-उत्तरोत्तर अर्थविशेष ग्रहण होने की अपेक्षा पूर्व पूर्वका अर्थविशेषका बोध सब ही स्तोक होने से अवग्रह रूप ही कहा जावेगा।

પ્રશ્ન—થોડાસરખાવિશેષનેગ્રહણકરનારૂ જે જ્ઞાનહશે તે અવગ્રહમાની લેવાશે તથા અધિકવિશેષનેગ્રહણકરનાર જે જ્ઞાનહશે, તેને અવાય, માની લેવાશે આ પ્રમાણે અવગ્રહ અને અવાયનુ સ્વરૂપ નક્કી કર્યો પછી એ વાતને સમજવામા વાર નહી લાગે કે "શબ્દોઽયમ્" એ જ્ઞાન અવગ્રહ અને "આ શખનો શબ્દ છે" એવુ જ્ઞાન અવાય હશે, કારણ કે અવગ્રહમા જે શબ્દ વિષય થયો છે તે સૂક્ષ્મ વિશેષને લીધે થયો છે શબ્દ માત્ર જ ત્યા અવગ્રહનો વિષય છે જ્યારે "આ શખનો શબ્દ છે" એવો વિશેષણવિશિષ્ટશબ્દ વિષય થશે તો અધિકવિષયને વિષયકરનારહોવાથી એ જ્ઞાન અવાય માની લેવાશે

ઉત્તર—"જે જે થોડા વિષયને ગ્રહણ કરનાર હશે તે અવાય નહી હોય" આ પ્રકારના મતવ્યમા અવાયનો અભાવ પ્રસક્ત હશે, કારણ કે ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષ ગ્રહણથવાની અપેક્ષાએ પૂર્વપૂર્વના અર્થવિશેષનો બોધ બધુ જ સૂક્ષ્મ હોવાથી અવગ્રહરૂપ જ કહેવાશે

तथाहि–शाङ्खशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धस्त्रीपुरुषजन्यत्वादयश्च, तदपेक्षाया सत्यामिदमपि–'शाङ्खोऽय–शब्दः' इत्यादि ज्ञान स्तोकविशेषग्राहकमेव–इति नावायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायाभाव एव स्यादिति। तस्मात् 'शब्दोऽय'–मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु 'शब्दोऽय किं शाङ्ख', शार्ङ्गो वा' इत्यादि–शब्दविशेषविषया पुनरीहा प्रवर्तिष्यते। 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि–'यह शब्द शख का है' तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इसलिये 'जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो बृहद्विशेषकाग्राहक होगा वह अवाय है' ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेषग्राही जितने भी ज्ञान होंगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अतः अवाय का लोप न हो इस तरह "यह शब्द है" इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद–'यह शब्द शख का है या शृग का है' इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेष को ईहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमे जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि "यह शब्द शख का ही है" तो यह शब्द विशेष को विषय

જ્યારે એવુ જ્ઞાન થશે કે–"આ શબ્દશખનો છે" ત્યારે તે અવાય તે કારણે નહી હોઇશકે કે તેમા ઉત્તરોત્તર ગભિરતા, મધુરતા, આદિનિ, તથા તરુણ, મધ્યમ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, આદિ દ્વારા બોલાયા આદિનો અપેક્ષા રહેશે, તેથી તે સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહકમનાશે, તે કારણે "જે જ્ઞાન સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવગ્રહ, અને જે બૃહદ્ વિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવાય છે" એવો નિયમ કરવો તે કોઈ પણ રીતે ઉચિતમાનીશકાયનહી આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામા ઉત્તરોત્તર વિશેષગ્રાહી જેટલાપણજ્ઞાનથશે તે બધા ઉત્તરોત્તર ભેદોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મવિષયવાળા રહેશે આ રીતે અવાયનો સર્વથા અભાવ જ હશે, તેથી અવાયનો લોપ ન થાય એરીતે "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાનને અવાય માનવુ એજ ઉચિત છે ત્યારબાદ "આ શબ્દ શખનોછે કે શૃગનો છે" ઇત્યાદિ આકાક્ષાની કે જે શબ્દવિશેષને ઈહિતકરે છે ઈહાજ્ઞાન રૂપે પ્રવૃત્તિ થશે આ પ્રવૃત્તિમા જ્યારે એવો નિર્ણય થઈ જશે કે "આ શબ્દ

विशेषविषयोऽवायश्च यो भविष्यति, तदपेक्षया 'शब्द एवायम्' इति निश्चयः प्रथमोऽवायोऽपि सन् उपचारादर्थावग्रह उच्यते। यदनन्तरमीहाऽवायौ प्रवर्तेते यश्च सामान्यं गृह्णाति, सोऽर्थावग्रहः। यथा—आद्यो नैश्चयिकः। 'शब्द एवाय' मित्याद्यवायानन्तर पुनरीहाऽवायौ च प्रवर्तेते। 'शाङ्खोऽय'—मित्यादिभाविविशेषापेक्षया शब्दः सामान्यम्, तस्मादर्थावग्रहो भाविविशेषापेक्षया सामान्य गृह्णातीत्युक्तम्।

ततश्च सामान्येन शब्दनिश्चयरूपात् प्रथमावायादनन्तर 'किमय शब्दः शाङ्खः, शार्ङ्गो वा' इत्यादिरूपा ईहा प्रवर्तते। ततः 'शाङ्ख एवायम्' इत्यादिरूपेण शब्दविशेषस्य निश्चयरूपोऽवायो भवति। अयमपि च पुनर्विशेषाकाङ्क्षावतः प्रमातुर्भाविनीमीहामवायं चापेक्ष्य भाविविशेषापेक्षया सामान्यालम्बनत्वाच्च अर्थावग्रह इत्युपचर्यते।

करने वाला ज्ञान अवाय हो जावेगा। अब इस अवाय ज्ञान की अपेक्षा से पहिले जो ऐसा अवाय ज्ञान हुआ है कि "यह शब्द ही है" वह उपचार से अर्थावग्रह कहा जावेगा। जिस के बाद ईहा और अवाय ज्ञान प्रवृत्त होते हैं, तथा जो सामान्य को ग्रहण करता है वह अर्थावग्रह है, जैसे आदि का नैश्चयिक अर्थावग्रह। "यह शब्द ही है" इत्यादि अवायज्ञान के अनन्तर पुनः ईहा और अवाय प्रवृत्त होते हैं इसलिये "यह शब्द ही है" यह अवायज्ञान होते हुए भी उपचारसे अवग्रहरूप माना जावेगा, कारण कि इसमें "यह शब्द शखका है" इत्यादिरूपसे भावी विशेषों की आकाक्षा रहती है, अतः इस अपेक्षा से शब्द, सामान्य बन जाता है, इसलिये अर्थावग्रह भावीविशेष की अपेक्षा सामान्य को ग्रहण करता है, ऐसा कहा है।

શખનો જ છે" ત્યારે એ શબ્દ વિશેષને વિષયકરનારૂ જ્ઞાન અવાય થઈ જશે હવે અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પહેલા જે એવુ અવાયજ્ઞાન થયુ છે કે "આ શબ્દ જ છે" તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહેવાશે, જેના પછી ઈહા અને અવાય જ્ઞાન પ્રવૃત્તથાયછે, તથા જે સામાન્યનેગ્રહણકરે છે તે અર્થાવગ્રહ છે, જેમકે આદિનો નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ "આ શબ્દ જ છે" ઈત્યાદિ અવાયજ્ઞાન બાદ ફરીથી ઈહા અને અવાય પ્રવૃત્તથાય છે તેથી "આ શબ્દ જ છે" આ અવાયજ્ઞાન હોવા છતા પણ ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ મનાશે કારણ કે તેમા "આ શબ્દ શખનો છે" ઈત્યાદિ રૂપે ભાવીવિશેષોની આકાક્ષારહેછે તેથી આ અપેક્ષાએ શબ્દ, સામાન્યબનીજાયછે, તે કારણે અર્થાવગ્રહ ભાવીવિશેષની અપેક્ષાએ સામાન્યનેગ્રહણકરેછે એમ કહ્યુ છે

तथाहि—शाङ्खशब्दस्य ये उत्तरोत्तरभेदाः मन्द्रमधुरत्वादयः, तरुणमध्यमवृद्धस्त्रीपुरुषजन्यत्वादयश्च, तदपेक्षाया सत्यामिदमपि—'शाङ्खोऽयं—शब्द.' इत्यादि ज्ञान स्तोकविशेषग्राहकमेव—इति नावायः स्यात्। एवमुत्तरोत्तरविशेषग्राहिणामपि ज्ञानानां तदुत्तरोत्तरभेदापेक्षया स्तोकत्वादवायाभाव एव स्यादिति। तस्मात् 'शब्दोऽय'—मिति निश्चयोऽवाय एव मन्तव्यः। तदनन्तरं तु 'शब्दोऽय किं शाङ्खः, शार्ङ्गो वा' इत्यादिशब्दविशेषविषया पुनरीहा प्रवर्तिष्यते। 'शाङ्ख एवाय शब्दः' इत्यादिशब्द-

जब ऐसा ज्ञान होगा कि—'यह शब्द शंख का है' तो यह अवाय इसलिये नहीं हो सकेगा कि इसमें उत्तरोत्तर मन्द्रता मधुरता आदि की, तथा तरुण मध्यम, वृद्ध, स्त्री आदि के द्वारा बोले गये आदिकी, अपेक्षा रहेगी, अतः यह स्तोक विशेष का ग्राहक माना जावेगा, इसलिये 'जो ज्ञान स्तोकविशेष का ग्राहक होगा वह अवग्रह एव जो बृहद्विशेषकाग्राहक होगा वह अवाय है' ऐसा नियम बनना किसी प्रकार से भी उचित नहीं माना जा सकता। इस तरह की एकान्तमान्यतामें उत्तरोत्तर विशेषग्राही जितने भी ज्ञान होगे वे सब उत्तरोत्तर भेदोंकी अपेक्षा स्तोकविषयवाले रहेंगे, इस तरह अवाय का सर्वथा अभाव ही होगा, अत' अवाय का लोप न हो इस तरह "यह शब्द है" इस ज्ञान को अवाय मानना ही उचित है। इसके बाद—'यह शब्द शख का है या श्रृग का है' इत्यादि आकाक्षा का जो कि शब्द विशेष को ईहित करती हैं ईहाज्ञानरूपसे प्रवृत्ति होगी। इस प्रवृत्तिमे जब ऐसा निर्णय हो जावेगा कि "यह शब्द शख का ही है" तो यह शब्द विशेष को विषय

જ્યારે એવુ જ્ઞાન થશે કે—"આ શબ્દશખનો છે" ત્યારે તે અવાય તે કારણે નહીં હોઈશકે કે તેમા ઉત્તરોત્તર ગભિરતા, મધુરતા, આદિનિ, તથા તરુણ, મધ્યમ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, આદિ દ્વારા બોલાયા આદિની અપેક્ષા રહેશે, તેથી તે સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહકમનાશે, તે કારણે "જે જ્ઞાન સ્તોકવિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવગ્રહ, અને જે બૃહદ્ વિશેષનુ ગ્રાહક થશે તે અવાય છે" એવો નિયમ કરવો તે કોઈ પણ રીતે ઉચિતમાનીશકાયનહીં આ પ્રકારની એકાન્ત માન્યતામાં ઉત્તરોત્તર વિશેષગ્રાહી જેટલાપણજ્ઞાનથશે તે બધા ઉત્તરોત્તર ભેદોની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મવિષયવાળા રહેશે આ રીતે અવાયનો સર્વથા અભાવ જ હશે, તેથી અવાયનો લોપ ન થાય એરીતે "આ શબ્દ છે" એ જ્ઞાનને અવાય માનવુ એજ ઉચિત છે ત્યારબાદ "આ શબ્દ શખનોછે કે શ્રૃગનો છે" ઈત્યાદિ આકાક્ષાની કે જે શબ્દવિશેષને ઈહિતકરે છે ઈહાજ્ઞાન રૂપે પ્રવૃત્તિ થશે આ પ્રવૃત્તિમા જ્યારે એવો નિર્ણય થઈ જશે કે "આ શબ્દ

अन्यविशेषेषु यतो विशेषात् परतः प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते सोऽन्त्यः । अन्त्यविशेषापेक्षया च व्यावहारिकार्थावग्रहेहाऽवायार्थं सामान्यविशेषाऽपेक्षा कर्तव्या । तस्मादुत्तरोत्तरविशेषाकाङ्क्षा यावत् प्रवर्तते, तावत् सर्वत्र यो योऽवायः स स उपचारतोऽर्थावग्रहः । यदा तु प्रमातुस्तज्जिज्ञासा निवर्तते, तदा तद्विशेषार्थनिश्चयरूपोऽवायो नावग्रह इति विभावनीयम् ॥ ४ ॥

'मेधा' इति । शब्दोऽयमित्याकारकं प्रथम विशेषसामान्यार्थावग्रह विहाय, उत्तरः सर्वोऽपि विशेषसामान्यार्थावग्रहो 'मेधा' इत्युच्यते । यथा-'शब्दोऽय

अन्य विशेषो के रहने पर भी जिस विशेष से आगे प्रमाता को फिर विशेषविषयक जिज्ञासा नही होती हो वह अन्त्य है । अन्त्यविशेष अपेक्षा से ही व्यावहारिक अर्थावग्रह ईहा और अवाय के लिये सामान्य विशेष की अपेक्षा करनी पडती है इसलिये जबतक अपने विषय मे उत्तरोत्तर विशेष की आकाक्षा चालु रहती है तबतक सर्वत्र जो जो अवायज्ञान होता है वह उपचार से अर्थावग्रह मान लिया जाता है । जैसे ही प्रमाता की अपने विषय में विशेष को जानने की आकाक्षा शात हो जाती है कि वैसे ही वह अवाय अपने विषय को निश्चय करने वाला अवाय ही रहता है, अर्थावग्रह नही होता है ॥ ४ ॥

"यह शब्द है" इत्याकारक जो प्रथम सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह होता है उसको छोड़कर इसके बाद के जितने भी सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह हैं वे सब मेधा शब्द वाच्य माने गये हैं। अर्थात-"यह

રહેવા છતા પણ જે વિશેષની આગળ પ્રમાતાને વિશેષવિષયક જિજ્ઞાસા થતીનથી તે અન્ત્ય છે અન્ત્યવિશેષની અપેક્ષાએ જ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ ઈહા અને અવાયને માટે સામાન્ય વિશેષની અપેક્ષાકરવીપડેછે તે કારણે જ્યા સુધી પોતાના વિષયમા ઉત્તરોત્તરવિશેષની આકાક્ષા ચાલુરહેછે ત્યાસુધી સર્વત્ર જે જે અવાયજ્ઞાન થાય છે તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ માનીલેવાયછે જેવી પ્રમાતાની પોતાના વિષયમા વિશેષ જાણવાની આકાક્ષા શાન્તપડીજાય છે, એવુ જ તે અવાય પોતાનાવિષયનેનિશ્ચિતકરનારૂ અવાયજરહેછે અર્થાવગ્રહ થતો નથી ॥ ૪ ॥

"આ શબ્દ છે" ઈત્યાકારક જે પ્રથમ સામાન્યવિશેષરૂપઅર્થાવગ્રહ થાય છે, તેને છોડી દઇને ત્યારબાદ જેટલા સામાન્ય વિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે એ બધા

इयं च सामान्यविशेषापेक्षा तावत् कर्तव्या, यावदन्त्यो वस्तुनो विशेषः। यस्माच्च विशेषात् परतोऽन्ये विशेषा न सम्भवन्ति, सोऽन्त्यः। अथवा-सम्भवत्स्वपि

फिर-सामान्यतः शब्द का निश्चय करने वाले प्रथम अवायज्ञान के बाद " किमयं शब्दः शाङ्खः शार्ङ्गोवा-क्या यह शब्द शंख का है अथवा शृङ्ग का है " इत्यादि रूप से ईहा ज्ञानकी प्रवृत्ति होती है। इसके बाद " शंख का ही यह शब्द है " इत्यादि रूप से शब्दविशेष का निश्चयरूप अवाय ज्ञान होता है। इस तरह का यह अवायज्ञान भी उपचार से अर्थावग्रह रूप तब माना जाता है जब कि प्रमाता को उसमें और भी विशेष जानने की आकांक्षा होती है। इस आकांक्षामें अवाय के विषयभूत बने हुए उस शंख के शब्दमें प्रमाता को ईहा और अवाय पुनः होते हैं। इस तरह " शंख का ही यह शब्द है " यह अवायज्ञान होने पर भी उसमें भावि विशेष को जानने की आकांक्षा की अपेक्षा लेकर होनेवाली ईहा और अवायज्ञान की अपेक्षा से प्रमाता का यह अवायज्ञान सामान्य को विषय करनेवाला मान लिया जाता है, अतः उसे उपचार से अर्थावग्रह कह दिया जाता है।

यह सामान्यविशेष की अपेक्षा तबतक करनी चाहिये जबतक वस्तु का अन्त्य विशेष निर्णीत न हुआ हो। जिस विशेष को आगे फिर अन्यविशेष की सम्भावना नहीं होती हो वह विशेष अन्त्य है। अथवा

તથા—સામાન્યરીતે શબ્દનો નિશ્ચયકરનારા પ્રથમ અવયજ્ઞાનના પછી " किमयं शब्द शांख शार्ङ्गोवा-શુ આ શબ્દ શંખનોછે કે શ્રૃંગનો છે " ઇત્યાદિ રૂપે ઈહાજ્ઞાનની પ્રવૃત્તિથાયછે ત્યારબાદ 'શંખનો જ આ શબ્દછે" ઇત્યાદિ રૂપે શબ્દવિશેષનાનિશ્ચયરૂપ અવાયજ્ઞાનથાયછે આ પ્રકારનુ આ આવાયજ્ઞાન પણ ઉપચારથી અર્થાવગ્રહરૂપ ત્યારેમનાયછે કે જ્યારે પ્રમાતાને તેમા હજી પણ વિશેષ જાણવાની આકાંક્ષા થાય છે આ આકાંક્ષામા અવાયના વિષયભૂત બનેલ તે શંખના શબ્દમા પ્રમાતાને ઈહા અને અવાય ફરીથી થાય છે આ રીતે " શંખનો જ આ શબ્દ છે " આ અવાયજ્ઞાન થવા છતા પણ તેમા ભાવિવિશેષને જાણવાની આકાંક્ષાની અપેક્ષાએ થનારી ઈહા અને અવાયજ્ઞાનની અપેક્ષાએ પ્રમાતાનુ તે અવાયજ્ઞાન સામાન્યને વિષય કરનાર માન વામા આવે છે, તેથી તે ઉપચારથી અર્થાવગ્રહ કહી દેવાય છે

આ સામાન્યવિશેષની અપેક્ષા ત્યા સુધી કરવીજોઈએ કે, જ્યાસુધી વસ્તુનુ અન્ત્યવિશેષ નિશ્ચિત ન થયુ હોય જે વિશેષથી આગળ ફરીથી અન્ય વિશેષની સંભાવના ન રહેતી હોય તે વિશેષ અન્ત્ય છે અથવા અન્યવિશેષોના

सा षड्विधा प्रज्ञप्ता । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियेहा-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेपाश्चक्षुरिन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'वीसे ण०' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत् सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेपचिन्तायां तु भिन्नार्थकानि।

'से किं त ईहा?' इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है? उत्तर-ईहा छह प्रकार की वतलाई गई है । वह इस प्रकार है-श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६ । उसके ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पाच नाम है । जैसे-आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पाच ईहा के नाम हैं । वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है । श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के वाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है । इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियो के अर्थावग्रह के वाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये । इस ईहा के जो पाच नाम एकार्थक वतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही वतलाये गये जानना चाहिये, विशेप की अपेक्षा नहीं, कारण-विशेप की अपेक्षा ये सव भिन्न २ अर्थवाले हो

"से किं त ईहा ?" ઈત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે-હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ "ઈહા"નુ શુ સ્વરૂપછે ?

ઉત્તર—ઈહા ના ૬ પ્રકારબતાવ્યાછે તે આપ્રમાણે છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહા, (૨) ચક્ષુઈન્દ્રિય ઈહા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય ઈહા, (૪) જીહ્વાઈન્દ્રિય ઇહા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય ઈહા, અને (૬) નો ઈન્દ્રિય ઇહા તેના વિવધઘોષવાળા તથા વિવિધવ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે જેવા કે (૧) આભોગનતા, (૨) માર્ગણતા, (૩) ગવેષણતા (૪) ચિન્તા, અને (૫) વિમર્શ આ પ્રકારે ઇહાના પાચ નામ છે વસ્તુનાનિર્ણયમાટે જે વિચારણાથાયછે તેનુ નામ ઈહાછે

શ્રોત્રેન્દ્રિયજનિતઅર્થાવગ્રહબાદ જે વિચારણાથાય છે તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહાછે એજરીતે બાકીનીઈન્દ્રિયોની ઈહા પણ તે તે ઈન્દ્રિયોના અર્થાવગ્રહ બાદ થયેલવિચારણાસ્વરૂપસમજીલેવી આ ઇહાના જે પાચ એકાર્થક નામ બતાવ્યાછે, તે સામાન્યનીઅપેક્ષાએ જ બતાવેલમાનવાજોઈએ, વિશેષની અપેક્ષાએનહી, કારણ કે વિશેષનીઅપેક્ષાએ એ બધા ભિન્નભિન્ન

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः। तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रह रूप बोध्यम्। 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह–'से त' इति। स एपोऽवग्रह इति ॥सू० ३०॥

मूलम्–से किं त ईहा? । ईहा छव्विहा पण्णत्ता, त जहा-सोइंदिय-ईहा । चक्खिदिय-ईहा । घाणिदिय-ईहा । जिब्भिंदिय-ईहा । फासिंदिय-ईहा । नोइंदिय-ईहा । तीसे ण इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवंति, त जहा–आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चिंता, वीमंसा । से त ईहा ॥ सू० ३१ ॥

छाया–अथ का सा ईहा ?, ईहा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा । चक्षुरिन्द्रियेहा । घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा , नोइन्द्रियेहा । तस्या इमानि–एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । तद् यथा–आभोगनता१, मार्गणता२, गवेषणता३, चिन्ता४, विमर्शः (मीमांसा)। सा एषा ईहा ॥ सू० ३१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त ईहा ?' इत्यादि । अथ का सा ईहा? उत्तरमाह—'ईहा छव्विहा पण्णत्ता' इत्यादि। वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

---

शंख का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है ॥ ५ ॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यजनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है ॥ सू० ॥ ३० ॥

મેધા શબ્દવાચ્યમનાયાછે એટલે કે "આ શંખનોશબ્દ છે" આ પ્રકારના બોધથી લઈને અન્ત્યવિશેષનીઆગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે તે સૌ મેધા છે ॥૫॥ આ પ્રકારે શ્રવણતા અવલબનતા અને મેધા એ ત્રણ અર્થાવગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા એ બે વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ જાણવુ જોઈએ આ પ્રકારે આ અવગ્રહનુ વર્ણન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

सा पड्विधा मज्ञप्ता । तद् यथा-श्रोत्रेन्द्रियेहा-इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेण ईहा-श्रोत्रेन्द्रियार्थावग्रहमधिकृत्य या प्रवृत्ता ईहा सा श्रोत्रेन्द्रियेहा, इत्यर्थः । एव शेपाश्चक्षुरिन्द्रियेहादयोऽपि साधनीयाः । 'तीसे ण०' इत्यादि । तस्याः=ईहायाः । अन्यत् सुगमम् । नवर सामान्यापेक्षया एकार्थकानि । विशेपचिन्तायां तु भिन्नार्थकानि।

'से किं त ईहा?' इत्यादि० ।

शिष्य पूछता है कि हे भदत! पूर्वनिर्दिष्ट ईहा का क्या स्वरूप है? उत्तर-ईहा छह प्रकार की वतलाई गई है। वह इस प्रकार है-श्रोत्र इन्द्रिय ईहा १, चक्षु इन्द्रिय ईहा, घ्राण इन्द्रिय ईहा ३, जिह्वा इन्द्रिय ईहा ४, स्पर्शइन्द्रिय ईहा ५, नो इन्द्रिय ईहा ६। उसके ये नाना घोपवाले तथा नाना व्यजनावाले एकार्थक पाच नाम है। जैसे-आभोगनता, मार्गणता २, गवेपणता ३, चिन्ता ४, और विमर्श ५, इस प्रकार ये पाच ईहा के नाम हैं। वस्तु के निर्णय के लिये जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा है। श्रोत्रेन्द्रिय से जन्य अर्थावग्रह के बाद जो विचारणा चलती है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय ईहा है। इसी तरह अवशिष्ट इन्द्रियों की ईहा भी उन २ इन्द्रियो के अर्थावग्रह के बाद हुई विचारणा स्वरूप जाननी चाहिये। इस ईहा के जो पांच नाम एकार्थक वतलाये गये हैं वे सामान्य की अपेक्षा ही वतलाये गये जानना चाहिये, विशेप की अपेक्षा नही, कारण-विशेप की अपेक्षा ये सब भिन्न २ अर्थवाले हो

"से किं त ईहा?" ઈત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે-હે ભદન્ત! પૂર્વનિર્દિષ્ટ "ઈહા"નું શું સ્વરૂપછે?

ઉત્તર—ઈહા ના છ પ્રકારબતાવ્યાછે તે આપ્રમાણે છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહા, (૨) ચક્ષુઈન્દ્રિય ઈહા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિય ઈહા, (૪) જીહ્વાઈન્દ્રિય ઇહા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિય ઈહા, અને (૬) નો ઈન્દ્રિય ઇહા તેના વિવધઘોષવાળા તથા વિવિધવ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે જેવા કે (૧) આભોગનતા, (૨) માર્ગણતા, (૩) ગવેષણતા (૪) ચિન્તા, અને (૫) વિમર્શ આ પ્રકારે ઇહાના પાચ નામ છે વસ્તુનાનિર્ણયમાટે જે વિચારણાથાયછે તેનુ નામ ઈહાછે

શ્રોત્રેન્દ્રિયજનિતઅર્થાવગ્રહબાદ જે વિચારણાથાય છે તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિય ઈહાછે એજરીતે બાકીનીઈન્દ્રિયોની ઈહા પણ તે તે ઈન્દ્રિયોના અર્થાવગ્રહ બાદ થયેલવિચારણાસ્વરૂપસમજીલેવી આ ઇહાના જે પાચ એકાર્થક નામ બતાવ્યાછે, તે સામાન્યનીઅપેક્ષાએ જ બતાવેલમાનવાજોઈએ, વિશેષની અપેક્ષાએનહી, કારણ કે વિશેષનીઅપેક્ષાએ એ બધા ભિન્નભિન્ન

शब्दः' इत्यारभ्यान्त्यविशेषात् प्राक् यो यो विशेषसामान्यार्थावग्रहः स सर्वोऽपि 'मेधा' इति विशेषः। तथा च श्रवणताऽवलम्बनता मेधा चेत्येतत् त्रयमर्थावग्रहरूप बोध्यम्। 'अवग्रहणता, उपधारणता चेत्येतद् द्वय व्यञ्जनावग्रहरूपमिति प्रागुक्तम् ॥ ५ ॥ अवग्रहो वर्णित इत्याह–' से त ' इति। स एषोऽवग्रह इति ॥सू० ३०॥

मूलम्–से किं त ईहा ?। ईहा छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा-सोइंदिय-ईहा। चक्खिंदिय-ईहा। घाणिंदिय-ईहा। जिब्भिदिय–ईहा। फासिंदिय-ईहा। नोइंदिय-ईहा। तीसे ण इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पचनामधिज्जा भवंति, त जहा–आभोगणया, मग्गणया, गवेसणया, चिंता, वीमसा। से त ईहा ॥ सू० ३१ ॥

छाया–अथ का सा ईहा ?, ईहा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियेहा। चक्षुरिन्द्रियेहा। घ्राणेन्द्रियेहा, जिह्वेन्द्रियेहा, स्पर्शेन्द्रियेहा, नोइन्द्रियेहा। तस्या इमानि–एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति। तद् यथा–आभोगनता१, मार्गणता२, गवेषणता३, चिन्ता४, विमर्शः (मीमांसा)। सा एषा ईहा ॥ सू० ३१ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—' से किं त ईहा ?' इत्यादि। अथ का सा ईहा? उत्तरमाह—' ईहा छव्विहा पण्णत्ता ' इत्यादि। वस्तुनिर्णयार्थं विचारणा ईहा,

शख का शब्द है" इस प्रकार के बोध से लगाकर अन्त्यविशेष के पहिले पहिले का जो सामान्यविशेषरूप अर्थावग्रह है वह सब मेधा है ॥ ५ ॥ इस तरह श्रवणता अवलम्बनता और मेधा ये तीन अर्थावग्रहरूप, तथा अवग्रहता, उपधारणता ये दो व्यजनावग्रहरूप होते हैं ऐसा जानना चाहिये ॥ इस प्रकार यह अवग्रह का वर्णन है ॥ सू० ॥ ३० ॥

મેધા શબ્દવાચ્યમનાયાછે એટલે કે "આ શખનોશબ્દ છે" આ પ્રકારના બોધથી લઈને અન્ત્યવિશેષનીઆગળ આગળનો જે સામાન્યવિશેષરૂપ અર્થાવગ્રહ છે તે સૌ મેધા છે ॥૫॥ આ પ્રકારે શ્રવણતા અવલબનતા અને મેધા એત્રણ અર્થાવગ્રહરૂપ, તથા અવગ્રહણતા, ઉપધારણતા એ બે વ્યજનાવગ્રહરૂપ હોય છે એમ જાણવુ જોઈએ આ પ્રકારે આ અવગ્રહનુ વર્ણન છે ॥ સૂ ૩૦ ॥

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवावधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेषादेव अव धारितार्थविषयक एव तीव्रतरधारणाहेतुर्बोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५। इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है। श्रोत्रेन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि 'यह शब्द अमुक का ही है' इसका नाम श्रोत्रइन्द्रियजन्य अवाय है। जैसे यह शख का ही शब्द है। इसी तरह शेष इन्द्रियो के विषयोंमे उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विषय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये। आवर्तनता आदि पाच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षा से बतलाई गई जाननी चाहिये। जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १। इस आवर्तन के प्रति जो बोध विशेष होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेषोंमें विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २। ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન આ રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનુ આ સ્વરૂપ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન બાદ જે એવુ જ્ઞાનથાયછે કે "આ શબ્દ અમુકનોછે" તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શખનોજ શબ્દછે એજપ્રકારે બાકીની ઇન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયના નિશ્ચયનુ જ્ઞાનથાયછે, તે જ્ઞાનને તે તે ઇન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવુ આવર્તનતા આદિ પાચનામોમા જે એકાર્થતા બતાવેલછે તે સામાન્ય અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઇછે એમ સમજવુ (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા ઈહાથી નિવૃત્તથઇને જીવ અવાયભાવ તરફ ઝુકાવાતો જાય છે તેનુ નામ આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનના પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે બોધથી જીવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની બિલકુલ સમીપ આવેછે તેનુ નામ પ્રત્યાવર્તનતાછે (૩) ઈહાથી દૂરજઈને જીવનેમાટે ને

छाया—अथ कः सोऽवायः ? । अवायः षड्विधः प्रज्ञप्तः । तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावायः १ । चक्षुरिन्द्रियावायः २ । घ्राणेन्द्रियावायः ३ । जिह्वेन्द्रियावायः ४ । स्पर्शेन्द्रियावायः ५ । नोइन्द्रियावायः ६ । तस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि, नानाव्यञ्जनानि, पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवायः ३, बुद्धिः ४, विज्ञानम् ५ । स एषोऽवायः ॥सू० ३२॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि । अथ कः सोऽवायः ? इति । उत्तरमाह—'अवाए छव्विहे पण्णत्ते०' इत्यादि । अवायो निश्चयात्मकावबोधः । स षड्विधः प्रज्ञप्तः, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियावाय—इत्यादि । श्रोत्रेन्द्रियेणावायः—श्रोत्रेन्द्रियावायः । श्रोत्रेन्द्रियेहामधिकृत्य यः प्रवृत्तोऽवायो—निश्चयः, स श्रोत्रेन्द्रियावाय इत्यर्थः । एवं चक्षुरिन्द्रियावायादयः साधनीयाः । तस्य=अवायस्य खलु इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति । एतेषां व्याख्या प्राग्वत् । नवरं अवायसामान्यविवक्षया एकार्थकानि । तद्विशेषचिन्तायां तु नानार्थकानि । तत्र—आवर्तते—आ=मर्यादया वर्तते—ईहातो निवृत्त्या अवायभावं प्रति अभिमुखो वर्तते येन बोधपरिणामेन स आवर्तनः, स एवावर्तनता ॥ १ ॥

तथा—प्रत्यावर्तनता—आवर्तनं प्रति गतो योऽर्थविशेषेषु उत्तरोत्तरेषु विवक्षितावायप्रत्यासन्नतरो बोधविशेषः स प्रत्यावर्तनः, स एव प्रत्यावर्तनता ॥ २ ॥

'से किं त अवाए०' इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—पूर्वनिर्दिष्ट अवाय ज्ञान का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—अवायज्ञान छह प्रकार का कहा गया है । वे प्रकार ये हैं—श्रोत्रइन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, २ चक्षु इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय २ घ्राणेन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय, ३ जिह्वा इद्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ४, स्पर्श इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ५ तथा नो इन्द्रिय से उत्पन्न हुआ अवाय ६ । उस अवाय के ये नाना घोषवाले तथा नाना व्यंजनवाले एकार्थक पाच नाम हैं ।

"से किं त अवाए०" ઇત્યાદિ—

શિષ્યપૂછેછે—"પૂર્વનિર્દિષ્ટ અવાયજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપછે ?

ઉત્તર—અવાયજ્ઞાન નીચેપ્રમાણે છ પ્રકારનુ કહેલછે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય (૨), ચક્ષુઇન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય, ઘ્રાણેન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય (૪), જિહ્વાઇન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય (૫), સ્પર્શેન્દ્રિયથી પેદા થયેલ અવાય, તથા (૬) નો ઇન્દ્રિયથી પેદાથયેલ અવાય તે અવાયના એ વિવિધ ઘોષવાળા તથા વ્યજનવાળા એકાર્થક પાચનામછે, જેવાકે (૧)

तथा-अवायः=निश्चयः, सर्वथा ईहातो विनिवृत्तस्यावधारणावधारितमर्थमवगच्छतो जीवस्य यो बोधविशेषः सोऽवायः ॥ ३ ॥ तथा-बुद्धिः-ततस्तमेवानधारितमर्थं क्षयोपशमविशेषात् स्थिरतया पुनः पुनः स्पष्टतरमवबुध्यमानस्य या बोधपरिणतिः सा बुद्धिः ॥ ४ ॥ तथा-विज्ञान=विशिष्ट ज्ञान विज्ञानं, क्षयोपशमविशेपादेव अव धारितार्थविपयक एव तीव्रतरधारणाहेतुर्बोधविशेष इत्यर्थः ॥५॥ स एषोऽवायो वर्णितः ॥ सू० ३२ ॥

जैसे-आवर्तनता १, प्रत्यावर्तनता २, अवाय ३, बुद्धि ४, और विज्ञान ५। इस तरह पूर्वोक्त अवाय ज्ञान का यह स्वरूप है। श्रोत्रन्द्रिय से उत्पन्न ईहाज्ञान के बाद जो ऐसा ज्ञान होता है कि 'यह शब्द अमुक का ही है' इसका नाम श्रोत्रइन्द्रियजन्य अवाय है। जैसे यह शख का ही शब्द है। इसी तरह शेप इन्द्रियो के विपयोंमें उत्पन्न ईहा के बाद जो उस उस विपय के निश्चयका ज्ञान होता है, वह तत्तत् इन्द्रियजन्य अवाय जानना चाहिये। आवर्तनता आदि पाच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है, वह सामान्य अवाय की विवक्षा से बतलाई गई जाननी चाहिये। जिस बोध परिणाम द्वारा ईहा से निवृत्त होकर जीव अवाय-भाव की तरफ झुकाया जाता है उसका नाम आवर्तनता १। इस आव-र्तन के प्रति जो बोध विशेप होता है कि जिस बोध से जीव उत्तरोत्तर अर्थविशेपोंमे विवक्षित अवाय के बिलकुल समीप आ जाता है उसका नाम प्रत्यावर्तनता है २। ईहा से हटकर जीव के लिये जो उस ईहित

આવર્તનતા, (૨) પ્રત્યાવર્તનતા, (૩) અવાય, (૪) બુદ્ધિ, અને (૫) વિજ્ઞાન આ રીતે પૂર્વોક્ત અવાયજ્ઞાનનુ આ સ્વરૂપ છે શ્રોત્રેન્દ્રિયથીઉત્પન્નથયેલ ઈહાજ્ઞાન બાદ જે એવુ જ્ઞાનથાયછે કે "આ શબ્દ અમુકનોછે" તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્યઅવાય છે જેમ કે આ શખનોજ શબ્દ છે એજપ્રકારે બાકીની ઇન્દ્રિયોનાવિષયમા ઉત્પન્નથયેલ ઈહાની પછી જે તે તે વિષયના નિશ્ચયનુ જ્ઞાનથાયછે, તે જ્ઞાનને તે તે ઇન્દ્રિયજન્ય અવાયજ્ઞાન માનવુ આવર્તનતા આદિ પાચનામોમા જે એકાર્થતા બતાવેલછે તે સામાન્ય અવાયની વિવક્ષાથી બતાવાઈછે એમ સમજવુ (૧) જે બોધ પરિણામદ્વારા ઈહાથી નિવૃત્તથઈને જીવ અવાયભાવ તરફ ઝુકાવાતો જાય છે તેનુ નામ આવર્તનતા છે (૨) આ આવર્તનના પ્રતિ જે બોધ વિશેષ થાય છે, અને જે બોધથી જીવ ઉત્તરોત્તર અર્થવિશેષોમા વિવક્ષિત અવાયની બિલકુલ સમીપ આવેછે તેનુ નામ પ્રત્યાવર્તનતાછે (૩) ઈહાથી દૂરજઈને જીવનેમાટે ને

अथ धारणास्वरूपमाह—

मूलम्—से किं तं धारणा ?। धारणा छव्विहा पण्णत्ता, तं जहा—सोइंदियधारणा। चक्खिंदियधारणा। घाणिंदियधारणा। जिब्भिंदियधारणा। फासिंदियधारणा। नोइंदियधारणा। तीसे णं इमे एगट्ठिया नाणाघोसा नाणावंजणा पंच नामधिज्जा भवंति, तं जहा—धरणा१, धारणा२, ठवणा३, पइट्ठा४, कोट्ठे५। से तं धारणा ॥ सू० ३३ ॥

छाया—अथ का सा धारणा ?। धारणा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियधारणा १। चक्षुरिन्द्रियधारणा २। घ्राणेन्द्रियधारणा ३। जिह्वेन्द्रियधारणा ४। स्पर्शेन्द्रियधारणा ५। नोइन्द्रियधारणा ६। तस्या इमानि एकार्थकानि नानाघोषाणि नानाव्यञ्जनानि पञ्च नामधेयानि भवन्ति, तद् यथा—धरणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, कोष्ठः ५। सा एषा धारणा ॥ सू० ३३ ॥

टीका—'से किं तं धारणा' इत्यादि। शिष्यः पृच्छति—अथ का सा धारणा इति। उत्तरमाह—'धारणा छव्विहा पण्णत्ता' इत्यादि। धारणा—निर्णीतार्थविशे

पदार्थ का बिलकुल निश्चितज्ञान होता है वह अवाय है ३। इस अवाय के द्वारा निश्चित किये गये पदार्थ का जो स्थिररूप से पुनः पुनः स्पष्टतर बोध होता है उसका नाम बुद्धि है ४। इस बुद्धि के बाद जो ऐसा जीव को बोध होता है कि जिसके बल पर जीव धारणा के निकट पहुंच जाता है—जो धारणा की उत्पत्तिमे हेतुभूत होता है—उस विशिष्ट ज्ञान का नाम विज्ञान है ५। यह अवाय का स्वरूप हुआ॥ सू० ३२॥

अब धारणाका स्वरूप कहा जाता है—'से किं तं धारणा०' इत्यादि

ईहित पदार्थनु जे तद्दन निश्चित ज्ञान थायछे ते अवायछे (४) आ अवाय द्वारा निश्चितकरायेल पदार्थनो जे स्थिररूपे फरीने स्पष्टतर बोधथायछे तेनु नाम बुद्धिछे (५) ए बुद्धिनी पछी जे एवा जीवने बोध थाय छे के जेना आधारे जीव धारणानी समीप पहोचीजायछे—जे धारणानी उत्पत्तिमा हेतुभूत थायछे—ए विशिष्टज्ञाननु नामविज्ञानछे आ अवायना स्वरूपनु वर्णन थयु ॥ सू. ३२ ॥

हवे धारणानु स्वरूप बतावबामा आवे छे—" से किं तं धारणा० " ईत्यादि.

पस्य धारणम्=अविस्मरणम्। सा षड्विधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा-' श्रोत्रेन्द्रिय धारणा' इत्यादि। श्रोत्रेन्द्रियेण या धारणा सा श्रोत्रेन्द्रियधारणा। एव चक्षुरिन्द्रिय धारणा-दयः साधनीयाः। तस्याः=धारणायाः। अन्यत् सुगमम्। अत्रापि सामान्यविवक्षया एकार्थकानि। विशेषार्थचिन्तायां तु भिन्नार्थानि। तत्रावायानन्तरमवगतस्यार्थ-स्याविच्युत्या अन्तर्मुहूर्तकालं यावत् धरणं धरणा ॥१॥ ततस्तस्यैवार्थस्योपयोगाच्च्यु-तस्य जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतः संख्येयाऽसंख्येयकालपर्यन्तं यत् स्मरणं सा धारणा ॥२॥ तथा-स्थापन-स्थापना। अवायावधारितस्यार्थस्य हृदि स्थापनं, जलपूर्ण-

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट धारणा का क्या स्वरूप है? उत्तर—धारणा छह प्रकार की कही गई है। उसके छह प्रकार ये हैं-श्रोत्रइन्द्रिय से होने वाली धारणा १, चक्षु इन्द्रिय से होने वाली धारणा २, घ्राणेन्द्रिय से होनेवाली धारणा ३, जिह्वा इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ४, स्पर्श इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ५, तथा नो इन्द्रिय से होनेवाली धारणा ६। उस धारणा में ये पाच नानाघोष एव नाना व्यजनवाले एकार्थक नाम है। जैसे-धरणा १, धारणा २, स्थापना ३, प्रतिष्ठा ४, तथा कोष्ठ ५।

निर्णीत अर्थ का नही भूलना इसका नाम धारणा है। यह छह प्रकार की है। श्रोत्र इन्द्रिय के विषयभूत शब्दरूप पदार्थमे जो अवाय ज्ञान के बाद उस विषय की धारणा होती है कि जिसमे जीव उस विषय को कालान्तरमे भी नही भूलता है उसका नाम श्रोत्रेन्द्रिय धारणा है१। इसी तरह उस २ इन्द्रिय के विषयभूत पदार्थो मे अवाय ज्ञान के बाद जो उस २ विषय की धारणा जीव को होती है वह चक्षु आदि इन्द्रियों

પ્રશ્ન-પૂર્વ નિર્દિષ્ટ ધારણાનુ શુ સ્વરૂપછે? ઉત્તર-ધારણા નીચેપ્રમાણે છ પ્રકારની બતાવેલ છે-(૧) શ્રોત્રેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૨) ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૩) ઘ્રાણેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૪) જિહ્વા ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, (૫) સ્પર્શેન્દ્રિયથી થનારી ધારણા, અને (૬) નો ઇન્દ્રિયથી થનારી ધારણા તે ધારણાના આ પાચ વિવિધ ઘોષવાળા અને વિવિધ વ્યજનવાળા એકાર્થક નામ છે-(૧) ધરણા, (૨) ધારણા, (૪) સ્થાપના, (૪) પ્રતિષ્ઠા, તથા (૫) કોષ્ઠ

નિર્ણીત અર્થને ન ભૂલવો તેનુનામ ધારણાછે તે છ પ્રકારનીછે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયભૂત શબ્દરૂપ પદાર્થમા જે અવાયજ્ઞાનની પછી તે વિષયની ધારણા થાયછે કે જેથી જીવ તે વિષયને કાલાન્તરે પણ ભૂલતો નથી તેનુ નામ શ્રોત્રેન્દ્રિયધારણા છે એજપ્રમાણે તે તે ઇન્દ્રિયોના વિષયભૂત પદાર્થોમા અવાયજ્ઞાનની પછી તે તે વિષયની ધારણા જીવનેથાયછે તે ચક્ષુ આદિ

घटस्थापनवत्, वासनेत्यर्थः ॥३॥ तथा–प्रतिष्ठान–प्रतिष्ठा–अपायावधारितस्यैवार्थस्य हृदि प्रभेदेन प्रतिष्ठापनमित्यर्थः, यथा–जले उपलप्रक्षेपप्रतिष्ठा भवति ॥४॥ 'कोष्ठः' इति, कोष्ठ इव कोष्ठः। अविनष्टसूत्रार्थबीज धारणात् कोष्ठवद् या धारणा, सा कोष्ठ इत्युच्यते ॥ ५ ॥ सू० ३३ ॥

के विषयमे भी समझ लेना चाहिये। धारणा के पांच नामोंमें जो एकार्थकता बतलाई गई है वह धारणा सामान्य की अपेक्षा से कही गई है। वैसे तो विशेष–अर्थ की अपेक्षा से इनमें भिन्नार्थता भी है। अवाय के द्वारा निर्णीत पदार्थ के हो जाने पर उस पदार्थकी जो अविच्युति द्वारा अन्तर्मुहूर्त काल तक धारणा बनी रहती है उसका नाम धारणा है १। अवायज्ञान द्वारा निर्णीत पदार्थ की तरफ से जीव का उपयोग हट जाने पर भी कम से कम अन्तर्मुहूर्ततक और ज्यादा सख्यात और असख्यात कालतक उस पदार्थ की जो स्मृति बनी रहती है उसका नाम धारणा है २। अवाय द्वारा निश्चित किये गये अर्थ का हृदयमें जो जलपूर्णकुभ की तरह स्थापन हो जाना है वह स्थापना है, इसका दूसरा नाम वासना भी है ३। अवाय के द्वारा अवधारित अर्थ का जो हृदयमें भेदप्रभेद से स्थापन होता है उसका नाम प्रतिष्ठा है ४। अविनष्ट सूत्रार्थरूप बीज के धारण से जो धारणा कोष्ठ की तरह होती है वह कोष्ठ है ५। यह धारणा का स्वरूप हुआ ॥ सू० ३३ ॥

ઇન્દ્રિયોનાવિષયમાપણ સમજીલેવીજોઇએ ધારણાના પાચનામોમા જે એકાર્થતા બતાવવામા આવેલ છે તે ધારણા સામાન્યની અપેક્ષાએ બતાવવામા આવી છે એમ તો વિશેષઅર્થનીઅપેક્ષાએ તેમનામા ભિન્નતાપણુછે (૧) અવાય દ્વારા પદાર્થ નિર્ણીતથઇજતા તે પદાર્થની જે અવિચ્યુતિ દ્વારા અન્તર્મુહૂર્તકાળ સુધી ધારણા બની રહેછે તેનુ નામ ધારણાછે (૨) અવાયજ્ઞાન દ્વારા નિર્ણીત પદાર્થની તરફથી જીવનો ઉપયોગ દૂર થતા પણ ઓછામા ઓછી અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને વધારેમાવધારે સખ્યાત અને અસખ્યાતકાળસુધી તે પદાર્થની જે સ્મૃતિ બનીરહેછે તેનુ નામ ધારણા છે (૩) અવાયદ્વારા નિશ્ચિત કરાયેલ અર્થનુ હૃદયમા જલપૂર્ણકુભની જેમ સ્થાપન થવુ તે સ્થાપના કહેવાય છે, તેનુ બીજુ નામ વાસનાપણુછે (૪) અવાયદ્વારા અવધારિત અર્થનુ હૃદયમા જે ભેદપ્રભેદથી સ્થાપના થાય છે તેનુ નામ પ્રતિષ્ઠા છે (૫) અવિનષ્ટ સૂત્રાર્થરૂપ બીજના ધારણથી જે ધારણા કોષ્ઠની જેમ થાય છે તેનુ નામ કોષ્ઠ છે આ ધારણાનુ સ્વરૂપ થયુ ॥ સૂ. ૩૩ ॥

अवग्रहादीना कालमानमाह—

मूलम्—उग्गहे इक्कसमइए, अंतोमुहुत्तिया ईहा, अंतोमुहुत्तिए अवाए, धारणा संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ॥सू० ३४॥

छाया—अवग्रह एकसामायिकः । आन्तर्मौहूर्तिकी ईहा । आन्तर्मौहूर्तिकोऽवायः । धारणा-सख्येयं वा कालम्, असख्येयं वा कालम् ॥ सू० ३४ ॥

टीका—'उग्गहे' इत्यादि । अवग्रहः=नैश्चयिकोऽर्थावग्रहः, स एक सामयिको भवति । ईहा आन्तर्मौहूर्तिकी भवति । अवाय आन्तर्मौहूर्तिको भवति । धारणा त्रिविधा-अविच्युति-वासना – स्मृतिभेदात् । तत्र-वासनारूपा धारणा, सख्येय वा काल भवति, असख्येय वा काल भवति । तत्र संख्येयवर्षायुष्काणा सख्येयकालम्, असंख्येयवर्षायुष्काणामसख्येय काल युगलाद्यपेक्षया भवति । अविच्युतिरूपा, स्मृतिरूपा च धारणा प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं भवति ॥ सू० ३४ ॥

अब इन अवग्रह आदि ज्ञानों का कालमान कितना है यह सूत्रकार स्पष्ट करते हैं-'उग्गहे०' इत्यादि।

नैश्चयिक अर्थाग्रवह का काल एक समय का है। ईहाज्ञान का काल अन्तर्मुहूर्त का है। अवायज्ञान का भी काल इतना ही है। अविच्युति, वासना और स्मृति के भेद से धारणा तीन प्रकार की है। इनमे वासनारूप धारणा का काल सख्यात अथवा असख्यात काल है। जिनकी सख्यात वर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा सख्यातकाल, तथा जिन जीवो की असख्यातवर्ष की आयु होती है उनकी अपेक्षा असख्यात काल जानना चाहिये। अविच्युति तथा स्मृतिरूप धारणा का काल अन्तर्मुहूर्त प्रमाण है। ॥सू० ३४ ॥

હવે એ અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનુ કાલમાન કેટલુ છે તે સૂત્રકાર સ્પષ્ટ કરે છે—" उग्गहे० " ઈત્યાદિ,

નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહનો કાળ એક સમયનો છે ઇહાજ્ઞાનનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તનો છે અવાયજ્ઞાનનો કાળ પણ એટલો જ છે અવિચ્યુતિ, વાસના અને સ્મૃતિ એ ત્રણ ભેદથી ધારણા ત્રણ પ્રકારની છે તેમનામા વાસનારૂપ ધારણાનો કાળ સખ્યાત અથવા અસખ્યાત સમય છે જેમની સખ્યાત વર્ષની આયુ હોય છે તેમની અપેક્ષાએ સખ્યાતકાળ, તથા જે જીવોની અસખ્યાતવર્ષની આયુ હોય છે તેમની અપેક્ષાએ અસખ્યાતકાળ સમજી લેવો જોઈએ અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણાનો કાળ અન્તર્મુહૂર્તપ્રમાણ છે ॥ સૂ. ૩૪ ॥

" एवं अट्ठावीसइ विहस्स " ઈત્યાદિ

मूलम्—एव अट्ठावीसइविहस्स आभिणिबोहियनाणस्स (परूवण करिस्सामि, तत्थ णं पढम) वजणुग्गहस्स परूवण करिस्सामि पडिवोहगादिट्ठतेण, मल्लगादिट्ठतेण य ।

से किं तं पडिवोहगदिट्ठंतेण ?। पडिवोहगादिट्ठतेण-से जहानामए केइ पुरिसे कंचि पुरिस सुत्त पडिवोहिज्जा—अमुगा अमुगत्ति । तत्थ चोयगे पन्नवग एवं वयासी—किं एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ?, दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ? जाव दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति ? सखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति ? असखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति ?। एव वयत चोयग पण्णवए एव वयासी—नो एगसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छंति, नो दुसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, जाव नो दससमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, नो सखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति, असखिज्जसमयपविट्ठा पुग्गला गहणमागच्छति । से त पडिवोहगदिट्ठतेणं ॥

छाया—एवमष्टाविंशतिविधस्य आभिनिबोधिकज्ञानस्य [प्ररूपण करिष्यामि तत्र खलु प्रथम] व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण करिष्यामि प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च ।

अथ किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन ?। प्रतिबोधकदृष्टान्तेन—स यथानामकः कश्चित् पुरुष कंचित् पुरुष सुप्त प्रतिबोधयेत्—अमुक—अमुक ! इति । तत्र नोदकः प्रज्ञापकमेवमवादीत्-किमेकसमयप्रविष्टा पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, द्विसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः ग्रहणमागच्छन्ति ? यावद्दशसमयप्रविष्टा पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, सख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति ?, असख्येयसमयप्रविष्टा पुद्गला ग्रहणमाग-

च्छन्ति ? एवं वदन्तं नोदकं प्रज्ञापक एवमवादीत्–नो एकसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नो द्विसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, यावन्नो दशसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, नो संख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति, असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति । तदेतत् (प्ररूपणं) प्रतिबोधकदृष्टान्तेन ॥

टीका—'एवं अट्ठावीसइविहस्स' इत्यादि । एवम्=पूर्वोक्तेन प्रकारेण, अष्टाविंशतिविधस्य=चतुर्धा व्यञ्जनावग्रहः, षड्विधोऽर्थावग्रहः षड्विधा ईहा, षड्विधोऽवायः, षड्विधा धारणा, इत्यष्टाविंशतिप्रकारकस्य, आभिनिबोधिकज्ञानस्य प्ररूपणं करिष्यामि । तत्र खलु प्रथमं=पूर्वं व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणं=वर्णनं

सूत्रकार कहते हैं–इस तरह आभिनिबोधिकज्ञान के अट्ठाईस भेद हो जाते हैं, उनकी मैं प्ररूपणा करूँगा। मतिज्ञान अट्ठाईस प्रकार का इस तरह होता है–व्यञ्जनावग्रह चार प्रकार का होता है। चक्षु एवं मन से यह अवग्रह होता नहीं है, शेष चार इन्द्रियों से ही होता है। तथा व्यंजन के ईहा, अवाय, एवं धारणा ये प्रकार होते नहीं हैं इसलिये व्यंजन का अवग्रह ही होता है, और यह अवग्रह चार इन्द्रियों से होता है, अतः व्यंजनावग्रह चार प्रकारका होता है ४। अर्थ का अवग्रह पांच इन्द्रिय और मन से होता है इसलिये वह छह प्रकार का होता है ६। इसी तरह ईहा भी छह प्रकार की होती है १२। अवाय भी छह प्रकार का १८, तथा धारणा भी छह प्रकार की २४, इस तरह ये सब चोबीस भेद होते हैं। इस प्रकार मतिज्ञान अट्ठाईस प्रकार का होता है। सूत्रकार कहते हैं

एवं अट्ठावीसइ विहस्स ईत्यादि

સૂત્રકાર કહે છે–આ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાનના જે અટ્ઠાવીસ ભેદ પડે છે, તેની હુ પ્રરૂપણા કરૂં છું મતિજ્ઞાન આ રીતે અટ્ઠાવીસ પ્રકારનું થાય છે–વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો થાય છે ચક્ષુ અને મનથી તે અવગ્રહ થતો નથી, બાકીની ચાર ઈન્દ્રિયોથીજ થાય છે તથા વ્યંજનના ઈહા, અવાય અને ધારણા એ પ્રકાર પડતા નથી, તે કારણે વ્યંજનનો અવગ્રહ જ થાય છે, અને તે અવગ્રહ ચાર ઈન્દ્રિયો વડે થાય છે, તેથી વ્યંજનાવગ્રહ ચાર પ્રકારનો હોય છે ૪ અર્થનો અવગ્રહ પાંચ ઈન્દ્રિયો અને મનથી થાય છે તે કારણે તે એ છ પ્રકારનો હોય છે ૬ આજ પ્રકારે ઈહા પણ છ પ્રકારની હોય છે ૧૨ અવાય પણ છ પ્રકારનો ૧૮, તથા ધારણા પણ છ પ્રકારની ૨૪ આ રીતે એ બધા મળીને ચોવીસ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે મતિજ્ઞાન અટ્ઠાવીસ પ્રકારનું હોય છે

करिष्यामि। स्पष्टतरस्वरूपप्रतिबोधनार्थमिति भावः। कथं तत् प्ररूपणं करिष्यतीत्याकाङ्क्षायामाह—'पडिबोहगदिट्ठंतेण०' इत्यादि। प्रतिबोधकदृष्टान्तेन, मल्लकदृष्टान्तेन च। तत्र-प्रतिबोधयतीति प्रतिबोधकः=सुप्तस्योत्थापकः, स एव दृष्टान्तः - प्रतिबोधकदृष्टान्तस्तेन। तथा मल्लकं=शरावं, तदेव दृष्टान्तो मल्लकदृष्टान्तस्तेन च। 'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणमिति प्रश्नः। उत्तरमाह-प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहप्ररूपणमेवं भवति-स यथानामकः-यत्किंचिन्नामधारकः-अनिर्दिष्टनामक इत्यर्थः, कश्चित् पुरुषः, यद्वा-'से' इति सः=दृष्टान्तरूपोऽर्थः, यथा=येन प्रकारेण, 'नाम' सम्भाव्यते, तं वर्णयामीत्यर्थः। 'ए' इति वाक्यालंकारे। कश्चित् पुरुषः कंचित्=अनिर्दिष्टनामानं यथासम्भवनामकं-देवदत्तादिकं पुरुषं सुप्तं सन्तं प्रतिबोधयेत्। कथं प्रतिबोधयेदित्याह—'अमुक! अमुक!' इति। तत्रैवमुक्ते सति ज्ञानावरणीयकर्मोदयात् कथितमपि सूत्रार्थमननुध्यमानो नोदकः=प्रश्नकर्ता शिष्यः प्रज्ञापकं - यथाऽवस्थितसूत्रार्थं प्रज्ञापयतीति प्रज्ञापकस्तं-गुरुम्, एवम्=वक्ष्यमाणप्रकारेण, अवादीत्=अपृच्छत्। इह भूतकाल-

कि इस अट्ठाईस प्रकार के मतिज्ञान की प्ररूपणामें हम पहिले स्पष्टतर स्वरूप समझाने के लिये व्यंजनावग्रह की प्ररूपणा करेंगे। यह प्ररूपणा प्रतिबोधक तथा नवीनमल्लक (शरावा) के दृष्टान्त से की जावेगी। प्रतिबोधक का दृष्टान्त इस प्रकार से है—

कोई एक पुरुष गाढनिद्रामें सोये हुए किसी पुरुष को पुकार पुकार कर जगाता है, परन्तु वह शब्द उसके कानमें नहीं पहुँचा हो जैसा हो जाता है। तब इस पर ज्ञानावरणीय कर्म के उदय से कथित सूत्रार्थ को भी नहीं जानने वाला शिष्य सूत्रार्थ की यथावस्थित प्ररूपणा करनेवाले गुरु महाराज से प्रश्न करता है कि हे भदन्त! यह जगाने पर भी क्यों

સૂત્રકાર કહે છે કે આ અઠ્ઠાવીસ પ્રકારના મતિજ્ઞાનની પ્રરૂપણામાં અમે પહેલા વધારે સ્પષ્ટસ્વરૂપે સમજાવવાને માટે વ્યંજનાવગ્રહની પ્રરૂપણા કરશું

આ પ્રરૂપણા પ્રતિબોધક તથા નવીનમલ્લક (શરાવા) ના દૃષ્ટાંતથી કરાશે પ્રતિબોધકનું દૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે—

કોઈ એક પુરુષ ગાઢનિદ્રામાં પડેલ કોઈ પુરુષને અવાજ કરીકરીને જગાડે છે, પણ તે શબ્દ તેના કાને પહોંચતો જ ન હોય એવું થાયછે ત્યારે જ્ઞાનાવરણીયકર્મના ઉદયથી કહેલ સૂત્રાર્થને પણ ન જાણનાર શિષ્ય સૂત્રાર્થની યથાવસ્થિત પ્રરૂપણા કરનાર ગુરુમહારાજને પ્રશ્ન પૂછે છે કે-હે ભદન્ત! તે જગાડવા છતાં પણ કેમ જાગતો નથી? શું તેના કાનમાં એક

निर्देशस्तु 'आगमोऽयमनादि'-रिति प्रतिबोधनार्थः। शिष्यः किमवादो ? दित्याह -'किं एगसमयपविट्ठा०' इत्यादि। भदन्त ! किम् एकसमयप्रविष्टाः पुद्गलाः, ग्रहणमागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्ति ?, यावत् असंख्येयसमयप्रविष्टाः पुद्गला ग्रहणमागच्छन्ति=ग्राह्या भवन्तीति प्रश्नः। एवं वदन्त नोदकं प्रज्ञापक एवमवादीत्-'नो एगसमयपविट्ठा०' इत्यादि। एकसमयप्रविष्टाः पुद्गला यावत् संख्येयसमयप्रविष्टा पुद्गला न ग्राह्या भवन्तीत्यर्थः। अयं प्रतिषेध' स्फुटप्रतिभासरूपार्थावग्रहलक्षणविज्ञानग्राह्यतामधिकृत्य विज्ञेयः। यावता पुनः प्रथमसमयादारभ्य किंचिद् व्यक्तं ग्रहणमागच्छन्त्येवेति प्रतिपत्तव्यम्। 'असंखेज्ज०' इत्यादि। आदित आरभ्य प्रतिसमयप्रवेशनेन असंख्येयान् समयान् यावत् ये प्रविष्टास्ते असंख्येयसमयप्रविष्टाः न तु विंशत्याऽहोभिः पथिकगृहप्रवेशवदपान्तरालागमनसमयापेक्षयाऽसंख्येयसमयप्रविष्टा इति। पुद्गलाः=शब्दद्रव्यविशेषाः, ग्रहणमागच्छन्ति=अर्थावग्रहज्ञानहेतवो भवन्तीति भावः। पुद्गलेषु असंख्येयसमयप्रविष्टेषु चरमसमयेऽर्थावग्रहज्ञान-

नही जगता है ? क्या उसके कानमें एकसमयप्रविष्ट पुद्गलो से लगाकर असंख्यात समय प्रविष्ट पुद्गल भरते नहीं है ? यदि भरते हैं तो उसको जग जाना चाहिये, फिर क्यों नहीं जगता ? आचार्य इसका उत्तर देते हैं कि एक समय से लेकर असंख्यात समय तक प्रविष्ट हुए पुद्गल उसके कानमें पडते हैं, पर वे लुप्त हो जाते हैं, यही कारण है कि वह दो तीन वार जगाने पर भी नहीं जागता है, परन्तु ज्यों ही वे मन्द २ रीति से चार-पांच वार जगाने पर उसके कानमें भर जाते हैं और लुप्त नहीं होते हैं तो वह व्यक्ति शीघ्र जग उठता है। इसका तात्पर्य यही है कि वे अधिक बोले गये शब्द जब उसके कानमें भर जाते हैं-उसके ग्रहण में आने लगते हैं-तो वह जग जाता है, अर्थात्-वे शब्द-

સમય-પ્રવિષ્ટ પુદ્‌ગલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય-પ્રવિષ્ટ-પુદ્‌ગલ ભરાતાં નથી ? જો ભરાતાં હોય તો તેણે જાગી જવું જોઈએ છતાં પણ કેમ જાગતો નથી ? આચાર્ય તેનો જવાબ આપે છે કે એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધી પ્રવિષ્ટ થયેલ પુદ્‌ગલ તેના કાનમાં પડે છે, પણ તે લુપ્ત થઈ જાય છે, એજ કારણે તે બે ત્રણવાર જગાડવા છતાં પણ જાગતો નથી, પણ જેવાં તે મંદ મંદ રીતે ચાર પાંચ વાર જગાડતાં તેના કાનમાં ભરાઈ જાયછે, અને લુપ્ત થતાં નથી તેવો જ તે માણસ જાગી ઉઠે છે એનું તાત્પર્ય એ છેકે તે અધિક બોલાયેલ શબ્દો જ્યારે તેના કાનમાં ભરાઈ જાય છે તેનાથી ગ્રહણ થવા માંડે છે, ત્યારે તે જાગી જાય છે એટલે કે તે શબ્દ પુદ્‌ગલ અર્થાવગ્રહનું કારણ

मुपजायते इत्यर्थः। अर्थावग्रहविज्ञानाच्च प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः। चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एकसमयमानः परमयोगिना स्फुटगम्यः। व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसंख्येयभागः, उत्कर्षतः संख्येया आवलिकाः। ता अपि संख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) – पृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः। तदेतत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम् ॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण हो जाते हैं। एक समय से लेकर असंख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही वह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असंख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यंजनावग्रहरूप ही हैं।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है। इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है। व्यंजनावग्रह का जघन्य समय आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से संख्यात आवलिका प्रमाण है। वे संख्यात आवलिकाएं प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्–दोसे नव तक उच्छ्वास–निःश्वास–परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये। यह व्यंजनावग्रह का खुलासा प्रतिबोधक के दृष्टान्त से हुआ ॥

થઈ જાય છે, એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુદ્ગલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનુ કારણ થતા નથી, પણ અંતિમ સમયમાં જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનુ કારણ બને છે, તેથી એક સમયના તે શબ્દપુદ્ગલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના એ જેટલા શબ્દપુદ્ગલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યંજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુદ્ગલના ગ્રહણથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયુ છે તે અન્તિમપુદ્ગલ જ અર્થાવગ્રહનુ જનક થયુ છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યંજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસંખ્યાતમા ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સંખ્યાત-આવલિકાઓ પ્રાણાપાનપૃથકત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ–નિશ્વાસ–પરિમિતકાલ–પ્રમાણવાળી સમજવી જોઈએ વ્યંજનાવગ્રહનો આ ખુલાસો પ્રતિબોધકના દૃષ્ટાંતથી થયો

मूलम्—से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं ? । मल्लगदिट्ठंतेणं—से जहा-नामए केइ पुरिसे आवागसीसाओ मल्लगं गहाय तत्थेगं उदगबिंदु पक्खेविज्जा से नट्ठे, अण्णेऽवि पक्खित्ते सेऽवि नट्ठे, एवं पक्खिप्पमाणेसु पक्खिप्पमाणेसु होही से उदगबिंदू, जे णं तं मल्लगं रावेहिइत्ति, होही से उदगबिंदू जे णं तंसि मल्लगंसि ठाहिति, होही से उदगबिंदू जे णं तं मल्लगं भरिहिति, होही से उदगबिंदू जे णं मल्लगं पवाहेहिति। एवामेव पक्खिप्पमाणेहिं पक्खिप्पमाणेहिं अणंतेहिं पुग्गलेहिं जाहे तं वंजणं पूरियं होइ ताहे 'हुं' ति करेइ, नो चेव णं जाणइ के एस सद्दाइ ? । तओ ईहं पविसइ तओ जाणइ अमुगे एस सद्दाइ । तओ अवायं पविसइ तओ से उवगयं हवइ। तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ संखिज्जं वा कालं, असंखिज्जं वा कालं ॥

छाया—अथ किं तत् मल्लकदृष्टान्तेन ? । मल्लकदृष्टान्तेन—स यथानामकः कश्चित् पुरुषः आपाकशीर्षतो मल्लकं गृहीत्वा तत्रैकमुदकबिन्दुं प्रक्षिपेत् स नष्टः, अन्योऽपि प्रक्षिप्तः सोऽपि नष्टः । एवं प्रक्षिप्यमाणेषु २ भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकम् आर्द्रयिष्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तस्मिन् मल्लके स्थास्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकं भरिष्यति, भविष्यति स उदकबिन्दुर्यो नु तं मल्लकं प्रवाहयिष्यतीति, एवमेव प्रक्षिप्यमाणैः २ अनन्तैः पुद्गलैर्यदा तद् व्यञ्जनं पूरितं भवति, तदा 'हु'-मिति करोति, नो चैव खलु जानाति क एष शब्द ? इति । ततः ईहां प्रविशति, ततो जानाति अमुक एष शब्द इति । ततोऽवायं प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति, ततः खलु धारयति सङ्ख्येयं वा कालमसङ्ख्येयं वा कालम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—' से किं तं मल्लगदिट्ठंतेणं० ' इत्यादि । अथ किं तत्=प्ररूपणं मल्लकदृष्टान्तेन ? इति । उत्तरमाह—मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रह-

मुपजायते इत्यर्थः। अर्थावग्रहविज्ञानाच प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रहः। चरमसमये जायमानोऽर्थावग्रह एकसमयमानः परमयोगिना स्फुटगम्यः। 'व्यञ्जनावग्रहस्य च कालो जघन्यत आवलिकाऽसंख्येयभागः, उत्कर्षतः संख्येया आवलिका'। ता अपि संख्येया आवलिकाः प्राणापान (उच्छ्वासनिःश्वास) – पृथक्त्वकालमाना वेदितव्याः। तदेतत् प्रतिबोधकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपणम्॥

पुद्गल अर्थावग्रह के कारण हो जाते हैं। एक समय से लेकर असंख्यात समयतक के शब्द पुद्गल ऐसे हैं जो उसके अर्थावग्रहरूप ज्ञान के हेतु नहीं होते हैं, किन्तु अन्तिम समय में ही यह अर्थावग्रहरूप ज्ञान का हेतु होता है, अतः एक समय के उन शब्द पुद्गलों से लेकर असंख्यात समय तक के ये जितने शब्दपुद्गल हैं वे स्पष्ट प्रतिभासजनक न हो सकने के कारण व्यजनावग्रहरूप ही हैं।

जिस अन्तिम शब्द पुद्गल के ग्रहण में स्पष्टज्ञान हुआ है वह अन्तिम पुद्गल ही अर्थावग्रह का जनक हुआ है। इसका काल एक समय प्रमाण है, यह परमयोगियों के ज्ञान का विषय है। व्यजनावग्रह का जघन्य समय आवलिका के असंख्यातवें भाग प्रमाण है, तथा उत्कृष्टरूप से संख्यात आवलिका प्रमाण है। वे संख्यात आवलिकाए प्राणापानपृथक्त्व अर्थात्–दोसे नव तक उच्छ्वास–निःश्वास–परिमित कालप्रमाण वाली समझना चाहिये। यह व्यजनावग्रह का खुलासा प्रतिबोधक के दृष्टान्त से हुआ॥

થઈ જાય છે, એક સમયથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના શબ્દપુદ્ગલ એવા છે જે તેના અર્થાવગ્રહ રૂપ જ્ઞાનનું કારણ થતા નથી, પણ અંતિમ સમયમાં જ તે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનનું કારણ બને છે, તેથી એક સમયના તે શબ્દપુદ્ગલોથી માંડીને અસંખ્યાત સમય સુધીના એ જેટલા શબ્દપુદ્ગલ છે તે સ્પષ્ટ પ્રતિભાસજનક હોઈ ન શકવાને કારણે વ્યંજનાવગ્રહરૂપ જ છે જે અન્તિમ શબ્દપુદ્ગલના ગ્રહણથી સ્પષ્ટ જ્ઞાન થયું છે તે અન્તિમપુદ્ગલ જ અર્થાવગ્રહનું જનક થયું છે તેનો કાળ એકસમયનો છે તે પરમયોગીઓના જ્ઞાનનો વિષય છે વ્યંજનાવગ્રહનો જઘન્ય સમય આવલિકાના અસંખ્યાતમાં ભાગનો છે, તથા ઉત્કૃષ્ટ રૂપથી સંખ્યાતઆવલિકાપ્રમાણ છે તે સંખ્યાત– આવલિકાએ પ્રાણાપાનપૃથકત્વ એટલે કે બેથી નવ સુધી ઉચ્છ્વાસ–નિશ્વાસ– પરિમિતકાલ–પ્રમાણવાળી સમજવી જોઈએ વ્યંજનાવગ્રહનો આ ખુલાસો પ્રતિ બોધકના દૃષ્ટાંતથી થયો

उदकबिन्दुर्यः खलु त मल्लक प्रवाहयिष्यति=शरावाद् बहिर्निर्गतो भविष्यतीत्यर्थः । एवमेव=उदकबिन्दुभिरिव, निरन्तर प्रक्षिप्यमाणैः प्रक्षिप्यमाणैरनन्तैः पुद्गलैः=शब्दरूपतया परिणतैर्यदा तद् व्यञ्जन=श्रोत्रस्यमुपकरणेन्द्रिय पूरित भवति, तदा-'हु' इति करोति-अर्थावग्रहरूपेण ज्ञानेन तमर्थं गृह्णाति-नामजात्यादिकल्पनारहितमेव जानाति, नत्वेव जानाति 'क एष शब्दः' ? इति-'कथभूतोऽय शब्दः, कस्य वाऽय शब्द'-इत्यादि न जानाति । स्वरूपद्रव्यगुणक्रियाविशेषकल्पनारहितमनिर्देश्य सामान्यमात्रममरव्येयसमयेषु चरमसमये जानाति । अर्थावग्रहस्य एकसामायिकत्वात् सामान्यमात्रग्रहणकारणत्वाच्च । अस्मात् प्राक् सर्वोऽपि व्यञ्जनावग्रह एव । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन व्यञ्जनावग्रहस्य प्ररूपण कृतम् । इह हुकारकरण चार्थावग्रहजनितम् । ततः=तदनन्तरम्, ईहा प्रविशति='किमिद किमिद'-मिति विमर्शकरणे प्रवृत्तो भवति । ततः=ईहानन्तरम्, जानाति-'अमुक एष शब्दः' इति, तदा क्षायोपशमविशेषोत्पत्तेरिति भावः । ततः=तदा-ईदृशे ज्ञानपरिणामे जाते सति स पुरुषोऽवाय प्रविशति । ततः=तदा-अवायकालेऽन्तर्मुहूर्तकाल यावत् स शब्द उप-

ऐसी होती है जो उस शरावे को बहा देती है, अर्थात्-शरावे से जल बाहर निकलने लगता है। इसी तरह प्रक्षिप्यमाण-भरे जाने वाले अनत पुद्गलों से जब वह श्रोत्रेन्द्रियरूप उपकरणेन्द्रिय भर जाती है तब वह सोया हुआ पुरुष 'हु' इस प्रकार के शब्द को करता है, अर्थात् अर्थावग्रहरूप ज्ञान से नामजात्यादि की कल्पना से रहित ही उस अर्थ को जानता है, पर वह यह नहीं जानता है कि यह शब्द क्या है ? इसके बाद जब वह ईहा ज्ञान मे प्रविष्ट होता है तब जान जाता है कि 'यह अमुक शब्द है' बाद में विशेष निश्चय करने के लिये वह अवाय में प्रविष्ट होता है तब वह उससे परिचित हो जाता है। बाद में वह जब

છે કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તે શકોરાને છલકાવી નાખે છે એજ પ્રમાણે પ્રક્ષિપ્યમાણ-ભરાઈજનારા અનતપુદ્ગલોથી જ્યારે તે શ્રોત્રેન્દ્રિયરૂપ ઉપકરણેન્દ્રિય ભરાઈ જાય છે ત્યારે તે સૂતેલો માણસ "હુ" એવો શબ્દ બોલીને, એટલે કે અર્થાવગ્રહરૂપ જ્ઞાનવડે નામ, જાતિઆદિની કલ્પનાથી રહિત જ તે અર્થને જાણે છે, પણ તે એ નથી જાણતો કે આ શબ્દ શો છે ? ત્યારબાદ જ્યારે તે ઈહાજ્ઞાનમા પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે જાણી જાય છે કે "આ અમુક શબ્દ જ છે" ત્યારબાદ વિશેષ નિર્ણય કરવાને માટે તે અવાયમા પ્રવિષ્ટ થાય છે ત્યારે તે તેનાથી પરિચિત થઈ જાય છે ત્યારબાદ તે જ્યારે ધારણાનો

प्ररूपणमेव भवति-स यथानामकः=यत्किञ्चिन्नामकः कश्चित् पुरुषः, आपाकशीर्षतः -आपाके=कुम्भकारस्य भाण्डपाकस्थाने स्थापितो भाण्डराशिः, तस्य शीर्षतः-शीर्षमिव शीर्षम्-उपरितनो भागस्तस्मात्, मल्लकं=शरावं गृहीत्वा, तत्रैकमुदकबिन्दु प्रक्षिपेत्=प्रक्षिप्तं कुर्यात्, स उदकबिन्दुर्नष्ट'-सर्वथा नूतनशरावस्य रूक्षत्वात् तत्रैव तद्भावपरिणतिमापन्न इत्यर्थः। तदनन्तरम् अन्योऽपि जलबिन्दुः प्रक्षिप्तः, सोऽपि नष्टः, एवं प्रक्षिप्यमाणेषु प्रक्षिप्यमाणेषु भविष्यति स उदकबिन्दुर्यः खलु तं मल्लकं =शरावं (रावेहिति) आर्द्रयिष्यति-आर्द्रं करिष्यतीति। 'रावेहिति' इति 'राव' इति देशीयधातोर्भविष्यति रूपम्। भविष्यति स उदकबिन्दुर्यः खलु तस्मिन् मल्लके स्थास्यति। भविष्यति स उदक बिन्दुर्यः खलु तं मल्लकं भरिष्यति। भविष्यति स

अब मल्लक के दृष्टान्त से इसका खुलासा करते हैं—'से किं तं मल्लगदिट्ठतेणं० ?' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! मल्लकदृष्टान्त का क्या स्वरूप है? उत्तर-मल्लक दृष्टान्त इस प्रकार है-जैसे कोई पुरुष कुंभार के आवा में से एक नवीन मल्लक-शरावे को लावे, और उसमें एक पानी की बूंद डाले परन्तु वह पानी की एक बूंद उस पर डालते ही नष्ट हो जाती है, क्यों कि वह सर्वथा रूक्ष होता है। इसी तरह दूसरी पानी की बूंद भी उसमें डाली जाने पर नष्ट हो जाती है। इस तरह बार २ डाली जाने पर उन जल की बिन्दुओं में कोई एक बूंद ऐसी होती है जो उस शरावे को गीला कर देती है। तथा कोई बूंद ऐसी होती है जो उसमें ठहरती है। कोई बूंद ऐसी होती है जो उसको भर देती है। कोई बूंद

હવે મલ્લકના દૃષ્ટાંતથી તેનું સ્પષ્ટીકરણ કરે છે—
"से किं तं मल्लगदिट्ठतेणं० ?" ઇત્યાદિ–
શિષ્ય પૂછે છે હે ભદન્ત! મલ્લકદૃષ્ટાંતનું શું સ્વરૂપ છે?
ઉત્તર-મલ્લકદૃષ્ટાંત આ પ્રમાણે છે-જેમકે કોઈ પુરુષ કુંભારના નિભાડા માંથી એક નવુંશકોરૂં લાવે અને તેમાં પાણીનું એક ટીપું નાખે, પણ તે પાણીનું એક ટીપું તેના પર નાખતા જ નાશ પામે છે, કારણકે તે તદ્દન સૂકું હોય છે એજ પ્રમાણે તેમાં પાણીનું બીજું ટીપું પણ નખાતા તેનો પણ નાશ થાય છે આ રીતે વારવાર નખાતા તે પાણીના ટીપાઓમાંથી કોઈ એક ટીપું એવું હોય છે કે જે તે શકોરાને ભીનું કરે છે તથા કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેમાં ટકે છે કોઈ ટીપા એવા હોય છે કે જે તેને ભરી દે

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमे आई है इसके पूर्वमें वह उसमें जलबिन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी ? परन्तु ऐसा नही है, जब से उसमें जलबिन्दुओं का डालना प्रारभ किया गया तब ही से उसमे आर्द्रता का आना प्रारभ हो गया, परन्तु वह उसमे ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढी और सरावेमें पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कहीं उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमे लुप्त सा हो जाता है। दो चार वार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमें भर जाती है तब जल-कणों से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शरावे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमे समर्थ हो जाते हैं।

"यह क्या है ?"-यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबध रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

દેખાવા લાગે છે, ત્યારે જ શુ પહેલ વહેલી જ તે તેમા આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપા નાખતા શુ તે આવી ન હતી ? પણ એવુ નથી, જ્યારથી તેમા પાણીના ટીપા નાખવાનુ શરૂ કર્યું ત્યારથી જ તેમા આર્દ્રતાનુ આવવુ શરૂ થયુ, પણ તે તેમા જણાતી ન હતી, તેનુ કારણ તેમા તેનો તિરોભાવ થઈ જતો તે હતુ જેમ જેમ પાણીનુ પ્રમાણ વધ્યુ, અને શકોરાની પાણી શોષવાની શક્તિ ઘટી, ત્યારે જ તેમા ભીનાશ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી એજ રીતે જ્યારે કોઈ ઊંઘતી વ્યક્તિને બોલાવવામા આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમા જાણે લુપ્ત થઈ જાય છે બે ચાર વાર બોલાવવાથી જ્યારે તેના કાનમા પૌદ્ગલિક શબ્દોની માત્રા પુરતા પ્રમાણમા ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણોથી પહેલ વહેલા ભીના થતા શકોરાની જેમ તે ઊંઘતી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂરિત થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જાણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

"આ શુ છે" એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ વહેલા સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમા ઈહા, અવાય અને ધારણાનો સબધ રહેલ છે ધારણાથી અહી તેના ભેદરૂપ વાસનાનુ

गतो भवति=निश्चयेन ज्ञातो भवति–निर्णयात्मकज्ञानविषयो भवतीत्यर्थः । ततो धारणा प्रविशति । सा च धारणा वासनारूपा द्रष्टव्या । ततः=धारणाया प्रवेशात् संख्येय वा असंख्येय वा काल हृदि धारयति । तत्र संख्येयवर्षायुष्कः संख्येयकालम् , असंख्येयवर्षायुष्कस्तु असंख्येय कालमित्यर्थः ॥

सुप्त पुरुषमङ्गीकृत्य पूर्वोक्तः सर्वोऽपि प्रकारः सघटते, जाग्रतस्तु क्रमव्यवग्रहादीना क्रमः सघटेत, जाग्रदवस्थाया शब्दश्रवणसमनन्तरमेवावग्रहेहाव्यतिरेकेणावायज्ञानमुपजायते, तथैव प्रतिप्राणि सवेदनादित्याशङ्काया निवारणार्थं मल्लकदृष्टान्तेनैव षड्विधानर्थावग्रहादीन वर्णयति—

धारणा का विषय होता है तब निश्चय से वह उसको इस तरह के हृदय मे धारण कर लेता है कि जिससे वह संख्यातकाल अथवा असंख्यात कालतक विस्मृत नही होता है । इस सूत्र का तात्पर्य इस प्रकार है—

जिस प्रकार कुभार के आवा मे पका हुआ उसी समय का नया सकोरा एक व्यक्ति अपने घर पर लावे और उसमें एक बूद पानी की डाले तो सकोरा उसी वक्त उसको सोख लेगा, यहा तक कि उसका वहा नामोनिशा तक नही रहेगा। इसी तरह आगे भी एक २ कर डाले गये अनेक जलबिन्दुओ को वह सकोरा सोखलेगा, पर अन्तमे ऐसा समय आवेगा कि जब वह जलबिन्दुओ को सोखनेमे असमर्थ बन जायगा । फिर वह उन्हे न सोखकर उनसे गीला होने लगेगा । तथा उसमे डाले गये जलकण इकट्ठे होकर दिखलाई देने लगेंगे । अब यहा पर विचार करने की बात है कि शरावे की आर्द्रता जब पहिले–पहिल

વિષય થાય છે ત્યારે નિશ્ચયથી તે તેને એ પ્રકારે હૃદયમા ધારણ કરી લે છે કે જેથી તે સખ્યાત કાળ અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી ભૂલાતો નથી આ સૂત્રનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે

જે પ્રકારે કુભારના નિભાડામા પકાવેલ એજ સમયનુ નવુ શકોરૂ એક માણસ પોતાને ઘેર લાવે અને તેમા પાણીનુ ટીપુ નાખે તો શકોરૂ ત્યારે જ તેને શોષી લે છે, એટલે સુધી કે ત્યા તેનુ નામનિશાન પણ રહેશે નહીં એજરીતે પછીપણ એકે એકે નાખવામા આવેલ પાણીના ટીપાઓને તે શકોરૂ શોષી લેશે, પણ છેવટે એવો સમય આવશે કે જ્યારે તે શકોરૂ પાણીના ટીપાઓને શોષવાને અસમર્થ થશે ત્યારે તે તેને શોષતા ભીનુ ન થવા લાગશે અને તેમા નાખેલા ટીપાઓ એકત્ર થઈને દેખાવા લાગશે હવે આ જગ્યાએ વિચારવાની વાત એ છે કે શકોરાની આર્દ્રતા જ્યારે પહેલ વહેલી

ज्ञात होने लगती है तो क्या यह आर्द्रता पहिले-पहिल ही उसमे आई है इसके पूर्वमे वह उसमें जलबिन्दुओं के डालने पर नहीं आई थी? परन्तु ऐसा नही है, जब से उसमे जलबिन्दुओंका डालना प्रारभ किया गया तब ही से उसमे आर्द्रता का आना प्रारभ हो गया, परन्तु वह उसमे ज्ञात जो नहीं होती थी उसका कारण उसमें उसका तिरोभाव हो जाना था। जैसे २ जल की मात्रा बढी और सरावेमे पानी को सोखने की शक्ति कम होने लगी, तब कही उसमें आर्द्रता स्पष्ट ज्ञात होने लगी। इसी प्रकार जब किसी सुप्त व्यक्ति को पुकारा जाता है तब वह शब्द उसके कानमे लुप्त सा हो जाता है। दो चार बार पुकारने से उसके कानमें जब पौद्गलिक शब्दों की मात्रा काफी रूपमे भर जाती है तब जल-कणो से पहिले-पहिल आर्द्र होने वाले शरावे की तरह उस सुप्त व्यक्ति के कान भी शब्दों से परिपूरित होकर उनको सामान्यरूप से जाननेमे समर्थ हो जाते हैं।

"यह क्या है?"—यही सामान्यज्ञान है जो शब्द को पहिले-पहिल स्फुटतया जानता है। इस के बाद विशेषज्ञान का क्रम प्रारभ होता है। इसमें ईहा, अवाय और धारणा का सबध रहा हुआ है। धारणा से यहा पर उसका भेद रूप वासना का ग्रहण किया गया है। यदि

દેખાવા લાગે છે, ત્યારે જ શુ પહેલ વહેલી જ તે તેમા આવી છે, તેના પહેલા પાણીના ટીપા નાખતા શુ તે આવી ન હતી? પણ એવુ નથી, જ્યારથી તેમા પાણીના ટીપા નાખવાનુ શરૂ કર્યું ત્યારથી જ તેમા આર્દ્રતાનુ આવવુ શરૂ થયુ, પણ તે તેમા જણાતી ન હતી, તેનુ કારણ તેમા તેનો તિરોભાવ થઈ જતો તે હતુ જેમ જેમ પાણીનુ પ્રમાણ વધ્યુ, અને શકોરાની પાણી શોષવાની શક્તિ ઘટી, ત્યારે જ તેમા ભીનાશ સ્પષ્ટરૂપે જણાવા લાગી એજ રીતે જ્યારે કોઈ ઉંઘતી વ્યક્તિને બોલાવવામા આવે છે ત્યારે તે શબ્દ તેના કાનમા જાણે લુપ્ત થઈ જાય છે બે ચાર વાર બોલાવવાથી જ્યારે તેના કાનમા પૌદ્ગલિક શબ્દોની માત્રા પુરતા પ્રમાણમા ભરાઈ જાય છે ત્યારે જલકણોથી પહેલ વહેલા ભીના થતા શકોરાની જેમ તે ઉંઘતી વ્યક્તિના કાન પણ શબ્દોથી પરિપૂરિત થઈને તેમને સામાન્યરૂપે જાણવાને સમર્થ થઈ જાય છે

"આ શુ છે" એજ સામાન્યજ્ઞાન છે, જે શબ્દને પહેલ વહેલા સ્પષ્ટ રીતે જાણે છે ત્યાર બાદ વિશેષજ્ઞાનનો ક્રમ શરૂ થાય છે, તેમા ઈહા, અવાય અને ધારણાનો સબધ રહેલ છે ધારણાથી અહી તેના ભેદરૂપ વાસનાનુ

मूलम्—से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सद्दं सुणिज्जा, तेणंसद्दोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सद्दाइ। तओ ईहं पविसइ। तओ जाणइ अमुगे एस सद्दे। तओ अवायं पविसइ। तओ से उवगयं हवइ। तओ धारणं पविसइ। तओ णं धारेइ—संखेज्जं वा कालं, असंखेज्जं वा कालं।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रूवं पासिज्जा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ, के वेस रूवत्ति। तओ

यह वासनारूप धारणा संख्यात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह संख्यातकाल की जाननी चाहिये, और यदि यह असंख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमें जमी है तो इस अपेक्षा यह असंख्यातकाल की जाननी चाहिये।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों मे यह अव ग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है? कारण—वहां तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोडकर अवायज्ञान हो जाता है। यह बात हरएक प्राणी जानता है। इस आशंका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टांत से ही छह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—'से जहानामए०' इत्यादि।

ग्रहणु કરાયું છે જો આ વાસનારૂપ ધારણા સંખ્યાત વર્ષની આયુવાળાના હૃદયમાં જામી ગઈ હોય તો તેની અપેક્ષાએ તે સંખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ, અને જો તે અસંખ્યાતકાળવાળા ભોગભૂમિયા આદિ જીવોના હૃદયમાં જામી હોય તો તે અપેક્ષાએ તે અસંખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ

આ પૂર્વોકત અવગ્રહાદિકના સમસ્ત પ્રકારનો ક્રમ સુપ્ત પુરુષની અપેક્ષાએ તો બરાબર બંધ બેસતો આવે છે પણ જાગ્રત પુરુષોમાં આ અવગ્રહાદિકનો ક્રમ કેવી રીતે ઘટાવી શકાય? કારણ કે ત્યાં તો શબ્દશ્રવણ પછી જ અવગ્રહ ઈહાને છોડીને અવાયજ્ઞાન થઈ જાય છે આ વાત દરેક પ્રાણી જાણે છે આ આશંકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર શકોરાના દૃષ્ટાંતથી જ છ પ્રકારના અવગ્રહ આદિનું પ્રદર્શન કરે છે—"से जहानामए०" ઈત્યાદિ

ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रूवे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ–संखेज्जं वा कालं, असंखेज्जं वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं गंधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ–के वेस गंधेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ-संखेज्जं वा कालं, असंखेज्जं वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा, तेणं रसोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस रसे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ–संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं फासं पडिसंवेइज्जा, तेणं फासेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ–के वेस फासओत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ–अमुगे एस फासे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ–संखेज्जं वा कालं असंखेज्जं वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं सुमिणं पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ–के वेस सुमिणेत्ति ? ।

मूलम्—से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सद्द सुणिज्जा, तेणसद्दोत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ के वेस सद्दाइ। तओ ईहं पविसइ। तओ जाणइ अमुगे एस सद्दे। तओ अवायं पविसइ। तओ से उवगय हवइ। तओ धारणं पविसइ। तओ णं धारेइ—सखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रूव पासिज्जा, तेणं रूवेत्ति उग्गहिए, नो चेव णं जाणइ, के वेस रूवत्ति। तओ

यह वासनारूप धारणा सख्यात वर्षकी आयुवाले के हृदयमें जम गई है तो उसकी अपेक्षा यह सख्यानकालकी जाननी चाहिये, और यदि यह असख्यातकाल वाले भोगभूमिया आदि जीवों के हृदयमे जमी है तो इस अपेक्षा यह असख्यातकाल की जाननी चाहिये।

यह पूर्वोक्त अवग्रहादिक का समस्त प्रकार का क्रम सुप्त पुरुष की अपेक्षा लेकर तो ठीक बैठ जाता है, परन्तु जाग्रत व्यक्तियों मे यह अवग्रहादिक का क्रम किस प्रकार घटित हो सकता है? कारण—वहा तो शब्दश्रवण के अनन्तर ही अवग्रह ईहा को छोडकर अवायज्ञान हो जाता है। यह बात हरएक प्राणी जानता है। इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार मल्लक के दृष्टान्त से ही छह प्रकार के अवग्रह आदि का प्रदर्शन करते हैं—'से जहानामए०' इत्यादि।

ग्रहण कराया है जो आ वासनारूप धारणा सખ્યાત વર્ષની આયુવાળાના હૃદયમા જામી ગઈ હોય તો તેની અપેક્ષાએ તે સખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ, અને જો તે અસખ્યાતકાળવાળા ભોગભૂમિયા આદિ જીવોના હૃદયમા જામી હોય તો તે અપેક્ષાએ તે અસખ્યાતકાળની જાણવી જોઈએ

આ પૂર્વોક્ત અવગ્રહાદિકના સમસ્ત પ્રકારનો ક્રમ સુપ્ત પુરુષની અપેક્ષાએ તો બરાબર બધ બેસતો આવે છે પણ જાગ્રત પુરુષોમા આ અવગ્રહાદિકનો ક્રમ કેવી રીતે ઘટાવી શકાય? કારણ કે ત્યા તો શબ્દશ્રવણ પછી જ અવગ્રહ ઈહાને છોડીને અવાયજ્ઞાન થઈ જાય છે આ વાત દરેક પ્રાણી જાણે છે આ આશકાના નિવારણ માટે સૂત્રકાર શકોરાના દૃષ્ટાતથી જ છ પ્રકારના અવગ્રહ આદિનુ પ્રદર્શન કરે છે—"से जहानामए०" ઈત્યાદિ

ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रूवे । तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ णं धारेइ-सखेज्जं वा काल, असंखेज्ज वा कालं ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त गंधं अग्घाइज्जा, तेणं गंधंति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस गधेत्ति ?। तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ अमुगे एस गंधे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-संखेज्ज वा काल, असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्तं रसं आसाइज्जा, तेण रसोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ के वेस रसेत्ति ? । तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस रसे। तओ अवायं पविसइ । तओ से उवगय हवइ । तओ धारणं पविसइ । तओ ण धारेइ-सखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त फास पडिसवेइज्जा, तेण फासेत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस फासओति ?। तओ ईह पविसइ । तओ जाणइ-अमुगे एस फासे । तओ अवाय पविसइ। तओ से उवगयं हवइ। तओ धारण पविसइ। तओ णं धारेइ-संखेज्ज वा काल असखेज्ज वा काल ।

से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त सुमिण पासिज्जा, तेणं सुमिणोत्ति उग्गहिए, नो चेव ण जाणइ-के वेस सुमिणेत्ति ?।

तओ ईहं पविसइ । तओ जाणइ—अमुगे एस सुमिणे । तओ अवाय पविसइ । तओ से उवगयं हवइ । तओ धारण पविसइ । तओ णं धारेइ—संखेज्जं वा कालं असखेज्ज वा कालं । से त्त मल्लगदिट्ठंतेण ॥ सू० ३५ ॥

छाया—स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त शब्दं शृणुयात्, तेन शब्द इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वेष शब्द इति? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष शब्द• । ततोऽवाय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणां प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम्।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त रूप पश्येत्, तेन रूपमित्यवगृहीतम्, नो खलु चैव जानाति—किं वा एतद् रूपमति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुकमेतद् रूपम् । ततोऽवाय प्रविशति । ततस्तदुपगतं भवति । ततो धारणा प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालमसख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त गन्धमाजिघ्रेत्, तेन गन्ध इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वेष गन्ध इति? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष गन्ध इति । ततोऽवाय प्रविशति, ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम् असख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त रसमास्वादयेत्, तेन रस इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वेष रस इति । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष रस• । ततोऽवाय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रविशति । तत खलु धारयति—संख्येयं वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त स्पर्शं प्रतिसवेदयेत्, तेन स्पर्श इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति को वेष स्पर्श इति? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष स्पर्श• । ततोऽवाय प्रविशति । ततः स उपगतो भवति । ततो धारणा प्रविशति । ततः खलु धारयति—सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

स यथानामक कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त स्वप्न पश्येत्, तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्, नो चैव खलु जानाति—को वेष स्वप्न इति? । तत ईहा प्रविशति । ततो जानाति—अमुक एष स्वप्न• । ततोऽवाय प्रविशति । तत खलु धारयति—सख्येय वा कालम् असख्येय वा कालम् । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेन ॥ सू० ३५ ॥

टीका—'से जहानामए०' इत्यादि। स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त शब्द शृणुयात्, अव्यक्तमित्यनेन नामजात्यादिकल्पनारहितमनिर्देश्यमिति गम्यते, तथा-चार्थावग्रहनामुक्तम्। अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धी व्यञ्जनावग्रह विना न भवतीति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहो भवतीत्यपि सूचितम्।

नन्वेव क्रमो नोपलभ्यते, किंतु प्रथमत एव शब्दस्यावायज्ञान जायते, इह

जैसे कोई पुरुष जब नाम, जाति आदि की कल्पना से रहित शब्द को सुनता है तब उसे ऐसा सामान्य बोध होता है कि यह शब्द है। इसी बोध का नाम अर्थावग्रह है। इस बोध में उसको ऐसा ज्ञान नही होता है कि यह शब्द किस स्वरूप वाला, अथवा किसका है। कारण अर्थावग्रह में सामान्य बोध रहता है, विशेष नही। यहा जो शब्द का सामान्य बोध उस सुनने वाले को हुआ है वह श्रोत्रइन्द्रिय-सबधी अर्थावग्रह है। यह नियम है कि अर्थावग्रह के पहिले व्यञ्जनावग्रह होता ही है, अतः अब श्रोत्रेन्द्रिय-सबधी अर्थावग्रह हुआ है तो स्वतः सिद्ध हो जाता है कि उसको पहिले व्यजनावग्रह हो चुका है। जब वह आगे जानने की आकांक्षा में प्रविष्ट होता है तो वह शब्दविषयक ईहा-ज्ञान मे अपने को पाता है। तब वह यह जानने की तरफ झुकता है कि यह शब्द यह स्वरूपवाला होना चाहिये।

शका—जाग्रत अवस्था मे पुरुष को ऐसा क्रम तो मालूम पडता नही है, किन्तु पहिले से ही उसको शब्द का अवायरूप ज्ञान हो जाता है।

જેમ કોઈ પુરુષ જ્યારે નામ, જાતિ આદિની કલ્પનાથી રહિત શબ્દને સાભળે છે, ત્યારે એવો સામાન્ય બોધ થાય છે કે આ શબ્દ છે એજ બોધનુ નામ અર્થાવગ્રહ છે તે બોધમા તેને એવુ જ્ઞાન નથી થતુ કે આ શબ્દ કયા સ્વરૂપ વાળો અથવા કોનો છે? કારણ કે અર્થાવગ્રહમા સામાન્ય બોધ રહે છે વિશેષ નહીં, ને સાભળનારને જે શબ્દનો સામાન્ય બોધ થયો છે તે શ્રોત્રેન્દ્રિય સબધી અર્થાવગ્રહ છે એ નિયમ છે કે અર્થાવગ્રહના પહેલા વ્યજનાવગ્રહ થાય જ છે, તેથી જ્યારે શ્રોત્રેન્દ્રિયસબધી અર્થાવગ્રહ થયો છે, ત્યારે એ આપોઆપ સિદ્ધ થાય છે કે તેને પહેલા વ્યજનાવગ્રહ થઈ ગયો છે જ્યારે તે આગળ જાણવાની ઈચ્છામા પ્રવેશ કરે છે ત્યારે તે શબ્દવિષયક ઈહાજ્ઞાનમા પોતાને પામે છે ત્યારે તે એ જાણવા તરફ ઝુકે છે કે આ શબ્દ આ સ્વરૂપવાળો હોવો જોઈએ

શકા—જાગૃત અવસ્થામા પુરુષને એવો ક્રમ તો જણાતો નથી, પણ પહેલેથી જ તેને શબ્દનુ અવાયરૂપ જ્ઞાન થઈ જાય છે સૂત્રમા શબ્દનુ "અવ્યક્ત"

दवश्य यो वस्तुविशेषनिश्चयः स ईहापूर्वकः। शब्दोऽयमिति च निश्चयो रूपादि व्यवच्छेदात्। ततोऽवश्यमितः पूर्वमीहया भवितव्यम्। ईहा च प्रथमतः सामान्य-रूपेणावगृहीते सति भवति, न त्वनवगृहीते। न खलु सर्वथा निरालम्बनमीहन भवदुपलभ्यते। न चानुपलभ्यमान प्रतिपत्तु शक्नुमः, तस्मात् ईहाया' प्राग् अव-ग्रहोऽपि नियमेन भवतीति मन्तव्यम्। अवग्रहश्च 'शब्दोऽय'-मिति ज्ञानात् पूर्वे प्रवर्तमानोऽनिर्देश्यसामान्यमात्रग्रहणरूप एवोपपद्यते नान्यः। अत एवोक्त भगवता —' अव्वत्त सद्द सुणिज्जा ' इति। स हि परमार्थत' शब्द एव, किंतु अव्यक्तमिति-

संशय बना हुआ है। धूमविषयक संशय की निवृत्ति होते ही 'यह धूम है' ऐसा उसको निश्चय हो जाता है, अतः यह मानना पडता है कि वस्तु का जो निर्णयज्ञान है वह ईहाज्ञानपूर्वक ही होता है। जब श्रोता "यह शब्द है" ऐसा निश्चयज्ञान कर लेता है तो इसका तात्पर्य यह है कि उसको यह निश्चय हो चुका है कि 'यह शब्द ही है, रूपादिक नहीं है'। इस प्रकार रूपादिक के व्यवच्छेद से जब वह शब्द का निश्चय कर लेता है तो यह ज्ञान उसको ईहापूर्वक हुआ ही माना जावेगा, और यह ईहाज्ञान बिना अवग्रह के होता नहीं है, अतः ईहा के सद्-भाव से शब्द का अवग्रहरूपज्ञान उसको हुआ है, यह बात भी स्वीकार करनी पडेगी, क्यों कि ईहाज्ञान का आधार अवग्रहज्ञान होता है। अव-ग्रह का विषय सामान्य है, इसलिये "यह शब्द है" ऐसा जो अवग्रह-ज्ञान का विषय शब्द हुआ है वह विशेषज्ञान रूप नहीं है, किन्तु अव्यक्त

के હજી સુધી તેનો તે વિષે સંશય રહેલોજ છે ધુમાડા વિષેના સંશયનુ નિરા-કરણ થતા જ "આ ધુમાડો છે" એવો તેનો નિર્ણય થઈ જાય છે, તેથી એ માનવુ પડે છે કે વસ્તુનુ જે નિર્ણયજ્ઞાન છે તે ઇહાજ્ઞાનપૂર્વક જ થાય છે જો શ્રોતા "આ શબ્દ છે" એવુ નિશ્ચયજ્ઞાન કરી લે છે, તો તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે તેને એ નિશ્ચય થઈ ચુકયો છે કે "આ શબ્દ જ છે, રૂપાદિક નથી" આ પ્રકારે રૂપાદિકના વ્યવચ્છેદથી જ્યારે તે શબ્દનો નિશ્ચય કરી લે છે, ત્યારે તેનુ એ જ્ઞાન ઇહાપૂર્વક જ માની શકાશે, અને એ ઇહાજ્ઞાન અવગ્રહ વિના થતુ નથી, તેથી ઇહાના સદ્ભાવથી તેને શબ્દનુ અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન થયુ છે, એ વાત પણ સ્વીકારવી પડશે કારણ કે ઇહાજ્ઞાનનો આધાર અવગ્રહજ્ઞાન હોય છે અવગ્રહનો વિષય સામાન્ય છે, તે કારણે "આ શબ્દ છે" એવા જે અવગ્રહ જ્ઞાનનો વિષય શબ્દ થયો છે તે વિશેષજ્ઞાનરૂપ નથી, પણ અવ્યક્ત નામ જાત્યા

व्यक्तं न शृणोति, किंतु सामान्यमात्रमनिर्देश्य गृह्णातीत्यर्थः। यदपि चोक्तम्-तेन श्रोत्रा शब्द इत्यवगृहीतमिति, तदिदमवग्रहप्रतिपादनार्थमुक्तम्, न तु तेन श्रोत्रा 'शब्दः' इति निश्चयेन ज्ञातम्, अत एव तस्य विवरण कुर्वन् भगवानाह—'नो चेव ण' इत्यादि। नो चेव जानाति-क एष शब्दः? इति-शब्दतया तमर्थं न जानातीत्यर्थः, अर्थावग्रहस्य अनिर्देश्यसामान्यमात्रप्रतिभासकत्वात्। अर्थावग्रहश्च श्रोत्रेन्द्रियघ्राणेन्द्रियादीना व्यञ्जनावग्रहपूर्वक इति पूर्वं व्यञ्जनावग्रहोऽपि द्रष्टव्यः। तदेव

नामजात्यादिक से अनिर्देश्य मात्र सामान्यरूप ही है। यही बात सूत्रकारने "अव्वत्त सद्द सुणिज्जा" इस सूत्रांश से प्रकट की है। श्रोता के कानमें पडते ही वह यह जान लेता है कि 'यह परमार्थतः शब्द ही है किन्तु अव्यक्त है' व्यक्तरूप-विशेषरूप-से वह उसे ग्रहण नहीं करता है-मात्र सामान्यरूप से ही वह उसे जानता है। सूत्रकारने जो ऐसा कहा है कि उस श्रोता ने 'यह शब्द है' ऐसा जो जाना है सो उसका तात्पर्य यही है कि उसने उसको अवग्रहज्ञान के द्वारा ही जाना है। इस तरह सूत्रकार का यह कथन अवग्रह के प्रतिपादन निमित्त जानना चाहिये। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि उस श्रोता ने शब्द का निश्चय कर लिया है। इसी बात का विवरण करते हुए सूत्रकार आगे कह रहे हैं-कि "नो चेव ण" इत्यादि। 'यह शब्द किसका है' अथवा 'किस स्वरूप वाला है' यह बात उस समय श्रोता नही जानता है। अवग्रह दो प्रकार का है-(१) व्यजनावग्रह (२) अर्थावग्रह। व्यजनावग्रह की ही

દિકથી અનિર્દેશ્ય માત્ર સામાન્યરૂપ જ છે એજ વાત સૂત્રકારે "अव्वत्त सद्द सुणिज्जा" આ સૂત્રાંશથી પ્રગટ કરેલ છે શ્રોતાના કાને પડતા જ તે એ જાણી લે છે કે "આ પરમાર્થત શબ્દ જ છે પણ અવ્યક્ત છે" વ્યક્તરૂપ વિશેષરૂપે તે તેને ગ્રહણ કરતો નથી માત્ર સામાન્યરૂપે જ તે તેને જાણે છે સૂત્રકારે જે એમ કહ્યુ કે શ્રોતાએ "આ શબ્દ છે" એવુ જે જાણ્યુ છે, તેનુ તાત્પર્ય એજ છે કે તેણે તેને અવગ્રહજ્ઞાન દ્વારા જ જાણ્યો છે આ રીતે સૂત્રકારનુ આ કથન અવગ્રહના પ્રતિપાદન નિમિત્ત જાણવુ જોઈએ તેનુ તાત્પર્ય એ નથી કે શ્રોતાએ શબ્દનો નિશ્ચય કરી લીધો છે એજ વાતનુ વિવરણ કરતા સૂત્રકાર આગળ કહે છે કે-"नो चेव ण" ઈત્યાદિ "આ શબ્દ કોનો છે" અથવા "કયા સ્વરૂપવાળો છે" આ વાત તે સમયે શ્રોતા જાણતો નથી અવગ્રહ બે પ્રકારનો છે-(૧) વ્યજનાવગ્રહ, (૨) અર્થાવગ્રહ વ્યજનાવગ્રહની જ પુષ્ટ પર્યાય અર્થાવગ્રહ છે, આ વાત હમણા જ બતાવાઈ ગઈ છે અર્થાવગ્રહનો

सर्वत्रापि अवग्रहेहापूर्वमवायज्ञानमुत्पद्यते, केवलमभ्यासदशामापन्नस्य शीघ्रतरमव ग्रहादयः भवर्तन्ते इति कालसौक्ष्म्यात् ते स्पष्टं न संवेद्यन्ते। यथा उत्पलपत्रशत भेदने कालभेदो दुर्लक्ष्यस्तथाऽवग्रहेहाकालस्य दुर्लक्ष्यतया सुस्पष्टबोधो न भवति।

पुष्टपर्याय अर्थावग्रह है, यह बात अभी बतलाई ही जा चुकी है। अर्थावग्रह का विषय मात्र सामान्य है और यह श्रोत्रेन्द्रिय जन्य अर्थावग्रह अथवा घ्राणेन्द्रिय आदि जन्य अर्थावग्रह व्यंजनावग्रहपूर्वक ही होता है। इसलिये यह बात सर्वत्र पदार्थ को ज्ञान होते समय स्वीकार करनी चाहिये कि अवायज्ञान अवग्रह तथा ईहापूर्वक ही होता है, विना इनके नहीं। हा ! जो अभ्यासदशासपन्न व्यक्ति हैं उनमें ये अवग्रहादिक शीघ्रतर प्रवर्तित होते रहते हैं, अतः काल की सूक्ष्मता से स्पष्टरूप से अनुभवमें नहीं आते, और ऐसा ज्ञान होता है कि अवग्रह ईहा के विना भी अवायज्ञान हो गया है। कमल के सौ पतों को एक पर एक रखकर जब कोई व्यक्ति उन्हे सुई से छेदता है तो उसे ऐसा ही मालूम होता है कि ये सब पत्ते एक ही साथ छिद गये हैं, परन्तु ये सब पत्ते एक साथ नहीं छिदे हैं, क्रमशः ही छिदे हैं, परन्तु काल की सूक्ष्मता एक साथ छिदे ही ज्ञात होते हैं। इसी तरह अभ्यासदशामें अवग्रह आदि का काल अतिसूक्ष्म होने से दुर्लक्ष्य होता है, अतः वहा इनका समयभेद अनुभवमें नहीं आता है।

વિષય માત્ર સામાન્ય છે, અને આ શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહ, અથવા ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ જન્ય અર્થાવગ્રહ, વ્યંજનાવગ્રહપૂર્વક જ થાયછે તે કારણે આ વાત સર્વત્ર પદાર્થનુ જ્ઞાન થતી વખતે સ્વીકારવી જોઈએ કે અવાયજ્ઞાન, અવગ્રહ તથા ઈહાપૂર્વક જ થાય છે, તેમના વિના નહીં હા, જે અભ્યાસદશાસપન્ન વ્યક્તિઓ છે તેમનામા અવગ્રહાદિક વધારેઝડપથી પ્રવર્તિત થતા રહે છે તેથી કાળની સૂક્ષ્મતાથી તેઓ સ્પષ્ટરૂપે અનુભવવામા આવતા નથી, અને એવુ લાગે છે કે અવગ્રહ ઈહા વિના પણ અવાયજ્ઞાન થઈ ગયુ છે કમળના સો પાનને એક ઉપર એક ગોઠવીને જ્યારે કોઈ વ્યકિત તેમને સોય વડે છેદે છે, તો તેને એમ જ લાગે છે કે એ સઘળા પાન એકજ સાથે છેદાઈ ગયા છે પણ તે બધા પાન એકસાથે છેદાયા નથી, વારા ફરતી છેદાયા છે, તોપણ કાળની સૂક્ષ્મતાને લીધે તેઓ એકસાથે છેદાયા હોય એવુ લાગે છે એજ રીતે અભ્યાસદશામા અવગ્રહઆદિનો કાળ અતિસૂક્ષ્મ હોવાથી દુર્લક્ષ્ય થાય છે, તેથી ત્યા તેમનો સમયભેદ અનુભવવામા આવતો નથી

ननु ईहाऽपि 'किमयं शाङ्खः, किं वा शार्ङ्गः?' इत्येवंरूपतया प्रवर्तते, संशयोऽपि चैवमेव, ततः कोऽनयोः प्रतिविशेषः ?,

उच्यते—इह यद् ज्ञानं शाङ्खशार्ङ्गादिविशेषान् अनेकान् आलम्बते, न चासद्भूतं विशेषमपहातुं शक्नोति, किं तु सर्वात्मना शयानमिव वर्तते-कुण्ठीभूतं तिष्ठतीत्यर्थः, तदसद्भूतविशेषापर्युदासपङ्गुकुण्ठितं संशयज्ञानमुच्यते। यत्तु ज्ञानं सद्भूतार्थविशेषविषये हेतूपपत्तिव्यापारतया सद्भूतार्थविशेषोपादानाभिमुखमसद्भूतविशेषपरित्यागाभिमुखं च तदीहा। इह यदि वस्तु सुबोधं भवति, विशिष्टश्च मतिज्ञा-

शंका—"क्या यह शंख का शब्द है अथवा सींग का शब्द है" इसरूप से प्रवर्तित होने वाले ज्ञान को आप ईहा कह रहे हैं तो फिर संशयमें और ईहामें क्या भेद रहेगा, कारण संशयज्ञान भी इसी तरह से प्रवर्तित होता है ?।

उत्तर—जो ज्ञान शंख और शार्ङ्ग आदि परस्पर विरुद्ध अनेक विशेषों को विषय करता है-उनका परित्याग नहीं करता है, किन्तु उन परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियोंमें सोया हुआ जैसा रहता है-किसी भी विशेष का निश्चय नहीं कर सकता है, ऐसे ज्ञान का नाम संशय है। ऐसा ज्ञान ईहा नहीं है, क्यों कि इस ज्ञानमें सद्भूतार्थविशेषविषयता रहती है, कारण यह ज्ञान हेतु आदि के व्यापार से सद्भूतार्थविशेष को उपादान करने की तर्फ झुका रहता है, तथा असद्भूतविशेष का इसमें परित्याग रहता है। तात्पर्य इसका यह है—संशयज्ञानमें ऐसा बोध रहता है कि 'यह शंख का शब्द है अथवा सींग का शब्द है'।

શંકા—" શું "આ શંખનો શબ્દ છે અથવા શિંગડાનો શબ્દ છે" એ રૂપે પ્રવર્તિત થનારા જ્ઞાનને આપ ઈહા કહો છો, તો પછી સંશયમાં અને ઈહામાં શો ભેદ હશે, કારણ કે સંશયજ્ઞાન પણ એજ રીતે પ્રવર્તિત થાય છે?

ઉત્તર—જે જ્ઞાન શંખ અને શિંગડા આદિ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક વિશેષોને વિષય કરે છે તેમનો પરિત્યાગ કરતું નથી, પણ એ પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓમાં સુપ્ત હોય એમ રહે છે-કોઈપણ વિશેષનો નિર્ણય કરી શકતું નથી, એવા જ્ઞાનનું નામ સંશય છે એવું જ્ઞાન ઈહા નથી, કારણ કે આ જ્ઞાનમાં સદ્ભૂતાર્થવિશેષવિષયતા રહે છે, કારણ કે આ જ્ઞાન હેતુ આદિના વ્યાપારથી સદ્ભૂતાર્થવિશેષને ઉપાદાન કરવાની તરફ ઝુકેલ રહેછે, તથા અસદ્ભૂતવિશેષનો તેમાં પરિત્યાગ રહ્યા કરે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-સંશય જ્ઞાનમાં એવો બોધ રહે છે કે " આ શંખનો શબ્દ છે કે શિંગડાનો શબ્દ છે "

नावरणक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात् तद्वस्तु निश्चिनोति । यदि तु वस्तु दुर्बोधं भवति, न च तथाविधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्ततः ईहोपयोगा दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तकालमीहते। एवमीहोपयोगाविच्छेदेन प्रभूतान्यन्तर्मुहूर्तानि

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियोंको अवलम्बन करनेवाला संशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शंख का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्फ निर्णयाभिमुख बोध रहता है। 'यह शंख का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते हैं, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यो कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहां उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है। संशयमें ऐसा नहीं होता। इसलिये ईहा-ज्ञानमें और संशयज्ञानमे बडा अन्तर है। ईहित वस्तु यदि सुबोध होती हैं, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्त्तकालमे नियमसे निश्चित हो जाती है। यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय है, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीय कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓનુ અવલબન કરનાર સશયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇહામા "આ શખનો શબ્દ હોવો જોઈએ અથવા શિગડાનો શબ્દ હોવો જોઇએ" એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે " આ શખનોશબ્દ હોવોજોઈએ, કારણ કે તેમા તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિગડાનો આ શબ્દ ન હોવો જોઇએ, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી" આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમા વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્ભૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સશયમા એવુ થતુ નથી તે કારણે ઈહાજ્ઞાન અને સશયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઈહિત વસ્તુ જો સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાયછે, તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તકાળમા નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે જો તે ઇહિત વસ્તુ દુર્જ્ઞેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો વિશિષ્ટક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિથી અન્તર્મુ-

यावदीहते। तत ईहानन्तरं जानाति-'अमुक एषोऽर्थः शब्दः' इति-अयमर्थः शब्द एव न तु रूपादिरिति । इद च ज्ञानमवायरूपम् । ततः=तदा सः=शब्दरूपोऽर्थः उपगतः=ज्ञातो भवति-तदवायज्ञानमात्मनि परिणत भवतीति भावः । ततो धारणा प्रविशति, इह धारणा कालान्तरेऽप्यविस्मरणरूपा । ततः खलु धारयति-सख्येय वा कालम्, असख्येय वा कालम् ।

चक्षुरिन्द्रियेण यथाऽवग्रहादयो भवन्ति, तथा वर्णयति-' से जहानामए केइ पुरिसे अव्वत्त रूव पासिज्जा० ' इत्यादि । स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्त

पुनः अन्तर्मुहूर्तकालतक उस वस्तु का ईहाज्ञान का विषयभूत बनता है। इस तरह ईहारूप उपयोग के अविच्छेद से उसके अनेक अन्तर्मुहूर्त ईहाज्ञानमें निकल जाते हैं तब यह जानता है कि " अमुक एषोऽर्थ शब्दः" यह शब्द ही है, रूपादिक नही है। इसके बाद वह अवायज्ञानमे प्रविष्ट होता है, तब उसको वह शब्दरूप अर्थ उपगत-ज्ञात होता है। अवायज्ञान जिस समय आत्मामे परिणत हो जाता है तो वह ज्ञाता उस शब्दरूप अर्थ को हृदयमें धारण करने के लिये धारणारूप ज्ञानमें प्रवेश करता है। धारणा आत्मामे ऐसा सस्कार उत्पन्न कर देती है कि जिससे आत्मा उस वस्तु को कालान्तरमे भी नही भूलता है। सख्यातकाल तक अथवा असख्यात काल तक वह वस्तु अवधारित बनी रहती है॥

अब चक्षु इन्द्रिय से अवग्रहादिक जिस तरह से होते हैं सूत्रकार वह वर्णन करते है—' से जहानामए० ' इत्यादि।

हूर्तकाळसुधी, એ વસ્તુને ઇહાજ્ઞાનના વિષયભૂત બનાવે છે આરીતે ઈહારૂપ ઉપયોગના અવિચ્છેદથી તેના અનેક અન્તર્મુહૂર્ત ઈહાજ્ઞાનમા વીતી જાય છે, ત્યારે તે જાણે છે કે " अमुक एषोऽर्थ शब्द " આ શબ્દજ છે રૂપાદિક નથી ત્યારબાદ તે અવાયજ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે તેને તે શબ્દરૂપ અર્થ ઉપગત-જ્ઞાત થાય છે અવાયજ્ઞાન જે સમયે આત્મામા પરિણત થઈ જાય છે, ત્યારે તે જ્ઞાતાવ્યકિત તે શબ્દરૂપ અર્થને હૃદયમા ધારણકરવાને માટે ધારણારૂપ જ્ઞાનમા પ્રવેશ કરે છે ધારણા આત્મામા એવા સસ્કાર ઉત્પન્ન કરી નાખે છે કે જેથી આત્મા તે વસ્તુને કાળાન્તરે પણ ભૂલતો નથી સખ્યાતકાળ સુધી અથવા અસખ્યાત કાળ સુધી તે વસ્તુ અવધારિત બની રહે છે

હવે ચક્ષુ ઇન્દ્રિયથી અવગ્રહાદિક કેવી રીતે થાય છે તેનુ સૂત્રકાર વર્ણન કરે છે-"से जहानामए० " ઇત્યાદિ

नावरणक्षयोपशमो वर्तते, ततोऽन्तर्मुहूर्तकालेन नियमात् तद्वस्तु निश्चिनोति। यदि तु वस्तु दुर्बोधं भवति, न च तथाविधो विशिष्टो मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्तत ईहोपयोगा दच्युतः पुनरप्यन्तर्मुहूर्तकालमीहते। एवमीहोपयोगाविच्छेदेन प्रभूतान्यन्तर्मुहूर्तानि

इस तरह परस्पर विरुद्ध अनेक कोटियोंको अवलम्बन करनेवाला संशय ज्ञान होता है तब कि ईहामें 'यह शंख का शब्द होना चाहिये अथवा सींग का शब्द होना चाहिये' ऐसा ही एक तर्फ निर्णयाभिमुख बोध रहता है। 'यह शंख का शब्द होना चाहिये, क्यों कि इसके ही माधुर्य आदि अमुक २ विशेष धर्म पाये जाते हैं, सींग का यह शब्द नहीं होना चाहिये, क्यो कि उसके कर्कशता, कठोरता आदि अमुक २ विशेष धर्म यहां उपलब्ध नहीं हो रहे हैं।' इस तरह ईहाज्ञानमें विशेषार्थ के निर्णय के सन्मुख हुए तथा असद्भूतविशेष अर्थ के परित्याग की तरफ झुके हुए बोध का उदय रहता है। संशयमें ऐसा नहीं होता। इसलिये ईहाज्ञानमे और संशयज्ञानमे बडा अन्तर है। ईहित वस्तु यदि सुबोध होती है, तथा मतिज्ञानावरण कर्म का विशिष्ट क्षयोपशम उस जीव के होता है तो वह वस्तु अन्तर्मुहूर्त्तकालमे नियमसे निश्चित हो जाती है। यदि वह ईहित वस्तु दुर्ज्ञेय हे, तथा ज्ञाता के मतिज्ञानावरणीयकर्म का विशिष्ट क्षयोपशम नहीं है तो वह ज्ञाता ईहारूप उपयोग से अच्युत बना हुआ ही

આ પ્રકારે પરસ્પરવિરુદ્ધ અનેક કોટીઓનું અવલંબન કરનાર સંશયજ્ઞાન હોય છે, ત્યારે ઇહામાં "આ શંખનો શબ્દ હોવો જોઈએ અથવા શિંગડાનો શબ્દ હોવો જોઇએ" એવો એક તરફના નિર્ણય તરફ ઝુકતો બોધ રહ્યા કરે છે " આ શંખનોશબ્દ હોવોજોઇએ, કારણ કે તેમાં તેના જ માધુર્ય આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણો મળે છે, શિંગડાનો આ શબ્દ ન હોવો જોઇએ, કારણ કે તેના કર્કશતા, કઠોરતા આદિ અમુક અમુક વિશેષગુણ અહીં પ્રાપ્ત થતા નથી" આ રીતે ઇહાજ્ઞાનમાં વિશેષાર્થના નિર્ણયનીતરફ અને અસદ્‌ભૂતવિશેષ અર્થના પરિત્યાગ તરફ ઝુકેલ બોધનો ઉદય રહે છે સંશયમાં એવું થતું નથી તે કારણે ઈહાજ્ઞાન અને સંશયજ્ઞાન વચ્ચે મોટો ભેદ છે ઈહિત વસ્તુ જે સુબોધ હોય છે તથા તે જીવને મતિજ્ઞાનાવરણ કર્મનો વિશિષ્ટ ક્ષયોપશમ થાયછે, તો તે વસ્તુ અન્તર્મુહૂર્તકાળમાં નિયમથી નિશ્ચિત થઈ જાય છે જો તે ઇહિત વસ્તુ દુર્જ્ઞેય હોય તથા જ્ઞાતાના મતિજ્ઞાનાવરણીયકર્મનો વિશિષ્ટક્ષયોપશમ ન થયો હોય, તો તે જ્ઞાતા ઇહારૂપ ઉપયોગથી અચ્યુત બનીને જ ફરિથી અન્તર્મુ-

नोइन्द्रियजनितावग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । स यथानामकः कश्चित् पुरुषोऽव्यक्तं स्वप्नं पश्येत् । अव्यक्तं=सकलविशेषरहितम्, अनिर्देश्यमित्यर्थः । तेन स्वप्न इत्यवगृहीतम्, स्वप्नः परमार्थतया यद्यपि दृष्टः परन्तु विशेषरहितोऽनभिव्यक्तः सामान्यरूप एव ज्ञात इत्यर्थः । तमेवार्थमाह-' नो चेव जाणइ० ' इत्यादि । नो चैव जानाति-' को वा एष स्वप्नः ' इति, स्वप्नोऽयमित्यपि न निश्चिनोतीत्यर्थः । अत एव माह—' तओ ईहं पविसइ ' इत्यादि । तत ईहां प्रविशतीत्यादि । एवं स्वप्नमधिकृत्य जाग्रदवस्थायां नोइन्द्रियस्यार्थावग्रहादयो बोध्याः । इहापि व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येयः, मनसोऽप्राप्यकारित्वात् ।

सम्प्रति मल्लकदृष्टान्तमुपसंहरन् प्राह-' से तं मल्लकदिट्ठंतेणं ' इति । तदेतत् मल्लकदृष्टान्तेनाष्टाविंशतिविधस्याऽऽभिनिवोधकज्ञानस्य प्ररूपणं कृतमित्यर्थः।

चाहिये। नोइन्द्रियजनित अर्थावग्रहके पहिले व्यञ्जनावग्रह नहीं होता है। यह बात बतलाई जा चुकी है, क्यों कि मन अप्राप्यकारी हैं।

अब सूत्रकार मल्लकके दृष्टान्तका उपसंहार करते हुए कहते है कि मल्लकके दृष्टान्तसे अठाईस प्रकारके आभिनिबोधिक ज्ञानकी यह प्ररूपणा की है। तात्पर्य इसका यह है कि यह आभिनिबोधिक ज्ञान पाच इन्द्रिय और छट्ठे मनसे होता है। प्रत्येक इन्द्रियसे ज्ञात पदार्थ में अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणा, ये सब होते हैं। इस तरह अर्थावग्रहकी अपेक्षा चोवीस भेद होते है। तथा व्यञ्जनावग्रहकी अपेक्षा चार भेद और होते हैं। इस तरह आभिनिबोधिक ज्ञान अठाईस प्रकारका यह मल्लकके दृष्टान्तसे लेकर वर्णित हो चुका है।

ઈન્દ્રિયજનિત અર્થાવગ્રહની પહેલા વ્યજનાવગ્રહ થતો નથી આ વાત સમજાવી દેવામા આવી છે, કારણ કે મન અપ્રાપ્યકારી છે

હવે સૂત્રકાર મલ્લક (શકોરા)ના દૃષ્ટાતનો ઉપસહાર કરતા કહે છે કે મલ્લકના દૃષ્ટાતથી અઠ્ઠાવીસ પ્રકારના આભિનિબોધિક જ્ઞાનની આ પ્રરૂપણા કરી છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે આ આભિનિબોધિકજ્ઞાન પાચઈન્દ્રિય અને મનથી થાયછે પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયથી જ્ઞાત પદાર્થમા અવગ્રહ, ઈહા, અવાય, અને ધારણા એ બધુ થાયછે આરીતે અર્થાવગ્રહની અપેક્ષાએ ચોવીસ ભેદપડેછે તથા વ્યજનાવગ્રહની અપેક્ષાએ બીજા ચારભેદપડેછે આરીતે અઠ્ઠાવીસપ્રકારના આભિનિબોધિકજ્ઞાનની પ્રરૂપણા મલ્લકનુ દૃષ્ટાત લઈને પૂર્ણ થઇ

रूप पश्येत् । अस्य व्याख्या प्राग्वत् । नवरम्-इह व्यञ्जनावग्रहो न व्याख्येय, चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात् । घ्राणेन्द्रियादिषु तु व्याख्येयः ।

घ्राणेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । व्याख्या प्राग्वत् ।

रसनेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । सुगमम् ।
स्पर्शेन्द्रियजनितानवग्रहादीन् वर्णयति-' से जहानामए० ' इत्यादि । सुगमम् ।

इसका अर्थ श्रोत्रइन्द्रियके विषयमें किये गये अर्थके समान ही है। परन्तु यहा विशेषता यह है कि श्रोत्रेन्द्रियके विषयभूत पदार्थमें श्रोत्रेन्द्रियजन्य अर्थावग्रहके पहिले जैसा व्यञ्जनावग्रहका होना कहा गया है यहा वह व्यञ्जनावग्रह नहीं होता है, इसका कारण यह है कि ये दोनों इन्द्रिया अप्राप्यकारी है। शेष इन्द्रियोंके विषयभूत पदार्थ में ही यह व्यञ्जनावग्रहके पहिले होता है, कारण ये चार इन्द्रिया अप्राप्यकारी हैं, शेष पदों का व्याख्यान श्रोत्रेन्द्रियसम्बन्धी सूत्रमे रहे हुए पदो के अनुसार जानना चाहिये ।

अब सूत्रकार घ्राणेन्द्रियजनित अवग्रहादिकों का वर्णन करते हैं- 'से जहा नामए० ' इत्यादि । इन पदोकी व्याख्या भी पूर्ववत् जाननी चाहिये । इसी तरह रसनेन्द्रियजनित अवग्रहादिकोंका, स्पर्शेन्द्रियजनित अवग्रहादिकोंका, नोइन्द्रियजनित अवग्रहादिकों का वर्णन भी जानना

આનોઅર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયમા કરાયેલ અર્થ સમાનજ છે, પણ અહીં, એ વિશેષતા છે કે શ્રોત્રેન્દ્રિયના વિષયભૂતપદાર્થમા શ્રોત્રેન્દ્રિયજન્ય અર્થાવગ્રહના પહેલા જેવો વ્યજનાવગ્રહ થવાનુ કહ્યુ છે, એવો વ્યજનાવગ્રહ અહીં થતો નથી તેનુ કારણ એ છે કે એ બન્ને ઈન્દ્રિયો અપ્રાપ્યકારી છે શેષ ઈન્દ્રયોના વિષયભૂત પદાર્થમા જ આ વ્યજનાવગ્રહ અર્થાવગ્રહના પહેલા થાય છે, કારણ કે ચાર ઇન્દ્રિયો પ્રાપ્યકારી છે બાકીના પદોનુ વ્યાખ્યાન શ્રોત્રેન્દ્રિ વિષેના સૂત્રમા રહેલ પદોપ્રમાણેજ સમજવાનુ છે

હવે સૂત્રકાર ઘ્રાણેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોનુ વર્ણન કરે છે-" से जहा नामए० " ઇત્યાદિ આપદોની વ્યાખ્યા પણ પહેલાની જેમજ સમજવાની છે એજ પ્રમાણે રસનેન્દ્રિય જનિત અવગ્રહાદિકોનુ, સ્પર્શેન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોનુ અને નો ઈન્દ્રિયજનિત અવગ્રહાદિકોનુ વર્ણન પણ સમજી લેવુ જોઇએ નો

धाग्रहः ३, एकविधाऽवग्रह ४, क्षिप्रावग्रह ५, चिरावग्रहः ६, अनिश्रितावग्रहः ७, निश्रितावग्रहः ८, असंदिग्धावग्रहः ९, सदिग्धावग्रहः १०, ध्रुवावग्रहः ११, अध्रुवावग्रहश्च १२, इत्येव श्रोत्रावग्रहस्य द्वादशभेदा, एव चक्षुरिन्द्रियावग्रहादेरपि द्वादश-द्वादशभेदा बोध्याः। उक्तभेदा मतिज्ञानावरणक्षयोपशमस्योत्कर्षादपकर्षाच्च भवन्तीति बोध्यम्।

नन्ववग्रहः शास्त्रे एकसामायिकः प्रोक्तः, बह्ववग्रहादेरेकस्मिन् समये नास्ति संभवस्तस्य विशेषग्राहकत्वादिति चेत्,

---

होता है, केवल चार इन्द्रियों के विषयों में ही होता है। इस लिये वह चार प्रकारका है। उन चार प्रकारों में प्रत्येक क्षिप्रादि भेदसे बारह बारह प्रकारके होते हैं। अतः सब भेदों के जोडनेसे वह ४८ प्रकारका होता है। पूर्वोक्त २८८ अर्थावग्रहके भेदों में व्यञ्जनावग्रहके ४८ भेदोंको जोडनेसे ३३६ भेद होते हैं। इस प्रकार आभिनियोधिक ज्ञान तीनसौछत्तीस (३३६) भेदवाला होता है। ये भेद मतिज्ञानावरण कर्म के क्षयोपशमकी उत्कर्षता और अपकर्षताको ले कर होते हैं।

शङ्का—अवग्रहका काल शास्त्रमें एक समय कहा है। बहु, अवग्रह, बहुविध अवग्रह आदिरूप अवग्रह जो बारह प्रकारका अभी बतलाया गया है वह एक समय प्रमाणवाला कैसे हो सकता है, क्यों कि यह अवग्रह विशेषका ग्राहक होता है।

વ્યજનાવગ્રહ ચક્ષુ અને મનનાવિષયમા થતો નથી ફક્ત ચાર ઇન્દ્રિયોના વિષયમા જ થાય છે તેથી તે ચાર પ્રકારનો છે તે ચારપ્રકારમાના દરેક ક્ષિપ્રાદિભેદથી બાર બાર પ્રકારના હોય છે તેથી બધા ભેદ મળીને તે અડતાળીસ (૪૮) પ્રકારનો થાય છે પૂર્વોક્ત ૨૮૮ અર્થાવગ્રહનાભેદોમા વ્યજનાવગ્રહના ૪૮ ભેદો ઉમેરતા કુલ ૩૩૬ ભેદ થાય છે આ રીતે આભિનિબોધિક જ્ઞાન ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬) ભેદવાળુ હોય છે એ ભેદ મતિજ્ઞાનવરણ કર્મના ક્ષયોપશમની ઉત્કર્ષતા અને અપકર્ષતાને લીધે થાય છે

શકા—અવગ્રહનો કાળ શાસ્ત્રમા એકસમય કહ્યો છે બહુ અવગ્રહ, બહુવિધ અવગ્રહ, આદિરૂપ જે બાર પ્રકારના અવગ્રહ હમણા બતાવવામા આવ્યા છે, તે એકસમયપ્રમાણવાળા કેવી રીતે હોઇ શકે છે, કારણ કે આ અવગ્રહ વિશેષનો ગ્રાહક થાય છે?

एते चावग्रहादयोऽष्टाविंशतिभेदाः प्रत्येकं बह्वादिभिस्तद्भिन्नैश्च द्वादशसंख्यकैर्भेदैर्भिद्यमानाः षट्त्रिंशदधिकशतत्रय (३३६) संख्यका भवन्ति। तथाहि-अवग्रहादयः खलु बहु-बहुविध-क्षिप्रा-ऽनिश्रिता-ऽसंदिग्ध-ध्रुव-भेदेन षड्विधानां तद्भिन्नानां च षड्विधानां शब्दाद्यर्थानां ग्राहका भवन्ति। बह्वर्थभिन्नः स्तोकार्थः। बहुविध इत्यस्माद् भिन्नोऽर्थ एकविधः, क्षिप्रमित्यस्माद्भिन्नं चिरमिति। एवं चावग्रहो बह्ववगृह्णाति १, अल्पमवगृह्णाति २, बहुविधमवगृह्णाति ३, एकविधमवगृह्णाति ४, क्षिप्रमवगृह्णाति ५, चिरेणावगृह्णाति ६, अनिश्रितम्-(अनुमानागम्यम्) अवगृह्णाति ७, निश्रितम् (अनुमानगम्यम्) अवगृह्णाति ८। असंदिग्ध (संदेहरहितम्) अवगृह्णाति ९, संदिग्धम्-(संदेहयुक्तम्) अवगृह्णाति १०, ध्रुवमवगृह्णाति ११, अध्रुवमवगृह्णाति १२, तस्मात्-बह्ववग्रहः १, अल्पावग्रहः २, बहुवि

अब सूत्रकार आभिनिबोधिक ज्ञानके-मतिज्ञानके-तीनसौछत्तीस (३३६) भेद किस प्रकारसे होते हैं यह बात प्रकट करते हैं-बहु १, बहुविध २, क्षिप्र ३, अनिश्रित ४, असंदिग्ध ५ और ध्रुव ६, इन भेदों से, तथा इनके उल्टे एक १, एकविध २, अक्षिप्र ३, निश्रित ४, संदिग्ध ५ और अध्रुव ६, इन भेदोंसे शब्दादिक पदार्थ बारह बारह प्रकार के होते हैं।

ये बारह बारह प्रकारके शब्दादि पदार्थ श्रोत्रेन्द्रियादि छ से यथायोग्य गृहीत होते है। इस लिये बारहको छ से गुणा करने पर बहत्तर भेद होते हैं। इन बहत्तरमे भी प्रत्येक अवग्रह, ईहा, अवाय और धारणाके भेदसे चार चार प्रकारका होता हैं। इस प्रकार सबको जोडनेसे २८८ भेद होते हैं। तथा व्यञ्जनावग्रह चक्षु और मनके विषयोंमे नही

હવે સૂત્રકાર આભિનિબોધિકજ્ઞાનના-મતિજ્ઞાનના-ત્રણસો છત્રીસ (૩૩૬) ભેદ કઇ રીતે થાય છે એ વાત પ્રગટ કરે છે (૧) બહુ, (૨) બહુવિધ, (૩) ક્ષિપ્ર, (૪) અનિશ્રિત, (૫) અસંદિગ્ધ, અને (૬) ધ્રુવ આ ભેદોથી તથા તેના ઉલટા (૧) એક, (૨) એકવિધ, (૩) અક્ષિપ્ર (૪) નિશ્રિત, (૫) સંદિગ્ધ, (૬) અધ્રુવ એ ભેદોથી શબ્દાદિક પદાર્થ બાર બાર પ્રકારના હોય છે

એ બાર બાર પ્રકારના શબ્દાદિપદાર્થ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ છ વડે યથાયોગ્ય ગૃહીત થાય છે તેથી બારને ૭ વડે ગુણતા બોતેર ભેદ થાય છે એ બોતેરમા પણ પ્રત્યેક અવગ્રહ, ઇહા, અવાય, અને ધારણાના ભેદથી ચાર ચાર પ્રકારના હોય છે આ પ્રકારે બધા મળીને બસો અઠ્ઠાસી (૨૮૮) ભેદ થાય છે તથા

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते। उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु-अपर विशेष नाकाङ्क्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रह, न त्वेकसमयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा "शब्दोऽयम्" यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है। सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवाय को उपचार से अवग्रह मान लिया है। तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्चयिक अवग्रह है। तथा जिस विशेषग्राही अवायज्ञान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते ह वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-ज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। जिसके बाद अन्यविशेषों की जिज्ञासा न हो वह अवायज्ञान व्यवहारिक, अर्थावग्रह नहीं माना गया है। अन्य सभी अवायज्ञान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हें वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। यही बात टीकाकार ने "उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु अपर विशेषनाकाङ्क्षतितदाअवाय एव भवति न तत्रोपचार., तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्मात् बह्ववग्रहादि रौपचरिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, नत्वेक समय

તો એ અપેક્ષાએ "શબ્દોઽયમ્" એ બોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામાન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઓપચારિક રીતે અવગ્રહ માની લીધો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા બધા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે એજ વાત ટીકાકારે "उत्तरोत्तर वर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वाऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्रतत्रावग्रहत्वोपचार। यदा तु अपर विशेष नाकाङ्क्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचार, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्ववगृहादि रौपचारिको विशेष सामान्या

उच्यते—सत्यमेवैतत्, किन्तु अवग्रहो द्विधा-नैश्चयिको व्यावहारिकश्च। तत्र नैश्चयिको नाम सामान्यपरिच्छेदः, स चैकसामायिकः परमयोगिना स्फुटगम्य इति। ततो नैश्चयिकादनन्तरमीहा प्रवर्तते। तदनन्तरमवायो भवति। अयं चावायः—अवग्रह इत्युपचर्यते। 'शब्दोऽयम्' इत्यवायानन्तरं पुनरीहा प्रवर्तते—'शाङ्खोऽयं शब्दः, किमुत शार्ङ्गः?' इति। तदनन्तरं 'शाङ्ख एवायं शब्दः' इति शब्दविशेषविषयकोऽवायो भवति। तदपेक्षया शब्दोऽयमित्यस्य सामान्यविषयत्वात्। अयमपि

उत्तर—शङ्का—ठीक है, किन्तु विचार करनेसे समाधान मिल जाता है। वह इस प्रकार है—अवग्रह दो प्रकार का कहा गया है (१) नैश्चयिक, (२) व्यावहारिक। नैश्चयिक अवग्रहका ही काल एक समयका है, इसका विषय सामान्य है, और यह परम योगिज्ञान गम्य है। इस नैश्चयिक अवग्रहके बाद ईहा, और ईहाके बाद अवाय प्रवर्तित होता है। यह जो अवायज्ञान है वह उपचारसे अवग्रहरूप मान लिया जाता है, क्यों कि इसके बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा होती हैं। जब "यह शब्द है" इस प्रकार का अवायज्ञान हो जाता है तब यह जिज्ञासा होती है कि—"यह शब्द किस का है—क्या शंख का है अथवा सींगे का है? शंख का होना चाहिये" इस प्रकार निर्णयाभिमुख जो बोध होता है वह ईहा है। इस ईहा के बाद अवाय होता है कि "यह शब्द शंख का ही है।" इस प्रकार जब यह अवायज्ञान शब्द विशेष को विषय

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે, પણ વિચારકરવાથી તેનું સમાધાન મળી જાય છે તે આ પ્રકારે છે—અવગ્રહ બેપ્રકારના બતાવ્યા છે (૧) નૈશ્ચયિક, (૨) વ્યાવહારિક નૈશ્ચયિક અવગ્રહનો જ કાળ એકસમયનો છે, તેનો વિષય સામાન્ય છે, અને તે પરમયોગિજ્ઞાનગમ્ય છે આ નૈશ્ચયિક અવગ્રહની પછી ઈહા, અને ઈહા પછી અવાય પ્રવર્તિત થાય છે આ જે અવાયજ્ઞાન છે તે ઓપચારિક રીતે અવગ્રહરૂપ માની લેવાય છે, કારણ કે તેના પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા થાય છે

જ્યારે "આ શબ્દ છે" આ પ્રકારનું અવાયજ્ઞાન થાય છે ત્યારે એ જિજ્ઞાસા થાય છે કે "આ શબ્દ કોનો છે? શું શંખનો છે અથવા શ્રૃંગનો છે?" શંખનો હોવો જોઈએ" આ પ્રમાણે નિર્ણય તરફ ઢળતો જે બોધ થાય છે તે ઈહા છે આ ઈહા પછી અવાય થાય છે કે "આ શબ્દ શંખનો જ છે" આ પ્રકારે જો આ અવાયજ્ઞાન

चावायः पुनरवग्रह इत्युपचर्यते। उत्तरोत्तरवर्तिनीमीहामवायं चाश्रित्य पूर्वपूर्वोऽवायः सामान्यग्राहको भवतीत्यतस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु-अपर विशेष नाकाङ्क्षति, तदाऽवाय एव भवति, न तत्रोपचारः, तस्यावायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्वग्रहादि रौपचारिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, न त्वेकसमयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्।

करने वाला होता है तो इस अपेक्षा "शब्दोऽयम्" यह बोध सामान्य-विषयक माना जाता है। सामान्य विषय करनेवाला अवग्रह होता है, अतः इस अवाय को उपचार से अवग्रह मान लिया है। तात्पर्य इसका यह है जो पहिले पहिल सामान्यमात्र को विषय करता है वह नैश्चयिक अवग्रह है। तथा जिस विशेषग्राही अवायज्ञान के बाद अन्यान्य विशेषों की जिज्ञासा और अवाय होते रहते हैं वे सामान्यविशेषग्राही अवाय-ज्ञान व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। जिसके बाद अन्यविशेषो की जिज्ञासा न हो वह अवायज्ञान व्यवहारिक, अर्थावग्रह नही माना गया है। अन्य सभी अवायज्ञान जो अपने बाद नये नये विशेषों की जिज्ञासा उत्पन्न करते हैं वे व्यावहारिक अर्थावग्रह हैं। यही बात टीकाकार ने "उत्तरो-त्तरवर्तिनीमीहामवाय चाश्रित्यपूर्वपूर्वोऽवायः सामान्य ग्राहको भवतीत्य-तस्तत्र तत्रावग्रहत्वोपचारः। यदा तु अपर विशेषनाकाङ्क्षतितदाअवाय एव भवति न तत्रोपचार', तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्मात् बह्वग्रहादि रौपचरिको विशेषसामान्यावग्रहरूपोऽवग्रहः, नत्वेक समय

તો એ અપેક્ષાએ "शब्दोऽयम्" એ બોધ સામાન્યવિષયક મનાય છે સામા ન્યને વિષય કરનાર અવગ્રહ હોય છે તેથી આ અવાયને ઔપચારિક રીતે અવગ્રહ માની લીધો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે પહેલવહેલુ સામાન્ય માત્રને વિષય કરે છે, તે નૈશ્ચયિક અવગ્રહ છે તથા જે વિશેષગ્રાહી અવાયજ્ઞાનની પછી અન્યાન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા અને અવાય થતા રહે છે, તે સામાન્ય વિશેષ ગ્રાહી અવાયજ્ઞાન વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ છે જેના પછી અન્ય વિશેષોની જિજ્ઞાસા ન થાય, તે અવાયજ્ઞાનને વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ માનેલ નથી બીજા બધા અવાયજ્ઞાન જે પોતાના પછી નવા નવા વિશેષોની જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે છે, તે વ્યાવહારિક અર્થાવગૃહ છે એજ વાત ટીકાકારે "उत्तरोत्तर वर्तिनीमीहा मवाय चाश्रित्य पूर्व पूर्वोऽवाय सामान्य ग्राहको भवतीत्यतस्तत्रतत्रावग्रहत्वोपचार। यदा तु अपर विशेष नाकाङ्क्षति तदा अवाय एव भवति न तत्रोपचार, तस्य अवायस्य सामान्यरूपत्वाभावात्। तस्माद् बह्वग्रहादि रौपचारिको विशेष सामान्या-

तत्र बह्ववग्रहादिः शब्दमधिकृत्य कथ्यते—शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगे-कैकं यदाऽवगृह्णाति, तदा बह्ववग्रहः१। यदा तु एकमेव कंचित् शब्दमवगृह्णाति, तदा अल्पावग्रहः २। यदा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं शब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्टं यथावस्थितमवगृह्णाति, तदा स बहुविधावग्रहः३। यदा

वर्तीनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" इन पंक्तियों द्वारा स्पष्ट की है। वे कहते हैं कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व का अवायज्ञान सामान्यग्राहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्राहक होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्रहरूपता का उपचार कर लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की आकाक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता उस समय नहीं आती है। इसलिये बहु आदि बारह प्रकार के पदार्थों अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नहीं माना गया है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्यों कि इसमें सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि बहु आदिक पदार्थविषयक अव ग्रह शब्द मे किस प्रकार होते है?—

वग्रह रूपोऽवग्रह, तत्वेक समयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" આ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરવતી ઈહા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનું અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઇ જાય છે તેથી સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમા અવગ્રહ રૂપતાનો ઉપચાર કરી લેવામા આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમા અપર વિશેષની આકાક્ષા કરતુ નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમા અવગ્રહરૂપતા કલ્પવામા આવતી નથી, કારણ કે તેમા સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનુ અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયવતી નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામા આવ્યુ નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ માન્યુ છે કારણ કે તેમા સામાન્ય વિશેષનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામા આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિષયક અવગ્રહ શબ્દમા કેવી રીતે થાય છે?

तु एकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्–गाम्भीर्यमाधुर्यादिकमेकं पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकविधावग्रहः ४। यदा तमेव शब्दं क्षिप्र–शीघ्रं जानाति, तदा क्षिप्रावग्रहः ५। यदा तु बहुना कालेन जानाति, तदा चिरावग्रहः६।

यहां बहु का तात्पर्य अनेक से है। जब श्रोता शख, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह ज्ञानका विषयभूत करता है इसका नाम बहुका अवग्रह। क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस बहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १। जब श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २। जिस समय शखपटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गाम्भीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जब श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान बहुविध का अवग्रह कहलाता है ३। और जब श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४। बहुविध मे अपनी पर्यायों मे विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थों का ज्ञान विवक्षित हुआ है। तब कि अपनी पर्यायो में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थो का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है। शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५। बहुतकालमे शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६। यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

અહીં બહુનું તાત્પર્ય અનેક છે જ્યારે શ્રોતા શખ, પટહ, આદિ વિવિધ શબ્દ સમૂહમાંથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિષયભૂત કરે છે, ત્યારે તેનું નામ 'બહુ'નો અવગ્રહ છે ક્રમશ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનું જ્ઞાન આ બહુના અવગ્રહમાં વિવક્ષિત થયું છે ૧ જ્યારે શ્રોતા એક જ કોઈ શબ્દને સાંભળે છે ત્યારે તે તેનાથી 'અલ્પ'નું અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે શ્રોતા શખ પટહ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાંથી એક એક શબ્દને સ્નિગ્ધ, ગાભીર્ય આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ જાણે છે, ત્યારે તે પ્રકારનું જ્ઞાન બહુવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને જ્યારે શ્રોતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ પર્યાયથી વિશિષ્ટ જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે બહુવિધમાં પોતાની પર્યાયોમાં વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનું જ્ઞાન વિવક્ષિત થયું છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમાં એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનું જ્ઞાન એકવિધમાં વિવક્ષિત થયું છે ૪ શબ્દને જલ્દી જાણવો તે ક્ષિપ્રનો અવગ્રહ છે ૫ લાંબે કાળે શબ્દનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

तत्र बह्ववग्रहादिः शब्दमधिकृत्य कथ्यते–शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहं पृथगेकैकं यदाऽवगृह्णाति, तदा बह्ववग्रहः १। यदा तु एकमेव कंचित् शब्दमवगृह्णाति, तदा अल्पावग्रहः २। यदा शङ्खपटहादिनानाशब्दसमूहमध्ये एकैकं शब्दमनेकैः पर्यायैः स्निग्धगाम्भीर्यादिभिर्विशिष्टं यथावस्थितमवगृह्णाति, तदा स बहुविधावग्रहः३। यदा

वर्तीनैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" इन पंक्तियों द्वारा स्पष्ट की है। वे कहते हैं कि उत्तरोत्तरवर्ती ईहा, और अवाय, की अपेक्षा करके पूर्व पूर्व का अवायज्ञान सामान्यग्राहक हो जाता है। इसलिये सामान्यग्राहक होने की वजह से उस अवायज्ञान में अवग्रहरूपता का उपचार कर लिया जाता है। जब वह अवायज्ञान उत्तर काल में अपर विशेष की आकांक्षा नहीं करता है तो वह अवाय ही रहता है, उपचार से उसमें अवग्रहरूपता कल्पित नहीं की जाती है, कारण उसमें सामान्यरूपता उस समय नहीं आती है। इसलिये बहु आदि बारह प्रकार के पदार्थों अवग्रहरूप ज्ञान एक समयवर्ती नैश्चयिक अर्थावग्रहरूप नहीं माना गया है किन्तु व्यावहारिक अर्थावग्रहरूप ही माना गया है क्यों कि इसमें सामान्यविशेष का ज्ञान होता है, अतः यह अवायरूप होकर उपचार से अवग्रहरूप मान लिया गया है।

अब यह स्पष्ट किया जाता है कि बहु आदिक पदार्थविषयक अवग्रह शब्द मे किस प्रकार होते है?—

ग्रह रूपोऽवग्रह, नत्वेक समयवर्ती नैश्चयिकोऽवग्रह इति स्थितम्" આ પંક્તિઓ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે તેઓ કહે છે કે ઉત્તરોત્તરવર્તી ઈહા અને અવાયની અપેક્ષાએ કરીને પૂર્વ પૂર્વનું અવાયજ્ઞાન સામાન્ય ગ્રાહક થઈ જાય છે તેથી સામાન્ય ગ્રાહક હોવાને કારણે તે અવાય જ્ઞાનમા અવગ્રહ રૂપતાનો ઉપચાર કરી લેવામા આવે છે જ્યારે તે અવાયજ્ઞાન ઉત્તરકાળમા અપર વિશેષની આકાંક્ષા કરતુ નથી ત્યારે તે અવાય જ રહે છે, ઉપચારથી તેમા અવગ્રહરૂપતા કલ્પવામા આવતી નથી, કારણ કે તેમા સામાન્યરૂપતા તે સમયે આવતી નથી તે કારણે બહુ આદિ બાર પ્રકારના પદાર્થોનું અવગ્રહરૂપ જ્ઞાન એક સમયવર્તી નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહરૂપ માનવામા આવ્યુ નથી, પણ વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહરૂપ જ માન્યુ છે કારણ કે તેમા સામાન્ય વિશેષનુ જ્ઞાન થાય છે, તેથી તે અવાય રૂપ હોવાથી ઉપચારથી અવગ્રહરૂપ માની લેવામા આવેલ છે

હવે એ સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે કે બહુ આદિક પદાર્થ વિષયક અવગ્રહ શબ્દમા કેવી રીતે થાય છે?

तु एकमनेकं वा शब्दमेकपर्यायविशिष्टम्, अर्थात्-गाम्भीर्यमाधुर्यादिकमेक पर्यायविशिष्टमेव जानाति, तदा स एकविधावग्रहः ४। यदा तमेव शब्दं क्षिप्रं-शीघ्रं जानाति, तदा क्षिप्रावग्रहः ५। यदा तु बहुना कालेन जानाति, तदा चिरावग्रहः६।

यहां बहु का तात्पर्य अनेक से है। जब श्रोता शंख, पटह, आदि नाना शब्द समूह में से पृथक् २ एक एक के शब्द को अवग्रह ज्ञानका विषयभूत करता है इसका नाम बहुका अवग्रह। क्रमशः दो या इससे अधिक शब्दोंका ज्ञान इस बहुके अवग्रहमें विवक्षित हुआ है १। जब श्रोता एक ही किसी शब्दको सुनता है तो वह इस से विपरीत अल्पका अवग्रह ज्ञान माना जाता है २। जिस समय शंख पटह आदि के अनेक शब्दसमूहमें से एक एक शब्दको स्निग्ध, गांभीर्य आदि अनेक पर्यायों से विशिष्ट जब श्रोता जानता है तब इस प्रकारका ज्ञान बहुविध का अवग्रह कहलाता है ३। और जब श्रोता एक या अनेक शब्दोंको एक ही पर्यायसे विशिष्ट जानता है तब वह ज्ञान एकविधका अवग्रह कहलाता है ४। बहुविध मे अपनी पर्यायों मे विविधता रखनेवाले अनेक पदार्थों का ज्ञान विवक्षित हुआ है। जब कि अपनी पर्यायों में एक प्रकारता रखनेवाले पदार्थों का ज्ञान एकविधमें विवक्षित हुआ है। शब्दको शीघ्र जानना यह क्षिप्रका अवग्रह है ५। बहुतकालमें शब्दका ज्ञान होना इसका नाम चिरका अवग्रह है ६। यह देखा जाता है कि इन्द्रिय

અહીં બહુનું તાત્પર્ય અનેક છે જ્યારે શ્રોતા શંખ, પટહ, આદિ વિવિધ શબ્દ સમૂહમાંથી એક એકના શબ્દને અવગ્રહજ્ઞાનના વિષયભૂત કરે છે, ત્યારે તેનું નામ 'બહુ'નો અવગ્રહ છે ક્રમશ બે કે તેથી વધુ શબ્દોનું જ્ઞાન આ બહુના અવગ્રહમાં વિવક્ષિત થયું છે ૧ જ્યારે શ્રોતા એક જ કોઈ શબ્દને સાંભળે છે ત્યારે તે તેનાથી 'અલ્પ'નું અવગ્રહજ્ઞાન મનાય છે ૨ જે સમયે શ્રોતા શંખ પટહ આદિના અનેક શબ્દસમૂહમાંથી એક એક શબ્દને સ્નિગ્ધ, ગાંભીર્ય આદિ અનેક પર્યાયોથી વિશિષ્ટ જાણે છે, ત્યારે તે પ્રકારનું જ્ઞાન બહુવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે ૩ અને જ્યારે શ્રોતા એક કે અનેક શબ્દોને એક જ પર્યાયથી વિશિષ્ટ જાણે છે ત્યારે તે જ્ઞાન એકવિધનો અવગ્રહ કહેવાય છે બહુવિધમાં પોતાની પર્યાયોમાં વિવિધતા રાખનાર અનેક પદાર્થોનું જ્ઞાન વિવક્ષિત થયું છે, ત્યારે પોતાની પર્યાયોમાં એક પ્રકારતા રાખનાર પદાર્થોનું જ્ઞાન એકવિધમાં વિવક્ષિત થયું છે ૪ શબ્દને જલ્દી જાણવો તે ક્ષિપ્રનો અવગ્રહ છે ૫ લાંબે કાળે શબ્દનું જ્ઞાન થવું તેનું નામ ચિરનો અવગ્રહ છે ૬

तमेव शब्दं यदा स्वरूपेण जानाति, न त्वनुमानेन, तदा अनिश्रितावग्रहः ७। यदा तु अनुमानेन जानाति, तदा निश्रितावग्रहः ८। यदा-असन्दिग्ध-निःसंदेहं गृह्णाति, तदा-असन्दिग्धावग्रहः ९। यदा तु सन्दिग्धमवगृह्णाति, तदा सन्दिग्धावग्रहः१०। सर्वदैव बह्वादिरूपेणावगृह्णतो ध्रुवावग्रहः११। कदाचिदेव तु बह्वादि रूपेणावगृह्णतोऽध्रुवावग्रह १२ इति॥ सू० ३५॥

विषय आदि सब बाह्य सामग्री बराबर होने पर भी केवल क्षयोपशम की पटुताके कारण एक मनुष्य उस विषयका ज्ञान जल्दी कर लेता है। और क्षयोपशमकी मन्दताके कारण दूसरा मनुष्य देरसे करता है ५-६। शब्द स्वरूपसे शब्दको जानना, अनुमानसे नहीं, इसका नाम अनिश्रितावग्रह है ७। अनुमानसे शब्दको जानना इसका नाम निश्रिताव ग्रह है ८। संदेहरहित हो कर शब्दको जानना असंदिग्धावग्रह है ९। संदेहयुक्त शब्दका ज्ञान होना इसका नाम संदिग्धावग्रह है १०। सदा बहु आदि रूपसे शब्दका जानना ध्रुवावग्रह ११, और कभी २ जानना अध्रुवावग्रह है १२। असंदिग्धावग्रहका तात्पर्य इस प्रकार है-जैसे 'यह शब्द मनुष्यका ही अन्यका नहीं'। संदिग्धावग्रहमें इस प्रकार ज्ञान होगा कि 'यह शब्द मनुष्यका है अथवा और किसीका है'। ध्रुवका तात्पर्य अवश्यभावी और अध्रुवका तात्पर्य कदाचित् भावी है॥ सू० ३५॥

એવુ જોવામા આવે છે કે ઇન્દ્રિય વિષય આદિ સઘળી બાહ્ય સામગ્રી બરાબર હોવા છતા પણ ફક્ત ક્ષયોપશમની પટુતાને કારણે એક માણસ તે વિષયનુ જ્ઞાન જલ્દી પ્રાપ્ત કરી લે છે, અને ક્ષયોપશમની મન્દતાને કારણે બીજો માણસ મોડુ પ્રાપ્ત કરે છે (૫-૬) શબ્દસ્વરૂપથી શબ્દને જાણવો, અનુમાનથી નહી, તેનુ નામ અનિશ્રિતાવગ્રહ છે ૭ અનુમાનથી શબ્દને જાણવો તેનુ નામ નિશ્રિતાવગ્રહ છે ૮ સંદેહરહિત થઈને શબ્દને જાણવો તેનુ નામ અસંદિગ્ધાવગ્રહ છે ૯ સંદેહયુક્ત શબ્દનુ જ્ઞાન થવુ તેનુ નામ સંદિગ્ધાવગ્રહ છે ૧૦ સદા બહુ આદિ રૂપથી શબ્દને જાણવો તેનુ નામ ધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૧ અને કોઈ કોઈ વાર જાણવો તેનુ નામ અધ્રુવાવગ્રહ છે ૧૨ અસંદિગ્ધ અવગ્રહનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે જેમકે "આ શબ્દ મનુષ્યનો જ છે બીજાનો નહી સંદિગ્ધાવગ્રહમા આ પ્રકારનુ જ્ઞાન થશે કે "આ શબ્દ મનુષ્યનો છે અથવા બીજા કોઈનો છે" ધ્રુવનુ તાત્પર્ય અવશ્ય બનનાર, અને અધ્રુવનુ તાત્પર્ય કદાચ બનનાર છે ॥ સૂ ૩૫ ॥

संप्रति मतिज्ञानस्य द्रव्यादिभेदचतुःप्रकारतामाह—

मूलम्—तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ। तत्थ दव्वओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वाइं दव्वाइं जाणइ, न पासइ। खेत्तओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वं खेत्तं जाणइ न पासइ। कालओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वं कालं जाणइ, न पासइ। भावओ णं आभिणिबोहियनाणी आएसेणं सव्वे भावे जाणइ, न पासइ॥

छाया—तत्समासतश्चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतः। तत्र द्रव्यतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वाणि द्रव्याणि जानाति, न पश्यति। क्षेत्रतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं क्षेत्रं जानाति, न पश्यति। कालतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वं कालं जानाति, न पश्यति। भावतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी आदेशेन सर्वान् भावान्, न पश्यति॥

टीका—'तं समासओ०' इत्यादि। तत्=मतिज्ञानं, समासतः=संक्षेपेण, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्=प्ररूपितं तीर्थकरादिभिरित्यर्थः। तद् यथा—द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च। तत्र द्रव्यतः खलु आभिनिबोधिकज्ञानी=मतिज्ञानी, आदेशेन=आदेशः—

अब सूत्रकार मतिज्ञानके द्रव्य, क्षेत्र आदिकी अपेक्षा चार भेद बतलाते हैं—'तं समासओ चउव्विहं०' इत्यादि।

द्रव्य, क्षेत्र, काल और भावकी अपेक्षा मतिज्ञान संक्षेपसे चार प्रकारका कहा गया है। इन द्रव्यकी अपेक्षा आभिनिबोधिक ज्ञानी—मतिज्ञानी आत्मा—आदेशसे द्रव्य जातिरूप सामान्य प्रकारसे धर्मास्तिकाया-

---

હવે સૂત્રકાર મતિજ્ઞાનના દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, આદિની અપેક્ષાએ ચાર ભેદ બતાવે છે- "तं समासओ चउव्विहं०" ઈત્યાદિ

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાન સંક્ષિપ્તમાં ચાર પ્રકારનું કહેલ છે એ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ આભિનિબોધિકજ્ઞાની—મતિજ્ઞાની આત્મા—આદેશથી દ્રવ્ય જાતિરૂપ સામાન્ય પ્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિક સમસ્ત દ્રવ્યોને

प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्रेह प्रायः सामान्यरूपो ग्राह्यः, ततश्च-आदेशेन-द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति। किंचिद् विशेषतोऽपि जानाति। यथा-धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि। न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि। अथवा-आदेश इति सूत्रादेशः, तेन सूत्रादेशेन=सूत्राज्ञया सर्वद्रव्याणि -धर्मास्तिकायदीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति।

दिक समस्त द्रव्योंको जानता है। यहा आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है। सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है। यहा सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है। यद्यपि मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जैसे-धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है। यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है। इसके असख्यात प्रदेश हैं। इसे यह मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हे कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मना देखता नही है। हा, जो घटादिक द्रव्य योग्य देशावस्थित होते हैं उन्हें यह देखता भी है। अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है। सूत्र-आगम-की आज्ञा के अनुसार मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्यों को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहीं है।

જાણે છે અહી આદેશનો ભાવાર્થ પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે જાતનો બતાવ્યો છે અહી સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, જો કે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ જ જાણે છે, તો પણ તે તેમના વિષે કંઈક કંઈક વિશેષરૂપે પણ જાણે છે જેમકે—ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્ય જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમા સહાયતા આપવાનુ છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામા અસખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે જાણવા છતા પણ તેમને થોડા થોડા વિશેષરૂપે પણ જાણે છે, જાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી હા, જે ઘડો આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર-આગમનની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ જાણે જ છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञानं भवति, तस्य शब्दार्थ-परिज्ञान रूपत्वात्, अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते? इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। इह हि श्रुतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहावायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भवन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १।

एवं क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम्। क्षेत्र लोकालोकात्मकम् २। कालः सर्वाद्धारूपः, अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३। भावाश्च पञ्चसङ्ख्यकाः-औदयिकादयः ४॥

शंका—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यों को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाता है यहां प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान कैसे कहलावेगा?।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभावित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतोपलब्ध पदार्थों मे भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं वे मतिज्ञान ही हैं. श्रुतज्ञान नहीं, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनुसरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं। इसी तरह का संबध क्षेत्र आदिकों में लगा लेना चाहिये। क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શંકા—જો ‘આદેશ’ શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને એમ કહેવામા આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહી મતિજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલી રહ્યુ છે, તો તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન તત્ત્વને સમજ્યા વિના કરાયો છે, કારણ કે જેમની મતિ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિભાવિત થઈ રહી છે, એવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમા પણ સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, એ મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુતજ્ઞાન નહી કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ હોય છે એજ પ્રકારનો સબધ ક્ષેત્ર આદિકોમા સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલોકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને ફક્ત જાણે જ છે, તેને

प्रकारः, स च द्विधा-सामान्यरूपो विशेषरूपश्च, तत्र भावः सामान्यरूपो भावः, ततश्च-आदेशेन-द्रव्यजातिरूपसामान्यप्रकारेण, सर्वद्रव्याणि=धर्मास्तिकायादीनि जानाति। किंचिद् विशेषतोऽपि जानाति। यथा-धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशम्, तथा-धर्मास्तिकायो गत्युपष्टम्भहेतुरमूर्तो लोकाकाश प्रमाण इत्यादि। न पश्यति=सर्वात्मना, धर्मास्तिकायादीन न पश्यति, घटादींस्तु योग्यदेशावस्थितान् पश्यत्यपि। अथवा-आदेश इति सूत्रादेशः, तेन सूत्रादेशेन=सूत्राज्ञया सर्वद्रव्याणि -धर्मास्तिकायदीनि जानाति, न तु साक्षात् पश्यति।

दिक समस्त द्रव्योंको जानता है। यहां आदेशका तात्पर्य प्रकारसे है। सामान्य और विशेषकी अपेक्षा यह प्रकार दो तरहका कहा गया है। यहां सामान्यरूप प्रकार विवक्षित हुआ है। यद्यपि मतिज्ञानी आत्मा समस्त धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे ही जानता है, फिर भी वह उनके विषयमें कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जैसे-धर्मास्तिकाय का कार्य जीव पुद्गलों को गमनमें सहायता प्रदान करना है। यह द्रव्य अमूर्तिक एव लोकाकाशव्यापी है। इसके असख्यात प्रदेश हैं। इसे यह मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्योंको सामान्यरूपसे जानता हुआ भी उन्हे कुछ २ विशेषरूपसे भी जानता है। जानता है, परन्तु उन्हें साक्षात् रूपसे सर्वात्मता देखता नहीं है। हा, जो घटादिक द्रव्य योग्य देशावस्थित होते हैं उन्हें यह देखता भी है। अथवा आदेश शब्दका अर्थ सूत्राज्ञा है। सूत्र-आगम-की आज्ञा के अनुसार मतिज्ञानी आत्मा धर्मादिक द्रव्यों को केवल जानतामात्र है, उन्हें साक्षात् देखता नहीं है।

જાણે છે અહી આદેશનો ભાવાર્થ પ્રકાર છે સામાન્ય અને વિશેષની અપેક્ષાએ આ પ્રકાર બે જાતનો બતાવ્યો છે અહી સામાન્યરૂપ પ્રકાર વિવક્ષિત થયો છે, જો કે મતિજ્ઞાની આત્મા સમસ્ત ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્યરૂપ જ જાણે છે, તો પણ તે તેમના વિષે કઈક કઈક વિશેષરૂપે પણ જાણે છે જેમકે—ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્ય જીવ અને પુદ્ગલોને ગમનમા સહાયતા આપવાનુ છે આ દ્રવ્ય અમૂર્તિક અને લોકાકાશવ્યાપી છે તેનામા અસખ્યાત પ્રદેશ છે આ રીતે તે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને સામાન્ય રૂપે જાણવા છતા પણ તેમને થોડા થોડા વિશેષરૂપે પણ જાણે છે, જાણે છે, પણ તેમને પ્રત્યક્ષરૂપે સર્વાત્મના દેખતો નથી હા, જે ઘડો આદિ દ્રવ્ય યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ હોય તેમને તે દેખે પણ છે અથવા 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા છે સૂત્ર-આગમનની આજ્ઞા પ્રમાણે મતિજ્ઞાની આત્મા ધર્માદિક દ્રવ્યોને કેવળ જાણે જ છે, તેમને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી

ननु सूत्रादेशतो यद् ज्ञानमुपजायते, तत् खलु श्रुतज्ञान भवति, तस्य शब्दार्थ-परिज्ञान रूपत्वात्, अत्र तु मतिज्ञानमुच्यते, तत् कथमिह सूत्रादेशो व्याख्यायते? इति चेत्, तदयुक्तम्, सम्यग्वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। इह हि श्रुतभावितमतेः श्रुतोपलब्धेष्वपि अर्थेषु सूत्रानुसारमात्रेण येऽवग्रहेहावायादयो ज्ञानविशेषाः प्रादुर्भवन्ति, ते मतिज्ञानमेव, न तु श्रुतज्ञान, सूत्रानुसारनिरपेक्षत्वात् १।

एव क्षेत्रादिष्वपि वाच्यम्। क्षेत्र लोकालोकात्मकम् २। कालः सर्वाद्धारूपः, अतीतानागतवर्तमानरूपो वा ३। भावाश्च पञ्चसख्यकाः-औदयिकादयः ४॥

शका—जब आदेश शब्द का अर्थ सूत्राज्ञा है, और यह कहा जाता है कि मतिज्ञानी आत्मा आगम की आज्ञा के अनुसार धर्मादिक द्रव्यो को जानता है, तो सूत्र से जो ज्ञान होता है वह तो श्रुतज्ञान कहलाता है यहा प्रकरण चल रहा है मतिज्ञान का, फिर वह ज्ञान मतिज्ञान कैसे कहलावेगा?।

उत्तर—यह प्रश्न तत्त्व को नहीं समझकर ही किया गया है, क्यों कि जिसकी मति, श्रुतज्ञान से परिभावित हो रही है ऐसे पुरुष को श्रुतोपलब्ध पदार्थों मे भी सूत्रानुसारी जो अवग्रह ईहा, अवायज्ञान होते हैं वे मतिज्ञान ही हैं श्रुतज्ञान नही, क्यों कि उस समय वे सूत्र के अनुसरण की अपेक्षा से निरपेक्ष होते हैं। इसी तरह का सबध क्षेत्र आदिकों में लगा लेना चाहिये। क्षेत्र की अपेक्षा जब विचार किया जाता है तो मतिज्ञानी आत्मा सामान्यरूप से अथवा सूत्र की आज्ञा के अनुसार लोकालोकात्मक समस्त क्षेत्र को जानता मात्र है, उसको साक्षात् देखता

શકા—જો 'આદેશ' શબ્દનો અર્થ સૂત્રાજ્ઞા હોય, અને એમ કહેવામા આવે છે કે મતિજ્ઞાની આત્મા આગમની આજ્ઞા પ્રમાણે ધર્માદિક દ્રવ્યોને જાણે છે, તો સૂત્રથી જે જ્ઞાન થાય છે તે તો શ્રુતજ્ઞાન કહેવાય છે અહીં મતિજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલી રહ્યું છે, તો તે જ્ઞાન મતિજ્ઞાન કેવી રીતે કહેવાય?

ઉત્તર—આ પ્રશ્ન તત્ત્વને સમજ્યા વિના કરાયો છે, કારણ કે જેમની મતિ શ્રુતજ્ઞાનથી પરિભાવિત થઈ રહી છે, એવા પુરુષોને શ્રુતોપલબ્ધ પદાર્થોમા પણ સૂત્રાનુસારી જે અવગ્રહ, ઈહા, અવાયજ્ઞાન થાય છે, એ મતિજ્ઞાન જ છે, શ્રુતજ્ઞાન નહીં કારણ કે તે સમયે તેઓ સૂત્રને અનુસરવાની અપેક્ષાએ નિરપેક્ષ હોય છે એજ પ્રકારનો સબધ ક્ષેત્ર આદિકોમા સમજી લેવો જોઈએ, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જ્યારે વિચાર કરાય છે ત્યારે મતિજ્ઞાની આત્મા સામાન્યરૂપે અથવા સૂત્રની આજ્ઞા અનુસાર લોકાલોકાત્મક સમસ્ત ક્ષેત્રને ફક્ત જાણે જ છે, તેને

समति मतिज्ञानविषये संग्रहगाथा आह—

मूलम्—

गाहा—उग्गह ईहाऽवाओ, य धारणा एव हुंति चत्तारि ।
आभिणिवोहियनाण,—स्स भेयवत्थू समासेण ॥ १॥
अत्थाण उग्गहणं,—मि उग्गहो तह वियालणे ईहा ।
ववसायंमि अवायो, धरणं पुण धारणं विंति ॥ २॥
उग्गह इक्के समयं, ईहावाया मुहुत्तमद्ध तु ।
कालमसख सखं, च धारणा होइ नायव्वा ॥ ३ ॥
पुट्ठ सुणेइ सद्द, रूव पुण पासइ अपुट्ठ तु ।
गध रसं च फास, च वद्धपुट्ठं वियागरे ॥ ४॥
भासा समसेढीओ, सद्दं ज सुणइ मीसिय सुणइ ।
वीसेढी पुण सद्दं सुणेइ, नियमा पराघाए ॥ ५॥
ईहा—अपोह—वीमसा, मग्गणा य गवेसणा ।
सन्ना सई मई पन्ना, सव्व आभिणिवोहिय ॥ ६॥

नहीं हैं। काल की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार सर्वाद्धारूप निश्चयकाल को या भूत, भविष्यत, वर्तमानरूप व्यवहार काल को जानता मात्र है, उसे साक्षात् देखता नहीं है। इसी तरह भाव की अपेक्षा मतिज्ञानी सामान्यरूप से अथवा आगम की आज्ञा के अनुसार समस्त भावों को—पर्यायो को—जानतामात्र है, उन्हें देखता नही है ॥

પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી કાળની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાની સામાન્યરૂપે અથવા આગમની આજ્ઞા અનુસાર સર્વાદ્ધારૂપ નિશ્ચય કાળને ભૂત, ભવિષ્ય વર્તમાનરૂપ વ્યવહાર કાળને માત્ર જાણે જ છે, તેને પ્રત્યક્ષ દેખતો નથી એજ પ્રમાણે ભાવની અપેક્ષાએ મતિજ્ઞાની સામાન્યરૂપે અથવા આગમની આજ્ઞાનુસાર સમસ્ત ભાવોને પર્યાયોને માત્ર જાણે જ છે, તેમને દેખતો નથી

छाया—अवग्रह ईहाऽवायश्च, धारणा एवं भवन्ति चत्वारि ।
आभिनिवोधिकज्ञानस्य, भेदवस्तुनि समासेन ॥ १ ॥
अर्थानामवग्रहणे, अवग्रहस्तथा विचारणे ईहा ।
व्यवसायेऽवायः, धरण पुनर्धारणा ब्रुवते ॥ २ ॥
अवग्रह एकं समयम् ईहाऽवायौ मुहूर्तमर्धं तु ।
कालमसख्य सख्य, च धारणा भवति ज्ञातव्या ॥ ३ ॥
स्पृष्ट शृणोति शब्द, रूप पुनः पश्यत्यस्पृष्ट तु ।
गन्ध रसं च स्पर्शं च, बद्धस्पृष्ट व्यागृणीयात् ॥ ४ ॥
भाषासमश्रेणीतः, शब्द य शृणोति मिश्रित शृणोति ।
विश्रेणि पुनः शब्द, शृणोति नियमात् पाराघाते ॥५॥
ईहाऽपोहविमर्शाः, मार्गणा च गवेषणा ।
सज्ञा स्मृतिर्मतिः प्रज्ञा, सर्वमाभिनिबोधिकम् ॥ ६ ॥

से त आभिणिबोहियनाणपरोक्खं । से तं मइनाण ॥सू०३६॥

तदेतत् आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षम् । तदेतन्मतिज्ञानम् ॥ सू० ३६ ॥

टीका—' उग्गह० ' इत्यादि । आभिनिवोधिकज्ञानस्य=मतिज्ञानस्य, समासेन=सक्षेपेण, भेदवस्तूनि=भेदा' प्रकारास्त एव वस्तूनि—पदार्थाः, एवम्, अनेनैव क्रमेण चत्वारि=भवन्ति, तद् यथा—अवग्रहः १, ईहा २, अवाय ३, धारणा ४ च। चकारः समुच्चयार्थकः । नन्वेव क्रमः कथमवग्रहादीना ? मिति चेत्—उच्यते—यतोऽनवगृहीतस्येहा न भवति, अनीहितस्य चावायो न भवति, अनवगतस्य च

मतिज्ञान के विषय में सग्रह गाथाए इस प्रकार हैं—' उग्गह ईहा० ' इत्यादि । गाथाओं का अर्थ—मतिज्ञान के सक्षेप से चार भेद हैं। वे इस प्रकार हैं—अवग्रह १, ईहा २, अवाय ३ और धारणा ४। इस प्रकार इनके क्रम का कारण है कि—जबतक पदार्थ का अवग्रह ज्ञान नहीं होता है तबतक उसकी ईहा नहीं होती है । ईहा के नहीं होने पर अवाय नहीं होता है

મતિજ્ઞાનના વિષયમા આ પ્રમાણે સગ્રહ ગાથાઓ છે—" उग्गह ईहा० " ઇત્યાદિ ગાથાઓનો અર્થ—મતિજ્ઞાનના સક્ષેપથી ચાર ભેદ છે એ આ પ્રકારે છે અવગ્રહ ૧, ઈહા ૨, અવાય ૩, અને ધારણા ૪ તેમના આ પ્રકારના ક્રમનુ કારણ એ છે કે—જ્યા સુધી પદાર્થનુ અવગ્રહજ્ઞાન થતુ નથી ત્યાસુધી તેની ઈહા થતી નથી ઈહા ન થાય તો અવાય થતુ નથી તથા અવાયજ્ઞાનના અભાવે ધારણા

धारणा न भवतीति ॥ १ ॥ अवग्रहादीना स्वरूपमाह–'अत्थाण०' इत्यादि। अर्थाना=शब्दादीनाम्, अवग्रहणे सति=प्रथमदर्शनान्तरम्–व्यञ्जनावग्रहानन्तर-मित्यर्थः, अवग्रहो भवति। ननु वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् कथ प्रथम दर्शन ततो ज्ञान? मिति चेत्, उच्यते–ज्ञानस्य प्रबलावरणवत्त्वात्, दर्शनस्य चाल्पावरणवत्त्वादिति। अर्थानामित्यस्याग्रेऽपि सम्बन्धः। तथा अर्थाना विचारणे=पर्यालोचने ईहा भवति। तथा–अर्थाना व्यवसाये निश्चये अवायो

तथा, अवायज्ञान के अभाव में धारणा नहीं होती है। अवग्रह आदि ज्ञानों का स्वरूप इस प्रकार है–शब्दादिक पदार्थों का जो प्रथम दर्शनरूप व्यजनावग्रह के बाद सामान्य बोध होता है उसका नाम अवग्रह है १।

शंका—जब वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक है तो क्या कारण है जो उसका सर्व प्रथम दर्शन ही होता ह ज्ञान नहीं होता? और क्यों दर्शन के बाद ज्ञान होता है?।

उत्तर—ज्ञान का जो आवरण है वह दर्शन का आवरण अल्प है, इसलिये प्रबल आवरणवाला होने से दर्शन के बाद ही ज्ञान होता है। दर्शन का आवरण जल्दी हट जाता है और ज्ञान का आवरण देर से हटता है, इसलिये ज्ञानकी अपेक्षा दर्शन पहिले होता है, बाद में ज्ञान। अर्थो की जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा २। और उनका

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે–શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યબોધ થાય છે, તેનુ નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો ક્યા કારણે તેનુ સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતુ નથી? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાનનુ જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનુ આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળુ હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનુ આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતા દર્શન પહેલુ થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનુ નામ ઈહા ૨ અને તેમનો જે

भवति। तथा–धरणम्=वासनादिरूपेण यद्धारण, तत्, धारणा ब्रुवते=वदन्ति तीर्थंकरादय इत्यर्थः ॥ २ ॥

अवग्रहादीना स्थितिमानमाह–'उग्गह इक्के०' इत्यादि। अवग्रहः–एक समय भवति। इहावग्रहशब्देन नैश्चयिकोऽर्थावग्रहो गृह्यते। सर्वजघन्यः कालविशेषः समयः। स च प्रवचनोक्तादुत्पलपत्रशतव्यतिभेदोदाहरणात्, जरत्पटशाटिकापाटनदृष्टान्ताच्च विज्ञेय'। तमेकं समयमवग्रहो वर्तते, न तु ततः परमित्यर्थः। व्यञ्जनावग्रह–व्यावहारिकार्थावग्रहौ च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्तं भवत इति द्रष्टव्यम्। ईहावायौ तु अर्धं मुहूर्तं भवतः। मुहूर्तो घटिकाद्वयप्रमाणः कालविशेष'। अर्धं मुहुर्तमिति व्यवहारापेक्षया कथितम्। परमार्थतस्तु इह 'मुहुत्तमद्ध' इत्यनेनान्तर्मुहुर्तमेव मन्तव्यम्। तु शब्दः समुच्चये।

जो निश्चय होता है उसका नाम अवाय ३। तथा उन शब्दादिक पदार्थों का जो वासना आदि रूप से हृदय मे धारण होता ह उसका नाम धारणा है ४। ऐसा तीर्थंकर गणधरो ने कहा है। इनका कालमान इस प्रकार हैं–

अवग्रह नैश्चयिक अर्थावग्रह–का काल एक समय मात्र है। कालका सबसे जघन्य भेद समय कहा है। उत्पलके शतपत्रोको एक साथ छेदने मे तथा जीर्ण वस्त्रादिकके फाडनेमे असख्यात समय हो जाते हैं, इससे जाना जाता है कि समय, कालका सबसे सूक्ष्म भेद है। नैश्चयिक अर्थावग्रह एक समय तक ही रहता है, इसके बाद नही। व्यजनावग्रह तथा व्यावहारिक अर्थावग्रह, इनका काल प्रत्येकका अन्तर्मुहूर्त है। ईहा तथा अवाय, इनका काल आधा मुहूर्तका है। दो घडीका एक मुहूर्त होता है। यहा जो आधा मुहूर्तकाल बतलाया गया है वह व्यवहारकी अपेक्षा कहा

નિશ્ચય થાય છે તેનુ નામ અવાય ૩ તથા એ શબ્દાદિક પદાર્થોનુ જે વાસના આદિ રૂપે હૃદયમા ધારણા થાય છે તેનુ નામ ધારણા છે ૪ એવુ તીર્થંકર ગણધરોએ કહ્યુ છે તેમનુ કાળમાન આ પ્રમાણે છે–

અવગ્રહ–નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ–નો કાળ માત્ર એક સમયનો છે કાળનો સૌથી જઘન્ય ભેદ સમય કહેવાય છે ઉત્પલના સો પાનને એક સાથે છેદવામા તથા જીર્ણ વસ્ત્રાદિકને ફાડવામા અસખ્યાત સમય લાગે છે, તેથી જાણી શકાય છે કે સમય, કાળનો સૌથી સૂક્ષ્મ ભેદ છે નૈશ્ચયિક અર્થાવગ્રહ એક સમય સુધી જ રહે છે, ત્યારબાદ રહેતો નથી વ્યજનાવગ્રહ તથા વ્યાવહારિક અર્થાવગ્રહ એ પ્રત્યેકનો કાળ અન્તર્મુહુર્ત છે, ઇહા તથા અવાયનો કાળ અર્ધો મુહૂર્તનો છે બે ઘડીનુ એક મુહુર્ત થાય છે, અહીં જે અર્ધો મુહુર્તકાળ બતાવ્યો

धारणा न भवतीति ॥ १ ॥ अवग्रहादीनां स्वरूपमाह–'अत्थाणं०' इत्यादि। अर्थानां=शब्दादीनाम्, अवग्रहणे सति=प्रथमदर्शनान्तरम्–व्यञ्जनावग्रहानन्तर-मित्यर्थः, अवग्रहो भवति। ननु वस्तुनः सामान्यविशेषात्मकतया विशिष्टत्वात् कथं प्रथमं दर्शनं ततो ज्ञान? मिति चेत्, उच्यते–ज्ञानस्य प्रबलावरणवत्त्वात्, दर्शनस्य चाल्पावरणवत्त्वादिति। अर्थानामित्यस्याग्रेऽपि सम्बन्धः। तथा अर्थानां विचारणे=पर्यालोचने ईहा भवति। तथा–अर्थानां व्यवसाये निश्चये अवायो

तथा, अवायज्ञान के अभाव मे धारणा नहीं होती है। अवग्रह आदि ज्ञानो का स्वरूप इस प्रकार है–शब्दादिक पदार्थों का जो प्रथम दर्शनरूप व्यजनावग्रह के बाद सामान्य बोध होता है उसका नाम अवग्रह है १।

शका—जब वस्तु सामान्य विशेष धर्मात्मक है तो क्या कारण है जो उसका सर्व प्रथम दर्शन ही होता है ज्ञान नहीं होता? और क्यों दर्शन के बाद ज्ञान होता है?।

उत्तर—ज्ञान का जो आवरण है वह दर्शन का आवरण अल्प है, इसलिये प्रबल आवरणवाला होने से दर्शन के बाद ही ज्ञान होता है। दर्शन का आवरण जल्दी हट जाता है और ज्ञान का आवरण देर से हटता है, इसलिये ज्ञानकी अपेक्षा दर्शन पहिले होता है, बाद में ज्ञान।

अर्थो की जो विचारणा होती है उसका नाम ईहा २। और उनका

થતી નથી, અવગ્રહ આદિ જ્ઞાનોનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે–શબ્દાદિક પદાર્થોના પ્રથમદર્શનરૂપ વ્યજનાવગ્રહની પછી જે સામાન્યબોધ થાય છે, તેનું નામ અવગ્રહ છે (૧)

શકા—જો વસ્તુ સામાન્ય વિશેષ ધર્માત્મક હોય છે, તો કયા કારણે તેનું સર્વપ્રથમ દર્શન જ થાય છે, પણ જ્ઞાન થતું નથી? અને શા કારણે દર્શન પછી જ્ઞાન થાય છે?

ઉત્તર—જ્ઞાનનું જે આવરણ છે તે દર્શનના આવરણ કરતા પ્રબળ છે અને દર્શનનું આવરણ અલ્પ છે, તેથી પ્રબળ આવરણવાળું હોવાથી દર્શન પછી જ જ્ઞાન થાય છે દર્શનનું આવરણ જલ્દી ખસી જાય છે, અને જ્ઞાનના આવરણને ખસતા વાર લાગે છે તે કારણે જ્ઞાન કરતા દર્શન પહેલું થાય છે, અને પછી જ્ઞાન થાય છે

અર્થોની જે વિચારણા થાય છે તેનું નામ ઈહા ૨ અને તેમનો જે

तदेवमवग्रहादीनां स्वरूप कालप्रमाण चाभिधाय श्रोत्रेन्द्रियादीना प्राप्ताप्राप्तविषयतामाह–' पुट्ठं सुणेइ०' इत्यादि। स्पृष्ट=श्रोत्रेन्द्रियेण स्पृष्टमात्र शब्द शृणोति। अयमर्थः–यथा शरीरोपरि धूलिकणसपातस्तथा श्रोत्रेन्द्रियेण सह शब्दस्पर्शमात्रे सति शब्द् जानातीति।

ननु कथ स्पृष्टमात्र शब्द शृणोती? ति चेत्, उच्यते–इह शेषेन्द्रियगणापेक्षया श्रोत्रेन्द्रिय प्रायः पटुतरम्, तथा गन्धादिद्रव्यापेक्षया शब्दद्रव्याणि सूक्ष्माणि

की अपेक्षा सख्यातवर्ष प्रमित कालवाली मानी जाती है, और जो पल्योपम आदि असख्यातवर्ष की आयुवाले जीव होते हैं उनकी अपेक्षा असख्यातवर्ष प्रमित काल वाली मानी जाती है। इस अपेक्षा इसका काल सख्यात तथा असख्यात वर्ष का बतलाया है॥ ३॥

इस प्रकार अवग्रह आदि का स्वरूप एव काल प्रमाण बतलाकर अब श्रोत्र इन्द्रिय आदिकों में प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रकट करते हैं–" पुट्ठ सुणेइ सद्द० " इत्यादि। जो श्रोत्र इन्द्रिय है वह स्पृष्टमात्र शब्द को सुनती है, इसलिये वह प्राप्यकारी है। जिस प्रकार शरीर के ऊपर धूलिकणों का सपात होता है उसी तरह श्रोत्र इन्द्रिय के साथ शब्द का स्पर्शमात्र होते ही वह उसे जान लेती है।

शका—स्पृष्टमात्र होने पर श्रोत्रेन्द्रिय शब्द को कैसे सुन लेती है?

उत्तर—शेष इन्द्रियों की अपेक्षा श्रोत्र इन्द्रिय प्राय पटुतर होती है, तथा गध आदि द्रव्य की अपेक्षा शब्द, द्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत, और भावुक

वर्षना आयुष्यवाळा प्राणीओनी अपेक्षाओ सख्यात वर्ष प्रमित काळवाळी मनाय छे, अने जे पल्योपम आदि असख्यात वर्षना आयुष्यवाळा जीव होय छे तेमनी अपेक्षाओ असख्यात वर्ष प्रमित काळवाळी मनाय छे ते अपेक्षाओ तेनो काळ असख्यात तथा सख्यात वर्षनो बताव्यो छे ॥ ३॥

आ रीते अवग्रह आदिनु स्वरूप अने काळप्रमाणु बतावीने हवे श्रोत्रेन्द्रिय आदिमा प्राप्यकारिता तथा अप्राप्यकारिता प्रगट करे छे— "पुट्ठ सुणेइ सद्द०" ईत्यादि जे श्रोत्र ईन्द्रिय छे, ते मात्र स्पृष्ट शब्दने ज साभळे छे ते कारणे ते प्राप्यकारी छे जेम शरीर उपर धूलिकणोनो सपात थाय छे एज प्रमाणे श्रोत्रेन्द्रियनी साथे शब्दनो स्पर्श मात्र थता ज ते तेने जाणी ले छे

शका—स्पर्शमात्र थता ज श्रोत्रेन्द्रिय शब्दने केवी रीते साभळे छे ?

उत्तर—बाकीनी ईन्द्रियो करता श्रोत्र ईन्द्रिय सामान्य रीते वधारे चपळ होय छे, तथा गध आदि द्रव्यनी अपेक्षाओ शब्दद्रव्य, सूक्ष्म, प्रभूत अने

धारणा–असंख्य संख्यं च कालं ज्ञातव्या भवति। असंख्यं–न विद्यते संख्या–पक्षः–मास–ऋतु–अयन–संवत्सरादिको यस्यासावसंख्यः–पल्योपमादिलक्षणस्तं कालमसंख्यम्, तथा–संख्यायते, इति संख्यः–पक्षमासर्त्वयनादिप्रमित इत्यर्थः। च संख्यं, च शब्दादन्तर्मुहूर्तं च कालं धारणा भवतीत्यर्थः। इदमुक्तं भवति–अविच्युति-वासनास्मृतिभेदाद् धारणा त्रिविधा। तत्राविच्युतिरूपा स्मृतिरूपा च प्रत्येकमन्तर्मुहूर्त्तं भवति। या तु तदर्थज्ञानावरणक्षयोपशमरूपा स्मृतिबीजरूपा वासनाख्या धारणा सा संख्येयवर्षायुषां प्राणिनां संख्येयकालम्, असंख्येयवर्षायुषां तु पल्योपमादिजीविनामसंख्येयं कालं भवतीति॥ ३ ॥

गया जानना चाहिये। वैसे तो वास्तविक रूपमें इनका काल "मुहुत्तमद्धं" इस कथनसे अन्तर्मुहूर्तका ही मानना चाहिये। धारणा का समय संख्यात असंख्यात–कालरूप कहा गया है। पक्ष, मास, ऋतु, अयन, संवत्सर आदिरूप संख्या जिसमें नहीं होती है ऐसा जो पल्योपम आदि रूप काल है उसका नाम असंख्यात काल है, तथा जिसमें पक्ष मास ऋतु आदिका व्यवहार होता है वह संख्यातकाल है। तथा "च" शब्द से यह बात भी जानी जाती है कि इसका काल अन्तर्मुहूर्त भी है। इस का तात्पर्य यह है कि शास्त्रों में धारणा के (१) अविच्युति, (२) वासना तथा (३) स्मृति, इस तरह तीन भेद बतलाये हैं। इनमें अविच्युति तथा स्मृतिरूप धारण का काल प्रत्येक का अन्तर्मुहूर्त का है। तथा वासनारूप जो धारणा है, कि जिससे स्मृति होती है एवं जो तत्तत् अर्थ के ज्ञानावरण के क्षयोपशमरूप होती है, वह संख्यात वर्ष की आयुवाले प्राणियों

છે તે વ્યવહારની અપેક્ષાએ કહેલ છે એમ સમજવાનુ છે આમ તો વાસ્તવિક રૂપે તેનો કાળ "मुहुत्तमद्धं" આ કથનથી અન્તર્મુહુર્ત જ માનવો. જોઈએ ધારણાનો કાળ અસંખ્યાત અને સંખ્યાતકાળરૂપ કહેવાય છે પક્ષ, માસ, ઋતુ, અયન, સંવત્સર આદિરૂપ સંખ્યા જેમા હોતી નથી એવો જે પલ્યોપમ આદિ રૂપ કાળ છે તેનુ નામ અસંખ્યાત કાળ છે, તથા જેમા પક્ષ, માસ, ઋતુ આદિનો વ્યવહાર થાય છે તે સંખ્યાત કાળ છે તથા "च" શબ્દથી આ વાત પણ જાણવા મળે છે કે તેનો કાળ અન્તર્મુહુર્ત પણ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શાસ્ત્રોમા ધારણાના, (૧) અવિચ્યુતિ, (૨) વાસના, તથા (૩) સ્મૃતિ એ રીતે ત્રણ ભેદ બતાવ્યા છે તેઓમા અવિચ્યુતિ તથા સ્મૃતિરૂપ ધારણા એ પ્રત્યેકનો કાળ અન્તર્મુહુર્તનો છે અને વાસનારૂપ જે ધારણા છે કે જેથી સ્મૃતિ થાય છે, અને જે તે તે અર્થના જ્ઞાનાવરણના ક્ષયોપશમરૂપ હોય છે, તે સંખ્યાત

गध रस च स्पर्श च बद्धस्पृष्ट—बद्धम्=आश्लिष्टम् आत्मप्रदेशैरात्मीकृतं—दुग्धे जलमिवेत्यर्थः, स्पृष्ट=स्पृष्टमात्रम्, शरीरे रजःकणवत्। आर्षत्वात्–'बद्धपुट्ठ' इति। अर्थस्तु स्पृष्ट बद्ध च स्पृष्टबद्धमिति बोध्यम्, पूर्वं स्पृष्ट पश्चाद् बद्ध स्पृष्टबद्धम्, स्पर्शमात्राऽनन्तरमात्मप्रदेशैराग्रहीतमित्यर्थः। घ्राणादिभिरिन्द्रियैर्जानातीति व्यागृणाति=तीर्थंकरः कथयति।

इह शब्दमुत्कर्षतो द्वादशयोजनेभ्य आगत जीवः शृणोति। गन्धरसस्पर्शद्रव्याणि तु प्रत्येकमुत्कर्षतो नवभ्यो योजनेभ्य आगतानि घ्राणरसनस्पर्शनेन्द्रियैर्जीवो गृह्णाति। जघन्यतस्तुरूप विहाय शब्दादिद्रव्याणि अङ्गुलासख्येयभागादागतानि गृह्णाति। चक्षुषा तु जघन्यतो योग्यदेशस्थयोग्यविषयमङ्गुलसख्येयभागवर्ति द्रव्यं गृह्णाति। उत्कर्षतस्तु आत्माङ्गुलेन सातिरेकयोजनलक्षणवर्ति

इन्द्रिय, रसनाऽन्द्रिय तथा स्पर्शइन्द्रिय, ये अश्लिष्ट एव स्पृष्ट हुए अपने विषय को-गध रस एव स्पर्श को जानती हैं। "बद्ध पुट्ठ" यह आर्षवाक्य है अतः यहा 'पुट्ठ बद्ध' ऐसा समझना चाहिये, अर्थात् इन इन्द्रियों का विषय पहिले इन इन्द्रियोंके साथ स्पृष्ट होता है बादमें बद्ध होता है। ऐसा तीर्थंकर गणधरोंने कहा है।

बारह योजनसे आये हुए शब्दको कर्ण इन्द्रियके द्वारा जीव उत्कृष्ट की अपेक्षा विषय कर लिया करता है। इसी तरह उत्कृष्टकी अपेक्षा नौ २ योजन तक के गध, रस, और स्पर्श द्रव्यों को घ्राण आदि इन्द्रियों के द्वारा जीव विषय कर लिया करता है। जघन्यकी अपेक्षा रूपको छोड कर अगुलके असख्यातवें भागसे आये हुए शब्दादिक द्रव्योंको

અર્થમા આવ્યો છે ઘ્રાણેન્દ્રિય, રસનાઇન્દ્રિય તથા સ્પર્શઇન્દ્રિય, એ આશ્લિષ્ટ અને સ્પૃષ્ટ થયેલ પોતાના વિષયને–ગધ, રસ અને સ્પર્શને જાણે છે "बद्ध पुट्ठ" એ આર્ષવાકય છે તેથી અહીં "पुट्ठ बद्ध" એમ સમજવાનુ છે એટલે કે એ ઇન્દ્રિયોના વિષય પહેલા એ ઇન્દ્રિયોની સાથે સ્પૃષ્ટ થાય છે, પછી બદ્ધ થાય છે એવુ તીર્થંકર ગણધરોએ કહ્યુ છે

બાર યોજનથી આવેલ શબ્દને જીવ કર્ણઇન્દ્રિય દ્વારા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ વિષય કરી લે છે એજ પ્રમાણે ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ નવ, નવ, યોજન સુધીના ગધ, રસ અને સ્પર્શ દ્રવ્યોને ઘ્રાણેન્દ્રિય આદિ ઇન્દ્રિયો દ્વારા જીવ વિષય કરી લે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ રૂપને છોડીને અગુલના અસખ્યાતમા ભાગથી

प्रभूतानि भावुकानि च, अर्थात्-श्रोत्रेन्द्रियससर्गेण तथाविधपरिणमनशीलानि, शब्दपुद्गला एव सर्वतस्तदिन्द्रियं व्याप्नुवन्ति । ततः स्पृष्टमात्राण्यपि शब्दद्रव्याणि श्रोत्रेन्द्रियेण ग्रहीतुं शक्यन्ते ।

रूपं पुनरस्पृष्टमेव=असंबद्धमेव पश्यति=गृह्णाति । पुनः शब्दादस्पृष्टमपि योग्यदेशावस्थितमेव गृह्णाति, नत्वयोग्यदेशावस्थितमधोलोकादिस्थितम्, चक्षुषोऽप्राप्यकारित्वात्, परिमितदेशस्थविषयग्राहित्वाच्च । 'तु' शब्द एवकारार्थे वर्तते । तथा

होते हैं, अर्थात्-श्रोत्र इन्द्रिय के साथ शब्द द्रव्य का संसर्ग होते ही उसमें तथाविध परिणमन शीलता आ जाती है । शब्द पुद्गल ही सर्व तरफ से उस इन्द्रिय को व्याप्त कर लेते हैं, इसलिये स्पृष्टमात्र शब्द द्रव्य श्रोत्र इन्द्रिय द्वारा ग्रहण किये जाते हैं, अत' वह प्राप्यकारी बतलाई गई है । यही बात गाथाकारने "पुट्ठं सुणेइसद्द" 'स्पृष्टं शृणोति शब्दम्' इस गाथांश द्वारा स्पष्ट की है। चक्षु इन्द्रिय अस्पृष्टरूप को देखती है, अतः वह अप्राप्यकारी कही गई है । गाथा में पुनः शब्द इस बात की सूचना के निमित्त है कि यद्यपि चक्षु इन्द्रिय अस्पृष्टरूप को ही जानती है तो भी वह योग्य देश में अवस्थित हुए ही उस रूप को ग्रहण करती है, अधोलोक आदि अयोग्य देश में स्थितरूप को नहीं, क्यों कि यह अप्राप्यकारी मानी गई है । तथा इस इन्द्रिय का स्वभाव ही कुछ ऐसा है कि जिसकी वजह से यह परिमित देश में रहे हुए विषय को ग्रहण करती है । गाथा मे 'तु' शब्द 'एव' के अर्थ मे आया है । ग्राम-

ભાવુક હોય છે, એટલે કે-શ્રોત્ર ઇન્દ્રિયની સાથે શબ્દદ્રવ્યનો સંસર્ગ થતા જ તેમા તે પ્રકારની પરિણમન શીલતા આવી જાય છે શબ્દ પુદ્ગલ જ બધી તરફથી તે ઇન્દ્રિયને આવરી લે છે, તે કારણે શબ્દદ્રવ્યનો સ્પર્શમાત્ર શ્રોત્રેન્દ્રિય વડે ગ્રહણ થાય છે, તેથી તેને પ્રાપ્યકારી દર્શાવી છે એજ વાત સૂત્રકારે "पुट्ठं सुणेइ सद्दं"-स्पृष्टं शृणोति शब्दम्" એ ગાથાશ દ્વારા સ્પષ્ટ કરેલ છે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ્ય રૂપને દેખે છે, તેથી તેને અપ્રાપ્યકારી કહેલ છે ગાથામા पुन શબ્દ એ બાબતની સૂચનાને માટે છે કે ચક્ષુ ઇન્દ્રિય અસ્પર્શ્ય રૂપને જ જાણે તો પણ તે યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ તે રૂપને જ ગ્રહણ કરે છે, અધોલોક આદિ અયોગ્ય સ્થાનમા રહેલ રૂપને નહીં, કારણ કે તે અપ્રાપ્યકારી ગણેલ છે તથા આ ઇન્દ્રિયનો સ્વભાવ જ કઈક એવો છે કે જેને કારણ તે મર્યાદિત સ્થાનમા રહેલ વિષયને ગ્રહણ કરે છે ગાથામા "तु" "एव"ના

उच्यते-न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति। यतः केवला निवासकानि, तथा-शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भावितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते। किंतु तद्भावितानि मिश्राणि वा शृणोति। अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह—'भासा' इति। भाष्यते इति भाषा= वाक्। शब्दरूपतया निसृता पुद्गलद्रव्यसंहतिरित्यर्थः। सा च द्विविधा-वर्णात्मिका

शंका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पृष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमें यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है? अथवा इनसे जुदे तद्भावित शब्दों को? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है?

उत्तर—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (संस्कारक) होते हैं। तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमें व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भावित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योंका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असंभव है, अतः तद्भावित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना संभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दों को ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्यों को नहीं॥ ४॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं-'भासा समसेढीओ०' इत्यादि। शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं। यह भाषा वर्णस्वरूप

શંકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાભળે છે એમ જે કહેલુ છે, તે વિષયમા આ પ્રશ્ન છે કે-મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાભળે છે? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્ભાવિત શબ્દોને? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાભળે છે?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ફક્ત શબ્દ પ્રયોગ નિસૃત શબ્દ દ્રવ્યોને સાભળતો નથી, કારણ કે તેઓ તે સમયે વાસક (સસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમા વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દો વિના ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોનુ કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સભળાવુ તે અસભવિત છે, તેથી તદ્ભાવિત શબ્દોનુ અથવા મિશ્ર શબ્દોનુ જ સભળાવુ સભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાભળે છે, ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહી ॥૪॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામા સ્પષ્ટ કરે છે—

"भासा समसेढीओ०" ઈત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

द्रव्यम्। एतदपि भास्वरद्रव्यमधिकृत्योच्यते। भास्वरद्रव्यमेकविंशतियोजनलक्षेभ्योऽपि परतः पश्यन्ति। यथा पुष्करवरद्वीपार्धे मानुषोत्तरपर्वतप्रत्यासन्नवर्तिनो मनुष्या कर्कसङ्क्रान्तौ सूर्यबिम्बं पश्यन्तीति विज्ञेयम्। तथाचोक्तम्—

लक्खेहि एगवीसा,-ए साइरेगेहि पुक्खरद्धम्मि।
उदए पेच्छंति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे॥ १॥

छाया—लक्षैरेकविंशत्या, सातिरेकैः पुष्करार्धे।
उदये प्रेक्षन्ते नराः, सूर्यम् उत्कर्षके दिवसे॥१॥ इति॥४॥

ननु 'स्पृष्टं शृणोति शब्द'-मित्युक्तम्, तत्र किं शब्दप्रयोगनिसृतान्येव केवलानि शब्द द्रव्याणि शृणोति, उतान्यान्येव तद्भावितानि, आहोस्वित मिश्राणीति?।

जीव जान लेता है। जघन्यकी अपेक्षा चक्षुके द्वारा जीव अंगुलके संख्यातवें भागवर्ति, योग्य देशस्थित ऐसे योग्य विषयरूप द्रव्यको जान लेता है। तथा उत्कृष्टकी अपेक्षा आत्माङ्गुलके मापसे कुछ अधिक एक लाख योजनवर्ती द्रव्यको जान लेता है। यह कथन भास्वर-चमकता हुआ द्रव्यकी अपेक्षा कहा गया जानना चाहिये। जीव चक्षु इन्द्रियके द्वारा इकीस लाख योजनसे भी दूर रहे हुए भास्वर द्रव्यको देख लेता हैं, जैसे-कर्क सक्रान्तिमें पुष्कर द्वीपार्धमें रहे हुए मानुषोत्तर पर्वतके प्रत्यासन्नवर्ती-जीव सूर्य के बिम्बको देख लिया करते हैं। कहा भी है—

" लक्खेहि एगवीसाए, साइरेगेहि पुक्खरवरद्धमि।
उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे "॥ १॥

આવેલ શબ્દાદિક દ્રવ્યોને જીવ જાણી લે છે જઘન્યની અપેક્ષાએ ચક્ષુ દ્વારા જીવ અંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગવર્તિ, યોગ્ય સ્થાનમા રહેલ એવા યોગ્ય વિષયરૂપ દ્રવ્યોને જાણી લે છે તથા ઉત્કૃષ્ટની અપેક્ષાએ આત્માઙ્ગુલના માપથી કઇંક વધારે એક લાખ યોજનવર્તી દ્રવ્યને જાણી લે છે આ કથન ભાસ્વર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ કહેલ છે, એમ સમજવાનુ છે જીવ ચક્ષુઇન્દ્રિય દ્વારા એકવીસ લાખ યોજનથી પણ દૂર રહેલ ભાસ્વર દ્રવ્ય જોવે છે જેમકે કર્ક સક્રાંતિમા પુષ્પકવર દ્વીપાર્ધમા રહેલ માનુષોત્તર પર્વતના પ્રત્યાસન્નવર્તી જીવ સૂર્યના બિંબને જોવે છે કહ્યુ પણ છે-

" लक्खे हि एगवीसाए साइ रेगे हि पुक्खर वरद्धमि।
उदये पेच्छति नरा, सूर उक्कोसए दिवसे "॥१॥

उच्यते-न केवलानि शब्दप्रयोगनिःसृतानि शब्दद्रव्याणि शृणोति। यतः केवलानि वासकानि, तथा-शब्दयोग्यानि च द्रव्याणि सकललोकव्याप्तानि, अतस्तद्भावितानि विना केवलानामसत्त्वात् केवलानि न श्रोतुं शक्यन्ते। किंतु तद्भावितानि मिश्राणि वा शृणोति। अमुमर्थं प्रतिबोधयितुमाह—' भासा ' इति। भाष्यते इति भाषा=वाक्। शब्दरूपतया निसृता पुद्गलद्रव्यसंहतिरित्यर्थः। सा च द्विविधा-वर्णात्मिका

शंका—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा स्पृष्ट शब्दको सुनता है ऐसा जो कहना है उस विषयमें यह प्रश्न है कि मनुष्य कर्ण इन्द्रियद्वारा शब्द प्रयोग करते समय निकले हुए एक मात्र शब्द द्रव्योंको सुनता है? अथवा इनसे जुदे तद्भावित शब्दों को? अथवा मिश्र शब्दोंको सुनता है?

उत्तर—मनुष्य कर्ण इन्द्रिय द्वारा केवल शब्द प्रयोग निसृत शब्द द्रव्यों को नहीं सुनता है, क्यों कि वे उस समय वासक (संस्कारक) होते हैं। तथा शब्द योग्य द्रव्य सकल लोकमें व्याप्त रहते हैं, इस लिये तद्भावित शब्दों के विना केवल शब्द द्रव्योंका कर्ण इन्द्रियद्वारा सुनना असंभव है, अतः तद्भावित शब्दोंका अथवा मिश्र शब्दोंका ही सुनना संभव है, इस लिये श्रोता ऐसे शब्दों को ही सुनता है, केवल शब्द द्रव्यों को नहीं ॥ ४ ॥ यही बात सूत्रकार अगली गाथासे स्पष्ट करते हैं-' भासा समसेढीओ० ' इत्यादि। शब्द रूपसे परिणत हो कर निकले हुए पुद्गल द्रव्य समूहको भाषा कहते हैं। यह भाषा वर्णस्वरूप

શંકા—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સ્પૃષ્ટ શબ્દને સાંભળે છે એમ જે કહેલું છે, તે વિષયમાં આ પ્રશ્ન છે કે-મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા શબ્દ પ્રયોગ કરતી વખતે નિકળેલ એક માત્ર શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળે છે? અથવા તેમનાથી જુદા તદ્‌ભાવિત શબ્દોને? અથવા મિશ્ર શબ્દોને સાંભળે છે?

ઉત્તર—મનુષ્ય કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા ફક્ત શબ્દ પ્રયોગ નિસૃત શબ્દ દ્રવ્યોને સાંભળતો નથી, કારણ કે તેઓ તે સમયે વાસક (સંસ્કારક) હોય છે તથા શબ્દયોગ્ય દ્રવ્ય સકળ લોકમાં વ્યાપ્ત રહ્યા કરે છે, તેથી તદ્‌ભાવિત શબ્દો વિના ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોનું કર્ણેન્દ્રિય દ્વારા સંભળાવું તે અસંભવિત છે, તેથી તદ્‌ભાવિત શબ્દોનું અથવા મિશ્ર શબ્દોનું જ સંભળાવું સંભવિત છે, તે કારણે શ્રોતા એવા શબ્દોને જ સાંભળે છે, ફક્ત શબ્દ દ્રવ્યોને જ નહીં ॥૪॥ એ જ વાત સૂત્રકાર હવે પછીની ગાથામાં સ્પષ્ટ કરે છે-

" भासा समसेढीओ० " ઈત્યાદિ

શબ્દરૂપે પરિણત થઈને નિકળેલ પુદ્‌ગલ દ્રવ્યસમૂહને ભાષા કહે છે

अवर्णात्मिका च। तत्र वर्णात्मिका लोकव्यवहाररूपा, अवर्णात्मिका च भेरीभाङ्कारादिरूपा। तस्याः समाः श्रेणयः-भाषासमश्रेणयः। इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशे पङ्क्तय उच्यन्ते। ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते। यासु श्रेणिषु निःसृता सती भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, ता इतः=गतः-प्राप्तः-भाषासमश्रेणीतः=भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः, यं शब्दं=पुरुषादिसम्बन्धिनं भेर्यादिसम्बन्धिनं वा शृणोति=जानाति, यत्तदो र्द्वयोर्नित्यसम्बन्धात् तं मिश्रितं शृणोति-निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थः। विश्रेणिं पुनः इत इति योज्यम्। विश्रेणिम् इतः=गतः-प्राप्तः-विश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः। अथवा-विश्रेणिस्थितो विश्रेणिरित्युच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात्, यथा-'भीमसेनः सेनः, सत्यभामा भामा' इति। स तु नियमात् पराघाते सति शब्दं शृणोति। अयं भावः यानि वासितानि शब्दद्रव्याणि तान्येव निःसृतशब्दद्रव्याभिघाते सति शृणोति, न तु निःसृतानि केवलानि, तेषामनुश्रेणिगमनात् प्रतिघाताभावाच्चेति ॥५॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है। जिस भाषामें लोकव्यवहार चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा अवर्णस्वरूप है। भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है-भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें समान पंक्तिका होना। ये श्रेणियां बोलनेवाले व्यक्तिकी छहों दिशाओं में हुआ करती हैं। इन्हों मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके अन्त तक पहुंच जाती है, अतः भाषाकी समश्रेणिमें व्यवस्थित हुआ जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि संबंधी हो या भेरी आदि संबंधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है। तथा जो व्यक्ति भाषाकी समश्रेणीमें स्थित नहीं है किन्तु विश्रेणिमें स्थित है वह नियमतः पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योंको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામાં લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનું તાત્પર્ય આ છે-

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમાં સમાન પંક્તિનું હોવું એ શ્રેણિઓ બોલનાર વ્યક્તિની છએ દિશાઓમાં થાય છે તેમની અંદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમાં જ લોકના અન્ત સુધી પહોંચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમાં રહેલ શ્રોતા જ્યારે કોઈ શબ્દને-ભલે તે પુરુષ આદિ સંબંધી હોય કે ભેરી આદિ સંબંધી હોય-સાંભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાંભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની સમશ્રેણિમાં રહેલ નથી પણ વિશ્રેણિમાં રહેલ છે, તે નિયમતઃ પરાઘાત થતા વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાંભળે છે ફક્ત નિસૃત શબ્દોને નહીં, કારણ કે તે

सप्रति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाह—' ईहा० ' इत्यादि । ईहनम् ईहा=सदर्थपर्यालोचनम् । अपोहः=निश्चयः । विमर्शः=विमर्शनम्-अवायात् पूर्वं ईहायाश्चोत्तरः प्रायः 'शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते'-इति सप्रत्यय', ईहाऽवायमध्यवर्ती प्रत्यय इत्यर्थः । तथा-मार्गणा-अन्वयधर्मान्वेषणरूपा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेषणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम् । तथा-सज्ञा-सज्ञानं, व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः। स्मृतिः=स्मरण-पूर्वानुभूतार्थालम्बन. प्रत्यय-

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमें प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—' ईहा० ' इत्यादि ।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेषणा ५, सज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९ । सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मों का अन्वेषण करना मार्गणा है ४। व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेषणा है ५ । व्यञ्जनावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सज्ञा है ६ । पूर्व में अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७। अर्थका परिच्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

શ્રેણિ પ્રમાણે ગમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિઘાતને। અભાવ રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે-" ईहा " ઇત્યાદિ

મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) ઈહા, (૨) અપોહ, (૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫)ગવેષણા, (૬) સજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) સદર્થને। વિચાર કરવો તેનુ નામ 'ईहा' (૨) તે વસ્તુને। નિશ્ચય થઇ જવો તેનુ નામ "अपोह" (૩) અવાયની પહેલા અને ઈહાની પછી થનાર વિચારનુ નામ 'विमर्श" (૪) અને અન્વયધર્મોનુ અન્વેષણ કરવુ તે "मार्गणा" છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનુ નામ "गवेषणा" છે (૬) વ્યજનાવગ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનુ નામ "सज्ञा" છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અર્થનુ સ્મરણ કરવુ તેનુ નામ " स्मृति " છે (૮) અર્થને। પરિચ્છેદ થઈ ગયા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનુ આલોચન કરવુ

अवर्णात्मिका च। तत्र वर्णात्मिका लोकव्यवहाररूपा, अवर्णात्मिका च भेरीभाङ्कारादिरूपा । तस्याः समाः श्रेणयः—भाषासमश्रेणयः । इह श्रेणयः क्षेत्रप्रदेशे पङ्क्तय उच्यन्ते । ताश्च सर्वस्यैव भाषमाणस्य षट्सु दिक्षु विद्यन्ते । यासु श्रेणिषु निःसृता सती भाषा प्रथमसमय एव लोकान्तमनुधावति, ता इतः=गतः—प्राप्तः—भाषासमश्रेणीतः=भाषासमश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः, यं शब्द=पुरुषादिसम्बन्धिनं भेर्यादिसम्बन्धिन वा शृणोति=जानाति, यत्तदो र्द्वयोर्नित्यसम्बन्धात् त मिश्रित शृणोति-निःसृतशब्द द्रव्यभाविताऽपान्तरालस्थशब्दद्रव्यमित्यर्थः । विश्रेणिं पुनः इत इति योज्यम् । विश्रेणिम् इतः=गतः—प्राप्तः—विश्रेणिव्यवस्थित इत्यर्थः । अथवा—विश्रेणिस्थितो विश्रेणिरित्युच्यते, पदेऽपि पदावयवप्रयोगदर्शनात्, यथा—'भीमसेनः सेनः, सत्यभामा भामा' इति । स तु नियमात् पराघाते सति शब्द शृणोति । अय भावः यानि वासितानि शब्दद्रव्याणि तान्येव निःसृतशब्दद्रव्याभिघाते सति शृणोति, न तु निःसृतानि केवलानि, तेषामनुश्रेणिगमनात् प्रतिघाताभावाच्चेति ॥५॥

और अवर्ण स्वरूपसे दो प्रकारकी होती है। जिस भाषामे लोकव्यवहार चलता है वह वर्णात्मक भाषा है, तथा भेरी आदिकी ध्वनिरूप भाषा अवर्णस्वरूप है। भाषाकी समश्रेणी का तात्पर्य है—भाषाके क्षेत्रप्रदेशमें समान पङ्क्तिका होना। ये श्रेणिया बोलनेवाले व्यक्तिको छहों दिशाओं में हुआ करती हैं। इन्ही मे से हो कर भाषा प्रथम समयमें ही लोकके अन्त तक पहुच जाती है, अत. भाषाकी समश्रेणिमे व्यवस्थित हुआ जब किसी शब्दको चाहे वह पुरुष आदि सबधी हो या भेरी आदि सबधी हो सुनता है तो वह उसे मिश्रित ही सुनता है। तथा जो व्यक्ति भाषाकी समश्रेणी मे स्थित नही है किन्तु विश्रेणिमें स्थित है वह नियमत. पराघात होने पर वासित शब्द द्रव्योको ही सुनता है, केवल

એ ભાષા વર્ણસ્વરૂપ અને અવર્ણસ્વરૂપ એ બે પ્રકારની હોય છે જે ભાષામા લોકવ્યવહાર ચાલે છે તે વર્ણાત્મક ભાષા છે, તથા ભેરી આદિના ધ્વનિરૂપ ભાષા અવર્ણસ્વરૂપ છે ભાષાની સમશ્રેણીનુ તાત્પર્ય આ છે—

ભાષાના ક્ષેત્રપ્રદેશમા સમાન પક્તિનુ હોવુ એ શ્રેણિઓ બોલનાર વ્યક્તિની છએ દિશાઓમા થાય છે તેમની અદરથી ભાષા પ્રથમ સમયમા જ લોકના અન્ત સુધી પહોચી જાય છે, તેથી ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ શ્રોતા જ્યારે કોઈ શબ્દને—ભલે તે પુરુષ આદિ સબધી હોય કે ભેરી આદિ સબધી હોય—સાભળે છે ત્યારે તે તેને મિશ્રિત જ સાભળે છે તથા જે વ્યક્તિ ભાષાની સમશ્રેણિમા રહેલ નથી પણ વિશ્રેણિમા રહેલ છે, તે નિયમત પરાઘાત થતા વાસિત શબ્દદ્રવ્યોને જ સાભળે છે ફક્ત નિસૃત શબ્દોને નહીં, કારણ કે તે

सम्प्रति मतिज्ञानपर्यायशब्दानाह—' ईहा० ' इत्यादि । ईहनम् ईहा=सदर्थपर्यालोचनम् । अपोहः=निश्चयः । विमर्शः=विमर्शनम्—अवायात् पूर्वं ईहायाश्चोत्तरः प्रायः 'शिरःकण्डूयनादयः पुरुषधर्मा इह न घटन्ते'—इति संप्रत्यय', ईहाऽवायमध्यवर्ती प्रत्यय इत्यर्थः । तथा—मार्गणा—अन्वयधर्मान्वेषणरूपा । च शब्दः समुच्चयार्थः । गवेषणा=व्यतिरेकधर्माऽऽलोचनम् । तथा—सञ्ज्ञा—सञ्ज्ञान, व्यञ्जनावग्रहोत्तरकालभावी मतिविशेष इत्यर्थः। स्मृतिः=स्मरणं—पूर्वानुभूतार्थालम्बन प्रत्यय-

निसृत शब्दों को नहीं, कारण के वे श्रेणिके अनुसार गमन कर जाते हैं और उनमे प्रतिघातका उस समय अभाव रहता है ॥ ५ ॥

अब मतिज्ञानके पर्यायवाची शब्दों को सूत्रकार बतलाते हैं—' ईहा० ' इत्यादि ।

मतिज्ञानके पर्यायवाची नौ नाम इस प्रकार हैं—ईहा १, अपोह २, विमर्श ३, मार्गणा ४, गवेषणा ५, सञ्ज्ञा ६, स्मृति ७, मति ८, प्रज्ञा ९। सदर्थका विचार करना इसका नाम ईहा १, उस वस्तुका निश्चय हो जाना अपोह २, अवाय के पहिले एव ईहाके बाद होनेवाले विचारके नाम विमर्श ३, एव अन्वय धर्मो का अन्वेषण करना मार्गणा है ४। व्यतिरेक धर्मों की आलोचना करना इसका नाम गवेषणा है ५ । व्यञ्जनावग्रहके उत्तरकालमें जो मतिविशेष होता है वह सञ्ज्ञा है ६ । पूर्व मे अनुभूत अर्थका स्मरण करना इसका नाम स्मृति है ७। अर्थका परिच्छेद हो जाने पर भी उस अर्थके सूक्ष्म धर्मों का आलोचन करना

શ્રેણિ પ્રમાણે ગમન કરે છે અને તેમનામા તે સમયે પ્રતિઘાતનો અભાવ રહે છે ॥ ૫ ॥

હવે મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી શબ્દો સૂત્રકાર બતાવે છે–" ईहा " ઇત્યાદિ

મતિજ્ઞાનના પર્યાયવાચી નવ નામ આ પ્રમાણે છે–(૧) ઈહા, (૨) અપોહ, (૩) વિમર્શ, (૪) માર્ગણા, (૫)ગવેષણા, (૬) સજ્ઞા, (૭) સ્મૃતિ, (૮) મતિ અને (૯) પ્રજ્ઞા (૧) સદર્થનો વિચાર કરવો તેનુ નામ 'ईहा' (૨) તે વસ્તુનો નિશ્ચય થઇ જવો તેનુ નામ "अपोह" (૩) અવાયની પહેલા અને ઇહાની પછી થનાર વિચારનુ નામ ' विमर्श" (૪) અને અન્વયધર્મોનુ અન્વેષણ કરવુ તે "मार्गणा" છે (૫) વ્યતિરેક ધર્મોની આલોચના કરવી તેનુ નામ "गवेषणा" છે (૬) વ્યજનાવગ્રહના ઉત્તર કાળમા જે મતિવિશેષ થાય છે તેનુ નામ "सञ्ज्ञा" છે (૭) પૂર્વે અનુભવેલ અર્થનુ સ્મરણ કરવુ તેનુ નામ " स्मृति " છે (૮) અર્થનો પરિચ્છેદ થઈ ગયા પછી પણ તે અર્થના સૂક્ષ્મધર્મોનુ આલોચન કરવુ

निक्षेप.। मतिः=मनन–कथंचिदर्थपरिच्छेदेऽपि सूक्ष्मधर्मालोचनरूपा बुद्धिः। तथा –प्रज्ञा=विशिष्टक्षयोपशमजन्या प्रभूतवस्तुगतयथावस्थितधर्मालोचनरूपा संवित्। सर्वमिदमाभिनिबोधिकं मतिज्ञानमित्यर्थः। कथंचित् किंचिद् भेददर्शनेऽपि तत्त्वतः सर्वं मतिज्ञानमेवेदमिति भावः॥ ६॥

तदेतत् आभिनिबोधिकज्ञानपरोक्षम्। तदेतन्मतिज्ञानं वर्णितमिति शेष.॥सू० ३६॥

सम्प्रति सकलचरणकरणक्रियाधारश्रुतज्ञानस्वरूपं वर्णयति—

मूलम्—से किं तं सुयनाणपरोक्खं? सुयनाणपरोक्खं चोद्दसविहं पण्णत्तं, तं जहा—अक्खरसुयं १, अणक्खरसुयं २, सण्णिसुयं ३, असण्णिसुयं ४, सम्मसुयं ५, मिच्छासुयं ६, साइयं ७, अणाइयं ८, सपज्जवसियं ९, अपज्जवसियं १०, गमियं ११, अगमियं १२, अंगपविट्ठं १३, अणंगपविट्ठं १४॥ सू० ३७॥

छाया—अथ किं तच्छ्रुतज्ञानपरोक्षम्?। श्रुतज्ञानपरोक्षं चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २, सज्ञिश्रुतम् ३, असज्ञिश्रुतम् ४, सम्यक् श्रुतम् ५, मिथ्याश्रुतम् ६, सादिकम् ७, अनादिकम् ८, सपर्यवसितम् ९, अपर्यवसितम् १०, गमिकम् ११, अगमिकम् १२, अङ्गप्रविष्टम् १३, अनङ्गप्रविष्टम् १४॥ सू० ३७॥

मति ८। तथा उस पदार्थके यथार्थ प्रभूत धर्मो का विचार करना प्रज्ञा है ९। ये सब मतिज्ञानके ही पर्यायवाची शब्द हैं। यद्यपि इनमे शाब्दिक भेद है तो भी मतिज्ञानरूपता की समानता होनेसे ये सब मतिज्ञान स्वरूप ही हैं। यह आभिनियोधिक ज्ञान परोक्षज्ञान है। इस तरह मतिज्ञानका वर्णन किया॥ सू० ३६॥

अब सकल चरण करणक्रियाके आधारभूत श्रुतज्ञानका वर्णन करते हैं—'से किं तं सुयनाण परोक्खं०?' इत्यादि।

તે "मति" છે (૯) તથા તે પદાર્થના યથાર્થ પ્રભૂત ધર્મોનો વિચાર કરવો તે "प्रज्ञा" છે એ બધા મતિજ્ઞાનના જ પર્યાયવાચી શબ્દો છે જો કે તેમનામા શાબ્દિક ભેદ છે તો પણ મતિજ્ઞાન રૂપતાની સમાનતા હોવાથી એ બધા મતિજ્ઞાન સ્વરૂપ જ છે આ આભિનિબોધિક જ્ઞાન પરોક્ષ જ્ઞાન છે આ પ્રમાણે મતિજ્ઞાનનુ વર્ણન કરાયુ ॥ સૂ ૩૬ ॥

હવે સકળ ચરણ કરણ ક્રિયાના આધારભૂત શ્રુતજ્ઞાનનુ વર્ણન કરે છે—"से किं तं सुयनाण परोक्खं०?" ઈત્યાદિ

टीका—'से किं तं सुयनाणपरोक्खं' इति। अथ किं तत् श्रुतज्ञानपरोक्ष-मिति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह—श्रुतज्ञानपरोक्षं=श्रुतज्ञानरूपं परोक्षज्ञानं चतुर्दशविधं प्रज्ञप्तं=तीर्थंकरैः प्ररूपितम्। तद् यथा–अक्षरश्रुतम् १, अनक्षरश्रुतम् २ इत्यादि। एतेषां भेदानां स्वरूपमग्रे वक्ष्यते। अक्षरश्रुतानक्षरश्रुतभेदद्वये सञ्ज्ञिश्रुतादीनां शेषभे-दानामन्तर्भावेऽपि पृथगुपन्यासो मन्दमतीनां शिष्याणामनुग्रहाय कृत इति ॥सू० ३७॥

अथ सूत्रकारः श्रुतज्ञानस्य चतुर्दश भेदान् वर्णयति—

मूलम्—से किं तं अक्खरसुयं?। अक्खरसुयं तिविहं पण्णत्तं। तं जहा–सन्नक्खरं १, वंजणक्खरं २, लद्धिअक्खरं ३। से किं तं सन्नक्खरं? सन्नक्खरं–अक्खरस्स संठाणागिई, से तं सन्न-क्खरं। से किं तं वंजणक्खरं?। वंजणक्खरं–अक्खरस्स वंज-णाभिलावो। से तं वंजणक्खरं। से किं तं लद्धिअक्खरं?। लद्धिअक्खरं–अक्खरलद्धियस्स लद्धिअक्खरं समुप्पज्जइ। तं छव्विहं पण्णत्तं तं जहा–सोइंदियलद्धि–अक्खरं, चक्खिंदिय-लद्धिअक्खरं, घाणिंदियलद्धिअक्खरं, रसणिंदियलद्धि–अक्खरं, फासिंदियलद्धिअक्खरं, नोइंदियलद्धि–अक्खरं। से तं लद्धि–अक्खरं, से तं अक्खरसुयं।

पूर्ववर्णित श्रुतज्ञान कि जिसका परोक्षरूपसे वर्णन किया गया है उसका क्या स्वरूप है? उत्तर—श्रुतज्ञान कि जिसको परोक्ष कहा गया है वह चौदह प्रकारका कहा गया है। वे चौदह प्रकार ये हैं–अक्षरश्रुत १, अनक्षरश्रुत २, सञ्ज्ञीश्रुत ३, असञ्ज्ञीश्रुत ४, इत्यादि ॥ सू० ३७ ॥

પૂર્વ વર્ણિત શ્રુતજ્ઞાન કે જેનું પરોક્ષરૂપે વર્ણન કરાયું છે, તેનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—શ્રુતજ્ઞાન કે જેને પરોક્ષ કહેવાય છે તે ચૌદ પ્રકારનું છે તે ચૌદ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે–(૧) અક્ષર શ્રુત, (૨) અનક્ષર શ્રુત, (૩) સંજ્ઞીશ્રુત, (૪) અસંજ્ઞીશ્રુત ઇત્યાદિ ॥ સૂ ૩૭ ॥

से किं त अणक्खरसुय ?। अणक्खरसुय अणेगविह पण्णत्त । त जहा–

गाहा–ऊससिय नीससिय, निच्छूढ खासियं च छीय च ।
निस्सिघियमणुसार, अणक्खर छेलियाईय ॥ १ ॥

से त्तअणक्खरसुय ॥ सू० ३८ ॥

छाया—अथ किं तदक्षरश्रुतम् ?। अक्षरश्रुत त्रिविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा–सज्ञाक्षर १, व्यञ्जनाक्षर २, लब्ध्यक्षर ३ । अथ किं तत् सज्ञाक्षरम् ?। सज्ञाक्षरम्–अक्षरस्य सस्थानाऽऽकृति । तदेतत् सज्ञाक्षरम् । अथ किं तद् व्यञ्जनाक्षरम् ?। व्यञ्जनाक्षरम्–अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलाप' । तदेतत् व्यञ्जनाक्षरम् । अथ किं तल्लब्ध्यक्षरम् ? । लब्ध्यक्षरम्–अक्षरलब्धिकस्य लब्ध्यक्षर समुत्पद्यते । तत् षड्विध प्रज्ञप्त, तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् १, चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम् २, घ्राणेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ३, रसनेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ४, स्पर्शेन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ५, नोइन्द्रियलब्ध्यक्षरम् ६ । तदेतल्लब्ध्यक्षरम् । तदेतदक्षरश्रुतम् ।

अथ किं तदनक्षरश्रुतम् ? अनक्षरश्रुतमनेकविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—

गाथा—उच्छ्वसित निःश्वसित, निष्ठ्यूत कासित च क्षुत च ।
निस्सिङ्घितमनुसार', अनक्षर खेलितादिकम् ॥ १ ॥

तदेतदनक्षरश्रुतम् ॥ सू० ३८ ॥

टीका—' से किं त अक्खरसुय ' इति । अथ किं तद् अक्षरश्रुतमिति । पूर्वनिर्दिष्टस्याक्षरश्रुतस्य किं स्वरूपमित्यर्थ' । उत्तरमाह—' अक्खरसुय तिविह पण्णत्त ' इत्यादि । अक्षरश्रुत त्रिविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा–सज्ञाक्षर, व्यञ्जनाक्षर,

---

अब सूत्रकार श्रुतज्ञानके चौदह भेदोंका वर्णन करते हैं–' से किं त अक्खर सुय० ?' इत्यादि ।

प्रश्न—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—पूर्वनिर्दिष्ट अक्षरश्रुत तीन प्रकारका बतलाया गया है। उसके तीन प्रकार ये हैं।

હવે સૂત્રકાર શ્રુતજ્ઞાના ચોદ ભેદનુ વર્ણન કરે છે—" से किं त अक्खर सुय ?" ઈત્યાદિ

પ્રશ્ન—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પૂર્વનિર્દિષ્ટ અક્ષરશ્રુત ત્રણ પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે તે ત્રણ પ્રકારે

लब्ध्यक्षर च । ननु अक्षरश्रुतमित्यस्य कः शब्दार्थः ?, उच्यते—न क्षरति-न चलत्यनुपयोगेऽपि न विनश्यति-इत्यक्षर-सामान्यज्ञानम् । तद्धि जीवस्वभावतयाऽनुपयोगेऽपि तत्त्वतो न प्रच्यवते । यद्यपि मत्यादिक सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर भवति, तथापीह श्रुतज्ञानस्य प्रस्तावादक्षर श्रुतज्ञानमेव द्रष्टव्यम् । अस्य श्रुतज्ञानरूपस्य भावाक्षरस्य कारण चाकारादिवर्णवृन्दम्, ततोऽकारादिवर्णोऽप्युपचारादक्षरमुच्यते । तस्मात्-अक्षर-ज्ञानरूप च तच्छ्रुतम् अक्षरश्रुत-भावश्रुतमित्यर्थः । तथा-अक्षरम्=अकारादिवर्णरूप श्रुतम्-अक्षरश्रुत, द्रव्यश्रुतमित्यर्थः । अक्षरश्रुतमित्यनेन द्रव्यश्रुत, भावश्रुतमितिद्वय वोध्यम् । तत्र द्रव्यश्रुतस्य द्वौ भेदौ । सज्ञाक्षर, व्यञ्जनाक्षर च। भावश्रुत च लब्ध्यक्षररूपमिति वोध्यम् ।

सज्ञाक्षरश्रुत १, व्यञ्जनाक्षरश्रुत २, एव लब्ध्यक्षरश्रुत ३। अक्षर शब्दका क्या अर्थ है ? अक्षर शब्दका अर्थ है-सामान्य ज्ञान। अनुपयोग अवस्था में भी जो नष्ट नहीं होता है वह अक्षर है, ऐसी अक्षरकी व्युत्पत्ति है। ज्ञान सामान्य जीवका लक्षण है, अतः अक्षर शब्दका वाच्यार्थ सामान्य ज्ञान होता है। यद्यपि मतिज्ञान आदि समस्त विशेष ज्ञान सामान्यरूप से अक्षर रूप है तो भी यहां श्रुतज्ञानका सबध चल रहा है अतः "अक्षर" से श्रुतज्ञान ही यहा गृहीत हुआ है अन्य ज्ञान नही। इस श्रुतज्ञानरूप भावाक्षरका कारण अकार आदि वर्णसमूह है, अतः अकार आदि वर्ण भी उपचारसे अक्षररूप मान लिये गये हैं, इस लिये ज्ञानरूप जो श्रुत है वह अक्षरश्रुत-भावश्रुत है। और इस भावश्रुतका कारण होनेसे अकारादि अक्षर द्रव्यश्रुत हैं। अक्षरश्रुतपदसे द्रव्यश्रुत और भावश्रुत इन

નીચે પ્રમાણે છે—(૧) સજ્ઞાક્ષર શ્રુત, (૨) વ્યઞ્જનાક્ષર શ્રુત, અને (૩) લબ્ધ્યક્ષર શ્રુત અક્ષર શબ્દનો શો અર્થ છે ? અક્ષર શબ્દનો અર્થ "સામાન્ય જ્ઞાન" છે અનુપયોગ અવસ્થામા પણ જે નાશ પામતું નથી તે અક્ષર છે, એવી અક્ષરની વ્યુત્પત્તિ છે જ્ઞાનસામાન્ય જીવનુ લક્ષણ છે, તેથી અક્ષર શબ્દનો વાચ્યાર્થ સામાન્યજ્ઞાન થાય છે જો કે મતિજ્ઞાન આદિ સમસ્ત વિશેષજ્ઞાન સામાન્યરૂપે અક્ષરરૂપ છે, તો પણ અહીં શ્રુતજ્ઞાનનો વિષય ચાલી રહ્યો છે, તેથી "અક્ષર" વડે અહીં શ્રુતજ્ઞાન જ ગ્રહણ કરાયુ છે, બીજુ જ્ઞાન નહીં આ શ્રુતજ્ઞાનરૂપ ભાવાક્ષરનુ કારણ અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે, તેથી આકાર આદિ વર્ણ પણ ઔપચારિક રીતે અક્ષરરૂપ માની લેવામા આવ્યા છે, તે કારણે જ્ઞાનરૂપ જે શ્રુત છે તે અક્ષરશ્રુત-ભાવશ્રુત છે અને આ ભાવશ્રુતનુ કારણ હોવાથી અકારાદિ અક્ષર દ્રવ્યશ્રુત છે અક્ષરશ્રુત પદથી દ્રવ્યશ્રુત અને ભાવશ્રુત એ બન્ને ગ્રહણ કરાયા

अथ किं तत् संज्ञाक्षरम्? इति शिष्यप्रश्नः?। उत्तरमाह—'सण्णक्खरं०' इत्यादि। सज्ञाक्षरम् – अक्षरस्य = अकारादेर्वर्णस्य सस्थानाऽऽकृतिः–अयमर्थः–सज्ञानम्–अवबोधः–सज्ञा, अथवा–सज्ञायतेऽनयेति सज्ञा, तत्कारणम्–अक्षर सज्ञाक्षरम्। सज्ञायाश्च – कारणमाकृतिविशेषः, आकृतिविशेष एव नाम्नः कारणाद् व्यवहरणाच्च। ततोऽक्षरस्य पट्टिकादौ लिखितस्य सस्थानाकृतिः सज्ञाऽक्षरमुच्यते। तच्च ब्राह्म्यादिलिपिभेदतोऽनेकप्रकारम्। तच्च समवायाङ्गसूत्रेऽष्टादशे समवाये द्रष्टव्यम्। तदेतत् सज्ञाक्षर वर्णितम्।

दोनों का ग्रहण हुआ है, इनमें द्रव्यश्रुतके सज्ञाक्षर एव व्यञ्जनाक्षर, ये दो भेद हैं। तथा भावश्रुतका लब्ध्याक्षररूप एक भेद है, कारण–भावश्रुत लब्ध्यक्षररूप होता है।

फिर शिष्य पूछता है–पूर्वनिर्दिष्ट सज्ञाक्षरका क्या स्वरूप है? उत्तर—अकार आदि वर्णका जो सस्थाना कृति–रचना विशेष है वह सज्ञाक्षर है। सज्ञा शब्दका अर्थ–अवबोध–ज्ञान है, अथवा जिसके द्वारा पदार्थका भान होता है वह सज्ञा है, इसका जो कारण है वह सज्ञाक्षर है। सज्ञाका कारण आकृति विशेष होता है। आकृति विशेषमें ही तो नाम किया जाता है, और व्यवहारमें भी उसे ही काममें लिया जाता है, इसलिये पट्टिका आदिमें लिखित अक्षर की जो सस्थानाकृति है वह सज्ञाक्षर है, ऐसा इसका फलितार्थ होता है। यह सज्ञाक्षर ब्राह्मी आदि लिपि के भेदसे अठारह प्रकारका बतलाया गया है। यह बात समवायाङ्ग सूत्रमें अठारहवें समवायमें कही गई है, अतः जिज्ञासुओं को वहा देख लेना

છે, તેમનામા દ્રવ્યશ્રુતના સજ્ઞાક્ષર અને વ્યજનાક્ષર એ બે ભેદ છે, તથા ભાવ શ્રુતનો લબ્ધ્યક્ષર રૂપ એક ભેદ છે કારણ કે ભાવશ્રુત લબ્ધ્યક્ષર રૂપ હોય છે

વળી શિષ્ય પૂછે છે–પૂર્વનિર્દિષ્ટ સજ્ઞાક્ષરનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અકાર આદિ વર્ણની જે સસ્થાકૃતિ–રચના વિશેષ છે તે સજ્ઞાક્ષર છે સજ્ઞા શબ્દનો અર્થ–અવબોધ–જ્ઞાન છે અથવા જેના દ્વારા પદાર્થનુ ભાન થાય છે તે સજ્ઞા છે તેનુ જે કારણ છે તે સજ્ઞાક્ષર છે સજ્ઞાનુ કારણ આકૃતિ વિશેષ હોય છે આકૃતિવિશેષમા જ તો નામ કરાય છે, અને વ્યવહારમા પણ તેને જ કામમા લેવાય છે તે કારણે પાટી આદિમા લખેલ અક્ષરની જે સસ્થાનાકૃતિ છે તે સજ્ઞાક્ષર છે એવો તેનો ફલિતાર્થ થાય છે આ સજ્ઞાક્ષર બ્રાહ્મી આદિ લિપિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે આ વાત સમવાયાગ સૂત્રના અઢારમા અધ્યયનમા કહી છે, તેથી જિજ્ઞાસુઓએ ત્યા જોઈ લેવી

अथ किं तत् व्यञ्जनाक्षरम्? इति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह 'वंजणक्खर०' इत्यादि। व्यञ्जनाक्षरम्-अक्षरस्य व्यञ्जनाभिलाप इति। व्यज्यते-प्रकाश्यतेऽनेनार्थः प्रदीपेनेव घट इति व्यञ्जनम्-उच्चार्यमाणमकारादिकं वर्णजातम्, तस्य विवक्षितार्थाऽभिव्यञ्जकत्वात्। व्यञ्जनं च तदक्षरं चेति व्यञ्जनाक्षरम्। अमुमर्थमाश्रित्याह 'वंजणक्खरं अक्खरस्स वंजणाभिलावो' इति। व्यञ्जनाक्षरमक्षरस्य व्यञ्जनाभिलापः। अक्षरस्य=अकारादेर्वर्णसमूहस्य, व्यञ्जनाभिलापः-व्यञ्जनेन=व्यञ्जकत्वेन, अभिलापः=उच्चारणम्। अर्थव्यञ्जकत्वेनोच्चार्यमाणमकारादिवर्णजातमित्यर्थः।

इह प्रसङ्गवशाद् व्यञ्जनाक्षरस्य भेदाः प्रदर्श्यन्ते —

अर्थाभिव्यञ्जकं तद् व्यञ्जनाक्षरं द्विविधम्-यथार्थनियतम्, अयथार्थनियतं च। तत्र-यथार्थनियतम्-अन्वर्थयुक्तम्। यथा-क्षपयतीति क्षपणः=मुनिः, तपसा कर्म-

---

चाहिये। इस प्रकार यह संज्ञाक्षर है [1]।

प्रश्न—व्यञ्जनाक्षर क्या है? उत्तर—दीपकके द्वारा जिस तरहसे घट प्रकाशित किया जाता है, उसी प्रकार जिसके द्वारा अर्थका प्रकाशन होता है वह व्यञ्जनाक्षर है। इस तरह उच्चार्यमाण अकार आदि समूह का नाम व्यञ्जनाक्षर कहा गया है, क्यों कि इसीके द्वारा ही विवक्षित अर्थका बोध हुआ करता है। व्यञ्जनाक्षर श्रुत यथार्थनियत १ और अयथार्थनियत २ के भेदसे दो प्रकारका है। सार्थक नामसंपन्न जो अक्षर-होता है उसका नाम यथार्थनियत है जैसे क्षपण शब्द। यह शब्द "क्षपयतीति क्षपणः" जो कर्मों को नष्ट करे वह क्षपण-मुनि कहलाता है, इस सार्थक नाम वाला है, इसलिये इस शब्द को अपने अर्थ के साथ नियत माना गया है। इसी तरह तपन-सूर्य आदि शब्द भी इसी तरह के

આ પ્રકારનુ આ સંજ્ઞાક્ષર છે (૧)

પ્રશ્ન—વ્યંજનાક્ષર શું છે? ઉત્તર—જે રીતે દીવા વડે ઘડાને પ્રકાશિત કરાય છે એજ રીતે જેના દ્વારા અર્થ પ્રકાશિત થાય છે, તે વ્યંજનાક્ષર છે આ રીતે ઉચ્ચાર્યમાણ અકાર આદિ સમૂહનું નામ વ્યંજનાક્ષર કહેલ છે, કારણ કે તેના દ્વારા જ વિવક્ષિત અર્થનો બોધ થાય છે વ્યંજનાક્ષરશ્રુતના બે ભેદ છે-(૧) યથાર્થ નિયત, અને (૨) અયથાર્થ-નિયત સાર્થક નામ સંપન્ન જે અક્ષર હોય છે, તેનું નામ યથાર્થ નિયત છે જેમકે ક્ષપણ શબ્દ આ શબ્દ "क्षपयतीति क्षपण" જે કર્મોનો ક્ષય કરે તે ક્ષપણ-મુનિ કહેવાય છે એ સાર્થક નામવાળો છે, તે કારણે એ શબ્દને પોતાના અર્થની સાથે નિયત માનેલ છે એજ રીતે તપન આદિ શબ્દને પણ એજ પ્રકારના જાણવા અયથાર્થનિયત તે છે કે જે સાર્થક

क्षपकत्वात् । तपतीति तपनः=सूर्यः-इत्यादि । अयथार्थनियतं यथा-इन्द्र न गोपायति=न पालयति, तथापीन्द्र-गोपकः कीटविशेषः । न पलमश्नाति=न मांस भक्षति तथापि पलाशः इत्यादि ।

अथवा-तद् व्यञ्जनाक्षर द्विविधम्-एकपर्यायम्, अनेकपर्याय च । एकः पर्यायोऽभिधेयो यस्य तदेकपर्यायम् । यथा - अलोक', स्थण्डिलम्-इत्यादि । अलोकशब्देन हि अलोकाकाशलक्षण एक एव पर्यायोऽभिधीयते । स्थण्डिलशब्देन च स्थण्डिलरूप एक एव पर्यायः । अनेके पर्याया अभिधेया यस्य तदनेक पर्यायम् । यथा-लोक इति । जगत्, भुवनम्, संसारः, इत्यनेके पर्याया लोकशब्दस्य सन्ति ।

जानना चाहिये । अयथार्थनियत वह है जो सार्थक नामवाला नहीं है-जैसे-इन्द्रगोपक शब्द । इन्द्रगोपक कीटविशेष का नाम है । यह शब्द अपने अर्थ से सपन्न नहीं है, कारण वह इन्द्र की रक्षा थोडे ही करता है । केवल इसका नाम ही नाम है । ऐसे अर्थशून्य शब्द अयथार्थनियत माने गये हैं । इसी तरह पलाश आदि शब्द भी इसी श्रेणी के जानना चाहिये, कारण पल-मास को जो खाता है उसका नाम पलाश होता है, परन्तु पलाश-ढांक मांस को खाने के कारण पलाश नही कहा गया है किन्तु वह तो उसका नाम ही नाम है ।

अथवा-दूसरी तरह से भी व्यजनाक्षर दो प्रकार का बतलाका गया है-एक पर्याय जिसका अभिधेय-नाम होता है वह एक पर्याय वाला व्यजनाक्षर है और अनेक पर्याय जिसका अभिधेय नाम होते है वह अनेक पर्यायवाला व्यजनाक्षर है । एक पर्यायवाला व्यजनाक्षर अलोक स्थण्डिल आदि शब्द हैं, क्यो कि अलोक शब्द का अभिधेय-वाच्य-

---

નામવાળુ નથી જેમકે ઇન્દ્રગોપક શબ્દ ઇન્દ્રગોપક ખાસ પ્રકારનુ જતુ છે તે શબ્દ પોતાના અર્થથી સપન્ન નથી, કારણ તે ઇન્દ્રની રક્ષા થોડી જ કરે છે! ફક્ત તેનુ નામ જ એ પ્રકારનુ છે આવા અર્થશૂન્ય શબ્દ અયથાર્થનિયત મનાય છે એજ રીતે પલાશ આદિ શબ્દ પણ એજ પ્રકારના જાણવા, કારણ કે પલ માસને જે ખાય છે તેનુ નામ પલાશ છે, પણ પલાશ-ખાખરાને માસ ખાવાને કારણે પલાશ કહેતા નથી, પણ એ તો ફક્ત તેનુ નામ જ છે અથવા બીજી રીતે પણ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારના બતાવ્યા છે-જેનુ અભિધેય-નામ એક પર્યાય હોય છે તે એક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર છે અને જેનુ અભિધેય-નામ અનેક પર્યાય હોય છે તે અનેક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર છે એક પર્યાયવાળુ વ્યજનાક્ષર અલોક સ્થડિલ આદિ શબ્દ છે કારણ કે અલોક શબ્દનુ અભિધેય-વાચ્ય

एवमेव एकाक्षरानेकाक्षभेदेन व्यञ्जनाक्षर द्विविधम् । तत्रैकाक्षर-धीः श्रीरित्यादि । अनेकाक्षर-वीणा, लता, माला, इत्यादि । अथवा-संस्कृतप्राकृतभाषाभेदेन द्विविधम् । यथा-वृक्षः, रुक्खो-इति । तथा-नानादेशानाश्रित्य तद् व्यञ्जनाक्षरमनेकविधम् । यथा-मागधानाम्-ओदनः, 'चावल' इति भाषा प्रसिद्धः, लाटाना 'कूरः', द्राविडाना 'चौरः', आन्ध्राणाम्-'इडाकु'-रिति नाम प्रसिद्धम् ।

केवल एक अलोकाकाशरूप पर्याय ही है । इसी तरह स्थण्डिल शब्द का अभिधेय एक स्थण्डिलरूप पर्याय ही है ।

"लोक" यह व्यजनाक्षर अनेक पर्यायवाला है, क्यों कि इसके जगत, भुवन, ससार आदि अनेक अभिधेय-नाम होते हैं ।

एकाक्षर, अनेकाक्षर, इस तरह से भी व्यंजनाक्षर दो प्रकार का बतलाया गया है । जिसमे केवल एक ही अक्षर होता है वह एकाक्षर व्यजनाक्षर है-जैसे-धी, (बुद्धि) श्री आदि अक्षर । अनेक अक्षर जिसमें होते हैं वह अनेकाक्षर व्यजनाक्षर है, जैसे-वीणा, लता, माला आदि शब्द ।

अथवा सस्कृत एव प्राकृत आदि के भेद से भी यह व्यजनाक्षर दो प्रकार का माना गया है-'वृक्ष' शब्द सस्कृत और 'रुक्ख' शब्द प्राकृत है । अथवा नाना देशो की अपेक्षा व्यजनाक्षर अनेक प्रकार का भी बतलाया गया है-जैसे-मगधदेश में चावलों को 'ओदन' कहते हैं, लाटदेश में 'कूर' कहते हैं, द्राविडदेश मे 'चौर' कहते हैं और आध्रदेश में 'इडाकु' कहते हैं ।

કેવળ એક અલોકાકાશ રૂપ પર્યાય જ છે એજ રીતે સ્થડિલ શબ્દનુ અભિધેય એક સ્થડિલરૂપ પર્યાય જ છે

"લોક" આ વ્યજનાક્ષર અનેક પર્યાયવાળો છે કારણ કે તેના જગત, ભુવન, સસાર આદિ અનેક અભિધેય થાય છે

એકાક્ષર, અનેકાક્ષર, આ રીતે પણ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે જેમા ફક્ત એક જ અક્ષર હોય છે તે એકાક્ષર વ્યજનાક્ષર છે જેમકે-ધી, શ્રી આદિ અક્ષર જેમા અનેક અક્ષર હોય છે તે અનેકાક્ષર વ્યજનાક્ષર છે, જેમકે વિણા, લતા, માલા, આદિ શબ્દ

અથવા સસ્કૃત અને પ્રાકૃત આદિના ભેદથી પણ એ વ્યજનાક્ષર બે પ્રકારનુ મનાય છે "વૃક્ષ" શબ્દ સસ્કૃત અને "रुक्ख" શબ્દ પ્રાકૃત છે, અથવા વિવિધ દેશોની અપેક્ષાએ વ્યજનાક્ષર અનેક પ્રકારનુ પણ બતાવ્યુ છે જેમકે મગધ દેશમા ચોખાને 'ओदन' કહે છે, લાટમા "कूर" કહે છે દ્રાવિડ દેશમા "चौर" કહે છે અને આધ્ર દેશમા "इडाकु" કહે છે

तथा–व्यञ्जनाक्षर स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि–क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रम छेदो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेऽस्वाभिधेयाद्भिन्नः शब्दः। अन्यथा–तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा–यस्य येन सहाशनपान सम्बद्ध, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यञ्जनाक्षर अपने अभिधेय से कथञ्चित् भिन्न भी है और कथञ्चित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य संबध नही है। यदि तादात्म्य संबध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों मे जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नही है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य संबध नही है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ में परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना–बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યંજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કંઈક ભિન્ન પણ છે અને કંઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદાત્મ્ય સબંધ નથી જો તાદાત્મ્ય સબંધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢુ કપાઈ જવુ જોઈએ અને સાભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનુ મોઢુ ભરાઈ જવુ જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદાત્મ્ય સબંધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનુ તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો–બોધ કરાવવો–પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબંધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની સાથે ખાવા

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकविषय एव प्रत्ययो भवति। मोदकरूपार्थाद्भिन्नत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात्। सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थ प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत। तस्माद् ज्ञायते -अर्थादभिन्नः शब्द इति। अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति।

साथ खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है। जब उच्चारण कर्त्ता मोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को संकेत के वशसे मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं। यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डू)शब्द सर्वथा भिन्न तथा असंबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द से मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है। जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर संबध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा। इस तरह नियामक के अभाव मे शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक-बोधक नहीं हो सकने के कारण हरएक पदार्थ का प्रत्यायक-बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी। परन्तु व्यवहार मे ऐसा नही होता है। विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अत यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथचित् अभिन्न भी है। इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक संबंध सिद्ध होता है। शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथंचित् प्रत्यायक-बोधक माना गया है।

પીવાનો સંબંધ હોય છે, તે તેનાથી અભિન્ન મનાય છે જ્યારે બોલનાર મોદક આદિ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાભળનારને સંકેતને કારણે મોદકરૂપ અર્થનો જ બોધ થાય છે, બીજા અર્થનો નહી જો મોદકરૂપ અર્થથી મોદક શબ્દ તદ્દન ભિન્ન તથા અસંબદ્ધ માનવામા આવે તો મોદક શબ્દથી મોદકરૂપ અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઇ શકતી નથી જો મોદકરૂપ અર્થ સાથે મોદક શબ્દ સંબદ્ધ જ ન હોય તો પછી સંબંધને અભાવે મોદક શબ્દ દ્વારા બીજા પદાર્થનો પણ બોધ થવા લાગશે આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વાભિધેયનું પ્રત્યાયક-બોધક નહી થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનું બોધક થઈ જશે ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? પણ વ્યવહારમા એવુ થતુ નથી વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ માનવુ જોઈએ કે શબ્દથી અર્થ કયારેક અભિન્ન પણ હોય છે આ અભિન્નતામા જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સંબંધ સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને અર્થનો આ સંબંધ જ એ બન્નેની અભિન્નતાનો કયારેક બોધક મનાય છે

तथा-व्यञ्जनाक्षरं स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि-क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेस्वाभिधेयाद्भिन्नः शब्दः। अन्यथा-तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्व=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा-यस्य येन सहाशनपान सम्बद्ध, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यजनाक्षर अपने अभिधेय से कथचित् भिन्न भी है और कथचित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य सबध नहीं है। यदि तादात्म्य संबध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख मे दाह, और सुनने वाले के कानों में जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानों का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य सबध नहीं है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ मे परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना-बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કઈક ભિન્ન પણ છે અને કઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સબધ નથી જો તાદસ્થ સબધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢુ કપાઈ જવુ જોઈએ અને સાભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનુ મોઢુ ભરાઈ જવુ જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદસ્ય સબધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનુ તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો-બોધ કરાવવો-પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની ` ખાવા

मोदकशब्दे उच्चारिते मोदकविषय एव प्रत्ययो भवति। मोदकरूपार्थाद्भिन्नत्वे ऽसम्बद्धत्वे च सति, तत्र नियमेन मोदकरूपार्थस्य प्रत्ययो न स्यात्। सम्बन्धाभावतो नियामकाभावेनान्यत्रापि मोदकार्थं प्रत्ययस्य प्रसङ्ग आपद्येत। तस्माद् ज्ञायते -अर्थादभिन्नः शब्द इति। अर्थेन सह वाच्यवाचकभावसम्बन्धः शब्दस्येति।

साथ खाना पीना सम्बद्ध रहता है वह उससे अभिन्न माना जाता है। जब उच्चारण कर्त्तामोदक आदि शब्दों का उच्चारण करता है तो सुनने वाले को संकेत के वशसे मोदकरूप अर्थ का ही बोध होता है अन्य अर्थ का नहीं। यदि मोदकरूप अर्थ से मोदक (लड्डु)शब्द सर्वथा भिन्न तथा असंबद्ध माना जावे तो मोदक शब्द सें मोदकरूप अर्थ की नियमतः प्रतीति नहीं हो सकती है। जब मोदकरूप अर्थ के साथ मोदक शब्द सम्बद्ध ही नहीं होगा तो फिर संबंध के अभाव से मोदक शब्द द्वारा अन्य पदार्थ का भी बोध होने लगेगा। इस तरह नियामक के अभाव मे शब्द स्वाभिधेय का प्रत्यायक-बोधक नहीं हो सकने के कारण हरएक पदार्थ का प्रत्यायक-बोधक हो जावेगा तब विवक्षित अर्थ की प्रतीति उससे कैसे हो सकेगी। परन्तु व्यवहार मे ऐसा नही होता है। विवक्षित शब्द से विवक्षित अर्थ की प्रतीति होती है, अतः यह मानना चाहिये कि शब्द से अर्थ कथंचित् अभिन्न भी है। इस अभिन्नता में ही शब्द और अर्थ का वाच्य वाचक संबंध सिद्ध होता है। शब्द और अर्थ का यह सम्बन्ध ही इन दोनों की अभिन्नता का कथंचित् प्रत्यायक-बोधक माना गया है।

પીવાનો સંબંધ હોય છે, તે તેનાથી અભિન્ન મનાય છે જ્યારે બોલનાર મોદક આદિ શબ્દનું ઉચ્ચારણ કરે છે ત્યારે સાંભળનારને સંકેતને કારણે મોદકરૂપ અર્થનો જ બોધ થાય છે, બીજા અર્થનો નહીં જો મોદકરૂપ અર્થથી મોદક શબ્દ તદ્દન ભિન્ન તથા અસંબદ્ધ માનવામાં આવે તો મોદક શબ્દથી મોદકરૂપ અર્થની નિયમતા પ્રતીતિ થઈ શકતી નથી જો મોદકરૂપ અર્થ સાથે મોદક શબ્દ સંબદ્ધ જ ન હોય તો પછી સંબંધને અભાવે મોદક શબ્દ દ્વારા બીજા પદાર્થનો પણ બોધ થવા લાગશે આ રીતે નિયામકને અભાવે શબ્દ સ્વાભિધેયનું પ્રત્યાયક-બોધક નહીં થઈ શકવાને કારણે દરેક પદાર્થનું બોધક થઈ જશે ત્યારે તેનાથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકશે ? પણ વ્યવહારમાં એવું થતું નથી વિવક્ષિત શબ્દથી વિવક્ષિત અર્થની પ્રતીતિ થાય છે, તેથી એ માનવું જોઈએ કે શબ્દથી અર્થ કયારેક અભિન્ન પણ હોય છે આ અભિન્નતામાં જ શબ્દ અને અર્થનો વાચ્યવાચક સંબંધ સિદ્ધ થાય છે શબ્દ અને અર્થનો આ સંબંધ જ એ બન્નેની અભિન્નતાનો કયારેક બોધક મનાય છે

तथा-व्यञ्जनाक्षरं स्वाभिधेयाद् भिन्नमभिन्नं च। तत्र तादात्म्याभावाद् भिन्नम्। तथाहि-क्षुरशब्दोच्चारणे, अग्निशब्दोच्चारणे मोदकशब्दोच्चारणे च यथाक्रमं वदतो मुखस्य, शृण्वतः श्रवणस्य न छेदो, नापि दाहो, नापि पूरणं भवति, अतो ज्ञायतेऽस्वाभिधेयाद्भिन्नः शब्दः। अन्यथा-तादात्म्यसद्भावे क्षुरादयोऽपि तत्र सन्तीति मुखस्य श्रवणस्य च छेदादिप्रसङ्गः।

अभिन्नत्वं=सम्बद्धत्वम्। यः खलु सम्बद्धः स लोकेऽप्यभिन्न इत्युच्यते। यथा-यस्य येन सहाशनपान सम्बद्धं, स तदभिन्न इत्युच्यते 'अयमस्माकमभिन्नः'

व्यजनाक्षर अपने अभिधेय से कथंचित् भिन्न भी है और कथंचित् अभिन्न भी है। भिन्न इसलिये है कि शब्द और उसके अर्थ का तादात्म्य संबंध नहीं है। यदि तादात्म्य संबंध होता तो क्षुर शब्द के उच्चारण करने पर मुख कट जाना चाहिये, और सुनने वाले के कान भी कट जाना चाहिये। इसी तरह अग्नि शब्द के उच्चारण करने पर उच्चारण कर्त्ता के मुख में दाह, और सुनने वाले के कानों मे जलन पैदा हो जानी चाहिये मोदक शब्द के बोलने पर मुख का भरना और सुनने वाले के कानो का भरना हो जाना चाहिये, परन्तु ऐसा होता नहीं है, अतः मालूम होता है कि शब्दका और उसके अर्थका तादात्म्य संबंध नहीं है, किन्तु शब्द और उसके अर्थ मे परस्पर भिन्नता है।

अभिन्न का तात्पर्य है अपने अर्थ को बतलाना-बोध कराना। अपने अर्थ के साथ शब्द का सम्बद्ध होना। लोक में भी जिसका जिसके

વ્યજનાક્ષર પોતાના વાચ્યથી કંઈક ભિન્ન પણ છે અને કંઈક અભિન્ન પણ છે ભિન્ન એટલા માટે છે કે શબ્દ અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સબંધ નથી જો તાદૃસ્ય સબંધ હોત તો ક્ષુર શબ્દનુ ઉચ્ચારણ કરતા જ મોઢુ કપાઈ જવુ જોઈએ અને સાભળનારના કાન પણ ફાટી જવા જોઈએ એજ રીતે અગ્નિ શબ્દ બોલતા જ બોલનારના મુખમા બળતરા અને શ્રોતાના કાનમા પણ દાહ પેદા થવા જોઈએ 'લાડુ' શબ્દ બોલતા જ બોલનારનુ મોઢુ ભરાઈ જવુ જોઈએ, અને શ્રોતાના કાન ભરાઈ જવા જોઈએ, પણ એવુ થતુ નથી, તેથી એમ લાગે છે કે શબ્દનો અને તેના અર્થનો તાદૃસ્ય સબંધ નથી, પણ શબ્દ અને તેના અર્થમા અન્યોન્ય ભિન્નતા છે

અભિન્નનુ તાત્પર્ય છે પોતાના અર્થને દર્શાવવો-બોધ કરાવવો-પોતાના અર્થની સાથે શબ્દનો સબંધ હોવો લોકમા પણ જેનો જેની સાથે ખાવા

ते स्वपर्यायाः परपर्यायश्च एकैके द्विधा भवन्ति। तद् यथा—सम्बद्धाः असनद्धाश्च। ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसम्बद्धाः । तत्र तेषा नास्तित्वाभावात्। एवमेवासन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति । ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य तत्राभावात्। यथा—घटशब्दे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

जान लेना चाहिये । ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वपर्यायकी तरह पर्यायें हैं । अर्थात्–जिस प्रकार स्वपर्याये व्यञ्जनाक्षरकी निज पर्याये कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्याये भी उस व्यञ्जनाक्षर की मानी जाती है, क्यों कि वे वहां व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विवक्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे–कहा जाता है कि–'यह मेरा शत्रु है।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई हैं एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध। विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्याये हुआ करती है वे वहा अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो परपर्याये हुआ करती हैं वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं। स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की स्वपर्यायें वस्तु में अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से असबधित मानी गई है । इसी तरह पर पर्यायें वस्तु मे नास्तित्व धर्म

બધી પરપર્યાયો છે એજ પ્રકારે ઇવર્ણ આદિ વ્યજનાક્ષરોમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય સમજી લેવી જોઈએ એ જે પરપર્યાયો છે તે તે વ્યજનાક્ષરની જ સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યજનાક્ષરની પોતાની પર્યાયો કહેવામા આવી છે તેમ પર પર્યાયો પણ તે વ્યજનાક્ષરની માનવામા આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યા વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે "આ મારો શત્રુ છે" એમ કહેવામા આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને બે બે પ્રકારની બતાવી છે એક સબદ્ધ અને બીજી અસબદ્ધ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ ત્યા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને નાસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે પરપર્યાયો વસ્તુમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત બતાવવામા

तथा-व्यञ्जनाक्षरस्यैकैकस्य द्विविधाः पर्याया भवन्ति । यथा-स्वपर्याया, परपर्यायाश्च। तत्रेत्थं स्वपर्याया अवर्णस्य भवन्ति, अवर्णस्त्रिधा-ह्रस्वो दीर्घः प्लुतश्च। पुनरेकैकस्त्रिधा-उदात्तोऽनुदात्तः स्वरितश्च। पुनरेकैको द्विधा-अनुनासिको निरनुनासिकश्च । एवमष्टादशप्रकारोऽवर्णः । तथा ये ऽनेकाक्षरसंयोगतोऽक्षरसंयोगत एवं यावन्तः संयोगा घटन्ते, तावत्संयोगवशतो येऽवस्थाविशेषाः, ये च तत्तदर्थाभिधायकत्वस्वभावास्तेऽपि तस्य स्वपर्यायाः । ये तु तत्रामन्तस्ते परपर्यायाः । एवमिवर्णादीनामपि स्वपर्यायाः परपर्यायाःवक्तव्याः । येऽपि परपर्यायास्तेऽपि तस्येति व्यपदिश्यन्ते, व्यवच्छेद्यतया तेषां तद्विशेषकत्वाद् । यथाऽयं मे शत्रुरिति ।

तथा-एक एक व्यञ्जनाक्षरकी दो २ प्रकारकी पर्यायें होती हैं। इनका नाम स्वपर्याय और परपर्याय है। अर्थात् स्वपर्याय और परपर्याय के भेदसे ये पर्यायें दो प्रकारकी होती है ।जैसे-अकार यह अक्षर ह्रस्व दीर्घ और प्लुत के भेद से तीन प्रकार का कहा गया है, तथा ह्रस्व दीर्घ और प्लुत ये भी प्रत्येक उदात्त, अनुदात्त और स्वरित के भेद से तीन तीन प्रकारके बतलाये गये हैं, ऐसे ये नौ भेद हुए । ये भी सानुनासिक और निरनुनासिकके भेद से दो दो प्रकारके होनेसे अवर्ण अठारह (१८) प्रकारका हो जाता है । ये स्वपर्याय हैं । इसी तरह एक एक अक्षरके संयोग से जितने संयोग अक्षरोंके निष्पन्न होते हैं तथा इन संयोगोंके वश से जो अक्षरोंकी अवस्थाएँ होती हैं, तथा इन अवस्थाओं मे वे वे शब्द जो अपने २ तत्तदर्थके अभिधायक स्वभाववाले होते हैं ये सब भी व्यञ्जनाक्षरकी स्वपर्यायें हैं । जो पर्यायें इनमे नहीं है वे सब पर पर्यायें हैं । इसी प्रकार इवर्ण आदि व्यञ्जनाक्षरों मे भी स्वपर्याय और परपर्याय

તથા—એક એક વ્યંજનાક્ષરની બે બે પ્રકારની પર્યાયો થાય છે તેમનુ નામ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય છે એટલે કે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયના ભેદથી એ પર્યાયો બે પ્રકારની હોય છે જેમકે—અકાર આ અક્ષર હ્રસ્વ, દીર્ઘ અને પ્લુતના ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહેલ છે, તથા હ્રસ્વ, દીર્ઘ, અને પ્લુત, એ પણ પ્રત્યેક ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના ભેદથી ત્રણ ત્રણ પ્રકારના બતાવ્યા છે એમ આ નવ ભેદ થયા એ પણ સાનુનાસિક, અને નિરનુનાસિકના ભેદથી બે બે પ્રકારના હોવાથી અવર્ણ અઢાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે એક એક અક્ષરના સંયોગથી અક્ષરોના જેટલા સંયોગ પ્રાપ્ત થાય છે, તથા એ સંયોગોને કારણે અક્ષરોની જે અવસ્થાઓ થાય છે, તથા તે અવસ્થાઓમા તે તે શબ્દો જે પોતપોતાના તે તે અર્થના અભિધાયક સ્વભાવવાળા હોય છે, એ સઘળી પણ વ્યંજનાક્ષરની સ્વપર્યાયો છે જે પર્યાયો તે [illegible] નથી તે

ते स्वपर्यायाः परपर्यायाश्च एकैके द्विधा भवन्ति। तद् यथा—सम्बद्धाः असम्बद्धाश्च। ये अकारस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। नास्तित्वेन पुनस्त एव सर्वेऽप्यसम्बद्धाः। तत्र तेषा नास्तित्वाभावात्। एवमेवासन्तः परपर्याया अपि नास्तित्वेन सम्बद्धा भवन्ति। ते च परपर्याया अस्तित्वेनासम्बद्धाः, तेषामस्तित्वस्य तत्राभावात्। यथा—घटशब्दे घकारटकाराकारा ये पर्यायास्त एते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धा

जान लेना चाहिये। ये जो परपर्यायें हैं वे उस व्यञ्जनाक्षरकी ही स्वपर्यायकी तरह पर्यायें हैं। अर्थात्—जिस प्रकार स्वपर्यायें व्यञ्जनाक्षरकी निज पर्यायें कही गई हैं, उसी प्रकार परपर्यायें भी उस व्यञ्जनाक्षर की मानी जाती है, क्यों कि वे वहा व्यवच्छेद्य हैं और इसी लिये उस विवक्षित अकारादि अक्षरकी वे विशेषक होती हैं, जैसे—कहा जाता है कि-'यह मेरा शत्रु है।'

स्वपर्याय और परपर्याय ये दोनों दो २ प्रकारकी बतलाई गई हैं एक सबद्ध और दूसरी असबद्ध। विवक्षित शब्दकी जो स्वपर्यायें हुआ करती हं वे वहां अस्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं, और जो परपर्यायें हुआ करती हं वे वहा नास्तित्व धर्मसे सबधित रहा करती हैं। स्वपर्यायें नास्तित्व धर्म से सबधित नहीं होती हैं, क्यों कि वस्तु की स्वपर्यायें वस्तु मे अस्तित्व धर्म से सबधित और नास्तित्व धर्म से असबधित मानी गई है। इसी तरह पर पर्यायें वस्तु मे नास्तित्व धर्म

બધી પરપર્યાયો છે એજ પ્રકારે ઇવર્ણ આદિ વ્યજનાક્ષરોમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય સમજી લેવી જોઈએ એ જે પરપર્યાયો છે તે તે વ્યજનાક્ષરની જ સ્વપર્યાયના જેવી પર્યાયો છે એટલે કે જેમ સ્વપર્યાયો વ્યજનાક્ષરની પોતાની પર્યાયો કહેવામા આવી છે તેમ પર પર્યાયો પણ તે વ્યજનાક્ષરની માનવામા આવે છે, કારણ કે તેઓ ત્યા વ્યવચ્છેદ્ય છે અને તેથી તે વિવક્ષિત અકારાદિ અક્ષરની તેઓ વિશેષક હોય છે, જેમકે "આ મારો શત્રુ છે" એમ કહેવામા આવે છે

સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય એ બન્ને બે બે પ્રકારની બતાવી છે એક સબદ્ધ અને બીજી અસબદ્ધ વિવક્ષિત શબ્દની જે પર્યાયો થયા કરે છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે, અને જે પરપર્યાયો હોય છે તેઓ ત્યા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત રહ્યા કરે છે સ્વપર્યાયો નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત હોતી નથી, કારણ કે વસ્તુની સ્વપર્યાયો વસ્તુમા અસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને નાસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત માનવામા આવી છે એજ પ્રમાણે પરપર્યાયો વસ્તુમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત અને અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત બતાવવામા

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। त एव घकारटकाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात्। तदेव स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति। त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति।

तथा–ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। घटशब्दे त्वसम्बद्धाः, तेषां तत्रासत्त्वात्। त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् अनाक्षरं वर्णितमिति शेषः।

से सम्बधित और अस्तित्व धर्म से असम्बधित कही गई है। जैसे–घट शब्द में "घ, ट, अ" रूप अर्थात्–घकार, टकार, अकाररूप जो पर्यायें हैं, ये वहां (घट में) अस्तित्व धर्म से सम्बध रखने वाली हैं, क्यों कि इनकी वहां विद्यमानता है। तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहां रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असम्बधित हैं। इस तरह स्वपर्याय वहां (घट शब्द में) अस्तित्व से सबद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वह सम्बद्ध नहीं है, तथा यही स्वपर्याय नास्तित्व से वहां असम्बद्ध है, और अस्तित्व से सबद्ध है। इसी तरह रथ आदि शब्दों की जो स्वपर्यायें हैं वे वहां अस्तित्व धर्म से सुसम्बधित हैं, कारण उनकी ही वहां विद्यमानता है, घट शब्द मे इनकी विद्यमानता नहीं होने से ये वहां असबधित हैं। रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असबद्ध इस लिये मानी गई हैं कि वहां उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द मे नास्तित्व धर्मसे सम्बधित इसलिये

આવેલ છે જેમકે 'ઘટ' શબ્દમા "घ, ट, अ," રૂપ એટલે કે ઘકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યા (ઘટમા) અસ્તિત્વધર્મથી સબધ રાખનારી છે, કારણ કે તેમની ત્યા હાજરી છે તથા 'રથ' આદિમા તેમની વિદ્યમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યા (રથ આદિમા) અસ્તિત્વધર્મથી અસબધિત છે આ રીતે સ્વપર્યાય ત્યા (ઘટ શબ્દમા) અસ્તિત્વથી સબદ્ધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમા) અસ્તિત્વથી તે સબદ્ધ નથી, તથા એજ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યા અસબદ્ધ છે અને અસ્તિત્વથી સબદ્ધ છે એજ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સુસબધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યા વિદ્યમાનતા છે, 'ઘટ' શબ્દમા તેમની વિદ્યમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યા અસબધિત છે 'રથ' શબ્દમા તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસબદ્ધ તે કારણે માની છે કે ત્યા તેમની (र, थ, अ) વિદ્યમાનતા છે અને ઘટ શબ્દમા નાસ્તિત્વધર્મથી સબધિત તે કારણે મનેલી

शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् लब्ध्यक्षरमिति। उत्तरमाह—'लद्धिअक्खरं०' इत्यादि। लब्ध्यक्षरम्-लब्धिः=उपयोगरूपा, सा चेह प्रस्तुतत्वात् शब्दार्थपर्यालोचनानुसारिणी गृह्यते। लब्धिरूपमक्षरं लब्ध्यक्षरं भावश्रुतमित्यर्थः, अक्षरलब्धिकस्य-अक्षरे=अक्षरोच्चारणे अक्षरावबोधे वा लब्धिः=उपयोगो यस्य सोऽक्षरलब्धिकस्तस्य-अकाराद्यक्षरानुगतश्रुतलब्धिसमन्वितस्येत्यर्थः, लब्ध्यक्षरं=भावश्रुतं समुत्पद्यते-शब्दादिग्रहणसमनन्तरमिन्द्रियमनोनिमित्तं शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगतं विज्ञानमुपजायते इत्यर्थः।

मानी गई है कि वहां उनकी (र, थ, अ, की) अविद्यमानता है। इस तरह स्वपर्याय और परपर्याय, ये दोनों प्रकारकी पर्यायें अपने व्यजनाक्षरोंमें सबद्ध और असबद्ध भेदवाली सिद्ध हो जाती हैं। इस प्रकार यहां तक व्यजनाक्षरका वर्णन हुआ॥

शिष्य लब्ध्यक्षरके विषयमें पूछता है-'से किं तं लद्धि-अक्खरं०' इत्यादि।

लब्ध्यक्षरका क्या स्वरूप है? उत्तर—लब्धि नाम है उपयोगका, यह उपयोग, शब्द और अर्थका जो पर्यालोचनरूप व्यापार होता है उसका स्वरूप यहां ग्रहण किया गया है। इस तरह लब्धिरूप जो अक्षर है वह लब्ध्यक्षर है, और यह भावश्रुतरूप है। अक्षरलब्धिक-अर्थात् अक्षरके उच्चारण करनेमें अथवा अक्षरके अवबोध करनेमें उपयोगयुक्त-व्यक्तिको यह भावश्रुत उत्पन्न होता है। आकारादि अक्षरानुगतश्रुत-लब्धि समन्वित प्राणीको शब्दादि ग्रहणके बाद इन्द्रिय और मन निमि-

છે કે ત્યાં તેમની (ર, થ, અની) અવિદ્યમાનતા છે આ રીતે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય, એ બન્ને પ્રકારની પર્યાયો પોતપોતાના વ્યજનાક્ષરોમાં સબદ્ધ અને અસબદ્ધ ભેદવાળી સિદ્ધ થાય છે આ પ્રકારે અહીં સુધી વ્યજનાક્ષરનું વર્ણન થયું

શિષ્ય લબ્ધ્યક્ષરના વિષયમાં પૂછે છે-"से किं तं लद्धिअक्खरं०" ઇત્યાદિ લબ્ધ્યક્ષરનું શું સ્વરૂપ છે? ઉત્તર—લબ્ધિ ઉપયોગનું નામ છે, આ ઉપયોગ શબ્દ અને અર્થનો જે પર્યાલોચનરૂપ વ્યાપાર હોય છે તેનું સ્વરૂપ અહીં ગ્રહણ કરેલ છે આ રીતે લબ્ધિરૂપ જે અક્ષર છે તે લબ્ધ્યક્ષર છે, અને તે ભાવશ્રુતરૂપ છે અક્ષરલબ્ધિક-એટલે કે અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરવામાં અથવા અક્ષરનો અવબોધ કરવામાં ઉપયોગ-યુક્ત વ્યક્તિને એ ભાવશ્રુત ઉત્પન્ન થાય છે. અકારાદિ અક્ષરાનુગત-શ્રુતલબ્ધિ સમન્વિત પ્રાણીને શબ્દાદિ ગ્રહણ કર્યા

भवन्ति, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। त एव घकारटकाराकारपर्याया रथशब्दादिषु अस्तित्वेनाऽसम्बद्धा भवन्ति, तेषां तत्राभावात्। तदेवं स्वपर्याया अस्तित्वेन तत्र सम्बद्धा अन्यत्र चाऽसम्बद्धा भवन्ति। त एव स्वपर्याया नास्तित्वेन तत्रासम्बद्धाः, अन्यत्र तु सम्बद्धा भवन्ति।

तथा—ये रथशब्दस्य स्वपर्यायास्ते तत्रास्तित्वेन सम्बद्धाः, तेषां तत्र विद्यमानत्वात्। घटशब्दे त्वसम्बद्धाः, तेषां तत्रासत्त्वात्। त एव च रथशब्दे नास्तित्वेनासम्बद्धाः, घटशब्दे तु सम्बद्धा इति तदेतद् अनाक्षरं वर्णितमिति शेषः।

से संबंधित और अस्तित्व धर्म से असंबंधित कही गई है। जैसे—घट शब्द में "घ, ट, अ" रूप अर्थात्—घकार, टकार, अकाररूप जो पर्याय हैं, ये वहां (घट में) अस्तित्व धर्म से संबंध रखने वाली है, क्यों कि इनकी वहां विद्यमानता है। तथा रथ आदि शब्दों में इनकी विद्यमानता नहीं होने के कारण ये वहां रथ आदि में अस्तित्व धर्म से असंबंधित हैं। इस तरह स्वपर्याय वहां (घट शब्द में) अस्तित्व से संबद्ध है और अन्यत्र रथ आदि में अस्तित्व से वह संबद्ध नहीं है, तथा वही स्वपर्याय नास्तित्व से वहां असंबद्ध है, और अस्तित्व से संबद्ध है। इसी तरह रथ आदि शब्दों की जो स्वपर्यायें हैं वे वहां अस्तित्व धर्म से सुसंबंधित हैं, कारण उनकी ही वहां विद्यमानता है, घट शब्द में इनकी विद्यमानता नहीं होने से ये वहां असंबंधित हैं। रथ शब्द में ये नास्तित्व धर्म से असंबद्ध इस लिये मानी गई है कि वहां उनकी (र, थ, अ) की विद्यमानता है और घट शब्द मे नास्तित्व धर्मसे संबंधित इसलिये

આવેલ છે જેમકે 'ઘટ' શબ્દમા "घ, ट, अ," રૂપ એટલે કે ઘકાર, ટકાર, અકાર રૂપ જે પર્યાયો છે તેઓ ત્યાં (ઘટમા) અસ્તિત્વધર્મથી સંબંધ રાખનારી છે, કારણ કે તેમની ત્યા હાજરી છે તથા 'રથ' આદિમા તેમની વિદ્યમાનતા (હાજરી) ન હોવાને કારણે તેઓ ત્યા (રથ આદિમા) અસ્તિત્વધર્મથી અસંબંધિત છે આ રીતે સ્વપર્યાય ત્યા (ઘટ શબ્દમા) અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે અને અન્યત્ર (રથ આદિમા) અસ્તિત્વથી તે સંબદ્ધ નથી, તથા એજ સ્વપર્યાય નાસ્તિત્વથી ત્યા અસંબદ્ધ છે અને અસ્તિત્વથી સંબદ્ધ છે એજ પ્રમાણે રથ આદિ શબ્દોની જે સ્વપર્યાયો છે તેઓ ત્યા અસ્તિત્વધર્મથી સુસંબંધિત છે, કારણ કે તેમની જ ત્યા વિદ્યમાનતા છે, 'ઘટ' શબ્દમા તેમની વિદ્યમાનતા ન હોવાથી તેઓ ત્યા અસંબંધિત છે 'રથ' શબ્દમા તેઓ નાસ્તિત્વધર્મથી અસંબદ્ધ તે કારણે માની છે કે ત્યા તેમની (र, थ, अ) વિદ્યમાનતા છે, અને ઘટ શબ્દમા નાસ્તિત્વધર્મથી સંબંધિત તે કારણે મનેલી

भावश्रुत च शब्दार्थ पर्यालोचनानुसारि विज्ञानम् । शब्दार्थपर्यालोचन चाक्षरं विना न सम्भवतीति चेत् ?,

सत्यमेतत्—किंतु यद्यपि तेषामेकेन्द्रियादीना परोपदेशश्रवणाऽसम्भवस्तथापि तेषा तथाविधक्षयोपशमभावतः काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिर्भवति, यद्वशादक्षरानुषक्त श्रुतज्ञानमुपजायते । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यम्, तथाहि–तेषामप्याहाराद्यभिलाप उपजायते, अभिलापश्च प्रार्थना, सा च ' यदीदमह प्राप्नोमि, ततो भव्य भवती' –त्याद्यक्षरानुगतैव ।

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाईण" इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोमे भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ "शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है" ऐसा किया जाता है, तब उनमे भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है,? क्यो कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके विना सभवित नही होता है ।

उत्तर—शङ्का ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमे आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की सभवता नही है, परन्तु फिर भी उनमे इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षरलब्धि होती है, और इसीसे अक्षरानुसबद्ध श्रुतज्ञान उनके होता है । यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाइण" ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા પણ પૃથિવ્યાદિ–એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા ભાવશ્રુત થાય છે, પણ જો ભાવશ્રુતનો અર્થ "શબ્દ અને અર્થનુ પર્યાલોચન કરવુ તે ભાવશ્રુત છે" એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામા ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સભવિત હોતુ નથી

ઉત્તર—શકા બરાબર છે, પણ જો તેના પર વિચાર કરવમા આવે તો એ વાત સમજવામા આવી જ જાય છે હા, એ ઉચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા પરોપદેશ શ્રવણની સભવિતતા નથી, છતા પણ તેમનામા એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામા અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામા જાણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ, એ ચાર પ્રકારની જે

नन्विद लब्ध्यक्षर संज्ञिनामेव पुरुषादीनां सम्भवति, न त्वसंज्ञिनामेकेन्द्रियादीनाम्, तेषामकारादिवर्णानामवगमे उच्चारणे वा लब्ध्यसम्भवात्। नहि तेषां परोपदेशश्रवण सम्भवति, येनाऽकारादिवर्णानामवगमादिर्भवेत्। अथ च-एकेन्द्रियादीनामपि भावश्रुतरूप लब्ध्यक्षरमिष्यते। तथाहि-पृथिव्यादीनामपि भावश्रुत वर्णितम्—

तथा चोक्तम्—' दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाईण ' इति।

छाया—' द्रव्यश्रुताभावेऽपि भावश्रुत पार्थिवादीनाम् ' इति।

त्मक जो शब्द और अर्थकी पर्यालोचनाके अनुसार ज्ञान उत्पन्न होता है वही भावश्रुत है। जैसे शखका शब्द जब कानमें पड़ता है तब श्रोता को ऐसा जो विचार होता है कि ' यह अन्यका शब्द नहीं है यह तो शखका शब्द है ' इसीका नाम भावश्रुत है।

शका—लब्ध्यक्षररूप भावश्रुतका जो ऐसा आप स्वरूप प्रकट कर रहे हैं वह तो सज्ञी पचेन्द्रिय प्राणीके ही घटित हो सकता है, असज्ञी एकेन्द्रियादिकों के नहीं, क्यों कि उनमे ऐसी लब्धि नहीं है, कि जिससे वे अकार आदि अक्षरोंका अवगम, अथवा उच्चारण कर सकें। अकार आदि अक्षरोंका जो अवगम आदि होता है, वह परके उपदेश श्रवणपूर्वक होता है। उनमें कर्ण इन्द्रिय और मनका अभाव होनेसे परोपदेश श्रवणता आती नहीं है, परन्तु लब्ध्यक्षररूप यह भावश्रुत तो एकेन्द्रिय आदि प्राणियो मे भी शास्त्रकारोने बतलाया है। जैसे कहा है—

પછી, ઇન્દ્રિય અને મન નિમિત્તક જે શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે એજ ભાવશ્રુત છે જેમકે શખનો શબ્દ જ્યારે કાને પડે છે, ત્યારે શ્રોતાને એવો જે વિચાર થાય છે કે " આ બીજાનો શબ્દ નથી, આ તો શખનો શબ્દ છે " એનુ નામ ભાવશ્રુત છે

શકા—લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુતનુ આપ જે સ્વરૂપ પ્રગટ કરો છો, તે તો સજ્ઞીપચેન્દ્રિય પ્રાણીમા જ ઘટાવી શકાય છે, અસજ્ઞી એકેન્દ્રિયાદિકોમા નહીં, કારણ કે તેમનામા એવી લબ્ધિ નથી કે જેથી તેઓ અકાર આદિ અક્ષરોનો અવગમ અથવા ઉચ્ચારણ કરી શકે અકાર આદિ અક્ષરોનુ જે અવગમ આદી થાય છે તે પરના ઉપદેશ શ્રવણ પૂર્વક થાય છે તેમનામા કર્ણેન્દ્રિય અને મનનો અભાવ હોવાથી પરોપદેશ શ્રવણતા આવતી નથી પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ આ ભાવશ્રુત તો એકેન્દ્રિય આદિ પ્રાણિઓમા પણ શાસ્ત્રકારોએ બતાવ્યુ છે જેમકે કહ્યુ છે કે—

भावश्रुत च शब्दार्थ पर्यालोचनानुसारि विज्ञानम् । शब्दार्थपर्यालोचन चाक्षर विना न सम्भवतीति चेत् ?,

सत्यमेतत्—किंतु यद्यपि तेषामेकेन्द्रियादीना परोपदेशश्रवणाऽसम्भवस्तथापि तेषा तथाविधक्षयोपशमभावतः काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिर्भवति, यद्वशादक्षरानुषक्त श्रुतज्ञानमुपजायते । इत्थ चैतदङ्गीकर्तव्यम् , तथाहि–तेषामप्याहाराद्यभिलाष उपजायते, अभिलाषश्च प्रार्थना, सा च ' यदीदमह प्राप्नोमि, ततो भव्य भवती' –त्याद्यक्षरानुगतैव ।

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाईण" इति द्रव्यश्रुतके अभावमें भी पृथिव्यादि एकेन्द्रियादिक जीवोमे भावश्रुत होता है, परन्तु जब भावश्रुतका अर्थ "शब्द और अर्थका पर्यालोचन करना भावश्रुत है" ऐसा किया जाता है, तब उनमे भावश्रुतका सद्भाव कैसे सिद्ध हो सकता है,? क्यो कि शब्द और अर्थका पर्यालोचनरूप भावश्रुत अक्षरके विना सभवित नही होता है ।

उत्तर—शङ्का ठीक है । परन्तु जब इसका विचार किया जाता है तो यह बात समझमें आ ही जाती है । हा यह उचित है कि उन एकेन्द्रियादिक जीवों में परोपदेश श्रवण की सभवता नही है, परन्तु फिर भी उनमे इस प्रकार का क्षयोपशम अवश्य है कि जिससे उनमें अव्यक्त अक्षरलब्धि होती है, और इसीसे अक्षरानुसबद्ध श्रुतज्ञान उनके होता है । यह बात इस तरह से उनमें जानी जाती है कि आहार, भय, मैथुन और

"दव्वसुयाभावमि वि, भावसुय पत्थिवाइण" ઇતિ દ્રવ્યશ્રુતના અભાવમા પણ પૃથિવ્યાદિ-એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા ભાવશ્રુત થાય છે, પણ જો ભાવશ્રુતનો અર્થ "શબ્દ અને અર્થનુ પર્યાલોચન કરવુ તે ભાવશ્રુત છે" એ પ્રમાણે કરાય તો તેમનામા ભાવશ્રુતનો સદ્ભાવ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકે છે, કારણ કે શબ્દ અને અર્થના પર્યાલોચનરૂપ ભાવશ્રુત અક્ષરના વિના સભવિત હોતુ નથી

ઉત્તર--શકા બરાબર છે, પણ જો તેના પર વિચાર કરવમા આવે તો એ વાત સમજવામા આવી જ જાય છે હા, એ ઉચિત છે કે એ એકેન્દ્રિયાદિક જીવોમા પરોપદેશ શ્રવણના સભવિતતા નથી, છતા પણ તેમનામા એ પ્રકારનો ક્ષયોપશમ અવશ્ય છે, કે જેથી તેમનામા અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ હોય છે, અને તેથી જ અક્ષરાનુબદ્ધ શ્રુતજ્ઞાન તેમને થાય છે એ વાત આ રીતે તેમનામા જાણી શકાય છે કે આહાર, ભય, મૈથુન અને પરિગ્રહ, એ ચાર પ્રકારની જે

ततस्तेषामपि काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिरवश्यमङ्गीकर्तव्या। ततस्तेषामपि लब्ध्यक्षरं भवतीति न कश्चिद्दोषः।

तच्च लब्ध्यक्षरं षड्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरमित्यादि। इह यद् श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगत शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि विज्ञानं, तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम्, तस्य श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वात्।

परिग्रह, ये चार प्रकार की जो संज्ञाएँ शास्त्रकारों ने बतलाई हैं वे इन एकेन्द्रियादि जीवों में भी होती हैं। ये आहार आदि संज्ञाएँ अभिलाषा स्वरूप मानी गई हैं। अभिलाषा का तात्पर्य यहां इस प्रकार का है कि—"यदि मैं इसे प्राप्त कर लेता हूं तो यह बहुत अच्छी बात होती है"। जब इस प्रकार की अभिलाषा उनमें है तो यह मानना ही पडता है कि उनमें अक्षरानुषक्त श्रुतज्ञान भी है, क्यों कि यह प्रार्थना रूप अभिलाषा अक्षरानुसबद्ध ही है, इसलिये उनमें भी थोड़ी बहुत अव्यक्त अक्षरलब्धि अवश्य अंगीकार करनी चाहिये। जब यह बात मान ली जाती है तो उनके भी लब्ध्यक्षररूप भावश्रुत है, यह सिद्धान्त संगत बैठ जाता है।

यह लब्ध्यक्षर छह प्रकार का बतलाया गया है—श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर, चक्षु इन्द्रिय लब्ध्यक्षर इत्यादि। श्रोत्र इन्द्रिय से शब्दसुनने पर जब ऐसा भान होता है कि "यह शब्द शंख का है" तब यह ज्ञान अक्षरानुगत शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार उद्भूत होने के कारण

સંજ્ઞાઓ શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પણ હોય છે એ આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામાં આવી છે અભિલાષાનું તાત્પર્ય અહીં એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે "જો હું તેને પ્રાપ્ત કરું તો એ ઘણી સરસ વાત છે" જ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમાં છે, ત્યારે એ માનવું જ પડે છે કે તેમનામાં અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન પણ છે કારણ કે એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમાં પણ થોડી ઝાઝી અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ અવશ્ય અંગીકાર કરવી જોઈએ જો એ વાત સ્વીકારીએ તો તેમનામાં પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત છે આ સિદ્ધાંત સુસંગત થઈ જાય છે

આ લબ્ધ્યક્ષર છ પ્રકારનું બતાવ્યું છે—શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સાંભળતા જ્યારે એવું ભાન થાય છે કે" "આ શબ્દ શંખનો છે" ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર કે

यत्तु चक्षुषा आम्रफलादिकमुपलभ्य 'आम्रफलम्' इत्याद्यक्षरानुगत शब्दार्थपर्यालोचनात्मक विज्ञान, तच्चक्षुरिन्द्रियलब्ध्यक्षरम्। एव शेषेन्द्रियलब्ध्यक्षरमपि ज्ञेयम्।

शिष्यः पृच्छति—'से कि त' इति। अथ किं तदनक्षरश्रुतमिति। उत्तरमाह—'अणक्खरसुय०' इत्यादि। अनक्षरात्मकम्-अक्षररहित श्रुतम्-अनक्षरश्रुतम्, तत अनेकविध प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-उच्छ्वसितमित्यादि। उच्छ्वसितम्=उच्छ्वसनम्। निःश्वसित=निःश्वसनम्। निष्ठ्यूत निष्ठीवनम्। कासितम्=कासनम्। च शब्दः समुच्चयार्थः। क्षुत=क्षवणम्-'छीक' इति भाषाप्रसिद्धम्। निःसिङ्घितम्=निःसिङ्घनम्-नासिकाजन्य शब्द, अनुसार=अनुसरणम्-अगोपायोर्निस्सरण, तज्जनित

श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, कारण यह श्रोत्रेन्द्रिय के निमित्त से उत्पन्न हुआ है। आख से आम्रफल आदि को देखकर जो ऐसा विचार होना है कि "यह आम्र का फल है" यह चक्षुइन्द्रिय लब्ध्यक्षर है, क्यों कि "यह आम्र का फल है" इस प्रकार के अक्षर से यह ज्ञान मिला हुआ है और इसमें शब्द एव उसके अर्थ की पर्यालोचना हो रही है। इसी तरह से शेषइन्द्रिय लब्ध्यक्षर भी जान लेना चाहिये।

फिर शिष्य पूछता है—'से किं त अणक्खर सुय०' इत्यादि।

अनक्षररूप श्रुतज्ञान का क्या स्वरूप है? उत्तर—अनक्षररूप श्रुतज्ञान अनेक प्रकार का बतलाया गया है-(१) उच्छ्वसित, (२) निःश्वसित (३) निष्ठ्यूत, (४) कासित, (५) क्षुत, (छीक) (६) निःसिङ्घित, (७) अनुसार, (८) खेलित, आदि (श्लेष्मित, चीत्कार आदि)। नासिकाजन्य शब्द

તે શ્રોત્રેન્દ્રિયના નિમિત્તથી ઉત્પન્ન થયુ છે આખથી આમ્રફળ આદિને જોઈને જે એવો વિચાર આવે છે કે "આ આમ્રફળ છે" એ ચક્ષુઈન્દ્રિયલબ્ધ્યક્ષર છે, કારણ કે "આ આમ્રફળ છે" આ પ્રકારના અક્ષરથી આ જ્ઞાન મળેલુ છે, અને તેમા શબ્દ અને તેના અર્થની પર્યાલોચના થઈ રહી છે એજ પ્રકારે બાકીની ઈન્દ્રિયોનુ લબ્ધ્યક્ષર પણ સમજી લેવુ

વળી શિષ્ય પૂછે છે—"से कि त अणक्खर सुय०" ઈત્યાદિ

અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાનનુ શુ સ્વરૂપ છે।

ઉત્તર—અનક્ષરરૂપ શ્રુતજ્ઞાન અનેક પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે-(૧) ઉચ્છ્વસિત (૨) નિઃશ્વસિત, (૩) નિષ્ઠ્યૂત, (૪) કાસિત, (૫) ક્ષુત (છીંક), (૬) નિઃસિંઘિત, (૭) અનુસાર (૮) ખેલિત આદિ (શ્લેષ્મિત, ચીત્કાર, આદિ) નાસિકા-

ततस्तेषामपि काचिदव्यक्ताऽक्षरलब्धिरवश्यमङ्गीकर्तव्या। ततस्तेषामपि लब्ध्यक्षरं भवतीति न कश्चिद्दोषः।

तच्च लब्ध्यक्षरं षड्विधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरमित्यादि। इह यत् श्रोत्रेन्द्रियेण शब्दश्रवणे सति 'शाङ्खोऽयम्' इत्याद्यक्षरानुगत शब्दार्थपर्यालोचनानुसारि विज्ञानं, तत् श्रोत्रेन्द्रियलब्ध्यक्षरम्, तस्य श्रोत्रेन्द्रियनिमित्तत्वात्।

परिग्रह, ये चार प्रकार की जो संज्ञाएँ शास्त्रकारों ने बतलाई हैं वे इन एकेन्द्रियादि जीवों में भी होती हैं। ये आहार आदि संज्ञाएँ अभिलाषा स्वरूप मानी गई हैं। अभिलाषा का तात्पर्य यहां इस प्रकार का है कि—"यदि मैं इसे प्राप्त कर लेता हूं तो यह बहुत अच्छी बात होती है"। जब इस प्रकार की अभिलाषा उनमें है तो यह मानना ही पडता है कि उनमें अक्षरानुषक्त श्रुतज्ञान भी है, क्यों कि यह प्रार्थना रूप अभिलाषा अक्षरानुसम्बद्ध ही है, इसलिये उनमें भी थोडी बहुत अव्यक्त अक्षरलब्धि अवश्य अंगीकार करनी चाहिये। जब यह बात मान ली जाती है तो उनके भी लब्ध्यक्षररूप भावश्रुत है, यह सिद्धान्त संगत बैठ जाता है।

यह लब्ध्यक्षर छह प्रकार का बतलाया गया है—श्रोत्रेन्द्रिय लब्ध्यक्षर, चक्षु इन्द्रिय लब्ध्यक्षर इत्यादि। श्रोत्र इन्द्रिय से शब्दसुनने पर जब ऐसा भान होता है कि "यह शब्द शंख का है" तब यह ज्ञान अक्षरानुगत शब्द और अर्थ की पर्यालोचना के अनुसार उद्भूत होने के कारण

સંજ્ઞાઓ શાસ્ત્રકારોએ બતાવી છે, તે એ એકેન્દ્રિયાદિ જીવોમાં પણ હોય છે એ આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અભિલાષા સ્વરૂપ માનવામાં આવી છે અભિલાષાનું તાત્પર્ય અહીં એ પ્રકારની પ્રાર્થના છે કે "જો હું તેને પ્રાપ્ત કરૂં તો એ ઘણી સરસ વાત છે" જ્યારે આ પ્રકારની અભિલાષા તેઓમાં છે, ત્યારે એ માનવું જ પડે છે કે તેમનામાં અક્ષરાનુષક્ત શ્રુતજ્ઞાન પણ છે કારણ કે એ પ્રાર્થના રૂપ અભિલાષા અક્ષરાનુગત જ છે, તે કારણે તેઓમાં પણ થોડી ઝાઝી અવ્યક્ત અક્ષરલબ્ધિ અવશ્ય અંગીકાર કરવી જોઈએ જો એ વાત સ્વીકારીએ તો તેમનામાં પણ લબ્ધ્યક્ષરરૂપ ભાવશ્રુત છે આ સિદ્ધાંત સુસંગત થઈ જાય છે

આ લબ્ધ્યક્ષર ૬ પ્રકારનું બતાવ્યું છે—શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર ઇત્યાદિ શ્રોત્રેન્દ્રિયથી શબ્દ સાંભળતા જ્યારે એવું ભાન થાય છે કે "આ શબ્દ શંખનો છે" ત્યારે તે જ્ઞાન અક્ષરાનુગત શબ્દ અને અર્થની પર્યાલોચના અનુસાર ઉત્પન્ન થવાને કારણે શ્રોત્રેન્દ્રિય લબ્ધ્યક્ષર છે, કે

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात् । तथाहि–श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते । करादिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः । उच्छ्वसितादिकं तु श्रूयते, अनक्षरात्मकं च । अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम् । तदेतदनक्षरश्रुतं वर्णितम् ॥सू०३८॥

अथ सञ्ज्ञिश्रुतं वर्णयति ।

मूलम्–से किं तं सण्णिसुयं ? । सण्णिसुयं तिविहं पण्णत्तं; तं जहा-कालिओवएसेणं, हेऊवएसेणं, दिट्ठिवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ? । कालिओवएसेणं-जस्स णं अत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं सण्णीति लब्भइ । जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं असण्णीति लब्भइ । से त्तं कालिओवएसेणं ।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एवं प्रयोक्ता इसे जानबूझकर करता है अतः उच्छ्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत का कार्य एवं भावश्रुत का जनक है ।

उत्तर—इस प्रकार की शंका ठीक नही है, कारण–"श्रुत" यहां श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है कि–"श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते" अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत है। हस्तादि की चेष्टा सुनी नही जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है । ये उच्छ्वसित आदि सुने जाते हैं और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये हैं । इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

ભાવની ખબર પડી જાય છે અને પ્રયોકતા એને જાણી જોઈને કરે છે, તેથી ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શંકા યોગ્ય નથી, કારણ કે "શ્રુત" અહીં શ્રુત શબ્દના અર્થનો આધાર લેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે "श्रूयते यत्त दितिश्रुतमित्युच्यते" એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા સંભળાતી નથી, તે તો જોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી એ ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વયં અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષરશ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ ૩૮ ॥

इत्यर्थ । खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=श्लेष्मितं-श्लेष्मशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, एतत्सर्वम् अनक्षरम्=अनक्षरश्रुत बोध्यम्।

इहोच्छ्वसितादिक द्रव्यश्रुत द्रष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वात् भावश्रुतकार्यत्वाच्च । तथा हि-यदाऽन्य कश्चित् पुरुष प्रति कमप्यर्थं बोधयितुमभिसन्धिपूर्वक सविशेषतरमुच्छ्वसितादिक क्रियते, तदा तदुच्छ्वसितादिक प्रयोक्तुर्भावश्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारण भवति। तस्मात् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते।

नन्वेव तर्हि करादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फल, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम् ? इति चेन्न,

---

का नाम निष्ठिवित है। तथा अधोवायु के निःसरण होते समय जो शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है। ये सब अनक्षरात्मक श्रुत हैं। ये उच्छ्वसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक होनेसे एव भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये हैं। तात्पर्य इसका यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्वसित आदिका प्रयोग करता है, तब ये उच्छ्वसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं, और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है।

शंका—इस तरह यदि उच्छ्वसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप मानते हैं, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

જન્ય શબ્દનુ નામ નિષ્ઠિવિત છે તથા અધોવાયુનુ નિસરણ થતી વખતે જે શબ્દ થાય છે તેનુ નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત છે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામા આવ્યા છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે કોઈ પ્રયોકતા કોઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાને માટે ઈચ્છા પૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્વસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ તે પ્રયોકતાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે, અને શ્રોતાના એ જ્ઞાનનુ-ભાવશ્રુતનુ જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ બતાવ્યુ છે

શંકા—આ રીતે જો આપ ઉચ્છ્વસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનો છો તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ પણ પ્રયોકતા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોકતાના હાર્દિક

श्रुतमित्यत्र श्रुतशब्दार्थाश्रयणात् । तथाहि-श्रूयते यत् तच्छ्रुतमित्युच्यते । करादिचेष्टा तु न श्रूयते, ततो न तत्र द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः । उच्छ्वसितादिकं तु श्रूयते, अनक्षरात्मकं च । अतस्तदनक्षरश्रुतमित्युक्तम् । तदेतदनक्षरश्रुतं वर्णितम् ॥सू०३८॥

अथ सञ्ज्ञिश्रुतं वर्णयति ।

मूलम्—से किं तं सण्णिसुयं ?। सण्णिसुयं तिविहं पण्णत्तं; तं जहा-कालिओवएसेणं, हेऊवएसेणं, दिट्ठिवाओवएसेणं । से किं तं कालिओवएसेणं ?। कालिओवएसेणं-जस्स णं अत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं सण्णीति लब्भइ । जस्स णं नत्थि ईहा, अवोहो, मग्गणा, गवेसणा, चिंता, वीमंसा, से णं असण्णीति लब्भइ । से त्तं कालिओवएसेणं ।

से प्रयोक्ता के हार्दिक भावोंका पता लग जाता है, एवं प्रयोक्ता इसे जानबूझकर करता है अतः उच्छ्वसित आदि की तरह यह भी भावश्रुत का कार्य एवं भावश्रुत का जनक है ।

उत्तर—इस प्रकार की शंका ठीक नहीं है, कारण-"श्रुत" यहां श्रुतशब्द के अर्थ का आश्रय लिया गया है, और इसका तात्पर्य यह है कि-"श्रूयते यत्तदिति श्रुतमित्युच्यते" अर्थात् जो सुना जावे वह श्रुत है । हस्तादि की चेष्टा सुनी नहीं जाती है वह तो देखी जाती है इसलिये वह द्रव्यश्रुतरूप नहीं मानी गई है । ये उच्छ्वसित आदि सुने जाते हैं और स्वयं अक्षर से रहित हैं इसलिये ये अनक्षरश्रुतरूप माने गये हैं । इस तरह अनक्षरश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ३८ ॥

ભાવની ખબર પડી જાય છે અને પ્રયોક્તા એને જાણી જોઈને કરે છે, તેથી ઉચ્છ્વસિત આદિની જેમ, એ પણ ભાવશ્રુતનું કાર્ય અને ભાવશ્રુતનું જનક છે

ઉત્તર—આ પ્રકારની શંકા યોગ્ય નથી, કારણ કે "શ્રુત" અહીં શ્રુત શબ્દના અર્થનો આધાર લેવાયો છે અને તેનું તાત્પર્ય એ છે કે "श्रूयते यत्त दितिश्रुतमित्युच्यते" એટલે કે જે સંભળાય છે તે શ્રુત છે હસ્તાદિની ચેષ્ટા સંભળાતી નથી, તે તો જોવાય છે, તે કારણે તે દ્રવ્યશ્રુતરૂપ મનાઈ નથી એ ઉચ્છ્વસિત આદિ સંભળાય છે અને સ્વયં અક્ષર રહિત છે તેથી, તેને અનક્ષર શ્રુતરૂપ માન્યા છે આ રીતે આ અનક્ષરશ્રુતનું વર્ણન થયું છે ॥ સૂ. ૩૮ ॥

इत्यर्थः। खेलितादिकम्-खेलितमादिर्यस्य तत् खेलितादिकम्, खेलितम्=श्लेष्मितं श्लेष्मशब्दः, आदिशब्देन चीत्कारादिकम्, एतत्सर्वम् अनक्षरम्=अनक्षरश्रुतं बोध्यम्।

इहो-च्छ्वसितादिकं द्रव्यश्रुतं द्रष्टव्यम्, ध्वनिमात्रत्वात् भावश्रुतजनकत्वाद् भावश्रुतकार्यत्वाच्च। तथा हि-यदाऽन्य कश्चित् पुरुष प्रति कमप्यर्थं बोधयितुमभिसन्धिपूर्वकं सविशेषतरमुच्छ्वसितादिकं क्रियते, तदा तदुच्छ्वसितादिकं प्रयोक्तुर्भावश्रुतस्य फलम्, श्रोतुश्च भावश्रुतस्य कारणं भवति। तस्माद् द्रव्यश्रुतमित्युच्यते।

नन्वेवं तर्हि करादिचेष्टाया अपि द्रव्यश्रुतत्वप्रसङ्गः, साऽपि हि बुद्धिपूर्विका क्रियते, सा च कर्तुर्भावश्रुतस्य फलं, द्रष्टुश्च भावश्रुतस्य कारणम्? इति चेन्न,

---

का नाम निसिङ्घित है। तथा अधोवायु के निसरग होते समय जो शब्द होता है उसका नाम अनुसार-अनुसरण है। ये सब अनक्षरात्मक श्रुत हैं। ये उच्छ्वसित आदि सब ध्वनिमात्र होने से भावश्रुत के जनक होनेसे एवं भावश्रुतके कार्य होनेसे द्रव्यश्रुत माने गये है। तात्पर्य इसका यह है कि-जब कोई प्रयोक्ता किसी विशेष बातको समझानेके लिये इच्छापूर्वक किसीके प्रति इन उच्छ्वसित आदिका प्रयोग करता है, तब ये उच्छ्वसित आदि उस प्रयोक्ता के भावश्रुत का फलरूप होते हैं, और श्रोता के ये ज्ञान के-भावश्रुत के-जनक होते हैं, इसलिये इन्हें द्रव्यश्रुतरूप बतलाया गया है।

शंका—इस तरह यदि उच्छ्वसित आदि को आप द्रव्यश्रुतरूप मानते है, तो फिर हस्तादि की चेष्टा को भी द्रव्यश्रुतरूप मानना चाहिये कारण यह भी प्रयोक्ता के द्वारा बुद्धिपूर्वक ही की जाती है, तथा चेष्टा

જન્ય શબ્દનું નામ નિસિંઘિત છે તથા અધોવાયુનું નિસરણ થતી વખતે જે શબ્દ થાય છે તેનું નામ અનુસાર-અનુસરણ છે એ બધા અનક્ષરાત્મક શ્રુત છે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ બધા ધ્વનિમાત્ર હોવાથી ભાવશ્રુતના જનક હોવાથી અને ભાવશ્રુતના કાર્ય હોવાથી દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવામાં આવ્યા છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે કોઈ પ્રયોક્તા કોઈ વિશેષ વાતને સમજાવવાને માટે ઇચ્છાપૂર્વક કોઈના તરફ એ ઉચ્છ્વસિત આદિનો પ્રયોગ કરે છે, ત્યારે એ ઉચ્છ્વસિત આદિ તે પ્રયોક્તાના ભાવશ્રુતના ફળરૂપ હોય છે, અને શ્રોતાના એ જ્ઞાનનું-ભાવશ્રુતનું જનક હોય છે, તે કારણે તેમને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ બતાવ્યું છે

શંકા—આ રીતે જો આપ ઉચ્છ્વસિત આદિને દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનો છો તો પછી હસ્તાદિની ચેષ્ટાને પણ દ્રવ્યશ્રુતરૂપ માનવી જોઈએ, કારણ કે એ પણ પ્રયોક્તા દ્વારા બુદ્ધિપૂર્વક જ કરાય છે, તથા એ ચેષ્ટાથી પ્રયોક્તાના હાર્દિક

ननु यदि सज्ञायाः सम्बन्धात् संज्ञी भवतीत्युच्यते, तर्हि सज्ञासम्बन्धेन सर्वे-ऽप्येकेन्द्रियादयो जीवाः सज्ञिनः स्युः, न तु केऽप्यसज्ञिनः, तथा हि सर्वजीवाना-मेकेन्द्रियादीनामपि प्रज्ञापनादौ दशविधा सज्ञा प्ररूपिता, तद् यथा—

"एगिंदियाण भते ! कइविहा सण्णा पण्णत्ता ? । गोयमा ! दसविहा पण्ण-त्ता; त जहा–आहारसण्णा १, भयसण्णा २, मेहुणसण्णा ३, परिग्गहसण्णा ४, कोहसण्णा ५, माणसण्णा ६, मायासण्णा ७, लोहसण्णा ८, ओहसण्णा ९, लोगसण्णा १० ।"

छाया—एकेन्द्रियाणा भदन्त ! कतिविधा सज्ञा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! दशविधा प्रज्ञप्ता, तद् यथा–आहारसज्ञा १, भयसज्ञा २, मैथुनसंज्ञा ३, परिग्रहसज्ञा ४, क्रोधसज्ञा ५, मानसज्ञा ७, लोभसज्ञा ८, ओघसज्ञा ९, लोकसंज्ञा १० ।

शका—यदि सज्ञा के सबध से जीव सज्ञी माना जाय तो फिर इस प्रकार से कोई भी प्राणी असज्ञी नहीं माना जासकता है, कारण प्रज्ञाप-नादि सूत्रो में समस्त एकेन्द्रियादि जीवों के भी दशप्रकार की सज्ञाएँ प्ररू-पित की गई है, अत. वे भी सज्ञा के सबध से सज्ञी सिद्ध हो जाते है । जैसे–

"एगिंदियाण भते ! कइविहा सण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! दसविहा पण्णत्ता" इत्यादि इस पाठ से कि जिसमे यही बतलाया हुआ है कि एकेन्द्रिय जीवों के आहारसज्ञा १, भयसज्ञा २, मैथुनसज्ञा ३, परिग्रह-सज्ञा ४, क्रोधसज्ञा ५, मानसज्ञा ६, मायासज्ञा ७, लोभसज्ञा ८, ओघ-सज्ञा ९, और लोकसज्ञा १०, ये दश प्रकार की सज्ञाएँ है । इसी प्रकार द्वीन्द्रिय आदि जीवो में भी ये ही दस प्रकार की सज्ञाएँ जाननी चाहिये, अतः जब यह बात है तब 'सज्ञा के सबध से जीव सज्ञी है'

શકા—જો સજ્ઞાના સબધથી જીવ સજ્ઞી ગણાય તો પછી એ પ્રકારે તો કોઇ પણ પ્રાણી અસજ્ઞી માની શકાય નહી, કારણ કે પ્રજ્ઞાપન આદિમા સમસ્ત એકેન્દ્રિયાદિ જીવોને પણ દસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ પ્રરૂપીત કરેલ છે, તેથી તેઓ પણ સજ્ઞાના સબધથી સજ્ઞી સિદ્ધ થઇ જાય છે જેમકે—

"एगिंदियाण भते ! कइविहा सण्णा पण्णत्ता ? गोयमा ! दसविहा पण्णत्ता" ઇત્યાદિ આ પાઠથી કે જેમા એજ બતાવ્યુ છે કે એકેન્દ્રિય જીવોને (૧) આહાર સજ્ઞા, (૨) ભય સજ્ઞા, (૩) મૈથુન સજ્ઞા, (૪) પરિગ્રહ સજ્ઞા, (૫) ક્રોધ સજ્ઞા, (૬) માન સજ્ઞા, (૭) માયા સજ્ઞા, (૮) લોભ સજ્ઞા, (૯) ઓઘ સજ્ઞા, અને (૧૦) લોક સજ્ઞા એ દસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ હોય છે એજ પ્રમાણે દ્વીન્દ્રિય આદિ જીવોમા પણ એજ દસ પ્રકારની સજ્ઞાઓ જાણવી જોઇએ, તેથી જ્યારે આમ વાત છે ત્યારે "સજ્ઞાના સબધથી જીવ સજ્ઞી છે"

से किं तं हेऊवएसेण ?। हेऊवएसेण--जस्स ण अत्थि अभिसधारणपुव्विया करणसत्ती से ण सण्णीति लब्भइ। जस्स ण नत्थि अभिसधारणपुव्विया करणसत्ती से ण असण्णीति लब्भइ। से त हेऊवएसेण। से कि त दिट्ठिवाओवएसेण ? दिट्ठिवाओवएसेण--सण्णिसुयस्स खओवसमेणं सण्णी लब्भइ, असण्णिसुयस्स खओवसमेण असण्णी लब्भइ। से त्त दिट्ठिवाओवएसेण। से त्त सण्णिसुय। से त्त असण्णिसुय॥ सू० ३९॥

छाया--अथ किं तत् संज्ञिश्रुतम् ?। सज्ञिश्रुत त्रिविध मज्ञप्तम्ः तद् यथा-कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन। अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन (सज्ञी)? कालिक्युपदेशेन-यस्य खलु अस्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा, गवेषणा, चिन्ता, विमर्शः, स सज्ञीति लभ्यते। यस्य खलु नास्ति ईहा, अपोहः, मार्गणा, गवेषणा, चिन्ता, विमर्शः, सोऽसज्ञीति लभ्यते। स एष कालिक्युपदेशेन (सज्ञी)। अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन (सज्ञी)?। हेतूपदेशेन-यस्य खलु अस्ति अभिसधारणपूर्विका करणशक्तिः, स सज्ञीति लभ्यते, यस्य खलु नास्ति अभिसधारणपूर्विका करणशक्तिः सोऽसज्ञीति लभ्यते। स एष हेतूपदेशेन (सज्ञी)।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादोपदेशेन (सज्ञी)?। दृष्टिवादोपदेशेन-सज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन सज्ञी लभ्यते, असज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन असज्ञी लभ्यते। स एष दृष्टिवादोपदेशेन (सज्ञी)। तदेतत् सज्ञिश्रुतम्। तदेतदसज्ञिश्रुतम्॥ सू० ३९॥

टीका--शिष्य पृच्छति--'से किं त सण्णिसुय' इति। अथ किं तत् सज्ञिश्रुतम् ? इति। उत्तरमाह--'सण्णिसुय०' इत्यादि। सज्ञिश्रुत त्रिविध प्रज्ञप्त, तद् यथा-कालिक्युपदेशेन, हेतूपदेशेन, दृष्टिवादोपदेशेन।

अब सज्ञिश्रुत का वर्णन करते है--'से किं त सण्णिसुय०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त! पूर्ववर्णित सज्ञिश्रुत का क्या स्वरूप है।

उत्तर--सज्ञिश्रुत तीन प्रकार का कहा है। वे इस प्रकार--कालिकी उपदेश से १, हेतु उपदेश से २, तथा दृष्टिवाद के उपदेश से ३।

હવે સજ્ઞીશ્રુતનું વર્ણન કરે છે-સે કિં ત સણ્ણિસુય૦" ઇત્યાદિ--

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! પૂર્વવર્ણિત સંજ્ઞિશ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર-સંજ્ઞિશ્રુત ત્રણ પ્રકારનું કહ્યું છે તે આ પ્રકારે છે-(૧) કાલિકી ઉપદેશથી, (૨) હેતુ ઉપદેશથી, અને (૩) દૃષ્ટિવાદના ઉપદેશથી

यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानित्युच्यते, प्रशस्तरूप एव रूपवानिति व्यपदिश्यते, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च सञ्ज्ञया ज्ञानावरणीकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानरूपया सञ्ज्ञी व्यपदिश्यते। सञ्ज्ञान-सञ्ज्ञा, मनोज्ञानमिति तदर्थः। मनोज्ञानरूपा सञ्ज्ञा महती शोभना चास्तीति सैव गृह्यते, न त्वन्या। ततश्च मनोज्ञानरूपा सञ्ज्ञा येषामस्ति त एव सञ्ज्ञिन इति बोध्यम्।

अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी ?-ति शिष्य प्रश्नः। दीर्घकालिकी सञ्ज्ञा कालिकीत्युच्यते, तस्या उपदेशः=कथन तेन सञ्ज्ञी कीदृशो भवती ?ति भावः।

से सब जीवों में पाई जानेवाली इन आहार आदि सज्ञाओं के सबध से कोई भी जीव सज्ञी नही बतलाया गया है, अतः जिस प्रकार बहुत द्रव्य के सद्भाव मे प्राणी धनशाली माना जाता है, तथा प्रशस्तरूप के होने पर रूपसपन्न गिना जाता है उसी प्रकार यहां भी महती-विशिष्ट एव शोभन-सुन्दरसज्ञा से अर्थात् ज्ञानवरणीय कर्मके क्षयोपशमजन्य जो मनोज्ञानरूप सज्ञा है उससे जो जीव युक्त होता है वह सज्ञी कहा गया है। यह मनोज्ञानरूप सज्ञा महती एव शोभनीय है, इसलिये यह सज्ञा जिन जीवों के पाई जाती है वे ही शास्त्रकारों की दृष्टि मे सज्ञीरूप से व्यपदिष्ट हुए है, अन्य सज्ञाओं के सबध से नही।

शिष्य सज्ञिश्रुत के भेद पूछता है-हे भदन्त! कालिक्युपदेश के सबध से सज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ? शिष्य के इस प्रश्न का तात्पर्य यह है कि दीर्घकालिकी सज्ञा का नाम कालिकी है, इस कालिकी के कथन से जो सज्ञी जीव कहे गये हैं उनका क्या स्वरूप है-वे कैसे होते है ?।

રૂપાળુ કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાળી-સમાનરૂપે સઘળા જીવોમા દેખાતી એ આહાર આદિ સજ્ઞાઓના સબધથી કોઈ પણ જીવને સજ્ઞી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાળો ગણાય છે એજ પ્રકારે અહી પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુદર સજ્ઞાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સજ્ઞી કહેવ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સજ્ઞા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સજ્ઞા જે જીવોમા જોવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સજ્ઞી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સજ્ઞાઓના સબધથી નહી

શિષ્ય સજ્ઞિશ્રુતના ભેદ પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકી ઉપદેશના સબધથી સજ્ઞી જીવનુ શુ સ્વરૂપ છે? શિષ્યના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિની સજ્ઞાનુ નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સજ્ઞી જીવ કહેવાયા છે તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે?

एव द्वीन्द्रियादीना साम्यम् । तत् कथ जीवा असज्ञिनः प्रोक्ताः ? इति चेत्।

उच्यते—अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भवति, यथा—ओघसज्ञेति । तया सज्ञया सज्ञीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्षापणमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके। आहार-भय-परिग्रह-मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासा मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादशोभनत्वाच्च । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्माद्

इस कथन में कोई भी जीव असज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर "असज्ञी जीव है" यह बात केवल असबद्ध ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असज्ञी जीव नहीं होता है ?।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सबध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहां अल्प भी होती हैं, जैसे—ओघसज्ञा। यदि इन सज्ञाओं को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना वहा नही आ सकता । कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है। आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के सबध को लेकर भी जीव में "सज्ञी" इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया हैं, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे-लोक मे सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली—समानरूप

આ કથનથી કોઇ પણ જીવ અસ જ્ઞી સિદ્ધ થતો નથી તો "અસ જ્ઞી જીવ છે" એ વાત કેવળ અસ બદ્ધ જ માનવી જોઇએ, કારણ કે આ રીતે કોઈ પણ અસ જ્ઞી જીવ હોતા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શ કા ઉઠાવવામા આવી છે સ જ્ઞી શબ્દના અર્થનો જ્યા વિચાર કરાયો છે, ત્યા આ દશ પ્રકારની સ જ્ઞાનો સ બ ધ વિવક્ષિત નથી કારણ કે કોઈ કોઈ સ જ્ઞાઓ ત્યા અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સ જ્ઞા જો આ સ જ્ઞાઓને લીધે સ જ્ઞી જીવ માનવામા આવે તો ઓઘસ જ્ઞાની અલ્પતામા ત્યા સ જ્ઞીપણુ આવી શકે નહી માત્ર એક કોડી ધન હોય તો એવો કોઈ જીવ સ સારમા ધનિક મનાય નહી આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સ જ્ઞાઓના સ બ ધને લીધે પણ જીવમા "સ જ્ઞી" એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સ જ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ લોકમા સામાન્યરૂપને લીધે કોઈ પ્રાણી

यथा लोके बहुद्रव्य एव धनवानित्युच्यते, प्रशस्तरूप एव रूपवानिति व्यपदिश्यते, तथाऽत्रापि महत्या शोभनया च संज्ञया ज्ञानावरणीकर्मक्षयोपशमजन्यमनोज्ञानरूपया संज्ञी व्यपदिश्यते। संज्ञान-संज्ञा, मनोज्ञानमिति तदर्थः। मनोज्ञानरूपा संज्ञा महती शोभना चास्तीति सैव गृह्यते, न त्वन्या। ततश्च मनोज्ञानरूपा संज्ञा येषामस्ति त एव संज्ञिन इति बोध्यम्।

अथ कोऽसौ कालिक्युपदेशेन संज्ञी ?-ति शिष्य प्रश्नः। दीर्घकालिकी संज्ञा कालिकीत्युच्यते, तस्या उपदेशः=कथनं तेन संज्ञी कीदृशो भवती ?ति भावः।

से सब जीवों मे पाई जानेवाली इन आहार आदि सज्ञाओं के सबध से कोई भी जीव सज्ञी नही बतलाया गया है, अतः जिस प्रकार बहुत द्रव्य के सद्भाव मे प्राणी धनशाली माना जाता है, तथा प्रशस्तरूप के होने पर रूपसपन्न गिना जाता है उसी प्रकार यहा भी महती-विशिष्ट एव शोभन-सुन्दरसज्ञा से अर्थात् ज्ञानवरणीय कर्मके क्षयोपशमजन्य जो मनोज्ञानरूप सज्ञा है उससे जो जीव युक्त होता है वह सज्ञी कहा गया है। यह मनोज्ञानरूप सज्ञा महती एव शोभनीय है, इसलिये यह सज्ञा जिन जीवों के पाई जाती है वे ही शास्त्रकारों की दृष्टि मे सज्ञीरूप से व्यपदिष्ट हुए है, अन्य सज्ञाओं के सबध से नहीं।

शिष्य सज्ञिश्रुत के भेद पूछता है-हे भदन्त! कालिक्युपदेश के सबध से सज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ? शिष्य के इस प्रश्न का तात्पर्य यह है कि दीर्घकालिकी सज्ञा का नाम कालिकी है, इस कालिकी के कथन से जो सज्ञी जीव कहे गये हैं उनका क्या स्वरूप है-वे कैसे होते हैं ?।

રૂપાળુ કહેવાતુ નથી, એજ પ્રકારે સામાન્યરૂપવાળી-સમાનરૂપે સઘળા જીવોમા દેખાતી એ આહાર આદિ સંજ્ઞાઓના સંબધથી કોઈ પણ જીવને સંજ્ઞી બતાવ્યો નથી, તેથી જેમ વધારે દ્રવ્યના સદ્ભાવથી પ્રાણી ધનવાન મનાય છે, તથા પ્રશસ્તરૂપ હોવાથી રૂપાળો ગણાય છે એજ પ્રકારે અહીં પણ મહતી-વિશિષ્ટ અને શોભન-સુંદર સંજ્ઞાથી એટલે કે જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમ જન્ય જે મનોજ્ઞાનરૂપ સંજ્ઞા છે તેના વડે જે જીવ યુક્ત હોય છે તેને સંજ્ઞી કહેલ છે આ મનોજ્ઞાનરૂપ સંજ્ઞા મહતી અને શોભનીય છે, તેથી તે સંજ્ઞા જે જીવોમા જોવા મળે છે તે જીવો જ શાસ્ત્રકારની દૃષ્ટિએ સંજ્ઞી રૂપે પ્રરૂપીત થયા છે, બીજી સંજ્ઞાઓના સંબધથી નહીં

શિષ્ય સંજ્ઞિશ્રુતના ભેદ પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકી ઉપદેશના સંબધથી સંજ્ઞી જીવનુ શુ સ્વરૂપ છે? શિષ્યના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-દીર્ઘકાલિની સંજ્ઞાનુ નામ કાલિકી છે, એ કાલિકીના કથનથી જે સંજ્ઞી જીવ કહેવાયા છે તેમનુ શુ સ્વરૂપ છે-તેઓ કેવા હોય છે?

एव द्वीन्द्रियादीना सान्यम् । तत् कथ जीवा असज्ञिनः प्रोक्ताः ? इति चेत्।

उच्यते-अत्र सा दशविधा सज्ञा नाधिक्रियते । यतस्तत्र काचित् स्वल्पा भवति, यथा-ओघसज्ञेति । तया सज्ञया सज्ञीति व्यपदेशो न युज्यते । नहि कार्षापणमात्रसद्भावे धनवानित्युच्यते लोके। आहार-भय-परिग्रह-मैथुनादिसज्ञा अप्याश्रित्य सज्ञीति निर्देशः कर्तुमशक्यः, तासा मोहादिजन्यत्वेन सामान्यरूपत्वादशोभनत्वाच्च । लोकेऽप्यविशिष्टेन रूपमात्रेण रूपवानिति न व्यवह्रियते । तस्मात्

इस कथन में कोई भी जीव असज्ञी नहीं सिद्ध होता है फिर "असज्ञी जीव है" यह बात केवल असबद्ध ही मानी जानी चाहिये, क्यों कि इस तरह कोई भी असज्ञी जीव नहीं होता है ?।

उत्तर—कथन को नहीं समझने के कारण इस प्रकार की शका उपस्थित की गई है । सज्ञी शब्द के अर्थ का जहा विचार किया गया है वहा इन दश प्रकार की सज्ञा का सबध विवक्षित नहीं है, कारण कि कोई २ सज्ञाएँ वहा अल्प भी होती हैं, जैसे-ओघसज्ञा। यदि इन सज्ञाओं को लेकर सज्ञी जीव माने जाते तो ओघ सज्ञा की अल्पता में सज्ञीपना वहा नहीं आ सकता। कोडी मात्र धन के होने पर कोई जीव ससार में धनी नहीं माना जाता है। आहार, भय, परिग्रह, मैथुन आदि सज्ञाओं के सबध को लेकर भी जीव में "सज्ञी" इस प्रकार का निर्देश नहीं किया गया हैं, क्यों कि ये सज्ञाएँ मोहादिजन्य होने से सामान्यरूप हैं, तथा अशोभन हैं । जैसे-लोक में सामान्यरूप को लेकर कोई प्राणी रूपवान् नहीं कहा जाता है उसी प्रकार सामान्यरूप वाली-समानरूप

આ કથનથી કોઇ પણ જીવ અસ જ્ઞી સિદ્ધ થતો નથી તો "અસ જ્ઞી જીવ છે" એ વાત કેવળ અસ બદ્ધ જ માનવી જોઇએ, કારણ કે આ રીતે કોઈ પણ અસ જ્ઞી જીવ હોતા નથી ?

ઉત્તર—કથનને નહીં સમજવાને કારણે આ પ્રકારની શ કા ઉઠાવવામા આવી છે સ જ્ઞી શબ્દના અર્થનો જ્યા વિચાર કરાયો છે, ત્યા આ દશ પ્રકારની સ જ્ઞાનો સ બ ધ વિવક્ષિત નથી કારણ કે કોઇ કોઇ સ જ્ઞાઓ ત્યા અલ્પ પણ હોય છે, જેમકે ઓઘ સ જ્ઞા જો આ સ જ્ઞાઓને લીધે સ જ્ઞી જીવ માનવામા આવે તો ઓઘસ જ્ઞાની અલ્પતામા ત્યા સ જ્ઞીપણુ આવી શકે નહીં માત્ર એક કોડી ધન હોય તો એવો કોઈ જીવ સ સારમા ધનિક મનાય નહીં આહાર, ભય, પરિગ્રહ, મૈથુન આદિ સ જ્ઞાઓના સ બ ધને લીધે પણ જીવમા "સ જ્ઞી" એવા પ્રકારનો નિર્દેશ કરાયો નથી, કારણ કે એ સ જ્ઞાઓ મોહાદિજન્ય હોવાથી સામાન્યરૂપ છે, તથા અશોભન છે જેમ લોકમા સામાન્યરૂપને લીધે, કોઈ પ્રાણી

एष च प्रायः सर्वमप्यर्थं स्फुटरूपमुपलभते। तथाहि–यथा चक्षुष्मान् प्रदीपादिप्रकाशेन स्फुटमर्थमुपलभते, तद्वदय मनोलब्धिसम्पन्नो मनोद्रव्याऽऽलम्बन समुत्पन्नविमर्शवशात् पूर्वापरानुसन्धानेन यथावस्थित स्फुटमर्थमुपलभते।

अय भावः—यः कश्चिन्मनोज्ञानावार कर्मक्षयोपशमाद् मनोलब्धिसंपन्नो मनोयोग्याननन्तान् स्कन्धान् मनोवर्गणाभ्यो गृहीत्वा मनस्त्वेन परिणमय्य चिन्तनीय वस्तुजानाति, स कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी विज्ञेयः। स च गर्भजस्तिर्यग् मनुष्यो वा देवो नारकश्चेति।

पुरुष तथा तिर्यञ्च एवं औपपातिक जन्मवाले देव और नारकी होते हैं। इन सब के मनःपर्याप्ति होती है और इसीसे ये भूत, भविष्यत् और वर्तमान काल संबधी वस्तु का विचार आदि कर सकते हैं।

यह सञ्ज्ञी जीव प्रायः समस्त पदार्थों को स्फुटरूप से जान लेता है। जैसे अच्छी दृष्टि वाला व्यक्ति दीपादि के प्रकाश की सहायता से पदार्थों को जैसे का तैसा जान लेता है उसी प्रकार मनोलब्धि संपन्न प्राणी मनोद्रव्य के अवलम्बन से उत्पन्न विमर्श के वश से पूर्वापरानुसंधानपूर्वक यथावस्थित पदार्थ को स्फुटरूप से जान लिया करता है।

तात्पर्य इसका यह है कि जो प्राणी मनोज्ञान को आवरण करने वाले कर्मके क्षयोपशम के वशसे मनोलब्धियुक्त होता हुआ मनोयोग्य अनंत स्कन्धों को मनोवर्गणाओं से ग्रहण करके उन्हें मनरूप से परिणमाकर चिन्तनीय जानने योग्य वस्तु को जानता है वह कालिकी–उपदेश के संबंध से सञ्ज्ञीजीव कहा गया है। ऐसे जीव गर्भजन्म वाले मनुष्य एवं तिर्यञ्च तथा देव एवं नारकी हैं।

ગર્ભજન્મવાળા પુરુષ તથા તિર્યંચ અને ઔપપાતિક જન્મવાળા દેવ અને નારકી હોય છે એ બધાને મન પર્યાપ્તિ હોય છે, અને તે વડે તેઓ ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળ સંબંધી વસ્તુનો વિચાર આદિ કરી શકે છે

એ સંજ્ઞીજીવ સામાન્ય રીતે સમસ્ત પદાર્થોને સ્ફુટરૂપે જાણી લે છે જેમ સારી નજરવાળી વ્યક્તિ પ્રદીપાદિના પ્રકાશની મદદથી પદાર્થોને તાદૃશ્ય સ્વરૂપે જાણી લે છે એજ પ્રકારે લબ્ધિસંપન્ન પ્રાણી મનોદ્રવ્યને આધારે ઉત્પન્ન વિમર્શને કારણે પૂર્વાપરાનુ સંધાનપૂર્વક યથાવસ્થિત પદાર્થને સ્ફુટરૂપે જાણે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે પ્રાણી મનોજ્ઞાનનું આવરણ કરનાર કર્મના ક્ષયોપશમને કારણે મનોલબ્ધિયુક્ત થઈને મનોયોગ્ય અનંત સ્કંધોને મનોવર્ગણાઓથી ગ્રહણ કરીને તેમને મનરૂપથી પરિણમાવીને ચિન્તનીય જાણવાયોગ્ય–વસ્તુને જાણે છે તે કાલિકી–ઉપદેશના સંબંધથી સંજ્ઞીજીવ કહેલ છે એવા જીવ ગર્ભજન્મવાળા મનુષ્ય અને તિર્યંચ તથા દેવ અને નારકી છે

उत्तरमाह—' कालिओवदेसेण जस्स णं० ' इत्यादि । कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञी स उच्यते, यस्य प्राणिनः खलु ईहा=सदर्थ पर्यालोचनरूपा, अस्ति-विद्यते। तथा-अपोहः= निश्चयः, मार्गणा=अन्वयधर्मान्वेषणम्, गवेषणा = व्यतिरेकधर्मस्वरूप पर्यालोचनम्, तथा-चिन्ता=' इदं केन प्रकारेण जातं, इदं सम्प्रति केन प्रकारेण वर्तते, केन प्रकारेण चैतद् भविष्यती '-ति पर्यालोचनम्, तथा-विमर्शः=विमर्शनम्-' इदमित्थमेव घटते, इत्थं वा तद् भूतम्, इत्थमेव वा तद् भविष्यती '-ति यथाऽवस्थितवस्तुस्वरूपनिर्णयः, अस्ति=विद्यते स प्राणी सञ्ज्ञीति लभ्यते। स च गर्भव्युत्क्रान्तिको मनुष्यादिः औपपातिकश्च देवादिर्मनःपर्याप्तियुक्तो विज्ञेयः। तस्यैव त्रिकालविषयचिन्ताविमर्शादिसम्भवात्।

उत्तर-कालिकी के उपदेश के संबंध से सञ्ज्ञी जीव वह है कि जिसके ईहा आदि ज्ञान होते हैं। सदर्थ की पर्यालोचना का नाम ईहा है १। अपोह वस्तु का निश्चय होना २। 'मार्गणा'-शब्द का अर्थ है वस्तु में अन्वय धर्म की गवेषणा करना, जैसे-'यह अमुक वस्तु ही है, क्यों कि इसमें इनके साथ संबंध रखने वाले अमुक २ धर्म पाये जाते है' ३। गवेषणा शब्द का अर्थ है व्यतिरेक धर्मों के स्वरूप की वस्तु में पर्यालोचना करना ४। "यह किस तरह से हुआ है, इस समय यह किस तरह है, आगे किस तरह से होगा" इस प्रकार की विचार धारा का नाम चिन्ता है ५। "यह इसी तरह से घटित होता है, पहिले भी यह इसी तरह से घटित हुआ था, आगे भी यह इसी रूप से घटित होगा" इस तरह वस्तु का जो स्वरूप है उसका निर्णय होना सो विमर्श है ६। ये सब बाते जिन मे पाई जाती है वे सञ्ज्ञी जीव गर्भजन्मवाले

ઉત્તર—કાલિકીના ઉપદેશના સંબંધથી સંજ્ઞી જીવ તે છે કે જેમને ઇહા આદિ જ્ઞાન હોય છે (૧) સદર્થની પર્યાલોચનાનું નામ ઇહા છે (૨) વસ્તુનો નિર્ણય થવો તે અપોહ છે (૩) "માર્ગણા" શબ્દનો અર્થ છે-વસ્તુમાં અન્વય-ધર્મની ગવેષણા કરવી જેમકે-" આ અમુક વસ્તુ જ છે, કારણ કે તેમાં તેની સાથે સંબંધ રાખનાર અમુક અમુક ધર્મ મળે છે (૪) "ગવેષણા" શબ્દનો અર્થ છે-વ્યતિરેક ધર્મોના સ્વરૂપની વસ્તુમાં પર્યાલોચના કરવી "આ કેવી રીતે થયું છે, આ સમયે આ કયા પ્રકારનું છે, આગળ કેવી રીતે હશે આ પ્રકારની વિચાર ધારાનું નામ ચિંતા છે (૫) આ રીતે ઘટાવી શકાય છે, પહેલાં પણ આ રીતે જ ઘટિત થયું હતું, આગળ પણ તે આ રીતે જ ઘટાવી શકાશે " આ રીતે વસ્તુનું જે સ્વરૂપ છે તેનો નિર્ણય થવો તે "વિમર્શ" છે (૬) એ બધી વાત જેમનામાં જોવા મળે છે તેઓ સંજ્ઞીજીવ છે ... સંજ્ઞીજીવ

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सज्ञीति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह–'हेऊवएसेण०' इत्यादि। हेतूपदेशेन–हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन–कारणोपदेशेनेत्यर्थः। कालिक्युपदेशेनाऽसज्ञ्यपि यः सज्ञित्वकारणमुपलभ्य सज्ञीति व्यपदिश्यते, स एव भवति–यस्य प्राणिनः खलु अभिसधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचनं, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः–करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सज्ञीति लभ्यते। अय च द्वीन्द्रियादिः सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः।

फिर शिष्य पूछता है–हे भदन्त! हेतूपदेश से सबध से सज्ञी का क्या स्वरूप है? उत्तर–जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के सबध से सज्ञी माना गया है। तात्पर्य इसका यह है–यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सज्ञी नहीं माना जाता है, परन्तु सज्ञिपने के कारणों से उसे सज्ञी कह दिया जाता है। अभिसधारणपूर्विका करणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है–व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है–विचार धारा चलती है–उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह करणशक्ति है। अभिसधारणपूर्वक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका करण शक्ति है। यह अभिसधारण पूर्विकाकरण-शक्ति ही यह हेतूपदेश है। यहा हेतूपदेश की अपेक्षा सज्ञीपना असज्ञी सम्मूर्च्छिम पचेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

વળી શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞીનુ શુ સ્વરૂપે છે?

ઉત્તર—જે જીવમા અભિસધારણ પૂર્વિકા કારણ શક્તિ હોય છે તે જીવ હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞી માનવામા આવ્યો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એવો જીવ કાલકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી માનવામા આવતો નથી, પણ સજ્ઞીપણાના કારણોથી તેને સજ્ઞી કહી દેવાય છે અભિસધારણ પૂર્વિકા કરણ શક્તિનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી જે આલોચના થાય છે વિચારધારા ચાલે છે તેનુ નામ અભિસધારણ છે, ક્રિયામા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કરણશક્તિ છે અભિસધારણ પૂર્વક જે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અભિસધારણ પૂર્વિકા કારણશક્તિ છે આ અભિસધારણપૂર્વિકા કરણશક્તિ જ અહી હેતુપદેશ છે આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુ અસજ્ઞી સમ્મૂર્ચ્છિમ પચેન્દ્રિય જીવથી લઇને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામા આવેલ છે

यस्य तु ईहाऽपोहो मार्गणा गवेषणा चिन्ता विमर्शश्च नास्ति स खलु असंज्ञीति लभ्यते । स चाल्पमनोलब्धित्वात् समूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियोऽस्फुटमर्थं जानाति । ततोऽप्यस्फुटं चतुरिन्द्रियो जानाति । ततोऽप्यस्फुटतरं त्रीन्द्रियः । ततोऽप्यस्फुटतमं द्वीन्द्रियः । ततोऽप्यस्फुटतममेकेन्द्रियो जानाति, तस्य हि द्रव्यमनो नास्ति, किंतु अल्पतरमव्यक्तं भावमनो विद्यते, यद्वशादाहारादिसंज्ञा अव्यक्तरूपा॰ प्रादुर्भवन्ति। स एष कालिक्युपदेशेन संज्ञी वर्णितः । असंज्ञ्यपि वर्णित॰ ॥

जिस जीव के ईहा, अपोह, मार्गणा, गवेषणा चिन्ता तथा विमर्श, ये नहीं होते हैं वे असंज्ञी हैं, ऐसा जानना चाहिये । ऐसा जीव अल्प॰ मनोलब्धिवाला होता है, और यह समूर्च्छिम पंचेन्द्रिय यहां ग्रहण किया गया है । यह पदार्थ को स्फुटरूप से नहीं जानता है, किन्तु अस्फुटरूप से जानता है । इसकी अपेक्षा चतुरिन्द्रियवाला जीव पदार्थ को अस्फुटरूप से जानता है, तथा चतुरिन्द्रियवाले जीव की अपेक्षा तीन इन्द्रिय वाला जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से, तथा तीन इन्द्रियवाले जीव की अपेक्षा दो इन्द्रिय वाला जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से, एवं दो इन्द्रिय वाले जीव की अपेक्षा एकेन्द्रिय जीव पदार्थ को और अधिक अस्फुटरूप से जानता है । इस असंज्ञी जीव के द्रव्य मन नहीं होता है, किन्तु अत्यल्प अव्यक्त भाव मन होता है, इसीसे आहार आदि संज्ञाएँ अव्यक्तरूप मे इसके हुआ करती हैं । इस तरह यह कालिकी-उपदेश के संबंध से संज्ञी का और तद्विपरीत असंज्ञी का यहां तक कथन-वर्णन हुआ ।

જે જીવને ઈહા, અપોહ, માર્ગણા, ગવેષણા, ચિન્તા તથા વિમર્શ હોતા નથી તે અસંજ્ઞી છે, એમ સમજવું એવો જીવ અલ્પમનોલબ્ધિવાળો હોય છે, અને તે સંમૂર્ચ્છિમ પંચેન્દ્રિય અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે એ પદાર્થને સ્ફુટરૂપે જાણતા નથી પણ અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, તેના કરતા ચતુરિન્દ્રિય જીવ પદાર્થને અસ્ફુટરૂપે જાણે છે તથા ચતુરિન્દ્રયવાળા જીવ કરતા ત્રણ ઈન્દ્રિય વાળો જીવ પદાર્થને તેનાથી પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે તથા ત્રણ ઈન્દ્રિયવાળા કરતા બે ઇન્દ્રિયવાળો જીવ પદાર્થને વધારે અસ્ફુટરૂપે અને બે ઈન્દ્રિયવાળા જીવ કરતા એકેન્દ્રિયજીવ પદાર્થને તેના કરતા પણ વધારે અસ્ફુટરૂપે જાણે છે, આ અસંજ્ઞી જીવને દ્રવ્યમન હોતું નથી, પણ અલ્પ અલ્પ અવ્યક્ત ભાવ મન હોય છે, તેથી તેમને આહાર આદિ સંજ્ઞાઓ અવ્યક્તરૂપે થયા કરે છે આ રીતે આ કાલિકી-ઉપદેશના સંબંધથી સંજ્ઞીનું અને તેનાથી વિપરીત અસંજ્ઞીનું વર્ણન અહીં સુધી થયું

अथ कोऽसौ हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह–'हेऊवएसेण०' इत्यादि। हेतूपदेशेन–हेतुः=कारण, तस्योपदेशः=कथन, हेतूपदेशस्तेन–कारणोपदेशेनेत्यर्थः। कालिक्युपदेशेनाऽसञ्ज्यपि यः सञ्ज्ञित्वकारणमुपलभ्य सञ्ज्ञीति व्यपदिश्यते, स एव भवति–यस्य प्राणिनः खलु अभिसंधारणपूर्विका=अभिसन्धारणम्=अव्यक्तेन व्यक्तेन वा विज्ञानेन आलोचन, तत्पूर्विका=तत्कारणिका, करणशक्तिः–करण=क्रिया, तस्या शक्तिः=प्रवृत्तिः, अस्ति=विद्यते, स प्राणी खलु हेतूपदेशेन सञ्ज्ञीति लभ्यते। अय च द्वीन्द्रियादिः सम्मूर्च्छिमपञ्चेन्द्रियपर्यन्तो विज्ञेयः।

फिर शिष्य पूछता है–हे भदन्त! हेतूपदेश से सबध से सज्ञी का क्या स्वरूप है? उत्तर–जिस जीव में अभिसधारणपूर्विका कारण शक्ति होती है वह जीव हेतूपदेश के सबध से सज्ञी माना गया है। तात्पर्य इसका यह है–यद्यपि ऐसा जीव कालिकी उपदेश की अपेक्षा सज्ञी नहीं माना जाता है, परन्तु सज्ञिपने के कारणों से उसे सज्ञी कहदिया जाता है। अभिसधारणपूर्विका करणशक्ति का तात्पर्य इस प्रकार है–व्यक्त तथा अव्यक्त विज्ञान से जो आलोचना होती है–विचार धारा चलती है–उसका नाम अभिसधारण है, क्रियामें जो प्रवृत्ति होती है वह करणशक्ति है। अभिसधारणपूर्वक जो क्रियामें प्रवृत्ति होती है वह अभिसधारण पूर्विका करण शक्ति है। यह अभिसधारण पूर्विकाकरण-शक्ति ही यह हेतूपदेश है। यहां हेतूपदेश की अपेक्षा सज्ञीपना असज्ञी सम्मूर्च्छिम पचेन्द्रिय जीव से लेकर द्वीन्द्रिय जीवों तक माना गया है।

तात्पर्य इसका यह है, जो जीव अपने शरीर के पालन के लिये

વળી શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત! હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞીનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—જે જીવમા અભિસધારણ પૂર્વિકા કારણ શક્તિ હોય છે તે જીવ હેતૂપદેશના સબધથી સજ્ઞી માનવામા આવ્યો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એવો જીવ કાલકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી માનવામા આવતો નથી, પણ સજ્ઞીપણાના કારણોથી તેને સજ્ઞી કહી દેવાય છે અભિસધારણ પૂર્વિકા કરણ શક્તિનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે–વ્યક્ત તથા અવ્યક્ત વિજ્ઞાનથી જે આલોચના થાય છે વિચારધારા ચાલે છે તેનુ નામ અભિસધારણ છે, ક્રિયામા જે પ્રવૃત્તિ થાય છે તે કરણશક્તિ છે અભિસધારણ પૂર્વક જે ક્રિયામા પ્રવૃત્તિ થાય છે તે અભિસધારણ પૂર્વિકા કારણશક્તિ છે આ અભિસધારણપૂર્વિકા કરણશક્તિ જ અહી હેતૂપદેશ છે આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણુ અસજ્ઞી સમૂર્ચ્છિમ પચેન્દ્રિય જીવથી લઈને દ્વીન્દ્રિયજીવો સુધી માનવામા આવેલ છે

अयं भावः-यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारेषु वस्तुषु प्रवर्तते, अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते, स हेतूपदेशेन संज्ञी। स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः। तथाहि-इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिचिन्तनं, न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति। मनसा च पर्यालोचनं संज्ञा। सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात्। ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशेन संज्ञी लभ्यते। नवरम्-अस्य सचिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं भवति, न तु भूतभविष्यद्विषयम्, अस्य भावमनस्कत्वादिति न कालिक्युपदेशेन संज्ञी लभ्यते।

बुद्धिपूर्वक इष्ट आहारमें प्रवर्तित होता है तथा अनिष्ट आहार से निवर्तित होता हैं वह हेतूदेपश की अपेक्षा संज्ञी कहा गया है। ऐसा प्राणी द्वीन्द्रियादिक जीव भी है, क्यों कि इसके जो इष्ट एवं अनिष्ट पदार्थों में प्रवृत्ति तथा निवृत्ति या चिन्तन होता है वह मानसिक व्यापार के विना नहीं होता है। मानसिक व्यारका नाम ही सज्ञा है। जब इस प्रकार की सज्ञा यहा है तो फिर ये भी सज्ञी ही हैं, अर्थात् इस तरह हेतूपदेश की अपेक्षा असज्ञी जीव भी सज्ञी मान लिये जाते हैं, क्यों कि इन जीवोंमे भी प्रतिनियत विपयों के प्रति प्रवृत्ति और निवृत्ति लक्षित होती है। द्वीन्द्रियादिक जीवोंमें जो इष्टानिष्ट विपयों के प्रति चिन्तन होता है वह वर्तमान कालिक ही होता है-भूत भविष्यत कालीन विषयोंको लेकर नहीं होता। इस हेतूपदेश की अपेक्षा सज्ञीपने के विचारमे भावमन की अपेक्षा रखी गई है, और कालिकी उपदेश की अपेक्षा से

तेनु तात्पर्य से छे के जे જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઈષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિતન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારનુ નામ જ સજ્ઞા છે જો આ પ્રકારની સજ્ઞા અહીં છે તો તેઓ પણ સજ્ઞી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અસજ્ઞીજીવ પણ સજ્ઞી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઈષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે-ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણાના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞીપણાના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

यस्य तु खलु नास्त्यभिसंधारणपूर्विका करणशक्तिः स प्राणी खलु हेतूपदेशेनाप्यसंज्ञीति लभ्यते । स च पृथिव्यादिरेकेन्द्रियो विज्ञेयः । तस्याभिसन्धिपूर्वकमिष्टानिष्टप्रवृत्तिनिवृत्त्यसंभवात् । याश्चाहारादिसंज्ञाः पृथिव्यादीनां वर्तन्ते, ता-अप्यत्यन्तमव्यक्तरूपा इति तदपेक्षयाऽपि न तेषां संज्ञित्वव्यपदेशः ।

स एष हेतूपदेशेन संज्ञी वर्णितः, असंज्ञ्यपि वर्णितः ।

अथ कोऽसौ दृष्टिवादेन संज्ञी ? इति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—' दिट्ठिवाओवएसेणं० ' इत्यादि । दृष्टिवादोपदेशेन-दृष्टिर्दर्शनं सम्यक्त्वादिः, दृष्टीनां वादो दृष्टिवादः, तदुपदेशेन=तदपेक्षया संज्ञी स भवति यः संज्ञिश्रुतस्य क्षयोपशमेन

संज्ञीपने के विचारमें द्रव्यमन की। इस तरह भावमन की अपेक्षा से जो कि आत्मस्वरूप होता है द्वीन्द्रियादिक असंज्ञी जीव संज्ञी कह दिये जाते हैं । जिन जीवोंमें अभिसंधारणपूर्वक कारणशक्ति नहीं है वे हेतूपदेश की अपेक्षा से भी संज्ञी नहीं है किन्तु असंज्ञी ही है । ऐसे जीव पृथिव्यादिक एकेन्द्रिय माने गये हैं, क्यों कि इन जवों को जो इष्टानिष्ट पदार्थोंमें प्रवृत्ति निवृत्ति होती है वह अभिसंधारण पूर्वक नहीं होती है। तथा जो आहार आदि संज्ञाएँ इन पृथिव्यादिकोंमें है वे भी अत्यन्त अव्यक्तरूपमें है, अतः इस अपेक्षा से भी उनमें संज्ञीपने का व्यपदेश नहीं बन सकता है । इस तरह यहां तक हेतूपदेश की अपेक्षा संज्ञी जीव का वर्णन हुआ। तथा इसके संबंध से असंज्ञी जीव का भी वर्णन हुआ।

फिर शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! दृष्टिवाद की अपेक्षा से संज्ञी जीव का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—दृष्टिवाद की अपेक्षा से संज्ञी जीव का स्वरूप यह है—जो

ભાવમનની અપેક્ષાએ જો કે આત્મસ્વરૂપ હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક અસંજ્ઞી જીવ સંજ્ઞી કહેવાય છે જે જીવોમાં અભિસંધારણપૂર્વક કરણશક્તિ હોતી નથી તેઓ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ પણ સંજ્ઞી નથી પણ અસંજ્ઞી જ છે એવા જીવ પૃથિવ્યાદિક એકેન્દ્રિય માનવામાં આવ્યા છે, કારણ કે તે જીવોની જે ઇષ્ટાનિષ્ટ પદાર્થોમાં પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ થાય છે તે અભિસંધારણપૂર્વક થતી નથી તથા જે આહારાદિ સંજ્ઞા તે પૃથિવ્યાદિકોમાં છે તે પણ અત્યંત અવ્યક્તરૂપમાં છે, તેથી એ અપેક્ષાએ પણ તેમનામાં સંજ્ઞીપણાનું આરોપણ શક્ય નથી આ રીતે અહીં સુધી હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી જીવનું વર્ણન થયું તથા તેના સંબંધથી અસંજ્ઞીજીવનું પણ વર્ણન થયું

શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત ! દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીજીવનું શું સ્વરૂપ છે ?
ઉત્તર—દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીજીવનું સ્વરૂપ આ પ્રમાણે છે—

अयं भावः–यो बुद्धिपूर्वकं स्वदेहपरिपालनार्थमिष्टेष्वाहारेषु वस्तुषु प्रवर्तते, अनिष्टेभ्यश्च निवर्तते, स हेतूपदेशेन संज्ञी । स च द्वीन्द्रियादिरपि वेदितव्यः । तथाहि–इष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिचिन्तनं, न मनोव्यापारमन्तरेण सम्भवति । मनसा च पर्यालोचनं संज्ञा । सा च द्वीन्द्रियादेरपि विद्यते, तस्यापि प्रतिनियतेष्टानिष्टविषयप्रवृत्तिनिवृत्तिदर्शनात् । ततो द्वीन्द्रियादिरपि हेतूपदेशेन संज्ञी लभ्यते । नवरम्–अस्य संचिन्तनं प्रायो वर्तमानकालविषयं भवति, न तु भूतभविष्यद्विषयम्, अस्य भावमनस्त्वादिति न कालिक्युपदेशेन संज्ञी लभ्यते ।

बुद्धिपूर्वक इष्ट आहारमें प्रवर्तित होता है तथा अनिष्ट आहार से निवर्तित होता है वह हेतूपदेश की अपेक्षा संज्ञी कहा गया है। ऐसा प्राणी द्वीन्द्रियादिक जीव भी है, क्यों कि इसके जो इष्ट एवं अनिष्ट पदार्थों में प्रवृत्ति तथा निवृत्ति या चिन्तन होता है वह मानसिक व्यापार के विना नहीं होता है। मानसिक व्यापारका नाम ही संज्ञा है। जब इस प्रकार की संज्ञा यहां है तो फिर ये भी संज्ञी ही हैं, अर्थात् इस तरह हेतूपदेश की अपेक्षा असंज्ञी जीव भी संज्ञी मान लिये जाते हैं, क्यों कि इन जीवोंमे भी प्रतिनियत विषयों के प्रति प्रवृत्ति और निवृत्ति लक्षित होती है। द्वीन्द्रियादिक जीवोंमे जो इष्टानिष्ट विषयो के प्रति चिन्तन होता है वह वर्तमान कालिक ही होता है–भूत भविष्यत कालीन विषयोको लेकर नहीं होता। इस हेतूपदेश की अपेक्षा संज्ञीपने के विचारमें भावमन की अपेक्षा रखी गई है, और कालिकी उपदेश की अपेक्षा से

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે જીવ પોતાના શરીરના પાલનને માટે બુદ્ધિપૂર્વક ઇષ્ટ આહારમા પ્રવર્તિત થાય છે તથા અનિષ્ટ આહારથી નિવર્તિત થાય છે તે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞી કહેલ છે એવુ પ્રાણી દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ છે, કારણ કે તેની જે ઇષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થોમા પ્રવૃત્તિ તથા નિવૃત્તિ કે ચિંતન થાય છે તે માનસિક વ્યાપાર વિના થતુ નથી માનસિક વ્યાપારનુ નામ જ સંજ્ઞા છે જો આ પ્રકારની સંજ્ઞા અહીં છે તો તેઓ પણ સંજ્ઞી જ છે, એટલે કે આ રીતે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ અસંજ્ઞીજીવ પણ સંજ્ઞી માની લેવાય છે, કારણ કે એ જીવોમા પણ પ્રતિનિયત વિષયોની તરફ પ્રવૃત્તિ અને નિવૃત્તિ લક્ષિત હોય છે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવોમા જે ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષયોનુ ચિન્તન થાય છે તે વર્તમાન કાલિક જ હોય છે–ભૂત ભવિષ્ય વિષયોને લઈને થતુ નથી આ હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા ભાવમનની અપેક્ષા રાખેલ છે, અને કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સંજ્ઞીપણાના વિચારમા દ્રવ્યમનની એ રીતે

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमसः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसंज्ञी विज्ञेय इत्याह-'असण्णिसुयस्स॰' इत्यादि । असंज्ञिश्रुतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसंज्ञीति लभ्यते । स एष दृष्टिवादोपदेशेन संज्ञी वर्णितः, असंज्ञी च वर्णितः ।

ननु प्रथमं हेतूपदेशेन संज्ञी वक्तुं युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसंपन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः संज्ञित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः संज्ञी जीवस्तदपेक्षया कालिक्युपदेशेन संज्ञिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृत ? इति चेत्,

---

ही मेरे सम्यग्दृष्टित्व की शोभा है, अन्यथा-हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमें यथार्थतः सम्यग्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा।

कहा भी है-"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
"तमसः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामे बना रहता है। सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असंज्ञी-श्रुत के क्षयोपशम से-मिथ्याश्रुत के सद्भाव से-जीव असंज्ञी माना गया है। तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्यग्दृष्टि जीव संज्ञी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असंज्ञी कहा गया है।

જો તત્પર રહુ તોજ મારા સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વની શોભા છે અન્યથા હિતમા પ્રવૃત્તિ અને અહિતમા નિવૃત્તિનો અભાવ હોવાથી મારામા વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્ દૃષ્ટિત્વનો અયોગ જ માનવામા આવશે કહ્યુ પણ છે—

"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

તે જ્ઞાનથી જીવને લાભ જ શો હોઇ શકે કે જે હોવા છતા પણ તે આત્મામા રાગાદિકોનો સદ્ભાવ ટકી રહે સૂર્યના સદ્ભાવમા અધકારનો સદ્ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧ ॥

અસ જ્ઞી-શ્રુતના ક્ષયોપશમથી-મિથ્યાશ્રુતના સદ્ભાવથી-જીવ અસ જ્ઞી મનાયો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સ જ્ઞી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અસ જ્ઞી કહેવાયો છે

सञ्ज्ञीति लभ्यते । अयमर्थः-सञ्ज्ञा=सम्यग्ज्ञान, साऽस्यास्तीति संज्ञी=सम्यग्दृष्टिः, तस्य श्रुत सञ्ज्ञिश्रुत-सम्यक्श्रुतमित्यर्थः । तस्य=तदावारकस्य कर्मणः, क्षयोपशमभावेन सञ्ज्ञीति लभ्यते । अय भावः-यः सम्यग्दृष्टिः क्षायोपशमिकज्ञानयुक्तः, स दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञीति व्यपदिश्यते । स च यथाशक्ति रागादिनिग्रहपरो महापुरुषो विज्ञेयः, स हि सम्यग्दृष्टिः यः सम्यग्ज्ञानीव रागादीन् निगृह्णाति, अन्यथा हिताहितेषु प्रवृत्तिनिवृत्त्यभावात् सम्यग्दृष्टित्वायोगात् । उक्तञ्च—

सञ्ज्ञी श्रुत के आवारक कर्म के क्षयोपशम से जीव 'सञ्ज्ञी' इस तरह के व्यपदेश से युक्त है। सम्यक्ज्ञान का नाम सञ्ज्ञा है। यह सञ्ज्ञा जिस जीव में प्राप्त है वह सञ्ज्ञी माना गया है। इस अपेक्षा सम्यग्दृष्टि जीव ही यहा सञ्ज्ञीपद से व्यवहृत हुआ है। सम्यग्दृष्टि जीव का जो श्रुत है वह, सञ्ज्ञीश्रुत सम्यक्श्रुत है। इस सञ्ज्ञिश्रुत के आवारक कर्म-श्रुतज्ञानावरणीय कर्म-के क्षयोपशम से जिस जीवमें "सञ्ज्ञी" इस तरह का व्यपदेश हुआ है वह दृष्टिवाद की अपेक्षा से सञ्ज्ञी माना गया है। क्षायोपशमिक ज्ञान शाली सम्यक् दृष्टि जीव ही दृष्टिवाद की दृष्टि से सञ्ज्ञीपद का वाच्यार्थ कहा गया है। यह जीव अपनी शक्ति के अनुसार रागादिक दोषों को दूर करनेमें तत्पर रहता है, और इसकी आत्मा अन्य साधारण जीवों की अपेक्षा विशेष महत्वशाली हुआ करती है। सम्यग्ज्ञानी जीव जिस तरह अनंतससार के कारणभूत रागादिकों को सर्वथा विलीन करनेमें उद्योग शाली रहता है उसी तरह यह सम्यग्दृष्टि जीव भी यही विचार किया करता है कि मैं भी रागादिकों के निग्रह करनेमें जब तत्पर रहूंगा तब

સ ંજ્ઞીશ્રુતના આવારક કર્મના ક્ષયોપશમથી જીવ "સ જ્ઞી" એ પ્રકારના વ્યપદેશથી યુક્ત છે સમ્યક્જ્ઞાનનુ નામ સ જ્ઞા છે આ સ જ્ઞા જે જીવને પ્રાપ્ત છે તે સ જ્ઞી મનાય છે એ અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ જ અહીં સ જ્ઞી પદથી વ્યવહૃત થયેલ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવનુ જે શ્રુત છે તે સ જ્ઞીશ્રુત સમ્યક્શ્રુત છે આ સ જ્ઞીશ્રુતના આવારક કર્મ-શ્રુતજ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી જે જીવમા "સ જ્ઞી" આ પ્રકારનો વ્યપદેશ થયો છે તે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સ જ્ઞી મનાયો છે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનવાળો સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવ જ દૃષ્ટિવાદની દૃષ્ટિએ સ જ્ઞીપદનો વાચ્યાર્થ કહેલ છે એ જીવ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે રાગાદિક દોષોને દૂર કરવાને તત્પર રહે છે, અને તેનો આત્મા બીજા સાધારણ જીવો કરતા વિશેષ મહત્વવાળો હોય છે સમ્યગ્જ્ઞાની જીવ જે રીતે અન ત સ સારના કારણભૂત રાગાદિકોનો સર્વથા નાશ કરવામા ઉદ્યોગી રહે છે, એજ રીતે આ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ પણ એજ વિચાર કર્યા કરે છે કે હુ પણ રાગાદિકોનો નિગ્રહ કરવાને

तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगणः ।
तमसः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकरकिरणाग्रतः स्थातुम् ॥ १ ॥

अन्यस्तु मिथ्यादृष्टिरसञ्ज्ञी विज्ञेय इत्याह-'असण्णिसुयस्स०' इत्यादि। असञ्ज्ञिश्रुतस्य=मिथ्याश्रुतस्य, क्षयोपशमेनाऽसञ्ज्ञीति लभ्यते। स एव दृष्टिवादोपदेशेन सञ्ज्ञी वर्णितः, असञ्ज्ञी च वर्णितः।

ननु प्रथम हेतूपदेशेन संज्ञी वक्तु युज्यते, हेतूपदेशेन अल्पमनोलब्धिसंपन्नस्यापि द्वीन्द्रियादेः सञ्ज्ञित्वेन स्वीकारात्, तस्य चाविशुद्धतरत्वात्, हेतूपदेशेन यः सञ्ज्ञी जीवस्तदपेक्षया कालिक्युपदेशेन सञ्ज्ञिनो मनःपर्याप्तियुक्ततया विशुद्धत्वात्, तत् किमर्थमुत्क्रमेणोपन्यासः कृत ? इति चेत्,

---

ही मेरे सम्यग्दृष्टित्व की शोभा है, अन्यथा-हितमें प्रवृत्ति और अहितमें निवृत्ति का अभाव होने से मुझमे यथार्थत सम्यग्दृष्टित्व का अयोग ही माना जायगा।

कहा भी है-"तज्ज्ञानमेव न भवति, यस्मिन्नुदिते विभाति रागगण'।
"तमस कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

उस ज्ञान से जीव को लाभ ही क्या हो सकता है कि जिसके होने पर भी रागादिकों का सद्भाव आत्मामें बना रहता है। सूर्य के सद्भावमें अन्धकार का सद्भाव कैसे हो सकता है ॥ १ ॥

असञ्ज्ञी-श्रुत के क्षयोपशम से-मिथ्याश्रुत के सद्भाव से-जीव असञ्ज्ञी माना गया है। तात्पर्य यह है कि दृष्टिवाद की अपेक्षा से सम्यग्दृष्टि जीव सञ्ज्ञी तथा मिथ्या दृष्टि जीव असञ्ज्ञी कहा गया है।

જો તત્પર રહુ તોજ મારા સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વની શોભા છે અન્યથા હિતમા પ્રવૃત્તિ અને અહિતમા નિવૃત્તિને। અભાવ હોવાથી મારામા વાસ્તવિક રીતે સમ્યગ્ દૃષ્ટિત્વને। અયોગ જ માનવામા આવશે કહ્યુ પણ છે—

"तज्ज्ञानमेन न भवति, यस्मिन्नुदिते निभाति रागगण'।
तमः कुतोऽस्ति शक्ति,-र्दिनकर किरणाग्रतः स्थातुम्" ॥१॥

તે જ્ઞાનથી જીવને લાભ જ શો હોઇ શકે કે જે હોવા છતા પણ તે આત્મામા રાગાદિકોને। સદ્ભાવ ટકી રહે સૂર્યના સદ્ભાવમા અધકારને। સદ્ભાવ કેવી રીતે હોઈ શકે ? ॥ ૧ ॥

અસ જ્ઞી-શ્રુતના ક્ષયોપશમથી-મિથ્યાશ્રુતના સદ્ભાવથી-જીવ અસ જ્ઞી મનાયો છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ સ જ્ઞી તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ અસ જ્ઞી કહેવાયો છે

उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र क्वचित् संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते, तत्र सर्वत्रापि प्रायः कालिक्युपदेशेन गृह्यते, न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन। तस्मा

शंका—सूत्रकारको सूत्रमें सर्वप्रथम हेतूपदेशसे संज्ञी जीवका कथन करना चाहिये था, कारण कि इस कथन की दृष्टि से अल्पमनोलब्धि संपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव भी संज्ञीरूप से सिद्ध हो जाते हैं। यह बात सूत्रकार ने भी मानी है। हेतूपदेश की अपेक्षा जो जीव संज्ञी स्वीकार किया गया है उसको अविशुद्धतर माना गया है, कारण कि वह मन-पर्याप्तियुक्त नहीं होता है। इसकी अपेक्षा कालिकी उपदेश से जो जीव संज्ञी कहा गया है वह विशुद्धतर माना गया है, कारण यह मन.पर्याप्ति युक्त बतलाया गया है, अतःसूत्रकार ने ऐसा क्रम न रखकर जो कालिकी उपदेश से संज्ञी जीव का प्रथम कथन किया है वह उत्क्रम है। ऐसा क्यों किया?

उत्तर—शंका ठीक है परन्तु यहां सूत्रमें जो सूत्रकार ने ऐसा कथन किया है, उसका अभिप्राय यह है कि संज्ञी और असंज्ञी का कथन जहां भी हुआ है वहां इसी कालिकी उपदेश की अपेक्षा से हुआ है। हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद के उपदेश से संज्ञी तथा असंज्ञी पनेका विचार नहीं हुआ है।

શંકા—સૂત્રકાર સૂત્રમાં સૌથી પહેલાં હેતૂપદેશથી સંજ્ઞી જીવનું કથન કરવું જોઈતું હતું, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સંજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આ વાત સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સંજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યા છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત હોતા નથી તેના કરતા કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સંજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યું છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સંજ્ઞી જીવનું પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવું કેમ કર્યું?

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે, પણ અહીં સૂત્રમાં સૂત્રકારે જે એવું કથન કર્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીનો ઉલ્લેખ જ્યાં થયો હોય ત્યાં એજ કાલિકી [illegible] પેક્ષાએ થયેલ [illegible] હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદના સંજ્ઞી તથા [illegible] કરાયો નથી

देतत्मतिबोधनार्थं प्रथम कालिक्युपदेशेन सज्ञिनो ग्रहणम् । तदनन्तरमप्रधानत्वाद्धेतूपदेशेन सज्ञिनो ग्रहण, ततः सर्वप्रधानत्वादन्ते दृष्टिवादोपदेशेन सज्ञिनो ग्रहणमिति ।

तदेतत् सज्ञिश्रुत वर्णितम् । असज्ञिश्रुतमपि वर्णितमित्याशयेनाह–'से त असण्णिसुय॰' इति । तदेतत् असज्ञिश्रुत वर्णितमित्यर्थः ॥ सू॰ ३९ ॥

साप्रति सूत्रकारः सम्यक्श्रुत वर्णयति—

मूलम्–से किं त सम्मसुय ? सम्मसुय ज इम अरिहतेहिं भगवतेहिं उप्पण्णनाणदसणधरेहिं तेलुक्कनिरिक्खियमहियपूइएहिं तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं पणीय दुवालसग गणिपिडग, त जहा–आयारो १, सूयगडे २, ठाण ३, समवाओ ४, विवाहपण्णत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६, उवासगदसाओ ७, अतगडदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९, पण्हावागरणाइ १०, विवागसुय ११, दिट्ठिवाओ १२, इच्चेय दुवालसग गणिपिडग चोद्दसपुव्विस्स सम्मसुय, अभिण्णदसपुव्विस सम्मसुय, तेण पर भिण्णेसु भयणा । से त्त सम्मसुय ॥ सू॰ ४० ॥

अर्थात्—जहा पर भी जीव को संज्ञी तथा असज्ञी माना गया है वह कालिकी उपदेश से ही माना गया जानना चाहिये, हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद की अपेक्षा से नही । इसी बात को समझाने के लिये सूत्रकार ने सूत्रमे सर्वप्रथम कालिकी उपदेश की अपेक्षा संज्ञी जीव का कथन किया है । पश्चात् अप्रधान होने से हेतूपदेश की अपेक्षा से और सर्वप्रधान होने से अन्तमे दृष्टिवाद की अपेक्षा से सज्ञी जीव का कथन किया है । इस प्रकार यहातक सज्ञिश्रुत और उसके सबध से असज्ञिश्रुतका वर्णन हुआ ॥ सू॰ ३९ ॥

એટલે કે જે કોઈ જગ્યાએ જીવને સજ્ઞી તથા અસજ્ઞી માનવામા આવ્યો છે તે કાલિકી ઉપદેશથી જ માનવામા આવ્યો છે તેમ સમજવુ હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ નહી એજ વાતને સમજાવવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા સૌથી પહેલા કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ સજ્ઞી જીવનુ વર્ણન કર્યુ છે ત્યાર બાદ અપ્રધાન હોવાથી હેતુપદેશની અપેક્ષાએ અને સર્વપ્રધાન હોવાથી અન્તે દૃષ્ટિવાદની અપેક્ષાએ સજ્ઞી જીવનુ કથન કર્યુ છે આ રીતે અહી સુધી સજ્ઞીશ્રુત અને તેના સબધથી અસજ્ઞિશ્રુતનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૩૯ ॥

उच्यते—इह सर्वत्र सूत्रे यत्र क्वचित् संज्ञी असंज्ञी वा परिगृह्यते, तत्र सर्वत्रापि प्रायः कालिक्युपदेशेन गृह्यते, न हेतूपदेशेन, नापि दृष्टिवादोपदेशेन। तस्मा-

---

शंका—सूत्रकारको सूत्रमें सर्वप्रथम हेतूपदेशसे संज्ञी जीवका कथन करना चाहिये था, कारण कि इस कथनकी दृष्टि से अल्पमनोलब्धि संपन्न द्वीन्द्रियादिक जीव भी संज्ञीरूप से सिद्ध हो जाते हैं। यह बात सूत्रकार ने भी मानी है। हेतूपदेश की अपेक्षा जो जीव संज्ञी स्वीकार किया गया है उसको अविशुद्धतर माना गया है, कारण कि वह मन-पर्याप्तियुक्त नहीं होता है। इसकी अपेक्षा कालिकी उपदेश से जो जीव संज्ञी कहा गया है वह विशुद्धतर माना गया है, कारण यह मन.पर्याप्ति युक्त बतलाया गया है, अतःसूत्रकार ने ऐसा क्रम न रखकर जो कालिकी उपदेश से संज्ञी जीव का प्रथम कथन किया है वह उत्क्रम है। ऐसा क्यों किया ?

उत्तर—शंका ठीक है परन्तु यहां सूत्रमें जो सूत्रकार ने ऐसा कथन किया है, उसका अभिप्राय यह है कि संज्ञी और असंज्ञी का कथन जहां भी हुआ है वहां इसी कालिकी उपदेश की अपेक्षा से हुआ है। हेतूपदेश तथा दृष्टिवाद के उपदेश से संज्ञी तथा असंज्ञी पनेका विचार नहीं हुआ है।

શંકા—સૂત્રકાર સૂત્રમાં સૌથી પહેલાં હેતૂપદેશથી સંજ્ઞી જીવનું કથન કરવું જોઈતું હતું, કારણ કે આ કથનની દૃષ્ટિએ અલ્પમનોલબ્ધિયુક્ત દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ પણ સંજ્ઞી રૂપે સિદ્ધ થઈ જાય છે આ વાત સૂત્રકારે પણ માન્ય કરી છે હેતૂપદેશની અપેક્ષાએ જે જીવ સંજ્ઞી તરીકે સ્વીકાર્યાં છે તેમને અવિશુદ્ધતર માન્યા છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત હોતા નથી તેના કરતા કાલિકી ઉપદેશથી જે જીવ સંજ્ઞી કહેવાયા છે તે વિશુદ્ધતર માન્યું છે, કારણ કે તે મન પર્યાપ્તિયુક્ત બતાવેલ છે, તેથી સૂત્રકારે આવો ક્રમ ન રાખતા જે કાલિકી ઉપદેશથી સંજ્ઞી જીવનું પ્રથમ કથન કર્યું તે ઉત્ક્રમ છે એવું કેમ કર્યું ?

ઉત્તર—શંકા ઠીક છે, પણ અહીં સૂત્રમાં સૂત્રકારે જે એવું કથન કર્યું છે, તેનો ભાવાર્થ એ છે કે સંજ્ઞી અને અસંજ્ઞીનો ઉલ્લેખ જ્યાં થયો હોય ત્યાં એજ કાલિકી ઉપદેશની અપેક્ષાએ થયેલ છે હેતૂપદેશ તથા દૃષ્ટિવાદના સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞીપણાનો વિચાર કરાયો નથી

पूजिताश्चेति समासः। त्रलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-पूजितास्तैरिति विग्रह । त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विद्याधर-ज्योतिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम्। तत्र निरीक्षिता =मनोरथपरपरासपत्तिसभव-विनिश्चयसमुत्थसमद्विकाशिलोचनैर्भक्तिनम्रैरालोकिताः, महिताः=अनन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः=प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरागाणा पुष्पादिभि॰ सावद्यपूजाया निपिद्धत्वात्। तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत ज्ञायकै -अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत-भविष्यत्कालिक तेपा ज्ञायकाः=ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः-सर्व=समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः=सर्वप्राणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शिनस्तैः, प्रणीतम्=अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्गं=द्वादश अङ्गानि आचारादीनि यस्मिंस्तत् द्वादशाङ्गम्। गणिपिटकः=गणो गच्छः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी आचार्यस्तस्य पिटकः=मञ्जूषा, पिटक इव पिटकः-सर्वस्वमित्यर्थः। सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिस्तीर्थंकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्गं प्रणीत तत् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित=वितरागों की पुष्पादि सामग्री से की गयी सावद्यपूजा निपिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत, ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है। ये अर्हत प्रभु अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सबधी समस्त पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं। सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थकर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है।

નોથી આલોકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણોત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત, પૂજિત=વીતરાગોની પુષ્પાદી સામગ્રીથી કરાતી સાવદ્ય પૂજા નિષિદ્ધ હોવાને કારણે પ્રશસ્ત ભાવયુકત શરીરથી નમસ્કૃત, એવા અરિહત પ્રભુ દ્વારા અર્થ કથન પ્રરૂપિત થયુ છે તે અર્હ ત પ્રભુ ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સબધી સઘળા પદાર્થોના જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોના તથા તેમની પર્યાયોના જાણનારા, અને સર્વદર્શી-ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત જીવરાશિને પોતાની જેમ દેખનારા હોય છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી તીર્થ કર પ્રભુએ જેનુ અર્થપૂર્વક પ્રરૂપણ કર્યું છે તે દ્વાદશાગગણિ પિટક છે તેને ગણિપિટક તે કારણે કહ્યુ છે

छाया—अथ किं तत् सम्यक्श्रुतम् ? सम्यक्श्रुत-यदिदम् अर्हद्भिर्भगवद्भिरुत्पन्नज्ञानदर्शनधरैस्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः, अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैः सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिः प्रणीतं द्वादशाङ्गं गणिपिटकं, तद्यथा-आचारः१, सूत्रकृतम्२, स्थानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाताधर्मकथाः ६, उपासकदशाः ७, अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिकदशाः ९, प्रश्नव्याकरणानि१०, विपाकश्रुतम्११, दृष्टिवादः १२, इत्येष द्वादशाङ्गगणिपिटकश्चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम् । अभिन्नदशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम् । ततः परं भिन्नेषु भजना । तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ॥ सू०४०॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं सम्मसुयं' इति । अथ किं तत् सम्यक्श्रुतमिति । सम्यक्श्रुतस्य किं स्वरूपं ? मिति प्रश्नः । उत्तरमाह—'सम्मसुयं०' इत्यादि । सम्यक्श्रुतं तदुच्यते, यदिदम् अर्हद्भिः=तीर्थकरैः, भगवद्भिः-भगः=समग्रैश्वर्यादिः, उक्तञ्च—

"ऐश्वर्यस्य समग्रस्य, रूपस्य यशसः श्रियः ।
धर्मस्याथ प्रयत्नस्य, षण्णां भग इतीङ्गना" ॥ १ ॥ इति ।

भगो विद्यते येषां ते भगवन्तस्तैः=समग्रैश्वर्यसमग्ररूपादियुक्तैः, तथा उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः=उत्पन्ने ज्ञानदर्शने=केवलज्ञानकेवलदर्शने, उत्पन्नज्ञानदर्शने तयोर्धराः, उत्पन्नज्ञानदर्शनधरास्तैः, तथा त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैः-निरीक्षिताश्च महितश्च

अब सूत्रकार सम्यक्श्रुत का वर्णन करते हैं—'से किं तं सम्मसुयं ?' इत्यादि—

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! पूर्ववर्णित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

उत्तर—पूर्ववर्णित सम्यकश्रुत वह है जो भगवान्-समग्रऐश्वर्य १, रूप २, यश ३, लक्ष्मी ज्ञानादिलक्ष्मी ४, धर्म ५, और प्रयत्न ६, इन छहों अर्थों से संपन्न तथा अनंतज्ञान अनंतदर्शन शाली, तथा त्रैलोक्यद्वारा-भवनपति, व्यन्तर, नर, विद्याधर, ज्योतिष्क एवं वैमानिक देवों द्वारा-निरीक्षित-अर्थात्-मनोरथों से परिपूर्ण होने के निश्चय से समुत्पन्न

હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતનું વર્ણન કરે છે-से किं तं सम्मसुयं ? ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! પૂર્વવર્ણિત સમ્યક્શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—પૂર્વવર્ણિત સમ્યક્શ્રુત એ છે જે ભગવાન-(૧) સમગ્ર ઐશ્વર્ય, (૨) રૂપ (૩) યશ (૪) લક્ષ્મી (જ્ઞાનાદિ લબ્ધિ) (૫) ધર્મ અને (૬) પ્રયત્ન એ છ અર્થોથી યુક્ત તથા અનંત જ્ઞાન અનંત દર્શનશાલી, તથા ત્રૈલોક્ય દ્વારા-ભવનપતિ, વ્યન્તર, નર, વિદ્યાધર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક દેવો દ્વારા-નિરીક્ષિત એટલે કે મનોરથોના પરિપૂર્ણ થવાના નિશ્ચયથી આસ આનંદ-વિકસિત-લોચ-

पूजिताश्चेति समासः । त्रैलोक्येन निरीक्षितमहितपूजिताः-त्रैलोक्यनिरीक्षितमहित-पूजितास्तैरिति विग्रह । त्रैलोक्यशब्देन भवनपति १-व्यन्तर-नर-विद्याधर-ज्योतिष्क २-वैमानिकाना ३ ग्रहणम् । तत्र निरीक्षिता =मनोरथपरपरासपत्तिसभव-विनिश्चयसमुत्थसमदविकाशिलोचनैर्भक्तिनम्रैरालोकिताः, महिताः=अनन्यसाधारणगुणोत्कीर्तनेन प्रशसिताः, पूजिताः=प्रशस्तभावेन कायेन नमस्कृताः वीतरागाणा पुष्पादिभि सावद्यपूजाया निपिद्धत्वात् । तथा-अतीतप्रत्युत्पन्नानागत ज्ञायकै -अतीत=भूतकालिक, प्रत्युत्पन्न=वर्तमानकालिकम्, अनागत-भविष्यत्कालिक तेपा ज्ञायकाः=ज्ञातारस्तैः, तथा सर्वज्ञैः-सर्व=समस्त द्रव्यप्रदेशपर्यायरूप वस्तु जानन्तीति सर्वज्ञास्तैः, तथा सर्वदर्शिभिः=सर्वप्राणिगणमात्मवत् पश्यन्तीति सर्वदर्शिनस्तैः, प्रणीतम्=अर्थकथनद्वारेण प्ररूपितम्, द्वादशाङ्ग=द्वादश अङ्गानि आचारादीनि यस्मिस्तत् द्वादशाङ्गम् । गणिपिटकः=गणो गच्छः, गुणगणो वाऽस्यास्तीति गणी आचार्यस्तस्य पिटकः=मञ्जूपा, पिटक इव पिटकः-सर्वस्वमित्यर्थः । सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिस्तीर्थकरैर्यद् गणिपिटकरूप द्वादशाङ्ग प्रणीत तत् सम्यक्श्रुतमिति निष्कर्षः।

आनन्द-विकसित लोचनों के आलोकित, महित=अनन्य साधारण गुणोत्कीर्त्तन पूर्वक प्रशसित पूजित=वितरागों की पुष्पादि सामग्री से की गयी सावद्यपूजा निपिद्ध होने के कारण प्रशस्त भाव युक्त शरीर से नमस्कृत, ऐसे अरिहत प्रभु द्वारा अर्थकथन-पूर्वक प्ररूपित हुआ है। ये अर्हत प्रभु अतीत-भूत, प्रत्युत्पन्न-वर्तमान, तथा अनागत-भविष्यत्काल सबधी समस्त पदार्थों के ज्ञाता, तथा सर्वज्ञ-समस्त-द्रव्यों के तथा उनकी समस्त पर्यायों के वेत्ता, एव सर्वदर्शी-त्रिलोक-वर्ती समस्त जीव राशि को अपने तुल्य देखनेवाले होते हैं। सर्वज्ञ एव सर्वदर्शी तीर्थकर प्रभुने जिसका अर्थतः प्ररूपण किया है वह द्वादशाङ्गगणिपिटक है।

નોથી આલોકિત, મહિત=અનન્ય સાધારણ ગુણોત્કીર્તન પૂર્વક પ્રશસિત, પૂજિત=વીતરાગોની પુષ્પાદી સામગ્રીથી કરાતી સાવદ્ય પૂજા નિષિદ્ધ હોવાને કારણે પ્રશસ્ત ભાવયુકત શરીરથી નમસ્કૃત, એવા અરિહત પ્રભુ દ્વારા અર્થ કથન પ્રરૂપિત થયુ છે તે અર્હત પ્રભુ ભૂત, વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ સબધી સઘળા પદાર્થોના જ્ઞાતા, તથા સર્વજ્ઞ-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોના તથા તેમની પર્યાયોના જાણનારા, અને સર્વદર્શી-ત્રિલોકવર્તી સમસ્ત જીવરાશિને પોતાની જેમ દેખનારા હોય છે સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી તીર્થકર પ્રભુએ જેનુ અર્થપૂર્વક પ્રરૂપણ કર્યું છે તે દ્વાદશાગગણિ પિટક છે તેને ગણિપિટક તે કારણે કહ્યુ છે

कानि तानि द्वादशाङ्गानीति जिज्ञासायामाह–'तं जहा०' इत्यादि। तद् यथा–तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः। आचारः=आचाराङ्गम् १। सूत्रकृत=सूत्रकृताङ्गम् २। स्थान=स्थानाङ्गम् ३। समवायः=समवायाङ्गम् ४। विवाहप्रज्ञप्तिः=भगवतीसूत्रम् ५। ज्ञातधर्मकथाः=ज्ञाताधर्मकथाऽङ्गम् ६। उपासकदशाः=उपासकदशाङ्गम् ७। अन्तकृद्दशाः=अन्तकृद्दशाङ्गम् ८। अनुत्तरोपपातिकदशाः=अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गम् ९। प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १०। विपाकश्रुत=विपाकश्रुतसूत्रम् ११। दृष्टिवादः १२। इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकरूप चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम्। यश्चतुर्दशपूर्वी, तस्य सकलमपि सामायिकादि-बिन्दुसारपर्यन्त श्रुत नियमात् सम्यक्श्रुतम्। ततोऽधोमुखपरिहान्या नियमतः सर्व सम्यक्श्रुत तावद् वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्विणः=सपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम्। सपूर्णदशपूर्वध-

---

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी–आचार्यका पिटक मजूषाके समान माना गया है। वह इस प्रकार है–१ आचाराग, २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रज्ञप्ति–भगवतीसूत्र, ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद। यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाग सम्यक्श्रुत है। तात्पर्य यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर बिन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है। इस प्रकार पश्चानुपूर्वीसे कम से कम अभिन्नदशपूर्वधारीका–समस्त दशपूर्वपाठीकाश्रुत है वह भी सम्यक्श्रुत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्व नियमतः सम्यग्दृष्टि जीवके होते हैं–मिथ्यादृष्टिके नही। तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

કે તે ગણી–આચાર્યનું પિટક–પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને બિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી ઓછામા ઓછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના–સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનુ શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે–મિથ્યાદૃષ્ટિને નહીં તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ

त्वादिक हि नियमतः सम्यग्दृष्टेरेव, न तु मिथ्यादृष्टेः, तथा स्वाभाव्यात्। तथा हि-यथा अभव्यो ग्रन्थिदेशमुपागतोऽपि तथास्वभावत्वान्न ग्रन्थिभेदमाधातु समर्थः, एवं मिथ्यादृष्टिरपि श्रुतमवगाहमानः प्रकर्षतोऽपि तावदवगाहते, यावत् किंचिन्न्यूनानि दशपूर्वाणि भवन्ति, परिपूर्णानि तु तानि नावगाहितु शक्नोति, तथास्वभावत्वादिति।

ततः परं=सपूर्णदशपूर्वधरत्वात् पश्चानुपूर्व्याः परं भिन्नेषु=न्यूनेषु दशसु पूर्वेषु, भजना=विकल्पना। कदाचित् सम्यक्श्रुत, कदाचित् मिथ्याश्रुतमित्यर्थः।

पूर्वश्रुतको जिसने पढ लिया है ऐसा जीव नियमसे सम्यग्दृष्टि ही होता है, मिथ्यादृष्टि नही, क्यों कि मिथ्यादृष्टि जीव सम्पूर्ण दश पूर्वो का अध्येता नहीं हो सकता है, यह नियत है। जिस प्रकार अभव्य जीव रागद्वेषरूपी ग्रन्थिदेशतक आकर भी उसे भेद नही सकता,-कारण उसका स्वभाव ही कुछ ऐसा होता है कि, जिस कारणसे उससे उस ग्रन्थिका भेद करना नही बन सकता है। रागद्वेषरूपी इस ग्रन्थिका भेद-विनाश तो जो सम्यग्दृष्टि जीव हुआ करते हैं। इसी तरह मिथ्यादृष्टि जीव भी श्रुतका अध्ययन करता हुआ भी उसे यहां तक पढ लेता है कि जिससे वह कुछ कम दशपूर्वका पाठी बन जाता है, परन्तु फिर भी उसका मिथ्यात्व नही जाता, अतः उस कारणसे वह सम्पूर्ण दशपूर्वका पाठी नही बन सकता है। जो सम्पूर्ण दश पूर्वके पाठी नही होते हैं उनमें सम्यक्श्रुतकी भजना है अर्थात् उनमे कभी सम्यक्श्रुत और कभी मिथ्याश्रुत होता है। इसका तात्पर्य यह है कि जिन सम्यग्दृष्टि

વાચી લીધા છે એવો જીવ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જ હોય છે, મિથ્યાદૃષ્ટિ નહીં કારણ કે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો અભ્યાસી થઈ શકતો નથી, એ નિયત છે જે પ્રકારે અભવ્યજીવ રાગદ્વેષરૂપી ગ્રન્થિદેશ સુધી આવીને પણ તેને ભેદી શકતો નથી, કારણ કે તેનો સ્વભાવજ કંઈક એવો હોય છે કે જે કારણે તેનાથી તે ગ્રન્થિને ભેદવાનું બની શકતું નથી રાગદ્વેષરૂપી આ ગ્રંથિનો નાશ તો જે જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોય છે તેઓજ કરે છે આ રીતે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પણ શ્રુતનું અધ્યયન કરવા છતાં પણ તેનો ત્યાં સુધી અભ્યાસ કરી લે છે કે જેથી તે દશપૂર્વના પાઠી કરતાં કંઈક ન્યૂન થઈ શકે છે, પણ તે છતાં તેનું મિથ્યાત્વ જતું નથી, તેથી તે કારણે તે સંપૂર્ણ દશપૂર્વનો પાઠી બની શકતો નથી જે સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી હોતા નથી, તેમનામાં સમ્યક્શ્રુતની ભજના એટલે કે તેમનામાં ક્યારેક સમ્યક્શ્રુત અને ક્યારેક મિથ્યાશ્રુત હોય છે

फानि तानि द्वादशाङ्गानीति जिज्ञासायामाह—'तं जहा०' इत्यादि। तद् यथा—तानि द्वादशाङ्गानि यथा सन्ति तथा वर्णयामीत्यर्थः। आचारः=आचाराङ्गम् १। सूत्रकृत=सूत्रकृताङ्गम् २। स्थान=स्थानाङ्गम् ३। समवायः=समवायाङ्गम् ४। विवाहप्रज्ञप्तिः=भगवतीसूत्रम् ५। ज्ञातधर्मकथाः=ज्ञाताधर्मकथाऽङ्गम् ६। उपासकदशाः=उपासकदशाङ्गम् ७। अन्तकृद्दशाः=अन्तकृद्दशाङ्गम् ८। अनुत्तरोपपातिकदशाः=अनुत्तरोपपातिकदशाङ्गम् ९। प्रश्नव्याकरणानि=प्रश्नव्याकरणसूत्रम् १०। विपाकश्रुत=विपाकश्रुतसूत्रम् ११। दृष्टिवादः १२। इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटकरूप चतुर्दशपूर्विणः सम्यक्श्रुतम्। यश्चतुर्दशपूर्वी, तस्य सकलमपि सामायिकादि-बिन्दुसारपर्यन्त श्रुत नियमात् सम्यक्श्रुतम्। ततोऽधोऽधःपरिहान्या नियमतः सर्वं सम्यक्श्रुत तावद् वक्तव्य यावदभिन्नदशपूर्विणः=सपूर्णदशपूर्वधरस्यापि सम्यक्श्रुतम्। सपूर्णदशपूर्वध-

---

गणिपिटक इसे इस लिये कहा गया है कि यह गणी—आचार्यका पिटक मजूषाके समान माना गया है। वह इस प्रकार है—१ आचाराग, २ सूत्रकृताङ्ग, ३ स्थानाङ्ग, ४ समवायाङ्ग, ५ विवाहप्रज्ञप्ति—भगवतीसूत्र, ६ ज्ञाताधर्मकथाङ्ग, ७ उपासकदशाङ्ग, ८ अन्तकृतदशाङ्ग, ९ अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग, १० प्रश्नव्याकरणसूत्र, ११ विपाकश्रुत, १२ दृष्टिवाद। यह चतुर्दशपूर्वधारीका गणिपिटकरूप द्वादशाग सम्यक्श्रुत है। तात्पर्य यह है कि चौदह पूर्वपाठीका जितना भी सामायिक आदिसे ले कर बिन्दुसार पर्यन्त श्रुत है, वह समस्त सम्यक्श्रुत है। इस प्रकार पश्चानुपूर्वीसे कम से कम अभिन्नदशपूर्वधारीका—समस्त दशपूर्वपाठीकाश्रुत है वह भी सम्यक्श्रुत है, कारण ये सम्पूर्ण दशपूर्व नियमतः सम्यग्दृष्टि जीवके होते हैं—मिथ्यादृष्टिके नहीं। तात्पर्य कहनेका यह है कि पूरे दश

કે તે ગણી—આચાર્યનુ પિટક—પેટીના સમાન ગણાય છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) આચારાગ, (૨) સૂત્રકૃતાગ (૩) સ્થાનાગ (૪) સમવાયાગ (૫) વિવાહપ્રજ્ઞપ્તિ ભગવતી સૂત્ર, (૬) જ્ઞાતા ધર્મકથાગ (૭) ઉપાસક દશાગ (૮) અન્તકૃત દશાગ (૯) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ (૧૦) પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્ર (૧૧) વિપાકશ્રુત સૂત્ર (૧૨) દૃષ્ટિવાદ આ ચૌદ પૂર્વધારિકા ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ચૌદ પૂર્વપાઠીના સામાયિક આદિથી લઈને બિન્દુસાર સુધી જેટલા શ્રુત છે તે સમ્યક્શ્રુત છે આ પ્રકારે પશ્ચાનુપૂર્વીથી ઓછામા ઓછા અભિન્ન દશ પૂર્વધારીના—સમસ્ત દશ પૂર્વપાઠીનુ શ્રુત છે તે પણ સમ્યક્શ્રુત છે, કારણ કે એ સપૂર્ણ દશપૂર્વ નિયમથી સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવને હોય છે-મિથ્યાદષ્ટિને નહીં તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે પૂરા દશ પૂ-

चेत्, उच्यते—शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिसिद्धा मुक्ता अर्हत्त्वेन स्वीक्रियन्ते। उक्तञ्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्ध चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

इत्यादि। तेषामिह ग्रहण नास्तीति बोधयितुं भगवद्भिरिति विशेषणम्।

शका—सूत्र मे जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद सूत्रकार ने रखा है तब इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है तो फिर "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में ग्रहण क्यों किया गया है?।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिकनय की मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से सिद्ध हैं और वे अर्हन्त पद वाच्य माने गये हैं। जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एव धर्म ये चार बातें जगत्पति प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध परमात्मा का यहा "भगवतेहिं" पद से ग्रहण नही हुआ है, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद रखा है।

શકા—સૂત્રમા જો "अर्हद्भि" એવુ પદ સૂત્રકારે મૂકયુ છે, તો એ એક પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે તો પછી "भगवद्भि" આ વિશેષણને સ્વતત્રરૂપે સૂત્રમા કેમ ગ્રહણ કર્યું છે?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને લીધે એવુ કહે છે કે મુકતજીવ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અર્હંત પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

"ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्ध चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

અપ્રતિઘ-અનત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગત્પતિ પ્રભુમા સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનુ અહીં "भगव तेहिं" પદથી ગ્રહણ થયુ નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "भगवतेहिं" એ પદ મૂકયુ છે "भगवत" પદથી એવા પર-

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्‌श्रुतं भवति, यथावस्थितार्थं तया तस्य सम्यक् परिणमनात् । मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतं भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात् । तदेतत् सम्यक्‌श्रुतम् ।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणानां सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः सम्भवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादानं किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्वके पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है। सम्यक्‌दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है। तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है। इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्‌श्रुत की भजना बतलाई गई है। इस तरह यहां तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ ॥

अब टीकाकार सूत्र मे रहे हुए "भगवतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્‌શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્‌દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્‌શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્‌શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કંઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્‌શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહી સુધી સમ્યક્‌શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "भगवतेहिं" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

चेत्, उच्यते-शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिसिद्धा मुक्ता अर्हत्त्वेन स्वीक्रियन्ते । उक्तञ्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

इत्यादि । तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं भगवद्भिरिति विशेषणम् ।

शंका—सूत्र में जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद सूत्रकार ने रखा है तब इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है तो फिर "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में ग्रहण क्यों किया गया है ? ।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिकनय की मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि काल से सिद्ध हैं और वे अर्हंत पद वाच्य माने गये हैं । जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः ।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

अप्रतिघ—अनंत—ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये चार बातें जगत्पति प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध परमात्मा का यहां "भगवतेहिं" पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद रखा है ।

શંકા—સૂત્રમાં જો "अर्हद्भि" એવું પદ સૂત્રકારે મૂક્યું છે, તો એ એક પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઇ જાય છે તો પછી "भगवद्भि" આ વિશેષણને સ્વતંત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે ?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે શુદ્ધ દ્રવ્યાસ્તિક નયની માન્યતાને લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ કાળથી સિદ્ધ છે અને તેમને અહંત પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે-

"ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः ॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्ध चतुष्टयम्" ॥ १ ॥

અપ્રતિઘ—અનંત—જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય અને ધર્મ એ ચાર વાત જગત્પતિ પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, તો એવા અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્માનું અહીં "भगवतेहिं" પદથી ગ્રહણ થયું નથી, એ વાતને પ્રગટ કરવા માટે સૂત્રકારે સૂત્રમાં "भगवतेहिं" એ પદ મૂક્યું છે "भगवंत" પદથી એવા પર-

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुतं भवति, यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक् परिणमनात्। मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुतं भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात्। तदेतत् सम्यक्श्रुतम्।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणानां सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः सम्भवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादानं किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्व के पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है। सम्यक्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है। तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है। इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना बतलाई गई है। इस तरह यहां तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ॥

अब टीकाकार सूत्र में रहे हुए "भगवतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સંપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કંઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહી સુધી સમ્યક્શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "भगवतेहिं" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

चेत्, उच्यते-शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिभिः कैश्चिदनादिसिद्धा [illegible] त्वेन स्वीक्रियन्ते। उक्तञ्च तैः—

"ज्ञानमप्रतिघं यस्य, वैराग्यं च जगत्पतेः।
ऐश्वर्यं चैव धर्मश्च, सहसिद्धं चतुष्टयम्" ॥१॥

इत्यादि। तेषामिह ग्रहणं नास्तीति बोधयितुं [illegible]

शंका—सूत्र में जब "अर्हद्भिः" ऐसा पद सूत्रकार [illegible] इस एक पद से ही भगवद्रूप अर्थ का बोध हो जाता है [illegible] "भगवद्भिः" इस विशेषण का स्वतन्त्ररूप से सूत्र में [illegible] किया गया है?।

उत्तर—कितनेक ऐसे भी प्राणी हैं जो शुद्धद्रव्यास्तिक[illegible] मान्यता को लेकर ऐसा कहते हैं कि मुक्त जीव अनादि [illegible] सिद्ध हैं और वे अर्हंत पद वाच्य माने गये हैं। जैसे—

"ज्ञानमप्रतिघ यस्य, वैराग्य च जगत्पते।
ऐश्वर्यंचैव धर्मश्च, सह सिद्ध चतुष्टयम्" ॥१॥

अप्रतिघ-अनत-ज्ञान, वैराग्य, ऐश्वर्य एवं धर्म ये [illegible] र्थात प्रभु में स्वाभाविकरूप से सिद्ध हैं सो ऐसे अनादिसिद्ध [illegible] का यहां "भगवंतेहिं" पद से ग्रहण नहीं हुआ है, इस [illegible] करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवंतेहिं" [illegible]

શંકા—સૂત્રમાં જો "अर्हद्भिः" એવું પદ [illegible] પદથી જ ભાગવદ્રૂપ અર્થનો બોધ થઈ જાય છે તો [illegible] "भगवद्भिः" [illegible] વિશેષણને સ્વતંત્રરૂપે સૂત્રમાં કેમ ગ્રહણ કર્યું છે?

ઉત્તર—કેટલાક એવા પ્રાણીઓ છે જે [illegible] લીધે એવું કહે છે કે મુક્તજીવ અનાદિ [illegible] પદવાચ્ય માન્ય છે જેમ કે—

"ज्ञानमप्रतिघ, यस्य, वैराग्य च जगत्पतेः॥
ऐश्वर्यं चैव, धर्मश्च सह सिद्धं चतुष्टयम्" ॥१॥

અપ્રતિઘ-અનંત-જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ઐશ્વર્ય [illegible] પ્રભુમાં સ્વાભાવિક રીતે સિદ્ધ છે, [illegible] અહીં "भगवंतेहिं" પદથી ગ્રહણ થયું નથી, [illegible] સૂત્રકારે સૂત્રમાં "भगवंतेहिं" એ પદ મૂક્યું છે, "[illegible]" [illegible]

अयं भावः—सम्यग्दृष्टेः प्रशमादिगुणगणोपेतस्य सम्यक्श्रुत भवति, यथावस्थितार्थतया तस्य सम्यक् परिणमनात् । मिथ्यादृष्टेस्तु मिथ्याश्रुत भवति, विपरीतार्थतया तस्य परिणमनात् । तदेतत् सम्यक्श्रुतम् ।

अथ 'भगवंतेहिं०' इत्यादि विशेषणाना सार्थक्यमुच्यते—अर्हद्भिरित्युक्त्यैव भगवद्रूपार्थस्य बोधः सभवति, पुनः 'भगवद्भि'रिति विशेषणोपादान किमर्थमिति

जीवों में प्रशम आदि गुण मौजूद हों वे यद्यपि सम्पूर्ण दशपूर्वके पाठी न भी हों तो भी उनका जितना भी श्रुत है वह सम्यक् श्रुत है तथा जिन जीवों में मिथ्यात्व भरा हुआ है ऐसे जो मिथ्यादृष्टि जीव हैं उनका जितना भी श्रुत है वह सब मिथ्याश्रुत है । सम्यग्दृष्टि जीव के श्रुत को सम्यक् श्रुत कहने का कारण यह है कि वह पदार्थ के स्वरूप को यथार्थरूप से जानता है । तथा मिथ्यादृष्टि जीव पदार्थ के स्वरूप को मिथ्यात्व के प्रभाव से यथार्थरूप से नहीं जानता, अतः किञ्चित् न्यून दशपूर्व के पाठी दो जीवों में एक का श्रुत सम्यक्श्रुत, तथा दूसरे का श्रुत मिथ्याश्रुत कहा गया है । इसीलिये किञ्चित् न्यून दशपूर्वपाठी जीवों में सम्यक्श्रुत की भजना बतलाई गई है । इस तरह यहा तक सम्यक्श्रुत का वर्णन हुआ ॥

अब टीकाकार सूत्र में रहे हुए "भगवतेहिं०" आदि विशेषणपदों की सार्थकता प्रकट करते हैं—

તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવોમા પ્રશમ આદિ ગુણ મોજૂદ હોય તેઓ કદાચ સપૂર્ણ દશપૂર્વના પાઠી ન હોય તો પણ તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ સમ્યક્શ્રુત છે તથા જે જીવોમા મિથ્યાત્વ ભરેલ છે એવા જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ છે તેમનુ જેટલુ પણ શ્રુત છે તે બધુ મિથ્યાશ્રુત છે સમ્યક્દૃષ્ટિ જીવના શ્રુતને સમ્યક્શ્રુત કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે પદાર્થના સ્વરૂપને યથાર્થ રૂપે જાણે છે તથા મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ પદાર્થના સ્વરૂપને મિથ્યાત્વના પ્રભાવે યથાર્થરૂપે જાણતો નથી, તેથી દશપૂર્વ કરતા થોડા ન્યૂનના પાઠી બે જીવોમા એકનુ શ્રુત સમ્યક્શ્રુત, તથા બીજાનુ શ્રુત મિથ્યાશ્રુત કહ્યુ છે તેથી દશપૂર્વ કરતા કઈક ન્યૂનના પાઠી જીવોમા સમ્યક્શ્રુતની ભજના દર્શાવવામા આવી છે આ રીતે અહી સુધી સમ્યક્શ્રુતનુ વર્ણન થયુ હવે સૂત્રકાર સૂત્રમા આવેલ "ભગવતેહિં" આદિ વિશેષણપદોની સાર્થકતા પ્રગટ કરે છે—

ननु तर्हि 'उत्पन्नज्ञानदर्शनधरैः' इत्येतावन्मात्र विशेषणमस्तु अल 'भगवद्भिः'

वत्ता का अभाव आप कैसे कह सकते हैं। इस प्रकार की दूसरी शका की निवृत्ति के लिये सूत्रकारने सूत्र में "उप्पणनाण दसणधरे हिं" यह पद रखा है। इस पद द्वारा सूत्रकार यह प्रमाणित करते हैं कि जो अनादिसिद्ध माने गये है वे उत्पन्न हुए ज्ञान एव दर्शन को धारण करने वाले नहीं होते हैं, किन्तु वे तो नित्यसिद्ध ज्ञान वैराग्य आदि के अधिपति होते हैं, अतः यहा ऐसे ही अर्हंतप्रभु का ग्रहण किया गया है,जो भगवंत हों तथा उत्पन्न हुए ज्ञान दर्शन को धारण करनेवाल हो। तात्पर्य इसका इस प्रकार है कि पर समत अनादिसिद्ध परमात्मा भले ही अपने शरीर का स्वेच्छा से निर्माण करलें एतावता उनमें भगवत्ता भले ही आजावे परन्तु इतने मात्र से उनमे अर्हंतता नहीं आसकती है, किन्तु अर्हंतता आनेके लिये सूत्रकार की दृष्टि मे उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारणकरनापना भी आवश्यकीय है। अनादिसिद्धों मे यह बात बनती नही है, अत' उनमे अर्हंतता घटित नही होती। २।

शका—जब ऐसी बात है तो फिर "अर्हंतता" प्रकट करने के लिये "उत्पन्न ज्ञानदर्शनधरै." यही एक पद काफी है। व्यर्थ मे "भगवद्भि'" इस पद का न्यास क्यों किया गया है ?"

त्तानो અભાવ કેવી રીતે કહી શકો છો ? આ પ્રકારની બીજી શ કાની નિવૃત્તિને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "उत्पणनाणदसणधरे हि" આ પદ મૂક્યુ છે આ પદ દ્વારા સૂત્રકાર એ સાબિત કરે છે કે જે અનાદિ સિદ્ધ મનાય છે તેઓ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરનાર હોતા નથી, પણ તેઓ તો નિત્યસિદ્ધ જ્ઞાન વૈરાગ્ય આદિના અધિપતિ હોય છે, તેથી અહી એવા જ અર્હંત પ્રભુ ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે કે જે ભગવ ત હોય અને ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાનદર્શનને ધારણ કરનાર હોય તેનુ તાત્પર્ય એવુ છે કે પર સમત અનાદિ સિદ્ધ પરમાત્મા ભલે પોતાના શરીરનુ સ્વેચ્છાથી નિર્માણ કરી લે, એટલા પ્રમાણમા તેમનામા ભલે ભગવત્તા આવી જાય પણ માત્ર એટલાથી જ તેમનામા અર્હંતતા આવી શકતી નથી, પણ અર્હંતતા આવવાને માટે સૂત્રકારની દૃષ્ટિએ ઉત્પન્ન થયેલ જ્ઞાન અને દર્શનને ધારણ કરવુ તે પણ આવશ્યક છે અનાદિ સિદ્ધોમા આ વાત બનતી નથી, એટલા માટે એમનામા અર્હંતતા ઘટતી નથી ॥૨॥

શ કા—જો એવી વાત છે તો પછી "अर्हंतता" પ્રગટ કરવાને માટે "उत्पन्न ज्ञान दर्शनधरै" એજ એક પદ પુરતુ છે "भगवद्भि" એ પદનો ઉપયોગ શા માટે કર્યો છે ?

अनादिसिद्धा अर्हन्तो हि रूपाभावादेव समग्ररूपवन्तो न भवन्ति, अशरीरित्वात्, शरीरस्य च रागादिकार्यत्वात्, तेषां च रागाद्यभावादिति तेषां भगवत्त्वं नोपपद्यते।

ननु परसम्मता अपि सिद्धाः स्वेच्छया शरीरं निर्मातुं शक्नुवन्तीति तेऽपि भगवन्तःस्युरतो विशेषणान्तरमाह—' उप्पण्णनाणदंसणधरेहिं '—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरै 'रिति। तेऽनादिसिद्धा ज्ञानवैराग्यादिचतुष्टयस्य नित्यसिद्धत्वाद् उत्पन्नज्ञानदर्शनधरा न भवन्तीति नेह तेषां ग्रहणम्।

"भगवत" पद से ऐसे परमात्मा का पार्थक्य इसलिये हो जाता है कि अनादिसिद्ध अर्हन्त में शरीर के अभाव से समग्ररूपशालिता नहीं आती है, कारण जो अनादिसिद्ध अर्हन्त होंगे उनमें रागादिक का कार्यरूप शरीर का सद्भाव कैसे बन सकता है। यदि शरीर उनमें माना जाय तो उनमें रागादिक का अभाव एवं अनादिसिद्धता नहीं मानी जा सकती, परन्तु ऐसी मान्यता तो है नहीं, वहां तो रागादिक का अभाव माना ही गया है, अतः यह निश्चय है कि अनादिसिद्ध अर्हन्त, भगवन्त नहीं बन सकते हैं, किन्तु जो सादि सिद्ध अर्हन्त होंगे वे ही भगवंत बन सकेंगे, इस बात को प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में "भगवतेहिं" यह पद स्वतन्त्ररूप से निवेशित किया। १।

शंका—जो अनादिसिद्ध अर्हन्त परमात्मा दूसरों ने माने हैं वे भगवत भी बन सकते हे, कारण उनमें जब शरीर निर्माण करने की इच्छा होती हैं तब वे शरीर का भी निर्माण कर लिया करते हैं, फिर उनमें भग-

માત્માનુ પાર્થક્ય એ કારણે થઈ જાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંતમા શરીરને અભાવે સમગ્ર રૂપશાલીતા આવતી નથી, કારણ કે જે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંત હશે તેમનામા રાગાદિકના કાર્યરૂપ શરીર કેવી રીતે હોઈ શકે। જો તેઓને શરીર હોય છે એમ માનવામા આવે તો તેઓમા રાગાદિકનો અભાવ અને અનાદિ સિદ્ધતા માની શકાય નહી, પણ એવી માન્યતા તો નથી, ત્યા તો રાગાદિકનો અભાવ માનવામા આવ્યો જ છે, તેથી તે નક્કી થાય છે કે અનાદિ સિદ્ધ અર્હંત ભગવન્ત બની શકતા નથી, પણ જે સાદિ સિદ્ધ અર્હંત હશે તેઓ જ ભગવંત બની શકશે, એ વાતને પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા "भगवतेहिं" આ પદ સ્વતંત્ર રીતે મૂકયુ છે ॥૧॥

શંકા—જે અનાદિસિદ્ધ અર્હંત પરમાત્મા બીજા લોકોએ માન્યા છે તેઓ ભગવંત પણ બની શકે છે, કારણ કે તેમને જ્યારે શરીર નિર્માણ કરવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તેઓ શરીરનુ નિર્માણ કરી લે છે, છતા આપ તેમનામા ભગવ-

पूइएहिं ' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षित-महितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-' तीयपडुप्पण्ण-मणागयजाणएहिं ' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खलुअतीत-प्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीताना-गतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात्। ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अनन्तज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते हैं। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते हैं, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजि-तपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानु-सारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भीं त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये हैं, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हंत बननेमे जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित प्रजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अना-गत विपयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહીં (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોક્ય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતના કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે " तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं " ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોક્ય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन ? इति चेत्, उच्यते—सामान्यकेवलिनोऽपि हि—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषां समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंकरवद् भगवन्तो न भवन्ति, तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनार्थं 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां व्यवच्छेदः कृतः। सम्प्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्तेऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह—' तेलुक्कनिरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता भी कारण है। यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों पद स्थापित किये हैं। उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी होता है, परन्तु वहां समग्ररूपादिमत्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हंत बनने में समग्र ऐश्वर्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भिः" इस पद से सूत्रकार ने स्थापित की है। ३।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता है। अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें अर्हतता नहीं आती है, कारण अर्हतता आनेमे "तेल्लुक्क निरिक्खिय-महिय पूइएहिं" कारण माना गया है। तात्पर्य इसका इस प्रकार—जो

ઉત્તર—અર્હંતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ કરવુ એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા બન્ને પદ મૂકયા છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યા સમગ્ર રૂપાદિમત્તા હોતી નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હંત બનવામા સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણ જોઈએ એ વાત "भगवद्‌भि" આ પદથી સૂત્રકારે સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે અનાદિ સિદ્ધ મુકત માનનારા છે, તેમનુ ખંડન થઇ જાય છે હવે પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુકત માન્યા છે તેઓ જો કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામા અર્હંતતા આવતી નથી, કારણ કે અર્હંતતા આવવામા "तेलुक्क निरिक्खिय महियपुइएहि" કારણ મના

पूइएहिं ' इति । त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति । न च ते तथा भवन्तीति ।

नतु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह—' तीयपडुप्पण्णमणागयजाणएहिं ' इति । अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति । सुगताः खल्वतीतप्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीतानागतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात्। ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अननज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते हैं। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते है, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नहीं। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजितपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानुसारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भीं त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये है, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हंत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित पूजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अनागत विपयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્યં આ પ્રમાણે છે—જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહી (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતના કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોકય નિરી-

इति विशेषणोपन्यासेन? इति चेत्, उच्यते-सामान्यकेवलिनोऽपि ते—उत्पन्नज्ञान-दर्शनधरा भवन्ति किन्तु तेषा समग्रैश्वर्यरूपाद्यभावात्ते तीर्थंकरवद् भगवन्तो न भवन्ति, तस्मात् समग्रैश्वर्यादिगुणप्रतिबोधनार्थं 'भगवद्भिः' इति विशेषणोपादानमावश्यकमिति।

उक्तविशेषणैः शुद्धद्रव्यास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितानामनादिसिद्धानां व्यवच्छेदः कृतः। सम्प्रति पर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पिताः ये मुक्तास्ते-ऽप्युत्पन्नज्ञानदर्शनधरा भवन्तीत्यतस्तद्व्यावृत्त्यर्थमाह–' तेलुक्क निरिक्खियमहिय-

उत्तर—अर्हतता आने के लिये उत्पन्न हुए ज्ञान और दर्शन को धारण करना मात्र कारण नहीं माना गया है, किन्तु साथ में भगवत्ता भी कारण है। यही बात प्रकट करने के लिये सूत्रकार ने सूत्र में दोनों पद स्थापित किये हैं। उत्पन्नज्ञानदर्शनधरत्व सामान्यकेवलियों में भी होता है, परन्तु वहा समग्ररूपादिमत्ता नहीं होती, इसलिये वे तीर्थंकर प्रभु की तरह भगवान् नहीं होते हैं, अतः अर्हंत बनने में समग्र ऐश्वर्यादिगुण चाहिये यह बात "भगवद्भिः" इस पद से सूत्रकार ने स्थापित की है। ३।

इस तरह इन विशेषणों द्वारा शुद्ध द्रव्यार्थिकनय की मान्यता को लेकर जो अनादिसिद्ध मुक्त मानने वाले हैं, उनका व्यवच्छेद हो जाता है। अब पर्यायार्थिक नयकी मान्यता को लेकर के जिन व्यक्तियों ने सादि सिद्ध मुक्त माने हैं वे यद्यपि उत्पन्न दर्शन ज्ञानधारी होते हैं परन्तु उनमें अर्हतता नही आती है, कारण अर्हतता आनेमे "तेल्लुक्क निरिक्खिय-महिय पूइएहिं" कारण माना गया है। तात्पर्य इसका इस प्रकार-जो

ઉત્તર—અર્હંતતા આવવાને માટે ફક્ત ઉત્પન્નજ્ઞાન, અને દર્શનને ધારણ કરવુ એજ કારણ મનાયુ નથી, પણ સાથે ભગવત્તા પણ કારણ છે એજ વાત પ્રગટ કરવાને માટે સૂત્રકારે સૂત્રમા બન્ને પદ મૂકયા છે ઉત્પન્ન જ્ઞાન દર્શન ધારકતા સામાન્ય કેવળીઓમા પણ હોય છે પણ ત્યા સમગ્ર રૂપાદિમત્તા હોતી નથી તેથી તેઓ તીર્થંકર પ્રભુની જેમ ભગવાન થતા નથી, તેથી અર્હંત બનવામા સમગ્ર ઐશ્વર્યાદિ ગુણ જોઈએ એ વાત "ભગવદ્ભિ" આ પદથી સૂત્રકારે સ્થાપિત કરી છે (૩)

આ રીતે એ વિશેષણો દ્વારા શુદ્ધ દ્રવ્યાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે અનાદિ સિદ્ધ મુકત માનનારા છે, તેમનુ ખંડન થઈ જાય છે હવે પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતાને લીધે જે વ્યક્તિઓએ સાદિ સિદ્ધ મુકત માન્યા છે તેઓ જો કે ઉત્પન્ન દર્શન જ્ઞાનધારી હોય છે પણ તેમનામા અર્હંતતા આવતી નથી, કારણ કે અર્હંતતા આવવામા "तेलुक्क निरिक्खिय महियपुइएहिं" કારણ

पूइएहिं ' इति। त्रैलोक्यनिरीक्षितमहितपूजितैरिति। न च ते तथा भवन्तीति।

ननु सौगतमतेऽपि पर्यायास्तिकनयमतानुसारिभिः सुगतास्त्रैलोक्यनिरीक्षित-महितपूजिता एव स्वीक्रियन्ते, ततश्च तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-' तीयपडुप्पण्ण-मणागयजाणएहिं ' इति। अतीतप्रत्युत्पन्नानागतज्ञायकैरिति। सुगताः खलुअतीत-प्रत्युत्पन्ना नागतज्ञा न सभवन्ति, तेपामेकान्तक्षणिकत्वाभ्युपगमेन सर्वथाऽतीताना-गतयोरसत्त्वात्, असता च ग्रहणाऽसम्भवात्। ननु व्यवहारनयमतानुसारिभिस्तु

जीव सादिसिद्ध होते हैं उनमें अननज्ञान और अनन्तदर्शन उत्पन्न हो जाता है परन्तु ऐसे सब जीव अर्हंत नहीं होते हैं। अर्हंत प्रभु ही त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एवं पूजित हुआ करते हैं, कारण इनके तीर्थंकर प्रकृति का उदय रहता है, अन्य के नही। ४।

शका—यदि अर्हंत बननेमे त्रैलोक्य निरीक्षित, महित एव पूजि-तपना कारण हो तो बौद्धसिद्धान्त द्वारा कि जो पर्यायास्तिक नय मतानु-सारी है कल्पित बुद्ध भी अर्हंत माने जावेगे कारण वे भीं त्रैलोक्य द्वारा निरीक्षित, महित एव पूजित माने गये है, इस तरह उभयत्रतुल्यता की आपत्ति आती है।

उत्तर—इस तरह तुल्यता की आपत्ति नहीं आसकती है, कारण अर्हंत बननेमें जिस तरह त्रैलोक्य निरीक्षित महित प्रजितता कारण है उसी प्रकार "तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं" अतीत प्रत्युत्पन्न एव अना-गत विपयोंका ज्ञापकपना भी कारण है। बुद्ध भले ही उनकेमानने वालो द्वारा

છે તેનુ તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે-જે જીવ સાદિસિદ્ધ હોય છે, તેમનામા અનત જ્ઞાન અને અનત દર્શન ઉત્પન્ન થઇ જાય છે, પણ એવા બધા જીવ અર્હંત થતા નથી અર્હંત પ્રભુ જ ત્રૈલોકય દ્વારા નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત થાય છે, કારણ કે તેમની તીર્થંકર પ્રકૃતિનો ઉદય રહે છે અન્યનો નહીં (૪)

શકા—જો અર્હંત બનવામા ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિતપણુ કારણ હોય તો બૌદ્ધ સિદ્ધાત દ્વારા કે જે પર્યાયાસ્તિક નય મતાનુસારી છે, કલ્પિત બુદ્ધ પણ અર્હંત મનાશે કારણ કે તેઓ પણ ત્રલોકય દ્વાગ નિરીક્ષિત, મહિત અને પૂજિત મનાયા છે, આ રીતે ઉભયત્ર તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવે છે

ઉત્તર—આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી શકતી નથી, કારણ કે અર્હંત બનવામા જે રીતે ત્રૈલોકય નિરીક્ષિત, મહિત પૂજિતતા કારણરૂપ છે એજ પ્રકારે " तीय पडुप्पण्ण मणागय जाणएहिं " ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી પણ કારણરૂપ છે બુદ્ધને ભલે તેમને માનનારાઓએ ત્રૈલોકય નિરી-

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः। उक्तञ्च—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया. " ॥ २ ॥ इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एवं पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एवं अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शंका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एवं प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

" ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥

क्षित મહિત અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી એ સિદ્ધાત એકાન્તત ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમા એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનુ અસત્ત્વ હોવાથી તેમનુ ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઈ શકતુ નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" ऋषय' संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'-सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति। ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः-सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात्।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम्॥ सू० ४०॥

यदि अतीत, अनागत एवं प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने मे कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियो मे भी अर्हंतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती?।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र मे इस बात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है। ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नही। इनमें सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है। तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है। फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नही रहती है। इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहि सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂકયા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફળમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः। उक्तञ्च—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है।५।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयो के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

" ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत!।
ज्ञानालोकेन पश्यति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २ ॥

क्षित महित अने पूजित तरीके स्वीकार्यो होय, पण तेमनामा भूत, वर्तमान अने भविष्यना विषयोनी जाणकारी नथी कारण के तेमना सिद्धात प्रमाणे भूत अने भविष्यता सिद्धज नथी थती ए सिद्धातएकान्तत क्षणिकवादी छे, तेथी तेमा एकान्त वर्तमान क्षणनु ज अस्तित्व स्वीकार्यु छे आ रीते अतीत (भूत) अने अनागत (भविष्य) क्षणोनु असत्व होवाथी तेमनु ग्रहण तेमना द्वारा थई शकतु नथी आ रीते तुल्यतानी मुश्केली दूर थाय छे (५)

शका—व्यवहार नयनी मान्यताने माननारी केटलीक व्यक्ति ए वातनो स्वीकार करे छे के ऋषिजन भूत, भविष्य अने वर्तमान विषयोना जाणकार होय छे कह्यु पण छे—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २ ॥

अतस्तत्तुल्यतापत्तिः स्यादत आह-'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'-सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति। ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः-सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात्।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम्॥ सू० ४०॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने मे कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियो में भी अर्हंतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती?।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र में इस बात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है। ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नही। इनमें सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है। तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है। फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है। इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहि सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂકયા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફલમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः । उक्तञ्च—

"ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानांश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २ ॥ इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एवं पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एवं अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शंका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एवं प्रत्यु-त्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

"ऋषयः संयतात्मानः, फल मूला निलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २ ॥

क्षित महित અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામાં ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાંત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી એ સિદ્ધાંત એકાન્તતઃ ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમાં એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનું અસત્ત્વ હોવાથી તેમનું ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઈ શકતું નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શંકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યું પણ છે—

"ऋषयः संयतात्मानः फलमूला निलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
"अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः" ॥ २ ॥

अतस्ततुल्यतापत्तिः स्यादत आह-'सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं'-सर्वज्ञैः सर्वदर्शिभिरिति । ते तु ऋषयो न भवन्ति सर्वज्ञाः-सर्वद्रव्यप्रदेशपर्यायज्ञानाभावात्, तथा ते सर्वदर्शिनोऽपि न भवन्ति, फलमूलानिलाद्याहारकरणेन सर्वप्राणिष्वात्मतुल्यदृष्ट्यभावात् ।

तदेव द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयमतानुसारिपरिकल्पितमुक्तेभ्यो भिन्नास्तीर्थकरा इत्युक्तम् ॥ सू० ४० ॥

यदि अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्नविषयों का जानना अर्हंत होने में कारण माना जाय तो व्यवहारनय की मान्यता के अनुसार चलने वाले कितनेक व्यक्तियों द्वारा कल्पित ऋषियों में भी अर्हंतता आ जावेगी। इस तरह इनके साथ तुल्यता की आपत्ति खडी ही रहती ?।

उत्तर—इस तरह से भी तुल्यता की आपत्ति नही आती है, कारण सूत्र मे इस बात की निवृत्ति के लिये "सव्वण्णूहिं सव्वदरिसीहिं" ये पद रक्खे गये है। ये पद यह स्पष्ट करते है कि तीर्थंकर अर्हंत ही सर्वज्ञ और सर्वदर्शी है, ये ऋषिजन नही। इनमें सर्वज्ञता इसलिये नही आती है कि ये समस्त जीवादिक द्रव्यों के प्रदेश और उनकी पर्यायों के ज्ञाता नही होते है। तथा सर्वदर्शित्व इसलिये नही आता है कि ये फलमूल आदि का आहार करते है। फलमूल आदि के आहार करने वालों मे समस्त प्राणियों के साथ आत्मतुल्यता की दृष्टि नहीं रहती है। इस तरह द्रव्यार्थिक एवं पर्यायार्थिकनय की मान्यता के अनुसार परिकल्पित

જો ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોને જાણવા તે અર્હંત થવામા કારણરૂપ મનાય તો વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે ચાલનાર કેટલીક વ્યક્તિઓ દ્વારા કલ્પિત ઋષિઓમા પણ અર્હંતતા આવી જશે આ રીતે તેમની સાથે તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવી જ પડે છે ?

ઉત્તર—આ રીતે પણ તુલ્યતાની મુશ્કેલી આવતી નથી કારણ કે સૂત્રમા તે વાતના નિરાકરણ માટે "सव्व ण्णूहि सव्व दरिसीहिं" એવા પદો મૂકયા છે એ પદો એ સ્પષ્ટ કરે છે કે તીર્થંકર અર્હંત જ સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી છે, એ ઋષિજન નથી તેમનામા સર્વજ્ઞતા એ કારણે આવતી નથી કે તેઓ સમસ્ત જીવાદિક દ્રવ્યોના પ્રદેશ અને તેમની પર્યાયોના જાણકાર હોતા નથી તથા સર્વદર્શિત્વ તે કારણે આવતુ નથી કે તેઓ ફળમૂળ આદિનો આહાર કરે છે ફલમૂળ આદિનો આહાર કરનારમા સમસ્ત પ્રાણીઓની સાથે આત્મતુલ્યતાની દૃષ્ટિ રહેતી નથી આ રીતે દ્રવ્યાર્થિક અને પર્યાયાર્થિક નયની માન્યતા પ્રમાણે

कैश्चिदिष्यन्तेऽतीतानागतवर्तमानार्थज्ञायका ऋषयः । उक्तञ्च—

" ऋषयः संयतात्मानः फलमूलाऽनिलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीताऽनागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रियाः " ॥ २ ॥इत्यादि।

त्रैलोक्य निरीक्षित महित एव पूजित स्वीकृत किये गये हों, परन्तु उनमें अतीत, प्रत्युत्पन्न एव अनागत विषयों की ज्ञापकता नहीं है, कारण उनके सिद्धान्तानुसार अतीत और अनागतता सिद्ध ही नहीं होती। यह सिद्धान्त एकान्ततः क्षणिक वादी है, अतः इसमें एकान्त वर्तमान क्षण का ही अस्तित्व स्वीकार किया गया है। इस तरह अतीत और अनागत क्षणों का असत्त्व होने से उनका ग्रहण उनके द्वारा नहीं हो सकता है। इस प्रकार तुल्यता की आपत्ति हट जाती है। ५।

शका—व्यवहारनय की मान्यता को माननेवाले कितनेक व्यक्ति इस बात को स्वीकार करते हैं कि ऋषिजन अतीत, अनागत एव प्रत्युत्पन्न विषयों के ज्ञाता होते हैं। कहा भी है—

" ऋषयः सयतात्मानः, फल मूला निलाशना ।
तपसैव प्रपश्यन्ति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
अतीतानागतान् भावा, वर्त्तमानाश्च भारत ! ।
ज्ञानालोकेन पश्यति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥

क्षित महित અને પૂજિત તરીકે સ્વીકાર્યા હોય, પણ તેમનામા ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્યના વિષયોની જાણકારી નથી કારણ કે તેમના સિદ્ધાત પ્રમાણે ભૂત અને ભવિષ્યતા સિદ્ધજ નથી થતી એ સિદ્ધાત એકાન્તત ક્ષણિકવાદી છે, તેથી તેમા એકાન્ત વર્તમાન ક્ષણનું જ અસ્તિત્વ સ્વીકાર્યું છે આ રીતે અતીત (ભૂત) અને અનાગત (ભવિષ્ય) ક્ષણોનુ અસત્ત્વ હોવાથી તેમનુ ગ્રહણ તેમના દ્વારા થઇ શકતુ નથી આ રીતે તુલ્યતાની મુશ્કેલી દૂર થાય છે (૫)

શકા—વ્યવહાર નયની માન્યતાને માનનારી કેટલીક વ્યક્તિ એ વાતનો સ્વીકાર કરે છે કે ઋષિજન ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન વિષયોના જાણકાર હોય છે કહ્યુ પણ છે—

" ऋषयः सयतात्मान' फलमूला निलाशनाः ।
तपसैव प्रपश्यति, त्रैलोक्य सचराचरम् ॥ १ ॥
" अतीता नागतान् भावान्, वर्तमानाश्च भारत ?
ज्ञानालोकेन पश्यन्ति, त्यक्तसङ्गा जितेन्द्रिया " ॥ २ ॥

कापिलिकम् १३, लौकायतिकम् १४, षष्टितन्त्रम् १५, माठरम् १६, पुराणम् १७, व्याकरणम् १८, भागवतम् १९, पातञ्जलम् २०, पुष्यदैवतम् २१, लेखम् २२, गणितम् २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५, अथवा—द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि मिथ्याश्रुतम्। एतानि चैव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि सम्यक्श्रुतम्। अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि चैव सम्यक्श्रुतम्, कस्मात्? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, यस्माते मिथ्यादृष्टयस्तैरेव समयैर्नोदिताः सन्तः केचित् स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्ति। तदेतन्मिथ्याश्रुतम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं मिच्छासुय०' इति। अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् इति। उत्तरमाह—मिच्छासुयं०' इत्यादि। तत् खलु मिथ्याश्रुत भवति, यदिदम् अज्ञानिकैः=अल्पमतिभि मिथ्यादृष्टिभिः=मिथ्यात्विभिः, स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तत्र बुद्धिः=अवग्रहेहारूपा, मतिः=अवाय धारणारूपा, स्वच्छन्देन=स्वाभिप्रायेण, न तु सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारेण, बुद्धिमतिभ्या विकल्पितम्, स्वबुद्धि

अब सूत्रकार मिथ्याश्रुत का वर्णन करते हैं—'से किं त मिच्छासुय०' इत्यादि। शिष्य पूछता है—हे भदन्त! मिथ्याश्रुत का क्या स्वरूप है! उत्तर—मिथ्याश्रुत वह है कि जिसे अज्ञानी—अल्पमतियुक्त—मिथ्यादृष्टि जीवों ने अपनी स्वच्छद मति एव बुद्धि द्वारा परिकल्पित किया है। यहा जो "स्वच्छद मति बुद्धि" ऐसा कहा है उसका अभिप्राय यह है कि जो मिथ्यादृष्टि जीव हुआ करते हैं वे सर्वज्ञ प्रणीत अर्थके अनुसार पदार्थों की प्ररूपणा नही करते, किन्तु अपने अभिप्राय के अनुसार जो अपनी बुद्धि और मतिमें आता है उसे ही सत्य कल्पित कर लिया करते हैं। यहा अवग्रह एव ईहारूप मान्यता का नाम बुद्धि है, तथा अवाय एव धारणारूप मान्यता का नाम मति है। इस तरह बुद्धि और मतिमे भेद

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતનુ વર્ણન કરે છે—"से कि त मिच्छासुय०" ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે—હે ભદન્ત! મિથ્યાશ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની—અલ્પમતિવાળા—મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોએ પોતાની સ્વચ્છદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહીં જે "સ્વચ્છદ મતિ બુદ્ધિ" એમ કહ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થ પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમા આવે છે એને જ સત્ય કલ્પી લે છે અહીં અવગ્રહ અને ઈહારૂપ માન્યતાનુ નામ બુદ્ધિ છે,

अथ मिथ्याश्रुत वर्णयति—

मूलम्—से किं त मिच्छासुय ?। मिच्छासुयं जं इमं अण्णाणिएहि मिच्छादिट्ठिएहिं सच्छंदबुद्धिमइविगप्पिय, तं जहा—भारहं १, रामायण २, भीमासुरुक्कं ३, कोडिल्लय ४, सगडभद्दियाओ ५ खोड–(घोडग) मुहं ६, कप्पासियं ७, नागसुहुमं ८, कणगसत्तरी ९, वइसेसिय १०, बुद्धवयणं ११, तेरासिय १२, काविलिय १३, लोगायय १४, सट्ठितंत १५, माढर १६, पुराण १७, वागरणं १८, भागवय १९, पायजली २०, पुस्सदेवयं २१, लेहं २२, गणिय २३, सउणरुय २४, नाडयाइ २५, अहवा बावत्तरिकलाओ, चत्तारि य वेया संगोवगा। एयाइं मिच्छादिट्ठिस्स मिच्छत्तपरिग्गहियाइ मिच्छासुय। एयाइ चेव सम्मदिट्ठिस्स सम्मत्तपरिग्गहियाइ सम्मसुय। अहवा—मिच्छदिट्ठिस्स वि एयाइं चेव सम्मसुय, कम्हा ? सम्मत्तहेउत्तणओ, जम्हा ते मिच्छदिट्ठिया तेहिं चेव समएहिं चोइया समाणा केइ सपक्खदिट्ठिओ चयंति। से त मिच्छासुय ॥ सू० ४१ ॥

छाया–अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् ?। मिथ्याश्रुत यदिदमज्ञानिकैर्मिथ्यादृष्टिकैः स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तद् यथा–भारतम् १, रामायणम् २, भीमासुरोक्तम् ३, कौटिल्यकम् ४, शकटभद्रिकाः ५, खोडा (घोटक) मुखम् ६, कार्पासिकम् ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिकम् १०, बुद्धवचनम् ११, त्रैराशिकम् १२,

मुक्त जीवों से भिन्न तीर्थंकर अर्हंत प्रभु है, यह बात इन विशेषणों द्वारा प्रतिपादित की गई है ६ ॥ सू० ४० ॥

પરિકલ્પિત મુકત જીવોથી ભિન્ન તીર્થંકર અર્હંત પ્રભુ છે, એ વાત એ વિશેષણો દ્વારા સિદ્ધ કરવામા આવી છે (૬) ॥ સૂ ૪૦ ॥

कापिलिकम् १३, लौकायतिकम् १४, षष्टितन्त्रम् १५, माठरम् १६, पुराणम् १७, व्याकरणम् १८, भागवतम् १९, पातञ्जलम् २०, पुष्यदैवतम् २१, लेखम् २२, गणितम् २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५, अथवा-द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारश्च वेदाः साङ्गोपाङ्गाः, एतानि मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वपरिगृहीतानि मिथ्याश्रुतम्। एतानि चैव सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि सम्यक्श्रुतम्। अथवा मिथ्यादृष्टेरप्येतानि चैव सम्यक्श्रुतम्, कस्मात्? सम्यक्त्वहेतुत्वात्, यस्मात्ते मिथ्यादृष्टयस्तैश्चैव समयैर्नोदिताः सन्तः केचित् स्वपक्षदृष्टीस्त्यजन्ति। तदेतन्मिथ्याश्रुतम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं तं मिच्छासुय०' इति। अथ किं तन्मिथ्याश्रुतम् इति। उत्तरमाह—'मिच्छासुयं०' इत्यादि। तत् खलु मिथ्याश्रुतं भवति, यदिदम् अज्ञानिकैः=अल्पमतिभिः मिथ्यादृष्टिभिः=मिथ्यात्विभिः, स्वच्छन्दबुद्धिमतिविकल्पितम्, तत्र बुद्धिः=अवग्रहेहारूपा, मतिः=अवायधारणारूपा, स्वच्छन्देन=स्वाभिप्रायेण, न तु सर्वज्ञप्रणीतार्थानुसारेण, बुद्धिमतिभ्यां विकल्पितम्, स्वबुद्धि

अब सूत्रकार मिथ्याश्रुत का वर्णन करते हैं-'से किं तं मिच्छासुयं०' इत्यादि। शिष्य पूछता है-हे भदन्त! मिथ्याश्रुत का क्या स्वरूप है? उत्तर-मिथ्याश्रुत वह है कि जिसे अज्ञानी-अल्पमतियुक्त-मिथ्यादृष्टि जीवों ने अपनी स्वच्छंद मति एवं बुद्धि द्वारा परिकल्पित किया है। यहां जो "स्वच्छंद मति बुद्धि" ऐसा कहा है उसका अभिप्राय यह है कि जो मिथ्यादृष्टि जीव हुआ करते हैं वे सर्वज्ञ प्रणीत अर्थके अनुसार पदार्थों की प्ररूपणा नहीं करते, किन्तु अपने अभिप्राय के अनुसार जो अपनी बुद्धि और मतिमें आता है उसे ही सत्य कल्पित कर लिया करते हैं। यहां अवग्रह एवं ईहारूप मान्यता का नाम बुद्धि है, तथा अवाय एवं धारणारूप मान्यता का नाम मति है। इस तरह बुद्धि और मतिमें भेद

હવે સૂત્રકાર મિથ્યાશ્રુતનું વર્ણન કરે છે-"से किं तं मिच्छासुयं०" ઇત્યાદિ શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! મિથ્યાશ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—મિથ્યાશ્રુત તે છે કે જેને અજ્ઞાની-અલ્પમતિવાળા-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવોએ પોતાની સ્વચ્છંદ મતિ અને બુદ્ધિ દ્વારા પરિકલ્પિત કર્યું છે અહીં જે "સ્વચ્છંદ મતિ બુદ્ધિ" એમ કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ હોય છે તેઓ સર્વજ્ઞ પ્રણીત અર્થ પ્રમાણે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરતા નથી, પણ પોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જે પોતાની બુદ્ધિ અને મતિમાં આવે છે એને જ સત્ય કલ્પી લે છે અહીં અવગ્રહ અને ઈહારૂપ માન્યતાનું નામ બુદ્ધિ છે,

परिकल्पितमित्यर्थः, यद् यथा—तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचित शास्त्रम् ३, कौटिल्यक—कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिका: ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्तति: ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूपं ११ त्रैराशिक—त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेषः १२, कापिलक=सांख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=सांख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर—माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतत्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्यदैवत २१, लेखः २२, गणित २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा—अथ चेत्यर्थः। द्वासप्तति: कलाः, चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं—भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय संबधी ग्रन्थविशेष १२, सांख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितन्त्र सांख्यो का ग्रन्थ विशेष १५, माठर—सोलह तत्वो की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एव नाटक २५,। तथा बहत्तर कलाएँ सांगोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवों द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે બનાવેલુ અર્થ-શાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સબધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતત્ર—સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર—સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति। एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्गताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात्।

अथवेत्यादि। अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति। शिष्यः पृच्छति—'कम्हा ?' इति। कस्मात् ? सम्यक्त्वहेतुत्वात्। सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति—'जम्हा०' इत्यादि।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैरेव समयैः=भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्नातीन्द्रियमर्थमनुबुध्यते, रागादिपरीत-

किये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं। तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यक्त्वपूर्वक गृहीत किये जाते है उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते है इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्श्रुत रूपसे भी माने जाते हैं। अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूप से परिणमित हो जाते हैं, कारण कि ये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते है। सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते हैं? यही बात यहा स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमे प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहा पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोंमें प्रायः

તે વખતે તે વિપરીત અભિનિવેશને વધારવાનુ કારણ હોવાથી મિથ્યાશ્રુત મનાય છે તથા જે સમયે એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગ્રહણ કરાય છે, ત્યારે તેઓ તેને પોતાની અંદર રહેલ અસારતાના પ્રદર્શક થાય છે તેથી તેના આત્મામા સમ્યક્ત્વ પરિણામ વધારે સ્થિર થાય છે તેથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ તેમને સમ્યક્શ્રુતરૂપે પણ મનાય છે અથવા કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને માટે પણ એ ભારતાદિક શ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપે પરિણમિત થાય છે, કારણ કે તેઓ તે આત્મામા સમ્યક્ત્વનુ કારણ બને છે તેઓ તેને માટે સમ્યક્ત્વનુ કારણ કેવી રીતે બને છે? એજ વાત અહીં સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ જ્યારે ભારતાદિ શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાંતોનુ અવલોકન કરે છે ત્યારે જો તેને પૂર્વાપર વિરોધ નજરે પડે છે અથવા તે એવો

परिकल्पितमित्यर्थः, तद् यथा–तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचितं शास्त्रम् ३, कौटिल्यक–कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिका: ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्रं ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्तति: ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूप ११ त्रैराशिक–त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेष' १२, कापिलक=साख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=साख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर–माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतत्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्यदैवत २१, लेख: २२, गणितं २३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा–अथ चेत्यर्थः। द्वासप्तति· कला:, चत्वारो वेदा: साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं–भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय सबधी ग्रन्थविशेष १२, साख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितत्र साख्यों का ग्रन्थ विशेष १५, माठर–सोलह तत्वो की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एव नाटक २५, । तथा बहत्तर कलाएँ सागोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवो द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનુ નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે–(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે બનાવેલુ અર્થશાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનુ શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સપ્રદાય સબધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતત્ર–સાખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર–સોળ તત્ત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોતેર કળાઓ સાગોપાગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

भवन्ति। एतान्येव च भारतादीनि शास्त्राणि, सम्यग्दृष्टेः सम्यक्त्वपरिगृहीतानि-सम्यक्त्वेन=यथावस्थिताऽसारतापरिभावेन रूपेण परिगृहीतानि भवन्ति, तस्य सम्यक्श्रुतम्, तद्गताऽसारतादर्शनेन स्थिरतरसम्यक्त्वपरिणामजनकत्वात्।

अथवेत्यादि। अथवा-मिथ्यादृष्टेरपि कस्यचित्, एतानि-भारतादीनि शास्त्राणि सम्यक्श्रुतं भवति। शिष्यः पृच्छति-'कम्हा?' इति। कस्मात्? सम्यक्त्वहेतुत्वात्। सम्यक्त्वहेतुत्वमेव दर्शयति-'जम्हा०' इत्यादि।

यस्मात् ते मिथ्यादृष्टयस्तैरेव समये=भारताद्युक्तैरेव स्वसिद्धान्तैः, पूर्वापरविरोधेन, यद्वा रागादिपरीतः पुरुषस्तावन्नातीन्द्रियमर्थमवबुध्यते, रागादिपरीत-

किये जाते हैं उस समय ये विपरीत अभिनिवेश को बढाने के कारण होने से मिथ्याश्रुत माने जाते हैं। तथा जिस समय ये सम्यग्दृष्टि जीवों द्वारा सम्यत्क्वपूर्वक गृहीत किये जाते है उस समय ये उसे अपने भीतर रही हुई असारता के प्रदर्शक होते है इससे उसकी आत्मामें सम्यक्त्व परिणाम स्थिरतर हो जाता है अतः उस सम्यग्दृष्टि की अपेक्षा ये सम्यक्,,त रूपसे भी माने जाते है। अथवा-किसी मिथ्यादृष्टि जीव के लिये भी ये भारतादिकश्रुत सम्यक्श्रुतरूप से परिणमित हो जाते हैं, कारण कि ये उस आत्मामें सम्यक्त्व के कारण बन जाते हैं। सम्यक्त्व के कारण ये उसको किस तरह से बनते है? यही बात यहां स्पष्ट की जाती है-मिथ्यादृष्टि जीव जब भारतादि शास्त्रोंमे प्रतिपादित सिद्धान्तों का अवलोकन करता है, तो जब उसे वहा पूर्वापरविरोध दृष्टिगत होता है. अथवा वह ऐसा भी विचार करता है कि इन वेदादिक शास्त्रोमे प्रायः

તે વખતે તે વિપરીત અભિનિવેશને વધારવાનુ કારણુ હોવાથી મિથ્યાશ્રુત મનાય છે તથા જે સમયે એ સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવો દ્વારા સમ્યક્ત્વપૂર્વક ગ્રહણુ કરાય છે, ત્યારે તેઓ તેને પોતાની અદર રહેલ અસારતાના પ્રદર્શક થાય છે તેથી તેના આત્મામા સમ્યક્ત્વ પરિણામ વધારે સ્થિર થાય છે તેથી તે સમ્યગ્દૃષ્ટિની અપેક્ષાએ તેમને સમ્યક્શ્રુતરૂપે પણુ મનાય છે અથવા કોઇ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવને માટે પણુ એ ભારતાદિક શ્રુત સમ્યક્શ્રુતરૂપે પરિણુણમિત થાય છે, કારણુ કે તેઓ તે આત્મામા સમ્યક્ત્વનુ કારણુ બને છે તેઓ તેને માટે સમ્યક્ત્વનુ કારણુ કેવી રીતે બને છે? એજ વાત અહીં સ્પષ્ટ કરવામા આવે છે-મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવ જ્યારે ભારતાદિ શાસ્ત્રોમા પ્રતિપાદિત સિદ્ધાતોનુ અવલોકન કરે છે ત્યારે જો તેને પૂર્વાપર વિરોધ નજરે પડે છે અથવા તે એવો

परिकल्पितमित्यर्थः, तद् यथा-तत्=मिथ्याश्रुत, यथा=येन प्रकारेण भगवता कथित तथा कथयामीत्यर्थः। भारत १, रामायणम् २, भीमासुरोक्त=भीमासुरेण रचित शास्त्रम् ३, कौटिल्यक-कौटिल्येन=चाणक्येन निर्मितम् अर्थशास्त्रम् ४, शकटभद्रिका: ५, घोटकमुख=घोटकमुखनामक शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्मम् ८, कनकसप्ततिः ९, वैशेषिक=कणाददर्शनम् १०, बुद्धवचन=त्रिपिटकरूपं ११ त्रैराशिक-त्रैराशिकसम्प्रदायसम्बन्धी ग्रन्थविशेषः १२, कापिलक=सांख्यशास्त्रम् १३, लौकायतिक=चार्वाकदर्शनम् १४, षष्टितन्त्र=सांख्यशास्त्रग्रन्थविशेष १५, माठर-माठरनिर्मित शास्त्र षोडशतन्त्वस्थापको न्यायशास्त्रविशेषः १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेखः २२, गणितं२३, शकुनरुतम् २४, नाटकानि २५ इति। अथवा-अथ चेत्यर्थः। द्वासप्ततिः कलाः, चत्वारो वेदाः साङ्गोपाङ्गाः। एतानि भारतादीनि शास्त्राणि, यदा मिथ्यादृष्टेर्मिथ्यात्वेन परिगृहीतानि भवन्ति, तदा विपरीताभिनिवेशवृद्धिहेतुत्वान्मिथ्याश्रुत

जानना चाहिये। वे मिथ्याश्रुत ये हैं-भारत १, रामायण २, भीमासुर के द्वारा रचित शास्त्र, चाणक्य के द्वारा बनाया हुआ अर्थशास्त्र ४, शकटभद्रिका ५, घोटकमुख नामका शास्त्र ६, कार्पासिक ७, नागसूक्ष्म ८, कनकसप्तति ९, वैशेषिकदर्शन १०, पिटकत्रय ११, त्रैराशिकसम्प्रदाय संबंधी ग्रन्थविशेष १२, सांख्यशास्त्र १३, चार्वाक दर्शन १४, षष्ठितन्त्र सांख्यों का ग्रन्थ विशेष १५, माठर-सोलह तत्वों की स्थापना करनेवाला न्यायशास्त्र का ग्रन्थविशेष १६, पुराण १७, व्याकरण १८, भागवत १९, पातञ्जल २०, पुष्पदैवत २१, लेख २२, गणित २३, शकुनरुत २४, एवं नाटक २५,। तथा बहत्तर कलाएँ सांगोपाङ्ग चारोंवेद। ये भारतादिकश्रुत जब मिथ्यादृष्टि जीवों द्वारा मिथ्यात्वपूर्वक परिगृहीत

તથા અવાય અને ધારણારૂપ માન્યતાનું નામ મતિ છે આ રીતે મતિ અને બુદ્ધિ વચ્ચે ભેદ સમજવાનો છે એ મિથ્યાશ્રુત આ પ્રમાણે છે-(૧) ભારત, (૨) રામાયણ (૩) ભીમસુર દ્વારા રચિત શાસ્ત્ર (૪) ચાણક્યે બનાવેલું અર્થશાસ્ત્ર, (૫) શકટ ભદ્રિકા (૬) ઘોટકમુખ નામનું શાસ્ત્ર, (૭) કાર્પાસિક, (૮) નાગસૂક્ષ્મ (૯) કનક સપ્તક, (૧૦) વૈશેષિક દર્શન, (૧૧) પિટકત્રય, (૧૨) ત્રૈરાશિક સંપ્રદાય સંબંધી ગ્રન્થવિશેષ, (૧૩) સાંખ્યશાસ્ત્ર, (૧૪) ચાર્વાકદર્શન, (૧૫) ષષ્ઠિતંત્ર-સાંખ્યોનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૬) માઠર-સોળ તત્વોની સ્થાપના કરનાર ન્યાયશાસ્ત્રનો ગ્રન્થવિશેષ, (૧૭) પુરાણ, (૧૮) વ્યાકરણ, (૧૯) ભાગવત, (૨૦) પાતંજલ, (૨૧) પુષ્પદૈવત, (૨૨) લેખ, (૨૩) ગણિત, (૨૪) શકુનરુત અને (૨૫) નાટક તથા બોંતેર કળાઓ સાંગોપાંગ ચારે વેદ એ ભારતાદિક શ્રુત જ્યારે મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવો દ્વારા મિથ્યાત્વપૂર્વક પરિગૃહીત કરાય છે,

सम्प्रति सम्यक्त्वतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से किं तं साइयं सपज्जवसियं ?। अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइयं सपज्जवसियं, अव्वुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइयं अपज्जवसियं, तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ।

तत्थ दव्वओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। खेत्तओ णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, पंचमहाविदेहाइं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। कालओ णं उस्सप्पिणिं ओसप्पिणिं च पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, नो उस्सप्पिणिं नो ओसप्पिणिं च पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं। भावओ णं जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति तया ते भावे पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, खाओवसमियं पुण भावं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, अहवा भवसिद्धियस्स सुयं साइयं सपज्जवसियं च अभवसिद्धियस्स सुयं अणाइयं अपज्जवसियं। सव्वागासपएसग्गं सव्वागासपएसेहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निप्फज्जइ। सव्वजीवाणं पि इ णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ। जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा—

स्यादस्मादृशवत् । वेदेषु ह्यतीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तद्वक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थदर्शनात्, तत् कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येवं नोदिताः सन्तः केचित् विवेकेनः मत्यकप्रादय इव स्वपक्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वज्ञस्य शासनं स्वीकुर्वन्ति । तदेवं सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्यपि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुतं भवति । तदेतन्मिथ्याश्रुतं वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन किया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वेतो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थों का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जब ऐसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते है और अर्हंत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अंगीकार कर लेते है । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते है । इस प्रकार यहां तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમાં મોટે ભાગે અતીન્દ્રિયાર્થોનું સમર્થન કર્યું છે પણ તેનું સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમનું સમર્થન કર્યું છે તેઓ તો અમારા જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત વ્યક્તિ છે, તેથી તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોનું પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઈ શકે નહીં કારણ કે તેઓ એ વિષયને પૂર્ણ રીતે સમજી જ શક્યા નથી, તે કારણે એ શાસ્ત્રોમાં પરસ્પર વિરૂદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી જો વાત એ પ્રમાણે છે તો પછી એ વેદાદિકો દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરાતા કેટલાક વિવેકી મિથ્યદૃષ્ટિ જીવ પોત પોતાના દર્શનોનો પરિત્યાગ કરે છે અને અર્હંત ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને અંગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઈ મિથ્યાદૃષ્ટિ જીવમાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પેદા કરવાને કારણરૂપ હોવાથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યગ્શ્રુત પણ માની લેવામાં આવે છે આ રીતે અહીં સુધી મિથ્યાશ્રુતનું વર્ણન થયું ॥ સૂ૦ ૪૧ ॥

सम्प्रति सम्यक्श्रुतस्य सादिसपर्यवसिततामनाद्यपर्यवसितता च वर्णयति—

मूलम्—से किं तं साइयं सपज्जवसियं ? । अणाइयं अपज्जवसियं च ? इच्चेइयं दुवालसंगं गणिपिडगं वुच्छित्तिनयट्ठयाए साइयं सपज्जवसियं, अव्वुच्छित्तिनयट्ठयाए अणाइयं अपज्जवसियं, तं समासओ चउव्विहं पण्णत्तं, तं जहा—दव्वओ, खित्तओ, कालओ, भावओ ।

तत्थ दव्वओ णं सम्मसुयं एगं पुरिसं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, बहवे पुरिसे य पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । खेत्तओ णं पंच भरहाइं पंचेरवयाइं पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, पंचमहाविदेहाइं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । कालओ णं उस्सप्पिणिं ओसप्पिणिं च पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, नो उस्सप्पिणिं नो ओसप्पिणिं च पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं । भावओ णं जे जया जिणपन्नत्ता भावा आघविज्जंति, पण्णविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति तया ते भावे पडुच्च साइयं सपज्जवसियं, खाओवसमियं पुण भावं पडुच्च अणाइयं अपज्जवसियं, अहवा भवसिद्धियस्स सुयं साइयं सपज्जवसियं च अभवसिद्धियस्स सुयं अणाइयं अपज्जवसियं । सव्वागासपएसग्गं सव्वागासपएसेहिं अणंतगुणियं पज्जवग्गक्खरं निप्फज्जइ । सव्वजीवाणं पि य णं अक्खरस्स अणंतभागो निच्चुग्घाडिओ चिट्ठइ । जइ पुण सोऽवि आवरिज्जा ते णं जीवो अजीवत्तं पाविज्जा—

स्वादस्मादृशवत् । वेदेषु चातीन्द्रिया अर्थाः प्रायो वर्णिताः । परन्त्वतीन्द्रियार्थदर्शी च वीतरागः सर्वज्ञः, स च तद्वक्ता नास्ति तत्र परस्परविरुद्धार्थदर्शनात्, तत् कथं वेदार्थप्रतीतिरित्येवं नोदिताः सन्तः केचिद् विवेकिनः सत्यकथादय इव स्वपक्षदृष्टीः=स्वदर्शनानि त्यजन्ति अर्हतो भगवतः सर्वज्ञस्य शासनं स्वीकुर्वन्ति । तदेवं सम्यक्त्व हेतुत्वाद् वेदादीन्यपि शास्त्राणि कस्यचिन्मिथ्यादृष्टेरपि सम्यक्श्रुतं भवति । तदेवन्मिथ्याश्रुतं वर्णितम् ॥ सू० ४१ ॥

अतीन्द्रियार्थों का प्रतिपादन किया गया है, परन्तु इनके प्रतिपादन करने वाले वीतराग सर्वज्ञ नहीं हैं, जिन्होंने उन्हें प्रतिपादन किया है वेतो हमारे जैसे रागादिक दोषों से ही दूषित व्यक्ति हैं, अतः इनके द्वारा अतीन्द्रिय अर्थों का प्रतिपादन समीचीन रूप से नहीं हो सकता है कारण ये उस विषय को पूर्णरूपसे समझ ही नहीं सके हैं, इसी लिये इन शास्त्रोंमें परस्पर विरुद्धार्थ प्ररूपणता देखी जाती है, अतः जब ऐसी बात है तो फिर वेदादिकों द्वारा वास्तविक अर्थ की प्रतीति भी कैसे हो सकती है? इस तरह पूर्वापर विरोध के विचार से प्रेरित हुए कितनेक-विवेकी मिथ्यादृष्टि जीव अपने २ दर्शनों का परित्याग कर देते हैं और अर्हंत भगवान सर्वज्ञ के शासन को अगीकार कर लेते है । इस तरह किसी २ मिथ्यादृष्टि जीव में सम्यग्दृष्टि जगाने में कारण होनेसे वेदादिक शास्त्र उसकी अपेक्षा सम्यक्श्रुत भी मान लिये जाते हैं । इस प्रकार यहा तक मिथ्याश्रुत का वर्णन हुआ ॥ सू० ४१ ॥

પણ વિચાર કરે છે કે આ વેદાદિક શાસ્ત્રોમા મોટે ભાગે અતીન્દ્રિયાર્થોનુ સમર્થન કર્યું છે પણ તેનુ સમર્થન કરનારા વિતરાગ સર્વજ્ઞ નથી, જેમણે તેમનુ સમર્થન કર્યું છે તેઓ તો અમારા જેવી રાગાદિક દોષોથી દૂષિત વ્યકિત છે, તેથી તેમના દ્વારા અતીન્દ્રિય અર્થોનુ પ્રતિપાદન સમીચીન રીતે થઇ શકે નહી કારણ કે તેઓ એ વિષયને પૂર્ણ રીતે સમજી જ શકયા નથી, તે કારણે એ શાસ્ત્રોમા પરસ્પર વિરૂદ્ધાર્થ પ્રરૂપણતા નજરે પડે છે, તેથી જો વાત એ પ્રમાણે છે તો પછી એ વેદાદિકો દ્વારા વાસ્તવિક અર્થની પ્રતીતિ કેવી રીતે થઈ શકે ? આ પ્રમાણે પૂર્વાપર વિરોધના વિચારથી પ્રેરાતા કેટલાક વિવેકી મિથ્યદૃષ્ટિ જીવ પોત પોતાના દર્શનોનો પરિત્યાગ કરે છે અને અર્હંત ભગવાન સર્વજ્ઞના શાસનને અગીકાર કરે છે આ રીતે કોઈ કોઇ મિથ્યાદષ્ટિ જીવમા સમ્યગ્દૃષ્ટિ પેદા કરવાને કારણરૂપ હોવાથી વેદાદિક શાસ્ત્ર તેની અપેક્ષાએ સમ્યગ્શ્રુત પણ માની લેવામા આવે છે આ રીતે અહીં સુધી મિથ્યાશ્રુતનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૧॥

उत्तरमाह—'इच्चे इय दुवालसगं०' इत्यादि। इत्येतत्-पूर्वोक्तमेतत् द्वादशाङ्ग गणिपिटकः=आचाराङ्गादिरूपः यद् गणिनः सर्वस्वं, तदेव व्यवच्छित्तिनयार्थतया=व्यवच्छित्ति बोधको नयः-व्यवच्छित्तिनयः पर्यायार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-व्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-व्यवच्छित्ति नयार्थता, तया, पर्यायार्थिकनया पेक्षयेत्यर्थः, सादिक-सपर्यवसितम्=आदिसहितम्, अन्तसहित च सम्यक्श्रुतम्। तथा-अव्यवच्छित्तिनयार्थतया=अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरोनयः-अव्यवच्छित्तिनयः, द्रव्यार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-अव्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-अव्यवच्छित्तिनयार्थता, तया द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः। अनादिकमपर्यवसितम्=अनाद्यनन्त च सम्यक्श्रुतम्।

उत्तर—यह पूर्वोक्त गणिपिटकस्वरूप द्वादशांगश्रुत पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से आदि अन्त सहित है। व्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ है पर्याय। इस पर्याय का बोधक जो नय है उसका नाम व्यवच्छित्तिनय है। तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से यह अनादि अनतरूप है। यहा अव्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ द्रव्य है। इस द्रव्य को जो नय, प्रधानतया विषय करता है वह द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छित्तिनय है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब सम्यक्श्रुत का पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो यह गणिपिटकरूप सम्यक्श्रुत सादि और सात होता है, कारण-पर्यायार्थिकनय द्रव्य को प्रधानपने विषय नही करता-पर्याय को ही प्रधानतया विषय करता है। पर्याय कोई भी नित्य नही होती है। सब ही पर्याये सादि और सात होती है। इस तरह जब गणिपिटकरूप यह द्वादशाग सम्यक्श्रुत पर्यायरूप माना जायगा तो इसमें

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે "પર્યાય" આ પર્યાયનો બોધક જે નય છે તેનુ નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહી અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે જો ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામા

" सुट्ठु वि मेहसमुदये, होइ पभाचदसूराणं ।"
से त साइय सपज्जवसिय, से त अणाइयं अपज्जवसिय ॥सू० ४२॥

छाया—अथ किं तत् सादिक सपर्यवसितम् ? । अनादिकमपर्यवसित च ? इत्येतद् द्वादशाङ्ग गणिपिटक व्यवच्छित्तिनयार्थतया सादिक सपर्यवसितम्। अव्यवच्छित्तिनयार्थतयाऽनादिकमपर्यवसितम्, तत् समासतश्चतुर्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—द्रव्यतः, क्षेत्रतः, कालतो, भावतः ।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम्—एक पुरुष प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम्, बहून् पुरुषांश्च प्रतीत्य अनादिकमपर्यवसितम् । क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि पञ्चैरव तानि प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम् , पञ्चमहाविदेहान् प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। कालत उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम् , नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । भावतः खलु ये यदा जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते, निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते, तदा तान् भावान् प्रतीत्य सादिक सपर्यवसितम् , क्षायोपशमिक पुनर्भाव प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम् । अथवा भवसिद्धिकस्य श्रुत सादिक सपर्यवसित च । अभवसिद्धिकस्य श्रुतमनादिकमपर्यवसित च । सर्वाकाशप्रदेशाग्र सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तगुणित पर्यवाग्राक्षर निष्पद्यते, सर्वजीवानामपि च अक्षरस्यानन्तभागो नित्यमुद्घाटितः तिष्ठति, यदि पुनः सोऽपिआव्रियेत, तेन जीवोऽजीवत्व प्राप्नुयात् ।

'सुष्ठ्वपि मेघसमुदये भवति प्रभाचन्द्रसूर्यणाम् ।'

तदेतत् सादिक सपर्यवसितम् , तदेतदनादिकमपर्यवसितम् ॥ सू० ४२ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि । हे भदन्त ! अथ किं तत् सादिकम्—आदिसहित, सपर्यवसितम्—अन्तसहितं सम्यक्श्रुतम् , तथा अनादिकम्=आदिरहितम् , अपर्यवसितम्—अन्तरहितं सम्यक्श्रुत किमितिप्रश्नः ।

अब सम्यक्श्रुत का सादिपर्यवसित और अनादि अपर्यवसित रूप से वर्णन करते है—'से किं त साइय सपज्जवसियं० ?' इत्यादि ।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! आदि एव अन्त सहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ? तथा अनादि एव अन्तरहित सम्यक्श्रुत का क्या स्वरूप है ?

હવે સમ્યક્શ્રુતનું સાદિપર્યવસિત અને અનાદિ અપર્યવસિત રૂપે વર્ણન કરે છે–"से किं त साइय सपज्जवसियं० ?" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે–હે ભદન્ત આદિ અને અંત સહિત સમ્યક્શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ? તથા અનાદિ અને અન્તરહિત સમ્યક્શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ?

उत्तरमाह—'इच्चे इय दुवालसग०' इत्यादि। इत्येतत्-पूर्वोक्तमेतत् द्वादशाङ्ग गणिपिटकः=आचाराङ्गादिरूपः यद् गणिनः सर्वस्वं, तदेव व्यवच्छित्तिनयार्थतया= व्यवच्छित्ति बोधको नयः-व्यवच्छित्तिनयः पर्यायार्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-व्यव-च्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-व्यवच्छित्ति नयार्थता, तया, पर्यायार्थिकनया पेक्षयेत्यर्थः, सादिक-सपर्यवसितम्=आदिसहितम्, अन्तसहित च सम्यक्श्रुतम्। तथा-अव्यवच्छित्तिनयार्थतया=अव्यवच्छित्तिप्रतिपादनपरोनयः-अव्यवच्छित्तिनयः, द्रव्या-र्थिक इत्यर्थः, तस्यार्थः-अव्यवच्छित्तिनयार्थः, तद्भावः-अव्यवच्छितिनयार्थता, तया द्रव्यार्थिकनयापेक्षयेत्यर्थः। अनादिकमपर्यवसितम्=अनाद्यनन्त च सम्यक्श्रुतम्।

उत्तर—यह पूर्वोक्त गणिपिटकस्वरूप द्वादशागश्रुत पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा से आदि अन्त सहित है। व्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ है पर्याय। इस पर्याय का बोधक जो नय है उसका नाम व्यवच्छित्तिनय है। तथा द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा से यह अनादि अनतरूप है। यहां अव्यवच्छित्ति शब्द का अर्थ द्रव्य है। इस द्रव्य को जो नय, प्रधानतया विषय करता है वह द्रव्यार्थिनय अव्यवच्छित्तिनय है। तात्पर्य कहने का यह है कि जब सम्यक्श्रुत का पर्यायार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो यह गणिपिटकरूप सम्यक्श्रुत सादि और सात होता है, कारण-पर्यायार्थिकनय द्रव्य को प्रधानपने विषय नही करता-पर्याय को ही प्रधानतया विषय करता है। पर्याय कोई भी नित्य नहीं होती है। सब ही पर्याये सादि और सात होती है। इस तरह जब गणिपिटक-रूप यह द्वादशाग सम्यक्श्रुत पर्यायरूप माना जायगा तो इसमें

ઉત્તર—આ પૂર્વોક્ત ગણિપિટક રૂપ દ્વાદશાગશ્રુત પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ આદિ અન્ત સહિત છે વ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ છે "પર્યાય" આ પર્યાયનો બોધક જે નય છે તેનુ નામ વ્યવચ્છિત્તિનય છે તથા દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ તે અનાદિ અનતરૂપ છે અહી અવ્યવચ્છિત્તિ શબ્દનો અર્થ દ્રવ્ય છે એ દ્રવ્યને જે નય મુખ્યત્વે વિષય કરે છે તે દ્રવ્યાર્થિનય અવ્યવચ્છિત્તિ નય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો પર્યાયાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે એ ગણિપિટકરૂપ સમ્યક્શ્રુત સાદિ અને અતસહિત હોય છે, કારણ કે પર્યાયાર્થિકનય દ્રવ્યને મુખ્યત્વે વિષય કરતો નથી પર્યાયને જ મુખ્યત્વે વિષય કરે છે કોઈ પણ પર્યાય નિત્ય હોતી નથી સઘળી પર્યાયો સાદિ (આદિ સહિત) અને સાત (અત સહિત) હોય છે આ રીતે જો ગણિપિટકરૂપ એ દ્વાદશાગ સમ્યક્શ્રુત પર્યાયરૂપ માનવામા

तत्र-सम्यक्श्रुतं समासतः-संक्षेपत, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम् एकं पुरुषं प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम्। तथाहि-सम्यक्त्व प्राप्तौ, तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ, सम्यक्त्वे वा सति प्रमादवशात् ग्लानत्वाद्वा परलोकगमनसम्भवाद् वा निस्मृतिमुपागते सति, तथा-केवलज्ञानोत्पत्त्या सर्वथा विनाशे च सति सपर्यवसितं-सपर्यवसान सान्तं भवति।

सादि और सातता आती है। तथा जब इसका द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो द्रव्य अनादि अनंत होता है। द्रव्यार्थिकनय प्रधानतया द्रव्य को ही विषय करता है। इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत अनादि और अपर्यवसित-अन्तरहित माना जाता है। द्रव्य का मौलिक स्वरूप ही अनंत अनंतरूप है।

यह सम्यक्श्रुत संक्षेप से चार प्रकार का वर्णित किया गया है। उसके चार प्रकार ये हैं-एक प्रकार द्रव्य की अपेक्षा, दूसरा प्रकार क्षेत्र की अपेक्षा, तीसरा प्रकार काल की अपेक्षा, एवं चौथा प्रकार भाव की अपेक्षा।

द्रव्य की अपेक्षा जो प्रथम प्रकार है उसका तात्पर्य यह है, कि जब एक पुरुष की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का विचार किया जाता है, तो उसमें उसकी अपेक्षा सादि सातता ही आती है कारण जब यह सम्यक्त्व प्राप्त पुरुष को होगा, तब ही उसके द्वारा गृहीत उस श्रुत में सम्यक्पना आजावेगा,

આવે તો તેમાં સાદિ અને સાતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનંત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક નય મુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનું મૌલિક સ્વરૂપ જ અનંત અનંતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સંક્ષિપ્તમાં ચાર પ્રકારનું વર્ણવેલું છે તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલો પ્રકાર છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમાં તેની અપેક્ષાએ સાદિ સાતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહિત તે શ્રુતમાં સમ્યક્પણું આવશે, અથવા તે સમ્યક્

बहून् पुरुषान्–कालत्रयवर्तिनः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्तत्वात् कालवदिति भावः ।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जब उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमें सादिता आती है। जब जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामे पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु की सभावनामे आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब यह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमे सादि सान्तता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमे नाना जीवों की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते हैं–जब सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषों की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमे अनादि अनतता ही आती है। वह

દૃષ્ટિ જીવ જ્યારે તેનો સર્વ પ્રથમ પા૦ કરશે ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત કહેવાશે આ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ એક જીવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે જ્યારે જીવને સમકિત થઈને છૂટી જાય છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની જાય છે ત્યારે, અથવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતા પણ જો પ્રમાદથી કે ગ્લાન અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સભાવનામા આવી જવાને કારણે તે જીવ જ્યારે તેને ભૂલી જાય છે, કે કેવળજ્ઞાન પેદા થવાથી જ્યારે તે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત અત સહિત પણ માનવામા આવ્યુ છે તે અવસ્થામા તે જીવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનુ અસ્તિત્વ રહેતુ નથી આ પ્રકારે એક સમ્યક્દૃષ્ટી જીવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમા વિવિધ જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા પ્રગટ કરતા કહે છે–જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનતતા જ

तत्-सम्यक्श्रुतं समासतः-संक्षेपतः, चतुर्विधं प्रज्ञप्तम्, तद् यथा-द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतश्च।

तत्र द्रव्यतः खलु सम्यक्श्रुतम् एकं पुरुषं प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम्। तथा हि-सम्यक्त्व प्राप्तौ, तत्प्रथमपाठतो वा सादि, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ, सम्यक्त्वे वा सति प्रमादवशात् ग्लानत्वाद्वा परलोकगमनसंभवाद् वा विस्मृतिमुपागते सति, तथा -केवलज्ञानोत्पत्त्या सर्वथा विनष्टे च सति सपर्यवसितम्=सपर्यवसान सान्त भवति।

सादि और सान्तता आती है। तथा जब इसका द्रव्यार्थिकनय की अपेक्षा विचार किया जाता है तो द्रव्य अनादि अनंत होता है। द्रव्यार्थिकनय प्रधानतया द्रव्य को ही विषय करता है। इस अपेक्षा सम्यक्श्रुत अनादि और अपर्यवसित-अन्तरहित माना जाता है। द्रव्य का मौलिक स्वरूप ही अनंत अनंतरूप है।

यह सम्यक्श्रुत संक्षेप से चार प्रकार का वर्णित किया गया है। उसके चार प्रकार ये हैं-एक प्रकार द्रव्य की अपेक्षा, दूसरा प्रकार क्षेत्र की अपेक्षा, तीसरा प्रकार काल की अपेक्षा, एवं चौथा प्रकार भाव की अपेक्षा।

द्रव्य की अपेक्षा जो प्रथम प्रकार है उसका तात्पर्य यह है, कि जब एक पुरुष की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का विचार किया जाता है, तो उसमें उसकी अपेक्षा सादि सान्तता ही आती है कारण जब यह सम्यक्त्व प्राप्त पुरुष को होगा, तब ही उसके द्वारा गृहीत उस श्रुत में सम्यक्पना आजावेगा,

આવે તો તેમાં સાદિ અને સાંતતા આવે છે તથા જો તેનો દ્રવ્યાર્થિકનયની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામાં આવે તો દ્રવ્ય અનાદિ અનંત હોય છે દ્રવ્યાર્થિક નય મુખ્યત્વે દ્રવ્યને જ વિષય કરે છે આ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુત અનાદિ અને અપર્યવસિત-અન્તરહિત મનાય છે દ્રવ્યનું મૌલિક સ્વરૂપ જ અનંત અનંતરૂપ છે

આ સમ્યક્શ્રુત સંક્ષિપ્તમાં ચાર પ્રકારનું વર્ણવેલું છે તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-એક પ્રકાર દ્રવ્યની અપેક્ષાએ, બીજો પ્રકાર ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ, ત્રીજો પ્રકાર કાળની અપેક્ષાએ, અને ચોથો પ્રકાર ભાવની અપેક્ષાએ

દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે પહેલો પ્રકાર છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે જ્યારે એક પુરુષની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર કરાય છે ત્યારે તેમાં તેની અપેક્ષાએ સાદિ સાંતતા જ આવે છે, કારણ કે જ્યારે તે સમ્યક્ત્વ પુરુષને પ્રાપ્ત થશે ત્યારે જ તેના દ્વારા ગૃહિત તે શ્રુતમાં સમ્યક્પણું આવશે, અથવા તે સમ્યક્

बहून् पुरुपान्-कालत्रयवर्ति नः पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसितम् प्रवाहरूपेण प्रवृत्त-त्वात् कालवदिति भावः ।

अथवा वह सम्यक् दृष्टि जीव जब उसका सर्व प्रथम पाठ करेगा तब वह सम्यक्श्रुत कहलावेगा। इस तरह सम्यक्दृष्टि एक जीव की अपेक्षा उसमे सादिता आती है। जब जीव को समकित होकर छूट जाता है और वह मिथ्यात्वदशा सपन्न बन जाता है तब अथवा सम्यक्त्व की प्राप्ति होने पर भी यदि प्रमाद से या ग्लान अवस्थामे पतित हो जाने के कारण, या मृत्यु को सभावनामे आजाने के कारण से वह जीव जब इसे भूल जाता है या केवलज्ञान की उत्पत्ति होने से जब यह नष्ट हो जाता है, तब यह सम्यक्श्रुत अत सहित भी माना गया है। इस अवस्थामें उस जीव की अपेक्षा सम्यक्श्रुत का अस्तित्व नहीं रहता है। इस प्रकार एक सम्यग्दृष्टि जीव की अपेक्षा उस श्रुत की उसे प्राप्ति होने के कारण, और उसके द्वारा मिथ्यात्व आदि अवस्थामें परित्यक्त होने के कारण सम्यक्श्रुतमे सादि सान्तता होती है। अब सूत्रकार सम्यक्श्रुतमे नाना जीवो की अपेक्षा अनादि अनतता प्रकट करते हुए कहते हैं-जब सम्यक् श्रुतका विचार नाना पुरुषो की अपेक्षा किया जाता है, तो इसमे अनादि अनतता ही आती है। वह

દૃષ્ટિ જીવ જ્યારે તેનો સર્વ પ્રથમ પાઠ કરશે ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત કહેવાશે આ રીતે સમ્યક્દૃષ્ટિ એક જીવની અપેક્ષાએ તેમા સાદિતા આવે છે જ્યારે જીવને સમકિત થઇને છૂટી જાય છે, અને તે મિથ્યાત્વ દશાવાળો બની જાય છે ત્યારે, અથવા સમ્યક્ત્વની પ્રાપ્તિ થવા છતા પણ જો પ્રમાદથી કે ગ્લાન અવસ્થામા પતિત થઈ જવાને કારણે, કે મૃત્યુની સભાવનામા આવી જવાને કારણે તે જીવ જ્યારે તેને ભૂલી જાય છે, કે કેવળજ્ઞાન પેદા થવાથી જ્યારે તે નષ્ટ થઈ જાય છે, ત્યારે તે સમ્યક્શ્રુત અત સહિત પણ માનવામા આવ્યુ છે તે અવસ્થામા તે જીવની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતનુ અસ્તિત્વ રહેતુ નથી આ પ્રકારે એક સમ્યક્દૃષ્ટી જીવની અપેક્ષાએ તે શ્રુતની પ્રાપ્તિ થવાને કારણે અને તેના દ્વારા મિથ્યાત્વ આદિ અવસ્થામા પરિત્યક્ત થવાને કારણે સમ્યક્-શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે હવે સૂત્રકાર સમ્યક્શ્રુતમા વિવિધ જીવોની અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા પ્રગટ કરતા કહે છે-જ્યારે સમ્યક્શ્રુતનો વિચાર વિવિધ પુરુષોની અપેક્ષાએ કરવામા આવે છે ત્યારે તેમા અનાદિ અનતતા જ

तथा—क्षेत्रतः खलु पञ्च भरतानि, पञ्च ऐरवतानि प्रतीत्य, सादि सपर्यवसितम्। तथाहि—तेषु क्षेत्रेषु अवसर्पिण्या सुषमदुःषमापर्यवसाने, उत्सर्पिण्या तु दुःषमसुषमामारम्भे तीर्थकरधर्मसङ्घानां तत्प्रथमतयोत्पत्तेः सादि भवति, एकान्तदुःषमादौकाले च तदभावात् सपर्यवसित—अन्तसहितं भवति। तथा—महाविदेहान् प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसित, तत्र प्रवाहरूपेण तीर्थकरादीना व्यवच्छेदाभावादिति भावः 'महाविदेहाइ' इत्यत्र सौत्रत्वान्नपुंसत्वम्।

इस प्रकार से-भूत, भविष्यत् एव वर्तमानकालमें कोइ न कोइ पुरुष इस सम्यक्श्रुत का धारक बना ही रहता है, अतः प्रवाहरूप से वर्तमान रहने के कारण काल की तरह यह अनादि अनत रूप माना जाता है। इस तरह द्रव्य की अपेक्षा सम्यक्श्रुतमें कथचित् सादि सातता और कथचित् अनादि अनतता सूत्रकारने प्रकट की है १।

अब क्षेत्र की अपेक्षा वे इसे स्पष्ट करते हैं-पाच भरतक्षेत्र, एव पाच ऐरवत क्षेत्रमें अवसर्पिणीकाल के सुषमदुष्षमा आरा के अन्तमें, तथा उत्सर्पिणी के दुष्षम सुषमा आरा के प्रारभमें तीर्थंकर, धर्म एव सघ की सर्वप्रथम उत्पत्ति होती है, इस अपेक्षा यह सम्यक्श्रुत सादि है और एकान्ततः दुःखस्वरूप दुष्षमादि कालमें तीर्थंकर आदिका सर्वथा अभाव हो जाता है इस कारण यह सम्यक्श्रुत-पर्यवसित-अन्त सहित भी है। तथा पाच महाविदेह क्षेत्रोंमें सदाचतुर्थकाल वर्तमान रहता है। इस अपेक्षा वश तीर्थंकर आदिका सदा सद्भाव माना गया है, इसलिये

આવે છે તે આ પ્રકારે-ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમા કોઈને કોઈ પુરુષ આ સમ્યક્શ્રુતનો ધારક બની રહે છે જ, તેથી પ્રવાહરૂપે વર્તમાન રહેવાને કારણે કાળની જેમ તે અનાદિ અનતરૂપ મનાય છે આ રીતે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતમા કઈક સાદિ સાતતા અને કઈક અનાદિ અનતતા સૂત્રકારે પ્રગટ કરી છે (૧)

હવે ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેને સ્પષ્ટ કરે છે-પાચ ભરતક્ષેત્ર અને પાચ ઐરવત ક્ષેત્રમા અવસર્પિણીકાળના સુષમદુષ્ષમા આરાના અતે, તથા ઉત્સર્પિણીના દુષ્ષમ સુષમા આરાના પ્રારભમા તીર્થકર, ધર્મ અને સઘની સર્વ પ્રથમ ઉત્પત્તિ થાય છે, તે અપેક્ષાએ આ સમ્યક્શ્રુત સાદિ છે અને એકાન્તત દુ ખ સ્વરૂપ દુષ્ષમાદિ કાળમા તીર્થકર આદિનો સર્વથા અભાવ થઈ જાય છે તે કારણે આ સમ્યક્શ્રુત-પર્યવસિત-અત સહિત પણ છે, તથા પાચ મહાવિદેહ ક્ષેત્રોમા સદા ચતુર્થકાળ વર્તમાન રહે છે એ અપેક્ષાએ ત્યા તીર્થકર આદિનો સદા

कालतः खलु उत्सर्पिणीमवसर्पिणीं च प्रतीत्य सादिकम्-आदिसहितम्-सपर्यवसितम्-अन्तसहित भवति। तथाहि- उत्सर्पिण्या द्वयोः समयोः-दुःषमसुषमा-सुषमदुःषमा रूपयोर्भवति, न परतः। अवसर्पिण्या तु तिसृष्वेव समासु सुषमदुःषमा-दुषमसुषमा दुषमारूपासु भवति तस्मात् सादि सपर्यवसितम्। नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्यानादिकमपर्यवसितम्। महाविदेहेषु हि उत्सर्पिणीरूपस्तथाऽवसर्पिणी रूपश्चकालो नास्ति, तत्र च सदैवावस्थितं सम्यक्श्रुतम्, तस्मादनाद्यपर्यवसितम्।

प्रवाहरूप से वहां तीर्थंकर आदि का अस्तित्व होने के कारण सम्यक्श्रुतमें उस अपेक्षा अनादि अनतता घटित होती है २।

काल की अपेक्षा जब सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता एव अनादि-अनतता का विचार किया जाता है, तो फलितार्थ यह निकलता है कि उत्सर्पिणी कालके दुष्षम सुषमा तथा सुषमदुषमा, इन दो आरों में होता है, बाकी में नही। इसी तरह अवसर्पिणी के सुषमदुष्षमा, दुष्षम-सुषमा, तथा दुष्षमा, इन तीन आरों में होता है, अवशिष्ट आरों में नहीं। इस तरह इन दोनों उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी काल की अपेक्षा इसमें सादि सांतता आती है। जहां पर उत्सर्पिणी एव अवसर्पिणी-रूप काल नहीं है ऐसे महाविदेह क्षेत्र की अपेक्षा इसमें सदा अवस्थित होने के कारण इसकी अनादि अनतता मानी जाती हैं। यही बात सूत्र-कार "नो उस्सप्पिणिं नो ओ सप्पिणिं च पडुच्चा अणाइय अपज्जवसिय"

સદ્ભાવ માનવામા આવ્યો છે, તે કારણે પ્રવાહરૂપે ત્યા તીર્થંકર આદિનુ અસ્તિત્વ હોવાને કારણે સમ્યક્શ્રુતમા તે અપેક્ષાએ અનાદિ અનતતા ઘટાવી શકાય છે (૨)

કાળની અપેક્ષાએ જ્યારે સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા અને અનાદિ અનતતાનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે ફલિતાર્થ એ નિકળે છે કે ઉત્સર્પિણી કાળના દુષ્ષમસુષમા તથા સુષમદુષમા, એ બે આરામા થાય છે, બાકીનામા નહીં એ જ રીતે અવસર્પિણીના સુષમદુષ્ષમા, દુષ્ષમસુષમા, તથા દુષમા એ ત્રણે આરામા થાય છે, બાકીના આરામા નહીં આ રીતે એ બન્ને ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણીકાળની અપેક્ષાએ તેમા સાદિ સાતતા આવે છે જ્યા ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી રૂપકાળ કાળ નથી એવા મહાવિદેહ ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તેમા સદા અવસ્થિત હોવાને કારણે તેની અનાદિ અનતતા મનાય છે એજ વાત સૂત્રકાર "नो उस्सप्पिणिं नो ओ सप्पिणिं च पडुच्च अणाइय

भावतः खलु ये केचित्-पूर्वाह्णादौ जिनप्रज्ञप्ता भावाः=जीवादयः पदार्थाः, आख्यायन्ते-सामान्यरूपतया, विशेषरूपतया वा देशनारूपेण कथ्यन्ते इत्यर्थः। प्रज्ञाप्यन्ते-भेदकथनेनावगाह्यन्ते, प्ररूप्यन्ते-भेदानां स्वरूपकथनेन प्रख्याप्यन्ते। तथा-दर्श्यन्ते-उपमानमात्रप्रदर्शनेनप्रकटीक्रियन्ते, यथा 'गौरिव गवयः' इत्यादि। निदर्श्यन्ते-हेतुदृष्टान्तोपदर्शनेन स्पष्टतरी क्रियन्ते। उपदर्श्यन्ते-उपनय निगमनाभ्यां निःशङ्कं शिष्यबुद्धौ स्थाप्यन्ते। तान् भावान् तदा-तस्मिन्काले, प्रतीत्य सादि सपर्यवसितम्, प्रज्ञापकोपयोगस्वरप्रयत्नासनभेदात् प्रतिसमयमन्यथा चान्यथा च भवनादिति भावः। क्षायोपशमिक भावं पुनः प्रतीत्य अनाद्यपर्यवसि

"नो उत्सर्पिणीं नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम्" इन पदों द्वारा प्रकट की है।

भाव की अपेक्षा सादि सांतता तथा अनादि अनंतता यहां इस प्रकार आती है कि जो परंपरारूप से जिन देवों द्वारा प्रज्ञप्त जीवादिक पदार्थ विवक्षित किसी तीर्थंकर आदि द्वारा पूर्वाह्ण आदि जिस समय में सामान्य विशेषरूप से कथित किये जाते हैं, भेदकथनपूर्वक समझाये जाते हैं, भेदों का स्वरूप स्पष्ट करते हुए बतलाये जाते हैं, तथा उपमान उपमेय भावपुरस्सर स्पष्टरूप से झलका दिये जाते हैं, और हेतु, दृष्टान्त द्वारा समर्थित किये जाते हैं, तथा उपनय एवं निगमन द्वारा शिष्य की बुद्धि मे दृढतररूप से स्थापित कर दिये जाते हैं उस समय उन पदार्थों की प्ररूपणा करनेमे प्रज्ञापक के उपयोग, स्वर, प्रयत्न, एवं आसन आदि भावोंमें भेद आजाने के कारण तथा प्रतिसमयमें उन प-

अपज्जवसियं (नो उत्सर्पिणी नो अवसर्पिणीं च प्रतीत्य अनादिकम् अपर्यवसितम्") આ પદો દ્વારા પ્રગટ કરી છે

ભાવની અપેક્ષાએ સાદિ સાંતતા તથા અનાદિ અનંતતા અહીં આ રીતે આવે છે કે જે પરંપરારૂપે જિનદેવો દ્વારા પ્રજ્ઞપ્ત જીવાદિક પદાર્થ વિવક્ષિત કોઈ તીર્થંકર આદિ દ્વારા પૂર્વાહ્ણ આદિ જે સમયમાં સામાન્ય વિશેષરૂપે કહેવાય છે, ભેદકથન સહિત સમજાવાય છે, ભેદોનું સ્પષ્ટ કરીને બતાવાય છે, તથા ઉપમાન ઉપમેય ભાવપૂર્વક સ્પષ્ટરૂપે પ્રકાશિત કરાય છે, અને હેતુ, દૃષ્ટાંત દ્વારા સમર્થિત કરાય છે, તથા ઉપનય અને નિગમન દ્વારા શિષ્યની બુદ્ધિમાં દૃઢતર રીતે ઠસાવવામાં આવે છે ત્યારે તે પદાર્થોની પ્રરૂપણા કરવામાં પ્રજ્ઞાપકના ઉપયોગ, સ્વર, પ્રયત્ન અને આસન આદિ ભાવોમાં ભેદ આવી જવાને કારણે તથા પ્રતિસમય એ પદાર્થોમાં પણ પરિવર્તન થતું રહેતું હોવાથી

तम् , प्रवाहरूपेण क्षायोपशमिकभावस्य अनाद्यपर्यवसितत्वात् । यद्वा-अत्र चतुर्भङ्गिका -सादिसपर्यवसित १, साद्यपर्यवसित २, अनादिसपर्यवसितम् ३, अनाद्यपर्यवसितम् ४ । तत्र प्रथमभङ्गप्रदर्शनायाह—' अहवा० ' इत्यादि । अथवा-भवसिद्धिकस्य=भवसिद्धिको भव्यस्तस्य श्रुत=सम्यक्श्रुत सादिक सपर्यवसित च, सम्यक्त्वलाभे तदुत्पत्तेः, पुनर्मिथ्यात्वप्राप्तौ केवलोत्पत्तौ वा तद्विनाशात् । द्वितीयस्तु भङ्गःशून्यः,

दार्थोमे भी परिवर्तन होता रहने के कारण सम्यक्श्रुतमें सादि सांतता होती है, और प्रवाहरूप से अनादि और अपर्यवसितरूप क्षायोपशमिक भाव को लेकर सम्यकश्रुतमें अनादि अनतता होती है। अथवा यहा चतुर्भङ्गी भी बनती है, जो इस प्रकार से है-१ सादिसात, २ सादि अनत, ३ आनादि सांत तथा ४ अनादि अनत। प्रथम भग किस प्रकार घटित होता है यह सूत्रकार कहते हैं-'अहवा०' इत्यादि। जो जीव भवसिद्धिक (एक भवसे अथवा अनेक भवों से सिद्धिको प्राप्त करनेवाला) है उसमें सम्यक्श्रुत की उत्पत्ति सम्यक्त्व के लाभ होने पर होती है, इस अपेक्षा सम्यकूश्रुत की प्रारभता वहां आती है, तथा जब वह मिथ्यात्वदशामें आ जाता है, अथवा केवलज्ञान की उत्पत्ति से विशिष्ट बन जाता है तो इस अवस्थामे सम्यकूश्रुत वहां नहीं रहता-उसका उसमे अभाव हो जाता है, इसलिये इस रूपसे सम्यक्श्रुत का वहा अत मान लिया जाता है। यह प्रथम भग है १। द्वीतीयभग शून्य है, कारण चाहे मिथ्या

સમ્યક્શ્રુતમા સાદિ સાતતા હોય છે, અને પ્રવાહરૂપે અનાદિ અને અપર્યવસિત રૂપ ક્ષાયોપશમિક ભાવને લીધે સમ્યક્શ્રુતમા અનાદિ અનતતા હોય છે અથવા અહી ચતુર્ભગી પણ બને છે જે આ પ્રમાણે છે—(૧) સાદિ સાત (૨) સાદિ અનત (૩) અનાદિ સાત તથા (૪) અનાદિ અનત પ્રથમ ભગ કેવી રીતે ઘટિત થાય છે તે સૂત્રકાર કહે છે-" અહવા० " ઈત્યાદિ

જે જીવ ભવસિદ્ધિક (એક ભવે અથવા અનેક ભવે સિદ્ધિને પ્રાપ્ત કરનાર) છે તેનામા સમ્યક્શ્રુતની ઉત્પત્તિ સમ્યક્ત્વનો લાભ થતા થાય છે, એ અપેક્ષાએ સમ્યક્શ્રુતની આરભતા ત્યા આવે છે, તથા જ્યારે તે મિથ્યાત્વ દશામા આવી જાય છે, અથવા કેવળજ્ઞાનની ઉત્પત્તિથી વિશિષ્ટ બની જાય છે ત્યારે એ અવસ્થામા ત્યા સમ્યક્શ્રુત રહેતું નથી, તેનો તેનામા અભાવ થઈ જાય છે, તે કારણે તે રૂપે સમ્યક્શ્રુતનો ત્યા અત માની લેવાય છે આ પહેલો ભગ છે (૧)

नहि सम्यक्श्रुत मिथ्याश्रुत वा सादि भूत्वा अपर्यवसितं भवति, मिथ्यात्वप्राप्तौ केवलोत्पत्तौ वा नियमेन सम्यक्श्रुतस्य विनाशात्। मिथ्याश्रुतस्यापि च सादेरवश्यं कालान्तरे सम्यक्त्व प्राप्तौ तस्य पर्यवसितत्वात्। तृतीयभङ्गस्तु मिथ्याश्रुतापेक्षया बोध्यः-भव्यस्यानादिमिथ्यादृष्टेर्मिथ्याश्रुतमनादि भवति, सम्यक्त्व प्राप्तौ च तदपयातीति सपर्यवसित भवति। अथ चतुर्थभङ्गमुदर्शयति-'अभवसिद्धियस्स०' इत्यादि। अभवसिद्धिकस्य=अभवसिद्धिकोऽभव्यस्तस्य श्रुत-मिथ्याश्रुतम्, अना-

श्रुत हो या सम्यक्श्रुत हो, ऐसा कोई भी श्रुत नहीं है जो सादि होकर अपर्यवसित हो जाय। सम्यक्श्रुत मिथ्यात्व की प्राप्ति होने पर, अथवा केवलज्ञान की उत्पत्ति होने पर नियम से नष्ट हो जाता है। मिथ्याश्रुत भी जीव को जब सम्यक्श्रुत प्राप्त हो जाता है तब चला जाता है २। तृतीयभग मिथ्याश्रुत की अपेक्षा जानना चाहिये, जैसे कोई अनादि मिथ्यादृष्टि भव्यजीव को जबतक सम्यक्त्व का लाभ नहीं हुआ है तब-तक उसके साथ लगा हुआ मिथ्याश्रुत अनादि ही माना गया है, परन्तु ज्यों ही इस आत्मा के समकित हो जाता है तो वह मिथ्याश्रुत नष्ट हो जाता है। इस अपेक्षा अनादि सांत यह तृतीय भग बन जाता है ३। अब चतुर्थभग कहते हैं-'अभवसिद्धियस्स०' इत्यादि। जो अभव्य जीव हुआ करते हैं उनका मिथ्याश्रुत अनादि अनत हुआ करता है, कारण-इन अभव्य जीवोंमें किसी भी समयमें सम्यक्त्व आदि गुणों का लाभ नहीं होता है अतःइस अपेक्षा मिथ्याश्रुत की इनमें अनादिताके साथ २

બીજો ભગ શૂન્ય છે, કારણ કે ભલે મિથ્યાશ્રુત હોય કે સમ્યક્શ્રુત હોય, પણ એવું કોઈ શ્રુત નથી જે સાદિ હોવા છતા અપર્યવસિત થઇ જાય સમ્યક્શ્રુત મિથ્યાત્વની પ્રાપ્તિ થતા, અથવા કેવળજ્ઞાન પેદા થતા નિયમથી જ નાશ પામે છે જ્યારે જીવને સમ્યક્શ્રુત પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે મિથ્યાશ્રુત પણ ચાલ્યુ જાય છે (૨) ત્રીજો ભગ મિથ્યાશ્રુતની અપેક્ષાએ સમજવો, જેમકે કોઈ અનાદિ મિથ્યાદૃષ્ટિ ભવ્ય જીવને જ્યા સુધી સમ્યક્ત્વનો લાભ થયો નથી ત્યા સુધી તેને લાગેલુ મિથ્યાશ્રુત અનાદિ જ માનવામા આવ્યુ છે, પણ જેવુ તે આત્માને સમકિત પ્રાપ્ત થાય છે કે તરત જ તે મિથ્યાશ્રુત નાશ પામે છે તે અપેક્ષાએ એ ત્રીજો ભગ અનાદિ સાત બની જાય છે (૩) હવે ચોથો ભગ કહે છે-"અભવસિદ્ધિયસ્સ૦" ઇત્યાદિ જે અભવ્યજીવ હોય છે તેમનુ મિથ્યા શ્રુત અનાદિ અન ત હોય છે, કારણ કે તે અભવ્ય જીવોમા કોઇ પણ સમયે સમ્યકત્વ આદિ ગુણોનો લાભ થતો નથી તેથી તે અપેક્ષાએ તેમનામા મિથ્યાશ્રુતની

द्यपर्यवसित तस्य सदैव सम्यक्त्वादिगुणहीनत्वात् । एषा चतुर्भङ्गिका यथा श्रुतस्योक्ता, तथा मतेरपि द्रष्टव्या, मतिश्रुतयोरन्यानुगतत्वात्, परमिह श्रुतमेव प्रक्रान्त, ततस्तस्यैव चतुर्भङ्गी प्रदर्शिता ।

ननु तृतीयभङ्गे चतुर्थभङ्गे वा श्रुतस्यानादिभाव उक्त स च किं जघन्यः, उत मध्यमः, आहोस्वित् उत्कृष्टः ? इति ।

उच्यते—जघन्यो मध्यमो वा नतूत्कृष्टः, यतस्तस्येद मानमित्याह—सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहिं अणतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" इति सर्वाकाशप्रदेशाग्र=सर्वं च तत् आकाश च सर्वाकाश—लोकालोकाकाशमित्यर्थः तस्य

अनतता भी सुघटित हो जाती है ४। यह चतुभंगी जिस प्रकार सामान्यरूप से श्रुतमें घटितकर बतलाई गई है उसी प्रकार से मतिज्ञानमे भी घटित कर लेना चाहिये, कारण मति और श्रुत ये दोनों साथ २ ही जीवोंमे रहते हैं परन्तु फिर भी यहा पर श्रुतज्ञान का प्रकरण चल रहा है अतः उसीमें यह चतुभंगी प्रदर्शित करनेमें आई है।

यहा कोई शका करता है-तृतीयभगमे अथवा चतुर्थभगमे श्रुतमें जो अनादिता प्रकट करनेमें आई है वह जघन्यरूप से है या मध्यमरूप से है अथवा उत्कृष्ट रूप से है ?

उत्तर—श्रुतकी अनादिता उत्कृष्टरूप से नही है किन्तु वह जघन्य एव मध्यमरूप से है, क्योंकि इसका मान इस प्रकार है—

"सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहिं अणतगुणियपज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" तात्पर्य यह है कि सर्वाकाश से लोकाकाश और अलोका-

અનાદિતાની સાથે સાથે અનતતા પણ સુઘટિત થઈ જાય છે (૪) આ ચતુર્ભંગી જે પ્રકારે સામાન્યરૂપે શ્રુતમા ઘટિત કરી બતાવાઇ છે એજ પ્રકારે મતિજ્ઞાનમા પણ ઘટિત કરી લેવી, કારણ કે જીવોમા મતિ અને શ્રુત સાથે જ રહે છે, છતા પણ અહી શ્રુતજ્ઞાનનુ પ્રકરણ ચાલે છે તેથી તેમા જ આ ચતુર્ભંગી દર્શાવવામા આવી છે

અહી કોઇ શકા કરે છે કે—તૃતીયભગમા અને ચતુર્થભગમા શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે, તે જઘન્યરૂપે છે કે મધ્યમરૂપે છે કે ઉત્કૃષ્ટરૂપે છે ?

ઉત્તર—શ્રુતની અનાદિતા ઉત્કૃષ્ટરૂપે નથી પણ તે જઘન્ય અને મધ્યમ રૂપે છે, કારણ કે તેનુ માન (પ્રમાણ) આ પ્રમાણે છે—

"सव्वागासपएसग्ग सव्वागासपएसेहिं अणतगुणिय पज्जवग्गक्खर निप्फज्जइ" તાત્પર્ય એ છે કે સર્વાકાશથી લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, એ બન્નેને

प्रदेशाः=निर्विभागा भागाः, सर्वाकाशप्रदेशास्तेषामग्र-परिमाणं, सर्वाकाशप्रदेशैः, अनन्तगुणितम्-अनन्तशोगुणितम्, एकैकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽनन्तागुरुलघुपर्यायमा त्रात्, पर्यायाग्राक्षरं=पर्यायपरिमाणम्-अक्षरं-निष्पद्यते सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भवतीत्यर्थः। इदमत्र बोध्यम्-सर्वाकाशप्रदेशपरिमाणं सर्वाकाशप्रदेशैरनन्तशो गुणितं यावत् परिमाणं भवति, तावत् परिमाणं सर्वाकाशप्रदेशपर्यायाणामग्र-परिमाणं भवति। एकैकस्मिन् आकाशप्रदेशे यावन्तोऽगुरुलघुपर्यायास्ते सर्वेऽपि एकत्र पि ण्डिता यावन्तो भवेयुः, एतावत्प्रमाणं चाक्षरं भवति। इह स्तोकत्वाद् धर्मास्तिका-यादयः साक्षात् सूत्रे नोक्ताः। अर्थतस्तु तेऽपि गृहीता एव। अयमर्थः-सर्वद्रव्यप्र

कारा, इन दोनों का ग्रहण हुआ है। इस सर्वाकाश के जो निर्विभाग भाग हैं उनका नाम प्रदेश है। इन प्रदेशों के परिमाण का नाम अग्र है। इस तरह 'सर्वाकाश प्रदेशाग्रम्' इस पदका "समस्त आकाशके प्रदेशों का परिमाण" ऐसा वाच्यार्थ होता है। यह समस्त आकाश के प्रदेशोंका परिमाण समस्त आकाश के प्रदेशों से अनतगुणित करने पर पर्यायाग्राक्षर-पर्यायपरिमाण अक्षर निष्पन्न होता है, कारण एक २ आकाश के प्रदेश पर अनत २ अगुरुलघु पर्यायों का सद्भाव माना गया है। इस तरह समस्त आकाश के प्रदेशोंकी पर्यायों का यह परिमाण निकल आता है। और इतना ही प्रमाण अक्षर का बतलाया गया है। तात्पर्य इसका यह है कि एक २ आकाशके प्रदेश ऊपर जितनी भी अगुरुलघु पर्यायें है वे सब एकत्र जोडली जाने पर जितना उनका प्रमाण आवे उतना ही प्रमाण अक्षर का है। यद्यपि सूत्रमे सूत्रकारने आकाश

ગ્રહણ કરેલ છે આ સર્વાકાશના જે નિર્વિભાગ ભાગ છે તેમનુ નામ પ્રદેશ છે એ પ્રદેશોના પરિમાણનુ નામ अग्र છે આ રીતે " सर्वाकाश प्रदेशाग्रम् " આ પદનો " સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ " એવો વાચ્યાર્થ થાય છે આ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોનો પરિમાણ સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોથી અનત ગણો કરતા પર્યાયાગ્રાક્ષર-પર્યાયપરિમાણ અક્ષર નિષ્પન્ન થાય છે, કારણ કે એક એક આકાશના પ્રદેશપર અનત અનત અગુરુલઘુ પર્યાયોનો સદ્ભાવ માનવામા આવ્યો છે આ રીતે સમસ્ત આકાશના પ્રદેશોની પર્યાયોનુ આ પરિમાણ નીકળે છે અને એટલુ જ પ્રમાણ અક્ષરનુ બતાવવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એક એક આકાશના પ્રદેશ ઉપર જેટલી અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધી એકઠી કરતા જેટલુ તેમનુ પ્રમાણ આવે એટલુ જ પ્રમાણ અક્ષરનુ છે

देशाग्र सर्वद्रव्यप्रदेशैरनन्तशोगुणितं यावत् परिमाण भवति तावत् परिमाण सर्वद्रव्य-पर्याय परिमाण, एतावत् परिमाण चाक्षर भवति । तदपि चाक्षर द्विधा-ज्ञानम्, अकारादि वर्णजात च । उभयत्राप्यर्थेप्यक्षरशब्दप्रवृत्तेरूढत्वात्, द्विविधमपि चेह गृह्यते विरोधाभावात्, इति ।

ननु सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणमक्षर भवतीत्युक्त, तत्राक्षरशब्देन ज्ञानमकारादि व-र्णजातं चेत्युभय गृह्यते इति यदुक्त तन्नोपपद्यते, तथाहि-यद्यपि ज्ञान सर्वद्रव्यपर्याय

पदका ही साक्षात् उपादान किया है-धर्मास्तिकाय आदिका नहीं सो इसका कारण यह है कि ये आकाश की अपेक्षा स्तोक हैं, परन्तु अर्थतः सूत्रकारने धर्मास्तिकाय आदि का भी ग्रहण किया ही है। इस अपेक्षा अर्थ की सगति इस प्रकार होती है—समस्त द्रव्यों के प्रदेशों का परि-माण उनके समस्त प्रदेशों से अनतगुणित है, और इतना ही परिमाण उन समस्त द्रव्यों की पर्यायों का आता है। इस तरह समस्त द्रव्यों की जितनी पर्यायें हैं उतना प्रमाण एक अक्षर का बतलाया गया है। यद्यपि समस्त द्रव्यों का पर्याय प्रमाण एक अक्षर का प्रमाण कहा गया है, फिर भी ज्ञान और अकार आदि वर्ण समूह के भेद से अक्षर दो प्रकार का भी कहा है। अक्षर के ये दोनो ही प्रकार यहा गृहीत हुए हैं। इसमें कोई विरोध नहीं आता है।

शका—ज्ञान और अकार आदिवर्ण के भेद से जो आपने अक्षर

જો કે સૂત્રકારે સૂત્રમા આકાશપદનુ જ પ્રત્યક્ષ ઉપાદાન કર્યું છે, ધર્માસ્તિકાય આદિનુ નહી તો તેનુ કારણ એ છે કે તેઓ આકાશની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ છે, પણ અર્થત સૂત્રકારે ધર્માસ્તિકાય આદિને પણ ગ્રહણ કરેલ છે એ અપેક્ષાએ અર્થની સગતતા આ પ્રમાણે થાય છે-સમસ્ત દ્રવ્યોના પ્રદેશોનુ પરિમાણ તેમના સમસ્ત પ્રદેશોથી અનતગણુ છે, અને એટલુ જ પરિમાણ તે સમસ્ત દ્રવ્યોની પર્યાયોનુ આવે છે આ રીતે સમસ્ત દ્રવ્યોની જેટલી પર્યાયો છે એટલુ પ્રમાણ એક અક્ષરનુ બતાવવામા આવ્યુ છે જો કે સમસ્ત દ્રવ્યોનુ પર્યાય પ્રમાણ એક અક્ષરનુ પ્રમાણ કહેવામા આવ્યુ છે તો પણ જ્ઞાન અને અકાર આદિ વર્ણસમૂહના ભેદથી અક્ષર બે પ્રકારના કહ્યા છે અક્ષરના એ બન્ને પ્રકાર અહી ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે તેમા કોઈ વિરોધ આવતો નથી

શકા—જ્ઞાન અને અકાર આદિ વર્ણના ભેદથી આપે જે અક્ષર શબ્દ

परिमाण सभवति, यतो ज्ञानमिदाविशेषोक्त्या सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणतुल्यताभि-
धानात् मकमाद् वा केवलज्ञान ग्रहीष्यते, तच सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण घटते एव।
तथाहि=यावन्तो जगति रूपि द्रव्याणामरूपि द्रव्याणा वा ये गुरुलघुपर्यायास्तान्
सर्वानपि भगवान साक्षात् करतलकलितमुक्ताफलमिव केवलालोकेन प्रतिक्षणमवलो
कते। येन स्वभावेनैक पर्याय जानाति, ते नैव स्वभावेन पर्यायान्तर न जानाति
तयोः पर्याययोरेकत्वमसक्तेः तथाहि—घटपर्यायपरिच्छेदन स्वभाव यद् ज्ञान, तद्

शब्द द्वारा द्विविध अक्षर का सूत्रमें ग्रहण हुआ बतलाया है सो यह बात समझमे नहीं आती, कारण अकारादि अक्षरमें सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता का विरोध आता है। ज्ञानमें यह बात घट सकती है, कारण ज्ञान से अन्य मति आदि ज्ञानों का ग्रहण न होकर प्रकरणवश केवलज्ञान का ही जब ग्रहण होगा तो उस अपेक्षा उसमें यह सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता घटित होनेमें कोई बाधा नही आती है, कारण—जगतमें रूपिद्रव्यों की तथा अरूपीद्रव्यों की जितनी भी गुरुलघुपर्यायें एव अगुरुलघुपर्यायें हैं उन सब को केवलज्ञानी भगवान् साक्षात् करतल में रखे हुए मोती के समान केवलज्ञानरूप आलोक से प्रतिक्षण जानते और देखते हैं। अब इस केवलज्ञानरूप आलोक में सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता इस प्रकार घट जाती है कि प्रभु जब जिस स्वभाव से एक पर्याय को—जानते हैं उसी स्वभाव से दूसरी पर्याय को नही जानते हैं, किन्तु उस समय

દ્વારા દ્વિવિધ અક્ષરનુ સૂત્રમા ગ્રહણ થયેલ દર્શાવ્યુ છે એ વાત સમજવામા આવતી નથી, કારણ કે અકાર આદિ અક્ષરમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતાનો વિરોધ નડે છે જ્ઞાનમા એ વાત બધબેસતી થતી નથી કારણ કે જ્ઞાનથી અન્ય મતિ આદિ જ્ઞાનોનુ ગ્રહણ ન થતા પ્રકરણવશ કેવળજ્ઞાનનુ જ જો ગ્રહણ થશે તો તે અપેક્ષાએ આ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા ઘટાવવામા કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી, કારણ કે જગતમા રૂપીદ્રવ્યોની તથા અરૂપીદ્રવ્યોની જેટલી ગુરુ લઘુ પર્યાયો અને અગુરુલઘુ પર્યાયો છે તે બધીને કેવળજ્ઞાની ભગવાન પ્રત્યક્ષ હથેળીમા રાખેલ મોતી સમાન કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે અને દેખે છે હવે તે કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકથી પ્રતિક્ષણ જાણે અને દેખે છે હવે તે કેવળજ્ઞાનરૂપ આલોકમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આ પ્રકારે ઘટિત થાય છે કે પ્રભુ જ્યારે જે સ્વભાવથી એક પર્યાયને જાણે છે એજ સ્વભાવથી બીજી પર્યાયને જાણતા નથી, પણ ત્યારે તેને જાણવામા ભિન્ન

यदा पटपर्यायपरिच्छेदनं कुर्यात्, तदा पटपर्यायस्यापि घटपर्यायरूपतापत्तिः स्यात् अन्यथा-तस्य तत्परिच्छेदकत्वानुपपत्तेः, तथारूपस्वभावात्। ततो यावन्तः परिच्छेद्याः पर्यायास्तावन्तः परिच्छेदकाज्ञानपर्यायास्तस्य केवलज्ञानस्य स्वभावा विज्ञेया'। स्वभावाश्च पर्यायाः। तस्मात् पर्यायानधिकृत्य सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं ज्ञानमुपपद्यते, परं तु यदकारादिकं वर्णजातं तत् कथं सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणं भवितुमर्हति, वर्णपर्यायराशेः सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्ततमे भागे वर्तमानत्वादिति चेत्?,

उसको जानने में भिन्न स्वभावता आजाती है। यदि ऐसा नहीं माना जाता है तो फिर एक स्वभावाधिगत होने से उन दोनों में एकत्वापत्ति का प्रसंग होगा। घट प्रर्याय को जानने के स्वभाववाला वह ज्ञान उसी स्वभाव द्वारा यदि पटपर्याय को जानेगा तो पटपर्याय में घटपर्यायरूपता के आने में बाधक ही कौन हो सकता है। यदि ऐसा नहीं होगा तो फिर उसके द्वारा पटपर्याय का अधिगम हो ही नहीं सकेगा, इसलिये यह अवश्य मानना पड़ता है कि जगत में जितने परिच्छेद्य-पदार्थ हैं-पर्यायें हैं-उतनी ही उन्हें जानने वाली उस ज्ञान की पर्यायें हैं। ये समस्तपर्यायें उस केवलज्ञान की स्वभावभूत पर्यायें हैं। इसलिये पर्यायों की अपेक्षा समस्तद्रव्यों की पर्यायों के प्रमाणानुसार ज्ञानमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता आजाती है। परन्तु जो अकार आदि वर्ण समूह है उसमें सर्वद्रव्य पर्याय प्रमाणता कैसे आ सकती है, कारण जो वर्ण पर्यायराशि है वह सर्वद्रव्यपर्यायों के अनंततमभागमें वर्तमान कही गई है।

સ્વભાવતા આવી જાય છે જો એમ માનવામા ન આવે તો એક સ્વાભાવાધિગત હોવાથી તે બન્નેમા એકત્વ આપત્તિનો પ્રસંગ આવશે ઘટ પર્યાયને જાણવાના સ્વભાવવાળો તે જ્ઞાની એજ સ્વભાવ દ્વારા જો પટ પર્યાયને જાણશે પટ પર્યાયમા ઘટ પર્યાયરૂપતા આવવામા બાધક જ કોણ થઈ શકે છે જો એમ ન થાય તો પછી તેના દ્વારા પટપર્યાયની સમજણ પડી જ ન શકે, તે કારણે એ અવશ્ય માનવુ પડે છે કે જગતમા જેટલા પરિચ્છેદ્ય-પદાર્થ છે-પર્યાયો છે એટલી જ તેને જાણનારી તે જ્ઞાનની પર્યાયો છે એ સમસ્ત પર્યાયો તે કેવળજ્ઞાનની સ્વભાવભૂત પર્યાયો છે તેથી પર્યાયોની અપેક્ષાએ સમસ્ત દ્રવ્યોની પર્યાયોના પ્રમાણાનુસાર જ્ઞાનમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા આવી જાય છે પણ જે અકાર આદિ વર્ણસમૂહ છે તેમા સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા કેવી રીતે આવી શકે છે, કારણ કે જે વર્ણપર્યાય રાશિ છે તે સર્વદ્રવ્ય પર્યાયોના અનંતતમ ભાગમા વર્તમાન કહેવામા આવી છે

उच्यते—अकारादेरपिवर्णस्य स्वपरपर्यायभेदभिन्नतया सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण तुल्यत्वादकारादिवर्णजातमपि सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवतीति।

नन्वकारादेर्वर्णस्य स्वपरपर्यायापेक्षया सर्वद्रव्यपर्यायराशितुल्यता केन प्रकारेण भवती ? ति चेत्,

उच्यते—इह 'अ, अ, अ,' इत्यकार उदात्तोऽनुदात्तः स्वरित । स पुनरेकैको द्विधा-सानुनासिको निरनुनासिकश्चेत्यकारस्य षड्भेदाः। एव ह्रस्वो दीर्घप्लुतश्च। तदेवमष्टादशभेदान केवलोऽकारो लभते। तथा-अन्यवर्णसहितोऽप्यकारोऽनेकान भेदान् लभते। तथाहि-ककारेण सयुक्तोऽकारोऽष्टादशभेदान् लभते। एव खकारेण।

उत्तर—ठीक है, परन्तु अकार आदि जो वर्ण हैं उनके भी स्वपर्याय और परपर्याय की अपेक्षा अनेक भेद हो जाते हैं, इसलिये उनमें भी सर्वद्रव्यपर्यायप्रमाणता सुघटित होनेमें कोई बाधा नहीं आती है।

शंका—अकार आदि वर्णोंमें स्व और परपर्याय की अपेक्षा सर्वद्रव्यपर्याय राशितुल्यता कैसे घटती है ?

उत्तर—सुनो-अकार-उदात्त, अनुदात्त और स्वरित के भेद से तीन प्रकार का कहा हुआ है। उदात्त अकार के, अनुदात्त अकार के, और स्वरित अकार के सानुनासिक और निरनुनासिक, इस तरह और भी दो दो भेद किये गये हैं। इन छह भेदों के भी ह्रस्व, दीर्घ, प्लुत ऐसे और भी तीन तीन भेद होते हैं। इस तरह अकेला अकार अठारह प्रकार का हो जाता है। इसी तरह अन्यवर्णों से समन्वित हुआ अकार भी अनेक भेदों वाला बन जाता है। जैसे-"क" में मिला हुआ "अ"

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે પણ અકાર આદિ જે વર્ણ છે તેમના પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની અપેક્ષાએ અનેક ભેદ થઈ જાય છે, તે કારણે તેમનામા પણ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણતા સુઘટિત થવામા કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી

શંકા—અકાર આદિ વર્ણોમા સ્વ અને પર પર્યાયની અપેક્ષાએ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય રાશિતુલ્યતા કેવી રીતે ઘટાવી શકાય છે ?

ઉત્તર—ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિતના ભેદથી અકાર ત્રણ પ્રકારના કહેલ છે ઉદાત્ત અકારના, અનુદાત્ત અકારના અને સ્વરિત અકારના સાનુનાસિક અને નિરનુનાસિક, આ રીતે બીજા પણ બે બે ભેદ પડે છે એ છ ભેદોના પણ હ્રસ્વ, દીર્ઘ, પ્લુત એવા બીજા પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ થાય છે આ પ્રકારે એકલો અકાર અઢાર પ્રકારનો થાય છે એજ રીતે અન્યવર્ણો સાથે જોડાયેલ અકાર પણ અનેક ભેદોવાળો થઈ જાય છે જેમકે-"क"મા મળેલો 'अ'

एव यावत् हकारेण। एवमेकैक केवल व्यञ्जन सयोगे इव सजातीय विजातीय व्यञ्जन-द्विक संयोगेऽपि। तथा स्वरान्तर सयुक्त तत्तद्व्यञ्जनसहितोऽप्यनेकान् भेदान् लभते। अपि चैकैकोऽप्युदात्तादिको भेदो वक्तुः स्वर विशेषादनेक भेदो भवति। वाच्यभेदादपि च समानवर्णश्रेणीकस्यापि शब्दस्य भेदो जायते। तथाहि-करशब्दो हस्तरूपमर्थं येन स्वभावेन बोधयति, नहि तेनैव स्वभावेन किरणरूपमर्थम्, किंतु स्वभावभेदेन। तथा-अकारोऽपि तेन तेन ककारादिना सयुज्यमानस्त तमर्थं

अठारह प्रकार का बन जाता है, इसी प्रकार "ख" में मिला हुआ तथा "ग" से लेकर "ह" तक मिला हुआ "अ" भी अठारह प्रकार का बन जाता है। जिस तरह यह "अ" केवल एक २ व्यजनों के साथ मिलने पर अनेक प्रकार का प्रकट किया गया है उसी प्रकार जब यह सजातीय एव विजातीय दो दो व्यञ्जनो के साथ तथा स्वरान्तरसयुक्त उन २ व्यज-नों के साथ मिलता है तब अनेक भेद वाला हो जाता है, यह जानना चाहिये-अधिक और क्या कहा जाय एक २ भी उदात्तादिक भेद वक्ता के स्वरों के भेद से अनेक भेदवाला बन जाया करता है। वाच्यभेद से भी समानवर्ण श्रेणी वाले शब्दमें भी भेद आ जाता है, जैसे 'कर' शब्द जिस स्वभाव से हस्तरूप अर्थ का बोधन करता है उसी स्वभाव से वह किरणरूप अर्थ का बोधन नहीं करता है, किन्तु स्वभाव भेद से ही करता है। तात्पर्य कहने का यह है कि-करशब्द का अर्थ हाथ है, किरण है, परन्तु जिस स्वभाव से 'कर' शब्द अपने हाथ रूप वाच्यार्थ का प्रतिपादन

અઢાર પ્રકારનો બની જાય છે, એજ પ્રમાણે "ख"મા મળેલ તથા "ग"થી લઇને "ह" સુધી મળેલો 'अ' પણ અઢાર પ્રકારનો થઈ જાય છે જે રીતે આ 'अ' ફક્ત એક એક વ્યજનની સાથે મળતા અનેક પ્રકારનો પ્રગટ કર્યો છે એજ પ્રકારે જ્યારે તે સજાતીય અને વિજાતીય બબ્બે વ્યજનોની સાથે તથા સ્વરાન્ત સયુક્ત તે તે વ્યજનોની સાથે મળે છે ત્યારે અનેક ભેદવાળો થઈ જાય છે, એમ સમજવુ વધારે શુ કહેવુ! એક એક પણ ઉદાત્તાદિક ભેદ બોલનારના સ્વરોના ભેદથી અનેક ભેદવાળો બની જાય છે વાચ્યભેદથી પણ સમાનવર્ણ શ્રેણીવાળા શબ્દમા પણ ભેદ આવી જાય છે, જેમકે "કર" શબ્દ જે સ્વભાવથી હસ્તરૂપ અર્થનો બોધ કરે છે એજ સ્વભાવથી તે કિરણ રૂપ અર્થનો બોધ કરતો નથી, પણ સ્વભાવ ભેદથી જ કરે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-"કર" શબ્દનો અર્થ હાથ છે, કિરણ છે, પણ જે સ્વભાવથી "કર" શબ્દ પોતાના હાથરૂપ વાચ્યાર્થનુ પ્રતિપાદન કરે છે એજ

बोधयन् भिन्नस्वभावो वेदितव्यः। ते च स्वभावा अनन्ता भवन्ति, उच्चार्यमाण-शब्दस्य परमाणुद्व्यणुकादिभेदेनाऽनन्तत्वात्। ध्वनेश्च तथा तथाऽभिप्रायकत्वपरिणामे सत्येव तत्तदर्थप्रतिपादकत्वात्। एते च सर्वेऽप्यकारस्य स्वपर्यायाः शेषास्तु सर्वेऽपि घटादिपर्यायाः परपर्यायाः। ते च स्वपर्यायेभ्योऽनन्तगुणाः। परपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धितया विज्ञेयाः

करता है उसी स्वभाव से वह किरणरूप अर्थका नहीं, कारण अपने २ वाच्यार्थ के प्रतिपादन करनेमें शब्दोंमें भिन्न २ स्वभावता मानी गई है। इसी तरह अकार भी भिन्न २ ककार आदि शब्दों के साथ सगत होकर भिन्न २ स्वभाव से भिन्न २ अर्थो का प्रत्यायक होता है। इस तरह एक ही अकेले अकारमें अनत स्वभाव समाविष्ट हुए माने गये हैं। जो शब्द उच्चरित होता है उसमें परमाणु तथा द्व्यणुक आदि के भेद से अनतता आती है। तात्पर्य इसका यह है कि शब्द पौद्गलिक है, अतः पुद्गल जन्य इस शब्दमें परमाणुक द्व्यणुक आदि की भिन्नता से भिन्नता आती है और यह भिन्नता अनतरूपमें परिणत हो जाती है। इसी तरह पदार्थ अनत है और उन पदार्थों को प्रतिपादन करने का परिणाम ध्वनी-शब्द में रहा हुआ है तभी जाकर वह उन २ पदार्थो का प्रतिपादन किया करता है। इस तरह से समस्त अकार की निज पर्यायें हैं तथा इनसे भिन्न जो घटादि पर्याय हैं वे इस की पर पर्याय हैं। ये पर पर्यायें अपनी

સ્વભાવથી તે કિરણરૂપ અર્થનું પ્રતિપાદન કરતો નથી, કારણ કે પોતપોતાના વાચ્યાર્થનું પ્રતિપાદન કરવામા શબ્દોમા ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવતા માનવામા આવી છે એજ રીતે ‘અકાર’ પણ ભિન્ન ભિન્ન કકાર આદિ શબ્દોની સાથે સગત થઈને ભિન્ન ભિન્ન સ્વભાવથી ભિન્ન ભિન્ન અર્થોનો પ્રત્યાયક થાય છે આ રીતે એકલા અકારમા જ અનત સ્વભાવનો સમાવેશ થયેલ મનાયો છે જે શબ્દ બોલાય છે તેમા પરમાણુ તથા દ્વયણુક આદિના ભેદથી અનતતા આવે છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શબ્દ પૌદ્ગલિક છે તેથી પુદ્ગલજન્ય તે શબ્દમા પરમાણુ, દ્વયણુક આદિની ભિન્નતાથી ભિન્નતા આવે છે, અને તે ભિન્નતા અનતરૂપે પરિણમે છે આ રીતે પદાર્થ અનત છે અને તે પદાર્થોનુ પ્રતિપાદન કરવાનો પરિણામ ધ્વનિ-શબ્દમા રહેલ છે ત્યારે જ જઈને તે, તે તે પદાર્થોનુ પ્રતિપાદન કર્યા કરે છે આ રીતે સમસ્ત અકારની પોતાની પર્યાયો છે તથા તેમનાથી ભિન્ન જે ઘટાદિ પર્યાય છે એ તેની પરપર્યાય છે એ પર

ननु ये स्वपर्यायास्ते तस्य सम्बन्धिनो भवन्तु, ये तु परपर्यायास्ते भिन्नव स्त्वाश्रयत्वात् कथं तस्य सम्बन्धिनः स्युरिति चेत्?,

उच्यते—इह द्विधा सम्बन्धो भवति, अस्तित्वेन नास्तित्वेन च। तत्रास्तित्वेन सम्बन्धः स्वपर्यायैः सह भवति, यथा-घटस्य रूपादिभिः नास्तित्वेन सबन्धः परपर्यायैः सह भवति तेषा तत्रासभवात्। यथा-घटावस्थाया मृत्पिण्डाकारेण

पर्यायों से अनंतगुणी है। स्वपर्यायें जिस प्रकार अकार की सबधी मान जाती है उसी प्रकार पर पर्यायें भी इसकी सबधी मानी गई हैं।

शका—यह तो ठीक है कि अकार की जितनी भी निज पर्यायें हैं वे सब इसकी सबधी मानी जावें-पर जो परपर्यायें है वे इसकी सबधी कैसे मानी जा सकती हैं?। कारण-ये परपर्यायें भिन्न वस्तु के साथ रही हुई होती हैं। अतः उसीकी सबधी मानी जावेगी?–

उत्तर—सबध दो प्रकार से हुआ करता है-एक अस्तित्व मुखसे, और दूसरा नास्तिवत्वमुख से। अस्तित्वमुख से जो सबंध होता है, वह अपनी पर्यायों के साथ पर्यायी का होता है। जैसे रूपादिकों के साथ घट का होता है। नास्तित्वमुख से जो सबध हुआ करता है वह परपर्यायो का पर्यायी के साथ हुआ करता है। कारण ये परपर्यायें उसमें रहती नही हैं। जैसे मिट्टी से जब घट बन कर तैयार हो जाता है, तब उसमे पिण्डाकार

પર્યાયે। પોતાની પર્યાયોથી અનેકગણી છે સ્વપર્યાયે। જેમ અકારની સબધી માનવામા આવે છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયે। પણ તેની સબધી માનવામા આવી છે

શકા—એ તો બરાબર છે કે અકારની જેટલી સ્વપર્યાયે। છે તે બધી તેની સબધી મનાય, પણ જે પરપર્યાયે। છે તે તેની સબધી કેવી રીતે માની શકાય? કારણ કે એ પરપર્યાયે। ભિન્ન વસ્તુની સાથે રહેલ હોય છે તેથી તેની જ સબધી માની શકાશે

ઉત્તર—સબધ બે રીતે થયા કરે છે-એક અસ્તિત્વમુખથી અને બીજો નાસ્તિત્વમુખથી અસ્તિત્વમુખથી જે સબધ થાય છે તે સ્વપર્યાયોની સાથે પર્યાયીનો હોય છે જેમ રૂપાદિકોની સાથે ઘડાનો હોય છે નાસ્તિત્વમુખથી જે સબધ થયા કરે છે તે પરપર્યાયોનો પર્યાયીની સાથે થયા કરે છે કારણ કે-તે પર્યાયે। તેમા રહેતી નથી જેમકે માટીમાથી જ્યારે ઘડો તૈયાર થાય

पर्यायेण सह सम्बन्धो नास्तित्व सम्बन्धेन । यतोऽसौ पिण्डाकारः पर्यायस्तत्र तदानीं नास्तीति नास्तित्व सम्बन्धेन सम्बन्धः । अत एव च स परपर्याय इति व्यपदिश्यते । अन्यथा तस्यापि तत्रास्तित्व स्वीकारे सोऽपि स्वपर्याय एव स्यात् ।

ननु ये यत्र न विद्यन्ते ते कथं 'तस्ये'-ति व्यपदिश्यन्ते । धन दरिद्रस्य नास्तीति 'धन तस्य सम्बन्धी'-ति व्यपदेष्टु न शक्यम् , अन्यथा परपर्यायस्यापि सम्बन्धित्वे लोकव्यवहारातिक्रम प्रसङ्गः ? इति चेन्न,

यदि नाम ते-परपर्याया नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'तस्ये'-ति न व्यप

पर्याय नहीं रहती है। अतः उस घट के साथ पिण्डाकार पर्याय का सबध नास्तित्वमुख से माना जायगा। इसीलिये वह पिण्डाकार पर्याय परप र्याय होने से निज पर्याय नहीं है। अन्यथा घटमें उसका अस्तित्व होने से वह उसकी निजपर्याय मानी जावेगी। अतः यह अवश्य स्वीकार करना चाहिये कि पर्यायोंका सबध पदार्थमें नास्तित्वमुख से ही रहा करता है।

शका—दरिद्र के पास धन जिस प्रकार नहीं होने से वह उसका सबधी नहीं कहा जाता है, उसी प्रकार जो जहा नहीं है वह उसका सबधी कैसे कहा जा सकेगा? परपर्याय पर पदार्थमें होती है वह विवक्षित पदार्थ की सबधी कैसे मानी जा सकती है यदि इस प्रकार का व्यवहार होने लगे तो फिर लोक व्यवहार का ही अतिक्रम करना कहलायेगा।

उत्तर—परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका तात्पर्य यह

છે ત્યારે તેમા પિંડાકાર પર્યાય રહેતી નથી તેથી તે ઘડાની સાથે પિંડાકાર પર્યાયને સબધ નાસ્તિત્વમુખથી માનવામા આવશે તે કારણે તે પિંડાકાર પર્યાય પરપર્યાય હોવાથી સ્વપર્યાય નથી નહીં તો ઘડામા તેનુ અસ્તિત્વ હોવાથી તે તેની સ્વપર્યાય માનવામા આવે તેથી એ અવશ્ય સ્વીકારવુ જોઈએ કે પરપર્યાયોનો સબધ પદાર્થમા નાસ્તિત્વમુખથી રહ્યા કરે છે

શકા—જેમ દરિદ્રની પાસે ધન ન હોવાથી તે તેનો સબધી કહેવાતો નથી એજ પ્રકારે જે જ્યા નથી તે તેનુ સબધી કેવી રીતે કહી શકાય? પરપર્યાય પર પદાર્થમા હોય છે તે વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી કેવી રીતે માની શકાય જો આ પ્રકારનો વ્યવહાર થવા લાગે તો પછી લોક વ્યવહારનો જ અતિક્રમ કર્યો કહેવાય

ઉત્તર—પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય એવુ

दिश्यन्ते, तर्हि सामान्यतो न सन्तीति भाप्तम्। तथा च ते स्वरूपेणाऽपि न भवेयुः, न चैतद् दृष्ट श्रुतं वा तस्मादवश्य ते नास्तित्व सम्बन्धमङ्गीकृत्य 'तस्ये'–ति व्यपदेश्याः। धनमपि च नास्तित्व सम्बन्धमधिकृत्य 'दरिद्रस्ये'–ति व्यपदिश्यते एव। तथा–'धनमस्य दरिद्रस्य न विद्यते' इति लोकवादः।

यदपि चोक्त 'तत् तस्ये'–ति व्यपदेष्टु न शक्यमिति, तत्रापि तदस्तित्वेन तस्येति व्यपदेष्टु न शक्य, न तु नास्तित्वेनापि। ततो न कश्चित् लौकिक व्यवहारातिक्रमः।

नही है कि वे उसमें अस्तित्व मुख से सबंधित हैं। यह शका तो उचित उस समय मानी जाती कि जब उसे विवक्षित पदार्थमे अस्तित्वमुख से सबधित की जाती। यहा तो ऐसा कहा जाता है कि–पदार्थमें एक दूसरे पदार्थ की पर्यायों का जो इतरेतराभाव–अन्योन्याभाव रूप से सबध है वह वहा नास्तित्वमुख से है। यदि नास्तित्वमुख से वे परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबंधी हैं तो इसमे क्या आपत्ति हो सकती है। यदि नास्तित्व के सबधसे वे पर पर्यायें विवक्षित पदार्थ की सबधी न मानी जावे तो इसका तात्पर्य यह होता है कि ये सामान्यरूप से भी अस्तित्व विशिष्ट नहीं है। इस तरह स्वरूपतः भी इनका कोई अस्तित्व नही बन सकेगा। नास्तित्व सबध से धन भी दरिद्र का सबधी मानने में कोई बाधा नही है। ऐसा व्यपदेश होता ही है। नास्तित्व सबध से धन दरिद्रव्यक्ति का है इसका तात्पर्य यही है कि दरिद्र के पास धन नही है।

નથી કે તેઓ તેમા અસ્તિત્વમુખથી સબધિત છે આ શકા તો ત્યારે યોગ્ય મનાય કે જ્યારે તેને વિવક્ષિત પદાર્થમા અસ્તિત્વમુખથી સબધીત કરવામા આવે અહીં તો એવુ કહેવામા આવે છે કે–પદાર્થમા એક બીજા પદાર્થની પર્યાયોનો જે ઇતરેતરા ભાવ રૂપે સબધ છે તે ત્યા નાસ્તિત્વમુખથી છે જો નાસ્તિત્વમુખથી તે પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી હોય તો તેમા શી મુશ્કેલી હોઈ શકે છે? જો નાસ્તિત્વના સબધથી તે પર પર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી મનાય નહી તો તેનુ તાત્પર્ય એ થાય છે કે તેઓ સામાન્ય રૂપ પણ અસ્તિત્વ વિશિષ્ટ નથી આ રીતે સ્વરૂપથી પણ તેમનુ કોઈ અસ્તિત્વ બની શકશે નહી નાસ્તિત્વ સબધથી ધનને પણ દરિદ્રનુ સબધી માનવામા કોઈ વાધો નથી એવો વ્યપદેશ હોય છે જ નાસ્તિત્વ સબધથી ધન દરિદ્ર વ્યક્તિનુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે દરિદ્રની પાસે ધન નથી આ રીતે પર-

ननु नास्तित्वमभावरूपम्, अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्ति विकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात्।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः ?। घटः पटाभावेन संबद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ?।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसंबंध से विवक्षित पदार्थ की संबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि वे उसमें नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश नहीं हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शंका—नास्तित्व अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ संबध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से संबध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमे यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथ संबध नहीं है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સંબંધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સંબંધી છે તેનું તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમાં નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવું છે તેમાં કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યાં તેવો વ્યપદેશ થવામાં કોઇ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શંકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનું તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સંબંધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમાં સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સંબંધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમાં પરપર્યાયોનું નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમાં એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સંબંધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પરાભવથી સંબદ્ધ

उच्यते—अयुक्तमेतत्, सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। तथाहि–नास्तित्व नाम तेन तेन रूपेणाऽभवनमिष्यते, तच्च तेन तेन रूपेणाऽभवन वस्तुधर्मस्ततो नैकान्तेन तच्छून्यरूपमिति न सह सम्बन्धाभावः। तदपि च तेन रूपेणाऽभवन त त पर्यायमपेक्ष्य भवति, नान्यथा। तथाहि–यो यो घटादिगतः पर्यायस्तेन तेन रूपेण

है। जैसे–" घट पराभाव से सबद्ध है" इस प्रकार के वाच्यार्थ मे यह तात्पर्य थोडे ही निकल सकता है कि घट पट के साथ सबधित हैं। किन्तु घट पटाभाव से ही युक्त है, पट से नही, यही बोध होता है। इसी प्रकार परपर्यायों का अभाव विवक्षित पदार्थ में है इसका भी यही तात्पर्य निकलता है कि परपर्यायों का अभाव ही विवक्षित पदार्थ के साथ सबध है–परपर्यायें नही।

उत्तर—वस्तुतत्त्व का समीचीन परिज्ञान नही होने से यह शका की गई है। जब नास्तित्व का "उस उस रूप से नही होना" ऐसा तात्पर्य है तो फिर यह वस्तु का ही निजधर्म है। निजधर्म जो होता है वह एकान्ततः शून्यरूप नहीं होता है। इस तरह नास्तित्व के साथ सबध होने में कोई विरोध नहीं है। तात्पर्य इसका यह है कि शकाकार ने "नास्तित्व" का तात्पर्य "स्वरूपशून्य" मानकर जो उसका पदार्थ के साथ सबधाभाव स्थापित किया था उसका यहा यह उत्तर दिया गया है। नास्तित्व का भाव स्वरूपशून्यता नही है किन्तु उस उस रूप

छे" आ प्रकारना वाच्यार्थमा ए तात्पर्य थोडु ज नीकळे छे के घट (घडो) पटनी साथे सबधित छे, पण घट पटाभावथी ज युक्त छे, पटथी नही, एज बोध थाय छे एज प्रकारे परपर्यायोनो अभाव विवक्षित पदार्थमा छे एनु पण एज तात्पर्य नीकळे छे के परपर्यायोनो अभाव ज विवक्षित पदार्थनी साथे सबध छे–परपर्यायो नही

उत्तर—वस्तुतत्वनु सपूर्ण परिज्ञान न होवाथी आ शका उठाववामा आवी छे जो नास्तित्वनु " ते ते रूपे न होवु " एवु तात्पर्य छे तो ए वस्तुनो ज पोतानो धर्म छे जे पोतानो धर्म होय छे ते एकान्तत शून्यरूप होतो नथी आ रीते नास्तित्वनी साथे सबध होवामा कोई विरोध नथी तेनु तात्पर्य ए छे के शकाकारे "नास्तित्व"नु तात्पर्य "स्वरूपशून्य" मानीने तेनो पदार्थनी साथे जे सबधाभाव स्थापित कर्यो हतो तेनो अही आ उत्तर आपवामा आव्यो छे नास्तित्वनो अर्थ स्वरूपशून्यता नथी पण " ते ते

ननु नास्तित्वमभावरूपम् , अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्ति विकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात् ।

अन्यच—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्व, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथ सम्बन्धः ? । घटः पटाभावेन सबद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसबध से विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमें नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश नही हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहां उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शका—नास्त्वि अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ सबध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से सबध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमें यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथ सबध नही है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમા નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેવુ છે તેમા કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યા તેવો વ્યપદેશ થવામા કોઇ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમા સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમા એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પટાભવથી સબદ્ધ

उच्यते—अयुक्तमेतत्, सम्यग् वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्। तथाहि–नास्तित्व नाम तेन तेन रूपेणाऽभवनमिष्यते, तच्च तेन तेन रूपेणाऽभवन वस्तुधर्मस्ततो नैकान्तेन तच्छून्यरूपमिति न सह सम्बन्धाभावः। तदपि च तेन रूपेणाऽभवन त त पर्यायमपेक्ष्य भवति, नान्यथा। तथाहि–यो यो घटादिगतः पर्यायस्तेन तेन रूपेण

है। जैसे–" घट पराभाव से सबद्ध है" इस प्रकार के वाच्यार्थ में यह तात्पर्य थोडे ही निकल सकता है कि घट पट के साथ सबधित हैं। किन्तु घट पटाभाव से ही युक्त है, पट से नही, यही बोध होता है। इसी प्रकार परपर्यायों का अभाव विवक्षित पदार्थ में है इसका भी यही तात्पर्य निकलता है कि परपर्यायों का अभाव ही विवक्षित पदार्थ के साथ सबध है–परपर्यायें नही।

उत्तर—वस्तुतत्त्व का समीचीन परिज्ञान नही होने से यह शका की गई है। जब नास्तित्व का "उस उस रूप से नही होना" ऐसा तात्पर्य है तो फिर यह वस्तु का ही निजधर्म है। निजधर्म जो होता है वह एकान्ततः शून्यरूप नही होता है। इस तरह नास्तित्व के साथ सबध होने में कोई विरोध नही है। तात्पर्य इसका यह है कि शकाकार ने "नास्तित्व" का तात्पर्य "स्वरूपशून्य" मानकर जो उसका पदार्थ के साथ सबधाभाव स्थापित किया था उसका यहा यह उत्तर दिया गया है। नास्तित्व का भाव स्वरूपशून्यता नही है किन्तु उस उस रूप

છે" આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમા એ તાત્પર્ય થોડુ જ નીકળે છે કે ઘટ (ઘડો) પટની સાથે સબધિત છે, પણ ઘટ પટાભાવથી જ યુક્ત છે, પટથી નહી, એજ બોધ થાય છે એજ પ્રકારે પરપર્યાયોનો અભાવ વિવક્ષિત પદાર્થમા છે એવુ પણ એજ તાત્પર્ય નીકળે છે કે પરપર્યાયોનો અભાવ જ વિવક્ષિત પદાર્થની સાથે સબધ છે–પરપર્યાયો નહી

ઉત્તર—વસ્તુતત્વનુ સપૂર્ણ પરિજ્ઞાન ન હોવાથી આ શકા ઉઠાવવામા આવી છે જો નાસ્તિત્વનુ" તે તે રૂપે ન હોવુ" એવુ તાત્પર્ય છે તો એ વસ્તુનો જ પોતાનો ધર્મ છે જે પોતાનો ધર્મ હોય છે તે એકાન્તત શૂન્યરૂપ હોતો નથી આ રીતે નાસ્તિત્વની સાથે સબધ હોવામા કોઇ વિરોધ નથી તેનું તાત્પર્ય એ છે કે શકાકારે "નાસ્તિત્વ"નુ તાત્પર્ય "સ્વરૂપશૂન્ય" માનીને તેનો પદાર્થની સાથે જે સબધાભાવ સ્થાપિત કર્યો હતો તેનો અહીં આ ઉત્તર આપવામા આવ્યો છે નાસ્તિત્વનો અર્થ સ્વરૂપશૂન્યતા નથી પણ "તે તે

ननु नास्तित्वमभावरूपम्, अभावश्च स्वरूपशून्यस्तेन सह कथं सम्बन्धः, शून्यस्य सकलशक्ति विकलतया सम्बन्धशक्तेरभावात्।

अन्यच्च—यदि परपर्यायाणां तत्र नास्तित्वं, तर्हि नास्तित्वेन सह सम्बन्धो भवतु, परपर्यायैस्तु कथं सम्बन्धः ? । घटः पटाभावेन संबद्धः इति न पटेनापि सह सम्बद्धो भवितुमर्हति, तथा प्रतीतेरभावात् ? ।

इसी तरह परपर्यायें नास्तित्वसबध से विवक्षित पदार्थ की सबधी हैं इसका भी तात्पर्यार्थ यही है कि ये उसमे नहीं हैं। "परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं" इस रूपसे उनका व्यापदेश नहीं हो सकता है, ऐसा जो कहना है सो इसमें कोई आपत्ति नहीं है। शास्त्र भी तो यही कहते हैं कि अस्तित्व मुख से परपर्यायें विवक्षित पदार्थ की हैं ऐसा व्यापदेश नही हो सकता है। परन्तु नास्तित्वमुख से वहा उनका व्यपदेश होनेमें कोई लौकिक व्यवहार का अतिक्रम नहीं होता है।

शका—नास्त्वि अभावरूप होता है। अभाव का तात्पर्य होता है स्वरूपशून्यता। तो फिर पदार्थ का इस स्वरूपशून्यरूप नास्तित्व के साथ सबध कैसे बन सकता है। क्यों कि शून्यमें सकल शक्ति की विकलता होने से सबध स्थापित करने की शक्ति का सद्भाव माना ही कैसे जा सकता है। दूसरी बात एक यह भी है कि "विवक्षित पदार्थमें परपर्यायोंका नास्तित्व है" इस प्रकार के कथनमे यही फलितार्थ निकलता है कि पदार्थ का उन पर्यायों के साथ सबध नही है किन्तु नास्तित्व के साथ

પર્યાયો નાસ્તિત્વ સબધથી વિવક્ષિત પદાર્થની સબધી છે તેનુ તાત્પર્ય પણ એજ છે કે એ તેમા નથી "પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે" આ રૂપે તેમનો વ્યપદેશ થઇ શકતો નથી, એમ જે કહેલુ છે તેમા કોઈ આપત્તિ નથી શાસ્ત્રો પણ એજ કહે છે કે અસ્તિત્વમુખથી પરપર્યાયો વિવક્ષિત પદાર્થની છે એવો વ્યાપદેશ થઇ શકતો નથી પણ નાસ્તિત્વમુખથી ત્યા તેવો વ્યપદેશ થવામા કોઇ લૌકિક વ્યવહારનો અતિક્રમ થતો નથી

શંકા—નાસ્તિત્વ અભાવરૂપ હોય છે અભાવનુ તાત્પર્ય છે સ્વરૂપશૂન્યતા તો પછી પદાર્થનો આ સ્વરૂપ શૂન્યરૂપ નાસ્તિત્વની સાથે સબધ કેવી રીતે બની શકે ? કારણ કે શૂન્યમા સકળ શક્તિની વિકલતા હોવાથી સબધ સ્થાપિત કરવાની શક્તિનો સદ્ભાવ માની જ કેવી રીતે શકાય ? બીજી એક વાત એ પણ છે કે વિવક્ષિત પદાર્થમા પરપર્યાયોનુ નાસ્તિત્વ છે આ પ્રકારના કથનમા એજ ફલિતાર્થ નીકળે છે કે પદાર્થનો એ પર્યાયો સાથે સબધ નથી પણ નાસ્તિત્વની સાથે છે જેમકે "ઘટ પરાભવથી સબદ્ધ

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमे पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमें अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नहीं हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नही है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नहीं हो सकता है । इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના—ઘટાદિ પર્યાયોના—અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઇ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે—જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઇ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી તે

परपर्याया न भवेयुस्तर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न व्यपदिश्येरन्, परापेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात्। ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेपि परपर्यायास्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यन्ते। २।

अपि च—सर्वं वस्तु प्रतिनियतस्वभावं, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभावात्मकतानिबन्धना। ततो यावन्न प्रतियोगिविज्ञानं भवति, तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मकं तत्त्वतो ज्ञातुं शक्यते। तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभाव प्रतियोगित्वात् तदविज्ञानं यावद् भवति तावन्नाधिकृत वस्तु तदभावात्मकं परिज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तुं शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्यायें न हों तो ये अकार की स्वपर्यायें हैं ऐसा व्यपदेश ही नहीं हो सकेगा। कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है। इसलिये पर्यायों में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्यायें भी उस विवक्षित पदार्थ की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी-ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्वभाव वाली हैं। और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ के अभाव को लेकर ही आई हुई है। इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये। तभी जाकर विवक्षित वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा सकता है।

और भी "अकार की ये निज पर्यायें हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ" ની શોભા છે જો એ પરપર્યાયો ન હોત તો એ આકારની સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહી કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમા સ્વ વ્યપદેશનુ કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામા "तस्य" એવો વ્યપદેશ થાય છે ॥ ૨ ॥

વળી સસારની જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામા પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ આવેલી છે તે કારણે એ ધ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમા પ્રતિનિયત છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમા "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ કહી શકાય છે

વળી-"અકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો બોધ અકાર પર્યાયોમા ત્યારે

तथा चात्र प्रयोगः—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

मे न भी हो सकता है कि जब उसमे पर के-घटादि पर्यायों के-अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमे अभाव का बोध नहीं होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नही हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक है । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहां प्रयोग इस प्रकार है-जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है-जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नहीं है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नही हो सकता है । इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના-ઘટાદિ પર્યાયોના-અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઈ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે-જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઈ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી તે

परपर्याया न भवेयुस्तर्हि 'अकारस्य स्वपर्यायाः' इति न व्यपदिश्येरन्, परापेक्षया स्वव्यपदेशस्य संभवात्। ततः स्वपर्यायव्यपदेशकारणतया तेपि परपर्यायास्तस्योपयोगिन इति 'तस्ये' ति व्यपदिश्यन्ते । २ ।

अपि च —सर्वं वस्तु प्रतिनियतस्वभावं, प्रतिनियतस्वभावता च प्रतियोग्यभावात्मकतानिबन्धना । ततो यावन्न प्रतियोगिनिज्ञानं भवति, तावन्नाधिकृतं वस्तु तदभावात्मकं तत्त्वतो ज्ञातु शक्यते । तथा च सति घटादि पर्यायाणामपि अभावप्रतियोगित्वात् तदविज्ञानं यावद् भवति तावन्नाधिकृतं वस्तु तदभावात्मकं परिज्ञातमिति नाकारो यथात्मनाऽवगन्तु शक्यते, इति घटादिपर्याया अप्यकारस्य पर्यायाः

यदि वे परपर्यायें न हों तो ये अकार की स्वपर्यायें हैं ऐसा व्यपदेश ही नहीं हो सकेगा। कारण स्व व्यपदेश परापेक्ष है। इसलिये पर्यायों में स्व व्यपदेश का कारण होने से वे परपर्यायें भी उस विवक्षित पदार्थ की उपयोगी हैं अतः उनमें "तस्य" ऐसा व्यपदेश होता है ॥ २ ॥

फिर भी-ससार की जितनी भी वस्तुएँ हैं वे सब प्रतिनियत स्वभाव वाली हैं। और यह प्रतिनियत स्वभावता उनमें प्रतियोगी पदार्थ के अभाव को लेकर ही आई हुई है। इसलिये यह ध्रुव सत्य है कि वस्तु अपने स्वभाव में प्रतिनियत है यह बात स्पष्टरूप से जानने के लिये प्रतियोगी पदार्थ का ज्ञान होना चाहिये। तभी जाकर विवक्षित वस्तु में "प्रतियोगी पदार्थ का अभाव रहा हुआ है" ऐसा कहा जा सकता है।

और भी "अकार की ये निज पर्यायें हैं" ऐसा बोध अकार पर्यायों

છે ત્યારે જ 'સ્વ" ની શોભા છે જો એ પરપર્યાયો ન હોત તો એ આકારની સ્વપર્યાયો છે એવો વ્યપદેશ જ થઈ શકત નહીં કારણ કે સ્વ વ્યપદેશ પરાપેક્ષ છે તે કારણે પર્યાયોમા સ્વ વ્યપદેશનુ કારણ હોવાથી એ પરપર્યાયો પણ તે વિવક્ષિત પદાર્થને ઉપયોગી થાય છે, તેથી તેમનામા "तस्य" એવો વ્યપદેશ થાય છે ॥ २ ॥

વળી સસારની જેટલી વસ્તુઓ છે તે બધી પ્રતિનિયત સ્વભાવવાળી છે અને એ પ્રતિનિયત સ્વભાવતા તેમનામા પ્રતિયોગી પદાર્થના અભાવને લીધે જ આવેલી છે તે કારણે એ ધ્રુવ સત્ય છે કે વસ્તુ પોતાના સ્વભાવમા પ્રતિનિયત છે એ વાત સ્પષ્ટરૂપે સમજવાને માટે પ્રતિયોગી પદાર્થનુ જ્ઞાન હોવુ જોઈએ ત્યારે જ વિવક્ષિત વસ્તુમા "પ્રતિયોગી પદાર્થનો અભાવ રહેલ છે" એમ કહી શકાય છે

વળી-"અકારની એ સ્વપર્યાયો છે" એવો બોધ અકાર પર્યાયોમા ત્યારે

तथा चात्र प्रयोग.—यदनुपलब्धौ यस्यानुपलब्धिः स तस्य सम्बन्धी । यथा घटस्य रूपादयः । घटादि पर्यायानुपलब्धौ चाकारस्य न यथावस्थित स्वरूपेणोपलब्धिरिति ते तस्य सम्बन्धिनः ।

न चायमसिद्धो हेतुः, घटादि पर्यायरूपप्रतियोग्यपरिज्ञानात् तदभावात्मकस्याकारस्य तत्त्वतो ज्ञातत्वायोगात् ।

में तभी हो सकता है कि जब उसमें पर के—घटादि पर्यायों के—अभाव का बोध हो । जब तक इनका उनमे अभाव का बोध नही होगा तब तक अकार का वास्तविकरूप से परिज्ञान नही हो सकेगा । इस तरह अकार का यथार्थबोध होने के लिये घटादि पर्यायों का बोध होना आवश्यक हैं । इस दृष्टि से घटादि पर्याय भी अकार के सबधी हैं ऐसा कहा जाता है ।

यहा प्रयोग इस प्रकार है—जिसकी अनुपलब्धि होने पर जिसकी अनुपलब्धि होती है, वह उसका सबधी होता है—जैसे रूपादिक की अनुपलब्धि होने पर घट की अनुपलब्धि होती है । इसी प्रकार से घटादिपर्यायों की अनुपलब्धि मे अकार की यथावस्थितरूप से उपलब्धि नही होती है इसलिये वे उसकी सबधिनी हैं ऐसा माना जाता है । इस अनुमान प्रयोग में हेतु असिद्ध नही है कारण घटादिपर्यायरूप जो प्रतियोगी पदार्थ है वह जबतक परिज्ञात नही हो जाता है जबतक उसके अभावरूप अकार का तत्त्वतः ज्ञान नही हो सकता है । इसलिये यह

જ થઈ શકે છે કે જ્યારે તેમા પરના—ઘટાદિ પર્યાયોના—અભાવનો બોધ થાય જ્યા સુધી તેમનામા તેમના અભાવનો બોધ નહી થાય ત્યા સુધી આકારનુ વાસ્તવિકરૂપે પરિજ્ઞાન થઇ શકશે નહી આ રીતે આકારનો યથાર્થ બોધ થવાને માટે ઘટાદિ પર્યાયોનો બોધ થવો તે આવશ્યક છે આ દૃષ્ટિએ ઘટાદિ પર્યાય પણ અકારની સબધી છે એમ કહેવામા આવે છે

અહીં પ્રયોગ આ પ્રકારે છે—જેની અનુપલબ્ધિ થતા જેની અનુપલબ્ધિ થાય છે તે તેનુ સબધી હોય છે જેમકે રૂપાદિકની અનુપલબ્ધિ (અભાવ) થતા ઘડાની અનુપલબ્ધિ હોય છે, એજ પ્રમાણે ઘટાદિ પર્યાયોની અનુપલબ્ધિમા અકારની યથાવસ્થિત રૂપે ઉપલબ્ધિ થતી નથી તે કારણે તેઓ તેની સબધિની છે એમ માનવામા આવે છે આ અનુમાન પ્રયોગમા હેતુ અસિદ્ધ નથી કારણ કે ઘટાદિ પર્યાયરૂપ જે પ્રતિયોગી પદાર્થ છે તે જ્યા સુધી પરિજ્ઞાત થઇ જતો નથી ત્યા સુધી તેના અભાવરૂપ અકારનુ તત્ત્વત જ્ઞાન થઈ શકતુ નથી તે

तस्माद् घटादिपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धिन इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः। एव घटादिकमपि प्रत्येकं सर्व वस्तु जात परिभावनीय, न्यायस्य समानत्वात्। न चैतदनार्षं, यत उक्तमाचाराङ्गे—

" जे एगं जाणइ, से सव्वं जाणइ। जे सव्वं जाणइ, से एगं जाणइ। "

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, स नियमेन सर्वं वस्तु जानाति। सर्वोपलब्धिमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मनाऽवगन्तुमशक्यत्वात् यश्च सर्वं सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद भिन्नं जानाति।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्यायें भी अकार की सबंधी हैं। इस तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है। इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है। घटादिक जो वस्तुएँ हैं उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो जाती है। हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं पडता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है–" जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ " इति। इसका भाव यह है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता है वह नियम से समस्त वस्तुओ को जानता है। विवक्षित एक वस्तु का " यह अपनी समस्त पर्यायो से सहित है तथा परपर्यायो का इसमें

કારણે એમ માનવુ જોઈએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સબધી છે આ રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઈ જાય છે એજ રીતે બીજા પણ અકાર આદિ જે વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ છે તે સિદ્ધ થઈ જાય છે ઘટાદિક જે વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ જાય છે અમારૂ એ પ્રકારનુ આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતુ નથી કારણ કે આચારાગમા એવુ જ કહ્યુ છે–" जे एगं जाणइ से सव्वं जाणइ, जे सव्वं जाणइ से एगं जाणइ " તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો સહિત જાણે [illegible] મેથી સમસ્ત વસ્તુઓને જાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુનો " આ પોતા [illegible] યુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમા અભાવ છે "

अन्यत्राप्युक्तम्—

" एको भावः सर्वथा येन दृष्टः,
सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः,
एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः "॥ १ ॥

तदेवमकारादिकमपि वर्णजातं केवलज्ञानवत् सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणमिति न कश्चिद्विरोधः।

अपि च—केवलज्ञानमपि स्वपरपर्यायभेदभिन्नं भवति। तच्चात्मस्वभावरूपं न

अभाव है" ऐसा बोध जबतक नहीं होगा तबतक वह वस्तु सर्वात्मना जानी हुई नहीं कहला सकेगी। अतः जब वह इस रूप से जान ली जाती है तो इसका तात्पर्य ही यह है कि उस जानने वाले को सर्व पदार्थ की उपलब्धि हो चुकी है तभी वह विवक्षित वस्तु को सर्व पर्यायों सहित जान सका है। इसी तरह जो सर्व वस्तु को सर्वात्मना साक्षात् जानता है वह एक वस्तु को स्वपरपर्याय के भेदरूप से जानता है। अन्यत्र भी इसी बात की पुष्टि इस प्रकार से की है—

" एको भावः सर्वथा येन दृष्ट, सर्वे भावा. सर्वथा तेन दृष्टाः।
सर्वे भावाः सर्वथा येन दृष्टाः एको भावः सर्वथा तेन दृष्टः॥१॥" इति।

इस तरह अकार आदि समस्त वर्ण समूह केवलज्ञान की तरह सर्वद्रव्यपर्यायों के प्रमाणानुरूप है इस कथन में कोई विरोध नहीं आता है।

એવો બોધ જ્યા સુધી નહી થાય ત્યા સુધી તે વસ્તુ સર્વાત્મના જાણેલી કહી શકાશે નહીં તેથી જો તે એ રૂપે જાણી લેવાય છે તો તેનુ તાત્પર્ય જ એ છે કે તે જાણનારને સર્વ પદાર્થની ઉપલબ્ધિ થઈ ગઈ છે ત્યારે જ તે વિવક્ષિત વસ્તુને સર્વપર્યાયો સહિત જાણી શકે છે આ રીતે જે સર્વવસ્તુને સર્વાત્મના પ્રત્યક્ષ પણે છે તે એક વસ્તુને સ્વરૂપ પર્યાયના ભેદરૂપથી જાણે છે અન્યત્ર પણ એજ વાતની પુષ્ટિ આ રીતે કરી છે–

" एको भावः सर्वथा येन दृष्टः, सर्वे भावाः सर्वथा तेन दृष्टा.।
सर्वे भावा. सर्वथा येन दृष्टा', एको भाव. सर्वथा तेन दृष्टः ॥१॥"

આ રીતે અકાર આદિ સમસ્ત વર્ણસમૂહ કેવળજ્ઞાનની જેમ સર્વદ્રવ્ય પર્યયોના પ્રમાણાનુરૂપ છે આ કથનમા કોઈ વિરોધ નડતો નથી.

तस्माद् घटादिपर्याया अप्यकारस्य सम्बन्धिन इति स्वपर्यायापेक्षयाऽकारः सर्वद्रव्य पर्याय परिमाणः ।

एवमाकारादयोऽपि वर्णाः सर्वे प्रत्येकं सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणा वेदितव्याः। एव घटादिकमपि प्रत्येक सर्वं वस्तु जात परिभावनीयं, न्यायस्य समानत्वात् । न चैतदनार्षं, यत उक्तमाचाराङ्गे—

" जे एग जाणइ, से सव्वं जाणइ । जे सव्व जाणइ, से एगं जाणइ। "

अयमर्थः—य एक वस्तु सर्वपर्यायैः सह जानाति, स नियमेन सर्व वस्तु जानाति । सर्वोपलब्धिमन्तरेण विवक्षितस्यैकस्य स्वपर्यायभेदभिन्नतया सर्वात्मना ऽवगन्तुमशक्यत्वात् यश्च सर्व सर्वात्मनासाक्षाद् जानाति, स एक स्वपर्यायभेद भिन्न जानाति ।

मानना चाहिये कि घटादि परपर्यायें भी अकार की सबधी हैं। इस तरह अकार सर्वद्रव्य पर्याय भी परिमाणवाला सिद्ध हो जाता है। इस तरह और भी आकार आदि जो वर्ण हैं वे भी प्रत्येक सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणानुरूप हैं यह सिद्ध हो जाता है। घटादिक जो वस्तुएँ हैं उनमें भी इस न्याय के समान होने से सर्वपर्यायप्रमाणता घटित हो जाती है। हमारा इस प्रकार का यह कथन आगम से प्रतिकूल नहीं पडता है, कारण आचाराङ्ग में ऐसा ही कहा है-" जे एग जाणइ से सव्व जाणइ, जे सव्व जाणइ से एग जाणइ " इति। इसका भाव यह है कि जो एक जीवादिक वस्तु को अपनी २ समस्त पर्यायों सहित जानता है वह नियम से समस्त वस्तुओं को जानता है। विवक्षित एक वस्तु का " यह अपनी समस्त पर्यायो से सहित है तथा परपर्यायो का इसमें

કારણ એમ માનવુ જોઈએ કે ઘટાદિ પરપર્યાયો પણ અકારની સબધી છે આ રીતે અકાર સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિણામવાળો સિદ્ધ થઈ જાય છે એજ રીતે બીજા પણ અકાર આદિ જે વર્ણન છે તેઓ પણ પ્રત્યેક સર્વદ્રવ્યપર્યાય પ્રમાણાનુરૂપ છે તે સિદ્ધ થઈ જાય છે ઘટાદિક જે વસ્તુઓ છે તેમનામા પણ આ ન્યાયથી સમાનતા હોવાથી સર્વપર્યાય પ્રમાણતા ઘટિત થઈ જાય છે અમારૂ એ પ્રકારનુ આ કથન આગમથી વિરૂદ્ધ જતુ નથી કારણ કે આચારાગમા એવુ જ કહ્યુ છે-" जे एग जाणइ से सव्व जाणइ, जे सव्व जाणइ से एग जाणइ " તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે એક જીવાદિક વસ્તુને પોત પોતાની સમસ્ત પર્યાયો સહિત જાણે છે તે નિયમથી સમસ્ત વસ્તુઓને જાણે છે વિવક્ષિત એક વસ્તુનો " આ પોતાની સમસ્ત પર્યાયોયુક્ત છે તથા પરપર્યાયોનો તેમા અભાવ છે "

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागकल्पा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायस्यानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः। तस्मादकारादिकं स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवति।

यथा चाऽकारादिक सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात्।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर मुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षर श्रुतज्ञान ग्राह्यम्। श्रुतज्ञान च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मति ज्ञानमपि। तदेव श्रुतज्ञानमकारादिक चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण,

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये। अकार आदि वर्णो मे जो स्वपर्यायें हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्यायें हैं वे वहां स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-प्रमाण हैं। इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायो द्वारा ही सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों में भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये। क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है।

यहां पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यहा अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये। श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्यपर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है। इस तरह श्रुतज्ञान

આદિ વર્ણોમા જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનતમાભાગ પ્રમાણુ છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યા સ્વપર્યાયરૂપ અનતમા ભાગહીન સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણુ છે તે કારણે અકારાદિમા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણુતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ આદિ જ્ઞાનોમા પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા સમજી લેવી કારણ કે સર્વત્ર ન્યાય સમાન જ હોય છે

અહીં જો કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યુ છે અને તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણુરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે, તો પણ શ્રુતનો અધિકાર હોવાથી અહીં અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવુ જોઈએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ જ્ઞાનનુ અવિનાભાવી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમા પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા

तु घटादिवस्तुस्वभावात्मकम्। तस्माद् ये घटादिवस्तुनः स्वभावास्ते केवलज्ञानस्य परपर्यायाः, ये तु परिच्छेदकत्व स्वभावास्ते स्वपर्यायाः। परपर्याया अपि पूर्वोक्तयुक्तेस्तस्य सम्बन्धिन इति स्वपरपर्यायभेदभिन्न भवति।

ततः स्वपर्यायपरिमाणचिन्तायां परमार्थतो न कश्चिदकारादि संयुक्तश्रुत-केवलज्ञानयोर्विशेषः। एतावानेव विशेषः—केवलज्ञान स्वपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणतुल्यम्। अकारादिक तु स्वपर्यायैः। तथाहि—अकारस्य स्वपर्यायाः—

फिर भी—केवलज्ञान में भी स्वपर्याय की भिन्नता से भेद सिद्ध होता है। आत्मस्वभावरूपता यह केवलज्ञानकी निज पर्याय है। तथा घटादि-रूप जो वस्तुएँ हैं तदात्मकता उसमें नहीं है यह केवलज्ञान की परपर्याय है। केवलज्ञान में आत्मस्वभावरूपता जो निजपर्याय है उसका तात्पर्य पदार्थ परिच्छेदक स्वभाव से है। जिस प्रकार निजपर्याय केवलज्ञान की सवधी मानी गई है उसी प्रकार पूर्वोक्तयुक्ति के अनुसार परपर्याय भी उसकी सवधी होती हैं। इस तरह केवलज्ञान में इन दोनों पर्यायों की भिन्नता से भेद आ जाता है।

जब इस प्रकार से स्वपर्यायपरिमाण का विचार किया जाता है तब परमार्थतः अकारादि सयुक्त श्रुतज्ञान में और केवलज्ञान में यद्यपि कोई भेद नहीं प्रतीत होता है। परन्तु फिर भी केवलज्ञान में जो सर्वद्रव्य-पर्याय परिमाण तुल्यता कही गई है वह स्वपर्यायों से ही जाननी चाहिये। परपर्यायो द्वारा नही। और अकारादिकों में यह सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाणता

તથા—કેવળજ્ઞાનમા પણ સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયની ભિન્નતાથી ભેદ સિદ્ધ થાય છે આત્મસ્વભાવરૂપતા એ કેવળજ્ઞાનની સ્વપર્યાય છે તથા ઘટાદિરૂપ જે વસ્તુઓ છે તેમા તદાત્મકતા નથી, તે કેવળજ્ઞાનની પરપર્યાય છે કેવળજ્ઞાનમા આત્મસ્વભાવરૂપતા જે સ્વપર્યાય છે તેનુ તાત્પર્ય પદાર્થ પરિચ્છેદક સ્વભાવ છે જેમ સ્વપર્યાય કેવળજ્ઞાનની સબધી માનવામા આવી છે એમ પૂર્વોકત યુકિત પ્રમાણે પરપર્યાય પણ તેની સબધી હોય છે આ રીતે એ બન્ને પર્યાયોની ભિન્નતાથી કેવળજ્ઞાનમા ભેદ આવી જાય છે

જ્યારે આ રીતે સ્વપર્યાય પરિમાણનો વિચાર કરવામા આવે છે ત્યારે પરમાર્થત આકારાદિ સયુકત શ્રુતજ્ઞાનમા અને કેવળજ્ઞાનમા જો કે કોઇ ભેદ લાગતો નથી, છતા પણ કેવળજ્ઞાનમા જે સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણ તુલ્યતા કહેલ છે તે સ્વપર્યાયોથી જ જાણવી જોઈએ, પરપર્યાયો દ્વારા નહીં અને અકારાદિકોમા આ સર્વદ્રવ્યપર્યાય પરિમાણુતા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જાણવી જોઈએ અકાર

सर्वद्रव्यपर्यायाणामनन्तभागकल्पा, परपर्यायास्तु स्वपर्यायरूपानन्ततमभागोनाः सर्वद्रव्यपर्यायाः। तस्मादकारादिकः स्वपरपर्यायैरेव सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण भवति।

यथा चाऽकारादिक सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण तथा मत्यादीन्यपि ज्ञानानि द्रष्टव्यानि, न्यायस्य समानत्वात्।

इह यद्यपि सर्वं ज्ञानमविशेषेणाक्षर मुच्यते, सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण च भवति, तथापि श्रुताधिकारादिहाक्षर श्रुतज्ञान ग्राह्यम्। श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभूतं, ततो मति ज्ञानमपि। तदेव श्रुतज्ञानमकारादिक चोत्कर्षतः सर्वद्रव्यपर्यायपरिमाण,

---

स्व और परपर्यायों द्वारा जाननी चाहिये। अकार आदि वर्णो मे जो स्वपर्याये हैं वे तो सर्व द्रव्यपर्यायों के अनन्तवें भाग प्रमाण हैं, तथा जो परपर्याये हैं वे वहा स्वपर्यायरूप अनन्तवें भागहीन सर्वद्रव्यपर्याय-प्रमाण हैं। इसलिये अकारादि में स्व एव परपर्यायो द्वारा ही सर्वद्रव्य-पर्यायप्रमाणता सिद्ध होती है।

जिस प्रकार अकारादि सर्व द्रव्यपर्याय परिमाणवाले प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार मति आदि ज्ञानों मे भी यह सर्व द्रव्यपर्यायप्रमाणता जान लेनी चाहिये। क्यों कि न्याय सर्वत्र समान होता है।

यहा पर यद्यपि सामान्यरूपसे समस्त ज्ञान अक्षररूपसे कहा गया है और वह सर्वद्रव्यपर्याय परिमाणरूप बतलाया गया है, तो भी श्रुत का अधिकार होनेसे यहा अक्षर शब्दसे श्रुतज्ञानका ग्रहण करना चाहिये। श्रुतज्ञान मतिज्ञानका अविनाभावी होता है इस अपेक्षासे उसमें भी सर्व द्रव्पर्याय प्रमाणता सिद्ध हो जाती है। इस तरह श्रुतज्ञान

આદિ વર્ણોમા જે સ્વપર્યાયો છે તે તો સર્વદ્રવ્યપર્યાયોના અનતમાભાગ પ્રમાણુ છે, તથા જે પરપર્યાયો છે તે ત્યા સ્વપર્યાયરૂપ અનતમા ભાગહીન સર્વદ્રવ્ય પર્યાયપ્રમાણુ છે તે કારણે અકારાદિમા સ્વ અને પરપર્યાયો દ્વારા જ સર્વદ્રવ્ય પર્યાય પ્રમાણુતા સિદ્ધ થાય છે

જે રીતે અકારાદિ સર્વદ્રવ્યપર્યાયવાળા પ્રગટ કરેલ છે એજ રીતે મતિ આદિ જ્ઞાનોમા પણ એ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા સમજી લેવી કારણ કે સર્વત્ર ન્યાય સમાન જ હોય છે

અહીં જો કે સામાન્યરૂપે સમસ્તજ્ઞાન અક્ષરરૂપે કહેવામા આવ્યુ છે અને તે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપરિમાણરૂપ બતાવવામા આવ્યુ છે, તો પણ શ્રુતનો અધિકાર હોવાથી અહી અક્ષર શબ્દથી શ્રુતજ્ઞાનને ગ્રહણ કરવુ જોઈએ શ્રુતજ્ઞાન મતિ જ્ઞાનનુ અવિનાભાવી હોય છે તે અપેક્ષાએ તેમા પણ સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણુતા

तत्र सर्वोत्कृष्टं श्रुतकेवलिनो द्वादशाङ्गविदः संभवति, न तु शेषस्य। तस्मात् अनादिभावः श्रुतस्य जन्तूनां जघन्यो मध्यमो वा द्रष्टव्यो न तूत्कृष्ट इति स्थितम्।

ननु श्रुतस्यानादिभाव एवकथमुपपद्यते—यदा हि सर्वोत्कृष्ट श्रुतज्ञानावरण-स्त्यानर्द्धिनिद्रारूपदर्शनावरणोदयः—संभवति, तदा कास्न्येन श्रुतस्यावरणं समाप्यते, यथाऽवध्यादि ज्ञानस्य। तस्मादवध्यादिज्ञानमिव श्रुतमपि—आदिमदितिकृत्य तृतीय चतुर्थभङ्गसंभवस्तत्र आह—' सव्व जीवाणपि० ' इत्यादि । सर्वजीवानामपि च

और अकार आदि अक्षरोंमें जो यह उत्कृष्टरूपसे सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता प्रकट की गई है वह द्वादशांगके पाठी सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवली की अपेक्षासे ही जाननी चाहिये। क्यों कि वहीं पर यह उत्कृष्टता संभवित होती है अन्य जीवों के श्रुतज्ञान आदिमें नहीं। कारण कि वहां पर श्रुतका अनादिभाव जघन्य या मध्यमरूपसे बतलाया गया है। उत्कृष्ट रूपसे नहीं।

शंका—श्रुतमें जो अनादिता प्रकट की गई है वह समझमें नहीं आती है। कारण जब जीव के सर्वोत्कृष्ट श्रुत ज्ञानावरणका स्त्यानर्द्धिका एवं निद्रारूप दर्शनावरण कर्मका उदय होता है तब उस स्थितिमें संपूर्ण रूपसे श्रुतका आवरण हो जाता है। जिस प्रकार कि अवधिज्ञानावरणी के उदयमें अवधि ज्ञानका आवरण हो जाता है। अतः यह कैसे माना जा सकता है कि श्रुतज्ञान अनादि है। अवधिज्ञान आदि की तरह वह भी सादि ही है और इस तरह उसमे ये तृतीय और चतुर्थ भंग संभवित नहीं होते हैं।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમા જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે દ્વાદશાગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અપેક્ષાએ જ જાણવી જોઈએ કારણ કે ત્યા જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમા નહીં કારણ કે ત્યા શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામા આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શકા—શ્રુતમા જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામા આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્ત્યાનર્દ્ધિકા અને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમા સપૂર્ણરૂપેશ્રુતનુ આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનાવરણીના ઉદયમા અવધિજ્ઞાનનુ આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમા પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમા એ ત્રીજો અને ચોથો ભગ સભવિત હોતો નથી

अक्षरस्य श्रुतज्ञानस्य, श्रुतज्ञानं च मतिज्ञानाविनाभावि, अतो मतिज्ञानस्यापीत्यर्थः, अनन्तभागः—अनन्तमो भागः, नित्योद्घाटितः—सदाऽनावृतस्तिष्ठतीत्यर्थः । स पुनरनन्ततमभागोऽप्यनेकविधः । तत्र सर्वजघन्योभागश्चैतन्यमात्रम् । तत्पुनः सर्वोत्कृष्ट श्रुतावरण—स्त्यानर्द्धिनिद्रोदयभावेऽपि ना व्रियते, तथा जीवस्वभावत्वात् , तदेवाह —' जइपुण० ' इत्यादि । यदि पुनः सोऽपि आव्रियेत, तेन—आवरणेन, जीवः—चैतन्यलक्षणः, अजीवत्व माप्नुयात्—स्वलक्षणपरित्यागादिति भावः । न चैतद् दृष्ट मिष्टं

उत्तर—समस्त जीवोंका जो श्रुतज्ञान है तथा मतिज्ञान है वह सदा अपने अनन्तवें भाग में अनावृत ही रहा करता है अतः उसका आवरण नहीं होता है । तात्पर्य इसका यह है कि जो शकाकारने श्रुतज्ञानमें अनादिता का आवरण दशामें असद्भाव प्रकट किया है उसका उत्तर देते हुए सूत्रकार कहते है कि ठीक है आवरण दशामें यद्यपि अवधि आदि ज्ञान विलकुल आवृत्त हो जाते है परन्तु मतिज्ञान एव श्रुतज्ञानमें ऐसा नहीं है । वे तो अपनी आवृत्तदशामें भी अनन्तवें भाग में सदा अनावृत्त रहा करते है । मतिज्ञान श्रुतज्ञानका जो अनन्तवां भाग है वह अनेक प्रकारका बतलाया गया है । उसमें सर्व जघन्य जो भाग है वह मात्र चैतन्यरूप पडता है । यह चैतन्यरूप सर्व जघन्य भाग सर्वोत्कृष्ट श्रुतावरण, स्त्यानर्द्धि एव निद्रावरण कर्मके उदयमें भी आवृत्त नही होता है कारण जीवका स्वभाव ही ऐसा है । यदि यह स्वभाव भी आवृत्त माना जावे तो इस दशामें चैतन्य लक्षण जीवमें अपने लक्षणके परित्यागके

ઉત્તર—સમસ્ત જીવોનુ જે શ્રુતજ્ઞાન તથા મતિજ્ઞાન છે, તે સદા પોતાના અનતમા ભાગમા અનાવૃત જ રહ્યા કરે છે તેથી તેનુ આવરણુ હોતુ નથી તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે શકાકરનારે જે શ્રુતજ્ઞાનમા અનાદિતાનો આવરણુ દશામા અસદ્ભાવ પ્રગટ કર્યો છે તેનો જવાબ આપતા સૂત્રકાર કહે છે કે આવરણુ દશામા જો કે અવધિ આદિ જ્ઞાન બિલકુલ આવૃત થઈ જાય છે પણુ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા એવુ થતુ નથી તે તો પોતાની આવૃત્ત દશામા પણુ અનતમા ભાગમા સદા અનુવૃત્ત રહ્યા કરે છે મતિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાનનો જે અનેકમો ભાગ છે તે અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે તેમા સર્વજઘન્ય જે ભાગ છે તે માત્ર ચૈતન્યરૂપ પડે છે આ ચૈતન્યરૂપ સર્વજઘન્ય ભાગ સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતાવરણ, સ્ત્યાનર્દ્ધિ અને નિદ્રાવરણુ કર્મના ઉદયમા પણુ આવૃત્ત થતો નથી, કારણુ કે જીવનો સ્વભાવ જ એવો છે જો તે સ્વભાવ પણુ આવૃત્ત માનવામા આવે તો એ દશામા ચૈતન્યલક્ષણુ જીવમા પોતાના લક્ષણુના પરિત્યાગને કારણે અજીવત્વની પ્રસક્તિ

तथा सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलिनो द्वादशाङ्गविदः संभवति, न तु शेषस्य। तस्मात् अनादिभावः श्रुतस्य जन्तूनां जघन्यो मध्यमो वा द्रष्टव्यो न तूत्कृष्ट इति स्थितम्।

ननु श्रुतस्यानादिभाव एवकथमुपपद्यते-यदा हि सर्वोत्कृष्ट श्रुतज्ञानावरण-स्त्यानर्द्धिनिद्रारूपदर्शनावरणोदयः-संभवति, तदा सामस्त्येन श्रुतस्यावरणं संभाव्यते, यथाऽवध्यादि ज्ञानस्य। तस्मादवध्यादिज्ञानमिव श्रुतमपि-आदिमदितिकथं तृतीय चतुर्थभङ्गसंभवस्तत आह-'सव्वजीवाणंपि०' इत्यादि। सर्वजीवानामपि च

और अकार आदि अक्षरोंमें जो यह उत्कृष्टरूपसे सर्वद्रव्य पर्यायप्रमाणता प्रकट की गई है वह द्वादशांगके पाठी सर्वोत्कृष्ट श्रुतकेवलीकी अपेक्षासे ही जाननी चाहिये। क्यों कि वहीं पर यह उत्कृष्टता संभवित होती है अन्य जीवों के श्रुतज्ञान आदिमें नहीं। कारण कि वहां पर श्रुतका अनादिभाव जघन्य या मध्यमरूपसे बतलाया गया है। उत्कृष्ट रूपसे नहीं।

शंका—श्रुतमें जो अनादिता प्रकट की गई है वह समझमें नहीं आती है। कारण जब जीव के सर्वोत्कृष्ट श्रुत ज्ञानावरणका स्त्यानर्द्धिका एव निद्रारूप दर्शनावरण कर्मका उदय होता है तब उस स्थितिमें संपूर्ण रूपसे श्रुतका आवरण हो जाता है। जिस प्रकार कि अवधिज्ञानावरणी के उदयमें अवधि ज्ञानका आवरण हो जाता है। अतः यह कैसे माना जा सकता है कि श्रुतज्ञान अनादि है। अवधिज्ञान आदि की तरह वह भी सादि ही है और इस तरह उसमें ये तृतीय और चतुर्थ भंग संभवित नहीं होते हैं।

સિદ્ધ થઈ જાય છે આ રીતે શ્રુતજ્ઞાન અને અકારાદિ અક્ષરોમાં જે આ ઉત્કૃષ્ટ રૂપે સર્વદ્રવ્યપર્યાયપ્રમાણતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે દ્વાદશાંગના પાઠી સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુતકેવળીની અપેક્ષાએ જ જાણવી જોઈએ કારણ કે ત્યાં જ તે ઉત્કૃષ્ટતા સંભવિત હોય છે અન્ય જીવોના શ્રુતજ્ઞાન આદિમાં નહીં કારણ કે ત્યાં શ્રુતનો અનાદિ ભાવ જઘન્ય કે મધ્યમરૂપે બતાવવામાં આવ્યો છે, ઉત્કૃષ્ટ રૂપે નહીં

શંકા—શ્રુતમાં જે અનાદિતા પ્રગટ કરવામાં આવી છે તે સમજાતી નથી કારણ કે જ્યારે જીવના સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રુત જ્ઞાનાવરણના સ્ત્યાનર્દ્ધિકા અને નિદ્રારૂપ દર્શનાવરણ કર્મનો ઉદય થાય છે ત્યારે તે સ્થિતમાં સંપૂર્ણરૂપેશ્રુતનું આવરણ થઈ જાય છે, જેમ અવધિજ્ઞાનવરણીના ઉદયમાં અવધિજ્ઞાનનું આવરણ થઈ જાય છે તેમ શ્રુતમાં પણ થાય છે તેથી શ્રુતજ્ઞાન અનાદિ છે એમ કેવી રીતે માની શકાય! અવધિજ્ઞાન આદિની જેમ તે પણ સાદી જ છે અને આ રીતે તેમાં એ ત્રીજો અને ચોથો ભંગ સંભવિત હોતો નથી

'से त०' इत्यादि। तदेतत् सादिक सपर्यवसित श्रुतं वर्णितम्। तथा-तदेतदनादिकमपर्यवसित च श्रुत वर्णितम् ॥सू० ४२॥

मूलम्—से किं त गमिय ?। गमिय दिट्ठिवाओ। से किं तं अगमियं ?। अगमियं कालियं सुयं। से तं गमियं। से त अगमियं ॥

छाया—अथ किं तद् गमिकम् ?। गमिकं दृष्टिवादः। अथ किं तदगमिकम् ? अगमिक कालिक श्रुतम्। तदेतद् गमिकम्। तदेतद् अगमिकम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त गमिय०' इति। अथ किं तद् गमिकम् ? इति शिष्य प्रश्न ?। उत्तरमाह—'गमिय०' इत्यादि। गमिक दृष्टिवाद इति। गमो नाम आदि मध्यावसानेषु किंचिद् विशेषतो भूयोभूयस्तस्यैव पाठस्योच्चारणम्। यथासूत्रादौ-सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु इत्यादि। एव मध्येऽवसाने वा यथा सभव द्रष्टव्यम्। गमोऽस्य विद्यते, इति गमकम्। तच्च

भाग नित्य उद्घाटित सिद्ध होता है। इस तरह मतिज्ञान एवं श्रुतज्ञान मे अनादिता का कथन विरुद्ध नही पडता है। इस तरह यहा तक सादिसात और अनादि अनत श्रुतज्ञान का यह वर्णन हुआ ॥सू० ४२॥

'से किं त गमिय ?०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—भदन्त ! गमिक श्रुतका क्या लक्षण है ? उत्तर—बारहवे दृष्टिवादका नाम गमिक है। आदि मध्य और अन्तमें कुछ २ विशेषतासे जो उसी पाठका पुनः २ उच्चारण किया जाता है उसका नाम गम है। जैसे सूत्रकी आदिमे "सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु०" इत्यादि, ऐसा पाठ कह दिया जाता है।

ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા અનાદિતાનુ કથન વિરુદ્ધ પડતુ નથી આ રીતે અહીં સુધી સાદિસાત અને અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાનનુ આ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨॥

"से किं त गमिय०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! ગમિક શ્રુતનુ શુ લક્ષણ છે ?

ઉત્તર—બારમા દૃષ્ટિવાદનુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમા કોઇક કોઇક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનુ ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનુ નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારભે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय इह खलु" ઇત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામા આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમા

था सर्वस्य जीवादिपदार्थस्य सर्वथा स्वभावपरिहारासंभवात्। अत्र दृष्टान्तमाह-' सुट्ठु वि० ' इत्यादि। सुष्ठु अपि मेघसमुदये-चन्द्रसूर्यप्रभा पटला च्छादने सति चन्द्रसूर्ययोः प्रभा=प्रकाशः, भवति=तिष्ठति। अयं भावः-यथा निबिडतरमेघपटलैराच्छादितयोरपि चन्द्रसूर्ययोरेकान्तेन तत्प्रभानाशो न भवति, तस्य सर्वथास्वभावापनयनस्य कर्तुमशक्यत्वात्। एवमनन्तानन्तैरपि ज्ञानदर्शनावरणकर्मपरमाणुभिरेकैकस्यात्मप्रदेशस्य समाच्छादितस्यापि नैकान्तेन चैतन्यमात्रस्याऽभावो भवति। यतः सर्वजघन्य तन्मतिश्रुतात्मकम्, अतोऽक्षरस्यानन्ततमोभागो नित्योद्घाटित इति सिद्धम्। तथा च सति मतिज्ञानस्य श्रुतज्ञानस्य चाऽऽवरणादि भावो न विरुध्यते, इति स्थितम्।

कारण अजीवत्वकी प्रसक्ति आवेगी परन्तु ऐसी स्थिति जीव पदार्थ की न कभी देखी गई है और न किसी को यह इष्ट ही है क्यों कि समस्त जीवादि पदार्थों के अपने २ स्वभाव का सर्वथा परिहार होना असंभव है। अब सूत्रकार इसी विषय को दृष्टान्त द्वारा स्पष्ट करते हैं-जिस प्रकार निबिडतर मेघपटलों द्वारा चन्द्र और सूर्य आवृत्त हो जाते हैं, परन्तु इनकी प्रभा एकान्ततः आवृत्त नहीं होती है-नष्ट नहीं होती है, कारण उन मेघपटलों में ऐसी शक्ति नहीं है, जो वे चन्द्र सूर्य के प्रभा स्वरूप स्वभाव का सर्वथा अपनयन कर सकें। इसी प्रकार भले ही अनंतानंत भी ज्ञान दर्शनावरण कर्मपरमाणुओं द्वारा एक एक आत्मा का प्रदेश ढक दिया जावे तो भी एकान्ततः चैतन्य मात्र का उस अवस्था में अभाव नहीं हो सकता है। यह जो सर्व जघन्य चैतन्यमात्र अवस्था है यही मतिश्रुतज्ञान का अनंतवां भाग है। इसलिये अक्षर का अनंतवां

આવશે પણ જીવપદાર્થની એવી સ્થિતિ કદી જોવામાં આવી નથી અને કોઈને તે ઇષ્ટ પણ નથી કારણ કે સમસ્ત જીવાદિ પદાર્થોના પોતપોતાના સ્વભાવનો ત્યાગ થવો અસંભવિત છે હવે સૂત્રકાર એજ વિષયને દૃષ્ટાંત દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે-જે રીતે ઘાડ વાદળો દ્વારા ચંદ્ર અને સૂર્ય ઢંકાઈ જાય છે પણ તેમનું તેજ એકાન્તતઃ ઢંકાતું નથી નાશ પામતું નથી કારણ કે તે મેઘપટલોમાં એવી શક્તિ હોતી નથી કે તેઓ ચંદ્ર સૂર્યના પ્રભાસ્વરૂપ સ્વભાવનો સર્વથા નાશ કરી શકે, એજ રીતે ભલે અનંતાનંત જ્ઞાન દર્શનાવરણ કર્મપરમાણુઓ દ્વારા એક આત્માનો પ્રદેશ ઢાંકી દેવાય તો પણ એકાન્તતઃ ચૈતન્ય ભાવનો તે અવસ્થામાં અભાવ હોઈ શકતો નથી આ જે સર્વજઘન્ય ચૈતન્ય માત્ર અવસ્થા છે એજ મતિશ્રુત જ્ઞાનનો અનંતમો ભાગ છે તે કારણે અક્ષરનો અનંતમો

'से त०' इत्यादि। तदेतत् सादिक सपर्यवसित श्रुतं वर्णितम्। तथा-तदेतदनादिक-मपर्यवसित च श्रुत वर्णितम्॥सू०४२॥

मूलम्-से किं त गमिय?। गमिय दिट्ठिवाओ। से किं तं अगमिय?। अगमिय कालिय सुयं। से तं गमियं। से तं अगमियं॥

छाया—अथ किं तद् गमिकम्?। गमिक दृष्टिवादः। अथ किं तदगमि-कम्? अगमिक कालिक श्रुतम्। तदेतद् गमिकम्। तदेतद् अगमिकम्॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त गमिय०' इति। अथ किं तद् गमिकम्? इति शिष्य प्रश्न?। उत्तरमाह—'गमिय०' इत्यादि। गमिक दृष्टिवाद इति। गमो नाम आदि मध्यावसानेषु किंचिद् विशेषतो भूयोभूयस्तस्यैव पाठस्योच्चारणम्। यथासूत्रादौ-सुय मे आ उसंतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु इत्यादि। एव मध्येऽवसाने वा यथा सभव द्रष्टव्यम्। गमोऽस्य विद्यते, इति गमकम्। तच्च

भाग नित्य उद्घाटित सिद्ध होता है। इस तरह मतिज्ञान एव श्रुतज्ञान मे अनादिता का कथन विरुद्ध नही पडता है। इस तरह यहां तक सादिसात और अनादि अनत श्रुतज्ञान का यह वर्णन हुआ॥सू० ४२॥

'से किं त गमिय?०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—भदन्त! गमिक श्रुतका क्या लक्षण है? उत्तर—बारहवे दृष्टिवादका नाम गमिक है। आदि मध्य और अन्तमें कुछ २ विशेषतासे जो उसी पाठका पुनः २ उच्चारण किया जाता है उसका नाम गम है। जैसे सूत्रकी आदिमें "सुय मे आ उसतेण भगवया एव मक्खाय इह खलु०" इत्यादि, ऐसा पाठ कह दिया जाता है।

ભાગ સદા ઉદ્ઘાટિત સિદ્ધ થાય છે એ રીતે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનમા અના-દિતાનુ કથન વિરુદ્ધ પડતુ નથી આ રીતે અહી સુધી સાદિસાત અને અનાદિ અનત શ્રુતજ્ઞાનનુ આ વર્ણન થયુ ॥સૂ ૪૨॥

"से किं त गमिय०" ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! ગમિક શ્રુતનુ શુ લક્ષણ છે?

ઉત્તર—બારમા દૃષ્ટિવાદનુ નામ ગમિક છે આદિ મધ્ય અને અન્તમા કોઈક કોઈક વિશેષતાથી જે એજ પાઠનુ ફરી ફરીને ઉચ્ચારણ કરાય છે તેનુ નામ ગમ છે જેમ કે સૂત્રના પ્રારભે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय इह खलु" ઈત્યાદિ, એવો પાઠ કહેવામા આવે છે એ રીતે મધ્ય અને અન્તમા

प्रायो दृष्टिवाद इति। अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् अगमिक? मिति। उत्तरमाह—'अगमियं०' इत्यादि। अगमिकं कालिकं श्रुतम्। अगमिकं-गमिकाद् भिन्नम्। तत्र कालिक-प्राय' आचारादिश्रुतम्, आदौ यथा पाठोऽस्ति-'सुयं मे आउसंतेणं' इति, तथा मध्येऽवसाने च पुनः पाठोनास्तीति गमिकत्वाभावात्। तदेतद् गमिकश्रुतम् अगमिकं च श्रुतं वर्णितम्॥

मूलम्—अहवा तं समासओ दुविहं पण्णत्तं। तं जहा-अंगपविट्ठं, अंगबाहिरं च। से किं तं अंगबाहिरं?। अंगबाहिरं दुविहं पण्णत्तं। तं जहा—आवस्सयं च आवस्सय—वइरित्तं च। से किं तं आवस्सयं?। आवस्सयं छव्विहं पण्णत्तं। तं जहा—सामाइयं १, चउवीसत्थओ २, वंदणयं ३, पडिक्कमणं ४, काउस्सग्गो ५, पच्चक्खाणं ६। से त्तं आवस्सयं॥

इसी तरहसे मध्य एवं अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासंभव जान लेना चाहिये। इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है। यह गमिकश्रुत-प्रायः बारहवां दृष्टिवाद अंग है। शिष्य पुनः पूछता है। हे भदन्त! आगमिक श्रुत क्या है? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्यों कि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पडता है। यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है। गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें "सुयं मे आ उसंतेणं" यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुन. इस पाठका उच्चारण अगमिक श्रुतमें नही किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है। यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસંભવ સમજી લેવું જોઈએ એ પ્રકારનો ગમ જે જે શ્રુતમાં થાય છે તેનું નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાયઃ બારમાં દૃષ્ટિવાદ અંગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે-હે ભદન્ત! અગમિક શ્રુત શું છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનું નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમાં ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમાં સૂત્રને પ્રારંભે "सुयं मे आ ऊसंतेणं" આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમાં ફરીથી આ પાઠનું ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમાં કરાતું નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમાં ગમિક શ્રુત કરતાં ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનું વર્ણન થયું

छाया—अथवा तत् समासतो द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च । अथ किं तद् अङ्गबाह्यम् ? । अङ्गबाह्य द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा-आवश्यकं च, आवश्यकव्यतिरिक्त च । अथ किं तदावश्यकम् । आवश्यक षड्विध प्रज्ञप्तम्-तद् यथा सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६ । तदेतद् आवश्यकम् ॥

टीका—'अहवा०' इत्यादि । अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः-सक्षेपेण द्विविध प्रज्ञप्तम् । तत् यथा-अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च ।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह-" अहवा त समासओ दुविह पण्णत्तं " इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते ? इति चेत् ?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति।

" अहवा त समासओ० " इत्यादि ।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत सक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं-१ अगप्रविष्ट-२ अगबाह्य ।

शका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमे तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अगप्रविष्ठ तथा अनगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा " अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त " इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी ? ।

उत्तर—इस तरह जो यहा पर पुन' प्रगट करनेमे आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्ही दो भेदोंमे अन्तर्भूत हो जाते हैं । तथा

" अहवा त समास ओ० " ईत्याहि

અથવા—અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સક્ષિપ્તમા આ પ્રમાણે બે પ્રકારનુ કહેલ છે-(૧)અગ પ્રવિષ્ટ, (૨) અગ બાહ્ય

શકા—પહેલા જ ચૌદ ભેદોના કથનના અધિકારમા તેર અને ચૌદ ભેદોના રૂપે અગપ્રવિષ્ટ તથા અનગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઇ ગયુ છે તો પછી અહીં બીજી વાર " अहवा त समासओ दुविह पण्णत " આ પ્રકારના કથનની શી આવશ્યકતા હતી ?

ઉત્તર—આ રીતે જે અહીં ફરીથી પ્રગટ કરવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે સૂત્રકાર એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના ભેદ છે તે બધાનો

मायो दृष्टिवाद इति। अथ पुनः शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। अथ किं तद् अगमिक? मिति। उत्तरमाह—'अगमियं०' इत्यादि। अगमिक कालिक श्रुतम्। अगमिक-गमिकात् भिन्नम्। तत्र कालिकं-प्रायः आचारादिश्रुतम्, आदौ यथा पाठोऽस्ति—'सुय मे आउसतेण' इति, तथा मध्येऽवसाने च पुनः पाठोनास्तीति गमिकत्वाभावात्। तदेतत् गमिकश्रुतम् अगमिक च श्रुत वर्णितम् ॥

मूलम्—अहवा तं समासओ दुविह पण्णत्तं। तं जहा-अंगपविट्ठ, अंगबाहिरं च। से किं त अंगबाहिर?। अंगबाहिरं दुविह पण्णत्त। तं जहा—आवस्सय च आवस्सय—वइरित्त च। से किं त आवस्सय?। आवस्सय छव्विह पण्णत्त। त जहा—सामाइय १, चउवीसत्थओ २, वंदणय ३, पडिक्कमणं ४, काउस्सग्गो ५, पच्चक्खाणं ६। से त्त आवस्सयं ॥

इसी तरहसे मध्य एव अवसानमें भी इसी प्रकारके पाठका उच्चारण यथासभव जान लेना चाहिये। इस प्रकारका गम जिस श्रुतमें होता है उसका नाम गमिकश्रुत है। यह गमिकश्रुत-प्रायः बारहवा दृष्टिवाद अग है। शिष्य पुनः पूछता है। हे भदन्त! आगमिक श्रुत क्या है? उत्तर—कालिक श्रुतका नाम आगमिक श्रुत है, क्यों कि यह गमिक श्रुतसे भिन्न पडता है। यह प्रायः आचारादि श्रुतरूप होता है। गमिक श्रुतमें सूत्र की आदिमें "सुय मे आ उसतेण" यह पाठ उच्चरित होता है उसी तरह से मध्य और आदिमें पुनः इस पाठका उचारण अगमिक श्रुतमें नही किया है, अतः अगमिक श्रुतमें गमिक श्रुतसे भिन्नता आ जाती है। यह गमिकश्रुत और अगमिक श्रुतका वर्णन हुआ ॥

પણ એજ પ્રકારના પાઠનું ઉચ્ચારણ યથાસભવ સમજી લેવું જોઇએ એ પ્રકારનો ગમ જે જે શ્રુતમા થાય છે તેનુ નામ ગમિકશ્રુત છે આ ગમિકશ્રુત-પ્રાય બારમા દૃષ્ટિવાદ અગ છે શિષ્ય ફરીથી પૂછે છે—હે ભદન્ત! અગમિક શ્રુત શુ છે? ઉત્તર—કાલિક શ્રુતનુ નામ અગમિક શ્રુત છે, કારણ કે તેમા ગમિક શ્રુતથી ભિન્નતા રહેલ છે તે સામાન્ય રીતે આચારાદિ શ્રુતરૂપ હોય છે ગમિક શ્રુતમા સૂત્રને પ્રારભે "सुय मे आ ऊसतेण" આ પાઠ ઉચ્ચારાય છે એજ પ્રમાણે મધ્ય અને આદિમા ફરીથી આ પાઠનુ ઉચ્ચારણ અગમિક શ્રુતમા કરાતુ નથી, તેથી અગમિક શ્રુતમા ગમિક શ્રુત કરતા ભિન્નતા આવે છે આગમિક શ્રુત અને અગમિક શ્રુતનુ વર્ણન થયુ

छाया—अथवा तत् समासतो द्विविध प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च। अथ किं तद् अङ्गबाह्यम्?। अङ्गबाह्य द्विविधं प्रज्ञप्तम्। तद् यथा—आवश्यकं च, आवश्यकव्यतिरिक्त च। अथ किं तदावश्यकम्। आवश्यक षड्विध प्रज्ञप्तम्—तद् यथा सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तवः २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६। तदेतद् आवश्यकम्॥

टीका—'अहवा०' इत्यादि। अथवा तत् श्रुतम् अर्हदुपदेशानुसारि श्रुतमित्यर्थः समासतः—सक्षेपेण द्विविध प्रज्ञप्तम्। तत् यथा—अङ्गप्रविष्टम्, अङ्गबाह्य च।

ननु पूर्वमेव चतुर्दशभेदकथनाधिकारे त्रयोदशचतुर्दशभेदरूपेण अङ्गप्रविष्टमनङ्गप्रविष्टमित्युपन्यस्तम्, तत् किमर्थमिह—"अहवा त समासओ दुविह पण्णत्तं" इत्याद्युपन्यासेन तदेव पुनरुच्यते? इति चेत्?

उच्यते—इह सर्वे श्रुतभेदा अङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टरूपभेदद्वय एवान्तर्भवन्ति।

"अहवा त समासओ०" इत्यादि।

अथवा—अर्हन्त भगवानके उपदेशका अनुसरण करनेवाला वह श्रुत सक्षेपसे दो प्रकारका भी कहा गया है, वे दो प्रकार ये हैं—१ अगप्रविष्ट—२ अगबाह्य।

शका—पहिले ही चौदह भेदों के कथनके अधिकारमें तेरह और चौदह भेदोंके रूपसे अगप्रविष्ठ तथा अनगप्रविष्ट ऐसा कह दिया गया है फिर यहां दुबारा "अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त" इस प्रकार के कथन की क्या आवश्यकता थी?।

उत्तर—इस तरह जो यहा पर पुन. प्रगट करनेमे आया है उसका कारण यह है कि सूत्रकार यह कहना चाहते हैं कि जितने भी समस्त श्रुतके भेद हैं वे सब इन्हीं दो भेदोंमे अन्तर्भूत हो जाते हैं। तथा

"अहवा त समास ओ०" ઈત્યાદિ

અથવા—અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશને અનુસારના તે શ્રુત સંક્ષિપ્તમા આ પ્રમાણે બે પ્રકારનું કહેલ છે-(૧)અ ગ પ્રવિષ્ટ, (૨) અ ગ બાહ્ય

શ કા—પહેલા જ ચૌદ ભેદોના કથનના અધિકારમા તેર અને ચૌદ ભેદોના રૂપે અગપ્રવિષ્ટ તથા અન ગપ્રવિષ્ટ એમ કહેવાઇ ગયુ છે તો પછી અહીં બીજી વાર "अहवा त समासओ दुविह पण्णत्त" આ પ્રકારના કથનની શી આવશ્યકતા હતી?

ઉત્તર—આ રીતે જે અહીં ફરીથી પ્રગટ કરવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે સૂત્રકાર એ કહેવા માગે છે કે જેટલા સમસ્ત શ્રુતના ભેદ છે તે બધાનો

एतमर्थं बोधयितु पुनरुपन्यासः। अथवा सर्वेषु श्रुतभेदेष्वङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टभेदयो-रर्हदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितु पुनस्तदुपादानमिति न दोषः।

अङ्गप्रविष्टमिति। इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, "द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वे ऊरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च।

तथा चोक्तम्—

पायदुग जंघोरू, गायदुगद्धं तु दो य बाहूओ।
गीवा सिरं च पुरिसो, बारस अंगो सुयविसिट्ठो॥ १॥

छाया—पादद्विकं जङ्घोरू गात्रद्विकार्धं तु द्वौ च बाहू।
ग्रीवा शिरश्च पुरुषो द्वादशाङ्गः श्रुतविशिष्टः॥ १॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदितव्यम्। श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः। अङ्गबाह्यमिति। यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थितं श्रुतं तदङ्गबाह्यम् तदेवानङ्गप्रविष्टमिति।

तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममङ्गबाह्यमधिकृत्य पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तद् अङ्गबाह्य ? मिति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह—'अंगबाहिरं०' इत्यादि।

समस्त श्रुतके भेदों मे इन्हीं दो भेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है। जिस प्रकार पुरुषके ये दो पैर २, दो जांघे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा ११ और शिर १२, ये बारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम पुरुषके भी ये आचारांग आदि बारह अंग होते हैं। इन बारह अंगोंमें जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है। तथा जो श्रुत द्वादशांगात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममे परम सहायक होता है वह अंगबाह्य-श्रुत है। अंगबाह्यश्रुतका दुसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है।

આ બે ભેદોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત ભેદોમાં એ બે ભેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામાં જ અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશની અનુસારિતા રહે છે જે પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જંઘા ૪, બે ઉરૂ ૬, બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે ભૂજા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અંગ હોય છે એ બાર અંગોમાં જે શ્રુત નિબદ્ધ થયું છે તે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે તથા જે શ્રુત દ્વાદશાંગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમાં પરમ સહાયક થાય છે તે અંગબાહ્યશ્રુત છે અંગબાહ્ય શ્રુતનું બીજું નામ અનંગપ્રવિષ્ટ પણ છે

अङ्गबाह्य श्रुतं द्विविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—आवश्यकं च आवश्यकव्यतिरिक्त च । पुनः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि । अथ किं तदावश्यक? मिति। प्रश्नः । उत्तरमाह—'आवस्सय०' इत्यादि । आवश्यकमिति । अवश्य कर्तव्यम् आवश्यकम्, श्रमणादिभिरवश्यमुभयकाल यत् क्रियते तदित्यर्थः । यद्वा—आ—समन्ताद्, वश्या इन्द्रियकषायादि भावशत्रवो यस्मात तदावश्यकम् । यद्वा—ज्ञानादिगुणकदम्बक मोक्षो वा आ—समन्ताद्, वश्यः क्रियतेऽनेनेत्यावश्यकम् । आवश्यकप्रतिपादक यत् श्रुत तद-प्यावश्यकम् । आवश्यक षड्विध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—सामायिकम् १, चतुर्विंशतिस्तव' २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्गः ५, प्रत्याख्यानम् ६, सामा-

---

अङ्गप्रविष्ट और अङ्गबाह्य इन दोनों भेदोंमें से अल्पवक्तव्यता होनेके कारण शिष्य प्रथम अङ्गबाह्यके विषयमें पूछता है—हे भदन्त! अगबाह्यश्रुतका क्या स्वरूप है ? उत्तर—अंगबाह्यश्रुतज्ञान दो प्रकारका कहा गया है, वे दो प्रकार ये है—आवश्यकश्रुत १, आवश्यक व्यतिरेकश्रुत २। साधु श्रावक आदि जो कृत्य उभयकालमे अवश्य करते हैं वह आवश्यक है, अथवा जिससे इन्द्रिय, कषाय आदि भावशत्रु अच्छी तरहसे वशमे किये जाते है वह आवश्यक है, अथवा जिसके द्वारा ज्ञानादि गुणोंका समूह व मोक्ष भले प्रकारसे स्वाधीन किया जा सकता है वह आवश्यक है । इस आवश्यक वाच्यार्थ का प्रतिपादकक जो श्रुत है वह आवश्यक श्रुत है । यह आवश्यक छह प्रकारका बतलाया है, वे छह प्रकार ये हैं—सामायिक १, चतुर्विंशतिस्तव २, वन्दनक ३, प्रतिक्रमण ४, कायोत्सर्ग ५ और प्रत्याख्यान ६। इन छह आवश्यकों की

અંગપ્રવિષ્ટ અને અંગબાહ્ય એ બન્ને ભેદોમાંથી અલ્પવક્તવ્યતા હોવાને કારણે શિષ્ય પ્રથમ અંગબાહ્યને વિષે પૂછે છે-હે ભદન્ત! અંગબાહ્ય શ્રુતનુ શુ સ્વરૂપ છે ?

ઉત્તર—અંગબાહ્ય શ્રુતજ્ઞાન નીચે પ્રમાણે બે પ્રકારનુ છે (૧) આવશ્યક શ્રુત, (૨) આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત સાધુ, શ્રાવક આદિ જે ક્રિયા બન્ને કાળે અવશ્ય કરે છે તે આવશ્યક છે અથવા જે વડે ઇન્દ્રિય, કષાય આદિ ભાવશ્રુત સારી રીતે કાબુમા લેવાય છે તે આવશ્યક છે અથવા જેના દ્વારા જ્ઞાનાદિ ગુણોનો સમૂહ અથવા મોક્ષ સારી રીતે પ્રાપ્ત કરી શકાય છે તે આવશ્યક છે આ આવશ્યક વાચ્યાર્થનુ પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે આવશ્યક શ્રુત છે એ આવશ્યક છ પ્રકારના બતાવ્યા છે-તે છ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે-(૧) સામાયિક, (૨) ચોવીસ સ્તવ, (૩) વદણા, (૪) પ્રતિક્રમણ, (૫) કાયોત્સગ, અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન એ છ આવશ્યકોની વ્યાખ્યા અમે ઉત્તરાધ્યાન સૂત્રની પ્રિય

एतमर्थं बोधयितुं पुनरुपन्यासः । अथवा सर्वेषु श्रुतभेदेष्वङ्गप्रविष्टानङ्गप्रविष्टभेदयो-र्रहदुपदेशानुसारित्वात् प्राधान्यमस्तीति बोधयितुं पुनस्तदुपादानमिति न दोषः ।

अङ्गप्रविष्टमिति । इह यथा पुरुषस्य द्वादशाङ्गानि भवन्ति, " द्वौ चरणौ, द्वे जङ्घे, द्वे ऊरुणी, द्वे गात्रार्धे, द्वौ बाहू, ग्रीवा, शिरश्च ।

तथा चोक्तम्—

पाददुग जंघोरू, गातदुगद्धं तु दो य बाहूओ ।
गीवा सिरं च पुरिसो, बारस अंगो सुयविसिट्ठो ॥ १ ॥

छाया—पादद्विकं जङ्घोरू गात्र द्विकार्धं तु द्वौ च बाहू ।
ग्रीवा शिरश्च पुरुषो द्वादशाङ्गः श्रुतविशिष्टः ॥ १ ॥

तथा श्रुतरूपस्यापि परमपुरुषस्य द्वादशाङ्गानि आचारादीनि सन्तीति वेदितव्यम् । श्रुतपुरुषस्याङ्गेषु प्रविष्टम् अङ्गभावेन व्यवस्थितमित्यर्थः । अङ्गबाह्यमिति। यत्तु तस्यैव द्वादशाङ्गात्मकस्य श्रुतपुरुषस्यार्थावगमे परमोपकारकत्वेन स्थितं श्रुतं तदङ्गबाह्यम् तदेवानङ्गप्रविष्टमिति ।

तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममङ्गबाह्यमधिकृत्य पृच्छति–' से किं तं० ' इत्यादि । अथ किं तद् अङ्गबाह्य ? मिति शिष्य प्रश्नः । उत्तरमाह—' अंगबाहिरं० ' इत्यादि ।

समस्त श्रुतके भेदों मे इन्हीं दो भेदोंकी प्रधानता है, कारण इनमें ही अर्हन्त प्रभुके उपदेश की अनुसारिता रहती है । जिस प्रकार पुरुषके ये दो पैर २, दो जांघे ४, दो उरू ६, दो पार्श्वभाग ८, दो बाहु १०, ग्रीवा ११ और शिर १२, ये बारह अंग होते हैं उसी प्रकारसे श्रुतरूप परम पुरुषके भी ये आचारांग आदि बारह अंग होते हैं । इन बारह अंगोंमें जो श्रुतनिबद्ध हुआ है वह अंगप्रविष्ट श्रुत है । तथा जो श्रुत द्वादशांगात्मकश्रुत पुरुषके अर्थावगममें परम सहायक होता है वह अंगबाह्य-श्रुत है । अंगबाह्यश्रुतका दुसरा नाम अनङ्गप्रविष्ट भी है ।

આ બે ભેદોમાં સમાવેશ થઈ જાય છે તથા શ્રુતના સમસ્ત ભેદોમાં એ બે ભેદોની પ્રધાનતા છે, કારણ કે તેમનામાં જ અર્હંત ભગવાનના ઉપદેશની અનુસારિતા રહે છે જે પ્રકારે પુરુષના બે પગ ૨, બે જંઘા ૪, બે ઉરૂ ૬, બે પાર્શ્વભાગ ૮, બે ભૂજા ૧૦, ગ્રીવા ૧૧, અને શિર ૧૨, એ બાર અંગ હોય છે એ બાર અંગોમાં જે શ્રુત નિબદ્ધ થયું છે તે અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત છે તથા જે શ્રુત દ્વાદશાંગાત્મકશ્રુત પુરુષના અર્થાવગમમાં પરમ સહાયક થાય છે તે અંગબાહ્યશ્રુત છે અંગબાહ્ય શ્રુતનું બીજું નામ અનંગપ્રવિષ્ટ પણ છે.

चन्द्रकवेध्य १५, सूर्यप्रज्ञप्तिः १६, पौरुषीमण्डलम् १७, मण्डलप्रवेशः १८, विद्याचरण निनिश्चयः १९, गणिविद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्तिः २२, आत्मविशोधिः २३, वीतरागश्रुतम् २४, सलेखनाश्रुतम् २५, विहारकल्पः २६, चरणविधिः २७, आतुरप्रत्याख्यानम् २८, महाप्रत्याख्यानम् २९, एवमादि। तदेतदुत्कालिकम् ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम् ?, इति शिष्य प्रश्न'। उत्तरमाह—'आवस्सयवइरित्त० ' इत्यादि। आवश्यकव्यतिरिक्त द्विविध मज्ञप्तम्। तद् यथा—कालिकम्, उत्कालिक च। तत्र यद् दिवसे रात्रौ च प्रथम चरमपौरुषी द्वये एव पठ्यते, तत् कालिकम्, कालेन निर्वृत्त कालिक मिति व्युत्पत्ते'। यत्तु कालवेलावर्जं पठयते, तदुत्कालिकम्। तत्राल्पवक्तव्यतया प्रथममुत्कालिकमधिकृत्य शिष्यः पृच्छति—'से किं त०' इत्यादि। अथ कि तदुत्कालिक श्रुत ?—मिति शिष्यप्रश्नः। उत्तरमाह—'उक्कालिय० ' इत्यादि।

'से किं त आवस्सयवइरित्त० ' इत्यादि।

शिष्य पूछता हैं—हे भदन्त ! आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत का क्या स्वरूप है ? उत्तर—आवश्यक व्यतिरिक्तश्रुत दो प्रकार का बतलाया गया है, वे उसके दो प्रकार ये है—१ कालिक २ उत्कालिक। दिन तथा रात्रि में जो प्रथम चरमपौरुषीद्वय मे ही पठित होता है वह कालिक, एव जो अस्वाध्यायरूप काल को छोडकर पठित होता है वह उत्कालिक है।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त ! उत्कालिकश्रुत का क्या स्वरूप है ? यहा पर भी शिष्य ने जो यह प्रश्न व्यतिक्रम से किया है उसका तात्पर्य यही है कि सूत्रकार को उत्कालिक के विषय में अल्परूप से कहना है अत'कालिक के विषय मे शिष्य के प्रश्न का उद्भावन करके उत्कालिक के विषय मे ही सर्वप्रथम सूत्रकार ने प्रश्न का उद्भावन किया है।

"से किं त आवस्सयवइरित्त० " ઈત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ? ઉત્તર—આવશ્યક વ્યતિરિક્ત શ્રુત બે પ્રકારનું બતાવ્યું છે તે આ પ્રમાણે છે—(૧) કાલિક, (૨) ઉત્કાલિક, દિવસ તથા રાત્રે જેનો પ્રથમ ચરમ પૌરુષીદ્વયમાં જ પાઠ થાય છે તે કાલિક, અને જેનો કાળને છોડીને પાઠ કરાય છે તે ઉત્કાલિક છે

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! ઉત્કાલિક શ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે ? અહીં પણ શિષ્યે જે આ પ્રશ્નવ્યતિક્રમથી કર્યો છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે સૂત્રકારને ઉત્કાલિકને વિષે થોડા પ્રમાણમાં જ કહેવાનું છે તેથી કાલિકના વિષે શિષ્યનો પ્રશ્ન ઉભો ન કરતા ઉત્કાલિકના વિષયમા જ સૌથી પહેલા સૂત્રકારે પ્રશ્ન ઉભો કર્યો છે ?

यिकादीनां व्याख्याऽस्माभिरुत्तराध्ययन सूत्रस्य प्रियदर्शनी टीकायामेकोनत्रिंशत्तमाध्ययने कृतेति तत्र द्रष्टव्या जिज्ञासुभिः । तदेतदावश्यकं वर्णितम् ॥

मूलम्—से किं तं आवस्सयवइरित्तं ?। आवस्सयवइरित्तं दुविहं पण्णत्तं । तं जहा—कालियं च, उक्कालियं च । से किं तं उक्कालियं ? । उक्कालियं अणेगविहं पण्णत्तं । तं जहा—दसवेयालियं १, कप्पियाकप्पियं २, चुल्लकप्पसुयं ३, महाकप्पसुयं ४, उववाइयं ५, रायपसेणियं ६, जीवाभिगमो ७, पण्णवणा ८, महापण्णवणा ९, पमायप्पमायं १०, नंदी ११, अणुओगदाराइं १२, देविंदत्थओ १३, तंदुलवेयालियं १४, चंदाविज्झयं १५, सूरपण्णत्ती १६, पोरिसिमंडलं १७, मंडलपवेसो १८, विज्जाचरणविणिच्छओ १९, गणिविज्जा २०, झाणविभत्ती २१, मरणविभत्ती २२, आयविसोही २३, वीयरागसुयं २४, संलेहणासुयं २५, विहारकप्पो २६, चरणविही २७, आउरपच्चक्खाणं २८, महापच्चक्खाणं २९, एवमाइ । से तं उक्कालियं ॥

छाया—अथ किं तदावश्यकव्यतिरिक्तम् ? आवश्यकव्यतिरिक्तं द्विविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—कालिकं च, उत्कालिकं च । अथ किं तदुत्कालिकम् ? । उत्कालिकमनेकविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा—दशवैकालिकम् १, कल्पिकाकल्पिकम्, (कल्पाकल्पम्) २, चुल्ल–(क्षुल्ल) कल्पश्रुतम् ३, महाकल्पश्रुतम् ४, औपपातिकं ५, राजप्रश्नीयम् ६, जीवाभिगमः ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमादं १०, नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि १२, देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४,

---

व्याख्या हमने उत्तराध्ययन सूत्रकी प्रियदर्शनी टीकामें उनतीसवें अध्ययनमें की है अतः जिज्ञासुजन इस विषयको वहाँसे जान सकते हैं । इस प्रकार आवश्यकका यह छह भेद रूप कथन है ॥

दर्शनी टीकामा ओगणत्रीसमा अध्ययनमा करी छे तो जिज्ञासुओ ए विषयने तेमाथी समजी शके छे आ रीते आवश्यकनु आ छ भेदरूप कथन छे.

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् चुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तु महाग्रन्थं-महार्थं च तन्महाकल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिकं त्रयं विच्छिन्नम्। औपपातिकं ५, राजप्रश्नीयं ६, जीवाभिगमः ७, एतत्त्रयं प्रसिद्धम्, 'प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना' इति। जीवादीनां पदार्थानां प्रज्ञापनं प्रज्ञापना, तच्च सूत्रं प्रज्ञापनासूत्रम्। एतदुपलभ्यते ८, सैवबृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्रं महाप्रज्ञापनासूत्रं तद्विच्छिन्नम् ९। तथा-प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूपं भेदफलं प्रतिपादकं सूत्रमित्यर्थः। तत्र प्रमादस्वरूपं चैवमुक्तम्-प्रचुरकर्मेन्धन प्रभव-निरन्तराऽविध्मातशारीरमानसानेकदुःखहुतवहज्वालाकलापपरीतमशेषमेवससारवासगृहं पश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह चुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान् है वह महाकल्प श्रुत है ४। ये कल्पिकाकल्पिक आदि तीन विच्छिन्न हो गये हैं। औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्नीय सूत्र ६ और जीवाभिगम सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं। जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है। यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८। महाप्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९। जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमादके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादाप्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमे प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-"यह ससारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस ससाररूपी निवासगृहके भीतर रहता हू वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक प्रकारके शारीरिक तथा मानसिक दुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी बुझनेवाली नही है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

ગ્રથ અને અર્થની અપેક્ષાએ અલ્પ છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત છે (૩) તેમજ જે શ્રુત, ગ્રન્થ અને અર્થની અપેક્ષાએ મહાન છે તે મહાન કલ્પશ્રુત છે (૪) એ કલ્પિકા કલ્પિક આદિ ત્રણ વિચ્છિન્ન થઈ ગયા છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬) અને જીવાભિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદક જે સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયુ છે ૯ જે સૂત્રમા પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂપનુ, તેમના ભેદોનુ તથા ફળનુ પ્રતિપાદન થયુ છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર છે, તે સૂત્રમા પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે-"આ સસારી જીવ સારી રીતે જોઈ રહ્યો છે કે હુ જે સસારરૂપી નિવાસગૃહની અદર રહુ છુ તે અપાર કર્મરૂપી ઈન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુ ખ રૂપી અગ્નિજવાળાથી, કે જે કદી બુઝતી નથી, ઘણી "ખરાબ રીતે ચારે બાજુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાથી નીકળવાનો ઉપાય જો કે વીતરાગ પ્રણીત

उत्कालिक श्रुतमनेकविध प्रज्ञप्तम् । तद् यथा–'दशवैकालिकम्०' इत्यादि । तत्र दशवैकालिक सुप्रसिद्धम् १ । तथा–कल्पिकाकल्पिकम्–कल्पाऽकल्पप्रतिपादक सूत्रमित्यर्थः २ । तथा–चुल्लकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुतमिति । कल्पः–स्थविरादिकल्पः । तत्प्रतिपादक श्रुत–कल्पश्रुतम् । तच्च द्विविध–चुल्लकल्पश्रुत महाकल्पश्रुतमिति ।

उत्तर—उत्कालिकश्रुत अनेक प्रकार का कहा गया है, जैसे-दशवैकालिक १, कल्पिकाकल्पिक–कल्पाकल्पप्रतिपादकसूत्र २, चुल्लकल्पश्रुत ३, महाकल्पश्रुत ४, औपपातिक ५, राजप्रश्नीय ६, जीवाभिगम ७, प्रज्ञापना ८, महाप्रज्ञापना ९, प्रमादाप्रमाद १०, नंदि ११, अनुयोगद्वार १२, देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४, चन्द्रकवेध्य १५, सूर्यप्रज्ञप्ति १६, पौरुषीमण्डल १७, मण्डलप्रवेश १८, विद्याचरणविनिश्चय १९, गणि विद्या २०, ध्यानविभक्तिः २१, मरणविभक्ति २२, आत्मविशोधि २३, वीतरागश्रुत २४, सखेलनाश्रुत २५, विहारकल्प २६, चरणविधि २७, आतुरप्रत्याख्यान २८, महाप्रत्याख्यान २९, इत्यादि, ये समस्त श्रुत उत्कालिक हैं।

इनमें दशवैकालिक प्रसिद्ध है १ । कल्पाकल्प का प्रतिपादकश्रुत कल्पिकाकल्पिक है २ । स्थविर आदि के कल्प का प्रतिपादक जो श्रुत है वह कल्पसूत्र है । यह चुल्लकल्पश्रुत तथा महाकल्पश्रुत के भेद से दो प्रकार का बतलाया गया है । जो श्रुत, ग्रंथ एवं अर्थ की अपेक्षा अल्प

ઉત્તર—ઉત્કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારના કહેલ છે, જેવા કે (૧) દશવૈકાલિક, (૨) કલ્પિકા કલ્પિક–કલ્પાકલ્પ પ્રતિપાદક સૂત્ર, (૩) ચુલ્લકલ્પશ્રુત, (૪) મહા કલ્પ શ્રુત, (૫) ઔપપાતિક, (૬) રાજપ્રશ્નીય, (૭) જીવાભિગમ, (૮) પ્રજ્ઞાપના, (૯) મહાપ્રજ્ઞાપના, (૧૦) પ્રમાદપ્રમાદ, (૧૧) નંદી, (૧૨) અનુયોગદ્વાર, (૧૩) દેવેન્દ્રસ્તવ, (૧૪) તન્દુલ વૈચારિક, (૧૫) ચન્દ્રક વેધ્ય, (૧૬) સૂર્ય પ્રજ્ઞપ્તિ, (૧૭) પૌરુષી મંડલ, (૧૮) મંડલ પ્રવેશ, (૧૯) વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય, (૨૦) ગણિવિદ્યા, (૨૧) ધ્યાનવિભક્તિ, (૨૨) મરણ વિભક્તિ, (૨૩) આત્મ વિશોધિ, (૨૪) વીતરાગ શ્રુત, (૨૫) સંલેખના શ્રુત, (૨૬) વિહાર કલ્પ, (૨૭) ચરણવિધિ, (૨૮) આતુર પ્રત્યાખ્યાન મહાપ્રત્યાખ્યાન ઇત્યાદિ આ સઘળા ઉત્કાલિક શ્રુત છે

તેઓમા દશવૈકાલિક પ્રસિદ્ધ છે ૧ કલ્પાકલ્પનુ પ્રતિપાદક શ્રુત કલ્પિકાકલ્પિક છે ૨ સ્થવિર આદિના કલ્પનુ પ્રતિપાદક જે શ્રુત છે તે કલ્પસૂત્ર છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત તથા મહાકલ્પશ્રુત એ ભેદથી બે પ્રકારનુ દર્શાવ્યુ છે જે શ્રુત

तत्र यदल्पग्रन्थमल्पार्थं च तत् चुल्लकल्पश्रुतम् ३, यत्तुमहाग्रन्थं-महार्थं च तन्महाकल्पश्रुतमिति ४, कल्पिकाकल्पिकादिक त्रय विच्छिन्नम्। औपपातिक ५, राजप्रश्नीय ६, जीवाभिगमः ७, एतत्त्रय प्रसिद्धम्, 'प्रज्ञापना, महाप्रज्ञापना' इति। जीवादीना पदार्थाना प्रज्ञापन प्रज्ञापना, तच्च सूत्र प्रज्ञापनासूत्रम्। एतदुपलभ्यते८, सैवबृहत्तरा महाप्रज्ञापना, तच्च सूत्र महाप्रज्ञापनासूत्र तद्विच्छिन्नम् ९। तथा-प्रमादाप्रमादम्=प्रमादाप्रमादस्वरूप भेदफल प्रतिपादकं सूत्रमित्यर्थ। तत्र प्रमाद स्वरूपं चैवमुक्तम्-प्रचुरकर्मेन्धन प्रभव-निरन्तराऽविध्मातशारीरमानसानेकदुःखहुतवहज्वालाकलापपरीतमशेषमेवससारवासगृह पश्यस्तन्मध्यवर्त्यपि, सति च तन्निर्ग-

है वह चुल्लकल्पश्रुत है ३, एव जो श्रुत, ग्रन्थ और अर्थ की अपेक्षा महान् है वह महाकल्प श्रुत है ४। ये कल्पिकाकल्पिक आदि तीन विच्छिन्न हो गये हैं। औपपातिक सूत्र ५, राजप्रश्नीय सूत्र ६ और जीवाभिगम सूत्र ७, ये तीन प्रसिद्ध हैं। जीवादिक पदार्थों के स्वरूपका प्रतिपादक जो सूत्र है वह प्रज्ञापना सूत्र है। यह सूत्र अभी उपलब्ध होता है ८। महाप्रज्ञापना सूत्र विच्छिन्न हो गया है ९। जिस सूत्रमें प्रमाद तथा अप्रमादके स्वरूपका उनके भेदोंका तथा फलका प्रतिपादन हुआ है वह प्रमादाप्रमाद सूत्र है, इस सूत्रमे प्रमादका स्वरूप इस प्रकारसे कहा है-"यह ससारी जीव अच्छी तरह से देख रहा है कि मैं जिस ससाररूपी निवासगृहके भीतर रहता हू वह प्रचुर कर्मरूपी इन्धनसे उत्पन्न हुई अनेक प्रकारके शारीरिक तथा मानसिक दुःखरूपी अग्निज्वालासे कि जो कभी बुझनेवाली नहीं है बहुत बुरी तरह चारों ओर से घिरा हुआ है, तथा

ગ્રંથ અને અર્થની અપેક્ષાએ અલ્પ છે તે ચુલ્લકલ્પશ્રુત છે (૩) તેમજ જે શ્રુત, ગ્રન્થ અને અર્થની અપેક્ષાએ મહાન છે તે મહાન કલ્પશ્રુત છે (૪) એ કલ્પિકા કલ્પિક આદિ ત્રણ વિચ્છિન્ન થઈ ગયા છે ઔપપાતિક સૂત્ર, (૫) રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર (૬) અને જીવાભિગમ સૂત્ર (૭) એ ત્રણ પ્રસિદ્ધ છે જીવાદિક પદાર્થોના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદક જે સૂત્ર છે તે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર છે આ સૂત્ર અત્યારે ઉપલબ્ધ છે ૮ મહા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઈ ગયુ છે ૯ જે સૂત્રમા પ્રમાદ તથા અપ્રમાદના સ્વરૂપનુ, તેમના ભેદોનુ તથા ફળનુ પ્રતિપાદન થયુ છે તે પ્રમાદા પ્રમાદ સૂત્ર છે, તે સૂત્રમા પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહેલ છે-"આ સસારી જીવ સારી રીતે જોઈ રહ્યો છે કે હુ જે સસારરૂપી નિવાસગૃહની અદર રહુ છુ તે અપાર કર્મરૂપી ઈન્ધનથી ઉત્પન્ન થયેલ અનેક પ્રકારના શારીરિક તથા માનસિક દુ ખરૂપી અગ્નિજવાળાથી, કે જે કદી બુઝ તી નથી, ઘણી "ખરાબ રીતે ચારે બાજુથી ઘેરાયેલ છે, તથા તેમાથી નીકળવાનો ઉપાય જો કે વીતરાગ પ્રણીત

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम-विशेषादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुखएवाऽऽस्ते जीवः, स खलु प्रमादः। तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात्। उक्तञ्च—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पंचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥"

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फलं चतुर्गतिक ससारपतनम्।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवा-सगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हू" इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है। तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है। इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद में ही परिगणित होते हैं। कहा भी है—

"मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे" ॥ १ ॥

धर्मरूपी चिन्तामणी छे ते मारी नजरे पडतु नथी कारण के मारी अदर कोई एवा विचित्र कर्मोदयनी सहायताथी परिणाम विशेष आवी गयु छे के जेने कारणे मारी नजर तेनी तरफ थती ज नथी, अने आ ससाररूपी निवा-सगृहमा रहेता एवा मने कोई भय पण लागतो नथी, ते कारणे हु विशिष्ट परलोकनी क्रियाओथी विमुख रह्यो छु" आ प्रकारनी परिस्थितिने उत्पन्न करनार प्रमाद छे तात्पर्य ए के जाणवा छता जीव प्रमादने कारणे ज आत्म कल्याणना मार्गथी विमुख रहे छे आ प्रमादना मद्यादिक जे कारणो बताव्या छे ते पण प्रमादमा ज परिगणित थया छे कह्यु पण छे—

"मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे" ॥ १ ॥

"श्रेयो विषमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम्।
तत्र निमित्तमनार्य, प्रमाद इति निश्चितमिद मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विपय २, कपाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद हैं, और ये जीवको ससारमे गिराते है यही इनके सेवनका फल है। इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

"श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

विप खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्यों को इस ससारमे एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नही है। १।

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशो वा।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

कारण खाया हुआ विप अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्याय में जीवनसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

(१) મદ્ય, (२) વિષય, (३) કષાય, નિદ્રા (४) તથા (५) વિકથા એ પાચ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સ સારમા પાડે છે એજ એમના સેવનનુ ફળ છે તે પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યુ છે—

"श्रेयो विपमुपभोक्तु, क्षम भवेत् क्रीडितु हुताशेन।
जीवैरिह ससारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

ઝેર ખાવુ સારૂ છે, અગ્નિની સાથે ખેલવુ પણ સારૂ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સ સારમા એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી ॥૧॥

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विप हुताशोवा।
आसेवित प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

કારણ કે ખાવામા આવેલ ઝેર અથવા સેવવામા આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ એજ પર્યાયમા જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામા આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમા પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥૨॥

मनोपाये वीतरागप्रणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम विशेषादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुखएवाऽऽस्ते जीवः, स खलु प्रमादः। तस्य च प्रमादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात् । उक्तञ्च—

" मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया ।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे ॥ १ ॥ "

एतस्य च पञ्चविधस्यापि प्रमादस्य फल चतुर्गतिक ससारपतनम् ।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेष आ गया है कि जिसका वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवासगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओं से पराङ्मुख हो रहा हू " इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है । तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है । इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद में ही परिगणित होते है । कहा भी है—

" मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया ।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे " ॥ १ ॥

ધર્મરૂપી ચિન્તામણી છે તે મારી નજરે પડતુ નથી કારણ કે મારી અદર કોઈ એવા વિચિત્ર કર્મોદયની સહાયતાથી પરિણામ વિશેષ આવી ગયુ છે કે જેને કારણે મારી નજર તેની તરફ થતી જ નથી, અને આ સસારરૂપી નિવાસગૃહમા રહેતા એવા મને કોઈ ભય પણ લાગતો નથી, તે કારણે હુ વિશિષ્ટ પરલોકની ક્રિયાઓથી વિમુખ રહ્યો છુ " આ પ્રકારની પરિસ્થિતિને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રમાદ છે તાત્પર્ય એ કે જાણવા છતા જીવ પ્રમાદને કારણે જ આત્મ કલ્યાણના માર્ગથી વિમુખ રહે છે આ પ્રમાદના મદ્યાદિક જે કારણો બતાવ્યા છે તે પણ પ્રમાદમા જ પરિગણિત થયા છે કહ્યુ પણ છે—

" मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया ।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे " ॥ १ ॥

"श्रेयो विषमुपभोक्तुं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन।
जीवैरिह संसारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम् ॥ १ ॥
अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विषं हुताशो वा।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तरशतानि ॥ २ ॥
यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम्।
तत्र निमित्तमनार्यं, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे ॥ ३ ॥

मद्य १, विषय २, कषाय ३, निद्रा ४ तथा विकथा ५, ये पांच प्रमाद हैं, और ये जीवको संसारमे गिराते है यही इनके सेवनका फल है। इस प्रमादका स्वरूप इस प्रकार कहा है—

"श्रेयो विषमुपभोक्तुं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन।
जीवैरिह संसारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

विष खा लेना अच्छा है, अग्निके साथ क्रीडा करना ठीक है परन्तु मनुष्योंको इस संसारमें एक क्षणका भी प्रमाद करना उचित नही है। १।

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विषं हुताशो वा।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

कारण खाया हुआ विष अथवा सेवित हुई अग्नि प्राणीको इसी पर्यायमें जीवनसे विमुक्त कर देती है, परन्तु सेवित किया गया प्रमाद जन्म, जन्मान्तर तकमें भी इस जीवको मारता रहता है ॥ २ ॥

---

(१) मद्य, (२) विषय, (३) કષાય, નિદ્રા (૪) તથા (૫) વિકથા એ પાચ પ્રમાદ છે, અને તે જીવને સસારમા પાડે છે એજ એમના સેવનનુ ફળ છે તે પ્રમાદનુ સ્વરૂપ આ પ્રમાણે કહ્યું છે—

"श्रेयो विषमुपभोक्तुं, क्षमं भवेत् क्रीडितुं हुताशेन।
जीवैरिह संसारे, न तु प्रमादः क्षमः कर्तुम्" ॥ १ ॥

ઝેર ખાવુ સારૂ છે, અગ્નિની સાથે ખેલવુ પણ સારૂ છે પરન્તુ મનુષ્યે આ સસારમા એક ક્ષણનો પણ પ્રમાદ કરવો તે યોગ્ય નથી ॥૧॥

"अस्यामेव हि जातौ, नरमुपहन्याद् विषं हुताशो वा।
आसेवितः प्रमादो, हन्याज्जन्मान्तर शतानि" ॥ २ ॥

કારણ કે ખાવામા આવેલ ઝેર અથવા સેવવામા આવેલ અગ્નિ પ્રાણીએ એજ પર્યાયમા જીવનથી વિમુક્ત કરી નાખે છે પણ સેવવામા આવેલ પ્રમાદ જન્મ, જન્માન્તર સુધીમા પણ આ જીવને મારતો રહે છે ॥૨॥

मनोपाये वीतरागमणीतचिन्तामणौ यतो विचित्रकर्मोदयसाहाय्यजनितात् परिणाम विशेपादपश्यन्निव तद्भयमविगणय्य विशिष्ट परलोकक्रियाविमुख एवाऽऽस्ते जीवः, स खलु ममादः। तस्य च ममादस्य ये हेतवो मद्यादयस्तेऽपि प्रमादाः, तत्कारणत्वात्। उक्तञ्च—

" मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पंचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे॥ १ ॥"

एतस्य च पञ्चविधस्यापि ममादस्य फलं चतुर्गतिक ससारपतनम्।

किञ्च—

इससे निकलनेका उपाय यद्यपि वीतरागप्रणीत धर्मरूपी चिन्तामणि है सो वह मेरी दृष्टिमें नहीं आ रहा है, कारण मेरे भीतर कुछ ऐसा विचित्र कर्मोदयकी सहायतासे परिणाम विशेप आ गया है कि जिसकी वजह से मेरी दृष्टि उस ओर जाती ही नहीं है, और न इस ससार निवा सगृहमे रहते हुए मुझे कोई भय ही प्रतीत होता है, इसी लिये मैं विशिष्ट परलोककी क्रियाओंसे पराङ्मुख हो रहा हूं " इस तरहकी परिस्थितिको बनानेवाला एक प्रमाद है। तात्पर्य यह कि जानबूझ कर भी जीव प्रमादके कारण ही आत्मकल्याणके मार्गसे पराङ्मुख बना रहता है। इस प्रमादके जो कारण मद्यादिक बतलाये गये हैं वे भी प्रमाद मे ही परिगणित होते हैं। कहा भी है—

" मज्ज विसयकसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे " ॥ १ ॥

धर्मरूपी चिन्तामणी छे ते मारी नजरे पडतु नथी कारण के मारी अंदर कोई एवा विचित्र कर्मोदयनी सहायताथी परिणाम विशेष आवी गयु छे के जेने कारणे मारी नजर तेनी तरफ थती ज नथी, अने आ ससाररूपी निवा सगृहमा रहेता एवा मने कोई भय पण लागतो नथी, ते कारणे हु विशिष्ट परलोकनी क्रियाओथी विमुख रह्यो छु " आ प्रकारनी परिस्थितिने उत्पन्न करनार प्रमाद छे तात्पर्य ए के जाणवा छता जीव प्रमादने कारणे ज आत्म कल्याणना मार्गथी विमुख रहे छे आ प्रमादना मद्यादिक जे कारणो बताव्या छे ते पण प्रमादमा ज परिगणित थया छे कह्यु पण छे—

" मज्ज विसय कसाया, निद्दा विगहा य पचमा भणिया।
एए पच पमाया, जीव पाडेंति ससारे " ॥ १ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥
तेपामभिपतिताना-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥

मानव पर्यायकी दृष्टिसे हाथ पैर आदि अवयवों की समानता होने पर भी जो प्राणी एक दूसरेकी पराधीनता भोग रहा है-नाना प्रकार की दासवृत्ति कर रहा है-यह सब प्रमादका ही फल है ॥ ५ ॥

" इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

यह कितने दुःखकी बात है कि यह प्राणी प्रमत्त चित्त हो कर उन्मादी पुरुषकी तरह इन्द्रियोंका दास बन कर जो कर्तव्य कार्य है उसे तो करता नहीं है तथा जो नहीं करने योग्य है उसे ही रात दिन करता रहता है ॥६॥

" तेपामभिपतिताना,-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

जिस प्रकार जलके सिंचन से जगलके वृक्ष बढ जाते हैं उसी प्रकार प्रमत्त हृदयवाले व्यक्तियों में भी उद्भ्रान्त चित्तता एव विषयकपायोंमें पतनशीलता आदि अनेक प्रकारके दुर्गुण बढ जाते हैं ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતા પણ જે પ્રાણી એક બીજાની પરાધિનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રકારની ગુલામી કરી રહ્યા છે આ બધુ પ્રમાદનુ જ ફળ છે ॥ ૫ ॥

" इह हि प्रमत्तमनस', सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુ ખની વાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોનુ ગુલામ બનીને જે કર્તવ્ય બજાવવાનુ છે તે તો બજાવતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ રહે છે ॥ ૬ ॥

" तेपामभिपतितानामुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोपा' वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિચનથી જગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતન શીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭॥

ससार बन्धनगतो, जाति जराव्याधि मरण दुःखार्तः ।
यन्नो द्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य ॥ ४ ॥
आज्ञाप्यते यदवश, स्तुल्योदर पाणिपादवदनेन ।
कर्म च करोति बहुविध, मेतदपि फल प्रमादस्य ॥ ५ ॥

" यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम्।
तत्र निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति निश्चितमिदं मे " ॥३॥

पुरुष–आत्मा जो स्वर्ग को प्राप्त नहीं करते हैं तथा केवल अधोगति के ही पात्र बनते हैं इसमें प्रधानकारण एक यह अनार्य प्रमाद ही है यह निश्चित बात है ॥ ३ ॥

" ससारबन्धनगतो, जाति जरा व्याधि मरण दुःखार्तः ।
यन्नोद्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य " ॥ ४ ॥

इस ससाररूपी कारागारमें पड़ा हुआ यह प्राणी जो जन्म, जरा एव मरणके दुःखों से सत्रस्त हो रहा है, तथा ऐसी परिस्थितिको भोगता हुआ भी जो यहा से उद्विग्न चित्त नहीं होता है इसमें यदि कोई अपराधी है तो वह एक प्रमाद ही है ॥ ४ ॥

" आज्ञाप्यते यदवश,–स्तुल्योदर पाणिपादवदनेन ।
कर्म च करोति बहुविध,–मेतदपि फल प्रमादस्य " ॥५॥

" यत्र प्रयान्ति पुरुषाः, स्वर्गं यच्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यः प्रमाद इति निश्चितमिद मे " ॥ ३ ॥

પુરુષ–આત્મા, જે સ્વર્ગ પ્રાપ્ત કરતા નથી તથા ફક્ત અધોગતિને જ પાત્ર થાય છે તેમા એક મુખ્ય કારણ આ અનાર્ય પ્રમાદ જ છે એ વાત નિશ્ચિત છે ॥૩॥

" ससार बन्धनगतो, जाति जराव्याधि मरण दुखार्तः ।
यन्नो द्विजते सत्त्वः, सोऽप्यपराधः प्रमादस्य " ॥ ४ ॥

આ સસારરૂપી કારાગારમા પડેલ આ પ્રાણી જે જન્મ, જરા, અને મરણના દુખોથી ત્રાસી ગયેલ છે, તથા એવી પરિસ્થિતિને ભોગવતા ભોગવતા પણ જે અહીંથી ઉદ્વિગ્ન ચિત્ત નથી થતા તેમા જો કોઈ અપરાધી હોય તો એક પ્રમાદ જ છે ॥૪॥

" आज्ञाप्यते यदवश–स्तुल्योदर पाणि पाद वदनेन ।
कर्मंच करोति बहु विध,–मेतदपि फल प्रमादस्य " ॥ ५ ॥

इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति ॥ ६ ॥
तेषामभिपतिताना-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन ॥ ७ ॥

मानव पर्यायकी दृष्टिसे हाथ पैर आदि अवयवों की समानता होने पर भी जो प्राणी एक दूसरेकी पराधीनता भोग रहा है-नाना प्रकार की दासवृत्ति कर रहा है-यह सब प्रमादका ही फल है ॥ ५ ॥

" इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपलाः ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

यह कितने दुःखकी बात है कि यह प्राणी प्रमत्त चित्त हो कर उन्मादी पुरुषकी तरह इन्द्रियोंका दास बन कर जो कर्तव्य कार्य है उसे तो करता नहीं है तथा जो नहीं करने योग्य है उसे ही रात दिन करता रहता है ॥६॥

" तेषामभिपतिताना,-मुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोषाः, वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

जिस प्रकार जलके सिंचन से जगलके वृक्ष बढ जाते हैं उसी प्रकार प्रमत्त हृदयवाले व्यक्तियों में भी उद्भ्रान्त चित्तता एव विषयकषायोंमें पतनशीलता आदि अनेक प्रकारके दुर्गुण बढ जाते हैं ॥ ७ ॥

માનવ પર્યાયની દૃષ્ટિએ હાથ, પગ આદિ અવયવોની સમાનતા હોવા છતા પણ જે પ્રાણી એક બીજાની પરાધિનતા ભોગવી રહ્યા છે વિવિધ પ્રાકારની ગુલામી કરી રહ્યા છે આ બધુ પ્રમાદનુ જ ફળ છે ॥ ૫ ॥

" इह हि प्रमत्तमनसः, सोन्मादवदनिभृतेन्द्रियाश्चपला ।
यत् कृत्य तदकृत्वा, सततमकार्येष्वभिपतन्ति " ॥ ६ ॥

એ કેટલા દુ ખની વાત છે કે આ પ્રાણી પ્રમત્ત ચિત્ત થઈ ને ઉન્માદી પુરુષની જેમ ઇન્દ્રિયોનુ ગુલામ બનીને જે કર્તવ્ય બજાવવાનુ છે તે તો બજાવતુ નથી પણ જે કરવા યોગ્ય નથી એજ રાતદિન કરતુ રહે છે ॥ ૬ ॥

" तेषामभिपतितानामुद्भ्रान्ताना प्रमत्तहृदयानाम् ।
वर्धन्त एव दोषाः वनतरवश्चाम्बुसेकेन " ॥ ७ ॥

જેમ જળના સિંચનથી જગલના વૃક્ષો વધી જાય છે એજ પ્રકારે પ્રમત્ત હૃદયવાળી વ્યક્તિઓમા પણ ઉદ્ભ્રાન્ત ચિત્તતા અને વિષય કષાયોમા પતન શીલતા આદિ અનેક પ્રકારના દુર્ગુણ વધી જાય છે ॥ ૭॥

दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैत्र विश्रम्भितव्य, तीर नीता भ्राम्यते वायुना नौः ।
ल॒ब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयोभूयः ससृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

एव प्रमादप्रतिपक्षस्याऽप्रमादस्य स्वरूपादयो वाच्याः १० । नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२ । देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेध्यम् १५, एतत त्रय नोपलभ्यते । यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्नाकश्चिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम् । सूर्यप्रज्ञप्तिः–सूर्यचरित प्रज्ञापनं

"दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैच विश्रम्भितव्य, तीर नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोगः प्रमादान, भूयो भूयः ससृतौ बम्भ्रमीति ॥८॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी–गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी ससारकी वासनाओं से ही कपित होता रहता है। वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण वचित हो जाता है। इस तरह यह अभागा बार २ ससारमें ही चक्कर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥ नदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं। देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एव चन्द्रकवेध्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं। अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है वह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है–यह तो उससे जुदा ही है। जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

"दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैत्र विश्रम्भितव्य, तीर नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयो भूयः ससृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

જે રીતે કાંઠે આવેલી હોડી પણ વાયુની લહેરથી ડોલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ–ગુરુ આદિનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સ સારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતા પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વ ચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીયો વારવાર સ સારમા અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનુ સ્વરૂપ સમજી લેવુ જોઈએ ૧૦ નદિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રક વેધ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમા પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનુ સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતા જુદુ જ છે જે–આગમ

यस्यामागमपद्धतौ सा सूर्यप्रज्ञप्तिः १६। तथा-पौरुषीमण्डलम्-पुरुष -शङ्कुः शरीरं वा, तस्मान्निष्पन्ना पौरुषी। अय भावः-यदा सर्वस्य वस्तुनः स्वप्रमाणा छाया जायते तदा पौरुषी भवति, इत्येतच्च पौरुषीमानमुत्तरायणान्ते दक्षिणायनादौ-चैकदिनं भवति, तत ऊर्ध्वमङ्गुलस्याष्टावेकषष्टिभागा दक्षिणायने वर्धन्ते उत्तरायणे च ह्रसन्तीति। एवं पौरुषी, मण्डले२ अन्या२ प्रतिपाद्यते यत्र तदध्ययनमिति १७। इतः प्रभृति महाप्रत्याख्यान पर्यन्तानि सर्वाणि सूत्राणि विच्छिन्नानि, तथापि तानि नामतः प्रदर्श्यन्ते—

मण्डलप्रवेशः-यत्र चन्द्रसूर्ययोर्दक्षिणोत्तरेषु मण्डलेषु प्रवेशो वर्ण्यते तदध्ययनमिति। १८। विद्याचरणविनिश्चय इति-विद्या-ज्ञानं, तच्च सम्यग्दर्शनसहित

पना बतलाई गई है वह सूर्य प्रज्ञप्ति सूत्र है। १६। पौरुषी मण्डल, यह एकाध्ययनात्मक एक शास्त्रका नाम है। पुरुष नाम शङ्कु अथवा शरीर का है, उससे जो निष्पन्न हो उसका नाम पौरुषी है। इसका अभिप्राय यह है-जिस कालमे सभी पदार्थों की अपने प्रमाण परिमित छाया होती है। यह पौरुषीमान उत्तरायणके अन्तमे और दक्षिणायनके आदिमे एक दिनका होता है। उसके बाद दक्षिणायनमे अङ्गुलका एकसठिया आठ भाग बढता है और उत्तरायण मे उतना ही कम होता है। इस प्रकार मण्डल मण्डलमें भिन्न भिन्न पौरुषीका प्रतिपादन जहां किया गया है वह अध्ययन पौरुषी मण्डल कहलाता है १७। यहांसे लेकर महाप्रत्याख्यान तकके समस्त सूत्र विच्छिन्न हो चुके हैं तो भी वे नामसे दिखलाये जाते हैं-मण्डल प्रवेश, जहा चन्द्र और सूर्य के दक्षिण और उत्तर

પદ્ધતિમા સૂર્ય વિષેના ચરિતની પ્રજ્ઞાપના બતાવી છે તે સૂર્યપ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર છે ૧૬ પૌરુષી મ ડલ, એ એકાધ્યયનાત્મક એક શાસ્ત્રનુ નામ છે પુરુષ શ કુ અથવા શરીરનુ નામ છે, તેનાથી જે પ્રતિપાદિત થાય તેનુ નામ પૌરુષી છે તેનુ તાત્પર્ય આ છે-જે કાળે સમસ્ત પદાર્થોની પોતાના પ્રમાણ જેટલી છાયા હોય છે ત્યારે પૌરુષી થાય છે આ પૌરુષી પ્રમાણ ઉત્તરાયણને અન્તે અને દક્ષિણાયણને પ્રારભે એક દિનનુ થાય છે ત્યાર બાદ દક્ષિણાયણમા અ ગુલના એક સઠમા આઠ ભાગ જેટલુ વધે છે અને ઉત્તરાયણમા એટલુ જ ઘટે છે આ પ્રકારે મ ડળે મ ડળે ભિન્ન ભિન્ન પૌરુષીનુ પ્રતિપાદન જ્યા કરવામા આવ્યુ છે તે અધ્યયનને પૌરુષી મ ડલ કહે છે ૧૭ અહીથી લઇને મહાપ્રત્યાખ્યાન સુધીના સઘળા સૂત્ર વિચ્છિન્ન થઇ ગયા છે તો પણ તેમને નામથી બતાવવામા આવે છે-

दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्यं, तीरं नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्यं भ्रष्टयोगः प्रमादात्, भूयोभूयः संसृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

एव प्रमादप्रतिपक्षस्याऽप्रमादस्य स्वरूपादयो वाच्याः १०। नन्दिः ११, अनुयोगद्वाराणि एतत् सूत्रद्वयमुपलभ्यते १२। देवेन्द्रस्तवः १३, तन्दुलवैचारिकं १४, चन्द्रकवेध्यम् १५, एतत् त्रय नोपलभ्यते। यत्तु तन्दुलवैचारिकनाम्ना क्वचिदिदानीमुपलभ्यते, तदन्यदेवेति विज्ञेयम्। सूर्यप्रज्ञप्ति'-सूर्यचरित प्रज्ञापने

" दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्य, तीर नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोगः प्रमादात, भूयो भूयः ससृतौ बम्भ्रमीति ॥८॥

जिस तरह तीर पर आई हुई भी नौका वायुके झोकोंसे कंपित हो उठती है उसी प्रकार प्रमादी जीव आलोक पाकर भी-गुर्वादिकका उपदेश प्राप्त कर भी संसारकी वासनाओंसे ही कंपित होता रहता है। वैराग्यका समय पा कर भी वह उस योगसे प्रमादके कारण वंचित हो जाता है। इस तरह यह अभागा वार २ संसारमें ही चक्कर काटा करता है ॥ ८ ॥

इससे विपरीत अप्रमादका स्वरूप समझ लेना चाहिये ॥ १० ॥ नंदि ११ तथा अनुयोगद्वार १२ ये दोनों सूत्र अब भी उपलब्ध होते हैं। देवेन्द्रस्तव १३, तन्दुल वैचारिक १४ एवं चन्द्रकवेध्य १५, ये तीन सूत्र नहीं मिलते हैं। अब भी जो तन्दुल वैचारिक नामसे कहीं २ सूत्र उपलब्ध होता है यह वह तन्दुल वैचारिक सूत्र नहीं है-यह तो उससे जुदा ही है। जिस आगमपद्धतिमें सूर्य सम्बन्धी चरित की प्रज्ञा-

" दृष्ट्वाऽऽप्यालोक नैव विश्रम्भितव्य, तीर नीता भ्राम्यते वायुना नौः।
लब्ध्वा वैराग्य भ्रष्टयोग' प्रमादात्, भूयो भूयः ससृतौ बम्भ्रमीति ॥ ८ ॥

જે રીતે કાઠે આવેલી હોડી પણ વાયુની લહેરથી ડોલી ઉઠે છે એજ પ્રકારે પ્રમાદી જીવ આલોક પામીને પણ-ગુરુ આદિનો ઉપદેશ પ્રાપ્ત કરીને પણ સ સારની વાસનાઓથી ડોલાયમાન થયા કરે છે વૈરાગ્યનો સમય પામવા છતા પણ તે પ્રમાદને કારણે તે તકથી વ ચિત થાય છે આ રીતે તે અભાગીયો વારવાર સ સારમા અટવાયા કરે છે ॥ ૮ ॥

એનાથી વિપરીત જુદા અપ્રમાદનુ સ્વરૂપ સમજી લેવુ જોઈએ ૧૦ નદિ ૧૧ તથા અનુયોગ દ્વારા ૧૨ એ બન્ને સૂત્રો હજી પણ ઉપલબ્ધ છે દેવેન્દ્રસ્તવ ૧૩, તન્દુલવૈચારિક ૧૪ અને ચન્દ્રક વેધ્ય ૧૫ એ ત્રણ સૂત્રો મળતા નથી હાલમા પણ તન્દુલ વૈચારિક નામનુ સૂત્ર કોઈ કોઈ સ્થાને મળી આવે છે, તે અસલ તન્દુલવૈચારિકસૂત્ર નથી તે તો તેના કરતા જુદુ જ છે જે આગમ

छाया—ज्योतिष निमित्त ज्ञानं, गणिना प्रव्राजनादि कार्येषु ।
उपयुज्यते तिथिकरणा,-दि ज्ञानार्थ मन्यथा दोषः ॥ १ ॥ २० ॥

ध्यानविभक्तिरिति, ध्यानानि—आर्तध्यानादीनि, तेषां विभक्तिः—विभागो यस्या-मागमपद्धतौ सा ध्यानविभक्तिः २१। तथा—मरणविभक्तिरिति, मरणानि-प्राणत्यागल-क्षणानि, तानि द्विविधानि भवन्ति—प्रशस्तानि, अप्रशस्तानि। तेषां विभक्तिः विभागः, पार्थक्येन स्वरूपप्रकटनं यस्यामागमपद्धतौ सा मरणविभक्तिः २२। आत्मविशोधि-रिति, आत्मनोविशोधि'—आलोचनाप्रायश्चित्तप्रतिपत्त्यादि प्रकारेण कर्ममलापगमल-क्षणा यत्र प्रतिपाद्यते सा आत्मविशोधिः २३। तथा वीतरागश्रुतमिति; सराग-प्रतिषेधेन वीतरागस्वरूपं प्रतिपाद्यते यत्र श्रुते तद् वीतरागश्रुतम् २४। तथा—सलेखनाश्रुतमिति, द्रव्यभाव सलेखना यत्र श्रुते प्रतिपाद्यते तत् सलेखनाश्रुतम्

"जोइस निमित्तनाणं, गणिणा पव्वायणाइ कज्जेसु ।
उवजुज्जइ तिहिकरणा,-इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥१॥ इति ।२०।

ध्यानविभक्तिनामक सूत्र में आर्तध्यान, रौद्रध्यान आदि चार प्रकार के ध्यानों का विभाग बतलाया गया है ।२१। मरणविभक्तिनामक सूत्र में प्रशस्तमरण एवं अप्रशस्तमरण का पृथक् २ रूप से स्वरूप प्रकट किया गया है २२। आत्मविशोधिसूत्र में—"आलोचना प्रतिक्रमण आदि प्रायश्चित्तों के द्वारा यह आत्मा अपने साथ लगे हुए कर्ममल का अभाव कैसे कर सकता है" यह विषय प्रतिपादित हुआ है २३। वीतरागश्रुत में—यह विषय समझाया गया है कि सरागता का त्याग कर वीतरागता को धारण करना चाहिये। तथा वीतराग का स्वरूप अमुक २ प्रकार से है २४। सलेखनाश्रुत में—द्रव्य एवं भाव की अपेक्षा द्विविध सलेखना

"जोइस निमित्तनाणं, गणिणा पव्वायणाइ कज्जेसु ।
उवजुज्जइ तिहि करणा,-इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥ १ ॥ इति ।२०।

ध्यान निमित्त नामना सूत्रमा आर्तध्यान, रौद्रध्यान, आदि चार प्रकारना ध्यानोनो विभाग बताव्यो छे (२१) मरण विभक्ति नामना सूत्रमा प्रशस्त मरण अने अप्रशस्त मरणनु अलग अलग रीते स्वरूप प्रगट कर्युं छे (२२) आत्मविशोधि सूत्रमा "आलोचना प्रतिक्रमण आदि प्रायश्चित्तो द्वारा आ आत्मा पोताने लागेला कर्ममळनो अभाव केवी रीते करी शके छे" ए विषयनु प्रतिपादन थयु छे (२३) वीतरागश्रुतमा ए विषय समजाव्यो छे के सरागतानो त्याग करीने वीतरागने धारण करवो जोईए तथा वीतरागनुं स्वरूप अमुक अमुक प्रकारे छे (२४) सलेखना श्रुतमा द्रव्य अने भावनी अपेक्षाए

श्रूयते, अन्यथा ज्ञानत्वायोगात्, चरण–चारित्रम्, एतेषां फलविनिश्चयप्रतिपादक आगमः–विद्याचरणविनिश्चयः १९। तथा–गणिविद्या–बालवृद्धसहितो गच्छो गणः, सोऽस्यास्तीति गणी–आचार्यः, तस्य विद्या–ज्ञानं गणिविद्या। सा चेह ज्योतिष्क निमित्तादि परिज्ञानरूपा वेदितव्या। ज्योतिष्कनिमित्तादिकं हि सम्यक् परिज्ञाय प्रव्राजन– सामायिकारोपणो – पस्थापन–श्रुतोद्देशानुज्ञा–गणारोपण – दिशानुज्ञा–विहारक्रमादिषु प्रयोजनेषूपस्थितेषु प्रशस्ते तिथिकरणमुहूर्तनक्षत्रयोगे यद् यत्र कर्तव्य भवति, तत् तत्र गणिना कर्तव्यम्। तथा चेन्न करोति, तर्हि महान् दोषः।

उक्तञ्च—

" जोइस निमित्त नाणं, गणिणा पव्वायणाइ कज्जेसु।
उवउज्जइ तिहिकरणा, इ जाणणट्ठऽन्नहा दोसो" ॥ १ ॥

मण्डलों में प्रवेश का वर्णन किया जाता है वह अध्ययन मण्डल प्रवेश है। १८।

विद्याचरण विनिश्चय सूत्रमें सम्यग्दर्शन सहित सम्यक्ज्ञानका तथा चारित्रका क्या फल होता है ? इस बातका निश्चय किया हुआ है ।१९।

गणिविद्या सूत्रमें यह बतलाया गया है कि आचार्य को चाहिये कि वह ज्योतिष अथवा निमित्त आदि विद्याओं में पटु हो कर उनके द्वारा प्रव्राजन, सामायिकारोपण, उपस्थापन, श्रुतोद्देशानुज्ञा, गणारोपण, दिशानुज्ञा तथा विहारक्रम आदि प्रयोजनों के उपस्थित होने पर प्रशस्त, तिथि, नक्षत्र एव करण आदि का योग देखे और जिस समय जो कर्तव्य हो वह करे। यदि वह ऐसा नहीं करता है तो दोष का पात्र उसे होना पडता है। कहा भी है—

मंडल प्रवेश, જ્યાં ચન્દ્ર અને સૂર્યના દક્ષિણ અને ઉત્તર મંડલોમાં પ્રવેશનું વર્ણન કરાય છે તે અધ્યયન મંડલ પ્રવેશ છે ૧૮

વિદ્યાચરણ વિનિશ્ચય સૂત્રમાં સમ્યગ્ દર્શન સહિત સમ્યક્જ્ઞાનનું તથા ચારિત્રનું શું ફળ હોય છે તે વાતનો નિશ્ચય કરેલ છે ૧૯ ગણિવિદ્યાસુત્રમાં એ બતાવ્યું છે કે આચાર્યે જ્યોતિષ અથવા નિમિત્ત આદિ વિદ્યાઓમાં પ્રવીણ થઈને તેમના દ્વારા પ્રવ્રાજન, સામાયિકારોપણ, ઉપસ્થાપન, શ્રુતોદ્દેશાનુજ્ઞા, ગણારોપણ, દિશાનુજ્ઞા, તથા વિહારક્રમ આદિ પ્રયોજન ઉપસ્થિત થતાં પ્રશસ્ત તિથિ, નક્ષત્ર અને કરણ આદિનો યોગ જોવે અને જે સમયે જે કરવા યોગ્ય હોય તે કરે જો તે એમ કરતા નથી તો તેમને દોષપાત્ર થવું પડે છે કહ્યું પણ છે—

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति। २९। एवमादि। एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः। इह पौरुषी मण्डल सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशक्रमपि नोपलभ्यते। उक्तमर्थं निगमयति-'से त०' इत्यादि। तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४२ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से किं त कालियं ? । कालिय अणेगविह पण्णत्त । तं जहा–उत्तरज्झयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीह ५, महानिसीह ६, इसिभासियं ७, जंबूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलधरोववाए २१, देविंदोववाए २२, उट्ठाणसुय २३, समुट्ठाणसुयं २४, नागपरि-

---

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं। जिनकल्पिक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते है। इस विषयका जिस अध्ययनमें वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९। इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं। यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू०४२॥

सुधी सलेखना करीने अन्ते सचेष्ट એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો જો કે વિહારથી જ સલેખના યુક્ત થાય છે છતા પણ તેઓ યથાયોગ્ય સલેખના કરીને અતે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનું પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનુ જે અધ્યયનમા વર્ણન કરાયુ છે તે અધ્યયનનુ નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૯) આ રીતે બીજા પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨ ॥

२५। तथा-विहारकल्प इति, विहारस्यकल्पो व्यवस्था-स्थविरकल्पादिरूपा यत्रा गमेवर्ण्यते स विहारकल्पः २६। तथा-चरणविधिः=चरण-चारित्र तस्य विधिर्यत्र वर्ण्यते स चरणविधिः २७। तथा-आतुर प्रत्याख्यानमिति, आतुरः-व्याधितः तस्य या चिकित्सा तस्याः प्रत्याख्यानं यत्र विधिपूर्वक मुपवर्ण्यते तदातुरप्रत्याख्यानम्, तत्राय विवेकः-जिनकल्पिकस्य सर्वथा चिकित्सा प्रत्याख्यानम्। स्थविरकल्पिकस्य तु सावद्य चिकित्सा प्रत्याख्यानमिति २८। तथा-महाप्रत्याख्यानमिति, महच्च तत् प्रत्याख्यान चेति समास.। चरम प्रत्याख्यानमित्यर्थः। अय भावः-स्थविरकल्पेन जिनकल्पेन वा विहृत्यान्ते स्थविरकल्पिका द्वादशवर्षाणि सलेखना कृत्वा, जिनकल्पिकाः पुनर्विहारेणैव सलेखनायुक्ताः, तथापि यथा युक्त

का कथन किया गया है २५। स्थविरकल्पादिरूप विहार की व्यवस्था जिस आगम में वर्णित हुई है वह विहारकल्प है २६। तथा चारित्र की विधि का जहां पर वर्णन हुआ है वह चरणविधि है २७। व्याधि से युक्त हुए सयमी की चिकित्सा के प्रत्याख्यान का सविधि कथन जिस आगम मे आया है वह आतुर प्रत्याख्यान सूत्र है। जिनकल्पि साधुओं के लिये तो चिकित्सा करवाने का सर्वथा निषेध ही है, स्थविरकल्पियों के लिये ऐसा नहीं है पर वे सावद्य चिकित्सा नहीं करवा सकते हैं निरवद्य चिकित्सा ही करवा सकते हैं। इस प्रकार का विधान आतुर प्रत्याख्यान सूत्र मे बतलाया गया है २८। महाप्रत्याख्यान-महाप्रत्याख्यान का अर्थ है-चरम प्रत्याख्यान। मुनि दो प्रकार के होते हैं स्थविरकल्पिक और जिनकल्पिक। उनमें स्थविरकल्पिक मुनि बारह वर्ष तक सलेखना करके अन्तमे सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघात-

દ્વિવિધ સલેખનાનુ વર્ણન કરેલ છે (૨૫) સ્થવિર કલ્પાદિ રૂપ વિહારની વ્યવસ્થાનુ જે આગમમા વર્ણન થયુ છે તે વિહારકલ્પ છે (૨૬), તથા ચારિત્રની જ્યા વર્ણન થયુ છે તે ચરણવિધિ સૂત્ર છે (૨૭) વ્યાધિથી યુક્ત થયેલ સયમીની ચિકિત્સાના પ્રત્યાખ્યાનનુ વિધિપૂર્વકનુ વર્ણન જે આગમમા આવે છે તે આતુર પ્રત્યાખ્યાન સૂત્ર છે જિન કલ્પિક સાધુઓને માટે તો ચિકિત્સા કરાવવાનો તદ્દન નિષેધ છે, સ્થવિર કલ્પીઓને માટે એવુ નથી, પણ તેઓ સાવદ્ય ચિકિત્સા કરાવી શકતા નથી નિરવદ્ય ચિકિત્સા જ કરાવી શકે છે આ પ્રકારનુ વિધાન આતુર પ્રત્યાખ્યાન સૂત્રમા બતાવવામા આવ્યુ છે (૨૮) મહાપ્રત્યાખ્યાન-મહા પ્રત્યાખ્યાનનો અર્થ છે ચરમ પ્રત્યાખ્યાન મુનિ બે બે પ્રકારના હોય છે સ્થવિર કલ્પિક અને જિન કલ્પિક તેઓમા સ્થવિર કલ્પિક મુનિ બાર વર્ષ

सलेखना कृत्वा निर्व्याघातं सचेष्टा एव भव चरम प्रत्याख्यान्ति, एतत् सविस्तर यत्राध्ययने वर्ण्यते तदध्ययन महाप्रत्याख्यानमिति। २९। एवमादि। एवमन्यदपि उत्कालिक श्रुतं बोध्यम्, उपलक्षणमेतदिति भावः। इह पौरुषी मण्डल सूत्रादारभ्य महाप्रत्याख्यान पर्यन्तं सूत्रत्रयोदशकमपि नोपलभ्यते। उक्तमर्थं निगमयति-'से तं०' इत्यादि। तदेतदुत्कालिक श्रुत वर्णितमिति ॥ सू० ४२ ॥

अथ कालिक श्रुतमाह—

मूलम्—से कि त कालिय ?। कालिय अणेगविहं पण्णत्तं। तं जहा--उत्तरज्झयणं १, दसाओ २, कप्पो, ३, ववहारो ४, निसीहं ५, महानिसीह ६, इसिभासिय ७, जंबूदीवपन्नत्ती ८, दीवसागरपन्नत्ती ९, चंदपन्नत्ती १०, खुड्डियाविमाणपविभत्ती ११, महल्लियाविमाणपविभत्ती १२, अंगचूलिया १३, वग्गचूलिया १४, विवाहचूलिया १५, अरुणोववाए १६, वरुणोववाए १७, गरुलोववाए १८, धरणोववाए १९, वेसमणोववाह २०, वेलंधरोववाए २१, देविंदोववाए २२, उट्ठाणसुयं २३, समुट्ठाणसुय २४, नागपरि-

---

वर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हैं। जिनकल्पिक मुनि तो यद्यपि विहारसे ही सलेखना युक्त होते हैं तथापि वे यथायुक्त सलेखना करके अन्तमें सचेष्ट अर्थात् सावधान ही व्याघातवर्जित चरम भवका प्रत्याख्यान करते हे। इस विषयका जिस अध्ययनमे वर्णन किया गया है वह अध्ययन महाप्रत्याख्यान है २९। इस तरह से और भी अनेक उत्कालिक सूत्र हैं। यह उत्कालिक सूत्रका वर्णन हुआ ॥सू०४२॥

सुधी सलेखना करीने अन्ते सचेष्ट એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે જિન કલ્પિક મુનિતો જો કે વિહારથી જ સલેખના યુક્ત થાય છે છતા પણ તેઓ યથાયોગ્ય સલેખના કરીને અતે સચેષ્ટ એટલે કે સાવધાન જ વ્યાઘાત વર્જિત ચરમ ભવનુ પ્રત્યાખ્યાન કરે છે આ વિષયનુ જે અધ્યયનમા વર્ણન કરાયુ છે તે અધ્યયનનુ નામ મહાપ્રત્યાખ્યાન છે (૨૯) આ રીતે બીજા પણ અનેક ઉત્કાલિક સૂત્ર છે આ ઉત્કાલિક સૂત્રનુ વર્ણન થયુ ॥ સૂ ૪૨ ॥

यावणियाओ २५, निरयावलियाओ-कप्पियाओ २६, कप्पवडंसियाओ २७, पुप्फियाओ २८, पुप्फचूलियाओ २९, वण्हिदसाओ ३०, आसीविसभावण १, दिट्ठिविसभावणं २, सुमिण भावण ३, महासुमिणभावण ४, तेयग्गिनिसग्ग ५, एवमाइयाइ चउरासीइ पइन्नगसहस्साइ भगवओ अरहओ उसहसामिस्स आइतित्थयरस्स। तहा संखिज्जाइ पइन्नगसहस्साइ मज्झिमगणं जिणवराण। चोद्दसपइन्नगसहस्साइ भगवओ वद्धमाणसामिस्स। अहवा जस्स जत्तिया सीसा उप्पत्तियाए वेणइयाए कम्मयाए परिणामियाए चउव्विहाए बुद्धीए उववेया, तस्स तत्तियाइ पइन्नगसहस्साइ, पत्तेयबुद्धा वि तत्तिया चेव। से त कालिय। से त आवस्सयवइरित्त। से त अणंगपविट्ठ ॥सू०४३॥

छाया—अथ किं तत् कालिकम्? । कालिकमनेकविध भज्ञप्तम्। तद् यथा-उत्तराध्ययनम् १, दशा: २, कल्पः ३, व्यवहारः ४, निशीथम् ५, महानिशीथम् ६, ऋषिभाषितम् ७, जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः ८, द्वीपसागरप्रज्ञप्तिः ९, चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुल्लिकाविमानप्रविभक्ति: ११, महल्लिका (महा) विमानप्रविभक्तिः १२, अङ्गचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपातः १६, वरुणोपपात. १७, गरुडोपपात: १८, धरणोपपातः १९, वैश्रमणोपपातः २०, वेलधरोपपात. २१, देवेन्द्रोपपात. २२, उत्थानश्रुत २३, समुत्थानश्रुत २४, नागपरिज्ञापनिकाः २५, निरयावलिकाः—कल्पिका २६, कल्पावतंसिका: २७, पुष्पिता २८, पुष्पचूलिकाः २९, वृष्णिदशा: ३०। आशीविषभावनम् १, दृष्टिविषभावनम् २, स्वप्नभावनम् ३, महास्वप्नभावनम् ४, तेजोऽग्निनिसर्गम् ५, एवमादिकानि चतुरशीति प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हत ऋषभस्वामिन आदि तीर्थकरस्य। तथा—सङ्ख्येयानि प्रकीर्णकसहस्राणि मध्यमकाना जिनवराणाम्। चतुर्दश प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतो वर्धमानस्वामिनः। अथवा—यस्य यावन्तः शिष्या औत्पत्तिक्या वैनयिक्या कर्मजया पारिणामिक्या चतुर्विधया बुद्ध्योपपेताः तस्य तावन्ति प्रकीर्णकसहस्राणि प्रत्येकबुद्धा अपि तावन्तश्चैव। तदेतत् कालिकम्। तदेतदावश्यकव्यतिरिक्तम्। तदेतदनङ्गप्रविष्टम् ॥ सू० ४३ ॥

टीका-शिष्यः पृच्छति—'से किं तं०' इत्यादि। अथ किं तत् कालिकमिति शिष्य प्रश्नः। उत्तरमाह-'कालियं०' इत्यादि। कालिक श्रुतमनेकविध प्रज्ञप्तम्। तद्यथा-उत्तराध्ययनम् = उत्तराध्ययनसूत्रम् १, दशाः=दशाश्रुतस्कन्धसूत्रम् २, कल्प'-बृहत्कल्पसूत्रम् ३, व्यवहार'=व्यवहारसूत्रम् ४, निशीथ=निशीथसूत्रम् ५। महानिशीथ=महानिशीथसूत्र सम्प्रति नोपलभ्यते, यत्तु महानिशीथसूत्र क्वचिदुपलभ्यमान तदन्यदेतद् बोध्यम् ६। ऋषिभाषितम् = ऋषिभाषितसूत्रम् ७। एतदपि नोपलभ्यते। तथा-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति'-जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिसूत्रम् ८। द्वीपसागरप्रज्ञप्ति'-द्वीपसागरप्रज्ञप्तिसूत्र विच्छिन्नम् ९। चन्द्रप्रज्ञप्तिः १०, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिः ११, महाविमानप्रविभक्ति' १२, अङ्गचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपात' १७, गरुडोपपातः १८, धरणोपपातः १९,

अब कालिक सूत्रका वर्णन करते हैं-'से किं तं कालियं०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है—हे भदन्त! कालिकश्रुतका क्या स्वरूप है? उत्तर-कालिकश्रुत अनेक प्रकारका कहा गया है जैसे—उत्तराध्ययनसूत्र १, दशाश्रुतस्कंधसूत्र २, बृहत्कल्पसूत्र ३, व्यवहारसूत्र ४, निशीथसूत्र ५, ये पांच सूत्र उपलब्ध हैं। महानिशीथसूत्र, यह सूत्र उपलब्ध नहीं है। यद्यपि कहीं २ इस नामका सूत्र अब भी मिलता है परन्तु यह वह नहीं है ६। ऋषिभाषितसूत्र यह उपलब्ध नहीं है ७। जम्बूद्वीपप्रज्ञप्ति सूत्र, यह उपलब्ध है ८, द्वीपसागर-प्रज्ञप्तिसूत्र-यह उपलब्ध नहीं ९, चन्द्रप्रज्ञप्ति यह उपलब्ध होता है १०। क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्ति ११, महाविमानप्रविभक्ति, १२, अंगचूलिका १३, वर्गचूलिका १४, विवाहचूलिका १५, अरुणोपपात १६, वरुणोपपात १७, गरुडोपपात १८, धरणोपपात,

હવે કાલિક સૂત્રનું વર્ણન કરે છે—"से किं तं कालियं०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! કાલિકશ્રુતનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—કાલિકશ્રુત અનેક પ્રકારનું કહેલ છે, જેવાં કે (૧) ઉત્તરાધ્યાયન સૂત્ર, (૨) દશાશ્રુત સ્કંધ સૂત્ર, (૩) બૃહત્કલ્પસૂત્ર, (૪) વ્યવહાર સૂત્ર, (૫) નિશીથ સૂત્ર, આ પાંચ સૂત્ર ઉપલબ્ધ છે (૬) મહાનિશીથ સૂત્ર, આ ઉપલબ્ધ નથી છતાં પણ કોઈ કોઇ સ્થળે એ નામનું સૂત્ર હાલમાં પણ મળે છે પણ તે અસલ નથી (૭) ઋષિભાષિત સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી (૮) જંબૂદ્વીપ પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર, તે ઉપલબ્ધ છે, (૯) દ્વીપસાગર પ્રજ્ઞપ્તિ સૂત્ર-તે ઉપલબ્ધ નથી (૧૦) ચંદ્ર પ્રજ્ઞપ્તિ-તે ઉપલબ્ધ છે (૧૧) ક્ષુદ્રિકા વિમાન પ્રવિભક્તિ, (૧૨) મહાવિમાનપ્રવિભક્તિ, (૧૩) અંગચૂલિકા, (૧૪) વર્ગચૂલિકા, (૧૫) વિવાહ ચૂલિકા, (૧૬) અરુણોપપાત, (૧૭) વરુણોપપાત, (૧૮) ગરુડોપપાત, (૧૯) ધરણોપપાત, (૨૦)

वैश्रवणोपपातः २०, वेलन्धरोपपातः २१, देवेन्द्रोपपातः २२, उत्थानश्रुत २३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्रादारभ्योत्थानश्रुतपर्यन्त नोपलभ्यते। समुत्थानश्रुतम् २४, इदमिदानीमुपलभ्यते। 'नागपरिज्ञापनिकाः' इति, नागाः-नागकुमारास्तेषां परिज्ञापन यस्यामागमपद्धतौ सा नागपरिज्ञापनिका, इद सूत्र नोपलभ्यते २५। निरयावलिकाः=आवलिकाप्रविष्टाः श्रेणिरूपेण व्यवस्थिताः, नरकावासाः प्रसङ्गतस्तद्गामिनोनरास्तिर्यञ्चश्च वर्ण्यन्ते यत्र ता निरयावलिकाः। एकस्मिन्नागमे बाच्ये बहुवचनप्रयोग शक्तिस्वाभाव्यात्, यथा 'पञ्चालाः' इत्यादौ। 'कल्पिकाः' इति, निरयावलिका सूत्रस्य नामान्तरम्। नरकावासमधिकृत्य 'निरयावलिकाः' इत्युच्यते। चेटकमधिकृत्य 'कल्पिकाः' इत्युच्यते। चेटको हि कल्पसमुत्पन्न इति तत्र वर्ण्यते। सूत्रमिदम् अन्तकृद्दशाङ्गस्योपाङ्गम् २६। तथा-कल्पावतंसिका इति। यत्र कल्पावतंसकादेवविमानाना वर्णन विद्यते ताः कल्पावतंसिकाः। अनुत्त

१९, वैश्रमणोपपात २०, वेलधरोपपात २१, देवेन्द्रोपपात २२, उत्थान श्रुत २३, क्षुद्रिकाविमानप्रविभक्तिसूत्र से लेकर इस उत्थानश्रुत तकके तेरह सूत्र उपलब्ध नहीं हैं २३, समुत्थानश्रुत यह इस समय उपलब्ध है २४, नागपरिज्ञापनिका इस सूत्रमें नागकुमार जातिके देवोंका वर्णन किया गया है, यह इस समय उपलब्ध नहीं है २५, निरयावलिका इसमें श्रेणि रूपसे व्यवस्थित नरकों का, प्रसङ्गतः उनमें जानेवाले मनुष्य एव तिर्यञ्चों का वर्णन किया गया है। कल्पिका यह निरयावलिका सूत्रका ही दूसरा नाम है। नरकावासकी अपेक्षा इसका नाम निरयावलिका तथा कल्पसमुत्पन्न चेटकका इसमे वर्णन होनेसे 'कल्पिका' ऐसा नाम प्रथित हुआ है। यह सूत्र अन्तकृत दशागका उपांग है २६। जिस सूत्र

વૈશ્રમણોપપાત, (૨૧) વેલધરોપપાત, (૨૨) દેવેન્દ્રોપપાત, (૨૩) ઉત્થાનશ્રુત ક્ષુદ્રિકાવિમાન પ્રવિભક્તિ સૂત્રથી લઈને ઉત્થાનશ્રુત સુધીના તેર સૂત્ર ઉપલબ્ધ નથી (૨૪) સમુત્થાનશ્રુત એ અત્યારે ઉપલબ્ધ છે (૨૫) નાગપરિજ્ઞાપનિકા—આ સૂત્રમા નાગકુમાર જાતિના દેવોનુ વર્ણન કરેલ છે તે હાલમા ઉપલબ્ધ નથી (૨૬) નિરયાવલિકા—તેમા શ્રેણીરૂપે વ્યવસ્થિત નરકોનુ, પ્રસગત તેમા જનાર મનુષ્ય અને તિર્યંચોનુ વર્ણન કરેલ છે આ નિરયાવલિકા સૂત્રનુ બીજુ નામ કલ્પિકા છે નરકાવાસની અપેક્ષાએ તેનુ નામ નિરયાવલિકા તથા કલ્પસમુત્પન્ન ચેટકનુ તેમા વર્ણન હોવાથી "કાલિકા" એવુ નામ પ્રચલિત થયુ છે આ સૂત્ર અન્તકૃત દશાગનુ ઉપાગ છે

रोपपातिकदशाङ्गस्योपाङ्गम् २७। तथा-'पुष्पिताः' इति। यत्रागमपद्धतौ गृहवासमुकुलनपरित्यागेन प्राणिनः संयमभावपुष्पिताः सुखिताः, पुनः संयमभावपरित्यागतो दुःखप्राप्तिमुकुलिताः, पुनस्तत्परित्यागादेव पुष्पिताः प्रतिपाद्यन्ते, ताः पुष्पिता उच्यन्ते। पुष्पिता सूत्र प्रश्न व्याकरणसूत्रस्योपाङ्गम् २८। तथा-'पुष्पचूलिका' इति, अधिकृतार्थ विशेषप्रतिपादिकाः पुष्पचूलिकाः। पुष्पचूलिकासूत्र विपाकसूत्रस्योपाङ्गम् २९। तथा-'वृष्णिदशा' इति, अन्धकवृष्णि नराधिपकुलेये जातास्तेऽपि अन्धकवृष्णयः, इह वृष्णि शब्देन तएव गृह्यन्ते। तेषां दशा-अवस्थाश्चरितगति सिद्धिगमनलक्षणा यासु वर्ण्यन्ते ता वृष्णि दशाः। अथवा-अन्धकवृष्णि चरितप्रतिपादिका दशाः-अध्ययनानि वृष्णिदशाः। वृष्णिदशासूत्र दृष्टिवाद सूत्रस्योपाङ्गम् ३०। आशीविषभावनम् १, दृष्टिविषभावनम् २, स्वप्नभावनम् ३, महास्व-

मे कल्पावतंसक देवविमानों का वर्णन किया गया है वह कल्पावतंसिका सूत्र है। यह सूत्र अनुत्तरोपपातिक दशागका उपाङ्ग है२७। जिस आगम में गृहवास का परित्याग कर प्राणी संयमभावको ग्रहण कर सुखी हुए वर्णित किये गये हैं, तथा 'संयमभावका परित्याग कर दुःख प्राप्त करने वाले बने हैं, तथा यदि सुखी हुए है तो वे संयमभाव से ही हुए हैं' ऐसा वर्णन किया गया है वह पुष्पिता सूत्र है। यह सूत्र प्रश्न व्याकरण सूत्रका उपाङ्ग है। २८। पुष्पिता सूत्र कथित विषय को जो विशेषरूपसे प्रतिपादन करता है वह पुष्प चूलिका सूत्र है। यह सूत्र विपाक सूत्र का उपाङ्ग है २९। अन्धकवृष्णि राजा के कुल में जो उत्पन्न हुए हैं वे भी अन्धकवृष्णि माने गये हैं। यहा वृष्णि शब्द से अन्धकवृष्णि राजा के

(२७) જે સૂત્રમા કલ્પાવતસક દેવવિમાનોનુ વર્ણન કરેલ છે તે કલ્પાવતસિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર અનુત્તરોપપાતિક દશાગનુ ઉપાગ છે

(૨૮) જે આગમમા 'ગૃહવાસનો પરિત્યાગ કરીને પ્રાણી સયમ ભાવને ગ્રહણ કરવાથી સુખી થતા વર્ણવ્યુ છે, તથા સયમ ભાવનો પરિત્યાગ કરીને દુઃખ પ્રાપ્ત કરનાર બને છે, અને જો સુખી થયા છે તો તેઓ સયમ ભાવથી જ થયા છે" એવુ વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તે પુષ્પિતાસૂત્ર છે આ સૂત્ર પ્રશ્ન વ્યાકરણ સૂત્રનુ ઉપાગ છે (૨૯) પુષ્પિતાસૂત્રમા કથિત વિષયનુ જે વિશેષરૂપે પ્રતિપાદન કરે છે, તે પુષ્પચૂલિકા સૂત્ર છે આ સૂત્ર વિપાક સૂત્રનુ ઉપાગ છે

(૩૦) અન્ધકવૃષ્ણિ રાજાના કુળમા જેઓ ઉત્પન્ન થયા છે તેઓ પણ અન્ધક વૃષ્ણિ મનાયા છે અહી વૃષ્ણિ શબ્દથી અધક વૃષ્ણિ રાજાના કુળમા જન્મેલાનુ જ ગ્રહણ થયુ છે તેમની અવસ્થાઓનુ-ચરિતગતિનુ, ચરિત

प्नभावनम् ४, तेजोऽग्निनिसर्गम् ५, एवमादिकानि-एतत्प्रभृतीनि-' चउरासीइः न्नगसहस्साइं ' इति। चतुरशीतिं प्रकीर्णक सहस्राणि भगवतोऽर्हत-ऋषभस्वामिन आदि तीर्थङ्करस्येति। अयमर्थः-प्रथमतीर्थङ्करस्य भगवतः श्री ऋषभदेवस्वामिनः प्रकीर्णकानि चतुरशीति सहस्र सख्यकानि बभूवु'। तथा-म यमकाना-द्वितीय तीर्थङ्करादारभ्य त्रयोविंशतितमतीर्थङ्करपर्यन्ताना, जिनवराणा प्रकीर्णकानि सख्यात सहस्र सख्यकानि बभूवुः। तथा-भगवतः श्रीवर्धमानस्वामिनः प्रकीर्णकानि चतुर्दशसहस्रसख्यकानि आसन्। ' अहवा० ' इत्यादि सुगमम्। तदेतत् कालिकश्रुत वर्णितम्। तथा-आवश्यकव्यतिरिक्त वर्णितम्। तथा-अनङ्गप्रविष्टश्रुत वर्णितम्॥४३॥

कुल में जन्म लेने वालों का ही ग्रहण किया गया है। इनकी अवस्थाओं का-चरितगतिका-चारित्र प्राप्ति का मुक्ति प्राप्ति का-जिस सूत्र में वर्णन हुआ है वह वृष्णिदशा सूत्र है। अथवा जिस सूत्र मे अधकवृष्णि की अवस्थाओं का वर्णन करने वाले अध्ययन हों वह भी वृष्णिदशासूत्र है। यह दृष्टिवाद सूत्र का उपाङ्ग है ३०। ये तथा इनसे अतिरिक्त और भी जो श्रुत हैं वे सब कालिक श्रुत हैं। जैसे-आशीविषभावन १, दृष्टि विषभावन २, स्वप्नभावन ३, महास्वप्नभावन ४, तेजोऽग्निनिसर्ग ५ इत्यादि। प्रथमतीर्थंकर श्रीऋषभदेव स्वामी के चोरासी हजार प्रकीर्णक श्रुत थे। तथा द्वितीयतीर्थंकर श्री अजितनाथ से लेकर तेईसवेंतीर्थंकर श्रीपार्श्वनाथस्वामी पर्यन्त बाईस तीर्थंकरों के प्रकीर्णक श्रुतसख्यात हजार थे। तथा श्रीवर्धमानस्वामी के प्रकीर्णक चौदह हजार थे। अथवा औत्पत्तिकी, वैनयिकी, कर्मजा एव पारिणामिकी, इन चार प्रकार की

પ્રાપ્તિનુ મોક્ષ પ્રાપ્તિનુ જેમા વર્ણન થયુ છે તે વૃષ્ણિ દશાસૂત્ર છે અથવા જે સૂત્રમા અધક વૃષ્ણિની અવસ્થાઓનુ વર્ણન કરનારા અધ્યયન હોય તે પણ વૃષ્ણિ દશાસૂત્ર છે તે દૃષ્ટિવાદ સૂત્રનુ ઉપાગ છે એ તથા તેમના સિવાયના બીજા પણ જે શ્રુત છે તે બધા કાલિકશ્રુત છે જેવા કે (૧) આશીવિષ ભાવન, (૨) દૃષ્ટિ વિષભાવન, (૩) સ્વપ્ન ભાવન, મહાસ્વપ્ન ભાવન, તેજો અગ્નિનિસર્ગ વગેરે પહેલા તીર્થંકર શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીના ચોર્યાસી હજાર પ્રકીર્ણક શ્રુત હતા તથા બીજા તીર્થંકર અજિતનાથથી માંડીને ત્રેવીસમા તીર્થંકર શ્રી પાર્શ્વનાથ સ્વામી સુધીના બાવીસ તીર્થંકરોના પ્રકીર્ણક સખ્યાત હજાર શ્રુત હતા તથા શ્રી વર્ધમાન સ્વામીના પ્રકીર્ણક ચૌદ હજાર શ્રુત હતા, અથવા ઔત્પત્તિકી, વૈનયિકી, કર્મજા અને પરિણામિકી, એ ચાર પ્રકારની મતિથી

साम्प्रतमङ्गप्रविष्टश्रुतमाह—

मूलम्—से किं तं अंगपविट्ठं ? । अंगपविट्ठं दुवालसविहं पण्णत्तं । तं जहा—आयारो १ सूयगडो २ ठाणं ३ समवायो ४, विवाहपन्नत्ती ५, नायाधम्मकहाओ ६ उवासगदसाओ ७, अंतगडदसाओ ८, अणुत्तरोववाइयदसाओ ९, पण्हावागरणं १०, विवागसुयं ११, दिट्ठिवाओ १२ ॥ सू० ४४ ॥

छाया—अथ किं तद् अङ्गप्रविष्टम् ? अङ्गप्रविष्टं द्वादशविधं प्रज्ञप्तम् । तद् यथा आचारः १, सूत्रकृतम् २, स्थानम् ३, समवायः ४, विवाहप्रज्ञप्तिः ५, ज्ञाताधर्मकथाः ६, उपासकदशाः ७, अन्तकृद्दशाः ८, अनुत्तरोपपातिकदशाः ९, प्रश्नव्याकरणम् १०, विपाकश्रुतम् ११, दृष्टिवादः १२ ॥ सू० ४४ ॥

टीका—सुगमम् ॥ सू० ४४ ॥

बुद्धियों से समन्वित जितने शिष्यजन जिन २ तीर्थंकरों के थे उन के बारे में उतने ही हजार प्रकीर्णक थे। तथा प्रत्येक बुद्ध भी उतने ही थे। यह आवश्यक व्यतिरिक्त के भेदरूप कालिक श्रुतका वर्णन हुवा। यहां तक अनंगप्रविष्ट का कथन हुवा ॥ सू० ४३ ॥

अब अङ्गप्रविष्ट श्रुत कहते हैं—'से किं तं अंगपविट्ठं०' इत्यादि।

शिष्य पूछता है-हे भदन्त ! अंगप्रविष्ट श्रुत का क्या स्वरूप है।

उत्तर—अंगप्रविष्ट श्रुत बारह प्रकार का कहा गया है, जैसे—आचारांग १, सूत्रकृतांग २, स्थानांग ३, समवायांग ४, विवाहप्रज्ञप्ति ५,

---

બુદ્ધિ જેટલા શિષ્યજન, જે જે તીર્થંકરોના હતા તેમના પણ એટલા જ હજાર પ્રકીર્ણક શ્રુત હતા તથા પ્રત્યેક બુદ્ધ પણ એટલા જ હતા. આ આવશ્યક વ્યતિરિક્તના ભેદરૂપ કાલિક શ્રુતનું વર્ણન થયું અહીં સુધી અનંગ પ્રવિષ્ટનું વર્ણન થયું ॥ સૂ. ૪૩॥

હવે અંગ પ્રવિષ્ટ સૂત્રનું વર્ણન કરે છે-“से किं तं अंगपविट्ठं०” ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત ! અંગપ્રવિષ્ટ સૂત્રનું શું સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—અંગપ્રવિષ્ટ શ્રુત બાર પ્રકારનું કહેલ છે-(૧) આચારાંગ, (૨) સુત્રકૃતાંગ, (૩) સ્થાનાંગ, (૪) સમવાયાંગ, (૫) વિવાહ પ્રજ્ઞપ્તિ, (૬) જ્ઞાતા

अथैषां पृथक् पृथक् स्वरूपं वर्णयितुकामः प्रथममाचाराङ्गस्वरूपं दर्शयति—

मूलम्—से किं तं आयारे? आयारे णं समणाणं निग्गंथाणं आयार—गोयर—विणय—वेणइय—सिक्खा—भासा-ऽभासा—चरण—करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जंति।

से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—नाणायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, वीरियायारे। आयारे णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखिज्जा वेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए पढमे अंगे, दो सुयक्खंधा, पणवीसं अज्झयणा, पचासीई उद्देसणकाला, पचासीइं समुद्देसणकाला, अट्ठारस—पयसहस्साइं पयग्गेणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय—कड—निबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ, पण्णविज्जइ, परूविज्जइ, दंसिज्जइ, निदंसिज्जइ, उवदंसिज्जइ। से तं आयारे॥सू० ४५॥

छाया—अथ कः स आचारः? । आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचारगोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते। स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः। तद् यथा—ज्ञानाचारः १, दर्शनाचारः २,

---

ज्ञाताधर्मकथाङ्ग ६, उपासकदशाङ्ग ७, अन्तकृतदशाङ्ग ८, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद १२, ॥ सू० ४४ ॥

धर्मकथांग, (७) उपासकदशांग (८) अन्तकृतदशांग, (९) अनुत्तरोपपातिक दशांग, (१०) प्रश्न व्याकरण, (११) विपाकश्रुत, तथा दृष्टिवाद ॥ सू ४४ ॥

चारित्राचारः ३, तप आचारः ४, वीर्याचार. ५। आचारे खलु परीता (परिमिता) वाचना, सख्येयानि—अनुयोगद्वाराणि, संख्येया वेष्टकाः, सख्येयाः श्लोकाः, सख्येया निर्युक्तयः, सख्येयाः प्रतिपत्तयः। स खलु अङ्गार्थतया प्रथममङ्गम्, द्वौ श्रुतस्कन्धौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानि, पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः, पञ्चाशीतिः समुद्देशनकालाः, अष्टादश पदसहस्राणि पदाग्रेण, संख्येयान्यक्षराणि, अनन्तागमाः, अनन्ताः पर्यवाः, परीतास्त्रसाः अनन्ताः स्थावराः, शाश्वतकृतनिवद्ध निकाचिता जिनप्रज्ञप्ता भावा आख्यायन्ते, प्रज्ञाप्यन्ते, प्ररूप्यन्ते, दर्श्यन्ते निदर्श्यन्ते, उपदर्श्यन्ते। स एवमात्माज्ञाता, एव विज्ञाता, एवं चरणकरणप्ररूपणा आख्यायते, प्रज्ञाप्यते, प्ररूप्यते, दर्श्यते, निदर्श्यते, उपदर्श्यते, स एष आचारः ॥ सू० ४५ ॥

टीका—शिष्यः पृच्छति—'से किं त आयारे०' इति।

अथ कः स आचार इति। हे भदन्त! यो भवता द्वादशाङ्गश्रुतपुरुषस्य प्रथमाङ्गतयाऽऽचागेऽनुपदमेवोक्त. स आचारः कीदृक् स्वरूपः? इति प्रश्नः। उत्तरमाह— आयारे णं०' इत्यादि। हे शिष्य! आचारे=आचाराङ्गसूत्रे खलु श्रमणाना=साधूनाम्, कीदृशानामित्याह—'निग्गथाण' इति। निर्ग्रन्थाना=बाह्याभ्यन्तरग्रन्थरहितानाम्, इद विशेषण शाक्यादिश्रमणनिवृत्त्यर्थम्। श्रमणा हि पञ्चविधा भवन्ति। उक्तञ्च—

अब इन सबका स्वरूप सूत्रकार भिन्न २ सूत्रों द्वारा स्पष्ट करते है—'से किं त आयारे०' इत्यादि—

शिष्य पूछता है— हे भदन्त! आपने अभी जो द्वादशाग श्रुत पुरुष का प्रथम अग आचारागसूत्र बतलाया है उसका क्या स्वरूप है?

उत्तर—आचारागसूत्रमे निर्ग्रन्थ श्रमणों के आचार, गोचर, विनय, वैनयिक, भाषा, अभाषा, चरण, करण, यात्रा, मात्रा, एव वृत्ति का कथन किया गया है। ग्रन्थ नाम परिग्रह का है। वह बाह्य और आभ्य-

---

હવે એ બધાનુ સ્વરૂપ સૂત્રકાર અલગ અલગ સૂત્રો દ્વારા સ્પષ્ટ કરે છે—"से किं त आयारे०" ઇત્યાદિ

શિષ્ય પૂછે છે-હે ભદન્ત! આપે હમણા જ જે દ્વાદશાગશ્રુત પુરુષનુ પહેલુ અગ આચારાગસૂત્ર બતાવ્યુ છે તેનુ શુ સ્વરૂપ છે?

ઉત્તર—આચારાસૂત્રમા નિગ્રન્થ શ્રમણોના આચાર, ગોચર, વિનય, વૈનયિક, ભાષા, અભાષા, ચરણ, કરણ, યાત્રા માત્રા અને વૃત્તિનુ વર્ણન કરાયુ છે પરિગ્રહનુ નામ ગ્રન્થ છે તે બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી બે પ્રકારનો

अथैषां पृथक् पृथक् स्वरूपं वर्णयितुकामः प्रथममाचाराङ्गस्वरूपं दर्शयति—

मूलम्—से किं तं आयारे? आयारे णं समणाणं निग्गंथाणं आयार—गोयर—विणय—वेणइय—सिक्खा—भासा-ऽभासा—चरण—करण—जाया—माया—वित्तीओ आघविज्जंति।

से समासओ पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा—नाणायारे, दंसणायारे, चरित्तायारे, तवायारे, वीरियायारे। आयारे णं परित्ता वायणा, संखेज्जा अणुओगदारा, संखिज्जावेढा, संखेज्जा सिलोगा, संखिज्जाओ निज्जुत्तीओ, संखिज्जाओ पडिवत्तीओ। से णं अंगट्ठयाए पढमे अंगे, दो सुयक्खंधा, पणवीसं अज्झयणा, पचासीई उद्देसणकाला, पचासीइ समुद्देसणकाला, अट्ठारस—पय—सहस्साइं पयग्गेणं, संखिज्जा अक्खरा, अणंता गमा, अणंता पज्जवा, परित्ता तसा, अणंता थावरा, सासय—कड—निबद्ध निकाइया जिणपण्णत्ता भावा आघविज्जंति, पन्नविज्जंति, परूविज्जंति, दंसिज्जंति, निदंसिज्जंति, उवदंसिज्जंति। से एवं आया, एवं नाया, एवं विण्णाया, एवं चरण करण परूवणा आघविज्जइ, पण्णविज्जइ, परूविज्जइ, दंसिज्जइ, निदंसिज्जइ, उवदंसिज्जइ। से तं आयारे॥सू० ४५॥

छाया—अथ कः स आचारः?। आचारे खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानामाचार-गोचर विनयवैनयिक शिक्षा भाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते।

स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः। तद् यथा—ज्ञानाचारः १, दर्शनाचारः २,

---

ज्ञाताधर्मकथाङ्ग ६, उपासकदशाङ्ग ७, अन्तकृद्दशाङ्ग ८, अनुत्तरोपपातिकदशाङ्ग ९, प्रश्नव्याकरण १०, विपाकश्रुत तथा ११ दृष्टिवाद १२, ॥ सू० ४४ ॥

धर्मकथाग, (७) ઉપાસકદશાગ (८) અન્તકૃતદશાગ, (९) અનુત્તરોપપાતિક દશાગ, (१०) પ્રશ્ન વ્યાકરણ, (११) વિપાકશ્રુત, તથા દષ્ટિવાદ ॥ સૂ. ४४ ॥

आसेवनशिक्षा च, यद्वा-शिष्यशिक्षा, भाषा-सत्या असत्या मृषा च, अभाषा-असत्या सत्यमृषा च, चरण-व्रतादिरू, करण-पिण्ड-विशुद्ध्यादिकम् । उक्तञ्च—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ ।
(३) (१२) (४) (७०)
णाणाइतियं तव कोहनिग्गहाई चरणमेयं ॥७०॥
(४) (५) (१२) (१३) (५)
पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो ।
(२५) (३) (४) (७०)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करणं तु ॥

है। विनय जन्य कर्मक्षयादि रूप फल का नाम वैनयिक है । ग्रहणशिक्षा तथा आसेवनशिक्षा के भेद से शिक्षा दो प्रकार की बतलाई गई है। अथवा मुनिजन जो अपने शिष्यवर्ग को शिक्षा देते हैं वह शिक्षा भी शिक्षा शब्द से यहां गृहीत हुई है। भाषा-सत्य, असत्यामृषारूप, अभाषा-असत्य, सत्यमृषारूप है । व्रतादिकका आचरण यह चरण है। पिण्डविशुद्धि आदि करण है । कहा भी है—

(५) (१०) (१७) (१०) (९)
"वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ।
(३) (१२) (४)
णाणाइतियं तव कोह निग्गहाई चरणमेयं (७०) ॥१॥

વિનયજન્ય કર્મક્ષયાદિરૂપ ફળનુ નામ વૈનયિક છે શિક્ષા બે પ્રકારની બતાવી છે-(૧) ગ્રહણ શિક્ષા, તથા (૨) આસેવન શિક્ષા અથવા મુનિજન પોતાના શિષ્યોને જે શિક્ષા આપે છે તે પણ શિક્ષા શબ્દથી અહી ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે ભાષા-સત્ય, અસત્યામૃષારૂપ, અભાષા-અસત્ય, સત્યમૃષારૂપ છે વ્રતાદિકનુ આચરણ તે ચરણ કહેવાય છે પિંડવિશુદ્ધિ આદિ કરણ છે કહ્યુ પણ છે-

५ १० १७ १० ९
"वय समणधम्म संजम, वेयावच्चं च बंभगुत्तीओ ।
३ १२ ४
णाणाइतियं तव कोह निग्गहाई चरणभेद (७०) ॥१॥

" निगंथसक्कतावसगेरुय आजीव पंचहा समणा " ।

छाया—निर्ग्रन्थ-शाक्य-तापस-गैरिका जीवाः पञ्चधा श्रमणः । इति ॥

आचारगोचर विनयवैनयिक शिक्षाभाषाऽभाषाचरणकरणयात्रामात्रावृत्तय आख्यायन्ते । तत्राचारः-ज्ञानाचाराद्यनेकभेदभिन्नः, गोचरः=भिक्षाग्रहणविधिः-यथा गौः परिचितापरिचितोभयक्षेत्रे ग्रासाय प्रवर्तते तथा साधुरपि परिचिता परिचितोभयकुले भिक्षार्थं चरतीति भावः । विनयः-विनीयते अपनीयते कर्मानेनेति विनयः ज्ञानादि रूपः, वैनयिकम्-विनयजन्य कर्मक्षयादिरूप फलम्, शिक्षा-ग्रहणशिक्षा

न्तर के भेद से दो प्रकार का बतलाया गया है। श्रमणों का जो यह निर्ग्रन्थपद विशेषणरूप से सूत्रमें रखा गया है। उसका तात्पर्य यह है कि जैन मुनि इस दोनों प्रकार के ग्रन्थ से रहित हुआ करते हैं। शाक्यादि श्रमण ऐसे नहीं होते। पाच प्रकार के श्रमण बतलाये गये हैं-निर्ग्रन्थ १, शाक्य २, तापस ३, गैरिक ४, आजीवक ५, इनमें निर्ग्रन्थ जैन श्रमण ही होते हैं। मुनिजन जिसे अपने दैनिक आचरणमें लाते है वह आचार है, यह ज्ञानाचार आदि के भेद से अनेक प्रकार का होता है। भिक्षा ग्रहण करने की जो विधि है वह गोचर है। जैसे गाय परिचित एव अपरिचित उभयप्रकार के खेतमें चरती है उसी प्रकार निर्ग्रन्थमुनिजन भी परिचित एव अपरिचित उभयप्रकार के घरोंमें भिक्षा के लिये जाते हैं। इस प्रकार जी भिक्षा की विधि है वह गोचर है। कर्मरूप मैल जिसके द्वारा दूर किया जाता है वह विनय है। ज्ञानादिरूप से विनय भी अनेकप्रकार का बतलाया गया

બતાવેલ છે શ્રમણોનુ જે આ નિર્ગ્રન્થપદ વિશેષણરૂપે સૂત્રમા મૂકવામા આવ્યુ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે જૈન મુનિ એ બને પ્રકારના ગ્રન્થથી રહિત હોય છે શાક્યાદિ શ્રમણ એવા હોતા નથી પાચ પ્રકારના શ્રમણ બતાવવામા આવ્યા છે-(૧) નિર્ગ્રન્થ, (૨) શાકય, (૩) તાપસ, (૪) ગૈરિક, અને (૫) આજીવક એમનામા જૈનશ્રમણ જ નિર્ગ્રન્થ હોય છે મુનિઓ જેનો પોતાના દૈનિક આચરણમા ઉપયોગ કરે છે તે આચાર છે, તે જ્ઞાનાચાર આદિના ભેદથી અનેક પ્રકારનો હોય છે ભિક્ષાગ્રહણ કરવાની જે વિધિ છે તે ગોચર કહેવાય છે જેમ ગાય પરિચિત અને અપરિચિત બન્ને પ્રકારના ખેતરોમા ચરે છે એજ પ્રકારે નિર્ગ્રન્થ મુનિ પણ પરિચિત અને અપરિચિત બન્ને પ્રકારના ઘરે ભિક્ષાને માટે જાય છે આ રીતે ભિક્ષાની જે વિધિ છે તેને ગોચર કહે છે જેના દ્વાર કર્મરૂપ મેલ દૂર કરાય છે તે વિનય છે જ્ઞાનાદિરૂપે વિનય પણ અનેક પ્રકારનો બતાવ્યો છે

शब्दाना द्वन्द्व । आचारादि इत्यन्ताः अत्राचाराङ्गसूत्रे कथ्यन्ते इति भावः । स पूर्वोक्त आचारः समासतः—संक्षेपतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः, पञ्चविधत्वमेवाह—' त जहा० ' इत्यादिना । तत्र प्रथमे आचारो ज्ञानाचारः—स हि श्रुतज्ञानविषयः काल-विनयबहुमानोपधानानिह्नव व्यञ्जनार्थ तदुभयरूपोऽष्टविध , व्यञ्जनशब्दोऽत्र पद-वाचकः, तच्च सूत्रस्थपदानां सम्यगुच्चारणम् । उक्तञ्च ज्ञानाचारस्वरूपम्—

" काले विणये बहुमाणे उवहाणे तहा अनिण्हवणे ।
वजण तत्थ तदुभये अट्ठविहो णाणमायारो " ॥ १ ॥
छाया—कालो विनयो बहुमान उपधान तथा अनिह्नवनम् ।
व्यञ्जनमर्थस्तदुभयम् अष्टविधो ज्ञानाचारः ॥ इति ।

मयात्रा है । तथा इस रत्नत्रयरूप सयम के निर्वाह निमित्त जो परिमि-तमात्रामें आहार ग्रहण किया जाता है वह मात्रा है। तथा अनेक प्रकार के अभिग्रहो का धारण करना यह वृत्तिशब्द का अर्थ है । तात्पर्य इसका यह है कि इन साधु के आचार आदि समस्त कर्तव्यों का आचा-रांगसूत्रमें वर्णन किया गया है।

वह आचार सक्षेप से पांच प्रकार का कहा गया है, जैसे-ज्ञाना-चार १, दर्शनाचार २, चारित्राचार ३, तप आचार ४, और वीर्याचार ५। इनमें ज्ञानाचार श्रुतज्ञान के विषयमें होता है। यह–काल १, विनय २, बहुमान ३, उपधान (उपवासादितप) ४, अनिह्नव ५, व्यजन ६, अर्थ ७, एव तदुभय ८, इस रूप से आठ प्रकार का बतलाया गया है। सूत्रस्थित पदों का अच्छी तरह से उच्चारण करना इसका नाम व्यजन है १।

સયમયાત્રા છે તથા તે રત્નત્રયરૂપ સયમના નિર્વાહ માટે જે પરિમિતમાત્રામા આહાર ગ્રહણ કરાય છે તેનુ નામ માત્રા છે તથા અનેક પ્રકારના અભિગ્રહોને ધારણ કરવો એવો વૃત્તિ શબ્દનો અર્થ છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે એ સાધુઓના આચાર આદિ સમસ્ત કર્તવ્યોનુ આચારાગ સૂત્રમા વર્ણન કરવામા આવેલ છે

એ આચાર સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારના કહેલ છે-(૧) જ્ઞાનાચાર, (૨) દર્શનાચાર, (૩) ચારિત્રાચાર, (૪) તપ આચાર, અને (૫) વીર્યાચાર તેઓમા જ્ઞાનાચાર શ્રુતજ્ઞાનના વિષયમા થાય છે એ (૧) કાળ, (૨) વિનય, (૩) બહુમાન, (૪) ઉપધાન, (૫) અનિહ્નવ, (૬) વ્યજન, (૭) અર્થ અને (૮) તદુભય, એમ આઠ પ્રકારનો બતાવ્યો છે સૂત્રમા રહેલ પદાર્થનુ સારી રીતે ઉચ્ચારણ કરવુ તેનુ નામ વ્યજન છે (૧) દર્શનાચાર સમ્યક્ત્વિયોનો આચાર, તે આઠ

छाया—व्रत-श्रमणधर्म संयम-वैयावृत्त्य च ब्रह्मगुप्तयः।
नानादित्रिक तप क्रोधनिग्रहादि चरणमेतत् ॥
पिण्डविशुद्धिः समितिः भावना प्रतिमा च इन्द्रियनिरोधः।
प्रतिलेखना गुप्तयः अभिग्रहाश्चैव करण तु ॥ इति ॥

तथा-यात्रा-संयमयात्रा-रत्नत्रयाराधनलक्षणा, मात्रा-तन्निर्वाहार्थमेव परिमिताहारग्रहणलक्षणा, वृत्तिः-विविधैरभिग्रहविशेषैर्वर्त्तनम्, आचारादिवृत्तिपर्यन्ताना

(४) (५) (१२) (१२) (५)
पिंडविसोही समिई, भावण पडिमा य इंदियनिरोहो।
(२५) (३) (४)
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण (७०) तु" ॥२॥

पांच प्रकार का महाव्रत दस प्रकार का श्रमण धर्म, सत्रह प्रकार का संयम, दस प्रकार का वैयावृत्य, नौ प्रकार की ब्रह्मचर्यगुप्ति, ज्ञानादि तीन, बारह प्रकार का तप, चार प्रकार के क्रोधादिकों का निग्रह ७०, इस तरह यह चरण सत्तरी है। इस चरण सत्तरी का ही यहां चरण शब्द से ग्रहण हुआ है। चार प्रकार की पिण्डविशुद्धि, पाच प्रकार की समिति, बारह की भावना, बारह प्रकार की प्रतिमा, पाच प्रकार का इन्द्रियनिरोध, पचीस प्रकार की प्रतिलेखना, तीन गुप्ति तथा चार प्रकार का अभिग्रह ७०, ये सब करण सत्तरी है। इसका ग्रहण यहां करण शब्द से हुआ है। रत्नत्रयरूप संयम का निर्वाह करना यह संय

४ ५ १२ १२ ५
पिंड विसोही समिई भावण पडिमा य इंदिय निरोहो।
२५ ३ ४
पडिलेहण गुत्तीओ, अभिग्गहा चेव करण (७०) तु ॥२॥

પાચ પ્રકારના મહાવ્રત, દસ પ્રકારના શ્રમણ ધર્મ, સત્તર પ્રકારના સંયમ દસ પ્રકારનું વૈયાવૃત્ય, નવ પ્રકારની બ્રહ્મચર્ય ગુપ્તિ, જ્ઞાનાદિ ત્રણ, બાર પ્રકારના તપ, ચાર પ્રકારના ક્રોધાદિનો નિગ્રહ, (૭૦) આ રીતે આ ચરણસત્તરી છે આ ચરણ સત્તરીનું જ અહીં ચરણ શબ્દથી ગ્રહણ થયેલ છે ચાર પ્રકારની પિંડ વિશુદ્ધિ, પાચ પ્રકારની સમિતિ, બાર પ્રકારની ભાવના, બાર પ્રકારની પ્રતિમા, પાચ પ્રકારનો ઇન્દ્રિયનિરોધ, પચીશ પ્રકારની પ્રતિલેખના, ત્રણ ગુપ્તિ તથા ચાર પ્રકારનો અભિગ્રહ (૭૦) આ બધા કરણ સત્તરી છે અહીં કરણ શબ્દથી તેનું ગ્રહણ કરવામા આવ્યું છે રત્નત્રયરૂપ સંયમનો નિર્વાહ કરવો તે

वीर्याचारः-ज्ञानदर्शनाद्याराधने बाह्याभ्यन्तर वीर्यस्यागोपनम् । उक्तञ्च—

अणिगूहियबलविरिओ, परक्कमइ जो जहुत्तमाउत्तो ।
जुंजइ य जहा थाम, णायव्वो वीरियारो ॥

छाया-अनिगूहितबलवीर्यः पराक्रमति यो यथोक्तमायुक्तः ।
युनक्ति च यथास्थाम, ज्ञातव्यो वीर्याचारः ॥ इति ॥

एव पञ्चविध आचार. प्ररूपितः । तथा—आचारे=आचाराङ्गे खलु वाचनाः=सूत्रार्थाध्यापनलक्षणाः परीताः सख्याताः सन्ति । आचाराङ्गस्य आद्यन्तोपलब्ध्या वाचनाः सख्येया विज्ञेयाः । इदमवसर्पिणी कालमाश्रित्योक्तम् । अवसर्पिण्युत्सर्पिणीकालोभयमाश्रित्य तु कालत्रयापेक्षया अनन्ता अपि वाचना भवेयुः । तथा—अनुयोगद्वाराणि सूत्रार्थस्य कथनविधिरनुयोगः, द्वाराणीव द्वाराणि, अनुयोगस्य द्वाराणि—अनुयोग द्वाराणि=उपक्रमनिक्षेपाधिगम नय रूपाणि संख्येयानि=सख्या-

---

भेद से बारह प्रकार का बतलाया गया है। इस को मुनिजन आचरणमें लाते हैं । ४ । ज्ञान एव दर्शन के आराधनमें बाह्य और अभ्यन्तर वीर्यका गोपन नही करना, अर्थात् शक्ति के अनुसार ज्ञान दर्शन आदि की आराधनामे लगना यह वीर्याचार है। इस तरह पाच प्रकार का आचार कहा है। इस आचारांगमे निश्चय से सूत्र और अर्थ के अध्यापनरूप वाचनाएँ सख्यात हैं। यह कथन अवसर्पिणी काल की अपेक्षा से कहा गया जानना चाहिये। उत्सर्पिणी और अवसर्पिणी इन दोनों कालो को लेकर तो कालत्रय की अपेक्षा से इसकी अनन्त वाचनाएँ हो सकती हैं। सूत्र और अर्थ के कहने की विधि का नाम अनुयोग है। द्वार सदृश होने से द्वार है अनुयोग के जो द्वार हे उन्हें अनुयोग द्वार कहते हैं। ये द्वार उपक्रम, निक्षेप, अधिगम एव नयरूप होते हैं। ये उपक्रम आदि

આચાર છે બાહ્ય અને આભ્યન્તરના ભેદથી તપ બાર પ્રકારનુ બતાવ્યુ છે તેને મુનિજન આચરણમા મૂકે છે (૪) જ્ઞાન અને દર્શનના આરાધનમા બાહ્ય અને આભ્યાન્તર વીર્યનુ ગોપન ન કરવુ એટલે કે શક્તિ અનુસાર જ્ઞાન દર્શન આદિની આરાધનામા લાગવુ તે વીર્યાચાર છે આ રીતે પાચ પ્રકારના આચાર છે આ આચારાગમા નિશ્ચયથી સૂત્ર અને અર્થના અધ્યાપનરૂપ વાચનાઓ સખ્યાત છે આ કથન અવસર્પિણી કાળની અપેક્ષાએ કહેલ માનવુ જોઈએ ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી એ બન્ને કાળોને લઈ ને તો કાળાત્રયની અપેક્ષાએ તેની અનન્ત વાચનાઓ થઈ શકે છે સૂત્ર અને અર્થને કહેવાની વિધિનુ નામ અનુયોગ છે દ્વાર સમાન હોવાથી, અનુયોગના જે દ્વાર છે તેમને અનુયોગ દ્વાર કહે છે એ દ્વારા ઉપક્રમ, નિક્ષેપ, અધિગમ અને નયરૂપ હોય છે એ

दर्शनाचारः—सम्यक्त्ववता निःशङ्कित १, निष्काङ्क्षित २, निर्विचिकित्सा ३ अमूढ दृष्टयः ४ पवृंहा ५, स्थिरीकरण ६–वात्सल्य ७–प्रभावना ८ रूपः उपबृंहा साधर्मिणा वृद्धिकरण पोषण च ।

उक्तञ्च दर्शनाचार स्वरूपम्—

णिस्संकिय णिक्कंखिय णिव्वितिगिच्छा अमूढदिट्ठी य ।
उववूह थिरीकरणे, वच्छल्लपभावणे अट्ठ ॥

छाया—निःशङ्कित १ निष्काङ्क्षित २ निर्विचिकित्सा ३ अमूढदृष्टिश्च ४ ।
उपबृंहा ५ स्थिरीकरण ६ वात्सल्य ७ प्रभावना ८ अष्ट ॥ इति ॥

चारित्राचारः–चारित्रवता समितिगुप्त्यादि पालनरूपो व्यवहारः । उक्तञ्च—

" पणिहाण जोगजुत्तो, पंचहिं समितिहिं तिहिं य गुत्तीहिं ।
एस चरित्ता यारो, अट्ठविहो होइ णायव्वो ॥

छाया—प्रणिधानयोगयुक्तः पञ्चभिः समितिभिस्तिसृभिश्च गुप्तिभिः ।
एष चारित्राचारः, अष्टविधो भवति ज्ञातव्य ॥ इति ॥

तप आचारः–अनशनादि द्वादशविधतपः–समाचरणलक्षण । उक्तञ्च—

" बारसविहम्मि वि तवे, सब्भितर बाहिरे जिणुवदिट्ठे ।
अगिलाए आणाजीवी, णायव्वो सो तवायारो " ॥

छाया—द्वादशविधेऽपि तपसि साभ्यन्तर बाह्ये जिनोपदिष्टे ।
अग्लानः अनाजीवी, ज्ञातव्यः स तप आचारः ॥ इति ।

दर्शनाचार–सम्यक्त्वियों का आचार, यह आठ प्रकार का कहा गया है जैसे–निःशंकित १, निष्कांक्षित २, निर्विचिकित्सा ३, अमूढदृष्टि ४, उपबृंहा ५, स्थिरीकरण ६, वात्सल्य ७, और प्रभावना ८। साधर्मी जनों की वृद्धि करना तथा उनका पोषण करना यह उपबृंहा है। ये सम्यक्त्व के आठ अंग हैं। इन्हे सम्यग्दृष्टि जीव पालन करता है २। चारित्र शाली जीवों का गुप्ति, समिति आदि का पालन करने रूप जो व्यवहार है उसका नाम चारित्राचार है।३। अनशन आदि बारह प्रकार के तपों का पालन करना यह तप आचार है। तप बाह्य और अभ्यन्तर के

પ્રકારનો કહેલ છે, જેવા કે–(૧) નિઃશંકિત, (૨) નિષ્કાંક્ષિત, (૩) નિર્વિચિકિત્સા, (૪) અમૂઢ દૃષ્ટિ, (૫) ઉપબૃંહા, (૬) સ્થિરીકરણ, (૭) વાત્સલ્ય અને પ્રભાવના સાધર્મી જનોનો વધારો કરવો તથા તેમનું પોષણ કરવું તે ઉપબૃંહા છે એ સમ્યકત્વના આઠ અંગ છે સમ્યગ્દૃષ્ટિજીવ તેમને પાળે છે (૨) ચારિત્રશાળી જીવોની ગુપ્તિ, સમિતિ આદિનું પાલન કરવારૂપ જે વ્યવહાર છે તેનું નામ ચારિત્રાચાર છે (૩) અનશન આદિ બાર પ્રકારના તપનું પાલન કરવું તે તપ

चाराङ्ग प्रथमम् , तस्य सर्वप्रवचनापेक्षया पूर्वमुक्तत्वात् । अस्य द्वौ श्रुतस्कन्धौ= अध्ययनसमूहौ, पञ्चविंशतिरध्ययनानिप्रथमे श्रुतस्कन्धे नव, द्वितीये षोडश, इति पञ्चविंशतिः । एषा नामानि एव विज्ञेयानि-शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजयः २, शीतोष्णीयम् ३, सम्यक्त्वम् ४, आवन्ती ५, धुत ६, विमोहः ७, महापरिज्ञा ८, उपधानश्रुतम् ९, इति प्रथम श्रुतस्कन्धे नवाध्ययनानि। पिण्डैषणा १, शय्यैषणा २, ईर्यैषणा ३, भाषैषणा ४, वस्त्रैषणा ५, पात्रैषणा ६, अवग्रहप्रतिमा ७, सप्तसप्तैकिका-अस्या स्थानसप्तैकक १-नैषेधिकी सप्तैकक २-स्थण्डिल सप्तैकक ३-शब्द-सप्तैकक ४-रूपसप्तैकक ५-परक्रिया सप्तैकका ६-न्योन्यक्रियासप्तैकके ७-ति सप्ता-

किया गया है। वैसे रचना की अपेक्षा तो बारहवा जो दृष्टिवाद अग है वही प्रथम अंगमाना गया है, क्यों कि सर्वप्रवचन की अपेक्षा उसको पहिले कहा गया है । इस आचारांगसूत्र के दो श्रुतस्कध-अध्ययन समूह हैं । प्रथम श्रुतस्कन्धमें नव अध्ययन तथा द्वितीय श्रुतस्कधमें सोलह अध्ययन, इस प्रकार दोनो श्रुतस्कधोमे पचीस अध्ययन है । प्रथम श्रुतस्कधमे कहे गये नौ अध्ययनों के नाम ये है—शस्त्रपरिज्ञा १, लोकविजय २, शीतोष्णीय ३, सम्यक्त्व ४, आवन्ती ५, धुत ६, विमोह ७, महापरिज्ञा ८, तथा उपधानश्रुत ९। दूसरे श्रुतस्कधमें कहे गये सोलह अध्ययनो के ये नाम है—पिण्डैषणा १, शय्यैषणा २, ईर्यैषणा ३, भाषैषणा ४, वस्त्रैषणा ५, पात्रैषणा ६, अवग्रह प्रतिमा ७, तथा सप्तसप्तैकिका १४, यथा स्थानसप्तैकक ८, नैषेधिकी-सप्तैकक ९, स्थण्डिल सप्तैकक १०, शब्द सप्तैकक ११, रूपसप्तैकक १२, परक्रिया सप्तैकक १३, अन्योन्यक्रिया

લઇને આને પ્રથમ અગ રૂપે પ્રગટ કરવામા આવેલ છે આમ તો રચનાની અપેક્ષાએ તો બારમુ જે દષ્ટિવાદ અગ છે એને જ પ્રથમ અગ માનેલ છે, કારણુ કે સર્વ પ્રવચનની અપેક્ષાએ તેને પહેલુ કહ્યુ છે આ આચારાગ સૂત્રના બે શ્રુત સ્કધ-અધ્યયન સમૂહ છે પહેલા શ્રુત સ્કધમા નવ અધ્યયન અને બીજા શ્રુતસ્કધમા સોળ અધ્યય, આ રીતે બન્ને શ્રુતસ્કધોમા મળીને પચીસ અધ્યયન છે પહેલા શ્રુતસ્કધમા આ નવ અધ્યયનો છે-(૧) શાસ્ત્રપરિજ્ઞા (૨) લોક વિજય, (૩) શીતોષ્ણીય, (૪) સમ્યક્ત્વ, (૫) આવન્તી, (૬) ધુત, (૭) વિમોહ, (૮) મહાપરિજ્ઞા તથા, (૯) ઉપધાન શ્રુત બીજા શ્રુતસ્કધમા આવતા સોળ અધ્યયનોના નામ આ પ્રમાણે છે-(૧) પિંડૈષણા, (૨) શય્યૈષણા, (૩) ઈર્યૈષણા, (૪) ભાષૈષણા, (૫) વસ્ત્રૈષણા, (૬) પાત્રૈષણા, (૭) અવગ્રહ પ્રતિમા, (૮) યથા-સ્થાનસપ્તૈકક, (૯) નૈષધિકી, સપ્તૈકક, (૧૦) સ્થડિલ સપ્તૈકક, (૧૧) શબ્દ સપ્તૈકક, (૧૨) રૂપસપ્તૈકક, (૧૩) પરક્રિયા સપ્તૈકક, (૧૪) અન્યો-

तानि-परिमितानि सन्ति। तथा-वेष्टकाः=ज्ञानाद्यन्यतमविषय प्रतिपादकवचन सन्दर्भरूपाः, आर्योपगीत्यादिच्छन्दो विशेषा वा सख्येयाः सन्ति। तथा-श्लोकाः -अनुष्टुबादयः सख्येयाः सन्ति। तथा-निर्युक्तय'-निर्युक्तना सूत्राभिमतार्थाना युक्तयः=सयोजनानि निर्युक्तयः, अत्र आर्षत्वाद् युक्त शब्दलोपो द्रष्टव्यः, यद्वा-निश्चयेन अर्थ प्रतिपादिका युक्तयः-निर्युक्तयः सख्येयाः सन्ति। तथा-प्रतिपत्तयः -परमतपदार्थ प्रदर्शनरूपा भिक्षुप्रतिमाद्यभिग्रहविशेषा वा सख्येया' सन्ति। स आचारः खलु अङ्गार्थतया=श्रुतपुरुषस्याङ्गरूपतया प्रथममङ्गम्। अङ्गाना रचनानन्तर यस्तेषा क्रमस्तमपेक्ष्येदमाचाराङ्ग प्रथममङ्गमुक्तम्। रचनापेक्षया तु द्वादश दृष्टि-

अनुयोग द्वार आचारागमें सख्यात हैं। ज्ञान आदिरूप किसी एक विषयको प्रतिपादन करने वाले जो वाक्य हैं उनका नाम वेष्टक है। अथवा-आर्या, उपगीति आदि छद विशेषो का नाम भी वेष्टक है। ये भी उसमें सख्यात हैं। तथा अनुष्टुप् आदि श्लोक भी सख्यात हैं। निर्युक्तिया भी सख्यात ही हैं। सूत्र अभिमत अर्थ का सयोजन करना इसका नाम निर्युक्ति है। अथवा-निश्चयसे अर्थप्रतिपादन करने वाली जो युक्ति है वह निर्युक्ति है। इस प्रकारकी निर्युक्तिया आचारागसूत्रमें सख्यात ही हैं। तथा प्रतिपत्तिया भी सख्यात हैं। अन्यवादि समत पदार्थो का प्रदर्शन करना अथवा भिक्षु प्रतिमा आदिके अभिग्रहों का कथन करना ये सब प्रतिपत्ति शब्दके वाच्यार्थ हैं। इस आचाराग को जो प्रथम अग कहा गया है उसका कारण यह है कि यह श्रुतपुरुष का सर्वप्रथम अग है। जब अगों की रचना हुई तब उनके क्रम को लेकर इसको प्रथम अगरूप से प्रकट

ઉપક્રમ આદિ અનુયોગ દ્વાર આચારાગમા સ ખ્યાત છે જ્ઞાન આદિ રૂપ કોઈ એક વિષયનુ પ્રતિપાદન કરનાર જે વાકયો હોય છે તેમનુ નામ વેષ્ટક છે એ પણ તેમા સ ખ્યાત છે તથા અનુષ્ટુપ્ આદિ શ્લોક પણ સ ખ્યાત છે નિર્યુક્તિઓ પણ સ ખ્યાત છે સૂત્ર અભિમત અર્થનુ સયોજના કરવુ તેનુ નામ નિર્યુક્તિ છે અથવા-નિશ્ચયથી અર્થનુ પ્રતિપાદન કરનારી જે યુક્તિ છે તે નિર્યુક્તિ છે આચારાગ સૂત્રમા એ પ્રકારની સ ખ્યાત નિર્યુક્તિઓ છે તથા પ્રતિપત્તિયો પણ સ ખ્યાત છે અન્યવાદિ સ મત પદાર્થોનુ સમર્થન કરવું, અથવા ભિક્ષુપ્રતિમા આદિના અભિગ્રહોનુ કથન કરવુ એ બધા પ્રતિપત્તિ શબ્દના વાચ્યાર્થ છે આ આચારાગને જે પહેલુ અ ગ કહેવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે તે શ્રુતપુરુષનુ સૌથી પહેલુ અ ગ છે જ્યારે અ ગોની રચના થઈ ત્યારે તેમના ક્રમને

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति पट् सप्तति रुद्देशनकालाजाताः। अवशिष्टेषु सप्तसप्तैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्य यनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति। एवं पञ्चाशीतिः समुद्देशनकाला सूत्रार्थाध्यापनकाला अवगन्तव्याः। अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति। इह पदमर्थपद् विज्ञेयम्।

दूसरे शय्यैषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यैषणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैषणा अध्ययन के दो २ पांचवे वस्त्रैषणा अध्ययन के दो २, छठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १। इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं। इस तरह आचारांग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते हैं। तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ हैं और उनकी गणना भी

અધ્યયનના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઇર્યષણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાષૈષણા અધ્યયનના બે ૨, પાચમા વસ્ત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા નૈષેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, અગીયારમા શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમા રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમા અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, પદરમા ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમા વિમુક્તિ અધ્યયનનો એક આ પ્રમાણે બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુતસ્કધોના પચીશ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાશી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે તથા સૂત્ર અને અર્થને ભણાવવા રૂપ જે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાશી (૮૫) છે

ध्ययनानि सन्ति १४, तथा-भावना १५, विमुक्तिः १६, इति षोडशाध्ययनानि द्वितीय श्रुतस्कन्धे। एवमेतानि निशीथाध्ययनवर्जितानि पञ्चविंशतिरध्ययनानि। पञ्चाशीतिरुद्देशनकालाः=सूत्राध्यापनकालाः। उद्देशनकालस्य पञ्चाशीतिसंख्यक त्वमेव विज्ञेयम्-शस्त्रपरिज्ञाद्यारभ्य अवग्रहप्रतिमापर्यन्तेषु षोडशाध्ययनेषु क्रमेण-सप्त १, षट् २, चत्वारः ३, चत्वारः ४, षट् ५, पञ्च ६, अष्ट ७, सप्त ८, चत्वार ९, एका

सप्तैकक १४, भावना १५ तथा विमुक्ति १६ ये निशीथाध्ययनवर्जित सोलह अध्यन दूसरे श्रुतस्कधमें हैं। इस तरह ये सब मिलकर पचीस अध्ययन आचाराग सूत्र के दोनों श्रुतस्कधों के हैं। सूत्राध्यापनरूप जो उद्देशन काल हैं वे पचासी ८५ हैं, गणना उनकी इस प्रकार से है-पहले श्रुतस्कन्धमे नौ अध्ययन हैं, उनमें प्रथम शस्त्रपरिज्ञा अध्ययन के सात ७ उद्देशनकाल हैं, दूसरे लोकविजय के छह ६, तीसरे शीतोष्णीय अध्ययन के चार ४, चौथे सम्यक्त्व अध्ययन के चार ४, पाचवे लोकसार अध्ययन के छह ६ छठे धुत अध्ययन के पाच ५, सातवे विमोह अध्ययन के आठ ८, आठवे महापरिज्ञा अध्ययन के सात ७, और नौवे उपधान श्रुत अध्ययन के चार ४ उद्देशन काल हैं। इस प्रकार प्रथमश्रुतस्कन्ध के नौ अध्ययनोंमें सब एकावन (५१) उद्देशनकाल होते हैं।

दूसरे श्रुताकन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के उद्देशनकाल इस प्रकार हैं-प्रथम पिण्डैषणा अध्ययन के ग्यारह ११ उद्देशन काल हैं,

न्यक्रिया सप्तैकक, (१५) भावना, तथा (१६) विमुक्ति थे निशीथाध्ययन वर्जित सोળ અધ્યયન બીજા શ્રુતસ્કધમા છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુતસ્કંધોના મળીને પચ્ચીશ અધ્યયન છે સૂત્રાધ્યાપનરૂપ જે ઉદ્દેશનકાલ છે તે પચાશી (૮૫) છે તેમની ગણત્રી આ પ્રમાણે છે પહેલા શ્રુતસ્કધમા નવ અધ્યયન છે તેમા પ્રથમ શસ્ત્રપરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત (૭) ઉદ્દેશનકાલ છે, બીજા લોક વિજયના છે ત્રીજા શીતોષ્ણીય અધ્યયનના ચાર, ચોથા સમ્યક્ત્વ અધ્યયનના ચાર, પાચમા લોકસાગર અધ્યયનના છ, છઠ્ઠા ધુત અધ્યયનના પાચ, સાતમા વિમોહ અધ્યયનના આઠ, આઠમા મહા પરિજ્ઞા અધ્યયનના સાત, અને નવમા ઉપધાનશ્રુત અધ્યયનના ચાર ઉદ્દેશનકાળ છે આ પ્રકારે પહેલા શ્રુતસ્કધના નવ અધ્યયનોના કુલ એકાવન (૫૧) ઉદ્દેશનકાળ છે

બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના ઉદ્દેશનકાળ આ પ્રમાણે છે- પહેલા પિંડૈષણા અધ્યયનના અગીયાર (૧૧) ઉપદેશ ન કાળ છે,

दश १०, त्रयः ११, त्रयः १२, द्वौ १३, द्वौ १४, द्वौ १५, द्वौ १६, इति षट् सप्तति रुद्देशनकालाजाताः। अवशिष्टेषु सप्तसप्तैकिका-भावना-विमुक्तिनामकेषु नवस्वध्ययनेषु प्रत्येकस्मिन् अध्ययने एकैकोद्देशनकालस्य सद्भावान्नवोद्देशनकाला जाता इति सर्वसंकलनयापञ्चाशीतिरुद्देशनकाला भवन्ति। एव पञ्चाशीतिः समुद्देशनकाला' सूत्रार्थाध्यापनकाला अवगन्तव्याः। अष्टादशपदसहस्राणि = अष्टादशसहस्राणि पदानि पदाग्रेण=पदपरिमाणेन सन्ति। इह पदमर्थनद् विज्ञेयम्।

दूसरे शय्येषणा अध्ययन के तीन ३, तीसरे ईर्यैषणा अध्ययन के तीन ३, चौथे भाषैषणा अध्ययन के दो २ पांचवे वस्त्रैषणा अध्ययन के दो २, छठे पात्रैषणा अध्ययन के दो २, सातवे अवग्रह प्रतिमा अध्ययन के दो २, आठवे स्थान सप्तैकक अध्ययन का एक १, नौवे नैषेधिकी सप्तैकक अध्ययन का एक १, दशवे स्थण्डिल सप्तैकक अध्ययन का एक १, ग्यारहवे शब्द सप्तैकक अध्ययन का एक १, बारहवे रूप सप्तैकक अध्ययन का एक १, तेरहवे परक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, चौदहवें अन्योन्यक्रिया सप्तैकक अध्ययन का एक १, पन्द्रहवे भावना अध्ययन का एक २ और सोलहवे विमुक्ति अध्ययन का एक १। इस प्रकार दूसरे श्रुतस्कन्ध के सोलह (१६) अध्ययनों के चोतीस ३४ उद्देशनकाल होते हैं। इस तरह आचाराग सूत्रके दोनों श्रुतस्कन्धों के पचीस अध्ययनोंमें सभी उद्देशनकाल पचासी (८५) होते है। तथा सूत्र और अर्थ को पढाने रूप जो समुद्देशन काल है वे भी पचासी ८५ है और उनकी गणना भी

અધ્યયનના ત્રણ ૩, ત્રીજા ઈર્યૈષણા અધ્યયનના ત્રણ ૩, ચોથા ભાષૈષણા અધ્યયનના બે ૨, પાચમા વસ્ત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, છઠ્ઠા પાત્રૈષણા અધ્યયનના બે ૨, સાતમા અવગ્રહ પ્રતિમા અધ્યયનના બે ૨, આઠમા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક ૧, નવમા નૈષેધિકી સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, દસમા સ્થડિલ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, અગીયારમા શબ્દ સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, બારમા રૂપસપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, તેરમા પરક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, ચૌદમા અન્યોન્ય ક્રિયા સપ્તૈકક અધ્યયનનો એક, પદરમા ભાવના અધ્યયનનો એક અને સોળમા વિમુકિત અધ્ય યનનો એક આ પ્રમાણે બીજા શ્રુતસ્કધના સોળ (૧૬) અધ્યયનોના કુલ ચોત્રીસ (૩૪) ઉદ્દેશન કાળ થાય છે આ રીતે આચારાગ સૂત્રના બન્ને શ્રુત સ્કધોના પચીશ અધ્યયનોમા બધા મળીને પચાશી (૮૫) ઉદ્દેશનકાળ થાય છે તથા સૂત્ર અને અર્થને ભણાવવા રૂપ જે સમુદ્દેશનકાળ છે તે પણ પચાશી (૮૫) છે

ननु अष्टादश सहस्रात्मक पद परिमाणमुक्तम्, तत्परिमाणं यदि पञ्चविंशत्य ध्ययनात्मकस्य श्रुतस्कन्धद्वयस्य, तदा 'नवबंभचेरमइओ अट्ठारसपय सहस्सिओ वेओ' इति यदुक्त तद्विरुध्यते ? इतिचेदुच्यते—

'दो सुयक्खधा, पणवीस अज्झयणा, पचासीइं उद्देसणकाला पचासीइ समुद्देस णकाला' इति यदुक्त तदाचाराङ्गस्य प्रमाणमुक्तम्, यत्पुनरुक्तम् 'अट्ठारस पय सहस्साइ पयग्गेण' इति, तद् नवब्रह्मचर्याध्ययनात्मकस्य प्रथमश्रुतस्कन्धस्य प्रमाण विज्ञेयम्।

उक्त प्रकार से ही होती है। आचाराग सूत्रमें पदों की सख्या अठारह १८ हजार है। अर्थात्-आचाराग सूत्रमें अठारह १८ हजार पद है। सार्थक शब्दों का नाम पद है।

शका—आचारांगसूत्रमें अठारह १८ हजार पद जो कहे जाते हैं वे यदि सपूर्ण पचीस अध्ययनवाले आचारां सूत्र के पद हैं तो "नव बभ-चेर मइ ओ अट्ठारस पय सहस्सिओ वे ओ" इस कथन से उसका विरोध आता है ?।

उत्तर—यह बात नही है। कारण जो ऐसा कहा गया है कि आचा-रागमें दो श्रुतस्कध, पच्चीस अध्ययन, पचासी ८५ उद्देशनकाल, पचासी ८५ समुद्देशनकाल है वह तो समस्त आचाराग सूत्र का प्रमाण कहा है। तथा ऐसा जो कहा है कि आचारागमें अठारह १८ हजार पद है यह कथन ब्रह्मचर्यात्मक प्रथम श्रुतस्कन्ध का है ऐसा जानना चाहिये। अत' इस कथनमें कोई विरोध नही आता है।

અને તેમની ગણત્રી પણ ઉપર કહ્યા પ્રમાણે થાય છે આચારાગ સૂત્રમા પદોની સખ્યા અઢાર (૧૮) હજાર છે એટલે કે આચારાગ સૂત્રમા અઢાર હજાર પદ છે સાર્થક શબ્દોનુ નામ પદ છે

શકા—આચારાગ સૂત્રમા અઢાર હજાર પદ જે કહેવામા આવે છે તે જો સપૂર્ણ પચીશ અધ્યયનવાળા આચારાગ સૂત્રના પદ હોય તો "नव बभचेर मइओ अट्ठारस पयसहस्सि ओ वे ओ" આ કથનથી તે વિરૂદ્ધ જાય છે?

ઉત્તર—એમ વાત નથી કારણ કે જે એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે આચારાગમા બે શ્રુતસ્કધ, પચીશ અધ્યયન, પચાશી અધ્યયનકાળ, પચાશી સમુદ્દેશનકાળ છે તે તો સમસ્ત આચારાગ સૂત્રનુ પ્રમાણ કહ્યુ છે તથા એવુ જે કહ્યુ છે કે આચારાગમા અઢાર હજાર પદ છે તે કથન બ્રહ્મચર્યાત્મક પ્રથમ શ્રુતસ્કધનુ છે એમ સમજવુ જોઇએ તેથી તે કથનમા કોઈ વિરોધ લાગતો નથી

तथा—सङ्ख्येयानि अक्षराणि—वेष्टकादीनां संख्येयत्वात् सङ्ख्येयान्यक्षराणि। अनन्ता गमाः, गमाः—अर्थगमाः—अर्थपरिच्छेदा इत्यर्थः, ते च अनन्ताः—अन्तरहिताः आनन्त्य चैषाम्—' एगे आया० ' इत्यादि रूपात् एकस्मादेवसूत्रात्तत्तद्धर्मविशिष्टा-नन्तधर्मात्मक वस्तुप्रतिपत्ते । यद्वा—अभिधानाभिधेयवशाद् गमा भवन्ति। ते चानन्ता भवन्ति। आनन्त्य चैषामभिधेयवशादेव विज्ञेयम्—

"सखेज्जा अक्खरा' आचारांगमें अक्षरों का प्रमाण सख्यात है, कारण वेष्टक आदिक स्वय सख्यात है। तथा गमा—पदार्थों का निर्णय अनत हैं—अन्त रहित है। इनका जो आनन्त्य कहा गया है उसका कारण यह है कि—" एगे आया० " इत्यादिरूप एक ही सूत्र से तत्तदनत धर्मा-त्मक वस्तु का बोध श्रोता को होता है। तात्पर्य कहने का यह है जिवा-दिक समस्त वस्तुएँ अनत धर्मात्मक हैं—कोई भी वस्तु एकान्तरूप से एक धर्म विशिष्ट नहीं है ऐसी मान्यता जैनधर्म की है, अतः जब सिद्धान्ता-नुसार किसी भी सूत्रद्वारा जीवादिक वस्तुओं का प्रतिपादन होगा तो वह उसी रूपमें होगा जैसे—" एगे आया " आत्मा एक है " यह सूत्र आत्मामे एकता को प्रदर्शित करता हुवा यह निरुपण करता है—कि आत्मा त्रिकालवर्ती अनत पर्यायो से युक्त है, तथा वह अनतशक्ति-रूप अनतधर्मवाला है। 'अनता गमा' इस तरह से अर्थपरिच्छेद—जीवादिक पदार्थोंका ज्ञान इस सूत्र द्वारा होता है, अत यह मानना पडता है कि इस सूत्रमें इस प्रकार से अर्थबोधकता रही हुई है।

"सखेज्जा अक्खरा" आचारागमा अक्षरोनु प्रमाणु सख्यात छे, कारणु के वेष्टकादिक पोते ज सख्यात छे तथा गमा—पदार्थोनो निर्णय अनत छे तेमनी जे अनतता कहेवामा आवी छे तेनु कारणु ओ छे के ' एगेआया० " ईत्यादि रूप ओक ज सूत्रथी ते ते अनत धर्मात्मक वस्तुनो बोध श्रोताने थाय छे कहेवानु तात्पर्य ओ छे के जीवादिक समस्त वस्तुओ अनत धर्मात्मक छे—कोई पणु वस्तु ओकान्त रूपथी ओक धर्म विशिष्ट नथी, ओवी जैन धर्मनी मान्यता छे, तेथी सघळा सिद्धात ग्रन्थोना कोई पणु सूत्र द्वारा जीवादिक वस्तुओनु प्रतिपादन थशे तो ते ओज रूपे थशे, जेम के " एगे आया " आ सूत्र आत्मामा ओकता बतावता ओ बतावे छे—के आत्मा त्रिकाळवर्ती अनेक पर्यायोथी युक्त छे तथा ते अनत शक्तिरूप अनत धर्मवाळो छे " अनतागमा " आ रीते अर्थपरिच्छेद जीवादिक पदार्थोनु ज्ञान आ सूत्र द्वारा थाय छे, तेथी ओम मानवु पडे छे के आ सूत्रमा आ प्रकारे अर्थबोधकता रहेली छे ओज

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—"सुयं मे आउसं तेणं भगवया एवम क्खायं" इति। तत्रायमर्थः-श्रुतं मया हे आयुष्मन्! तेन भगवतावर्धमानस्वामिना एवमाख्यातम् (१)। अथवा श्रुतं मया आयुष्मदन्ते-आयुष्मतो भगवतो वर्धमान स्वामिनोऽन्ते-समीपे, 'ण' इति वाक्यालङ्कारे, तथाच-भगवता एवमाख्या

यही गम है और ऐसे गम इस आचारांग श्रुतमें अनंत हैं। अथवा-इसका तात्पर्य यह भी होता है कि अभिधान तथा अभिधेय के अनुसार ही गम अर्थ बोध होता है और वह अनंत रूपमें होता है-एक रूपमें नहीं। जैसे-सुधर्मास्वामी ने जम्बूस्वामी से कहा-"सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुतमया आयुष्मन्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" हे आयुष्मन्! जम्बू मैंने सुना है कि उन भगवान वर्धमान स्वामीने ऐसा कहा है एक तो इन पदों का यह तात्पर्य होता है १। दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि "सुय मे आउसतेण भग वया एवमक्खाय" "श्रुतं मया आयुष्मदन्ते भगवता एवम् आख्यातम्" मैंने आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने ऐसा कहा है। इस प्रकार के वाच्यार्थमें "ण" यह शब्द वाक्यालंकार रूप से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २। पहिले अर्थमें "आउस" यह पद जम्बू-स्वामी का "आयुष्मन्" रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस द्वितीय अर्थमें "आयुष्मदन्ते" यह पद भगवान वर्धमान स्वामीका

"गम" छे अने एवा 'गम' आ आचारांगसूत्रमां अनेक छे अथवा तेनुं तात्पर्य ए पण थाय छे के अभिधान तथा अभिधेयना अनुसार ज गम-अर्थबोध थाय छे, अने ते अनंतरूपे थाय छे, एक रूपे नहीं जेम के सुधर्मा स्वामीए जम्बूस्वामीने कह्युं—"सुय मे आउसं तेणं भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्यमान्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" "हे आयुष्मन्! में सांभळ्युं छे के ते भगवान वर्धमान स्वामीए एवुं कह्युं छे" एक तो ए पदोनुं आ तात्पर्य थाय छे (१) बीजो अर्थ आ प्रकारे थाय छे "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एव आख्यातम्" मे आयुष्मान् भगवान महावीर स्वामी पासे सांभळ्युं छे के तेमणे आम कह्युं छे आ प्रकारना वाच्यार्थमां "ण" आ शब्द वाक्यालंकाररूपे वपरायेल मानी लेवाशे (२) पहेला अर्थमां "आउस" ए पद जम्बूस्वामीना "आयुष्मन्" रूपथी विशेषणरूपे वपरायुं हतुं, हवे आ बीजा अर्थमां "आयुष्मदन्ते" आ

तम् २, अथवा श्रुत मया आयुष्मता ३, अथवा श्रुत मया भगवत्पादारविन्दयुगलमामृशता ४, अथवा श्रुत मया गुरुकुलमावसता ५, अथवा श्रुत मया हे आयुष्मन्! 'तेण' तत्, प्रथमार्थे तृतीया, भगवता एवमाख्यातम् ६, अथवा-श्रुत मया हे आयुष्मन्! 'तेण' तदा भगवता एवमाख्यातम् ७, अथवा-श्रुत मया

बोधक हो जाता है २। तीसरा अर्थबोध इस प्रकार से है "श्रुत मया आयुष्मता" मुझ आयुष्मान् द्वारा सुना गया है" इस कथनमे यह "आयुष्मता" विशेषण सुधर्मास्वामी के साथ प्रयुक्त होता हुआ प्रतीत होता है ३। "श्रुत मया आमृशता" यहा "आउसतेण" की छाया "आमृशता" हुई है, इसलिये चतुर्थ अर्थ ऐसा होता है कि "भगवान् के पादारविन्दयुगल को स्पर्श करने वाले मैने सुना है" ४। अथवा-"आउसतेणं" की छाया 'आवसता' भी होती है जिसका अर्थ होता है कि "गुरुकुलमें निवास करते हुए मैने सुना है" ५। "तेण" यह पद जब प्रथमा के अर्थमे तृतीयारूप से प्रयुक्त हुआ माना जावेगा तब "तेण" की छाया "तत्" होगी, तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-"श्रुत मया आयुष्मन्। तत् भगवता एवमाख्यातम्" हे आयुष्मन्! मै ने सुना है जिन जीवादिवस्तुओं को भगवान् ने इस प्रकार से प्रतिपादित किया है ६। अथवा-"तेण" यह पद "तदा" के रूपमें प्रयुक्त हुआ जब माना जावेगा तब "श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता एवमाख्यातम्" ऐसा अर्थ बोध होगा" अर्थात्-हे आयुष्मन्! जबू! मै ने तब सुना था जब भगवानने ऐसा

પદ ભગવાન મહાવીર સ્વામીનુ બોધક બની જાય છે (૨) ત્રીજો અર્થબોધ આ પ્રમાણે છે-"श्रुत मया आयुष्मता" "આયુષ્માન એવા મારા દ્વારા સભળાયુ છે" આ કથનમા આ "आयुष्मता" વિશેષણ સુધર્માસ્વામીની સાથે વપરાયુ હોય તેમ લાગે છે (૩) श्रुत मया आमृशता" અહીં "आउसतेण" ની છાયા "आमृशता" થઈ છે, તેથી ચોથો અર્થ એવો થાય છે કે "ભગવાનના પાદારવિંદયુગલનો સ્પર્શ કરનાર મે સાભળ્યુ છે" (૪) અથવા "आउसतेण" ની છાયા "आवसता" પણ થાય છે જેનો એવો અર્થ થાય છે કે "ગુરુકુલમા નિવાસ કરતા એવા મે સાભળ્યુ છે" (૫) "तेण" આ પદ જો પ્રથમાના અર્થમા તૃતીયારૂપે વપરાયેલ માનવામા આવે તો "तेण"ની છાયા "तत्" થશે, ત્યારે આ પ્રમાણે અર્થનો બોધ થશે કે-"श्रुत मया आयुष्मन्। तत् भगवता एवमाख्यातम्" હે આયુષ્માન! જે જીવાદિ વસ્તુઓને ભગવાને આ પ્રકારે પ્રતિપાદિત કરેલ છે તે મે સાભળ્યુ હતુ (૬) અથવા "तेण" આ પદ तदा ના રૂપે વપરાયેલુ જો માની લેવાય તો "श्रुत मया आयुष्मन् तदा भगवता एवमा

सुधर्मास्वामी जम्बूस्वामिनं प्रत्याह—" सुयं मे आउस तेण भगवया एवम-क्खाय " इति। तत्रायमर्थः-श्रुतं मया हे आयुष्मन्! तेन भगवतावर्धमानस्वामिना एवमाख्यातम् (१)। अथवा श्रुतं मया आयुष्मदन्ते-आयुष्मतो भगवतो वर्धमान स्वामिनोऽन्ते-समीपे, 'ण' इति वाक्यालङ्कारे, तथाच-भगवता एवमाख्या

यही गम है और ऐसे गम इस आचारांग श्रुतमें अनंत हैं। अथवा-इसका तात्पर्य यह भी होता है कि अभिधान तथा अभिधेय के अनुसार ही गम अर्थ बोध होता है और वह अनंत रूपमें होता है-एक रूपमें नहीं। जैसे-सुधर्मास्वामी ने जम्बूस्वामी से कहा-"सुयमे आउस तेण भगवया एवमक्खाय " "श्रुतमया आयुष्मन्! तेन भगवता एवम् आख्यातम् " हे आयुष्मन्! जम्बू मैंने सुना है कि उन भगवान वर्धमान स्वामीने ऐसा कहा है एक तो इन पदों का यह तात्पर्य होता है १। दूसरा अर्थ इस प्रकार होता है कि "सुय मे आउसतेण भग वया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एवम् आख्यातम्" मैंने आयुष्मान् भगवान् महावीर स्वामी के पास सुना है कि उन्होंने ऐसा कहा है। इस प्रकार के वाच्यार्थमें "ण" यह शब्द वाक्यालंकार रूप से प्रयुक्त मान लिया जावेगा २। पहिले अर्थमें "आउस" यह पद जम्बू-स्वामी का "आयुष्मन्" रूप से विशेषणरूपमें प्रयुक्त हुआ था, अब इस द्वितीय अर्थमें "आयुष्मदन्ते" यह पद भगवान वर्धमान स्वामीका

"ગમ" છે અને એવા 'ગમ' આ આચારાંગસૂત્રમાં અનેક છે અથવા તેનું તાત્પર્ય એ પણ થાય છે કે અભિધાન તથા અભિધેયના અનુસાર જ ગમ-અર્થબોધ થાય છે, અને તે અનંતરૂપે થાય છે, એક રૂપે નહીં જેમ કે સુધર્મા સ્વામીએ જમ્બૂસ્વામીને કહ્યું—"सुय मे आउस तेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्यमान्! तेन भगवता एवम् आख्यातम्" "હે આયુષ્મન્! મેં સાંભળ્યું છે કે તે ભગવાન વર્ધમાન સ્વામીએ એવું કહ્યું છે" એક તો એ પદોનું આ તાત્પર્ય થાય છે (૧) બીજો અર્થ આ પ્રકારે થાય છે "सुय मे आउसतेण भगवया एवमक्खाय" "श्रुत मया आयुष्मदन्ते भगवता एव आख्यातम्" મેં આયુષ્માન્ ભગવાન મહાવીર સ્વામી પાસે સાંભળ્યું છે કે તેમણે આમ કહ્યું છે આ પ્રકારના વાચ્યાર્થમાં "ण" આ શબ્દ વાક્યાલંકારરૂપે વપરાયેલ માની લેવાશે (૨) પહેલા અર્થમાં "आउस" એ પદ જમ્બૂસ્વામીના "आयुष्मन्" રૂપથી વિશેષણરૂપે વપરાયું હતું, હવે આ બીજા અર્થમાં "आयुष्मदन्ते" આ

भवन्ति । एवं भूता गमा अनन्ता भवन्ति । तथा-पर्यवाः=पर्यायाः=पदार्थधर्माः अनन्ता भवन्ति, ते च स्वपरभेदभिन्ना अक्षरार्थगोचरा वेदितव्याः । तथा-त्रसाः त्रस्यन्ति उष्णाद्यभितप्ताः स्वाधिष्ठितोष्णादि स्थानात् उद्विजन्ते गच्छन्ति च छायाद्यासेवनार्थं स्थानान्तरमिति त्रसाः-द्वीन्द्रियादयः परीताः=असख्याताः सन्ति

'सुय मे आउसतेण' 'आउस सुय मे' 'मे सुय आउस' इत्यादि । इस तरह अर्थ के भेद से पदों का उस उस रूप से सयोजन हो जायगा ये अभिधान के अनुसार गम कहे जायेंगे । इस तरह के गम अनत होते हैं ।

'अनता पज्जवा'-आचारागसूत्र मे पर्यव-पर्यायें-पदार्थधर्म-अनत होते हैं यह दिखलाया गया है । स्वपर्याय एव परपर्याय, इस तरह से पर्यायों के ये दो भेद कहे गये हैं, और ये पदार्थ के ही धर्मरूप से प्रतिपादित हुए हैं । यह अभी कहा जाचुका है कि निजपर्यायों का सबंध पदार्थ के साथ अस्तित्व धर्म द्वारा होता है, तथा परपर्यायों का सबध वहा नास्तित्वधर्म के द्वारा होता है । हरएक पदार्थ स्वपर्यायों से युक्त है एव परपर्यायो से विहीन है । 'परित्ता तसा' त्रस नामकर्म के उदय से युक्त जो जीव उष्ण आदि से सतप्त होकर दुःखी होते हैं एव उष्णादि समन्वित स्वस्थान का परित्याग कर छाया से समन्वित हुए दूसरे स्थान मे छाया के सेवन के लिये चले जाते हैं वे त्रस जीव हैं । द्वीन्द्रिय, तेइन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय एव पचेन्द्रिय, इस तरह इनके अनेक भेद हैं ।

"सुय मे आउसतेण" "आउस सुय मे" "मे सुय आउस" ઈત્યાદિ આ રીતે અર્થના ભેદથી પદોનુ તે તે રૂપે સયોજન થઈ જશે તે અભિધાન અનુસાર ગમ કહેવાશે આ પ્રકારના ગમ અનત હોય છે

"अनता पज्जवा" આચારાગ સૂત્રમા પર્યવ-પર્યાયો-પદાર્થ-ધર્મ-અનત હોય છે તે બતાવવામા આવ્યુ છે સ્વપર્યાય અને પરપર્યાય, આ રીતે પર્યાયોના બે ભેદ બતાવ્યા છે, અને એ પદાર્થના જ ધર્મરૂપે પ્રતિપાદિત થયા છે એ હમણા જ બતાવવામા આવ્યુ છે કે નિજપર્યાયોનો સબધ પદાર્થની સાથે અસ્તિત્વ ધર્મ દ્વારા થાય છે, તથા પરપર્યાયોનો સબધ ત્યા નાસ્તિત્વ ધર્મ દ્વારા થાય છે દરેક પદાર્થ સ્વપર્યાયો વાળો છે અને પરપર્યાયો વિનાનો છે "परित्ता तसा" ત્રસ નામકર્મના ઉદયથી યુક્ત જે જીવ ઉષ્ણ આદિથી ત્રાસીને દુખી થાય છે અને ઉષ્ણાદિ સમન્વિત પોતાના સ્થાનનો પરિત્યાગ કરીને છાયાથી સમન્વિત એવા બીજા સ્થાને છાયાના સેવનને માટે ચાલ્યા જાય છે તે ત્રસ જીવ છે દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય, આ રીતે તેમના અનેક ભેદ પડે છે.

हे आयुष्मन्! 'तेण' तत्र=षड्जीवनिकाय विषये ८, तत्र वा समवसरणे स्थितेन भगवता एवमाख्यातम् ९, अथवा-श्रुत मम हे आयुष्मन्! वर्तते, यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम् १०, एवमादयस्त्व वमर्थमधिकृत्य गमा भवन्ति।

अभिधानवशात्पुनरेवं गमा भवन्ति-'सुय मे आउसतेण' 'आउसं सुय मे' 'मे सुय आउस०' इत्यादि। अर्थभेदेन पदानां तथा तथा संयोजने अभिधानगमा

कहा ७। अथवा-"तेण" की छाया 'तत्र' के रूपमें जब की जावेगी तब ऐसा अर्थ बोध होगा कि-" श्रुत मया आयुष्मन् तत्र-षड्जीवनिकायविषये", हे आयुष्मन् जम्बू। मैंने सुना है जो भगवान् ने षड्जीवनिकाय के विषय में ऐसा कहा है ८. अथवा-"तत्र-समवसरणे भगवता एवमाख्यातम्" मैंने सुना है जो समवसरण में स्थित हुए भगवान् ने ऐसा कहा है ९। अथवा "मे" की छाया तृतीया विभक्ति "मया" के रूप में न करके जब "मे" की छाया "मम" के रूप में की जावेगी तब ऐसा अर्थबोध होगा-"श्रुत मम आयुष्मन्! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम्" उन भगवान्ने जो ऐसा कहा है वह मैंने सुन ही रक्खा है" १०।

इस तरह भिन्न २ अर्थ को लेकर इन पदों से जो बोध होगा वह अभिधेय के वश से हुए गम जानने चाहिये।

अभिधान अर्थात् नाम के वश से जो गम होते हैं वे इस प्रकार हैं-

ख्यातम्" એવો અર્થબોધ થશે એટલે કે-"હે આયુષ્મન! જંબૂ! જ્યારે ભગવાને આમ કહ્યું ત્યારે મે સાભળ્યુ હતુ (૭) અથવા "तेण" ની છાયા "तत्र" ના રૂપે જ્યારે વપરાય ત્યારે એવો અર્થ બોધ થશે કે "श्रुत मया आयुष्मन् तत्र-षड् जीव निकाय विषये" હે આયુષ્માન્ જમ્બૂ! મે સાભળ્યુ છે કે ભગવાને છ જીવ નિકાયના વિષયમા આ પ્રમાણે કહ્યુ છે(૮) અથવા "समवसरणे भगवता एवमाख्यातम्" મે સાભળ્યુ છે કે સમવસરણમા રહેલ ભગવાને આમ કહ્યુ છે" (૯) અથવા "मे" ની છાયા તૃતીય વિભક્તિ "मया' ના રૂપે ન કરતા જો "मे" ની છાયા "मम" ના રૂપે કરાય તો આ પ્રમાણે અર્થબોધ થશે "श्रुत मम आयुष्मन्! वर्तते यतस्तेन भगवता एवमाख्यातम्" એ ભગવાને જે એવુ કહ્યુ છે તે મે સાભળી જ રાખ્યુ છે (૧૦)

આ રીતે ભિન્ન ભિન્ન અર્થને લીધે એ પદોથી જે બોધ થશે તે અભિધેયના વશથી થયેલ ગમ જાણવા જોઈએ

અભિધાનને કારણે જે ગમ થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-

येन आत्मसरसि स आस्रवः=मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगरूप, संवरः-संव्रियते=निरुध्यते आस्रवात् कर्म येन परिणामेन स संवर =समिति गुप्तिप्रभृतिभिरात्मसरसि आस्रवत् कर्मसलिलाना स्थगनमित्यर्थः। निर्जरा-निर्जरण कर्मणां जीवप्रदेशेभ्योदेशतः परिशटन=विशरण निर्जरा-देशत कर्मक्षयरूपा, क्रिया=कायिक्यादिका, अधिकरणम्-अधिक्रियते=नरकगति योग्यता प्राप्यते आत्माऽनेनेति-अधिकरणम्=द्रव्यतो गन्त्री यन्त्रादि, भावत. क्रोधादिकम्, बन्धः=जीवस्य कर्मपुद्गलैः सह सम्बन्ध, मोक्षः=सकलकर्मक्षये सति जीवस्य कर्मसंयोगापादितरूपरहितस्य साद्यपर्यवसानम् अव्याबाधमवस्थानम्।

तालाब में अष्टविध कर्मरूपी जल मिथ्यादर्शन आदिरूप भावों से निरन्तर आता रहता है। इसी का नाम आस्रव है। इस आस्रव के कारण मिथ्यादर्शन, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग होते हैं। आते हुए कर्म जिस उपायसे रुकते हैं उसका नाम संवर है। संवर समिति गुप्ति और परीषह जय आदि कारणो से होता है। कर्मों का जीव के प्रदेशों से एकदेश से झर जाना-नष्ट होना-इसका नाम निर्जरा है। कायिकी आदि क्रियाएँ यहा क्रिया शब्द से ली गई हैं। जिसके द्वारा आत्मा नरक गति की योग्यता को पाता है वह अधिकरण है। द्रव्य और भावकी अपेक्षा यह अधिकरण दो प्रकार का कहा गया है। गन्त्री-गाडी और यंत्र आदि ये द्रव्याधिकरण हैं। क्रोधादिक कषायें भावाधिकरण हैं। जीव का कर्मपुद्गलों के साथ जो सम्बन्ध है उसका नाम बन्ध है। समस्त कर्मों का आत्मा से क्षय होना इसका नाम मोक्ष है। तात्पर्य यह है

નિરંતર થયા કરે છે તેનું નામ જ આસ્રવ છે તેને કારણે જ મિથ્યાદર્શન, અવિરત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉદ્ભવે છે કર્મને જે ઉપાયોથી પ્રવેશતા અટકાવવામા આવે છે તે ઉપાયોનું નામ સંવર છે સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષહો પર વિજય આદિ કારણોથી સંવર થાય છે જીવના પ્રદેશોમાથી કર્મો નિર્જરી જવાની-નષ્ટ થઈ જવાની-ક્રિયાનું નામ નિર્જરા છે ક્રિયા શબ્દ દ્વારા કાયિકી આદિ ક્રિયાએ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે જેના દ્વારા આત્મા નરકગતિમા જવાની યોગ્યતા મેળવે છે તેનું નામ અધિકરણ છે દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અધિકરણ ના બે પ્રકાર કહ્યા છે ગાડી, યંત્રઆદિ દ્રવ્યાધિકરણો છે ક્રોધાદિક કષાયો ભાવાધિકરણો છે જીવનો કર્મપુદ્ગલોની સાથે જે સંબંધ છે તેનું નામ 'બંધ' છે સમસ્ત કર્મોના આત્મામાથી ક્ષય થવો તેનું નામ મોક્ષ છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે કર્મોના અસ્તિત્વમાં જીવની જે અવસ્થા

उक्तञ्च—" निस्सेसकम्मनिगमो, मोक्खो जीवस्स सुद्धरूवस्स ॥
साइअ पज्जवसाण, अव्वावाह अवत्थाणं ' ॥ १ ॥
छाया—निश्शेष कर्मनिगमो मोक्षो जीवस्य शुद्धरूपस्य ।
साद्यपर्यवसानम् अव्याबाधम् अवस्थानम् ॥ १ ॥
तेषा द्वन्द्व , तत्र कुशलाः=आस्रवादीना हेयोपादेयता स्वरूपज्ञातार इत्यर्थः

कि कर्मो के सम्बन्ध में जो अवस्था जीव की रहती है वह अवस्था कर्मो के सर्वथा अभाव हो जाने पर नही रहती है कर्मों के सर्वथा अभाव हो जाने पर जीव की अवस्था बिलकुल शुद्ध सुवर्ण के समान निर्मल हो जाती है। अतःजीव की यह अवस्था सादि होने पर भी अपर्यवसित रहती है । क्यो कि फिर इस स्थिति में उसमें अशुद्धता उत्पन्न करने वाली कोई शक्ति ही नही रहती है । इसी लिये इस अवस्था को साद्यपर्यवसानरूप कहा है। एक सिद्ध में अनत सिद्धो का अवगाह विना किसी बाधा के रहता है-इसलिये इसे अव्याबाधरूप कहा गया है। ऐसो जो जीव की अवस्था है वही मोक्ष है। कहा भी है

समस्त कर्मो का विप्रमोक्ष होना यही जीव का मोक्ष है। इस अवस्था मे जीव शुद्ध रहता है । यह अवस्था जीव की साद्यपर्यवसित होती है। और इस अवस्था मे जीव अव्याबाधरूप से सदा अवस्थित रहता है । इस आस्रव आदिको की हेयोपादेयता के ये ज्ञाता थे । (असहेज्जा) इनके

રહે છે, તે અવસ્થા કર્મોનો સર્વથા અભાવ થયાપછી રહેતી નથી કર્મોને સર્વથા ક્ષય થઇ ગયા પછી જીવની અવસ્થા શુદ્ધ સુવર્ણના જેવી નિર્મળ બની જાય છે તેથી જીવની તે અવસ્થા સાદિ (આદિ સહિત) હોવા છતા પણ અપર્યવસિત રહે છે કારણ કે એ સ્થિતિમા તેની અંદર અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન કરનાર કોઈ પણ શક્તિ જ રહેતી નથી. તેથી જ તે અવસ્થાને સાદ્યપર્યવસાન રૂપ કહેલ છે એક સિદ્ધમા અનત સિદ્ધોનો અવગાહ કોઇ પણ મુસ્કેલી વગર રહે છે- તેથી તેને અવ્યાબાધ રૂપ કહેલ છે જીવની એવી જે અવસ્થા છે તેનુ જ નામ મોક્ષ છે કહ્યુ પણ છે

સમસ્ત કર્મોનો વિપ્રમોક્ષ (નાશ) થવો એનુ નામ જ જીવનો મોક્ષ છે એ અવસ્થામા જીવ શુદ્ધ રહે છે જીવની તે અવસ્થા સાદિ હોવા છતા અપર્યવસિત હોય છે—આદિથી યુક્ત હોતા છતા અંત રહિત હોય છે તે અવસ્થામા જીવ અવ્યાબાધ રૂપે (કોઇ પણ જાતની બાધા વિના) રહે છે તે શ્રાવકો એ આસ્રવ આદિ તત્ત્વોની હેયોપાદેયતાના (ગ્રાહ્ય અગ્રાહ્યતાના)

येन आत्मसरसि स आस्रवः=मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकषाययोगरूप, संवरः—संव्रियते=निरुध्यते आस्रवात् कर्म येन परिणामेन स संवर =समिति गुप्तिप्रभृतिभिरात्मसरसि आस्रवत् कर्मसलिलाना स्थगनमित्यर्थः। निर्जरा—निर्जरणं कर्मणां जीवप्रदेशेभ्योदेशतः परिशटन=विशरणं निर्जरा—देशत कर्मक्षयरूपा, क्रिया=कायिक्यादिका, अधिकरणम्—अधिक्रियते=नरकगति योग्यता प्राप्यते आत्माऽनेनेति—अधिकरणम्=द्रव्यतो गन्त्री यन्त्रादि, भावत. क्रोधादिकम्, बन्धः=जीवस्य कर्मपुद्गलैः सह सम्बन्ध, मोक्षः=सकलकर्मक्षये सति जीवस्य कर्मसंयोगापादितरूपरहितस्य साद्यपर्यवसानम् अव्याबाधमवस्थानम्।

तालाब में अष्टविध कर्मरूपी जल मिथ्यादर्शन आदिरूप भावो से निरन्तर आता रहता है। इसी का नाम आस्रव है। इस आस्रव के कारण मिथ्यादर्शन, अविरति, प्रमाद, कषाय और योग होते हैं। आते हुए कर्म जिस उपायसे रुकते हैं उसका नाम संवर है। संवर समिति गुप्ति और परीषह जय आदि कारणो से होता है। कर्मों का जीव के प्रदेशों से एकदेश से झर जाना—नष्ट होना—इसका नाम निर्जरा है। कायिकी आदि क्रियाएँ यहां क्रिया शब्द से ली गई है। जिसके द्वारा आत्मा नरक गति की योग्यता को पाता है वह अधिकरण है। द्रव्य और भावकी अपेक्षा यह अधिकरण दो प्रकार का कहा गया है। गन्त्री—गाडी और यंत्र आदि ये द्रव्याधिकरण हैं। क्रोधादिक कषाये भावाधिकरण हैं। जीव का कर्मपुद्गलो के साथ जो सम्बन्ध है उसका नाम बन्ध है। समस्त कर्मों का आत्मा से क्षय होना इसका नाम मोक्ष है। तात्पर्य यह है

નિરંતર થયા કરે છે તેનું નામ જ આસ્રવ છે તેને કારણે જ મિથ્યાદર્શન, અવિરત, પ્રમાદ, કષાય અને યોગ ઉદ્ભવે છે કર્મને જે ઉપાયોથી પ્રવેશતા અટકાવવામા આવે છે તે ઉપાયોનુ નામ સંવર છે સમિતિ, ગુપ્તિ, પરિષહો પર વિજય આદિ કારણોથી સંવર થાય છે જીવના પ્રદેશોમાથી કર્મો નિર્જરી જવાની—નષ્ટ થઈ જવાની—ક્રિયાનુ નામ નિર્જરા છે ક્રિયા શબ્દ દ્વારા કાયિકી આદિ ક્રિયાઓ ગ્રહણ કરવામા આવેલ છે જેના દ્વારા આત્મા નરકગતિમા જવાની યોગ્યતા મેળવે છે તેનુ નામ અધિકરણ છે દ્રવ્ય અને ભાવની અપેક્ષાએ તે અધિકરણ ના બે પ્રકાર કહ્યા છે ગાડી, યંત્રઆદિ દ્રવ્યાધિકરણો છે ક્રોધાદિક કષાયો, ભાવાધિકરણો છે જીવનો કર્મપુદ્ગલોની સાથે જે સંબંધ છે તેનુ નામ 'બંધ' છે, સમસ્ત કર્મોનો આત્મામાથી ક્ષય થવો તેનુ નામ મોક્ષ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કર્મોના અસ્તિત્વમાં જીવની જે અવસ્થા

विशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषाः, तदादिभिः = तत्प्रभृतिभिर्देवगणैः "निग्गथाओ पावयणाओ" नैर्ग्रंथात् प्रवचनात् "अणइक्कमणिज्जा" अनतिक्रमणीयाः=अति क्रामयितुमशक्याः निर्ग्रन्थप्रवचनात्—चालयितु देवादयोऽपि न समर्था भवन्तीति भावः। पुनश्चते श्रमणोपासकाः कीदृशाः ? इत्याह–"निग्गंथे पावयणे" नैर्ग्रन्थे–प्रवचने "निस्सकिया" निश्शङ्किताः=शङ्कारहिताः नैर्ग्रन्थे प्रवचने इदमित्थ नेत्थवेतिरूपा न काऽपि तेषा शङ्कावर्त्तते इति भावः। "निक्कखिया" निष्काक्षिताः, काक्षा=परमताभिलापः, तद्रहिताः परमतानभिलाषिण इत्यर्थः 'निव्वितिगिच्छिया' निर्विचिकित्सिता विचिकित्सा=फल प्रतिसन्देहः तेन वर्जिताः–फलसन्देहरहिता इत्यर्थः। 'लद्धट्ठा' लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात्, 'गहीयट्ठा"

इत्यादि देवगण भी (अणइक्कमणिज्जा) रजमात्र चलाने के लिये समर्थ नहीं हो सकते थे। ये श्रमणोपासक (निग्गथे पावयणे) उस निर्ग्रन्थ प्रवचन में (निस्सकिया) शकारहित थे यह इस प्रकार से है कि नही है इस प्रकार के सदेह से रहित थे। (निक्कखिया) परमत को अपनाने की भावना इनके अन्तः करण में स्वप्न में भी नहीं होती थी। निव्वितिगिच्छिया) जैनधर्म प्रतिपादित मार्ग का अनुष्ठान निष्फल होता है इस प्रकार फल में सदेह इनके चित्त मे नही था (लद्धट्ठा) अर्थ के श्रवण से ये लब्धार्थ थे। (गहियट्ठा) अर्थ के अवधारण से ये गृहीतार्थ थे। (पुच्छियट्ठा) जिस अर्थ मे इन्हें सदेह होता था उस अर्थ को ये पूछकर निश्चय कर लेते थे। अतः ये पृष्ट अर्थ का इन्हें अच्छी तरह से

વિગેરે ચારે વ્યન્તર વિશેષ છે ગરુડ–ગરુડનાચિહ્નવાળા સુવર્ણકુમાર, ગધર્વ અને મહોરગ એ પણ વ્યન્તરવિશેષ છે ઇત્યાદિ દેવગણ પણ (अणइक्कमणिज्जा) તેમને રજમાત્ર પણ ચલાયમાન કરવાને સમર્થ નહતા તે શ્રમણોપાસકો (निग्गथे पावयणे) નિર્ગ્રથ પ્રવચનમા (निस्सकिया) શકારહિત હતા –તે દ્વારા પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમા તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ થતો નહી (निक्कखिया) પર મતને આપનાવવાની ઇચ્છા તેમને સ્વપ્નમા પણ થતી નહી (निव्वितिगिच्छिया) "જૈનધર્મમા પ્રતિપાદિત માર્ગનુ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ જાય છે," એવો ફળ વિશેનો સદેહ તેમના ચિત્તમા કદી ઉદ્ભવતો નહીં (लद्धट्ठा) અર્થના શ્રવણને લીધે તો લબ્ધાર્થ હતા (गहियट्ठा) અર્થના અવધારણથી તેઓ ગૃહીતાર્થ હતા (पुच्छियट्ठा) જે અર્થમા તેમને સદેહ થતો તે અર્થ જ્ઞાનીને પૂછીને પોતાના સદેહનુ તેઓ નિર્વાણ કરતા હતા તેથી તેઓ પૃષ્ટાર્થ

" असहेज्जा" असहाय्याः-अविद्यमान साहाय्य=देवादिसाहाय्य स्वस्यैव धर्मज नित सामर्थ्यातिशयात् येषा ते तथा । यद्वा 'स्वय कृत कर्मस्वयमेव भोक्तव्यम्' इति ज्ञात्वा मनोदौर्बल्याभावात् परस.हाय्यानपेक्षा इत्यर्थः । " देवा-सुर-नाग -जक्ख-रक्खस-किंनर किं पुरिस-गरुल-गधव्व-महोरगा-इएहिं देवगणेहिं " देवा-सुर-नाग-सुवर्ण-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-गरुड-गन्धर्व - महोरगा-दिभिर्देवगणैः, तत्र-देवा.=वैमानिकाः, असुरा =असुरकुमाराः, नागा =नागकुमाराः, 'असुरानागाः' इमे उभये भवनपतयः, यक्षा. राक्षसा किन्नराः किंपुरुषाः, एते चत्वारो व्यन्तरविशेषा , गरुडाः=गरुडचिह्नयुक्ताः सुवर्णकुमाराः भवनपति

अन्त करण में यह पूर्णरूप से विश्वास था कि अपने ही धर्म के सेवन से जनित सामर्थ्यरूप अतिशय के सिवाय जीव का सहायक और कोई नही है, यदि सहायक कोई है तो वह एक अपने द्वारा सेवित धर्म है, अतः ये देवादिकों की सहायता की चाहना नही रखते थे। अथवा- स्वय कृत कर्म जीव स्वय ही भोगता है ऐसा जानकर अपने कृत कर्म के फल भोगने में उनके मन में दुर्बलता नही आती थी और ऐसी दुर्बलता के न आने से वे कृतकर्म के फल के भोगने मे पर की सहायता की आकाक्षा भी नही रखते थे, निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये श्रमणोपासक इतने अधिक दृढ थे कि इन्हें उस (निग्गथाओ पावयणाओ) निर्ग्रन्थप्रवचन से (देवासुर नागजक्ख रक्खस्स किंनर किं पुरिस गरुल गधव्वमहोरगा-इएहिं देवगणेहिं) देव- वैमानिक देव तथा असुर कुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किन्नर किंपुरुष ये यक्ष आदि चार व्यन्तविशेष गरुड-गरुडके चिह्नवाले सुपर्णकुमार, गधर्व, और महोराग ये व्यन्तर विशेष

ज्ञाता હતા " असहेज्जा " તેમના હૃદયમા એ વાત પર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે ધર્મના સેવનથી ઉત્પન્ન થયેલ સામર્થ્ય સિવાય જીવનો કોઇ પણ અન્ય સહાયક નથી તેથી તેઓ દેવાદિકની સહાયતાની ઇચ્છા રાખતા નહીં તેઓ સમજતા હતા કે ધર્મ સિવાય જીવનો કોઇ પણ બીજો સહાયક હોતો નથી અથવા તેઓ સમજતા હતા કે પોતે કરેલા કર્મોના ફળ જીવે ભોગવવા પડે છે તેથી પોતે કરેલા કર્મોનો વિપાક ભોગવતા તેમના મનમા દુર્બલતા આવતી નહી, અને દુર્બલતા નહીં આવવાથી કૃતકર્મોનુ ફળ ભોગવવામા અન્ય કોઇની પણ મદદની આકાક્ષા રાખતા નહી નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમા એ શ્રાવકોને એટલી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે " निग्गथाओ पावयणाओ " નિર્ગ્રંથ પ્રવચનથી (देवासुरनागजक्खरक्खसकिंनरकिंपुरिसगरुलगधव्वमहोरगाइएहि देवगणेहि) વૈમાનિકાદિ દેવો, અસુરકુમારો, નાગકુમારો, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ આ યક્ષ

विशेषाः, गन्धर्वा महोरगाश्च व्यन्तरविशेषाः, तदादिभिः = तत्प्रभृतिभिर्देवगणैः " निग्गथाओ पावयणाओ " नैर्ग्रंथात् प्रवचनात् " अणइक्कमणिज्जा " अनतिक्रमणीयाः=अति क्रामयितुमशक्याः निर्ग्रन्थप्रवचनात्—चालयितु देवादयोऽपि न समर्था भवन्तीति भावः । पुनश्चते श्रमणोपासकाः कीदृशाः ? इत्याह–" निगंथे पावयणे " नैर्ग्रन्थे-प्रवचने " निस्संकिया " निश्शङ्किताः=शङ्कारहिताः नैर्ग्रन्थे प्रवचने इदमित्थ नेत्थवेतिरूपा न काऽपि तेषा शङ्कावर्तते इति भावः । "निक्कखिया " निष्काक्षिताः, काङ्क्षा=परमताभिलाष', तद्रहिताः परमतानभिलाषिण इत्यर्थः 'निव्वितिगिच्छिया' निर्विचिकित्सिता विचिकित्सा=फल प्रतिसन्देहः तेन वर्जिताः–फलसन्देहरहिता इत्यर्थः। 'लद्धट्ठा' लब्धार्थाः अर्थ श्रवणात् , ' गहीयट्ठा"

इत्यादि देवगण भी (अणइक्कमणिज्जा) रचमात्र चलाने के लिये समर्थ नही हो सकते थे। ये श्रमणोपासक (निग्गथे पावयणे) उस निर्ग्रन्थ प्रवचन मे (निस्संकिया) शकारहित थे यह इस प्रकार से है कि नही है इस प्रकार के सदेह से रहित थे। (निक्कखिया) परमत को अपनाने की भावना इनके अन्तः करण में स्वप्न में भी नहीं होती थी। निव्वितिगिच्छिया) जैनधर्म प्रतिपादित मार्ग का अनुष्ठान निष्फल होता है इस प्रकार फल में सदेह इनके चित्त मे नही था (लद्धट्ठा) अर्थ के श्रवण से ये लब्धार्थ थे। (गहियट्ठा) अर्थ के अवधारण से ये गृहीतार्थ थे। (पुच्छियट्ठा) जिस अर्थ मे इन्हें सदेह होता था उस अर्थ को ये पूछकर निश्चय कर लेते थे। अतः ये पृष्ट अर्थ का इन्हें अच्छी तरह से

વિગેરે ચારે વ્યન્તર વિશેષ છે ગરુડ–ગરુડનાચિહ્નવાળા સુવર્ણકુમાર, ગધર્વ અને મહોરગ એ પણ વ્યન્તરવિશેષ છે ઇત્યાદિ દેવગણ પણ (अणइक्कमणिज्जा) તેમને રજમાત્ર પણ ચલાયમાન કરવાને સમર્થ નહતા તે શ્રમણોપાસકો (निग्गथे पावयणे) નિર્ગ્રંથ પ્રવચનમા (निस्संकिया) શકારહિત હતા –તે દ્વારા પ્રતિપાદિત તત્ત્વોમા તેમને કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ થતો નહી (निक्कखिया) પર મતને અપનાવવાની ઇચ્છા તેમને સ્વપ્નમા પણ થતી નહી (निव्वितिगिच्छिया) "જૈનધર્મમા પ્રતિપાદિત માર્ગનુ અનુષ્ઠાન નિષ્ફળ જાય છે," એવો ફળ વિશેનો સદેહ તેમના ચિત્તમા કદી ઉદ્ભવતો નહીં (लद्धट्ठा) અર્થના શ્રવણને લીધે તેો લબ્ધાર્થ હતા (गहियट्ठा) અર્થના અવધારણથી તેઓ ગૃહીતાર્થ હતા (पुच्छियट्ठा) જે અર્થમા તેમને સદેહ થતો તે અર્થ જ્ઞાનીને પૂછીને પોતાના સદેહનુ તેઓ નિર્વાણ કરતા હતા તેથી તેઓ પૃષ્ટાર્થ

"असहेज्जा" असहाय्याः-अविद्यमान साहाय्य=देवादिसाहाय्य स्वस्यैव धर्मजनित सामर्थ्यातिशयात् येषा ते तथा। यद्वा 'स्वय कृत कर्मस्त्वयमेव भोक्तव्यम्' इति ज्ञात्वा मनोदौर्बल्याभावात् परसाहाय्यानपेक्षा इत्यर्थः। "देवा-सुर-नाग-जक्ख-रक्खस-किंनर किं पुरिस-गरुल-गधव्व-महोरगा-इएहिं देवगणेहिं" देवा-सुर-नाग-सुवर्ण-यक्ष-राक्षस-किन्नर-किंपुरुष-गरुड-गन्धर्व - महोरगादिभिर्देवगणैः, तत्र-देवाः=वैमानिकाः, असुरा =असुरकुमाराः, नागा =नागकुमाराः, 'असुरानागाः' इमे उभये भवनपतयः, यक्षा, राक्षसा किन्नराः किंपुरुषाः, एते चत्वारो व्यन्तरविशेषा, गरुडाः=गरुडचिह्नयुक्ताः सुवर्णकुमाराः भवनपति

अन्तःकरण में यह पूर्णरूप से विश्वास था कि अपने ही धर्म के सेवन से जनित सामर्थ्यरूप अतिशय के सिवाय जीव का सहायक और कोई नहीं है, यदि सहायक कोई है तो वह एक अपने द्वारा सेवित धर्म है, अतः ये देवादिकों की सहायता की चाहना नहीं रखते थे। अथवा- स्वय कृत कर्म जीव स्वय ही भोगता है ऐसा जानकर अपने कृत कर्म के फल भोगने में उनके मन में दुर्बलता नहीं आती थी और ऐसी दुर्बलता के न आने से वे कृतकर्म के फल के भोगने में पर की सहायता की आकाक्षा भी नहीं रखते थे, निर्ग्रन्थ प्रवचन में ये श्रमणोपासक इतने अधिक दृढ थे कि इन्हें उस (निग्गथाओ पावयणाओ) निर्ग्रन्थप्रवचन से (देवासुर नागजक्ख रक्खस्स किनर किंपुरिस गरुल गधव्वमहोरगा-इएहिं देवगणेहिं) देव वैमानिक देव तथा असुर कुमार, नागकुमार, यक्ष राक्षस, किन्नर किंपुरुष ये यक्ष आदि चार व्यन्तविशेष गरुड-गरुडके चिह्नवाले सुपर्णकुमार, गन्धर्व, और महोराग ये व्यन्तर विशेष

જ્ઞાતા હતા "असहेज्जा" તેમના હૃદયમા એ વાત પર દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે ધર્મના સેવનથી ઉત્પન્ન થયેલ સામર્થ્ય સિવાય જીવનો કોઇ પણ અન્ય સહાયક નથી તેથી તેઓ દેવાદિકની સહાયતાની ઇચ્છા રાખતા નહી તેઓ સમજતા હતા કે ધર્મ સિવાય જીવનો કોઇ પણ બીજો સહાયક હોતો નથી અથવા તેઓ સમજતા હતા કે પોતે કરેલા કર્મોના ફળ જીવે ભોગવવા પડે છે તેથી પોતે કરેલા કર્મોનો વિપાક ભોગવતા તેમના મનમા દુર્બલતા આવતી નહી, અને દુર્બલતા નહીં આવવાથી કૃતકર્મોનુ ફળ ભોગવવામા અન્ય કોઇની પણ મદદની આકાક્ષા રાખતા નહી નિર્ગ્રથ પ્રવચનમા એ શ્રાવકોને એટલી દૃઢ શ્રદ્ધા હતી કે "निग्गथाओ पावयणाओ" 'નિર્ગ્રથ પ્રવચનથી (देवासुरनागजक्खरक्खसकिंनरकिंपुरिसगरुलगधव्वमहोरगाइएहिं देवगणेहिं) વૈમાનિકાદિ દેવો,- અસુરકુમારો, નાગકુમારો, યક્ષ, રાક્ષસ, કિન્નર, કિંપુરુષ આ યક્ષ

वर्णयति-" उसिय फलिहा " उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकवन्निर्मलान्तः करणाः यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत परिघो येषा ते तथा — औदार्यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणा गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः । एतावदेव न किन्तु " अवगुयदुवारा " अप्रावृतद्वाराः कपाटादिभिरस्थगितद्वाराः दानार्थ मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । ' चियत्तते उरघरप्पवेसा " त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशा –त्यक्त.=प्रीत्या प्रदत्तः अन्तःपुरे गृहे वा प्रवेशो येषा ते तथा- अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थ । अथ धर्माराधने ते कीदृशा इति दर्शयति—" बहुहिं " बहुभि = अनेकप्रकारकैः ' सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाया पोसहोववासेहिं " शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैः, तत्र शीलानि=सामयिक—देशावकाशिक–पोषध—अतिथि सविभागाख्यानि= व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुण.=त्रीणि गुणव्रतानि, विरमण = मिथ्यात्वान्निवर्त्तनम्,

---

अब सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणो का कथन करते हुए कहते हैं –(उसिय फलिहा) इनके अत.करण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित थे (अवगुयदुवारा) इन श्रमणोपासकों के मकानों पुन्य दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे ।(चियत्तेउरधरप्पवेसा) उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था । उस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी विना रोक–टोक जा सकते थे ।

अब सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये श्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण–पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदिधर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दत्त–चित्त रहा करते थे जैसे- सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि–सविभागरूप को ये पालते थे। व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવતા નથી માટે સારરહિત છે હવે સૂત્રકાર તે શ્રમણોપાસકોના ઔદાર્ય આદિ ગુણોનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે (ऊसियफलिहा) તેમના અત કરણો સ્ફટિક મણિની જેમ શુદ્ધ યાને નિર્મળ એટલે કે પાપ રહિત હતા 'अवगुयदुवारा' તેમના મકાનો પુણ્યદાન માટે હમેશા ઉઘાડા જ રહેતા હતા (चियत्तते उरघरप्पवेसा) તેમને આવવા જવામા જોઈને કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ ન હતો તેથી રાજાના અત પુરમા પણ તેઓ વિના રોકટોક તેઓ જઈ શકતા હતા તેઓ કેવી રીતે ધર્મનુ આરાધન કરતા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

(बहुहिं) અનેક પ્રકારના (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चाक्खणपोसहोववासेहिं) ધર્માનુષ્ઠાનોની આરાધના કરતા હતા સામાયિક, દેશાવકાશિક,પૌષધ,અને અતિથિ સ વિભાગ રૂપ શીલોનુ તેઓ પાલન કરતા હતા, પાચ અણુવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતા

गृहीतार्थाः अर्थावधारणात्, "पुच्छियट्ठा" पृष्टार्थाः सन्दिग्धार्थस्य प्रश्नकरणात् "अभिगयट्ठा" अभिगतार्थाः=पृष्टार्थस्यावबोधात्, 'विणिच्छियट्ठा' विनिश्चितार्था अर्थावधारणेन पदार्थाना विनिश्चयात्, "अट्ठिमिजपेमाणुरागरत्ता" अस्थिमज्जा प्रेमानुरागरक्ताः-अस्थीनि=' हड्डी ' इति प्रसिद्धानि, मज्जा=अस्थ्नां मध्यगतो धातुविशेषः तासु अस्थिमज्जासु प्रेमानुरागेण-प्रवचनस्य प्रेमरूपानुरागेण रक्ताः रञ्जिताः प्रवचनस्य प्रेम्णाऽनुरागेण च तेषामात्मप्रदेशास्तन्मयाजाता इत्यर्थः। एतादृशाः सन्तोऽन्यान् पुत्रादीन् वा प्रति एवमकथयन् " अयमाउसो " इदमायुष्मन्त ' हे आयुष्मन्तः इद ' निग्गथे पावयणे ' नैर्ग्रन्थ प्रवचनम् " अट्ठे " अर्थ - मोक्षस्य कारणम्, अत एव " अय परमट्ठे" इद परमार्थः-मोक्षकारणभूतत्वादिव नैर्ग्रन्थ प्रवचन परमार्थःसारभूतमित्यर्थं, " सेसेअणट्ठे " शेषमनर्थम् शेष=नैर्ग्रन्थ प्रवचनभिन्न कुप्रवचनम् अनर्थम्=मोक्षबाधकत्वान्निष्प्रयोजनमिति ! पुनस्तानेव

बोध हो जाता था इसलिये ये अभिगतार्थ थे। (विणिच्छियट्ठा) अर्थ की अवधारणा से पदार्थो का ये निश्चय करते थे इसलिये विनिश्चितार्थ थे। (अट्ठिमिजपेमाणुरागरत्ता) अस्थि नाम हड्डी का और मज्जा हड्डियों के मध्यगत धातु विशेष का है इनकी हड्डी मज्जा धर्म के अनुराग से रगी हुई थी, प्रवचन के प्रति इनके आत्मप्रदेशों में प्रेम और अनुराग था। अर्थात् इनकी आत्मा के प्रदेश प्रवचन मय ही थे। जब ये श्रमणोंपासक ऐसे थे-तब ही ये अपने-अपने पुत्रादि कों से समय २ पर ऐसा कहा करते थे कि-(अयमाउसो निग्गथे पावयणे) हे चिरजीवो ! यह निग्रंथ प्रवचन (अट्ठे) मोक्षरूप अर्थका कारण है। अतएव (अय परमट्ठे) यह सारभूत है। (सेसे अणट्ठे) इस निर्ग्रन्थप्रवचन से भिन्न जो कुप्रवचन हैं वे मोक्ष के बाधक होने से निष्प्रयोजन हैं।

હતા (अभिगयट्ठा) પૂછેલા અર્થનો તેમને સારી રીતે બોધ થતો હતો તેથી તેઓને અભિગતાર્થ વિશેષણ લગાડયુ છે (विनिच्छियट्ठा) અર્થની અવધારણથી તેઓ પદાર્થોનો નિશ્ચય કરતા હતા, તેથી તેઓ વિનિશ્ચિતાર્થ હતા (अट्ठिमिजपेमाणुरागरत्ता) અસ્થિ એટલે હાડકા અને અસ્થિની વચ્ચે રહેલી ધાતુ વિશેષનુ નમ મજ્જા છે તેમના અસ્થિમજ્જા ધર્મના રગે રગાયેલા હતા નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પ્રત્યે તેમના આત્મ પ્રદેશોમા પ્રેમ અને અરાનુગ હતો એટલે કે તેમના આત્મપ્રદેશો પ્રવચનમય જ હતા તેથી જ તેઓ તેમના પુત્રાદિકોને વારવાર એવુ કહ્યા કરતા કે (अयमाउसो निग्गथे पावयणे) હે આયુષ્માનો! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન (अट्ठे) મોક્ષરૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારુ છે તેથી જ (अय परमट्ठे) તેસારભૂત છે (सेसे अणट्ठे) આ નિગ્રંથ પ્રવચન સિવાયના બીજા જે પ્રવચનો છે તે કુપ્રવચનો છે તે

वर्णयति–" उसिय फलिहा " उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकवन्निर्मलान्तः करणाः यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत परिघो येषा ते तथा — औदार्यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणा गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः । एतावदेव न किन्तु " अवगुयदुवारा " अप्रावृतद्वाराः कपाटादिभिरस्थगितद्वाराः दानार्थ मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थः । ' चियत्तंते उरघरप्पवेसा " त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशा –त्यक्तः=प्रीत्या प्रदत्तः अन्तःपुरे गृहे वा प्रवेशो येषा ते तथा-अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थ । अथ धर्माराधने ते कीदृशा इति दर्शयति—" बहुहिं " बहुभि = अनेकप्रकारैः ' सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं " शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोपधोपवासैः, तत्र शीलानि=सामयिक—देशावकाशिक–पोषध—तिथि संविभागाख्यानि= व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुणाः=त्रीणि गुणव्रतानि, विरमण = मिथ्यात्वान्निवर्त्तनम्,

---

अब सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणो का कथन करते हुए कहते हैं –(उसिय फलिहा) इनके अतःकरण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित थे (अवगुयदुवारा) इन श्रमणोपासकों के मकानों पुन्य दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे ।(चियत्तंतेउरघरप्पवेसा, उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था । इस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी विना रोक्-टोक जा सकते थे ।

अब सूत्रकार इस वातको प्रकट करते हैंकि ये श्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण–पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदिधर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दत्त-चित्त रहा करते थे जैसे- सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि-संविभागरूप को ये पालते थे । व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવતા નથી માટે સારરહિત છે હવે સૂત્રકાર તે શ્રમણો પાસકોના ઔદાર્ય આદિ ગુણોનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે (ऊसियफलिहा) તેમના અત કરણો સ્ફટિક મણિની આકક શુદ્ધ યાને નિર્મળ એટલે કે પાપ રહિત હતા 'अवगुयदुवारा' તેમના મકાનો પુણ્યદાન માટે હમેશા ઉઘાડા જ રહેતા હતા (चियत्तंते उरघरप्पवेसा) તેમને આવવા જવામા કોઈને કોઈ પણ પ્રકારનો સદેહ ન હતો તેથી રાજાના અત પુરમા પણ તેઓ વિના રોકટોક તેઓ જઈ શકતા હતા તેઓકેવી રીતે ધર્મનુ આરાધન કરતા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

(बहुहिं) અનેક પ્રકારના (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) ધર્માનુષ્ઠાનોની આરાધના કરતા હતા સામાયિક, દેશાવકાશિક,પૌષધ,અને અતિથિ સવિભાગ રૂપ શીલોનુ તેઓ પાલન કરતા હતા, પાચ અણુવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતા

गृहीतार्थाः अर्थावधारणात्, "पुच्छियट्ठा" पृष्टार्थाः सन्दिग्धार्थस्य प्रश्नकरणात् "अभिगयट्ठा" अभिगतार्थाः=पृष्टार्थस्यावगोधात्, 'विणिच्छियट्ठा' विनिश्चितार्थाः अर्थावधारणेन पदार्थाना विनिश्चयात्, "अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता" अस्थिमज्जा प्रेमानुरागरक्ताः-अस्थीनि=' हड्डी ' इति प्रसिद्धानि, मज्जा=अस्थ्नां मध्यगतो धातुविशेषः तासु अस्थिमज्जासु प्रेमानुरागेण-प्रवचनस्य प्रेमरूपानुरागेण रक्ताः रञ्जिताः प्रवचनस्य प्रेम्णाऽनुरागेण च तेषामात्मप्रदेशास्तन्मयाजाता इत्यर्थः। एतादृशाः सन्तोऽन्यान् पुत्रादीन् वा प्रति एवमकथयन् " अयमाउसो " इदमायुष्मन्त ' हे आयुष्मन्तः इद ' निग्गथे पावयणे ' नैर्ग्रन्थ प्रवचनम् " अट्ठे " अर्थ - मोक्षस्य कारणम्, अत एव " अय परमट्ठे" इद परमार्थः-मोक्षकारणभूतत्वादिद नैर्ग्रन्थ प्रवचन परमार्थःसारभूतमित्यर्थ, " सेसेअणट्ठे " शेषमनर्थम् शेष=नैर्ग्रन्थ प्रवचनभिन्न कुप्रवचनम् अनर्थम्=मोक्षबाधकत्वान्निष्प्रयोजनमिति । पुनस्तानेव

बोध हो जाता था इसलिये ये अभिगतार्थ थे। (विणिच्छियट्ठा) अर्थ की अवधारणा से पदार्थों का ये निश्चय करते थे इसलिये विनिश्चितार्थ थे। (अट्ठिमिंजपेमाणुरागरत्ता) अस्थि नाम हड्डी का और मज्जा हड्डियों के मध्यगत धातु विशेष का है इनकी हड्डी मज्जा धर्म के अनुराग से रगी हुई थी, प्रवचन के प्रति इनके आत्मप्रदेशों में प्रेम और अनुराग था। अर्थात् इनकी आत्मा के प्रदेश प्रवचन मय ही थे। जब ये श्रमणोंपासक ऐसे थे-तब ही ये अपने-अपने पुत्रादि कों से समय २ पर ऐसा कहा करते थे कि-(अयमाउसो निग्गथे पावयणे) हे चिरजीवो! यह निर्ग्रंथ प्रवचन (अट्ठे) मोक्षरूप अर्थका कारण है। अतएव (अय परमट्ठे) यह सारभूत है। (सेसे अणट्ठे) इस निर्ग्रन्थप्रवचन से भिन्न जो कुप्रवचन हैं वे मोक्ष के बाधक होने से निष्प्रयोजन हैं।

હતા (अभिगयट्ठा) પૂછેલા અર્થને તેમને સારી રીતે બોધ થતો હતો તેથી તેઓને અભિગતાર્થ વિશેષણ લગાડયુ છે (विनिच्छियट्ठा) અર્થની અવધારણથી તેઓ પદાર્થોનો નિશ્ચય કરતા હતા, તેથી તેઓ વિનિશ્ચિતાર્થ હતા (अट्ठिमिजपेमाणुरागरत्ता) અસ્થિ એટલે હાડકા અને અસ્થિની વચ્ચે રહેલી ધાતુ વિશેષનુ નામ મજ્જા છે તેમના અસ્થિમજ્જા ધર્મના રગે રગાયેલા હતા નિર્ગ્રંથ પ્રવચન પ્રત્યે તેમના આત્મ પ્રદેશોમા પ્રેમ અને અનુરાગ હતો એટલે કે તેમના આત્મપ્રદેશો પ્રવચનમય જ હતા તેથી જ તેઓ તેમના પુત્રાદિકોને વારવાર એવુ કહ્યા કરતા કે (अयमाउसो निग्ग थे पावयणे) હે આયુષ્માનો! આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન (अट्ठे) મોક્ષરૂપ અર્થને પ્રાપ્ત કરાવનારુ છે તેથી જ (अय परमट्ठे) તેસારભૂત છે (सेसे अणट्ठे) આ નિર્ગ્રંથ પ્રવચન સિવાયના બીજા જે પ્રવચનો છે તે કુપ્રવચનો છે તે

वर्णयति-" उसिय फलिहा " उच्छ्रितस्फटिका स्फटिकवन्निर्मलान्तः करणाः यद्वा— उच्छ्रितः = गृहद्वारादपगत परिघो येषा ते तथा — औदार्यातिशयादानदायित्वेन भिक्षुकाणा गृहप्रवेशनार्थमनर्गलितद्वारा इत्यर्थः । एतावदेव न किन्तु " अवगुयदुवारा " अप्रावृतद्वाराः कपाटादिभिरस्थगितद्वाराः दानार्थ मुद्घाटितगृहद्वारा इत्यर्थ. । ' चियत्तते उरघरप्पवेसा " त्यक्तान्त'पुरगृहप्रवेशा -त्यक्तः=प्रीत्या प्रदत्त. अन्त'पुरे गृहे वा प्रवेशो येषा ते तथा-अतिधार्मिकतया सर्वत्रानाशङ्कनीया इत्यर्थ । अथ धर्माराधने ते कीदृशा इति दर्शयति—" बहुहिं " बहुभि = अनेकप्रकारकैः ' सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं " शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यानपोषधोपवासैः, तत्र शीलानि=सामयिक—देशावकाशिक-पोषध—तिथि सविभागाख्यानि= व्रतानि=पञ्चाणुव्रतानि, गुणः=त्रीणि गुणव्रतानि, विरमण = मिथ्यात्वान्निवर्त्तनम्,

---

अथ सूत्रकार इनके औदार्य आदि गुणो का कथन करते हुए कहते हैं –(उसिय फलिहा) इनके अतःकरण हमेशा स्फटिक मणिकी तरह निर्मल अर्थात् पापरहित थे (अवगुयदुवारा) इन श्रमणोपासकों के मकानों पुन्य दान के निमित्त सदा खुले हुए ही रहा करते थे ।(चियत्तेउरघरप्पवेसा उन के आने जानेमें किसीको किसी प्रकार का अविश्वास नहीं था। इस कारण वे राजाके अतः पुरमें भी विना रोक-टोक जा सकते थे।

अथ सूत्रकार इस बातको प्रकट करते हैंकि ये श्रमणोपासक (बहुहिं) अनेक प्रकार के (सीलव्वयगुणवेरमण-पच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) शील मान सदाचार आदि धर्मानुष्ठानों की आराधना करने में दत्तचित्त रहा करते थे जैसे- सामायिक, देशावकाशिक, पौषध, अतिथि-सविभागरूप को ये पालते थे। व्रत पाच अणुव्रतों को ये पालते

મોક્ષને પ્રાપ્ત કરાવતા નથી માટે સારરહિત છે હવે સૂત્રકાર તે શ્રમણો પાસકોના ઔદાર્ય આદિ ગુણોનુ વર્ણન કરતા કહે છે કે (ऊसियफलिहा) તેમના અત કરણો સ્ફટિક મણિની આકર શુદ્ધ યાને નિર્મળ એટલે કે પાપ રહિત હતા 'अवगुयदुवारा' તેમના મકાનો પુણ્યદાન માટે હમેશા ઉઘાડા જ રહેતા હતા (चियत्तते उरघरप्पवेसा) તેમને આવવા જવામા કોઇને કોઇ પણ પ્રકારનો સદેહ ન હતો તેથી રાજાના અત પુરમા પણ તેઓ વિના રોકટોક તેઓ જઇ શકતા હતા તેઓ કેવી રીતે ધર્મનુ આરાધન કરતા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે

(बहुहिं) અનેક પ્રકારના (सीलव्वयगुणवेरमणपच्चक्खाणपोसहोववासेहिं) ધર્માનુષ્ઠાનોની આરાધના કરતા હતા સામાયિક, દેશાવકાશિક,પૌષધ,અને અતિથિ સવિભાગ રૂપ શીલોનુ તેઓ પાલન કરતા હતા, પાચ અણુવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતા

प्रत्याख्यान=पर्वदिनेषु त्याज्याना परित्यागःपोषधोपवासः पोष=पुष्टि=धर्मस्य वृद्धि धत्ते इति पोषधः पर्वदिनानुष्ठेयो व्रतविशेषः, तत्रोपवासः = निवसन पोषधोपवास, एषां द्वन्द्वः, ते युक्ता इति गम्यते, अत्र पोषधोपवास इत्युक्तम्, सच पोषधः कदा क्रियते ! इत्याह-" चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपौर्णमासीषु, चतुर्दश्यामष्टम्याम् उद्दिष्टायाम् = अमावास्याया पौर्ण-मास्याञ्च " पडिपुण्ण " प्रतिपूर्णम्-अहोरात्रनिष्पात्र ' पोसह ' पोषधम् 'सम्म' सम्यक् शास्त्रोक्तविधिपूर्वकम् 'अणुपालेमाणा' अनुपालयन्त =

थे। गुण-तीनगुणव्रतों को ये पालते थे। विरमण- मिथ्यात्व के सेवन से ये सदा दूर रहते थे। प्रत्याख्यान त्याज्य वस्तुओं का ये परित्याग करते थे। पोषध पोष नाम पुष्टि का है- शरीर की पुष्टि में यहा पुष्टि शब्द का अर्थ नहीं लिया गया है किन्तु धर्म की पुष्टि होने में पुष्टि शब्द का अर्थ लिया गया है पोषध करने से शरीर की पुष्टि भले ही न हो पर धर्म की पुष्टि- वृद्धि अवश्य होती है। अतः जिससे धर्म की पुष्टि होती है वह पोषध है। यह पोषध पर्व के दिनों मे जो अनुष्ठेय व्रतविशेष होता है तद्रूप होता- इस व्रतविशेष में जो उपवास माने रहना वह पोष-धोपवास है। ऐसा पोषधोपवास शब्द का वाच्यार्थ है। इस पोषधोप-वास को ये करते थे। यह पोषधोपवास वे कब करते थे इसके लिये सूत्रकार प्रकट करते है (चाउद्दसट्ठमुदिट्ठपुण्णमासिणीसु) चतुर्दशी के दिन, अष्टमी के दिन, अमावस्या के दिन और पौर्णमासी के दिन ये श्रमणोपासक इस (पोसह) पोषध को इन तिथियों मे (सम्म) शास्त्रोक्त

હતા, ત્રણ ગુણવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતાહતા, મિથ્યાત્વના સેવનથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા, ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો તેઓ પ્રત્યાખ્યાન લઇને ત્યાગ કરતા હતા (પોષ) એટલે પુષ્ટિ અહીં પુષ્ટિ શબ્દ શરીરની પુષ્ટિના અર્થમા વપરાયો નથી પણ ધર્મની પુષ્ટિ અર્થમા તેનો પ્રયોગ કરાયો છે પોષધ કરવાથી શરીરની પુષ્ટિ ભલે થતી ન હોય, પણ ધર્મની પુષ્ટિ તો અવશ્ય થાય છે તેથી જેના દ્વારા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેને પોષધ કહે છે

પર્વના દિવસે ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ પૂર્વક પૌષધશાળામા રહીને આ વ્રત કરાય છે આ વ્રતવિશેષમા જે ઉપવાસ-રહેવાનુ-થાય છે તેને પોષધોપવાસ કહે છે પોષધોપવાસનો એ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ થાય છે એ પોષધોપવાસ ક્યારે કરાય છે ? " चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " ચૌદસ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે પૌષધોપવાસ કરવામા આવે છે તે શ્રમણોપાસકો " पोसह " એ પૌષધવ્રતનુ તે તિથિઓમા ' सम्म " શાસ્ત્રોક્ત [illegible] પૂર્વક

निरन्तर सेवमानाःसन्त 'समणे निग्गथे' श्रमणान् निर्ग्रन्थान् "फासुएसणीज्जेण" प्रासुकैषणीयेन-प्रासुकश्चासौ एषणीयश्चेति-प्रासुकैषणीयः, प्रासुकम्=अचित्तम्, एषणीयम् = निर्दोषम्, तेन तथाविधेन "असणपाणखाइमसाइमेण" अशन पानखाद्यस्वाद्येन तथा "वत्थपडिग्गहकम्बलपायपुञ्छणेण" वस्त्रपतद्ग्रह कम्बलपादप्रोञ्छनेन, तत्र वस्त्र=कार्पासनिर्मितम् पतद्ग्रहः=पात्रम्, कम्बल = प्रसिद्धः, पादप्रोञ्छन=रजोहरणम् तेषा समाहारस्तेन वस्त्रादिना तथा "पीठ-फलगसेज्जासथारएण पीठफलकशय्यासस्तारकेण तत्र पीठम्=आसनम्, फल-कम् पट्टक, पाटइति प्रसिद्धम् शय्या=वसतिः, यद्वा सार्धं हस्तद्वयप्रमाणआसन-विशेषः, सस्तारकः=शरीरप्रमाणा शय्या एषा समाहारद्वन्द्वः, ततस्तेन तथा "ओसहभेसज्जेण" औषधभैषज्येन, तत्र-औषधम् = एकद्रव्यनिष्पन्न, भैष-ज्यम् = अनेकद्रव्यनिष्पन्नमौषधमेव, तेनच "पडिलाभेमाणा" प्रतिलम्भयन्तः =प्रतिलाभयन्त श्रमणनिर्ग्रन्थेभ्यः प्रासुकैषणीयाहारादीन् वस्त्रपतद्ग्रहादीन् पीठफलकादीन् औषधभैषज्यञ्च वितरन्तः। 'अहापडिग्गहिएहिं" यथाप्रति गृहीतैः=यथाविधिस्वीकृतैः "तवोकम्मेहिं" तपःकर्मभिः = षष्ठाष्टमादि तपो

विधिपूर्वक (पडिपुण्ण) पूर्णरूप से (अणुपालेमाणा) करते थे (समणे निग्गथे फासुएसणिज्जे) तथा श्रमण निर्ग्रन्थो को वे हमेशा प्रासुक एषणीय अचित्त निर्दोष (असणपाणखाइमसाइमेण) अशन, पान, खाद्य, स्वाद्य से तथा (वत्थपडिग्गहकम्बलपायपुञ्छणेण) वस्त्र, पात्र, कम्बल, पादप्रोञ्छन रजोहरण से, तथा-(पीढफलगसेज्जासथारएण) पीठ आसन, फलक-पट्टक पाट, शय्या वसति, अथवा ढाईहाथप्रमाण आसन विशेष, सस्तारक-शरीरप्रमाण शय्या से, तथा-(ओसहभेसज्जेण) औषध से-एक द्रव्य निष्पन्न दवा से, भैषज्य से-अनेक द्रव्य निष्पन्न दवा से, (पडिलाभेमाणा) लाभान्वित करते रहते थे। तथा (अहाप डिग्गहिएहिं) यथा प्रतिगृहीत-यथाविधिस्वीकृत (तवोकम्मेहिं) तपः

"पडिपुण्ण" पूर्णरूपे "अणुपालेमाणा" पालन करता हता "समणे निग्गथे फासुएसणिज्जेण" तेओ श्रमण निर्ग्रथोने सदा प्रासुक एषणीय (अचित्त, निर्दोष) "असणपाणखाइमसाइमेण" अशन, पान, खाद्य अने स्वाद्य तथा "वत्थपडिग्गहकवलपायपुञ्छणेण" वस्त्र, पात्र, कामळ, फलक-पाट, शय्या-पाथरणु अथवा अढी हाथनी लबाईनु आसन विशेष सस्तारक-शरीर प्रमाणु शय्या, तथा "ओसहभेसज्जेण" औषध (एक द्रव्यमाथी बनावेली दवा) भैषज्य (अनेक द्रव्योमाथी बनावेली दवा) "पडिलाभेमाणा" वहो-रावता हता तथा "अहापडिग्गहिएहि" विधि पूर्वक अगीकार करेला "तवो

प्रत्याख्यान=पर्वदिनेषु त्याज्यानां परित्यागःपोषधोपवासः पोष=पुष्टि=धर्मस्य वृद्धिं धत्ते इति पोषधः पर्वदिनानुष्ठेयो व्रतविशेषः, तत्रोपवासः = निवसन पोषधोपवास, एषां द्वन्द्वः, ते युक्ता इति गम्यते, अत्र पोषधोपवास इत्यु क्तम्, स च पोषधः कदा क्रियते ! इत्याह–" चाउद्दसमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " चतुर्दश्यष्टम्युद्दिष्टपौर्णमासीषु, चतुर्दश्यामष्टम्याम् उद्दिष्टायाम् = अमावा- स्यायां पौर्ण–मास्याञ्च " पडिपुण्ण " प्रतिपूर्णम्–अहोरात्रनिष्पान्न ' पोसह ' पोषधम् 'सम्म' सम्यक् शास्त्रोक्तविधिपूर्वकम् 'अणुपालेमाणा' अनुपालयन्त =

थे। गुण–तीनगुणव्रतों को ये पालते थे। विरमण- मिथ्यात्व के सेवन से ये सदा दूर रहते थे। प्रत्याख्यान त्याज्य वस्तुओं का ये परित्याग करते थे। पोषध पोष नाम पुष्टि का है- शरीर की पुष्टि में यहा पुष्टि शब्द का अर्थ नहीं लिया गया है किन्तु धर्म की पुष्टि होने में पुष्टि शब्द का अर्थ लिया गया है पोषध करने से शरीर की पुष्टि भलेही न हो पर धर्म की पुष्टि- वृद्धि अवश्य होती है। अतः जिससे धर्म की पुष्टि होती है वह पोषध है। यह पोषध पर्व के दिनों में जो अनुष्ठेय व्रतविशेष होता है तद्रूप होता– इस व्रतविशेष में जो उपवास माने रहना वह पोष- धोपवास है। ऐसा पोषधोपवास शब्द का वाच्यार्थ है। इस पोषधोप- वास को ये करते थे। यह पोषधोपवास वे कब करते थे इसके लिये सूत्रकार प्रकट करते हैं- (चाउद्दसट्ठमुदिट्ठपुण्णमासिणीसु) चतुर्दशी के दिन, अष्टमी के दिन, अमावस्या के दिन और पौर्णमासी के दिन ये श्रमणोपासक इस (पोसह) पोषध को इन तिथियों मे (सम्म) शास्त्रोक्त

હતા, ત્રણ ગુણવ્રતોનુ તેઓ પાલન કરતાહતા, મિથ્યાત્વના સેવનથી તેઓ સદા દૂર રહેતા હતા, ત્યાજ્ય વસ્તુઓનો તેઓ પ્રત્યાખ્યાન લઇને ત્યાગ કરતા હતા (પોષ) એટલે પુષ્ટિ અહીં પુષ્ટિ શબ્દ શરીરની પુષ્ટિના અર્થમા વપરાયો નથી પણ ધર્મની પૃષ્ટિ અર્થમા તેનો પ્રયોગ કરાયો છે પોષધ કરવાથી શરીરની પુષ્ટિ ભલે થતી ન હોય, પણ ધર્મની પુષ્ટિ તો અવશ્ય થાય છે તેથી જેના દ્વારા ધર્મની પુષ્ટિ થાય તેને પોષધ કહે છે

પર્વના દિવસે ચારે પ્રકારના આહારના ત્યાગ પૂર્વક પૌષધશાળામા રહીને આ વ્રત કરાય છે આ વ્રતવિશેષમા જે ઉપવાસ–રહેવાનુ–થાય છે તેને પોષ ધોપવાસ કહે છે પોષધોપવાસનો એ પ્રમાણે વાચ્યાર્થ થાય છે એ પૌષધો પવાસ ક્યારે કરાય છે ? " चाउद्दसट्ठमुद्दिट्ठपुण्णमासिणीसु " ચૌદશ, આઠમ, અમાસ અને પૂનમે પૌષધોપવાસ કરવામા આવે છે તે શ્રમણોપાસકો " पोसह " એ પૌષધવ્રતનુ તે તિથિઓમા ' सम्म " શાસ્ત્રોક્ત વિધિપૂર્વક

लज्जासंपन्ना, लाघवसपन्ना ओजस्विनो यशस्विनो जितक्रोधा जितमाना जितमाया जितलोभा जितनिद्रा जितेन्द्रिया जितपरीषहाः जीविताशामरणभयविप्रमुक्ता

भगवतो) स्थविर भगवत (पंचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) पाचसौ अनगारों के साथ (सपरिवुडा) युक्त होकर (जेणेव तुंगिया नयरी) जहां वह तुंगिका नगरी थी (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहां वह पुष्पवतिक नामक चैतत्य था (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर आये। इस प्रकारसे यहां सम्बन्ध लगाना चाहिये। ये क्या करते हुए वहां आये- सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगामं दूइज्जमाणा, सुहं सुहेण विहरमाणा) तीर्थंकरों कि परपरा से विचरते हुए, एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखपूर्वक विहार करते हुए वहां आये। ये स्थविर भगवत (जाइसपन्न) जातिसम्पन्न (कुलसम्पन्ना) कुलसम्पन्न (बलसम्पन्ना) बलसम्पन्न (रूवसम्पन्ना) रूपसम्पन्न (विणयसम्पन्ना) विनयसम्पन्न, (णाणसम्पन्ना) ज्ञानसम्पन्न, (दसणसम्पन्ना) दर्शनसम्पन्न (चारित्तसम्पन्ना, चारित्रसपन्न (लज्जासपन्ना) लज्जासपन्न (लाघवसपन्ना) लाघवसम्पन्न (ओयसी) तेयसी ओजस्वी, तेजस्वी (वच्चसी) प्रतापी (जससी) कीर्तियुक्त थे। (जियकोहा) उन्हों ने क्रोध को जीत लिया था (जियमाणा) मान को जीत लिया था (जियमाया) माया को जीत लिया था (जियलोहा) लोभको जीत

ભગવત (पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) પાચસો અણગારોની સાથે (सपरिवुडा) લઈને (जेणेव तुंगिया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति) તે તુંગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ચૈત્યમા પધાર્યા તેઓ શુ કરતા કરતા ત્યા આવ્યા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगामं दूइज्जमाणा, सुहं सुहेण विहरमाणा) ક્રમે ક્રમે વિહાર કરતા, એક ગામથી બીજા ગામ જતા જતા, સુખ પૂર્વક વિહાર કરતા કરતા તેઓ ત્યા પધાર્યા તે સ્થવિર ભગવત (जाइ सपन्ना) જાતિ સપન્ન, (कुलसपन्ना,) કુળ સપન્ન, (बलसपन्ना) બળ સપન્ન, (रूवसपन्ना) રૂપસપન્ન, (विणयसपन्ना) વિનયયુક્ત, (णाण सपन्ना) જ્ઞાનથી યુક્ત, (दसणसपन्ना) દર્શન સપન્ન, (चारित्तसपन्ना) ચારિત્રસપન્ન, (लज्जासपन्ना) લજ્જા સપન્ન, (लाघव सपन्ना) લાઘવસપન્ન,(ओयसी तेयसी) ઓજસ્વી, તેજસ્વી, (वच्चसी) પ્રતાપી અને (जससी) કીર્તિયુક્ત હતા (जियकोहा) તેમણે ક્રોધને જીતી લીધો હતો (जियमाणा) માનને જીતી લીધુ હતુ, (जियमाया) માયાને જીતી હતી, (जियलोहा) લોભને તેમણે જીતી લીધો હતો (जियणिद्दा)

विधानैः "अप्पाण भावेमाणा" आत्मानं भावयन्त तपःकर्मभि सह संयोजयन्तस्ते श्रमणोपासकाः विहरंति, विहरन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ॥ सू-८ ॥

मूलम्-" तेण कालेण तेण समएणं पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना, कुलसपन्ना, वलसपन्ना, रूवसपन्ना, विणयसपन्ना, णाणसपन्ना, दसणसपन्ना, चारित्तसपन्ना, लज्जासपन्ना, लाघवसपन्ना, ओयंसी तेयंसी वच्चंसी जयंसी जियकोहा जिहमाणा जियमाया जियलोहा जियनिद्दा जियइंदिया जियपरिसहा जीविआसा, मरणभयविमुक्का जाव कुत्तियावणभूया, वहुस्सुया, वहुपरिवारा, पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं सपरिवुडा अहाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुहं सुहेण विहरमाणा जेणेव तुंगियानयरी जेणेव पुप्फवईए चेइए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता, अहापडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता ण संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति ॥ ९ ॥

छाया--तस्मिन् काले तस्मिन् समये पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तो जातिसपन्नाः कुलसपन्ना, विनयसपन्ना, ज्ञानसपन्ना, दर्शनसपन्नाश्चारित्रसंपन्नाः

कर्म द्वारा-षष्ठ, अष्टम आदि तपस्याओं द्वारा (अप्पाण भावेमाणा) अपनी आत्मा को संयोजित करते हुए (विहरति) रहते थे ॥ सू० ८ ॥

(तेण कालेण) इत्यादि ।

सूत्रार्थ--(तेण कालेण तेण समएण) उसकाल में और उस समयमें (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य के शिष्य (थेरा

कम्मेहिं ' तपःकर्म द्वारा (छठ, आठम आदि तपस्याओ द्वारा) "अप्पाण भावेमाणा " पोताना आत्माने भावित करता " विहरंति " रहेता हता ॥ सू. ८ ॥

" तेण कालेण " इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तेण कालेण तेण समएण " ते काळे अने ते समये " पासावच्चिज्जा " पार्श्वनाथ भगवानना शिष्यना शिष्य (" थेरा भगवंतो) स्थविर

लज्जासपन्ना, लाघवसपन्ना ओजस्विनो यशस्विनो जितक्रोधा जितमाना जितमाया जितलोभा जितनिद्रा जितेन्द्रिया जितपरीषहाः जीविताशामरणभयविप्रमुक्ता

भगवतो) स्थविर भगवत (पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) पाचसौ अनगारों के साथ (सपरिवुडा) युक्त होकर (जेणेव तुगिया नयरी) जहा वह तुगिका नगरी थी (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहा वह पुष्पवतिक नामक चैतन्य था (तेणेव उवागच्छंति) वहा पर आये। इस प्रकारसे यहा सम्बन्ध लगाना चाहिये। ये क्या करते हुए वहा आये-सो इसे प्रकट करते हुए सूत्रकार कहते हैं-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) तीर्थंकरों कि परपरा से विचरते हुए, एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विचरते हुए, सुखपूर्वक विहार करते हुए वहा आये। ये स्थविर भगवत (जाइसपन्न) जातिसम्पन्न (कुलसम्पन्ना) कुलसम्पन्न (बलसम्पन्ना) बलसम्पन्न (रूवसम्पन्ना) रूपसम्पन्न (विणयसम्पन्ना) विनयसम्पन्न, (णाणसम्पन्ना) ज्ञानसम्पन्न, (दसणसम्पन्ना) दर्शनसम्पन्न (चारित्तसम्पन्ना, चारित्रसपन्न (लज्जासपन्ना) लज्जासपन्न (लाघवसपन्ना) लाघवसम्पन्न (ओयसी) तेयसी ओजस्वी, तेजस्वी (वच्चसी) प्रतापी (जससी) कीर्तियुक्त थे। (जियकोहा) उन्हों ने क्रोध को जीत लिया था (जियमाणा) मान को जीत लिया था (जियमाया) माया को जीत लिया था (जियलोहा) लोभको जीत

भगवत (पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं) पाचसो अणुगारोनी साथे (सपरिवुडा) लईने (जेणेव तुगिया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति) ते तुगिका नगरीनी બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ચૈત્યમા પધાર્યા તેઓ શુ કરતા કરતા ત્યા આવ્યા, તે હવે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-(अहाणुपुव्विं चरमाणा, गामाणुगाम दूइज्जमाणा, सुह सुहेण विहरमाणा) ક્રમે ક્રમે વિહાર કરતા, એક ગામથી બીજા ગામ જતા જતા, સુખ પૂર્વક વિહાર કરતા કરતા તેઓ ત્યા પધાર્યા તે સ્થવિર ભગવ ત (जाइ सपन्ना) જાતિ સ પન્ન, (कुलसपन्ना,) કુળ સ પન્ન, (बलसपन्ना) બળ સ પન્ન, (रूवसपन्ना) રૂપસ પન્ન, (विणयसपन्ना) વિનયયુક્ત, (णाण सपन्ना) જ્ઞાનથી યુક્ત, (दसणसपन्ना) દર્શન સ પન્ન, (चारित्तसपन्ना) ચારિત્રસ પન્ન, (लज्जासपन्ना) લજ્જા સ પન્ન, (लाघव सपन्ना) લાઘવસ પન્ન,(ओयसी तेयसी) ઓજસ્વી, તેજસ્વી, (वच्चसी) પ્રતાપી અને (जससी) કીર્તિયુક્ત હતા. (जियकोहा) તેમણે ક્રોધને જીતી લીધો હતો. (जियमाणा) માનને જીતી લીધુ હતુ, (जियमाया) માયાને જીતી હતી, (जियलोहा) લોભને તેમણે જીતી લીધો હતો (जियणिद्दा)

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्राम द्रवन्त सुख सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु सयमेन तपसा आत्मान भावयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका-" तेण कालेण तेण समएण " तस्मिन् काले तस्मिन् समये " पासावच्चिज्जा " पार्श्वापत्यीया, भगवता पार्श्वनाथस्य सतानीया " थेरा भगवतो " स्थविरा भगवन्तः सयमयोगे सीदत. साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिद्दा) निद्रा को जीत लिया था (जियइंदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीषहों को जीत लिया था (जीवियासमरणभयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सब रहितथे (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत थे और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतक उद्यान मे आनेपर (अहा पडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता) वहा वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) सयम और तप से अपनी आत्माको सयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ-' तेण कालेण तेण समएण ' उस काल और उस समय में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ के सतानीय ' थेरा भगवतो ' स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो सयम योग से शिथिलहोते

निद्राने જીતી લીધી હતી, (जियइंदिया) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (जिय परीसहा) અનેપરીષહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (जीवियासमरण भयविप्पमुक्का) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (जाव कुत्तियावणभूया) તેઓ કુત્રિકાપણ " જ્યા બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન " સમાન હતા " बहुस्सुया बहुपरिवारा " તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) પુષ્પવતક ઉદ્યાનમા આવીને (अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) તેઓ સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ-(तेण कालेण तेण समएण, તે કાળે અને તે સમયે " पासवच्चिज्जा " પાર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય ' थेरा भगवंतो " સ્થવિર ભગવત-સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સયમયોગથી શિથિલ થતા અન્ય

प्रदर्श्य संयमयोगे स्थिरीकुर्वन्ति ये ते स्थविराः श्रुतवृद्धाः। ते कीदृशाः इत्याह- "जाइसंपन्ना" जातिसंपन्नाः जाति=मातृवंशः तया संपन्नाः, "कुलसंपन्नाः, कुल =शुद्धपैतृको वंश., तेन संपन्नाः "बलसंपन्नाः बलमत्र मानसं तेन युक्ता इत्यर्थः "रूवसंपन्ना' रूपसंपन्ना शरीरसौन्दर्यसम्पन्नाः सदोरकमुखवस्त्रिकादि साधुवेष- संपन्ना वा। "विणयसंपन्ना" विनयसंपन्ना=विनययुक्ताः "णाणसंपन्ना दंसण- संपन्ना चारित्तसंपन्ना" ज्ञानसंपन्नाः दर्शनसंपन्ना. चारित्रसंपन्नाः ज्ञानदर्शनचारित्रै र्युक्ता इत्यर्थः "लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना" लज्जासम्पन्नाः लाघवसम्पन्नाः लज्जालाघवयुक्ता इत्यर्थ। तत्र लज्जा-असंयमतः संकुच्यमानता संयमो वा. लाघवं द्रव्यतोऽल्पोपधित्वम् भावतः ऋद्ध्यादि गौरवत्यागः "ओयंसी" ओजस्विनः मनःस्थैर्ययुक्ताः 'तेयंसी' तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ताः 'वच्चंसी' वर्चस्विनो

हुए अन्य साधुजनों को इहलोकसंबंधी तथा परलोक संबंधी अपाय- अहित प्रकटकर उस संयमयोगमें उन्हें स्थिर करते हैं। वे स्थविर जो कि 'जाइसंपन्ना' मातृवंशरूप जाति से युक्त थे, कुल संपन्ना' पितासंबंधी शुद्धवंशरूप कुल से युक्त थे 'बलसंपन्ना' मानसिक बल से युक्त थे 'रूवसंपन्ना' शरीरसौन्दर्य से, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु वेष से युक्त थे, 'विणयसंपन्ना' विनय से युक्त थे, 'णाणसंपन्ना दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना' सम्यक्ज्ञान् सम्यक् दर्शन और सम्यक् चारित्र सम्यग्तप से युक्त थे,'लज्जासंपन्ना' असंयम से संकोच करनेरूप अथवा संयमरूप लज्जा से युक्त थे, अल्प उपधिरूप द्रव्यलाघव से, तथा ऋद्ध्यादि गौरव त्यागरूप भावलाघव से युक्त थे, ओजसी' मनकी स्थिरतारूप ओज से युक्त थे, 'तेयसी' शारीरिक प्रभारूप तेज से युक्त

સાધુઓને આલોક તથા પરલોક વિષયક અપાય અહિત બતાવીને તે સંયમ- યોગમાં સ્થિર કરે છે-તે સ્થવિર કે જેઓ "जाइसंपन्ना" માતૃવંશ સંબંધી શુદ્ધ જાતિથી યુક્ત હતા, 'कुलसंपन्ना,' જેઓ પિતા સંબંધી શુદ્ધવંશ રૂપ કુળથી યુક્ત હતા' "बलसंपन्ना," જેઓ માનસિક બળથી યુક્ત હતા, "रूवसंपन्ना" જેઓ શરીર સૌંદર્યથી તથા સદોરક મુહપત્તી આદિ રૂપ સાધુવેષથી યુક્ત હતા "विणयसंपन्ना" વિનયથી યુક્ત હતા, "णाणसंपन्ना दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना" જેઓ સમ્યક્ જ્ઞાન' સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી યુક્ત હતા' "लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना" જેઓ સંયમ રૂપ લજ્જા થી યુક્ત હતા, અલ્પ ઉપધિરૂપ દ્રવ્ય લાઘવવી તથા ઋદ્ધિ આદિ ગૌરવ ત્યાગરૂપ ભાવલઘવથી યુક્ત હતા, "ओजसी" મનની સ્થિરતા રૂપ ઓજસથી યુક્ત હતા, "तेयसी" શારીરિક પ્રભારૂપ તેજથી યુક્ત હતા,

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्रामं व्रजन्त सुखं सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीकं चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका-"तेण कालेण तेण समएण" तस्मिन् काले तस्मिन् समये "पासावच्चिज्जा" पार्श्वापत्यीया, भगवता पार्श्वनाथस्य संतानीया "थेरा भगवंतो" स्थविरा भगवन्तः संयमयोगे सीदत. साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिद्दा) निद्रा को जीत लिया था (जियइंदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीषहों को जीत लिया था (जीविया-सामरणभयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सब रहितथे (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत थे और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतंक उद्यान मे आनेपर (अहा पडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता) वहा वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) संयम और तप से अपनी आत्माको संयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ-'तेण कालेण तेण समएण' उस काल और उस समय मे (पासावच्चिज्जा) पर्श्वनाथ के संतानीय 'थेरा भगवंतो' स्थविर भगवन्त-स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो संयम योग से शिथिलहोते

निद्राने જીતી લીધી હતી, (जियइंदिया) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (जिय परीसहा) અનેપરીષહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (जीवियासमरण भयविप्पमुक्का) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (जाव कुत्तियावणभूया) તેઓ કુત્રિકાપણ "જ્યા બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન" સમાન હતા "बहुस्सुया बहुपरिवारा" તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) પુષ્પવતંક ઉદ્યાનમા આવીને (अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) તેઓ સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ-(तेण कालेण तेण समएण, તે કાળે અને તે સમયે "पासव च्चिज्जा" પર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય 'थेरा भगवंतो" સ્થવિર ભગવંત-સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સયમયોગથી શિથિલ થતા અને

प्रदर्श्य संयमयोगे स्थिरीकुर्वन्ति ये ते स्थविराः श्रुतवृद्धाः। ते कीदृशाः इत्याह– "जाइसंपन्ना" जातिसंपन्नाः जाति=मातृवंशः तया संपन्नाः, " कुलसंपन्नाः, कुल =शुद्धपैतृको वंशः, तेन संपन्नाः "बलसंपन्नाः बलमत्र मानसं तेन युक्ता इत्यर्थः "रूवसंपन्ना" रूपसंपन्ना शरीरसौन्दर्यसम्पन्नाः सदोरकमुखवस्त्रिकादि साधुवेष-संपन्ना वा। "विणयसंपन्ना" विनयसंपन्ना=विनययुक्ताः " णाणसंपन्ना दंसण– संपन्ना चारित्तसंपन्ना " ज्ञानसंपन्नाः दर्शनसंपन्ना. चारित्रसंपन्नाः ज्ञानदर्शनचारित्रै- र्युक्ता इत्यर्थः "लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना" लज्जासम्पन्नाः लाघवसम्पन्नाः लज्जालाघवयुक्ता इत्यर्थः। तत्र लज्जा–असंयमतः संकुच्यमानता संयमो वा, लाघवं द्रव्यतोऽल्पोपधित्वम् भावतऋद्धयादि गौरवत्यागः "ओयंसी" ओजस्विनः मनःस्थैर्ययुक्ताः 'तेयंसी' तेजस्विनः शरीरप्रभायुक्ताः 'वच्चंसी' वर्चस्विनो

हुए अन्य साधुजनों को इहलोकसंबंधी तथा पर लोक संबंधी अपाय– अहित प्रकटकर उस संयमयोगमें उन्हें स्थिर करते हैं। वे स्थविर जो कि 'जाइसंपन्ना' मातृवंशरूप जाति से युक्त थे, कुल संपन्ना' पितासंब- धी शुद्धवंशरूप कुल से युक्त थे 'बलसंपन्ना' मानसिक बल से युक्त थे 'रूवसंपन्ना' शरीरसौन्दर्य से, तथा सदोरकमुखवस्त्रिकादिरूप साधु वेष से युक्त थे, 'विणयसंपन्ना' विनय से युक्त थे, 'णाणसंपन्ना दंस- णसंपन्ना चरित्तसंपन्ना' सम्यक्ज्ञान सम्यक् दर्शन और सम्यक् चारित्र सम्यग्तप से युक्त थे,'लज्जासंपन्ना' असंयम से संकोच करनेरूप अथवा संयमरूप लज्जा से युक्त थे, अल्प उपधिरूप द्रव्यलाघव से, तथा ऋद्धयादि गौरव त्यागरूप भावलाघव से युक्त थे, ओजंसी' मनकी स्थिरतारूप ओज से युक्त थे, 'तेयंसी' शारीरिक प्रभारूप तेज से युक्त

સાધુઓને આલોક તથા પરલોક વિષયક અપાય અહિત બતાવીને તે સંયમ યોગમાં સ્થિર કરે છે–તે સ્થવિર કે જેઓ "जाइसंपन्ना" માતૃવંશ સંબંધી શુદ્ધ જાતિથી યુક્ત હતા, 'कुलसंपन्ना,' જેઓ પિતા સંબંધી શુદ્ધવંશ રૂપ કુળથી યુક્ત હતા' "बलसंपन्ना," જેઓ માનસિક બળથી યુક્ત હતા, "रूवसंपन्ना" જેઓ શરીર સૌંદર્યથી તથા સદોરક મુહપત્તી આદિ રૂપ સાધુવેષથી યુક્ત હતા, "विणयसंपन्ना" વિનયથી યુક્ત હતા, "णाणसंपन्ना दंसणसंपन्ना चरित्तसंपन्ना" જેઓ સમ્યક્ જ્ઞાન ' સમ્યક્ દર્શન અને સમ્યક્ ચારિત્રથી યુક્ત હતા' "लज्जासंपन्ना लाघवसंपन्ना" જેઓ સંયમ રૂપ લજ્જા થી યુક્ત હતા, અલ્પ ઉપધિરૂપ દ્રવ્ય લાઘવથી તથા ઋદ્ધિ આદિ ગૌરવ ત્યાગરૂપ ભાવલઘવથી યુક્ત હતા, "ओजंसी" મનની સ્થિરતા રૂપ ઓજસથી યુક્ત હતા, "तेयंसी" શારીરિક પ્રભારૂપ તેજથી યુક્ત હતા,

यावत् कुत्रिकापणभूता बहुश्रुता बहुपरिवाराः पञ्चभिरनगारशतैः सार्धं सपरिवृता यथानुपूर्वी चरन्तो ग्रामानुग्रामं द्रवन्त सुखं सुखेन विहरन्तो यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीकं चैत्यम् तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य यथाप्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥ ९ ॥

टीका–"तेण कालेण तेण समएण" तस्मिन् काले तस्मिन् समय "पासावच्चिज्जा" पार्श्वापत्यीया, भगवता पार्श्वनाथस्य संतानीया "थेरा भगवंतो" स्थविरा भगवन्तः संयमयोगे सीदतः साधून् ऐहिकामुष्मिकापायान्

लियाथा (जियणिद्दा) निद्रा को जीत लिया था (जियइंदिया) इन्द्रियों को जीत लिया था, (जियपरीसहा) परीषहों को जीत लिया था (जीवियासमरणभयविप्पमुक्का) जीवन की आशा से और मरण के भय से ये सब रहितथे (जाव कुत्तियावणभूया) यावत् ये कुत्रिकापणरूपथे (बहुस्सुया बहुपरिवारा) बहुश्रुत थे और बहुत परीवार वाले थे। (उवागच्छित्ता) पुष्पवतक उद्यान में आनेपर (अहा पडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता) वहा वे यथा प्रतिरूप अवग्रह ग्रहण कर (संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरति) संयम और तप से अपनी आत्माको संयोजित करते हुए रहने लगे ॥ सू-९ ॥

टीकार्थ–'तेण कालेण तेण समएण' उस काल और उस समय में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ के संतानीय 'थेरा भगवंतो' स्थविर भगवन्त–स्थविर भगवन्त उन्हें कहते हैं जो संयम योग से शिथिलहोते

નિદ્રાને જીતી લીધી હતી, (जियइंदिया) ઇન્દ્રિયોને વશ કરી લીધી હતી, (जिय परीसहा) અનેપરીષહો પર વિજય મેળવ્યો હતો, (जीवियासमरण भयविप्पमुक्का) તેઓ બધા જીવનની આકાંક્ષાથી અને મરણના ભયથી રહિત હતા (जाव कुत्तियावणभूया) તેઓ કુત્રિકાપણ "જ્યા બધી ઉપયોગી વસ્તુઓ મળે તેવી દુકાન" સમાન હતા "बहुस्सुया बहुपरिवारा" તેઓ બહુશ્રુત હતા અને મોટા પરિવાર વાળા હતા (उवागच्छित्ता) પુષ્પવતક ઉદ્યાનમા આવીને (अहापडिरूवं ओग्गहं ओगिण्हित्ता) શાસ્ત્રની આજ્ઞા મુજબ વનપાલની આજ્ઞા લઈને (संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरति) તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા

ટીકાર્થ–(तेण कालेण तेण समएणं, તે કાળે અને તે સમયે "पासावच्चिज्जा" પાર્શ્વનાથના શિષ્યના શિષ્ય 'थेरा भगवंतो" સ્થવિર ભગવંત–સ્થવિર ભગવન્ત એમને કહે છે કે જેઓ સંયમયોગથી શિથિલ થતા અન્ય

हप्पहाणा निग्गहप्पहाणा मद्दवप्पहाणा अज्जवप्पहाणा लाघवप्पहाणा खंतिप्पहाणा गुत्तिप्पहाणा एवं विज्जा-मंत-वेय-बंभ-नय-नियम-सच्च-सोय-प्पहाणा चारुप्पण्णा सोहिप्पहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अबहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अच्छिद्दपसिणवागरणा" एषां पदानां संग्रहः। तत्र "तवप्पहाणा" तपः प्रधानाः तपः अनशनादिकं द्वादशविधं तेन प्रधानाः "गुणप्पहाणा" गुणप्रधानाः गुणाः=संयमगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन संयमग्रहणम्। तपः संयमग्रहणञ्च तपः संयमयोः प्रधानतया मोक्षाङ्गताभिधानार्थम्। तथा "करणप्पहाणा" करणप्रधानाः, करण-क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्धयादिसप्तति भेद भिन्नम् तथाहि।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द हैं। कु=पृथिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यकीय वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्थविर भगवंतों से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण करने का बोध मिलता था। यहां यावत् पद है, यावत् पदसे संगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि बारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान थे, गुणप्रधान-संयमगुणों से ये प्रधान थे, यहां गुणपद से संयम का ग्रहण हुआ है, तप और संयम का जो यहां ग्रहण किया गया है सो तप और संयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण हैं इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण है। यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हैं। जो इस प्रकार से हैं—

'કુત્રિકાપણ' કહે છે કુ + ત્રિક + આપણ = કુત્રિકાપણ કુ = પૃથ્વી, ત્રિક = ત્રણ, આપણ=દુકાન જેવી રીતે કુત્રિકાપણમાંથી દરેક ઉપયોગી ચીજો મળી શકે છે એજ પ્રમાણે એ સ્થવિર ભગવંતો પાસેથી પણ આત્મકલ્યાણ કરવાનો દરેક પ્રકારનો બોધ મળતો હતો અહીં "यावत्" (પર્યન્ત) પદ દ્વારા નીચેના પદો ગ્રહણ કરાયા છે-तपप्रधान તેઓ અનશન આદિ બાર પ્રકારનાં આંતરિક તથા બાહ્ય તપથી યુક્ત હતા, "गुणप्रधान" સંયમ ગુણોથી યુક્ત હતા અહીં (ગુણ) પદથી (સંયમ) ગ્રહણ કરાયો છે જે તપ અને સંયમને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તે તપ અને સંયમ મોક્ષના મુખ્ય સાધનો ગણાય છે "करण प्रधान" ચારિત્રની પુષ્ટિ જેના દ્વારા કરાય છે તેને કરણ કહે છે તે કરણ ઉત્તરગુણરૂપ છે અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ તેના ૭૦ ભેદ છે જે ભેદો આ પ્રમાણે છે-

विशिष्टप्रभावशालिन अथवा वर्चस्विनः प्रभावकवचनयुक्ताः " जससी " यशस्विनः प्रसिद्धिमन्त. " जियकोहा " जितक्रोधाः " जियमाणा " जितमानाः " जियमाया " जितमायाः " जियलोहा " जितलोभा. " जियनिद्दा " जितनिद्राः " जियइंदिया " जितेन्द्रियाः "जिय परिसहा" जितपरीषहा " जीवियासमरणभयविप्पमुक्का " जीविताशामरणभयविमुक्ताः येषा न विद्यते जीवनस्याशा तथा मरणभयश्चेति जीविताशा=जीवनेच्छा, मरणभय=मरणभीतिश्च, एतद्वयेन विमुक्ताः=रहिताः " जाव कुत्तियावणभूया " यावत् कुत्रिकापणभूताः इह यावत् करणात् इद दृश्यम्–" तवप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्पहाणा निग्ग-

थे, ' वच्चसी ' विशिष्ट प्रभारूप वर्चस्वसे युक्त थे, प्रभावक वचनवाले थे, ' जससी ' प्रसिद्धिसे युक्त थे-विख्यात थे ' जियकोहा क्रोध को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तमक्षमारूप धर्म के धारी थे ' जियमाया ' माया को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तम आर्जव धर्मसे युक्त थे 'जियलोहा' लोभ को जीते हुए थे-अर्थात्-निर्लोभी थे ' जियमाणा ' मानकषाय को जीते हुए थे-अर्थात्-मार्दव धर्म के धारी थे, ' जियनिद्दा ' निद्रा-रूप प्रमाद को अपने वश मे किये हुए थे अर्थात् अल्पनिद्रा वाले थे जियइंदिया ' इंद्रियो पर पूर्ण रूप से अंकुश रखे हुए थे ' जियपरिसहा ' क्षुधा आदि परीषहों के आने पर आकुलव्याकुल नहीं होते थे। ' जीवियासमरणभयविप्पमुक्का ' जीवन की आशा और मरण के भय से सर्वथा रहित थे। ' जाव कुत्तियावणभूया ' यावत् ये कुत्रिकापणरूप थे-जिस दुकान से तीनलोक सम्बन्धी प्रत्येक वस्तु

" वच्चसी " વિશિષ્ટ પ્રભાવરૂપ વર્ચસ્વથી યુક્ત હતા અથવા પ્રભાવશાળી વાણીથી યુક્ત હતા, " जससी " કીર્તિથી યુક્ત હતા, " जियकोहा " જેમણે ક્રોધને જીત્યો હતો–એટલે કે ઉત્તમ ક્ષમાગુણને ધારણ કરનાર હતા, " जियमाया" જેમણે માયાને જીતી હતી–એટલે કે ઉત્તમ આર્જવ ધર્મથી યુક્ત હતા, " जियलोहा " જેમણે લોભને જીત્યો હતો–એટલે કે તેઓ નિર્લોભી હતા– जियमाणा " જેમણે માનકષાય પર વિજય મેળવ્યો હતો-એટલે કે માર્દવધર્મને ધારણ કરતા હતા, " जियनिद्दा " જેમણે પ્રમાદ રૂપ નિદ્રાને વશ કરી હતી, " जियइंदिया " જેમણે ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવ્યો હતો, " जियपरीसहा " ક્ષુધા આદિ પરીષહોને જીત્યા હતા પરીષહો આવી પડતા જેઓ મુંઝાતા ન હતા, " जीवियासमरणभयविप्पमुक्का " જેઓ મરણના ભયથી અને જીવનની આકાંક્ષાથી સર્વથા રહિત હતા, (जाव कुत्तियावणभूया) જેઓ કુત્રિકા પણ સમાન હતા, જેદુકાનેથી ત્રણે લોક સંબંધી દરેક વસ્તુ મળી શકે છે તે દુકાનને

हप्पहाणा निच्छयप्पहाणा मद्दवप्पहाणा अज्जवप्पहाणा लाघवप्पहाणा खंतिप्पहाणा गुत्तिप्पहाणा एवं विज्जा-मंत-वेय-बंभ-नय-नियम-सच्च-सोय-प्पहाणा चारुप्पण्णा सोहिप्पहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अबहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अच्छिद्दपसणवागरणा " एषां पदानां संग्रहः । तत्र " तवप्पहाणा " तपः प्रधानाः तपः अनशनादिकं द्वादशविधं तेन प्रधानाः " गुणप्पहाणा " गुणप्रधानाः गुणाः=संयमगुणस्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन संयमग्रहणम् । तपः संयमग्रहणञ्च तपः संयमयोः प्रधानतया मोक्षाङ्गताभिधानार्थम् । तथा " करणप्पहाणा " करणप्रधानाः, करण-क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति भेद भिन्नम् तथाहि ।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द हे। कु=पृथिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यकीय वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्थविर भगवतो से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण करने का बोध मिलता था। यहां यावत् पद है, यावत् पदसे संगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि बारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान थे, गुणप्रधान-संयमगुणों से ये प्रधान थे, यहां गुणपद से संयम का ग्रहण हुआ है, तप और संयम का जो यहां ग्रहण किया गया है सो तप और संयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण हे इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण है। यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हे। जो इस प्रकार से हैं—

'કુત્રિકાપણ' કહે છે કુ + ત્રિક + આપણ = કુત્રિકાપણ કુ = પૃથ્વી, ત્રિક = ત્રણ, આપણ=દુકાન જેવી રીતે કુત્રિકાપણમાંથી દરેક ઉપયોગી ચીજો મળી શકે છે એજ પ્રમાણે એ સ્થવિર ભગવંતો પાસેથી પણ આત્મકલ્યાણ કરવાનો દરેક પ્રકારનો બોધ મળતો હતો અહીં " यावत् "(પર્યન્ત) પદ દ્વારા નીચેના પદો ગ્રહણ કરાયા છે-तपप्रधान તેઓ અનશન આદિ બાર પ્રકારના આંતરિક તથા બાહ્ય તપથી યુક્ત હતા, " गुणप्रधान " સંયમ ગુણોથી યુક્ત હતા અહીં (ગુણ) પદથી (સંયમ) ગ્રહણ કરાયો છે જે તપ અને સંયમને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તે તપ અને સંયમ મોક્ષના મુખ્ય સાધનો ગણાય છે " करण प्रधान " ચારિત્રની પુષ્ટિ જેનો દ્વારા કરાય છે તેને કરણ કહે છે તે કરણ ઉત્તરગુણરૂપ છે અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ તેના ૭૦ ભેદ છે જે ભેદો આ પ્રમાણે છે-

विशिष्टप्रभावशालिन अथवा वर्चस्विनः प्रभावकवचनयुक्ताः "जससी" यश-स्विनः प्रसिद्धिमन्तः "जियकोहा" जितक्रोधाः "जियमाणा" जितमानाः "जियमाया" जितमायाः "जियलोहा" जितलोभा. "जियनिद्दा" जित-निद्राः "जियइंदिया" जितेन्द्रियाः "जिय परिसहा" जितपरीषहा "जीवित्रआ समरणभयविप्पमुक्का" जीविताशामरणभयविप्रमुक्ताः येषां न विद्यते जीवनस्याशा तथा मरणभयश्चेति जीविताशा=जीवनेच्छा, मरणभय=मरणभीतिश्च, एतद्द्वयेन विमुक्ताः=रहिताः "जाव कुत्तियावणभूया" यावत् कुत्रिकापणभूताः अत्र यावत् करणात् इदं दृश्यम्-" तवप्पहाणा गुणप्पहाणा करणप्पहाणा चरणप्पहाणा निग्ग

थे, 'वच्चसी' विशिष्ट प्रभारूप वर्चस्वसे युक्त थे, प्रभावक वचनवाले थे, 'जससी' प्रसिद्धिसे युक्त थे-विख्यात थे 'जियकोहा' क्रोध को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तमक्षमारूप धर्म के धारी थे 'जियमाया' माया को जीते हुए थे-अर्थात्-उत्तम आर्जव धर्मसे युक्त थे 'जियलोहा' लोभ को जीते हुए थे-अर्थात्-निर्लोभी थे 'जियमाणा' मानकषाय को जीते हुए थे-अर्थात्-मार्दव धर्म के धारी थे, 'जियनिद्दा' निद्रा-रूप प्रमाद को अपने वश मे किये हुए थे अर्थात् अल्पनिद्रो वाले थे जियइंदिया' इंद्रियों पर पूर्ण रूप से अंकुश रखे हुए थे 'जियपरि-सहा' क्षुधा आदि परीषहों के आने पर आकुलव्याकुल नहीं होते थे। 'जीवियासमरणभयविप्पमुक्का' जीवन की आशा और मरण के भय से सर्वथा रहित थे। 'जाव कुत्तियावणभूया' यावत् ये कुत्रिकापणरूप थे-जिस दुकान से तीनलोक सम्बन्धी प्रत्येक वस्तु

"वच्चसी" विशिष्ट प्रभावरूप वर्चस्वथी युक्त हता अथवा प्रभावशाळी वाणीथी युक्त हता, "जससी" कीर्तिथी युक्त हता, "जियकोहा" जेमणे क्रोधने जीत्यो हतो-એटले के उत्तम क्षमागुणने धारण करनार हता, "जिय माया" जेमणे मायाने जीती हती-એटले के उत्तम आर्जव धर्मथी युक्त हता, "जियलोहा" जेमणे लोभने जीत्यो हतो-એटले के तेओ निर्लोभी हता-जियमाणा" जेमणे मानकषाय पर विजय मेळव्यो हतो-એटले के मार्दवधर्मने धारण करता हता, "जियनिद्दा" जेमणे प्रमाद रूप निद्राने वश करी हती, "जियइंदिया" जेमणे इन्द्रियो पर विजय मेळव्यो हतो, "जियपरीसहा" क्षुधा आदि परीषहोने जीत्या हता परीषहो आवी पडता जेओ मुंझाता न हता, "जीवियासमरणभयविप्पमुक्का" जेओ मरणना भयथी अने जीवननी आकांक्षाथी सर्वथा रहित हता, (जाव कुत्तियावणभूया) जेओ कुत्रिका पण समान हता, जेदुकानेथी त्रणे लोक संबंधी दरेक वस्तु मळी शके छे ते दुकानने

इप्पहाणा निच्छयप्पहाणा मद्दवप्पहाणा अज्जवप्पहाणा लाघवप्पहाणा खंतिप्पहाणा गुत्तिप्पहाणा एव विज्जा-मंत-वेय-बंभ-नय-नियम-सच्च-सोय-प्पहाणा चारुप्पण्णा सोहिप्पहाणा अणियाणा अप्पुस्सुया अबहिल्लेस्सा सुसामण्णरया अच्छिद्दपसणवागरणा " एषां पदानां संग्रहः । तत्र " तवप्पहाणा " तपः प्रधानाः तपः अनशनादिकं द्वादशविधं तेन प्रधानाः " गुणप्पहाणा " गुणप्रधानाः गुणाः =संयमगुणास्तैः प्रधानाः अत्र गुणपदेन संयमग्रहणम् । तपः संयमग्रहणञ्च तपः संयमयोः प्रधानतया मोक्षाङ्गताभिधानार्थम् । तथा " करणप्पहाणा " करणप्रधानाः, करण -क्रियते चरणस्य पुष्टिरनेनेति करणम् - उत्तरगुणरूपं पिण्डविशुद्ध्यादिसप्तति भेद भिन्नम् तथाहि ।

मिलती है उस दुकानका नाम कुत्रिकापण है। इसमें कु त्रिक, आपण ऐसे ये तीन शब्द हं। कु=पृथिवी, त्रिक=तीन, आपण=दुकान। सो जिस प्रकार कुत्रिकापण से हरेक आवश्यकीय वस्तु मिल जाती है, उसी प्रकार से इन स्थविर भगवतों से भी हरेक प्रकार का आत्मकल्याण करने का बोध मिलता था। यहां यावत् पद है, यावत् पदसे संगृहीत पदों का अर्थ इस प्रकार से है-तपप्रधान-अनशन आदि बारह प्रकार के अन्तरङ्ग बहिरङ्ग तपों से ये प्रधान थे, गुणप्रधान-संयमगुणों से ये प्रधान थे, यहां गुणपद से संयम का ग्रहण हुआ है, तप और संयम का जो यहां ग्रहण किया गया है सो तप और संयम प्रधानरूप से मोक्ष के कारण हैं इस बात को प्रकट करने के लिये किया गया है। करणप्रधान-चारित्र की पुष्टि जिससे की जाती है उसका नाम करण है। यह करण उत्तरगुणरूप है और पिण्डविशुद्धि आदि इसके सत्तर (७०) भेद होते हे। जो इस प्रकार से हैं—

'કુત્રિકાપણ' કહે છે કુ + ત્રિક + આ પણ = કુત્રિકાપણ કુ = પૃથ્વી, ત્રિક = ત્રણ, આપણ=દુકાન જેવી રીતે કુત્રિકાપણમાંથી દરેક ઉપયોગી ચીજો મળી શકે છે એજ પ્રમાણે એ સ્થવિર ભગવંતો પાસેથી પણ આત્મકલ્યાણ કરવાનો દરેક પ્રકારનો બોધ મળતો હતો અહીં " यावत् "(પર્યન્ત) પદ દ્વારા નીચેના પદો ગ્રહણ કરાયા છે-तपप्रधान તેઓ અનશન આદિ બાર પ્રકારના આંતરિક તથા બાહ્ય તપથી યુક્ત હતા, " गुणप्रधान " સંયમ ગુણોથી યુક્ત હતા અહીં (ગુણ) પદથી (સંયમ) ગ્રહણ કરાયો છે જે તપ અને સંયમને અહીં ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે તે તપ અને સંયમ મોક્ષના મુખ્ય સાધનો ગણાય છે " करण प्रधान " ચારિત્રની પુષ્ટિ જેના દ્વારા કરાય છે તેને કરણ કહે છે તે કરણ ઉત્તરગુણરૂપ છે અને પિંડવિશુદ્ધિ આદિ તેના ૭૦ ભેદ છે જે ભેદો આ પ્રમાણે છે—

पिंड विसोही ४ समिइ ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो । ५
पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करण (७०) तु" ॥ १ ॥

छाया-पिण्ड विशोधिः४ समितिः५ भावनाः१२ प्रतिमाश्च१२ इन्द्रिय निरोधः ५। प्रतिलेखन २५ गुप्तयः ३ अभिग्रहा ४ चैव करणं (७०) तु ॥ १ ॥=

तेन प्रधानाः उत्तरगुणाराधका इत्यर्थः, अतएव "चरणप्पहाणा" चरण प्रधानाः, चरणम्-चर्यते=गम्यते भवोदधेः पर कूल चतुर्दशगुणस्थानावस्थान-रूपमनेनेति चरणम्=मूलगुणरूप व्रतादि सप्ततिभेदभिन्नम्, तथाहि-

"वय ५समणधम्म १० सजम १७ वेयावच्च १० च बभगुत्तीओ ९,
णाणा इतिय ३ तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेय (७०) ॥ १ ॥

छाया—व्रत ५ श्रमणधर्म १० सयम १७ वैयावृत्त्य १० च ब्रह्मगुप्तय ९। ज्ञानादित्रिक ३ तपः १२ क्रोधनिग्रहादि ४ चरणमेतत् (७०) ॥ १ ॥

तेन प्रधानाः मूलगुणाराधका इत्यर्थः।

"पिंड विसोही ४ समिइ ५,भावणा १२पडिमा १२,इंदियनिरोहो ५।
पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गह ४ चेव करणतु ॥१॥,

इस करण से ये प्रधान थे अर्थात् उत्तरगुणों के आरधक थे। इस-लिये चरण प्रधान थे। जिसके प्रभाव से ससाररूप समुद्र का पार प्राप्त किया जाता है-अर्थात्-चतुर्दश गुणस्थान मे अवस्थानरूप ससार का पार पाया जाता है वह चरण है, यह चरण मूल गुणरूप होता है। व्रतादि के भेद से यह भी सत्तर-(७०) प्रकार का कहा गया है

जैसे-वय५ समणधम्म१०, सजम१७, वेयावच्च१० च बभगुत्तीओ।
णाणाइतिय३, तव१२, कोह निग्गहाई४ चरणमेय ॥१॥"

इस चरण से ये प्रधान थे। अर्थात् मूलगुणों के आराधक थे।

पिंड विसोही ४ समिइ ५ भावणा १२ पडिमा १२ इंदियनिरोहो५।
पडिलेहण २५ गुत्तीओ३ अभिग्गह ४ चेव करणतु ॥ १ ॥

આ કરણથી તેઓ યુક્ત હતા-એટલે કે ઉત્તરગુણોના આરાધક હતા તે કારણે તેઓ ચરણ સપન્ન હતા જેના પ્રભાવથી સસાર રૂપી સમુદ્રને ઓળગી શકાય છે-એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાનમા અવસ્થાનરૂપ સસારનો પાર પામી શકાય છે-તેને ચરણ [illegible] તે ચરણ મૂલગુણરૂપ હોય છે વ્રતાદિના ભેદથી તેના પણ નીચે પ્ર[illegible]કાર કહ્યા છે-

वय५ सम[illegible] [illegible]७ वेयावच्च १० च बभगुत्तीओ
[illegible] ४ चरणमेय ॥ १ ॥

આ ચરણથી [illegible] મૂલગુણોના આરાધક હતા

" निग्गहप्पहाणा " निग्रहप्रधानाः, निग्रहः=इन्द्रियनियमनम्, तेन प्रधानाः वशीकृतेन्द्रिया इत्यर्थः। णिच्छयप्पहाणा " निश्चयप्रधानाः, निश्चयः=अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रियास्वीकारः, तत्त्वनिर्णयो वा, तेन प्रधाना । " मद्दवप्पहाणा " मार्दवप्रधानाः, मार्दव = मृदुता, तेन प्रधानाः, । विनयभावसम्पन्ना इत्यर्थः । " अज्जवप्पहाणा " आर्जवप्रधानाः, आर्जव = सारल्य, तेन प्रधाना कौटिल्यवर्जिता इत्यर्थः। ननु जितक्रोधादि विशेषणैर्मार्दवादिप्रधानत्व समायात्येन ततो मार्दव प्रधानादि विशेषणैः किं प्रयोजनम् ? इत्यत्राह–

जितक्रोधादि विशेषणेषु क्रोधादिनामुदयविफलता प्रोक्ता, अत्र तु तेषामुदयाभावएवेति न दोषः,

(णिग्गहप्पहाणा) इन्द्रियो का नियमन करना इसका नाम निग्रह है, इस निग्रह से ये प्रधान थे अर्थात्–इन्द्रियो को इन्होंने अपने वश में कर लिया था। " णिच्छयप्पहाणा " अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रियाओं का करना अथवा तत्त्वो का निर्णय–करना इसका नाम निश्चय है। इस निश्चय से ये प्रधान थे (मद्दवप्पहाणा) मृदुता से ये प्रधान थे, अर्थात् विनयभाव से सम्पन्न थे। (अज्जवप्पहाणा) आर्जव से प्रधान थे–अर्थात्कुटिलतारूप परिणति से रहित थे।

शका–जितक्रोधादिविशेषणों से ही मार्दवादि धर्मों की प्रधानता इनमें ज्ञात हो ही जाती है फिर मार्दवादि प्रधानविशेषणों का ग्रहण करने का क्या तात्पर्य है ?

उत्तर–शका ठीक है पर जो जितक्रोधादिविशेषण दिये गये है उन से यह बोध होता है कि वे क्रोधादिको के उदय को विफल कर देते थे।

णिग्गहप्पहाणा " ઇન્દ્રિયોનુ નિયમન કરવુ તેનુ નામ નિગ્રહ છે તેમણે ઇંદ્રયોને વશ કરી લીધી હતી તેથી તેમને નિગ્રહ સપન્ન કહ્યા છે (णिच्छयप्पहाणा) પ્રતિલેખના આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવી અથવા તત્વોનો નિર્ણય કરવો તેનુ નામ " નિશ્ચય " છે તેઓ એવા નિશ્ચયવાળા હતા " मद्दवप्पहाणा " તેઓ માર્દવથી યુક્ત હતા એટલે કે વિનયભાવવાળા હતા " अज्जवप्पहाणा " તેઓ આર્જવગુણથી યુક્ત હતા એટલે કે કુટિલતા રૂપ પરિણુતિથી રહિત હતા

શકા—જિતક્રોધ આદિ વિશેષણોથી તેમનામા માર્દવ આદિ ગુણોનુ અસ્તિત્વ હતુ તેમ જાણી શકાય છે તો માર્દવપ્રધાન આદિ વિશેષણોની શુ ઉપયોગિતા છે ?

ઉત્તર–શકા બરાબર છે પણ જિતક્રોધ આદિ વિશેષણો એ બતાવે છે કે તેઓ ક્રોધાદિના ઉદયને વિફલ કરી નાખતા હતા એટલે કે ક્રોધાદિકોની ભૂળમા

पिंड विसोही ४ समिइ ५, भावण १२ पडिमा १२ य इंदियनिरोहो। ५ पडिलेहण २५ गुत्तीओ ३, अभिग्गहा ४ चेव करण (७०) तु" ॥ १ ॥

छाया–पिण्ड विशोधिः४ समितिः५ भावनाः१२ प्रतिमाश्च१२ इन्द्रिय निरोधः ५। प्रतिलेखन २५ गुप्तयः ३ अभिग्रहा ४ चैव करणं (७०) तु ॥ १ ॥=

तेन प्रधानाः उत्तरगुणाराधका इत्यर्थः, अतएव "चरणप्पहाणा" चरण प्रधानाः, चरणम्–चर्यते=गम्यते भवोदधेः परं कुल चतुर्दशगुणस्थानावस्थान-रूपमनेनेति चरणम्=मूलगुणरूप व्रतादि सप्ततिभेदभिन्नम्, तथाहि–

"वय ५समणधम्म १० संजम १७ वेयावच्च १० च बंभगुत्तीओ ९, णाणाइतियं ३ तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेयं (७०) ॥ १ ॥

छाया—व्रत ५ श्रमणधर्म १० संयम १७ वैयावृत्त्य १० च ब्रह्मगुप्तय ९। ज्ञानादित्रिकं ३ तपः १२ क्रोधनिग्रहादि ४ चरणमेतत् (७०) ॥ १ ॥

तेन प्रधानाः मूलगुणाराधका इत्यर्थः।

"पिंड विसोही ४ समिइ ५,भावणा १२पडिमा १२,इंदियनिरोहो ५। पडिलेहण २५, गुत्तीओ ३, अभिग्गह ४ चेव करणतु ॥१॥,

इस करण से ये प्रधान थे अर्थात् सत्तरगुणों के आरधक थे। इसलिये चरण प्रधान थे। जिसके प्रभाव से संसाररूप समुद्र का पार प्राप्त किया जाता है–अर्थात्–चतुर्दश गुणस्थान मे अवस्थानरूप संसार का पार पाया जाता है वह चरण है, यह चरण मूल गुणरूप होता है। व्रतादि के भेद से यह भी सत्तर-(७०) प्रकार का कहा गया है

जैसे–वय५ समणधम्म१०, संजम१७, वेयावच्च१० च बंभगुत्तीओ। णाणाइतिय३, तव१२, कोह निग्गहाई४ चरणमेयं ॥१॥"

इस चरण से ये प्रधान थे। अर्थात् मूलगुणों के आराधक थे।

पिंड विसोही ४ समिइ ५ भावणा १२ पडिया १२ इंदियनिरोहो५। पडिलेहण २५ गुत्तीओ३ अभिग्गह ४ चेव करणतु ॥ १ ॥

આ કરણથી તેઓ યુક્ત હતા–એટલે કે ઉત્તરગુણોના આરાધક હતા તે કારણે તેઓ ચરણ સંપન્ન હતા જેના પ્રભાવથી સંસાર રૂપી સમુદ્રને ઓળંગી શકાય છે–એટલે કે ચૌદ ગુણસ્થાનમાં અવસ્થાનરૂપ સંસારનો પાર પામી શકાય છે–તેને ચરણ કહે છે તે ચરણ મૂલગુણરૂપ હોય છે વ્રતાદિના ભેદથી તેના પણ નીચે પ્રમાણે ૭૦ પ્રકાર કહ્યા છે–

वय५ समणधम्म १० संजम १७ वेयावच्च १० च बंभगुत्तीओ
णाणाइतिय ३, तव १२ कोहनिग्गहाई ४ चरणमेयं ॥ १ ॥

આ ચરણથી તેઓ યુક્ત હતા એટલે કે મૂલગુણોના આરાધક હતા

" निग्गहप्पहाणा " निग्रहप्रधानाः, निग्रहः=इन्द्रियनियमनम्, तेन प्रधानाः वशीकृतेन्द्रिया इत्यर्थः। णिच्छयप्पहाणा " निश्चयप्रधानाः, निश्चयः=अवश्य-करणीय प्रतिलेखनादिक्रियास्वीकारः, तत्त्वनिर्णयो वा, तेन प्रधाना । " मद्दवप्पहाणा " मार्दवप्रधाना., मार्दव = मृदुता, तेन प्रधानाः, । विनयभावसपन्ना इत्यर्थः। " अज्जवप्पहाणा " आर्जवप्रधाना., आर्जव = सारल्य, तेन प्रधाना कौटिल्यवर्जिता इत्यर्थः। ननु जितक्रोधादि विशेषणैर्मार्दवादिप्रधानत्व समायात्येव ततो मार्दव प्रधानादि विशेषणैः किं प्रयोजनम् ? इत्यत्राह-

जितक्रोधादि विशेषणेषु क्रोधादिनामुदयविफलता प्रोक्ता, अत्र तु तेषा-मुदयाभावएवेति न दोष.,

---

(णिग्गहप्पहाणा) इन्द्रियों का नियमन करना इसका नाम निग्रह है, इस निग्रह से ये प्रधान थे अर्थात्-इन्द्रियों को इन्होंने अपने वश में कर लिया था। " णिच्छयप्पहाणा " अवश्यकरणीय प्रतिलेखनादिक्रि-याओं का करना अथवा तत्त्वों का निर्णय-करना इसका नाम निश्चय है। इस निश्चय से ये प्रधान थे (मद्दवप्पहाणा) मृदुता से ये प्रधान थे, अर्थात् विनयभाव से सम्पन्न थे। (अज्जवप्पहाणा) आर्जव से प्रधान थे-अर्थात् कुटिलतारूप परिणति से रहित थे।

शंका-जितक्रोधादिविशेषणों से ही मार्दवादि धर्मों की प्रधानता इनमें ज्ञात हो ही जाती है फिर मार्दवादि प्रधानविशेषणों का ग्रहण करने का क्या तात्पर्य है ?

उत्तर-शंका ठीक है पर जो जितक्रोधादिविशेषण दिये गये हैं उन से यह बोध होता है कि वे क्रोधादिकों के उदय को विफल कर देते थे।

णिग्गहप्पहाणा " ઇન્દ્રિયોનું નિયમન કરવું તેનું નામ નિગ્રહ છે તેમણે ઇન્દ્રયોને વશ કરી લીધી હતી તેથી તેમને નિગ્રહ સંપન્ન કહ્યા છે (णिच्छयप्पहाणा) પ્રતિલેખના આદિ આવશ્યક ક્રિયાઓ કરવી અથવા તત્ત્વોનો નિર્ણય કરવો તેનું નામ " નિશ્ચય " છે તેઓ એવા નિશ્ચયવાળા હતા " मद्दवप्पहाणा " તેઓ માર્દવથી યુક્ત હતા એટલે કે વિનયભાવવાળા હતા " अज्जवप्पहाणा " તેઓ આર્જવગુણથી યુક્ત હતા એટલે કે કુટિલતા રૂપ પરિણતિથી રહિત હતા

શંકા—જિતક્રોધ આદિ વિશેષણોથી તેમનામાં માર્દવ આદિ ગુણોનું અસ્તિત્વ હતું તેમ જાણી શકાય છે તો માર્દવપ્રધાન આદિ વિશેષણોની શું ઉપયોગિતા છે ?

ઉત્તર—શંકા બરાબર છે પણ જિતક્રોધ આદિ વિશેષણો એ બતાવે છે કે તેઓ ક્રોધાદિના ઉદયને વિફલ કરી નાખતા હતા એટલે કે ક્રોધાદિકોની મૂળમાં

लाघवप्पहाणा " लाघवप्रधानाः, लाघवं क्रियासु दक्षत्वम्, तेन प्रधानाः, क्रियाकरणकुशला इत्यर्थः । " खंतिप्पहाणा " क्षान्ति प्रधानाः, क्षान्तिः=क्षमा, तया प्रधाना क्षमायुक्ता इत्यर्थः, " मुत्तिप्पहाणा " मुक्तिप्रधाना, मुक्तिः= निर्लोभता, तया प्रधानाः, निर्लोभतायुक्ता इत्यर्थः, एवं=अनेन प्रकारेण " विज्जामंतवेयबंभनयनियमसच्चसोयपहाणा " विद्यामन्त्रवेदब्रह्मनयनियमसत्यशौचप्रधानाः, तत्र विद्या = रोहिणी प्रज्ञप्त्यादिका, मन्त्रः = देवाधिष्ठितः, वेदा, आगमा, ब्रह्म=कुशलानुष्ठानरूपं ब्रह्मचर्यम्, नयाः=नैगमादयः, नियमाः = अभिग्रहादिरूपाः सत्य=जीवाजीवादिपदार्थानां यथास्थितस्वरूप

अर्थात् क्रोधादिकों की मूल में सत्ता होने पर भी उन्हें उदय रहित बना देते थे। उनकी आत्मशक्ति इतनी अधिक प्रबल थी जो क्रोधादिकों को भी रोक सकते थे। और जो मार्दवादि प्रधानविशेष हैं-वे यह कहते हैं कि उनमें क्रोधादिकों का उदयाभाव था। अर्थात् उनमें क्रोधादिकोंका कभी उदय ही नहीं होता था। 'लाघवप्पहाणा' कर्तव्य क्रियाओं में दक्षता होना इसका नाम लाघव है। इस लाघव से ये प्रधान थे, अर्थात्-कर्तव्यक्रियाओं के अनुष्ठान करने में ये कुशल थे। 'खंतिप्पहाणा' क्षमाधर्म से ये प्रधान थे, अर्थात-उत्तमक्षमा से युक्त थे। 'मुत्तिप्पहाणा' निर्लोभता का नाम मुक्ति है उस मुक्ति से ये प्रधान थे, अर्थात्-निर्लोभता से युक्त थे। इसी प्रकार से विद्या-रोहीणी प्रज्ञप्ति आदि विद्या से, देवाधिष्ठित मन्त्रों से, आगम रूप वेदों से, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्य से, नैगमादिरूप नयों से, अभिग्रहादि-

સત્તા હોવા છતા પણ તેમને ઉદય રહિત બનાવી દેતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ ગુણોથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામા ક્રોધાદિકોના ઉદયનો અભાવ હતો એટલે કે તેમનામા કદી પણ ક્રોધાદિકનો ઉદય થતો નહી "લાઘવપ્પહાણા" જે ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમા દક્ષતા હોવી તેનુ નામ લાઘવ છે. તેઓ તે લાઘવ સપન્ન હતા એટલે કે કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામા તેઓ કુશલ હતા "ખંતિપ્પહાણા" તેઓ ક્ષમા ગુણ[illegible] યુક્ત હતા "મુત્તિપ્પહાણા" નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે [illegible] યુક્ત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-રોહિણી પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ વિ[illegible] મ ત્રથી, આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ [illegible]ી, અભિગ્રહ આદિરૂપ નિયમોથી જીવ અજી[illegible]

कथन भाषासमितिरूप वा, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धिः, एतः – विद्यादिगुणैः प्रधानाः पूर्वोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसंपन्ना इत्यर्थः। "चारूपहाणा" चारु प्रधानाः = प्रशस्तभावयुक्ताः, शोधिप्रधाना=संयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-चारित्राराधका इत्यर्थः, अनिदानाः, निदान=स्वर्गादि ऋद्धि प्रार्थन, तेन रहिताः अल्पौत्सुक्याः=विषयोत्कण्ठारहिताः, अबहिर्लेश्या.=अविद्यमाना बहिः = संयमाद् बहिस्तात् लेश्या=मनोवृत्तिर्येषां ते तथा विशुद्धभावलेश्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रामण्यरताः=सुश्रामण्य = निरतिचारचारित्र = तत्र रताः तत्परा शुद्धसंयमपालका इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणा. = अच्छिद्राणि = निर्दूषणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की शुद्धिरूप शौच से, ये सब स्थविर भगवन्त प्रधानथे अर्थात्–इन पूर्वोक्त विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त थे तथा 'चारूपहाणा' प्रशस्त-भावों से ये युक्त थे, 'सोहिप्पहाणा' शोधिप्रधान थे–संयम की शुद्धि से युक्त थे अर्थात्–निरतिचार चारित्र के आराधक थे, 'अणियाणा' निदानबन्ध से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है। इस निदान से ये रहितथे। 'अप्पुस्सुया' विषयों में उत्कन्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे। 'अबहिल्लेस्सा' संयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नहीं थी, अर्थात् ये विशुद्धभावलेश्या से युक्त थे। 'सुसामण्णरया' निरतिचार चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत–तत्पर थे, अर्थात्–शुद्धसंयम को पाल-नकरने वाले थे। 'अच्छिद्दपणहवागरणा' निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

આદિ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપના કથનરૂપ સત્યથી, અથવા ભાષા સમિતિરૂપ સત્યથી, અંતઃકરણની શુદ્ધિરૂપ શૌચથી, તે સ્થવિર ભગવંતો યુકત હતા તથા "चारुपहाणा" તેઓ પ્રશસ્ત ભાવોથી યુકત હતા "सोहिप्पहाणा" શોધિ પ્રધાન–સંયમની શુદ્ધિથી યુકત હતા એટલે કે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધક હતા 'अणियाणा" તેઓ નિદાન બંધથી રહિત હતા, તપસ્યા આદિના ફળરૂપે દેવાદિની ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખવી તેનું નામ નિદાન નિયાણું છે તેઓ એવા નિયાણાથી રહિત હતા "अप्पुस्सुया" વિષયોમાં ઉત્કંઠારૂપ આતુરતાથી તેઓ રહિત હતા "अवहिल्लेस्सा" સંયમની બહાર તેમની મનોવૃત્તિ રૂપ લેશ્યા જ ન હતી–તેઓ વિશુદ્ધ ભાવલેશ્યાથી યુકત હતા "सुसामण्णरया" નિરતિચાર ચારિત્રરૂપ શ્રમણ્ય પર્યાયમાં તેઓ રત હતા–એટલે કે તેઓ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરતા હતા "अच्छिद्दपण्ह-

लाघवप्पहाणा " लाघवप्रधानाः, लाघवं क्रियासु दक्षत्वम्, तेन प्रधानाः, क्रियाकरणकुशला इत्यर्थः । " खंतिप्पहाणा " क्षान्तिप्रधानाः, क्षान्तिः=क्षमा, तया प्रधानाः क्षमायुक्ता इत्यर्थः, " मुत्तिप्पहाणा " मुक्तिप्रधानाः, मुक्तिः= निर्लोभता, तया प्रधानाः, निर्लोभतायुक्ता इत्यर्थः, एवं=अनेन प्रकारेण " विज्जामंतवेयबंभनयनियमसच्चसोयप्पहाणा " विद्यामन्त्रवेदब्रह्मनयनियमसत्यशौचप्रधानाः, तत्र विद्या = रोहिणी प्रज्ञप्त्यादिका, मन्त्रः = देवाधिष्ठितः, वेदा, आगमाः, ब्रह्म=कुशलानुष्ठानरूपं ब्रह्मचर्यम्, नयाः=नैगमादयः, नियमाः = अभिग्रहादिरूपाः सत्य=जीवाजीवादिपदार्थानां यथास्थितस्वरूप

अर्थात् क्रोधादिकों की मूल में सत्ता होने पर भी उन्हें उदय रहित बना देते थे। उनकी आत्मशक्ति इतिनी अधिक प्रबल थी जो क्रोधादिकों को भी रोक सकते थे। और जो मार्दवादि प्रधानविशेष हैं-वे यह कहते हैं कि उनमें क्रोधादिकों का उदयाभाव था। अर्थात् उनमें क्रोधादिकोंका कभी उदय ही नहीं होता था। 'लाघवप्पहाणा' कर्तव्य क्रियाओं में दक्षता होना इसका नाम लाघव है। इस लाघव से ये प्रधान थे, अर्थात्-कर्तव्यक्रियाओं के अनुष्ठान करने में ये कुशल थे। 'खंतिप्पहाणा' क्षमाधर्म से ये प्रधान थे, अर्थात-उत्तमक्षमा से युक्त थे। 'मुत्तिप्पहाणा' निर्लोभता का नाम मुक्ति है उस मुक्ति से ये प्रधान थे, अर्थात्-निर्लोभता से युक्त थे। इसी प्रकार से विद्या-रोहीणी प्रज्ञप्ति आदि विद्या से, देवाधिष्ठित मन्त्रों से, आगम रूप वेदों से, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्य से, नैगमादिरूप नयो से, अभिग्रहादि-

સત્તા હોવા છતા પણ તેમને ઉદય રહિત બનાવી દેતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ ગુણોથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામા ક્રોધાદિકોના ઉદયનો અભાવ હતો એટલે કે તેમનામા કદી પણ ક્રોધાદિકનો ઉદય થતો નહીં "लाघवप्पहाणा" જે ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમા દક્ષતા હોવી તેનુ નામ લાઘવ છે તેઓ તે લાઘવ સપન્ન હતા એટલે કે કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામા તેઓ કુશલ હતા "खंतिप्पहाणा" તેઓ ક્ષમા ગુણથી યુક્ત હતા "मुत्तिप्पहाणा" નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે નિર્લોભતાથી યુકત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-રોહિણી પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ વિદ્યાથી, દેવાધિષ્ઠિત મંત્રથી, આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મચર્યથી, નૈગમ આદિ નયોથી, અભિગ્રહ આદિરૂપ નિયમોથી જીવ અજીવ

कथन भाषासमितिरूप वा, शौचम् = अन्तःकरणशुद्धि, एतः – विद्यादिगुणै प्रधानाः पूर्वोक्तविद्यामन्त्रादिगुणसपन्ना इत्यर्थः। "चारूप्पहाणा" चारु प्रधाना' = प्रशस्तभावयुक्ताः, शोधिप्रधाना=सयम—शुद्धियुक्ताः निरतिचार-चारित्राराधका इत्यर्थः, 'अनिदानाः, निदान=स्वर्गादि ऋद्धि प्रार्थन, तेन रहिताः अल्पौत्सुक्या.=विषयोत्कण्ठारहिताः, अवहिर्लेश्याः=अविद्यमाना वहिः = सयमाद् वहिस्त्वात् लेश्या=मनोवृत्तिर्येषा ते तथा विशुद्धभावलेश्यायुक्ता इत्यर्थः, सुश्रामण्यरताः=सुश्रामण्य = निरतिचारचारित्र = तत्र रताः तत्परा शुद्धसयमपालका इत्यर्थः, अच्छिद्रप्रश्नव्याकरणाः = अच्छिद्राणि = निर्दूषणानि प्रश्नव्याकरणानि

रूप नियमों से जीव अजीव आदि पदार्थों के यथावस्थित स्वरूप के कथनरूप सत्य से, अथवा भाषासमितिरूप सत्य से, अन्तःकरण की शुद्धिरूप शौच से, ये सब स्थविर भगवत प्रधानथे अर्थात्–इन पूर्वोक्त विद्यामन्त्र आदि गुणों से ये युक्त थे तथा 'चारूप्पहाणा' प्रशस्त-भावों से ये युक्त थे, 'सोहिप्पहाणा' शोधिप्रधान थे–सयम की शुद्धि से युक्त थे अर्थात्–निरतिचार चारित्र के आराधक थे, 'अणियाणा' निदानबन्ध से रहित थे, तपस्यादि के फल में देवादिकों की ऋद्धि की प्राप्ति की चाहना करना इसका नाम निदान है। इस निदान से ये रहितथे। 'अप्पुस्सुया' विषयों मे उत्कण्ठारूप उत्सुकता से ये परे थे। 'अवहिलेस्सा' सयम से बाहर इनकी मनोवृत्तिरूप लेश्या नही थी, अर्थात् ये विशुद्धभावलेश्या से युक्त थे। 'सुसामण्णरया' निरतिचार चारित्ररूप श्रामण्य में ये रत–तत्पर थे, अर्थात्–शुद्धसयम को पाल-नकरने वाले थे। 'अच्छिद्दपण्हवागरणा' निरवद्य प्रश्नोत्तर के देने

આદિ પદાર્થોના યથાર્થ સ્વરૂપના કથનરૂપ સત્યથી, અથવા ભાષા સમિતિરૂપ સત્યથી, અંતઃકરણની શુદ્ધિરૂપ શૌચથી, તે સ્થવિર ભગવંતો યુક્ત હતા તથા "चारुप्पहाणा" તેઓ પ્રશસ્ત ભાવોથી યુક્ત હતા "सोहिप्पहाणा" શોધિ પ્રધાન–સંયમની શુદ્ધિથી યુક્ત હતા એટલે કે નિરતિચાર ચારિત્રના આરાધક હતા 'अणियाणा" તેઓ નિદાન બંધથી રહિત હતા, તપસ્યા આદિના ફળરૂપે દેવાદિની ઋદ્ધિ આદિની પ્રાપ્તિની ઇચ્છા રાખવી તેનું નામ નિદાન નિયાણુ છે તેઓ એવા નિયાણાથી રહિત હતા "अप्पुस्सुया" વિષયોમાં ઉત્કંઠારૂપ આતુરતાથી તેઓ રહિત હતા "अवहिलेस्सा" સંયમની બહાર તેમની મનોવૃત્તિ રૂપ લેશ્યા જ ન હતી–તેઓ વિશુદ્ધ ભાવલેશ્યાથી યુક્ત હતા "सुसामण्णरया" નિરતિચાર ચારિત્રરૂપ શ્રમણ્ય પર્યાયમાં તેઓ રત હતા–એટલે કે તેઓ શુદ્ધ સંયમનું પાલન કરતા હતા "अच्छिद्दपण्ह-

लाघवप्पहाणा " लाघवप्रधानाः, लाघवं क्रियासु दक्षत्वम्, तेन प्रधानाः, क्रियाकरणकुशला इत्यर्थः । " खंतिप्पहाणा " क्षान्ति प्रधानाः, क्षान्तिः=क्षमा, तया प्रधानाः क्षमायुक्ता इत्यर्थः, " मुत्तिप्पहाणा " मुक्तिप्रधानाः, मुक्तिः= निर्लोभता, तया प्रधानाः, निर्लोभतायुक्ता इत्यर्थ, एवं=अनेन प्रकारेण " विज्जामंतवेयबंभनयनियमसच्चसोयप्पहाणा " विद्यामन्त्रवेदब्रह्मनयनियमसत्यशौचप्रधानाः, तत्र विद्या= रोहिणी प्रज्ञप्त्यादिका, मन्त्रः = देवाधिष्ठितः, वेदा, आगमा, ब्रह्म=कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्यम्, नयाः=नैगमादयः, नियमाः = अभिग्रहादिरूपाः सत्य=जीवाजीवादिपदार्थाना यथास्तिस्वरूप

अर्थात् क्रोधादिको की मूल में सत्ता होने पर भी उन्हें उदय रहित बना देते थे। उनकी आत्मशक्ति इतिनी अधिक प्रबल थी जो क्रोधादिकों को भी रोक सकते थे। और जो मार्दवादि प्रधानविशेष हैं-वे यह कहते हैं कि उनमें क्रोधादिकों का उदयाभाव था। अर्थात् उनमें क्रोधादिकोंका कभी उदय ही नहीं होता था। 'लाघवप्पहाणा' कर्तव्य क्रियाओं में दक्षता होना इसका नाम लाघव है। इस लाघव से ये प्रधान थे, अर्थात्-कर्तव्यक्रियाओं के अनुष्ठान करने मे ये कुशल थे। 'खंतिप्पहाणा' क्षमाधर्म से ये प्रधान थे, अर्थात-उत्तमक्षमा से युक्त थे। 'मुत्तिप्पहाणा' निर्लोभता का नाम मुक्ति है उस मुक्ति से ये प्रधान थे, अर्थात्-निर्लोभता से युक्त थे। इसी प्रकार से विद्या-रोहीणी प्रज्ञप्ति आदि विद्या से, देवाधिष्ठित मन्त्रो से, आगम रूप वेदों से, कुशलानुष्ठानरूप ब्रह्मचर्य से, नैगमादिरूप नयो से, अभिग्रहादि-

સત્તા હોવા છતા પણ તેમને ઉદય રહિત બનાવી દેતા હતા, તેમની આત્મશક્તિ એટલે, બધી પ્રબળ હતી કે તેઓ ક્રોધાદિકોને પણ રોકી શકતા હતા અને માર્દવાદિ ગુણોથી તેઓ યુક્ત હતા, એ દ્વારા સૂત્રકાર એમ બતાવે છે કે તેમનામાં ક્રોધાદિકોના ઉદયનો અભાવ હતો એટલે કે તેમનામા કદી પણ ક્રોધાદિકનો ઉદય થતો નહીં "लाघवप्पहाणा" જે ક્રિયાઓ કરવાની હોય તેમા દક્ષતા હોવી તેનુ નામ લાઘવ છે તેઓ તે લાઘવ સપન્ન હતા એટલે કે કરવા યોગ્ય ક્રિયાઓ (અનુષ્ઠાનો) કરવામા તેઓ કુશલ હતા "खंतिप्पहाणा" તેઓ ક્ષમા ગુણુથી યુક્ત હતા "मुत्तिप्पहाणा" નિર્લોભતા એટલે મુક્તિ તેઓ તે નિર્લોભતાથી યુકત હતા એજ પ્રમાણે વિદ્યાથી-રોહિણી પ્રજ્ઞપ્તિ આદિ વિદ્યાથી, દેવાધિષ્ઠિત મંત્રથી, આગમરૂપ વેદોથી, કુશલાનુષ્ઠાનરૂપ બ્રહ્મચર્યથી, નૈગમ્ આદિ નયોથી, અભિગ્રહ આદિરૂપ નિયમોથી જીવ અજીવ

इए चेइए तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवो पागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य "अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" यथाप्रतिरूपं शास्त्रानुसारम् अवग्रहं वनपालाज्ञाम् अवगृह्य=आदाय संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरन्ति ॥सू-९॥

मूलम्-तएणं तुंगियाए नयरीए सिंघाडगतिगचउक्कचच्चर महापहपहेसु जाव एगदिसाभिमुहाणिज्जायंति तएणं ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति सद्दावित्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो जाइसंपन्ना, जाव अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति । तं महाफलं खलु देवाणुप्पिया तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नाम गोयस्स विसवणयाए, किमंगपुणअभिगमणवंदणनमंसण पडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहणयाए तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया, थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो एयणं इह भवे वा, परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेय-

---

तुंगीया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए, तेणेव उवागच्छन्ति ' जहां वह तुंगीका नगरी थी और उसमें भी जहां वह पुष्पवतिक चैत्य था वहां आये' (उवागच्छित्ता) वहां आकर (अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) वहां आकर यथाप्रतिरूप-शास्त्रानुसार अवग्रह को-वनपाल की आज्ञा लेकर संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये ॥ सू० ९ ॥

नयरी, जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति" ज्यां तुंगिका नगरी હતી, તે નગરીની બહાર જ્યાં પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતું ત્યાં આવી પહોંચ્યા, "उवागच्छित्ता" ત્યાં આવીને "अहापडिरूवं ओग्गहं ओग्गिण्हित्ता णं संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति" શાસ્ત્રાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેવા લાગ્યા ॥ સૂ, ૯ ॥

येषां ते तथा—निरवद्यप्रश्नोत्तरकारका इत्यर्थः, इतिसग्रहः, तथा "कुत्तियावण-भूया" कुत्रिकापणभूताः कुत्रिक = स्वर्गमर्त्यपातालरूपं भूमित्रय "तात्स्थ्यात्-द्व्यपदेशः" इतिकृत्वा भूमित्रयगत वस्तु अपि कुत्रिक कथ्यते. लोकत्रयसम्बन्धि समस्तवस्तुजातमित्यर्थ, तत्सपादक आपणो = हट्ट. कुत्रिकापणः तद् भूता.= तत्सदृशाः, सर्वसमीहितार्थ—सम्पादनलब्धियुक्ताः सर्वगुणोपेता वा इत्यर्थः। "बहुस्सुया" बहुश्रुताः = श्रुतबहुलाः सकलश्रुतज्ञानपारगामिन इत्यर्थ, "बहुपरिवारा" बहुपरिवारा. = शिष्यादि प्रभूतपरिवारसपन्ना, "पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं" पञ्चभिरनगारशतैः सार्धम् "सपडिवुडा" सपरिवृताः युक्ताः, "अहाणुपुव्विं चरमाणा" यथानुपूर्व्या तीर्थकरपरपरया विचरन्त. "गामाणुगाम दूइज्जमाणा" ग्रामानुग्राम द्रवन्तः=एकस्माद् ग्रामाद्ग्रामान्तर गच्छन्तः पादविहारेण मध्यग्राममत्यजन्तः 'सुह सुहेण विहरमाणा' सुखसुखेन विहरन्तः योजनपरिमित विहारेण विहरन्तः 'जेणेव तुंगिया नयरी जेणेव पुप्फव

वाले थे।, कुत्तियावणभूया' ये कुत्रिकापण भूत थे-अर्थात् कुत्रिकापण के सदृश ये थे अर्थात्-सर्व समीहित अर्थको सपादन करनेवाली लब्धि से ये सपन्न थे। अथवा-समस्त गुणो से ये युक्त थे। 'बहुस्सुया' सकलश्रुतज्ञान के ये पारगामी थे। 'बहुपरिवारा' शिष्यरूप बहुत परिवार से युक्त थे ऐसे वे स्थविर भगवन्त 'पञ्चहिं अणगारसएहिं सद्धिं' पाचसौ अनगारो के साथ से, सपरिवुडा' युक्त हुए और 'अहाणु पुव्विं चरमाणा' तीर्थंकर परपरा के अनुसार विचरण करते हुए 'गामाणुगाम दूइज्जमाणा' चरणविहार से एक गाव से दूसरे गाव में विचरण करते हुए' सुह सुहेण विहरमाणा' सुखपूर्वक योजन (चारकोश परिमित विहार करते हुए 'जेणेव

वागरणा" તેઓ નિરવદ્ય પ્રશ્નોત્તરો દેનારા હતા "कुत्तियावणभूया" તેઓ કુત્રિકાપણ સમાન હતા એટલે કે ઉપયોગી ચીજોની દુકાન જેવા હતા—એટલે કે સમસ્ત અર્થને સપાદન કરનારી લબ્ધિથી તેઓ યુક્ત હતા અથવા સમસ્ત ગુણોથી યુક્ત હતા "बहुस्सुया" સકલ શ્રુતજ્ઞાનના ધારક હતા, "बहुपरिवारा" શિષ્ય અને પ્રશિષ્યો રૂપ મોટા પરિવારવાળા હતા એવા તે સ્થવિર ભગવત "पचहिं अणगारसएहिं सद्धिं" પાચસો અણગારોના સમૂહથી "सपरिवुडा" યુક્ત હતા "अहाणुपुव्विं चरमाणा" તીર્થંકર પરપરા પ્રમાણે વિચરતા "गामाणुगाम दूइज्जमाणा" પગપાળા વિહાર કરીને એક ગામથી બીજે ગામ વિચરતા—વચ્ચેના ગામોને છોડયા વિના 'सुह सुहेण विहरमाणा" સુખ પૂર્વક યોજન (ચાર કોષ) પ્રમાણ વિહાર કરતા કરતા ' जेणेव तुंगिया

इए चेइए तेणेव उवागच्छति' यत्रैव तुङ्गिकानगरी यत्रैव पुष्पवतीक चैत्यम् तत्रैवो पागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य "अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति" यथाप्रतिरूप शास्त्रानुसारम् अवग्रह वनपालाज्ञाम् अवगृह्य=आदाय सयमेन तपसा आत्मान भावयन्तो विहरन्ति ॥सू-९॥

मूलम्—तएण तुगियाए नयरीए सिघाडगतिगचउक्कचच्चर महापहपहेसु जाव एगदिसाभिमुहाणिजायति तएण ते समणोवासया इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति सद्दावित्ता एव वयासी एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो जाइ सपन्ना, जाव अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति । त महा फल खलु देवाणुप्पिया तहारूवाण थेराणं भगवताणं नाम गोयस्स विसवणयाए, किमंगपुणअभिगमणवदणनमंसण पडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहणयाए त गच्छामो णं देवाणुप्पिया, थेरे भगवंते वंदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो एयणे इह भवे वा, परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेय-

---

तुगीया नयरी जेणेव पुप्फवइए चेइए, तेणेव उवागच्छन्ति' जहा वह तुगीका नगरी थी और उसमे भी जहा वह पुष्पवतिक चैत्य था वहा आये' (उवागच्छित्ता) वहा आकर (अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) वहा आकर यथाप्रतिरूप—शास्त्रानुसार अवग्रह को—वनपाल की आज्ञा लेकर सयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए ठहर गये ॥ सू० ९ ॥

नयरी, जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छ ति" ज्या तुगिका नगरी हती, ते नगरीनी बहार ज्या पुष्पवतिक चैत्य हतु त्या आवी पहोच्या, "उवागच्छित्ता" त्या आवीने "अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहर ति" शास्त्रानुसार वनपालनी आज्ञा लई सयम अने तपथी पोताना आत्माने भावित करता रहेवा लाग्या ॥ सू, ९ ॥

साए आणुगामियत्ताए भविस्सइत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति पडिसुणित्ता जेणेव सयाइं गिहाइं तेणेव उवागच्छंति उवागच्छित्ता ण्हाया कयवलिकम्मा कयकोउय-मंगलपायच्छित्ता सुद्धप्पावेसाइं, मंगल्लाइं वत्थाइं पवरपरि-हिया, अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा सएहिंतो सएहिंतो पडिनिक्खमंति, पडिनिक्खमित्ता एगयओ मिलंति मिलित्ता पायविहारचारेणं तुंगियाए नयरीए मज्झं मज्झेणं निग्गच्छंति निग्गच्छित्ता जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छंति, उवा गच्छित्ता थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति तं जहा सच्चित्ताणं दव्वाणं विउसरणयाए१, अच्चित्ताणं दव्वाणं अविउसरणयाए २, एगसाडिएणं, उत्तरासंगकरणेणं ३, चक्खु-प्फासे अंजलिप्पग्गहेणं ४, मणसोएगत्तीकरणेणं ५ जेणेव थेरा भगवंतो तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो आया-हिणं पयाहिणं करेंति, करित्ता जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति ॥ सू० १०॥

छाया–ततः खलु तुङ्गिकायाः नगर्यां शृङ्गाटकत्रिकचतुष्कचत्वरमहा-पथपथेषु यावत् एकदिशाभिमुखा निर्यान्ति तत्र खलु ते श्रमणोपासका अस्याः

(तएणं तुंगियाए नयरीए) इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(तएणं) इसके अनन्तर (तुंगियाए नयरिए) तुंगिका नगरी में (सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरमहापहपहेसु) शृंगाटक–तीन कोन वाले स्थान पर, त्रिक–तीनमार्गवाले स्थान पर, चतुष्क–चारमार्गवाले स्थान

"तएणं तुंगियाए नयरीए" इत्यादि

सूत्रार्थ—"तएणं" त्यार બાદ "तुंगियाए नयरिए" तुंगिका नगरीमा "सिंघाडगतिगचउक्कचच्चरमहापहपहेसु" शृंगाटक શિંગોડાના આકારના—ત્રણ

कथाया लब्धार्थाः सन्तो हृष्टतुष्टा यावत् शब्दायन्ति शब्दायित्वा एवमूचुः, एवं खलु देवानुप्रियाः पार्श्वापत्यीयाः स्थविराः भगवन्तो जातिसम्पन्ना यावत् यथा

पर, अर्थात्-चौराहे पर, चत्वर-अनेक मार्गवाले स्थान पर, महापथ-राजमार्ग पर, पथ-सामान्य रास्ते पर, (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायंति) यावत्-एकदिशाभिमुख होकर निकले अर्थात् जब वे स्थविर भगवंत पुष्पवतिक उद्यान में आकर विराजमान हो गये तब उनके आगमन की बात तुंगिका नगरी में श्रृंगाटक आदि मार्गों पर प्रत्येक व्यक्ति के मुख से सुनने में आने लगी, तब लोग तुंगिका नगरी से जहां वे स्थविर भगवंत विराजमान थे उस ओर चले। (तएणं) इस तरह जगह जगह इस चर्चा के होने के बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणोपासक (इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) इस बात को सुनकर (हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति) बहुत ही अधिक हर्षित एवं संतुष्ट हुए। बादमें उन्होंने एक दूसरे को बुलाया (सद्दावित्ता एवं वयासी) और बुलाकर वे इस प्रकार से आपस में बात चीत करने लगे (एवं खलु देवाणुप्पिया! पासावच्चिज्जा) हे देवानुप्रियो! पार्श्वनाथ भगवान के शिष्य (थेरा भगवंता) स्थविर भगवंत (जाइसंपन्ना जाव) जो कि जातिसंपन्न यावत् कुलसंपन्न आदि विशेषणों वाले हैं वे पुष्पवतिक चैत्य में

વાળા માર્ગમાં, ત્રિક-ત્રણ રસ્તા ભેગા થતા હોય તેવા સ્થાનમાં, ચતુષ્ક-ચારમાર્ગ મળતા હોય તેવા સ્થાનમાં, ચત્વર-અનેક માર્ગ મળતા હોય એવા સ્થાનમાં, મહાપથ-રાજમાર્ગ પર, પથ-સામાન્ય માર્ગ પર, "जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जयंति" યાવત્ એકદિશામાં બધા જવા લાગ્યા એટલે કે સ્થવિર ભગવન્ત પુષ્પવતિક ઉદ્યાનમાં પધાર્યાના સમાચાર જ્યારે તુંગિકા નગરી શૃંગાટક આદિ માર્ગોપર પ્રત્યેક વ્યક્તિના મુખે સાંભળવામાં આવ્યા ત્યારે લોકો તુંગિકા નગરીમાંથી તે સ્થવિર ભગવન્તોની પાસે જવા લાગ્યા "तएणं" આ રીતે સ્થળે સ્થળે આ વાતની ખબર ફેલાતા "ते समणोवासया" તુંગિકા નગરીના તે શ્રાવકો "इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा" આ-વાત સાંભળીને "हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति" અતિશય હર્ષ અને સંતોષ પામ્યા તેમણે એક બીજાને બોલાવ્યા 'सद्दावित्ता एवं वयासी" બોલાવીને તેઓ તેમની સાથે આ પ્રમાણે વાતચીત કરવા લાગ્યા —"एवं खलु देवाणुप्पिया! पासावच्चिज्जा" હે દેવાનુપ્રિયો! પાર્શ્વનાથ ભગવાનના શિષ્ય "थेरा भगवंता" સ્થવિર ભગવન્ત "जाइसपन्ना जाव" કે જે જાતિસમ્પન્ન, કુલસમ્પન્ન આદિ ગુણોવાળા છે, (અહીં આગળના સૂત્રમાં આવતા સ્થવિર ભગવન્તના બધા

मतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु सयमेन तपसा आत्मान भावयन्तो विहरति. तत्खलु महाफल देवानुप्रियाः तथारूपाणा स्थविराणा भगवता-नामगोत्रस्यापि श्रवणतया, किमग पुनरभिगमन-वन्दन-नमस्यन-प्रतिपृच्छन-पर्युपासनतया, यावत् ग्रहणतया तद् गच्छामः - खलु देवानुप्रिया स्थविरान् भगवतो

आकर (अहा पडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ताण) यथा प्रतिरूप अवग्रह -वनपाल-से कल्पनीय वसति की आज्ञा को लेकर (सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) सयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए पुष्पवतिक उद्यान में विराजमान है। (त खलु देवाणुप्पिया) तो हे देवानुप्रियो ! (तहारूवाण थेराण भगवताण नामगोयस्स वि सवणयाए महाफल) तथारूप स्थविर भगवतो के नाम तथा गोत्र के श्रवण से जीवों को जब महाफल प्राप्त होता है तो (किमग पुण अभिगमण वदण नमसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहण याए) तो फिर हे मित्रो ! उनके समक्ष जाने से, उनकी वन्दना करने से, उन्हें नमस्कार करने से, कुशल समाचाररूप सुखशाता पूछने से, उनकी सेवा करने से यावत् उनके उपदेश को धारण करने से आत्मा का कल्याण हो जावे तो इसमें कौनसी आश्चर्य की बात है। (त गच्छा-मोण देवाणुप्पिया ! थेरे भगवन्ते वन्दामो नमसामो जाव पज्जु-वसामो) इसलिये हे देवानुप्रियो ! चलो उन स्थविर भगवतों के

વિશેષણો ગ્રહણ કરવા) તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમા આવીને " अहा पडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण " શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈને " सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरइ " સયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ત્યા વિચરે છે " त खलु देवाणुप्पिया " તો હે દેવાનુપ્રિયે ! " तहारूवाण थेराण भगवताण नाणगोयस्स वि सवणयाए महाफल " સ્થવિર ભગવન્તોના નામ અને ગોત્રનુ શ્રવણ કરવાથી પણ જીવોને મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો "किमग पुण अभिगमणवदणनमसणपडि पुच्छण पज्जुवासणयाए जाव गहणयाए " તેમની પાસે જવાથી, તેમને વન્દના કરવાથી, તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને કુશળ સમાચાર પૂછવાથી, તેમની સેવા કરવાથી અને તેમનો ઉપદેશ સાભળવાથી આત્માનુ કલ્યાણ થઈ જાય તો તેમા આશ્ચર્ય પામવા જેવુ નથી "त गच्छामो ण देवाणुप्पिया थेरे भगवते वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो " તો હે દેવાનુપ્રિયે ! ચાલો,

वन्दामहे नमस्यामः यावत्पर्युपास्महे एतेन अस्माकम् इहभवे परभवे वा यावत् अनुगामितायै भविष्यति इति कृत्वाऽन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रति शृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वकाः स्वकाः गृहास्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य स्नाताः कृतबलिकर्माणः कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः शुद्ध प्रावेश्यानि माङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहिता अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीराः स्वकेभ्य स्वकेभ्यो

पास चले, उन्हें वन्दन करें, नमस्कार करे यावत् उनकी पर्युपासना करे। (एय णे इह भवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) यह काम अपन सबको इस भवमें और परभव मे हित के लिये, सुखके लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और आनुगामिता के लिये अर्थात् परलोकमें साथ में आने के लिये होगा (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति) इस प्रकार विचार करके उन्होने एकदूसरे की बातचीत को स्वीकार कर लिया। (पडिसुणित्ता) स्वीकार करके (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छन्ति) फिर वे सब के सब जहा अपने२ घर थे वहा आये। (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होने (ण्हाया) स्नान किया (कयबलिकम्मा) बलिकर्म किया अर्थात् काय आदि पक्षियो को अन्नादि दिया (कयकोउमंगलपायच्छित्ता) कौतुक, मंगल एव प्रायश्चित्त किया तथा इन सब कामो को करने के बाद (सुद्धप्पावेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) शुद्ध, प्रवेश्य-सभा मे प्रवेश होनेके योग्यमगलकारक वस्त्रो को अच्छि तरह से धारण किये। (अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा) थोडे भार

તેસ્થવિર ભગવંતો પાસે જઇએ તેમને વંદણા નમસ્કાર કરીએ (યાવત્) તેમની પર્યુંપાસના કરીએ एय णे इह वा परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) તે કામ આપ સૌને માટે આ ભવ અને પરભવમા હિતકારી, સુખકારી, ક્ષેમકારી, કલ્યાણકારી અને પરલોકના ભાતા રૂપ બનશે (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अंतिए एयमट्ठ पडिसुणेंति) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે બીજાની વાતચીતને માની લીધી "पडिसुणित्ता" એક બીજાની વાતને માન્ય કરીને "जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छंति" તેઓ પોત પોતાને ઘેર ગયા "उवागच्छित्ता" ઘેર જઇને "ण्हाया" તેમણે સ્નાન કર્યું "कयबलिकम्मा" બલિકર્મ કર્યું-કાગડા આદિને અન્નાદિ આપ્યા, "कयकोउयमंगलपायच्छित्ता" કૌતુક, મંગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા એ બધા કામો કરીને "सुद्धप्पवेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइ परिहिया" સભામા પહેરવા યોગ્ય મંગળકારી વસ્ત્રોને ધારણ કર્યા "अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा" થોડા વજ-

प्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य खलु संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्तो विहरंति. तत्खलु महाफलं देवानुप्रियाः तथारूपाणां स्थविराणां भगवतां-नामगोत्रस्यापि श्रवणतया, किमंग पुनरभिगमन-वन्दन-नमस्यन-प्रतिप्रच्छन-पर्युपासनतया, यावत् ग्रहणतया तद् गच्छामः - खलु देवानुप्रिया स्थविरान् भगवतो

आकर (अहा पडिरूव ओग्गहं ओगिण्हित्ताणं) यथा प्रतिरूप अवग्रह -वनपाल-से कल्पनीय वसति की आज्ञा को लेकर (संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए पुष्पवतिक उद्यान में विराजमान हैं। (तं खलु देवाणुप्पिया) तो हे देवानुप्रियो ! (तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नामगोयस्स वि सवणयाए महाफलं) तथारूप स्थविर भगवतों के नाम तथा गोत्र के श्रवण से जीवों को जब महाफल प्राप्त होता है तो (किमंग पुण अभिगमण वंदण नमंसणपडिपुच्छणपज्जुवासणयाए जाव गहण याए) तो फिर हे मित्रो ! उनके समक्ष जाने से, उनकी वन्दना करने से, उन्हें नमस्कार करने से, कुशल समाचाररूप सुखशाता पूछने से, उनकी सेवा करने से यावत् उनके उपदेश को धारण करने से आत्मा का कल्याण हो जावे तो इसमें कौनसी आश्चर्य की बात है। (तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! थेरे भगवन्ते वन्दामो नमसामो जाव पज्जुवसामो) इसलिये हे देवानुप्रियो ! चलो उन स्थविर भगवतों के

વિશેષણો ગ્રહણ કરવા) તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં આવીને “ अहा पडिरूव ओग्गहं ओगिण्हित्ता णं ” શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈને “ संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरइ ” સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા ત્યાં વિચરે છે “ तं खलु देवाणुप्पिया ” તો હે દેવાનુપ્રિયો ! “ तहारूवाणं थेराणं भगवंताणं नाणगोयस्स वि सवणयाए महाफलं ” સ્થવિર ભગવન્તોના નામ અને ગોત્રનું શ્રવણ કરવાથી પણ જીવોને મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો “किमंग पुण अभिगमणवंदणनमंसणपडि पुच्छण पज्जुवासणयाए जाव गहणयाए ” તેમની પાસે જવાથી, તેમને વન્દના કરવાથી, તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને કુશળ સમાચાર પૂછ વાથી, તેમની સેવા કરવાથી અને તેમનો ઉપદેશ સાંભળવાથી આત્માનું કલ્યાણ થઈ જાય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી “तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया थेरे भगवंते वंदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो ” તો હે દેવાનુપ્રિયો ! ચાલો,

वन्दामहे नमस्यामः यावत्पर्युपास्महे एतेन अस्माकम् इहभवे परभवे वा यावत् अनुगामितायै भविष्यति इति कृत्वाऽन्योन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रति शृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव स्वका स्वका गृहास्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य स्नाता कृतबलिकर्माण. कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः शुद्ध प्रावेश्यानि माङ्गलिकानि वस्त्राणि प्रवरपरिहिता अल्पमहार्घाभरणालकृतशरीरा स्वकेभ्य स्वकेभ्यो

पास चले, उन्हें वन्दन करें, नमस्कार करे यावत् उनकी पर्युपासना करे। (एय णे इह भवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामिय यत्ताए भविस्सइ) यह काम अपन सबको इस भवमें और परभव मे हित के लिये, सुखके लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और आनुगामिता के लिये अर्थात् परलोकमें साथ में आने के लिये होगा (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अतिए एयमट्ठ पडिसुर्णेति) इस प्रकार विचार करके उन्होंने एकदूसरे की बातचीत को स्वीकार कर लिया। (पडि सुणित्ता) स्वीकार करके (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवाग-च्छन्ति) फिर वे सब के सब जहा अपने २ घर थे वहा आये। (उवा-गच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (ण्हाया) स्नान किया (कयबलिकम्मा) बलिकर्म किया अर्थात् काय आदि पक्षियों को अन्नादि दिया (कयकोउ-मगलपायच्छित्ता) कौतुक, मगल एव प्रायश्चित्त किया तथा इन सब कामों को करने के बाद (सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) शुद्ध, प्रवेश्य-सभा मे प्रवेश होनेके योग्यमगलकारक वस्त्रों को अच्छि तरह से धारण किये। (अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा) थोडे भार

તેસ્થવિર ભગવતો પાસે જઇએ તેમને વદણા નમસ્કાર કરીએ (यावत्) તેમની પર્યુપાસના કરીએ एय णे इह वा परभवे वा हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए आणुगामियत्ताए भविस्सइ) તે કામ આપ સૌને માટે આ ભવ અને પરભવમા હિતકારી, સુખકારી, ક્ષેમકારી, કલ્યાણકારી અને પરલોકના ભાતા રૂપ બનશે (इत्तिकट्टु अण्णमण्णस्स अतिए एयमट्ठ पडिसुणे ति) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે બીજાની વાતચીતને માની લીધી " पडिसुणित्ता " એક બીજાની વાતને માન્ય કરીને " जेणेव सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छ ति " તેઓ પોત પોતાને ઘેર ગયા " उवागच्छित्ता " ઘેર જઇને " ण्हाया " તેમણે સ્નાન કર્યું ' कयबलिकम्मा " બલિકર્મ કર્યું-કાગડા આદિને અન્નાદિ આપ્યા, " कय कोउयमगलपायच्छित्ता " કૌતુક, મગળ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા એ બધા કામો કરીને " सुद्धप्पवेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ परिहिया " સભામા પહેરવા યોગ્ય મગળકારી વસ્ત્રોને ધારણ કર્યા " अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा " થોડા વજ-

गृहेभ्य प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्यैकतोमिलन्ति मिलित्वा पादविहारचारेण तुङ्गिकायाः नगर्या मध्यमध्येन निर्गच्छन्ति. निर्गत्य यत्रैव पुष्पवतीकं चैत्यं तत्रैवोपागच्छन्ति. उपागत्य स्थविरान् भगवतः पञ्चविधेनाभिगमेनाभिगच्छन्ति. तद्यथा सचित्तानां द्रव्याणां व्युत्सर्जनतया १ अचित्तानां द्रव्याणामव्युत्सर्जनतया २, एकशाटिकेनोत्तरासंगकरणेन ३, चक्षुः स्पर्शे अञ्जलिप्रग्रहेण ४,

वाले और अधिकमूल्य वाले आभरणो से अलकृत शरीर वाले होकर फिर वे (सएहिंतो सएहिंतो गेहेहिंतो पडिनिक्खमन्ति) अपने अपने घरों में से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (एगयओ मिलति) वे फिर एक जगह इकट्ठे हुए (मिलित्ता) इकट्ठे होकर (पायविहारचारेण) पैदल ही (तुंगीयाए नयरीए मज्झम् मज्झेणम्) तुगीका नगरी के ठीक बीचो बीच से होकर (निग्गच्छति) निकले (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेवपुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति) जहा पर पुष्पवतिक उद्यान था वहा पर आये। (उवागच्छित्ता) वहा आकर (थेरे भगवते) वे उन स्थविर भगवनो के पास (पचविहेण अभिगमेण) पाच प्रकार के अभिगम से (अभिगच्छति) गये (त जहा) वे पाच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं (सच्चित्ताण दव्वाण विउसरणयाए) पास में रहे हुए सचित्त द्रव्यों को दूर रख देना १,(अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए) अचित्त द्रव्यो को पास में रखना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) विना सिये हुए वस्त्र से

ના પણ અધિક મૂલ્યવાળા આભૂષણોથી શરીરને શણગારીને તેઓ " सएहिंतो सएहिंतो गेहेहिंतो पडिनिक्खमति " પોત પોતાના ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યા " पडिनिक्खमित्ता " બહાર નિકળીને ' एगयओ मिलायति " તેઓ એક જગ્યાએ એકત્ર થયા " मिलायित्ता " એકત્ર થઈને " पायविहारचारेण " પગે ચાલીને " तुंगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण " તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને " निग्गच्छति " નીકળ્યા ' निग्गच्छित्ता" ત્યાંથી નીકળીને ' जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति " જ્યાં પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતુ ત્યાં આવ્યા " उवागच्छित्ता " ત્યાં આવીને " थेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति " પાંચે અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા તે સ્થવિર ભગવંતો પાસે ગયા " तजहा " તે પાંચ પ્રકારના અભિગમ નીચે પ્રમાણે છે–" सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए " (૧) પોતાની પાસેના સચિત્ત દ્રવ્યને દૂર કરવુ " अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए " (૨) અચિત્ત દ્રવ્યોને પાસે રાખવા " एगसाडिएण उत्तरासंगकरणेण " (૩) સિવ્યા વિનાના કપડાથી ઉત્તરાસંગ કરવો–એટલે

मनस एकत्वी-करणेन५, यत्रैव स्थविरा भगवन्तस्तत्रैवोपागच्छन्ति उपागत्य त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण कुर्वन्ति. कृत्वा यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते ॥सू ८ ॥

टीका-' तएण तुंगियाए नयरीए ' ततः खलु तुङ्गिकायाः नगर्याः सिंघाडग तियचउक्कचचर चउम्मुहमहापहपहेसु 'शृगाटकत्रिकचतुष्कचत्वरचतुर्मुख महापथ पथेषु। तत्र शृङ्गाटक-'सिंघाडा इति भाषाप्रसिद्ध जलज फल, तदाकारस्थान त्रिकोण मित्यर्थः, त्रिक=मिलितत्रिमार्गा स्थानम्, चतुष्क=यत्र चत्वारो मार्गामिलिताः

उत्तरासग करना अर्थात् यतना के लिये वस्त्र को मुखपर रखना ३, (चक्खुफासे अजलिप्पग्गहेण) स्थविर भगवतो के दिखते ही दोनों हाथों को जोडना ४ (मणसो एगत्तीकरणेण) तथा मनको एकाग्र करना। इस प्रकार पाच अभिगमों से युक्त होकर वे सब (जेणेवथेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति , जहा स्थविर भगवत थे वहा आये। (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो)तीन वार (आयाहिणपयाहिण करेइ-करित्ता) उनको प्रदक्षिणा पूर्वक यावत् वन्दना नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) त्रिविध पर्युपासना से पर्युपासना करने लगे ॥ १० ॥

टीकार्थ - (तएण तुगियाए नयरीए) इसके बाद तुगिका नगरी के (सिंघाडगतिग-चउक्क-चच्चर-चउम्मुह-महापहपहेसु) सिघाडे के आकार वाले मार्ग मे अर्थात्-त्रिकोण वाले मार्ग मे, त्रिक-जहा पर तीन मार्ग मिलते हैं वहा, चतुष्क-जहा पर चार मार्ग मिलते हैं वहा, चोराहे

કેયતના પાળવા માટે મુખપર વસ્ત્ર રાખવુ " चक्खुफासे अजलिप्पग्गहणे " (૪) સ્થવિર ભગવતોને જોતાવેત બન્ને હાથ જોડવા, અને " मणसो एगत्ती करणेण) (૫) મનને એકાગ્ર કરવુ આ પ્રમાણે પાચ અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા ' जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति " જ્યા સ્થવિર ભગવતો હતા ત્યા આવ્યા ' उवागच्छित्ता " ત્યા આવીને તેમણે "तिक्खुत्तो " ત્રણ વાર " आयाहिण पयाहिण करेइ करित्ता" પ્રદક્ષિણા પૂર્વક તેમને વદણા નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને " जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति " ત્રિવિધ પર્યુપાસનાથી પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા ॥ સૂ૦૧ ॥

ટીકાથ —(तएण) ત્યાર બાદ (तुगियाए नयरीए) તુગિકા નગરીના (सिघ डगतिय-चउक्क-चचर-चउमुह-महापहपहेसु) સિગોડાના આકારના માર્ગમા-એટલે કે ત્રિકોણિયા માર્ગમા (त्रिक) જ્યા ત્રણ માર્ગો મળતા હોય તેવા સ્થાનમા, ચતુષ્ક- જ્યા ચાર માર્ગ મળતા હોય તેવા ચોકમા, (चत्वर)

गृहेभ्य प्रतिनिष्क्रामन्ति प्रतिनिष्क्रम्यैकतोमिलन्ति मिलित्वा पादविहार-चारेण तुङ्गिकायाः नगर्या मध्यमध्येन निर्गच्छन्ति, निर्गत्य यत्रैव पुष्पवतीक चैत्य तत्रैवोपागच्छन्ति, उपागत्य स्थविरान् भगवत. पञ्चविधेनाभिगमेनाभिगच्छन्ति, तद्यथा सचित्ताना द्रव्याणा व्युत्सर्जनतया १ अचित्ताना द्रव्याणामव्युत्सर्जनतया २, एकशाटिकेनोत्तरासगकरणेन ३, चक्षुः स्पर्शे अञ्जलिप्रग्रहेण ४,

वाले और अधिकमूल्य वाले आभरणो से अलंकृत शरीर वाले होकर फिर वे (सएहिंतो सएहिंतो गेहेहिंतो पडिनिक्खमन्ति) अपने अपने घरों में से बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (एगयओ मिलंति) वे फिर एक जगह इकट्ठे हुए (मिलित्ता) इकट्ठे होकर (पायविहारचारेण) पैदल ही (तुंगीयाए नयरीए मज्झंमज्झेणम्) तुंगीका नगरी के ठीक बीचो बीच से होकर (निग्गच्छति) निकले (निग्गच्छित्ता) निकलकर (जेणेवपुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति) जहा पर पुष्पवतिक उद्यान था वहा पर आये। (उवागच्छित्ता) वहां आकर (थेरे भगवते) वे उन स्थविर भगवन्तों के पास (पचविहेणं अभिगमेण) पाच प्रकार के अभिगम से (अभिगच्छति) गये (त जहा) वे पाच प्रकार के अभिगम इस प्रकार से हैं (सच्चित्ताण दव्वाण विउसरणयाए) पास में रहे हुए सचित्त द्रव्यों को दूर रख देना १,(अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए) अचित्त द्रव्यो को पास में रखना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) विना सिये हुए वस्त्र से

નના પણ અધિક મૂલ્યવાળા આભૂષણોથી શરીરને શણગારીને તેઓ " सएहिंतो सएहिंतो गेहेहिंतो पडिनिक्खमति " પોત પોતાના ઘરમાંથી બહાર નિકળ્યા " पडिनिक्खमित्ता " બહાર નિકળીને ' एगयओ मिलायति " તેઓ એક જગ્યાએ એકત્ર થયા " मिलायित्ता " એકત્ર થઈને " पायविहारचारेण " પગે ચાલીને " तुगियाए नयरीए मज्झ मज्झेण " તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને " निगच्छति " નીકળ્યા ' निगच्छित्ता" ત્યાંથી નીકળીને ' जेणेव पुप्फवइए चेइए तेणेव उवागच्छति " જ્યા પુષ્પવતિક ચૈત્ય હતુ ત્યા આવ્યા " उवागच्छित्ता " ત્યા આવીને " थेरे भगवते पचविहेण अभिगमेण अभिगच्छति " પાચે અભિગમોથી યુક્ત થઈને તેઓ બધા તે સ્થવિર ભગવંતો પાસે ગયા " तजहा " તે પાચ પ્રકારના અભિગમ નીચે પ્રમાણે છે–" सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए " (૧) પોતાની પાસેના સચિત્ત દ્રવ્યને દૂર કરવુ " अचित्ता ण दव्वाण अ विउसरणयाए " (૨) અચિત્ત દ્રવ્યોને પાસે રાખવા " एगसाडिएण उत्तरासंगकरणेण " (૩) સિવ્યા વિનાના કપડાથી ઉત્તરાસંગ કરવો–એટલે

व्यक्तवर्णात्मको नादः 'जणुम्मि'जनोर्मिः जनसमाथः तरङ्गवज्जनानामुपर्युपरि समागमनम्, "जणुक्कलिया" जनोत्कालिका=जनाना लघुतरःसमुदायः । "जणसण्णिवाएइवा" जनमनिपात जनाना सघर्षरूपेण समिलन भवति तत्र "बहुजणो" बहुजनः "अण्णमण्णस्स" अन्योन्यम् "एवमाइक्खइ" एवमाख्याति=एकोऽपर-सामान्यरूपेण वदति, "एव भासइ" एव भाषते=विशेषतो वदति, एव पण्णवेइ" एव प्रज्ञापयति-अपृष्ट. सन् कथयति, "एव परूवेइ" एव प्ररूपयति कश्चित् पृष्ट. सन् कथयति । किंकथयति ! इत्याह-" एव खलु" इत्यादि । "एव खलु देवाणुप्पिया" एव खलु देवानुप्रियाः, "पासावचिज्जा थेरा भगवतो" पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः "पुव्वाणु पुव्विं चरमाणा"

एक दूसरे से पूछते थे (जणवोलेइवा) कहींपर मनुष्यों की अव्यक्तध्वनि होती थी, कहीं पर (जणकलकलेइवा) मनुष्यों का व्यक्त नाद होता था, कहीं पर (जणुम्मी) तरङ्गों की तरह ऊपर के ऊपर मनुष्य आते थे, (जणुकलिया) कहीं पर मनुष्यों का छोटा सा समूह दिखाई पडता था (जणसण्णिवाए) कहीं पर मनुष्यों का सघर्षरूप से सम्मेलन होता था, उसमें (बहुजणो) अनेक मनुष्यों (अण्णमण्णस्स) एक दूसरे से (एवमाइक्खइ) इस प्रकार सामान्यरूप से कहते थे (एव भासइ) कोई कोई विशेषरूप से आपस में एक दूसरे से कहते थे (एव पण्णवेइ) कोई कोई आपस मे एक दूसरे से विना पूछे ही कहते थे। एव परूवेइ) कोई कोई पूछने पर कहते थे ? सो सूत्रकार स्पष्ट करते हैं (एव खलु देवाणुप्पिया पासावचिज्जा थेरा भगवन्तो) हे देवानुप्रियो! पार्श्वनाथ! भगवान् के प्रशिष्य स्थविर भगवन्त (पुव्वाणुपुव्विं चर-

હતો (जणवोलेइवा) કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોનો અવ્યક્ત ધ્વનિ આવતો હતો કોઈ કોઈ સ્થળે (जणकलकलेइवा) મનુષ્યોનો વ્યક્ત નાદ સભળાતો હતો (जणुम्मी) કોઈ જગ્યાએ પાણીના મોજાઓની જેમ મનુષ્યનો સમૂહ આવતો હતો, (जणुक्कलिया) કોઈ કોઈ જગ્યાએ માણુસોનો નાનો સમૂહ નજરે પડતો હતો, કોઇ કોઇ જગ્યાએ (जणसण्णिवाए) મનુષ્યોનો એટલો મોટો સમૂહ ચાલતો હતો કે તેમને એક બીજા સાથે ઘસાઈને ચાલવુ પડતુ હતુ તેમાના (बहुजणो) અનેક મનુષ્યો (अण्णमण्णस्स) એક બીજાને (एवमाइक्खइ) સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે કહેતા હતા, (एव भासइ) કોઈ કોઈ વિશેષ પ્રમાણુમા એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેતા હતા (एव पण्णवेइ) કોઇ કોઇ માણુસો એક બીજાને વિના પૂછયે એવુ કહેતા હતા (एव परूवेइ) અને કોઇ કોઇ પૂછવામા આવે ત્યારે કહેતા હતા કે—(एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवन्ता) હે દેવાનુપ્રિયો! પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો, સ્થવિર ભગવત

सन्ति तत्० -चोराहा ' इतिभाषाप्रसिद्धस्थानम्, चत्वर बहुमार्गसमेलन-स्थानम्, चतुर्मुख चतुर्द्वार स्थानम्-आगन्तुकादीना विश्रामस्थानम्-महापथ =राजमार्गः, पन्थाः, पन्थाः= रथ्यामात्रम्, तेषु सर्वेषु स्थानेषु, ' जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायति" यावत् एक दिशाभिमुखाः निर्यान्ति, इह यावत्करणात् "महया जण-सद्देइ वा जणवूहेइ वा जणबोलेइ वा जणकलकलेइ वा जणुम्मीइ वा जणुक्कलियाइ वा जणसण्णिवाएइ वा बहुजणो अण्णमण्णस्स एवमाइक्खइ एव भासइ एव पण्णवेइ एव परूवेइ एव खलु देवाणुप्पिया पासावचिज्जा थेरा भगवतो पुव्वाणुपुव्वि चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा इह मागया इह सपत्ता इह समोसढा इहेव तुगियाए नयरीए बहि पुप्फवइए चेइए अहापडिरूव उग्गह उग्गिण्हित्ता स जमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति निकट्टु" इत्येतेषा ग्रहणम् ।

तत्र महान् जनशब्द =महान् अनेक जनशब्द, एव महान्, इति सर्वत्र यो ज्यम् । " जणवुहेइवा " जनव्यूहो लोकसमूहस्य परस्पर पृच्छा करणम् जण-बोलेइवा " जनाना व्यक्तो ध्वनिः । जणकलकलेइवा " जनकलकलो जनाना

में चत्वर-जहा अनेक मार्ग मिलते है, चतुर्मुख-चारद्वार वाले स्थान में, अर्थात् जहा पर आगन्तुक जन आकर विश्राम करते हैं ऐसे स्थान में, महापथ-राजमार्ग में, पथ-सामान्यमार्ग मे, (जाव एगादिसाभिमुहा णिज्जायति) यावत् एकादिशा की तरफ मुंह करके लोग चलने लगे, अर्थात्-तुगिका नगरी के शृगाटक आदि मार्गों में मनुष्यों की बहुत बडी भीड़ लगी हुई थी। परस्पर में बातें करते थे सो कहते हैं—(मह या जणसद्दे) कहीपर मनुष्यों की भीड थी-उसमें परस्पर में में लोगों ने एक दूसरे से बोलते थे। कहीपर (जणवूहेइ वा) आपस में लोगसमूह

જ્યા અનેક માર્ગ મળતા હોય ત્યા, (चतुर्मुख) ચાર દ્વારવાળા સ્થાનમા એટલે જ્યા પથિકો વિશ્રામ લે છે એવા સ્થાનમા, (महापथ) રાજમાર્ગમા (पथ) સામાન્ય માર્ગમા (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायति) યાવત્ એક દિશા તરફ મુખ કરીને લોકો ચાલવા માડયા કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તુગિકા નગરીના શૃગાટક આદિ માર્ગો પર લોકોની ભારે ભીડ જામી હતી તેઓ પરસ્પરજે વાતો કરતા હતા તે સૂત્રકાર છે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર દ્વારા કહે છે -(महया जणसद्दे) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોની ભારે ભીડ હતી અને તેઓ એક બીજા સાથે વાતો કરતા હત (जणवूहेइवा) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોનો સમૂહ એક બીજાને પૂછતો

व्यक्तवर्णात्मको नादः 'जणुम्मि' जनोर्मिः जनसमवायः तरङ्गवज्जनानामुपर्युपरि समागमनम्, "जणुक्कलिया" जनोत्कालिका=जनाना लघुतरःसमुदायः । "जणसण्णिवाएइवा" जनसंनिपात जनाना सघर्परूपेण संमिलन भवति तत्र "बहुजणो" बहुजनः "अण्णमण्णस्स" अन्योन्यम् "एवमाइक्खइ" एवमाख्याति=एकोऽपर-सामान्यरूपेण वदति, "एव भासइ" एव भाषते=विशेषतो वदति, एव पण्णवेइ" एव प्रज्ञापयति-अपृष्टः सन् कथयति, "एव परूवेइ" एव प्ररूपयति कश्चित् पृष्टः सन् कथयति । किंकथयति । इत्याह-"एव खलु" इत्यादि । "एव खलु देवाणुप्पिया" एव खलु देवानुप्रियाः, "पासावचिज्जा थेरा भगवतो" पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः "पुव्वाणु पुव्विं चरमाणा"

एक दूसरे से पूछते थे (जणवोलेइवा) कहींपर मनुष्यों की अव्यक्त-ध्वनि होती थी, कहीं पर (जणकलकलेइवा) मनुष्यों का व्यक्त नाद होता था, कही पर (जणुम्मी) तरङ्गों की तरह ऊपर के ऊपर मनुष्य आते थे, (जणुक्कलिया) कहीं पर मनुष्यो का छोटा सा समूह दिखाई पडता था (जणसण्णिवाए) कहीं पर मनुष्यो का सघर्परूप से सम्मेलन होता था, उसमें (बहुजणो) अनेक मनुष्यों (अण्णमण्णस्स) एक दूसरे से (एवमाइक्खइ) इस प्रकार सामान्यरूप से कहते थे (एव भासइ) कोई कोई विशेषरूप से आपस में एक दूसरे से कहते थे (एव पण्णवेइ) कोई कोई आपस मे एक दूसरे से विना पूछे ही कहते थे। एव परूवेइ) कोई कोई पूछने पर कहते थे ? सो सूत्रकार स्पष्ट करते हैं (एव खलु देवाणुप्पिया पासावचिज्जा थेरा भगवन्ता) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथ ! भगवान् के प्रशिष्य स्थविर भगवन्त (पुव्वाणुपुव्विं चर

હતો. (जणवोलेइवा) કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોનો અવ્યક્ત ધ્વનિ આવતો હતો. કોઈ કોઈ સ્થળે (जणकलकलेइवा) મનુષ્યોનો વ્યક્ત નાદ સભળાતો હતો (जणुम्मी) કોઈ જગ્યાએ પાણીના મોજાઓની જેમ મનુષ્યનો સમૂહ આવતો હતો, (जणुक्कलिया) કોઈ કોઈ જગ્યાએ માણસોનો નાનો સમૂહ નજરે પડતો હતો, કોઇ કોઇ જગ્યાએ (जणसण्णिवाए) મનુષ્યોનો એટલો મોટો સમૂહ ચાલતો હતો કે તેમને એક બીજા સાથે ઘસાઈને ચાલવુ પડતુ હતુ તેમાના (बहुजणो) અનેક મનુષ્યો (अण्णमण्णस्स) એક બીજાને (एवमाइक्खइ) સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે કહેતા હતા, (एव भासइ) કોઈ કોઈ વિશેષ પ્રમાણમા એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેતા હતા (एव पण्णवेइ) કોઇ કોઇ માણસો એક બીજાને વિના પૂછચે એવુ કહેતા હતા (एव परूवेइ) અને કોઇ કોઇ પૂછવામા આવે ત્યારે કહેતા હતા કે—(एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवता) હે દેવાનુપ્રિયો ! પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો, સ્થવિર ભગવત

सन्ति तत्०—चोराहा ' इतिभाषाप्रसिद्धस्थानम्, चत्वर बहुमार्गसमेलन-स्थानम्, चतुर्मुख चतुर्द्वार स्थानम्—आगन्तुकादीनां विश्रामस्थानम्- महापथ =राजमार्गः, पन्थाः, पन्थाः= रथ्यामात्रम्, तेषु सर्वेषु स्थानेषु, ' जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायंति" यावत् एक दिशाभिमुखाः निर्यान्ति, इह यावत्करणात् "महया जण-सद्देइ वा जणवूहेइ वा जणबोलेइ वा जणकलकलेइ वा जणुम्मीइवा जणुक्कलियाइ वा जणसण्णिवाएइवा बहुजणो अण्णमण्णस्स एवमाइक्खइ एव भासइ एव पण्णवेइ एव परूवेइ एवं खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा गामाणुगाम दूइज्जमाणा इह मागया इह संपत्ता इह समोसढा इहेव तुगियाए नयरीए बहिं पुप्फवइए चेइए अहापडिरूवं उग्गह उग्गिण्हित्ता संजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति निरुद्ध" इत्येतेषां ग्रहणम् ।

तत्र महान् जनशब्द =महान् अनेक जनशब्द, एव महान्, इति सर्वत्र यो ज्यम् । " जणवुहेइवा " जनव्यूहो लोकसमूहस्य परस्पर पृच्छा करणम् जण-बोलेइवा " जनाना व्यक्तो ध्वनिः । जणकलकलेइवा " जनकलकलो जनाना

में चत्वर—जहां अनेक मार्ग मिलते हैं, चतुर्मुख—चारद्वार वाले स्थान में, अर्थात् जहां पर आगन्तुक जन आकर विश्राम करते हैं ऐसे स्थान में, महापथ-राजमार्ग में, पथ—सामान्यमार्ग मे, (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायति) यावत् एकदिशा की तरफ मुंह करके लोग चलने लगे, अर्थात्- तुगिका नगरी के श्रृंगाटक आदि मार्गों में मनुष्यों की बहुत बडी भीड़ लगी हुई थी। परस्पर में बातें करते थे सो कहते हैं—(महया जणसद्दे) कहींपर मनुष्यों की भीड थी—उसमें परस्पर में में लोगों ने एक दूसरे से बोलते थे। कहींपर (जणवूहेइ वा) आपस में लोगसमूह

જ્યાં અનેક માર્ગ મળતા હોય ત્યાં, (चतुर्मुख) ચાર દ્વારવાળા સ્થાનમાં એટલે જ્યાં પથિકો વિશ્રામ લે છે એવા સ્થાનમાં, (महापथ) રાજમાર્ગમાં (पथ) સામાન્ય માર્ગમાં (जाव एगदिसाभिमुहा णिज्जायति) યાવત્ એક દિશા તરફ મુખ કરીને લોકો ચાલવા માંડયા કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તુંગિકા નગરીના શૃંગાટક આદિ માર્ગો પર લોકોની ભારે ભીડ જામી હતી તેઓ પરસ્પરજે વાતો કરતા હતા તે સૂત્રકાર છે નીચે પ્રમાણે સૂત્ર દ્વારા કહે છે -(महया जणसद्दे) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોની ભારે ભીડ હતી અને તેઓ એક બીજા સાથે વાતો કરતા હતા (जणवूहेइवा) કોઈ કોઈ જગ્યાએ લોકોનો સમૂહ એક બીજાને પૂછતો

"तएण ते समणोवासया" ततः खलु श्रमणोपासकाः "इमीसे कहाए-लद्धट्ठा समाणा हट्ठतुट्ठा जाव सद्दावेंति" अस्याः कथायां लब्धार्थाः सन्तो हृष्ट-तुष्टा यावत् शब्दायन्ति परस्पर वदन्तीत्यर्थ इह यावत्पदेन "चित्तमाणंदिया, पीइमणा परमसोमणस्सिया हरिसवसविसप्पमाणहियया अन्नोन्न" इत्येतेषां ग्रहणम्। तत्र हट्ठतुट्ठेति "हट्ठतुट्ठचित्ताणंदिया" हृष्टतुष्टचित्तानन्दिताः, तत्र हृष्टतुष्टम्=अतितुष्टम्, यद्वा-हृष्ट हर्षितम्, तुष्ट=प्राप्तसन्तोष तादृश चित्त येषां ते हृष्टतुष्टचित्ताः अतएव आनन्दिता=आनन्द प्राप्ताः सञ्जातमानसोल्लासा इत्यर्थः "पीइमाणा" प्रीतिमनसः, प्रीति=तृप्ति मनसि येषा ते तथा तृप्तमनसा इत्यर्थः ' परमसोमणस्सिया " परमसौमनस्यिता'-परमम्=उत्कृष्टञ्च तत्सौमनस्य=प्रसन्नचित्तता चेति-परमसौमनस्य तदेषा सञ्जात परमसौमनस्यिताः परमानुरागपूर्णमनस्का इत्यर्थः। "हरिसवसविसप्पमाणहियया" हर्षवशविसर्पद् हृदयाः, तत्र हर्षवशेन विसर्पत्=परित उच्छलद् हृदय येषा ते तथा स्थविरदर्शनार्थमन्दानन्दतरङ्गसमुच्छलित-चित्ता इत्यर्थः। ते 'अन्नोन्न' अन्योन्य=परस्पर शब्दायन्ति=कथयन्ति-इति सम्बन्धः, "सद्दाइत्ता" शब्दायित्वा "एव वयासी" एवमवादिषु, एव वक्ष्य-माण प्रकारेण अवादिषुः=अकथयन् कथितवन्त इत्यर्थः। तदेव दर्शयति-' एव खलु ' इत्यादि। "एव खलु ' देवाणुप्पिया " एव खलु हे देवानुप्रिया "पासा-वच्चिज्जा थेरा भगवतो " पार्श्वापत्यीया स्थविरा भगवन्तः, "जाइसपन्ना"

(तएण) इसके बाद (ते समणोवासया) वे श्रमणोपासक इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) इस कथा के- समाचार से- लब्धार्थ-परिचित होकर (हट्ठतुट्ठ जाव सद्दावेंति) बहुत ही अधिक हर्षित हुए और सतुष्ट हुए यावत् वे आनन्द मग्न बनकर मन मे अतिशय तृप्ति से युक्त हुए उनका अन्त करण परम अनुराग से पूर्ण भर गया। अत्यन्त आनन्द से उनका हृदय उछलने लगा। उन्हों ने शीघ्र ही एक दूसरे को बुलाया और (सद्दावित्ता) बुलाकर फिर वे (एव वयासी) इस प्रकार आपस में कहने लगे (एव खलु देवाणुप्पिया पासावच्चिज्जा थेरा भगवता जाइ

જવાનો નિશ્ચય કરીને તુગિકા નગરીમાથી પુષ્પવતિક ઉદ્યાન તરફ જવા માટે રવાના થાય છે (तएण ते समणोवासया) ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકો (इमीसे कहाए लद्धट्ठा समाणा) આ સમાચાર જાણીને (हट्ठ तुट्ठ जाव सद्दावे ति) અતિશય હર્ષ અને સતોષ પામ્યા તેઓ આનદમગ્ન બનીને મનમા અતિશય તૃપ્તિ પામ્યા તેમના અત ગણ આનદથી ઉભરાવા લાગ્યા, તેમના હૃદય નાચી ઉઠયા તેમણે તુરત જ એક બીજાને બોલાવ્યા અને (सद्दावित्ता) બોલાવીને (एव वयासी) એક બીજાને આ પ્રમાણે કહેવા લાગ્યા-एव खलु देवाणुप्पिया!

पूर्वानुपूर्व्या विचरन्तः=गुरुपरम्परया विहरन्तः, "गामाणुगाम दूइज्जमाणा" ग्रामानुग्रामं द्रवन्तः एकग्रामादन्यं ग्रामं गच्छन्तः क्रमप्राप्तग्राममतिक्रमन्त इत्यर्थः "इह मागया" इहागताः=अत्रागता, इह सपत्ता =अत्रैव समागताः, 'इह समोसढा' इह समवसृताः = साधुकल्पनीयावग्रहे स्थिताः, इहेति कुत्रेत्याह – 'इहेव' इत्यादि "इहेव तुंगियाए नयरीए बहिं" अत्रैव तुंगिकाया नगर्या बहिः =बहिःप्रदेशे "पुप्फवइए चेइए" पुष्पवतिके चैत्ये=पुष्पवतिकनामोद्याने "अहापडिरूवं" यथा प्रतिरूपं=साधुकल्पानुकूलम् "उग्गहं" अवग्रहम्=वनपालप्रदत्तां वसतेराज्ञाम् "उग्गिण्हित्ता" अवगृह्य=याचित्वा "संजमेण" संयमेन सप्तदश विधेन 'तवसा' तपसा=द्वादशविधेन 'अप्पाणं' आत्मानं 'भावेमाणा' भावयन्त =भावितं कुर्वाणा 'विहरंति' विहरन्ति=तिष्ठन्ति। "त्तिकट्टु" इति कृत्वा= इति मनस्यवधार्य लोका एकदिशाभिमुखाःसन्तः–तुङ्गिका नगरीतो निर्यान्तीति सम्बन्ध।

माणा) गुरुपरम्परा के अनुसार विहार करते हुए तथा (गामाणुगाम दूइज्जमाणा) एक गाम से दूसरे गाम क्रम से विहार करते हुए (इह मागया) यहां आये हुए है, (इह सपत्ता) यहां पधारे हैं (इह समोसढा) यहां समवसृत हुए हैं अर्थात्–साधुकल्पनीय वसति में रहे हुए है । यहां कहां–तो इसके लिये कहते हैं कि (इहेव तुगीयाए नयरीए बहिं) इसी तुंगिका नगरी के बाहर जो (पुप्फवइए चेइए) पुष्पवतिक उद्यान है उसमें । (अहापडिरूवं उग्गहम् उग्गिण्हित्ता संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणाविहरंति) वहां वे यथा प्रतिरूप साधुकल्पके अनुकूल–वनपाल से वसति अज्ञा लेकर सत्रह प्रकार के संयम से और बारह प्रकार के तप से आत्माको भावित करते हुए विराजते हैं । (इति कट्टु) ऐसा मन मे अवधारण कर लोक एक दिशा की तरफ मुख करके तुंगिका नगरी से निकलते हैं ।

(पुव्वाणुपुव्विं चरमाणा) ગુરુપરંપરા પ્રમાણે વિહાર કરતા તથા (गामाणुगाम दूइज्जमाणा) એક ગામથી બીજે ગામ અનુક્રમે વિચરતા વિચરતા (इहमागया) અહીં આવ્યા છે, (इह सपत्ता) અહીં પધાર્યા છે, (इह समोसढा) અહીં સમવસૃત થયા છે—એટલે કે સાધુને કલ્પે એવા સ્થાનમા ઉતર્યા છે તે બતાવવા માટે કહે છે–(इहेव तुंगियाए नयरीए बहिं) આ તુંગિકા નગરીની બહાર જે (पुप्फवइए चेइए) પુષ્પવતિક ઉદ્યાન છે તેના (अहापडिरूवं उग्गहं उग्गिण्हित्ता संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणा विहरंति) શાસ્ત્રાનુસાર વનપાલની આજ્ઞા લઈ ને સત્તર પ્રકારના સંયમ અને બાર પ્રકારના તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિરાજે છે (इतिकट्टु) એવો મનમા નિશ્ચય કરીને લોકો એક દિશા તરફ મુખ કરીને તુંગિકા નગરીમાથી નીકળે છે–એટલે કે તેમની પાસે

पज्जुवासणयाए " किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनतायाः तत्र " किमग " इत्यत्र ' अङ्गशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अङ्ग=हे मित्र !' किं पुनस्तेषाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन = सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम् , नमस्यनम् 'त्तिक्खुत्तो' इति पाठेन पञ्चाङ्ग-नमनपूर्वक नमस्कारकरणम् , प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम् पर्युपासन=मनोवाक्काययोगैः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम् अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वक्तु न शक्यते इति भावः, तथा " जाव-गहण-याए " यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन " एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुव-णयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्ठस्स" इति ग्रहण कर्त्तव्यम् तत्र एकस्या-प्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थंकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणताया.=श्रवणस्य महाफल भवति। किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सन्मुख जाने से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने से, उनकी सुख शाता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों योगों से उनको सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो क्या कहना। तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहां यावत् पद से (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमङ्ग! पुण-विउलस्स अट्ठस्स) जब आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

હે મિત્રો ! (अभिगमण वंदन नमंसण-पडिपुच्छण, पज्जुवासणयाए किं पुण) તેમના સાક્ષાત્ દર્શન કરવાથી, તેમની પાસે જઈને તેમની સ્તુતિ કરવાથી, પાંચે અંગો ઝુકાવીને તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને સુખશાતા પૂછવાથી, અને મન વચન અને કાયાના યોગોથી તેમની સેવા કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેની તો વાત જ શી કરવી ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અભિગમન આદિ દ્વારા જે અદ્વિતીય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તો વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી- તે તો અવર્ણનીય છે (जाव गहणयाए) અહીં (યાવત્) પદથી (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्ठस्स आर्य-तीर्थ કર દ્વારા પ્રતિપાદિત ધાર્મિક (ધર્મપ્રયોજક એક પણ ઉપદેશના શ્રવણથી મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો હે મિત્રો ! જે જીવો તેમના દ્વારા

जातिसम्पन्नाः जातिः=शुद्धमातृकोवश तेन सपन्ना =युक्ताः ' जाव ' यावत्, अत्र यावत्पदेन "कुलसपन्ना" इत्यारभ्य ' उवागच्छित्ता ' इत्यन्तानि पदानि अत्रैव सूत्रे मोक्तानि तत्रतोऽवसेयानीति ते स्थविराः पुष्पवतिके चैत्ये उपागत्य । " अहापडिरूव उग्गह उग्गिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरंति" यथा प्रतिरूपमवग्रहमवगृह्य सयमेन तपसा आत्मान भावयन्तो विहरन्ति " तं महप्फल खलु देवाणुप्पिया " तत् तस्मात्कारणात् महाफल हे देवानुमिया। "तहा रूवाण थेराणं भगवताण नामगोयस्स वि सवणयाए" तथाविधाना स्थविराणां नाम गोत्रस्यापि श्रवणताया, एतेषा नाम गोत्रस्यापि श्रवणस्य महत्फल=जन्मजरा मरणोच्छेदनरूप भवति तर्हि ' किमगपुण अभिगमणवदणनमसणपडिपुच्छण-

सपन्ना जाव अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विरहति) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वापत्यीय स्थविर भगवत जो कि शुद्धमातृवशरूप जाति से युक्त हैं यावत् इसी सूत्रमें पहले कहे गये कुलसपन्न आदि विशेषणों वाले वे पुष्पवतिक चैत्य में आकर यथाप्रतिरूप अवग्रह को धारण करके सयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए विराजमान हैं। (त महप्फलं खलु देवाणुप्पिया) इस लिये हे देवानुप्रियो ! जब महाफल प्राप्त होता है(तहा रूवाण) तथारूप (थेराण भगवताण) स्थविर भगवता के (नामगोयस्सवि सवणयाए) नामगोत्र के श्रवण से अर्थात्-शास्त्रो में ऐसा प्रकट किया गया है कि-तथारूप स्थविर भगवतों के नाम और गोत्र के श्रवण करने से भी जीवों को जन्म जरा और मरण का अभाव होने रूप फल प्राप्त होता है तो (अङ्ग) हे मित्र । (अभिगमण-वन्दन-नमसण-पडिपुच्छण-पज्जु-

पासावच्चिज्जा थेरा भगव ता जाइसपन्ना जाव अहापडिरूव ओग्गह ओगिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहर ति) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वनाथना प्रशिष्य, स्थविर भगवतो, जे शुद्धमातृवश रूप जातिथी युक्त छे अने कुल सपन्न आदि गुणोथी युक्त छे (ते गुणो आगळना सूत्रमा आप्या छे)तेओ पुष्पवतिक चैत्यमा आवीने शास्त्राज्ञा प्रमाणे वनपाळनी रजा लईने, सयम अने तपथी तेमना आत्माने भावित करता थका विराज्या छे (त महप्फल खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (तहारूवाण थेराण भगव ताण नाम गोयस्स वि सवणयाए) आवा स्थविर भगवतोना नामगोत्रना श्रवणथी पण महान फ़ळनी प्राप्ति थाय छे-एटले के शास्त्रोमा एवु कहेवामा आव्यु छे के एवा स्थविर भगवतोना नाम अने गोत्रनु श्रवण करवाथी पण जीवोने जन्म, मरण अने जरानो अभाव थवारूप महान फळनी प्राप्ति थाय छे तो (अङ्ग)

पज्जुवासणयाए " किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनतायाः तत्र " किमग " इत्यत्र ' अङ्गशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अङ्ग=हे मित्र !' किं पुनस्तेषाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन = सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम् , नमस्यनम् 'त्तिक्खुत्तो ' इति पाठेन पश्चाङ्ग-नमनपूर्वक नमस्कारकरणम् , प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम् पर्युपासन=मनोवाक्काययोगैः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम् अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वक्तु न शक्यते इति भावः, तथा " जाव-गहण-याए " यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन " एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुव-णयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्ठस्स" इति ग्रहण कर्त्तव्यम् तत्र एकस्या-प्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणतायाः=श्रवणस्य महाफल भवति। किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सन्मुख जाने से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने से, उनकी सुख शाता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो क्या कहना। तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नहीं किया जा सकता वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहाँ यावत् पद से (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमङ्ग ! पुण-विउलस्स अट्ठस्स) जब आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

હે મિત્રો ! (अभिगमण वदन नमसण-पडिपुच्छण, पज्जुवासणयाए किं पुण) તેમના સાક્ષાત્ દર્શન કરવાથી, તેમની પાસે જઈને તેમની સ્તુતિ કરવાથી, પાંચે અંગો ઝુકાવીને તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને સુખશાતા પૂછવાથી, અને મન વચન અને કાયાના યોગોથી તેમની સેવા કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેની તો વાત જ શી કરવી ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અભિગમન આદિ દ્વારા જે અદ્વિતીય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તો વર્ણન જ થઈ શકે તેમ નથી - તે તો અવર્ણનીય છે (जाव गहणयाए) અહીં (યાવત્) પદથી (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्ठस्स આર્ય-તીર્થંકર દ્વારા પ્રતિપાદિત ધાર્મિક (ધર્મપ્રયોજક એક પણ ઉપદેશના શ્રવણથી મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો હે મિત્રો ! જે જીવો તેમના દ્વારા

जातिसम्पन्नाः जातिः=शुद्धमातृकोवश तेन सपन्ना =युक्ताः ' जाव ' यावत्, अत्र यावत्पदेन "कुलसपन्ना" इत्यारभ्य ' उवागच्छित्ता ' इत्यन्तानि पदानि अत्रैव सूत्रे मोक्तानि तत्रतोऽवसेयानीति ते स्थविराः पुष्पवतिके चैत्ये उपागत्य । " अहापडिरूव उग्गह उग्गिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरंति" यथा मतिरूपमवग्रहमवगृह्य सयमेन तपसा आत्मान भावयन्तो विहरन्ति " तं महप्फल खलु देवाणुप्पिया " तत् तस्मात्कारणात् महाफल हे देवानुप्रिया ! "तहा रूवाण थेराणं भगवंताण नामगोयस्स वि सवणयाए " तथाविधाना स्थविराणां नाम गोत्रस्यापि श्रवणतया, एतेषा नाम गोत्रस्यापि श्रवणस्य महत्फल=जन्मजरा मरणोच्छेदनरूप भवति तर्हि ' किमगपुण अभिगमणवदणनमसणपडिपुच्छण-

---

सपन्ना जाव अहापडिरूव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विरहति) हे देवानुप्रियो ! पार्श्वापत्यीय स्थविर भगवत जो कि शुद्धमातृवशरूप जाति से युक्त हैं यावत् इसी सूत्रमें पहले कहे गये कुलसपन्न आदि विशेषणों वाले वे पुष्पवतिक चैत्य में आकर यथाप्रतिरूप अवग्रह को धारण करके सयम और तपसे अपनी आत्मा को भावित करते हुए विराजमान हैं। (त महप्फल खलु देवाणुप्पिया) इस लिये हे देवानुप्रियो ! जब महाफल प्राप्त होता है(तहा रूवाण) तथारूप (थेराण भगवताण) स्थविर भगवता के (नामगोयस्सवि सवणयाए) नामगोत्र के श्रवण से अर्थात्-शास्त्रो में ऐसा प्रकट किया गया है कि-तथारूप स्थविर भगवतों के नाम और गोत्र के श्रवण करने से भी जीवों को जन्म जरा और मरण का अभाव होने रूप फल प्राप्त होता है तो (अङ्ग) हे मित्र ! (अभिगमण-वन्दन-नमसण-पडिपुच्छण-पज्जु-

---

पासावच्चिज्जा थेरा भगवता जाइसपन्ना जाव अहापडिरूव ओग्गह ओग्गिण्हित्ता ण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणा विहरति) હે દેવાનુપ્રિયો ! પાર્શ્વનાથના પ્રશિષ્ય, સ્થવિર ભગવતો, જે શુદ્ધમાતૃવશ રૂપ જાતિથી યુક્ત છે અને કુલ સપન્ન આદિ ગુણોથી યુક્ત છે (તે ગુણો આગળના સૂત્રમા આપ્યા છે)તેઓ પુષ્પવતિક ચૈત્યમા આવીને શાસ્ત્રાજ્ઞા પ્રમાણે વનપાળની રજા લઈને, સયમ અને તપથી તેમના આત્માને ભાવિત કરતા થકા વિરાજ્યા છે (त महप्फल खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! (तहारूवाण थेराण भगवताण नाम गोयस्स वि सवणयाए) આવા સ્થવિર ભગવતોના નામગોત્રના શ્રવણથી પણ મહાન ફલની પ્રાપ્તિ થાય છે-એટલે કે શાસ્ત્રોમા એવુ કહેવામા આવ્યુ છે કે એવા સ્થવિર ભગવતોના નામ અને ગોત્રનુ શ્રવણ કરવાથી પણ જીવોને જન્મ, મરણ અને જરાનો અભાવ થવારૂપ મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે તો (अङ्ग)

पज्जुवासणयाए " किमग पुनरभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छन पर्युपासनताया तत्र " किमग " इत्यत्र ' अङ्गशब्दो कोमलामन्त्रणे तेन हे अङ्ग=हे मित्र !' किं पुनस्तेषाम् , अभिगमनवन्दननमस्यनप्रतिप्रच्छनपर्युपासनायाः, अभिगमन = सम्मुखगमन, वन्दन=स्तुतिकरणम् , नमस्यनम् 'त्तिक्खुत्तो ' इति पाठेन पञ्चाङ्ग नमनपूर्वक नमस्कारकरणम् , प्रतिप्रच्छन = शरीरसमाधिविषये पुनः पुनः प्रच्छनम् पर्युपासन=मनोवाक्काययोगैः सेवाकरण, तेन यत्फल भवति तत् किं वक्तव्यम् अनेन यदनुत्तर फल भवति तद् वक्तु न शक्यते इति भावः, तथा " जाव-गहणयाए " यावत् ग्रहणताया, इह यावत्पदेन " एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमगपुण विउलस्स अट्ठस्स" इति ग्रहण कर्त्तव्यम् तत्र एकस्याप्यार्यस्य आर्योक्तस्य तीर्थकरप्रतिपादितस्य धार्मिकस्य धर्मप्रयोजकस्य अतएव सुवचनस्य=सदुपदेशस्य श्रवणतायाः=श्रवणस्य महाफल भवति। किमग पुनर्विपुलस्य

वासयाए किंपुण) उनके साक्षात्दर्शन करने से या उनके सन्मुख जाने से उनकी स्तुति करने से पाचो अङ्गों को झुकाकर उन्हें नमस्कार करने से, उनकी सुख शाता पूछने से और मन वचन एवम् काय से-तीनों योगों से उनकी सेवा करने से जो फल प्राप्त होता है-उस विषय में तो क्या कहना। तात्पर्य यह है कि अभिगमन आदि द्वारा जो जीवों को अनुत्तर फल प्राप्त होता है वह वचन द्वारा प्रकट नही किया जा सकता वह तो अनिर्वचनीय है तथा (जाव गहणयाए) यहां यावत् पद से (एगस्स वि आरियस्स धाम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमङ्ग ! पुणविउलस्स अट्ठस्स) जब आर्यतीर्थंकर द्वारा प्रतिपादित, धार्मिक-धर्म प्रयोजक- ऐसे एक भी सुवचन उपदेशके श्रवण का महाफल होता है तो फिर हे मित्रो ! जो जीव उनके द्वारा उपदिष्ट मोक्षरूप अर्थ को

હે મિત્રો ! (अभिगमण वदन नमसण-पडिपुच्छण, पज्जुवासणयाए किं पुण) તેમના સાક્ષાત્ દર્શન કરવાથી, તેમની પાસે જઇને તેમની સ્તુતિ કરવાથી, પાંચે અંગો ઝુકાવીને તેમને નમસ્કાર કરવાથી, તેમને સુખશાતા પૂછવાથી, અને મન વચન અને કાયાના યોગોથી તેમની સેવા કરવાથી જે ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેની તો વાત જ શી કરવી ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે અભિગમન આદિ દ્વારા જે અદ્વિતીય ફળ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું તો વર્ણન જ થઇ શકે તેમ નથી- તે તો અવર્ણનીય છે (जाव गहणयाए) અહીં (યાવત્) પદથી (एगस्स वि आरियस्स धम्मियस्स सुवणयस्स सवणयाए किमग ! पुण विउलस्स अट्ठस्स) આર્ય-તીર્થંકર દ્વારા પ્રતિપાદિત ધાર્મિક (ધર્મપ્રયોજક એક પણ ઉપદેશના શ્રવણથી મહાન ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તો હે મિત્રો ! જે જીવો તેમના દ્વારા

प्रभूततरस्य अर्थस्य मोक्षरूपस्य ग्रहणतया =ग्रहणस्य यावदुपदिष्टस्यार्थस्य ग्रहणेन किं वक्तव्यम् , यावत्प्रोक्तार्थग्रहणेन सर्वथा कृतार्थो भवतीति भावः "त गच्छामो ण" तत् तस्मात्कारणात् वय गच्छामः खलु "देवाणुप्पिया" हे देवानुप्रियाः "थेरे भगवते वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो" अत्र यावत्पदेन "सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लाण मगल देवय चेइय" इति सग्राह्यम् । तत्र-"थेरे भगवते" स्थविरान् भगवतः 'वदामो' वन्दामहे=गुणगानेन स्तुतिं कुर्मः "नमसामो" नमस्यामः, पञ्चाङ्गनमनेन नमस्कुर्म , 'सक्कारेमो' सत्कुर्म, अभ्युत्थानादिना, 'सम्माणेमो' सम्मानयामः वस्त्रभक्तादिप्रदानेन । कीदृशास्तान् ? इत्याह-'कल्लाणं' कल्याण, कल्यो=मोक्षः=कर्मजनित सकलोपाधि रहितत्वात्, त आ=समन्तात्प्रति मापयतीति, अथवा कल्येण=ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणेनारोग्येण आणयति=जीवयति

ग्रहण कर लेता है-उसके लिये तो कहा ही क्या जासकता है । वह जीव तो मोक्षरूप अर्थ के ग्रहण से सर्वथा कृतार्थ हो हो जाता है । (तगच्छामो ण) इसलिये चलो (देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (थेरे भगवते वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो) चलो अपन सब मिलकर चले-चलकर उनको वदना करे, उन्हें नमस्कार करें, यावत् उनकी पर्युपासना करें, अर्थात्-चलो उनको वन्दना करे-गुणगानपूर्वक उनकी स्तुती करें, उन्हें नमस्कार करें-पचाङ्ग झुकाकर उन्हें नमन करे। अभ्युत्थान आदि द्वारा उनका सत्कार करे, सन्मान करे, क्यों कि वे कल्याणस्वरूप हैं। कल्प नाम मोक्ष का है क्यो कि वह कर्म जनित सकल उपाधियों से रहित होता है। इस मोक्षरूप कल्य को जो अच्छी तरह से जीवों को प्राप्त कराता है वह कल्याण है, अथवा-कल्य नाम ज्ञानदर्शन एव चारित्र और तप का है, इस ज्ञानदर्शन चारित्रतपरूप आरोग्य

ઉપદિષ્ટ મોક્ષરૂપ અર્થને ગ્રહણ કરી લે છે, તેમની તો વાત જ શું કરવી ! તે જીવ તો મોક્ષરૂપ મહાન્ ફળની પ્રાપ્તિ કરીને સર્વથા કૃતાર્થ જ થઇ જાય છે (त गच्छामो ण देवाणुप्पिया) તો હે દેવાનુપ્રિયો ! ચાલો, (थेरे भगवते वदामो नमसामो जाव पज्जुवासामो) આપણે બધા સાથે મળીને તેમને વંદણા કરીએ, નમસ્કાર કરીએ યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરીએ. કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે-ચાલો, તેમને વંદણા કરીએ, ગુણગાન પૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરીએ, તેમને પાંચે અંગો ઝુકાવીને નમસ્કાર કરીએ, અભ્યુત્થાન આદિ દ્વારા તેમનો સત્કાર કરીએ, કારણ કે તેઓ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, 'કલ્ય' એટલે મોક્ષ તે કર્મજનિત સમસ્ત ઉપાધિયોથી રહિત હોય છે એ મોક્ષરૂપ કલ્યની જીવોને જેઓ પ્રાપ્તિ કરાવે છે તેઓ કલ્યાણરૂપ કહેવાય છે અથવા જ્ઞાન, દર્શન અને

संसारमोहजालानलज्वालामालावलीढान् मूढान् प्राणिनः प्रशमयतीति वा कल्याण कल्याण-स्वरूपवान्, सूत्रे आर्षत्वादेकवचनम्, एवं सर्वत्र 'विज्ञेयम्। 'मगल' मङ्गलम्-म=भवसम्बन्धिबन्धनं, तन्निबन्धनं दुःखं वा गालयति=नाशयति वा, यद्वा मग्यते=प्राप्यते स्वर्गो मोक्षो वाऽनेनेति मङ्गः=धर्मः, तं लाति=गृह्णाति-इति मङ्गलः=श्रुतचारित्रधर्मधारकः तम्=मङ्गलस्वरूपान् "देवयं" दैवत देवतैव दैवत=धर्मदेव=धर्मदेवस्वरूपान्, 'चेइयं' चैत्यम्, चेतनं चितिः=सम्यग्ज्ञानम्, तदेव चैत्यम् "चितीसंज्ञाने" इति धातोः स्त्रियां क्तिन् 'पा ३-३-९४' इति भावेक्तिन्' ज्ञानस्वरूपानित्यर्थः। अथवा-कल्याण कल्याणकारित्वात्, मङ्गल

द्वारा जो संसारसंबंधी मोह जालरूपी अनल की ज्वाला से अत्यन्त ग्रस्त हुए जीवों की रक्षा करता है-उन्हें जीवन दान देता है वह कल्याण है, ऐसे कल्याण स्वरूप वे हैं। भव सम्बन्धी बन्धन का नाम (म) है अथवा इस भवसम्बन्धी बंधन से जनित जो दुःख है वह (म) है। इस (म) को जो (गालति) नष्ट कर देता है वह मंगल है, अथवा-स्वर्ग मोक्ष जिसके द्वारा प्राप्त कराया जाता है, वह 'मङ्ग' है इस (मङ्ग) को जो देता है अथवा ग्रहण करता है वह मंगल है, ऐसा मंगल-श्रुतचारित्ररूप धर्म का धारक जीव होता है। ऐसे मंगलरूप वे स्थविर भगवन्त हैं। देवता ही दैवत है-धर्मदेव है। ऐसे धर्मदेव स्वरूप वे स्थविर भगवन्त हैं। चेतन का नाम चिति है-यह चिति सम्यग् ज्ञानरूप होती है। (चिती संज्ञाने) धातुसे (स्त्रियां क्तिन्) इस पाणिनीय के व्याकरणानुसार क्तिन्

ચારિત્રને (કલ્ય) કહે છે તે જ્ઞાન, દર્શનતપ અને ચારિત્રરૂપ આરોગ્ય દ્વારા જેઓ સંસારના મોહ જાળ રૂપી અગ્નિની જ્વાળાથી અત્યંત ત્રાસી ઉઠેલા જીવોની રક્ષા કરે છે-તેમને જીવતદાન દે છે, તેમનું કલ્યાણ કરે છે, એવા જીવને કલ્યાણસ્વરૂપ કહેવાય છે તે સ્થવિર ભગવંતો મંગળરૂપ છે (મङ्गल મગલ) ભવ સંબંધી બંધનને (મ) કહે છે, અથવા આ ભવબંધનજનિત-જે દુઃખ છે તેને (મ) કહે છે તે (મ) નો જે (गालति) નાશ કરે છે અથવા સ્વર્ગમોક્ષ જેના દ્વારા પ્રાપ્ત કરવામાં આવે છે તેનું નામ (मङ्ग) છે તે (मङ्ग)ને આપનાર અથવા ગ્રહણ કરનારને મંગલ કહે છે શ્રુતચારિત્ર રૂપ ધર્મનો ધારક જીવ એવો મંગળ સ્વરૂપ હોય છે એવા મંગળસ્વરૂપ તે સ્થવિર ભગવંતો છે દેવતા જ દૈવત છે-ધર્મદેવ છે એવા ધર્મદેવસ્વરૂપે તે સ્થવિર ભગવંતો છે ચેતનને (चिति) કહે છે, તે ચિતિ સમ્યગ્જ્ઞાન રૂપ હોયછે (चिती संज्ञाने) ધાતુમાંથી (स्त्रियां क्तिन्) પાણિની વ્યાકરણ અનુસાર (क्तिन्)

प्रभूततरस्य अर्थस्य मोक्षरूपस्य ग्रहणतायाः=ग्रहणस्य यावदुपदिष्टस्यार्थस्य ग्रहणेन किं वक्तव्यम्, यावत्प्रोक्तार्थग्रहणेन सर्वथा कृतार्थो भवतीति भावः "तं गच्छामो णं" तत् तस्मात्कारणात् वयं गच्छामः खलु "देवाणुप्पिया" हे देवानुप्रियाः "थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो" अत्र यावत्पदेन "सक्कारेमो सम्माणेमो कल्लाणं मंगलं देवयं चेइयं" इति सङ्ग्राह्यम्। तत्र-"थेरे भगवंते" स्थविरान् भगवतः 'वंदामो' वन्दामहे=गुणगानेन स्तुतिं कुर्मः "नमंसामो" नमस्यामः पञ्चाङ्गनमनेन नमस्कुर्मः, 'सक्कारेमो' सत्कुर्मः अभ्युत्थानादिना, 'सम्माणेमो' सम्मानयामः वस्त्रभक्तादिप्रदानेन। कीदृशांस्तान्? इत्याह-'कल्लाणं' कल्याणं, कल्यो=मोक्षः=कर्मजनित सकलोपाधि रहितत्वात्, तं आ=समन्तात् अयति प्रापयतीति, अथवा कल्येन=ज्ञानदर्शनचारित्रलक्षणेनारोग्येण आणयति=जीवयति

ग्रहण कर लेता है-उसके लिये तो कहा ही क्या जासकता है। वह जीव तो मोक्षरूप अर्थ के ग्रहण से सर्वथा कृतार्थ हो हो जाता है। (तं गच्छामो णं) इसलिये चलो (देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो! (थेरे-भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) चलो अपन सब मिलकर चलें-चलकर उनको वंदना करें, उन्हें नमस्कार करें, यावत् उनकी पर्युपासना करें, अर्थात्-चलो उनको वन्दना करें-गुणगानपूर्वक उनकी स्तुती करें, उन्हें नमस्कार करें-पचाङ्ग झुकाकर उन्हें नमन करें। अभ्युत्थान आदि द्वारा उनका सत्कार करें, सन्मान करें, क्यों कि वे कल्याणस्वरूप हैं। कल्प नाम मोक्ष का है क्यों कि वह कर्म जनित सकल उपाधियों से रहित होता है। इस मोक्षरूप कल्य को जो अच्छी तरह से जीवों को प्राप्त कराता है वह कल्याण है, अथवा-कल्य नाम ज्ञानदर्शन एवं चारित्र और तप का है, इस ज्ञानदर्शन चारित्रतपरूप आरोग्य

ઉપદિષ્ટ મોક્ષરૂપ અર્થને ગ્રહણ કરી લે છે, તેમની તો વાત જ શું કરવી! તે જીવ તો મોક્ષરૂપ મહાન ફળની પ્રાપ્તિ કરીને સર્વથા કૃતાર્થ જ થઇ જાય છે (तं गच्छामो णं देवाणुप्पिया) તો હે દેવાનુપ્રિયો! ચાલો, (थेरे भगवंते वंदामो नमंसामो जाव पज्जुवासामो) આપણે બધા સાથે મળીને તેમને વંદણા કરીએ, નમસ્કાર કરીએ યાવત્ તેમની પર્યુપાસના કરીએ કહેવાનુ તાત્પર્ય છે કે-ચાલો, તેમને વંદણા કરીએ, ગુણગાન પૂર્વક તેમની સ્તુતિ કરીએ, તેમને પાંચે અંગો ઝુકાવીને નમસ્કાર કરીએ, અભ્યુત્થાન આદિ દ્વારા તેમનો સત્કાર કરીએ, કારણ કે તેઓ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, 'કલ્ય' એટલે મોક્ષ તે, કર્મજનિત સમસ્ત ઉપાધિયોથી રહિત હોય છે એ મોક્ષરૂપ કલ્યના જીવોને જેઓ પ્રાપ્તિ કરાવે છે તેઓ કલ્યાણરૂપ કહેવાય છે અથવા જ્ઞાન, દર્શન અને

"पडिसुणित्ता" प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य ते श्रावकाः "जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ" यत्रैव स्वकानि स्वकानि गृहाणि "तेणेव उवागच्छंति" तत्रैवोपागच्छन्ति, "उवागच्छित्ता" उपागत्य "ण्हाया कयवलिकम्मा" स्नाताः कृतवलिकर्माण, तत्र स्नाताः=कृतस्नाना कृतवलिकर्माणः काकाद्यर्थं कृतान्नभागाः "कयकोउयमंगलपायच्छित्ता" कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः-कृतानि = सम्पादितानि, कौतुकानि=मषीतिलकादीनि, मङ्गलानि=मङ्गलकारकाणि, दध्यक्षतादीनि प्रायश्चित्तानि = दुःस्वप्नादि फलविघातार्थमवश्यकर्त्तव्यानियैस्ते तथा, "सुद्धप्पावेसाइ मंगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया" शुद्धप्रवेश्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवरपरिहिताः, शुद्धानि=स्वच्छानि, प्रवेश्यानि=सभाप्रवेशयोग्यानि मङ्गल्यानि=मङ्गलजनकानि-वस्त्राणि प्रवरपरिहिता =सम्यग्रीत्या परीधृताः-सम्यक्परिधृत माङ्गलिक स्वच्छवस्त्रा इत्यर्थः "अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरा" अल्पमहार्घाभरणालङ्कृत

मण्णस्स एयमट्ठ पडिसुणेंति) स्थविरों की पर्युपासना करनेरूप बात को आपस में स्वीकार लिया (पडिसुणित्ता) स्वीकार कर के फिर वे श्रमणोपासक—श्रावक (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ) जहा अपने अपने घर थे (तेणेव उवागच्छंति) वहा पर गये (उवागच्छित्ता) जाकर (ण्हाया कयबलिकम्मा) उन्हो ने पहिले स्नान किया बाद में काक आदि पक्षियो के निमित्त अन्न आदि देने रूप बलि कर्म किया, (कयकोउयमगलपायच्छित्ता) मषीतिलक आदि कौतुको को, मगल कारक कर्मों को एव दुःस्वप्न आदिके फल को विघात करने के निमित्त अवश्य करने योग्य प्रायश्चित्तों को किया बाद में (सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) उन्हों ने शुद्ध स्वच्छ तथा सभा मे पहिरने के योग्य मांगलिक वस्त्रो को अच्छे ढग से पहिरा (अप्पमह—

(अण्णमण्णस्स एयमट्ठ पडिसुणेति) સ્થવિર ભગવંતોની પર્યુપાસના કરવા જવાની વાતનો પરસ્પર સ્વીકાર કર્યો (पडिसुणित्ता) સ્વીકાર કરીને તેઓ (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छति) પોત પોતાને ઘેર ગયા (उवागच्छित्ता) ઘેર જઈને " ण्हाया कयवलिकम्मा " તેમણે સ્નાન કર્યું ત્યાર બાદ કાગડા આદિ પક્ષીઓને અન્નાદિ દેવારૂપ બલિકર્મ કર્યું "कयकोउयमगलपायच्छित्ता" ત્યાર બાદ મશ આંજવારૂપ કૌતુકો કર્યા મંગળકારક કર્મો કર્યા અને દુઃસ્વપ્ન આદિનું ફળ નષ્ટ કરવાને માટે આવશ્યક પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યા "सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया" ત્યાર બાદ તેમણે સભામાં પહેરવા યોગ્ય સ્વચ્છ તથા માંગલિક કપડાં સારી રીતે ધારણ કર્યા "अप्पमहग्घाभरणा

दुरितोपशमनकारित्वात्, दैवतं धर्मदेवस्वरूपत्वात्, चैत्यं सुप्रशस्तमनोहेतुत्वा-दिति, । " पज्जुवासामो " पर्युपास्महे=विनयेन सेवामहे । किमर्थं पर्युपास्महे ? इत्याह—" एय णे " इत्यादि, " एय " एतत्=स्थविराणां पर्युपासनम् ' णे ' अस्माकम् ' हियाए सुहाए खेमाए निस्सेयसाए अणुगामियत्ताए भविस्सइ " हिताय सुखाय क्षेमाय निःश्रेयसाय अनुगामिकतायै भविष्यति, एषां पदानां व्याख्याऽत्रैव पूर्वं स्कन्दकप्रकरणे विलोकनीयेति । " त्तिकट्टु ' इति कृत्वा अण्ण मण्णस्स एयमट्ठं पडिसुणंति " अन्योन्यमेतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति ? स्थविरपर्युपास-नरूपां वार्तां ते श्रावकाः परस्परं स्वीकुर्वन्ती—इति भावः ।

प्रत्यय होने पर चिति बनता है। इस चिति-ज्ञान स्वरूप जो होते हैं वे चैत्य हैं। ऐसे चैत्यरूप वे स्थविर भगवन्त हैं। अथवा-कल्याणकारी होने से वे स्थविर भगवन्त कल्याणरूप हैं पापों के उपशमन कराने वाले होने के कारण वे स्थविर भगवन्त मंगलरूप हैं, धर्मदेव स्वरूप होने के कारण वे स्थविर भगवन्त दैवत हैं। प्रशस्त मन के होने में हेतुभूत होने के कारण वे स्थविर भगवन्त चैत्य हैं। अतःउनकी (पज्जुवासामो) पर्युवासना करें-विनयपूर्वक उनकी सेवा करें। क्यों कि (एय) इन स्थविरों की यह पर्युपासना (णे) हमलोगों के (हियाए सुहाए, खेमाए निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) हितके लिये, सुख के लिये, क्षेम के लिये, निःश्रेयस के लिये और परंपरा से विशेषकल्याण के लिये होगी । इन पदों की व्याख्या यहीं पहिले स्कन्दक के प्रकरण में लिखी जा चुकी है। अतःवहां से देख लेनी चाहिये । (त्ति कट्टु) इस प्रकार विचार करके उन श्रमणोंपासकों ने (अण्ण

પ્રત્યય લગાડવાથી ચિતિ બને છે, તે ચિતિ (જ્ઞાન) સ્વરૂપ જે હોય છે તેને ચૈત્ય કહે છે, એવા ચૈત્યરૂપ તે સ્થવિર ભગવંતો છે અથવા-કલ્યાણકારી હોવાથી તેઓ કલ્યાણ સ્વરૂપ છે, પાપોનુ ઉપશમન કરાવનાર હોવાથી તેઓ મંગલરૂપ છે, ધર્મદેવ સ્વરૂપ હોવાથી સ્થવિર ભગવંતો દૈવતરૂપ છે, અને પ્રશસ્ત મન હોવામાં હેતુભૂત હોવાને કારણે તેઓ ચૈત્યરૂપ છે તેથી તેમની (पज्जुवासामो) પર્યુંપાસના કરીએ-વિનયપૂર્વક તેમની સેવા કરીએ કારણ કે (एय) તે સ્થવિર ભગવંતોની સેવા આપણે માટે (हियाए, सुहाए, खेमाए, निस्सेयसाए, आणुगामियत्ताए भविस्सइ) હિતકારી, ક્ષેમકારી, સુખકારી, શ્રેયકારી અને આગામી ભવને માટે પણ વિશેષ કલ્યાણ કારી થઇ પડશે આ પદોની વ્યાખ્યા આ ભગવતીસૂત્રમાં સ્કન્દકના પ્રકરણમાં આપવામાં આવીછે, તો તે પ્રક-રણમાંથી વાંચી લેવી (त्तिकट्टु) આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તે શ્રમણોપાસકોએ

"पडिसुणित्ता" प्रतिश्रुत्य=स्वीकृत्य ते श्रावकाः "जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ" यत्रैव स्वकानि स्वकानि गृहाणि "तेणेव उवागच्छंति" तत्रैवोपागच्छन्ति, "उवागच्छित्ता" उपागत्य "ण्हाया कयवलिकम्मा" स्नाताः कृतबलि कर्माण, तत्र स्नाताः=कृतस्नाना कृतबलिकर्माणः काकाद्यर्थं कृतान्नभागाः "कयकोउयमगलपायच्छित्ता" कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्ताः-कृतानि = सम्पादितानि, कौतुकानि=मषीतिलकादीनि, मङ्गलानि=मङ्गलकारकाणि, दध्यक्षतादीनि प्रायश्चित्तानि = दुःस्वप्नादि फलविघातार्थमवश्यकर्तव्यानियैस्ते तथा, "सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया" शुद्धप्रवेश्यानि मङ्गल्यानि वस्त्राणि प्रवर परिहिताः, शुद्धानि=स्वच्छानि, प्रवेश्यानि=सभाप्रवेशयोग्यानि मङ्गल्यानि=मङ्गलजनकानि-वस्त्राणि प्रवरपरिहिता =सम्यग्रीत्या परीधृताः-सम्यक्परिधृत माङ्गलिक स्वच्छवस्त्रा इत्यर्थः "अप्पमहग्घाभरणालकियसरीरा" अल्पमहार्घाभरणालङ्कृत

मण्णस्स एयमट्ठ पडिसुणेंति) स्थविरों की पर्युपासना करनेरूप बात को आपस में स्वीकार लिया (पडिसुणित्ता) स्वीकार कर के फिर वे श्रमणोपासक—श्रावक (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ) जहां अपने अपने घर थे (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर गये (उवागच्छित्ता) जाकर (ण्हाया कयवलिकम्मा) उन्हो ने पहिले स्नान किया बाद में काक आदि पक्षियो के निमित्त अन्न आदि देने रूप बलि कर्म किया, (कयकोउयमगलपायच्छित्ता) मषीतिलक आदि कौतुको को, मगल कारक कर्मों को एव दुःस्वप्न आदिके फल को विघात करने के निमित्त अवश्य करने योग्य प्रायश्चित्तों को किया बाद में (सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया) उन्हों ने शुद्ध स्वच्छ तथा सभा मे पहिरने के योग्य मांगलिक वस्त्रो को अच्छे ढग से पहिरा (अप्पमह—

(अण्णमण्णस्स एयमट्ठ पडिसुणेति) स्थविर लगवतोनी पर्युपासना કરવા જવાની વાતનો પરસ્પર સ્વીકાર કર્યો (पडिसुणित्ता) स्वीકાર કરીને તેઓ (जेणेव सयाइ सयाइ गिहाइ तेणेव उवागच्छंति) પોત પોતાને ઘેર ગયા (उवागच्छित्ता) ઘેર જઈને "ण्हाया कयवलिकम्मा" તેમણે સ્નાન કર્યું ત્યાર બાદ કાગડા આદિ પક્ષીઓને અન્નાદિ દેવારૂપ બલિકર્મ કર્યું "कयकोउयमगलपायच्छित्ता" ત્યાર બાદ મશ આજવારૂપ કૌતુકો કર્યા મ ગળકારક કર્મો કર્યા અને દુ સ્વપ્ન આદિનુ ફળ નષ્ટ કરવાને માટે આવશ્યક પ્રાયશ્ચિત્તો કર્યા "सुद्धप्पावेसाइ मगल्लाइ वत्थाइ पवरपरिहिया" ત્યાર બાદ તેમણે સભામા પહેરવા યોગ્ય સ્વચ્છ તથા માગલિક કપડા સારી રીતે ધારણ કર્યા "अप्पमहग्घाभरणा

शरीराः-अल्पानि-भारेण, महार्घाणि-मूल्येन, तादृशैराभरणैः=अलङ्कारै अलङ्कृतानि=विभूषितानि-शरीराणि येषां-ते तथा। एतादृशाः सन्तस्ते श्रावकाः " सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो " स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः " पडिणिक्खमंति " प्रतिनिष्क्राम्यन्ति=निस्सरन्ति " पडिणिक्खमित्ता " प्रतिनिष्क्रम्य " एगयओ मिलायति " एकतो मिलन्ति=एकत्री भवन्ति " एगयओ मिलाइत्ता " एकत्री मिलित्वा=एकत्रीभूय "पायविहारचारेण-पादविहारेण-नतु यानादिना चारो= गमन यत्र सः, तेन " तुंगियाए नयरीए " तुङ्गिकाया नगर्याः "मज्झं मज्झेणं " मध्यं मध्येन " णिग्गच्छति " निर्गच्छन्ति " णिग्गच्छित्ता " निर्गत्य " जेणेव पुप्फवइए चेइए " यत्रैव पुष्पवतिक चैत्य " तेणेव उवागच्छति " तत्रैवोपागच्छन्ति " उवागच्छित्ता " उपागत्य " थेरे भगवते " स्थविरान् भगवतः "पंच

गंधाभरणालंकियसरीरा) तथा साथमें ऐसे अलंकारों को पहिरा कि जो वजन में कम थे कीमत में बहुमूल्य थे। इस प्रकार से सजधज कर वे श्रमणोपासक श्रावक (सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो) अपने २ घरों से (पडिणिक्खमति), निकले (पडिणिक्खमित्ता) निकल कर फिर वे (एगयओ मिलायति) एक स्थान पर इकट्ठे हुए (एगयओ मिलाइत्ता) एक स्थान पर जब सब आ करके मिल चुके तब वे सब के सब, (पायविहारचारेण) पैदल ही-यान आदि से नहीं (तुंगियाए नयरीए) तुंगिका नगरी के (मज्झं मज्झेणं) ठीक बीचों बीच होकर (णिग्गच्छति) निकले (णिग्गच्छित्ता) निकल कर (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहां पुष्पवतिक उद्यान था (तेणेव उवागच्छति) वहां पर आये। (उवागच्छित्ता), वहां आकरके (थेरे भगवते पंचविहेणं अभिगमेणं

लंकियसरीरा " અને ઓછા વજનવાળા પણ ભારે મૂલ્યવાળા આભૂષણો પહેર્યા આ પ્રમાણે સજાવટ કરીને તેઓ " सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो " પોત પોતાને ઘરેથી " पडिणिक्खमति " નીકળ્યા " पडिणिक्खमित्ता " ઘેરથી નીકળીને " एगयओ मिलंति " એક સ્થળે ભેગા થયા " एगयओ मिलित्ता " એક જ જગ્યાએ એકત્ર થઈને તેઓ બધા "पायविहारचारेण " પગપાળા જ (વાહનમા બેસીને, નહીં) " तुंगियाए नयरीए मज्झं मज्झेणं " તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને "णिग्गच्छति" નીકળ્યા ' णिग्गच्छित्ता" નગરીની વચ્ચેથી પસાર થઈને "जेणेव पुप्फवइए चेइए" જ્યા પુષ્પવતિક ઉદ્યાન હતુ ' तेणेव उवागच्छति" ત્યા આવી પહોચ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યા જઈને "थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छति " તેઓ પાચ પ્રકારના અભિગમ પૂર્વક સ્થવિર

विहेण अभिगमेण अभिगच्छति" पञ्चविधेन=पञ्चप्रकारेण अभिगमेन, विनयपूर्वक गुर्वादिसमीपे विधिपूर्वक गमनम्-अभिगमस्तेन अभिगच्छन्ति सम्मुख गच्छन्तीति पञ्चप्रकारमभिगममेव दर्शयति-" त जहा " इत्यादि। "त जहा" तद् यथा- " सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए " सचित्ताना द्रव्याणा व्यवसर्जनतया=सचित्तानां पुष्पताम्बूलादीना व्यवसर्जनतया=परित्यागेन १। "अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए" अचित्ताना द्रव्याणा वस्त्रालङ्कारादीनाम्। अव्यवसर्जनतया= अपरित्यागेन २। "एगसाडिएण" एकशाटिकेन स्यूतवर्जिताखण्डितवस्त्रेण "उत्तरासगकरणेण" उत्तरासगकरणेन भाषायतनार्थमुत्तरीयवस्त्रस्य मुखोपरि-स्थापनेन ३। "चक्खुप्फासे" चक्षुः स्पर्शे स्थविराणां दर्शने सति "अजलिप्पग्गहेण" अञ्जलिप्रग्रहेण, अञ्जलिवन्धनेन ४। तथा "मणसो एगत्तीकरणेणं"

अभिगच्छति) वे स्थविर भगवनों के पास पाच प्रकार के अभिगम से गये। विनयपूर्वक गुरु आदि के समीप जाने की विधि जैसी शास्त्र में कही गई है उसके अनुसार उनके पास जाना इसका नाम अभिगम है। यह पाच प्रकार का होता है, जैसे-(सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए) सचित्तद्रव्यों का परित्याग करना, अर्थात्-साधुओं के दर्शन करने के लिये जाते समय अपने पास ताम्बूल आदि रूप सचित्त वस्तुओं को नहीं रखना १, (अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए) अचित्तवस्त्रादि को त्याग नहीं करना २, (एगसाडिएण उत्तरासगकरणेण) भाषा की यतना के लिये अखडित विनासिये हुए उत्तरीय वस्त्र को मुख के ऊपर रखना ३। (चक्खुप्फासे अजलिप्पग्गहेण) पूज्य स्थविरों के दर्शन होते ही दोनों हाथों को जोडना ४। (मणसो एगत्तीकरणेण) भक्ति

ભગવતો પાસે ગયા વિનયપૂર્વક ગુરુ આદિની પાસે જવાની જે વિધિ શાસ્ત્રો મા બતાવી છે તે વિધિ પ્રમાણે ગુરુની પાસે ગમન કરવુ તેનુ નામ અભિગમ છે તેના પાચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-' सचित्ताण दव्वाण विउसरणयाए" (૧) સચિત્ત દ્રવ્યોનો પરિત્યાગ કરવો-સાધુઓના દર્શન કરવા જતી વખતે પોતાની પાસે તામ્બૂલ આદિ વસ્તુઓ રાખવી નહીં (૨) " अचित्ताण दव्वाण अविउसरणयाए " અચિત્ત વસ્ત્રાદિકોનો ત્યાગ ન કરવો (૩) " एगसाडिए ण उत्तरासगकरणेण " (૩) ભાષાની યતનાને નિમિત્તે શીવ્યા વિનાનો કાપડનો ટુકડો (મુખવસ્ત્રિ) મોઢા ઉપર રાખવો (૫) " चक्खुपप्फासे अजलिप्पग्गहेण " પૂજ્ય સ્થવિરોના દર્શન થતા જ બન્ને હાથ જોડવા (૫) (मणसो एगत्तीकरणेण) મનને ભક્તિમા એકાગ્ર કરવું એટલે કે અનેક વિષયોનો

शरीराः-अल्पानि-भारेण, महार्घाणि-मूल्येन, तादृशैराभरणैः=अलङ्कारैः अलङ्कृतानि=विभूषितानि-शरीराणि येषां-ते तथा। एतादृशाः सन्तस्ते श्रावकाः "स एहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो" स्वकेभ्यः स्वकेभ्यो गृहेभ्यः "पडिणिक्खमंति" प्रतिनिष्क्रामन्ति=निस्सरन्ति "पडिणिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य "एगयओ मिलायति" एकतो मिलन्ति=एकत्री भवन्ति "एगयओ मिलाइत्ता" एकतो मिलित्वा=एकत्रीभूय "पायविहारचारेण-पादविहारेण-नतु यानादिना चारो= गमनं यत्र सः, तेन "तुंगियाए नयरीए" तुङ्गिकाया नगर्याः "मज्झं मज्झेणं" मध्यं मध्येन "णिग्गच्छंति" निर्गच्छन्ति "णिग्गच्छित्ता" निर्गत्य "जेणेव पुप्फवइए चेइए" यत्रैव पुष्पवतिकं चैत्यं "तेणेव उवागच्छंति" तत्रैवोपागच्छन्ति "उवागच्छित्ता" उपागत्य "थेरे भगवंते" स्थविरान् भगवतः "पंच

ग्धाभरणालंकियसरीरा) तथा साथमें ऐसे अलंकारों को पहिरा कि जो वजन में कम थे कीमत में बहुमूल्य थे। इस प्रकार से सजधज कर वे श्रमणोपासक श्रावक (सएहिंतो सएहिंतो गिहेहिंतो) अपने २ घरों से (पडिणिक्खमंति) निकले (पडिणिक्खमित्ता) निकल कर फिर वे (एगयओ मिलायति) एक स्थान पर इकट्ठे हुए (एगयओ मिलाइत्ता) एक स्थान पर जब सब आ करके मिल चुके तब वे सब के सब, (पायविहारचारेण) पैदल ही-यान आदि से नहीं (तुंगियाए नयरीए) तुंगिका नगरी के (मज्झं मज्झेणं)-ठीक बीचों बीच होकर (णिग्गच्छंति) निकले (णिग्गच्छित्ता) निकल कर (जेणेव पुप्फवइए चेइए) जहां पुष्पवतिक उद्यान था (तेणेव उवागच्छंति) वहां पर आये। (उवागच्छित्ता), वहां आकरके (थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं

लंकियसरीरा" અને ઓછા વજનવાળા પણ ભારે મૂલ્યવાળા આભૂષણો પહેર્યા આ પ્રમાણે સજાવટ કરીને તેઓ "सएहिंतो सएहिंतो, गिहेहिंतो" પોત પોતાને ઘરેથી "पडिणिक्खमंति" નીકળ્યા "पडिणिक्खमित्ता" ઘેરથી નીકળીને "एगयओ मिलंति" એક સ્થળે ભેગા થયા "एगयओ मिलित्ता" એક જ જગ્યાએ એકત્ર થઈને તેઓ બધા "पायविहारचारेण" પગપાળા જ (વાહનમાં બેસીને નહીં) "तुंगियाए नयरीए मज्झं मज्झेणं" તુંગિકા નગરીની વચ્ચે થઈને "णिग्गच्छंति" નીકળ્યા "णिग्गच्छित्ता" નગરીની વચ્ચેથી પસાર થઈને "जेणेव पुप्फवइए चेइए" જ્યાં પુષ્પવતિક ઉદ્યાન હતું "तेणेव उवागच्छंति" ત્યાં આવી પહોંચ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યાં જઈને "थेरे भगवंते पंचविहेणं अभिगमेणं अभिगच्छंति" તેઓ પાંચ પ્રકારના અભિગમ પૂર્વક સ્થવિર

मूलम्-तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जाम धम्मं परिकहेंति जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ। तएणं ते समणोवासया थेराण भगवंताण अंतिए धम्म सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिण करेंति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति, पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भंते! किं फले?। तएणं ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एव वयासी-सजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले। तएणं ते समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदाण फले। किं पत्तियं णं भंते! देवा देवलोएसु उववज्जति, तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो? देवा देवलोएसु उववज्जति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वं संजमेणं अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, सगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति पुव्वतवेण पुव्व सजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति। सच्चेण एसअट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए। तएणं

मनसएकत्वीकरणेन-एकत्र स्थापनेन अनेकविषयक मन स्थितविचारं परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारवता मनसेत्यर्थ । " जेणेव थेरा भगवतो तेणेव-उवागच्छन्ति " यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छति । उवागच्छित्ता " उपागत्य " तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेंति " त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणप्रदक्षिण बद्धाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । "करित्ता" कृत्वा " जाव " यावत्-वदइ नमसइ " वन्दते नमस्यति "वदित्ता नमसित्ता " वन्दित्वा नमस्यित्वा " तिविहाए पज्जुवासणयाए " त्रिविधया मनोवाक्कायरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

में मन को एकाग्र करना अर्थात्- अनेक विषयोंके विचार करने में लवलीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५ । इस प्रकार के इन पाच अभिगमों से युक्त हो कर वे श्रमणोपासक (जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो)तीन वार (आयाहिणपयाहिण करेंति)आदक्षिण प्रदक्षिण किया बद्धाजलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्ततक ले जाना-इस प्रकार तीन वार करना और अत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । ' करित्ता ' आदक्षिण प्रदक्षिण करके 'जाव' यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके ' तिविहाए पज्जुवासणयाए ' त्रिविध मनोवाकायरूप पर्युपासना से उनकी (पज्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू०१०॥

વિચાર કરવામાથી મનને વાળી લઇ તેને દર્શન આદિમા સ્થિર કરવું આ પ્રમાણે પાચે અભિગમો પૂર્વક તે શ્રાવકો (जेणेव थेरे भगवतो तेणेव उवागच्छंति) જ્યાં સ્થવિર ભગવતો વિરાજતા હતા ત્યા આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યા આવીને તેમણે " तिक्खुत्तो " ત્રણવાર " आयाहिणपयाहिण करेंति " આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કર્યા –(હાથ જોડીને જમણા કાનથી શરૂ કરીને ચક્રાકારે લલાટની ઉપર થઈને ડાબા કાન સુધી લઇ જવો આ પ્રમાણે ત્રણ વાર કરવુ અને પછી તેને માથા પર ગોઠવવો તેનુ નામ આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ છે) " करित्ता " આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કરીને (जाव) અહીં (यावत्) પદથી " वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता" તેમણે તેમને વદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને " तिविहाए पज्जुवासणयाए " મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રિવિધ પ્રકારે " पज्जुवासति " તેમની સેવા કરવા લાગ્યા ॥ સૂ. ૧૦ ॥

मूलम्–तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जामं धम्म परिकहेंति जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ। तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताण अतिए धम्म सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेंति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति, पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भंते! कि फले?। तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एव वयासी– सजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले। तएण ते समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदाण फले। कि पत्तियं णं भते! देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णा कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो? देवा देवलोएसु उववज्जति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वं संजमेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं आणदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, सगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेण पुव्व सजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति। सच्चेण एसअट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए। तएण

मनसएकत्त्रीकरणेन–एकत्र स्थापनेन अनेकविषयक मन स्थितविचार परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारवता मनसेत्यर्थ । "जेणेव थेरा भगवतो तेणेव–उवागच्छन्ति" यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छन्ति । उवागच्छित्ता" उपागत्य " तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेंति " त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणमदक्षिण बद्धाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । "करित्ता" कृत्वा " जाव " यावत्–वदइ नमसइ " वन्दते नमस्यति "वदित्ता नमसित्ता " वन्दित्वा नमस्यित्वा " तिविहाए पज्जुवासणयाए " त्रिविधया मनोवाक्कायरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

में मन को एकाग्र करना अर्थात्- अनेक विषयोंके विचार करने में लवलीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५। इस प्रकार के इन पाच अभिगमों से युक्तहो कर वे श्रमणोपासक (जेणेव थेरा भगवतो तेणेव उवागच्छति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो)तीन बार (आयाहिणपयाहिण करेंति)आदक्षिण प्रदक्षिण किया बद्धाजलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमातें हुए वामकर्णान्ततक ले जाना–इस प्रकार तीन बार करना और अत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है । ' करित्ता ' आदक्षिण प्रदक्षिण करके ' जाव ' यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके ' तिविहाए पज्जुवासणयाए ' त्रिविध मनोवाक्कायरूप पर्युपासना से उनकी (पज्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू०१०॥

વિચાર કરવામાથી મનને વાળી લઇ તેને દર્શન આદિમા સ્થિર કરવું આ પ્રમાણે પાચે અભિગમો પૂર્વક તે શ્રાવકો (जेणेव थेरे भगवतो तेणेव उवागच्छत्ति) જ્યાં સ્થવિર ભગવતો વિરાજતા હતા ત્યા આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યા આવીને તેમણે " तिक्खुत्तो " ત્રણવાર " आयाहिणपयाहिण करेंति " આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કર્યા –(હાથ જોડીને જમણા કાનથી શરૂ કરીને ચક્રાકારે લલાટની ઉપર થઇને ડાબા કાન સુધી લઇ જવો આ પ્રમાણે ત્રણ વાર કરવુ અને પછી તેને માથા પર ગોઠવવો તેનુ નામ આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ છે) " करित्ता " આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કરીને (जाव) અહીં (यावत्) પદથી " वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता" તેમણે તેમને વદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને " तिविहाए पज्जुवासणयाए " મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રિવિધ પ્રકારે " पज्जुवासति " તેમની સેવા કરવા લાગ્યા ॥ સૂ ૧૦ ॥

मूलम्–तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जाम धम्मं परिकहेंति जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ। तएणं ते समणोवासया थेराण भगवताण अंतिए धम्म सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण--पयाहिणं करेंति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति, पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भते ! कि फले ?। तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एवं वयासी– संजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले। तएणं ते समणोवासया थेरे भगवते एवं वयासी जइण भते ! संजमे अणण्हयफले तवेवोदाण फले। कि पत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जति, तत्थ णं कालियपुत्ते नामं थेरे ते समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो ? देवा देवलोएसु उववज्जति, तत्थण मेहिले नामं थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्व संजमेणं अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति। ;तत्थ णं कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, संगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जंति पुव्वतवेण पुव्व सजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति। सच्चेण एसअट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए। तएणं

मनसएकत्वीकरणेन-एकत्र स्थापनेन अनेकविषयक मन स्थितविचार परित्यज्य दर्शनमात्रविषयकविचारवता मनसेत्यर्थ । "जेणेव थेरा भगवतो तेणेव-उवागच्छन्ति" यत्रैव स्थविरा भगवन्तः तत्रैवोपागच्छन्ति । उवागच्छित्ता" उपागत्य "तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेंति" त्रिकृत्वः=त्रिवारम् आदक्षिणमदक्षिण बद्धाञ्जलिपुट दक्षिणकर्णमूलत आरभ्य ललाटप्रदेशेन वामकर्णान्तिकेन चक्राकार वारत्रय परिभ्राम्य ललाटदेशे स्थापनरूप कुर्वन्ति । "करित्ता" कृत्वा "जाव" यावत्-वदइ नमसइ" वन्दते नमस्यति "वदित्ता नमसित्ता" वन्दित्वा नमस्यित्वा "तिविहाए पज्जुवासणयाए" त्रिविधया मनोवाकायरूपया पर्युपासनया पर्युपासते सेवन्ते ॥ सू० १० ॥

में मन को एकाग्र करना अर्थात्- अनेक विषयोके विचार करने में लव लीन हुए मन को उस समय उन विचारों से हटाकर उसे केवल दर्शन आदि में स्थिर रखना ५। इस प्रकार के इन पांच अभिगमों से युक्तहो कर वे श्रमणोपासक (जेणेव थेरा भगव तो तेणेव उवागच्छंति) जहा स्थविर भगवत विराजमान थे वहां परआये (उवागच्छित्ता) वहा आकर उन्होंने (तिक्खुत्तो)तीन वार (आयाहिणपयाहिण करेंति)आदक्षिण प्रदक्षिण किया वद्धाजलि पुट को दक्षिण कर्ण मूल से लेकर चक्राकाररूप में ललाट के ऊपर से घुमाते हुए वामकर्णान्ततक ले जाना-इस प्रकार तीन वार करना और अत में उसे मस्तक पर स्थापित करना इसका नाम आदक्षिणप्रदक्षिण है। 'करित्ता' आदक्षिण प्रदक्षिण करके 'जाव' यावत् शब्द से (वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता) फिर उन्होंने उनका वन्दना की, नमस्कार किया, वन्दना नमस्कार करके 'तिविहाए पज्जुवासणयाए' त्रिविध मनोवाकायरूप पर्युपासना से उनकी (पज्जुवासति) सेवा करने लगे ॥ सू०१०॥

વિચાર કરવામાથી મનને વાળી લઇ તેને દર્શન આદિમા સ્થિર કરવુ આ પ્રમાણે પાચે અભિગમો પૂર્વક તે શ્રાવકો (जेणेव थेरे भगव तो तेणेव उवागच्छ त्ति) જ્યા સ્થવિર ભગવતો વિરાજતા હતા ત્યા આવ્યા 'उवागच्छित्ता' ત્યા આવીને તેમણે "तिक्खुत्तो" ત્રણવાર "आयाहिणपयाहिण करेति" આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કર્યા -(હાથ જોડીને જમણા કાનથી શરૂ કરીને ચક્રાકારે લલાટની ઉપર થઇને ડાબા કાન સુધી લઇ જવો આ પ્રમાણે ત્રણ વાર કરવુ અને પછી તેને માથા પર ગોઠવવો તેનુ નામ આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ છે) "करित्ता" આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણ કરીને (जाव) અહીં (यावत्) પદથી "वदइ नमसइ वदित्ता नमसित्ता" તેમણે તેમને વદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વદણા નમસ્કાર કરીને "तिविहाए पज्जुवासणयाए" મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રિવિધ પ્રકારે "पज्जुवासति" તેમની સેવા કરવા લાગ્યા ॥ સૂ ૧૦ ॥

मूलम्-तएण ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाणं तीसेय महइ महालयाए परिसाए चाउज्जाम धम्म परिकहेंति जहाकेसिसामिस्स जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ जाव धम्मो कहिओ। तएणं ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए धम्म सोच्चा, निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण-पयाहिणं करेंति, जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति, पज्जुवासित्ता एव वयासी, सजमेणं भंते! कि फले?। तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए, एवं वयासी-संजमेणं अज्जो अणण्हयफले, तवे वोदाणफले। तएणंते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी जइणं भते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदाण फले। कि पत्तियं णं भते! देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थ णं कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी पुव्वतवेणं अज्जो? देवा देवलोएसु उववज्जंति, तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी पुव्वं संजमेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति। तत्थ णं आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी, कम्मियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति। तत्थ णं कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी, सगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेणं पुव्व सजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति। सच्चेण एसअट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए। तएणं

ते समणोवासगा थेरेहिं भगवंतेहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरिया समाणा हट्ठतुट्ठा थेरे भगवंते वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता पसिणाइं पुच्छन्ति पसिणाइं पुच्छित्ता अट्ठाइं उवादियंति, उवादिएत्ता उट्ठाए उट्ठेति उट्ठित्ता थेरे भगवंते तिक्खुत्तो वंदंति नमंसंति वंदित्ता नमंसित्ता थेराणं भगवंताणं अंतियाओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमित्ता जामेव दिसिं पाउब्भूया तामेव दिसिं पडिगया। तएणं ते थेरा भगवंतो अन्नया कयाइ तुंगियाओ नयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिग्गच्छंति पडिनिग्गच्छित्ता बहिया जणवयविहारं विहरंति ॥ सू० ११ ॥

टीका—ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यस्तस्याः महातिमहालयायां परिषदि चातुर्यामं धर्मं परिकथयन्ति यथा केशिस्वामिनः यावत्

'तएणं ते थेरा भगवंतो' इत्यादि।

सूत्रार्थ-(तएणं) इसके बाद (ते थेरा भगवंतो) उन स्थविर भगवंतो ने (तेसिं समणोवासयाणं) उन श्रमणोपासकों के लिये (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उस बड़ी भारी विस्तृत सभा में (चाउज्जामं धम्मं) चातुर्याम धर्मका-चारमहाव्रत वाले-धर्मका (परिकहेंति) उपदेश दिया। (जहा केसिसामिस्स) केशिस्वामि की तरह जिस प्रकार केशी स्वामी ने चार महाव्रतरूप धर्म कहा उसी प्रकार

"तएणं ते थेरा भगवंतो ઈત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—"तएणं" ત્યાર બાદ "ते थेरा भगवंतो" તે સ્થવિર ભગવંતોએ "तेसिं समणोवासयाणं" તે શ્રમણોપાસકોને "तीसे य महइमहालयाए परिसाए" તે ઘણી મોટી સભામાં "चाउज्जामं धम्मं" ચાતુર્યામ ધર્મનો-ચાર મહાવ્રતવાળા ધર્મનો "परिकहेंति" ઉપદેશ દીધો "जहाकेसिसामिस्स" તે ઉપદેશ કેશિસ્વામીના ઉપદેશ મુજબ સમજવો જેવી રીતે કેશિસ્વામીએ ચાર મહાવ્રત રૂપ ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો હતો તે પ્રમાણેજ

श्रमणोपासकतया विहरन्त आज्ञाया आराधका भवन्ति यावत् धर्मकथितः तत खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविराणा भगवतामन्तिके धर्मश्रुत्वा. निशम्य हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण कुर्वन्ति, यावत् त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते पर्युपास्य. एवमूचुः सयमः खलु भदन्त ! किं फल ? तपः खलु भदन्त

स्थविर भगवन्तो ने भी चार महाव्रतरूप धर्मकहा। कहां तक धर्मकथा कही उसके लिये कहते हैं (जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) अर्थात्-इस चार महाव्रत और चार अणुव्रतरूप धर्म-स्वीकार करके जो साधु या साध्वीपने से श्रावक या श्राविकापन से रहेंगे वे आज्ञाके आराधक होगे यहां तक कही। (जाव धम्मो कहिओ) इस तरह यावत् धर्मकथा पूरी हुई (तएण ते समणोवासया थेराण भग वताण अतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठतुट्ठ० जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेंति) इसके बाद उन श्रमणोवासकों ने स्थविर भगवतों के पास धर्म का श्रवण कर और उसे अपने हृदय मे धारण कर बहुत ही अधिक हर्षित एव सतुष्ट हो यवत् हर्षवशासे विसर्पित-प्रफुल्लित हृदय होकर तीन बार उन स्थविर भगवन्तों की आदक्षिण प्रदक्षिणा की। (जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति) यावत् त्रिविध पर्युपासना से उनकी सेवा करने लगे। (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना करके फिर वे उनसे इस प्रकार पूछने लगे-(संज-

---

સ્થવિર ભગવતોએ પણ ઉપદેશ આપ્યો તે ધર્મકથા કયા સુધી ગ્રહણ કરવાની છે તે સમજાવવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે " जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ " જેઓ આ ચાર મહાવ્રત અને ચાર અણુવ્રતરૂપ ધર્મને અગીકાર કરીને સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક કે શ્રાવિકા રૂપે રહેશે અને આજ્ઞાનુ પાલન કરશે ત્યા સુધી તે કથા કહી " जाव धम्मो कहिओ " આ રીતે ધર્મકથા પૂરી થઇ "तएण ते समणोवासया थेराण भगवताण अतिए धम्म सोच्चा निसम्म हट्ठ तुट्ठ जाव हियया तिक्खुत्तो आयाहिण पयाहिण करेंति" ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકો સ્થવિર ભગવતોની પાસે ધર્મકથાનુ શ્રવણ કરીને તથા તેને પોતાના હૃદયમા અવધારણ કરીને અતિશય હર્ષ અને સતોષ પામ્યા આનદથી તેમના હૃદય પ્રફુલ્લિત થયા તેમણે તે સ્થવિરભગવતોને ત્રણ વાર વિધિ પૂર્વક આદક્ષિણ પ્રદક્ષિણા કરી " जाव तिविहाए पज्जुवासणयाए पज्जुवासति " અને ત્રિવિધ (મન, વચન અને કાયાથી) પર્યુપાસનાથી તેમની સેવા કરવા લાગ્યા (पज्जुवासित्ता एव वयासी) પર્યુપાસના કરીને

किं फलम्? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवोचन् संयमः खलु आर्याः? अनाश्रवफलः तपोव्यवदानफलम्। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविरान् भगवत एवमवादिषु यदि खलु भदन्त! संयमोऽनाश्रवफलः तपोव्यवदानफलम्। किं प्रत्ययं खलु भदन्त! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते?। तत्र खलु कालिकपुत्रो नाम स्थविरः तान्-श्रमणोपासकान् एवमवादीत् पूर्वतपसा आर्याः

मेणं भन्ते! किं फले?) हे भदन्त! संयम की आराधना का क्या फल होता है? (तवेणं भंते किंफले) हे भदन्त! तप की आराधना का क्या फल होता है? उ०-(तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) तब उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(संजमेणं अज्जो) हे आर्यो संयम (अणण्हयफले) अनास्रवफल वाला है-अर्थात्-संयम की आराधना से कर्मों का अस्रव (आना) नहीं होता है (तवेवोदानफले) तप व्यवदान फलवाला है। अर्थात् तप से आत्मा कर्मरूप कीचड़ से रहित होकर निर्मल बन जाती है। (तएणं ते समणोवासया थेरे भगवन्ते एवं वयासी) तब उन श्रमणोपासको ने स्थविरभगवन्तों से इस प्रकार पुनः पूछा-(जइणं भंते। संजमे अणण्हफले तवे वोदानफले) हे भदन्त! यदि संयम अनास्रवफलवाला है और तप व्यवदान फलवाला है तो (किं पत्तियं णं भंते! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे भदन्त! देव देवलोकों में उत्पन्न होते है, इसमें क्या कारण है?

તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછયુ-" संजमेण भंते! किं फले" હે ભદન્ત! સંયમની આરાધનાનું શું ફળ મળે છે? "तवेणं भंते किं फले!" હે ભદન્ત! તપની આરાધનાનું શું ફળ મળે છે!

ઉત્તર—" तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी " ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-" संजमेणं अज्जो अणण्हयफले " હે આર્યો! સંયમ અનાસ્રવ ફળવાળો છે-એટલે કે સંયમની આરાધના કરવાથી કર્મોનો આસ્રવ થતો નથી, " तवे वोदानफले " તપ વ્યવદાન ફળવાળું છે એટલે કે તપથી આત્મા કર્મરૂપ કાદવથી રહિત બનીને નિર્મળ થઈ જાય છે " तएणं ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी " ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકોએ તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે ફરીથી પૂછયુ-" जइणं भंते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदानफले " હે ભદન્ત! જો સંયમ અનાસ્રવફળવાળો હોય અને તપ વ્યવદાન ફળ વાળું હોય તો "किं पत्तियं णं भंते! देवा देवलोएसु उववज्जंति" દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનું શું કારણ છે

देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते। तत्र खलु मेधिलोनामस्थविरस्तान् एवमवादीत् पूर्वसयमेन आर्यादेवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते। तत्र खलु आनन्दरक्षितो नामस्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, कर्मितया आर्यादेवा – देवलोकेषूत्पद्यन्ते। तत्र खलु काश्यपो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, संगितया आर्या

उत्तर—(तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) उनमें से कालिक पुत्र नाम के स्थविर ने उन श्रमणोपासकों से इस प्रकार कहा-(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वकृत तप के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविर भगवन्तो में एक मेधिल नाम के स्थविर थे सो उन्हो ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-हे आर्यो! पूर्वसयमके वल से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थण आणदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) इन स्थविरो मे एक आनन्द रक्षित नामके जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा-(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वकर्म क्षीण न होने से-अर्थात् कर्म अवशिष्ट होने से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी सगीयाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविरों मे जो काश्यप नाम के स्थविर थे, उन्होंने श्रमणोपासको से ऐसा कहा-हे आर्यो

ઉત્તર-"तत्थ ण कालियपुत्ते थेरे ते समणोवासए एव वयासी" તેઓમાના કાલિકપુત્ર નામના સ્થવિરે તેમને આ પ્રમાણેજ કહ્યુ-"पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति" હે આર્યો! પૂર્વકૃત તપના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે "तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति" તે સ્થવિરોમા એક મેધિલ નામના સ્થવિર હતા, તેમણે કહ્યુ, હે આર્યો પૂર્વસયમના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે "तत्थण आनन्दरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी" તેઓમાના આનદરક્ષિત નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-"कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति" કર્મનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન થવાથી એટલે કે કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે "तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-सगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति" તેઓમાના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તે

किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवोचन् संयम खलु आर्याः? अनाश्रवफलः तपोऽव्यवदानफलम्। ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविरान् भगवत एवमवादिषु यदि खलु भदन्त! संयमोऽनाश्रवफलः तपो-व्यवदानफलम्। किं प्रत्यय खलु भदन्त! देवादेवलोकेषु उत्पद्यन्ते ?। तत्र खलु कालिकपुत्रो नाम स्थविरः तान्-श्रमणोपासकान् एवमवादीत् पूर्वतपसा आर्याः

मेण भन्ते! किं फले?) हे भदन्त! संयम की आराधना का क्या फल होता है? (तवेण भंते किंफले) हे भदन्त! तप की आराधना का क्या फल होता है? उ०-(तएण ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) तब उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(संजमेण अज्जो) हे आर्यो संयम (अणण्हयफले) अनास्रवफल वाला है- अर्थात्-संयम की आराधना से कर्मों का आस्रव (आना) नहीं होता है (तवेवोदानफले) तप व्यवदान फलवाला है। अर्थात् तप से आत्मा कर्मरूप कीचड़ से रहित होकर निर्मल बन जाती है। (तएण ते समणोवासया थेरे भगवन्ते एवं वयासी) तब उन श्रमणोपासको ने स्थविरभगवन्तों से इस प्रकार पुनःपूछा-(जइण भंते। संजमे अणण्हफले तवे वोदान-फले) हे भदन्त! यदि संयम अनास्रवफलवाला है और तप व्यवदान फलवाला है तो (किं पत्तियं ण भंते! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे भदन्त! देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं, इसमें क्या कारण है?

તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પૂછયું-" संजमेण भंते! किं फले" હે ભદન્ત! સંયમની આરાધનાનું શું ફળ મળે છે? "तवेण भंते किं फले!" હે ભદન્ત! તપની આરાધનાનું શું ફળ મળે છે!

ઉત્તર—" तएण ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी " ત્યારે તે સ્થવિર ભગવંતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-" संजमेण अज्जो अणण्हयफले " હે આર્યો! સંયમ અનાસ્રવ ફળવાળો છે-એટલે કે સંયમની આરાધના કરવાથી કર્મોનો આસ્રવ થતો નથી, " तवे वोदानफले " તપ વ્યવદાન ફળવાળું છે એટલે કે તપથી આત્મા કર્મરૂપ કાદવથી રહિત બનીને નિર્મળ થઈ જાય છે " तएण ते समणोवासया थेरे भगवंते एवं वयासी " ત્યાર બાદ તે શ્રમણોપાસકોએ તે સ્થવિર ભગવંતોને આ પ્રમાણે ફરીથી પૂછયું-" जइण भंते! संजमे अणण्हयफले तवेवोदानफले " હે ભદન્ત! જો સંયમ અનાસ્રવફળવાળો હોય અને તપ વ્યવદાન ફળ વાળું હોય તો "किं पत्तियं ण भंते! देवा देवलोएसु उववज्जंति" દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે તેનું શું કારણ છે

देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु मेघिलोनामस्थविरस्तान् एवमवादीत् पूर्वसयमेन आर्यादेवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु आनन्दरक्षितो नामस्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, कर्मितया आर्यादेवा – देवलोकेपूत्पद्यन्ते । तत्र खलु काश्यपो नाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्, सङ्गितया आर्या

उत्तर—(तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) उनमें से कालिक पुत्र नाम के स्थविर ने उन श्रमणोपासकों से इस प्रकार कहा-(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो ! पूर्वकृत तप के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते है। (तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविर भगवन्तो में एक मेघिल नाम के स्थविर थे सो उन्हो ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा-हे आर्यो ! पूर्वसयमके बल से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थण आणदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) इन स्थविरो मे एक आनन्द रक्षित नामके जो स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा-(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वकर्म क्षीण न होने से-अर्थात् कर्म अवशिष्ट होने से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी सगीयाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) उन स्थविरों मे जो काश्यप नाम के स्थविर थे, उन्होंने श्रमणोपासको से ऐसा कहा-हे आर्यो

ઉત્તર-"तत्थ ण कालियपुत्ते थेरे ते समणोवासए एव वयासी" તેઓમાના કાલિકપુત્ર નામના સ્થવિરે તેમને આ પ્રમાણેજ કહ્યુ-" पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति " હે આર્યો ! પૂર્વકૃત તપના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે " तत्थण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति " તે સ્થવિરોમા એક મેઘિલ નામના સ્થવિર હતા, તેમણે કહ્યુ, હે આર્યો પૂર્વસયમના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે " तत्थण आनन्दरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी " તેઓમાના આનદરક્ષિત નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-" कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति " કર્મનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન થવાથી એટલે કે કર્મ અવશિષ્ટ રહેવાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે " तत्थण कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी-सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति " તેઓમાના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તે

टीका—' तएण ते थेरा भगवतो ' ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तः ' तेसिं समणोवासयाण ' तेभ्यः श्रमणोपासकेभ्यः ' तीसे य महइ महालयाए परिसाए ' तस्या च महाति महालयाया परिषदि ' चाउज्जाम धम्म परिकहेंति ' चातुर्यामं चतुर्महाव्रतरूपं धर्मं परिकथयन्ति ' जहा केसिसामिस्स ' यथा केशिस्वामिनः चातुर्यामधर्मकथनरूपा धर्मकथा ' तथा विज्ञेया ' तत्र चत्वारि महाव्रतानि—यथा— ' सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण १ । सव्वाओ मुसावायाओ वेरमणं २ । सव्वाओ अदिन्नादाणाओ वेरमण ३ । सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण४ । इत्यादि धर्मकथा । मैथुनस्य परिग्रहेऽन्तर्भूतत्वाच्चत्वारि महाव्रतानि भवन्तीति । कियत्पर्यन्त धर्मकथा

टीकार्थ—(तण्णं ते थेरा भगवतो) उसके बाद उन स्थविर भगवतोंने (तेसिं समणोवासयाण) उन श्रमणोपासकों के लिये (तीसे य महइमहालयाए परिसाए) उन विशाल परिषदा में (चाउज्जाम धम्मं परिकहेंति) चार महाव्रतरूप धर्म का उपदेश दिया । (जहा केसिसामिस्स) जैसे केशि स्वामी की चारमहाव्रत कथनरूप धर्मकथा है, उसी प्रकार इन स्थविर भगवन्तों की भी वह धर्मकथा जाननी चाहिये । उस धर्मकथा में चार महाव्रत इस प्रकार से कहे गये हैं—(सव्वाओ पाणाइ वायाओ वेरमण १, सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण २, सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमणं ३, सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण ४ " समस्त प्रणातिपात से विरक्त होना, समस्त मृषावाद से विरक्त होना, समस्त अदत्तादान से विरक्त होना, समस्त परिग्रह से विरक्त होना, यहां पर जो ब्रह्मचर्य को महाव्रत मे नही कहा गया है उसका कारण यह है कि

ટીકાર્થ—(तएण ते थेरा भगवतो) ત્યાર બાદ તે સ્થવિર ભગવંતોએ (तेसिं समणोवासयाण) તે શ્રમણોપાસકોને (तीसे य महइ महालयाए परिसाए) તે વિશાળ પરિષદા (સભા) મા (चाउज्जाम धम्म परिकहेंति) ચાર મહાવ્રરૂપ ધર્મનો ઉપદેશ દીધો (जहाकेसिसामिस्स) કેશિસ્વામીની ચાર મહાવ્રત કથનરૂપ ધર્મકથા જેવી છે એવી જ આ સ્થવિર ભગવંતોની પણ ધર્મકથા સમજવી તે ધર્મકથામા નીચે પ્રમાણે ચાર મહાવ્રત કહ્યા છે—
"१ सव्वाओ पाणाइवायाओ वेरमण ' સમસ્ત પ્રાણાતિપાતથી વિરકત થવું
"२ सव्वाओ मुसावायाओ वेरमण "—સમસ્ત મૃષાવાદથી વિરકત થવુ
"३ सव्वाओ अदिण्णादाणाओ वेरमण "—સમસ્ત અદત્તાદાનથી વિકત થવુ
"४ सव्वाओ परिग्गहाओ वेरमण "—સમસ્ત પરિગ્રહથી વિરકત થવુ,
અહીં બ્રહ્મચર્યને મહાવ્રતમા ગણાવ્યુ નથી કારણ કે મૈથુનનો પરિગ્રહમા સમા

वाच्येत्याह–' जाव ' इत्यादि ' जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे ' यावत् श्रमणोपासकतया विहरन् ' आणाए आराहए भवइ ' आज्ञया आराधको भवति। ' जाव धम्मो कहिओ ' यावत् धर्मः अगारानगाररूपः कथित। अत्र धर्मकथा सर्वाप्यान्या सा औपपातिकसूत्रे षट् पञ्चाशत्तमस्य सप्तपञ्चाशत्तमस्य च सूत्रस्य मत्कृताया पीयूषवर्षिणी व्याख्याया विलोकनीयेति।

' तए णं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा ' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः स्थविराणां भगवतामन्तिके धर्मं श्रुत्वा–' निसम्म ' निशम्य=

मैथुन को परिग्रह मे अन्तर्भूत कर लिया गया है। यह धर्मकथा कहां तक जाननी चाहिये सो इसके लिये कहते हैं–(जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ) यह पाठ यहां तक कि चार महाव्रत अथवा चार अणुव्रतों को स्वीकार कर जो साधु या साध्वीपने से श्रावक या श्राविकापने से रहेंगे वे आज्ञा के आराधक होंगे। (जाव धम्मो कहिओ) यावत् धर्मकथा पूर्ण हुई। इस तरह इस धर्मकथा मे अनगार और अगाररूप धर्मका कथन उन स्थविर भगवन्तों ने किया। यहां प्रकरण में धर्मकथा समस्त ही कह लेनी चाहिये, यह धर्मकथा औपपातिक सूत्र में छप्पनवें (५६) तथा सत्तावनवे (५७) सूत्र की मेरे द्वारा कृत पीयूषवर्षिणी टीका की व्याख्या में लिखी गई है सो वहां से देख लेनी चाहिये। (तएणं ते समणोवासया थेराणं भगवंताणं अंतिए धम्मं सोच्चा) इस प्रकार उन श्रमणोपासको ने उन स्थविर भगवन्तो से धर्मकथा सुनकर और उसे (निसम्म) अपने हृदय मे धारणकर

वेश करवामा आव्यो छे उपरोक्त धर्मकथा क्या सुधी ग्रहण करवी ? तेनो खुलासो नीचेना सूत्रमा कर्यो छे–" जाव समणोवासियत्ताए विहरमाणे आणाए आराहए भवइ " ते पाठ त्यां सुधी ग्रहण करवानो छे चार महाव्रत अथवा चार अणुव्रतोने अंगीकार करीने जेओ साधु अथवा साध्वीपणे श्रावक श्राविका पणे रहेशे, तेओ आज्ञाना आराधक गणाशे " जाव धम्मो कहिओ " धर्मकथा पूरी थई आ कथामां ते स्थविर भगवंतोए अणगाररूप धर्मनु तथा अगाररूप धर्मनु वर्णन कर्यु छे अहीं समस्त धर्मकथा कहेवी जोईए ते धर्मकथा औपपातिक सूत्रमा छप्पन तथा सतावनमा सूत्रनी मारा द्वारा लखायेली पीयूषवर्षिणी टीकानी व्याख्यामा आपवामा आवेल छे तो ते त्याथी वाची लेवी " तएणं ते समणोवासया थेराणं अंतिए धम्मं सोच्चा आ प्रमाणे ते श्रमणोपासकोए ते स्थविर भगवंतो पासेथी धर्मकथा सांभळीने अने तेने

हृद्यवधार्य 'हट्ठतुट्ठ जाव हियया' हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः इह यावत्पदेन चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदया इति ग्राह्यम् 'तिक्खुत्तो-आयाहिण पयाहीण करेति' त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिण-कुर्वन्ति 'जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति' यावत्-त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते. कायिकवाचिकमानसभेदेन पर्युपासनायास्त्रैविध्य भवति। यावत्पदेन वन्दन नमस्कारादीना ग्रहण भवतीति। "पज्जुवासित्ता एव वयासी" पर्युपास्य एव=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः=अकथयन्-पृष्टवन्त इत्यर्थः 'सजमेण भते! किं फले' सयम खलु भदन्त! कि फलः सयमस्य सर्वविरतिलक्षणस्य किं फलमित्यर्थः 'तवेण भते! किं फले' तपः खलु भदन्त! कि फलम् सयमतपसोः किं फल मिति श्रमणोपासकाना प्रश्न। 'तए ण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव

(हट्ठतुट्ठ जाव हियया) हर्ष और सतोष से युक्त और हर्षवश से प्रफुल्लित हृदय होते हुए (तिक्खुत्तो) तीनवार (आयाहिण पयाहिण करेंति) उनका आदक्षिण प्रदक्षिण किया। (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) यावत् उन्होंने उन स्थविर भगवन्तो की त्रिविध पर्युपासना की। मानसिक वाचनिक और कायिक के भेद से उपासना तीन प्रकार की होती है। यहां जो यावत् पद प्रयुक्त हुआ है उससे वन्दन नमस्कार आदि का ग्रहण किया गया है। (पज्जुवासित्ता) पर्युपासना करके (एव वयासी) फिर उन श्रमणोपासको ने उन स्थविर भगवतों से इस प्रकार कहा, अर्थात्— उन्हो ने उनसे इस प्रकार से पूछा- (सजमेण भते किं फले) हे भदत! सर्व विरतिरूप जो सयम है उसका क्या फल होता है? (तवेण भते किं फले) इसी तरह हे भदन्त! तपका क्या फल होता है? इस तरह सयम और तप के विषय में उन श्रमणो

'निसम्म" तेने पोताना हृदयमा धारण करी (हट्ठ तुट्ठ जाव हियया) तेमना हृदयमा अतिशय हर्ष अने सतोष थयो हर्षने कारणे तेमना हृदय प्रफुल्लित थया (तिक्खुत्तो) त्रण वार (आयाहिण पयाहिण करेति) तेमणे त्रणवार आदक्षिण पूर्वक तेमने वदणा नमस्कार कर्या (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासति) अने तेमणे ते स्थविर भगवतोनी त्रणे प्रकारे-मन, वचन अने कायना योगथी पर्युपासना करी अहीं जे 'यावत्' पद आव्यु छे तेना द्वारा वदन, नमस्कार आदि ग्रहण कराया छे (पज्जुवासित्ता एव वयासी) पर्युपासना (सेवा) करीने तेमणे ते स्थविर भगवतोने आप्रमाणे प्रश्न पूछ्यो (सजमेण [illegible] फले) हे भदन्त! सर्व विरतिरूप सयमनु फळ शु होय छे? ([illegible] किं फले!) हे भदन्त! तपनु शु फळ होय छे? आ रीते

वयासी ' ततः खलु त स्थविरा भगवन्तः तान् श्रमणोपासकान् एवमवदन् 'सयमे ण अज्जो अणण्हय फले ' सयम. खलु आर्या ! अनास्रवफल , आस्रवः=नव कर्मोपादानम् , न आस्रवोऽनास्रवः नवकर्मानुपादानाम् एतदेव सयमस्य फलमि-त्यनास्रव फल्कः सयमः ' तवोवोदाणफले ' तपोव्यवदानफलम् , तपसो व्यवदा नमेव पूर्व फलम् वि अव. भवनार्थकाद्दातोः, अथवा शोधनार्थक दैप्धातोर्व्यवदानमितिरूप भवति, तदर्थस्तु पूर्वसपादितकर्मवनगहनस्य लवन छेदनम्-अथवा भवान्तरसम्पादित कर्मात्मकमलस्य सशोधनम् , एतदेव फल तपस इति । ' तए ण ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी ' ततः खलु=सयम तपसोरनास्रव व्यवदानात्मकमेव फलमिति श्रवणानन्तरम् ते श्रमणोपासकाः स्थवि

पासकों ने ये दो प्रश्न किये-(तएण) श्रमणोपासकों के इस प्रकार से प्रश्न करने के बाद (ते थेरा भगवतो) उन स्थविर भगवन्तों ने (ते समणो वासए) उन श्रमणोपासकों को इस प्रकार से समझाया (सजमेण अज्जो) हे आर्यो। सयम का फल (अणण्हयफले) अनास्रव होता है। नवीन कर्मो का आना इसका नाम आस्रव है। इस आस्रव का नहीं होना सो अनास्रव है। अर्थात् नवीन कर्मो का नही आना सो अनास्रव है। यही फल सयम का है। (तवो वोदाणफले) तप का फल व्यवदान है। इसका अर्थ (पूर्व में सपादित कर्मरूप गहनवन का (लवन) काटना, अथवा भवान्तर में सम्पादित कर्मरूप मल का सशोधन करना ऐसा होता है। यही तप का फल है। (तएण ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी) सयम का फल केवल अनास्रव और तप का फल केवल

તપ અને સયમના વિષયમા તે શ્રમણોપાસકોએ બે પ્રશ્નો પૂછ્યા (तएण) ત્યારે (ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) તે સ્થવિર ભગવતોએ તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-(सजमेण अज्जो! अणण्हय फले) હે આર્યો! સયમનુ ફળ અનાસ્રવ હોય છે આસ્રવ એટલે નવીન કર્મોનુ આગમન તે આસ્રવ ન થવો તેનુ નામ અનાસ્રવ છે એટલે કે નવીન કર્મોનુ આગમન બધ થવુ તેનુ નામ અનાસ્રવ છે તે સયમને કારણે બને છે માટે સયમનુ ફળ અનાસ્રવ કહેલ છે (तवो वोदाणफले) તપનુ ફળ વ્યવદાન છે પૂર્વે સપાદિત કર્મરૂપ ગહન વનને કાપવુ તેનુ નામ વ્યવદાન છે અથવા અન્ય ભવોમા સપાદિત કર્મરૂપ મલનુ સશોધન કરવુ તેનુ નામ વ્યવદાન છે આ રીતે પૂર્વકૃત કર્મોના નાશરૂપ તપનુ ફળ બતાવ્યુ છે (तएण ते समणोवासया थेरे भगवते एव वयासी) સયમનુ ફળ અનાસ્રવ અને

हृयवर्धार्य 'हट्टतुट्ठ जाव हियया' हृष्टतुष्ट यावद् हृदयाः इह यावत्पदेन चित्तानन्दिताः प्रीतिमनसः परमसौमनस्यिताः हर्षवशविसर्पद् हृदया इति ग्राह्यम् ' तिक्खुत्तो-आयाहिणं पयाहिणं करेंति ' त्रिकृत्व आदक्षिणप्रदक्षिणं-कुर्वन्ति ' जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति ' यावत्-त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासते कायिकवाचिकमानसभेदेन पर्युपासनायास्त्रैविध्यं भवति। यावत्पदेन वन्दन नमस्कारादीनां ग्रहणं भवतीति। " पज्जुवासित्ता एवं वयासी " पर्युपास्य एवं=वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः=अध्ययन-पृष्टवन्त इत्यर्थः. ' संजमेणं भंते ! किं फले ' संयमः खलु भदन्त ! कि फलः संयमस्य सर्वविरतिलक्षणस्य किं फलमित्यर्थः. ' तवेणं भंते ! किं फले ' तपः खलु भदन्त ! किं फलम् संयमतपसोः किं फलमिति श्रमणोपासकानां प्रश्न । ' तए णं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं

(हट्टतुट्ठ जाव हियया) हर्ष और संतोष से युक्त और हर्षवश से प्रफुल्लित हृदय होते हुए (तिक्खुत्तो) तीनवार (आयाहिणं पयाहिणं करेंति) उनका आदक्षिण प्रदक्षिण किया। (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) यावत् उन्होंने उन स्थविर भगवन्तो की त्रिविध पर्युपासना की। मानसिक वाचनिक और कायिक के भेद से उपासना तीन प्रकार की होती है। यहां जो यावत् पद प्रयुक्त हुआ है उससे वन्दन नमस्कार आदि का ग्रहण किया गया है। (पज्जुवासित्ता) पर्युपासना करके (एवं वयासी) फिर उन श्रमणोपासकों ने उन स्थविर भगवंतों से इस प्रकार कहा, अर्थात्— उन्हों ने उनसे इस प्रकार से पूछा- (संजमेणं भंते किं फले) हे भदंत ! सर्व विरतिरूप जो संयम है उसका क्या फल होता है ? (तवेणं भंते किं फले) इसी तरह हे भदन्त ! तपका क्या फल होता है ? इस तरह संयम और तप के विषय में उन श्रमणो

' निसम्म " તેને પોતાના હૃદયમાં ધારણ કરી (हट्ट तुट्ठ जाव हियया) તેમના હૃદયમાં અતિશય હર્ષ અને સંતોષ થયો હર્ષને કારણે તેમના હૃદય પ્રફુલ્લિત થયા (तिक्खुत्तो) ત્રણ વાર (आयाहिणं पयाहिणं करेंति) તેમણે ત્રણવાર આદક્ષિણ પૂર્વક તેમને વંદણા નમસ્કાર કર્યા (जाव तिविहाए पज्जुवासणाए पज्जुवासंति) અને તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોની ત્રણે પ્રકારે--મન, વચન અને કાયના યોગથી પર્યુપાસના કરી અહીં જે ' यावत् ' પદ આવ્યું છે તેના દ્વારા વંદન, નમસ્કાર આદિ ગ્રહણ કરાયા છે (पज्जुवासित्ता एवं वयासी) પર્યુપાસના (સેવા) કરીને તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોને આપ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછ્યો (संजमेणं भंते किं फले) હે ભદન્ત ! સર્વ વિરતિરૂપ સંયમનું ફળ શું હોય છે? (तवेणं भंते ! किं फले !) હે ભદન્ત! તપનું શું ફળ હોય છે? આ રીતે

ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु कालिकपुत्रोनाम-स्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्। 'पुव्वतवेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति' पूर्वतपसा हे आर्याः। देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते। 'तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु मेधिलो नामस्थविरस्तान श्रमणोपासकान् एवमवादीत्-'पुव्वसजमेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति'

होता है। सो क्या यह उनका वहां पर जन्म निष्कारणक माना जावेगा इस तरह का श्रमणोपासकों का प्रश्न सुन करके (तत्थण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो के बीच में जो कालिक पुत्र नामके स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासकों को इस प्रकार से उत्तर दिया-(पुव्व तवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वतपस्या के प्रभाव से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि तप और सयम किसी भी आयु के बध के कारण नहीं होते निर्जरा के ही कारण होते हैं-परन्तु फिर भी जो जीव इनके प्रभाव से देवलोक की आयु का बध कर वहा जन्म लेते हैं उसका कारण राग है-राग युक्त तप और सयम देवगति के प्रति कारण बन जाते हैं। वीतराग के तप और सयम देवगति के कारण न होकर मुक्ति के ही कारण होते हैं। पूर्वतप का तात्पर्य यही है कि सरागावस्था में जो तपस्या की जाती है वह क्यों कि यह वीतरागावस्था की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी होती है। (तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणो

થાય છે તો તેઓ શા કારણે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે?

આ પ્રકારને તે શ્રમણોપાસકોને પ્રશ્ન સાભળીને (तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) તે સ્થવિરોમાના કાલિપુત્ર નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો- (पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) હે આર્યો! પૂર્વ તપસ્યાના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તપ અને સયમ કોઇ પણ આયુબધને માટે કારણરૂપ હોતા નથી, પણ તે તો નિર્જરાના કારણરૂપ બને છે છતા પણ જે જીવો તેમના પ્રભાવથી દેવલોકનાં આયુનો બધ કરીને ત્યા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનુ કારણ રાગ છે-રાગયુક્ત તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત બને છે વીતરાગના તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત નહીં બનતા મુક્તિના કારણરૂપ બને છે, પૂર્વતપ એટલે સરાગાવસ્થામા કરાતી તપસ્યા કારણ કે તે વીતરાગાવસ્થા કરતા પૂર્વકાલભાવિની હોય છે (तत्थण मेहिले नाम थेरे

रान् भगवतः पर्युपासितुः, 'जइण भंते ! संजमे अणण्हय फले तवे वोदाण फले' यदि खलु भदन्त ! संयमोऽनाश्रवफलः तपो व्यवदानफलम् तदा " किं पत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जंति ' किं प्रत्ययं खलु देवा देवलोकेषूपपद्यन्ते ? कः प्रत्ययः कारणं यत्र तत् किं प्रत्ययम्-हे भगवन् ! यदि संयमस्य तपसश्चानास्रवं फलं व्यवदानमेवफलं तदाराधकानां तेन च सिद्धिरेव भवेत्। कारणविशेषमासाद्य देवलोके उत्पत्तिर्भवति कारणाभावात्। संयमतपसोस्तु अनाश्रवव्यवदानम् प्रत्येवकारणत्वेन देवलोके उत्पत्ति-प्रत्यकारणत्वात्, ततश्च देवानां देवलोके अकारणिकैवोत्पत्तिरिति सिद्धमिति प्रश्नाशयः। एतादृशं प्रश्नं श्रमणोपासकानां श्रुत्वा 'तत्थ

व्यवदान है ऐसी बात जब उन श्रमणोपासकों ने स्थविरों के श्रीमुख से सुनी तब फिर उन्हों ने उनसे इस प्रकार पूछा (जइण भंते ! संजमे अणण्हयफले तवे वोदाणफले) हे भदन्त ! यदि संयमका फल अनास्रव ही है और तप का फल केवल व्यवदान (कर्मका विनाश) ही है तो (किं पत्तियं णं भन्ते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) फिर क्या कारण है जो देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं ? प्रश्न करने का आशय इस प्रकार से है कि यदि संयम का फल केवल एक अनास्रव ही है और तप का फल केवल एकव्यवदान ही है तो फिर संयम और तप की आराधना करने वालों को सीधी मुक्ति ही प्राप्ति होनी चाहिये देवलोक की नहीं क्यों कि देवलोक में उत्पत्ति होने के प्रति उन दोनों मे कारणता नहीं है कारणता तो आपके कथनानुसार सिद्धिगति के प्रति ही आती है, परन्तु ऐसी बात एकान्तरूप से बनती नहीं है-क्यो कि ऐसे जीवों का देवलोक में भी जन्म

तपनु फळ व्यवदान होय छे, એવો તે સ્થવિર ભગવન્તોનો જવાબ સાંભળીને તેમણે તેમને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન કર્યો-(जइण भंते ! संजमे अणण्हफले तवे वोदाण फले) હે ભદન્તો જો સંયમનુ ફળ અનાસ્રવ હોય અને તપનુ ફળ વ્યવદાન જ હોય તો (किं पत्तियं णं भंते ! देवा देवलोएसु उववज्जति) શા કારણે દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે? પ્રશ્ન પૂછવાનો આશય એ છે કે સંયમનુ ફળ અનાસ્રવ જ હોય અને તપનુ ફળ વ્યવદાન જ હોય તો સંયમ અને તપની આરાધના કરનારને સીધી મુક્તિની જ પ્રાપ્તિ થવી જોઇએ દેવલોકની પ્રાપ્તિ થવી જોઇએ નહીં, કારણ કે સંયમ અને તપનુ આરાધન કરનારને દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થવાનુ કારણ જ રહેતુ નથી આપના કહેવા પ્રમાણે તો સંયમ અને તપ સિદ્ધિગતિ પ્રાપ્ત કરાવનાર ગણવા જોઇએ પરન્તુ એવુ જ કાયમ બનતુ નથી કારણ કે એવા જીવો દેવલોકમાં પણ ઉત્પન્ન

ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु कालिकपुत्रोनाम-स्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्। 'पुव्वतवेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति' पूर्वतपसा हे आर्याः। देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते। 'तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी' तत्र खलु मेधिलो नामस्थविरस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत्-'पुव्वसजमेण अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति'

होता है। सो क्या यह उनका वहा पर जन्म निष्कारणक माना जावेगा इस तरह का श्रमणोपासकों का प्रश्न सुन करके (तत्थण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो के बीच में जो कालिक पुत्र नामके स्थविर थे उन्होंने उन श्रमणोपासको को इस प्रकार से उत्तर दिया-(पुव्व तवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वतपस्या के प्रभाव से देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। तात्पर्य कहने का यह है कि तप और सयम किसी भी आयु के बध के कारण नहीं होते निर्जरा के ही कारण होते हैं-परन्तु फिर भी जो जीव इनके प्रभाव से देवलोक की आयु का बध कर वहा जन्म लेते है उसका कारण राग है-राग युक्त तप और सयम देवगति के प्रति कारण बन जाते हैं। वीतराग के तप और सयम देवगति के कारण न होकर मुक्ति के ही कारण होते हैं। पूर्वतप का तात्पर्य यही है कि सरागावस्था में जो तपस्या की जाती है वह क्यों कि यह वीतरागावस्था की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी होती है। (तत्थ ण मेहिले नाम थेरे ते समणो

થાય છે તો તેઓ શા કારણે દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે?

આ પ્રકારનો તે શ્રમણોપાસકોનો પ્રશ્ન સાભળીને (तत्थ ण कालियपुत्ते नाम थेरे ते समणोवासए एव वयासी) તે સ્થવિરોમાના કાલિપુત્ર નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો- (पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) હે આર્યો! પૂર્વ તપસ્યાના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તપ અને સયમ કોઇ પણ આયુબધને માટે કારણરૂપ હોતા નથી, પણ તે તો નિર્જરાના કારણરૂપ બને છે છતા પણ જે જીવો તેમના પ્રભાવથી દેવલોકના આયુનો બધ કરીને ત્યા દેવપણે ઉત્પન્ન થાય છે, તેનુ કારણ રાગ છે-રાગયુક્ત તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત બને છે વીતરાગના તપ અને સયમ દેવગતિના કારણભૂત નહી બનતા મુક્તિના કારણરૂપ બને છે, પૂર્વતપ એટલે સરાગાવસ્થામા કરાતી તપસ્યા કારણ કે તે વીતરાગાવસ્થા કરતા પૂર્વકાલભાવિની હોય છે (तत्थण मेहिले नाम थेरे

पूर्व सयमेन हे आर्याः ! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । पूर्व सयमतपोभ्यां देवलोके उत्पत्तिर्भवतीति । तत्र पूर्वतपः सरागावस्था भाविनी तपस्या वीतरागापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालिकत्वात् । एव सयमोऽपि-अयथाख्यातचारित्रम् , अयमाशयः,यद्यपि तपः सयमौ मोक्ष प्रति कारणभूतौ न तु देवाद्युत्पत्तिं प्रति तयोः कारणता । किन्तु सरागकृतौ तौ तपः सयमौ देवोत्पत्तिम्प्रति कारणे भवत एव ।

वासए एव वयासी) स्थविर भगवन्तों के बीच में जो मेधिलनाम के जो स्थविर थे उन्हो ने उन श्रमणोंपासकों को उनके प्रश्न के उत्तर में इस प्रकार कहा—(पुव्वसजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वसयम से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । इस तरह पूर्वतप और सयम से देवलोकों में इनकी आराधना करने वाले मनुष्यों की उत्पत्ति होती है इस प्रकार दोनों स्थविरों के कथन का सार जानना चाहिये । यह तो पहिले ही प्रकट कर दिया गया है कि सरागावस्थाभाविनी जो तपस्या है वह वीतराग की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी है । अतः उसे पूर्वतप कहा गया है । इसी प्रकार से यहा सयम भी अयथाख्यातरूप लेना चाहिये । अयथाख्यतरूप यह सयम रागावस्थाभावी होता है । रागावस्था भावी जो तप और सयम होते हैं वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण होते हैं- वीतरागावस्थाभावी वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण नही होते हैं । ऐसा सिद्धान्त का कथन है । इसीलिये (सयम मोक्ष के कारणभूत होते हैं) ऐसा कहा है । अतः सरागकृत तप ओर सयम

ते समणोवासए एव वयासी) તેઓમાના મેધિલ નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(पुव्वसजमेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) હે આર્યો ! પૂર્વ સયમથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે” આ રીતે પૂર્વ તપ અને સયમના પ્રભાવથી તેમની આરાધના કરનાર મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ દેવલોકમા થાય છે, એ રીતનો કાલિકપુત્ર અને મેધિલ નામના સ્થવિરોના કથનનો સાર સમજવો એ વાત તો આગળ કહી દેવામા આવી છે કે સરાગાવસ્થા ભાવિની જે તપસ્યા છે તે વીતરાગની તપસ્યાની અપેક્ષાએ પૂર્વકાલભાવિની છે તેથી તેને પૂર્વતપ કહેલ છે એજ પ્રમાણે અહી સયમ અથવા ખ્યાતરૂપ લેવો જોઈએ અયથાખ્યાતરૂપ તે સયમ રાગાવસ્થા, ભાવી હોય છે રાગાવસ્થા ભાવી જે તપ અને સયમ હોય છે તે દેવલોકમા દેવપણે ઉત્પત્તિના કારણરૂપ બને છે વીતરાગાવસ્થા ભાવી તપ અને સયમ દેવગતિમા ઉત્પન્ન કરાવવાના કારણરૂપ બનતા નથી, એવું સિદ્ધાતનુ કથન છે તેથી એવુ કહ્યુ છે કે ‘ તપ અને સયમ મોક્ષ અપાવવામા કારણરૂપ હોય છે ” તેથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે

ततश्च सरागकृतेन संयमेन तपसा च देवत्वप्राप्तिर्भवति रागांशस्य कर्मबन्धकारणत्वादिति। 'तत्थ ण आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी' तत्र खलु आनन्दरक्षितोनाम स्थविरः तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत् 'कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति' कर्मितया हे आर्याः! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते।

कर्मन् शब्दात् = व्रीह्यादेराकृतिगणात्वात् 'व्रीह्यादिभ्यश्च' इतिमत्वर्थे इनि प्रत्यये 'नस्तद्धिते' इत्यनेन कर्मन् शब्दस्य अन्लोपे कर्मिन् शब्दात् भावे तल् प्रत्यये तलन्त स्त्रियामिति नियमात् स्त्रीत्वे कर्मिता तया-कर्मितया इति। अथवा कर्मणा विकारः कार्मिका तया कर्मिकया कर्मन् शब्दात् विकारार्थेवुञ् प्रत्यये अकादेशे स्त्रीत्वाद्वापि प्रत्ययस्थात् कादिति इत्वे कार्मिका इति सिध्यति।

से देवत्व की प्राप्ति होती है। देवायु का बंध होना यह रागांश से होता है। क्यों कि रागांश कर्मबन्ध का कारण कहा गया है। (तत्थ ण आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) उन स्थविर भगवन्तो में एक आनन्द रक्षित नाम के स्थविर थे उन्हों ने उन श्रमणोपासको से ऐसा कहा-(कम्मियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति) हे आर्यो! कर्मिता से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। इसका तात्पर्य यह है कि आत्मा में जब कार्यकारी कर्म शेष-बाकी रह जाता है तब जीवो को देवत्व की प्राप्ति होती है।

शंका-आत्मा में केवल ज्ञान के बाद भी कर्मों का शेष-अघातिक कर्म रहता है फिर उसको देवत्व की प्राप्ति क्यों नहीं होती है?।

કે સરાગકૃત તપ અને સંયમથી દેવગતિ પ્રાપ્ત થાય છે દેવાયુનો બંધ રાગાંશથી બંધાય છે, કારણ કે રાગાંશ કર્મબંધનું કારણ ગણાય છે (तत्थण आणंदरक्खिए नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) તે સ્થવિર ભગવંતોમાંના આનંદરક્ષિત નામના સ્થવિરે તે શ્રમણોપાસકોને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો-(कम्मियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति) હે આર્યો! કર્મોનો પૂરે પૂરો ક્ષય ન થવાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આત્મામાં જ્યારે જીવકૃત કર્મો બાકી રહી જાય છે, ત્યારે જીવોને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે

શંકા—કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ આત્મામાં કર્મો બાકી રહી જાય છે, (કેવળજ્ઞાનની પ્રાપ્તિ પછી પણ અઘાતિકર્મો બાકી રહે) તો તેને દેવત્વની પ્રાપ્તિ કેમ થતી નથી?

पूर्व संयमेन हे आर्याः ! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । पूर्व संयमतपोभ्यां देवलोके उत्पत्तिर्भवतीति । तत्र पूर्वतपः सरागावस्था भाविनी तपस्या वीतरागापेक्षया सरागावस्थायाः पूर्वकालिकत्वात् । एवं संयमोऽपि-अयथाख्यातचारित्रम् , अयमा शयः,यद्यपि तपः संयमौ मोक्षं प्रति कारणभूतौ न तु देवायुत्पत्तिं प्रति तयोः कारणता । किन्तु सरागकृतौ तौ तपः संयमौ देवोत्पत्तिम्प्रति कारणे भवत एव ।

वासए एवं वयासी) स्थविर भगवन्तों के बीच में जो मेधिलनाम के जो स्थविर थे उन्हो ने उन श्रमणोपासकों को उनके प्रश्न के उत्तर में इस प्रकार कहा—(पुव्वसंजमेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो! पूर्वसंयम से देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । इस तरह पूर्वतप और संयम से देवलोकों में इनकी आराधना करने वाले मनुष्यों की उत्पत्ति होती है इस प्रकार दोनों स्थविरों के कथन का सार जानना चाहिये । यह तो पहिले ही प्रकट कर दिया गया है कि सरागावस्थाभा विनी जो तपस्या है वह वीतराग की अपेक्षा पूर्वकालभाविनी है । अतः उसे पूर्वतप कहा गया है । इसी प्रकार से यहां संयम भी अयथाख्या तरूप लेना चाहिये । अयथाख्यतरूप यह संयम रागावस्थाभावी होता है । रागावस्था भावी जो तप और संयम होते हैं वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण होते हैं- वीतरागावस्थाभावी वे देवोत्पत्ति के प्रति कारण नहीं होते हैं । ऐसा सिद्धान्त का कथन है । इसीलिये (संयम मोक्ष के कारणभूत होते हैं) ऐसा कहा है । अतः सरागकृत तप और संयम

ते समणोवासए एवं वयासी) તેઓમાંના મેધિલ નામના સ્થવિરે તે શ્રમણો પાસકોને આ પ્રમાણે કહ્યુ-(पुव्वसंजमेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति) હે આર્યો ! પૂર્વ સંયમથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે” આ રીતે પૂર્વ તપ અને સંયમના પ્રભાવથી તેમની આરાધના કરનાર મનુષ્યોની ઉત્પત્તિ દેવલોકમાં થાય છે, એ રીતનો કાલિકપુત્ર અને મેધિલ નામના સ્થવિરોના કથનનો સાર સમજવો. એ વાત તો આગળ કહી દેવામાં આવી છે કે સરાગાવ સ્થા ભાવિની જે તપસ્યા છે તે વીતરાગની તપસ્યાની અપેક્ષાએ પૂર્વકાલભાવિની છે તેથી તેને પૂર્વતપ કહેલ છે એજ પ્રમાણે અહીં સંયમ અથવા ખ્યાતરૂપ લેવો જોઈએ અયથાખ્યાતરૂપ તે સંયમ રાગાવસ્થા, ભાવી હોય છે રાગાવસ્થા ભાવી જે તપ અને સંયમ હોય છે તે દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પત્તિના કારણરૂપ બને છે વીતરાગાવસ્થા ભાવી તપ અને સંયમ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન કરાવવાના કારણરૂપ બનતા નથી, એવું સિદ્ધાંતનું કથન છે તેથી એવું કહ્યું છે કે ‘ તપ અને સંયમ મોક્ષ અપાવવામાં કારણરૂપ હોય છે ” તેથી એ વાત સ્પષ્ટ થાય છે

सर्वमतमुपसंहरति–पुव्वतवेण पुव्वसंजमेण. किम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति' पूर्वतपसा–पूर्वसंयमेन कर्मितया सङ्गितया हे आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते. तथा च देवत्वप्राप्तिम्प्रति सरागतपः संयमादिरेव कारण भवति–अतो न देवत्वप्राप्तिरकारणिकेत्युत्तरम् 'सच्चेण एस अट्ठे' सत्यः खलु एषोऽर्थः हे आर्या. ! अस्माभिः प्रतिपाद्यमानोऽर्थ. सत्य एव नासत्य । कस्मात् कारणात् भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्थः सत्यस्तत्राह–'नो चेव ण' इत्यादि 'नो चेव ण

" पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।
रागो संगो वुत्तो, संगा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥ "

रागी पुरुष के जो तप और संयम होते हैं वे पूर्वतप और पूर्वसंयम कहलाते है और रागरहित–वीतराग जीव के जो तप और संयम होते हैं वे पश्चात् तप और पश्चात् संयम कहलाते है। राग का तात्पर्य संग है इस संग से कर्म का बंध होता है और कर्म बंध से भव–संसार उत्पन्न होता है। अब सूत्रकार पूर्वकथित मत का उपसंहार करते हुए कहते हैं–(पुव्वतवेण पुव्वसंजमेण कम्मियाए, संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) इस तरह हे आर्यो! देव पूर्वतप से, पूर्व संयमसे कर्मिता से और संङ्गिता से देवलोको मे उत्पन्न होते हैं। इस कारण देवत्व प्राप्ति के प्रति सरागसंयम सरागतप आदि ही कारण होते हैं, अतःदेवत्व प्राप्ति अकारणक नहीं है, किन्तु सकारणक ही है (सच्चेण एस अट्ठे) हे आर्यो ! हमलोगो के द्वारा प्रतिपाद्यमान जो यह उत्त

" पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स
" रागो संगो वुत्तो, संगा कम्म भवो तेणं ॥ १ ॥

રાગી પુરુષોના તપ અને સંયમને પૂર્વતપ અને પૂર્વસંયમ કહે છે, પણ રાગરહિત (વીતરાગ) જીવોના તપ અને સંયમને પશ્ચાત્ તપ (ઉત્તરતપ) અને પશ્ચાત્ સંયમ (ઉત્તર સંયમ) કહે છે રાગ એટલે સંગ તે સંગથી કર્મબંધ બંધાય છે, અને કર્મબંધથી ભવ–સંસાર ઉત્પન્ન થાય છે

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત મતનો ઉપસંહાર કરતા કહે છે કે–(पुव्वतवेण, पुव्वसंजमेण, कम्मियाए, संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) હે આર્યો ! પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકોમા ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે સરાગ તપ, સરાગ સંયમ આદિ દેવત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણરૂપ છે, તેથી દેવત્વની પ્રાપ્તિ અકારણક નથી પણ સકારણક છે, (सच्चेण एस अट्ठे) હે આર્યો ! અમારા દ્વારા પ્રતિપાદિત આ ઉત્તરરૂપ જે અર્થ છે

अक्षीणेन कर्मशेषेण देवत्वप्राप्तिर्भवतीत्यर्थः ' तत्थ णं कासवेनाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी ' तत्र खलु काश्यपो नाम स्थविरः-तान् श्रमणोपासकान् एवमवादीत् ' संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति ' संगितया हे आर्याः ! देवा देवलोकेषु उत्पद्यन्ते । सङ्गः यस्यास्तीति स सङ्गी संगिनो भावः सङ्गिता-तया सङ्गितया द्रव्यादिषु स सङ्गः संयमादियुक्तोऽपि कर्मबध्नाति-ततः सङ्गितया देवत्वप्राप्तिर्भवत्येवेति ।

उक्तञ्च—' पुव्वतवसंजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।
राग़ो संगो वुत्तो संगाकम्मं भवो तेण ॥ १ ॥

छाया—पूर्वतपः संयमा भवन्ति, रागिणः पश्चिमा अरागस्य ।
रागः सङ्ग उक्तः सङ्गात् कर्मभवस्तेन ॥ १ ॥

उत्तर-केवलज्ञान होने पर भी जो कर्मों का अघातिक कर्म शेष रहता है वह कार्यकारी नहीं होता । अत.वह संसार वर्धक कर्म बन्ध का कारण नहीं होने से उनसे देवलोक की प्राप्ति नहीं होती है । सिद्धि गति की ही प्राप्ति होती है ।

(तत्थण कासवे नाम थेरे) इन स्थविर भगवन्तों में जो काश्यप नामके स्थविर थे, उन्हों ने (ते समणोवासए एवं वयासी) उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा-(संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) हे आर्यो । सङ्गिता के कारण देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं । जो जीव संगवाला होता है वह संगी कहा गया है । इस संगी का जो भाव होता है वह संगिता है । संयम आदि से युक्त हुआ भी जीव यदि द्रव्यादिको में सङ्ग सहित है तो वह कर्मों का बन्ध करता है । इस कारण ऐसे जीव की उत्पत्ति देवलोक मे हो जाती है । कहा भी है

ઉત્તર—કેવળજ્ઞાન થયા પછી પણ જે આઘાતિકર્મો બાકી રહી જાયછે તે કાર્યકારી હોતા નથી તેથી તેઓ સંસારવર્ધક કર્મબંધના કારણરૂપ બનતા નથી, તેથી દેવલોકની પ્રાપ્તિ થતી નથી, પણ સિદ્ધિગતિની જ પ્રાપ્તિ થાય છે (तत्थणं कासवे नाम थेरे ते समणोवासए एवं वयासी) તે સ્થવિરોમાના કાશ્યપ નામના સ્થવિરે તેમને આપ્રમાણે કહ્યુ-(संगियाए अज्जो ! देवा देवलो एसु उववज्जति) હે આર્યો ! સંગિતાને કારણે દેવો દેવલોકોમા ઉત્પન્ન થાય છે જે જીવ સંગવાળો હોય તેને સંગી કહે છે તે સંગીનો જે ભાવ તેનું નામ સંગિતા છે આદિથી યુક્ત બનેલો જીવ પણ જો દ્રવ્યાદિકોમા સંગ સહિત હોય છે તો તે કર્મોનો બંધ કરે છે તે કારણે તેવા જીવની ઉત્પત્તિ દેવલોકમા જ થાય છે કહ્યુ પણ છે-

सर्वमतमुपसहरति-पुन्वतवेण पुव्वसजमेण. किम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उनवज्जति ' पूर्वतपसा-पूर्वसयमेन कर्मितया सङ्गितया हे आर्याः देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते. तथा च देवत्वप्राप्तिम्प्रति सरागतपः सयमादिरेव कारण भवति-अतो न देवत्वप्राप्तिरकारणिकेत्युत्तरम् ' सच्चेण एस अट्ठे ' सत्यः खलु एषोऽर्थः हे आर्याः ! अस्माभिः प्रतिपाद्यमानोऽर्थः सत्य एव नासत्य । कस्मात् कारणात् भवद्भिः प्रतिपादितोऽर्थः सत्यस्तत्राह-' नो चेव ण' इत्यादि 'नो चेव ण

" पुव्वतवसजमा होंति रागिणो पच्छिमा अरागस्स ।
रागो सगो वुत्तो, सङ्गा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥ "

रागी पुरुप के जो तप और सयम होते हैं वे पूर्वतप और पूर्वसयम कहलाते हैं और रागरहित-वीतराग जीव के जो तप और सयम होते ह वे पश्चात् तप और पश्चात् सयम कहलाते हे। राग का तात्पर्य सग है इस सग से कर्म का बध होता है और कर्म बध से भव-ससार उत्पन्न होता है। अब सूत्रकार पूर्वकथित मत का उपसहार करते हुए कहते हैं-(पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए, सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) इस तरह हे आर्यो! देव पूर्वतप से, पूर्व सयमसे कर्मिता से और सङ्गिता से देवलोको मे उत्पन्न होते ह । इस कारण देवत्व प्राप्ति के प्रति सरागसयम सरागतप आदि ही कारण होते हैं, अतःदेवत्व प्राप्ति अकारणक नही है, किन्तु सकारणक ही है (सच्चेण एस अट्ठे) हे आर्यो । हमलोगो के द्वारा प्रतिपाद्यमान जो यह उत्त-

" पुव्वतवसजमा होति रागिणो पच्छिमा अरागस्स
" रागो सगो वुत्तो, सगा कम्म भवो तेण ॥ १ ॥

રાગી પુરુષોના તપ અને સયમને પૂર્વતપ અને પૂર્વસયમ કહે છે, પણ રાગરહિત (વીતરાગ) જીવોના તપ અને સયમને પશ્ચાત્ તપ (ઉત્તરતપ) અને પશ્ચાત્ સયમ (ઉત્તર સયમ) કહે છે રાગ એટલે સગ તે સગથી કર્મબધ બધાય છે, અને કર્મબધથી ભવ-સસાર ઉત્પન્ન થાય છે

હવે સૂત્રકાર પૂર્વોક્ત મતનો ઉપસહાર કરતા કહે છે કે-(पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण , कम्मियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जत्ति) હે આર્યો ! પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી, કર્મિતાથી અને સગિતાથી દેવો દેવલોકોમા ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે સરાગ તપ, સરાગ સયમ આદિ દેવત્વની પ્રાપ્તિને માટે કારણરૂપ છે, તેથી દેવત્વની પ્રાપ્તિ અકારણક નથી પણ સકારણક છે, (सच्चेण एस अट्ठे) હે આર્યો ! અમારા દ્વારા પ્રતિપાદિત આ ઉત્તરરૂપ જે અર્થ છે

आयभाववत्तव्वयाए ' नो चेव खलु आत्मवक्तव्यतया नैवात्मभाववक्तव्यतया अयमर्थः, आत्मभावः स्वाभिप्रायः न खलु वस्तुतत्त्वम् , वक्तव्यः वाच्यः अभिमानात् येषां ते आत्मभाववक्तव्याः तेषामात्मभाववक्तव्याना भाव आत्मभाववक्तव्यता अभिमानिता, तया आत्मभाववक्तव्यतया अभिमानितया नवयमेव प्रतिपादयाम अपि तु परमार्थतयायमेव विषयोऽर्थः तीर्थंकरोदितत्वात् ' तए णं ते समणोवासया ' ततः खलु ते श्रमणोपासकाः ' थेरेहिं भगवतेहिं ' स्थविरैर्भगवद्भि ' इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ' इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि ' वागरिया समाणा ' व्याकृताः सन्तः ' हट्ठतुट्ठा ' हृष्टतुष्टाः ' थेरे भगवते ' स्थविरान् भग

रूप अर्थ है वह सत्य है। यह इस प्रकार का उत्तर (नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) हमने अभिमान के वशवर्ती होकर तुम्हें नहीं दिया है किन्तु तीर्थंकर प्रभु द्वारा प्रतिपादित होने के कारण यह वास्तविक रूप में ही तुम्हें दिया है अतःयह पारमार्थिक ही है। आत्मभाव वक्तव्यता का तात्पर्य यह है कि जिस उत्तर में अभिमान के वश होकर जीवों द्वारा आत्मभाव-स्वाभिप्राय स्वकल्पित अभिप्राय-कहा जाता है वह, सो यह उत्तर ऐसा नहीं है, यह तो तीर्थङ्कर प्रभुका आदेश है। उसी के अनुसार यह कहा गया है।

(तएण ते समणोवासया) इस के बाद वे श्रमणोपासक (थेरेहिं भगवतेहिं) उन स्थविर भगवतों द्वारा (इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ) इस प्रकार के इन उत्तरों से (वागरिया) प्रतिबोधित किये जाने पर (हट्ठ तुट्ठा) बहुत अधिक हर्षित हुए और सतुष्ट हुए (थेरे भगवते वदइ

તે સત્ય છે આ પ્રકારનો ઉત્તર (नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) અમે અભિમાનને અધીન થઇને આપ્યો નથી, પણ તીર્થંકર પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી તે ઉત્તર વાસ્તવિક છે, અને તેથી તે પારમાર્થિક છે (आत्मभावव क्तव्यता) આ પદનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે–અભિમાનને વશ થઇને જીવો દ્વારા કેટલીક વખત સ્વાભિપ્રાય—સ્વકલ્પિત અભિપ્રાય આપવામા આવે છે તેવા અભિપાયને આત્મભાવ વક્તવ્યતા કહે છે તો અમે આપેલો ઉત્તર એ પ્રકારનો નથી તેતો તીર્થંકરો દ્વારા પ્રતિપાદિત છે તેથી તે યથાર્થ છે અમારી કલ્પના શક્તિથી તે ઉત્તર અપાયો નથી

(तएण ते समणोवासया) ત્યારે શ્રમણોપાસકો (थेरेहि भगव तेहिं) તે સ્થવિર ભગવતો દ્વારા (इमाइ एयारूवाइ वागरणइ) તે પ્રકારના તે ઉત્તરો સાભળીને (वागरिया) પ્રતિબોધિત થયા (हट्ठ तुट्ठा) તેઓ અતિશય હર્ષ

वतः 'वंदइ नमसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'पसिणाइ पुच्छति' प्रश्नान् पृच्छन्ति 'पसिणाइ पुच्छित्ता' प्रश्नान्-पृष्ट्वा 'अट्ठाइ उवादियति' अर्थान् उपाददति 'उवादित्ता उट्ठाए उट्ठेति' उपादाय उत्थया उत्तिष्ठन्ति 'उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वदंति नमसति' उत्थाय स्थविरान् भगवतः त्रिकृत्वो-वन्दन्ते नमस्यन्ति 'वंदित्ता नमसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'थेराण भगवताण अंतियाओ' स्थविराणां भगवतामन्तिकात् समीपात् 'पुप्फवइयाओ चेइयाओ पडिनिक्खमति' पुष्पवतिकात् चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामन्ति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'जामेवदिसिं पाउब्भूया' यामेव दिशमाश्रित्यप्रादुर्भूता

नमसइ) उन्हों ने उन स्थविर भगवन्तों को वन्दना की नमस्कार किया (वंदित्ता नमसित्ता) वंदना नमस्कार करके (पसिणाइ पुच्छति) फिर उन्होंने उनसे और भी जो प्रश्न पूछने थे वे पूछे (पसिणाइ पुच्छित्ता) प्रश्नों को पूछकर (अट्ठाइ उवादियति) उनका उनसे समुचित यथार्थ उत्तर प्राप्त किया। (उवादित्ता) यथार्थ समुचित उत्तर प्राप्त कर (उट्ठाए उट्ठेति) अपनी ही उत्थानशक्ति द्वारा वहां से उठे (उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वदंति नमसति) उठकर स्थविर भगवन्तो को उन्होंने तीन वार वंदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमसित्ता) वंदना नमस्कार करके (थेराण भगवन्ताण अंतियाओ) स्थविर भगवन्तो के पास से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से वे सब के सब (पडिनिक्खमति) बाहर निकले (पडिनिक्खमित्ता) बाहर निकल कर (जामेव दिसिं पाउब्भूया) जिस दिशा से प्रकट हुए थे अर्थात्-जिस

અને સંતોષ પામ્યા (थेरे भगवते वंदइ नमसइ) તેમણે તે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (पसिणाइ पुच्छति) બીજા પ્રશ્નો પણ પૂછયા (पसिणाइ पुच्छित्ता) પ્રશ્નો પૂછીને (अट्ठाइ उवादियति) તે પ્રશ્નોના સમુચિત ઉત્તરો તેમની પાસેથી જાણી લીધા (उवादित्ता) યથાર્થ સમુચિત ઉત્તરો મેળવીને (उट्ठाए उ त्ति) તેમની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠયા, (उट्ठित्ता थेरे भगवते तिक्खुत्तो वदंति नमसति) ઉઠીને તેમણે સ્થવિર ભગવંતોને વંદણા કરી, નમસ્કાર કર્યા (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (थेराण भगवंताण अंतियाओ) સ્થવિર ભગવંતોની પાસેથી, અને (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) પુષ્પવતિક ચૈત્યમાંથી તેઓ બધા (पडिनिक्खमति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી બહાર નીકળીને (जामेव दिसिं पाउब्भूया) જે દિશાએથી આવ્યા હતા (तामेव दिसिं पडिगया)

'तामेवदिस पडिगया' तामेव दिशं प्रतिगताः 'तए ण ते थेरा अन्नया कयाई' ततः खलु ते स्थविराः अन्यदाकदाचित् 'तुंगियाओ णयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ' तुङ्गिकायानगर्याः पुष्पवतिकात् चैत्यात् 'पडिनिग्गच्छंति' प्रतिनिर्गच्छन्ति 'पडिणिग्गच्छित्ता' प्रतिनिर्गत्य 'बहिया जणवयविहार विहरति' बहिर्जनपदविहार विहरन्तीति ॥ सू०११ ॥

पार्श्वापत्यीयनिर्ग्रन्थाना तुङ्गिकानगरीतो विहारानन्तर यदभवत् तद् दर्शयितुमाह 'तेण कालेण तेण समएण' इत्यादि।

मूलम्–तेण कालेण तेण समएणं रायगिहे नामं नयरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेण समएण समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईनाम अणगारे जाव, संखित्त-विउलतेयलेस्से छठ्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण सजमेण तवसा अप्पाण भावेमाणे विहरइ। तएण से भगव गोयमे छठ्ठक्खमणपारणगांसि पढमाए पोरिसीए सज्झाय करेइ, बीयाए पोरिसीए, झाणं झियाइ, तइयाए पोरसीए अतुरियमचवल-मसभंते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइ वत्थाइ-पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइ पमाज्जइ, पमज्जित्ता भायणाइ

दिशा से आये थे (तामेव दिसिं पडिगया) उसी दिशा की ओर चले गये। (तएण) इसके बाद (ते थेरा अन्नया कयाइ) वे स्थविर भगवन्त किसी एक समय मे (तुंगियाओ णयरीओ) उस तुंगिका नगरी से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से (पडिनिग्गच्छंति) निकले (पडिनिग्गछित्ता) बाहर निकल कर (बहिया जणवयविहार विहरति) वहा से और २ देशो मे विहार करने लगे ॥ सू०११ ॥

એજ દિશામા પાછા ફર્યા (तएण) ત્યાર બાદ (ते थेरा अन्नया कयाइ) કોઇ એક સમયે તે સ્થવિર ભગવતો (तुंगिया नयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ) તુંગિકા નગરમાંથી અને પુષ્પવતિક ચૈત્યમાથી (पडिनिग्गच्छंति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिगच्छित्ता) બહાર નીકળીને (वहिया जणवयविहार-विहरति) અન્ય પ્રદેશોમા વિચરવા લાગ્યા ॥ સૂ. ૧૧ ॥

उग्गहेइ, उग्गहित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी इच्छामिणं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह, तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रायगिहे णयरे उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ ॥सू० १२ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरं यावत् पर्षत् प्रतिगता तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो–महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी

पार्श्वापत्यीय निर्ग्रन्थों का तुङ्गिका नगरी से विहार करने के बाद जो हुआ सो अब सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं—(तेणं कालेणं) इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उसकाल और उस समय में (रायगिहे नामं नयरे) राजगृह नामका नगर था (जाव परिसा पडिगया) यावत् सभा विसर्जित हो गई (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे

પાર્શ્વપત્યીય નિર્ગ્રથોએ તુંગિકા નગરીમાંથી વિહાર કર્યા પછી શું બન્યું તે સૂત્રકાર બતાવે છે—(तेणं कालेणं) ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं)તે કાળે અને તે સમયે(रायगिहे नामं नयरे) રાજગૃહ નામે નગર હતું, (जाव परिसा पडिगया) સભા વિસર્જિત થઇ, ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરવું (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे जाव

'तामेवदिसं पडिगया' तामेव दिशं प्रतिगताः 'तए णं ते थेरा अन्नया कयाइ' ततः खलु ते स्थविराः अन्यदाकदाचित् 'तुंगियाओ णयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ' तुङ्गिकायानगर्याः पुष्पवतिकात् चैत्यात् 'पडिनिग्गच्छंति' प्रतिनिर्गच्छन्ति 'पडिणिग्गच्छित्ता' प्रतिनिर्गत्य 'बहिया जणवयविहारं विहरति' बहिर्जनपदविहारं विहरन्तीति ॥ सू०११ ॥

पार्श्वापत्यीयनिर्ग्रन्थानां तुङ्गिकानगरीतो विहारानन्तरं यदभवत् तद् दर्शयितुमाह 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' इत्यादि ।

मूलम्–तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नामं नयरे जाव परिसा पडिगया, तेणं कालेणं तेणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूईनामं अणगारे जाव, संखित्त-विउलतेयलेस्से छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ । तए णं से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ, वीयाए पोरिसीए, झाणं झियाइ, तइयाए पोरसीए अतुरियमचवल-मसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइं वत्थाइं-पडिलेहेइ पडिलेहित्ता भायणाइं पमज्जइ, पमज्जित्ता भायणाइं

दिशा से आये थे (तामेव दिसिं पडिगया) उसी दिशा की ओर चले गये। (तएणं) इसके बाद (ते थेरा अन्नया कयाइ) वे स्थविर भगवन्त किसी एक समय में (तुंगियाओ णयरीओ) उस तुंगिका नगरी से और (पुप्फवइयाओ चेइयाओ) पुष्पवतिक चैत्य से (पडिनिग्गच्छंति) निकले (पडिनिग्गच्छित्ता) बाहर निकल कर (बहिया जणवयविहारं विहरंति) वहां से और २ देशों में विहार करने लगे ॥ सू०११ ॥

એજ દિશામાં પાછાં ફર્યા (तएणं) ત્યાર બાદ (ते थेरा अन्नया कयाइ) કોઇ એક સમયે તે સ્થવિર ભગવંતો (तुंगिया नयरीओ पुप्फवइयाओ चेइयाओ) તુંગિકા નગરીમાંથી અને પુષ્પવતિક ચૈત્યમાંથી (पडिनिग्गच्छंति) બહાર નીકળ્યા (पडिनिग्गच्छित्ता) બહાર નીકળીને (बहिया जणवयविहारं-विहरंति) અન્ય પ્રદેશોમાં વિચરવા લાગ્યા ॥ સૂ ११ ॥

उग्गहेइ, उग्गहित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा- गच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी इच्छामिणं भंते! तुब्भेहिं अब्भ- णुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए। अहासुहं देवाणुप्पिया! मा पडिबंधं करेह, तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडि- निक्खमइ, पडिनिक्खमित्ता अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतर- पलोयणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता रायगिहे णयरे उच्चनीय मज्झि- माइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ ॥सू० १२ ॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरं यावत् पर्षत् प्रति- गता तस्मिन् काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो-महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी

पार्श्वापत्यीय निर्ग्रन्थों का तुङ्गिका नगरी से विहार करने के बाद जो हुआ सो अब सूत्रकार उसे प्रकट करते हैं—(तेणं कालेणं) इत्यादि

सूत्रार्थ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) उसकाल और उस समय में (रायगिहे नामं नयरे) राजगृह नामका नगर था (जाव परिसा पडिगया) यावत् सभा विसर्जित हो गई (तेणं कालेणं तेणं समएणं) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे

પાર્શ્વપત્યીય નિર્ગ્રંથોએ તુંગિકા નગરીમાંથી વિહાર કર્યા પછી શું બન્યું તે સૂત્રકાર બતાવે છે—(तेणं कालेणं) ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ—(तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नामं नयरे) રાજગૃહ નામે નગર હતું, (जाव परिसा पडिगया) સભા વિસ- ર્જિત થઇ, ત્યાં સુધીનું વર્ણન ગ્રહણ કરવું (तेणं कालेणं तेणं समएणं) તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदभूई नामं अणगारे जाव

इन्द्रभूतिर्नामानगारो यावत् संक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः षष्ठ षष्ठेनानिक्षिप्तेन तपः कर्मणा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यावद्विहरति । ततः खलु स भगवान् गौतम, षष्ठक्षपणकपारणके प्रथमायां पौरुष्यां स्वाध्यायं करोति द्वितीयायां पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति तृतीयायां-पौरुष्याम् अत्वरितम् अचपलम् असम्भ्रान्तो मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयति प्रतिलेख्य भाजनानि वस्त्राणि प्रतिलिखति प्रतिलेख्य भाजनानि प्रमार्जयति प्रमार्ज्य भाजनानि उद्गृह्णाति उद्गृह्य यत्रैव श्रमणो भग

अंतेवासी इंदभूई नाम अणगारे जाव संखित्त विउलतेयलेस्से छट्ठं छट्ठेण अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) श्रमण भगवान् महावीर के प्रधान अंतेवासी इन्द्रभूती नाम के गणधर थे ये यावत् संक्षिप्त विपुल तेजोलेश्यावाले-विपुल तेजलेश्या को अपने में रोकने वाले थे। निरन्तर छट्ठ छट्ठ की तपस्या से तथा संयम और तप से अपनी आत्मा को भावित करते हुए रहते थे। (तएण से भगवं गोयमे छट्ठक्खमणपारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ) वे भगवान् इन्द्रभूति गणधर जब छट्ठ के पारण के दिन प्रथम पौरुषी मे स्वाध्याय कर (बीयाए पोरिसीए झाणं झियाइ) द्वितीय पौरुषी में ध्यान सूत्र अर्थ का चिन्तन कर (तइयाए पोरिसीए अतुरिय-मचवलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) तृतीय पौरुषी मे शारीरिक एवं मानसिक चपलता से रहित होकर असंभ्रान्त ज्ञानपूर्वक सदोरक मुहपत्ति की प्रतिलेखना की। (पडिलेहित्ता) प्रतिलेखना करके (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) फिर वे भाजनों की एव वस्त्रों की प्रतिलेखना की (पडि-

---

संखित्त विउलतेयलेस्से छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेण संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના મુખ્ય શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ નામના ગણધર હતા તેઓ સંક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યા વાળા હતા-એટલે કે વિપુલ તેજોલેશ્યાને પોતાની અંદર સંકુચિત કરનારા હતા તેઓ નિરંતર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠની તપસ્યાથી તથા સંયમ અને તપથી તેમના આત્માને ભાવિત કરતા રહેતા હતા (तएण से भगवं गोयमे छट्ठक्खमण पारणगंसि पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ) તે ભગવાન ઈન્દ્રભૂતિ ગણધરે (ગૌતમ સ્વામી) છટ્ઠના પારણાને દિવસ પહેલા પહોરે સ્વાધ્યાય કરીને (बीयाए पोरिसीए झाणं झियाइ) બીજા પહોરે ધ્યાન-સૂત્ર અર્થનું ચિન્તન કરીને (तइयाए पोरिसीए अतुरियमच वलमसंभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) ત્રીજે પહોરે શારીરિક અને માનસિક ચપળ તાથી રહિત થઈને અસંભ્રાન્ત જ્ઞાનપૂર્વક મુખવસ્ત્રિકાની પ્રતિલેખના કરી (पडि

वान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति । उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा-नमस्यित्वा एवमवादीत् इच्छामि खलु भदन्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहे नगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायाम् अटितुम् यथासुखं देवानुप्रिय ! मा प्रतिबन्धं कुरु । ततः खलु

लेहित्ता भायणाइ पमज्जइ) प्रतिलेखना करके फिर वे पात्रों की प्रमार्जना की। (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके (भायणाइ) पात्रों को फिर वे (उग्गहेइ) लिये (उग्गहित्ता) पात्रों को लेकर (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर वे (समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ) श्रमण भगवान् महावीर की स्तुति की उन्हें अपने पांच अंगों को झुकाकर नमस्कार किया। (वंदित्ता नमसित्ता) वंदना नमस्कार करके फिर वे उनसे इस प्रकार कहा- (इच्छामि णं भंते ! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) हे भदंत ! मैं आपसे आज्ञा प्राप्त करके आज छट्ठ के पारणा के दिन राजगृह नगर में उच्च, निच एवं मध्यम कुलों में भिक्षाचर्या की विधि के अनुसार भिक्षालेनेके निमित्त जाना चाहता हूं, उस पर भगवान् ने कहा-(अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) हे देवानुप्रिय ! तुम्हें

लेहित्ता) प्रतिलेખના કરીને (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) ભાજનોની અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી (पडिलेहित्ता भयणाइं पमज्जइ) પ્રતિલેખના કરીને તેમણે તે પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (पमज्जित्ता) પ્રમાર્જના કરીને (भायणाइं उग्गहेइ) પાત્રોને હાથમાં લીધાં (उग्गहित्ता) પાત્રોને લઇને (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને (समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી, પાંચે અંગો નમાવીને નમસ્કાર કર્યાં (वंदित्ता नमसित्ता) વંદણા નમસ્કાર કરીને (एवं वयासी) તેમણે તેમને આ પ્રમાણે કહ્યું-(इच्छामि णं भंते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए छट्ठक्खमण पारणगंसि रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए) હે ભદન્ત ! આપની અનુજ્ઞા મળે તો આજે છઠના પારણાને દિવસે હું રાજગૃહ નગરના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુલોમાં ભિક્ષાચર્યાની વિધિ અનુસાર ભિક્ષા લેવાને જવા માગું છું ત્યારે ભગવાને આ પ્રમાણે જવાબ આપ્યો (अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पडिबंधं करेह) હે દેવાનુપ્રિય ! આપને

भगवान् गौतमः श्रमणेन भगवता महावीरेणाऽभ्यनुज्ञातः सन् श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यान्तिकात् गुणशिलकात्–चैत्यात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्राम्य त्वरित-मचपलमसम्भ्रान्तो युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्वा पुरतोरितम्–ईर्या शोधयन् शोधयन् यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छति उपागत्य राजगृहे नगरे उच्चनीच मध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यामटति ॥ सू० १२ ॥

जैसे सुख हो वैसा करो, विलम्ब मत करो। (तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे) तब श्रमण भगवान् महावीर के द्वारा आज्ञा पाकर वे भगवान् गौतम (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिलक उद्यान से निकले, और (पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (अतुरियमचवलमसंभंते जुगंतर पलो-यणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवा-गच्छइ) शारीरिक एव मानसिक चचलता से रहित होकर असभ्रान्त ज्ञानपूर्वक जुआ प्रमाण सामने की भूमि का दृष्टि से शोधन करते हुए राजगृह नगर की तरफ गये। (उवागच्छित्ता) राजगृह नगर में पहुंच-कर (रायगिहे णयरे) वहां (उच्चनीच मज्झिमकुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) ऊँच, नीच और मध्यम घरों में शास्त्रोक्तविधि के अनुसार भिक्षा के लिये घूमने लगे ॥ १२ ॥

સુખ ઉપજે તેમ કરો, વિલબ ન કરો (तएणं भगवं गोयमे समणेणं भगवया महावीरेणं अब्भणुण्णाए समाणे) ત્યારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને ગૌતમ સ્વામી (समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસેથી, ગુણશિલક ચૈત્ય માથી બહાર નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) બહાર નીકળીને (अतुरियमचवलम संभंते जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए पुरओरियं सोहमाणे जेणेव रायगिहे णयरे तेणेव उवागच्छइ) શારીરિક અને માનસિક ચચળતાથી રહિત થઈને અસભ્રાન્ત જ્ઞાનપૂર્વક ધૂસરી પ્રમાણ સામેની ભૂમિનુ દૃષ્ટિથી શોધન કરતા કરતા રાજ ગૃહ નગર તરફ ચાલવા લાગ્યા (उवागच्छित्ता) રાજગૃહ નગરમા જઈ ને (रायगिहे णयरे उच्चनीचमज्झिमकुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) ઊચ, નીચ, અને મધ્યમ ઘરોમા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ અનુસાર ગોચરી પ્રાપ્ત કરવા માટે ફરવા લાગ્યા ॥ ૧૨ ॥

टीका—'तेण कालेण तेण समएण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया' राजगृह नाम नगर यावत् पर्षत् प्रतिगता अत्र यावत् पदेन नगरमभवदित्यारभ्य धर्मकथा पर्यन्त सर्व वाच्यम् 'तेण कालेण तेण समएण' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य 'जेट्ठे अन्तेवासी इंदभूईनाम अणगारे"— ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूति नामानगारः 'जाव सखित्तविउलतेयलेस्से' यावत् सक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=इह यावत् करणात् – जातिसम्पन्न कुलादि सम्पन्नादि विशेषणाना ग्रहणम् । सक्षिप्तविपुलतेजोलेश्यः=सक्षिप्ता–सकोचिता शरीरान्तर्गतत्वेन–विपुला–विस्तीर्णा अनेकयोजनप्रमाणक्षेत्राश्रित वस्तुदहनसमर्थत्वात्–सक्षिप्ता तिरोहिता विपुला तेजोलेश्या तेजोज्वाला यस्य स तथा–शरीरान्तर्लीन तेजोलेश्या

टीकार्थ—(तेण कालेण तेणं समएण) उस काल और उस समय में (रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया) राजगृह नामका नगर था- यावत् सभा विसर्जित हो गई। यहा (यावत्) शब्द से (होत्था) पद से लगाकर धर्म कथा पर्यन्त का समस्त पाठ ग्रहण किया गया है। (तेण कालेण तेण समएण) उस काल और उस समय में (समणस्स भगवओ महावीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के (जेट्ठे अतेवासी) बडे शिष्य (इंदभूई नाम अणगारे) इन्द्रभूति नामके अनगार थे वे (जाव सखित्तविउलतेयलेस्से) यावत् सक्षिप्त विपुल तेजोलेश्यावाले थे। यहा यावत् शब्द से जाइसपन्न आदि विशेषणो से युक्त थे। अनेक योजन तक के क्षेत्र मे रही हुई वस्तुओ को भस्म करने में समर्थ होने से उनकी तेजोलेश्या विपुल विस्तीर्ण थी, परन्तु इस तेजोलेश्या को वे

ટીકાર્થ—(तेण कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે સમયે (रायगिहे नाम नयरे जाव परिसा पडिगया) રાજગૃહ નામે નગર હતુ પરિષદા વિસર્જિત થઇ ત્યા સુધીનુ વક્તવ્ય ગ્રહણ કરવુ અહી (यावत्) પદથી એમ સૂચવવામા આવ્યુ છે કે (होत्था) પદથી શરૂ કરીને (धर्मकथा) પર્યન્તનો સમસ્ત પાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે (तेण कालेण तेण समएण) તે કાળે અને તે તે સમયે (समणस्स भगवओ महावीरस्स) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરના (जेट्ठे अतेवासी) પટ્ટશિષ્ય (इंदभूई नाम अणगार) ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમસ્વામી) નામ ના અણગાર હતા તેઓ (जाव सखित्तविउलतेउलेस्से) સક્ષિપ્ત વિપુલ તેજોલેશ્યા વાળા હતા અહી યાવત્ પદથી જાતિસપન્ન, કુલસપન્ન આદિ ગુણો ગ્રહણ કરવા તેમની તેજોલેશ્યામા અનેક યોજન સુધીના ક્ષેત્રમા રહેલી વસ્તુને બાળી નાખવાનુ સામર્થ્ય હતુ તેથી તે લેશ્યા ને વિપુલ–વિસ્તીર્ણ કહી

वानित्यर्थः ' छट्ठं छट्ठेण अणिक्खित्तेण तवोकम्मेण ' षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण तपः कर्मणा ' संजमेण तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ ' संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यावत् विहरति. ' तए णं से भगवं गोयमे ' ततः खलु स भगवान् गौतमः ' छट्ठक्खमणपारणगंसि ' षष्ठक्षपणपारणके ' पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ ' प्रथमायां पौरुष्याम् स्वाध्यायं करोति ' बीयाए पोरसीए झाणं झियाइ ' द्वितीयायां-पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति-सूत्रार्थचिन्तनरूपं ध्यानं ध्यायति

प्रयोग नहीं करते थे, उसे उन्हों ने अपने शरीर के भीतर ही संक्षिप्त संकुचित करके रखा था। (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) अन्तर रहित वे छट्ठ छट्ठ की तपस्या करते थे अर्थात्- दो उपवास फिर एक पारणा, दो उपवास फिर एक पारणा इस तरह के तपः कर्म से एवं (संजमेण तवसा) सत्रह प्रकार के संयम और अनशनादिक बारह प्रकार के बाह्य आभ्यन्तर तप से वे (अप्पाणं भावे माणो विहरइ) अपनी आत्मा को भावित करते विचरते रहते थे। (विहरइ) क्रियापद का अर्थ विहार करना होता है-जिसका भाव यहां पर ऐसा है कि वे पूर्वोक्त तप. संयमादि से युक्त अपनी आत्मा में समाये रहते थे। (तएणं से भगवं गोयमे) बाद में वे भगवान् गौतम (छट्ठक्खमणपारणगंसि) जब छट्ठ की तपस्या के अनन्तर पारणा करते थे तब उस दिन वे (पढमाए पोरिसीए) प्रथम पौरुषी में (सज्झायं करेइ) स्वाध्याय किया (बीयाए पोरिसीए) द्वितीय पौरुषी में सूत्र अर्थ के चिन्तनरूप ध्यान किया,

---

છે પણ તેઓ તે તેજોલેશ્યાનો પ્રયોગ કરતા નહીં તેમણે તેને પોતાના શરીરમાં જ સંક્ષિપ્ત (સંકુચિત) કરીને રાખી હતી (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) તેઓ નિરન્તર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠ કરતા હતા એટલે કે વચ્ચે આંતરો પડયા વિના બે ઉપવાસને પારણે બે ઉપવાસ સતત કર્યા કરતા હતા આપ્રકારની તપશ્ચર્યાથી (संजमेण तवसा) અને સત્તર પ્રકારના સંયમ અને અનશનાદિ બાર પ્રકારના બાહ્ય અને આંતરિક તપથી તેઓ (अप्पाणं भावे माणो विहरइ) પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેતા (विहरइ) એટલે વિહાર કરવો-પણ તે ક્રિયાપદનો અહીં એવો ભાવાર્થ છે કે તેઓ પૂર્વોક્ત સંયમ તપ આદિથી યુક્ત પોતાના આત્મામાં લીન રહેતા હતા (तएणं से भगवं गोयमे) તે ભગવાન ગૌતમે (ઇન્દ્રભૂતિ) (छट्ठक्खमणपारणगंसि) છટ્ઠની તપસ્યાને અન્તે પારણાને દિવસે (पढमाए पोरिसीए) પહેલે પહોરે (सज्झायं करेइ) સ્વાધ્યાય કર્યો, (बीयाए पोरिसीए) બીજે પહોરે સૂત્ર

'तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ' अत्वरितमचपलमसम्भ्रान्तो मुखवस्त्रिकां प्रतिलेखयति, तत्रात्वरितम्-त्वरारहितम्। अचपलमिति. मानसिक चपलतारहितम् असम्भ्रान्तः प्रासुक-शुद्धआहारो विनश्यति नवेति भ्रान्तिरहित 'मुहपोत्तियं' सदोरक मुखवस्त्रिकाम् प्रतिलेखयति, 'पडिलेहित्ता' प्रतिलेख्य 'भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ' भाजनानि काष्ठनिर्मितपात्राणि वस्त्राणि प्रतिलेखयति 'पडिलेहित्ता भायणाइं पमज्जई'

(तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) तृतीय पौरुषी में शारीरिक उतावले से और मानसीक अस्थिरता से रहित होकर, अर्थात्-त्वरा-शीघ्रता से रहित होकर ही मुहपत्ति की प्रतिलेखना करते जल्दी-जल्दी प्रतिलेखना नहीं करते और न उस समय मन को अस्थिर रखते किन्तु उपयोगपूर्वक-उपयोगकी स्थिरता पूर्वक-ही प्रतिलेखना करते थे इन के मन में इस प्रकार की चिन्तारूप भ्रान्ति उत्पन्न नहीं होती कि आज पारणा के दिन मुझे प्रासुक शुद्ध आहार प्राप्त होगा या नहीं, यदि प्रतिलेखना में देरी हो जावेगी तो शुद्ध प्रासुक आहार मिलेगा कि नहीं मिलेगा, ऐसा भाव उस समय उनका नहीं होता था किन्तु जिस समय पर जो मुनि की क्रिया होती उसे उसी समय करते और आगे पीछे की चिन्ता छोड देते। (पडिलेहित्ता) मुँहपत्ति की प्रतिलेखना करके (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) तो फिर भाजनो की-पात्रो की और वस्त्रों की प्रतिलेखन की (पडिलेहित्ता) उनकी प्रति-

અર્થના ચિન્તન રૂપ ધ્યાન કર્યું, (तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तियं पडिलेहेइ) ત્રીજે પહોરે શારીરિક ઉતાવળ અને માનસિક ઉતાવળ અને માનસિક અસ્થિરતાથી રહિત થઈને-મુખવસ્ત્રિકાની પ્રતિલેખના કરી તેઓ ઝડપથી પ્રતિલેખના કરતા નહીં, તે સમયે મનને અસ્થિર રાખતા નહીં પણ ઉપયોગ પૂર્વક-ઉપયોગની સ્થિરતા પૂર્વક પ્રતિલેખના કરતા હતા તેમના જ્ઞાનમા તેમને એ પ્રકારની ચિન્તા રૂપ ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થતી નહીં કે આજે પારણાને દિવસે મને શુદ્ધ પ્રાસુક આહાર મળશે કે નહીં, પ્રતિલેખનામાં મોડુ થઈ જશે તો કદાચ પ્રાસુક આહાર નહીં મળે એવી ચિન્તા તેમને થતી નહીં જે સમયે મુનિએ કરવા યોગ્ય ક્રિયા હોય તે સમયોચિત ક્રિયા તેઓ બરાબર કરતા અને તે વખતે આગળ પાછળની ચિન્તા છોડી દેતા (पडीलहित्ता) મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) પાત્રો અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી (पडिलेहित्ता) તેમની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं पमज्जइ)

वानित्यर्थः 'छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं' षष्ठषष्ठेन अनिक्षिप्तेन निरन्तरेण तपःकर्मणा 'संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरइ' संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् यावत् विहरति. 'तए णं से भगवं गोयमे' ततः खलु स भगवान् गौतमः 'छट्ठक्खमणपारणगंसि' षष्ठक्षपणपारणके. 'पढमाए पोरिसीए सज्झायं करेइ' प्रथमायां पौरुष्याम् स्वाध्यायं करोति 'बीयाए पोरसीए झाणं झियाइ' द्वितीयायां-पौरुष्यां ध्यानं ध्यायति-सूत्रार्थचिन्तनरूपं ध्यानं ध्यायति

प्रयोग नहीं करते थे, उसे उन्हों ने अपने शरीर के भीतर ही संक्षिप्त-संकुचित करके रखा था। (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) अन्तर रहित वे छट्ठ छट्ठ की तपस्या करते थे अर्थात् दो उपवास फिर एक पारणा, दो उपवास फिर एक पारणा इस तरह के तपः कर्म से एवं (संजमेणं तवसा) सत्रह प्रकार के संयम और अनशनादिक बारह प्रकार के बाह्य आभ्यन्तर तप से वे (अप्पाणं भावेमाणे विहरइ) अपनी आत्मा को भावित करते विचरते रहते थे। (विहरइ) क्रियापद का अर्थ विहार करना होता है-जिसका भाव यहां पर ऐसा है कि वे पूर्वोक्त तपः संयमादि से युक्त अपनी आत्मा में समाये रहते थे। (तएणं से भगवं गोयमे) बाद में वे भगवान् गौतम (छट्ठक्खमणपारणगंसि) जब छट्ठ की तपस्या के अनन्तर पारणा करते थे तब उस दिन वे (पढमाए पोरिसीए) प्रथम पौरुषी में (सज्झायं करेइ) स्वाध्याय किया (बीयाए पोरिसीए) द्वितीय पौरुषी में सूत्र अर्थ के चिन्तनरूप ध्यान किया,

છે પણ તેઓ તે તેજોલેશ્યાનો પ્રયોગ કરતા નહીં તેમણે તેને પોતાના શરીરમાં જ સંક્ષિપ્ત (સંકુચિત) કરીને રાખી હતી (छट्ठं छट्ठेणं अणिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं) તેઓ નિરન્તર છટ્ઠને પારણે છટ્ઠ કરતા હતા એટલે કે વચ્ચે આંતરો પડયા વિના બે ઉપવાસને પારણે બે ઉપવાસ સતત કર્યા કરતા હતા આપ્રકારની તપશ્ચર્યાથી (संजमेणं तवसा) અને સત્તર પ્રકારના સંયમ અને અનશનાદિ બાર પ્રકારના બાહ્ય અને આંતરિક તપથી તેઓ (अप्पाणं भावेमाणो विहरइ) પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા રહેતા (विहरइ) એટલે વિહાર કરવો-પણ તે ક્રિયાપદનો અહીં એવો ભાવાર્થ છે કે તેઓ પૂર્વોક્ત સંયમ તપ આદિથી યુક્ત પોતાના આત્મામાં લીન રહેતા હતા (तएणं से भगवं गोयमे) તે ભગવાન ગૌતમ (ઇન્દ્રભૂતિ) (छट्ठक्खमणपारणगंसि) છટ્ઠની તપસ્યાને અન્તે પારણાને દિવસે (पढमाए पोरिसीए) પહેલે પહોરે (सज्झायं करेइ) સ્વાધ્યાય કર્યો, (बीयाए पोरिसीए) બીજે પહોરે સૂત્ર

'तइयाए पोरसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ' अत्वरितमचपलमसभ्रान्तो मुखवस्त्रिका प्रतिलेखयति, तत्रात्वरितम्=त्वरारहितम्। अचपलमिति, मानसिक चपलतारहितम् असम्भ्रान्तः प्रासुकशुद्धआहारो मिलिष्यति नवेति भ्रान्तिरहित 'मुहपोत्तिय' सदोरक मुखवस्त्रिकाम् प्रतिलेखयति, 'पडिलेहित्ता' प्रतिलेख्य 'भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ' भाजनानि काष्ठनिर्मितपात्राणि वस्त्राणि प्रतिलेखयति 'पडिलेहित्ता भायणाइं पमज्जइ'

(तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) तृतीय पौरुषी में शारीरिक उतावले से और मानसीक अस्थिरता से रहित होकर, अर्थात्-त्वरा-शीघ्रता से रहित होकर ही मुहपत्ति की प्रतिलेखना करते जल्दी-जल्दी प्रतिलेखना नहीं करते और न उस समय मन को अस्थिर रखते किन्तु उपयोगपूर्वक-उपयोगकी स्थिरता पूर्वक-ही प्रतिलेखना करते थे इन के मन मे इस प्रकार की चिन्तारूप भ्रान्ति उत्पन्न नही होती कि आज पारणा के दिन मुझे प्रासुक शुद्ध आहार प्राप्त होगा या नहीं, यदि प्रतिलेखना में देरी हो जावेगी तो शुद्ध प्रासुक आहार मिलेगा कि नहीं मिलेगा, ऐसा भाव उस समय उनका नही होता था किन्तु जिस समय पर जो मुनि की क्रिया होती उसे उसी समय करते और आगे पीछे की चिन्ता छोड देते। (पडिलेहित्ता) मुँहपत्ति की प्रतिलेखना करके (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) तो फिर भाजनो की-पात्रो की और वस्त्रो की प्रतिलेखन की (पडिलेहित्ता) उनकी प्रति-

અર્થના ચિન્તન રૂપ ધ્યાન કર્યું, (तइयाए पोरिसीए अतुरियमचवलमसभंते मुहपोत्तिय पडिलेहेइ) ત્રીજે પહોરે શારીરિક ઉતાવળ અને માનસિક ઉતાવળ અને માનસિક અસ્થિરતાથી રહિત થઈને-મુખવસ્ત્રિકાની પ્રતિલેખના કરી તેઓ ઝડપથી પ્રતિલેખના કરતા નહીં, તે સમયે મનને અસ્થિર રાખતા નહી પણ ઉપયોગ પૂર્વક-ઉપયોગની સ્થિરતા પૂર્વક પ્રતિલેખના કરતા હતા તેમના મનમા તેમને એ પ્રકારની ચિન્તા રૂપ ભ્રાન્તિ ઉત્પન્ન થતી નહીં કે આજે પારણાને દિવસે મને શુદ્ધ પ્રાસુક આહાર મળશે કે નહી, પ્રતિલેખનામા મોડુ થઈ જશે તો કદાચ પ્રાસુક આહાર નહી મળે એવી ચિન્તા તેમને થતી નહી જે સમયે મુનિએ કરવા યોગ્ય ક્રિયા હોય તે સમયોચિત ક્રિયા તેઓ બરોબર કરતા અને તે વખતે આગળ પાછળની ચિન્તા છોડી દેતા (पडिलेहित्ता) મુહપત્તિની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं वत्थाइं पडिलेहेइ) પાત્રો અને વસ્ત્રોની પ્રતિલેખના કરી (पडिलेहित्ता) તેમની પ્રતિલેખના કરીને (भायणाइं पमज्जइ)

प्रतिलेख्य भाजनानि काष्ठनिर्मिताहारपात्राणि प्रमार्जयति परिशोधयतीत्यर्थः पमज्जित्ता = प्रमार्ज्य 'भायणाइ उग्गाहेइ' भाजनानि उद्गृह्णाति--' उग्गा हेत्ता' उद्ग्राह्य ' जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ ' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति ' उवागच्छित्ता ' उपागत्य ' समण भगव महावीर वदइ नमसइ ' श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति ' वदित्ता नम सित्ता ' वन्दित्वा नमस्यित्वा ' एव वयासी ' एवमवादीत् ' इच्छामि ण भते ! तुब्भेहि अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगसि, रायगिहे नयरे उच्चनीच मज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए ' इच्छामि खलु भद न्त ! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहनगरे उच्चनीचम ध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटितुम्-तत्र उच्च द्रव्यत'-उच्चभवना दीनि,

लेखना के बाद (भायणाइ पमज्जइ) भाजनों की प्रमार्जना करते (पम-ज्जित्ता) प्रमार्जना करके फिर वे (भायणाइ उग्गहेइ) उन पात्रों को लिया और (उग्गहित्ता) लेकर (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवा-गच्छइ) जहा पर श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहा पर आवे (उवागच्छित्ता) आकर समण भगव महावीर वदइ नमसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वदना की और नमस्कार किया (वदित्ता नमसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एव वयासी) फिर वे उनसे इस प्रकार की आज्ञा प्राप्त करने के लिये प्रार्थना की (इच्छामि ण भते !) हे भदन्त ! म चाहता हू कि-(तुब्भेहि अब्भणुण्णाए समाणे) आपकी आज्ञा प्राप्त कर (छट्ठक्खमणपारणगसि) आज छट्ठ तप के पारणा के दिन (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में (उच्चनीच मज्झि माइ कुलाइ) उच्च, नीच और मध्यम कुलो मे (घरसमुदाणस्स)

પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (पमज्जित्ता) પ્રમાર્જના કરીને (भायणाइ उग्गहेइ) તેમણે તે પાત્રો લીધા (उग्गहित्ता) પાત્રો લઈને (जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યા આવીને તેમણે (समण भगव महावीर वदइ नमसइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા वदित्ता नमसित्ता) વન્દણા નમસ્કાર કરીને (एव वयासी) આ પ્રમાણે બોલ્યા—

(इच्छामिण भते तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) હે ભદન્ત! આપની આજ્ઞા મળે તો (छट्ठक्खमणपारणगसि) આજે છટ્ઠની તપસ્યાના પારણાને દિવસે (रायगिहे णयरे) રાજગૃહ નગરમા (उच्चनीचमज्झिमाइ कुलाइ) ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમા (घरसमुदाणस्स) ગૃહસમુદાન-અનેક ઘરોની

भावत शुभभावायुक्तानि, द्रव्यतो नीचानि–पर्णकुटीरादीनि, भावतः शुभभावादिरहितानि, मध्यमानि द्रव्यतः सामान्यानि, भावतः सामान्यभावयुक्तानि 'कुलाइ' गृहाणि 'घरसमुदाणस्स' गृहसमुदाणस्य=गृहेषु समुदान भैक्ष गृहसमुदान तस्मै गृहसमुदानाय 'भिक्खायरियाए' भिक्षाचर्या यै=भिक्षाचर्यार्थम्–'अडित्तए' अटितु–गन्तुम् भवदाज्ञया उक्तकुलेषु षष्ठपारणके भिक्षार्थं गन्तु मिच्छामि- इति गौतमस्य भगवदाज्ञायाचनमिति भगवान् कथयति 'अहासुह देवाणुप्पिया' यथा सुख देवानुप्रिय 'मा पडिबध करेह' मा प्रतिबन्ध विलम्ब कुरुत 'तएण भगव गोयमे' तत खलु भगवान् गौतम 'समणेणं भगवया महावीरेण अब्भणुन्नाए समाणे' श्रमणेन भगवता महावीरेणाभ्यनुज्ञात सन् 'समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्याति कात् समीपात् 'गुणसिलाओ चेइयाओ पडिनिक्खमइ' गुणशिलकात् चैत्यात्–

गृहसमुदान–अनेक घरों की भिक्षा के लिये (भिक्खायरीयाए) शास्त्रोक्त विधिके अनुसार भिक्षा प्राप्त करने को (अडित्त) भ्रमण करूँ अर्थात् आप की आज्ञा से उक्त कुलो में छट्ठ के पारणा मे भिक्षा के लिये जाना चाहता हू। इस प्रकार गौतम स्वामी ने जब आज्ञा मागने के लिये प्रार्थना की- तब प्रभुने उनसे कहा (अहासुह देवाणुप्पिया) हे देवानु प्रिय! तुम्हें जैसे सुख हो वैसा करो (मा पडिबध करेह) विलम्ब मत करो (तएण भगव गोयमे) तब भगवान् गौतम (समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे) श्रमण भगवान् महावीर से अभ्यनुज्ञात होकर अर्थात् आज्ञा प्राप्त कर (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) श्रमण भगवान् महावीर के पास से और गुणशिलक चैत्य- उद्यान से (पडिनिक्खमइ) निकले और

ભિક્ષા લેવાને માટે (भिक्खायरियाए) શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા મેળવવાને માટે (अडित्त) ભ્રમણ કરવાની મારી ઇચ્છા છે એટલે કે આપની અનુજ્ઞા લઈને આજે છઠ્ઠના પારણાને દિને ઉક્ત કુલોમા ગોચરી કરવા જવાની મારી અભિલાષા છે આ રીતે જ્યારે ગૌતમ સ્વામીએ આજ્ઞા માગી ત્યારે પ્રભુએ તેમને કહ્યુ–(अहासुह देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિય! તમને સુખ ઉપજે તેમ કરો, (मा पडिबध करेह ઢીલ ન કરો ત્યારે ભગવાન ગૌતમ (समणेण भगवया महावीरेण अब्भणुण्णाए समाणे) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની આજ્ઞા લઈને (समणस्स भगवओ महावीरस्स अतियाओ गुणसिलाओ चेइयाओ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની સમીપેથી અને ગુણશિલક ચૈત્ય (ઉદ્યાન) માથી (पडिनिक्ख

प्रतिलेख्य भाजनानि काष्ठनिर्मिताहारपात्राणि प्रमार्जयति परिशोधयतीत्यर्थः पमज्जित्ता = प्रमार्ज्य 'भायणाइ उग्गाहेइ' भाजनानि उद्गृह्णाति-'उग्गाहेत्ता' उद्गृह्य 'जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दित्वा नमस्यित्वा 'एवं वयासी' एवमवादीत् 'इच्छामि णं भंते! तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे छट्ठक्खमणपारणगंसि, रायगिहे नयरे उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडित्तए' इच्छामि खलु भदन्त! युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् षष्ठक्षपणपारणके राजगृहनगरे उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यया अटितुम्-तत्र उच्च द्रव्यत.-उच्चभवना दीनि,

लेखना के बाद (भायणाइ पमज्जइ) भाजनों की प्रमार्जना करते (पमज्जित्ता) प्रमार्जना करके फिर वे (भायणाइ उग्गहेइ) उन पात्रों को लिया और (उग्गहित्ता) लेकर (जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) जहा पर श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहा पर आये (उवागच्छित्ता) आकर समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ) श्रमण भगवान् महावीर को वदना की और नमस्कार किया (वंदित्ता नमसित्ता) वन्दना नमस्कार करके (एवं वयासी) फिर वे उनसे इस प्रकार की आज्ञा प्राप्त करने के लिये प्रार्थना की (इच्छामि णं भंते!) हे भदन्त! मैं चाहता हूं कि-(तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) आपकी आज्ञा प्राप्त कर (छट्ठक्खमणपारणगंसि) आज छट्ठ तप के पारणा के दिन (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में (उच्चनीय मज्झिमाइं कुलाइं) उच्च, नीच और मध्यम कुलों मे (घरसमुदाणस्स)

પાત્રોની પ્રમાર્જના કરી (પમજ્જિત્તા) પ્રમાર્જના કરીને (ભાયણાઇ ઉગ્ગહેઇ) તેમણે તે પાત્રો લીધા (ઉગ્ગહિત્તા) પાત્રો લઈને (જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છઇ) જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા ત્યા આવ્યા (ઉવાગચ્છિત્તા) ત્યા આવીને તેમણે (સમણં ભગવં મહાવીરં વંદઇ નમંસઇ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા (વંદિત્તા નમંસિત્તા) વન્દણા નમસ્કાર કરીને (એવં વયાસી) આ પ્રમાણે બોલ્યા—

(ઇચ્છામિ ણં ભંતે તુબ્ભેહિં અબ્ભણુણ્ણાએ સમાણે) હે ભદન્ત! આપની આજ્ઞા મળે તો (છટ્ઠક્ખમણપારણગંસિ) આજે છટ્ઠની તપસ્યાના પારણાને દિવસે (રાયગિહે નયરે) રાજગૃહ નગરમા (ઉચ્ચનીયમજ્ઝિમાઇં કુલાઇં) ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમા (ઘરસમુદાણસ્સ) ગૃહસમુદાન–અનેક ઘરોની

मूलम्-तएणं से भगवं गोयमे रायगिहे नयरे जाव अड-माणे बहुजणसद्दं निसामेइ, एवं खलु देवाणुप्पिया तुंगिया नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइयाएपासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया संज-मेणं भंते! किं फले तवेणं भंते! किं फले तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी संजमेणं अज्जो अणण्हय फले तवे वोदाणफले, तं चेव जाव पुव्वतवेणं, पुव्वसंजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए, से-कहमेयं भंते! एवं! तएणं समणे भगवं गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जाव सड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्तं समुदाणं गेण्हइ, गेण्हित्ता रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्ख-मित्ता अतुरियं जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए, पडिक्कमइ एसणमणेसणं आलोएइ आलोइत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ पडिदंसित्ता समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी-एवं खलु भंते! अहं तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्दं णिसा-मेमि एवं खलु देवाणुप्पिया! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फ-वईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया, संजमेणं भंते! किं फले

गुणशिलकनामकात् उद्यानात् प्रतिनिष्क्रामति-निःसरति 'पडिनिक्खमित्ता' प्रतिनिष्क्रम्य-निःसृत्य इत्यर्थः 'अतुरियमचवलमसंभंते' अत्वरितमचपलमसम्भ्रान्तः, त्वराहितचपलतारहितभ्रान्तिरहितः 'जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए' युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या युगं यूपः चतुर्हस्तप्रमाणं तत्प्रमाणम् दृष्ट्या अन्तरं व्यवधानं स्वदेहदेशस्य दृष्टिपातदेशस्य च एतादृशं व्यवधानं विलोकयति या दृष्टिः प्रलोकनतया दृष्टिः युगान्तरं प्रलोकनतया दृष्टिः तया दृष्ट्या 'पुरओरियं सोहमाणे' पुरतः रितं शोधयन् रितमिति-ईर्यागमनं शोधयन् 'जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ' यत्रैव राजगृहं नगरं तत्रैवोपागच्छति "उवागच्छित्ता" उपागत्य। 'रायगिहे नयरे' राजगृहे नगरे 'उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं' उच्चनीचमध्यमानि कुलानि 'घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ' गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यां कर्तुमटति =परिभ्रमति ॥ सू० १ ॥

(पडिनिक्खमित्ता) निकलकर (अतुरियमचवलमसंभंते) त्वरा रहित, चपलतारहित और भ्रान्ति रहित होकर (जुगंतरपलोयणाए दिट्ठीए) चार हाथ प्रमाण रूप व्यवधान को अपने देह रूप स्थान से लेकर दृष्टिपाततक के स्थान रूप अन्तर को देखने वाली दृष्टि से अर्थात् ईर्या समिति के आराधनपूर्वक (पुरओरियं सोहमाणे) आगे २ के मार्ग का शोधन करते हुए अर्थात् ईर्यासमिति से चलते हुए (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) जहा राजगृह नगर था-वहा आये (उवागच्छित्ता) आकर (रायगिहे नयरे उच्च नीच मज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियं अडइ) वहा आकर वे उच्च नीच आदि कुलों में शास्त्रोक्त विधि के अनुसार भिक्षा प्राप्ति करनेके लिये भ्रमण करने लगे ॥सू०१२॥

મઇ) નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાથી નીકળીને (अतुरियमचवलमसंभंते) ત્વરા રહિત, ચપલતા રહિત અને ભ્રાન્તિ રહિત થઇને (जुगंतर पलोयणाए दिट्ठीए) ચાર હાથપ્રમાણ વ્યવધાનને (જગ્યાને) પોતાના દેહરૂપ સ્થાનથી લઇને દૃષ્ટિપાત પર્યન્તના સ્થાનરૂપ અન્તરને જોનારી દૃષ્ટિથી-એટલે કે ઇર્યા સમિતિના આરાધન પૂર્વક (पुरओरियं सोहमाणे) આગળના માર્ગનુ શોધન કરતા-એટલે કે ઇર્યાસમિતિ પૂર્વક ચાલતા (जेणेव रायगिहे नयरे तेणेव उवागच्छइ) જ્યા રાજગૃહ નગર હતુ ત્યા આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યા આવીને (रायगिहे नयरे उच्चनीचमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडइ) તેઓ ઉચ્ચ, નીચ મધ્ય આદિ કુલોના ઘરોમા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા પ્રાપ્તિને માટે ભ્રમણ કરવા લાગ્યા ॥ સૂ ૧૨ ॥

मूलम्–तएण से भगव गोयमे रायगिहे नयरे जाव अड-माणे वहुजणसद्द निसामेइ, एव खलु देवाणुप्पिया तुगिया नयरीए वहिया पुप्फवइए चेइयाएपासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहि इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया सजमेण भते! किं फले तवेण भते! कि फले तएणं ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एवं वयासी संजमेण अज्जो अणण्हय फले तवे वोदाणफले, त चेव जाव पुव्वतवेण, पुव्वसजमेणं कम्मियाए सागियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए, से–कहमेय भते! एव! तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जाव सड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ, गेण्हित्ता रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ पडिनिक्खमित्ता अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामते गमणागमणाए, पडिक्कमइ एसणमणेसण आलोएइ आलोइत्ता भत्तपाण पडिदसेइ पडिदसित्ता समणं भगव महावीर जाव एव वयासी–एव खलु भते! अह तुब्भेहिं अब्भणुन्नाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइ कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे वहुजणसद्द णिसामेमि एव खलु देवाणुप्पिया! तुगियाए नयरीए वहिया पुप्फवईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहि इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुछिया, सजमेण भते! किं फले

त चेव जाव सच्चेणं ए समट्ठे णो चेत्रण आयभववत्तव्वयाए त पभूणं भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए. उदाहो–अप्पभू ? समियाणं भते! थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइं वागरित्तए उदाहु असमिया ? आउज्जियाणं भते! थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए? उदाहु अणाउज्जिया? पलिउज्जियाण भते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणंइमाइ एयारूवाइं वागरणाइ वागरेत्तए ? उदाहु अपलिउज्जिया? पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति पुव्वसजमेणं कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तयाए। पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए णो चेव णं अप्पभू, तह चेव णेयव्वं अवसेसिय जाव पभू–समिया आउज्जिय पलिउज्जिया जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवण आयभाववत्तव्वयाए,अहंपि णं गोयमा! एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति, कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति, सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति पुव्वतवेणं पुव्वसजमेणं कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए ॥ सू० १३ ॥

छाया—ततः खलु भगवान् गौतमो राजगृहे नगरे यावत् अटन् बहुजनशब्दं निशामयति शृणोति एवं खलु देवानुप्रिया ! तुङ्गिकायाः नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टाः संयमः खलु भदंत ! किं फलः तपः खलु भदंत ! किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान् श्रमणोपासकान् एवमवादिषुः संयमः खलु आर्या ! अनास्रवफलं तपो व्यवदानफलम् तदेव यावत् पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया

(तएण से) इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(तएण से भगवं गोयमे) इसके बाद भगवान् गौतम ने (रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ) जब कि वे राजगृह नगर में भिक्षा के निमित्त पर्यटन कर रहे थे अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना (एवं खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) तुंगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक उद्यान में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया) पार्श्वनाथ भगवान् के सन्तानिक स्थविर भगवन्त आये हुए थे और वहां के श्रमणोपासकों ने उनसे इस प्रकार के इन प्रश्नों को पूछा था (संजमेणं भंते ! किं फले) हे भदंत ! संयम का क्या फल है ? (तवेणं भंते किं फले) हे भदन्त ! तप का क्या फल है ? (तएणं ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) तब इन प्रश्नों के उत्तर में उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा

"तएण से" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तएण से भगवं गोयमे) ભગવાન ગૌતમ (रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्दं निसामेइ) જ્યારે રાજગૃહ નગરમાં ભિક્ષા પ્રાપ્તિને માટે ભ્રમણ કરતા હતા ત્યારે તેમણે અનેક માણસોને મુખે વાત સાંભળી (एवं खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો! (तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) તુંગિકા નગરીની બહાર પુષ્પવતિક ચૈત્યમાં (पासावच्चिज्जा थेरा भगवंतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं पुच्छिया) પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનિક સ્થવિર ભગવંતો પધાર્યા હતા ત્યાંના શ્રમણોપાસકોએ તેમને આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછયા હતા–(संजमेणं भंते किं फले ?) હે ભદન્ત! સંયમનું શું ફળ મળે છે ? (तवेणं भंते किं फले !) હે ભદન્ત ! તપનું શું ફળ મળે છે? (तएणं ते थेरे भगवंतो ते समणोवासए एवं वयासी) ત્યારે તે સ્થવિર ભગવન્તોએ તેમના તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો–(संजमेणं

त चेव जाव सच्चेणं ए समट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए तं पभूणं भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए उदाहो–अप्पभू ? समियाणं भंते! थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए उदाहु असमिया ? आउज्जियाणं भंते! थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइं वागरेत्तए? उदाहु अणाउज्जिया ? पलिउज्जियाणं भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए ? उदाहु अपलिउज्जिया ? पुव्वतवेणं अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वसजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तयाए। पभूण गोयमा! ते थेरा भगवतो तेसि समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए णो चेव णं अप्पभू, तह चेव णेयव्व अवसेसिय जाव पभू–समिया आउज्जिय पलिउज्जिया जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवण आयभाववत्तव्वयाए, अहंपि णं गोयमा! एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि पुव्वतवेणं देवा देवलोएसु उववज्जंति, कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति, संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जंति पुव्वतवेणं पुव्वसजमेणं कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए ॥ सू० १३ ॥

छाया—ततः खलु भगवान् गोतमो राजगृहे नगरे यावत् अटन् बहुजनशब्दं निशामयति शृणोति एवं खलु देवानुप्रिया ! तुङ्गिकायाः नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टाः सयमः खलु भदन्त ! किं फलः तप खलु भदन्त ! किं फलम् ? ततः खलु ते स्थविरा भगवन्तस्तान श्रमणोपासकान् एवमवादिषुः सयम खलु आर्या ! अनास्रवफल तपो व्यवदानफलम् तदेव यावत् पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कर्मितया

(तएण से) इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(तएण से भगव गोयमे) इसके बाद भगवान् गौतम ने (रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्द निसामेइ) जब कि वे राजगृह नगर में भिक्षा के निमित्त पर्यटन कर रहे थे अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना (एव खलु देवाणुप्पिया) हे देवानुप्रियो ! (तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) तुगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक उद्यान में (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) पार्श्वनाथ भगवान् के सन्तानिक स्थविर भगवन्त आये हुए थे और वहा के श्रमणोपासकों ने उनसे इस प्रकार के इन प्रश्नों को पूछा था (सजमेण भते ! किं फले) हे भदन्त ! सयम का क्या फल है ? (तवेण भते किं फले) हे भदन्त ! तप का क्या फल है ? (तएण ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) तब इन प्रश्नों के उत्तर में उन स्थविर भगवन्तों ने उन श्रमणोपासकों से ऐसा कहा

"तएण से" ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(तएण से भगव गोयमे) ભગાન ગૌતમ (रायगिहे नयरे जाव अडमाणे बहुजणसद्द निसामेइ) જ્યારે રાજગૃહ નગરમા ભિક્ષા પ્રાપ્તિને માટે ભ્રમણ કરતા હતા ત્યારે તેમણે અનેક માણસોને મુખે વાત સાભળી (एव खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! (तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) તુગિકા નગરીની બહાર પુષ્પવતિક ચૈત્યમા (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનિક સ્થવિર ભગવતો પધાર્યા હતા ત્યાના શ્રમણોપાસકોએ તેમને આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછયા હતા—(सजमेण भते किं फले ?) હે ભદન્ત! સયમનુ શુ ફળ મળે છે ? (तवेण भते किं फले !) હે ભદન્ત ! તપનુ શુ ફળ મળે છે? (तएण ते थेरे भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) ત્યારે તે સ્થવિર ભગવન્તોએ તેમના તે પ્રશ્નોનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો—(सजमेण

सञ्जितया आर्या देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते । सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाव वक्तव्यतया तत्कथमेतन्मन्ये एवम् ? ततः खलु श्रमणो भगवान् गौतम एतस्याः कथायाः लब्धार्थ सन् जातश्रद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलो यथा पर्याप्तं समुदानं गृह्णाति गृहीत्वा राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति अत्वरित यावत् शोधयन् यत्रैव

कि (संजमेण अज्जो अणण्हयफले) सयम का फल अनास्रव है (तवे वोदाण फले) और तप का फल व्यवदान (निर्जरा) है। (तचेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) इस विषय मे जैसा कथन पूर्व ११ग्यारहवाँ सूत्र में (पुव्वतवेण) इत्यादि पदो द्वारा कहा गया है वह सब कथन यहा पर समझ लेना चाहिये। अर्थात् पूर्व तप से, पूर्वसयम से, कर्मिता से एव संगिता से हे आर्यो! देवलोको में उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है-पर हमने जो ऐसा कहा है वह अपने मन से नहीं कहा है। (से कहमेय भते एव) सो यह कथन सत्य है क्या माना जा सकता है ? (तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए-लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) इस प्रकार की बात लोगों के मुख से सुनते हुए भगवान् गौतम को इस बात को जानने की श्रद्धा उत्पन्न हुई यवत् वे आश्चर्य युक्त हुए और यथापर्याप्त भिक्षा उन्होंने वहा से प्राप्त की। (गेण्हित्ता) भिक्षा प्राप्त कर फिर वे (रायगिहाओ नयराओ)

अज्जो अणण्हयफले) હે આર્યો ! સયમનુ ફળ અનાસ્રવ છે (तवे वोदाण फले) તપનુ ફળ વ્યવદાન (નિર્જરા) છે (त चेव जाव पुव्वतवेण कम्मियाए संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) આ વિષયમા ૧૧મા સૂત્રમા (पुव्वतवेण) ઈત્યાદિ પદો દ્વારા જે કથન કરવામા આવ્યુ છે, તે ગ્રહણ કરવુ એટલે કે પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી, કર્મિતાથી અને સગતિથી, હે આર્યો ! દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત સત્ય છે, અર્હન્ત પ્રતિપાદિત છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલી નથી" ત્યા સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહીં ગ્રહણ કરવો (से कहमेय भंते एव) તો શુ તે કથનને સત્ય માની શકાય તેમ છે ? (तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) આ પ્રમાણે વાત લોકોના મુખેથી સાભળીને ભગવાન ગૌતમને તે વાત જાણવાની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ 'યાવત્' તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને તેમણે ત્યાથી જરૂર જેટલી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી (गेण्हित्ता) ભિક્ષા લઈ ને (रायगिहाओ नयराओ)

गुणशिलकं चैत्यम् यत्रैव च श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य-श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरसामन्ते गमनागमनाद=गमनागमनार्थं प्रतिनिष्क्रामति एषणाऽनेषणमालोचयति-आलोच्य भक्तपानं प्रतिदर्शयति-प्रतिदर्श्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं यावदेवमवादीत्. एवं खलु भदन्त ! अहं युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् राजगृहे नगरे उच्चनीच मध्यमकुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्याया-

राजगृह नगरी से (पडिनिक्खमइ) निकले (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेवउवागच्छइ) त्वरारहित यावत् ईर्यासमिति का आराधन करते हुए वे जहां श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहां पर आये (उवागच्छित्ता) वहां आकर उन्होंने (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ) श्रमण भगवान महावीर के समीप उचित स्थान पर बैठकर गमन एवं आगमन में लगे हुए अतिचारों का प्रतिक्रमण किया (एसणमणेसणं आलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (आलोएत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ) आलोचना करके फिर उन्हों ने लाये हुवे भक्तपान श्रमण भगवान् महावीर को दिखाया (पडिदंसित्ता) भक्तपान दिखाकर के (समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी) फिर उन्होंने श्रमण भगवान् महावीर से यावत् इस प्रकार से कहा—(एवं खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरसमुदाणस्स

તેઓ રાજગૃહ નગરમાંથી (पडिनिक्खमइ) નીકળ્યા (पडिनिक्खमित्ता) ત્યાંથી નીકળીને (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ) ત્વરા રહિત (યાવત્) ઇર્યાસમિતિ પૂર્વક તેઓ જ્યાં શ્રમણ ભગવાન મહાવીર બિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા (उवागच्छित्ता) ત્યાં આવીને તેમણે (समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूरसामंते गमणागमणाए पडिक्कमइ) શ્રમણ ભગવાન મહાવીરની પાસે ઉચિત સ્થાને બેસીને ગમન અને આગમનમાં લાગેલા અતિચારો 'દોષો' નું પ્રતિક્રમણ કર્યું (एसणमणेसणं आलोएइ) એષણા અને અનેષણાની આલોચના કરી (आलोएत्ता भत्तपाणं पडिदंसेइ) આલોચના કરી ને પછી તેમણે વહોરી લાવેલા આહાર પાણી ભગવાન મહાવીરને દેખાડયા (पडिदंसित्ता) ભક્તપાન બતાવીને (समणं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी) તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને આ પ્રમાણે કહ્યું-(एवं खलु भंते ! अहं तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे उच्चनीयमज्झिमाइं कुलाइं घरस-

सङ्गितया आर्या देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते । सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाव वक्तव्यतया तत्कथमेतन्मन्ये एवम् ? ततः खलु श्रमणो भगवान् गौतम एतस्याः कथायाः लब्धार्थ सन् जातश्रद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलो यथा पर्याप्तं समुदानं गृह्णाति गृहीत्वा राजगृहान्नगरात् प्रतिनिष्क्रामति अत्वरित यावत् शोधयन् यत्रैव

कि (सजमेण अज्जो अणण्हयफले) सयम का फल अनास्रव है (तवे वोदाण फले) और तप का फल व्यवदान (निर्जरा) है। (तचेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति) इस विषय मे जैसा कथन पूर्व ११ग्यारहवाँ सूत्र मे (पुव्वतवेण) इत्यादि पदो द्वारा कहा गया है वह सब कथन यहा पर समझ लेना चाहिये। अर्थात पूर्व तप से, पूर्वसयम से, कर्मिता से एव सगिता से हे आर्यो! देवलोको में उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है-यह हमने जो ऐसा कहा है वह अपने मन से नहीं कहा है। (से कहमेय भते एव) सो यह कथन सत्य है क्या माना जा सकता है ? (तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए-लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) इस प्रकार की बात लोगों के मुख से सुनते हुए भगवान् गौतम को इस बात को जानने की श्रद्धा उत्पन्न हुई यवत् वे आश्चर्य युक्त हुए और यथापर्याप्त भिक्षा उन्होंने वहाँ से प्राप्त की। (गेण्हित्ता) भिक्षा प्राप्त कर फिर वे (रायगिहाओ नयराओ)

अज्जो अणण्हयफले) હે આર્યો ! સયમનુ ફળ અનાસ્રવ છે (तवे वोदाण फले) તપનુ ફળ વ્યવદાન (નિર્જરા) છે (त चेव जाव पुव्वतवेण कम्मियाए सगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्ज ति) આ વિષયમા ૧૧મા સૂત્રમા (पुव्वतवेण) ઈત્યાદિ પદો દ્વારા જે કથન કરવામા આવ્યુ છે, તે ગ્રહણ કરવુ એટલે કે પૂર્વતપથી, પૂર્વસયમથી, કર્મિતાથી અને સગતિથી, હે આર્યો ! દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે તે વાત સત્ય છે, અર્હન્ત પ્રતિપાદિત છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલી નથી” ત્યા સુધીનો સમસ્ત સૂત્રપાઠ અહી ગ્રહણ કરવો (से कहमेय भते एव) તો શુ તે કથનને સત્ય માની શકાય તેમ છે ? (तएण समणे भगव गोयमे इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) આ પ્રમાણે વાત લોકોના મુખેથી સાભળીને ભગવાન ગૌતમને તે વાત જાણવાની શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ 'યાવત્' તેઓ આશ્ચર્ય પામ્યા, અને તેમણે ત્યાથી જરૂર જેટલી ભિક્ષા પ્રાપ્ત કરી (गेण्हित्ता) ભિક્ષા લઈ ને (रायगिहाओ नयराओ)

तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् उताहो अप्रभवः ? समिता खलु भदन्त ! ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् उताहो असमिताः ? आयोगिकाः खलु भदन्त ते स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ? उताहो अनायोगिका ? प्रायोगिकाः खलु भदन्त ! ते स्थविरा भगवन्तः श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् उताहो अप्रायोगिकाः पूर्वतपसा आर्याः देवादेव

चाहिये। (तं पभू णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) तो क्या हे भदंत ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के लिये इस प्रकार से इस उत्तर को देने के लिये समर्थ हैं ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ है। (समिया णं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) हे भदंत ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के लिये इस प्रकार के इन उत्तरों को देने में अभ्यासवाले हैं (उदाहु असमिया) अथवा अनभ्यासी हैं। (आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए-उदाहु अणाउज्जिया) हे भदन्त ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये उपयोग युक्त हैं या उपयोग रहित हैं ? (पलिउज्जिया णं भंते ! थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे भदंत ! वे स्थविर

અગિયાર અનુસાર અહીં પણ એ થનન સમજવું (तं पभू णं भंते ! थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरित्तए) તો હે ભદન્ત ! શું તે સ્થવિર ભગવંતો તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નોનો તે પ્રમાણે ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે ? (उदाहु अप्पभू) અથવા અસમર્થ છે ? " समियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवसयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरित्तए " હે ભદંત ! તે સ્થવિર ભગવન્તોએ તે શ્રમણોપાસકોને તેમના પ્રશ્નોના જે ઉત્તર આપ્યા તે ઉત્તરો આપવાને માટે તેઓ અભ્યાસ વાળા છે કે " उदाहु असमिया " અનભ્યાસી છે ? "आउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरेत्तए उदाहु अणाउज्जिया " હે ભદન્ત ! તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રમાણે ઉત્તર આપવામાં તે સ્થવિર ભગવંતો ઉપયોગ યુક્ત છે, કે ઉપયોગ રહિત છે ? " पलिउज्जियाणं भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए " હે ભદન્ત ! તે સ્થ

मटन् बहुजनशब्द निशामयामि एवं खलु देवानुप्रियाः तुङ्गिकाया नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीया• स्थविरा भगवन्त श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टा सयमः खलु भदन्त! कि फलः ? तप कि फलम्? तदेव यावत्–सत्य• खलु एषोऽर्थ नो चैवात्मभाववक्तव्यतया तत् भमवः खलु भदन्त!

भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्द णिसामेमि) हे भदन्त! मैं आज आपसे अनुमति प्राप्तकर राजगृह नगर में ऊचे, नीचे, मध्यम कुलों में शास्त्र विहित विधि के अनुसार भिक्षा लेने के लिये एक घर से दूसरे घर पर ईर्यासमितिपूर्वक पर्यटन कर रहा था उस समय मैंने अनेक जनों के मुख से ऐसा सुना कि (एव खलु देवाणुप्पिया! तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो) हे देवानुप्रियो! राजगृह नगर के पास के तुगिका नगरी के बाहिर पुष्पवतिक उद्यान में पार्श्व प्रभु के सन्तानिक स्थविर भगवतों से (समणोवासेहिं) वहीं के श्रमणोपासकों द्वारा (इमाइ एयारूवाइ वागरणाइपुच्छिया) इस प्रकार से ये प्रश्न पूछे गये हैं—(सजमेण भंते! किं फले, तवेण भते किं फले) हे भदन्त! सयम का क्या फल है, तप का हे भदन्त! क्या फल है? (त चेव जाव सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) इस तरह पूछे गये इन प्रश्नों के उत्तर में जो पहिले स्थविर भगवतो ने उन्हों से कहा है वह सब प्रकरण यहां कह लेना

मुदाणस्स भिक्खयरियाए अडमाणे बहुजणसद्द णिसामेमि) હે ભદન્ત! આજ આપની અનુજ્ઞા લઈને રાજગૃહ નગરના ઊંચ, નીચ અને મધ્યમ કુળોમા શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવાને માટે ઘરે ઘરે ઈર્યાસમિતિ પૂર્વક ફરતો હતો ત્યારે અનેક માણસોને મુખેથી મે આ પ્રમાણે વાત સાભળી છે—

(एव खलु देवाणुप्पिया! तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो) હે દેવાનુપ્રિયો! તુગિકા નગરીની બહારના પુષ્પવતિક ચૈત્યમા પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનિક સ્થવિર ભગવતોને (समणोवासेहिं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ पुच्छिया) ત્યાના શ્રમણોપાસકોએ આ પ્રકારના પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા—(सजमेण भते किं फले, तवेण भते! किं फले?) હે ભદન્ત! સયમનુ શુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે? હે ભદન્ત! તપનુ શુ ફળ મળે છે? (त चेव जाव सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) આ પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તરોમા સ્થવિર ભગવતોએ જે કહ્યુ હતુ તે અહી કહેવુ જોઈએ તે કયા સુધી કહેવુ? "અમે આપેલા આ ઉત્તરો સત્ય છે અર્હંત પ્રતિપાદિત છે, અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલા નથી" ત્યા સુધીનુ સમસ્ત કથન સૂત્ર ૧૧

प्रायोगिका यावत् सत्यः एपोऽर्थ नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, अहमपि खलु गौतम ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि पूर्वतपसा देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते पूर्वसंयमेन देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते कर्मितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते

इन उत्तरों को देने के लिये अभ्यासवाले हैं, उपयोग वाले हैं, विशेप-ज्ञानी हैं, वे अपने मन से कल्पित करके इन उत्तरो को नहीं कहा है। इस प्रकार गौतम ने प्रभु से कहा, और साथ मे यह भी कहा- (अह पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं भी इस विषय में ऐसा ही कहता हूं (भासामि) भाषण करता हूं (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करता हूं (परूवेमि) प्ररूपित करता हूं कि (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व तप के द्वारा देव देवलोकों मे उत्पन्न होते हैं। (पुव्व सजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयम के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिता के द्वारा देव देवलोको मे उत्पन्न होते हे (सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सगिता के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते है। इस तरह (पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वतप के द्वारा, पूर्व सयम के द्वारा, कर्मिता के द्वारा और सगिता के द्वारा देव देवलोकों मे उत्पन्न होते है। (सच्चे णं एस अट्ठे णो

અને વિશેષજ્ઞાન યુકત છે તેમણે પોતાના મનથી ઉપજાવી કાઢીને તે ઉત્તરો આપ્યા નથી આ પ્રમાણે પ્રભુએ ગૌતમને જવાબ આપ્યો, વળી વધુ પ્રતીતિ કરાવવા માટે પોતાનો પણ એજ પ્રકારનો અભિપ્રાય છે એમ બતાવવાને માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યુ-अह पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) હે ગૌતમ ! હુ પણ એ વિષયમા એવુ જ કહુ છુ, (भासामि) ભાષણ કરૂ છુ, (पन्नवेमि) પ્રજ્ઞાપિત કરૂ છુ, (परूवेमि) અને પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વતપના પ્રભાવથી દેવ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વ સયમના પ્રભાથી દેવ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) કર્મિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) સગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે (पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण, कम्मियाए, सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વતપ દ્વારા, પૂર્વ સયમ દ્વારા, કર્મિતા દ્વારા અને સગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે

लोकेपूत्पद्यन्ते, पूर्वसंयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते, सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैवात्मभाववक्तव्यतया, प्रभवः खलु गौतम ! ते स्थविराः भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् नो चैव खलु अप्रभवः तथैव ज्ञातव्यम् अवशेषितम् यावत् प्रभवः समिता. आयोगिका.

भगवन्त उन श्रमणो पासकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये विशेष ज्ञानी हैं (उदाहु) अथवा (अपलिउज्जिया) साधारण ज्ञानी हैं। (पुव्वतवेण अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो ? देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेण एसमट्ठे णोचेवणं आयभाववत्तव्वयाए) जो वे ऐसा कहते हैं कि हे आर्यो ! देव देवलोकोंमे पूर्वतपसे, पूर्वसंयम से, कर्मिता से संगिता से उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है इसलिये हम ने कही है- हमने अपनी बुद्धि से नहीं कही है। ऐसा जो उन्होंने कहा है क्या वह सत्य है ? इस पर भगवान् कहते हैं (पभूण गोयमा ! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए, णो चेव णं अप्पभू) हे गौतम ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों के इस प्रकार के इन उत्तरों को देने के लिये समर्थ हैं। असमर्थ नहीं हैं। (तह चेव णेयव्वं अवसेसियं) बाकी और सब इस विषय में इसी प्रकार से जानना चाहिये अर्थात् वे स्थविर भगवन्त इस प्रकार से

વિર ભગવતોને તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના ઉત્તરો આપવાને યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાન યુક્ત છે ' उदाहु " અથવા " अपलिउज्जिया " વિશેષજ્ઞાનથી રહિત છે ? એટલે કે સાધારણ જ્ઞાનવાળા છે " पुव्व तवेण अज्जो ! देव देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाव वत्तव्वयाए " તેઓ એવું જે કહે છે કે-" હે આર્યો ! પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ વાત સત્ય હોવાથી કહી છે, અમારી બુદ્ધિથી ઉપજાવીને કહી નથી " આ પ્રકારનું તેમનું કથન શું સત્ય છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે-" पभू णं गोयमा ! ते थेराणं भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए, णो चेव णं अप्पभू " હે ગૌતમ ! તે સ્થવિર ભગવંતો શ્રમણોપાસકોના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો આપવાને સમર્થ છે અસમર્થ નથી (तह चेव णेयव्वं अवसेसियं) બાકીનું સમસ્ત કથન પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો દેવાને અભ્યાસયુક્ત, [illegible]ગયુક્ત

प्रायोगिका यावत् सत्यः एषोऽर्थ नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, अहमपि खलु गौतम ! एवमारयामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि पूर्वतपसा देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते पूर्वसयमेन देवादेवलोकेपूत्पद्यन्ते कर्मितया देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते

इन उत्तरों को देने के लिये अभ्यासवाले हैं, उपयोग वाले हैं, विशेप-ज्ञानी हैं, वे अपने मन से कल्पित करके इन उत्तरो को नहीं कहा है। इस प्रकार गौतम ने प्रभु से कहा, और साथ मे यह भी कहा- (अह पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं भी इस विपय मे ऐसा ही कहता हू (भासामि) भापण करता हू (पन्नवेमि) प्रज्ञापित करता हू (परूवेमि) प्ररूपित करता हू कि (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उव-वज्जति) पूर्व तप के द्वारा देव देवलोकों मे उत्पन्न होते हैं। (पुव्व सजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्व सयम के द्वारा देव देवलोकों में उत्पन्न होते है। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) कर्मिता के द्वारा देव देवलोको मे उत्पन्न होते है (सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सगिता के द्वारा देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं। इस तरह (पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उव वज्जति) पूर्वतप के द्वारा, पूर्व सयम के द्वारा, कर्मिता के द्वारा और सगिता के द्वारा देव देवलोकों मे उत्पन्न होते है। (सच्चे ण एस अट्टे णो

અને વિશેષજ્ઞાન યુક્ત છે તેમણે પોતાના મનથી ઉપજાવી કાઢીને તે ઉત્તરો આપ્યા નથી આ પ્રમાણે પ્રભુએ ગૌતમને જવાબ આપ્યો, વળી વધુ પ્રતીતિ કરાવવા માટે પોતાનો પણ એજ પ્રકારનો અભિપ્રાય છે એમ બતાવવાને માટે નીચે પ્રમાણે કહ્યુ-अह पि ण गोयमा ! एवमाइक्खामि) હે ગૌતમ ! હુ પણ એ વિષયમા એવુ જ કહુ છુ, (भासामि) ભાષણ કરૂ છુ, (पन्नवेमि) પ્રજ્ઞાપિત કરૂ છુ, (परूवेमि) અને પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વતપના પ્રભાવથી દેવ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વ સયમના પ્રભાથી દેવ દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) કર્મિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) સગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે આ રીતે (पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण, कम्मियाए सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વતપ દ્વારા, પૂર્વ સયમ દ્વારા, કર્મિતા દ્વારા અને સગિતા દ્વારા દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે

लोकेषूत्पद्यन्ते, पूर्वसंयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते, सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैव आत्मभाववक्तव्यतया, प्रभवः खलु गौतम! ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् नो चैव खलु अप्रभवः तथैव ज्ञातव्यम् अवशेषितम् यावत् प्रभवः समिताः आयोगिका.

भगवन्त उन श्रमणो पासकों को इन इस प्रकार के उत्तरों को देने के लिये विशेष ज्ञानी हैं (उदाहु) अथवा (अपलिउज्जिया) साधारण ज्ञानी हैं। (पुव्वतवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो? देवा देवलोएसु उववज्जंति सच्चेण एसमट्ठे णोचेवणं आयभाववत्तव्वयाए) जो वे ऐसा कहते हैं कि हे आर्यो! देव देवलोकोंमें पूर्वतपसे, पूर्वसंयम से, कर्मिता से संगिता से उत्पन्न होते हैं। यह बात सत्य है इसलिये हम ने कही है- हमने अपनी बुद्धि से नहीं कही है। ऐसा जो उन्होंने कहा है क्या वह सत्य है? इस पर भगवान् कहते हैं (पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए, णो चेव णं अप्पभू) हे गौतम! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों के इस प्रकार के इन उत्तरों को देने के लिये समर्थ हैं। असमर्थ नहीं हैं। (तह चेव णेयव्वं अवसेसियं) बाकी और सब इस विषय में इसी प्रकार से जानना चाहिये अर्थात् वे स्थविर भगवन्त इस प्रकार से

વિર ભગવતોને તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના ઉત્તરો આપવાને યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાન યુક્ત છે ' उदाहु " અથવા " अपलिउज्जिया " વિશેષજ્ઞાનથી રહિત છે? એટલે કે સાધારણ જ્ઞાનવાળા છે " पुव्व तवेण अज्जो! देव देवलोएसु उववज्जंति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जंति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव णं आयभाव वत्तव्वयाए " તેઓ એવું જે કહે છે કે-" હે આર્યો! પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે આ વાત સત્ય હોવાથી કહી છે, અમારી બુદ્ધિથી ઉપજાવીને કહી નથી " આ પ્રકારનું તેમનું કથન શું સત્ય છે? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો જવાબ મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે-" पभू णं गोयमा! ते थेराणं भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए, णो चेव णं अप्पभू " હે ગૌતમ! તે સ્થવિર ભગવંતો શ્રમણોપાસકોના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો આપવાને સમર્થ છે અસમર્થ નથી (तह चेव णेयव्वं अवसेसियं) બાકીનું સમસ્ત કથન પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું એટલે કે તે સ્થવિર ભગવંતો તેમના પ્રશ્નોના તે પ્રકારના ઉત્તરો દેવાને અભ્યાસયુક્ત, [illegible] યુક્ત

पृष्टानि-पार्श्वजिनशिष्याः तुङ्गिकायानगर्याः बहि प्रदेशे पुष्पवतिके चैत्ये समत्र-श्रिताः शिष्याः तेषां समीपे तुङ्गिका नगरीकाः श्रावकाः वक्ष्यमाणप्रकारान् पृष्टवन्तः इति भावः किं पृष्टवन्त इत्याह—

हे भदन्त-इति सबो ध-स्थविरान पृच्छति "संजमेण भंते किं फले" सयमः खलु किं फलः हे भदन्त सयमस्य किं फल भवति "तवेण भते किं फले" तपः किं फल हे भदन्त तपसः किं फल भवति "तएण ते थेरा भगवन्तो ते समणो वासए एव वयासी" ततः खलु ते-स्थविराः श्रमणोपासकान् एव वक्ष्यमाण-रीत्या अवादिषु-उत्तर दत्तवन्तः "संजमेण अज्जो" सयमः खलु आर्याः! हे आर्याः! "अणण्हयफले" अनास्रवफलः नवकर्मानुपादान फलम् 'तवे वोदाण-

गये हैं, तात्पर्य यह कि-पार्श्व नाथ प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त तुङ्गिका नगरी के बाहिरी प्रदेश मे स्थित पुष्पवतिक चैत्य मे आये हुए हैं। उनके पास तुंगिका नगरी के निवासी श्रावक गये और उन्हो ने उनसे आगे प्रगट किये जाने वाले प्रश्नो को पूछा, वे प्रश्न कौन से है-सो ही प्रकट किया जाता है-(संजमे ण भंते! किं फले) स्थविरो को भदत! इस तरह से संबोधित करते हुए उन श्रावको ने उनसे पूछा-हे भदत! सयम का क्या फल होता है? (तवेण भंते! किं फले) हे भदन्त! तप का क्या फल होता है? इस प्रकार जब श्रावको ने उनसे पूछा-(तएण) तब (ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो ने उनसे इस प्रकार कहा-अर्थात्-उनके प्रश्नों का इस प्रकार से उत्तर दिया (संजमेण अज्जो अणण्हयफले) हे आर्यो! सयम अनास्रवरूप फलवाला होता है। अर्थात् सयम की आराधना करने से जीव नवीन कर्मों का बध नही करता है (तवे वोदाण-

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તુગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિ ચૈત્યમા પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો પધાર્યા હતા તુગિકા નગરીના શ્રાવકો તેમની પાસે ગયા હતા. તેમણે તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા હતા "संजमेण भंते किं फले" હે ભદન્ત! સયમનુ શુ ફળ મળે છે? "तवेण भंते! किं फले? હે ભદન્ત! તપનુ શુ ફળ હોય છે? "तएण" શ્રાવકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નો સાભળીને "ते थेरा भगवंतो ते समणोवासए एव वयासी" તે સ્થવિર ભગવતોએ તેમને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો "संजमेण अज्जो अणण्हयफले" હે આર્યો! સયમનુ અનાસ્રવરૂપ ફળ મળે છે એટલે કે સયમની આરાધના કરવા જીવ નવા કર્મોનો બધ બાધતો નથી "तवे वोदाणफले" તપનુફળ વ્યવદાન

सगितया देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते पूर्वतपसा सयमेन कर्मितया सगितया आर्याः देवादेवलोकेषूत्पद्यन्ते सत्य खलु एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया ॥

टीका-'तएण' इत्यादि । 'तएण से भगव गोयमे रायगिहे नयरे बहुजणसद्द निसामेइ । ततः खलु स भगवान् गौतमः राजगृहे नगरे यावत् भिक्षार्थम् अटन् बहुजनशब्द निशामयति बहुजनाना वक्ष्यमाणशब्द निशामयति शृणोति, कीदृश शब्द शृणोति ? इत्याह—" एव खलु देवाणुप्पिया " एव खलु देवानुप्रियाः "तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवईए चेइए " तुङ्गिकाया नगर्याः बहि पुष्पवतिके चैत्ये " पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो " तत्र पार्श्वापत्यीयाः पार्श्वजिनशिष्या " थेरा भगवतो समणोवासएहिं " श्रमणोपासकैः " इमाइ " इमानि वक्ष्यमाण रीत्या " एयारूवाइ " एतद्रूपाणि " वागरणाइ " व्याकरणानि " पुच्छिया "

चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) यह बात मैं ने सत्य कही है-अपने आत्मभाव से नही कही है किन्तु केवल ज्ञान से देखकर कही है॥सू१३॥

टीकार्थ—(तएण से भगव गोयमे) इसके बाद वे भगवान् गौतम ने (रायगिहे नयरे) राजगृह नगर में भिक्षार्थ (जाव अडमाणे) यावत् पर्यटन करते हुए (बहुजणसद्द निसामेइ) अनेक मनुष्यों के मुख से इस प्रकार सुना-क्या सुना-सो उसे प्रकट किया जाता है-(एव खलु देवनुप्पिआ !) हे देवानुप्रियो ! (तुगियाए नयरीए) तुगिका नगरी के (बहिया) बाहर (पुप्फवईएचेइए) पुष्पवतिक उद्यान मे (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो) पार्श्व प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त (समणोवासएहिं) श्रमणोपासको द्वारा (इमाइ) इन आगे कहे जाने वाले (एयारूवाइ) इस प्रकारके (वागरणाइ) प्रश्नों को (पुच्छिया) पूछे

(सच्चे ण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) આ વાત મે સત્ય કહી છે મારા આત્મભાવથી કહી નથી પણ કેવળજ્ઞાનથી જોઈને કહી છે ॥સૂ૧૩॥

ટીકાર્થ—(तएण से भगव गोयमे) ત્યાર બાદ ભગવાન ગૌતમે (रायगिहे नयरे) રાજગૃહ નગરમા ભિક્ષાર્થે (जाव अडमाणे) ફરતા ફરતા, (बहुजणसद्द निसामेइ) અનેક મનુષ્યોને મુખે આ પ્રમાણે વાત સાભળી ગૌતમ સ્વામીએ શી વાત સાભળી, તે નીચેના સૂત્રો દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે (एव खलु देवाणुप्पिया) હે દેવાનુપ્રિયો ! (तुगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए) તુગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિક ઉદ્યાનમા (पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो) પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સન્તાનીય સ્થવિર ભગવતો પધાર્યા હતા (समणोवासएहिं) તેમને ત્યાના શ્રમણોપાસકોએ " इमाइ " આગળ કહ્યા મુજબ " एयारूवाइ " આ પ્રકારના " वागरणाइ पुच्छिया " પ્રશ્નો પૂછયા હતા.

पृष्टानि–पार्श्वजिनशिष्याः तुङ्गिकायानगर्याः बहि प्रदेशे पुष्पवतिके चैत्ये समवश्रिताः शिष्याः तेषां समीपे तुङ्गिका नगरीकाः श्रावकाः वक्ष्यमाणप्रकारान् पृष्टवन्तः इति भावः किं पृष्टवन्त इत्याह—

हे भदन्त–इति सबोध्य–स्थविरान् पृच्छति "सजमेण भंते किं फले" सयमः खलु किं फलः हे भदन्त सयमस्य किं फल भवति "तवेण भते किं फले" तपः किं फल हे भदन्त तपसः किं फल भवति "तएण ते थेरा भगवन्तो ते समणोवासए एव वयासी" ततः खलु ते–स्थविराः श्रमणोपासकान् एव वक्ष्यमाण–रीत्या अवादिषु –उत्तर दत्तवन्तः "सजमेण अज्जो" सयमः खलु आर्याः ! हे आर्याः ! "अणण्हयफले" अनास्रवफलः नवकर्मानुपादान फलम् 'तवे वोदाण-

गये हैं, तात्पर्य यह कि–पार्श्व नाथ प्रभु के सन्तानीय स्थविर भगवन्त तुङ्गिका नगरी के बाहिरी प्रदेश मे स्थित पुष्पवतिक चैत्य मे आये हुए हैं। उनके पास तुगिका नगरी के निवासी श्रावक गये और उन्हो ने उनसे आगे प्रगट किये जाने वाले प्रश्नो को पूछा, वे प्रश्न कौन से हैं–सो ही प्रकट किया जाता है–(सजमे ण भते! किं फले) स्थविरो को भदत! इस तरह से संबोधित करते हुए उन श्रावको ने उनसे पूछा–हे भदत! सयम का क्या फल होता है? (तवेण भते! किं फले) हे भदन्त! तप का क्या फल होता है? इस प्रकार जब श्रावको ने उनसे पूछा–(तएण) तब (ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी) उन स्थविर भगवन्तो ने उनसे इस प्रकार कहा–अर्थात्–उनके प्रश्नों का इस प्रकार से उत्तर दिया (सजमेण अज्जो अणण्हयफले) हे आर्यो! सयम अनास्रवरूप फलवाला होता है। अर्थात् सयम की आराधना करने से जीव नवीन कर्मो का बध नही करता है (तवे वोदाण-

કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તુગિકા નગરીની બહાર આવેલા પુષ્પવતિ ચૈત્યમા પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્યો પધાર્યા હતા તુગિકા નગરીના શ્રાવકો તેમની પાસે ગયા હતા તેમણે તેમને નીચે પ્રમાણે પ્રશ્નો પૂછયા હતા "सजमेण भते किं फले" હે ભદન્ત! સયમનુ શુ ફળ મળે છે? "तवेण भते! किं फले? હે ભદન્ત! તપનુ શુ ફળ હોય છે? "तएण" શ્રાવકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નો સાભળીને "ते थेरा भगवतो ते समणोवासए एव वयासी" તે સ્થવિર ભગવતોએ તેમને આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો "सजमेण अज्जो अणण्हयफले" હે આર્યો! સયમનુ અનાસ્રવરૂપ ફળ મળે છે એટલે કે સયમની આરાધના કરવા જીવ નવા કર્મોનો બધ બાધતો નથી "तवे वोदाणफले" તપનુ ફળ વ્યવદાન

फले " तपो व्यवदानफलम् = कृतकर्मकाननच्छेदनम् " त चेव जाव पुव्वतवेणं पुव्व सजमेण–कम्मियाए संगियाए अज्जो देवादेवलोएसु उववज्जति " तदेव यावत्-पदेन–पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मिकतया संगितया आर्याः देवादेवलोकेषू-त्पद्यन्ते, अनेकैः स्थविरैः विभिन्नरीत्या कथितम् ते आर्याः पूर्वतपसा पूर्वसयमेन कार्मिकतया संगतितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते " सच्चेण एसमट्ठे " सत्यः खलु एषोऽर्थ " णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए " न च एव खलु आत्मभाववक्तव्य-तया पुनः कथित स्थविरैः अस्माभिः प्रतिपादितोऽर्थः सत्य एव भगवदभिप्रायेण कथित न तु आत्मभाव वक्तव्यतया " से कहमेय मण्णे एव " तत्कथम् एतन्मन्ये एव श्रावकाः राजगृहनगर्या परस्पर वदन्ति।

फले)।तप कर्मरूप वन का विध्वंस करने वाला होता है, यही उसका फल है। (त चेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति) इस तरह पूर्व–तप से पूर्वसयम से कर्मिता से संगिता से हे आर्यो ! देव देवलोको में उत्पन्न होते हैं।

इस प्रकार अनेक स्थविरों ने विभिन्नरीति से कहा है। (सच्चे ण एसमट्ठे) तथा उन स्थविरो ने ऐसा भी कहा कि हमने जो इस तरह कथन किया है वह अपनी कल्पना से नहीं किया है किन्तु पार्श्वप्रभु का ऐसा आदेश है सो तुमसे प्रकट किया है। इसलिये यह हमारे द्वारा प्रतिपादित अर्थ सत्य ही है। हमारी बडाई हो इस भावना से प्रेरित होकर यह बात आप लोकों से हमने नहीं कही है। (से कह-मेय मण्णे एव) इस रूप से श्रावक जन राजगृह नगरी मे आपस में

(નિર્જરા) છે એટલે કે તપથી કર્મરૂપ વનનો વિધ્વંસ થાય છે કર્મોની નિર્જરા થાય છે, " त चेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो ! देवा देवलोएसु उववज्जति " આ રીતે સૂત્ર મા આવતા પ્રશ્નોત્તરોનો સૂત્ર પાઠ અહી ગ્રહણ કરવાનો છે આ રીતે પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે " ત્યા સુધીનુ કથન ગ્રહણ કરવુ અનેક સ્થવિર ભગવતોએ વિભિન્ન મતે ઉપર મુજબ જવાબો આપ્યા છે, " सच्चे ण एसमट्ठे " તથા તેમણે એમ પણ કહ્યુ છે કે અમારૂ આ કથન અમારી કલ્પનાથી ઉપજાવી કાઢેલુ નથી, પણ પાર્શ્વનાથ પ્રભુનુ જ તે કથન છે પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી તે સત્ય છે તેમા શકા સેવવા જેવુ નથી અમારી મહત્તા માટે આ ઉત્તર આપ્યા નથી પણ અર્હંત પ્રતિપાદિત ઉત્તર આપ્યો છે " से कहमेय मण्णे एव " રાજગૃહ નગરના શ્રાવકો આ પ્રમાણે વાતો કરતા હતા અને કહેતા હતા કે તે સ્થવિરોનુ કથન કેવી રીતે માની શકાય ? "રાજગૃહ

"तएण से भगव गोयमे" तत खलु स भगवान् गौतमः "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे' एतस्याः कथाया' लब्धार्थः सन् 'जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले' जातश्रद्धो यावत् समुत्पन्नकुतूहलः इह यावत्पदेन 'जायससए जायकोऊहल्ले उप्पण्णसड्ढे उप्पण्णससए उप्पण्णकोउहल्ले सजायसड्ढे सजाणससए, सजायकोऊहल्ले समुप्पन्नसड्ढे समुप्पससए' इति ग्रहण तत्र 'जायसड्ढे' जातश्रद्ध =जाता–प्रागभूता सम्प्रति सामान्येन प्रवृत्ता श्रद्धा तत्त्वनिर्णयविषयिका तपः सयमनिर्णयात्मिका वाछा यस्य स जातश्रद्धः "जायससए" जातसशयः जातः प्रवृत्तः सशयो यस्य स तथोक्तः सशय तत्र कारण तु–तप सयमस्य तथा देवलोकगमनस्य विभिन्नतया स्थविराणामुत्तरप्रदानम् "जायकोउहल्ले" जातकुतूहलः = जात

मिलकर बातें कर रहे थे और ऐसा कह रहे थे कि यह उन स्थविरों का कथन माना जावे ऐसा कैसे हो सकता है। इस प्रकार की यह चर्चा उन श्रावकों की गौतम के कान में पडी (तएण) सो (से भगव गोयमे) वे भगवान् गौतम (इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे) इस चर्चा से परिचित होकर (जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले) इस बात को जानने की इच्छा वाले हुए और उन्हें यावत् इस विषय मे कुतूहल भी उत्पन्न हुआ। अर्थात् जिसे श्रद्धा उत्पन्न हुई है वह जात श्रद्ध है– गौतम स्वामी ने जब श्रावकों के मुख से पूर्वोक्त बात को सुना तब उन्हे इस प्रकार की सामान्य रूप से श्रद्धारूप वांछा उत्पन्न हुई कि तप और सयम के स्वरूप का निर्णय होना चाहिये, इस प्रकार की वाछा उन्हें पहिले उत्पन्न नहीं हुई थी श्रावको के वचनो को सुनकर ही अब

નગરના શ્રાવકોની આ પ્રકારની ચર્ચા ગૌતમસ્વામીને કાને પડી "तएण" ત્યારે "से भगव गोयमे" તે ભગવાન ગૌતમ "इमीसे कहाए लद्धट्ठे समाणे" તે ચર્ચાથી પરિચિત થઈને "जायसड्ढे जाव समुप्पन्नकोउहल्ले" તે વાત જાણવાને શ્રદ્ધાયુક્ત થયા, તે સ્થવિરોનુ કથન સત્ય છે કે નહીં તે ભગવાન મહાવીરને પૂછીને નક્કી કરવાની શ્રદ્ધા તેમનામા જન્મી અને તે જાણવાનુ કુતૂહલથયુ જેને શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઇ હોય તે જાતશ્રદ્ધ કહેવાય છે ગૌતમ સ્વામીએ જ્યારે શ્રાવકોના મુખેથી પૂર્વોક્ત વાત સાભળી ત્યારે તેમને આ પ્રકારની સામાન્ય શ્રદ્ધારૂપ વાછા ઉત્પન્ન થઇ કે તપ અને સયમના સ્વરૂપનો નિર્ણય થવો જોઈએ આ પ્રકારની વાછા તેમના હૃદયમા પહેલા ઉત્પન્ન થઇ ન હતી– શ્રાવકોની વાત સાભળીને જ હવે તે વાછા ઉત્પન્ન થઇ હતા તેથી તેમને

कुतूहलम् औत्सुक्य यस्य स जातकुतूहलः तपसः संयमस्य तथा देवलोकगमनस्य च कीदृशम् उत्तरं भगवान् वक्ष्यति – तच्छ्रोतुमौत्सुक्यवान् इत्यर्थः "उप्पण्णसड्ढे" उत्पन्नश्रद्धः=उत्पन्ना विशेषेण जाता श्रद्धा यस्य स तथा यद्वा श्रद्धायाः स्वरूपस्य तिरोहितत्वे जातश्रद्ध तस्याः स्वरूपस्य प्रादुर्भावेतु उत्पन्नश्रद्धः 'उप्पण्णससए'

वह उनमें जगी है। अतः वे जातश्रद्ध कहे गये हैं। इस प्रकार की वांछा के होने का दूसरा कारण यह भी था कि जो संयम और तप के विषय मे देवगति गमन की बात को लेकर स्थविर भगवन्तो ने भिन्न २ रूप से अपने २ अभिप्राय प्रकट किये थे सो गौतम को संशय हुआ कि वास्तविक स्थिति क्या है इस कारण उनके जातश्रद्ध होने में संशय कारण हुआ इसलिये वे (जातसंशय) कहे हैं। जातकुतूहल वे इसलिये कहे गये हैं कि तप संयम के विषय में तथा देवलोकगमन के विषय मे पूछने पर भगवान् कैसा उत्तर देंगे इस बात को सुनने के लिये उनके चित्त में उत्सुकता आगई थी (उप्पण्णसड्ढे) यह पद इस बातको प्रकट करता है कि जो तप संयम को निर्णय करने के निमित्त सामान्यरूप से पहिले वांछा उन्हें जगी थी अब वही वांछा उनमें विशेषरूप से उद्भूत हो गई। अथवा जबतक श्रद्धा का स्वरूप तिरोहित रहता है तबतक वह श्रद्धा (जाता) कहलाती है और जब श्रद्धा का स्वरूप प्रकट हो जाता है तब वह श्रद्धा (उत्पन्न) कहलाती है।

જાતશ્રદ્ધ કહ્યા છે આ પ્રકારની વાંછા ઉત્પન્ન થવાનું બીજું કારણ એ પણ હતું કે સંયમ અને તપને વિષે દેવગતિમાં જવાની વાતને અનુલક્ષીને જુદા જુદા સ્થવિરોએ જુદો જુદો અભિપ્રાય દર્શાવ્યો હતો. તેથી ગૌતમને સંશય થયો કે વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ શી છે! આ રીતે જાતશ્રદ્ધ હોવામાં તેમનો સંશય કારણરૂપ થયો તેથી તેમને 'જાતસંશય' કહ્યા છે તેમને જાતકુતૂહલ કહેવાનું કારણ એ છે કે તપ, સંયમ અને દેવલોકગમનના વિષયમાં ભગવાન મહાવીરને પૂછવામાં આવતા તેઓ શો ઉત્તર આપશે તે જાણવાને તેઓ ઉત્સુક થયા હતા 'उप्पण्णसड्ढे' પદ એમ બતાવે છે કે તપ, સંયમનો નિર્ણય કરવાને માટેની વાંછા પહેલાં સામાન્ય રૂપે તેમનામાં જાગી હતી હવે તે વાંછા તેમનામાં વિશેષરૂપે ઉદ્ભવી હતી, અથવા જ્યાં સુધી શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ તિરોહિત રહે છે ત્યાં સુધી તે શ્રદ્ધાને (जाता) કહે છે, પણ જ્યારે શ્રદ્ધાનું સ્વરૂપ પ્રકટ થઈ જાય છે ત્યારે તે શ્રદ્ધાને "उत्पन्ना" કહે છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે

उत्पन्नसंशयः "उप्पण्णकोऊहल्ले" उत्पन्न कौतूहलः "संजायसड्ढे" संजातश्रद्धः प्रकर्षादिवाचक सशब्दः ततश्च संजाता विशेषेण उत्पन्ना श्रद्धा यस्य स संजातश्रद्धः "संजायसंसए" संजातसंशयः "संजाय कोऊहल्ले" संजातकौतूहलः "समुप्पण्णसड्ढे" समुत्पन्नश्रद्धः=समुत्पन्नो संतः संजाता श्रद्धा तपः संयमादि निर्णय रूपा श्रद्धा यस्य स समुत्पन्नश्रद्धः "समुप्पण्णसंसए" समुत्पन्नसंशयः "समुप्पण्णकोऊहल्ले" समुत्पन्नकौतूहलः "जहापज्जत्त समुदाणं गेण्हति" यथा

तात्पर्य कहने का यह है कि तत्त्व को निर्णय करने की वांछा गौतम स्वामी के चित्त में जबतक स्वरूपतः अप्रकट रही तबतक वे जातश्रद्ध कहलाये और जब वही वांछा उनके चित्त मे स्वरूपतः प्रकट हो गई तब वे उत्पन्न श्रद्ध कहलाये। (उप्पण्णसंसए) उत्पन्नश्रद्ध होने में कारण उन्हें उत्पन्न संशय हुआ (उप्पण्णकोऊहल्ले) और इसी कारण वे उत्पन्न उत्कंठा वाले बने। (संजायस) आदि पदो में जो (सं) शब्द है वह अतिशय अर्थ को वाचक है जैसे अतिशय से बहुत अधिकरूप से पहिले की अपेक्षा विशेषरूप से उत्पन्न हुई है श्रद्धा जिनको ऐसे वे गौतम स्वामी हुए क्यो कि उनके हृदय मे तप संयम आदि के स्वरूप के प्रति संशय विद्यमान हो गया था अत उनके स्वरूप को निर्णय करने की जिज्ञासा उनके अन्तः करण में विशेषरूप से हो चुकी थी और साथ मे ऐसी उत्कंठा भी पहिले की उत्कंठा की अपेक्षा विशेषरूप मे आ गई थी कि प्रभु से मै जब इस विषय के

तत्त्वनो निर्णय करवानी वांछा ज्यां सुधी गौतम स्वामीना चित्तमां अप्रकट स्वरूपे रही त्यां सुधी तेओ जात श्रद्ध कहेवाया पण ज्यारे ते वांछा तेमना चित्तमां प्रकट स्वरूपे जागृत थई त्यारे तेओ उत्पन्न श्रद्ध कहेवाया. "उप्पण्ण संसए" तेमने उत्पन्नश्रद्ध थवामां कारणभूत तेमनो उत्पन्नसंशय थयो. "उप्पण्ण कोऊहल्ले" अने ते कारणे ज तेओ उत्पन्न कौतूहल-जेमने जाणवानी अतिशय उत्कंठा थई छे एवा-थया "संजायसड्ढे" आदि पदोमां जे "सं" शब्द छे ते अतिशयता वाचक छे जेम के अतिशय प्रमाणमां-पहेलां करतां अधिक प्रमाणमां जेमने श्रद्धा उत्पन्न थई छे एवा ते गौतम थया कारण के तेमना हृदयमां तप, संयम आदिना स्वरूपना विषयमां संशय उत्पन्न थई गयो हतो. तेथी तेमना स्वरूपनो निर्णय करवानी जिज्ञासा तेमना चित्तमां विशेष प्रमाणमां जागृत थई चुकी हती, अने साथे एवी उत्कंठा पण पहेलां करतां अधिक प्रमाणमां जागी हती के आ विषयनो निर्णय करवाने माटे ज्यारे हुं महावीर प्रभुने प्रश्नो पूछीश त्यारे तेओ तेनो उत्तर आपशे

पर्याप्त समुदानम् अन्तःप्रान्तादिद्वय गृहादि भिक्षाम् "गेण्हित्ता" गृहीत्वा "रायगिहाओ नयराओ" राजगृहात् नगरात् 'पडिनिक्खमइ" प्रतिनिष्क्रामति-निःसरति "पडिनिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य निःसृत्य "अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ' अत्वरित यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति इह यावत्पदेन अचपल-असम्भ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्टया पुरत रित पदसमूहस्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया "दिट्ठीए" दृष्टया "रिय" रित=गमन "सोहेमाणे" शोधयन् "जेणेव गुणसिलए चेइए" यत्रैव गुणशीलक चैत्य "जेणेव समणे भगव महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थ प्रश्न करूँगा तब वे इसका उत्तर किस प्रकार का देंगे अतः वे सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कंठा वाले) हुए। इसी तरह से (समुप्पण्णसड्ढे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चाहिये। इस प्रकार यहा पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न विशेषणो से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति सपन्न बनकर उन गौतम स्वामी ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहा से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा ली (गेण्हित्ता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता रहित होवे झूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि-

આ રીતે સજાત સશય થઇને તેઓ સજાતકુતૂહલ (ઉત્કંઠા યુક્ત) થયા એ જ રીતે "समुप्पण्णसड्ढे" આદિ પદોની વ્યાખ્યા પણ સમજી લેવી આ પ્રમાણે જાત, ઉત્પન્ન, સજાત અને સમુત્પન્ન વિશેષણોથી યુક્ત શ્રદ્ધા, સશય અને કુતૂહલ પદ વચ્ચેનો ભેદ સમજવો આ પ્રકારે માનસિક સ્થિતિ સપન્ન બનીને ગૌતમ સ્વામીએ "अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ" ત્યાના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરોનાથી જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા ભિક્ષા ગ્રહણ કરી "गेण्हित्ता" ભિક્ષા લઇને "रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ" તેઓ રાજગૃહ નગર માથી નીકળ્યા "पडिनिक्खमित्ता" ત્યાથી નીકળીને "अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे" ત્વરા રહિત ચાલે ચાલતા, શારીરિક ચપલતા રહિત, ધૂસરી પ્રમાણ માર્ગનુ દૃષ્ટિથી સશોધન કરતા,

महावीरः " तेणेव उवागच्छइ " तत्रैव उपागच्छति=आगच्छति ' उवागच्छित्ता' उपागत्य " समणस्स भगवओ महावीरस्स ' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "अदूरसामते " अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने स्थित्वा इत्यर्थः " गमणागमणाए पडिकमई " गमनागमनया ईर्यापथिकीं प्रतिक्रामति " एसण-मणेसण " एषण निर्दोष कल्पनीयम्-अणेसण ' अकल्पनीयम् " आलोएइ " आलोचयति, कल्पनीयाकल्पनीयविषये जातमतिचार प्रकाशयतीत्यर्थः " आलो-इत्ता " आलोच्य " भत्तपान पडिदसेइ " भगवते भक्तपान प्रतिदर्शयति " पडि-दसित्ता" प्रतिदर्श्य 'समण भगव जाव महावीर एव वयासी' श्रमण भगवन्त महावीर यावत् एवमवादीत अत्र यावत्पदेन " वदइ नमसइ " वन्दित्वा नमस्यित्वा ' इत्येतस्य ग्रहण कर्त्तव्यम् तेन वन्दते नमस्करोति भगवन्तम्, वन्दन नमस्कार कृत्वा एवमवादीत् " एव खलु भते " हे भदन्त ! एव वक्ष्यमाणरीत्या "अह

लक उद्यान में आये वहां आकर जहां श्रमण भगवान् महावीर विराज-मान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर आये (उवागच्छित्ता) भगवान् महावीर के पास आकर के उन्हों ने पहिले (समणस्स भगवओ महा-वीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के समीप (अदूरसामते) न बिल्कुल समीप और न बहुत दूर, किन्तु उचित स्थान पर बैठ कर (गमणागमणाए पडिकमइ) ईर्यापथका प्रतिक्रमण किया (एसणमणे सण अलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (अलोइत्ता) आलोचना करके (भत्तपाण पडिदसेइ) फिर उन्हो ने लाये हुए भक्त-पान प्रभु को दिखलाया। (पडिदसित्ता) दिखाकर बाद मे उन्हों ने (समण भगव महावीर जाव एव वयासी श्रमण भगवान् महावीर को यावत् वन्दन नमस्कार करके इस प्रकार कहा—(एव खलु भते) हे

જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, તે ગુણશિલક ચૈત્યમા આવ્યા " उवागच्छित्ता " ત્યા આવીને તેમણે " समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूर-सामते " ભગવાન મહાવીરથી બહુ દૂર પણ ન હોય અને બહુ પાસે પણ ન હોય એવા સ્થાને બેસીને " गमणागमणाए पडिक्कमई " ઇર્યાપથનુ પ્રતિ ક્રમણ કર્યું-ગમન તથા આગમનના અતિચારોની આલોચના કરી " एसण मणेसण आलोएइ " એષણા અને અનેષણાની આલોચના કરી ", आलोइत्ता " આલોચના કરીને " भत्तपाण पडिदसेइ " વહોરી લાવેલા આહાર પાણી પ્રભુને બતાવ્યા , पडिदसित्ता " તે બતાવીને તેમણે " समण भगव महावीर जाव एव वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે

पर्याप्त समुदानम् अन्तःप्रान्तादिद्रव्य गृह्णाति भिक्षाम् "गेण्हित्ता" गृहीत्वा "रायगिहाओ नयराओ" राजगृहात् नगरात् "पडिनिक्खमइ" प्रतिनिष्क्रामति-निःसरति "पडिनिक्खमित्ता" प्रतिनिष्क्रम्य निःसृत्य "अतुरिय जाव सोहे-माणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ" अत्वरित यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति इह यावत्पदेन अचपल-असम्भ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पुरत रित पदसमूहस्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया "रिईए" दृष्ट्या "रिय" रित=गमन "सोहेमाणे" शोधयन् "जेणेव गुणसिलए चेइए" यत्रैव गुणशीलक चैत्य "जेणेव समणे भगवं महावीरे" यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थ प्रश्न करूँगा तब वे इसका उत्तर किस प्रकार का देंगे अतः वे सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कंठा वाले) हुए। इसी तरह से (समुप्पण्णसड्ढे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चाहिये। इस प्रकार यहां पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न विशेषणो से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति सपन्न बनकर उन गौतम स्वामी ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहां से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा ली (गेण्हित्ता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडिनिक्खमित्ता) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता रहित होवे धूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि

આ રીતે સજાત સશય થઇને તેઓ સજાતકુતૂહલ (ઉત્કંઠા યુક્ત) થયા એ જ રીતે "समुत्पण्णसड्ढे" આદિ પદોની વ્યાખ્યા પણ સમજી લેવી આ પ્રમાણે જાત, ઉત્પન્ન, સજાત અને સમુત્પન્ન વિશેષણોથી યુક્ત શ્રદ્ધા, સશય અને કુતૂહલ પદ વચ્ચેનો ભેદ સમજવો આ પ્રકારે માનસિક સ્થિતિ સપન્ન બનીને ગૌતમ સ્વામીએ "अहापज्जत्त समुदाग गेण्हइ" ત્યાના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરોમાથી જોઇએ તેટલા પ્રમાણમા ભિક્ષા ગ્રહણ કરી "गेण्हित्ता" ભિક્ષા લઇને "रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ" તેઓ રાજગૃહ નગર માથી નીકળ્યા "पडिनिक्खमित्ता" ત્યાથી નીકળીને "अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे" ત્વરા રહિત ચાલે ચાલતા, શારીરિક ચપલતા રહિત, ધૂસરી પ્રમાણ માર્ગનુ દૃષ્ટિથી સશોધન કરતા,

महावीरः "तेणेव उवागच्छइ" तत्रौ उपागच्छति=आगच्छति 'उवागच्छित्ता' उपागत्य "समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य "अदूरसामते" अदूरसामन्ते-नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने स्थिता इत्यर्थः "गमणागमणाए पडिक्कमई" गमनागमनया ईर्यापथिकी प्रतिक्रामति "एसण-मणेसण" एषण निर्दोष कल्पनीयम्-अणेसण' अकल्पनीयम् "आलोएइ" आलोचयति, कल्पनीयाकल्पनीयविषये जातमतिचार प्रकाशयतीत्यर्थः "आलो-इत्ता" आलोच्य "भत्तपान पडिदसेइ" भगवते भक्तपान प्रदर्शयति "पडि-दसित्ता" प्रतिदर्श्य 'समण भगव जाव महावीर एव वयासी' श्रमण भगवन्त महावीर यावत् एवमवादीत अत्र यावत्पदेन "वदइ नमसइ" वन्दित्वा नमस्यित्वा' इत्येतस्य ग्रहण कर्त्तव्यम् तेन वन्दते नमस्करोति भगवन्तम्, वन्दन नमस्कार कृत्वा एवमवादीत् "एव खलु भते" हे भदन्त! एव वक्ष्यमाणरीत्या "अह

लक उद्यान में आये वहां आकर जहां श्रमण भगवान् महावीर विराज-मान थे (तेणेव उवागच्छइ) वहां पर आये (उवागच्छित्ता) भगवान् महावीर के पास आकर के उन्हों ने पहिले (समणस्स भगवओ महा-वीरस्स) श्रमण भगवान् महावीर के समीप (अदूरसामते) न बिल्कुल समीप और न बहुत दूर, किन्तु उचित स्थान पर बैठ कर (गमणागमणाए पडिक्कमइ) ईर्यापथका प्रतिक्रमण किया (एसणमणे-सण अलोएइ) एषणा अनेषणा की अलोचना की (अलोइत्ता) आलोचना करके (भत्तपाण पडिदसेइ) फिर उन्हों ने लाये हुए भक्त-पान प्रभु को दिखलाया। (पडिदसित्ता) दिखाकर बाद मे उन्हों ने (समण भगव महावीर जाव एव वयासी श्रमण भगवान् महावीर को यावत् वन्दन नमस्कार करके इस प्रकार कहा—(एव खलु भते) हे

જ્યા શ્રમણ ભગવાન મહાવીર વિરાજમાન હતા, તે ગુણશિલક ચૈત્યમા આવ્યા "उवागच्छित्ता" ત્યા આવીને તેમણે "समणस्स भगवओ महावीरस्स अदूर-सामते" ભગવાન મહાવીરથી બહુ દૂર પણ ન હોય અને બહુ પાસે પણ ન હોય એવા સ્થાને બેસીને "गमणागमणाए पडिक्कमई" ઈર્યાપથનુ પ્રતિ ક્રમણ કર્યું-ગમન તથા આગમનના અતિચારોની આલોચના કરી "एसण मणेसण आलोएइ" એષણા અને અનેષણાની આલોચન કરી ",आलोइत्ता" આલોચના કરીને "भत्तपाण पडिदसेइ" વહોરી લાવેલા આહાર પાણી પ્રભુને બતાવ્યા ,पडिदसित्ता" તે બતાવીને તેમણે "समण भगव महावीर जाव एव वयासी" શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વદણા નમસ્કાર કરીને આ પ્રમાણે

पर्याप्त समुदानम् अन्तःप्रान्तादिद्वय गृहाणि भिक्षाम् "गेण्हित्ता" गृहीत्वा "रायगिहाओ नयराओ" राजगृहात् नगरात् ' पडिनिक्खमइ " प्रतिनिष्क्रामति-निःसरति " पडिनिक्खमित्ता " प्रतिनिष्क्रम्य निर्गत्य " अतुरिय जाव सोहे-माणे जेणेव गुणसिलए चेइए समणे भगव महावीरे तेणेव उवागच्छइ ' अत्वरितं यावत् शोधयन् यत्रैव गुणशिलके चैत्ये श्रमणो भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति इह यावत्पदेन अचपल-असभ्रान्त युगान्तरप्रलोकनया दृष्ट्या पुरत रित पदस्य ग्रहणम् युगान्तरप्रलोकनया = युगपरिमितप्रलोकनभूमिभागया " दिट्ठीए " दृष्ट्या " रिय " रित=गमन " सोहेमाणे " शोधयन् " जेणेव गुणसिलए चेइए" यत्रैव गुणशीलक चैत्य "जेणेव समणे भगव महावीरे " यत्रैव श्रमणो भगवान्

निर्णयार्थ प्रश्न करूँगा तब वे इसका उत्तर किस प्रकार का दगे अतः वे सजात सशय होकर सजातकुतूहल वाले (उत्कठा वाले) हुए। इसी तरह से (समुप्पण्णसड्ढे) आदि पदों की भी व्याख्या समझलेनी चा-हिये। इस प्रकार यहा पर जात, उत्पन्न, सजात और समुत्पन्न विशेषणो से विशेषित श्रद्धा, सशय और कुतूहल पदोंमें विशेषता जानना चाहिये। इस प्रकार की स्थिति सपन्न बनकर उन गौतम स्वामी ने (अहापज्जत्त समुदाण गेण्हइ) वहा से यथापर्याप्त समुदानी भिक्षा ली (गेण्हित्ता) भिक्षा लेकर (रायगिहाओ नयराओ) फिर वे राजगृह नगर से (पडिनिक्खमइ) अपने स्थानपर जाने के लिये निकले। (पडि-निक्खमित्ता) निकल कर (अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे) शीघ्रता रहित शारीरिक चपलता रहित होवे झूसरा प्रमाण मार्ग का दृष्टि से सशोधन करते हुए गुणशि

આ રીતે સજાત સશય થઈને તેઓ સજાતકુતૂહલ (ઉત્કઠા યુક્ત) થયા એ જ રીતે "समुप्पण्णसड्ढे" આદિ પદોની વ્યાખ્યા પણ સમજી લેવી આ પ્રમાણે જાત, ઉત્પન્ન, સજાત અને સમુત્પન્ન વિશેષણોથી યુક્ત શ્રદ્ધા, સશય અને કુતૂહલ પદ વચ્ચેનો ભેદ સમજવો આ પ્રકારે માનસિક સ્થિતિ સપન્ન બનીને ગૌતમ સ્વામીએ " अहापज्जत्त समुदाग गेण्हइ " ત્યાના ઉચ્ચ, નીચ અને મધ્યમ ઘરોનાથી જોઈએ તેટલા પ્રમાણમા ભિક્ષા ગ્રહણ કરી "गेण्हित्ता" ભિક્ષા લઈને " रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ " તેઓ રાજગૃહ નગર માથી નીકળ્યા " पडिनिक्खमित्ता " ત્યાથી નીકળીને " अतुरिय जाव सोहेमाणे जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगव महावीरे " ત્વરા રહિત ચાલે ચાલતા, શારીરિક ચપલતા રહિત, ધૂસરી પ્રમાણ માર્ગનુ દૃષ્ટિથી સશોધન કરતા,

एसमट्ठे णो चेवणं आयभाववत्तव्वयाए" संयमं खलु भदन्त ! किं फलः ? तपः खलु भदन्त ! किं फलम् ? तदेव यावत् सत्य खलु एषोऽर्थः-अत्र यावत् पदेन 'अणण्हयफले तवे वोदाणफले त चेव जाव पुव्वतवेण पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जंति ' संयमः अनास्रव फलः तपो व्यवदान-फल पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कार्मिकतया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते सत्यः खलु एषोऽर्थ "णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए" नो चैव खलु आत्मभाव-वक्तव्यतया 'त पभूण भंते ! ' तत्प्रभव खलु भदन्त ! हे भदन्त ! तत् समर्थं किम्?

नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया. इह यावत् पदेन कथं देवाः देवलोकेषू-त्पद्यन्ते इत्येतत्सपूर्णमेव प्रकरणमत्र विज्ञेयम् इति निशामयामीति पूर्वेण सम्बन्ध. अनेन प्रकारेण राजगृहे अभूदिति स्थविरश्रावकयोर्वार्त्तां भगवती महावीरे निवेद्य स्थविरैर्यदुत्तरित तत् किं सत्यमसत्य वेति भगवन्तरेण ज्ञातुकामो-गौतम. भगवन्त पृच्छति 'त पभूण ' इत्यादिना ' त पभूण भंते ' तत् प्रभव. खलु भदन्त ! ' ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं ' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम्

संयम का क्या फल होता है ? तप का हे भदन्त ! क्या फल होता है ? (त चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) यहा अवशिष्ट सब कथन पहिले की तरह जानना चाहिये-यावत् यह कथन सत्य है, इसलिये कहा है, अपनी श्लाघा के निमित्त नहीं कहा गया है। इस प्रकार से राजगृह नगर में श्रावकों के बीच हुई बातों को गौतम भग-वान् महावीर प्रभु के समक्ष प्रकट करके स्थविरों ने जो उत्तर दिया है अब उस विषय में प्रभु से पूछते हैं-हे भदन्त ! वह सत्य है या असत्य है ? इसी बात को जानने की इच्छा से गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर से पूछा-(त पभू ण भंते ! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ

किं फले ?) હે ભદન્ત ! સયમનુ શુ ફળ છે ? હે ભદન્ત ! તપનુ શુ ફળ છે ? (त चेव जाव सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाव वत्तव्वयाए) અહી બાકીનુ સમસ્ત કથન સૂત્ર ૧૧ પ્રમાણે જ સમજવુ "આ કથન સત્ય છે માટે કહ્યુ છે અમારી શ્લાઘાને માટે કર્યું નથી" ત્યા સુધીનો સમસ્ત પા૦ ગ્રહણ કરવો આ પ્રમાણે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોની વચ્ચે જે વાત થઇ તે ભગવાન મહાવીરની સમક્ષ પ્રકટ કરીને સ્થવિરોએ જે ઉત્તરો આપ્યા તે વિષે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને નીચેના પ્રશ્નો પૂછે છે-

(त पभू ण भंते ! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइ

तुम्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे रायगिहे नयरे" अह युष्माभिरभ्यनुज्ञातः सन् मद्दाज्ञया भिक्षार्थं राजगृहे नगरे गतवान् " उच्चनीच मज्झिमाणि कुलाणि घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्द निसामेमि " उच्चनीचमध्यमानि कुलानि गृहसमुदानस्य भिक्षाचर्यायै अटन् बहुजनशब्द निशामयामि=शृणोमीत्यर्थः ' एव खलु देवाणुप्पिया ! तुंगियाए नयरीए बहिया पुप्फवइए चेइए पासावच्चिज्जा थेरा भगवतो समणोवासएहिं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं-पुच्छिया ' एव खलु देवानुप्रिया ! तुङ्गिकाया नगर्या बहिः पुष्पवतिके चैत्ये पार्श्वापत्यीयाः स्थविरा भगवन्तः श्रमणोपासकैरिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि पृष्टाः " सजमेण भते ! किं फले ? तवेण भते ! किं फले ? त चेव जाव सच्चेण

भदत । (अह तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे) मै आप से आज्ञा प्राप्त कर (रायगिहे नयरे) आज राजगृह नगर में गया था । (उच्चनीच मज्झिमाणि कुलाइ घरसमुदाणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजणसद्द निसामेमि) वहा पर उच्च, नीच, मध्यम कुलों में शास्त्रविहित विधि के अनुसार जब मैं भिक्षा ग्रहण के निमित्त एक घर से दूसरे घर पर पर्यटन कर रहा था उस समय मैंने अनेक मनुष्यो के मुख से ऐसा सुना-(देवाणुप्पिया एव खलु) हे देवानुप्रिय ! इस प्रकार (तुंगियाए नयरीए बहिया) तुंगिका नगरी के बाहर (पुप्फवइए चेइये) पुष्पवतिक चैत्य-उद्यान में (पासावच्चिज्जा) पार्श्वनाथ प्रभु के सन्तानिक (थेरा भगवतो) स्थविर भगवन्तो से (समणोवासएहिं) श्रमणोपासकों ने (इमाइं एयारूवाइं) इन इस प्रकार के (वागरणाइं) प्रश्नो को (पुच्छिया) पूछा है । (सजमेण भते ! किं फले, तवेण भते ! किं फले,) हे भदन्त !

કહ્યુ-" एव खलु भते ! " હે ભદન્ત ! ' अह तुब्भेहिं अब्भणुण्णाए समाणे " આપની આજ્ઞા લઇને હુ આજે " रायगिहे नयरे " રાજગૃહ નગરમા ગયો હતો " उच्च नीच मज्झिमाणि कुलाइ घरसमुदायणस्स भिक्खायरियाए अडमाणे बहुजण सद्द निसामेमि " ત્યા ઉચ્ચ, નીચ, અને મધ્યમ કુળોમા, શાસ્ત્રોક્ત વિધિ પ્રમાણે ભિક્ષા લેવાને માટે જ્યારે એક ઘરેથી બીજે ઘરે પર્યટન કરી રહ્યો હતો, ત્યારે મે અનેક લોકોને મોઢે આ પ્રમાણે વાત સાભળી છે-" देवाणुप्पिया " " एव खलु " હે દેવાનુપ્રિયો ! "तुगियाए नयरीए बहिया' તુગિકા નગરીની બહાર " पुप्फवइए चेइए " પુષ્પવતિક ચૈત્યમા " पासावच्चिज्जा " પાર્શ્વનાથ ભગવાનના પ્રશિષ્ય " थेरा भगवतो " સ્થવિર ભગવતોને " समणोवासएहिं " શ્રમણોપાસકોએ " इमाइ एयारूवाइ " આ પ્રકારના-નીચે પ્રમાણે "वागरणइ" પ્રશ્નો (पुच्छिया) પૂછયા -(सजमेण भते ! किं फले तवेण भते !

किमेते स्थविराः श्रावकानामुत्तरदाने उपयोगवन्तो नवेति प्रश्नाशयः 'पलिउज्जियाण भंते' प्रायोगिकाः खलु भदन्त ! प्रसमन्तात् आयोगिका इति प्रायोगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः उत्तर दातु परिजानन्ति किमितिभावः । 'ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानामिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् ? 'उदाहु अपलिउज्जिया' उताहो अप्रायोगिकाः प्रायोगरहिता अजानन्तः किमितिभावः कस्मिन्विषये तत्राह 'पुव्वतवेण अज्जो' पूर्वतपसा आर्याः 'देवा देवलोएसु उववज्जति देवाः देवलोकेषु उत्पद्यन्ते 'पुव्वसंजमेण कम्मियाए संगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति' पूर्वसंयमेन कर्मिकतया सङ्गितया,देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते सच्चेण एसमट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए' सत्य खलु एषोऽर्थ नो चैव

उज्जिया' उत्तर देने के ज्ञान से रहित हैं। इस प्रश्न का आशय यह कि ये स्थविर उन श्रावकों को उत्तर देने मे समर्थ हैं कि नहीं? (पलिउज्जिया ण भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवसयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) अथवा-क्या ये स्थविर भगवन्त उन श्रावकों को उत्तर देना जानते हैं (उदाहु) अथवा नहीं जानते हैं? जो वे ऐसा कहते हैं कि-(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसंजमेण कम्मियाए, संगियाए, अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेवण आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतपसे पूर्वसंजम से कर्मिता से और संगिता से देव देवलोक मे उत्पन्न होते हैं यह बात हमने अपने मनसे नहीं कही है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथप्रभुने कही है तात्पर्य

કે ઉત્તર દેવા યોગ્ય જ્ઞાનથી રહિત છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે સ્થવિરો તે શ્રાવકોના પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાને ઉપયોગવાળા છે કે નહીં? (पलिउज्जियाण भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) અથવા તે સ્થવિર ભગવંતો તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે કે "उदाहु" નથી ધરાવતા? તેઓ એવું જે કહે છે કે (पुव्वतवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसंजमेण, कम्मियाए, संगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आय भाव वत्तव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વસંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાત અમે અમારી કલ્પનાથી કહેતા નથી પણ સત્ય હોવાથી કહી છે-પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી અમારૂં કથન સત્ય છે" કહેવાનું તાત્પર્ય

'इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए' इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम्=उत्तर दातुम् 'उदाहु अप्पभू' उताहो अप्रभवः-प्रभवः समर्थाः अप्रभवोऽसमर्थाः हे भगवन् ! इमे स्थविराः एतेषां श्रावकाणां प्रश्नोत्तरे समर्था असमर्था वेति गौतमस्य प्रश्नाशयः 'समियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो-तेसिं समणोवासयाणं इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए' समिताः खलु उत्तरदाने अभ्यासवन्त किम् भदन्त ! ते स्थविराः-तेषां श्रमणोपासकानामिमानि एतादृरूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् "उदाहु असमिया" उताहो असमिताः=अनभ्यासवन्त सम्यक् इता इतिसमिताः समिता इत्यत्र सम्यगिति प्रशस्तार्थको निपातः तेन सम्यक्तये व्याकर्तुं वर्तन्ते अविपर्यासते अथवा सम् अञ्चन्तीति सम्यञ्चः अथवा समिताः सम्यक्प्रवृत्तयः ते स्थविरा उत्तरदाने अभ्यासवन्तो नवेति ? । 'आउज्जियाण भंते !" आयोगिकाः खलु भदन्त ! आयोगिका उपयोगवन्तः ज्ञानवन्त किम्? 'ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तः तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतादृरूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम्-'उदाहु अणाउज्जिया' उताहो अनायोगिका उत्तरदानज्ञानरहिताः

एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए) हे भदन्त ! तो क्या वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये समर्थ हैं ? (उदाहु अप्पभू) अथवा असमर्थ हैं ? (समिया ण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) हे भदन्त ! वे स्थविर भगवन्त इन इस प्रकार के उन श्रमणोपासकों के प्रश्नों का उत्तर देने के लिये अभ्यास युक्त हैं (उदाहु असमिया) अथवा अभ्यास युक्त नहो हैं (अउज्जियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) अथवा-वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणोपासकों के इन इस प्रकार के प्रश्नों के उत्तर देने के उपयोग-ज्ञान-वाले हैं 'उदाहु' या 'अणा

एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए) हे भदन्त ! ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना ते प्रकारना उत्तर आपवाने ते स्थविर भगवन्तो समर्थ छे, अथवा (उदाहुअप्पभू) असमर्थ छे ? (समिया ण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरित्तए, उदाहु असमिया ?) हे भदन्त ! ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना उत्तर आपवाने माटे अभ्यासयुक्त छे, के अभ्यासयुक्त नथी ? (आउज्जियाण भंते ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए ?) ते स्थविर भगवन्तो ते श्रमणोपासकोना ते प्रकारना प्रश्नोना उत्तरो देवाने उपयोगवाळा (ज्ञानयुक्त) छे, (उदाहु अणाउज्जिया ?)

किमेते स्थविराः श्रावकानामुत्तरदाने उपयोगवन्तो नवेति प्रश्नाशयः 'पलि उज्जियाण भंते' प्रायोगिकाः खलु भदन्त! प्रसमन्तात् आयोगिका इति प्रायोगिकाः परिज्ञानिन इत्यर्थः उत्तर दातु परिजानन्ति किमितिभावः। 'ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानामिमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम्? 'उदाहु अपलिउज्जिया' उताहो अप्रायोगिकाः प्रायोगरहिता अजानन्तः किमितिभावः कस्मिन्विषये तत्राह 'पुव्वतवेण अज्जो' पूर्वतपसा आर्याः 'देवा देवलोएसु उववज्जति देवाः देवलोकेषु उत्पद्यन्ते 'पुव्वसजमेण कम्मियाए सगियाए अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति' पूर्वसयमेन कर्मिकतया सङ्गितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते सच्चेण एसमट्ठे नो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए' सत्यः खलु एषाऽर्थ नो चैव

उज्जिया' उत्तर देने के ज्ञान से रहित है। इस प्रश्न का आशय यह कि ये स्थविर उन श्रावकों को उत्तर देने मे समर्थ है कि नही? (पलिउज्जिया ण भते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवसयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) अथवा-क्या ये स्थविर भगवन्त उन श्रावको को उत्तर देना जानते हैं (उदाहु) अथवा नही जानते हैं? जो वे ऐसा कहते हैं कि-(पुव्वतवेण अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण कम्मियाए, सगियाए, अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेवण आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतपसे पूर्वसजम से कर्मिता से और सगिता से देव देवलोक मे उत्पन्न होते है यह बात हमने अपने मनसे नही कही है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथप्रभुने कही है तात्पर्य

કે ઉત્તર દેવા યોગ્ય જ્ઞાનથી રહિત છે? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે સ્થવિરો તે શ્રાવકોના પ્રશ્નોના ઉત્તર દેવાને ઉપયોગવાળા છે કે નહીં? (पलिउज्जियाण भंते! ते थेरा भगवतो तेसिं समणोवासयाण इमाइ एयारूवाइ वागरणाइ वागरेत्तए) અથવા તે સ્થવિર ભગવંતો તે શ્રમણોપાસકોના તે પ્રકારના પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાનું વિશેષ જ્ઞાન ધરાવે છે કે "उदाहु" નથી ધરાવતા? તેઓ એવુ જે કહે છે કે (पुव्वतवेण अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति, पुव्वसजमेण, कम्मियाए, सगियाए अज्जो! देवा देवलोएसु उववज्जति, सच्चेण एसमट्ठे णो चेव ण आय भाव वतव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી, કર્મિતાથી અને સંગિતાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, આ વાત અમે અમારી કલ્પનાથી કહેતા નથી પણ સત્ય હોવાથી કહી છે-પાર્શ્વનાથ પ્રભુદ્વારા પ્રતિપાદિત હોવાથી અમારૂ કથન સત્ય છે" કહેવાનુ તાત્પર્ય

खलु आतमभावरक्तत्वतया एतावत् प्रकरण पूर्वप्रकरणस्यैवानुवादक पूर्वं यत्प्रभवत् तत् गौतमेन भगवदग्रेऽनुवादितम् । एव गौतमेन स्थविरश्रमणोपासकाना वार्ता निवेदिता तदनु – भगवानाह—' पभूण गोयमा ' प्रभव खलु गौतम ! सम र्थाः ? ' ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाण इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वाग रेत्तए ' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषा श्रमणोपासकानाम् इमानि एतादृशानि व्या-करणानि व्याकर्तुम् ' णो चेवणं अप्पभू ' नोचैव खलु अप्रभवः–असमर्था=' तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं ' तथैव नेतव्य यावत्पदम् । अवशेषम् तथैव पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् अवशिष्टम् ' जाव पभूसमिया आउज्जियपलिउज्जिया ' यावत् प्रभवः समिताः आयोगिकाः प्रायोगिकाः इह यावत्पदेन ते स्थविराः श्रमणोपासका-नामुत्तरदाने समिता आयोगिकाःप्रायोगिका इत्येतत्सर्वं ज्ञातव्यम्–'जाव सच्चेणं एसमट्ठे ' यावत् खलु सत्य एषोऽर्थ इहाऽपि यावत्पदेन पूर्वोक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यम्

–कहने का यह है कि पहिले जो कुछ हुआ और गौतम ने जैसा उसे सुना वह सब उन्हों ने प्रभु के समक्ष कह दिया । स्थविर श्रमणों की वार्ता जो इसप्रकार निवेदित गौतम के द्वारा हुई वह सुनकर भगवान् ने इस विषय मे क्या कहा–सो उसको प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि–(पभूण गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवास-याणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे गौतम ! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणो पासकों को उन के द्वारा किये गये प्रश्नो का उत्तर प्रदान करने मे समर्थ है । (णोचेव ण, अप्पभू) असमर्थ नही है । (तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं) अर्थात् वे स्थविर भगवन्त उन प्रश्नों के उत्तर देने में अभ्यासवाले है उपयोग वाले याने ज्ञान वाले हैं तथा

એ છે કે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોને મુખે સાભળેલી તમામ હકીકત પ્રભુને સભળાવી અને તે વિષયમા તેમના મનમા ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો પણ મહાવીર પ્રભુને પૂછયા મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપ્યા તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે–(पभूण गोयमा ! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवास याणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) હે ગૌતમ ! તે સ્થવિર ભગવન્તો તે શ્રમણોપાસકો દ્વારા પૂછવામા આવેલા તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે, (णो चेव णं अप्पभू) અસમર્થ નથી (तहाचेव णेयव्वं अवसेसियं) બાકીના પ્રશ્નોના પણ એવાજ ઉત્તર સમજવા એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને યોગ્ય ઉપયોગ વાળા (જ્ઞાન વાળા) છે, અભ્યાસ વાળા છે અને ઉત્તર આ[illegible] વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત છે, ઉપયોગ રહિત નથી, અભ્યાસ

'णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए' नौचैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया, हे गौतम! स्थविरैर्यत् प्रतिपादित तत्सर्वं सत्यमेव ते च स्थविराः तादृशार्थप्रकाशने समर्थाः यावदुपयोगादिमन्तः भगवता पार्श्वनाथेन प्रकाशित प्रवचन तत्सर्वं सत्यमितिभावः एतदर्थे मदीयं मत यत् तदपि श्रृणु इत्याशयेनाह 'अहपि' इत्यादि 'अहपि ण गोयमा' अहमपि खलु गौतम! 'एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि' एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि 'पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति' पूर्वतपसा देवाः देवलोकेषूत्पद्यन्ते 'पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति' पूर्वसंयमेन देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते 'कम्मियाए देवा देवलो-

---

उत्तर देना जानते हैं (जाव) यावत् (पभू अउज्जियपलिउज्जिया) उपयोग वाले भी हे और उत्तर देना जानते भी हैं। (णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) हे गौतम! उन स्थविर भगवन्तों ने जो प्रतिपादित किया है वह सब सत्य ही है वे स्थविर भगवन्त उस प्रकार के अर्थ को अपने मन से नहीं कहा है किन्तु भगवान् पार्श्वनाथ के द्वारा प्रकाशित जो प्रवचन है वह कहा है। इस विषय में जो हमारा मन्तव्य है हे गौतम! तुम उसको भी सुनो-(अहं पि ण गोयमा एवमाइक्खामि भासेमि पन्नवेमि परूवेमि) हे गौतम! पार्श्वप्रभु के सन्तानिक उन स्थविरों ने जो कहा है वैसा ही मेरा मन्तव्य है) कि (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वसराग तपके प्रभाव से देव देवलोको मे उत्पन्न होते हैं। (पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) पूर्वसरागसंयम से देव देवलोको मे उत्पन्न होते हैं। (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति,) सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति,) पुव्वतवेण, पुव्वसजमेण, कम्मि

રહિત નથી અને વિશેષ જ્ઞાનથી રહિત નથી (णो चेव ण आयभाव वत व्वयाए) હે ગૌતમ! તે સ્થવિર ભગવન્તોએ જે વાતનું પ્રતિપાદન કર્યું છે તે સત્ય જ છે તેમણે તે પ્રકારનો અર્થ તેમની કલ્પનાથી કર્યો નથી પણ ભગવાન પાર્શ્વનાથ દ્વારા પ્રતિપાદિત જે અર્થ છે તેનું જ કથન કર્યું છે આ વિષયમા મારો જે અભિપ્રાય છે તે પણ હે ગૌતમ! તું સાંભળ (अहं पि ण गोयमा! एवमाइक्खामि, पन्नवेमि, परूवेमि) હે ગૌતમ! પાર્શ્વનાથના સતાનિક સ્થવિરોના જેવું જ મારું મતવ્ય છે કે (पुव्वतवेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વ સરાગ તપના પ્રભાવથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (पुव्वसजमेण देवा देवलोएसु उववज्जति) પૂર્વ સરાગ સયમથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે (कम्मियाए देवा देवलोएसु उववज्जति, सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) કર્મિતાથી દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, સગિતાથી

खलु आत्मभावरक्तव्यतया एतावत् प्रकरणं पूर्वप्रकरणस्यैवानुवादकं पूर्वं यद्भवत् तत् गौतमेन भगवदग्रेऽनुवादितम्। एवं गौतमेन स्थविरश्रमणोपासकानां वार्ता निवेदिता तदनु - भगवानाह—'पभूणं गोयमा' प्रभवः खलु गौतम! समर्थाः? 'ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए' ते स्थविरा भगवन्तस्तेषां श्रमणोपासकानाम् इमानि एतद्रूपाणि व्याकरणानि व्याकर्तुम् 'णो चेव णं अप्पभू' नोचैव खलु अप्रभवः-असमर्थाः= 'तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं' तथैव नेतव्यं ज्ञातव्यम्। अवशेषम् तथैव पूर्ववदेव ज्ञातव्यम् अवशिष्टम् 'जाव पभूसमिया आउज्जियपलिउज्जिया' यावत् प्रभवः समिताः आयोगिकाः प्रायोगिकाः इह यावत्पदेन ते स्थविराः श्रमणोपासकानामुत्तरदाने समिता आयोगिकाः प्रायोगिका इत्येतत्सर्वं ज्ञातव्यम्-'जाव सच्चेणं एसमट्ठे' यावत् खलु सत्य एषोऽर्थः इहाऽपि यावत्पदेन पूर्वोक्तमेव सर्वं ज्ञातव्यम्

-कहने का यह है कि पहिले जो कुछ हुआ और गौतम ने जैसा उसे सुना वह सब उन्हों ने प्रभु के समक्ष कह दिया। स्थविर श्रमणों की वार्ता जो इसप्रकार निवेदित गौतम के द्वारा हुई वह सुनकर भगवान् ने इस विषय में क्या कहा-सो उसको प्रकट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं कि-(पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) हे गौतम! वे स्थविर भगवन्त उन श्रमणो पासको को उन के द्वारा किये गये प्रश्नों का उत्तर प्रदान करने में समर्थ हैं। (णो चेव णं, अप्पभू) असमर्थ नहीं हैं। (तहा चेव णेयव्वं अवसेसियं) अर्थात् वे स्थविर भगवन्त उन प्रश्नों के उत्तर देने में अभ्यासवाले हैं उपयोग वाले याने ज्ञान वाले हैं तथा

એ છે કે રાજગૃહ નગરના શ્રાવકોને મુખે સાંભળેલી તમામ હકીકત પ્રભુને સંભળાવી અને તે વિષયમાં તેમના મનમાં ઉદ્ભવેલા પ્રશ્નો પણ મહાવીર પ્રભુને પૂછયા. મહાવીર પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીના તે પ્રશ્નોના જે જવાબો આપ્યા તે સૂત્રકાર પ્રકટ કરે છે-(पभूणं गोयमा! ते थेरा भगवंतो तेसिं समणोवासयाणं इमाइं एयारूवाइं वागरणाइं वागरेत्तए) હે ગૌતમ! તે સ્થવિર ભગવન્તો તે શ્રમણોપાસકો દ્વારા પૂછવામાં આવેલા તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને સમર્થ છે, (णो चेव णं अप्पभू) અસમર્થ નથી (तहाचेव णेयव्वं अवसेसियं) બાકીના પ્રશ્નોના પણ એવાજ ઉત્તર સમજવા એટલે કે તે સ્થવિર ભગવન્તો તેમના તે પ્રશ્નોના ઉત્તર આપવાને યોગ્ય ઉપયોગ વાળા (જ્ઞાન વાળા) છે, અભ્યાસ વાળા છે અને ઉત્તર આપવા યોગ્ય વિશેષ જ્ઞાનયુક્ત છે, ઉપયોગ રહિત નથી, અભ્યાસ

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पक्षमनुमोदयामि सद् भूतार्थत्वात् भगवन्मुखादवगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपासनसविधानकमुक्तम् सा पर्युपासना किं फला भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः माह 'तहारूव' इत्यादि ।

मूलम्–तहारूव णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा ! सवणफला से ण भंते ! सवणे कि फले ! णाणफले, से ण भंते ! णाणे किं फले ? विन्नाण फले से णं भंते ! विन्नाणे किं फले ? पच्चक्खाण फले से ण भंते ! पच्चक्खाणे कि फले ? सजम फले, से ण भंते ! सजमे कि फले ? अणण्हय फले । एवं अणण्हये तवफले तवे वोदाणफले सेणं भंते ! वोदाणे किं फले ! वोदाणे अकिरिया फले सा णं भंते ! अकिरिया किं फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !

गाहा– सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय सजमे ।
अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू०१४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह बिलकुल सत्य ही कहा है । मैं भी उन्हीं के पक्ष की अनुमोदना करता हूं । क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थवाला है, इस तरह प्रभु के मुख से स्थविर भगवन्तो का कथन सत्य जानकर वे गौतम सदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण मे श्रमणो की पर्युपासना करने के विषय मे समझाया गया है । सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

અનુલક્ષીને તે સ્થવિરોએ તે શ્રમણોપાસકોને જે કહ્યુ છે તે સત્ય જ છે હુ પણ તેમના મતવ્યને અનુમોદના આપુ છુ, કારણ કે તેમણે સત્ય અર્થનુ' જ પ્રતિપાદન કર્યુ છે મહાવીર પ્રભુના મુખથી આ પ્રકારનો ઉત્તર મળવાથી ગૌતમ સ્વામીનો સદેહ દૂર થઈ ગયો ॥ સૂ ૧૩ ॥

હવેના પ્રકરણમા શ્રમણોપાસકોની પર્યુ'પાસનાના વિષયમા કહેવામા

एसु उववज्जति ' कार्मिकतया देवा देवलोकेपूत्पद्यन्ते ' सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति ' सङ्गितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' पुव्वतवेण पुव्वसंजमेणं कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ' पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया सङ्गितया आर्याः देवा देवलोकेषू त्पद्यन्ते सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया हे गौतम ! यद्यपि तपः संयमयोर्मोक्षम्प्रति कारणता नतु देवोत्पत्ति प्रति किन्तु सरागतप' संयमयोः देवत्वे कारणत्वम् एव कार्मिकत्वम्। अक्षीणकर्मविशेषेण सङ्गितया संयमादि-युक्तोऽपि द्रव्यादिष्वासक्तः देवलोकेषु समुत्पत्तिर्भवति अतः स्थविरैः यत्कथितम्

याए, सगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतप से पूर्वसंयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से संगिता से संयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की संगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूं किन्तु अनंत ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है। प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम ! यद्यपि तप और संयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण हैं देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते हैं। इसी तरह तप संयमादि से युक्त भी जीव जब के कर्मशेष रह जाते हैं तब अथवा संगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिकों में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमें होती है। इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणों

દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (पुव्वतवेण, पुव्वसंजमेण, कम्मियाए, सगियाए, देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चे णं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી, કર્મિતાથી (કર્મો બાકી રહેવાથી) અને સંગિતાથી (સંયમ આદિથી યુક્ત હોવા છતાં દ્રવ્યાદિની સંગતિ-અનુરાગથી) દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ અર્થ સાચો છે આ અર્થ મારા જ જ્ઞાનથી હું કહેતો નથી પણ અનંત જ્ઞાનીઓએ એવું જ કહેલું છે પ્રભુએ ગૌતમને એવું સમજાવ્યું કે હે ગૌતમ ! તપ અને સંયમ બન્ને મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણરૂપ છે, દેવલોક પ્રાપ્તિના કારણરૂપ નથી છતાં પણ જ્યારે તે સરાગ હોય છે ત્યારે દેવત્વ અપાવવાને કારણભૂત બને છે એજ પ્રમાણે તપ અને સંયમથી યુક્ત જીવના કર્મોનો જો પૂરે પૂરો ક્ષય થતો નથી જો તેમના કર્મો અવશિષ્ટ રહી જાય છે અથવા જો તે સંગિતા (દ્રવ્યાદિકોની આસક્તિ) થી યુક્ત રહ્યા કરે છે તો તેને મોક્ષ મળતો નથી પણ દેવલોક મળે છે તેથી આ વિષયને

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पक्षमनुमोदयामि सद्भूतार्थत्वात् भगवन्मुखादवगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपासनसविधानमुक्तम् सा पर्युपासना किं फला भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः माह 'तहारूव' इत्यादि।

मूलम्—तहारूवं णं भंते! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा! सवणफला से णं भंते! सवणे किं फले! णाणफले, से णं भंते! णाणे किं फले? विन्नाण फले से णं भंते! विन्नाणे किं फले? पच्चक्खाण फले से णं भंते! पच्चक्खाणे किं फले? संजम फले, से णं भंते! संजमे किं फले? अणण्हय फले। एवं अणण्हये तवफले तवे वोदाणफले सेणं भंते! वोदाणे किं फले! वोदाणे अकिरिया फले सा णं भंते! अकिरिया किं फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा!

गाहा— सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय संजमे।
अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू०१४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह बिलकुल सत्य ही कहा है। मैं भी उन्ही के पक्ष की अनुमोदना करता हूं। क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थवाला है, इस तरह प्रभु के मुख से स्थविर भगवन्तो का कथन सत्य जानकर वे गौतम संदेह रहित हो गये ॥ सू० १३ ॥

अनन्तर प्रकरण में श्रमणो की पर्युपासना करने के विषय मे समझाया गया है। सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

અનુલક્ષીને તે સ્થવિરોએ તે શ્રમણોપાસકોને જે કહ્યું છે તે સત્ય જ છે હું પણ તેમના મતને અનુમોદના આપુ છુ, કારણ કે તેમણે સત્ય અર્થનું જ પ્રતિપાદન કર્યું છે મહાવીર પ્રભુના મુખથી આ પ્રકારનો ઉત્તર મળવાથી ગૌતમ સ્વામીનો સદેહ દૂર થઈ ગયો ॥ સૂ ૧૩ ॥

હવેના પ્રકરણમા શ્રમણોપાસકોની પર્યુપાસનાના વિષયમા કહેવામા

एसु उववज्जति ' कर्मिकतया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति ' संगितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' पुव्वतवेण पुव्वसंजमेणं कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाव वत्तव्वयाए ' पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया संगितया आर्याः देवा देवलोकेषू त्पद्यन्ते सत्यः खलु एषोऽर्थः नोचैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया हे गौतम ! यद्य पि तपः संयमयोर्मोक्षम्प्रति कारणत्वं नतु देवोत्पत्तिं प्रति किन्तु सरागतपः संय मयोः देवत्वे कारणत्वम् एवं कार्मिकतया अक्षीणकर्मविशेषेण संगितया संयमादि- युक्तोऽपि द्रव्यादिष्वासक्तः देवलोकेषु समुत्पत्तिर्भवति अतः स्थविरैः यत्कथितम्

याए, संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सच्चेणं एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतप से पूर्वसंयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से संगिता से संयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की संगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूं किन्तु अनंत ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है। प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम ! यद्यपि तप और संयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण हैं देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते हैं। इसी तरह तप संयमादि से युक्त भी जीव जब के कर्मशेष रह जाते हैं तब अथवा संगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिकों में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमें होती है। इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणों

દેવો દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, (पुव्वतवेण , पुव्वसंजमेण , कम्मियाए, संगियाए, देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चे ण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી, કર્મિતાથી (કર્મો બાકી રહેવાથી) અને સંગિતાથી (સંયમ આદિથી યુક્ત હોવા છતાં દ્રવ્યાદિની સંગતિ-અનુરાગથી) દેવો દેવ લોકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, આ અર્થ સાચો છે આ અર્થ મારા જ જ્ઞાનથી હું કહેતો નથી પણ અનંત જ્ઞાનીઓએ એવું જ કહેલું છે પ્રભુએ ગૌતમને એવું સમજાવ્યું કે હે ગૌતમ ! તપ અને સંયમ બન્ને મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે, દેવલોક પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ નથી છતાં પણ જ્યારે તે સરાગ હોય છે ત્યારે દેવત્વ અપાવવાને કારણભૂત બને છે એજ પ્રમાણે તપ અને સંયમથી યુક્ત જીવના કર્મોનો જો પૂરે પૂરો ક્ષય થતો નથી જો તેમના કર્મો અવશિષ્ટ રહી જાય છે અથવા જો તે સંગિતા (દ્રવ્યાદિકોની આસક્તિ) થી યુક્ત રહ્યા કરે છે તો તેને મોક્ષ મળતો નથી પણ દેવલોક મળે છે તેથી આ વિષયને

श्रमणोपासकेभ्यस्तत् सम्यगेव प्रतिपादितम् अहमपितमेव पक्षमनुमोदयामि सद्भूतार्थत्वात् भगवन्मुखादवगत्य सदेहरहितो गौतमो जातः ॥ सू० १३ ॥

अनन्तरप्रकरणे श्रमणपर्युपासनसविधानमुक्तम् सा पर्युपासना किं फला भवतीति प्रदर्शनाय सूत्रकारः प्राह 'तहारूव' इत्यादि।

मूलम्—तहारूव णं भंते! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा गोयमा! सवणफला से ण भंते! सवणे कि फले! णाणफले, से णं भंते! णाणे कि फले? विन्नाण फले से णं भंते! विन्नाणे कि फले? पच्चक्खाण फले से णं भंते! पच्चक्खाणे कि फले? सजम फले, से ण भंते! सजमे कि फले? अणण्हय फले। एव अणण्हये तवफले तवे वोदाणफले सेणं भंते! वोदाणे किं फले! वोदाणे अकिरिया फले सा णं भंते! अकिरिया किं फला, सिद्धिपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा!

गाहा— सवणे णाणेय विन्नाणेय पच्चक्खाणेय संजमे।
अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी ॥ सू०१४ ॥

पासकों के लिये कहा है वह बिलकुल सत्य ही कहा है। मैं भी उन्हीं के पक्ष की अनुमोदना करता हूं। क्यों कि उनका पक्ष सद्भूत अर्थवाला है, इस तरह प्रभु के मुख से स्थविर भगवन्तो का कथन सत्य जानकर वे गौतम संदेह रहित हो गये॥ सू० १३॥

अनन्तर प्रकरण मे श्रमणो की पर्युपासना करने के विषय मे समझाया गया है। सो उनकी पर्युपासना से क्या फल मिलता है इस बात

અનુલક્ષીને તે સ્થવિરોએ તે શ્રમણોપાસકોને જે કહ્યુ છે તે સત્ય જ છે હુ પણ તેમના મતને અનુમોદના આપુ છુ, કારણ કે તેમણે સત્ય અર્થનુ જ પ્રતિપાદન કર્યુ છે મહાવીર પ્રભુના મુખથી આ પ્રકારનો ઉત્તર મળવાથી ગૌતમ સ્વામીનો સદેહ દૂર થઈ ગયો ॥ સૂ ૧૩ ॥

હવેના પ્રકરણમા શ્રમણોપાસકોની પર્યુપાસનાના વિષયમા કહેવામા

एसु उववज्जति ' कर्मितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति ' सङ्गितया देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते ' पुव्वतवेण पुव्वसंजमेणं कम्मियाए-अज्जो देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चेण एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए ' पूर्वतपसा पूर्वसंयमेन कर्मितया सङ्गितया आर्याः देवा देवलोकेषूत्पद्यन्ते सत्यः खलु एषोऽर्थः नो चैव खलु आत्मभाववक्तव्यतया हे गौतम ! यद्यपि तपः संयमयोर्मोक्षम्प्रति कारणत्वं नतु देवोत्पत्तिं प्रति किन्तु सरागतप' संयमयोः देवत्वे कारणत्वम् एव कर्मित्वय। अक्षीणकर्मनिशेषेण सङ्गितया संयमादि-युक्तोऽपि द्रव्यादिष्वासक्तः देवलोकेषु समुत्पत्तिर्भवति अतः स्थविरैः यत्कथितम्

याए, संगियाए देवा देवलोएसु उववज्जति) सच्चेण एसमट्ठे णो चेव णं आयभाववत्तव्वयाए) पूर्वतप से पूर्वसंयम से और कर्मिता से कर्मों के अवशिष्ट रहने से संगिता से संयमादि से युक्त भी द्रव्यादि की संगति अनुराग से देव देवलोक में उत्पन्न होते हैं, यह अर्थ सच्चा है मैं केवल अपने ज्ञान से नहीं कहता हूँ किन्तु अनंत ज्ञानियों ने भी ऐसा ही कहा है। प्रभु ने गौतम को यही समझाया कि हे गौतम ! यद्यपि तप और संयम ये दोनों मोक्ष के प्रति कारण है देवोत्पत्ति के प्रति नहीं, किन्तु जब ये सराग होते हैं तब देवत्व के प्रति कारण बन जाते है। इसी तरह तप संयमादि से युक्त भी जीव जब के कर्मशेष रह जाते है तब अथवा संगिता से युक्त रहता है द्रव्यादिकों में आसक्त बना रहता है तब उसकी उत्पत्ति देवलोकमें होती है। इसलिये इस विषय में स्थविरों ने जो श्रमणो

દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, (पुव्वतवेण, पुव्वसंजमेण, कम्मियाए, संगियाए, देवा देवलोएसु उववज्जति सच्चे ण एसमट्ठे णो चेव ण आयभाववत्तव्वयाए) પૂર્વતપથી, પૂર્વ સંયમથી, કર્મિતાથી (કર્મો બાકી રહેવાથી) અને સંગિતાથી (સંયમ આદિથી યુક્ત હોવા છતા દ્રવ્યાદિની સંગતિ-અનુરાગથી) દેવો દેવલોકમા ઉત્પન્ન થાય છે, આ અર્થ સાચો છે આ અર્થ મારા જ જ્ઞાનથી હુ કહેતો નથી પણ અનંત જ્ઞાનીઓએ એવુ જ કહેલુ છે પ્રભુએ ગૌતમને એવુ સમજાવ્યુ કે હે ગૌતમ ! તપ અને સંયમ બન્ને મોક્ષ પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ છે, દેવલોક પ્રાપ્તિના કારણ રૂપ નથી છતા પણ જ્યારે તે સરાગ હોય છે ત્યારે દેવત્વ અપાવવાને કારણભૂત બને છે એજ પ્રમાણે તપ અને સંયમથી યુક્ત જીવના કર્મોનો જો પૂરે પૂરો ક્ષય થતો નથી જો તેમના કર્મો અવશિષ્ટ રહી જાય છે અથવા જો તે સંગિતા (દ્રવ્યાદિકોની આસક્તિ) થી યુક્ત રહ્યા કરે છે તો તેને મોક્ષ મળતો નથી પણ દેવલોક મળે છે તેથી આ વિષયને

मफलम् स खलु भदन्त ! संयमः किं फलः ? अनास्रवफलः एवमनास्रवस्तपः फलः, तपोव्यवदानफलम् तत् खलु भदन्त ! व्यवदानं किं फलम् ? व्यवदानम् अक्रियाफलम् सा खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? सिद्धिपर्यवसानफला प्रज्ञप्ता गौतम ! गाथा-श्रवणं ज्ञानञ्च विज्ञानं प्रत्याख्यानञ्च संयमः । अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रियासिद्धिः इति ॥ सू-१४ ॥

फल वाला होता है ? (संजमफले) वह प्रत्याख्यान संयमफल वाला होता है । (से णं भंते ! संजमे किं फले) हे भदन्त ! संयम किस फलवाला होता है ? (अणण्हयफले) संयम अनास्रव फलवाला होता है । एवं अणण्हए तवफले) इसी तरह से अनास्रव तप फलवाला होता है । (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला होता है। (से णं भंते ! वोदाणे किं फले) हे भदन्त वह व्यवदान (कर्मनिर्जरा) किस फलवाला होता है। (वोदाणे अकिरिया फले) वह व्यवदान अक्रियाफलवाला होता है। (से णं भंते ! अकिरिया किं फला) हे भदन्त । अक्रिया किस फलवाली होती है ? (सिद्धि पज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्त में सिद्धि फलवाली होती है। गाथा-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि) पर्युपासना से श्रवण, श्रवण से ज्ञान, ज्ञान से विज्ञान विज्ञानसे प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से अनास्रव, अनास्रव से तप, तप से व्यवदान, व्यवदान से अक्रिया और अक्रिया से सिद्धि प्राप्त होती है ॥ सू-१४ ॥

(संजमफले) ते प्रत्याख्यान संयमफળ वाળા હોય છે (से णं भंते ! संजमे किं फले !) હે ભદન્ત ! સંયમનું શું ફળ મળે છે ! (अणण्हय फले) સંયમ અનાસ્રવ ફળ વાળો છે (एवं अणण्हए तव फले) એજ પ્રમાણે અનાસ્રવનું ફળ તપ છે, (तवे वोदाणफले) તપ વ્યવદાન (નિર્જરા વાળું હોય છે (से णं भंते ! वोदाणे किं फले ?) હે ભદન્ત ! વ્યવદાનનું શું ફળ મળે છે ! (वोदाणे अकिरिया फले) તે વ્યવદાન અક્રિયાફળવાળું હોય છે (साणं भंते ! अकिरिया किं फला !) હે ભદન્ત ! અક્રિયાનું શું ફળ મળે છે ? (सिद्धिपज्जवसाण फला पन्नत्ता गोयमा !) હે ગૌતમ ! અક્રિયા અંતે સિદ્ધિ ફળવાળી હોય છે

ગાથા-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी) પર્યુપાસનાથી શ્રવણ, શ્રવણથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાન,પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમ, સંયમથી અનાસ્રવ, અનાસ્રવથી તપ, તપથી વ્યવદાન,વ્યવદાનથી અક્રિયા, અને અક્રિયાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ॥સૂ૧૪॥

छाया-तथारूप खलु भदन्त ! श्रमणं वा माहनं वा पर्युपासीनस्य किं फला पर्युपासना ? गौतम ! श्रवणफला-तत् खलु भदन्त ! श्रवणं किं फलम् ? ज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ? ज्ञानं किं फलम् ? विज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ! विज्ञान किं फलम् ? प्रत्याख्यानफलम्-तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानं किं फलम्-सय·

को स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं -- (तहारूवं णं) इत्यादि।

सूत्रार्थ--(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा) हे भदन्त ! तथारूपवाले श्रमण की अथवा माहण की पर्युपासना करने वाले व्यक्ति की पर्युपासना किस फलवाली होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) उनकी पर्युपासना श्रवण फलवाली होती है। अर्थात् आगम के सुननेरूप फल होता है अर्थात् श्रमण की पर्युपासना से शास्त्रश्रवण का अवसर प्राप्त होता है। (से णं भंते ! सवणे किं फले) हे भदन्त ! वह श्रवण किस फल वाला होता है ? (णाणफले) श्रवण ज्ञानफलवाला होता है। (से णं भंते ! णाणे किं फले) हे भदन्त ! वह ज्ञान किस फल वाला होता है ? (विन्नाण फले) वह ज्ञान विज्ञान फल वाला होता है (से णं भंते ! विन्नाणे किं फले) हे भदन्त ! वह विज्ञान किस फल वाला होता है ? (पच्चक्खाणफले) विज्ञान प्रत्याख्यानफलवाला होता है। (से णं भंते ! पच्चक्खाणे किं फले) हे भदन्त ! वह प्रत्याख्यान किस

આવ્યુ છે તે પર્યુપાસનાનુ શુ ફળ મળે છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—(तहारूव णं) ઈત્યાદિ।

सूत्रार्थ-(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फलापज्जुवासणा ?) હે ભદન્ત ! તથારૂપ (તે પ્રકારના) શ્રમણની અથવા માહનની પર્યુપાસના કરનારની પર્યુપાસનાનુ કેવા પ્રકારનુ ફળ મળે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सवणफला) તેમની પર્યુપાસના શ્રવણ ફળ વાળી હોય છે એટલે કે તેમની પર્યુપાસના કરવાથી શાસ્ત્ર શ્રવણનો અવસર મળે છે (से णं भंते ! सवणे किं फले!) હે ભદન્ત ! શ્રવણનુ શુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? (णाणफले) શ્રવણ જ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते ! णाणे किं फले ?) હે ભદન્ત ! તે જ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (विन्नाणफले) તે વિજ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते विन्नाणे किं फले) હે ભદન્ત ! તે વિજ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (पचक्खाण फले) વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન ફળ વાળુ હોય છે (सेणं भंते पच्चक्खाणे किं फले !) હે ભદન્ત ! તે પ્રત્યાખ્યાનનુ શુ ફળ મળે છે!

मफलम् स खलु भदन्त ! संयमः किं फलः ? अनास्रवफलः एवमनास्रवस्तपः फलः, तपोव्यवदानफलम् तत् खलु भदन्त ! व्यवदानं किं फलम् ? व्यवदानम् अक्रियाफलम् सा खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? सिद्धिपर्यवसानफला प्रज्ञप्ता गौतम ! गाथा-श्रवणं ज्ञानञ्च विज्ञानं प्रत्याख्यानञ्च संयमः । अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रियासिद्धिः इति ॥ सू-१४ ॥

फल वाला होता है ? (संजमफले) वह प्रत्याख्यान संयमफल वाला होता है । (से णं भंते ! संजमे किं फले) हे भदन्त ! संयम किस फलवाला होता है ? (अणण्हयफले) संयम अनास्रव फलवाला होता है । एवं अणण्हए तवफले) इसी तरह से अनास्रव तप फलवाला होता है । (तवे वोदाणफले) तप व्यवदान फलवाला होता है । (से णं भंते ! वोदाणे किं फले) हे भदन्त वह व्यवदान (कर्मनिर्जरा) किस फलवाला होता है । (वोदाणे अकिरिया फले) वह व्यवदान अक्रियाफलवाला होता है । (से णं भंते ! अकिरिया किं फला) हे भदन्त ! अक्रिया किस फलवाली होती है ? (सिद्धि पज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !) हे गौतम ! अक्रिया अन्त में सिद्धि फलवाली होती है । गाथा-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि) पर्युपासना से श्रवण, श्रवण से ज्ञान, ज्ञान से विज्ञान विज्ञानसे प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से अनास्रव, अनास्रव से तप, तप से व्यवदान, व्यवदान से अक्रिया और अक्रिया से सिद्धि प्राप्त होती है ॥ सू-१४ ॥

(संजमफले) ते प्रत्याख्यान संयमफળ વાળા હોય છે (से णं भंते ! संजमे किं फले !) હે ભદન્ત ! સંયમનું શું ફળ મળે છે ! (अणण्हय फले) સંયમ અનાસ્રવ ફળ વાળો છે (एवं अणण्हए तव फले) એજ પ્રમાણે અનાસ્રવનું ફળ તપ છે, (तवे वोदाणफले) તપ વ્યવદાન (નિર્જરા વાળુ હોય છે (से णं भंते ! वोदाणे किं फले ?) હે ભદન્ત ! વ્યવદાનનું શું ફળ મળે છે ! (वोदाणे अकिरिया फले) તે વ્યવદાન અક્રિયાફળવાળુ હોય છે (साणं भंते ! अकिरिया किं फला !) હે ભદન્ત ! અક્રિયાનું શું ફળ મળે છે ? (सिद्धिपज्जवसाण फला पन्नत्ता गोयमा !) હે ગૌતમ ! અક્રિયા અંતે સિદ્ધિ ફલવાળી હોય છે

ગાથા-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धी) પર્યુંપાસનાથી શ્રવણ, શ્રવણથી જ્ઞાન, જ્ઞાનથી વિજ્ઞાન, વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાન, પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમ, સંયમથી અનાસ્રવ, અનાસ્રવથી તપ, તપથી વ્યવદાન, વ્યવદાનથી અક્રિયા, અને અક્રિયાથી સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે ॥સૂ૧૪॥

छाया-तथारूपं खलु भदन्त ! श्रमणं वा माहनं वा पर्युपासीनस्य किं फला पर्युपासना ? गौतम ! श्रवणफला-तत् खलु भदन्त ! श्रवणं किं फलम् ? ज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ? ज्ञानं किं फलम्? विज्ञानफलम् तत् खलु भदन्त ! विज्ञानं किं फलम् ? प्रत्याख्यानफलम्-तत् खलु भदन्त ! प्रत्याख्यानं किं फलम्-संय-

को स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं — (तहारूवं णं) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फला पज्जुवासणा) हे भदन्त ! तथारूपवाले श्रमण की अथवा माहण की पर्युपासना करने वाले व्यक्ति की पर्युपासना किस फलवाली होती है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) उनकी पर्युपासना श्रवण फलवाली होती है। अर्थात् आगम के सुननेरूप फल होता है अर्थात् श्रमण की पर्युपासना से शास्त्रश्रवण का अवसर प्राप्त होता है। (से णं भंते ! सवणे किं फले) हे भदन्त ! वह श्रवण किस फल वाला होता है ? (णाणफले) श्रवण ज्ञानफलवाला होता है। (से णं भंते ! णाणे किं फले) हे भदन्त ! वह ज्ञान किस फल वाला होता है ? (विन्नाण फले) वह ज्ञान विज्ञान फल वाला होता है (से णं भंते ! विन्नाणे किं फले) हे भदन्त ! वह विज्ञान किस फल वाला होता है ? (पच्चक्खाणफले) विज्ञान प्रत्याख्यानफलवाला होता है। (से णं भंते ! पच्चक्खाणे किं फले) हे भदन्त ! वह प्रत्याख्यान किस

આવ્યુ છે તે પર્યુપાસનાનુ શુ ફળ મળે છે તે દર્શાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે—(तहारूवं णं) ઈત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ-(तहारूवं णं भंते ! समणं वा माहणं वा पज्जुवासमाणस्स किं फलापज्जुवासणा ?) હે ભદન્ત ! તથારૂપ (તે પ્રકારના) શ્રમણની અથવા માહનની પર્યુપાસના કરનારની પર્યુપાસનાનુ કેવા પ્રકારનુ ફળ મળે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सवणफला) તેમની પર્યુપાસના શ્રવણ ફળ વાળી હોય છે એટલે કે તેમની પર્યુપાસના કરવાથી શાસ્ત્ર શ્રવણનો અવસર મળે છે (से णं भंते ! सवणे किं फले) હે ભદન્ત ! શ્રવણનુ શુ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે ? (णाण फले) શ્રવણ જ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते ! णाणे किं फले ?) હે ભદન્ત ! તે જ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (विन्नाणफले) તે વિજ્ઞાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते विन्नाणे किं फले) હે ભદન્ત ! તે વિજ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે ! (पचक्खाण फले) વિજ્ઞાન પ્રત્યાખ્યાન ફળ વાળુ હોય છે (से णं भंते पच्चक्खाणे किं फले !) હે ભદન્ત ! તે પ્રત્યાખ્યાનનુ શુ ફળ મળે છે!

भदन्त ! 'सवणे किं फले' श्रवण किं फलम् ? हे भगवन् ! श्रोता श्रवणात् कीदृश फलमाप्नोति, भगवानाह—"णाणफले" ज्ञानफल श्रवणस्य जीवाजीवादि विषयकज्ञान भवति "सेण भंते णाणे किं फले" तत् खलु भदन्त ! किं ज्ञान, फलम् ? भगवानाह—"विन्नाणफले" विज्ञानफलम्, विशिष्टज्ञानमेव फल ज्ञानस्य यतः श्रुतज्ञानात् हेयोपादेयविवेककारि, विज्ञान समुत्पद्यते। "सेण भंते विन्नाणे किं फले" तत् खलु भदन्त ! विज्ञान किं फल ? विज्ञानस्य कीदृश फल भवतीत्यर्थः

प्राप्त होता है पुनः गौतम ! प्रभु से पूछते हैं कि-(सेण भंते सवणे) हे भदन्त ! सत् शास्त्र के श्रवण से (किं फले) जीव को कौन से फल की प्राप्ति होती है ? इस विषय में गौतम को समझाते हुए प्रभु कहते हैं कि-हे गौतम ! (सवणे णाणफले) सत् शास्त्र के श्रवण से श्रोता को जीव अजीव आदि तत्त्व विषयक ज्ञान प्राप्त होता है। (से ण भंते ! णाणे किं फले) हे भदन्त ! जीव को जो जीव अजीव आदि तत्त्वविषयक ज्ञान प्राप्त होता है उससे उसे क्या फल प्राप्त होता है ? तब इसके उत्तर में प्रभु उनसे कहते हैं कि हे गौतम ! (विन्नाणफले) ज्ञान का फल जो विज्ञान है वह उसे प्राप्त होता है। शास्त्रसुनने से साधारण ज्ञान उत्पन्न होता है-और साधारण ज्ञान से विशिष्ट ज्ञान उत्पन्न होता है। जिससे हेय और उपादेय का बोध जीवको प्राप्त हो सकता है वही विज्ञान है। यहां विवेक रूप ज्ञान ही विज्ञानपद से लिया गया है-हेय और उपादेय का ज्ञान हो जाना इसका नाम विज्ञान है। ऐसा विज्ञान श्रुतज्ञान से ही उत्पन्न होता है। (से ण भंते ! विन्नाणे किं फले) हे भदन्त ! विज्ञान का क्या फल होता है ? तब इस पर

ज्ञानरूप ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે વળી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-"सेण भंते ! सवणे किं फले" હે ભદન્ત ! સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જીવને કેવું ફળ મળે છે ? મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે-"सवणे णाणफले" હે ગૌતમ ! સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણથી જીવને અજીવ આદિ તત્ત્વ વિષયક જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થાય છે તે જ્ઞાનનું શું ફળ મળે છે? "विन्नाणफले" હે ગૌતમ ! જ્ઞાનનું ફળ જે વિજ્ઞાન છે તેની તેને પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્ર સાંભળવાથી સામાન્ય જ્ઞાન મળે છે અને સાધારણ જ્ઞાનમાંથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન ઉત્પન્ન થાય છે જેનાથી જીવને હેય અને ઉપાદેયને બોધ થઇ શકે છે તેનું નામ જ વિજ્ઞાન છે અહીં વિવેકરૂપ જ્ઞાનને જ વિજ્ઞાન પદ દ્વારા ગ્રહણ કરવામાં આવેલ છે-હેય અને ઉપાદેય સમજવાનો વિવેક આવવો તેનું નામ જ વિજ્ઞાનપ્રાપ્તિ છે એવું વિજ્ઞાન શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા જ ઉત્પન્ન થાય છે "से ण भंते ! विन्नाणे किं फले ?"

टीका–'तहारूवं णं भंते !' तथारूपं खलु भदन्त ! तथारूपं तथा प्रकारकं रूपं सदोरकमुखवस्त्रिका रजोहरणादिवेषो यस्य स तथा 'समणं वा माहणं वा' श्रमणं वा माहनं वा श्रमणं-तपसायुक्तं तम् मूलोत्तरगुणसम्पन्नमित्यर्थः माहनं वा स्वयं जीवविराधना रहितत्वात् परं प्रति माहन इतिवादिनम् मूलोत्तरगुणयुक्तमित्यर्थः 'पज्जुवासमाणस्स' पर्युपासीनस्य श्रमणोपासकस्य पुरुषस्य 'किं फला पज्जुवासणा' किं फला पर्युपासना ? यः पुरुषः श्रमणस्य माहनस्य वा सेवां करोति तस्य सेवा,कर्तुः पुरुषस्य कीदृशं फलं भवति—इति प्रश्नाशयः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा', हे गौतम ! 'सवणफला' श्रवणफला श्रमणस्य पर्युपासनेन सत्शास्त्रश्रवणमेव फलं भवतीति भावः । 'से णं भंते' तत् खलु

टीकार्थ—(तहारूवं णं भंते !) तथाप्रकार वाला है रूप जिसका वह तथारूप है अर्थात्–सदोरकमुखवस्त्रिका एवम् रजोहरण आदि मुनिवेष का नाम तथारूप है इस तथारूप वाले मुनि जन की–श्रमण की अर्थात्–तप से युक्त सकलसंयमी का अर्थात्–मूलगुण, उत्तरगुण धारी मुनि की, तथा–माहन की–स्वयं जीवों की विराधना से रहित होने के कारण दूसरों को भी (माहन मा हन) मत मारो, मत मारो, ऐसा उपदेश देने वाले मूलोत्तरगुणधारी साधु की (पज्जुवासमाणस्स) पर्युपासना करने वाले श्रमणोपासकों की (पज्जुवासणा किं फला) पर्युपासना फलशाली होती है ? तात्पर्य–कहने का यह है कि जो पुरुष श्रमण की अथवा माहन की सेवा करता है उसे कैसा फल प्राप्त होता है ? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि–(गोयमा) हे गौतम ! (सवणफला) श्रमण महान की पर्युपासना करने से मनुष्य को सत् शास्त्र के सुनने रूप फल

ટીકાર્થ–(तहारूवं णं भंते !) તે પ્રકારનુ છે રૂપ જેનુ તેને (તથારૂપ) કહે છે એટલે કે સદોરક મુહપત્તિ, રજોહરણ આદિ મુનિવેષને તથારૂપ કહે છે તે તથારૂપ વાળા મુનિજનોની–શ્રમણની–તપથી યુક્ત સકલ સયમીની એટલે કે મૂલગુણ, ઉત્તરગુણધારી મુનિની, તથા માહનની–પોતે જીવોની વિરાધના કરતા નથી અને (मा हन, मा हन) બીજાને હત્યા ન કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, એવા મૂલોત્તરગુણધારી સાધુની (पज्जुवासमाणस्स) પર્યુપાસના કરનારા શ્રમણોપાસકોને (पज्जुवासणा किं फला !) તેમની પર્યુપાસના કેવુ ફળ આપે છે ? કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે વ્યક્તિ શ્રમણની અથવા માહનની સેવા કરે છે તેને કેવુ ફળ મળે છે ? મહાવીર પ્રભુ કહે છે (गोयमा) હે ગૌતમ ! (सवणफला) શ્રમણની સેવા કરનાર વ્યક્તિને સત્ શાસ્ત્રના શ્રવ

सयमवता नवकर्मानुपादानात् "एव अणण्हये" एवमनास्रवः किं फल ! अनास्रवस्य फल किमितिप्रश्नाशय'-भगवानाह—"तव फले" तपः फलम् अनास्रवोहि लघुकर्मत्वात् तप करोति-" तवे " तपः किं फलम् ? "वोदाणफले" व्यवदानफलम् तपः व्यवदान कर्म निर्जरणम् तपसा पूर्वसञ्चितकर्मणा निर्जरण भवतीति। 'से ण भते ! वोदाणे किं फले' तत् खलु भदन्त ! व्यवदान किं फलम् ? व्यवदानस्य किं फलमित्यर्थः "वोदाणे अकिरिया फले" व्यवदानम् अक्रिया फलम् योगनिरोधफलम् कर्मनिर्जरावोहि योगनिरोध करोति। "सा ण भते ! अकिरिया किं फला" तत् खलु भदन्त ! अक्रिया किं फला ? अक्रियाया किं फलमिति प्रश्नः, उत्तरयति-' सिद्धीपज्जवसाणफला पन्नत्ता गोयमा !"

प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (अणण्हयफले) जो सयमशाली जीव होते हैं उनके उस सयम के प्रभाव से नवीन कर्मों का आस्रव नहीं होता है। अर्थात्-नवीन कर्म का बध सयमधारी जीव के नही होता है। (एव अणण्हये तवफले) इसी तरह से जो जीव आस्रव विना का हो जाता है वह लघुकर्मा होने से तप करता है (तवे वोदाण फले) तप करने से आत्मा में पूर्व के सचित हुए कर्मों की निर्जरा होती है (से ण भते ! वोदाणे किं फले) इस व्यवदान-निर्जरा से आत्मा को क्या लाभ होता है (वोदाणे अकिरीयाफले) व्यवदान-निर्जरा से उसके योगों का निरोध हो जाता है अर्थात्-कर्मो की निर्जरा होने से जीव अक्रिय हो जाता है अर्थात् वह योगो का निरोध करता है (सा ण भते ! अकिरिया किं फला) हे भदन्त ! वह अक्रिया किस फलवाली होती ? (सिद्धि पज्जवसाणफला) अक्रिया से अर्थात्-योगो का नि-

---

પ્રશ્નનુ નીચે પ્રમાણે સમાધાન કરે છે-' અણણ્હયફલે " હે ગૌતમ ! સયમના પ્રભાવથી નવીન કર્મોનો આસ્રવ થતો નથી એટલે કે સયમી જીવ નવીન કર્મોનો બધ કરતો નથી " एव अणण्हये तवफले" એજ રીતે જે જીવ આસ્રવ રહિત હોય છે તે હળુ કર્મી હોવાથી તપ કરે છે આ રીતે અનાસ્રવનુ ફળ તપ છે "तवे वोदाण फले" તપથી આત્માની અન્દરના પૂર્વ સચિત કર્મોની નિર્જરા થાય છે "से ण भते ! वोदाणे किं फले ! " હે ભદન્ત ! આ વ્યવદાન (નિર્જરા) થી આત્માને શો લાભ થાય છે? "वोदाणे अकिरिया फले" વ્યવદાન (નિર્જરા) થી તેનો યોગોનો નિરોધ થઇ જાય છે એટલે કે કર્મોની નિર્જરા થવાથી જીવ અક્રિય થઇ જાય છે-જીવ યોગોનો નિરોધ કરે છે "सा ण भते ! अकिरिया किं फला !" હે ભદન્ત ! તે અક્રિ

भगवानाह—"पच्चक्खाणफले" प्रत्याख्यान फलम् प्रत्याख्यान प्राणातिपातादि निवृत्ति फलम् विशिष्टज्ञानी पापं प्रत्याख्यातीति ॥ "से णं भंते पच्चक्खाणे किं फले" तत् खलु भदन्त! प्रत्याख्यानम् किं फलम्? प्रत्याख्यानस्य फल किमिति प्रश्न उत्तरयति—"संजमफले" संयमफलम्—कृत प्रत्याख्यानस्य संयमो भवतीति भावः। 'से ण भंते! संजमे किं फले' तत् खलु भदन्त! संयमः किं फलः संयमस्य फल किमिति प्रश्नः उत्तरयति—'अणण्हयफले' अनाश्रवफल संयमः

प्रभु कहते हैं कि (पच्चक्खाणफले) विज्ञान का फल प्रत्याख्यान होता है। तात्पर्य यह है कि जिस आत्मा में विशेष ज्ञानरूप-हेयोपादेय विज्ञानरूप ज्ञान उत्पन्न होता है ऐसी वह आत्मा प्राणातिपात आदि पापों से दूर हो जाता है-अर्थात्-वह प्राणातिपात आदि क्रियाओं को नहीं करता है, यही विज्ञान का फल उसे प्राप्त हो जाता है। (से ण भंते! पच्चक्खाणे किं फले?) हे भदन्त! प्रत्याख्यान का क्या फल है? तो इसे समझाते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (संजम फले) ऐसे मनुष्य को कि जो पाप प्रवृत्ति का प्रत्याख्यान कर चुका है उसको संयमरूप फल की प्राप्ति होती है-प्रत्याख्यान का फल जो संयम है वह उसे प्राप्त होता है, पापमय प्रवृत्ति से दूर रहना यही संयम है-सो यह संयम ऐसा आत्मा को स्वतः स्वभाव प्राप्त हो जाता है। (से ण भंते! संजमे किं फले) हे भदन्त! संयम प्राप्त हो जाने पर भी उसका फल उस आत्मा को किस रूप में प्राप्त होता है? तब इसके समाधानार्थ

હે ભદન્ત! વિજ્ઞાનનુ શુ ફળ મળે છે? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે–"पच्चक्खाण फले" વિજ્ઞાનનુ ફળ પ્રત્યાખ્યાન હોય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જે આત્માની અદર હેયોપાદેયના વિવેક રૂપ વિશિષ્ટ જ્ઞાન (વિજ્ઞાન) ઉત્પન્ન થાય છે તે આત્મા પ્રાણાતિપાત આદિ પાપોનો પરિત્યાગ કરે છે એટલે કે તે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયાઓ કરતો નથી, વિજ્ઞાનનુ એ ફળ તેને મળે છે "से ण भंते पच्चक्खाणे किं फले?" હે ભદન્ત! પ્રત્યાખ્યાનનુ શુ ફળ મળે છે? મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "संजम फले" પ્રત્યાખ્યાન કરનાર વ્યક્તિને સયમની પ્રાપ્તિ થાય છે–પાપ પ્રવૃત્તિનો પરિત્યાગ કરનાર વ્યક્તિને સયમરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે પાપપ્રવૃત્તિથી દૂર રહેવુ એનુ નામ જ સયમ કહેવાય છે એવા આત્માને સ્વાભાવિક રીતે સયમ પ્રાપ્ત થાય છે "से ण भंते! संजमे किं फले" હે ભદન્ત! સયમનુ કેવા પ્રકારનુ ફળ સયમી આત્માને મળે છે? મહાવીર પ્રભુ તે

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मक फल भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फल साधुसेवाया कथित न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासनया भवति किन्तु विलक्षणगुणवतां सत्साधूना सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हत प्रवचनानुसारिण सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृषावादिनः अतोऽग्रे मृषाभाषिणा साधूना स्वरूप दर्शयितुमाह 'अन्न उत्थिया' इत्यादि।

मूलम्–अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासति पन्नवेंति परूवेति एव खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स अहे एत्थण मह एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइ जोयणाइ आयामविक्खंभेण णाणादुमखडमडित उद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं वहवे उदालावला हया ससेयति समुच्छति, वासति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एव भंते ! एव गोयमा ! ज णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खति जाव जे ते एव आइक्खति मिच्छते एवमाइक्खति जाव सव्व नेयव्व अह पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि एव खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामते एत्थ णं महातवो वतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते पच धनुसयाइ आयामविक्खभेण णाणादुमखडमडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे तत्थणं वहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमति विउक्कमति चयति उवचिज्जति तव्वइरित्ते वियण सयासमिअ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसण गोयमा ! महातवो

सिद्धिपर्यवसानफला प्रज्ञप्ता गौतम ! हे गौतम ! अक्रियासिद्धिपर्यवसानफला सकलफलपर्यन्तवर्ति फलं यस्य असौ सिद्धिपर्यवसानफला । अक्रिये तिशेष, अक्रियायाः फलं सिद्धिरेव भवतीति । 'गाहा' गाथा

" सवणे णाणेय विन्नाणे पच्चक्खाणेय संजमे ।
अणण्हये तवे चेव, वोदाणे अकिरिया सिद्धी "
श्रवण ज्ञान च विज्ञान प्रत्याख्यान च संयम ।
अनास्रवस्तपश्चैव व्यवदानमक्रिया सिद्धिः ॥

श्रवणोपासनायाः फलं सत्-शास्त्रश्रवणम् श्रवणेन खलु श्रुतज्ञानं भवति श्रुतज्ञानात् विशिष्टज्ञानं विज्ञानं जायते विज्ञानात् प्रत्याख्यानं पापानां भवति । प्रत्याख्यानात् संयमोदय प्रादुर्भवति, प्रादुर्भूतसंयमस्य नवीनकर्मानुपादान लक्षणोऽनास्रवः प्रादुर्भवति, अनास्रवात् तप तपोबलात् निर्जरा जायते कर्मणो विनाशात् अक्रिया योगनिरोधो भवति अक्रियया सकलकर्मक्षयात्मिका सिद्धिः मोक्षो भवतीति सोपानपरम्परया पर्युपासनायाः मुख्य फलं मोक्ष एवेति भावः ॥सू १४॥

रोध कर देने से जीव को अन्त में सिद्धि-मुक्ति रूप फल प्राप्त हो जाता है। इस तरह अक्रिया का फल सिद्धि है। गाथा-(सवणे णाणे य विन्नाणे पच्चक्खाणे य संजमे, अणण्हये तवे चेव वोदाणे अकिरिया सिद्धि ॥) श्रमणो की उपासना करने का फल, जीव को सत् शास्त्र का श्रवण प्राप्त होता है। शास्त्र श्रवण से श्रुतज्ञान, श्रुतज्ञान से विशिष्ट ज्ञानरूप विज्ञान, विज्ञान से प्रत्याख्यान, प्रत्याख्यान से संयम, संयम से नवीन कर्मो के बंधका अभाव, बंधाभाव से निर्जर, निर्जरा से अक्रिया-योगों का निरोध और योगो के निरोध से सकल कर्मो के क्षयरूप सिद्धि-मुक्ति प्राप्त होती है। इस तरह सोपानपरम्परा की तरह पर्युपासना का मुख्य फल मोक्ष ही होता है ॥ सू०१४ ॥

યાથી અત્માને કેવા ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે ? "सिद्धि-पज्जवसाणा फला" અક્રિયાથી-યોગોના નિરોધ કરવાથી-જીવને અંતે મુક્તિરૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાયછે આ રીતે અક્રિયાનું ફળ સિદ્ધિ છે ગાથા-" सवणे णाणे य " ઇત્યાદિ । શ્રમણોની ઉપાસના કરવાથી જીવને સત્ શાસ્ત્રના શ્રવણ રૂપ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે શાસ્ત્ર શ્રવણથી શ્રુતજ્ઞાનની શ્રુતજ્ઞાનથી વિશિષ્ટ જ્ઞાન રૂપ વિજ્ઞાનની, વિજ્ઞાનથી પ્રત્યાખ્યાનની, પ્રત્યાખ્યાનથી સંયમથી નવીન કર્મોના બંધાભાવની, નવીન કર્મોના બંધા ભાવથી નિર્જરાની, નિર્જરાથી અક્રિયા (યોગોના નિરોધની) અને અક્રિયાથી સકલ કર્મોના ક્ષયરૂપ સિદ્ધિ (મુક્તિ) પ્રાપ્ત થાય છે, આ રીતે સોપાન પરપરાની જેમ પર્યુપાસનાનું મુખ્ય ફળ મોક્ષ જ ગણાય છે સૂ.૧૪

इतः पूर्वप्रकरणे श्रमणोपासनायाः परम्परया मोक्षात्मकं फलं भवतीति प्रतिपादितम् परन्तु यत्फलं साधुसेवायाः कथितं न तत्फलं यस्य कस्य साधोरुपासनया भवति किन्तु विलक्षणगुणवतां सत्साधूनां सेवात एव समुत्पद्यते यतः सत्साधवः आर्हतप्रवचनानुसारिणः सत्यवादिनो भवन्ति अन्ये तु मृषावादिनः अतोऽग्रे मृषाभाषिणां साधूनां स्वरूपं दर्शयितुमाह 'अन्न उत्थिया' इत्यादि ।

मूलम्-अन्नउत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति परूवेंति एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स अहे एत्थणं महं एगे हरए अप्पे (अहे) पन्नत्ते अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडितउद्देसे सस्सिरिए जाव पडिरूवे तत्थ णं बहवे उदालावलाहया संसेयंति समुच्छंति, वासंति तव्वइरित्तेय णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ से कहं एवं भंते ! एवं गोयमा ! जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवं आइक्खंति मिच्छं ते एवमाइक्खंति जाव सव्वं नेयव्वं अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि भासामि पन्नवेमि परूवेमि एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदुरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं णाणादुमखंडमंडितउद्देसे, सस्सिरीए पासादिए दरिसणिज्जे अभिरूवे पडिरूवे तत्थणं बहवे उसिणजोणिया जीवाय पोग्गलाय उदगत्ताए वक्कमंति विउक्कमंति चयंति उवचिज्जंति तव्वइरित्ते वियणं सयासमिअं उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई एसणं गोयमा ! महातवो

वतीरप्पभवे पासवणो एसणं गोयमा ! महातवोवतीरप्पभ-
वस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते, सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति
समणं भगवं महावीरं वंदइ नमसइ ॥ सू०१५ ॥

छाया–अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमाख्याति भाषन्ते प्रज्ञापयन्ति प्ररू-
पयन्ति एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्वैभारस्य पर्वतस्याधोऽत्र महानेको ह्रद

पूर्वप्रकरण में श्रमण जनों की उपासना करने का फल परम्परा से मोक्ष है यह कहा गया है सो ऐसा फल जीव को हरएक साधु की सेवा करने से प्राप्त नहीं होता है, किन्तु जो विलक्षण गुणवाले सच्चे साधु हैं उनकी सेवा से ही प्राप्त होता है, क्यों कि जो सच्चे साधु होते हैं वे आर्हत्प्रवचन के अनुसार अपनी प्रत्येक प्रवृत्ति किया करते हैं और सत्यवादी होते हैं–इनसे अतिरिक्त साधु ऐसे नहीं होते हैं तथा मृषावादी होते हैं–इसलिये मृषावादी साधुओं का स्वरूप दिखाने के लिये सूत्रकार कहते हैं–(अन्न उत्थिया णं भंते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(अन्न उत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति, भासंति, पन्नवेंति, परूवेंति,) हे भदन्त ! अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं, ऐसा भाषण करते हैं, ऐसी प्रज्ञापना करते हैं, ऐसी प्ररूपणा करते हैं (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्व-यस्स अहे) राजगृह नगर के बाहर वैभार पर्वत के नीचे (एत्थ णं मह

આગળના પ્રકરણમાં એ વાતનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું કે શ્રમણોની ઉપાસનાનું ફળ મોક્ષપ્રાપ્તિ છે પણ એવું ફળ જીવને દરેક સાધુની સેવાથી પ્રાપ્ત થતું નથી પણ વિલક્ષણ ગુણવાળા સાચા સાધુઓની સેવાથી જ તે પ્રાપ્ત થાય છે કારણ કે સાચા સાધુઓ અર્હંત પ્રવચન અનુસાર જ પોતાની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ કરનારા અને સત્યવાદી હોય છે પણ તે સિવાયના સાધુઓ એવા હોતા નથી, તેઓ મૃષાવાદી હોય છે તેથી આ પ્રકરણમાં એવા મૃષા વાદી સાધુઓનું સ્વરૂપ બતાવ્યું છે–(अन्न उत्थियाणं भंते ! ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ–"अन्न उत्थिया णं भंते ! एवमाइक्खंति भासंति पन्नवेंति परूवेंति" હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિક (અન્યમતવાદીઓ) એવું કહે છે, એવું ભાષણ કરે છે, એવી પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી પ્રરૂપણા કરે છે, (एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारस्स पव्वयस्स अहे" કે રાજગૃહ નગરની બહાર, વૈભારપર્વતની નીચે

आप्यः (अधः) प्रज्ञप्तः अनेकानि योजनानि-आयामविष्कम्भेण नानाद्रुमषण्ड मण्डितोद्देशः सश्रीको यावत् प्रतिरूपः तत्र खलु बहवे उदारा बलाहका संस्वेदन्ते-सम्मूर्च्छन्ति वर्षन्ति तद्व्यतिरिक्तश्च खलु सदासमितउष्ण उष्णः अप्कायोऽभिनिस्रवति तत्कथमेतद् भदन्त ! एवम्-गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिका एवमाख्यान्ति यावत् ये ते एवमाख्यान्ति मिथ्याते एवमाख्यान्ति यावत् सर्वे ज्ञातव्यम्-अहं पुन

एगे हरए अप्पे (अघे) पवत्ते) बडा भारी एक जल की उत्पत्ति का स्थान भूत अथवा अघनामका हृद (द्रह) है (अणेगाइं जोयणाइं आयामविक्खंभेण) इसकी लंबाई चौडाई अनेकयोजनों तक की है। (णाणादुमखंडमंडित उद्देसे) इस हृद के आगे का भाग अनेक वृक्षों के समूह से सुशोभित है। (सस्सिरीए जाव पडिरूवे) इसकी शोभा निराली है यावत् यह देखने वालों की आंखों को अनुपम आनन्द प्रदान करता है। (तत्थणं बहवे उराला बलाहया संसेयन्ति) यहां पर अनेक उदार-विशाल- मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छन्ति) कितनेत उसमें बरसते रहते हैं। (तव्वइरित्ते य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाये अभिनिस्सवइ) उस हृद में से अतिरिक्त उस जल के सिवाय गरम गरम जलकाय जल हमेशा चारों ओर झरने के रूप से झरता रहता है। (से कहमेयं भंते ! एवं) सो हे भदन्त ! अन्ययूथिकों का इस प्रकार का कथन क्या सत्य है ? (गोयमा) हे गौतम! (जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव जे ते एवमाइक्खंति

“एत्थ णं महं एगे हरए अप्पे “अघे” पन्नत्ते” જળની ઉત્પત્તિના સ્થાન રૂપ અથવા અઘ નામનુ- એક હ્રદ (સરોવર) છે “अणेगाइं जोयणाइं आयाम विक्खंभेण” તે અનેક યોજન લાંબુ પહોળું છે “णाणा दुमखंडमंडित उद्देसे” તે હ્રદનો આગળનો ભાગ વિવિધ વૃક્ષોના સમૂહથી શોભાયમાન છે “सस्सिरीए जाव पडिरूवे” તેની શોભા અનોખી છે તે જોનારની આંખોને અનુપમ આનંદ આપે છે “तत्थणं बहवे उराला बलाहया संसेयंति” ત્યાં અનેક ઉદાર (વિશાળ) મેઘ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, “समुच्छंति” કેટલાક ઉત્પન્ન થઇ ચાલ્યા જાય છે, “वासंति” કેટલાક તેમાં વરસતા રહે છે “तव्वइरित्ते य णं सया समिओ उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिस्सवइ” જ્યારે તે જળાશય પૂરે પૂરૂ ભરાઇ જાય છે ત્યારે તે સરોવરમાંથી ગરમ ગરમ જળકાય જળ-હમેશા ચારે તરફ ઝરણાંના રૂપે વહેતુ રહે છે “से कहमेयं भंते एवं” હે ભદન્ત ! અન્યયુથિકોનુ તે પ્રકારનુ કથન શુ સત્ય છે ? “गोयमा !” હે ગૌતમ ! “जं णं ते अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव ते एवमाइक्खंति

गौतम ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामन्तेऽत्र महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवणः प्रज्ञप्तः पञ्च-धनुः शतानि आयामविष्कम्भेण नानाद्रुमषण्डमण्डितोद्देशः-सश्रीकः प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूप स्तत्र खलु बहवे उष्णयोनिका जीवाश्च पुद्गलाश्चोदकतयाऽवक्राम

मिच्छं ते एवमाइक्खंति) जो वे अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं यावत् अन्यतीर्थिकों ने जो कहा है (मिच्छं ते एवमाइक्खंति) वह सब उन्हों ने मिथ्या कहा है (जाव सव्वं नेयव्वं) तथा हृद के विषय में भी जो कहा है वह ठीक नहीं कहा है। (अहं पुण गोयमा एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं तो इस हृद के विषय में ऐसा कहता हूं (भासेमि) ऐसा भाषण करता हूं (पन्नवेमि) ऐसा समझाता हूं (परूवेमि) ऐसी प्ररूपणा करता हूं। कि (एवं खलु रायगिहस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) राजगृह नगर के बाहर वैभारपर्वत के पास महातपोपतीरप्रभव इस नाम का प्रस्रवण-झरना है। (पंचधनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) इसकी लंबाई पांचसौ धनुष की है। 'णाणादुम खंडितमंडितउद्देसे ' इसका अग्रभाग अनेक द्रुमखंडो से मंडित है (सस्सिरीए पासादीए) इसकी शोभा बहुत ही निराली है। चित्तको लुभावे ऐसायह सुन्दर है (दरसणिज्जे) देखनेवालोंकी आंखें देखते २ इसे कभी थकती नहीं हैं। (अभिरूवे)

मिच्छं ते एवमं इक्खंति " ते અન્યયૂથિકો એવું જે કહે છે, એવું જે ભાષણ કરે છે એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે " मिच्छ ते एवमाइक्खंति " તે મિથ્યા કહે છે "जाव सव्वं नेयव्वं " તથા હ્રદ વિષેનુ એમનુ કથન પણ મિથ્યા છે-તે કથન સાચુ નથી " अहं गोयमा ! एवमाइक्खामि " હે ગૌતમ ! એ હ્રદ (સરોવર) ના વિષયમા હુ તો એવુ કહુ છુ, " भासामि " એવુ ભાષણ કરૂ છુ, (पन्नवेमि) એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂ છુ,(परूवेमि) એવી પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે (एवं खलु रायगिहस्स नयरस बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामंते एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે 'મહાતપોપતીર' પ્રભવ નામનુ ઝરણુ છે (पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) તેની લબાઈ અને પહો ળાઈ પાચ સો ધનુષપ્રમાણ છે (णाणादुमखंडमंडितउद्देसे) તેનો અગ્રભાગ વિવિધ વૃક્ષસમૂહોથી મડિત છે (सस्सिरीए पासादीए) તેની શોભા ઘણીજ અદ્ભુત છે-ચિત્તને લોભાવે તેવુ તે આકર્ષક છે (दरसणिज्जे) તેને જોતા દર્શકોની આંખો થકતી જ નથી (अभिरूवे) ત્યા તેના જેવુ સુદર બીજુ

न्ति व्युत्क्रामन्ति च्यवन्ते उत्पद्यन्ते तद्व्यतिरिक्तोऽपि च सदासमितमुष्ण उष्णो कायोऽभिनिस्स्रवति-एष गौतम! महातपोपतीरप्रभव प्रस्रवणस्य अर्थः प्रज्ञप्तः तदेव भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति भगवान् गौतमः श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति ॥ सू-१५ ॥

और न इस जैसा सुन्दर वहां और कोई दूसरा झरना है। (पडिरूवे) दर्शकजनों को इसे देखने से बहुत अधिक सन्तोष मिला है । (तत्थ ण बहवे उसिणजोणियाजीवा य पोग्गला य) उस झरने में अनेक उष्ण योनीवाले जीव तथा पुद्गल (उदगत्ताए वक्कमति, विउक्कमति, चयति, उवचिज्जति) जलरूप से उत्पन्न होते रहते हैं, नष्ट होते रहते हैं। नष्ट होकर उत्पन्न होते रहते हैं । (तव्वइरित्तेवि य ण सयासमिय उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई) उस ह्रद में से अतिरिक्त गरम गरम पानी सदा चारों ओर से बाहर झरता रहता है । (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) हे गौतम ! यह (महातपोपतीरप्रभव) नामका झरना है (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते) और हे गौतम ! यह (महातपोपतीरप्रभव) झरने का अर्थ है । (सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति भगव गोयमे समणं भगव महावीर वदइ नमसइ) हे भदन्त ! आपने कहा है वह इसी प्रकार से है हे भदन्त ! जैसा आपने कहा वह इसी प्रकार से है। ऐसा कहा कर गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर को वदना की नमस्कार किया

કોઇ ઝરણું નથી (पडिरूवे) તેને જોઇને દર્શકોને અત્યંત સંતોષ થાય છે (तत्थ ण बहवे उसिणजोणिया जीवा य पोग्गला य) તે ઝરણામાં અનેક ઉષ્ણયોનિવાળા જીવો તથા પુદ્ગલો (उदगत्ताए, वक्कमति, विउक्कमति, चयति, उवचिज्जति) જળરૂપે ઉત્પન્ન થતા રહે છે, અને નાશ પામીને ઉત્પન્ન થતા રહે છે (तव्वइरित्ते वि य ण सयासमिय उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवई) તે જળાધાર પૂરે પૂરૂ ભરાઇ જાય ત્યારે ગરમ ગરમ પાણી સદા ચારે તરફથી બહાર વહેતુ રહે છે (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे) હે ગૌતમ ! તે " મહાતપોપતીરપ્રભવ " નામનુ ઝરણુ છે (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते) હે ગૌતમ ! આ (ઉપરોક્ત) ' મહાતપોપતીરપ્રભવ" ઝરણાનો અર્થ છે (सेव भंते ! त्ति भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ नमसइ) હે ભદન્ત ! આપે કહ્યા પ્રમાણે જ છે હે ભદન્ત ! આપનુ કથન યથાર્થ છે આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ શ્રમણ ભગવાન્

गौतम ! एवमाख्यामि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य बहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामतेऽत्र महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवणः प्रज्ञप्तः पञ्चधनुः शतानि आयामविष्कम्भेण नानाद्रुमषण्डमण्डितोद्देशः-सश्रीकः प्रासादीयो दर्शनीयोऽभिरूप स्तत्र खलु बहवे उष्णयोनिका जीवाश्च पुद्गलाश्चोदकतयाऽवकाम

मिच्छंते एवमाइक्खति) जो वे अन्ययूथिक ऐसा कहते हैं यावत् अन्यतीर्थिको ने जो कहा है (मिच्छंते एवमाइक्खति) वह सब उन्हों ने मिथ्या कहा है (जाव सव्व नेयव्व) तथा ह्रद के विषय में भी जो कहा है वह ठीक नहीं कहा है। (अह पुण गोयमा एवमाइक्खामि) हे गौतम ! में तो इस ह्रद के विषय में ऐसा कहता हू (भासमि) ऐसा भाषण करता हू (पन्नवेमि) ऐसा समझाता हू (परूवेमि) ऐसी प्ररूपणा करता हू । कि (एव खलु रायगिहस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामते एत्थ ण महातवोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते) राजगृह नगर के बाहर वैभारपर्वत के पास महातपोपतीरप्रभव इस नाम का प्रस्रवण-झरना है। (पचधनुसयाइ आयामविक्खंभेण) इसकी लबाई पाचसौ धनुप की है। 'णाणादुम खडितमडितउद्देसे' इसका अग्रभाग अनेक द्रुमखडो से मडित है (सस्सिरीए पासादीए) इसकी शोभा बहुत ही निराली है। चित्तको लुभावे ऐसायह सुन्दर है (दरसणिज्जे) देखनेवालोंकी आखें देखते २ इसे कभी थकती नहीं है। (अभिरूवे)

मिच्छिंते एवमं इक्खति " ते અન્યયૂથિકો એવુ જે કહે છે, એવુ જે ભાષણ કરે છે એવી જે પ્રજ્ઞાપના કરે છે, એવી જે પ્રરૂપણા કરે છે " मिच्छ ते एवमाइक्खति " તે મિથ્યા કહે છે "जाव सव्व नेयव्व " તથા હ્રદ વિષેનુ એમનુ કથન પણ મિથ્યા છે-તે કથન સાચુ નથી " अह गोयमा ! एवमाइ क्खामि " હે ગૌતમ ! એ હ્રદ (સરોવર) ના વિષયમા હુ તો એવુ કહુ છુ, " भासामि " એવુ ભાષણ કરૂ છુ, (पन्नवेमि) એવી પ્રજ્ઞાપના કરૂ છુ,(परूवेमि) એવી પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया वेभारपव्वयस्स अदूरसामतो एत्थ ण महातवोवतीरप्पभवे नाम पासवणे पन्नत्ते) રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની પાસે 'મહાતપોપતીર' પ્રભવ નામનુ ઝરણુ છે (पच धनुसयाइ आयामविक्खभेण) તેની લ બાઈ અને પહો ળાઇ પાચ સો ધનુષપ્રમાણ છે (णाणादुमखडमडितउद्देसे) તેનો અગ્રભાગ વિવિધ વૃક્ષસમૂહોથી મ ડિત છે (सस्सिरीए पासादीए) તેની શોભા ઘણીજ અદ્ભુત છે-ચિત્તને લોભાવે તેવુ તે આકર્ષક છે (दरसणिज्जे) તેને જોતા દર્શકોની આખો થકતી જ નથી (अभिरूवे) ત્યા તેના જેવુ સુ દર બીજુ

' णाणादुमखडमंडिन उद्देसे ' नानाद्रुमखण्डमण्डित उद्देश' यस्य प्रान्तभूमिरनेक- विधवृक्षसमुदायेन व्याप्ता ' सस्सिरीए ' सश्रीकः-शोभायुक्तः ' जावपडिरूवे ' यावत् प्रतिरूपः अत्र यावत् पदेन प्रासादीयदर्शनीयम् अभिरूपम् इत्येतेषां ग्रहणं भवति । तेन असौ ह्रदः प्रासादीय दर्शनीयम् अभिरूपः प्रतिरूपोऽस्ति । 'तत्थ णं बहवे उदाला वलाहया ससेयंति ' तत्र खलु बहव उदारा वलाहकाः सस्वेदन्ते उदारा कतिनिस्तीर्णाः वलाहका मेघाः सस्वेदन्ते= उत्पादाभिमुखी भवन्ति ' समुच्छंति ' सम्मूर्छन्ति उत्पद्यन्ते ' वासंति ' वर्षन्ति 'तव्वइरित्ते य' तद्व्यति रिक्तश्च तत् तस्मात् ह्रदपूरणात् अतिरिक्त उच्छलित इत्यर्थ 'णमिति खलु सया' सदा ' समिओ ' समितः तस्मात् ह्रदात् ' उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिक्खमइ ' उष्णउष्णोऽप्कायः अभिनिष्क्रामति-अभिनिःस्रवति-तलहदेशोपरिनिर्ग- च्छति-सरतीत्यर्थः 'से कहमेअं भंते एवं' तत् किमेतद् भदन्त ! एवम् ? अन्यतीर्थिक

मविक्खंभेणं) इसकी लम्बाई चौडाई अनेक योजनों तक की है। (णाणादुमखडमंडिय उद्देसे) इसकी प्रान्त भूमि अनेकविध वृक्षस- मूहों से व्याप्त है (सस्सिरीए) यह शोभा सम्पन्न है। (जाव पडिरूवे) यावत् दर्शकजनों को इसे देखकर बहुत अधिक संतोष होता है। (तत्थ णं बहवे उदाला वलाहया ससेयंति) वहाँ पर अनेक अतिवि- स्तीर्ण मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छंति) कितनेक उत्पन्न होते रहते हे (वासंति) कितनेक मेघ वहाँ पर बरसते हैं । (तव्वइरित्ते य) ह्रद के पूरे भर जाने के बाद अतिरिक्त (आउकाए जल (समिओ) उस ह्रद से (सया) हमेशा (अभिनिक्खमइ) झरना रूप से बाहर निकलता झरता रहता है। यह जल (उसिणे

આયામવિક્ખંભેણં " અનેક યોજનપ્રમાણ તેની લબાઇ અને પહોળાઇ છે " णाणादुमखडमंडियउद्देसे " તેની સમીપનો પ્રદેશ અનેક પ્રકારના વૃક્ષ સમૂ- હોથી વ્યાપ્ત છે " सस्सिरीए " તે શોભાસંપન્ન છે " जाव पडिरूवे " (યાવત્) દર્શકો તેને જોઇ ને અત્યંત સંતોષ પામે છે " तत्थ णं बहवे उदाला वलाहया ससेयंति " ત્યાં અનેક અતિ વિસ્તીર્ણ મેઘ ઉત્પન્ન થયા કરે છે " समुच्छंति " કેટલાક મેઘ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, " वासंति " કેટલાક મેઘ તેના પર વરસતા રહે છે " तव्वइरित्तेय " તે જળાશય પૂરે પૂરૂ ભરાઇ ગયા પછી વધારાનુ " आउकाए " જળ " समिओ " તે જળાશ યમાથી ' सया " હમેશ " अभिनिक्खमइ " ઝરણા રૂપે બહાર નીકળીને વહેતુ રહે છે તે જળ " उसिणे उसिणे " બહુ જ ગરમ રહે છે " से-

टीका-' अन्नउत्थियाण भंते ' अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! ' एवमाइक्खंति ' एवं वक्ष्यमाणप्रकारेण आख्यान्ति=कथयन्ति सामान्येन ' भासन्ति ' भाषन्ते विशेषेण ' पन्नवेंति ' प्रज्ञापयन्ति हेतुदृष्टान्तादिना ' परूवेंति ' प्ररूपयन्ति स्वबुध्या प्ररूपणा कुर्वन्ति किं प्ररूपयन्ति इत्याह-' एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स ' एवं खलु राजगृहस्स नगरस्य ' बहिया ' बहिः बाह्यप्रदेशे इत्यर्थः ' वेभारस्स पव्वयस्स ' वैभारपर्वतस्य ' अहे ' अधः अधस्तात् पर्वतस्योपरिनीचभागे 'एत्थण मह एगे हरए आप्पे ' अध पन्नत्ते ' अत्र खलु महानेको ह्रद आप्पः अपां जलाना प्रभव उत्पत्तिस्थानं ह्रदो विद्यते अथवा 'अघे' अघोनामकः एकः महान्ह्रदो विद्यते इति प्रज्ञप्तः कथितः ' अणेगाइ जोयणाइ आयामविक्खंभेणं ' अनेकानि योजनानि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यामनेकयोजनपरिमाणः पुनश्च कीदृशः सः

और अपने स्थान पर जा बैठे ॥ १५ ॥

टीकार्थ-(अन्न उत्थिया ण भंते) हे भदन्त ! अन्यतीर्थिक लोक (एव आइक्खंति) सामान्यरूप से इस (वक्ष्यमाण) प्रकार से कहते हैं (भासति) कोई २ विशेष प्रकार से कहते हैं, कोई २ हेतु दृष्टान्त आदि द्वारा (पन्नवेंति) अपने कथित विषय की पुष्टि करते हैं (परूवेंति) तथा कोई २ अपनी बुद्धि के अनुसार प्ररूपणा करते हैं कैसी प्ररूपणा करते हैं सो बताया जाता है (एव खलु रायगिहस्स नयरस्स) राजगृह नगर के बाहर (वेभारस्स पव्वयस्स) वेभार पर्वत के (अहे) नीचे अर्थात् पर्वत के ऊपर के नीचे भाग में *एत्थ ण मह एगे हरए अप्पे* (अघे) पन्नत्ते) जल की उत्पत्ति का स्थान भूत एक ह्रद जलाशय है जो बहुत बडा है। इसका नाम अघ है। (अणेगाइ जोयणाइ आया-

---

મહાવીરને વંદણા કરી નમસ્કાર કર્યા અને પોતાને સ્થાનેબેસી ગયા ॥૧૫॥

ટીકાર્થ—" अन्नउत्थिया ण भंते ! " હે ભદન્ત ! અન્યયૂથિકો (અન્ય તીર્થિકો) " एव आइक्खति " સામાન્ય રીતે આ પ્રમાણે (નીચે કહ્યા પ્રમાણે) કહે છે " भासति " કોઇ કોઇ વિશિષ્ટ પ્રકારે સમજાવે છે, ' पन्नवेंति " કોઇ કોઇ હેતુ દૃષ્ટાંત આદિ દ્વારા પોતાની માન્યતાને પુષ્ટિઆપે છે, (परूवेंति) તથા કોઇ કોઇ પોતાની બુદ્ધિ અનુસાર પ્રરૂપણા કરે છે કે- ' एव खलु राय गिहस्स नयरस्स " રાજગૃહ નગરની બહાર " वेभारस्स पव्वयस्स अहे " વૈભાર પર્વતની નીચે એટલે કે પર્વતની ઉપર, નીચેના ભાગમાં " एत्थ ण मह एगे हरए आप्पे (अघे) पन्नत्ते " જળની ઉત્પત્તિના સ્થાનરૂપ એક હ્રદ (જળાશય) છે જે ઘણુ વિશાળ છે તેનુ નામ ' અઘ ' છે " अणेगाइ जोयणाइ

'णाणादुमखंडमंडिउ उद्देसे' नानाद्रुमखण्डमण्डित उद्देशः यस्य प्रान्तभूमिरनेकविधवृक्षसमुदायेन व्याप्ता 'सस्सिरीए' सश्रीकः-शोभायुक्तः 'जावपडिरूवे' यावत् प्रतिरूपः अत्र यावत् पदेन प्रासादीयदर्शनीयम् अभिरूपम् इत्येतेषां ग्रहण भवति। तेन असौ ह्रदः प्रासादीय दर्शनीयम् अभिरूपः प्रतिरूपोऽस्ति। 'तत्थ ण बहवे उदाला बलाहया ससेयंति' तत्र खलु बहव उदारा बलाहकाः संस्वेदन्ते उदारा अतिविस्तीर्णाः बलाहका मेघाः संस्वेदन्ते= उत्पादाभिमुखा भवन्ति 'समुच्छंति' समूर्छन्ति उत्पद्यन्ते 'वासंति' वर्षन्ति 'तव्वइरित्ते य' तद्व्यतिरिक्तश्च तत् तस्मात् ह्रदपूरणात् अतिरिक्त उत्कलित इत्यर्थं 'णमिति खलु सया' सदा 'समिओ' समितः तस्मात् ह्रदात् 'उसिणे उसिणे आउकाए अभिनिक्खमइ' उष्णउष्णोऽप्कायः अभिनिष्क्रामति-अभिनिःसरति-तलहदेशोपरिनिर्गच्छति-क्षरतीत्यर्थ. 'से कहमेअं भंते एवं' तत् किमेतद् भदन्त! एवम् ?अन्यतीर्थिक

मविक्खंभेण) इसकी लम्बाई चौडाई अनेक योजनों तक की है। (णाणादुमखडमडिय उद्देसे) इसकी प्रान्त भूमि अनेकविध वृक्षसमूहों से व्याप्त है (सस्सिरीए) यह शोभा सम्पन्न है। (जाव पडिरूवे) यावत् दर्शकजनों को इसे देखकर बहुत अधिक संतोष होता है। (तत्थ ण बहवे उदाला बलाहया ससेयंति) वहां पर अनेक अतिविस्तीर्ण मेघ उत्पन्न होते रहते हैं, (समुच्छंति) कितनेक उत्पन्न होते रहते हैं (वासंति) कितनेक मेघ वहां पर बरसते हैं। (तव्वइरित्ते य) ह्रद के पूरे भर जाने के बाद अतिरिक्त (आउकाए) जल (समिओ) उस ह्रद से (सया) हमेशा (अभिनिक्खमइ) झरना रूप से बाहर निकलता झरता रहता है। यह जल (उसिणे

आयामविक्खंभेण" અનેક યોજનપ્રમાણુ તેની લંબાઈ અને પહોળાઈ છે "णाणादुमखंडमंडियउद्देसे" તેની સમીપનો પ્રદેશ અનેક પ્રકારના વૃક્ષ સમૂહોથી વ્યાપ્ત છે "सस्सिरीए" તે શોભાસંપન્ન છે "जाव पडिरूवे" (યાવત્) દર્શકો તેને જોઈ ને અત્યંત સંતોષ પામે છે "तत्थ ण बहवे उदाला बलाहया ससेयंति" ત્યાં અનેક અતિ વિસ્તીર્ણ મેઘ ઉત્પન્ન થયા કરે છે 'समुच्छंति" કેટલાક મેઘ ઉત્પન્ન થતા રહે છે, "वासंति" કેટલાક મેઘ તેના પર વરસતા રહે છે "तव्वइरित्तेय" તે જળાશય પૂરે પૂરૂ ભરાઈ ગયા પછી વધારાનુ "आउकाए" જળ "समिओ" તે જળાશયમાંથી 'सया" હંમેશા "अभिनिक्खमइ" ઝરણા રૂપે બહાર નીકળીને વહેતુ રહે છે તે જળ "उसिणे उसिणे" બહુ જ ગરમ રહે છે "से-

कथित सत्यम्। भगवानाह–'गोयमा' इत्यादिना 'गोयमा' हे गौतम! 'ज णं ते अन्न उत्थिया एवं माइक्खंति' यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यान्ति यावत्-यावत्करणात् भाषणप्रज्ञापनप्ररूपणानां संग्रहः 'जे ते एवमाइक्खंति' ये ते एव माख्यान्ति 'मिच्छं ते एवमाइक्खंति' मिथ्याते एवमाख्यान्ति मिथ्यात्वञ्च एत त्कथनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वात् प्रायः सर्वज्ञवचनविरोधात्-तथा प्रायोव्यवहारिक-प्रत्यक्षादि प्रमाणेन स्वरूपा अनवलम्बनाच्च। "जाव सव्वं नेयव्वं" यावत् सर्वे नेतव्य ज्ञातव्यमिति। 'अह पुण गोयमा' अह पुनर्गौतम! अस्मिन् ह्रदविषये 'एवमाइक्खामि' एवमाख्यामि भासे पन्नवेमि परूवेमि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि "एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स" एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य "वहिया वेभार

उसिणे) बहुत गर्म रहता है। (से कहमेयं भंते! एवं) तो हे भदन्त! वैभार पर्वत के ह्रद के विषय में जैसा यह कथन अन्यतीर्थिकों का है सो क्या वह ह्रद ऐसा ही है? अर्थात् ऐसा उनका कथन सत्य है? इसके उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं– (ज णं ते गोयमा! अन्न उत्थिया एवमाइक्खंति जाव) हे गौतम! अन्यतीर्थिक लोगों ने जो इस ह्रद के विषय में अपना ऐसा कथन प्रकट किया है सो (जे ते एवमाइक्खंति) जो वे ऐसा कहते हैं (मिच्छं ते एवमाइक्खंति) वह वे झूठा कहते हैं अर्थात् इस प्रकार का उनका कथन असत्य मिथ्या है। इस कथन में मिथ्यात्व इसलिये है कि यह कथन विभंगज्ञानपूर्वक किया गया है। (अह पुण गोयमा! एवमाइक्खामि) हे गौतम! मैं तो इस ह्रद के विषय में ऐसा कहता हूं (भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि) ऐसा भाषण करताहू, ऐसा समझाता हूं, ऐसी प्ररूपणा करता हूं-कि

कहमेयं भंते! एवं" તો હે ભદન્ત! વૈભાર પર્વતના જળાશયના વિષયમા અન્યતીર્થિકોનુ આ જે કથન છે તે શુ સત્ય છે? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે–"ज णं ते गोयमा! अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव" હે ગૌતમ! અન્ય તીર્થિકોએ તે જળાશયના વિષયમા તેમનુ એવુ જે કથન પ્રકટ કર્યું છે, "जे ते एवं आइक्खंति" તેઓ એવુ જે કહે છે मिच्छं ते एवमाइक्खंति" તે તેમનુ કથન જૂઠુ છે-તેમનુ તે કથન મિથ્યા છે આ કથનમા મિથ્યાત્વ એ કારણે છે કે તે કથન વિભગજ્ઞાન પૂર્વક કરવામા આવ્યુ છે "अह पुण गोयमा! एवमाइक्खामि" હેગૌતમ! એ વિષયમા હુ તો એવુ કહુ છુ, "भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि" એવુ ભાષણ કરૂ છુ એવુ સમજાવુ છુ અને એવી પ્રરૂપણા કરૂ છુ કે

पव्वयस्स अदूरसामंते " बहिर्वैभारपर्वतस्यादूरसामन्ते नातिदूरे नातिसमीपे इत्यर्थः " एत्थणं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते " अत्र खलु महातपोपतीरप्रभवो नामकः प्रस्रवणः निर्झरः प्रज्ञप्तः आतपस्त्वातपः उष्णता महाश्चासौ आतपश्चेति महातपः महातपस्य तीरं समीपमिति महातपोपतीरं तस्मिन् महातपोपतीरे प्रभवः समुत्पत्तिर्यस्यासौ महातपोपतीरप्रभवो नाम प्रस्रवति = क्षरतीति प्रस्रवणः स्पन्दनः ' झरना ' इति लोकप्रसिद्धः प्रज्ञप्तः कथितम् तत् प्रस्रवणं कथं भूतम् तत्राह ' पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं ' पञ्चधनुः शतानि आयामविष्कम्भेण दैर्घ्यविस्ताराभ्यां पञ्चधनुःशतप्रमाणकः प्रस्रवणमित्यर्थः 'णाणादुमखंडमंडिउद्देसे ' नानाद्रुमखण्डमण्डितो देशः--नानाद्रुमाणामनेकप्रकारकः खण्डः वनखण्डः तेन मण्डितः सुशोभितः उद्देशः प्रान्तभागो यस्य स तथा अनेकविधवृक्षराजिशोभिततटप्रान्तभाग इत्यर्थः ' सस्सिरीए ' सश्रीकः शोभया युक्त इत्यर्थः

(एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया) राजगृह नगर के बाहिर वैभार पर्वत के न अतिसमीप न अतिदूर ऐसे उचितस्थान में-(एत्थणं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते) " महातपोपतीरप्रभव " इस नाम का एक प्रस्रवण-झरना कहा गया है। बहुत अधिक उष्णता का नाम महातप है-जिसकी उत्पत्ति महा तप के पास है-वह (महातपोपतीरप्रभव) है। जो झरता है-उसका नाम प्रस्रवण-झरना है। यह झरणा (पंचधनुसयाइं आयामविक्खंभेणं) लंबाई चौडाई में पांचसौ ५०० धनुष प्रमाण है। (णाणादुमखंडमंडिय उद्देसे) नानावृक्षों के अनेक प्रकार के जो खंड-वनखण्ड हैं उससे इस झरने का प्रान्तभाग सुशोभित रहता है। (सस्सिरिए) यह झरना शोभा से युक्त है। (पासादीए) देखनेवालों का मन सदा इसके अवलोकन से हराभरा

" एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स बहिया " રાજગૃહ નગરની બહાર વૈભાર પર્વતની બહુ પાસે પણ નહીં અને બહુ દૂર પણ નહીં એવે સ્થાને " एत्थ णं महातवोवतीरप्पभवे नामं पासवणे पन्नत्ते " ' મહા તપોપતીરપ્રભવ ' નામનું ઝરણું છે એટલે અતિશય ઉષ્ણતા -જેની ઉત્પત્તિ મહાતપની પાસે છે, તેને ' મહાતપોપતીર પ્રભવ ' કહે છે જે ઝરે છે તેને પ્રસ્રવણ (ઝરણું) કહે છે તે ઝરણું " पंच धनुसयाइं आयामविक्खंभेणं " તે ઝરણાની લંબાઈ પહોળાઈ ૫૦૦ ધનુષપ્રમાણ છે " णाणा दुमखंडमंडिय उद्देसे " વિવિધ પ્રકારના વૃક્ષસમૂહોથી તે ઝરણાનો કિનારાનો ભાગ શોભે છે " सस्सिरीए " તે ઝરણું સુંદર છે " पासादीए "

कथित सत्यम्। भगवानाह-'गोयमा' इत्यादिना 'गोयमा' हे गौतम ! 'जं णं ते अन्न उत्थिया एवमाइक्खंति' यत् खलु ते अन्ययूथिकाः एवमाख्यान्ति यावत्-यावत्करणात् भाषणप्रज्ञापनप्ररूपणाना संग्रहः 'जे ते एवमाइक्खंति' ये ते एवमाख्यान्ति 'मिच्छं ते एवमाइक्खंति' मिथ्या ते एवमाख्यान्ति मिथ्यात्वञ्च एतत्कथनस्य विभङ्गज्ञानपूर्वकत्वात् प्रायः सर्वज्ञवचनविरोधात्-तथा प्रायोऽव्यवहारिकप्रत्यक्षादि प्रमाणेन स्वरूपा अनवलम्बनाच्च। "जाव सव्वं नेयव्वं" यावत् सर्वं नेतव्यं ज्ञातव्यमिति। 'अहं पुण गोयमा' अहं पुनर्गौतम ! अस्मिन् ह्रदविषये 'एवमाइक्खामि' एवमाख्यामि भासे पन्नवेमि परूवेमि भाषे प्रज्ञापयामि प्ररूपयामि "एवं खलु रायगिहस्स नयरस्स" एवं खलु राजगृहस्य नगरस्य "बहिया वेभार

उसिणे) बहुत गर्म रहता है। (से कहमेयं भंते ! एवं) तो हे भदन्त ! वैभार पर्वत के ह्रद के विषय में जैसा यह कथन अन्यतीर्थिकों का है सो क्या वह ह्रद ऐसा ही है ? अर्थात् ऐसा उनका कथन सत्य है ? इसके उत्तर में भगवान् गौतम से कहते हैं- (जं णं ते गोयमा ! अन्न उत्थिया एवमाइक्खंति जाव) हे गौतम ! अन्यतीर्थिक लोगों ने जो इस ह्रद के विषय में अपना ऐसा कथन प्रकट किया है सो (जे ते एवमाइक्खंति) जो वे ऐसा कहते हैं (मिच्छं ते एवमाइक्खंति) वह वे झूठा कहते हैं अर्थात् इस प्रकार का उनका कथन असत्य मिथ्या है। इस कथन में मिथ्यात्व इसलिये है कि यह कथन विभङ्गज्ञानपूर्वक किया गया है। (अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि) हे गौतम ! मैं तो इस ह्रद के विषय में ऐसा कहता हूं (भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि) ऐसा भाषण करता हूं, ऐसा समझाता हूं, ऐसी प्ररूपणा करता हूं-कि

कहमेयं भंते ! एवं " तो हे भहन्त ! वैभार पर्वतना જળાશયના વિષયમાં અન્યતીર્થિકોનું આ જે કથન છે તે શું સત્ય છે ? ત્યારે મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-" जं णं ते गोयमा ! अन्नउत्थिया एवमाइक्खंति जाव " હે ગૌતમ ! અન્ય તીર્થિકોએ તે જળાશયના વિષયમાં તેમનું એવું જે કથન પ્રકટ કર્યું છે, " जे ते एवं आइक्खंति " તેઓ એવું જે કહે છે मिच्छं ते एवमाइक्खंति " તે તેમનું કથન જૂઠું છે-તેમનું તે કથન મિથ્યા છે આ કથનમાં મિથ્યાત્વ એ કારણે છે કે તે કથન વિભંગજ્ઞાન પૂર્વક કરવામાં આવ્યું છે " अहं पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि " હે ગૌતમ ! એ વિષયમાં હું તો એવું કહું છું, " भासामि, पन्नवेमि, परूवेमि " એવું ભાષણ કરૂં છું એવું સમજાવું છું અને એવી પ્રરૂપણા કરૂં છું કે

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽप्कायः अभिनिस्त्रवति तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव अत्युष्ण जल प्रस्रवतीति 'एसण गोयमा' एतत् खलु हे गौतम। "महातवोव-तीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभव प्रस्रवणम् अस्ति। प्रकरणार्थमुपसहरन्नाह "एसण गोयमा" एष खलु हे गौतम! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम्। सेव भते सेव भते" तदेवम्-भदन्त! तदेव भदन्त। हे भदन्त। अस्मिन् उद्देशके यद्देवानुप्रियेण कथित तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथा र्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्वात्द्विरुक्तिर्भवति आदरातिशयजनिका 'त्ति भगव गोयम समण भगव महावीर वदइ नमसइ'

बाहर निकलता रहता है। (एस ण गोयमा। महातवोवतीरप्पभवे पास-वणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है। प्रकरणार्थ का उपसहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौत-म! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेव भते! सेव भते! हे भदन्त! इस उद्देशक मे जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा ही है अर्थात्-सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है। जिसमें अतिशय आदर का भाव होता है वह प्रायःउनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार प्रयोग कर दिया करता है। इसीलिये (सेव भते! सेव भते।) ऐसा दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर (भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ) भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वदना की, नमस्कार किया। वदना

તર બહાર નીકળ્યા કરે છે, "एसण गोयमा! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" હે ગૌતમ! 'મહાતપોપતીર પ્રભાવ" ઝરણાનુ આવુ સ્વરૂપ છે આ પ્રકરણુ ના અર્થનો ઉપસહાર કરતા ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "હે ગૌત મ! આ પ્રકારનુ મહાતપોપતીર પ્રભવ" ઝરણુ છે." सेव भते! सेव भते!" હે ભદન્ત! આ ઉદ્દેશકમા આપે જે કહ્યુ તે સત્ય જ છે બે વાર એમ કહે-વાનુ કારણુ પ્રભુપ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીનો અતિશય આદર ભાવ છે જેનો જેના પ્રત્યે અતિશય હોય છે તે સામાન્ય રીતે (આદરણીય વ્યક્તિના) વિષયમા એક જ વાક્યનો બે વાર પ્રયોગ કર્યા કરે છે છેથીજ "सेव भते! सेव भते!" એવો પ્રયોગ બે વાર કરવામા આવ્યો છે "त्ति" આ પ્રમાણે કહીને "भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ नमसइ" ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણ

'पासादीए' प्रासादिकः मनः प्रसन्नताप्रद्योतकत्वात् 'दरसणिज्जे' दर्शनीयः पुनः पुनर्दर्शनेऽपि नेत्रतृप्त्यजनकत्वात् 'अभिरूवे' अभिरूपः अतिरमणीयत्वात् 'पडिरूवे' प्रतिरूपः दर्शकजनसंतोषजनकत्वात् एतादृश महरण विद्यते, उष्णताकारणंत्वक्ति-'तत्थ ण बहवे उसिणजोणिया' तत्र महाह्रदे खलु बहवोऽनेके उष्ण योनिकाः तेजः काया. 'जीवाय' जीवाश्च 'पोग्गलाय' पुद्गलाश्च 'उदगत्ताए' उदकतया जलरूपेण 'वक्कमंति' अवक्रामन्ति-उत्पद्यन्ते 'विउक्कमंति' व्युत्क्रामन्ति विनश्यन्ति. कथितमेवार्थं व्यत्ययेन दर्शयति 'चयंति' च्यवन्ते विनश्यन्ति 'उवचिज्जंति' उत्पद्यन्ते 'तव्वइरित्ते-वि य ण सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ' तद्व्यतिरिक्ते च खलु सदा निरन्तर समितः

घन जाता है (दरिसणिज्जे) वार वार देखने पर भि देखने वाले लोगों की आखो को तृप्ति नहीं मिलती है ऐसा यह दर्शनीय है। (अभिरूवे) अत्यन्त रमणीय होने से यह अभिरूप है। (पडिरूवे) दर्शक जनों को संतोष का जनक होने से यह झरना प्रतिरूप है। इस झरना के जल में जो उष्णता रहती है उसका कारण यह है कि (तत्थ णं बहवे उसिण जोणिया) उस महाह्रद में अनेक उष्णयोनिक (जीवाय) जीव और (पोग्गलाय) पुद्गल (उदगत्ताए) जलरूप से (वक्कमंति) उत्पन्न होते रहते हैं। इसी कथित अर्थको व्यत्यय करके दिखाते हैं (चयंति उवचिज्जंति) विनष्ट होते रहते हैं और उत्पन्न होते रहते हैं। (तव्वइरित्ते वियण सयासमिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ) वह ह्रद जब पूर्ण भर जाता है तब उसमें से निरतर उष्ण अप्काय-जल-

જોનારના મનને તે ઘણુ પ્રફુલ્લિત કરે છે " दरिसणिज्जे " તે એવુ દર્શનીય છે કે વાર વાર જોવા છતા દર્શકના નેત્રોને તૃપ્તિ થતી નથી " अभिरूवे " અત્યન્ત રમણીય હોવાથી તે અનોખુ છે " पडिरूवे " દર્શકોને સતોષ આપનાર હોવાથી તે પ્રતિરૂપ છે તે ઝરણાના જળમા જે ઉષ્ણુતા રહે છે તેનુ કારણ એ છે કે " तत्थण बहवे उसिणजोणिया तेउकायाए " તે જળાશયમા અનેક ઉષ્ણુ યોનિક जीवाय पोग्गला य " જીવો અને પુદ્ગલો " उदगत्ताए " જળરૂપે " वक्कमंति " ઉત્પન્ન થતા રહે છે, ' विउक्कमंति " વિનષ્ટ થતા રહે છે, (એજ કથિત અર્થને ઉલટાવીને બતાવતા સૂત્રકાર કહેછે) " चयंति उवचिज्जंति " વિનષ્ટ થતા રહે છે અને ઉત્પન્ન થતા રહે છે " तव्वइरित्ते वि य ण सया समिओ उसिणे उसिणे आउयाए अभिनिस्सवइ" તે જળાશય જ્યારે પૂરે પૂરૂ ભરાઇ જાય છે, ત્યારે તેમાથી ગરમ ગરમ અપકાય-જળ નિર

तस्मात् निर्झरात् उष्णः उष्णोऽप्कायः अभिनिस्रवति तस्मात् प्रस्रवणात् सर्वदैव अत्युष्ण जल प्रस्रवतीति 'एसण गोयमा' एतत् खलु हे गौतम ! "महातवोव-तीरप्पभवे पासवणे" महातपोपतीरप्रभव प्रस्रवणम् अस्ति। प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह "एसण गोयमा" एष खलु हे गौतम ! "महातवोवतीरप्पभवस्स पासवणस्स अट्ठे पन्नत्ते" महातपोपतीरप्रभवस्य प्रस्रवणस्यार्थः प्रज्ञप्तः अन्वर्थनामकथितम् । सेव भंते सेव भंते" तदेवम्-भदन्त ! तदेव भदन्त ! हे भदन्त ! अस्मिन् उद्देशके यद्देवानुप्रियेण कथित तत् एवमेव सत्यमेव आप्तस्य भवतो वाक्यस्य यथा र्थत्वात् अन्यतीर्थिकानामनाप्तत्वेन तदीयवाक्यस्य तथा त्वात्द्विरुक्तिर्भवति आदरातिशयजनिका 'त्ति भगव गोयम समण भगव महावीर वदइ नमसइ'

बाहर निकलता रहता है। (एस ण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पास-वणे) इस प्रकार से हे गौतम यह (महातपोपतीरप्रभव) झरना है। प्रकरणार्थ का उपसंहार करते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं-हे गौत-म ! इस प्रकार का (महातपोपतीरप्रभव) झरना है (सेव भंते ! सेव भंते ! हे भदन्त ! इस उद्देशक में जो आप देवानुप्रिय ने कहा वह ऐसा ही है अर्थात्-सत्य ही है, दो बार जो गौतम ने ऐसा कहा है उसका कारण गौतम का प्रभु में आदरातिशय है। जिसमें अतिशय आदर का भाव होता है वह प्रायः उनके विषय में एक ही वाक्य का दो बार प्रयोग कर दिया करता है। इसीलिये (सेव भंते ! सेव भंते ।) ऐसा दो बार एक ही वाक्य का प्रयोग किया है (त्ति) इस प्रकार कह कर (भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ) भगवान् गौतम ने श्रमण भगवान् महावीर प्रभु को वदना की, नमस्कार किया। वदना

तर બહાર નીકળ્યા કરે છે, "एसण गोयमा ! महातवोवतीरप्पभवे पासवणे" હે ગૌતમ ! 'મહાતપોપતીર પ્રભાવ" ઝરણાનુ આવુ સ્વરૂપ છે આ પ્રકરણુના અર્થનો ઉપસહાર કરતા ભગવાન ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે "હે ગૌત-મ ! આ પ્રકારનુ મહાતપોપતીર પ્રભવ" ઝરણુ છે." सेव भंते ! सेव भंते !" હે ભદન્ત ! આ ઉદ્દેશકમા આપે જે કહ્યુ તે સત્ય જ છે બે વાર એમ કહે-વાનુ કારણુ પ્રભુપ્રત્યે ગૌતમ સ્વામીનો અતિશય આદર ભાવ છે જેનો જેના પ્રત્યે અતિશય હોય છે તે સામાન્ય રીતે (આદરણીય વ્યક્તિના) વિષયમા એક જ વાક્યનો બે વાર પ્રયોગ કર્યા કરે છે છેથીજ "सेव भंते ! सेव भंते !" એવો પ્રયોગ બે વાર કરવામા આવ્યો છે "त्ति" આ પ્રમાણે કહીને "भगव गोयमे समण भगव महावीर वदइ नमसइ" ભગવાન્ ગૌતમે શ્રમણુ

इति भगवान् गौतमः श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यि-त्वा च सयमेन तपसा आत्मान भावयन् विहरतीति ॥ १२ ॥

इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ - प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलि-तललितकलापालापक-प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक- वादिमानमर्दक-श्रीशाहू छत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त 'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य- जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचिता श्री भगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्याया व्याख्याया द्वितीयशतकस्य पञ्चमोद्देशकः समाप्तः

नमस्कार कर फिर वे सयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू०१५ ॥

इति श्री-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्य-श्रीघासीलालव्रतिविर-चित श्रीभगवतीसूत्र की प्रमेयचन्द्रिका-व्याख्या के पांचवा उद्देशक समाप्तः ॥२-५॥

ભગવાન મહાવીરને વ દણા કરી, નમસ્કાર કર્યા વ દણા નમસ્કાર કરીને, સ યમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા પોતાને સ્થાને બેસી ગયા ॥ ૧૫ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો પ ચમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો.

॥ अथ द्वितीयशतके षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

तत्र षष्ठोद्देशके संक्षेपतो विचारणीया विषया इमे तथाहि—भाषा अवधारणीया वा नवेति प्रश्नो गौतमस्य, अवधारणीया भाषा इति भगवत उत्तरम् भाषाविषये प्रज्ञापना सूत्रस्य भाषा निर्णायक भाषापद नेतव्यमिति तत्र भाषापद-विचार इति ॥

द्वितीयशतकीयपञ्चमोद्देशकस्यान्ते परतीर्थिका मिथ्याभाषिण इत्युक्तम् मिथ्यभाषित्व सत्यभाषित्वञ्च भाषामन्तरेण न संभवति अतः स्वरूपनिरूपणाय षष्ठ उद्देशकः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य षष्ठोद्देशकस्येदमादिम सूत्रम् " से णूण भंते " इत्यादि ।

—द्वितीय शतक का छट्ठा उद्देशक प्रारंभ—

—इस छट्ठे उद्देशे के विषयों का संक्षिप्त विवरण—

भाषा अवधारणी " पदार्थ के स्वरूप का निर्णय करने वाली " है कि नहीं ऐसा गौतम का प्रश्न, इस पर प्रभुका उत्तर हां भाषा अवधारणी है। भाषा के विषय में प्रज्ञापना सूत्र का भाषापद जानना चाहिये क्यों कि उसमें भाषा का विचार है ऐसा कथन।

द्वितीयशतक के अन्त में (परतीर्थिक मिथ्याभाषी है) ऐसा कहा गया है सो मिथ्याभाषित्व और सत्यभाषित्व भाषा के विना नहीं जाना जा सकता है। अतः भाषा के स्वरूपको निरूपण करने के लिये यह छट्ठे उद्देशक सूत्रकार प्रारंभ करते हैं। इस तरह से पांचवें उद्देशक के साथ इस छट्ठे उद्देशक का सम्बन्ध है। इस सम्बन्ध से आये हुए

બીજા શતકના છઠ્ઠા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

—છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમા આવતા વિષયોનુ સંક્ષિપ્ત વિવરણ—

" ભાષા અવધારણી (પદાર્થના સ્વરૂપનુ નિર્ણય કરાવનાર) છે કે નહીં એવો ગૌતમ સ્વામીનો પ્રશ્ન–પ્રભુનો ઉત્તર, " હા, ભાષા અવધારણી છે, ભાષા ના વિષયનુ નિરૂપણ પન્નાપના સૂત્રના " ભાષાપદ " મા કર્યા પ્રમાણે સમજવું, એવુ પ્રભુનુ કથન

બીજા શતકના પાચમા ઉદ્દેશકને અન્તે " પરતીર્થિક મિથ્યાભાષી છે, " એમ કહેવામા આવ્યુ છે તે મિથ્યાભાષિત્વ અને સત્યભાષિત્વ ભાષા વિના જાણી શકાતાં નથી તેથી ભાષાના સ્વરૂપનુ નિરૂપણ કરવા માટે સૂત્રકારે આ છઠ્ઠો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે, પાચમા ઉદ્દેશકની સાથે છટ્ઠા ઉદ્દેશકનો એ પ્રકા૰

मूलम्—से णूण भंते! मन्नामि इति ओहारिणी भासा एवं भासापद भाणियव्व ॥ सू० १ ॥

छाया—तत् खलु नून भदन्त! मन्ये इति अवधारिणी भाषा एव भाषापदं भणितव्यम् ॥ सू० १२ ॥

टीका—"से णूण भते" अथ नून खलु भदन्त! अत्र 'से' शब्द अथ शब्दवाचकः स च वाक्यमारम्भबोधकः, नूनमिति पदम् उपमानाऽवधारण-तर्कप्रश्नहेतुषु अर्थेषु विद्यते तदिह नून शब्दोऽवधारणेऽर्थे विद्यते 'भते' इतिपदम्

इस छट्ठे उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है—(से णूण भते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(से णूण भते! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) हे भदन्त! (मैं ऐसा मानता हूं) यह भाषा अवधारिणी भाषा है क्या? (एव भासापद भाणियव्व) इस प्रकार इसके जानने के लिये प्रज्ञापना के भाषापद को कहना चाहिये।

टीकार्थ—जिसके द्वारा अर्थ का बोध होता है वह भाषा है। तात्पर्य कहने का यह है कि पदार्थविषयक ज्ञान जिस के द्वारा उत्पन्न होता है-पदार्थ के ज्ञान कराने में जो कारण होती है वह भाषा है। शब्दार्थ विषयक ज्ञान भाषा से ही उत्पन्न होता है तथा लोक व्यवहार भी भाषा से ही चलता है (भाष्यते इति भाषा) जो बोली जावे वह भाषा है। शब्द रूप से परिणमित हुई तथा शब्दरूप से बाहर निकाली जो

રનો સબંધ છે, આ સબંધપૂર્વકના આ છટ્ઠા ઉદ્દેશકનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે–"से णूण भते! ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ–(से णूण भवे! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) હે ભદન્ત! હું એવું માનું છું," શું આ ભાષા અવધારિણી ભાષા છે? (एव भासापद भाणियव्व) આ વિષયને જાણવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનું ભાષાપદ કહેવું જોઈએ,

ટીકાર્થ–જેના દ્વારા અર્થનો બોધ થાય તે ભાષા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થ વિષેનું જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે–પદાર્થનું જ્ઞાન કરવવાણા જે મદદરૂપ થાય છે ને ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણ ભાષાથી જ ચાલે છે–(भाष्यते इति भाषा) બોલવામાં આવે છે તે ભાષા છે, શબ્દ રૂપે પરિણમિત થયેલી તથા શબ્દ રૂપે બહાર વ્યાપ્ત જે દ્રવ્યસહતિ છે તેનું નામ ભાષા છે, આવો તેનો પદાર્થ

आमन्त्रणे 'मन्नामि इति ओहारिणी भासा' मन्ये इति अवधारिणी भाषा मन्ये-अवबुध्ये इति.एवम् अवधार्यतेऽवगम्यते अर्थोऽनया इत्यवधारिणी पदार्थविषयकज्ञानकारणीभूता भाषा इत्यर्थः यया शब्दार्थविषयकज्ञान प्रादुर्भवेत् व्यवहारश्च भवेत् सा भाषा इति। भाष्यते उच्यते इति भाषा तद् योग्यतया परिणामित निसृष्टनिसृज्यमानद्रव्य सहतिरिति भावः। एष पदार्थः, अथ पुनर्वाक्यार्थः हे-भगवन्! 'अहमेव मन्ये' इत्याकारिका भाषा अवश्यमवधारिणी किमिति? भगवानाह—'एव भाषापद भणितव्यम् एवमनेन प्रकारेण प्रज्ञापनासूत्रस्यैकादश भाषापदमिह भाषास्वरूपावगतये भणितव्यम्॥ सू० १॥

द्रव्य सहति है वह भाषा है। यह पदार्थ है। वाक्यार्थ इस प्रकार है-हे भदन्त! (मैं ऐसा मानता हू) इत्याकारक जो भाषा है वह क्या अवधारिणी भाषा है? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-यहां (एव भासापय भाणियव्व) प्रज्ञापना सूत्र का ग्यारहवा जो भाषापद है वह भाषा स्वरूप को जानने के लिये यहा कहलेना चाहिये॥

भावार्थ—इस सूत्र द्वारा सूत्रकार ने भाषा के विषयमें अपना अभिप्राय प्रकट किया है। एकेन्द्रिय जीवके सिवाय शेष द्वीन्द्रियादिक जीवों मे यह भाषा पाई जाती है। सत्य असत्य आदि के भेद से इस भाषा के अनेक भेद शास्त्रों मे वर्णित हुए हैं। जीव अपना अभिप्राय इस भाषा के द्वारा ही प्रकट करता है। यह भाषा भाषावर्गणा से उत्पन्न होती है। इसमे रूप, रस, गध, और स्पर्श ये पुद्गल के गुण पाये जाते हैं। यह अमूर्तिक नही है। मूर्तिक है। नैयायिक वगैरह

(શબ્દાર્થ) થાય છે વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છે-હે ભદન્ત! "હુ આવુ માનુ છુ" એવા પ્રકારની જે ભાષા છે, તે શુ અવધારિણી ભાષા છે? તેનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે-(एव भासापय भाणियव्व) ભાષાનુ સ્વરૂપ જાણવાને માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (ભાષાપદ નામના) અગિયારમા પદનુ કથન કરવુ જોઈએ

ભાવાર્થ—આ સૂત્રમા સૂત્રકારે ભાષાના વિષયમા પોતાનો અભિપ્રાય બતાવ્યો છે એકેન્દ્રિય સિવાયના દ્વિન્દ્રિય આદિ બધા જીવોમા ભાષા વિદ્યમાન હોય છે સત્ય, અસત્ય આદિના ભેદથી ભાષાના અનેક પ્રકાર શાસ્ત્રોમા બતાવ્યા છે જીવ આ ભાષા દ્વારા જ પોતાનો અભિપ્રાય પ્રકટ કરે છે ભાષાવગણાથી ભાષા ઉત્પન્ન થાય છે તેમા રૂપ, રસ, ગધ, અને સ્પર્શ, એ પુદ્ગલના ગુણો રહેલા હોય છે તે અમૂર્તિક નથી પણ મૂર્તિક છે નૈયાયિક વગેરે અન્યસિદ્ધાતકારોએ (शब्दगुणक आकाश) તેને આકાશના ગુણાનુસાર

मूलम्—से णूणं भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा एवं भासापद भाणियव्वं ॥ सू० १ ॥

छाया—तत् खलु नून भदन्त ! मन्ये इति अवधारिणी भाषा एव भाषापदं भणितव्यम् ॥ सू० १२ ॥

टीका—"से णूण भते" अथ नून खलु भदन्त ! अत्र 'से' शब्द अथ शब्दवाचकः स च वाक्यप्रारम्भबोधकः, नूनमिति पदम् उपमानाऽवधारण-तर्कप्रश्नहेतुषु अर्थेषु विद्यते तदिह नून शब्दोऽवधारणेऽर्थे विद्यते 'भंते' इतिपदम्

इस छट्ठे उद्देशक का यह प्रथम सूत्र है—(से णूण भंते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ—(से णूण भंते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) हे भदन्त ! (मैं ऐसा मानता हूं) यह भाषा अवधारिणी भाषा है क्या ? (एव भासापद भाणियव्व) इस प्रकार इसके जानने के लिये प्रज्ञापना के भाषापद को कहना चाहिये ।

टीकार्थ—जिसके द्वारा अर्थ का बोध होता है वह भाषा है । तात्पर्य कहने का यह है कि पदार्थविषयक ज्ञान जिस के द्वारा उत्पन्न होता है-पदार्थ के ज्ञान कराने में जो कारण होती है वह भाषा है । शब्दार्थ विषयक ज्ञान भाषा से ही उत्पन्न होता है तथा लोक व्यवहार भी भाषा से ही चलता है (भाष्यते इति भाषा) जो बोली जावे वह भाषा है । शब्द रूप से परिणमित हुई तथा शब्दरूप से बाहर निकाली जो

રનો સબધ છે, આ સબધપૂર્વકના આ છટ્ઠા ઉદ્દેશકનુ પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-"से णूण भते ! ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ-(से णूण भते ! मन्नामि इति ओहारिणी भासा) હે ભદન્ત ! હુ એવુ માનુ છુ," શુ આ ભાષા અવધારિણી ભાષા છે ? (एव भासापद भाणियव्व) આ વિષયને જાણુવા માટે પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રનુ ભાષાપદ કહેવુ જોઈએ,

ટીકાર્થ-જેના દ્વારા અર્થનો બોધ થાય તે ભાષા છે, કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પદાર્થ વિષેનુ જ્ઞાન જેના દ્વારા ઉત્પન્ન થાય છે-પદાર્થનુ જ્ઞાન કરવવાણુ જે મદદરૂપ થાય છે ને ભાષા છે, શબ્દાર્થ વિષયક જ્ઞાન ભાષા દ્વારા થાય છે, તથા લોકવ્યવહાર પણુ ભાષાથી જ ચાલે છે-(भाष्यते इति भाषा) બોલવામા આવે છે તે ભાષા છે, શબ્દ રૂપે પરિણુમિત થયેલી તથા શબ્દ રૂપે બહાર વ્યાપ્ત જે દ્રવ્યસહતિ છે તેનુ નામ ભાષા છે, આવો તેનો પદાર્થ

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्वं भवतीति देवोद्देशकं सप्तमं प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् "कइविहाण" इत्यादि ।

मूलम्–कइविहाण भंते! देवा पन्नत्ता? गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता तं जहा–भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि णं भंते! भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा–ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवरं भवणा पन्नत्ता उववाएणं लोयस्स असंखेज्ज भागे एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धगंडिया समत्ता कप्पाण पइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्तं एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० १ ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त! देवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्विधा –देवाः

दूसरे शतक का सातवां उद्देशक प्रारंभ

छठ्ठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है। सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव संबंधी विषय कहने के लिये यह सातवां देवोद्देशक प्रारंभ किया गया है। इस संबंध को लेकर प्रारंभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है–(कइविहाण भंते) इत्यादि ।

सूत्रार्थ–(कइविहाण भंते। देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता) हे गौतम! देव

॥ બીજા શતકના સાતમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ ॥

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં ભાષાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ભાષાની વિશુદ્ધિથી જીવને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સાથે સાતમા ઉદ્દેશકનો તે પ્રકારનો સંબંધ છે તેથી દેવ સંબંધી વિષયનું નિરૂપણ કરવાને માટે આ દેવોદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે

"कइविहाण भंते!" ઈત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ–(कइविहाण भंते! देवा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે! (गोयमा! चउव्विहा देवा पण्णत्ता) હે ગૌતમ! દેવોના

अन्यसिद्धान्तकारों ने इसे आकाश का गुण (शब्दगुणकं आकाशं) के अनुसार माना है। तब कि जैनशास्त्रकारों ने इसे पुद्गल की पर्याय मानी है। पुद्गल के अनेक भेद हैं पर इसे आठ विभागों में शास्त्रकारोंने विभक्त किया है भाषावर्गणा १, मनोवर्गणा २,श्वासोच्छ्वासवर्गणा ३, औदारिकवर्गणा ४, वैक्रियवर्गणा ५, आहारकवर्गणा ६, तैजसवर्गणा ७ और कार्मणवर्गणा ८। अक्षरात्मक और अनक्षरात्मक भाषा के भेद से भाषा दो प्रकार की कही गई है। भाषा वस्तु क्या है? यह कहां से, कैसे उत्पन्न होती है? इसका आकार कैसा है? यह किस प्रकार से बोली जाती है इत्यादि समस्त बातों का विचार प्रज्ञापना सूत्र के ग्यारहवें भाषा पद में किया गया है। इस भाषापद में इन सब बातों को बताने के साथ २ यह भी कहा गया है कि भाषा कितने प्रकार की होती है। भाषा का आदि कारण क्या है। भाषा की उत्पत्ति किससे होती है। भाषा का आकार किस जैसा है। भाषा का अन्त कहां है। भाषा के बोलने वाले कौन होते हैं और कितने हैं। भाषा नहीं बोलने वाले कितने और कौन है। इत्यादि ॥ सू० १ ॥

॥ दूसरे शतक का छट्ठा उद्देशा समाप्त ॥

માનેલ છે ત્યારે જૈનસિદ્ધાતકારો તેને પુદ્ગલની પર્યાય માને છે પુદ્ગલના અનેક ભેદ છે, પણ શાસ્રકારોએ તેને આઠ વિભાગમા વહેચી નાખેલ છે– (૧) ભાષાવર્ગણા (૨) મનોવર્ગણા, (૩) શ્વાસોચ્છ્વાસ વર્ગણા, (૪) ઔદારિક વર્ગણા, (૫) વૈક્રિય વર્ગણા, (૬) આહારક વર્ગણા, (૭) તૈજસ વર્ગણા અને (૮) કાર્મણ વર્ગણા ભાષાના બે ભેદ કહ્યા છે–(૧) અક્ષરાત્મક અને (૨) અનક્ષરાત્મક ભાષ શુ છે? તે કયાથી અને કેવી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે? તેનો આકાર કેવો છે? તે કેવી રીતે બોલાય છે? ઈત્યાદિ સમસ્ત બાબતોનો વિચાર પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના અગિયારમા (ભાષાપદ) કરવામા આવ્યો છે તે ભાષાપદમા આ બધી બાબતોનુ નિરૂપણ કર્યું છે, અને સાથે સાથે એ પણ કહ્યુ છે કે ભાષા કેટલા પ્રકારની હોય છે, ભાષાનુ આદિ કારણ શુ છે, ભાષાની ઉત્પત્તિ કયાથી થાય છે, ભાષાનો આકાર શેના જેવો હોય છે, ભાષાનો અન્ત કયા છે, ભાષા બોલનાર કોણ અને કેટલા છે, ભાષા નહીં બોલનારા કોણ અને કેટલા છે, ઈત્યાદિ વિષયનુ તેમા નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે ॥સૂ૦૧॥

॥ બીજા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨—૬ ॥

॥ अथ द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके भाषाविचारः कृतस्तत्र भाषाविशुद्धेर्देवत्वं भवतीति देवोद्देशकः सप्तमः प्रारभ्यते तदनेन सम्बन्धेनायातस्य सप्तमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम् " कइविहाण " इत्यादि ।

मूलम्—कइविहाणं भंते! देवा पन्नत्ता? गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता तं जहा—भवणवइ वाणमंतर जोइस वेमाणिया कहि णं भंते! भवणवासिणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता? गोयमा! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा—ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा णवरं भवणा पन्नत्ता उववाएणं लोयस्स असंखेज्ज भागे एवं सव्वं भाणियव्वं जाव सिद्धगंडिया समत्ता कप्पाण पइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो ॥ सू० १ ॥

छाया—कतिविधाः खलु भदन्त! देवाः प्रज्ञप्ताः? गौतम! चतुर्विधा —देवाः

दूसरे शतक का सातवा उद्देशक प्रारंभ

छट्ठे उद्देशक में भाषाका विचार किया गया है। सो भाषा की विशुद्धि से जीव को देवत्व की प्राप्ति होती है, इस अभिप्राय से देव संबंधी विषय कहने के लिये यह सातवा देवोद्देशक प्रारंभ किया गया है। इस संबंध को लेकर प्रारंभ किये गये इस सातवें उद्देशक का यह पहिला सूत्र है-(कइविहाण भंते) इत्यदि ।

सूत्रार्थ—(कइविहाण भंते। देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकार के कहे हैं (गोयमा! चउव्विहा देवा पन्नत्ता) हे गौतम! देव

॥ બીજા શતકના સાતમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ ॥

છઠ્ઠા ઉદ્દેશકમાં ભાષાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે ભાષાની વિશુદ્ધિથી જીવને દેવત્વની પ્રાપ્તિ થાય છે છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સાથે સાતમા ઉદ્દેશકનો તે પ્રકારનો સંબંધ છે તેથી દેવ સંબંધી વિષયનું નિરૂપણ કરવાને માટે આ દેવોદ્દેશકનો પ્રારંભ કર્યો છે તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે

" कइविहाण भंते ! " ઇત્યાદિ ।

સૂત્રાર્થ—(कइविहाण भंते ! देवा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! દેવો કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ! (गोयमा ! चउव्विहा देवा पण्णत्ता) હે ગૌતમ ! દેવોના

प्रज्ञप्ताः तद्यथा भवनपति-वानव्यतर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः, कुत्र खलु भदन्त! भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, गौतम! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या यथास्थानपदे देवाना वक्तव्यता सा भणितव्या नवर भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता कल्पानां प्रतिष्ठान वाहल्योच्चत्वम् एव सस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वं ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं। (तजहा) देवो के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवइ-वाणमतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यतर, ज्योतिष्क और वैमानिक। (कहिण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! भवनवासी देवो के स्थान कहा कहे गये है? (गोयमा) हे गौतम! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहा जैसा जान लेना चाहिये। (णवर) विशेषता यह है कि वहां स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहा (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवर) पदसे समझना चाहिये। (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) इनका उपपात लोक के असख्यातवें भाग में होता है। इस तरह सब कहना चहिये। (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगडिका पूर्ण कह लेनी चाहिये। (कप्पाणपइट्ठाण वाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभि-

ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (त जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(भवणइ, वाणमवर, जोइस, वेमाणिया) (૧) ભવનપતિ, (૨) વાનવ્યન્તર, (૩) જ્યોતિષ્ક અને (૪) વૈમાનિક (कहि ण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता?) હે ભદન્ત! ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કયા આવેલા છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વિની નીચે ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કહેલા છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (સ્થાનપદ) મા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું (णवरं) વિશેષતા એ છે કે (भवणा पन्नत्ता) ભવનો કહેવામા આવ્યો છે (उववाएण लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्व भाणियव्व) તેમના ઉપપાત લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા થાય છે આ પ્રમાણે બધુ કહેવુ જોઇએ (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) પૂર્ણ સિદ્ધિગડિકા પર્યંત સમસ્ત કથન થવુ જોઇએ (कप्पाणपइट्ठाण बाहल्लोच्चत्त एव सठाण जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो

टीका—देवानाम् प्रकारभेद वक्तुमाह—'कइविहाण' इत्यादि।

"कइ विहाण भते देवा पन्नत्ता" कतिविधाः खलु भदन्त! देवा प्रज्ञप्ताः 'कइ ण' कति खलु देवाः जात्यपेक्षया इद ज्ञातव्य कतिविधाः देवा इत्यर्थः भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम! 'चउव्विहा देवा पन्नत्ता' चतुर्विधा देवाः प्रज्ञप्ताः चतुः प्रकारा इत्यर्थः के चत्वारो देवास्तत्राह–'त जहा' तद् यथा–'भवणवइ-वाणमतरजोइसवेमाणिया' भवनपति-वानव्यतर–ज्योतिष्क–वैमानिकाः भवनप-त्यादिभेदेन चतुर्विधा देवाः कथिता इति 'कहि ण भंते' कुत्र खलु भदन्त! 'भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता' भवनवासिना देवाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त! भवनवासिना देवाना स्थान कुत्र विद्यते इति भावः भगवानाह-'गोयमा'

गमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो) कल्पों का प्रतिष्ठान मोटाई, ऊँचाई, और आकार यह सब जीवाभिगमसूत्र में कहे गये वैमानिक उद्देशक की तरह जान लेना चाहिये।

टीकार्थ—देवों के प्रकार भेद को कहने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक कथन किया जाता है–(कइविहाण भते) इत्यादि। (कइविहाण भते! देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकारके होते है? इस प्रकार प्रभु से गौतम ने देवो के भेदो को जानने के लिये यह प्रश्न किया–तब इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते है कि (गोयमा!) हे गौतम! (देवा चउव्विहा पन्नत्ता) देव चार प्रकार के होते हैं। (त जहा) जैसे-(भवण वइ वाणमतर जोइसवेमाणिया) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक (कहिण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भद-न्त! भवनवासी देवो के स्थान कहां पर है? (गोयमा!) हे गौतम!

भाणियव्वो सव्वो) કલ્પો (દેવલોક) ના સ્થાન, વિસ્તાર, ઉંચાઈ અને આકા-ર, એ બધા વિષે જીવાભિગમસૂત્રમા કહેલા વૈમાનિક ઉદ્દેશક પ્રમાણે જ સમજવા.

ટીકાર્થ—દેવોના પ્રકારનુ નિરૂપણ કરવાને માટે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કથન કરવામા આવેલ છે–" कइविहाण भते " ઇત્યાદિ " कइविहाण भते! देवा पण्णत्ता?" ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–હે ભદન્ત! દેવોના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? ત્યારે ભગવાન મહાવીર જવાબ આપે છે–" गोयमा! " હે ગૌતમ! " देवा चउव्विहा पन्नत्ता " દેવો ચાર પ્રકારના હોય છે (त जहा) તે ચાર પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–" भवणवइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया " ભવનપતિ, વાન-વ્યતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક–" कहिण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पण्णत्ता? " હે ભદન્ત? ભવનવાસી દેવોના સ્થાન ક્યા છે? " गोयमा! "

प्रज्ञप्ताः तद्यथा भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः, कुत्र खलु भदन्त! भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि, गौतम! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या यथास्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या नवरं भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असंख्येयभागे एवं सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता कल्पानां प्रतिष्ठानं बाहल्योच्चत्वम् एवं संस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वं ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं। (तंजहा) देवों के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यंतर, ज्योतिष्क और वैमानिक। (कहिणं भंते! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! भवनवासी देवों के स्थान कहां कहे गये है? (गोयमा) हे गौतम! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहां जैसा जान लेना चाहिये। (णवरं) विशेषता यह है कि वहां स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहां (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवरं) पदसे समझना चाहिये। (उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे एवं सव्वं भाणियव्वं) इनका उपपात लोक के असंख्यातवें भाग में होता है। इस तरह सब कहना चाहिये। (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगंडिका पूर्ण कह लेनी चाहिये। (कप्पाणपइट्ठाण बाहल्लोच्चत्त एवं संठाणं जीवाभि-

ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (तं जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(भवणइ, वाणमंतर, जोइस, वेमाणिया) (१) ભવનપતિ, (२) વાનવ્યન્તર, (३) જ્યોતિષ્ક અને (४) વૈમાનિક (कहि णं भंते! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता?) હે ભદન્ત! ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કયાં આવેલા છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વિની નીચે ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કહેલા છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (સ્થાનપદ) મા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવું (णवरं) વિશેષતા એ છે કે (भवणा पन्नत्ता) ભવનો કહેવામા આવ્યો છે (उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे एवं सव्वं भाणियव्वं) તેમના ઉપપાત લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા થાય છે આ પ્રમાણે બધુ કહેવું જોઇએ (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) પૂર્ણ સિદ્ધિગંડિકા પર્યંત સમસ્ત કથન થવુ જોઇએ (कप्पाणपइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्तं एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो

टीका—देवानाम् प्रकारभेद वक्तुमाह—' कइविहाण ' इत्यादि।
" कइ विहाण भते देवा पन्नत्ता " कतिविधाः खलु भदन्त ! देवा प्रज्ञप्ताः 'कइ ण ' कति खलु देवाः जात्यपेक्षया इद ज्ञातव्य कतिविधाः देवा इत्यर्थः भगवानाह–'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहा देवा पन्नत्ता ' चतुर्विधा देवाः प्रज्ञप्ताः चतुः प्रकारा इत्यर्थः के चत्वारो देवास्तनाह–' त जहा ' तद् यथा–' भवणवइ–वाणमतरजोइसवेमाणिया ' भवनपति-वानव्यतर–ज्योतिष्क–वैमानिकाः भवनपत्यादिभेदेन चतुर्विधा देवाः कथिता इति ' कहि ण भंते ' कुत्र खलु भदन्त ! ' भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता ' भवनवासिना देवाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त ! भवनवासिना देवाना स्थान कुत्र विद्यते इति भावः। भगवानाह-'गोयमा'

गमे जाव वेमाणिउद्देसो भाणियव्वो सव्वो) कल्पो का प्रतिष्ठान मोटाई, ऊँचाई, और आकार यह सब जीवाभिगमसूत्र में कहे गये वैमानिक उद्देशक की तरह जान लेना चाहिये।

टीकार्थ—देवों के प्रकार भेद को कहने के लिये प्रश्नोत्तरपूर्वक कथन किया जाता है–(कइविहाणं भते) इत्यादि। (कइविहाण भते! देवा पण्णत्ता) हे भदन्त! देव कितने प्रकारके होते हैं? इस प्रकार प्रभु से गौतम ने देवो के भेदो को जानने के लिये यह प्रश्न किया–तब इसका उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते ह कि (गोयमा!) हे गौतम! (देवा चउव्विहा पन्नत्ता) देव चार प्रकार के होते हैं। (त जहा) जैसे–(भवण वइ वाणमतर जोइसवेमाणिया) भवनपति, वानव्यन्तर, ज्योतिष्क और वैमानिक (कहिण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! भवनवासी देवो के स्थान कहां पर है? (गोयमा!) हे गौतम!

भाणियव्वो सव्वो) કલ્પો (દેવલોક) ના સ્થાન, વિસ્તાર, ઉંચાઈ અને આકાર, એ બધા વિષે જીવાભિગમસૂત્રમા કહેલા વૈમાનિક ઉદ્દેશક પ્રમાણે જ સમજવા

ટીકાર્થ—દેવોના પ્રકારનુ નિરૂપણ કરવાને માટે પ્રશ્નોત્તર પૂર્વક કથન કરવામા આવેલ છે–" कइविहाण भते " ઇત્યાદિ ' कइविहाण भते! देवा पण्णत्ता?" ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે–હે ભદન્ત! દેવોના કેટલા પ્રકાર કહ્યા છે? ત્યારે ભગવાન મહાવીર જવાબ આપે છે–" गोयमा! " હે ગૌતમ! " देवा चउव्विहा पन्नत्ता " દેવો ચાર પ્રકારના હોય છે (त जहा) તે ચાર પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે–" भवणवइ, वाणमतर, जोइस, वेमाणिया " ભવનપતિ, વાનવ્યતર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક–" कहिण भते! भवणवासीण देवाण ठाणा पण्णत्ता? " હે ભદન્ત? ભવનવાસી દેવોના સ્થાન ક્યા છે? " गोयमा! "

प्रज्ञप्ताः तद्यथा भवनपति-वानव्यन्तर-ज्योतिष्क-वैमानिकाः, कुत्र खलु भदन्त! भवनवासिनाम् देवानाम् स्थानानि प्रज्ञप्तानि,गौतम! अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्या यथास्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या नवरं भवनानि प्रज्ञप्तानि उपपातेन लोकस्य असंख्येयभागे एव सर्वं भणितव्यम् यावत् सिद्धिगण्डिका समाप्ता कल्पानां प्रतिष्ठानं बाहल्योच्चत्वम् एवं संस्थानम् जीवाभिगमे यावत् वैमानिकोद्देशको भणितव्य सर्वं ॥ सू० १ ॥

चार प्रकार के कहे गये हैं। (तजहा) देवो के वे चार प्रकार ये हैं- (भवणवइ-वाणमंतर-जोइस-वेमाणिया) भवनपति, वाणव्यतर, ज्योतिष्क और वैमानिक। (कहिणं भंते! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त! भवनवासी देवो के स्थान कहा कहे गये है? (गोयमा) हे गौतम! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भणियव्वा) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवनवासी देवों के स्थान कहे गये हैं इत्यादि समस्त कथन प्रज्ञापना के स्थानपद में कहा है सो वहा जैसा जान लेना चाहिये। (णवर) विशेषता यह है कि वहा स्थानपद में (ठाणापन्नत्ता) ऐसा कहा है, और यहा (भवणापन्नत्ता) भवन कहे गये हैं। ऐसा कहना यही विशेषता (णवर) पदसे समझना चाहिये। (उववाएणं लोयस्स असखेज्जइभागे एव सव्वं भाणियव्वं) इनका उपपात लोक के असख्यातवें भाग में होता है। इस तरह सब कहना चहिये। (जाव सिद्धिगडिया सम्मत्ता) यावत् सिद्धिगडिका पूर्ण कह लेनी चाहिये। (कप्पाणपइट्ठाण बाहल्लोच्चत्त एव संठाणं जीवाभि-

---

ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (तं जहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(भवणइ, वाणमंतर, जोइस, वेमाणिया) (१) ભવનપતિ, (२) વાનવ્યન્તર, (३) જ્યોતિષ્ક અને (४) વૈમાનિક (कहिं णं भंते! भवणवासीणं देवाणं ठाणा पन्नत्ता?) હે ભદન્ત! ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કયા આવેલા છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए जहा ठाणपए देवाणं वत्तव्वया सा भाणियव्वा) આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે ભવનવાસી દેવોના સ્થાન કહેલા છે, ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રના (સ્થાનપદ) મા કહ્યા પ્રમાણે સમજી લેવુ (णवरं) વિશેષતા એ છે કે (भवणा पन्नत्ता) ભવનો કહેવામા આવ્યો છે (उववाएणं लोयस्स असंखेज्जइभागे एवं सव्वं भाणियव्वं) તેમના ઉપપાત લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા થાય છે આ પ્રમાણે બધુ કહેવુ જોઇએ (जाव सिद्धिगंडिया सम्मत्ता) પૂર્ણ સિદ્ધિગંડિકા પર્યંત સમસ્ત કથન થવુ જોઇએ (कप्पाणपइट्ठाणं बाहल्लोच्चत्तं एवं संठाणं जीवाभिगमे जाव वेमाणिउद्देसो

सिना देवानाम् सप्तभवनकोट्यः द्वासप्ततिश्च भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् इतिच्छाया। अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनपरिमितस्थूलाया रत्नप्रभापृथिव्या उपरितले सहस्रयोजनमवगाह्य ॥

एकसहस्रयोजन परित्यज्य मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितस्थले भवनवासिदेवानाम् द्वासप्ततिलक्षोरत्तसप्तकोटिपरिमितभवनानि सन्तीति शास्त्रे प्रतिपादनात् इति प्रज्ञापनासूत्रस्याशयः। तस्मिन्नेव प्रज्ञापनासूत्रप्रकरणे विद्यमान विशेष–विशेषरूपेण कथयति 'उववाएण' इत्यादि 'उववाएण लोयस्स असखेज्जभागे' उपपातेन लोकस्यासख्येयभागे लोकस्यासख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते भवनवासिनो देवा इति। 'एव सव्व भाणियव्व' एव सर्वं भणितव्यम् एवम् उक्तप्रकारेणान्यदपि भणितव्यम् तदित्थम् 'समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे' समुद्घातेन लोकस्यासख्येयभागे मरणान्तिकसमुद्घातवर्त्तिनो भवनपतयो लोकस्यासख्येयभागे एव वर्त्तन्ते॥ तथा 'सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइ

परिमित क्षेत्र मे भवनवासी देवो के सात करोड़ बहत्तर लाख भवन हैं। तात्पर्य–कहने का यह है कि एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजनको छोडकर और नीचे के एक हजार योजन को छोडकर बीच मे एक लाख अठहत्तर हजार योजन परिमित स्थान में भवनवासी देवो के पूर्वोक्त भवन हे। ऐसा प्रज्ञापनासूत्र में कहा है। उसी प्रज्ञापना सूत्र मे विद्यमान विशेष अर्थ को विशेषतापूर्वक सूत्रकार बताने के निमित्त कहते हैं–(उववाएण इत्यादि–उपपात की अपेक्षा भवनवासी देव लोक के असख्यातवें भाग मे रहते है। (एव सव्व भाणियव्व) इसी प्रकार से और भी कहलेना चाहिये–वह इस प्रकार से है–(समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइभागे) मारणान्तिक समुद्घात मे रहे हुए भवनपति देवलोक के असख्यातवें भाग मे ही रहते हैं तथा (सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे) स्व-

तेर हजार योजन प्रमाणु भा।मा भवनपति देवोना सात करोड ओतेर लाख भवन छे, एम प्रज्ञापना सूत्रमा कहेलु छे एज प्रज्ञापना सूत्रमा प्रकट करवामा आवेल विशेष अर्थने विशेषतापूर्वक बतावावाने माटे सूत्रकार कहे छे "उववाएण" ईत्यादि–उपपातनी अपेक्षाओ भवनवासी देवो देवलोकना असख्यातमा भागमा रहे छे "एव सव्व भाणियव्व" एज प्रमाणे बीजु पण समस्त कथन करवु जोईए, जे आ प्रमाणे छे–"समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे" मारणान्तिक समुद्घातमा रहेला भवनपति देवो देवलोकना असख्यातमा भागमा ज रहे छे, तथा "सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे"

इत्यादि 'गोयमा हे गौतम ! 'इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए ' अस्या रत्नप्रभाया पृथिव्याः 'जहा ठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा' यथा स्थानपदे देवानां वक्तव्यता सा भणितव्या 'जहा ठाणपदे' इति यथा यत्प्रकारा यादृशी प्रज्ञापना-सूत्रस्य द्वितीयस्थाननामकपदे देवाना वक्तव्यता कथिता संति तथा प्रकारा तादृशी वक्तव्यता इहापि भणितव्या तत्रस्थदेववक्तव्यता चैवम् ' इमीसे रयणप्प-भाए पुढवीए असीसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्सबाहल्लाए उवरिं एग जोयण सहस्स ओगाहेत्ता हेट्ठा चेग जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तर-जोयणसयसहस्से एत्थण भवणवासीण देवाण सत्तभवणकोडिओ बावत्तरिं च भव णावाससयसहस्सा भवतीति मक्खाय ' इत्यादि, अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः अशीत्युत्तरयोजनशतसहस्रबाहल्याया उपरि एक योजनसहस्रमवगाह्य अधश्चैक योजनसहस्र वर्जयित्वा मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरयोजनशतसहस्रे अत्र भवनवा

(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए) इस रत्नप्रभा पृथिवी के नीचे भवन वासी देवों के स्थान हैं-इसी बात को स्पष्ट करने के लिये जहाठाण-पदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा) प्रज्ञापना सूत्र के (स्थान) नामक द्वितीय पद मे जिस प्रकार से देवों की वक्तव्यता कही गई है उसी प्रकार से वह यहा कहनी चाहिये-वहां पर देवों की वक्तव्यता इस प्रकार से है-(इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए असीइसहस्स उत्तरजोय-णसयसहस्स बाहल्लाए उवरिं एग जोयणसहस्स ओगाहेत्ता हेट्ठाचेगं जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झे अट्ठहत्तरसहस्सुत्तरे जोयणसयसहस्से) इत्यादि) इस रत्नप्रभा पृथिवी की मोटाई एक अस्सी हजार योजन की है। इसमे एक हजार ऊपरके और एक हजार नीचे के योजन परिमित भाग को छोड़कर बीच में एक लाख अठहत्तर हजार योजन

હે ગૌતમ ! "इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए" આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની નીચે ભવ-નપતિ દેવોના સ્થાન છે, આ વાતને સ્પષ્ટ કરવાને માટે " जहा ठाणपदे देवाण वत्तव्वया सा भाणियव्वा " એમ કહેવામા આવ્યુ છે કે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રાનાબીજા (સ્થાનપદ) મા જે પ્રમાણે દેવોનુ કથન કરવમા આવ્યુ છે તે પ્રમાણે અહી તે કથન થવુ જોઈએ (સ્થાનપદ) મા દેવો વિષે આ પ્રમાણે વકતવ્યતા છે " इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए आसीइसहस्स उत्तरजोयणसयसहस्स बाह-ल्लाए उवरिं एग जोयणसहस्स ओगाहेत्ता हेट्ठाचेग जोयणसहस्स वज्जेत्ता मज्झेअट्ठ हत्तर सहस्सुत्तरे जोयणसहस्से " ઇત્યાદિ આ રત્નપ્રભા પૃથિવીની ઉચાઈ એક લાખ એ સી હજાર યોજનની છે તેમાનો ઉપરનોએક હજાર યોજન પ્રમાણ અને નીચેનો એક હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગ છોડીને બાકીના એક લાખ અઠયો

सिना देवानाम् सप्तभवनकोटयः द्वासप्ततिश्च भवनावासशतसहस्राणि भवन्तीत्याख्यातम् इतिच्छाया। अशीतिसहस्रोत्तरलक्षयोजनपरिमितस्थूलाया रत्नप्रभापृथिव्या उपरितले सहस्रयोजनमवगाह्य ॥

एकसहस्रयोजन परित्यज्य मध्ये अष्टासप्तति सहस्रोत्तरशतसहस्रयोजनपरिमितस्थले भवनवासिदेवानाम् द्वासप्ततिलक्षोत्तरसप्तकोटिपरिमितभवनानि सन्तीति शास्त्रे प्रतिपादनात् इति प्रज्ञापनासूत्रस्याशय.। तस्मिन्नेव प्रज्ञापनासूत्रप्रकरणे विद्यमान विशेष–विशेषरूपेण कथयति 'उववाएण' इत्यादि 'उववाएण लोयस्स असखेज्जभागे' उपपातेन लोकस्यासख्येयभागे लोकस्यासंख्येयतमे भागे वर्त्तन्ते भवनवासिनो देवा इति। 'एव सव्व भाणियव्व' एव सर्वं भणितव्यम् एवम् उक्तप्रकारेणान्यदपि भणितव्यम् तदित्थम् 'समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे' समुद्घातेन लोकस्यासख्येयभागे मरणान्तिकसमुद्घातवर्त्तिनो भवनपतयो लोकस्यासख्येयभागे एव वर्त्तन्ते॥ तथा 'सट्टाणेण लोयस्स असखेज्जइ

परिमित क्षेत्र मे भवनवासी देवो के सात करोड वहत्तर लाख भवन हैं। तात्पर्य–कहने का यह है कि एक लाख अस्सी हजार योजन की मोटी रत्नप्रभा पृथिवी के ऊपर के एक हजार योजनको छोडकर और नीचे के एक हजार योजन को छोडकर बीच मे एक लाख अठहत्तर हजार योजन परिमित स्थान मे भवनवासी देवो के पूर्वोक्त भवन है। ऐसा प्रज्ञापनासूत्र मे कहा है। उसी प्रज्ञापना सूत्र मे विद्यमान विशेष अर्थ को विशेषतापूर्वक सूत्रकार बताने के निमित्त कहते हे–(उववाएण इत्यादि–उपपात की अपेक्षा भवनवासी देव लोक के असख्यातवें भाग मे रहते है। (एव सव्व भाणियव्व) इसी प्रकार से और भी कहलेना चाहिये–वह इस प्रकार से है–(समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे) मारणान्तिक समुद्घात मे रहे हुए भवनपति देवलोक के असख्यातवें भाग में ही रहते हैं तथा (सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे) स्व-

તેર હજાર યોજન પ્રમાણુ ભાગમા ભવનપતિ દેવોના સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવન છે, એમ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા કહેલુ છે એજ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમા પ્રકટ કરવામા આવેલ વિશેષ અર્થને વિશેષતાપૂર્વક બતાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે "उववाएण" ઈત્યાદિ–ઉપપાતની અપેક્ષાએ ભવનવાસી દેવો દેવલોકના અસખ્યાતમા ભાગના રહે છે "एव सव्व भाणियव्व" એજ પ્રમાણે બીજુ પણ સમસ્ત કથન કરવુ જોઇએ, જે આ પ્રમાણે છે–"समुग्घाएण लोयस्स असखेज्जइ भागे" મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતમા રહેલા ભવનપતિ દેવો દેવલોકના અસખ્યાતમા ભાગમા જ રહે છે, તથા "सट्ठाणेण लोयस्स असखेज्जइभागे"

भागे ' स्वस्थानेन लोकस्यासंख्येये भागे स्वस्थानस्योक्तभवनपतिभवनावास द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकस्यासंख्येयभागे विद्यमानत्वात् । एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिकं वक्तव्यम् एवं तेषामेवासुरकुमाराणां दाक्षिणात्यानाम् औदीच्यानां च एवं नागकुमारादिभवनपतीनां भवनविषये विचारः करणीयः। एवं यथोचित्येन व्यन्तराणामपि भवनादीनि वाच्यानि। एवमेव ज्योतिष्काणां वैमानिकानां च स्थानादीनि वक्तव्यानि-अथ कियत्पर्यन्तं स्थानादिकानि वक्तव्यानि ? तत्राह-'जाव सिद्धगंडिया समत्ता' यावत् सिद्धगण्डिका समाप्ता सिद्धगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरकं प्रकरणं समाप्यते तावत्पर्यन्तं वक्तव्यम्,

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड बहत्तर लाख अपने भवनावासों की अपेक्षा से ये लोक के असंख्यातवें भाग रहते हैं, क्योंकि उनके ये भवनावास लोक के असंख्यातवें भाग में विद्यमान हैं। इसी तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर समझना चाहिये। दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में और नागकुमार आदिकोंके भवनों के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये। इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरों के, ज्योतिष्कों के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये। यह सब कथन कहांतक जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगंडिया समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि चारों प्रकार के देवों के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगंडिका की समाप्ति तक जानना चाहिये। सिद्धिगंडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

(સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આમ સમજવું તેમના પૂર્વોક્ત સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવનાવાસોની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં રહે છે, કારણ કે તેમના તે ભવનાવાસ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગમાં વિદ્યમાન છે એજ રીતે અસુરકુમારના વિષયમાં તેમના સ્થાન આદિના વિષયમાં પણ સમજવું દક્ષિણના તથા ઉત્તરના અસુરકુમારોના ભવનોના વિષયમાં અને નાગકુમાર આદિકોના ભવનોના વિષયમાં પણ એમ જ સમજી લેવું એજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વ્યન્તરોના, જ્યોતિષ્કોના અને વૈમાનિક દેવોના સ્થાન આદિને પણ સમજવા જોઈએ આ સમસ્ત કથન તે સૂત્રમાં કયા સુધી ગ્રહણ કરવું જોઈએ, તે સમજાવવાને મ ... "જાવ સિદ્ધિગંડિયા સમત્તા" એટલે કે ચારે પ્રકારના દેવોના ... સમસ્ત કથન (સિદ્ધિ ગંડિકાની સમાપ્તિ પર્યંત ગ્રહણ ... નું પ્રતિપાદન કરનાર એક પ્રકરણ

तत्प्रकरणमित्थम् 'कहिण भते सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता' कुत्र खलु भदन्त ! सिद्धाना स्थानानि प्रज्ञप्तानि ? इह देवस्थानाधिकारे यत् सिद्धगण्डिकायाः कथन कृतम् तत् स्थानाधिकारवलात् कथितमिति विज्ञेयम्। तथा जीवाभिगम सूत्रप्रकरणमपि अत्र वक्तव्यम् तथाहि 'कप्पाण पइट्ठाण' कल्पाना प्रतिष्ठान कल्पविमानानामाधारो वक्तव्य इत्यर्थः। स चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाण पुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया पण्णत्ता" इत्यादि, सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयो विमान पृथिवी किंप्रतिष्ठिता प्रज्ञप्ता ? गौतम ! घनोदधि प-

प्रतिपादन करने वाला एक प्रकरण है सो जहा तक यह समाप्त हुआ है वहां तक चारो प्रकार के देवों के भवन आदिकों के विचार समझ-लेना चाहिये, वह प्रकरण इस प्रकार से है-(कहि ण भते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता) हे भदन्त ! सिद्धों के स्थान कहां कहे गये हे ? इत्यादि। यहा देवस्थान के अधिकार में जो सिद्ध-गण्डिका का कथन किया गया है वह स्थानाधिकार के बल से किया गया है। तथा जीवाभिगमसूत्र का प्रकरण भी यहा कह लेना चाहिये जैसे (कप्पाणपइट्ठाण) कल्पविमानो का आधार कहना चाहिये, वह आधार विषयक कथन इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किं पइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणो-दहि पइट्ठिया) इत्यादि, सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की पृथिवी किसके आधारपर है ? उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! वह पृथिवी घनोदधिवातवलय के आधार पर है। इत्यादि। कहा भी है—

છે, તેનુ નામ (સિદ્ધિગડિકા) છે, તે સિદ્ધિગડિકાની સમાપ્તિ થાય ત્યા સુધીમા ચારે પ્રકારના દેવોના ભવન આદિ વિષયનુ નિરૂપણુ કરવામા આવ્યુ છે તે પ્રકરણુ આ પ્રમાણે છે-" कहिण भते ! सिद्धाण ठाणा पन्नत्ता ?" હે ભદન્ત ! સિદ્ધોના સ્થાન કયા છે ! ઈત્યાદિ અહીં દેવસ્થાનનુ નિરૂપણુ કરતી વખતે જે સિદ્ધગડિકાનુ કથન કરવામા આવ્યુ છે તે સ્થાનનુ વક્તવ્ય ચાલતુ હોવાથી કરવામા આવેલ છે તથા જીવાભિગમસૂત્રનુ પ્રકરણ અહી કહી દેવુ જોઈએ-જેમ કે कप्पाणपइट्ठाण " કલ્પવિમાનો (દેવલોકના વિમાનો આધાર કહેવો જોઈએ, તે આધાર વિષયક કથન આ પ્રમાણે છે-' सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणपुढवी किंपइट्ठिया पण्णत्ता ? गोयमा ! घणोदहि पइट्ठिया, " ઈત્યાદિ પ્રશ્ન-હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન કલ્પમા વિમાનોની પૃથ્વી કોના આધાર પર છે ? " ઉત્તર-"હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વી ઘનોદધિવાત-વલયના આધાર પર છે " કહ્યુ પણુ છે-

भागे ' स्वस्थानेन लोकस्यासख्येये भागे स्वस्थानत्वोक्तभवनपतिभवनावास द्विसप्ततिलक्षाधिकसप्तकोटिलक्षणस्य लोकस्यासख्येयभागे विद्यमानत्वात् । एवमसुरकुमाराणामपि स्थानादिक वक्तव्यम् एव तेषामेवासुरकुमाराणा दाक्षिणात्यानाम् औदीच्यानां च एव नागकुमारादिभवनपतीना भवनविषये विचारः करणीयः। एव यथौचित्येन व्यन्तराणामपि भवनादीनि वाच्यानि। एवमेव ज्योतिष्काणा वैमानिकाना च स्थानादीनि वक्तव्यानि-अथ कियत्पर्यन्त स्थानादिकानि वक्तव्यानि ? तत्राह-'जाव सिद्धगडिया समत्ता' यावत् सिद्धगण्डिका समाप्ता सिद्धगण्डिका सिद्धस्थानप्रतिपादनपरक प्रकरण समाप्यते तावत्पर्यन्त वक्तव्यम्,

स्थान की अपेक्षा से पूर्वोक्त सात करोड बहत्तर लाख अपने भवनावासो की अपेक्षा से ये लोक के असख्यातवे भाग रहते हैं, क्योंकि उनके ये भवनावास लोक के असख्यातवें भाग मे विद्यमान हैं। इसी तरह से असुर कुमारों के विषय में भी उनके स्थान आदि को लेकर समझना चाहिये। दक्षिण के तथा उत्तर के असुरकुमारों के विषय में और नागकुमार आदिकोंके भवनो के विषय में भी ऐसा ही विचार कर लेना चाहिये। इसी प्रकार यथोचितरूप से व्यन्तरों के, ज्योतिष्कों के और वैमानिक देवों के भी स्थान आदिक समझना चाहिये। यह सब कथन कहातक जानना चाहिये तो इसके लिये (जाव सिद्धिगंडिया समत्ता) यह सूत्र कहा गया है- इससे यह प्रकट किया गया है कि चारो प्रकार के देवो के स्थान आदि का सब कथन सिद्धिगडिका की समाप्ति तक जानना चाहिये। सिद्धिगडिका यह सिद्धिस्थानके स्वरूप का

સ્વસ્થાનની અપેક્ષાએ આમ સમજવુ તેમના પૂર્વોક્ત સાત કરોડ બોતેર લાખ ભવનાવાસોની અપેક્ષાએ તેઓ લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા રહે છે, કારણ કે તેમના તે ભવનાવાસ લોકના અસખ્યાતમા ભાગમા વિદ્યમાન છે એજ રીતે અસુરકુમારના વિષયમા તેમના સ્થાન આદિના વિષયમા પણ સમજવુ દક્ષિણના તથા ઉત્તરના અસુરકુમારોના ભવનોના વિષયમા અને નાગકુમાર આદિકોના ભવનોના વિષયમા પણ એમ જ સમજી લેવુ, એજ પ્રમાણે યોગ્ય રીતે વ્યન્તરોના, જ્યોતિષ્કોના અને વૈમાનિક દેવોના સ્થાન આદિને પણ સમજવા જોઈએ આ સમસ્ત કથન તે સૂત્રમા ક્યા સુધી ગ્રહણ કરવુ જોઈએ, તે સમજાવવાને માટે કહ્યુ છે કે " जाव सिद्धिगडिया समत्ता " એટલે કે ચારે પ્રકારના દેવોના સ્થાન આદિનુ સમસ્ત કથન (સિદ્ધિ ગડિકાની સમાપ્તિ પર્યંત ગ્રહણ કરવુ સિદ્ધિ સ્થાનના સ્વરૂપનુ પ્રતિપાદન કરનાર એક પ્રકરણ

शतानि, आह च—

"सत्तावीस सयाइ आइमकप्पेसु पुढवि वाहल्ल ।
"एक्किक्कहाणि से से, दुदुगेय दुगे चउक्केया ॥ "
सप्तविंशतिशतानि आदिमकल्पयोः पृथिवीवाहल्यम् ॥
एकैकहानिशेषे द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥

ग्रैवेयककल्पेषु विमानाना द्वाविंशति योजनशतानि विमानाना वाहल्यं विद्यते अनुत्तरकल्पेषु विमानाना वाहल्यमेकविंशतियोजनशतानि ज्ञातव्यानि, एव कल्प-विमानानामुच्चत्वमपि वक्तव्यम् तच्चैवम् 'सोहम्मीसाणेसु ण भते कप्पेसु विमाणा केवइय उच्चत्तेण पन्नत्ता ? गोयमा ! पचजोयणसयाइ " सौधर्मेशानयोः खलु

(सत्तावीससयाइ आइमकप्पेसु पुढवि वाहल्ल ।
एकैकहानि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्केय ॥ १ ॥)

आदि के कल्पों में पृथिवी की मोटाई सत्तावीस सौ योजन की है। अवशिष्ट कल्पों में से दो कल्पोमें, और चार कल्पों में क्रमशः एक एक सो योजन कम करने से अन्तिम बारहवें देवलोक की मोटाई (२३०० तेवीससो) योजन की होती है। तथा बाईससो २२०० योजन की मोटाई नवग्रैवेयक विमानों में कही गई है। अनुत्तर विमानों में २१०० इकीससौ योजन की मोटाई कही गई है। कल्प विमानो की अर्थात् बारहदेवलोकों की ऊँचाई भी कहनी चाहिये, जो इस प्रकार से है- (सोहम्मीसाणेसु णं भंते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण

લોકમા વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ (બે હજાર સાત સો) યોજનની છે

"सत्तावीससयाइ आइमकप्पेसु पुढविवाहल्ल ।
एकैकहानि सेसु दु दुगेय दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા બે કલ્પોમા પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ યોજનની છે ત્યાર પછીના દરેક બે કલ્પમા એક એક હજાર યોજન ઓછા કરવાથી અને છેલ્લા ચારમા ૧ હજાર યોજન ઓછા કરવાથી છેલ્લા (બારમા) કલ્પની પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૦૦૦ યોજન પ્રમાણ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા બે દેવલોકની વિમાનપૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ યોજન, ત્રીજા અને ચોથાની ૨૬૦૦ યોજન, પાચમા અને છઠ્ઠાની ૨૫૦૦ યોજન, સાતમા અને આઠમાની ૨૪૦૦ યોજન અને નવમા, દસમા, અગિયારમા અને ૧ બારમાની ૨૨૦૦ યોજન છે તથા નવ ગ્રૈવેયક વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ પણ ૨૨૮૦ યોજનની કહી છે અનુત્તર વિમાનોમા તે જાડાઇ ૨૧૦૦ યોજનની કહી છે કલ્પવિમાનોની (દેવલોકના વિમાનોની) એટલે કે બાર દેવલોકોની ઊંચાઇ પણ કહેવી જોઈએ જે આ પ્રમાણે છે

"सोहम्मीसाणेसु ण भते ! कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ?"

तिष्ठिता प्रज्ञप्ता इत्यादि, अन्यदपि आह—"घणउदहि पइट्ठाणासुरभवणाहुंति दोसु कप्पेसु तिसु वा उपइट्ठाणा तदुभयसु पइट्ठिया तिसुय तेण पर उवरिमगा आगासतरपइट्ठिया सव्वे त्ति" घनोदधिप्रतिष्ठितानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः त्रिपु वातप्रतिष्ठितानि तदु भयप्रतिष्ठितानि त्रिषु च तेन परिमकानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि इति एव बाहल्लेत्ति विमानपृथिव्या पिण्डो वक्तव्यः स च एवम् "सोहम्मीसाणेसु ण भंते कप्पेसु विमाण पुढवी केवइय बाहल्लेण पण्णत्ता. गोयमा सत्तावीस जोयणसयाइ" इत्यादि, सौधर्मेशानयो खलु भदन्त! कल्पयोः विमानपृथिवीकियती बाहल्येन प्रज्ञप्ता ? गौतम! सप्तविंशतिर्योजन-

(घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु।
तिसु वाउपइट्ठाणा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य॥ १॥
तेणपर उवरिमगा, आगासतरपइट्ठिया सव्वे॥) इति।

दो कल्पों के देवभवन घनोदधिवातवलय के आधार पर हैं। तीन कल्पों के देवभवन वायु के आधार पर हैं, तीन कल्पों के देवविमान दोनो के सहारे पर हैं, अर्थात् घनोदधि और घनवात के आधार पर हैं। इनके बाद के सब ऊपर के विमान आकाश के आधार पर रहे हुए हैं। (एव बाहल्लेत्ति) विमान पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से है (सोहम्मीसाणेसु ण भंते! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेणं पण्णत्ता)? गोयमा! सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि– हे भदन्त! सौधर्म और ईशान, इन कल्पो में विमानपृथिवी की मोटाई कितनी है? हे गौतम! इन दो कल्पोमें विमानपृथिवी की मोटाई सत्ताईस सो दो हजार सातसो (२७००) योजनकी कही गई है। कहा भी है–

"घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुति दोसु कप्पेसु।
तिसु वाउपइट्ठा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य॥ १॥
तेण पर उवरिमगा, आगासतर पइट्ठिया सव्वे॥" इति।

પહેલા બે કલ્પોના દેવભવન ઘનોદધિવાતવલયના આધાર પર છે પછીના ત્રણ કલ્પોના દેવભવન વાયુના આધાર પર છે, પછીના ત્રણ કલ્પોના દેવ ભવન બન્નેના આધાર પર છે–એટલે કે ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધાર પર છે ત્યાર પછીના બધા દેવલોકના વિમાન આકાશના આધાર પર રહેલા છે ત્યાર एव बाहल्लेत्ति " વિમાન પૃથ્વીઓની ઊંચાઈ આ પ્રમાણે છે

'सोहम्मीसाणेसु ण भंते! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता ? હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોની વિમાન પૃથ્વીની જાડાઇ કેટલી છે? " गोयमा!" હે ગૌતમ! (सत्तावीस जोयणसयाइ) ઇત્યાદિ તે બન્ને દેવ

शतानि, आह च—

" सत्तावीस सयाइ आइमकप्पेसु पुढवि बाहल्ल ।
" एक्किकहाणि से से, दुदुगेय दुगे चउक्केया ॥ "
सप्तविंशतिशतानि आदिमकल्पयोः पृथिवीबाहल्यम् ॥
एकैकहानिशेषे द्वयोर्द्वयोश्चतुष्के च ॥ १ ॥

ग्रैवेयककल्पेषु विमानानां द्वाविंशति योजनशतानि विमानानां बाहल्यं विद्यते अनुत्तरकल्पेषु विमानानां बाहल्यमेकविंशतियोजनशतानि ज्ञातव्यानि, एवं कल्प विमानानामुच्चत्वमपि वक्तव्यम् तच्चैवम् ' सोहम्मीसाणेसु णं भंते कप्पेसु विमाणा केवइय उच्चत्तेण पन्नत्ता ? गोयमा ! पंचजोयणसयाइ " सौधर्मेशानयोः खलु

(सत्तावीससयाइ आइमकप्पेसु पुढवि बाहल्ल ।
एकैकहानि सेसे दु दुगे य दुगे चउक्केय ॥ १ ॥)

आदि के कल्पों में पृथिवी की मोटाई सत्तावीस सो योजन की है। अवशिष्ट कल्पों मे से दो कल्पोंमे, और चार कल्पों मे क्रमशः एक एक सो योजन कम करने से अन्तिम बारहवें देवलोक की मोटाई (२३०० तेवीससो) योजन की होती है । तथा बाईससो २२०० योजन की मोटाई नवग्रैवेयक विमानों में कही गई है। अनुत्तर विमानों में २१०० इकीससौ योजन की मोटाई कही गई है । कल्प विमानो की अर्थात् बारहदेवलोको की ऊँचाई भी कहनी चाहिये, जो इस प्रकार से है– (सोहम्मीसाणेसु णं भंते कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण

લોકમા વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ (બે હજાર સાત સો) યોજનની છે

" सत्तावीससयाइ आइमकप्पेसु पुढविबाहल्ल ।
एकैकहानि सेसु दु दुगेय दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા બે કલ્પોમા પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ યોજનની છે ત્યાર પછીના દરેક બે કલ્પમા એક એક હજાર યોજન ઓછા કરવાથી અને છેલ્લા ચારમા ? હજાર યોજન ઓછા કરવાથી છેલ્લા (બારમા) કલ્પની પૃથ્વીની જાડાઈ ૨૦૦૦ યોજન પ્રમાણુ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પહેલા બે દેવલોકની વિમાનપૃથ્વીની જાડાઈ ૨૭૦૦ યોજન, ત્રીજા અને ચોથાની ૨૬૦૦ યોજન, પાચમા અને છઠ્ઠાની ૨૫૦૦ યોજન, સાતમા અને આઠમાની ૨૪૦૦ યોજન અને નવમા, દસમા, અગિયારમા અને ? બારમાની ૨૨૦૦ યોજન છે તથા નવ ગ્રૈવેયક વિમાન પૃથ્વીની જાડાઈ પણ ૨૨૦૦ યોજનની કહી છે અનુત્તર વિમાનોમા તે જાડાઇ ૨૧૦૦ યોજનની કહી છે કલ્પવિમાનોની (દેવલોકના વિમાનોની) એટલે કે બાર દેવલોકોની ઊંચાઇ પણુ કહેવી જોઇએ જે આ પ્રમાણે છે

" सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा केवइया उच्चत्तेण पन्नत्ता ? "

तिष्ठिता प्रज्ञप्ता इत्यादि, अन्यदपि आह--" घणउदहि पइट्ठाणासुरभवणाहुंति दोसु कप्पेसु तिसु या उपइट्ठाणा तदुभयसु पइट्ठिया तिसुय तेण पर उवरिमगा आगासतरपइट्ठिया सव्वे त्ति " घनोदधिप्रतिष्ठितानि सुरभवनानि भवन्ति द्वयोः कल्पयोः त्रिषु वातप्रतिष्ठितानि तदु भयप्रतिष्ठितानि त्रिषु च तेन परिमकानि आकाशान्तरप्रतिष्ठितानि सर्वाणि इति एव बाहल्लेत्ति विमानपृथिव्या पिण्डो वक्तव्यः स च एवम् "सोहम्मीसाणेसु ण भंते कप्पेसु विमाण पुढवी केवइय बाहल्लेण पण्णत्ता गोयमा सत्तावीस जोयणसयाइ" इत्यादि, सौधर्मेशानयो खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानपृथिवीकियती बाहल्येन प्रज्ञप्ता ? गौतम ! सप्तविंशतिर्योजन-

(घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुंति दोसु कप्पेसु ।
तिसु वाउपइट्ठाणा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य ॥ १ ॥
तेणपर उवरिमगा, आगासतरपइट्ठिया सव्वे ॥) इति ।

दो कल्पों के देवभवन घनोदधिवातवलय के आधार पर हैं। तीन कल्पों के देवभवन वायु के आधार पर है, तीन कल्पों के देवविमान दोनो के सहारे पर हैं, अर्थात् घनोदधि और घनवात के आधार पर हैं। इनके बाद के सब ऊपर के विमान आकाश के आधार पर रहे हुए हैं। (एव बाहल्लेत्ति) विमान पृथिवियों की मोटाई इस प्रकार से है (सोहम्मीसाणेसु ण भंते ! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेणं पण्णत्ता) ? गोयमा ! सत्तावीस जोयणसयाइ) इत्यादि– हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान, इन कल्पो में विमानपृथिवी की मोटाई कितनी है ? हे गौतम ! इन दो कल्पोमें विमानपृथिवी की मोटाई सत्ताईस सो दो हजार सातसो (२७००) योजनकी कही गई है। कहा भी है–

" घणउदहि पइट्ठाणा सुरभवणा हुंति दोसु कप्पेसु ।
तिसु वाउपइट्ठा तदुभय सुपइट्ठिया तिसु य ॥ १ ॥
तेण पर उवरिमगा, आगासतर पइट्ठिया सव्वे ॥ " इति ।

પહેલા બે કલ્પોના દેવભવન ઘનોદધિવાતવલયના આધાર પર છે પછીના ત્રણ કલ્પોના દેવભવન વાયુના આધાર પર છે, પછીના ત્રણ કલ્પોના દેવ ભવન બન્નેના આધાર પર છે–એટલે કે ઘનોદધિ અને ઘનવાતના આધાર પર છે ત્યાર પછીના બધાં દેવલોકના વિમાન આકાશના આધાર પર રહેલા છે ત્યાર एव बाहल्लेत्ति " વિમાન પૃથ્વીઓની ઊંચાઈ આ પ્રમાણે છે

' सोहम्मीसाणेसु ण भंते! कप्पेसु विमाणपुढवी केवइया बाहल्लेण पण्णत्ता ? હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઇશાન કલ્પોની વિમાન પૃથ્વીની જાડાઇ કેટલી છે? " गोयमा ! " હે ગૌતમ! (सत्तावीस जोयणसयाइ) ઇત્યાદિ તે બન્ને દેવ

साणेसु ण भंते कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता गोयमा ! जे आव लिया पविट्ठा वट्टा, तसा चउरंसा जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया" इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि गौतम ! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आवलिका बाह्यानि तानि नानासंस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामवशिष्टमतिदिश न्नाह–" जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देसो भाणिअव्वो सव्वो " जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एवं संठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस प्रकार से है–(सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किं–संठिया पण्णत्ता) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानो का आकार कैसा है ? (गोयमा ! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) हे गौतम ! जो विमान आव लिकाप्रविष्ट हैं–हारबधरूप हैं वे गोल हैं,त्रिकोण हैं, चौखूटे हैं। और जो विमान आवलिकाप्रविष्ट नही हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अब इस कथन से और भी जो विमान संबधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि–(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भा णियव्वो सव्वो) विमानो का प्रमाण, विमानो का वर्ण, विमानो की कांति, और विमानो का गंध आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

ઊંચાઇ ૧૧૦૦–૧૧૦૦ અગિયારસો અગિયારસો યોજન પ્રમાણુ છે (एवं संठाण) એજ પ્રમાણે વિમાનોના આકાર પણ કહેવા જોઈએ તે આકારો આ પ્રમાણે છે (सोहम्मीसाणेसु ण भंते ! कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता !) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાનકલ્પમા વિમાનોનો આકાર કેવો છે ! (गोयमा ! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) હે ગૌતમ ! જે વિમાન આવલિકામા (હારબ ધ) છે તે ગોળ, ત્રિકોણુ અને ચોખૂણુ છે પણ જે વિમાનો આવલિકા પ્રવિષ્ટ નથી, તે અનેક આકાર વાળા છે હવે વિમાન વિષે આ સિવાનુ જે વર્ણન બાકી છે તે જણાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो) વિમાનોનુ પ્રમાણુ, વિમાનોનો વર્ણ, વિમાનોની કાંતિ, વિમાનોની ગંધ આદિ વિષય જાણવાને માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો વૈમાનિક

भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियदुच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चयोजनशतानि । इत्यादि । तदुक्तम् " पचसयउच्चत्तेण आइमकप्पेसु होंति उ विमाणा । एक्केक्क वुड्ढि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्के य ॥१॥ " पञ्चशतानि उच्चत्वेन आदिमकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकवृद्धिः शेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च इत्यादि, ग्रैवेयकेषु दश शतानि उच्चत्वम् अनुत्तरे तु कल्पे विमानपृथिव्याः एकादशयोजनपरिमितम् उन्नतत्वमिति ।

" एव सठाण " इति एव सस्थान विमानाना वक्तव्यम् तच्चैवम् " सोहम्मी

पन्नत्ता ? गोयमा । पच जोयणसयाइ) हे भदन्त । सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की ऊँचाई कितनी कही गई है ? हे गौतम । पाचसौ पांचसौ योजन की कही गई है ।सो ही कहा है-(पचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।

एक्केक्कवुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥)

आदि के सौधर्म ईशान नामके दो कल्पों में विमानों की ऊँचाई पांचसौ पाचसौ योजन की है बाकी के विमानों में दो, दो, दो, विमानों तथा अन्त के चार विमानो में ऊँचाई का प्रमाण पाचसौ योजन में एक एकसौ योजन की वृद्धि करने पर कहा गया है इस तरह अन्त के चार विमानों की ऊँचाई नौ सौ योजन की होती है । ग्रैवेयकों में विमानोंकी ऊँचाई का प्रमाण हजार हजार योजन का है । अनुत्तरों में विमानों

(गोयमा ! पचजोयणसयाइ) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમા વિમાનોની ઊંચાઈ કેટલી કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની કહી છે કહ્યુ પણ છે-

" पचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।
एक्केक वुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા સૌધર્મ અને બીજા ઇશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસો પાચસો યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એકસો એકસો યોજનની ઊંચાઈ વધતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકના વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છસ્સો છસ્સો યોજનની, પાચમા અને છઠ્ઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસો સાતસો યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-૮૦૦ આઠસો આઠસો યોજનની અને નવમાં દસમા, અગિયારમા અને બારમામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે ગ્રૈવેયકોમા વિમાનોની ઊંચાઇ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુત્તરોમા વિમાનોની

साणेसु ण भंते कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता गोयमा ! जे आव लिया पविट्ठा वट्टा, तंसा चउरंसा जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया" इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि गौतम ! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आव- लिका बाह्यानि तानि नानासंस्थानानि इति, उक्तानामेवार्थानामत्रशिष्टमतिदिश न्नाह–" जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देसो भाणिअव्वो सव्वो " जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एव संठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस प्रकार से है–(सोहम्मीसाणेसु णं भंते ! कप्पेसु विमाणा किं–संठिया पण्णत्ता) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशानकल्पो में विमानो का आकार कैसा है ? (गोयमा ! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तंसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया त्ति) हे गौतम ! जो विमान आव लिकाप्रविष्ट हैं–हारबधरूप है वे गोल हैं,त्रिकोण है, चौखूटे है। और जो विमानआवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अब इस कथन से और भी जो विमान संबधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि–(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भा णियव्वो सव्वो) विमानो का प्रमाण, विमानो का वर्ण, विमाना की काति, और विमानो का गंध आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

ઊંચાઇ ૧૧૦૦–૧૧૦૦ અગિયારસો અગિયારસો યોજન પ્રમાણુ છે (एवं संठाण) એજ પ્રમાણે વિમાનોના આકાર પણુ કહેવા જોઈએ તે આકારો આ પ્રમાણે છે (सोहम्मीसाणेसु ण भंते ! कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता !) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઇશાનકલ્પમા વિમાનોને આકાર કેવો છે ! (गोयमा ! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तंसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया त्ति) હે ગૌતમ ! જે વિમાન આવલિકામા (હારબધ) છે તે ગોળ, ત્રિકોણુ અને ચોખૂણુ છે પણુ જે વિમાનો આવલિકા પ્રવિષ્ટ નથી, તે અનેક આકાર વાળા છે હવે વિમાન વિષે આ સિવાનુ જે વર્ણન બાકી છે તે જણાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो) વિમાનોનુ પ્રમાણુ, વિમાનોને વર્ણ, વિમાનોની કાંતિ, વિમાનોની ગધ આદિ વિષય જાણુવાને માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો વૈમાનિક

भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियदुच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चयोजनशतानि । इत्यादि । तदुक्तम् " पचसयउच्चत्तेण आइमकप्पेसु होंति उ विमाणा । एक्केक्क वुड्डि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्केय ॥१॥ " पञ्चशतानि उच्चत्वेन आदिमकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकवृद्धिशेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च इत्यादि, ग्रैवेयकेषु दश शतानि उच्चत्वम् अनुत्तरे तु कल्पे विमानपृथिव्याः एकादशयोजनपरिमितम् उन्नतत्वमिति ।

" एव सठाण " इति एव सस्थान विमानाना वक्तव्यम् तच्चैवम् " सोहम्मी

पन्नत्ता ? गोयमा । पच जोयणसयाइ) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की ऊँचाई कितनी कही गई है ? हे गौतम ! पाचसौ पांचसौ योजन की कही गई है ।सो ही कहा है-(पचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।

एक्केक्कवुड्डि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥)

आदि के सौधर्म ईशान नामके दो कल्पों में विमानों की ऊँचाई पांचसौ पाचसौ योजन की है बाकी के विमानों में दो, दो, दो, विमानों तथा अन्त के चार विमानो में ऊंचाई का प्रमाण पाचसौ योजन में एक एकसौ योजन की वृद्धि करने पर कहा गया है इस तरह अन्त के चार विमानों की ऊँचाई नौ सौ योजन की होती है। ग्रैवेयको में विमानोंकी ऊँचाई का प्रमाण हजार हजार योजन का है। अनुत्तरों में विमानों

(गोयमा ! पचजोयणसयाइ) हे भहन्त ! सौधर्म अने ईशान देव लोकमा विमानोनी ઊચાઈ કેટલી કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની કહી છે કહ્યુ પણ છે-

" पचसय उच्चत्तेण, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।
एक्केक्क वुड्डि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા સૌધર્મ અને બીજા ઇશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊચાઈ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસો પાચસો યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એકસો એકસો યોજનની ઊચાઈ વધતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊચાઇ ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવ લોકના વિમાનોની ઊચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છસ્સો છસ્સો યોજનની, પાચમા અને છઠ્ઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસો સાતસો યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-૮૦૦ આઠસો આઠસો યોજનની અને નવમાં દસમા, અગિયારમા અને બારમામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે ગ્રૈવેયકોમા વિમાનોની ઊચાઇ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણુ છે અનુત્તરોમા વિમાનોની

साणेसु ण भंते कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता गोयमा ! जे आव लिया पविट्ठा वट्टा, तसा चउरंसा जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया" इति सौधर्मेशानयोः खलु भदन्त ! कल्पयोः विमानानि किं संस्थितानि प्रज्ञप्तानि गौतम ! यानि आवलिकाप्रविष्टानि तानि वृत्तानि त्र्यस्राणि चतुरस्राणि यानि आव- लिका बाह्यानि तानि नानासंस्थानानि इति, उक्तानामेनार्थानामवशिष्टमतिदिश न्नाह-"जीवाभिगमे जाव वेमाणि उद्देसो भाणिअव्वो सव्वो" जीवाभिगमे यावत्

की ऊँचाई का प्रमाण ग्यारह सौ ग्यारह सौ योजन का है। (एवं स- ठाण) इसी प्रकार से विमानों का आकार भी कहना चाहिये, वह इस प्रकार से है-(सोहम्मीसाणेसु णं भंते! कप्पेसु विमाणा किं-संठिया पण्णत्ता) हे भदन्त! सौधर्म और ईशानकल्पों में विमानों का आकार कैसा है? (गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा ते वट्टा, तसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) हे गौतम! जो विमान आव लिकाप्रविष्ट हैं-हाररूपरूप हैं वे गोल हैं, त्रिकोण हैं, चौखूंटे हैं। और जो विमान आवलिकाप्रविष्ट नहीं हैं वे अनेक आकार वाले हैं। अब इस कथन से और भी जो विमान संबंधी कथन बाकी रह गया है उसको बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं कि-(जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भा णियव्वो सव्वो) विमानों का प्रमाण, विमानों का वर्ण, विमानों की कांति, और विमानों का गंध आदि विषय जानने के लिये जीवाभिगम

ઊંચાઇ ૧૧૦૦-૧૧૦૦ અગિયારસો અગિયારસો યોજન પ્રમાણ છે (एवं संठाण) એજ પ્રમાણે વિમાનોના આકાર પણ કહેવા જોઇએ તે આકારો આ પ્રમાણે છે (सोहम्मीसाणेसु ण भंते! कप्पेसु विमाणा किं संठिया पण्णत्ता!) હે ભદન્ત! સૌધર્મ અને ઇશાનકલ્પમાં વિમાનોનો આકાર કેવો છે! (गोयमा! जे आवलिया पविट्ठा वे वट्टा, तसा, चउरंसा, जे आवलिया बाहिरा ते णाणा संठिया ति) હે ગૌતમ! જે વિમાન આવલિકામાં (હારબંધ) છે તે ગોળ, ત્રિકોણ અને ચોખૂણ છે પણ જે વિમાનો આવલિકા પ્રવિષ્ટ નથી, તે અનેક આકાર વાળા છે હવે વિમાન વિષે આ સિવાનુ જે વર્ણન બાકી છે તે જણાવવાને માટે સૂત્રકાર કહે છે કે (जीवाभिगमे जाव वेमाणिय उद्देसो भाणियव्वो) વિમાનોનું પ્રમાણ, વિમાનોનો વર્ણ, વિમાનોની કાંતિ, વિમાનોની ગંધ આદિ વિષય જાણવાને માટે જીવાભિગમ સૂત્રનો વૈમાનિક

भदन्त ! कल्पयोर्विमानानि कियदुच्चत्वेन प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! पञ्चयोजनशतानि । इत्यादि । तदुक्तम् " पचसयउच्चत्तेण आइमकप्पेसु होंति उ विमाणा । एक्केक्क वुड्ढि सेसे दुदुगे य दुगे चउक्केय ॥१॥ " पञ्चशतानि उच्चत्वेन आदिमकल्पयोर्भवन्ति विमानानि । एकैकवृद्धिशेषे द्विके द्विके द्विके चतुष्के च इत्यादि, ग्रैवेयकेषु दश शतानि उच्चत्वम् अनुत्तरे तु कल्पे विमानपृथिव्याः एकादशयोजनपरिमितम् उन्नतत्वमिति ।

" एव सठाण " इति एव सस्थान विमानाना वक्तव्यम् तच्चैवम् " सोहम्मी

पन्नत्ता ? गोयमा ! पच जोयणसयाइ) हे भदन्त ! सौधर्म और ईशान कल्प में विमानों की ऊँचाई कितनी कही गई है ? हे गौतम ! पाचसौ पांचसौ योजन की कही गई है ।सो ही कहा है-(पचसय उच्चत्तेणं, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।

एक्केक्कवुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥)

आदि के सौधर्म ईशान नामके दो कल्पों में विमानों की ऊँचाई पांचसौ पाचसौ योजन की है बाकी के विमानों में दो, दो, दो, विमानों तथा अन्त के चार विमानों में ऊँचाई का प्रमाण पाचसौ योजन में एक एकसौ योजन की वृद्धि करने पर कहा गया है इस तरह अन्त के चार विमानों की ऊँचाई नौ सौ योजन की होती है । ग्रैवेयको में विमानोंकी ऊँचाई का प्रमाण हजार हजार योजन का है । अनुत्तरों में विमानों

(गोयमा ! पचजोयणसयाइ) હે ભદન્ત ! સૌધર્મ અને ઈશાન દેવલોકમા વિમાનોની ઊંચાઈ કેટલી કહી છે ! હે ગૌતમ ! ૫૦૦-૫૦૦ યોજનની કહી છે કહ્યુ પણ છે-

" पचसय उच्चत्तेण, आइम कप्पेसु होंति उ विमाणा ।
एक्केक्क वुड्ढि सेसे, दु दुगे य दुगे चउक्के य ॥ १ ॥ "

પહેલા સૌધર્મ અને બીજા ઇશાન નામના કલ્પોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસો પાચસો યોજનની છે પછીના બે, બે, બે અને ચાર દેવલોકોના વિમાનોમા ૧૦૦-૧૦૦એકસો એકસો યોજનની ઊંચાઈ વધતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર દેવલોકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ત્રીજા અને ચોથા દેવલોકના વિમાનોની ઊંચાઈ ૬૦૦-૬૦૦ છસ્સો છસ્સો યોજનની, પાચમા અને છઠામા ૭૦૦-૭૦૦ સાતસો સાતસો યોજનની, સાતમા અને આઠમામા ૮૦૦-૮૦૦ આઠસો આઠસો યોજનની અને નવમાં દસમા, અગિયારમા અને બારમામા ૯૦૦-૯૦૦ નવસો નવસો યોજનની થાય છે ગ્રૈવેયકોમા વિમાનોની ઊંચાઈ ૧૦૦૦-૧૦૦૦ એકેક હજાર યોજન પ્રમાણ છે અનુત્તરોમા વિમાનોની

॥ अथ द्वितीयशतके अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अष्टमोद्देशके विचारणीया विषया इमे–असुरेन्द्रचमरस्य सुधर्मा सभा क विद्यते इति प्रश्नः । जम्बूद्वीपस्य मन्दरपर्वतदक्षिणभागे अरुणवरद्वीप तस्य वेदिकान्तम् उत्पातपर्वतस्तस्य प्रमाणम् गोस्तुभपर्वतेन सह समानत्वप्रदर्शनम्, अरुणवरपर्वतस्य पद्मवरवेदिका वनखण्डः, तयोर्वर्णनम् एकः प्रासादस्यावतसः, तस्य प्रमाण वर्णन च मणिपीठिका अरुणोदयसमुद्रः चमरचचा नाम राजधानी तस्य दुर्गः सुधर्मासभा उपपातसभा ह्रद, तेषा वर्णनम्, अभिषेकालकारविजयदेववर्णनम् । चमरेन्द्रऋद्धिवर्णनम् । उद्देशक परिसमाप्तिः ॥

सप्तमोद्देशके देवस्थानाना प्रतिपादन कृतम् तदधिकारादेव चमरचञ्चानामक देवस्थानस्य प्रतिपादनायाष्टमोद्देशक प्रारभ्यते अयानेन सम्बन्धेनायातस्याऽष्ट-

---

दूसरे शतक का आठवा उद्देशक प्रारभ

अष्टम उद्देशक मे विचार करने योग्य जो विषय हैं उनका सक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है– असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहां है ? यह प्रश्न । जम्बूद्वीप के मन्दरपर्वत की दक्षिणादिशा में अरुणवर द्वीप है । उसकी बाहर की वेदिका का अन्त । अरुणोदयसमुद्र उत्पातपर्वत का प्रमाण, गोस्तुभ पर्वत के साथ अरुणवरपर्वत की समानता का प्रदर्शन । पद्मवरवेदिका, वनखण्ड इन दोनों का वर्णन । एक प्रासादावतस, उसका प्रमाण और उसका वर्णन । मणिपीठिका, अरुणोदयसमुद्र, चमरचचा नामकराजधानी, उसका किला, सुधर्म सभा, उपपातसभा, हृदका वर्णन, अभिषेक, अलकार विजयदेवका अतिशय चमरेन्द्र की ऋद्धि का वर्णन उद्देशक परिसमाप्ति ।

બીજા શતકનો આઠમા ઉદ્દેશકનો પ્રારભ

આઠમા ઉદ્દેશકમા જે વિષયનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે, તે સક્ષેપમા નીચે પ્રમાણે છે–પ્રશ્ન–અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્મા સભા કયા છે ? ઉત્તર–જબૂ દ્વીપના મન્દરપર્વતની દક્ષિણ દિશામા અરુણવર દ્વીપ છે તેની બહારની વેદિકાનો અન્ત–અરુણોદય સમુદ્ર ઉત્પાત પર્વતનુ પ્રમાણ–ગોસ્તુભ પર્વતની સાથે અરુણવર પર્વતની સરખામણી–પદ્મવર વેદિકા, વનખડ એ બન્નેનુ વર્ણન એક પ્રાસાદાવતસ, તેનુ વર્ણન–મણિપીઠિકા, અરુણોદય સમુદ્ર, ચમરચચા નામની રાજધાની, તેનો કિલ્લો, સુધર્મા સભા, ઉપપાત–સભા, હ્રદનુ વર્ણન, અભિષેક, અલકાર, વિજય દેવનુ વર્ણન ચમરેન્દ્રની ઋદ્ધિનુ વર્ણન–ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ.

वैमानिकोद्देशो भणितव्यः सर्वः विमानानां प्रमाणवर्णप्रभादिकं सर्वं जीवाभिगमात् ज्ञातव्यमिति ॥ १ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥२–७॥

सूत्र का वैमानिक उद्देशापूरा देखना चाहिये अर्थात् यह सब विषय वहा से जानलेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत " श्री भगवती सूत्र की " प्रियदर्शिनी व्याख्याके दूसरे शतकके सातवा उद्देशक समाप्त

ઉદ્દેશક પૂરે પૂરો વાચવો જોઇએ એટલે કે તે સમસ્ત વિષયનુ વર્ણન તેમાથી જાણી લેવુ ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત " ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો સાતમોદ્દેશક સમાપ્ત

॥ अथ द्वितीयशतके अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

अष्टमोद्देशके विचारणीया विषया इमे—असुरेन्द्रचमरस्य सुधर्मा सभा क विद्यते इति प्रश्नः । जम्बूद्वीपस्य मन्दरपर्वतदक्षिणभागे अरुणवरद्वीप तस्य वेदिकान्तम् उत्पातपर्वतस्तस्य प्रमाणम् गोस्तुभपर्वतेन सह समानत्वप्रदर्शनम्, अरुणवरपर्वतस्य पद्मवरवेदिका वनखण्डः, तयोर्वर्णनम् एकः प्रासादस्यावतसः, तस्य प्रमाण वर्णन च मणिपीठिका अरुणोदयसमुद्रः चमरचचा नाम राजधानी तस्य दुर्गः सुधर्मासभा उपपातसभा ह्रद, तेषा वर्णनम् , अभिषेकालकारविजय-देवत्वर्णनम् । चमरेन्द्रऋद्धिवर्णनम् । उद्देशक परिसमाप्तिः ॥

सप्तमोद्देशके देवस्थानाना प्रतिपादन कृतम् तदधिकारादेव चमरचञ्चानामक देवस्थानस्य प्रतिपादनायाष्टमोद्देशक प्रारभ्यते अथानेन सम्बन्धेनायातस्याऽष्ट-

---

दूसरे शतक का आठवा उद्देशक प्रारभ

अष्टम उद्देशक मे विचार करने योग्य जो विषय हैं उनका सक्षिप्त विवरण इस प्रकार से है– असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा है ? यह प्रश्न । जम्बूद्वीप के मन्दरपर्वत की दक्षिणादिशा मे अरुणवर द्वीप है । उसकी वाहर की वेदिका का अन्त । अरुणोदयसमुद्र उत्पातपर्वत का प्रमाण, गोस्तुभ पर्वत के साथ अरुणवरपर्वत की समानता का प्रदर्शन । पद्मवरवेदिका, वनखण्ड इन दोनों का वर्णन । एक प्रासादावतस, उसका प्रमाण और उसका वर्णन । मणिपीठिका, अरुणोदयसमुद्र, चमरचचा नामकराजधानी, उसका किला, सुधर्म सभा, उपपातसभा, ह्रदका वर्णन, अभिषेक, अलकार विजयदेवका अतिशय चमरेन्द्र की ऋद्धि का वर्णन उद्देशक परिसमाप्ति ।

બીજા શતકનો આઠમા ઉદ્દેશકનો પ્રારભ

આઠમા ઉદ્દેશકમા જે વિષયનો વિચાર કરવામા આવ્યો છે, તે સક્ષેપમા નીચે પ્રમાણે છે–પ્રશ્ન–અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્મા સભા કયા છે ! ઉત્તર–જબૂ દ્વીપના મન્દરપર્વતની દક્ષિણ દિશામા અરુણવર દ્વીપ છે તેની બહારની વેદિકાનો અન્ત–અરુણોદય સમુદ્ર ઉત્પાત પર્વતનુ પ્રમાણ–ગોસ્તુભ પર્વતની સાથે અરુણવર પર્વતની સરખામણી–પદ્મવર વેદિકા, વનખડ એ બન્નેનુ વર્ણન એક પ્રાસાદાવતસ, તેનુ વર્ણન–મણિપીઠિકા, અરુણોદય સમુદ્ર, ચમરચચા નામની રાજધાની, તેનો કિલ્લો, સુધર્મા સભા, ઉપપાત–સભા, હ્રદનુ વર્ણન, અભિષેક, અલકાર, વિજય દેવનુ વર્ણન ચમરેન્દ્રની ઋદ્ધિનુ વર્ણન–ઉદ્દેશકની પરિસમાપ્તિ.

वैमानिकोद्देशो भणितव्यः सर्वः विमानानां प्रमाणवर्णप्रभादिकं सर्वं जीवाभिगमात् ज्ञातव्यमिति ॥ १ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥२–७॥

सूत्र का वैमानिक उद्देशा पूरा देखना चाहिये अर्थात् यह सब विषय वहां से जानलेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत " श्री भगवती सूत्र की " प्रियदर्शिनी व्याख्याके दूसरे शतकके सातवा उद्देशक समाप्त

ઉદ્દેશક પૂરે પૂરો વાચવો જોઇએ એટલે કે તે સમસ્ત વિષયનું વર્ણન તેમાથી જાણી લેવું ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર" ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો સાતમોદ્દેશક સમાપ્ત

पव्वयस्स उप्पिं वहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते वण्णओ तस्स ण वहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स वहुमज्झदेसभागे एत्थणं महं एगे पासायवडिसए पन्नत्ते अड्ढाइज्जाइ जोयण सयाइ उड्ढ उच्चत्तेणं पणवीसं जोयणसयाइं विक्खभेणं। पासायवण्णओ उल्लोय भूमिवण्णओ अट्ठजोयणाइं मणिपेढिया चमरस्स सीहासणं सपरिवार भाणियव्व तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणवन्न च कोडीओ पणासिं च सयसहस्साइं, पण्णासं च सहस्साइ अरुणोदए समुद्दे तिरिय वीइवइत्ता अहेरयणप्पभाए पुढवीए चत्तालिसं जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचा नाम रायहाणी पण्णत्ता एगं जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेणं जबूदीवप्पमाणा पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेणं मूले पन्नास जोयणाइं विक्खभेणं उवरि अद्धतेरसजोयणाइ विक्खभेणं कविसीसगा अद्धजोयणाआयामेण, कोस विक्खभेण देसूणं अद्धजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं एगमेगाए वाहाए, पच पचदारसया अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेणं अद्ध विक्खभेणं उवारियलेणं सो लक्षजोयणसहस्साइ आयाम विक्खभेण पन्नास जोयणसहस्साइ पच य सत्ताणउय जोय णसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण सव्वप्पमाणेण वेमाणि यप्पमाणस्स अद्ध नेयव्वं ॥ १ ॥ सभा सुहम्मा - -, अथा

मोद्देशकस्येदमादिमसूत्रम् " कहिण भंते " इत्यादि ॥

मूलम्--कहिण भंते चमरस्स असुरिन्दस्स असुरकुमाररणो सभासुहम्मा पण्णत्ता? गोयमा! जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता, अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं चउव्वे गोथुभस्स आवास पव्वयस्स पमाणेणं नेयव्वं नवरं उवरिल्लं पमाणं मज्झे भाणियव्वं मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खभेणं मज्झे चत्तारिचउवीसे जोयणसए विक्खभेणं उवरि सत्ततेवीस--जोयणसए विक्खभेण मूले तिण्णिजोयणसहस्साइं, दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं, मज्झे एगं जोयणसहस्सं तिण्णिय इगुयाले जोयणसए, किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण उवरि दोविय जोयण सहस्साइं, दोन्निय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेणं, मूले वित्थडे मज्झे संखित्ते उप्पि विसाले, मज्झे वरवइरविग्गहिए महामउदसंठाणसंठिए सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे से णं एगाए पउमवरवेइयाए, एगेणं वणसंडेण य सव्वओ समंता संपरिक्खित्ते पउमवरवेइयाए वणसंडस्स य वण्णओ तस्स णं तिगिच्छकूडस्स उप्पाय-

मुच्चत्वेन चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोश चोद्वेधेन गोस्तुभस्यावासपर्वतस्य प्रमाणेन ज्ञातव्यम् नवरमुपरितन प्रमाण मध्ये भणितव्यम् मूले दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण, उपरि सप्तत्रयोविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशोत्तरे

बयालीस हजार योजन समुद्र के उपरितल को लाघने पर असुरों के इन्द्र तथा असुरो के राजा चमर का तिगिच्छकूटनाम का उत्पातपर्वत है (सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढ उच्चत्तेण) इस पर्वत की ऊँचाई सत्रह सौ इक्कीस १७२१ योजन की है (चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं उव्वेहेणं) चारसौ तीस ४३० योजन और एककोश का इसका उद्वेध (उण्डापना-गहराई) है। (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्वं) इस पर्वत का माप गोस्तुभ आवासपर्वत की तरह जानना चाहिये। (नवर-उवरिल्ल पमाणं मज्झे भाणियव्व) विशेपता यहां पर केवल यही है कि गोस्तुभ के ऊपर का जो भाग है और उसका जो माप है वह यहा बीच के भाग मे जानना चाहिये (मूले दसगावीसे जोयणसए विक्खभेणं मज्झे चउवीसे जोयणसए विक्खभेण) अर्थात्-तिगिच्छककूट का विष्कंभ मूलमें एक हजार बाईस १०२२ योजन का -, बीच मे विष्कम चारसौ चौईस ४२४ योजन का है (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) ऊपर का विष्कभ सातसौ तेईस ७२३ योजन का हैं। (मूले तिण्णिजो

યોજનનુ સમુદ્રની ઉપરની સપાટી પરનુ અતર ઓળગવાથી અસૂરોના ઈન્દ્ર અસુરરાજ ચમરનો તિગિચ્છકૂટ નામનો ઉત્પાત પર્વત છે (सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढ उच्चत्तेण) (તે પર્વત ૧૭૨૧ એક હજાર સાતસો એકવીસ) યોજન ઊચો છે (चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण) ૪૩૦ ચારસોત્રીસ યોજન અને એક ગાઉનો તેનો ઉદ્વેધ (ઊંડાઇ) છે (गोथुभस्स आवासपव्वियस्स पमाणे ण नेयव्व) આ પર્વતનુ માપ ગોસ્તુભ આવાસ પર્વત જેવુ જ સમજવુ (नवर—उवरिल्ल पमाण मज्झे भाणियव्व) અહીં એટલીજ વિશેષતા સમજવાની છે કે ગૌસ્તુભના ઉપરના ભાગનુ જે માપ છે તે અહીં વચ્ચેના માપ સમજવુ (मूले दसबावीसे जोयणसए विक्ख भेण मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण) એટલે કે તિગિચ્છકૂટનો વિષ્કભ (વિસ્તાર) મૂળમા ૧૦૨૨ (એક હજાર બાવીસ) યોજનનો છે અને વચ્ચે ૪૨૪ ચારસો ચોવીસ યોજનનો વિષ્કભ છે (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खभेण) અને ઉપરનો વિષ્કભ ૭૨૩ યોજનનો છે (मूले तिण्णिजोयणसहस्साइ दोण्णिय बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिवि-

छाया—कुत्र खलु भदन्तस्य चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता? गौतम! जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणेन तिर्यगसंख्येयान् द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्याऽरुणवरस्य द्वीपस्य बाह्याद्वेदिकान्तात् अरुणोदयं समुद्रं द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्याऽत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य तिगिच्छकूटो नामोत्पातपर्वतः प्रज्ञप्तः सप्तदशैकविंशतियोजनशतानि ऊर्ध्वं

सप्तम उद्देशक में देवों के स्थानों का प्रतिपादन किया गया है सो उसी अधिकार को लेकर चमरचञ्चा नामक देवस्थान के प्रतिपादन करने के लिये यह आठवा उद्देशक प्रारंभ किया गया है। इसी संबंध से प्रारंभ किये गये इस अष्टम उद्देशक का यह पहिला सूत्र है—(कहि णं भंते!) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कहि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त! असुरकुमारों के इन्द्र असुर कुमारराजा चमर की सुधर्मा नामकी सभा किस स्थान पर है? (गोयमा! जम्बूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते) हे गौतम! जम्बूद्विप नामके द्वीप में वर्तमान मंदर मेरु पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ तीरछे असंख्यात द्वीप समुद्रों को उल्लंघने पर अरुणवर नामका एक द्वीप है। उस द्वीप की बाह्य वेदिका के अन्त से

સાતમા ઉદ્દેશકમા દેવોના સ્થાનોનુ પ્રતિપાદન કરાયુ છે તો એજ વક્તવ્યની અપેક્ષાએ ચમરચચા નામના દેવસ્થાનનુ પ્રતિપાદન કરવાને માટે આઠમો ઉદ્દેશક શરૂ કર્યો છે આ સબધને આધારે શરૂ કરાયેલા આઠમા ઉદ્દેશકનુ સૌથી પહેલુ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-(कहि णं भंते) ઇત્યાદિ।

સૂત્રાર્થ-(कहि णं भंते! चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो सभा सुहम्मा पण्णत्ता) હે ભદન્ત! અસુરકુમારોના ઇન્દ્ર અસુરકુમારરાજા ચમરની સુધર્મા નામની સભા કયા સ્થાને છે! (गोयमा!) હે ગૌતમ! (जंबूदीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दाहिणेणं तिरियमसंखेज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता अरुणवरस्स दीवस्स बाहिरिल्लाओ वेइयंताओ अरुणोदयं समुद्दं बायालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता, एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो तिगिच्छियकूडे नामं उप्पायपव्वए पन्नत्ते) હે ગૌતમ! જબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા આવેલા મદર (મેરુ) પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ તીરછા અનેક દ્વીપસમૂદ્રોને ઓળગીએ ત્યારે અરુણવર નામનો એક દ્વીપ આવે છે તે દ્વીપની બાહ્ય વેદિકાને છેડેથી બેતાળીસ હજાર

मुच्चत्वेन चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोश चोद्वेधेन गोस्तुभस्यावासपर्वतस्य प्रमाणेन ज्ञातव्यम् नवरमुपरितन प्रमाण मध्ये भणितव्यम् मूले दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण, उपरि सप्तत्रयोविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशोत्तरे

बयालीस हजार योजन समुद्र के उपरितल को लांघने पर असुरों के इन्द्र तथा असुरो के राजा चमर का तिगिच्छकूटनाम का उत्पातपर्वत है (सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढ उच्चत्तेणं) इस पर्वत की ऊँचाई सत्रह सौ इक्कीस १७२१ योजन की है (चत्तारि तीसे जोयणसए कोसं उव्वेहेणं) चारसौ तीस ४३० योजन और एककोश का इसका उद्वेध (उण्डापना-गहराई) है। (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्वं) इस पर्वत का माप गोस्तुभ आवासपर्वत की तरह जानना चाहिये। (नवर-उवरिल्ल पमाणं मज्झे भाणियव्व) विशेषता यहां पर केवल यही है कि गोस्तुभ के ऊपर का जो भाग है और उसका जो माप है वह यहां बीच के भाग मे जानना चाहिये (मूले दस बावीसे जोयणसए विक्खभेणं मज्झे चउवीसे जोयणसए विक्खभेण) अर्थात्-तिगिच्छककूट का विष्कंभ मूलमें एक हजार बाईस १०२२ योजन का -, बीच मे विष्कंभ चारसौ चौईस ४२४ योजन का है (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेणं) ऊपर का विष्कंभ सातसौ तेईस ७२३ योजन का है। (मूले तिण्णिजो

યોજનનુ સમુદ્રની ઉપરની સપાટી પરનુ અંતર ઓળંગવાથી અસૂરોના ઈન્દ્ર અસુરરાજ ચમરનો તિગિચ્છકૂટ નામનો ઉત્પાત પર્વત છે (सत्तरस एकवीसे जोयणसए उड्ढ उच्चत्तेण) (તે પર્વત ૧૭૨૧ એક હજાર સાતસો એકવીસ) યોજન ઊંચો છે (चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण) ૪૩૦ ચારસોત્રીસ યોજન અને એક કોશનો તેમો ઉદ્વેધ (ઊંડાઇ) છે (गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणे ण नेयव्व) આ પર્વતનુ માપ ગોસ્તુભ આવાસ પર્વત જેવુ જ સમજવુ (नवर-उवरिल्ल पमाण मज्झे भाणियव्व) અહીં એટલીજ વિશેષતા સમજવાની છે કે ગૌસ્તુભના ઉપરના ભાગનુ જે માપ છે તે અહીં વચ્ચેના માપ સમજવુ (मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खभेण मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण) એટલે કે તિગિચ્છકૂટનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) મૂળમા ૧૦૨૨ (એક હજાર બાવીસ) યોજનનો છે અને વચ્ચે ૪૨૪ ચારસો ચોવીસ યોજનનો વિષ્કંભ છે (उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खभेण) અને ઉપરનો વિષ્કંભ ૭૨૩ યોજનનો છે (मूले तिण्णिजोयणसहस्साइं दोण्णिय बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिवि-

योजनशते किंचिद्विशेषोन परिक्षेपेण मध्ये एकं योजनसहस्रं त्रीणि चैकचत्वारिंशद् योजनशतानि किंचिद्विशेषोन परिक्षेपेण उपरि द्वे च योजनसहस्रे द्वे च षडशीति योजनशते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण मूले विस्तृत० मध्ये संक्षिप्तः उपरि विशालो मध्ये वरवज्रविग्रहितो महामुकुन्दसंस्थानसंस्थितः सर्वरत्नमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूप स खलु एकया पद्मवरवेदिकया एकेन वनखण्डेन च सर्वतः समन्तात्

यणसहस्साइ दोण्णिय बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) मूल में इसका परिक्षेप कुछकम तीन हजार दोसो बत्तीस ३२३२ योजनप्रमाण है। (मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण) बीचमें इसका परिक्षेप कुछकम एक हजार तीनसौ इगतालीस १३४१ योजन का है। (उवरिं दोवि य जोयणसहस्साइ दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेण) ऊपर मे परिक्षेप इस का कुछ अधिक दो हजार दो सो छयासी २२८६ योजन का है। इसलिये (मूले वित्थडे) मूल भाग इसक विस्तृत है। (मज्झे संखित्ते) मध्यभाग इसका संक्षिप्त है (उप्पिं विसाले) ऊपर का भाग इस का विशाल है (मज्झे वरवइर विग्गहिए) इसका मध्य का भाग उत्तम वज्र के जैसा है (महामउदसंठाणसंठिए) महामुकुन्द के आकार जैसा इसका आकार है (सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे) यह पूरा पर्वत रत्नमय है सुन्दर है यावत् प्रतिरूप है। (सेणं एगाए पउमवरवेइयाए एगेण वणसंडेण य, सव्वओ समंता संपरि-

सेसूणे परिक्खिवेणं) મૂળમાં તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) ૩૨૩૨ (ત્રણ હજાર બસો બત્રીસ) યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે (मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) વચ્ચેથી તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિત) એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસ (૧૩૪૧) યોજન કરતા કંઈક ઓછો છે (उवरिं दोवि य जोयणसहस्साइ दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि विसेसाहिए परिक्खेवेण) ઉપરના ભાગનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ) બે હજાર બસો છયાસી (૨૨૮૬) યોજન કરતા કંઈક વધારે છે આ રીતે (मूले वित्थडे) તેનો, મૂળનો ભાગ વિસ્તૃત છે (मज्झे संखित्ते) મધ્ય ભાગ સંક્ષિપ્ત છે (उप्पिं विसाले) અને ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે (मज्झे वरवइर विग्गहिए) તેનો મધ્યનો ભાગ ઉત્તમ વજ્રના જેવો છે, અને (महामउदसंठाणसंठिए) તેનો આકાર મહામુકુંદ જેવો છે (सव्वरयणामए अच्छे जाव पडिरूवे) તે આખો પર્વત રત્નમય છે, સુંદર છે અને અનોખો છે (सेणं एगाए पउमवरवेइयाए

सपरिक्षिप्तः पद्मवरवेदिकाया. वनखण्डकस्य च वर्णकः तस्य खलु तिगिञ्छ कूट-स्योत्पातपर्वतस्योपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः वर्णकः। तस्य खलु बहु-समरमणीयस्य भूमिभागस्य बहुमध्यदेशभागेऽत्र खलु महानेकः प्रासादावतसकः प्रज्ञप्तः अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वमुच्चत्वेन पञ्चविंशतिर्योजनशतानि विष्क भेण प्रासादवर्णकः। उल्लोचभूमिवर्णकः अष्टयोजनानि मणिपीठिका चमरस्य

क्खित्ते) यह पर्वत्त एक उत्तमपद्मवरवेदिका से चारो ओर से सर्व प्रकार से घिरा हुआ है (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) यहा पद्मवर वेदिका और वनखड का वर्णन कर लेना चहिये। (तस्स ण तिगिच्छकूडस्स उप्पायव्वयस्स उप्पि बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते) इस तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत का ऊपरी भाग बिलकुल सम है और बडा ही रमणीय है। (वण्णओ) वर्णक-यहा इसके उपरीभाग का वर्णन करलेना चाहिये (तस्स बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ ण महं एगे पासायवडिंसए पन्नत्ते) बिलकुल उस सुन्दर ऊपर के भाग के ठीक मध्य भाग मे एक बडा भारी प्रासादावतसक-उत्तम-महल है। (अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढम् उच्चत्ते ण पणवीस जोयणसयाइ विक्खभेण) इस प्रासादावतसक की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। और इसका विस्तार एकसौ पचीस १२५ योजन का है। (पासायवण्णओ) यहां उस प्रसादावतसक का वर्णन् कर लेना चाहिये। (उल्लोयभूमि वण्णओ) प्रासादावतसक के उल्लोच

एगेण वणसडेण य, सव्वओ समता सपरिक्खित्ते) ते पर्वत એક (પદ્મવરવેદિકાથી ઉત્તમ કમળની વેદિકાથી, અને એક વનખંડથી ચારે તરફથી આચ્છાદિત છે (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) અહીં પદ્મવરવેદિકા અને વનખંડનું વર્ણન કરી લેવું જોઇએ (तस्सण तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पि बहुसम-रमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते) આ તિગિચ્છકૂટ ઉત્પાત પર્વતનો ઉપરનો ભાગ તદ્દન સપાટ અને રમણીય છે (वण्णओ) અહીં તે ઉપરના ભાગનું વર્ણન કરી લેવું જોઇએ (तस्स बहुसम-रमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झ देसभागे एत्थण मह एगे पासायवडिसए पन्नत्ते) ઉપરના તે સુંદર ભાગના બરાબર વચ્ચેના ભાગમાં એક મોટો પ્રાસાદાવતંસક- ઉત્તમ મહેલ છે, (अड्ढाइज्जाइ उड्ढ उच्चत्तेण पणवीस जोयणसयाइ विक्खभेण) તે પ્રાસાદાવતંસકની ઊંચાઈ બસો પચાસ (૨૫૦) યોજનની છે અને વિસ્તાર (વિષ્કંભ) એક સો પચીશ (૧૨૫) યોજનનો છે (पासाय वण्णओ) અહીં તે પ્રાસાદાવતંસકનું વર્ણન કરવું જોઇએ, (उल्लोय भूमि वण्णओ) તે પ્રાસાદાવતંસકના (ઉત્તમ મહેલના) ઉપરના ભાગનું

सिंहासन सपरिवार भणितव्यम् । तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणे षट्कोटि शतानि पञ्चपञ्चाशच्च कोटयः पञ्चत्रिंशच्च शतसहस्राणि पञ्चाशच्च सहस्राणि (६,५५,३५,५०,०००) अरुणोदये समुद्रे तिर्यग् व्यतिव्रज्याधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य=अधोगत्वा अत्र खलु चमरस्यासुरेन्द्रस्यासुरकुमारराजस्य चमरचंचा नाम राजधानी प्रज्ञप्ता एकं योजनशतसहस्रमाया-

—ऊपर के भाग का वर्णनकर लेना चाहिये। (अट्ठ जोयणाइं मणिपेढिया) आठयोजन की मणिपीठिका है।(चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्वं) चमर का सिंहासन परिवार सहित कहना चाहिये। (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणवन्नं च कोडीओ पणतीसं च सयसहस्साइं पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थ णं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो नाम रायहाणी पण्णत्ता) इस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण तरफ एक अरुणोदय नामका समुद्र है। इस समुद्र में छहसो पचपन करोड पैंतीस लाख पचास हजार ('६५५३५५००००) योजन तिरछे जाने पर नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस हजार योजन जितना भाग अवगाहित करने पर अर्थात नीचे उतरने पर असुरेन्द्र एव असुर कुमारो के राजा चमर की चमर-चचा नामकी राजधानी आती है। (एग जोयणसयसहस्स आयाम-

વર્ણન કરવુ જોઇએ (अट्ठजोयणाइं मणिपेढिया) આઠ યોજનની મણિપીઠિકાછે. (चमरस्स सीहासणं सपरिवार भाणियव्व) અહી ચમરના સિંહાસનનુ, તથા પરિવારનુ વર્ણન કરવુ જોઇએ "तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए पणवन्नं च कोडीओ, पणतीसं च सयसहस्साइं, पण्णासं च सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे, तिरियं वीइवइत्ता, अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीसं जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता एत्थणं चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचंचाए नाम रायहाणी पण्णत्ता) આ તિગિચ્છકૂટ પર્વતની દક્ષિણે અરુણોદય નામનો સમુદ્ર છે આ સમુદ્રમા છ અબજ, પચાવન કરોડ, પાત્રીસ લાખ, પચાસ હજાર યોજન (૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦ યોજન) તિરછા જતા, અને રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો ચાલીસ હજાર યોજન પ્રમાણ ભાગ નીચે ઉતરતા અસુરકુમારોના રાજા અસુરેન્દ્ર ચમરની ચમરચચા નામની રાજધાની આવે છે (एग जोयणसयसहस्स आयामविक्खंभेणं जंबूदीवप्पमाणा) આ ચમરચચા નગરની લબાઇ, પહોળાઇ એક લાખ યોજનની છે એટલે કે, તે જબૂદ્વીપના જેટલી જ છે, (पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेणं) તેના કોટની ઊચાઇ એક સો પચાસ

मविष्कंभेण जम्बूद्वीपप्रमाणः प्राकारोद्व्यर्धं योजनशतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन मूले पञ्चाशद् योजनानि विष्कम्भेण उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि विष्कम्भेण कपिशीर्षकाणि अर्द्धयोजनानि आयामेन क्रोश विष्कम्भेण देशोनम् अर्धयोजनमूर्ध्वम् उच्चत्वेन एकैकस्या बाहायाम् पञ्चपञ्चद्वादशशतानि अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन अर्धं विष्कम्भेण उपरितले खलु षोडशयोजनसहस्राणि आयामविष्कम्भेण

विक्खंभेण जंबूदीवप्पमाणा) इस चमरचंचा राजधानी की लंबाई चौडाई एक लाख योजन की है, अतः यह जंबूद्वीप के बरोबर है। (पागारो दिवड्ढं जोयणसयं उड्ढं उच्चत्तेण) इसका प्राकार एकसौ पचास योजन ऊँचा है। (मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेण, उवरिं अद्धतेरस जोयणाइं विक्खंभेण) इस प्राकार का मूल का विस्तार पचास योजन का है इसके ऊपर के भाग का विष्कंभ साढा बारह (१२॥) योजन का है। (कविसीसगा अद्धजोयणा आयामेण, कोसं विक्खंभेण, देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेण) इसके कंगूरों की लंबाई आधे योजन की है। और चौडाई एक कोशकी है। ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पंच पंच दारसया, अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेण अद्धं विक्खंभेण) एक एक बाहा में पांचसौ पांचसौ दरवाजे हैं। इन दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास योजन की है। ऊँचाई से आधा इनका विष्कंभ है। (उवरियलेणं सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेण पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउए जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेणं सव्वप्पमाणेणं वेमाणियप्पमा-

---

યોજનની છે (मूले पन्नासं जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेण) તે કોટના મૂળનો વિસ્તાર પચાસ યોજનનો છે અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨॥ સાડાબાર યોજનનો છે (कविसीसगा अद्धजोयणाआयामेण, कोसं विक्खंभेण, देसूणं अद्धजोयणं उड्ढं उच्चत्तेण) તેના કાંગરાની લંબાઈ અર્ધા યોજનની અને પહોળાઈ એક કોશની છે, ઊંચાઈ અર્ધા યોજનથી સહેજ ઓછી છે (एगमेगाए बाहाए पंचपंच दारसया, अड्ढाइज्जाइं उड्ढं उच्चत्तेण अद्धं विक्खंभेण ते કોટની પ્રત્યેક બાજુએ ૫૦૦-૫૦૦ દરવાજા છે, તે દરવાજાઓની ઊંચાઈ અઢીસો પચાસ યોજનની છે તેથી પહોળાઈ ઉંચાઈ કરતા અર્ધી (૧૨૫ સવાસો યોજન છે, (उवरियलेण सोलसजोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेण पन्नासं जोयणसहस्साइं पंच य सत्ताणउय जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण सव्वप्पमाणेण वेमा-

पचाशद् योजनसहस्राणि पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद् विशेषोन परिक्षेपेण सर्वप्रमाण वैमानिकप्रमाणस्यार्धं ज्ञातव्यम् ॥सू०१॥

टीका—" कहि ण भंते " कुत्र खलु भदन्त! " चमरस्स असुरिंदस्स " चमरस्याऽसुरेन्द्रस्य इन्द्रत्व च साधारण-ईश्वरतामात्रेणापि सभवति-इत्यत आह- " असुरकुमाररण्णो " असुरकुमार राजस्य असुरकुमाराणा राजा इति असुरकुमारराजस्तस्य "सभा सुहम्मा पण्णत्ता " सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता, हे देवानुप्रिय! असुरकुमारराजस्य चमरेन्द्रस्य सुधर्मा सभा कुत्रस्थाने स्थिते इति गौतमस्य प्रश्न भगवानाह—" गोयमा " इत्यादि " गोयमा " हे गौतम! " जबूदीवे दीवे " जम्बूद्वीपे द्वीपे=मध्यजम्बूद्वीपे "मदरस्स पव्वयस्स" मन्दरस्य पर्वतस्य=मेरुपर्वतस्य " दाहिणेण " दक्षिणेन ' तिरियमसखेज्जे ' तिर्यगसख्येयान् " दीवसमुद्दे वीइ

णस्स अद्धनेयव्व) उपरितल दरवाजों के उपर के भाग का आयाम और विष्कभ लबाई और चौडाई सोलह हजार योजन का है, इसका परिक्षेप कुछ कम पचास हजार पाच सौ सतानवे ५०५९७ योजन का है। सर्व प्रमाण से, वैमानिक के प्रमाण की अपेक्षा यहां सब विषय आधा जानना चाहिये ॥ सू-१ ॥

टीकार्थ -गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(कहि ण भंते! असुरिंदस्स असुर कुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त! असुरकुमारों के राजा असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा पर कही गई है? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं कि (गोयमा!) हे गौतम! असुर कुमार राज, चरमेन्द्र की सुधर्मा सभा (जबूदीवे दीवे) जम्बूद्वीप नाम के मध्य जम्बूद्वीप मे,(मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) उस मेरु पर्वत

णियप्पमाणस्स अद्ध नेयव्व) ઉપરિતલની (દરવાજાના ઉપરના ભાગની) લબાઈ અને પહોળાઈ સોળ હજાર યોજનની છે અને તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ પચાસ હજાર પાચસો સત્તાણુ યોજનથી કઈક ઓછો છે, વૈમાનિકોમા જે જે પ્રમાણો કહ્યા છે તેના કરતા અહી દરેક પ્રમાણ અર્ધા સમજવા ॥ સૂ ૧॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(कहि ण भते! असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता?) હે ભદન્ત! અસુરકુમારોના રાજા અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્માસભા કયા આવેલી છે? આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા (जबूदीवे दीवे) જબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા આવેલી છે (मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) તે મેરુ પર્વતની

वइत्ता " द्वीपसमुद्रान् व्यतिव्रज्य उल्लंघ्येत्यर्थः 'अरुणवरस्स दीवस्स " अरुणवरस्य द्वीपस्य "बाहिरिल्लाओ वेइयताओ " बाह्याद् वेदिकान्ताद् अरुणवरद्वीपस्य निष्क्रमणानन्तरम् " अरुणोदय समुद्द " अरुणोदय समुद्रम् " बायालीस जोयण सहस्साइ " द्विचत्वारिंशत् योजन सहस्राणि " ओगाहित्ता " अवगाह्य समुद्रजलोपरिभागमतिक्रम्य — द्विचत्वारिंशद् योजनसहस्राणि उपर्युपरिगत्वेत्यर्थं । " एत्थण चमरस्स असुरिन्दस्स असुरकुमाररण्णो " अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य " तिगिन्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पन्नत्ते " तिगिञ्छकूटो

की दक्षिण दिशामें (तिरियमसंखिज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता) तिरछे असख्यात द्वीप समुद्रों को लाघने पर (अरुणवरस्स दीवस्स) अरुणवर नाम का एक द्वीप है। द्वीप का जैसा नाम है उस द्वीप को घेरे हुए समुद्र का भी अढाई द्वीप के बाहिर वही नाम होता है। द्वीप और द्वीप के बाद समुद्र हैं। अतः जम्बूद्वीपस्थित मेरु पर्वत से दक्षिण की ओर तिरछे असख्यात द्वीप समुद्रों को पार करने पर अरुणवर नाम का द्वीप आता है। इस द्वीप के चारो तरफ समुद्र है-जिसका नाम अरुणोदय समुद्र है। यही बात (बाहिरिल्ला ओवेइयताओ अरुणोदय समुद बायालीस जोयणसयसहस्साइ) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अर्थात्-अरुणवर द्वीप की जो वेदिका जगती है उसके बाहिरी अन्तिम छोड से आगे बढ़ने पर अरुणोदय नामका समुद्र आता है। इस समुद्र में बयालीसहजार योजन (ओगाहित्ता) समुद्र के उपरितल के लाघने पर (एत्थ ण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णोतिगिच्छकूडे नाम उप्पायपव्वए पण्णत्ते) ठीक वहीं असुर कुमारराजचमरेन्द्र का उत्पातपर्वत

દક્ષિણ દિશામા (तिरियमसंखिज्जे दीवसमुद्दे वीइवइत्ता) તીરછા અસખ્ય દ્વીપ ઓળગવાથી (अरुणवरस्स दीवस्स) અરુણવર નામનો એક દ્વીપ આવે છે દ્વીપનુ જે નામ છે, એજ નામ દ્વીપને ઘેરીને આવેલા અઢી દ્વીપની બહારના સમુદ્રનુ પણ છે, દ્વીપ અને દ્વીપની પછી સમુદ્ર છે એટલેકે જબૂદ્વીપમા આવેલા મેરુ પર્વતની દક્ષિણ તરફ તીરછા અસખ્યાત દ્વીપસમુદ્રોને પાર કરવાથી અરુણવર નામનો દ્વીપ આવે છે તે દ્વીપની ચારે તરફ જે સમુદ્રને અરુણોદય સમુદ્ર કહે છે એજ વાત (बाहिरिल्लाओ वेइयताओ अरुणोदय समुद्द बाया लीस जोयणसयसहस्साइ) આ સૂત્ર દ્વારા બતાવવામા આવે છે એટલે કે અરુણવર દ્વીપની જે વેદિકા છે તેના અન્તિમ છેડેથી આગળ વધતા અરુણોદય નામનો સમુદ્ર આવે છે તે સમુદ્રમા બેતાળીસ હજાર યોજન (ओगाहित्ता) પ્રમાણ અતર પાર કરવાથી (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो

पचाशद् योजनसहस्राणि पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि किञ्चिद् विशेषोनम् परिक्षेपेण सर्वप्रमाण वैमानिकप्रमाणस्यार्धं ज्ञातव्यम् ॥सू०१॥

टीका—" कहि ण भते " कुत्र खलु भदन्त! " चमरस्स असुरिंदस्स " चमरस्याऽसुरेन्द्रस्य इन्द्रत्व च साधरण-ईश्वरतामात्रेणापि सभवति-इत्यत आह- " असुरकुमाररण्णो " असुरकुमार राजस्य असुरकुमाराणा राजा इति असुरकुमारराजस्तस्य "सभा सुहम्मा पण्णत्ता " सभा सुधर्मा प्रज्ञप्ता, हे देवानुप्रिय! असुरकुमारराजस्य चमरेन्द्रस्य सुधर्मा सभा कुत्रस्थाने स्थिते इति गौतमस्य प्रश्न भगवानाह—" गोयमा " इत्यादि " गोयमा " हे गौतम! " जबूदीवे दीवे " जबूद्वीपे द्वीपे=मध्यजबूद्वीपे "मदरस्स पव्वयस्स" मन्दरस्य पर्वतस्य=मेरुपर्वतस्य " दाहिणेण " दक्षिणेन ' तिरियमसखेज्जे ' तिर्यगसख्येयान् " दीवसमुद्दे वीइ-

---

णस्स अद्धनेयव्व) उपरितल दरवाजो के उपर के भाग का आयाम और विष्कभ लबाई और चौडाई सोलह हजार योजन का है, इसका परिक्षेप कुछ कम पचास हजार पाच सौ सतानवे ५०५९७ योजन का है। सर्व प्रमाण से, वैमानिक के प्रमाण की अपेक्षा यहां सब विषय आधा जानना चाहिये ॥ सू-१ ॥

टीकार्थ-गौतमस्वामी प्रभु से पूछते हैं-(कहि ण भते! असुरिंदस्स असुर कुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता) हे भदन्त! असुरकुमारों के राजा असुरेन्द्र चमर की सुधर्मा सभा कहा पर कही गई है? इस प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते है कि (गोयमा!) हे गौतम! असुर कुमार राज, चरमेन्द्र की सुधर्मा सभा (जबूदीवे दीवे) जम्बूद्वीप नाम के मध्य जम्बूद्वीप मे,(मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) उस मेरु पर्वत

णियप्पमाणस्स अद्ध नेयव्व) ઉપરિતલની (દરવાજાના ઉપરના ભાગની) લબાઈ અને પહોળાઇ સોળ હજાર યોજનની છે અને તેનો પરિક્ષેપ (પરિમિતિ પચાસ હજાર પાચસો સત્તાણુ યોજનથી કઇક ઓછો છે, વૈમાનિકોમા જે જે પ્રમાણો કહ્યા છે તેના કરતા અહી દરેક પ્રમાણુ અર્ધા સમજવા ॥ સૂ ૧॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે કે-(कहि ण भते! असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरस्स सभा सुहम्मा पण्णत्ता ?) હે ભદન્ત ! અસુરકુમારોના રાજા અસુરેન્દ્ર ચમરની સુધર્માસભા ક્યા આવેલી છે?, આ પ્રશ્નનો જવાબ આપતા મહાવીર પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે હે ગૌતમ અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા (जबूदीवे दीवे) જબૂદ્વીપ નામના દ્વીપમા આવેલી છે (मदरस्स पव्वयस्स दाहिणेण) તે મેરુ પર્વતની

वासपर्वत तस्याऽऽदिमध्यान्तेषु विष्कम्भप्रमाणमिदम् "कमसो विक्खभोसे दसवावीसाइ जोयणसयाइ सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे" क्रमशोविष्कम्भस्तस्य दशद्वाविंशतियोजनशतानि सप्तशतानि त्रयोविंशतिश्चत्वारिंशतानि च चतुर्विंशतिरिति ॥ गोस्तुभोपपातपर्वतयोः प्रमाणे सर्वथा सादृश्यं निवारयन्नाह "नवरं उवरिल्ल प्रमाण मज्झे भाणियव्वं" नवरमुपरितन प्रमाण मध्ये भणितव्यम् । गोस्तुभपर्वतस्य यत् उपरिभागे प्रमाण तत् उपपातपर्वतस्य मध्ये ज्ञातव्यमित्यर्थः, ततश्चेदमुक्त भवति (मूले दशद्वावीसे जोयणसए विक्खभेण) मूले

यह गोस्तुभपर्वत नागराजो का आवासपर्वत है यह लवणसमुद्र के बीच में पूर्वदिशा में है। इसके आदि भाग का, मध्यभाग का और अन्तिमभाग का विष्कभ प्रमाण इस प्रकार से है (कमसो विक्खभो से दसवावीसाइ जोयणसयाइ, सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) आदि भागका विष्कभ प्रमाण एकहजार बाईस १०२२ योजनका मध्यभाग का विष्कभ प्रमाण सातसौ तेईस ७२३ योजन का और अन्तिमभाग का विष्कभ प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का है।

अब गोस्तुभ और उत्पातपर्वतके प्रमाणमें सर्वथा सादृश्यका निवारण करनेके निमित्त सूत्रकार कहते हैं (नवर) इत्यादि, उससे इसमें विशेषता यह है कि (उवरिल्ल पमाण मज्झे भाणियव्व) गोस्तुभपर्वत का अन्तिमभाग का जो प्रमाण कहा गया है वह प्रमाण उत्पात पर्वत के बीचभाग का जानना चाहिये, गोस्तुभपर्वत के अन्तिमभाग का प्रमाण चारसौ चोईस ४२४ योजन का कहा गया है सो यह प्रमाण उत्पात पर्वत के मध्यभाग का जानना चाहिये, यही बात (मूले दस बावीसे जो-

---

આ ,વામા આપેલ છે તે ગોસ્તુભપર્વત નાગરાજનો આ પર્વત છે તે લવણ સમુદ્રની વચ્ચે પૂર્વમા આવેલો છે તેના આદિ ભાગનો અને ઉપરના ભાગનો વિષ્કભ (પરિમિતિ) આ પ્રમાણે છે (कमसो विक्खभो से दसवावीसाइ जोयणसयाइ सत्तसए तेवीसे चत्तारिसए य चउवीसे) આદિ ભાગનો વિષ્કભ છે ૧૦૨૨ યોજનનો,મધ્યભાગનો વિષ્કભ ૭૨૩ યોજનનો અને ઉપરના ભાગનો વિષ્કભ ૪૨૪ યોજનનો છે,

હવે ગોસ્તુભ અને ઉત્પાત પર્વતના પ્રમાણમા જે તફાવત છે તે દર્શાવવા માટે સૂત્રકાર "नवर" આદિ સૂત્રો કહે છે—उवरिल्ल पमाण मज्झे भाणियव्व" ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનુ જે માપ આપ્યુ છે તે માપ ઉત્પાત પર્વતના મધ્યભાગનુ સમજવુ એટલે કે ગોસ્તુભ પર્વતના ઉપરના ભાગનુ માપ ૪૨૪ યોજનનુ કહ્યુ છ, તો ઉત્પાત પર્વતના મધ્ય ભાગનુ માપ ૪૨૪ યોજન સમજવુ એજ વાત "मूले दसबावीसे जोयणसए विक्खभेण, मज्झे चत्तारि

नाम उपपात पर्वतः प्रज्ञप्तः तिर्यग्लोकगमनाय यत्रागत्य चमर उत्पतति स उत्पातनामकः पर्वतः कथ्यते इति । तस्य तिगिच्छकूटपर्वतस्य प्रमाणं दर्शयति 'सत्तरस' इत्यादि " सत्तरसएकवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं " सप्तदश एकविंशतियोजनशतानि उर्ध्वम् ऊच्चत्वेन " चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण " चतुस्त्रिंशद् योजनशतानि क्रोशश्च उद्वेधेन गम्भीरत्वेन भूम्यवगाहनेत्यर्थः " गोथुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेणं नेयव्वं " गोस्तुभस्याऽऽवासपर्वतस्य प्रमाणेन नेतव्यम् । गोस्तुभाख्यावासपर्वतस्य यावत् प्रमाणं तावदेव तिगिच्छ—उपपातपर्वतस्यापि प्रमाणं ज्ञातव्यमित्यर्थः । गोस्तुभपर्वतस्य प्रमाणसादृश्यम् उपपात पर्वतस्य कथितं तत्र गोस्तुभपर्वतस्यैव कियत् प्रमाणमिति शास्त्र प्रतिपादितं तत्प्रमाणमिदम् गोस्तुभो लवणसमुद्रमध्ये पूर्वस्यां दिशि नागराजानामा-

है । इस पर्वत का नाम तिगिच्छकूट है । चमरेन्द्र जब तिर्यग्लोक में आने का इच्छुक होता है-तब वह पहिले इस पर्वत पर आता है और यहां से फिर वह तिर्यग्लोक में जाता है इसलिये इस पर्वत का नाम उत्पात पर्वत है । इस तिगिच्छकूट का प्रमाण बताने के निमित्त सूत्रकार कहते हैं—(सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेण, चत्तारितीसे जोयणसए कोसच उव्वेहेण) इस उत्पातपर्वत की ऊँचाई सत्रहसौ इक्कीस १७२१ योजन की है और इसका उद्वेध-गहराई-भूमि में अवगाहना-चारसौतीस ४३० योजन और एक कोश का है । (गोत्थुभस्स आवासपव्वयस्स पमाणेण नेयव्व) गोस्तुभ नामक आवासपर्वत का जितना प्रमाण है उतना ही प्रमाण इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का भी जानना चाहिये । गोस्तुभ नामक आवासपर्वत का प्रमाण कितना है यह शास्त्रों में प्रतिपादित हुआ है—जो इस प्रकार से है—

तिगिच्छकूडे नाम उपपायपव्वए पण्णत्ते) અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રનો ઉત્પાત પર્વત આવે છે તે પર્વતનુ નામ તિગિચ્છકૂટ છે, જ્યારે ચમરેન્દ્રને તિર્યગ્લોકમા જવાની ઈચ્છા થાય છે ત્યારે પહેલા તે આ પર્વત પર આવે છે અને ત્યાથી તે તિર્યગ્લોકમા જાય છે તે કારણે તેને ઉત્પાત પર્વત કહે છે હવે તે તિગિચ્છકૂટનું માપ બતાવવામાટે સૂત્રકાર કહે છે કે (सत्तरस एक्कवीसे जोयणसए उड्ढं उच्चत्तेणं ,चत्तारितीसे जोयणसए कोसं च उव्वेहेण) તે ઉત્પાતપર્વતની ઉંચાઈ ૧૭૨૧ સત્તરસોએકવીસ યોજનની અને તેમી ઉંડાઇ (જમીનની અંદરની અવગાહના) ૪૩૦ ચારસોત્રીસ યોજન અને એક કોશની છે (गोत्थुभस्स आवास पव्वयस्स पमाणेण नेयव्व) ગોસ્તુભ નામના આવાસ પર્વતનુ જેટલુ પ્રમાણ છે એટલુ જ પ્રમાણ આ તિગિચ્છકૂટ નામના ઉત્પાતપર્વતનુ પણ સમજવું ગોસ્તુભ નામના આ ઉત્પાતપર્વતનુ જે પ્રમાણ શાસ્ત્રોમા બતાવ્યુ છે તે નીચે

शते किञ्चिद्विशेपाधिके परिक्षेपेण २२८६ किंचिद्विशेपाधिके " मूले वित्थडे " मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः "मज्झे सखित्ते " मध्ये सक्षिप्तः "उप्पिं विसाले" उपरिविशालः 'मज्झे वरवइरविग्गहिए' मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्र तन्नामक. शस्त्रविशेपः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो–वरवज्रविग्रहात् स्वार्थिकक प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये क्षामः कृश इत्यर्थः । एतदेव दर्शयति " महामउदसठाण सठिए " महामुकुन्दसस्थानसस्थित मुकुन्दो = वाद्यविशेपः महाश्चासौ मुकुन्दः– महामुकुन्दस्तस्य सस्थानमाकृतिविशेपः तदिव सस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमा नित्यर्थः असौ उपपात पर्वतः, " सव्वरयणामए " सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, " अच्छ० " अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः " जाव पडिरूवे " यावत्

इसका परिक्षेप कुछ विशेपाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्थडे) पहिले जो इसका विष्कभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल मे विस्तृत है, (मज्झे सखित्ते) मध्य मे सक्षिप्त है और (उप्पिं विसाले) ऊपर मे विशाल है। (मज्झे वर वइरविग्गहिए) यहा विग्रह का अर्थ आ–कृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आ–कृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउदसठाणसठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेप का है सो इस वाद्यविशेप की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सव्वरयणामए) सर्व–रत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्खेवेण" ઉપરના ભાગમા તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬બાવીસસો છયાસી યોજન કરતા થોડો વધારે છે "मूलवित्थडे" આ રીતે તેનો મૂળભાગ વિસ્તૃત છે, "मज्झे सखित्ते" મધ્યભાગ સક્ષિપ્ત છે, અને " उप्पिं विसाले" ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે " मज्झे वरवइरविग्गहिए " અહીં વિગ્રહનો અર્થ આકાર સમજ વાનો છે તે પર્વતનો આકાર વરવજ્ર (શ્રેષ્ઠ વજ્ર નામના શસ્ત્ર) સમાન છે તેથી ને પર્વતને વરવજ્રવિગ્રહિક (શ્રેષ્ઠ વજ્રના જેવા આકારનો) કહ્યો છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે તે પર્વત મધ્યભાગમા સક્ષિપ્ત–કૃશ છે " महमउंद सठाणसठिए " મુકુદ નામનુ એક વાદ્ય હોય છે મુકુદના જેવા આકારના તે ઉત્પાત પર્વત છે આ સૂત્ર દ્વારા પણ એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તે મધ્યમા કૃશ (સક્ષિપ્ત) છે તે ઉત્પાત પર્વત "सव्वरयणामए" સર્વરત્નમય છે. "अच्छे"

दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण " मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण " मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कंभेण=चतुर्विंशत्युत्तरचतुःशतमित्यर्थः " उवरिसत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेण " उपरि सप्तत्रयोविंशतियोजनशतानि विष्कंभेण त्रयोविंशत्युत्तरसप्तशतयोजनानि-इत्यर्थः " मूले तिण्णि जोयणसहस्साइ दोण्णियबत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं " मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशदुत्तरे योजनशते किश्चित्-विशेषोने परिक्षेपेण " मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णियइगुयाले-जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं " मध्ये एक योजनसहस्र त्रीणि च एकचत्वारिंशत् योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोन परिक्षेपेण " उवरिं दोन्निय जोयणसहस्साइ दोन्निय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेण " उपरि द्वे च योजनसहस्रे, द्वे च षडशीतिर्योजन

यणसए विक्खभेणं, मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खभेण, उवरि सत्त तेवीसे जोयणमए विक्खभेण) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। मूल में एक हजार बाईस १०२२ योजन का विष्कंभ प्रमाण है, मध्य में चारसौ चोईस ४२४ योजन का विष्कंभ प्रमाण है और ऊपर में सातसौ तेईस ७२३ योजन का विष्कंभ प्रमाण है। (मूले तिण्णि जोयणसहस्साइ दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे प-रिक्खेवेण) इस पर्वत का परिक्षेप कितना है सो सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रकटकिया है, मूल में इसका परिक्षेप कुछ कम तीन हजार दो-सौ बत्तीस ३२३२ योजन का है। इसी तरह से (मज्झे एग जोयण-सहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण) मध्यभाग में इसका परिक्षेप एक हजार तीनसौ इकतालीस १३४१ योजन में कुछ कम है। (उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइ दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेण) ऊपर के भाग में

चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण, उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेण " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પાત પર્વતનો વિષ્કંભ મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન, મધ્ય ભાગમા ૪૨૪ યોજન અને ઉપરના ભાગમા ૭૨૩ યોજન છે 'मूले तिण्णि जोयणसहस्साइ दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयण-सएकिंचि विसेसूणे परिक्खेवेण' હવે સૂત્રકાર તે પર્વતના પરિક્ષેપ (પરિધિ)નુ વર્ણન કરે છે મૂળમા તેનો પરિક્ષેપ ૪૨૪૨ યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે 'मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण " મધ્ય ભાગમા તેનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસયોજન કરતા થોડા ન્યૂન છે " उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइ दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि

शते किञ्चिद्विशेषाधिके परिक्षेपेण २२८६ किंचिद्विशेषाधिके " मूले वित्थडे " मूले विस्तृतः उपपातपर्वतः "मज्झे संखित्ते " मध्ये संक्षिप्तः "उप्पिं विसाले" उपरिविशालः 'मज्झे वरवइरविग्गहिए' मध्ये वरवज्रविग्रहितः तत्र वरः= श्रेष्ठः वज्र तन्नामकः शस्त्रविशेषः आकृतिः= स्वरूपम् ततश्च वरवज्रस्येव विग्रहः आकृतिर्यस्य स वरवज्रविग्रहः ततो-वरवज्रविग्रहात् स्वार्थिकक प्रत्यये कृते सति वरवज्रविग्रहिकः मध्ये क्षामः कृश इत्यर्थः । एतदेव दर्शयति " महामउंदसठाण संठिए " महामुकुन्दसंस्थानसंस्थित मुकुन्दो = वाद्यविशेषः महांश्चासौ मुकुन्दः- महामुकुन्दस्तस्य संस्थानमाकृतिविशेषः तदिव संस्थितः तदाकृतिवदाकृतिमा नित्यर्थः असो उपपात पर्वतः, " सव्वरयणामए " सर्वरत्नमयः उपपातपर्वतः, " अच्छ० " अच्छः स्वच्छः स्फटिकादिरिव निर्मलः " जाव पडिरूवे " यावत्

इसका परिक्षेप कुछ विशेषाधिक दो हजार दो सौ छयासी २२८६ योजन का है। (मूले वित्थडे) पहिले जो इसका विष्कंभ प्रकट किया गया है उससे यह बात निश्चित होती है कि यह पर्वत मूल मे विस्तृत है, (मज्झे संखित्ते) मध्य मे संक्षिप्त है और (उप्पिं विसाले) ऊपर में विशाल है। (मज्झे वर वइरविग्गहिए) यहां विग्रह का अर्थ आकृति है, वर वज्र श्रेष्ठ वज्र नाम के शस्त्र के समान इस पर्वत की आकृति है अतः वह वर वज्र विग्रहिक है। इससे यह प्रकट किया गया कि यह पर्वत मध्य में कृश है। (महामउंदसठाणसंठिए) मुकुन्द नाम वाद्यविशेष का है सो इस वाद्यविशेष की जैसी आकृति होती है वैसी आकृति वाला यह उत्पात पर्वत है। इससे भी यह मध्य में कृश है यही प्रकट किया गया है। यह उत्पात पर्वत (सव्वरयणामए) सर्व- रत्नमय है। (अच्छे) स्फटिकमणि आदि के समान यह निर्मल है।

विसेसाहिए परिक्खेवेणं" ઉપરના ભાગમાં તેનો પરિક્ષેપ ૨૨૮૬આવાસસો છયાસી યોજન કરતાં થોડો વધારે છે "मूलवित्थडे" આ રીતે તેનો મૂળભાગ વિસ્તૃત છે, "मज्झे संखित्ते" મધ્યભાગ સંક્ષિપ્ત છે, અને " उप्पिं विसाले" ઉપરનો ભાગ વિશાળ છે " मज्झे वरवइरविग्गहिए " અહીં વિગ્રહનો અર્થ આકાર સમજ વાનો છે તે પર્વતનો આકાર વરવજ્ર (શ્રેષ્ઠ વજ્ર નામના શસ્ત્ર) સમાન છે તેથી તે પર્વતને વરવજ્રવિગ્રહિક (શ્રે૦ વજ્રના જેવા આકારનો) કહ્યો છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે પર્વત મધ્યભાગમાં સંક્ષિપ્ત-કૃશ છે " महामउंद सठाणसंठिए " મુકુંદ નામનું એક વાદ્ય હોય છે મુકુંદના જેવા આકારના તે ઉત્પાત પર્વત છે આ સૂત્ર દ્વારા પણ એજ વાત પ્રકટ કરી છે કે તે મધ્યમાં કૃશ (સંક્ષિપ્ત) છે તે ઉત્પાત પર્વત "सव्वरयणामए" સર્વરત્નમય છે. "अच्छे"

दशद्वाविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण " मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खंभेण " मध्ये चत्वारि चतुर्विंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण=चतुर्विंशत्युत्तरचतुः शतमित्यर्थः " उवरिसत्ततेवीसे जोयणसए विक्खंभेण " उपरि सप्तत्रयोविंशतिर्योजनशतानि विष्कम्भेण त्रयोविंशत्युत्तरसप्तशतयोजनानि-इत्यर्थः " मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णियबत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं " मूले त्रीणि योजनसहस्राणि द्वे च द्वात्रिंशदुत्तरे योजनशते किञ्चित्-विशेषोने परिक्षेपेण " मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णियइगुयाले-जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण " मध्ये एक योजनसहस्र त्रीणि च एकचत्वारिंशत् योजनशतानि किञ्चिद्विशेषोन परिक्षेपेण " उवरिं दोन्निय जोयणसहस्साइं दोन्निय छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेण " उपरि द्वे च योजनसहस्रे, द्वे च षडशीतिर्योजन

यणसए विक्खभेणं, मज्झे चत्तारि चउवीसे जोयणसए विक्खभेण, उवरि सत्त तेवीसे जोयणमए विक्खभेण) इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है। मूल में एक हजार बाईस १०२२ योजन का विष्कम्भ प्रमाण है, मध्य में चारसौ चोईस ४२४ योजन का विष्कम्भ प्रमाण है और ऊपर में सातसौ तेईस ७२३ योजन का विष्कम्भ प्रमाण है। (मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयणसए किंचिविसेसूणे प-रिक्खेवेण) इस पर्वत का परिक्षेप कितना है सो सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा प्रकटकिया है, मूल में इसका परिक्षेप कुछ कम तीन हजार दो-सौ बत्तीस ३२३२ योजन का है। इसी तरह से (मज्झे एग जोयण-सहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण) मध्यभाग मे इसका परिक्षेप एक हजार तीनसौ इकतालीस १३४१ योजन में कुछ कम है। (उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइं दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचिविसेसाहिए परिक्खेवेण) ऊपर के भाग में

चउवीसे जोयणसए विक्खभेण, उवरि सत्ततेवीसे जोयणसए विक्खभेण " આ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કરવામા આવેલ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઉત્પાત પર્વતનો વિષ્કંભ મૂળમાં ૧૦૨૨ યોજન, મધ્ય ભાગમા ૪૨૪ યોજન અને ઉપરના ભાગમા ૭૨૩ યોજન છે 'मूले तिण्णि जोयणसहस्साइं दोण्णि य बत्तीसुत्तरे जोयण सएकिंचि विसेसूणे परिक्खेवेण' હવે સૂત્રકાર તે પર્વતના પરિક્ષેપ (પરિધિ)નુ વર્ણન કરે છે મૂળમા તેનો પરિક્ષેપ ૪૨૪૨ યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે ' मज्झे एग जोयणसहस्स तिण्णि य इगुयाले जोयणसए किंचि विसेसूणे परिक्खेवेण " મધ્ય ભાગમા તેનો પરિક્ષેપ ૧૩૪૧એક હજાર ત્રણસો એકતાલીસયોજન કરતાં થોડો ન્યૂન છે " उवरिं दोन्नि य जोयणसहस्साइं दोन्नि य छलसीए जोयणसए किंचि

किरणयुक्त इत्यर्थ " सउज्जो स " सोद्द्योतक. अन्यवस्तु प्रकाशक 'पासाइए' प्रासादीयः प्रसन्नताजनकत्वात् ' दरिसणिज्जे " दर्शनीयः 'अभिरूवे' अभिरूपकः अतिरमणीयः " पडिरूवे " प्रतिरूपः सुन्दराकृतिक ' सेण एगाए पउमवर वेइयाए" स खलु एकया पद्मवरवेदिकया युक्तः "एगेण वणसडेण य" एकेन वन खण्डकेन च ' सव्वओ समता सपरिक्खित्ते ' सर्वतः समन्तात् सपरिक्षिप्तः परिवेष्टित इत्यर्थः " पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ " पद्मवरवेदिकायाः वनखण्डकस्य च वर्णकः तत्र वेदिकावर्णकस्तु इत्थम् तथाहि-" सा ण पउमवर-वेइया अद्ध जोयण उड्ढ उच्चत्तेण" सा खलु पद्मवरवेदिका अर्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन "पचधणुसयाइ विक्खभेण " पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण " सव्वरय णामइ " सर्वरत्नमयी " तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण "

का प्रकाशक होनेसे यह सोद्योत उद्योत से युक्त है। प्रसन्नताका जनक होने से यह प्रासादीय है। देखने योग्य होने से दर्शनीय, अतिरमणीय होने से अभिरूप और सुन्दराकृतियुक्त होने से प्रतिरूप है। (से ण एगाए पउमवरवेइयाए) यह उत्पात पर्वत एक पद्मवर वेदिका से (एगेण वणसडेण) और एक वनषड से (सव्वओ समता सपरिक्खित्ते सब तरफ अच्छी तरह से परिवेष्टित। (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) पद्मवरवेदिका और वनषड का वर्णन यहां जानना चाहिये। पद्मवर वेदिका का वर्णन इस प्रकार से है- सा ण पउमवरवेइया अद्ध जोयण उड्ढ, उच्चत्तेण) इस पद्मवर वेदिका की ऊंचाई आधे योजन की है। (पचधणुसयाइ विक्खभेण) विष्कंभ इस का पाच सौ ५०० धनुष का है। (सव्वरयणामई) यह पूरी रत्नों की बनी हुई है।

હોવાથી સોદ્યોત-પ્રકાશથી યુક્ત છે તે પ્રસન્નતાનો જનક હોવાથી પ્રસાદીય છે તે દેખવા યોગ્ય હોવાથી દર્શનીય છે, અતિશય સુંદર હોવાથી અભિરૂપ છે અને સુંદર આકૃતિ વાળો હોવાથી પ્રતિરૂપ છે

' से ण एगाए पउमवरवेइयाए " તે ઉત્પાત પર્વત એક પદ્મવર વેદિકાથી અને " एगेण वणसडेण " એક વનખંડથી " सव्वओ समता सपरिक्खित्ते " બધી બાજુએ ઘેરાયેલો છે ' पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ " અહીં પદ્મવર વેદિકાનું તથા વનખંડનું વર્ણન કરવું જોઈએ પદ્મવરવેદિકાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે- " सा ण पउमवरवेइया अद्ध जोयण उड्ढ उच्चत्तेण" આ પદ્મવર વેદિકાની ઉંચાઈ અર્ધા યોજનની છે, "पच धणुसयाइ विक्खभेण" તેનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) ૫૦૦ ધનુષનો છે " सव्वरयणामई " તે પૂરે પૂરી રત્નો

प्रतिरूपः इत यावत्पदोपादानात् इदम् प्रारम्-" मण्हे " श्लक्ष्णः चिक्कण इत्यर्थः श्लक्ष्ण पुद्गलेन जायमानत्वात् " लण्हे " मसृणोऽतीवकोमलः " घट्टे " घृष्ट इव घृष्टः खरशाणेन " मट्ठ " मृष्ट इव मृष्ट सुकुमारशाणेन अथवा मृष्ट इव मृष्ट मार्जित इव प्रमार्जनिक्रया शोधित इव, अतएव "निरए " नीरजस्कः=रजो रहितः " निम्मले " निर्मलः कठिनमलरहितः " निप्पंके ' निष्पंकः-आर्द्रमल रहितः " निक्कंकडच्छाए " निष्कंकटच्छायः निरावरणदीप्तिः=आवरणरहित-प्रभावानित्यर्थः " सप्पभे " सत्प्रभः-' समिरिईए " समरीचिकः स किरणः

(जाव पडिरूवे) यावत् यह प्रतिरूप है। यहां (यावत्) शब्द से इन पदोंका ग्रहण किया गया है (सण्हे, लण्हे, घट्टे, मट्टे, निरए, निम्मले, निप्पके, निक्कंकडच्छाए, सप्पभे, समरिईए, सउज्जोए, पासाईए, दरिसणिज्जे, अभिरूवे, पडिरूवे) चिकने पुद्गलों से बना हुआ होने के कारण यह पर्वत श्लक्ष्ण चिकना है, मसृण अत्यन्त कोमल है, शाण पर घिसकर तैयार की हुई वस्तु के समान यह घृष्ट है, कोमल शाण पर घिसी हुई वस्तु के समान यह मृष्ट है, अतएव ऐसा ज्ञात होता है कि मानो बुहारी से झाडकर इसे रजरहित बना दिया गया है (निम्मले) कठिनमल से यह रहित है। कीचड आदि से रहित होने के कारण यह निष्पक है, कान्ति इसकी आवरण रहित है अतः यह निकंकडच्छाय है। इसकी प्रभा सुन्दर है अत. यह सप्रभ है। इससे सर्वदा प्रभा की किरणे छिटकती रहती हैं इसलिये यह समरीचिक है। अन्यवस्तु

સારા સ્ફટિકમણિ આદિ સમાન તે નિર્મલ છે "जाव पडिरूवे" પ્રતિરૂપ પર્યંતના વિશેષણોથી તે યુક્ત છે અહીં " जाव " (પર્યન્ત) પદથી નીચેના પદો ગ્રહણ કરવાના છે-" सण्हे, लण्हे, घट्टे, मट्ठे, निरए, निम्मले, निप्पके, निक्कंकडच्छाए, सप्पभे, समरिईए, सउज्जोए, पासाइए, दरिसणिज्जे, अभिरूवे, पडिरूवे " આ વિશેષણોનો અર્થ નીચે પ્રમાણે છે સુવાળા પુદ્ગલોનો બનેલો હોવાથી તે પર્વત श्लक्ष्ण-મુલાયમ છે, मसृण-અતિશય કોમળ છે, સરાણ પર ઘસેલી વસ્તુના સમાન તે ઘૃષ્ટ છે, કોમલ સરાણ પર ઘસેલી વસ્તુના જેવો તે મૃષ્ટ છે, તેથી તેને બરાબર ખંખેરીને ધૂળરહિત બનાવ્યો હોય તેવો લાગે છે " निम्मले " તે નિર્મળ છે, કીચડ આદિથી રહિત હોવાને લીધે તે નિષ્પંક છે કોઈ પણ જાતના આવરણથી રહિત કાન્તિવાળો હોવાથી તે " निक्कंकडच्छाय " છે તેની પ્રભા સુંદર હોવાથી તે સપ્રભ છે તેમાથી તેજના કિરણો સદા વિખરાતા રહે છે તેથી તે સમરીચિક (કિરણોથી યુક્ત) છે તે અન્ય વસ્તુનો પ્રકાશક

किरणयुक्त इत्यर्थ "सउज्जो स" सोद्द्योतकः अन्यवस्तु प्रकाशक 'पासाइए' प्रासादीयः प्रसन्नताजनकत्वात् 'दरिसणिज्जे" दर्शनीयः 'अभिरूवे' अभिरूपकः अतिरमणीयः "पडिरूवे" प्रतिरूपः सुन्दराकृतिक 'सेण एगाए पउमवर वेइयाए" स खलु एकया पद्मवरवेदिकया युक्तः "एगेग वणसडेण य" एकेन वन खण्डकेन च 'सव्वओ समता सपरिक्खित्ते' सर्वतः समन्तात् सपरिक्षिप्तः परि-वेष्टित इत्यर्थः "पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ" पद्मवरवेदिकायाः वनखण्डकस्य च वर्णकः तत्र वेदिकावर्णकस्तु इत्थम् तथाहि-"सा ण पउमवर-वेइया अद्ध जोयण उड्ढ उच्चत्तेण" सा खलु पद्मवरवेदिका अर्धयोजनम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन "पचधणुसयाइ विक्खभेण" पञ्चधनुः शतानि विष्कम्भेण "सव्वरय णामइ" सर्वरत्नमयी "विगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण"

का प्रकाशक होनेसे यह सोद्योत उद्योत से युक्त है। प्रसन्नताका जनक होने से यह प्रासादीय है। देखने योग्य होने से दर्शनीय, अतिरमणीय होने से अभिरूप और सुन्दराकृतियुक्त होने से प्रतिरूप है। (से ण एगाए पउमवरवेइयाए) यह उत्पात पर्वत एक पद्मवर वेदिका से (एगेण वणसडेण) और एक वनखड से (सव्वओ समता सपरिक्खित्ते सब तरफ अच्छी तरह से परिवेष्टित। (पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ) पद्मवरवेदिका और वनखड का वर्णन यहां जानना चाहिये। पद्मवर वेदिका का वर्णन इस प्रकार से है-सा ण पउमवरवेइ-या अद्ध जोयण उड्ढ, उच्चत्तेण) इस पद्मवर वेदिका की ऊंचाई आधे योजन की हैं। (पचधणुसयाइ विक्खभेण) विष्कभ इस का पाच सौ ५०० धनुष का है। (सव्वरयणामई) यह पूरी रत्नों की बनी हुई है।

હોવાથી સોદ્યોત-પ્રકાશથી યુક્ત છે તે પ્રસન્નતાનો જનક હોવાથી પ્રસાદીય છે તે દેખવા યોગ્ય હોવાથી દર્શનીય છે, અતિશય સુંદર હોવાથી અભિરૂપ છે અને સુંદર આકૃતિ વાળો હોવાથી પ્રતિરૂપ છે

'से ण एगाए पउमवरवेइयाए" તે ઉત્પાત પર્વત એક પદ્મવર વેદિકાથી અને "एगेण वणसडेण" એક વનખંડથી "सव्वओ समता सपरि क्खित्ते" બધી બાજુએ ઘેરાયેલો છે 'पउमवरवेइयाए वणसडस्स य वण्णओ" અહીં પદ્મવર વેદિકાનું તથા વનખંડનું વર્ણન કરવું જોઈએ પદ્મવરવેદિકાનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે- "सा ण पउमवरवेइया अद्ध जोयण उड्ढ उच्चत्तेण" આ પદ્મવર વેદિકાની ઉંચાઇ અર્ધા યોજનની છે, "पच धणुसयाइ विक्खमेण" તેનો વિષ્કંભ (વિસ્તાર) ૫૦૦ ધનુષનો છે "सव्वरयणामई" તે પૂરે પૂરી રત્નો

तिगिच्छकूटउपरितलपरिक्षेपसमा परिक्षेपेण "तीसेण पउमवरवेइयाए" तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः "इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" अयमेतद्रूपो वर्णकव्यास प्रज्ञप्तः वर्णकव्यासो वर्णकविस्तार इत्यर्थः "वइरामया नेमा" वज्रमयी नेमा इत्यादि, नेमाः स्तम्भाना मूलपादाः 'अस्याः सविस्तारतो वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रतोऽवसेयम्। वनखण्डवर्णकस्त्वेवम् "से ण वणसंडे देसूणाइं दो जोयणाइ च चक्कवालविक्खभेण" स खलु वनखण्डको देशोने द्वे योजने चक्रवालविष्कम्भेण गोलाकारेण "पउमवरवेइया-परिक्खेवसमे परिक्खेवेण" पद्मवरवेदिकापरिक्षेपसमः परिक्षेपेण "किण्हे किण्होभासे" कृष्ण. कृष्णावभास इत्यादि। "तस्स ण तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे-

(तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण) इस पद्मवरवेदिका का परिक्षेप तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत के उपरिभाग का जितना परिक्षेप है उतना है। (तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते) इस पद्मवर वेदिका के और भी वर्णन का विस्तार इस प्रकार से है (वइरामया नेमा) इत्यादि इस पद्मवर वेदिका के नेम स्तम्भों के मूलपाद वज्र के बने हुए हैं। इसका विस्तृत वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र में किया गया है सो वहां से जान लेना चाहिये।

वनखण्ड का वर्णन इस प्रकार से है (से णं वणसडे देसूणाइं दो जोयणाइ चक्कवालविक्खभेण) इस वनखण्ड का घेराव कुछ कम दो योजन का है। (पउमवरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेण) इसका परिक्षेप पद्मवरवेदिका के परिक्षेप के जितना है। (किण्हे किण्होवभासे) यह कृष्ण और कृष्णकान्तिवाला है। इत्यादि। (तस्स ण तिगिच्छकू-

ની બનેલી છે "तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण" તે પદ્મવર વેદિકાનો પરિક્ષેપ (પરિધ) તિગિચ્છકૂટ પર્વતના ઉપરના ભાગ જેટલો જ છે 'तीसेणं पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" તે પદ્મવર વેદિકાનુ અધિક વર્ણન આ પ્રમાણે છે-"वइरामया नेमा" તે પદ્મવરવેદિકાના સ્તભોના મૂળભાગ વજ્રનો બનેલો છે તેનુ વિસ્તૃત વર્ણન (રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર મા) કર્યુ છે, તો ત્યાથી વાચી લેવુ

વનખડનુ વર્ણન આ પ્રમાણે છે-"से ण वणसडे देसूणाइ दो जोयणाइ चक्कवालविक्खभेण" તે વનખડનો ઘેરાવો બે યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે "पउम वरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेण" તેનો પરિક્ષેપ પદ્મવરવેદિકાના પરિક્ષેપ જેટલો જ છે "किण्हे किण्होवभासे' તે કૃષ્ણશ્યામ છે, અને શ્યામ કાન્તિથી યુક્ત છે.

भूमिभागे पन्नत्ते " तस्य खलु तिगिच्छ कूटस्य उपपातपर्वतस्य उपरि बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त तत्र बहुसमरमणीयः=अत्यतसमोरमणीय मनोहरश्चेत्यर्थः " वण्णओ " वर्णकः तादृशात्यन्त – समरमणीयस्य भूमिभागस्य वर्णन कर्त्तव्यम् तदित्थम् " से जहा – नामए आलिंगपुक्खरे इवा " तद् यथा नाम आलिंगपुष्करमिति- वा, आलिंगपुष्कर मुरजमुखमुखम्—

" मुइंग पुक्खरे इवा " मृदंगपुष्करमिति वा " सरतले इवा " सरस्तलमिति वा " करतले इवा " करतलमिति वा " आयसमंडले इवा " आदर्शमण्डल-मिति वा " चंदमंडले इवा " चन्द्रमण्डलमिति वा इत्यादि पूर्वोक्त विशेषणवत् समतल इत्यर्थः " तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स " तस्य खलु बहुसमरमणीयस्य भूमिभागस्य " बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगे पासाय वडिसये पन्नत्ते " बहुमध्यदेशभागे अत्र खलु महानेकः प्रासादावतंसकः प्रज्ञप्त

उस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते) इस तिगिच्छकूट नामक उत्पात पर्वत का जो ऊपर का भूमिभाग है वह बिलकुल समतल है-ऊँचा नीचा-अथवा-ऊबड खाबड़-नहीं है अतःयह बड़ा ही सुन्दर है। (वण्णओ) इस बहुसमरमणीयभूमीभाग का वर्णन कर लेना चाहिये जो इस प्रकार से है-(से जहानामए अलिंगपुक्खरेइ वा) वह भूमिभाग मुरजमुख के समान है। (मुयगपुक्खरेइ वा) मृदंग मुख के जैसा है। (सरतलेइ वा) तालाब के तलभाग के सदृश है। (करतलेइ वा) हाथो के तलिया के अनुरूप है। (आयसमंडलेइ वा) दर्पण मंडल के तुल्य है। (चंदमंडलेइ वा) चन्द्रमण्डल के जैसा है। इन सब विशेषणों से यही प्रकट किया गया है कि वह भूमिभाग बिलकुल समतल वाला है। (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगं पासायवडिंसए पन्नत्ते) बहुसमरमणीय उस

" तस्स णं तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पन्नत्ते ते तिगिच्छकूट नामना उत्पात पर्वतनो उपरनो भाग तद्दन समतल छे ते भाग उंचो नीचो अथवा खाडा टेकरा वाळो नथी ते सघळो सुंदर लागे छे (वण्णओ) ते समतल रमणीय भागनुं वर्णन नीचे प्रमाणे छे (से जहा नामए आलिंगपुक्खरेइ वा) ते भूमिभाग मुरज मुख ना जेवो छे, (मुयगपुक्खरेइ वा) मृदंगमुखना जेवो छे, (सरतलेइवा) सरोवरना तलभाग समान छे, (करतलेइवा) करतल समान छे, (आयसमंडलेइवा) अरीसानी सपाटी समान छे, (चदमंडलेइ वा) अने चन्द्रमंडल समान छे आ सघळा विशेषणो द्वारा ए वात प्रकट करवामां आवी छे के ते भूमिभाग तद्दन समतल छे (तस्स णं बहुसमरमणिज्जस्स भूमिभागस्स बहुमज्झदेसभागे एत्थ णं महं एगं पासायवडिंसए पन्नत्ते) ते बहुसमरमणीय भूमिभागनी बराबर वच्चे

तिगिञ्छकूटउपरितलपरिक्षेपसमा परिक्षेपेण "तीसेण पउमवरवेइयाए" तस्याः खलु पद्मवरवेदिकायाः "इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" अयमेतद्रूपो वर्णक-व्यास प्रज्ञप्तः वर्णकव्यासो वर्णकविस्तार इत्यर्थः "वइरामया नेमा" वज्रमयी नेमा इत्यादि, नेमाः स्तम्भाना मूलपादाः 'अस्याः सविस्तारतो वर्णन राजप्रश्नीय सूत्रतोऽवसेयम्। वनखण्डवर्णकस्त्वेवम् "से ण वणसडे देसूणाइ दो जोयणाइ च चक्कवालविक्खभेण" स खलु वनखण्डको देशोने द्वे योजने चक्रवालविष्कम्भेण गोलाकारेण "पउमवरवेइया-परिक्खेवसमे परिक्खेवेण" पद्मवरवेदिकापरिक्षेपसमः परिक्षेपण "किण्हे किण्होवभासे" कृष्णः कृष्णावभास इत्यादि। "तस्स ण तिगिच्छकूडस्स उप्पायपव्वयस्स उप्पिं बहुसमरमणिज्जे-

(तिगिच्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण) इस पद्मवरवेदिका का परिक्षेप तिगिच्छकूट उत्पात पर्वत के उपरिभाग का जितना परिक्षेप है उतना है। (तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते) इस पद्मवर वेदिका के और भी वर्णन का विस्तार इस प्रकार से है (वइरामया नेमा) इत्यादि इस पद्मवर वेदिका के नेम स्तम्भों के मूलपाद वज्र के बने हुए हैं। इसका विस्तृत वर्णन राजप्रश्नीय सूत्र में किया गया है सो वहां से जान लेना चाहिये।

वनखण्ड का वर्णन इस प्रकार से है (से णं वणसडे देसूणाइ दो जोयणाइ चक्कवालविक्खभेण) इस वनखण्ड का घेराव कुछ कम दो योजन का है। (पउमवरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेण) इसका परिक्षेप पद्मवरवेदिका के परिक्षेप के जितना है। (किण्हे किण्होवभासे) यह कृष्ण और कृष्णकान्तिवाला है। इत्यादि। (तस्स ण तिगिच्छकू-

ની બનેલી છે "तिगिञ्छकूडउवरितलपरिक्खेवसमा परिक्खेवेण" તે પદ્મવર વેદિકાનો પરિક્ષેપ (પરિધિ) તિગિચ્છકૂટ પર્વતના ઉપરના ભાગ જેટલો જ છે 'तीसेण पउमवरवेइयाए इमेयारूवे वण्णावासे पण्णत्ते" તે પદ્મવર વેદિકાનુ અધિક વર્ણન આ પ્રમાણે છે-"वइरामया नेमा" તે પદ્મવરવેદિકાના સ્તભોના મૂળભાગ વજ્રનો બનેલો છે તેનુ વિસ્તૃત વર્ણન (રાજપ્રશ્નીય સૂત્ર મા) કર્યું છે, તો ત્યાથી વાચી લેવુ

વનખડનુ વર્ણન આ પ્રમાણે છે-"से ण वणसडे देसूणाइ दो जोयणाइ चक्कवालविक्खभेण" તે વનખડનો ઘેરાવો બે યોજન કરતા સહેજ ઓછો છે "पउमवरवेइया परिक्खेवसमे परिक्खेवेण" તેનો પરિક્ષેપ પદ્મવરવેદિકાના પરિક્ષેપ જેટલો જ છે "किण्हे किण्होवभासे' તે કૃષ્ણશ્યામ છે, અને શ્યામ કાન્તિથી યુક્ત છે.

" मणिकणगरयणभत्तिचित्ते ' मणिकनकरत्नभक्तिचित्रः मणिकनकरत्नाना भक्तिभिर्विच्छित्तिभिः 'वेलबुटा' इति भाषाप्रसिद्धाभिः चित्रितः अतिशयितविलक्षण इति मणिकनकरत्नभक्तिचित्र इत्यादि प्रासादवर्णकः । ' उल्लोयभूमिवण्णओ ' उल्लोचभूमिवर्णकः प्रासादोपरिभागस्य वर्णक इति, स चैवम्-" तस्स णं पासायवर्डिसगस्स इमे यारूवे उल्लोए पन्नत्ते " तस्य खलु प्रासादावतसकस्यायमेतद्रूपः उल्लोच ' उपरितनभागः ' प्रज्ञप्तः ' ईहामिगउसभतुरगनर मगरविहगविलाडकिंनर रुरुसरभ-चमर-कुंजर-वणलय-पउमलयभत्तिचित्ते ' ईहामृग ऋषभतुरगनरमकरविहगविलाड-किन्नररुरु-सरभचमर-कुञ्जरवनलय -पद्मलता भक्तिचित्रः ' जाव सव्वतपणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे ' यावत् सर्वतपनीयमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः, इह यावत्पदेन श्लक्ष्ण मसृणः घृष्टः मृष्टः नीरजस्कः

(मणिकणगरयणभत्तिचित्ते) मणियों के सुवर्ण के और रत्नो के बने हुए वेलबूटों से यह चित्रित हो रहा है। इत्यादि। (उल्लोय भूमिवण्णओ) इस प्रासाद के ऊपरकी भूमि का वर्णन समझ लेना चाहिये-जो इस प्रकार से है-(तस्स णं पासायवर्डिसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) (उल्लोच) शब्द का अर्थ-प्रासाद के ऊपर का जो भाग है वह है। यह प्रासाद के ऊपर का भाग (ईहामिग-उसभ-तुरग-नर-मगर-विहग-विलाड-किंनर-रुरु-सरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलय-भत्तिचित्ते) इन चीजों के वेलबूटासे युक्त है-जैसे-ईहामृग-मृगविशेष या वृक, ऋषभ-बैल, तुरग-घोडा, नर-मनुष्य, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बिल्ली, किंनर, रुरु-मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता और पद्मलता। (जाव सव्वतपणिज्जमए) यावत् यह पूरा प्रासाद के ऊपर का भाग सुवर्ण से ही बना है-ऐसा ज्ञात होता हैं (अच्छे) यह सर्व

कणगरयणभत्तिचित्ते) तेमां मणी, सुवर्ण अने रत्नोना वेलबूट्टा आलेखेला छे तेथी ते घणो मनोहर लागे छे (उल्लोय भूमिवण्णओ) हवे ते प्रासादनी उपरना भूमिभागनु वर्णन करवामा आवे छे-(तस्स णं पासाया वडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) प्रासादना उपरना भागने (उल्लोच) कहे छे ते प्रासानो उपरीभाग नीचे दर्शाव्या प्रमाणेनी चीजोना वेलबूट्टाथी युक्त छे-(ईहामिग, उसभ, तुरग, नर मगर, विहग, विलाड, किंनर, रुरु, सरभ, चमर, कुजर, वणलय, पउमलय, भत्तिचित्ते) ईहामृग-वानर अथवा वरु, ऋषभ-बळद, तुरग-घोडो, नर-माणस, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बीलाडी, किन्नर, मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता अने पद्मलता (जाव सव्व तव णिज्जमए) ते महेलनो उपरनो आखो भाग सुवर्णनो ज बन्यो होय एवुं

प्रासादोऽवतंसकः अवतंसक इव शिरोभूषण इव प्रधानत्वात् इति प्रासादावतंसकः प्रासादश्रेष्ठ इत्यर्थः । तादृश प्रासादस्य प्रमाण दर्शयति " अड्ढाइज्जाइं जोयण सयाइ उड्ढ उच्चत्तेण " अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन " पणवीस जोयणसयाइ विक्खंभेण' पञ्चविंशतियोजनशतानि विष्कम्भेण 'पासायवण्णओ" अत्र खलु प्रासादवर्णको विज्ञेय. स चैवम् " अब्भुग्गयमूसिय पहसिए" अभ्युद्गत उच्छ्रित महसितः अभ्युद्गतम् अभ्रोद्गतम्मा यथा भवति-एवमुच्छ्रितः गगनचुम्बी इत्यर्थः यद्वा मकारस्यागमसिद्धत्वात्-अभ्युद्गतश्चासौ उच्छ्रितश्चेति अभ्युद्गतोच्छ्रित अतिशय उच्च इत्यर्थः तथा-महसितः कांतिनिकरपरिगततया महसित इव महसितः अथवा प्रभया सितः शुक्लः अथवा प्रभया सितः सम्बद्धः प्रकाशित इत्यर्थः

भूमिभाग के ठीक बीच में एक बड़ाभारी प्रासादावतसक-प्रासादों में सर्वोत्कृष्ट-उन्नत महल है। अवतंसक-शब्द का अर्थ मुकुट होता है। सो यह प्रासाद प्रधान होने के कारण अन्यप्रासादों के बीच में मुकुट के समान अथवा शिरोभूषण के समान है अतःप्रासादावतसकरूप से इसे प्रकट किया गया है। इस प्रसाद का प्रमाण कितना है सो प्रकट किया जाता है-(अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेण) यह प्रासाद दो सौ पचास २५० योजन ऊँचा है। (पणवीस जोयणसयाइ विक्खभेणं) इसका विष्कभ एकसौ पचीस १२५ योजन का है। (पासायवण्ण ओ) इस प्रासाद का वर्णक इस प्रकार से है-(अब्भुग्गयमूसियपहसिए) यह प्रासाद इतना ऊँचा है कि इसने मानो अपनी उँचाई से आकाश को छू लिया है अर्थात् यह गगन चुबी है कान्तिनिकर से व्याप्त होने के कारण ऐसा मालूम होता है कि मानो यह प्रासाद हस रहा है अथवा-यह अपनी निर्मल प्रभा से सित-सफेद है या प्रकाशित है।

વચ્ચે એક ઘણો ઉત્તમ મહેલ આવેલો છે (अवतसक) પદને અર્થ મુગટ થાય છે તે પ્રાસાદ (મહેલ) શ્રેષ્ઠ હોવાથી બીજા પ્રાસાદોની વચ્ચે મુગટના જેમ-શિરોભૂષણના જેમ-શોભે છે માટે તે મહેલ ને "પ્રાસાદવત સક" કહેલ છે હવે તે મહેલનુ માપ બતાવવામા આવે છે-(अड्ढइज्जाइज्जायणसयाइ वड्ढ उच्चत्तेण) તે મહેલ ૨૫૦ અઢિસો યોજન ઉચો છે (पणवीस जोयणसयाइ विक्खभेण) તેનો વિષ્કભ ૧૨૫ સવાસો યોજન છે (पासाय वण्णओ) હવે તે પ્રાસાદ (મહેલ) નુ વર્ણન કરવામા આવે છે-(अब्भुग्गयमूसियपहसिए) તેની ઉચાઈ એટલી બધી છે કે તે આકાશને સ્પર્શતો હોય તેમ લાગે છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે તે ગગનચુબી છે તે તેની નિર્મલ પ્રભાને કારણે સફેદ તથા પ્રકાશિત દેખાય છે તેથી તે પ્રાસાદ હસ સમાન લાગે છે-(मणि-

" मणिकणगरयणभत्तिचित्ते ' मणिकनकरत्नभक्तिचित्रः मणिकनकरत्नाना भक्तिभिर्विच्छित्तिभिः 'बेलबुटा' इति भाषाप्रसिद्धाभिः चित्रितः अतिशयितविलक्षण इति मणिकनकरत्नभक्तिचित्र इत्यादि प्रासादवर्णकः । ' उल्लोयभूमिवण्णओ ' उल्लोचभूमिवर्णकः प्रासादोपरिभागस्य वर्णक इति, स चैवम्-" तस्स ण पासायवडिंसगस्स इमे यारूवे उल्लोए पन्नत्ते " तस्य खलु प्रासादावतसकस्यायमेतद्रूपः उल्लोच ' उपरितनभागः ' प्रज्ञप्तः ' ईहामिगउसभतुरगनर मगरविहगविलाडकिंनर रुरुसरभ-चमर-कुजर-वणलय-पउमलयभत्तिचित्ते ' ईहामृग ऋषभतुरगनरमकरविहगविलाड-किन्नररुरु-सरभचमर-कुञ्जरवनलय -पद्मलता भक्तिचित्रः ' जाव सव्वतपणिज्जमए अच्छे जाव पडिरूवे ' यावत् सर्वतपनीयमयोऽच्छो यावत् प्रतिरूपः, इह यावत्पदेन श्लक्ष्ण मसृणः घृष्टः मृष्टः नीरजस्कः

(मणिकणगरयणभत्तिचित्ते) मणियो के सुवर्ण के और रत्नो के बने हुए बेलबूटो से यह चित्रित हो रहा है। इत्यादि। (उल्लोय भूमिवण्णओ) इस प्रासाद के ऊपरकी भूमि का वर्णन समझ लेना चाहिये-जो इस प्रकार से है-(तस्स ण पासायवडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) (उल्लोच) शब्द का अर्थ-प्रासाद के ऊपर का जो भाग है वह है। यह प्रासाद के ऊपर का भाग (ईहामिग-उसभ-तुरग-नर-मगर-विहग-विलाड-किंनर-रुरु-सरभ-चमर-कुंजर-वणलय-पउमलय-भत्तिचित्ते) इन चीजो के वेलबूटासे युक्त है-जैसे-ईहामृग-मृगविशेष या वृक, ऋषभ -बैल, तुरग-घोडा, नर-मनुष्य, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बिल्ली, किंनर, रुरु-मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता और पद्मलता। (जाव सव्वतपणिज्जमए) यावत् यह पूरा प्रासाद के ऊपर का भाग सुवर्ण से ही बना है-ऐसा ज्ञात होता हैं (अच्छे) यह सर्व

कणगरयणभत्तिचित्ते) तेमा मणी, सुवर्ण अने रत्नोना वेलबूट्टा आलेखेला छे तेथी ते घणो मनोहर लागे छे (उल्लोय भूमिवण्णओ) हवे ते प्रासादनी उपरना भूमिभागनु वर्णन करवामा आवे छे-(तस्स ण पासाया वडिंसगस्स इमेयारूवे उल्लोए पण्णत्ते) प्रासादना उपरना भागने (उल्लोच) कहे छे ते प्रासानो उपरीभाग नीचे दर्शाव्या प्रमाणेनी चीजोना वेलबूट्टाथी युक्त छे-(ईहामिग, उसभ, तुरग नर मगर, विहग, विलाड, किंनर, रुरु, सरभ, चमर, कुंजर, वणलय, पउमलय, भत्तिचित्ते) ईहामृग-वानर अथवा वरु, ऋषभ-बळद, तुरग-घोडा, नर-माणस, मकर-मगर, विहग-पक्षी, विलाड-बीलाडी, किन्नर, मृग, सरभ-अष्टापद, चमर, हाथी, वनलता अने पद्मलता (जाव सव्व तपणिज्जमए) ते महेलनो उपरनो आखो भाग सुवर्णनो ज बन्यो होय एवु

निर्मलः निष्पङ्कः निष्कङ्कटच्छायः सप्रभः समरीचिकः सोद्योतकः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः ' एतेषां ग्रहणं भवति । भूमिभागस्य वर्णनं तु एवम्–' तस्स णं पासायवडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तंजहा आलिंगपुक्खरेइवा ' तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्तः तद्यथा आलिंगपुष्करमिति वा कीदृशः भूमिभाग इत्याह–आलिंगपुष्कर मुरजमुखवत् मृदङ्गमुखवत् सरस्तलवत् करतलवत् आदर्शमण्डलवत् चन्द्रमण्डलवत् समतयाऽव्यवस्थितः इत्यादि । 'अट्ठजोयणाइ मणिपीढिया' तत्र अष्ट योजनानि मणिपीठिकाः 'चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं' चमरस्य सिंहासनं सपरिवारं भणितव्यम्–चमरराजस्य चमरेन्द्रस्य सपरिवार–परिवारसहितं सिंहासनं 'भाणियव्वम्' भणितव्यम् तदित्थम् 'तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरे णं उत्तरे णं उत्तरपुरत्थिमेणं ' एत्थ णं चमरस्स चउसट्ठीणं

प्रकार से स्वच्छ और (जाव पडिरूवे) यावत् श्लक्ष्ण आदि विशेषणों से युक्त है उत्पात पर्वत के समान अत्यन्त सुहावना है। भूमिभाग का वर्णन तो इस प्रकारसे है–(तस्स णं पासाय वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते–तं जहा–अलिंगपुक्खरेइ वा, मुयगपुक्खरेइ वा सरतलेइवा आयसमंडलेइ वा चंदमंडलेइवा) इत्यादि विशेषणों वाला उत्पात पर्वत के भूमिभाग के समान अत्यन्त समतल वाला है ये भूमिभाग के अर्थ करते समय किया जा चुका है–सो वहां से देखलेना चाहिये। (अट्ठ जोयणाइ मणिपीढिया) इसकी मणिपीठिका आठ योजन प्रमाण है। (चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्व) चमर के सिंहासन का सिंहासन के परिवार सहित वर्णन करना चाहिये–जो इस प्रकार से है –(तस्स णं सीहासणस्स अवरुत्तरेणं उत्तरेणं उत्तरपुरत्थिमेणं एत्थणं

લાગે છે (अच्छे) તે બિલકુલ સ્વચ્છ અને (जाव पडिरूवे) (श्लक्ष्ण)–મુલાયમથી લઈને પ્રતિરૂપ પર્યંતના ઉત્પાત પર્વતનુ વર્ણન કરતી વખતે જે વિશેષણો વાપર્યા છે, તે વિશેષણોથી યુક્ત છે તેથી તે ઉત્પાત પર્વતના જેવો સુંદર છે ભૂમિભાગનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે–(तस्स णं पासाया वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते–तं जहा–आलिंगपुक्खरेइ वा, सरतलेइ वा, आयस मंडलेइवा, चंदमंडलेइवा) ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળા ઉત્પાત,પર્વતના ભૂમિભાગ જેવો તે અત્યંત સમતલ છે આ સૂત્રોનો અર્થ ભૂમિભાગનુ વર્ણન કરતી વખતે આગળ આપવામા આવેલ છે, તો ત્યાથી વાચી લેવો—(अट्ठ जोयणाइ मणिपीढिया) તેની મણિપીઠિકા આઠ યોજન પ્રમાણ છે (चमरस्स सीहासणं सपरिवारं भाणियव्व) હવે ચમરેન્દ્રના સિંહાસનનુ સિંહાસનના પરિવાર (વિભાગ) સહિત વર્ણન કરવામા આવે છે–

सामाणिय साहस्सीण चउसट्ठीभद्दासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ–एव पुरत्थिमेण पचण्ह अग्गमहिसीण सपरिवाराण पच भद्दासणाइ सपरिवाराइ–दाहिणपुरत्थिमेण अब्भिंतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीण चउवीस भद्दासणसाहस्सीओ एव दाहिणेण मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीस भद्दासण साहस्सीओ–दाहिणपच्चत्थिमेण बाहिराए परिसाए बत्तीस भद्दासणसाहस्सीओ पच्चत्थिमेण सत्तण्ह अणियाइवईणं

चमरस्स चउसट्ठीण सामाणिय साहस्सीण चउसट्ठी भद्दासनसाहस्सीओं पन्नत्ताओ, एव पुरत्थिमेण) इत्यादि, उस सिंहासन के पश्चिम और उत्तर के कोने में अर्थात् वायव्यकोण में, उत्तर मे एव उत्तरपौरस्त्य में–ईशानकोण मे–चमर के चोसठ ६४ हजार सामानिक देवो के चोसठ ६४ हजार भद्रासन हैं। इसी तरह पूर्वदिशा में (पचण्ह अग्गमहिसीण सपरिवाराण पच भद्दासणाइ सपरिवाराइ) परिवारसहित पाच पट्टदेवियों के परिवारसहित पाच भद्रासन हे (दाहिणपुरत्थिमेण अब्भिंतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीणं चउवीस भद्दासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पूर्व के कोने मे–अग्निकोण मे आभ्यन्तरिक परिषद् के चौवीसहजार देवों के चौवीसहजार भद्रासन हैं। (एव दाहिणेणं मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीस भद्दासणसाहस्सीओ) इसी प्रकार से दक्षिणदिशामे मध्यमपरिषदके अट्ठाईस २८ हजार भद्रासन हैं। (दाहिण पच्चत्थिमेण बाहिराए परिसाए बत्तीस भद्दासणसाहस्सीओ) दक्षिण और पश्चिम के कोने मे अर्थात् नैऋतकोण मे बाहिरी परिषद् के बत्तीस ३२ हजार भद्रासन है। (पच्चत्थिमेण, सत्तण्ह अणियाहिवईण

(तस्स ण ण सीहासणस्स अवरुत्तरेण, उत्तरपुरत्थिमे ण एत्थण चमरस्स चउसट्ठी भद्दासनसाहस्सीओ पन्नत्ताओ, एव पुरत्थिमे ण)-ઇત્યાદિ તે સિંહાસનના વાયવ્ય કોણમા, ઉત્તરમા અને ઇશાનકોણમા ચમરના ચોસઠ હજાર સમાનિક દેવોના ચોસઠ હજાર ભદ્રાસન છે એજ પ્રમાણે પૂર્વદિશામા (पचण्ह अग्गमहिसीण सपरिवारण पच भद्दासणाइ सपरिवाराइ) પરિવાર સહિત પાચ મુખ્ય દેવીઓના પરિવાર સહિત પાચ ભદ્રાસન છે (दाहिणपुरत्थिमेण अब्भिंतरियाए परिसाए चउव्वीसाए देवसाहस्सीण चउवीस भद्दासणसाहस्सीओ) અગ્નિકોણમા અભ્યતરિક પરિષદના ચોવીસહજાર દેવોના ચોવીસ હજાર ભદ્રાસન છે (एव दाहिणेण मज्झिमाए परिसाए अट्ठावीस भद्दासणसाहस्सीओ) એજ પ્રમાણે દક્ષિણ દિશામા મધ્યમા પરિષદના ૨૮ અઠ્ઠાવીસ હજાર ભદ્રાસન છે (दाहिणपच्चत्थिमेण बाहिराए परिसाए बत्तीस भद्दासणसाहस्सीओ) નૈઋત્યકોણમા બાહ્ય પરિષદના બત્રીસ હજાર ભદ્રાસન છે (पच्चत्थिमेण, सत्तण्ह अणिया

निर्मलः निष्पङ्कः निष्कटच्छायः सप्रभः समरीचिकः सोद्योतकः प्रासादीयः दर्शनीयः अभिरूपः' एतेषां ग्रहण भवति। भूमिभागस्य वर्णनं तु एवम्-'तस्स णं पासायवडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते तजहा आलिंगपुक्खरेइ वा' तस्य खलु प्रासादावतंसकस्य बहुसमरमणीयो भूमिभागः प्रज्ञप्त तद्यथा आलिंगपुष्करमिति वा कीदृशः भूमिभाग इत्याह-आलिंगपुष्कर मुरजमुखवत् मृदङ्गमुखवत् सरस्तलवत् करतलवत् आदर्शमण्डलवत् चन्द्रमण्डलवत् समतयाव्यवस्थितः इत्यादि। 'अट्ठजोयणाइ मणिपीढिया' तत्र अष्ट योजनानि मणिपीठिकाः 'चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व' चमरस्य सिंहासन सपरिवार भणितव्यम्-चमरराजस्य चमरेन्द्रस्य सपरिवार-परिवारसहित सिंहासन 'भाणियव्वम्' भणितव्यम् तदित्थम् 'तस्स ण सीहासणस्स अवरुत्तरे ण उत्तरे ण उत्तरपुरत्थिमेण' एत्थ ण चमरस्स चउसट्ठीण

प्रकार से स्वच्छ और (जाव पडिरूवे) यावत् श्लक्ष्ण आदि विशेषणों से युक्त है उत्पात पर्वत के समान अत्यन्त सुहावना है। भूमिभाग का वर्णन तो इस प्रकारसे है-(तस्स ण पासाय वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते-त जहा-अलिंगपुक्खरेइ वा, मुयगपुक्खरेइ वा सर तलेइवा आयसमडलेइ वा चदमडलेइवा) इत्यादि विशेषणों वाला उत्पात पर्वत के भूमिभाग के समान अत्यन्त समतल वाला है ये भूमिभाग के अर्थ करते समय किया जा चुका है-सो वहां से देखलेना चाहिये। (अट्ठ जोयणाइ मणिपीढिया) इसकी मणिपीठिका आठ योजन प्रमाण है। (चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व) चमर के सिंहासन का सिंहासन के परिवार सहित वर्णन करना चाहिये-जो इस प्रकार से है -(तस्स ण सीहासणस्स अवरुत्तरेण उत्तरेण उत्तरपुरत्थिमेण एत्थणं

લાગે છે (अच्छे) તે બિલકુલ સ્વચ્છ અને (जाव पडिरूवे) (श्लक्ष्ण)- મુલાયમથી લઈને પ્રતિરૂપ પર્યંતના ઉત્પાત પર્વતનુ વર્ણન કરતી વખતે જે વિશેષણો વાપર્યાં છે, તે વિશેષણોથી યુક્ત છે તેથી તે ઉત્પાત પર્વતના જેવો સુંદર છે ભૂમિભાગનુ વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે-(तस्स ण पासाया वडिंसयस्स बहुसमरमणिज्जे भूमिभागे पण्णत्ते-त जहा-आलिंगपुक्खरेइ वा, सरतलेइ वा, आयस मडलेइवा, चदमडलेइवा) ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળા ઉત્પાત પર્વતના ભૂમિભાગ જેવો તે અત્યત સમતલ છે આ સૂત્રોનો અર્થ ભૂમિભાગનુ વર્ણન કરતી વખતે આગળ આપવામા આવેલ છે, તો ત્યાંથી વાચી લેવો.—(अट्ठ जोयणाइ मणिपीढिया) તેની મણિપીઠિકા આઠ યોજન પ્રમાણ છે (चमरस्स सीहासण सपरिवार भाणियव्व) હવે ચમરેન્દ્રના સિંહા-સનનુ સિંહાસનના પરિવાર (વિભાગ) સહિત વર્ણન કરવામા આવે છે-

सहस्रोत्तर-पञ्चविंशत् – लक्षाधिक – पञ्चपञ्चाशत्कोटयधिकषडर्बयोजनमरुणोदय समुद्रतिर्यग्व्यतिव्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता' अधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रविश्येत्यर्थः, 'एत्थ ण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचचाए नाम रायहाणी पण्णत्ता' चमरचचा-नाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचचाया राजधान्या नगर्या स्थान प्रदर्श्य तदनन्तर तस्याः प्रमाण दर्शयितुमाह 'एव जोयणसयसहस्स' इत्यादि 'एव जोयणसय-सहस्स आयामविक्खभेण' एव योजनशतसहस्रम् आयामविष्कम्भेण आयामविस्ताराभ्यामेकलक्षयोजनपरिमित इत्यर्थः 'जबूदीवप्पमाणा' जम्बूद्वीपप्रमाणा 'पागारोदिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेण' प्राकारद्वितीयार्ध योजनशतम् सार्धमेकयोज-

---

लाख, पचास हजार (६५५३५५००००) योजन तिरछे जाकर (अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित कर लेने पर (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचा णाम रायहाणी पन्नत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारो के राजा चमरेन्द्र की चमरचचा नामकी राजधानी कही गई है। इस प्रकार चमरचचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट करने के निमित्त सूत्र कहते है (एव जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की है। अतः यह (जम्बूद्वीप के प्रमाण बराबर है। (पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेण)इस राजधानी का प्राकार कोट एकसौपचास १५०

रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइं ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रભा પૃથ્વીનો ચાળીસ હજાર યોજનપ્રમાણુ ભાગ ઓળંગીએ ત્યારે (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचाणाम रायहाणी पन्नत्ता) અસુરકુમારોના રાજા ચમરેન્દ્રની ચમર ચચા નામની રાજધાની આવે છે આ રીતે ચમર ચચા નામની રાજધાનીનુ સ્થાન બતાવીને હવે સૂત્રકાર તેનુ પ્રમાણુ બતાવવા માટે નીચેના સૂત્રો લખે છે (एव जोयण सयसहस्स आयामविक्खभेण) તે રાજધાનીનો વિસ્તાર અને આયામ (લબાઈ) એક લાખ યોજનની છે તેથી તે (जबूदीवप्पमाणा) જબૂદ્વીપ જેટલા જ પ્રમાણુવાળી છે (पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेण) તે રાજધાનીનો કોટ ૧૫૦દોઢસો યોજન ઉંચો

सत्तभद्दासणाइं चउदिस – आयरक्खदेवाणं चत्तारिभद्दासणसहस्सा चउसट्ठीओ' इत्यादि (तस्य खलु सिंहासनस्य अपरोत्तरेण (वायुकोणे) उत्तरेण–उत्तरपौरस्त्ये (ईशानकोणे) अत्र खलु चमरस्य चतुःषष्टिः सामानिकसाहस्रीणाम् चतुः षष्टिः भद्रासनसाहस्रय मज्ञप्ताः एव पौरस्त्ये खलु पञ्चानामग्रमहिषीणां सपरिवाराणाम् पञ्चभद्रासनानि सपरिवाराणि दक्षिणपौरस्त्ये अभ्यन्तरिकायाः पर्षदः चतुर्विंशतिः देवसाहस्रीणां चतुर्विंशतिर्भद्रासनसाहस्र्यः एव दक्षिणस्यां मध्यमायां परिषदः अष्टाविंशतिर्भद्रासनसाहस्र्यः दक्षिणपश्चिमे बाह्यायाः पर्षद् द्वात्रिंशद् भद्रासनसाहस्र्यः पश्चिमे सप्तानामनीकाधिपतीनां सप्तभद्रासनानि चतुर्दिशमात्मरक्षकदेवानां चतस्रः भद्रासनसहस्रचतुःपष्टयः इति) ' तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए ' तस्य खलु तिगिच्छकूटस्य दक्षिणेन षट्कोटिशतानि ' पणपन्नं च कोडीओ ' पञ्चपञ्चाशत् च कोटयः ' पणतीसं च सयसहस्साइं ' पञ्चत्रिंशच्च शतसहस्राणि 'पण्णासं च सहस्साइं' पञ्चाशच्च सहस्राणि (६,५५,३५,५००००) ' अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता' अरुणोदये समुद्रे–तिर्यग्व्यतिव्रज्य पञ्चाशत्

सत्त भद्दासणाइं) पश्चिमदिशा में सात सेनापतियों के सात भद्रासन हैं। (चउदिसं आयरक्खदेवाणं चत्तारी भद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ इत्यादि) तथा चारों दिशाओं में आत्मरक्षकदेवों के चौंसठ हजार ६४ हजार भद्रासन हैं, अर्थात् सब मिलाकर दो लाख छप्पन हजार (२५६-०००) भद्रासन होते हैं, (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए (६०००००००००) पणपन्ने च कोडीओ (५५०००००००) पणतीसं च सयसहस्साइं (३५०००००) पण्णासं च (५००००) सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता) उस तिगिच्छकूट पर्वत की दक्षिण दिशा तरफ अरुणोदय समुद्र में छसौ पचपन करोड पेंतीस–

हिवईण, सत्त भद्दासणाइं) પશ્ચિમ દિશામાં સાત સેનાપતિયોના સાત ભદ્રાસન છે (चउदिसं आयरक्खदेवाणं चत्तारि भद्दासणसहस्सचउसट्ठीओ) ઇત્યાદિ। તથા ચારે દિશાઓમાં આત્મરક્ષક દેવોના ૬૪૦૦૦–૬૪૦૦૦ ભદ્રાસન છે, એટલે, કે આત્મરક્ષક દેવોના બધા મળીને બે લાખ છપ્પન હજાર ભદ્રાસન છે (तस्स णं तिगिच्छकूडस्स दाहिणेणं छक्कोडिसए) (६०००००००००) पणपन्ने च कोडीओ (५५०००००००) पणतीसं च सयसहस्साइं (३५०००००) पण्णासं च (५००००) सहस्साइं अरुणोदए समुद्दे तिरियं वीइवइत्ता) તે તિગિચ્છ કૂટ પર્વતની દક્ષિણ દિશા તરફ અરુણોદય સમુદ્રમાં છસો પચાવન કરોડ પાંત્રીસ લાખ પચાસ હજાર (૬૫૫૩૫૫૦૦૦૦) યોજન તિરછા જઈને (અહે

सहस्रोत्तर-पञ्चत्रिंशत् – लक्षाधिक – पञ्चपञ्चाशत्कोटयधिकपडर्वयोजनमरुणोदय समुद्रतिर्यग्व्यतिव्रज्य 'अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता' अधोरत्नप्रभाया पृथिव्याः चत्वारिंशद् योजनसहस्राणि अवगाह्य प्रविश्येत्यर्थः, 'एत्थ ण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो' अत्र खलु चमरस्याऽसुरेन्द्रस्याऽसुरकुमारराजस्य 'चमरचचाए नाम रायहाणी पण्णत्ता' चमरचचानाम राजधानी प्रज्ञप्ता, चमरचचाया राजधान्या नगर्या स्थान प्रदर्श्य तदनन्तर तस्याः प्रमाण दर्शयितुमाह 'एव जोयणसयसहस्स' इत्यादि 'एव जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण' एव योजनशतसहस्रम् आयामविष्कम्भेण आयामविस्ताराभ्यामेकलक्षयोजनपरिमित इत्यर्थः 'जबूदीवप्पमाणा' जम्बूद्वीपप्रमाणा 'पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेण' प्राकारद्वितीयार्ध योजनशतम् सार्धैकयोज-

---

लाख, पचास हजार (६६५३५५००००) योजन तिरछे जाकर (अहे रयणप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा पृथिवी का चालीस ४० हजार योजन जितना भाग अवगाहित कर लेने पर (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचा णाम रायहाणी पन्नत्ता) ठीक इसी स्थान पर असुरकुमारो के राजा चमरेन्द्र की चमरचचा नामकी राजधानी कही गई है। इस प्रकार चमरचचा राजधानी का स्थान दिखाकर अब सूत्रकार उसका प्रमाण प्रकट करने के निमित्त सूत्र कहते हैं (एव जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण) यह राजधानी आयाम और विस्तार से एक लाख योजन की है। अतः यह (जबूद्वीप के प्रमाण बराबर है। (पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तेण) इस राजधानी का प्राकार कोट एकसौपचास १५०

रणयप्पभाए पुढवीए चत्तालीस जोयणसहस्साइ ओगाहित्ता) नीचे रत्नप्रभा पृथ्वीनो चालीस हजार योजनप्रमाणु भाग ओळंगीએ त्यारे (एत्थण चमरस्स असुरिंदस्स असुरकुमाररण्णो चमरचचाणाम रायहाणी पन्नत्ता) असुरकुमारोना राजा चमरेन्द्रनी चमर चचा नामनी राजधानी आवे छे आ रीते चमरचचा नामनी राजधानीनु स्थान બતાવીને હવે સૂત્રકાર તેનુ પ્રમાણુ બતાવવા માટે નીચેના સૂત્રો લખે છે (एव जोयण सयसहस्स आयामविक्खभेण) તે રાજધાનીનો વિસ્તાર અને આયામ (લંબાઈ) એક લાખ યોજનની છે તેથી તે (जबूदीवप्पमाणा) જંબૂદ્વીપ જેટલા જ પ્રમાણુવાળી છે (पागारो दिवड्ढ जोयणसय उड्ढ उच्चत्तण) તે રાજધાનીનો કોટ ૧૫૦દોઢસો યોજન ઊંચો

नवतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पन्नास जोयणाइ विक्खमेण' मूले पञ्चाशत् योजनानि विष्कम्भेण 'उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्खमेणं' उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि सार्द्धद्वादशयोजनानि, विष्कम्भेण 'कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं' कपिशीर्षकाणि अर्धयोजनम् आयामेन 'कोस विक्खमेण' कोश विष्कम्भेण 'देसून अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेण' देशोनम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन 'एगमेगाए बाहाए पंच पचदारसया' एकैकस्या बाहाया दिशि पञ्च पञ्चद्वारशतानि सन्ति 'अड्ढाइज्जाई जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेण' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा-'अद्धविक्खभेण' अर्द्धविष्कम्भेण-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशत विष्कम्भेण 'उवरियलेणं सोलसजोयण सहस्साइ आयामविक्खभेण' उपरितल खलु षोडशयोजनसहस्राणि

योजन का ऊँचा है। (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खभेण, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्खभेणं) इस प्राकार के मूल का विष्कम्भ पचास योजन प्रमाण है, और ऊपर के भाग के विष्कम्भ का प्रमाण साढा बारह १२॥ योजन का है। (कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेण) कगूरों की लंबाई आधे योजन की है। (कोस विक्खभेण) चौडाई एक कोस की है। (देसूण अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेण) ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पचपचदारसया) एक एक बाहा में दिशा मे पाचसौ पाचसौ दरवाजे हैं। (अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेण) दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजनकी है। (अद्ध विक्खभेण) ऊँचाई की अपेक्षा विष्कभ का प्रमाण आधा है। अर्थात् एक सौ पचीस १२५ योजन का है। (उवरियलेण सोलस जोयणसहस्साइ आयामविक्खभेण) उपरितल ऊपरका भाग आयाम और वि-

---

છે (मूले पन्नास जोयणाइ विक्खभेण, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइ विक्खभेण) તે કોટના મૂળના ભાગનો વિસ્તાર પચાસ યોજન પ્રમાણ છે, અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨ા સાડાબાર યોજનનો છે (कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेण) તેના કાંગરાની લંબાઇ અર્ધા યોજનની છે (कोसविक्खभेण) અને પહોળાઈ એકયોજનની છે, (देसूण अद्धजोयण उड्ढ उच्चत्तेण) અને ઉંચાઇ અર્ધા યોજન કરતા સહેજ ઓછી છે (एगमेगाए बाहाए पच पच दारसया) તેની પ્રત્યેક દિશાએ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસો પાચસો દરવાજા છે (अड्ढाइज्जाइ जोयणसयाइ उड्ढ उच्चत्तेण) તે દરવાજાઓની ઉંચાઇ ૨૫૦અઢિસો યોજનની છે (अद्ध विक्खभेण) ઉંચાઈ કરતા પહોળાઈ અર્ધી-એટલે કે ૧૨૫ સવાસો યોજનની છે (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइ आयामविक्खभेण) તેના ઉપરના ભાગની લંબાઇ અને

आयामविष्कम्भेण 'पन्नास जोयणसहस्साइ पच य सत्ताणउय जोयणमए किंचिविसे-
सूणे परिक्खेवेण ' पञ्चाशद्योजनसहस्राणि-पञ्च च सप्तनवतिश्च योजनशतानि
किञ्चिद्विशेषोनम् परिक्षेपेण-पञ्चाशत्सहस्र-पञ्चशतसप्तनवतिप्रमाणमुपरितल कि-
ञ्चिद्विशेषोनम् ' सव्वप्पमाणे ण वेमानिकप्पमाणस्स अद्ध नेयव्व ' सर्वप्रमाणेन
वैमानिकप्रमाणस्यार्ध नेतव्यम्=ज्ञातव्यम् एतस्य खलु प्रकरणस्यायमर्थ -

चमरचचाराजधान्याम् प्राकारप्रासादसभादिसर्ववस्तूनाम् आयामोच्चत्र्यादि
प्रमाण सौधर्म-वैमानिकविमान-प्रासादप्राकारसभादि-वस्तुगतप्रमाणापेक्षयाऽर्धप्र-
माणकमेव ज्ञातव्यम्-तथाहि सौधर्मवैमानिकदेवाना विमानप्राकारो योजनानां

ष्कम्भ की अपेक्षा सोलह हजार योजन का है। (पन्नास जोयणसह-
स्साइ पच य सत्ताणउ य जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेणं)
उपरितल के परिक्षेप का प्रमाण कुछ कम पचास हजार पांच सौ स-
तानवे (५०५९७) योजन का है। (सव्वप्पमाणेण वेमाणियप्पमाण-
स्स अद्ध नेयव्व) वैमानिक देवों की अपेक्षा से यहां पर सब वस्तुओं
का प्रमाण आधा जानना चाहिये। इस प्रकरण का यह अर्थ है- चमर
चचा राजधानी मे प्राकार, प्रासाद तथा सभा वगैरह जो वस्तुएँ हैं उ-
नकी ऊँचाई आदि का जो प्रमाण वह सौधर्म विमान के जो प्रासाद,
प्राकार, सभा आदि हैं उनके प्रमाण की अपेक्षा आधा है। जैसे सौ-
धर्म देवलोक में रहने वाले देवों के विमानो के प्राकार की उँचाई
३०० तीनसो योजन की है। तथा चमरेन्द्र की नगरी के प्राकार
की उँचाईका प्रमाण १५० देडसो योजनका है। इस तरह प्राकार यहा का
सौधर्मदेवलोक के विमान के प्राकार की अपेक्षा आधा जानना चाहिये।

પહોળાઈ સોળ હજાર યોજનની છે (पन्नासजोयणसहस्साइ पच य सत्ताणउ य
जोयणसए किंचिविसेसूणे परिक्खेवेण) ઉપરના ભાગનો પરિક્ષેપ (પરિધ)
૫૦૫૯૭ પચાસ હજાર પાચસો સત્તાણુ યોજન કરતા થોડો ઓછો છે
(सव्वप्पमाणे ण वेमाणियप्पमाणस्स अद्ध नेयव्व) વૈમાનિક દેવો કરતાં
અહીં સઘળા પ્રમાણુ અર્ધા સમજવા જોઈએ કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે
કે ચમરચચા રાજધાનીના કોટ, પ્રાસાદ, સભા વગેરેનુ માપ (ઉંચાઈ આદિનુ
પ્રમાણુ) સૌધર્મ વિમાનના કોટ, પ્રાસાદ, સભા આદિના માપ કરતાં અર્ધું
છે જેમ કે સૌધર્મ દેવલોકમા રહેતા દેવોના વિમાનોના કોટની ઉંચાઈ ૩૦૦
યોજનની છે, ત્યારે ચમરેન્દ્રની નગરીના કોટની ઉંચાઈ ૧૫૦ યોજનની છે
આ રીતે સૌધર્મ દેવલોકના વિમાનના પ્રાકાર ' કોટ ' કરતા ચમરેન્દ્રની નગ
રીના પ્રાકાર-કોટ નુ માપ અર્ધું છે, સૌધર્મ દેવલોકનો મુખ્ય દરવાજો ૫૦૦

नखतम् ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन 'मूले पन्नास जोयणाइं विक्खंभेणं' मूले पंचाशत् योजनानि विष्कंभेण ' उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं' उपरि अर्धत्रयोदशयोजनानि सार्द्धद्वादशयोजनानि, विष्कंभेणं ' कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं ' कपिशीर्षकाणि अर्धयोजनम् आयामेन ' कोस विक्खंभेणं' कोश विष्कंभेण 'देसूण अद्धजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं ' देशोनम् अर्धयोजनम् ऊर्ध्वमुच्चत्वेन ' एगमेगाए बाहाए पंच पंचदारसया ' एकैकस्या बाहाया दिशि पञ्च पञ्चद्वारशतानि सन्ति ' अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं' अर्धतृतीयानि योजनशतानि ऊर्ध्वम् उच्चत्वेन तथा- 'अद्धविक्खंभेणं ' अर्द्धविष्कंभेण-पञ्चविंशत्यधिकयोजनशत विष्कंभेण ' उवरियलेणं सोलसजोयण सहस्साइं आयामविक्खंभेणं ' उपरितल खलु षोडशयोजनसहस्राणि

योजन का ऊँचा है। (मूले पन्नास जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं) इस प्राकार के मूल का विष्कंभ पचास योजन प्रमाण है, और ऊपर के भाग के विष्कंभ का प्रमाण साढा बारह १२॥ योजन का है। (कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं) कंगूरों की लंबाई आधे योजन की है। (कोस विक्खंभेणं) चौडाई एक कोस की है। (देसूण अद्धजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं) ऊँचाई कुछ कम आधे योजन की है। (एगमेगाए बाहाए पंचपंचदारसया) एक एक बाहा में दिशा मे पाचसौ पाचसौ दरवाजे हैं। (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) दरवाजों की ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजनकी है। (अद्ध विक्खंभेणं) ऊँचाई की अपेक्षा विष्कंभ का प्रमाण आधा है। अर्थात् एक सौ पचीस १२५ योजन का है। (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं) उपरितल ऊपरका भाग आयाम और वि-

છે (मूले पन्नास जोयणाइं विक्खंभेणं, उवरिं अद्धतेरसजोयणाइं विक्खंभेणं) તે કોટના મૂળના ભાગનો વિસ્તાર પચાસ યોજન પ્રમાણુ છે, અને ઉપરના ભાગનો વિસ્તાર ૧૨॥ સાડાબાર યોજનનો છે (कपिसीसगा अद्धजोयणा आयामेणं) તેના કાંગરાની લંબાઈ અર્ધા યોજનની છે (कोसविक्खंभेणं) અને પહોળાઈ એકયોજનની છે (देसूण अद्धजोयण उड्ढं उच्चत्तेणं) અને ઉંચાઇ અર્ધા યોજન કરતા સહેજ ઓછી છે (एगमेगाए बाहाए पंच पंच दारसया) તેની પ્રત્યેક દિશાએ ૫૦૦-૫૦૦ પાચસો પાચસો દરવાજા છે (अड्ढाइज्जाइं जोयणसयाइं उड्ढं उच्चत्तेणं) તે દરવાજાઓની ઉંચાઇ ૨૫૦ અઢિસો યોજનની છે (अद्ध विक्खंभेणं) ઉંચાઈ કરતા પહોળાઈ અર્ધી--એટલે કે ૧૨૫ સવાસો યોજનની છે (उवरियलेणं सोलस जोयणसहस्साइं आयामविक्खंभेणं) તેના ઉપરના ભાગની લંબાઈ અને

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च-' चत्तारिपरिवाडीओ, पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणाओ ' चतस्रः परिपाटयः प्रासादावतंसकानामर्द्धार्द्धहीना इतिच्छाया। एतेषां च प्रासादादीनां चतस्रोऽपि परिपाट्यः त्रीणि शतानि एकचत्वारिंशदधिकानि भवन्ति। एतेभ्य प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति 'सभासुहम्मा' इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत उत्तरम् ॥ सू-१ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-८ ॥

न्तर मे (चत्तारि परिवाडिओ पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणाओ त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्-प्रासादावतसकों की अर्धार्धहीन चार परिपाटी-पक्तियां हैं। इन प्रासादावतसकों की चारों भी परिपाटियो में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं। इन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है। इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवा उद्देशा समाप्त ॥२-८॥

पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणा ओत्ति) प्रासादावतसकोनी—उत्तम प्रासादोनी अर्धाधं हीन चार परिपाटी-पक्तियो छे एटले के मुख्य प्रासादनीआसपास पहेली चार प्रासादनी पक्ति छे जेना दरेक प्रासादनी ऊंचाई १२५सवासो योजननी छे ते चार प्रासादनी आसपास ६२॥-६२॥ साडीबासठ साडीबासठ योजननी ऊंचाइना चार चार प्रासादोनी बीजी पक्ति छे, वळी आ बीजी पक्तिना प्रत्येक प्रासादनी आसपास ३१।-३१। सवा एकत्रीस सवा एकत्रीस योजननी ऊंचाई वाळा चार चार प्रासादोनी त्रीजी पक्ति आवे छे पछी आ त्रीजी पकतीना प्रत्येक प्रासादनी आसपास १५⅝-१५⅝ योजननी ऊंचाई वाळा चार चार प्रासादोनी चोथी पक्ति आवे छे ते प्रासादावतसकोनी चारे पक्तियोमा एकदरे ३४१ त्रणुसो एकतालीस प्रासादो छे (मुख्य १×४+१६+६४ ×२५६) ए प्रासादोना इशानकोणमा असुरेन्द्र चमरराजनी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा आवेली छे भगवाने गौतमस्वामीने उपर मुजब जवाब दीधो ॥सू १॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र" नी प्रियदर्शिनी व्याख्याना बीजा शतकनो आठमो उद्देशक समाप्त ॥ २-८ ॥

त्रीणि शतानि उच्चत्वेन चमरराजस्य नगर्याः प्राकारप्रमाण तदपेक्षयाऽधिकमेवेति सार्धशतम्-तथा सौधर्मवैमानिकानाम्-मूलप्रासादः-पञ्च योजनानां शतानि तदन्ये चत्वारस्तत्परिवारभूताः सार्धेद्विशते प्रत्येक च तेषां चतुर्णामपि अन्ये परिवारभूताश्चत्वारः सपाद शतम् पुनरन्ये तत्परिवारभूता सार्धाद्विषष्टिः। एवमन्ये सपादैक- त्रिंशत्, इह तु चमरचश्चाराजधान्या मूलप्रासादः सार्धे द्वे योजनशते। एवमेवाऽर्धा- ऽर्धहीनास्तदपरे सर्वेभवन्ति यावदन्तिमाः पञ्चदशयोजनानि पञ्च च भागा योज-

तथा सौधर्म देवों का मूल महल पांचसौ योजन का ऊँचा है तथा इस प्रासादके परिवार रूप चार और महल हैं सो इनकी ऊँचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। तथा इन चार महलो में से प्रत्येक महल के आस पास दूसरे और चार चार इनके परिवाररूप महल हैं, उनकी ऊँचाई एकसौ पचीस १२५ योजन की है। इसी तरह इन चार २ महलों के परिवार भूत और भी चार २ महल हैं इनकी ऊँचाई साढे बासठ साढे बासठ ६२॥-६२॥ योजन की है। इसी तरह इन महलों के भी और चार चार परिवार महल हैं इनकी ऊँचाई प्रत्येक की सवा इगतीस सवा इगतीस ३१।-३१। योजन की है। परन्तु यहां चमरचचा राजधानी में मूलमहल की ऊचाई दो सौ पचास २५० योजन की है। और इस मूलप्रासाद के आस पास के और जितने महल-प्रासाद हैं उसकी ऊँचाई मूल महल की अपेक्षा आधी २ होती गई है। इस तरह अन्तिम महल की ऊचाई प द्रह १५ योजन और एक योजन के अठिया पांच भाग अर्थात् आठ भागों में से पाच भाग है। इसी तरह बात को वाचना-

ચોજન ઊંચો છે તે મહેલના પરિવાર રૂપ બીજા જે ચાર મહેલ છે તેમની ઊંચાઈ ૨૫૦-૨૫૦ અઢિસો અઢિસો ચોજનની છે તે ચાર મહેલમાના પ્રત્યેક મહેલની આસપાસ તેમના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૧૨૫-૧૨૫ સવાસો સવાસો ચોજનની છે વળી તે ચાર મહેલમાના પ્રત્યેકના પરિવાર રૂપ ચાર ચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૬૨॥-૬૨॥ સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ ચોજનની છે વળી તે ચાર મહેલોમાના પ્રત્યેકના પરિવારરૂપ બીજા ચારચાર મહેલ છે તે દરેકની ઊંચાઈ ૩૧।-૩૧। સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ ચોજનની છે, ચમરચ ચા રાજધાનીમા મહેલોનુ માપ ઉપર દર્શાવેલા સૌધર્મ દેવલોકના મહેલો કરતા અર્ધું છે એટલે કે ચમરચ ચા રાજધાનીના મુખ્ય મહેલની ઊંચાઈ ૨૫૦ અઢિસો ચોજન છે અને તે મુખ્ય મહેલની આસપાસના બીજા જેટલા પ્રાસાદ (મહેલો) છે તે દરેકની ઊંચાઈ મુખ્ય પ્રાસાદ કરતા અર્ધી અર્ધી થતી જાય છે આ રીતે છેલ્લા ચાર પ્રસાદોની ઊંચાઈ ૧૫$\frac{5}{8}$-$\frac{5}{8}$ ચોજનની છે એજ વાત સૂત્રકારે નીચેના સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કરી છે-(चत्तारि परिवाडीओ

नस्याऽष्टसु भागेषु, उक्तञ्च–' चत्तारिपरिवाडीओ, पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणाओ ' चतस्रः परिपाटयः प्रासादावतंसकानामर्द्धार्द्धहीना इतिच्छाया। एतेषां च प्रासादादीनां चतस्रोऽपि परिपाटयः त्रीणि शतानि एक चत्वारिंशदधिकानि भवन्ति। एतेभ्य प्रासादादिभ्य उत्तरपूर्वस्यामीशानकोणे सुधर्मा सभा भवतीति तदेव दर्शयति 'सभासुहम्मा ' इति ईशानकोणे सुधर्मानाम्नी सभा भवति असुरेन्द्रस्य चमरराजस्येति इतिभगवत उत्तरम् ॥ सू–१ ॥

इति श्री–जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ २–८ ॥

न्तर में (चत्तारि परिवाडिओ पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणाओ त्ति) इस पाठ द्वारा कहा गया है, अर्थात्–प्रासादावतंसकों की अर्धार्धहीन चार परिपाटी–पंक्तियां हैं। इन प्रासादावतंसकों की चारों भी परिपाटियों में कुल तीनसौ इगतालीस प्रासाद हैं। इन प्रासादों के ईशानकोने में असुरेन्द्र चमरराजकी (सभा सुहम्मा) सुधर्मा सभा है। इस प्रकार भगवान् ने गौतम को उत्तर दिया ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रिय दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके आठवां उद्देशा समाप्त ।.२–८॥

पासायवडिंसगाण अद्धद्धहीणा ओत्ति) પ્રાસાદાવતંસકોની—ઉત્તમ પ્રાસાદોની અર્ધાર્ધ હીન ચાર પરિપાટી–પંક્તિયો છે એટલે કે મુખ્ય પ્રાસાદનીઆસપાસ પહેલી ચાર પ્રાસાદની પંક્તિ છે જેના દરેક પ્રાસાદની ઊંચાઈ ૧૨૫સવાસો યોજનની છે તે ચાર પ્રાસાદની આસપાસ ૬૨॥–૬૨॥ સાડીબાસઠ સાડીબાસઠ યોજનની ઊંચાઇના ચાર ચાર પ્રાસાદોની બીજી પંક્તિ છે, વળી આ બીજી પંક્તિના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૩૧–૩૧ સવા એકત્રીસ સવા એકત્રીસ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ત્રીજી પંક્તિ આવે છે પછી આ ત્રીજી પંકતીના પ્રત્યેક પ્રાસાદની આસપાસ ૧૫⅝–૧૫⅝ યોજનની ઊંચાઈ વાળા ચાર ચાર પ્રાસાદોની ચોથી પંક્તિ આવે છે તે પ્રાસાદાવતંસકોની ચારે પંક્તિયોમાં એકંદરે ૩૪૧ ત્રણસો એકતાલીસ પ્રાસાદો છે (મુખ્ય ૧×૪+૧૬+૬૪ ×૨૫૬) એ પ્રાસાદોના ઈશાનકોણમાં અસુરેન્દ્ર ચમરરાજની (सभा सुहम्मा) સુધર્મા સભા આવેલી છે ભગવાને ગૌતમસ્વામીને ઉપર મુજબ જવાબ દીધો ॥સૂ ૧॥

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત " ભગવતીસૂત્ર " ની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૨–૮ ॥

॥ अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविचारः ॥ कस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति प्रश्नः सार्धद्वीपद्वयम् द्वौ समुद्रौ च समयक्षेत्रमित्यनेन ज्ञायते इति उत्तरपक्षः जीवाभिगमसूत्रस्योद्धरण चेति ॥

अष्टमोद्देशके चमरचचानामक क्षेत्रम् सुधर्मासभादिकमुक्तम् अथ क्षेत्राधिकारात् नवमे उद्देशके समयक्षेत्रम् कथ्यते ' किमिद भते । ' इत्यादि ।

मूलम्—किमिद भते ! समय खेत्तेत्ति पवुच्चइ गोयमा ! अड्ढा इज्जादीवा दोयसमुद्दा एसणं एवइए समयखेत्तेति पवुच्चइ तत्थ ण अय जबूदीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भतर एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइस विहूण ॥ सू–१ ॥

छाया—किमिद भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? गौतम ! अर्धतृतीयद्वीपाः

द्वितीयशतक का नवम उद्देश प्रारभ–

इस नवम उद्देशक का सक्षेप से विषय विवरण इस प्रकार से है– समयक्षेत्र यह किसका नाम है ऐसा प्रश्न, अढाई द्वीप और दो समुद्र यह समयक्षेत्र है ऐसा उत्तर, जीवाभिगमसूत्र का उद्धरण ।

अष्टम उद्देशक मे चमरचचा नामक राजधानी और सुधर्मा सभा आदि विषय कहा गया है सो क्षेत्र के अधिकार को लेकर इस नवम उद्देशक में समय क्षेत्र का वर्णन कहा जाता है (किमिद भते) इत्यादि

सूत्रार्थ— (किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! स–

બીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારભ—

બીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશકનુ સક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે પ્રશ્ન–સમયક્ષેત્ર કોને કહે છે ? ઉત્તર–અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે આ વિષયમા જીવાભિગમ સૂત્રનો ઉલ્લેખ

આઠમા ઉદ્દેશકમા ચમરચચા નામની રાજધાની નુ તથા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા આદિ વિષયોનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે હવે ક્ષેત્રના અધિકારની અપેક્ષાએ આ નવમા ઉદ્દેશકમા સમયક્ષેત્રનુ વર્ણન કરવામા આવે છે

(किमिद भते !)

સૂત્રાર્થ—(किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ?) હે ભદન્ત ! કયા

द्वौ च समुद्रौ एतत् खलु एतावत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते तत्राय जबूद्वीपो द्वीपः सर्वद्वीपसमुद्राणा सर्वाभ्यन्तरे एव जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञातव्या यावदभ्यन्तर पुष्करार्द्धम् ज्योतिषिकविहीनम् ॥ सू–१ ॥

टीका—' किमिद भते ! समयक्खेत्तेत्ति पवुच्चइ ' किमिद भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? हे भगवन् ! कस्य क्षेत्रस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति गौतमस्य प्रश्नः । भगवानाह–' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! 'अ-

मयक्षेत्र कौनसा क्षेत्र कहलाता है ? । (गोयमा !) हे गौतम ! (अड्ढाइज्जा दीवा दो य समुद्दा एसण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) अढाई द्वीप और दो समुद्र इसे समयक्षेत्र कहा गया है । (तत्थ णं अय जबूदीवे दीवे, सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भतरे एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइसविहूण) इसमे जो जबुद्वीप नामका द्वीप है वह समस्त द्वीप और समुद्रो के ठीक बीच में है । इस तरह यहा समस्त कथन जीवाभिगमसूत्र के कथन की तरह जानना चाहिये । वहा का यह कथन यहा कहा तक लेना चाहिये ? तो इसके लिये कहा गया है कि आभ्यन्तर पुष्करार्धतक का लेना चाहिये उसमें भी ज्योतिषिक सबधी कथन छोड देना चाहिये उसको यहा नहीं लेना चाहिये ।

टीकार्थ—(किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! (समयक्षेत्र) यह किसको कहा गया है ? अर्थात् समयक्षेत्र यह किस क्षेत्र का नाम है ऐसा यह प्रश्न गौतम का है, इसका उत्तर देते हुए

ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે ! (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अड्ढाइज्जादीवा दो य समुद्दा एस ण एवइए समयखेत्ते त्ति पवुच्चइ) અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે (तत्थण अय जबुद्दीवे, दीवे सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भतरे एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भितरपुक्खरद्धजोइसविहूण) તેમા જબૂદ્વીપ નામનો દ્વીપ છે તે સમસ્ત દ્વીપ અને સમુદ્રોની બરાબર વચ્ચોવચ્ચ છે આ પ્રમાણે સમસ્ત કથન જીવાભિગમ સૂત્રના કથન પ્રમાણેજ અહી ગ્રહણ કરવાનુ છે ક્યા સુધી તે કથન ગ્રહણ કરવુ ! તો સૂત્રકાર કહે છે કે " અભ્યન્તર પુષ્કરાર્ધ પર્યન્ત તે કથન ગ્રહણ કરવુ જોઈએ પરતુ તેમા જ્યોતિષિકના વિષયમા જે કથન આવે છે તે છોડી દેવુ જોઈએ–તે સિવાયનુ સમસ્ત કથન ગ્રહણ કરવુ જોઈએ

ટીકાર્થ–ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે–(किमिद भते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) હે ભદન્ત ! ક્યા ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે ! એટલે કે ક્યા ક્ષેત્રનુ નામ સમયક્ષેત્ર છે !

॥ अथ नवमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

नवमोद्देशकस्य संक्षिप्तविषयविचारः ॥ कस्य समयक्षेत्रमिति नाम भवतीति प्रश्नः सार्धद्वीपद्वयम् द्वौ समुद्रौ च समयक्षेत्रमित्यनेन ज्ञायते इति उत्तरपक्षः जीवाभिगमसूत्रस्योद्धरणं चेति ॥

अष्टमोद्देशके चमरचंचानामकं क्षेत्रम् सुधर्मासभादिकमुक्तम् अथ क्षेत्राधिकारात् नवमे उद्देशके समयक्षेत्रम् कथ्यते ' किमिदं भंते । ' इत्यादि ।

मूलम्—किमिदं भंते ! समय खेत्तेत्ति पवुच्चइ गोयमा ! अड्ढा इज्जादीवा दोयसमुद्दा एसणं एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ तत्थ णं अयं जंबूदीवे दीवे सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भंतरं एवं जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा जाव अब्भिंतर पुक्खरद्धं जोइस विहूणं ॥ सू—१ ॥

छाया—किमिदं भदन्त ! समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ? गौतम ! अर्धतृतीयद्वीपाः

द्वितीयशतक का नवम उद्देश प्रारंभ—

इस नवम उद्देशक का संक्षेप से विषय विवरण इस प्रकार से है—समयक्षेत्र यह किसका नाम है ऐसा प्रश्न, अढाई द्वीप और दो समुद्र यह समयक्षेत्र है ऐसा उत्तर, जीवाभिगमसूत्र का उद्धरण ।

अष्टम उद्देशक मे चमरचंचा नामक राजधानी और सुधर्मा सभा आदि विषय कहा गया है सो क्षेत्र के अधिकार को लेकर इस नवम उद्देशक में समय क्षेत्र का वर्णन कहा जाता है (किमिदं भंते) इत्यादि

सूत्रार्थ— (किमिदं भंते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ) हे भदन्त ! स-

---

બીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ—

બીજા શતકના નવમા ઉદ્દેશકનુ સંક્ષિપ્ત વર્ણન નીચે પ્રમાણે છે પ્રશ્ન—સમયક્ષેત્ર કોને કહે છે ? ઉત્તર—અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે આ વિષયમા જીવાભિગમ સૂત્રનો ઉલ્લેખ

આઠમા ઉદ્દેશકમા ચમરચંચા નામની રાજધાની નુ તથા ચમરેન્દ્રની સુધર્મા સભા આદિ વિષયોનુ નિરૂપણ કરવામા આવ્યુ છે હવે ક્ષેત્રના અધિકારની અપેક્ષાએ આ નવમા ઉદ્દેશકમા સમયક્ષેત્રનુ વર્ણન કરવામા આવે છે

(किमिदं भंते !)

સૂત્રાર્થ—(किमिदं भंते ! समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ?) હે ભદન્ત ! ક્યા

यक्षेत्रम् कालश्च समयक्षणाहोरात्र-मासपक्ष ऋतुअयन सवत्सरादिरूपो दिनकरगत्य भिव्यंग्यो मनुष्यक्षेत्रे एव भवति नान्यत्र-मनुष्यक्षेत्रादन्यत्र न सूर्यस्य सञ्चारो भवतीति अतो यावत्पर्यन्त सूर्यस्य गतिस्तावदेव कालव्यवहारो जायते कालोपलक्षितत्वात् क्षेत्र समयक्षेत्रमिति। 'एव जीवाभिगम वत्तव्वया नेयव्वा' एवं जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्या (ज्ञातव्या) सर्वमत्र जीवाभिगमसूत्रप्रतिपादित दिशैव ज्ञातव्यमिति जीवाभिगमवक्तव्यता चैवम् 'एग जोयण सयसहस्स आयामविक्खभेण' इत्यादि एक योजनशतसहस्रमायामविष्कम्भेण इत्यादिक सर्वमत्र विज्ञेयम्। कियत्पर्यन्त जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञेया? तत्राह-" जाव अब्भितर

तीन भेदो से युक्त जो क्षेत्र है—वे समयक्षेत्र शब्द से व्यवहृत हुए हैं। समय, क्षण, अहोरात्र, मास, पक्ष, ऋतु, अयन, सवत्सर आदि रूप जो काल है कि जो सूर्यकी गति से जाना जाता है वह मनुष्यक्षेत्र मे ही है दूसरे क्षेत्रो में नही है, क्यो कि मनुष्य क्षेत्र से अन्यत्र क्षेत्रों मे सूर्य गति नही करते है। इसलिये जहातक सूर्य की गति है वहीं तक काल का व्यवहार होता है। इसलिये इस काल से उपलक्षित क्षेत्र समय क्षेत्र है, ऐसा जानना चाहिये। (एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) इस तरह जीवाभिगम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात्-जीवाभिगम सूत्र मे जिस प्रकार से यह विषय प्रतिपादन किया गया है उसी प्रकार से यहा पर यह विषय प्रतिपादित कर लेना चाहिये, जीवाभिगम कि वक्तव्यता इस प्रकार से है-(एगं जोयणसय सहस्स आयामविक्खभेण) एकलाख योजन का आयाम और विष्कभ है इत्यादि सब यहा जानना चाहिये, जीवाभिगमसूत्र की वक्तव्यता

ત્રણ ભેદોથી યુક્ત જે ક્ષેત્ર છે તે ક્ષેત્રને સમય ક્ષેત્ર કહે છે સમય, ક્ષણ, દિવસ-રાત્રિ, માસ, પક્ષ, ઋતુ, અયન, સવત્સર આદિ રૂપ જે કાળ છે, તે સૂર્યની ગતિથી જાણી શકાય છે અને તેનુ અસ્તિત્વ મનુષ્યક્ષેત્રોમા જ છે- અન્યક્ષેત્રોમા નથી, કારણ કે મનુષ્યક્ષેત્ર સિવાયના ક્ષેત્રોમા સૂર્ય ગતિ કરતો નથી તેથી જ્યા સુધી સૂર્યની ગતિ છે ત્યા સુધી કાળનો વ્યવહાર થાય છે તેથી જ તે કાળથી ઉપલક્ષિત ક્ષેત્રને સમયક્ષેત્ર કહે છે

(एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) જીવાભિગમસૂત્રમા આ વિષયનુ જે વર્ણન કરવામા આવ્યુ છે તે અહી ગ્રહણ કરવુ જોઇએ, જીવાભિગમ સૂત્રમા આ પ્રમાણે વર્ણન કર્યું છે-(एग जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण) એક લાખ યોજનની તેની લબાઇ અને પહોળાઇ છે " ઇત્યાદિ સમસ્ત કથન અહી લેવુ જોઇએ આ વિષયનુ પ્રતિપાદન કરવા માટે જીવાભિગમ સૂત્રમાથી કયા સુધી વર્ણન

ढ्राइज्जादीवा ' अर्धतृतीयौ द्वीपौ अर्धमधिकं यियते यत्र तादृशौ यद्वा तृतीय-स्याऽर्धभागेन युक्तौ द्वौ द्वीपौ इति तथा अर्धतृतीयौ द्वीपौ इति कथ्यते ' दो य समुद्दा ' द्वौ च समुद्रौ ' एसण एवइए समयखेत्तेत्ति पवुच्चइ ' एतत् खलु एतावत् समयक्षेत्रमिति प्रोच्यते ' तत्थ ण ' तत्र खलु तत्र सार्द्धद्वीपद्वयसमुद्रस्य मध्ये. ' अय जंबू दीवेदीवे ' अय जम्बूद्वीपनामको द्वीप ' सव्वदीवसमुद्दाणं सव्वब्भे-तरे ' सर्वद्वीपसमुद्राणामभ्यन्तरे तिष्ठतीति शेषः, ' समयखेत्तेत्ति ' समयक्षे-त्रमिति तत्र समयः कालः कालेनातीताऽनागतवर्तमानलक्षणेनोपलक्षित यत् सम

प्रभु उनसे कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (अड्ढाइज्जा दीवा) अढाई द्वीप और (दो य समुद्दा) दो समुद्र (एस ण एवइए समय-खेत्तेत्ति पवुच्चइ) इतना यह समय क्षेत्र कहा गया है। इस प्रकार के कथन से जम्बूद्वीप, धातकीखण्ड और आधा पुष्कर वर द्वीप इतना क्षेत्र समयक्षेत्र है तथा इसमें जो लवणसमुद्र और कालोदधि समुद्र ये जो दो समुद्र है यह सब समयक्षेत्र कहा गया है। समय शब्द का अर्थ काल है और इस काल से उपलक्षित जो क्षेत्र है वह समयक्षेत्र है। इसे टीकाकार स्वय आगे स्पष्ट कर रहे हैं (तत्थ ण) वहा ढाईद्वीप और दो समुद्र के बीच में (अय जम्बूदीवे दीवे) जो जम्बूद्वीप नामका पहिला द्वीप है वह (सव्वदीवसमुद्दाण सव्वब्भतरे) समस्त द्वीप और समुद्रों के ठीक बीचों बीच है। समयक्षेत्र का तात्पर्य क्या है ? सो इसे टीकाकार स्पष्ट करते हैं—समय नाम काल का है इसके अतीत, अनागत, और वर्तमान ऐसे तीन भेद हैं इन

મહાવીર સ્વામી તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अड्ढाइज्जादीवा) અઢી દ્વીપ અને (दो य समुद्दा) બે સમુદ્રોને (एसण एवइए समयखेत्त त्ति पवुच्चइ) સમયક્ષેત્ર કહે છે એટલે કે જબૂદ્વીપ, ધાતકીખડ અને અર્ધો પુષ્કરદ્વીપ, એ અઢી દ્વીપને તથા લવણુસમુદ્ર અને કાલોદધિ સમુદ્ર, એ બે સમુદ્રોને સમયક્ષેત્ર કહે છે સમય એટલે કાળ તે કાળથી ઉપલક્ષિત જે ક્ષેત્ર તેનુ નામ સમયક્ષેત્ર છે સૂત્રકાર પોતે જ આગળ તેનુ સ્પષ્ટીકરણુ કરે છે-(तत्थण) ત્યા અઢી દ્વીપ અને બે સમુદ્રોની વચ્ચે (अय जबुदीवे दीवे) જે જબૂદ્વીપ નામનો પહેલો દ્વીપ છે તે (सव्व दीवसमुद्दाण सव्वब्भतरे) સમસ્ત દ્વીપો અને સમુદ્રની બરાબર વચ્ચે છે સમયક્ષેત્ર એટલે શુ ટીકાકાર તેનુ સ્પષ્ટીકરણુ નીચે પ્રમાણે કરે છે-સમય એટલે કાળ તેના ત્રણુ ભેદ છે-ભૂતકાળ, ભવિષ્યકાળ અને વર્તમાનકાળ તે

यक्षेत्रम् कालश्च समयक्षणाहोरात्र-मासपक्ष-ऋतुअयन संवत्सरादिरूपो दिनकरगत्य भिव्यंग्यो मनुष्यक्षेत्रे एव भवति नान्यत्र-मनुष्यक्षेत्रादन्यत्र न सूर्यस्य सञ्चारो भवतीति अतो यावत्पर्यन्त सूर्यस्य गतिस्तावदेव कालव्यवहारो जायते कालोपलक्षितत्वात् क्षेत्र समयक्षेत्रमिति । 'एव जीवाभिगम वत्तव्वया नेयव्वा' एवं जीवाभिगमवक्तव्यता नेतव्या (ज्ञातव्या) सर्वमत्र जीवाभिगमसूत्रप्रतिपादित दिशैव ज्ञातव्यमिति जीवाभिगमवक्तव्यता चैवम् 'एगं जोयण सयसहस्स आयामविक्खंभेण' इत्यादि एक योजनशतसहस्रमायामविष्कंभेण इत्यादिकं सर्वमत्र विज्ञेयम् । कियत्पर्यन्त जीवाभिगमवक्तव्यता ज्ञेया ? तत्राह-" जाव अब्भितर

तीन भेदो से युक्त जो क्षेत्र हैं—वे समयक्षेत्र शब्द से व्यवहृत हुए हैं। समय, क्षण, अहोरात्र, मास, पक्ष, ऋतु, अयन, संवत्सर आदि रूप जो काल है कि जो सूर्यकी गति से जाना जाता है वह मनुष्यक्षेत्र में ही है दूसरे क्षेत्रो में नहीं है, क्यो कि मनुष्य क्षेत्र से अन्यत्र क्षेत्रों में सूर्य गति नही करते हैं। इसलिये जहातक सूर्य की गति है वही तक काल का व्यवहार होता है। इसलिये इस काल से उपलक्षित क्षेत्र समय क्षेत्र है, ऐसा जानना चाहिये। (एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) इस तरह जीवाभिगम की वक्तव्यता कहनी चाहिये, अर्थात्-जीवाभिगम सूत्र में जिस प्रकार से यह विषय प्रतिपादन किया गया है उसी प्रकार से यहा पर यह विषय प्रतिपादित कर लेना चाहिये, जीवाभिगम कि वक्तव्यता इस प्रकार से है-(एगं जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण) एकलाख योजन का आयाम और विष्कभ है इत्यादि सब यहा जानना चाहिये, जीवाभिगमसूत्र की वक्तव्यता

त्रण्‌ भेदोथी युक्त जे क्षेत्र छे ते क्षेत्रने समय क्षेत्र कहे छे समय, क्षण, दिवस-रात्रि, भास, पक्ष, ऋतु, अयन, सवत्सर आदि रूप जे काळ छे, ते सूर्यनी गतिथी जाणी शकाय छे अने तेनु अस्तित्व मनुष्यक्षेत्रोमा ज छे- अन्यक्षेत्रोमा नथी, कारण के मनुष्यक्षेत्र सिवायना क्षेत्रोमा सूर्य गति करतो नथी तेथी ज्या सुधी सूर्यनी गति छे त्या सुधी काळनो व्यवहार थाय छे तेथी ज ते काळथी उपलक्षित क्षेत्रने समयक्षेत्र कहे छे

(एव जीवाभिगमवत्तव्वया नेयव्वा) जीवाभिगमसूत्रमा आ विषयनु जे वर्णन करवाया आव्यु छे ते अही ग्रहण करवु जोईए. जीवाभिगम सूत्रमा आ प्रमाणे वर्णन कर्यु छे-(एग जोयणसयसहस्स आयामविक्खभेण) एक लाख योजननी तेनी लबाई अने पहोळाई छे " इत्यादि समस्त कथन अही लेवु जोईए आ विषयनु प्रतिपादन करवा माटे जीवाभिगम सूत्रमाथी क्या सुधी वर्णन

पुक्खरद्ध जोइस विहूणम्" यावत् अभ्यन्तर पुष्करार्धद्वीपपर्यन्तम् ज्योतिषिक विहीनम् तत्र जम्बूद्वीपमनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतायाम् जीवाभिगमसूत्रप्रवेदितायाम् ज्योतिष्कवक्तव्यताऽपि विद्यते किन्तु प्रकृते ज्योतिष्कविहीन यथा भवेत् तथा— जीवाभिगमवक्तव्यता ग्राह्या ज्योतिष्काधिकार परित्यज्याऽन्यत् सर्वमत्र ग्राह्यम्, अत्र परिमाणमात्रस्यैवाधिकारादिति ॥ सू० १ ॥ आगा —— अरिहन

इति श्री–जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ २–९ ॥

इस विषय को प्रतिपादन करने के लिये कहांतक की लेनी चाहिये तो इसके लिये कहा गया है कि (जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइसविहूण) तात्पर्य इसका यह है कि–जीवाभिगम सूत्र में जम्बूद्वीप मनुष्यक्षेत्र की वक्तव्यता में ज्योतिष्कदेवों की भी वक्तव्यता कहने में आई है सो वह वक्तव्यता यहां नहीं करनी चाहिये, उसको छोड़कर ही यहां प्रकृत में जीवाभिगमसूत्र प्रतिपादित वक्तव्यता ग्रहण करनी चाहिये। अर्थात् देव संबंधी अधिकार को छोड़कर बाकी सब वहां का विषय यहां ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके नववा उद्देशा समाप्त॥२–९॥

કરવુ જોઈએ । તો સૂત્રકાર કહે છે કે (जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइसविहूण) કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાભિગમસૂત્રમાં જમ્બૂદ્વીપ મનુષ્યક્ષેત્રના વર્ણન સાથે જ્યોતિષ્ક દેવોનુ પણ વર્ણન કરવામા આવેલુ છે જ્યોતિષ્ક દેવોનુ વર્ણન અહી કરવુ જોઈએ નહીં એ સિવાયનુ જીવાભિગમસૂત્રમા આપેલુ સમસ્ત વર્ણન અહીં કરવુ જોઈએ એટલે કે જ્યોતિષ્ક દેવોના વિષયમા જે અધિકાર આવે છે તે છોડી દઈ ને બાકીનો સમસ્ત વિષય અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ ।।સૂ ૧।।

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો નવમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો

॥ अथ दशमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

दशमोद्देशकस्थ विषया इमे–कतिपयाः अस्तिकाया ? धर्मास्तिकाये कतिपयाः वर्णाः, इत्यादि ते च वर्णादिरहिताः अवस्थिताश्च इत्यादि प्रश्नोत्तरम्। धर्मास्तिकायस्य पञ्चभेदाः–द्रव्य, क्षेत्र, काल, भाव, गुणभेदात्। जीवास्तिकाये वर्णादिरस्ति किमिति प्रश्न ? तस्मिन् वर्णादिर्नास्ति इत्युत्तरम्। गतिगुणो धर्मास्तिकायः स्थितिगुणश्च अधर्मास्तिकायः, अवगाहनगुणः आकाशास्तिकायः, उपयोग गुणः जीवास्तिकाय, पूरणगलनस्वभावः–पुद्गलास्तिकायः, तस्मिन् कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः पञ्चवर्ण-पञ्चरस द्विगन्धाष्टस्पर्शयुक्तः पुद्गलास्तिकायः इत्युत्तरम्। धर्मा-

---

दूसरे शतकके दशवा उद्देशक प्रारभ–

(दसवें उद्देशक का विषय विवरण)

इस दशवें उद्देशक मे विषय इस प्रकार से है–अस्तिकाय कितने हैं? धर्मास्तिकायमें कितने वर्ण हैं? इत्यादि। वे वर्णादि से रहित है और अवस्थित हैं इत्यादिरूप से प्रश्नोत्तर। धर्मास्तिकाय के द्रव्य, क्षेत्र काल, भाव और गुण के भेद से पाच भेद है। जीवास्तिकाय में वर्णादिक हैं क्या? ऐसा प्रश्न। उसमें वर्णादिक नही है ऐसा उत्तर। गतिगुणवाला धर्मास्तिकाय है, स्थितिगुणवाला अधर्मास्तिकाय है, अवगाहनगुणवाला आकाशास्तिकाय है, उपयोगगुणवाला जीवास्तिकाय है, पूरण गलन स्वभाव वाला पुद्गलास्तिकाय है पुद्गलास्तिकाय में कितने वर्णादिक होते हैं? ऐसा प्रश्न। उसमे पाच वर्ण, पांच रस, दो गध

બીજા શતકના દશમા ઉદ્દેશકનો પ્રારંભ

આ દસમા ઉદ્દેશકનુ સક્ષિપ્ત વિષય વિવરણ નીચે પ્રમાણે છે–

પ્રશ્ન અસ્તિકાય કેટલા છે? ધર્માસ્તિકાયના કેટલા વર્ણ છે?

ઉત્તર—તેઓ વર્ણાદિથી રહિત છે અને અવસ્થિત છે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ, ભાવ અને ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયના પાચ ભેદ છે પ્રશ્ન– જીવાસ્તિકાયમા વર્ણાદિક હોય છે કે નહી? ઉત્તર–તેમા વર્ણાદિક હોતા નથી ધર્માસ્તિકાય ગતિગુણવાળુ છે, અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિગુણવાળુ છે આકાશાસ્તિકાય અવગાહન ગુણવાળુ છે, જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે અને પુદ્ગલાસ્તિકાય પૂરણ ગલન સ્વભાવવાળુ છે પ્રશ્ન–પુદ્ગલાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણાદિક હોય છે? ઉત્તર– તેમા પાચ વર્ણ, પાચ રસ, બે ગધ અને આઠ સ્પ-

पुक्खरवद्ध जोइस विहूणम्" यावत् अभ्यन्तर पुष्करार्धद्वीपपर्यन्तम् ज्योतिष्क विहीनम् तत्र जम्बूद्वीपमनुष्यक्षेत्रवक्तव्यतायाम् जीवाभिगमसूत्रप्रवेदितायाम् ज्योतिष्कवक्तव्यताऽपि विद्यते किन्तु प्रकृते ज्योतिष्कविहीन यथा भवेत् तथा— जीवाभिगमवक्तव्यता ग्राह्या ज्योतिष्काधिकार परित्यज्याऽन्यत् सर्वमत्र ग्राह्यम्, अत्र परिमाणमात्रस्यैवाधिकारादिति ॥ सू० १ ॥

इति श्री-जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्य श्री घासीलाल व्रतिविरचितायां प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां द्वितीय शतकस्य नवमोद्देशकः समाप्तः ॥ २-९ ॥

इस विषय को प्रतिपादन करने के लिये कहांतक की लेनी चाहिये तो इसके लिये कहा गया है कि (जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइसविहूण) तात्पर्य इसका यह है कि-जीवाभिगम सूत्र में जम्बूद्वीप मनुष्यक्षेत्र की वक्तव्यता में ज्योतिष्कदेवों की भी वक्तव्यता कहने में आई है सो वह वक्तव्यता यहां नहीं कहनी चाहिये, उसको छोड़कर ही यहां प्रकृत में जीवाभिगमसूत्र प्रतिपादित वक्तव्यता ग्रहण करनी चाहिये। अर्थात् देव संबंधी अधिकार को छोड़कर बाकी सब वहां का विषय यहां ग्रहण कर लेना चाहिये ॥ सू०१ ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके नववा उद्देशा समाप्त॥२-९॥

કરવુ જોઈએ । તો સૂત્રકાર કહે છે કે (जाव अब्भितर पुक्खरद्ध जोइसविहूण) કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જીવાભિગમસૂત્રમાં જંબૂદ્વીપ મનુષ્યક્ષેત્રના વર્ણન સાથે જ્યોતિષ્ક દેવોનુ પણ વર્ણન કરવામા આવેલુ છે જ્યોતિષ્ક દેવોનુ વર્ણન અહીં કરવુ જોઈએ નહીં એ સિવાયનુ જીવાભિગમસૂત્રમા આપેલુ સમસ્ત વર્ણન અહીં કરવુ જોઈએ એટલે કે જ્યોતિષ્ક દેવોના વિષયમા જે અધિકાર આવે છે તે છોડી દઈ ને બાકીનો સમસ્ત વિષય અહીં ગ્રહણ કરવો જોઈએ ।।સૂ ૧।।

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત ભગવતી સૂત્રની પ્રિયદર્શિની વ્યાખ્યાના બીજા શતકનો નવમો ઉદ્દેશો સમાપ્ત થયો

अगुरुलघुः। लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिक-मित्युत्तरम्। धर्मास्तिकायादीना प्रमाण स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः कियान् विशालः इति प्रश्नः लोकपरिमित, इत्युत्तरम् ' एव लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नो-त्तरम् ' अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिदधिकमेक-भागम् इत्युत्तरम्। तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? असख्येय-भागमित्युत्तरम्। ऊर्ध्वलोक, कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भागं स्पृ-शति। धर्मास्तिकायेन सार्द्धं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना। अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न। उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय आदिको का प्रमाण और स्पर्शना तथा धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकपरिमित है ऐसा उत्तर एवं लोकाकाश और अस्तिकायादिको में भी प्रश्नोत्तर समझना। अधो-लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ?। यह प्रश्न। कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न। असख्या त भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। उर्ध्वलोक कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न-कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशा-न्तर की स्पर्शना इस प्रकार से सातों पृथिवियो की स्पर्शना कहना,

દેશરૂપ, અગુરુ લઘુરૂપ છે પ્રશ્ન—લોકાકાશમા કેટલા વર્ણાદિક હોય છે ? ઉત્તર તેમા વર્ણાદિક હોતા નથી

પ્રશ્ન—ધર્માસ્તિકાય આદિકોનુ પ્રમાણ કેટલુ હોય છે ? સ્પર્શના તથા વિશા-ળતા કેટલી હોય છે ? ઉત્તર—ધર્માસ્તિકાય લોકપરિમિત છે

એજ પ્રમાણે લોકાકાશ અને અસ્તિકાયાદિકોના પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા

પ્રશ્ન અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે ?

ઉત્તર—અર્ધા કરતા થોડા વધારે ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે ?

ઉત્તર—અસખ્યાત ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે ?

ઉત્તર—અર્ધાકરતા થોડા ઓછા ભાગને સ્પર્શે છે

ધર્માસ્તિકાયની સાથે રત્નપ્રભાની, ઘનોદધિની, અવકાશાન્તરની સ્પર્શના એજ પ્રમાણે સાતે પૃથિવીઓની સ્પર્શનાનુ કથન, જમ્બૂદ્વીપાદિક દ્વીપોનુ,

स्तिकायस्य एकः प्रदेशोऽनेकप्रदेशाः वा धर्मास्तिकाय इत्युच्यते इति प्रश्नः यावत् एकोऽपि प्रदेशोन्यूनो भवेत् तावत् नास्ति तावत् धर्मास्तिकाय इत्युत्तरम्, यथा अखण्डो मोदक एव मोदक इति व्यवह्रियते किन्तु अर्धो मोदको मोदकखण्ड इत्युच्यते। तथैवात्राऽपि धर्मास्तिकायादौ विज्ञेयम्। आकाशस्य कतिभेदाः इति प्रश्नः लोकाकाशाऽलोकाकाशभेदेन द्वौ भेदौ इत्युत्तरम्। लोकाकाशो जीवरूप.-जीवदेशरूप-जीवप्रदेशरूपः अजीवरूपः अजीवदेशरूप अजीवप्रदेशरूपः, रूप्यजीवस्य चतुर्भेदाः स्कन्ध-स्कन्धदेश-स्कन्धप्रदेश-परमाणुपुद्गल-लक्षणा, अरूप्यजीवस्य पञ्चभेदा-धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा० २, अधर्मास्तिकायः ३, अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः ४, अद्धासमय ५, अलोकाकाशः स अजीवद्रव्यदेशः

और आठस्पर्श होते हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश अनेक प्रदेश धर्मास्तिकाय कहे जाते हैं क्या? ऐसा प्रश्न। जबतक एक भी प्रदेश कम है तबतक वह धर्मास्तिकाय नहीं है। जैसे अखंड मोदक ही मोदक कहलाता है और मोदक का आधा खंड मोदक खण्ड कहलाता है। उसीप्रकार यहां धर्मास्तिकाय आदि में भी जानना चाहिये। आकाश के कितने भेद होते हैं ऐसा प्रश्न। लोकाकाश और अलोकाकाश इस प्रकारसे आकाशके दो भेद होते हैं ऐसा उत्तर। लोकाकाश जीवरूप है, जीवदेशरूप है, जीवप्रदेशरूप हैं, अजीवरूप है अजीव देशरूप है, अजीव प्रदेशरूप है, रूपी अजीवके स्कन्ध, स्कन्धदेश, स्कन्धप्रदेश, परमाणु ये चार भेद होते हैं, अरूपी अजीवके पाच भेद होते हैं। जैसे-धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३, अधर्मास्तिका के प्रदेश ४, अद्धासमय ५। अलोकाकाश अजीवद्रव्यदेशरूप, अगुरुलघुरूप है, लोका-

र्श હોય છે પ્રશ્ન-ધાર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે કે અનેક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે છે? જવાબ—જ્યા સુધિ એક પણ પ્રદેશ ઓછો હોય ત્યા સુધી તેને ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહી જેમ કે આખા લાડુને જ લાડુ કહેવાય છે, અર્ધા લાડુને તો લાડુનો અર્ધો કકડો કહેવાય છે' એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાય આદિની બાબતમા પણ સમજવુ પ્રશ્ન-આકાશના કેટલા ભેદ છે? ઉત્તર-આકાશના બે ભેદ છે- લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, જીવરૂપ છે, જીવદેશરૂપ છે, જીવપ્રદેશરૂપ છે, છે, અજીવરૂપ છે, અજીવ દેશરૂપ છે, અજીવ પ્રદેશરૂપ છે, રૂપી અજીવના ચાર ભેદ છે (૧) સ્કન્ધ, (૨) સ્કન્ધદેશ, (૩) સ્કન્ધ પ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાચ ભેદ છે-(૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ,(૩) અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ અને (૫) આદ્ધાસમય અલોકાકાશ અજીવ દ્રવ્ય

अगुरुलघुः। लोकाकाशे कियन्ति वर्णादीनि इति प्रश्नः तस्मिन् नास्ति वर्णादिक-मित्युत्तरम्। धर्मास्तिकायादीनां प्रमाण स्पर्शना च तथा धर्मास्तिकायः कियान् विशालः इति प्रश्नः लोकपरिमित, इत्युत्तरम् ' एव लोकाकाशास्तिकायेषु प्रश्नोत्तरम् ' अधोलोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिदधिकमेक-भागम् इत्युत्तरम्। तिर्यग्लोकः धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति ? असख्येय-भागमित्युत्तरम्। ऊर्ध्वलोकः कियन्त भाग स्पृशति ? किञ्चिन्न्यूनमर्धं भाग स्पृशति। धर्मास्तिकायेन सार्द्धं रत्नप्रभायाः घनोदधेः अवकाशान्तरस्य च स्पर्शना। अनेन प्रकारेण सप्तपृथिवीनामपि स्पर्शना जम्बूद्वीपादयो द्वीपाः लवणसमुद्रादयः

काश में कितने वर्णादिक होते हैं ऐसा प्रश्न। उसमें वर्णादिक नहीं हैं ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय आदिकों का प्रमाण और स्पर्शना तथा धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ऐसा प्रश्न, लोकपरिमित है ऐसा उत्तर एंव लोकाकाश और अस्तिकायादिकों में भी प्रश्नोत्तर समझना। अधो-लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ?। यह प्रश्न। कुछ अधिक आधे भाग को स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न। असख्यात भाग का स्पर्श करता है ऐसा उत्तर। उर्ध्वलोक कितने भाग का स्पर्श करता है ? ऐसा प्रश्न—कुछकम आधे भागका स्पर्श करता है, ऐसा उत्तर। धर्मास्तिकाय के साथ रत्नप्रभा की, घनोदधि की, अवकाशान्तर की स्पर्शना इस प्रकार से सातों पृथिवियों की स्पर्शना कहना,

દેશરૂપ, અગુરુ લઘુરૂપ છે પ્રશ્ન–લોકાકાશમા કેટલા વર્ણાદિક હોય છે ? ઉત્તર તેમા વર્ણાદિક હોતા નથી

પ્રશ્ન–ધર્માસ્તિકાય આદિકોનુ પ્રમાણુ કેટલુ હોય છે ? સ્પર્શના તથા વિશાળતા કેટલી હોય છે ? ઉત્તર–ધર્માસ્તિકાય લોકપરિમિત છે

એજ પ્રમાણે લોકાકાશ અને અસ્તિકાયાદિકોના પણ પ્રશ્નોત્તરો સમજી લેવા

પ્રશ્ન અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અર્ધા કરતા થોડા વધારે ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અસખ્યાત ભાગને સ્પર્શે છે

પ્રશ્ન—ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને સ્પર્શે છે।

ઉત્તર—અર્ધાકરતા થોડા આેછા ભાગને સ્પર્શે છે

ધર્માસ્તિકાયની સાથે રત્નપ્રભાની, ઘનોદધિની, અવકાશાન્તરની સ્પર્શના એજ પ્રમાણે સાતે પૃથિવીઓની સ્પર્શનાનુ કથન, જબૂદ્વીપાદિક દ્વીપોનુ,

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायः, एवं लोकाकाशोऽपि विज्ञेयः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपण कृतम्, तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम्। अतोऽस्तिकाय-निरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशक माह, तस्येद-मादिम सूत्रम् ' कइ ण भते ' इत्यादि ।

मूलम्––कइ ण भते अत्थिकाया पण्णत्ता. गोयमा! पच अत्थिकाया पण्णत्ता, त जहा. धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिकाएणं भंते! कइवण्णे,कइगधे,कइरसे,कइफासे.गोयमा! अवण्णे अगंधे, अरसे अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए अवट्ठिए लोग-दव्वे, से समासए पचविहे पण्णत्ते, त जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओण धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओण लोगपमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे गुणओ गमण गुणे, अहम्मत्थिकाए, वि एव चेव नवर गुणओ ठाण गुणे, आगासत्थिकाए वि एव चेव नवर खेत्तओ

जम्बूद्विपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एव लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये ।

नववें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया वह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્રોનુ, સૌધર્મકલ્પથી ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તનુ, અને એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશનુ વર્ણન સમજવુ

નવમા ઉદ્દેશકમા સમયક્ષેત્રનુ નિરૂપણ કર્યું તે ક્ષેત્ર અસ્તિકાય રૂપ છે, તેથી અસ્તિકાયનુ નિરૂપણ કરવા માટે તથા દ્વારગાથામા કહેલા અસ્તિ

णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते, अणंते चेव जाव. गुणओ अवगाहणागुणे जीवत्थिकाएण भते! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे गोयमा! जाव अरूवी, जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे से समासए पचविहे पण्णत्ते,त जहा दव्वओ जावगुणओ, दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणताइं जीवदव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते कालओ न कया त्ति न आसी जाव णिच्चे, भावओ-पुण अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे, गुणओ उवओगगुणो. पोग्गलत्थिकाए ण भते! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे? गोयमा! पंचवण्णे पचरसे, दुगधे, अट्ठफासे, रूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे, से समासओ पचविहे पण्णत्ते, त जहा-दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओ णं पोग्गलत्थिकाए अणंताइ, दव्वाइं, खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते, कालओ न कयाइ न आसी जाव णिच्चे भावओ वण्णमंते गधमते फासमंते गुणओ गहणगुणे ॥ सू० १ ॥

छाया—कति खलु भदन्त! अस्तिकाया. प्रज्ञप्ता., गौतम! पञ्च अस्तिकाया प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकाय. आकाशास्तिकायो जीवास्तिकाय.

निरूपण के लिये इस दशवे उद्देशक का प्रारभ किया गया है इसका आदिम सूत्र यह है—(कइण भते!) इत्यादि।

सूत्रार्थ-(भते!) हे भदन्त! (कइण अत्थिकाया पण्णत्ता) अस्तिकाय कितने कहे गये हैं? (गोयमा!) हे गौतम! (पच अत्थिकाया पण्णत्ता) पाच अस्तिकाय कहे गये है। (तजहा) जैसे- (धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थि-

---

કાયનુ નિરૂપણ કરવા માટે આ દસમા ઉદ્દેશકનો પ્રારભ કરાયો છે તેનુ પહેલુ' સૂત્ર આ પ્રમાણે છે-(कइ ण भते!) ઇત્યાદિ--

સૂત્રાર્થ—(भते,) હે ભદન્ત! (कइण अत्थिकाया पण्णत्ता?) અસ્તિ કાય કેટલા કહ્યા છે (गोयमा) હે ગૌતમ! (प च अत्थिकाया पण्णत्ता)અસ્તિ કાય પાચ કહ્યા છે (तजहा) તે પાચના નામ આ પ્રમાણે છે-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) ધર્માસ્તિકાય

समुद्राः सौधर्मकल्पः यावत् ईषत् प्राग्भारा पृथिवी तथैव अधर्मास्तिकायः, एवं लोकाकाशोऽपि विज्ञेयः ॥

नवमोद्देशके क्षेत्रनिरूपणं कृतम् , तत् क्षेत्रम् अस्तिकायरूपम् । अतोऽस्तिकायनिरूपणाय तथा द्वारगाथोक्ताऽस्तिकाय निरूपणाय च दशमोद्देशक माह, तस्येदमादिमं सूत्रम् ' कइ णं भंते ' इत्यादि ।

मूलम्---कइ णं भंते अत्थिकाया पण्णत्ता, गोयमा ! पंच अत्थिकाया पण्णत्ता, तं जहा धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए, धम्मत्थिकाएणं भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे, गोयमा ! अवण्णे अगंधे, अरसे अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे, से समासए पंचविहे पण्णत्ते, तं जहा दव्वओ, खेत्तओ कालओ, भावओ, गुणओ, दव्वओणं धम्मत्थिकाए एके दव्वे खेत्तओणं लोगपमाणमेत्ते कालओ न कया वि न आसि, न कया वि नत्थि जावणिच्चे, भावओ, अवण्णे, अगंधे, अरसे, अफासे गुणओ गमणगुणे, अहम्मत्थिकाए, वि एवं चेव नवरं गुणओ ठाण गुणे, आगासत्थिकाए वि एवं चेव नवरं खेत्तओ

जम्बूद्वीपादिक द्वीप, लवणसमुद्रादि समुद्र, सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी, इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय एवं लोकाकाश के विषय में भी जानना चाहिये ।

नववें उद्देशक में क्षेत्र का निरूपण किया वह क्षेत्र अस्तिकायरूप है, इसलिये अस्तिकाय के निरूपण के लिये तथा द्वारगाथोक्त अस्तिकाय के

લવણસમુદ્રાદિ સમુદ્રોનું, સૌધર્મકલ્પથી ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તનું, અને એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશનું વર્ણન સમજવું

નવમા ઉદ્દેશકમાં સમયક્ષેત્રનું નિરૂપણ કર્યું તે ક્ષેત્ર અસ્તિકાય રૂપ છે, તેથી અસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરવા માટે તથા દ્વારગાથામાં કહેલા અસ્તિ

न्धोऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरं, गुणतः स्थानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् – क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायो लोकालोकप्रमाणमात्रः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुण । जीवास्तिकायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अवर्णो

लोकप्रमाण है। (कालओ न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं होगा, ऐसा भी नहीं है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्तिकायवर्ण रहित, गंधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है। (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवर गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्तिकाय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है। (आगासत्थिकाए वि एव चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है। (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण है। (अणते चेव) अनन्त है। (जाव गुणओ अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) क्षेत्रनी અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ છે (कालओ न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ભૂતકાળમા કોઈ પણ સમયે ન હતુ એવુ પણ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ સમયે નથી એવુ પણ શકય નથી, અને ભવિષ્યકાળમા પણ કોઇ પણ સમયે તેનુ અસ્તિત્વ નહીં હોય એવુ પણ નથી, કારણ કે તે નિત્ય છે, (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણરહિત, ગંધરહિત, રસ રહિત અને સ્પર્શ રહિત છે (गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણ વાળુ છે (अहम्मत्थिकाए वि एव, चेव) અધર્માસ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवर गुणओ ठाणगुणे) પરતુ અધર્માસ્તિકાય ગુણની અપેક્ષાએ સ્થિતિ ગુણ વાળુ છે (आगासत्थिकाए वि एव चेव) આકાશાસ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवर खेत्तओ ण अगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોકાલોકપ્રમાણ છે, (अणते चेव) અનત છે, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) અને ગુણની અપેક્ષાએ અવગાહન ગુણવાળુ છે

पुद्गलास्तिकायः, धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः ? गौतम ! अवर्णः अगन्ध अरस अस्पर्शः अरूपी अजीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविध प्रज्ञप्तः, तद्यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतो धर्मास्तिकायः एक द्रव्यम् । क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् न कदाचिन्नास्ति, यावत् नित्य. भावतोऽवर्णः अग-

काए) धर्मास्तिकाय १, अधर्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, जीवास्तिकाय ४, पुद्गलास्तिकाय ५ । (धम्मत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने रस हैं, और कितने स्पर्श हैं ? (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे, अरसे अफासे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय में वर्ण नहीं है, गंध नहीं है, रस नहीं है और स्पर्श नहीं है (अरूवी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे), यह द्रव्य अरूपी है अजीव है, शाश्वत है, अवस्थित है लोक द्रव्य है (से समासओ पंचविहे (तंजहा) जैसे-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, काल की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, भाव की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और गुणकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय एक द्रव्य है । (खेत्तओ ण लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय

(૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય (धम्मत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे कइगंधे, कइरसे, कइफासे !) હે હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રકારના વર્ણ હોય છે, કેટલા પ્રકારના ગંધ હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલાક પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે (गोयमा ! अवण्णे, अगंधे, अरसे अफासे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયમા વર્ણ નથી, ગંધ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી (अरूवी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) તે દ્રવ્ય અરૂપી છે અજીવ છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે, લોક દ્રવ્ય છે. (से समासओ पंचविहे पण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સંક્ષિપ્તમા પાંચ પ્રકાર છે (तंजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે (खेत्तओ ण लोगप्पमा॰

न्धोऽरसोऽस्पर्शः गुणतो गमनगुणः, अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरं, गुणतः स्थानगुणः आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव, नवरम् – क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायो लोकालोकप्रमाणमात्रः अनन्तश्चैव यावत् गुणतोऽवगाहनागुण । जीवास्तिकायः खलु भदन्त कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! अवर्णो

लोकप्रमाण है। (कालओ न कयाइ नासी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) कालकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय पूर्वकाल से किसी भी समय में नहीं था ऐसा भी नहीं है, वर्तमान काल में किसी भी समय नहीं है ऐसा भी नहीं है और भविष्यत् काल में किसी भी समय में नहीं होगा, ऐसा भी नही है, क्यों कि यावत् वह नित्य है (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) भावकी अपेक्षा धर्मास्किायवर्ण रहित, गंधरहित, रसरहित और स्पर्शरहित है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा धर्मास्तिकाय गमनमें सहायक गुणवाला है। (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है (नवर गुणओ ठाणगुणे) परन्तु अधर्मास्तिकाय गुण की अपेक्षा स्थिति गुण वाला है। (आगासत्थिकाए वि एवं चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है। (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोया लोयप्पमाणमेत्ते) परन्तु आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण है। (अणते चेव) अनन्त है। (जाव गुणओ अवगाहणागुणे) यावत् आकाशास्तिकाय गुण की अपेक्षा अवगाहन

णमेत्ते) क्षेत्रनी अपेक्षाએ ધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ છે. (कालओ न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ભૂતકાળમા કોઈ પણ સમયે ન હતુ એવુ પણ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ સમયે નથી એવુ પણ શકય નથી, અને ભવિષ્યકાળમા પણ કોઇ પણ સમયે તેનુ અસ્તિત્વ નહીં હોય એવુ પણ નથી, કારણ કે તે નિત્ય છે, (भावओ अवण्णे अगंधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય વર્ણરહિત, ગંધરહિત, રસ રહિત અને સ્પર્શ રહિત છે (गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણ વાળુ છે (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव), અધર્માસ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवर गुणओ ठाणगुणे) પરંતુ અધર્માસ્તિકાય ગુણની અપેક્ષાએ સ્થિતિ ગુણ વાળુ છે (आगासत्थिकाए वि एव चेव) આકાશાસ્તિકાય પણ એવુ જ છે (नवर खेत्तओ ण अगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોકાલોકપ્રમાણ છે, (अणते चेव) અનંત છે, (जाव गुणओ अवगाहणा गुणे) અને ગુણની અપેક્ષાએ અવગાહન ગુણવાળુ છે

पुद्गलास्तिकायः, धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः ?गौतम ! अवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः अरूपी अजीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासतः पञ्चविध प्रज्ञप्तः, तद्यथा द्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतो धर्मास्तिकायः एक द्रव्यम् । क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्र कालतो न कदाचिन्नासीत् न कदाचिन्नास्ति, यावत् नित्यः भावतोऽवर्णः अग-

काए) धर्मास्तिकाय १, अधर्मास्तिकाय २, आकाशास्तिकाय ३, जीवास्तिकाय ४, पुद्गलास्तिकाय ५ । (धम्मत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइ गधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गध हैं, कितने रस हैं, और कितने स्पर्श है ? (गोयमा ! अवण्णे, अगधे, अरसे अफासे) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय में वर्ण नहीं है, गध नहीं है, रस नहीं है और स्पर्श नहीं है (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) यह द्रव्य अरूपी है अजीव है, शाश्वत है, अवस्थित है लोक द्रव्य है (से समासओ पचविहे (तजहा) जैसे- (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, काल की अपेक्षा धर्मास्तिकाय, भाव की अपेक्षा धर्मास्तिकाय और गुणकी अपेक्षा धर्मास्तिकाय (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा धर्मास्तिकाय एक द्रव्य है । (खेत्तओ ण लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा धर्मास्तिकाय

(२) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય (धम्मत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे कइगधे, कइरसे, कइफासे !) હે હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના કેટલા પ્રકારના વર્ણ હોય છે, કેટલા પ્રકારના ગંધ હોય છે, કેટલા પ્રકારના રસ હોય છે અને કેટલાક પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે (गोयमा ! अवण्णे, अगधे, अरसे अफासे) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયમા વર્ણ નથી, ગધ નથી, રસ નથી, સ્પર્શ નથી (अरूपी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) તે દ્રવ્ય અરૂપી છે અજીવ છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે, લોક દ્રવ્ય છે. (से समासओ प चविहे वण्णत्ते) તે ધર્માસ્તિકાયના સ ક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ गुणओ (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે (खेत्तओ ण लोगप्पमा-

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्टस्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओगगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गधवाला है ? कितने रसवाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे पचरसे दुगधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्गलास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच प्रकार का कहा गया है। (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनत द्रव्यरूप

છે "ગુણઓ ઉવઓગગુણે" ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે "પોગ્ગલત્થિકાએ ણ ભંતે! કઇ વણ્ણે, કઇ ગધે, કઇ રસે કઇ ફાસે !" હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણ વાળુ છે, કેટલા ગધવાળુ છે ? કેટલા રસ વાળુ છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળુ છે ? (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! (પચવણ્ણે, પચ રસે, દુગધે, અટ્ઠફાસે, રૂવે અજીવે સાસએ અવટ્ઠિએ લોગદવ્વે) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાચ વર્ણવાળુ પાચ રસવાળુ, બે ગધવાળુ, આઠ સ્પર્શવાળુ, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (સે સમાસઓ પચવિહે પણ્ણત્તે) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે (તજહા) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(દવ્વઓ ખેત્તઓ, કાલઓ, ભાવઓ, ગુણઓ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (દવ્વઓ ણ પોગ્ગલત્થિકાએ અણતાઇ દવ્વાઇ) દ્રવ્યની

यावदरूपी जीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् । स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतो यावत्-गुणतः, द्रव्यतः खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीव द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्यः भावतः पुनरवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः गुणतउपयोगगुणः, पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त!

गुणवाला है। (जीवत्थिकाए ण भंते ! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! जवास्तिकाय कितने वर्णवाला है, कितने गंध वाला है, कितने रसवाला है और कितने स्पर्श वाला है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी) जीवास्तिकाय वर्णरहित है यावत् वह अरूपीद्रव्य है (जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) जीव है शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्य है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह सक्षेप से पाच प्रकार का कहा गया है। (तजहा) जैसे (दव्वओ जाव गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवा= स्तिकाय (दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणताइ जीवदव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनत जीवद्रव्यरूप है। (खेत्तओ लोगप्पमाण- मेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है। (कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे) कालकी अपेक्षा जीवास्तिकाय भूतकाल में किसी भी समय में नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है। (भावओ पुणअवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा जी-

(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे, कइ रसे, कइ फासे) હે ભદન્ત ! જીવા સ્તિકાયને કેટલા વર્ણ, કેટલા ગધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अवण्णा जाव अरूवी) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિતથી લઇને અરૂપી પર્યન્તના ગુણોવાળુ હોય છે (जीवे, सासए, अवट्ठिए लोगदव्वे) જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળુ, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पच- विहे पण्णत्ते) તે સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-"दव्वओ जाव गुणओ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઇને ગુણનીઅપેક્ષા પર્યન્તના તેના પાચ પ્રકાર છે "दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइ जीवदव्वाइ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ છે ' खेत्तओ लोगप्पमाण मेत्ते" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, "कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे" કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ભૂતકાળમા કોઇ પણ સમય ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, ત્યાથી લઇને તે નિત્ય છે ત્યા સુધીનુ કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું "भावओ पुणे अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे" ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्ट स्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओगगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गधवाला है ? कितने रसवाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे पचरसे दुगधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्गलास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच प्रकार का कहा गया है। (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणंताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनत द्रव्यरूप

છે " गुणओ उवओगगुणे" ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે
" पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कइ वण्णे, कइ गधे, कइ रसे कइ फासे ! " હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણ વાળુ છે, કેટલા ગધવાળુ છે ? કેટલા રસ વાળુ છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળુ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पचवण्णे, पच रसे, दुगधे, अट्ठफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાચ વર્ણવાળુ પાચ રસવાળુ, બે ગધવાળુ, આઠ સ્પર્શવાળુ, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) દ્રવ્યની

यावदरूपी जीवः शाश्वतः अवस्थितो लोकद्रव्यम् । स समासतः पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यतो यावत्-गुणतः, द्रव्यतः खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीव द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्यः भावतः पुनरवर्णः अगन्धः अरसः अस्पर्शः गुणतउपयोगगुण., पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त!

गुणवाला है । (जीवत्थिकाए ण भते ! कइ वण्णे, कइ गधे, कइ रसे, कइ फासे ?) हे भदन्त ! जवास्तिकाय कितने वर्णवाला है, कितने गंध वाला है, कितने रसवाला है और कितने स्पर्श वाला है ? (गोयमा !) हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी) जीवास्तिकाय वर्णरहित है यावत् वह अरूपीद्रव्य है (जीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) जीव है शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्य है । (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह सक्षेप से पाच प्रकार का कहा गया है । (तजहा) जैसे (दव्वओ जाव गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय (दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणताइ जीवदव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनत जीवद्रव्यरूप है । (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है । (कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे) कालकी अपेक्षा जीवास्तिकाय भूतकाल में किसी भी समय में नही था ऐसा नही है यावत् वह नित्य है । (भावओ पुणअवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा जी–

(जीवत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइ रसे, कइ फासे) હે ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયને કેટલા વર્ણ, કેટલો ગધ, કેટલા રસ અને કેટલાસ્પર્શ હોય છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (अवण्णा जाव अरूवी) જીવાસ્તિકાય વર્ણરહિતથી લઈને અરૂપી પર્યન્તના ગુણોવાળુ હોય છે (जीवे, सासए, अवट्ठिए लोगदव्वे) જીવાસ્તિકાય ચેતનાવાળુ, શાશ્વત, અવસ્થિત, લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पच- विहे पण्णत्ते) તે સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકારનુ છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–"दव्वओ जाव गुणओ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએથી લઈને ગુણનીઅપેક્ષા પર્યન્તના તેના પાચ પ્રકાર છે "दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइ जीवदव्वाइ" દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અનત જીવદ્રવ્યરૂપ છે 'खेत्तओ लोगप्पमाण मेत्ते" ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોક પરિમિત છે, "कालओ ण कयाइ न आसी, जाव निच्चे" કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ભૂતકાળમા કોઈ પણ સમય ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, ત્યાથી લઈને તે નિત્ય છે ત્યા સુધીનુ કથન ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે સમજવું "भावओ पुण अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे" ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શરહિત

कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः? गौतम ! पञ्चवर्णः पञ्चरसः द्विगन्धः अष्ट स्पर्शः रूपी अजीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् स समासत पञ्चविधः प्रज्ञप्तः तद् यथा द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः, द्रव्यतः पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः कालतो न कदाचिन्नासीत् यावन्नित्य भावतो वर्णवान् गन्धरसस्पर्शवान् गुणतोग्रहणगुणः ॥ सू० १ ॥

वास्तिकाय वर्ण, गध, रस और स्पर्श से रहित है। (गुणओ उवओ-गगुणे) गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय उपयोग गुणवाला है। (पोग्ग-लत्थिकाए ण भते ! कइवण्णे, कइगधे, कइरसे, कइफासे) हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय कितने वर्णवाला है ? कितने गधवाला है ? कितने रस-वाला है ? कितने स्पर्शवाला है ? (गोयमा) हे गौतम ! (पचवण्णे पचरसे दुगधे अट्ठफासे रूवी अजीवे, सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) पुद्ग-लास्तिकाय पाच वर्णवाला है, पाच रसवाला है, दो गधवाला है आठ स्पर्शवाला है रूपी है अजीव है शाश्वत है अवस्थित है और लोकद्रव्य है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) वह पुद्गलास्तिकाय सक्षेपसे पाच प्रकार का कहा गया है। (त जहा) जैसे (दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा पुद्ग-लास्तिकाय, गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण पोग्गलत्थि-काए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनत द्रव्यरूप

છે "गुणओ उवओगगुणे" ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળું છે "पोग्गलत्थिकाए ण भते ! कइ वण्णे, कइ गधे, कइ रसे कइ फासे !" હે ભદન્ત ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કેટલા વર્ણવાળું છે, કેટલા ગધવાળું છે ? કેટલા રસ વાળું છે ? અને કેટલા સ્પર્શવાળું છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (पच-वण्णे, पच रसे, दुगधे, अट्ठफासे, रूवे अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાચ વર્ણવાળું પાચ રસવાળું, બે ગધવાળું, આઠ સ્પર્શવાળું, રૂપી, અજીવ, શાશ્વત, અવસ્થિત, અને લોકદ્રવ્ય છે (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) દ્રવ્યની

टीका—"कइ णं भंते अत्थिकाया पण्णत्ता" कति खलु हे भदन्त ! अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः ? कथिताः अस्तिकायाना किं स्वरूपम् कीयती च सख्येति प्रश्नः भगवानाह–'गोयमा' इत्यादि । "गोयमा" हे गौतम ! "पंच अत्थिकाया पण्णत्ता" पञ्च अस्तिकायाः प्रज्ञप्ताः अस्तिकायशब्दास्याऽर्थस्त्वयम् । अस्तिकाय इत्यत्र अस्तिशब्दस्य प्रदेशोऽर्थः कायशब्दस्य च राशिः=समुदायः तथा च

है । (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय लोक प्रमाण मात्र है (कालओ ण कयाइ न आसी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है। (भावओ वण्णमते गधरसफासमते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तियाय वर्णवाला है, गधवाला है, रसवाला है, स्पर्शवाला है, (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहणगुण वाला है ॥ सू० १ ॥

टीकार्थ—(कइ ण भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता) हे भदन्त ! अस्तिकाय कितने कहे गये है ? अर्थात्–अस्तिकायों का क्या स्वरूप है और उनकी सख्या कितनी है ऐसा इस प्रश्न का भाव है। भगवान् इसका उत्तर देते हुए कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (पच अत्थिकाया पण्णत्ता) पाच अस्तिकाय कहे गये है। अस्तिकाय शब्द का अर्थ इस प्रकार से है–(अस्तिकाय) मे दो शब्द हैं–एक (अस्ति) और दूसरा (काय) अस्ति शब्दका अर्थ प्रदेश है और काय शब्द का अर्थ राशि है, इस

અપેક્ષાએ પુદ્ગલાતિકાય અનત દ્રવ્યરૂપ છે, (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપરિમિત (લોકપ્રમાણ) છે (कालओ ण कयाइ आसी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ભૂતકાળમા ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, ત્યાથી લઈને તે નિત્ય છે, ત્યા સુધીનુ સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય મુજબ સમજવુ. (भावओ वण्णमते गधरसफासमंते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી યુક્ત છે (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળુ છે ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકાર્થ—"कइणं भंते ! अत्थिकाया पण्णत्ता" હે ભદન્ત ! અસ્તિકાય કેટલા છે? પ્રશ્નનો ભાવાર્થ એ છે કે અસ્તિકાયોનુ કેવુ સ્વરૂપ છે અને તેમની સંખ્યા કેટલી છે?

ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે "गोयमा" હે ગૌતમ ! "पच अत्थिकाया पण्णत्ता" અસ્તિકાય પાચ કહ્યા છે "અસ્તિકાય" શબ્દનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–અસ્તિ + કાય= અસ્તિકાય અસ્તિ એટલે પ્રદેશ અને કાય એટલે રાશિ પ્રદેશોની જે રાશિ (સમુદાય) હોય

अस्तीनाम् प्रदेशानाम् काया राशयः इति अस्तिकायाः अथवा अस्तीति तिङन्त प्रतिरूपको निपातः भूतभविष्यद्वर्तमानेति कालत्रयवाचकः ततः अस्तीति सन्ति आसन् भविष्यन्ति च ये काया प्रदेशराशयः ते अस्तिकायाः। एतद्रूपा इमे अस्तिकाया पञ्च प्रज्ञप्ताः, पञ्चास्तिकायानेव दर्शयति 'त जहा' इत्यादि। "त जहा" तद् यथा "धम्मत्थिकाए" धर्मास्तिकायः "अधम्मत्थिकाए" अधर्मास्तिकाय "आगासत्थिकाए" आकाशास्तिकायः "जीवत्थिकाए" जीवास्तिकायः "पोग्गलत्थिकाए" पुद्गलास्तिकाय-इति, तेषु अस्तिकायेषु प्रथमतः

तरह से प्रदेशों की जो राशि-समुदाय है वह अस्तिकाय है। अथवा-अस्ति यह तिडन्त प्रतिरूपकनिपात अव्यय है और यह भूत, भविष्यत् और वर्तमान ऐसे तीनों कालों का वाचक है। इससे यह अर्थ निकलता है कि जो काय वर्तमान काल में है, भूतकाल में थे, और भविष्यत्काल में भी रहगे वे अस्तिकाय है। इस तरह के अस्तिकाय पांच कहे गये हैं-तात्पर्य कहने का यही है कि काय-शरीर के समान जो द्रव्य बहुत प्रदेश वाले हैं वे अस्तिकाय हे। अविभागी पुद्गलका परमाणु जितने आकाशरूप स्थान को रोकता है उसका नाम प्रदेश है। ऐसे प्रदेश जीव, पुद्गल, धर्म, अधर्म और आकाश द्रव्य मे ही होते हैं अतःये अस्तिकायकहे गये हैं। (तजहा) इस विषयका स्पष्टीकरण स्वय टीकाकार आगे कर रहे हैं-(धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए) धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय। इस प्रकार इन पांच अस्ति

છે તેનુ નામ અસ્તિકાય છે અથવા "અસ્તિ" એ તિડ ત પ્રતિરૂપક નિપાત અવ્યય છે અને તે ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન, એ ત્રણે કાળનુ વાચક છે તેનો ભાવાર્થ એ થાય છે કે જે કાય રાશિ ભૂતકાળમા હતા, વર્ત વર્તમાનકાળમા છે અને ભવિષ્યમા પણ હશે તેમને અસ્તિકાય કહે છે આ પ્રકારના પાચ અસ્તિકાય કહ્યા છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે કાય- શરીરની જેમ જે દ્રવ્યો બહુ પ્રદેશોવાળા છે તેમને અસ્તિકાય કહે છે અવિભાગી પુદ્ગલનુ પરમાણુ જેટલા આકાશરૂપ સ્થાનને પ્રદેશ કહે છે એવા પ્રદેશો જીવ, પુદ્ગલ, ધર્મ, અધર્મ અને આકાશ દ્રવ્યમા જ હોય છે, તેથી તે પાચેને અસ્તિકાય કહેવામા આવે છે હવે ટીકાકાર તે અસ્તિકાયો બતાવે છે "तजहा" તે પાચ અસ્તિકાયો નીચે પ્રમાણે છે-"धम्मत्थिकाए, अधम्मत्थिकाए, आगासत्थिकाए, जीवत्थिकाए, पोग्गलत्थिकाए" (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્તિકાય, (૩) આકાશાસ્તિકાય, (૪) જીવાસ્તિકાય અને (૫) પુદ્ગલાસ્તિકાય

धर्मास्तिकायस्यैव निर्वचन कृतम् तत्राय हेतुः धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूपार्थ प्रयोजनकत्वेन मङ्गलरूपोऽतः धर्मास्तिकायस्य प्रथम निर्देशः तदनन्तरम् धर्मास्तिकायविरोधित्वात् अधर्मास्तिकायस्य कथन कृतम् । तदनन्तरम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोराधारभूतत्वात् आकाशास्तिकायस्य कथन कृतम् ततश्चामूर्तत्वाऽनन्तत्वसाधर्म्यात् जीवास्तिकायस्य कथनम् ततो जीवोपष्टम्भकत्वात् पुद्गलास्तिकायस्य कथनमिति "धम्मत्थिकाएण भंते" धर्मास्तिकायः खलु भदन्त! "कति वण्णे" कतिवर्णवान् ' कति गंधे " कति गन्धवान् " कति रसे " कतिरस-

कायों में से सूत्रकार ने जो सर्वप्रथम धर्मास्तिकाय का निरूपण किया है उसका कारण यह है-धर्मशब्द सुखादिमङ्गलरूप अर्थ का प्रयोजक होने से मंगलरूप माना जाता है अतःसूत्रकार ने प्रथम धर्मास्तिकाय का निर्देश किया है। धर्मास्तिकाय से विपरीत स्वभाव वाला होने के कारण धर्मास्तिकाय के बाद अधर्मास्तिकाम का पाठ रखा है। धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय का आधार भूत क्षेत्र आकाश है-अतः आकाशास्तिकाय का कथन उन दोनो के बाद किया गया है। अमूर्तत्व और अनन्तत्व के साधर्म्य को लेकर आकाशास्तिकाय के बाद जीवास्तिकाय का कथन किया है। जीव का उपष्टम्भक (उपकारक) होने से जीवास्तिकाय के बाद पुद्गलास्तिकाय का कथन किया गया है। (धम्मत्थिकाए भंते!) हे भदन्त! धर्मास्तिकाय (कइवण्णे) कितने वर्णो वाला है? (कइ गंधे) कितने गंध वाला है?, (कइ रसे) कितने रसोवाला है? (कइफासे) कितने स्पर्शो वाला है? तात्पर्य यह कि हे भदन्त। कहिये

આ પાચે અસ્તિકાયોમાંથી સૂત્રકારે સૌથી પહેલા ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-ધર્મ શબ્દ સુખાદિ મંગળરૂપ અર્થનો પ્રયોજક હોવાથી મંગળરૂપ મનાય છે ધર્માસ્તિકાય કરતા વિપરીત સ્વભાવવાળું અધર્માસ્તિકાય છે તેથી ધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે અધર્માસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાયનું આધારરૂપ ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી સૂત્રકારે તે બન્નેનું નિરૂપણ કર્યા પછી આકાશાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે અમૂર્ત્તત્વના અને અનન્તત્વનાસમાન ગુણને લીધે આકાશાસ્તિકાય પછી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણકર્યું છે પુદ્ગલાસ્તિકાયજીવનું ઉપકારક હોવાથી જીવાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યા પછી સૂત્રકારે પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કર્યું છે પ્રશ્ન- धम्मत्थिकाए णभंते !" હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયને " कइवण्णे " કેટલા વર્ણ હોય છે? ' कइगंधे " કેટલી ગંધ છે ! " कइरसे " કેટલા રસ હોય છે, " कइफासे " અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે?

वान् " कतिफासे " कतिस्पर्शवान् । हे भगवन् ! धर्मास्तिकाये कति वर्णगन्धरसस्पर्शाः भवन्तीति कथयेति भावः । भगवानाह-' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! 'अवण्णे अगंधे अरसे अफासे अरूवी अजीवे सासए अवट्ठिए लोगदव्वे' अवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः-अरूपी अजीव शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् । तत्र अवर्णः नीलपीतादिपञ्चवर्णरहितः, तथा अगन्धः = सुरभिदुरभिगन्धरहितः, अरसः-तिक्तादिरसरहितः, अस्पर्शः-कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्च धर्मास्तिकाय., " अरूवे " अरूपी-आकाररहितः " अजीवे " अजीवः-जीवरहित " सासए " शाश्वतः-द्रव्यतो नित्यः " अवट्ठिए " अवस्थितःप्रदशैः " लोगदव्वे " लोक द्रव्यम् । लोकस्य पञ्चाऽस्तिकायरूपस्यांशभूत द्रव्यमिति लोकद्रव्यम् " से समासओ पचविहे पन्नत्ते" स धर्मास्तिकायः समासत सक्षेपतः, पञ्चविध -पञ्चप्रका-

---

धर्मास्तिकाय मे कितने वर्ण, कितने गध, कितने रस, और कितने स्पर्श होते हैं। प्रभु ने इस पर यों कहा-(गोयमा!) हे गौतम। (अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे, अरूवी, अजीवे, सासए, अवट्ठिए, लोगदव्वे) धर्मास्तिकाय नील पीत आदि पांचों वर्णो से रहित है सुरभिदुरभिगध से रहित है, तिक्तादि पाच प्रकार के रसो से रहित है कर्कश आदि आठ प्रकार के स्पर्शों से रहित है। इसका कोई रूप नही है। यह अ-जीव-चैतन्य गुण से रहित है। द्रव्य की अपेक्षा यह (सासए) शाश्वत है। अर्थात् द्रव्य नित्य है। (अवट्ठिए) अपने प्रदेशों से यह सदा एकसा रहता है-अर्थात् धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश हैं-सो ये प्रदेश इसके कमती बढती नही होते हैं। (लोगदव्वे) पचास्तिकायरूप लोक का यह द्रव्य अंशभूत है इसलिये इसे लोक द्रव्य कहा गया है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) यह धर्मास्तिकाय सक्षपसे पांच प्रकार का कहा

ઉત્તર—(અવણ્ણે, અગંધે, અરસે, અફાસે, અરૂવી, અજીવે, સાસએ, અવટ્ઠિએ, લોગદવ્વે) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય લાલ, પીળો, વાદળી આદિ પાચ રંગોથી રહિત હોય છે, તે સુગધ અને દુર્ગંધથી રહિત છે તે ખાટો, ખારો, કડવો આદિ પાચ રસથી રહિત છે, તે કઠોર આદિ આઠ પ્રકારના સ્પર્શથી રહિત છે તે અરૂપી છે, તે અજીવ (ચૈતન્ય રહિત) છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તે શાશ્વત (નિત્ય) છે (અવટ્ઠિએ) ધર્માસ્તિકાયના અનેક પ્રદેશો હોય છે તેના તે પ્રદેશોમા વધારો ઘટાડો થતો નથી, માટે તેને અવસ્થિત કહ્યો છે (લોગદવ્વે) પંચાસ્તિકાય રૂપ લોકનુ તે અશભૂત દ્રવ્ય છે તેથી તેને લોકદ્રવ્ય કહેલ છે (સે સમાસઓ પચવિહે પણ્ણત્તે) તે ધર્માસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર છે,

रकः प्रज्ञप्तः कथित "त जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालओ भावतो गुणतः "दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एक द्रव्यम्। अयञ्च धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एकद्रव्यरूपो भवति नत्वनेकः 'खेत्तओ ण लोक्पमाणमेत्ते" 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी" कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइनत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविंसु भवइ भविस्सइ धुवे णियए सासए अक्खए

-गया है (तजहा) वे पाच प्रकार इस के इस प्रकार से है-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाक ५ (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है-तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नही। (खेत्तओ ण लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात जितना वडा लोकहै उतना ही वडा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश मे यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नही है कि जहा पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नही है कि जिस समय यह नही था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नही है न भविष्यत् काल ही

(तजहा) ते પાચ પ્રકારો નીચે પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ,- गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિ કાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યને અનુલક્ષીને જો ધર્માસ્તિકાયનો વિચાર કરવામા આવે તો તે ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય રૂપ છે, અનેક દ્રવ્યરૂપ નથી (खेत्तओ ण लोकप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો તે ધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ છે એટલે કે તે લોકના જેટલુ જ મોટુ છે તેનુ કારણ એ છે કે તે લોકાકાશમા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે-લોકાકાશનો કોઈ પણ પ્રદેશ એવો નથી કે જ્યા આ દ્રવ્યનુ અસ્તિત્વ ન હોય (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમા કોઈ પણ સમયે તે (ધર્માસ્તિકાય) ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ પણ સમયે તે નથી એવુ બનતુ નથી અને ભવિષ્યકાળમા કોઈ પણ સમયે તેનુ

अव्वए अवट्ठिए" न कदाचित् न भविष्यति अभवत् भवति भविष्यति तत एव ध्रुवः नियतः शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येषा पदाना ग्रहण भवतीति। तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालतः धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति 'भावओ अवण्णे अगधे अरसे अफासे' भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽस्पर्शः तत्र भावत अत एव ध्रुव नियत शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोव्यवस्थितः इत्येषा पदाना ग्रहण भवतीति तथा नित्योऽस्ति ततश्च कालत धर्मास्तिकायस्त्रिकालेऽपि तिष्ठतीति। 'भावओ अवण्णे अगधे अरसे अफासे" भावतोऽवर्णोऽगन्धोऽरसोऽस्पर्शः तत्र भावतः धर्मास्तिकायः वर्णगन्धरसस्पर्शरहितो भवतीति। "गुणओ गमणगुणे" गुणत.

ऐसा होगा जिस मे धर्मास्तिकाय नही रहेगा, तीनों कालो में इस द्रव्य का सद्भाव माना गया है। क्यो कि यह द्रव्य यावत् नित्य है यहां यावत्पद से (न कयाइ न भविस्सइ, भविंसु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए अक्खए अधुए अवट्ठिए) इस पाठ को ग्रहण किया गया है। यह ध्रुव है नियत हे शाश्वत है अक्षय है अव्यय अवस्थित है। और नित्य है। त्रिकालवर्ती यह अस्तिकाय है। (भावओ अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे) भाव की अपेक्षा यह धर्मास्तिकायरूप द्रव्य वर्ण, गध, रस और स्पर्श से रहित है। रूपादिक गुण पुद्गल मे ही पाये जाते हैं। पुद्गल के सिवाय अन्य द्रव्यों में नहीं। अतः धर्मास्तिकाय में इन गुणो का निषेध किया गया है क्यों कि यह द्रव्य अरूपी माना गया है। (गुणओ गमणगुणे) गुण की अपेक्षा यह द्रव्य गमनगुणवाला माना गया है। जिस प्रकार जल मत्स्यादिक

અસ્તિત્વ નહીં હોય એવુ બનવાનુ નથી એટલે કે ત્રણે કાળમા તેનુ અસ્તિત્વ હોય છે જ કારણ કે તે દ્રવ્ય નિત્ય પર્યન્તના વિશેષણોવાળુ છે અહી (યાવત્) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-(न भविस्सइ, भवि सु, भवइ, भविस्सइ, धुवे णिइए सासए, अक्खए अव्वए) તે ધ્રુવ છે, નિયત છે, શાશ્વત છે, અક્ષય છે, અવસ્થિત છે અને નિત્ય છે ધર્માસ્તિકાયનો ત્રણે કાળમા સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે (भावओ अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય રૂપ દ્રવ્ય વર્ણ ગધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે રૂપાદિક પુદ્ગલમા જ જોવામા આવે છે-પુદ્ગલ સિવાયના અન્ય દ્રવ્યમા રૂપાદિક ગુણો હોતા નથી તેથી ધર્માસ્તિકાયમા તે ગુણોનો અભાવ બતાવવામા આવ્યો છે એટલે જ ધર્માસ્તિકાયને અરૂપી માનવામા આવ્યુ છે,

(गुणओ गमणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાયને ગમન ગુણવાળુ

रकः प्रज्ञप्तः कथित "त जहा" तद् यथा "दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ" द्रव्यतः क्षेत्रतः कालओ भावतो गुणतः "दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे" द्रव्यतः खलु धर्मास्तिकाय एक द्रव्यम् । अयत्र धर्मास्तिकायो द्रव्यरूपेण एकद्रव्यरूपो भवति नत्वनेकः 'खेत्तओ ण लोगपमाणमेत्ते" 'क्षेत्रत खलु लोकप्रमाणमात्रम् लोकप्रमाण मात्रा यस्य स तथा लोकपरिमितक्षेत्र विस्तृत इत्यर्थः 'कालओ न कयाइ न आसी" कालतो न कदाचिदपि नासीत् "न कयाइनत्थि" न कदाचित् नास्ति, "जाव णिच्चे" यावन्नित्य, यावत्पदेन "न कयाइ न भविस्सइ भविंसु भवइ भविस्सइ धुवे णियए सासए अक्खए

-गया है (तजहा) वे पाच प्रकार इस के इस प्रकार से है-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ, भावओ, गुणओ) द्रव्य से धर्मास्तिकाय १, क्षेत्र से धर्मास्तिकाय २, काल से धर्मास्तिकाय ३ भाव से धर्मास्तिकाय ४ और गुण से धर्मास्तिकाक ५ (दव्वओ ण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) द्रव्य की अपेक्षा से जब धर्मास्तिकाय का विचार किया जाता है-तो यह धर्मास्तिकाय एक द्रव्य रूप होता है अनेकद्रव्यरूप नही। (खेत्तओ णं लोकपमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा यह धर्मास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है अर्थात जितना बडा लोकहै उतना ही बडा यह है, इसका कारण यह है कि लोकाकाश मे यह सर्वत्र व्याप्त है लोकाकाश ऐसा कोई भी प्रदेश नही हे कि जहा पर इस द्रव्य की अवस्थान (स्थिति) न हो। (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि, जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा ऐसा कोई भी काल नही है कि जिस समय यह नही था और न वर्तमान काल ही ऐसा है कि जिसमें यह नही है न भविष्यत् काल ही

(तजहा) ते પાચ પ્રકારે નીચે પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ,-गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ ધર્માસ્તિકાય (दव्वओण धम्मत्थिकाए एगे दव्वे) દ્રવ્યને અનુલક્ષીને જો ધર્માસ્તિકાયનો વિચાર કરવામા આવે તો તે ધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય રૂપ છે, અનેક દ્રવ્યરૂપ નથી (खेत्तओ ण लोकप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ વિચાર કરવામા આવે તો તે ધર્માસ્તિકાય લોક પ્રમાણ છે એટલે કે તે લોકના જેટલુ જ મોટુ છે તેનુ કારણ એ છે કે તે લોકાકાશમા સર્વત્ર વ્યાપ્ત છે-લોકાકાશનો કોઇ પણ પ્રદેશ એવો નથી કે જ્યા આ દ્રવ્યનુ અસ્તિત્વ ન હોય (कालओ न कयावि न आसी, न कयाइ नत्थि जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ ભૂતકાળમા કોઈ પણ સમયે તે (ધર્માસ્તિકાય) ન હતુ એવુ બન્યુ નથી, વર્તમાન કાળમા કોઈ પણ સમયે તે નથી એવુ બનતુ નથી અને ભવિષ્યકાળમા કોઈ પણ સમયે તેનુ

त्वति विरुद्धयोर्द्वयोः सर्वथा साजात्यस्याऽन्यत्राऽदृष्टत्वात् सर्वथा साजात्ये द्वयोर्विरोध एव कः स्यादित्यत आह-' नवर गुणओ ठाणगुणे ' इति " नवर गुणओ ठाणगुणे " नवर गुणतः स्थानगुणः, अधर्मास्तिकायः स्थितिगुणः यथा धर्मास्तिकायो गुणत कार्यतो गत्युपग्राहकस्तथा अधर्मास्तिकायोऽपि कार्यतः स्थितौ प्रयोजक स्थितिपरिणताना जीवपुद्गलानां स्थित्युपष्टम्भहेतुः मत्स्यादि जीवाना शुष्कस्थलमिव यद्वा श्रान्तपथिकानाम् वृक्षादिच्छायेव, अयमेव धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकाययोर्भेदः यदेका गतौ कारणम् परश्च स्थितौ कारणम् । " आगासत्थिकाए

शंका—तो फिर इस कथन से तो यही बात आई कि ये दोनों द्रव्य आपस में सर्वथा रूप से ही समान हे परन्तु यह बात तो सभचित नहीं होती है क्यों कि धर्मद्रव्य से अधर्मद्रव्य विरुद्ध है और अधर्मद्रव्य से धर्मद्रव्य विरुद्ध है अतः जब ये दोनो द्रव्य आपस में विरुद्ध हैं तब इनमें सर्वथा रूप से समानता कैसे आसकती है क्यो कि विरुद्ध दो द्रव्यो मे सर्वथा साजात्य अन्यत्र देखने में नहीं आता है । यदी सर्वथा साजात्य परस्पर विरुद्ध दो द्रव्यों में हो तो फिर उनमें विरोध ही क्यों माना जावे ? तो ऐसी शंका को दूर करते हुए सूत्रकार कहते हैं कि (नवर गुणओ ठाणगुणे) इन दोनों द्रव्यो में सर्वथा समानता नही है क्यों कि यह अधर्मास्तिकाय स्थानगुण वाला है जिस प्रकार धर्मास्तिकाय गतिपरिणत जीवों और पुद्गलों को गमन मे सहायक होता है उसी प्रकार यह द्रव्य भी स्थिति परिणत जीव और पुद्गलो को ठहरने मे पथिको को छाया की तरह सहायक होता है अतःजिस प्रकार धर्मद्रव्य का कार्य चलने में सहायता

શંકા-ઉપરના કથકથી તો એવુ લાગે છે કે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એ બન્ને દ્રવ્યો તદ્દન સમાન છે, પરતુ એ વાત તો સભવિત નથી, કારણ કે ધર્મ દ્રવ્યથી અધર્મ દ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે અને અધર્મ દ્રવ્યથી ધર્મદ્રવ્ય વિરુદ્ધ છે, આ રીતે બન્ને વચ્ચે અસમાનતા રહેલી હોય તો તેમની વચ્ચે બધી રીતે સમાનતા કેવી રીતે સભવી શકે ? કારણ કે બે વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમા સપૂર્ણ સમાનતા અન્યત્ર જોવામા આવતી નથી, જો પરસ્પર વિરુદ્ધ દ્રવ્યોમા સપૂર્ણત સમાનતા હોય તો તેમનામા વિરોધ કેવી રીતે માની શકાય ? આ શકાનુ નિવારણ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-

(નવર ગુણઓ ઠાણગુણે) ધર્માસ્તિકાય ગમન ગુણવાળુ છે પણ અધર્માસ્તિકાય સ્થાન ગુણવાળુ છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગમન કરતા જીવો અને પુદ્ગલોને ગમન કરવામા સહાયક બને છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય સ્થિતિપરિણત જીવો અને પુદ્ગલોને સ્થિતિની બાબતમા (થોભવામા) સહા-

गमनगुणो भवति । गति परिणताना जीवपुद्गलाना गत्युपष्टम्भकत्वात् । मत्स्यादि जलचरजीवाना जलमिव यथा जलादि द्रव्य मत्स्यादीना गतौ उपकारक प्रयोजकतया भवति तद्वत् धर्मास्तिकायोऽपि जीवपुद्गलाना गतिपरिणतानां गतौ उपष्टम्भकतया साहाय्यं सम्पादयन् प्रयोजको भवतीति अतएव-अलोके धर्मास्तिकायाभावात् अलोके जीवादीनां गमन न भवति किन्तु लोकाकाशपर्यन्तमेव एतेषा गतिर्भवतीति । " अहम्मत्थिकाए वि एव चेव " अधर्मास्तिकायोऽपि एवमेव येन रूपेण धर्मास्तिकायस्य द्रव्यक्षेत्रादिभेदेन स्वरूपस्य कथनं कृतम् तेनैव रूपेण अधर्मास्तिकायस्याऽपि सर्वं ज्ञातव्यम् तथाहि द्रव्यत एकद्रव्यम् क्षेत्रतो लोकप्रमाण कालतस्त्रिकालवर्त्ती, शाश्वतो नित्यः भावतोऽवर्णः अगन्धः, अरसः, अस्पर्शः, तत् किम् धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायौ सर्वथा समानौ, तत्तु न सम

जलचर जीवों को चलने में उदासीन कारण होता है उसी प्रकार गतिपरिणत जीवपुद्गलो को चलने में यह द्रव्य सहायक होता है । इसी कारण अलोकाकाश मे जीवादिकों की गति नहीं होती है । क्यों कि वहां पर इस द्रव्य का अभाव है । लोकाकाश के अन्ततक ही इस द्रव्य का सद्भाव है अतः वहीं तक जीवादिक द्रव्यों का गमन होता है । (अहम्मात्थिकाएवि एव चेव) अधर्मास्तिकाय भी ऐसा ही है । द्रव्य, क्षेत्र, काल आदि के भेद द्वारा जिस तरह से धर्मास्तिकाय का स्वरूप कथन किया गया है उसी तरह से अधर्मास्तिकाय के विषय में भी समस्त कथन जानना चाहिये द्रव्य की अपेक्षा अधर्मास्तिकाय एक द्रव्य है, क्षेत्र की अपेक्षा यह लोक प्रमाण है, काल की अपेक्षा यह त्रिकालवर्ती है, शाश्वत है, नित्य है, भावकी अपेक्षा यह वर्ण, गध, रस, स्पर्श इन चार गुणो से रहित है ।

કહ્યુ છે, જેવી રીતે મત્સ્યાદિક જલચર જીવોને ચાલવામા જળ ઉદાસીનરૂપે કારણરૂપ બને છે, એજ પ્રમાણે ગતિપરિણત જીવાદિકોની ગતિ થતી નથી,કારણ કે ત્યા આ દ્રવ્ય (ધર્માસ્તિકાય) નો અભાવ છે, લોકાકાશના અન્ત સુધી જ આ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) છે તેથી ત્યા સુધી જ જીવાદિક દ્રવ્યોનુ ગમન થઇ શકે છે, (अहम्मत्थिकाए वि एव चेव) અધર્માસ્તિકાય પણ એવુ જ છે, દ્રવ્ય, કાલ, ક્ષેત્ર આદિની દૃષ્ટિએ ધર્માસ્તિકાયનુ જેવુ સ્વરૂપ બતાવ્યુ છે, એવુ જ સ્વરૂપ અધર્માસ્તિકાયનુ પણ સમજવુ, દ્રવ્યની અપેક્ષાએ અધર્માસ્તિકાય એક દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ તે લોકપ્રમાણ છે, કાળની અપેક્ષાએ ત્રણે કાળમા તેનો સદ્ભાવ (અસ્તિત્વ) હોય છે તે શાશ્વત અને નિત્ય છે ભાવની અપેક્ષાએ તે વર્ણ ગંધ, રસ અને સ્પર્શથી રહિત હોય છે

त्रिकालवर्ती नित्य इत्यादीना ग्रहण भवतीति । ' गुणओ अवगाहणगुणे ' गुणतोऽवगाहनगुण आकाशास्तिकायः जीवपुद्गलादीनामवकाशदाने कारणम् । आकाशास्तिकायः बदरादीना वशपात्रवत् यथा-धर्मास्तिकायस्य कार्यं गतिः अधर्मास्तिकायस्य कार्यं स्थितिस्तथा आकाशास्तिकायस्य कार्यम् अवकाशदायकत्वमेवेति भाव । " जीवत्थिकाए ण भंते " जीवास्तिकायः खलु भदन्त ! " कति वण्णे कति गंधे कति रसे कति फासे " कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरस कतिस्पर्शः हे भगवन् ! जीवास्तिकाये कति वर्णगन्धरसस्पर्शाः सन्तीति गौतमस्य प्रश्नः

काय और अधर्मास्तिकाय ऐसे नही हैं। वे तो सिर्फ लोक को ही व्याप्त किये हुए हैं। (अणंते चेव जाव) यह आकाशास्तिकाय यावत् अनन्त है यहां यावत् शब्द से (शाश्वत, अवस्थित, त्रिकालवर्ती नित्य) इत्यादि पदों को ग्रहण किया गया है। (गुणओ अवगाहणागुणे) गुण की अपेक्षा आकाशास्तिकाय अवगाहनागुणवाला है जैसे टोकरी बदर आदि फलों को अपने में स्थान देती है उसी प्रकार से आकाश, जीव और पुद्गल आदि द्रव्यों को अपने मे ठहरने में मदद होता है। जिस प्रकार धर्मास्तिकाय का कार्य गति में मदद करना है और अधर्मास्तिकाय का कार्य स्थिति मे मदद करना है उसी प्रकार से आकाशास्तिकाय का कार्य अवकाशदान देना है। अब जीव का स्वरूप कहते हैं-(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे) गौतम प्रभु से पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! जीवास्तिकाय में कितने वर्ण हैं, कितने गंध हैं, कितने

આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક બન્નેમા વ્યાપેલુ છે, પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય તો ફક્ત લોકોમા જ વ્યાપેલુ છે (अणंते चेव जाव) આકાશાસ્તિકાય શાશ્વત, અવસ્થિત, ત્રિકાલવર્તી, નિત્ય અને અનત છે

(गुणओ अवगाहणा गुणे) ગુણની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય અવગાહના ગુણ વાળુ છે જેવી રીતે ટોપલી બોર આદિ ફળોને પોતાની અદર રહેવાને માટે આધાર આપે છે, એજ પ્રમાણે આકાશ જીવ, પુદ્ગલ આદિ દ્રવ્યોને પોતાની અદર રહેવાને સ્થાન આપવામા મદદ રૂપ થાય છે જેવી રીતે ધર્માસ્તિકાય ગતિમા મદદ કરે છે અને અધર્માસ્તિકાય સ્થિતિમા મદદ કરે છે એવી રીતે આકાશાસ્તિકાયનુ કાર્ય અવકાશદાન દેવાનુ છે,

હવે સૂત્રકાર જીવાસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ બતાવે છે-

પ્રશ્ન—(जीवत्थिकाए ण भंते ! कइ वण्णे, कई गंधे कई रसे, कइ फासे !) ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે- ભદન્ત ! જીવાસ્તિકાયમા કેટલા વર્ણ, કેટલા ગધ, કેટલા રસ અને કેટલા સ્પર્શ હોય છે !

वि एव चेव " आकाशास्तिकायोऽपि एवमेव । यथैव धर्मास्तिकायाऽ-धर्मास्तिकाययोः स्वरूप तथा आकाशास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः पूर्वापेक्षयाऽऽकाशास्तिकायस्य वैलक्षण्य द्योतयितुमाह–' नवर खेत्तओण ' इत्यादि " नवर खेत्तओ णं आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते " नवर क्षेत्रतः खलु आकाशास्तिकायः लोकालोकप्रमाणमात्रः, पूर्वापेक्षया आकाशास्तिकायस्याऽय भेदः यत् धर्मास्तिकायऽधर्मास्तिकायौ लोकप्रमाणौ एव भवत क्षेत्रतः, आकाशास्तिकायस्तु क्षेत्रतो लोकालोकप्रमाणकः लोकमलोकमुभयमपि व्याप्नोति आकाशास्तिकाय इति । ' अणते चेव जाव ' अनन्तश्चैव यावत् । अत्र यावत्पदेन शाश्वतोऽवस्थित-

पहुचाना है उसी प्रकार इसका भी कार्य ठहरने में सहायता प्रदान करना है । यही धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकयमें भेद है। एक गतिमें कारण होता है और दूसरा स्थितिमें कारण होता है। (आगासत्थिकाए वि एव चेव) आकाशास्तिकाय भी ऐसा ही है–अर्थात् धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकायका जैसा स्वरूप है,उसी प्रकारसे आकाशास्तिकायका भी जानना चाहिये। परतु इसमे जो विशेषता है–वह इस प्रकारसे है–(नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्रकी अपेक्षा आकाशास्तिकाय लोक और अलोकप्रमाण है । धर्मास्तिकाय और अधर्मास्तिकाय ये दोनों द्रव्य क्षेत्र की अपेक्षा लोकप्रमाण ही कहे गये हैं तब कि आकाशास्तिकाय क्षेत्र की अपेक्षा लोकालोकप्रमाण होता है ऐसा कहा गया है। यह आकाशास्तिकाय लोक और अलोक दोनों में व्याप्त है । धर्मास्ति-

યક બને છે પથિકોને જેમ છાયડો થોભવામા સહાયન થાય છે તેમ આ દ્રવ્ય પણ જીવો અને પુદ્ગલોને થોભવામા સહાયરૂપ થાય છે જેવી રીતે ધર્મદ્રવ્ય ચાલવામા સહાયક બને છે એજ રીતે અધર્મ દ્રવ્ય થોભવામા સહાયક બને છે એક ગતિમા સહાયક બને છે, બીજુ સ્થિતિમા સહાયક બને છે ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય વચ્ચે ઉપરોક્ત ભેદ હોય છે

(आगासत्थिकाए वि एव चेव) આકાશસ્તિકાયનુ સ્વરૂપ પણ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય જેવૂ જ છે (नवर खेत्तओ ण आगासत्थिकाए लोयालोयप्पमाणमेत्ते) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય કરતા આકાશાસ્તિકાયમા શી વિશેષતા છે તે આ સૂત્રમા સૂત્રકારે પ્રકટ કરી છે

ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાય લોક અને અલોક પ્રમાણુ છે પરતુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ લોક પ્રમાણુ છે એટલે કે

पेक्षया जीवा अनन्ता. सन्तीत्यर्थः 'खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाण मात्रः यावदेव लोकस्य प्रमाण तावदेव जीवास्तिकायस्यापीत्यर्थः । "कालओ न कयाइ नासी जाव निच्चे" कालतो न कदाचित्–नासीत् यावत् नित्यः अत्र यावत्पदेन न कदाचित् नास्ति न कदाचित् न भविष्यति अपि तु आसीत् अस्ति भविष्यति ध्रुवः नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः इत्येतेषा ग्रहण भवति, कालापेक्षया नित्यः खलु जीवः त्रिकाले विद्यमानत्वात् पर्यायतोऽनित्यत्वेऽपि द्रव्यतः सदैवाऽवस्थानात् ।" भावओ पुण अवण्णे अगन्धे अरसे अफासे " भावतः

द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय अनन्त है। (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा जीवास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है—अर्थात् जितना लोक का प्रमाण है–उतना ही प्रमाण जीवस्तिकाय का है । "कालओ न कयावि नासी जाव निच्चे" कालकी अपेक्षा यह जीवास्तिकाय किसी समय नहीं था ऐसा नहीं है यावत् यह नित्य है यहा यावत् पद 'न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपि तु असीत् अस्ति, भविष्यति, ध्रुवः, नियतः, शाश्वतोऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थितः, इन पदों का सग्राहक है। अर्थात्–पहिले कभी जीव नहीं था ये बात नहीं अपितु था ही, वर्तमान में नहीं है ये बात नहीं अपि तु है, भविष्यत्काल में जीव नहीं होगा ये बात नहीं किन्तु होगाही। त्रिकाल में जीव की सत्ता रहती है अतः वह काल की अपेक्षा नित्य है। यद्यपि पर्यायदृष्टि से जीव को अनित्य भी माना गया है-फिर भी द्रव्य की अपेक्षा से उस का अव

અપેક્ષાએ અનત છે (खेत्तओ लोगप्पमाणमेत्ते) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય લોકપરિમિત છે એટલે કે જેટલુ લોકનુ પ્રમાણુ છે એટલુ જ પ્રમાણુ જીવાસ્તિકાયનુ છે (कालओ न कयाइ नासी जाव निच्चे) કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય કોઇ પણુ સમયે ન હતુ એવુ નથી, તે તો નિત્ય છે અહી (जाव) (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણુ કરાયો છે–(न कदापि नास्ति, न कदापि न भविष्यति, अपितु आसीत्, अस्ति, भविष्यति, ध्रुव नियत शाश्वतो–ऽक्षयोऽव्ययोऽवस्थिति) પહેલા જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવુ બન્યુ નથી– એટલે કે ભૂતકાળમા તે હતુ વર્તમાનમા તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવુ પણુ બનતુ નથી, એટલે કે વર્તમાનકાળમા પણ તેનુ અસ્તિત્વ છે જ ભવિષ્યમા તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય એવુ પણ બનવાનુ નથી– ભવિષ્યમા પણુ તે હશે જ ત્રણે કાળમા જીવાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ રહે છે, માટે જ કાળની અપેક્ષાએ તે નિત્ય છે જો કે પર્યાયની અપેક્ષાએ જીવને અનિત્ય માનવામા આવેલ છે, પણુ દ્રવ્યની અપેક્ષાએ તેનો સદ્ભાવ શાશ્વત રહેતો હોવાથી તેને નિત્ય માન-

भगवानाह—'गोयमा' इत्यादिना "गोयमा" हे गौतम ! "अवण्णे-जाव अरूवी जीवे सासए. अवट्ठिए लोगदव्वे" अवर्णो यावत् अरूपी जीवः शाश्वतोऽवस्थितो लोकद्रव्यम् । इह यावत्पदेन अगन्धोऽरसोऽस्पर्श इत्येषां ग्रहणम् "जीवे सासए" द्रव्यतो जीवः-चेतनावान्-शाश्वतः "अवट्ठिए" अवस्थितः पर्यायतः लोकस्य पञ्चास्तिकायात्मकस्यांशभूत द्रव्यमिति लोकद्रव्यम् । "से समासओ पचविहे पन्नत्ते" स समासतः सक्षेपेण स इति जीवास्तिकायः पञ्चविधः पञ्चप्रकारकः प्रज्ञप्तः कथितो जीव इति, पञ्चविधत्वमेव दर्शयति 'त जहा' इत्यादि, "त जहा" तद् यथा "दव्वओ जाव गुणओ" द्रव्यतो यावत् गुणतः अत्र यावत्पदेन क्षेत्रकालभावानां ग्रहण भवति, तत्र खलु "दव्वओ ण जीवत्थिकाए अणंताइ जीवदव्वाइ" द्रव्यत खलु जीवास्तिकायोऽनन्तानि जीवद्रव्याणि द्रव्या-

रस हैं और कितने स्पर्श है? तब भगवान् गौतम से कहते हैं कि हे गौतम ! (अवण्णे जाव अरूवी जीवे सासए, लोगदव्वे) जीवास्तिकाय इन रूप रस आदि पौद्गलिक गुणों से सर्वथा रहित है। वह अरूपी है, शाश्वत है, अवस्थित है, लोकद्रव्यरूप है। यहां यावत पद से (अगंध, अरस और अस्पर्श) इनका ग्रहण किया गया है। द्रव्य की अपेक्षा जीव चेतनावाला है, शाश्वत है और अवस्थित है। पर्याय की अपेक्षा पचास्तिकायरूप लोक का अंशभूत द्रव्य है। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) यह जीवास्तिकाय सक्षेप से पाच प्रकार का कहा गया है-(दव्वओ) द्रव्य की अपेक्षा जीवास्तिकाय यावत् गुण की अपेक्षा जीवास्तिकाय यहां यावत् पदसे (क्षेत्र, काल और भाव) इन तीन का ग्रहण किया गया है। (तत्थ दव्वओण जीवत्थिकाए अणताइ जीवदव्वाइ)

મહાવીર પ્રભુ જવાબ આપે છે-(गोयमा ! अवण्णे जाव अरूवी जीवे सासए, अवट्ठिए लोगदव्वे) જીવાસ્તિકાય રૂપ, રસ, સ્પર્શ વગેરે પૌદ્ગલિક ગુણોથી બિલકુલ રહિત હોય છે તે અરૂપી છે, શાશ્વત છે, અવસ્થિત છે અને લોકદ્રવ્ય રૂપ છે અહીં (जाव) (પર્યન્ત) અગ ધ, અરસ અને અસ્પર્શ એ વિશેષણો લેવામા આવ્યા છે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવ ચેતનાવાળો, શાશ્વત અને અવસ્થિત છે પર્યાયની અપેક્ષાએ પ ચાસ્તિકાયરૂપ લોકના અ શભૂત દ્રવ્ય છે (से समाओ प चविहे पण्णत्ते) તે જીવાસ્તિકાય સ ક્ષિપ્તમા નીચે પ્રમાણે પાચ ભેદ છે-(दव्वओ जाव गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય (तत्थ दव्वओ ण जीवत्थिकाए अण ताइ जीवदव्वाइ) દ્રવ્યની

पुद्गलास्तिकाय निरूपयितुमाह—'पोग्गलत्थि' इत्यादि, 'पोग्गलत्थिकाएण भंते' पुद्गलास्तिकायः खलु भदन्त! "कइवण्णे, कइगंधे, कइरसे, कइफासे" कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कतिस्पर्शः अत्र वर्णादिपद वर्णाश्रयपरक तेन पुद्गलास्तिकाय कतिवर्णवान् कतिगन्धरसस्पर्शवाश्चेत्यर्थः भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, "गोयमा" हे गौतम! "पंच वण्णे" पञ्चवर्णः पञ्चवर्णवान् 'दुगंधे' द्विगन्धः द्विगन्धवान् "पंचरसे" पञ्चरस पञ्चप्रकारकरसवान् "अट्ठफासे" अष्टस्पर्शवान् "रूवी" रूपी रूपवान् "अजीवे" अजीवः चेतनादि गुणरहितः

का निरूपण करने के लिये (पोग्गलत्थिकाएण भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइफासे) इस पाठ से कथनप्रारंभ करते हैं—हे भदन्त! पुद्गलास्ति काय में कितने वर्ण, कितने गंध, कितने रस, और कितने स्पर्श पाये जाते हैं? यहां पर वर्णादिपदवर्णाश्रयपरक हैं—इससे पुद्गल कितने वर्णवाला है कितने गंध, रस और स्पर्शवाला है ऐसा इस पाठ का अर्थ करना चाहिये। उत्तर देते हुए भगवान् गौतम से कहते हैं कि—हे गौतम! (पंचवण्णे, दुगंधे, पंचरसे, अट्ठफासे) पुद्गलास्तिकाय-पांच-वर्णवाला, दोगंधवाला, पांच रस वाला और आठ स्पर्शवाला है। 'रूवी' इसी कारण वह रूपी कहा गया है। (अजीवे) जिसमें रूप रसादिक गुण पाये जाते हैं वह अजीव चेतना रहित होता है— इसलिये यह अजीव है। इसका तात्पर्य यह नहीं है कि जो अजीव होगा वह नियमतः रूप रसादि वाला होगा क्यों कि इस प्रकार की मान्यता से धर्मास्तिकायादिकों में रूप रसादि-

આ રીતે પંચાસ્તિકાયોમાંના જીવાસ્તિકાય સુધીના ચાર અસ્તિકાયોનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર પુદ્ગલાસ્તિકાયનું નિરૂપણ કરે છે

પ્રશ્ન-(पोग्गलत्थिकाएण भंते! कइ वण्णे, कइ गंधे, कइ रसे, कइ फासे?) હે ભદન્ત! પુદ્ગલાસ્તિકાયમાં કેટલા વર્ણ, કેટલા પ્રકારના ગંધ કેટલા રસ, અને કેટલા પ્રકારના સ્પર્શ હોય છે?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો મહાવીર પ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(गोयमा) હે ગૌતમ! (पंच वण्णे, दुगंधे, पंच रसे, अट्ठफासे) પુદ્ગલાસ્તિકાય પાંચ વર્ણવાળું, બે ગંધવાળું, પાંચ રસવાળું અને આઠ સ્પર્શવાળું હોય છે (रूवी) તે કારણે તેને "રૂપી" કહેલું છે "अजीवे" જેમાં રૂપ, રસ આદિ ગુણ રહેલા હોય છે તે અજીવ-ચેતના રહિત હોય છે આનું તાત્પર્ય એવું નથી કે જે અજીવ હશે તે નિયમથી જ રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હશે કારણ

जीवोऽवर्णः शुक्लनीलादि वर्णरहितः अगन्धः-सुरभिदुरभिगन्धरहितः अरसो मधुरादिरसवर्जितः अस्पर्शः कर्कशाद्यष्टविधस्पर्शरहितश्चेति । " गुणओ उव-ओगगुणे " गुणतः-उपयोगगुणः उपयोगश्चैतन्यम् तत् साकारानाकारभेदेन द्विविधम् तदेव चैतन्य गुणः कार्यम् यस्य स उपयोगगुणः जीव यथा धर्मास्ति-कायादीना गत्यादिक कार्यम् तथा जीवस्याऽपि चैतन्य कार्यं जीवस्य चैतन्यम्प्र ति कारणत्वम् भवतीति भाव । पञ्चास्तिकायान्तर्गतजीवास्तिकायान्त विविच्य

स्थान शाश्वत रहने के कारण वह नित्य भी माना गया है। " भावओ पुण अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे " भाव की अपेक्षा जीवास्तिकाय में कोई भी वर्ण नहीं है, किसी भी प्रकार का गध नहीं है, पाच प्रकार के रसों से वह सर्वथा रहित है। आठ प्रकार के स्पर्श में से कोई भी स्पर्श वहा पाया नहीं जाता है। " गुणओ उवओगगुणे " गुण की अपेक्षा यह उपयोग गुणवाला है। उपयोग नाम चैतन्य का है। शास्त्रों में ऐसा ही कहा है—(आत्मश्चैतन्यानुविधायीपरिणाम उपयोग) आत्मा का चैतन्यानुविधायी जो परिणाम है वह उपयोग है। यह उप-योग साकार और अनाकार के भेद से दो प्रकार का होता है। यह चैतन्यरूप उपयोग जिसका गुण-कार्य है वह उपयोग गुण है। यह उपयोग गुण जीव का है। जिस प्रकार से धर्मास्तिकायादि कों के कार्य गत्यादिक हैं उसी प्रकार से जीव का कार्य चैतन्य है। क्यों कि जीव में ही चैतन्यके प्रति कारणता है। इस प्रकार से पचास्तिकाय के अन्त-र्गत जीवास्तिकायान्त तक विवेचन करके अब सूत्रकार पुद्गलास्तिकाय

વામા આવે છે (भावओ पुण अवण्णे, अगधे, अरसे, अफासे) ભાવની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાયમા કોઇ વર્ણ નથી, એ પ્રકારની ગધમાની કોઈ ગધ નથી, પાચ પ્રકારના રસમાના કોઇ રસ નથી અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શમાથી કોઇ પણ સ્પર્શ નથી તે વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શથી તદ્દન રહિત છે (गुणओ उव ओगगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળુ છે ઉપયોગ એટલે ચૈતન્ય શાસ્ત્રોમા એવુ કહ્યુ છે કે (आत्मनश्चैतन्यानुविधायी परिणाम उपयोग) આત્માનુ ચૈતન્યાનુવિધાયી જે પરિણામ હોય છે તેનુ નામ જ ઉપ યોગ છે તે ઉપયોગના સાકાર અને અનાકાર એવા બે પ્રકાર પડે છે તે ચૈતન્ય-રૂપ ઉપયોગ જેનો ગુણ (કાર્ય) છે, તે ઉપયોગગુણ કહેવાય છે જીવમા આ ઉપ યોગગુણ હોય છે જેમ ધર્માસ્તિકાયનુ કાર્યનુ કાર્ય (ગુણ) ગતિ છે, તેમ જીવનો ગુણ-જીવનુ કાર્ય-ચૈતન્ય છે કારણ કે જીવમા જ ચૈતન્યનો ગુણ હોય છે .

द्रव्यत खलु पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि द्रव्यतोऽनन्तद्रव्यरूपत्व पुद्गलास्तिकायस्येत्यर्थः। "खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः "कालओ न कयावि नासी जाव णिच्चे" कालतो न कदाऽपि नासीत्-यावन्नित्य अत्र यावत्पदेन न कदापि 'न भवइ' न कदापि 'न भविस्सइ' किन्तु पूर्वमप्यासीत् इदानीमपि वर्त्तते अनागतेऽपि भविष्यति शाश्वतोऽव्ययोऽवस्थित इत्यादीना ग्रहण भवति। "भावओ वण्णमते गधरसफासमते" भावतो वर्णवान् गधरसस्पर्शवान् भावतः वर्णवान् गन्धवान् रसवान् स्पर्शवान् इत्यर्थः। "गुणओ गहणगुणे"

पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनन्तद्रव्यरूप है। (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है। (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय कभी नहीं था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है। यहा यावत् पद से (न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, भविसु भवइ भविस्सइ धुवे णिइए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए) इस पाठ का सग्रह किया गया है। अर्थात् पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में नहीं था यह बात नहीं, था ही, वर्तमानकाल में नही है यह बात नहीं, है ही भविष्यत् कालमें नही होगा यह बात नहीं, होगा ही। (क्यों कि यह ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्यय है, अवस्थित है) और नित्य है (भावओ वण्णमते गधरसफास मते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गध रस और स्पर्शवाला है। (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहण गुण

(दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्यनी અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અનત દ્રવ્યરૂપ છે (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય લોકપ્રમાણ છે (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ કોઇ પણ કાળે ન હોય એવુ બન્યુ નથી, કારણ કે તે નિત્ય છે અહી जाव (પર્યન્ત) પદથી નીચેના સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરવાનો છે-(न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ धुवे, णिइए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए) એટલે કે પુદ્ગલાસ્તિકાય ભૂતકાળમા ન હતુ એવુ બન્યુ નથી વર્તમાનમા નથી એવુ પણ બનતુ નથી અને ભવિષ્યમા નહીં હોય એવુ પણ બનવાનુ નથી ત્રણે કાળમા તેનુ અસ્તિત્વ હોય છે જ, કારણ કે તે ધ્રુવ, નિયત, શાશ્વત, અક્ષય, અવ્યય, અવસ્થિત અને નિત્ય છે (भावओ वण्णमते गध, रस, फासमते) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય વર્ણ, ગધ, રસ અને સ્પર્શવાળુ છે, (गुणओ गहणगुणे) ગુણની અપેક્ષાએ

" सासए " शाश्वतः कालत्रयवर्त्ती, " अवट्ठिए " अवस्थितो द्रव्यतः ' लोगदव्वे ' लोकद्रव्यम् , "से समासओ पचविहे पन्नत्ते " स पुद्गलास्तिकायः समासत संक्षेपतः पञ्चविध प्रज्ञप्तः " त जहा " तद् यथा " दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ " द्रव्यत क्षेत्रतः कालतो भावतो गुणतः द्रव्यक्षेत्रकालभावगुणै पञ्चविधः पुद्गलास्तिकायो भवतीत्यर्थः 'दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणंताइ दव्वाइ'

कों के होने का प्रसग प्राप्त होगा, अतः यही मानना चाहिये कि रूप रसादिवाला पदार्थ नियमत अजीव होता है, पर जो अजीव होगा वह इन वाला हो भी और न भी हो। इस तरह यहा रूपी और अजीवत्व की विषम व्याप्ति ही बनती है समव्याप्ति नहीं। यह पुद्गलास्तिकाय भी अन्य अस्तिकायों की तरह (सासए) शाश्वत है कालत्रयवर्ती है। (अवट्ठिए) अवस्थित है। (लोकदव्वे) लोकद्रव्यरूप है। पुद्गलास्तिकाय में जो नित्यपना एव अवस्थितपना कहा गया है वह द्रव्य की अपेक्षा ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये। (से समासओ पचविहे पण्णत्ते) यह पुद्गलास्तिकाय सक्षेप से पाच प्रकार का कहा गया है (तजहा) वे उसके पाच प्रकार ये हैं (दव्वओ खेत्तओ कालओ भावओ गुणओ) द्रव्य की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय, भाव की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय और गुण की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय (दव्वओ ण

કે એ પ્રકારની માન્યતાથી તો ધર્માસ્તિકાય આદિમા પણ રૂપ, રસાદિક હોવાનુ માનવુ પડે તો આ કથનનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે સમજવુ રૂપ, રસાદિવાળા પદાર્થો નિયમથી જ અજીવ હોય છે પણ જે અજીવ હોય તે રૂપ, રસાદિથી યુક્ત હોય પણ ખરુ અને રૂપ, રસાદિથી રહિત પણ હોય આ રીતે અહીં રૂપી અને અજીવત્વની વિષમ વ્યાપ્તિજ સભવે છે-સમવ્યાપ્તિ સભતી નથી

તે પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ અન્ય અસ્તિકાયોના જેવુ જ (सासए) શાશ્વત છે-ત્રણે કાળમા તેનુ અસ્તિત્વ હોય છે, (अवट्ठिए) તે અવસ્થિત છે, અને (लोगदव्वे) લોકદ્રવ્ય રૂપ છે પુદ્ગલાસ્તિકાયમા જે નિત્યતા અને અવસ્થિત પણુ કહ્યુ છે તે દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જ કહેવામા આવ્યુ છે તેમ સમજવુ

(से समासओ पचविहे पण्णत्ते) તે પુદ્ગલાસ્તિકાયના સક્ષિપ્તમા પાચ પ્રકાર પડે છે (तजहा) તે પાચ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(दव्वओ, खेत्तओ, कालओ भावओ, गुणओ) (૧) દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય (૨) ક્ષેત્રની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૩) કાળની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય, (૪) ભાવની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય અને (૫) ગુણની અપેક્ષાએ પુદ્ગલાસ્તિકાય

द्रव्यत खलु पुद्गलास्तिकायोऽनन्तानि द्रव्याणि द्रव्यतोऽनन्तद्रव्यरूपत्व पुद्गलास्तिकायस्येत्यर्थः । "खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते" क्षेत्रतो लोकप्रमाणमात्रः "कालओ न कयावि नासी जाव णिच्चे" कालतो न कदाऽपि नासीत्-यावन्नित्य अत्र यावत्पदेन न कदापि 'न भवइ' न कदापि 'न भविस्सइ' किन्तु पूर्वमप्यासीत् इदानीमपि वर्त्तते अनागतेऽपि भविष्यति शाश्वतोऽव्ययोऽवस्थित इत्यादीना ग्रहण भवति । "भावओ वण्णमते गधरसफासमते" भावतो वर्णवान् गधरसस्पर्शवान् भावतः वर्णवान् गन्धवान् रसवान् स्पर्शवान् इत्यर्थः । "गुणओ गहणगुणे"

पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्य की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय अनन्तद्रव्यरूप है । (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्ते) क्षेत्र की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय लोकप्रमाणमात्र है । (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) काल की अपेक्षा से पुद्गलास्तिकाय कभी नही था ऐसा नहीं है यावत् वह नित्य है । यहा यावत् पद से (न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ, भविसु भवइ भविस्सइ धुवे णिइए सासए अक्खए अव्वए अवट्ठिए) इस पाठ का सग्रह किया गया है । अर्थात् पुद्गलास्तिकाय भूतकाल में नही था यह बात नही, था ही, वर्तमानकाल में नही है यह बात नहीं, है ही भविष्यत् कालमें नही होगा यह बात नहीं, होगा ही । (क्यो कि यह ध्रुव है, नियत है, शाश्वत है, अक्षय है, अव्यय है, अवस्थित है) और नित्य है (भावओ वण्णमते गधरसफास मते) भाव की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय वर्णवाला है, गध रस और स्पर्शवाला है । (गुणओ गहणगुणे) गुण की अपेक्षा पुद्गलास्तिकाय ग्रहण गुण

(दव्वओ ण पोग्गलत्थिकाए अणताइ दव्वाइ) द्रव्यनी अपेक्षाऐ पुद्गलास्तिकाय अनत द्रव्यरूप छे (खेत्तओ लोयप्पमाणमेत्त) क्षेत्रनी अपेक्षाऐ पुद्गलास्तिकाय लोकप्रमाणु छे (कालओ न कयाइ नासी जाव णिच्चे) काळनी अपेक्षा ऐ पुद्गलास्तिकायनु अस्तित्व कोई पणु काळे न होय ऐवु बन्यु नथी, कारणु के ते नित्य छे अहीं जाव (पर्यन्त) पदथी नीचेनो सूत्रपाठ ग्रहणु करवानो छे-(न कयाइ न भवइ, न कयाइ न भविस्सइ धुवे, णिइए, सासए, अक्खए, अव्वए, अवट्ठिए) ऐटले के पुद्गलास्तिकाय भूतकाळमा न हतु ऐवु बन्यु नथी वर्तमानमा नथी ऐवु पणु बनतु नथी अने भविष्यमा नहीं होय ऐवु पणु बनवानु नथी त्रणे काळमा तेनु अस्तित्व होय छे ज, कारणु के ते ध्रुव, नियत, शाश्वत, अक्षय, अव्यय, अवस्थित अने नित्य छे (भावओ वण्णमते गध, रस, फासमते) भावनी अपेक्षाऐ पुद्गलास्तिकाय वर्णु, गध, रस अने स्पर्शवाळु छे, (गुणओ गहणगुणे) गुणुनी अपेक्षाऐ

गुणतो ग्रहणगुणः-गुणत कार्यत इत्यर्थः तथा च ग्रहण परस्परेण सम्बन्धने जीवेन वा औदारिकादिभिः शरीर प्रकारैरिति ॥ सू० १ ॥

अवतरणम्—धर्मास्तिकायादीना स्वरूप निरूप्य तद्देशे धर्मास्तिकायत्व-मस्ति न वेत्यादि प्ररूपयन्नाह—"एगे भते" इत्यादि ।

मूलम्-एगे भते! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ? गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एवं दोण्णि वि, तिण्णि वि, चत्तारि वि, पंच छ सत्त अट्ठ णव दस संखेज्जा असखेज्जा, भंते! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे एगपएसूणे वि य ण भते! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं भते! एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया । से णूण गोयमा ! खडे चक्के सगले चक्के ? भगव सयले चक्के नो खडे चक्के, एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे मोयए, से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ एगे धम्म-त्थिकायपदेसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया। से किं

वाला है । गुण शब्द का अर्थ कार्य और ग्रहण शब्द का अर्थ आपस में सबध होना है । इसका तात्पर्य यह है कि औदारिक आदि पुद्गलों के साथ जीवका सबध है, अथवा जीव औदारिक आदि अनेक प्रकार के पुद्गलों को ग्रहण करता है यही पुद्गल का ग्रहण होना गुण है ॥सू०१॥

પુદ્ગલાસ્તિકાય ગ્રહણગુણવાળુ છે, ગુણનો અર્થ કાર્ય અને ગ્રહણનો અર્થ આપસમા સબધ હોવો, એવો થાય છે તેનુ તાત્પર્ય એ છે કે ઔદારિક આદિ પુદ્ગલોની સાથે જીવનો સબધ છે, અથવા જીવ ઔદારિક આદિ અનેક પ્રકારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરતો રહે છે એને જ પુદ્ગલાસ્તિકાયનો ગ્રહણ ગુણ કહે છે ॥ સૂ ૧ ॥

खाइण भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया । गोयमा ! असंखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा, ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा एगगहणगहिया एसणं गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया । एवं अधम्मत्थिकाए वि । आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि, पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव, नवरं तिण्हंपि पएसा अणंता भाणियव्वा सेसं तं चेव ॥ सू० २ ॥

छाया–एको भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् गौतम ! नायमर्थः समर्थः एवं द्वावपि त्रयोऽपि चत्वारोऽपि पञ्चषट् सप्त अष्ट नव दश–संख्या-

---

धर्मास्तिकाय आदि पांच प्रकार के अस्तिकायों का स्वरूप निरूपण करके अब सूत्रकार यह प्रकट करते हैं कि धर्मास्तिकाय के एकदेश में धर्मास्तिकायता है या नहीं— (एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) इत्यादि । (एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकायके एकप्रदेशको (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा कहाजा सकता है क्या ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकायका एकप्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है ।(एवं दोण्णि वि तिण्णि वि, चत्तारि वि, पंच, छ,सत्त,अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा,) इसी तरह से धर्मास्तिकाय के दो प्रदेश भी, तीन प्रदेश भी, चार प्रदेश भी, पांच प्रदेश भी, छह प्रदेश भी, सात प्रदेश भी आठ प्रदेश भी, नौ प्रदेश भी, दश प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहे जा

ધર્માસ્તિકાય આદિ પાંચ પ્રકારના અસ્તિકાયોના સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર તે બતાવે છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક દેશમાં ધર્માસ્તિકાયના હોય છે કે નહીં—(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ–(एगे भंते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिए त्ति वत्तव्वं सिया) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને અનુલક્ષીને, (આ ધર્માસ્તિકાય છે,) એવું કહી શકાય ખરૂં ? (गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ અર્થ બરાબર નથી–એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एवं दोण्णि वि, तिण्णिवि चत्तारि वि, पंच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, संखेज्जा) એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ સાત, આઠ, નવ, દસ વગેરે પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં ધર્માસ્તિકાયના

ताः असख्याताः। भदन्त! धर्मास्तिकायप्रदेशा धर्मास्तिकाय इतिवक्तव्यं स्यात् गौतम! नायमर्थः समर्थः एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त! धर्मास्तिकायः धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् नायमर्थः समर्थः तत्केनार्थेन भदन्त! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इतिवक्तव्य स्यात् यावत् एकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् तन्नून

सकते हैं। तथा धर्मास्तिकाय के संख्यात प्रदेश भी धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकते हैं। 'असखेज्जा भंते धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया' हे भदन्त! धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से वक्तव्य हो सकते हैं? 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है-अर्थात् धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से वक्तव्य नहीं हो सकते हैं। 'एगपएसूणे वि य ण भंते! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया' हे भदन्त। एक प्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस पद से वक्तव्य हो सकता है? 'गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे' हे गौतम! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात्-एक प्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकाय इस पद द्वारा वक्तव्य नहीं हो सकता है। 'से केणट्ठेण भंते! एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारण से कहते हो कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इसरूप से

સખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહેવાય નહી (असखेज्जा भंते! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया?) હે ભદન્ત! ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશને અનુલક્ષીને (આ ધર્માસ્તિકાય છે, એવું કહી શકાય ખરૂ? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! તે અર્થ પણ બરાબર નથી-એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી (एगपएसूणे वि य ण भंते! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया?) હે ભદન્ત! એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન (ઓછો) હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂ? (गोयमा! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ! એ અર્થ પણ બરાબર નથી, એટલે કે એક પ્રદેશની પણ ન્યૂનતા હોય તો તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી (से केणट्ठेण भंते एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે ધર્માસ્તિકાયના

गौतम ! खण्डचक्र सकल चक्रम्? भगवन् !सकल चक्रम् नो खण्ड चक्रम् एव छत्र चर्म दण्डः दूष्यम्–आयुधम्–मोदकम्–तत् तेन अर्थेन गौतम ! एवमुच्यते एको धर्मास्तिकायप्रदेशोन धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् तत् किं खाइ–पुनः खलु

वक्तव्य नहीं हो सकता है यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय ऐसा नही कहा जा सकता है? (से णूण गोयमा! खडे चक्के? सगले चक्के? भगव! सगले चक्के, नो खडे चक्के एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूस, आउहे, मोयए से तेणट्ठेण गोयमा! एव वुच्चइ एगे धम्म स्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया–जाव एगपएसूणे विय ण नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे गौतम! हम तुमसे पूछते है कि चक्र का खड पूरा चक्र कहलावेगा या पूरा चक्र सपूर्ण चक्र कहलावेगा? तब गौतम ने कहा–हे भदन्त! पूरा चक्र ही चक्र कहलावेगा, चक्र का खड चक्र नही कहलावेगा, इसी तरह से छत्र, चर्म, दण्ड दूष्य, (वस्त्र,) शस्त्र, मोदक के विषय मे भी जानना चाहिये। (से तेणट्ठेण गोयमा! एव वुच्चइ, एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) इस कारण हे गौतम! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश पूरा धर्मास्तिकाय नही कहा जा सकता

એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહે વાકાય નહીં, બે, ત્રણ આદિથી લઇને અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, અને એક પ્રદેશ ન્યૂન હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી ? (से णूण गोयमा ! खडे चक्के ? सगले चक्के ? भगव सगले चक्के, नो खडे चक्के) હે ગૌતમ ! ચક્રના ખડને ચક્ર કહી શકાય, કે આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય ! ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે,–હે ભદન્ત ! આખા ચક્રને જ ચક્ર કહી શકાય, ચક્રના ખડને ચક્ર કહી શકાય નહીં" મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે (एव छत्ते, चम्मे, दडे दूसे, आउहे, मोयए से तेणट्ठे ण गोयमा ! एव वुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्म त्थिकाएत्ति वत्तव्वसिया) એજ પ્રમાણે છત્ર, ચર્મ, દડ વસ્ત્ર, શસ્ત્ર મોદક આદિના વિષયમા પણ સમજવુ એટલે કે તમના આખા ભાગને જ છત્ર, ચર્મ, આદિ કહી શકાય, તેમના ખડને છત્ર, ચર્મ, દડ આદિ નામે ઓળખી શકાય નહી હે ગૌતમ ! તે કારણે જ હુ એવુ કહુ છુ કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહેવાતુ નથી બે, ત્રણ, સખ્યાત, અસખ્યાત આદિ પ્રદે-

भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् गौतम ! असङ्ख्येया धर्मास्तिकायप्रदेशास्ते सर्वे कृत्स्नाः प्रतिपूर्णा निरवशेषा एकग्रहणगृहीताः एषः खलु गौतम ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् एवमधर्मास्तिकायोऽपि । आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव नवर त्रयाणामपि अनन्ता भणितव्याः । शेप तदेव ॥ सू० २ ॥

है और इसी तरह से यावत् एक प्रदेश न्यून धर्मास्तिकाय भी पूरा धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है। (से किं खाइए ण भंते धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) तो हे भदन्त ! कहो धर्मास्तिकाय इस शब्द से क्या वक्तव्य होना चाहिये ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकायपएसा) हे गौतम ! धर्मास्तिकाय के असख्यातप्रदेश हैं (ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा, निरवसेसा, एग गहणगहिया एस ण गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) वे सब कृत्स्न, प्रतिपूर्ण, निरवशेष और एक ग्रहण-शब्द से गृहीत होजावें ऐसे रूप में हो गये हो तब वे असख्यात प्रदेश (धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा वक्तव्य हो सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि, आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव- नवर तिण्ण पि पएसा अणता भाणियव्वा-सेस त चेव) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय में भी, आकाशास्तिकाय में भी और जीवास्तिकाय में भी जानना चाहिये तथा पुद्गलास्तिकाय में भी

શોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહેવતા નથી, એક જ પ્રદેશ ન્યૂન (ઓછો) હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને પણ પૂરો ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી

(से किं खाइए ण भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત ! તો પછી ધર્માસ્તિકાય શબ્દથી શું વ્યક્ત થાય છે ? (गोयमा ! असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો હોય છે

(ते सव्वे कसिणा पडिपुण्णा निरवसेसा, एगगहणगहिया एसण गोयमा ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) હે ગૌતમ ! તે સઘળા પ્રદેશો કૃત્સ્ન (સપૂર્ણ) પ્રતિપૂર્ણ, નિરવશેષ અને (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દ વડે ગ્રાહ્ય (ગ્રહણ કરવા યોગ્ય) બનતા હોય, ત્યારે જ તે અસખ્યાત પ્રદેશોને 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દથી ઓળખી શકાય છે (एवमहम्मत्थिकाए वि, जीवत्थियाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव-नवर तिण्णि वि पएसा अणता भाणियव्वा-सेस त चेव) અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, અને જીવાસ્તિકાયના વિષયમા પણ એ પ્રમાણે જ સમજવુ પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમા પણ એમ જ સમજવુ પણ તેમા

टीका—"एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया" एकोऽपि भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य एकस्मिन् प्रदेशे धर्मास्तिकायत्व धर्मो विद्यते न वा विद्यते चेत्तदा एकस्मिन्नपि अवयवे धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहार• स्यात् तथा च तत् तदवयवेनैव धर्मास्तिकाय इति व्यवहारस्य सम्पादनात् प्रदशसमुदायात्मकध-र्मास्तिकायस्य नैरर्थक्यमेव प्रसज्येत प्रत्येकस्मिन्नवयवे धर्मास्तिकायत्व धर्मो न

इस प्रकार से जानना चाहिये । विशेषता केवल इतनी ही है कि जीवास्तिकाय, आकाशास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय इन के प्रदेश अनन्त कहना चाहिये । बाकी का अवशिष्ट कथनसब पूर्व जैसा नही है ॥सू २॥

टीकार्थ—(एगे भते ! धम्मत्थिकायपएसे धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया " हे भदन्त ! धर्मास्तिकायका एक प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा वक्तव्य हो सकता है क्या ? पूछने का अभिप्राय ऐसा है कि– धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश मे धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म मौजूद है या नही ? यदि प्रथम पक्ष अगीकार किया जावे तो फिर इस स्थिती में प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय के मानने की आवश्यकता ही क्या रहती है क्यो कि धर्मास्तिकाय के एक भी प्रदेश मे (यह धर्मास्तिकाय है) ऐसा व्यवहार होना तुम मान रहे हो अतः जब एक प्रदेश से ही धर्मास्तिकायरूप व्यवहार सपादित होजाता है–तो बात स्वतः ही साबित हो जाती है कि प्रदेशसमुदायात्मक धर्मास्तिकाय मानना निरर्थक ही है ?

એટલી જ વિશેષતા છે કે જીવાસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના પ્રદેશ અનંત છે એમ કહેવુ જોઇએ બાકીનુ સમસ્ત કથન ધર્માસ્તિકાય જેવુ જ સમજવુ ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકાર્થ–" एगे भते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया " હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂ ? પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયના બધા ધર્મો (ગુણો) મોજુદ હોય છે કે નહી ।

જો એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો હોય તો પ્રદેશસમુદાય રૂપ ધર્માસ્તિકાયનુ અસ્તિત્વ માનવાની આવશ્યકતા જ શી રહે કારણ કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને માટે "આ ધર્માસ્તિકાય છે" એવો ઉલ્લેખ કરવામા આવી શકે તો એ વાત તો આપો આપ સાબિત થઇ જાય છે કે પ્રદેશ સમુદાયાત્મક ધર્માસ્તિકાય માનવુ નિરર્થક જ છે જો પ્રદેશ સમુદાયાત્મક

विद्यते चेत्तदा प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्त्तमानत्वमेव भवतीति नियमेन प्रदेशसमुदायात्मकधर्मास्तिकायेऽपि धर्मास्तिकायत्वधर्मस्य वृत्तिता न स्यात् यथा प्रत्येकसिकताकणेषु अनुपलभ्यमानं तैलं न सिकताकणसमुदायेऽपि भवति तद्वत् प्रकृतेऽपीति सेयमुभयतः 'पाशारज्जुरिति न्याय. समापततीति प्रश्नयितुः प्रश्नाशयः । भगवान् आह-' गोयमा ! ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः धर्मास्तिकायस्य प्रतिप्रदेश धर्मास्तिकायत्व धर्मो न भवतीत्यर्थः। यथा एकप्रदेशस्य धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा सर्वप्रदेशेऽपि स व्यवहारो न युक्त इत्यतिदेशेन दर्शयति—'एवं दोण्णि वि' एवं द्वौ

यदि प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकायकी सिद्धि मानने निमित्त द्वितीय पक्ष स्वीकार किया जावे और कहा जावे कि धर्मास्तिकायके प्रत्येक प्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म नहीं है तो फिर इस प्रकार के कथन में पूरे धर्मास्तिकाय का ही लोप प्राप्त होता है क्यों कि जो धर्म अवयव में नहीं है-वह अवयव के समुदाय में क्योंकर हो सकता है । इस लिये यह मानना ही पडेगा कि (प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव) प्रदेश समुदायात्मक धर्मास्तिकाय मे धर्मास्तिकायत्वरूप धर्म की वृत्ति नही है। जैसे प्रत्येक सिकताकणों में अनुपलभ्यमान तैल की उपलब्धि सिकता कणों के समुदाय में नहीं होती है । इस तरह उभयतः पाशारज्जु प्राप्त होती है । ऐसा आशय प्रश्नकर्ताका है इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं कि (गोयमा) हे गौतम ! (णो इणट्ठे सम) यह

ધર્માસ્તિકાયને સિદ્ધ કરવાને માટે ઉપર દર્શાવેલો બીજો મત સ્વીકારવામા આવે અને કહેવામા આવે કે ધર્માસ્તિકાયના પ્રત્યેક પ્રદેશમા ધર્માસ્તિકાયત્વ રૂપ ધર્મ હોતો નથી, તો એ પ્રકારના કથનથી તો પૂરા ધર્માસ્તિકાયનો જ લોપ થવાનો પ્રસંગ ઉભો થાય છે કારણ કે જે ધર્મ અવયવમા અસ્તિત્વ ન ધરાવતો હોય તે અવયવના સમુદાયમા કયાથી સંભવી શકે ? તેથી એવુ માનવુ જ પડશે કે " प्रत्येकस्मिन् अविद्यमानस्य समुदायेऽपि अवर्तमानत्वमेव ' પ્રદેશસમુદાયાત્મક ધર્માસ્તિકાયમા ધર્માસ્તિકાયત્વરૂપ ધર્મનો સદ્ભાવ હોતો નથી જેવી રીતે રેતીના પ્રત્યેક કણમાથી તેલ મળવાનો સંભવ નથી હોતો તેવી જ રીતે રેતીના કણોના સમૂહમાથી પણ તેલ મળવાનો સંભવ હોતો નથી એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશમા જે ધર્મ (ગુણ) નથી તે તેના પ્રદેશસમુદાયમા

१ उभयत पाशारज्जुरितिन्याय -अर्थ-जैसे दोनो तरफ जाल बिछा हो उसके मध्य मे अवस्थित पुरुष अगर इधर जाता है तो भी जाल में फसता हैं उधर जानेसे भी जालमे फसता है अत मध्य में ही दुःखी होता है । यह न्याय-इतोव्याघ्रइतस्तटी न्यायके समान है-इधर वाघ उधर नदी बीचमें खड़ा मनुष्य के समान है-अर्थात् दोनों तरफ भय उपस्थित है ।

अपि ' तिण्णि वि चत्तारि वि ' त्रयोऽपि चत्वारोऽपि ' पच छ सत्त अट्ठ नव दश सखेज्जा ' पञ्चषद् सप्ताष्ट नव दश सख्याताः अपीतिशेषः धर्मास्तिकायस्य प्रत्येकस्मिन् अवयवे धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो न युक्तस्तथा द्वित्रिचतुःपञ्चषद् सप्ताष्ट नव दश सख्येयाऽवयवेष्वपि धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो नैव युज्यते इत्यर्थः । ' असखेज्जा भते ! धम्मत्थिकायपएसा धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' असख्याताः भदन्त ! धर्मास्तिकायप्रदेशा धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्-हे भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य असख्याता प्रदेशा धर्मास्तिकायशब्देन व्यपदेष्टु शक्याः किमित्यर्थः, भगवान आह-' गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे ' हे गौतम ! नायमर्थः समर्थः=हे गौतम ! एव व्यपदेष्टु नैव शक्यते इत्यर्थः ' एगपएसूणे वि य ण भते !

अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के प्रतिप्रदेश में धर्मास्तिकायत्वरूप व्यवहार नहीं होता है। इसी तरह से (दोण्णि वि, तिण्णि वि चत्तारि वि, पच, छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, सखेज्जा) धर्मास्तिकाय के दो प्रदेशोंमें, तीन प्रदेशोंमे, चार प्रदेशोंमें, पाच प्रदेशोंमें, छह प्रदेशोंमें, सात प्रदेशोंमें, आठ प्रदेशोंमें नौ प्रदेशोंमें दश प्रदेशोंमें, सख्यात प्रदेशोंमें भी धर्मास्तिकायरूप व्यवहार नहीं होता है। (असखेज्जा ण भते ! धम्मत्थिकायपएसा) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकायरूप से वक्तव्य हो सकता है क्या ? अर्थात् वे धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य हो सकते हैं ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं (गोयमा) हे गौतम (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है अर्थात् धर्मास्तिकाय के असख्यात प्रदेश धर्मास्तिकाय इस शब्द से व्यपदेश करना शक्य नहीं

પણ હોતો નથી હવે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીર સ્વામીએ જે જવાબ આપ્યો તેનુ ટીકાકાર નીચે પ્રમાણે સ્પષ્ટીકરણ કરે છે

(गोयमा) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) તે અર્થ યોગ્ય નથી એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એજ પ્રમાણે (दोण्णि वि तिण्ण वि, चत्तारि वि, प च छ, सत्त, अट्ठ, नव, दस, सखेज्जा) ધર્માસ્તિકાયના બે પ્રદેશને, ત્રણ પ્રદેશને, ચાર પ્રદેશને, પાચ પ્રદેશને, છ પ્રદેશને, સાત પ્રદેશને, આઠ પ્રદેશને, નવ પ્રદેશોને દસ પ્રદેશને અને સખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતા નથી (असखेज्जा ण भते ! धम्मत्थिकायपएसा ? હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ખરૂ ? એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશોને માટે (ધર્માસ્તિકાય) શબ્દ વાપરી શકાય ખરો ? મહાવીર પ્રભુ તેનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે- (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (णो इणट्ठे समट्ठे) આ અર્થ પણ બરાબર નથી

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–हे भदन्त ! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन ऊनः=धर्मास्तिकायः तावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तुं शक्यते किमिति ? भगवानाह–' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थः समर्थः इति प्रतिज्ञामात्रेण कथितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातुं गौतमः पुनः प्रश्नयति ' से केणट्ठे ण ' इत्यादिना ' से केणट्ठे ण भंते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एवमुच्यते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–' जाव एगपएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया ' यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–हे भगवन् ! धर्मास्ति-

---

हैं। (एगपएसूणे वि य ण भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त! एक प्रदेशन्यून धर्मास्तिकाय क्या(धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा (गोयमा!) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है। इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा वाले गौतम ने पूछा (से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नही कहा जा सकता है। अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

તેનુ કારણ એ છે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एगपएसूणे वि य ण भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ?) ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે-"હે ભદન્ત ! જેમા એક પ્રદેશ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને માટે " ધર્માસ્તિકાય " એવો પ્રયોગ કરી શકાય ખરો ? ભગવાન જવાબ આપે છે–(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી–એક ન્યૂન પ્રદેશવાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ " ધર્માસ્તિકાય " કહી શકાય નહી ભગવાનનો આ પ્રકારનો જવાબ સાભળીને તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે–(से केणट्ठेण भंते ! एवं वुच्चइ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मथिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એક પ્રદેશની ન્યૂનતા હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી

कायस्यैकस्मिन प्रदेशे न्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः कथन्न भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह—'से णूण गोयमा' इत्यादि। 'से णूण गोयमा!' तन्नून गौतम! 'खडे चक्के सगले चक्के' खण्ड चक्रम् सकलम् चक्रम्–हे गौतम! चक्रस्य एको भागश्चक्र भवति किंवा सकल चक्र चक्र भवतीति भगवत• गौतमम्प्रति कथनम् यथा खण्ड चक्र चक्र न भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सकलमेव चक्र चक्र भवति एव प्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् यथा चक्रे तथेहापि ज्ञातव्यम् एव निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्यूने धर्मास्तिकाये

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक प्रदेश से हीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो सकता है सो हे भदन्त! इसमें क्या कारण है? इस विषय में गौतम की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं (से णूण गोयमा!) हे गौतम! तुम यह तो कहो कि (खडे चक्के, सगले चक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र कहलाता है। भदन्त! चक्र का खड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है– इसी प्रकार एक प्रदेश से भी न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है। वह तो खण्ड

અહીં યાવત્ (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે–બે, ત્રણ, ચાર, પાચ આદિથી લઈને ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં આ રીતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને તેમણે આપેલા ઉત્તરનુ કારણ પૂછે છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાવવા માટે પ્રભુ તેમને જ પ્રશ્ન કરે છે-(से णूण गोयमा!) હે ગૌતમ! (खडे चक्के, सगले चक्के!) આખા ચક્રને ચક્ર કહેવાય કે તેના એક ભાગને ચક્ર કહેવાય? ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે– હે ભદન્ત! ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેતા નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે" મહાવીર પ્રભુ સમજાવે છે, "જેમ ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાય નહીં પણ ચક્રનો ભાગ જ કહેવાય છે, અને આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે એક પ્રદેશ પણ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહેવાતુ નથી તેને તો ધર્માસ્તિકાયનો ભાગ જ કહેવાય છે આ

धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वसिया ' एकप्रदेशोनोऽपि च खलु भदन्त! धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–हे भदन्त! यावत्पर्यन्तम् एकेनापि प्रदेशेन ऊनः=धर्मास्तिकायः यावत् किं धर्मास्तिकाय इति शब्देन व्यवहर्तु शक्यते किमिति ? भगवानाह–' णो इणट्ठे समट्ठे ' नायमर्थ समर्थः इति प्रतिज्ञामात्रेण कथितम् युक्तिस्तु न प्रतिपादिता इति तत्र युक्तिं ज्ञातु गौतम पुन प्रश्नयति ' से केणट्ठे ण ' इत्यादिना ' से केणट्ठे ण भंते ! ' तत् केन अर्थेन हे भदन्त ! ' एव मुच्यते ' एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' एको धर्मास्तिकायस्य प्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–' जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' यावदेकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्–हे भगवन् ! धर्मास्ति-

हैं। (एगपएसूणे वि य ण भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) हे भदन्त! एक प्रदेशन्यून धर्मास्तिकाय क्या(धर्मास्तिकाय) इस शब्दद्वारा कहा जा सकता है? इसके उत्तरमें प्रभुने कहा (गोयमा!) हे गौतम ! (णो इणट्ठे समट्ठे) यह अर्थ समर्थ नहीं है । इस प्रकार प्रभु का कथन सुनकर इस विषय में युक्ति की जिज्ञासा वाले गौतम ने पूछा (से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारण से कहते हैं कि (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया, जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय नहीं कहा जा सकता है, यावत् एक प्रदेशन्यून भी धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय नही कहा जा सकता है। अर्थात् धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश

તેનુ કારણ એ છે કે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં (एगपएसूणे वि य ण भंते ! धम्मत्थिकाए धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ?) ગૌતમ સ્વામી પૂછે છે કે-"હે ભદન્ત ! જેમા એક પ્રદેશ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને માટે " ધર્માસ્તિકાય " એવો પ્રયોગ કરી શકાય ખરો ? ભગવાન જવાબ આપે છે-(गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे) હે ગૌતમ ! એ વાત બરાબર નથી-એક ન્યૂન પ્રદેશવાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ " ધર્માસ્તિકાય " કહી શકાય નહી ભગવાનનો આ પ્રકારનો જવાબ સાભળીને તેનુ કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી ગૌતમ સ્વામી નીચેનો પ્રશ્ન પૂછે છે-(से केणट्ठेण भंते ! एव वुच्चइ) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે (एगे धम्मत्थिकायस्स पएसे नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી એક પ્રદેશની ન્યૂનતા હોય તો પણ તેને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી

कायस्यैकस्मिन् प्रदेशे न्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकायशब्देन व्यवहारः कथन्न भवति तत्र किं कारणमिति प्रश्नाशयः भगवानाह—'से णूण गोयमा' इत्यादि। 'से णूण गोयमा!' तन्नून गौतम! 'खंडे चक्के सगले चक्के' खण्ड चक्रम् सकलम् चक्रम्-हे गौतम! चक्रस्य एको भागश्चक्रं भवति किंवा सकलं चक्रं चक्रं भवतीति भगवतः गौतमम्प्रति कथनम् यथा खण्डं चक्रं चक्रं न भवति खण्डचक्रमित्येव तस्य व्यवहारात् किन्तु सकलमेव चक्रं चक्रं भवति एवं प्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् यथा चक्रे तथेहापि ज्ञातव्यम् एवं निश्चयनयाऽनुसारेण एकप्रदेशेनाप्यूने धर्मास्तिकाये

में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार नहीं हो सकता है और न एक प्रदेश से हीन धर्मास्तिकाय में धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार हो सकता है सो हे भदन्त! इसमें क्या कारण है? इस विषय में गौतम की जिज्ञासा के समाधान निमित्त प्रभु उनसे ही पूछते हुए कहते हैं (से णूण गोयमा!) हे गौतम! तुम यह तो कहो कि (खंडे चक्के, सगले चक्के) चक्र का एक भाग चक्र कहलाता है कि समस्त चक्र चक्र कहलाता है। भदन्त! चक्र का खंड चक्र नहीं कहलाता किन्तु समस्त चक्र चक्र कहलाता है, तो हे गौतम! सोचो जिस प्रकार चक्र का खण्ड चक्र नहीं कहा जा सकता वह तो खण्ड चक्र इसरूप से ही व्यवहृत होता है किन्तु पूरा चक्र ही चक्र कहा जाता है- इसी प्रकार एक प्रदेश से भी न्यून धर्मास्तिकाय, धर्मास्तिकाय नहीं कहला सकता है। वह तो खण्ड

અહીં યાવત્ (પર્યન્ત) પદથી નીચેનો સૂત્રપાઠ ગ્રહણ કરાયો છે-બે, ત્રણ, ચાર, પાચ આદિથી લઇને ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં આ રીતે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને તેમણે આપેલા ઉત્તરનું કારણ પૂછે છે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર સમજાવવા માટે પ્રભુ તેમને જ પ્રશ્ન કરે છે-(से णूण गोयमा!) હે ગૌતમ! (खंडे चक्के, सगले चक्के!) આખા ચક્રને ચક્ર કહેવાય કે તેના એક ભાગને ચક્ર કહેવાય? ગૌતમ સ્વામી જવાબ આપે છે- હે ભદન્ત! ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેતા નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે" મહાવીર પ્રભુ સમજાવે છે, "જેમ ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાય નહીં પણ ચક્રનો ભાગ જ કહેવાય છે, અને આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે, એજ પ્રમાણે એક પ્રદેશ પણ ઓછો હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહેવાતું નથી તેને તો ધર્માસ્તિકાયનો ભાગ જ કહેવાય છે આ

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशन्यूनोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयावयवरहितोऽपि पटः पट एव भवति, यथा वा छिन्नलाङ्गूलोऽपि श्वा श्वा एव कथ्यते, तदुक्तम् वैयाकरणैः ' एकदेशविकृतमनन्यवत् ' इति। भगवत काकुमिश्रितमुत्तर निशम्य कथयति गौतमः ' भगवं सगले चक्के नो खंडे चक्के' हे भगवन् ! सकलम् चक्र नो खण्ड चक्रम् विकलावयवस्य न चक्रमिति सज्ञा भवति अपि तु सकलावयवस्यैव चक्रमिति सज्ञा भवतीति गौतम ! मुखादेवोत्तर निर्णाय्यातिशयेनान्यत्राऽपि इत्थमेवोत्तर प्रदर्शयति भगवान्-'एव छत्ते' इत्यादि, ' एव छत्ते चम्मे दंडे दूसे आउहे-

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहा जानना चाहिये। ऐसा यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है-निश्चयनय के मन्तव्यानुसार धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना निषिद्ध माना गया है। परन्तु हा-व्यवहार नयके मन्तव्यानुसार तो एक आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है-जैसे कितनेक अवयवो से रहित भी पट पट ही व्यवहार मे माना जाता है यह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता-वैयाकरणों ने भी इसी सिद्धान्त को माना है- वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोडे ही हो जाता है। जो वह पदार्थ है वही वह रहता है। इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगवं सगले चक्के) इस पाठ

કથન નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે કર્યું છે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાય અનુસાર તો ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો નિષેધ છે પરતુ વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે તો એકાદિ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા પદાર્થને પણ એ પદાર્થ રૂપે જ ઓળખવામા આવે છે જેમ કે કેટલાક અવયવોથી રહિત પટને પણ વ્યવહારમા તો પટ જ માનવામા આવે છે-અપટ માનવામા આવતો નથી, પૂછડી કપાઈ ગયેલી હોય એવા કુતરાને કુતરો જ કહે છે-બીજા કોઇ પણ નામે ઓળખતા નથી વ્યાકરણકારોએ પણ એજ સિદ્ધાત માન્ય કર્યો છે તેઓ કહે છે (एकदेशविकृतमनन्यवत्) એક પ્રદેશમા (ભાગમા) વિકાર થઈ જવાથી પદાર્થ બીજો થોડોક જ થઇ જાય છે? એ પદાર્થ જે હોય છે તે જ રહે છે

ભગવાનનો યુક્તિપૂર્વકનો પ્રશ્ન સાભળીને ગૌતમસ્વામીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યો છે-(भगवं सगले चक्के

मोयए ' एव छत्र चर्म दण्डो दृष्यम् (वस्त्रम्) आयुधम् मोदकः एव यथा एकावयवरहित चक्रं चक्र न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम् एकावयवरहितम् छत्रादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकप्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः । ' से तेणट्ठेण गोयमा ! ' तत् तेनार्थेन गौतम ! ' एवमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट किया है । अत गौतम के ही मुख से (अवयव रहित चक्र ऐसी सज्ञा नहीं होती है किन्तु सकल अवयवों से युक्त चक्र मे ही चक्र ऐसी सज्ञा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं-(एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए,") हे गौतम ! जिस प्रकार एकावयव रहित चक्र पूराचक्र नही कहलाता अथवा जैसे-छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते-उसी तरह एकप्रदेश से भी ऊन धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नही हो सकता है । (से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ, एगे धम्मात्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नही हो सकता है । अर्थात्- धर्मास्तिकाय के एकप्रदेश में धर्मास्तिकायता नही है । (जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्तिवत्त

नो खण्डे चक्के) આ રીતે ગૌતમસ્વામીને મુખે જ, " ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાતુ નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે એવો નિર્ણય કરાવીને બીજા પદાર્થોમા પણ એવુ જ બને છે તે દર્શાવવામાટે કહે છે-एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए) હે ગૌતમ જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત ચક્રને આખુ ચક્ર કહેવાતુ નથી, જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત છત્ર, ચર્મ, દડ, વસ્ત્ર, શસ્ત્ર, મોદક આદિને છત્ર, ચર્મ આદિ નામે ઓળખાતા નથી એજ પ્રમાણે એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિ કાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી (से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ) ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવુ કહ્યુ છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયને નામે ઓળખી શકતો નથી, તેના બેથી લઈને અસ-

धर्मास्तिकायव्यवहारस्य निषेधः कृतः व्यवहारनयाऽनुसारेण तु एकादिप्रदेशाद्-नोऽपि पदार्थस्तेनैव रूपेण व्यपदिश्यते एव यथा कतिपयावयवरहितोऽपि पटः पट एव भवति, यथा वा छिन्नलाङ्गूलोऽपि श्वा श्वा एव कथ्यते, तदुक्तम् वैयाकरणैः ' एकदेशविकृतमनन्यवत् ' इति। भगवत काकुमिश्रितमुत्तर निशम्य कथयति गौतमः ' भगव सगळे चक्के नो खंडे चक्के' हे भगवन् ! सकलम् चक्र नो खण्ड चक्रम् विकलावयवस्य न चक्रमिति सञ्ज्ञा भवति अपि तु सकलावयवस्यैव चक्रमिति सञ्ज्ञा भवतीति गौतम ! मुखादेवोत्तर निर्णाय्यातिशयेनान्यत्राऽपि इत्थ-मेवोत्तर प्रदर्शयति भगवान्–'एव छत्ते' इत्यादि, ' एव छत्ते चम्मे दंडे दूसे आउहे

धर्मास्तिकाय कहलावेगा, चक्रकी तरह ही यहां जानना चाहिये। ऐसा यह कथन निश्चयनय के मतानुसार है–निश्चयनय के मन्तव्यानुसार धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में पूरे धर्मास्तिकाय का व्यवहार होना निषिद्ध माना गया है। परन्तु हा–व्यवहार नयके मन्तव्यानुसार तो एक आदि प्रदेश से न्यून भी पदार्थ उसी रूप से कहा ही जाता है–जैसे कितनेक अवयवों से रहित भी पट पट ही व्यवहार में माना जाता है यह अपट नहीं माना जाता, अथवा जैसे छिन्न पूछ वाला भी कुत्ता कुत्ता ही कहा जाता है वह गधा नहीं कहा जाता–वैयाकरणों ने भी इसी सिद्धान्त को माना है– वे कहते हैं (एकदेशविकृतमनन्यवत्) एकदेश में विकार होजाने पर भी पदार्थ दूसरा थोडे ही हो जाता है। जो वह पदार्थ है वही वह रहता है। इस प्रकार प्रभुका काकुमिश्रित उत्तर सुन कर गौतम ने जो कहा उसे सूत्रकार (भगव सगले चक्के) इस पाठ

કથન નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે કર્યું છે નિશ્ચયનયના અભિપ્રાય અનુસાર તો, ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો નિષેધ છે પરંતુ વ્યવહાર નયની માન્યતા પ્રમાણે તો એકાદિ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા પદાર્થને પણ એ પદાર્થ રૂપે જ ઓળખવામા આવે છે જેમ કે કેટલાક અવયવોથી રહિત પટને પણ વ્યવહારમા તો પટ જ માનવામા આવે છે–અપટ માનવામા આવતો નથી, પૂંછડી કપાઈ ગયેલી હોય એવા કુતરાને કુતરો જ કહે છે–બીજા કોઇ પણ નામે ઓળખતા નથી વ્યાકરણકારોએ પણ એજ સિદ્ધાત માન્ય કર્યો છે તેઓ કહે છે (एकदेशविकृतमनन्यवत्) એક પ્રદેશમા (ભાગમા) વિકાર થઈ જવાથી પદાર્થ બીજો થોડાક જ થઇ જાય છે? એ પદાર્થ જે હોય છે તે જ રહે છે

ભગવાનનો યુક્તિપૂર્વકનો પ્રશ્ન સાભળીને ગૌતમસ્વામીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે નીચેના સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂત્રકારે પ્રકટ કર્યો છે–(भगव सगले चक्के

मोयए ' एव छत्र चर्म दण्डो दूष्यम् (वस्त्रम्) आयुधम् मोदकः एव यथा एकावयवरहित चक्र चक्र न भवति यथा वा छत्र-चर्मदण्ड वस्त्रास्त्रमोदकादिकम् एकावयवरहितम् छत्रादिशब्देन न व्यपदिश्यते तथैव एकप्रदेशेनापि ऊनो धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकाय इति नैव वक्तव्यम् स्यात् इति भावः। ' से तेणट्ठेण गोयमा ! ' तत् तेनार्थेन गौतम ! ' एवमुच्चइ एगे धम्मत्थिकायपदेसेणो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया ' एको धर्मास्ति धर्मास्तिकायप्रदेशो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् अनेन कारणेन, हे गौतम ! कथयामि एक-

द्वारा प्रकट किया है। अत गौतम के ही मुख से (अवयव रहित चक्र ऐसी सज्ञा नहीं होती है किन्तु सकल अवयवों से युक्त चक्र में ही चक्र ऐसी सज्ञा होती है) इस प्रकारका निर्णय करा कर अन्यत्र भी इसी तरह से होता है इस बात को प्रभु उनसे प्रकट करते हैं-(एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए,") हे गौतम। जिस प्रकार एकावयव रहित चक्र पूराचक्र नही कहलाता अथवा जैसे-छत्र, चर्म, दण्ड, वस्त्र, शस्त्र, मोदक आदि पदार्थ एक अपने अवयव से रहित होने पर छत्रादि शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं होते-उसी तरह एकप्रदेश से भी उन धर्मास्तिकाय धर्मास्तिकाय इस शब्द द्वारा व्यपदिष्ट नहीं हो सकता है। (से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ, एगे धम्मात्थिकायपएसे णो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि धर्मास्तिकाय का एक प्रदेश धर्मास्तिकाय रूप से वक्तव्य नहीं हो सकता है। अर्थात्- धर्मास्तिकाय के एकप्रदेश में धर्मास्तिकायता नही है। (जाव एगपएसूणे वि य ण धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्तिवत्त

नो खण्डे चक्के) આ રીતે ગૌતમસ્વામીને મુખે જ, " ચક્રના ભાગને ચક્ર કહેવાતુ નથી પણ આખા ચક્રને જ ચક્ર કહેવાય છે એવો નિર્ણય કરાવીને બીજા પદાર્થોમા પણ એવુ જ બને છે તે દર્શાવવામાટે કહે છે-एव छत्ते, चम्मे, दडे, दूसे, आउहे, मोयए) હે ગૌતમ જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત ચક્રને આખુ ચક્ર કહેવાતુ નથી, જેવી રીતે એક પણ અવયવથી રહિત છત્ર, ચર્મ, દડ, વસ્ત્ર, શસ્ત્ર, મોદક આદિને છત્ર, ચર્મ આદિ નામે ઓળખાતા નથી એજ પ્રમાણે એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાતો નથી (से तेणट्ठेण गोयमा ! एव वुच्चइ) ઇત્યાદિ હે ગૌતમ! તે કારણે મે એવુ કહ્યુ છે કે ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાયને નામે ઓળખી શકતો નથી, તેના બેથી લઈને અસ-

स्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे धर्मास्तिकायत्वं नास्तीति भावः । 'जाव एग-पएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' यावत् एक प्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् । अत्र यावत्पदेन द्वि-त्रि चतुः पञ्च षट्-सप्त-अष्ट नव-दश-सख्येया-ऽसख्येयानां धर्मास्तिकायप्रदेशानाम् ग्रहण भवतीति । 'से किं खाइणं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' अथ कः किं पुनःखलु भदन्त ! धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात् पुनरर्थबोधक 'खाइए' इति देशीयशब्दः पुनरर्थे, हे भदन्त ! यदि धर्मास्तिकायस्य प्रतिप्रदेश धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते प्रदेशन्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते तदा पुनः कुत्र धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहार क्रियते प्रदेशसमुदायातिरिक्तस्य धर्मास्तिकायस्याभावादिति प्रश्नकर्तु राशय. । भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि. "गोयमा" हे गौतम ! "असंखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा" असंख्याताः धर्मास्तिकायप्रदेशा "ते सव्वे" ते सर्वे

व्व सिया) यावत् एक प्रदेश से कम भी धर्मास्तिकाय पूरा धर्मास्तिकाय नहीं माना जासकता है । यहा (यावत्) पद से (धर्मास्तिकाय के अनेक प्रदेशों का ग्रहण हुआ है । (से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहा किया जा सकता है। तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि-जब आप धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायरूप व्यवहार होनेका निषेध कर रहे हैं और एकप्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकायमें धर्मास्तिकायके व्यवहार होने का निषेध कर रहे हैं-तब यह तो कहिये कि धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहापर हो सकेगा ? (खाइए) यह देशीय शब्द है और पुनः अर्थ का बोधक है। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं-गोयमा) हे गौतम ! (असखेज्जा धम्मत्थिकाएपएसा) धर्मास्तिकाय में

"ખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહી "

(से कि खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) તો હે ભદન્તા કોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ? કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જો ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય ન કહી શકાય, એક પણ પ્રદેશની ન્યૂનતા વાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ ધર્માસ્તિકાય ન કહી શકાય, તો એ તો કહો કે 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દનો વ્યવહાર કયા કરી શકાય ? કોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ?

આ સૂત્રમા વપરાયેલો " खाइए " શબ્દ ગામઠી છે તેનો અર્થ 'पुन' થાય છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે- (गोयमा !)

असख्यात प्रदेश हैं (ते सव्वे) वे सब (कसीणा) पूरे (पडिपुण्णा) प्रतिपूर्ण (निरवसेसा) निरवशेष (एगग्गहणगहिया) यह धर्मास्तिकाय है इस शब्द से ग्रहण करने के लायक हो जावे-तब (धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) उन सब का वह समूह (धर्मास्तिकाय) इस शब्द द्वारा वक्तव्य होता है। धर्मास्तिकाय प्रदेशों के इन विशेषणों की सार्थकता इस प्रकार से है-सर्व शब्द का अर्थ (समस्त) ऐसा होता है तथा (कसिणा-कृत्स्ना) इस शब्द का अर्थ भी समस्त होता है तथा और भी जो विशेपण हैं-वे भी इसी अर्थ के वाचक हैं-परन्तु जब इन शब्दों के अर्थ का बारीक रीतिसे विचार किया जाता है तब इस में इस प्रकार से भिन्नत आती है-जो थोडे बहुत भी पदार्थ होते हैं उन्हें भी व्यवहार मे (सर्व) ऐसा कह दिया जाता है क्यों कि यह सर्व शब्द एक देशीय सर्वता का भी सूचक होता है अतः(असख्यात वे सब प्रदेश धर्मास्तिकाय हैं) इस कथन से ऐसा भी अर्थबोध हो सकता है कि एक, दो तीन आदि अनेक सब अवयव धर्मास्तिकायके है, इसमें असख्यात प्रदेशों के समुदाय रूप पदार्थ में धर्मास्तिकायता का अर्थ बोध नही होता।

હે ગૌતમ! (असखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा) ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાત પ્રદેશો હોય છે "ते सव्वे" તે બધા "कसिणा" પૂરે પૂરા, "पडिपूण्णा" પ્રતિપૂર્ણ રૂપે, "निरवसेसा" નિરવશેષરૂપે "एगग्गहण गहिया" આ ધર્માસ્તિકાય છે" એવા શબ્દ પ્રયોગથી ગ્રહણ કરવાને-યોગ્ય બની જાય ત્યારે 'धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया" તે સૌના તે સમૂહને માટે "ધર્માસ્તિકાય" શબ્દનો પ્રયોગ કરી શકાય છે ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશોના ઉપરોક્ત વિશેષણોની સાર્થકતા બતાવવા માટે ટીકાકાર કહે છે કે-'સર્વ' એટલે સમસ્ત એજ પ્રમાણે "कसिणा-कृत्स्ना" પદનો અર્થ પણ 'સમસ્ત' થાય છે, તથા એ સિવાયના વિશેષણો પણ એજ અર્થના વાચક છે પણ જ્યારે તે શબ્દોના અર્થનો ઝીણવટથી વિચાર કરવામા આવે ત્યારે તેમની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે તફાવત નજરે પડે છે-જે થોડા કે ઝાઝા પદાર્થો હોય છે તેમને પણ વ્યવહારમા 'સર્વ' (સમસ્ત કહેવામા આવે છે, કારણ કે તે 'સર્વ' શબ્દ એક દેશીય સર્વતાનો પણ દર્શક હોય છે તેથી "તે બધા, અસખ્યાત પ્રદેશો ધર્માસ્તિકાય છે" એવુ માનવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય છે વળી એ કથનથી એવો અર્થ-બોધ થાય છે કે એક, બે, ત્રણ આદિ અનેક અવયવ ધર્માસ્તિકાય છે આ રીતે અસખ્યાત પ્રદેશોના સમુદાયરૂપ પદાર્થમા જ ધર્મા

स्मिन् धर्मास्तिकायप्रदेशे धर्मास्तिकायत्वं नास्तीति भावः । 'जाव एग-पएसूणे वि य णं धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' यावत् एकप्रदेशोनोऽपि च खलु धर्मास्तिकायो न धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्। अत्र यावत्पदेन द्वि-त्रि चतुः पञ्च षट् सप्त-अष्ट-नव-दश-संख्येया-ऽसंख्येयानां धर्मास्तिकायप्रदेशानाम् ग्रहणं भवतीति । 'से किं खाइणं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया' अथ कः किं पुनःखलु भदन्त ' धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात् पुनरर्थबोधकः 'खाइए' इति देशीयशब्दः पुनरर्थे, हे भदन्त! यदि धर्मास्तिकायस्य प्रतिप्रदेशं धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते प्रदेशन्यूनेऽपि धर्मास्तिकाये धर्मास्तिकाय इति व्यवहारो वार्यते तदा पुनः कुत्र धर्मास्तिकायोऽयमिति व्यवहारः क्रियते प्रदेशसमुदायातिरिक्तस्य धर्मास्तिकायस्याभावादिति प्रश्नकर्तु राशयः । भगवानाह 'गोयमा' इत्यादि "गोयमा' हे गौतम ! "असंखेज्जा धम्मत्थिकाए पएसा" असंख्याताः धर्मास्तिकायप्रदेशाः "ते सव्वे" ते सर्वे

व्वं सिया) यावत् एक प्रदेश से कम भी धर्मास्तिकाय पूरा धर्मास्तिकाय नहीं माना जासकता है । यहां (यावत्) पद से (धर्मास्तिकाय के अनेक प्रदेशों का ग्रहण हुआ है । (से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहां किया जा सकता है। तात्पर्य इस प्रश्न का यह है कि-जब आप धर्मास्तिकाय के एक प्रदेश में धर्मास्तिकायरूप व्यवहार होनेका निषेध कर रहे हैं और एकप्रदेश न्यून भी धर्मास्तिकायमें धर्मास्तिकायके व्यवहार होने का निषेध कर रहे हैं-तब यह तो कहिये कि धर्मास्तिकाय इस शब्द का व्यवहार कहांपर हो सकेगा ? (खाइए) यह देशीय शब्द है और पुनः अर्थ का बोधक है। इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं- गोयमा) हे गौतम ! (असंखेज्जा धम्मत्थिकाएपएसा) धर्मास्तिकाय में

ખ્યાત પ્રદેશોને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં, એક પણ પ્રદેશ ન્યૂન હોય એવા ધર્માસ્તિકાયને પણ ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય નહીં "

(से किं खाइए णं भंते ! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) તો હે ભદન્ત! કોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ? કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે જો ધર્માસ્તિકાયના એક પ્રદેશને ધર્માસ્તિકાય ન કહી શકાય, એક પણ પ્રદેશની ન્યૂનતા વાળા ધર્માસ્તિકાયને પણ ધર્માસ્તિકાય ન કહી શકાય, તો એ તો કહો કે 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દનો વ્યવહાર ક્યાં કરી શકાય ? કોને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય ?

આ સૂત્રમાં વપરાયેલો "खाइए" શબ્દ ગ્રામઠી છે તેનો અર્થ 'पुन' થાય છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે- (गोयमा !)

ते च प्रदेशाः प्रदेशान्तरापेक्षया स्वस्वभावन्यूना अपि आत्मस्वरूपेणाऽविकला उच्यन्ते तत्राह-'निरवसेसा' निरवशेषाः प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेन न

से युक्त हों, उस समय में वहां स्वरूप योग्यता की आवश्यकता नहीं मानी गई है वह योग्यता उनमें आविर्भूत हो रही हो ऐसे ही हो, तभी जाकर उनमे धर्मास्तिकायरूप व्यवहार हो सकता है। यहां ऐसा नहीं माना गया है कि जिस प्रकार दंड अपने कार्य को नहीं कर रहा है और वह एक तरफ रखा हुआ है फिर भी वह दण्ड कहलाता है-ऐसा ही वे कृत्स्नप्रदेश अपने कार्यको जब नहीं करते हैं तब भी उनमें धर्मास्तिकाय का व्यवहार हो जावे। क्यों कि निश्चयनय की मान्यतानुसार अपनीक्रिया में प्रवृत्त द्रव्य ही उस २ अभिधेय का वाच्य होता है। कृत्स्नप्रदेशों की अपनीक्रियाके करने मे प्रवृत्ति होना यही उनमे (प्रतिपूर्णता) है।

शंका—अपनी क्रिया के करने में प्रवृत्ति, अपने में वैसी योग्यता-स्वभाव न भी हो तो भी अन्य की सहायता से होती देखी जाती है इसी तरह इन धर्मास्तिकाय के प्रदेशों मे अन्यप्रदेशो की सहायता से, अपनी क्रियाके करने के स्वभाव की विकलता होने पर भी तत्स्वभावता मान लेनेपर (प्रतिपूर्णता) मान ली जावे तो क्या बाधा है?

પોતાના સ્વભાવથી યુક્ત હોય, તે સમયે ત્યા સ્વરૂપ યોગ્યતાની આવશ્યક્તા માનવામા આવી નથી-તે યોગ્યતાનો તો ત્યા સદ્‌ભાવ જ માન્યો છે ત્યારે જે તેમને માટે 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દ વાપરી શકાય છે-અહીં અવુ માનવામા આવ્યુ નથી કે "લાકડી પોતાનુ કાર્ય ન કરતી હોય-તે એક બાજુએ પડેલી હોય તો પણ તેને લાકડી જ કહી શકાય છે"-એજ પ્રમાણે તે કૃત્સ્ન (સપૂર્ણ) પ્રદેશ પોતાનુ કાર્ય ન કરતા હોય ત્યારે પણ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય છે કારણ કે નિશ્ચયનયની માન્યતા પ્રમાણે તો પોતાની ક્રિયામા પ્રવૃત્ત દ્રવ્ય જ તે તે અભિધેયનુ વાચ્ય (બોધક) હોય છે કૃત્સ્ન પ્રદેશોની પોતાની ક્રિયાઓ કરવામા પ્રવૃત્તિ હોવી એજ એમા રહેલી 'પ્રતિપૂર્ણતા' છે

શકા—પોતાની ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ, પોતાની અદર એવી યોગ્યતા ન હોય તોપણ અન્યની સહાયતાથી જોવામા આવે છે, એ રીતે તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોમા અન્ય પ્રદેશોની સહાયતાથી, પોતાની ક્રિયા કરવાના સ્વભાવની વિકલતા હોવા છતા તે સ્વભાવનુ અસ્તિત્વ માની લઈને 'પ્રતિપૂર્ણતા' માની લેવામા આવે તો શો વાંધો છે?

ते च सर्वे देशापेक्षयाऽपि भवन्ति, प्रकारकात्स्न्र्येऽपि सर्वशब्दस्य प्रवृत्तिदर्शना दित्यत आह 'कसिण' कृत्स्ना समस्ता न तु तदेकदेशापेक्षया सर्वे, इत्यर्थः। ते च प्रदेशाः स्वस्वभावरहिता अपि कदाचिद् भवति, ते स्वस्वभावरहिता फलोपधायकत्वरूपकारणस्याभावसन्तोऽपि स्वरूपयोग्यत्वेन तथा व्यवहर्तुम् शक्यते इत्याशयेनाह-"पडिपुण्णा" प्रतिपूर्णा स्वस्वरूपेणाऽविकलाः फलोपधायकाः

देशापेक्ष सब प्रदेशों में धर्मास्तिकायता का बोध होता है-अत ऐसी मान्यता आगमके अनुकूल नहीं है-प्रतिकूल है-इसलिये सर्व शब्द का यहा ऐसा अर्थ नहीं लेना चाहिये किन्तु (कसिणे) कृत्स्न ऐसा अर्थ लेना चहिये क्यों कि सर्व शब्द की प्रकार और कृत्स्न इन अर्थो में प्रवृत्ति देखी गई है-कृत्स्न शब्द का अर्थ है पूरे पूरे सब एक भाग की अपेक्षा सब नही किन्तु सर्व प्रकार से पूरे पूरे सब। ऐसे प्रदेश स्वभावरहित भी कदाचित् हो सकते हैं अर्थात् सब पूरे पूरे प्रदेश हो भी और यदि वे अपने २ स्वभाव से भी रहित हों तो उनमें सर्व कृत्स्नता का बाध नहीं आता है और वे धर्मास्तिकायरूप से मानलिये जावेंगे, कारण फलोपधायकत्वरूप (कार्य को सिद्ध करनेवाला) कारण के अभाव में स्वरूप योग्यता होने पर भी ऐसा व्यवहार बन सकता है सो इस बात को निषेध करने के लिये (पडिपुण्णा) यह विशेषण रखा है। यह विशेषण यह प्रगट करता है कि वे सर्वकृत्स्न प्रदेश ऐसे हों कि जो अपने स्वभाव

સ્તિકાયતાનો બોધ થવાને બદલે દેશાપેક્ષ સઘળા પ્રદેશોમાં ધર્માસ્તિકાયતાનો બોધ થાય છે પણ એ પ્રકારની માન્યતા તો આગમોની વિરૂદ્ધ જાય છે તેથી 'સર્વ' શબ્દનો અહીં એવો અર્થ લેવો જોઇએ નહીં પણ "કસિણે" 'કૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) અર્થ લેવો જોઈએ, 'કૃત્સ્ન' એટલે પૂરે પૂરૂ-કેટલાક ભાગોની અપેક્ષાએ પૂરા નહીં પણ સર્વ પ્રકારે સંપૂર્ણ એવા પ્રદેશો કદાચ સ્વભાવ રહિત પણ હોઇ શકે છે-એટલે કે સર્વ પૂરે પૂરા પ્રદેશ હોય પણ જો તેઓ પોત પોતાના સ્વભાવથી પણ રહિત હોય તો તેમાં સર્વ 'કૃત્સ્ના' -સંપૂર્ણતાનો બાધ (વાંધો) આવતો નથી, અને તેમને ધર્માસ્તિકાય રૂપે માનવા પડે, કારણ કે ફલોપધાયકત્વરૂપ કારણના અભાવે સ્વરૂપ યોગ્યતા હોવા છતાં પણ એવો વ્યવહાર સંભવી શકે છે તો એ વાતનું નિરાકરણ કરવાને માટે "પડિપુણ્ણા" (પ્રતિપૂર્ણ) વિશેષણ વાપર્યું છે આ વિશેષણ એવું બતાવે છે કે તે સર્વકૃત્સ્ન (સંપૂર્ણ) પ્રદેશ એવા હોવા જોઇએ કે જે

ते च प्रदेशाः प्रदेशान्तरापेक्षया स्वस्वभावन्यूना अपि आत्मस्वरूपेणाऽविकला उच्यन्ते तत्राह–'निरवसेसा' निरवशेषाः प्रदेशान्तरतोऽपि स्वस्वभावेन न

से युक्त हों, उस समय में वहां स्वरूप योग्यता की आवश्यकता नहीं मानी गई है वह योग्यता उनमें आविर्भूत हो रही हो ऐसे ही हो, तभी जाकर उनमें धर्मास्तिकायरूप व्यवहार हो सकता है। यहा ऐसा नहीं माना गया है कि जिस प्रकार दण्ड अपने कार्य को नहीं कर रहा है और वह एक तरफ रखा हुआ है फिर भी वह दण्ड कहलाता है–ऐसा ही ये कृत्स्नप्रदेश अपने कार्यको जब नहीं करते हैं तब भी उनमें धर्मास्तिकाय का व्यवहार हो जावे। क्यों कि निश्चयनय की मान्यतानुसार अपनीक्रिया में प्रवृत्त द्रव्य ही उस २ अभिधेय का वाच्य होता है। कृत्स्नप्रदेशों की अपनीक्रियाके करने मे प्रवृत्ति होना यही उनमे (प्रतिपूर्णता) है।

शंका—अपनी क्रिया के करने में प्रवृत्ति, अपने में वैसी योग्यता–स्वभाव न भी हो तो भी अन्य की सहायता से होती देखी जाती है इसी तरह इन धर्मास्तिकाय के प्रदेशों में अन्यप्रदेशो की सहायता से, अपनी क्रियाके करने के स्वभाव की विकलता होने पर भी तत्स्वभावता मान लेनेपर (प्रतिपूर्णता) मान ली जावे तो क्या बाधा है?

પોતાના સ્વભાવથી યુક્ત હોય, તે સમયે ત્યા સ્વરૂપ યોગ્યતાની આવશ્યકતા માનવામા આવી નથી–તે યોગ્યતાનો તો ત્યા સદ્ભાવ જ માન્યો છે ત્યારે જે તેમને માટે 'ધર્માસ્તિકાય' શબ્દ વાપરી શકાય છે–અહીં એવુ માનવામા આવ્યુ નથી કે "લાકડી પોતાનુ કાર્ય ન કરતી હોય–તે એક બાજુએ પડેલી હોય તો પણ તેને લાકડી જ કહી શકાય છે"–એજ પ્રમાણે તે કૃત્સ્ન (સપૂર્ણ) પ્રદેશ પોતાનુ કાર્ય ન કરતા હોય ત્યારે પણ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહેવાનો પ્રસગ ઉપસ્થિત થાય છે કારણ કે નિશ્ચયનયની માન્યતા પ્રમાણે તો પોતાની ક્રિયામા પ્રવૃત્ત દ્રવ્ય જ તે તે અભિધેયનુ વાચ્ય (બોધક) હોય છે કૃત્સ્ન પ્રદેશોની પોતાની ક્રિયાઓ કરવામા પ્રવૃત્તિ હોવી એજ એમા રહેલી 'પ્રતિપૂર્ણતા' છે

શંકા—પોતાની ક્રિયા કરવાની પ્રવૃત્તિ, પોતાની અદર એવી યોગ્યતા ન હોય તોપણ અન્યની સહાયતાથી જોવામા આવે છે, એ રીતે તે ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશોમા અન્ય પ્રદેશોની સહાયતાથી, પોતાની ક્રિયા કરવાના સ્વભાવની વિકલતા હોવા છતા તે સ્વભાવનુ અસ્તિત્વ માની લઈને 'પ્રતિપૂર્ણતા' માની લેવામા આવે તો શો વાધો છે?

न्यूना इत्यर्थः तथा "एगगाहणगहिया" एकग्रहणगृहीताः एकग्रहणेन एकशब्देन 'धर्मास्तिकाय' इत्येवंलक्षणेन गृहीता ये ते एकग्रहणगृहीताः एकशब्दवाच्या इत्यर्थः। "एसणं गोयमा" एष खलु गौतम! "धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" धर्मास्तिकाय इति वक्तव्य स्यात्। 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' एवम् अधर्मास्तिकायोऽपि यथा धर्मास्तिकायस्य प्ररूपण कृत तथा अधर्मास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः। "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव" आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव. नवर केवलम् 'तिण्हपि' त्रयाणाम् आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकाय

समाधान—ऐसा नहीं है क्यों कि-(निरवसेसा) पद से यह समझाया गया है कि उन प्रदेशों में जो धर्मास्तिकायता है वह अन्यप्रदेशों की सहायता से नहीं है किन्तु स्वभाव से ही है। इस प्रकार ये सब प्रदेश जब धर्मास्तिकायरूप स्वभाव से युक्त हो जाते हैं तभी (एगगहणगहिया) धर्मास्तिकाय इस एक शब्द के वाच्य होते हैं। अथवा ये सब कृत्स्न आदि शब्द समान अर्थवाले हैं। (एस ण गोयमा! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्व सिया) और तभी वे धर्मास्तिकाय कहे जा सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्व) इसी प्रकारसे अधर्मास्तिकायके विषय मे भी जानना चाहिये। (आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव) इसी तरह से आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय की वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। (नवर) इनके विषय में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (तिण्ह वि पएसा अणता

સમાધાન—એવું નથી કારણ કે "निरवसेसा" પદથી એવું સમજાવવામા આવ્યુ છે કે પ્રદેશોમા જે ધર્માસ્તિકાયતા છે તે અન્યપ્રદેશોની સહાયતાથી નથી, પણ સ્વભાવથી જ છે આ રીતે બધા પ્રદેશો જ્યારે ધર્માસ્તિકાયરૂપ સ્વભાવથી યુક્ત થઈ જાય છે ત્યારે "एगगहणगहिणा" (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દના વાચ્ય-કહેવાને પાત્ર-બની જાય છે અથવા-તે કૃત્સ્ન આદિ સઘળા પદો સમાન અર્થના વાચક છે "एस ण गोयमा! धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया" હે ગૌતમ! ત્યારે જ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય છે "एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्व" એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમા પણ સમજવુ "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમા પણ એજ પ્રમાણે સમજવુ "नवर" પણ તેમનામા નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે- "तिण्ह पि पएसा

द्रव्याणामपि "पएसा" प्रदेशा "अणता भाणियव्वा" अनन्ता भणितव्याः एतेषां त्रयाणामपि अनन्ताः प्रदेशाः ज्ञातव्या इत्यर्थं लोकाऽलोकापेक्षया आकाशास्तिकायस्यानन्तत्वम्। जीवास्तिकायस्य सर्वजीवापेक्षयाऽनन्तत्व ज्ञातव्यम् पुद्गलास्तिकायस्य तु स्वभावत एवानन्तत्व ज्ञातव्यम् "सेस त चेव" शेष तदेव पूर्वोक्तमेव ज्ञातव्यम् धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकाययोरसख्येयाः प्रदेशाः कथिता आकाशास्तिकायादीना त्रयाणा द्रव्याणा पुनरनन्ताः प्रदेशा वक्तव्याः अनन्त प्रदेशिकत्वादेतेषामिति भावः ॥ सू० २ ॥

उपयोगगुणवान् जीवास्तिकाय इति पूर्वप्रकरणे प्रदर्शितम् इदानीं जीवास्तिकायस्य देशभूत एको जीव उत्थानादिगुणवानिति दर्शयितुमाह–'जीवेण' इत्यादि ॥

मूलम्–जीवे णं भंते ? स उट्ठाणे, स कम्मे, स बले, स वीरिए, स पुरिसक्कारपरक्कमे, आयभावे णं जीवभाव, उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया? हंता गोयमा! जीवेण स उट्ठाणे जाव उवदंसेतीति वत्तव्वं सिया, से केणट्ठेण जाव वत्तव्वं सिया,

---

भाणियव्वा) आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय इन तीनों अस्तिकायरूप द्रव्यों के प्रदेश अनन्त हैं। लोक और अलोक की अपेक्षा से आकाशास्तिकाय के प्रदेशों मे अनन्तता है। जीवों में सर्वजीवों की अपेक्षा अनन्तता है तथा पुद्गलास्तिकाय में तो स्वभावतः ही अनन्तता है। (सेस त चेव) अवशिष्ट कथन पूर्वोक्त जैसा ही जानना चाहिये। धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय इन दो द्रव्यों के असख्यात प्रदेश कहे गये है आकाशास्तिकाय आदि तीन द्रव्यों के प्रदेश अनन्त कहे गये हैं। क्यों कि ये प्रत्येक अनन्तप्रदेशिक हैं ॥ सू. २ ॥

अण ता भाणियव्वा" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ ત્રણે અસ્તિકાયરૂપ દ્રવ્યોના પ્રદેશ અનન્ત છે, લોક અને અલોકની અપેક્ષાએ આકાશાસ્તિકાયના પ્રદેશમા અનતતા છે, જીવોમા સર્વ જીવોની અપેક્ષાએ અનતતા છે તથા પુદ્ગલાસ્તિકાયમા તો સ્વભાવથી જ અનતતા છે 'સેસ त चेव" બાકીનુ સમસ્ત કથન આગળ કહ્યા પ્રમાણે જ સમજવુ ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યોના અસખ્યાત પ્રદેશ કહ્યા છે આકાશાસ્તિકાય આદિ ત્રણ દ્રવ્યોના અનત પ્રદેશો કહ્યા છે કારણ કે તે દરેક અનત પ્રદેશિક છે ॥સૂ૦૨॥

न्यूना इत्यर्थः तथा "एगगाहणगहिया" एकग्रहणगृहीताः एकग्रहणेन एकशब्देन 'धर्मास्तिकाय' इत्येवंलक्षणेन गृहीता ये ते एकग्रहणगृहीताः एकशब्दवाच्या इत्यर्थः। "एस णं गोयमा" एष खलु गौतम! "धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया" धर्मास्तिकाय इति वक्तव्यं स्यात्। 'एवं अधम्मत्थिकाए वि' एवम् अधर्मास्तिकायोऽपि यथा धर्मास्तिकायस्य प्ररूपणं कृतं तथा अधर्मास्तिकायोऽपि ज्ञातव्यः। "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव" आकाशास्तिकायोऽपि जीवास्तिकायोऽपि पुद्गलास्तिकायोऽपि एवमेव. नवरं केवलम् 'तिण्हंपि' त्रयाणाम् आकाशास्तिकाय-जीवास्तिकाय-पुद्गलास्तिकाय

समाधान—ऐसा नहीं है क्यों कि-(निरवसेसा) पद से यह समझाया गया है कि उन प्रदेशों में जो धर्मास्तिकायता है वह अन्यप्रदेशों की सहायता से नहीं है किन्तु स्वभाव से ही है। इस प्रकार वे सब प्रदेश जब धर्मास्तिकायरूप स्वभाव से युक्त हो जाते हैं तभी (एगगहणगहिया) धर्मास्तिकाय इस एक शब्द के वाच्य होते हैं। अथवा ये सब कृत्स्न आदि शब्द समान अर्थवाले हैं। (एस ण गोयमा! धम्मत्थिकाए त्ति वत्तव्वं सिया) और तभी वे धर्मास्तिकाय कहे जा सकते हैं। (एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्वं) इसी प्रकारसे अधर्मास्तिकायके विषय मे भी जानना चाहिये। (आगासत्थिकाए जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एवं चेव) इसी तरह से आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय की वक्तव्यता भी जाननी चाहिये। (नवरं) इनके विषय में जो विशेषता है वह इस प्रकार से है (तिण्हं वि पएसा अणंता

સમાધાન—એવું નથી કારણ કે " निरवसेसा " પદથી એવું સમજાવવામાં આવ્યું છે કે પ્રદેશોમાં જે ધર્માસ્તિકાયતા છે તે અન્યપ્રદેશોની સહાયતાથી નથી, પણ સ્વભાવથી જ છે આ રીતે બધા પ્રદેશો જ્યારે ધર્માસ્તિકાયરૂપ સ્વભાવથી યુક્ત થઈ જાય છે ત્યારે " एगगहणगहिया " (ધર્માસ્તિકાય) એવા એક શબ્દના વાચ્ય-કહેવાને પાત્ર-બની જાય છે અથવા-તે કૃત્સ્ન આદિ સઘળા પદો સમાન અર્થના વાચક છે "एस ण गोयमा ! धम्मत्थिकाएत्ति वत्तव्व सिया " હે ગૌતમ! ત્યારે જ તેમને ધર્માસ્તિકાય કહી શકાય છે "एवमहम्मत्थिकाए वि वत्तव्व" એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાયના વિષયમાં પણ સમજવું "आगासत्थिकाए वि जीवत्थिकाए वि पोग्गलत्थिकाए वि एव चेव" આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું " नवर " પણ તેમનામાં નીચે પ્રમાણે વિશેષતા છે- " तिण्ह वि पएसा

यावद् वक्तव्य स्यात् ? गौतम ! जीव खलु अनन्तानामाभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणाम् । एव श्रुतज्ञान पर्यवाणाम् अवधिज्ञान पर्यवाणाम् मनः पर्यवज्ञानपर्यवाणाम् केवलज्ञानपर्यवाणाम् , मत्यज्ञानपर्यवाणाम् , श्रुतज्ञानपर्यवाणाम , विभगज्ञानपर्यवाणाम् , चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् , अवधिदर्शनपर्यवाणाम् ,

---

उवदसेतीति वत्तव्व सिया) हा गौतम ! उत्थान आदि विशेषणो वाला जीव यावत् जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (से केणट्ठेणं जाव वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है। (गोयमा) हे गौतम ! (जीवे ण अणताण आभिणिबोहियणाणपज्जवाण, एव सुयणाणपज्जवाण, ओहिणाणपज्जवाण, मणपज्जवणाणपज्जवाण, केवलणाणपज्जवाण) जीव अभिनिबोधिक ज्ञान की अनन्तपर्यायों के इसी तरह श्रुतज्ञान की अनन्त पर्यायों के, अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के, मनः पर्यवज्ञान की अनन्त पर्यायों के केवल ज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मइ अन्नाणपज्जवाण, सुय अण्णाणपज्जवाण, विभग अन्नाणपज्जवाण,) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायोंके, श्रुत अज्ञान की अनन्तपर्यायो के, विभग अज्ञान की अनन्त पर्यायो के, (चक्खुदसणपज्जवाण,

---

ખરૂ ? (हता गोयमा! जीवे ण स उट्ठाणे जाव उवदसेतीति वत्तव्व सिया) હે ગૌતમ ! હા, ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવુ કહી શકાય છે (से केणट्ठेण जाव वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોવાળો જીવ આત્મભાવદ્વારા જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવુ કહી શકાય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! ((जीवे ण अणताण आभिणिबोहियणाणपज्जवाण एव सुयणाणपज्जवाण ओहिणाणपज्जवाण, मणपज्जवणाणपज्जवाण, केवलणाणपज्जवाण) જીવ અભિનિબોધિક જ્ઞાનની અનત પર્યાયોના એજ પ્રમાણે શ્રુતજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, અવધિજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, મન પર્યયજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, કેવલજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, (मइ अन्नाणपज्जवाण , सुय अण्णाणपज्जवाण , विभगअन्नाणपज्जवाण) મતિ અજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, શ્રુત અજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના, વિભગ અજ્ઞાનની અનત પર્યાયોના (चक्खुदसणपज्जवाण, अचक्खुदसणपज्जवाण, ओहिदसणपज्जवाण) ચક્ષુદર્શનની અનત પર્યાયોના, અચક્ષુદર્શનની અનત પર્યાયોના, અવધિદર્શનની અનત પર્યાયોના (केवलदसणपज्जवाण) અને કેવલદર્શનની અનત પર્યાયોના (उवओग गच्छइ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે (उवओग लक्खणे

गोयमा ! जीवेण अणंताणं अभिणिबोहियणाणपज्जवाणं, एवं सुयणाणपज्जवाणं, ओहिणाण पज्जवाणं, मणपज्जवणाण पज्जवाणं केवलणाण पज्जवाणं, मइ अन्नाण पज्जवाणं, सुअअण्णाण पज्जवाणं, विभंगणाण पज्जवाणं, चक्खुदंसण---पज्जवाणं, अचक्खुदंसणपज्जवाणं, ओहिदंसणपज्जवाणं, केवलदंसणपज्जवाणं, उवओगं गच्छइ उवयोगलक्खणे णं जीवे से एएणट्ठेणं, एवं वुच्चइ गोयमा ? जीवे णं स उट्ठाणे जाव वत्तव्वं सिया ॥ २ ॥

छाया--जीवः खलु भदन्त ! सोत्थानः सकर्मा सबलः सवीर्यः स पुरुषकारपराक्रमः आत्मभावेन जीवभावमुपदर्शयति, इति वक्तव्यम् स्यात् ? हन्त गौतम ! जीवः खलु, सोत्थानः यावदुपदर्शयति इति वक्तव्यम् स्यात् तत् केनार्थेन

' जीवास्तिकाय उपयोग गुण' वाला है-यह पहिले प्रकट किया जा चुका है। अब यह प्रकट किया जाता है कि जीवास्तिकाय का देशभूत एक जीव उत्थान आदि गुणवाला होता है—(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे) इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे, सकम्मे, सबले, सवीरिए, सपुरिसक्कारपरक्कमे) हे भदन्त ! उत्थानवाला, कर्मवाला, बलवाला, वीर्यवाला, और पुरुषकारपराक्रमवाला जीव (आयभावेण) आत्मभावद्वारा (जीवभाव उवदंसेति इति वत्तव्वं सिया) जीवभावरूप चैतन्य को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है क्या ? (हंता गोयमा ! जीवे णं सउट्ठाणे जाव

જીવાસ્તિકાય ઉપયોગ ગુણવાળું હોય છે, એ વાત પહેલા બતાવવામા આવી છે; હવે એ સમજાવવામા આવે છે કે જીવાસ્તિકાયના દેશરૂપ એક જીવ ઉત્થાન આદિ ગુણવાળો હોય છે—" जीवेणं भंते ! सउट्ठाणे ' ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—" जीवे णं भंते ! सउट्ठाणे, अकम्मे, सबले, सवीरिए, सपुरिसक्कार परक्कमे " હે ભદન્ત ! ઉત્થાનવાળો, કર્મવાળો, બળવાળો, વીર્યવાળો અને પુરૂષકાર પરાક્રમવાળો જીવ (आयभावेण) આત્મભાવ દ્વારા (जीवभाव उपदंसेति इति वत्तव्वं सिया) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવુ કહી શકાય

सिया ' उपदर्शयतीति वक्तव्य स्यात्। अत्र खलु 'स उट्ठाणे ' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्ससारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात्। एतदेव जीवस्य संसारित्व यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति। ' आय भावेण ' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण ' जीवभाव' जीवत्व चैतन्यम् ' उपदसेति ' उपदर्शयति-

अपने परिणामों द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदसेतीति वत्तव्व सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? ये जो पूर्वोक्त पाच विशेपण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं। क्यों कि सिद्ध जीवों के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है। ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जबतक उसके साथ ससार का सबध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं। उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में ससारीपना है। उत्थान आदि क्रियाओं का जहा असद्भाव है वही मोक्ष है। मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नही होती हैं। यदि वहा पर भी इनका सद्भाव मानने मे आजाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा। अतःयही मानना उचित है कि मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नही हैं। ससार मे ही हैं। इसी कारण ससारी जीव में ससार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं। अतःऐसा यह ससारी जीव (आयभावेण) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

ભાવદ્વારા-પરિણામો દ્વારા (जीवभाव) ચૈતન્યરૂપ જીવભાવને (उवदसेतीति वत्तव्व सिया) પ્રકટ કરે છે, એવુ કહી શકાય ખરૂ ? ઉપર જીવના જે પાચ વિશેષણુ કહ્યા છે તે સિદ્ધજીવને લાગૂ પડતા નથી કારણ કે સિદ્ધજીવોમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અભાવ હોય છે જ્યા સુધી જીવનો સ સાર સાથે સ બધ હોય ત્યા સુધી જ એ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ જીવમા જોવા મળે છે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોવુ એજ જીવનુ સ સારીપણુ છે જ્યા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અસદ્ભાવ છે, એવુ સ્થાન મોક્ષ છે મોક્ષમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી જો ત્યા પણુ તેમનો સદ્ભાવ માનવામા આવે તો મોક્ષ એક પારિભાષિક શબ્દ જ મનાય તેથી એવુ જ માનવુ યોગ્ય છે કે મોક્ષમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ નથી-સ સારમા જે તે ક્રિયાઓનુ અસ્તિત્વ છે કારણુ કે સ સાર સાથેના સ બ ધથી સ સારી જીવોમા તે ક્રિયાઓનો સદ્ભાવ હોય છે તો એ ક્રિયાઓથી યુક્ત સ સારી જીવ (आयभावेण) ઉત્થાન શયન, ગમન, ભોજન આદિરૂપ આત્મપરિણામ દ્વારા (जीवभाव उवदसेति) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્યને

केवलदर्शनपर्यवाणाम् उपयोग गच्छति, उपयोग लक्षणः खलु जीवः तदेतेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! जीवः खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्य स्यात् ॥ सू० ३ ॥

टीका—" जीवे ण भंते " जीव खलु भदन्त " स उट्ठाणे " सोत्थान उत्थान चेष्टाविशेषः " स कम्मे " सकर्मा – क्रियाविशेषयुक्तः " स बले " सबलः–बल शारीरसामर्थ्यम् " स वीरिए " सवीर्यः वीर्य जीवभवम् " स पुरिसक्कार– परक्कमे " सपुरुषकारपराक्रमः – पुरुषकारोऽभिमानविशेषः पराक्रमः पुरुषकार एव निष्पादितविषयः " आयभावेण " आत्मभावेन–आत्मस्वरूपेणेत्यर्थः " जीवभावं " जीवभाव जीवत्व चैतन्यमित्यर्थ ' उपदसेतीति वक्तव्य

अचक्खुदंसणपज्जवाण, ओहिदसणपज्जवाण,) चक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के, अचक्षुर्दर्शन की अनन्तपर्यायों के अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दसणपज्जवाण) और केवल दर्शन की अनन्त पर्यायों के (उवओग गच्छइ) उपयोग को प्राप्त करता है । (उवओगलक्खणे जीवे से) उपयोगलक्षणवाला जीव है । (तएट्ठेणं एव वुच्चइ गोयमा ! जीवे ण सउट्ठाणे जाव वत्तव्व सिया) इस कारण हे गौतम ! मैंने ऐसा कहा है कि उत्थान आदि विशेषणों वाला जीव यावत् जीवभाव को दिखाता है ऐसा वक्तव्य हो सकता है ॥ सू. ३ ॥

टीकार्थ—(जीवे णं भंते !) हे भदन्त ! जीव (सउट्ठाणे सकम्मे) चेष्टा विशेषरूप उत्थान वाला होकर, ज्ञानवरणीय आदि कर्मवाला होकर (सबले) शारीरिक सामर्थ्यरूप बल विशिष्ट होकर (सवीरिए) जीवसबधी बलसे युक्त होकर (सपुरिसक्कारपरक्कमे) अभिमानविशेषरूप पुरुषकार से और पराक्रम से युक्तहोकर (आयभावेण) आत्मा–

जीवे से) જીવ ઉપયોગલક્ષણ વાળો છે (एएट्ठेण एव वुच्चइ गोयमा ! जीवेण सउट्ठाणे जाव वत्तव्व सिया) હે ગૌતમ ! તે કારણે મે એવુ કહ્યુછે કે ઉત્થાન આદિ વિશેષણોથી યુક્ત જીવ આત્મભાવરૂપ ચૈતન્ય બતાવે છે, એવુ કથન કરી શકાય છે ॥ સૂ ૩ ॥

ટીકાર્થ—(जीवेण भंते !) હે ભદન્ત ! જીવ (सउट्ठाणे सकम्मे) વિશિષ્ટ ચેષ્ટારૂપ ઉત્થાન વાળો, જ્ઞાનાવરણીય આદિ કર્મવાળો, (सबले) શારીરિક તાકાતરૂપ બળ વાળો, (सवीरिय) વીર્ય વાળો " सपुरिसक्कारपरक्कमे " અભિમાન વિશેષરૂપ પુરુષકાર અને પરાક્રમવાળો થઈને (आयभावेण) આત્મ

सिया ' उपदर्शयतीति वक्तव्य स्यात्। अत्र खलु ' स उट्ठाणे ' इत्यादीनि पञ्च विशेषणानि सिद्धजीवव्यवच्छेदकानि सिद्धजीवानामुत्थानादिक्रियाया अभावात् यावत्ससारमेवोत्थानादिक्रियाया आत्मनि समवेतत्वात्। एतदेव जीवस्य संसारित्व यत् क्रियादिमत्त्वम् मोक्षेऽपि क्रियादिसत्त्वे मोक्ष इति परिभाषामात्रमेव स्यादिति। ' आय भावेण ' आत्मभावेन उत्थानशयनगमनभोजनादिरूपेणाऽऽत्मपरिणामविशेषेण ' जीवभाव ' जीवत्व चैतन्यम् ' उपदसेति ' उपदर्शयति—

अपने परिणामों द्वारा (जीवभाव) चैतन्यरूप जीवभाव को (उवदसेतीति वत्तव्व सिया) प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है क्या ? ये जो पूर्वोक्त पाच विशेषण जीव के कहे गये हैं वे सिद्ध जीव के व्यवच्छेदक हैं। क्यों कि सिद्ध जीवो के उत्थान आदि क्रिया का अभाव रहता है। ये उत्थानादि क्रियाएँ जीव में जयतक उसके साथ ससार का सबध है तभीतक उसमें पाई जाती हैं। उत्थान आदि क्रियाविशिष्ट होना यही जीव में ससारीपना है। उत्थान आदि क्रियाओ का जहा असद्भाव है वही मोक्ष है। मोक्ष में ये उत्थान आदि क्रियाएँ नही होती हैं। यदि वहां पर भी इनका सद्भाव मानने मे आ जाय तो फिर मोक्ष यह केवल एक पारिभाषिक शब्द ही माना जायगा। अत यही मानना उचित है कि मोक्ष मे ये उत्थान आदि क्रियाएँ नही है। ससार मे ही हैं। इसी कारण ससारी जीव में ससार के सम्बन्ध से ये क्रियाएँ आदि पाई जाती हैं। अतःऐसा यह ससारी जीव (आयभावेण) उत्थान, शयन, गमन, भोजन, करण आदिरूप आत्मपरिणाम

ભાવદ્વારા-પરિણામો દ્વારા (जीवभाव) ચૈતન્યરૂપ જીવભાવને (उवदसेतीति वत्तव्व सिया) પ્રકટ કરે છે, એવુ કહી શકાય ખરૂ ? ઉપર જીવના જે પાચ વિશેષણુ કહ્યા છે તે સિદ્ધજીવને લાગૂ પડતા નથી કારણુ કે સિદ્ધજીવોમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અભાવ હોય છે જ્યા સુધી જીવનો સ સાર સાથે સ બધ હોય ત્યા સુધી જ એ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ જીવમા જોવા મળે છે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓથી યુક્ત હોવુ એજ જીવનુ સ સારીપણુ છે જ્યા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો અસદ્ભાવ છે, એવુ સ્થાન મોક્ષ છે મોક્ષમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ હોતી નથી જો ત્યા પણુ તેમનો સદ્ભાવ માનવામા આવે તો મોક્ષ એક પારિભાષિક શબ્દ જ મનાય તેથી એવુ જ માનવુ યોગ્ય છે કે મોક્ષમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ નથી-સ સારમા જે તે ક્રિયાઓનુ અસ્તિત્વ છે કારણુ કે સ સાર સાથેના સ બ ધથી સ સારી જીવોમા તે ક્રિયાઓનો સદ્ભાવ હોય છે તો એ ક્રિયાઓથી યુક્ત સ સારી જીવ (आयभावे ण) ઉત્થાન શયન, ગમન, ભોજન આદિરૂપ આત્મપરિણામ દ્વારા (जीवभाव उवदसेति) જીવભાવ રૂપ ચૈતન્યને

उपदर्शन प्रकाशस्तथा च प्रकाशयति इति वक्तव्य स्यात् विशिष्टाया उत्थानादि क्रियाया विशिष्टज्ञानपूर्वकत्वनियमात्। दृश्यते च ज्ञानतारतम्येन क्रियाया तारतम्यमिति गौतमस्य प्रश्नः भगवानाह–'हंता' इत्यादि। "हंता गोयमा" हन्त गौतम! "जीवे ण जाव उवदसेतीति वत्तव्व सिया" जीवः खलु यावदु पदर्शयतीति वक्तव्य स्यात् अत्र यावत्पदेन उत्थानादारभ्य जीवभावमित्यन्तं प्रश्नोक्त सर्वमेव सग्राह्यम् उत्थानादिक सर्वम् जीव आत्मभावेनोपदर्शयतीति भाव

द्वारा (जीवभाव उवदसेति) चैतन्यरूप जीव भाव को प्रकाशित करता है–प्रकट करता है ऐसा (वत्तव्व सिया) कहा जा सकता है क्या? तात्पर्य–इस प्रश्न का यही है कि विशिष्ट उत्थान आदि क्रियाएँ विशिष्ट ज्ञानपूर्वक ही होती हैं ऐसा नियम है। यह बात प्रत्यक्ष देखने में आती है कि जहा पर ज्ञान की तरतमता होती है वहां पर क्रियाओं में भी तरतमता पाई जाती है। अत इन क्रियाओं आदिकी तरतमता से जीव अपने विशिष्ट चैतन्य का प्रकाशन करता है–यदि ऐसा माना जावे तो इसमें कोइ बाधा तो नहीं है–ऐसा यह प्रश्न प्रभु से किया है। इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं–(हंता गोयमा! जीवेण जाव उवदसेतीति वत्तव्व सिया) हा गौतम! उत्थानादि विशेषणों वाला जीव अपने परिणामों द्वारा चैतन्यरूप भाव को प्रकाशित करता है–ऐसा मानने में कोई बाधा नहीं है। यहा यावत्पद से उत्थान से लेकर जीवभावतक के सब पद ग्रहण किये गये हैं। जीव आत्मभाव द्वारा अपने भाव को–चैतन्य को

પ્રકટ કરે છે, એવુ (वत्तव्व सिया) કહી શકાય ખરૂ? હવે ટીકાકાર પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય સમજાવે છે—વિશિષ્ટ ઉત્થાન આદિ ક્રિયાઓ વિશિષ્ટ જ્ઞાન પૂર્વક જ થાય છે એવો નિયમ છે એવુ પ્રત્યક્ષ જોવામા આવે છે કે જ્યા જ્ઞાનની અધિકતા હોય છે ત્યા ક્રિયાઓમા પણ અધિકતા હોય છે તેથી તે ક્રિયાઓ આદિની તરતમતાથી (અધિકતાથી) જીવ પોતાના વિશિષ્ટ ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે–એવુ જો માનવામા આવે તો કોઇ પણ વાધો નથી આ પ્રકારનુ મતવ્ય યોગ્ય છે કે નહી, એવો ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો ભાવાર્થ છે તેનો ઉત્તર મહાવીર પ્રભુ નીચે પ્રમાણે આપે છે–(हंता गोयमा! जीवेण जाव उवदसेतीति वत्तव्व सिया) હે ગૌતમ! હા, ઉત્થાનાદિ વિશેષણોથી યુક્તજીવ પોતના પરિણામો દ્વારા ચૈતન્યરૂપ ભાવને પ્રકટ કરે છે– એવુ માનવામાં કોઇ પણ હરકત નથી અહી (यावत्) (પર્યન્ત) પદથી ઉત્થાનથી લઇને જીવ ભાવ સુધીના પદો ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે જીવ આત્મભાવ દ્વારા પોતાના

आत्मभावेन जीवभावमुपदर्शयतीत्यत्र कारणज्ञानाय भवतीति पुनर्गौतमः प्रश्नयति ' से केणट्ठेणं ' इत्यादि–" से केणट्ठेण जाव वत्तव्व सिया ' तत्केनार्थेन यावत् वक्तव्य स्यात् ' भगवानाह–' गोयमा ' इत्यादि, हे गौतम ! " जीवेण " जीवः खलु ' अणताण आभिणिबोहियणाणपज्जवाण ' अनन्तानाम् आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवाणाम् – मतिज्ञानपर्यवाणामित्यर्थः पर्यवाःसर्वज्ञप्रज्ञाकृता विभागा परिच्छेदास्ते च परिच्छेदा अनन्वा सन्ति–आभिनिबोधिकज्ञानस्य तस्मात्

दिखाता है ऐसा यह कथन कारणज्ञान के लिये प्रकट किया गया है। तात्पर्य यह–कि आत्मा अतीन्द्रिय पदार्थ है वह किसी भी इन्द्रिय से एव क्षायोपशमिक ज्ञान से गम्य नहीं हो सकता है। अतःइन परिणामों का कर्त्ता जो आत्मा है उसका ज्ञान इन परिणामो द्वारा हो जाता है। इन परिणामो का जो कर्त्ता है वही उन परिणामों का कारण होता है। गौतमस्वामी पुनः प्रभुसे पूछते है (से केणट्ठेण जाव वत्तव्व सिया) हे भदन्त ! आप ऐसा किस कारणसे कहते हैं कि जीव आत्मभाव द्वारा जीवभावको प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं–(गोयमा !) हे गौतम ! (जीवेण) जीव (अणताण) अनन्त (अभिणिबोहिय नाणपज्जवाण) आभिनिबोधिकज्ञान-मतिज्ञान की पर्यायो के सर्वज्ञप्रतिज्ञाद्वारा किये गये विभागो के उपयोग को प्राप्त करता है। तात्पर्य यह है कि ज्ञान में शक्ति के अश अनन्त हुआ करते हैं। प्रत्येक जीव तत्तत् आवारक कर्म के क्षयोपशम आदि

ચૈતન્યને બતાવે છે, એવુ આ કથન કારણજ્ઞાન ને માટે પ્રકટ કરવામા આવ્યુ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે–આત્મા અતીન્દ્રિય પદાર્થ છે તેને કોઈ પણ ઇન્દ્રિયથી કે ક્ષાયોપશમિક જ્ઞાનથી ઓળખી શકાતો નથી તેથી તે પરિણામોનો કર્ત્તા જે આત્મા છે તેનુ જ્ઞાન એ પરિણામો દ્વારા જ થાય છે તે પરિણામોનો જે કર્ત્તા છે, તે જ તે પરિણામોનુ કારણ હોય છે

ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુએ જે ઉત્તર આપ્યો તેનુ કારણ જાણવાને માટે પ્રશ્ન કરે છે– (से केणट्ठेण जाव वत्तव्व सिया) હે ભદન્ત ! આપ શા કારણે એવુ કહો છો કે ' જીવ આત્મપરિણામોદ્વારા ચૈતન્યભાવ પ્રકટ કરે છે એમ કહેવામા કોઇ હરકત નથી? તેનો ઉત્તર મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે આપે છે (गोयमा !) હે ગૌતમ (जीवेणं) જીવ (अणताण) અનત (आभिणिबोहियनाणपज्जवाण) આભિનિબોધિક જ્ઞાન (મતિજ્ઞાન)ની પર્યાયોના સર્વજ્ઞપણાદ્વારા કરાયેલા વિભાગોના ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે જ્ઞાનમા શક્તિના અશ

के अनुसार उन २ शक्तिके अशों को जितने रूप में प्राप्त कर सकता है -प्राप्त करता है। मतिज्ञान में भी इसी तरह के शक्ति के अ श अनन्त होते हैं। छद्मस्थान जीवों की बुद्धिगम्य ये अश नहीं हुआ करते हैं-इन्हें तो सर्वज्ञ ही साक्षात् जानता है। हां अनुमानादि द्वारा छद्मस्थ भी इन्हें परोक्षरूप से जान सकता है ये मतिज्ञान के अनंत शक्त्यांश ही यहां पर्यवशब्द से गृहीत हुए हैं। ये सर्वज्ञ प्रज्ञाकृत माने गये हैं। जीव जब उत्थान आदि क्रियाओं के करनेमें व्यापारित होता है तब वह उन क्रियाओं द्वारा अपने स्वरूपभूत उपयोग स्वरूप को प्रकट करता है यह उपयोगरूप उसका अनेक धाराओं में बहता रहता है कभी वह मति-ज्ञान रूप में तो कभी वह श्रुतज्ञान रूप में कभी अवधिज्ञानरूप में तो कभी मनःपर्यय ज्ञानरूप में कभी केवलज्ञानरूप में तो कभी मतीअ-ज्ञान आदि आदि अनेक रूप में संसारी जीव जब उत्थान, शयन आदि क्रियाओं में लगता है तब वह इन क्रियाओं के करते समय म-तिज्ञान आदि की अनन्त पर्यायों में से किसी न किसी एक पर्याय को धारण किये हुए रहता है। इससे यह बात प्रकट होती है कि वह सं-सारी जीव क्रियाओं के करते समय अपने स्वरूप भूत उपयोग के अं-

અન ત હોય છે પ્રત્યેક જીવ તે, તે આવારક કર્મના ક્ષયોપશમ આદિ અનુસાર તે તે શક્તિના અ શને જેટલા પ્રમાણમા પ્રાપ્ત કરી શકાય તેટલા પ્રમાણમા પ્રાપ્ત કરે છે મતિજ્ઞાનમા પણ તે પ્રકારની શક્તિના અશ અન ત હોય છે એ અ શ છદ્મસ્થજીવોને માટે તો બુદ્ધિગમ્ય હોતા નથી-તેમને તો સર્વજ્ઞ જ સાક્ષાત્ જાણે છે હા, અનુમાન આદિ દ્વારા છદ્મસ્થ પણ, તેમને પરોક્ષરૂપે જાણી શકે છે મતિજ્ઞાનનાએ અન ત શક્તિ અ શોને જ અહીં (પર્યવ) પદથી ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે એ સર્વજ્ઞ પ્રજ્ઞાકૃત મનાયા છે જીવ જ્યારે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ કરવામા પ્રવૃત્ત બન્યો હોય છે, ત્યારે તે ક્રિયાઓ દ્વારા તે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગ સ્વરૂપને પ્રકટ કરે છે તેનુ તે ઉપયોગરૂપ સ્વરૂપ અનેક ધારાઓમા વહેતું રહેછે-કયારેક મતિજ્ઞાનરૂપે તો કયારેક શ્રુતજ્ઞાન રૂપે, કયારેક અવધિજ્ઞાન રૂપે તો ક્યારેક મન પર્યય જ્ઞાન રૂપે, કયારેક કેવલજ્ઞાન રૂપે તો કયારેક મતિ અજ્ઞાન આદિ અનેક રૂપે તે વહેતું રહે છે સ સારી જીવ જ્યારે ઉત્થાન, શયન આદિ ક્રિયાઓમા પ્રવૃત્ત થાય છે ત્યારે તે ક્રિયાઓ કરતી વખતે તે મતિજ્ઞાન આદિની અન ત પર્યાયોમાથી કોઇને કોઇ એક પર્યાયને ધારણ કરતો રહે છે તેથી એ વાત પ્રકટ થાય છે કે તે સ સારીજીવ ક્રિયાઓ કરતી વખતે પોતાના સ્વરૂપભૂત ઉપયોગના અ શરૂપ મતિજ્ઞાન આદિના અન ત અ શોમાથી

आभिनिबोधिकज्ञानपर्यवा अनन्ता इति भावः " एव सुयणाणपज्जवाणं " एवं श्रुतज्ञानपर्यवाणाम् अनन्तानामित्यस्य सर्वत्र सम्बन्धस्तेनाऽनन्ताना श्रुतज्ञानपर्यवाणामित्यर्थं एवमेवाऽवधिज्ञानादावपि योजनीयम् " ओहिणाणपज्जवाणं " अवधिज्ञानपर्यवाणामनन्तानाम् " मण पज्जवणाणपज्जवाणं " मनःपर्यवज्ञानपर्यवाणाम्–" केवलणाणपज्जवाण " केवलज्ञानपर्यवाणाम् " मइ अन्नाणपज्जवाण " मत्यज्ञानपर्यवाणाम् "सुअअण्णाण पज्जवाण" श्रुताज्ञान पर्यवाणाम् " विभगण्णाण पज्जवाणं ' विभगज्ञानपर्यवाणाम्–' चक्खुदसणपज्जवाण ' चक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम्. ' अचक्खुदसणपज्जवाणं ' अचक्षुर्दर्शनपर्यवाणाम् ' ओहिदसणपज्जवाण ' अव-

शरूप मतिज्ञान आदि के अनन्त अंशों में से किसी एक अंश को प्रकट करता रहता है ऐसा कहने में कोई बाधा नहीं है इसी तरह का विवेचन श्रुतज्ञान आदि के विषय में भी समझना चाहिये। (अनन्त) इस पद का संबंध यहां सब जगह कर लेना चाहिये। तथा च–(एव सुयणाणपज्जवाण) इसी प्रकार से वह ससारी जीव अनन्त श्रुतज्ञान की पर्यायो के उपयोग को–(ओहिनाणपज्जवाणं) अवधिज्ञान की अनन्तपर्यायों के (मणपज्जवणाणपज्जवाण) मनः पर्यवज्ञान की अनन्तपर्यायों के (केवलणाणपज्जवाण) केवलज्ञान की अनन्त पर्यायों के (मई अन्नाणपज्जवाणं) मत्यज्ञान की अनन्तपर्यायों के (सुय अण्णाणपज्जवाण) श्रुताज्ञान की अनन्तपर्यायों के, (विभगणाणपज्जवाण) विभगज्ञान की अनन्तपर्यायों के (चक्खुदसणपज्जवाण) चक्षुदर्शन की अनतपर्यायों के (अचक्खुदसणपज्जवाण) अचक्षुर्दर्शन की अनतपर्यायों

કોઇ એક અ શને પ્રકટ કરતો રહે છે–એવુ કહેવામા કોઇપણ પ્રકારનો વાધો નથી શ્રુતજ્ઞાન આદિના વિષયના પણ એજ પ્રકારનુ કથન સમજી લેવુ "अनन्त" અનન્ત પદનો સ બ ધ અહી બધી જગ્યાએ કરી લેવો જોઇએ વળી (एव सुयणाणपज्जवाण) તે સસારી જીવ અન ત શ્રુતજ્ઞાનની પર્યાયોના ઉપયોગને, (ओहिनाणपज्जवाण) અવધિજ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના ઉપયોગને, (मणपज्जवणाणपज्जवाण) મન.પર્યવજ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના ઉપયોગને, (केवलणाणपज्जवाण) કેવળજ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે, અને તે જીવ (मई अण्णाणपज्जवाण) મતિજ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના (सुयअण्णाणपज्जवाण) શ્રુત અજ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના, (विभगणाण पज्जवाण) વિભ ગ જ્ઞાનની અન ત પર્યાયોના, (चचक्खुदसणपज्जवाण) ચક્ષુદર્શનની અન ત પર્યાયોના, (अचक्खुद सणपज्जवाण) અચક્ષુ દર્શનની અન ત પર્યાયોના,

धिदर्शनपर्यवाणाम् ' केवलदंसणपज्जवाण ' केवलदर्शनपर्यवाणम् ' उवओगं गच्छइ ' उपयोग गच्छति, उपयोगलक्षणजीवभावः उत्थानादौ आत्मभावेन वर्तमान इति वक्तव्यम् । ननु यदि उत्थानादि आत्मपरिणामे वर्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानादिस्वरूप प्राप्नोति तत् किमेतावतैव जीवभाव चैतन्य मुपदर्शयतीति वक्तव्य स्यादित्याशङ्कायामाह-' उपयोग ' इत्यादि ' उपयोग

के (ओहिदसणपज्जवाण) अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दसणपज्जवाण) केवलदर्शन की अनन्तपर्यायों के (उवओग गच्छइ) उपयोग को पाता है। इस कथन का भाव इस प्रकार से समझना चाहिये कि सिद्धान्त में उपयोग मूलतः दो प्रकार का कहा गया है १ दर्शनोपयोग और दूसरा ज्ञानोपयोग। (उपयोगो लक्षणम्) के अनुसार जीव का स्वरूप उपयोग है। चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन, अवधिदर्शन और केवलदर्शन के भेदसे दर्शनोपयोग चार प्रकार का होता है, और मतिज्ञान श्रुतज्ञान अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान और केवलज्ञान के भेद से तथा मति अज्ञान, श्रुताज्ञान और विभगज्ञान इनतीन अज्ञानों के भेद से ज्ञानोपयोग आठ प्रकार का होता है उपयोग जीव में ही पाया जाता है, अजीव में नहीं। अतः जब जीव उत्थान आदि क्रियाओं वाला होता है तब वह इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग वाला रहता है।

शंका-केवल दर्शन और केवलज्ञान ये उपयोग तो अर्हतकेवली एव

(ओहिदसण पज्जवाण) અવધિ-દર્શનની અનંત પર્યાયોના અને (केवलदसणपज्जवाण)-કેવળ દર્શનની અનંત પર્યાયોના (उवओग गच्छइ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજાવી શકાય-સિદ્ધાંતમા ઉપયોગના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યા છે-(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (उपयोगो लक्षणम्) જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવલ દર્શનના ભેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના નીચે પ્રમાણે આઠ ભેદ છે-(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનઃપર્યવજ્ઞાન (૫) કેવલ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભંગજ્ઞાન ઉપયોગનું લક્ષણ જીવમા જ હોય છે-અજીવમા હોતું નથી તેથી જ્યારે જીવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો હોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે

શંકા-કેવલદર્શન અને કેવલજ્ઞાન, એ બે ઉપયોગ તો અર્હંત [illegible] અને

लक्खणेण जीवे से' उपयोगलक्षणः खलु जीवः स उपयोगो ज्ञान तदेव लक्षणं स्वरूप यस्य स उपयोगलक्षणः उपयोगस्वभाव एव - जीवः उपयुज्यते वस्तुपरिच्छेदम्प्रति व्यापार्यते जीवोऽनेनेति उपयोगः अत उपयोगस्वरूप जीवभाव

सिद्ध परमात्मा में पाये जाते हैं पर वहा उत्थान आदि क्रियाएँ तो पाई नही जाती, फिर यह बात कैसे मानी जा सकती है कि उत्थनादि क्रियाओ में वर्तता जीव उपयोग को प्राप्त करता है।
समाधान—अर्हत अवस्थामें तो उत्थानादि क्रियाएँ शरीर के सद्भाव से रहती ही हैं-इसमें तो कोई बाधा ही नहीं हैं। अब रही सिद्धपरमात्माकी बातको सिद्धोमें ये क्रियाएँ नहीं पाई जाती हैं-क्यो कि वे अशरीरी हैं। परन्तु वहां इन दो उपयोगो के होने में बाधा ही कौनसी है। बाधा तो कव कही जा सकती कि जब ऐसा कहा गया होता कि उपयोगके रहने पर उत्थानादि क्रियाएँ होती हैं। यहा तो यह प्रकट किया गया है कि उत्थानादिक्रियाओं के सद्भाव मे जीव इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग को प्राप्त करता है। शका—उत्थान आदिरूप आत्मपरिणाम में वर्तमान जीव आभिनिबोधिक ज्ञानादिरूप उपयोग को प्राप्त करता है तो क्या वह इससे ही अपने चैतन्य को प्रकाशित करता है ऐसा कहा जा सकता है तो इस शका का समाधान इस प्रकार से है (उवओगलक्ख-

---

સિદ્ધ પરમાત્માઓમાજ હોય છે, પણ તેઓમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓનો સદ્ભાવ તો હોતો નથી તો પછી એ વાત કેવી રીતે માની શકાય કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ કરતો જીવ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે?

સમાધાન-અર્હંત અવસ્થામા તો શરીરનો સદ્ભાવ હોવાથી ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ રહે છે જ- તેમા તો કોઇ હરકત નથી હવે રહી સિદ્ધ પરમાત્માઓની વાત સિદ્ધ પરમાત્માઓ તો તે ક્રિયાઓ કરતા નથી, કારણ કે તેમને શરીર જ હોતા નથી પણ તેમનામા એ બે ઉપયોગોનુ અસ્તિત્વ હોવામા શી હરકત છે ? આ કથનમા વાધો તો ત્યારે જ નડે કે જ્યારે એવુ કહેવામા આવ્યુ હોય કે ઉપયોગના સદ્ભાવમા ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ થાય છે અહીં તો એવુ કહેવામા આવ્યુ છે કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓના સદ્ભાવમા જીવ એ ઉપયોગોમાથી કોઇ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે

શંકા--ઉત્થાનાદિ રૂપ આત્મપરિણામમા પ્રવૃત્ત જીવ આભિનિબોધિક જ્ઞાનાદિરૂપ ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે તો શુ તેની મદદથી જ તે પોતાના ચૈતન્યને પ્રકટ કરે છે?

धिदर्शनपर्यवाणाम् ' केवलदसणपज्जवाण ' केवलदर्शनपर्यवाणाम् ' उवओगं गच्छइ' उपयोग गच्छति, उपयोगलक्षणजीवभावः उत्थानादौ आत्मभावेन वर्तमान इति वक्तव्यम् । ननु यदि उत्थानादि आत्मपरिणामे वर्तमानो जीव आभिनिबोधिकज्ञानादिस्वरूप प्राप्नोति तत् किमेतावतैव जीवभाव चैतन्य मुपदर्शयतीति वक्तव्य स्यादित्याशङ्कायामाह–' उपयोग ' इत्यादि ' उपयोग

के (ओहिदसणपज्जवाण) अवधिदर्शन की अनन्तपर्यायों के (केवल दसणपज्जवाण) केवलदर्शन की अनन्तपर्यायों के (उवओग गच्छइ) उपयोग को पाता है । इस कथन का भाव इस प्रकार से समझना चाहिये कि सिद्धान्त में उपयोग मूलतः दो प्रकार का कहा गया है १ दर्शनोपयोग और दूसरा ज्ञानोपयोग । (उपयोगो लक्षणम्) के अनुसार जीव का स्वरूप उपयोग है । चक्षुदर्शन, अचक्षुदर्शन, अवधिदर्शन और केवलदर्शन के भेदसे दर्शनोपयोग चार प्रकार का होता है, और मति ज्ञान श्रुतज्ञान अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान और केवलज्ञान के भेद से तथा मति अज्ञान, श्रुताज्ञान और विभगज्ञान इनतीन अज्ञानों के भेद से ज्ञानोपयोग आठ प्रकार का होता है उपयोग जीव में ही पाया जाता है, अजीव में नहीं । अतः जब जीव उत्थान आदि क्रियाओं वाला होता है तब वह इन उपयोगों में से कोई न कोई उपयोग वाला रहता है ।

शका–केवल दर्शन और केलज्ञान ये उपयोग तो अर्हतकेवली एवं

(ओहिदसण पज्जवाण) અવધિ–દર્શનની અનંત પર્યાયોના અને (केवलदसणपज्जवाण)–કેવળ દર્શનની અનંત પર્યાયોના (उवओग गच्छइ) ઉપયોગને પ્રાપ્ત કરે છે આ કથનનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે સમજવો શકાય–સિદ્ધાંતમાં ઉપયોગના મુખ્ય બે પ્રકાર કહ્યા છે–(૧) દર્શનોપયોગ (૨) જ્ઞાનોપયોગ (उपयोगो लक्षणम्) જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન અવધિદર્શન અને કેવલ દર્શનના ભેદથી દર્શનોપયોગના ચાર પ્રકાર છે અને જ્ઞાનોપયોગના નીચે પ્રમાણે આઠ ભેદ છે–(૧) મતિજ્ઞાન, (૨) શ્રુતજ્ઞાન, (૩) અવધિજ્ઞાન, (૪) મનપર્યવજ્ઞાન (૫) કેવલ જ્ઞાન, (૬) મતિ અજ્ઞાન (૭) શ્રુત અજ્ઞાન, અને (૮) વિભંગજ્ઞાન ઉપયોગનું લક્ષણ જીવમાં જ હોય છે– અજીવમાં હોતું નથી તેથી જ્યારે જીવ ઉત્થાનાદિ ક્રિયાઓ વાળો હોય છે ત્યારે તે ઉપરોક્ત ઉપયોગોમાંથી કોઈ ને કોઈ ઉપયોગવાળો રહે છે

શંકા–કેવલદર્શન અને કેવલજ્ઞાન, એ બે ઉપયોગ તો અર્હંત કેવલી અને

जे जीवपएसा, ते नियमा एगिंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा जे-अजीवा ते दुविवहा पण्णत्ता। तं जहा रूवीय अरूवीय, जे रूवी ते चउव्विहा पणत्ता. त जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपोग्गला जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता. त जहा– धम्मत्थिकाए. नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायपएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स-पएसा अद्धासमये। अलोगागासेणं भते! किं जीवा पुच्छा तह चेव। गोयमा! नोजीवा जाव, नो अजीवप्पएसा, एगे अजीव प्पएसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलघुए अणंतेहिं अगुरुलहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे ॥ सू० ४ ॥

छाया–कतिविधः खलु भदन्त! आकाशः प्रज्ञप्तः? गौतम! द्विविध आकाशः प्रज्ञप्तः तद्यथा लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च। लोकाकाशे खलु भदन्त! किं जीवाः

आकाशनिरूपण–

पूर्वप्रकरण में जीव का विचार किया गया है। जीव का आधार क्षेत्र आकाश है। अत जीव का आधारभूत क्षेत्र होने के कारण अब सूत्रकार आकाश का निरूपण करते हैं–(कइविहेण भते! आगासे पण्णत्ते) इत्यादि।

सूत्रार्थ–(कइविहे ण भते! आगासे पण्णत्ते?) हे भदन्त! आकाश कितने प्रकार का कहा गया है? (गोयमा!) हे गौतम! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) आकाश दो प्रकार का कहा गया है। (तजहा) वे दो प्रकार

આકાશ નિરૂપણ

પૂર્વ પ્રકરણમા જીવનો વિચાર કર્યો જીવનુ આધાર ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી જીવનુ નિરૂપણ કર્યા પછી તેના આધારરૂપ ક્ષેત્ર હોવાને કારણ સૂત્ર કાર હવે આકાશનુ નિરૂપણ કરે છે–(कइ विहेण भते! आगासे पण्णत्ते) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ–(कइविहेण भते! आगासे पण्णत्ते) હે ભદન્ત! આકાશ કેટલા પ્રકારનુ કહ્યુ છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) આકાશ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે–(लोयागासे य अलोयागासे य) (૧)

मुत्थानादि – आत्मभावेनोपदर्शयति 'स तेणट्ठेणं – एवं वुच्चइ गोयमा' अनेनार्थेन एवमुच्यते गौतम ! 'जीवेण सउट्ठाणे जाव–वत्तव्वं सिया' जीवः खलु सोत्थानो यावत् वक्तव्य स्यात् अत्र यावत्पदेन 'स कम्मे' इत्यारभ्य 'जीवभाव उवदसेति' एतत्पर्यन्तस्य ग्रहण भवतीति भावः ॥ सू० ३ ॥

अथाकाशनिरूपणम्—अनन्तरपूर्वः प्रकरणे जीवस्य विचारः कृतः स च जीवः आकाशाधार इति जीवाऽऽकाशनिरूपणायाह–"कइ विहेण" इत्यादि ।

मूलम्—कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्ते, गोयमा ! दुविहे आगासे-पण्णत्ते–त जहा लोयागासे य अलोयागासे य, लोयागासे णं भंते ! किं जीवा. जीवदेसा, जीवप्पएसा. अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा, गोयमा ! जीवावि, जीवदेसावि, जीवप्पएसावि, अजीवावि, अजीवदेसावि, अजीवप्पएसावि, जे जीवा ते-नियमा एगेंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया, जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा,

णे ण जीवे से एएणट्ठेण) जीव का लक्षण उपयोग है–ज्ञान है क्यो कि इसके द्वारा ही वह वस्तुपरिच्छेद के प्रति व्यापृत किया जाता है–इस कारण वह उपयोग स्वरूप जीव भाव को उत्थान आदि आत्मभाव द्वारा प्रकट करता है। (तेणट्ठेण एव वुच्चइ जीवेण सउट्ठाणे जाव वत्तव्व सिया) इस कारण ऐसा कहा है कि उत्थानक्रिया वाला जीव यावत् जीव भाव को प्रकट करता है ऐसा कहा जा सकता है। यहां यावत् पद से (सकम्मे) यहा से लेकर (जीवभाव उवदसेति) यहा तक का पाठ ग्रहण किया गया है ॥ सू० ३ ॥

સમાધાન—(उवओगलक्खणे ण जीवे से एएणट्ठेण) જીવનું લક્ષણ ઉપયોગ છે–જ્ઞાન છે–કારણ કે તેના દ્વારા જ તેને વસ્તુ પરિચ્છેદ તરફ પ્રવૃત્ત કરાય છે–તે કારણે તે ઉપયોગરૂપ જીવભાવને ઉત્થાનાદિ આત્મભાવ દ્વારા પ્રકટ કરે છે (तेणट्ठेण एव वुच्चइ जीवेण सउट्ठाणे जाव वत्तव्व सिया) તે કારણે એવું કહ્યું છે કે ઉત્થાનાદિ ક્રિયાવાળો જીવ પોતાના પરિણામો દ્વારા જીવભાવરૂપ ચૈતન્ય પ્રકટ કરે છે અહીં (यावत्) (પર્યન્ત) પદથી (सकम्मे) થી લઈને (जीवभाव उवदसेति) પર્યન્તનો સૂત્ર પાઠ ગ્રહણ કરવામાં આવ્યો છે ॥સૂ ૩॥

जे जीवपएसा, ते नियमा एगिंदियपएसा, जाव अणिंदियपएसा जे-अजीवा ते दुविवहा पण्णत्ता। तं जहा रूवीय अरूवीय, जे रूवी ते चउव्विहा पणत्ता. तं जहा खंधा खंधदेसा खंधपएसा परमाणुपोग्गला जे अरूवी ते पंचविहा पण्णत्ता. तं जहा-धम्मत्थिकाए नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायपएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे अधम्मत्थिकायस्स-पएसा अद्धासमये। अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव । गोयमा! नोजीवा जाव, नो अजीवप्पएसा, एगे अजीव प्पएसा एगे अजीवदव्वदेसे अगुरुलघुए अणंतेहिं अगुरुलहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे ॥ सू० ४ ॥

छाया-कतिविधः खलु भदन्त! आकाशः प्रज्ञप्तः? गौतम! द्विविध आकाशः प्रज्ञप्तः तद्यथा लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च । लोकाकाशे खलु भदन्त! किं जीवाः

आकाशनिरूपण-

पूर्वप्रकरण में जीव का विचार किया गया है। जीव का आधार क्षेत्र आकाश है। अत जीव का आधारभूत क्षेत्र होने के कारण अब सूत्रकार आकाश का निरूपण करते हैं-(कइविहेण भते! आगासे पण्णत्ते) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(कइविहे ण भते। आगासे पण्णत्ते?) हे भदन्त। आकाश कितने प्रकार का कहा गया है ? (गोयमा!) हे गौतम। (आगासे दुविहे पण्णत्ते) आकाश दो प्रकार का कहा गया है। (तंजहा) वे दो प्रकार

આકાશ નિરૂપણ

પૂર્વ પ્રકરણમા જીવનો વિચાર કર્યો જીવનુ આધાર ક્ષેત્ર આકાશ છે તેથી જીવનુ નિરૂપણ કર્યા પછી તેના આધારરૂપ ક્ષેત્ર હોવાને કારણ સૂત્ર કાર હવે આકાશનુ નિરૂપણ કરે છે-(कइ विहेण भते ! आगासे पण्णत्ते) ઇત્યાદિ

સૂત્રાર્થ-(कइविहेण भते ! आगासे पण्णत्ते) હે ભદન્ત ! આકાશ કેટલા પ્રકારનુ કહ્યુ છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (आगासे दुविहे पण्णत्ते) આકાશ બે પ્રકારના કહ્યા છે (तंजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(लोयागासे य अलोयागासे य) (૧)

जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवाः अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः? गौतम ! जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि अजीवा अपि अजीव देशा अपि अजीवप्रदेशा अपि ये जीवास्ते नियमात् एकेन्द्रियाः द्वीन्द्रिया स्त्रीन्द्रियश्चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रिया अनिन्द्रियाः ये जीवदेशास्तेनियमात् एकेन्द्रियदेशाः यावदनिन्द्रियदेशाः ये जीवप्र-

---

अकाश के ये हैं-(लोयागासे य अलोयागासे य) एक लोकाकाश दूसरा अलोकाकाश। (लोयागासे ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा) हे भदन्त ! लोकाकाश में जीव हैं? या जीव के देश है? अथवा कि जीवको प्रदेश हैं? अजीव है? या अजीव के देश हैं? अथवा कि अजीव के प्रदेश हैं? (गोयमा !) हे गौतम ! (जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवप्पएसा वि, अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवप्पएसा वि,) उस लोकाकाश में जीव भी हैं, जीवके देश भी हैं और जीव के प्रदेश भी हैं। अजीव भी हैं, अजीवके देश भी हैं, तथा अजीव के प्रदेश भी हैं। (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिय, पंचिंदिया, अणिंदिया) जब ऐसा माना जाता है कि लोकाकाश में जीव हैं अर्थात् लोकाकाश में जीव रहते हैं-तो जो जीव उस लोकाकाश में रहते हैं-वे जीव नियम से कोईतो एकइन्द्रिय वाले होते हैं, कोई दो इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई तीन इन्द्रिय वाले होते हैं, कई चार इन्द्रिय वाले होते हैं, कोई पाच इन्द्रिय वाले होते हैं और कोई अनिन्द्रिय-विना इन्द्रियों के होते हैं। (जे जीवदेसा ते नियमा ए-

---

લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ (लोयागासेण भंते ! किं जीवा, जीव देसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवप्पएसा) હે ભદન્ત ! લોકાકાશમાં શું જીવો છે? કે જીવના દેશો છે? કે જીવનાપ્રદેશો છે? કે અજીવ છે? કે અજીવના દેશો છે? કે અજીવના પ્રદેશો છે? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (जीवा वि, जीवदेसा वि जीवप्पएसा वि, अजीवा वि अजीव देसावि अजीवप्पएसा वि) તે લોકાકાશમાં જીવો પણ છે, જીવના દેશ પણ છે, અને જીવના પ્રદેશ પણ છે, અજીવ પણ છે, અજીવના દેશ પણ છે અને અજીવના પ્રદેશ પણ છે (जे जीवा ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) લોકાકાશમાં જે જીવો રહે છે તેમાંના કોઇ જીવ નિયમથી જ એક ઇન્દ્રિયવાળા હોય છે, કોઇ બે ઇન્દ્રિયોવાળા હોયછે, કોઇ ત્રણ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે, કોઇચાર ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે, કોઇ પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા હોય છે અને કોઇ અનિન્દ્રિય ઇન્દ્રિયો વિનાના હોય છે (जे जीवदेसा ते नियमा एगिंदियदेसा) લોકાકા

देशास्ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावदनिन्द्रियप्रदेशा ये अजीवास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा रूपिणश्चारूपिणश्च ये रूपिणस्ते चतुर्विधा प्रज्ञप्तास्तद्यथा स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः येऽपि अरूपिणस्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा धर्मास्तिकायो नो धर्मास्तिकायस्य देशः धर्मास्तिकायस्य प्रदेशा अधर्मास्तिकायःनोऽधर्मास्तिकायस्य देशः अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः अद्धासमयः।

गिंदियदेसा) लोकाकाश में जो जीव के देश हैं वे नियम से एकेन्द्रिय जीव के देश हैं (जाव अणिंदिय देसा) यवत् इन्द्रिय विना के जीव के देश हैं। (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) लोकाकाश में जो अजीव हैं वे दो प्रकार के कहे गये हैं-(तजहा) जैसे-(रुवि य अरुवि य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव। (जे रुवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) जो रूपी अजीव हैं वे चार प्रकार के कहे गये हैं (तजहा) जैसे-(खधा, खधदेसा, खधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कध, स्कधदेश, स्कन्धप्रदेश और परमाणुपुद्गल (जे अरुवी ते पचविहा पण्णत्ता) तथा-जो अरूपी अजीव हैं वे पांच प्रकार के कहे गये हैं-(तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमये) धर्मास्तिकाय है, धर्मास्तिकाय का देश नहीं हैं, धर्मास्तिकाय के प्रदेश हैं, अधर्मास्तिकाय है, अधर्मास्तिकाय का प्रदेश नहीं है, अधर्मास्तिकाय

शमा જીવના જે દેશ છે તે નિયમથી જ એકેન્દ્રિય જીવના દેશ છે, (जाव अणिंदिय देसा) અને દ્વીન્દ્રિયથી લઇને અનિન્દ્રિય જીવ પર્યન્તના દેશ છે (जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) લોકાકાશમા જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના કહ્યા છે (तजहा) તે બે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે-(रुवी य अरुवी य) (૧) રૂપી અજીવ (૨) અરૂપી અજીવ (जे रुवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) રૂપી અજીવના ચાર પ્રકાર કહ્યા છે (तजहा) તે ચાર પ્રકાર આ પ્રમાણે છે (खधा, खधदेसा, खधपएसा, परमाणुपोग्गला) (૧) સ્કધ, (૨) સ્કધદેશ, (૩) સ્કધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલ (जे अरुवी ते पचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના પાચ પ્રકાર કહ્યા છે (तजहा) તે પ્રકારો આ પ્રમાણે છે (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे धम्मत्थिकायस्स पएसा, अधम्मत्थिकाए नो अधम्मत्थिकायस्स देसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धा समये) (૧) ધર્માસ્તિકાય છે ધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી, ( ) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે (૩) અધર્માસ્તિકાય છે- અધર્માસ્તિકાયનો દેશ નથી (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ છે અને (૫) અદ્ધા સમય છે

अलोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः पृच्छा ? तथैव गौतम ! नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशाः एकः अजीवद्रव्यदेशः अगुरुलघुकः अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशोऽनन्तभागोनः

टीका:—'कइविहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते' कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशं प्रज्ञप्तः? हे भदन्त ! आकाशस्य कियन्तो भेदाः सन्तीत्यर्थः अयश्च प्रश्न नैयायिकादिमतप्रसिद्धाकाशस्यैकत्वशङ्कानिराकरणपरक इति नानुपपन्नः प्रश्नः इति

के प्रदेश और अद्धासमय है, (अलोगागासे णं भंते ! किं जीवा, पुच्छा तह चेव) हे भदन्त ! अलोकाकाश में क्या जीव हैं, इत्यादि रूप से पहिले की तरह ही यहा पर पृच्छा जाननी चाहिये। (गोयमा!) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाश में जीव नहीं हैं, यावत्-अजीव के प्रदेश भी नहीं हैं। (एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाकाश एक अजीव द्रव्य देश रूप है। (अगुरुलहुए अणंतेहिं अगुरु लहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे) वह अगुरु लघुरूप है और अनंत अगुरुलघु स्वभाववाले गुणों से संयुक्त है तथा अनन्तभाग से हीन सर्वाकाशरूप है क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा से लोकाकाश अनन्तभागरूप है ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ-(कइविहेणं भंते ! आगासे पण्णत्ते) गौतम स्वामी प्रभु महावीर से पूछ रहे हैं कि हे भदंत ! आकाश कितने प्रकार का प्रज्ञप्त कहा गया है ? अर्थात्- आकाश के कितने भेद हैं ? गौतम स्वामीने जो ऐसा प्रश्न किया है उसका कारण यह है कि नैयायिक आदि मत में

(अलोगागासेणं भंते ! किं जीवा पुच्छा तहचेव) હે ભદન્ત ! અલોકાકાશમા શુ જીવો છે ? વગેરે પ્રશ્નો આગળ લોકાકાશના વિષયમા પૂછયા પ્રમાણે જ અહીં પૂછવા જોઈએ (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) અલોકાકાશમા જીવથી લઈને અજીવના પ્રદેશો પર્યન્તનુ કઇ પણ નથી (एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવદ્રવ્ય દેશરૂપ છે (अगुरुलहुए अणंते हिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणंतभागूणे) તે અગુરૂ લઘુરૂપ છે, અનત અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી સપન્ન છે, તથા અનતભાવથી હીન સર્વાકાશરૂપ છે-કારણ કે અલોકાકાશની અપેક્ષાએ લોકાકાશ અનત ભાગરૂપ ॥સૂ. ૪॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે,(कइविहेण भंते ! अगासे पणत्ते) હે પ્રભુ ! આકાશ કેટલા પ્રકારનુ કહ્યુ છે ? એટલે કે આકાશના કેટલા ભેદ છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ કારણ એ છે કે નૈયાયિક આદિ

भावः। भगवान् प्राह-' गोयमा ! ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' दुविहे आगासे पन्नत्ते ' द्विविधः आकाशः प्रज्ञप्तः ' तजहा ' तद्यथा ' लोयागासेय-अलोयागासेय ' लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च अवगाहनादानलक्षणम् आकाशत्व-मिति आकाशस्य सामान्य लक्षणमित्याकारक लक्षण जानन् गौतमः षट्सख्यक

आकाश को सर्वथा एक माना गया है अतः इस प्रकारकी मान्यता की निवृत्ति के निमित्त यह प्रश्न किया गया है। अत ऐसा प्रश्न अनुचित नही माना जा सकता। प्रभु गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) आकाश दो भेद वाला कहा गया है। उसके वे दो भेद एक लोकाकाश और दूसरा अलोकाकाश ऐसे हैं यही बात (लोयागासे य अलोयागासे य) इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अपने में जीवादिक द्रव्यों को स्थानदानदेना यही आकाश का सामान्य लक्षण है-सो इस सामान्य लक्षण को चित्त में रखकर गौतम ने प्रभु से छह प्रश्न इस प्रकार से किये और प्रभुने इन दे छह प्रश्नोका उत्तर आकाशके दो भेद समझा कर उन्हें उत्तर दिया, यदि गौतम को आकाश का सामान्य लक्षण ज्ञान न होता तो वे प्रभु से आकाश कितने प्रकार का है ऐसा प्रश्न न करते। परन्तु जब उन्हो ने ऐसा प्रश्न किया है तो इससे यही ज्ञान होता है कि उन्हें

મતાનુસાર આકાશને એક જ ગણુવામા આવ્યુ છે તેથી એ માન્યતાનુ નિવારણુ-ખડન-કરવાના હેતુથી આ પ્રશ્ન કરાયો છે માટે તે પ્રશ્નને અનુચિત ગણી શકાય નહી

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે, (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) આકાશના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે- (૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ-એજ વાત(लोयागासे य अलोयागासेय) પદ્દો દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવી છે

આકાશનુ સામાન્ય લક્ષણુ એ છે કે તે જીવાદિક દ્રવ્યોને પોતાની અદર સ્થાન દાન આપે છે એ સામાન્ય લક્ષણુને નજર સમક્ષ રાખી ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રકારના છ પ્રશ્નો પૂછયા છે, અને મહાવીર પ્રભુએ આકાશના બે ભેદ સમજાવીને તે છ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા છે જો ગૌતમસ્વામીને આકાશના સામાન્ય લક્ષણુનુ જ્ઞાન ન હોત તો તેઓ પ્રભુને "આકાશ કેટલા પ્રકારનુ છે" એ પ્રશ્ન ન કરત પણુ તેમણે એવો પ્રશ્ન પૂછયો છે તેથી જાણી શકાય છે કે તેમને આકાશના લક્ષણુનુ તો જ્ઞાન છે જ જ્યા વિભાગનો પ્રશ્ન ઉભો થતો હોય

अलोकाकाशे खलु भदन्त ! किं जीवाः पृच्छा ? तथैव गौतम ! नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशाः एकः अजीवद्रव्यदेशः अगुरुलघुकः अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः संयुक्तः सर्वाकाशोऽनन्तभागोनः

टीका:—' कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्ते ' कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशः प्रज्ञप्तः? हे भदन्त ! आकाशस्य कियन्तो भेदाः सन्तीत्यर्थः अयञ्च प्रश्न नैयायिकादिमतप्रसिद्धाकाशस्यैकत्वशङ्कानिराकरणपरक इति नानुपपन्नः प्रश्नः इति

के प्रदेश और अद्धासमय है, (अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा, पुच्छा तह चेव) हे भदन्त ! अलोकाकाश में क्या जीव हैं, इत्यादि रूप से पहिले की तरह ही यहा पर पृच्छा जाननी चाहिये। (गोयमा!) हे गौतम! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) अलोकाकाश में जीव नहीं हैं, यावत्-अजीव के प्रदेश भी नहीं हैं। (एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाकाश एक अजीव द्रव्य देश रूप है। (अगुरुलहुए अणतेहिं अगुरु लहुय गुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणतभागूणे) वह अगुरु लघुरूप है और अनत अगुरुलघु स्वभाववाले गुणों से संयुक्त है तथा अनन्तभाग से हीन सर्वाकाशरूप है क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा से लोकाकाश अनन्तभागरूप है ॥ सू० ॥ ४ ॥

टीकार्थ-(कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्ते) गौतम स्वामी प्रभु महावीर से पूछ रहे हैं कि हे भदंत ! आकाश कितने प्रकार का प्रज्ञप्त कहा गया है ? अर्थात्- आकाश के कितने भेद हैं ? गौतम स्वामीने जो ऐसा प्रश्न किया है उसका कारण यह है कि नैयायिक आदि मत में

(अलोगागासेण भंते ! किं जीवा पुच्छा तहचेव) હે ભદન્ત ! અલોકાકાશમા શું જીવો છે? વગેરે પ્રશ્નો આગળ લોકાકાશના વિષયમા પૂછયા પ્રમાણે જ અહીં પૂછવા જોઈએ (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा) અલોકાકાશમા જીવથી લઈને અજીવના પ્રદેશો પર્યન્તનુ કંઈ પણ નથી (एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવદ્રવ્ય દેશરૂપ છે (अगुरुलहुए अणते हिं अगुरुलहुयगुणेहिं संजुत्ते, सव्वागासे अणतभागूणे તે અગુરૂ લઘુરૂપ છે, અનત અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી સપન્ન છે, તથા અનતભાવથી હીન સર્વાકાશરૂપ છે-કારણકે અલોકાકાશની અપેક્ષાએ લોકાકાશઅનત ભગરૂપ ॥સૂ. ૪॥

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને પૂછે છે,(कइविहेण भंते ! आगासे पण्णत्ते) હે પ્રભુ ! આકાશ કેટલા પ્રકારનુ કહ્યુ છે ? એટલે કે આકાશના કેટલા ભેદ છે ? આ પ્રકારનો પ્રશ્ન પૂછવાનુ કારણ એ છે કે નૈયાયિક આદિ

भावः। भगवान् आह–' गोयमा ! ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' दुविहे आगासे पन्नत्ते ' द्विविधः आकाशः प्रज्ञप्तः ' तजहा ' तद्यथा ' लोयागासेय-अलोयागासेय ' लोकाकाशश्चालोकाकाशश्च अवगाहनादानलक्षणम् आकाशत्व-मिति आकाशस्य सामान्य लक्षणमित्याकारक लक्षण जानन् गौतमः षट्सख्यक

आकाश को सर्वथा एक माना गया है अतः इस प्रकारकी मान्यता की निवृत्ति के निमित्त यह प्रश्न किया गया है। अत ऐसा प्रश्न अनुचित नही माना जा सकता। प्रभु गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए उनसे कहते हैं कि (गोयमा !) हे गौतम ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) आकाश दो भेद वाला कहा गया है। उसके वे दो भेद एक लोकाकाश और दूसरा अलोकाकाश ऐसे है यही बात (लोयागासे य अलोयागासे य) इस पाठ द्वारा प्रकट की गई है। अपने में जीवादिक द्रव्यों को स्थानदानदेना यही आकाश का सामान्य लक्षण है–सो इस सामान्य लक्षण को चित्त में रखकर गौतम ने प्रभु से छह प्रश्न इस प्रकार से किये और प्रभुने इन ६ छह प्रश्नोका उत्तर आकाशके दो भेद समझा कर उन्हें उत्तर दिया, यदि गौतम को आकाश का सामान्य लक्षण ज्ञान न होता तो वे प्रभु से आकोश कितने प्रकार का है ऐसा प्रश्न न करते। परन्तु जब उन्हों ने ऐसा प्रश्न किया है तो इससे यही ज्ञान होता है कि उन्हें

મતાનુસાર આકાશને એક જ ગણવામા આવ્યુ છે તેથી એ માન્યતાનુ નિવારણ–ખ ડન–કરવાના હેતુથી આ પ્રશ્ન કરાયો છે માટે તે પ્રશ્નને અનુચિત ગણી શકાય નહી

મહાવીર પ્રભુ તે પ્રશ્નનો આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે, (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (दुविहे आगासे पन्नत्ते) આકાશના નીચે પ્રમાણે બે ભેદ કહ્યા છે– (૧) લોકાકાશ અને (૨) અલોકાકાશ–એજ વાત(लोयागासे य अलोयागासेय) પદો દ્વારા વ્યક્ત કરવામા આવી છે

આકાશનુ સામાન્ય લક્ષણ એ છે કે તે જીવાદિક દ્રવ્યોને પોતાની અ દર સ્થાન દાન આપે છે એ સામાન્ય લક્ષણને નજર સમક્ષ રાખી ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રકારના છ પ્રશ્નો પૂછ્યા છે, અને મહાવીર પ્રભુએ આકાશના બે ભેદ સમજાવીને તે છ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપ્યા છે જો ગૌતમસ્વામીને આકાશના સામાન્ય લક્ષણનુ જ્ઞાન ન હોત તો તેઓ પ્રભુને "આકાશ કેટલા પ્રકારનુ છે" એ પ્રશ્ન ન કરત પણ તેમણે એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો છે તેથી જાણી શકાય છે કે તેમને આકાશના લક્ષણનુ તો જ્ઞાન છે જ જ્યા વિભાગનો પ્રશ્ન ઉભો થતો હોય

प्रश्नमकरोत् उत्तरितश्च भगवता द्विभेदेन अन्यथा लक्षणज्ञानाभावे-विभागस्या संभवापातात् लक्षणज्ञानानन्तरमेव सर्वत्र विभागस्य प्रश्नस्योत्थानादिति। तत्र लोकाकाशाऽलोकाकाशयोर्द्वयोरपीद लक्षणम् धर्मास्तिकायादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्यत्र भवति तत्क्षेत्रम् तै क्षेत्रद्रव्यैः सह विद्यमानो लोकः एतद्विपरीतोऽलोकाख्य आकाश-लोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश इति।

'लोयागासे ण भंते!' लोकाकाशे खलु भदन्त! 'किं जीवा जीवदेसा जीवप्रदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपदेसा' किम् जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः? हे भदन्त! किं लोकाकाशे जीवादय सन्ती-

आकाश का लक्षण ज्ञात हैं। जहां कहीं पर भी विभाग का प्रश्न होता है वह उसके लक्षण ज्ञान के बाद ही होता है। आकाश लोकाकाश और अलोकाकाश इस तरह से दो भेद वाला कहा गया है सो जितने क्षेत्र में धर्मास्तिकायादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतने आकाश का नाम लोकाकाश है और उससे विपरीत अलोकाकाश। अलोकाकाश में केवल आकाश के सिवाय और कोई द्रव्यों का सद्भाव नहीं पाया जाता है। इसलिये (लोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) इस कथन के अनुसार लोकरूप धर्मादिक द्रव्यों से उपलक्षित आकाश लोकाकाश और अलोकरूप धर्मादिक द्रव्यों के अभाव से उपलक्षित आकाश अलोकाकाश है- ऐसा निश्चित हो जाता है।

(लोयागासे ण भंते!) हे भदन्त लोकाकाशमें (किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा) क्या जीव हैं, कि जीवदेश है, कि जीवप्रदेश हैं? यहां

ત્યા તેના લક્ષણનુ જ્ઞાન તો પહેલા પ્રાપ્ત થયેલુ હોયજ આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, એવા બે ભેદ કહ્યા છે જેટલા ક્ષેત્રમા ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોનુ અસ્તિત્વ છે એટલા ક્ષેત્રને-એટલા આકાશને-લોકાકાશ કહે છે, અને તેથી વિપરીત પ્રકારનુ અલોકાકાશ છે આલોકાકાશમા આકાશ સિવાય કોઈપણ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ હોતો નથી તેથી, જ (लोकोपलक्षितो लोकाकाश अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) આ કથન અનુસાર લોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોથી ઉપલક્ષિત આકાશને લોકાકાશ કહે છે અને અલોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોના અભાવથી ઉપલક્ષિત આકાશને અલોકાકાશ કહે છે

પ્રશ્ન—(लोयागासे ण भंते) હે ભદન્ત! લોકાકાશમા (किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा) શુ જીવો (જીવનુ અસ્તિત્વ) છે, કે જીવદેશો છે, કે જીવપ્રદેશો છે

ति प्रश्नः 'लोयागासे' इति सूत्रे पट्प्रश्नाः सन्ति गौतमस्य, तत्र लोकाकाशे जीव इति सम्पूर्णानि जीवद्रव्याणि वर्त्तन्ते किम्? 'जीवदेसा' इति उपयोगलक्षणजीवस्य केवलिप्रज्ञाकृता द्वित्रादयो विभागा जीवदेशा इति कथ्यन्ते 'जीवप्पएसा' इति जीवस्यैव प्रकृष्टा देशाः प्रदेशा इति कथ्यन्ते निर्विभागा भागा इत्यर्थ 'अजीवा' इति धर्मास्तिकायादयः तेषां च देशाः प्रदेशा एव पूर्वोक्ता एवेति। अथ लोकाकाशे जीवा अजीवाश्च वियन्ते इति कथिते सति जीवा जीव देशप्रदेशयोरपि सद्भावः

पर गौतमके ६छह प्रश्न हैं तीन प्रश्न जीव, जीवदेश और जीवप्रदेश सबधी हैं और तीन प्रश्न अजीव, अजीवदेश और अजीव प्रदेश सबधी है। जीव से यहां समस्त जीव द्रव्य ग्रहण किये गये हैं। उपयोग लक्षणवाले जीव के केवलिप्रज्ञाकृत दो तीन आदि जो विभाग हैं वे जीव देश से ग्रहण किये गये हैं। तथा उसी जीव के प्रकृष्ट देश प्रदेश शब्द से कहे गये हैं। इन प्रदेशो का फिर विभाग नही होना है अतःनिर्विभाग जो भाग हैं वे प्रदेश होते हैं ऐसा जानना चाहिये। इस प्रश्न का तत्पर्य यह है कि लोकाकाशमे सम्पूर्ण जीव द्रव्य हैं, कि जीवके देश हैं अथवा जीव के प्रदेश हैं? इसी तरह से लोकाकाश में (अजीवा अजीवदेसा अजीवपएसा) अजीव जो धर्मास्तिकायादिक द्रव्य है वे हैं कि उनके देश हैं या उनके प्रदेश हैं? शंका-जब यह बात निश्चित है कि लोकाकाश में जीव और अजीव ये दोनों द्रव्य हैं, तो इस कथन से यह बात भी

અહીં ગૌતમ સ્વામીએ ૬ પ્રશ્નો કર્યા છે તેમાના ત્રણ જીવ, જીવદેશ અને જીવપ્રદેશ વિષે છે અને બીજા ત્રણ પ્રશ્નો અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવ-પ્રદેશ વિષે છે 'જીવ' પદ દ્વારા અહી સમસ્ત જીવદ્રવ્ય ગ્રહણ કરવામા આવ્યુ છે ઉપયોગ લક્ષણવાળા જીવના કેવલિ પ્રજ્ઞાકૃત બે, ત્રણ આદિ જે વિભાગ છે, તેમને "જીવદેશ" કહેવામા આવેલ છે તથા એજ જીવના પ્રકૃષ્ટ દેશને માટે (જીવપ્રદેશ) શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો છે તે વિભાગો પાડી શકાતા નથી તેથી જે અવિભાજ્ય ભાગો છે તેમને જ પ્રદેશ કહેવામા આવે છે, એમ સમજવુ

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનુ તાત્પર્ય એ છે કે-લોકાકાશમા સંપૂર્ણ જીવદ્રવ્ય છે, કે જીવના દેશ છે, કે જીવના પ્રદેશ છે? એજ પ્રમાણે લોકાકાશમા (अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा) અજીવ "ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્ય છે," કે તેમના પ્રદેશ છે?

શકા—જો એ વાત ચોક્કસ છે કે લોકાકાશમા જીવ અને અજીવ, એ બન્ને દ્રવ્યોનુ અસ્તિત્વ છે, તો તે કથનથી એ વાત પણ સિદ્ધ થાય છે કે

प्रश्नमकरोत् उत्तरितश्च भगवता द्विभेदेन अन्यथा लक्षणज्ञानाभावे-विभागस्या संभपातात् लक्षणज्ञानानन्तरमेव सर्वत्र विभागस्य प्रश्नस्योत्थानादिति । तत्र लोकाकाशाऽलोकाकाशयोर्द्वयोरपीदं लक्षणम् धर्मास्तिकायादीनां द्रव्याणां वृत्तिर्यत्र भवति तत्क्षेत्रम् ते क्षेत्रद्रव्यैः सह विद्यमानो लोकः एतद्विपरीतोऽलोकास्त्य आकाश लोकोपलक्षितो लोकाकाशः अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश इति ।

' लोयागासे ण भंते ! ' लोकाकाशे खलु भदन्त ! ' किं जीवा जीवदेसा जीवप्रदेसा अजीवा अजीवदेसा अजीवपदेसा' किम् जीवाः जीवदेशाः जीवप्रदेशाः अजीवा अजीवदेशाः अजीवप्रदेशाः ! हे भदन्त ! किं लोकाकाशे जीवादय सन्ती-

---

आकाश का लक्षण ज्ञात है। जहां कहीं पर भी विभाग का प्रश्न होता है वह उसके लक्षण ज्ञान के बाद ही होता है। आकाश लोकाकाश और अलोकाकाश इस तरह से दो भेद वाला कहा गया है सो जितने क्षेत्र में धर्मास्तिकायादिक द्रव्यों का अस्तित्व पाया जाता है उतने आकाश का नाम लोकाकाश है और उससे विपरीत अलोकाकाश। अलोकाकाश में केवल आकाश के सिवाय और कोई द्रव्यों का सद्भाव नहीं पाया जाता है। इसलिये (लोकोपलक्षितो लोकाकाश' अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) इस कथन के अनुसार लोकरूप धर्मादिक द्रव्यों से उपलक्षित आकाश लोकाकाश और अलोकरूप धर्मादिक द्रव्यों के अभाव से उपलक्षित आकाश अलोकाकाश है- ऐसा निश्चित हो जाता है।

(लोयागासे ण भंते !) हे भदन्त लोकाकाशमें (किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा) क्या जीव हैं, कि जीवदेश है, कि जीवप्रदेश हैं? यहां

ત્યા તેના લક્ષણનુ જ્ઞાન તો પહેલા પ્રાપ્ત થયેલુ હોયજ આકાશના લોકાકાશ અને અલોકાકાશ, એવા બે ભેદ કહ્યા છે જેટલા ક્ષેત્રમા ધર્માસ્તિકાયાદિક દ્રવ્યોનુ અસ્તિત્વ છે એટલા ક્ષેત્રને-એટલા આકાશને-લોકાકાશ કહે છે, અને તેથી વિપરીત પ્રકારનુ અલોકાકાશ છે આલોકાકાશમા આકાશ સિવાય કોઇપણ દ્રવ્યનો સદ્ભાવ હોતો નથી તેથી, જ (लोकोपलक्षित्तो लोकाकाश अलोकोपलक्षितोऽलोकाकाश) આ કથન અનુસાર લોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોથી ઉપલક્ષિત આકાશને લોકાકાશ કહે છે અને અલોક રૂપ ધર્માદિક દ્રવ્યોના અભાવથી ઉપલક્ષિત આકાશને અલોકાકાશ કહે છે

પ્રશ્ન—(लोयागासे ण भंते) હે ભદન્ત ! લોકાકાશમા (किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा) શુ જીવો (જીવનુ અસ્તિત્વ) છે, કે જીવદેશો છે, કે જીવપ્રદેશો છે

काशे विद्यन्ते ते नियमात् एकेन्द्रिया द्वीन्द्रियास्त्रीन्द्रियाः चतुरिन्द्रियाः पञ्चेन्द्रियाः अनिन्द्रियाः, अनिन्द्रियाः-अपर्याप्ताः केवलिनः सिद्धाश्चेति । एतेनाद्यस्य प्रश्नत्रयस्योत्तर दत्तम् । 'जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदिय देसा जाव अणिंदियदेसा'

रिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) लोकाकाश में जो जीव द्रव्य हैं-वे एकेन्द्रिय भी हैं, दो इन्द्रिय भी हैं, ते इन्द्रिय भी हैं, चौ इन्द्रिय भी हैं, पाच इन्द्रिय वाले भी हैं। तथा-अनिन्द्रिय-अपर्याप्त केवली और सिद्ध भी हैं। अतिन्द्रियसे यहा जो अपर्याप्त आदि जीव ग्रहण किये गये हैं उस का कारण यह है कि इन जीवों के इन्द्रिया नहीं होती हैं। अपर्याप्त जीवोंके इन्द्रिय प्रर्याप्ति की पूर्णताके अभाव से तथा ६छह पर्याप्तियोंमें से किसी भी पर्याप्ति के न होने से कोई भी इन्द्रिय नही होती हैं। यद्यपि केवली के इन्द्रिया होती हैं परन्तु वे वहा कार्यकारी नहीं होती हैं। केवली का ज्ञान क्षायिक होता है अतः वह इन्द्रियातीत माना गया है। सिद्धो के शरीर न होने के कारण वे इन्द्रियों से सर्वथा रहित माने गये हैं। इन सब जीवों का निवास लोकाकाश में ही है। सिद्धो का निवास यद्यपि लोक के आग्रभाग मे है, परन्तु वह अग्रभाग आखिर तो लोक में ही है। इस कथन से कि लोकाकाश में जीवद्रव्य, जीव देश और जीवप्रदेश रहते हैं, प्रभु ने गौतम के आदि के तीन

ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउरिंदिया, पंचिंदिया, अणिंदिया) લોકાકાશમા રહેલુ જીવદ્રવ્ય નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પણુ છે, બે ઇન્દ્રિય પણુ છે, ત્રીન્દ્રિય પણુ છે, ચતુરિન્દ્રિય પણુ છે, પચેન્દ્રિય પણુ છે અને અનિન્દ્રિય-અપર્યાપ્ત, કેવલી અને સિદ્ધ-પણુ હોય છે (અનિન્દ્રિય) પદ દ્વારા અહીં જે અપર્યાપ્ત આદિ જીવો ગ્રહણુ કરવામા આવ્યા છે. તેનુ કારણુ એ છે કે તે જીવોને ઇન્દ્રિયો હોતી નથી અપર્યાપ્ત જીવોને ઇન્દ્રિય પર્યાપ્તિની પૂર્ણુતાને અભાવે તથા છ પર્યાપ્તિયોમાથી એક પર્યાપ્તિનો સદ્ભાવ ન હોવાથી કોઇ પણુ ઇન્દ્રિય હોતી નથી જો કે કેવલીને ઇન્દ્રિયો હોય છે, પણુ તે કાર્યકારી નથી કેવલીનુ જ્ઞાન ક્ષાયિક હોય છે તેથી તેને ઇન્દ્રિયાતીત માનવામા આવ્યુ છે સિદ્ધ પરમાત્માઓને શરીર જ હોતુ નથી તેમને ઇન્દ્રિયોથી તદ્દન રહિત માનવામા આવ્યા છે તે બધા જીવોનો નિવાસ લોકાકાશમા જ છે સિદ્ધોનો નિવાસ લોકના અગ્ર ભાગમા છે, પણુ તે અગ્રભાગ પણુ લોકમા જ છે એમ કહેવામા કોઇ વાધો નડતો નથી "લોકાકાશમા જીવદ્રવ્ય, જીવદેશ અને જીવપ્રદેશ રહે છે," આ કથનથી ભગવાને ગૌતમ સ્વામીના પહેલા ત્રણુ પ્રશ્નોના

सिद्ध एवेति यतो जीवाजीवादिदेशप्रदेशाना जीवाजीवैः सहाभेदादिति जीवादिग्रहणे सति तदीयप्रदेशादीनामुपादान निरर्थकमेवाभाति इति चेदुच्यते जीवा निरवयवा इति येषा मत तन्मतनिराकरणायैव तथा कथनादिति गृहाण। भगवान् प्राह–' गोयमा!' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम! 'जीवा वि जीवदेसावि जीवप्पएसावि ' जीवा अपि जीवदेशा अपि जीवप्रदेशा अपि लोकाकाशे वर्तन्ते इति भावः। एवम् ' अजीवा वि अजीवदेसावि अजीवपएसा वि ' अजीवा अपि अजीवदेशा अपि अजीवप्रदेशा अपि। ' जे जीवा ते नियमा एगिंदिया बेइंदिया तेइंदिया चउरिंदिया पचिंदिया अणिंदिया ' ये जीवास्तत्र लोका-

सिद्ध हो जाती है कि वहा पर जीवदेश जीवप्रदेश अजीवदेश आदिकों का भी सद्भाव है, क्यों कि उनका उनके साथ अभेद है–तो फिर यहा पर सूत्र में स्वतन्त्र रूप से जीव अजीव के साथ जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीवदेश अजीवप्रदेश का ग्रहण क्यों किया गया है ?

समाधान–कितनेक वादी जन ऐसा मानते हैं कि जीव निरवयव हैं-सो इन कथनसे उन्हें यह समझाया गया है कि जीव निरवयव नहीं है सावयव है। इसीलिए सूत्र में जीव देश आदि पदों का स्वतन्त्ररूप से पाठ कहा गया है। इस तरह (गोयमा!) हे गौतम! (जीवा वि जीवदेसा वि जीवप्पएसावि) लोकाकाश में समस्त जीव द्रव्य भी, जीवद्रव्य के देश भी, और उनके प्रदेश भी हैं। इसी तरह (अजीवा वि अजीवदेसा वि अजीवपएसा वि) अजीवद्रव्य भी, अजीवद्रव्य के देश भी और उनके प्रदेश भी हैं। (जे जीवा–ते नियमा एगिंदिया, बेइंदिया, तेइंदिया, चउ

त्या જીવપ્રદેશ, અજીવદેશ, અને અજીવ પ્રદેશ આદિનો પણ સદ્ભાવ છે, કારણ કે તેમનો તેમની સાથે અભેદ છે તો પછી સૂત્રકારે અહી જીવ અને અજીવની સાથે જીવદેશ,પ્રદેશ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશને સ્વતંત્રરૂપે શા માટે ગ્રહણ કર્યા છે ?

સમાધાન –કેટલાક મતવાદીઓ એવું માને છે કે જીવ નિરવયવ છે તો આ કથન દ્વારા તેમને એ વાત સમજાવવામા આવી છે કે જીવ નિરવયવ નથી પણ સાવયવ (અવયવસહિત) છે તે માટેજ સૂત્રમા જીવદેશ આદિ પદોને સ્વતંત્ર રીતે ગ્રહણ કરવામા આવ્યા છે ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનો મહાવીરપ્રભુ આ પ્રમાણે જવાબ આપે છે-(गोयमा!) હે ગૌતમ! (जीवा वि, जीवदेसा वि, जीवपएसावि) લોકાકાશમા સમસ્ત જીવદ્રવ્ય પણ છે, જીવદ્રવ્યના દેશપણ છે અને જીવદ્રવ્યના પ્રદેશ પણ છે (अजीवा वि, अजीवदेसा वि, अजीवपएसा वि) એજ પ્રમાણે તેમા અજીવદ્રવ્ય પણ છે,અજીવદ્રવ્યના દેશ પણ છે અજીવ દ્રવ્યનાપ્રદેશ પણ છે (जे जीवा

नाऽभेदस्य स्वाभाविकत्वात्, वृक्षशिंशपयोरिवेति भाव अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रदेशाना ग्रहण भवति तथा च य एव जीवप्रदेशा स्त एव द्वीन्द्रियादिप्रदेशा अपीति भाव ।अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमाह-' जे अजीवा ' इत्यादि ' जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता ' ये अजीवास्ते द्विविधाः

स्वाभाविक है । जैसे वृक्ष और शिंशपा-शिशममें व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेदस्वाभाविक है । तात्पर्य-इस कथन का यह है कि जिस प्रकार वृक्ष व्यापक और शिंशपा व्याप्य माना जाता है क्यों कि शिंशपा के विना भी वृक्षत्व का सद्भाव पाया जाता है परन्तु वृक्षत्व के विना शिंशपा का सद्भाव त्रिकाल में भी नही पाया जाता है अतः इन दोनो में व्याप्य व्यापक भाव होने से कथचित् अभेद माना जाता है उसी प्रकार जीवदेश, जीवप्रदेश ये दोनो व्यापक हैं और एकेन्द्रियादि देश प्रदेश सब व्याप्य हैं । जहा जीवदेश, जीवप्रदेशस्वरूप व्यापक होगा वहा एकेन्द्रिय का ही देशत्व होगा यह नियम नही बन सकता अन्यजीव का भी देशत्व हो सकता है । पर जहा एकेन्द्रियादि देशत्वादि होगा-वहा नियम से जीव देशत्वादि होगा । (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा) यहां यावत् शब्द से, द्वीन्द्रिय प्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश, पचेन्द्रियप्रदेश और अनिन्द्रियप्रदेशों का ग्रहण किया गया हैं । अब प्रभु अन्त के तीन प्रश्नो का उत्तर देने के निमित्त गौतमसे कहते हैं-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) जो

વૃક્ષને વ્યાપક અને સીસમને વ્યાપ્ય માનવામા આવે છે, કારણ કે સીસમ વિના પણ વૃક્ષનુ અસ્તિત્વ સભવી શકે છે પણ વૃક્ષવિના સીસમનુ અસ્તિત્વ કદી પણ સભવી શકતુ નથી આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તેમની વચ્ચે અભેદ માનવામા આવે છે એજ પ્રમાણે જીવદેશઅને જીવપ્રદેશ, એ બન્ને વ્યાપક છે અને એકેન્દ્રિયાદિ દેશ અને પ્રદેશ વ્યાપ્ય છે જ્યા જીવદેશ અને જીવપ્રદેશત્વ રૂપ વ્યાપક હશે ત્યા એકેન્દ્રિયનુ જ દેશત્વ હોઇ શકે છે, એવો નિયમ થઈ શકતો નથી-અન્ય જીવનુ પણ દેશત્વ ત્યા હોઇ શકે છે પણ જ્યા એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વ હશે ત્યા જીવદેશત્વાદિ પણ હશે, એવો નિયમ છે (जे जीवपएसा ते नियमा एगिन्दियपएसा जाव अणिंदियपएसा) આ સૂત્રમા (जाव) (પર્યન્ત) પદથી દ્વીન્દ્રિયપ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ પચેન્દ્રિય પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે હવે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના છેલ્લા ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता)

ये जीवदेशास्ते नियमात् एकेन्द्रियदेशा यावत् अनिन्द्रियदेशाः, जीवदेश एकेन्द्रियदेशयोरभेदात् जीवैकेन्द्रिययोर्व्याप्यव्यापकभावादित्यर्थः। 'जे जीवप्पएसा ते नियमा एगेंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा' ये जीवप्रदेशाः ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत् अनिन्द्रि प्रदेशाः ये जीवानाम् प्रकृष्टा देशाः ते जीवप्रदेशाः ते नियमात् एकेन्द्रियप्रदेशाः यावत् अनिन्द्रियप्रदेशा जीवप्रदेश – एकेन्द्रियादिप्रदेशानामभिन्नत्वम् यदा जीव–एकेन्द्रिययोर्व्याप्यव्यापकभावस्तदा जीवप्रदेश — एकेन्द्रियप्रदेशयोरपि व्याप्यव्यापकभावे-

प्रश्नों का उत्तर दिया है। (जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदिय देसा जाव अणिंदियदेसा) जो जीवदेश होते हैं वे ही नियम से एकेन्द्रियदेश होते हैं, यावत् अनिन्द्रियजीवों के देश होते हैं। जीवदेश और एकेन्द्रियदेश में अभेद है क्यों कि जीव और एकेन्द्रिय में व्याप्य व्यापकभाव है। यहा यावत् पद से द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, चतुरिन्द्रिय देशों का ग्रहण हुआ है। तथाच–जो ही जीव देश हैं वे ही दोइन्द्रिय आदि जीवों के भी देश हैं। इसी तरह–(जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) जो जीव प्रदेश हैं वे ही नियम से एकेन्द्रियप्रदेश हैं यावत् अनिन्द्रियप्रदेश हैं। जो जीवों के प्रकृष्ट देश हैं वे जीवप्रदेश हैं वे नियम से एकेन्द्रियप्रदेश यावत् अनिन्द्रिय प्रदेश हैं। जीवप्रदेशों में अभिन्नता है। जब जीव और एकेन्द्रिय में व्याप्य व्यापक भाव है तब जीवप्रदेश और एकेन्द्रिय प्रदेश में भी व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेद

જવાબ આપ્યા છે (जे जीवदेसा ते नियमा एगेंदियदेसा जाव अणिंदियदेसा) જીવદેશો નિયમથી જ એકેન્દ્રિયથી લઇને અનિન્દ્રિય જીવો પર્યંતના દેશ હોય છે જીવદેશ અને એકેન્દ્રિયદેશમા અભેદ છે કારણ કે જીવ અને એકેન્દ્રિયમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે અહીં यावत् (પર્યન્ત) પદથી બે ઇન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પચેન્દ્રિય દેશો ગ્રહણ કરવ મા આવ્યા છે વળી જે જીવદેશો છે તેજ દ્વિન્દ્રિય આદિ જીવોના પણ દેશ છે એજ પ્રમાણે (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा) જે જીવપ્રદેશ છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્યન્તના પ્રદેશ છે જે જીવોના પ્રકૃષ્ટ દેશ છે–અવિભાજ્ય વિભાગ છે–તેમને જીવપ્રદેશ કહે છે તેઓ નિયમથી જ એકેન્દ્રિય પ્રદેશથી લઇને અનિન્દ્રિય પર્યન્તના પ્રદેશ છે જીવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયાદિ પ્રદેશોમા અભેદ છે જેવી રીતે જીવ અને એકેન્દ્રિયમા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ છે એવી જ રીતે જીવપ્રદેશ અને એકેન્દ્રિયપ્રદેશમા પણ વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તે અભેદ સ્વાભવિક લાગે છે - જેવી રીતે વૃક્ષ અને સીસમ મા વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી અભેદ સ્વભાવિક છે- એટલે કે જેવી રીતે

नाऽभेदस्य स्वाभाविकत्वात्, वृक्षशिंशपयोरिवेति भाव अत्र यावत्पदेन द्वीन्द्रिय त्रीन्द्रिय-चतुरिन्द्रिय-पञ्चेन्द्रियप्रदेशानां ग्रहण भवति तथा च य एव जीवप्रदेशा स्त एव द्वीन्द्रियादिप्रदेशा अपीति भावः। अथान्त्यस्य प्रश्नत्रयस्य उत्तरमाह-' जे अजीवा ' इत्यादि ' जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता ' ये अजीवास्ते द्विविधाः

स्वाभाविक है। जैसे वृक्ष और शिंशपा-शिशममें व्याप्य व्यापक भाव होने से अभेदस्वाभाविक है। तात्पर्य-इस कथन का यह है कि जिस प्रकार वृक्ष व्यापक और शिंशपा व्याप्य माना जाता हे क्यों कि शिंशपा के विना भी वृक्षत्व का सद्भाव पाया जाता है परन्तु वृक्षत्व के विना शिंशपा का सद्भाव त्रिकाल में भी नहीं पाया जाता है अतः इन दोनो में व्याप्य व्यापक भाव होने से कथंचित् अभेद माना जाता है उसी प्रकार जीवदेश, जीवप्रदेश ये दोनो व्यापक हैं और एकेन्द्रियादि देश प्रदेश सब व्याप्य हैं। जहां जीवदेश, जीवप्रदेशत्वरूप व्यापक होगा वहां एकेन्द्रिय का ही देशत्व होगा यह नियम नहीं बन सकता अन्य-जीव का भी देशत्व हो सकता है। पर जहां एकेन्द्रियादि देशत्वादि होगा-वहां नियम से जीव देशत्वादि होगा। (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदिय पएसा जाव अणिंदियपएसा) यहां यावत् शब्द से, द्वीन्द्रिय प्रदेश, त्रीन्द्रियप्रदेश, चतुरिन्द्रियप्रदेश, पचेन्द्रियप्रदेश और अनिन्द्रिय-प्रदेशों का ग्रहण किया गया हैं। अब प्रभु अन्त के तीन प्रश्नो का उत्तर देने के निमित्त गौतमसे कहते हैं-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता) जो

વૃક્ષને વ્યાપક અને સીસમને વ્યાપ્ય માનવામા આવે છે, કારણ કે સીસમ વિના પણ વૃક્ષનુ અસ્તિત્વ સભવી શકે છે પણ વૃક્ષવિના સીસમનુ અસ્તિત્વ કદી પણ સભવી શકતુ નથી આ રીતે તે બન્ને વચ્ચે વ્યાપ્ય વ્યાપક ભાવ હોવાથી તેમની વચ્ચે અભેદ માનવામા આવે છે એજ પ્રમાણે જીવદેશઅને જીવપ્રદેશ, એ બન્ને વ્યાપક છે અને એકેન્દ્રિયાદિ દેશ અને પ્રદેશ વ્યપ્ય છે જ્યા જીવદેશ અને જીવપ્રદેશત્વ રૂપ વ્યાપક હશે ત્યા એકેન્દ્રિયનુ જ દેશત્વ હોઇ શકે છે, એવો નિયમ થઇ શકતો નથી-અન્ય જીવનુ પણ દેશત્વ ત્યા હોઇ શકે છે પણ જ્યા એકેન્દ્રિયાદિ દેશત્વ હશે ત્યા જીવદેશત્વાદિ પણ હશે, એવો નિયમ છે (जे जीवपएसा ते नियमा एगिंदियपएसा जाव अणिंदियपएसा) આ સૂત્રમા (जाव) (પર્યન્ત) પદથી દ્વીન્દ્રિયપ્રદેશ, ત્રીન્દ્રિયપ્રદેશ, ચતુરિન્દ્રિયપ્રદેશ પચેન્દ્રિય પ્રદેશ અને અનિન્દ્રિય પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે હવે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીના છેલ્લા ત્રણ પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા કહે છે-(जे अजीवा ते दुविहा पण्णत्ता)

प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तद् यथा 'रूवीय अरूवीय' रूपिणश्चारूपिणश्च रूपिणो मूर्ताः पुद्गलाः अरूपिणोऽमूर्ताः धर्मास्तिकायादयः, 'जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता' ये रूपिणः पुद्गलास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः 'तं जहा' तद् यथा 'खंधा खंधदेसा-खंधपएसा परमाणु पोग्गला' स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः तत्र स्कन्धा परमाणुसमुदायात्मका अवयविन इत्यर्थः स्कन्धदेशा द्व्यादयो विभागा स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा अवयवाः परमाणुपुद्गला अवयवा-

---

अजीव हैं वे दो प्रकार के हैं-(तंजहा) जैसे-(रूवी य अरूवी य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव, रूपी शब्द का अर्थ-जिसमें वर्ण, गंध, रस और स्पर्श ये पाये जाते हैं ऐसा मूर्तिक पदार्थ-और जिसमें ये चार गुण नहीं पाये जाये ऐसा अमूर्तिक पदार्थ अरूपी कहा गया है। मूल में अजीव के धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ऐसे पाच भेद हैं। इनमें पुद्गलास्तिकाय को छोड़कर बाकी चार अस्तिकाय अरूपी हैं और पुद्गलास्तिकाय रूपी है। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) रूपी पुद्गलास्तिकाय चार प्रकार का कहा गया है (तंजहा) जैसे (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कंध, स्कंधदेश, स्कंधप्रदेश और परमाणुपुद्गल, तथा परमाणु समुदायात्मक जो अवयवी है वह स्कंध है, स्कंध के दो तीन आदि अपृथग्भूत जो विभाग हैं वे स्कंधदेश हैं' स्कंधदेश के जो निरंश विभाग हैं वे स्कंधप्रदेश हैं। तथा

જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના છે (तं जहा) જેમ કે (रूवीय अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ જેમા રૂપ, રસ, ગંધ સ્પર્શ હોય છે એવા મૂર્તિક પદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમા એ ચાર ગુણ હોતા નથી એવા અમૂર્તિક પદાર્થ ને "અરૂપી" કહે છે અજીવના મૂળ પાચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩, આકાશાસ્તિકાય ૪, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता ?) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (खंधा, खंधदेसा, खंधपएसा परमाणुपोग्गला) (૧) સ્કંધ, (૨) સ્કંધદેશ, (૩) સ્કંધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલપરમાણુના સમુદાય રૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કંધ કહે છે સ્કંધના બે ત્રણ આદિ અપૃથકરૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કંધદેશ કહે છે સ્કંધદેશના જે નિરંશ (અવિભાજ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કંધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

वयविभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चविधाः मज्ञप्ताः 'त जहा धम्मत्थिकाए' इत्यादि 'त जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः१ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः२ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः४ अद्धा-कालस्तल्लक्षणः समयः- क्षणोऽद्धासमयः स चैक एव वर्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ॥

अवयव अवयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहां परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्कध अवस्था को प्राप्त नहीं हुए हैं। (जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता) तथा जो अरूपी अजीव है वह पाच प्रकार का कहा गया है-(तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ यहा पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नहीं माना गया है। ऐसे क्यों नहीं माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान मे समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान मे सकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

---

અને અવયવી ભાવથી રહિત જે પુદ્ગલ છે, તેને પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે અહીં પરમાણુ પુદ્ગલ તેમને જ કહ્યા છે કે જેઓએ સ્કધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નથી (जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાચ પ્રકાર કહ્યા છે (धम्मत्थिकाए,नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स दसे,अधम्मत्थिकायस्स पएसा अद्धासमये) (१)ધર્માસ્તિકાય,(२) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૩)અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને(૫) અદ્ધાસમય (કાળ) અહીં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને અધર્માસ્તિકાયનો દેશ ગ્રહણ કરવાનો નથી અહીં ધર્માસ્તિકાયના અને અધર્માસ્તિકાયનાદેશને શા માટે અરૂપી અજીવના પ્રકાર ગણવામા આવ્યા નથી તેનુ સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે-જીવ અને પુદ્ગલ અનેક છે તેથી એક જીવ જેટલા સ્થાનમા સમાય છે અથવા એક પુદ્ગલ જેટલી જગ્યા રોકે છે, એટલી જગ્યામા સકોચ વિસ્તાર ગુણથી યુક્ત

प्रज्ञप्ता 'त जहा' तद् यथा 'रूवीय अरूवीय' रूपिणश्चारूपिणश्च रूपिणो मूर्त्ताः पुद्गलाः अरूपिणोऽमूर्त्ताः धर्मास्तिकायादयः, 'जे रूवी ते चउविहा पण्णत्ता' ये रूपिणः पुद्गलास्ते चतुर्विधाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा' तद् यथा 'खधा खधदेसा–खधपएसा परमाणु पोग्गला' स्कन्धाः स्कन्धदेशाः स्कन्धप्रदेशाः परमाणुपुद्गलाः तत्र स्कन्धा परमाणुसमुदायात्मका अवयवि न इत्यर्थः स्कन्धदेशा द्व्यादयो विभागा स्कन्धप्रदेशास्तस्यैव निरंशा अवयवाः परमाणुपुद्गला अवयवा

अजीव हैं वे दो प्रकार के हैं-(तजहा) जैसे-(रूवी य अरूवी य) एकरूपी अजीव और दूसरा अरूपी अजीव, रूपी शब्द का अर्थ-जिसमें वर्ण, गंध, रस और स्पर्श ये पाये जाते हैं ऐसा मूर्तिक पदार्थ-और जिसमें ये चार गुण नहीं पाये जाये ऐसा अमूर्तिक पदार्थ अरूपी कहा गया है। मूल में अजीव के धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय और काल ऐसे पाच भेद हैं। इनमें पुद्गलास्तिकाय को छोड़कर बाकी चार अस्तिकाय अरूपी हैं और पुद्गलास्तिकाय रूपी है। (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता) रूपी पुद्गलास्तिकाय चार प्रकार का कहा गया है (तजहा) जैसे (खधा, खधदेसा, खधपएसा, परमाणुपोग्गला) स्कध, स्कधदेश, स्कधप्रदेश और परमाणुपुद्गल, तथा परमाणु समुदायात्मक जो अवयवी है वह स्कध है, स्कध के दो तीन आदि अपृथग्भूता जो विभाग हैं वे स्कधदेश हैं' स्कधदेश के जो निरश विभाग हैं वे स्कधप्रदेश हैं। तथा

જે અજીવ છે તે બે પ્રકારના છે. (त जहा) જેમ કે (रूवीय अरूवी य) (૧) રૂપી અજીવ અને (૨) અરૂપી અજીવ જેમા રૂપ, રસ, ગધ સ્પર્શ હોય છે એવા મૂર્તિક પદાર્થને 'રૂપી' કહે છે, અને જેમા એ ચાર ગુણ હોતા નથી એવા અમૂર્તિક પદાર્થ ને "અરૂપી" કહે છે અજીવના મૂળ પાચ ભેદ છે ૧, ધર્માસ્તિકાય, ૨, અધર્માસ્તિકાય, ૩, આકાશાસ્તિકાય ૪, પુદ્ગલાસ્તિકાય અને ૫, કાળ તેમાના પુદ્ગલાસ્તિકાય સિવાયના ચાર અસ્તિકાય અરૂપી છે પણ પુદ્ગલાસ્તિકાય રૂપી છે (जे रूवी ते चउव्विहा पण्णत्ता ?) રૂપી પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે (खधा, खधदेसा, खधपएसा परमाणुपोग्गला) (૧) સ્કધ, (૨) સ્કધદેશ, (૩) સ્કધપ્રદેશ અને (૪) પરમાણુ પુદ્ગલપરમાણુના સમુદાય રૂપ જે અવયવી છે તેને સ્કધ કહે છે સ્કધના બે ત્રણ આદિ અપૃથકરૂપ જે વિભાગો છે તેમને સ્કધદેશ કહે છે સ્કધદેશના જે નિરશ (અવિભાજ્ય) વિભાગ છે તેમને સ્કધપ્રદેશ કહે છે તથા અવયવ

वयविभाववर्जिताः परमाणवः एवेति, 'जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता' ये अरूपिणस्ते पञ्चविधाः प्रज्ञप्ताः 'त जहा धम्मत्थिकाए' इत्यादि 'त जहा धम्मत्थिकाए' तद् यथा धर्मास्तिकायः। धर्मास्तिकायः नास्ति धर्मास्तिकायस्य देशरूपः१ धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः२ अधर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायोऽपि नास्ति अधर्मास्तिकायस्य देशरूपः ३ अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः४ अद्धा–कालस्तल्लक्षणः समयः–क्षणोऽद्धासमयः स चैक एव वर्तमानक्षणलक्षणः, अतीतानागतयोः सत्त्वाभावात् ॥

अवयव अवयवी भाव से वर्जित जो पुद्गल हैं वे परमाणुपुद्गल हैं। यहां परमाणुपुद्गल वे ही लिये गये हैं जो स्कध अवस्था को प्राप्त नही हुए हैं। (जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता) तथा जो अरूपी अजीव है वह पाच प्रकार का कहा गया है–(तजहा) जैसे (धम्मत्थिकाए, नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्सदेसे, अधम्मत्थिकायस्स पएसा, अद्धासमए) धर्मास्तिकाय १ धर्मास्तिकाय के प्रदेश २ अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ यहा पर धर्मास्तिकाय का देश और अधर्मास्तिकाय का देश नही माना गया है। ऐसे क्यों नही माना गया है सो इस विषय में स्पष्टीकरण इस प्रकार से है–जीव और पुद्गल अनेक हैं, इसलिये एक जीव जितने स्थान मे समाता है अथवा एक पुद्गल जितने स्थान को रोकता है उतने स्थान मे सकोच विस्तार गुण से युक्त होने के कारण अनेक जीव और पुद्गल समा सकते हैं। इस कारण जीव, जीव-

---

અને અવયવી ભાવથી રહિત જે પુદ્ગલ છે, તેને પરમાણુ પુદ્ગલ કહે છે અહીં પરમાણુ પુદ્ગલ તેમને જ કહ્યા છે કે જેઓએ સ્કધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરી નથી (जे अरूवी ते पचविहा पण्णत्ता) અરૂપી અજીવના નીચે પ્રમાણે પાચ પ્રકાર કહ્યા છે (धम्मत्थिकाए,नो धम्मत्थिकायस्स देसे, धम्मत्थिकायस्स पएसा) अधम्मत्थिकाए, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे,अधम्मत्थिकायस्स पएसा अद्धासमये) (૧)ધર્માસ્તિકાય,(૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૩)અધર્માસ્તિકાય (૪) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને(૫) અદ્ધાસમય (કાળ) અહીં ધર્માસ્તિકાયનો દેશ અને અધર્માસ્તિકાયનો દેશ ગ્રહણ કરવાનો નથી અહીં ધર્માસ્તિકાયના અને અધર્માસ્તિકાયનાદેશને શા માટે અરૂપી અજીવના પ્રકાર ગણવામા આવ્યા નથી તેનુ સ્પષ્ટીકરણ નીચે પ્રમાણે છે–જીવ અને પુદ્ગલ અનેક છે તેથી એક જીવ જેટલા સ્થાનમા સમાય છે અથવા એક પુદ્ગલ જેટલી જગ્યા રોકે છે, એટલી જગ્યામા સંકોચ વિસ્તાર ગુણથી યુક્ત

अत्र जीवाना पुद्गलानाञ्चाऽनेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने सकोचादिकारणबलादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीव प्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाऽजीवदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चे त्येवरूपेण बहुवचन सगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यदा सपूर्णमेव वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मा स्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुनोऽशमात्रस्य विवक्षाया तु तत्प्रदेशा इति तेषा मवस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनवस्थितरूपत्वात् इति।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एव पुद्गलप्रदेश एसा कथन बन जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में सकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है। अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं। इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश। तथा रू पीद्रव्य की अपेक्षा से भी एसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश। क्यों कि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है। धर्मास्तिकाय आदि में तो इस प्रकार से ३ तीन भेद सभवित न होकर

હોવાને કારણે અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલનો સમાવેશ થઇ શકે છે તે કારણે જીવ, જીવદેશ, જીવપ્રદેશ અને પુદ્ગલ, પુદ્ગલ દેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશના વિષયમા એવુ કથન થઇ શકે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલ અને જીવના પ્રદેશમા સ કોચ અને વિસ્તાર પામવાની શક્તિ (સ્વભાવ) છે તેથી એક પુદ્ગલ તથા એક જીવ જેટલા સ્થાનમા રહી શકે છે એટલા જ સ્થાનમા અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ પણ રહી શકે છે તેથી અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ હોઇ શકે છે, અને તે કારણે અનેક જીવ, અનેક પુદ્ગલ, અનેક જીવદેશ અનેક પુદ્ગલદેશ, અનેક જીવપ્રદેશ અને અનેક પુદ્ગલપ્રદેશ એવુ બહુવચનવાળુ કથન સ ગત બની જાય છે તથા રૂપી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ "અનેક અજીવ, અનેક અજીવદેશ, અનેક અજીવપ્રદેશ" એવુ બહુવચનવાળુ કથન સ ગત બની જાય છે તેનુ કારણ એ છે કે એકજ અધિકરણ (સ્થાન)મા ભેદવાળી ત્રણે વસ્તુનો સદ્ભાવ રહી શકે છે ધર્માસ્તિકાય આદિમા તો આ પ્રકારના ત્રણ ભેદ સ ભવિત નથી, પણ ઉપર

यद्यपि अनवस्थितरूपत्व जीवादिदेशानामपि अस्ति तथापि तेषा जीवादिदेशानामेक स्मिन्नधिकरणे भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् अत्र तु तन्नास्ति धर्मास्तिकायादेरे कत्वात् सङ्कोचादिधर्मत्वाभावाच्च अतएव धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधार्थमाह- 'नो धम्मत्थिकायस्सदेसे तथा नो अधम्मत्थिकायस्स देसे इति।' धर्मास्तिका-

जो पूर्वोक्तरूप से दो भेद ही सभवित होते हैं उसका कारण यह है कि जब धर्मास्तिकायादिरूप सपूर्ण ही वस्तु विवक्षित होती है तभी धर्मास्तिकाय आदि ऐसा कहा जाता है और जब धर्मास्तिकायादि के अशमात्र की विवक्षा होती है, तब धर्मास्तिकायादि के प्रदेश ऐसा कहा जाता है कारण कि वे प्रदेश अवस्थित रूप वाले होते हैं। धर्मास्तिकायादिके देशो की कल्पना इसलिये युक्तियुक्त नही है, कि वे उनके देश अनवस्थित रूप वाले होते ह। यद्यपि जीवादिद्रव्यों के देश भी अनवस्थितरूपवाले होते हैं, तथापि उन जीवादिदेशों का एक ही अधिकरण में भिन्न २ रूप से रहना सभव होता है इसलिये उनकी भिन्न २ रूप से प्ररूपणा की गई है। धर्मास्तिकायादिक में तो ऐसी बात है नही कारण कि वे एक द्रव्य है। भेद विना के हैं। दूसरे उनमें सकोच आदि होने रूप धर्म नही है। इसी कारण धर्मास्तिकायादिकों के देशो को निषेध करने के लिये (नो धम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) ऐसा कहा है। धर्मास्तिकाय आदि के देशों के

કહ્યા મુજબના બે ભેદ જ સભવિત છે તેનુ કારણ એ છે કે જ્યારે ધર્મા સ્તિકાયાદિ રૂપ સપૂર્ણ વસ્તુની વાત કરવામા આવતી હોય ત્યારે જ તેને માટે ધર્માસ્તિકાય આદિ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે પણ જ્યારે ધર્માસ્તિકાય આદિના અશ માત્રની જ વાત થતી હોય, ત્યારે તેમને ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રદેશ કહેવામા આવે છે, કારણ કે તે પ્રદેશો અવસ્થિત રૂપવાળા હોય છે ધર્મા સ્તિકાયદિકોના દેશોની કલ્પના સુસગત લાગતી નથી, કારણ કે એમના તે દેશો અનવસ્તિરૂપવાળા હોય છે જો કે જીવાદિક દ્રવ્યોના દેશ પણ અનવ સ્તિરૂપવાળા હોય છે, તો પણ તે જીવાદિ દેશોનુ એક જ સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે રહેવાનુ સભવિત હોય છે, તેથી તેમની ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રરૂપણા કર વામા આવી છે ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યમા તો એવી વાત જ શક્ય નથી, કારણ કે એકદ્રવ્યરૂપ છે–ભેદ વિનાના છે વળી તેમનામા સકુચન આદિ ધર્મ (સ્વભાવ) હોતા નથી તે કારણે જ ધર્માસ્તિકાય આદિકોમા દેશોનો નિષેધ કરવા માટે નો ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, નો અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે) એવુ કહે

अत्र जीवानां पुद्गलानाञ्चाऽनेकत्वादेकस्य जीवस्य वा एकस्य पुद्गलस्य वा स्थाने संकोचादिकारणबलादनेके जीवाः पुद्गलाश्च जीवदेशाः पुद्गलदेशा जीवप्रदेशाः पुद्गलप्रदेशाश्च तथा रूपिद्रव्यापेक्षया अजीवाश्चाऽजीवदेशाश्चाऽजीवप्रदेशाश्चे त्येवरूपेण बहुवचन सगतमेव एकस्मिन्नप्यधिकरणे भेदवतो वस्तुत्रयस्य सद्भावात् धर्मास्तिकायादौ तु द्वितयमेव युक्तम् यतो यदा सपूर्णमेव वस्तु विवक्ष्यते तदा धर्मास्तिकायादि इत्युच्यते तस्य वस्तुनोंऽशमात्रस्य विवक्षाया तु तत्प्रदेशा इति तेषा मवस्थितरूपत्वात् तदीयदेशकल्पना तु न युक्ता तेषामनवस्थितरूपत्वात् इति।

देश, जीवप्रदेश और पुद्गल, पुद्गलदेश एव पुद्गलप्रदेश ऐसा कथन बन जाता है। तात्पर्य कहने का यह है कि पुद्गल और जीव के प्रदेशों में सकोच और विस्तार होने की प्रदीपवत् शक्ति है स्वभाव है। अतः एक पुद्गल तथा एक जीव जितने स्थान में रहता है उतने ही स्थान में अनेक जीव और अनेकपुद्गल भी रह सकते हैं। इसलिये अनेक जीव और अनेक पुद्गल हो सकते हैं और इस कारण ऐसा बहुवचनवाला कथन संगत बन जाता है कि अनेक जीव, अनेकपुद्गल, अनेक जीवदेश, अनेक पुद्गलदेश, अनेक जीवप्रदेश और अनेक पुद्गलप्रदेश। तथा रूपीद्रव्य की अपेक्षा से भी एसा बहुवचनवाला कथन सगत बन जाता है अनेक अजीव, अनेक अजीवदेश, अनेक अजीवप्रदेश। क्यों कि एक ही अधिकरण (स्थान) में भेदवान् वस्तुत्रय का सद्भाव रह सकता है। धर्मास्तिकाय आदि में तो इस प्रकार से ३ तीन भेद सम्भवित न होकर

હોવાને કારણે અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલનો સમાવેશ થઇ શકે છે તે કારણે જીવ, જીવદેશ, જીવપ્રદેશ અને પુદ્ગલ, પુદ્ગલ દેશ અને પુદ્ગલ પ્રદેશના વિષયમા એવુ કથન થઇ શકે છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે પુદ્ગલ અને જીવના પ્રદેશમા સકોચ અને વિસ્તાર પામવાની શક્તિ (સ્વભાવ) છે તેથી એક પુદ્ગલ તથા એક જીવ જેટલા સ્થાનમા રહી શકે છે એટલા જ સ્થાનમા અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ પણ રહી શકે છે તેથી અનેક જીવ અને અનેક પુદ્ગલ હોઇ શકે છે, અને તે કારણે અનેક જીવ, અનેક પુદ્ગલ, અનેક જીવદેશ અનેક પુદ્ગલદેશ, અનેક જીવપ્રદેશ અને અનેક પુદ્ગલપ્રદેશ એવુ બહુવચનવાળુ કથન સગત બની જાય છે તથા રૂપી દ્રવ્યની અપેક્ષાએ પણ "અનેક અજીવ, અનેક અજીવદેશ, અનેક અજીવપ્રદેશ" એવુ બહુવચનવાળુ કથન સગત બની જાય છે તેનુ કારણ એ છે કે એકજ અધિકરણ (સ્થાન)મા ભેદવાળી ત્રણે વસ્તુનો સદ્ભાવ રહી શકે છે ધર્માસ્તિકાય આદિમા તો આ પ્રકારના ત્રણ ભેદ સભવિત નથી, પણ ઉપર

यद्यपि अनवस्थितरूपत्व जीवादिदेशानामपि अस्ति तथापि तेषां जीवादिदेशानामेक स्मिन्नधिकरणे भेदेन सम्भवः प्ररूपणाकारणम् अत्र तु तन्नास्ति धर्मास्तिकायादेरे कत्वात् सङ्कोचादिधर्मताभावाच्च अतएव धर्मास्तिकायादिदेशनिषेधार्थमाह- ' नो धम्मत्थिकायस्सदेसे तथा नो अधम्मत्थिकायस्स देसे इति । ' धर्मास्तिका-

---

जो पूर्वोक्तरूप से दो भेद ही संभवित होते हैं उसका कारण यह है कि जब धर्मास्तिकायादिरूप संपूर्ण ही वस्तु विवक्षित होती है तभी धर्मास्तिकाय आदि ऐसा कहा जाता है और जब धर्मास्तिकायादि के अंशमात्र की विवक्षा होती है, तब धर्मास्तिकायादि के प्रदेश ऐसा कहा जाता है कारण कि वे प्रदेश अवस्थित रूप वाले होते हैं। धर्मास्तिकायादिके देशों की कल्पना इसलिये युक्तियुक्त नहीं है, कि वे उनके देश अनवस्थित रूप वाले होते ह। यद्यपि जीवादिद्रव्यों के देश भी अनवस्थितरूपवाले होते हैं, तथापि उन जीवादिदेशों का एक ही अधिकरण में भिन्न २ रूप से रहना संभव होता है इसलिये उनकी भिन्न २ रूप से प्ररूपणा की गई है। धर्मास्तिकायादिक में तो ऐसी बात है नहीं कारण कि वे एक द्रव्य हैं। भेद विना के हैं। दूसरे उनमें संकोच आदि होने रूप धर्म नहीं है। इसी कारण धर्मास्तिकायादिकों के देशों को निषेध करने के लिये (नो धम्मत्थिकायस्स देसे, नो अधम्मत्थिकायस्स देसे) ऐसा कहा है। धर्मास्तिकाय आदि के देशों के

કહ્યા મુજબના બે ભેદ જ સંભવિત છે તેનું કારણ એ છે કે જ્યારે ધર્મા સ્તિકાયાદિ રૂપ સંપૂર્ણ વસ્તુની વાત કરવામાં આવતી હોય ત્યારે જ તેને માટે ધર્માસ્તિકાય આદિ શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે પણ જ્યારે ધર્માસ્તિકાય આદિના અંશ માત્રની જ વાત થતી હોય, ત્યારે તેમને ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રદેશ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે તે પ્રદેશો અવસ્થિત રૂપવાળા હોય છે ધર્મા સ્તિકાયદિકોના દેશોની કલ્પના સુસંગત લાગતી નથી, કારણ કે એમના તે દેશો અનવસ્થિતરૂપવાળા હોય છે જો કે જીવાદિક દ્રવ્યોના દેશ પણ અનવ સ્તિરૂપવાળા હોય છે, તો પણ તે જીવાદિ દેશોનું એક જ સ્થાને ભિન્ન ભિન્ન રૂપે રહેવાનું સંભવિત હોય છે, તેથી તેમની ભિન્ન ભિન્ન રૂપે પ્રરૂપણા કર- વામાં આવી છે ધર્માસ્તિકાય આદિ દ્રવ્યમાં તો એવી વાત જ શક્ય નથી, કારણ કે એકદ્રવ્યરૂપ છે-ભેદ વિનાના છે વળી તેમનામાં સંકુચન આદિ ધર્મ (સ્વભાવ) હોતા નથી તે કારણે જ ધર્માસ્તિકાય આદિકોમાં દેશોનો નિષેધ કરવા માટે નો ધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે, નો અધમ્મત્થિકાયસ્સ દેસે) એવું કહે

लोकाकाशविषयकप्रश्नपट्कस्याप्युत्तर कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश प्रकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु सभेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विवक्षितत्वात् इति आकाशाधेयाः सप्तैव वक्तव्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विवक्षिता अविवक्षाकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात्,

अथ लोकाकाशविषयकप्रश्नपट्कस्यापि उत्तर कृत्वा अलोकाकाशविषयक प्रश्न कुर्वन्नाह–'अलोगागासे' इत्यादि. 'अलोगागासे ण भंते' अलोकाकाशः खलु

शका–जब इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह१० भेद कहे गये हैं तो फिर यहाँ उसके पाच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहा पर तीन भेद वाले आकाश को आधाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहा गिने नही गये हैं। यहा तो जो आधेय हैं उनके ही भेदो का विचार किया गया है। अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्धासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने मे आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों मे से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं। सो इनमें भी सात भेदों की यहां विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा । जिन भेदो की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहा प्रकट किया गया है ।

अब अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे ण भंते ! कि जीवा पुच्छा तह चेव) अलोकाकाश में

શંકા—જો બીજી જગ્યાએ અરૂપીના દસ પ્રકાર કહ્યા છે તો અહીં શા માટે તેના પાચ ભેદ કહ્યા છે? ઉત્તર–અહીં ત્રણ ભેદવાળા આકાશને આધાર રૂપ ગણવામા આવેલ છે, તેથી તેના ત્રણ ભેદને ગણતરીમા લીધા નથી અહી તો જે આધેય છે તેમના ભેદોનો જ વિચાર કરવામા આવ્યો છે તેથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય રૂપ કાળ એ આધેય રૂપઅરૂપી ત્રણેનો જ અહીં વિચાર કરવામા આવ્યો છે આ રીતે ઉપર કહેલા ૧૦ દસ ભેદોમાથી આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ ભેદોને કાઢી નાખવાથી બાકી સાત ભેદ રહે છે તે સાત ભેદને બદલે પાચ ભેદોનુ વર્ણન શા માટે કરવામા આવ્યુ છે તે આગળ બતાવવામા આવ્યુ છે એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશોને પણ ગણવામા આવ્યા નથી બાકીના પાચને જ અરૂપીના ભેદ તરીકે ગણાવ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને અલોકાકાશ ને વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે– (अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव) અલોકાકાશમા જીવ અને

यस्य देशनिषेधे भगवत प्ररूपणेव कारणमिति। 'धम्मत्थिकायस्स पएसा' धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, तथा 'अधम्मत्थिकाए' अधर्मास्तिकायः 'नो अधम्मत्थिकायस्स देसे' नो अधर्मास्तिकायस्य देशः, 'अधम्मत्थिकायस्स पएसा' अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः 'अद्धासमए' अद्धासमय अद्धा कालस्तद्रूपः समय. समय इति अद्धा समय स च काल एक एव वर्तमानलक्षण.अतीतानागतयोरसत्त्वात् एव प्रकारेण

निषेध में भगवान् की प्ररूपणा ही कारण है। इस तरह धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ अरूपीद्रव्य के ये पाच प्रकार वर्णित किये गये हैं। इनका वर्णन से ही लोकाकाश विषयक ६ छह प्रश्नों का उत्तर हो जाता है। अद्धासमय का तात्पर्य क्षण से है। और यह क्षण वर्तमान समय रूप होता है-और वर्तमान समय एक क्षणरूप होता है। अतीतकाल और अनागतकाल का असत्त्व होने से सद्भाव ही नहीं माना गया है। एक क्षण रूप वर्तमानकाल को ही अद्धासमयरूप माना गया है। दूसरी जगह अरूपी दश प्रकार के कहे हुए हैं-जैसे-आकाशास्तिकाय १ आकाशास्तिकायदेश २ आकाशास्तिकायप्रदेश ३ धर्मास्तिकाय ४ धर्मास्तिकायदेश ५ धर्मास्तिकायप्रदेश ६ अधर्मास्तिकाय ७ अधर्मास्तिकायदेश ८ अधर्मास्तिकायप्रदेश ९ अद्धासमय १०,।

વામા આવ્યુ છે ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશોના નિષેધમા ભગવાનની પ્રરૂપણા જ કારણરૂપ છે આ રીતે (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) અધર્માસ્કિાયના પ્રદેશો, (૩) અધર્માસ્તિકાય, (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૫) અદ્ધાકાળ (વર્તમાન કાળ) એ પ્રમાણે અરૂપી દ્રવ્યના પાચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે તેમનુ વર્ણન કરાયાથી લોકાકાશ વિષેના ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી જાય છે અદ્ધાસમય એટલે ક્ષણ અને તે ક્ષણ વર્તમાન સમય રૂપ હોય છે-અને વર્તમાન સમય એક ક્ષણ રૂપ હોય છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનુ અસત્ત્વ (અભાવ-અનસ્તિત્વ) હોવાથી, તેમનો સદ્ભાવ જ માનવામા આવ્યો નથી એક ક્ષણરૂપ વર્તમાન કાળને જ અદ્ધાસમય રૂપ માન્યો છે બીજી જગ્યાએ અરૂપીને નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧) આકાશાસ્તિકાય, (૨) આકાશાસ્તિકાય દેશ, (૩) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, (૪) ધર્માસ્તિકાય, (૫) ધર્માસ્તિકાય દેશ, (૬) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૮) અધર્માસ્તિકાય, (૮) અધર્માસ્તિકાયદેશ, (૯) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને (૧૦) અદ્ધા સમય (વર્તમાન કાળ)

लोकाकाशविषयकप्रश्नषट्कस्याप्युत्तर कृतमिति । अन्यत्र तु अरूपिणो दश प्रकारा वर्णिताः यथा आकाशास्तिकायः, तद्देशः तत्प्रदेशश्च एवं धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायौ तयोर्देशप्रदेशाः समयश्चेति मिलित्वा दश भवन्ति, इह तु सभेदस्याऽऽकाशस्याधिकरणरूप्यरूपितया विवक्षितत्वात् इति आकाशाधेयाः सप्तैव वक्तव्या भवन्ति न च ते सप्तापीह विवक्षिता अविवक्षाकारणस्य अग्रे वक्ष्यमाणत्वात् ,

अथ लोकाकाशविषयकप्रश्नषट्कस्यापि उत्तर कृत्वा अलोकाकाशविषयक प्रश्न कुर्वन्नाह-'अलोगागासे' इत्यादि. 'अलोगागासे ण भंते' अलोकाकाशः खलु

शंका-जब इस प्रकार से अरूपी के दूसरी जगह१० भेद कहे गये हैं तो फिर यहां उसके पाच भेद कहने का कारण क्या है ?

उत्तर—यहा पर तीन भेद वाले आकाश को आधाररूप से विवक्षित किया गया है इस कारण उसके तीन भेद यहा गिने नहीं गये हैं। यहा तो जो आधेय हैं उनके ही भेदों का विचार किया गया है। अतः धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और अद्धासमयरूप काल इन आधेय रूप अरूपी तीनों का ही विचार करने मे आया है इस विचार में पूर्वोक्त १० दस भेदों मे से आकाशास्तिकाय के तीन ३ भेद निकाल देने पर बाकी सात ७ बचे रहते हैं। सो इनमें भी सात भेदों की यहा विवक्षा नहीं हुई है इसका कारण आगे प्रकट किया जायगा । जिन भेदो की विवक्षा की गई है उन्हें ही यहा प्रकट किया गया है ।

अब अलोकाकाश के विषय में प्रश्न करते हुए गौतम स्वामी प्रभु से पूछते हैं (अलोगागासे ण भंते ! कि जीवा पुच्छा तह चेव) अलोकाकाश में

શંકા—જો બીજી જગ્યાએ અરૂપીના દસ પ્રકાર કહ્યા છે તો અહીં શા માટે તેના પાચ ભેદ કહ્યા છે? ઉત્તર–અહીં ત્રણુ ભેદવાળા આકાશને આધાર રૂપ ગણુવામા આવેલ છે, તેથી તેના ત્રણુ ભેદને ગણુતરીમા લીધા નથી અહીં તો જે આધેય છે તેમના ભેદોનો જ વિચાર કરવામા આવ્યો છે તેથી ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને અદ્ધાસમય રૂપ કાળ એ આધેય રૂપઅરૂપી ત્રણેનો જ અહીં વિચાર કરવામા આવ્યો છે આ રીતે ઉપર કહેલા ૧૦ દસ ભેદોમાથી આકાશાસ્તિકાયના ત્રણુ ભેદોને કાઢી નાખવાથી બાકી સાત ભેદ રહે છે તે સાત ભેદને બદલે પાચ ભેદોનુ વર્ણુન શા માટે કરવામા આવ્યુ છે તે આગળ બતાવવામા આવ્યુ છ એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશ અને અધર્માસ્તિકાયના દેશને પણુ ગણુવામા આવ્યા નથી બાકીના પાચને જ અરૂપીના ભેદ તરીકે ગણાવ્યા છે

હવે ગૌતમ સ્વામી મહાવીર પ્રભુને અલોકાકાશ ને વિષે પ્રશ્ન પૂછે છે–(અલોગાગાસે ण भंते ! किं जीवा पुच्छा तह चेव) અલોકાકાશમા જીવ અને

यस्य देशनिषेधे भगवत प्ररूपणैव कारणमिति । 'धम्मत्थिकायस्स पएसा' धर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः, तथा ' अधम्मत्थिकाए ' अधर्मास्तिकायः ' नो अधम्मत्थिकायस्स देसे' नो अधर्मास्तिकायस्य देशः, 'अधम्मत्थिकायस्स पएसा' अधर्मास्तिकायस्य प्रदेशाः 'अद्धासमए' अद्धासमय अद्धा कालस्तद्रूपः समयः क्षण इति अद्धा समय स च काल एक एव वर्तमानलक्षणःअतीतानागतयोरसत्त्वात् एव प्रकारेण

निषेध में भगवान् की प्ररूपणा ही कारण है। इस तरह धर्मास्तिकाय १, धर्मास्तिकाय के प्रदेश २, अधर्मास्तिकाय ३ अधर्मास्तिकाय के प्रदेश ४ और अद्धासमय ५ अरूपीद्रव्य के ये पाच प्रकार वर्णित किये गये हैं। इनका वर्णन से ही लोकाकाश विषयक ६ छह प्रश्नों का उत्तर हो जाता है। अद्धासमय का तात्पर्य क्षण से है। और यह क्षण वर्तमान समय रूप होता है-और वर्तमान समय एक क्षणरूप होता है। अतीतकाल और अनागतकाल का असत्त्व होने से सद्भाव ही नहीं माना गया है। एक क्षण रूप वर्तमानकाल को ही अद्धासमयरूप माना गया है। दूसरी जगह अरूपी दश प्रकार के कहे हुए है-जैसे-आकाशास्तिकाय १ आकाशास्तिकायदेश २ आकाशास्तिकायप्रदेश ३ धर्मास्तिकाय ४ धर्मास्तिकायदेश ५ धर्मास्तिकायप्रदेश ६ अधर्मास्तिकाय ७ अधर्मास्तिकायदेश ८ अधर्मास्तिकायप्रदेश ९ अद्धासमय १०,।

વામા આવ્યુ છે ધર્માસ્તિકાય આદિના દેશોના નિષેધમા ભગવાનની પ્રરૂપણા જ કારણરૂપ છે આ રીતે (૧) ધર્માસ્તિકાય, (૨) ધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશો, (૩) અધર્માસ્તિકાય, (૪) અધર્માસ્તિકાયના પ્રદેશ (૫) અદ્ધાકાળ (વર્તમાન કાળ) એ પ્રમાણે અરૂપી દ્રવ્યના પાચ પ્રકાર વર્ણવ્યા છે તેમનુ વર્ણન કરાયાથી લોકાકાશ વિષેના ૬ પ્રશ્નોના ઉત્તર મળી જાય છે અદ્ધાસમય એટલે ક્ષણ અને તે ક્ષણ વર્તમાન સમય રૂપ હોય છે-અને વર્તમાન સમય એક -ક્ષણ રૂપ હોય છે ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનુ અસત્ત્વ (અભાવ-અનસ્તિત્વ) હોવાથી, તેમનો સદ્ભાવ જ માનવામા આવ્યો નથી એક ક્ષણરૂપ વર્તમાન કાળને જ અદ્ધાસમય રૂપ માન્યો છે બીજી જગ્યાએ અરૂપીને નીચે પ્રમાણે કહ્યા છે—(૧) આકાશાસ્તિકાય, (૨) આકાશાસ્તિકાય દેશ, (૩) આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, (૪) ધર્માસ્તિકાય, (૫) ધર્માસ્તિકાય દેશ, (૬) ધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ, (૮) અધર્માસ્તિકાય, (૮) અધર્માસ્તિકાયદેશ, (૯) અધર્માસ્તિકાય પ્રદેશ અને (૧૦) અદ્ધા સમય (વર્તમાન કાળ)

रूपत्वात् कथितम् 'अगुरुलहुए' अगुरुलघुकः नोगुरुर्नवा लघुरलोकाकाश इत्यर्थः तथा 'अणतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं सजुत्ते' अनन्तैरगुरुलघुकगुणैः सयुक्तः अनन्तैः स्वपर्यायपरपर्यायैर्गुणैरगुरुलघुस्वभावै सयुक्त इत्यर्थः 'सव्वागासे अणंतभागूणे'

जीवद्रव्य का देशत्व कहा गया है वह लोकालोकरूप अकाशद्रव्य का भागरूप होने से कहा गया है यह अलोकाकाश न गुरु है, न लघु है, अतःअगुरुलघुरूप है। (अणतेहिं अगुरुलहुयगुणेहिं सजुत्ते) अनत अगुरुलघुस्वभाववाले गुणों से यह युक्त है। अर्थात्- अगुरुलघु स्वभाववाले स्वपर्यायरूप एव परपर्यायरूप गुणो से यह सहित है। तात्पर्य कहने का यह है कि परिणमन से शून्य कोई भी वस्तु नही है। आकाश-अलोकाकाश भी वस्तुरूप है अतः उसमें भी परिणमन होता है। और यह परिणमन न लघु होता है और न गुरु ही होता है। इस परिणमन का नाम ही स्वपर्याय परपर्याय है। परपर्याय का तात्पर्य पर के निमित्त से जो परिणमन होता है वह है। यद्यपि अलोकाकाश में आकाश के सिवाय और कोई द्रव्य नही है-पर फिर भी वहां जो परपर्यायरूप परिणमन होता रहता है वह लोकाकाश के सबध को लेकर ही माना गया है। तात्पर्य कहने का यह है कि आकाश एक अखड समूचा द्रव्य है उसमें जितने भाग में धर्मादिक द्रव्य रहते हैं उतने भाग को लोका-

---

ઉત્તર—(एगे अजीवदव्वदेसे) તે અલોકાકાશ એક અજીવ દ્રવ્યદેશરૂપ છે અહીં જે અલોકાકાશમા અજીવદ્રવ્યનુ દેશત્વ કહેલુ છે તે લોકાલોકરૂપ આકાશદ્રવ્યના ભાગરૂપ હોવાથી કહેલ છે તે અલોકાકાશ ગુરુ નથી, લઘુ નથી, પણ અગુરુલઘુરૂપ છે (अणते हिं अगुरुलहुयगुणेहिं सजुत्ते) તે અન ત અગુરૂલઘુ સ્વભાવવાળા ગુણોથી યુક્ત છે એટલે કે અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા સ્વપર્યાયરૂપ અને પરપર્યાયરૂપ ગુણોથી તે યુક્ત છે કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે પરિણમન વિનાની કોઈપણ વસ્તુ હોતી નથી આકશ અને અલોકાકાશ પણ વસ્તુરૂપ છે તેથી તેમનામા પણ પરિણમન હોય છે તે પરિણમન લઘુ પણ હોતુ નથી અને ગુરુ પણ હોતું નથી તે પરિણમનનુ નામ જ સ્વપર્યાય પરપર્યાય છે પરને નિમિત્તે જે પરિણમન થાય છે તેને પરપર્યાય કહે છે જો કે અલોકાકાશમા આકાશ સિવાય બીજુ કોઈ દ્રવ્ય હોતુ નથી, તો પણ ત્યા જે પરપર્યાયરૂપ પરિણમન થતુ રહે છે તે લોકાકાશના સબધને લીધેજ થાય છે એમ માનવામા આવ્યુ છે કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે આકાશ એક અખડ દ્રવ્ય છે--તેના જેટલા ભાગમા ધર્માદિક દ્રવ્ય રહે છે એટલા ભાગને લોકાકાશ કહે છે

भदन्त ! ' किं जीवा पुच्छा तह चेव तथा चैव यथा लोकाकाशे प्रश्न कृतः तथा अलोकाकाशेऽपि प्रश्नो ज्ञातव्यस्तथाहि ' अलोगागासे णं भंते किं जीवा जीव-देसा जीवप्पएसा अजीवा अजीवदेसा अजीवप्पएसा " एव रूपेणालोकाकाशविषयकः पूर्ववदेव प्रश्नः । एतेषां षण्णामपि निषेधं कुर्वन्नेव भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' नो जीवा जाव नो अजीवप्पएसा ' नो जीवाः यावत् नो अजीवप्रदेशाः हे गौतम ! योऽयमलोकाकाशः स जीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानामजीवानां तद्देशानां तत्प्रदेशानां नास्ति आधार इत्यर्थः अत्र यावत्पदेन जीवदेशप्रदेशाजीवतद्देशतत्प्रदेशानां सग्रहो भवतीति । यदि अलोकाकाशो न जीवादीनामाधारभूतस्तदा किं स्वरूपस्तत्राह–' एगे ' इत्यादि । ' एगे अजीव दव्वदेसे ' एकोऽजीवद्रव्यदेशः अलोकाकाशस्य देशत्वं लोकाकाशद्रव्यस्य भाग-

---

भी जीव और अजीवादि को लेकर पहिले लोकाकाशो की तरह ६ छह प्रश्न कर लेना चाहिये-वे इस प्रकार से-(अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवप्पएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा, ? हे भदन्त ! अलोकाकाश में जीव, जीवदेश, जीवप्रदेश, अजीव, अजीवदेश और अजीवप्रदेश है क्या ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते है (गोयमा !) हे गौतम ! (नो जीवा जाव नो अजीवपएसा) अलोकाकाश में न जीव के देश है, न जीव के प्रदेश है, न अजीव है, न अजीव के देश है और न अजीव के प्रदेश भी है । यहा (यावत्) पद से जीवदेश तत् प्रदेश, अजीवदेश और तत् प्रदेश इनका सग्रह हुआ है । प्रश्न-यदि अलोकाकोश जीवादिक द्रव्यों का आधारभूत नहीं है तो फिर वह किं स्वरूप है-? समाधान-(एगे अजीवदव्वदेसे) वह अलोकाकाश एक अजीवद्रव्यदेशरूप है । यहां जो अलोकाकाश में अ-

---

અજીવ આદિ છે કે નહી અહી પણ લોકાકાશને વિષે જે ૬ છ પ્રશ્નો આગળ પૂછયા છે એજ અલોકાકાશ વિષે પૂછવા જોઇએ તે પ્રશ્નો આ પ્રમાણે છે-(अलोगागासे ण भंते ! किं जीवा, जीवदेसा, जीवपएसा, अजीवा, अजीवदेसा, अजीवपएसा હે ભદન્ત ! આલેકાકાશમા જીવ,જીવદેશ,જીવ પ્રદેશ, અજીવ,અજીવદેશ અજીવપ્રદેશ હોય છે કે નહી ? (गोयमा) હે ગૌતમ ! (नो जीवा जाव नो अजीव पएसा) ના, અલોકાકાશમા જીવદ્રવ્યો નથી, જીવદેશ નથી, અજીવદ્રવ્ય નથી અજીવદેશ નથી અજીવપ્રદેશ નથી અહી (जाव) (પર્યન્ત) પદથી જીવદેશ જીવપ્રદેશ, અજીવ, અજીવદેશ અને અજીવપ્રદેશ ગ્રહણ કરાયા છે

પ્રશ્ન —જો આલેકાકાશ જીવાદિકદ્રવ્યોના આધારરૂપ ન હોય તો તેનુ સ્વરૂપ કેવુ છે !

चिट्ठइ एवमहमत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थि-काए पचविएक्काभिलावा अहो लोएण भंते धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति? गोयमा! सातिरेगं अद्ध फुसइ, तिरियलोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा! असखेज्जइ भागं फुसइ उड्ढलोएणं भंते! पुच्छा? गोयमा! देसूण अद्धं फुसइ, इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जभाग फुसइ, असखेज्जभागं फुसइ, संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ? गोयमा! णो सखेज्जभागं फुसइ. असंखेज्ज-भाग फुसइ, णो सखेज्जे भागे णो असखेज्जे भागे फुसइ, नो सव्व फुसइ। इमीसे ण भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभाग फुसइ? जहा रयण प्पभा तहा घणोदही घणवाय-तणुवाया वि। इमीसे ण भंते? रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइ-भागं फुसइ असखेज्जइ भाग फुसइ जाव सव्वं फुसइ? गोयमा! सखेज्जइभाग फुसइ णो असखेज्जइ भाग फुसइ णो सखेज्जे णो असखेज्जे णो सव्व फुसइ उवासतराइं सव्वाइं जहा रय णप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भाणिया एव जाव अहे सत्तमाए जबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया समुद्दा, एव सोहम्मे कप्पे जाव इसी पब्भारा पुढवी फुसइ ते सव्वे वि असखेज्जइभागं फुसति सेसा पडिसेहियव्वा एव अधम्मत्थिकाए एव लोया-गासे वि, गाहा-पुढवोदहीघणतणू, कप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी संखेज्जइ भाग अतरेसु सेसा असखेज्जा ॥ सू० ५ ॥

॥ बितिय सय समत्त ॥

सर्वाकाशेऽनन्तभागोन अलोकाकाशः, अलोकाकाशापेक्षया लोकाकाशस्यानन्त भागरूपत्वात् ॥ सू०४ ॥

॥ धर्मास्तिकायादीना प्रमाणस्पर्शनयोर्विचारः ।

अथ अनन्तरप्रकरणे उक्तान् धर्मास्तिकायादीन् प्रमाणतो निरूपयन्नाह 'धम्मत्थिकाएण भंते' इत्यादि ॥

मूलम्–धम्मत्थिकाएणं भंते? के महालए पण्णत्ते. गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव फुसित्ताणं

काश कह दिया गया है और जितने में ये नहीं रहते उतने को अलोकाकाश कहा गया है। तो जिस प्रकार एक अखंड बांस के छोड को हिलाने पर पूरा बांस हिल जाया करता है उसी प्रकार लोकाकाश में जो परपदार्थों को लेकर परिणमन होता है– वह पूरे आकाशमात्र में होता है। नहीं तो फिर अलोकाकाश में कालद्रव्य तो है नहीं– वहां फिर स्वपर्यायरूप सदृश परिणमन भी जो कि प्रत्येक क्षण २ में होता रहता है कैसे माना जायगा। परिणमनमात्र कालद्रव्य के निमित्त से होता है स्वतः नहीं होता। इस तरह अलोकाकाश स्वपरपर्यायरूप अनन्तगुणों से जो कि अगुरुलघुस्वभाववाले होते हैं युक्त है। (सव्वागासे अणंतभागूणे) यह अलोकाकाश सर्वाकाश में अनन्त भागन्यून है, क्यों कि अलोकाकाश की अपेक्षा लोकाकाश अनन्तभागरूप माना गया है अतः अलोकाकाश उतने भाग से न्यून कहा गया है सू०॥ ४ ॥

॥ आकाशनिरूपण समाप्त ॥

અને જેટલા ભાગમા તે રહેતુ નથી તેટલા ભાગને અલોકાકાશ કહે છે તો જેવી રીતે એક અખડ વાસના છોડને હલાવવાથી આખો વાસ હલ્યા કરે છે, એજ પ્રમાણે પરપદાર્થોને કારણે લોકાકાશમા જે પરિણુમન થાય છે તે અખડ (પૂરે પૂરા) આકાશમા થાય છે અલોકાકાશમા કાળદ્રવ્ય તો છે જ નહીં–તો ત્યાં પ્રત્યેક ક્ષણે થયા કરતા સ્વપર્યાયરૂપ સદશ (સમાન) પરિણુમન કેવી રીતે સભવી શકે ? દરેક પરિણુમન કાળદ્રવ્યને કારણે થતુ હોય છે, સ્વત (જાતે જ) થતુ નથી આ રીતે અલોકાકાશ અગુરુલઘુ સ્વભાવવાળા ! સ્વપર્યાય અને પરપર્યાયરૂપ અનત ગુણોથી યુક્ત છે (सव्वागासे अणंतभागूणे) તે અલોકાકાશ સર્વાકાશમા અનત ભાગ ન્યૂન છે, કારણ કે અલોકાકાશ કરતા લોકાકાશ અનત ભાગરૂપ માનવામા આવ્યુ છે, તેથી અલોકાકાશને એટલા ભાગ પ્રમાણ ન્યૂન કહેલ છે

॥ આકાશ નિરૂપણ સમાસ ॥

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असख्येयभाग स्पृशति। ऊर्ध्वलो
खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथि
धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति असख्येयभाग स्पृशति सख्येयान् भाग
स्पृशति असख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो सख्येयभा

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोग ण भते! पुच्छा) हे भदन्त
तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयम
असखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के अ
ख्यातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्ढ लोग ण भते! पुच्छा) हे भद
न्त! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गो
यमा) हे गौतम! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूण अद्ध फुसइ
कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है। (इमा ण भते! रयणप्पभ
पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग
फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्व फुसइ
हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय
के सख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असंख्यातवें भाग
का स्पर्श करती है? अथवा उसके सख्यातभागों का स्पर्श करती
है या असख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त
पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जइभाग फुसइ

કરે છે (तिरियलोए ण भते! पुच्छा) હે ભદન્ત! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા
ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (असखेज्जइभाग फुसइ) તિર્યગ્લોક
ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે (उड्ढेलोए ण भते! पुच्छा) હે
ભદન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा) હે
ગૌતમ! (देसूण अद्ध फुसइ) ઉર્ધ્વલોક તેના અર્ધ કરતા ઓછા ભાગનો સ્પ
ર્શ કરે છે (इमाण भते! रयणप्पभापुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभागं
फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखज्जे भागे फुसइ, असखज्जे भागे फुसइ,
सव्व फुसइ?) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો
સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના સખ્યાત
ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત
ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो सखेज्जइ भागं फुसइ,

छाया-धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! कियान्महालयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! लोकः लोकमात्रः लोकप्रमाणको लोकस्पृष्टो लोकं चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति एवमधर्मास्तिकायो लोकाकाशो जीवास्तिकायः पुद्गलास्तिकायः पञ्चाऽपि एकाभिलापाः अधोलोकः खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य कियन्तं स्पृशति ? गौतम ! सातिरेकमर्धं

धर्मास्तिकायादिक के प्रमाण का और स्पर्शना का विचार—

अनन्तर प्रकरण में कथित धर्मादिक द्रव्यों का कथन प्रमाण की अपेक्षा से अब सूत्रकार कहते हैं—(धम्मत्थिकाए णं भंते !) इत्यादि।

सूत्रार्थ—(धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय कितना बडा कहा गया है ? (गोयमा) हे गौतम ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) वह धर्मास्तिकाय लोकरूप है, लोकमात्र है, लोकप्रमाण है, लोक स्पृष्ट है और लोकको स्पर्श करके रहा हुआ है। (एवमहम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एकाभिलावा) इसी तरह अधर्मास्तिकाय, लोकाकाश, जीवास्तिकाय, पुद्गलास्तिकाय के विषय में भी जानना चाहिये। इन पांचों का एक ही जैसा अभिलाप है (अहो लोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति) हे भदन्त ! अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है ? (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे

ધર્માસ્તિકાય આદિના પ્રમાણ અને સ્પર્શનાનુ નિરૂપણ—

પૂર્વ પ્રકરણમાં જે ધર્માદિક દ્રવ્યોની વાત કરવામાં આવી છે, તેમના પ્રમાણનુ આ પ્રકરણમા સૂત્રકારે નિરૂપણ કર્યુ છે–(धम्मत्थिकाए णं भंते !) ઈત્યાદિ

સૂત્રાર્થ—(धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पण्णत्ते ?) હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કેટલુ મોટુ હોય છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (लोए, लोयमेत्ते, लोयप्पमाणे, लोयफुडे, लोयं चेव फुसित्ताणं चिट्ठइ) તે ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે, લોકમાત્ર છે, લોકપ્રમાણ છે, લોકસ્પૃષ્ટ છે, અને લોકને સ્પર્શીને રહેલુ છે (एवं महम्मत्थिकाए लोयागासे जीवत्थिकाए पोग्गलत्थिकाए पंच वि एकाभिलावा) એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય, લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમાં પણ વક્તવ્ય (કથન) સમજવું એટલે કે પાંચેનુ વર્ણન સરખુ જ સમજવું (अहोलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं फुसति ?) હે ભદન્ત ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (गोयमा !) હે ગૌતમ ! (सातिरेगं अद्धं फुसइ) અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધા કરતા વધારે ભાગનો સ્પર્શ

स्पृशति तिर्यग्लोकः खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! असख्येयभाग स्पृशति। ऊर्ध्वलो खलु भदन्त! पृच्छा? गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति इयं खलु भदन्त! रत्नप्रभा पृथि धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति असख्येयभाग स्पृशति सख्येयान् भाग स्पृशति असख्येयान् भागान् स्पृशति सर्वं स्पृशति? गौतम! नो सख्येयभा

भाग का स्पर्श करता है। (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) हे भदन्त तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गोयम असखेज्जइभाग फुसइ) हे गौतम! तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के अ खयातवें भाग का स्पर्श करता है। (उड्ढलोए णं भंते! पुच्छा) हे भद न्त! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? (गो यमा) हे गौतम! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के (देसूण अद्ध फुसइ कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है। (इमा णं भंते! रयणप्पभ पुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्व फुसइ हे भदन्त! यह जो रत्नप्रभा नामकी पृथिवी है वह धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श करती है, कि असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है? अथवा उसके सख्यातभागों का स्पर्श करती है या असख्यातभागों का स्पर्श करती है? अथवा कि समस्त पूरे का स्पर्श करती है? (गोयमा!) हे गौतम! (णो सखेज्जइभाग फुसइ

કરે છે (तिरियलोए णं भंते! पुच्छा) હે ભદન્ત! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (असखेज्जइभाग फुसइ) તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગને સ્પર્શે છે (उड्ढलोए णं भंते! पुच्छा) હે ભ ન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा) હે ગૌતમ! (देसूण अद्ध फुसइ) ઉર્ધ્વલોક તેના અર્ધ કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमाण भंते! रयणप्पभापुढवी धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइभागं फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्व फुसइ?) હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના સખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? (गोयमा!) હે ગૌતમ! (णो सखेज्जइ भाग फुसइ,

स्पृशति, असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान नो असख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्व स्पृशति. एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं सख्येयभाग स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अवकाशान्तर धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति यावत् सर्व स्पृशति ? गौतम !

असखेज्जइभाग फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे, नो सव्व फुसइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके सख्यातभागों असख्यात भागो का भी स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूरे रूप मे ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है-क्या वह उसके सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असख्यातवे भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्ज-

---

असखेज्जइ भाग फुसइ, णो संखेज्जे नो असखेज्जे नो सव्व फुसइ) રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો જ સ્પર્શ કરે છે તે તેના સખ્યાતમા ભાગનો કે અસખ્યાત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી તે તેના સમસ્ત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं सखेज्जइ भाग फुसइ) હે ભદન્ત ! તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? શુ તે તેના સખ્યાતના ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એજ પ્રમાણે ઘનોદધિ પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે એજ પ્રમાણે ઘનવાત અને તનુવાત પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं

संख्येयभाग स्पृशति नो असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान् नो असख्येयान् भागान् नो सर्वं स्पृशति अवकाशान्तराणि सर्वाणि यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वक्तव्यता भणिता एव यावदध सप्तम्या जम्बूद्वीपादिका द्वीपा लव-

इभाग फुसइ, असखेज्जइ भाग फुसइ जाव सव्व फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का अवकाशान्तर क्या धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या असख्यातवे भाग का स्पर्श करता है-या यावत् वह सब पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है ? (गोयमा !) हे गौतम ! इस रत्नप्रभापृथिवी का अवकाशान्तर (सखेज्जइ भाग फुसइ, णो असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे भागे फुसइ, णो असखेज्जेभागे णो सव्व फुसइ) धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, किन्तु असख्यातवे भाग का नहीं और न उसके सख्यात भागोका स्पर्श करता है और न असख्यातभागो का स्पर्श करता है तथा न वह पूरे धर्मास्तिकाय का स्पर्श करता है। (उवासतराइ सव्वाइ) इसी तरह से अन्य अवकाशान्तरों के विषय मे जानना चाहिये। (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया, एव जाव अहे सत्तमाए) रत्नप्रभापृथिवी के विषय में जैसी वक्तव्यता कही है उसी तरह की वक्तव्यता यावत् सप्तमपृथिवीतक समझनी चाहिये। (जबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया

सखेज्जइभाग फुसइ, असखेज्जइभाग फुसइ जाव सव्व फुसइ ?) હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનુ અવકાશાન્તર શુ ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે કે અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, સખ્યાત ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે અસખ્યાત ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે ! (ગોયમા !) હે ગૌતમ ! આ રત્નપ્રભાપૃથ્વીનુ અવકાશાન્તર (सखेज्जइ भाग फुसइ णो असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे भागे फुसइ, णो असखेज्जे भागे, णो सव्व फुसइ) ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરતુ નથી, તેના સખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરતુ નથી, કે તેના અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરતુ નથી અથવા તો પૂરા ધર્માસ્તિકાયનો પણ સ્પર્શ કરતુ નથી (उवासतराइ सव्वाइ) એજ પ્રમાણે બીજા અવકાશાન્તરોના વિષયમા પણ સમજવુ (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया, एव जाव अहे सत्तमाए) રત્નપ્રભા પૃથ્વીના વિષયમા અહી જે કથન થયુ છે તે સાતમી પૃથ્વી સુધીની બધી પૃથ્વીઓને પણ લાગૂ પડે છે (जंबूदीवाइया दीवा, लवणसमुद्दाइया समुद्दा) જબૂદ્વીપ આદિ દ્વીપો લવણ સમુદ્ર

स्पृशति. असख्येयभाग स्पृशति नो सख्येयान् भागान नो असख्येयान् भागान् स्पृशति नो सर्वे स्पृशति. एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्याः घनोदधिः धर्मास्तिकायस्य पृच्छा किं सख्येयभाग स्पृशति ? यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधि घनवात तनुवाता अपि । एतस्याः खलु भदन्त ! रत्नप्रभायाः पृथिव्या अवकाशान्तर धर्मास्तिकायस्य किं सख्येयभाग स्पृशति यावत् सर्व स्पृशति ? गौतम !

असखेज्जइभाग फुलइ, णो सखेज्ज, णो असखेज्जे, नो सव्व फुसइ) यह रत्नप्रभानाम की पृथिवी धर्मास्काय के सख्यातवे भागका स्पर्श नहीं करती है किन्तु उसके असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है। वह उसके सख्यातभागों असख्यात भागो का भी स्पर्श नहीं करती है और न समस्त पूरे रूप मे ही उसका वह स्पर्श करती है। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्स पुच्छा किं सखेज्जइभागं फुसइ) हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है-क्या वह उसके सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) हे गौतम ! जिस प्रकार रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से घनोदधि भी उसके असख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इसी तरह से घनवात और तनुवात भी उसके असख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स कि सखेज्ज-

असखेज्जइ भाग फुसइ, णो सखेज्जे नो असखेज्जे नो सव्व फुसइ) रत्नप्रભा પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો જ સ્પર્શ કરે છે તે તેના સખ્યાતમા ભાગનો કે અસખ્યાત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી તે તેના સમસ્ત ભાગનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही, धम्मत्थिकायस्सपुच्छा किं सखेज्जइ भाग फुसइ) હે ભદન્ત ! તે રત્નપ્રભા પૃથ્વીનો જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? શુ તે તેના સખ્યાતના ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (जहा रयणप्पभा तहा घणोदही-घणवायतणुवाया वि) હે ગૌતમ ! જે પ્રમાણે રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એજ પ્રમાણે ઘનોદધિ પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે એજ પ્રમાણે ઘનવાત અને તનુવાત પણ તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (इमीसे ण भते ! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं

णसमुद्रादिकाः समुद्राः एवं सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी स्पृशति ते सर्वेऽपि असंख्येयभागं स्पृशन्ति शेषाः प्रतिषेद्धव्याः एवमधर्मास्तिकायः एवं लोकाकाशोऽपि।

गाथा—पृथिव्युदधी घन तनुकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरौ सिद्धिः।
संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषा असंख्येयाः॥

॥ द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः॥

॥ द्वितीय शतकं समाप्तम्॥

समुद्दा) जम्बूद्वीप आदिक द्वीप, और लवणसमुद्र आदिक समुद्र (एवं सोहम्मे कप्पे, जाव इसीपब्भारा पुढवी) सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भोरापृथिवी, ये सब हे भदन्त! धर्मास्तिकाय के कितने भाग का (फुसइ) स्पर्श करते हैं तो इसका उत्तर यह है कि (ते सव्वेऽवि असखेज्जइभाग फुसति) ये सब धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (सेसा पडिसेहियव्वा) अवशिष्ट भागों के स्पर्श करने का निषेध करना चाहिये। (एव अहम्मत्थिकाए एव लोगागासे वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और लोकाकाश को भी जानना चाहिये। गाथा (पुढवोदही घगतणूकप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी, सखेज्जइभाग अतरेसु सेसा असखेज्जा) पृथिवी, उदधी, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयक, अनुत्तर, और सिद्धि इनके अवकाशान्तर धर्मास्तिकायके संख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं और बाकी सब पृथिवी घनोदधि वगैरह धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं॥सू०५॥

આદિ સમુદ્રો, (एव सोहम्मे कप्पे जाव इसीपब्भारा पुढवी) સૌધર્મ કલ્પથી લઇને ઇષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના એ બધા પદાર્થો ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો (फुसइ) સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર—(ते सव्वेऽवि असखेज्जइभाग फुसति) તે બધા, ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, (सेसा पडिसेहियव्वा) સંખ્યાતમા ભાગનો, કે સંખ્યાતભાગોનો, કે અસંખ્યાત ભાગોનો, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી (एव अहम्मत्थिकाए एव लोगागासे वि) અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશના વિષયમા પણ એજ પ્રમાણે સમજવુ

ગાથા—"पुढवोदहीघण-तणूकप्पागेवेज्जणुत्तरा सिद्धि, सखेज्जइभाग अंतरेसु सेसा असखेज्जा" પૃથિવી, ઉદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, કલ્પ, ગ્રૈવેયકો, અનુત્તર વિમાનો અને સિદ્ધિના અવકાશાન્તરો ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, અને બાકીના પૃથિવી, ઘનોદધિ વગેરે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ॥ સૂ. ૫ ॥

टीका—' धम्मत्थिकाएण भंते ' धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! " के महालए पण्णत्ते' कियान् महालयः प्रज्ञप्तः? कियान विशाल कथितः धर्मास्तिकायस्य कियद्विशालत्वम् इति प्रश्न । भगवानाह—' गोयमा ' इत्यादि ' गोयमा ' हे गौतम ! ' लोए लो यमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोय चेव फुसित्ताण चिट्ठइ ' लोको लोकमात्रः लोकप्रमाणः लोकस्पृष्टः लोक चैव स्पृष्ट्वा खलु तिष्ठति । तत्र लोको लोकप-

---

टीकार्थ- (धम्मत्थिकाए ण भंते !) हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय (के महालए पण्णत्ते) कितना बडा कहा गया है ? अर्थात्- धर्मास्तिकाय कितना विशाल है ? इस प्रकार के गौतम के इस प्रश्न का उत्तर देते हुए भगवान् उनको कहते हैं-(गोयमा !) हे गौतम ! (लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोय चेव फुसित्ता ण चिट्ठइ) यह धर्मास्तिकाय लोक धर्मास्तिकाय को लोकरूप कहने का कारण यह है कि यह लोक प्रमित होने के कारण अथवा लोक इस द्वारा कहे जाने के कारण लोक शब्द से कहा गया है । तात्पर्य कहने का यह है कि धर्मास्तिकाय जितना बडा लोक उतना ही बड़ा है क्यों किया वह उसमें व्यापक बना हुआ है । जिस प्रकार तिल में तैल व्यापक होकर रहता है उसी प्रकार से यह सपूर्ण लोकाकाश में रहता है । लोकाकाश का ऐसा कोई सा भी प्रदेश नहीं है कि जहा पर यह द्रव्य न हो । इस कारण धर्मास्तिकाय को लोकप्रमित कहा गया है तथा जब लोकाकाश का विचार किया है तब वहा पर धर्मादिक द्रव्यों को (लोक) ऐसे नाम से कहा

ટીકાર્થ—" धम्मत्थिकाए ण भंते ! के महालये पण्णत्ते " હે ભદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કેટલુ મોટુ હોય છે-એટલે કે તે કેટલુ વિશાળ છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે " गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयचेव फुसित्ताण चिट्ठइ " આ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ છે " ધર્માસ્તિકાયને લોકરૂપ કહેવાનુ કારણ એ છે કે તે લોકપ્રમિત (લોકપ્રમાણુ) હોવાથી અથવા " લોક " દ્વારા ઓળખાતુ હોવાને કારણે તેને (લોક) શબ્દ દ્વારા ઓળખવામા આવે છે-લોક જેટલો મોટો છે એટલુ જ મોટુ ધર્માસ્તિકાય છે કારણ કે તે સમસ્ત વ્યાપેલુ છે જેવી રીતે તલમા તેલ વ્યાપક બનીને રહે છે, એજ રીતે ધર્માસ્તિકાય સંપૂર્ણ લોકાકાશમા રહે છે-લોકાકાશનો કોઇ પણ એવો પ્રદેશ નથી કે જ્યા તેનુ અસ્તિત્વ ન હોય તેથીજ ધર્માસ્તિકાયને લોકપ્રમિત (લોક પ્રમાણુ કહ્યુ છે, તથા જ્યારે લોકાકાશનો વિચાર કરાયો છે ત્યારે ત્યા પણ ધર્માદિક દ્રવ્યોને " લોક "

णसमुद्रादिकाः समुद्राः एव सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी स्पृशति ते सर्वेऽपि असंख्येयभाग स्पृशन्ति शेषाः प्रतिषेद्धव्याः एवमधर्मास्तिकायः एव लोकाकाशोऽपि ।

गाथा—पृथिव्युदधी घन तनुकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरौ सिद्धिः ।
संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषा असंख्येयाः ॥
॥ द्वितीयशतके दशमोद्देशक समाप्तः ॥
॥ द्वितीय शतक समाप्तम् ॥

समुद्दा) जम्बूद्वीप आदिक द्वीप, और लवणसमुद्र आदिक समुद्र (एवं सोहम्मे कप्पे, जाव ईसीपब्भारा पुढवी) सौधर्मकल्प यावत् ईषत्प्राग्भोरापृथिवी, ये सब हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय के कितने भाग का (फुसइ) स्पर्श करते हैं तो इसका उत्तर यह है कि (ते सव्वेऽवि असंखेज्जइभाग फुसंति) ये सब धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं। (सेसा पडिसेहियव्वा) अवशिष्ट भागों के स्पर्श करने का निषेध करना चाहिये। (एवं अहम्मत्थिकाए एवं लोगागासे वि) इसी प्रकार अधर्मास्तिकाय और लोकाकाश को भी जानना चाहिये। गाथा (पुढवोदही घणतणूकप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी, । संखेज्जइभाग अंतरेसु सेसा असंखेज्जा) पृथिवी, उदधो, घनवात, तनुवात, कल्प, ग्रैवेयक, अनुत्तर, और सिद्धि इनके अवकाशान्तर धर्मास्तिकायके संख्यातवें भाग का स्पर्श करते हैं और बाकी सब पृथिवी घनोदधि वगैरह धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

આદિ સમુદ્રો, (एवं सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवी) સૌધર્મ કલ્પથી લઇને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી પર્યન્તના એ બધા પદાર્થો ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો (फुसइ) સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર—(ते सव्वेऽवि असंखेज्जइभाग फुसंति) તે બધા, ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, (सेसा पडिसेहियव्वा) સંખ્યાતમા ભાગનો, કે સંખ્યાતભાગોનો, કે અસંખ્યાત ભાગોનો, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી (एवं अहम्मत्थिकाए एवं लोगागासे वि) અધર્માસ્તિકાય અને લોકાકાશના વિષયમાં પણ એજ પ્રમાણે સમજવું

ગાથા—" पुढवोदहीघण-तणूकप्पागेवेज्जणुत्तरा सिद्धि, संखेज्जइभाग अंतरेसु सेसा असंखेज्जा " પૃથિવી, ઉદધિ, ઘનવાત, તનુવાત, કલ્પ, ગ્રૈવેયકો, અનુત્તર વિમાનો અને સિદ્ધિના અવકાશાન્તરો ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, અને બાકીના પૃથિવી, ઘનોદધિ વગેરે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ॥ સૂ. ૫ ॥

स्वप्रदेशैरितिष्ठतीति । 'एवमधम्मत्थिकाए' एवमधर्मास्तिकाय यथा धर्मास्तिकायो लोकः लोकमात्रो लोकप्रमाणो लोकस्पृष्टो लोक स्पृष्ट्वा तिष्ठति तथा अधर्मास्तिकायोऽपि लोकोलोकमात्रो लोकप्रमाणो लोकस्पृष्टो लोक स्पृष्ट्वा तिष्ठतीति ज्ञातव्यः । "लोयागासे' लोकाकाशः एवमेव लोकाकाशोऽपि 'जीवत्थिकाए' जीवास्तिकायः 'पोग्गलत्थिकाए' पुद्गलास्तिकायः 'पच वि एक्काभिलावा' पञ्चापि एकाभिलापाः धर्माऽधर्माकाश जीव पुद्गलास्तिकाया एते पञ्चापि समानाभिलापैरभिलप्याः इत्यर्थः । धर्मास्तिकायादीना पञ्चानामपि प्रमाणस्पर्शनादिक कथमिति स्पर्शनाधिकारादेवाधोलोकादीना धर्मास्तिकायादिगता स्पर्शनां दर्शयन्नाह–'अहोलोएण भते' इत्यादि 'अहोलोएण भते' अधोलोक खलु भदन्त ! 'धम्मत्थिकायस्स केवइय फुसइ' धर्मास्तिकायस्य कियन्त स्पृशति ? कियन्त भाग

हुआ है (एवमधम्मत्थिकाए) जिस प्रकार धर्मास्तिकाय लोकरूप, लोक मात्र, लोकप्रमाण, लोकस्पृष्ट है और लोकको स्पर्शकर रहा हुआ है उसी प्रकार अधर्मास्तिकाय भी लोकरूप, लोकमात्र, लोकप्रमाण, लोक स्पृष्ट है और लोक को स्पर्शकर रहा हुआ है ऐसा जानना चाहिये। (लोयागासे) इसी तरह से लोकाकाश (जीवत्थिकाए) जीवास्तिकाय (पोग्गलत्थिकाए) पुद्गलास्तिकाय के विषय मे भी जानना चाहिये। क्यों कि इन (पच वि एक्काभिलावा) पांचो का पाठ एक जैसाही है। इस तरह धर्मास्तिकाय, अधर्मास्तिकाय, आकाशास्तिकाय, जीवास्तिकाय और पुद्गलास्तिकाय की विशालता और स्पर्शना का कथन करके अब सूत्रकार स्पर्शना के अधिकार को लेकर ही धर्मास्तिकायादिगत अधोलोकादिको की स्पर्शना के विषय में कथन करते हैं–(अहोलोए ण भते

'एवमधम्मत्थिकाए" જેમ ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ, લોકસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલુ છે, એજ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય પણ લોકરૂપ, લોકમાત્ર, લોકપ્રમાણ, લોકસ્પૃષ્ટ છે અને લોકને સ્પર્શીને રહેલુ છે, એમ સમજવુ "लोयागासे" એજ પ્રમાણે લોકાકાશ, "जीवत्थिकाए" જીવાસ્તિકાય,અને 'पोग्गलत्थिकाए" પુદ્ગલાસ્તિકાયના વિષયમા પણ સમજવુ કારણ કે તે પાચેનુ "पच वि एक्काभिलावा" વક્તવ્ય એક સરખુ જ છે આ રીતે ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાયની વિશાળતાનુ અને સ્પર્શનાનુ વર્ણન કરીને સૂત્રકાર સ્પર્શનાના અધિકારને લઇને ધર્માસ્તિકાયાદિગત અધોલોક દિઓની સ્પર્શનાના વિષયનુ નિરૂપણ કરે છે–

પ્રશ્ન–"अहोलोए ण भते ! धम्मत्थिकायस्स केवइय फुसइ) હે ભદન્ત !

मितत्वात् लोकव्यपदेशाद्वा लोकशब्देनोच्यते-धर्मास्तिकाय इति, तदुक्तम् "पंचत्थिकायमइयं लोयं" (पञ्चास्तिकायमयो लोकः) लोकमात्रो लोकपरिमाणः लोकस्य यादृश परिमाण तादृशपरिमाणवान् इत्यर्थः स च किञ्चिन्न्यूनोऽपि व्यवहारतस्तथास्यादित्यत आह-लोकप्रमाण संपूर्णलोकव्यापित्वात् लोकप्रमाणः स चान्योन्यानुबन्धेन स्थित इत्येतदेवाह-लोकस्पृष्टः लोकेन लोकाकाशेन सकल स्वकीयप्रदेशैः स्पृष्ट इति लोकस्पृष्टः। तथा लोक चतुर्दशरज्ज्वात्मक स्पृष्ट्वा

गया है इस कारण लोकप्रमित होने से एव लोक शब्द द्वारा व्यवहृत होनेसे धर्मास्तिकाय को स्वय लोकरूप कहा गया है। कहा भी है-(पचत्थिकायमइय लोय) पचास्तिकायमयो लोकः) यह लोक पांच अस्तिकाय मय है। अतः जब धर्मास्तिकाय स्वय लोकरूप है तब यह (लोकमात्र) लोक का जैसा परिमाण है तादृश परिमाणवाला है यह कथन सगत हो जाता है। यदि कोई ऐसा यहा पर करें कि यह धर्मास्तिकाय कुछ प्रमाण मे कम भी हो तो भी व्यवहार में ऐसा दिया जाता है कि यह लोकमात्र है तो इस आशका की निवृत्ति के लिये सूत्रकार ने (लोकप्रमाण) यह पद रखा है इससे उन्होंने यह प्रकट किया है कि यह थोडे से भी अश में न्यून नहीं है-किन्तु सपूर्ण लोक में व्यापी है और इसी कारण लोकाकाश के जितने भी प्रदेश हैं उन सब प्रदेशो द्वारा यह स्पृष्ट है। तथा-धर्मास्तिकाय १४ चौदह राजूप्रमाण इस लोक को अपने प्रदेशो द्वारा स्पर्श करके रहा

નામથી વર્ણવ્યા છે તેથી જ તેને લોકપ્રમિત કહેલ છે, વળી આ રીતે લોકપ્રમાણ હોવાને લીધે, અને (લોક) શબ્દ દ્વારા ઓળખાતુ હોવાથી ધર્માસ્તિકાયને પોતાને જ લોકરૂપ કહેલ છે કહ્યુ પણ છે કે "પચત્થિકાયમઇયલોય" પચાસ્તિકાયમયો લોક -આ લોક પાચ અસ્તિકાયમય છે આ રીતે ધર્માસ્તિકાય સ્વય (પોતે જ) લોકરૂપ છે-તેથી તે લોકમાત્ર (લોક પ્રમાણ)-લોકનુ જેટલુ પ્રમાણ છે એટલા પ્રમાણ વાળો-છે એ કથન સુસગત લાગે છે કદાચ કોઈ એવી દલીલ કરે કે ધર્માસ્તિકાય થોડા પ્રમાણમા ઓછુ હોય તો પણ વહેવારમા તો એવુ કહી શકાય કે તે લોકમાત્ર (લોક પ્રમિત) છે, તો તે દલીલનુ નિરાકરણ કરવા માટે સૂત્રકારે (લોક પ્રમાણ) પદ મૂક્યુ છે 'લોક પ્રમાણ' પદનો ઉપયોગ કરીને સૂત્રકારે એ પ્રકટ કરે છે કે તે સાવ થોડા અશે પણ ન્યૂન નથી, પણ સમસ્ત લોકમા વ્યાપ્ત છે, અને તે કારણે લોકાકાશના જેટલા પ્રદેશો છે તે સઘળા પ્રદેશો દ્વારા તે સ્પૃષ્ટ છે, તથા ધર્માસ્તિકાય ચૌદ રાજૂપ્રમાણ આ લોકને પોતાના સઘળા પ્રદેશો દ્વારા સ્પર્શીને રહેલ છે

तिर्यग्लोकस्तु अष्टादशयोजनशतप्रमाण -अतो धर्मास्तिकायस्यासंख्यातभागे विद्यमानत्वात्तस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशतीति भावः। "उड्ढलोएणं भंते पुच्छा" ऊर्ध्वलोक -खलु भदन्त! पृच्छा हे भदन्त! ऊर्ध्वलोको धर्मास्तिकायस्य कियन्तं भागं स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि। 'गोयमा देसूणं अद्धं फुसइ' गौतम! देशोनमर्धं स्पृशति, देशोनसप्तरज्जुप्रमाणत्वात् ऊर्ध्वलोकस्येति सम्पूर्णलोकश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणकस्तदर्द्धम् सप्तरज्जुप्रमाणकः इति भाव 'इमाणं भंते' इयं खलु भदन्त! 'रयणप्पभा पुढवी' रत्नप्रभा पृथिवी. "धम्मत्थिकायस्स" धर्मा-

---

तात्पर्य यह है कि धर्मास्तिकाय असंख्यात स्वजन प्रमाणवाला है और तिर्यग्लोक जो है वह १८अठारह सौ योजन प्रमाण वाला है। अतः वह धर्म के असंख्यातवें भाग में वर्तमान होनेके कारण उसके असंख्यात वें भाग का ही स्पर्श करता है यह कथन ठीक है। (उड्ढलोएणं भंते! पुच्छा) हे भदन्त! उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है? इस गौतम के प्रश्न का समाधान करनेके निमित्त प्रभु उनसे कहते ह (गोयमा) हे गौतम! (देसूणं अद्धं फुसइ) उर्ध्वलोक धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का स्पर्श करता है-सो इसका कारण यह है कि उर्ध्वलोक का प्रमाण कुछ कम सात राजू का है। समस्त लोक का प्रमाण १४ चौदह राजू का है सो १४ चौदह राजू प्रमाण वाले लोक में व्यापक रहे हुए धर्मास्तिकाय के कुछ कम आधे भाग का ऊर्ध्व लोक स्पर्श करता है। (इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी) हे भदन्त! जो यह रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी है सो वह (धम्मत्थिकायस्स

મુજબ છે-ધર્માસ્તિકાય અસંખ્યાત યોજન પ્રમાણુ વાળુ છે,પણુ તિર્યગ્લોક ૧૮૦૦ અઢાર સો યોજન પ્રમાણુ છે તેથી તે ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણુ હોવાથી તેના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, તે કથન બરાબર છે

પ્રશ્ન—"उड्ढलोए णं भंते! पुच्छा" હે ભદન્ત! ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલાક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે?

ઉત્તર—"गोयमा!" હે ગૌતમ! "देसूणं अद्धं फुसइ" ઉર્ધ્વલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધા કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનુ કારણુ નીચે પ્રમાણે છે, સમસ્ત લોક ૧૪ રાજુપ્રમાણુ છે ઉર્ધ્વલોકનુ પ્રમાણુ સાત રાજુ કરતા ઓછુ છે તેથી ૧૪ રાજુપ્રમાણુ લોકમા ધર્માસ્તિકાય ઉર્ધ્વલોકના અર્ધા કરતા ઓછા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે તે કથન બરાબર છે

પ્રશ્ન—इमाणं भंते! रयणप्पभा पुढवी' હે ભદન્ત! રત્નપ્રભા નામની

धर्मास्तिकायस्याधोलोक स्पृशतीति भावः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि. 'गोयमा' हे गौतम ! 'सातिरेग अद्ध फुसइ' सातिरेकमर्धं स्पृशति धर्मास्तिकायो हि लोकव्यापकः अधोलोकस्तु सातिरेकसप्तरज्जुप्रमाणः अतः सातिरेकमर्धभागमेवाधोलोको धर्मास्तिकायस्य स्पृशतीति ।'तिरियलोएणं भंते पुच्छा' तिर्यग्लोकः खलु भदन्त ! पृच्छा? धर्मास्तिकायस्य कियन्त भाग स्पृशति तिर्यग्लोक इति प्रश्नः' गोयमा असखेज्जइ भाग फुसइ' इत्युत्तरम् हे गौतम? असख्येयभागं धर्मास्तिकायस्य तिर्यग्लोकः स्पृशति. असख्यातयोजनप्रमाण. धर्मास्तिकायः

हे भदन्त ! अधोलोक (धम्मत्थिकायस्स केवइय फुसइ) धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम । के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनको कहते हैं (गोयमा) हे गौतम ! (सातिरेगं अद्ध फुसइ) अधोलोक धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधेभाग को स्पर्श करता है -इसका तात्पर्य यह है कि-धर्मास्तिकाय तो लोकभर में व्यापक है,और अधोलोक जो है वह कुछ अधिक सातराजू प्रमाण वाला है । इस तरह १४चौदह राजूप्रमाण लोक में व्यापक हुए धर्मास्तिकाय के कुछ अधिक आधे भाग का ही वह स्पर्श करता है यह हिसाब ठीक बैठता है। (तिरियलोए णं भंते ! पुच्छा) हे भदन्त ! तिर्यग्लोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को स्पर्श करता है ? इस गौतम के प्रश्न को उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं-(गोयमा ! हे गौतम ! (असखेज्जइभाग फुसइ) तिर्यग् लोक धर्मास्तिकाय के असख्यातवें भाग का स्पर्श करता है-इसका

અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલાક ભાગનો સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર--" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सातिरेग अद्ध फुसइ " અધોલોક ધર્માસ્તિકાય અર્ધા કરતા વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનુ તાત્પર્ય નીચે પ્રમાણે છે-ધર્માસ્તિકાય તો સમસ્ત લોકમા વ્યાપક છે અધોલોક તો સાત રાજુપ્રમાણુથી સહેજ વધારે પ્રમાણુવાળો છે તેથી ચૌદ રાજુપ્રમાણુ લોકમા વ્યાપક (વ્યાપેલુ) ધર્માસ્તિકાય તેના અર્ધા કરતા થોડા વધારે ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એ ગણુતરી યોગ્ય લાગે છે

પ્રશ્ન--" तिरियलोए ण भंते पुच्छा " હે ભદન્ત ! તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર—" गोयमा ! " હે ગૌતમ! " असंखेज्जइभाग फुसइ " તિર્યગ્લોક ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ કથનનુ તાત્પર્ય નીચે

असख्येयान् भागान् न वा सर्व भाग स्पृशति. किन्तु असख्येयमेव भाग स्पृशतीति । 'इमीसेण भंते' अस्या खलु भदन्त ! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्या 'घनोदही' घनोदधिः 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य "कि सखेज्जभाग फुसइ' धर्मास्तिकायस्य कि सख्येयभाग स्पृशति सर्व वा स्पृशतीति रत्नप्रभापृथिव्याः सम्बन्धी घनोदधिः धर्मास्तिकायस्यसख्येयभाग स्पृशत्यादि प्रश्नः । भगवानाह—' जहा ' इत्यादि—" जहा रयणप्पभा तहा-घणोदही " यथा रत्नप्रभा तथा घनोदधिः, यथा रत्नप्रभा धर्मास्तिकायस्या-सख्येय

भागो का और असख्यात भागो का भी स्पर्श नहीं करती है-और न वह सम्पूर्णरूप मे ही उसका स्पर्श करती है-इस तरह यहां असख्यातवें भाग का स्पर्श करना यह द्वीतीयपक्ष ही अङ्गीका किया है-शेष चार पक्ष नहीं। (इमीसेण भंते! रयणप्पभाए पुढवीए घनोदही) हे भदन्त ! अब हम आपसे यह जानना चाहते हैं कि इस रत्नप्रभासबधी जो घनोदधि है वह धर्मास्तिकाय के किनने भाग का स्पर्श करता है ? (किं सखेज्जइभाग फुसइ,असखेज्जइभाग फुसइ, सखेज्जेइभागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्व वा फुसइ) क्या सख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, या असख्यातवें भाग का स्पर्श करता है, अथवा धर्मास्तिकाय के सख्यातभागो का स्पर्श करता है-या असख्यातभागो का स्पर्श करता है-कि समस्तरूप से उसका स्पर्श करता है ? इस विषय में गौतम का समाधान करने निमित्त प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम। (जहारयणप्पभा तहा घणोदही) जिस प्रकार रत्नप्रभा पृथिवी

પણ સ્પર્શ કરતી નથી પણ તે તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ જવાબનુ કારણ નીચે પ્રમાણે છે ધર્માસ્તિકાય સપૂર્ણ લોકમા વ્યાપ્ત છે પણ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ઘણી થોડી જગ્યામા આવેલી છે ગૌતમ સ્વામીના ઉપરોક્ત પાચ વિકલ્પોમાના બીજા વિકલ્પનો જ અહી સ્વીકાર થયો છે

પ્રશ્ન—" इमीसे ण भंते ! रयणप्पभाए पुढवीए घणोदही " હે ભદન્ત ! આ રત્નપ્રભા સબધી જે ઘનોદધિ છે તે ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? (कि सखेज्जइभाग फुसइ ?) શુ તે તેના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે (कि असखेज्जइ भाग फुसइ) કે તેના અસખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? " सखेज्जे भागे फुसइ ? असखेज्जे भागे फुसइ ? सव्व वा फुसइ " કે તેના સખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે, કે તેના અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે ?

स्तिकायस्य 'किं सखेज्जभागं फुसइ' किं सख्येयभागं स्पृशति? 'असंखेज्ज भागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति? 'सखेज्जे भागे फुसइ' संख्येयान् भागान् स्पृशति? 'असखेज्जे भागे फुसइ' असंख्येयान् भागान् स्पृशति? 'सव्वं फुसइ' सर्वं स्पृशति? हे भदन्त! येयं रत्नप्रभा पृथिवी सा किं धर्मास्तिकायस्य सख्येयं भागं स्पृशति असंख्येयं भागं स्पृशति अथवा सख्येयान् वा भागान् असंख्येयान् वा भागान् स्पृशति सर्वं वा स्पृशतीति प्रश्नः भगवानाह— 'गोयमा' इत्यादि. 'गोयमा' हे गौतम! 'णो सखेज्जइ भागं फुसइ' नो सख्येयभागं स्पृशति–धर्मास्तिकायस्य रत्नप्रभा. किन्तु 'असखेज्जइ भागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति धर्मास्तिकायस्य लोकव्यापकत्वात् रत्नप्रभायाश्चाल्पदेशवर्तित्वादिति तथा 'णो सखेज्जे णो असखेज्जो नो सव्वं फुसइ' नो सख्येयान् भागान् नो

किं सखेज्जइभागं फुसइ, असखेज्जइभागं फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ, सव्वं फुसइ) धर्मास्तिकाय के सख्येय भाग का स्पर्श करती है? या असंख्येयभाग का स्पर्श करती है? अथवा–उसके सख्यात भागों का स्पर्श करती है? या असंख्यात भागों का स्पर्श करती है? या सम्पूर्ण धर्मास्तिकाय का वह स्पर्श करती है। इस गौतम के प्रश्न का उत्तर देते हुए प्रभु उनसे कहते हैं (गोयमा) हे गौतम! (णो सखेज्जइ भागं फुसइ, असखेज्जइ भागं फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे, णो सव्वं फुसइ) रत्नप्रभा नाम की पहिली पृथिवी धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का स्पर्श नहीं करती है, किन्तु उसके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करती है क्यों कि धर्मास्तिकाय सम्पूर्णलोक में व्याप्त है और रत्नप्रभा पृथिवी थोड़ीसी जगह में है। तथा यह रत्नप्रभापृथिवी धर्मास्तिकाय के (णो सखेज्जे णो असखेज्जे नो सव्वं फुसइ) सख्यात

જે પહેલી પૃથ્વી (નરક) છે "धम्मत्थिकायस्स किं सखेज्जइ भागं फुसइ असखेज्जइ भागं फुसइ, सखेज्जे भागे फुसइ, असखेज्जे भागे फुसइ सव्वं फुसइ ?" તે ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? કે અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે? કે તેના સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે કે તેના અસંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે? કે તે સંપૂર્ણ ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરે છે

ઉત્તર—'गोयमा !" "णो सखेज्जइ भागं फुसइ, असखेज्जइभागं फुसइ, णो सखेज्जे, णो असखेज्जे णो सव्वं फुसइ' રત્નપ્રભા નામની પહેલી પૃથ્વી ધર્માસ્તિ કાયના સંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરતી નથી, તેમજ અસંખ્યાત ભાગનો સ્પર્શ કરતા નથી, સંખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ પણ કરતી નથી, અસંખ્યાત ભાગોનો પણ સ્પર્શ કરતી નથી, સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો

रम् , धर्मास्तिकायस्य कतम भाग स्पृशतीति प्रश्नः । भगवानाह–'गोयमा' इ-त्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सखेज्जइभाग फुसइ' सख्येयभाग स्पृशति 'णो असखेज्जइभाग फुसइ' नो असख्येयभाग स्पृशति 'णो सखेज्जे भागे णो असखेज्जे भागे णो सव्व फुसइ' नो सख्येयभागान् नो असख्येयभागान् नो वा सर्व स्पृशति । 'उवासतराइ सव्वाइ' अवकाशान्तराणि, पूर्वोक्तप्रकारेण सर्वा-ण्यपि अवकाशान्तराणि ज्ञातव्यानीति । "जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया' यथा रत्नप्रभायाः पृथिव्याः वक्तव्यता भणिता 'एव जाव अहे सत्तमाए' एव यावत् अध सप्तम्या वक्तव्यता भणितव्याः धर्मास्तिकायस्य

करता है या असख्यातभाग स्पर्श करता है या कि सम्पूर्णरूप से उस-का स्पर्श करता है ? इसका उत्तर देते हुए प्रभु गौतम से कहते हैं (गोयमा !) हे गौतम ! (सखेज्जइभाग फुसइ) रत्नप्रभापृथिवी का अवकाशान्तर धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है। असख्यातवें भाग का, सख्यातभागो का असख्यातभागों का स्पर्श नहीं करता है और न वह सम्पूर्ण से ही उसका स्पर्श करता है । (उ-वासतराइ सयाइ) इस तरह से और भी जितने अवकाशान्तर हैं वे सब धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं ऐसा जा-नना चाहिये । (जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया एव जाव अहे सत्तमाए) जिस प्रकार से धर्मास्तिकाय की स्पर्शना का यह पूर्वोक्त रूप से विचार रत्नप्रभा पृथिवी में किया गया है उसी प्रकार से शेष ६ छह पृथिवीकाय में भी जानना चाहिये । तात्पर्य यह है कि रत्नप्रभा

સ્પર્શ કરે છે ? કે અસખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે ? સખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે અસખ્યાત ભાગોનો સ્પર્શ કરે છે ? કે સમસ્ત ધર્માસ્તિ કાયનો સ્પર્શ કરે છે ?

ઉત્તર–" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " सखेज्जइ भाग फुसइ " રત્નપ્રભા પૃથ્વીનુ અવકાશાન્તર ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે તે ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યમા ભાગનો, કે સખ્યાત ભાગોનો, કે અસખ્યાત ભાગો નો, કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતું નથી

એજ પ્રમાણે "उवासतराइ सव्वाइ" બીજા પણ જેટલા અવકાશાન્તરો છે, તેઓ બધા ધર્માસ્તિકાયના સખ્યાતમા ભાગનો જ સ્પર્શ કરે છે,એવુ સમજી લેવુ

" जहा रयणप्पभाए पुढवीए वत्तव्वया भणिया एव जाव अहे सत्तमाए " ધર્માસ્તિકાયની સ્પર્શનાનો પૂર્વોક્ત રીતે રત્નપ્રભા પૃથ્વીની બાબતમા જે રીતે વિચાર કરવામા આવ્યો છે એજ રીતે બાકીની છ પૃથ્વીઓ સાથેની સ્પર્શના

भागमेव स्पृशति तथा रत्नप्रभासम्बन्धी घनोदधिरपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येय भागमेव स्पृशतीति द्वितीयपक्षस्यानुमतिर्दत्ता भगवता शेषपक्षचतुष्टयस्यास्वीकार एवेति भावः। एवम्-'घणवाय तणुवाया वि' घनवाततनुवातावपि यथा घनोदधिः रत्नप्रभासम्बन्धी धर्मास्तिकायस्यासंख्येयभागमेव स्पृशति एवमेव-घनवातस्तनुवातश्चापि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशतीति। 'इमीसे णं भंते' अस्याः खलु भदन्त! 'रयणप्पभाए पुढवीए' रत्नप्रभायाः पृथिव्याः 'उवासंतरे' अवकाशान्तरम् 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य 'किं संखेज्जइभागं फुसइ' किं संख्येयभागं स्पृशति, 'असंखेज्जइभागं फुसइ' असंख्येयभागं स्पृशति। 'जाव सव्वं फुसइ' यावत्सर्वं स्पृशति, इह यावत्पदेन 'संखेज्जे भागे असंखेज्जे भागे' अनयोर्ग्रहणम्। रत्नप्रभासम्बन्धि अवकाशान्त

धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का स्पर्श करती है उसी प्रकार से इस रत्नप्रभा संबंधी जो घनोदधी है वह भी धर्मास्तिकायके असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करता है इस प्रकार द्वितीय पक्ष ही यहां स्वीकार किया गया है शेष चार पक्ष नहीं। (एवं घणवायतणुवाया वि) इसी तरह से रत्नप्रभा संबंधी घनवात और तनुवात ये दो भी धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भागका ही स्पर्श करता हैं।

अब गौतम प्रभु से यह पूछते हैं कि (इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवासंतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्ज इभागं फुसइ, जाव सव्वं फुसइ) हे भदन्त! इस रत्नप्रभा पृथिवी का जो अवकाशान्तर है वह धर्मास्तिकाय के कितने भाग का स्पर्श करता है क्या संख्यातवें भाग का स्पर्श करता है या उसके असंख्यातवें भाग का स्पर्श करता है अथवा धर्मास्तिकाय के संख्यातभागों का स्पर्श

ઉત્તર--" गोयमा ! " હે ગૌતમ ! " जहा रयणप्पभा वहाघणोदही " જેમ રત્નપ્રભા પૃથ્વી ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાનો ઘનોદધિ પણ ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમા ભાગનો સ્પર્શ કરે છે આ રીતે અહીં પણ પાંચ વિકલ્પોમાંના બીજા વિકલ્પનો સ્વીકાર કરાયો છે બાકીના ચારનો સ્વીકાર થયો નથી (एवं घणवायतणुवाया वि " એજ પ્રમાણે રત્નપ્રભાના ઘનવાત અને તનુવાત પણ ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે

પ્રશ્ન--" इमीसे णं भंते! रयणप्पभाए पुढवीए उवासतरे धम्मत्थिकायस्स किं संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ जाव सव्वं फुसइ " હે ભદન્ત! આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીનું જે અવકાશાન્તર છે તે ધર્માસ્તિકાયના સંખ્યાતમાં ભાગનો

स्पृशति. 'ते सव्वे वि असंखेज्जइभागं फुसंति' ते सर्वेऽपि असंख्येयभागं स्पृशन्ति 'सेसा पडिसेहियव्वा' शेषाः प्रतिषेद्धव्याः जम्बूद्वीपादिकाः द्वीपाः सर्वे समुद्राः सौधर्मकल्पादयो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी–पर्यन्ता –सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयमेव भागं स्पृशन्तीति न तु संख्येयभागम् संख्येयान् भागान् असंख्येयान् भागान् सर्वं वा स्पृशन्तीति भावः। 'एवं अहम्मत्थिकाए' एवमधर्मास्तिकायः धर्मास्तिकायवदेवाऽधर्मास्तिकायस्यापि स्पर्शनाविषये विचारः करणीयः 'एवं लोयागासेवि' एवं लोकाकाशेऽपि।

आलापश्चैवम् 'इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं संखेज्जइ भागं फुसइ असंखेज्जइ भागं फुसइ संखेज्जे भागे फुसइ, असंखेज्जे भागे फुसइ

ग्भारा नाम की पृथिवी तक जानना चाहिये–अर्थात् सौधर्म आदि समस्तकल्प, नव ग्रैवेयक, पांच अनुत्तर और ईषत्प्राग्भारा पृथिवी ये सब धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं (सेसा पडिसेहियव्वा) धर्मास्तिकाय के संख्यातवें भाग का, धर्मास्तिकाय के संख्यात भागों का, असंख्यात भागों का स्पर्श नहीं करते हैं और न धर्मास्तिकाय को ये सब पूर्णरूप से स्पर्श करते हैं। (एवं अहम्मत्थिकाए) इसी तरह से अधर्मास्तिकाय के स्पर्श के विषय में भी विचार जानना चाहिये। (एवं लोगागासे वि) तथा लोकाकाश को स्पर्श करने के विषय में ऐसा ही विचार जानना चाहिये। अधर्मास्तिकाय के स्पर्श करने के विषय में रत्नप्रभा पृथिवी को लेकर आलाप इस प्रकार से है–(इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं संखेज्जइभागं फुसइ? असंखेज्जइभागं? फुसइ? संखे-

---

સૌધર્મ આદિ સમસ્ત કલ્પો (દેવલોકો), નવ ગ્રૈવેયકો, પાંચ અનુત્તર વિમાનો, અને ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથ્વી, એ બધાં ધર્માસ્તિકાયના અસંખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે "सेसा पडिसेहियव्वा" તેઓ સંખ્યાતમાં ભાગનો, કે સંખ્યાતભાગોનો, કે અસંખ્યાતભાગોનો કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતાં નથી આ રીતે બાકીના ચાર વિકલ્પો અહીં પણ લાગૂ પડતા નથી "एवं अहम्मत्थिकाए" અધર્માસ્તિકાયની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ ધર્માસ્તિકાય પ્રમાણે જ વર્ણન સમજી લેવું (एवं लोगागासे वि) લોકાકાશની સ્પર્શનાના વિષયમાં પણ એ પ્રમાણે જ સમજવું અધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી સાથેની સ્પર્શનાના વિષેના સૂત્રો નીચે પ્રમાણે છે–

'इमाणं रयणप्पभा पुढवी अहम्मत्थिकाए सा किं संखेज्जइभागं फुसइ? असंखेज्जइभागं फुसइ? संखेज्जे भागे फुसइ, ? असंखेज्जेभागे फुसइ, सव्वं फुसइ"

स्पर्शनाविषयको विचारो यथा रत्नप्रभायां कृत तथैव अधः सप्तमपृथिवीपर्यन्तं तेनैव रूपेण विचारः कर्तव्य इति यथा रत्नप्रभा पृथिवी तत् सम्बन्धि-घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलित्वा पञ्च सूत्राणि तथैव शर्करापृथिवी तत्सम्बन्धी घनोदधि घनवात-तनुवात-अवकाशान्तरमिति मिलित्वा तत्रापि पञ्च सूत्राणि, एव शेषास्तु पञ्चपृथिवीषु पञ्चसूत्राणि विज्ञेयानि। सर्वसङ्कलनया पञ्चत्रिंशत् सूत्राणि भवन्ति। 'जंबूदीवाइया दीवा लवणसमुद्दाइयासमुद्दा" जम्बूद्वीपादिका द्वीपाः लवणसमुद्रादिका समुद्राः पूर्वोक्तवदेव ज्ञातव्या जम्बूद्वीपादयोऽपि धर्मास्तिकायस्यासंख्येयभागमेव स्पृशन्तीति 'एव सोहम्मेकप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवी फुसइ' एव सौधर्मः कल्पो यावत् ईषत्प्राग्भारा पृथिवी

संबधी घनोदधि, घनवात, तनुवात, अवकाशान्तर ये सब मिलकर जिस प्रकार पाच सूत्रों द्वारा विचारित हुए हैं, उसी प्रकार से शर्करा पृथिवी संबध घनोदधि, घनवात, तनुवात और अवकाशान्तर तथा स्वय शर्करा पृथिवी इनके विषय मे भी इसी प्रकार के पांच सूत्र बना कर विचार कर लेना चाहिये। इसी प्रकार से वालुकाप्रभा आदि पांच पृथिवी विषय के भी पांच पाच सूत्र जानना चाहिये। इस प्रकार सब मिलकर ३५ पैंतीस सूत्र हो जाते हैं। (जंबूदीवाइया दीवा लवण समुद्दाइया समुद्दा) इसी प्रकार से जंबूद्वीप आदि असंख्यात द्वीप और लवण समुद्र आदि असंख्यात समुद्र भी धर्मास्तिकाय के असंख्यातवें भाग का ही स्पर्श करते हैं-अन्य चार का नहीं। (एव सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवी फुसइ) इसी प्रकार से सौधर्म कल्प से लेकर ईषत्प्रा-

બાબતમા પણ સમજી લેવુ કહેવાનુ તાત્પર્ય એ છે કે રત્નપ્રભાના ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તર, એ બધાનો જેવા રીતે પાચ સૂત્રો દ્વારા વિચાર કરવામા આવ્યો છે એજ પ્રમાણે શર્કરા, બાલુકાપ્રભા વગેરે છ પૃથ્વીઓના ઘનોદધિ, ઘનવાત, તનુવાત અને અવકાશાન્તરો તથા તે છએ પૃથ્વીને વિષે પણ ઉપર પ્રમાણે પાચ, પાચ સૂત્રો સમજી લેવા આ રીતે આતેના મળીને ૩૫ પાત્રીસ સૂત્રો બનશે

"जंबूदीवाइयादीवा, लवणसमुद्दाइयासमुद्दा" એજ પ્રમાણે જબૂદ્વીપ આદિ અસખ્યાત દ્વીપો અને લવણ સમુદ્ર આદિ અસખ્યાત સમુદ્રો પણ ધર્માસ્તિકાયના અસખ્યાતમાં ભાગનો સ્પર્શ કરે છે, સખ્યાતમા ભાગનો, કે સખ્યાત ભાગોનો કે અસખ્યાત ભાગનો કે સમસ્ત ધર્માસ્તિકાયનો સ્પર્શ કરતા નથી "एव सोहम्मे कप्पे जाव ईसीपब्भारा पुढवीफुसइ" એજ પ્રમાણે સૌધર્મ કલ્પ આદિ કલ્પથી લઈને ઇષત્પ્રાગભારા પૃથ્વી પર્યન્તના વિષે સમજવુ એટલે કે

तनु वातकल्पग्रैवेयकानुत्तरसिद्धीनामवकाशान्तराणि सर्वाणि धर्मास्तिकायस्य सख्येयभागं स्पृशन्ति शेषाः सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्य असख्येयमेव भागं स्पृशन्तीति गाथार्थः ॥ सू० १२ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकलापालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रपतिकोल्हापुरराजप्रदत्त–'जैनशास्त्राचार्य' पदभूषित–कोल्हापुरराजगुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलालव्रतिविरचितायां श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां व्याख्यायां द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥२–१०॥

स्तिकाय के असख्यातवें भाग को ही स्पर्श करते हैं तथा जो अवकाशान्तर हैं वे धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भागको स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रियदर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके दशवा उद्देशा समाप्त ॥२–१०॥

त्तर विमाने। अने ईषत्प्राग्भारा नामनुं सिद्धि स्थान, ओ सातें धर्मास्तिकायना असख्यातमा भागने। स्पर्श करे छे पण जे अवकाशान्तर छे ते धर्मास्तिकायना सख्यातमा भागने। स्पर्श करे छे

॥ बीज्ञ शतकने। दशमो उद्देशक समाप्त ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी व्याख्याना बीजा शतकने। दशमो उद्देशो समाप्त थयो ॥ २–१० ॥

सव्व फुसइ गोयमा ! नो संखेज्जभागं फुसइ असंखेज्ज भागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ, नो असंखेज्जे भागे फुसइ नो सव्व फुसइ' इत्यादिरूपेण सर्वथा-लापकाः स्वयमेवोहनीयाः इहापि पूर्ववदेव विचारः कर्त्तव्य इति।

भवति चेह संग्रहगाथा—पुढवोदही घणतणु कप्पा गेवेज्जणुत्तरासिद्धी। संखेज्जइ भागं अंतरेसु सेसा असंखेज्जा' पृथिव्युदधी घनतनूकल्पा ग्रैवेयका नुत्तरौ सिद्धिः संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषाः असंख्येयाः॥ पृथिव्युदधिघनवात

ज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जेभागे फुसइ ? सव्व फुसइ?-गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भाग फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ नो असंखेज्जेभागे फुसइ, नो सव्व फुसइ) इन सूत्रों का अर्थस्पष्ट है- सिर्फ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगा कर इनका अर्थ करना चाहिये। इसी तरहसे धर्मास्तिकायके सूत्रपाठ की तरह अधर्मास्तिकाय की स्पर्शना के विषय में अस्तिलोक उर्ध्वलोक आदि संबधि विचार भी करलेना चाहिये और उस विषय में सूत्रपाठ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगाकर कहना चाहिये। यही बात (इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीयः) इस कथन से प्रकट की गई है।

संग्रह गाथा- का अर्थ इस प्रकार से है-रत्नप्रभा आदिक सातों पृथिविकाय, घनोदधि, घनवात और तनुवात ये तीनों १२ कल्प,९ ग्रैवेयक, ५ अनुत्तर और ईषत्प्राग्भारा नामक सिद्धि स्थान ये सब धर्मा-

"गोयमा ! नो संखेज्जइभाग फुसइ, असंखेज्जइभाग फुसइ, नो संखेज्जे भाग" फुसइ ?' नो असंखेज्जेभागे फुसइ नो सव्व फुसइ ?" આ સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે આગળ ધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી સાથેની સ્પર્શના વિષે જે સૂત્રો આપ્યા છે, તે સૂત્રોમા ધર્માસ્તિકાયને બદલે અધર્માસ્તિકાયના પદ મૂકીને ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રો પ્રમાણે જ તેમનો અર્થ કરવો જોઈએ એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રપાઠ પ્રમાણે જ અધર્માસ્તિકાયની અધોલોક, ઉર્ધ્વલોક વગેરેની સાથેની સ્પર્શનાના વિષયમા પણ સૂત્રો કહેવા જોઈએ પણ તે સૂત્રપાઠમા ધર્માસ્તિકાયને બદલે 'અધર્માસ્તિકાય' પદ મૂકવુ જોઈએ એજ વાત "इहावि पूर्ववदेव विचार करणीय" આ કથન દ્વારા બતાવવામા આવેલ છે

સંગ્રહગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે-રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી, ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત એ ત્રણે, બાર કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, પાચ અનુ

तनु वातकल्पग्रैवेयकानुत्तरसिद्धीनामवकाशान्तराणि सर्वाणि धर्मास्तिकायस्य सख्येयभाग स्पृशन्ति शेषाः सर्वेऽपि धर्मास्तिकायस्य असख्येयमेव भागं स्पृशन्तीति गाथार्थः ॥ सू० १२ ॥

इति श्रीविश्वविख्यात–जगद्वल्लभ–प्रसिद्धवाचकपञ्चदशभाषाकलितललितकला-
पालापक–प्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक–वादिमानमर्दक–श्रीशाहूछत्रप
तिकोल्हापुरराजप्रदत्त–' जैनशास्त्राचार्य ' पदभूषित–कोल्हापुरराज-
गुरु–बालब्रह्मचारि–जैनाचार्य–जैनधर्मदिवाकरपूज्यश्री–घासीलाल–
व्रतिविरचिताया श्रीभगवतीसूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिकाख्याया
व्याख्याया द्वितीयशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥२–१०॥

स्तिकाय के असख्यातवें भाग को ही स्पर्श करते हैं तथा जो अवका-
शान्तर हैं वे धर्मास्तिकाय के सख्यातवें भागको स्पर्श करते हैं ॥सू०५॥

जैनाचार्य श्री घासीलाल जी महाराजा कृत "भगवतीसूत्र" की प्रिय
दर्शिनी व्याख्याके द्वितीय शतकके दशवां उद्देशा समाप्त ॥२–१०॥

त्तर विमानो अने ईत्प्राग्भारा नामनुं सिद्धि स्थान, ए साते धर्मास्तिकायना असख्यातमा भागनो स्पर्श करे छे पण जे अवकाशान्तर छे ते धर्मास्तिकायना सख्यातमा भागनो स्पर्श करे छे

॥ बीजा शतकनो दशमो उद्देशक समाप्त ॥

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराज कृत भगवती सूत्रनी प्रियदर्शिनी
व्याख्याना बीजा शतकनो दशमो उद्देशो समाप्त थयो ॥ २–१० ॥

सव्वं फुसइ गोयमा ! नो संखेज्जभागं फुसइ असंखेज्ज भागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ, नो असंखेज्जे भागे फुसइ नो सव्वं फुसइ' इत्यादिरूपेण सर्वआलापकाः स्वयमेवोहनीयाः इहापि पूर्ववदेव विचारः कर्त्तव्य इति ।

भवति चेह संग्रहगाथा—पुढवोदही घणतणु कप्पा गेवेज्जणुत्तरा सिद्धी । संखेज्जइ भाग अंतरेसु सेसा असंखेज्जा ' पृथिव्युदधी घनतनूकल्पा ग्रैवेयकानुत्तरौ सिद्धि' संख्येयभागम् अन्तरेषु शेषाः असंख्येयाः-॥ पृथिव्युदधिघनवात

ज्जे भागे फुसइ ? असंखेज्जेभागे फुसइ ? सव्वं फुसइ?–गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइ भागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे फुसइ नो असंखेज्जेभागे फुसइ, नो सव्वं फुसइ) इन सूत्रों का अर्थस्पष्ट है–सिर्फ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगा कर इनका अर्थ करना चाहिये । इसी तरहसे धर्मास्तिकायके सूत्रपाठ की तरह अधर्मास्तिकाय की स्पर्शना के विषय में अस्तिलोक उर्ध्वलोक आदि संबधि विचार भी करलेना चाहिये और उस विषय मे सूत्रपाठ धर्मास्तिकाय की जगह अधर्मास्तिकाय लगाकर कहना चाहिये । यही बात (इहापि पूर्ववदेव विचारः करणीयः) इस कथन से प्रकट की गई है।

संग्रह गाथा– का अर्थ इस प्रकार से है–रत्नप्रभा आदिक सातों पृथिविकाय, घनोदधि, घनवात और तनुवात ये तीनों १२ कल्प, ९ ग्रैवेयक, ५ अनुत्तर और ईषत्प्राग्भारा नामक सिद्धि स्थान ये सब धर्मा-

"गोयमा ! नो संखेज्जइभागं फुसइ, असंखेज्जइभागं फुसइ, नो संखेज्जे भागे" फुसइ ? ' नो असंखेज्जेभागे फुसइ नो सव्वं फुसइ ? " આ સૂત્રોનો અર્થ સ્પષ્ટ છે આગળ ધર્માસ્તિકાયની રત્નપ્રભા પૃથ્વી સાથેની સ્પર્શના વિષે જે સૂત્રો આપ્યા છે, તે સૂત્રોમા ધર્માસ્તિકાયને બદલે અધર્માસ્તિકાયના પદ મૂકીને ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રો પ્રમાણે જ તેમનો અર્થ કરવો જોઈએ એજ પ્રમાણે ધર્માસ્તિકાયના સૂત્રપાઠ પ્રમાણે જ અધર્માસ્તિકાયની અધોલોક, ઉર્ધ્વલોક વગેરેની સાથેની સ્પર્શનાના વિષયમા પણ સૂત્રો કહેવા જોઈએ પણ તે સૂત્રપાઠમા ધર્માસ્તિકાયને બદલે ' અધર્માસ્તિકાય ' પદ મૂકવુ જોઈએ એજ વાત " इहावि पूर्ववदेव विचार करणीय " આ કથન દ્વારા બતાવવામા આવેલ છે

સંગ્રહગાથાનો અર્થ આ પ્રમાણે છે–રત્નપ્રભા આદિ સાતે પૃથ્વી, ઘનોદધિ, ઘનવાત અને તનુવાત એ ત્રણે, બાર કલ્પ, ૯ ગ્રૈવેયક, પાચ અનુ

अल्पवेदनतरकश्चैव भवति ? 'जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ ? यो वा खलु स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति प्रज्वलयति, यो वा खलु सः अपरः पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति= विध्यापयति, तयोर्मध्ये इत्यर्थः । भगवानाह-'कालोदाई' हे कालोदायिन् ! 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति 'से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव' स खलु अग्निकायमज्वालकः पुरुषः महाकर्मतरश्चैव यावत्-महाक्रियतरकश्चैव, महास्रवतरश्चैव, महावेदन तरश्चैव भवति, अथ च 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायं निर्वापयति=विध्यापयति, 'से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव, जाव अप्पवेयणतराए चेव' स खलु

तरक, और अल्पवेदनतरक, होगा ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं-'कालोदाई !' हे कालोदायिन ! 'जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' जो पुरुष अग्निकाय को सलगाता है और जो पुरुष अग्निकायको बुझाता है 'तत्थ णं पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' सो इन दोनोंके बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है 'से णं पुरिसे महा कम्मतराए, चेव, जाव महावेयणतराए चेव' वह अग्नि जलानेवाला पुरुष तो महाकर्मवाला, महाक्रियावाला, महास्रववाला और महावेदनावाला होगा तथा 'तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वा-वेइ' जिस पुरुषने उस अग्निकाय को बुझाया है 'से णं पुरिसे अप्प कम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव' वह पुरुष अल्पकर्मवाला

કાલોદાયીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે- 'कालोदाई' હે કાલોદાયી ! 'जे वा से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ, जे वा से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, તે બન્ને પુરુષોમાંથી 'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, 'से णं पुरिसे महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव' તે મહા કર્મવાળો મહા ક્રિયાવાળો, મહા આસ્રવવાળો અને મહા વેદનાવાળો થશે પરન્તુ 'तत्थणं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेइ' જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, 'से णं पुरिसे अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव' તે પુરુષ અલ્પકર્મનો બંધક આરંભિકી આદિ અલ્પક્રિયાઓ વાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો અને અલ્પવેદનાવાળો થશે

अग्निकायनिर्वापकः पुरुषः अल्पकर्मतरकश्चैव, यावत् – अल्पक्रियतरकश्चैव, अल्पास्रवतरकश्चैव अल्पवेदनतरकश्चैव भवति। कालोदायी पृच्छति–'से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ–तत्थ णं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव?' हे भदन्त! तत् केनार्थेन=कथं तावत् एवमुच्यते–तत्र खलु यः स पुरुषः यावत् अग्निकायमुज्ज्वलयति स महाकर्मादियुक्तः, यस्तु अग्निकायं निर्वापयति स अल्पकर्मादिविशिष्टः अल्पवेदनविशिष्टश्चैव? इति, भगवानाह–'कालोदाई! तत्थ णं जे से पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' हे कालोदायिन्! तत्र तयोर्मध्ये खलु यः स पुरुषः अग्निकायम् उज्ज्वलयति 'से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारभइ, बहुतरागं आउकायं समारभइ' स खलु पुरुषः बहुतरकं पृथिवीकायं समारभते=विराधयति, बहुतरकम् अप्कायं

होगा, अल्प आरम्भिकी आदि क्रियाओंवाला होगा अल्प आस्रववाला होगा और अल्पवेदनावाला होगा, अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछ रहे हैं कि 'से केणट्ठेण भंते एवं वुच्चइ तत्थ णं जेसे पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव' हे भदन्त! ऐसा आप किस कारणसे कहते हैं कि जो पुरुष यावत् अग्निकाय को जलाता है वह महाकर्मसे युक्त होता है, तथा जो अग्निकायको बुझाता है वह अल्पकर्म से युक्त होता है? इस पर प्रभु उत्तर देते हुए उनसे कहते है 'कालोदाई' हे 'कालोदायिन्! तत्थणं जेसे पुरिसे अगणिकायं उज्जालेइ' इन दोनों पुरुषों के बीचमें जो पुरुष अग्निकायको जलाता है 'से णं पुरिसे बहुतरागं पुढविकायं समारभइ, बहुतरागं आउकायं समारभइ' वह पुरुष बहुतर पृथिवीकायका समारम्भ करता है बहुतर अप्कायका समारम्भ करता है

હવે કાલોદાયી તેનું કારણ જાણવાની જિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે– 'से केणट्ठेण भंते! एवं वुच्चइ – तत्थणं जे से पुरिसे जाव अप्पवेयणतराए चेव?' હે ભદન્ત! આપ શા કારણે એવું કહો છો કે જે પુરુષ અગ્નિકાયને સળગાવે છે, તે પુરુષ મહાકર્મ આદિથી યુક્ત થશે અને જે પુરુષ અગ્નિકાયને ઓલવે છે, તે અલ્પકર્મ આદિથી યુક્ત થશે?

તેનું કારણ સમજાવતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે કે– 'कालोदाई' હે કાલોદાયી! 'तत्थण जे से पुरिसे अगणिकाय उज्जालेइ,' જે પુરુષ અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરે છે, 'से ण पुरिसे बहुतरागं पुढवीकाय समारभइ, बहुतरागं आउकायं समारभइ,' તે પુરુષ ઘણા પૃથ્વીકાયિકોનો સમારંભ કરે છે

समारभते, 'अप्पतराग तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतरागं तसकाय समारभइ' अल्पतरक तेजस्काय समारभते, तत्राग्निकाये प्रज्वालने बहुतराग्निकायजीवानामुत्पादेऽपि अल्पतराणाम् विनाशो भवति, तथादर्शनात्, बहुतरक वायुकाय समारभते, बहुतरक वनस्पतिकाय समारभते, बहुतरक त्रसकाय=द्वीन्द्रियादिक समारभते, किन्तु 'तत्थ ण जे से पुरिसे अगणिकाय निव्यावेइ' तत्र तयोर्मध्ये

'अप्पतराग तेउकाय समारभइ' अल्पतर तैजसकायिकोंकी विराधना करता है। इसका कारण यह है कि जो जीव अग्निकाय को जलाता है सो उस अग्निकायके जलने पर उसमें अनेक अग्निकाय जीवोंका उत्पाद होता रहता है अतः इस अपेक्षा बहुतर जीवोंका समारंभ कर्ता उसे कहना चाहिये था परन्तु यहा पर जो अल्पतर जीवोंका समारंभक जो उसे कहा गया है उसका कारण यह है कि अनेक जीवोका-अग्निकाय जीवोका उस समय उत्पाद होने पर भी उन सबका उस समय विनाश नहीं होता है किन्तु बहुत थोडे जीवोंका ही विनाश होता है क्यो कि ऐसी बात ही केवलज्ञानियों द्वारा देखी गई है। 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' तथा वह अग्निकायका प्रज्वलनकर्त्ता बहुतर वायुकायिक जीवोका समारभ-विराधना करता है बहुतर वनस्पतिकायिक जीवोका समारंभ करता है और बहुतर द्वीन्द्रियादिक त्रसकायिक जीवोका समारभ करता है 'तत्थ ण जे से

ઘણા અપ્કાયિકોનો સમારભ કરે છે, 'अप्पतराग तेउकाय समारभइ' અલ્પતર તૈજસ્કાયિકોની વિરાધના કરે છે (જીવ જ્યારે અગ્નિકાયિકોને પ્રજ્વલિત કરે છે, ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાય જીવોનો ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારભ કરનારને બહુતર જીવોનો વિરાધક કહેવો જોઈએ પરન્તુ અહીં તેને અલ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે 'અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતા પણ તે બધા અગ્નિકાયિકોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી પણ ઘણા થોડા જીવોનો જ વિનાશ થાય છે, એવુ કેવળજ્ઞાનીઓએ જોયેલુ છે) 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराम तसकाय समारभइ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

खलु यः स पुरुषः अग्निकाय निर्वापयति=वि यापयति, 'सेण पुरिसे अप्प तराय पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउकाय समारभइ, बहुतराग तेउकाय समारभइ' स खलु पुरुष अल्पतरक पृथिवीकाय समारभते, अल्पतरकम् अप्काय समारभते, बहुतरक तेजस्काय समारभते, 'अप्पतराय वाउकाय समारभइ, अप्पतराग वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराग तसकाय समारभइ' अल्पतरक वायुकाय समारभते, अल्पतरक वनस्पतिकाय समारभते,

पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' तथा जो जीव उस अग्निकायको बुझाने रूप समारम्भ करता है 'से ण पुरिसे अप्पतराय पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउकाय समारभइ, बहुतराग तेउकाय समारभइ' ऐसा वह पुरुष अल्पतर पृथिवीकायिक जीवोंका समारभ करता है अल्पतर अप्कायका समारभ करता है तथा बहुतर अग्निकायका समारभ करता है इसका कारण यह है कि अग्निकाय के प्रज्वलन होने पर उसमे अनेक अग्निकायिक जीवों का उत्पाद हो जाता है, सो बुझाने पर उन सब का विध्वस हो जाता है-अत अग्निकाय के बुझानेवाले को बहुतर अग्निकायिक जीवों का विघातक कहा गया है तथा अग्निकाय को बुझानेवाला जीव 'अप्प तराय वाउकाय समारभइ, अप्पतराग वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराग तसकाय समारभइ' अल्पतर वायुकायिक जीवों का, अल्पतर वनस्पतिकायिक जीवो का, और अल्पतर त्रसकायिक जीवों का

'तत्थण जे से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' तथा જે પુરુષ તે અગ્નિકાયને ઓલવવારૂપ સમારંભ કરે છે, 'से ण पुरिसे अप्पतराय पुढविकाय समारभइ, अप्पतराग आउकाय समारभइ, बहुतराग तेउकाय समारभइ' તે પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે અલ્પતર અપ્કાયિક જીવોનો સમારભ કરે છે, બહુતર તેજસ્કાયિક (અગ્નિકાયિક) જીવોનો સમારભ કરે છે, (તેને બહુતર અગ્નિકાયિકોનો વિરાધક કહેવાનુ કારણ આ પ્રમાણે છે-

અગ્નિકાયને સળગાવવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાયિક જીવોનો ઉત્પાદ થઇ જાય છે પણ જ્યારે તેને ઓલવવામા આવે છે, ત્યારે તે બધા અગ્નિકાયિક જીવોનો વિધ્વસ થઇ જાય છે તે કારણે અગ્નિને ઓલવનાર પુરુષને બહુતર અગ્નિકાયિક જીવોનો વિઘાતક કહેવામા આવ્યો છે) તથા અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ 'अप्पतराय वाउकाय समारभइ, अप्पतराय वणस्सइकाय समारभइ, अप्पतराग तसकाय समारभइ' અલ્પતર વાયુકાયિકોનો, અલ્પતર વનસ્પતિકાયિક જીવોનો અને અલ્પતર ત્રસકાયિક

समारभते, 'अप्पतराग तेउकाय समारभइ, बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतरागं तसकाय समारभइ' अल्पतरक तेजस्काय समारभते, तत्राग्निकाये प्रज्वालने बहुतराग्निकायजीवानामुत्पादेऽपि अल्पतराणाम् विनाशो भवति, तथादर्शनात्, बहुतरक वायुकाय समारभते, बहुतरक वनस्पतिकाय समारभते, बहुतरक त्रसकाय=द्वीन्द्रियादिक समारभते, किन्तु 'तत्थ ण जे से पुरिसे अगणिकाय निव्वावेइ' तत्र तयोर्मध्ये

'अप्पतराग तेउकाय समारभइ' अल्पतर तैजस्कायिकोंकी विराधना करता है। इसका कारण यह है कि जो जीव अग्निकाय को जलाता है सो उस अग्निकायके जलने पर उसमें अनेक अग्निकाय जीवोंका उत्पाद होता रहता है अतः इस अपेक्षा बहुतर जीवोंका समारंभ कर्ता उसे कहना चाहिये था परन्तु यहां पर जो अल्पतर जीवोंका समारंभक जो उसे कहा गया है उसका कारण यह है कि अनेक जीवोंका–अग्निकाय जीवोंका उस समय उत्पाद होने पर भी उन सबका उस समय विनाश नहीं होता है किन्तु बहुत थोडे जीवोंका ही विनाश होता है क्यों कि ऐसी बात ही केवलज्ञानियो द्वारा देखी गई है। 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' तथा वह अग्निकायका प्रज्वलनकर्त्ता बहुतर वायुकायिक जीवोंका समारंभ–विराधना करता है बहुतर वनस्पतिकायिक जीवोंका समारंभ करता है और बहुतर द्वीन्द्रियादिक त्रसकायिक जीवोंका समारंभ करता है 'तत्थ ण जे से

ઘણા અપ્કાયિકોનો સમારંભ કરે છે, 'अप्पतराग तेउकाय समारभइ' અલ્પતર તૈજસ્કાયિકોની વિરાધના કરે છે (જીવ જ્યારે અગ્નિકાયિકોને પ્રજ્વલિત કરે છે, ત્યારે અગ્નિકાય પ્રજ્વલિત થવાથી તેમા અનેક અગ્નિકાય જીવોનો ઉત્પાદ થતો રહે છે, આ અપેક્ષાએ તો અગ્નિકાયનો સમારંભ કરનારને બહુતર જીવોનો વિરાધક કહેવો જોઈએ પરન્તુ અહીં તેને અલ્પતર અગ્નિકાય જીવોનો વિરાધક કહેવામા આવેલ છે તેનુ કારણ એ છે કે 'અનેક અગ્નિકાય જીવોનો તે સમયે ઉત્પાદ થવા છતા પણ તે બધા અગ્નિકાયિકોનો તે સમયે વિનાશ થતો નથી, પણ ઘણા થોડા જીવોનો જ વિનાશ થાય છે, એવુ કેવળજ્ઞાનીઓએ જોયેલુ છે) 'बहुतराग वाउकाय समारभइ, बहुतराग वणस्सइकाय समारभइ, बहुतराग तसकाय समारभइ' બહુતર વાયુકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે, બહુતર વનસ્પતિકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે અને બહુતર દ્વીન્દ્રિયાદિક ત્રસકાયિક જીવોની વિરાધના કરે છે

दूरं गंता दूरं निवडइ, देस गत्ता देस निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेंति, एते णं कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेंति, जाव पभासेंति । तए णं से कालोदाई अणगारे समणं भगव महावीर वदइ, नमंसइ, वदित्ता, नमसित्ता, बहूहि चउत्थ–छट्ठ–ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, सेवं भते ! सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सत्तमसयस्स दसमो उद्देसो समत्तो ॥७–१०॥

सत्तमं सयं समत्तं ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, उद्द्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते ? हन्त, अस्ति । कतरे खलु भदन्त ! अचित्ता

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

'अत्थि ण भते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अत्थि णं भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेति) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित होती है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, वे वस्तु का प्रकाश करते हैं, ताप करते हैं, दाहक रूप होने से वे स्वयं चमकते हैं ? (हता, अत्थि) हा कालोदायिन् ! वे पूर्वोक्तरूप से होते हैं ।

પુદ્ગલપ્રકાશાદિહેતુવક્તવ્યતા–

'अत्थिण भते !' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (अत्थिण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवे ति, तवे ति, पभासे ति ?) હે ભદન્ત ! શુ એવુ સભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશિત હોય છે, તેઓ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ તાપ આપે છે, અને દાહકરૂપ હોવાને લીધે તેઓ પોતે ચળકે છે ? (हता, अत्थि) હા, કાલોદાયી ! એવુ

अल्पतरक त्रसकाय समारभते। अन्ते उपसंहरति-'से तेणट्ठेण कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव' हे कालोदायिन्! तत् तेनार्थेन यावत्-अग्निकाय प्रज्वालकः पुरुषः बहूना पृथिवीकायादीनां समारम्भकत्वात्, अल्पतरस्यैव तेजस्कायस्य समारम्भकत्वाच महाकर्मादियुक्तः, अग्निकायनिर्वापकस्तु पुरुषः अल्पतराणामेव पृथिवीकायादीना समारम्भकत्वात् बहूनामेव च तेजस्कायाना समारम्भकत्वाच अल्पकर्मादियुक्तो भवतीतिभावः ॥सू ४॥

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता

अग्निकायरूपप्रकाशकप्रस्तावात् अचित्तपुद्गलप्रकाशादिवक्तव्यतामाह - 'अत्थि णं' इत्यादि ।

मूलम्-अत्थि णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति? हंता, अत्थि। कयरे णं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति? जाव पभासेंति?। कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी

समारभक कहा है। अन्तमें उपसंहार करते हुए सूत्रकार कहते हैं- 'से तेणट्ठेण कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव' हे कालोदायिन्! इसी कारण से मैंने ऐसा कहा है कि अग्निकाय का प्रज्वालक पुरुष अनेक पृथिवीकायादिकों का समारंभक होता है, अल्पतर तेजस्कायिकों का समारंभक होता है. इस कारण वह महाकर्मादिकों से युक्त कहा गया है। तथा अग्निकाय का निर्वापक पुरुष अल्पतर ही पृथिवीकायिको आदि का समारंभक एवं बहुतर तेजस्कायिकों का विघातक होता है-इस कारण वह अल्पकर्मादिकों से युक्त होता है ऐसा माना गया है ॥सू० ४॥

જીવોનો સમારંભ (વિરાધના) કરે છે 'से तेणट्ठेण कालोदाई! जाव अप्पवेयणतराए चेव' હે કાલોદાયી અણગાર! તે કારણે મેં એવું કહ્યું છે કે 'અગ્નિકાયને પ્રજ્વલિત કરનારો પુરુષ અનેક પૃથ્વીકાયિક આદિ જીવોનો વિરાધક બને છે અને અલ્પતર તેજસ્કાયિક જીવોનો વિરાધક બને છે, તે કારણે તેને મહાકર્માદિકોથી યુક્ત કહ્યો છે પણ અગ્નિકાયને ઓલવનાર પુરુષ અલ્પતર પૃથ્વીકાયાદિકોનો વિરાધક બને છે અને બહુતર તેજસ્કાયિકોનો વિરાધક બને છે તે કારણે તેને અલ્પકર્માદિકોથી યુક્ત કહ્યો છે ॥સૂ. ૪॥

दूर गंता दूरं निवडइ, देसं गत्ता देस निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ तहिं तहिं णं ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेति, एते णं कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेंति, जाव पभासेति । तए ण से कालोदाई अणगारे समणं भगव महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता, वहूहि चउत्थ—छट्ठ—ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे, सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति ॥ सू० ५ ॥

॥ सत्तमसयस्स दसमो उद्देसो समत्तो ॥७—१०॥

सत्तमं सयं समत्त ॥

छाया-अस्ति खलु भदन्त ! अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, उद्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते ? हन्त, अस्ति । कतरे खलु भदन्त ! अचित्ता

पुद्गलप्रकाशादिहेतुवक्तव्यता—

'अत्थि ण भंते !' इत्यादि ।

सूत्रार्थ-(अत्थि णं भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति) हे भदन्त ! क्या यह बात संभवित होती है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, वे वस्तु का प्रकाश करते हैं, ताप करते हैं, दाहक रूप होने से वे स्वयं चमकते हैं ? (हंता, अत्थि) हां कालोदायिन् ! वे पूर्वोक्तरूप से होते हैं।

પુદ્ગલપ્રકાશાદિહેતુવક્તવ્યતા–

'अत्थिण भंते !' ઇત્યાદિ–

સૂત્રાર્થ– (अत्थिण भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति ?) હે ભદન્ત ! શું એવું સંભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશિત હોય છે, તેઓ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે, તેઓ તાપ આપે છે, અને દાહકરૂપ હોવાને લીધે તેઓ પોતે ચળકે છે ? (हंता, अत्थि) હા, કાલોદાયી ! એવું

अपि पुद्गला अवभासन्ते यावत्-प्रभासन्ते ?, कालोदायिन् क्रुद्धस्य अनगारस्य तेजोलेश्या निस्सृता सती दूरं गत्वा दूरं निपतति, देशं गत्वा देशं निपतति, यत्र यत्र च खलु सा निपतति, तत्र तत्र खलु ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते, एतेन कालोदायिन्। ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते, यावत्-प्रभासन्ते,। ततः खलु स कालोदायी अनगारः

(कयरेण भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) हे भदन्त! अचित्त होने पर भी कौन से पुद्गल प्रकाशक होते हैं यावत् दाहक रूप होने से वे स्वय चमकते हैं? (कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निसिट्ठा समाणी दूरं गंता दूरं निवडइ, देसं गंता देसं निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ, तहिं तहिं णं अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) हे कालोदायिन्! क्रुद्ध हुए साधुकी तेजोलेश्या निकलकर और दूर जाकर दूर गिर पडती है, देश में-जाने योग्य स्थान मे जाकर वह उस स्थान में गिरती है। इस तरह जहां २ वह पडती है वहां २ उसके वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, यावत् वे दाहकरूप होने से चमकते हैं। (एएणं कालोदाई! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) इसी कारण हे कालोदायिन्! वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं यावत्-वे दाहकरूप होने से चमकते हैं। ऐसा जानना चाहिये। (तएणं से कालोदाई। अणगारे समणं भगवं

સભવી શકે છે (कयरेणं भंते! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति जाव पभासेंति?) હે ભ ન્ત! કયા પુદ્ગલો અચિત્ત હોવા છતા પણ પ્રકાશ, તાપ, ચળકાટ આદિથી યુક્ત હોય છે? (कालोदाई! कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा समाणी दूरं गंता दूरं निवडइ, देसं गंता देसं निवडइ, जहिं जहिं च णं सा निवडइ, तहिं तहिं णं अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) હે કાલોદાયી! કોપાયમાન થયેલા સાધુની તેજોલેશ્યા નીકળીને દૂર જઇને પડે છે, ઉચિત સ્થાનમા (જવા યોગ્ય હોય એવા સ્થાનમા) જઇને તે તેજોલેશ્યા પડે છે, આ રીતે જ્યા જ્યા તે તેજોલેશ્યા પડે છે, ત્યા ત્યા તેના અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક હોય છે, તાપયુક્ત હોય છે અને દાહકરૂપ હોવાને લીધે ચળકતા હોય છે (एएणं कालोदाई! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, जाव पभासेंति) તે કારણે, હે કાલોદાયી! તે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક, તાપયુક્ત અને ચળકતા હોય છે એમ સમજવું

श्रमण भगवन्त महावीर वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा बहुभिः चतुर्थ षष्ठा ष्टम. यावत् आत्मान भावयन् यथा प्रथमशतके कालास्यवेसिकपुत्रः यावत् सर्वदुःखप्रहीणः, तदेव भदन्त ! तदेव भदन्त ! इति ॥सू ५॥

सप्तमशतकस्य दशम उद्देश समाप्तः ॥७-१०॥

॥ सप्तमं शतकं समाप्तम् ॥ ७ ॥

टीका-'अत्थि ण भंते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासंति, उज्जोवें ति, तवें ति, पभासें ति ?' कालोदायी पृच्छति-हे भदन्त ! अस्ति सभवति खलु अचित्ता

महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता, नमंसित्ता, बहूहिंचउत्थ, छट्ठ-ट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहापढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्व दुक्खप्पहीणे, सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति) इसके बाद उन कालोदायी अनगारने श्रमण भगवान् महावीरको वदना की, उन्हें नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके चतुर्थ छट्ठ, अट्ठमको तपस्यासे यावत् आत्माको भावित [वासित] करते हुए वे कालोदायी अनगार प्रथम शतकमें कहे गये कालासवेसियपुत्रकी तरह यावत् समस्त दुःखोंसे रहित हो गये अर्थात् मोक्ष गये। हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है, हे भदन्त ! जैसा आपने कहा है वह सब ऐसा ही है इस प्रकार कहकर वे कालोदायी यावत् अपने स्थान पर बैठ गये।

टीकार्थ-अग्निकायरूप प्रकाशकके प्रस्तावसे अचित्तपुद्गलोंकी प्रकाशादि वक्तव्यताको सूत्रकारने इस सूत्र द्वारा कहा है इसमें

(तएण से कालोदाई अणगारे समण भगव महावीर वदइ, नमसइ, वदित्ता, नमंसित्ता, बहूहिं चउत्थ, छट्ठ-ट्ठम जाव अप्पाण भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति) કાલોદાયી અણગારે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ તેમને સ્થાને બેસી ગયા ત્યારબાદ ચતુર્થ છઠ્ઠ અને અઠ્ઠમની તપસ્યાથી પોતાના આત્માને ભાવિત (વાસિત) કરતા તે કાલોદાયી અણગાર પહેલા શતકમા જેનુ વર્ણન કરવામા આવી ગયુ છે તે કાલાસવેસિયપુત્રની જેમ, સિદ્ધ બુદ્ધ મુક્ત, સંતાપ રહિત અને સમસ્ત દુઃખોના નાશકર્તા થયા હે ભદન્ત ! આ વિષયનુ આપે જે પ્રતિપાદન કર્યુ છે, તે સર્વથા સત્ય છે હે ભદન્ત ! આપની વાત સર્વથા સત્ય અને યથાર્થ છે,' આ પ્રમાણે કહીને કાલોદાયી યાવત્ પોતાના સ્થાને બેસી ગયા

ટીકાર્થ- અગ્નિકાયરૂપ પ્રકાશકનો અધિકાર ચાલી રહ્યો છે, તેથી સૂત્રકારે આ સૂત્ર દ્વારા અચિત્ત પુદ્ગલોની પ્રકાશાદિ વક્તવ્યતાનુ પ્રતિપાદન કર્યું છે-

अपि पुद्गला अवभासन्ते प्रकाशका भवन्ति, उद्द्योतयन्ति वस्तु प्रकाशयन्ति, तपन्ति ताप कुर्वन्ति, प्रभासन्ते तथाविधवस्तुदाहकतया दीप्यन्ते किम् ? भगवानाह-'हंता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! हन्त, सत्यम्, अचित्ता अपि पुद्गलाः अवभासन्ते इति अस्ति सभवति इति भाव. । अपिशब्दात् सचित्ता अग्निकायादयस्तु अवभासन्ते एवेति सूचितम् कालोदायी पृच्छति-'कयरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति जाव पभासति ? हे भदन्त ! कतरे खलु कथ तावत् अचित्ता अपि पुद्गला' अवभासन्ते प्रकाशका भवन्ति,

कालोदायीने प्रभुसे ऐसा पूछा है कि 'अत्थि णं भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेंति, तवेंति, पभासेंति' हे भदन्त ! यह सभवित होता हे कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाश करनेवाले होते हैं ? वे उद्योत करते हैं वस्तुको प्रकाशयुक्त करते ह ! तपते हैं गर्मी पहुचाते हैं ? वस्तुको जलाने वाले होनेसे वे स्वय चमकते हैं क्या! इसके उत्तरमें प्रभु उनसे कहते हैं 'हता, अत्थि' हे कालोदायिन् ! यह सत्य है कि अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं। यहा अपि' शब्दसे यह सूचित किया गया है कि अग्निकायादिक सचित्त पुद्गल तो अवभासक होते ही हैं उनके विषयकी तो चर्चा ही क्या करना । पर इनसे भिन्न जो अचित्त पुद्गल हैं वे भी अवभासक यावत् प्रभासक होते हैं । अब कालोदायी प्रभुसे ऐसा पूछते हैं (कयरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासति) हे

આ વિષયને અનુલક્ષીને મહાવીર પ્રભુને કાલોદાયી અણગાર આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- 'अत्थिण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, उज्जोवेति, तवेति, पभासेति ?' હે ભદન્ત ! શુ એવુ સભવી શકે છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ આપતા હોય છે ? તેઓ શુ વસ્તુને પ્રકાશિત કરે છે ? તેઓ શુ ગરમી આપે છે ? અને શુ વસ્તુને પ્રજ્વલિત કરનારા હોવાથી તેઓ પોતે જ ચળકે છે ?

કાલોદાયીના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહાવીર પ્રભુ કહે છે- 'हता, अत्थि' હા, કાલોદાયી ! એ વાત ખરી છે કે અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશક હોઈ શકે છે અહીં 'अपि' શબ્દથી એ સૂચિત થાય છે કે અગ્નિકાય સચિત્ત પુદ્ગલો તો પ્રકાશયુકત હોય જ છે, તેની તો વાત જ શી કરવી ! પણ તેમના કરતા ભિન્ન એવા જે અચિત્ત પુદ્ગલો હોય છે તેઓ પણ પ્રકાશ ગરમી આદિથી યુકત હોઈ શકે છે

કાલોદાયી એવાં પુદ્ગલો કયા કયા છે તે જાણુવાની જિજ્ઞાસાથી મહાવીર પ્રભુને આ પ્રમાણે પ્રશ્ન પૂછે છે- कयरे ण भते ! अचित्ता वि पोग्गला ओभासति,

यावत् उद्योतयन्ति वस्तूद्योतका भवन्ति, तपन्ति=ताप कुर्वन्ति प्रभासन्ते वस्तुदाहकतया ? भगवानाह-'कालोदाई ! कुद्धस्स अणगारस्स तेय-लेस्सा निस्सिट्ठा समाणी दूर गत्ता दूर निवडइ' हे कालोदायिन ? क्रुद्धस्य अनगारस्य= साधोः तेजोलेश्या निस्सृता=शरीरान्निर्गता सती दूर गत्वा दूर निपतति, दूर दूर गत्वा दूरे दूरे निपतति-इत्यर्थः. 'देस गत्ता, देस निवडइ' देश गत्वा अभिप्रेत गन्तव्यस्थान प्राप्य देश निपतति तत्रदेशे निपततीत्यर्थः. 'जहिं जहिं च ण सा निवडइ, तहिं तहिं ण ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासे ति' यत्र यत्र च खलु यस्मिन यस्मिश्च खलु देशे सा क्रुद्धस्या-

---

भदन्त ! कौनसे अचित्त भी पुद्गल प्रकाशक होते हैं, यावत् वस्तुके उद्योतक होते हैं, ताप करते हैं, वस्तुको जलानेवाले होनेके कारण वे चमकते हैं ? उत्तरमें प्रभु कहते हैं 'कालोदाई' हे कालोदायिन् ! 'कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा, समाणी, दूर गत्ता दूरनिवडइ ? जो तपस्वी साधु क्रुद्ध होता है तब उसके शरीरसे तेजोलेश्या निकलती है और वह निकलकर उससे बहुत दूर जाकर गिर पडती है वह तेजोलेश्या स्वय तेजोमय होने के कारण प्रकाशस्वरूप, वस्तुधोतक, तापजनक, एव चमकीली होती है। 'देसगत्ता देसनिवडइ' यदि वह तेजोलेश्या किसी विवक्षित अमुक स्थानपर पहुचानी होती है तो वह उस गन्तव्य स्थानपर जाकर वहीं पडजाती है। इस तरह 'जहिं२ च ण सा निवडइ, तहिं२ ण ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासति, जाव पभासेंति' जहा२ पर वह तेजोलेश्या पडती है वहा२

जाव पभासेंति ? હે ભદન્ત ! કયાં કયા અચિત્ત પુદ્ગલો પ્રકાશ, તાપ, ચળકાટ આદિથી યુકત હોય છે ?

ઉત્તર- 'कालोदाई !' હે કાલોદાયી ! 'कुद्धस्स अणगारस्स तेयलेस्सा निस्सिट्ठा, समाणी, दूर गत्ता दूर निवडइ' જે તપસ્વી સાધુ કોપાયમાન થાય છે, તેના શરીરમાથી તેજોલેશ્યા નીકળે છે, તે તેજોલેશ્યા તેના શરીરમાથી નીકળીને બહુ દૂર જઇને પડે છે તે તેજોલેશ્યા પોતે જ તેજોમય હોવાથી પ્રકાશસ્વરૂપ, વસ્તુને પ્રકાશિત કરનારી, ઉષ્ણતાજનક અને ચળકતી હોય છે 'देस गत्ता देस निवडइ' જો તે તેજોલેશ્યાને કોઇ અમુક સ્થાને પહોચાડવી હોય છે, તો તે ત્યા જઇને જ પડે છે આ રીતે जहिं जहिं च ण सा निवडइ' तहिं तहिं ण ते अचित्ता वि पोग्गला

नगारस्य तेजोलेश्या निपतति, तत्र तत्र तस्मिन् तस्मिन् देशे खलु ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते प्रकाशयन्ति यावत्-उद्द्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते, 'एएण कालोदाई ! ते अचित्ता वि पोग्गला ओभासेति जाव पभासेति' हे कालोदायिन् ! एतेन कारणेन तेजोलेश्यायास्तत्तद्देशे पतनेन ते अचित्ता अपि पुद्गला अवभासन्ते यावत् उद्द्योतयन्ति, तपन्ति, प्रभासन्ते। 'तए णं से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता' ततः खलु स कालोदायी अनगारः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते, नमस्यति, वन्दित्वा, नमस्यित्वा 'बहूहिं चउत्थ-छट्ठऽट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' बहुभिः=अनेकैः चतुर्थ-

पर उस तेजोलेश्याके वे अचित्त भी पुद्गल प्रकाश करते हैं वहां पर रही हुई वस्तुको वे उद्योतयुक्त करदेते हैं, वहां पर गर्मी पैदा कर देते हैं, तथा स्वयं वे दाहकरूप होनेसे चमकने लगते हैं। इस तरह अचित्त पुद्गल भी चमकते हैं, ताप उत्पन्न करते ह आदि२ जैसा हे कालो दायिन ! तुमने पूछा है वे सब काम करते हैं। प्रभुके मुखसे इस प्रकार अपने प्रश्न का समाधान सुनकर 'से कालोदाई अणगारे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता' उन कालोदायी अनगार ने श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके 'बहूहिं चउत्थ छट्ठट्ठमजाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसियपुत्ते जाव सव्व दुक्खप्पहीणे'

ओभासंति, जाव पभासेंति' જ્યાં જ્યાં તે તેજોલેશ્યા પડે છે, ત્યાં ત્યાં તે તેજોલેશ્યાના અચિત્ત પુદ્ગલો પણ પ્રકાશ કરે છે, ત્યાં રહેલી વસ્તુને તેઓ પ્રકાશયુક્ત કરી દે છે ત્યાં ગરમી પેદા કરે છે, અને તેઓ પોતે જ દાહકરૂપ હોવાથી ચળકવા માંડે છે હે કાલોદાયી! તમે આ વિષયમાં જે જે પૂછયું તે બધું કામ તેઓ કરે છે

મહાવીર પ્રભુનાં વચનોમાં શ્રદ્ધા વ્યકત કરતાં કાલોદાયી અણગાર કહે છે- 'सेवं भंते ! सेवं भंते !' હે ભદન્ત ! આપે જે કહ્યું તે સત્ય જ છે હે ભદન્ત ! આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે આ પ્રમાણે કહીને તેમણે શ્રમણ ભગવાન મહાવીરને 'वंदइ नमंसइ, वंदित्ता, नमंसित्ता' વંદણા કરી અને નમસ્કાર કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરીને તેઓ સંયમ અને તપથી આત્માને ભાવિત કરતા વિચરવા લાગ્યા 'बहूहिं चउत्थ-छट्ठऽट्ठम जाव अप्पाणं भावेमाणे जहा पढमसए कालासवेसिय पुत्ते जाव सव्वदुक्खप्पहीणे' તેમણે અનેક ઉપવાસ, છઠ્ઠ, અઠ્ઠમ આદિ તપથી

पष्ठाष्टम यावत् तपोविशेषैः आत्मानं भावयन् यथा प्रथमशतके नवमे उद्देशके कालास्यवेसिकपुत्रः यावत् उपर्युक्ततपोविशेषैः आत्मानं भावयन् सिद्धः, बुद्ध, मुक्तः, सर्वदुःखप्रहीणः सजातः, तथा अयमपि कालोदायी अनगारः सिद्धः, बुद्धः, मुक्तः सर्वदुःखप्रहीणो जात इति भाव ।

अन्ते कालोदायी भगवद्वाक्य समर्थयन् स्वीकरोति 'सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति' हे भदन्त ! तदेव भवत्कथनं सर्वं सत्यमेव, हे भदन्त ! भवत्कथनं सर्वं सत्यमेवेति ॥सू० ५॥

इति सप्तम शतकस्य दशमोद्देश' ॥७-१०॥

इति श्री-विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषाकलित-ललित कलापालापक-प्रविशुद्ध-गद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक-वादिमानमर्दक-श्री-शाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराज-प्रदत्त "जैनशास्त्राचार्य" पदभूषित-कोल्हापुरराजगुरु-बालब्रह्मचारि- जैनाचार्य-जैन धर्मदिवाकर-पूज्यश्री-घासीलालव्रतिविरचितायां "श्रीभगवतीसूत्रस्य" "प्रमेयचन्द्रिका"ऽऽख्याया व्याख्याया सप्तम शतकं समाप्तम् ॥७॥

उन्होंने अनेक चतुर्थ, छट्ठ, अट्ठम यावत् तपविशेषों से अपने आपको भावित (वासित) किया और जिस प्रकार प्रथम शतक में नववें उद्देशक में कालास्यवेशिकपुत्रने इन तपस्याओं द्वारा अपने निज की शुद्धि कर सिद्धिगति को प्राप्त कर लिया वे बुद्ध मुक्त बनकर समस्त दुःखों से प्रहीण बन गये, इसी प्रकार से ये कालोदायी अनगार भी सिद्ध, बुद्ध, मुक्त बनकर समस्त दुःखोंसे रहित हो गये । अन्तमें

પોતાના આત્માને ભાવિત કર્યો અને અન્તે સિદ્ધ પદ પામ્યા, બુદ્ધ થયા, મુક્ત થયા અને સમસ્ત કર્મોનો સદંતર ક્ષય કરીને સમસ્ત દુઃખોથી રહિત બની ગયા આ વિષયને લગતુ સમસ્ત કથન, પહેલા શતકના નવમા ઉદ્દેશકમા આપવામા આવેલા કાલસ્યવેશિકપુત્રના કથન પ્રમાણે સમજવુ ॥ સૂ. ૫ ॥

સાતમા શતકનો દસમોઉદ્દેશક સમાપ્ત

જૈનાચાર્ય શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત 'ભગવતી' સૂત્રની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાનો સાતમો શતક સમાપ્ત ॥ ૭ ॥

कालोदायी भगवान् के इस कथनका समर्थन करते हुए कहते हैं 'सेव भंते ! सेव भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपका कथन सर्व सत्य ही है हे भदन्त ! आपका कथन सर्वथा सत्य ही है ॥ सू० ५ ॥

सातवें शतकका दशवा उद्देशक समाप्त

जैनाचार्य श्री घासीलालजी महाराजकृत 'भगवतीसूत्र' की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके सप्तम शतक समाप्त ॥ ७ ॥

